

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Szántó Imre

A ZALA VÁRMEGYEI VÉGVÁRAK ÉS MEZŐVÁROSOK
LAKOSSAGÁNAK HELYZETE A XVII–XVIII. SZÁZADBAN

Szakály Sándor

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG (1919–1944)
HADSEREGÉNEK FELSŐ VEZETÉSE.

TÖRTÉNELMI-STATISZTIKAI
TANULMÁNY A KATONAI ELITRŐL

Háncs Ernő

A POLITIKAI FŐCSOPORTFŐNÖKSÉG ÉS A POLITIKAI
TISZTI INTÉZMÉNY LÉTREHOZÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN
(1948 ÁPRILIS–1949 FEBRUÁR)

1

XXXI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1984.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1984

ÚJ FOLYAM

BUDAPEST

XXXI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Czövek István tanár (Sárospatak); *Domokos György* egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *dr. Felkai Dénes* (Budapest); *Szántó Imre* kandidátus, egyetemi tanár, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori Magyar Történeti Tanszék (Szeged); valamint *Bencze László* alezredes, kandidátus, *Háncs Ernő* alezredes, *Nádor Tibor* alezredes, *dr. Rákóczy Rozália*, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné* és *Zachar József* őrnagy, kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.

Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371

HU ISSN 0017—6540

84.2707/20-01 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ IMRE

A ZALA VÁRMEGYEI VÉGVÁRAK ÉS MEZŐVÁROSOK LAKOSSÁGÁNAK HELYZETE A XVII—XVIII. SZÁZADBAN

A török hódoltság állandó terjedése mind a nemesség, mind pedig a Habsburg uralkodóház számára létkérdéssé tette az ellenség előnyomulásának megállítását. Buda török kézre jutása (1541) után még halaszthatatlanabbá vált az új határok biztosítása a legfontosabb hadi támaszpontok megerősítése által. Az 1540-es évtized folyamán és az 1550-es évek elején — viszonylag gyorsan — létrejött a végvárvonál, és hosszú állóharcra rendezkedett be.¹

Az Adriai-tengertől egész Erdélyig hosszú félkörívben húzódó határszéli várakat a főkapitánysági szervezetbe osztották. A Dunántúlon eleinte csak egy főkapitányság volt. Úgy látszik azonban, hogy már 1556-ban ketté választották a dunántúli főkapitányságot; a Duna—Balaton közti főkapitányság székhelye Győr, a Balaton—Dráva közti főkapitányságé pedig Kanizsa lett.

Egy-egy nagyobb várhoz több kisebb vár (kastély, vigyázó ház, őrház, mellékház) tartozott, amelyek a nagy várak előőrseiként kiszélesítették a fővár védelmi körét, ellenőrzési területét. De a védelem mélységében is tagolódott; a várak több védelmi vonalat alkottak egymás mögött. Amint egy-egy vár elesett, egy másik lépett előtérbe. Ha az ellenség valamelyik várat elfoglalta, maga előtt találta a második, sőt a harmadik védővonalat.

A Dunántúl védelménél két fontos övezet alakult ki, melynek központjában a Balaton mint természetes limes állt.² A dunántúli védelem létfontosságú övezete a Duna és a Balaton közti átjáró volt. A török terjeszkedés fő iránya Magyarország dunántúli területein keresztül vezetett a Habsburg-birodalom szíve, Bécs felé. Itt épült ki a déli végvárvonál összeomlása után az a mélységében tagolt védelmi rendszer, amely nagyjából a zalai—veszprémi—komáromi végkegig hátrálva tartóztatta fel a nyugati irányú török hódítást. Hogy az elsődleges ez az övezet volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Győr stratégiai fontossága, valamint az, hogy itt több az elsőrendűen megerősített végvár, mint a másik (a Dráva és a Balaton között húzódó) övezetben. Ezek: Komárom,

¹ Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541—1593. Budapest, 1980. 38—40. o. — A magyar végvári katonaság rendkívül bonyolult, ellentmondásokban bővelkedő társadalmi szerepére és a hadművészeti fejlődés adott szakaszában (XVII. század) elfoglalt helyére lásd Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. — *Uő*: Nem jöttünk égi Hadak Útján. Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról. Budapest, 1982. — *Uő*: A kuruc világ és katonája Ady költészetében és prózájában. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1981. 4. sz.

² Ruzsás Lajos: A dunántúli védelmi vonal és a parasztpolgári fejlődés a XVI—XVII. században. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 87. sz. Series Historica 149. Budapest, 1968.

Pápa, Palota. Érthető, hiszen ezek eleste közvetlenül Bécs felé nyitott volna kaput.³

A Duna és a Balaton közé eső védelmi szakasz várrendszerének első vonalát Tata, Csesznek, Palota, Veszprém és Tihany alkotta. A második vonal tagjai: Komárom, Győr, Szentmárton, Pápa, Devecser és Keszthely, a harmadiké pedig Magyarókerék, Nemetújvár, Szalónak, Kőszeg és Sárvár.⁴

A Balaton mentén korszerű vár tulajdonképpen nem volt, hiszen ezek főként XIII—XIV. századi kis hegyi erődök. A Balaton-környék végvárai — Fonyód, Keszthely és Zalavár kivételével — belsőtornyos, szabálytalan alaprajzú hegyi várak. Ez utóbbiak (Fonyód, Keszthely és Zalavár) sík vidéken épültek, s a körülöttük elterülő mocsár nyújtott természetes védelmet (ún. mocsárvárak voltak).

A védelmi rendszer Balaton-környéki szakaszán a kisebb várak sorsa egy-egy távolabbi nagyobb vár — Győr, Pápa, Veszprém, Kanizsa — sorsához volt kötve. A Balaton északi partján húzódó zalai védelmi vonal meglehetősen gyenge és elavult várai — Tihany, Nagyvázsony, Sümeg, Csobánc, Szigliget, Keszthely, Szentgyörgyvár és Zalavár — a mögöttük fekvő nagyobb és korszerűbb várak előzetes védelmében és a felderítő hírszolgálatban játszottak fontos szerepet a török közvetlen szomszédságában.⁵

A másik övezet a Dráva és a Balaton között húzódott, melynek fő támpillére Szigetvár volt, s ennek védelmi erejét egészítették ki a somogyi végházak: Babócsa, Csurgó, Kaposvár, Lak, Fonyód stb. A XVI. század második felében a Dráva és a Balaton közötti védelmi vonal kétszer is módosult, mégpedig 1566 után, amikor Sziget és a somogyi végházak eleste nyugatabbra tolta a védelmi vonalát, melynek centrumában most Kanizsa lett a fő erősség, a Nyugat-Dunántúl oltalmazója. Az új vonal alkotóelemei pedig Keszthely, Hidvég, Zalavár, Kiskomárom, Légrad stb.

A második módosulás Kanizsa elfoglalása (1600) után következett be. Az 1600-as évek elején sürgetővé vált a Rábán alól fekvő vidék — Pölöske, Egerszeg, Kapornak, Zalavár, Kiskomárom és több más, Kanizsa közelében fekvő vár — erősítése.⁶ Most Kiskomárom központtal az ún. Kanizsával szembe vetett végházakra nehezedett a védelem súlya. Kiskomárom „a legspiccen való vég hely” volt, amely egy keskeny földnyelven feküdt, s Hidvégnél függött össze a királyi Magyarországgal. A mai Kiskomárom—Keszthely közt vezető út volt a fő útőere, amelyet a törökök mindenkor igyekeztek veszélyeztetni, hogy lehetetlenné tegyék a vár utánpótlását és a határterületekkel való összeköttetést.⁷

Kanizsa elestével a Zala folyó mocsarai közt fekvő Zalavár mezőváros apát-sági temploma szolgált erősség (fortalitium) gyanánt. Őrségének a Balatonhid-

³ *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. 345. o. — *Marosi Endre*: Itáliai hadiépítések részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541—1592 között. HK 1974. I. sz. 60. o.

⁴ *Tóth Lajos*: Pápa múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936. 30. o. — Österr. Kriegsarchiv (Wien) Alte Feldakten 1566. Fasc. 8. Nr. 2. Batthyány Ferenc a királyhoz. Nemetújvár, 1566. aug. 26.

⁵ *Gerő László*: Magyarországi várépítéset (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről). Budapest, 1955. 137., 331. o.

⁶ *Müller Veronika*: A zalai végek mindennapi problémái a XVII. század első felében. Zalai Gyűjtemény 8. Zalaegerszeg, 1978. 81. o. — *Uő*: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszegi Füzetek. II. 1976. 7. o. — Egerszeg erősítésére lásd *Zala megyei Levéltár* (a továbbiakban — ZML) Jegyzőkönyvi másolat, p. 586—587. (1611. okt. 6.), Uo. p. 690—691. (1620.)

⁷ *Takács Sándor*: Rajzok a török világból. II. Budapest, 1915. 75—76. o. — *Perjés Géza*: 1965. 96. o. Térkép. A Mura-köz védelme.

végi átkelőhely védelme vált fontos feladatává. Ez jelentette Komárom egyetlen összeköttetését a mögöttes országrészekkel.⁸

A Kiskomáromot ért sorozatos török támadások hatására az őrség létszáma lecsökkent, s a XVII. század második felében a védelem súlypontja Egerszegre tevődött át, mely „az Kanizsa ellen való végvárnaknak fő praesidiuma volt”.⁹ Kanizsa elfoglalása után a keszthelyi erősség szerepe is megnőtt. Helyreállításáról és jó karban tartásáról az országgyűléseken a rendek ismételten igyekeztek gondoskodni.¹⁰ Az országgyűlések fontosnak tartották Lenti vára erősítését is, hisz Stájerország felé ez a vár képezte a védbástyát.¹¹ A Zala folyó völgyét védő várövezetnek Szentgrót lett egyik legfontosabb tagja.¹²

Kanizsa török kézre kerülése után a zalai végvárak együttese állt helyt az ellenséggel szemben; most e védelmi vonal feladata volt a Dunántúlon a Zala-völgyet, szóval a Karinthiába és Stájerországba, illetőleg a Bécs felé vezető útvonalakat elzárni. Egy-egy vár a maga kis létszámú katonaságával nemigen kezdhett önálló akciót, de több vár népeinek együttműködése, ügyes lesvéttéssel, sikeres erőpróbát eredményezhetett.¹³ Az 1630—1640-es években végzett felmérés szerint a török kézen levő Kanizsa ellensúlyozására kiépített végvárvonal 16 erősségében — közöttük Egerszegen, Kiskomáromban, Lentiben, Zalavárott, Pölöskén, Kapornakon, Szécsiszigeten, Egervárott és Szentgróton —, vagyis a zalai—vasi végeken 883 lovas és 1220 gyalogos, összesen 2103 főnyi őrség igyekezett eltorlaszolni a török beütéseit.¹⁴

Mind a király, mind a magyar rendek sokat áldoztak a végvárvonal fenntartására. Más kérdés az, hogy a rendelkezésre álló anyagi erőforrások mikor mit tettek lehetővé. Az elégtelen anyagi eszközök miatt a török támadásoknak állandóan kitett zalai véghelyek elhanyagolt állapotban voltak. A XVII. században sok panaszos levél utal e véghelyek rossz állapotára.¹⁵ „... az ide alá való Kanisa környül való Végházak annyira épületlenek — írják 1613-ban —, hogy tellyességessen puszták és fizetetlenek”.¹⁶ A panaszok évről évre hangosabbak lettek. Bakács Sándor keszthelyi kapitány írja 1620-ban, hogy tizenegy év óta nem kaptak fizetést. Keszthelytől Veszprémig a várakban húsz lovas sincsen.¹⁷ Az 1640-es évektől pedig az egyes várak — pl. Kapornak, Egerszeg, Kányavár stb. — helyzetére vonatkozó jelzések még komorabbak.¹⁸

A török tervszerűen fogyasztotta a Kanizsával szemben fekvő végvárak katonaságát, és mindenféle válogatott fogást és cselet megpróbált, hogy egy-egy végvárat megkaparintson. Svastics zalavári kapitány 1637. szeptember 28-án azt jelentette Batthyány Ádámnak, hogy a törökök „untalan sok leselkedéssel rajtunk vadnak”.¹⁹ Az egerszegi tisztek és a sereg 1623-ban panaszkodtak, hogy

8 ZmL Conscriptioes universales, a 4. csomó, 1703. és 1730. évi összeírások. — *Iványi Béla*: Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben. A Göcseji Múzeum Jubileumi Évkönyve, 1950—1960. Zalaegerszeg, 1960. 165—166. o.

9 *Müller Veronika*: 1976. 12—13. o.

10 *Bontz József*: Keszthely monográfiája. Keszthely, 1896. 90—91. o.

11 *Müller Veronika*: 1976. 12. o.

12 *Vándor László*: Szentgrót vára. Kutatások a zalaszentgróti volt Batthyány-kastély területén. Zalai Gyűjtemény, 8. sz. Zalaegerszeg, 1978. 63. o.

13 *Müller Veronika*: 1978. 89. o.

14 *Varga J. János*: A XVI—XVII. századi katonaság szervezetének kérdései. (Különös tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló dunántúli katonaságra). In: *Bodó Sándor—Szabó Jolán* (szerk.): Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században (Tanulmányok). Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 127

15 *Müller Veronika*: 1976. 13. o.

16 ZmL Jegyzőkönyvi másolat, p. 612—613.

17 *Takács Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*. II. Budapest, 1915. 124. o. — *Uő*: Az igazi szegénylegények. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból*. Budapest, 1961. 39. o.

18 *Müller Veronika*: 1978. 82—83. o.

19 *Magyar Országos Levéltár* (a továbbiakban — OL) Batthyány család lt. Svastics zalavári kapitány levele Batthyány Ádámmal. Zalavár, 1637. szept. 28.; ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 31. o.

„a török csaknem naponta ostromolja a várat, és nem tudnak ellenállni, ha-csak a javításokat el nem végzik”.²⁰

A török és a magyar védővonal szorosan egymás mellett húzódott; az ellenfelek szinte farkasszemet néztek egymással. Evlia Cselebi török utazó Kanizsa nyugati kapuja előtt szemlélődve megjegyezte: az ellenség várai olyan közel vannak, hogy Kanizsáról még a kakasok is odahallatszanak.²¹ A másfél évszázados török hódoltság irtózatossá pusztítást végzett Zalában. Különösen Kanizsa török kézre jutása (1600) óta napirenden voltak a török rablóhadjáratok, amelyek a legtöbb falu teljes pusztulására vezettek. Egy 1658-ból származó adóösszeírási kiigazítás (rectificatio portarum) szerint Tapolca vidéke teljesen elpusztult, aránylag nagyobb számú lakosság csak a várral ellátott Tapolcán maradt.²²

Az ellenség a harmadik védelmi vonal várai közé portyázásai során bebetört ugyan, de azokat már nem tudta elfoglalni. A Győr—Pápa—Veszprém—Tihany—Keszthely—Kiskomárom—Zalaegerszeg váraiból álló védelmi vonal szilárdan kitartott.

A török elleni védővonal kiépülése során — mint láttuk — egész sor zalai mezőváros kapott végvári szerepet. Ezek a végek általában gyengék voltak, ezért a török támadások kivédésére sor került a hostát erőddé való kiépítésére; a vár alját, a „suburbiumot” is bele kellett illeszteni a védelmi rendszerbe. A vár védőinek túlnyomó többsége ugyanis a hostátban lakott, mert maga a vár nagy tömegek befogadására, lakásul alkalmatlannak bizonyult.²³ A sürgős építés és a pénzhiány következtében a mezővárosokat boronafallal és boronabástyákkal erősítették meg. Ennél nem fűzfavessző fonta át az oszlopokat; a földbe vert vastag cölöpöket vaskapcsok kötötték össze. Kívülről ez a palánk kőfalnak látszott. Batthyány Ferenc, a Kanizsa környéki végek vicegenerálisa, a magyar kamarához 1631-ben írt levelében javasolta, hogy Egerszeg várát kerítéssel vagy karókkal vegyék körül.²⁴

A keszthelyi vár átépítése, kibővítése a XVII. század első évtizedeiben, 1616 után Bakács Sándor kapitánysága idején történt. A korábbi palánkot kőerődítményekkel cserélték fel, a város egy részét vizesárokkal és palánkkal vették körül.²⁵ A vár átépítése, kibővítése viszonylag biztos menedéket nyújtott a mezőváros lakosságának, a város és a szomszédos falvak beköltözött fegyverfogható lakóinak. Nem véletlen, hogy Keszthely a XVII. század második évtizedétől kiemelkedik a zalai mezővárosok sorából. 1626-ban 6 birtokosa összesen 17 portát, 9 évvel később 7 földesura 14 egész és 2—2 negyed portát birtokolt.²⁶

A török háborúk konzerválták a kétsejtű városépítést; a belső váron kívül egy sokkal kezdetlegesebben kerített településformát találunk (pl. Lentin, Szentgróton, Egerszegen, Keszthelyen stb.).²⁷ A vár tövében lakó, katonai szol-

20 Müller Veronika: 1976. 13. o. — ZmL Jegyzőkönyvi másolat, p. 627. (1617. jan. 18.) „...oppidum Egerszegh... praeterita aestate per Thurocs penitus fuisse et incineratum...”

21 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664—1666. Ford.: Kardos Imre. II. Budapest, 1908. 11. o.

22 Nagy Gyula: Batthyány Ferenc levelei Thurzó Györgyhez és Thurzó Imréhez 1606—1620. Történelmi Tár (a továbbiakban — TT) 1879. 99. o. Batthyány Ferenc levele, Rohonc, 1607. szept. 14. — ZmL Jegyzőkönyvi másolat, p. 570—571. (1609). — Komáromy András: A kanizsai török rablások 1630—1640. HK 1895. 79—92. o. — Merényi Lajos: A zalai hódoltság történetéhez. HK 1911. 368—372. o.

23 ZmL Iványi Béla: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 20—21. o. — Müller Veronika: 1978. 83., 88. o.

24 Müller Veronika: 1976. 13. o.

25 Bontz József: 1896. 94—95. o. — Sági Károly: Keszthely a XVIII. században. A Festetics család megjelenése Keszthelyen. In: Georgikon, 175. Budapest, 1972. 7. o.

26 ZmL Iványi Béla: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 5. sz. jegyzet. — Degré Alajos: A keszthelyi polgárság úrbérelles mozgalmái. Veszprém, 1964. 259. o.

27 Csapódi Csaba: Az Esterházyak alsórendvái uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. 6. Budapest, 1933. 27. o. — Sebők Samu: Adatok Zalaegerszeg (rendezett) (anácsú) város történetéből. A Zalaegerszegi Állami Főgimnázium értesítője az 1901—2. tanévről. Zalaegerszeg, 1902. 8—10. o. — Bontz József: 1896. 139—140. o.

gálatot teljesítő „szabad legények” lakóhelyét nem „külső vár”-nak, hanem „belső város”-nak (suburbium) nevezték. E városokban megkülönböztették a fegyverrel szolgáló „hóstatíákat” (katonaváros) és az úrbéri szolgálatot ellátó külvárosiakat (polgárváros). A szentgróti település egy részét, az ún. hóstatot, Kanizsa eleste után palánkkal vették körül; ezt tekinthetjük külső várnak. Az ezen kívül elhelyezkedő települést nevezték Városnak (ez valószínűleg azonos a mai Kísszentgróttal.) Itt laktak az iparosok és parasztok.²⁸

A palánkon kívül maradt polgárváros lakói szabályszerűen robotoltak, adóztak, minthogy katonai szolgálatot nem teljesítettek. Keszthelyen a hostát (katonaváros) volt a nagyobb, népesebb települési egység, ezért a polgárvárost — a Szent Márton templom környékét — Kiskeszthelynek is nevezték.²⁹ Kiskeszthely lakói — mint ahogy ezt török okiratok is bizonyítják — behódoltak, és adót fizettek a töröknek.³⁰

Így a törökkori zalai erősségek (fortalitia) három részre tagolódtak: a vár, a hostát (mely külső vagy elővárnak is nevezhető); itt lakott a katonaság túlnyomó többsége), s végül a nyílt, megerősítetlen város. Ez a megkülönböztetés fennmaradt a vár és a végvázi szolgálat megszüntetése után is a XVIII. században.³¹ Ezeknél a helységeknél a gazdasági élet is a védelmi céloknak alárendelten alakult. Az ipari termelést a vár karbantartási és a várbeli katonaság fogyasztási igényei határozták meg.³²

A végvárak melletti mezővárosokat jogilag két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartoznak az olyan várak melletti mezővárosok, ahol a várat az uralkodó tulajdonosától átvette és a védelmi vonalba beillesztette. Az ilyen helyzetbe jutott mezővárosok felett a földesúri hatalom nagymértékben visszaszorult. A várkapitányok egymás után kezükbe kaparintották és gyakorolták azokat a jogokat, amelyek különben a mezővárosok földesurait illették; vámokat szedtek e mezővárosok vásárain, éltek határaikban a vadászat és a halászat jogával, és maguknak követelték a korcsmák és mészárszékek hasznát. Egy szóval magukhoz ragadták a földesurakat illető kisebb királyi haszonvételeket és a földesúri jogokat is.³³

Ezt figyelhetjük meg Zala megyében Egerszegen, Keszthelyen, Kiskomáromban és Tihanyban, ahol a földesúri hatalom mind nagyobb részét a királyi vár kapitányai gyakorolták. Kenesei Péter főkapitány 1627-ben nem engedte meg a tihanyi apátnak, Ramacsaházy Mihálynak, hogy a kolostorán belül levő székházát elfoglalja. Ezért az apát kénytelen volt Füreden lakni, és lerontott kolostorának felépítésére semmit sem tehetett.³⁴

A török időkben a földesurak távollétében a mindenkori várkapitány nemcsak az elárvult veszprémi püspöki palotában székelt, hanem a földesúri jogokból folyó hatalmat is gyakorolta. A város minden fontos ügyében az őrség parancsnoka intézkedett.³⁵

Amikor Ergelics Ferenc veszprémi püspök észrevette, hogy a földesurak a végvárak melletti mezővárosok felett elveszthetik hatalmukat, az egerszegi királyi katonákkal 1628. február 8-án szerződésre lépett. A szerződés kimondja,

28 Kardos Sámuel: Adatok Zala-Szent-Grót történetéhez. Nagykanizsa, 1897. 17. o. — Vándor László: 1978. 67. o.

29 Degré Alajos: 1964. 259—267. o. — Sági Károly: 1972. 8. o.

30 Darnay (Dornay) Béla: Keszthely török okiratai a Balatoni Múzeumban. Balatoni Múzeumi Füzetek, 4. sz. Keszthely, 1942. 301—307. o.

31 Degré Alajos: 1964. 259. o.

32 Szántó Imre: 1980. 83. o.

33 Ruzsás Lajos: 1968. 228. o.

34 Soós Elemér: A tihanyi vár története, hadi és műleírása. Budapest, 1916. 28—29. o.

35 Lukács Pál—Pfeiffer János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. A veszprémi egyházmegye múltjából, I. Veszprém, 1933. 82—83. o.

hogya a püspök az egyházi tizedet az őrség tagjain megveheti, de a várbeliekhez egyébként semmi köze. Ha azonban a katonák a városban házat, telket, vagy az egerszegi dombokon szőlőt szereznének, azok után már nekik is meg kell adni a földesúri szolgáltatásokat. A sorompón kívül és a szőlőhegyekben lakók a püspöki uradalom tisztviselőinek törvénykezése alatt állnak, a vitézek fölött azonban mindenkor a királytól függő vég helyi kapitány bír teljhatalommal. A városbeli vásárok vámja, valamint a korcsma haszna is a püspök-földesurat illeti.³⁶

Másként alakult a mezővárosoknak a sorsa ott, ahol a mellettük levő kisebb várak belekerültek ugyan a védelmi vonalba, de nem váltak király várákká, hanem megmaradtak földesuraik tulajdonában. Közéjük tartozott Zala megyében Szentgrót, Sümeg, Tapolca, Nagyvázsöny, Alsólendva, Csáktornya, Kapor-nak, Lenti, Lövé, Zalavár és Túrje. A XVII. századi végvári élet hanyatlásával, átalakulásával egyes, szélesebb látókörű főurak — egyben a környék végvárainak főparancsnokai —, mint pl. a Zrínyiek, Batthyányak, a nagybirtokon belül, mezővárosaikban, esetleg falvaikban szabadparaszti jogokkal felruházott magánhadsereget helyeztek el, akiknek — szolgálatmentes földek fejében — nem kellett állandó zsoldot fizetniük.³⁷

A megfogyott rendi állam, a rendi szervezetben élő királyi Magyarország, sőt még a Habsburg-birodalom is önmagában, az adott szervezetszervezetben, nem rendelkezett megfelelő anyagi erővel és szervezőképességgel korszerű végvár-rendszer kialakítására és fenntartására. A körülményei között modernnek számító zsoldos katonaságból a bécsi Haditanács a kívánt létszámnak csak egy töredékét tudta a végvárakban tartani.³⁸ A pénz hiányában egyre csökkenő zsoldos haderőt a Nyugat-Dunántúlon a XVII. században a földesúri magánhadse-regek pótolták. „A Nádasdyak, Batthyányak, Esterházyak »vitélő nép«-e, a Zrínyiek Muraköz védelmére tartott állandó őrsége egyformán a kamara által fizetett, de az illető főúr parancsnoksága alá rendelt lovasokból és gyalogosok-ból, ideiglenesen felfogadott, királyi zsoldban vagy a dominusok költségén tar-tott katonákból és főúri magán csapatokból állott.”³⁹

A katonaparasztkok jobbágyok voltak, akiket az uradalom kiemelt a jobbágy-sorból (militēs ex rusticis facti). A feudális rendszerben elfoglalt helyüket „fegy-veres szolgálat ellenében elnyert szabad paraszti állapot”-nak tekinthetjük.⁴⁰ E rendszerben a jobbágyból lett szabadparasztnak a telke után — katonai szolgálatán kívül — korábbi állami és földesúri terheinek és szolgáltatásainak csupán elenyésző részét kellett teljesíteni.

Azok a főurak és főpapok, akik zsoldos hadsereg fenntartására nem lettek volna képesek, robotoló jobbágyaik egy részét szabad katonaparaszttokká tették, vagy pusztá telkeikre nincstelen, katonai szolgálattal adózó bujdosókat — sza-bad legényeket — fogadtak.⁴¹ Széchenyi György veszprémi püspök 1656. évi kiváltságlevele szerint a mezővárosába, Tapolcára beköltözött magánföldesúri hajdúk olyan szabadságot nyernek, „az mely szabadságban vannak és tartatnak más vég helyekben ezekhez hasonló szabad legények; úgy hogy semmi némű

36 Veszprémi Káptalani Országos Magánlevéltár (a továbbiakban — VKOML) Decimae Episcopales 531. Zalaszent-gróton tartott íriszék ítélete, 1628. febr. 8. — *Sebők Samu*: 1902. 7—10. o. — *Ruzsás Lajos*: 1968. 229. o.

37 *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok (a továbbiakban — Sz.) 1960. 1—3. sz. 292. o.

38 Vö. R. *Várkonyi Ágnes*: Végvár: állam, társadalom, mentalitás. In: *Bodó Sándor—Szabó Jolán* (szerk.): Magyar-országai végvárak a XVI—XVII. században. (Tanulmányok.) Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 11—12. o. — *N. Kiss István*: Nemes katonák és katonaparasztkok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638—1720. (Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéséhez). HK 1983. 3. sz. 339. o.

39 *Varga J. János*: 1983. 121.

40 *N. Kiss István*: Katonaparasztság (Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágábi püspökség birtokain — XVII. század). HK 1972. 2. sz. 319—331. o. — *Uő*: HK 1983. 3. sz. 341. o.

41 *Takács Sándor*: Magyar küzdelmek. Budapest, 6. n. 146. o. — *Zimányi Vera*: Sz. 1960. 292. o.

paraszt munkára és robotra s szolgálatra nem kényszerítettük őket se most, se ezután soha, hanem mint másutt a szabad legények, úgy ők is szolgáljanak fegyverekkel. És szabad légyen nekik ezen Városban házakat, majorokat, kertetek csinálni, szőlőhegyeit, határát ezen Városnak és földeit élni, szintén mint az itt való jobbágyok élnek, az egy dézsmán kívül semmit tőlük ne adgyanak... minthogy elég föld vagyon, a melly szántó földeket föll fognak és réteket irtanak, övék és maradékjoké leszen ezután is mindenkor, valamég tőle fegyverekkel szolgálnak.”⁴²

Szentgrót várát is állami felügyelet alá helyezték, amelyről a bécsi Hadi-tanács rendelkezett, de fenntartották a Hagymásy család tulajdonjogát. A Hagymásyak a vár örökös főkapitányai maradtak. A szentgróti szabad legények telke gyakorlatilag mentesült a földesúri, illetve az állami adótól, mindössze évi négy napi robottal tartoztak.⁴³ A veszprémi püspök, mint az egyházi tized haszonélvezője, 1634-ben a szentgróti nem nemes hajdúkat beperelte, hogy fizessenek tizedet. A tanúvallomások azt igazolták, hogy a „vitélző sereg” hajdúi több évtized óta e vonatkozásban nemesi kiváltságot élveztek, még ha jobbágyrendűek voltak is.⁴⁴

A szentgróti vár a Hagymásy család kihalása után, 1656-ban, a Batthyányak kezére került. Amikor Batthyány I. Ádám átvette Szentgrótot, a vitélző rendet biztosította, hogy a várost ugyanazon szabadságban ő is megtartja, amelyeket a Hagymásyak alatt élveztek.⁴⁵ 1664-ben még a négy napi évi robotot is elengedte nekik, mivel „az végű ház ellenségű pusztítása miatt megh romlott”, — „de úgy, hogy jó fegyvert és hadi szerszámot tartsanak és fegyverrel szolgáljanak”.⁴⁶

A magyar kamara pénzügyi gondjai miatt egyre gyakrabban adták bérletbe különböző főuraknak a váruradalmak jövedelmeit. Ezek a bérletek azután igen gyakran a tulajdonjog megszerzéséhez vezettek.⁴⁷ Zichy István győri kapitány 1650-ben a nagyvázsonyi uradalmat 1500 forint értékű gabona és 10 ezer forint kincstári segély révén szerezte meg.⁴⁸ Ekkor vált Vázsony — Várpalotával együtt — magánvárrá, a mellettük levő oppidum pedig presidiális mezővárossá. A végvári tartományok zálogba vetése nem egy esetben azzal járt, hogy az országos fontosságú erősség a benne tanyázó katonasággal együtt magánföldesúri joghatóság alá került.⁴⁹

Azok a szabadságok, amelyeket a dunántúli presidiális mezővárosok népe nyert — szabad földhasználat, bor-, só-, húsárulási jog, s mindenekelőtt a földesúri szolgálatoktól való mentesség — a hajdúszabadságok voltak. Kapornak katonasága az 1676-i egyezség alapján korábban használt szántóit továbbra is dézsma nélkül bírhatta, de a pusztahelyek, a szőlők, az újonnan felfogott területek, valamint sertései után már dézsmaköteles volt, s a helybeli apát számára karhatalmat kellett nyújtania.⁵⁰

42 *Veszprémi Püspöki Levéltár* (a továbbiakban — VPL) *Conscriptiones et Acta Bonorum Episcopalia* 1745—1762. p. 320—321. — *Szántó Imre*: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén 1671—1750. Különnyomat a Főiskola Évkönyvének VI. kötetéből. Eger, 1960. 308. o.

43 *ZmL Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 84. o.

44 *Degré Alajos* (szerk.): Olvasókönyv Zala megye történetéhez. Zalaegerszeg, 1961. 33—34. o.

45 *ZmL Acta Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 8. Szentgróti vitélző rend és szabad legények rendtartása. Németújvár 1656. ápr. 21. — *ZmL Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 4. o. — *Vándor László*: 1978. 63. o.

46 *ZmL Acta Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 3. — *Ruzsás Lajos*: 1968. 231—232. o.

47 *Szántó Imre*: 1980. 83., 93. o.

48 *Németh Gábor*: Adatok Nagy-Vázsony történetéből. Veszprém, 1901. 63. o. — *R. Várkonyi Ágnes*: Magyarország keresztyénjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest, 1978. 105. o.

49 *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981. 188. o.

50 *Nagyfalusi Lajos*: A kapornaki apátság története. II. Kalocsa, 1942. 65—66. o.; *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767. Budapest, 1969. 305. o.

A török időkben Keszthely, mint katonai szolgálatot teljesítő „szabadlegények”-ből álló „belső város” (praesidium), tulajdonképpen úrbéri szolgálatmentességet élvezett. A végvári sereg tagjai kilencedet, tizedet nem adtak, hegyvámot nem fizettek. „... egy püspökség sem vehette meg keszthelyi lakosokan a 10-et, ámbár sok izben impetáltattak (megtámadtattak) eránta.”⁵¹ Földjeiket szabadon adták-vették és hagyták másokra. Szabadon használhatták a Zámor, Várvolgy, Cserszeg és Rezi közt elterülő erdőt, sőt éltek a korcsmáltatás és mézszárszéktartás jogával is. Mindezeket a kiváltságokat katonai feladatuk teljesítése ellenében kapták.⁵²

A földesurak felmentettek hasonló módon katonai szolgálat fejében falusi jobbágyokat, sőt egész falvakat is a földesúri terhek alól. Ezeket a földesúri fegyvereseket — szemben a feudális termelési és társadalmi rendből kiszakadt királyi zsoldos katonákkal — magánföldesúri hajdúknak, szabad legényeknek nevezték.⁵³ Az 1644. évi szentgróti statutum 32. pontja meghatározza a szabad legény fogalmát. Eszerint „a Hostatban házat bíró szabad legény, aki kísézőben jár, azaz földesurát és Szentgrót örökös főkapitányát fegyveresen kíséri, vagy lovastól szolgál neki, semmiféle más szolgálattal urának nem tartozik, de aki sem kísézőként, sem lovastól nem szolgál, az évenként nyáron négy napot szolgál munkával, és ezen kívül egyéb urbarialis szolgálattal nem tartozik, ilyesmi nem terheli”.⁵⁴

Szabad legényeknek tehát Szentgróton azokat tekintették, akik a várat — úgy látszik — főleg lovon szolgálták, és ennek fejében mindenféle jobbágyi tehertől és szolgálattól mentesek, évente mindössze négy napot szolgáltak robotban. A Dunántúlon nyilvánvalóan azok a hajdúk szegődtek földesúri szolgálatba, akikről az 1647: 41. tc.-ben azt olvashatjuk, hogy Veszprémben, Tihanyban, Keszthelyen, Vázsonyban, Szigligeten, Devecseren és ezek környékén kóboroltak, s rablásból, fosztogatásból tartották fenn magukat. Ezek nem voltak állandó hadseregbe szervezve, hanem csapatosan kóboroltak. Emberanyag-utánpótlásukat elsősorban a török hódoltság területéről és a kettős adózás alá jutott peremvidékekről nyerték.⁵⁵ „Az szabad hajdúk ez időben bőven valának; — írja Illésházy István — azokból támadtak vala, az jobbágy-ságból, az kiknek hazájok elpusztított vala az hadak miatt.”⁵⁶ De a szabad hajdúk nemcsak a jobbágy-ság soraiból jöttek, amint azt Illésházy is írta; ugyancsak sok volt közöttük a különböző okok miatt deklasszáldott nemesi elem.

A XVII. században már egyik végvárban a másik után jelentek meg a zsoldos vitézek helyett a paraszttelken gazdálkodó és jobbágyi szolgáltatások helyett katonáskodó hajdúk. A hajdú név a XVII. században a hadköteles szabadparaszt fogalmával azonosult, és a katonaparasztokat — regionálisan különböző jogaik és kötelezettségeik ellenére is — a Felső-Tisza vidéktől a Muraközig mindenütt hajdúnak nevezték.⁵⁷ A vármegyék mindent elkövettek annak megakadályozására, hogy nemesek vagy főrangúak birtokaira hajdúk telepedjenek és ott védelemben részesüljenek. A katonai szolgálat fejében jobbágyterhek alól mentesített végvári hajdúk egyaránt szembe találták magukat a nemesi vár-

51 OL *Festetics család Levéltára* (a továbbiakban — FCsL) Zalad. Nr. 1735. — OL FCsL Zalad. Nr. 2512. Keszthely, 1799. jan. 30.

52 OL FCsL Zalad. Nr. 1025. — ZmL Keszthely város régi levéltára (a továbbiakban — KVI). Ürizzéki ítélet Keszthely város ellen. 1818. május 4. — *Bontz József*: 1896. 120. o.

53 Vö. *Nagy László*: Hajdúvitézek (1591—1699). Budapest, 1983.

54 ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 57—58. o.

55 *Zimányi Vera*: Sz. 1960. 1—3. sz. 286—287. o. — *Benczédi László*: Parasztok és katonák XVII—XVIII. századi Habsburg-ellenes mozgalmakban. (Hozzászólás Molnár Erik cikkéhez.) In: *Pach Zsigmond Pál* (elő- és utószavával): *Vita a magyarországi osztálykülselemről és függetlenségi harcokról*. Budapest, 1965. 272—274. o.

56 *Gr. Illésházy István* Följegyzései 1592—1603. Monumenta Hungariae Historica VII. Pest, 1863. 55., 65. o.

57 *Rácz István*: A hajdúk a 17. században. Debrecen, 1969. 215. o. — *N. Kiss István*: HK 1983. 3. sz. 339. o.

megyével, a földesurakkal és a fiskális érdekekkel. A törvények egész sora intézkedik a katonáskodni ment jobbágyság visszaszerzéséről, de eredménytelenül.⁵⁸

A hajdútipusú kiváltságolt telepek sok nyomát találjuk Zala megye török támadásoknak kitett határvidékén is.⁵⁹ A hajdútelepítő levelek leglényegesebb pontjai között szerepel, hogy semmi jobbágysági szolgálattal nem tartoznak a földesuraknak; földjeiket, házukat szabad tulajdonként bírhatják; szerepel továbbá a szabad eltávozás biztosítása, belső önkormányzatuk és bíraskodási fórumaik szabályozása. Ezek mellett helyenként hosszabb-rövidebb időre elnyerték a borkimérés jogát, a vámok és mészárszékek jövedelmét.⁶⁰

Jó néhány helyen sikerrel járt az a küzdelem, amelyet a parasztkatonák a telkeik után járó földesúri szolgáltatások alól való mentességükért folytattak. A katonai szolgálatért privilegizáltak széles rétege szakította szét a második jobbágyság kötelékeit, amely privilégiumaival új távlatot nyitott a paraszti osztályharc számára.⁶¹ Az osztályviszonyok éleződését csökkentette a súlyos demográfiai helyzetből adódó nagymérvű munkaerőhiány, és az ezt nyomon követő jobbágyvándorlás is. A török végeken létrejött egy jórészt nem nemes eredetű „vitélző rend”, mely átmeneti társadalmi helyzetet foglalt el a jobbágyság és a nemesség között. A végváriak és szabad hajdúk — a „szegénylegények” — gazdasági helyzete és életvitele a jobbágysághoz állt közelebb, de társadalmi tudatuk a nemesi rendbe sorolta őket.⁶²

A királyi véghelyek melletti mezővárosokba a XVI—XVII. század folyamán jelentős számú kisnemes húzódott be, akik itt házra, szőlőre és földingatlanra tettek szert. Létalapjuk azonban bizonytalan volt, mert házat és földet többnyire csak zálogjogon szerezhettek. Ezeket azonban bármikor elveszthették, ha a földesúr a zálogösszeget letéve visszaváltotta őket. A mezővárosok nemesi lakóinak legnagyobb része azonban mint katona került ide. Azok a nemesek, akik birtokaikat a török hatalom terjeszkedése során elvesztették, s földönfutókká váltak, legegyszerűbben úgy teremtettek maguknak új létalapot, hogy felcsaptak végvári katonának. A menekült vagyontalan nemesek, a végvári szolgálatban armálist szerzett, szintén birtok nélküli nemesek katonai szolgálatauk során összekeveredtek a várak második elemével, a „vitélző nép”-pel, mert társadalmi állásukat, jogi helyzetüket nem nemesi, hanem katonai mivoltuk határozta meg.⁶³

Szentgrót mezőváros lakossága három elemből tevődött össze: a „vitélző nép”-ből, a polgárságból és az úrbéri szolgáltatásokkal terhelt jobbágyságból. A várbeli fizetett katonaság és a csak katonai szolgálatra kötelezett szabad legények alkották a vár haderejét (seregét), a vár és — a mezővárosi polgársággal együtt — a hóstát lakosságát. A „vitélző nép” gazdasági ellátása a szentgróti (és a vár tartozékain lakó) jobbágyság és zsellérek feladata volt, akiket — szemben a sereggel — úrbéres szolgáltatások terheltek.⁶⁴

Az 1628-ból való — Ergelics-féle — szerződés szövegéből az derül ki, hogy

58 *Kolosváry—Óváry*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. VI/1. k. 45. o. Vas megyei statútum. Id. *Zimányi Vera*: Sz. 1960. 1—3. sz. 293. o. — *R. Várkonyi Ágnes*: 1983. 17. o.

59 *Zimányi Vera*: Hajdúszabadság kedvezménye Zrínyi falvaiban. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 125. o. — *Uő*: Sz. 1960. 1—3. sz. 286. s. köv. o.

60 *Zimányi Vera*: Sz. 1960. 1—3. sz. 289. o. — VPL *Conscriptiones et Acta Bonorum Episcopatum 1745—1762*. p. 340—341.

61 *Somogyi Éva*: A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. Történelmi Szemle (a továbbiakban — TSz) 1962. 2. sz. 140—172. o. — *Benczédi László*: A „vitélző rend” és ideológiai a Thököly-felkelésben. TSz 1963. 1. sz. 34. o.

62 *Nagy László*: 1978. 51—52. o.

63 *Ruzsás Lajos*: 1968. 236. o.

64 *ZmL Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 53., 62., 84. o.; *Ruzsás Lajos*: 1968. 231—232. o.

Egerszeg mezőváros lakossága három részből állt: várbeli, vársorompón kívüli és szőlőhegyi lakosokból, vagyis vitézlő seregbeliekből, városbeli polgárokból és hegylakókból. Amikor 1654-ben az egerszegi városiak el akartak futni a súlyos török adóztatás miatt, előadták, hogy a házaknak alig harmadrésze a polgárságé, a többbit hajdúk s katonák lakják, akik nem akarnak fizetni.⁶⁵

A végvári katonaság rendes ellátása hatalmas összegeket igényelt. Mivel pedig a Habsburg államháztartás a XVII. században a végvári katonaságot nem tudta fizetni, az éhező végváriak a várak környékén önállótan kezdtek gazdálkodni.⁶⁶ Gazdaságtörténeti vonatkozásban még jórészt feltáratlan e szabadságot hajdú- és katonaelemek szerepe az árutermelésben, piaci tevékenységben.⁶⁷ A „belső városiak” nem voltak fizetett katonák, tehát mezőgazdasággal — főként marhatartással és -kereskedéssel, bortermeléssel —, vagy iparral foglalkoztak.

Rauch Dániel szlavóniai harmincados a magyar kamarához intézett felterjesztésében 1655-ben beszámol arról, hogy nem csak a nemesek viszik ki az összevásárolt marhákat vámmentesen saját majorsági termékeikként, hanem „az közönséges vitézlő rend” is, akik „ipso facto, hogy ők soldátok, libertast vindicalnak magoknak” (önmagában azért, mert katonák, mentességet követelnek maguknak).⁶⁸

A piaci célú katonaparaszti állattenyésztéssel, marhakereskedelemmel Zala megyében is több helyen találkozunk. A keszthelyi vár környékén a „császár iratos szolgálói” (összeírt zsoldos katonái) mellett „szabad legények és jövevények” legeltették felhajtott barmaikat.⁶⁹ Az ausztriai és az itáliai városok felé irányuló marhakereskedelemben előnyös helyzethez jutott egyes végvárok — így pl. Kiskomárom, Tihany, Veszprém és Vázsony — őrsege.⁷⁰

Az egerszegi őrség 1648-ban felpanaszolta, hogy a kiskomáromiak nem engedik környékükről a marhát Egerszeg felé hajtani, pedig itt is kereskedő szegénylegények vannak. Arra kérték Batthyány Ádám főkapitányt, írjon Komáromba, hogy ne akadályozzák a polgárokat abban, hová akarják hajtani marháikat.⁷¹

A veszprémi, tihanyi, vázsonyi és más Balaton melléki várak katonái az 1680-as években zsákmánnyal vagy rablással — szerintük a kard jogán —, vagy vásárlással is, „kereskedésre”, „nyereségre” szereztek marhát és lovat, s a csallóközi titkos utakon a Vág vidéki mezővárosok vásáraitra hajtották fel.⁷² A végvári hadinép elemi szükségleteit a termelő munka mellett a hódoltságból rabkereskedelemmel, illetve egyre szélesedő kereskedelmi tevékenységgel fedezte.⁷³

Diás és Vonyarc hegyközség 1653-i törvényei arról tanúskodnak, hogy a

65 Müller Veronika: 1976. 11. o. — OL Batthyány lt. Missil. 26 037. Kerpacsics I. levele Egerszegről. 1654. márc. 16.
66 Vö. R. Várkonyi Ágnes: 1978. 92—93. o. — A végváriak föld- és szőlőművelésére: Hozzászólások a „Nemzet, haza, honvédelem a parasztság és a nem nemesi katonáskodó rétegek gondolkodásában (XV—XVIII. század). TSz. 1963. 1. sz. — Zimányi Vera: Megjegyzések a vitához. 74—79. o.

67 Vö. Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Budapest, 1963. 261—262. o.

68 Id. Zimányi Vera: Magyarország az európai gazdaságban 1600—1650. Értekezések a történeti tudományok köréből. 80. sz. Budapest, 1976. 139. o., 115. sz. jegyzet.

69 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (a továbbiakban — MGtSz) 1895. 63. o. Id. Pach Zsigmond Pál: i. m. 1963. 209. o.

70 Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 209—211. o. — Zimányi Vera: Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez. Agrártörténeti Szemle (a továbbiakban — AtSz) 1961. 62. o.

71 OL Batthyány lt. Missil. 25 789. Kerpacsics I. Egerszegről. — Uo. Missil. 40 043. Romanics Balázs vajda Egerszegről Batthyány Ádámnak. 1648. dec. 1.

72 R. Várkonyi Ágnes: 1978. 44. o., 23. sz. jegyzet, 137. q.

73 Takács Sándor: A török és magyar rabkereskedés. In: Rajzok a török világból. I. Budapest, 1915. 160—303. o. — Dobos Gábor: Török—magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. Studium. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. II. Debrecen, 1971. 63—73. o.

helybeli „hegynépek” és „idegenek” (extraneusok) mellett „nemes és vitézlő renden levők”, meg városi polgárok is birtokolnak-bérelnek szőlőt a Balaton vidékén.⁷⁴ Az állandó portyáknak kitett keszthelyi városlakók egy része a török becsapások elől menedéket nyújtó hegyvidékre húzódott. „Boldogult elődeink, hazánkat... dühöngve pusztító török háborúkor a városbul az országútban fekvő, látszatosabb helyről futottak a kevésbbé kinéző és így nem oly veszélyes szöllejekhez” — emlékeztek maguk a késői utódok is.⁷⁵

Ami a szentgrótiak mezőgazdasági tevékenységét illeti, a vár személyzetének élelmezése szempontjából nem a szőlőművelés, hanem a gabonatermelés volt a fontosabb. Mivel Szentgrót mezőváros lakossága elegendő gabonát termelni nem tudott, így tehát a vár tartozékainak 61 hellyel bíró jobbágy és 13 szellér családjának is fő feladata volt a várat ellátni. De a szentgróti „sereg” szegényes zsoldja kiegészítésére a környező dombokon szőlőt is művelt; ki megvásárolta, ki pedig egyszerűen művelni kezdte a parlagon maradt szőlőt.⁷⁶

A katonák életében a harcok és a földművelés békés napjai váltogatták egymást. Békés időben szántottak-vetettek, állatokat tenyésztettek, háborúban „ő felségének s a hazának mindenkor fegyvereikkel szolgáltak”.⁷⁷ De az is előfordult, hogy a katonák a zsold elmaradása miatt nyáron aratni mentek, és mezőgazdasági munkát vállaltak, hogy maguk és családjuk számára a téli élelmet előteremtsék. Az egerszegi, pölöskei és zalavári hajdúk nyáron seregestől hagyták el a végházakat, s kaszával, kapával keresték kenyerüket.⁷⁸

A keszthelyi „vitézlő rend” a zsold elmaradása miatt kénytelen volt járadék-szolgáltatási kötelezettséggel terhelt földet, vagy egyéb munkát vállalni, hogy megélhetését biztosítsa. 1672. augusztus 30-án a megyéhez fordultak orvoslásért: „Az ittvaló vitézlő rend olyan fogyatkozott állapottal vagyon — írták beadványukban —, hogy nagyobb része csak egy napi kenyérre sem maradna, ha csépinél nem kapna az mások gabonájából. Azon kívül itt minekünk semmi szabad élő földünk nincsen, házunktól, kertünkől, erdönktől és csak edgy hagy-ma földtől is az földes urakat szolgáljuk, az szántó földeket köblébe vagy kilencedébe, s úgy is nehezen találjuk, szőlőinkből kilencedet, hegyvámot fizetünk; marháinkat az erdőre napi szolgálat alatt béreljük, ki nyolc napot, ki többet is szolgál esztendőnként a földesuraknak közülünk, egy szóval csak szintén hogy az jobbágyság nincsen mindenestől rajtunk...”⁷⁹

Ha aztán a végbeliek nem kaptak munkát, éhségtől űzve a máséhoz nyúltak. Keglevich Péter dunántúli vicegenerális írja 1648-ban Batthyánnak Egerszegről: „Hogy életét megtarthassa, ki kell mennie (a vitéznek) a falukra. Erővel elveszi az polgárnak az mije vagyon. Onnand aztán az vármegyékben, az országban is nagy kiáltás vagyon az vitézlő rendre”.⁸⁰ Falvaink egyaránt szenvedtek a fizetetlen végbeliektől és a portyázó törököktől. „... bizonyos pedig — írja Széchenyi György veszprémi püspök 1654-ben —, hogy a Szalán túl való végházakból s a Kemenes alól szinte mint a törökre, úgy csatáznak erre a Bakonyságra, szinte elnyomorodik a szegénység, s én is a sok panasz miatt elbúsultam”.⁸¹

74 MGtSz 1894. 31. Diás és Vonyarc Zala megyei hegyközség 1653-i törvénye. Id. *Pach Zsigmond Pál*: 1963. 209. o.

75 OL FcSL K. i. 1354-b. 36.253/842. sz. Id. *Sándor Pál*: A jobbágybirtok történeti statisztikai vizsgálatához 1786–1853. Történeti Statisztikai kötetek. (Szerk.: *Ember Győző*) Budapest, 1961. 7. o.

76 *Degré Alajos* (szerk.): 1961. 32–34. o.

77 *Zimányi Vera*: 1976. 111. o. — *Thury Etele* (közl.): Veszprém városának történetei (Veszprémi krónika). TT 1905. 26. o.

78 *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*. II. Budapest, 1915. 127. o. — *Perjés Géza*: 1965. 63. o.

79 *Varga János*: 1969. 220. o.

80 *Takáts Sándor*: Az igazi szegénylegények. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. Budapest, 1961. 39–40. o. Keglevics Péter levele. 1648. május 17.

81 OL Körmendi Batthyány lt. Missil. Széchenyi György veszprémi püspök levele. 1654. júl. 2.

A Zala völgyében a XVII. század derekán már az aratás meg a szüret is csak fegyveres strázszak védelme alatt mehetett végbe. Szecsődi István szentgróti kapitány 1656-ban a török veszély miatt a katonaságnak falukra aratni való kimenetelét kénytelen volt korlátozni, úgy, hogy a vártól fél mérföldre meszszebbre aratni nem mehettek.⁸² A szőlőművelést, de főleg a szüretet, a kóborló törökök gyakran megzavarták. Ezért Nagy Ferenc vicegenerális 1689-ben Batthyány Ádám főkapitány parancsára eltiltotta a Zalán való átkelést.

De a parancs ellen a vicegenerálisnak aggályai támadtak, mert választani kellett vagy a biztonság fenntartása, vagy a bortermelés lehetetlenné válása között. Mert ha „itt a Szala mellett levő hegyeket se engedjük meg munkálódni Egerszegtől fogva Hidvégig és erre alá Szentgrótiig, a kiken elegyesen vagyon mind a vitézlő Rendnek és mind a Szala mellett levő szegénységnek szölleje, s annak előtte is fegyver alatt munkálódták, ha ezeket megtiltjuk, mind a Végházak, s mind a környék elpusztulnak, mert inkább kimégyn a Végházbul a szegény legény, hogy sem mint szőlőjét pusztán hadgya, — egyéb-iránt is vetése igen kevés lévén, a szőlő hasznából élődik”.⁸³

A kézművesipar különböző mértékben fejlődött ki a végvárok melletti városokban. A zalai mezővárosokban két periódusra osztható a XVII. századi céhalakulás: az első az 1630—40-es, a második az 1680—90-es évek (a török uralom utolsó éveit, illetőleg a török kiverése utáni évek). Céheik ekkor kérték vagy kölcsönözték a privilégiumaikat. Az iparok milyenségét illetően megállapíthatjuk, hogy nem volt különösebb jellegzetessége a zalai mezővárosi iparnak. A mindennapok szükséglete teremthette meg a csizmadia-, a varga-, a takács-, a szabóipar alapját. Szembetűnő a ruházati ipar túlsúlya.

Privilégiumot egyetlen mezővárosi céh, a tapolcai vargáké kapott a királytól 1699-ben, a többi céh más városoktól kérte az articulusokat. A kiadó- vagy kölcsönzőhelyek közül első helyen Pozsonyt kell említenünk; tőle kapták szabályzatukat a szentgróti, a sümegi, a keszthelyi és a türjei takácsok. A másik jelentős kölcsönzőhely Pápa. A keszthelyi szabók, szűcsök és mészárosok kérték a privilégiumot pápai céhtől 1635-ben, 1638-ban és 1679-ben.

A másik jellegzetes vonása a XVII. századi céhalakulásnak a vegyes céhek létrejötte. Szűcsök, kádárok, szíjgyártók mellett mindenütt lándzsa-, íj-, pajzs- és kopjakészítők, valamint kovácsok alkották a vegyes céheket. A fegyverkészítő mesterek jelenlétét a háborús viszonyokkal magyarázhatjuk.⁸⁴

Közös vonás a XVII. századi céhlevelekben a megerősítés (confirmálás), amely a mezőváros földesurától származott. Hagymási Beregszói István, Szentgrót várkapitánya, „egyben örökös ura” erősítette meg a csizmadia 1640-ben szerzett articulusait, de hozzá fordultak a vegyes céh mesterei is, amikor „igazságos rendtartásokat” kértek Körmenről. Sümeg és Tapolca földesura a veszpémi püspök volt, s a céhek articulusait ő confirmálta esetenként többször is.⁸⁵

A végvárok melletti mezővárosokban a katonai és a polgári réteg nemcsak gazdasági, hanem társadalmi síkon is közeledett egymáshoz. A házasságkötések azt mutatják, hogy a „vitézlő rend” nem volt zárt rend. A mezővárosi polgársággal sűrű családi szálak fűzték össze a katonákat.⁸⁶ A katonák és a mezővárosi polgárok egymáshoz való közeledése jelentős következményekkel járt a földesuraikkal fennálló viszony terén is. A katonák házat, földet, szőlőt sze-

⁸² Uo. Szecsődi István levele. 1656. júl. 18. — ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 81. o.

⁸³ Uo. 72—73. o. — *Iványi Béla*: Képek Körmen múltjából. Körmen, 1943. 68. s. köv. o. — A sedes judiciaria székhelyét Egerszegről Körmenre helyezik át: ZmL Jegyzőkönyvi másolat, p. 709. (1623.)

⁸⁴ *Lendvai Anna*: Zalai mezővárosok XVII—XIX. századi kézműiparának összehasonlító vizsgálata. Bölcsész-doktori értekezés. Szeged, 1979. 10. s. köv. o.

⁸⁵ Uo. 15—16. o.

⁸⁶ *Ruzsás Lajos*: 1968. 237. o.

reztek, és arra törekedtek, hogy mentességüket a földesúri adó alól ezekre is kiterjesszék. A vétel mellett a házasság és örökösödés révén kezükre kerülő birtokok tovább bonyolították a helyzetet. A mezővárosi polgárok szívesen fogadták ezt, mert örömmel jutottak volna ők is a katonák szabadságának védőpalástja, a földesúrtól való függetlenség alá.⁸⁷

Az antifeudális harc vezetését a gyenge mezővárosi polgárság nem tudta átvenni. Helyette a szabadparaszti katonaelemeknek jutott döntő szerep ezek irányításában.⁸⁸

A társadalmi életnek igen lényeges területe volt ebben az időben az egyházi élet. A végvárok magyar őrsége még az ellenreformáció jelentékeny sikere után, a XVII. század második felében is túlnyomórészt protestáns volt. Református egyházak álltak Zalában Egerszegen, Lentiben, Szentgróton, Szentgyörgyváron, Tihanyban, Vázsonyban; ágostai evangélikus egyházak Szentgróton, Szentgyörgyváron és Vázsonyban.⁸⁹

A katonai és polgári réteg egymáshoz közeledését itt is megfigyelhetjük. Kiskomáromban a kálvinista katonák és a város polgárai külön papot tartottak, a tanítót azonban közösen fizették. Ebből az időből fennmaradt a kiskomáromi református eklézsia anyakönyve, amely már 1624-ben említést tesz az iskoláról.⁹⁰ A polgárok és a katonák együttesen adakoztak egyházi célokra is. Amikor a református egyház sorsa, minden életmegnyilvánulása a nagybirtokhoz volt kötve, ilyen körülmények között jelent meg Magyarországon a kálvini reformáció polgári egyházkormányzati szerve, a presbitérium, mégpedig éppen a dunántúli végvárok melletti mezővárosokban.

Kálvin ugyanis azt tanította, hogy az egyházközségeket ne a földesúr, és ne is a pap, hanem az egyházközség tagjaiból választott egyházi tanács, a presbitérium vezesse és kormányozza. A presbitérium olyan testület volt, amelyben a mezőváros minden társadalmi rétege — katona, polgár, nemes — képviselthez jutott, és amely — ha igen mérsékelt hatáskörben is — egy-egy mezőváros különböző jogállású elemei felett egyformán ítélkezett, s annak lakói határozatait elfogadták. A város élén álló bíró joghatósága ugyanis nem terjedt ki a katonákra, és esetenként változó mértékben a nemesekre sem.⁹¹

A praesidium azt jelentette, hogy ilyen nevű helyen a polgári közigazgatás és bírászkodás helyébe tisztán katonai lépett. Az ilyen hely közönségének hivatalosan „sereg” a neve; a városbíró és városi jegyző helyébe a seregbíró és seregdeák lépett. Megfelelő számú társsal ezek látták el a közigazgatást és az alsóbb fokú bírászkodást. A seregbírótól a kapitányhoz, onnan pedig a földesúrhoz lehetett fellebbezni. A seregbírót azonban nem az őrség választotta. Csak három személyt javasolhatott a földesúrnak, aki aztán közülük jelölte ki a seregbírót.⁹²

⁸⁷ Uo. 241. o.

⁸⁸ Makkai László: A reformáció és a szociális mozgalmak Magyarországon. In: Gyimesi Sándor: A reformáció és Európa (A Magyar–NDK Történelmi Vegyesbizottság 19. ülészeke.) Világtörténet, 1983/3. 4. o.

⁸⁹ Szabó István: Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681. In: Károlyi Emlékkönyv. Budapest, 1933. 457., 470. o. — A szentgróti protestánsokra: Protestáns Egyháztörténeti adattár, VII. évf. 154. és IX. évf. 87., 94. és 108. o. — A veszprémi protestánsokra: Thury Etele: TT 1905. 13–33. o.

⁹⁰ Thury Etele: Egyházunk múltja. Dunántúli Protestáns Lap, VIII. évf. 1. sz. Pápa, 1897. jan. 3., 31. o. — Kolnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalai Gyűjtemény, 9. Zalaegerszeg, 1978. 14. o.

⁹¹ Ruzsás Lajos: i. m. 1968. 239. o. — Könyv István: Kálvinizmus és társadalomelmélet. Budapest, 1979. 415–431. o.

⁹² Ruzsás Lajos: 1968. 231. o. — Varga J. János: Katonáskodó szerviensek birtokai a XVI–XVII. századi Batthyány nagybirtokon. TSz 1976. 1–2. sz. 102–122. o. — Uő: A XVI–XVII. századi katonaság szervezetének kérdései (Különös tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló dunántúli katonaságra). In: Bodó Sándor–Szabó Jolán (szerk.): Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században (Tanulmányok). Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 119–133. o. — Uő: A főúri szervitorok és a vármegyey nemesség viszonya. In: Benczédi László (szerk.): A Thököly-felkelés és kora. Budapest, 1983. 69–71. o.

Keszthely mezőváros polgári közigazgatása is megszűnt, és katonai közigazgatást vezettek be helyette. Az új állapotnak megfelelően a régi — szőlőfürtös keresztel díszített — pecsét helyett új pecsétnyomót használtak, melynek körirata: KESZTHELY SEREGH PÖCSÉTY. A pecsétnyomó belsejében két csillag között ágaskodó kardos oroszlán a török félholdat akarja kettévágni.⁹³

Szentgrót — az 1644. évi statutum szövege szerint — különleges praesidium volt, amely nem kizárólagos katonai igazgatás alatt állt, hanem koordináltan egymással együttműködött a katonai és polgári igazgatás; a várban a katonai, a seregtörvényszék, a hostátban pedig a városi hatóság, polgári törvényszék. Mind a kettő felett állt a földesúr Hagymásy család egy tagja, részint mint a vár örökös főkapitánya, részint pedig mint földesúr. Amikor a szentgróti sereg írásban testületileg, mintegy jogi személyként lépett fel, ilyenkor a sereg írását gyűrűs pecsétjével erősítette meg, melynek körirata: SZENTGROTI SEREGEI. A gyűrű címerpajzsában egy kardot tartó kar látható.⁹⁴

A végvár megtörte a városgazdaság egységét; az összeütközések a polgárság és a katonaság között előadódhattak. E mellett károsult a mezővárosi önkormányzat is; a várkapitányok a polgárok felett gyakran a bírói hatalmat is gyakorolták. Mindezek alapján egyes kutatók úgy vélik, hogy a végváraknak gazdaságilag és jogilag alárendelt mezővárosok fejlődése komolyan megtorpant.⁹⁵

A nagybirtokos osztály — mint ismeretes — a parasztság és a mezővárosi polgárság árutermelését a XVII. században visszaszorította, a városok fejlődését pedig gazdasági és jogi téren is fojtogatta.⁹⁶ A törökkel szemben kiépített végvárvonal, az állandósult háborús állapotok, az egységes központi hatalom hiánya a földesúri politika korlátlan érvényesülését viszont egy időre megállították, feltartóztatták. A király kezére került várak melletti mezővárosok lakóitól földesuraik termény- és munkajáradékot nemigen hajthattak be, bírói hatalmuk pedig a várkapitányok kezébe került. Annak a törekvésnek, hogy a mezővárosok lakói jogait a földesuraikkal szemben tágítsák, vagy annak igáját nyakukról lerázzák, a mezővárosok falai közé betelepült „vitézlő rend” lett zászlóvivőjévé. E „vitézlő rend” földet művelve, bort termelve, kereskedve, esetleg ipart űzve — mint láttuk — gazdaságilag, házasság és rokonság révén társadalmilag összefonódott a végvárak melletti mezővárosok polgáraival.

Miután a török megszállás alá került Duna menti és dunántúli mezővárosok — elsősorban a tizenötéves háború következményeként — a XVII. század elején visszaestek, vagy egészen tönkrementek, szerepüket a végvári rendszer királyi várai mellett levő mezővárosok — főleg Győr, Veszprém és némileg Kiskomárom — vették át. Ezeknek a mezővárosoknak a fejlődése és kereskedelmi funkciója a XVII. század elejétől a század második feléig tovább tartott. A nyugat-európai városfejlődéstől való elkanyarodás itt csak a török kiűzése, illetve a Rákóczi-szabadságharc leverése után, a XVIII. század folyamán következett be.⁹⁷

Ezért mondhatta később Kenyeres László egerszegi lakos 1758-ban — amiért le is csukták —, amikor a városiak felpanaszolták, hogy „az elejek ezen jószá-

93 *Sági Károly—Iványi Béla—Péczy Piroška*: Keszthely. A Veszprém megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának kiadványa, 8. sz. é. n. 45—46. o.

94 *ZmL Irányi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 58., 62. o. — A végbeliek közösségi életére: *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 48—50. o.

95 *Gyimesi Sándor*: Magyar gazdaságtörténet. I/1. rész (1848-ig). Kézirat gyanánt. Budapest, 1972. 105—106. o.

96 *Pach Zsigmond Pál*: i. m. 1963. 55., 73. o., továbbá a II., IV—V. fejezetben, passim.

97 *Ruzsás Lajos*: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI—XVII. században. Szigetvári Emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Szerk.: *Ruzsás Lajos*. Budapest, 1966. 199—237. o. — *Kubinyi András*: A városi fejlődés kérdéseihez. Sz. 1965. 3. sz. 514., 518., 520. o.

gokért a törökön sok véreket ontották”, hogy „most is jobb volna, ha a török bírna”.⁹⁸

A Wesselényi-féle főúri szervezkedés kiváló ürügyet szolgáltatott arra, hogy I. Lipót császár kísérletet tegyen a nyílt abszolutizmus bevezetésére. A bécsi kormány a rendi felkelés leverése után elhatározta, hogy a számára megbízhatatlan végvári katonaságot külföldi (német birodalmi, horvát stb.) ezredekkel cserélje fel, s a végvárak hazai katonaságának nagy részét elbocsátja szolgálatából. 1671. december 22-én kelt Lipót pátense, amellyel a szolgálatban álló mintegy 11 ezer főnyi magyar katonaságból mintegy 8 ezer fő elbocsátását rendelte el a végvárakból.⁹⁹

Hogy a hadi nép számáról és beosztásáról Zala megyében világos áttekintést szerezhessünk, közöljük a Kanizsával szemben levő, s a balatoni végházak magyar haderejének összeírását a reductio előtt és után.¹⁰⁰

Végházak	reductio előtt				reductio után	
	huszár	hajdú	tüzér	rend-kívüli	huszár	hajdú
<i>Kanizsai végházak:</i>						
1. Eggerszeg	300	150	4	5	150	100
2. Pölöske	30	70	1	—	?	?
3. Egervár	25	50	1	—	?	?
4. Lövő	46	42	—	—	30	15
5. Zalavár	15	100	—	1	25	50
6. Szentgyörgyvár	25	40	—	—	—	15
7. Wöhr (!)	16	20	—	—	—	15
8. Lenti	100	100	—	2	100	50
9. Szécsisziget	50	100	1	—	30	40
10. Alsólimpach	50	50	—	—	—	15
11. Kányavár	—	15	—	—	—	15
12. Muraköz (Légrad)	50	200	—	—	50	80
13. Körmend	150	100	—	—	?	?
14. A bán népe	?	?	—	—	100	80
<i>Összesen</i>	882	1087	7	8	485	475
<i>Balatoni végházak:</i>						
1. Keszthely	100	100	1	1	50	40
2. Tihany	20	50	1	1	15	30
3. Vázsony	40	74	2	1	25	30
4. Szigliget	10	25	—	—	5	20
5. Csobánc	20	25	—	—	5	20
<i>Összesen</i>	190	274	4	3	100	140

98 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 15. — Szántó Imre: 1960. 310. o.

99 A Kanizsával szemben levő végházak hadi népe 1652-ben 2733 volt. Lásd Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő felosztására 1671—1702. In: Magyar küzdelmek. Budapest, é. n. 198—199. o. és Sz 1904. 10—12. o. — Takáts Sándor: A magyar erősségek. In: Rajzok a török világból. II. Budapest, 1915. 126. o. — Benczédi László: Rendség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664—1685). Értekezések a történeti tudományok köréből 91. sz. Budapest, 1980. 58. o.

100 Takáts Sándor: Sz 1904. 115—116. 118. o.

Az egykorú források egyöntetűen a végvári élet hanyatlásáról adnak számot. A Kanizsával szemben levő végházak területén a kanizsai pasa alatt 5400 török állott, a Kanizsával szemben levő 16 magyar végházban pedig a reductio után mindössze 800 ember volt. S ennek a 800 embernek kellett védenie Stájerországot, Alsó-Ausztria egy részét; ezeknek kellett a Drávától a Balatonig, majd innen a Rábáig az összeköttetést fenntartaniok.

A reductio végrehajtása után a megcsappant hadi néppel nem lehetett a Kanizsa várából két-háromezer emberrel kiinduló portyákat megakadályozni. A régi harcedzett huszárok elbocsátásával a török vérszemet kapott, s a behódolást oly merészen kezdte üzni, hogy a legrosszabbtól lehetett tartani.¹⁰¹ A szentgróti és a béri vitézlő rend írta 1676-ban Batthyáynak: „Botokkal s csaknem mezítelenül kölletik ő felsége kapuit őriznünk. Csak az egy élő Isten az, ki még eddig az pogánságnak csalárdságát meggátolta”.¹⁰²

A kuruc mozgalom gyengítése céljából, majd a főlsszabadító háborúk során a császári hadfogadás nem idegenkedett a magyar katonaság szaporításától. Így már 1681-ben a Kanizsa körül fekvő végházak hadi népét 1092 huszárból és 1467 hajdúból állapította meg. Az 1682. július 9-i rendelet alapján a Hadi-tanács még 892 huszárt és 1167 hajdút helyezett ide, s így ezekben a végházakban az 1683. év elején a reductionalis ezer ember helyett már 3059 vitéz szolgált.

Azt nem tudjuk, hogy az előírányzott számból mennyit hoztak össze, de annyi bizonyos, hogy a Zala megyei végházak újból benépesültek. Az 1695. évi kimutatás szerint a Kanizsa körül fekvő végházakban 1092 huszár és 1367 hajdú volt, a balatoni öt kis végházban pedig 190 huszár és 274 hajdú.¹⁰³

A Habsburg-kormányzatnak a végváriak ellen intézett támadásával egyidejűleg megindult a földesúri törekvés is e társadalmi réteg katonaszabadságának felszámolására. A földesurak igyekeztek őket az adózó jobbgátságba visszakényszeríteni. Bár a végváriak az egész XVII. századon át harcban álltak egykori magánföldesuraikkal, szolgálatmentességüket — néhány kivételtől eltekintve — a század végéig fenn tudták tartani. A kapornaki katonaság az 1676-i egyezség alapján korábban használt szántóföldjeit továbbra is dézsma nélkül bírhatta, de a pusztahelyek, a szőlők és az újonnan felfogott területek, valamint a sertések után már dézsmát kellett adniuk, és kötelesek voltak a helybeli apátnak karhatalmat nyújtani, s az apátság pusztáinak betelepítésében segédkezni.¹⁰⁴

A Habsburg-kormányzatnak a végváriak ellen intézett tevékenysége és a földesurak alávétési törekvése szoros kapcsolatban jelentkezett a katolikus ellenreformáció fellépésével.¹⁰⁵ I. Lipót császár 1677. október 26-án megparancsolta, hogy az egerszegi, szentgróti, keszthelyi, körmendi és tihanyi lovas és gyalogos katonák kötelesek a veszprémi püspököknek földjeik után tizedet adni.¹⁰⁶

I. Lipót császár a győri főkapitányságban Tihanyban, Vázsonyban, Pápán, Komáromban, Veszprémben és Győrött a helvét és ágostai evangélikus vallásfelekezetnek templomépítési engedélyt adott, melyet a rendek 1681-ben a 26.

101 *Merényi Lajos*: A végek magyar őrhada 1670 után. HK 1899. 401—402. o.

102 *Takács Sándor*: Az igazi szegénylegények. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Budapest, 1961. 40. o.

103 OL Batthyány család lt. Missil. 33 089. Nagy Ferenc egerszegi kapitány Batthyány Ádámnak 1686. júl. 4. — Egy 1703-ból származó, aláírás nélküli kimutatás szerint a komáromi, győri és kanizsai kapitánysághoz tartozó várakban (Kanizsa kivételével) összesen 4782 katonáskodó volt. Lásd *Bánkúti Imre*: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január—április). Budapest, 1975. 87. o., 16. sz. jegyzet. — *Takács Sándor*: Sz 1904. 223. o.

104 *Nagyfalusi Lajos*: II. 1942. 65—66. o. — *Varga János*: 1969. 304—305. o.

105 *Füßy Tamás*: A zalavári apátság története. Budapest, 1902. 218. o.

106 VKOM Dec. Ep. et Cap. 25. 1667. Epp.

tc.-ben be is cikkelyeztek.¹⁰⁷ De a császár 1701-ben a protestáns vallás nyilvános gyakorlatának jogát az articularis véghelyektől megvonta. A katolikus püspökök — különösen a Rákóczi-szabadságharc után — sort kerítettek a vég helyi templomok és iskolák katonai segítséggel történő elvételére vagy lerombolására. Az ellenreformációval kapcsolatban meginduló katolikus restauráció teljes kifejlődése csak a XVIII. században, a végvári élet megszűnése után következett be.¹⁰⁸

1690. április 13-án — 90 évi török uralom után — lehullott a félholdas zászló a Batthyány II. Ádám dunántúli főkapitány és Zichy István által körülzárt Kanizsa ormairól is.¹⁰⁹ Az átvonuló császári és a kivonuló török csapatok útját azonban mindenütt felperzselt falvak jelezték. A korabeli összeírásokban a legtöbb délzáli település pusztaként szerepel. „... az szegénység mind elfutott a nagy adó elől, ki Murán túl ment, kik az erdőkben bujdosnak”.¹¹⁰

A török kiverése után készült első adóösszeírások arról tanúskodnak, hogy a lakosság ott maradt meg nagyobb számban, ahol vár állott.¹¹¹ Az 1696. évi portális összeírás a Zala megyei presidialis mezővárosok lakosságát két kategóriában (a nemesek számát csak kivételesen) tünteti fel:¹¹²

Járás (Végházak)	katonák (militēs stipendiarii)	szabadosok (libertini)
I. Füredi—tapolcai járás (Tihany, Csobánc, Szigliget)	128	47
II. Szántói járás (Keszthely, Zalavár, Szentgyörgyvár, Szentgrót)	234	212
III. Kapornaki járás (Zalabér, Kapornak, Kemend)	91	64
IV. Zalaegerszegi járás (Egerszeg, Lövő, Szécsisziget, Kányavár)	368	11
Összesen	821	334

A török veszélytől megszabadult Zala megyében a katonaparasztok elvesztették több évtizedes funkciójuk alapvető okát, azt a tényt, hogy a Szalaságot a török rabló portyáival szemben állandóan védeni kellett.¹¹³ Megszűnt a katonaparasztságot létrehozó legfőbb ok: az olcsó és tömeges fegyveres erő fenntartásának szükségessége. Miután elmúlt az az idő, amikor az egész vidéken még a szőlőket is csak „fegyver alatt” lehetett munkálni, a várak birtokába visszajutott világi és egyházi földesurak mindent elkövettek, hogy a szabad katonaparaszti lét keserűen kiharcolt vívmányait megsemmisítsék.

A katonaparasztok visszaszorítása a jobbágysorba meglehetősen általános tö-

107 Németh Gábor: Nagy-Vázsony történetéből. Veszprém, 1901. 131—132. o. — Magyar Törvénytár 1657—1740. évi törvények. Budapest, 1900. 286—287. o. — Fehér Ede: Művelődéstörténeti körkép I. Lipót törvényeiben. Szeged, 1927. 30. o.

108 Szabó István: i. m. 1933. 457. — Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congresszusig (1711—1815). In: Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. VIII. Budapest, 1898. 116. o.

109 Kármán Imre: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. HK 1896. 346—347. o. — Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyány Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből). TT 1887. 123., 305—306. o. — K. J.: Kanizsa hadi felszerelése a töröktől való visszavétele után. HK 1891. 422. o.

110 OL Batthyány család lt. Missil. 18 485. Tar József levele Egerszegről Batthyány Kristófhhoz. 1684. júl. 4. — Kónyos István: 1978. 15. o.

111 Degré Alajos: 1964. 259. o. — Vö. Sinkovics István: Élő és halott falvak. A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Budapest, 1934. IV. évf. 268—276. o.

112 OL Dicalis conscriptio Comitatus Zaladiensis. Liber XLV. Tom. LIV. 54. (1696) p. 764—766. — Bakács István: A dicalis összeírások. In: Kovács József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest, 1957. 76—81. o.

113 Vö. N. Kiss István: HK 1983. 3. sz. 350., 352. o.

rekvés volt, de hosszan elhúzódott, és nem járt mindenütt azonnali sikerrel. Maguk a végvárok a XVIII. század első éveiben bekövetkező megszüntetésig fennálltak ugyan, sőt némelyek — mint pl. Lendva, Lenti, Szécsisziget, Szentgrót — egyideig változatlanul a szökevény jobbágyok menedékhelyei maradtak, lakóinak katonai funkciójára azonban többé már nem volt szükség.

A lendvai és lenti jöszágok igazgatói 1691-ben arról írtak, hogy az uradalmak területéről „sokan szökönek Lindvára, Lentiben és Szécsi Szigetben, onnan bírnák magok földseit, rétjeit és szőlőjét, és az Uraságnak tőle nem adóznak”, ezért „módot költetik találni, hogy vagy azon elszökött s katonává vagy hajdúvá lött polgárság előbbeni fundusra szállíttassék, vagy mivel adózni és szolgálgni nem akar, az földek, rétek és szőlők foglaltassanak el tőlük, nem lévén méltó, hogy a ki az Uraságnak szolgálgni nem akar, hogy annak javait éllye”.¹¹⁴

Minél inkább közeledett a főlzábadító háború vége, annál inkább előtérbe került ismét a régi gondolat, hogy a magyar katonaságot a végházakból elbocsássák. 1699-ben megkezdődött a magyarországi várak lerombolása, s a magyar (és horvát) végvári vitézek szélnek eresztése. I. Lipót császár 1701. november 9-én megszüntette a magyar katonáktól őrzött végházakat. A lerontandó várakat hat csoportba osztották. Minden csoporthoz egy mérnököt és egy német várparancsnokot rendeltek a robbantások és a rombolás vezetésére. Schenkendorf Kristóf ezredes nagykanizsai parancsnok 1702. január 26-án a császár utasításából az Udvari Haditanácstól parancsot kapott, hogy Magyarországon több erődöt, név szerint Kanizsát, Zalavárt és Körmendet, „melyek csak rablótűzszekül szolgálhatnának”, vettessen szét.¹¹⁵

Igy került sor 1702 tavaszán a legtöbb Zala megyei, köztük az öt kisebb batlatoni végház — Keszthely, Tihany, Vázsony, Szigliget és Csobánc — lerontására.¹¹⁶ A magas dombon álló sümegi várat a Rákóczi-szabadságharc után német zsoldos katonák lakták, de kb. 1726-ban a várból minden felszerelést elszállítottak, a katonákat a győri várba helyezték át; azóta a vár lakhatásra alkalmatlan és elhagyott volt.¹¹⁷ A Zala folyó mocsarai között (intra paludem Szala) fekvő szentgyörgyvári kastélyból (castellum) Kanizsa ostroma (1690) után a katonák kiköltöztek, s attól az időtől fogva alapjaiban rommá vált.¹¹⁸ Szentgrót vára, ha nem is mint erőd, de mint lakás — Kanizsa visszaszerzője, Batthyány II. Ádám tulajdonában — továbbra is használatban maradt.¹¹⁹

Mi lett a vitézlő rend, továbbá a félig katonának, félig parasztnak számító hajdúság sorsa Zala megyében?

Miután a Habsburg-hatalom lerontotta az ellenállásra lehetőséget nyújtó várakat, az elbocsátott végvári katonaság nagy számban vált nincstelenné, minden létalapjától megfosztottá. A „Csobánc vára alatt való városbeli szegény lakosok” könyörgő levelükben a századfordulón előadták: „... ebben az nyomorult helyben többen vagyunk, az kiknek semmi nemű igassága nincsen, sem réttye, sem szántó földje, az miből tudná magát táplálni, az nagy éhség miatt immár szintén meg is kevesedtünk”.¹²⁰ Perlak oppidumban a „szabados”

¹¹⁴ Varga János: 1969. 305. o.

¹¹⁵ ZmL Portalis-Regnicolaris Conscriptio I. Comitatus Zaladiensis de Anno 1720. Oppidum privilegiatum Kanisa. „Hic Oppidum Privilegiatum paludibus circum cinctum, in quo antea fortalium munitissimum natura exisebat, sed eo demolito a diversae nationis populo incolitur”. — *Holovics Flórián*: Mi minden kellett Kanizsa várának lerombolásához? Műemlékvédelem, XIII. évf. 1969. 160—161. o.

¹¹⁶ Füssy Tamás: 1902. 218. o.

¹¹⁷ ZmL Conscriptioes universales. 4. csomó, 1703. és 1730. évi összeírások.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ ZmL Irányi Béla: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 16. o. — Vándor László: 1978.

¹²⁰ ZmL Közgy. iratok, Fasc. 28. Nr. 440. — Uo. Acta congregationalis 1673—1699. é. n. (1686—1703 között).

katonaparasztok 1720 előtt „sokkal többen voltak, de mióta a törökökkel jó-tékony békét kötöttünk, azoknak nagy része Horvátországba, vagy más vidékre kivándorolt”, feltehetően az újonnan szervezett császári katonai Határőrvidékre.¹²¹

A végvári társadalom nem tudott beleilleszkedni a feudális világba, nem törődött bele, hogy generációkkal szerzett jogait elveszítse. A szélnek eresztett szegénylegények, kóborló katonák, csavargó hajdúk egy része földönfutóvá, rablóvá, zsivánná züllött; nem akart visszatérni falujába a szolgabíró és a földesúr igája alá, hanem kivonult a hegyekbe, erdőségekbe, s ott valóban rablóként viselkedett.¹²² De az elbocsátott végvári katonaság jelentős részének a nagy munkaerőhiány következtében sikerült megélhetést találnia. A volt fegyverviselő végvári katonaság zömében bekapcsolódott a termelőmunkába, ami eleinte a jobbágyságénál kedvezőbb körülmények közt történt.

Azok a települések, amelyek Zala megyében a török uralom idején végvár szerepét töltötték be, a hódítók kiverése után egy ideig még meg tudták őrizni szabad státusukat. A jobbágyságot sújtó állami adó és a földesurat illető robot, természetbeni adó, ajándék és pénzadó helyett egy összegű árendát fizettek. A volt katonaparasztból nem lett azonnal jobbágy; a katonai kötelezettség eltűnése után is jórészt megőrizte korábbi gazdasági—társadalmi kiváltságait. Az összeírók minden esetben hangsúlyozták, hogy mentességük alapja a korábbi katonai szolgálat.¹²³

A végvári katonák jelentős része költözési szabadságának biztosítása mellett szolgálata helyén lépett át a vitélző rendből a szabadmenetelű árendás-taksás rusticusok, esetleg némi kiváltsággal felruházott oppidanusok közé. Akadt olyan végvár is, amelynek lakói a végvári rendszer megszüntetése után egy ideig még a hajdútelepek kötelezettségeihez hasonló módon adóztak a földesúrnak. Csobánc egykori katonái az 1710-es években sem fizettek árendát vagy cenzust, teljesítettek robotot, „hanem lóval vagy levéllel, a hová kívántatik, tartoznak szolgálni”.¹²⁴

A keszthelyi hajdúkat a Pethő-család a róluk elnevezett Hajdú utcában telepítette. Az 1696. évi portális összeírás Keszthely mezővárosban a nemeseken kívül 70 hajdút (militis stipendiarii) és 198 szabadost (libertini) tüntet fel. (Ugyanakkor Keszthely-Polgárvároson 30 jobbágyot és 10 zsellért írtak össze.)¹²⁵ Mások odahagyták a végvárakat, s a környező falvak valamelyikében szálltak telekre. Az 1732-ben megtelepült alsópáhoki lakosok legnagyobb része a szomszédos Szentgyörgyvárból, Keszthelyről és Zalavárból költözött át; olyan vár körül letelepített egykori szegény végvári katonák, szabad költözésű libertinusok, zsellércsaládok, akik aztán a veszprémi püspökség páhoki fundusán jutottak jobbágytelekhez.¹²⁶

Akik kevesen Zalavárott mégis megmaradtak, 1703-ban a vármegyénél panasztáltak, hogy „ennek előtte való esztendőben mentek közülünk negyven ember, mind ezen az negyven emberen kívül is most is több ment el tiznél... mert az helünk is szűk, marhát nem tarthatunk, az portio is nagy rajtunk, sem nem élhetünk rajta, sem nem porciózhatunk, kapánkkal, csépünkkel nagy nyo-

121 OL Archivum Regnicolare Lad. KK Nr. 8. Fasc. 5. Conscriptio inelyti comitatus Szaladiensis, 1720. Perlak oppidum. — V. Kiss István: HK 1983. 3. sz. 350.

122 Esze Tamás: A szegénylegények énekei. Irodalomtörténeti Közlemények. LVII. évf. (1953) 1—4. sz. 5—6. o. — Kropf Lajos: Clements Simon utazása hazánkban 1715-ben. TSz 1921. 118—142. o.

123 ZmL Conscriptio Comitatus Szaladiensis 1715. Oppidum Tihany. (p. 361—362.) „Oppidi hujus Incolae sunt omnes Libertini et arendatarii tempore belli Turceici praedecessores, imo illorum etiam aliqui pro stipendio armis servire soliti...”

124 Varga János: 1969. 307. o.

125 OL Dicalis conscriptio Comitatus Zaladiensis. Liber XLV. Tom. LIV. 54., p. 679—680.

126 ZmL 1730. évi conscriptio. Szentgyörgyvár. — Szántó Imre: Egy dunántúli falu, Alsópáhok története. Budapest, 1960. 96—97. o.

morúsággal keressük kenyerünket”.¹²⁷ Az elszéledt végváriak igen gyakran olyan jobbágységekben telepedtek le, ahol más társadalmi állapotú népelemekkel kellett együtt élni, így nem tudtak önálló közigazgatási egységet alkotni.

Nagyon tanulságos e kiváltságolt helyek további sorsának nyomon követése. Esterházy Pál herceg 1702. május 17-én megparancsolta lendvai tiszttartójának, hogy „Lenti és lendvai praesidiariusok, minthogy a praesidiumok tolláltattak (megszűntek), nem akarjuk, hogy az előbbeni szabadságukban megmaradjanak”.¹²⁸

Széchenyi Pál veszprémi püspök 1703. február 5-én kötött szerződést az egerszegiekkel. A püspök kötelezte őket terményeikből az „igaz dézsma” megadására, levélhordozásra, „és midőn kívántatik — egy hónapig hópénz nélkül a püspök bandériumában — fegyverrel is szolgálni”. A korcsma Szent Mihály-naptól Szent György-napig a városé, a vérhatalmi jog (jus gladii) viszont a püspöké.¹²⁹

A presidialis mezővárosok egykori zsabadjú lakosságát az a veszély fenyegette, hogy visszavetik jobbágysági kötöttségeik közé. Ezekután természetesnek tartjuk, hogy a Dunántúlon a szabadságukban háborgatott, jobbágysági sors előtt álló volt végbeliek váltak a Rákóczi-szabadságharcban a nemzeti ellenállás kovászaivá, a kurucság útegyengetőivé. A zalai vidéken, Sümeg, Keszthely környékén mindenütt megtaláljuk az elbocsátott végbeliek lerongyolódott katonanépségét, akik a szabadságharc megindulásával egyidőben lelkesen sorakoztak fel Rákóczi zászlaja alá. A kiváltságait elveszített hajdúkból elevenen élt kiváltságait megújításának a vágya. A Rákóczi-szabadságharc idején a lecsúszott hajdúk előtt megcsillant a régi szabadság visszaállításának lehetősége.¹³⁰ „Megérdemelnék — írja Esze Tamás, a Rákóczi-kor kiváló ismerője —, hogy sorsukkal, sérelmeikkel, ellenállásukkal és a felkelés érdekében végzett hasznos szolgálataikkal is foglalkozunk olyan részletesen, mint a tiszántúli szegénylegényekével.”¹³¹

A Dunántúlon 1703 végén kibontakozott népmozgalom nyomása alatt kuruccá lett megyei nemesség hívására Károlyi Sándor 5000 főnyi sereggel 1704. január 11-én kelt át a Duna jegén. A kuruc sereg közeledtének hírére mindenütt fegyvert fogott és csatlakozott Károlyihoz a dunántúli nép és a nemesség nagy része. A meglehetősen nagyszámú dunántúli kuruc sereg a volt végvári vitézekből és egyéb katonáskodó elemekből rekrutálódott. A Zala megyei volt végváriak, hajdúk Tihanyból, Sümegről, Tapolcáról, Egerszegről, Zalavárról szintén beálltak a kuruc zászlók alá. Bakács Lukács a Keszthely környéki végváriakat gyűjtötte maga köré.¹³²

A régi végvári vitézek — e régi kipróbált katonák — megnyerése nagy segítséget jelentett a kuruc csapatoknak. Február végére néhány vár kivételével az egész Dunántúl felszabadult a Habsburg iga alól. De a kuruc parancsnokok

127 ZmL Acta Congregationalia, 1703. — Egy 1700-ban kelt összeírás szerint a Zala folyó közepén fekvő zalavári várban már nem lakott senki, a Zalan innen a mocsáron kívül lakik még vagy 20 hajdú. Lásd OL U et C 5426. — 1700. dec. 24. Cseh István Zala megyei szolgabíró járásában lévő helységek összeírása. Id. *Irdnyi Béla*: 1960. 179. o.

128 OL Esterházy hg. lt. P 108. Rep. 38. f. G. nr. 344. Esterházy Pál alsólendvai tiszttartójának, Gludovacs Mátyásnak. Kismarton, 1702. május 17.

129 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 15. — Uo. Urb. mellékletek. Egerszeg, 1768. Responsa ad Novem Puncta. „Urbarium nem volt — vallották az egerszegiek 1768-ban —, 1713-ig az uraság mellett csak fegyverrel szolgáltak”.

130 *Köpeczi Béla* — *R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1976. 145—147. o.

131 *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. Budapest, 1955. 33. o.

132 *Bánkúti Imre*: 1975. 87. o.

(Károlyi Sándor és Forgách Simon) tehetetlensége következtében az év elején felszabadított Dunántúl hamarosan elveszett.¹³³

A tihanyi félsziget népének egy része a kuruc fegyverzaj közeledtére szétfutott, s Reyser apátnak 1704 júniusában kéréssel, fenyegetéssel kellett őket visszatérésre biztatni. A régi tihanyi katonáskodó nép, a szélnek eresztett végbeli had azonban tüstént felcsapott kurucnak. Azon a címen, hogy az ország szabadságáért fogtak fegyvert, megtagadták a földesúri szolgáltatásokat, lefoglalták az apátság haszonvételeit, prédikátorukat és annak családját a monostorban helyezték el, magát az apátot pedig halálra keresték, majd karddal támadva ellene, az apátságból ki is űzték.¹³⁴

A tihanyiak úgy vélték, hogy elérkezett számukra a teljes szabadság ideje; megszabadultak minden kötöttségtől és kötelezettségtől. Itt is az a veszély mutatkozott meg eleinte, hogy a Habsburg-iga lerázására indított nemzeti küzdelem földesúrellenes jobbágyfelkelésbe csap át, s ezzel össze is omlik a jobbágy-nemesi összefogásra épülő szabadságharc.

Rákóczi mindjárt a szabadságharc kezdetén két fontos intézkedést tett a katonáskodó jobbágyok jogi helyzetének szabályozására; szabályozta a jobbágyságot a házanépének kötelezségeit a földesúri és a közterhek tekintetében, s összeíratta a hadbament jobbágyokat. A fejedelem 1703. szeptember 28-án Vetésnél kiadott pátense szerint „a fegyvert fogó, igaz magyarságát mutató, fegyverével országunkat, a nemes hazát oltalmazó” kuruc, „akinek csak felesége gyermekeivel lakik házánál”, mentesül mindenféle pénz- és természetbeni közteherrel, csupán a vármegyékre kivetett élelemszolgáltatáshoz kell hozzájárulnia. Az egy kenyéren levők csak annyi kedvezményt kaptak, hogy szekerezéssel őket sem lehet terhelni. A jobbágyságot háza, ha „csak felesége legyen otthon”, a földesúrnak „semmi szolgálattal nem tartozik”.¹³⁵

A vetési pátens rendelkezései azonban sem a vitézeket, sem pedig a földesurakat nem elégitették ki. Az egykori végvári katonákban — de a jobbágyokban is — a török korban kiharcolt szabadság megtartására irányuló törekvések éltek. A Rákóczi-szabadságharc korában oly nagy tömegeket mozgósító katonaszabadság történelmi gyökereit a Dunántúlon „a végváriak szabadságában” kell keresnünk.¹³⁶

A tihanyiak — Reyser apát visszaemlékezése szerint — még a török időkben, mikor az apátok távol voltak, hozzászórtak ahhoz, hogy nekik minden szabad, maguknak foglaltak le mindent, s azon a címen, hogy ők végházban laknak, arra is engedélyt szereztek maguknak, hogy kálvinista prédikátort tartsanak. S most ők is a régi szabadság igényével szálltak harcba apát-földesuruk ellen; fittyet hánytak az 1703-ban rájuk kényszerített szerződésnek, nem engedelmeskedtek az apátnak, és úgyszólván minden szolgálatot megtagadtak.¹³⁷

A menekülni kényszerült tihanyi apát a labanc csapatok védelmére bízta magát, s Fehérvárott nyert fegyveres segítséggel tért vissza a félszigetre. A vitézek kapitányát elűzte, és protestáns vallásukban is üldözte őket. Azután német katonái segédlettel rákényszerítette őket a robot, árenda, dézsma és hegyvám megadására. A tihanyiakat térden állva eskette fel a császár hűségére.¹³⁸

Amint azonban a Dunántúl Bottyán János diadalmas hadjárata révén ismét

¹³³ Várkonyi Ágnes: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Sz. 1952. 2. sz. 413. o. — Uő: Vak Bottyán. Budapest, 1951. 32—33. o.

¹³⁴ Sörös Pongrád: A tihanyi apátság története. II. Budapest, 1911. 37., 297—298. o. — Varga János: 1969. 306. o.

¹³⁵ Eze Tamás: 1955. 15—16. o.

¹³⁶ Benczédi László: HK 1966. 825. o.

¹³⁷ Sörös Pongrád: II. 1911. 301. o.

¹³⁸ Uo. 300—301. o.

a kurucok kezére került, Reyser tihanyi apát helyzete megint veszedelmessé kezdett válni. Bírószágot kért, hogy tisztázza magát a „labanczkodás” vádjá alól. Rákóczi Esterházy Antal és Csáky István grófot küldte ki az ügy megvizsgálására. Mivel azonban az általuk hozott határozatot Esterházy távolléte miatt nem lehetett végrehajtani, az apát Bottyán Jánost kérte meg kívánságai támogatására. Bottyán meghagyta a tihanyiaknak, hogy a tizedet adják meg az apátnak. A tihanyiak azonban nemcsak a tizedtől, hanem még az árendától is megszabadulni igyekeztek. Az apát — írják Bercsényi Miklósnak — „nagy és szokatlan insolentiát követvén rajtunk, árendát és dézsmát kíván tőlünk, a melyet soha a memoria hominum (emberemlékezet óta) nem adtunk”.¹³⁹

Bercsényi védelmébe fogadta a tihanyiakat, és ismét bírói útra terelte ügyüket. Ekkor az apát egyik szerzetesét, Turnay Ágostot magához a fejedelemhez menesztette, aki 1706. március 6-án Egerben adta át Rákóczinak az apát folyamodványát. Ebben Reyser felajánlotta, hogy a háborús időre elengedi a fegyverben szolgálók évi adóját, s a házaik után teljesítendő munkát, viszont körmöszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy még azok a tihanyiak is adjanak földjeik és szőlejek után tizedet, akik hadi szolgálatot teljesítenek. Rákóczi a tizedet olyan tehernek tartotta, amelyet a földesúr nem vehet meg, s azért úgy döntött, hogy „míg a háború tart, nem kényszerítheti a praesidiariusokat (végbeli katonákat) minden adózásra, hanem csak ennek utána”.¹⁴⁰

De a katonáskodó tihanyiak annyiban túlméntek a vetési pátensen, hogy — míg az nem tartalmazott a jövőre vonatkozó ígéretet — ők arról akarták magukat „bizonyossá tenni”, hogy a szabadság nemcsak a hadakozás idejére szól, hanem azon túl is osztályrészük lesz hajdúszabadság formájában. Mivel a fejedelem említett határozatában nem találtak elég biztosítékot arra vonatkozólag, hogy a földesúri szolgálatokat elhagyhatják, Forgách Simon grófhoz fordultak, aki 1706. április 27-én a következőkben vette védelmébe a tihanyiakat: „... esvén értesemre a Tihanyon lakozó lovas és gyalogos vitézlő rendnek privilegiumok ellen sokféle adóztatásokkal, jobbágyi robotoltatásokkal, vagyis munkatételekkel némelyek által való aggraváltatások (terheltetések), mivel az nem kevésbé ellenkezik a felvett igaz magyar ügy ellen, a melybe tudni illik a vég helybeliek szabadsága is befoglaltatik, arra nézve manuteneáltatván (megtartván) azon említett Tihanyban lakozó lovas és gyalogos vitézlő rendek közönségesen mindazon szabadságokban, valamelyekkel éltenek akkor, a midőn a török ellen végház volt Tihany vára”.¹⁴¹

A nyugalom azonban korántsem következett be, sőt még csak növekedtek az ellentétek az apát és a tihanyiak között. Az apát panaszkodott, hogy a tihanyiak különböző sérelmeket követnek el vele szemben; embereit, sőt szerzeteseit is bántalmazták, őt magát halálra keresik, borát, szénáját elhordják, kaszáló helyeit élik, s ha mindezek ellen tiltakozik, a katonáskodó nép azzal válaszol: a félszidet az övék!

Rákóczi nem tudott eléggé élni a felkelő nép kezdeti lelkesedésével, s nem követett el mindent a lelkesedés ébrentartására. Midőn Esterházy Antal 1708 januárjában Sümegre összehívta a dunántúli rendek kerületi gyűlését, a nemesség már követelte az engedélyük nélkül katonának állt jobbágyok lefegyverzését, és uraiknak visszaadását, továbbá a még katonáskodó jobbágyok ott-hon maradt családtagjaitól az összes úrbéri szolgáltatásokat. A nemesség uralma jobbágyság felett országszerte megerősödött. Mire a katonáskodó jobbágyok

¹³⁹ Uo. 298. o.

¹⁴⁰ Uo. 299—300., 712—716. o.

¹⁴¹ Uo. 100. o. — OL Neoreg. acta. Fasc. 1060. Nr. 52.

felszabadítását a pataki gyűlésen törvénybe iktatták, a szabadságharc vezetői a régi lelkesedést a legszebb ígéretekkel sem tudták felszítani.¹⁴²

A sümegi kerületi gyűlés szelleme tükröződik abban a megegyezésben is, amelyet Esterházy Dániel 1708. március 10-én az apát és a tihanyiak között fennforgó ellentétek kiegyenlítésére létrehozott. „Azok ugyan a tihanyi lakossok közül in genere, vagyis közönségesen — olvassuk a megegyezés 2. pontjában —, a kik actualiter és personaliter (jelenleg és személy szerint) az ország szabadságának megnyerése mellett fegyvert kötöttek és viselnek, mindaddig, valamediglen sub hac obligatione et actuali exertitione (ezen kötelezettség és jelenlegi katonáskodás alatt) lenni fognak, a törvényes, mindenekből adandó dézsmáknak hason felét, azok pedig, a kik regementekben vannak a haza szolgálatjában és continuo (állandóan) nem szolgálnak, vagy pedig azok is, kik éppen semmit sem szolgálnak, a törvényes dézsmát plenarie administrálni (teljességgel szolgáltatni) és megadni tartoznak”. A hegyvámot kivétel nélkül (nemine excepto) mindenki köteles megadni az uraságnak.

A nem vitézkező, hanem házánál maradó minden tihanyi lakos tartozik „akárminémű parancsolt munkára” nyolc napi gyalog robotot teljesíteni. A szerződés záradéka világosan kimondja, hogy a benne foglalt köteleességek, illetve engedmények csak a mozgalom elcsendesüléséig tartanak, — „csak addig, miglen Isten ő kegyelme ezen mostani motusnak örvendetes és békességes consopitióját (elcsendesülését) nem engedi”.¹⁴³

A „vitézlő rend” a Rákóczi-szabadságharc végére szétfeláladott.¹⁴⁴ Zala megye lakossága a szabadságharc korában szétfutott, s a közeli véghelyekre, vagy a védettebb megyékbe szökött. „Annyira elidegenedett túllünk az föld népe — jelenti egy kuruc tiszt a szabadságharc vége felé —, fut és bujdosik előttünk, mint az ellenség előtt”.¹⁴⁵ Miközben a labanc sereg Sümeg várát ostromolta, a Keszthely környéki nép ismét a futásban keresett menedéket. „Mert ebben a hónapban tértünk vissza öfelsége hűségére — olvassuk a keszthelyi anyakönyv 1709. szeptember 22. után található bejegyzésében —, és kezdtük lakni a várost, egyébként az erdőkben és a Balaton tavának a szigetein lappangtunk.”¹⁴⁶

A török uralom, s a Rákóczi-szabadságharc viszontagságai, a pestisjárvány pusztításai Zala megyét is alaposan visszavetették fejlődésében.¹⁴⁷ A szatmári béke után a mezőgazdaság termelőerei s a mezőgazdasági árutermelés csak úgy bontakozhatott ki, ha kezdetben nem földelvételekkel s a jobbágyrobot növelésével, hanem földadományokkal, robotengedményekkel volt összekötve. Esterházy Pál herceg, az alsólendvai uradalom ura, 1710-ben arra intette csobánci és keszthelyi tisztartóját, hogy „a jobbágyságnak akár vármegyében, akár másutt igazságokig pártjokat fogja s tueálja (oltalmazza) kegyelmed”.¹⁴⁸ A gyér népességű vidékeken a munkaerőhiány miatt az ún. szerződéses (kontraktualista) jobbágyok kedvezőbb körülmények közé kerültek.¹⁴⁹

1715-ben már egy negyed százada megszűnt Zala megye határhelyezete, ám a fegyveres szolgálat tényétől szabad paraszttá vált, privilegizált réteg a katonai

142 *Thaly Kálmán*: Dunántúli vármegyék gyűlése Sümegen, 1708. TT 1899. 193—234. o.

143 *ZmL Processus Sedium Dominalium*. Fasc. 2. Nr. 2. — *Sörös Pongrácz*: II. 1911. 301—306. o.

144 *Vö. Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Sorsdöntő történelmi napok 6. Budapest, 1981. 107. o.

145 *Eze Tamás*: 1955. 14. o.

146 A keszthelyi plébánia 1709. szeptember 22. után található anyakönyvi bejegyzése: „Nam ista mense ad fidelitatem Suae Majestatis regressi sumus in incolere Oppidum, alias in silvis et insulis Lacus Ballaton latitantes”

147 *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények. XII. Budapest, 1896. 391. o. — *Dávid Zoltán*: Az 1715—20. évi összehírás. In: *Korács József* (szerk.): A történelmi statisztika forrásai. Budapest, 1957. 145—200. o.

148 *Csapódy Csaba*: 1933. 31. o.

149 *Lukács Zsófia*: A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig. Budapest, 1937. 17. s köv. o.

kötelezettség eltűnése után is jórészt megőrizte korábbi gazdasági-társadalmi kiváltságait. Az 1715. évi országos összeírás helyzetükről minden volt katonai (presidialis) településen megemlékezik. Mint szabadosok (libertini) és árendások (arendatii) alapvetően csak egy bérösszeg fizetésére voltak kötelezve, anélkül, hogy a szokásos jobbágyi terheket és robotot teljesíteniük kellett volna.¹⁵⁰

A már megtelepült, de a Rákóczi-korban elpusztult Kiskomárom 1717-ben kapott újabb megszállólevelet. A lakosok három esztendei szabadságot nyertek minden adó alól. Az újonnan települt lakosok az egy tallér cenzuson kívül „az úr dolgára, vagyis egyéb szolgálatra nem köteleztetnek, hanem minden helyes gazda, mikor az kaszálásnak üdeje eljön esztendőről esztendőre minden hajtogatás nélkül egy-egy kaszást tartozik elől állítani”.¹⁵¹

A szerződéses viszony általában az ország középső és déli, régebben török megszállta területeinek jobbágyviszonyait jellemezte, de ugyanilyen viszonyok közé kerültek többnyire a volt végvári katonák is, akik helyben maradtak (antea praesidarii, nunc vero libertini). A Zichy Imrével 1715-ben kötött szerződés a nagyvázsonyiak számára biztosította a szabad letelepedés és szabad költözés jogát, de a távozási szándék bejelentését a földesúr megkövetelte mindenkitől, aki „az uraság földjére és jószágára adta volt magát”. A helység közösen évi 150 forint fizetését, minden család pedig évi 4 napi munka leszolgáltatását vállalta, némi konyhai ajándékon, évi 6 szekér forsponton és vadászatkor hajtók kiállításán kívül.¹⁵²

Az 1716-ban megújított szerződésben a kapornaki vitézekről Kozó István apát úgy döntött, hogy „valakik most megmaradtak és mint szabad személyek letelepedtek, magokat jobbágyságra nem kötelezik, szabad és jobbágyi kötelesség nélkül való személyek lévén, hanem esztendőnként árendát fognak fizetni”, és az apátságot illeti minden terménynek, továbbá a bárány és sertés kilencede is. „Ha valaki Kapornakról máshova akarna költözni, minden ingó javát magával vihesse, megadván az uraságnak, amivel tartozik”.¹⁵³

A lakosság lélekszámának növekedésével, és a piaci lehetőségek kitágulásával a földesurak emelni kezdték a parasztoktól szedett járadék nagyságát — ezen belül elsősorban a robotot —, továbbá elkerítették a közési földeket, saját használatukba vonták a faluközösség erdeit, elvették a regálékát, s elkobozták az irtásföldeket. A földesúri törekvések nem tettek különbséget falvak és mezővárosok között. A földesurak támadást intéztek nemcsak a szerződéses jobbágyok viszonylag kedvezőbb helyzete, hanem az egykori végvári katonaság szabadsága ellen is. Sor került olyan mezővárosok, mint Zalaegerszeg, Keszthely, Zalaszentgrót, Sümeg, Tihany, Zalavár, Kapornak, Nagyvázsony, Lenti, Lövő stb. török korban kiharcolt jogainak a felszámolására is.¹⁵⁴

Volkra János veszprémi püspök földesúri jogának elismeréseként 1713-ban még csak 50 forint adót követelt az egerszegiektől. 1723-ban Esterházy Imre püspök felújította korcsmáltatási jogát, Acsády Ádám püspök 1726-ban fuvarokat igényelt. Padányi Bíró Márton püspök-földesúr 1746-ban már 160 forintra emelte az árendát.¹⁵⁵

Majd tíz év múlva, 1756-ban Bíró Márton úriszékre idézte meg az egerszegieket. Itt a közeli Keszthely, Lenti, Lendva és Kanizsa — egykori véghe-lyek —, elsősorban pedig székvárosa, Veszprém normája alapján kívánta az

150 N. Kiss István: HK 1983. 3. sz. 348—350. o.

151 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 9.

152 Németh Gábor: 1901. 76—81. o. — Varga János: 1969. 306. o.

153 Nagyfalusi Lajos: I. 1942. 105—108. és II. 179—185. o. — Varga János: 1969. 306. o.

154 Szántó Imre: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei. In: Spira György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. Budapest, 1952. 221—299. o.

155 Sebők Samu: 1902. 18—20. o.

egerszegiekkel is rendezni az úrbéri viszonyokat. „Sok véghely volt egykor, mint Kanizsa, Kányavár, Pölöske, Szentgyörgyvár, Lövő, Keszthely — érvelt a püspökség —, amelyek úrbéri alávetettségben tartatnak, miért ne lehetne tehát ugyanerre a sorsra juttatni Egerszeget is?”¹⁵⁶ Noha Bíró Márton püspök az úriszéken „fellebb vetetni akart” — vallották az egerszegiek 1768-ban —, de a Felséges Curia Contractusunknak értelme szerint mostani adózásunkban meg hagyni méltóztatott”.¹⁵⁷

Koller Ignác veszprémi püspök 1768-ban sem az egerszegiekre, sem a sümegekre nem vetette rá a „keménykezű” Mária Terézia-féle urbáriumot, hanem továbbra is megtartotta őket korábbi „contractusok és eddig való usus mellett”. Ennek fejében, ha „a szűkség úgy hozza magával, a Méltóságos Földes Uraság mellett egy holnapig stipendium (zsoldfizetés) nélkül, többre pedig stipendiumért, fegyverrel szolgálni és katonáskodni kötelesek lesznek”.¹⁵⁸

A keszthelyi „vitélő rend” utódai is sokáig megőrizték régi katonai szabadságuk emlékét, amely később osztályküzdelmek során — új sérelmekkel társulva — újra és újra felszínre tört. A több birtokos sokfelé megosztott és nem egy esetben vitás földesúri joga a XVIII. század elején még nem adott lehetőséget a mezővárossal szemben a határozottabb fellépésre.¹⁵⁹

A Mária Terézia-féle urbárium behozatala előtt a „házülések minéműsége”, vagyis a belsőség nagysága szerint 1—2—3—4—5 napot szolgáltak évenként. Ez a szokás a kuruc háborúk után kezdődött, s tartott 1745-ig, amikor Festetics Kristóf majorsági gazdaságának kiépítésével párhuzamosan igyekezett Keszthely lakosságát korábbi kiváltságos helyzetéből úrbéres színvonalra süllyeszteni. Az urasági tisztartó 1—2—3 gyalog napszámmal feljebb emelte szolgálataikat.¹⁶⁰

Keszthelyen sokan voltak olyanok — nemesek és polgárok —, akik ingatlanaikat inscriptionális, azaz zálogjogon szerezték.¹⁶¹ Az ilyen ingatlanokat azonban a földesúr a zálogösszeg kifizetésével visszaválthatta. Amikor Festetics Kristóf a Pethő-örökséggel együtt megszerezte Keszthely mezővárosát, 1739. március 14-én felszólította Borsó Ferenc bírót, és általa az egész várost, hogy adják át neki, mint a Pethő-család jussát öröklő földesúrnak, a régi keszthelyi földesuraktól adott kontraktuális, immunitális, vagy akármely névvel nevezhető szabadságlevelüket.¹⁶²

Festetics Kristóf értelmezése szerint a keszthelyiek kezén levő földek nemesi jószágok, részben irtásföldek, amelyek a várhoz, vagy az előző földesurak allódiumaihoz tartoztak, s amelyeket ők szolgálatok vagy adózások (cenzus) fejében elzálogosítottak, elcseréltek, átengedtek Keszthely nemes és nem nemes lakóinak, sőt másoknak is.¹⁶³ Minthogy vajmi keveseknek volt tényleges privilégium a kezüknél — hisz a végvári őrség privilegizált helyzete általában szokásjogon alapult —, a keszthelyiek nem akarták „a súlyos pernek kétséges kimenetelét” vállalni; inkább visszacsoátották a kezüknél levő jószágokat Festetics Kristófnak.¹⁶⁴

156 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 18. Sedes Urbarialis contra Szala Egerszegiensis Anno 1758. 3-a Januarii Sümegh celebrata. — Uo. Acta Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 15.

157 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 13. Nr. 1. Responsum ad Novem Puneta. 1768. május 27.

158 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 13. Nr. 1. — Uo. Acta Urbarialis. Visitae urbanales. Sümeg, 1768. júl. 12. — *Sébők Samu*: 1902. 19—20. o.

159 *Degré Alajos*: 1964. 260. o.

160 OL FCsL Zalad. Nr. 2890. — ZmL KVL Úriszéki ítélet Keszthely város ellen. 1818. május 4.

161 OL Dicalis conscriptio Comitatus Zaladiensis. Liber XLV. Tom. LIV. 54. Praesidium Kesthel, 1696. (p. 680.) ...territorium ibidem partim ad temporaneum usum, partim vero jure inscriptionali possiderent...”

162 OL FCsL Zalad. Nr. 1090.

163 OL FCsL P. 275. IV. Községi iratok, 1353. csomószám, 2/g. Keszthely város úrbéri perei. XIX. sz. 1816. szept. 19. — *Bontz József*: 1896. 127. o. — *Koppány Tibor—Péceli Piroksa—Sági Károly*: Keszthely. Budapest, 1962. 36. o.

164 *Szántó Imre*: A parasztság kisajátítása és mozgalmái a dunántúli Festetics-birtokokon 1711—1850. Budapest, 1954. 67. o. — ZmL KVL Az T. N. Zala Vármegye kegyes színe elejbe nyújtandó alázatos Instantiája, többféle sérelmek megorvoslása végett Keszthely városi lakosoknak. Zalaegerszeg, 1816. júl. 1.

Igy aztán „a régenten semmi földesuraság hatalma alá nem vettetett fegyverrel szolgáló és civilis szabad fundusokon lakó szabad nép” nem tudta megőrizni régi szabadságát, és egykori privilégiumaiban gyökerezett jussait. 1741-ben elkészült a robotjegyzék is, amely azokat a keszthelyi lakosokat, akiket 1715-ben még „fegyverviselő szabadosok”-ként (armigeri libertini) írtak össze, most már örökös jobbágyoknak nevezi.¹⁶⁵

A keszthelyi mezővárosi polgárság gazdasági és jogi alásüllyesztésének végére Mária Terézia urbáriumra tett véglegesen pontot, mely földesúr és úrbéres paraszt között semmiféle más társadalmi kategóriát nem ismert.¹⁶⁶ A mezőváros lakosait az urbárium behozatalakor — a nemeseken kívül — zselléreké minősítették, kilenced- és tizedfizetési kötelezettséggel, évi 18 napi kézi robottal, félévi bormérési joggal. Az uraság mégis annyi könnyítést adott, hogy a zselléreket illető urbáriális szolgálat helyett bizonyos készpénzbeli fizetést vett. Egyesek (főként az iparosok) házhelyeik után — titulo census fundi Domalis — 4 forint 22 krajcárt fizettek, mások pedig „a félrébb való apró-csöprő házak-tul” ki több, ki kevesebb napszámot szolgált.¹⁶⁷

A Hagymásyak a szentgróti vitézlő rendet a XVII. században megbecsült küzdőtársaiknak tekintették. „De miképpen is eleitül fogva bevett szokás volt, hogy az lakosok magok földjeit és réteit eladhatták, irtásokat szabadon tehettek”.¹⁶⁸ Batthyány Zsigmond 1721-ben elvette a mezőváros földjeit, rétjeit, még az irtásokból is foglalásokat tett. A mezővárosiak még 1735-ben is visszaemlékeztek azokra a nehéz időkre, amikor „azon irtásokat az Török fegyvere miatt nagy félelemmel és fegyveres kézzel munkálták, némelly irtásnak két-három gazdáját is levágta a Török azon helyen”.¹⁶⁹

A Batthyány uraság szöleik után a hegyvámot önkényesen 1300 vödörrel feljebb emeltette, a bírakat gyakran minden ok nélkül bebörtönöztette, tisztartója pedig minden alaposabb ok nélkül kemény birságot rótt ki rájuk.¹⁷⁰

Sümeg mezőváros katonaszabadságának felszámolása Zala megye többi végéhez hasonlóan szintén megindult. Esterházy Imre püspök a mezővárossal 1723-ban kötött szerződésében már dézsmát, ajándékot, három szekérrel való szolgálatot (lévelhordást) követelt a katonai szolgálat mellett, amelyet egy hónapig „hó pénz nélkül, ezután pedig hópénzért fegyverekkel szolgálni obligáltatik (köteleztetik)”.¹⁷¹ A mezővárosban a házak adásvételét földesúri engedélyhez kötötte. A várost csak félévi korcsmáltatás illette meg, a mészárszék pedig az uraságé.¹⁷²

Sümeg 1768. július 19-én Koller Ignác püspökkel szerződésre lépett, amelyben a földesúr biztosította ugyan a szabad költözést, de ugyanakkor árendára, tizedfizetésre, ajándékok adására, levélhordásra és katonai szolgálatra kötelezte a lakosokat.¹⁷³

Grasso apát 1722-ben „némely rendetlenségek” megszüntetésére az apátsági jövedelmek pontos megadására bírói intéssel szorította rá a tihanyiakat. A lakosokat eltiltotta, hogy Tihanyban, Apátin, Örvényesen, Aszófön a földesúr tudta nélkül rétet vagy szántóföldet vegyenek vagy eladjanak, továbbá meg-

165 Koppány—Péczeli—Sági: 1962. 263. o.

166 Vö. Varga János: 1969. 523. o. — Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Agrártörténeti tanulmányok 6. Budapest, 1979. 101. o.

167 ZmL KVL Keszthelyi lakosok instantiája a vármegyéhez. Egerszeg, 1816. júl. 1.

168 ZmL Acta Sedium Dominalium. Fasc. 1. Nr. 8. Acta Sedis Dominalis in Szent Gróthi celebratae, die 21. Aug. 1736.

169 ZmL Acta Sedium Dominalium. Fasc. 1. Nr. 8.

170 ZmL Acta Sedium Dominalium. Fasc. 1. Nr. 8., 1733. ápr. 15. és júl. 13.

171 Ádám Iván: Adatok Sümegh történetéhez. Szombathely, 1880. 22., 30. o.

172 Ádám Iván: 1880. 22.

173 ZmL Processus Sedium Dominalium 5778.

tiltotta a szőlők vételét és eladását is. A lakosságot figyelmeztette, hogy az árendát s a nyolc napi robotot a földesúrnak késedelem nélkül teljesítsék. Az apát az intéz mellett egyben kártérítésre szólította fel a tihanyi nemeseket, kik az árendával elmaradtak, s már négy év óta elmulasztották az uraságnak járó nyolc napi robotot. Végül az apát tudatta velük, hogy „ha törvényre fakad a városiak dolga”, akkor ő „mind maga fáradságát, mind pedig költségét meg fogja venni a városiakon”.¹⁷⁴

Lécs Ágoston apát 1741-ben újból panaszkodott a tihanyiak engedetlensége, nyakassága miatt. A tizedet a maguk meggyökeresedett rossz szokása szerint adják, a bordézmát és kilencedet nem öntik a pincékhez vitt üres hordókba, hanem mielőtt megadnák, megméri és följegyzik. Azt akarják, hogy az uraság ne eressezse marháját a tarlóra, de ők a magukéit ráeresztik, sőt még az urasági sarjút is levágják. Az erdőt is szabadon élék, noha tilalmas. A halászatban sem tartanak törvényt.¹⁷⁵

A majorsági birtok kiterjesztése, a tihanyi apátsági templomépítés az apátot egyre emelkedő szolgáltatások kivetésére készítette. A Zala megyei alispán elnöklése alatt 1743-ban Tihanyban tartott úriszéken az apátság ügyvédje minden előbbi kedvezményt visszavont, s követelte mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket a törvények, az országos szokásjog a földesuraknak jobbágyaik terhére biztosított. Hiába fenyegetőztek a tihanyiak: „Ha mostani facultasunkhoz képest fölőbb terhelhetnek, kéntelenek lesznek... mindenüktől megválni, és a helységet pusztán hagyván elszéledni” —, az apát 1743. szeptember 29-én még szigorúbb szerződést vetett rájuk. Ez az „elrontott” örökös szerződés — kisebb változtatással — fennállott egészen a jobbágyság megszűntetéséig.¹⁷⁶

A tihanyiak elfogadták az évi cenzust, 16 napi robotot, vállalták az előfogatot és a levélhordást, bárányt, kappant, pulykát, tojást és jércét adtak, az apátavá-táshoz hozzájárultak. A bormérést megkapták, de csak Szent Mihály-naptól újévig, a halászatot pedig census ellenében. A költözés szabad maradt, de a mezővárosiak telket csak az uraság beleegyezésével, maguk közt ruházhatnak át. A klastrom- és templomépítéshez mindenki évi egy napi robottal járul hozzá. Tizedet gabonából és borból adnak, a szőlők után hegyvámot fizetnek. Tüzi-fát a sziget körül vághatnak és Szent Mihály-nap után szabad sarjút szed-niük.¹⁷⁷

III. Károly Zalavárt 1715-ben a göttweigi bencéseknek ruházta. Az egykori vég-hely — midőn a göttweigiek birtokába került — népes helység volt, mint a vég-helyek általában. De a földesuraság az 1721. évi úrbérrendezés alkalmával „contractusokon kívül robotra s más munkára” erőltette őket. A lakosok zöme vándorbotot vett kezébe, mikor az uraság a már megszántott földjeiktől is el-tiltotta őket. Azok a lakosok, akik a század dereka után telepedtek meg a falu-ban, olyan új beköltözők voltak, akik „azon pusztulás után vették lakásukat” Zalavárra.¹⁷⁸

Békássy Ferenc apát az 1730-as években magánjogi szerződésnek tekintette elődjének, Kozó Istvánnak a kapornakiakkal kötött egyezségét, s csákánnyal hajtotta a lakosokat örökös jobbágyságra és robotra, míg a végváriak utódainak 1740-ben mégis sikerült elismertetniük szabadmeneteli státusukat.¹⁷⁹ Az apát 1740-ben a vármegye segítségével — tanúkihallgatások sorozatával — igazolta,

174 *Sörös Pongrácz*: II. 1911. 306—308. o.

175 *Szántó Imre*: 1960. 319. o.

176 *Sörös Pongrácz*: II. 1911. 308—314. o.

177 *Csiszmadia Andor*: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Budapest, 1962. 62. o.

178 *Zml Processus Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 10. — Uo. Fasc. 7. Nr. 1. — *Füssy Tamás*: 1902. 226., 248. o.

179 *Zml Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 94. s. köv. o. — *Varga János*: 1969. 513. o.

hogy Kapornakon laknak örökös jobbágyságok, s olymódon módosította a Kozó-féle szerződést, hogy a „contractusba nem értődnek azok, akik (jobbágy-) helyes gazdák, jobbágyságok, vagy szolgálók”, ellenben a többiek szabadságát — szabad költözködési jogát — még elismerte.¹⁸⁰ A Mária Terézia-féle úrbérrendezés azonban az örökös jobbágyság szintjére süllyesztette Kapornakon a végbeliek leszármazottait is.¹⁸¹

Lenti belső város lakói még 1768-ban is visszaemlékeztek kiváltságaikra, arra a — Bánffy Kristóffal kötött — szerződésükre, amely szerint „a várhoz való szükséges munkán kívül” egyébbel nem tartoznak szolgálni. Gerdarics Márton tisztartottsága idején azonban már 30 forint árendát fizettek, s az „irtásbul” tizedet adtak. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés azután a belső várost is a jobbágyságok színterére süllyesztette.¹⁸²

Lövő a XVIII. század folyamán éppoly keményen viaskodott a Széchenyiekkel az 1691-i kiváltságlevélben foglaltak megtartásáért, mint a Zala megyei véghegyek bármelyike, de 1767-ben már a szabályos úrbéri tabella minden terhe ránehezedett az egykori praesidiális mezővárosok lakosaira.¹⁸³

Az állandó hadsereg fenntartása — amely mint újabb teher nehezedett a jobbágyságra —, az egykori véghegyek vagy katonafalvak különleges katonai szolgálatait szükségteenné tette. Ritka kivételnek számított az olyan eset, mint Egerszegé vagy Sümegé, hogy az alkalmanként kiállítandó püspöki bandériumban kellett fegyverrel szolgálniuk. A földesurak 1730—1750 között egymás után vették revízió alá a különleges katonai feladatok teljesítése ellenében adott XVII. századi szerződéseket.¹⁸⁴

Hiába hivatkoztak gróf Batthyány Ádám szepetneki alattvalói is a régi szabadságukat és katonai szolgálatukat tartalmazó szerződésre, „mely mellett rendes szabadságban és fegyverbéli szolgálatban voltak, táborokra jártak, de jaj, mely rosszul fordult utollára...”¹⁸⁵ A földesúr súlyos robotra fogta őket, irtás-földjeiket elkobozta, sokat közülük kiűzött a helységből, s helyükbe új telepéseket hozatott. Hiába hangoztatták a volt végváriak, „hogy az régi fegyverrel szerzett elejek jószágát nem akarják elveszteni, és hogy az elejek ezen jószágokért a Törökön sok véreket ontották”.¹⁸⁶

A szélnek eresztett végbeliek és utódaik körömszakadtáig védték azt a keveset, amit a katona-generációk sora kivívott a XVII. században; a földesúri hatalomtól független, szabad életet. Sikerre a próbálkozás azonban csak Győr esetében vezetett, mely elnyerte a szabad királyi városi rangot. Veszprém, Kanizsa, továbbá Tata és Pápa mezőváros polgárainak csak a privilegizált oppidum, azaz a szabadosok státusát sikerült elérni.¹⁸⁷

A jobbágyság szabadparaszság irányába törő fejlődését — amely felé a XVII. században kényszerűségből, a végvár vonal sávjában a hajdúszabadság engedélyezésével utat engedtek —, a földesuraknak kevés kivétellel sikerült megállítaniuk. Falvaikat és mezővárosaikat a XVIII. században lépésről lépésre újra a földesúri járadékok fizetésére kötelezték, és az örökös jobbágyságba szorították.¹⁸⁸

180 *Nagyfalusi Lajos*: 1941. 107. o. — *Csizmádia Andor*: 1962. 61. o.

181 *Nagyfalusi Lajos*: 1941. 112. o.

182 *ZmL Processus Sedium Dominalium* L. 46.

183 *Mohl Adolf*: Lövő története. Győr, 1930. 39., 49., 54. o.

184 *Soós Imre*: Az úrbéri birtokrendszer eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941. 12—13. o.

185 *ZmL Közgy.* jkv. 1766. 67., 270—271. — *Szántó Imre*: 1960. 322. o.

186 *ZmL Processus Sedium Dominalium*. Fasc. 3. Nr. 21.

187 *Thury Etéle*: TT 1905. 13—33. o. — *Lukács Pál—Pfeiffer János*: 1933. 20. o.

188 *N. Kiss István*: HK 1983. 3. sz. 352. o. — *Galgóczy Károly*: Magyarország, a Szerb vajdaság és a Temesi bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 86—87. o.

A Zala megyei véghelyek melletti presidiális mezővárosok egy részének még sikerült megtartania viszonylag kedvezőbb — kontraktualista, szerződéses — helyzetét és szabad költözési jogát egészen a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig, sőt néhányuk — mint pl. Tihanynak, Sümegnek, Egerszegnek — még ezután is. A XVIII. század azonban fokozatosan korlátozta a XVII. századi paraszt- és mezővárosi társadalom sokszínűségét, s a rusticus társadalom egységesedésének irányában tört utat.¹⁸⁹

A hajdan a végvárak körül szolgáló szabad katonaelem egy része megpróbált ugyan harcolni a lesüllyedés ellen, de sorsukat végül is megpecsételte a Mária Terézia-féle úrbérrendezés, mely földesúr és úrbéres jobbágy között semmilyen más társadalmi kategóriát nem ismert.¹⁹⁰ A szabadparaszti vívmányokat — a hajdúk, taxások, mezővárosok szabadságát — a Habsburg-hatalom és a magyar uralkodó osztály közös összefogással erőszakosan felszámolta.¹⁹¹ Amint megszűntek a hajdúszabadságot szerzett csoportok újratermelését előidéző tényezők, eltűntek a magyarországi társadalomból, anélkül, hogy a feudális viszonyokat fel tudták volna lazítani.¹⁹²

Имре Санто

ПОГРАНИЧНЫЕ КРЕПОСТИ И ПОЛОЖЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКИХ ГОРОДОВ КОМИТАТА ЗАЛА В XVII—XVIII ВЕКЕ

Резюме

Находившиеся близ пограничных крепостей сельские города юридически можно разделить на две группы. В первую группу входят города, расположенные вблизи таких крепостей, которые правитель перенял от их прежних владельцев и включил в линию обороны. Власть помещиков над сельскими городами, оказавшимися в таком положении, в значительной мере сократилась.

Иначе сложилась судьба сельских городов там, где соседние более мелкие крепости, хотя и попали в линию обороны, но не превратились в королевские крепости, а остались вотчиной землевладельцев. По мере того, как приходила в упадок и преобразовывалась жизнь в пограничных крепостях XVII века: некоторые магнаты и духовные лица высшего сана, обладавшие более широким кругозором, — будучи одновременно и командующими окрестных пограничных крепостей, как например, род Зрини или род Баттьяни — разместили в своих сельских городах, в некоторых случаях в своих деревнях личную армию, воины которой обладали правами свободных крестьян, которые не несли барской повинности, но зато им не нужно было платить постоянного жалованья. Свободы, которые получило население задунайских президиальных сельских городов, были свободами гайдуков.

Население сельских городов, находившихся вблизи королевских пограничных крепостей, слагалось из трех элементов: дворян, военнотружущих (гайдуков) и граждан сельского города. Поскольку государственная казна Габсбургов в XVII веке не могла выплачивать жалование военнотружущим пограничных крепостей, они, движимые голодом, начали самостоятельно хозяйствовать в прилегающих районах; они занимались либо сельским хозяйством — главным образом содержали крупный рогатый скот и занимались скототорговлей, а также виноделием, либо ремесленным промыслом.

Владельцы латифундий в XVII веке оттеснили товарное производство крестьянства и цинвильного населения сельских городов и стремились тормозить развитие городов также и в сфере экономики и права. Однако система пограничных крепостей, построенных для защиты от турецкого нашествия, на некоторое время приостановила и задержала безграничное осуществление политики феодалов.

189 Varga János: 1969. 524. o.

190 Wellmann Imre: 1977. 101. o.

191 Vö. Makkai László: A kései feudalizmus korának története a magyar történelem egyetemi tankönyvében és rövid összefoglalása"-ban. Tsz XI. évf. (1968). 1—2. sz. 127. o.

192 Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849. Budapest, 1967. 104. o. — *Bánkuti Imre*: 1981. 139. o. — *Uő*: 1975. 88. o.

«Сословие витязей», поселившихся в сельских городах, стало знаменосцем стремлений жителей сельских городов, направленных на расширение своих прав в ущерб правам феодалов и на освобождение от феодального ига.

После того, как оккупированные турками сельские города в бассейне Дуная и в Задунайском крае в начале XVII века — в первую очередь в результате пятнадцатилетней войны — стали деградировать или пришли в полный упадок, их роль взяли на себя сельские города, находившиеся вблизи королевских крепостей пограничной системы. Отклонение от развития городов Западной Европы здесь произошло лишь после изгнания турок, а также после подавления освободительной борьбы, возглавленной князем Ракоци, то есть в первой половине XVIII века.

Государственная власть и правящие классы Венгрии были единодушны в том, что отпущенные из пограничных крепостей массы должны быть вновь возвращены в крепостное состояние. Свободный ранее слой гайдуков, населявший президиальные сельские города, также находился под угрозой того, что он будет вновь ввергнут в пучину крепостных повинностей.

Содержание регулярной армии сделало излишним несение специальных воинских повинностей пограничными поселениями или воинскими деревнями. Вольноотпущенники и их потомки из всех сил старались защитить то немногое, что было завоевано целым рядом военных поколений в XVII веке.

Часть президиальных сельских городов, расположенных близ пограничных крепостей комитата Зала, некоторое время еще сумела сохранить свое относительно более благоприятное положение, но судьба их была решена в конце концов тем изданным императрицей Марией-Терезией указом об урегулировании оброков, который не признавал никакой другой социальной категории между помещиком и крепостным оброчником.

Как только исчезли факторы, вызывавшие воспроизводство социальных групп, получавших гайдуческие свободы, прослойка гайдуков исчезла из венгерского общества, не успев ослабить феодальных отношений.

Imre Szántó

DIE LAGE DER BEVÖLKERUNG DER MARKTFLECKEN UND DER GRENZFESTUNGEN IM KOMITAT ZALA IN DEN XVII-TEN UND XVIII-TEN JAHRHUNDERTEN

Resümee

Die Marktflecken neben den Grenzfestungen können vom juristischen Gesichtspunkt aus in zwei Gruppen eingeordnet werden. Zur ersten Gruppe gehören Flecken neben Festungen, die der Herrscher von den Besitzern übernommen und in die Verteidigungslinie eingesetzt hat. Die Gewalt der Gutsherren über Marktflecken, die in so eine Lage geraten sind, war in großem Maße zurückgedrängt.

Anders war das Schicksal der Marktflecken dort, wo die kleinere Festungen neben ihnen zwar zur Verteidigungslinie gehörten, aber nicht zur königlichen Burg geworden sind, sondern im Besitz der Gutsherren blieben.

Als das Leben in den Grenzfestungen vom XVII.-ten Jahrhundert sich verwandelt hat und im Verfall war, stationierten einige weitblickende Magnaten und hohe Geistigen — die zugleich die Oberbefehlshaber ihrer Grenzfestungen waren, wie zB. die Zrínyis und die Batthyánys — in ihren Marktflecken eventuell in ihren Dörfern, mit freibauerlichen Rechten ausgestattete Privatarmeen, denen gegen dienstfreie Grundstücke kein ständiger Sold mußte bezahlt werden. Die von der Bevölkerung der präsidialen Marktflecken von Transdanubien gewonnene Freiheiten waren die Haiduckenfreiheiten.

Die Bevölkerung der Marktflecken neben den königlichen Grenzfestungen bestand aus drei Elementen: Adeligen, Soldaten (Haiducken) und Marktbürgern. Da der Habsburg-Staatshaushalt im XVII. Jahrhundert die Soldaten der Grenzfestungen nicht bezahlen konnte, begannen die hungrigen Leute in den Grenzfestungen selbstversorgend um die Burgen herum bewirtschaften. Sie beschäftigten sich mit Landwirtschaft — hauptsächlich mit Rindviehzucht, Handel und Weinbau — oder mit Industrie.

Im XVII. Jh. drängte die Großgrundbesitzer-Klasse die Warenproduktion der Bauernschaft und der Bürgerschaft der Marktflecken zurück und würgte die Ent-

wicklung der Städte sowohl auf wirtschaftlichem als auch auf juristischem Gebiete. Die gegen die Osmanen ausgebaute Grenzfestungslinie hat aber die unbeschränkte Geltung der gutsherrlichen Politik für eine Weile angehalten.

Der sich zwischen die Mauern der Marktflecken niedergelassene „Kriegerstand“ wurde zum Bannerträger der Bestrebung, daß die Bewohner der Marktflecken ihre Rechte gegenüber ihrer Gutsherren erweitern oder ihr Joch abschütteln.

Nachdem die — in erster Linie infolge des fünfzehnjährigen Krieges — unter osmanische Besetzung gelangene Marktflecken an der Donau und in Transdanubien am Ende des XVI. Jahrhunderts zurückgefallen oder ganz zugrunde gegangen sind, wurde ihre Rolle von den neben den königlichen Burgen des Grenzfestungssystems liegenden Marktflecken übernommen. Die Abbiegung von der westeuropäischen Städteentwicklung erfolgte hier erst nach der Herausstreibung der Osmanen beziehungsweise nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes Rákóczi in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts.

Die Staatsmacht und die ungarische herrschende Klasse waren einig darüber, daß die aus den Grenzfestungen entlassenen Massen in die Hörigkeit zurückgedrängt werden müssen. Auch die einst freie Haiduckenbevölkerung der präsidialen Marktflecken wurde von der Gefahr gedroht, in die Fronherrschaft zurückgesetzt zu werden.

Die Erhaltung eines ständigen Heeres machte die speziellen militärischen Dienste der einstigen Grenzfestungen oder Soldatendörfer unnötig. Die entlassenen Völker der Grenzfestungen und ihre Nachsprößlinge verfechteten bis aufs äußerste das Wenige, das von Soldatengenerationen im XVII. Jahrhundert erkämpft wurden.

Einem Teil der präsidialen Marktflecken neben den Grenzfestungen im Komitat Zala ist es gelungen, ihre verhältnißmäßig vorteilhafte Lage noch für eine Weile zu behalten, aber ihr Schicksal wurde durch die Regelung des Frondienstes von Maria-Theresia besiegelt, welche Regelung zwischen Gutsherren und Zinsleute keine andere gesellschaftliche Kategorie mehr erkannte.

Als die Faktoren, die die Reproduktion der Haiduckenfreiheiten gewonnenen Gruppen hervorgerufen haben, zurückgetreten waren, verschwanden diese aus der ungarischen Gesellschaft, ohne sie die feudalen Verhältnisse auflockern zu können.

SZAKÁLY SÁNDOR

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG (1919—1944) HADSEREGÉNEK FELSŐ VEZETÉSE

Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitről

A marxista magyar történetírás jelentős eredményeket ért már el az ellenforradalmi Magyarország történetének feltárásában, értékelésében. Kisebb könyvtárnyira tehető azoknak a monográfiáknak, tanulmányköteteknek, tanulmányoknak a száma, amelyek a korszak politika-, gazdaság-, társadalom- és hadtörténelmét tárgyalják. Vannak azonban még mindig olyan területei e korszak történetének (is), amelyekre — különböző okok miatt — kevesebb figyelmet fordított történetírásunk. Ezek közé a kevésbé vizsgált és feltárt területek, illetve kérdéskörök közé tartozik az ellenforradalmi rendszer uralkodó elitjének, a kormányzó hatalmat kezében tartó rétegnek a problematikája. Annak ellenére, hogy e kérdés megoldásának fontosságára immáron húsz éve, hogy felhívta a figyelmet Márkus László „A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről” című tanulmányában¹, nem készült átfogó, az elit különböző csoportjait együttesen vizsgáló, elemző tudományos feldolgozás.

Márkus Lászlónak a kérdés megválaszolásához elméleti megalapozottságot nyújtó tanulmánya, illetve az ahhoz kapcsolódó vita² jelentős impulzust adott az 1960-as évek elején még csak kibontakozóban levő kutatásoknak. A Márkustanulmánnyal egyidőben, illetve röviddel megjelenése után több, az ellenforradalmi korszak társadalmának különböző csoportjait, rétegeit vizsgáló tanulmány jelent meg,³ ezek jelentős része azonban szintén elméleti oldalról közelítette meg a problémát. Az első, konkrét vizsgálati eredményeket tartalmazó munkát Sipos Péter—Stier Miklós—Vida István készítette el és tette közzé 1967-ben.⁴

A kezdeti, viszonylag szűk kutatói gárdára épülő vizsgálatok az 1970-es évek közepén megélénkültek, új lendületet vettek. Az ELTE Szociológiai Tanszékének (ma már az ELTE Szociológiai Intézete) koordinálásával alapkutatás szintjén indultak meg az ellenforradalmi Magyarország uralkodó, kormányzó elitjének az összetételére vonatkozó, helyzetének bemutatására irányuló, történelem-

¹ Márkus László: A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről. Történelmi Szemle (a továbbiakban — TSz) 1965/4. szám, 449—466. o.

² A vita és a hozzászólások rövid, tartalmi ismertetését lásd: TSz 1965/4. szám, 466—468. o.

³ Szabolcs Ottó: Az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez. (Kandidátusi disszertáció) MTA Könyvtára; Ránki György: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséről az 1920-as évek elején. TSz 1962/3—4. szám, 353—370. o.; Laczkó Miklós: Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi hátteréről Magyarországon az 1930-as években. TSz 1962/5. szám, 449—470. o.

⁴ Sipos Péter—Stier Miklós—Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviselőinek összetételében 1931—1939. Századok, 1967/3—4. szám, 602—621. o.

szociológiai igényű kutatások. Ezek a kutatások kiterjednek a korszak arculatát döntően meghatározó politikai, gazdasági, kulturális, egyházi és katonai elitre. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredménye egyelőre még csak körvonalai-ban látszik, az adatok részletes feldolgozása és elemzése hosszabb időt igényel. Az egyes területeken elért, az egyes elitcsoportokra vonatkozó részeredmények publikálása viszont mindenképp hasznosnak tűnhet, márcsak azért is, mert úgy véljük, az esetleges vita újabb impulzusokat adhat a kutatásoknak.

Ez a tanulmány az ellenforradalmi Magyarország katonai elitjére, a katonai felső vezetésre vonatkozó kutatási eredményekről kíván képet adni, jelezve ezzel a kutatások jelenlegi állását, valamint a meglevő problémákat.

Az elit, pontosabban az uralkodó elit, Stier Miklós meghatározása szerint „... olyan alapján politikai-szociológiai természetű kategória, amely átfogja az uralkodó osztály legfelsőbb köreit, ellentétes érdekű rétegeit és csoportjait”.⁵ Ez az elit az ellenforradalmi Magyarországon, Márkus László szerint, három nagy csoportra osztható, éspedig: nagybirtok, fináncdtőke, állami bürokrácia. A katonai elit ezen utóbbi nagy csoport részét alkotta, de véleményünk szerint megközelítőleg sem rendelkezett olyan jelentőséggel és befolyással az ellenforradalmi Magyarországon, mint pl. a politikai vagy a gazdasági elit. Szerepe, befolyása és jelentősége jelentősebb belpolitikai válságok, illetve háború idején növekedett meg (pl. 1919—1921, vagy a második világháború).

Nézzük meg, hogy miként is értelmezhetjük a katonai elit fogalmát és melyek azok a kritériumok amelyek alapján valaki a katonai elitbe tartozónak tekinthető. Úgy véljük, az ellenforradalmi Magyarország katonai elitjére is megfelelőnek tűnik Morris Janowitz megállapítása. Ő a katonai elitről többek között a következőket írja: „Mint bármely más hivatásnál, a katonai hivatásnál is egy kis százaléknyi ember alkotja az elitet. Az elit terminus azokra vonatkozik, akik a tényleges és potenciális hatalmat a kezükben tartják, ha a hatalmat úgy határozzuk meg, mint a mások viselkedése feletti ellenőrzést. A katonai intézmény formális struktúrája miatt a katonai elit a legmagasabb rangú tisztekből áll. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy számos alacsony rangú tiszt nagy hatalommal rendelkezik, vagy azt, hogy a legtöbb magas rangú tiszt alacsonyabb rangú tanácsosokra és specialistákra támaszkodik, akik befolyásolják a katonai döntések meghozatalát.”⁶

Janowitz e megállapítása gyakorlatilag azt jelenti, hogy a katonai elitbe való tartozás kritériuma a rendfokozat és a beosztás, ami legtöbbször fedi egymást, de nem kevés kivétel is akad, illetve akadt az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésében.

E két kritérium figyelembe vételével 1919—1944 között mintegy 1100 személyt lehet a katonai elitbe tartozónak tekinteni. Ennek az 1100 személynek a közel egynegyedét kitevő 253, a katonai felső vezetés csúcsát képező vezérrezredes és altábornagy adatait vizsgáltuk meg részletesen. A rendfokozati kritériumok alól csak a következő esetekben tettünk kivételt: a Kormányzó Katonai Irodájának főnöke, a testőrség parancsnoka, a légierők, a folyami erők parancsnoka, a vámőrség főparancsnoka, a csendőrség felügyelője, vegyesdandár, illetve hadtestparancsnok, az Államvédelmi Központ vezetője, valamint a legfontosabb katonai beosztásokat — Honvédelmi Miniszter, a Honvéd Vezérkar Főnöke — betöltött személyek.

Amint azt korábban már érzékeltettük, a hazai elitkutatás viszonylag szerényebb eredményekkel rendelkezik. Fokozottabban érvényes ez a megállapítás

⁵ Stier Miklós: Uralkodó elit, kormányzati hatalom — kormányzó réteg a Horthy-korszakban. Századok, 1983/2. szám, 438. o.

⁶ Janowitz, Morris: The Professional Soldier. A Social and Political Portrait. London, 1964. 6—7. o.

a katonai elitre vonatkozó kutatások esetében. Azonkívül, hogy a már többször említett Márkus-tanulmány feletti vitában L. Nagy Zsuzsa és Ránki György is szükségesnek, illetve fontosnak tartotta a katonai elit szerepének, az uralkodó eliten belüli jelentőségének a hangsúlyozását,⁷ nem történt jelentősebb változás. Az eltelt mintegy húsz év alatt mindössze három olyan tanulmány készült el, és jelent meg közülük kettő, amely az ellenforradalmi Magyarország hadserege tisztikarának összetételével foglalkozott,⁸ illetve a katonai elit egyes száz csoportjainak elemző vizsgálatát végezte el.⁹ Ezeknek a tényeknek az ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy a tábornoki és tisztikar származási és nemzetiségi összetételéről még napjainkban is a negyvenes—ötvenes években kinyilvánított és elfogadott megállapítások vannak érvényben, amelyek minden tudományosságot, illetve konkrét vizsgálati eredményt nélkülöznek.¹⁰

Ez a rövid tanulmány természetesen nem töltheti be azt a hatalmas űrt, amely ebben a kérdésben — az ellenforradalmi korszak hadserege katonai felső vezetésének kialakulása, összetétele, szerepe stb. — a hadsereg és a korszak történetét tárgyaló munkákban tátong, nem tűzheti ki céljául, hogy teljes és hibátlan képet rajzoljon az ellenforradalmi korszak katonai elitjéről, de kísérlet lehet egy majdani — a mainál — teljesebb és realisabb kép kontúrjainak a meghúzására.

Az itt közöltek hat éves levéltári kutató munka eredményeit tükrözik és korántsem tekinthetők lezártak.¹¹ A további kutatás lehetővé teheti, hogy az

7 Mindkét vélemény a Márkus-tanulmány vitájában hangzott el. Lásd: TSz 1965/4. szám, 466—468. o. L. Nagy Zsuzsa és Ránki György hozzászólása.

8 Mikics Lajos: Politika, úriság és becsület Horthy-tisztikarában. Budapest (a továbbiakban — Bp.) 1981. A munka elsődlegesen a becsületigény iratanyag felhasználásának a segítségével igyekszik képet adni a hadsereg tisztikaráról. A kép annyiban nem helyes — véleményünk szerint — hogy a tartalékos tisztek oldaláról közelíti meg a hadsereget. A könyv értékelését lásd: Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1982/4. szám, 661—663. o.

9 A szegedi ellenforradalmi tiszti csoport 15 tagú körének történet-szociológiai igényű vizsgálatát végezte el Benze László „Az ellenforradalmi katonai elit kialakulásának vizsgálata egy tiszti csoport pályafutásának bemutatásával 1919—1920” című bölcsészdoktori disszertációjában. (Bp. 1972., Kézirat)

A második világháborús magyar katonai felső vezetés (legszűkebb irányító réteget alkotó 35 vezérezerdes) összetételéről közölt tanulmányt Szakály Sándor, „A második világháborús magyar katonai felsővezetés összetétele” címmel. Valóság, 1983/8. szám, 78—91. o.

10 A hadsereg tábornoki és tisztikaráról általában a következő „megállapítások” vannak jelen a publicisztikában, de néha tudományos igényű munkákban is: „német származásúak”, az uralkodó osztályok sorából kerültek ki, képzetlenek, felkészületlenek stb. Lásd pl. Korom Mihály: Dálnoki Miklós Béla. Társadalmi Szemle, 1982/11. sz.

11 A kutatás során a következő levéltári forrásokat hasznosítottuk (a teljesség igénye nélkül): Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) (Bp.): Honvédelmi Minisztérium 31. (tiszti személyügyi) osztály 1919.; Honvédelmi Minisztérium 8. (tiszti személyügyi) osztály 1920—1945.; Honvédelmi Minisztérium Elnöki osztály, „Származás igazolások” 1940—1943.; a Ludovika Akadémia iratai 1885—1920 (felvételi kérvények, osztály névkönyvek, osztályozási jegyzékek, avatási lajstromok); A pécsi honvéd hadapródiskola iratai (kérdések); A nagyváradi honvéd hadapródiskola iratai (törvédek); A Hadiakadémia iratai; Tiszti személyügyi anyagok; 1891-ben és korábban születettek; Kálmán Dániel: A magyar királyi honvédség a második világháborúban (Kézirat) HL Tanulmánygyűjtemény, 2721. és 2779. szám; Kéri Kálmán: A második világháború közötti magyar vezérkar kiképzése és továbbképzése. HL Tanulmánygyűjtemény, 2879. sz. Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára (Bp.): Tiszti személyügyi anyagok — 1891 után születettek.

A levéltári forrásokon kívül a következő lexikonokat, adattárakat, feldolgozásokat, visszaemlékezéseket használtuk: Adeliges Jahrbuch 1936/43. Luzern, 1969., 1944/52. Luzern, 1965., 1953. Luzern, 1953., 1954. Luzern, 1954., 1955. Luzern, 1955., 1958—61. Luzern, 1960., 1962/65. Luzern, 1964., 1966/68. Luzern, 1967., 1972/75. Luzern, 1972., 1976/78. Luzern, 1976., 1976/78. II. Teil. Luzern, 1977. (valamennyit dr. Barcsay-Amant Zoltán szerk.) Album der k.k. Theresianischen Akademie (1746—1913). Wien, 1913. Árokey Lajos: Az önálló magyar katonai attasé szolgálat létrehozásának előzményei 1918—1919. HK 1983/1. szám, 73—95. o.; Árokey Lajos: A rejtett katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítása 1920—1923. HK 1983/3. szám, 356—381. o.; Árokey Lajos: A rejtett katonai attasé szolgálat tevékenysége 1923—1928 között. HK 1983/4. szám, 574—592. o. Fogarassy László: Kik vezettek az 1919-es magyar Vörös Hadsereget? Borsodi Szemle, 1971/1. szám, 70—78. o.; Garay Lajos: A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története. Pécs, 1939.; Hiedeghy Sándor: A községi cs. és kir. katonai alreáliskola (azelőtt cs. és kir. katonai felsőnevelőintézet) története 1856—1918. Köszeg, 1937.; Hellebronth Kálmán (szerk.): A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Bp., 1941.; Hubka, Gustav: Der Jahrgang 1896/98 der K.u.K. Kriegsschule in Wien. Wien, 1947.; Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Bp., 1978.; Die K.u.K. Kriegsschule 1852—1902. Wien, 1903.; Koschowitz Gyula (szerk.): Magyar. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia tényleges állományú tisztképző tanfolyamát végzett növendékek és rendkívüli hallgatók névjegyzéke (1887—1901). Bp., 1917.; Krebs, Gotthold (szerk.): Die K. und K. Militär-Oberrealschule zu Mährisch-Weiskirchen. Wien—Leipzig, 1906.; Keresztény Magyar Közéleti Almanach I—II. k. Bp., 1940.; Ki-kicsoda? Kortársak lexikona. Bp., 1937.; Lakatos Géza: Ahogy én láttam. (Visszaemlékezések) München, 1981. A legújabb kor lexikona III. jav. kiad. Bp., é. n.; A magyar királyi honvédelmi minisztérium ügybeosztása és névkönyve az 1918. évre. Bp., 1918.; Magyar politikai lexikon (Magyar politikások) 1914—1929. Bp., é. n.; A Magyar Társadalom Lexikonja. Bp., 1930.; Nagy Vilmos: Végzetes esztendő. Bp., é. n.; Nemesi Évkönyv 1923. Bp., 1923.; 1924. Bp., 1924.; 1925—1926. Bp., 1927., 1927—1928. Bp., 1929., 1929—1934. Bp.,

itt felvázolt kép a későbbiek folyamán részletesebb és árnyaltabb legyen, valamint a jelenlegi vizsgálatnál feldolgozott mintegy húsz szempont a duplájára növekedjen. Ezeket a szempontokat három nagyobb csoportba vontuk össze: *származás, iskolai végzettség, katonai pályafutás*. Ezek a szempontok elégségesnek tűnnek ahhoz, hogy a katonai felső vezetés tagjainak vizsgálat alá vett részéről reális kép alakuljon ki. Egy, a származás kategóriába sorolható szempontot, a *nemzetiséget*, nem vontunk be a vizsgálatba. Ezt a következők miatt tettük: gyakorlatilag mind a 253 személy magyar anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek vallotta magát¹² még az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában felvett katonai anyakönyvi lapok tanúsága szerint is, amikor pedig a nemzeti-ségi szempontnak nem volt különösebb jelentősége a hadseregek tisztikarán belül. A közös (K. u. K.) hadseregben legfeljebb a magyar nemzetiség nem jelentett előnyt. A közös hadsereg tábornoki és tisztikarának nemzetiségét „császári és királyinak” lehet mondanunk, míg a honvédségét — a horvát, német, szlovák, román származású tisztek és tábornokok ellenére is — magyarnak, pontosabban ezen utóbbiak miatt „magyar érzelműnek”. A tények nem bizonyítják azt a kellőképpen alá nem támasztott és nem is bizonyított, elsődlegesen a nevek elemzése alapján kialakított téves képet, mely szerint a magyar hadsereg német (hangzású) nevet viselő tábornokai és tisztjei „svábok” és így eleve németbarátok, míg a magyar és szláv nevűek (ez utóbbiak is szép számmal voltak a „magyar” tábornokok és tisztek között) magyar érzelműek, sőt mi több németellenesek voltak. Főleg akkor nem fogadható el ez a megállapítás, amikor azt tapasztaljuk, hogy a vizsgálódók az anyák, esetleg a nagyszülők nevére már nem terjesztik ki „kutatásaikat”. Ezen esetekben ugyanis azt tapasztalhatnánk, hogy a legtöbb „magyar” tábornok legalább annyira „sváb” (pl. Nagy Vilmos, Csataj Lajos), mint amennyire a „sváb” „magyar” (pl. Szombathelyi Ferenc, Medvey Aurél). Ugyanakkor kérdés az is, hogy hova sorolandók azok, akik magukat magyarnak vallják, de pl. angol, német, horvát, lengyel, magyar „ősökkel” rendelkeznek (Stomm Marcel)? Úgy véljük, az ellenforradalmi korszak hadserege tábornoki és tisztikara németbarátságának gyökereit nem a nevek elemzésénél, hanem sokkal mélyebben kell keresnünk, mint ahogy azt a felületes szemlélő gondolná, messzebbre nyúlnak azok vissza. Az Osztrák–Magyar Monarchia hagyományosan német orientációs politikája és szövetsége, a tábornoki és tisztikar jelentős részének K. u. K. neveltetése és múltja, az első világháborús osztrák–magyar–német szövetség, a Párizs környéki békeszerződések, a magyar revíziós törekvések német részről történő támogatása, a második világháborús gyors német sikerek, valamint a nemzeti-szocialista eszmékkel való szimpatizálás a „magyar” származású tábornokok és tisztek zömét is a németekhez közelítette. Ennek természetesen nem mond el- lent azt, hogy voltak a tisztek és tábornokok körében olyanok, akikből, éppen a fent említettek hatására, kibujt a „sváb”, netán a „szász”. Véleményünk szerint valaki magyarságát nem a nevének hangzása, hanem tettei, a magyarság-

1934., 1935. Bp., 1935. (valamennyit Daróczy Zoltán szerk.). Országgyűlési Almanach az 1927—1931. évi országgyűlésre. Bp., 1927., az 1931—36. évi országgyűlésről. Bp., é. n., az 1935—40. évi országgyűlésről. Bp., é. n., az 1939—44. évi országgyűlésről. Bp., 1940., Parlamenti Almanach az 1922—1927. évi nemzetgyűlésre. (Bp., é. n.); Péterfy Károly: A soproni m. kir. honvéd főreáliskola története 1898—1921. Sopron, 1927.; Püsch Jenő: A magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémiából 1890 augusztus 18-án kilépett növendékek 30 éves találkozójának ünnepsége. (Bp., 1920.), *Shvoy Kálmán* titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Bp., 1983.; *Svoboda, Johann*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. I—III. Band. Wien, 1894., 1897.; *Szilák Jolán*: A Magyar Vörös Hadsereg offenzív felderítő tevékenységéről. Belügyi Szemle, 1969/7. szám, 47—58. o.; *Vághó Ignác* (összeáll.): Adalékok a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia történetéhez. Bp., 1899.; *Veress Lajos* (Kiad. és sajtó alá rend.): Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945) I—II. k. München, 1972. Vitézek Albuma. Bp., 1939.

¹² A vizsgálatban szereplő 253 személy közül egyedül Pokorny Hermann vallotta magát cseh és német anyanyelvűnek. HL Családi gyűjtemény, Pokorny Hermann önéletrajza.

hoz való viszonya alapján kell megítélni. „Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek” — írta Illyés Gyula,¹³ s úgy véljük, megállapításait jelen esetben is elfogadhatjuk.

Mielőtt rátérnénk a konkrét eredmények közlésére és elemzésére, előre kívánjuk bocsátani még azt, hogy az 1919—1944-es időhatárokat „rugalmasan” kezeltük és a vizsgálatba bevontuk azokat a személyeket is, akik a nyilas uralom időszakában (1944. október 15/16—1945. április 4.) kerültek be a katonai felső vezetés tagjai sorába, illetve foglaltak el a korábbinál jelentősebb beosztást, léptek elő magasabb rendfokozatba.

Egy ilyen jellegű vizsgálat esetében természetesen célszerűnek és hasznosnak látszik a vizsgálatba bevont személyek nevének a közlése. Esetünkben a névsor magában foglalja mind a 253 személy nevét, eredeti nevét, nemesi elővét, vitézi címét és legmagasabb rendfokozatát.¹⁴ A többi konkrét adatot, a pályafutás részletes leírását, a tanulmány második részét képező „Adattárban” közöljük majd, ahol feltüntetjük azokat az ellentmondásos adatokat is, amelyek feloldása egyelőre sikertelennek bizonyult.

1. ABELE Ferenc, vitéz, lilienbergi báró, altábornagy
2. ADORJÁN Ágoston, vitéz, menasági, altábornagy
3. AGGTELEKY (Adamik) Béla, vitéz, altábornagy
4. ÁGOTHA Árpád, vitéz, székelyudvarhelyi, altábornagy
5. ÁLGYA-PAP (Álgya) Sándor, alsókománai, altábornagy
6. ÁLGYA-PAP (Álgya) Zoltán, alsókománai, altábornagy
7. ÁNYOS Aladár, vitéz, faiszi és vámosi, altábornagy
8. ARTNER Kálmán, vitéz, fertőszentmiklósi, altábornagy
9. BAJNÓCZY József, vitéz, dési, vezérezredes
10. BAKAY (Baksity?) Szilárd, vitéz, altábornagy
11. BALASSA Béla, vitéz, nemes, altábornagy
12. BÁNFALVY (Birnbauer) István, vitéz, vezérőrnagy
13. BANGHA Imre, nemes, altábornagy
14. BARABÁS (Freyberger) Emil, vitéz, altábornagy
15. BARDÓCZY (Bader) Ferenc, vitéz, altábornagy
16. BARISS Árpád, vezérőrnagy
17. BARTHA Károly, vitéz, dálnokfalvi, vezérezredes
18. BARTHA Lajos, sepsiszéki-nagyborosnyói, altábornagy
19. BAUSZERN Ármin, nemes, címzetes vezérőrnagy
20. BÉLDY (Bruckner, Béldi) Alajos, vitéz, vezérezredes
21. BELITSKA Sándor, címzetes vezérezredes
22. BEREFGY (Berger) Károly, vezérezredes
23. BERNÁTSKY Kornél, vitéz, címzetes altábornagy
24. BERZEVICZY Béla, berzeviczei és kakaslomniczi, altábornagy
25. BIFFL Ferenc, vitéz, piliczai, altábornagy
26. BILLNITZER Ernő, altábornagy
27. BISZA Ferenc, altábornagy
28. BOGÁNYI Károly, altábornagy
29. BOGYAY Artúr, várbogyai és nagymádi, ezredes
30. BOR Jenő, halmaji, altábornagy
31. BOROSS Sándor, altábornagy

¹³ Illyés Gyula: Ki a magyar. Bp., 1982. 42. o.

¹⁴ A tanulmányban, az egységesség igényét szem előtt tartva, következetesen a honvédségben 1941. augusztus 1-e után érvényben volt tábornoki rendfokozati elnevezéseket — vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes, tábornagy — használjuk. 1924. augusztus 12-ig a honvédségben a következő tábornoki rendfokozatok voltak érvényben: vezérőrnagy, altábornagy, gyalogsági (lovassági, tűzérési) tábornok, tábornaszernagy (az utóbbi négy rendfokozati elnevezés és rendfokozat az 1941. augusztus 1-e utáni vezérezredesi rendfokozatnak felel meg) vezérezredes, tábornagy. A vezérezredesi rendfokozat megszüntetéséről az 1924. augusztus 12-én kelt 1189/K. I. — 1924. számú Kormányzói elhatározás intézkedett. (HL Kormányzói elhatározások, 1924. augusztus 12.) 1924. augusztusától 1941. augusztusáig a következő tábornoki rendfokozatok voltak rendszerezve a honvédségben: tábornok, altábornagy, gyalogsági (lovassági, tűzérési) tábornok, tábornaszernagy, tábornagy. A rendfokozatok, illetve elnevezéseik változására lásd: Zachar József: A had nagytól a hadnagyig. Élet és Tudomány, 1983/28. szám, 877—880. o.

32. BÖCKL József, altábornagy
33. BRUNSWIK György, korompai, altábornagy
34. CZIBUR András (Andor), altábornagy
35. CZIEGLER Gusztáv, altábornagy
36. CSÁKY Károly, körösszeghi és adorjáni gróf, vezérezredes
37. CSÁKY Zsigmond, körösszeghi és adorjáni gróf, címzetes altábornagy
38. CSATAY Lajos, csataji, vezérezredes
39. CSÉCSI-NAGY Imre, vitéz, altábornagy
40. DÁNI Balázs, vitéz, gyarmati és magyararcsekei, címzetes vezérezredes
41. DÁNI Béla, gyarmati, vezérőrnagy
42. DEÁK Ferenc, vitéz, vezérőrnagy
43. DECLEVA (Dekleva) Zoltán, vezérezredes
44. DEMÉNY Géza, altábornagy
45. DENK Gusztáv, vitéz, kistoronyi, vezérezredes
46. DOMANICZKY Ödön, vitéz nemes, altábornagy
47. DÖMÖTÖR (Schreiber) János, vitéz, altábornagy
48. FÁBRY (Oláh) Dániel, dr. vitéz, nemes, altábornagy
49. FALTA László, vitéz, altábornagy
50. FARAGHO (Faragó, Faraghó) Gábor, vitéz, vezérezredes¹⁵
51. FARKAS Ferenc, vitéz, kisbarnaki, vezérezredes
52. FEKETEHALMY-CZEYDNER (Zeidner) Ferenc, vitéz, vezérezredes
53. FERJENTSIK Ottó (Ottokár), tövisházi, vezérezredes
54. FINTA József, altábornagy
55. FOLKUSHÁZY Lajos, folkusfalvi, altábornagy
56. FRIEDRICH István
57. FUTÓ József, altábornagy
58. FÜLEKY Dezső, vitéz, altábornagy
59. GERBERT Károly, altábornagy
60. GOMBOS Mihály, inczédi, altábornagy
61. GORONDY-NOVÁK (Novák) Elemér, nemes, vezérezredes
62. GÖMBÖS Gyula, vitéz, jákfai, vezérezredes
63. GÖRGEY György, görgői és toporci, vezérőrnagy
64. GRASSY József, vitéz, altábornagy
65. GUILLEAUME Árpád, vitéz, altábornagy
66. GYIMESY (Gross, Gimesy) Ernő, altábornagy
67. GYIMESY (Gross, Gimesy) Frigyes, vitéz, altábornagy
68. GYÓRFFY-BENGYEL (Bengyel) Sándor, vezérezredes
69. HANKOVSKY Gyula, dr., vezérőrnagy
70. HARDY Kálmán, dr. vitéz, nemes, altábornagy
71. HARMOS Zoltán, hihalmi, altábornagy
72. HÁRY László, vitéz, címzetes vezérőrnagy
73. HARTMANN Gaszton, warterschildi lovag, ezredes
74. HEDRY Béla, hedri, címzetes altábornagy
75. HEGEDŰS Pál, altábornagy
76. HELLEBRONTH Antal, vitéz, tiszabefi, címzetes vezérezredes
77. HELLEBRONTH (Krantz) Vilmos, vitéz, altábornagy
78. HENNYEY (Erb) Gusztáv, vitéz, vezérezredes
79. HESZLÉNYI (Heyszl) József, vitéz, vezérezredes
80. HINDY Iván, vitéz kishindi, vezérezredes
81. HOLLÓSY-KUTHY (Kuthy) László, vitéz, gertenyesi, altábornagy
82. HOMLOK (Holmok) Sándor, vitéz, altábornagy
83. HOMROGDY (Lichtenstein) Pál, vitéz, homrogdí, altábornagy
84. HORTHY István, vitéz, nagybányai, címzetes vezérezredes
85. HORVÁTH Ferenc, vitéz, altábornagy
86. HORVÁTH László, altábornagy
87. HORVÁTH Sándor, vitéz, vezérőrnagy
88. IBRÁNYI Mihály, vitéz, vajai és ibrányi, altábornagy
89. IGMÁNDY-HEGYESSY (Hegyessy) Géza, vitéz, altábornagy
90. ILLY Sándor, vitéz, vezérőrnagy
91. JANKOVICH Szavér Ferenc, jeszeniczei, altábornagy

¹⁵ Faragho Gábor vezérezredesi kinevezésére vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre hiteles adat. Tény, hogy Moszkvában a fegyverszüneti delegáció vezetőjeként, majd később is mint vezérezredes szerepelt. A nyilas vezetés mint altábornagyot fosztotta meg rangjától. Lásd: Honvédségi Rendelet (Személyes ügyek) 1945/4. szám (1945. január 24.).

92. JANKY Béla, bulcsi, altábornagy
93. JANKY Kocsárd, vitéz, bulcsi, vezérezredes
94. JÁNY (Hautzinger) Gusztáv, vitéz, vezérezredes
95. JUHÁSZ László, vitéz, altábornagy
96. JUSTY Emil, vitéz, nemes, vezérezredes
97. KALÁNDY (Kleindin) Imre, vitéz, altábornagy
98. KÁLMÁN Imre, vitéz, kisóczi, albatornagy
99. KAPUSTYÁK Károly, altábornagy
100. KARÁNSEBESY (Paica) Gyula, altábornagy
101. KÁRPÁTHY Kamilló, vitéz, vezérezredes
102. KARY BÉLA, vitéz, gyergyószentmiklósi, altábornagy
103. KAUNZ János, tannenriedi, altábornagy
104. KENESE Waldemár, vitéz, altábornagy
105. KERESZTES-FISCHER (Fischer) Lajos, vitéz, vezérezredes
106. KISS FERENC, balásfalvi, altábornagy
107. KISS István, vitéz, altábornagy
108. KISS János, vitéz, altábornagy
109. KISS Kálmán, vitéz, altábornagy
110. KISS László, vitéz balásfalvi, altábornagy
111. KOLTHAY (Schreiber) Ferenc, vitéz, altábornagy
112. KONEK Emil, norvalli, altábornagy
113. KONTZ Sándor, körpényesi, altábornagy
114. KOÓS Miklós, vitéz, békei, altábornagy
115. KOSZMOVSZKY József, vitéz, altábornagy
116. KOVÁCS Aladár, vitéz, nemes, altábornagy
117. KOVÁCS Gyula, vitéz, altábornagy
118. KOVÁTS (Kovács) Béla (Árpád), vitéz, újthordai, altábornagy
119. KOZMA Ferenc, vitéz, altábornagy
120. KOZMA István, vitéz, felsőtornjai, altábornagy
121. KÖLLER György, altábornagy
122. KRATOCHVIL Károly, szentkereszt-hegyi, altábornagy
123. KREYBIG Rudolf, rittersfeldi és madari, vezérőrnagy
124. KRUCHINA (Krusina) Manó (Emanuel), altábornagy
125. KUBINYI Gyula, felsőkubini és deményfalvi, altábornagy
126. KUDRICZY (Haiser) István, altábornagy
127. KUNCZFALUSY (Kunz) Jenő, altábornagy
128. LAKATOS Géza, vitéz, csíkszentsimoni, vezérezredes
129. LÁNG Boldizsár, báró, altábornagy
130. LÁSZLÓ (Laucek) Dezső, vitéz, vezérezredes
131. LÁSZLÓ Miklós, vitéz, altábornagy
132. LÁZÁR Károly, vitéz, csíktaplóczai, altábornagy
133. LEHÁR Antal, báró, vezérőrnagy¹⁶
134. LENGYEL Béla, vitéz, ebesfalvi, altábornagy
135. LENZ Albin, nagysárosi, altábornagy
136. LÉTAY Gyula, nyirjési, altábornagy
137. LITTAY (Lichtneckert) András, vitéz, vezérezredes
138. LORX Győző, ruszkini, vezérőrnagy
139. LUCICH Károly, altábornagy
140. LUDVIG György, vezérezredes
141. MAGYAROSY (Merkovits, Magyarosi) Sándor, vitéz, vezérezredes
142. MAJOR (Mayer) Jenő, vitéz, vezérezredes
143. MAJOR (Mayor) Miklós, szászvidéki, altábornagy
144. MAKAY István, vitéz, makói és geleji, altábornagy
145. MALICZKY Oszkár, altábornagy
146. MARKÓCZY János, vitéz, altábornagy
147. MARSCHALKÓ Kornél, vitéz, nemes, altábornagy
148. MÁTHÉ Kálmán, vitéz, nemes, altábornagy
149. MATOLTSY (Matolcsy) Elek, zilahi, altábornagy
150. MÁTYÁS Sándor, vitéz, pávai, altábornagy
151. MATTYASOVSKY László, matyasóczi, altábornagy

¹⁶ IV. Károly nevezte ki 1921 októberében, a második „királypuccs” idején, amikor már nem rendelkezett semmi féle, így kinevezési joggal sem. V. ö.: Eckartsaui nyilatkozat, 1918. november 12.

152. MAXON Lajos, rövidi, altábornagy
153. MEDVEY (Kruttschnitt) Aurél, altábornagy
154. MÉREY László, vitéz, nagyselmeci, altábornagy
155. MÉSZÁROS István, ezredes
156. MÉSZÖLY Elemér, sárbogárdi, vezérőrnagy
157. MIKLÓS Béla, vitéz, lőfő, dálnoki, vezérezredes
158. MINA Alajos, altábornagy
159. MÓDLY Zoltán, vitéz, altábornagy
160. MOUILLARD Győző, altábornagy
161. NÁDAY István, vitéz, vezérezredes
162. NAGY Gyula, vitéz, primor, szotyori, altábornagy
163. NAGY (Raics) Károly, vitéz, nagymegyeri, altábornagy
164. NAGY Pál, vitéz, nemes, vezérezredes
165. NAGY Vilmos, vitéz, lőfő, nagybacsoni, vezérezredes
166. NAGYÓSZY (Wolf, Nagyősz) Miklós, altábornagy
167. NAGYSZOMBATHY (Zdražilek) Miksa, nagyszombati, altábornagy
168. NÁNASSY-MÉGAY (Mégay) Ernő, vitéz, altábornagy
169. NEMEREY (Gross) Márton, vitéz, altábornagy
170. NÉMETH József I, altábornagy
171. NÉMETH József II, altábornagy
172. OLGYAY Károly, altábornagy
173. PACOR József, vitéz, karstenfelsi és hegyaljai, altábornagy
174. PLATTHY Pál, turócvidéki és nagypalugyai, altábornagy
175. PLEPLÁR Lajos, staribrodi, címzetes altábornagy¹⁷
176. POKORNY Hermann, altábornagy
177. RÁKOSI Béla, nemes, altábornagy
178. RÁKOSI György, dr. vitéz, altábornagy
179. RAKOVSKY György, nagyrákói és kelemenfalvi, altábornagy
180. RÁNKY (Reinl) József, vitéz, altábornagy
181. RAPAICH Richárd, vitéz, ruhmwerthi, vezérezredes
182. RÁTZ Jenő, vitéz, nagylaki, vezérezredes
183. RÉTHY Zsolt, gálfalvi, vezérőrnagy
184. RÉVY Kálmán, vitéz, dombóvári, altábornagy
185. RIEDL Lajos, altábornagy
186. RIEDL Miklós, altábornagy
187. RÖDER Vilmos, vezérezredes
188. RUBINTHY (Rubint) Dezső, vitéz, altábornagy
189. RUSZKAY (Ranzenberger) Jenő, vitéz, címzetes vezérezredes
190. RUSZKICZAY-RÜDIGER (Rüdiger) Imre, vezérezredes
191. SÁFRÁNY Géza, vitéz, altábornagy
192. SÁRKÁNY Jenő, vitéz, illencfalvi, altábornagy
193. SÁVOLY János, nagyidai, altábornagy
194. SCHILL Ferenc, vezérőrnagy
195. SCHINDLER Szilárd, vezérezredes
196. SCHMOLL Endre, altábornagy
197. SCHNETZER Ferenc, vezérőrnagy
198. SCHNÖRCH Jenő, monostori, altábornagy
199. SCHÖNNER Odiló, vitéz, schöndorni, altábornagy
200. SCHWEITZER István, vezérezredes
201. SEKULICH Szilárd, altábornagy
202. SHVOY István, vitéz, vezérezredes
203. SHVOY Kálmán, dr. vitéz, altábornagy
204. SIEGLER Géza, eberswaldi, altábornagy
205. SILLEY (Siller) Antal, vitéz, altábornagy
206. SIPOS Árpád, vitéz, vezérezredes
207. SIRCHICH Béla, kissirai, altábornagy
208. SOMKUTHY (Schitler) József, vitéz, vezérezredes
209. SOMOGYI Endre, vitéz, altábornagy
210. SOMOGYI Lajos, megyesi, altábornagy
211. SÓNYI (Solarcz) Hugó, vitéz, vezérezredes
212. SOÓS Károly, vitéz, bádoki, vezérezredes

¹⁷ Stari-brodi nemesi előnevét (nemességet kapott 1918. február 16-án) a Belügyminisztérium állásfoglalása szerint nem használhatta, mert a nemesi oklevelét nem váltotta ki. (HL HM 1925. Eln. 8. 7425.) Ennek ellenére használta nemesi előnevét!

213. SÖVÉNYHÁZI-HERDICZKY (Herdiczky) Jenő, altábornagy
214. SRÉTER István, vitéz, szandai, címzetes altábornagy¹⁸
215. STIRLING László, szentgyörgyvári, altábornagy
216. STOMM Marcel, gróf, altábornagy
217. SUHAY Imre, nemes, altábornagy
218. SZABÓ László Gusztáv, vitéz, altábornagy
219. SZÁHLENDER Béla, altábornagy
220. SZEDERJEY (Szederjei) Elemér, altábornagy
221. SZINAY (Sznistsák) Béla, vitéz, szinai, altábornagy
222. SZIVÓ Sándor, bunyai, altábornagy
223. SZOMBATHELYI (Knausz) Ferenc, vitéz, vezérezredes
224. SZTÓJAY (Stojakovics) Döme (Demeter), vitéz, vezérezredes
225. TAKÁCH-TOLVAY (Takács) József, vitéz, kisjókai, nagykürthi és köpöcsi gróf, altábornagy
226. TAKÁTSY (Takácsy) György, altábornagy
227. TÁNCZOS Gábor, címzetes vezérezredes
228. TARÓCZY (Zmazsenka) Nándor, altábornagy
229. TASNÁDY (Taschler, Tasnádi) Guidó, ezredes
230. TEMESSY (Sekulits) Milán, vitéz, altábornagy
231. TEMESY (Gruber) Béla, dr., altábornagy
232. TERNEGG Kálmán, vezérezredes
233. THAN Károly, vitéz, báró, altábornagy
234. THOTT (Tóth) Gábor, nemes, altábornagy
235. TÓTHVÁRADY-ASBÓTH (Tóthvárady) István, vitéz, nemes, altábornagy
236. TRUNKWALTER Ödön, vezérőrnagy
237. ÚJSZÁSZY István, vezérőrnagy
238. VARGYASSY (Jelič, Vargyassi) Gyula, vitéz, altábornagy
239. VASSEL Károly, altábornagy
240. VASVÁRY (Eisensehr) Frigyes, vitéz, vezérőrnagy
241. VASVÁRY (Eisensehr) József, vitéz, altábornagy
242. VATTAY (Vetter) Antal, vitéz, altábornagy
243. VERESS Lajos, prímor, dálnoki, vezérezredes
244. VOGT Waldemár, vezérezredes
245. VÖRÖS Géza, vitéz, nemes, altábornagy
246. VÖRÖS János, vitéz, nemes, vezérezredes
247. WERTH Henrik, vezérezredes
248. WILLERDING Rudolf, báró, lovag, vezérezredes
249. WULF Olaf, altábornagy
250. ZÁCH (Nack) Emil, vitéz, címzetes vezérezredes
251. ZÁKÓ (Zakó) András, reszneki, vezérőrnagy
252. ZALAY (Zechtenmayer) József, vitéz, címzetes altábornagy
253. ZELENKA Zoltán, kutnai és eörvistyei, altábornagy

A névsort vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. Az elleforradalmi Magyarország katonai felső vezetése tagjai közül 129 volt tagja a Vitézi Rendnek (50,98⁰/₀). Ennek egyébként véleményünk szerint különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk, lévén, hogy a Vitézi Rendbe történő felvétel előfeltétele bizonyos számú és „minőségű” világháborús kitüntetés volt. Ezzel az általunk vizsgált 253 személy szinte kivétel nélkül rendelkezett, így amennyiben kérte (volna) felvételét a Vitézi Rendbe, automatikusan be is kerülhetett (volna). Számosan viszont nem tartottak igényt a vitézi címre és a néhány tíz holdtól 200—300 holdig terjedő vitézi birtokra. Voltak olyanok is, akik komolytalannak tartották a „vitézkedést” (!), míg mások nem kívánták megváltoztatni a nevüket, miután a magyar hangzású név is feltétele volt a vitézi cím elnyerésének és használatának. Ez alól a feltétel alól csak kevés esetben tettek kivételt.

Amint látjuk a névváltoztatás — beleértve a név írásmódjában történt változásokat is, Ó—O, I—Y stb. — alig valamivel haladja meg a huszonöt száza-

¹⁸ Vitézi címéről és rendfokozatáról is leköszönt. (HL Kormányzói elhatározások. 1926. szeptember 19. 1676/K. I.—1926. szám.)

lékot. Ezek a névváltoztatások zömmel a már jelzett vitézzé avatások következményei.

Nézzük meg először az ellenforradalmi rendszer hadserege katonai felső vezetőinek a rendfokozati megoszlását!

I. tábla

<i>Rendfokozat</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Vezérezredes	53	20,95
Címzetes vezérezredes	6	2,37
Altábornagy	162	64,03
Címzetes altábornagy	6	2,37
Vezérőrnagy	19	7,51
Címzetes vezérőrnagy	2	0,79
Ezredes	4	1,58
Nem hivatásos katona	1	0,40
<i>Összesen:</i>	253	100,00

Azt látjuk, hogy a katonai felső vezetésben a legnagyobb arányban az altábornagyok, majd a vezérezredesek vannak jelen, ami természetes is a rendszerített tábornoki helyeket figyelembe véve. Érdekesnek az tűnhet, hogy a korszakban a hadseregben rendszeresített legmagasabb rendfokozatot — tábornagy — senki sem érte el. (Elérése csak háborúban volt lehetséges!)

Származás

Korábban már jeleztük, hogy a vizsgálatban alkalmazott szempontokat három nagyobb csoportba vontuk össze. Ezek közül először a „Származás” kategóriába soroltakat (a születés ideje és helye, vallási hovatartozás, a szülők — pontosabban az apák — foglalkozása, mert az anyák foglalkozására egyetlen esetben sem állt adat a rendelkezésünkre [minden bizonnyal a kor „szokásának” megfelelően nem is dolgoztak], a családok anyagi helyzete és nagysága) vizsgáljuk.

II. tábla

<i>A születés éve</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
1858	2	0,79
1859	—	—
1860	—	—
1861	1	0,40
1862	—	—
1863	—	—
1864	2	0,79
1865	1	0,40
1866	2	0,79
1867	2	0,79
1868	9	3,56
1869	8	3,16
1870	7	2,77
1871	10	3,95
1872	2	0,79
1873	4	1,58
1874	10	3,95
1875	8	3,16
1876	7	2,77
1877	10	3,95
1878	5	1,98
1879	5	1,98

<i>A születés éve</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
1880	3	1,19
1881	7	2,77
1882	13	5,14
1883	13	5,14
1884	8	3,16
1885	7	2,77
1886	5	1,98
1887	14	5,53
1888	9	3,56
1889	13	5,14
1890	18	7,11
1891	10	3,95
1892	6	2,37
1893	4	1,58
1894	6	2,37
1895	8	3,16
1896	4	1,58
1897	3	1,19
1898	6	2,37
1899	1	0,40
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A táblázatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 253 személy születési időpontjai harmincnyolc évet ölelnek fel és az 1868-as évtől egyenletes megoszlást mutatnak. Az 1868 előtti évfolyamok részesedésének az arányára (11 fő, azaz 4,35⁰/₀) egyszerű a magyarázat. Azok a tábornokok és tisztek, akik 1868 előtt születtek, 1919-ben, az ellenforradalmi rendszer létrejöttékor, legkevesebb 52 évesek voltak, és a Károlyi-kormány, majd a Tanácsköztársaság vezetésének az intézkedése nyomán nyugállományba kerültek. Közülük viszonylag keveset reaktivált az ellenforradalmi rendszer és — korukra való tekintettel — őket is csak addig alkalmazta, amíg a katonai felső vezetés „új emberei” elfoglalták beosztásukat, létrehozták a hadsereg szervezeti kereteit, szabályzatait. 1920—1924 között végleg nyugállományba kerültek.

1868 után öt évfolyamot lehet a többihez viszonyítva kiemelkedőnek tekinteni: 1882, 1883, 1887, 1889, 1890. Ez az öt évfolyam a katonai felső vezetés tagjainak 28,06 százalékát (71 fő) jelenti. Magas részesedésükre több magyarázat is adódik. Az egyik: ők azok a személyek, akik a hadsereg gömbösi fejlesztésének éveiben kerülnek be a szűkebben vett katonai elitbe, illetve ők azok, akik a második világháború éveiben a hadsereg vezető posztjait uralják. Természetesen lényeges szempont az is hogy miként alakultak a hadseregben a különböző tábornoki helyek, az egyes években hány ilyen rendszeresített hely volt.

Három évre vannak konkrét adataink, amelyek szintén segítséget adhatnak egyes évfolyamok részesedésének a magyarázatához. 1931-ben a magyar királyi honvédségben a következő tábornoki helyek voltak rendszeresítve: gyalogsági tábornok (3), altábornagy (17), tábornok (64), összesen 84.¹⁹ Ha azt vesszük, hogy pl. az 1871-es évfolyamból 1931-ben többen vezetői beosztásokba kerülnek és ott 3–5 évet eltöltenek, akkor az utánuk következő évfolyamok képviselőinek kisebb az esélyük a kevés számú vezetői posztra való kerülésre, mivel a nyugállományba helyezések zöme — amint a későbbiekben majd látjuk — az 51–54. életévre esik.

1940-ben a hadseregben rendszeresített tábornoki helyek megoszlása a következő volt: gyalogsági tábornok (8), altábornagy (25), tábornok (85), azaz 118.²⁰ 1942-ben ez a következőképp módosult: vezérezredes (8), altábornagy (28), vezérőrnagy (98), azaz 134.²¹ Ugyanekkor kiugrónak találjuk az 1889-es, 1890-es, sőt a korábban nem említett 1891-es évfolyamok részesedését (41 fő, 16,21%). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy 1938/39-ben jelentős átszervezés indult még a hadseregben, amely újabb magasabb parancsnoki beosztások létrehozását is magával hozta, így bővült a katonai felső vezetők köre!

A „Származás” kategória egyik jelentős szempontjának tekintettük a születési hely kérdését, különös tekintettel a Trianon utáni Magyarországon, illetve az elcsatolt területeken születettek egymáshoz való aránya.

III. tábla

<i>Születés helye</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Magyar Birodalom ²²	234	92,49
Ausztria	6	2,37
Csehszág	3	1,19
Nincs adat	10	3,95
<i>Összesen:</i>	253	100,00

¹⁹ HL HM 1931. Eln. 8. 104.236 (többneves).

²⁰ HL HM 1942. Eln. 8. sz. n. (többneves in 5036 csomó).

²¹ Uo.

²² A korabeli hivatalos kiadványokban használatos elnevezést használjuk. A Magyar Birodalomba Horvátország is beletartozik.

A Trianon utáni Magyarország területén	117	46,25
A Trianon utáni Romániához csatolt területen	53	20,95
A Trianon utáni Csehszlovákiához csatolt területen	43	17,00
A Trianon utáni Jugoszláviához csatolt területen	20	7,91
A Trianon utáni Ausztriához csatolt területen	1	0,40
Ausztria (1918 előtti)	6	2,37
Csehszlovákia (1918 előtti)	3	1,19
Nincs adat	10	3,95
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésének tagjai mintegy ötven százalékban a trianoni békeszerződés által Romániának, Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Ausztriának juttatott területekről származtak. Nem hagyható figyelmen kívül ez a tény akkor, amikor a hadseregnek, illetve vezetésének a revíziót támogató, sőt bizonyos keretek között azt szorgalmazó álláspontját vizsgáljuk. Annak ellenére, hogy a hadsereg vezetése a revízió híve volt — csakúgy mint a korszak szinte valamennyi pártja, politikai és társadalmi tömörülése stb. — a lehetőségeket és a realitásokat felmérve „óvta” a politikai vezetést a revízió katonai megvalósításától a hadsereg létszámára és felszereltségére való tekintettel.²³ Az, hogy a hadsereg vezetőinek ötven százaléka az elcsatolt területekről származott (ez az arány még inkább növekedne ha a szülők, nagyszülők esetleg a házastársak születési helyét is bevontuk volna a vizsgálatba), erősen rányomta a bélyegét a hadsereg és egyben az ország politikai arculatára 1920 után.

A következő lépésben a katonai felső vezetés, a katonai elit tagjainak a valódi hovatartozását vizsgáljuk, bár ennek a szempontnak nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget, mivel a vallási hovatartozás a katonai hivatás választásakor és a későbbiek során — pl. előmenetel — nem játszott jelentősebb szerepet. Érdekesnek az országos arányokhoz történő viszonyítás tűnhet. (Mivel döntően nem befolyásolja az eredményeket, a kilenc külföldön született személy adatait is bevontuk a vizsgálatba.)

²³ A HM VI—1. osztály 1933 nyarán készült összefoglalójából idézi: *Vargyai Gyula: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években* (Bp., 1983.) című monográfiája 35. oldalán.

IV. tábla

Vallás ²⁴	Szám	Százalék	Magyar Biroda- lom (1910) ²⁵	Magyar- ország (1941) ²⁶
Róm. kat.	154	60,87	52,1	52,8
Ág. ev.	48	18,97	6,4	5,5
Ev. ref.	32	12,65	12,6	19,6
Unit.	3	1,19	0,3	0,4
Gör. kel.	3	1,19	14,3	3,5
Gör. kat.	1	0,40	9,7	11,9
Nincs adat	12	4,74		
Összesen	253	100,00		

A vallási táblázat vizsgálatánál azt tapasztaljuk, hogy a katonai elit tagjai között kiemelkedően magas volt a római katolikus vallásúak száma. Arányuk a más vallásúakhoz 154 : 87, és százalékos részesedésük felülmúlta mind az 1910-es, mind az 1941-es országos részesedést. A reformátusok százalékos részesedése megegyezett az 1910-es országos részarányával, míg az 1941-es adatokat figyelembe véve alulreprezentáltak. A római katolikusokhoz hasonlóan magas volt — legalábbis az országos összehasonlítást tekintve — az evangélikus vallású katonai felső vezetők száma. Részesedésük az országos átlagnak közel háromszorosa, mind az 1910-es, mind az 1941-es adatokat tekintve.

Az országos arányokat meg sem közelíti a görögkeleti, illetve a görögkatolikus vallásúak aránya. Meg kell jegyeznünk azonban azt, hogy a görögkeleti, illetve görögkatolikus vallást követők zömmel a Magyar Birodalom azon területein éltek, amelyek a trianoni békeszerződés értelmében az „utódállamokhoz” kerültek, és az ezt a két vallást követők nemzetiségüket tekintve sem tartoztak a magyar nemzetiséghez. A közülük a honvédségben, illetve a közös hadseregben szolgált tisztek, tábornokok töretlenül folytathatták katonai pályafutásukat a jugoszláv, csehszlovák, vagy épp a román hadseregben.

A vallási megoszlás vizsgálata egyébként akkor adhatna reális képet, ha rendelkezésünkre állnának a honvédség, illetve a közös hadsereg vallási megoszlását tükröző adatok pl. 1910-ből.

Nem volt egyetlen egy reprezentánsa sem a katonai felsővezetésben az országos viszonylatban jelentős számú izraelitáknak (országos részesedésük 1910-ben 4,5 százalék, 1941-ben 6,2 százalék).²⁷ Igaz, tény az is, hogy a hadsereg felső vezetésének zsidó származású tagjait vallási alapon nehezen lehetne kimutatni, mivel zömmel kikeresztelkedtek és olyan kivétel, mint a felmérésben nem szereplő vitéz sióagárdi Zöld Márton tábornok, aki izraelita vallását megtartotta, alig akadt.

²⁴ A vallási hovatartozást a korabeli rövidítésekkel jelöltük. Róm. kat. — római katolikus, Ág. ev. — ágostai hitű evangélikus, Ev. ref. — evangélikus református, Unit. — unitárius, Gör. kel. — görögkeleti, Gör. kat. — görögkatolikus.

²⁵ Az adatokat lásd: A m. kir. kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., 1943. „C” rész 4. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

Egy-egy életpálya alakulásában jelentős szerepe van a családi környezetnek, a társadalmi háttérnek, indíttatásnak, a ténynek, hogy „honnét származik” valaki, jöllehet a származás a katonai elit tagjainál — az egyházi elithez hasonlóan — jóval kisebb jelentőséggel bírt, mint pl. a politikai vagy a gazdasági elitnél. Az ellenforradalmi korszak hadserege katonai felső vezetőire is érvényesnek tartjuk C. Wright Millsnek azon megállapítását, mely szerint „a hivatásos katona jellemzésénél a származásnak és társadalmi háttérnek sokkal kisebb a jelentősége, mint akármelyik más társadalmi típus esetében. A jövő tengerenagyának és tábornokának katonai nevelése kora ifjúságában kezdődik, s így egyéniségének alapjaiig hatol: amint az ifjú katona belép az egyenruhák és a szolgálati szabályzat világába, ez a világ totális igénnyel minden mást kizárva határozza meg életformáját. Minél maradéktalanabbul érvényesülnek ezek a feltételek, annál kevésbé játszik szerepet az újdonsült katonatiszt apjának foglalkozása: lehet az akár ács, akár milliomos.”²⁸ Mills ezt a következtetést az USA hadseregének 1950-es állapotából vonta le, de amint látni fogjuk, megállapítása tökéletesen illik az ellenforradalmi Magyarország hadseregének vezető rétegére is.

Nézzük tehát akkor, hogy milyen eredményeket kapunk a 253 vizsgálatba bevont személy apjának a foglalkozását tekintve. 137 esetben rendelkezünk pontos, a foglalkozást megjelölő adatokkal. Mivel azonban ezek nagy szórtságot mutattak, célszerűnek látszott olyan tágabb kategóriák meghatározása, amelyek a reális kép megrajzolásához elégségesek és nem változtatják meg azt.

Az adatok elemzéséből, úgy véljük, nyugodtan megfogalmazhatjuk azt a következtetést, hogy az ellenforradalmi korszak katonai elitjének a tagjai a XIX. század harmadik harmadának a középrétegek alsó régióiban elhelyezkedő értelmiségi, hivatalnoki családjaiból kerültek ki és jelentős számban van képviseltetve a kispolgárság is. Közöttük is kiemelkedő számúak a katonacsaládokból (katonadinasztiák!?) kikerült személyek, míg nem túl nagy számban vannak jelen a földbirtokosság képviselői, de igen alacsony a paraszti származású katonai vezetők száma is.

Az értelmiségi, kispolgári származást megerősítheti a családok anyagi helyzetének a vizsgálata, illetve ezen vizsgálatnak az eredménye. A rendelkezésre álló adatok — 79 család, azaz 31,23 százalék — szerint *vagyontalan*: 70 család, *vagyonos*: 9. A kilenc családban a következő vagyoni háttérrel találkozhatunk: 50 és 32 ezer korona értékű lakóház, 40, illetve 24 ezer korona adóssággal terhelve, 48, illetve 40 ezer korona házassági óvadék, 3 ezer korona örökség (3 fiú részére!), 800—1000 korona értékű ingóság, 40 ezer korona (nincs jelölve mit takar). Mindössze két esetben van jelentősebb társadalmi és anyagi háttér. Csáky Károly apja tekintélyes földbirtokkal rendelkezett, továbbá miniszter és a felsőház elnöke is volt,²⁹ míg Láng Boldizsár apja előbb államtitkári majd miniszteri pozíciót töltött be, nagyapja pedig miniszter volt.³⁰

A jelzett „vagyonok” az 1890—1910-es évekből származnak, amikor is 20—50 ezer korona nem számított jelentős vagyonnak, főleg nem akkor, amikor a család által lakott — és jelentős adóssággal terhelt — házról, lakásról volt szó.

Az apák (keresők) fizetése a századforduló éveiben átlagban évi 1500—4500 korona között mozgott, állami alkalmazottak esetében beleszámítva ebbe az összegbe a lakbért és egyéb pótlékokat is. Ezekből a fizetésekből, miután a

²⁸ Mills, C. Wright: Az uralkodó elit. 2. kiad. Bp., 1972. 196. o.

²⁹ Gróf Csáky Albin, földbirtokos. Vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888. szeptember 22—1894. június 10.) a Főrendiház elnöke (1900. október 2—1906. február 19. és 1910. június 18—1912. szeptember 24.).

³⁰ Báró (1911-től) Láng Lajos, egyetemi tanár, pénzügyminisztériumi államtitkár (1889. április 19—1893. január 8.), kereskedelemügyi miniszter (1902. május 5—1903. október 3.).

V. tábla

<i>Az apa foglalkozása</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Hivatásos katona	41	16,20
Állami kistisztviselő	17	6,71
Kisiparos, kiskereskedő	11	4,34
Magánalkalmazott	10	3,95
Tanár, tanító	8	3,16
Városi, megyei tisztviselő	8	3,16
MÁV alkalmazott	8	3,16
Ügyvéd	7	2,77
Bíró	7	2,77
Földbirtokos	6	2,37
Mérnök	4	1,58
Falusi kisbirtokos	3	1,19
Orvos, állatorvos	3	1,19
Gyógyszerész	2	0,79
Magánzó	2	0,79
Értelmiségi	2	0,79
Református lelkész	1	0,40
Evangélikus lelkész	1	0,40
Az apa ismeretlen	2	0,79
Nincs adat	110	43,87
<i>Összesen:</i>	253	100,00

családok zöme vagyontalan volt, nem tűnt egyszerűnek a gyerekek közép-, illetve felsőfokú tanintézetekben történő taníttatása. Ezért is fordult — többek között — az alacsony jövedelmű középrétegek és a kispolgárság érdeklődése a katonai iskolák — így a katonai hivatás — felé, mivel azokban az alapítványi és az állami ingyenes helyek lehetővé tették — a felvételi vizsgán történt megfelelés esetén — a biztos továbbtanulás lehetőségét. A taníttatás költségeinek az érzékeltetésére csak egy adat: a század elején a soproni Honvéd Főreáliskolában az egy évi tandíj teljes összege 400 korona volt! Úgy véljük, ez az egy adat is érzékelteti, hogy amennyiben a fentebb jelzett rétegekből kikerülő gyerekek nem kaptak (volna) állami vagy magán ösztöndíjat, nem tudtak (volna) még a katonai iskolákba sem bekerülni, figyelembe véve az (átlag) 3—5 gyermekes kispolgári, értelmiségi családok (átlag) évi 2500—3000 koronás

jövedelmét. A középrétegek bizonyos köreibben, illetve a kispolgárságnál itt (is) kell keresnünk a katonai hivatás iránt érzett „vonzalom” okát!

A következőkben nézzük meg a családok nagyságára vonatkozó adatokat, valamint lehetőség szerint a testvérek pályaválasztását is.

VI. tábla

<i>A családban lévő gyerekek száma</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
1	1	0,40
2	25	9,88
3	12	4,74
4	17	6,72
5	6	2,37
6	6	2,37
7	4	1,58
8	4	1,58
9	1	0,40
Nincs adat	177	69,96
Összesen:	253	100,00

Miután jelen esetben az adatok csak kis számban álltak a rendelkezésünkre, nem lenne helyes, ha „végső következtetéseket” vonnánk le belőlük. Az mindenestre látszik, hogy az átlagos a 2—6 gyermekes család volt. Mivel a testvérek foglalkozására vonatkozó adatok is viszonylag szegényesek, csak bizonyos tendenciákat érzékeltethetünk. Mégpedig azt, hogy a testvérek zöme is a „klasszikusnak” tekintett értelmiségi pályák — hivatásos katona (52 fő), tanár, tanító (7 fő), jogász (6 fő), mérnök (4 fő), pap (1 fő) — felé vonzódott, illetve ilyen irányban volt számukra adott a továbbtanulás lehetősége. A felsorolt foglalkozások mellett még a következőkkel találkozhatunk a fiútestvérek esetében: gyógyszerész, községi jegyző, orvosi műszerész, cukrász, városi tisztviselő, egyetemi hallgató (zömmel jogász), középiskolai tanuló. A lánytestvérek esetében számos alkalommal csak annyit tüntettek fel a korabeli iratokon, hogy: férjnél, illetve otthon. A férfiak foglalkozása általában a következő volt, a rendelkezésünkre álló kis számú adat szerint: tanító, tanár, ügyvéd, jegyző, megyei tisztviselő.

Említést érdemel még az a tény is, hogy a vizsgálatba bevont személyek közül a katonai tanintézetekbe történő beiskolázás idején — 10—18 éves korban — 25-en (9,88%) árvák, illetve félárvaak voltak. Ezekben a csonka családokban a szerény nyugdíjak, illetve a gyámok jóindulata biztosította a megélhetést, a gyerekek továbbtanulási lehetőségét. Természetes tehát, hogy a cél — lehetőségek szerint — a katonai iskolákba való bekerülés volt, ahol az ingyenes helyen való tanulás esetén mindössze az évi 24—36 korona „zsebpénzt” kellett biztosítani a növendékek számára. Az iskolai végzettség kérdésének a taglalá-

sánál kitérünk majd arra is, hogy a 253 személy közül hányan végeztek ingyenes helyeken a katonai tanintézetekben.

Iskolák

Egy-egy életpálya, karrier alakulásában — a családi, társadalmi háttérhez hasonlóan — jelentős szerepe lehet az iskoláknak, az iskolákban eltöltött éveknek és az ott megszerzett ismereteknek, kapcsolatoknak. Tanulmányunk második részében azt vizsgáljuk, hogy milyen polgári és katonai iskolákat végeztek az ellenforradalmi Magyarország hadseregének katonai felső vezetői. Jelenthetett-e bizonyos előnyt a katonai karrier alakulásában egy-egy katonai iskolatípus elvégzése, illetve el nem végzése? Volt-e olyan katonai iskola, amelynek elvégzése szinte követelmény volt, pontosabban előfeltétele volt a katonai elitbe történő bekerülésnek? Megfigyelhető-e bizonyos összefüggés, törvényszerűség a katonai előmenetel és a katonai iskolai végzettség között?

Vegyük először a polgári iskolákat! A vizsgálatba bevont személyek a XIX. század harmadik harmadának és a századforduló éveinek három ismert középfokú iskolatípusából — polgári iskola, főreál, gimnázium — kerültek a katonai pályára. Táblázatunkban nem tüntettük fel részletesen e három különböző iskolát, mivel ennek gyakorlatilag nem volt jelentősége a pályaválasztásra. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a legtöbben a gimnáziumok 1—4., 1—5., 1—6., 1—7., 1—8. osztályait végezték el. Azt figyeltük inkább, hogy hányan végezték el a polgári középiskolák 1—4., 1—5., 1—6., 1—7. osztályait és kerülhettek — ennek megfelelően — eleve meghatározott katonai iskolákba (katonai főreál, illetve hadapródiskola).

VII. tábla

<i>Iskolatípus (polgári)</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Polgári, főreál, gimnázium 1—7. osztály ³¹	116	45,85
Főreál, gimnázium 1—8. osztály és érettségi	62	24,51
Nincs adat	44	17,39
A jelzett polgári középiskolák 1—4. osztályának megfelelő katonai iskolát (katonai alreál) végzett	31	12,25
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A táblázat adatainak az elemzése azt bizonyítja, hogy az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetőinek jelentős százaléka (70,33 százalék, azaz 147 fő) már 10—17 éves korában a katonai hivatás mellett kötelezte el magát — illetve választotta számára ezt a pályát a család — és a későbbiek során ennek megfelelően végezte tanulmányait! Ez azt jelenti, hogy már igen fiatalon bekerült egy olyan „gépezetbe”, amely „totális igénnyel minden mást kizárva határozza meg életformáját”.³²

³¹ Nem jelöltük külön az 1—4., 1—5., 1—6. és 1—7. osztályt végzeteket és ugyanígy nem jelöltük külön a polgári, a főreál és a gimnáziumi iskolatípusokat.

³² Mills: i. m. 196. o.

A következőkben nézzük a katonai iskolákat,³³ részletes bontásban!

VIII. tábla

<i>Iskolatípus (katonai)</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Katonai alreál	31	12,25
Katonai főreál	53 ³⁴	20,95

K. u. K. hadapródiskola	36	14,23
K. u. K. katonai akadémia	82	32,41
Honvéd hadapródiskola	21	8,30
Ludovika Akadémia ³⁵	85	33,60
Egyéves önkéntes	8	3,16
Nem volt hivatásos katona	1	0,40
Nincs adat a katonai iskola típusára nézve	20	7,91
<i>Összesen:</i>	253	100,00

Hadiiskola (Bécs) —1918-ig	104	41,11
Felsőbb tüzér, illetve hadmérnöki tanfolyam (Bécs) —1918-ig	14	5,53
Hadiakadémia (Budapest) 1920-tól	65	25,69
Nincs adat a vezérkari iskola „típusára”	7	2,77
Nem végzett vezérkari iskolát	8	3,16
Nem volt hivatásos katona	1	0,40
Nincs adat	54	21,34
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A katonai iskolák típusaira vonatkozó adatokat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy nincs különösebb eltérés a hadapródiskolákat, illetve katonai akadémiákat végzett katonai felső vezetők száma között! Hasonló az arány a „közös” illetve a honvédségi katonai iskolákat végzettek számát tekintve is. Ezt látva felmerül az a kérdés — főleg annak a ténynek az ismeretében, hogy a Ludovika Akadémia hosszú ideig csak gyalogos és lovas, míg a honvéd hadapródiskolák (Nagyvárad, Pécs) csak a gyalogos (később lovas) fegyvernem számára képeztek tiszteket, így annak, aki pl. a tüzér, vagy a műszaki fegyvernemet választotta, eleve közös katonai iskolában kellett tanulnia —, hogy hol van az a nagy arányeltolódás a katonai felső vezetésben a „közös” tisztek ja-

33 A katonai iskolákat három csoportra osztottuk, 1. a polgári középiskoláknak megfelelő, de katonai ismereteket is nyújtó iskolák, 2. tisztképző iskolák, 3. magasabb képzettséget biztosító vezérkari, illetve annak megfelelő iskolák.

34 Ebből húsz fő a soproni honvéd főreáliskolában végzett.

35 A Ludovika Akadémia 1897-ig, mint négy évfolyamos hadapródiskola, a magyar tisztképzés egyetlen intézményeként működött. 1898-tól három évfolyamos katonai akadémiává szervezték át. A felmérésben nem jelöltük külön a négy, illetve a három évfolyamot végzett „ludovikásokat”.

vára, amelyről a visszaemlékezők munkáiban, illetve a publicisztikában oly gyakorta olvashatunk.³⁶

Véleményünk szerint az ellenforradalmi korszakban nem annak a ténynek volt döntő szerepe a katonai karrier alakulásában, hogy ki végzett „közös” és ki végzett „csak” honvédségi iskolát. Sokkal nagyobb jelentősége volt a vezérkari végzettségnek, vezérkari szolgálatnak! A rendelkezésünkre álló adatok szerint a 252 hivatásos katoná közül mindössze 8 olyan található a katonai felső vezetés tagjai között aki nem rendelkezett vezérkari iskolai végzettséggel, míg 190-en megszerezték a legmagasabb katonai képzettséget biztosító vezérkari iskolá(k) végbizonyítványát. Az, hogy a katonai felső vezetés tagjai között szinte kizárólagosan vezérkari iskolákat végzettenek találunk, természetes, hiszen a hadsereg és az állam, a politikai vezetés közös érdeke, hogy a legjobban képzett katonák alkossák a katonai felső vezetést és a hadsereg hierarchikus felépítése lehetővé is teszi a szelektálást, a képességeknek és a felkészültségnek megfelelő rendfokozati és beosztási „előrehaladást”.

A katonai felső vezetés tagjainak közel kétharmada szerezte vezérkari képzettségét az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkari iskolájában (Kriegsschule — Wien), míg kb. egyharmada 1920 után, a honvédségben (Hadiakadémia — Budapest). Ez az arány egyébként „természetes”, hiszen az ellenforradalmi korszak hadseregének elitjét alkotó tábornokok, törzstisztek zöme az első világháború időszakában százados–alezredes. A hadiiskolára történő beiskolázás pedig főhadnagy–századosi rangban történt, így ezek jelentős része már az első világháború éveiben végzett és egyben képzett vezérkari tiszt volt, jobbra vezérkari beosztásokban, a frontokon. Egyébként a Hadiakadémiát végzett 65 fő közül kb. 30–40-en az első világháború éveiben részt vettek vezérkari tanfolyamokon (Laibach, 1917, Belgrád, 1918), de mivel ezek nem értek fel a hadiiskolai végzettséggel — ennek ellenére a vezérkari tanfolyamokat sikeresen elvégzettek zöme átkerült a vezérkari testületbe — 1920 után elsőként végezték el a Hadiakadémiát.

Úgy véljük az iskolai végzettség vizsgálatánál egy törvényszerűséget fedezhetünk fel, konkrétan azt, hogy a katonai elitbe, a felső vezetésbe való bekerülés elengedhetetlen előfeltétele volt a vezérkari iskolai végzettség, vezérkari képzettség, amely állól, az adatok szerint, ritkán tettek kivételt.

Korábban említést tettünk már, a „Szármaszás” vizsgálata során, az ingyenes tanulási lehetőségekről. Nézzük meg most azt, hogy miként jelentkezett ez a vizsgálatba bevont 253 személy esetében. Konkrét adataink csak a Ludovika Akadémiát végzett 85 főre vonatkozóan vannak (bár úgy véljük az itt kapott eredmény a katonai felső vezetés egészére is vonatkoztatható!) és ezek a következőt mutatják:

IX. tábla

<i>Ludovika Akadémiát végzett 85 fő közül:</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Ingyenes helyen tanult	67	78,82
Félfizetéses helyen tanult	8	9,41
Fizetéses helyen tanult	4	4,71
Nincs adat	6	7,06
<i>Összesen:</i>	85	100,00

³⁶ Az emlékiratok közül pl. *Kádár Gyula*: A Ludovikától Sopronköhidáig Bp., 1978.; *Nagy Vilmos*: Végzetes esztendőnk Bp., é. n.; a publicisztikában legújabbban: *Nemeskürty István*: Tél, csend, hó, halál. Mozgó Világ, 1983/9. szám, 35–47. o.

X. tábla

Nyelv	Ismeretének foka									
	Tökéletes		Jó		Gyenge		Nincs min.		Összesen	
Német	206	81,42%	10	3,95%	2	0,79%	12	4,74%	230	90,91%
Francia	29	11,46%	16	6,32%	19	7,51%	26	10,28%	90	35,57%
Olasz	6	2,37%	6	2,37%	6	2,37%	9	3,56%	27	10,67%
Angol	13	5,14%	3	1,19%	3	1,19%	7	2,77%	26	10,28%
Szlovák	5	1,98%	3	1,19%	4	1,58%	8	3,16%	20	7,91%
Horvát	7	2,77%	—	—	6	2,37%	1	0,40%	14	5,53%
Román	1	0,40%	7	2,77%	3	1,19%	3	1,19%	14	5,53%
Szerb	2	0,79%	2	0,79%	8	3,16%	1	0,40%	13	5,14%
Orosz	1	0,40%	1	0,40%	4	1,58%	2	0,79%	8	3,16%
Lengyel	4	1,58%	—	—	1	0,40%	1	0,40%	6	2,37%
Cseh	1	0,40%	—	—	—	—	3	1,19%	4	1,58%
Bolgár	1	0,40%	—	—	1	0,40%	2	0,79%	4	1,58%
Ruszin	—	—	—	—	1	0,40%	—	—	1	0,40%
Török	—	—	—	—	1	0,40%	—	—	1	0,40%

Mielőtt rátérnénk az utolsó „szempontcsoport”, a katonai pályafutás vizsgálatára, úgy véljük nem haszontalan ha megnézzük a katonai felső vezetés tagjainak idegen nyelv ismeretére vonatkozó — az iskolai végzettséggel csak részben összefüggő — tényeket. Előre kell bocsátanunk, hogy nagyon jó eredményeket kaptunk! 158 személyre (62,45%) vonatkozóan rendelkezünk konkrét, az idegen nyelv ismeretének fokát is feltüntető adatokkal. 73 személy esetében (28,85%) csak a német nyelvű katonai iskolák elvégzése nyújtott támpontot, illetve néhány személy esetében Kéri Kálmán szíves közlésére kellett hagyatkoznunk, amiért ezúton is szíves köszönetet mondunk. Természetesen ezen 73 személy esetében csak egy idegen nyelv — a német — ismeretét fogadtuk el, annak ellenére, hogy a katonai iskolák nyelvtanítási gyakorlatának ismeretében feltételezhető lenne egy másik idegen nyelv — a francia — ismerete is. Mivel azonban ez idáig is csak konkrét, forrásokkal alátámasztható adatokat használtunk, nem kívántunk eltérni, ettől a gyakorlattól. 22 személyre (8,70%) vonatkozóan nem rendelkezünk semmiféle hiteles, vagy annak tűnő adattal. (X.tábla!)

Mielőtt értékelnénk ezeket az eredményeket, nézzük meg azt is, hogy egy-egy személy hány idegen nyelvet ismert, használt!

XI. tábla

<i>Nyelvek száma</i>	<i>Személyek száma</i>	<i>Százalék</i>
Hét	1	0,40
Hat	6	2,37
Öt	8	3,16
Négy	10	3,95
Három	36	14,23
Kettő	57	22,53
Egy	113	44,66
Nincs adat	22	8,70
<i>Összesen:</i>	253	100,00

Amint a táblázatokból kitűnik, tizennégy nyelvet ismertek, használtak a katonai felső vezetés tagjai, ezek közül is elsősorban a németet — szinte kivétel nélkül — és a franciát. Jóval alacsonyabb az angol és az olasz nyelvet ismerőknek a száma, meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen utóbbi két nyelv főleg a két világháború közti időszakban kezdett teret hódítani Európában, így Magyarországon is, a magyar katonai felső vezetés tagjai pedig idegennyelv-ismeretüket a századforduló körüli években, 14—30 éves korukban szerezték.

Meglepően alacsony azoknak a katonai felső vezetőknek a száma, akik a környező országok — Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia — nyelveit ismerték, bár amikor az említett személyek idegennyelv-ismeretüket megalapozták, katonai pályafutásuk indult, még nem léteztek a Trianon utáni értelemben vett

szomszédállamok. A közös hadseregben a német, a honvédségben a magyar és a horvát volt a szolgálati, vezényleti nyelv, így ezen nyelvek ismeretében gyakorlatilag az egész Monarchia területén biztosított volt a kommunikáció lehetősége. Az 1920-as években egyébként a nyelvkérdésben bizonyos változás következett be a hadseregben. A fiatal vezérkari tiszteknek ugyanis kötelező volt a kisantant államok valamelyikének a nyelvét elsajátítani, úgy, hogy a hadsereg román, cseh, szlovák, szerb-horvát nyelvismeret-„szükséglete” lényegében biztosított volt.

A katonai felső vezetés tagjainak 50 százaléka beszélt kettő, vagy több idegen nyelvet, míg a másik 50 százalék egyet. (Ha azonban figyelembe vesszük, hogy 73 esetben csak a német nyelvű iskolák illetve Kéri Kálmán közlése alapján ismerjük és fogadjuk el a nyelvismeretet [— egy nyelv, német —] feltételezhetjük, illetve nem zárhatjuk ki, hogy több nyelvet is ismert, használt ez a 73 személy.)

Katonai pályafutás

A katonai pályafutás, amely általában 35—40 évet fogott át egy-egy hivatásos katona életéből az ellenforradalmi korszakban, a katonai tanintézetekbe történő beiskolázástól a nyugállományba helyezésig tartott. A katonai pályafutás kezdetét és befejezését jelentő két esemény között számos olyan, a katonai karrier szempontjából fontos „elem” található, amelyeknek az elemzése vizsgálatunk végeredményének a kialakításához jelentősen hozzájárulhat.

Nézzük meg először, hogy az egyes fegyvernemek képviselői milyen arányban voltak megtalálhatóak a katonai felső vezetésben!

XII. tábla

<i>Fegyvernem</i> ³⁷	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>	<i>Megjegyzés</i>
Gyalogos	157	62,06	2 fő repülő, 1 fő hadbiztos lett
Tüzér	32	12,65	
Lovas	32	12,65	2 fő repülő lett
Műszaki	14	5,53	1 fő repülő lett
Tengerész	7	2,77	Később értelemszerűen folyami erők
Nem hivatásos katona	1	0,40	
Nincs adat	10	6,72	

Amint látjuk, a fegyvernemi megoszlás nagyjából megfelel a Monarchia, illetve később az ellenforradalmi korszak hadserege fegyvernemei egymáshoz való arányainak. Nem tapasztaljuk, hogy a katonai felső vezetésben kiemelkedően magas lenne az „elit fegyvernemnek” tartott lovasságtól (huszárság) származók száma, és ugyanez vonatkozik a másik „elit fegyvernemre”, a tüzérségre is. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a tisztikaron belül nem lett volna bizonyos rivalizálás a különböző fegyvernemek képviselői, tisztjei között.

37 Az eredeti fegyvernemeket jelöltük, csak a repülő, illetve hadbiztosi változást jelöltük.

de ennek hatása — véleményünk szerint — nem érződik a katonai felső vezetés összetételén.

A fegyvernemi „indíttatásnál” sokkal jelentősebb az a kérdés, hogy a katonai felső vezetés tagjai közül hányan teljesítettek vezérkari szolgálatot, voltak „vkszt.”, illetve „vk.” tisztek.

XIII. tábla

Vezérkari tisztt volt	190 fő	75,10%
Csapattiszt volt	35 fő	13,83%
Nincs adat	27 fő	10,67%
Nem volt hivatásos katona	1 fő	0,40%
<i>Összesen:</i>	253 fő	100,00%

Ez az eredmény alátámasztani látszik az iskolai végzettség vizsgálatánál már jelzett véleményünket, mely szerint a katonai felső vezetésbe való bekerülés lényeges előfeltétele volt a vezérkari iskolai végzettség, illetve a vezérkari szolgálat. A kivételek egy része a nyilas uralom időszakában ért el olyan rendfokozatot, illetve beosztást, hogy ebbe a vizsgálatba bekerülhetett.

A következő lépésben azt vizsgáljuk, hogy miként alakult az 1918 előtt a honvédségben, illetve a közös hadseregben szolgálatot teljesítettek aránya az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetőinek a körében.

XIV. tábla

1918-ig csak a Honvédségben teljesített szolgálatot	69 fő	27,27%
1918-ig csak a közös hadseregben teljesített szolgálatot	90 fő	35,57%
1918-ig mindkettőben teljesített szolgálatot	75 fő	29,64%
1918-ig a Landwehrben és a közös hadseregben teljesített szolgálatot	1 fő	0,40%
Nem volt hivatásos katona	1 fő	0,40%
Nincs adat	17 fő	6,72%
<i>Összesen:</i>	253 fő	100,00%

Az adatok, a tények azt mutatják, hogy ez a megoszlás — csakúgy mint az iskolai végzettség esetében — közel azonos! A Honvédségnél hosszabb-rövidebb ideig 144 fő (56,92%) teljesített szolgálatot, míg a közös hadseregben 166 fő (65,61%). Ha figyelembe vesszük, hogy a két hadsereg — honvéd, illetve közös — tisztikarának létszáma lényegesen eltért egymástól és a közös hadseregben legalább annyi „magyar” teljesített szolgálatot, mint a Honvédségben, akkor megállapíthatjuk, hogy a „honvédtisztek” legalább olyan arányban voltak jelen a katonai felső vezetésben mint a „közös tisztek”. Az emlékiratok és a publi-

cisztika állításai — a honvédtisztek háttérbe szorítása stb. —, úgy tűnik, nem állják meg a helyüket! Érzékeltetésül csak néhány név azok közül, akik honvéd iskolákat végeztek, illetve a Honvédségnél szolgáltak: Shvoy István vezérezredes — a Honvédség Főparancsnoka (1935—1936), Lakatos Géza vezérezredes — hadseregparancsnok, miniszterelnök (1944), Náday István vezérezredes — hadseregparancsnok, Nagy Vilmos vezérezredes — honvédelmi miniszter (1942—1943), Rátz Jenő vezérezredes — a Honvéd Vezérkar Főnöke (1936—1938), honvédelmi miniszter (1938), Róder Vilmos — a Honvéd Vezérkar Főnöke (1930—1935), honvédelmi miniszter (1936—1938), Jány Gusztáv vezérezredes — hadseregparancsnok ... a sort hosszan lehetne folytatni!

Érdekes és rendkívül fontos vizsgálati szempontnak tekintettük az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetése tagjainak az első világháború befejezése utáni forradalmi, illetve ellenforradalmi mozgalmakban, azok hadseregeiben való szerepvállalását. Természetesen ebben az esetben is csak a biztos, forrásokkal alátámasztható adatokat vettük figyelembe.

XV. tábla

<i>Hadsereg</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Vörös Hadsereg (1919. III. 21—1919. VIII. 1.)	51	20,16
Nemzeti Hadsereg (1919. VI. 6—1919. VIII. 1.)	17	6,72
Egyikben sem szolgált ³⁸	50	19,76
Nincs adat ³⁹	135	53,36

Az arányok — 3:1 a Vörös Hadsereg javára — elgondolkasztóak! Természetesen nem kell azt feltételeznünk, hogy a forradalmi lendület, a kommunista eszme iránt érzett vonzalom vitte ezeket, az akkor még zömmel fiatal, főhadnagyi-őrnagyi rendfokozatú vezérkari és csapattiszteket a Vörös Hadsereg soraiba. Sokkal inkább a következő okok:

1. A Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetése egyaránt vállalta az országot, a hon védelmét, amelyet ezek a fiatal tisztek is magukénak éreztek, és jelentős részük a később Romániának, Jugoszláviának (ekkor még SHS Királyság) és Csehszlovákiának juttatott területekről származott.

2. Óriási katonai karrier lehetősége csillant meg a fiatal főhadnagyk, századosok, őrnagyok előtt, hiszen a polgári demokratikus kormányzat nemcsak a tábornokokat, de 1919. január 1-ével zömmel az ezredek is nyugállományba helyezte. A fiatal tisztek így olyan beosztásokba kerülhettek és kerültek is, amelyek elérésére „normális” körülmények között még hosszú évekig kellett volna várniuk.

3. Egyéni egzisztenciális problémák. Az igazolási eljárások során leggyakrabban ezt bizonygatták a Vörös Hadseregben szolgált tisztek, ez volt a visszatérő védekezés — az igazoló bizottságok ezt szinte minden esetben méltányolták is. Voltak mindazonáltal olyan tisztek is — ha nem is nagy számban — mint pl. az akkor még csak Bengyel Sándor (később Györffy-Bengyel vezérezredes, közellátásügyi tárca nélküli miniszter, 1941—1942), aki a Szocialista-Kommu-

38 A „nem szolgáltak” jelentős része hadifogságban, illetve külföldön, valamint nyugállományban volt.

39 Nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy akár a Vörös, akár a Nemzeti Hadseregben szolgáltak.

nista Munkások Magyarországi Pártjának is tagja volt és nem kívánt tovább a hadseregben (Nemzeti Hadsereg) szolgálni.

A teljesség igénye nélkül egy rövid névsor⁴⁰ az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésének azon tagjairól, akik a Vörös Hadseregben szolgáltak, zömmel 1919. augusztus 1-ig, illetve Stromfeld Aurél lemondásáig (1919. június 29.): Beregfy Károly, Györffy-Bengyel Sándor, Henney Gusztáv, Jány Gusztáv, Kovács Aladár, Littay András, Náday István, Nagy Vilmos, Pokorny Hermann, Szombathelyi Ferenc, Sztójay Döme, Werth Henrik... (Beosztásaik: hadosztály-, hadtest-vezérkari főnök, dandárparancsnok, a Hadsereg Főparancsnokság osztályainak vezetői stb.)

Ezek az adatok és tények — mint már említettük — elgondolkoztatóak; felvetik a Vörös, illetve a Nemzeti Hadsereg tisztikara összetétele vizsgálatának szükségességét és létjogosultságát. Egyébként, ha részletesen és alaposan megvizsgálunk a Nemzeti Hadsereg, és a különítmények összetételét, akkor azt tapasztalunk, hogy a „Szegedről indultak” jelentős része nem hivatásos, hanem tartalékos tiszt, és közülük számosan nem kerültek be az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésébe. A tartalékos tisztekkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt is, hogy nem ők határozzák meg egy hadsereg arculatát, annak ellenére, hogy háború esetén a tartalékos tisztek száma — és egyben jelentősége is — ugrásszerűen megnő.

Az ellenforradalmi Magyarország mindenesetre megbocsátott a „vörös szolgálatokért” és lehetővé tette a katonai pályafutás folytatását, sőt, amint a felmérésbe bevont személyek esetében látjuk, a karrier töretlen maradt. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a „vörös múlt” ne okozott volna kisebb-nagyobb problémákat az 1920-as évek elején az egyes személyeknek és a hadsereg egységes tisztikarát kialakítani kívánó katonai és politikai felsővezetésnek, de hogy nem súlyosat, az tény. Viszonylag rövid idő alatt kialakult az egységes honvéd tisztikar, amely magába olvasztotta a K. u. K., a honvéd, a vörös, a fehér, a hivatásos és a tartalékosként indult tiszteket egyaránt.

Mivel a tanulmány az ellenforradalmi korszak hadserege felső vezetésének az összetételéről készült, lényegesnek tartottuk megvizsgálni a különböző tábornoki rendfokozatokba történő előlépések kérdéseit életkor és idő szerinti bontásban.⁴¹ (L. a következő oldalon levő XVI. sz. táblát!)

A táblázat adatait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy mindhárom tábornoki rendfokozat elérése bizonyos életkorokhoz kapcsolódott. A fiatalabb, illetve idősebb korban elért tábornoki rendfokozat hatással volt a későbbi pályafutásra is. Minél fiatalabb korban lett valaki vezérőrnagy, altábornagy, annál nagyobb volt az esélye, hogy a következő tábornoki rendfokozatot is elérhesse. (Nem volt jellemző, hogy a vezérőrnagyi rendfokozatot 59 évesen elérő személy az altábornagyi rendfokozatba előlépjen.)

A vezérőrnagyi rendfokozatot a legtöbbben a 46., 47., 48., 49. és 50. életévükben érték el. A 248 vezérőrnagyi rendfokozatot elért tábornok 54,03 százaléka (134 fő) lépett elő ezekben az életkorokban. A fiatalabb, illetve idősebb korban vezérőrnaggyá kinevezettek száma 75 (30,24%), közülük is legjelentősebb a 44., 45., illetve 51., 52. és 53. életévükben kinevezettek aránya. A „túl fiatal”, 42—43 éves vezérőrnagyok ugyanúgy nem voltak jelentős számban képviselve az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetői között, mint az 56. életévükben, illetve még idősebb korukban előlépett tábornokok.

40 A névváltoztatások utáni nevükön szerepelnek azok a személyek, akik 1919 után változtatták meg a nevüket

41 A rendfokozatoknál nem jelöltük külön a címzetes, illetve szolgálaton kívüli viszonyban történt kinevezéseket

XVI. tábla

<i>Életkor</i>	<i>Vezér- őrnagy</i>	<i>Százalék</i>	<i>Al- tábornagy</i>	<i>Százalék</i>	<i>Vezér- ezredes</i>	<i>Százalék</i>
42	1	0,40	—	—	—	—
43	1	0,40	—	—	—	—
44	6	2,37	—	—	—	—
45	14	5,53	1	0,40	—	—
46	21	8,30	2	0,79	—	—
47	23	9,09	3	1,19	—	—
48	20	7,91	13	5,14	—	—
49	34	13,44	12	4,74	—	—
50	36	14,23	21	8,30	—	—
51	17	6,72	25	9,88	1	0,40
52	13	5,14	34	13,44	2	0,79
53	11	4,35	35	13,83	7	2,77
54	3	1,19	15	5,93	19	7,51
55	4	1,58	15	5,93	7	2,77
56	2	0,79	5	1,98	9	3,56
57	—	—	1	0,40	7	2,77
58	2	0,79	1	0,40	2	0,79
59	1	0,40	2	0,79	1	0,40
60	—	—	—	—	—	—
61	—	—	2	0,79	1	0,40
62	—	—	1	0,40	—	—
63	—	—	—	—	1	0,40
64	—	—	—	—	1	0,40
Nem volt	4	1,58	25	9,88	193	76,28
Nincs adat	39	15,42	39	15,42	1	0,40
Nem volt hivatásos katona	1	0,40	1	0,40	1	0,40
<i>Összesen:</i>	253	100,00	253	100,00	253	100,00

Az altábornagyi rendfokozat elérésére a legnagyobb esély az 50—53. életévben adódott (125 fő, az összes altábornagyi 55,07 százalék), bár viszonylag magas a 48., 49., 54. és 55. életévükben altábornaggyá előlépett katonai felső vezetők száma (55 fő, azaz 24,23 százalék) is.

A vezérezredek között kiugróan magas az 54. életévükben kinevezettek száma (19 fő, 32,20 százalék), mellette még az 53., illetve 55. és 56., 57. életév „képviselteti” magát 30 fővel (50,85 százalék). Az 54. életévében előlépett 19 személy jelentős hányada a második világháború éveiben neveztetett ki vezérezredessé, amikor is nagymértékben lerövidült az egyes rendfokozatok közötti várakozási idő és jelentősen megnőtt az előlépések lehetősége.

Az életkor szerinti kinevezések vizsgálata után, úgy véljük, mindenképp hasznos megnéznünk az előléptetések évek szerinti megoszlását is, különös tekintettel az 1944. október 15/16-a utáni időszak kinevezéseire, valamint arra, hogy — a katonai elitbe való tartozás kritériumának a vezérőrnagyi rendfokozatot tekintve — hányan tartoztak a 253 személy közül már 1918. november 3. előtt a katonai elitbe.

XVII. tábla

<i>Év</i>	<i>Vezér- őrnagy</i>	<i>Százalék</i>	<i>Al- tábornagy</i>	<i>Százalék</i>	<i>Vezér- ezredes</i>	<i>Százalék</i>
1914	2	0,79	—	—	—	—
1915	1	0,40	—	—	—	—
1916	4	1,58	—	—	—	—
1917	10	3,95	2	0,79	—	—
1918	2	0,79	1	0,40	—	—
1919	1	0,40	1	0,40	—	—
1920	12	4,74	7	2,77	—	—
1921	3	1,19	4	1,58	4	1,58
1922	6	2,37	7	2,77	1	0,40
1923	5	1,98	4	1,58	—	—
1924	9	3,56	5	1,98	—	—
1925	13	5,14	6	2,37	3	1,19
1926	5	1,98	4	1,58	2	0,79
1927	6	2,37	9	3,56	1	0,40
1928	6	2,37	8	3,16	—	—
1929	4	1,58	—	—	1	0,40
1930	5	1,98	2	0,79	1	0,40
1931	—	—	2	0,79	—	—
1932	1	0,40	3	1,19	1	0,40
1933	2	0,79	1	0,40	1	0,40
1934	6	2,37	3	1,19	—	—

Év	Vezér- őrnagy	Százalék	Al- tábornagy	Százalék	Vezér- ezredes	Százalék
1935	3	1,19	10	3,95	2	0,79
1936	8	3,16	6	2,37	3	1,19
1937	7	2,77	8	3,16	—	—
1938	11	4,35	7	2,77	4	1,58
1939	6	2,37	7	2,77	—	—
1940	22	8,70	9	3,56	4	1,58
1941	8	3,16	12	4,74	6	2,37
1942	27	10,67	13	5,14	3	1,19
1943	10	3,95	14	5,53	4	1,58
1944	8	3,16	34	13,44	16	6,32
1945	—	—	1	0,40	1	0,40
Nem volt	4	1,58	25	9,88	193	76,28
Nem hivatásos katona	1	0,40	1	0,40	1	0,40
Nincs adat	35	13,83	37	14,62	1	0,40
Összesen:	253	100,00	253	100,00	253	100,00

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a katonai felső vezetés tagjainak vezérőrnagyi, altábornagyi és vezérezredesi kinevezései zömmel az 1938—1944 közti időszakra esnek. A 248 vezérőrnagyi rendfokozatot elért személy közül ebben az időszakban 92-en — 37,10 százalék — kapták meg a tábornoki lappaszt. A 227 altábornagyi rendfokozatot elért személy közül 96-an — 43,17 százalék — léptek elő, míg az 59 vezérezredes közül az adott időszakban 37-en — 62,71 százalék!! — szerezték meg a harmadik tábornoki csillagot. Hogy miért ez a hat év a kiemelkedő, arra egyszerű a magyarázat. Mint már korábban említettük, ezekben az években indult meg a hadsereg nagyarányú fejlesztése, ami a tábornoki helyek számának a növelésében is megmutatkozott. A honvédségben rendszeresített tábornoki helyek száma 1931-ben 84, 1942-ben 134 volt.⁴² Ezen kívül a második világháború is egyre több tábornokot „követelt”. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a nyilas uralom időszakában — 1944. október 15/16 — 1945. április 4. — jelentős változás következett be a katonai felső vezetésben is, és a Szálasi-kormány számos altábornagyot, vezérezredest nevezett ki. Ugyanekkor azt látjuk, hogy az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetői közül — a már jelzett tábornoki kritérium szerint — az Osztrák—Magyar Monarchia fennálltaig mindössze tizenkilencen tartoztak a katonai elitbe. Ez azt is jelenti, hogy az ellenforradalmi rendszer új, számára megbízható — vagy legalábbis annak tűnő — katonai felső vezetést hozott létre!

A következőkben az előléptetésekhez, kinevezésekhez hasonlóan — tehát életkor és idő szerinti bontásban — vizsgáljuk meg a katonai pályafutás be-

⁴² Lásd a 19., 20. számú jegyzetet.

fejezését jelentő nyugállományba helyezéseket. Ennél a vizsgálati szempontnál külön figyelmet fordítunk Gömbös Gyula miniszterelnöki (1932. október 1—1936. október 6.) és honvédelmi miniszteri (1929. október 10—1936. szeptember 2.) éveire, mivel a történeti irodalomban az ő nevét a hadsereg felső vezetésében végrehajtott, radikálisnak tekintett változtatásokkal kapcsolják össze. Megpróbáljuk összehasonlítani a „gömbösi” hét évet, más kiragadott hét-hét évvel.

XVIII. tábla

<i>Életkor</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>	<i>Megjegyzés</i>
43	1	0,40	Gömbös Gyula, 43 évesen reaktiválva
44	1	0,40	Lehár Antal
45	1	0,40	Bogyay Artúr
46	1	0,40	Csáky Károly, 50 évesen reaktiválva
47	—	—	
48	1	0,40	
49	—	—	
50	3	1,19	Grassy József, 50 évesen reaktiválva
51	6	2,37	
52	12	4,47	Feketehalmy-Czeydner Ferenc, 54 évesen reaktiv.
53	23	9,09	Magyarosy Sándor, 53 évesen reaktiválva
54	17	6,72	
55	24	9,49	Kenese Waldemár, Nemerey Márton 56, Werth Henrik 57 évesen reaktiválva
56	18	7,11	Csáky Károly másodszor, végleg
57	21	8,30	Kenese Waldemár végleg, Nagy Pál 57, Shvoy István 59 évesen reaktiválva
58	5	1,98	
59	4	1,58	
60	4	1,58	Shvoy István, Werth Henrik másodszor, végleg
61	1	0,40	Nagy Pál végleg
62	1	0,40	Jánky Kocsárd
63	1	0,40	Horthy István
64	1	0,40	Hellebronth Antal
Meghalt	8	3,16	Berzeviczy Béla, Falta László, Gömbös Gyula, Gyórfy-Bengyel Sándor, Lorx Győző, Makay István, Schill Ferenc, Siegler Géza
Nem ment nyugdíjba	63	24,90	
Nem hivatá- sos katona	1	0,40	Friedrich István
Nincs adat	36	14,23	

Amint látjuk, a nyugállományba helyezések döntő többsége az 52., 53., 54., 55., 56. és 57. élet évekre esett. 52—57 éves korban a katonai felső vezetés tagjainak mintegy 40 százaléka került nyugállományba. Közülük ugyan néhányat később reaktiváltak és 1—3 évvel később kerültek végleg nyugállományba. Az 52—57 éves korban történt nyugdíjazásoknak egyszerű a magyarázata: a honvédségben a szolgálati időt 36 évben állapították meg, és ennek az elérése, betöltése általában az 52—57. élet évekre esett, a katonai pályafutás kezdetétől függően, így azokat a személyeket, akik ezt a 36 évet „leszolgálták”, szinte kivétel nélkül (!), automatikusan nyugállományba helyezték.

A fiatalabb, illetve az idősebb életkorban történt nyugállományba helyezések száma jóval alacsonyabb. (57 éves korukban többen kerültek nyugállományba mint 58—64 éves korban együttvéve!) Az 52. életévüket nem betöltött katonai felső vezetők nyugállományba helyezésére általában saját kérésre — Gömbös, Csáky —, kényszerből — pl. Lehár, Grassy —, vagy egészségügyi okok miatt került sor. Ugyanakkor az 57. életévük betöltése után nyugállományba helyezett zöme az 1920-as évek, illetve az 1930-as évek eleje katonai felső vezetésének a tagja, míg Werth Henrik a Honvéd Vezérkar Főnöke volt. Általában a három legjelentősebb katonai beosztás — honvédelmi miniszter, a Honvédség Főparancsnoka, a Honvéd Vezérkar Főnöke — esetében hagyták figyelmen kívül a 36 éves szolgálati idő jelentette „kényszert”, bár esetenként más beosztásokban is előfordult ez.

Harminchat személyre vonatkozóan nem rendelkezünk a nyugállományba helyezésre, illetve az életkorra vonatkozó konkrét adatokkal, ugyanakkor adataink szerint 63 olyan személy található a katonai felső vezetés tagjai között, akik 1945. április 4-ig nem kerültek nyugállományba. (Természetesen jóval kisebb a Szálasit kiszolgálók száma, hiszen a nyilas vezetés több katonai vezető rendfokozatát megvonta és őket „hűtlenség” vádjával a hadseregből eltávolította.)⁴³

Az életkor szerinti nyugállományba helyezések vizsgálata után nézzük meg azt, hogy miként oszlott meg a nyugállományba helyezések aránya az egyes években.

XIX. tábla

Év	Szám	Százalék	Megjegyzés
1919	2	0,79	Lehár és Csáky. Csáky 1923-ban reaktiválva és mint honvédelmi miniszter szolgálaton kívüli viszonyba helyezve
1920	2	0,79	1 fő, Gömbös Gyula 1929-ben reaktiválva és szolgálaton kívüli viszonyba helyezve
1921	7	2,77	1 fő, Nagy Pál ugyanezen évben reaktiválva
1922	2	0,79	
1923	4	1,58	
1924	4	1,58	
1925	10	3,95	1 fő, Nagy Pál másodszor, végleg
1926	2	0,79	
1927	5	1,98	

⁴³ A honvédségből „kicsapottak” és rendfokozatuktól megfosztottak egy részének névsorát lásd: Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek) 1945/4. szám, (1945. január 24.).

Év	Szám	Százalék	Megjegyzés
1928	8	3,16	
1929	2	0,79	1 fő, Csáky Károly másodsor, végleg
1930	6	2,37	
1931	—	—	
1932	2	0,79	
1933	3	1,19	1 fő, Shvoy István 1935-ben reaktíválva
1934	1	0,40	
1935	6	2,37	
1936	6	2,37	1 fő, Shvoy István, másodsor, végleg; 1 fő, Werth Henrik 1938-ban reaktíválva
1937	6	2,37	
1938	9	3,56	
1939	3	1,19	1 fő, Kenesse Waldemár 1941-ben reaktíválva
1940	9	3,56	
1941	7	2,77	1 fő, Werth Henrik, másodsor, végleg
1942	11	4,35	1 fő, Kenesse Waldemár másodsor, végleg; 1 fő, Feketehalmy-Czeydner Ferenc 1944-ben reaktíválva
1943	16	6,32	2 fő, Bisza Ferenc és Nemerey Márton 1944-ben reaktíválva
1944	6	2,37	2 fő, Grassy József és Magyarosy Sándor ugyan-ezen évben reaktíválva
1945	5	1,98	
Meghalt	8	3,16	
Nem ment nyugdíjba	63	24,90	
Nem hivatásos katona	1	0,40	
Nincs adat	31	12,25	

A táblázatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nyugállományba helyezések viszonylag egyenletes megoszlást mutatnak a különböző években. (Ez a hadsereg hierarchikus jellegét és sajátosságait tekintve természetes is, egy esetleges, a teljes katonai felső vezetésre irányuló „csere” számos, hosszabb időre kiható problémát vethetett volna fel.) Mindössze három évet lehet kiemelni a huszonhétből, amely kiugrik a többi közül. Ez két „háborús év” — 1942, 1943 — 11, illetve 16 nyugállományba helyezéssel, valamint egy „békeév” — 1925 — 10 nyugállományba helyezéssel —, ezeken kívül még az 1938-as és az 1940-es év érdemel említést a 9—9 nyugdíjazással.

Gömbös honvédelmi miniszerségének, illetve miniszterelnökségének hét évére összesen 24 nyugállományba helyezés esik,⁴⁴ legalábbis a tanulmányban sze-

⁴⁴ Ugyanekkor 1919—1925 között pl. 31 a nyugállományba helyezések száma, 1937—1943 között ez a szám 61.

replő 253 személy nyugdíjazási évét tekintve. Nem mutat különösebben kiugró eredményt a történetírásban a hadsereg vezetése szempontjából jelentősnek tekintett 1935-ös esztendő sem. Tény, hogy 1935. január 16-án felmentették beosztásából Kárpáthy Kamillót (59 éves!), a Honvédség Főparancsnokát valamint Róder Vilmost (54 éves!), a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportfőnökét (a Honvéd Vezérkar Főnöke) és nyugállományba helyezték őket. Ugyanakkor nem tapasztaltunk változásokat olyan magasabb parancsnoki posztokon, mint a vegyesdandár parancsnokságok! Meg kell jegyeznünk azt is, hogy mind Kárpáthy Kamilló, mind Róder Vilmos Gömbös honvédelmi miniszterségének második évében (1930) került előbb említett beosztásába. Nem vonjuk kétségbe, hogy 1935-ben jelentős változások mentek végbe a katonai felső vezetésben — Kónya Sándor írja, hogy Gömbös, mint miniszterelnök, jelentős személycseréket hajtott végre a hadsereg vezetésében 1935. január elsején, „... 22 tábornokot nyugdíjaztatott és új hadseregfőparancsnokot, új vezérkari főnököt (helyesen a Honvéd Vezérkar élére új főnököt — Sz. S.) neveztetett ki”⁴⁵ (ez a hadsereg tábornoki karának kb. 25 százalékát jelentette 1935-ben — Sz. S.) — és a változásoknak politikai összefüggése is lehetett, de úgy véljük, a kérdés alaposabb feltárását, elemzést kívánna, amire ez a tanulmány nem vállalkozhat.

Végezetül rátérnénk a hadsereg felső vezetését, illetve annak összetételét is jelentősen érintő 1944. október 15/16-i események és az azt követő nyilas uralom időszakának — tanulmányunk szempontjából lényeges — vizsgálatára.

A magyar történetírás és a közvélemény 1944. október 15/16-át, mint a második világháborúból való kiválás (ami adott esetben a németekkel való fegyveres szembefordulást jelentette volna) utolsó, elszalasztott lehetőségét tartja számon.⁴⁶ A sikeres kiugrás, csatlakozás az antifasiszta koalícióhoz, sokat jelenthetett volna Magyarország sorsának későbbi alakulásában. Az elvetélt, szervezetlensége miatt már eleve kudarcra ítélt kísérlet azonban nem a háborúból való kilépést, az ország területének a harcoktól való megkímélését és egy esetleges kedvezőbbnek tűnő békelehetőséget hozott meg Magyarországnak, hanem az emberek tízezreit, nemzeti értékeink ezreit elpusztító, dühöngő nyilas terroret.

Nézzük meg, hogy milyen helyzetben találta 1944. október 15/16-a a katonai felső vezetés tanulmányban szereplő tagjait.

XX. tábla

Nem szolgál (meghalt, nyugállományban stb.)	185	73,12%
Szolgálaton kívüli viszonyban (politikai funkciót tölt be) ⁴⁷	4	1,58%
Ténylegesen szolgál	62	24,51%
Szovjet hadifogságban van ⁴⁸	1	0,40%
Német fogságban van ⁴⁹	1	0,40%
Összesen:	253	100,00%

45 Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Bp., 1968. 134. o.

46 Az 1944. október 15/16-i eseményekre lásd részletesen: Rozonyói Ágnes: A Szálasi-puccs. Bp., 1977. 2. átdolg. kiad.; Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon 1944. október 15/16—1945. április 4. Bp., 1974.; Vigh Károly: Ugrás a sötétbe. Bp., 1979.

47 Csátay Lajos — honvédelmi miniszter, Henney Gusztáv — külügyminiszter, Lakatos Géza — miniszterelnök (mindhárom vezérezredes), Szabó László — szkv. altábornagy, követ a Salói Köztársaságban.

48 Stommi Marcel altábornagy. (A másik szovjet fogságban levő tábornok, dr. Deseő László vezérőrnagy, nem szerepel a felmérésben.)

49 Bakay Szilárd altábornagy [1944. október 15-i állapot].

A következő táblázatban arra keresünk választ, hogy milyen volt a ténylegesen szolgálatban álló, a katonai felső vezetésben helyet foglaló 62 személy rendfokozati megoszlása, és milyen szerepet vállaltak 1944. október 15/16-a után (szolgált, nem szolgált).

XXI. tábla

<i>Rendfokozat</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>	<i>Szálasi alatt szolgált</i>		<i>Szálasi alatt nem szolgált</i>		<i>Nincs adat</i>	
Vezérezredes	7	11,29	1	14,29%	6	85,71%	—	—
Altábornagy	29	46,77	20	68,97%	8	27,59%	1	3,45%
Vezérőrnagy	23	37,10	22	95,65%	1	4,35%	—	—
Ezredes	2	3,23	2	100,00%	—	—	—	—
Alezredes	1	1,61	1	100,00%	—	—	—	—
<i>Összesen:</i>	62	100,00	46	74,19%	15	24,19%	1	1,61%

A XXI. tábla adatait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az 1944. október 15/16-án tényleges szolgálatban álló katonai felső vezetők közül 46-an vállaltak szolgálatot Szálasi nyilas rendszere alatt (közülük többen ennek „köszönhetik”, hogy e felmérésbe bekerültek, hiszen már korábban jeleztük, hogy az időhátakat rugalmasan kezelve 1945 áprilisáig vizsgáljuk e kérdéskört), míg 15-en tagadták meg a további szolgálatot. Nem vállalt továbbá szolgálatot a négy politikai funkcióban levő katona közül három. Feltétlenül figyelmet érdemel az a tény, hogy a legmagasabb rendfokozatot viselő katonák, illetve a politikai funkcióban levők nem vállalták a nyilas hatalom kiszolgálását. A tíz tényleges és szolgálton kívüli viszonyban levő vezérezredes közül mindössze egy, Beregfy Károly vállalta és szolgálta Szálasi kormányát! Ugyancsak nem vállalt szolgálatot az altábornagyok több mint 30 százaléka! (Közülük többen, mármint a szolgálatot teljesítők közül, 1944 decembere és 1945 februárja között beteget jelentettek, illetve rövid szolgálat után nyugállományba kerültek 1945 elején.)

Rendkívül magas, majdnem száz százalékos a szolgálatvállalás a vezérőrnagyok és ezredesek esetében. Nem kívánjuk egyértelmű bizonyítéknak és magyarázatnak tekinteni a következő táblázat eredményét, de mindenesetre jelentőséget tulajdonítunk neki a Szálasi-kormányzat alatti szolgálatvállalásban. Azt nézzük meg ugyanis, hogy miként változott a 46 szolgálatot vállalt tábornok és törzstiszt rendfokozata 1944. október 15/16-a után. „Mégválalta-e” — és ha igen, milyen módon — a nyilas vezetés a Horthyra tett eskü megszegését?

XXII. tábla

<i>Időszak</i>	<i>Rendfokozati megoszlás</i>					
	<i>Alezredes</i>	<i>Ezredes</i>	<i>Vezérőrnagy</i>	<i>Altábornagy</i>	<i>Vezérezredes</i>	
1944. október 15/16-án	1 2,17%	2 4,35%	22 47,83%	20 43,48%	1 2,17%	
1944. október 15/16-a után ⁵⁰	— —	1 2,17%	6 13,04%	31 67,39%	8 17,39%	

50 A kinevezések jelentős része 1944. november 1-i, de van 1945 februári előléptetés is (Billnitzer, Hindy).

Amint látjuk, jelentős változások álltak be a rendfokozati megoszlás tekintetében. A hatalomra jutott nyilas vezetés ugyanis a szolgálatot nem vállalt katonai felső vezetők helyére új embereket nevezett ki és ezek nagy részét magasabb rendfokozatba is előléptette. Ez a szolgálatot vállalt 46 személy esetében a következőket jelentette: az alezredes ezredessé lépett elő, a két ezredes vezérőrnagy lett, a 22 vezérőrnagyból 17 altábornaggyá, (közülük egy, Makay István, a halála után), 1 pedig vezérezredessé lépett elő. A 20 altábornagy közül hatan kapták meg a vezérezredesi, harmadik tábornoki csillagot.

A nyilas vezetés természetesen nem csak a tényleges szolgálatban álló tábornokok között kereste hadserege felső vezetőit, hanem a nyugállományban levő egykori katonai felső vezetők közül is számosat reaktivált, akik természetesen örömmel fogadták ezt. Így lett újra tényleges állományú és lépett elő vezérezredessé, a rendfokozatától korábban megfosztott Feketehegyi-Czeydner Ferenc.⁵¹ Ugyancsak vezérezredes lett a nyugállományú altábornagy, Magyarosy Sándor.⁵² Nyugállományú vezérőrnagyból lett tényleges állományú altábornaggyá Bisza Ferenc,⁵³ Grassy József.⁵⁴ Ismét tényleges állományba került Nemerey Márton altábornagy. Barabás Emil nyugállományú altábornagy Szálasi katonai tanácsadója lett. Az altábornagyi rendfokozatról a nyugállományban lemondott Ruszkay Jenő megkapta a vezérezredesi címet és jeleget.⁵⁵ Szálasi és kormányzata nem fukarkodott az előléptetésekkel, kitüntetésekkel. Voltak akik ezért korábbi énjüket tagadták meg — pl. az anglofilként ismert Farkas Ferenc — és vállalták a szolgálatot.

A Szálasi hatalomra kerülése után szolgálatot nem vállalt tábornokok, továbbá azok a nem tényleges egykori katonai felső vezetők, akik bizonyos nyilas- és németellenesség csírait hordozták magukban, vagy egyszerűen hűek maradtak esküjükhöz, Horthyhoz, nyilas, illetve német fogságba kerültek.⁵⁶

Visszatérve 1944. október 15/16-ára, megállapíthatjuk, hogy a katonai felső vezetés jelentős része — a katonai és politikai beosztásokban levő vezérezredek, ide számítva az igencsak kétes szerepet játszó Vörös Jánost is — szinte kivétel nélkül elfogadta és megpróbálta teljesíteni — a maga módján — a Legfelsőbb Hadúr, Horthy Miklós kormányzó megfelelően elő nem készített és így már eleve kudarcra ítélt „kiugrási parancsát”. Az már más kérdés, és nem tartozik a tanulmány keretei közé, hogy a parancsokat miként hajtották végre, pontosabban miként szabotálták el a katonai iskoláikat zömében már 1919 után (!) végzett középszintű katonai vezetők, akik már nem az Osztrák–Magyar Monarchia abszolút tekintélyt tisztelő, politikamentes hadseregeiben nőttek fel és komoly nyilas befolyás alatt álltak.

Úgy véljük, a tanulmányban feldolgozott adatok, a táblázatok eredményeinek ismeretében összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésének tagjai a XIX. század harmadik harmadának és a századfordulónak a középrétegek alsó régióiba tartozó értelmiségi, kispolgári családjaiból kerültek ki. Azokból a családokból, amelyek anyagi helyzetüket tekintve sem tartoztak a kimondottan magas jövedelmű rétegek, osz-

51 Az „újvidéki események” miatt hadbírói eljárás folyt ellene, az igazságszolgáltatás elől Németországba szökött és az SS-ben szolgált.

52 1944. október 1-vel helyezték nyugállományba, vezérezredessé 1944. november 1-vel lépett elő.

53 1943-ban mint vezérőrnagy került nyugállományba, 1944. november 1-vel reaktiválták és kinevezték altábornaggyá.

54 Az „újvidéki események” miatt 1944-ben nyugállományba helyezve, 1944. november 1-vel reaktiválva és altábornaggyá előléptetve.

55 Ruszkay Jenő 1944 őszén, a nyilas hatalomátvétel után kapta meg a vezérezredesi címet és jeleget.

56 A katonai felső vezetés tagjai közül — a teljesség igénye nélkül — a következők voltak nyilas, illetve német fogságban: Csatai Lajos, Lakatos Géza, Henney Gusztáv, Veress Lajos, Bély Alajos, Vattay Antal, Lázár Károly, Bajnóczy József, Szombathelyi Ferenc, Nagy Vilmos, Keresztes-Fischer Lajos, Ruszkiczay-Rüdiger Imre...

tályok soraiba. A tanulmányban vizsgálat alá vett 253 személy jelentős részének pályá-, pontosabban hivatásválasztását erősen befolyásolta az ingyenes továbbtanulás lehetősége, valamint a társadalmi és anyagi helyzetükben várhatóan bekövetkező pozitív előjelű változás lehetősége, amelyet a tiszti hivatás biztosíthatott számukra. Ragaszkodásuk az adott társadalmi viszonyok fenntartásához egyértelmű, hiszen egy társadalmi rendszerváltozás teljes egzisztenciális romlást idézett volna — és idézett is — elő soraikban. A változatlanlanság viszont biztosította — volna — számukra az uralkodó osztályokhoz való tartozást, a hatalomban való részesedést. Azokhoz az uralkodó osztályokhoz, amelyeknek bizonyos körei — pl. a született arisztokrácia, bizonyos pénz- és iparmágnás csoportok — nemigen fogadták be a hozzájuk képest sok esetben túlzottan alacsony társadalmi rétegekből felemelkedett katonai vezetőket. A katonák, a katonai elit tagjainak esetében ugyanis erőteljes különbséget kell tennünk a katonai hivatásnak, az egyenruhának kijáró társadalmi megbecsülés és elismerés, valamint az ellenforradalmi Magyarországon sokkal jelentősebb társasági be-, illetve elfogadtatás között!

A katonai felső vezetés tagjainak jelentős része származási, vallási stb. hovatartozásra való tekintet nélkül elfogadta és támogatta az 1919 után kialakult társadalmi rendszert és hűségeseinek bizonyult Horthy Miklós kormányzóhoz, a Legfelsőbb Hadúrhoz. Neveltetésük, a századelő politikamentes Honvéd és közös hadseregében eltöltött évek a parancsok feltétlen végrehajtását, az abszolút tekintélytisztelést sulykolták beléjük. Ez egyben azt is jelentette, hogy önálló cselekvésre még sorsdöntő helyzetekben is képtelenek voltak. Jól bizonyítja ezt 1944. október 15/16-a, amikor is — önálló döntés helyett — állandóan Budapestről várták az utasításokat, megerősítéseket. Nem voltak képesek túllépni azokon a politikai és társadalmi korlátokon, amelyek előttük tornyosultak, amelyek egykoron eléjük állítottak. Megelégedtek a passzivitással, sorsuk vállalásával.

A második világháború befejezése után nagy részük a demokratikus átalakulás lázában égő Magyarországon maradt, közülük néhányan a megalakuló demokratikus honvédségnek is tagjai, vezetői lettek (Kozma István, Plaththy Pál, Vörös János [!] stb.). Közülük került ki a demokratikus Magyarország első miniszterelnöke, Miklós Béla, és kormányának két tagja, Faragho Gábor,⁵⁷ valamint Vörös János.⁵⁸ Azokat a katonai felső vezetőket, akiket a Népbíróságok háborús bűnösnek találtak, elítélték. Ugyancsak sokakat ítélték el közülük a koncepciós perek időszakában a katonai bíróságok. A nyugatra távozottak egy része az emigránsok politikamentes életét élte, míg mások — elsődlegesen a nyilas hatalom kiszolgálói — aktív, Magyarországgellenes tevékenységet fejtettek ki és fejtenek ki ma is. Azokat a tábournokokat, akik szolgálatot vállaltak a Szálasi-kormány hatalomra kerülése után, a demokratikus magyar honvédség soraiból „kicsapta” és rendfokozatuktól megfosztotta.

57 Közellátásügyi miniszter az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944. december 22—1945. július 21.).

58 Honvédelmi miniszter az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944. december 22—1945. november 15.)

ВЫСШЕЕ РУКОВОДСТВО АРМИИ КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОЙ ВЕНГРИИ
(1919—1944 ГГ.)

Резюме

В контрреволюционной Венгрии значительную роль в становлении контрреволюционного режима сыграла армия, высшее руководство которой в период 1919—1945 годов составляло около 1100—1200 человек. На основании данных, касающихся 253 человек, автор статьи исследует состав высшего военного руководства Венгрии.

Обследование охватило всех министров обороны, главнокомандующих армии, начальников генерального штаба и генерал-полковников, а также почти всех без исключения генерал-лейтенантов этого периода.

Обследование показывает, что члены руководящего слоя высшего военного руководства являлись выходцами из семей интеллигенции и мелкой буржуазии, занимавшей положение в нижней прослойке средних слоев населения страны. Выбор ими военного призвания, направление их на военное поприще происходили примерно, когда им было 10—18 лет. Почти пятьдесят процентов их были уроженцами территорий, которые по Трианонскому мирному договору были отторгнуты от Венгрии, что в значительной мере повлияло на их облик.

Их военная карьера началась в период австро-венгерской монархии, как правило во время первой мировой войны, в должности капитанов — подполковников в большинстве случаев в составе генерального штаба. Они почти все без исключения имели образование штабистов и служили также в органах генерального штаба.

Многие члены высшего военного руководства периода контрреволюции сражались в армии Венгерской Советской Республики, которая вела справедливую оборонительную войну против интервенционистских войск. Однако, надо отметить, что этот факт не сломал их военную карьеру.

На военную карьеру членов высшего военного руководства Венгрии наложили отпечаток такие факторы, как развитость армии, её численный состав. Вследствие этого некоторые возрастные контингенты были представлены в высшем военном руководстве в более значительном численном составе, особенно в период второй мировой войны.

Значительным событием в Венгрии в период второй мировой войны была попытка «выскочить» из войны, совершенная 15—16 октября 1944 года. В неудаче этой попытки значительную роль сыграли и члены высшего военного руководства, самые выше чины которого не рещались взять на себя роль в период незаконного правления Салаши.

Sándor Szakály

DIE HÖHERE FÜHRUNG DER ARMEE DES GEGENREVOLUTIONÄREN
UNGARNS (1919—1944)

Resumee

In der Entsehung des gegenrevolutionären Ungarns spielte die Armee, deren höhere Führung im Zeitabschnitt zwischen 1919 und 1944 etwa 1100—1200 Mann zählte, eine beutende Rolle. Die Studie untersucht die Zusammensetzung der ungarischen höheren militärischen Führung aufgrund Angaben von den 253 Personen, die die engere führende Schicht gebildet haben.

Zur Studie wurden alle Verteidigungsminister, Armeeoberkommandanten, Generalstabschefs und Generalobersten, beziehungsweise fast ohne Ausnahme alle Feldmarschalleutnanten der Zeitperioden herangezogen.

Die Forschungen beweisen, dass die Mitglieder dieser führenden Schicht der höheren militärischen Führung aus den im letzten Drittel des XIX-ten Jahrhunderts in den interen Regionen der ungarländischen Mittelschichten stehenden intellektuellen, kleinstädtischen Familien stammten. Sie wurden zur militärischen Laufbahn im Alter von 10 bis 18 Jahren gelenkt, dann haben sie den Offiziersberuf gewählt. Etwa fünfzig Prozent von ihnen stammten aus den, durch den Friedensvertrag von Trianon, von Ungarn abgetrennten Gebieten, welche Tatsache ihre Einstellung bedeutend bestimmte.

Ihre militärische Laufbahn begann zur Zeit der Österreichisch—Ungarischen Monarchie; während des ersten Weltkrieges waren sie im allgemeinen Oberleutnanten,

Oberstleutnanten, meistens im Generalstab. Fast alle absolvierten den Kurs des Generalstabs.

Viele Mitglieder der höheren militärischen Führung der gegenrevolutionären Zeitperiode kämpften in der Armee der Ungarischen Räterepublik, die einen Landesverteidigungskampf gegen den Interwentionstruppen führte. Dies bedeutete überigens keinen Bruch in ihrer militärischen Karriere.

Der Entwicklungsstand und Stärke des Heeres drückte seinen Stempel der Laufbahn der Mitglieder der geprüften Gruppe auf. Demzufolge beteiligten sich gewisse Altersklassen — hauptsächlich zur Zeit des zweiten Weltkrieges — in grösserer Anzahl in der höheren militärischen Führung.

In der Zeit des zweiten Weltkrieges war der 15. 16-te Oktober 1944, der „Lösungsversuch“ ein bedeutendes Ereignis in Ungarn. In seiner Erfolglosigkeit spielten die Mitglieder der höheren militärischen Führung eine große Rolle, von denen dann die den höchsten Dienstgrad tragenden keine Rolle zur Zeit der ungesetzlichen Szálasi-Regierung übernommen haben.

HÁNCSS ERNŐ

**A POLITIKAI FŐCSOPORTFŐNÖKSÉG ÉS A POLITIKAI TISZTI
INTÉZMÉNY LÉTREHOZÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI
A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN
(1948 ÁPRILIS—1949 FEBRUÁR)**

A hadsereg szocialista átszervezésének és fejlesztésének megkezdése

Az 1947 végét és 1948 első felét kitöltő néhány hónap nyitánya volt egy új korszak megszületésének, amelynek jelentősége, főleg az azóta eltelt évtizedek eredményeinek történelmi mérlegén mérve, túlszárnyalta népünk korábbi sorsfordulóit. Nem volt látványos a változás, hiszen több éven át tartó céltudatos politikai harc lépésről lépésre elért vívmányait összegezte. Kisebb-nagyobb küzdelmek sorozatából született meg a győzelem, melynek eredményeként a munkásosztály vezette dolgozó nép lett a hatalom birtokosa, s megkezdődött a szocializmus építése hazánkban.

Ezt az időszakot a fordulat évének tekintjük a Magyar Néphadsereg életében is. Társadalmunk szocialista átalakulásával egyidőben, annak részeként, az ország fegyveres erőinél is elkezdődött a változás folyamata, melynek során honvédségünk népi jellege kiteljesedett, s a demokratikus néphadsereg szocialista néphadsereggé vált. E történelmi jelentőségű változás kezdetét pontos dátummal jelölni a hadseregnél sem lehet, néhány időpont azonban elválaszthatatlanul összefügg vele. Ezek közül elsőként a Magyar Kommunista Párt Katonai Bizottságának 1948. április 5-i ülését kell megemlíteni, amely lényeges megállapításokat tett a változással kapcsolatban. A napirend előadója Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője volt, aki beszámolójában — melyet a bizottság valamennyi tagja ellenvetés nélkül elfogadott — megállapította, hogy a „... honvédségen belül a hatalmi kérdés eldőlt. A vezetés teljesen a mi kezünkben van, mennyiségben és minőségben egyaránt rendkívül megerősödünk, ennél fogva szükséges, hogy befolyásunkat a hadsereg egészére kiterjesszük.”¹

E jelentős megállapítás és a vele kapcsolatos határozat néhány nap múlva javaslatként a Politikai Bizottság elé került, amely azt április 22-én megtartott ülésén szintén elfogadta. A javasolt napirendi témát itt is Pálffy György altábornagy terjesztette elő és indokolásként részletesebb írásos magyarázatot is fűzött az előző megállapításokhoz. Ebben — de most már az egész Katonai Bizottság nevében — kifejtette, hogy: „A honvédségen belül a politikai fejlődés híven visszatükrözte az országos fejlődést, de úgy, hogy nem kullogott az orszá-

¹ Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban — HL). A honvédség felügyelőjének iratai (a továbbiakban — Honv. fű. ir.) I. csomó (cs.) 69. o.

gos események mögött, hanem lépést tartott vele — a fordulatok egyidőben értek meg. Tisztaban vagyunk azzal, hogy elsősorban az országos politikai fejlődés tette lehetővé a honvédségen belül a mai helyzet kialakulását — de pártunk a honvédségen belül általában idejében készítette elő az eseményeket, ismerte fel a lehetőségeket és hajtotta végre az akciókat. A honvédség is minőségi változáson esett át. Ma már nem az a harc folyik, amelyben mi küzdötünk a hatalomért többé-kevésbé kívülről, a döntő befolyásért és amelyben egyik elért eredményt a másikra rakva javítottuk mennyiségileg pozícióinkat aránylag szűk káderekre támaszkodva, hanem a hatalmon belül, szélesebb káderekre támaszkodva verjük vissza harcban a burkolt, leplezett támadásokat.”² Az egyetértő határozat itt is egyhangúlag született meg és egyben az a döntés is, hogy a néphadsereg megváltozott helyzetének és az ebből fakadó feladatoknak a megvitatását országos katonai konferencia elé kell vinni.³

Az Országos Katonai Konferencia 1948. május 8-án kezdte meg munkáját és két napon át ülésezett. A főreferátumot Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár tartotta, aki az általános politikai helyzet értékelése mellett a hadseregben végbement hatalmi változásról többek között elmondta, hogy: „A III. katonai konferenciától eltelt időben az elvtársak ténylegesen jó munkát végeztek... És azzal, hogy megtisztították a hadsereget az oda nem való elemektől, legalábbis a vezető helyeken, hogy új szellemet alakítottak ki, megnőtt az MKP befolyása a hadseregre. Ez döntő jelentőségű a demokrácia jövője számára.”⁴

A hadseregben végbement hatalmi változásról a mérvadó vélemények részleteiből ismertetését a tájékoztatáson túl az teszi szükségessé, hogy az elmúlt időszakban több olyan publikáció is megjelent, amely szerint társadalmunknak ezen a területén a fordulat az országos átlagnál előbb, már 1947 nyarán megtörtént. Ezt a véleményt azzal indokolják, hogy egyrészt az 1947 augusztusi országgyűlési választásokon az MKP-ra adott szavazatok aránya a hadseregben jóval az országos átlag fölött volt, másrészt, a katonai párttagok létszáma — arányait tekintve — szintén meghaladta az országos átlagot. Ezek természetesen valóságos tények, de a statisztika az adott kérdésnek csak az egyik oldalát mutatja. A másik oldalára vonatkozóan hadd álljon itt az eltérő vélemény is. „Miben különbözik a honvédségi helyzet az országostól? — tette föl a kérdést Pálffy György a Politikai Bizottság részére készített felterjesztés indoklásában. — A hadsereg jellegét nem az évente, most részben még gyakrabban is változó legénységi tömegek adják meg, akik visszatükrözik a dolgozók politikai állapotát, hanem a tiszti és tiszthelyettesi kar. Ez pedig minden kedvező változás ellenére is, elsősorban a régi tisztek osztályhelyzeténél fogva, távolról sem olyan szilárd alap, mint országos politikai helyzetünkben a munkásosztály és a szegényparasztság.” A Katonai Bizottságnak az országos konferenciáról készült írásos értékelése pedig — amely komoly elismeréssel szól az elért eredményekről — megemlíti, hogy: „... a tiszthelyettesi karban eddig csak létszámot tudtunk produkálni, de kádereink alig vannak. A tisztikar fejlődése jelenleg ott tart, hogy nagyrésztük már meggyőződéses, szóval nem opportunisták, viszont a pártmunkában még passzív.”⁵

Mindehhez természetesen figyelembe kell venni, hogy az 1947 augusztusi választások után a hadseregben olyan kedvező helyzet alakult ki, amelyben fel-

2 Uo. 73. o.

3 Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban — PI Arch.) 274. MKP PB F. 654.

4 PI Arch. 274. f. 11/83. Őrzési egység (6. e.).

5 HL Honv. fű. ir. 1. cs. 92. o.

gyorsult az a már 1945-ben megindult folyamat, amely a legénységi állományúak meggyőzése mellett elvezetett a hivatásos katonák többségének megnyeréséhez is. Ekkor már a honvédség irányító posztjainak nagy részét kommunisták töltötték be és a pártszervezetek is zavartalanul fejthették ki nevelő tevékenységüket. S annak ellenére, hogy az egyre javuló statisztikával a minőségi fejlődés nem tudott lépést tartani, azért a hadseregben a párt akarata érvényesült és a hatalom megszerzésével egyidőben a hadsereg is felkészült a szocializmus ügyének szolgálatára.

Ez a győzelem a honvédségen belül azoknak a kommunistáknak állít emléket, akik már 1945 óta a párt és a szocializmus elkötelezettjeiként, főleg a kezdeti időszakban, igen nehéz körülmények között végezték nap, mint nap — esetenként kudarccal is végződő — munkájukat. Közéjük sorolhatjuk mindenek előtt a vezető posztokon dolgozó, szakmailag jól képzett katonai kádereket, akik közül többen a későbbi koncepciós perek áldozatai lettek és a nevelőiszteknek — az ezen a területen tapasztalt jelentős fluktuáció közepette mindvégig kitartó — mintegy félszáz főre tehető csoportját. Munkájukban akadtak hiányosságok is, amelyek részben saját politikai gyermekbetegségeikből, de főleg a körülmények szabta nehézségekből adódtak. A feladatot azonban, amelyre vállalkoztak, becsülettel, sikeresen teljesítették.

A dolgozók hatalmának megteremtése új módon vetette fel a hadsereg helyét, szerepét a társadalomban. Mindenekelőtt arról volt szó, hogy jellegét az új, a megváltozott hatalom jellegéhez kellett igazítani, szocialista típusú hadsereggé kellett változtatni. Ez a feladat egyben minőségi és mennyiségi fejlesztéssel is együtt járt. Mielőtt azonban ezek részletes ismertetésére rátérnénk, tekintsük át röviden, milyen volt ekkor a Magyar Néphadsereg, az az alap, amelyre a feladatok végrehajtását építeni lehetett.

A jellemzéshez a legrövidebb, s egyben a legszemléletesebb képet a Katonai Bizottság április 19-i ülésén elfogadott értékelés adja. Az ülésen készült jegyzőkönyvből — amely a napirend előadójának, Sólyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnöknek az előterjesztését szó szerint tartalmazza — az alábbiakat olvashatjuk: „... az ország védelmi felkészültsége jóformán semmivel egyenlő. A honvédség még békefeladatait sem tudja ellátni, nem felel meg a legegységibb háborús követelményeknek sem. Pusztán belső karhatalomnak és fejlesztési magnak tekinthető. Mindemellett a honvédségen belüli helyzetre és a honvédségen kívül megoldandó honvédelmi feladatra is meg lehet állapítani, hogy a népi demokrácia jelenlegi fejlődési fokozatában minden alapfeltétele megvan annak, hogy az országot védképes állapotba helyezhessük.”⁶ Mindebből szükségszerűen következett, hogy első tennivalóként a legfontosabb személyi kereteket kellett megteremteni, amely nélkülözhetetlen feltétele volt a következő ütemben soron levő feladatok megvalósításának. Ekkor már természetesen alapvető követelményként szerepelt, hogy olyanok kerüljenek újonnan a hadsereg hivatásos állományába, főleg vezető beosztásokba, akik származásuknál és politikai meggyőződésükénél fogva megtestesítői voltak a népi hatalom jellegének. Ezzel még csak a fejlesztés alapozása kezdődött meg, de néhány jeltől már következtetni lehetett arra, hogy egy ütőképes, korszerű szocialista néphadsereg megteremtése néhány éven belül valósággá válik. Erre utalt többek között Rákosi Mátyásnak a IV. Országos Katonai Konferencián elhangzott felszólalása is, melynek során leszögezte, hogy „... a magyar demokrácia figyelme most a honvédség felé fordul. És amit ez a kis ország anyagilag és társadalmilag biztosítani

⁶ Uo. 78. o.

tud a néphadseregnek, a dolgozó hadsereg szükségletét, azt ez a hadsereg meg is fogja kapni.”⁷ Hasonló szellemben foglalt állást a két munkáspárt egyesítő kongresszusának programnyilatkozata, melyben az áll, hogy a párt „... erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését szorgalmazza.”⁸ A kommunista párt Katonai Bizottsága pedig már az év kezdete óta többször is napirendre tűzte a hadseregfejlesztés feladatait és ehhez több tervet, javaslatot készített. Ezekből megállapítható, hogy 1948 októberéig a hadsereg létszámát 5000 fővel 20 000-re kívánták felemelni és 4—5 év távlatában 70 000 fő néphadsereg létrehozásával számoltak.⁹ A tervezés során a tiszti szükségletet is meghatározták, amit a honvédség — akkori elgondolások szerinti — teljes létszáma esetére 7500 főben jelöltek meg. Tekintettel arra, hogy 1948 tavaszán a tiszti létszám 1500 fő volt, a hiányzó 6000-ből 5000-et a Kossuth Akadémiára jelentkező, zömmel munkás és paraszt származású leendő tisztekkel, a további 1000—1500-at pedig a politikai szempontból alkalmasnak ítélt régi tisztek visszahívásával tervezték kiegészíteni.¹⁰

A fenti elgondolások szellemében született az új feladatok sorába tartozó első hadrend is, amely 1948. április 15-én lépett érvénybe és a „Pilis” fedőnevet kapta. A szervezési rendelet bevezetője már azzal kezdődött, hogy a Honvédelmi Minisztérium „... 5000 fő önként jelentkező újoncot szándékozik behívni április 15-ére, hogy ezekből a megfelelőket kiválogatva a honvédség tiszti, tiszthelyettesi karának utánpótlásához megfelelő anyag álljon rendelkezésre. A behívottak mielőtt a Kossuth Akadémiára kerülnének, alap- és tisztesképzésben fognak részesülni, de ahhoz, hogy az ilyen nagy létszámú újoncot a honvédség fel tudjon venni, a kiképzést végző alakulatok átszervezése szükséges.”¹¹ A hadsereg átszervezése tehát a hivatásos káderállomány növelését kívánta ekkor elősegíteni. A rendelkezés végrehajtása nem igényelt jelentősebb csapatmozgást, lényegében csak az alárendeltségi rendszerben történt változás. Ennek alapján az 1. hadosztály kapta meg a létező mindhárom lövésszázlóaljat, s összlétszáma 2429 fő volt, a 6. hadosztály pedig ettől kezdve a három tábori tüzer üteggel és egy híradó zászlóaljjal rendelkezett 2020 fő összlétszámmal. A határőrség továbbra is 15 zászlóaljból és összesen 7795 főből állott. Ugyanakkor megszüntették a műszaki kiképző tábort (a korábbi műszaki hadosztály, majd műszaki vezetési törzs utódját) és létrehoztak egy új műszaki hadosztályparancsnokságot, alárendelve számára az 1. műszaki zászlóaljat. A három akadémia — „Kossuth” Akadémia (szervezetében a Nevelő Tiszti Tanfolyammal), a Hadiakadémia és Hadbiztosi Akadémia — összesen 1066 fővel végezte tevékenységét. A négy katonai kerület, valamint a különböző intézetek, szertárak, raktárak, kórházak, gazdaságok stb. összesen mintegy 4000 főt foglalkoztattak. Szólni kell még a HM közvetlen alárendeltségébe tartozó repülő osztályról, hadihajós osztályról és az 1. önálló rádió felderítő századról is. Összességében — az 1462 fős minisztériummal együtt — ezek alkották a hadsereget, amelynek akkori nagyságrendjét és társadalmi súlyát az állami költségvetésben elfoglalt helye is mutatja. Összehasonlításképpen említjük meg, hogy az adott pénzügyi évben a Honvédelmi Minisztérium 150 milliós költségvetésével szemben a Vallás- és Oktatási Minisztérium 460 millióval, a Belügyminisztérium 450 millióval rendelkezett.¹² A fenti honvédségi szervek mellett, bár más tárcát terheltek, a Ma-

7 PI Arch. 274. f. 11/83. 6. e.

8 Az MKP és SZDP határozatai. Budapest, 1967. 603. o.

9 HL Honvédelmi Minisztérium (HM) 1950/1007. doboz (dob.) 358. o.

10 Uo. 375. o.

11 HL HM 10.000/eln. szerv.—1948.

12 HL HM 28.813/eln.—1947.

gyar Néphadsereghez kell sorolni még a 2. utász zászlóaljat, az aknakutató zászlóaljat, a testőrséget és a parlamenti őrséget is. Ez volt tehát a „Pilis” hadrenddel módosított alap, amelyről elindulva megkezdődött a Magyar Néphadsereg mennyiségi, minőségi fejlesztése.

A fordulat évével a hadsereg ismét a párt politikájának előterébe került, s ugyanúgy a legfontosabb feladatok között kapott helyet, mint 1945-ben, a háború befejeződése előtti időszakban. A közbeeső években súlya, szerepe ugyan csökkent, de a katonák megnyeréséért folyó politikai harc soha nem szünetelt, amit végső soron a fordulat évére elért eredmény is bizonyít. A pártnak mindvégig megvoltak azok a szervezeti lehetőségei, eszközei, csatornái, amelyeken keresztül a hadsereggel kapcsolatos kérdésekben, személyi állománya politikai nevelésében befolyását érvényesítette. Amikor a fordulat évével a befolyás érvényesítése helyett a hadsereg közvetlen pártirányításának megvalósítása került napirendre, ezeknek az eszközöknek, csatornáknak, módszereknek némelyike tovább élt, vagy megváltozott, illetve újabbak léptek a megszűntek helyére. Mivel a szocialista típusú hadsereg megteremtéséhez a közvetlen pártirányítás a legfontosabb tényező, ezért elengedhetetlen, hogy néhány területen nyomon kövessük ezek funkcionálását, illetve változásuk folyamatát.

Köztük először a párt Katonai Bizottságáról kell megemlékeznünk, amely 1946 tavaszától 1948 szeptemberéig lényegében állandó feladattal és személyi összetétellel működött. Elnöke mindvégig Farkas Mihály volt, tagjai pedig azok a vezető beosztású katonák, akik mind politikai felkészültségük, mind pedig katonai szakképzettségük alapján át tudták tekinteni a hadsereg egészét és képesek voltak a mindenkori helyzetről a szükséges következtetéseket levonni. Feladatát tekintve a párt Politikai Bizottságának tájékoztató, javaslattevő szerepe volt, s egyben a központi párthatározatok honvédségre vonatkozó részének végrehajtó és irányító szerepét is betöltötte. Tevékenységének ideje alatt a hadsereggel kapcsolatos minden lényegesebb kérdés a bizottság üléseiről indult el útjára, hogy azután a párt legfelső vezető szervei részéről mint konkrét feladat kerüljön vissza a katona párttagok egyes csoportjai, vagy egésze elé. Fennállásának közel két és fél éve alatt tevékenysége nem mindig volt rendszeres, de a hatalom közvetlen megszerzése és az azt követő növekvő feladatok időszakában a Politikai Bizottság alárendeltségében működő tényleges irányító szervvé vált. 1943 elejétől már rendszeresen hetente ülésezett, s a napirendjére tűzött kérdések felölték a hadsereg történetének erre a korszakra vonatkozó valamennyi fontosabb problémáját. A Katonai Bizottság súlya, szerepe megkívánja, hogy bepillantunk saját munkája és egyben az egész hadseregben folytatott politikai munka területére. Ebből a szempontból külön figyelemre méltó az 1948. március 1-i ülésen elhangzott referátum, amelyet Illy Gusztáv vezérőrnagy, kiképzési és nevelési csoportfőnök, a pártéletről, a pártmunka stílusáról, módszeréről tartott. Beszéde bevezető részében a hatalom megszerzéséig terjedő időszak munkamódszerét tárgyalja, amelyben többek között ez áll: „A párt szervezése 1945-ben majdnem a semmiből indult, nehéz belpolitikai helyzetben. A belpolitikai helyzet alapvetően csak 1947 második felében változott meg, addig az erőviszonyok állandó hullámlása jellemezték. Érthető tehát, hogy miután nehéz és állandóan változó helyzetben kellett a pártépítést, a honvédség politikai megtisztítását, a káderek kiválasztását, nevelését végrehajtani és ugyanakkor a konkrét feladatokat megoldani, a módszerek is különlegesek voltak és csak akkor lehettek helyesek, ha a különleges helyzethez rugalmasan alkalmazkodtak... és így még a pártszerütlenség látszatát is vállalva... vállalni kellett a maximális centralizációt, annak összes hátrányaival együtt...

Szorosan kézbe vett, feltétlen végrehajtókkal kellett dolgozni.” Majd rátér annak taglalására, hogy a megváltozott hatalmi helyzetben már a korábbi módszerek károssá válhatnak, mivel: „A vezetés a kollektivitás lehetőségét nem használja ki, vagyis a jó káderek a vezetésbe nincsenek bevonva és így, a legnagyobb részük kihasználatlan, tájékozatlan és önállótlan, tehát a konkrét feladatok mögött lemarad. A vezetés így alulról diktatórikusnak látszik, a szervilizmus, és a kritikátlanlanság fokozódik... a párt fogalma a tagság felé összerosódik egy, vagy több személy fogalmával... A fetiszizmus kezd lábrakapni, annak minden hátrányával, vagyis nagy és kis fétisek rendszere van kialakulóban, következmény a nem gondolkodó és kritikátlan végrehajtó tagság...”¹³ Ezek a referátumból kiragadott részek természetesen sűrítve adják a mondanivaló tartalmát, de a megállapítások — melyekkel az ülés résztvevői akkor valamennyien egyetértettek — a későbbi évek politikai torzulásait tekintve mindenképpen figyelmet érdemelnek.

Amiről a következőkben szólni kell, az a párt központi vezetősége keretében működő Katonai Osztály, amely szintén a Katonai Bizottság javaslata alapján született. Ez a javaslat még az 1948. január 26-i ülésen hangzott el, amelyen többek között részt vett Rákosi Mátyás és Gerő Ernő is. Korábban a honvédségi pártügyeket a rendőrségekkel együtt a párt Karhatalmi Osztálya intézte, de a hadsereg soron levő fejlesztésére, a feladatok nagymérvű megnövekedésére hivatkozva úgy ítélték meg, hogy szükség van külön Katonai Osztályra. A Politikai Bizottság által elfogadott javaslat indoklása további — és nem kevésbé feltűnő — részletet is tartalmaz. „A honvédségi osztály foglalkoznék a honvédségi pártszervezetek működésének irányításával és ellenőrzésével, illetve a pártszervezetek közeli megszüntetése után (!) a pártmunka irányításával és ellenőrzésével. Feladata még a honvédségi káderek nyilvántartása a káderosztállyal együttműködve.”¹⁴ Ezt követően már ide futottak be a hadseregszerte működő kádermegbízottak jelentései is, akiknek az volt a feladata, hogy figyelemmel kísérjék a pártkáderek tevékenységét, név szerint a szimpatizánsokat, s a hadseregbe nem való egyéneket. Az osztály feladatköre később fokozatosan kiszélesedett, amiben szerepet játszott, hogy a Katonai Osztály vezetőjévé dr. Elek Tibor alezredest nevezték ki, aki egyben továbbra is ellátta a Katonai Bizottság jegyzői teendőit, annak minden adminisztrációs feladatával és ügyintézésével együtt. Létszáma kezdetben kettő, majd négy fő lett, s a későbbiek folyamán tovább növekedett.

A párt befolyásának, majd közvetlen irányító tevékenységének megvalósításában jelentős szerepet töltöttek be az országos katonai konferenciák, amelyek a hadsereg mindenkori időszerű kérdéseit tűzték napirendre, elemezték az adott körülményeket és a vita során kialakították a hadsereggel és személyi állománya politikai nevelésével kapcsolatos feladatokat. Ezekben a konferenciákon a kommunista párt érintett vezető személyiségei mellett részt vettek a hadsereg kommunista parancsnokai, nevelőtisztjei és elhárítói, valamint a legénységi állományú párttagok jelentős létszámú képviselői. Minden évben tartottak országos katonai konferenciát, és közöttük sorban a negyedik 1948. május 8-án kezdte meg két napos munkáját a későbbi Honvédség Házában. Első napirendi pontként — amint arról már szó volt — Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár mondta el időszerű politikai kérdésekről szóló beszámolóját. A második napirendi pont előadója Pálffy György volt, aki referátumában a hon-

¹³ HL Honv. fű. ir. 1. cs. 17. o.

¹⁴ HL HM 1950/1007. dob. 359. o.

védtségi pártmunka átszervezéséről beszélt. Ezt a programban megjelölt hivatalos felszólalások követték, melynek során Jánosi Ferenc a „Kossuth Körök”-ről és a nevelőmunka új módszereiről, Elek Tibor a pártmunka új formáiról, Sólyom László a honvédség fejlesztéséről, Illy Gusztáv a tiszti és tiszthelyettesi utánpótlásról adott tájékoztatást, amelyet még néhány hivatalos hozzászólás, majd vita követett. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az ülésteremben Sztálin és Rákosi képe mellett Titó képe is fő helyen volt, ami a formaságok mellett arra utal, hogy a konferencia munkájában még a Tájékoztató Iroda ismert határozatának megjelenése előtti politikai légkör uralkodott. A konferencia, annak ellenére, hogy néhány hiányosság is felszínre került, a Katonai Bizottság már említett értékelése szerint lényegében betöltötte feladatát. „Sikerült a konferencia központi problémáját kihangsúlyozni: a honvédség ideológiai és politikai egységének megteremtését, ezzel kapcsolatban a Kossuth Körök megalakítását, valamint a nevelés és a pártszervezés új módszereinek alkalmazását.” Az értékelés emellett még külön kiemeli, hogy a „... konferencia egyik legfontosabb eredménye annak tudatosítása volt, hogy az előttünk álló feladatok megoldásáért a kommunisták felelősek.”¹⁵

Az eddigieknél bővebben kell szólni a tárgyalt időszak fő mondanivalóját képező politikai nevelőmunka irányításáról, szervezéséről, illetve ennek szerveiről, módszereiről és káderproblémáiról. Elöljáróban meg kell említeni, hogy a hadseregben folyó politikai nevelőmunka irányításának kezdettől fogva két központja volt. Az egyik, a hivatalos, a Honvédelmi Minisztérium Kulturális és Oktató Osztálya, élén dr. Jánosi Ferenc egykori protestáns tábori lelkésszel, aki ekkor már tagja volt a kommunista pártnak. A másik, a tényleges, a kommunista párt központja, ahol Révész Géza — később a Karhatalmi Osztály vezetője — foglalkozott ezzel a feladattal. A Kulturális és Nevelő Osztály érdemi munkáját a minisztérium akkori vezetői jelentősen korlátozták. Ezért is történt többek között, hogy a nevelőtiszti intézmény hivatalos létezését és működését szentesítő okmány csak 1946 nyarán jelenhetett meg. Mindezt felismerve, a párt vállalta, hogy kezébe veszi — természetesen saját politikáját követve — a nevelőtisztek munkájának irányítását, ami könnyen megvalósulhatott, mert a nevelőtisztek zöme, főleg a vezető beosztásúak, a párt tagjai voltak. Magától értetődött akkor, hogy a kommunisták ellen az antifasiszta, demokratikus hadseregben politikai bizalmatlanság nem merülhet fel és emellett a más pártokhoz tartozókkal, illetve pártonkívüliekkel szemben a nevelő munkához szükséges bizonyos ismeretekkel is rendelkeztek. Ami a párt irányító munkáját illeti, az természetesen nem alkothatott egységes, szervezett rendszert, hanem személyes kapcsolatok alapján folyt. A gyakorlati munka végrehajtásában pedig messzeemenően érvényesült az egyes nevelőtisztek magatartása, felkészültsége, aktivitása. Éppen ezért kiemelkedő szerepet töltöttek be a hadosztályoknál, jelentősebb szerveknél létrejött és a pártközponttal közvetlen kapcsolatban álló nevelő törzsek, nevelő osztályok. Ezek a munka irányításának egymástól független központjai, bázisai voltak a hadseregben és alakulatuk hivatalos lehetőségeit is felhasználva viszonylag nagy önállósággal végezték tevékenységüket. Ide tartoztak mindenekelőtt a 6. és az 1. hadosztály nevelőtörzsei, dr. Szeremlei Gyula, illetve dr. Tarján Imre irányítása alatt. 1946 tavaszától pedig a határőrparancsnokság nevelő osztálya, melynek leghosszabb ideig Lóránt Imre volt a vezetője, majd ősztől a Nevelő Tiszti Tanfolyam dr. Felkai Dénes parancsnokkal az élén. Az 1947 őszen létrehozott Kossuth Akadémia nevelő osztályának hatása pedig

¹⁵ HL Honv. fü. ir. 1. cs. 92. o.

— amelynek Nagy Gábor lett a vezetője — már az egész hadseregére kisugárzott.

A fordulat évét követően a tárgyalt időszak periódusában továbbra is a nevelőtiszti intézmény végezte hivatalosan a személyi állomány körében folyó politikai nevelő munkát. E munka irányításában azonban lényeges változás történt. A továbbiakban már nem volt szükség két irányító központra, s ettől fogva az erre a feladatra létrehozott hivatalos szerv lett egyben a tényleges irányító is. Mindezt legkézzelfoghatóbb módon az 1948. április 15-én életbe lépett hadrend mutatja, melynek során a Nevelő Osztályból Nevelői Alcsoportfőnökség lett és létszámát 12 főről 100 főre emelték. Ez az óriási létszámemelés már előre vetette árnyékát, s lényegében megalapozása volt az 1949. február 1-ével létrehozott Politikai Főcsoportfőnökségnek. Az ilyen nagy arányban megnövelt létszámkeretet egyszerre feltölteni természetesen nem lehetett, mert abban az esetben a nevelőtisztek zömét az alakulatoktól elvonták volna. Ezért először csak három osztályt hoztak létre, s ezek: Elvi Osztály, Kulturális és Propaganda Osztály, valamint Nevelő Ellenőrző Osztály, sorrendben Lóránt Imre alezredes, Szigeti Pál őrnagy és dr. Szeremlei Gyula alezredes vezetésével. Később a helyek folyamatos feltöltésével az osztályokat alosztályokra bontották, átcsoportosították, míg szervezete végül is megközelítette a későbbi Politikai Főcsoportfőnökség szervezetét. Az alcsoportfőnökség létrehozásával a vezető továbbra is dr. Jánosi Ferenc lett, akit ebből az alkalomból ezredessé léptettek elő. Az előjáró pedig Illy Gusztáv vezérőrnagy, kiképzési és nevelési csoportfőnök maradt, akihez a Nevelői Alcsoportfőnökségen kívül még a Kiképzési Osztály és a Személyügyi Osztály tartozott.

A Nevelői Alcsoportfőnökség feladatát hivatalosan kiadott „ügyköri leírás” határozta meg. Ebben az osztályok ügykörének elhatárolását, s egyben tervezett munkájuk főbb irányait is megjelölték. A kezdeti időszakban azonban az alcsoportfőnökség legfontosabb feladata a néphadsereg személyi állománya politikai nevelésének új alapokra helyezése, átfogó reformjának megteremtése volt, melyet a pártközpont Oktatási Tanácsának irányításával és közreműködésével végzett. Ez pontosan azt jelentette, hogy a tudományos szocializmusra épülő nevelő munkát, amely addig a kommunista pártszervezetek propagandájának és oktató tevékenységének keretében folyt, hivatalos állami szintre kellett emelni és az abban való részvételt, pártkülönbségre való tekintet nélkül, az egész személyi állományra kötelezővé kellett tenni. Tartalmában tehát a demokratikus nevelés helyébe a szocialista nevelés lépett, ami természetes következménye volt a hatalom jellegében bekövetkezett fordulatnak. A tartalmi változás a nevelőtisztek számára nem okozott nehézségeket, mivel szinte mindegyikük régebbi idő óta a kommunista párt tagja volt és a korábbi, hivatalosan demokratikus nevelés időszakában is mint pártszervezetük vezetője, vagy aktivistája már a szocialista nevelés tevékeny harcosaként dolgozott. A reform másik fontos elemét a politikai nevelő munkát végzők körének kiszélesítése alkotta. Amíg korábban ezt a munkát kizárólag a nevelőtisztek és a nevelők feladatának tekintették és valójában azok is végezték, a reform során született intézkedés ezt szintén, pártkülönbségre való tekintet nélkül, az egész hivatásos állomány feladatául szabta, figyelembe véve természetesen a különböző beosztásokat. Mindez azonban nem lehetett egyszerű adminisztratív intézkedés eredménye, hanem olyan politikai kérdés volt, melynek során messzemenően számolni kellett az adott körülményekkel. 1948 tavaszán, a gyökeres politikai erőeltolódás ellenére, még mind a négy koalíciós párt létezett és a lakosság jelentős részére is tekintettel szükség volt közvetett célú, ideiglenes megoldások al-

kalmazására. Hazánkban a hatalom megszerzése, majd megszervezése hosszabb folyamat eredménye volt, melynek során az átmeneti megoldások, a többszöri változtatások az előrehaladás szükségszerű részeként jelentkeztek és a fordulatot követően még több éven át jellemezték társadalmunkat, benne a Magyar Néphadsereget is.

A politikai nevelés reformjának életbe léptetését alapos felmérő, elemző és tervező munka előzte meg. A feladat megoldása ebben a kérdésben is a Katonai Bizottság üléséről indult el, majd a pártközpont Oktatási Tanácsa útmutatásai alapján vált konkrét munkatervvé és végül a honvédelmi miniszter, illetve a nevelői alcsoporthfőnök rendeletei tették hivatalossá. A felmérés először a hivatásos nevelők helyzetét vizsgálta, mindenekelőtt a soron levő feladatok végrehajtása szempontjából. Eszerint 1948 tavaszán 60 nevelőtiszt és 77 nevelő tiszt-helyettes volt a hadseregben, akik közül az akkori megállapítás alapján 70—75 fő volt alkalmas feladata ellátására, a többi csak „erős irányítás mellett szükségszerűen” volt „használható”.¹⁶ A jól dolgozók felét is a központi szervezetek (Nevelői Alcsoporthfőnökség, Nevelő Tiszt Tanfolyam, Kossuth Akadémia, a hadosztályok nevelőtörzsei stb.) alkalmazták, s így a személyi állománnyal közvetlenül foglalkozók számaránya, főleg a reform során megnövekedett feladatokat figyelembe véve, már eleve elégtelennek bizonyult. Ugyanakkor a nevelői káderállományt tekintve a nevelőtiszt tanfolyam befejeződéséig, illetve az újabb hadrend bevezetéséig a meglevő létszámmal és az állománytáblák meglevő nevelői szervezetével számoltak, amihez éppen ezért azt is hozzá fűzték, hogy ennek a periódusnak „... fő jellegzetessége az igen erős káderszükséglet lesz, aminek áthidalása szükségmegoldások alkalmazását vonja maga után.”¹⁷ A megnövekedett feladatokat tehát lényegében ezzel a meglevő nevelői apparátussal kellett megoldani, amelynek szervezeti felépítése a már ismertetett alcsoporthfőnökségen kívül az alábbi volt.

Az 1. és 6. hadosztályok nevelőtörzseinek létszáma a „Pilis” szervezés bevezetésével 5 fő lett, s vezetőjük akkor Horváth Viktor őrnagy, illetve Dobos József százados volt. A határőr főparancsnokság nevelő osztályának létszámát a korábbi 55 főről 30 főre csökkentették (6 tiszt, 10 tiszthelyettes és 14 legénységi állományú). Vezetőjévé 1948 nyarán Lukács László századost nevezték ki. Ezredék ebben a szervezési rendszerben nem voltak. A zászlóaljknál és önálló századoknál, illetve útegeknél nevelőtisztek teljesítettek szolgálatot, akik erre az időre már többségében tiszt rendfokozattal is rendelkeztek. A kötelékben levő alosztályokhoz pedig általában tiszthelyettesi rendfokozatban levő nevelőket osztottak be. A határőr zászlóaljak nevelőtisztjei mellett segítőként még egy nevelő is szerepelt az állománytáblán. A kerületi parancsnokságoknál az új hadrenddel ugyan nevelő osztályokat rendszeresítettek, de feltölteni nem tudták azokat, így az ott szolgáló nevelőtisztek továbbra is a parancsnokok közvetlen alárendeltségébe tartozó önálló előadóként végezték feladatukat. Külön meg kell említeni az ideiglenesen bevezetett megbízott nevelőtiszt, illetve nevelői rendszert, amit a már említett káderhiány tett szükségessé. A megbízott nevelőtiszteket és nevelőket e feladatra alkalmas párttagokból jelölték ki, akik a rendszeresített beosztásuk mellett végezték ezt a munkát, s ezért illetménykiegészítést kaptak. A megbízott nevelőtisztek vagy nevelők alkalmazása főleg a kiegészítő parancsnokságoknál, a HM-közvetlen intézeteknél, szertáraknál volt

¹⁶ Uo. 373. o.

¹⁷ Uo.

gyakori és nem ideiglenes jelleggel a határőr őrsökön.¹⁸ A műszaki hadosztálynál — amely mindössze egy alárendelt zászlóaljjal rendelkezett — a nevelőtiszti teendőket a zászlóalj nevelőtiszt látta el, első alkalommal Asztalos János százados. A Kossuth Akadémia és a keretében működő tanfolyamok nevelői kara — amelynek létszáma időközben növekedett — lényegében a káderképzésre összpontosította erejét.

A nevelési reform végrehajtásához a részben feltöltött Nevelői Alcsoportfőnökség erre az apparátusra támaszkodhatott. Mindenekelőtt ezért kellett először a csapattiszteknek és tiszthelyetteseknek — akiknek 70—75%-a volt párttag — a politikai nevelőmunkába való bevonásával kiszélesíteni a feladat sikeres végrehajtásához nélkülözhetetlen személyi bázist. Közülük csak a jobbakat kiválogatva már is elérték, hogy a politikai foglalkozások előadói és hallgatói között a létszamarány jelentősen megjavult. Így már lehetővé vált, hogy a nevelőtisztek egy további részét fokozatosan a központba vigyék és hozzákezdjenek a terv végrehajtásához. Ebben lefektették, hogy: „A legjobb nevelői kádernek a központba való bevonásával egyrészt ki akarjuk dolgozni a honvédségi nevelés irányelveit, rendszerét, globális anyagát, kiértékelni a nevelési módszereket, másrészt hetenként előre részletes anyagot akarunk adni a nevelést végzők kezébe. Ugyanakkor a honvédségi kulturális nevelés központi irányítását és anyagellátását is meg akarjuk valósítani, emellett a honvédségi sajtó- és propagandamunka (film, fotó stb.) nevelésbe való beépítését is meg akarjuk indítani. A központi ellenőrző osztály felállításával pedig az irányelvek, a kiadott anyag, a megszabott módszerek helyes kiértékelésére, a hibák azonnali felfedezésére és kijavítására törekszünk.”¹⁹ A továbbiakban a terv 7 pontban foglalja össze a politikai oktatásra, a pártoktatásra, a kulturális munkára, a sajtópropagandára, a munkaversenyre, a tiszti, tiszthelyettesi továbbképzésre vonatkozó részletesebb elgondolásokat.

Mindezzel összefüggésben jelent meg már április közepén a 20 000-es rendelet, amely a kiképzés egyéb feladatai mellett részletesen ismerteti a nevelési reform célját, rendszerét és a végrehajtására vonatkozó konkrét tennivalókat. Ebben külön rész foglalkozik a nevelőtisztek és nevelők, valamint a csapattisztek és tiszthelyettesek politikai nevelési feladataival. A rendelet a bevezetőjében leszögezi, hogy a: „Jelen utasítás érvénye kiterjed valamennyi parancsnokságra, alakulatra, intézetre, kieg. pság.-ra stb.” A legénységi oktatásra vonatkozó rész pedig pontosan előírja, hogy: „Valamennyi alakulatnál a nevelő órákat minden reggel 7—8-ig kell megtartani. Ezenkívül minden hétfőn, szerdán 17—17,30-ig, pénteken 14—14,30-ig általános műveltségi előadást, kedden, csütörtökön 17—17,30-ig, szombaton 14—14,30-ig politikai tájékoztatást kell beiktatni. Hétfőn és csütörtökön 18—19 h-ig terjedő idő fele-fele arányban népi énekek és táncok tanítására fordítandó.” Külön pont foglalkozik azzal, hogy: „Mind a nevelő órák, mind az általános műveltségi előadások, valamint a politikai tájékoztatás alapját a kik. és nevelői csf.-ség által szerkesztett kiadványok képezik.” Az egyik leglényegesebb pont pedig arról szól, hogy: „A nevelő órát, a politikai tájékoztatást és az általános műveltségi előadást is a nevelő tiszt támogatása és ellenőrzése mellett a szakasz (vagy a megfelelő) parancsnok tartsa meg.” — továbbá a „... napi nevelő óra 45 percét tegye ki a kiadott anyag, míg a fennmaradó negyedórát az aznapi kiképzés politikai megértetésére kell felhasználni.” Külön foglalkozik a rendelet a tiszti, tiszthelyettesi politikai foglalkozásokkal, amelyek megtartását minden héten szerdán 18 órától 21-ig írja elő, s ezek veze-

¹⁸ HL Kossuth Akadémia 3. dob. 1253. o.

¹⁹ HL Honv. fő. ir. 1. cs. 373. o.

tésére a nevelőtiszteket kötelezi. Azok számára pedig, akik nevelő órákat is tartanak, ezen kívül még „... a nevelőtiszt hétfőn és csütörtökön 18—19 h-ig tartson értekezletet, ahol a pk-ok számoljanak be a neveléssel kapcsolatosan szerzett tapasztalataikról. A nev. ti. pedig ismertesse a következő nevelői anyagot.” A politikai oktatásban mindenkire kötelező részvételt külön intézkedéssel a Honvédelmi Minisztérium dolgozóira is kiterjesztették. Általában osztályonként hoztak létre egy-egy oktatási csoportot, amelyek a hét szabadon választott egyik munkanapján 8—9,30-ig tartották foglalkozásaikat. A csoportok előadói, vitavezetői a Nevelői Alcsoportfőnökségen kaptak rendszeres eligazítást. A július 19-én kezdődő oktatási ciklus tematikája az alábbi volt: „A magyar népi demokrácia gazdasági és politikai fejlődése. Népidemokráciánk társadalmi keresztmetszete. A néphadsereg kérdése. Állam és egyház. Tervgazdálkodás és munkaverseny. Parasztkérdés. Munkásegység és az új Függetlenségi Front. A Szovjetunió kialakulása. A Szovjetunió politikai és gazdasági képe. A világ imperialista és demokratikus erői.”²⁰

A nevelési reformmal kapcsolatos kérdések az itt tárgyalt időszaknál azonban jóval korábban felmerültek és szélesebb körre terjedtek ki. Az 1947 augusztusi országgyűlési választáson elért sikerek, a két munkáspárt egyesülésének egyre realisabb perspektívája, s mindezzel együtt a honvédségen belül a kommunista párt folyamatosan növekvő szerepe már napirendre tűzték a hadsereg közvetlen pártirányítása és vele együtt az egész személyi állomány szocialista eszmei alapon nyugvó politikai egysége megteremtésére irányuló feladatokat is. Ettől kezdve a Katonai Bizottság ülésein ezek a kérdések rendszeresen szerepeltek, ahol mind a nemzetközi tapasztalatokat, mind a hazai körülményeket figyelembe véve igyekeztek kimunkálni a kitűzött célok eléréséhez vezető utat. A megoldásra vonatkozóan mind a bizottság tagjai, mind a párt vezetői egyetértettek abban, hogy a hadsereg pártirányítását és a személyi állomány szocialista eszmei alapon nyugvó politikai egységét oly módon kell megvalósítani, hogy ez ne sértse a többi koalíciós párt jogait és a marxizmus—leninizmus szellemében folyó politikai nevelőmunkával szemben a más pártokhoz tartozók, illetve a pártonkívüliek körében ellenállás ne alakulhasson ki. A kommunista párt Politikai Bizottsága 1948. február 22-én megtartott ülésének jegyzőkönyve is ebben a szellemben rögzítette a tennivalókat. „Célunk a kommunista befolyás alatt álló demokratikus néphadsereg, amelynek egységes, népidemokratikus tiszti és tiszthelyettesi kara van... Meg kell tehát teremtenünk a tiszti és tiszthelyettesi kar politikai egysége kialakításának korszerű, népidemokratikus szervezeti formáját, amely biztosítja az egész tiszti és tiszthelyettesi kar, ezen keresztül az egész honvédség marxista—leninista nevelését népi demokratikus formák között, biztosítja a döntő kommunista befolyást kommunisták és nem kommunisták számára egyaránt. Ez új szervezeti forma megteremtése útjából le kell bontanunk az akadályokat, jelen esetben az egyes pártoknak a honvédségen belüli külön, önálló pártszervezeteiket, a mi pártunk pártszervezeteit pedig át kell szerveznünk.”²¹ Végül is közel fél esztendő múlva lényegében ez a program valósult meg. A kommunista párt terve szerint 1948. július 2-án jelent meg a honvédelmi miniszternek az „Utasítás a Honvéd Kosuth Körök megszervezésére” című rendelete, s ezzel létre jöhetett az a „népidemokratikus szervezeti forma”, amely a személyi állomány szocialista eszmei alapon álló egységének kialakításához és a marxizmus—leninizmus szellemé-

²⁰ HL HM 26.790/eln. nev.—1948.

²¹ PI Arch. 274. MKP PB F. 654.

ben folyó politikai nevelés legszélesebb körű kiterjesztéséhez mindenki számára elfogadható keretet adott.²² Ugyancsak a kommunista párt kezdeményezésére ezen a napon jelent meg a honvédelmi miniszter másik rendelete is, amelyben előírja, hogy „... a honvédség tagjai honvédségi pártszervezeteket nem alkothatnak.”²³ Ezt követően — már az egyesítő kongresszus után — a Magyar Dolgozók Pártja is beszüntette a hadseregben meglevő szervezeteinek működését, illetve átszervezte tevékenységüket. A rendeletek megjelenését azért időzítették a két munkáspárt egyesítése utáni időszakra, mert így egyszerűbbé és alaposabbá tehették a tervezett átszervezést, s addigra a Nevelői Alcsoportfőnökség is több tapasztalatot tudott szerezni a politikai munka megnövekedett feladatainak ellátásához.

A „Kossuth Kör”-ök szerepét a párt és a hadsereg vezetői tehát abban látták, hogy a politikai nevelőmunka reformját konfliktusoktól mentes megoldásokkal elősegítse. Feladatát, működési rendjét is ennek megfelelően úgy alakították ki, hogy részben központi, részben helyi irányítással minden honvédségi szerv egész személyi állományának — politikai állásfoglalásra való tekintet nélkül — megfelelő művelődési, szórakozási, sportolási lehetőséget nyújtson, de elsősorban a politikai és kulturális továbbképzésnek, a bajtársi élet kollektív megnyilvánulásainak a tervezett célt szolgáló fóruma legyen. A rendelet egyébként előírta, hogy ennek a szervezetnek „... valamennyi honvédszemély, továbbá minden honvéd közigazgatás körében szolgáló kinevezett és szerződéses alkalmazott kötelezően tagja.” Működésére a rendelkezés úgy intézkedett, hogy általában laktanyánként, vagy intézményenként hoztak létre egy „Kossuth Kör”-t, amelynek elnöke mindenütt a rangidős parancsnok, titkára a nevelőtiszt és rajtuk kívül még egy-egy tiszt, tiszthelyettes és legénységi állományú személy alkotta a vezetőséget. A szakosztályok élére természetesen hozzáértőket jelöltek ki, akik aktívakat gyűjtve maguk köré irányították és végezték a munkát. A rendelet közművelődési, kulturális, társadalmi és sportszakosztály létrehozását írta elő, és tevékenységükben a részvétel az első kivételével önkéntes volt. A legfontosabb tevékenységi formák azonban a „honvéd napok” és a „demokratikus továbbképző tanfolyamok” voltak, amelyeken a megjelenés kötelező volt. Mindkettő programján központilag megküldött, vagy előírt téma alapján hetente egy-egy másfél-kétórás politikai előadás szerepelt, s az előadók között a polgári élet neves közéleti személyiségei is helyet kaptak.

A honvédségi pártszervezetek működésének beszüntetésére intézkedő miniszteri rendeletet az érintett pártok hivatalosan is megkapták. E rendelet bevezetője röviden vázolja a honvédség hagyományos feladatát, majd tömören kifejti, hogy: „Honvédségünk ezt a hivatását csak úgy tudja betölteni, ha mind demokratikus politikai meggyőződése, mind szakképzettsége tekintetében teljesen egységes. A szakképzettség egységének biztosítására a szükséges intézkedések megtörténtek. Az egységes politikai nevelőmunkát viszont, amely általában eredménnyel folyik a honvédségben, erősen akadályozza az a tény, hogy a honvédség tagjai az egyes demokratikus pártok honvédségi pártszervezeteibe tömörülve széttagolódnak, gyakran ellentétbe jutnak egymással. Ez viszont a honvédség demokratikus politikai egysége kialakításának akadályozásán túl a szolgálat és a fegyelem, valamint a szolgálati titok megőrzésének rovására megy.”²⁴ Ez a szigorú megítélés nem annyira a valóságos tényeket rögzítette, inkább a rendelet indokolásához kívánt nyomatékot adni.

²² Honvédségi Közlöny 1948. 267. o.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

Mindehhez még figyelembe kell vennünk, hogy a honvédségi kommunista pártszervezetek átalakításának indokai mellett további, a pártélet belső rendjéből fakadó szempontok is felmerültek. Erről a pártközpont akkori Katonai Osztályának vezetője — mint a honvédségi pártszervezetek munkájának irányítója — visszaemlékezésében azt írja, hogy a hadseregbeli pártszervezetek „... nem maradhattak mentesek olyan komoly problémákat magukban hordozó ellentmondásoktól, mint amilyen például a hadsereg szervezetének adminisztratív centralizmusa és a hadseregbeli kommunista pártszervezetek demokratikus centralizmusa közötti ellentmondások. Ugyanazon személyek viszonyán belül jelentkezik egyfelől az áthághatatlan alá- és fölérendeltség, másfelől a párton belüli egyenjogúság: egyfelől a kritizálás elvi lehetetlensége és a parancsnoki tekintély támogatása, másfelől a kommunista kritika gyakorlásának és bátorításának szükségszerű következménye.”²⁵ Ezek a szempontok azonban csak másodlagos szerepet játszottak és arra engednek következtetni, hogy a hadseregben végbement fordulatot követő új helyzetben még nem találták meg a pártélet, a pártmunka megfelelő formáit, szervezeti rendszerét és módszereit.

A párt érintett vezető szerveinek ülésein a fenti elhatározások kialakítása természetesen nem vita nélkül folyt. Sólyom Lászlónak még a határozat meghozatala előtt is az volt a véleménye, miszerint „... arra a kérdésre, hogy szükséges-e a felosztatás, csak a gyakorlat tud feleletet adni.” Az ország politikai eseményeinek további alakulását ismerve már levonhatjuk azt a következtetést, hogy a pártszervezetek legális működésének beszüntetése az adott körülmények között elkerülhető lett volna. A pártszervezetek létezése és tevékenysége miatt a hadsereg egységének féltése túlzott aggodalomnak bizonyult. Mindez azonban nem ad okot az olyan, még ma is fellelhető nézet létjogosultságára, mely szerint a pártszervezetek felosztatása egyenlő volt a párt hadseregbeli szükségességének tagadásával. Néhány más népi demokratikus országban sem ment egyszerűbben a hadsereg közvetlen pártirányításának és a soraiban végzett marxista—leninista politikai munka monopolhelyzetének megteremtése. A pártot és szervezeteinek tevékenységét egyébként sem szüntették meg, csak visszaállították lényegében azt a rendszert, ami a korábbi években volt. Erre már az MKP Politikai Bizottsága február 22-i ülésén megszületett az elképzelés, mely szerint: „A honvédségi szervezetek párttagjai hivatalosan a helyi polgári pártszervezetek tagjaivá válnak. A honvédségen belül pedig a párttagokat a tagkönyvcseré során kialakult tízes csoportok, az ezek élén álló bizalmiak fogják össze. A tízes csoportok bizalmijait a honvédség szervezeti tagozódásához simulva századmegbízott fogja össze. A szd-megbízottak a zlj. megbízottal és a zlj. kommunista parancsnokával együtt zlj. pártbizottságot képeznek. A zlj. pártmegbízottak együtt a hadosztály pártmegbízottal és a ho. kommunista parancsnokával hadosztály pártbizottságot alkotnak.”²⁶ A honvédelmi minisztériumban is működtek bizalmiak, akiket osztályonként, vagy nagyobb szervezeti egységenként pártszervezők irányítottak. A Nevelői Alcsoportfőnökség pártszervezője Orphanides Lukács őrnagy volt. A honvédelmi minisztérium pártszervezőit — mint a minisztérium pártbizottságának tagja, s egyben pártszervezője — Gyémánt András százados fogta össze. Az egész szervezeti rendszer élén pedig a pártközpontban székelő már korábban ismertetett Katonai Osztály állt. Kétségtelen, hogy e szervezeti rendszer kiépítésében és vele együtt a pártmunkában voltak hiányosságok, de végeredményben azzal, hogy — az

²⁵ Új haza, új hadsereg. Budapest, 1970. 196. o.

²⁶ PI Arch. 274. MKP PB F. 654.

áprilisi kimutatás szerint — a tisztek 71,7⁰/₀-a, a tiszthelyettesek 80,2⁰/₀-a a légénységi állomány 45,3⁰/₀-a, a polgári alkalmazottak 48,1⁰/₀-a volt párttag²⁷, a nevelési reform megvalósításához a párttagság az átszervezéssel okozott nehézségekkel együtt is felbecsülhetetlen segítséget nyújtott.

Időközben folytatódott a káderfeladatok megoldása is. A Kossuth Akadémiára áprilisban behívott közel 5000 fiatal még az alakulatoknál csapatszolgálatát töltötte, de az 1947 őszén kezdődött egy éves tanfolyam hallgatói — ahova főleg jól képzett tiszthelyetteseket vettek föl — már az avatásra készültek. A 2. zászlóalj hallgatói, akik a rendes, 3 éves tanulmányi idő első évét töltötték, természetesen még nem részesülhettek ebben az örömben. Az avatáson a magyar társadalom vezető személyiségei csaknem kivétel nélkül megjelentek, s az Akadémia felemelő hangvételű meghívója arról tájékoztatta vendégeit, hogy „Az 1848-as forradalom centenáriumának évében, 1948. augusztus hó 19-én, Kossuth Lajos nevenapján délelőtti 11 órakor a Kossuth Akadémia parkjában avatja tisztte a Köztársaság Elnöke azokat a munkás, paraszt és értelmiségi származású ifjakat, ... akik a Honvéd »Kossuth« Akadémia első 1 éves tisztiiskoláját sikeresen elvégezték. Ezen ünnepség nemcsak demokratikus honvédségünk néphadsereggé fejlesztésében, hanem a magyar népi demokrácia történetében is jelentős állomás, mert 100 év után most sikerült valóra váltani Kossuth azon tervét, hogy a »Magyar Hadi Főtanoda« felállításával népi magyar tisztikart állítson csapataink élére.”²⁸ A felavatottak az ilyenkor hagyományos szabadság letöltése után zömmel szakaszparancsnoki beosztásba kerültek. A hadsereg fejlesztése azonban megkívánta, hogy alosztályok, osztályok, sőt magasabb szintű alakulatok vezetésére felkészült káderek is rendelkezésre álljanak. Ezért július közepén 7 hetes időtartammal főtiszti, majd törzstiszti tanfolyamot hoztak létre, úgy időzítve befejezésüket, hogy a tanfolyamot végeztek az októberre tervezett újabb hadrend bevezetésével már beoszthatók legyenek.

Az újonnan kiképzett csapattisztek mellett ugyanakkor gondot fordítottak a „régiek” nevelésére is. Az 1945 vége óta rendszeresen megszervezett „Demokratikus Átképző Tanfolyam”-okon gyakorlatilag a hadsereg valamennyi szolgálatot teljesítő régi tisztje és tiszthelyettese részt vett. Ezek tananyaga óraszám-beli eltéréssel azonos volt az egy évvel később felállított Nevelő Tiszti Tanfolyam politikai anyagával, katonai szaktárgyaik azonban nem voltak. 1948 tavaszán pedig egy újabb, a „Kísérleti Tanfolyam”-ok sorozata kezdődött meg. Ide a korábban elbocsátott, s most a hadsereg fejlesztésével fellépő szakemberhiány miatt visszahívott régi tisztek és tiszthelyettesek kerültek, hogy az egyhónapos tanfolyamon — ahol lényegében csak társadalomtudományi tárgyak szerepeltek — elbírálják politikai alkalmasságukat. Ezek a tanfolyamok nem kevés munkát adtak a nevelőtiszteknek és egyben lehetőséget is a személyek megítélésében esetenként előforduló balos hibák elkövetéséhez.

A Nevelő Tiszti Tanfolyam — amely lényegében a néphadsereg elsőként létrehozott tisztképző iskolája volt — 1946 októberében kezdte meg működését. Hallgatói a sikeres vizsgák letétele után tiszti rendfokozatot kaptak, s ez jó lehetőséget teremtett arra, hogy az addig zömmel még mindig tiszthelyettesekből és tiszttesekből álló nevelői apparátus tagjai hivatásos tisztek legyenek. Hallgatói közé azonban elméleti továbbképzésre tiszti rendfokozatú nevelőket is vezényeltek. Tananyagában a társadalomtudományi tárgyak mellett, a rendfokozattal járó szakmai műveltség megszerzése céljából, hangsúlyt kaptak a katonai tárgyak is. A Nevelő Tiszti Tanfolyam a minisztérium Kiképzési és Nevelési

27 HL Honv. fő. ir. 1. cs. 83. o.

28 HL HM 32.495/eln.—1948.

Osztályának közvetlen alárendeltségében a korábbi Ludovika Akadémia épületében kezdte meg működését. Megalakulásakor azonban az addig önálló Demokratikus Átképző Tanfolyamot is a Nevelő Tiszti Tanfolyam parancsnokának rendelték alá és ennél fogva oktatói, illetve nevelői állományuk közös lett. Egy év múlva, a Kossuth Akadémia létrehozásával, szervezeti rendszere ismét változott. Teljes személyi állományát az Akadémia szervezetébe sorolták és csak a vezetése maradt önálló. Ugyanakkor a nevelőtisztek, akik egyben a társadalomtudományi tárgyakat is oktatták, az egész Akadémián egy munkaközösséget alkottak.

Erre az időszakra tevődött az utolsó egy éves nevelőtiszti tanfolyam, amely párhuzamosan futott az Akadémia első egy éves tanfolyamával. Hallgatóik avatása is, augusztus 19-én együtt volt. Összesen 39 fő végzett (ebből 9 rendőr) és közülük a korábban tisztté előléptetetteket leszámítva, tizennyolcan kaptak tiszti rendfokozatot ezen a napon. A végzettek létszáma messze elmaradt attól, hogy megoldják vele a hadsereg nevelői apparátusában mutatkozó kádergondokat, s ezért, a fejlesztési feladatokat figyelembe véve, megszületett az önálló nevelőtiszti akadémia létrehozásának terve. Az új akadémiát Bem tábornok seregének példaként szolgáló lelkesítőjéről, Petőfiről nevezték el. A szükséges káderek munkába állításával azonban nem lehetett várni, amíg az új akadémia végzettjei beoszthatók lesznek, sőt a leendő tisztek képzéséhez is egyelőre az akadémia előadói helyeinek feltöltése volt az elsődleges feladat. Ezzel az MDP Oktatási Tanácsa is foglalkozott és az 1948. július 12-i ülésén az alábbi határozatot hozta: „Döntő feladat a Kossuth Akadémia számára 50 olyan előadóról gondoskodni, 1948. október 1-ig, akik a 4 hetes pártiskolák előadóinak színvonalát ütik meg; 15 olyan előadóról, akik a 3 hónapos iskolai előadó színvonalon vannak. Továbbá a Petőfi Akadémia számára 1948. október 1-ig 12 olyan előadóra van szükség, aki a 3 hónapos pártiskola előadói színvonalát eléri.”²⁹

Az idézetben szereplő igények kielégítésére és más kulcsfontosságú helyek betöltésére számosan pártutasításra jelentkeztek a hadseregbe, de voltak egyéni behívások is. A bevonulókat — akiknél szükséges volt — tisztté léptették elő, átvették hivatásos állományba, s egyben beosztásba helyezték. Így lett a Magyar Néphadsereg hivatásos tisztje Asztalos János, Deszkás János, Deveseri Gábor, Kránitz Béla, Otta István, Piszker Tibor, Sziklai Sándor, Szigeti Pál és még számos ismert személy is. A súlyos káderproblémák azonban még ezzel sem szűntek meg. A további gondokon úgy kívántak enyhíteni, hogy miniszteri rendelettel egy 3 hónapos nevelőtiszti tanfolyamot állítottak fel, amely 1948. július 8-án kezdte meg működését. Az eredeti tervek 250 hallgatóval számoltak, de valamennyiük kiképzésére nem voltak meg a feltételek, és végül is 70 fős létszámmal indult meg az oktatás. A hallgatók fele még semmiféle katonai kiképzésben nem részesült, a másik fele is zömmel tiszt, vagy honvéd volt. A tanfolyam végén 54 fő felelt meg a követelményeknek, akiket október 1-én avattak, illetve helyezték egyidejűleg beosztásba. Közülük később többen is a néphadsereg közismert politikai munkásai lettek.

A hadsereg fejlesztését szolgáló feladatok végrehajtásával egyidőben nem kevés figyelmet kellett fordítani a személyi állományt legközvetlenebbül érintő mindennapi politikai teendők ellátására. Ezek egy részét a kiképzési és nevelési tervek foglalták magukban, más részüket pedig olyan kérdések alkották, amelyek esetenként az egész ország lakosságát, s benne természetesen a katonákat

²⁹ HL Hon. fü. ir. 1. cs. 380. o.

is, foglalkoztatták. Az utóbbiak között a legfontosabb időszerű politikai kérdésekkel együtt ide kell sorolni az 1848/49-es forradalom és szabadságharc százéves évfordulójának megünneplését, amelynek mozgósító ereje újabb lendületet adott a soron levő feladatok megoldásához. A centenáriumi ünnepségek 1948. március 15-én kezdődtek és 1949. október 6-án fejeződtek be, s a megemlékezések időben nyomon követték a száz év előtti eseményeket. A rendezvénysorozatnak a Magyar Néphadsereg az egyik főszereplője volt. Ez a megtisztelő és nem kevés munkát kívánó feladat jelentős mértékben elősegítette, hogy a dolgozó tömegek jobban megismerjék a hadsereget, s egyben magukévá is fogadják. A párt és a hadsereg vezetői egyébként erre tudatosan is törekedtek és a katonák centenáriumi programját ennek megfelelően állították össze.

A legnagyobb rendezvény 1948. március 15-én a centenárium nyitánya volt, amelyen számos külföldi delegáció is részt vett. Április elején a felszabadulás megünneplése is részben a centenárium jegyében zajlott. Szovjetunió ebből az alkalomból adott vissza 203 történelmi zászlót — közöttük már másodízben az 1848/49-es honvédség 51 zászlaját —, s ezeket az ereklyéket ünnepélyes katonai külsőségek között vitték és helyezték el a Nemzeti Múzeumban. A hadsereg szempontjából a legjelentősebb esemény a „100 éves a Honvédség” program keretében megtartott rendezvénysorozat volt, amely 1948. szeptember 11-től 19-ig zömmel a fővárosban zajlott. A számos rendezvény közül az egyes fegyvernemek margitszigeti bemutatója, s egyben kulturális és szórakoztató műsora, valamint a Hősök terén rendezett díszszemle volt a lakosság körében a legnépszerűbb. Ekkor szállították át a történelmi zászlókat — szintén katonai dísz kísérettel — új helyükre, a Hadtörténeti Múzeumba, amely Budavár visszafoglalásának 100. évfordulóján nyitotta meg kapuját először a nagyközönség előtt. Külön kell megemlíteni a pákozdi csata évfordulójának ünnepségét, amit akkor a helyi vezetők szerveztek és a hadsereget hivatalosan egy tíz tagú küldöttség képviselte. Az ünnepség leglátványosabb része az 1. hadosztály csapatzászlóval és zenekarral kivonult díszszázadának tisztelgése volt a száz év előtti győztesek dicső emléke előtt. A hadsereg mindvégig maradéktalanul eleget tett a centenárium alkalmából ráháruló megtisztelő kötelezettségnek, ezért tagjai közül a legérdemesebbek — közel ezerötszázan — külön erre az alkalomra alapított emlékérem kitüntettjei lettek.

Változások a hadsereg pártirányításában

1948 nyara már az új, népi hatalom fönnállása jegyében telt el. A közben elmúlt rövid idő is elegendő volt arra, hogy ennek a hatalomnak életrevalóságát bizonyítsa, sőt az egyre szélesedő tömegbázisa, az iránta megnyilvánuló növekvő bizalom még tovább szilárdította erejét, tekintélyét. A dolgozó tömegek sok évtizedes reményeik megvalósítóját látták benne, s létrejötté addig nem tapasztalt lelkesedést és optimizmust keltett országszerte. Ez volt az a legszilárdabb társadalmi politikai alap, amelyre a szocialista rendszer megteremtését és védelmére az új típusú néphadsereg létrehozását építeni lehetett. Egy korszerű, ütőképes szocialista néphadsereg elengedhetetlenül szükség is volt. A történelmi események bebizonyították, hogy korunkban, amikor még létezik a tőkés világrendszer, a szocializmus építése csak a védelemmel együtt lehetséges. Ennek az alapelvnek érvényességét akkor, az egyre élesedő nemzetközi helyzet, a kialakuló hidegháborús légkör még inkább aláhúzta.

A hadsereg napirenden levő mennyiségi, minőségi fejlesztésére azonban a fenti objektív körülmények mellett nem kevés kritikával fogadható szubjektív

tényezők is hatottak. A párt politikájában 1948 nyarán végbement változás következményei — amelyek csak fokozatosan váltak érzékelhetővé — nem csak a társadalom szocialista átalakításában, a népgazdaság fejlesztésében, a politikai normák és módszerek alkalmazásában éreztették hatásukat, hanem a hadsereg építésében is. Ennek során elkövetett hibák, törvénytelenések sok kárt okoztak a fejlődő hadseregnek, s vele együtt az egész társadalomnak. A leszűrt tanulságok azonban nem vezethetnek olyan következtetésre, amely végső soron megkérdőjelezi a szocialista néphadsereg létrehozásával járó óriási erőfeszítések szükségességét, különösen az akkori hidegháborús viszonyokat figyelembe véve. A nemzetközi reakció a szocialista rendszerek megdöntését tűzte ki célul — amit az Egyesült Államok katonai doktrínája írásban is rögzített — függetlenül attól, hogy az egyes kommunista pártok milyen politikát folytattak. Ugyanakkor nem lehet egyetérteni a másik végletet jelentő szemlélettel sem. A nem sokkal későbbi hivatalos állásfoglalás ugyanis a hadsereg fejlesztése során elért eredményeket kizárólag a személyi kultusszal kialakult politika sikerének, sőt e politikát irányító vezetők személyes érdemeinek tüntette fel. Ezzel együtt élesen elhatárolta a dolgozók hatalmának megteremtéséhez vezető korábbi időszakot, lebecsülte annak eredményeit és hallgatott a párttagság, a katonatömegek mindennapi hősie erőfeszítéseiről. Ez a politikai szemlélet szülte azt a még ma is fellelhető nézetet, hogy a szocialista néphadsereg létrehozása csak 1948 őszével kezdődött. Valójában azonban a párt politikájában történt a változás és a hadsereggel kapcsolatos számos kérdés ennek következtében vetődött fel más-ként, mégpedig nagyjából ugyanazoknak a vezető személyeknek a megnyilatkozásaiban, akik korábban is az irányadó állásfoglalás meghatározói voltak.

Erre az első és egyik legszemléletesebb példát Farkas Mihály miniszterre történt kinevezésének másnapján, szeptember 10-én összehívott Katonai Bizottság ülése szolgáltatta. Ezen ülésen is — most már honvédelmi miniszterként — Farkas Mihály elnökölt, s bevezetőjében a korábbi megnyilvánulásaihoz képest szokatlan tartalmú és hangvételű megállapításokat tett. Mondanivalóját mindjárt a következőkkel kezdte. „Eddig a HM-nek nem volt gazdája, a Katonai Bizottság tulajdonképpen a minisztert helyettesítette. Ez a gazdátlan állapot most megszűnt. A gazdátlan állapotnak káros következményei vannak. A vezető katona elvtársak külön-külön akartak gazdák lenni és így ellentétek keletkeztek közöttük. Csírájában érezhető volt a hatalomért való tülekedés. Tisztaban kell lenni azzal, hogy mindenki a munkásosztály, illetve annak élcsapata: a Párt csinált vezetőt és mindenki csak addig marad vezető, ameddig a munkásosztály érdekében dolgozik, ameddig a Párt utasításait teljesíti. Az elvtársaknak szerényen és az eddiginél sokkal pártszerűbben kell dolgozniuk. A Katonai Bizottságon belül megbonthatatlan, pártszerű egységnek kell lenni. Aki ez ellen vét, az a Párt és a munkásosztály ellen vét.”³⁰ Néhány sorral lejjebb pedig a jegyzőkönyv az alábbiakat tartalmazza „A Katonai Bizottság tagjainak példamutató fegyelemmel kell viselkedniük és semmi körülmények között sem szabad megsérteni a főlé- és alárendeltségi viszonyt.” Ezek a megállapítások a mindenkor érvényes általános igazságok mellett néhány jogos észrevételt is tartalmaznak. Ezzel együtt azonban figyelmeztetést is arra, hogy a bizottság tagjai a párt legszűkebb vezető körének feltétlen engedelmséggel tartoznak és állásfoglalásait nem vitathatják. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezt a további üléseken elhangzott felszólalások jellege is igazolja. Ezután a szervezeti változtatás bejelentése következett, amelyet a jegyzőkönyv az alábbiak szerint öröki-

tett meg: „A Titkárság határozata értelmében a Belügyi Bizottság és a Katonai Bizottság Államvédelmi Bizottsággá egyesül, amelynek elnöke Rákosi elvtárs. A Katonai Bizottság tehát az Államvédelmi Bizottságnak az albizottsága lesz, amely a katonai szakkérdésekben kidolgozza a javaslatait és azokat az Államvédelmi Bizottság elé terjeszti.”³¹ Ezek a bevezetőként elhangzott megállapítások és bejelentett szervezeti változtatások nem napirendi pontként szerepeltek, hanem tájékoztató jellegűek voltak, amit a jelenlevők tudomásul vettek és a továbbiakban azokhoz igazodva végezték munkájukat. Az így újonnan létrejött Katonai Albizottság személyi összetétele az elődjéhez képest nem változott, jogköre azonban csökkent. Ennek ellenére közel fél éves fennállása alatt javaslataival, a feladatok kidolgozásával és végrehajtásuk ellenőrzésével jelentősen hozzájárult a hadsereg további építéséhez. A fejlesztés elvi kérdéseiben azonban a párt vezetői a továbbiakban már a közben létrehozott tanácsadó testület ajánlásaira támaszkodtak, hogy ezzel is elősegítsék a szovjet tapasztalatok minél eredményesebb alkalmazását a Magyar Néphadseregben.

A hadsereg irányításának átszervezésével egyidőben merült fel ismét a párt helye, szerepe és működésének szervezeti rendszere a honvédségen belül. A kérdés napirendre tűzését mindenek előtt a korábbi megítélés következményeinek mielőbbi megszüntetése és nem kis mértékben a párt politikájának centralizáltabb irányítására való törekvés sürgette. Emellett számításba kell venni a többi koalíciós párt tényleges tevékenységének időközben történt megszűnését is. Kezdetben csak a Katonai Albizottság ülésein szerepeltek az ezzel kapcsolatos kérdések és közel kéthónapos előkészítés után vitték azokat a honvédségi párttagokat képviselő országos konferencia elé. Arra viszont már szeptemberben döntés született, hogy a „... honvédségben meg kell indulnia Pártunk népszerűsítésének, vezetőszerpe megmagyarázásának. Fokoznunk kell Pártunkhoz való ragaszkodást, népszerűsíteni kell Pártunk vezetőit, elsősorban Rákosi elvtársat.”³² A legelső tennivaló természetesen az adott helyzet elemzése, a felmerült kérdések tisztázása volt. Erre a feladatra Pálffy György, Jánosi Ferenc és Elek Tibor részvételével már szeptember elején munkacsoportot hoztak létre, amely gondos és körültekintő megfogalmazással elkészült jelentését a Katonai Albizottság 30-án megtartott ülésén terjesztette elő. A jelentés tartalmában és stílusában teljesen megfelelt a kibontakozó személyi kultusz politikájára jellemző ismérveknek. Különösen feltűnő benne, hogy az egykori Katonai Bizottság katonai tagjai a honvédségi pártszervezetek legális működésének megszüntetéséért teljes mértékben magukra vállalták a felelősséget, mintha az erre vonatkozó döntés joga őket illette volna. „Megállapíthatjuk, hogy a honvédségi Pártszervezetek megszüntetése a vezető katona elvtársak által elkövetett súlyos hiba volt.”³³ — olvasható a jelentésből, amely a közel tíz oldalnyi terjedelmének nagyobb részében további keményen megfogalmazott önkritikát tartalmaz. Ennek során a magukra vállalt hibák legfőbb okának az alábbiakat tünteti fel: „... nem értettük meg teljes egészében, s ezért alábecsültük Pártunk vezetőszerepét általában és a honvédségen belül különösen. Nem értettük meg, hogy a népi demokrácia útján a szocializmus felé haladva a jelenlegi periódusban az osztályharc általában és így a honvédségen belül is nem hogy csökken, hanem ellenkezőleg: egyre kieleződik.”³⁴ A jelentés további része a javasolt feladatokkal foglalkozik és ezek kizárólag a honvédségi pártszervezetek vissza-

³¹ Uo.

³² HL HM 1950/1007. dob. 497. o.

³³ HL Honv. fü. ir. 1. cs. 220. o.

³⁴ Uo.

állítására vonatkozó teendőket foglalják magukban. A feladatok végrehajtásában a legfontosabb szerepet a pártközpontban székelő és létrehozásától kezdve mindvégig eredményesen működő Katonai Osztály kapta, amelyre a szervezeti változtatás szintén kiterjedt. Létszámát megnövelték, vezetőjét pedig más beosztásba helyezték. Helyére a pártapparátusból behívott és alezredessé előléptetett Deszkás János került.

Ezt követően a tervnek megfelelően folyt a hadseregben a pártszervezetek visszaállítására irányuló feladatok végrehajtása. Ennek a munkának külön lendületet adott az MDP KV Szervező Bizottságának a Katonai Albizottsághoz küldött, 1948. október 4-én kelt levele, amely arról tájékoztatja, hogy e központi testület szintén megvizsgálta a honvédségi pártszervezetek ügyét és állást is foglalt a vele kapcsolatos kérdésekben. Véleménye nem tért el a Katonai Albizottság szeptember 30-i ülésén elfogadott megállapításaitól, de a hibák elkövetéséért a felelősök körét lényegesen kibővítette. A Szervező Bizottság saját nevében megfogalmazott levelének alábbi szövegéből ez ki is derül. „... a pártszervezetek megszüntetése súlyos politikai hiba volt. Elintézettnek véltük a honvédségben belüli osztályharcot, ezért azt nem vívtuk tovább következetesen, nem számoltunk annak további kiéleződésével.”³⁵ A tennivalókra vonatkozóan pedig a Szervező Bizottság az alábbiakat jelölte meg: „... első feladatunk, hogy a honvédségben működő pártszervezeteket újból helyreállítsuk, illetőleg megszervezzük. Biztosítani kell ezeknél a pártmunkának nyílt, eleven, az országos fejlődéssel lépést tartó működését.”³⁶ Néhány sorral lejjebb a levél ezeknek az alapszervezeteknek a feladatát is körvonalazta, mely szerint „... el kell végezniük mindazt a munkát, amit a Párt alapszervezetei általában is elvégeznek, ezen belül döntő feladatként a marxista—leninista nevelést. Ezen felül azonban olyan speciális feladatokat is, ami a katonai szolgálattal függ össze: maximális támogatást kell nyújtaniuk az alakulat parancsnokságának a kiképzési és egyéb szolgálati tevékenység jó végrehajtásában, a katonai fegyelem megerősítésében, az éberség fokozásában, a személyi kérdések megoldásában, az imperialistaelenes szellem megteremtésében és állandó ébrentartásában, ösztönözniük kell az elvtársakat a katonai tudományok elsajátítására, ápolniuk kell a Szovjet Hadsereggel való őszi viszonyt és tudatosítaniuk kell a Szovjet Hadsereg és fegyvereinek magasabbrendűségét.”³⁷

A Szervező Bizottság levelében foglaltak megtárgyalását a Katonai Albizottság az október 19-én megtartott ülésén tűzte napirendre. Itt, a tárgyalás eredményeként, már egy részletes munkaterv készült, amely pontos határidővel, a felelősök megjelölésével egymás utáni sorrendben tartalmazta a pártszervezetek visszaállítására vonatkozó feladatokat, s ezt a Politikai Bizottság is jóváhagyta. Legelső lépésként azonban a hadseregben működő pártszervezetek létesítésének jogi akadályát kellett elhárítani, ami a honvédségi pártszervezetek működését korábban megtiltó miniszteri utasítás rendeleti úton való hatálytalansításával október 20-án meg is történt. Ezt követően már törvényesen is megkezdődhetett a munkatervben lefektetett előkészítő feladatok végrehajtása. Ebben a munkában a pártközpont Katonai Osztálya mellett jelentős szerepet kaptak a területi pártszervek is, mivel akkor még nem merült fel a polgári élettől elkülönülő pártapparátus kiépítésének szükségessége a hadseregben. Bizonyos változás a július előtti helyzethez képest azonban már megmutatkozott. A honvédségi párttagok nyilvántartásának, alakulataik megnevezésének, területi elhelyezésé-

35 HL HM 1950/1007. dob. 574. o.

36 Uo.

37 Uo.

nek titkossága miatt a vidéken létesítendő katonai pártbizottságokat az illetékes megyei, a budapestiekét pedig a nagybudapesti pártbizottság közvetlen alárendeltségébe utalták. Ennek figyelembe vételével a Katonai Osztály először meghatározta hol legyenek a hadseregben alapszervezetek és pártbizottságok, majd az illetékes területi pártszervekkel egyetértésben kijelölték az alapszervezetek ideiglenes titkárait és a pártbizottságok tagjait. Ezt követően a kijelölt személyek összeírták a párttagokat és megalakították az alapszervezeteket. Mindez november első napjaiban fejeződött be. Ezután a területi szervek képviselőinek részvételével mindenütt aktívaértekezleteket hívtak össze, ahol felolvasták, majd megtárgyalták a Szervező Bizottság már ismertetett és hozzájuk is megküldött levelét, s ezzel újra megkezdődött a legális pártélet a Magyar Néphadseregben.

A pártszervezetek visszaállításával kapcsolatos legkiemelkedőbb esemény azonban az 1948. november 13—14-én a Honvédség Házában megtartott V. Országos Katonai Konferencia volt. Résztvevőinek létszáma — amely fele volt az előző konferencián megjelentekének — megközelítette a 250 főt. Személyi összetételét az újonnan létrehozott pártszervezetek delegátusai, valamint a hadsereg és a pártközpont illetékes vezetői alkották. A konferencián — hasonlóan mint az előzőn — megjelent és felszólalt Rákosi Mátyás, az MDP főtitkára is. Összehívását olyan elgondolás szülte, hogy a honvédségi pártszervezetek visszaállításának szükségességét ugyanaz a fórum mondja ki, amely előzőleg ezek legális működésének beszüntetését megszavazta. A honvédségi pártszervezetek visszaállítása tehát hivatalosan az V. Országos Katonai Konferencia nevéhez fűződött. A tanácskozás első napján Farkas Mihály és Pálffy György mondta el referátumát, s mindkettő után vita következett. A második napon vitával folytatódott a program, majd Jánosi Ferenc referátuma került napirendre, amit szintén megvitattak. Ezt követően a felmerült kérdésekre adott válasszal és a zárszóval fejeződött be a két napos tanácskozás. Mind az elhangzott referátumok, mind a felszólalások tartalmát két fő csoportra lehet osztani. Az elsőbe az elkövetett hibák taglalása, s nem egy esetben keményen megfogalmazott ostromozása tartozik, a másodikba pedig az újonnan létrehozott pártszervezetek, s egyben a hadseregben folyó politikai munka feladatainak ismertetése sorolható. Külön figyelmet érdemel, hogy ez volt az első olyan tanácskozás, amelyen az egész hadsereg képviselői előtt hangzottak el a hadsereg valamennyi területét magában foglaló politikai munka követelményei. Mindez a honvédelmi miniszter referátumában az alábbi megfogalmazásban található: „... nevelési munkánk professzoros objektivizmusban szenved, hiányzik belőle a harcos, támadó szellem. Nevelőtisztjeink inkább nyugodtan magyarázó tanárok, mint harcos politikai tisztek. Ezen a helyzeten feltétlenül változtatni kell és változtatni is fogunk!”³⁸ Néhány bekezdés után a pártszervezetek feladatairól pedig a következőket mondta. „Pártszervezeteinknek tudniuk kell, hogy a hadsereg építése téren milyen döntő feladatok várnak megoldásra. Erre azért is szükség van, hogy a pártszervezeteink erejük teljes bevetésével támogathassák a hadsereg vezetőit, a parancsnokokat ezeknek a feladatoknak sikeres megoldásában.”³⁹ A következőkben öt pontban sorolta fel, hogy melyek ezek a megoldásra váró feladatok. Elsőként a korszerű kiképzést jelölte meg, amely „nélkülözhetetlen az ütőképes és hadrafogható hadsereg megteremtéséhez.”⁴⁰ Majd az új, politikailag

³⁸ Farkas Mihály: A béke arcvonalán. Budapest, 1949. 362. o.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

megbízható és a korszerű katonai igényeknek megfelelő tisztikar kialakításának fontosságát hangsúlyozta, mivel annak „... jelenlegi összetétele sem politikai, sem katonai szempontból nem felel meg a szükséges követelményeknek.”⁴¹ Harmadik feladatként az alábbiak szerepeltek a referátumban: „A politikai nevelés gyökeres átalakítása, a harcos szellem biztosítása a hadseregben.”⁴² A következőkben a vezérkar munkájának jó megszervezését, fejlesztését és tekintélyének növelését, s végül az elhárítás támadólagos jellegének kialakítását jelölte meg a feladatok között. A fentiekén kívül szólni kell még a kétnapos konferencián uralkodó hangulatról is. A korabeli megemlékezések a tanácskozást végigkísérő forró lelkesedésről számolnak be. A referátumokat és a felszólalásokat gyakran szakította meg a résztvevők tapsa, a pártot és vezetőit éltető kórusa, és a konferencia is ebben a lelkes hangulatban ért véget.

Az V. Országos Konferenciát követő napokban mindenütt alapszervi taggyűlést hívtak össze, amelyek napirendjén a konferenciáról szóló tájékoztatás és a végleges vezetőség megválasztása szerepelt. Ezután a pártbizottságok megválasztása következett. Ezeken a pártrendezvényeken mindenütt részt vettek a Katonai Osztály tagjai, illetve vezető beosztású megbízottjai és a területi pártbizottságok képviselői, akik segítették, és ahol kellett, irányították a megadott feladatok végrehajtását. A terveknek megfelelően alapszervezetek alakultak a századoknál (ezen belül a határőr őrsökön pártcsoportok), amelyeket a zászlóalj pártbizottságok, s ezeket pedig a hadosztály, illetve a határőrség pártbizottsága fogta össze. A Kossuth Akadémián a zászlóaljak helyett az októberben felállított ezredeknél hozták létre az alapszervezeteket irányító pártbizottságokat, s ezek fölött az Akadémia pártbizottsága állt. Az újonnan létrehozott Petőfi Akadémián a tanfolyamonként megalakított alapszervezeteket közvetlenül az Akadémia pártbizottsága irányította. A minisztériumban négy alapszervezet jött létre, élükön a HM-pártbizottsággal. A katonai kerületeknél szintén működtek pártbizottságok, s ezek az alárendelt intézetek, raktárak, kiegészítő parancsnokságok pártalapszervezeteinek élén álltak. A pártközpont Katonai Osztálya tehát közvetlenül a hadosztályok, határőrség, kerületi parancsnokságok, akadémiák és a Honvédelmi Minisztérium élén álló pártbizottságokat irányította. A polgári pártszervezetekben működő tízes bizalmi rendszert a hadseregben nem alkalmazták, mert azt nem lehetett a katonai kisalegységek felépítéséhez igazítani.

A honvédség keretében ismét létrejött pártszervezetek a katonai konferencia által megadott irányelvek szellemében kezdték meg munkájukat. Mindez már a Katonai Osztály munkatervének elvi bevezetőjéből kiderül, amelyben az alábbiakat olvashatjuk: „A honvédségen belül működő pártszervezeteknek döntő feladatuk, hogy minden erejükkel és munkájukkal, a Párt egész tekintélyével a kommunista példamutatással elősegítsék a hadsereg ütőképességének elérését, jó kiképzését és a fegyelem megszilárdítását. A Párt erejét, szervezettségét és a pártmunkát ezeknek a céloknak a szolgálatába kell állítani.”⁴³ Gyakorlati megvalósításuk azonban nem ment könnyen. A hadsereg újonnan megválasztott pártapparátusa, s vele együtt az egész párttagság, nem rendelkezett a pártmunkának olyan tapasztalataival, mint amelyeket az új követelmények támasztottak. A pártmunkát már nem aszerint kellett végezni, mint ahogyan az a legális szervezetek megszűntetése előtt folyt. Az egyik fő hiányosság is ebből a tapasztalatlanságból fakadt. A konferencián elhangzott és a határozatban is

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ HL Honv. fű. ir. 1. cs. 356. o.

megfogalmazott igényeket az apparátus különböző szintjén nem tudták megfeleltetni, a mindennapi munka apró feladataira felbontani, ami éppen a végrehajtás területén, az alapszervezetekben okozott a legnagyobb gondot. Így a követelmények egy része jelszó maradt és esetleg a körletek dekorációját gazdagította. Számos nehézséggel járt továbbá a pártszervezetek és a nevelőtisztek munkájának megfelelő elhatárolása, mivel a kitűzött feladatok mindkét terület számára ugyanazok voltak. A munkaterületek nagyobb arányú összemosódásának elkerülése végett központi utasítás tiltotta, hogy nevelőtisztet párttitkárnak megválasszanak. Hasonlóképpen gondot okozott a honvédségi pártszervek kettős irányítása. Kezdetben a sajátosan katonai kérdésekben a párt Katonai Osztálya irányította a munkát, s minden más a területi szervekhez tartozott. Az ebből fakadó nehézségeket azonban korán felismerték és ennek eredményeként 1949. január 6-án a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy a honvédségi pártszervek formálisan továbbra is a területi szervekhez tartoznak, de az egész pártmunkát a KV Szervező Bizottságának utasításai alapján a Katonai Osztály irányítja.⁴⁴ A fentiek szerint tehát a honvédségi pártszervezetek napirenden levő kérdései egyelőre elrendeződtek.

Эрнэ Ханч

ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ ГЛАВНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ И ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКИХ ОФИЦЕРОВ
В ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ
(АПРЕЛЬ 1948—ФЕВРАЛЬ 1949 ГГ.)

Резюме

Статья посвящается тем наиболее важным военным событиям и военно-политическим вопросам, которые в течение почти целого года были определяющими в жизни Венгерской Народной Армии. Автор показывает первые шаги социалистической реорганизации, развития армии, различные способы поиска пути развития. Достоверно раскрывая по мере возможностей события и факты, приводя оригинальные документы, исследователь стремится ознакомить читателя с этим одним из многосложных и в то же время наиболее спорных периодов.

Автор статьи фактами подтверждает, что социалистическое преобразование и развитие Венгерской Народной Армии начались уже в период завоевания власти пролетариата. Подробно освещает он вопрос о роспуске партийных организаций, действовавших в армии, и удостоверяет, что эта мера основывалась на решении высшего руководства коммунистической партии, принятом с учетом конкретных условий того времени.

Автор статьи рассматривает влияние, оказанное на армию изменениями в политике партии, происшедшими летом 1948 года. В ходе этого автор показывает первые проявления политики культа личности, а также те последствия, которые проявились в дальнейшем в партийном руководстве армией, в процессе социалистической реорганизации армии и в запланированном темпе и масштабе её развития.

Автор показывает изменения, происшедшие в содержании, организации и методах политиковоспитательной работы, проводимой в Венгерской Народной Армии, показывает развитие всей деятельности, а также последний период существования и функционирования института офицеров-воспитателей. Автор характеризует всё более возрастающие в ходе этой работы требования и те усилия, которые проявлялись в выполнении задач со стороны офицеров-воспитателей.

Отдельный раздел посвящается истории формирования института политических офицеров и создания Главного политического управления, призванного руководить политической работой, проводимой в армии. Исследователь вскрывает те трудности, ошибки, недоразумения, которые имели место в переходный период, показывает также и одушевление и энтузиазм, которые проявлялись будущими политическими офицерами в этой трудной обстановке.

Ernő Hács

DIE VORGESICHTE DER AUFSTELLUNG DER POLITISCHEN
HAUPTVERWALTUNG UND DER EINRICHTUNG DER POLITISCHEN
OFFIZIEREN IN DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE (APRIL 1948 BIS
FEBRUAR 1949)

Resumee

Die Studie befaßt sich mit den wichtigsten militärischen Ereignissen, militärpolitischen Fragen, die dies fast ein ganzes Jahr im Leben der Ungarischen Volksarmee bestimmen. Sie legt die ersten Sritten der sozialistischen Umorganisation und Entwicklung der Armee und die Suche nach den richtigen Wege dar. Durch die möglichsts wahrheitstreue Aufdeckung der Tatsachen und Ereignisse und mit der Beweiskraft der originalen Dokumenten versucht der Verfasser die Erkenntnis dieser abwechslungsreichen und zugleich oft umstrittenen Zeitperiode zu erleichtern.

Er beweist durch Tatsachen, daß die sozialische Umorganisation und Entwicklung der Ungarischen Volksarmee schon in der Zeit der Er kämpfung der Arbeitermacht begonnen hat. Er macht die Frage der Auflösung der in der Ungarischen Volksarmee funktionierenden Parteiorganisationen ausführlich bekannt und beweist, daß diese Lösung auf der die obwaltenden Umstände in Rücksicht genommenen Entscheidung der höchsten Leitung der Kommunistischen Partei beruhte.

Er befaßt sich mit der auf die Armee ausgeübte Wirkung der sich in der Politik der Partei im Sommer 1948 abgespielten Veränderungen. Dadurch stellt er die ersten Anzeichen der Politik des Persönlichkeitskultus dar, sowie die Entwicklungen, die sich in der weiteren Führung der Armee durch die Partei im Laufe ihrer sozialistischen Umorganisation im Terminplan und in der Größenordnung der Entwicklung gezeigt haben.

Der Verfasser legt die inhaltlichen, organisatorischen und methodischen Veränderungen der politischen Erziehungsarbeit in der Ungarischen Volksarmee, die Entwicklung der ganzen Tätigkeit, die letzte Periode der Funktion der Einrichtung der Erziehungsoffizieren dar. Er macht die während dieser Arbeit auftauchenden immer größeren Anforderungen und die Anstrengungen, die die Erziehungsoffizier während der Erfüllung der Aufgaben gemacht haben, bekannt.

Er erörtert in separatem Kapitel die Geschichte des Zustandebringens der Einrichtung der politischen Offizier und der Politischen Hauptverwaltung, deren Aufgabe die Leitung der politischen Arbeit in der Armee ist. Er enthüllt die Schwierigkeiten, Fehler, Mißverständnisse, die in der Übergangsperiode auftraten, aber schildert auch die Begeisterung, die von den werdenen politischen Offizieren unter diesen schweren Umständen gezeigt wurde.

KÖZLEMÉNYEK

CZÖVEK ISTVÁN

AZ 1876-OS SZERB—TÖRÖK HÁBORÚ HATÁSA AZ OROSZ KÖZGONDOLKODÁSRA*

Az utóbbi időben mind a marxista, mind pedig a polgári történeti irodalomban megszorodtak azok a munkák, melyek a társadalomfejlődés objektív törvényszerűségeinek feltárása mellett nagy jelentőséget tulajdonítanak a mintegy katalizátorként működő szubjektív faktor, a közvélemény szerepének is.¹ Ennek a területnek a megismeréséhez alapvető forrásként használják az újságokat, melyek jól ismert korlátaik ellenére alkalmasak arra, hogy betekintést engedjenek a társadalom egy-egy rétegének kül- és belpolitikai kérdésekkel kapcsolatos elképzeléseibe. Hogy az így kirajzolódó kép mennyire hiteles, azt csak a más forrásokkal való egybevetés során állapíthatjuk meg, melyek közül erre a célra a legalkalmasabbak a kifejezetten nem publikálásra szánt dokumentumok, levelek, naplók, memoárok, s ezek mellett a szintén nem a publicitás igényével készült hivatalos anyagok, az archívumok különböző fondjaiban.²

Jelen munkánk célja, hogy ilyen forrásanyagra támaszkodva bemutassa, milyen hatással volt Oroszország közvéleményére az 1876-os szerb—török háború,

* Jelen közlemény egy készülő, terjedelmesebb mű része. A magyar hadtörténelemhez csak áttételesen és érintőlegesen kapcsolódik, megjelentetését mégis indokoltnak találtuk a hazai szakirodalomban még nem általános, újszerű módszertani megközelítés és a mindeddig ismeretlen forrásbázis feldolgozása miatt. — A Szerk.

1 A közvéleménnyel foglalkozó munkák közül felsorolunk néhány említésre méltó marxista és polgári munkát. *Marxista munkák:* Alekseejev, B. K.—Doktorov, B. Z.—Firszon, B. M.: Izucsenyije obszecsztvennogo mnyenyija. Voproszi organizacii isszledovanyija. Szocialnije isszledovanyija. (Szoc. isszled.) Moszkva, 1981. №. 1. 78—85. o.; *Üök:* Izucsenyije obszecsztvennogo mnyenyija. Opit i problemi. Szoc. isszled. Moszkva, 1979. №. 4. 23—24. o.; *Bajdak, L. Sz.:* Informirovannoszty i obszecsztvennoje mnyenyije. V kn.: Ideologicseszkaja rabota i formirovanyije obszecsztvennogo mnyenyija. Moszkva, 1977. 6—20. o.; *Fedotova, L. N.:* K isztorii isszledovanyij obszecsztvennogo mnyenyija. Szoc. isszled. Moszkva, №. 4. 161—169. o.; *Gorskov, M. K.:* Obszecsztvennoje mnyenyije i jego gyejsztvityelnoszty. Politiceszkoje szamoobrazovanyije. Moszkva, 1981. №. 4. 28—35. o.; *Üö:* „Obszecsztvennoje mnyenyije” kak szociologicseszkaja kategorija. Szoc. isszled. Moszkva, 1980. №. 4. 49—58. o.; Izucsenyije obszecsztvennogo mnyenyija v razvitom szocialiszticeszskom obszecsztve. (Metodologicseszkaja osznova, metogyika i opit empiriceszkoje isszledovanyija.) Moszkva, 1980.; *Kuserec, V. I.:* K voproszu ob upravljaceszskih szvojsztvah obszecsztvennogo mnyenyija. Voproszi naucsno kommunizma. Kijev, 1979. vt. 43. 89—97. o.; *Vojnova, V.—Csernakova, N.:* Iz opita kompleksznogo izucsenyija obszecsztvennogo mnyenyija. Obszecsztvennije nauki, Moszkva, 1981. №. 5. 140—146. o.; *Vetrov, A. I.:* Politiceszkaja agitacija v szisztjeme formirovanyija i izucsenyija obszecsztvennogo mnyenyija. Avtoferat. Moszkva, 1980.

Polgári történetirők: American Social Thought. Sources and Interpretations. Red. Mc. Giffert and R. A. Skotheim. Massachussetts, California, London, Ontario, 1972.; *Cantrie, H.:* Public Opinion Surveys. London, 1944.; *Carlson, R. O.:* Communications and Public Opinion. London—Prága, 1975.; *Childs, H. L.:* Public Opinion (Nature, Formation, and Role). London, 1965.; *Christenson, R. M. and Mc. Williams:* Voice of the People: Readings in Public Opinion and Propaganda. London, 1967.; *Crotty, W. J.:* Public Opinion and Politics. New York—London, 1970.; *Dezter, L. A. and White, D. M.:* People, Society and Mass Communications. New York—London, 1964.; *Erikson, R. S.:* American Public Opinion. Its Origins, Content and Impact. New York, 1973.; *George, M. D.:* English Political Caricature: A Study of Opinion and Propaganda. Oxford, 1960.; *Gooch, G. P.:* Germany and the French Revolution. London, 1965.; *Halloran, J. D.:* Control or Consent? A Study of the Challenge of Mass Communication. London, 1963.; *Harvey, J., Smith W. P.:* Social Psychology. Saint Louis, Mosby, 1977.; *Honenberg, J.:* Between Two Worlds: Policy, Press and Public Opinion in Asian-American Relations. New York, 1967.; *Horowitz, I. L.:* Philosophy, Science and the Sociology of Knowledge. New York, 1961.; *McKinnon, W. A.:* Public Opinion to 1828. On the Rise. Progress and Present State of Public Opinion in Great Britain and other Parts of the World. London, 1971.; *Lippman, W.:* Public Opinion. New York—London, 1965.; *Schettler, C.:* Public Opinion in American Society. New York, London, 1960. *Tucker, N.:* Understanding the Mass Media. London, 1966.

2 *Kan, A. Sz.:* Isztocsnyikovegyenyije. Teoreticeszka i metodologicseszkaje problemi. Moszkva, 1969.

mely egész Európa határozott kívánsága ellenére tört ki, jelezvén a keleti kérdés³ újabb fázisának kezdetét is.

A XIX. század hetvenes éveinek derekára az oszmán birodalom csak totális erőszak árán volt képes összetartani széthullófélben levő szervezetét. Az oszmán-török állam történelmének legnagyobb válsága, 1875-ben, egy jelentéktelennek tűnő antifeudális felkelésből bontakozott ki, melynek kiindulópontja Hercegovina, illetve Bosznia volt. A felkelés fokozatosan fegyveres felszabadító mozgalommá terebélyesedett. Az 1876-os bolgár események már kifejezetten felszabadító jelleget viseltek, melyeknek bestiális vérbe fojtása egész Európa közvéleményét a török birodalom ellen hangolta. Ebben a nemzetközi légkörben a török birodalom félfüggetlen tartománya, az autonómiával rendelkező Szerbia, 1876. június 30-án hadat üzent a török kormánynak, bízva abban, hogy Oroszország, amely addig is minden lehetséges módon támogatta a szerb függetlenség ügyét, feltétlenül beavatkozik az eseményekbe, hiszen az orosz—török konfliktus kirobbanása már egyébként is várható volt. A hadüzenethez július 1-én Montenegró is csatlakozott, mely ugyan szintén török felségterület volt, gyakorlatilag megközelíthetetlen hegyei rejtekén azonban egész történelme során viszonylag sikeresnek mondható ellenállást fejtett ki az oszmán-török birodalommal szemben.

Érdemes futó pillantást vetni Szerbia sajátos történelmi fejlődésére, mely végül arra predesztinálta, hogy ezt az egész Európát lázba hozó lépést megtegye.⁴ A XIV. században még virágkorát élő szerb államot 1389-ben a rigómezei csatában súlyos vereség érte az ekkor még bizánci zsoldban harcoló törökök révén, melynek következményeként az addig csaknem a fél Balkán-félszigetet uraló szláv államot vazallus fejedelemséggé tették. A Hunyadi János Magyarországával történő szövetkezésre tett kétségbeesett szerb kísérletek okot adtak a törököknek arra, hogy teljesen bekebelezzék ezt az államot is. Ettől kezdve egészen a XVIII. század elejéig Szerbia az oszmán-török birodalom egyik nem túl fontos tartománya, és semmi több. A török terjeszkedés elakadása azonban arra a reményre jogosította a balkáni szláv népeket, hogy a rég várt függetlenséget visszaszerezhetik, és ebben Szerbia járt az élen.

A napóleoni háborúk a Balkánra is elhozták a változások szükségességének gondolatát, és III. Szelim szultán komolyan fontolóra vette bizonyos reformok bevezetésének lehetőségét, különösen az 1789 és 1791 között zajló orosz—oszt—rák—török háború után, mely ugyan török győzelmet hozott, de a szultán ennek ellenére jelentős kiváltságokat adományozott a belgrádi tartománynak, mely a háború idején komoly segítséget nyújtott a császári—királyi osztrák csapatoknak. Ezzel elejét kívánta venni a káros következményekkel járó feszültségnek, mely a birodalom egysége szempontjából kellemetlen következményeket eredményezhetett. A szultánnak azonban nem volt ereje, hogy érvényt is szerezzen intézkedésének a janicsárok akarata ellenében, akik Belgrádban boszszúból 72 kenézt kivégeztek. A szerbek jogos önvédelmi harcának vezetését egy Karadjordje nevű volt katona vállalta magára, a mozgalom pedig az 1793—1794-es kiváltságok visszaállítását tűzte ki célul. Harcukat az orosz kormány ekkor pénzzel támogatta. A szkupstina — a szerb nemzetgyűlés — összehívásával az önálló szerb állam kiépítése kezdetét vette. Nagy segítséget jelentett, hogy 1806-ban Oroszország háborút indított Törökország ellen, s egy év múltán létrejött a hivatalos orosz—szerb szövetség is. A megszilárdult helyzetben

3 L.: *Diószegi István*: Klasszikus diplomácia, modern hatalmi politika. Budapest, 1967. 261—277. o.

4 L.: *Niederhauser Emil*: Forrongó félsziget. A Balkán a XIX—XX. században. Budapest, 1972.

Karadjordjét örökös fejedelemmé választották, aki hat miniszterrel kormányt alakított. Az európai politikai helyzet azonban nem kedvezett a szerbek törekvéseinek. Napóleon és I. Sándor 1807-es békéje lehűtötte a szerb—oroszcsofolatokat, és bár az orosz—török háborút lezáró 1812-es bukaresti béke tartalmazta, hogy a Portának szavatolnia kell Szerbia függetlenségét, az időközben meginduló napóleoni intervenció Oroszország minden erejét igénybe vette, s a bukaresti béke II. Mahmud „erős kezében” jelentéktelen papírdarab maradt csupán.

Karadjordje kénytelen volt elmenekülni, de II. Mahmud a közvetlen megtorlások után visszaállította az 1790-es állapotokat, s Karadjordje egyik vetélytársát, Obrenović Milošt nevezte ki főkenézzé. Miloš egyelőre elfogadta a status quót, és Oroszország Napóleon felett aratott győzelme után csak autonómiát kért Szerbiának, de ezt is csak 1820-ban szentesítette a szultáni akarat. 1835-ben azonban felkelés robbant ki Miloš patriarchális abszolutizmusa ellen, és gazdaságilag, valamint politikailag háttérbe szorított ellenfelei 1838-ban alkotmány kiadására kényszerítették, melynek lényege az volt, hogy a szkupstina helyett egy 17 tagú tanács bevonásával kellett volna kormányoznia a fejedelemséget. Ő azonban nem tudott, és nem is akart változtatni módszerein, ezért egy év múlva inkább lemondott. Fia és utódja Mihály 1842-ben követte apja példáját.

Az „alkotmányvédők” ekkor Karadjordje fiát, Karadjordjević Sándort hívták meg a trónra. Az új fejedelem a belpolitikában szabad kezet biztosított az őt megválasztó „alkotmányvédőknek”, mivel érdeklődését főként a nagyszerb államról szóló elképzelések kötötték le. Az 1848-as forradalmak és a krími háború eseményeibe nem avatkozott be Szerbia, de ez a passzivitás Sándor trónjába került: 1858-ban — engedve a felháborodott ellenzék követelésének — kénytelen volt összehívni a nemzetgyűlést, és lemondani.

A trónutódlás kérdését igen nehezen eldöntő huzavona után is felemás megoldás született; visszahívták Obrenović Milošt, aki ott folytatta tevékenységét, ahol húsz esztendeje abbahagyta, s csak egy év múlva hirtelen bekövetkező halála mentette meg Szerbiát az újabb politikai bonyodalmaktól. Utódja újra Mihály lett, aki elsősorban a külpolitikára koncentráltá erejét. Szerbia teljes függetlenségének kivívását tekintette fő feladatának, majd ez után a balkáni vezető szerep megszerzését. A Porta ekkor már nem volt abban a helyzetben, hogy megakadályozza a tervek valóra váltását. Mihály elérte, hogy 1867-ben az utolsó török erődtímenyt is kiűritették az évszázados elnyomók, Szerbia függetlenítette magát.

Amennyire sikeresnek mondható Mihály külpolitikája, annyira szerencsétlenül alakult az ország belső életét alakító tevékenysége. A hatalomra éhes burzsoázia Jovan Ristić vezetésével lemondásra akarta bírni a fejedelmet, de az nemet mondott, ezért meggyilkolták, majd kiskorú unokaöccsét, Milánt ültették a trónra, aki helyett egy háromtagú régenstanács gyakorolta a hatalmat nagykorúsága eléréséig. Ezután pedig a legfontosabb miniszteri tárcák birtokosai lettek. J. Ristić például a külügyminiszteri posztot szerezte meg. A régenstanács Mihály impozáns balkáni politikáját kívánta volna folytatni, de a belső problémák megoldása sürgető szükségszerűségként jelentkezett, s mivel őket is ez a hullám hozta felszínre, tudták, hogy bizonyos lépéseket tenni kell. 1869-ben új alkotmányt, 1873-ban pedig iparfejlesztési törvényt adott ki Milán, mindkettő erősen konzervatív jelleget viselt magán. Elkerülhetetlen volt egy újabb ellenzék kialakulása, melynek szervezeti keretet a Radikális Párt adott. Veze-

tője Svetožar Marković lett, akinek programjában már az utópikus szocializmus elemei is fellelhetők.

Ilyen körülmények között kapta a hírt Milán a hercegovinai és boszniai felkelésről, majd a bolgárok megmozdulásáról. Mindenki világosan látta, külső segítség nélkül ezek a mozgalmak nem tarthatják fenn sokáig magukat, Milán tehát meglehetősen nehéz helyzetbe került. Eleinte Európa nagyhatalmainak példáját követve semleges maradt, illetve a várakozás álláspontjára helyezkedett. De a bolgár felkelés bestiális vérbe fojtását követő belső és külső erkölcsi nyomás olyan súlyos volt, hogy nem tudott előle kitérni. Ugyanakkor Európa hivatalos véleménye továbbra is az volt, hogy ez a török állam belügye, melyet magának kell megoldania.

A Milán fejedelem addigi, semlegességet eredményező politikájára ható erőteljes külső erkölcsi pressziót azonban kompenzálta, sőt időlegesen el is halványította az a belső feszültség, mellyel szemben tehetetlennek mutatkozott a szerb fejedelem. A közvélemény sürgető nyomásának negligálása, a török birodalom szláv népei elkeseredett harcának további tétlen szemlélése trónjába kerülhetett. Másrészt az aktív politika Szerbia régi egyesítési szándékát sem kesztyezte, tehát elvi akadály a szintén nem volt a fegyveres beavatkozásnak. Gondot csak a gyakorlati megvalósítás okozhatott, hiszen Szerbia — a szakértők egybehangzó állítása szerint — korántsem volt felkészülve a háborúra, s Milán számára a vesztes háború is rendkívüli kockázatot jelentett: az ország addigi státuszának megszűnését hozhatta magával, visszatérést a török középkorba. A szerb fejedelem kedvezőtlen fordulat esetén nyilvánvalóan támogatásra számított Oroszország részéről, melynek adott politikáját, a „semleges szlávbarátságot”, ideiglenes kényszerhelyzetnek tekintette, amelyből — szerint — Oroszország is várta a kitörés lehetőségét. Erre a feltételezésre alapot szolgáltatott az a kétségtelen, szlávokat támogató össznépi demonstráció, mellyel az orosz kormánynak is számolnia kellett, ha nem akart súlyos következményekkel járó belső problémákba bonyolódni.

A dinasztikus orosz külpolitika valamennyi addigi Törökország elleni háborújában a stratégiailag rendkívül fontosnak tartott Konstantinápoly és a tengerszorosok megszerzését tekintette fő feladatának, mindaddig azonban kudarc kísérte próbálkozásait. Most pedig, az újabb alkalom küszöbén, a három császár szövetsége kötötte meg a kezét, s nem kevéssé járult hozzá tétovázásához a krimi háború szinte sokkoló hatása sem. Ezért úgy döntött, hogy a balkáni szlávok törökellenes harcába történő nyílt beavatkozást igen alaposan elő fogja készíteni mind diplomáciai, mind pedig katonai téren. Ezért eleinte titokban, később egyre nyíltabban támogatta mozgalmait, ideológiai alapként a szláv egység gondolatát használva. Szerbia tehát nem minden alap nélkül reménykedett Oroszország aktivizálódásában. Az orosz beavatkozás veszélyes következményei sok politikust és közéleti személyiséget visszariasztottak a háború gondolatától Oroszországban, de látva a belső szlávbarát mozgalom erőteljes, fokozódó nyomását, ők is latolgatni kezdték a különböző alternatívákat.

Ismeretes, hogy felsőbb körökben a bosznia—hercegovinai felkelés kirobbanásától kezdve nem volt egység Oroszország balkáni politikájának megítélését illetően. Leegyszerűsítve a kérdést, a cselekvők és a békés rendezés híveinek pártját lehetett elkülöníteni közöttük.

Az aktívabb külpolitikai kurzus kialakítását sürgette például Alekszandr Alekszandrovics nagyherceg trónörökös (a későbbi III. Sándor), Konsztantyin Nyikolajevics nagyherceg, a cár testvére, N. P. Ignatyev, a konstantinápolyi

orosz követ, A. Sz. Jonin, a Raguzában akkreditált orosz konzul, a cárné és környezete, valamint jó néhány ismert közéleti személyiség. A békés rendezés elvének primátusát hangoztatta maga A. M. Gorcsakov kancellár, M. H. Reiter pénzügyminiszter, D. A. Miljutyin hadügyminiszter mindaddig, míg a hadseregreform meg nem valósul elképzelései szerint; P. A. Valujev, az állami javak minisztere, volt belügyminiszter, A. Je. Tyimasev belügyminiszter, Je. P. Novikov volt bécsi követ, P. A. Vjazemszkij herceg, szenátor, az államtanács tagja, stb.⁵

„Mindaz, ami itt a keleti kérdés ürügyén történik — írta pl. P. A. Vjazemszkij herceg sokszor és sokak által idézett levelében —, az egy rejtélyes lidércnyomás... Minden gátat áttörve tombol az áradat, és terjed mindenfelé... De a háború számunkra nemcsak káros lehet, hanem a véget is jelentheti.”⁶

Őt még a krími háború sokkhatása tartja ebben a mereven elutasító állapotban, de ha figyelmesen tanulmányozzuk egyéb indokait, hamarosan rábukkunk egy racionális érvre is, mely szerinte egyértelműen a háború ellen szól.

„Még mindig jobb, ha a szomszédunk egy gyenge, öreg, rozoga Törökország — írja —, mint egy fiatal, erős, demokratikus Szlávia”⁷ — és ezzel az elképzelésével nem állt egyedül Oroszországban.

A szerbek és montenegróiak azonban bizonyára nem ezekre a körökre számítottak, amikor Belgrád június 30-án, Cetinje pedig július 1-én — Oroszország és Ausztria-Magyarország hivatalos figyelmeztetése ellenére — hadat üzent a Fényes Portának. Ezt a konfliktust ugyanis már csak elvben lehetett Törökország belügyének minősíteni, gyakorlatilag nemzetközi bonyodalom volt, melynek veszélye 1875 nyara, a bosznia—hercegovinai válság óta Damoklesz kardjaként függött Európa békéje felett.

A hadüzenettől kezdve Oroszország is kénytelen volt nyíltabb lapokkal játszani, nem követhette azt az addigi gyakorlatot, mely szerint titokban támogatja a felkelőket, hivatalosan pedig a békés rendezés elvét vallja.

Oroszországon kívül azonban mozgásba hozta diplomáciai gépezetét Európa szinte valamennyi nagyhatalma, mivel a balkáni problémák végső rendezésébe valamennyien beleszólást reméltek.

A szláv nagyhatalom balkáni terjeszkedése elsősorban Anglia törökországi érdekeltségéit veszélyeztette, piaci lehetőségeit, a tengerszorosokon való áthajózást, de kétségesse tette Földközi-tenger feletti uralmát is. Az angol diplomácia ezért minden erejével támogatta a török birodalmat, és minden egyéb megfontolást háttérbe szorítva szembe helyezkedett az orosz cár által támogatott balkáni felszabadító mozgalmakkal.

Hasonló volt az Osztrák—Magyar Monarchia álláspontja is a keleti kérdésben, hiszen a felszabadító harcok sikere esetén mind belső stabilitása, mind pedig katonai helyzete veszélyben forgott. Nemkívánatos volt számára déli határai mentén egy orosz támogatással létrejövő erős szláv állam szomszédsága.

Nem volt közömbös az sem, hogyan foglal állást a keleti kérdést illetően Európa legerősebb katonai potenciáljával rendelkező állama, Németország, mely közvetlenül még nem volt érdekelt a Balkánon, de abban igen, hogy az iniciatívájára létrejött három császár szövetsége ne bomoljon fel, mivel Franciaország ellen irányuló tervei csak két keleti szomszédjának jóindulatú semlegesége esetén járhattak sikerrel. Ezért részben örült, hogy azok ellentétei a Balkánon ütköznek, másrészt igyekezett ezeket az ütközéseket tompítani, melynek

⁵ L.: *Palotás Emil*: A Balkán-kérdés az orosz diplomáciában a XIX. század végén. Budapest, 1972.

⁶ *Tajnyisen, Sz. Sz.*: Imperator Alekszandr II. Jego ziszny i carsztvovanyije. Szankt-Petyerburg, 1903. t. 2. 312–313. o. (A levélrészletet a könyvből idéztük.)

⁷ Uo. 319. o.

látványos eredményeként 1876. július 8-án az Osztrák—Magyar Monarchia és Oroszország megegyezett az oszmán birodalom balkáni területeinek sorsában. II. Sándor ezt a megállapodást komolyan vette, és 1876 augusztusában Felix Sumarokov-Elston gróf Bécsben ajánlatot tett arra nézve, hogy a Monarchia szállja meg Boszniát és Hercegovinát, Oroszország pedig ezzel egyidőben Bulgáriát.

A szerb-montenegrói—török háború bármilyen kimenetelének a törökországi status quo felbomlását kellett eredményeznie, mivel „döntetlenre” nem végződhetett, mint egy sakkjátszma. Márpedig a Balkánon mindenfajta változás azzal a veszéllyel járt, hogy a nagyhatalmak addigi, ugrásra kész szemlélődését energikus lépések sorozata váltja fel, s ez Oroszország számára igen előnytelen situációt eredményezett volna, mivel presztizisvesztés nélkül nem mutathatótt erőtlenségnek sem Európa, sem a balkáni szlávok, sem pedig Törökország szemében. Döntenie viszont igen rövid idő alatt kellett jövőbeni politikáját illetően, mivel már augusztus folyamán kiderült, hogy Montenegro a hadszíntereken bizonyos sikereket elkönnyvelhet ugyan, de a szerb front nem tudja fel-tartóztatni az Oszmán Birodalom szinte teljes egészében ráneheződő katonai gépezetének nyomását, még az 5000 főnyi orosz önkéntes és M. G. Csernyajev tábornok, a turkesztáni győző lelkes főparancsnoki tevékenysége ellenére sem.

Augusztus 26-án a szerb kormány fegyverszüneti tárgyalások közvetítésére kérte fel az európai nagyhatalmokat, melyet azok sietve teljesítettek is, de a törökök súlyos békefeltételei elfogadhatatlanoknak bizonyultak Szerbia számára. A meginduló alkudozásban Anglia játszott a irányító szerepet, nyilván Gladstone ügyes „bolgár politikája” következtében, de javaslatai nem nyerték meg sem a felkelők, sem pedig A. M. Gorcsakov, az egyébként „békepárti” orosz kancellár tetszését, így a kérdés nem mozdult el a holtponton.

A törökök, megunva a diplomáciai huzavonát, újra támadásba lendültek, és sikert sikerre halmozva vonultak Belgrád felé. Október 30-án, a szerb sereg Džunić melletti veresége után Szerbia külügyminisztere, J. Ristić, a következő táviratot küldte Oroszországba:

„A haza nagy veszélyben forog, ha a fegyverszünetet 24 órán belül nem sikerül megkötni. A törökök tíz napon belül — közben mindent elpusztítva — Belgrádot is beveszik... Meg kell állítani az ellenség előrenyomulását, másként a katasztrófa elkerülhetetlen. Ne vesztessenek tovább egyetlen percet sem!”⁸ És ekkor az orosz kormány — nem késlekedve — október 31-én ultimátumban szolgáltatta fel a Portát, hogy kössön 4 vagy 6 hetes fegyverszünetet Szerbiával, s a nagyobb nyomaték kedvéért egyidejűleg mozgósított húsz hadosztályt is, mely eléggé meggyőző érvnek bizonyult II. Abdul Hamid szultán számára. Közben Oroszország — párhuzamosan a mozgósítással — még egy kísérletet tett a kérdés békés rendezésére, melynek eredménye az 1876. december 11-én megnyíló konstantinápolyi konferencia lett, ahol az európai államok megegyezésén alapuló balkáni rendezés már-már elérhető közelségbe került. Ekkor azonban a szultán teljesen váratlanul alkotmánnyal „ajándékozta meg” alattvalóit, ezzel adva értésére a nagyhatalmak képviselőinek, hogy nem tart igényt további közreműködésükre.

Ez a lépés komoly zavart keltett a klasszikus diplomácia művelőinek táborában. Leghamarabb Bismarck ocsúdott fel, s latba vetve minden tehetségét, igyekezett Oroszországot a törökök elleni háborúba mielőbb behajszolni, annyira, hogy megígérte a háború esetére Bécs semlegességének szavatolását is, és látva

⁸ Az idézett részlet *Karaszer, V. G.*: *Burzsoázno-nacionalnije revolucii balkanszkikh narodov, vosztocnij krizisz szeregyni 70-h godov XIX. v. i russzko-tureckaja vojna 1877—78.* gg. című munkájából való. (Moszkva, 1979. 183. o.)

Oroszország és Anglia mindenki számára egyértelmű közeledését, 100 millió rubelnyi kölcsönt is kilátásba helyezett, melyet Oroszország végül is nem utasított vissza, bár nem ez döntötte el a hadbalépés tényét.

Ez a külpolitikai eseményekben bővelkedő időszak Oroszországban a közvélemény fokozódó aktivitásának periódusát is jelentette. A szerb hadüzenet várható következményeit mindenki a maga szempontjából értékelte, végiggondolta, és ennek megfelelően állást is foglalt. Az alapvető szlávbarát tendencia az eltérő vélemények ellenére is domináló volt. Új vonása azonban ennek a korszaknak, hogy egyre fokozódott az orosz kormányra gyakorolt nyomás, mely a szerbek egyre nyilvánvalóbb erőtlensége láttán Oroszország beavatkozását szorgalmazta, de a beavatkozás módját illetően továbbra is két elképzelést közvetített. Az egyik — egyre halkuló tendencia — a diplomácia hatékonyabb lépéseit igényelte, míg az erőteljesebb kurzus a cselekvő beavatkozás gondolatát propagálta a legkülönbözőbb formákban. Ez utóbbi tendencia fejezte ki a társadalom egyre szélesebb rétegeinek elképzelését, melynek ékesszóló bizonyítéka volt a Szerbiába vonuló önkéntesek számának ugrásszerű növekedése is. Érdekes adat, hogy míg a bosznia—hercegovinai felkelés cselekvő támogatására mindössze 50—60 fő vállalkozott,⁹ Szerbia háborújában már 5000 főnyi orosz önkéntes vett részt.¹⁰

Az aktív támogatásnak azonban nem csak ezzel a formájával találkozhatunk. Zajlottak rokonszenv-tüntetések, melyekről a lapok színes tudósításokban számoltak be, mint például augusztus 28-án a Szmolenszki pályaudvaron törtétekről a Moszkovszkije Vedomosztji. „Tízezer főnyi tömeg jött kikísérni a Szerbiába induló önkénteseket. Az állomás széles peronja, a szemben levő tér és utca zsúfolva volt lelkes emberekkel...”¹¹ A vonat elindulása után a tömeg extázisban vonult végig az utcákon, hangos szóval hirdetve a szerbek harca iránti szimpátiáját. Egészségügyi személyzet kiutazása, pénzadományok gyűjtése és egyéb segítségnyújtások útra indítása révén nyilvánult meg többek között az orosz társadalom tenniakarása. A pénzadományok gyűjtése igen jelentős mértékben segítette a harcolókat, hiszen Oroszország nehéz anyagi és diplomáciai helyzete hasonló jellegű, nyílt támogatást nem nagyon tett lehetővé.¹² I. Sz. Akszakov erről a következőképpen számolt be: „Az adakozás mértéke a társadalmi ranglétrán elfoglalt hellyel fordított arányban állt: minél magasabban állt valaki, annál szegényesebben, erőtlenebbül járult hozzá a segítségnyújtás e konkrét formájához”.¹³ Egy másik helyen pedig arra mutat rá, hogy, „... az adományok kétharmadát... a szegény, nélkülözésektől elcsigázott egyszerű nép adta.”¹⁴ Belőle fegyvert, ruhaneműt és élelmiszert vásároltak a felkelőknek, sőt például a tulai fegyvergyár Szerbiába egy egész műhely felszerelését küldte, a benne dolgozókkal és mesterekkel együtt.¹⁵ Igen jelentős segítséget jelentett a szerb-montenegrói—török háború ideje alatt az orosz egészségügyi önkéntesek tevékenysége is, akik közmegebecsülésnek örvendtek a háterszágban és a frontokon egyaránt.¹⁶

Elmondható tehát, hogy az orosz társadalom szinte minden lehetőséget meg-

⁹ Oszvobozszenyije Bolgarii ot tureckogo iga. Dokumenti v 3-h tomah. Moszkva, 1961. I. 1. 48. o.

¹⁰ Groszul, V. J.: Vosztocsnij krizisz 70-h godov XIX. v. i rosszijszkoje obacsesztvo. Moszkva, 1970. 142. o.

¹¹ Moszkovszkije Vedomosztji, 1876. augusztus 28.

¹² Kiperman, A. Ja.: K voproszu ob obacsesztvennom podjome v Rosszii v szvjazi sz balkanszkimi szobitijijam 1875—1878 gg. Ucson. zap. Sujszk. gosz. ped. insztituta. Sujszkij, 1960. Vip. IX. 82—83. o.

¹³ Akszakov, I. Sz.: Szlavjanszkij voprosz 1860—1886. Moszkva, 1886. 228. o.

¹⁴ Akszakov, I. Sz.: Szocsinyenyija. Moszkva, 1886. t. 6. 233. o.

¹⁵ Jakovlev, N. N.: Ucsasztijje russzkogo naroda v osvobogityelnj borbe balkanszkij szlavjan v 1876—1878. gg. Avtoref. dissz. dokt. iszt. nauk. Moszkva, Insztitut szlavjanovegyenyija. 1964. 13. o.

¹⁶ Hítova, N. I.: O russzkj pomoscsi Csernogorii v period vosztocsnego krizisza 1875 — 1878. gg. (Razvityije kapitalizma i nacionalnije dvizsenyija v szlavjanszkij sztrana). Moszkva, 1970. 208—209. o.

ragadott és kiaknázott, mellyel úgy vélte, segíthet a szerbeknek, bosnyákoknak, és valamennyi harcoló szláv népnek.

„Az orosz társadalomban Napóleon 1812-es hadjárata óta egyetlen egyszer sem volt ilyen egyöntetű a lelkesedés, ilyen általános a hév”¹⁷ — írta a kor egyik ismert publicistája, A. N. Pipin a *Vesztnyik Jevropi* hasábjain. Ezt a kijelentést megerősíti J. Ristić is, aki csak szuperlatívuszokban nyilatkozik Oroszország ez irányú tevékenységéről, és egyenesen kijelenti, hogy olyan segítséget, mint amelyet Oroszország, és az orosz nép nyújtott a szerbeknek függetlenségükért folytatott küzdelmeik során, még nem ismert a történelem.¹⁸

Bármilyen sok fórum foglalkozott is azonban a szlávok ügyével, lehettek az egyéni reakciók erőteljesek és határozottak, a fő propagandaeszköz elsősorban a sajtó volt, melynek determináló szerepét kénytelenek voltak elismerni a kormánykörök, sőt maga II. Sándor is. Ez azért érdekes, mert Oroszország vitathatatlanul Európa egyik legkonzervatívabb állama volt, s mint ilyen, a sajtóval szemben nem mutatkozott különösebben megértőnek, de ez esetben tehetetlennek bizonyult vele szemben.

Erre utal a pszkovi kormányzáság rendőrfőnökének egyik jelentése hivatali felettesének, N. V. Mezencevnek, melyben így ír erről a jelenségről: „Augusztus közepétől szeptember végéig a Balkán keresztény lakosságnak megsegítésére irányuló agitáció tetőpontjára hágott a szinte mindennapos, gyújtó hangú újságcikkek következtében.”¹⁹

Ezt a hangulatot elsősorban a Moszkovszkije Vedomosztyi szította, melynek népes olvasótábora főként a moszkvai és a különböző kormányzásági közép- és kishivatalnokok köréből került ki. A nemzeti, illetve pánszláv érzelmeket tápláló középérték számára — a kortársak szerint — a Moszkovszkije Vedomosztyi olvasása „... legalább olyan fontos volt, mint hivatali kötelességének teljesítése”²⁰ — írja V. A. Tvardovszkaja, a kor ideológiai kérdéseivel foglalkozó egyik szovjet történész. Ez a lap merte július végén elsőként nyíltan kijelenteni, dacolva a hivatalos cári kurzus passzivitásával, hogy Oroszországnak mégis fegyveres erővel kell segítségére sietnie a függetlenségükért harcoló szláv népeknek, a három császár szövetségének ellenkező elvei ellenére is.²¹

„Az európai koncertet hamissá vált”²² — írta Katkov lapjában, de hozzátette, hogy ebben elsősorban Anglia és a vele szimpatizáló Ausztria-Magyarország a bűnös, és Oroszországnak nem szabad többé részt vennie a velük „közös előadásokon”, mert ezt „... sem méltósága, sem pedig tekintélye nem engedi meg”.²³ De nem csak Katkov orgánuma pengetett ilyen hűrokat, hanem a bolgár felkelés iránt annak idején szinte teljes közönyt tanúsító pétervári polgári lap, a *Golosz* is. Eleinte még megpróbált reális képet rajzolni a szerb hadsereg felkészületlenségéről, Oroszország előre látható problémáiról, de szinte teljes értetlenséget tapasztalt olvasói részéről, így hamarosan csatlakozott a többséghez, és egyre inkább szószólójává vált az aktívabb cselekvésnek. Közölte például a Moszkvai és Pétervári Szláv Bizottságok felhívásait,²⁴ sőt egyik cikkében odáig ment, hogy kijelentette: „Jelenleg a legfontosabb napi teendők a déli szlávok és a törökök között folyó harc támogatása.”²⁵ Ez a lap is — mint ahogy a moszkvai konzervatív körök vezető orgánuma, a Moszkovszkije Ve-

17 *Vesztnyik Jevropi*, 1876. №. 10. 80. o.

18 *Karaszev, V. G.*: i. m. 179. o.

19 *Oszvobozszenyije Bolgarii...* i. m. t. I. d. 330., 469. o.

20 *Tvardovszkaja, V. A.*: *Ideologija poreformennogo szamogyerzsavija*. Moszkva, 1979. 64. o.

21 Moszkovszkije Vedomosztyi, Moszkva, 1876. július 26.

22 Uo. 1876. augusztus 4.

23 Uo. 1876. augusztus 20.

24 *Golosz, Sz.-Petyerburg*, 1876. július 1., 1876. július 4.

25 Uo. 1876. július 4.

domosztvi — Anglia bűnéül róttá fel a Balkánon történeteket, és még a bolgár kérdésben kiéleződött angol parlamenti vitát is csak a cinizmus színjátékának minősítette, azon oknál fogva, hogy Disraeli válaszbeszédében „elkerülhetetlennek” nevezte a Bulgáriában zajló török bosszúhadjáratot.²⁶ Hogy Anglia presztízst rontsa, szinte napról napra közölt — igaz, más lapokból átvett — híreket a bulgáriai fejleményekről. Hangneme egyre izgatottabbá vált, amikor Szerbia katonai erőtlensége kiderült, és feltételezhető lett a török hasonlóan kegyetlen fellépése a vesztes Szerbiával szemben is. Július közepétől ez a hang egyben sürgetést is jelentett Oroszország kormánya számára, hogy tegyen valamit a várható véres következmények ellen.²⁷

A Golosznak ennek ellenére vitája támadt a sokkal radikálisabb programmal fellépő, szintén polgári háttérű Russzkij Mirrel és a Novoje Vremjával, s a vita eredménye súlyos vádak hangoztatása lett. A kialakult szópárbajt a közvélemény mélységesen elítélte. Féltette a dédelgetett szlávbarát eszme tisztaságát ettől a „háborúskodástól”, de kifejezésre jutott benne az a gondolat is, hogy felesleges tápot adni a külföldi ellenfeleknek az amúgy is eleven oroszellenes sajtórezonanciához.

Egyértelműen a Goloszt ítélték el a polémia miatt, és „... ezért a tanuló ifjúság körében, de főként a Sebész Akadémia hallgatói között van olyan szándék is — jegyzi meg egy jelentés —, hogy kollektív tiltakozásukat fejezzék ki a Golosz tevékenységével kapcsolatban.”²⁸ Pedig mi volt a bűne a Golosznak? Az, hogy elsőbbséget biztosított a diplomáciai tevékenységnek Oroszország várható háborúba lépésével szemben. A. D. Gradovszkij így fogalmazta meg ezt a programot egy alkalommal: „Oroszország egyetlen dolgot követel: energikus európai pressziót azzal a céllal, hogy véget vessenek Törökország minősíthetetlen dühöngésének, és hogy rákényszerítsék, adja meg a keresztényeknek mindazokat a jogokat, melyek nélkül nem élhet egyetlen ember sem. Ezek a mi hatalmas népünk és kormányunk elképzelései”.²⁹ Ha ez nem történik meg — fenyegetőzött a Golosz —, Oroszország kénytelen lesz erővel érvényesíteni elképzelését. Károsnak és szerfölött kínosnak ítélte a további halogatást. A Golosz „hazafiatlansága” tehát abban nyilvánult meg, hogy Európa felé irányult fenyegető hangja, míg egyik ellenfele, a Novoje Vremja pl. kifejezetten az orosz kormánynak címezte hasonló jellegű kijelentéseit. „A késlekedés — írta Szuvorin nevezetes orgánuma — a Balkán-félsziget valamennyi szláv népének teljes megsemmisüléséhez vezethet.”³⁰

A Novoje Vremja magatartásáról viszont a következőket olvashatjuk egy Szuvorin megfigyelésével foglalkozó cári ügynök jelentésében: „A Novoje Vremja harcias hangja, mely felkorbácsolja a szenvedélyeket, olyan mértékben hathat a közvéleményre, hogy az egyértelműen a háború követelése mellett fog fellépni. Ebben a tekintetben a Novoje Vremja már jelentékeny sikereket könyvelhet el.”³¹

Hasonló hangnemben reagált a helyzetre a konzervatív Petyerburgszkaja Gazeta is, mely első tudósításától kezdve híve volt a szerbek és montenegróiak háborújának, de eleinte igen óvatosan nyilatkozott Oroszország lehetséges alternatíváiról. „Nincs ma olyan igaz orosz ember, aki ne érezne együtt a szlávokkal... Magától értetődik azonban, hogy jelenleg csak a társadalom együtt-

²⁶ Uo. 1876. július 5.

²⁷ Uo. 1876. július 15., 1876. július 16. stb.

²⁸ Centralnij Goszudarsztvennij Archiv Oktyabrszkij Revoljucij Szovjetszkogo Szozjuza. (a továbbiakban — CGAOR SzSzsZR) f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2049. 1.: 24.

²⁹ Golosz, Sz.-Petyerburg, 1876. július 30.

³⁰ Novoje Vremja. Sz.-Petyerburg, 1876. augusztus 23.

³¹ CGAOR SzSzsZR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany №. 2049. 1.: 22.

érzésére gondolunk, és nem elemezzük az orosz hivatalos politika viszonyát a szerb—török problémához.”³² Inkább tehát az európai államok állásfoglalását vette fontolóra, de ebben közvetve Oroszország szerepe is mérlegre került. Egyik cikke többek között megállapította, hogy „... Szerbia részvétele igen hasznos lehet a szláv ügy számára, ha Ausztria hajlandó megőrizni semlegességét.”³³ Ennek feltétele viszont Oroszország be nem avatkozása, ami egyre lehetetlenebbnek tűnt a szláv nagyhatalom presztizsvesztesége nélkül.

„Minden együttérzésünk mellett — írta a lap —, mellyel a szerb nép hazafias és hősie mozgalmit támogatjuk, nem tagadhatjuk le azt a szomorú igazságot, hogy Szerbia Oroszországot szembe állította azzal a sorsdöntő kérdéssel: mit tegyünk a keleti kérdés újabb fejleményeivel kapcsolatban?”³⁴ Egyelőre azonban megelégedett azzal, hogy csatlakozott az Oroszország balkáni érdekeltségeit hangsúlyozók táborához, bár elképzelései kissé naivan hatottak: „Kereskedelmi szempontból Konstantinápolynak számunkra nincs olyan jelentősége, mint hadászati szempontból — írta. — Sőt, ... hadászati érdekeink azt tennék kívánatossá, hogy legyen lehetetlen mindenféle hadiflotta számára a Fekete-tengerre való bejutás, hiszen akkor nem lenne szükségünk arra, hogy felfegyverezzük a tenger partján levő támaszpontjainkat ... De mint főváros sem alkalmas Oroszországnak, mert legalább a fél Balkánt hozzá kellene csatolni ahhoz, hogy izolált helyzete megszűnjön.”³⁵

A lap ezzel egyidejűleg rendkívül élesen támadott a Golosz mellett másik két polgári orgánomot, a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztijt és a Birzsevjije Vedomosztijt is, a szláv kérdéssel kapcsolatos sajátos véleményük miatt.³⁶

A Golosról, melynek álláspontja fokozatosan változott, már esett szó. A Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztiji azonban még július közepén is következetesen ragaszkodott a békés rendezés elvéhez, és lelkesen üdvözölte a reichstadi találkozót, melyen a lap szavait idézve „... mindkét fél részéről őszinte erőfeszítéseket tesznek az összeütközés elkerülésére.”³⁷ Azt a lap sem tekintette problémának, hogy az „őszinte erőfeszítésnek” mozgó rugója a világosan megfogalmazott területszerzési igény volt mindkét tárgyaló fél részéről. Ugyanakkor lelkesen számolt be arról is, hogy a szerbek a háború bizonyos szakaszaiban sikereket értek el, melyek ugyan nem vezettek el a remélt győzelemhez, de ennek ellenére nem agított Oroszország beavatkozása mellett. „A törököt a szláv népek páni félelembe kergették — írja kissé eltúlozva a dolgot a lap —, és meggyőzték Európát arról, hogy azok az emberek, akik mindent feláldoztak a szabadság oltárán, nem maradhatnak tovább a muzulmánok rabjai.”³⁸ Ezeket a lelkes hangú tudósításokat minden valószínűség szerint egy P. Monteverde nevű, Csernyajev szerb seregében szolgáló nyugalmazott orosz ezredes szállította a helyszínről a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztijnak és a Russzkij Mirnek is.³⁹ A szerkesztőség cikkei ugyanakkor nem győzték hangsúlyozni, hogy „Európa hisz még a békés megoldás lehetőségében a jelenlegi bonyodalmak ellenére is, de ezzel egyidejűleg készül a háborúra is.”⁴⁰ A Petyerburgszkaja Gazetának azzal a már idézett gondolatával is egyetértett, hogy „... a jelenlegi komplikációk előidézésében Anglia a bűnös. Ha ő nem utasítja el a berlini

32 Petyerburgszkaja Gazeta, Sz.-Petyerburg, 1876. július 17.

33 Uo. 1876. július 18.

34 Uo. 1876. július 22.

35 Uo. 1876. június 25.

36 Uo. 1876. június 20., 1876. június 22. stb.

37 Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztiji. Sz.-Petyerburg, 1876. június 27., július 29.

38 Uo. 1876. június 28., július 10.

39 CGAOR. SzSzsZR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 1825. 1.: 34.

40 Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztiji, Sz.-Petyerburg, 1876. június 28., 1876. július 10.

memorandumhoz való csatlakozást, akkor ez a helyzet nem állt volna elő”⁴¹ — írta a lap. A Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi álláspontja tehát csak abban tért el a Petyerburgszkaja Gazetától, hogy július közepén még mindig bízott a békés, kompromisszumos megoldás lehetőségében. Ez utóbbi pedig makacsul állította, hogy „... kétséges, miszerint Ausztria felhagyna tradicionális politikájával. Sokkal inkább várható az, hogy valamilyen közvetett megoldáshoz fog folyamodni, mivel a megállapodást mindenáron meg akarja majd kezdeni.”⁴²

A burzsoá és nemesi lapok viszonya a szerbek és montenegróiak török ellen vívott harcához tehát elvileg azonos volt, ha a gyakorlati megoldások megítélésében mutatkoztak is eltérések, és ebből fakadó viták közöttük. Ugyanez a kettősség jellemezte a demokratikus sajtóorgánumok egymáshoz és a szláv kérdéshez való viszonyát is. Az erősödő tömegmozgalom hatására és idején azonban bizonyos változás figyelhető meg a demokraták ismert lapjainál is. P. L. Lavrov, a Vperjod című kiadvány szerkesztője, kezdettől fogva úgy vélte, hogy a szláv kérdés előtérbe kerülése elvonja a figyelmet Oroszország súlyos belső problémáiról, ezért ő maga lapja hasábjain szinte alig foglalkozott a kérdéssel. Számára a zömében szocialista érzelmű, Szerbiába vonuló önkéntesek „... olyan rabok, akik megrészegülnek mások szabadságvágyának hallatára is, és készek beállni a garibaldisták, kommünárok vagy szlávok közé, csak azért, hogy részt vehessenek valami olyasmiben, ami hasonlít a történelemre, s melyben otthon nem lehet részük.”⁴³

N. K. Mihajlovszkij az Otyecsesztvennije Zapiszki szerkesztője, aki kezdetben lelkesen nyilatkozott a balkáni eseményekről, immár részben revideálta régebbi nézeteit, és már ő is helytelenítette az önkéntesek Szerbiába vonulását. Nem a szlávok iránti forró lelkesedése hűlt ki, hanem a tények készítették bizonyos kérdésekben gondolkodásra. „Esküszöm önöknek — írja egy helyen —, jobban kívánom a szlávok szabadságát, és sokkal inkább tudatosan, mint azok a kedves és jóságos hölgyek, akik csoportosan járnak az állomásokat és vasúti kocsikat; erősebben és tudatosabban, mint sok rétor az újságoknál... A lelkesedés általános... Engem azonban izgat az a kérdés, hová tűnnek majd ezek az emberek, ha egyszer a történelem valamilyen formában véget vet a szláv—török problémának.”⁴⁴

Mihajlovszkij meglátta ennek a népi felbuzdulásnak a demokratikus mozgalomra káros hatását, tudta, hogy ez a lelkesedési hullám a kisebb ellenállás irányába taszítja az orosz társadalomban felgyülemlett forradalmi energiát, s végül olyan vitorla fogja majd be ennek a mozgalomnak a szelét, mely korántsem a megfelelő irányba viszi Oroszország hajóját. A szlávok nemes ügyéből így lesz majd tengerszorosok és balkáni érdekeltségek megszerzéséért vívott küzdelem — az orosz nép véráldozata árán. Mihajlovszkij tudta, hogy az orosz kormány nem fogja ezt a lehetőséget elszalasztani, mivel ez legalább két gondot vesz le majd a válláról: a balkáni probléma rendezését, és a belső forradalommal fenyegető helyzet megnyugtató megoldását. Ezért a narodnyik tábor két vezető orgánumának hangja szinte teljesen elhalkult a szláv testvériség eszméje hangos, kampányszerű kiteljesedésének e csaknem mindenkit magával ragadó áradatában.

⁴¹ Uo.

⁴² Petyerburgszkaja Gazeta, Sz.-Petyerburg, 1876. június 29.

⁴³ Vperjod, Sz.-Petyerburg. 1876. №. 42. 593—594. o.

⁴⁴ Otyecsesztvennije Zapiszki, Sz.-Petyerburg, 1876. t. IV. 288—289. o.

Egészen más okok miatt ugyan, de volt még egy periodika, a Vesztnyik Jevropi, mely nem a „divatos” hangnemben foglalkozott a szláv kérdéssel. A liberális értelmiség alkotmányos monarchiáért harcoló rétegeit maga köré tömörítő lap látta a paradoxont: Oroszország, az önkényuralom fellegvára akar riadót fűjni a török birodalom kis szláv népeinek alkotmányos jogaiért. Nem a szlávok harcának igazságában kételkedett, hanem Oroszország őszinte segítségnyújtási szándékában — tegyük hozzá: joggal. Jól látta, hogy Oroszország számára akár győztes, akár vesztes háborúról lenne szó, az az alkotmányos monarchia létrejöttét egyaránt késleltetné. Ezért viselkedtek továbbra is kimérten és megfontoltan a lap munkatársai, ha a háború lehetőségéről elkerülhetetlenül nyilatkozni kellett. „Nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget a manifestációknak — írta az újság —, és nem vagyunk hajlandók arra, hogy ezekből bármiféle következtetést levonjunk.”⁴⁵

M. M. Sztaszulevics — a pétervári egyetem volt professzorából lett laptulajdonos — orgánumának nyugodt hangneme októberben már a kormány mérsékelt ellenzékét jelentette, hiszen ekkorra a cár eldöntötte, hogy végső megoldásként a fegyveres beavatkozástól sem fog visszariadni. A Vesztnyik Jevropi állásfoglalása nem segítette sem a kormányt, sem az uralkodót döntése meghozatalában. „Teljesen a kormányra tartozik, hogy háborút akar-e, vagy békét”⁴⁶ — írta egy alkalommal az ismert mérsékelt liberális lap. Látta ugyan, hogy ebben az esetben a közvélemény nyomását nem lehet figyelmen kívül hagyni, de ő maga nem kívánt részt venni ennek a hatásnak a fokozásában. Ezért aztán közte és az ellenkező véletet képviselő Moszkovszkije Vedomosztjui között továbbra is fennállt az ellentét, hiszen Katkov, a reakciós moszkvai „sajtókirály”, nem egy alkalommal adott hangot annak a véleményének, mely szerint „Európa elvont fogalom... Európa egy eszme, nem pedig határozott, cselekvő erő... Törökországot sem Európa tudja felelősségre vonni, hanem egyik állama. S ha eljön a cselekvés ideje, melyik lehet ez az állam, ha nem Oroszország?”⁴⁷ — kérdezi nem kevés önbizalommal.

Október végén, a szerb hadsereg teljesen egyértelmű veresége után, Katkov is érzékelte, hogy a döntés elodázhatatlan, II. Sándor október végi beszéde után pedig, melyben a konstantinápolyi konferencia sikertelensége esetére kilátásba helyezte az önálló lépéseket, a Moszkovszkije Vedomosztjui kijelentette: „... sikerült végre kiszakadni a diplomácia bűvös köréből.”⁴⁸ A török fővárosban tartandó konferenciával kapcsolatban kezdettől fogva nem voltak illúziói, „... nem képes arra, hogy bármit is tegyen”⁴⁹ — állapította meg róla, s a látványos kudarcot ily módon teljesen törvénytörőnek tekintette.⁵⁰

A konstantinápolyi konferenciával valóban véget ért a keleti válság azon szakasza, melyben Oroszország szövetségeseivel együttesen kívánt fellépni a konfliktus békés rendezése érdekében. Ebben a periódusban a sajtó, mely — néhány ismert kivételtől eltekintve — az uralkodó osztály befolyása alatt állt, igen jelentős szerepet játszott az orosz társadalom politikai közgondolkodásának alakításában, illetve a politikai aktivitás megnyilvánulásainak közvetítésében, minden előzetes cenzúrázás, tilalom, megszorítás, figyelmeztetés, betiltás, elkobzás, stb. ellenére is.

Mégsem uniformizálhatjuk azonban az elképzeléseket, hiszen még a sajtó sem tudta teljesen átformálni az emberek egyéni élményeken alapuló érték-

45 Vesztnyik Jevropi, Sz.-Petyerburg, 1876. október, 800. o.

46 Uo. Szeptember, 1876. 351. o.

47 Moszkovszkije Vedomosztjui, Moszkva, 1876. szeptember 11.

48 Uo. 1876. november 2.

49 Uo. 1876. december 8.

50 Uo. 1877. január 4., 7., 8.

ítéletét. Erre érdekes példa N. Szvesnyikov ellentengernagynak P. I. Alandszkij-hoz, a kijevi egyetem egyetemes történeti tanszékének professzorához írott levele, amelyben — többek között — így nyilatkozott a mindenki által a szlávok, következésképpen Oroszország ellenségének is tekintett magyarságról: „Jártam Magyarországon, és el vagyok ragadtatva ellenségeinktől, akik a szláv ügynek is ellenségei, de rendkívül szimpatikusak. Igen nemesnek tartom állameszméjüket, lángoló szeretetüket a Magyar Állam iránt... Csodálatos hősök, nyílt, becsületes ellenség. Bár lehetnének majd egykor barátaik!”⁵¹

A magyarságra nézve rendkívül kedvező megállapítást ezután követi egy éles, Oroszországban meglehetősen szokatlan franciaellenes kirohanás, melynek oka, hogy Franciaország nem támogatta a szláv mozgalmakat. „A franciák egy söpredék. Engem még itthon csodálatba ejtett a pétervári franciák ellenséges magatartása a szlávokkal szemben, de miután jártam Párizsban, arra a következtetésre jutottam, hogy a franciánál unalmasabb, rutinosabb és pogányabb ember nincs a földön. Semmit nem értenek — de vajon mit is érthetnének a doktrinérek és rutinemberek?”⁵²

A franciákkal kapcsolatos megállapítása kissé túlzásnak hat, hiszen aki olvasta Victor Hugo híres pamfletjét, melyben kemény vádakkal illeti Európa kormányait a szláv kérdésben tanúsított közömbösségük miatt,⁵³ vagy Emile Girardin „Európa szégyenét”, a török birodalmat ostromozó kiadványát,⁵⁴ annak nem lehet ilyen egyértelműen negatív képe az egész francia társadalomról, mint a levélíró Szvesnyikovnak. Az általunk vizsgált közvélemény-problematikába azonban az ilyesfajta szélsőséges reakciók is beletartoznak. Egy dolog azonban a levél írójának koncepciójában is azonos az általános tendenciával: a szláv ügygel való szimpatizálása. Szélsőséges reakciója azonban felhívja rá a figyelmet, és a cár saját kezűleg írja a III. Ügyosztály cenzúrabizottsága által elé terjesztett levélrészletre: „Figyelni kell ezt az embert”.⁵⁵

Az adott időszak egyik jellemző vonása volt, hogy a helyzet viszonylagos áttekinthetatlensége miatt tág tere nyílt az egyéni kezdeményezéseknek is, és ez esetben nemcsak az önkéntesek ezreire, az adományokra vagy hasonló mozgulásokra gondolunk, hanem a politikai és főként a diplomáciai élet megélénkülésére, melynek egyik mozgatóereje N. P. Ignatyev volt, a konstantinápolyi orosz követ. Ő a balkáni események egyik központi alakja, akinek sajátos módszerei és extrém viselkedése előtt mind a kortársak, mind pedig az utókor kissé értetlenül áll, pedig elgondolásai sok esetben jóval megelőzték a hivatalos kurzus vonalát, amely, mire szinkronba került velük, már aktualitásukat veszítették.

Visszaemlékezéseiben elmondja, hogy a szerb háború kitörésekor igen nehézé vált a helyzete Konstantinápolyban, sőt, veszélyessé, (s ha a Szalonikiban meggyilkolt konzulokra gondolunk, meg kell állapítanunk, hogy nem túloz), mivel Csernyajev és az orosz önkéntesek megjelenése után a török kormány Oroszországot ellenségének tekintette annak ellenére, hogy az orosz kormány határozott tilalma ellenére utazott a tábornok 1876 júniusában Szerbiába.⁵⁶ „A helyzet tragikus volt”⁵⁷ — jegyezte fel lakonikus tömörséggel. A véleges megoldásra a lehetőségek közül ő kezdettől fogva a háborút javasolta. „Orosz-

51 CGAOR SzSzsZR f. №. 109. op. №. 4. jegy. hrany. №. 160. 1.: 1.

52 Uo.

53 V. Hugo: Pour la Serbie. Oeuvres Complètes. Actes et paroles depuis l'Exile, 1876—1881. Párizs, é. n.

54 E. Girardin: La honte de l'Europe. (Oroszul: Zsivarden, E.: Pozor Jevropi. Szankt-Petyerburg, 1887.)

55 CGAOR SzSzsZR f. №. 109. op. №. 4. jegy. hrany. №. 160. 1.: 1.

56 Ignatyev, N. P.: Zapiszki (a továbbiakban — Ignatyev). Közli az Isztorieszkij Vesztnyik, folytatásokban. 1914. №. 4. 55. o.

57 Uo. 56. o.

országnak vagy egyedül kell cselekednie, de határozottan, ... vagy meg kell egyeznie a többi állammal abban, hogy együttes hatással elérjük a vérontás azonnali megszüntetését, majd pedig a keresztények helyzetének tényleges rendezését Törökország részéről”⁵⁸ — írja.

Ő maga azonban addig is mindent elkövetett a diplomácia terén, hogy hozzájáruljon a megoldáshoz. Az ősz folyamán például sajátos módon igyekezett lord Salisbury, a konstantinápolyi konferencián Angliát képviselő konzervatív politikust megnyerni a török elleni együttes fellépés ügyének, s ehhez minden lehetséges eszközt igénybe vett. Visszaemlékezéseiben olvashatunk ezzel kapcsolatban egy érdekes epizódot, melynek röviden az a lényege, hogy Salisbury sokáig nem adott hitelt azoknak a híreknek, melyek a bolgárokkal szembeni kegyetlenkedéseket ecsetelték. Ignatyev felajánlotta, hogy konferencián nyújtandó támogatása ellenében bebizonyítja neki, hogy Konstantinápoly sikatörőiben keresztény nőket és gyerekeket árulnak rabszolgaként a cserkeszek és basibozukok jóvoltából a gátlástalan török kereskedők. Egy dagesztáni orosz ezredes segítségével az akciót siker koronázta, Salisbury — állítólag — kapott egy keresztény gyermeket a konstantinápolyi rabszolgapiacról és ez rendkívül megdöbbentette. S ha nem is ez volt elsődleges oka, de nagymértékben hozzájárult Salisbury más meggyőződésből eredő állásfoglalásához a konferencia egész ideje alatt, mellyel támogatta a közös irányvonalat.⁵⁹

Ignatyev e korszakbeli magatartására az is jellemző volt, hogy az angol diplomácia mellett egyéb lehetőségeket is számba vett, melyek segítségével lehettek Oroszországnak a fegyveres konfliktus esetén. „Állandóan azt hajtogattam — írja —, hogy a félmegoldások károsak Keleten, és csak a muzulmánok fanatizmusát szítják ... Oroszország nem vághat bele egyedül az azonnali katonai fenyegetés realizálásába a Portával szemben, mert ez egy teljesen haszontalan háborúba sodorna minket.”⁶⁰ A krími háború kísértete előtt tehát ő sem tudott menekülni, amikor felmerült az önálló cselekvés gondolata. Ugyanakkor azt is mérlegelte, hogy a háborúra Oroszország számára soha nem kínálkozik ennél megfelelőbb alkalom, és soha nem fogja a társadalom egésze ennél egyöntetűbben támogatni az önkényuralmi rendszer háborúját idegen földön. „Oroszország közvéleménye követeli — írja —, hogy mindaz, amit a szerbek eddig saját és orosz testvéreik vére árán megszereztek, maradjon az övék, s az utóbbi hónapokban a szerbek által hozott hatalmas áldozatok, melyeket honfitársaink támogatása tesz még értékesebbé, ne legyenek hiábavalók.”⁶¹

Ignatyev szavára a cári külpolitika teljhatalmú irányítója, Gorcsakov kancellár nem fordított különösebb figyelmet, az belevegyült az általános hangoskodás zajába, mely azonban egyre inkább eljutott a hivatalos politikát irányítók füléhez.

A Miniszterek Bizottságának elnöke, a konzervatív Valujev azonban úgy érezte, nem szabad komolyan foglalkozni vele. Ő sorscapásnak tekintette a háborúnak még a gondolatát is. Néhány nappal kitörése előtt ezeket a mondatokat jegyezte fel naplójába: „A keleti horizont nem tisztul. Úgy látszik, Anglia biztatására Törökország Szerbiára és Montenegróra készül csapást mérni. Ez közvetve csapás ránk is. Sikerült elérnünk.”⁶² Amikor pedig kitört a háború a Balkánon, így folytatta a megkezdett gondolatot: „Szerintem a körülmények

58 Uo. 61. o.

59 A történetet A. A. Basmakornak mondta el Ignatyev, aki mint lehetséges verziót közölte Ignatyev feljegyzéseihez kapcsolódó jegyzeteiben. Isztoriescszkij, Vesztnyik, 1914. №. 4. 55. o.

60 Ignatyev: 58. o.

61 Uo. 65. l.

62 Dnyevnyik P. A. Valujeva, minyisztra vnutrennyih gyei (1861—1876) v 2-h tomah. (a továbbiakban — Valujev) Moszkva, 1962. 2. t. 372. o., 1876. június 13.

lehetetlenné tették, hogy szerencsésen kijussunk a bajból. We are drifting... valószínűleg... into war. Mindenesetre úgy néz ki, hogy nem magunk megyünk, hanem belesodornak bennünket...⁶³

Az ő naplója tartalmaz néhány érdekes megjegyzést azzal kapcsolatban is, hogyan hatott ez a feszültség a cásra, és közvetlen környezetére. II. Sándor — és ezt sok egyéb feljegyzés is megerősíti, más forrásokból — „... sokkal sápadtabb, fáradtabb, és soványabb volt, mint eddig bármikor... Gorcsakov herceg pedig ezzel ellentétben olyan korát meghazudtolóan friss és magabiztos, mint eddig még soha.”⁶⁴ Ez utóbbi megjegyzést A. Je. Tyimasev belügyminiszter leveléből idézte naplójában. Neki magának a kancellárról egész más benyomásai voltak. Igaz, Tyimasev nyilvánosság előtt látta szerepelni Gorcsakovot, a cárról Pétervárra érkezésekor, Valujev pedig egy magánbeszélgetés után vetette papírra gondolatait: „Gorcsakov herceget először láttam szellemileg gyenge állapotban. A vele folytatott beszélgetés során az az érzésem támadt, hogy a herceg nem von határt a szavak és a tettek között, vagyis a szavakat a tettek ekvivalensének tekintti... Most vettem észre azt is, hogy Gorcsakov herceget rendkívüli módon foglalkoztatja az a kérdés, mit mond róla az a szlavofiloskodó társadalom, melyet ő azonosít Oroszországgal.”⁶⁵

Így már érthető, miért látja a két politikus, Tyimasev és Valujev ugyanazt a Gorcsakovot különbözőnek. Gorcsakovnak hiúsága nem engedi, hogy gyengének mutakozzon a nehéz helyzetben a „nép” előtt. II. Sándornak azonban nincs szüksége arra, hogy tettesse magát, az ő tekintélye nem szenvedhet csorbát attól, ha az emberek látják rajta, hogy szíven viseli országa sorsát. Egyébként nagyon érdekes momentumok kerültek felszínre ezekből a naplórészletekből. II. Sándor például, az abszolút uralkodó, a végső döntések meghozatala előtt szinte minden érdekeltet többször is megkérdezett, és mint látni fogjuk, még a közvélemény érvelése is lényeges volt számára. Külpolitikai elhatározásaiban azonban Gorcsakov kancellár szava volt a mérvadó, de ez bizonyos veszélyeket rejtett magában, mivel Gorcsakov idős kora ellenére még mindig minden szálát maga akart kézben tartani, és mindent egyedül kívánt elintézni. Valujev jól látta ennek a hátrányait az adott szituációban. „A kancellár és az uralkodó elképzelései közel sem azonosak — írja. — A kancellár néha üres frázisokkal csapja be az uralkodót. Egyiküknél sincsenek azonban határozott és világosan megfogalmazott tézisek. Az eredmény pedig nem más, mint az a sok ellentmondás, mely mindenkinek szemet szúr a cárról és a kancellár szavait hallgatva, vagy Ignatyev táviratait olvasva és cselekedeteit látva... Veszélyes játék.”⁶⁶

Valujevet tehát a szlávok sorsa nem tudta annyira meghatni, hogy Oroszország beavatkozását megsegítésük ürügyén indokoltnak vélte volna, és nem izgatták a várható gazdasági előnyök sem, melyeket az esetleg sikeres háború jelenthetett. „Aki úgy ismeri a helyzetünket, mint ahogy — szerencsétlenségemre — én ismerem, az egy pillanatig sem ingadozhat abban a meggyőződésben, hogy nem folytathatunk háborút. Esztelenség mindent kockára tenni, a szláv népeket pedig olyan tévhitben ringatni, hogy együtt tudunk működni velük — egyenesen bűn.”⁶⁷ Csernyajejjal szembeni ellenszenve szinte naplójának minden lapjáról árad, nem táplál különösebb illúziókat hadjáratával kapcsolatban. Egy alkalommal például megállapítja: „A háborús színterekről semmilyen határozott hír nincs. Csernyajej szerb hadjárata kezd humbuggá (sic!)

63 Uo. t. 2. 373. o., 1876. július 28. („Az ár... valószínűleg... a háborúba sodor minket.”)

64 Uo. t. 2. 373. o., 1876. július 2.

65 Uo. t. 2. 374. o., 1876. július 2.

66 Uo. t. 2. 374. o., 1876. július 2.

67 Uo.

válni.”⁶⁸ De a szerbek harcias magatartását is erősen hiányolja, lényegesen többet várt tőlük, ha már egyszer ők üzentek hadat. „Folyik a vér (bár a szerbek egyáltalán nem olyan lelkesedéssel mennek harcba, mint ahogy azt nálunk gondolják és remélték), és az európai kormányokra háruló felelősség egyre súlyosabb...”⁶⁹ Ezt a felelősséget nem veheti le róluk még az a lelkes társadalmi együttérzés sem a szlávok iránt, mely főként Oroszországban öltött eddig nem tapasztalt méreteket, s melyről Valujevnek igen lesújtó a véleménye. „Gyakorlatilag mindenütt csak hazugsággal és hazugsággal találja magát szemben az ember... Hull a vér, pusztulnak ennek a különböző indíttatású, becsvágyó, önimádó és felelőtlen játéknak a szerencsétlen áldozatai. Felháborító és rendkívül visszataszító dolognak tartom, hogy senki nem gondol rájuk, nem érez velük póz vagy személyes érdek nélkül. Szerbekről, montenegróiakról beszélnek, adományokat gyűjtenek, tépést csinálnak, szidják a törököt, Angliát, vagy Ausztriát — de mindenütt csak az látszik és hallatszik: MI, nem pedig az, hogy OK.”⁷⁰

Ez a megállapítása különösképpen rokon vonásokat mutat a demokratikus tábor gondolataival, bár ez felszíni jelenség, hiszen Valujev a szláv népek küzdelmét értelmetlen, céltalan vérontásnak minősíti, melynek kiváltó okai szerte csalóka ábrándok. Szánja őket, sikereket kíván harcukhoz, de minden különösebb meggyőződés, vagy lelkesedés nélkül, és Oroszországot elhatárolja a részvételtől. „Ma híreket kaptunk a montenegróiak tényleges sikereiről. Őt ágyú, háromszáz fogoly — akik között egy bizonyos Oszman pasa is van. Adjon az isten további sikereket nekik is és a szerbeknek is. Nekünk azonban tudnunk kell, hogy a törökökhöz semmi közünk, kizárólag az oroszok, és nem a szerbek vagy montenegróiak iránt vannak kötelezettségeink.”⁷¹ Ebben a meggyőződésében semmi nem tudja megingatni, még a mindenki által előre látott fordulat sem a hivatalos külpolitikai kurzusban. Szeptember 26-án ezt írja: „Tartózkodom a találgatásoktól. Csak egyet tudok, hogy sem világos gondolat, sem pedig erős kéz nyomát nem látom. Így hát legalább saját ügyeimet veszem kézbe.”⁷²

Október elején a tiltakozás hangját nála is felváltja a szelíd beletörődés, de semmiképp nem a helyeslés hangja. „A nép érzéseit többé-kevésbé mesterséges úton ugyan, de felszították. Sok ártatlan áldozatot hoztak a bolgárok. De most már nem lehet diplomáciai jegyzékekkel megelégedni.”⁷³ Ugyanakkor egyáltalán nem lelkesedik a gondolatért. Nem tudja más belátásra bírni II. Sándor október 30-i, a Kremlben elmondott beszéde sem, melyben a cár a moszkvai nemesség és a város képviselői előtt először jelentette ki hivatalosan, hogy Oroszország kész a legvégsőig elmenni Törökországgal szemben annak követelésében, hogy oldja meg keresztény alattvalói problémáit. „Ha ez nem történik meg — jelentette ki a cár —, és azt látom, hogy nem tudjuk megszerezni azokat a garanciákat, melyeket a Portának kellene biztosítania jogos követeléseink teljesítése érdekében, akkor feltett szándékom, hogy önállóan fogok cselekedni, és biztos vagyok benne, hogy ez esetben Oroszország válaszolni fog a felhívásomra.”⁷⁴ Ezek után Valujevet csak jólneveltsége tartja vissza attól, hogy valami felségsértőt ne írjon naplójába. Még így is közel kerül ahhoz, hogy olyasmit vessen papírra, amit nem szeretne maga sem. „Úgy érzem, hogy bolondok házába ke-

68 Uo. t. 2. 375. o., 1876. július 6.

69 Uo. t. 2. 376. o., 1876. július 9.

70 Uo. t. 2. 376. o., 1876. július 9.

71 Uo. t. 2. 377. o., 1876. július 18.

72 Uo. t. 2. 390. o., 1876. szeptember 23.

73 Uo. t. 2. 392. o., 1876. október 8.

74 *Tatyiszev, Sz. Sz.: Imperator Alekszandr II ... t. II. 310. o.*

rültem. Már alig olvasok újságot... És nem írok le semmit. Semmi mást, csak az esztelenség krónikáját.”⁷⁵ De ezt már nem részletezzük a továbbiakban. Eddig is csak azért idéztük Valujev gondolatait ilyen részletesen, mert a háborút ellenzők táborából ezt tartjuk a legkiforrottabb nemesi álláspontnak. Egy egész társadalmi réteg elképzelései jutnak kifejezésre naplójának lapjain, melynek szavai azonban már nem állíthatják meg a megindult lavinát.

Valujev megtehetette, hogy kitért a háború igenlése elől, hiszen a külügyek felelőssége nem nyomta a vállát, így az ország belső problémáira koncentrált, melyek objektív számbavétele valóban kétséssé tehetette a háború kimene- telét. Ugyanez a szemléletmód egy hadügyminiszter esetében azonban megengedhetetlen volt, s valószínűleg pozíciójának elvesztését is eredményezte volna. Ez tehát az egyik oka annak, hogy D. A. Miljutyin már a bulgáriai események óta, melyekbe nem kívánt beleavatkozni, egyre inkább az aktív cselekvést sürgetők oldalára állt. Ezt a lépését számos külső és belső tényező motiválta. Ugyanakkor a fordulat nem látványos módon zajlott le nézeteiben, hanem fokozatosan érett, alakult az események nyomása alatt. A helyzet pikantériáját fokozta, hogy D. A. Miljutyin hadügyminiszter volt a cári kormány egyetlen mérsékelt liberális nézeteket valló tagja. Ismert politikai nézetei ellenére II. Sándor egyik legmegbízhatóbb tanácsadója, az orosz hadügyi reform végrehajtója is volt. Intelligens, széles látókörű politikus hírében állott, akinek tevékenysége a korabeli Európában — főként Németországban — rendkívüli érdeklődésre tartott számot.

Próbáljuk meg naplója segítségével nyomon követni azt a folyamatot, mely egyrészt demonstrálja egy hadügyminiszter állásfoglalásának változását, másrészt tartalmaz olyan általános igazságokat is, melyek annak a rétegnek a szemléletváltozására jellemzőek, amelyek fokozatosan jutott el a háború tagadásától annak igenléséig. Július 22-én naplójába a következőt jegyzi be: „Most már egyre inkább úgy néz ki, maga a cár sem biztos benne, hogy meg lehet őrizni az európai békét. A dologban az a legveszélyesebb, hogy minket is háborúba fognak sodorni akarataink ellenére. Ezt a lehetőséget sugallja Cserkasszkij herceg nyilatkozata is, aki úgy tesz, mintha a moszkvai közvéleményt képviselné. Pedig tulajdonképpen azért jött, hogy kipuhatolja, mi történik nálunk, a felsőbb állami vezetés körében.”⁷⁶

V. A. Cserkasszkij herceg mérsékelt liberális beállítottságú államférfi volt az adott időszakban, aki a „második főváros”, Moszkva politikai életében játszott jelentős szerepet. Miljutyin azonban egyre inkább úgy vélte, ha a közvélemény támogatása ilyen erőteljes, talán van lehetőség a sikeres beavatkozásra. Ezért aztán egyre jobban bosszantották azok a hírek, melyek a hadsereg készületlenségéről kaptak lábra. „Komor hangulatomnak nem kevésbé oka a személyes bosszúság, melyet a hozzám is eljutó, állandóan szállingózó hírek okoznak arról, hogy állítólag nem vagyunk felkészülve a háborúra, nincs se hadseregünk, se puskaporunk, se fegyverünk. Nem fér a fejembe, honnan eredhetnek ilyen hírek.”⁷⁷

Főként a Novoje Vremja terjesztette ezeket a híreket nagy előszeretettel, ezért Miljutyin eléggé haragudott is a lapra. Hogy megcáfolja a híreszteléseket, megbízta a Russzkij Invalid, a hadügyminisztérium orgánuma szerkesztőségét azzal, hogy szerezzen információkat a jelenlegi orosz katonai helyzetről (!), s

⁷⁵ Valujev, t. 2. 396. o., 1876. november 12.

⁷⁶ Dnyevnyik D. A. Miljutyina 1876—77. t. II. (a továbbiakban — *Miljutyin*) Moszkva, 1949. 60. o., 1876. július 22.

⁷⁷ Uo. 64. o., 1876. július 27.

hasonlítsa össze ezt az 1853-as viszonyokkal. „Utastítottam őket, hogy ezek után ajánlják fel az anyagot közlésre egy másik lapnak, például a Golosznak. Végére is kell valamit válaszolni a hazug, és politikai helyzetünkre kifejezetten hátrányosan ható híresztelésekre”⁷⁸ — írja naplójában. Ez a tény olyan szempontból figyelemre méltó, hogy a hadseregbe vonatkozó kérdések a „tiltott témák” között szerepeltek a sajtótörvény értelmében, s kevéssel később, novemberben, egy ágensi jelentés éppen arról számolt be, hogy a Novoje Vremja és a Birszevije Vedomosztyi ellen eljárás indult, mivel ezek a lapok „... megsértették annak a titkos körlevélnek az intézkedését, mely megtiltotta, hogy bármiféle hírt közöljenek a háborús előkészületekről, a katonaság mozgósításáról és felvonulásáról, stb...”⁷⁹ Egy másik hasonló jelentésben olvashatjuk az említett körlevélnek a lényegét is: „A jelenlegi politikai körülmények között — szögezi le a jelentés — (...) olyan intézkedések születnek, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy Oroszország hadi készülődése titokban maradjon. Ez év november 3-án ennek megfélemlen az előzetes cenzúra nélkül megjelenő lapok szerkesztőinek írásban kellett beleegyezniük, hogy semmiféle hírt nem publikálnak a hadseregirányítás intézkedéseivel, és különösképpen a hadsereg diszlokációjával és átcsoportosításával kapcsolatban.”⁸⁰

Igaz, Miljutyin előbb teszi ezt a lépést, de szokatlan, hogy éppen a sajtót használja fel a számára kellemetlen hírek megcáfolására, és hogy Oroszország „hadititkait” éppen ő hozza nyilvánosságra, nem sokkal a háború kitörése előtt. Ugyanez, a Miljutyin viselkedését jellemző kettősség figyelhető meg a hadsereg tisztjei körében is. Akik úgy gondolták, hogy cáfolniuk kell a szállongó híreket, készek voltak akár valódi hadititkok közlésére is. „Néhány tiszt — jelenti egy ügynök — a Főparancsnokságról és a hadseregirányítás más hivatalaiból javaslatot tett arra, hogy ellátja a lapokat olyan hírekkel, melyeket azok hivatalos úton nem tudnának megszerezni.”⁸¹ A tisztek másik csoportja és a hadsereg vezetése szemében pedig ugyanez árulásnak minősült, büntetendő cselekedetnek, sőt, ha még az is bebizonyosodott, hogy ugyanezt az ajánlatot a tisztek külföldi lapoknak is megtették — hazaárulásnak is tekinthették, mely a legsúlyosabb büntetést is maga után vonhatta. A tisztek azonban betartották a konspirációs szabályokat, kilitükre — tudomásunk szerint — nem derült fény.⁸²

Miljutyint, a hadügyminisztert, s a főtisztek egy csoportját tehát a közvélemény hangja inspirálta erre a szokatlan lépésre — és a bizonyítás vágya. Ez a jelenség eléggé nehezen illeszthető bele az orosz önkényuralmi rendszerről eddig ismert képbe. A közvélemény hatását ebben az időszakban még a feltétlen tekintélynek örvendő Gorcsakov kancellár is negatív előjellel érezte. „A közvélemény Oroszországban egyre hangosabban mondja ki elégedetlenségét diplomáciánk tétlensége láttán. A kancellár népszerűsége és dicsősége komoly veszélyben forog”⁸³ — írja naplójába Miljutyin. S ennek mintegy alátámasztására a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyiban a jól ismert liberális zsurnaliszta V. P. Burenin (ez esetben Nyina álnéven) egy ágensi jelentés szerint olyan cikket tett közzé, mely „... nem helyénvaló... gúnyolódást tartalmaz a konzervativizmusról és általában diplomáciánk jelenlegi módszereiről, különösen hangsúlyozva a keleti kérdés megoldásának sikertelen orosz kísérletét.”⁸⁴

78 Uo. 65. o., 1876. július 30.

79 CGAOR SzSzSzR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2. 188. 1876. november 26. 1.: 1.

80 Uo. №. 2049. 1.: 31.

81 Uo. 1.: 31.

82 Uo. 1.: 11.

83 Miljutyin, 65. o., 1876. július 30.

84 CGAOR SzSzSzR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2188. 1.: 1.

A Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztji „bűnébe” Miljutyin is beleesik, bár ő csak naplójában veti papírra ezeket a gondolatokat. „Az utóbbi napokban Varsóban, majd a Jaltába való utazás egész ideje alatt gyakran volt alkalmam együtt lenni Gorcsakov herceggel, hallgatni magyarázatait a diplomáciai konszta-
telliációkról a keleti kérdésben, olvasni a különböző helyekről érkező táviratokat, híreket. Ezekből a beszélgetésekből, mindabból, amit olvastam és láttam, azt a következtetést tudom csak levonni, hogy a jelenlegi helyzet egyáltalán nem sugallja diplomáciánk sikeres tevékenységének gondolatát.”⁸⁵

Miljutyin egyébként nem kedvelte különösebben a kancellárt, mivel politikai nézeteik eléggé távol állottak egymástól. A hadügyminiszter ismert mérsékelt liberális nézetei nem tették lehetővé a Gorcsakovval való közeli kapcsolatot, inkább hivatali teendőik közössége parancsolt tiszteletet bennük egymás iránt. De ahol lehetett, ott nem felejtették el, hogy megfricskásszák a másikat. Miljutyin egy alkalommal például ezt írja Gorcsakovról: „Azzal dicsekszik, hogy az ő diplomáciai táviratai egymaguk képesek megvédeni Oroszország érdekeit, hadsereg és pénzügyi támogatás nélkül. De alig kezd élesedni a diplomáciai levelezés tónusa, vagy csak megváltozni a hangneme, ugyanez a Gorcsakov herceg hangosan kezd kiabálni, hogy miért nem áll készenlétben állandóan a hadsereg olyan céllal, hogy amikor szüksége van rá, a segítségére siessen.”⁸⁶

Ez a kritikus helyzet hamarosan elő is állt, s a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztji kertetés nélkül szemére vetette a kancellárnak, hogy „... levelezése Európa kormányaival nem más, mint a jóllakott ember beszélgetése az éhes-sel”⁸⁷ — de ez a kijelentése az archívum cenzúraanyagát bővítette csak, nyilvánosság elé nem kerülhetett.

Miljutyin nem tette ki magát hasonló kellemetlenségeknek, igyekezett minden oldalról fedezni magát. A közvéleménynek egyre hangosabban ismételtette, hogy Oroszország felkészülten várja a háborút, ugyanezt II. Sándornak is több ízben előadta, de nem siettetett döntése meghozatalában, sőt, igyekezett visszatartani a túl korai beavatkozástól. Szeptemberben a cár egy heves ki-
robbanása után, amikor azzal fenyegetőzött, hogy azonnal aláírja a hadüzenetet, Miljutyin ezt jegyezte naplójába: „Ez a hirtelen sietség ebben a fontos kérdésben igen megijesztett engem... Igyekeztem helyzetünk minden előnyét ecsetelni, de azt is kifejtettem, hogy tengernyi ellenség vesz körül bennünket, és legalább Ausztria szándékát nem ártana ismerni...”⁸⁸

Még egy igen érdekes adalékot tartalmaz Miljutyin naplója 1876 őszére vonatkozóan. Szeptember végén ugyanis felkereste őt egy Porohovscsikov nevezetű moszkvai polgár, aki az ottani Szláv Bizottság tagja, a Szerbiába induló önkéntesek toborzásának egyik lelkes aktivistája volt, az orosz társadalom szlávbarát felbuzdulásának cselekvő részese. Előadta Miljutyinnak, hogy látogatásának oka a nép iránt érzett felelősségtudata, mely arra készíti, hogy nyíltan megmondja: a további határozatlanság a kormány tekintélyét alaposan meg fogja nyírni, lépjen tehát a kérdésben határozottan. Porohovscsikov ugyan-
ezzel a gondolattal felkereste Miljutyinon kívül Gorcsakovot, Ignatyevet, sőt, II. Sándort is! Miljutyin megdöbbenése határtalan. „Mikor volt az lehetséges, hogy egy kormánykörökben teljesen ismeretlen nevű személy felkeresse a kormány tagjait, netalán magát az uralkodót azzal a szándékkal, hogy az orosz nép követelésének hangot adjon, vagy tanácsokkal lássa el őket? De a mostani helyzetben — ez előre látható — a Porohovscsikovok frázisai és beszédei igen

85 *Miljutyin*, 73. o., 1876. augusztus 31.

86 Uo. 74. o., 1876. augusztus 31.

87 CGAOR. SzSzSzR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2188. 1.: 1.

88 *Miljutyin*, 77. o., 1876. szeptember 3.

nagy hatást válthatnak ki.”⁸⁹ És ezt a megállapítást az orosz kormány legliberálisabb szellemű minisztere jegyezte fel naplójában!

Ugyancsak furcsának tartotta, hogy II. Sándor nem akarta észrevenni, hogy a trónörökös (a későbbi III. Sándor) a legaktívabb tagja a „cselekvők” táborának. „Ilyen kétségesség mellett lehet-e bármiféle határozott tervet számonkérni?”⁹⁰ — teszi fel keserűen a kérdést.

Ugyanezt bizonyítja I. Sz. Akszakov, a szlavofil nézetéről ismert publicista egyik kijelentése is, aki a Moszkvai Szláv Bizottság elnökeként igen jól tudta, hogy a Bizottság anyagi helyzetének stabilitásához nagymértékben hozzájárultak azok a nagy volumenű adományok, melyeket — mivel nyíltan nem lehetett — ezúton bocsátottak Szerbia rendelkezésére az orosz kormánykörök. Pénz, fegyver (még ágyú is!) áramlott ezen az úton Szerbiába, s Akszakov lelkes kijelentése megalapozottnak tűnt: „A Szláv Bizottság háborút visel a Török Birodalom ellen!”⁹¹

Miljutyin úgy vélte, a kormányzat és az uralkodó ezen magatartásának kialakulásában igen nagy szerepet játszott Porohovcsikov „szószátyársága”, mely „... kétségtelenül nagy hatással volt a cárra”.⁹²

Ha ezt a hadügyminiszter, a racionálisan gondolkodó államférfi így látta, nekünk sincs okunk kételkedni abban, hogy a „nép” állásfoglalása ez esetben valóban befolyásolta II. Sándort döntései meghozatalában. Újra megkérte Miljutyint, mondja el véleményét a kialakult helyzetről, mivel „... ő már elvesztette a reményt a kollektív megoldást illetően — írta Miljutyin —, és sajnálatos veszi tudomásul az izolált cselekvés elkerülhetetlen tényét. En határozottan kijelentettem, hogy magam sem látom a további diplomáciai tárgyalások sikerét biztosítottak, és nyilvánvaló, hogy Anglia és Ausztria—Magyarország háborúba akar minket sodorni, egyedül ránk hárítva minden felelősséget. Fel kell, hogy készüljünk a háborúra, de addig még a diplomáciának vannak kötelességei: biztosítani kell, hogy a háború számunkra a legkedvezőbb feltételek között kezdődjön.”⁹³

Miljutyin tehát fokozatosan jutott el a háború igenléséig, és argumentumai többé-kevésbé jellemzőek a kormány szinte valamennyi, hasonló utat bejárt tagjának gondolkodásváltozására. Ugyanakkor naplója révén az abszolutizmus kulisszái mögé is betekinthetünk, és konstatálhatjuk, hogy korántsem volt olyan abszolút ez a hatalom, mint amilyennek külsőleg kinézett. Idézzünk fel ennek illusztrálására még egy visszaemlékezést Gorcsakov előadásában, egyetlen momentummal, a szerbek segélykérő táviratával kapcsolatban. A Russzkaja Sztarinában megjelent visszaemlékezésében mondja el a kancellár, hogy mihelyst megkapta a táviratot, azonnal továbbította a cárnak. Az uralkodó által egybehívott tanácskozáson mindenkinek állást kellett foglalnia. Gorcsakov utolsóként kívánt hozzászólni. „Mindenki, — még D. A. Miljutyin is — mély együttérzéssel nyilatkozott a szerb népet ért szerencsétlenségről, de egyikük sem — Miljutyin sem — javasolt határozott lépéseket testvéreink megsegítése érdekében. Én ekkor felálltam, és teljes határozottsággal kijelentettem, (...) hogy most nem a szavak és a sajnálkozás ideje van, hanem a tetteké. És elővettem a már előre megfogalmazott táviratot, mely konstantinápolyi követünk számára tartalmazott utasítást.”⁹⁴

Az orosz társadalom jelentős rétegei azonban inkább Miljutyin óvatosságá-

89 Uo., 83—84. o., 1876. szeptember 15.

90 Uo. 86. o., 1876. szeptember 23.

91 Voszpominanyija *Borisza Nyikolajevicsa Csicszerina*. Zemsztvo i Moszkovszkaja Duma. Moszkva, 1934. 78. o.

92 *Miljutyin*, 87. o. 1876. szeptember 23.

93 Uo. 88. o., 1876. szeptember 25.

94 *Russzkaja Sztarina*, 1883. október, 178—179. o.

hoz csatlakoznak és nem tanúsítanak ilyen egyértelmű határozottságot — sem akkor, sem később — a háború lehetőségét vagy hasznosságát illetően. A. V. Nyikityenko professzor, a belügyminisztérium volt tagja, a lelkes szlávpartii irodalmár például szeptemberben még maga sem tudja, mit mondjon. „Jobb kétségek között vergődni, határozatlanságot tanúsítani néhány magasabb szempontot képviselő kérdésben, mint ignorálni, vagy tagadni fontosságukat, jelentőségüket az emberiség szempontjából”⁹⁵ — írta. Október elején azonban már úgy látta, feltartóztathatatlanul sodródik Oroszország a háborúba, melynek kérdése — úgy tűnik — végleg eldőlt. „Aki most nálunk bármiről is véleményt akar alkotni, megbocsáthatatlan hibát követ el. Mindenütt pokoli a lárma, a kiabálás, a hangoskodás, mely minden értelmes hangot elnyom. Ez a mindent elnyomó terror egyik formája”⁹⁶ — jegyezte meg kiábrándultan A. V. Nyikityenko gondolataiban, akinek állásfoglalásai a boszniai felkelés idején még telve voltak lelkes szlavofil nézetekkel, elég komoly változást regisztrálhatunk.

De nemcsak az értelmiség és az uralkodó osztály egy része ment át ilyen pálforduláson. Kezdeti lelkesedés után, a tömegmozgalom fokozódásával, a papság egy jelentős része is retirált és a békét hirdetők oldalára állt, mivel félt az előre látható következményektől. Az archívum megőrizte számunkra a Russz-kije Vedomosztyi egy cenzúrázott cikk-részletét, melyben a lap kazányi tudósítója arról számol be, hogy „... az egyházmegyei előjáróság a polgári hatóság javaslatára körlevélben utasította a kazányi egyházmegyében a papságot, hogy ne tartson gyászszertartásokat a háborúban elesett szerb és orosz katonák emlékére, ne tegyen közzé adományozásra szóló felhívásokat a szlávok megsegítésére.”⁹⁷ Majd ugyanezen tudósítás nehezményezi azt, hogy a helyi hatóságok megnehezítik a Szerbiába készülő önkéntesek kiutazását azzal, hogy nem adnak számukra útlevelet, ezért kénytelenek Kazányból Moszkvába utazni, és a Szláv Bizottság közbenjárását kérni.⁹⁸

Milyen következtetések levonását teszik lehetővé a fentiekben elemzett tények? Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy Oroszországban a hetvenes években létezett közvélemény, olyan, mely nem feltétlenül egyezett a hivatalos politikai kurzussal, s ez a közvélemény teljesen legális formában hangot adhatott szavának. Ami azonban tovább finomítja a képet az, hogy ebbe az ellenzékbe nem csak a demokraták tartoztak bele, hanem a burzsoázia nagy részén kívül a hatalmon levő uralkodó osztály bizonyos rétegei is. Ezek együttes fellépése olyan hatást volt képes kiváltani, mely számottevően hozzájárult a dinasztikus orosz külpolitika irányának megváltozásához.

A szerbek válságosra forduló helyzete arra készítette az orosz közvéleményt, hogy a fegyveres harc kedvezőtlen kimenetelétől komolyan tartó uralkodót mégis megpróbálja rávenni az aktív politikára. Ebből a megmozdulásból nyilván kimaradtak mindazok, akik az adott időszakban Oroszország belső gondjainak megoldását tekintették a fő feladatnak. Ezek között első helyen kell említeni a demokrata értelmiséget, az alkotmányos monarchia híveinek táborát, és a legfelsőbb állami vezetés bizonyos rétegét, mely elsősorban az ország belügyeiért volt felelős.

A szerb—török háború kimenetele olyan helyzetbe hozta az orosz uralkodót, melyből csak egy út kínálkozott: megpróbálni a maga javára fordítani a kialakult helyzetet. Nyilvánvaló volt, hogy ilyen lelkes és erőteljes társadalmi tá-

95 Nyikityenko A. V.: Dnyevnyik v 3-h tomah. Moszkva, 1955—56. 3 tom. 396. o. 1876. szeptember 23.

96 Uo. 398. o., 1876. október 8.

97 CGAOR SzSzSzR f. №. 109. op. №. 4. jegy. hrany. №. 481 1.: 2.

98 Uo.

mogatásra nem számíthat akkor, ha egy katonai és diplomáciai szempontból esetleg alkalmasabb időpontra vár, s közben a lelkesedés alábbhagy. Pedig egy újabb orosz—török háborúhoz erre igen nagy szükség volt.

Az orosz közvélemény nagyobbik részének ezen állásfoglalása abból a szempontból is érdekes volt, hogy az akuttá vált belső problémákról időlegesen elvonta a figyelmet, s az óvatosság arra intette a cárt, hogy inkább ebben az irányban tegyen engedményeket, semmint hogy újra a belső gondok megoldásába kelljen elmélyednie, hiszen azok rendezésére még annyi esélye sem volt, mint egy esetleges sikeres háborúra akár egész Európa ellenében is.

A közvélemény hatása tehát kimutatható II. Sándor cár külpolitikai kurzusának alakulásában; korántsem vonjuk kétségbe, hogy végül is a cári akarat döntötte el a végleges lépéseket, de sok tényező utal arra, hogy számos kérdésben finomítani kell még a 19. század egyik európai nagyhatalmának belső működési mechanizmusáról kialakított eddigi — meglehetősen hézagos ismereteken alapuló — elképzeléseinket. Különösen hangsúlyozni kell II. Sándor érájának viszonylag felszabadultabb légkörét, mely I. Miklós és III. Sándor despotikus és korlátolt módszerei és szemléletmódja között még európai mércével mérve is konszolidált időszakot jelent, melyben a cár meghallja a közvélemény hangját, és döntései meghozatalában ez a vélemény nagymértékben befolyásolja, mivel bízik a tettekben megnyilvánuló támogatásban is.

Ez a koncepció meghozta ugyan a kívánt katonai sikert az 1877—1878-as orosz—török háborúban, de ahhoz már kevésnek bizonyult, hogy annak diplomáciai következményeit is saját javára fordíthassa. A berlini kongresszus után újra áthidalhatatlan szakadék tátongott az elkeseredett közvélemény, s a legalább annyira elkeseredett orosz uralkodó között, akinek újra szembe kellett néznie az ország addig mellőzött belső kérdéseivel.

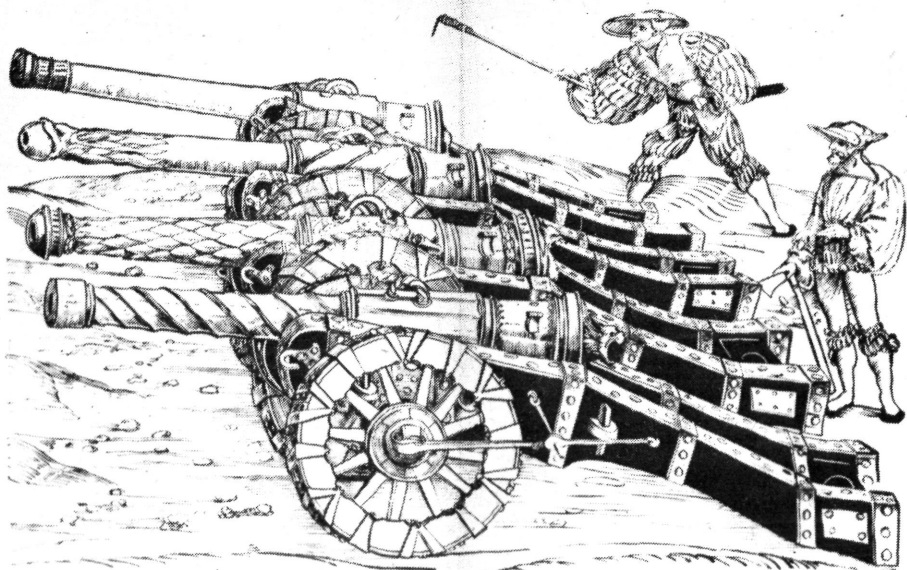
ADALÉKOK A TÖRÖKKORI MAGYAR TŰZÉRSÉG KATEGÓRIA- ÉS TÍPUSPROBLÉMÁIHOZ

A törökellenes harcokban a haditechnika fejlődésével egyre nagyobb szerep jutott a tüzérség eszközeinek, elsősorban természetesen a várak védelmében, de a nyílt ütközetekben is. E tüzérségi eszközök osztályozása és kategóriákba sorolása igen nagy nehézségekbe ütközik. Történetírók sora kísérelte meg az egyes típusok elhatárolását, azonban ahány szerző, annyi vélemény. A probléma gyökerét talán abban lehet keresni, hogy maga a kor sem mindig tudott eligazodni a tűzfegyverek sokféleségén, amely adódott nemcsak az egységesítés hiányából — az ilyen irányú kísérletek rendszerint csődöt mondtak —, de a korabeli gyártási technológia korlátaiból is. Azonban az egyes várak tüzérségi erőinek megállapításához, a váraknak a törökellenes harcokban elfoglalt fontos helye folytán, szükséges a tűzfegyverek valamiféle rendszerezése, a források és az eddigi irodalom alapján.*

* A dolgozat és a Mellékletek jegyzetapparátusában feldolgozott irodalom:

Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. I—II. Budapest, 1895. (a továbbiakban — *Bárczay*, 1895.); *Boheim, Wendelin*: Handbuch der Waffenkunde. Seemann, Leipzig, 1890. (*Boheim*, 1890.); *Czuberka Alfréd*: Kuruc-kori fegyverek. Budapest, 1906. (*Czuberka*, 1906.); *Demkó Kálmán*: Magyarország hadi ereje a XVI. században. HK 1916, 1917. (*Demkó*, HK 1916.); *Demmin, August*: Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Eine Encyclopädie der Waffenkunde. Gera-Untermhaus, 1891 (*Demmin*, 1891.); *Dolleczek, Anton*: Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. (*Dolleczek*, 1887.); *Gottreich László*: A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig. HK 1960. (*Gottreich*, 1960.); *Illustrierte Geschichte der k.u.k. Österreichische Armee*. I—II. Wien-Amger, 1898—1900. (*Illustrierte Geschichte*, 1898.); *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon a kezdetől 1711-ig. HK 1926. 1927. 1928. (*Iványi*, HK 1926, 1927., 1928.); *Iványi Béla*: A magyar tüzérség fejlődésének vázlata a XV—XVI. században. Debrecen, 1916. (*Iványi*, 1916.); *Kálmár János*: Régi magyar fegyverek. Natura, Budapest, 1971. (*Kálmár*, 1971.); *Meynert, Hermann*: Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa. I—III. Wien, é. n. (*Meynert*, é. n.); *Nagy László*: Magyar fegyverek, 1630—1662. Temesvár, 1911. (*Nagy*, 1911.); *Rakovszky István*: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Sz. 1875. (*Rakovszky*, Sz. 1875.); *Szendrei János*: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításán. Budapest, 1896. (*Szendrei*, 1896.); *Szendrei János*: Váraink rendszere és felszerelése a XVI—XVII. században. HK 1888. (*Szendrei*, HK 1888.); *Takáts Sándor*: Magyar tüzés- és lövészszámok. Sz. 1908. (*Takáts*, Sz. 1908.); *Thallóczy Lajos*: Magyar ágyú a XVI. századból. A.É. 1880. (*Thallóczy*: A.É. 1880.)

Források a forrást közlő személyek betűrendjében: *Fehérpataky László*: Érsekújvár ágyúi 1685-ben. Sz. 1877. (*Fehérpataky*, Sz. 1877.); *Geöcze István*: Tüzérségi és hadiszer állomány Magyarországon 1577-ben. HK 1894. (*Geöcze*, HK 1894.); *Jurkovich Emil*: Harctéri tudósítás az esztergomi táborból 1594-ből. TT 1902. (*Jurkovich*, TT 1902.); *Kárfy Ödön*: Kassa város fegyvertárának összeírása. 1650. TT 1902. (*Kárfy*, TT 1902.); *Kárfy Ödön*: Kassa város tüzérségi felszerelése (1552, 1557). TT 1901. (*Kárfy*, TT 1901.); *Kárfy Ödön*: Eger 1690-iki tüzérsége, HK 1915. (*Kárfy*, HK 1915.); *Kemény Lajos*: Kassa fegyvertára a XVI. és XVII. században. TT 1890. (*Kemény*, TT 1890.); *Kemény Lajos*: A semptei vár felszerelése 1639-ben. TT 1905. (*Kemény*, TT 1905.); *Komáromy András*: Sempete és Galgóc hadifelszerelése 1622-ben. Sz. 1889. (*Komáromy*, Sz. 1889.); *Koncz József*: A huszti vár lövő számszámainak leltára. HK 1892. (*Koncz*, HK 1892.); *Lukinich Imre*: Huszt várának leltára 1667-ből. HK 1913. (*Lukinich*, HK 1913.); *Merényi Lajos*: Kassa tüzérségi felszerelése 1640-ben. HK 1916. (*Merényi*, HK 1916.); *Merényi Lajos*: A felső-magyarországi végházak munitiója 1661-ben. HK 1895. (*Merényi*, HK 1895.); *B. Radóvánszky Béla*: Huszt várának leltára. 1688. május 20. In: *B. Radóvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. k. Budapest, 1879. (*Radóvánszky*: 1879.); *Römer Flóris*: Azon ágyúk, mozsarak és vetágyúk inventárium, melyek Buda bevételé után 1686-ban az állásokon találtak. AK 1878. (*Römer*, AK 1878.); *Sebestyén József*: Magyaróvár felszerelése. HK 1922—23. (*Sebestyén*, HK 1922—23.); *Szabó Károly*: Az egri vár hadi szereinek és más számszámainak összeírása. 1562-ből. TT 1881. (*Szabó*, TT 1881.); *Szendrei János*: Az eszedi vár 1619-ben. HK 1890. (*Szendrei*, HK 1890.); *Szendrei János*: Tokaj várának hadifelszerelése 1649-ben. LAK 1888. (*Szendrei*, LAK 1888.); *Thallóczy Lajos*: A sárospataki cseikházban és bástyákon levő öreg ágyúk, taraczkok és egyéb hadakozó számszámoknak a ahhoz való eszközöknek inventárium. Anno 1642. die 26. novembris. TT 1879. (*Thallóczy*, TT 1879.); *Thaly Kálmán*: Régi ágyúnevek és föliratok. Sz. 1870. (*Thaly*,

Az elnevezések azonosítására Iványi Béla tett kísérletet nagy terjedelmű cikkében, munkája rendkívül alapos, hatalmas forrásapparátusra támaszkodik.¹ Sajnos, írása igen kevés technikai adatot tartalmaz. Hasznosnak bizonyult Takáts Sándor cikke, aki elsősorban a magyar gyártású lövegekkel foglalkozott.² Ezen kívül megemlíteném Demkó Kálmán és Szendrei János írásait.³ A modern irodalomból Kalmár János „Régi magyar fegyverek” c. könyvének vonatkozó részei érdemelnek figyelmet.⁴

A külföldi szakirodalomból az osztrák művek lényegesek számunkra, mivel ezek törökkori részei többször megemlékeznek a tüzérség magyarországi szerepéről, minthogy a korabeli magyar tüzérség szorosan kapcsolódott az osztrákhoz. Itt mindenekelőtt Anton Dollecsek és Hermann Meynert múlt századi nagyszerű munkáit kell kiemelni.⁵

Forrásként a korabeli várinventáriumok szolgálnak. Munkámban kizárólag a már nyomtatásban is közreadott, különböző szerzők által interpretált, vagy lefordított leltárakat használtam. Ezek kisebbbésztt forrásgyűjteményekben, nagyobbbésztt történelmi tárgyú folyóiratokban jelentek meg, s mintegy 5—600 ágyúról tartalmaznak adatokat.

Felhasználásuk legfőbb nehézsége abból adódik, hogy az egymástól eltérő — német, latin, vagy magyar — nyelven készült összeírások elnevezéseit szinte

Sz 1870.); *Thaly Kálmán*: Az egri vár ágyúi és löszerei. Sz 1872. (*Thaly*, Sz 1872.); *Thaly Kálmán*: Inventarium über die in den Schlos Mungacz sich befindende Pasteyen, Batterien, Stuckh, Mörscher, ... In: Késmárki Thököly Imre napló, leveleskönyvei és egyéb emlékeztes írásai. II. k. Közli: Thaly Kálmán. Budapest, 1873. Magyar Történelmi Emlékek II. o. Írók. 24. (*Thaly*, 1873.); *Thaly Kálmán*: Régi ágyúk a munkácsi várban. AK 1878. (*Thaly*, AK 1878.) *Thaly Kálmán*: A munkácsi fegyverek és löszerek lajstroma. 1704. TT 1884. (*Thaly*, TT 1884.); *Weiss*: Tudóstás Belgrád elfoglalásáról 1688-ban. TT 1895. (*Weiss*, TT 1895.).

Rövidítések: Jgyzék: AÉ = Archeológiai Értesítő; AK = Archeológiai Közlemények; HK = Hadtörténelmi Közlemények; LAK = Ludovica Académia Közleményei; Sz = Századok; TT = Történelmi Tár.

1 *Iványi*, HK 1927. 1—30. o.

2 *Takáts*, Sz 1908. 2. közl., 130—145. o.

3 *Demkó*, HK 1917, 186—218. o.; *Szendrei*, HK 1888. 617—631. o.

4 *Kalmár*, 1971. 160—171. o.

5 *Dollecsek*, 1887; *Meynert*, é. n.

lehetetlen *pontosan* megfeleltetni egymásnak. Hasonlóan megnehezíti helyzetünket, hogy a fordítások különbözőképpen értelmeznek azonos kifejezéseket.

Tekintsük át röviden, hogy a szakirodalom a magyar tüzérség szerkezeti technikai felépítését illetően milyen általános érvényű tételeket állított fel. Megállapították, hogy a legtöbb típust a németek különítik el, és a németek által felvett inventáriumok általában jóval pontosabbak és részletesebbek, mint a magyar, vagy latin nyelvűek, amelyek csak részben követik a német tipizálást.⁶ Ezen felül ez utóbbi jegyzékek készítői nem mindig voltak tüzérségi szakemberek, ezért az összeírások elnevezései, adatközlései sokhelyütt megbízhatatlanok, pontatlanok,⁷ s általában következtelenek is (ez megmutatkozik a sokféle és önkényes jelzőhasználatban).⁸ Az inventáriumokban leírt lövegek típusukat tekintve többé-kevésbé megfelelnek a német kategóriáknak, azonban az előbbi okok folytán elnevezéseik csak annyiban hasonlóak a németekéhez, hogy az ágyúknak hulló-, vagy madárnevet, esetleg tulajdonosa, öntetője nevét adták.⁹ Ezen felül ki kell emelni azt a tényt, hogy azonos nevű és típusú magyar és német lövegek között nagyságbeli eltérések mutatkoznak a németek javára.¹⁰ Természetesen nem lehet mindig megállapítani, hogy az egyes ágyúkat ki, mikor és hol öntötte, ha csak az inventárium nem közli ezt pontosan.

Bonyolítja a helyzetet, hogy az ágyúk technikai jellemzőinek közlése is következtelen, a mértékegységek bizonytalanok (bár a szakirodalom szerint nürnbergi mértékeket használtak).¹¹ A leggyakoribb az ágyú űrméretének fontban történő megadása, emellett esetenként a lövegcső súlya fordul elő. Míg az előbbi adat önmagában kevés a típus meghatározásához, a két jellemző együtt már lehetővé tesz bizonyos következtetéseket. Persze a golyó lehet kőből, vasból vagy ólomból, ami más-más csőfurat-átmérőt eredményez. Szükséges, bár ritkábban előforduló adat a lövegcső hossza, amelyet vagy kaliberhosszban, vagy rőfnyi (sing), vagy lábnyi hosszúságban adtak meg.¹²

*

A török korban a magyar tüzérség — követve a német tipizálást — három alapvető kategóriára oszlott. Mindenekelőtt elkülönítették az *ostromágyúkat* (Belagerungs-, oder Breschgeschützen), és a *tábori* vagy *mezei lövegeket* (Feldgeschützen). Általánosságban az előbbieket nagy űrméretű, nehéz cső, ennek megfelelően kis kaliberhossz, míg az utóbbiakat kisebb űrméretű, hosszú cső, nagy kaliberhossz és nagyobb hordtávolság jellemezte.¹³ A tüzgyorsaság is, a könnyebb kezelhetőség folytán, a tábori lövegeknél volt a nagyobb. Teljesen külön kezelik az ún. „vetágyúkat”, vagy „pattantyúkat” (Wurfgeschützen), ehhez a típushoz a *mozsarak* (Mörser, Pöller) tartoztak.¹⁴

Az *ostromágyúk* legnagyobb fajtáját a német kategorizálásban a *Mauerbrecher(in)* képviselte, amelynek ugyan nevében és típusában megfelelt a magyar faltörő ágyú (bombarda murifraga),¹⁵ azonban nagyságában annál kevésbé.

6 Iványi, HK 1927. 7—8. o.

7 Takáts, Sz 1908. 140. o.

8 Iványi, HK 1927. 15. o.

9 Takáts, Sz 1908. 141. o.

10 Uo. 142. o.

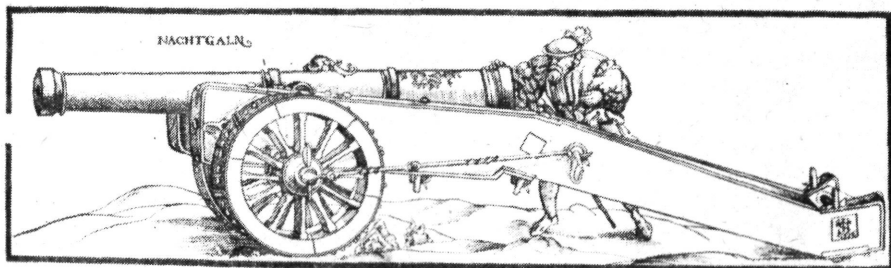
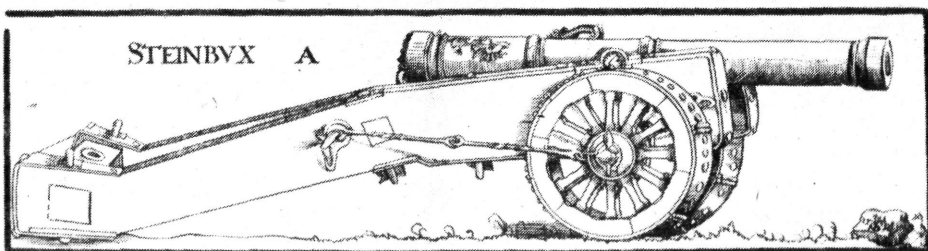
11 Dollezek, 1887. 88—89. o.; Meynert, é. n. I. k. 393—394. o. a szisztéma eredetét fejti ki. Kalmár, 1971. 171. o., valamint Iványi, HK 1927. 23—30. o. a szisztéma magyar vonatkozásait ismerteti részletesen.

12 A kaliberhossz azt jelenti, hogy az adott ágyú lövedéke hányszor fért bele a csőfuratba. Ebből azért származnak pontatlanságok, mert ez a hosszérték nem foglalja magába a porkamrát, és a cső hátsó falát. (A hosszértékre vonatkozólag l.: Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig.)

13 Dollezek, 1887. 106—107. o.

14 Uo. 84—87. o., 106—107. o.; Meynert, é. n., I. k. 390—393. o.

15 Iványi, HK 1927. 4. o.

Ugyanígy, a hasonlóan nagyméretű német *Karthaune*-nak¹⁶ is csak típusában felel meg a magyar öregágyú (bombarda magna),¹⁷ technikai jellemzőit tekintve viszont kisebb annál. Emellett azonban mindkét magyar elnevezés használatos a másik német lövegfajtára, sőt néha a kettő együtt, mint öreg faltörő. Ezért tehát nem tekinthető élesen elváló típusnak az ostromlövegek e két magyar fajtája. Az említettekén túl a források és a szakirodalom alapján a nehézágyúkhöz sorolható még a *Singerin* (énekes, cantatrix), illetve a *Nachtigall* (fülemüle) típus,¹⁸ amelyek neve egyéni lövegelnévadásokból alakult ki, s míg az előbbi a *Karthaune* egy kisebb változata, az utóbbi annál nagyobb méretű kategóriát képvisel. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezekből a lövegekből igen kevés volt (egy 1577-es országos felmérés 14 Carthaunet, és 21 Singerint sorol fel a megmaradt végvárakban),¹⁹ s ez körülményes előállításukból és magas áruból adódott. De ezek a tények magyarázzák azt is, hogy egy-egy nehézlőveg többször is előfordul az inventáriumok lapjain, azonosításukat „személyes” nevük, és adataik teszik lehetővé (l. a táblázatot).²⁰

Ezek után ismertetem a fent említett típusoknak a források és a szakirodalom által megadott technikai jellemzőit.

A magyar *öregágyú*, illetve *faltörő* löveg kaliberében nem mutat különösebb eltérést egymástól. Az előbbire 10–40 (kivételként egyhelyütt 65) fontot adnak meg a források (18 adat), az utóbbira 25–50 fontot (5 adat), míg az „öreg faltörő” név alatt említett lövegeknél 20–40 fontos (6 adat) értékekkel találkozunk.²¹ Az egyéb jellemzők ismerete hiányos, eltekintve az 1642-es pataki inventáriumtól, ahol a három 30 fontos öregágyú súlyát is megadják: 65 mázsza 56 font, lövegenként.²²

Vessük most össze ezeket a számokat az összeírásainkban német nevükön

16 A. év eredetére vonatkozólag l.: *Dollezek*, 1887. 85. o.

17 *Idényi*, HK 1927. 7. o.; *Meynert*, é. n. I. k. 390. o.

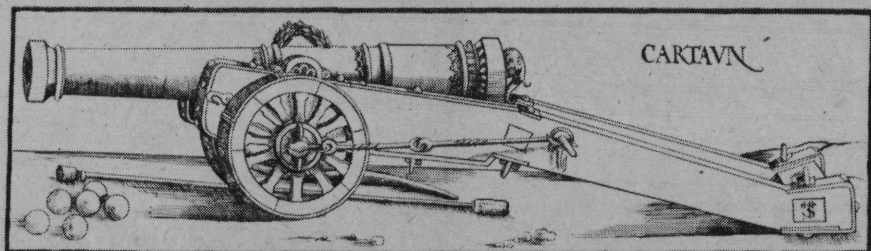
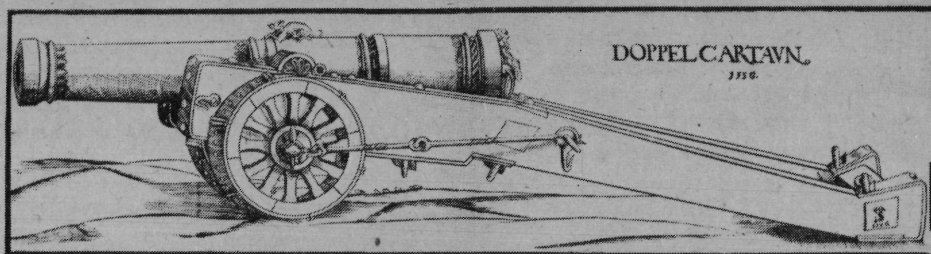
18 *Dollezek*, 1887. 85. o.; *Meynert*, é. n. I. k. 390–393. o.

19 *Geöcze*, HK 1894. 699–715. o.

20 L. pl. a kassai inventáriumokat (pontos adatok és hivatkozások a mellékletben).

21 Hivatkozások a mellékletben.

22 *Thallóczy*, TT 1879. 155., 168. o.

említett ostromlövegekkel. Magát a *Mauerbrechert* sehol sem leltem föl az általam feldolgozott inventáriumok lapjain, csak az Iványi által többször idézett szebeni jegyzék ír le két példányt ezen a néven.²³ Ezzel szemben a *Karthaune* elég gyakori. E típusnak több alváltozatát ismerjük. A legnagyobb ezek közül a szakirodalom alapján a *Doppel*(kettős)*karthaune*,²⁴ azonban ez sem szerepel az összeírásokban. A források legtöbbször egyszerűen *Karthaunét* írnak, csak néha említik meg, hogy egész-, háromnegyed-, vagy félkarthaunéről van-e szó.

A *Karthaune* pontosítás nélküli megnevezésénél — a technikai adatok tükrében — az „egész”, vagy „Ganze” jelző maradt el. Ilyen előfordulásai közül a kassai inventáriumokban szereplő darabokat emelném ki, mivel az összeírásokból valamennyi adatuk rekonstruálható, illetve a méretek többszöri azonos említése hitelessé teszi e közléseket. Az ismételt előforduló három löveg (Bauer-tancz, wildte Mann, Ochs) 40—38—38 fontos, 93—80—78 mázsás, 22,5—20—21-szeres kaliberhosszú (a továbbiakban — L) darabok.²⁵ Mindössze egyszer említik, de valamennyi jellemzője ismeretes az ugyancsak kassai illetőségű „Rébay” nevű *Karthaunénak* 1640-ből, amely 42 fontos vasgolyót lőtt, súlya 40 mázsa, kaliberhossza 20-szoros volt.²⁶

Ennyi adat azonban kevés az egész kategória mérethatárainak megállapításához, legyenek bár e méretek hitelesek, mivel a többi ismert példánynak csak a kalibere áll rendelkezésre, ezek harminchárom fonttól negyvennyolcig terjednek.²⁷ Mégis, a technikai határok rugalmas kezelésével talán elfogadható az a tétel, hogy ha a kassai lövegek ürmérete a többi *Karthaune* kaliberhatárai közé esik, feltehetően ugyanez érvényes lehet az egyéb technikai jellemzőkre is. (A tétel bizonyítása további kutatásokat tesz szükségessé.) Mindezek alapján azt mégis leszögezhetjük, hogy kaliberét tekintve a magyar öregágyú-kategória kisebb, mint az összeírásainkban szereplő *Karthaune*-típus.

A szakirodalom nem foglalkozik külön az öregágyúkkal, hanem az ostrom-

²³ Iványi, HK 1927. 6., 23. o.

²⁴ Dollezek, 1887. 91. o.; Kalmár, 1971. 169—171. o.

²⁵ Kassa 1640. évi inventárium: Merényi, HK 1916. 423. o.; Kassa 1650.: Kárfy, TT 1902. 453. o.; l. még Takáts, Sz 1908. 132., ill. Szendrői, HK 1888. 627. o.

²⁶ Merényi, HK 1916. 423. o.

²⁷ Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

lövegek általánosabb kategóriájában vizsgálja őket, amelyben leggyakrabban a Karthaunét ismertetik elsőként. Ezekben a művekben azonban rendszerint nem „től -ig” határokkal találkoztam, pedig ezt a korabeli gyártási technológia által okozott méretbeli szórás indokoltta tenné, hanem konkrét adatokkal. Ezzel nem tudok egyetérteni. A rövidség kedvéért táblázatba foglalom az (egész) Karthaune adatait:

— A források legkisebb értékei:	C: 33 font	m: 54 mázsa	L: 20
— A források legnagyobb értékei:	48 font	83 mázsa	22,5
— A források átlagértékei:	40 font	76 mázsa	21,2
(számítások általam — D. Gy.)			
— A Dolleczek véleménye: ²⁸	48 font	3020 kg (54 q)	18
— Kalmár J. véleménye: ²⁹	—	50 mázsa	18

Csak Eger 1687—88., illetve 1890. évi inventáriumuk említ *Dreiviertel*(három-negyed)-*karthaunét*.³⁰ Átmeneti típus lehetett, nagyobb darabjait feltehetően az egész Karthaunéhoz, a kisebbeket a feles Karthaunéhoz számolták. Az 1687—88-as összeírás két 38 fontosat említ, az 1690-es egy 36, és egy 34 fontosat, valamint a tönkrement lövegek közt két 40, és három 30 fontos darabot. Fenti állítást bizonyítja, hogy a 40 fontos példányok a korábbi inventáriumokban még „nagy karthaunként” szerepelnek, s a 30 fontosakat a feles Karthaunéhoz sorolták.³¹ A szakirodalom is mostohán bánt ezzel a típussal, kevés helyen fordul elő.³²

A Karthaune következő, már gyakorló változata a *Halbe*(feles)-*karthaune*, amelyet néhol Singerinként is emlegetnek. Megint a kassai inventáriumok szolgáltatnak pontosnak tekinthető adatokat, amikor pl. 1640-ben így írják le a típust: „Középső carthauna, avagy Szingerin nevű álgú, vet 26 fontot”; 1650-ben „Singerin oder halbe Cartaunen” néven fordul elő, s az inventárium szerint a két löveg „schiessen zugleich iede 25 Pfund eisen, wigt jede 48 Cent. Elln lang 5 1/8.”³³ Feles Karthaunék ezen kívül a már említett egri inventáriumokban fordulnak elő, de itt csak kaliberadatok olvashatók. Amint a háromnegyed Karthaune leírásánál már említettem, a két jegyzék ellentmond egymásnak az egyes lövegek megítélésében, ugyanis az 1687—88-as összeírás három-három 30, illetve 28 fontost, valamint egy 23 fontost ír le, az 1690-es mindössze egy 24 fontost.³⁴ Ezen felül 1690-ben Szendrőn egy-egy 28 és 24 fontos,³⁵ Kanizsán egy 32 fontos,³⁶ 1704-ben Szatmáron egy 24 fontos feles Karthaune található.³⁷ Megállapítható tehát, hogy a feles Karthaune űrmérete 30—20 font között mozgott. Ezt tulajdonképpen a szakirodalom is megerősíti, amely — mechanikusan felelve az egész Karthaune 48 fontos kaliberértékét — 24 fontos űrméretet ad meg.³⁸ Sajnos a többi jellemzőkre vonatkozólag ismét fel-

²⁸ Dolleczek, 1887. 91. o. A táblázatot Dolleczek *Diego Ufano*: Archeley c. művéből veszi át, de ír 25 fontos értéket is a típusra, no. 85. o.

²⁹ Kalmár, 1971. 169—171. o.; három adatot találtam nála: az egész Karthaunéra 48, ill. 30 font, a pusztai Karthaune név alatt 25 font értéket.

³⁰ *Thaly*, Sz 1872. 339. o.; *Kárrfy*, HK 1915. 417. o.

³¹ Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

³² Kalmár, 1971. 169. o.; az általa megadott kaliberérték 36 font.

³³ *Merényi*, HK 1916. 424. o.; *Kárrfy*, TT 1902. 453. o.

³⁴ L. a 30. jegyzetét.

³⁵ *Takáts*, Sz 1908. 142. o.

³⁶ *Thaly*, Sz 1870. 418. o.

³⁷ Uo.

³⁸ Dolleczek, 1887. 91. o.; Kalmár, 1971. 169. o.; viszont *Takáts*, Sz 1908. 142. o. szerint a típus 50 fontos kaliberű volt.

tételezésekre kell hagyatkoznunk, feltehetőleg ezek a kassai feles Karthaunék értékei körül mozoghattak.³⁹

A *Singerin*ről is van — Iványi Béla jóvoltából — egy pontos leírásunk, ugyanis ő említ 1584-ből egy Homonnay Miklósné által eladott 12 fontos, 45 mázsás, L 26-os példányt.⁴⁰ Ugyancsak Iványi ír le 1550-ből egy murányi illetőségű 30 fontos cantatrixet, vagyis *Singerint*.⁴¹ Két helyütt is említik, hogy „Gergely deák 1554-ben Egerre 20 fontos *Singerineket* (sex falconetas maiores Zyngeryn germanice dictas, jacentes globos 20 libros... stb.) kért...”⁴². Eme néhány adat alapján annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy nem lehet egyértelműen azonosítani a feles Karthaunét és a *Singerint*, hiszen, mint láttuk, „nagyobb falkonéta” néven is említik.

Érdekesen alakul a *Singerin* megítélése a szakirodalomban. A magyar szakírók közül Iványi elfogadja a *Singerin* és a feles Karthaune egyezését, és az egész Karthaunénál kisebb lövegfajtának tartja.⁴³ Ez utóbbi álláspont Kalmár táblázataiból is kitűnik.⁴⁴ Az osztrák szakmunkák azonban nem osztják ezt a véleményt. Dolleczek a *Singerint* (50 font) a *Nachtigall*al együtt a Karthaunénál (25 font) nehezebb kategóriába sorolja,⁴⁵ s a Meynert által idézett német források is többségükben ezen az állásponton vannak.⁴⁶ Úgy vélem, hazai viszonylatban inkább Iványi és Kalmár állításait kell elfogadnunk, s főképp a magyar források is ezt támasztják alá. A vélemények ilyen eltérése azonban bizonyítékként fogható fel a magyar, illetve német kategorizálású lövegek közti különbség igazolásánál. Azt természetesen minden szerző egyöntetűen állítja, hogy a *Singerin* az ostromlővegekhez tartozott.

Az ostromágyúk közül utoljára maradt a német *Nachtigall*, magyarul fülemüle. A típus német néven csak egy helyütt fordul elő az általam feldolgozott inventáriumokban („Bombardae noviter fusae, vna karthaum, altera *Nachthygal* appellatae.”⁴⁷ — kiemelés tőlem — D. Gy.), és Iványi említi még Mauerprecherként (50 font, 43 mázsa).⁴⁸ Érdekes, hogy a szakirodalom a mezei lövegek és az ostromágyúk kategóriájába is helyezi.⁴⁹ Véleményem szerint az elnevezés magyar használatában csak annyi hasonlóság volt, hogy általában nagyobb kaliberű típusokat neveztek így el. Tudomásunk van pl. arról, hogy Patakon 1642-ben volt egy Rákóczi György-féle 15 fontos és 50 mázsás,⁵⁰ Tokajban 1649-ben egy szintén Rákóczi által öntetett 21 fontos és 46 mázsás darab.⁵¹ Ezen kívül a huszti várban 1669-ben egy 30 fontos, 1674-ben egy 25 fontos, 1704-ben ismét egy 25 fontos példányt írtak össze,⁵² végül Füleken 1635-ben egy Bebek-féle 24 fontost,⁵³ Árván 1549-ben egy 28 fontost említenek.⁵⁴ Összességében a 20–30 fontos kaliberértékek alapján valóban az ostromágyúkhöz sorolandó a típus, de szerintem pl. a két Rákóczi-féle fülemüle-ágyú, súlyadataikat is figyelembe véve, inkább a Schlange kategóriába tartozik.

39 Dolleczek, 1887. 91. o.; adatai: L 19, csőhossz: 325 cm, súly 1500 kg (27 mázsa); Kalmár, 1971. 170–171. o. adatai: 22–24 font, L 20, súly: 36 mázsa.

40 Iványi, HK 1927. 26. o.

41 Uo. 25. o.

42 Uo. 8–9. o.; Takáts, Sz 1908. 142. o.

43 Uo. 7–9. o.

44 Kalmár, 1971. 170–171. o.

45 Dolleczek, 1887. 85. o.

46 Meynert, é. n. I. k. 391–392. o.

47 Kárfy, TT 1901. 126. o.

48 Iványi, HK 1927. 6. o.

49 Illustrierte Geschichte 1898. I. k. 407. o.; „Feld und Viertel Schlange”-nak mondja.

50 Thallóczy, TT 1872. 155. o.

51 Takáts, Sz 1908. 136. o.

52 Koncz, HK 1892. 134. o.; Takáts, Sz 1908. 142. o.; Thaly, Sz 1870. 419. o.

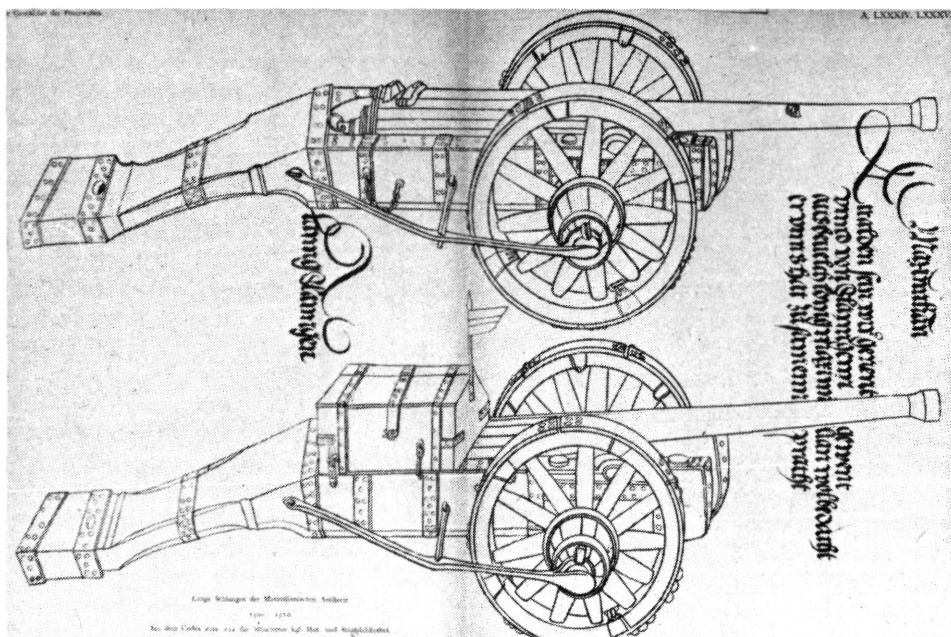
53 Takáts, Sz 1908. 133. o.

54 Uo. 142. o.

A magyar szakírók közül csak Iványi foglalkozott a típussal, ahogy azt az előbbieken már ismertettem. Dolleczek is a Karthaune elé helyezi a Nachtigallt, és 50 fontos kaliberűnek írja le.⁵⁵ A Meynert által idézett források általában a Singerinnel együtt említik,⁵⁶ és igen figyelemre méltó, hogy az egyik forrás a kettő közti különbséget is meghatározza: „Nachtigallen und Singerinnen sind ein Geschlecht, beide schiessen eine Kugel gleich gross und schwer, nur dass die Nachtigal etwa zwei Schuh länger als die Singerin ist.”⁵⁷

*

Második nagy kategóriánk a *mezei*, vagy *tábori lövegeké*. A német tipizálás ebbe a csoportba a Schlangét, a Falkont, a Falkonettet és a Scharffetindlt osztotta.⁵⁸ A szakirodalom szerint ez a kategória magába foglalta mind az ostromágyú-méretű Doppelschlangét, mind a szakállas puskáknál alig valamivel na-

gyobb Scharffetindlt, Schlängelint.⁵⁹ Ha viszont átvizsgáljuk hazai forrásainkat, láthatjuk, hogy ebbe a kategóriába nálunk mindenütt kizárólag a könnyebb, kisebb típusokat sorolták. Eszerint tehát a magyar mezei lövegek csoportja szűkebb, mint a hasonló német kategória. Ezekből a típusokból jóval többet találunk várainkban, mint az ostromlövegekből.⁶⁰ Ennek oka, hogy előállításuk nyilvánvalóan egyszerűbb, gyorsabb, és főleg olcsóbb volt, másrészt mozgékony-ságuk, könnyebb kezelhetőségük lehetővé tette a szükség szerinti gyors harcbevetést. Ez utóbbi jellemzőik folytán váltak alkalmassá a mezei harcokra.

⁵⁵ Dolleczek, 1887. 85. o.

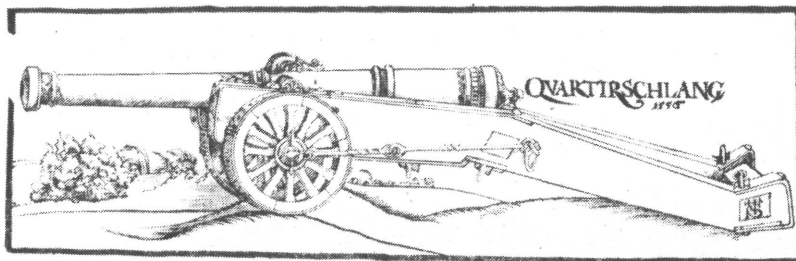
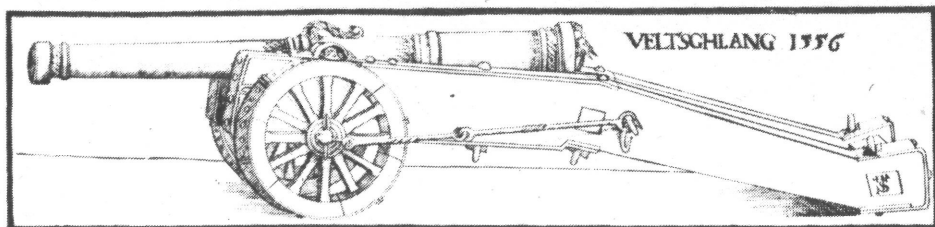
⁵⁶ Meynert, é. n. I. k. 391—392. o.

⁵⁷ Uo. 392. o.

⁵⁸ Iványi, HK 1927. 8. o.; Dolleczek, 1887. 86. o.

⁵⁹ Dolleczek, 1887. 91. o.

⁶⁰ L. az említett 1577-es összeírást (19. jegyzet).

A tábori ágyúk *magyar kategóriája* az ostromlövegekenél jóval problematikusabb. Egyrészt a csoportosítás több típust foglal magába, másrészt a rendelkezésünkre álló nagyobb számú adat nemhogy egyszerűsítene a besorolást, de szórása révén igen változatos képet mutat. Ezen felül e típusoknál, elsősorban a kisebbeknél, fokozottan érvényes a bevezetőben már említett önkényes, nehezen feloldható jelzőhasználat, s a pontatlan kategória-megnevezés. A német tipizálás a Schlange, Falkon, Falkonett, Scharffetindl fajtákkal összefoglalható, azonban a magyar lövegek az előbbi okok folytán, még technikai jellemzőik ismeretében is, csak sok bizonytalansággal sorolhatók be.

Váraink német nyelvű inventáriumai sokhelyütt használják a *Schlange* kategóriát, viszont magyar nyelvű összeírásaink — miután az általam feldolgozott inventáriumokban sehol sem szerepel — feltehetően jóval kevesebbszer a Schlangenak megfelelő „kígyó” elnevezést.⁶¹ Elvértve előfordul ugyan a sugárágyú, amely Iványi szerint azonos a csatakígyóval,⁶² de ez nem magyarázat erre a hiányra. Feltehetően igaza van Iványinak, amikor azt állítja, hogy ezeket a lövegeket a Falkonokhoz, ill. Falkonetekhez sorolták.⁶³ Itt viszont felmerül, hogy miért van átlagában egy nagyságrend különbség magyar viszonylatban a Falkon és Schlange típusok között.

Összeírásainkban gyakorta találkozunk a *tarackok* különböző változataival. A tarack törökkori és mai értelmezése meglehetősen eltérő. Valószínűleg rövid csövű, kiskaliberű típus volt, igen alkalmas a rohamozók elleni kartácstűzre.⁶⁴ Pontos német megfelelőjét nehéz lenne megállapítani, viszont véleményem szerint korántsem azonosítható a *Haubitz*-cal, mint ahogy ezt némely szakírók állítják.⁶⁵ Ennek bizonyítékát abban látom, hogy a technikai jellemzők alapján a Haubitz egy nagyságrenddel nagyobb típus, mint a tarack, másrészt a Haubitzról többhelyütt kiemelik, hogy „Schiess-Stein”, „Stein schiesente”, „kődobáló”, „közúdító”, vagyis — ezt a szakirodalom is egyértelműen állítja — ez a típus kizárólag kőlövedékekkel működött,⁶⁶ míg a tarack esetében sehol sem ta-

⁶¹ Iványi, HK 1927. 13—14. o.

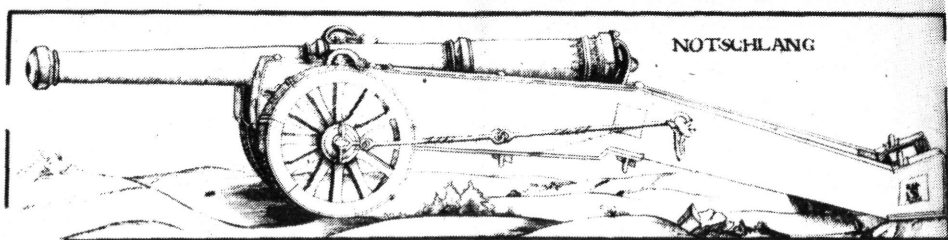
⁶² Uo.

⁶³ Uo. 8. o.

⁶⁴ Uo. 14—15. o.

⁶⁵ Uo. 14. o.; Kalmár, 1971. 160. o.

⁶⁶ Iványi, HK 1927. 17. o.; Dolleczek, 1887. 91., 107. o.

lálkozunk hasonló megszorítással. Ezzel szemben van néhány utalásunk, miszerint a Haubitzot *Cammer-Stückhln*ek is nevezték,⁶⁷ ennek a típusnak azonban kevés előfordulását ismerjük, így megítélése bizonytalan.

A tarackok és Schlangék kisebb fajtáit a német tipizálás *Scharffetindl*nek, a magyar siskának, forgó taracknak nevezte. A *Scharffetindl*, melynek elnevezése a latin „Serpentinel” torzult német változata,⁶⁸ és a siska igen kevésszer fordul elő, feltehetően beleolvadt a tarack kategóriájába.

A német csoportosítás a *Schlange* több alváltozatát különítette el. Ezek közül azonban — a mezei lövegek kategóriájának már említett eltérő magyar értelmezése folytán — csak a kisebb fajták fordulnak elő nálunk, úgymint dupla és egyszerű Nothschlange, Quartierschlange, Halbeschlange és Feldschlange.

A „*thopelte Nothschlange*” mindössze egyszer szerepel, mégpedig az 1711-es munkácsi jegyzékben, ahol egy Rákóczi György-féle 36 fontos példányról történik említés.⁶⁹ Ugyancsak egyszer vették leltárba a „*Holber Schlang*”-ot, Egerben 1558-ban, egy Perényi Péter-féle, Baba nevű 4 fontos darabot.⁷⁰ Ezek az adatok azonban önmagukban kevesek, értékelhetetlenek.

Az egyszerű *Nothschlange* — jelző nélkül — több helyütt megtalálható a német nyelvű leltárakban. Kalibere e források alapján 10–20 fontos értékben határozható meg, súlyára vonatkozólag viszont mindössze két adat van, 42–48 mázsa.⁷¹ Ez kevés a pontos meghatározáshoz, s a szakirodalom sem segít, mert csak Dollecsek ismerteti a típus valamennyi adatát: 18 font, 2500 kg (kb. 45 mázsa), L 40.⁷²

Kevesebb adat áll rendelkezésünkre a *Quartierschlange*ra vonatkozólag, amelyet *Viertelschlange*nek, negyedes kigyónak is mondtak.⁷³ Csak kaliberméreteket ismerünk, 11–14 fontos határok között.⁷⁴ Viszont az előzőekkel ellentétben a szakirodalom bővebben ismerteti a típust, bár a kategórián belül Dollecsek a *Quartierschlange*t a *Feldschlange*val említi együtt, a *Viertelschlange*t pedig *Falkonett*nek mondja (adatai: 12 font, 750 kg [kb. 13 mázsa], és L 24).⁷⁵ Kalmár szerint szintén 12 fontos, 12 mázsás, de L 40-es a típus.⁷⁶ Másutt is hasonló értékekkel találkozunk.

A *Feldschlange*ra mindössze négy adatunk van, Munkácson 1688-ban egy „*Ragozische Veldt-Schlange*, de Anno 1620” volt, egy 1 fontos példány,⁷⁷ 1711-

67 Iványi, HK 1927. 17. o.; Czuberka, 1906. 61. o.

68 Iványi, HK 1927. 12. o.

69 Thaly, AK 1878. 80. o.

70 Szendrői, HK 1888. 623. o.

71 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

72 Dollecsek, 1887. 86., 91. o.

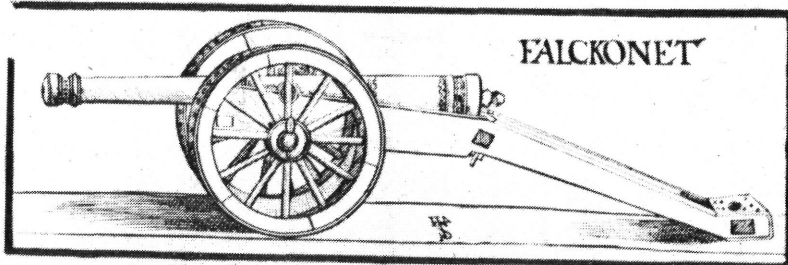
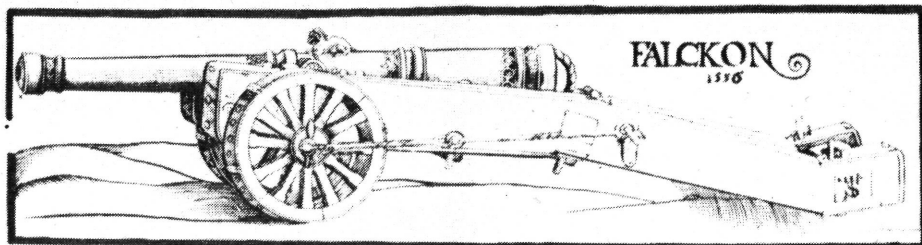
73 Demkó, HK 1917. 190. o.

74 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

75 Dollecsek, 1887. 91. o.

76 Kalmár, 1971. 169–171. o.

77 Thököly Naplói, II. k. 357. o.

ben két Rákóczi György-féle 10 fontos darab,⁷⁸ s végül Kanizsán 1690-ben egy Zrinyi Miklós által 1646-ban öntetett 3 fontos találatott.⁷⁹ Ebből csak annyi állapítható meg, hogy a Feldschlange főképp a kategória kisebb típusait foglalta magába, s ebből következően ezt a lövegfajtát nagy valószínűséggel a Falkonok és Falconettek csoportjában kell keresnünk. Természetesen a Schlange esetében is találkoztam azzal a jelenséggel, hogy a löveg-elnevezésből hiányzik a pontfosító jelző. Az 1711-es munkácsi jegyzék egy tucat ilyen löveget ír le, melyek közül egy 18 fontos (41 mázsa súlyú), egy 14 fontos (35 mázsa, 75 font), nyolc 10 fontos, és egy-egy 9, ill. 7 fontos volt, nagyobb részüket Rákóczi György öntette.⁸⁰ Szerintem ezeknél a lövegeknél nem lehet olyan egységes besorolást alkalmazni, mint azt hasonló esetben az (egész) Karthaunéknál tettük, hisz a 18 fontos példány akár Nothschlange is lehetne, a 7 fontos pedig inkább a Feldschlangékhoz tartozik.

A Schlange kategória eddigi darabjai nagyjából 7–20 fontos kaliberértékek közé tehetők. A *Falkon*, magyarul falkony (a latin falcoból, ami sólymot jelent), némi átfedéssel szorosan kapcsolódik hozzájuk. Kaliberét tekintve egységes képet mutat, zömében 5–9 fontos.⁸¹ Két kirívó példa azért itt is akadt: az 1661-es felső-magyarországi összeírás Kassán két 24 fontos darabot említ, valamint Eger 1690-es inventáriuma tartalmazza egy 27 fontos példány leírását.⁸² Szerintem ezek a besorolások pusztán hozzá nem értésből adódtak, mivel a kassai „falcone”-kat a 10 évvel korábbi német összeírás „Singerin oder halbe Cartauen” néven vette leltárba, az 1690-es egri „27 Pf Eüssen schüessendé falkhaune”-t pedig a két évvel előbbi felmérés írja fél-karthaunnak.⁸³ Egyéb adatok tekintetében is szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hiszen Kassa 1650-es inventáriuma pontos hosszadatokat, Munkács 1711. évi jegyzéke súlyméréteket, Tokaj 1649. évi összeírása pedig súly- és hosszadatokat hoz.⁸⁴ Ezek azt mutatják, hogy a Falkonok súlyértékei igen tág határok között mozognak:

78 *Thaly*, AK 1878. 62., 70. o.

79 *Thaly*, Sz 1870. 417. o.

80 *Thaly*, 1878. AK, 61., 63–65., 67., 70. o.

81 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

82 *Merényi*, HK 1895. 277. o.; *Kárrfy*, HK 1914. 423. o.

83 *Kárrfy*, TT 1902. 453. o.; *Thaly*, Sz 1872. 339. o.

84 *Kárrfy*, TT 1902. 453. o.; *Thaly*, AK 1878. 63–76. o.; *Szendrei*, LAK 1888. 616–618. o.

legkisebb adatunk egy 3 fontos esetében 8 mázsa, a legnagyobb, egy 8 fontos darabnál, 33 mázsa feletti súly.⁸⁵ Ebből az értékkülönbségből persze az is következik, hogy a típus megítélésekor a súlymérések nem jelentkeznek döntő szempontként. A falkonyok hosszát az idézett összeírások röfben (Elnlang) és singben adják meg, ezek alapján a típus hosszát 3 méternél többre becsülhetjük, sőt egyes esetekben az a 4 métert is meghaladta. A kaliberhossz így 40—50-szeresnek adódik.

A szakirodalomban is nagyjából hasonló értékekkel találkoztam.

Említenek összeírásaink „*Dupla Folkaun*”-t is, ezek azonban érthetetlen módon kisebbek az egész falkonyoknál.⁸⁶ Besorolásuk ezért bizonytalan, további adatok szükségesek.

A Falkon kisebb, könnyebb változata a *Falkonett*, magyarul falkanét, (latinul falconetum). Bár Iványi szerint a leggyakoribb magyarországi ágyútípus, inventáriumainkban keveset találtam belőlük. Lehetséges — erre a feltételezésre a méretbeli egyezések adnak alapot —, hogy a magyar összeírások inkább tarackoknak nevezték őket. A leltárba vett mintegy két tucatnyi példány alapján a típus a 16—18 latos kaliberűektől a 3 fontosokig terjed, súlyuk 5—6 mázsa, hosszuk 2,5—3,5 méter (L 47—48) között váltakozott.⁸⁷

A szakirodalom ebben az esetben is közelítőleg azonos méreteket ad meg a típusra. Mivel az osztrák szakmunkák adatai nagyjából megegyeznek a hazai forrásokban leírt falkony és falkanét ágyúkéival, megkockáztatnám azt a feltevést, hogy e két típus nem tért el olyan mértékben a korabeli hasonló német kategóriától, mint ahogy ezt a Karthaunéknál és Schlangéknál láttuk. Itt is van azonban egy problematikus pont, ugyanis leltáraink, magyar, latin, német nyelvűek egyaránt, beszélnek *dupla falkonétáról*. A szakirodalomban csak Iványi ír róluk.⁸⁸

Véleményem szerint magyar szempontból legérdekesebb típus a *tarack*. Nem csak azért, mert, mint említettem, nehéz megfelelő német kategóriához kapcsolni, hanem mert igen sokféle jelzöt kapott a különböző összeírásokban.⁸⁹ Iványi többet felsorol közülük, de egy-egy elnevezésből rögtön általánosít.⁹⁰ Ő is megállapítja, hogy előfordul a falkonéta és a tarack típusainak keveredése.⁹¹ Valóban, az értékek igazolják ezt, sőt lehetségesnek tartom azt is, hogy a falkonok kisebbjei közül is belekerült néhány darab ebbe a kategóriába. Maga a tarack nem bomlik jól elkülöníthető alfajokra, pusztán gyakori elnevezéseket lehet kiemelni, mint sebes tarack, forgó tarack, sima tarack. A sebes tarack Czuberka szerint gyorstüzelő típus lehetett,⁹² véleményem szerint ez az az al meggyorsítással érvényes, ha tűzgyorsaságát a nagyobb típusokéhoz viszonyítjuk. A forgó tarack megnevezést az inventáriumok több helyütt pontosítják, s eszerint egy forgó állványról tüzelő könnyű típust kell érteni ezalatt.⁹³ A siskák esetében is található erre vonatkozó utalások.⁹⁴

A technikai adatok szerint a tarack kalibere néhány lattól 5 fontig terjedt, bár pl. 1642-ben Patakon 7 fontos I. Ferdinánd-féle darabról esik említés.⁹⁵ Súlyadataik igen érdekesen alakulnak, ugyanis többségükben nehezebb darabok-

85 Merényi, HK 1895. 278. o. (Szendrő 1661); Szendrei, LAK 1888. 616. o. (Tokaj 1649).

86 Kassa 1640, Merényi, HK 1916. 424. o.

87 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

88 Iványi, HK 1927. 11. o.

89 Kárfy, TT 1902. 454. o.; Kemény, TT 1905. 154. o.

90 Iványi, HK 1927. 14—15. o.

91 Uo. 11—12. o.

92 Czuberka, 1906. 60. o.

93 Iványi, HK 1927. 15—16. o.; Czuberka, 1906. 60. o.

94 Uo.

95 Thallóczy, TT 1879. 157. o.

ról van szó, mint a falkonéta, sőt a falkon kisebb példányainál is súlyosabbak. A legkisebb az ugyancsak Patakon leltárba vett 1 fertályos 80 font súlyú „kis réz tarackz”, a legnagyobb az ugyanott található, már említett 7 fontos, 24 mázsás löveg.⁹⁶ Többségében azonban 3—4—5 mázsától 9—10—11-ig terjed súlyuk, az előbbieket átlag 0,5—1,5 fontosak, az utóbbiak 2—3 fontosak. (E súlyadatok az 1642-es pataki, és az 1649-es tokaji jegyzékből származnak.⁹⁷)

A következetlen kategorizálás folytán a kis tarackok, forgó tarackok, siskák, serpentinelek, Scharffetindlek talán felfoghatók azonos kategóriájúaknak is. Ezekről a típusokról, sajnos, nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre.

Német nyelvű jegyzékekben gyakran szerepel a *Stuckh*, vagy kicsinyítő képzős formában *Stückhl*ként. Thaly az 1687—88. évi egri leltár kiadásakor Veldt-Stuckh, ill. Stückhl formáját taracknak fordította,⁹⁸ bár a szó löveget, eredeti értelmében pedig pusztán darabot jelent. Ezt az azonosítást az adott esetben az 1—3 fontos kaliberadatok megengedik. Viszont az 1688. és 1711. évi munkácsi leltárak már 10 fontos példányokat is neveznek így, s az 1688-as belgrádi jegyzékben pedig valamennyi összeírt ágyút egyszerűen Stuckhnak mondanak.⁹⁹ Véleményem szerint a név esetleges fordítását az adott példányok technikai jellemzőinek összessége, valamint a szövegkörnyezet határozza meg.

Nem térnék ki külön a *mozsarakra*, hiszen ennek a típusnak nincsenek egymástól alapvetően eltérő alfajai. Közös jellemzőjük a rövid, rendszerint nagy öblű cső, a kivetett lövedék magas röppályája — ezért hívták vetágyúnak, vagy pattantyúnak — s az, hogy elsősorban a várostromok hatásos tűzfegyvere, akár az ostromlott vár falai mögé, akár az ostromlók sáncai mögé kellett lőni. Bombavetésre is használták (Feuermörser), ill. világító golyókat is lőttek belőlük. Méreteik igen változatosak, néhány fonttól akár a 100 font felettiekig.¹⁰⁰

Sokkal inkább figyelmet érdemel a tarackok kapcsán már említett *Haubitz*, amelynek nevét a német „Hauptbüchse” (főlöveg) szónak a szláv nyelvekben „Haufnice” alakúra torzult formájából származtatják.¹⁰¹ A Haubitzot működése folytán kőlövegnek, Steinbüchsennek is nevezték,¹⁰² az 1687—88., ill. 1690. évi egri, és az 1711-es munkácsi német nyelvű jegyzékek pedig Cammer-Stückhl, Kammer-Stuckh néven is leltárba veszik a típust.¹⁰³ Már szóltunk róla, hogy ezt a lövegfajtát a források kizárólag kőlövedékkel működőnek mondják, Iványi az említett 1711. évi munkácsi jegyzékre hivatkozva azzal tesz különbséget Haubitz és mozsár között, hogy az előbbi kőlövő (Stein schiesente), az utóbbi követő (Stein werffende) ágyú.¹⁰⁴ Használják azonban a Haubitzra vonatkozólag is „Stein verfende”, „kődobáló”, „kőzúdító”, „köveket vető”, „köveket hajtó” jelzőket, és Dolleczek is a vetágyúkhöz sorolja.¹⁰⁵

A Haubitzból viszonylag sokat találtam a különböző összeírásokban. Kaliberrük zömében 2—25 font között változik, de néhol 70 fontos darabokat is összeírtak. Az egyéb adatok tekintetében itt is hiányok vannak, amelyeket a feldolgozások sem töltöttek ki.

96 Uo. 160., 157. o.

97 *Thallóczy*, TT 1879. 154—160. o.; *Szendrei*, LAK 1888. 616—618. o.

98 *Thaly*, Sz 1872. 339—340. o.

99 *Thököly Napló*, II. k. 356—360. o.; *Weiss*, TT 1895. 56—57. o.

100 Magyar vonatkozásokat l.: *Iványi*, HK 1927. 17—18. o.; általánosságban ismerteti a típust *Dolleczek*, 1887. 87., 91—93. o.

101 *Dolleczek*, 1887. 47. o.; *Kalmár*, 1971. 160. o.

102 *Iványi*, HK 1927. 17. o.

103 *Thaly*, Sz 1879. 340. o.; *Kárfy*, HK 1915. 422. o.; *Thaly*, AK 1878. 66—81. o.

104 L. a 102. jegyzetet.

105 *Dolleczek*, 1887. 91. o.

Munkámban elsősorban — a teljesség igénye nélkül — a problematikus pontok kiemelésére törekedtem, és hogy felhívjam a figyelmet a törökkori hadtörténet e kevésbé kutatott területére. További, több irányú, gondos kutatást igényel a különböző feltevések pontosítása, szükség esetén módosítása. Egyrészt a

1. sz. melléklet*

OSTROM

1	2	3	4
Árva 1549	1.	fülemüle	
Ecsed 1619	2. öreg faltörő ágyú		
	3. öreg ágyú		
Eger 1687—88	4. öreg ... ágyú	Baba	török
	5. nagy karthaun-ágyú 2 db		török
	6. három-negyed karthaun-ágyú 2 db		török
	7. félkarthaun-ágyú 2 db		Miksa
	8. fél-karthaun		Miksa
	9. fél-karthaun		magyar
Eger 1690	10. fél-karthaun		török
	11. fél-karthaun		türkisch
	12. 3/4 Carthaunen		
	13. 3/4 Carthaunen		türkisch
	14. 3/4 Carthaunen		türkisch
	15. 3/4 Carthaunen 2 db		Maximiliano 2—o
	16. 3/4 Carthaunen		
	17. halbe Carthaune		
Fülek 1635	18.	fülemüle	Bebek György
Huszt 1669	19. öreg ... lövő szerszám	Farkas	
	20. öreg ... lövő szerszám	Filemüle	
Huszt 1674	21.	fülemüle	
Huszt 1688	22. öregágyú	Sípos	
	23. öregágyú	Dobos	
	24. öregágyú	Fülemüle	
Huszt 1706	25. öreg-ágyú	fülemüle	
	26. öreg-ágyú	sípos	
	27. öreg-ágyú	dobos	
Kanizsa 1690	28. egész carthaun-ágyú	Beer	Károly (?)
	29. carthaun	bak-öz/Rehpokh	Károly (?)
	30. egész carthaun	bivaly/Püffel	Miksa
	31. egész carthaun	kakas/Hahn	Miksa
	32. carthaun	sündisznó/Igel	
	33. félcarthaun		

* Magyarázat a Mellékletek táblázataihoz

- 1 — a vár neve, ahol az inventáriumot felvették, és a felvétel időpontja
- 2 — a löveg típusának megnevezése
- 3 — a löveg egyéni elnevezése
- 4 — a löveg öntetője, tulajdonosa, származási helye
- 5 — a löveg öntésének éve
- 6 — a löveg kalibere a kilőtt golyó súlyában (font)
- 7 — a lövegcső súlya (mázsa-font)
- 8 — a lövegcső kaliberhossza (L: arányszám)
- 9 — a lövegcső úrmérete (cm)

hazai és a környező országokbeli levéltárakban elfekvő inventáriumokat kellene összegyűjteni, másrészt a külföldi — főleg osztrák és német — szakirodalmat kell még inkább bevonni vizsgálódásainkba. Ez egy nagyobb lélegzetű munka elkészítésének lehetőségét, de még inkább szükségességét is jelenti.

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	28				9 ^Δ	Takáts	Sz	1908	142
	20				10 ^Δ	Szendrei	HK	1890	79
	20				?				80
	65					Thaly	Sz	1872	339
	40								
	38								
	30								
1565	28								
1574	28								
1561	28								
	23								
	36					Kárffy	HK	1915	417
1569	34								423
	40								
	30								
	30								
	24								424
	24					Takáts	Sz	1908	133
	10					Koncz	HK	1892	133
	30								134
	25					Takáts	Sz	1908	142
	17					B. Radvánszky II.		1879	392
	18								393
	25					Thaly	Sz	1870	419
	28								
	18								
	18								
	48					Thaly	Sz	1870	417
1578	40								
1569	48								
1569	44								
	42								
	32								418

10 — a lövegcső hossza**

11 — az inventáriumot közlő neve

12 — a folyóirat neve (l. a Rövidítések jegyzékét a *-gal jelzett lábjegyzetben)

13 — a folyóirat évfolyama

14 — oldalszám

** 10. pontban alkalmazott jelek feloldása

+ = Eln lang (rőf)

Δ = láb

o — sing

□ = lat

— = font

1	2	3	4
Kassa	34. kartaun	pórtáncz	Ferdinánd/Kassa városa
Kassa 1640	35. kartaun 36. carthauna 37. 38. 39.	der wilde man Rébay Poór Táncz Vadember Bika	Bebek
Kassa 1650	40. Középső carthauna avagy Színgerin 3 db 41. Cartaun 42. 43.	Pauer tanz wildte Mann ochs	Khays. Ferdinandi Franz Bebekh Khays. Rudolphi 2.
Kassa 1682 Murány 1550	44. Singerin o. halbe Cartaunen 2 db 45.	Bauertancz	
Patak 1642	46. quartaun 2 db 47. cantatrix — Singerin 48. bombardata cantatrix 49. öreg ... ágyú 50. öreg ... ágyú 51. öreg ... ágyú	Sibilla Krokodilus Sárkány Basiliscus basiliscus	Bazo Mathyasen Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi
Patak 1689	52. kartaun		
Sempte 1622	53. nagy öreg faltörő ágyú 2 db 54. faltörő ágyú 55. szepessi öreg ágyú 56. Saxonai öreg ágyú 57. öreg ... ágyú		
Sempte 1626	58. öreg faltörő 2 db 59. öreg faltörő 60. öreg rézágyú 61. öreg rézágyú	Császár Crocodilus hajdu krokodilus hajdú	Thurzó Kristóf
Semphte 1639	62. fél-karthaun 63. faltörő 64. faltörő 65. quartauna 66. faltörő	Nachtigoll Ochs v. Nuernberg	Ferdinandus
Szatmár 1704 Szeben 1552	67. fél-karthaun 68. 69. Singerin	fülemüle	János vajda Rákóczi György Homonnay Miklósné
Kassa 1552	70. „Una bombardata magna vulgo Paurntantz vocata, pondere centum et viginti centenariorum”		
Kassa 1557	71. „Vna bombardata magna porthancz appellata...” 72. „Bombardae noviter fusae, vna karthaum, altera Nachthygal appellatae.”		
Esztergom 1554	73. „Dann was die vnsern nun vber 3 Tag beschossen aus grossen Khorten ondt Singerin welche 35 bis in die 78 pf Eisen schiesenn, hobenn die Tuerckhenn die Vorgangene macht wieder mit Schut- werckh unnd gressliechen Paumben Vormacht.”		

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1561	40	93				Takáts	Sz	1908	132
1530	38	80				Merényi	HK	1916	423
	42	80	20						
		93	22 1/2						
		80	20						424
	26	78	21						
1561	40	93	22 1/2			Kárffy	TT	1902	453
1530	38	80	20						
1570	38	78	21						
	25	48			5 1/8+				
	48					Szendrei	HK	1888	627
	33					Iványi	HK	1927	25
	30								
	30					Thallóczy	TT	1879	8
1633	30	65 56							155,
1633	30	65 56							168
1633	30	65 56							
	36					Takáts	Sz	1908	136
	40					Komáromy	Sz	1889	408
	25								
	24								409
	40								
	20					Takáts	Sz	1908	138
	40								
	20					Kemény	TT	1905	154
	16								155
	25								
	24								
	50	43							
	36	38				Thaly	Sz	1870	418
	35	54				Iványi	HK	1927	25
	26	70							26
	28					Takáts	Sz	1908	142
	21	46							136
	12	45	26			Iványi	HK	1927	26
						Kárffy	TT	1901	
									122
									123
									126
						Jurkovich	TT	1902	579

1	2	3	4
Eger 1558 Eger 1687—88	1. Holber Schlang 2. Schlang	Baba	Perényi Péter Ertzbischofflichen Wappen v. Colassa Maximiliano 2-o János Frigyes hg. III. Ferdinánd
Eger 1690 Érsekújvár 1685	3. Notschlangen 4. Quartier-Schlangen 3 db 5. Quartier-Schlangen 6. Noth-Schlangen 7. Noth-Schlangen 8. Noth-Schlangen 9. Veldt-Schlangl 10. Noth-Schlangen 11. Noth-Schlangen		„Ragozische” „Ragozische” „Ragozische” „Ragozische” „Betlehem (sic!) Gaborisches”
Munkács 1688			
Munkács 1704 Munkács 1711	12. Súcar-ágyú 3 db 13. Schlangen 14. Veltschlange 15. Schlangen 16. Schlangen 17. Schlangen 18. Schlangen 19. Schlangen 20. Schlangen 21. Notschlangen 22. Schlangen 23. Notschlangen 24. Notschlangen 25. Schlangen 26. Quardir-Schlangen 27. Quardir-Schlangen 28. Quardir-Schlangen 29. Feltschlangen 30. Schlangen 31. Schlangen 32. Schlangen 33. thopelte Nothschlangen 34. Feldschlange 35. Schlangen	Wachtl Alster Spaz Hirsch Falck Papagey Amsel Lerchen Tauben Reblum Turteltauben Kroccodil krokodil béka	Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Bethlen Gábor Rákóczi György Bethlen Gábor I. Ferdinánd III. Ferdinánd Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Zrínyi Miklós Stephani Botschkay Rákóczi Rudolphus Homonnay Miklósné
Kanizsa 1690 Kassa 1650			
Patak 1689 Szendrő 1661 Szatmár 1704	36. quartierschlange 37. Colubrin 38. açúcar-ágyú 39. hírmondó açúcar-ágyú 40. Nothschlange		
Szatmár 1584			
Kassa 1552	41. „una bombardae colubrina vulgo Schlanng et ibi Odeichsenn cognominata.” 42. „una colubrina parva pondere duodecim centenariorum” 43. „bombardae Schlangen vocatae ciuitatis” 44. „Egy közép álgyu, Quartirschlangh.”		
Kassa 1557 Eger 1562			

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1537	4 16					Szendrei Thaly	HK Sz	1888 1872	623 339
1565	20					Kárffy	HK	1915	417
1650	12					Fehérpataky	Sz	1877	179
1632	14					Thököly Napló II.			356
1631	15								357
1620	10								
1647	10								
1629	1								
	18								359
	10								358
	12					Thaly	TT	1884	157
1647	18	41				Thaly	AK	1878	61
1641	10								62
1647	14	35 70							63
1631	10								63
1633	10								64
1632	10								
1631	10								
1631	10								
1647	20	42							65
1631	10								
	18								65
1622	12								66
1628	9								67
	11								
1558	12								69
1656	12								70
1632	10								
1633	10								
1631	10								
1597	7								
1633	36								80
1646	3					Thaly	Sz	1870	417
1606	8	40			6 1/8+	Kárffy	TT	1902	454
	14					Takáts	Sz	1908	136
	17					Merényi	HK	1895	278
	16					Thaly	Sz	1870	417
	11								418
	20	48	31			Iványi	HK	1927	26
						Kárffy	TT	1901	122
						Szabó	TT	1881	124 757

1	2	3	4
Eger 1687—88	1. Falkhaun 2. Falkhaun 2 db 3. Falkhaun 4. Falkhaun 5. Falkhaun 6. Falkhaun 2 db 7. Falkhaun 8. Falkhaun 9. Falkhaun 10. Falkhaun 11. Falkhaun 12. falkhaun		I. Ferdinánd Miksa saltzburgi érsek török egri érsek Miksa Rudolf Rudolf
Eger 1690	13. falkhaun 14. falkhaun 15. falkhaun 16. falkhaun 17. falkhaun 18. falkhaun 19. falkhaun 20. falkhaun 21. falkhaun 22. falkhaun 23. falkhaun 24. Falkaune 25. Falkaune 26. Falkaune 2 db 27. Falkaune (vasból) 28. Falkaune 29. Falkaune (vasból) 30. Falkaune 31. Falkaune 32. Falkaune 33. folkan 2 db 34. folkan 4 db 35. folkan 36. folkan 37. folkan 38. Dupla Folkaun 39. Dupla Folkaun 3 db 40. Dupla Folkaun 2 db 41. Dupla Folkaun 5 db 42. Falkhaunen		II. Mátyás III. Ferdinánd Bischoff zu Erlau Vernantio Kayser Maximilia- no 2-do Käys. Ferdinand- sche Käys. Rudolphi- sche Käy. Maxi. 2-di Käy. Rudolphi- sche „mit Erzbischöfl. Salzburgischen Wappen” Käy. Max. 2-di Ferd. 3-o Käy. von Maxi. Käy. ... Maxi. érseki III. Ferdinánd II. Ferdinánd I. Lipót II. Rudolf III. Ferdinánd császári
Érsekújvár 1685			
Kassa 1640			
Kassa 1650	43. Falkhaunen 44. Falkhaunen 45. Falkhaunen 46. Falkhaunen	„mit Paulo Abstemio Bischoff von Netter wappen”	Khays. Rudolphy 2. Khays. Rudolphi 2.

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1556	9					Thaly	Sz	1872	339
1571	8								
1574									
1564	8								
	8								
1560	7								
1570	7								
1574									
1584	7								
1583	6								
	5								
1614	5								
1650	5								
1560	9					Kárrfy	HK	1915	417
1574	8								
1556	8								
1584	8								
1570	8								
1584	7								418
1563	7								
	6								
1650	6								
1519	5								
1574	27								423
1570	8								424
1553	6					Fehérpataky	Sz	1877	178
	6								
	6								
1578	7								
	7								
1578	8								179
1650	8								
	8								
	7					Merényi	HK	1916	424
	6								
	5 1/2								
	4 3/4								
	4								
	3 1/2								
	2 1/2								
	2 1/4								
	2								
1601	6				5 1/8+	Kárrfy	TT	1902	454
1563	6				5 1/4+				
	5				4 5/8+				
1597	5				5 5/8+				
1620	5				4 1/2+				

TÁBORI

1	2	3	4
Kassa 1661 Munkács 1688	47. falcone 2 db 48. Falckhaunen 49. Falckhaunen		Ragozische Betlehem Gaborisches III. Ferdinánd II. Rudolf Rákóczi György II. Rudolf Rákóczi III. Ferdinánd
Munkács 1711	50. Falcaunen 51. Falcaunen 52. Falcaunen 53. Falcaunen 54. Falcaunen 55. Falcaunen		
Szendró 1661	56. falcone 57. falcone 4 db 58. falcon 2 db		
Tokaj 1649	59. Falkony 60. sima Falkony 61. sima Falkony 62. Falkony 63. Falkony	Sas Szőlő Gerezdes	Báthory Boldizsár Boeskay Báthory István Maximiliánus 2ndus
Kassa 1552	64. „Duae bombardae, vulgo falconae dictae ad ferreos, ...”		jaculandos globos

4. sz. melléklet

TÁBORI

Kanizsa 1588	1. egyszerű falcanét-ágyú 2. egyszerű falcanét-ágyú 3. egyszerű falcanét-ágyú 4. egyszerű falcanét-ágyú 5. egyszerű falcanét-ágyú		magdeburgi címerű Nádasdy magyar
Kassa 1650	6. Toppelte Falkhanet 7. Toppelte Falkhanet 8. Einfache Falkhaneth 9. Einfache Falkhaneth 2 db 10. Einfache Falkhaneth 2 db 11. Einfache Falkhaneth 12. Einfache Falkhaneth		türkisch Khay. Mathias 2. Khay. Rudolphi 2. Khay. Rudolphi 2.
	13. Einfache Falkhaneth 14. Einfache Falkhaneth	Wolfgang Pfaltz grafen in Bayern	Khays. Mathias 2.
Munkács 1711	15. Falconet 16. Falconet		II. Rudolf
Semphte 1639	17. dupla falconetum 18. dupla réz falconetum		
Kassa 1552	19. „Item alia falconeta opus Simonis haubitz pondere octo centenariorum.”		
Kassa 1557	20. „Item alia falconeta cognominata draco...” 21. „Falconeta duplex ciuitatis.”		

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1631	24 10 6					Merényi Thököly Naplói II.	HK	1895	277 357 358
1652	7	14 21				Thaly	AK	1878	63
1578	7	26 50							65
1621	5								67
	4	19 72							69
	6								76
	7	14				Merényi	HK	1895	278
	8								
	3	8							
	6								
1590	8	33 30			4 1/8°	Szendrei	LAK	1888	616
	5	25			5°				
1597	6	32 70			5 1/2°				617
1570	8	26			4 7/8°				
1577	8	25			4 3/4°				618
						Kárffy	TT	1901	121

LÖVEGEK

	2	6 50		6,07		Szendrei	HK	1888	620
	2	6 78		6,05					
	1,5	6 36		5,04					621
	1,5	5 25		5,04					
	28□	5		4,07					
1543	3				4 5/8+	Kárffy	TT	1902	454
	12 1/2				4+				
1614	2				4 1/8+				455
	2				4 1/8+				
1579	2				4 1/8+				
	2	10 55			4 1/8+				
1557	2				3 1/2+				
1615	1				3 1/8+				
	1/2								
	16□					Thaly	AK	1878	71
1587	18□								77
	5					Kemény	TT	1905	154
	1,5					Kárffy	TT	1901	122
									123

1	2	3	4
Ecsed 1619	1. duffla taraczk 5 db		
	2. forgó taraczk 4 db		
	3. taraczk 3 db		
Huszt 1669	4. sebes taraczk 2 db		
	5. sebes taraczk 2 db		
	6. forgó kis réztaraczk		
	7. taraczk	Seregély	
	8. sebes taraczk	Kecskebakk	
	9. taraczk		
	10. taraczk		
	11. sebes taraczk		
	12. jó hosszú sebes taraczk		
	13. sebes taraczk		
Huszt 1688	14. kis ... taraczk	Sólyom	
	15. kis taraczk	Kölcsös	
	16. taraczk	Sólyom	
	17. taraczk	Kurta	
	18. sebes kis taraczk		
Huszt 1706	19. taraczk	szőlő	
	20. taraczk	habarnyicza	
	21. taraczk 2 db	Ferdinánd	
	22. taraczk		
	23. taraczk		
	24. taraczk	Crucifix	
	25. taraczk	saskeselyű	
Kassa 1640	26. Sebes taraczk 8 db		
	27. kis taraczk 2 db		
Patak 1642	28. taraczk	Gyék	Georgius Rákóczi
	29. taraczk		
	30. taraczk	Pók	Maximilianus II.
	31. taraczk		Sigismundus
			Rakoczi
			Ferdinandus
	32. sima taraczk		
	33. sima taraczk		
	34. taraczk		
	35. sima rövid taraczk		
	36. taraczk		Ferdinandus
	37. taraczk		Maximilianus II.
	38. taraczk		Ferdinandus
	39. kis taraczk		Maximilianus II.
	40. forgó vas taraczk 3 db		
	41. kis réz taraczk		
	42. réz taraczk		Franciscus Dobo
	43. réz taraczk		Ferdinandus
	44. vas forgó taraczk		
Sempthe 1622	45. forgó taraczk		
	46. hosszú sebes kis taraczk		
	47. öreg hosszú szegletes sebes taraczk		
Sempthe 1639	48. réztaraczk		
	49. rövid vastaraczk		
	50. réztaraczk 2 db		
	51. rézágyúforma taraczk		
	52. sebes taraczkocská		
	53. réztaraczk		

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	3				8 ^Δ	Szendrei	HK	1890	80
	3				?				
	1,5				7 ^Δ				
	4					Konez	HK	1892	133
	5								
	5								134
	4								
	2								138
	3								139
	4								
	4								
	3								
	12 [□]								
	1					B. Radvánszky II.			392
	18 [□]								395
	?								
	2								
	5					Thaly	Sz	1870	419
	3								
	3								
	1								
	6								
	3								
	18 [□]								
	1/4					Merényi	HK	1916	424
1620	2	9				Thallóczy	TT	1879	154
	2	9							
1556	0,5	3 1/2							157
1620	0,5	9							
1531	7	24							
	3	9							
	?	12							158
	3	8 1/2							
1533	3	11							
1570	3	11							
1531	7	24							159
1566	0,5	2 1/2							160
	0,5								
1588	1	80							
	1,5	5							
1557	1	4							
	3								
						Komáromy	Sz	1889	408
									409
	?								
	6					Kemény	TT	1902	154
	1,5								
	1,5								
	1								
	2								

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	0,75	2			2 1/2°	Szendrei	LAK	1888	616
1570	3	10 75			4°				617
1579	3	10 18			4 1/8°				
1554	3,5	11 45							
1596	2,5	8 67			4°				
	2,5	10			4°				618
1592	3/4	3 71			2 3/4°				
1558	1	5			3 1/2°				
1545	1	5			3 1/4°				
	0,5	1			2 1/2°				

BITZOK

	8				Rómer	AK	1878	50
1594	8							51
1550	12							53
1564	12							
	15							
	11							54
	8							
1580	5				Fehérpataky	Sz	1877	179
	6							
	11							
	14							
	15							
	16							180
	17							
	18							
	20							
	25							
	15				Merényi	HK	1895	276
1527				3 1/4+	Kárffy	TT	1902	456
	11							455
	70				Merényi	HK	1895	277
	15	14 20			Thaly	AK	1878	66
1579	16	12 20						
1639	8							68
	16	11 80						71
	12							74
	18							75
	15							81
	18							
	17							
1565	20							
	15				Weiss	TT	1895	57

1	2	3	4
Sempte 1622	33. öreg uj habicz		Thurzó Szaniszló
Sempte 1626	34. öreg uj habicz		
	35. öreg habicz 2 db		
Szatmár 1660	36. morvai vas habicz		
	37. hambics		
	38. hambics		
	39. hambics		
	40. hambics		
	41. hambics		
	42. hambics		
Kassa 1552	43. „bombardae ferreae quinque vulgo Stray- pühsen.”		
Kassa 1557	44. „Duae bombardae Stainbychsen appellatae, globos lapideos projici- ens, quarum una est Re- giae Majestatis, altera ciuitatis.”		
Kassa 1640	45. „Haufnitzin nevű álgyu vet 70, vagy 80 fontot.”		
Eger 1687—88	46. „Haubitzen und Kam- mer-Stuckh, schiesst Stein.” (2 db)		török
	47.		
	48. „Ein uhralte Haubitz, Sachsischen Wappen, Schiess-Stein Pf.		
	49.		
	50. „ein ruiniertes Eyser- nes Cammer-Stuckh, Schiess-Stein Pf.		
Eger 1690	51. „Haubitzen und Camer Stuckh” „Stein verfende türki- sche Haubitzen schad- haft.”		
	52. „Stein verfende Haubizen”		
	53. „Stein werfende Haubiz”		Kay.
	54. Haubizen		Saxische
	55. „Stein werfende Haubiz”		
	56. „eüsserne Haubizen”		
Munkács 1711	57. „altvätterische Stein- schießente Haubitzen oder Steinschießentes Cammer-Stückhl”		

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	14					Komáromy	Sz	1889	409
	14					Takáts	Sz	1908	138
	14								
	5								
	19					Takáts	Sz	1908	136
	9								
	21								
	25								
	23								
	20								
						Kárffy	TT	1901	123
						Merényi	HK	1916	424
	16					Thaly	Sz	1879	340
	15								
	8"								
1482	8								
	28"								
	20					Kárffy	HK	1915	422
1587	15								
	15								
	10								
1482	7								
	2					Thaly	AK	1878	71

1	2	3	4
Ecsed 1619	1.	Vad ember	
	2. 3 db	Pálca	
	3. közágyú 3 db		
Eger 1558	4. kurta ágyú 2 db		Frangepán F.
Fülek 1635	5. „bombarda frosch alias béka”		Bebek
Gyula 1554	6.	oroszlán	
	7. „bombarda cupream rimam in fronte habens”		
	8. „secunda bombarda farkas dicta”		
Huszt 1674	9.	farkas	
Kassa 1640	10. sebes ágyú 2 db	Bocskay	
	11. sebes ágyú		
Munkács 1711	12. Vogl-Stuckh		weissenburgi
	13. Vogl-Stuckh	Fucks	
	14. Vogl-Stuckh	Ursus	
	15. Vogl-Stuckh	Lupus	
	16. kurtzes Stuckh	Krot	Drágfy Gáspár
	17. Vogl-Stuckh	Linx	Rákóczi
	18. Vogl-Stuckh	Tax	Rákóczi
	19. Vogl-Stuckh	Pavitus	Rákóczi
	20. Vogl-Stuckh	wilter Ochs	Rákóczi
	21. Vogl-Stuckh	Tigris	Rákóczi
	22. Vogl-Stuckh	Alces	Rákóczi
Palota 1578	23.	„brevis baba”	
Patak 1642	24.	Fülemüle	Rákóczi György
	25.	Rigó	Rákóczi György
	26.	Fogoly	Rákóczi György
	27.	Szarka	Rákóczi György
	28.	Szajkó	Rákóczi György
	29.	Galam	Rákóczi György
	30.	Veréb	Rákóczi György
	31.	Szarvas	Rákóczi György
	32.	Sólyom	Rákóczi György
	33.	Gerlice	Rákóczi György
	34.	Pacsirta	Rákóczi György
	35.	Fecske	Rákóczi György
	36.		Bebek Ferencz
Sempte 1622	37. szepesi hosszú szarvas ágyú 2 db		
Sempte 1639	38. réz ágyú		
	39. réz ágyú		
	40. hosszú réz ágyú	unicornis	
	41. réz ágyú	hajdú	
	42. réz ágyú	szarvas	
Szatmár 1660	43.	béka	Rákóczi
	44. veres ágyú		Rákóczi
	45. farkas ágyú		Rákóczi
	46.		Rákóczi
	47.	szűz leány	Rákóczi
	48.	vadleány	Rákóczi
Szendró 1661	49. félágyú 3 db	Canon Regalis	
Tokaj 1649	50.	Marcus Curius	Rákóczi György
	51.	Oroszlános	Rákóczi György
	52.	Ló	Rákóczi György

BESOROLHATATLAN LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	40					Szendrei	HK	1890	79
	1								
	10								
	25								80
	14					Takáts	Sz	1908	135
	29								133
	30								138
	9								
	7								142
	6					Merényi	HK	1916	424
	6								
1641	10	18 19				Thaly	TT	1878	62
	10	21 42							
	10	19 67							63
	10	21 44							
1540	15								64
	10								65
	10								67
	10	19 49							68
	10								
	10	20 12							69
	10	20 88							
	3								
1627	15	50				Takáts	Sz	1908	142
1631	10	37 37				Thallóczy	TT	1879	155
1633	10	36 2							156
1631	10	39 10							
1631	10	36 10							
1631	10	35 97,5							
1633	10	36 46,5							157
1632	10	35 75							158
1626	15	40							
1631	10	37 116							159
1628	8	41							
	8	41							
1551	10	33							
	5								
	10					Komáromy	Sz	1889	409
	16					Kemény	TT	1905	154
	5								
	20								
	5								
	14					Takáts	Sz	1908	136
	18								
	24								
	14								
	16								
	24					Merényi	HK	1895	278
	24								
1646	25	43 20		4 3/4°		Szendrei	LAK	1888	616
1646	25	44 100		4 3/4°					
1645	25	45 14		4 3/4°					

1	2	3	4
	53.	Hircus	Rákóczi György
	54.	Fortuna	Rákóczi György
	55.	Pelikán	Rákóczi György
	56.	Kis-Baba	
	57.	Filemle	Georgius Fráter
	58.	Visus	Rákóczi György
	59.	Tactus	Rákóczi György
	60.	Aquilla	Rákóczi György
	61.	Auditus	Rákóczi György
	62.	Odoratus	Rákóczi György
	63.	Gustas	Rákóczi György
	64.	Angyal	Perényi Péter

8. sz. melléklet

KISKALIBERŰ

1	2
Huszt 1667	1. „két siska”; „siska egy”
Huszt 1669	2. „6-ik. A szakállas hosszú vas siska, rozgó lábával.”
	3. „egy hosszú vas siska”
Huszt 1688	4. „egy hosszú vas siska forgó lábával együtt”
	5. „2. Ismét 2 siska, forgó lábával együtt”
Kassa 1557	6. Scharfethyn ciuitatis
	7. Scharfethyn de Naghyda 2.
	8. Scharfethyn de Naghyda 1.
Munkács 1688	9. „1 Scharfenthiel, ohne Zaichen undt Jahl, schiesst 14 Loth.”
	10. „1 Scharfenthiel von Esterhasi, de Anno 1613, schiesst 12 Loth.”
	11. „1 Scharfenthiel, ohne Zaichen, de Anno 1526, schiesst 12 Loth.”
Munkács 1711	12. Serpentin/II. Rudolf 1586, 18 lat
	13. „kurtzes, eysernes Serpentina” 20 lat
	14. „eysernes Serpentin” 16 lat

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1646	25	45 32		4 3/4°					
1645	25	42 89		4 3/4°					
1646	25	44 15		4 3/4°					
	16	11 40							
1545	21	46 1		4 1/2°					617
1646	25	42 28		4 3/4°					
1646	25	44 20		4 3/4°					
1646	25	44 3		4 3/4°					
1646	25	45 29		4 3/4°					618
1645	25	42 87		4 3/4°					
1646	25	42 38		4 3/4°					
1540	12	22 40		2 3/4°					

TÁBORI LÖVEGEK

11	12	13	14
Lukinich	HK	1913	302
Konez	HK	1892	133
			134
B. Radvánszky II.			394
			395
Kárffy	TT	1901	123
			124
Thököly Naplói II.			356
Thaly	AK	1878	79
			80

MŰHELY

FELKAI DÉNES

A MAGYAR NÉPHADSEREG EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLATÁNAK KIÉPÍTÉSÉRŐL

**Reflexiók Farádi László: Diagnózis az életemről (Gondolat, Budapest, 1983.)
c. könyvével kapcsolatban**

A címben megjelölt mű VII. fejezete („A Magyar Néphadseregben 1950—1968”) a Magyar Néphadsereg történetéből, pontosabban az Egészségügyi Szolgálat fejlődéséről, 18 évet ölel fel. Ez a fejezet két részre oszlik: az 1950—1957 közti időszakra, amíg nem Farádi László dr. volt a MN Egészségügyi Szolgálat vezetője, és az 1957—1968 közöttire, amikor Farádi dr. vezette ezt a szolgálatot. Az 1950—1957-es éveket tárgyaló rész a személyi kultusz néhány torzítását ismerteti; ezek azonban nem csak az egészségügyi szolgálatot jellemezték, sajnos, nem is csupán a hadsereget. Az 1957—1968-as részben az egészségügyi szolgálat továbbfejlesztéséről van szó.

Ha valaki e fejezet alapján alkotna magának képet az Egészségügyi Szolgálat fejlődéséről, annak az a benyomása keletkezhet, hogy a Magyar Néphadseregben. Egészségügyi Szolgálat csupán 1957 óta létezik. Ráadásul a fejezetben keverednek az 1957 előtti és utáni eredmények.

A kép teljességéhez érdemes — távirati stílusban — áttekinteni az MN Egészségügyi Szolgálat történetét 1945-től 1957-ig. Természetesen az Egészségügyi Szolgálat fejlődése része a Magyar Néphadsereg fejlődésének, mint ahogy a Magyar Néphadsereg fejlődése elválaszthatatlan a magyar népi demokrácia történetéből.

Az Ideiglenes Kormány 1944. december 28-án hadat üzent a fasiszta Németországnak és, miután 1945. január 20-án aláírták Moszkvában a fegyverszüneti megállapodást, kiadták az új hadsereg toborzási felhívását. Így 1945. január 20. a Magyar Néphadsereg születésnapja. 1945 áprilisában az új hadsereg 1. és 6. hadosztálya a 3. Ukrán Front alárendeltségében elvonult Ausztriába.

Az 1945 tavaszán megszületett hadsereg a népi demokratikus forradalom jelentős eredménye: a fasizmus ellen szerveződött az ország függetlenségének védelmére, a belső demokratikus rend biztosítására. Ez a hadsereg mind összetételében, mind célkitűzéseiben gyökeresen különbözött a rossz emléké Horthy-hadseregtől, ám az új katonapolitikai elvek kidolgozása még váratott magára. Kis András azt írja „A 6. hadosztály” (Zrínyi Kiadó, Budapest, 1977.) c. művének 32. oldalán: „Nehezítette a szervező munkát az is, hogy a 6. hadosztály törzsébe beosztott tisztek többsége nem, vagy csak alig ismerte tennivalóit.”

A Honvédelmi Minisztérium egészségügyi alcsoportja csak 1945. február első napjaiban alakult meg, és 1945 áprilisában került a minisztérium egészével együtt Budapestre. Előbb, január 20—30. között alakultak meg a honvédség középvezetési szervei, a kerületi és kiegészítő parancsnokságok. A kerületek vezető orvosaira hárult a felállított hadosztályok személyi és anyagi egészségügyi ellátása, a helyőrségi kórházak létrehozása, a polgári egészségügyi és társadalmi szervezetekkel való együttműködés kiépítése.

Az 1. és 6. hadosztály felszerelése a szovjet csapatok által zsákmányolt anyagok átadásával, valamint a csapatok által kezdeményezett gyűjtés útján volt lehetséges.

Ausztriában, a szovjet parancsnokság intézkedései alapján folytatódott a személyi állomány katonai és politikai felkészítésének, a hadosztályok felszerelésének a ki-

egészítése. Az 1. és 6. hadosztály a második világháború után, 1945. május 13-án megkapta a visszatérési parancsot.

Az országban folyt a harc a dolgozók államának létrehozásáért. Ebben a harcban jelentős szerepet töltött be a rendőrség és a hadsereg. A német kapituláció után a kb. 50 000 főt kitevő hadsereget 20 000 főre kellett redukálni (a határőrség, a műszaki hadosztály, valamint az 1. és 6. hadosztály ezred-létszámra csökkentett kerete).

1948. június 13–14-én az MKP és SZDP egyesüléséből létrejött az MDP. Ezzel lehetőség nyílt hazánkban a szocializmus alapjainak lerakására.

Közben mind az ország belpolitikáját, mind a nemzetközi politikát jelentős események zavarták meg. Nem sokkal előbb, hogy 1947. február 10-én a Szövetséges Hatalmak megkötötték Magyarországgal a békeszerződést, már 1947 márciusában elhangzott Fultonban Churchill kommunistaellenes beszéde, amelyet a hidegháború kezdetének tekintenek. 1949 áprilisában megalakult a NATO, majd 1950 júniusában az Egyesült Államok háborút indított a Koreai Népi Köztársaság ellen. Ezek ellen-súlyozására alakult meg 1955-ben a Varsói Szerződés.

Hazánkban ugyanakkor a szocializmus sikereitől elbizakodott vezetők önkénye, a szocializmus építésének megvalósítását nemzetközileg is terhelő személyi kultusz és az ezzel járó törvénytelenések, mély válsághoz vezettek, amely az 1956-os ellenforradalomban csúcsosodott ki. Ez fenyegette az 1945–1948-ban a szocializmus megteremtése érdekében elért eredményeket, és csak a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség legjobbjainak áldozatos, fáradságos erőfeszítése árán sikerült 1959-re, egy új hároméves terv beindításával, a konszolidáció.

Természetesen a fent vázolt események határozták meg a hadsereg és ezen belül az egészségügyi szolgálat fejlesztését is. 1946 végére a hadseregben már teljes mértékben érvényesült az MKP befolyása. A hadseregben megteremtődtek a feltételek a szocialista néphadsereggé való átszervezés munkálatainak előkészítésére. Pálffy György, Sólyom László és Illy Gusztáv altábornagyok a békekötés után megkezdtek a hadsereg mennyiségi fejlesztésének előkészítését az engedélyezett 70 000 fős néphadsereg érdekében. Ezt volt hivatva biztosítani — többek között — a Kossuth Akadémia, a Hadi Akadémia és a Petőfi Akadémia.

A Magyar Néphadsereg mennyiségi fejlesztésén belül néhány mozzanat kiemelésre kívánczik az egészségügyi ellátás fejlesztésének történetéből. Ezeket 3 kérdés-csoportban ismertetem:

a) Az egészségügyi szolgálat elvi-szervezési kérdései. 1949 tavaszán indult meg — szovjet tapasztalatok szerint — a Hadtápfőnökség szervezése, ezen belül az Egészségügyi Csoportfőnökségé is. Alapvető problémát jelentett az egységes egészségügyi doktrína kidolgozása, amely egységesíti a gyógyító és megelőző ellátást; ennek a biztosítására létrejött a főszakorvosi intézmény (a hadsereg fősebésze, főbelgyógyász stb.), bevezetésre került a szakaszos kezelés, a rendeltetésszerű kiűrités rendszere stb.

b) Kaderkérdések — kiképzés — tudományos munka. Majdnem a semmiből kellett megszervezni az orvosi kart, az egészségügyi csoportfőnökség beosztottaitól a zászlóalj-vezető orvosokig bezárólag; meg kellett ismertetni az egészségügyi szolgálat beosztottaival az egészségügyi ellátás szakmai-politikai feladatait békében és háborúban egyaránt, meg kellett kezdeni a katonák élet- és munkakörülményeinek az egészségügyi vonatkozások alapján való tanulmányozását. Számos országban a fenti célokra katonai orvosi akadémia szolgál, de nálunk ilyen intézmény nem létezett; egyetlen lehetőség kínálkozott: ösztöndíjasokat küldeni a Szovjetunióba, és ezzel a lehetőséggel éltünk is.

1950-től, ismereteink gyarapodásával, meg kellett kezdeni a tartalékos orvostisztek képzését, valamint — az orvosegyetemeken — az orvostanhallgatók felkészítését. Az egészségügyi szolgálat háborús feladatainak a megismerésére egészségügyi gyakorlatokat is kezdtünk szervezni.

Tekintve, hogy a hadseregbe a magyar orvosok „krémjét” hoztuk be, a szolgálat színvonalának az emelése érdekében megindítottuk a katonai orvosi tudományos munkát. A csapatorvosi kart rendszeresen továbbképzésre vittük kórházainkba, ahol többek között állatműtő is rendelkezésünkre állt. Ebből a célból szerveztük meg a HÖT-öt, (Honvéderorvosi Tudományos Tanács) és létrehoztuk — részben a KÖJÁL-feladatok elvégzésére, de elsősorban az ABC (atom-, baktérium- és vegyi) háború elvi kérdéseinek a megismerésére — a HETKI-t, (Honvéd Egészségügyi Tudományos Kutató Intézet); a hadsereg három vezető orvosát (sebész, belgyógyász, és jár-

ványügyi) kéresemre az MTA tudományos minősítő bizottsága soron kívül kandidátusnak minősítette, 1952. március 3—4-én a magyar orvosi tudományos élet aktív részvételével megrendeztük az I. Honvédorvos Tudományos Ertekezletet, 1950 februárban elindítottuk a „Honvédorvos” havi folyóiratot stb.

c) Egészségügyi anyagellátás. Három új kórházat építettünk — a felszabadulás óta elsőként az országban — és biztosítottuk a hadsereg egységeinek anyagi ellátását mind béke-, mind háborús körülmények között.

Az egészségügyi szolgálat fejlettségének együtt kellett haladnia a néphadsereg általános szervezésével, és ez óriási feladatot jelentett.

Az 1956-os ellenforradalomnak a Szovjetunió segítségével történt leverése, az MSZMP politikájának népszerűsége, a dolgozó nép mozgósítása teremtette meg a lehetőséget a szocializmus alapjai lerakásának a befejezéséhez, a fejlett szocialista társadalom építésének megkezdéséhez. Néphadseregünk is újjászerveződött, és megkezdődött a minőségi fejlesztés. Lehetőség nyílt az elkövetett hibák felszámolására, fontos lemaradások behozására.

A hadseregben elsőrendű szerephez jutott a tömegpusztító fegyverek elleni védekezés kérdése, így az egészségügyi szolgálatban is meg kellett teremteni a szervezeti alapokat az ABC-fegyverek elleni egészségügyi védelemre, a sérültek ellátására. Az ún. katasztrófamedicina (elemi csapások esetén) békeidőben is közelebb hozta az orvos feladatait a katonai medicinához; ennek jelentősége ma is elsőrendű!

Ezzel a korszakkal kapcsolatban az Egészségügyi Szolgálat ismertetésére már nem térek ki, mert Farádi dr. idézett fejezetének második része ezt megteszi. Ugyanígy nem kívánok most szólni az 1968 utáni időről, amikor természetesen mind a hadsereg egésze, mind az egészségügyi szolgálat továbbfejlődött.

Hozzászólásomban csupán azt próbáltam röviden ismertetni, történeti sorrendben, ami Farádi dr. könyvéből kimaradt. Csak így láthatják világosan az 1957—68 közti időszak helyét és jelentőségét. Sajnálatos, hogy Farádi dr. könyve nem honvédségi gondozásban jelent meg, mert akkor elkerülhető lett volna a félreértésre okot adó aránytalanság és az így becsúsztott sok pontatlanság.

SZEMLE

MARCEL BOULIN

ANDRÉ-CLAUDE MARQUIS DE CHAMBORANT 1732—1805, MESTRE DE CAMP PROPRIÉTAIRE D'UN RÉGIMENT DE HUSSARDS DE SON NOM, SA FAMILLE, SON RÉGIMENT

(Tarbes, 1983. 151 o.)

A franciaországi Tarbes-ban működő Nemzetközi Huszármúzeum (Musée International des Hussards) alapítója, már tiszteletbeli örként, az általa létrehozott intézmény támogatásával, saját kiadásában jelentette meg magyar szempontból is figyelemre méltó művét. (Sajnálatos, hogy ezt az ismertetést már nem élte meg, időközben váratlanul elhalálozott.)

Az életrajz arról a Chamborant altábornagyról szól, aki 1761—1791 között az Esterházy Bálint József gróf (1705—1743) brigadéros által zömében magyarokból létrehozott franciaországi huszárezred tulajdonosezredese volt. Ezért is viseli a mű ezt a címet: „*André-Claude de Chamborant őrgrof (1732—1805), a nevet viselő huszárezred tulajdonosezredese, családja, ezrede.*” (Kár, hogy az előszó szerzője, Dugué MacCarthy ezredes, az alapítót tévesen „Ladislas-Ignace, Comte Esterházy” néven említi.)

A szerző a címben jelzettnél sok szempontból lényegesen többet nyújt. Hat fejezetre tagolt művében először a mai Creuse megye Chamborant nevű községéről nevet nyerő, „de la Clavière” előnevet viselő, a XVII. században őrgrofi méltóságra emelt ősi birtokos nemes család történetét vázolja fel, a kezdetektől a XVIII. századig.

A második fejezet tartalmazza Chamborant altábornagy tulajdonképpeni életrajzát. Boulin kiemeli, hogy hőse királyi apródból lett 16 évesen vértessízt, majd 1753-tól alezredesként egy gyalogezred élén szolgált. Miután az Esterházy alapította huszárezred harmadik tulajdonosa, Louis Lancelot Urbain Comte de Turpin de Crissé tábornok (1716—1795), aki a hősi halált halt ezredalapító és az ugyancsak hősi halált halt Dávid Zsig-

mod (?—1747) brigadéros után mondhatta magáénak az egységet, 1761-ben lemondott erről a jogról, az új ezredtulajdonos Chamborant ezredes lett.

A szerző ezt követően, Chamborant életpályájával párhuzamosan, illetve abba beleszöve, nyomon követi a hőse tulajdonát képező huszárezred további történetét is a hétéves háború utolsó hadjárataiban és a bekövetkezett közel két évtizedes békeidőszakban. Miután Chamborant 1770-ben tábornok és a huszárság főfelügyelője lett, különösen szívén viselte saját huszárezredének a sorsát. Ezen az sem változtatott, hogy 1780-ban Német-Lotharingia katonai kormányzója lett, 1784-ben pedig altábornaggyá léptette elő az uralkodó. A huszárezredéről való gondoskodását különösen részletesen tárgyalja Boulin az amerikai függetlenségi háború időszakával kapcsolatban. Végül azt elemzi, hogy 1790-ben, a forradalmi változások következtében, miként vált meg a royalistaként külföldre szökött tulajdonos a nevet viselő egységtől.

A harmadik fejezet Chamborant altábornagy leszármazottaival foglalkozik, míg a negyedik fejezetben a szerző röviden felvázolja az eredetileg Esterházy-, de az ancien régime korától kezdődően mindmáig Chamborant néven ismertté vált (későbbi 2.) huszárezred történetét, 1791-től napjainkig. Az ötödik fejezetet az egység egyes helyőrségeinek, a hatodikat pedig a további vezénylő parancsnokoknak szenteli Boulin (miután a tulajdonos a Nagy Francia Forradalommal a nép lett).

Az eredeti levéltári forrásokra épített mű értékét még növeli az a tény, hogy a szerző írását 43 korabeli képzőművész-

ti alkotás reprodukciójával illusztrálta. Ezek zömét XVIII. századi franciaországi huszárok portréi képezik, és ezek lehetővé teszik az öltözék és felszerelés fél évszázados módosulásainak nyomon követését is.

Magyarként csupán azt sajnálhatjuk, hogy a Chamborant-huszárezred előtörténetét, amikor az még zömében magyarokból állt, Marcel Boulin egyetlen rövid bekezdéssel intézte el. Ezzel szemben a magyar alapítású egység későbbi történetével kapcsolatosan, amikorra minden-

esetre már erősen megcsappant az abban szolgáló magyarok száma, a szerző számos új adattal gazdagítja ismereteinket. Együttal ez az életrajz több vonatkozásban még árnyaltabbá teszi ismereteinket, amelyekkel a huszárság XVIII. századi francia hadseregébéli térnyeréséről, súlyáról és szerepéről eddig rendelkezünk. Ebből a szempontból hívjuk fel a figyelmet erre az új életrajzra.

Zachar József

VARGYAI GYULA

A HADSEREG POLITIKAI FUNKCIÓI MAGYARORSZÁGON A HARMINCAS ÉVEKBEN

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 190 o.)

A marxista magyar (had)történetírás sokat tett már azért, hogy az ellenforradalmi Magyarország huszonöt éves történetét, hadtörténetét minél „teljességre törekvőbben” feldolgozza. E törekvésekben belül is számos szerző választotta munkája témájaként a „Horthy-Magyarország” hadseregének a történetét. A korszak hadseregének egyik jelentős feladatát képező politikai funkciók feltárására tett kísérlet — sikeresen — Vargyai Gyula, az Akadémiai Kiadó gondozásában a közelmúltban megjelent monográfiájában.

A szerző több éves, alapkutatásra épülő munkája hat fejezetében tárgyalja a mintegy tízéves időszakot. Bemutatja a hadsereg bel- és külpolitikát (is) formáló tevékenységét, illetve ezeknek a funkcióknak változásait.

Ismeretes, hogy az ellenforradalmi Magyarország megteremtésében, ha nem is döntő, de jelentős szerepet játszott a hadsereg. A trianoni békeszerződés aláírása után azonban a hadsereg jelentősége, befolyása bizonyos mértékben csökkent. (Ez utóbbiakban a Teleki- és a Bethlen-kormányoknak is szerepe volt.) A hadsereg vezetése azonban szerette volna ezt a „háttérbe szorulást” minél előbb kiküszöbölni, és igyekezett már a húszas évek közepétől jelentősebb szerephez jutni.

Ezekben az években indult meg egyébként a békeszerződés által engedélyezett 35 ezer fős hadsereg keretének a kiépítése, illetve a lehetőségekhez mérten a keret „tartalommal való kitöltése”, de ez

a törekvés csak a húszas évek végére vált valóra. Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején a hadsereg vezetésének a legfőbb gondja a „békeszerződés katonai rendelkezéseinek az ellensúlyozása” volt. Ezek az „ellensúlyozások” gyakorlatilag belbiztonsági gyakorlatok megtartásából, bizonyos erők — folyamórság, vámórság stb. —, továbbá fegyverek és hadianyagok rejtéséből, valamint a kényszertborzásokból álltak össze.

1927 után viszonylag nagyobb mozgásteret kapott a hadsereg és vezetése, mivel a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság 1927. március 31-én megszüntette tevékenységét, az alkalmankénti ellenőrzések pedig nemigen jelentettek komoly „veszélyt”.

A harmincas évek katonai felső vezetésének szervezettörténete, amint Vargyai Gyula írta, „sajátos kettősséget” mutatott. A hagyományos intézmények — Honvédelmi Minisztérium, Vezérkari Főnökség (a rejtés miatt HM VI. csoport — Sz. S.), a Honvédség Főparancsnoka — mellett, amelyek szervezete már a húszas évek elején kiépült, létrejött egy új szerv, az 1928-ban megalakított Legfelsőbb Honvédelmi Tanács. (A szerző helyesen mutat rá arra — a történeti irodalomban még ma is élő — téves állításra, mely szerint a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács csak 1938-ban jött volna létre. Ez a téves adat feltehetőleg az 1939. II. tc. értelmezéséből adódott.) Áttekintést kapunk még ebben a fejezetben a Honvédelmi Minisztérium, a Vezérkari Főnökség, a Honvédség Főparancsnok-

sága szervezetről, egymáshoz fűződő viszonyáról, valamint ellentéteiről, amelyek a vezetés hármasságából, a nem mindig tisztázott és elkülönített jog- és hatáskörökből adódtak. A legtöbb nézeteltérés egyébként a fokozatosan háttérbe szoruló Honvédség Főparancsnoka és a Honvédelmi Minisztérium között merült fel, amely nézeteltéréseknek a személyi ellentétek mellett politikai tartalmuk is volt.

Ugyancsak ez a fejezet tárgyalja a vegyesdandárok, valamint a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács szervezetét, továbbá az államfő hadúri jogait. Ez utóbinnál meg kell jegyeznünk, hogy az 1920. évi I. törvénycikket, amely szinte királyi jogokat biztosított Horthynak, még ugyanazon évben kiegészítették (1920. XVII. tc.) és ez a kiegészítés tette lehetővé, hogy 1941. június 27-én Horthy, a kormány és az országgyűlés utólagos hozzájárulásának kikérése mellett, a honvédséget az ország határain kívül alkalmazza!

A harmincas években a hadsereg vezetésének jelentős szerepe volt az ország külpolitikai irányvonalának a kialakításában. A külpolitikai szerepet a hadseregen belül a Honvédelmi Minisztérium és a Vezérkari Főnökség alakította. E két szerv viszonylag szoros összeköttetést tartott fenn a Külügyminisztériummal, a jelentősebb szerep azonban kettőjük közül a Vezérkari Főnökségnek jutott. A Honvédelmi Minisztérium gyakorlatilag csak információcserében állt a Külügyminisztériummal, jelentősebb külpolitikai információit, elemzéseit a Külügyminisztériumtól szerezte be.

Sokkal jelentősebbnek tekinthetjük a Külügyminisztérium és a Vezérkari Főnökség között kialakult együttműködést. Ez is elsődlegesen hírek és külpolitikai elemzések cseréjén alapult, de sokkal fontosabb volt, hiszen a Vezérkari Főnökségnek a katonai attaséi szolgálatot biztosította — ha nem is mindig a szükséges mértékben — a külföldi információkat.

A hadsereg külpolitikát alakító és befolyásoló szerepét leginkább a német és olasz katonai kapcsolatokban fedezhetjük fel. A legszorosabb együttműködés a magyar és a német katonai vezetés között alakult ki, már a húszas években. Általános volt a vezérkarok közötti hírcsere, amely rendszerint egy harmadik országra — pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia — vonatkozott. A katonai vezetés lépései számos esetben megelőzték a hivatalos külpolitikát.

A némethez hasonlóan szoros együttműködés alakult ki a magyar és az olasz katonai vezetés között is. Az informá-

ciók cseréje, a katonai delegációk rendszeres és kölcsönös látogatása természetes volt.

Jó kapcsolatokat épített ki a magyar katonai vezetés az osztrák hadsereg vezetésével is, bár itt bizonyos árnyékot vetett az együttműködésre az osztrák-német viszony alakulása. Említést érdemel még a bolgár hadsereggel fenn tartott jó viszony, amely szintén a hírcsére fektette a hangsúlyt, főleg román vonatkozásban.

Jelentős szerepet igyekezett biztosítani magának a hadsereg vezetése a genfi le szerelési konferencián is, amelyen a katonai és polgári vonal közel hasonló álláspontot képviselt, bár előfordultak bizonyos surlódások. A leszerelési konferencia egyre inkább látható kudarca a magyar katonai vezetést olyan állásfoglalások kialakítására ösztönözte, mint amilyet pl. a Külügyminisztérium számára készítettek 1935 nyarán, amely azt javasolta, hogy minden alkalmat meg kell ragadni azon elégedetlenségünk hangoztatására, hogy (fegyverkezési — Sz. S.) „egyenjóságunk immár több mint egy évtized óta vajdúd kérdése még mindig gyakorlatban megoldatlan maradt”.

Fontos és lényeges eleme a harmincas években a hadsereg problematikájának a belpolitikai funkciók kérdése. Tény, hogy a hadsereg vezetése igyekezett minél jelentősebb befolyásra szert tenni a belpolitikai életben is. Bethlen bukása után — a korábban viszonylag kisebb belpolitikai szerepet kapott hadsereg — jelentősebb befolyásra tett szert. A már korábban honvédelmi államtitkárrá, majd honvédelmi miniszterré, később pedig miniszterelnökké lett Gömbös Gyula igyekezett egyre fontosabb szerepet biztosítani a hadseregnek, amelynek ekkor kibontakozódó jobbratulódása a későbbiek során még a „gömbösi elképzeléseket” is meghaladta.

Olyan lényeges kérdéseket vizsgál még könyvének ebben a fejezetében a szerző, mint pl. a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium, illetve a Belügyminisztérium és a Vezérkari Főnökség együttműködése — különös tekintettel a baloldali mozgalmakra —, a hadsereg karhatalmi alkalmazása, a tisztikar priviligium-jellegű fegyverhasználati joga, a hadsereg „jobboldal-politikája” — itt kitér a szerző az ún. Vannay—Schill puccsra is.

Vargyai Gyula az utolsó fejezetben értékelteti és értékeli azokat a változásokat, amelyek a harmincas évek végén a hadsereg bel- és külpolitikai funkcióiban következtek be. E változások már előjelei voltak a második világháború időszakában önállóan politizálni akaró —

és tudó — hadseregnek. A harmincas évek végén egyébként nagy mértékben megnőtt a hadsereg szerepe és jelentősége, amelyet a honvédelmi törvény megalkotása (1939. II. tc.) méginkább megerősített. Ugyanebben az időszakban újította fel tevékenységét, illetve tette azt intenzívebbé a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács is.

Összegezeképpen elmondhatjuk, hogy Vargyai Gyula könyve, amely hazai és külföldi levéltári forrásokra épül, jó át-

tekintését adja az ellenforradalmi Magyarországi hadseregének harmincas évekbeli politikai funkcióiról, azok változásairól. Világos képet nyújt a kötet a jobbra tolódó hadsereg vezetésének az ország kül- és belpolitikai életét, tevékenységét befolyásoló, alakító tevékenységéről, és mint ilyen, első marxista igényű összefoglalása a korszak vizsgált időszak katonapolitikájának.

Szakály Sándor

DIE NVA IN DER SOZIALISTISCHEN VERTEIDIGUNGSKOALITION

(Militärverlag, Berlin, 1982. 490 o.)

Az európai fő hadszíntéren álló Nemzeti Néphadseregnek, az első német munkás-paraszt állam fegyveres erejének a Varsói Szerződéshez, az internacionalista eszméhez való hűsége a Német Demokratikus Köztársaság szocialista gazdasági és társadalmi rendjén, marxista—leninista pártja szövetségeseikkel egyeztetett katonapolitikai céljainak és feladatainak egységén, fegyveres erői osztályfunkcióján alapul. Bár a Nemzeti Néphadsereg kialakulása és fejlődése a Szovjetunió baráti támogatásával, a Varsói Szerződés többi hadseregével szoros együttműködésben ment végbe, létrehozásában, felépítésében, vezetési módszereiben az ország sajátos helyzetétől, történelmétől, hagyományaitól és szokásaitól függően eltérő vonások is tapasztalhatók.

A szövetséges hadseregekéhez hasonló, illetve különböző jellemzők megismeréséhez, a fejlődéssel együttjáró változások nyomon követéséhez kitűnő forrást nyújt a kiadott, 1982-ben megjelent, „A Német Nemzeti Néphadsereg a szocialista védelmi szövetségben” című dokumentumkötet. Arra a célra született, hogy segítse az NDK fegyveres testületei személyi állományának, a munkásoknak, az ifjúságnak katonai és politikai képzését. Elsősorban tehát a hazai olvasók szűkebb tábora, az előljárókhöz, a fegyveres erők párt- és tömegszervezeteinek funkcionáriusaihoz, a fiatalok katonai előképzéséért felelős káderekhez szól. A Nemzeti Néphadsereg története, tapasztalatai azonban számos vonatkozásban érdekesek és tanulságosak lehetnek a Magyar Néphadsereg hivatásos állománya, sőt a legújabbkori egyetemes és magyar történelem kutatói számára is.

A dokumentumok tájékoztatást nyújtanak a Német Szocialista Egységpárt osztályérdekeket szolgáló katonapolitikájának alakulásáról, az NDK-ban állomásozó szovjet alakulatok és a Nemzeti Néphadsereg közötti fegyverbarátság erősödéséről, a Varsói Szerződés hadseregei közös hadgyakorlatainak értékeléséről, a katonák szocialista versenymozgalmának formáiról és eredményeiről, gyakorlatilag a német szocialista fegyveres erők 1956 és 1981 közötti történetének fontosabb fejezeteiről.

A kötet a Nemzeti Néphadseregrel vonatkozó dokumentumok közlésével kiegészíti a már korábban megjelent, hasonló témájú gyűjteményeket.

A dokumentumok első csoportja nyomon követi az 1955. május 14-től, a Varsói Szerződés aláírásától 1956 januárig, a Nemzeti Néphadsereg megalakulásáig terjedő időszak legfontosabb eseményeit. Közli a Német Demokratikus Köztársaság biztonságát szavatoló államközi szerződéseket, az alkotmánynak és a Köztársaság törvényeinek a honvédelemre vonatkozó cikkelyeit, valamint a törvényjavaslatok indoklásait. Az elhangzott beszédek alapvető gondolata a párizsi szerződés ratifikálása és a német militarizmus újjáélesztése miatti aggodalom, amely az első német munkás-paraszt hatalmat megfelelő választintézkedések meghozatalára kényszerítette.

A kiadott anyagok jelentős része arról tájékoztat, hogy 1955 és 1981 között miképpen értékelte a Német Szocialista Egységpárt a nemzetközi helyzetet, benne elsősorban a nyugatnémet törekvéseket, továbbá az agresszív tervek ellen milyen katonapolitikai célokat és a célokkal összefüggő konkrét tennivalókat tűzött ki.

A dokumentumok ugyanakkor igazolják, hogy a Német Demokratikus Köztársaság vezetése a politika eszközeivel kitarátóan küzdött a két német állam közötti békés egymás mellett élés és a tartós együttműködés megvalósításaért. Elért sikereiknek is köszönhető, hogy Európa e területén a hetvenes években átmenetileg csökkent a korábban sok veszéllyel fenyegető feszültség.

A közölt anyagok túlnyomó többsége a párt-, az állami és a katonai vezetés reprezentánsainak a politikai és katonai erőviszonyokról adott elemzéseit és a szükséges intézkedések javaslatait tartalmazza, amelyek a különböző pártkongresszusokon és Központi Bizottság ülésein hangzottak el. A szónokok között olyan kiemelkedő, ma már történelmi személyiségek találhatók, mint Wilhelm Pieck, Otto Grotewohl és Walter Ulbricht. Majd időben napjaink felé közeledve mind gyakrabban olvashatók a párt katonapolitikájának alakításában, a Nemzeti Néphadsereg irányításában fontos szerepet betöltő személyek, Erich Honecker, Willi Stoph, Heinz Hoffmann, Waldemar Verner és Heinz Kessler gondolatai. Különös érdeklődésre tarthatnak számot azok a nyilatkozatok, amelyek a Német Demokratikus Köztársaság, illetve a Varsói Szerződés tagállamai biztonságát érintő nemzetközi válságok alkalmával hangzottak el, például 1961 augusztus és november között, az NDK határainak hatásos védelme megszervezésekor; majd 1968 augusztus és október között, a csehszlovákiai ellenforradalmi fejlemények leküzdése alkalmával.

A Nemzeti Néphadsereg belső életét, viszonyait, a lakossághoz, különösen a munkásosztályhoz és a fiatalsághoz fűződő kapcsolatait számos dokumentum illusztrálja. Fontosak mindenekelőtt a Népi Kamara által elfogadott, a hadseregbe vonatkozó alkotmánymódosítások, törvények és törvényerejű rendeletek, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a hadsereg konkrétan és félreérthetetlenül a munkásosztály, a dolgozó nép hazájának fegyveres védelmezője. A kötet számos olyan intézkedésről, alulról jövő kezdeményezésről is számot ad, amelynek célja a nép és a katonák közötti eleven kapcsolat folyamatos fenntartása és elmélyítése. Ezt szolgálja többek között a népi és forradalmi hagyományok ápolásáról szóló intézkedés, a polgári és katonai ifjúsági szervezetek együttműködése a politikai, a kulturális és a sportéletben, a munkásosztály példáit követő, s a

fegyveres erőkn belül kibontakozó versenymozgalmak.

Külön foglalkozik a dokumentumkötet a testvéri hadseregek fegyverbarátságának elmélyítésével is. Ez különösen fontos tényezője a fő hadszíntéren álló Nemzeti Néphadsereg fejlődésének. Számos írás tájékoztat bennünket az ország területén állomásozó szovjet alakulatokkal kialakított kitűnő együttműködésről: a parancsnokok közötti személyes kapcsolatok, a magasabbegységek közös gyakorlatai, az alegységek közös rendezvényei, vagy a különböző nyelvű harcköcsikezők együtt végrehajtott kiképzése stb. Ismereteket kapunk továbbá a Német Demokratikus Köztársaság területén lefolytatott olyan nagyszabású közös gyakorlatok céljairól és eredményeiről, mint a „Kvartett”, az „Októberi vihar”, „Fegyverbarátság 70”, vagy a „Fegyverbarátság 80.”

A testvéri kapcsolatok ápolásának egyik szép példáját mutatja maga a dokumentumkötet is, amikor közli a Varsói Szerződés valamennyi tagállama honvédelmi miniszterének a Német Demokratikus Köztársaság egy-egy városában elmondott beszédét.

A gyűjtemény többi dokumentuma között találhatók a szovjet vezetőknek a különböző fórumokon elhangzott, a szocialista tábor biztonságával foglalkozó értékelései, a Nemzeti Néphadsereg évfordulójára küldött üdvözlő táviratok, a katonai vezetőknek a sajtó számára adott interjúi, valamint tájékoztatók a hadsereg párt- és ifjúsági szervezeteinek magas szintű rendezvényeiről.

A kötet szerkesztői a gyűjtemény összeállításakor elsősorban a párt- és a katonai lapokban és folyóiratokban megjelent írások közül válogattak. Felhasználták továbbá a Német Szocialista Egységpárt kongresszusi és központi bizottsági jegyzőkönyveit, a Népi Kamara törvénygyűjteményeit, a Külügyminisztérium nyomtatásban megjelent iratait, a Honvédelmi Minisztérium hivatalos közlönyeit, valamint a Katonai Levéltár még nem publikált anyagait. A dokumentumok sorát a könyv végén a Nemzeti Néphadsereg 1955 és 1981 közötti történetéről készített igen részletes időrendi mutató, valamint tárgy- és névmutató zárja. A *dr. Wilfried Hanisch* irányította szerkesztők példásan gondos munkát végeztek. Tanulságos könyvet adtak kezünkbe.

Bencze László

KRIEG, MILITÄRAUSGABEN UND WIRTSCHAFTLICHER WANDEL

Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978.

(Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte.
Band 4. Graz, 1980. 110 o.)

Az 1978-ban Edinburghban megrendezett 7. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus egyik fő témáját a „Háború, hadikiadások és gazdasági változások” jelentette. Az ezzel kapcsolatosan elhangzott referátumok kiadását a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Bizottság megbízásából a grazi Karl Franzens Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Intézete vállalta.

A téma jelentőségére és az elhangzott sokféle érdekes nézetre tekintettel röviden ismertetjük az önálló kötetként is közreadott — ám hozzánk viszonylag megkésve eljuttatott — anyagot. Ennél többre ezúttal nem vállalkozhatunk, mert az elhangzott véleménynyilvánítások többsége alapos vitára késztet, nézetünk kifejtése pedig nagyobb terjedelmű tanulmány elkészítését igényelné. Olvasóink tájékoztatása érdekében mindenesetre — külön kommentár nélkül — felidézzük a konferencia referátumait, amelyek sajtó alá rendezése *Othmar Pickl* egyetemi tanár érdeme.

Bevezetőjében azt hangsúlyozza, hogy közel hat évtizede folyik tudományos körökben a vita, hogy a háborúk, a hadikiadások pozitív, vagy negatív értelemben befolyásolják-e a gazdasági fejlődést. Röviden utal az egymással ellentétes nézetre és leszögezi, hogy a korábbi vita közvetlen folytatása volt ez az edinburghi kongresszus. Ennek során a résztvevők a középkortól napjainkig követték a kérdéskört. A vita eredményeként az a nézet nyert általános teret, hogy a XV—XIX. századi háborúkból a legtöbb nép és állam megerősödött gazdasággal került ki, ám a XX. században a gazdasági következmények távolról sem egyértelműek.

Philippe Contamine egyetemi tanár (Franciaország) referátumának tárgya „Háború, királyi pénzügy és gazdaság Franciaországban a XV. század második felében”. Forráselemzéseiből — amelyek elsődlegesen Normandiára vonatkoznak — azt a következtetést vonja le, hogy a korábbi időszaktól eltérően a háborút sikerült a Francia Királyság határvidékére szorítani. Ezzel együtt járt, hogy a királyi bevételeket e fél évszázad alatt meg lehetett kettőzni. Ennek a felét ha-

dikiadásokra fordították, és így a királyi pénzügy jóval nagyobb elvonást valószínűsített meg, mint korábban magának a háborúnak a pusztító hatása. Ez az elvonás pedig elsődlegesen nem a nemességet, hanem a parasztokat, kézműveseket és kereskedőket érintette.

„Háború és gazdaság a XVI. században” címmel a háborúk hatásaival foglalkozik *Ingomar Bog* egyetemi tanár (NSZK). Vizsgálatában a hadszervezést, haditechnikát és stratégiát csupán a hadviselő felek pénzügyi és gazdaságpolitikájának tényezőjeként tekinti. Elemzése szerint a XVI. században általában a lakosság egy százaléka állt fegyverben. A kézi lőfegyverek elterjedésével és a tűzérségi eszközök számának erőteljes gyarapodásával, a hadikiadások jelentősen megnövekedtek. Mivel a kincstári jövedelmeket még elsődlegesen a fogyasztói adók tették ki, ezek csak a közvetlen hadiellőkelészületekre voltak elegendőek. A háborúhoz kölcsönökre, kincstári vagyonszerzésre volt szükség. További fedezetként új és magasabb adókat, vámokat vehettek volna ki a dinasztikák, ezek azonban súlyos politikai következményekkel jártak volna, így maradt a pénztől való egyre fokozottabb függés. A korábbinál nagyobb létszámú zsoldos hadak felszerelése segítette a manufaktúrák termelésének fokozását. Ugyanakkor e hadak ellátása következtében emelkedtek az agrárárak, és ez ösztönözte a mezőgazdasági termelés fokozását is. Kedvezőtlen hatásoknak csak a közvetlen hadművelési területek voltak kitéve, ezért a felső hadvezetés igyekezett a hadműveleteket ellenséges földre átvinni. Legtöbbet tehát a határvidékek szenvedtek. Országos gondot a termelésben csak a polgárháborúk okoztak — zárul a fejtegetés.

Dr. Martin Körner főlevéltáros (Svájc) „Az európai háborúk befolyása a svájci pénzügyek struktúrájára a XVI. században” című előadása azt hangsúlyozza, hogy a svájci államvezetés katonai potenciálját — szövetségesként átengedve — politikai nyomásra és gazdasági előny-szerzésre egyaránt alkalmazhatta, sőt ezekkel megtölthette az államkincstárt is. Az idegen szolgálatba lépett 250—300 000

svájci katona növelte az egyes kantonok és helységek bevételeit is. A bevételeknek alig 30%-a volt szükséges a zsoldra, felfegyverzésre, felszerelésre és ellátásra, a fennmaradó összeg tőkefelhalmozásként jelentkezett.

N. Kiss István kandidátus (Magyarország) „A gazdasági bázis ereje a kelet-közép-európai háborúkban és hadművészetben Magyarország XVII. századi példáján” című referátuma visszatekint egészen a X. századig. A XV. századig terjedő fejlődésből azt emeli ki, hogy a földművelés általánossá válása egyre szűkebbé tette ugyan a honfoglalók gyors, jól begyakorolt könnyűlovasságának gazdasági-társadalmi bázisát, ám a félnomád állattartás korábbi súlya miatt a nyugati páncélos nehézlovasság mellett mégis ez képezte a haderő gerincét, bár megszünt csatát eldöntő tényező lenni. A XVI–XVIII. századra rátérve azt hangsúlyozza, hogy a magyar hadak, mozgékonyságukkal, kiegyenlítették a nagyobb tűzerőből fakadó addigi nyugati erőfölényt, sőt az ellátás és utánpótlás tekintetében még stratégiai előnyhöz is jutatták a hadvezetést. Befejezésül a Rákóczi-szabadságharc időszakában elemzi a gazdasági és társadalmi erők mozgását. Külön kiemeli az általános — zömében természetbeni — jövedelemadó és a rézpénz bevezetésének szerepét abban, hogy mindvégig sikerült a — minden korábbiánál magasabb — hadikiadásokat fedezni.

Antonio Di Vittorio egyetemi tanár (Olaszország) témája „Háborúk, hadikiadások és gazdasági-pénzügyi változások a Habsburg-birodalomban a XVIII. század első felében”. Bevezetőben leszögezi, hogy 100–160 000 fős állandó zsoldos hadsereg fegyverből tartása óriási összeget emésztett fel és erősen megterhelte az — egyébként is állandóan deficités — államháztartást. A kiutat az udvari új bankok létesítésével, az Udvari Kamara átalakításával, az Általános Bankigazgatóság és a Bankkormányzóság létrehozásával igyekezett keresni. Miután a szerző végigkísérte az egyes háborúk kiadásait és azok fedezését, rátér arra, hogy a hadsereg — mint legfőbb fogyasztó — igényei és az ebből fakadó gyorsabb tőkeforgalom miként segítette a manufaktúrális fejlődést és az árucserforgalom növelését. A továbbiakban hangsúlyozza, hogy a birodalom új területi szerzeményei növelték pénzügyi teherbíróképességét is. A kétségtelen fejlődés látványos megnyilatkozása a polgárság erősödése és a városok gazdagodása volt.

Dr. Danica Milić tudományos főmunkatárs (Jugoszlávia) referátuma „A Balkán-háborúk gazdasági következményei” címet viseli. Az 1912/13-as háborúkkal kapcsolatosan először a területi változásokat emeli ki, majd arról szól, hogy az új államjogi berendezkedéssel új gazdasági élet megszervezése járt együtt, és a szükséges állami bevételeket új elvonásokkal biztosították. Ez azonban nem volt elegendő, az állami kiadások fedezésére általában kétharmad részben kölcsönök felvételére volt szükség. A viszályfeszítéssel kapcsolatosan mindegyik állam terület- és népességnövekedésben bízott és ez befolyásolta egymással szembeni politikájukat. Kapcsolatukat külön megterhelte az Oszmán Birodalom korábbi államadosságának új felosztása. Végül a gazdasági fellendülés irányában hatott, hogy számos nyugat-európai állam részéről tőkebefektetésekre került sor az új államokban.

J. M. Winter egyetemi tanár (Nagy-Britannia) „A két világháború demográfiai hatásai, különös tekintettel Nyugat-Európára” című előadásában először a téma kutatásának nehézségeit hangsúlyozza. Ezt követően az első világháború előtti és alatti, valamint a harmincas évekbeli és második világháború alatti időre vonatkozó egyes európai születési, gyermek- és felnőtthalálzási — töredékes — adatokat elemzi. Ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi-politikai körülmények az elsődlegesek a demográfiai helyzettel kapcsolatban. Ugyanakkor a háborús gazdasági körülmények — a szerző véleménye szerint — csökkentik az egyes osztályok és rétegek közötti demográfiai különbségeket.

V. P. Gluzskov kandidátus (Szovjetunió) „Fegyverfajták és nemzetközi kapcsolatok” című előadása napjaink alapkérdését, a háború vagy béke dilemmáját vizsgálja marxista-leninista alapon. Bevezetőként rámutat arra, hogy a nukleáris fegyverfajták minőségileg új háborús eszközöket jelentenek. Ezt követően felidézi a második világháború utáni helyi háborúkat és háborús helyzeteket. Ezekkel szembe állítja az enyhülés szellemét, és határozottan állást foglal a két világrendszer békés egymás mellett élése, a nemzetközi konfliktusok békés úton való rendezése mellett. A továbbiakban az állandó fegyverkezés egyre elviselhetlenebb gazdasági-pénzügyi teherterhelését részletezi és a leszerelés szükségességét hangsúlyozza. Végül a katonai szembenállás helyett a gazdasági együttműködés mellett tesz hitet.

Zachar József

HISTORIE A VOJENSTVI (Csehszlovákia)

1981

A csehszlovák hadtörténeti és társadalompolitikai folyóiratban 1981-ben közreadott legfontosabb tanulmányok közül azokat ismeretjük, amelyek a CSKP katonapolitikai irányvonalát, valamint a második világháborút megelőző és követő időszakban a fegyveres erők fejlesztési tendenciáit elemzik.

Vlastimil Vávra: „A CSKP katonapolitikája 1921-ben” c. tanulmányában (1. szám, 3—16. o.) azt az időszakot tárgyalja, amelyben Csehszlovákia baloldali forradalmi erői előkészítették a kommunista párt megalakítását, és amely időszakot európai méretekben is a forradalmi mozgalom hullámvölgye jellemezte. Így határozta meg ennek az időszaknak a jellegét a Komintern II. Kongresszusa 1920. július—augusztusában és határozatában megszabta a legfontosabb feladatot: a szétszórt kommunista erők összefogását, egységes kommunista párt megteremtését minden országban és így fokozni a proletaritátus felkészülését a hatalom megszerzésére. A helyzet az 1921 tavaszán megtartott III. kongresszusig lényegesen megváltozott, a fő célkitűzés a baloldali elhajlók elleni harc lett, a fő feladat pedig a tömegek megnyerése a párt politikája számára.

A csehszlovák hadsereg ebben az időszakban — a csendőrség és a rendőrség mellett — a burzsoá hatalmi rendszer fő támasza volt, fejlesztése francia tisztek felügyelete alatt folyt, tisztikarának zöme jeleskedett a Szovjet—Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság elleni harcokban. A kommunisták tevékenysége a hadsereg soraiban rendkívül bonyolult körülmények között folyt és számos hiányosság jellemezte. Hiányzott az országos szintű koordináció; egészen 1921 novemberéig — valamennyi baloldali szervezet egyesítéséig — nem volt egységes irányító szerv. A CSKP alakuló kongresszusa 1921 májusában maga sem foglalkozott a hadsereg soraiban végzendő agitációs munkával, de azzal, hogy meghatározta a párt munkájának jellegét és irányvonalát, megteremtette az alapot a hadseregben folytatandó munkához is. A kongresszus megindokolta, helytelen az a törekvés, hogy mesterségesen kell harci helyzetet teremteni, a feltételekre való tekintet nélkül, sokkal inkább szüksége van a pártnak a tömegek megnyerésére.

Ezt az irányvonalat Lenin is több ízben helyeselte. Ez az irányvonal alkotta a párt katonapolitikájának alapját olyan körülmények között, amikor a csehszlovák hadseregben mozgósítást hajtottak végre. A párt vezetése harcot hirdetett az ultra-baloldaliak ellen, akik a magyarországi reakció elleni harcot össze akarták kapcsolni a csehszlovák burzsoázia elleni fegyveres küzdelemmel. Katonapolitikai irányelveiben rögzítette, hogy a katonai—politikai lépéseket a belső helyzet és a nemzetközi forradalmi mozgalom helyzetének alapos elemzésére kell alapozni. A hadseregben működő kommunisták feladatául szabta a területi pártszervezetekkel való szoros kapcsolat kialakítását, a katonák kommunista tudatának erősítését szolgáló agitáció folytatását, a kor alapvető politikai kérdéseinek magyarázatát, valamint annak elősegítését, hogy a hadsereg megszabaduljon a régi monarchista csökevényektől.

Alevtina Pokorná: „A Csehszlovák Köztársaság és a Szovjetunió hadseregei közötti kapcsolatok a 30-as évek derekán” c. tanulmányában (3. szám, 52—72. o.) abból a körülményből indul ki, hogy Németország expanziós tervei, az európai hegemoniára való törekvése, közvetlen veszélyt jelentett szomszédai, köztük Csehszlovákia számára is. Erre az időre bizonyossá vált, hogy a polgári demokratikus állam nem képes a német imperializmus közvetlen fenyegetését elhárítani, függetlenségét és szabadságát megvédeni, ha továbbra is a francia és angol szövetség felé orientálódik külpolitikájában. A két nagyhatalom politikája ugyanis szabad utat ígért Németország számára Kelet felé, így fokozatosan ellentétbe került Csehszlovákia létérdekeivel.

A Szovjetunió ebben az időszakban fokozott erőfeszítéseket tett a demokratikus és antifasiszta erők összefogása, a kollektív biztonság garantálása érdekében. A csehszlovák kormány 1934 közepén diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval és megkezdte a két állam kölcsönös együttműködésével kapcsolatos terv realizálását. 1935 elején került sor katonai attasék kölcsönös delegálására, így hivatalos kapcsolat jött létre a két állam hadserege között, ami lehetővé tette a meghatározott mérvű együttműkö-

dést a hadügy különböző kérdéseiben. Sor került a szovjet légierő delegációjának látogatására, majd ennek eredményeként a légügy területén való kapcsolatfelvételre.

A csehszlovák—szovjet szövetségi egyezmény 1935 májusában történt aláírását követően Beneš köztársasági elnök, Moszkvában tett látogatása során, megbeszélést folytatott K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztossal a két állam katonai együttműködéséről, kinyilvánította, hogy Csehszlovákia a személyi kapcsolatok kiépítésén és a hadgyakorlatokon való kölcsönös részvételen, valamint a technikai együttműködésen túlmenően számít a Szovjetunió konkrét katonai segítségére is egy esetleges német agresszió esetén.

Az együttműködés konkrét tartalmáról és a CSKP e téren játszott szerepéről, de a szövetség ellen fellépő reakciós erők egyre erősödő aknamunkájáról is részletesen beszámol a szerző.

Štefan Kiš: „Szlovákia Kommunista Pártja illegális tevékenységének kérdései (1938 október—1939 augusztus)” c. tanulmányában (2. szám, 57—75. o.) azt az időszakot tárgyalja, amelyben a müncheni diktátumot követően Szlovákiában autonóm törekvés jutott érvényre és amelyben a kommunista párt illegális vezetősége és szervei igyekeztek az illegális munka formáit és módszereit úgy megújítani, hogy a klerikális-fasiszta szlovák állam körülményei között is biztosítani tudja befolyását a tömegekre. Erre a munkára rányomta bélyegét a Cseh-Morva Protektorátus szomszédsága, valamint az a körülmény, hogy a szlovák lakosság még nem volt tudatában egy aktív nemzeti-felszabadító küzdelem szükségességének. A párt illegális munkájának a szerző által ismertetett formáit és módjait rendkívül behatárolta az uralkodó terror, valamint Szlovákia egyes területeinek eltérő és egyenlőtlen gazdasági, szociális és kulturális fejlettsége, a lakosság eltérő szociális összetétele és politikai aktivitása, a nacionalizmus és a társadalmi demagógia befolyása.

Mindezen hátrányosan befolyásoló tényezők ellenére a párt ebben az időszakban lerakta az illegális hálózat alapjait, kiépítette megyei és járási szinten a konspirációt, a tömegek között végzett agitációs munkájával leleplezte a fennálló rezsim embertelen arculatát, politikai és sztrájkakciókra mozgósított, különböző megmozdulásokat szervezett a kormány ellen. Már 1939-ben megkísérelte, hogy a hadsereg területére is kiterjessze befolyását és illegális pártsej-

teket szervezett a katonák között. Ezek azonban csak egyedi próbálkozások voltak, egységes szervezet kialakítására nem kerülhetett sor. A párt befolyását elsősorban kívülről, az antifasiszta ifjúsági szervezet révén igyekezett kiterjeszteni és a katonákat az antifasiszta harc aktivizálására megnyerni. Az agitációs munka hatására lazult a katonák soraiban a feltétlen engedelmesség, nőtt a szökések száma, kisebb jelentőségű nyílt megmozdulásokra került sor Nyitrán és más városokban.

Bár ezeket az antifasiszta jelenségeket és a katonák soraiban keltett elégedetlenséget hiba lenne túlértékelni, hiszen nem minden esetben a politikai ellentmondások váltották ki azokat, nem szabad az ellenállás egészének keretein belül lebecsülni és figyelmen kívül hagyni őket.

Miloslav Nejedlý és szerzői kollektívája (Eduard Čejka, Jan Gebhardt, Štefan Kiš, Karel Richter) „A cseh és szlovák nép hadügye a 2. világháború előestéjén (1939, március—szeptember)” c. tanulmányában (4. szám, 20—58. o.) Csehszlovákia hadügyének alakulását vizsgálja a müncheni diktátum utáni szétszakítottság és a jobboldali fasiszta vezetési rendszer hatalomra jutása időszakában. A Csehszlovák Köztársaság, húszéves fennállása után, a burzsoá kormányzat hibájából, mélyre ható politikai és morális válságba került. Egyes területek elcsatolása, majd mindkét állam teljes alárendelése a német érdekeknek végül is felszínre hozta az uralkodó osztály minden kül- és belpolitikai hibáját, gyengeségét. A csehszlovák államapparátus és honvédelmi szervezet romjain alakult ki a német megszálló rendszer és a szlovák bábállam. A nemzeti eszme hordozója az ellenállási mozgalom lett, amely — hazai földön és külföldön — nagy nehézségek árán építette ki saját politikai struktúráját és ezzel egyidőben fegyveres alakulatainak magvát is. Az ellenállási mozgalom vezetői fokozott erőfeszítéssel dolgoztak a küszöbön álló fegyveres küzdelem alapvető feladatainak és formáinak meghatározásán. A CSKP politikai irányvonala összhangban volt az egységes és következetes antifasiszta harc eszméjével, melynek élén vitathatatlanul a Szovjetunió állt. Az aktív és fokozatosan kibontakozó közös cseh és szlovák fegyveres harc koncepciójának szellemében törekedtek a kommunisták arra, hogy az ellenállás fegyveres erőit népi, demokratikus és antifasiszta alapokon szervezzék. Ennek az óriási feladatnak a végrehajtásáról, sikereiről és kudarcairól ad számot a szerző tanulmányában

Pavel Drška és Vlastimil Vávra: „Klement Gottwald katonapolitikai hagyatékáról” irt tanulmányában (5. szám, 33—42. o.). Az 1948 februárja utáni időszakban érvényesített irányvonal tartalmát véve alapul, visszatekint Gottwald egész katonapolitikai munkásságára, amelyet a Komintern elnökségének tagjaként, majd a moszkvai emigrációban, végül az ország felszabadulása utáni években folytatott. Gottwald szerzője és szervezője volt a CSKP katonapolitikáját tükröző számos okmánynak és az azokban szereplő elvek megvalósításának. Az ő érdeme, hogy a párt különös figyelmet fordított olyan kérdésekre, mint a köztársaság védelme a fasizmus fenyegetésével szemben, a nemzeti szabadság kivívásáért folyó küzdelem szervezése és összefogása, a csehszlovák államrend felépítése új és demokratikus alapokon, biztonsági rendszerének és védelmének kiépítése, szoros szövetségben és együttműködésben a Szovjetunióval. A felszabadulás utáni években a párt katonapolitikájában előtérbe került az új néphadsereg szervezése, a honvédelmi rendszer fejlesztése, valamint az ország biztonságának további erősítése a testvéri népi demokratikus országokkal kötött egyezmények révén, majd a Varsói Szerződés szervezetének keretein belül.

Mint alkotó gondolkodó, taktikus és stratégia, Gottwald mesterien alkalmazta a nemzetközi forradalmi mozgalmat, de elsősorban a szovjet kommunisták tapasztalatait a kommunista párt általános politikai és ezen belül katonapolitikai irányvonalának kidolgozásában és valóra váltásában. Kimagasló érdeme volt a Kassai Kormányprogram kidolgozásában, amely alapot jelentett a népi demokratikus állam védelmi képességének és biztonságának megalapozásához és fejlesztéséhez, valamint a Csehszlovák Néphadsereg építéséhez — a szovjet Vörös Hadsereg mintájára. Mindenkor érvényesítette a párt vezető szerepét a hadseregben, az osztályalapon álló káderpolitikát, a hadsereg és a nép egységének, valamint a proletár internacionalizmusnak az elveit. Tevékenységével nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a CSKP IX. kongresszusán elfogadott katonapolitikai irányelvek az életben megvalósuljanak.

A Csehszlovák Néphadsereg építésével foglalkozik **Jiří Krupička:** „Szovjet tapasztalatok érvényesítése a CSNH szabályzataiban és segédleteiben az 1950—60-as években” c. tanulmányában (3. szám, 93—102. o.). A CSKP IX. kongresszusa 1949-ben meghatározta, hogy a néphadsereg parancsnoki kádereinek, a szocialista típusú hadsereg teljes szemé-

lyi állományának katonai szakkiképzését a szovjet hadtudomány és hadművészet alapjaira kell építeni, amely a marxizmus—leninizmus tanításaiból indul ki és a második világháborúban szerzett gazdag tapasztalatokra támaszkodik. A szovjet hadsereg tapasztalatainak adaptálása és a burzsoá csehszlovák katonai doktrína felújítása elleni harc fontos része volt a párt katonapolitikájának a hadsereg szocialista arculatának kialakítása terén. A szovjet hadsereg mintájára alapozó hadseregépítési elv annyit jelentett, hogy az ország korszerű, a fegyveres harc megvívására a modern hadművészeti elvek és fejlett haditechnikai eszközök alkalmazása révén bármely körülmények között képes hadsereggel rendelkezze.

A katonai vezetés ennek érdekében tapasztalt tanácsadókat kért a Szovjetuniótól, a katonai kádereket szovjet katonai tanintézetekben készítették fel. A segítés egyik fontos formája volt az új elméleti és gyakorlati tapasztalatok átadása a szabályzatok, előírások és segédletek révén. Az első lépések közé tartozott a szovjet Szolgálati Szabályzat teljes átvétele, majd ezt követte a Harcászati Szabályzat és a különböző Harcászati Szabályzatok, fegyvernemi utasítások és segédletek bevezetése. Ebben az időszakban definitív módon elvetették a „sajátosan csehszlovák” katonai előírások kidolgozását és a szovjet szabályzatokat változtatás nélkül vették át.

A csehszlovák hadsereg sajátos körülményeit figyelembe vevő és a hazai tudományos munkára, a csapatok gyakorlati tapasztalataira épülő szabályzatok kidolgozása és bevezetése lényegében 1957-től folyt olyan megfontolással, hogy a szovjet hadtudomány és hadművészet vívmányait a Varsói Szerződésben tömörült minden egyes hadseregnek a saját specifikus helyzetére és feladataira kell adaptálnia. Ugyanakkor a szabályzatoknak és előírásoknak teljes mértékben biztosítaniuk kell a szövetséges hadseregek egységes elvek alapján történő együttműködését és a tömegpusztító fegyverek alkalmazásának körülményei közötti koalíciós hadviselés megvalósítását.

A Csehszlovák Néphadsereg szervezésének és kiképzésének korszerűsége még inkább megerősödött az 1959—60-as években, amikor a CSKP XI. kongresszusának határozatai szellemében, a legújabb szovjet katonai-elméleti tapasztalatokkal teljes összhangban, új szolgálati és harcászati szabályzatok kerültek rendszeresítésre, amelyek már egészükben a korszerű fegyveres erőknél korunk háborúira való mindenoldalú felké-

szítése követelményeit vették figyelembe.

A CSNH történetének központi kutatási programjában jelentős helyet kapott a szolgálati ágak fejlődésének feltárása. Ehhez kapcsolódik *Jiri Bílek*: „A CSNH hadtápjának és szolgálati ágainak szervezeti fejlesztése az 1948–50-es években” című tanulmánya. (4. szám, 59–78. o.). Az új, szocialista típusú hadsereg építésének ebben az igen felelősségteljes időszakában fő feladatként jelentkezett — a hadsereg jellegének és küldetésének alapvető megváltoztatása mellett — a katonai szervezeti rendszer és az ország katonai-hadászati helyzete közötti összhang megteremtése, a hadviselési eszközök korszerűsítése, az egyes haderő- és fegyvernemek arányos fejlesztésének biztosítása.

A hadsereg szocialista jellegének kialakítása megkövetelte a hadsereg személyi állományáról való gondoskodás, a felszerelés és ruházat, az étkeztetés és elhelyezés, az egészségügyi ellátás magasabb színvonalra emelését. A fokozott feladatok teljesítésében jelentős szerepet játszott a CSNH hadtápszolgálat, amelynek gondos megszervezése és munkakörülményeinek megteremtése nélkül elképzelhetetlen lett volna a hadsereg hadra-

foghatóságának és állandó harckészültségének biztosítása.

A hadtáp egészének és egyes szolgálati ágainak fejlesztésében, a korszerű hadtápvezetés biztosításában, központi, hadműveleti és csapathadtáp-szerveinek kialakításában 1950 jelentett fordulópontot, amikor a CSNH békeszervezésének átalakítása során nagy változásokon ment át az egész hadtápszolgálat és egyes szolgálati ágai is. A korszerűsítések zöme szovjet mintára és szovjet tapasztalatok alapján ment végbe. A szerző ezt a fejlesztési folyamatot részletesen ismerteti és megállapítja, hogy a korszerűsítés egyes elemei nem mindenkor voltak célszerűek, esetenként nem is került sor a tervezett változtatások teljes végrehajtására, mégis, az 1948–50-es évek megteremtették a szükséges alapokat a korszerű hadügy követelményeinek megfelelő anyagi biztosítási rendszer későbbi kialakításához. Ez a fejlesztési időszak ugyanakkor jelentősen hozzájárult a CSKP IX. kongresszusán elfogadott katonapolitikai irányelvekben szereplő fő feladat teljesítéséhez, a szocialista típusú hadsereg kiépítéséhez, amely a lehető legrövidebb idő alatt képes honvédelmi és internacionalista feladatainak, küldetésének teljesítésére.

Nádor Tibor

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA

ÓNFIGURÁK A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBÓL Vándorkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

Ólomkatona—Bleisoldat, Zinnsoldat. Természetes, mondja erre a gyanútlan olvasó, ólomkatona, a rendíthetetlen. A Német Demokratikus Köztársaságban azonban ez nem természetes, ott az ólomkatona elnevezés — a „Bleisoldat” — sértés. Olyannyira, hogy az NDK Kultúrszövetsége Hontörténeti Társaságának Ónfigura Szakbizottsága és a weimari Városi Múzeum közös rendezésében 1983. december 15-től látogatható ónfigura kiállítás megnyitó beszédében Paul Kaiser, a weimari Városi Múzeum igazgatója, szükségesnek látta hangsúlyozni, milyen különbség van a két elnevezés között.

A Bleisoldat—gyermekjátékszer, tucat-áru, bárki által egyszerű módszerekkel elkészíthető ólomkatona, amely nem igényel különösebb kézügyességet, sem történelmi hűséget. A Zinnsoldat — művészi ónszobrocska, amely drága ötvözetből készül, nagytudású vésnökök művészi munkája szükséges az öntéshez, történelmi és társadalmi ismeretek az egyes darabok végső megmunkálásához, „felöltöztetéséhez”, térbe állításához.

A Hadtörténeti Múzeumba Szegedről érkezett a Weimarban összeállított nagyszabású kiállítás. Az első benyomás lélegzetelállító. Óriási terepasztalon 4035 színes figura él, mozog, kavarog, vonul, harcol: az 1683-as bécsi ütközet résztvevői, készítőjük Erwin Ortmann, weimari mester, amatőr és gyűjtő, múzeumbarát és műkedvelő történész. A terepasztalon azt a jelenetet láthatjuk, amikor a Bécsre támadó törökökre az első csapást méri a Sobieski János vezette egyesült hadak, s az ostromlott osztrák városból is ki-kitörnek már a szorongatottak, ily módon segítve a felmentő seregeket. Szász, bajor, württembergi, osztrák, lengyel egységek ereszkednek le a Kahlenberg gyűrűin át a bécsi síkság-

ra, miközben a Nussberg és Kahlenberg között állást foglaló tüzérség fedezi őket. A török sátortáborban már az elvonuláshoz készülődnek: pompás keleti szőnyegekbe burkolva rakják tevékre a harácsoló kincseket, de javítani próbálják a Bécsből állandó kitéréssel fenyegetett sátortábor cölöpsorát is, félmeztelenre vetkőzött, rongyos foglyok dolgoznak az erődítményen török katonák felügyelete alatt. A felmentő seregekkel szemben a török tüzérek az ütegállásokat őrzik.

A terepasztal két oldalán kisebb vitrinekben a csata egy-egy újabb részletét láthatjuk: kék Waffenrock-ba (fegyverkabát) öltözött württembergi regiment, török lovasság, janicsárok felvonulása.

A kiállítás utolsó, 4. termében még egy hasonló, bár valamivel kisebb méretű, mozgalmas kép tárul elénk: a „mindössze” 2513 figurát mozgató csatarészlet az 1410-es grünewaldi csatát mutatja. Készítője Klaus Liebnitz hallei tanár, amatőr szobrász és vésnök. A terepasztal mellett részletes magyarázó tábla ismerteti a német fejedelemségek, a Német Lovagrend vereségét jelentő 1410-es grünewaldi csata lefolyását, kitérve egy mondattal az 1411-es torunai békére is, amely a Rend nagyhatalmi állásának végét jelentette.

Az ilyen, és ehhez hasonló terepasztalok elkészítéséig hosszú út vezetett. A legrégebbi ónfigurák a XII. századból, Magdeburgból származnak, egy ásatás során bukkantak a fákat, harcoló lovagokat, várakat ábrázoló, még lapos, egyoldalasra öntött figurákra. Ezeken felvarráshoz alkalmas fűleket találtak, minden bizonnyal ruhadíszek lehettek. Hasonlóan előállított zárandokjelvények is előkerültek középkori leletanyagból. Az 1550-ben született Everard van Reyd, az Orániaház megalapító I. Vilmos szolgálatában

állott történész említi Németalföld történelmét tárgyaló munkájában (Historie der Nederlandtscher oorlogen begin ende voortganck tot den jare 1601. Arnheim, 1633.), hogy amikor Orániai Vilmos katonai reformját készítette elő (az utrecht-i uniót követően, miután 1581-ben II. Fülöp is elismerte Hollandia függetlenségét), Nürnbergből hozott mozgatható végtagú ólomfigurákat, katonákat, s csatarendjeit így alakítva szemléltette elképzeléseit. Hasonló figurákat katonai tudományok oktatására a francia és spanyol uralkodók is vásároltattak Nürnbergben.

Játékszernek elvéve használták őket ekkor, előállításuk munkaigényes, anyaguk drága volt; a XVIII. század folyamán azonban már olyan mennyiségben készültek figurák, hogy szélesebb körben is elterjedhettek.

A XVIII. században kezdi meg működését a Hilpert család, műremekeiket Goethe, E. T. A. Hoffmann, Andersen örökölte meg. Követői e családi hagyománynak a nürnbergi Heinrichsenek, akik már történelmi sorozatokat készítettek, felfedező utakat jelentettek meg. Műhelyük 1839-től működött.

A következő századtól szinte napjainkig nagyipari módon készítették az ólomkatonát, a Bleisoldat-ot. A második világháborút követően a Német Demokratikus Köztársaságban felelevenítették az ónfigura-készítés legszebb, kézműves hagyományait, s az évek folyamán tekintélyt szereztek a kis szobrocskáknak. Korunk mesterei közül a legkiválóbbak egyike Ludvig Frank (1870–1973), aki a legszebb nürnbergi hagyományokra építve készítette alapos tárgyi és történelmi ismereteket bizonyító kompozícióit. A Német Demokratikus Köztársaság nagy mestere Johannes Frauendorf (1899–1973), aki tudását a Német Kultúrszövetség keretein belül kamatoztatta, tapasztalatait, anyagismeretét, vésőnői fogásait fiatalok tucatjainak adta át.

A Kultúrszövetségben, illetve az iskolai munkaközösségekben, szakkörökben dolgozó 18 éven aluli fiatalok, ipari és általános iskolai tanulók munkáiból is ízelítőt nyújt a Hadtörténeti Múzeum kiállítása: kisméretű életképekben láthatjuk az elbai halászsokat 18. századi viseletben, munkaeszközeikkel, a napóleoni háborúk egyik katonai postaállomását. De nemcsak a történelmi idők, az egyiptomi piramisok építése, vagy az amerikai indiánok élete ihlette a kis mestereket, fantáziájukat megmozgatta honfitársuk, Siegmund Jähn 1978. szeptember 3-i úrrepülése és megörökítették a Szozuz–29

startját, képzeletbeli találkozást egy űrállomáson, a Holdon, más nemzetek űrhajósainak együttműködését a világűrben.

A kis figurák készítésében az ifjú emberek éppoly ügyességről tesznek tanúbizonyságot, mint a felnőttek. Pedig a munkamenet nem egyszerű. A gondos előtanulmányozás után, amelynek során a történelmi környezetet, a viseletet, fegyvert, felszerelést, berendezési tárgyakat, lőszerszármakat, lőszerszármakat, várakat és egyéb épületeket megismerik, az elgondolt jelenetet lerajzolják, ezt figuránként palakőre viszik át, majd tükörképét a kőbe vésik. Az ón, ólom, antimón, vagy bizmut keverékét tartalmazó öntőanyagot ebbe a vésett negatívba öntik. A nyersöntvényen a beöntőnyílásokat, éleket eltávolítják, s az ezüstösen csillogó figurák már kiállításra kész darabok. Ezeket azután színezní is lehet, s egyenként, csoportosan vagy dioráma formájában kiállíthatók.

Az egyes daraboknak is, a csoportozatoknak, a diorámáknak is, igen nagy a múzeumpedagógiai értéke. A szemléltetés az iskolai oktatásban már rég ismert és hatásos módszer. Napjaink törekvése az oktató múzeum, a történelemórák bevitelére az intézményekbe, ahol megfelelően élővé varázsolható a történelem. Az ifjúságot különösen fogékonyra teszi a történelmi folyamatok, társadalmi és természeti, gazdasági változások megértésére, ha ónfigurákból készített életképek kínálják a tanulnivalót. A hatás csak fokozható, ha egy-egy csata kimenetelét, forradalmi menet útját olyan terepasztalon látják, ahol a figurákat maguk mozgathatják, újra lejátszva átélhetik az eseményeket.

Magyarországon nincs hagyománya az ónfigurának, a múzeumainkban látható terepasztalok merevek, üveg alatt állva várják a történelemtanár, vagy tárlatvezető előadását, s más technikával is készülnek. A Német Demokratikus Köztársaságban több mint 100 múzeum mellett működik olyan baráti kör, amely a közelítő iskoláival is tartja a kapcsolatot és eredményesen használják az ónfigurás életképeket a történelemoktatásban, a hazafias nevelésben.

Követhetnénk a példát, de Magyarországon ónfigurát nem készítenek, nem is kapható, még a Német Demokratikus Köztársaság budapesti üzlete — az ismert NDK Centrum — sem árul ilyen szobrocskákat, pedig ott könyvtől só-tartóig minden NDK-ból származó termék kapható.

Nem szívesen, de meg kell említenünk: nagyon sok a nyomdahiba ezen a kiállításon. A szöveg néhol magyartalan is. Az NDK-ban fordították de — úgy látszik — lektor elé nem került. Még Szegeden, az első magyarországi bemutató alkalmával ki kellett volna javítani a feliratokat. A Hadtörténeti Múzeum olyannyira készen kapta a kiállítást, hogy a múzeum munkatársai is csak a megnyitó után nézhették végig, az első szögbeveréstől az utolsó szövegragasztásig mindent a weimari Városi Múzeum munkatársai végeztek.

Mindezeket a gyerekek, akik a kiállítás leglelkesebb látogatói, talán nem veszik észre. Reméljük, az őket kísérő szülők és pedagógusok önkéntelenül is javítva olvassák a magyarázatokat.

Hasznos kezdeményezés volt a Szegeden látott anyag budapesti bemutatása, a nap, mint nap tapasztalható élénk érdeklődés alapján megfontolandó lenne az áprilisig tervezett kiállítás meghosszabbítása.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1981. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet
Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények
A hadtörténettudomány elméleti kérdései
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadművészet története
A hírszerzés és kémkedés története
A haditechnika története
Vártörténet
Eletrajzok, emlékezések

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókor
Középkor 1500-ig
16—17. század
18. század
19. század
1900—1918.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

A második világháború

Magyarország a második világháborúban

Magyarország felszabadulása

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1981.

Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSÉNEK JEGYZÉKE

Élet és Tudomány	ÉT
Hadtörténelmi Közlemények	HK
Honvédelem	HO
Honvédségi Szemle	HSz
Igaz Szó	ISz
Magyarország	Mo
Néphadsereg	N
Párttörténeti Közlemények	PK
Századok	Sz
Történelmi Szemle	TSz

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet

1. A Magyarországon megjelent történelmi munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) válogatott jegyzéke. (1981. január 1.—december 31.) Összeáll. Rozsnyói Ágnes, Sz. Gyivicsán Mária. — Sz, 1981. 6. sz. 1375—1477. p.
2. Folyóiratrepertórium 1979/II. (Válogatás 1979. második negyedév folyóirataiból.) — Világtörténet, 1981. 2. sz. 121—147. p.
3. A magyar munkásmozgalmak történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1980. október—1981. június. — PK, 1981. 2. sz. 241—243., 3. sz. 248—249., 4. sz. 236—237. p.
4. Az 1978. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1981. 1. sz. 146—159. p.
5. Az 1979. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1981. 4. sz. 660—679. p.
6. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriumai 1978. 1—2. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1981. 2. sz. 313—326., 3. sz. 495—511. p.
7. A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai. 1951—1980. [Annotált bibliográfia.] (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkatársai.) Bp. Zrínyi K. 1980. 506 p.
Tárgy-, időrendi-, szerzői-, cím-, sorozati mutatóval.
8. A katonai szakirodalom bibliográfiája. 1980. Könyvek, fordítások, [folyóirat-lelőhelyjegyzék.] (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár, HM Katonai Tud. Kéz könyvtár és a ZMKA Tudományos Könyvtár munkatársai. Bp. Zrínyi K. — OMKDK házi soksz.) 160. p.
9. A Magyar Néphadsereg története. Ajánló bibliográfia. [Összeáll. Berki Imréné.] — HO, 1981. 1. sz. 123—132. p.
10. A Magyar Néphadsereg 1945—1980. Történeti feldolgozások. [Bp. Térk. Int. soksz. 1981.] 32. lev.
[Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái.]
11. Az Akadémiai Közlemények repertóriumai 1965—1980. (Összeáll. Gábor Imre. Kiad. a) Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Bp. Házi soksz. 1981. 132 p.
(Magyar katonai folyóiratok repertóriumai.)
12. Honvédségi Szemle (Honvéd, Katonai Szemle, Politikai Értesítő, Honvédségi Pártmunkás) 1946—1978. 1. r. (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár és a HM Katonai Tudományos Kéz könyvtár munkatársai. Szakmailag ell. Nádor Tibor.) Bp. (Zrínyi K.) 1981. 443 p.
(Magyar katonai folyóiratok repertóriumai 4.)
13. Dezsényi Miklós: Az út kezdetén. (A Honvédségi Szemle jogelődje a „Honvéd” c. katonai folyóirat megjelenésének 35. évfordulója.) — HSz, 1981. 8. sz. 97—99. p.
(Honvédségi Szemle 1966. 12. sz. ből.)
14. Vízi János: A kiképzés szolgálatában. (Lapelődeink: Katonai Szemle 1952—1959.) — HSz, 1981. 9. sz. 103—105. p.
15. 30 év a katonai sajtó szolgálatában. (Vízi János alezredes.) — HSz, 1981. 9. sz. 15. p.
16. Kaposi Kis István: A politikai mun-

- ka fóruma. (Lapelődeink: Politikai Ériesítő 1950—1957.) — HSz, 1981. 10. sz. 105—107 p.
17. **Paulin Béla:** Néphadseregünk közéletének szolgálatában. (Lapelődeink: Honvédségi Pártmunkás 1958—1959.) — HSz, 1981. 11. sz. 104—106. p.
 18. A Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökének és Kiképzési Főfelügyelőjének közös levele a Honvédségi Szemle megjelenésének 35. évfordulóján. — HSz, 1981. 12. sz. 1. p.
 19. **Polónyi Béla:** Alkotó gondolattal — az írott szó erejével. (Lapelődeink: Honvédségi Szemle 1960—) — HSz, 1981. 12. sz. 6—9. p.
 20. Felelősen a védelmi közösségért. [Kérdések a szocialista hadseregekben működő kiképzési lapok szerkesztőihöz.] — HSz, 1981. 12. sz. 15—23. p.
 21. Közös célokért. A Honvédelem c. folyóirat publikációs tevékenysége az 1976—1980. években.] — HO, 1981. 2. sz. 3—11. p.
 22. **Havas Ervin:** A huszadik század vonzásában. Beszélgetés Zalka Miklóssal pályájáról, egy elfeledett folyóiratról (Szabad Hazánkért) és „Csikágóról”. — Népszabadság, 1981. 97. sz. 13. p.
 23. **Szalai Hanna:** A Rubicon átlépése. Jász Dezső a Vörös Lobogóról. (1918. dec. 26.) — Magyar Hírlap, 1981. 245. sz. 8. p.
- Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények
24. **Kacsó Lajos:** A honfoglalás emlékhelye. Látogatás Pusztaszeren. — N, 1981. 33. sz. 12—13. p.
 25. Emlékliget a muhi síkon. A 750. évforduló előtt. [Írta:] a. gy. — Magyar Nemzet, 1981. 287. sz. 9. p.
 26. **Danielek, W.:** Az egykori lengyel katonák nyomában. [Emlékművek.] — Lengyelország, 1981. 4. sz. 4—5. p.
 27. **Bolgár emlékek Harkányban.** [Írta:] D. Gy. — ET, 1981. 14. sz. 439. p.
 28. Névadóink emlékművei (a Magyar Néphadsereg laktanyáiban és objektumaiban.) — HSz, 1981. 4. sz. 81—85. p.
 29. **Sisa József:** A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (volt Nándor-laktanya) építésének története. — HK, 1981. 2. sz. 254—259. p.
 30. Az Országos Hadtörténeli Múzeum programjai az 1981—82. évben. [Kiad. az] Orsz. Hadtört. Múz. (Bp. Kossuth ny. 1981.) 27 p. illusztr.
 31. **Kacsó Lajos:** A forradalom őrserege. (Kiállítás a Hadtörténeli Múzeumban az 1848-as nemzeti őrseregről.) — N, 1981. 11. sz. 13. p.
 32. **Mészöly Gábor:** Kőbaltától a géppuskáig. (Elődeink fegyverei — fegyvereink elődei c. vándorkiállítás.) — N, 1981. 38. sz. 16. p.
 33. **Csák Zsófia:** Fegyverek és kiténtetések Szombathelyen. (Kiállítás a szombathelyi Forradalmi Múzeumban.) — ET, 1981. 34. sz. 1086. p.
 34. **Hantos Anna:** Kuruc ereklyéket őrző múzeum. (Vay Ádám Múzeum.) — Népszabadság, 1981. 159. sz. 10. p.
 35. **Kádár Márta:** Nem tünnetik fel. Adományozás. (Klapka György unokájának ajándéka, a tábornok személyes tárgyai, történelmi dokumentumok.) — Mo, 1981. 29. sz. 27. p.
 36. **Pálffy Judit:** Hajdani huszárezredek. Rákóczi katonái voltak. Múzeum a Pireneusokban. Francia ellenállók. (Beszélgetés Zachar József hadtörténésszel.) — Esti Hírlap, 1981. 297. sz. 4. p.
 37. **Petercsák Tivadar:** Szerencs története. Kiállítás a Zempléni Múzeumban. — ET, 1981. 37. sz. 1178. p.
 38. **Temesváry Ferenc:** Diszfegyverek a Károlyi gyűjteményből. (Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve 8. Bp. 1980.) 55—78. p.
 39. **Fux Kornél:** A budai ostrom érme. [1886.] — Historia, 1981. 1. sz. 4. p.
 40. (Fux Kornél—Hölgyéné Angelotti Zsuzsanna): Magyar pénzürmék és papírpénzek. Bp. Tankönyvk. 1981. 103 p. illusztr. (Történelemszakköri füzetek. 14.) Bibliogr. 101. p.
 41. **Makai Ágnes:** A Szent István-rend. — ET, 1981. 36. sz. 1151—1152. p.
 42. **Ságvári György:** Katonai rendfokozataink történetéből. — HSz, 1981. 12. sz. 74—77. p.
 43. **Makai György:** Katonaruhák a szabadságharcban. — ET, 1981. 39. sz. 1219—1220. p.
 44. **Zika Klára:** Negyvennyolcas egyenruhák a grafikus asztalán. — Historia, 1981. 2. sz. 29. p.
 45. **Kovács Jenő:** „Az orosz gesztus.” Negyven esztendővel ezelőtt tértek haza először a szabadságharc hadi lobogói. Korok, népek, katonák. — Határőr, 1981. 12. sz. 10—11. p.
 46. **Némethi Györgyi:** Zászlók, történelem. [Az 1848-as honvédszászlók hazakerülése.] — Ország Világ, 1981. 10. sz. 2—3. p.
 47. **Papp Gábor:** 1848 trikolorja. A magyar nemzeti lobogó több évszázados

- története. — Népszabadság, 1981. 63. sz. 11. p.
48. *Vajda Gyula*: a zászlók hazatérnek. (A 48-as lobogók visszaadása. 1941. március 20.) — Mo, 1981. 7. sz. 21. p.
 49. *Berza László*: Könyvtárak. [Kiad.a] OSZK—KMK, Bp. NPI, 1981. 220 p. (Helyismereti kutatók kézikönyvei. Intézményi adattárak.)
Hadtudományi Könyvtár 34—35. p.
Országos Hadtörténeli Múzeum Szakkönyvtára 46. p.
 50. *Füleki Mihály*: A kiemelt könyvtárak helye és szerepe a Magyar Néphadsereg könyvtári rendszerében. — Közművelődés a hadseregben, 1981. 3—4. sz. 25—33. p.
 51. *Füleki Mihály*: „Eretnek” gondolatok a néphadsereg szakkönyvtáiról. — HO, 1981. 2. sz. 119—126. p.
 52. *Verseghi Györgyné*: Valós gondolatok a néphadsereg szakkönyvtáiról. (Hozzászólás Füleki Mihály alezredes cikkéhez.) — HO, 1981. 7. sz. 90—92. p.
 53. *Windisch Aladárné*: Meditáció néphadseregünk könyvtárügyéről. (Hozzászólás Füleki Mihály alezredes cikkéhez.) — HO, 1981. 7. sz. 92—94. p.
 54. *Moldován Menyhért—Freckska Miklós*: A HM Központi Irattár munkájáról. — HO, 1981. 5. sz. 83—89 p.
 55. *Kun József*: A munkásmozgalom történetének forrásai a Hadtörténelmi Levéltárban. — Levéltári Szemle, 1980. 3. sz. 371—379. p.
 56. *Józsa [György Gábor]*: A régi és az „új” fasizmus ellen. Látogatás az Osztrák Ellenállás Archivumában. — Magyar Nemzet, 1981. 133. sz. 9. p.
 57. *A Habsburg Birodalom és az Osztrák—Magyar Monarchia térképeinek katalógusa 1700—1919.* (B. IX. C.) Szerk. Csendes László. (Bev. Godó Agnes. Térképeket katalogizálta: Jankó Annamária, Nemesné Ipoly Márta. Kiad. a) Hadtört. Térképtár. (Bp. MN Térk. Int. soksz. 1981.) 200 p.
[Hadtörténelmi Térképtár katalógusai I.] (Földabroszok, mappák, térképek.)
 58. *Ipoly Márta, N.*: Ipari és gazdasági forrásértékek térképeken (1782—85.) Bp. Népműv. Prop. Iroda, 1981. 137—154. p.
(Klny. Technikatörténeli Szemle 12. köt. (1980—81.)
Bibliogr. 154. p.
 59. *Ipoly Márta, N.*: Ipartörténeli forrásértékek az első katonai felvétel térképén (1782—1785.) — Honismeret, 1981. 2. sz. 19—23. p.
 60. *Csendes László*: Hadtörténelmi írások és ábrázolások. Mozaikok a 18. sz. végén készült térképekről, hasznosításukról. — HK, 1981. 1. sz. 125—135. p.
 61. *Csendes László*: Iskolai térképek az oktatás szolgálatában. (1800—1945.) — Földrajztanítás, 1981. 3. sz. 72—79. p.
 62. *Zádor Erika*: Azok a régi atlaszok... Az iskolai térképek történetéből. (Beszélgetés Csendes László alezreddessel, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára vezetőjével.) — Magyar Hírlap, 1981, 257. sz. 11. p.
 63. *Csendes László*: Földfelszíni ismeretek gazdagítása az idő távlatában. (A légifényképezés történeti áttekintése.) — Földrajzi Értesítő, 1981. 2—3. sz. 337—340. p.
 64. *Csendes László*: A légi fényképezés történetéből. — HO, 1981. 8. sz. 102—105. p.
 65. *Csendes László*: A térképi ábrázolás történelmi fejlődése — alföldi példák. — Alföldi Tanulmányok, 6. köt. 1981. 213—230. p.
 66. *Csendes László*: Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezered, térképírási uttörője. — HK, 1981. 4. sz. 597—611. p.
 67. *Csendes László*: Tóth Ágoston (1812—1890), a magyar térképezés kiemelkedő egyénisége. — Geodézia és Kartográfia, 1981. 6. sz. 450—454. p.
 68. *Csendes László*: Egy sir koordinátái. (Tóth Ágoston térképész, 1848-as ezredes.) — Mo, 1981. 21. sz. 22. p.
 69. *Csendes László*: A polihisztor katonája Duna-térképe. 250 év távlatából. (Luigi Ferdinando Marsigli.) — HO, 1981. 1. sz. 82—84. p.
 70. *Horváth Árpád*: A Duna térképezője. Marsigli Magyarországon. — Magyar Vízgazdálkodás, 1981. 4. sz. 30—31. p.
 71. *Forrai Sándor*: A bolognai rovábot. (Luigi Ferdinando Marsigli halálának 250. évfordulójára.) — Magyar Nemzet, 1981. 7. sz. 9. p.
 72. *Gróf László*: Sárvár a XVI—XVIII. század térképein. — Vasi Szemle, 1981. 1. sz. 95—115. p.
 73. *Hrenkó Pál*: Adalékok a magyarországi térképészet történetéből. — Geodézia és Kartográfia, 1981. 4. sz. 281—288. p.
 74. Régi magyar levelestár. (XVI—XVII. század). 1—2. köt. (Vál., sajtó alá rend., bev., jegyz. Tolnai Gábor irányításával: Hargittay Emil.) Bp. Magvető, (1981.) 2 db.
(Magyar Hírmondó.)
 75. *Vámos Éva*: Lássák, ismerjék a világnak minden népeit. Magyarországi és magyar vonatkozású röpiratok,

újságlapok (1485—1849). (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 141 p.

A hadtörténettudomány elméleti kérdései

76. Lenin, (Vladimir Il'ics) válogatott katonai írásai. (Vál., szerk. Kocsis Bernát.) Bp. Zrínyi K. 1981. 819 p.
77. Marx (Karl), Engels (Friedrich), Lenin (Vladimir Il'ics), Frunze (Mihail Vaszilevics), Sztálin (Joszif Viszszarionovics) a hadügyről. Szemelvények a Szovjet Katonai Enciklopédiából [Szovetszkaja Voennaja Enciklopedija]. (Vál. szerk. Móricz Lajos, Ligeti Rudolf.) Bp. Zrínyi K. (1981.) 167 p.
78. A háborúk osztályozásáról. — HO, 1981. 5. sz. 12—18. p.
79. A katonai doktrína jellegéről. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 6. sz. 22—28. p.
80. Starcz Ferenc: A hadügy szerepe az állami monopolkapitalizmus létrejöttében és fejlődésében. — HO, 1981. 6. sz. 3—15. p.
81. Haderők és szövetségi rendszerek. Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium, Montpellier, 1981. szeptember 3—5. [Közli:] Zachar József. — HK, 1981. 4. sz. 654—659. p.
82. Molnár Károly: Az erkölcs szerepe a háború kíméletlenségének befolyásolásában. — HO, 1981. 3. sz. 87—102. p.
83. Köznyelv és katonai nyelv. Beszélgetés Kocsis Bernát ezredessel. — HSz, 1981. 1. sz. 96—102. p.
84. Pásztor Emil: Magyar hadnyelvtan a szabadságharc előtt. — HSz, 1981. 3. sz. 98—99. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

85. Hadnagy Zoltán: Múlt nélkül nincs jövő. Beszélgetés Liptai Ervin történésszel. — Magyar Nemzet, 1981. 154. sz. 7. p.
86. Rác T. János: Mindennapjaink békekövetei. Hárman a kitüntetettek

közül. (Csósz Ottó, Juhász András, dr. Dombrády Lóránd.) [A TIT katonapolitikai, hadtörténelmi és haditechnikai ismeretterjesztő munkája.] — Népszabadság, 1981. 132. sz. 4. p.

87. Olvastam valahol... Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban. (Benda Kálmán és Kerekes István műsora.) Bp. RTV—Minerva (Közzgazd. és Jogi K.) 1981. 371 p. Többek közt Bona Gábor, Nagy László, Rázsó Gyula hadtörténészek közreműködésével.
88. Reményi József Tamás: Magyar tiszta a huszadik században. (A Századunk adásairól.) — Élet és Irodalom, 1981. 13. sz. 12. p.
89. Sipos Péter: A „végjáték” előjátékai. A Századunk című televíziós sorozathoz. — Népszabadság, 1981. 86. sz. 9. p.
90. Bodó László—Domonkos János: A honvédelmi oktatás új tantervei a közép- és középfokú iskolákban. — HSz, 1981. 10. sz. 83—86. p.
91. Domonkos János: Az iskolai honvédelmi oktatás időszerű kérdései. — HSz, 1981. 9. sz. 84—87. p.
92. Molnárné Kozma Erzsébet: Hazafias-honvédelmi nevelés a Magyar Úttörők Szövetsége tevékenységében. — HSz, 1981. 5. sz. 51—54. p.
93. Kálmán Attila: A hazaszeretetre nevelésről. — Pedagógiai Látóköri, 1979—1980. 3. sz. 246—249. p.
94. Palkó Sándor: Honvédelem, hivatás, szórakozás. Az MHSZ szerepe az ifjúság sokoldalú képzésében. — Népszabadság, 1981. 112. sz. 3. p.
95. Zámbo Sándor: A szocialista tisztképzés hagyományai ápolásának szerepe a ZMKMF-n a katonai főiskolai hallgatók hivatástudatának erősítésében. — Katonai Főiskolai Közlemények, 1981. 2. sz. 5—13. p.
96. Hazafiság — gazdaság. X. országos tanácskozás a szocialista hazafiságról Egerben 1980. október 24—25. (Szerk. Rataj Endre.) Bp. Zrínyi K. 1981. 213 p.
97. Nyers Rezső: Hazafiság és gazdaság. (Az 1980. okt. 24—25-én Egerben rendezett tanácskozáson elhangzott előadás alapján.) — Közgazdasági Szemle, 1981. 1. sz. 1—15. p.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

98. Egyetemes történelmi kronológia. 1—2. Az őstörténettől 1977-ig. Segédkönyv az egyetemes történelem tanításához. [Írt] Csató Tamás, Gunst Péter stb. Bp. Tankönyvk. 1981. 787 p.
 99. Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig. 1. köt. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Benda Kálmán. (Szerk. Solymosi László.) Bp. Akad. K. 1981. 350 p.
 100. Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. (Szerk. Gunst Péter, Írták Benczédi László, Gunst Péter stb.) 4. kiad. Bp. Tankönyvk. 1981. 587 p.
 101. *Allmayer-Beck, Ch. J. — Lessing, E.: Das Heer unter dem Doppeladler. Habsburg Armeen. 1718—1848.* (München), Bertelsmann Verl. (1981) 261 p.
 102. *Matsch, E.: Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (Ungarn) 1720—1920.* Wien, Köln, Graz, Böhlau, 1980. 203 p. 4 t.
 103. *Peter, E.: Die k. u. k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Österreich—Ungarns 1794—1919.* Stuttgart, Motorbuch Verl. (1981.) 300 p. Ism. ÖMZ. 1981. 5. sz. 431. p.
 104. Román—magyar forradalmi szolidaritási hagyományok 1884—1946. Dokumentumok és visszaemlékezések. (Traditii de solidaritate revolutionara romano—ungara. Szerk. Bitay Ödön. Bukarest, Politikai K. 1981. 492 p. 12 t.
 105. Tanulmányok a bolgár—magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára. (Szerk. Csavdar Dobrev, Juhász Péter, Petár Mijatev. Ford. Rákosi Gábor.) Bp. Akad. K. 1981. 550 p.
 106. *Váradi-Sternberg János: Századok öröksége.* (Mir poezii i druzsbü.) Tanulmányok az orosz—magyar és ukrán—magyar kapcsolatokról. Bp. — Uzsgorod, Gondolat K. — Kárpáti K. 1981. 371 p.
 107. *Herczegh Géza: A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái.* Bp. Közgazd. és Jogi K. 1981. 347 p.
 108. *Hantos János: A Magyar Vöröskereszt 100 éve. Emberiesség háborúban és békében.* Bp. Akad. K. 1981. 267 p. illusztr.
 109. *Gyűszű Miklós: Százéves a Magyar Vöröskereszt.* — Honvéddorvos, 1981. 1. sz. 3—6. p.
 110. *Soltész István: El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás.* Bp. Zrínyi K. 1981. 453 p.
 111. Százhetvenöt huszár. Válogatás a magyar irodalom legjobb katonaelbeszéléseiből. (1848—1945.) (Vál., szerk., jegyz. Tabák András. Bp. Zrínyi K. 1981.) 484 p.
- A hadművészet története
112. A hadászat elméletének és gyakorlatának fejlődése. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 1. sz. 37—51. p.
 113. Hadművelési művészet. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 2. sz. 51—59. p.
 114. Hadművelési művészet. Tanulmányok a magyar katonai folyóiratok 1962—1977 között megjelent számaiból. (Vál., szerk. Gutheil Jenő, Horváth István.) Bp. Zrínyi K. 1981. 313 p. (Tisztek könyvtára.)
 115. Harcászat. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 4. sz. 31—37. p.
 116. *Horváth Árpád: Hadszintér a föld alatt.* (Az aknaharc története.) — N, 1981. 10. sz. 16. p.
 117. *Csonkaréti Károly: A bűvárhajóharc kezdetei. Korok, népek, katonák.* — Határőr, 1981. 20. sz. 14. p.
 118. A hadtáp története. Tansegédlet. (Isztorija tüla. Ucsenboe poszobie Ford. Grabant István, Habik László.) [Kiad.] a MN Hadtápfőnökség. [Bp.] HM. 1981. 433 p. 1 mell. 15 t.
 119. *Bimbó József: Helikopterek a korszerű harcban.* Bp. Zrínyi K. 1981. 102 p. 28 t. (Tisztek könyvtára.)
 120. *Loszik, O. A.: A helyi háborúk és a hadművészet.* — HO, 1981. 12. sz. 35—44. p. (Rövidített ford. a Voennaja Müszl' 1981. 6. sz.-ból.)
 121. *Enzsöl Gyula: A páncéelhárítás.* Bp. Zrínyi K. 1981. 159 p. 13 t. (Tisztek könyvtára.)
 122. *Krúszanov, V. V.: A harcokcsik elleni harc fejlődése.* — HO, 1981. 9. sz. 29—36. p. (Rövidített ford. a Voennaja Müszl' 1981. 3. sz.-ból.)
 123. Támadás hegyes körzetekben — HO, 1981. 5. sz. 18—25. p.

A hírszerzés és kémkedés története

124. **Bencze László:** A hír szárnyakon jár. (Postagalamb az osztrák—magyar hadseregben.) — ISz, 1981. 20. sz. 32—34. p.
125. **Szónyi György Endre:** Marlowe jelenti. [XVI. sz.-i angol kémkedés.] — Interpress Magazin, 1981. 4. sz. 66—70. p.
126. Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1981. 1—12. sz.
127. Ultra kontra Enigma. Titkos front 1943-ban. (Az angol és német rejtjelek és rejtjelfejtő gépek.) — Mo, 1981. 51—52. sz. 17. p.
128. **Flesch István:** A Sorge-ügy utórezgése. — Népszabadság, 1981. 87. sz. 2. p.
129. **Flesch István:** A veszélyes írásjelek. Életrajzi vázlat egy japán internacionalistáról. (Noszaka Szanzo.) — Népszabadság, 1981. 294. sz. 6. p.

A haditechnika története

130. **Kováts Andor:** Történelem és haditechnika. — ISz, 2., 4., 9., 11., 12., 18., 22. sz.
131. **Borosy András:** Kétélű karddal. Kun régészet. (XIII. sz.-i fegyverzet.) — Mo, 1981. 23. sz. 22. p.
132. **Lugosi József:** Szuronyok Magyarországon a 18. századtól napjainkig. (Bp. Népműv. Prop. Iroda, [19]81.) 48 p. illusztr. (Múzeumi füzetek. 3.)
133. **Zoltán Attila:** Vadászfegyver- és löismeret. 1—2. köt. Nemzetközi vadászfegyver-kalauz. Bp. Nemzetközi Újságíró Szervezet K. — Mezőgazd. K. 1981. 2 db.
134. **Zemplén Győző** időmérős számítási módszere. (Az ellenséges ütegnek az ágyúdörrenés időpontjából történő meghatározása az első világháborúban. — Haditechnikai Szemle, 1981. 1. sz. 38. p.
135. **Újvári István:** A tüzérség műszerei. (Történeti visszapillantással.) — N, 1981. 18. sz. 16. p.
136. **Varga László:** A legendás 12-es. Páncélvonat, 1919.) — ISz, 1981. 6. sz. 20—21. p.
137. **Schmidt László:** A Kübelwagentől az Iltsig. (A katonai Volkswagen a második világháborútól napjainkig.) — Haditechnikai Szemle, 1981. 2. sz. 33—35. p.
138. **Bencze László:** A gulyáságyú története. 1—2. r. — ISz, 1981. 13. sz. 34—35., 14. sz. 30—31. p.
139. **Aichelburg, W.:** Die Unterseeboote

Österreich-Ungarns. Bd. 1. Graz, Akad. Druck-n. Verlagsantalt, (1981.) 246 p.

140. **Csonkaréti Károly:** Az első monitorkok. 1—2. r. — ISz, 1981. 18. sz. 30—31., 19. sz. 32—33. p.
141. **Csonkaréti Károly:** Száztíz esztendő monitor a Lágymányosi-öbölben. (A Maros monitor.) — Haditechnikai Szemle, 1981. 3. sz. 35—36. p.
142. **Flisowski, Z.:** A Bismarck [hadihajó] nyomában. — Interpress Magazin, 1981. 11. sz. 118—123. p.
143. **Winkler László:** A Tanácsköztársaság repülőgépei. — N, 1981. 12. sz. 16. p.
144. **Szabó Miklós:** A magyar légierő technikai fejlesztése (1938—1944.) — HO, 1981. 7. sz. 84—88. p.
145. **Zsilák András:** Repülőgépfedélzeti célzókészülékek. (Történeti áttekintés a fejlődésről, 1912-től.) — Haditechnikai Szemle, 1981. 3. sz. 1—10. p.
146. **Arzenál '81.** (Félelmetes fegyverek.) Szerk., Szentesi György. Bp. Zrínyi K. 1981. 241 p. illusztr. (Haditechnika fiataloknak. Haditechnika.)
- Nagy István György: A hadászati fegyverek múltjából. 9—14. p.
147. **Nagy István György:** Űrhajózás. (Rajzolta Dolnik Miklós. Bp.) Móra K. (1981.) 60 p. illusztr.
148. **[Sárhida]i [Gyula]:** 20 éve történt. — 1961. április 12. az űrhajózás kezdete. — Haditechnikai Szemle, 1981. 1. sz. 34—36. p.
149. Út a kozmoszba. (Írta és összeáll. Szentesi György. Képszerk. B. Fábri Magda. Előszó: Korom Mihály. Bp.) Zrínyi K. 1981. 24 p. + [84] lev.
150. Űrhajózási lexikon. Főszerk. Almár Iván. Szerk. Horváth András. Bp. Akad. K. — Zrínyi K. 1981. 999 p. 40 t.

Vártörténet

151. **Feld István—Cabello J.:** A füzéri vár. Miskolc, Herman Ottó Múz. 1980. 157 p.
152. A geiselbergi halomvár (XI—XII. sz.) — ÉT, 1981. 38. sz. 1214. p.
153. **Horváth Árpád:** A komáromi Csillagerőd. — Magyar Nemzet, 1981. 14. sz. 8. p.
154. **Kósa László:** Endrőd. — ÉT, 1981. 44. sz. 1399—1401. p.
155. **Major István:** Szádvár és faluja, Szögliget. — ÉT, 1981. 16. sz. 504—505. p.
156. **Németh Ferenc:** Várak földjén.

- Burgenlandi kalandozások. — ÉT, 1981. 39. sz. 1239—1241. p.
157. *Regős László*: A tizenhétszer ostromlott vár. [A palotai vár.] — Határőr, 1981. 18. sz. 28—29. p.
158. *Tóth György*: Csák Máté egykori várában. (Csesznek várának története.) — Népszabadság, 1981. 159. sz. 1. p.
159. *Zolnay László*: A budai Vár. Bp. Gondolat, 1981. 126 p. (Gondolat zsebkönyvek.)
- Életrajzok, emlékezések
160. *Elhunyt Andrásfi Gyula*. (1908—1981.) — Népszabadság, 1981. 277. sz. 4. p.
161. *Turtegin Elek*: Cári tábornokból vörösparancsnok, [Alekszej Alekszevics *Bruszilov*.] — Határőr, 1981. 22. sz. 14. p.
162. *Lagzi István*: Magna pars. Magyar vonatkozások Jan *Dabrowski* történetírói tevékenységében. — Tiszatáj, 1981. 6. sz. 66—68. p.
163. *Fehér Lajos*: 1917—1981. — Népszabadság, 1981. 258. sz. 5. p.
164. *Botos János*: *Háy Lászlóról*, születésének 90. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 203. sz. 8. p.
165. *Vas Zoltán*: *Horthy* [Miklós]. (4. kiad.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 793 p.
166. *Horváth Imre emlékezete*. [Születésének 80. évfordulójára. Írta:] S. L. — Magyar Hírlap, 1981. 271. sz. 2. p.
167. *Godó Ágnes*: *Búcsú Jász* Dezsőtől — HK, 1981. 4. sz. 652—653. p.
168. *Godó Ágnes*: *Jász* Dezső emlékére. — N. 1981. 43. sz. 6. p.
169. *Jász Dezső* halálára. Nekrológ. Írta: Z. L.) — Élet és Irodalom, 1981. 42. sz. 7. p.
170. *Vadász Ferenc*: Meghalt Jász Dezső (1897—1981.) — Népszabadság, 1981. 240. sz. 5. p.
171. *Borsányi György*: Kilencven éve született *Karikás Frigyes*. — Magyar Hírlap, 1981. 259. sz. 6. p.
172. *Hunyadi Károly*: Értünk harcoltak. A forradalmár író. (*Karikás Frigyes* születésének 90. évfordulójára.) — ISZ, 1981. 21. sz. 14—15. p.
173. *Nagy István György*: A repüléstudomány nagy úttörője. *Kármán Tódor* születésének 100. évfordulójára. — Népszabadság, 1981. 108. sz. 11. p.
174. *Rafai Gábor*: *Kármán Tódor*. A hangsebesség feletti repülés magyar úttörője. — Népszava, 1981. 110. sz. 9. p.
175. *Csonkaréti Károly*: A kardforgató költő. [*Kisfaludy Sándor*.] — Határőr, 1981. 8. sz. 13. p.
176. *Petrák Katalin*: *Mosolygó Antal*. — Pártélet, 1981. 2. sz. 77—79. p.
177. *Pintér István*: *Papp Lajosról*, születésének hetvenötödik évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 57. sz. 6. p.
178. *Száraz György*: A tábornok. [*Pálffy György*.] 1—9. r. — Életünk, 1981. 3—12. sz. 195—206., 307—314., 387—403., 487—502., 594—610., 713—738., 809—822., 889—922., 1034—1052. p.
179. *Faludi András*: Obsitos tábornok. (Pesti Endre ny. vezérőrnagy életútja.) — Magyar Nemzet, 1981. 70. sz. 10. p.
180. *Gazdy Dénes*: Ki volt *Pokorny Herman*? *Ferenc József* vezérkarától — *Malinovszkij* főhadiszállásáig. — Új Tükör, 1981. 15. sz. 18. p.
181. *Radó Sándor*. 1899—1981. (Nekrológ.) — Népszabadság, 1981. 193. sz. 5. p.
182. *Dr Radó Sándor* 1899—1981. Nekrológ. — Geodézia és Kartográfia, 1981. 6. sz. 454—456. p.
183. *Máté György*: *Rózsa Ferenc* születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 284. sz. 6. p.
184. *Nemes János*: Egy forradalmár a másik partról. *Sík Endre* születésének 90. évfordulójára. — Népszabadság, 1981. 78. sz. 4. p.
185. *Gáldonyi Béla*: A marsall története. Száz éve született *Vorosilov*. — Határőr, 1981. 6. sz. 14. p.
186. *Legendás élet*. (Száz éve született *Vorosilov* marsall) [Írta:] B. P. — Népszava, 1981. 29. sz. 3. p.
187. *Rátkai János István*: A legendás marsall. Ma száz éve született *Vorosilov*. — Magyar Hírlap, 1981. 29. sz. 4. p.
188. *Tóth Sándor*: *Kliment Jefremovics Vorosilov*. [Kiad.a] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ. Bp. 1981. 30 p. illusztr.
189. *Vajda Péter*: Hadvezér és pártmunkás. *Vorosilov* marsallról, születésének századik évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 29. sz. 4. p.
190. *Kacsó Lajos*: *Viharos idők hőse*. Újabb adalékok *Zalka Máté* életrajzához. (Interjú Györkei Jenővel.) — N. 1981. 13. sz. 12. p. [Györkei Jenő: „Legenda és valóság” — a Valóság c. folyóiratban megjelent cikkéről.]
191. *Vallomások Zalka Mátéról*. (Máté Zalka — piszatel, general, cselovek. Összeáll. Natalja Zalka. Ford. Simándi Julia. Bp.) Kossuth K. 1981. 285 p. 8 t.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókor

192. *Hegyi Dolores*: Az iónok Kis-Ázsiában. Bp. Akad. K. 1981. 257 p.
193. *Granzotto, G.*: Győz Hannibál. — Interpress Magazin, 1981. 2. sz. 188—191. p.
194. *Falus Róbert*: A Római Birodalom. (Bp.) Móra K. (1981.) 162 p. 4 t. 1 mell. (Képes történelem. 3.)
195. A császári Róma. (Összeáll., bev. Révay József. Újraserk., utószó Révay Ágnes. Ford. Borzsák István, Földy József stb.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 294 p.
196. *Maróti Egon*: Katonaszökevények vagy szökött rabszolgák? (Spartacus serege összetételének kérdéséhez.) — Antik Tanulmányok, 1978. 1. sz. 94—96. p.
197. *Majtényi Zoltán*: A szkíták, a sztyeppe urai. — Népszabadság, 1981. 239. sz. 19. p.
198. *Lőrincz Barnabás*: Újabb feliratok Cirpiből. — Antik Tanulmányok, 1979. 1. sz. 97—105. p.
199. *Tóth Endre*: Cirpi. Pannonia kora — Flavius-kori hadtörténetéhez. — Antik Tanulmányok, 1978. 2. sz. 181—191. p.
200. *Erdélyi Balázs*: Római katonai tábor a Tiszántúlon? — Geodézia és Kartográfia, 1981. 2. sz. 131—133. p.
21. *Szönyi Eszter, T.*: Régészeti kutatások Arrábona katonai táborában. — Műhely, 1981. 2. sz. 98—104. p.
202. *Visy Zsolt*: Római jelzőtoronyok és limes-út Intercisa térségében. — Archaeológiai Értesítő, 1980. 2. sz. 166—175. p.
- Magyar Nyelv, 1981. 4. sz. 413—419. p.
207. *Czeplédy Károly*: Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. — Magyar Nyelv, 1981. 4. sz. 419—423. p.
208. *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. Magvető, (1981.) 564 p.
209. *Kristó Gyula*: Az Aranybullák évszázada 2. kiad. Bp. Gondolat, 1981. 251 p. (Magyar História.)
210. III. Béla emlékezete. Vál., ford., bev., jegyz. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Képanyagot vál. Marosi Ernő. (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 214. p. illusztr. (Bibliotheca Historica.)
211. A tatárjárás emlékezete. (Vál. és szerk. Katona Tamás, bev. Györffy György.) (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 356 p. (Bibliotheca Historica.)
212. *Tuca, F.*: La batalla de Posada del año 1330 y su importancia para la consolidación de la independencia de Valaquia. (File din istoria militara a poporului român. Bucuresti, Ed. Milit. 1980.) 60—68. p.
213. *Dolmányos István*: A kulikovái ütközet — a jubileum mérlegén. — HK, 1981. 3. sz. 335—352. p.
214. A Hunyadiak kora. (Vál., összeáll., utószó Kulcsár Péter. Ford. Geréb László, Kardos Tibor, Kulcsár Péter.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 338 p.
215. *Papp Gábor*: Emléküket a déli harangszó őrizze meg... A nándorfehérvári diadal 525. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 168. sz. 8. p.
216. *Szűcs Jenő*: Miért szól délben a harang? (III. Calixtus pápa 1456. június 29-i bullája.) — História, 1981. 4. sz. 13—15. p.
217. *Petneki Áron*: Egy 1456-os keresztetes emléktáblája. — História, 1981. 4. sz. 14. p.
218. *Haynal Gábor*: Magyar Balázs vítétsége. (Otranto felszabadítása a török uralom alól. 1481. augusztus 10.) — Magyar Nemzet, 1981. 187. sz. 9. p.
219. *Nagy János*: Magyar Balázs — Magyar Benigna. — Magyar Nemzet, 1981. 243. sz. 9. p.
220. *Pap Jánosné*: Nagyvázsöny és Magyar Balázs. — Magyar Nemzet, 1981. 293. sz. 8. p.
221. *Polgárdy Géza*: Magyar Balázs szobra. — Magyar Nemzet, 1981. 263. sz. 9. p.

Középkor 1500-ig

203. *László Gyula*: Östörténetünk. Egy régész gondolatai néppé válásunkról. Bp. Tankönyvk. 1981. 173 p.
204. *Szádecky Kardoss Samu*: Az avar történelem forrásai. 5. r. A 6—7. század fordulójá táján kelt híradás az avarok hadművészetéről. — Archaeológiai Értesítő, 1981. 1. sz. 81—88. p.
205. *Rásonyi László*: Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. (Bp. Magvető, 1981.) 164 p. (Gyorsuló idő.) Bibliogr. 164—187. p.
206. *Elter István*: Néhány megjegyzés Ibn Hayyannak a magyarok 942. évi kalandozásáról szóló tudósításához.

222. **Zákonyi** Ferenc: Magyar Balázs — Magyar Benigna. — Magyar Nemzet, 1981. 243. sz. 9. p.

16—17. század

223. **Heltai** Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rend., (jegyz.) Kulcsár Magit. Bev. Kulcsár Péter. (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 473 p. (Bibliotheca Historica.)
224. **Kulcsár** Péter: A Jagelló-kor. (Bp.) Gondolat, 1981. 241 p. (Magyar História.) Bibliogr. 238. p.
225. **Varga** J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp. Akad. K. 1981. 203 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 94.)
226. **Lewis**, B.: Isztambul és az oszmán civilizáció. (Istanbul and the civilization of the ottoman empire. Ford. Dobrás Zsófia.) Bp. Gondolat, 1981. 228 p. illusztr.
227. **Hegyi** Klára: A törökök berendezkedése meghódított országaikban. — TSz, 1981. 3. sz. 392—404. p.
228. **Szakály** Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. Akad. K. 1981. 485 p.
229. **Fodor** Pál: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok. — HK, 1981. 3. sz. 354—374. p.
230. **Barta** Gábor: A Sztambulba vezető út 1526—1628. (A török—magyar szövetség és előzményei.) — Sz, 1981. 1. sz. 152—205. p.
231. **Nagy** László: Il contributo veneziano nella guerra contro il Turco in Ungheria. Firenze, Olschki, 1979. 431—444. p. Klny. a Venezia e Ungheria című kötetből.
232. Memoria rerum. 1504—1566. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékeztete. (Verancsics-évkönyv.) Sajtó alá rend., utószó, jegyz. Bessenyei József. (Bp. Európa K. —) M. Helikon, 1981. 188 p. 2 térk. (Bibliotheca Historica.)
233. **Kubinyi** András: A mohácsi csata és előzményei. — Sz, 1981. 1. sz. 66—107. p.
234. **Bessenyei** József: Egy király Mohács után. (Szapolyai János). — Interpress Magazin, 1981. 3. sz. 166—170. p.
235. **Bessenyei** József: Az utolsó Szapolyai. (János Zsigmond 1540—1571). —

- Interpress Magazin, 1981. 9. sz. 162—167. p.
236. Budina Sámuel históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. (Ford. és jegyz. ell. Molnár Imre.) [Kiad. a] Szigetvári Várbaráti Kör. (Pécs, Szikra ny. 1978.) 45 p.
237. Szelaniki Musztafa leírása Szigetvár ostromáról. (Ford. és jegyz. ell. Thury József, bev. Molnár Imre.) [Kiad. a] Szigetvári Várbaráti Kör. (Pécs, Szikra ny. 1979.) 30 p.
238. **Szabó** János Győző: Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei. — Archivum. A Heves megyei Levéltár Közleményei, Eger, 1981. 10. sz. 27—43. p.
239. **Sugár** István: Az egri vár eleste 1596-ban. — HK, 1981. 1. sz. 11—40. p.
240. **Szamosközy** István: Erdély története (1598—1599, 1603). (Vál. bev., jegyz. Sinkovics István, Ford. Borzsák István.) Bp. Európa K. 1981. 550 p.
241. **Tóth** Sándor: Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593—1606. — Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tom. LXIX. Szeged, 1981. 15—41. p.
242. **Nagy** László: Bocskai István a hadak élén. Bp. Zrínyi K. 1981. 253 p. illusztr.
243. **Nagy** László: A magyar politikai irodalom történetéhez. (Az 1605-ös kiáltvány Európa népeihez.) — Magyar Tudomány, 1981. 5. sz. 358—365. p.
244. **Hegedűs** László: Eskütétel a Bocskai-szabadságharc zenitjén. (Révay Márton) [turóci várkapitány esküjének szövege.] — Magyar Nemzet, 1981. 136. sz. 9. p.
245. **Benda** Kálmán: Diplomáciai szervezet és diplomata Erdélyben Bethlen Gábor korában. — Sz, 1981. 4. sz. 725—730. p.
246. **Czigány** István: Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában. — HK, 1981. 4. sz. 526—539. p.
247. **Köpeczi** Béla: Bethlen Gábor és állama. — Sz, 1981. 4. sz. 664—672. p.
248. **Nagy** László: Bethlen Gábor, a hadvezér. — HO, 1981. 1. sz. 75—81. p.
249. **Nagy** László: Bethlen Gábor életútja legendák és tények tükrében. (Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve 8. Bp. 1980.) 7—29. p.
250. **Péter** Katalin: Bethlen Gábor emlékezete. — Sz. 1981. 4. sz. 744—749. p.
251. **Várkonyi** Ágnes, R.: „Legnagyobb bölcsesség és eszeség...” Bethlen Gábor és az európai béketárgyalá-

- sok (1648–1714.) — Valóság, 1981. 2. sz. 1–10. p.
252. *Nagy László*: Félreismert fejedelem. (I. Rákóczi György, 1593–1648.) — Interpress Magazin, 1981. 7. sz. 54–58. p.
253. *Trócsányi Zsolt*: I. Rákóczi György emlékezete. (Fejedelemmé választásának 350. évfordulója.) — Confessio, 1981. 2. sz. 32–37. p.
254. *Trócsányi Zsolt*: I. Rákóczi György erdélyi állama. — Jogtudományi Közlöny, 1981. 6. sz. 495–502. p.
255. *Bakay Kornél*: Áruló volt-e a kőszegi várnagy, Herman Mihály? — ET, 1981. 13. sz. 392–393. p.
256. *Ortutay András*: Musztafa, esztergomi török bég levele (1657.) — Új Forrás, 1981. 1. sz. 66–68. p.
257. *Zrínyi Miklós*: Az török áfium ellen való orvosság. (Előszó, jegyz. Szigethy Gábor.) Bp. Magvető, (1981.) 66 p. (Gondolkodó magyarok.)
258. *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata. (1664. VIII. 1.) (Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, Sylvester ny. 1981.) 117–174. p.
259. *Tardy Lajos*: Luigi Ferdinando Marsigli beszámolója Eger 1678. évi kapitulációjáról. — Az egri vár híradója, 1981. 16. sz. 9–12. p.
260. *Gál Éva*: Török iga Óbudán. — 1541–1686. — Budapest, 1981. 12. sz. 36–37. p.
261. *Barta János*, ifj.: Ki volt az első Budavár 1686-i visszafoglalásánál? — História, 1981. 1. sz. 3. p.
262. *Schulhof Izsák*: Budai Krónika (1686). (Megillát Ofen.) Héberből ford. Jólesz László. Utószó Szakály Ferenc. (Szerk. Katona Tamás. Jegyz. Jólesz László, Szakály Ferenc. 2. jav. kiad. Bp. M. Helikon, 1981. 103 p. (Bibliotheca Historica.)
263. *Sugár István*: A török kézen levő nagyobb magyar várak kapitulációs egyezményei a felszabadító háború során. — Az Egri vár híradója, 1981. 16. sz. 3–8. p.
264. *Geönczy József*: Thököly kurucainak hűségesküje. (1680. január 8.) — Honismeret, 1981. 5. sz. 32–33. p.
265. *Varga J. János*: Egy meg nem történt kivégzésről. (Thököly 1685. okt. 15-i elfogatása a törökök által.) — História, 1981. 1. sz. 31. p.
266. *Náday Károly*: A császár foglya. [Zrínyi János gróf.] — ET, 1981. 37. sz. 1164–1165. p.
267. *Szabó Jenő*: Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692. évről. — Soproni Szemle, 1981. 4. sz. 331–343. p.
268. *Anderle Ádám*: Vihar a Sierrában. Indián függetlenségi küzdelmek a XVI–XVIII. században. Bp. Gondolat, 1981. 290 p. illusztr.
269. *Grigulevics, I. R.*: Kereszt és kard. Bp. Kossuth K. 1981. 306 p.

18. század

270. *Bánkuti Imre*: A szatmári béke, Bp. Akad. K. 1981. 161 p. 10 t. (Sorsdöntő történelmi napok, 6.)
271. *Czigány István*: A császáriak hadjárata 1705 őszén, — HK, 1981. 1. sz. 74–103. p.
272. *Frey, Linda* — *Frey Marsha*: II. Rákóczi Ferenc és a tengeri hatalmak. — TSz, 1981. 4. sz. 663–674. p.
273. *Jakus Lajos*: A kurucok kudarca Győrnél 1707-ben. — Honismeret, 1981. 6. sz. 22–24. p.
274. *Kamody Miklós*: Adatok II. Rákóczi Ferenc 1704. évi miskolci tartózkodásához. — Borsodi Szemle, 1981. 2. sz. 69–96. p.
275. *Kamody Miklós*: A Rákóczi-szabadságharc postája. (Válogatott iratok.) (Kiad. a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre.) Vaja, Nyírségi ny.) 1981. 192 p. (Folia Rákóciana, 6.)
276. *Kovács Agnes*: Iratok a nyírségi sáletromtermelés történetéhez a Rákóczi-szabadságharc idején. (Kiad. a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, a Vay Ádám Múzeum Baráti Kör.) Vaja, (Nyírségi ny.) 1981. 120 p. (Folia Rákóciana, 5.)
277. *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc a külföldi közvéleményben. — Magyar Könyvszemle, 1981. 1–2. sz. 16–22. p.
278. *Nagy László*: A kuruc világ és katonája Ady költészetében és prózájában. Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén. — HK, 1981. 4. sz. 542–567. p.
279. *Király István*: A kuruc motívum Ady háború alatti költészetében. — Alföld, 1981. 7. sz. 49–58. p.
280. *Sípos Ferenc*: A Rákóczi-szabadságharc előkészítése 1698–1703. — HK, 1981. 1. sz. 43–71. p.
281. *Várkonyi Agnes, R.*: II. Rákóczi Ferenc. (2. átdolg. kiad.) (Kiad. a Vay Ádám Múzeum Baráti Kör.) Vaja, (Nyírségi ny.) 1981. 38 p. Illusztr.
282. *Iványi János*: Emlékezés a Szent Bertalan-napi vérengzésre Széken. (Az 1717. évi tatár betörés Erdélybe.) — Magyar Nemzet, 1981. 243. sz. 9. p.
283. *Szögi László*: Három király katoná-

- ja. (Hadik András huszárgenerális.) — Interpress Magazin, 1981. 8. sz. 4—9. p.
284. Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás. Sajtó alá rend., bev. jegyz. Kókay György. (Bp.) Gondolat K. 1981. 555 p. [1780—1788 közötti hadi eseményekről 201—315. p.]
285. Urbán Aladár: Angol vereség az amerikai szárazföldön. Fegyverletétel Yorktownnál — kétszáz év távlatából. — Magyar Nemzet, 1981. 246. sz. 8. p.
286. Csillag András: Bercsényi-huszár az amerikai függetlenségi háborúban. (Pollereczky János.) — Magyar Nemzet, 1981. 13. sz. 9. p.

19. század

287. Manfred, A. Z.: Napóleon. (Napóleon Bonapart. Ford. Nyilas Vera. Bp.) Kossuth K. — Gondolat, K. 1981. 508 p. illusztr.
288. Zsilin, P. A.: Kutuzov. Élete és hadvezéri tevékenysége. (Mihail Illarionovics Kutuzov. Zsizin' i polkovodcseszkaja dejatel'noszt'. Ford. Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1981. 381 p. 10 t.
289. Kovács István: Bem József és az 1830—31-es lengyel szabadságharc. — Forrás, 1981. 5. sz. 59—65. p.
290. Papp Gábor: 150 éve történt. „Kolerázadás”. [1831. évi parasztfelkelés Szécskeresztúron.] — ÉT, 1981. 32. sz. 1038—1039. p.
291. Sándor Pál: A titkosrendőrség Magyarországon a reformkor kezdetén. — Historia, 1981. 2. sz. 5—7. p.
292. Sándor Pál: Deák és a titkosrendőrség. Titkosrendőri adalék politikai koncepciójáról. (1843.) — TSz, 1981. 4. sz. 592—610. p.
293. Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Bp. (Magvető, 1981. 603 p.)
294. Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—1849-ben. Összegyűjt., szerk., bev. — — 1. [köt.] Tanulmány. Iratok 1844. július 4—1848. március 12. kiegészítő iratok a 2. és 3. köt.-hez. (Név- és tárgymutató: Varga István.) Bp. Akad. K. 1981. 583 p. (Magyarország újkortörténetének forrásai. — Fontos historiae Hungaricae aevi recentioris.)
295. Pásztor Emil: Ne minősítsük „hanyatlás”-nak hazánk 1849. évi felszabadítását! — Magyar Nemzet, 1981. 15. sz. 14.
296. Niederhauser Emil: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. — Kritika, 1981. 3. sz. 11. p.
297. Sitzer, K.: Solidarität oder Söldner-tum. Die ausländischen freiwilligen Verbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—1849. Osnabrück, Biblio Verl. 1980. 481 p.
298. Prazák, R.: „Kossuthra üritették poharukat.” 1848—1849 cseh és morva visszhangja. — ÉT, 1981. 21. sz. 660—662. p.
299. Bona Gábor: Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben. — HK, 1981. 1. sz. 105—116. p.
300. Spira György: Perczel próbálkozása a délvideki szerbek megbékítésére 1849 tavaszán. — TSz, 1981. 1. sz. 114—128. p.
301. Csizmadia Andor: Az állam és az egyház kapcsolatai 1848—1849-ben. — Világosság, 1981. 8—9. sz. 499—510. p.
302. Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország 1846—1878. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról. Bp. Akad. K. 1981. 260 p. 8 t. 2 térk.
303. Andrassy Antal: Felderítő és információs jelentések a Kmety hadosztálynál 1849 nyarán. — Somogyi Múzeumok Közleményei, 4. köt. 1981. 217—237. p.
304. Bona Gábor: Mi történt Pákozdnál? — N, 1981. 39. sz. 7. p.
305. Borus József: A honvédsereg élelmezése 1848—1849-ben. — Historia, 1981. 2. sz. 30—31. p.
306. Demeter Zsófia: Fejér megye 1848—1849-ben. (A szabadságharc történetére vonatkozó dokumentumok az István király Múzeum gyűjteményéből.) — Honismeret, 1981. 5. sz. 34—39. p.
307. Herczeg Mihály: Az osztrák katonaság kártétele Hódmezővásárhelyen (1849. aug. 4.) — Honismeret, 1981. 3. sz. 39—41. p.
308. Jenei Károly: Az ózdi gyár és anyavállalatai az 1848—1849-es szabadságharc idején. (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 58—60. p.
309. Kecskeméthy Zoltán: Megemlékezés a harkányi gyógyfürdő és környéke, vagyis Kelet-Ormánság szabadságharcos- és forradalmi eseményeiről. (1848—1849., 1919.) — Múzeumi Kurír, 1980. 33. sz. 75—77. p.
310. Újabb dokumentumok az 1848—1849-es szabadságharcról. (Náray János, a pécsi püspöki uradalom számtartójának krónikája.) — Népszabadság, 1981. 209. sz. 21. p.
311. Ugróczy Mihály: Hallgatók a pákozdi csatában. (Keszthelyi Georgi-

- kon hallgatói.) — N, 1981. 39. sz. 6. p.
312. Kovássy Zoltán: Orvosok a szabadságharcért. — Magyar Nemzet, 1981. 4. sz. 8. p.
313. Csillag István: Orvosok a szabadságharcban. — Ország Világ, 1981. 10. sz. 12—13. p.
314. Nagy Csaba: Batthyány Lajos utolsó napjai. — Magyar Nemzet, 1981. 252. sz. 9. p.
315. Urbán Aladár: Batthyány Lajosné visszaemlékezése férje fogságára és halálára. — Sz 1981. 3. sz. 587—620. p.
316. Kovássy Zoltán: Adalékok Gábor Áron életrajzához. — HK, 1981 1. sz. 117—124. p.
317. Csorba László: Homályos tükörben. Görgey emlékiratai. — Interpress Magazin, 1981. 6. sz. 4—11. p.
318. Herczegh Géza: Görgey. (Vázlatok egy arcképhez.) — TSz, 1981. 3. sz. 411—429. p.
319. Nemeskürty István: Egy hadvezér indulása. (Görgey István: 1848 júniusától novemberig. Okmánytár. 1848. szept. 23—október 16. Bp. 1981.) — Élet és Irodalom, 1981. 11. sz. 11. p.
320. Pásztor Emil: Görgey és Kossuth Egerben. — Honismeret, 1981. 6. sz. 24—26. p.
321. Bajomi Lázár Endre: Tévedések Guyon (Richárd) körül. — Magyar Nemzet, 1981. 203. sz. 14. p.
322. Buza Domonkos: Guyon Richárd sírja az üszküdári temetőben. — Magyar Nemzet, 1981. 269. sz. 8. p.
323. Deák István: Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtestnapló tükrében. (1849. június 26—július 30.) — Sz, 1981. 3. sz. 557—586. p.
324. Kálmán Gyula: A vitézség csudája. (Guyon Richárd.) — Népszabadság, 1981. 268. sz. 19. p.
325. Kendi Mária: A címzett: Haynau altábornagy — a feladó: Guyon Richárd honvédtábornok. — Élet és Irodalom, 1981. 40. sz. 15. p.
326. Pásztor Emil: Nem Görgey, hanem Kossuth. (Kiegészítés Kendi M.: címzett Haynau altábornagy — a feladó: Guyon Richárd honvédtábornok c. cikkhez.) — Élet és Irodalom, 1981. 42. sz. 2. p.
327. Kendi Mária: „Szerkesztém Damaszkuszban”. [Pap János visszaemlékezése Guyon Richárdra.] — Új Tükör, 1981. 4. sz. 18. p.
328. Kovássy Zoltán: Görgey segédtsíjtje. (Kempelen Károly.) — Magyar Nemzet, 1981. 103. sz. 9. p.
329. Kovássy Zoltán: Pétervárad védője. [Kiss Pál honvédtábornok, a Vörösispás 9. zászlóalj parancsnoka.] — Új Tükör, 1981. 39. sz. 45. p.
330. Ágoston László, T.: Lenkey János. (Az 1848-as tábornok.) — Új Tükör, 1981. 40. sz. 11. p.
331. Solymos Ede: Mészáros Lázár sírja. — ET, 1981. 39. sz. 1218., 1236. p.
332. Kecskeméthy Zoltán: Egy forradalmár 48-as lelkipásztor. (Munkácsy Albert, 1821—1877.) — Confessio, 1981. 1. sz. 51—54. p.
333. Andrássy Gyula: A kormánybiztos. (Noszlopy Gáspár 1820—1853.). — Mo, 1981. 44. sz. 22—23., 45. sz. 22—23. p.
334. Kovássy Zoltán: Noszlopy Gáspár levele Kmety Györgynek 1849 nyarán. — ET, 1981. 11. sz. 322. p.
335. Kolta László: Perczel Mór (1811—1899.) eszméinek időszerűsége. — Honismeret, 1981. 4. sz. 29—31. p.
336. Józsa [György Gábor]: Petőfi és Batthyány. Beszélgetés Urbán Aladár történésszel. — Magyar Nemzet, 1981. 234. sz. 8. p.
337. Kik beszéltek utoljára Petőfi Sándorral (Kőrösi Orbók Kálmán erdélyi földbirtokos feljegyzései.) Közzéteszi: Temesvári Ferenc. — História, 1981. 2. sz. 34. p.
338. Dobrossy István—Veres László: „Ügyünk igazságán nem kételkedem...” Jegyzetek a szabadságharc 1848. évi eseményeiről. [Sáfrány Mihály tüzérhadnagy, Szűcs Miklós visszaemlékezése.] — Napjaink, 1981. 3. sz. 37—39. p.
339. Szűcs Sándor: Tikász Mihály 48-as honvéd története. — Népszabadság, 1981. 138. sz. 16. p.
340. Vajda János: Egy honvéd naplójából. (Előszó, jegyz. Szigethy Gábor.) Bp. Magvető, (1981.) 86 p. (Gondolkodó magyarok.)
341. Illés Sándor: Az aradi vértanú viszatér Soltra. (Vécsey Károly tábornok.) — Magyar Nemzet, 1981. 90. sz. 8. p.
342. Fehér Pál, E.: Október hatodika. — Népszabadság, 1981. 234. sz. 1. p.
343. Gerencsér Miklós: Aradi napló: Regény. Bp. Szépirod. K. (1981.) 536 p.
344. Egyed Akos: Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadságharc és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848—1914. Bukarest, Kriterion, 1981. 359 p.
345. Somogyi Éva: Abszolutizmus és kiengesztelés 1849—1867. (Bp.) Gondolat, 1981. 224 p. Illusztr. (Magyar História.)
346. Nemeskürty István: Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig. Bp. Magvető, (1981.) 334 p.

347. **Komlós, J.**: Politika a száműzetésben. (Kossuth amerikai útja, 1851—1852.) — Valóság, 1981. 10. sz. 43—52. p.
348. **Cseres Tibor**: Én, Kossuth Lajos. (Levelek Turinból.) Bp. Magvető, (1981.) 576 p.
349. **Bajomi Lázár Endre**: Az ellenálló Teleki Blanka. — Magyar Nemzet, 1981. 186. sz. 14. p.
350. **Zachar József**: Az osztrák—német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom, 1861—1881. Bp. Akad. K. 1981. 349 p.
351. **Szabó Jenő**: Polgárháború Észak-Amerikában. 1861—1865. 2. kiad. Bp. Móra K. 1981. 164 p. Illusztr. (Képes történelem.)
352. **Marx, [Karl]**: A polgárháború Franciaországban. (Sajtó alá rend. A marxizmus—leninizmus klasszikusainak szerk. Bp.) Kossuth K. 1981. 142 p. (A marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára, 34.)
353. **Nagy Csaba**: A Párizsi Kommün magyar harcosai. — Új Tükör, 1981. 20. sz. 11. p.
354. **Lanoux, A.**: Ágyúpolka. (La polka des canons. Ford. Gyáros Erzsébet.) Bp. Európa K. 1981. 796 p. (Századok, emberek.)
355. A munkásmozgalom tiltakozó akciói az 1882-es egyiptomi angol—francia katonai intervenció ellen. (Közli és jegyz. Jemnitz János. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1982. [Szerk. biz. Zsilák András, Babirák Ilona stb. Bp. Kossuth K. 1981.] 83—86. p.
356. **Zolotarjev, V. A.**: Az 1877—1878. évi háború az orosz katonai irodalomban. — HK, 1981. 3. sz. 428—449. p.
357. **Bencze László**: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Házi soksz. 1981. 14 p.
358. Documente privind istoria militara a poporului Roman, ianuarie 1895—decembrie 1896. — Bucuresti, Ed. Militara, 1980. 657 p. Osztrák—Magyar Monarchia hadseregére vonatkozó dokumentumok is.
- 1900—1918.
359. **Csonkaréti Károly**: A csuzimai tengeri csata. — Határőr, 1981. 17. sz. 14. p.
360. **Csonkaréti Károly**: Hol sülyedt el a Nahimov cirkáló? — ET, 1981. 6. sz. 166—168. p.
361. **Galántai József**: A háborús állam. A „kivételes” hatalom kodifikálása és alkalmazása 1914—1916-ban. (A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk. Pölöskei Ferenc, Ránki György. Bp. Tankönyvk. 1981.) 195—222. p.
362. **Farkas Márton**: Lemberg. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszen Galiciában. (Augusztus 15—szeptember 25.) — HK, 1981. 2. sz. 167—206. p.
363. **Pust, I.**: Die Steinerne Front. Auf den Spuren des Gebirgskrieges in den Julischen Alpen, vom Isonzo zur Piave. Graz—Stuttgart, Stocker, (1980.) 319 p.
364. **Fehér Pál, E.**: Befejeződött-e az első világháború? Galántai József könyvének margójára. — Élet és Irodalom, 1981. 8. sz. 5. p.
365. **Csonkaréti Károly**: Csata az Adrián. Piros-fehér-piros lobogó alatt — ET, 1981. 40. sz. 1261—1262. p.
366. **Péchély László**: „Torpedó jobbról!” A Szent István csatahajó pusztulása. — Interpress Magazin, 1981. 6. sz. 56—60. p.
367. **Siklós András**: Az Osztrák—Magyar Monarchia utolsó offenzívája. (1918. június 15—24.) — HK, 1981. 2. sz. 208—251. p.
368. **Vadász Sándor**: A freiburgi Miltärarchiv Seeckt-hagyatékának magyar katonai vonatkozású iratai. (Okmánytár.) — HK, 1981. 2. sz. 279—291. p.
369. **Takács Éva**: Tábori levelek az első világháborúból. — Somogyi Múzeumok Közleményei, 4. köt. 1981. 243—253. p.
370. **Kovács György Attila**: Karácsonyi tábori lapok az első világháborúból. — Népszabadság, 1981. 299. sz. 6. p.
371. **Igrickij, Ju. J.**: Az októberi forradalom a mai polgári történetírásban. — Világtörténet, 1981. 4. sz. 76—96. p.
372. **Lengyel István**: A titkos diplomácia — a nyilvánosság előtt. Péterváron, 1917 novemberében. — ET, 1981. 45. sz. 1418—1419. p.
373. **Lengyel István**: Béke Breszt-Litovszkban. 1918. — Historia, 1981. 2. sz. 10—12. p.
374. **Györkei Jenő—Striegnitz, S.**: Internationalisten im Kampf um die Sowjetmacht in Sibirien und im Fernen Osten 1918—1919. — Militärgeschichte, 1981. 1. sz. 57—75. p.
375. **Dobrossy István**: Hogyan lettem vörösgárdista Tomszkban? Részlet Bán János tokaji internacionalista visszaemlékezéséből. — Napjaink, 1981. 11. sz. 3—5. p.
376. **Dobrossy István**: Jekatyerinburgban őriztem a cárt. Részlet Bán János tokaji internacionalista visszaemléke-

zéseiből. 2. r. — Napjaink, 1981. 12. sz. 7—8. p.

377. Józsa Antal: A forradalmár fényképész. (Belocerkovszky Antal, orosz internacionalista.) — N, 1981. 47. sz. 12. p.
378. Ács Tibor: Egy elfelejtett hős nyomában. (Tóth István internacionalista.) — N, 1981. 23. sz. 12. p.

*Az 1918—1919. évi forradalmi
események és a Magyar
Tanácsköztársaság hadtörténelme*

379. 1919. A szocialista világforradalom útján. Magyar Tanácsköztársaság. Szlovák Tanácsköztársaság. (Összeáll., bev. Györfly Sándor, P. Kanis. Ford. Mayer Judit.) Bp. — [Bratislava], Európa K.—Tatran K. 1981. 189 p. illusztr.
380. Fehér Pál, E.: A 133 nap eleven öröksége. — Élet és Irodalom, 1981. 12. sz. 1—2. p.
381. Höppner, S.: Zum Übergang von der bürgerlich-demokratischen zur sozialistischen Revolution in Ungarn 1918—1919. — Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1981. 2. sz. 116—132. p.
382. Ortutay András: Egy tanulságos jegyzőkönyv. (Nyergesújfalu, 1919. április.) — Új Forrás, 1981. 2. sz. 66—68. p.
383. Romsics Ignác: A Duna—Tisza-köze hatalmi-politikai viszonyai 1918—1919-ben. (Kiad. (MTA Tört. tud. Int.) Bp. Akad. K. 1981. 199 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 96.)
384. Romsics Ignác: A Duna-melléki ellenforradalom. (Bács-Kiskun megye múltjából. 3. köt. Kecskemét, 1981.) 255—329. p.
385. Herman János—Kecskeméthy Zoltán: Adalékok Tolna és Baranya megye 1918—1919-es forradalmi és ellenforradalmi eseményeihez. — Honismeret, 1981. 2. sz. 41—45. p.
386. Koroknai Ákos: Ózd a polgári demokratikus és a proletárforradalom hónapjaiban. (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 186—210 p.
387. Tihanyi Endre: Az első cél. A miskolci csata (1919.) — Mo, 1981. 45. sz. 23. p.
388. Gyulai Éva: „Egyéb esemény nem történt”. A miskolci Vörös Őrség eseménynaplója, 1919. május 20—augusztus 3. — Napjaink, 1981. 6. sz. 37—39. p.
389. Fogarassy László: A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. — TSz, 1981. 1. sz. 20—50. p.
390. A Tanácsköztársaság Vas megyében. Tanulmányok. (Főszerk. Rácz János.) Szombathely, (1979.) MSZMP Vas megyei Biz. 528 p.
391. Bőszörményi István: Losonci sírok. [Debrődi János honvédhuszár őrmester, Kocsis János, Hegyi József 1919-es vöröskatonák.] — Új Tükör, 1981. 21. sz. 45. p.
392. Jász Dezső: A Hernád mentén. — Népszabadság, 1981. 138. sz. 15. p.
393. Molnár István: Dicső korra emlékezünk. (Ónozó Lajos, Macenauer Hugó vöröskatonák 1919-ben.) — MHSZ Élet, 1981. 6. sz. 2—3. p.
394. Diószdi László: A forradalom vezérkari főnöke. 100 éve született Szántó Béla. — Népszava, 1981. 27. sz. 7. p.
395. Hajdú Tibor: A hadügyi népbiztos. Szántó Béla születésének századik évfordulójára. — Népszabadság, 1981. 27. sz. 6. p.
396. Hetés Tibor: A forradalom zászlóvivője. Szántó Béla születésének 100. évfordulóján. — HO, 1981. 2. sz. 113—116. p.
397. Hunyadi Károly: Értünk harcoltak. A hadügyi népbiztos. (Szántó Béla születésének 100. évfordulójára.) — ISz, 1981. 3. sz. 14—15. p.
398. Kende János: Szántó Béla. — Pártélet, 1981. 2. sz. 84—86. p.
399. Liptai Ervin: Szántó Béla, a forradalmár katona. — HK, 1981. 1. sz. 3—9. p.
400. Botos János: Száz éve született Vágó Béla. — Magyar Hírlap, 1981. 186. sz. 4. p.
401. Diószdi László: Egy forradalmár életútja. Száz éve született Vágó Béla. — Népszava, 1981. 186. sz. 7. p.
402. Értünk harcoltak. A belügyi népbiztos. (Vágó Béla.) Írta T. Gy. — ISz, 1981. 15. sz. 10—11. p.
403. Kacsó Lajos: A viharos út hőse. Száz éve született Vágó Béla. — N, 1981. 32. sz. 13. p.
404. Kende János: Vágó Béláról, születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 186. sz. 8. p.
405. Kende János: Vágó Béla. Egy arc egy nagy nemzedékből. — ÉT, 1981. 32. sz. 995—997. p.
406. Liptai Ervin: Vágó Béla emlékére. — HK, 1981. 4. sz. 519—525. p.
407. Vida Sándor: Vágó Béla (1881—1939.) — Pártélet, 1981. 8. sz. 90—91. p.

A két világháború közötti időszak
hadtörténelme

408. *Puskás, A. I.*: Vnesnaja politika Vengrii Nojabr' 1918 — april' 1927 g. M. Izd. Nauka, 1981. 367 p.
409. *Ádám Magda*: A kisantant (1920—1938). (Bp.) Kossuth K. 1981. 265 p. 8 t.
410. *Zaharia, G.—Botoran, C.*: Politica de aparare nationala a Romaniei in contextul european interbelic 1919—1939. Bucuresti, Ed. Militara, 1981. 463 p.
411. *Ránki György*: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919—1939). (Bp. Magvető, 1981.) 352 p.
412. *Szemanov, Sz. N.*: Lázadás az erődben. Az 1921. évi kronstadti lázadás. (19. Marta 1921. Ford. Hangay Sándor. Bp. Kossuth K. 1981.) 217 p. 4 t.
413. *Mikács Lajos*: Politika, úriság és becsület Horthy tisztikarában. Bp. Műv. Min. MLOF, 1981. 191 p. (Szociológiai füzetek 26.)
414. *Vargyai Gyula*: Fegyverhasználat — kiváltsággént. — *História*, 1981. 4. sz. 34. p.
415. *Füzi Imre*: A háborús tapasztalatok felhasználása a Horthy-hadsereg felkészítésére. — *HO*, 1981. 4. sz. 80—86. p.
416. *Kővágó László*: A Kommunista Párt és Trianon. — *História*, 1981. 2. sz. 7—9. p.
417. *Szabó Erzsébet, N.*: Angol dokumentumok a Baranya misszió működéséről. — *TSz*, 1981. 4. sz. 611—624. p.
418. *Csiffáry Gergely*: Internáló tábor az egri várban. 1919—1921. (A Heves megyei munkásmozgalom története. 1. köl. Eger, 1981.) 122—135. p.
419. *Rév Pál*: A világ első repülőgép-elterítése. [IV. Károly második visszatérése Magyarországra 1921 októberében.] — *Népszabadság*, 1981. 245. sz. 11. p.
420. *Pintér István*: Csata Budaörsön. [1921. október 23.] — *Ország Világ*, 1981. 36. sz. 20—21. p.
421. *Zsiga Tibor*: A második királypuccs és Nyugat-Magyarország (1921). — *Vasi Szemle*, 1981. 2. sz. 273—294. p.
422. *Fogarassy László*: Jules Camille Marmelin tábornok egy titkos jelentés tükrében. — *Soproni Szemle*, 1981. 1. sz. 48—50. p.
423. *Fogarassy László*: Iratok az osztrák—magyar határkérdés történetéhez. III. (A velencei egyezmény.) — *Soproni Szemle*, 1981. 2. sz. 156—161. p.
424. *Haraszi Éva, H.*: Békéltetők. A brit külpolitika az 1930-as években. (Bp.) Kossuth K. 1981. 178 p. 8 t.
425. *Fejes Judit*: Magyar—német kapcsolatok 1928—1932. Bp. Akad. K. 1981. 153 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 93.)
426. *Ránki György*: A német—magyar kapcsolatok néhány problémája 1933—1944. — *Valóság*, 1981. 9. sz. 1—18. p.
427. *Pritz Pál*: Magyarország külpolitikája a formálódó Berlin—Róma tengely árnyékában. — *Sz*, 1981. 5. sz. 924—957. p.
428. *Vargyai Gyula*: A fegyveres erő helye és funkciói az államszervezetben a harmincas években. (A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk. Pölöskei Ferenc, Ránki György. Bp. Tankönyvk. 1981.) 506—538. p.
429. *Vargyai Gyula*: A hadsereg szerepe a magyar belpolitikában a harmincas évek első felében. — *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei*, 1980. 1—2. sz. 205—216. p.
430. *Gergely Ferenc*: Cserkész világtábor Magyarországon. (Gödöllő, 1933.) — *Sz*, 1981. 6. sz. 1218—1243. p.
431. *Gergely Ferenc*: A cserkészmozgalom válságának elmélyülése (1933—1936). — *Pedagógiai Szemle*, 1981. 7—8. sz. 660—669. p.
432. *Seres Zsuzsa*: Az 1935. évi MFI-filmhíradók tartalomelemzése. (Gömböskorszak propagandájának referenciái.) — *Tájékoztató*, 1981. 3. sz. 9—42. p.
433. *Szobotka Tibor*: Magyar honvéd szemüvege (1936—1937.) (Emlékezés.) — *Kortárs*, 1981. 6. sz. 871—878. p.
434. *Réti R. László*: Fegyverkezési konjunktúra (1933—1938.) (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 242—253. p.
435. *Réti R. László*: Az ózdi gyár a második világháború idején (1938—1944.) (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 278—296. p.
436. *Dombrády Lóránd*: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938—1944. Bp. Akad. K. 1981. 291 p.
Ism. Szakály Sándor. — *Magyar Nemzet*, 1981. 75. sz. 13. p.
437. *Szabó Miklós*: A magyar királyi honvéd légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység (1930—1944). — *HK*, 1981. 3. sz. 450—480. p.
438. *Szabó Miklós*: A magyar légierő technikai fejlesztése (1938—1944.) — *HO*, 1981. 7. sz. 84—88. p.

439. Szakály Sándor: A Horthy-hadsereg tábori csendőrségének megszervezése és alkalmazása a második világháború idején (1938–1944). — HK, 1981. 3. sz. 376–400. p.
440. Japán mandzsúriai agressziójának visszhangja a nemzetközi munkásmozgalomban. (Közl. Harsányi Iván, Jemnitz János. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1982.) (Szerk. biz. Zsilák András, Babirák Ilona stb. Bp. Kossuth K. 1981.) 103–107. p.
441. Zielbauer György: A Vas megyei németiség helyzete és mozgalmai 1920–1945 között. 1–2. r. — Vasi Szemle, 1981. 1. sz. 116–130., 2. sz. 237–245. p.
- A második világháború
442. A Szovjetunió, az [Amerikai] Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása 1941–1945. 1–2. köt. (Perepiska predszedatelja Szoveta Minisztrov SZSZSZR sz. prezidentami SZSA i prem'ermínisztrami Velikobritanii vo vremja Velikoj Otecsestvvennoj vojnü 1941–1945 gg. Tom 1–2.) [Közread. a] Szovjetunió Külügyminisztériuma. (2. kiad.) Bp. — Uzgorod, Kossuth K. — Kárpáti K. 1981. 2 db.
443. A második világháború története 1939–1945. 10. köt. A fasiszta Németország szétzúzásának befejezése. (Isztorija vtoroj mirovoj vojnü 1939–1945. Tom. 10. Szerk. biz. Szabó Egon, Ács Tibor, Bedő László, Kocsis Bernát. Ford. Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1981. 726 p. illusztr. 18 térk.
444. Montgomery, (Bernard Law) tábornagy emlékiratai. (The memoirs of field-marshal the viscount Montgomery of Alamein, K. G. Ford. Auer Kálmán. Utószó Nagy Gábor.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1981. 368 p.
445. [Mel'nikov] Melnyikov, D.—[Csernaja] Csornaja, L.: Hitler. Mítosz és valóság. (Mifü i dejsztvitel'noszt'. Ford. Hangay Sándor. Bp.) Kossuth K. 1981. 303 p.
446. Karsai Elek: A berchtesgadeneri sásfészekről a berlini bunkerig. 5. átd., bőv. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 681 p.
447. Oravec János: 1939. szeptember 1., 4 óra 45 perc. — Magyar Hírlap, 1981. 204. sz.
448. Szokolay Katalin: Német megszálló politika a lengyel területeken a háború első hónapjaiban. — A Politikai Főiskola Közleményei. 1981. 4. sz. 56–77. p.
449. Karsai Elek: Gibraltar vagy Moszkva? [Göring vallomása az 1940. évi német hadművelleti tervekről.] — Népszava, 1981. 144. sz. 8. p.
450. Pszikhundakisz, J.: A krétai futár. (George Psychoandakis: The Cretan Runner. [Angolból] ford. Félix Pál. Bp. Kossuth K. 1981. 235 p.
451. Ránki György: A lángoló hídfő. [Dunkerque.] — Historia, 1981. 1. sz. 26–27. p.
452. Huba László: Hétvége Hawaiban. (A Pearl Harbor-i támadás és előkészítése.) 1–3. r. — Mo, 1981. 49–50. sz., 13., 51–52. sz. 17–18. p.
453. Kulis, V. M.: A második front. (Vtoroj front.) (2. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1981. 435 p. 29 t.
454. Karsai Elek: Miért nem bombázták az amerikaiak a náci haláltáborokat? — História, 1981. 1. sz. 13–15. p.
45. Nürnberg bombázása. — Interpress Magazin, 1981. 12. sz. 4–9. p.
456. Nemere István: Német hadifoglyok az Egyesült Államokban. — Új Tükör, 1981. 33. sz. 42. p.
457. Vajda Péter: Májusi mementó. (1945. május 9.) — Népszabadság, 1981. 107. sz. 1. p.
458. A berlini győzelem. Beszélgetés Eugeniusz Duraczynski docenssel. — Lengyelország, 1981. 5. sz. 10–11. p.
459. Szatipszki ndre: A „Barbarossa” terv. 40 éve történt. — N, 1981. 25. sz. 4. p.
460. Borus József: A Nagy Honvédő Háború kitörésének 40. évfordulóján. 1941. június 22., 3 óra 5 perc. — Népszabadság, 1981. 144. sz. 9. p.
461. Pethő Tibor: Negyven éve. (1941. június 22.) — Magyar Nemzet, 1981. 144. sz. 1. p.
462. Turtegin Elek: Negyven évvel ezelőtt... — Határőr, 1981. 25. sz. 10–11. p.
463. Turtegin Elek: A Tájfun hadművellet kudarca. — Határőr, 1981. 48. sz. 14. p.
464. Leljusenko, D.: A moszkvai csata. — Magyar Nemzet, 1981. 286. sz. 7. p.
465. Szászi József: A piszkarkjovkai sírok. (A leningrádi blokád 900 napja.) — Magyar Nemzet, 1981. 262. sz. 8. p.
466. Antonov, V. Sz.: Út Berlinbe. (Put' k Berlinu. Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1981. 354 p.
467. Horváth Pál: A szovjet állam a Nagy Honvédő Háború és a helyreállítás időszakában. — Állam és Igazgatás, 1981. 4. sz. 300–313. p.
468. Deák Mihály: Harci tapasztalatok. A támadóharc pártpolitikai munkájának néhány tapasztalata a Nagy Honvédő Háborúban. — HSz, 1981. 6. sz. 59–63. p.

469. Deák Mihály: A parancsnokok politikai irányító tevékenységének néhány tapasztalata a Nagy Honvédő Háborúban. — HO, 1981. 5. sz. 39—44. p.
470. Fehér Pál, E.: Tárgyilagosan a háborúról. Gosztanyi Péter „Die Rote Armee” c. könyvének margójára. — Élet és Irodalom, 1981. 1. sz. 5. p.

**Magyarország
a második világháborúban**

471. Ölvédi Ignác: A Honvéd Vezérkar és a kassai „casus belli”. 1—2. r. — HO, 1981. 9. sz. 70—89., 10. sz. 109—121. p.
472. Vincze Péter: A kassai casus belli. (Új feltételezések, adatok, kérdőjelek.) Beszélgetés Ölvédi Ignáccal az 1941. június 26-i eseményekről. — Magyar Hírlap, 1981. 150. sz. 11. p.
473. Ölvédi Ignác: Suceavából szálltak fel a Kassát bombázó repülőgépek. Valomás a kazáni hadifogolykórházban. — Magyar Hírlap, 1981. 274. sz. 11. p.
474. Timár Ede: A hetedik fegyvernem. A Kossuth Rádió moszkvai adásai. (1941. szeptember—1945. április 5.) — Magyar Sajtó, 1981. 10. sz. 18—21. p.
475. Hudenko, N. N.: Szlovo pravdú v bor'be sz fasizmom. Propagandisztzkaja dejatel'noszt' politorganov Krasnoj Armii szredi vojszk protivnika na territorii SZSZSZR 1941—1944. Kiev, Izdat. Naukova Dumka, 1980. 190 p.
476. Vargyai Gyula: A vezérkari főnök bíróságának ítélkezési gyakorlata a második világháború alatt. — Jogtudományi Közlöny, 1981. 5. sz. 365—373. p.
477. Partizánok, „partizánvadászok”. (Ukrajnában működő partizánegységek dokumentumainak magyar vonatkozásai, 1942—1943.) (Közzéteszi: N. Sz. Derzsáluk.) — História, 1981. 4. sz. 11—12. p.
478. Karacs Zsigmond: „Édes hazánktól távol, idegen földön kell harcolnunk”. Földesi katonák levelei a második világháborúból. (1943—1944.) — Honismeret, 1981. 3. sz. 43—47. p.
479. Szakály Sándor: Három dokumentum a 2. magyar hadsereg doni katasztrójáról. (Okmánytár.) — HK, 1981. 4. sz. 638—642. p.
480. Szatmári Judit: Van, akit még hazavárnak. Legendák és dokumentumok. [2. magyar hadsereg.] — Új Tükör, 1981. 7. sz. 20—21. p.
481. Csöppös István: Bizalmas rendelkezés a külföldi munkavállalókkal szembeni német magatartásról 1943-ban. — Levéltári Szemle, 1980. 1—2. sz. 211—216. p.
482. Juhász Gyula: The Hungarian Peace-Felers and the Allies in 1943. — Acta Historica, 1980. 3—4. sz. 345—377. p.
483. Pintér István: [Wilhelm] Höttl. [Magyarország német megszállása 1944. március 19-én.] — Népszabadság, 1981. 55. sz. 6. p.
484. Gáspár Ferenc: Hitler magyarországi helytartója. [Edmund Veessenmayer.] — História, 1981. 1. sz. 24—25. p.
485. Sárhidai Gyula: A legnagyobb légitámadás Magyarországra felett. (1944. július 2.) — Magyar Nemzet, 1981. 157. sz. 9. p.
486. Firon András: Tanúnak jelentkezem... (A legnagyobb légitámadás Magyarországra felett. 1944. július 2.) — Esti Hírlap, 1981. 159. sz. 4. p.
487. Tatár Imre: „Pontosítás”. (A legnagyobb légitámadás Magyarországra felett. 1944. július 2.) — Magyar Nemzet, 1981. 161. sz. 6. p.
488. Veress D. Csaba: Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. — A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 1980. 167—202. p.
489. Faust Imre visszaemlékezése a nem hivatalos magyar fegyverszüneti delegáció moszkvai útjáról. (1944. augusztus—szeptember.) [Közl.: Pintér István.] — PK, 1981. 2. sz. 191—207. p.
490. Sárhidai Gyula: Egy titkos küldetés — fegyverszünet ügyében. [Náday István vezérezredes repülőútja Olaszországba 1944. szeptember 22-én.] — Magyar Nemzet, 1981. 17. sz. 9. p.
491. Kálmán Dániel: Náday István sorsáról. — Magyar Nemzet, 1981. 47. sz. 9. p.
492. Juhász Gyula: Testőr-hadművelet. Miért szállták meg a németek Magyarországot? — Élet és Irodalom, 1981. 12. sz. 7—8. p.
493. Matthaidesz Konrád: Aki túlélte az „októberi vasárnapot”. (Bogdán Sándor) [egykori testőr emlékezése az 1944. október 15-i eseményekre.] — Békés megyei Népiújság, 1981. 116. sz. 4—5. p.
494. Gerencsér Miklós: Az örület jegyzőkönyvei. (A nyilas országgyűlés képviselőházának és felsőházának soproni ülései. 1944. december 6—1945. március 13.) — Népszabadság, 1981. 80. sz. 8. p.
495. Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1938—1945. Hrsg. v.

- Ch. Klusacek, H. Steiner, K. Stimmer. (2. Aufl.) Wien, München, Jugend u. Volk, (1980.) 595 p.
[Magyarországra vonatkozó dokumentumok is.]
496. *Gosztony, P.*: Ungarns militärische Rolle im zweiten Weltkrieg. (Teil 2—3. — Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1981. 5. sz. 152—160., 6. sz. 183—189. p.
497. *Gosztony, P.*: Deutschlands Waffengeführten an der Ostfront 1941—1945. Stuttgart, Motorbuch Verl. (1981.) 266 p.
498. *Lagzi István*: Lengyelek és franciák Heves megyében 1939—1945. [Kiad. a] (Heves megyei Levéltár.) Eger, 1981. 187 p.
(Tanulmányok Heves megye történetéből, 5.)
499. *Lagzi István*: Uchodzczy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej, Warszawa, 1980. 336 p.
500. *Kovács István*: Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború éveiben. *Lagzi István Lengyelországban megjelent monográfiájáról.* — Tiszatáj, 1981. 4. sz. 99—100 p.
501. *Molnár István, D.*: Lengyel menekültek Észak-Magyarországon. Gondolatok *Lagzi István* Varsóban kiadott könyvéről. — Napjaink, 1981. 4. sz. 33—34. p.
502. *Lagzi István*: Ewakuacja polskich uchodźców cywilnych i wojskowych z Węgier 1939—1940 r. — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1980. 3. sz. 104—161. p.
503. *Szemberski, L.*: O ewakuacji polskich uchodźców z Węgier. (Listy do redakcji.) — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1981. 3. sz. 296—297. p.
504. *Rusvay Lajos*: Még egyszer a magyarországi lengyel menekültekről. — Honismeret, 1981. 3. sz. 50. p.
505. *Karkoszká, J.*: Cementarz i groby polskie na Węgrzech 1939—1945. — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1981. 4. sz. 140—150. p.
506. *Bajomi Lázár Endre*: Ego sum gallicus captivus. Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései. (Vál., utószó, jegyz. — —.) Előszó: *Illyés Gyula*. Bp. Európa K. 1980. 327 p. 20 t.
507. *Berend T. Iván*: Ego sum ab historia captiv. (Jegyzetek az „Ego sum gallicus captivus. Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései” c. könyv olvasása közben.) — Kortárs, 1981. 8. sz. 1311—1315. p.
508. *Dercsényi Dezső*: Francia hadifoglyok Gödöllőn. — Élet és Irodalom, 1981. 4. sz. 2. p.
509. *Lagzi István*: Militaires français réfugiés en Hongrie 1942—1945. — Acta Historica, 1980. 3—4. sz. 395—429. p.
510. *Lagzi István*: Francia menekültek Magyarországon oltalmában. A második világháború kevéssé ismert epizódja. — Magyar Hírlap, 1981. 110. sz. 6. p.
511. Menekült franciák Magyarországon 1943—1944-ben. (Elhangzott: Menekülés Magyarországra címmel, 1981. január 18-án, a Magyar Televízió első csatornájának műsorán. — Kissé rövidítve. Szerk. Radványi Dezső, rend. Kovács András, sajtó alá rend. Ágoston László.) — Honismeret, 1981. 5. sz. 43—45. p.
512. *Ruffy Péter*: Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon. — Magyar Nemzet, 1981. 80. sz. 13. p.
513. *Száraz György*: Franciák Magyarországon. 1—2. r. — Élet és Irodalom, 1981. 22. sz. 5., 23. sz. 4. p.
514. *Fehér Pál, E.*: Alapfogalmak. Elmaradt viták nyomában. (Gondolatok a megjelent emlékiratok nyomán.) — Élet és Irodalom, 1981. 43. sz. 3. p.
515. *Timár István*: Miért nem kértük Horthy kiadatását? (Hozzászólás E. Fehér Pál: Alapfogalmak c. cikkéhez.) — Élet és Irodalom, 1981. 44. sz. 2. p.
516. *Fehér Pál, E.*: Emlékek és emlékiratok. — Népszabadság, 1981. 168. sz. 13. p.
517. *Vigh Károly*: Memoárirodalom és történettudomány. Magyarország története 1944—1945-ben — két mű alapján. — Műhely, 1981. 4. sz. 108—111. p.
518. *Sükösd Mihály*: Cserépposta. Háborús bűnös volt-e Szombathelyi Ferenc. — Élet és Irodalom, 1981. 21. sz. 6—7. p.
519. *Vida Ferenc*: Egy háborús bűnös alkata”. (Szombathelyi Ferencről, a Horthy-hadsereg vezérkari főnökéről.) — Élet és Irodalom, 1981. 25. sz. 4. p.
520. *Sükösd Mihály*: Cserépposta. Válasz *Vida Ferenc*: Egy háborús bűnös alkata” c. cikkére. — Élet és Irodalom, 1981. 26. sz. 6. p.
521. *Bárczy János*: Zuhanóugrás. Bp. Magvető, (1981.) 653 p.
(Tények és tanúk.)
522. *Béládi Miklós*: Egy botcsinálta katonai emlékirata. (Bárczy János: Zuhanóugrás.) — Jelenkor, 1981. 10. sz. 946—948. p.

523. *Erényi* Tibor: Egy csapattiszt a második világháborúban. (Bárczy János.) — Népszabadság, 1981. 206. sz. 7. p.
524. *Faragó* Vilmos: Egy hadsereg regénye: Bárczy János: Zuhanóugrás. — Élet és Irodalom, 1981. 24. sz. 10. p.
525. *Örkény* István: Lágerek népe. (Szerk. Radnóti Zsuzsa.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 337 p. 1 t.
526. *Simonffy* András: Kompország katonái. Történelmi kollázsregény. Bp. Magvető, (1981.) 529 p.
527. *Havas* Ervin: Az igazi, történesek az emberben zajlanak. Beszélgetés Simonffy Andrásal az élmények szerepéről, írói pályájáról, a közelmúlt vallatásáról. — Népszabadság, 1981. 239. sz. 13 p.
528. *Lukács* Teréz: Lezuhant a Savoia... Egy ejtőernyős akció. (Dombrády Lóránd) hadtörténész a Vádindítványról. — Esti Hírlap, 1981. 27. sz. 4. p.
- Magyarország felszabadulása**
529. Hősök. A Szovjetunió Hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944—1945. (Főszerk. Liptai Ervin, A. I. Babin.) Bp. Zrínyi K. 1981. 520 p. Csapat-, név-, és helységnévmutatóval. Ism. W. Morgenstern. — Militärgeschichte, 1982. 4. sz. 473—474. p.
530. A hadművészet története. A szovjet csapatok Magyarország felszabadításáért vívott hadműveleteinek hadművészeti sajátosságai. (1944. szeptember 23—1945. április 4.) Összeáll. Szabó Balázs, szerk. Száva Péter.) [Bp. ZMKA ny.] 1980. 115 p.
531. *Korom* Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányja és a fegyverszünet (1944—1945). Bp. Akad. K. 1981. 521 p.
532. *Asik*, M.: A vörös magyarok. (1980.) (Adalékok a Budai Önkéntes Ezred történetéhez... Ford. Szekeresné Niszler Mária.) (Kiad. a Testnevelési Főiskola.) Bp. Házi soksz. 1981. 48 p.
533. *Asik*, M.: Emlékeim a Budai Önkéntes Ezred harcosairól. — HK, 1981. 2. sz. 260—278. p.
534. *Andrássy* Antal: Megyénk felszabadítója: M. N. Sarohin altábornagy. — Somogy, 1981. 2. sz. 95—99. p.
535. *Borics* Katalin: Már nem ismeretlen... Egy név egy könyvben. (Vaszilij Pavlovics Nabocsenko) [harci útja] Moszkvától Budafokig. Harc az állomásért. — Esti Hírlap, 1981. 240. sz. 3. p.
536. *Borus* József: Kaposvár felszabadulásának előzményei. — Somogy, 1981. 2. sz. 92—95. p.
537. *Gurkin*, V.: Oszvobozsdenie Vengrii. — Voennno-Isztoriceszkij Zsurnal, 1981. 4. sz. 65—71. p.
538. *Hadházy* Pál: Találkozásaim Malinovszkij marsallal. (Részlet a turistvándi nyugalmazott református lelkész visszaemlékezéseiből és naplójából.) — Confessió, 1981. 2. sz. 103—110. p.
539. *Horkov*, G. I.: Szovetszkije nadvodnue v Velikoj Otecsestvennoj vojne. M. Voenizdat, 1981. 272 p. [Dunai Flottilla harcai Magyarországon.]
540. *Csonkaréti* Károly: A szovjet flottilla harcai a magyar Dunán. — Határőr, 1981. 31. sz. 10—11. p.
541. *Kékesdi* Gyula: A városparancsnok halála. (Emlékezés Zamercev tábornokra.) — Népszabadság, 1981. 304. sz. 4. p.
542. *Kozma Tóth* István: A legfrissebb okmány. (Battonya felszabadulása.) — N, 1981. 14. sz. 8—9. p.
543. *Kozma Tóth* István: Steinmetz kapitány katonája. (Raczko György.) 1—2. r. — N, 1981. 19—20. sz. 12. p.
544. *Lovas* Gyula: Történet 1944-ből Gépesített egységek Sárvár előtt. — Vasút, 1981. 12. sz. 26—27. p.
545. *Madaras* Péter: A szovjet vegycsapatok a magyarországi felszabadító hadműveletekben. — HK, 1981. 4. sz. 612—621. p.
546. Magyarország felszabadult. (Írta: Cs. L.) — N, 1981. 14. sz. 8. p.
547. *Sitaru*, A.: Cu divizia 19 infanterie pe prontul antihitlerist. Din Banat pina aproape de Praga. Bucuresti, Ed. Militara, 1981. 222 p. [Magyarországi harcok, 59—148. p.]
548. *Marinescu*, A.: Romanescu, Gh.: Armata Romana in rázboiul antihitlerist. Album de scheme. [Bucuresti.] Ed. Militara, (1980.) 166 p.
549. *Pejcev*, A.: Voennoto izkusztvo na Bólgarszkata Narodna Armija v otecsestvenata vojna 1944—1945 g. — Voenna Miszöl, 1981. 2. sz. 67—89. p. [A drávai és Mura-menti hadműveletekről.]
550. *Piekalkiewicz*, J.: Krieg der Panzer 1939—1945. München, Südwest Verl. (1981.) 332 p. [Magyarországi hadműveletekről 296. p.-től.]
551. *Szabó* Jenő: A háború és a felszabadulás krónikájához. — Soproni Szemle, 1981. 1. sz. 43—47. p.
552. *Szavel'ev*, V. P.—*Popov*, N. V.: Gvardejszkaja Nikolaevszkaja. Boevoj put' 108-j gvardejszkaj sztrelokovej Nikolaevszkaj Krasnoznamennoj.

ordena Szuvorova divízió. M. Voenizdat, 1978. 168 p.

[Magyarországi harcokról is.]

553. Sztankay József: Kedd volt azon a napon. (1945. február 13.) — Népszava, 1981. 37. sz. 4—5. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

554. Szakadatlan küzdelem a békéért és a biztonságért. Budapesten tartotta ünnepi ülését az Ellenállók Nemzetközi Szövetsége. — Népszabadság, 1981. 205. sz. 5. p.
555. Fehér Lajos: Így történt. (2. kiad.) Bp. Magvető, (1981.) 549 p. 20 t. (Tények és tanúk.)
556. Molnár Ernő Az 1942-es győri vagongyári szabotázsakció és Nádas Ernő szerepe. — Műhely, 1981. 4. sz. 70—80. p.
557. Tamás Ervin: Tudjátok-e? [A Petőfi Sándor Népfelszabadító Rohandandár harcainak rövid emlékezése a felszabadító harcokra és életútjukra.] — Népszabadság, 1981. 78. sz. 4. p.
558. Szecskó Károly: Antifasiszta ellenállás Heves megyében. — Hevesi Szemle, 1981. 3. sz. 35—38. p.
559. Az 1944. őszi erdélyi háborúellenes mozgalomról. (Pomogáts Béla beszélgetése Vita Sándorral) — Tiszatáj, 1981. 10. sz. 53—62. p.
560. Vásárhelyi Miklós: Szellemi honvédelem. — Jel-Kép, 1981. 4. sz. 19—27. p.
561. Salamon Konrád: A népi mozgalom kibontakozása. — Forrás, 1981. 9. sz. 70—81. p.
562. Huszár Tibor: Adalékok a magyar értelmiségi mozgalmak, szellemi áramlatok történetéhez 1945-ig. — Társadalomtudományi Közlemények, 1981. 4. sz. 481—494. p.
563. Macskásy Pál: Citoyen de Budapest. (Albert Pleger marista szerzetes) [ellenállási tevékenysége Magyarországon.] — Magyar Nemzet, 1981. 263. sz. 9. p.
564. Friss Róbert: Emberként az ember telenségben. Beszélgetések egyházzal, háborúról, faszizmusról. Az egyházak részvétele az ellenállási mozgalomban.] — Népszabadság, 1981. 80. sz. 11. p.
565. Wallinger Endre: Menedék a hegytetőn. (A Pannónhalmi Apátság 1944—1945-ben az emberek megmentéséért.) — Új Tükör, 1981. 4. sz. 8—9. p.
566. Bajomi Lázár Endre: Magyar önkéntesek Franciaországban 1939—1940. — Új Tükör, 1981. 52. sz. 24—25. p.
567. Okecki, St.: Cudoziency w wojnie obronnej Polski 1939 r. — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1981. 3. sz. 25—32. p.
568. Stafford, D.: Britain and European Resistance, 1940—1945. A Survey of the Special Operations Executive, with Document. (London, Macmillan, 1980.) XIII, 295 p.
569. Talpassy Tibor: A reggel még várát magára. (Bajcsy-Zsilinszky Endre.) Bp. Gondolat, 1981. 277 p.
570. Féja Géza: Bajcsy-Zsilinszky Endréről. I. r. — Új Forrás, 1981. 6. sz. 5—18. p.
571. Fehér Pál E.: Felelősen az országról. Egy Bajcsy-Zsilinszky-levél margójára. (1943. október 14-én Antal Istvánhoz írott levél.) — Élet és Irodalom, 1981. 6. sz. 6. p.
572. Gerencsér Miklós: Hajnali úrvacsora. Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó óráiról beszél sopronkőhidai gyóntatója (Bárdosi Jenő.) — Népszabadság, 1981. 301. sz. 12. p.
573. Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályájának baloldali fordulata. — Műhely, 1980. 4. sz. 9—17. p.
574. Kékesdi Gyula: A teljes élet. „Kiverekedni a kitűzött életcélt”. (Bédi Ferenc Almási téri partizán emlékezése.) — Népszabadság, 1981. 286. sz. 4. p.
575. Vida Sándor: Boczor József. — Pártélet, 1981. 1. sz. 85—86. p.
576. Gazsi József: A Borkanyuk partizán-csoport. — HK, 1981. 4. sz. 569—594. p.
577. Sánta György: Értünk harcoltak. Olexa Borkanyuk. (Születésének 80. évfordulójára.) — ISz, 1981. 1. sz. 12. p.
578. Kovács Jenő: Három nép hőse. [Olexa Borkanyuk.] Korok, népek, katonák. — Határőr, 1981. 2. sz. 14. p.
579. Polgár Tamás: Hatvanheten Újpesten. [Beszélgetés Földes Lászlóval, az újpesti partizánok vezetőjével.] — Esti Hírlap, 1981. 37. sz. 3. p.
580. Sólyom József: A tejesember. „... golyóval fenyegettek a nyilasok és a németek...” (Gaál Endre életútja.) — Népszabadság, 1981. 15. sz. 4. p.
581. Molnár István: A 15 esztendő vöröskatonája. Pélás életutak. (Peller József.) — N, 1981. 22. sz. 6. p.
582. Molnár István: A partizánparancsnok. Pélás életutak. (Rékai Miklós.) 1—2. r. — N, 1981. 6—7. sz. 8—9. p.
583. A lelkiismeret parancsa. (Reviczky Imre ezredes életútja.) [Írta:] V. E. [1943 májusától, mint alezredes, a X.

- Közérdekű Munkaszolgálatos zászlóalj parancsnoka, ezek megmentője. 1945—1949-ig a néphadsereg ezredese.] — Magyar Nemzet, 1981. 258. sz. 3. p.
584. *Ember* Mária: Aki a nehezebbik részt választotta. Emléktáblát kapott. Reviczky Imre. — Magyar Nemzet, 1981. 261. sz. 5. p.
585. *Vadász* Ferenc: Emléktábla a Mandula utcában. (Reviczky Imre ezredes születésének 85. évfordulójára.) — Népszabadság, 1981. 261. sz. 4. p.
586. *Lázár* István: Egy emléktábla születése. [Reviczky Imre alezredes.] — Új Tükör, 1981. 43. sz. 6—8. p.
587. *Kékesdi* Gyula: Bányász volt Sárisápon. (Solymári Károly életútja.) — Népszabadság, 1981. 69. sz. 4. p.
588. *Turtegin* Elek: [Timofej Amuroszievics] Sztrokacs tábornok portréja. Korok, népek, katonák. — Határőr, 1981. 5. sz. 14. p.
589. *U[do]vetz* Gy[örgy]: Hűséggel, becsülettel a hazáért. (80 éve született Tartsay Vilmos.) — N, 1981. 29. sz. 6. p.
590. *Zsalakó* István: A Csiliben találkoztak... Példás életutak. (Újvári László ny. ezredes és Vass Gita.) — N, 1981. 39. sz. 19. p.
591. *Büki* Péter: Az elhárító tisz. (Vály Sándor, Gidófalvy Lajos katonája.) — N, 1981. 25. sz. 6. p.
- Háborús bűnök**
592. *Andrus*, B. C.: A nürnbergi huszonkettő. (The infamous of Nuremberg. Ford. Teller Gula.) 4. kiad. Bp. Kossuth K. 1981. 192 p. 16 t. (Népszerű történelem.)
593. *Bokor* Péter: 1944 nyara — a deportálások. (Századunk. Végjáték a Duna mentén c. sorozat. „Eichmann Budapesten” c. adásából részlet. Gennaro Verolino érsek interjúja.) — ÉT, 1981. 12. sz. 358—360. p.
594. *Macskásy* Pál: Hadifoglyok Komáromban. (1939—1944.) — Magyar Nemzet, 1981. 247. sz. 9. p.
595. *B[ajomi] L[ázár] E[ndre]*: A komáromi erődről. — Magyar Nemzet, 1981. 49. sz. 8. p.
596. *Jahn* Anna: Mementő: Csillagerőd (Komárom, 1944.) — Magyar Nemzet, 1981. 29. sz. 9. p.
597. *Kelemen* Gábor, L.: Gól a halál kapujában. [Schwarcz Sándor.] (Bp. Egyet. ny. 1981.) 103 p.
598. *Kielar*, W.: A 290. számú auschwitzi fogoly. (Anus mundi. Wspomnienia Oswiecimskie. Ford. Murányi Beatrix.) 2. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 366 p.
599. *Króó* László: Bölcsőm, koporsóm Buchenwald. Bp. Kossuth K. 1981. 192 p.
600. *Lipovecz* Iván: Botrány. (A Majdanek-per és az ítéletek.) — Mo, 1981. 28. sz. 11. p.
601. *Mezei* András: Beszélgetés Gur Dáviddal arról, megkísérelte-e a zsidóságot, hogy szembeszálljon ellenségeivel 1944—1945-ben Budapesten. — Műhely, 1981. 4. sz. 63—69. p.
602. *Moczarski*, K.: Beszélgetések a hóhérrel. (Rozmowy z katem. Ford. Gimes Romána. Előszó Kovács István.) Bp. Európa K. 1981. 459 p.
603. *Zala* Tamás: Élet-halál „játék”. Új művek a megsemmisítő táborokról. — Magyar Nemzet, 1981. 75. sz. 9. p.
- A második világháború utáni időszak hadtörténelme**
604. Magyar külpolitikai évkönyv 1979. A Magyar Népköztársaság külpolitikai kapcsolatai és külpolitikai tevékenysége. (Szerk. a Külügyminisztérium Dokumentációs Oszt. Összeáll., [kiad. a] Külügyminisztérium, [Bp.] (Zrínyi ny.) 1981. 360 p.
605. *Kiss* J. László: A békekutatás változó súlypontjai. (Történeti áttekintés 1919—1965.) — Külpolitika, 1981. 5. sz. 3—21. p.
606. Politikatudományi tanulmányok. (Összeáll., szerk., bev. Polgár Tibor. Bp.) Kossuth K. 1981. 274 p. A tartalomról: Pirityi Sándor: A katonai erőviszonyok és hatásuk a nemzetközi politikai viszonyokra. 232—244. p.
607. Problems of contemporary militarism. Ed. Asbjorn Eide, Marek Thee. New York, St. Martin's Press, (1980.) 415 p. A tartalomról: Kende István: Local wars 1945—1976. 261—285. p.
608. *Kende* István: Forradalmi erőszak és terrorizmus. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1981. 2—3. sz. 27—42. p.
609. *Bognár* Károly: Vita Bécsben a fegyveres erőkről. (1973—1980.) Bp. Zrínyi K. 1981. 288 p.
610. *Árkus* István: Illúziók és realitások. A Potomactól a Dardanellákig. Bp. Zrínyi K. 1981. 234 p.
611. *Símai* Mihály: Világagazdaság és fegyverkezés. — Társadalmi Szemle, 1981. 8—9. sz. 143—153. p.
612. *Csiszér* Ágnes: A tőkés fegyverpiac — politikai piac? — Külpolitika, 1981. 5. sz. 39—55. p.

613. Balázs József: Az enyhülés perspektívái Európában. — Külpolitika, 1981. 4. sz. 9—101. p.
614. Petrovskij, V.: A leszerelési tárgyalások rendszere: problémák, nehézségek, perspektívák. — Külpolitika, 1981. 5. sz. 112—127. p.
615. A Varsói Szerződés Szervezete 1955—1980. Dokumentumok. (Szerk. biz. Roska István, Györke Sándor stb.) [Kiad. a] Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma, (Bp. Kossuth K. 1981.) 377 p.
616. Tudományos emlékülés. (A Varsói Szerződés 25. évfordulója.) — HO, 1981. 1. sz. 85—86. p.
617. [Kovalev] Kovaljov, V. N.: A szocialista katonai közösség. Szociológiai tanulmány. (Szocialiszticeszkij voinszkij kollektiv. [Szociologiceszkij] Szocialiszticeszkij ocserk. Ford. Kádas Géza. Bp. Zrínyi K. 1981. 266 p.
618. Zágoni Ernő: Az SZKP XXVI. kongresszusának katonapolitikai állásfoglalásairól. — HSz, 1981. 5. sz. 64—68. p.
619. [Usztinov] Usztinov, D. F.: Válogatott beszédek és cikkek. (Izbrannüe recsi i sztat'i. Ford. Horváth Zoltán.) Bp. Zrínyi K. 1981. 141 p. 1 t.
620. Resetnikov, V.: A szovjet légiflotta napjára. — Magyar Nemzet, 1981. 191. sz. 5. p.
621. Kulinski, R.: Erőszakos átkelés. Október 12: a Lengyel Néphadsereg születésnapja. — N, 1981. 41. sz. 4. p.
622. Clenciu, I.: Erős szárnyak, bátor emberek. Október 25.: a román hadsereg napja. — N, 1981. 43. sz. 4. p.
623. Morrow, L.—Melvoin, J.—Stoler, P.: Az elfelejtett hadfiak. Az USA vietnami háborús veteránjairól. — Nemzetközi Szemle, 1981. 9. sz. 81—89. p.
624. Groehler, Ö.: A koreai háború 1950—1953. A KNDK elleni amerikai agresszió bukása. (Der Koreakrieg. Scheitern der amerikanischen Aggression gegen die KDVR. Ford. Náda Gyula.) Bp. Zrínyi K. 1981. 167 p.
625. Réti Ervin: A leghosszabb háború. Az indokínai szabadságharc történetéből. Bp. Zrínyi K. 1981. 118 p.
626. Le Duan: Válogatott beszédek és írások. (Vál., előszó Kende István. Ford. Gergely Pál, Pintér Mariann, Vas-Zoltán Péter. Bp.) Kossuth K. 1981. 330 p. 1 t.
627. Steinbach Antal: Ne Win tábornok hatalomátvétele (1962.) (A nemzetközi munkásmozgalmak történetéből. Évkönyv. 1982. (Szerk. biz. Zsilák András, Babirák Ilona stb. Bp. Kossuth K. 1981.) 189—196. p.
628. Volkogonov, D. A.: A maoizmus arca. (Maoizm: ugroza vojnü. Ford., bev. Pirityi Sándor.) Bp. Zrínyi K. 1981. 226 p.
629. Apáti Sándor: Angola. Múlt, jelen, jövő. (Bp.) Kossuth K. 1981. 237. p.
630. Kereszty András: Piramis és Dávidcsillag. Bp. Magvető, (1981.) 256 p. (Tények és tanúk.)
631. Böcz Sándor: Mit kell tudni a palesztinokról. (Bp.) Kossuth K. 1981. 215 p.
632. Benke József: Polgárháború Libanonban (1975. április 13.—1976. május 31.) — Tájékoztató, 1980. 4. sz. 101—128. p.
633. Király János: A latin-amerikai nemzeti felszabadító harc. (Az 1970-es évek elejétől.) — Külpolitika, 1981. 2. sz. 126—139. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1981

634. Az MSZMP és a szocialista honvédelem. Bev., dokumentumokat vál. Zágoni Ernő. Bp. Zrínyi K. 1981. 400 p.
635. Az MSZMP honvédelmi politikájának és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázada. — HO, 1981. 11. sz. 8—12. p.
636. Zágoni Ernő: A tudományos emlékülés elé. (Az MSZMP honvédelmi politikájának és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázados tapasztalatai.) — HSz, 1981. 11. sz. 1—3. p.
637. Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg haladó és forradalmi hagyományai. (Politikai ismeretek. Tankönyv a hivatásos tiszthelyettes-hallgatók számára. Bp. Zrínyi K. 1981.) 275—286. p.
638. Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg háromévtizedes fejlődése, mai helyzete. (Politikai ismeretek. Tankönyv a hivatásos tiszthelyettes-hallgatók számára. Bp. Zrínyi K. 1981.) 298—310. p.
639. Ölvedi Ignác: A Magyar Néphadsereg történetéhez. — HO, 1981. 4. sz. 87—92. p.
640. Segédanyagok (bibliográfia és háttéranyag) az MSZMP honvédelmi politikája c. téma tanulmányozásához. 1. r. Határozatok, törvények, rendeletek. 2. r. Cikkek, tanulmányok. 3. r. Háttéranyag. [Kiad. a] ZMKA Tudományos Könyvtára. (Bp. Házi soksz. 1981.) [Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tudományos Könyvtára bibliográfiái.]
641. Derzsaljuk, N. Sz.: Trudü po isztorii

- sztroitel'sztva Vengerszkjoi Narodnoj armii. — Voennno-Isztorieszkij Zsurnal, 1981. 6. sz. 83—85. p.
642. **Molnár István:** Fegyveres erőink és a szocialista demokratizmus. — HO, 1981. 4. sz. 8—16. p.
643. **Vincze Péter:** Te deum egy hadseregért. A „negyvenötösök”. (Beszélgetések Nagy Gábor ny. vezérőrnagy, Ölvedi Ignác ny. ezredes és Kis András ezredessel.) — Magyar Hírlap, 1981. 80. sz. 8. p.
644. Nem történt mulasztás. [Kéri Kálmán volt vezérkari ezredes részvétele 1945-ben az új hadsereg megszervezésében.] (Ölvedi Ignác ny. ezredes hozzászólása E. Fehér Pál: Emlékek és emlékiratok c. cikkéhez.) — Népszabadság, 1981. 203. sz. 8. p.
645. Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből. (1945—1949.) Összeáll., bev. Pálmány Béla. [Kiad. az] (Új Magyar Központi Levéltár és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium.) (Bp.) Közl. Dok. Váll. 1981. LXXX, 694 p.
(Források a magyar népi demokrácia történetéhez, 6.)
A tartalomról: A hadsereg részvétele a vasutak helyreállításában: 67—75. p.
646. **Gellért Tibor:** Tűzszerészek és aknakutatók. (A Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett 1. Önálló tűzszerész és aknakutató zászlóalj története. Bp. Zrínyi K. 1981. 73 p.
647. **Györkei Jenő:** A Magyar Néphadsereg Gépkocsiszní története 1945—1981. Bp. Zrínyi K. 1981. 64 p.
648. **Kis András:** Az 1. hadosztály. Bp. Zrínyi K. 1979. 74. [5] p.
649. **Mucs Sándor:** A dunai katonai flottilla története 1945—1980. Bp. Zrínyi K. 1981. 72 p.
650. **Nagyváradai Sándor:** A magyar demokratikus légierő bölcsőjénél. Bp. Zrínyi K. 1981. 63 p.
651. **Markó Görgy:** Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljai (1945. február—május). — HK, 1981. 4. sz. 622—637. p.
652. **Harmincéves a Magyar Néphadsereg Vegyvédelmi Szolgálat.** — HO, 1981. 1. sz. 8—13. p.
653. **Kovács Jenő:** Együtt a határterületi lakossággal — 1945—1956. — HK, 1981. 3. sz. 403—426. p.
654. **Szilvási Ferenc:** Határőr hősök nyomában. (Kiad. a BM Határőrség Pol. Csoportfőnökség.) Bp. (Zrínyi ny.) 1979. 343 p. 65 t.
655. **Somos József:** A katonai szolgálattal kapcsolatos kötelezettségek és jogok. — Magyar Hírlap, 1981. 127. sz. Melléklet 1—8. p.
656. A katonai szolgálatról. Ami a rádióból kimaradt. 1—2. r. — Magyar Hírlap, 1981. 243., 244. sz. 5. p.
657. **Tarpai Zoltán:** A sorkatonai szolgálatról. — Népszabadság, 1981. 140. sz. 6. p.
658. **Lázár György látogatása a magyar néphadseregben.** — Népszabadság, 1981. 202. sz. 1. p., Magyar Hírlap, 1981. 202. sz. 1., 4. p.
659. **Dankaházi István:** Közművelődési lehetőségek a hadseregben. (Kaposvár, Soksz. 1982.)
Bibliogr. 17 p. Készítette: Damó Csilla.
660. **Pártpolitikai munka a kiképzés szolgáltatában.** Tapasztalatok a pártpolitikai munka gyakorlatából. (Írták Takács István, Gönczi Lajos stb. Szerk. Herczeg Ottó.) Bp. Zrínyi K. 1981. 139 p.
(Tisztek könyvtára.)
661. **Ács György:** Hivatása: tiszthelyettes. — Magyar Hírlap, 1981. 228. sz. 5. p.
662. **Békés Attila:** Katonákat nevel, tanít. Vezérőrnagy lett a parancsnok. (Paál György vezérőrnagy életútja.) — Esti Hírlap, 1981. 228. sz. 3. p.
663. **Bernáth Béla:** Az irányzó. Bp. Zrínyi K. 1981. 77 p. illusztr.
664. **Kónya József:** Pályaudvaron, katonai rendészekkel. — Népszabadság, 1981. 265. sz. 6. p.
665. **Mécs G. László:** Sokaknak tán csak térkép e táj... Egy délelőtt a Killián György Repülő Műszaki Főiskolán. — Hétfői Hírek, 1981. 38. sz. 3. p.
666. **Molnár István:** A fegyvermester. Pél-dás életútak. (Lénárd Sándor, a 6. honvéd gyaloghadosztály tagja.) — N, 1981. 37. sz. 6—7. p.
667. **Palkó Sándor:** Búvár katonák. — Népszabadság, 1981. 194. sz. 8. p.
668. **Palkó Sándor:** Katonák a hegyekben. Az önruralom próbái. (Hegyi akadálypálya a Bakonyban.) — Népszabadság, 1981. 75. sz. 8. p.
669. **P[alkó] S[ándor]:** Legyen könnyebb a katonának. [Sokoldalú gondoskodás a katonafiatlokról.] — Népszabadság, 1981. 115. sz. 8. p.
670. A parancsnok. (Jakobinyi Béla ezredes életútja.) [Írta:] m. g. — Magyar Nemzet, 1981. 227. sz. 7. p.
671. **Pusztay Sándor:** Bátorság békeidőben. Katonátörténetek. — Népszabadság, 1981. 195. sz. 12. p.
672. **Szabó László:** A csapatlégvédelmi ezred. Hogyan készülnek egy alakulatnál a másfél évi szolgálati időre? — Népszabadság, 1981. 108. sz. 8. p.
673. **Szántó Péter:** „Minden szép, ami repül!” Egy délután a tábornokkal.

- (Kocsis János vezérőrnagy.) — Népszava, 1981. 227. sz. 5. p.
674. Folytatódik a sokoldalú felkészítés. Beszélgetés Ruttkai István alezredessel, a polgári védelem fővárosi törzsparancsnokával az eddigi eredményekről, a következő feladatokról. — Esti Hírlap, 1981. 124. sz. 10. p.
675. Kádár János: Jogos büszkeséggel tekintünk a munkásőrségre. — felszólalása a megyei parancsnoki értekezleten. — Magyar Hírlap, 1981. 290. sz. 5. p.
676. Súlyom József: Miért vállalják? Borbély Sándor (a munkásőrség országos parancsnoka) a munkásőrökről. — Népszabadság, 1981. 33. sz. 5. p.
677. Máté György: Az újak is fegyvert kérnek. Munkásőrök lesznek. — Népszabadság, 1981. 100. sz. 6. p.

Az 1956. évi
magyarországi ellenforradalom

678. Bán Károly: Karhatalom. [A Magyar forradalmi Honvéd Karhatalom megalakulásának 25. évfordulójára.] — Magyar Hírlap, 1981. 269. sz. 3. p.
679. Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956. 2. bőv. és jav. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 183 p.
680. Berecz János: 1956 — negyedszázad távlatából. — Társadalmi Szemle, 1981. 8—9. sz. 67—80. p.
681. Berecz János: Vitáink és egységünk. Hazánk a világban, pártunk a munkásmozgalomban. Bp. Akad. K. 1981. 239 p.
682. Csikész Józsefné: A köztársaság-téri Pártházban, (1956.) — Társadalmi Szemle, 1981. 1. sz. 57—63. p.
683. Csorbics József: Az ellenforradalom jelentkezése és felszámolása két baranyai városban. — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 71—73. p.
684. Dokumentumok, gondolatok. A konszolidáció huszonöt évéből. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata az ellenforradalom okairól. — Valóság, 1981. 11. sz. 1—18. p.
685. Eger, R.: Krisen an Österreichs Grenzen. Das Verhalten Österreichs während des Ungarnaufstandes 1956 und der tschechoslowakischen Krise 1968. Ein Vergleich. Wien — München, Herold Verl. (1981.) 223 p.
686. Ez történt. Cikksorozat az 1956-os ellenforradalomról. (Szerk. Rényi Péter. Bp.) Népszabadság (Szerk.) — Kossuth K. 1981. 93 p.
687. 1948. június—1957. június. Krónika. (Összeáll. Szócs Gábor és Varga F. János.) — História, 1981. 3. sz. 8—21. p.
688. Fehér Pál, E.: Huszonöt esztendő múltán. [1956.] — Élet és Irodalom, 1981. 43. sz. 1. p.
689. Haynal Kornél: Az ellenforradalom — az imperializmus stratégiája. — Társadalmi Szemle, 1981. 8—9. sz. 82—91. p.
690. Hegedűs Sándor: Mező Imre. — PK, 1981. 3. sz. 173—192. p.
691. Hollós Ervin: 1956 — és a világ békéje. — ÉT, 1981. 43. sz. 1354—1356. p.
692. Hollós Ervin—Lajtai Vera: A nemzetközi osztályharc és Magyarország 1956 őszén. — PK, 1981. 3. sz. 3—50. p.
693. Hollós Ervin—Lajtai Vera: Az USA budapesti követségének szerepe a magyarországi ellenforradalomban. (A titkos háborúk történetéből.) — Belügyi Szemle, 1981. 12. sz. 70—78. p.
694. Hunyadi Károly: A munkás-paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők halottai 1956—1957. (Bp. Zrínyi K. 1981.) 252 p.
695. Interjúk az ellenforradalomról és a konszolidációról. 1. r. Bakó Ágnes, Brutyó János és Kállai Gyula nyilatkozata. 2. r. Cservénka Ferencné, Szirmai Jenő és Eperjesi László nyilatkozata. — Társadalmi Szemle, 1981. 11. sz. 17—37., 12. sz. 44—61. p.
696. [Józsa György Gábor]: Válságos évek 1953—1956. Beszélgetés Balogh Sándor történésszel. — Magyar Nemzet, 1981. 247. sz. 7. p.
697. Júliustól júniusig. Dokumentumok 1956—1957 történetéből. (Összeáll. Rákosi Sándor. Kiad. az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp.) Kossuth K. 1981. 269 p.
698. A Killián-laktanya tisztje az ellenforradalom tobzódásáról és leveréséről. (Néhai Sós Gyula őrnagy egykorú visszaemlékezéseiből. — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 63—68. p.)
699. Negyedszázada. (1956. november 4.) — Népszabadság, 1981. 259. sz. 3. p.
700. Nemes János: A Rádió ostroma. (1956. október.) — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 50—56. p.
701. Pásztor József, M.: Az Angyalföldi Munkásezred történetéhez. November végi beszélgetés Mulató Jánossal. — Magyar Hírlap, 1981. 277. sz. 6. p.
702. Péter János: „Magyar kérdés” az ENSZ-ben, hidegháború, enyhülés. — História, 1981. 3. sz. 19—21. p.
703. Rauchensteiner, M.: Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand. Wien, Österreichischer Bundesverl. (1981.) 123 p.

704. Sereg József: Válság és megújulás a Mátravidéken. I. r. (1956. október 23.—november 4.) — Hevesi Szemle, 1981. 4. sz. 44—50. p.
705. Szemes Iván: A kommunista párt újjászervezése Magyarországon, 1956—1957. 2. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 251 p. 4 t.
706. Szöllősi Ferenc: Pártház és védője. Köztársaság-tér — 1956. október 30. (Kelemen Lajos visszaemlékezése.) — Esti Hírlap, 1981. 255. sz. 3. p.
707. Wieder Béla: Az ellenforradalom jelentkezése és felszámolása két baranyai városban. — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 73—75. p.

A BIBLIOGRÁFIA NÉVMUTATÓJA

- Acs György 661
 Acs Tibor 378
 Ádám Magda 409
 Ady Endre 278, 279
 Ágoston László 330, 511
 Aichelburg, W. 239
 Allmayer-Beck, Ch. J. 101
 Almár Iván 150
 Anderle Ádám, 268
 Andics Erzsébet 294
 Andrásfi Gyula 160
 Andrássy Antal 303, 534
 Andrássy Gyula 333
 Andrus, B. C. 592
 Antonov, V. Sz. 466
 Apáti Sándor 629
 Árkus István 610
 Asik, M. 532, 533
- Babin, A. J. 529
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 569—573
 Bajomi Lázár Endre 321, 349, 506, 566, 595
 Bakó Ágnes 695
 Bakay Kornél 255
 Balázs József 613
 Balogh Sándor 696
 Bán János 375, 376
 Bán Károly 678
 Bánkúti Imre 270
 Bárczy János 521—524, 528
 Bárdosi Jenő 572
 Barta Gábor 230
 Barta János, ifj. 261
 Batthyány Lajos 314, 315, 336
 Bédi Ferenc 574
 Békés Attila 662
 Béla, III. (magyar király) 210
 Béládi Miklós 522
 Belocerkovszky Antal 377
 Bem József 289
 Bencze László 124, 138, 357
 Benczédi László 100
 Benda Kálmán 87, 99, 245
 Benke József 632
 Berecz János 679—681
 Berend T. Iván 507
 Berki Imréné 9
 Bernáth Béla 663
 Berza László 49
 Bessenyei József 234, 235
- Bethlen Gábor 245—251
 Bimbó József 119
 Bitay Ödön 104
 Bocskai István 242—244
 Boczor József 575
 Bodó László 90
 Bogdán Sándor 493
 Bognár Károly 609
 Bokor Péter 593
 Bona Gábor 87, 299, 304
 Borbély Sándor 676
 Borics Katalin 535
 Borkanyuk Aleksz 576—578
 Borosy András 231
 Borsányi György 171
 Borus József 305, 460, 536
 Botoran, C. 410
 Botos János 164, 400
 Böcz Sándor 631
 Böszörményi István 391
 Bruszilov, A. A. 161
 Budina Sámuel 236
 Buza Domonkos 322
 Büki Péter 591
- Cabello, J. 151
 Clenciu, I. 622
 Csák Máté 158
 Csák Zsófia 33
 Csató Tamás 98
 Csendes László 57, 60—69
 Cseres Tibor 348
 Csiffáry Gergely 418
 Csikesz Józsefné 682
 Csillag András 286
 Csillag István 313
 Csiszér Ágnes 612
 Csizmadia Andor 301
 Csonkaréti Károly 117, 140, 141, 175, 359, 360, 365, 540
 Csorba László 317
 Csorbics József 683
 Csornaja, L. 445
 Csöppös István 481
 Csósz Ottó 86
 Czeglédy Károly 207
 Czigány István 246, 271
- Dabrowski J. 162
 Danielak, W. 26
 Dankaházi István 659

- Deák Ferenc 292
 Deák István 323
 Deák Mihály 468, 469
 Debródi János 391
 Demeter Zsófia 306
 Dercsényi Dezső 508
 Derzsaluk N. Sz. 477, 641
 Dezsényi Miklós 13
 Diósi László 394, 401
 Dobrev, Cs. 105
 Dobrossy István 338, 375, 376
 Dolmányos István 213
 Dombrády Lóránd 86, 436, 528
 Domonkos János 90, 91
 Duraczynski, E. 458

 Eger, R. 685
 Egyed Ákos 344
 Eichmann, A. 593
 Elter István 206
 Ember Mária 584
 Enzsöl Gyula 121
 Erdélyi Balázs 200
 Erényi Tibor 523

 Faludi András 179
 Falus Róbert 194
 Faragó Vilmos 524
 Farkas Márton 362
 Faust Imre 489
 Fehér Lajos 163, 555
 Fehér Pál, E. 342, 364, 380, 470, 514, 515,
 516, 571, 644, 688
 Féja Géza 570
 Fejes Judit 425
 Feld István 151
 Firon András 486
 Flesch István 128, 129
 Flisowski, Z. 142
 Fogarassy László 389, 422, 423
 Fodor Pál 229
 Forrai Sándor 71
 Földes László 579
 Frecska Miklós 54
 Frey, Linda 272
 Frey, Marsha 272
 Friss Róbert 564
 Fux Kornél 39, 40
 Fügedi Erik 208
 Füleki Mihály 50, 51
 Füzi Imre 415

 Gaál Endre 580
 Gábor Áron 316
 Gábor Imre 11
 Gál Éva 260
 Galántai József 361, 364
 Gáldonyi Béla 285
 Gáspár Ferenc 484
 Gazdy Dénes 180
 Gázi József 576
 Gellért Tibor 646
 Geönczy József 264
 Gerencsér Miklós 343, 494, 572
 Gergely Ferenc 430, 431

 Godó Ágnes 57, 167, 168
 Gosztony, P. 470, 496, 497
 Görgei Artúr 317—320, 326, 328
 Göring, H. 449
 Granzotto, G. 193
 Grigulevics, I. R. 269
 Groehler, O. 624
 Gróf László 72
 Gunst Péter 98, 100
 Gur Dávid 601
 Gurkin, V. 537
 Gutheil Jenő 114
 Guyon Richard 321—327
 Gyivicsán Mária, Sz. 1
 Györffy György 211
 Györffy Sándor 379
 Györkei Jenő 190, 374, 647
 Gyulai Éva 388
 Gyűszű Miklós 109

 Hadházy Pál 538
 Hadik András 283
 Hadnagy Zoltán 85
 Hajdú Tibor 395
 Hamelin, C. J. 422
 Hannibál 193
 Hantos Anna 34
 Hantos János 108
 Haraszi Éva, H. 424
 Harsányi Iván 440
 Havas Ervin 22, 527
 Háy László 164
 Haynal Gábor 218
 Haynal Kornél 689
 Haynau, J. J. 325
 Hegedűs László 244
 Hegedűs Sándor 690
 Hegyi Dolores 192
 Hegyi József 391
 Hegyi Klára 227
 Heltai Gáspár 223
 Herczeg Mihály 307
 Herczegh Géza 107, 318
 Herman János 385
 Herman Mihály 255
 Hetés Tibor 396
 Hitler, A. 445
 Hollós Ervin 691—693
 Hor'kov, G. I. 539
 Horthy Miklós 165, 515
 Horváth Árpád 70, 116, 153
 Horváth Imre 166
 Horváth István 114
 Horváth Pál 467
 Hölgyné Angelotti Zsuzsanna 40
 Höppner, S. 381
 Höttl, Wilhelm 483
 Hrenkó Pál 73
 Huba László 452
 Hunyadi Károly 172, 397, 694
 Hunyadiak 214
 Huszár Tibor 562

 Igrickij, Ju. J. 371
 Illés Sándor 341

Ipoly Márta, N. 57—59
Iványi János 282

Jagellók 224
Jahn Anna 596
Jakobinyi Béla 670
Jakus Lajos 273
Jankó Annamária 57
János Zsigmond 235
Jász Dezső 23, 167—170, 392
Jemnitz János 355, 440
Jenei Károly 308
Józsa Antal 377
Józsa György Gábor 56, 336, 696
Juhász András 86
Juhász Gyula 482, 492
Juhász Péter 105

Kacsó Lajos 24, 31, 190, 430
Kádár János 675
Kádár Márta 35
Kálmán Attila 93
Kálmán Dániel 491
Kálmán Gyula 324
Kamody Miklós 274, 275
Kanis, P. 379
Kaposi Kis István 16
Karacs Zsigmond 478
Karikás Frigyes 171, 172
Karkoszka, J. 505
Kármán Tódor 173, 174
Károly IV. (magyar király) 419
Karsai Elek 446, 449, 454
Katona Tamás 211, 262
Kecskeméthy Zoltán 309, 332, 385
Kékesdi Gyula 541, 574, 587
Kelemen Gábor, L. 597
Kelemen Lajos 706
Kempelen Károly 328
Kende István 607, 608, 626
Kende János 398, 404, 405
Kendi Mária 325, 327
Kerekes István 87
Kereszty András 630
Kéri Kálmán 644
Kielar, W. 598
Király István 279
Király János 633
Kis András 643, 648
Kisfaludi Sándor 175
Kiss J. László 605
Kiss Pál 329
Klusacek, Ch. 495
Kmety György 303, 334
Kocsis Bernát 76, 83
Kocsis János 391, 673
Kókay György 284
Kolta László 335
Komlós J. 347
Kónya József 664
Koroknai Ákos 386
Korom Mihály 531
Kósa László 154
Kossuth Lajos 320, 326, 347, 348
Kovács Ágnes 276

Kovács András 511
Kovács György Attila 370
Kovács István 289, 500
Kovács Jenő 45, 578, 653
Kovalev, V. N. 617
Kovássy Zoltán 312, 316, 328, 329, 334
Kováts Andor 130
Kozma Tóth István 542, 543
Köpeczi Béla 247, 277
Körösi Orbók Kálmán 337
Kővágó László 416
Kristó Gyula 209, 210
Kroó László 599
Krúszanov, V. V. 122
Kubinyi András 233
Kulcsár Margit 223
Kulcsár Péter 214, 223, 224
Kulinski, R. 621
Kulis, V. M. 453
Kun József 55
Kutuzov, M. I. 288

Lagzi István 162, 498—503, 509, 510
Lajos II. (magyar király) 232
Lajtai Vera 692
Lanoux, A. 354
László Gyula 203
Lázár György 658
Lázár István 586
Le Duan 626
Leljusenko, D. 464
Lénárd Sándor 666
Lengyel István 372, 373
Lenin, V. I. 76
Lenkey János 330
Lewis, B. 226
Lipovecz Iván 600
Liptai Ervin 85, 399, 406, 529
Loszik, O. A. 120
Lovas Gyula 544
Lőrincz Barnabás 198
Lugosi József 132
Lukács Lajos 302
Lukács Teréz 528

Macenauer Hugó 393
Macskásy Pál 563, 594
Madaras Péter 545
Magyar Balázs 218—222
Magyar Benigna 219, 222
Major István 155
Majtényi Zoltán 197
Makai Ágnes 41
Makay György 43
Makk Ferenc 210
Malinovszkij, R. J. 538
Manfred, A. Z. 287
Marinescu, A. 548
Markó György 651
Maróti Egon 196
Marsigli, F. L. 69—71, 253
Marx, K. 77, 352
Máté György 183, 677
Matsch, E. 102
Matthaeidesz Konrád 493

Mécs G. László 665
 [Melnikov] Melnyikov, D. 445
 Mészáros Lázár 331
 Mészöly Gábor 32
 Mezei András 601
 Mező Imre 690
 Mikics Lajos 413
 Moczarski, K. 602
 Moldován Menyhért 54
 Molnár Ernő 556
 Molnár Imre 236, 237
 Molnár István 393, 501, 581, 582, 642, 666
 Molnár Károly 82
 Molnárné Kozma Erzsébet 92
 Montgomery, B. L. 444
 Morgenstern, W. 529
 Morrow, L. 623
 Mosolygó Antal 176
 Mucs Sándor 637, 638, 649
 Mulató János 701
 Munkácsy Albert 332
 Musztafa esztergomi török bég 256

Nabocsenko, V. P. 535
 Nádas Ernő 556
 Náday István 490, 491
 Náday Károly 266
 Nagy Csaba 314, 353
 Nagy Gábor 643
 Nagy István György 146, 147, 173
 Nagy János 219
 Nagy László 87, 231, 242, 243, 248, 249, 252, 278
 Nagyvárad Sándor 650
 Napóleon I. 287
 Náray János 310
 Ne Win 627
 Nemere István 456
 Nemes János 184, 700
 Nemeskürty István 319, 346
 Németh Ferenc 156
 Némethi Györgyi 46
 Niederhauser Emil 296
 Noszaka, Sz. 129
 Noszlopy Gáspár 333, 334
 Nyers Rezső 97

Oeckei, St. 567
 Ónozó Lajos 393
 Oravec János 447
 Ortutay András 256, 382

Ólvedi Ignác, 471—473, 639,, 643, 644
 Örkény István 525

Paál György 662
 Pálffy György 178
 Pálffy Judit 36
 Palkó Sándor 94, 667—669
 Pálmány Béla 645
 Pap János 327
 Pap Jánosné 220
 Papp Gábor 47, 215, 290
 Papp Lajos 177
 Pásztor Emil 84, 295, 320, 326

Pásztor József, M. 701
 Paulin Béla 17
 Péczely László 366
 Pejcssev, A. 549
 Peller József 581
 Pellican Ignác Lőrinc 267
 Perczel Móric 300, 335
 Perjés Géza 258
 Pesti Endre 179
 Peter, Ernst 103
 Péter János 702
 Péter Katalin 250
 Petercsák Tivadar 37
 Pethő Tibor 461
 Petneki Áron 217
 Petőfi Sándor 336, 337
 Petrák Katalin 176
 Petrovskij, V. 614
 Piekalkiewicz, J. 550
 Pintér István 177, 420, 483, 489
 Piriti Sándor 606
 Pleger, A. 563
 Pokorny Herman 180
 Polgár Tamás 579
 Polgár Tibor 606
 Polgárdy Géza 221
 Polonyi Béla 19
 Pollereczky János 286
 Pomogáts Béla 559
 Popov, N. V. 552
 Prazák, R. 298
 Pritz Pál 427
 Pszikhundakisz, J. 450
 Puskas, A. I. 408
 Pust, I. 363
 Pusztay Sándor 671

Rác T. János 86
 Rácz János 390
 Raczkó György 543
 Radó Sándor 181, 182
 Radványi Dezső 511
 Rafai Gábor 174
 Ránki György 411, 426, 451
 Rákóczi György I. 252—254
 Rákóczi Ferenc II. 270—281
 Rákóczi Zsigmond 238
 Rákosi Sándor 697
 Rásonyi László 205
 Rátkai János István 187
 Rauchensteiner, M. 703
 Rázsó Gyula 87
 Regös László 157
 Rékai Miklós 582
 Reményi József Tamás 88
 Rényi Péter 686
 Resetnikov, V. 620
 Réti Ervin 625
 Réti R. László 434, 435
 Rév Pál 419
 Révay József 195
 Révay Márton 244
 Reviczky Imre 583—586
 Romanescu, Gh. 548
 Romsics Ignác 383, 384

Roska István 615
Rózsa Ferenc 183
Rozsnyói Ágnes 1
Rudenko, N. N. 475
Ruffy Péter 512
Rusvay Lajos 504
Ruttkai István 674

Sáfrány Mihály 338
Ságvári György 42
Salamon Konrád 561
Sándor Pál 291, 292
Sánta György 577
Sárhidai Gyula 148, 485, 490
Schmidt László 137
Schulhof Izsák 262
Schwarcz Sándor 597
Seeckt, H. v. 368
Sereg József 704
Seres Zsuzsa 432
Sik Endre 184
Siklós András 367
Simai Mihály 611
Simonffy András 526, 527
Sinkovics István 240
Sipos Ferenc 280
Sipos Péter 89
Sisa József 29
Sitaru, A. 547
Sitzler, K. 297
Soltész István 110
Solymári Károly 587
Solymos Ede 331
Solymosi László 99
Sólyom József 580, 676
Somogyi Éva 345
Somos József 655
Sörge, R. 128
Sós Gyula 698
Spartacus 196
Spira György 300
Stafford, D. 568
Starcz Ferenc 80
Steinbach Antal 627
Striegnitz, S. 374
Sugár István 239, 263
Sükösd Mihály 518, 520

Szabó Balázs 530
Szabó Egon 443
Szabó Erzsébet, N. 417
Szabó János Győző 238
Szabó Jenő 267, 351, 551
Szabó László 672
Szabó Miklós 144, 437, 438
Szádeczky Kardoss Samu 204
Szakály Ferenc 228, 262
Szakály Sándor 436, 439, 479
Szalai Hanna 23
Szalipszki Endre 459
Szamosközy István 240
Szántó Béla 394—399
Szántó Péter 673
Szapolyai János 234
Száráz György 178, 513

Szászi József 465
Szatmári Judit 480
Száva Péter 530
Szavel'ev, V. P. 552
Szecskó Károly 558
Szelaniki Musztafa 237
Szemanov, Sz. N. 412
Szemblerski, L. 503
Szenes Iván 705
Szentesi György 146, 149
Szigethy Gábor 340
Szilvási Ferenc 654
Szobotka Tibor 433
Szokolay Katalin 448
Szombathelyi Ferenc 518—520
Szócs Gábor 687
Szögi László 283
Szöllősi Ferenc 706
Szőnyi Eszter 201
Szőnyi György Endre 125
Sztankay József 553
Sztrokacs, T. A. 588
Szűcs Jenő 216
Szűcs Miklós 338
Szűcs Sándor 339

Tabák András 111
Takács Éva 369
Takács István 660
Talpassy Tibor 569
Tamás Ervin 557
Tardy Lajos 259
Tarpai Zoltán 657
Tartsay Vilmos 589
Tatár Imre 487
Teleki Blanka 349
Temesvári Ferenc 38, 337
Thököly Imre 264, 365
Thury József 237
Tihanyi Endre 387
Tikász Mihály 339
Timár Ede 474
Timár István 515
Tóth Endre 199
Tóth György 158
Tóth István 378
Tóth Sándor (hadtört.) 188
Tóth Sándor 241
Trócsányi Zsolt 253, 254
Tuca, F. 212
Turtegin Elek 161, 462, 463, 588

Urbán Aladár 285, 293, 315, 336
Udovetz György 589
Ugróczky Mihály 311
Ujvári István 135
Ujvári László 590
[Usztinov] Usztynov, D. F 619

Vadász Ferenc 170, 585
Vadász Sándor 368
Vágó Béla 400—407
Vajda Gyula 48
Vajda János 340
Vajda Péter 189, 457

Vály Sándor 591
Vámos Éva 75
Váradi-Sternberg János 106
Varga J. János 225, 265
Varga László 136
Vargyai Gyula 414, 428, 429, 476
Várkonyi Ágnes, R. 251, 281
Vas Zoltán 165
Vásárhelyi Miklós 560
Vass Gita 590
Vécsey Károly 341
Veesenmayer, E. 484
Verancsics Antal 232
Veres László 338
Veress D. Csaba 488
Verseghi Györgyné 52
Vida Ferenc 519, 520
Vida Sándor 407, 575
Vigh Károly 517, 573
Vincze Péter 472, 643
Viniczai István 4—6
Visy Zsolt 202
Vita Sándor 559
Vizi János 14, 15
Volkogonov, D. A. 628
Vorosilov, K. J. 185—189

Wallinger Endre 565
Wieder Béla 707
Windisch Aladárné 4—6, 53
Winkler László 143

Zachar József 36, 81, 350
Zádor Erika 62
Zágoni Ernő 618, 634, 636
Zaharia, G. 410
Zákonyi Ferenc 222
Zala Tamás 603
Zalka Máté 190, 191
Zalka Miklós 22
Zalka, N. 191
Zámbó Sándor 95
Zamercev, I. T. 541
Zemplén Győző 134
Zielbauer György 441
Zika Klára 44
Zolnay László 159
[Zolotarev] Zolotarjev, V. A. 356
Zoltán Attila 133
Zrínyi János 266
Zrínyi Miklós 257

Zsalakó István 590
Zsiga Tibor 421
Zsilák András 145
Zsilin, P. A. 288

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ IMRE	A Zala vármegyei végváruk és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII—XVIII. században	3
SZAKÁLY SÁNDOR	Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elittről — — — —	34
HÁNCES ERNŐ	A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tisztii intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben (1948 április—1949 február) — — — — — — — — — —	72

KÖZLEMÉNYEK

CZÖVEK ISTVÁN	Az 1876-os szerb—török háború hatása az orosz közgondolkodásra — — — — — — — —	95
DOMOKOS GYÖRGY	Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz — — — — — — —	117

MŰHELY

FELKAI DÉNES	A Magyar Néphadsereg Egészségügyi Szolgálatának kiépítéséről. Reflexiók Farádi László: Diagnózis az életéről című könyvével kapcsolatosan — — — — — — — — — —	150
--------------	---	-----

SZEMLE

MARCEL BOULIN	André-Claude Marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un régiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment (<i>Zachar József</i>) — — — — —	153
VARGYAI GYULA	A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években (<i>Szakály Sándor</i>) — — —	154
***	Die NVA in der sozialistischen Verteidigungs-koalition (<i>Bencze László</i>) — — — — —	156
***	Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978. (Z. J.) —	158
***	Historie a Vojenství 1981. (<i>Nádor Tibor</i>) — —	160

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA	Önfigurák a Német Demokratikus Köztársaságból. Vándorkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban	164
-----------------	---	-----

BIBLIOGRÁFIA

***	Az 1981. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom (<i>Viniczai István, Windisch Aladárné</i>)	167
-----	---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИМРЕ САНТО	Пограничные крепости и положение населения сельских городов комитата Зала в XVII—XVIII веке — — —	3
ШАНДОР САКАЙ	Высшее руководство армии контрреволюционной Венгрии (1919—1945 гг.) — — — — —	34
ЭРНЁ ХАНЧ	Предпосылки создания Главного политического управления и института политических офицеров в Венгерской Народной армии. (Апрель 1948—февраль 1949 гг.) — — — — —	72

СООБЩЕНИЯ

ИШТВАН ЦЁВЕК	Влияние сербско-турецкой войны 1876 года на общественное мнение России — — — — —	95
ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ	К проблемам категории и типа венгерской артиллерии периода турецкого нашествия — — — — —	117

МАСТЕРСКАЯ

ДЕНЕШ ФЕЛКАЙ	О становлении медицинской службы Венгерской Народной армии. Размышления на книгу <i>Ласло Фаради</i> «Диагноз моей жизни»... — — — — —	150
--------------	--	-----

ОБЗОР

МАРСЕЛЬ БУЛЭН	André-Claude Marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un régiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment (<i>Йозеф Захар</i>) — — —	153
ДЬЮЛА ВАРДЬЯИ	Политические функции армии в Венгрии тридцатых годов (<i>Шандор Сакай</i>) — — — — —	154
* * *	Die NVA in der sozialistischen Verteidigungscoalition (<i>Ласло Бенце</i>) — — — — —	156
* * *	Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978. (<i>Й. З.</i>) — — — — —	158
* * *	Historie a Vojenství. 1981. (<i>Тибор Надор</i>) — — — — —	160

ХРОНИК

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ	Оловные солдатики из Немецкой Демократической Республики. Передбижная выставка в Военно-историческом Музее — — — — —	164
----------------	--	-----

БИБЛИОГРАФИЯ

* * *	Библиография военно-исторической литературы, изданной в Венгрии в 1981 году. Публикации на венгерском языке, вышедшие в Венгрии и за рубежом, и литература, касающаяся Венгрии (<i>Иштван Виницаи, Элеонора Виндиш</i>) — — — — —	167
-------	---	-----

INHALT

STUDIEN

IMRE SZÁNTÓ	Die Lage der Bevölkerung der Marktflecken und der Grenzfestungen im Komitat Zala in den XVII-ten und XVIII-ten Jahrhunderten —	3
SÁNDOR SZAKÁLY	Die höhere Führung der Armee des gegenrevolutionären Ungarns (1919—1944). Historisch-statistische Studie über die militärische Elite —	34
ERNŐ HÁNC	Die Vorgeschichte der Aufstellung der politischen Hauptverwaltung und der Einrichtung der politischen Offiziere in der Ungarischen Volksarmee (April 1948 bis Februar 1949) —	72

MITTEILUNGEN

ISTVÁN CZÖVEK	Die auf die allgemeine Meinung in Rußland ausgeübte Wirkung des serbisch-türkischen Krieges von 1876 — — — — —	95
GYÖRGY DOMOKOS	Angaben zu den Kategorie- und Typenproblemen der ungarischen Artillerie zur Zeit der Osmanen — — — — —	117

WERKSTATT

DÉNES FELKAI	Über den Ausbau des Sanitätsdienstes der Ungarischen Volksarmee. Reflexionen über <i>László Farádi</i> s Buch „Diagnose über mein Leben“ —	150
--------------	--	-----

RUNDSCHAU

MARCEL BOULIN	André-Claude Marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un régiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment (<i>József Zachar</i>) — — — — —	153
GYULA VARGYAI	Die politischen Funktionen der Armee in den 30er Jahren in Ungarn (<i>Sándor Szakály</i>) —	154
* * *	Die NVA in der sozialistischen Verteidigungs-koalition (<i>László Bencze</i>) — — — — —	156
* * *	Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978 (<i>J. Z.</i>) —	158
* * *	Historie a Vojenství 1981. (<i>Tibor Nádor</i>) — —	160

CHRONIK

ROZÁLIA RÁKÓCZY	Zinnfiguren aus der Deutschen Demokratischen Republik. Wanderausstellung im Kriegsgeschichtlichen Museum — — — — —	164
-----------------	--	-----

BIBLIOGRAPHIE*

* * *	Die Bibliographie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur vom Jahre 1981. Die in Ungarn und im Ausland veröffentlichte, in ungarischer Sprache erschienene oder im Zusammenhang mit Ungarn stehende Literatur (<i>István Viniczai, Eleonora Windisch</i>) — — —	167
-------	--	-----

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

**Az MN Általános, Gépesített Lövész és Harckocsizó Kiképzési Csoportfőnökség
Kutatói Feladat Koordinációs Bizottsága
„A Magyar Néphadsereg Története” kutatásával kapcsolatban**

PÁLYÁZATOT HIRDET

az alábbi témákban:

1. „A gépesített lövész (gyalogos, gépkocsizó) csapatok kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”;
2. „A harckocsizó (páncélos) csapatok kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”, valamint
3. „A gép- és harcjárművezetők kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”.

A megjelölt témakörökön belül kidolgozandók a csapatkiképzés történetének azon fontosabb időszakai, eseményei, változásai, azok okai és hatásai, *amelyek következtetések, ajánlások formájában alkalmasak a múlt reális értékelésére, a jövőre vonatkozó feladatok meghatározására.*

A pályaművet célszerű a kiképzési rendszer egyes elemeire (követelmény-, tartalom-, időgazdálkodás, szervezet, eszköz, módszer, az irányítás, ellenőrzés és az értékelés rendje) felépíteni, s a *fejlődést ezen elemeken belül, ezen elemek fejlődésének feltárásával tükröztetni.*

A kutatások alapját a kiképzés végrehajtását szabályozó dokumentumok, okmányok, hitelesített tapasztalatok, az ellenőrzések és értékelések jegyzőkönyvei, a szabályzatok, segédletek, utasítások, valamint a publikált tudományos eredmények képezik.

Pályázni kizárólag az e célra készült tudományos munkákkal lehet. Pályázhat minden hivatásos, tartalékos és nyugállományú tiszt, tiszthelyettes, polgári alkalmazott egyénileg és kollektívan.

A pályaművek terjedelme 45—50, (2-es sorközzel) gépelt oldal.

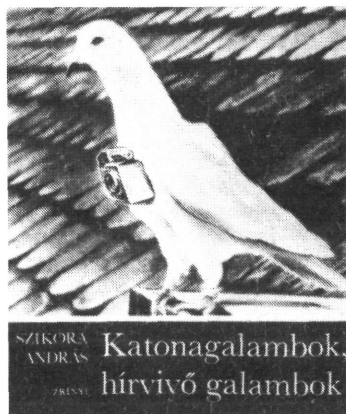
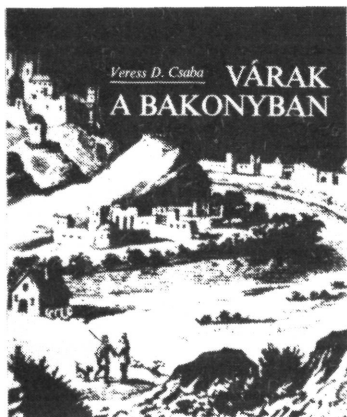
Beküldésük határideje: 1984. november 30. A pályamunkákat két példányban gépelve, jeligével, külön jeligés borítékkal, a pályázó nevének, rendfokozatának, beosztásának és címének (telefonszámának) közlésével kell az MN G1. és Hk. Kik. Csf.-ségre beküldeni.

A Feladat Koordinációs Bizottság a célkitűzéseknek legjobban megfelelő pályaművet, értékének arányában, 8—12 ezer Ft-tal jutalmazza és az érdemes pályaművek publikálásáról, a szerző egyetértésével, gondoskodik, továbbá fenntartja a jogot a pályamunkában kifejtett tézisek hasznosítására.

MN G1. és Hk. Kik. Csf.-ség
FELADAT KOORDINÁCIÓS BIZOTTSÁGA

Ára: 13,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Csonkaréti Károly

**A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET
ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG (1867–1914)**

Godó Ágnes

**A 2. MAGYAR HEGYIDANDÁR KAPCSOLATA
A „KRIVÁN” PARTIZÁNDANDÁRRAL
1944 NOVEMBER ELEJÉN KELET-SZLOVÁKIÁBAN**

Háncs Ernő

**A POLITIKAI FŐCSOPORTFŐNÖKSÉG ÉS A POLITIKAI
TISZTI INTÉZMÉNY LÉTREHOZÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI
A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN (1948 ÁPRILIS–1949
FEBRUÁR)**

2

XXXI. ÉVFOLYAM • BUDAPEST, 1984.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1984

ÚJ FOLYAM . BUDAPEST . XXXI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borosy András, a történelemtudományok kandidátusa, főlevéltáros, Pest megyei Levéltár (Budapest); *dr. Csonkaréti Károly*, a Magyar Közlöny szerkesztője (Budapest); *Vörös Károly*, a történelemtudományok doktora, tudományos tanácsadó, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); valamint *dr. Bona Gábor*, *Damó Csilla*, *Godó Ágnes* ezredes, a hadtudományok kandidátusa, *Háncs Ernő* alezredes, *Lugosi József* százados, *Nádor Tibor* alezredes, *Rázsó Gyula*, a történelemtudományok kandidátusa, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Zachar József* őrnagy, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvédi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel: a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.

Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodáján (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámmra.

Index: 25 371

HU ISSN 0017—6540

84.2707/20-02 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

CSONKARÉTI KÁROLY

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG

(1867—1914)

A cs. és kir. haditengerészet fél évszázados fennállásának történetét, Magyarországhoz fűződő kapcsolatát hazánkban nem írta meg senki. E haderőnemnek a létezése, úgy tűnik, kihullott a magyarság emlékezetéből. Ezért az alábbiakban megkíséreljük felvázolni, hogy mekkora részt vállalt a Magyar Királyság a közös haditengerészet kiépítésében, fenntartásában, működtetésében.

A haditengerészet közjogi helyzete a kiegyezés után

Az 1867:XII. törvénycikk az uralkodó személyének azonosságán túl Magyarország és Ausztria¹ közös ügyének nyilvánította a külügyet, a hadügyet és e két költségeinek fedezése mértékéig a pénzügyet, mint a közös és együttes védelem eszközeit.² A közös költségek viselésének arányát, a kvótát, a két parlament közösen tanácskozó kvótabizottságai állapították meg. 1867-ben Magyarország e költségek 30⁰/₀-át, Ausztria 70⁰/₀-át viselte. 1918-ig a magyar kvóta aránya fokozatosan 36,3⁰/₀-ra nőtt.

Az 1867:XII. tc. 9. § fogalmazásában a külügy mellett „a közös védelemnek másik eszköze a hadsereg s az arra vonatkozó valamennyi intézkedés, egy szóval: a hadügy.”

Közismert, hogy a hadsereg helyzete a kiegyezés után államjogilag bonyolult és rendezetlen maradt. Olyannyira, hogy törvényeink két évtizeden át hol magyar hadsereget, hol egyszerűen hadsereget említenek, amely az összbírodalmi hadsereg kiegészítő része. Például a véderőről szóló 1868:XL. tc. 2. § szerint a fegyveres erő alkotórésze a hadsereg, a haditengerészet, a honvédség és a népfelkelés. A 11. §-ban „a monarchia közös védelmére szükséges szárazföldi és tengeri hadsereg.”³

A változást az elnevezésben az új véderőtörvény, az 1889:VI. tc. hozta, amennyiben a 2. §-a már „közös hadsereget” említ.⁴ Érdekes, hogy a haditengerészet előtt a törvény nem használja a „közös” jelzőt, amiből következik, hogy ez nem tartozott hivatalos megnevezéséhez. Mégis ugyanolyan közösen fenntartott intézménye Ausztriának és Magyarországnak, mint a hadsereg, illetve

1 A törvénycikk címe a létrejött valóságos közjogi helyzetnek megfelelően a következő: „A Magyar Korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról...” Tehát itt nem pusztán a Magyar Királyságról és az Osztrák Császárságról van szó, hanem a két korona alá tartozó többi tartományról, illetve országról is. Az egyszerűség és a rövidség kedvéért azonban azokat az országokat, tartományokat, amelyek nem tartoztak a magyar korona alá, röviden Ausztriának nevezzük. Már a kortársi szóhasználat sem sorolta föl mindig az egyes országokat, hanem röviden a „Bírodalmi Tanácsban képviselt országoknak és tartományoknak” nevezte mindazon részeket, amelyek nem tartoztak a magyar koronához.

2 1867:XII. tc. 8. §, 9. §, 16. §. 1865/7-dik évi országgyűlési törvénycikkek. Pest, 1869. 14—16. o.

3 Uo. XIV. tc. 27. o.

4 1868-dik évi országgyűlési törvénycikkek. Pest, 1868:XL. tc. hivatkozott szakaszai a 119. és 121. oldalakon.

1889 utáni terminológiával, közös hadsereg. A továbbiakban ezt kívánjuk bebizonyítani.

A hadseregre és a haditengerészetre a „császári-királyi” jelölést alkalmazták, ami a kiegyezés után sem változott meg azonnal. Csak az 1889. október 17-én kelt Legfelsőbb Kézirat rendelte el, hogy ezután a császári-királyi hadsereg és haditengerészet, valamint intézményei a „császári és királyi” elnevezést kötelesek használni.⁵ Az „és” kötőszónak alkotmányjogi szempontból volt nagy a jelentősége. Világosan utalt mind a közösségre, mind a kettősségre, azaz arra, hogy — bár az uralkodó legfelsőbb parancsnoksága alatt állt — a fegyveres erő ezen két ága mégis a két állam, Ausztria és Magyarország tulajdona. A haditengerészet jogi helyzete tehát ugyanolyan, mint a közös hadseregé.

Bár a haditengerészetet ugyanolyan jogi státussal bírt, mint a hadsereg, katonailag (hadászatiilag) mégis különálló, attól független haderőnem volt. Azonos jogállását jelenti a hadseregével azonos feladata, továbbá, hogy magyar törvények mindig együtt tárgyalták számerejükét, kiegészítésüket az alábbi formában: „Akik a hadsereg (hadi tengerészet) állományába...” vagy „Önkéntes belépés a hadseregbe (hadi tengerészetbe).”⁶

A fegyveres erő e két alkotórészének azonos közjogi helyzete ellenére, még a kiegyezéskor bevezetett általános védkötelezettség után sem soroztak magyarokat nagyobb számban a flottához. A magyar törvényhozás ugyanis évtizedeken át ragaszkodott ahhoz, hogy a sorozott magyar állampolgárokat magyar csapattestekhez osszák, illetőleg olyan közös csapattestekbe kerüljenek, ahol egy tömbben maradhatnak. A véderőről szóló 1868:XL. tc. 32. § ez alól csak az egészségügyi csapatoknál tesz kivételt, mint olyan egységeknél, amelyeknél — az alacsony létszáma miatt — ez megvalósíthatatlan. Ugyanez a törvényhely a haditengerészethez való sorozásnál csak annyir ír elő, hogy lehetőleg tekintetbe kell venni a besorozottak kívánságát.⁷

Ettől az állásponttól az 1889. évi új véderőtörvény 15. §-a annyiban tér el, amennyiben úgy rendelkezik, hogy bár a közös hadsereg részére a magyar korona országaiból állított újoncokat és póttartalékosokat magyar ezredekbe kell osztani, attól mégis, kivételesen, el kell térni az olyan különleges fegyvernemek, szolgálati ágak stb. vonatkozásában, amelyek rendeltetésüknél fogva nem szervezhetők úgy, hogy azokban magyar állampolgárságú legénységből önálló osztályokat (zászlóaljakat), ezredek stb. lehessen felállítani. Ezután már egyre több magyar újoncot osztottak a haditengerészethez is.⁸

A véderő létszáma és kiegészítése általában

Az első véderőtörvény (1868:XL. tc.) a hadsereg és haditengerészet együttes létszámát 10 évi időtartamra „a monarchia mindkét államterülete összes népességére nézve 800 000 főnyi teljes hadilétszámban” állapította meg, amelyből a magyar korona országainak népességére 329 632 fő jutott.⁹ A szolgálati idő a hadseregnél és a haditengerészetnél egységesen három év volt tényleges szolgálatban és hat esztendő a tartalékban.¹⁰ A Magyarországra eső létszámot

5 Magyar Törvénytár, 1889—1891. évi törvények. Budapest, 1897. 8. o.

6 Magyar Jogi Lexikon. V. k. Budapest, 1904. 124. o.

7 1868-dik évi országgyűlési törvények. XL. tc. 10. §, 20. § stb. 121., 125. o.

8 Uo. 128. o.

9 Magyar Törvénytár, 10. o.

10 1868-dik évi országgyűlési törvények. 122. o. Erről a véderőtörvényről és különösen megalkotásának osztrák

1872-ben, amikor a három bánsági határőr ezred és a titeli Sajkás kerület területét polgárisították, 333 738 főre emelték. A horvát határőrvidék egy részének polgárisítása után az 1873:XXXVIII. tc. a Magyarországra eső kontingenst 342 988 főre módosította.¹¹

Az 1889. évi új véderőtörvény (1889:VI. tc.) a hadsereg és haditengerészet létszámával nem foglalkozott, csupán az évi újoncjutalékot állapította meg.

Ami az évenkénti kiegészítést, azaz az évenként behívott újoncok számát illeti, 1867-ben az országgyűlés 48 000 újoncot ajánlott fel (1867:IX. tc. bevezetője). Az 1868:XXVII. tc. — az 1867:XII. tc. alapján — az újonclétszámot 38 000 főben szabályozta. A határőrvidék polgárisítása, tehát Magyarországhoz történt visszacsatolása után a magyar korona országaira jutó katonalétszám felemelésével egyidőben az évenként behívandó újoncok számát 40 933 főben szabályozták.

Amikor az 1889. évi új véderőtörvényben rögzítették az Ausztriára és Magyarországra együttesen eső újoncjutalékot, amely 103 100 fő volt, ismét leszögezte a törvénycikk 14. §-a, hogy a „közös hadsereg és a haditengerészet fenntartására szükséges évi újoncjutalék... a magyar korona országai között egyfelől, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok között másfelől, a népesség számaránya szerint és pedig mindenkor a legutóbbi népszámlálás eredményei alapján osztandó fel.” Az akkor 103 100 fős újonclétszámból a magyar korona országaira évenként 42 711 ember jutott. Ebből a létszámból kerültek ki a haditengerészethez sorozottak is.

Miután 1890. december 31-én népszámlálást tartottak, az 1893:I. tc. 1. §-ában a Magyarországra eső évi újoncjutalékot 43 889 főre emelték. A megállapítás mindig tíz évre szólt. A tíz esztendő lejártával a kontingest 1905-ig évről évre meghosszabbították s az újabb népszámlálás alapján csak az 1906:V. tc. 1. §-a emelte 44 076 főre.¹²

Újabb változást az 1912:XXX. tc. hozott, amennyiben a Monarchiára eső évi újoncjutalékot együttesen 159 500 főben állapította meg, amelyből Magyarországra 68 187 fő jutott.¹³

Pusztán tájékoztatásul: a honvédség újoncjutaléka 1890—1911 között évi 12 500 fő volt, összlétszáma 4280 tiszt és 234 514 főnyi legénység. A kiegészítés 1912-ben 17 500, 1913-ban 21 500 és 1914-ben 25 000 főre emelkedett.

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy államjogi—közjogi szempontból a haditengerészet nem kizárólag osztrák, hanem részben magyar intézmény is volt, amely ugyanolyan közös eszköze a közös védelemnek, mint a közös hadsereg. A hadügy közös volta következtében lehetett az első véderőtörvényben így fogalmazni: „A fegyveres erőt képezik: a hadsereg, hadi tengerészet, honvédség és népfelkelés”.¹⁴ Ami, magyar törvénybe iktatva, azt jelenti, hogy Magyarország védelmét is szolgálja, s Magyarország is felelős fenntartásáért, emberanyaggal és pénzzel hozzájárul működéséhez. Az osztrák honvédség (Landwehr) és az osztrák népfelkelés (Landsturm) nem szerepel a magyar törvényekben, mert az kizárólag Ausztria ügye, mint ahogyan a magyar honvédség és a magyar nép-

előzményeiről részletesen ír Zachar József: Az Osztrák—Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása címmel. Megjelent a Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1977. évi 2. számában, 163—177. o. A tanulmányból kiviláglik, hogy a véderőtörvény ilyen formában az uralkodó és a magyar politikusok közös elképzelésének a megvalósítása, amelyet az osztrák kormány eltérő terve ellenére fogadtattak el Ausztriában. Az osztrákok ugyanis pénzügyi nehézségekre hivatkozva 600 000 fős hadilétszámot indítványoztak, amelyet 10 év helyett 6 évre javasoltak elfogadni. (174. o.)

11 A hadsereg és haditengerészet létszámán kívül az osztrák Landwehrben 115 000 fő, a magyar honvédhadseregben pedig 85 000 fő szolgálatát rendelte el a törvény. A hadkötelezettség 20 éves kortól vonatkozott a férfitanúságra. Lásd erről részletesebben Zachar József: i. m. 175. o. A tartalékban eltöltendő szolgálati időt 7 évre a második véderőtörvény 8. §-a emeli.

12 Magyar Jogi Lexikon, V. k. 129. o.

13 Uo. 124. o., valamint a Magyar Törvénytár vonatkozó évfolyamai.

14 Magyar Törvénytár vonatkozó évfolyama.

felkelés viszont kizárólag Magyarország ügye, költsége, emberanyaggal való ellátási kötelezettsége. De a közös hadsereg és a haditengerészet fenntartása Magyarországnak is kötelessége, mivel bizonyos rendelkezési jogot is nyert a fegyveres erő e két közös alkotórésze felett. Mégpedig pontosan abban a terjedelemben, mint Ausztria, ugyancsak parlamentje révén.¹⁵

A haditengerészetnek közjogunk szempontjából a hadseregével azonos jogálását mutatja többek között a második véderőtörvény több rendelkezése is, mint pl.: „6. §. A népfelkelés háború idejében a közös hadsereg, a hadi tengerészet és a honvédség támogatására szolgál.” „7. § A közös hadseregbe, a hadi tengerészetbe, vagy a honvédségbe lépés kötelezettsége...” Folytathatnánk az idézeteket, de már így is igazolva látjuk a haditengerészet közjogilag közös helyzetére vonatkozó megállapításunkat.

Mindezzel külföldön, Ausztriában is, tisztában vannak és a cs. és kir. haditengerészetről szóló korábbi irodalomban általában osztrák—magyar, tehát Magyarországgal közös intézményként beszélnek, mint pl. P. Handel—Mazzetti, H. H. Sokol, W. Aichelburg, N. Martiny különböző könyveikben, egyéb publikációikban.¹⁶

A haditengerészet létszáma és kiegészítése általában

A kiegyezéskor a haditengerészet viszonylag hosszú múltra tekintett vissza. Hogy a magyarság részvételének alakulását jobban érzékeljük, vessünk egy pillantást e haderőnem múltjára, létszámalakulására.

Az állandó hadiflotta alapját II. József vetette meg 1786-ban. A tengerész személyzet ekkor 160 főből állt. 1805-ben ez a szám 600 főre duzzadt. Amikor Velence és hajóhada 1815-ben Habsburg fennhatóság alá került, a létszám 2700-ra, majd két esztendő múlva 3013-ra emelkedett s nagyjából az ötvenes évek végéig változatlan maradt.

Államjogilag a haditengerészet közvetlenül az uralkodónak volt alárendelve, fenntartásához Magyarország a kiegyezésig nem járult hozzá.

Az egyre gyarapodó osztrák kereskedelmi flottának a birodalom gazdasági életében betöltött növekvő jelentősége szükségessé tette a védelmét szolgáló haditengerészet fejlesztését (akkoriban még virágzott a tengeri rablás, kalózkodás a Földközi-tenger térségében).

A fejlesztés mérvét mutatja, hogy a flotta mozgósítási személyi állománya a tengerészgyalogsággal együtt 1859-ben 11 000 főt tett ki. Ugyanekkora volt az 1864. és 1866. évi háborúk idején a létszám a 426 tengerésztiszttel együtt.¹⁷

1862-ben kivették a haditengerészetet a Hadügyminisztérium joghatósága alól és önálló Tengerészeti Minisztériumot hoztak létre, amelyhez a kereskedelmi hajózás ügyei is tartoztak. A haditengerészet nagy pártfogójának, Miksa főhercegnek Mexikóba távozása után (1864) a Tengerészeti Minisztériumot meg-

¹⁵ 1868:XL. tc. 2. §, hivatkozott kiadvány 119. o.

¹⁶ Az utóbbi évtizedekben Ausztriában megjelent és virágkorát éli a Monarchia — és annak keretében a haditengerészet — történetének kutatása. 1974-ben negyedévenként megjelenő folyóiratot indítottak Marine—Gestern, Heute címmel, amelyet az osztrák haditengerészet történetét feldolgozó munkaközösség szerkeszt. Ebben a folyóiratban azonban (1983. évi 1. számában, a 23—26. oldalon) a kőszegi szülletű Gesztesy János sorhajóhadnagyról mint osztrák feltalálóról olvashatunk. Karl Gogg kétkötetes, 1972-ben, illetve 1974-ben megjelent könyvének címéből is hiányzik az utalás arra, hogy a haditengerészethez Magyarországnak bármilyen köze lenne: Österreichs Kriegsmarine 1440—1918. U. Schöndorfer is csupán osztrák hajóépítésről beszél 1980-ban megjelent tanulmányában. (Der österreichische Kriegsschiffbau von 1848 bis 1914. Wien, Öst. Bundesverlag.) H. H. Sokol pedig 1980-ban megjelent könyvének a „Des Kaisers Seemacht” címet adta. „Österreichs Kriegsmarine 1848—1914” alcím alatt.

Mindezek csak kiragadott példák, nem adhatunk teljes bibliográfiát. A következtetést azonban levonhatjuk: a mai külföldi, elsősorban osztrák kutatók és szerzők — néhány kivételtől eltekintve — előszeretettel osztrák intézménynek tekintik föl a cs. és kir. hajóhadat, megelégedve annak közös, tehát részben magyar voltával.

¹⁷ Ottenfeld—Teuber: Die österreichische Armee von 1700 bis 1867. Wien, 1895. 770. o.

szüntették és a haditengerészet visszakerült a Hadügyminisztérium alá, ahol a Tengerészeti Szekció (részleg) intézte ügyeit 1918-ig.¹⁸

Magyarországon 1867 előtt sem az országgyűlés, sem a közvélemény nem tördött a hajóhaddal. Csupán a tisztikarban találunk magyarokat. Közülük sokan értek el tengerügyi rendfokozatot.¹⁹

A haditengerészet kiegyezés előtti létszámkiegészítése önkéntes jelentkezéssel és toborzással történt. Ez utóbbi — ésszerűen — csak a tenger melléken volt.

A helyzetten alkotmányjogilag gyökeresen változtatott az 1867. évi kiegyezés, illetve az ezen nyugvó első véderőtörvény, amikor a közös védelem egyik alkotórészéül a haditengerészet is bekerült törvényhozásunkba. Ekkor azonban még nem soroztak magyarokat a flottához. Az említett alkotmányjogi változást azonban csak az 1889. évi második véderőtörvény töltötte meg tartalommal, lehetőséget adva arra, hogy sorozással is kerülhessenek magyarok a haditengerészethez. A magyarok sorozását a flottához azért kell a második véderőtörvénytől datálni, mert az 1889. VI. tc. 15. §-a adott erre korlátlan lehetőséget, amely már nem ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar korona országaiból állított újoncokat magyar csapattestekhez kell beosztani.²⁰

A jogi lehetőség azonban nem hozott azonnal tényleges változást.

A haditengerészet létszámát ugyanis az 1866. évi lissai csata után 5000 főre csökkentették és ez a lélekszám 1882-ig gyakorlatilag nem változott.

1883-ban új parancsnokot kapott a haditengerészet Max von Sterneck báró altengernagy személyében, akinek 1897-ben bekövetkezett haláláig kifejtett működése alatt a flotta kilendült addigi mozdulatlanságából és lassú fejlődésnek indult.

A hajók számának szerény növelésével sikerült a létszámot is valamelyest emelnie, de azután a kilencvenes esztendőök elején ez a lélekszám gyarapodás is megfeneklett valahol a hétezer—nyolcezer fő táján.²¹

A haditengerészet parancsnokának, Sterneck altengernagynak és utódainak fokozódó gondot okozott a haditengerészet létszámkérdésének stagnálása, mert az 1889-ben megállapított létszámkereten hosszú idő után sem módosítottak. Az állami költségvetésben ugyan 7500 főnyi legénységi állományt hagytak jóvá, amit alig-alig lehetett túllépni. Ezt a nehézséget úgy hidalták át, hogy a matrózhadtestnél és az újoncknál egyaránt a hadsereg számláján (költségvetésében) tartották nyilván a szám felettieket. Ezek száma azonban a haditengerészet létszámkimutatásában benne van.²²

A cs. és kir. haditengerészet hivatalos évi jelentései felölelték a haditengerészet működésének minden ágát, területét. Így rendszeresen foglalkoztak a létszámkérdéssel is, amely évtizedeken át rendkívül kedvezőtlen képet ad. Az 1894. évi jelentésben a haditengerészet parancsnoksága a következőképpen panaszkodott: „A flotta fokozatos kiépítése következtében az 1889. év — azaz az évi újoncjutalék utolsó törvényes megállapítása — óta a matrózhadtest tényleges békeállománya a cs. és kir. haditengerészet jelenlegi igényeinek már alig felel meg és a három partvédő hajó (MONARCH, WIEN, BUDAPEST) elkészülése után mindenképpen elégtelen lesz.

A legénységi állomány csekély létszáma miatt, a szárazföldi szolgálat legmesszebb menő redukálása ellenére, nem szerelhető fel és nem használható

18 Uo. 773. o.

19 Mint pl. sepsimartonosi Gyűjtő Károly, gr. Károlyi László, gr. Hadik Béla, Kalmár Sándor, Bublay Ferdinánd, Tarczai Géza, kásonyakabfalvi László Elemér, Neér Gusztáv, boldvai Bodrik Adolf, kvassói Kvassay Lajos, gyulai Gaál Béla, Semsey Gusztáv, Beck Zoltán, Máriássy Mihály stb.

20 Magyar Törvénytár, 1889—91. évfolyam, 11. o.

21 Lengnick, *Artur*: Die Entwicklungsgeschichte unserer Kriegsmarine, Wien, 1915. 16—17. és 24—25. o.

22 A cs. és kir. haditengerészet évi jelentése az 1895. évről. Bécs, 1896. 23. o. Ugyanez vonatkozik a következő évekre, lásd a következő évi jelentéseket: 1896. év: 28. o.; 1897. év: 19. o.; és 1898. év: 21. o.

tényleges szolgálatban évenként annyi hajó, amennyi kívánatos volna, ezen kívül a tartalékban álló hajók legénységi létszáma is szaporítandó lenne.

A legénység állományának a kívánatos szintre emelése ez idő szerit, fájdalom, elháríthatatlan költségvetési akadályokba ütközik.

A műszaki és közigazgatási hivatalnokok létszáma sem elegendő többé a szolgálat követelményeinek ellátására és szaporodásuk nemsokára elkerülhetetlenné fog válni...”²³

A következő években állandóan ismétlődnek az alacsonyra szabott tényleges legénységi létszám miatti panaszok. Az 1895. évi jelentés az előbbieket a következővel toldja meg: „A legfontosabb kötelességek egyikének teljesítése, a tartalékban levő hajók kifogástalan karbantartása és a szolgálatba helyezésre való gyors átmenet biztosítása ezáltal nagy nehézségekbe ütközik. Ezen a minden szempontból igen érzékelhetővé vált szükségén az újoncjutalék új törvényes megállapítása alkalmával és a költségvetési összegek felemelése által okvetlenül segíteni kell.”²⁴

Az 1896. évi jelentésből: „A flottaanyag állományának... növekedése folytán a személyzet jelenlegi létszáma természetesen nem felel meg többé a fokozott szükségletnek...”²⁵

A létszámpanasz a következő években is ismétlődő, állandóan visszatérő kerserve az évi jelentéseknek. Az 1901. évből: „A legénység létszámának elégtelensége, amely a kelet-ázsiai hajóhad felszerelése következtében még inkább kitűnt, a jelentés évében különösen érezhető volt. Ezért kellett a szükséges legénység hiánya miatt a rendes nyári gyakorló hajóhad felszerelését... elejtenünk.”... 1902: „... a szükséges legénység hiánya miatt az utolsó évnegyedben a hajóhadnak csak egy hajója maradhatott szolgálatban...” 1903: „... Őfelsége BUDAPEST és WIEN hajóit az év kezdetén a szükséges legénység hiánya miatt csakis leszállított tüzérlegénységi állománnyal lehetett szolgálatba állítani.”²⁶

Az 1907. esztendő volt az első, amelyben már nem panaszták a legénységi létszám elégtelenségét, mert az ekkor már kétezer fővel magasabb volt, mint 1906-ban.

A kedvezőbb létszámot a szolgálati idő tartama is befolyásolta.

A szolgálati idő kezdetben — az 1868: XL. tc. 4. §-a szerint — egyforma volt a hadseregnek és a haditengerészetnek. Vagyis három év tényleges szolgálatban és hat év tartalékban.

Az 1889. második véderőtörvény, az 1889: VI. tc. 2. §-a a közös hadsereg és a honvédség részére póttartalékot rendszeresített, amely a közös hadseregben tíz év volt. A sorhadi szolgálatot meghagyta három évesnek, a tartalékban pedig fölemelte hét évre. (8. §.).

Ugyanennek a 8. §-nak a rendelkezése szerint a szolgálati kötelezettség a haditengerészetnél négy évig tart a sorhad állományában, tehát egy évvel fel-emelte a tényleges időt; a tartalékban öt évig tart a szolgálati kötelezettség, egy esztendővel csökkentve a tartalékos állományt. Bevezették viszont az ún. tengervéd szolgálatot, amelyet három évben szabtak meg: az a közös hadsereg póttartalékos állományának felelt meg. Összegezve, a közös hadseregben a szolgálati kötelezettség a tényleges, a tartalékos és a póttartalék-állományban összesen húsz esztendő volt. Ugyanez a haditengerészetnél tizenkét évet tett ki.

23 A cs. és kir. hadi tengerészet év jelentése (a továbbiakban — Jelentés) az 1894. évről. Bécs, 1895. 22. o.

24 Jelentés az 1895. évről, 23. o.

25 Jelentés az 1896. évről, 28. o.

26 Jelentés az 1901. évről, 17. o.

Az 1912:XXX. tc., vagyis az ún. harmadik véderőtörvény, a haditengerészet szolgálati idején nem változtatott.

A tengervédelmet háború vagy rendkívüli események idején hívták be szolgálat-tételre. Ezt azonban csak az uralkodó — mint legfőbb hadúr — rendelhette el.

Az évenkénti, december 31-i állományt feltüntető kimutatás (210. o.) jól érzékelteti, hogy a kiegyezés óta, közel öt évtized leforgása alatt, a haditengerészet összlétszáma megnégyszereződött, 5000-ról 25 000-re emelkedett. A létszámnövekedés a századfordulótól gyorsult föl, ami a haditengerészet emelkedő költségvetésének köszönhető. A pénzt új hadihajók építésére és a régebbiek korszerűsítésére fordították, az új úszóegységek szolgálatba állítása viszont egyre több tengerészt követelt.

A táblázatban bemutatott december 31-i létszámtól az évi átlagos állomány némi eltérést mutat. Például 1912-ben — a Balkán-háborúk követelte mozgósításkor — a december 31-i összlétszám az átlagosnál magasabbra ugrott. Az átlaglétszám ugyanis 1912-ben 15 700 fő volt, szemben az év végi 26 271 fővel.

Külön kell megemlítenünk azoknak a számát, akik letöltötték az 1889. évtől megszabott 4 évi tényleges idejüket és utána 5 esztendeig a tartalékban, majd ezt követően 3 évig a tengervédelnél voltak nyilvántartva, tehát akiket mozgósításkor még be lehetett hívni szolgálatra vagy gyakorlatra.

1894-ben 8936 volt a tartalékosok és 4718 a tengervédelnél nyilvántartottak száma,²⁷ 1903-ban már 9670-en voltak a tartalékosok és 5142 a tengervédhez beosztottak száma. ²⁸ 1911-ben a tartaléknál 14 568-ra emelkedett a nyilvántartottak száma, míg a tengervéd létszáma 6033 főre növekedett.²⁹

A haditengerészet létszámának és kiegészítésének alakulását bemutató táblázat önmagáért beszél, ehhez sok magyarázat nem szükséges. Jól mutatja, hogy az évi újoncjutalék — a birodalom Lajtán túli és Lajtán inneni részeiből a haditengerészethez sorozottak száma — a második véderőtörvénytől a századfordulóig általában a 2000 fő körül mozgott. Ebben az újonclétszámban azok is benne vannak, akik egy éves tényleges szolgálatot teljesítettek, tehát valamilyen középiskolát végeztek. Számuk pl. 1894-ben 158, 1900-ban 152, 1905-ben 166, 1908-ban 164 volt, nagyjából változatlan.

Az újonckontingens a századforduló után, 1903-ban emelkedett először a 3000 fölé, de még 1911-ben is csak 3500 körül volt. 1912-ben nyílt lehetőség arra, hogy egyszeriben 5500-ra emelkedjen s 1914-ben elérje a 6000 főt.

Ugyanezekben az esztendőekben az Ausztriára és Magyarországra jutó együttes újoncjutalék 103 100 fő volt, és ebből a létszámból kapta a haditengerészet a maga 2—3000 újoncát. Az 1912-ben 159 500 főre emelt összes újonclétszámból is a korábbi arányban részesedett a flotta, vagyis ekkor emelkedett 5000 fő fölé a haditengerészethez sorozottak száma, és az utolsó békeévben érték csak el a 6000 főt.

Hogy az 1889. évi második véderőtörvény nyújtotta lehetőség alapján a magyar korona országainak területéről sorozottak száma hogyan alakult, arról külön szólunk.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, megkíséreljük összehasonlítani az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének létszámviszonyait más akkori haditengerészetek létszámával, hiszen ez a flotta nem légüres térben mozgott.

²⁷ Jelentés az 1894. évről, 22. o.

²⁸ Jelentés az 1903. évről, 19. o.

²⁹ Jelentés az 1911. évről, 131. o. A tartalékból kerülnek át a tengervédhez, amikor fiatalabb évjáratok jutnak tartalékba.

*A cs. és kir. haditengerészet létszámának
és kiegészítésének alakulása 1894—1914 között³⁰*

Dec. 31-i állá- pot	Tengerész- tiszt	Törzs *	Legénység	Összlétszám	Ebből újone
1894	657	494	7 876	9 027	2000
1895	665	510	7 933	9 108	2000
1896	688	518	8 031	9 237	2200
1897	697	525	8 025	9 247	2042
1898	707	544	7 948	9 199	2012
1899	712	552	7 773	9 037	1966
1900	724	550	7 580	8 854	1999
1901	737	561	7 914	9 212	2473
1902	753	576	8 513	9 842	2700
1903	756	568	8 874	10 198	3146
1904	nincs adat				
1905	753	574	10 341	11 668	2700
1906	740	581	10 757	12 078	2278
1907	731	583	12 271	13 585	3715
1908	730	618	14 307	15 655	3912
1909	754	656	13 776	15 186	3751
1910	776	697	14 324	15 797	3810
1911	795	718	14 591	16 104	3693
1912	848	737	24 686	26 271	5438
1913	936	812	17 689	19 437	5553
1914	940	632	19 000	20 572	6000

* Lelkész, hadbíró, orvos, mérnök, műszaki, hivatalnok-tiszt stb.

30 A Jelentés megfelelő éveiből kigyűjtött adatok.

*A legnagyobb haditengerészetek létszáma³¹
1894-ben*

Állam	Tengerésztiszt	Törzs	Legénység	Összesen
Nagy-Britannia	1929 671 *	1469	60 452 18 879 *	83 400
Franciaország	1842 1318 *	1217	42 205 23 890 *	70 472
Oroszország	1249	2106	30 924	34 279
Olaszország	770 140 *	813	22 415	24 138
Németország	924 194 *	196	17 608 1 570 *	20 497
Ausztria— Magyarország	657	494	7 876	9 027

*A legnagyobb haditengerészetek létszáma
1895-ben*

Nagy-Britannia	2023 679 *	1511	65 744 18 893 *	88 850
Franciaország	1842 1311	1211	40 693 23 890	68 947
Oroszország	1249	2106	31 924	35 279
Olaszország	806 135	772	22 625	24 338
Németország	969 117	292	16 889 3 219	18 267
Ausztria— Magyarország	665	510	7 933	9 108

³¹ A különböző évekről szóló jelentésekből kigyűjtött adatok. Jelentés az 1894. évről, 91. o., 1895. évről, 87. o., az 1913. évről, 199. o.

*A legnagyobb haditengerészetek létszáma
1913-ban*

Nagy-Britannia	4984	2485	124 171 18 350* 3 130**	153 120
Franciaország	1883	993	58 000	60 876
Oroszország	1986	1433	50 000	53 419
Olaszország	999	1076	39 000	41 075
Németország	2840	1368	61 975 1 544* 5 388**	73 115
Amerikai Egyesült Államok	2391	1313	58 500 10 266*	76 460
Japán	2826	1337	45 400	49 563
Ausztria— Magyarország	936	812	17 689	19 437

* Tengerészgyalogság

** Tengerparti tüzérség, léghajózás

Megjegyzés: a „Törzs” rovatban az orvosok, lelkészek, mérnökök, hadbírák, gazdasági tisztek, adminisztratív tisztviselők stb. szerepelnek.

A hajóhad kérdése

A hajóhad létesítése rendkívül költséges. Ugyancsak sok pénzt emészt fel a már meglevő állomány fenntartása és fejlesztése, a korszerűség által megkövetelt szinten való tartása. Az elavult hajóegységekből álló flotta fényűzés, mert konfliktus esetén olcsó préda, mégis sok pénzt emészt föl szolgálatban tartása.

A flottaépítés kérdése a szokottnál is élesebben vetődött fel Magyarországon, a magyar törvényhozásban, mert felesleges pénzkidobásnak ítélték a hajóhadra fordított költséget. Ez a téves szemléletmód még akkor is tartotta magát, amikor már egyre-másra alakultak magyar tengerhajózási vállalatok, amelyeknek hajói védelmet igényeltek. Az oltalmat pedig nem lehetett kizárólag a nemzetközi jogra bízni, továbbá a felségvizek feletti uralmat sem lehetett — és nem lehet ma sem — pusztán a tengerpartról, parti erőkkal biztosítani. Márpedig Magyarországnak is volt tengerpartja, voltak forgalmas kikötői és következésképp felségvize is.

Magyarországnak tehát tanácsos volt hozzájárulnia a Monarchia — és ezen belül az ország — kereskedelmi hajózásának, partjainak és kikötőinek védelméhez, mert ezt kívánta gazdasági érdeke. Ezen felül a közös hadügy a hozzájárulást elő is írta. A védelemnek pedig egyetlen eszköze volt: a haditengerészet ütőképes hajóhada.

Mekkora volt ez a hadiflotta 1867-ben?

A kiegyezéskor, tehát amikor Magyarországon visszaállították az alkotmányosságot és ezzel a rendelkezési jogot a véderő mindkét ága, a hadsereg és a haditengerészet fölött, a császári-királyi flotta az alábbi erőkből állt: 1 csavar-

gőzös sorhajó, 7 csavaros páncélos fregatt, 8 kisebb csavaros fregatt és korvett, 13 csavaros ágyúaszád az Adrián, 9 csavaros és kerekas ágyúaszád a tengeren, 6 a Garda-tavon, 1 a Dunán, valamint 14 különböző rendeltetésű tengeri kerekas gőzös. Összesen 59 gépi meghajtású hajóegység.

Ezen felül volt még a hajóhadnak 34 különböző típusú, vitorlával vagy evezővel hajtott hadihajója, közülük 2 fregatt, 2 korvett, 7 brigg és 4 goelet érdemel említést. Mivel a világ haditengerészetei ekkor már áttértek a gőzzel hajtott hadihajók építésére, e vitorlások elavultak és csupán iskolahajókként vagy expedíciós utakra használhatták őket. Harcértékük nem volt, az ütőképes hajóhadhoz nem lehetett őket hozzászámítani.³²

A hajóhad és a tengerészeti költségvetés a második véderőtörvényig

Az 1866. július 20-án vívott lissai tengeri csata nagy tekintélyt szerzett Tegetthoff ellentengernagynak. Az uralkodó még aznap altengernaggyá léptette elő, kitüntette a Mária Terézia Rend középkeresztjével és kinevezte az osztrák felsőház (Urak Háza) örökös tagjává. 1868 márciusában pedig Tegetthoff altengernagy vette át a közös Hadügyminisztérium Tengerészeti Szekciójának vezetését, s ő lett a haditengerészet parancsnoka 1871. április 7-én bekövetkezett haláláig. Tegetthoff minden befolyását arra használta, hogy fejlessze a flottát. Ebben azonban — furcsa módon — épp a lissai győzelem — az 1866. évi háború egyetlen győzelme — gátolta, mert a flotta jó szereplése a dualista államban megalapozatlan biztonságérzetet keltett. Úgy vélték, a hajóhad már elég erős, nem igényel további fejlesztést.

Tegetthoff 1868-ban új flottaépítési tervet terjesztett a két delegáció plénuma elé, a következő indoklással: „... Hogy minden partvidék védhető legyen a nyílt tengerről és minden támadót távol lehessen tartani, ahhoz a megóvandó területtel arányos flottára van szükség. Hajóhad nélkül a Monarchia már eleve lemond partvidékéről, tenger mellékéről. A part ugyanis szárazföldi csapatokkal nem védhető, mert a meglevő parti erődök az új páncélhajókkal szemben már nem képesek helytállni. Korszerű, új erődök pedig rengeteg pénzbe kerülnek és ugyanakkor csupán a partsáv kapna védelmet. ... A hadiflotta célja természetesen a védelem — a hajóhad defenzív jellegű —, de bizonyos támadó erőt is kell tartalmaznia...³³

A flotta-program alapján kiépítendő hajóhad nagyobb lett volna, mint a környező — rivális — államoké (15 páncélhajó, 8 fregatt, 16 korvett és ágyúaszád, valamint 11 egyéb kiszolgáló hajó). Tegetthoffnak sikerült elérnie, hogy a delegációk elfogadják ezt a tervet és megszavazták az építési költség első részletét 1 900 000 forintot. A flottaépítésre 25 millió forintot terveztek, s tíz alatt kellett végrehajtani. A következő években azonban az összeget csökkentették, a program sohasem valósult meg teljes egészében, éppen akkor, amikor a szomszédos államok haditengerészetei hatalmas fejlődésbe lendültek.

Tegetthoff altengernagy halála után a Monarchia évtizedeken át éppen hogy csak fenntartotta hadihajó- és létszámmállományát.

A továbbiakban nézzük a megvalósult hajóépítéseket.³⁴

1867-ben kezdték el a Trieszt melletti San Marcóban a Navale Adriatico hajógyárban a hajóhad első kazamatahajóját, amely 1869. évi vízrebocsátá-

³² Ottenfeld—Teuber: i. m., valamint jelentés az 1896. évről, 112. o.

³³ Lengnick: i. m. 20—21. o.

³⁴ Az új hajók építését alapvetően tárgyalja: Schöndorfer, Ulrich: Der österreichische Kriege-schiffbau von 1818 bis 1914. Wien, 1980. 23—42. o.

sakor a LISSA nevet kapta. Ez még félig fából, félig vasból épült. 1869/71-ben páncélozott kazamatahajóvá alakították a KAISER sorhajót.

A lissai csata tapasztalatai alapján az ék alakban történő támadást tekintették a jövő tengeri csaták követendő taktikájának, ezért erős orr- és fartüzérséggel akarták az új hajókat ellátni. Ezt szem előtt tartva tervezte Josef von Romako hajótervező mérnök azt a két újabb kazamatahajót, amelyeket 1869-ben, ugyancsak Triesztben kezdtek építeni s a CUSTOZA és az ERZHERZOG ALBRECHT nevet kapták. Mindkettő teljesen vasból épült már. Még ugyancsak Tegetthoff életében kezdtek építeni Polában a HELGOLAND, Triesztben a FASANA és ZRÍNYI csavaros korvetteket, mindhármat ismét fából.

1871-ben bocsátották vízre a haditengerészet első nagy műhelyhajóját, a CYKLOP-ot, amelyet a franciaországi La Seyne-ben építettek.

Tegetthoff nevéhez fűződik a haditengerészet Duna-flottillájának a megalapítása. Romako mérnök tervei alapján 1869-ben megkezdtek a MAROS és LEITHA dunai monitorok építését a Pest-Fiumei Hajóépítő Társaság pesti hajógyárában. 1871-ben bocsátották őket vízre, majd mindkettőt átvette a haditengerészet „Budapesti Különítménye”. Ezek a monitorok voltak a cs. kir. flotta első ikercsavaros, forgó lövegtoronyral ellátott — egyúttal az első, magyar gyárban épített — hadihajói.

Ami a hajóépítésre és átalakításra fordított összeget illeti, az 1868-ban első részletként megszavazott 1,9 millió forintot a következő évre 1 millióra csökkentette a két parlament s csak 1871-ben, majd 1872-ben emelte meg jelentősebben 4,4 — illetőleg 4,9 millió — forintra. 1868-tól 1872-ig tehát összesen 13,8 millió forintot fordíthatott a haditengerészet a hajópark bővítésére, illetve korszerűsítésére.³⁵

Ugyanebben az időszakban a haditengerészet költségvetése összesen 57,9 millió forint volt, amelyben természetesen benne van a hajóépítésre fordított összeg is.

Tegetthoffot halála után Friedrich von Pöck báró altengernagy követte a haditengerészet parancsnoki posztján. 1883 tavaszáig tartó működése alatt a flotta körül mély csend honolt. Jóindulatú ember, képzett tengerész volt, de hiányzott belőle az erély és a küzdőképesség, és a haditengerészet létjogosultságát is megkérdőjelező katonai vezetéssel szemben képtelen volt érvényesíteni akaratát, nem tudta keresztülvinni a megkezdett fejlesztés folytatását. Parancsnoksága alatt csupán a megkezdett hajóépítéseket fejezték be, s néhány kisebb egység futott le a hajógyarak súlyairól. Az osztrák történészek körében van olyan vélemény is, hogy Pöck altengernagy parancsnokságának idején a haditengerészet közel állt a széthulláshoz.³⁶

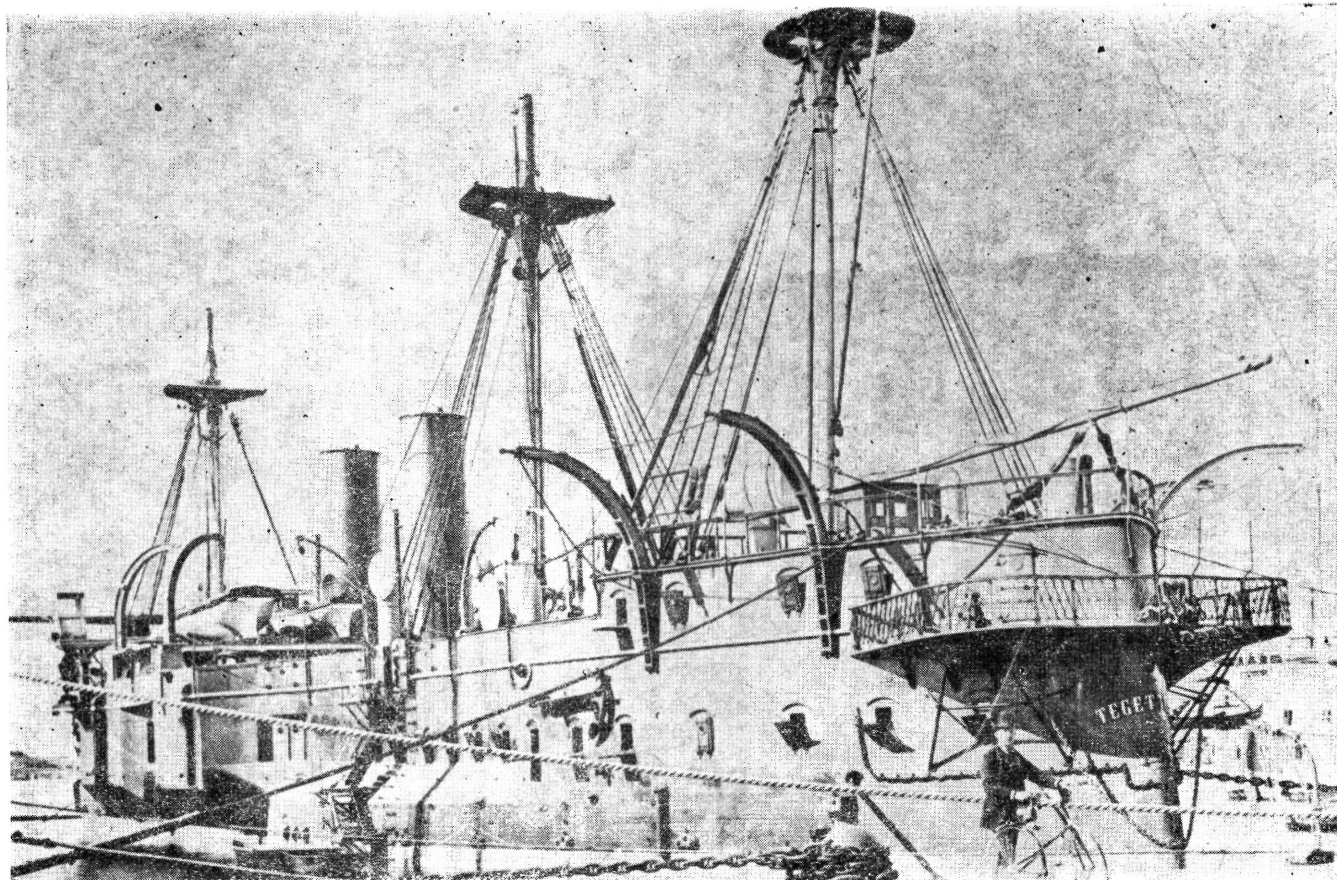
Az 1872. évi 19,9 millió forintos költségvetésről és az abban foglalt 4,9 milliós hajóépítési összegről tíz esztendő leforgása alatt a haditengerészet költségvetési összege 1883-ig 9,4 millióra, illetve abból hajóépítésre fordítható 1,6 millió forintra zuhant.

A hajóhad visszafejlődött.

A hetvenes évek közepén az 1867 előtt épített KAISER MAX, PRINZ EUGEN és DON JUAN D'AUSTRIA páncélos fregattokat modernebb típust képviselő kazamatahajókká alakították át. Ez idő tájt csupán egy új, nagy páncélhajó épült a Trieszt melletti San Roccóban, a Stabilimento Tecnico Triestino hajógyárban, ugyancsak Romako tervei alapján A lissai győzőről, Tegetthoff

³⁵ Jelentés az 1896. évről, 112. o.

³⁶ Uo.

Az 1876—1882 között épült TEGETTHOFF kazamatahajó a századfordulókig a haditengerészet legnagyobb egysége volt. A kilencvenes években korszerűsítették. A világháború végéig szolgáltaiban állt. (A képek Gál Imre reprodukciói)

admirálisról nevezték el. A századfordulóig a TEGETTHOFF volt az osztrák—magyar hajóhad legnagyobb egysége.

A kisebb hajók állománya nagyjából a korábbi szinten maradt. 1872—1873 között bocsátották vízre a RADETKY és LAUDON csavaros fregattokat, a Kusmány mérnök tervezte SAIDA, DONAU, FRUNDSBERG és AURÓRA nevű csavaros korvetteket, valamint a NAUTILUS és ALBATROS ágyúnaszádokat.

A fregattok és korvettek missziószolgálatban álltak, vagy a kiképzést szolgálták, ezért tüzérségük elkészültükkor is elavult volt. A ZRÍNYI, a FRUNDSBERG és az AURÓRA, továbbá a két ágyúnaszád távoli, óceáni utakra is alkalmas volt. Eljutottak a trópusokra, télvíz idején is hajóztak, kemény próbára téve a személyzetet.

A hetvenes évek közepén új hajótípus született, a torpedónaszád, amelynek építésében Ausztria—Magyarország haditengerészete világviszonylatban az élen járt. Ez nem véletlen, mert az önjáró torpedót, cs. kir. tengerésztiszt, a fiumei Luppis János Balázs fregattkapitány találta fel. Első modelljét 1860-ben készítette. 1864-ben megállapodott a fiumei Stabilimento Tecnico Fiumano hajógyárban dolgozó Robert Whitehead angol mérnökkel és közösen fejezték be az újabb példányt. 1866-ban bemutatták egy állami bizottságnak, s ekkor kapta az új fegyver a „torpedo” nevet (torpedo marmorata = márványos zsibbasztó rája). 1867-ben a cs. kir. haditengerészet megvásárolta a találmányt és torpedóvető csövet építtetett a SEEHUND és a KAISER MAX fedélzetére. A SEEHUND, mint Ausztria—Magyarország első torpedónaszádjá, 1873. március 27-én állt szolgálatba.³⁷ Eleve torpedóvetésre készített hajókat, ún. torpedónaszádokat 1874-től építtetett a cs. kir. haditengerészet az angliai Thornycroft-hajógyárban, mint e hajótípus első példányait. Thornycroftban négy, az ugyancsak angliai Yarrow-hajógyárban kettő, ezek mintájára pedig a pólai Tengerészeti Szer-tár (Arsenal) műhelyében további négy torpedónaszád épült 1881-ig, amelyeket folyamatosan római számmal jelöltek.³⁸

A torpedónaszádokon kívül a hetvenes évek második felében a Monarchia minden más tengeri hatalmat megelőzve kezdte építeni trieszti és pólai hajógyáraiban a naszádoknál nagyobb ún. torpedóhajókat, vagy más kategorizálás szerint „torpedócirkálókat” (ZARA, SPALATO, SEBENICO és LUSSIN).

A hetvenes években épült még három kerekcsésű gőzös (MIRAMAR, ANDREAS HOFER és TAURUS).³⁹

1883-ban Marx von Sterneck báró altengernagy került a haditengerészet élére. 1866-ban Sterneck volt annak a FERDINAND MAX pánfélőshajónak a parancsnoka, amely a lissai csatában olyan eredményesen sarkantyúzta meg az olasz RE D'ITALIA-t.⁴⁰

Sterneck altengernagy idejében lassan megszűnt a flottafejlesztés pangása. Sterneck felismerte, hogy az új tengerészeti műszaki vívmányok miatt meg kell változtatni a hagyományos flottaszervezési elveket. Ezért új flottaépítési tervében elsősorban az úszó flottaanyag kedvezőbb, korszerűbb tagozódását tartotta szem előtt. A torpedó és a tengeri akna tökéletesedése a gyengébb flották számára is lehetővé tette, hogy az erőviszonyokat a saját javukra billentsék, hiszen a torpedók és aknák, valamint a kis torpedónaszádok sokkal olcsóbbak, mint ellenfeleik, a hatalmas csatahajók. Ez az az időszak, amelyben egyre szaporodnak a torpedónaszád flottillák, majd feltűnnek a torpedónaszádokhoz ha-

37 Schmalenbach, Paul: Kurze Geschichte der k.u.k. Marine. Herford, 1970. 91. o.

38 Fock, Harald: Schwarze Gesellen. Herford, 1979. 312. o.

39 Gogg, Karl: Österreichs Kriegsmarine. Salzburg—Stuttgart, 1974. 61., 79. és 80. o.

40 Beminiszenzen an die k.u.k. Kriegsmarine. Összeállította H. Rödhammer. Linz—Ebelsberg, 1981. 27. o.

sonlóan fűrges és torpedóval szintén felszerelt ellenfeleik, a torpedónaszád-rombolók — később torpedórombolók, majd röviden csak rombolók. Ez a két új hajófajta természetesen új hadrendi beosztást is követelt és megváltoztatta az ütközésképes hajóhadak keresztmetszetét is. Ezt ismerte fel Sterneck.

1884. évi flottaépítési tervében — amelyet Ferenc József jóváhagyott — kifejtette, hogy először létre kell hoznia a hajóhad 15 csatahajóból — vagy ahogy akkor nevezték, toronyhajóból — álló magját, nagy védelmi és harcászati képességgel. Másodsorban gyors, de a toronyhajóknál valamivel könnyebben felfegyverzett cirkálókra van szükség a felderítő szolgálat, valamint a torpedóhajók védelmének ellátására, továbbá ún. misszióutazásokra. Végezetül torpedóhajókból, torpedónaszádokból és rombolókból álló gyors, nagy flottillát kell teremteni. Sterneck előterjesztésében a szállító-, kiszolgáló- és segédhajókról sem feledkezett meg.

A számtalan hajótípus miatt felmerült ellenvetéseket azzal hárította el, hogy a hajóhadat csak így lehet a Monarchia nagyhatalmi állásához méltóan bővíteni és korszerűsíteni. Ilyen hajóállománnyal — különösen a cirkálókkal — a flotta eleget tesz partvédelmi- és missziós-kötelezettségeinek az üzemeltetési költségek növelése nélkül. Hogy tervezetét népszerűsítse és elfogadtassa, a nagyobb hajókat „partvédőknek” és „missziócirkálóknak” jelölte. A magyar delegáció ugyanis akadékoskodott, s csak abban az esetben volt hajlandó hozzájárulni a költségekhez, ha kidomborodik a haditengerészet védelmi jellege. A „partvédelem”, mint érv, akkor megtette a magáét. De ezután éveken keresztül felhasználták a flottafejlesztés ellenzői a nagyvonalúbb tengerészeti politika ellen, mondván, hogy Sterneck szerint is csupán a partvédelem a flotta fő feladata, melyet a meglevő hajók jól ellátnak.

Szerencsésebbnek mondható a „missziócirkáló” jelző, mert missziófeladaton az új kereskedelmi kapcsolatok kiépítését értették. S ennek megfelelően a missziócirkálók védik a tengeren túl tartózkodó osztrák és magyar állampolgárokat, ügyelnek a nemzetközi egyezmények betartására, erőteljesen közreműködnek a nemzetközi szerződések minél kedvezőbb megkötésében, tekintélyt szereznek a Monarchiának azzal, hogy idegen világokkal is megismertetik Ausztria—Magyarország hadilobogóját (ún. lobogómutatás) és tudományos kutatásokra, expedíciókra is felhasználhatók.

Evvel kapcsolatban azonban Sterneck a tengerészeti költségvetés 1885. évi tárgyalásán tartott expozéjában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy viszont az említett, külpolitikai és kereskedelem-politikai célt szolgáló hajókat — tehát a misszió- és állomáshajókat — a jövőben nem lehet a Monarchia operatív haderejéhez számítani.

Ennek ellenére a delegációk csak mérsékelt összeget szavaztak meg, azt is az 1885—1888 közötti évekre elosztva.⁴¹

Sternecknek így is sikerült az első szerény emelést elérnie, a következő összegekre: a tengerészet költségvetése 1885-ben 10,6 millió forintba növekedett, amelyből 2,5 millió forintot fordíthattak új hajók építésére. 1886-ban 11,1 millió forintból, 2,9 millió forintot, 1887-ben 13,2 millió forintból 3,8 millió forintot, 1888-ban pedig 13,1 millió forintból 4,1 millió forintot.⁴² A további emelések lehetővé tették, hogy megépülhessen a Monarchia első két kisméretű toronycsatahajója, a KRONPRINZ ERZHERZOG RUDOLF és a KRONPRINZESSIN ERZHERZOGIN STEPHANIE. A csatahajók hét, illetve nyolc év alatt épültek. Építési költségük összesen 5 427 570, illetőleg 4 462 668 forint volt. Ezek a hajók kaptak első ízben a cs. és kir. flotta történetében 30,5 cm-es lövegeket.

⁴¹ Lengnick: i. m. 23. o.

⁴² Jelentés az 1896. évről, 113. o.

A cirkálósükséglet kielégítésére Angliából rendeltek két kisebb hajót, ame-

lyek 1885. évi vízrebocsátásukkor a PANTHER és LEOPARD nevet kapták. Newcastle-ban épültek s mintájukra épült Triesztben 1886/87-ben a TIGER, mely utóbbiból később a LACROMA lett. Építési költségük összesen 2 932 783 forintot tett ki.

A torpedóhajók közül 1887/88-ban épült a németországi Elbingben a ME-TEOR, a BLITZ és a KOMET, 1889/90-ben pedig az angliai Yarrownál Poplar-ban a többenél nagyobb PLANET. Az első három 839 187,5 forintba, a PLANET 468 375 forintba került. Ez utóbbi mintájára Triesztben 1889/90-ben épített TRABANT 451 575 Ft-ba került. 1884—1891 között huszonkilenc kisebb torpedónaszádöt is építtetett a haditengerészet parancsnoka, megvetve velük a tervbe vett torpedónaszád flottilla alapját, sőt azt a Pöck altengernagy idejében épített tíz egységgel együtt ütőképes erővé növelte. Ezeket római számokkal jelölték s az utolsó, a XXXIX. számú, 1891-ben készült el. Építési költségük együttvéve 1 461 940 forint volt, fegyverzet nélkül.⁴³

Sterneck altengernagy a segédhajók építéséről sem feledkezett meg. Először három vontatógőzöst építtetett (a HIPPOS és a BÜFFEL 1887-ben, a DROMEDAR 1891-ben készült el) 194 952 forintért. A GIGANT szivattyúhajó 1889-ben, a PLUTO szivattyúhajó 1897-ben, a NAJADE és NYMPHE ivóvíztároló hajók 1890—1894 között épültek, 386 913 forintért.

1890-ben fektették le a gerincét a cs. és kir. haditengerészet első aknahajójának, a SALAMANDER-nek, amelyért 121 756 forintot, az ugyanakkor Elbingben épített PELIKAN torpedóraktár-hajóért 937 228 forintot fizetett a haditengerészet. Ezekben az összegekben a fegyverzet — mintegy 50 000 forint — nincs benne.

Bár, amint látjuk, a flotta kiépítése tervszerűen és meggondoltan haladt, a súlyt az olcsóbb, kisebb egységekre kellett helyezni, mert a költségvetésben biztosított összeg ismét csökkenni kezdett, 1889-ben 11,2 millió, 1890-ben 11,1 millió forintra. Ugyanakkor az új hajók építésére 3,6, illetve 2,8 millió forint jutott csak.

Mindent összevetve 1885—1890 között új hajók építésére és felfegyverzésére 19,7 millió forintot fordítottak a 70,9 millió költségvetési forintösszegeből. Ebből Magyarország kvóta szerinti részaránya több mint 23 millió forint volt, amelyből közel 7 millió forint jutott új hajók építésére.

Hajóépítés és költségvetés 1891—1899 között

Az 1891 utáni esztendőket csaknem ugyanolyan helybenjárás jellemezte, mint a hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig terjedő időszakot. Az alacsonyra szabott haditengerészeti költségvetés szűkös viszonyokat teremtett a hajóhadnál. Mint arról a személyi állomány alakulásának taglalásánál már szó esett, a költségvetés nem tette lehetővé, hogy arra a néhány hajóra, amellyel a hajópark bővült, elegendő és képzett tengerész kerülhessen. Sterneck abban reménykedett, hogy az új hajók szolgálatba állításával sikerül megemeltetnie a haditengerészetre szánt összeget és bővítheti személyi állományát. Amint ezt az idézett panaszokból láthattuk, tévedett.

A flottából nagyon hiányoztak a csatahajók. Újak építését azonban a szűkre szabott költségvetés nem tette lehetővé. Ezért, viszonylag olcsó megoldásként, a TEGETTHOFF kazamatahajó teljes modernizálása mellett döntöttek, amelynek során — 1891—1893 között — új gépeket és tüzérséget kapott.

⁴³ Jelentés az 1898. évről, 81. o.

Ugyancsak a nagy hajók pótlására, illetőleg azok helyett épült két nagy cirkáló, a KAISER FRANZ JOSEPH I és a KAISERIN ELISABETH. 1891-ben, illetve 1893-ban álltak szolgálatba. Építési költségük és teljes felszerelésük 2 573 442, illetve 2 796 782 forintot tett ki. Bár akkoriban a különböző haditengerészetek már páncélos csatahajókat és pándélos cirkálókat építettek, a Lajtán inneni és Lajtán túli parlamentek erre nem szavazták meg a szükséges pénzt. E két cirkálót a torpedóhajók leküzdésére, kereskedelmi hajók ellenőrzésére és misszióutakra tervezték, tehát sokféle követelményt kellett kielégíteniük. Sebességük ugyan nagy volt, de csupán a gép- és kazánházat, valamint a lőszerkamrákat oltalmazta gyenge páncél. A cs. és kir. flottánál ezt a két cirkálót — mivel egy nehéztüzérségi telitalálat könnyen harcképtelenné tehet-e őket — csak mint „Sterneck szardíniás dobozait” emlegették.

A haditengerészet parancsnoka végül is keresztülvitte, hogy a parlamentek megszavazzák a flotta első, a maga idejében valóban korszerű, nagy páncélos cirkálója, a KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA építését, amelyet 1893-ban bocsátottak vízre. Építési költsége az ágyúkkal, lőszerrel és teljes felszereléssel együtt 3 928 075 forintra rúgott.

1893-ban Sterneck 1,5 millió forint rendkívüli hitelt kapott új csatahajók, az ún. partvédők építésére.⁴⁴ Meglehetősen hosszú ideig épültek, az utolsó — a BUDAPEST — 1898-ban készült el. A másik kettőt MONARCH-nak és WIEN-nek nevezték. Közülük a BUDAPEST kapott először a cs. és kir. flottában vízcsöves kazánokat. Nem voltak nagy hajók, vízkiszorításuk mindössze 5600 tonnát tett ki. Azért épültek a korabeli csatahajókhoz viszonyítva kisebbre, mert a költségvetésből többre nem telt, viszont a taktikai, technikai és számbeli flottaszükséglet legalább három azonos típusú egységet igényelt. Ennek ellenére 250—270 mm-es páncélt és 24 cm-es Krupp lövegeket kaptak.

Építési költségük különböző volt. A MONARCH 4 582 337 forintba került, amelyből a lövegek ára 847 388, a lőszeré 576 947 forintot tett ki. A WIEN kb. 300 000 forinttal lett drágább. A BUDAPEST összes költsége 5 025 880 forint volt, amelyből az ágyúk és a lőszer ára megegyezett a MONARCH-éval.⁴⁵

Sterneck parancsnokságának ideje alatt több csatahajó nem épült. Ám az ő munkálkodásának köszönhető további három csatahajó építési terveinek elfogadása, jóváhagyása. Viszont még 1897—98-ban kezdték építeni azt a három missziócirkálót, amelyek jeles csatahelyekről kapták nevüket: ZENTA, ASPERN és SZIGETVÁR.

1895-ben fektették le a hajóhad második páncélos cirkálójának a gerincét, amelyet KAISER KARL VI-ra kereszteltek.

Ezekhez az építésekhez a már említett kölönhitel is hozzájárult. Egyébként a haditengerészet költségvetése 1896-ban másfél millió forinttal emelkedett az előző évihez képest, az 1 millió kölönhitellel együtt. 1897-ben az összeg fél milliót csökkent, de azután folyamatosan és állandóan emelkedett.⁴⁶ (Lásd a 220. oldalon levő táblázatot).

Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis érdemes megnézni, hogy a költségvetés egyes tételei mit tartalmaznak. A korábban már kiindulási esztendőnek vett 1894. és az 1899. év költségvetésén keresztül mutatjuk be a tételekre bontott költségvetést.⁴⁷

44 Lengnick: i. m. 28. o.

45 Az egyes hajók építési költségei az 1911. évi jelentés 102—108. o.

46 Jelentés az 1896. évről, 112—123. o., jelentés az 1899. évről, 78—89. o.

47 Jelentés az 1894. évről, 89. és 93. o., jelentés az 1899. évről, 61—68. o.

*A haditengerészet költségvetése
millió forintban*

Év	Összesen	Ebből új egységek építésére és felfegyverzésére	Év	Összesen	Ebből új egységek építésére és felfegyverzésére
1873	10	3,2	1886	11,1	2,9
1874	10,8	3,1	1887	13,2	3,8
1875	10	2,4	1888	13,1	4,1
1876	9,9	2,8	1889	11,2	3,6
1877	9,3	1,9	1890	11,1	2,8
1878	9,5	1,8	1891	11,6	2,5
1879	8,6	1,4	1892	11,6	2,6
1880	8,3	1,2	1893	12	2,6
1881	9,5	1,6	1894	12,5	2,9
1882	9,5	1,8	1895	13	3,3
1883	9,4	1,6	1896	14,5	4,7
1884	9,3	1,5	1897	14	3,8
1885	10,6	2,5	1898	14,5	4,7
			1899	16,6	4,9

Amint a következő oldal táblázataiból látjuk, a VI. és VII. cím alatti összeg, több, mint amit eddig az új hajók építésénél írtunk, mert ezek a címek más tételeket is tartalmaznak.

Nem volna teljes a hajóépítésről, illetőleg a hajóállomány alakulásáról alkotott képünk, ha nem foglalnánk össze a kisebb egységek építését és építési költségeit is.

Még a római számokkal jelzett kis II. osztályú torpedónaszádok építésével egyidőben kezdtek el az ugyancsak II. osztályú, inkább a parti vizekre alkalmas, de már névvel ellátott, ADLER és FALKE nevű naszádok, továbbá a SPERBER, illetve ELSTER típusú egységek építését, amelyekből 1885—1891 között 22 darab készült. Ezeknél nagyobbak voltak az 1897—99 között épült KÍGYÓ-típus naszádjai (4 egység) és az 1895—96-ban épített VIPER és NATTER. 1892-ben és 1896-ban két nagy torpedóhajó is elkészült, a SATELLIT és a MAGNET.

Az ADLER és a FALKE 283 710 forintba került. A 22 torpedónaszád építési költsége összesen 1 729 972 forintot tett ki. A KÍGYÓ-típus négy egysége, valamint a VIPER és NATTER ára 1 448 524 forint volt, természetesen mindezek teljes felszereléssel és fegyverzettel értendő. A SATELLIT-ért és a MAGNET-ért 1 108 562 forintot fizetett a haditengerészet a németországi Elbingben működő Schichau Hajógyárnak.

Ugyancsak a most tárgyalt időszakban épült két újabb monitor a Dunára, amelyek 1892., illetve 1893. évi vízrebocsátásukkor a KÖRÖS és a SZAMOS

A cs. és kir. haditengerészet költségvetése tételesen

Cím	Tárgy	1894 Szükséglet (Ft)		1899 Szükséglet (Ft)	
		Rendes	Rendkívüli	Rendes	Rendkívüli
I.	Fizetések	1 466 930	—	1 575 610	—
II.	Zsold és ruhaátalány	1 261 870	—	1 292 060	—
III.	Szolgálat a szárazföldön	787 780	—	822 910	—
IV.	Szolgálat a tengeren	1 441 020	—	1 584 000	—
V.	Intézetek (vízrajzi hivatal, tengerészeti akadémia, teng. alreáltanoda, teng. népi és polg. isk., teng. kórházak)	223 770	5 000	231 150	9 100
VI.	A hajóhad karbantartása, pótlása és üzembentartása	3 490 200	1 575 000	3 961 260	3 715 000
VII.	Fegyverezés	233 000	707 500	315 000	1 711 000
VIII.	Szárazföldi és vízi építkezések	240 970	267 500	288 480	300 900
IX.	Különös kiadások	195 000	10 000	222 940	10 000
X.	Ellátási költségek	672 140	—	901 850	—
Összesen:		10 012 680	2 565 000	11 195 260	5 746 000
Levonva a saját jövedelmet:		100 000	—	100 000	—
Maradvány		12 477 680		16 841 260	

A VI. és VII. cím részletezve	1894	1899
Hajó- és gépépítésre	2 152 226	4 915 000
Ágyúkra és ágyútalpakra	408 519	538 000
Lőszerre	258 499	1 290 000
Víz alatti fegyverekre	52 110	139 000
Hajó- és szertári anyagokra	1 042 218	1 441 360
Összesen (Ft)	3 913 632	8 323 360

nevet kapták. Ezek voltak a következő, Budapesten épített hadihajók, amelyekért 670 959 forintot fizettek. A Dunára megépítették az első őrzőronaszádót is 1893/94-ben, amely az „a” jelet kapta: építési költsége 32 030 forint volt.

Összegezve az 1891—1899 közötti időszak költségvetési számaint és az új hajókra fordított összeget, a következő megállapításra jutunk.

Mindenekelőtt, ha összevetjük az 1885—1890 közötti költségvetési összeget az utána következő, tehát 1891—1899 közötti összeggel, akkor szembeötlő az emelkedés. Mert míg az előző 15 esztendőben 70,9 millió forint volt a haditengerészet költségvetésének összege, addig az 1891—1899 közötti években, tehát sokkal rövidebb időszak alatt ez a szám 120,3 millió forintra rúg. Ugyanebben a két időszakban az új hajók építésére és felfegyverzésére fordított összeg 19,7 millió forintról 31,7 millió forintra növekedett. Ennek megfelelően Magyarország hozzájárulása a költségvetéshez — a kvóta időközi emelkedésének következtében — 42 millió forintra emelkedett, amelyből új hajók építésére 11 millió forint esik.⁴⁸

1892 után a Monarchiában új pénznemet vezettek be, a koronát, amelynek értéke a forint kétszerese lett. Az áttérés folyamatosan történt, ezért csak 1900-tól számoltak egységesen és mindenütt koronában. Ezért 1899-ig mi is forintban (osztrák értékű forintban) feltüntetve adtuk meg a költségvetési összegeket. 1900-tól azonban e tanulmányban is áttérünk a koronára. Ezt azért tartjuk szükségesnek külön is kiemelni, mert a különböző pénznemben megadott értékek között 1900 után feltűnő és félrevezető a különbség. Vagyis az utoljára tárgyalt, 1899. évi költségvetési összeg 16,6 millió forintja után ugyan 39,5 millió korona lett 1900-ban a költségvetés összege, ami azonban csak 19,7 millió forintnak felel meg, tehát semmiképpen sem értendő úgy, mintha a költségvetést ilyen magasra emelték volna az előző évihez képest.

A haditengerészet költségvetése és a hajóhad fejlődése 1900—1914 között

Az előző költségvetési időszakot tárgyaló részben már említettük a KAISER KARL VI páncélos cirkáló gerincfektetését és a három másik missziócirkáló — a változó terminológia szerint könnyűcirkálónak, vagy védett cirkálónak is nevezett — ZENTA, ASPERN és SZIGETVÁR építésének megindítását. A páncélos cirkálót 1900 áprilisában vette át a flotta s ekkor történt építési költségének végleges elszámolása, mely 11 018 051 koronát tett ki. (Itt jegyezzük meg, hogy az egyes években feltüntetett hajóépítési összegek nem azonosak az adott évben befejezett egységek árának összegével, mert azt több részletben fizették, a hajók építési fázisától függően.)

A ZENTA építése már 1899-ben befejeződött ugyan, de árát csak itt adjuk meg, hogy testvérhajóival együtt szerepeljen és alkalom adódjon az összehasonlításra. Tehát a ZENTA 4 207 166, az 1900-ban elkészült ASPERN 4 531 769, és az 1901-ben szolgálatba helyezett SZIGETVÁR pedig 4 719 105 koronába került.

Ezeket az egységeket azonban már a flotta új parancsnokának, Hermann von Spaun báró altengernagynak a hivatalba lépése után fejezték be, mert Sterneck 1897. december 5-én meghalt. Spaun, elődje nyomdokain haladva, mindenekelőtt azokat a szervezeti és technikai újításokat tette életképpé, amelyeket elődje vezetett be (a tiszti és legénységi iskolát továbbfejlesztette, a misszióutakat rendszeressé tette stb.). Ezután a hatalmas külföldi flottaépítések miatt szükségesnek látta új flottaépítési terv kidolgozását, amely azonban a

⁴⁸ Jelentés az 1900. évről, 68—73., 76. o., jelentés az 1905. évről, 74—78. o.

kedvezőtlen pénzügyi helyzet miatt elakadt. Noha később Spaunnak sikerült fejtegetéseivel meggyőznie a delegációkat, a flottaépítéshez általa szükségesnek ítélt összegeket csak fokozatosan és nem is teljes egészében szavazták meg. Mindenesetre a haditengerészet költségvetését az 1898. évi 29 millió koronáról 1904-re közel kétszeresére tornázta fel.

Ennek megfelelően 1900—1904 között új hajók építésére és felszerelésére a következő összegeket tudták költeni: 1900-ban 12 421 610 koronát, 1901-ben 13 250 000 koronát, 1902-ben 14 830 049 koronát, 1903-ban 14 600 000 koronát. Az 1904. évi költségvetés 50,3 millió korona volt, másfél millióval több, mint az 1903. évi, tehát valószínűleg az új hajók építésére fordított összeg is nagyobb volt az előző évinél, feltehetően 15 millió. (Erről az évről nincsenek részletes adataink.)

Mielőtt továbbmennénk, átfogó táblázatban bemutatjuk a haditengerészet évi rendes költségvetésének alakulását, koronában, 1900—1914 között.

A haditengerészet rendes költségvetése⁴⁹

Év	korona	Év	korona
1900	39 466 500	1907	45 400 000
1901	43 490 820	1908	57 000 000
1902	46 690 820	1909	63 437 860
1903	48 940 820	1910	66 757 210
1904	50 300 000	1911	68 257 210
1905	51 026 410*	1912	71 757 210
1906	57 197 410*	1913	74 257 210
		1914	75 747 000**

* Az 1904—1908-as évek a rendkívüli hitel nélkül. A későbbi költségvetési összegek is összevetendők a szöveges részzel.

** A világháború kitörése a költségvetési összeget illuzórikussá tette. A rendkívüli hitelek ezekben az összegekben nincsenek feltüntetve, azokat az európai haditengerészetek költségvetéseit bemutató táblázatba vettük fel, ahol a haditengerészetekre fordított tényleges kiadások szerepelnek.

Az 1898—1904 közötti költségvetési időszakra három újabb csatahajó építése és befejezése esik. Ezek a HABSBURG, az ÁRPÁD és a BABENBERG nevet kapták, utalva a Habsburg-ház osztrák ágának egyik elődjére, valamint az Árpád-házra. (A haditengerészet piros-fehér-piros lobogója ugyanis a Babenbergecs családi színeiből ered, s II. József vezette be, mint a Habsburgok ausztriai házának lobogóját.) Ezek az új csatahajók minden eddiginél nagyobb, 8300 tonnás egységek voltak. Építési költségük sorrendben: 17 276 833, 17 592 989, illetve 18 842 840 koronát tett ki.

49 Jelentés az 1900. évről, 65. o., 1901. évről, 61. o., 1902. évről, 61. o., 1903. évről, 61. o.; az 1904. évre vonatkozó adatok az 1905. évről szóló jelentés grafikonjából, 1905. évről, 61. o., 1906. évről, 89. o., 1907. évről, 99. o., 1908. évről, 71. o., 1909. évről, 69. o., 1910. évről, 75. o., 1911. évről, 77. o., 1912. évről, 81. o., 1913. évről, 71. o., Az 1914. évre vonatkozó adat a jelentés az 1913. évről 72. oldalán található

Ugyancsak ekkoriban, 1902—1904 között épült Budapesten a TEMES és BODROG monitor, a cs. és kir. hajóhad ötödik és hatodik, magyar hajógyárban rendelt hadi egysége, összesen 2 788 181 koronáért.

Az 1900—1904 közötti évek költségvetési összege 228 888 960 korona volt, amelyből kb. 73 244 000 esett Magyarországra. Ebből a hajóépítési hozzájárulás hozzávetőleg 20 millió koronát tett ki.

A három csatahajó és a két monitor építési költsége ugyanis összesen 56 500 843 koronára rúgott, ami majdnem megegyezik az 1900—1903 között hajóépítésre fordított költségek adataival (56 101 659 K.). Hogy ez évenként mekkora összeget jelentett, azt pontosan nem lehet tudni, mert az építések egyik évről áthúzódtak a másikra, továbbá újabb egységeket is kezdtek építeni, ami átfedéseket eredményez a költségvetési kiadásokban.

Hogy megértsük, miért akarta Spaun admirális a hajóhadat erőteljesebben fejleszteni — vagyis korszerű hajókból álló, ütőképes flottát létrehozni, azt képzett, elegendő számú legénységgel ellátni —, ahhoz egy pillantást kell vetnünk Európa nagyobb államainak haditengerészeti költségvetéseire,⁵⁰ illetőleg a flottákra ténylegesen fordított összegeket bemutató táblázatokra is.⁵¹

*A nagyobb európai haditengerészetekre fordított kiadások
millió koronában
(1900—1913)*

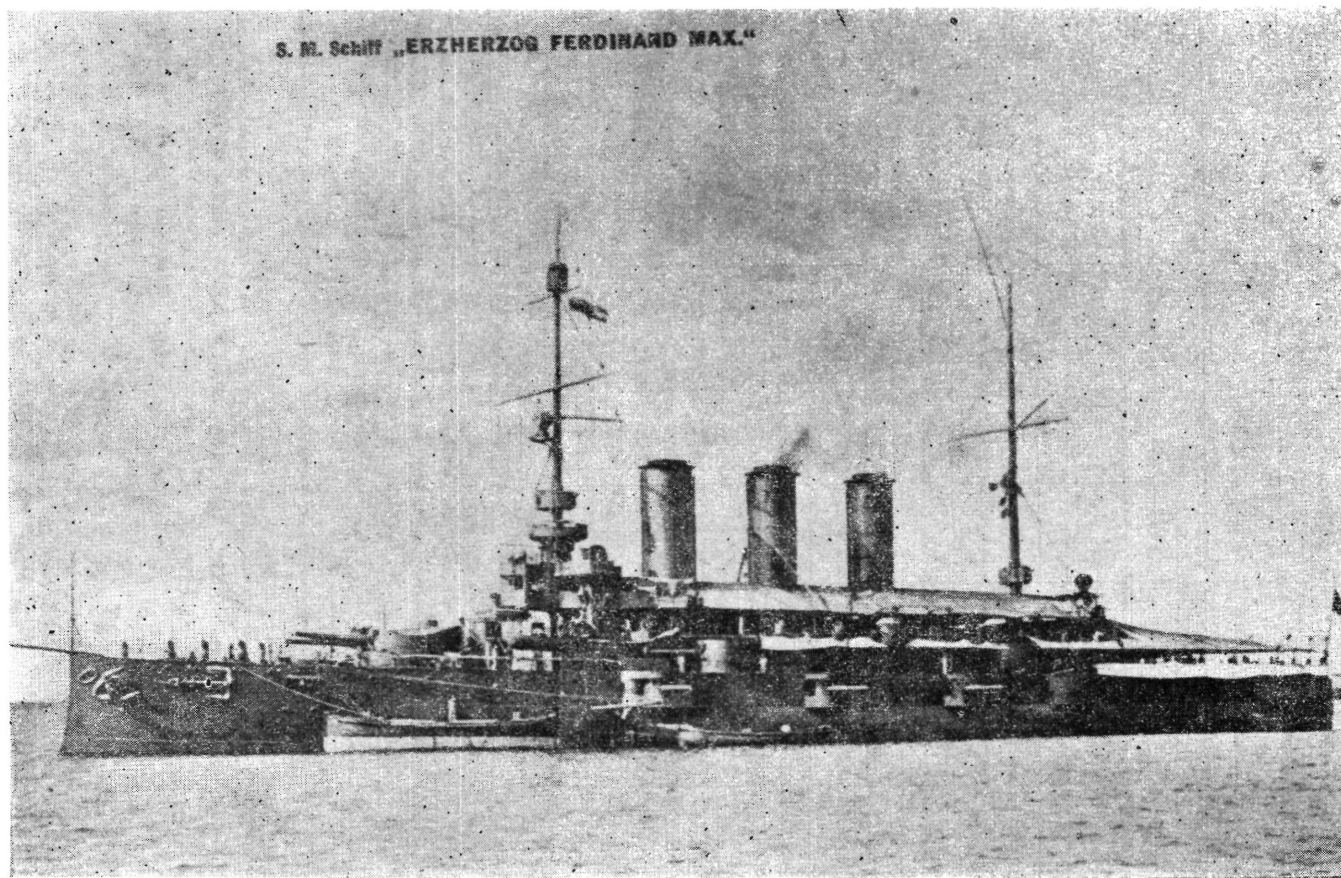
Év	Nagy-Britannia	Franciaország	Németország	Oroszország	Olaszország	Ausztria-Magyarország
1900	638,7	315,0	182,8	369,6	101,8	39,5
1901	688,1	297,1	237,5	356,6	90,6	43,4
1902	741,6	291,4	256,9	374,6	93,2	46,6
1903	750,7	291,3	246,4	397,8	120,8	48,9
1904	850,1	300,0	265,0	441,0	121,0	50,3
1905	886,0	302,3	278,6	293,9	120,8	51,0
1906	849,5	308,8	298,0	262,2	132,2	57,1
1907	754,0	296,5	328,5	228,6	133,5	45,4
1908	776,6	303,9	399,0	240,0	150,4	57,0
1909	844,1	307,8	517,1	240,8	153,6	63,4
1910	975,3	360,8	520,0	243,5	155,8	66,7
1911	1078,7	401,2	538,9	318,7	211,2	123,2
1912	1081,1	415,8	549,7	403,9	238,7	179,7
1913	1112,3	484,7	553,3	585,1	249,1	175,4

⁵⁰ Jelentés az 1896. évről, 112—123. o., jelentés az 1899. évről, 78—89. o.

⁵¹ Jelentés az 1900. évről, 88. o., 1901. évről, 84. o., 1902. évről, 86. o., 1903. évről, 75. o., 1905. évről a grafikon és 83. o., 1906. évről, 89. o., 1907. évről 99. o., 1908. évről, 103. o., 1909. évről, 105. o., 1910. évről, 111. o., 1911. évről, 113. o., 1912. évről, 119. o., 1913. évről 179. o., az 1914. évre vonatkozóan az 1913. évi grafikon ad adatot. Atáblázatokban az 1909. és 1910. évi jelentéseknél számelfrások hibák vannak, ahol ez nyilvánvaló volt, ott a grafikonon vettük figyelembe.

*A nagyobb haditengerészetek költségvetése,
abból az új hajók építésére fordított összeg millió forintban*

Év	Nagy-Britannia		Franciaország		Németország		Oroszország		Olaszország		Ausztria-Magyarország	
1867	127	20,5	81,6	—	—	—	31,6	7,3	—	—	7,6	1,9
1868	128,4	23,7	86,7	—	7,9	1,1	32,1	6,8	—	—	8,4	1,9
1869	114,2	18,8	—	—	8,1	1,6	32,6	5,2	—	—	8,8	1
1870	111,6	14,9	—	—	13,6	2,4	33,1	5,7	—	—	9,8	1,6
1871	117,6	18,9	99,1	—	13,7	2,9	33,5	6,7	—	—	11	4,4
1872	114	16,6	76,5	—	13,2	3,5	39,5	8,4	—	—	19,9	4,9
1873	114	17	79,3	—	14,9	5	46,9	12,5	—	—	10	3,2
1874	118,8	20,2	56,9	14,3	—	—	47,2	11,3	67,6	6,4	10,8	3,1
1875	129,8	26,2	—	—	24,2	8,5	47,7	8,5	19,4	5,4	10	2,4
1876	135,5	31,3	—	—	18,6	9,9	47,6	9,9	19,7	5,6	9,9	2,6
1877	153,5	54,8	—	—	—	—	47,2	9,7	20,2	5,8	9,3	1,9
1878	145,2	30,4	108,6	—	—	—	46,9	9,5	20,8	6	9,5	1,8
1879	126,9	22,4	—	—	29	10,3	49,8	8,9	21,9	6,3	8,6	1,4
1880	123,6	20,1	91,6	—	24,3	7	54,2	14,3	22,9	6,3	8,3	1,2
1881	128,4	23,3	—	—	23,3	4,9	54,8	13,4	22,5	7,3	9,5	1,6
1882	148,8	24,9	103,6	—	22,3	3,4	55,7	16,9	25	8,1	9,5	1,8
1883	128,4	27,6	102,3	29,9	24	4,3	58,2	20,4	28	8,8	9,4	1,6
1884	129,6	25,9	98,9	35,7	23,2	3,6	64,4	24,3	27,7	8,5	9,3	1,5
1885	152,4	41,6	106,7	36,3	25,5	3,7	74,9	27	—	—	10,6	2,5
1886	159,6	45,1	—	—	29,6	4,9	74,6	29,8	44,4	18,5	11,1	2,9
1887	150	57,9	95,2	33,2	28,7	5,3	75,2	27,6	39,2	11	13,2	3,8
1888	156,9	48,5	109,9	34,3	29,3	4,6	75,8	28,2	49,3	14,1	13,1	4,1
1889	164,4	55,9	128,9	57,9	30,7	7,7	74,5	33,3	61	16	11,2	3,6
1890	165,9	55,6	104,7	30,5	47,9	22	83,1	34,5	60,3	16,7	11,1	2,8
1891	170,4	58,4	106,4	32,4	50,5	21,1	86,2	43,3	52	13,9	11,6	2,5
1892	170,9	57,2	123,2	32,2	51,2	17	91,9	46,8	50,9	13,5	11,6	2,6
1893	170,9	56,6	133,8	37,3	47,9	16,9	94,8	63,6	49,4	18,4	12	2,6
1894	208,4	83,7	133,4	41,5	44,47	9,1	97,3	50,1	51,1	17,6	12,5	2,9
1895	224,4	94,2	135,3	36	52,1	14,2	99,7	52,5	49,6	17	13	3,3
1896	261,2	116,9	132,9	38	51,8	15,9	110,8	49,1	50,1	16,8	14,5	4,7
1897	268,1	116,8	118,6	36,5	70,2	29,5	113,6	44,1	51,8	22,1	14	3,8
1898	285,3	129,6	142,4	53,1	74,2	30,8	129,3	51,9	47,1	14,9	14,5	4,7
1899	330,5	133,6	152	60,5	80,2	33	157,8	64,7	50,9	11,8	16,6	4,9

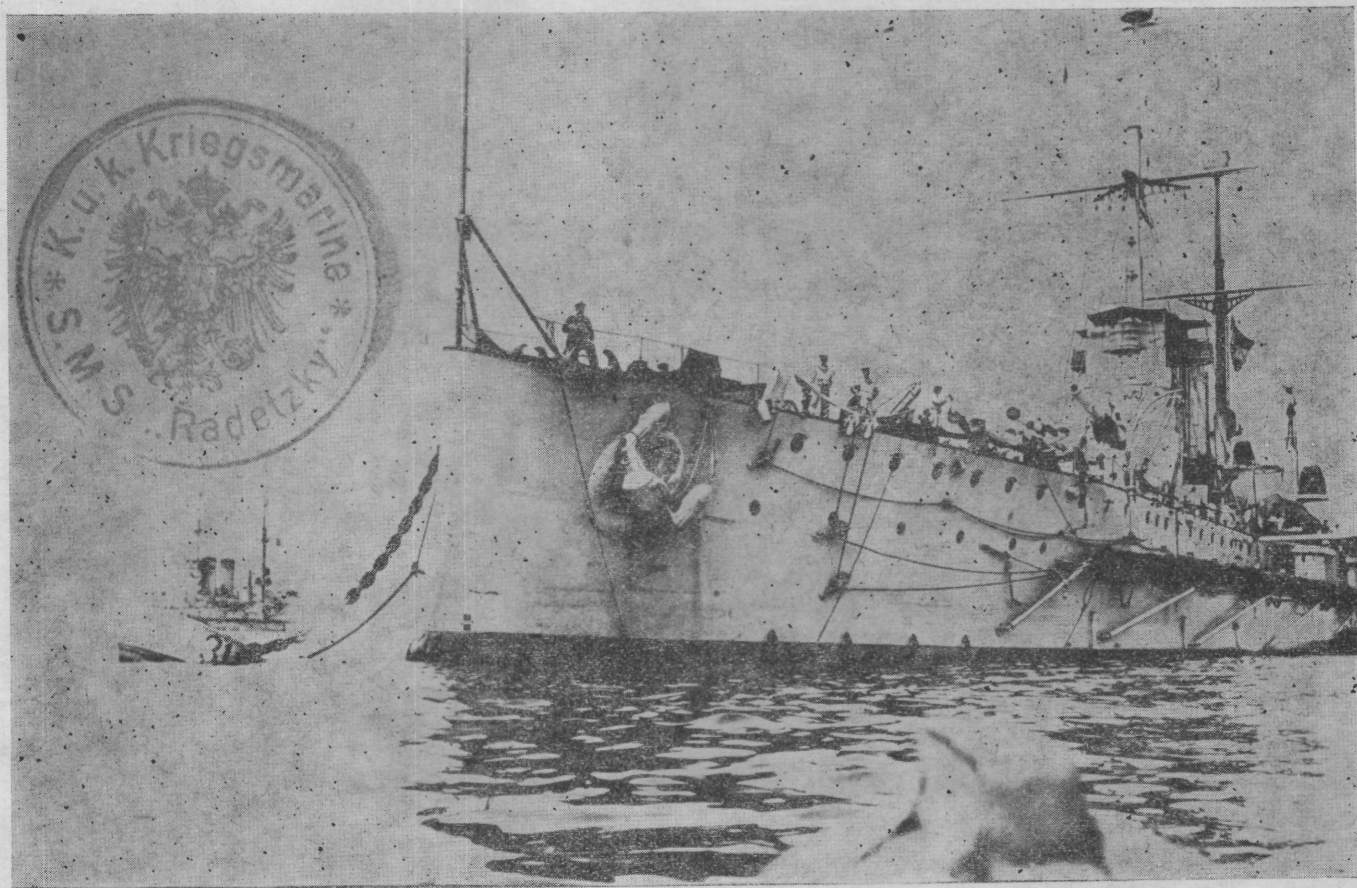

A cs. és kir. flotta első, 10 000 t vízkiszorítást meghaladó csatahajójának egyike, az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND.

Év	Nagy-Britannia	Franciaország	Németország	Oroszország	Olaszország	Ausztria-Magyarország
1900	15,89	8,12	3,32	3,49	3,21	0,89
1901	17,11	7,40	4,31	3,36	2,86	0,98
1902	18,49	7,54	4,67	3,53	2,94	1,05
1903	18,04	7,47	4,37	2,87	3,72	1,08
1904	20,0	7,60	4,50	3,00	3,80	1,10
1905	21,30	7,75	4,64	2,11	3,72	1,12
1906	20,43	7,91	4,96	1,88	4,07	1,26
1907	18,13	7,62	5,47	1,64	4,11	1,00
1908	17,26	7,75	6,58	1,73	4,44	1,14
1909	18,76	8,38	8,08	1,80	4,46	1,26
1910	21,20	9,20	8,10	1,68	4,59	1,33
1911	23,59	10,23	8,30	1,96	6,12	2,40
1912	23,62	10,66	8,46	2,46	6,82	3,46
1913	24,18	12,12	8,26	3,50	7,12	3,37

A táblázatok jól mutatják, hogy a világháborút megelőző csaknem fél évszázadban a tengerészetekre fordított beruházások milyen jelentősen megnövekedtek az egyes államokon belül és az államok egymás közti viszonylatában egyaránt. Feltűnő a Monarchia lemaradása minden bemutatott államtól, s különösen meghökkentő a szomszédos és potenciális ellenfélnek tekinthető Olaszországgal szembeni lemaradás. E számok tükrében tehát indokoltnak tekinthető Spaun altengernagy küzdelme a flotta fejlesztéséért. Az Osztrák–Magyar Monarchia végül is területét és lélekszámát tekintve Európa legnagyobb, legtekintélyesebb államalakulatai közé tartozott. Ezt pedig, hosszú tengerpartja és egyre lendületesebben fejlődő tengeri kereskedelme lévén, nemcsak szárazföldi erejével, hanem haditengerészetének növekvő súlyával is demonstrálnia kellett.

Spaun altengernagynak sikerült is elérnie, hogy 1904-ben rendkívüli, különleges hitelt kapjon a haditengerészet azért, hogy befejezhesse flottaépítési programját. A viszonylag magas hitel 121,5 millió koronát tett ki. E rendkívüli hitel birtokában azonnal nagyobb lendületet vett újabb három csatahajót már korábban elkezdett, de vontatottan haladó építése, a 10 600 tonnára tervezett ERZHERZOG-osztály egységei. Am még ugyanebben az esztendőben Heinrich von Pitreich lovag, a közös hadügyminiszter kieszközölte, hogy a haditengerészet a 121,5 millió koronás hitelt köteles évenként 25 millió koronás részletekben visszafizetni kb. 50 milliós évi költségvetésből. Ez annyit jelentett, hogy bár kapott a haditengerészet egy nagyobb összeget, amely éppen a három új csatahajó és az ugyancsak építés alatt álló harmadik páncélos cirkáló, a SANKT

A RADEZKY, két testvérhajójával együtt, a dreadnought-előtti csatahajó jellegzetes megtestesítője.

GEORG — építési költségét fedezte, ugyanakkor azonban az évi rendes költségvetését a felére csökkentette. Spaun altengernagy erre 1904 októberében benyújtotta lemondását, tiltakozásul e méltánytalan intézkedés ellen. Az uralkodó személyes kérése sem tartotta vissza. Egyébként ez a cselekedete annyira hatott I. Ferenc József-re, hogy — bár a lemondást elfogadta — elrendelte: a legközelebbi nagyobb hajót Spaun admirálisról kell majd elnevezni. Ezt a nevet az első gyorscirkáló kapta.⁵²

Utódjául helyettesét, Rudolf Montecuccoli gróf, altengernagyot nevezték ki a flotta és a Tengerészeti Szekció élére, akinek hivatali ideje alatt — 1913-ig — a cs. és kir. haditengerészet hatalmas fejlődésnek indult, amit elsősorban az új hajók felsorolásával mutatunk be.⁵³

Az 1900—1914 között munkába vett és vízre bocsátott úszóegységek lajstroma

Hajók	Építés ideje	Névleges víz-kiszorítás/t	Építés összes költsége/korona	Együttes költség/korona
<i>Csatahajók</i> ERZHERZOG KARL	1902/05	10 600	26 718 201	448 754 813
ERZHERZOG FRIEDRICH	1902/07	10 600	26 622 261	
ERZHERZOG FERDINAND MAX	1904/07	10 600	26 394 768	
ERZHERZOG FRANZ FERDINAND	1907/10	14 500	42 219 583	
RADEZTKY	1907/10	14 500	42 200 000	
ZRÍNYI	1907/11	14 500	42 200 000	
VIRIBUS UNITIS	1911/12	20 000	60 600 000	
TEGETTHOFF	1911/13	20 000	60 600 000	
PRINZ EUGEN	1911/14	20 000	60 600 000	
SZENT ISTVÁN	1911/15	20 000	60 600 000	
<i>Páncélos cirkáló</i> SANKT GEORG	1900/05	4 300	18 077 945	18 077 945
<i>Gyorscirkálók</i> ASMRAL SPAUN	1907/10	3 500	10 400 000	41 600 000
SAIDA	1911/13	3 500	10 400 000	
HELGOLAND	1911/13	3 500	10 400 000	
NOVARA	1911/14	3 500	10 400 000	

⁵² *Schöndorfer*: i. m. 38. o.

⁵³ Jelentés az 1913. évről 106—113. o.

Hajók	Építés ideje	Névleges víz- kiszorí- tás/t	Építés összes költsége/korona	Együttes költség/korona
<i>Torpedóromboló</i> HUSZÁR	1904/05	400	1 558 136	18 457 627
ULAN	1905/06	400	1 568 987	
STREITER	1905/06	400	1 568 521	
WILDFANG	1905/06	400	1 528 879	
SCHARFSCHÜTZE	1905/07	400	1 528 840	
USKOKE	1905/07	400	1 529 102	
TURUL	1907/08	400	1 555 594	
PANDŰR	1907/08	400	1 555 594	
CSIKÓS	1907/09	400	1 515 994	
RÉKA	1907/09	400	1 515 994	
VELEBIT	1907/09	400	1 515 993	
DINARA	1907/09	400	1 515 993	
TÁTRA	1911/13	850	3 000 000	
BALATON	1911/13	850	3 000 000	
CSEPEL	1911/13	850	3 000 000	
LIKA	1911/14	850	3 000 000	
ORJEN	1911/14	850	3 000 000	
TRIGLAV	1911/14	850	3 000 000	19 500 000
WARASDINER	1912/14	380	1 500 000	
<i>Torpedónaszádok</i> 50 E	1904/05	200	722 106	44 041 184
51 T—63 T	1905/07	200	9 369 758	
64 F—73 F	1907/09	200	7 049 320	
74 T—81 T	1912/14	250	8 000 000	
82 F—97 F	1913/14	250	15 900 000	
98 M—100 M	1913/15	250	3 000 000	
<i>Tengeralattjárók</i> I—II.	1907/09	230/270	2 430 000	12 960 000
III—IV.	1907/09	240/300	2 830 000	
V—VI.	1908/10	236/273	2 700 000	
VII.	1909/14	240/273	5 000 000	

Hajók	Építés ideje	Névleges víz-kiszorítás/t	Építés összes költsége/korona	Együttes költség/korona
<i>Monitorok</i> INN, ENNS	1913/14	520	5 200 000	5 200 000
<i>Őnjáró naszádok</i> „b”	1905	36		
„c”, „d”	1908/09	39	1 386 375	1 386 375
„e”, „f”, „g”, „h”	1907/10	15		
10 darab szerhajó	1908/09	47	1 000 000	1 000 000
HERKULES mentőh.	1909/10	1 500	1 234 462	
CHAMALEON aknah.	1912/13	1 000	2 560 000	10 694 462
POLA, TEODO szeneshajó	1913/14	12 000	7 000 000	

Összegezve, kerekítve, a haditengerészet 1905-től az 1915. év elejéig 598 millió koronát fordított új hajók építésére. Ebben az 1914 után elkezdett (és befejezett) egységek ára nincs benne. Ehhez a magyar korona országai 217,7 millió koronával járultak hozzá, a kvóta arányában. A hajóállomány növekedését a hajókban szolgáló legénység létszámalakulása is jól példázza. 1905-ben 7669, 1913-ban már több mint a kétszerese, 15 736 főnyi legénységi állományú egyén szolgált hajókon az év végi adatok szerint. Az összlétszám ekkor 19 437 fő volt.

Az európai haditengerészetek hajóállomány-változását, az összehasonlíthatóság érdekében a 233., 234. és 237. oldalon külön táblán mutatjuk be.⁵⁴

A tengeri hadihajók építésébe 1906-tól kapcsolódtak be a magyar hajógyárak, miután a Danubius Hajó- és Gépgyár Rt. megvásárolta a fiumei (bergudi-i) Howaldt és Társa modern gépekkel felszerelt hajógyárát, valamint hajóépítő telepet létesített Portorében. Ekkor rendelt először a Danubiustól tíz torpedónaszádot és hat torpedórombolót a haditengerészet. A torpedórombolók a TURUL osztályt alkották, a torpedónaszádok számjelet kaptak. 1908-ban újabb hat torpedónaszád építésére kapott megbízást a gyár. Ezek voltak a flotta első olyan naszádjai, amelyek kizárólag olajfűtésre voltak berendezve.⁵⁶

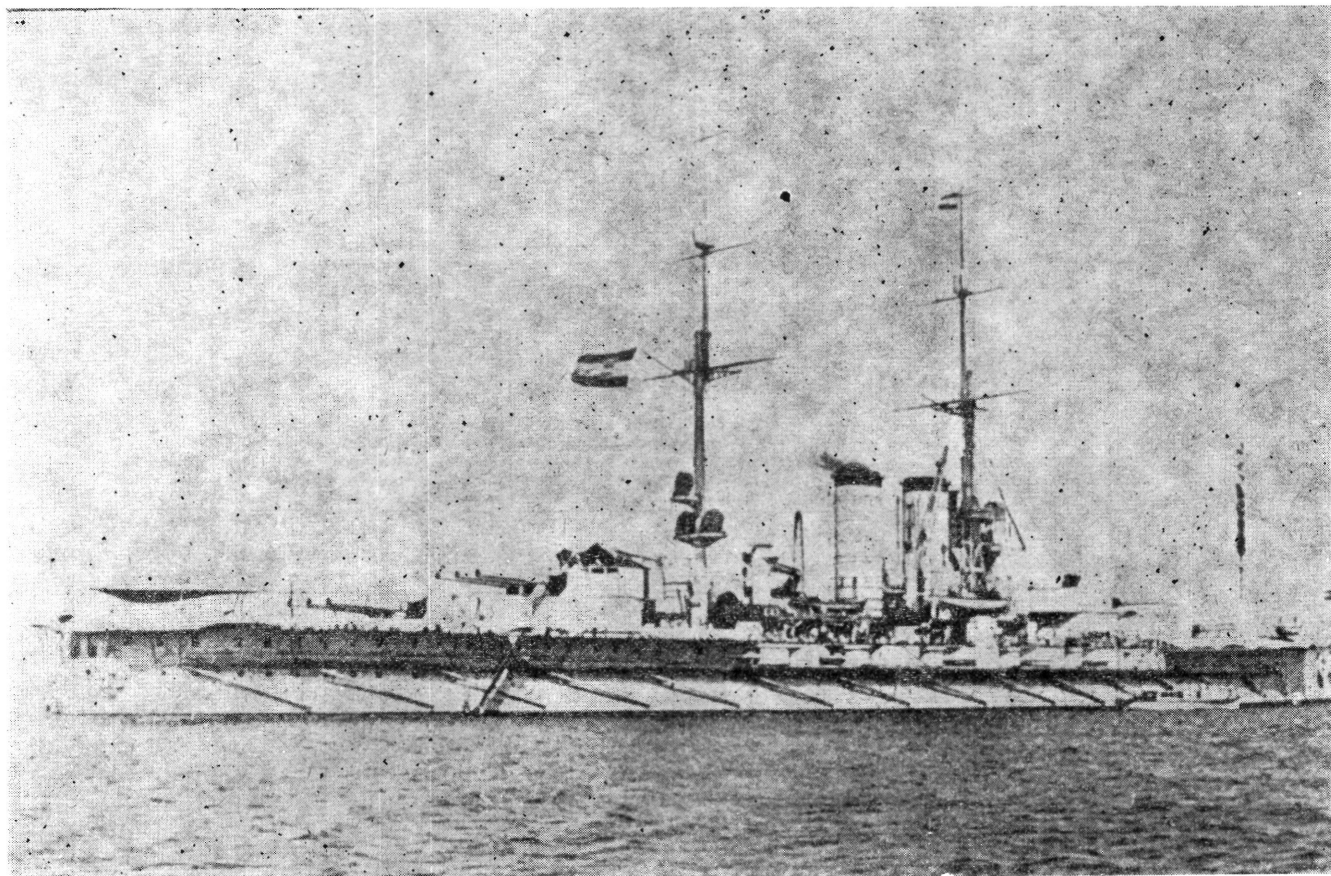
1911-ben, amikor a hajógyár egyesült a Ganz és Társa Gépgyárral s új neve Ganz és Tsa. Danubius Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. lett, újabb hat rombolót rendelt meg náluk a haditengerészet, amelyek a TÁTRA osztályt képezték. Ugyancsak ebben az esztendőben állapodtak meg abban, hogy elkezdik egy 20 000 tonnás csatahajó, valamint két gyorscirkáló építését is.

1914-ben 16 tagból álló torpedónaszád sorozatot kezdett építeni a Ganz—Danubius.

Mindezekhez a hajókhoz a gépi berendezést a Danubius budapesti gyáregysége szállította.

54 Az 1867—1897. évek közötti hajóállományra lásd az 1898. évről szóló jelentés 112—123., az 1898—1900. évek közötti hajóállományra az 1899. évről szóló jelentés 78—89. o. Az 1901. és 1902. évi flottaállomány az 1901. és 1902. évről szóló jelentés 76—87., illetve 72—83. oldalakon található. A többi: jelentés az 1903. évről 74. o., 1905. évről, 82. o., 1906. évről, 88. o., 1907. évről, 98. o., 1908. évről, 102. o., 1909. évről, 100. o., 1910. évről, 108. o., 1911. évről, 112. o., 1912. évről, 116. o., 1913. évről, 188. o. Az 1914. évi flottaállományra vonatkozó adatokat az 1914-re vonatkozó tengerészeti zsebkönyvek adataiból adtuk meg. Almanach für die k.u.k. Kriegsmarine. Pola—Wien, 1914. évfolyama: Weyers Flottentaschenbuch, München, 1914. évi adatok. A hajóállományra lásd még többek között Schmalenbach: i. m. táblázatát a 85. oldalon.

56 Szekeres József: Az újpésti hajóépítés története I—II. Budapest, 1961—63. II. k. 637—639. o.

A flotta legnagyobb csatahajóinak egyike, a TEGETTHOFF. Ezen a típuson építettek először a világon egy toronyba három lövegcsövet.

A nagyobb európai haditengerészetek hajóállománya segédhajók nélkül

Év	Nagy-Britannia			Franciaország			Németország			Oroszország			Olaszország			Ausztria-Magyarország		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1867	35	186	—	34	113	—	2	38	—	24	45	—	14	19	—	7	21	—
1868	37	190	—	39	110	—	2	38	—	24	43	—	18	19	—	7	20	—
1869	38	188	—	39	99	—	4	38	—	24	39	—	19	21	—	8	20	—
1870	39	183	—	40	95	—	5	39	—	24	37	—	19	21	—	8	20	—
1871	41	172	—	39	89	—	5	39	—	24	35	—	19	18	—	9	17	1
1872	50	161	—	39	87	—	5	37	—	25	33	—	20	18	—	9	17	1
1873	50	156	—	41	80	—	5	41	—	26	33	—	21	17	—	9	18	1
1874	52	156	—	41	79	—	6	40	2	26	33	—	18	19	—	11	21	1
1875	54	150	—	41	74	—	7	38	2	27	34	—	14	12	—	9	21	1
1876	57	142	—	44	97	—	10	38	2	30	39	—	15	14	—	8	21	1
1877	52	143	—	48	95	—	11	31	2	30	37	13	15	15	—	9	20	1
1878	50	137	—	55	88	—	14	32	3	30	38	49	15	15	1	10	20	
1879	52	50	1	56	90	16	15	26	3	30	38	49	15	15	1	10	19	
1880	53	56	9	57	91	21	17	30	3	31	47	74	14	14	1	11	18	
1881	52	60	42	58	88	36	20	34	2	31	52	98	15	14	7	11	20	4
1882	52	64	61	57	89	52	23	34	4	28	58	113	14	15	7	11	19	6
1883	55	68	63	57	85	59	24	33	10	28	51	116	15	16	40	11	19	10
1884	56	45	76	51	85	70	24	35	16	28	53	134	15	16	44	10	20	10
1885	57	45	96	52	85	78	24	34	43	28	48	133	16	18	58	10	11	18
1886	61	46	112	46	84	98	26	32	53	26	44	134	17	20	92	10	11	34
1887	57	45	157	47	83	126	26	35	63	26	45	139	18	21	103	9	6	45
1888	60	43	154	46	81	137	26	34	75	26	45	140	16	24	123	9	6	48
1889	54	46	171	46	78	147	25	37	87	25	47	139	15	25	125	11	6	57
1890	53	82	182	47	77	157	25	36	97	25	51	117	14	27	133	11	7	66
1891	53	98	190	47	79	164	26	35	115	26	51	120	14	27	156	10	8	67
1892	56	108	192	48	76	189	27	32	107	29	49	168	15	29	161	10	9	68

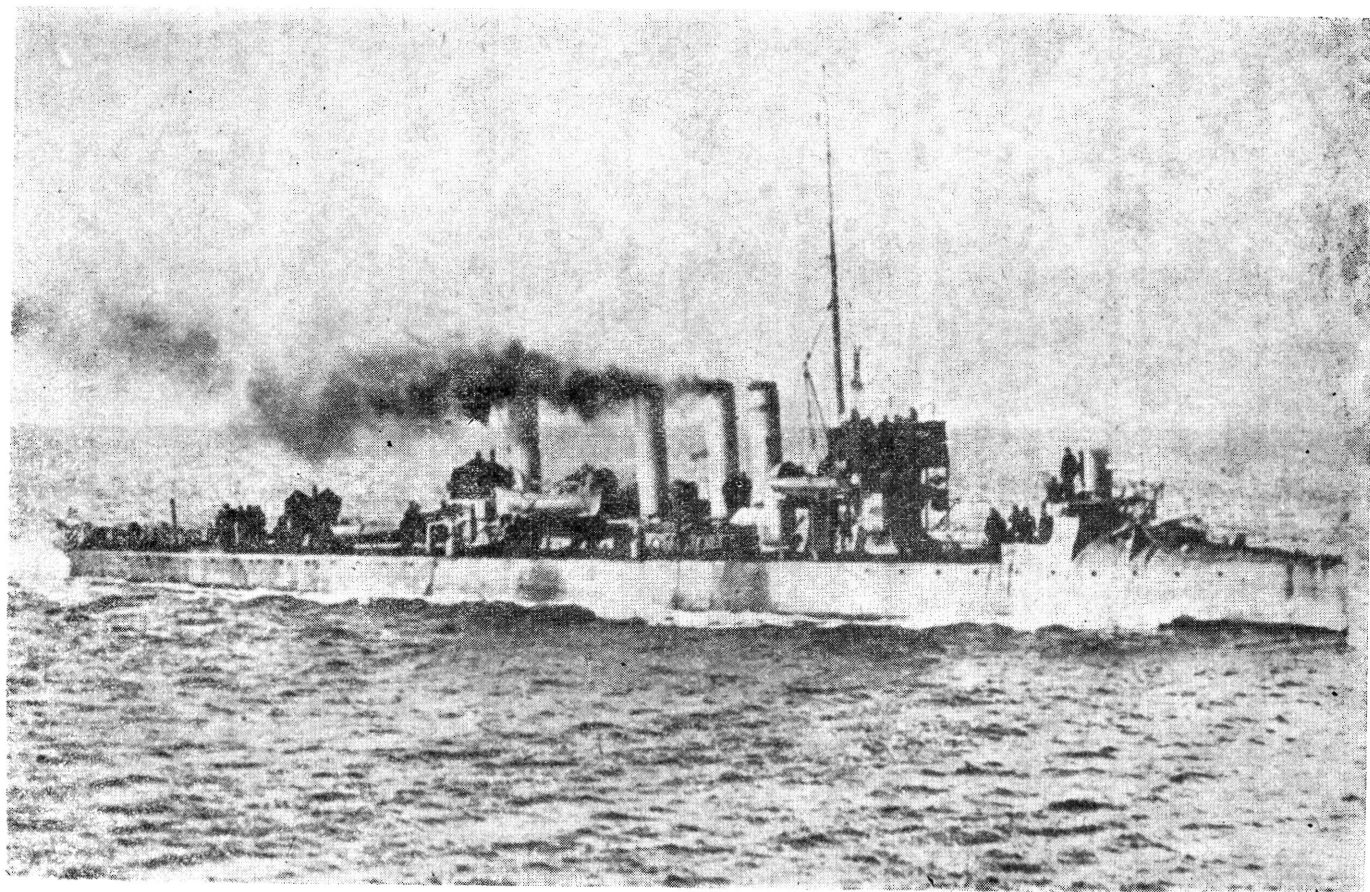
Év	Nagy-Britannia			Franciaország			Németország			Oroszország			Olaszország			Ausztria-Magyarország		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1893	56	111	208	50	74	204	28	33	107	34	45	141	15	31	164	10	9	68
1894	55	124	232	52	70	215	31	33	127	35	45	144	15	12	171	10	9	75
1895	56	124	253	55	72	231	32	34	127	36	44	148	15	14	164	10	10	75
1896	61	130	272	53	73	240	33	35	126	39	44	150	15	15	164	10	10	71
1897	65	134	262	50	61	235	35	35	125	41	45	150	15	16	163	12	10	71
1898	65	140	283	50	57	244	29	30	103	41	45	188	15	16	160	11	10	72
1899	69	163	275	51	61	273	32	35	120	41	45	188	17	16	159	11	11	76
1900	78	168	284	53	64	273	32	34	129	43	46	200	17	19	154	11	13	75
1901	68	157	281	57	64	273	36	40	130	44	46	197	17	19	162	12	14	75
1902	71	163	290	46	55	292	40	40	137	47	47	204	19	19	166	13	14	75
1903	64	170	294	46	57	295	41	50	142	49	48	220	17	20	170	14	14	75
1904	68	155	364	35	57	354	32	48	149	27	19	188	16	18	174	11	11	62
1905	58	105	309	36	54	347	34	45	137	12	13	154	16	17	154	12	8	64
1906	62	105	320	36	54	427	37	51	152	14	16	215	16	20	144	9	8	53
1907	65	109	345	35	50	413	37	51	165	13	14	210	17	23	166	9	10	63
1908	59	110	331	32	48	417	37	54	163	13	14	214	17	16	152	10	10	66
1909	61	113	356	33	49	377	44	59	184	13	14	249	16	20	155	11	11	91
1910	61	117	390	27	39	381	41	57	195	13	14	207	16	19	133	12	11	104
1911	60	121	411	25	39	345	41	59	208	16	14	151	18	21	129	13	11	129
1912	62	173	327	31	50	345	43	75	226	15	58	163	19	37	135	15	24	96
1913	65	190	347	33	50	357	46	78	233	16	59	180	21	37	151	15	36	99
1914	62	—	—	33	—	—	46	—	—	18	66	—	21	46	134	16	39	100

M megjegyzés:

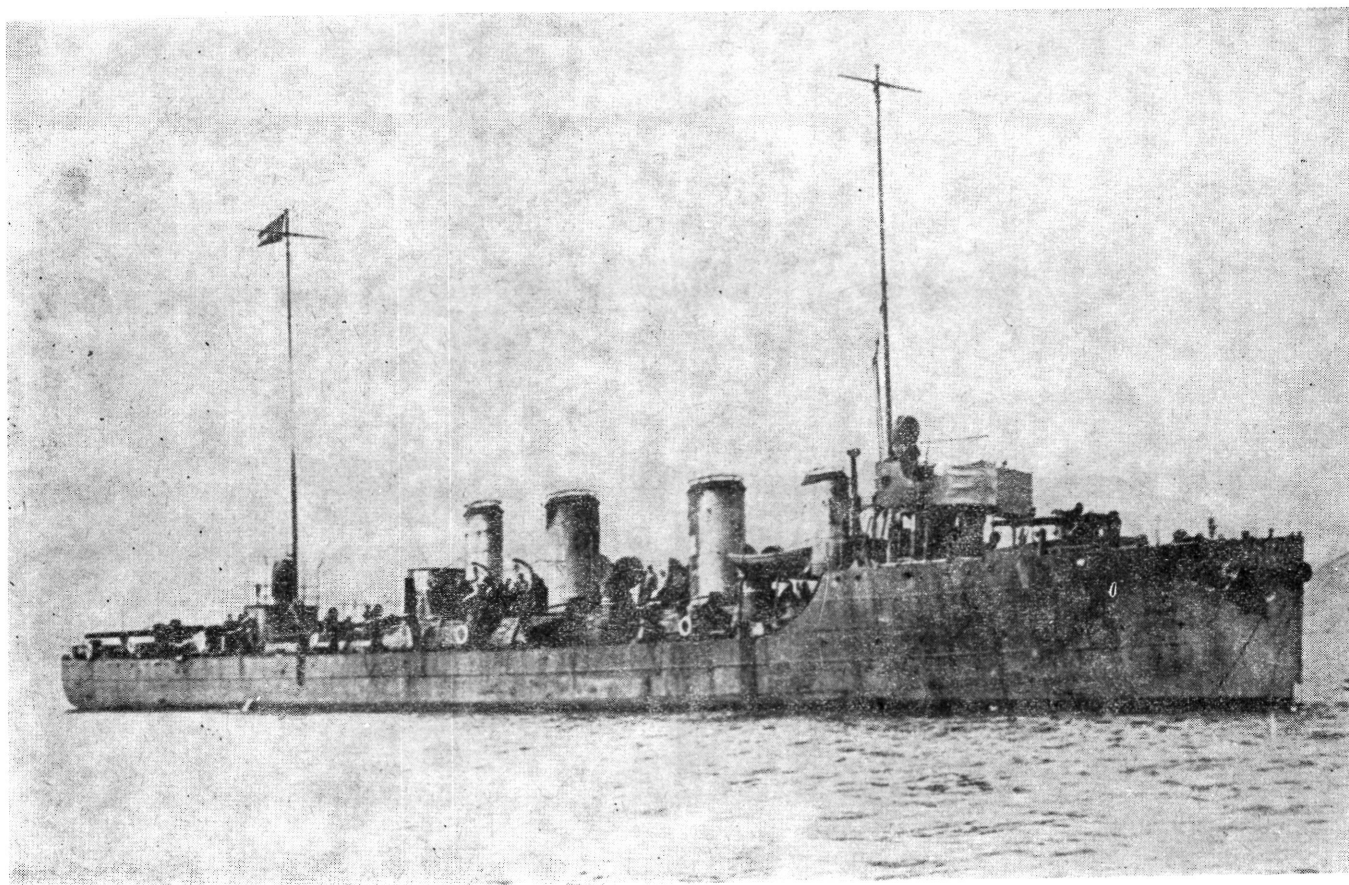
1 = kazamatahajók, páncélhajók, sorhajók, csatahajók stb. Tehát az adott évek legnagyobb, legerősebb hajói.

2 = a cirkálók minden típusa, beleértve a páncélos és csatacirkálót is.

3 = torpedóhajók, naszádok, monitorok, tengeralattjárók stb. A torpedórombolók 1911-ig szerepelnek itt, 1912-től a 800 tonna vízkiszorítás felettiek a 2. oszlopba kerültek.

A CSIKÓS, a fiumei hajógyárban elsőként épített hat HUSZÁR-típusú, TURUL-osztályú torpedóromboló egyike. Ez a hajóosztály képviselte először a romboló-típust a cs. és kir. hajóhadban.

A TÁTRA torpedóromboló. A háborúban ezek a jól sikerült rombolók kísérték rendszerint a cirkálókat.

Év	Nagy-Britannia	Franciaország	Németország	Oroszország	Olaszország	Ausztria-Magyarország
1902	5	14	—	2	2	—
1903	7	35	—	3	2	—
1904	13	44	1	3	2	—
1905	22	48	1	13	2	—
1906	30	48	2	25	6	—
1907	47	43	2	28	6	—
1908	42	47	1	28	9	—
1909	63	56	8	31	7	6
1910	68	63	10	34	7	6
1911	80	72	12	9	14	6
1912	67	77	18	30	14	6
1913	70	94	22	38	20	6
1914	84	93	36	46	20	7

Megjegyzés: E két táblázat nem fejezi ki pontosan a haditengerészeti erőviszonyokat, mert pusztán a flottaegységek darabszámát tünteti fel. Hiányzik a vízkiszorítás, a tűzerő, a sebesség, a páncélvastagság, a hajók életkora stb., amelyek mind tényezői a harcértéknek. Ám célunk nem is az volt, hogy az európai haditengerészetek ütőképségét vizsgáljuk, hanem hozzávetőleges összehasonlítást kívántunk adni, amely mégis lehetővé tesz némi viszonyítást.

A hadihajókon kívül különböző kiszolgáló hajókat, kompokat, darukat és a HERKULES mentőhajót építette a gyár. 1916-ban újabb rombolókat kezdtek építeni, amelyek közül a háború végéig kettőt befejeztek, két másik pedig a vízrebocsátásig jutott el.

Összegezve a gyár 1906—1918 között 32 torpedónaszádot, 16 rombolót, 2 cirkálót és egy csatahajót épített. Ugyanebben az időszakban a Dunára három monitort és 110 őrnaszádot is építettek.

E felszíni hajókon kívül tengeralattjárók is épültek magyar gyárakban. Az első kettőt a fiumei Whitehead-gyár kezdte el 1908-ban, majd 1911-ben épített még egyet.

A Magyar Tengeralattjáró Rt. két újabb tengeralattjárót építtetett a fiumei Whitehead-cégnél 1915—1917 között, míg ugyanebben az időben a Ganz-Danubius négy tengeralattjárót épített. Hét továbbit már nem tudott a gyár befejezni.

Külön kell szólni a 40. számú tengeralattjáró építéséről, amelyet az osztrák Flottaegyesület rendelt az e célra kibocsátott bélyegekből befolyt összegből. Mivel azonban ausztriai hajógyárban nem volt üres hely a gerincfektetéshez, a Flottaegyesület a Dunagőzhajózási Társaság óbudai hajógyárában rendelte meg 1916-ban a naszádot. Ezt darabokban, vasúton szállították Póába és ott az Arzenál állította össze 1917-ben. A magyar gyárak tehát tíz tengeralattjárót építettek.

A tengeralattjárókat azonban nem csupán ez a két gyár építette. Sok olyan alkatrészt is be kellett építeni, amelyeket a fővállalkozók más üzemektől rendelt meg. Ilyen üzemek a már említettekén kívül: a Budapesti Facsavar-,

⁵⁵ Uo., valamint *Gonda Béla*: A tengeralattjáró hajók. Budapest, 1915. 30—90. o.

Vas- és Fémárugyár Rt., a Diósgyőri Vas- és Fémművek, Első Magyar Csavargyár Rt., Budapest, a Ganz Villamossági Rt. Budapest, a Gyertyánligeti Vasművek, Gyertyánliget, a Kábelgyár Rt., Pozsony, a Láng L. Gépgyár Rt., Budapest, a Magyar Acélárugyár Rt., Budapest, Pajor Vilmos, Budapest, a Rimamurány—Salgótarjáni Vasművek Rt., a Schlick—Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt., Budapest, a Magyar Gumigyár Rt., Budapest, a Weiss Manfréd Művek, Csepel—Budapest stb.⁵⁷

Végezetül nézzük, hogyan oszlik meg a magyarországi és nem magyarországi (ausztriai, angliai, németországi) hajógyárakban épített úszóegységek száma. A vizsgálódást 1906-tól kezdtük, mert akkor kapcsolódott be először magyar hajógyár tengeri hadihajók építésébe. Ezért csak azokat a hajókat vettük számba, amelyeknek 1906-tól fektették le a gerincét, és 1918-ig befejezték őket.

Hajótípus	Magyarországon	Nem Magyarországon
	épült	
Csatahajó	1	6
Cirkáló	2	2
Romboló	16	5
Torpedónaszád	32	17
Tengeralattjáró	10	17
Monitor	1	3
Órnaszád	10	4

Térjünk vissza a világháború kitörését megelőző esztendők költségvetéseinek részletesebb vizsgálatára.

Az 1905. évi költségvetés szerint a haditengerészet 51 026 410 koronát kapott, amelyből levonták az 1904. évi hitel törlesztési részösszegét, azaz 22 079 koronát. Maradt 28 947 410 korona. Ehhez jött a flottafejlesztésre megszavazott 121 500 000 korona 1905-ben esedékes részlete: 62 676 000 korona, amelyet az uralkodó 1905. június 10-én hagyott jóvá, mint egyszeri rendkívüli segélyt. Végeredményben a haditengerészet 1905-ben 91 623 410 korona fölött rendelkezett. 1904-ben a 121,5 millióból 13 milliót már előleg címen folyósítottak. (Erre és a következő évek költségvetéseire lásd a 48. számú lábjegyzetet.)

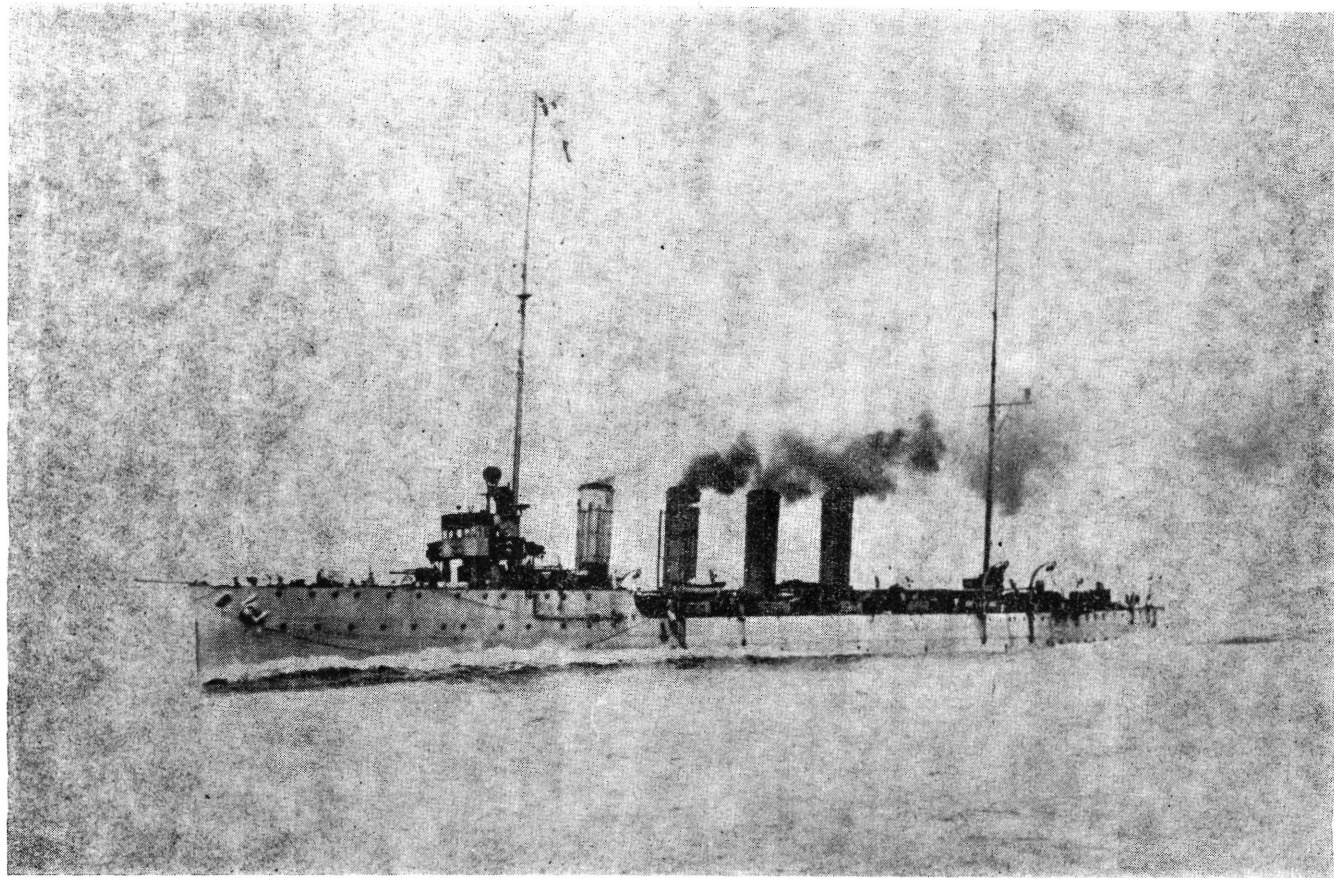
1906-ban — a törlesztés levonása után — 30 897 410 korona maradt, amelyhez 26 300 000 korona jött hozzá, mint a 121,5 millió korona esedékes évi részlete. Ez összesen 57 197 410 koronát tett ki.

Az 1907. évi költségvetés tiszta összege 45 400 000 korona, amelyhez 19 480 000 koronát kapott a haditengerészet, mint a 121,5 milliós hitel évi részét. 1908-ban ebből még 90 830 korona maradt, amelyet hozzátehettek a költségvetésileg megállapított 57 000 000 koronához.

1909-ben már nem volt sem hitelrészlet, sem törlesztés. A költségvetés tiszta összege 63 437 860 koronára emelkedett, tehát a flottaépítési nagy hitelkölcsön előtti 1904. évi rendes 40,3 millióról Montecuccoli altengernagynak sikerült 63,4 millióra feltornáznia.

Ez korántsem volt egyszerű. A magyar delegáció igyekezett akadályokat gördíteni a költségvetés emelése elé. Erre csupán egyetlen példa Szemere Miklós

⁵⁷ Jelentés az 1913. évről 92—102. o., valamint W. Aichelburg: Die Unterseeboote Österreich—Ungarns. 1—2 k. Graz, 1981.

A négy gyorscirkáló egyike. A háborúban méltó ellenfelei voltak a brit, francia és olasz cirkálóknak.

beszédéből, amelyet a delegáció ülésén a haditengerészeti költségvetés tárgyalásán tartott. Nagy pátozzsal a következőket mondotta: „... Azt kérдем illő tisztelettel, mire jó nekünk egy tekintélyes flotta? Gyarmataink nincsenek, ... Tengeren túli kereskedelmünk védelmére nagy flotta nem kell ... Röviden: véderőnk igen dicsőséges része a flotta, de nekünk tisztára parádés alkalom.

A nagy flottafejlesztés nálunk valójában egy költséges balfogás ... A partvédelmet elvégzik ma jól a tengeri aknák, torpedók, a parti útegek ... Nem tengeren kell világhatalmi állást és expanziót keresnünk, de megtartani a nagyhatalmi állást az európai kontinensen ... A már épülőben levő, részben elfogadott hajók építési költségeit megszavazom, de semmi újabb hajók építéséhez nem járulok (hozzá). A költségvetést el nem fogadom.”⁵⁸

Szemere ékesszóló érvelésének bemutatásával csupán az a célunk, hogy szemléltessük, milyen nehézségeket, akadályokat kellett a haditengerészet parancsnokainak leküzdeniük, amikor a szükségesnek ítélt fejlesztéshez az ország hozzájárulását és pénzügyi támogatását is meg kellett szerezniük. A beszéd egyúttal pontosan példázza a magyarságnak a haditengerészettel kapcsolatos gondolkodásmódját, szűk látókörét.

Mint láttuk, a delegációk 1909-re nem is szavaztak meg semmiféle további hitelt, csupán csekély emelést.

Idő kellett ahhoz, hogy a magyar közgondolkodás átalakuljon. Bár nem az a szándékunk, hogy a haditengerészet szükségességéről, vagy felesleges, fényűző voltáról elmélkedjünk, mégis ismertetjük azt a felolvasást, amely a haditengerészet fejlesztésének jelentőségét latolgatta magyar szempontból. A Szemere-beszédhez hasonlóan, ugyancsak idézetek közreadásával.⁵⁹

„... Magyar szempontból évtizedeken keresztül nem mutatkozott olyan gazdasági érdek, melyet a költséges haditengerészetnek megvédeni érdemes lett volna. Természetes tehát, hogy Magyarországon évtizedeken át az a felfogás alakult ki, hogy haditengerészetünknek nincs nagyobb jelentősége, feladata csak az lehet, hogy a két állam tengerpartját megvédje, amihez nem kellenek költséges hadihajók. Kizárólag szárazföldi hatalomnak tekintettük magunkat, nagyobb tengeri érdekelttség nélkül, melynek kizárólag hadseregét kell fejlesztenie, hogy minden érdekét megvédhesse ... 1891 óta kezd érdekeltségünk a tengeren hatalmas lendülettel megváltozni. A jelentéktelen »Adria« tengerhajózási vállalat hajóinak számát egy csapásra több mint megkétszerezte: a kisebb parthajózási vállalatok egyesítéséből keletkezett, most már a világ egyik legnagyobb parthajózási társaságává emelkedett a »Magyar—Horvát« tengeri gőzhajózási társaság. A szabad hajózás állami támogatásával egymás után keletkeztek az »Orient«, a »Magyar—horvát« szabad hajózási, a »Magyar keleti« és az »Atlantica« társaságok, melyek a magyar tengeri kereskedelem fejlesztésén kívül a világforgalomban is tényezőkké váltak és hajóikat egyrészt Amerikáig, másrészt Ausztráliáig járatják. Sűrű parthajózási hálózatunkon kívül vannak fontos hajózási vonalaink úgy a Nyugaton, mint a Keleten, melyek működésének megszűnése mérhetetlen kárt okozna egész közgazdasági életünknek, és áruinknak a világpiacokra való szállítását teljesen lehetetlenné tenné ... Kereskedelmi tengerészetünk ez idő szerint (1912) 120 gőzhajót számlál, mintegy 70 millió korona értékben és tengeri kereskedelmünk évenként 1 400 000 tonnát képvisel 300 000 millió korona értékben ... Ha kereskedelmi tengerészetünket és tengeri forgalmunkat háború esetére nem tudjuk megvédeni, kereskedelmi tengerészetünk ellenséges kézre kerül és a nagy áldozatokkal évtizeden át tartó

⁵⁸ Szemere Miklós: Beszéd. Budapest, 1908.

⁵⁹ Solymágy E. Oszkár: A haditengerészet fejlesztésének jelentősége magyar szempontból. A Tenger, 1912. évf. 480—486. o.

munkával fejlesztett tengeri forgalom megszűnik, úgyhogy ezen nemzetgazdasági munkánkat újból ott kell elkezdenünk, ahol félszázaddal ezelőtt tartottunk...

... Oroszország, Franciaország és Anglia megalakították a hármasszövetséget, sőt utóbbi két állam oly módon szándékozik tengeri haderejét elhelyezni, hogy az egész francia hajóraj a Földközi-tengerbe kerüljön, minek feltétlenül az a célja, hogy a Földközi-tengerben háború esetén a mi haditengerészetünkkel és esetleg az olasz haditengerészettel egyöntetűen vezetett hadihajóraj szállhasson szembe. De minthogy az érdekek Olaszországot korántsem kötik oly erősen a hármasszövetséghez, mint Magyarországot, Ausztriát és Németországot egymáshoz, el kell készülnünk arra is, hogy Olaszország elpártol a hármasszövetségtől és a neki esetleg nagyobb előnyöket nyújtó hármasszövetséghez csatlakozik, minek az volna a következménye, hogy a Földközi-tengerben két hatalom jelentékeny tengeri haderejével állnánk szemben és elkerülhetetlen tengeri háborúban teljesen magunkra volnánk utalva, mert a tengeren német szövetségünkötől semmiféle segílyt sem várhatunk...

... Nem állíthatjuk ennek következtében többé, hogy a haditengerészet fejlesztése csak Ausztria érdekében állna és a nagyhatalmi állás fenntartásához szükséges, hanem el kell ismernünk, hogy a tengeren erős nemzetgazdasági érdekeink megvédéséről van szó, melyek elhanyagolása és esetleges elvesztése bennünket még rosszabb helyzetbe hoz, mint Ausztriát, mert tőkeszegény országunkban új kereskedelmi flotta teremtésére sokkal nehezebb a szükséges tőkét újból előteremteni, mint a tőkeerősebb Ausztriának. Nem nagyhatalmi vágyak, hanem tényleges érdekek, tekintélyes nemzeti vagyunk megvédése teszi tehát szükségessé, hogy a haditengerészetnek oly mérvű fejlesztését előmozdítsuk, sőt követeljük, mely tengeri hajózásunk szabad mozgását biztosítani képes.

Ezt a célt oly flottával érhetjük el, mely egyrészt elég erős arra, hogy az ellenséges flottát sakkban tartsa és esetleg összeütközésnél végzetes kudarc nélkül helyt állhasson, másrészt pedig elegendő számú gyorscirkálóval rendelkezik, hogy az ellenfél kereskedelmi flottájában legalább is oly kárt tehessen, mint az ellenfél a mienkben... Ezen érdekünkkel szemben a tengerpartnak magának a megvédése csak másodrangú szerepet játszik, de erre szükség sem lesz, míg szárazföldön elég erősek vagyunk és flottánk tengeri kereskedelmi érdekeinket kellő nyomatékkal biztosítani képes...

Az előadó, Solymásy E. Oszkár profétikus szavaihoz sincs mit hozzáfűzni. Sapienit sat. A világháború igazolta.

Lassan azért a magyarság körében is hatottak a flotta szükségességéről szóló — bár gyér nyilvánosságot kapó — nézetek. Legalábbis erre következtethetünk a következő esztendő költségvetéseit vizsgálva.

1910-ben — az előző évi 63,5 millió koronáról — 66 757 210 koronára emelkedett a haditengerészetnek megszavazott összeg, amelyhez új hajók építésére még 18 000 000 korona rendkívüli összeget engedélyeztek.⁶⁰

Az 1911. évi rendes összeg 68 257 210 korona, amelyhez ugyancsak új hajók építésére, illetve pótlására 55 000 000 koronát adtak rendkívüli szükséglet címen.⁶¹

A haditengerészet 1912. évi rendes költségvetési összege 71 757 210 korona. Ehhez: a) egyszeri rendkívüli szükséglet címen a hajóhad kialakítása céljából,

60 Jelentés az 1910. évről 75. o.

61 Jelentés az 1911. évről 77. o.

több évre felosztott beszerzésekre, mégpedig a flotta pótl- és új építményeinek beszerzésére, teljes fegyverzettel és felszereléssel együtt, 94 000 000 koronát kapott; b) további 1 000 000 különleges egyszeri hitelt kikötői építkezésre Pola várterületében, továbbá c) egyszeri rendkívüli hitelt két dunai monitor (INN, ENNS), két őrzőtorony (CSUKA, FOGAS), hat síktengert járó torpedónaszád (az F jelűek) további építésére, két tengeralattjáró és egy dokk beszerzésére, valamint a repülési szak fejlesztésére, 13 000 000 korona összegben. Ez összesen 179 000 000 koronát tett ki, amelyhez hozzájött még a rendes költségvetés 71 757 210 koronája.⁶²

A felforrósodott balkáni helyzet, valamint az általános európai háborús hangulat következtében tovább növekedett a rendes költségvetési összeg, amely 1913-ban 74 257 210 korona volt. Ehhez még megszavazták, legfelsőbb jóváhagyással a következő rendkívüli szükségletet fedező összegeket: hajóépítésre 68 400 000 korona, újabb 1 000 000 korona a polai kikötőépítkezésekre. Ez összesen 143 657 210 korona. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1913-ban valószínűleg kiadott, felhasznált összeg ennél több, 175 484 850 korona volt, amely az előirányzatból és a felszerelési hitel egy részéből (31 827 640 K) állt.⁶³

A haditengerészet 1914. évi első félévének költségvetése, az első hat hónapra megszavazott 37 873 580 korona rendes összeg mellett, még különböző címekre adott rendkívüli szükségletet fedező összegekből állt. Új hajók építésére egyszer 47 500 000, továbbá 7 207 500, a polai kikötőre 500 000 koronát bocsátottak rendelkezésére. Az utolsó Balkán-válságból kifolyólag szükségessé vált különleges katonai intézkedések fedezésére 40 443 860 koronát kapott még a haditengerészet. Ez az első félévre összesen 133 524 940 koronát tett ki.⁶⁴

Összegezve: 1905-től 1914 első félévéig a haditengerészet 1116,6 millió koronát kapott, amelyből új hajók építésére 598 millió koronát fordított. Ennek a kvóta szerinti, Magyarországra eső összege 404,6 millió korona volt, amelyből 217,7 millió korona jutott új hajók építésére.

Bár nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni, itt mégis emlékeztetni kívánunk arra, hogy míg 1891—1904 között a haditengerészet összesen 469,2 millió koronával gazdálkodott, amelyből a Magyarországra eső rész 157 millió koronát tett ki, addig 1905-től a háború kitöréséig — tehát rövidebb időszak alatt — 1116,6 millió koronát kapott, amelyből Magyarországra 404,6 millió korona jutott.

Befejezésül, a viszonyítás lehetőségéért, bemutatjuk, hogy 1913-ban a különböző államok milyen összegeket fordítottak hadiflottáik fejlesztésére.⁶⁵

Nagy-Britannia	1112,3 millió K	Ebből hajóépítésre 386,7 millió K
Franciaország	484,7 millió K	Ebből hajóépítésre 213,6 millió K
Németország	553,3 millió K	Ebből hajóépítésre 273,6 millió K
Oroszország	585,1 millió K	Ebből hajóépítésre 284,5 millió K
Olaszország	249,1 millió K	Ebből hajóépítésre 130,0 millió K
Egyesült Államok	708,5 millió K	Ebből hajóépítésre 101,5 millió K
Japán	238,5 millió K	Ebből hajóépítésre 79,0 millió K
Ausztria—Magyarország	175,4 millió K	Ebből hajóépítésre 78,7 millió K

⁶² Jelentés az 1912. évről 81. o.

⁶³ Jelentés az 1913. évről 71. o.

⁶⁴ Uo. 72. o.

⁶⁵ Uo. 179. o.

A tengerészetre legtöbbet áldozó Nagy-Britannia lakosságát terhelte meg legjobban a költségvetés, ahol egy főre 24,18 korona esett, szemben az 1903. évi 18,04 koronával. Az egy főre jutó összeg 1903-tól mindenütt nagyot emelkedett 1913-ra: Franciaországban 7,47 koronáról 12,12 koronára, Németországban 4,37-ről 8,26 koronára, Oroszországban 2,87-ről 3,50 koronára, Olaszországban 3,72-ről 7,12 koronára és Ausztria—Magyarországban 1,08-ről 3,37 koronára. Legjobban Ausztria—Magyarországban nőtt, ahol az egy főre jutó teher megháromszorozódott, Olaszországban megkétszereződött, Németországban pedig csaknem megduplázódott, amíg a többi államban a viszonylagos növekedés kevesebb volt, Nagy-Britanniában például alig egyharmaddal emelkedett.

Ha a haditengerészeti költségvetések alakulását százalékbán fejezzük ki, akkor Ausztria—Magyarország haditengerészeti költségvetésénél tapasztalható a legnagyobb növekedés az 1903. évihez viszonyítva: 264%. Ez a növekedés Olaszországban 151%, Németországban 99%, Franciaországban 66%, Nagy-Britanniában 48%, Oroszországban 36% volt az 1903. évihez képest. Ausztria—Magyarország lemaradása azonban olyan nagy volt a többi állam haditengerészete mögött, hogy azt a világháború kitöréséig már bajos volt behoznia, így 1914-ben Európában haditengerészete a hatodik, világviszonylatban a nyolcadik helyre került. Igaz, hogy az olasz haditengerészet megelőzte, ám ha a korszerű, tehát 1896 után épített csatahajókat nézzük, akkor négy csatahajóval az osztrák—magyar flotta mégis túlszárnyalta első számú potenciális ellenfelét, az olasz királyi flottát.

A magyar népesség aránya a haditengerészetben

E tanulmány egyik célja: megvizsgálni, hogy Magyarországot milyen arányban képviselték állampolgárai a haditengerészetben, a közjogi kereteket milyen tartalommal töltötte ki a magyarság.

Mint arról már szó volt, Magyarországról az 1889. évi új véderőtörvény után kezdtek újoncokat sorozni a flottához. Az 1890—1896 közötti években a Monarchia két államának haditengerészetre eső újoncjutaléka nem haladta meg a 2000 főt. Ebből a magyar korona országaira, tehát a szorosán vett Magyarországra, Fiuméra és Horvát-Szlavónországra évenként mindössze 350—380 fő jutott. A többit legnagyobb részt Dalmácia, Isztria és a birodalom más tengerparti helyeiről verbuválódott önkéntesek adták.

A továbbiakban a magyar állampolgárok, illetőleg a Magyarországon honosak, valamint a magyar anyanyelvűek számának alakulását fogjuk nyomon követni.

Az új véderőtörvény alapján, tehát már a négy éves szolgálati időre behívottak tényleges ideje 1894-ben járt le, ezért először ezt az esztendőt vesszük szemügyre, mert ekkor már altiszteket is kell találnunk a magyar nyelvű léghadsereg között.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az állampolgárság és a honi illetőség csaknem mindig egybeesik. Magyarországon honosak, illetve magyar állampolgárok pedig mindazok, akik a magyar korona országaiban laknak, vagy azok valamelyikének állampolgárai. Ide tartoznak a szorosán vett Magyarországon, Horvátországban és Szlavóniában, továbbá a Fiumében honi illetőséggel bírók. A többiek osztrák állampolgárok. Ide az utóbbiba sorolandók Felső- és Alsó-Ausztria, Csehország, Morvaország, Szilézia, Gácsország (Galícia) Bukovina, Stájerország, Karinthia, Krajna, Salzburg, Tirol, Vorarlberg, Isztria, Görz és a Tengeremellék, valamint Dalmácia lakosai.

A dalmátok osztrák állampolgárságához azonban nyugodtan hozzáfűzhetjük, hogy indokolatlan. Sőt, a dalmátok jogtalanul tartoztak az osztrák császári korona fennhatósága alá.

Az eredetileg — 1105-től — a magyar király alá, Magyarországhoz tartozó Dalmáciát ugyanis az 1797. évi campoformioi béke visszajuttatta Velencétől I. Ferenc magyar királynak, aki azonban, osztrák császárrá is válván, később, 1816-ban, Magyarország régi birtoklási igényeinek mellőzésével, az osztrák örökös tartománnyá nyilvánította.

Anélkül, hogy a dalmát kérdésbe belemerülnénk, csupán megemlítjük, hogy Magyarország mindig fenntartotta jogát erre a területre. Tette ezt a Velencei Köztársasággal, a Török Birodalommal, Franciaországgal és Ausztriával szemben is. Hogy csak néhány erre utaló törvényhelyet említsünk: az 1485. évi nádori cikkek 12. cikke szerint Dalmácia bírása a nádor. A Werbőczy-féle Hármaskönyv III. Rész 1. cikke szerint Dalmácia följebbvitelére a Curiához történik. Ugyancsak a Hármaskönyv III. Rész 2. cím 2., 5. és 6. §-a szerint a magyar törvények és bírósági ítéletek hatályosak Dalmáciában. Ugyanígy rendelkezik az 1606. évi bécsi béke 9. cikke. Az 1723:VII. tc. szerint Dalmácia Horvát- és Szlavónországgal együtt küldi követeit a magyar országgyűlésre; az 1741: LXL. tc. kimondja, hogy a dalmát, mint magyar, minden hivatal viselésére képes.

Magyarország tehát történelmi jogát Dalmáciára nem adta fel. A kérdés a kiegyezéskor is szóba került. Az 1868:XXX. tc. 65. §-a szerint Magyarország követeli a magyar korona jogán Dalmácia visszacsatolását, s annak Horvátországhoz kapcsolását. Ugyanez a törvényhely a 66. §-ban, Horvát- és Szlavónország területét megállapítva, Dalmáciát is oda tartozónak jelenti ki.⁶⁶

Mindezek szerint Dalmácia jogilag a magyar koronához tartozó terület, amelyet ténylegesen idegen állam tart birtokában.

A tanulmányunkhoz kiindulási évnek vett 1894. december 31-én a tényleges legénységi békeállomány 7876 fő volt.⁶⁷ (Vizsgálódásunkat azért kezdjük evvel az évvel, mert a második [1889. évi] véderőtörvény 15. §-ában adott lehetőség eredménye ekkor mutatkozik először.)

Ebből a 7876 főnyi összlétszámból a magyar honos legénység száma: 1382. Közülük 760 fő Magyarországon volt honos, 622 fő pedig Horvát- és Szlavónországban lakott.⁶⁸

A 7876 főnyi összlétszámból 1431 az altisztek száma. Közülük 263-an voltak magyar honosok, 149-en Magyarországon, 114-en pedig Horvát- és Szlavónországban laktak. Tehát az 1382 főnyi magyar honos legénységből viszonylag magas, 263 főt számlál a már altiszti rendfokozatot elérték száma.⁶⁹

A 195 gépaltiszti tanonc közül 35 a magyar és 6 a horvát vagy szlavón.

A legénységi állományba tartozó egyéves önkéntesek száma összesen 64 fő. Közülük 22 a magyar állampolgárok száma, 17-en Magyarországról, öten pedig Horvát- és Szlavónországból kerülve a haditengerészethez.⁷⁰

Százalékban kifejezve: a 7876 főnyi legénységi összlétszám 17,5%-a volt 1894-ben magyar állampolgár.

Nagyjából ez volt az arány a következő néhány esztendőben is.

1894-től 1903-ig a legénység összlétszáma mindössze ezer fővel gyarapodott (7876-ról 8874-re). Ezen belül a magyar korona országainak területéről sorozott legénység aránya valamivel jobban növekedett 1903-ra, amennyiben számuk az

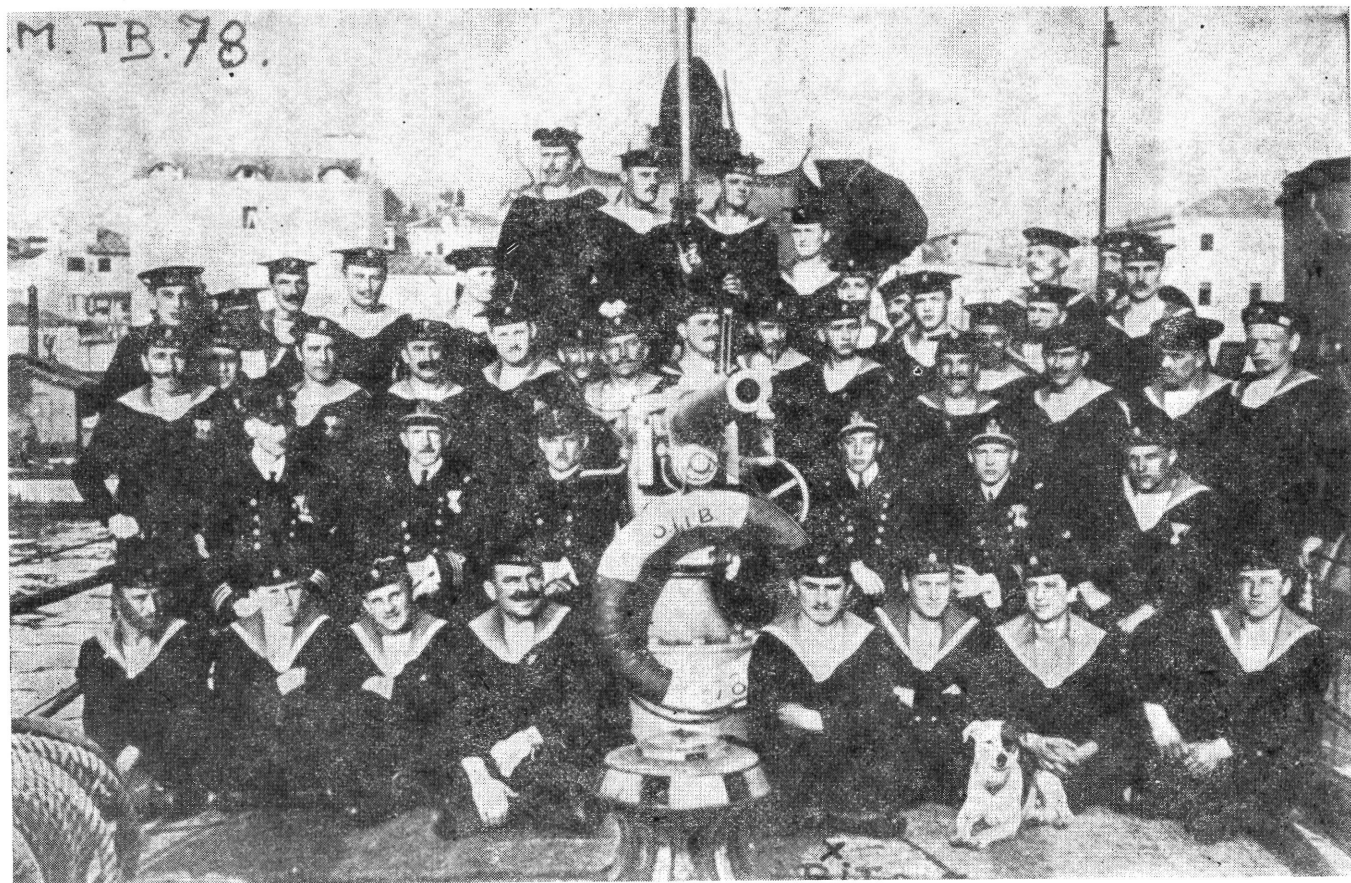
⁶⁶ Magyar Jogi Lexikon, II. k. 842. o.

⁶⁷ Jelentés az 1894. évről 22. o.

⁶⁸ Uo. 122. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

Hajószemélyzet a 78T torpedónaszád fedélzetén.

1894-ben volt 1382-ről 1693 főre emelkedett. Közülük 794-en jöttek Magyarországról, 899-en Horvát- és Szlavónországból, tehát az 1894. évihez képest nagyobb volt az emelkedés ez utóbbi társországból származók körében, ami különösen az altiszteknél feltűnő, mert 1903-ban már 295 főt tesznek ki a Horvát- és Szlavónországból származók, míg a szorosán vett Magyarországon honosak száma csak 91. (1894-ben a magyarországi altisztek száma 149, a horvátországiaké 114, tehát kevesebb volt.)⁷¹

A legénység honilletékességi arányát százalékban kifejezve: 1903-ban a 8874 főnyi legénységi összlétszámból 19⁰/₀ volt magyar honos.

A létszám erőteljes növekedése csak 1905 után indult meg, ami a magyar korona országaiból származók arányának egyre jelentősebb térhódításával járt. 1905-ben 21,7⁰/₀-ra emelkedett a magyar honos legénység aránya. Számokban kifejezve: a 10 340 főnyi legénységi összlétszámból 1236-an laktak Magyarországon és 1013-an Horvát- és Szlavónországban. (Összesen 2249 fő a magyar korona országaiban.) Ez az esztendő azért is érdemel említést, mert ekkor nőtt meg ugrásszerűen a magyarországiak száma, az altiszti kar kivételével mindenütt a horvátországiak elé kerülve. Ez különösen a rendfokozat nélküli legénységnél feltűnő, amennyiben a horvátországiak száma az 1903. évihez képest alig százszal emelkedett (596-ról 690-re), míg a magyarországiaké az 1903. évi 635-ről közel duplájára 1026-ra ugrott.⁷²

Egyébként az 1905-ös esztendő volt az, amelyben a tényleges legénység összlétszáma meghaladta a tízezer főt.

A haditengerészet létszámnövekedése ettől az időtől felgyorsul, amint azt a részletes kimutatást tartalmazó táblázat is mutatja. Az általános létszámnövekedésen belül pedig a magyar korona országaiból származottaké növekedett a legerőteljesebben. Ezen belül is a magyarországiak körében tapasztalható rendkívül nagy növekedés.

Ha a magyar korona országaiban honos legénység számát az osztrák és más tartományokból származókéval vetjük össze, akkor látjuk, hogy pl. 1907-ben a Monarchia mindkét államából 12 271 fő volt a legénységi összlétszám. Közülük a magyar korona országaiból 3146 fő származott. Néhány esztendővel később, pl. 1911-ben, a legénységi állomány év végi összlétszáma 14 591 fő volt, amelyből a magyar korona országaira 4192 fő jutott. 1907-ben tehát az összlegénység 25,6⁰/₀-a, 1911-ben pedig már 28,7⁰/₀-a volt honos a magyar korona valamelyik országában, tehát volt magyar állampolgár. Ugyanezt a két évet tekintve még ennél is szembeötlőbb a magyar korona országain belüli változás. 1907-ben 1715-en laktak Magyarországon és 1431-en Horvát- és Szlavónországban a tényleges szolgálatot teljesítő legénységi állományból.⁷³ 1911-ben a magyarországiak száma 3027-re ugrott, míg a horvát- és szlavónországiaké 1165-re csökkent.⁷⁴

Ugyanez a folyamat játszódik le, ha az altisztek számát nézzük. 1907-ben Magyarországról 116, Horvát- és Szlavónországból 333 altiszt szolgált a flottánál. 1911-ben már 388-ra rúgott a magyarországi és éppen csak valamit nőtt a horvát- és szlavónországi altisztek száma. Ez volt az az esztendő, amikor a magyarországi altisztek száma már meghaladta a horvát-szlavónországiakét. 1912-ben ez az arány még jobban módosult: a magyarországi altisztek száma 1072, a horvát-szlavónországi altiszteké 559.⁷⁵

Itt kell megjegyeznünk, az esetleges félreértések elkerülése végett, hogy az altisztek száma benne foglaltatik a tényleges legénységi létszámban.

Tanulságos a rendfokozat nélküli legénység számának alakulása is. (L. a táb-

71 Jelentés az 1903. évről 85. és 87. o.

72 Jelentés az 1905. évről 93. és 95. o.

73 Jelentés az 1907. évről 113. o.

74 Jelentés az 1911. évről 133. o.

75 Jelentés az 1912. évről 141 o.

lázatot a 248. oldalon!) 1905-ig — ismét csak a magyar korona országaiban honosak létszámalakulását vizsgálva — mindig több volt a horvát-szlavóniaiak száma, mint a magyarországiaké. 1906-ban haladták meg először a Magyarországon honosak a Horvát- és Szlavónországban honosak létszámát, amennyiben az előbbiek száma 965, az utóbbiaké 715 volt.⁷⁶ Ez az arány 1911-re úgy módosult, hogy a magyarországiak száma közel háromszorosa lett a horvátszlavónországiakénak, vagyis 2585 fő magyar mellett 782 volt a horvát-szlavónok száma.⁷⁷ 1912-ben pedig még tovább módosult az arány: Magyarországon 4137-en, Horvát-Szlavónországban 1089-en voltak honosak a tényleges legénység közül.⁷⁸

Ami az egyéves önkénteseket — a leendő tartalékos tiszteket — illeti, közöttük az egész vizsgált időszakban nagyjából azonos maradt az arány. Általában 40—50 között mozgott a magyarországi és 5—6 között a horvát-szlavónországiak száma.

A legénységi létszám alakulását mutató táblázatból (248. o.) tehát jól kiviláglik, hogy a magyar honos legénység száma a századfordulótól csaknem meg-négyszereződött. Az utolsó békeévig: 1401-ről 4808-ra emelkedett. Ha a magyar honosokon belül azt nézzük, hogy milyen mértékben növekedett a magyarországi és a horvát-szlavónországi legénység száma, akkor azt látjuk, hogy a magyarországiak száma ötszörösére, a horvát-szlavónországiaké csak kétszeresére nőtt. Számokban: az 1910. évi 673-ról 3486-ra, illetve 728-ról 1322-re duzzadt. Ugyanekkor az osztrák honosok száma 1900-tól 1913-ig 6129-ről 12 881-re emelkedett.

Ha a magyar állampolgároknál külön vizsgáltuk a Magyarországról, illetőleg a Horvát-Szlavónországból származó legénység számát, akkor vessünk egy pillantást ugyanebből a szemszögből az osztrák állampolgárságúakra is. Tehát nézzük meg, közülük hányan voltak német nyelvet beszélő osztrákok. Mindezt pusztán csak azért, hogy lássuk, mennyire jogos kizárólag osztrák flottáról beszélni.

Év	Német lakta tartomány	Cseh- és Morva ország	Bosznia-Hercego.	Szilézia	Gács-ország	Bukovina	Isztria, Görz és Tenger-mellék	Dalmácia	Magyar-ország
1894	614	882	—	84	177	18	2400	2319	1382
1896	598	960	—	74	199	21	2570	2187	1422
1898	615	948	—	68	183	35	2695	2079	1325
1900	601	856	—	78	116	16	2630	1832	1401
1903	1018	1385	—	152	147	14	2548	1917	1693
1905	1197	1740	—	119	106	10	2654	2292	2249
1907	1656	1878	—	132	138	22	2659	2582	3146
1909	1642	2410	—	145	144	21	2851	2741	3817
1910	1859	2518	5	172	175	32	2657	2735	4169
1911	2113	2538	9	209	186	27	2602	2715	4192
1912	3569	3868	19	355	320	73	4588	5009	6886
1913	2765	2670	117	308	253	33	3106	3629	4808

76 Jelentés az 1906. évről 103. o.

77 Jelentés az 1911. évről 133. o.

78 Jelentés az 1912. évről 141. o.

79 Jelentés az 1894. évről 122. o.

80 Jelentés az 1894. évről 122. o., 1896. évről 156. o., és a 79. számú lábjegyzet.

*A haditengerészet légénységi létszámának alakulása**

Év	MAGYAR ÁLLAMPOLGÁR											Osztrák állampolg.	Magyar állam-polg. arány. %-ban	Legénység összesen
	Magyarországon honos					Horvátországban és Szlavóniában honos					Ösz-szesen			
	al-tiszt	egy-éves ön-kéntes	rang nél-küli leg.	gép-al-tiszti isko-la	Össz:	al-tiszt	egy-éves ön-kéntes	rang nél-küli leg.	gép-al-tiszti isko-la	Össz:				
1894	140	17	559	35	760	114	5	497	6	622	1382	6 494	17,5	7 876
1895	169	23	493	47	732	142	8	511	10	671	1403	6 530	17,6	7 933
1896	192	29	432	33	686	156	5	573	2	736	1422	6 609	17,7	8 031
1897	185	38	419	33	675	139	6	531	6	695	1370	6 663	17	8 025
1898	179	42	405	20	646	157	3	517	2	679	1325	6 623	16,6	7 948
1899	137	40	419	24	620	178	8	538	3	727	1347	6 426	17,3	7 773
1900	120	45	479	29	673	178	5	545	—	728	1401	6 129	18,4	7 580
1901	132	41	427	12	612	165	9	617	2	793	1405	6 509	17,7	7 914
1902	118	45	650	16	819	184	7	636	8	835	1654	6 859	19,4	8 513
1903	91	43	635	25	794	295	4	596	4	899	1693	7 181	19	8 874
1904	nincs adat													
1905	134	40	1026	36	1236	319	3	690	1	1013	2249	8 091	21,7	10 341
1906	146	42	965	26	1179	314	2	715	2	1033	2212	8 545	20,5	10 757
1907	116	46	1474	79	1715	333	5	1089	4	1431	3146	9 071	25,6	12 271
1908	231	53	2371	—	2655	411	8	1221	—	1640	4295	10 012	30	14 307
1909	241	46	2351	—	2638	282	7	890	—	1179	3817	9 959	27,7	13 776
1910	306	37	2501	—	2844	396	10	919	—	1325	4169	10 055	29,1	14 324
1911	388	54	2585	—	3027	377	6	782	—	1165	4192	10 399	28,7	14 591
1912	1072	21	4137	—	5230	559	8	1089	—	1656	6886	17 800	27,8	24 685
1913	335	19	3132	—	3486	373	5	944	—	1322	4808	12 881	24,7	17 689

* Lásd a 67—78. számú lábjegyzeteket, valamint az 1895. évi jelentés 120. o., 1896. évi jelentés 156. o., 1897. évi jelentés 183. o., 1898. évi jelentés 115. o., 1899. évi jelentés 107. o., 1900. évi jelentés 104. o., 1901. évi jelentés 101. o., 1902. évi jelentés 103. o., 1908. évi jelentés 117. o., 1909. évi jelentés 124. o., 1910. évi jelentés 128. o., 1913. évi jelentés 120. o.

Vegyük itt is kiindulásnak az 1894. esztendőt, amikor a legénység összlétszáma az év végén 7876 fő volt. Közülük a magyar állampolgárságúak száma 1382 fő volt. A többi, vagyis 6494 fő osztrák állampolgár. Így tekintve az arány nagyon kedvezőtlen a magyarokra nézve, ám most nézzük, honnan verbuválódott ez a nagyszámú osztrák állampolgár. Mindenekelőtt a német lakta tartományokból (Felső- és Alsó-Ausztria, Stájerország, Karinthia, Krajna, Salzburg, Tirol és Vorarlberg) 614 fő. Cseh- és Morvaországból 882 fő, Sziléziából 84, Gácsországból 177 és Bukovinából 18 fő. A tömeget azonban Isztria, Görz, a Tenger-mellék — 2400 fő —, valamint Dalmácia adta: 2319 fő⁷⁹ Ha e létszám alakulását két-háromévenként vizsgáljuk, akkor az alábbi eredményre jutunk.⁸⁰ Ha tehát a létszámban kiugró 1912-es esztendőt figyelmen kívül hagyjuk, akkor látjuk, hogy általában folyamatosan emelkedik a legénység létszáma mindegyik tartományból. Csak a növekedés mértékében van nagy különbség. A legnagyobb az emelkedés a magyarországiak körében — több mint háromszoros —, a cseh- és morvaországiaknál — éppen háromszoros, a német lakta tartományokból származóknál — közel háromszoros. Az eredetileg legnagyobb létszámú isztriaiak száma csaknem stagnál, a dalmáciaiaké pedig még a kétszeresére sem emelkedett. Ha az abszolút számot nézzük, akkor látjuk, hogy a létszámnövekedés mértékében mutatkozó eltérés következtében az utolsó békeévre a haditengerészet tényleges állományában magyar állampolgár volt a legtöbb (4808 fő), a szorosan vett magyarországi pedig közvetlenül az első helyen álló dalmátországiak után következik (dalmátországi 3629, magyarországi 3486 fő). Ezután jönnek az isztriaiak, (3106 fő), németlakta tartománybeliek majd a cseh- és morvaországiak (2765, illetve 2670 fő).

Összegezve: míg a magyar honos legénység száma az 1901. évi 1405-ről az utolsó békeévre csaknem négyszeresére, 4808 főre duzzadt, addig az osztrák honosok száma csupán megkétszereződött: 6509-ről 12 881-re emelkedett.

Némileg ettől eltérő képet kapunk, ha a tengerészlegénység anyanyelvét vesszük szemügyre.

Sajnos, csupán az évenként besorozott újoncok anyanyelvéről vannak pontos adataink, mert a teljes állomány anyanyelvéről nem állnak rendelkezésünkre kimutatások. A magyar anyanyelvű újoncok száma és a többiekhez viszonyított aránya azonban itt is nagy emelkedést mutat. Mi több, kizárólag a magyar anyanyelvűek száma és aránya növekedett jelentős mértékben: 1897-hez képest 1913-ra megtízszereződött, vagyis 105-ről 1111-re, azaz 6⁰/₀-ról 20,4⁰/₀-ra ugrott. Ugyanekkor a német anyanyelvűeké megkétszereződött, a cseh anyanyelvűeké meghatszorozódott. Százalékban kifejezve, a német anyanyelvűek aránya 1897-ben 12⁰/₀, 1913-ban 16,9⁰/₀ volt, a cseh anyanyelvűek 1897. évi 5⁰/₀-os aránya 1913-ban 10,6⁰/₀-ot tett ki. Ugyanekkor még a szlovén anyanyelvűek száma és aránya nőtt az 1897. évi 1⁰/₀-ról 1913-ra 2,8⁰/₀-ra (16 főről 165 főre), minden más anyanyelvű újonc aránya csökkent, abszolút számuk pedig alig emelkedett.

Összegezve: az anyanyelvi megoszlást tekintve 1913-ban a legtöbb újonc horvátul beszélt, összesen 1731-en, ami az összes újonc 31,3⁰/₀-a, utánuk következtek a magyar anyanyelvűek, összesen 1111-en, ami az újonclétszám 20,4⁰/₀-a. Az utánuk harmadiknak következő német anyanyelvűek száma 941 fő, az összes újonc 16,9⁰/₀-a, az olaszok 805 fővel, ami 14,4⁰/₀, majd a cseh anyanyelvűek 589 fővel, 10,6⁰/₀-át téve ki az újoncoknak.

Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a szorosabban vett Magyarországon sorozottak között is szép számmal voltak nem magyar anyanyelvűek (németek, szlovákok, románok, rutének és még horvátok is), akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Magyarország és népessége tekintélyes részt vállalt a flotta fenntartásában.

Az újoncok anyanyelvi megoszlása⁸¹

Év	magyar		horvát		német		cseh		olasz		lengyel		szlovén	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1897	105	6	820	43	231	12	96	5	565	30	33	2	16	1
1898	134	6,6	818	40,6	205	10,1	92	4,5	674	33,4	47	2,3	36	1,7
1899	141	7,2	733	37,2	198	10	89	4,6	707	35,9	46	2,3	52	2,6
1900	120	6	727	36,4	210	10,5	108	5,3	681	34,1	38	1,8	113	5,6
1901	202	6,9	809	33,9	366	13,9	175	6,4	777	32,7	35	1,2	104	4,4
1902	219	8,1	947	35	447	16,5	201	7,4	702	26	26	0,9	144	5,3
1903	97	4,6	815	38,1	384	18	172	7,9	595	28,1	19	0,9	63	3
1905	150	5,5	945	35	459	20	196	7,2	756	28	41	1,5	68	2,5
1906	183	8	877	38	450	20	183	8	466	21	31	1,5	76	3,5
1907	483	13	1152	31	819	22	265	7,1	752	20,2	68	1,8	81	2,1
1908	662	16,9	1204	30,7	849	21,8	342	0,8	657	16,8	22	0,6	146	3,7
1909	621	16,6	1320	35	769	20,5	323	8,6	587	15,7	26	0,7	84	2,2
1910	662	17,4	1219	32	900	23,7	253	6,6	581	15,2	44	1,1	116	3,1
1911	650	17,6	1282	34,7	735	19,9	266	7,2	534	14,4	61	1,7	136	3,7
1912	1133	20,8	1881	34,6	677	12,5	506	9,3	801	14,7	152	2,8	153	2,8
1913	1111	20,4	1731	31,3	941	16,9	589	10,6	805	14,4	108	1,8	165	2,8

⁸¹ Az újoncok anyanyelvi megoszlása a különböző évekről szóló jelentések következő oldalain található: 1897, 182. o., 1898, 114. o., 1899, 106. o., 1900, 104. o., 1901, 100. o., 1902, 102. o., 1903, 86. o., 1905, 94. o., 1906, 102. o., 1907, 112. o., 1908, 116. o., 1909, 124. o., 1910 130. o., 1911, 132. o., 1912, 140. o., 1913, 121. o.

Megjegyzés: az egyes anyanyelvek alatti első oszlop a besorozott újoncok számát, a második oszlop az együttes újonclét-számhoz viszonyított százalékos arányt mutatja. A kimutatásból hiányzik a rutén, szlovák és román anyanyelvűek száma és százalékos aránya, mert az csupán elhanyagolható töredék, általában az 1%-ot sem éri el.

Az évi újonclétszám határozta meg a haditengerészet fejlődését vagy mozdulatlanságát. Ezért folyt az örökös küzdelem az újonckontingens felemeléséért, bár a századfordulóig csekély eredménnyel, amint azt az alábbi kimutatás tükrözi:

A haditengerészethez besorozott újoncok számának alakulása évenként⁸²

Év	Újonclétszám	Év	Újonclétszám	Év	Újonclétszám
1897	1884	1902	2700	1908	3912
1898	2012	1903	3146	1909	2750
1899	1966	1905	2700	1910	3810
1900	1999	1906	2278	1911	3693
1901	2473	1907	3715	1912	5438
				1913	5553

Az újonclétszám erőteljes növelése arra mutat, hogy a Monarchia vezető körei felismerték, ha a dualista állam meg akarja őrizni nagyhatalmi állását, a hadsereg mellett tengeri erejét is fejlesztenie kell, különben nem lesz versenyképes a Balkánon és a Földközi-tenger térségében. De itt nem az a célunk, hogy a politikai törekvésekről beszéljünk, csupán arra akartunk rávilágítani, hogy volt-e, és milyen intenzív volt a kapcsolat Magyarország és a tengeri haderő között, abban mekkora része volt hazánknak. Igazolva látjuk, hogy ez a kapcsolat a közjogi kereteken túl a századfordulótól a flottánál szolgáló magyar és horvát—szlovén legénységen keresztül abszolút és relatív értelemben egyaránt emelkedő irányt mutat és ebben a magyar honos legénység részvétele szemléletesen kimutatható.

Ezután azt nézzük, mekkora része volt a magyar honos népességnek a haditengerészet tisztikarában.

A tengerésztisztek legnagyobb része a fiumei cs. és kir. Tengerészeti Akadémia sikeres elvégzése után került a hajóhadhoz. Ezért először vessünk egy pillantást az akadémián tanuló növendékek honi illetőségére.

Az 1897/98. iskolai év kezdetén az akadémiának 115 növendéke volt. Közülük 84 osztrák és 25 a magyar állampolgárok száma. A magyar állampolgárok közül 4 fő Horvát- és Szlavónországban lakott. Az akadémián tanult még ekkor egy külföldi és öt olyan növendék, akiknek honi illetősége nincs kimutatva.

Az 1913/14-es tanév kezdetén az akadémiának már 201 növendéke volt. Ebből 138 osztrák, 59 a magyar állampolgár, közülük 21-en Horvát- és Szlavónországban laktak. A növendékek között volt még egy bosnyák és két külföldi (román) állampolgár.

A magyar honosok létszámának növekedése itt is kimutatható, számuk több mint kétszeresre emelkedett, ami 136%-os emelkedést jelent, míg az osztrák honosoknál az emelkedés 64%-kal kevesebb, mint a kétszerese (84-ről 138-ra).

Ha az akadémián tanuló és ott végzett tengerésztisztek aránya Magyarország javára emelkedett is, jobban, mint bármelyik nemzet esetében, a helyzetet korántsem lehet derűlátóan megítélni. Nem volt megnyugtató annak a kíváncsornak a szempontjából, hogy Magyarország legalább akkora részt vegyen

a hadiflotta vezetésében, olyan befolyást gyakoroljon a magyar érdekek érvényesítésére magas beosztású tisztjein keresztül, mint amilyent az ország közjogi állása megkövetelt. S nem is csupán közjogi státusa, hanem politikai és gazdasági érdeke is.

A kiegyezés utáni néhány évtized rövid volt ahhoz, hogy ezt az ország és képviselői, törvényhozó testülete idejében fölismerje. A magyar honos tengerésztisztek száma a második védőerőtörvénytől a századfordulóig alig növekedett, még 1910-ben is csak 258-an voltak, közülük a „tengerésztisztek” száma 185 volt. A haditengerészetnél ugyanis a hajón szolgáló, vagy arra képesített tisztek alkották a „tengerésztiszt” kategóriát, ezek viselték csak a zubbony karjára varrt rendfokozati jelölésnél a kerek ún. „Elliot-hurkot”, a többiek közé a műszakiak, hadbírák, gazdászok stb. tartoztak.

*A haditengerészet tisztikarának létszámalakulása⁸³
az adott év december 31-én*

Év	Magyar állampolgár						Osztrák államp. összesen		Külf. állampolg. tengerésztiszt	Összesen
	Magyarországban honos		Horvát- és Szlavónországban honos		Összesen					
	tengerész-tiszt	törzs	tengerész-tiszt	törzs	tengerész-tiszt	törzs	tengerész-tiszt	törzs		
1894	82	35	45	21	127	56	528	438	2	1151
1895	85	32	41	19	126	51	539	459	2	1175
1896	90	31	42	20	132	51	556	467	1	1206
1897	94	31	41	17	135	48	562	477	1	1222
1898	97	28	45	17	142	45	565	499	1	1251
1899	103	28	44	16	147	44	565	508	1	1264
1900	106	27	44	16	150	43	574	507	1	1274
1901	115	29	43	14	158	43	578	518	1	1298
1902	120	32	38	15	158	47	595	529	1	1329
1903	117	32	39	14	156	46	600	522	—	1324
1904	nincs adat									
1905	109	37	42	13	151	50	602	524	—	1327
1906	106	37	46	13	152	50	588	531	—	1321
1907	109	38	51	16	160	54	571	529	—	1314
1908	116	44	52	18	168	62	562	556	—	1348
1909	117	51	59	16	176	67	578	589	—	1410
1910	124	56	61	17	185	73	591	624	—	1473
1211	132	55	61	17	193	72	602	646	—	1513
1912	145	49	68	20	213	69	635	668	—	1585
1913	159	55	73	27	232	82	704	730	—	1748

Megjegyzés: a törzsbe tartoznak a tengerészeti lelkészek, hadbírák, orvosok, hajó-építési mérnökök, gépszerkesztő mérnökök, tüzérségi mérnökök, elektromérnökök, szárazföldi és vízépítő mérnökök, tengerészeti vegyészek, gépüzemvezetők, tengerészeti biztosok, vízrajzi és tanári szakban működő hivatalnokok, művezetők, szerkesztési rajzolók és a tengerészeti irodahivatalnokok.

⁸³ Jelentés az 1894. évről 116. o., 1895. 114. o., 1896. 150. o., 1897. 166. o., 1898. 112. o., 1899. 104. o., 1900. 102. o., 1901. 98. o., 1902. 100. o., 1903. 84. o., 1905. 92. o., 1906. 100. o., 1907. 110. o., 1908. 114. o., 1909. 122. o., 1910. 128. o., 1911. 130. o., 1912. 138. o., 1913. 118. o.

A tengerésztisztek és az ún. törzshöz tartozó magyar honosok száma még 1911-ben is csak 193, illetve 73 volt. A tengerésztisztek és a törzshöz tartozó magyar állampolgárok száma 1894-től 1913-ig 183-ról 314-re nőtt, ami annyit jelent, hogy két évtized alatt még csak meg sem kétszereződött. Arányuk az 1894. évi 16⁰/₀-ról 1913-ra 18⁰/₀-ra emelkedett, tehát 183-ról 314-re változott.

Ezen belül a magyar honos tengerésztisztek aránya nőtt jobban, számuk megkétszereződött, amennyiben az 1894. évi 127-ről 1913-ra 232-re gyarapodott. A viszonyítás miatt: 1894-ben a haditengerészet tiszti állományában összesen 1151, 1913-ban pedig 1748 fő szolgált. Ennek a létszámnak a 16⁰/₀-a, illetve 18⁰/₀-a volt magyar állampolgár.

A haditengerészetnél szolgálatot teljesítő tiszti rendfokozatúak számának alakulását a megelőző oldalon levő táblázatban foglaltuk össze.

Végezetül bemutatjuk, hogy a törzsbe tartozók hogyan oszlottak meg állampolgárság, illetőleg honosság szerint, az utolsó békeévben. Azért vesszük az 1913. esztendőt, mert a különböző szakterületeken belül a megoszlás azonos, legfeljebb valami csekély számszerű gyarapodás történt. Egyetlen szakterület-ről hiányoznak a magyar állampolgárok, ez a tengerészeti vegyészek csoportja.

A törzsbe tartozók honossága⁸⁴

Törzs	Össz- létszám 1913. december 31-én	Magyar állampolgár		Osztrák állam- polgár
		Magyar- országból	Horvát- és Szlavón- országból	
Tengerésztisztek	936	159	73	704
Tengerészeti lelkészek	12	2	—	10
Tengerészeti hadbírák	20	6	3	11
Tengerészeti orvosok	88	13	4	71
Hajóépítő mérnökök	41	3	—	38
Gépszerkesztő mérnökök	40	5	1	34
Tüzérségi mérnökök	29	4	—	25
Elektromérnökök	18	1	—	17
Szárazföldi és vízipítő m.	13	1	—	12
Tengerészeti vegyészek	4	—	—	4
Gépüzemvezetők	158	5	7	146
Tengerészeti biztosok	204	8	3	193
Tanárok, vízrajzi hivatalnokok	61	—	2	59
Művezetők, szerkesztő rajzoló	60	4	4	52
Teng. irodai tisztviselők	64	3	3	58
Összesen:	1748	214	100	1134

Hogy miért szolgált ilyen kevés magyar a haditengerészet tiszti beosztásaiban, amikor 1912-ben már tíz magyar polgári tengerhajózási vállalat 116 gőzhajója járta a tengereket és az óceánokat, azt már a korabeliek is vizsgálták, elemezték. Hiszen a hadiflotta egyik alapvető rendeltetése a kereskedelmi hajózás védelme volt. Az ennek okát boncolgatók közül most csak Gonda Bélát idézzük,

aki szomorúan tárja olvasói elé a magyarok haditengerészet iránti részvétlenségét, érdeklődésének hiányát.⁸⁵

Míg ugyanis Ausztriában az 1904-ben 39 taggal megalakult flottaegyesületnek 1912-ben 27 000, 1914-ben már 42 000 tagja volt, addig „nálunk mindössze négy éve foglalkozik ezzel a Magyar Adria Egyesület”. Majd így folytatja: „...Hogy kevés a magyar tengerésztiszt, ez igazán a magyar társadalom s a magyar nevelés és a magyar szellem → gondolkodásmód — hibája, mert nem érdeklődik eléggé a haditengerészeti pálya iránt, nem fogta fel és nem honorálja annak kiváló nemzeti jelentőségét... A nevelés hibája azért, mert középiskoláink nem terelik erre a pályára az ifjúság és a szülők figyelmét, és ami a fő, csekély képesítést nyújtanak a fiúknak különösen a matematikából és a földrajzból — a német nyelvről nem is beszélve...” Pedig „...a magyarok haditengerészeti iskoláztatásáról az ingyenes és féldíjas alapítványi helyek útján is kellően gondoskodva van; az összesen 150 alapítványi hely közül ugyanis 40 a magyar és 17 a horvát, s tényleg az 1911/12. tanévben a 183 növendék közt 45 magyar és 19 horvát volt...” A törzshöz tartozó állomány különböző szakmaiban található magyarok hiányáról Gonda Béla ír: „A haditengerészet szívesen fogadja a magyar orvosokat, sőt évekkel ezelőtt a haditengerészeti parancsnokság felkérte a közoktatásügyi miniszterünket, hogy az orvosi fakultás figyelmét hívja fel a haditengerészeti állásokra, de ennek semmi foganatja sem volt, sőt, választ sem kaptak rá. Persze, ha így kezeljük a magyarság térfoglalását haditengerészetünkben, akkor sohasem fogunk semmire sem menni... De még ennél is gyengébben vagyunk képviselve a mérnöki szakmában, ahol 137 mérnök közt csak 17 a magyar (és 1 a horvát)...” (Az 1911. évről van szó.)⁸⁶

Ez a rohamosan fejlődő haditengerészet, illetve hajóhad azonban már a világháború flottája. Hogy teljesítette-e feladatát és milyen mértékben, az külön tanulmány tárgya és ugyanúgy hozzátartozik Magyarország hadtörténelméhez, mint bármelyik szárazföldi közös vagy honvédelakulat históriája.

Карой Чонкареци

ИМПЕРАТОРСКИЙ И КОРОЛЕВСКИЙ ВОЕННО-МОРСКОЙ ФЛОТ
И ВЕНГЕРСКОЕ КОРОЛЕВСТВО
(1867—1914)

Резюме

Автор статьи исследует вопрос, в какой мере Венгерское королевство и его население участвовали в строительстве и содержании императорского и королевского военно-морского флота, начиная с периода австро-венгерского «компромисса 1867 года» до начала первой мировой войны. Во вступительной части автор кратко характеризует государственно-правовые основы сопряженности общих военных учреждений: армии и военно-морского флота с Венгрией.

Несмотря на то, что содержание армии и военно-морского флота обременяло Венгрию в равной мере, Венгрия в течение двух десятилетий содействовала содержанию ВМФ своими финансовыми средствами только в размерах, пропорциональных приходящейся на нее квоте. На зачисление новобранцев в ВМФ венгерское законодательство дало санкцию лишь после создания и утверждения VI артиллерии 1889 года, т.н. второго закона о вооруженных силах. Автор затем переходит к обзору в общих чертах разных аспектов службы в ВМФ (сроки службы и формирование личного состава), отображая эти данные в прилагаемой таблице. Одновременно проводится сопоставление между личными составами ВМФ Венгрии и более крупных военно-морских флотов Европы.

⁸⁵ Verein zur Förderung der österreichischen Schifffahrt. Österreichischen Flottenverein. A magyarok visszautasították az osztrákok meghívását s így ez kimondottan „Lajtán túli” egyesületté vált. *Schmalenbach*: i. m. 53. o.

⁸⁶ Gonda Béla: Haditengerészetünk és a magyarság. A Tenger, 1913. évf., 407—409. o.

В дальнейшем в статье досконально исследуются вопросы строительства судового состава в свете его зависимости от военно-морского состава бюджета, и опять-таки сопоставляя с составом боевых кораблей и бюджетом наиболее значительных европейских флотов. Параллельно этому в статье приводятся данные о том, какие суммы вносило Венгерское правительство на покрытие расходов, сколько речных и морских военных судов было построено венгерскими судостроительными заводами и в какой пропорции участвовали они в формировании судового парка. Вследствие того, что только второй закон о вооруженных силах позволил в более крупном масштабе комплектовать ВМФ венгерским экипажем, статья более детально занимается анализом формирования численности лиц венгерского гражданства именно с этого момента, растать. Отдельно рассматривается вопрос об этническом составе новобранцев. В заключение приводятся данные об отечественной принадлежности, правокомпетентности офицерского состава.

Károly Csonkaréti

DIE KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE KRIEGSMARINE UND DAS KÖNIGREICH UNGARN (1867—1914)

Resumee

Die Studie prüft, in welchem Maße das Königreich Ungarn und ihre Bevölkerung am Ausbau und an der Erhaltung der kaiserlichen (und) königlichen Kriegsmarine von dem Ausgleich des Jahres 1867 bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges teilnahmen. Eingangs schildert der Verfasser die staatsrechtlichen Beziehungen der gemeinsamen Armee und Kriegsmarine zu Ungarn, in aller Kürze.

Obwohl die Erhaltung dieser beiden Institutionen Ungarn bis zu gleichem Maße belastete, trug es zur Erhaltung der Kriegsmarine zwei Jahrzehnte hindurch nur mit einer nach der Proportion der Quote bestimmten Summe. Zur Aushebung der Rekruten zur Kriegsmarine trug die ungarische Gesetzgebung erst durch die Schaffung des IV. Gesetzartikels vom Jahre 1889, des sog. Zweiten Wehrgesetzes und nach dessen Sanktion bei. Danach überblickt die Studie bei die der Kriegsmarine eingeführte Dienstzeit und die Gestaltung der Stärke im Allgemeinen, die der Verfasser in einer Tabelle darstellt. Gleichzeitig gibt er eine Vergleichung auch über die Stärkegehältnisse der großen europäischen Kriegsmarinen.

Ferner beschäftigt er sich eingehend mit dem Ausbau des Schiffstandes, den er im Spiegel des Budgets der Kriegsmarine, in dessen Abhängigkeitsverhältnis darstellt, und den er wieder mit dem Schiffstand und Budget der bedeutenden europäischen Flotten vergleicht. Parallel zu diesem spricht er darüber, mit welcher Summe das Königreich Ungarn zu den Kosten beitrug und wieviel Fluß- und Seekriegsschiffe die ungarischen Schiffswerfte bauten und zu welchem Maße sie damit an der Ausbildung des Schiffsparks teilnahmen. Nachdem erst der Zweite Wehrgesetz die Aushebung der ungarischen Mannschaft zur Kriegsmarine in größerem Ausmaß ermöglichte, beschäftigt sich die Studie ab diesem Zeitpunkt eingehend mit der Gestaltung der Anzahl der Mannschaft von ungarischer Staatsangehörigkeit, die sich überraschend schnell erhöhte. Er verhandelt separat die muttersprachliche Verteilung der ungarländischen Rekruten, sie mit den von anderswoher Rekrutierten vergleichend. Er schließt seine Studie mit einem Ausweis über die Staatsangehörigkeit des Offizierskorps.

**A 2. MAGYAR HEGYIDANDÁR KAPCSOLATA A „KRIVÁŇ”
PARTIZÁNDANDÁRRAL 1944. NOVEMBER ELEJÉN
KELET-SZLOVÁKIÁBAN**

A „Kriváň” dandár 1944 szeptember első napjaiban alakult meg a szétesett 2. kelet-szlovákiai hadosztály részeiből. A hadosztály tüzérfőnöke, egyben a tüzérezred parancsnoka, Jozef Vogl alezredes, már augusztus közepén kapcsolatba került a Tölgyeshegy (Zubné)—Méhesfalva (Pčoliné)—Agyidóc (Adidovce) körzetében tartózkodó szovjet felderítő csoporttal, melynek parancsnoka Anatolij Kovalenko „Belov”, parancsnokhelyettese a magyar Zalka András volt.* Megállapodtak az együttműködésben, ha Szlovákiában felkelés törne ki. Ekkor még az volt az elképzelés, hogy ha a szovjet csapatok beérkeznek a Kárpátokba, a Kelet-Szlovákiában diszlokáló két szlovák hadosztály megnyitja az arcvonalat és csatlakozik a szovjet egységekhez. A németek azonban tudomást szereztek a szlovák antifasiszták terveiről és augusztus végén váratlanul megkezdték a kelet-szlovákiai alakulatok lefegyverzését. Mivel a két magasabbegység gyakorlatilag nem volt felkészítve sem az átállásra, sem a németekkel való szembe fordulásra, a hitleristák akciója során mindkettő szétesett. A szlovák katonák százai menekültek a hegyekbe, nem egy esetben harccal törtek át a német gyűrűn, mint például Andrej Šínák hadnagy és katonái, akik szeptember 1-én megalakították a „Ludvik Svoboda” elnevezésű szlovák osztagot. Közben kitört a Szlovák Nemzeti Felkelés. A német akció következtében kialakult káoszban Jozef Vogl alezredes úgy döntött, hogy mivel a hadvezetéstől parancs úgy sem várható, nem engedi, hogy katonáit a németek lefegyverezzék. Utasítást adott a nehézüzerségi anyag megsemmisítésére és közölte katonáival, hogy a Lupkov-hágónál várja mindazokat, akik önként követik és hajlandók a németek ellen harcolni. Szeptember 1-én mintegy 160 ember gyűlt össze és a Felsőalmád (Výšna Jablonka) településtől északra fekvő erdőben tábort építettek. Az éjszaka folyamán kapcsolatot teremtettek a határhoz közeledő „Szergej” dandárral, melynek parancsnoka a Szovjetunió Hőse, Nyikolaj A. Prokopjuk alezredes volt. Vogl alezredes Prokopjuk kérésére járőrt küldött át lengyel területre, hogy áthozzák a 600 fős szovjet partizán egységet Szlovákiába. Szeptember 5-én parancsnoki értekezletet tartottak, melyen jelen volt Prokopjuk, Kovalenko, és Vogl. Megegyeztek, hogy az egyre érkező szlovák katonákból „Kriváň” néven egységet szerveznek, melynek parancsnoka Jozef Vogl, fedőnéven „Sokolovský” lesz. Szeptember 6-án Prokopjuk rádión jelentette a szovjet partizánmozgalom Ukrán Törzsének a szlovák alakulat megszervezését. Sztrokács tábornok a döntéssel egyetértett, de hangsúlyozta, hogy a „Kriváň”-nak önálló szervezetnek kell lennie, amely a „Szergej”-dandár segítségével, önállóan működik. A megalakult szlovák egység komisszára Alekszandr Krivorucska hadnagy lett, aki a németek fogságából szökött át Szlovákiába. Később ő lett a dandárhoz került és szintén a fasiszták fogságából megszökött

* A csapat történetét l. a Hadtörténelmi Közlemények 1975. évi 1. számában, 125–144. o.

szovjet katonák parancsnoka is. A parancsnok helyettese Jozef Tabiš, törzsfőnöke Florian Francuz, a törzsszázad parancsnoka pedig Kresánek szlovák tiszt lett. A „Kriván” dandár állományába öt osztag tartozott: 1. a „Jánošik” (parancsnoka Pavel Lovašik főhadnagy), 2. a „Svoboda” (parancsnoka Andrej Šinák hadnagy), 3. a „Hurban” (parancsnoka Andrej Krempašovský főhadnagy), 4. a „Štefanik” (parancsnok a Jozef Pápol huszárhadnagy), és 5. a „Zula” tűzérosztag (parancsnoka Jozef Tabiš százados). A dandár állományába ekkor 16 tiszt, 5 altiszt, 570 katona, 83 ló és 6 löveg tartozott.¹

Az elkövetkező napokban a „Szergej”, a „Kriván” dandár és a Kovalenko—Zalka osztag aktív politikai munkát fejtett ki a térség falvaiban, tömeggyűléseket tartottak és szervezték a helyi ellenállási csoportokat. Néhány községben magyar parancsnokságok is voltak. Szeptember 8-án a „Kriván” törzse például kapcsolatba került a Zvala községben települt magyar állomásparancsnoksággal. A magyar parancsnok ugyanis szeptember 6-án Telepócon (Telepovice) katonáival összeszedette a fegyvereket. Másnap Vogl egy csoportja megtámadta a falut, foglyul ejtett 3 magyar katonát és egy, a kibontakozó harcban megsebesült honvédet. 8-án Vogl-Sokolovský levelet írt a magyar parancsnoknak, hogy adja vissza a fegyvereket, mert azok a csehszlovák hadsereg tulajdonát képezik, cserében visszaadja az elfogott magyar katonákat. Szeptember 9-én Pesti főhadnagy így kezdte válaszelevelét. „Bajtársak! A levelet megkaptuk és örülünk, hogy megértettük egymást...”²

Szeptember 12-én Vogl alezredes meglátogatta Prokopjukot és megállapodtak, hogy Papháza (Papin), Tölgyeshegy, Méhesfalva és Tüskés (Pichne) települések elfoglalásával partizánkörzetet hoznak létre, ezzel segítve a Kárpátokban támadó szovjet és csehszlovák egységek harcát. A létrehozott partizán arcvonal, melynek védelmét a „Kriván” saját lövegeivel biztosította, komoly akadályt jelentett a németek hátában, ezért a szlovákiai hitlerista vezetés elhatározta felszámolását. A német támadás szeptember 15-én indult meg, nagy erők bevetésével. A partizánok és a szlovák katonák csak súlyos harcok árán tudták állásaikat tartani. Szeptember 21-én a hitleristák három irányból, még nagyobb erőkkel indítottak rohamokat: Homonnáról (Humenné) Tölgyeshegy, Mezőlaborcól (Medzilaborc) Alsóalmád (Nižna Jablonka) és Szinnától (Snina) Tüskés irányába. A fasisztáknak sikerült áttörni a partizánok védelmét a Tölgyeshegy—Tüskés vonaltól északra. A „Szergej” dandár a „Kriván” egy részével áttört Felsőalmádhoz és harccal eljutott a Lupkov-hágótól keletre, ahol szeptember 30-án egyesült a szovjet csapatokkal.

A „Kriván” dandár zöme is kénytelen volt új területre vonulni, hogy folytassa a harcot új, sokkal nehezebb körülmények között, hiszen közben beköszöntött a hideg, esős ős és közeledett a tél.³

Szeptember végén az egység megérkezett a Vihorlát hegységbe, ahol az ott levő „Veža”, „Borkanyuk” és „Jastrib” osztagokkal hamarosan partizánkörzetet hozott létre. Bázisuk a Vihorlát hegység Kijev csúcsán kiépített „Jastrib” tábor lett. Mind a négy partizánalakulat a 4. Ukrán Front Haditanácsa mellett működő Partizán Törzs alárendeltségébe tartozott és utasítására élénk felderítő és diverziós tevékenységet folytatott az ellenség hátában. A partizán körzet déli

1 Ústav Marxizmu—leninizmu ÚV KSS. (A Szlovák Kommunista Párt KB mellett működő Marxizmus—leninizmus Intézet levéltára; a továbbiakban — ÚMLA) Bratislava, Zb. Ph. inv. jed. 145/19.216/65. Anatolij Kovalenko visszaemlékezése; Vojský Historický Ústav (Hadtörténeti Intézet Levéltára; a továbbiakban — AVHÚ) Praha, 1. Čas. 35/s/1/20.; az AVHÚ Szlovákia Hadtörténete Osztálya, kéziratár (a továbbiakban — OVDS) Bratislava, 443. anyag. Jozef Vogl-Sokolovský visszaemlékezése és a „Kriván” dandár dokumentumai; valamint a szerző beszélgetése Ny. A. Prokopjuk ezredessel, a Szovjetunió Hőseivel, Jozef Sokolovskýval (1945 után hivatalosan is felvette a fedőnévként használt Sokolovský nevet), Zalka Andrással és Szepessy Józseffél.

2 AVHÚ Praha, 1. Čas. 35/s/1/20.

3 Ny. A. Prokopjuk és J. Sokolovský közlése.

részen működő „Kriván” dandárnak a német utánpótlások szempontjából ekkor már döntő fontosságú Homonna—Vinna (Vinné)—Ungvár (Uzsgorod) közutak ellenőrzése és rombolása volt a feladata. A térség lakossága messzemenően támogatta a partizánokat, közreműködtek felderítő és diverziós feladataik végrehajtásában is.

A „Kriván” által ellenőrzött körzetbe 1944 október utolsó napjaiban érkezett meg Rummy Lajos ezredes, megbízott parancsnok vezetésével a 2. magyar hegyi dandár. Az egység az ekkor már Sátoraljaújhelyre települt 1. magyar hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozott. Ugyanakkor mellérendeltségi viszonyban volt a 40. német hegyivadász hadtest Assmann tábornok parancsnoksága alá tartozó 101. német hegyivadász hadosztályával.

A 4. Ukrán Front 18. hadseregének főerői (hadseregparancsnok J. P. Zsuravljov altábornagy) október 26-án felszabadították Munkácsot (Mukacsevo), majd Beregszászt (Beregovo) és Husztot (Huszt) is. A 18. lövészhadtest I. M. Afonyin vezérőrnagy parancsnoksága alatt pedig váratlan támadást indított Ungvár irányába, melyet G. Sz. Lazko vezérőrnagy 30. lövészhadteste erőivel együttműködve, súlyos harcok után október 27-én birtokba vettek. Ezután folytatták az ellenség üldözését és ennek során benyomultak Szobráncról (Sobrance) keletre Szlovákia területére.⁴ E harcokban súlyos veszteségeket szenvedett a 2. magyar hegyi dandár is Szobránc és Remetevasgyár (Remetské Hámre) körzetében.⁵

A magyar egység katonáinak és tisztjeinek többsége eléggé fásult hangulatban volt, kiábrándultak a háborúból, a németbarátságból, féltek a németektől és a nyilasoktól egyaránt. A dandár vezérkari főnöke, Hadváry Pál vezérkari őrnagy, kész volt a cselekvésre is, mióta eljutottak hozzá Dálnoki Miklós Béla vezérezredes átállásra felszólító felhívásai (szovjet repülőgépek szórták le a magyar állások felett). Csakhogy a gyakorlati megoldást több tényező nehezítette. Rummy Lajos ezredes, dandárparancsnok feltétlen lojalitása a németek iránt eleve kizárta, hogy *tudtával* kezdeményezze a dandár átállását. A német biztonsági szolgálat október 15. óta fokozott figyelmet fordított a magyar alakulatok magatartására, tehát Hadváry bármilyen lépést választ, a németek felé mindenképpen biztosítania kell magát. És ami a fő gond volt: hogyan teremtsen kapcsolatot a szovjetekhez és rajtuk keresztül Miklós Bélához, mivel ezen az oldalon is biztosítani kívánta magát.

A kialakult helyzetben a hitleristák mindent elkövettek a tartós védelem kiépítésére, hátszáguk biztosítására, a térségben működő partizáncsoportok mielőbbi felszámolására. Október 28-án elrendelték a Vihorlat településeinek azonnali kiürítését. A lakosság megvédésére — Petrov tábornok, a 4. Ukrán Front parancsnokának utasítására — a partizánok néhány óra alatt elfoglalták az érintett — összesen 12 — községet. A „Kriván” bevonult Vinnára is. A törzs az Iván nevű jegyző házába települt. A dandár csoportjai ellenőrzésük alá vonták a Vinna—Jósza (Jovsa) közötti utakat.⁶

Október 29-én kora hajnalban a németek ellentámadást indítottak az előnyomuló szovjet csapatok feltartóztatására Kelet-Szlovákiában. A kibontakozó heves harcok következtében november elejére megmerevedett az arcvonal

4 AMO SzSzSzR (a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Levéltára), f. 371. op. 142288. d. 4.

5 A harcok után a hegyi dandár állományában (az öt — az 1., a 10., a 11., a 13. és a 25. — hegyivadász zászlóaljban, a 3. és a 4. tüzérsztyályban, a két lovasszakaszban és néhány önálló században) mindössze 4000 ember maradt. Mogyorossy Lajos főhadnagy közlése Jozef Vogl-Sokolovský alezredesnek. AVHÚ OVDS Bratislava, 443. számú gyűjtő, 101. melléklet.

6 ÚMLA Bratislava, Zb. Ph. inv. jed. 58. J. Vogl visszaemlékezése.

a Nagycsertész (Čertizné)—Mezőlaborc ÉK—Szinna K—a Vihorlat K-i lejtője —Szobránc ÉK—Tiszaeszlár vonalon és hadműveleti szünet állt be.⁷

A német ellentámadás, bár megállította a szovjet csapatok előretörését, az elfoglalt területeket visszaszerezni nem tudta. Ebben nem kis szerepet játszottak a térségben működő partizánok, akik aktív tevékenységükkel a hitlerista támadás megindulásának első óráitól hatékonyan akadályozták a fasiszta csapatmozgásokat és utánpótlási szállításokat. Váratlan rajtaütéseikkel különösen a „Kriván” osztagai okoztak érzékeny veszteségeket az ellenségnek, jelentős számú német és vlaszovista katonát ejtettek fogságba és nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányoltak. E portyázások során a partizánok október 29. folyamán néhány magyar járőrt, kisebb menetszert és hadianyagot szállító teherautókat és szekereket is feltartóztattak és a partizántáborba kísérték. Így például a „Štefanik” osztag elfogta Láng Sándor tartalékos főhadnagyot és négy beosztottját egy lőszert szállító tehergépkocsival a Harapás (Kusin) felé vezető úton.⁸

Ruttkay százados — a dandár egyik tisztje — utasítására nagymihályi (Michalovce) állomásról Ungtavasra (Kaluža) tüzérségi lőszert szállított Zakariás János nyíregyházai, Bátony Elek nyírbogárdi, Egresi Sándor feketeadói, Katona Lajos budapesti és Bányai István nagyvarsányi illetőségű honvéd, akik a hadianyaggal együtt Kismedvesnél (Medvedzie) estek a partizánok fogságába.⁹ Ungtavas községnél a partizánok feltartóztattak egy személygépkocsit, benne ült Mogyorossy Lajos főhadnagy, századparancsnok is. Harapás községnél két löveggel egy hadnagy és 33 honvéd esett fogságba.¹⁰ A délutáni órákban pedig Józánál tartóztattak fel egy kisebb magyar honvédszert.¹¹

A fent említett honvédszemélyek a 2. magyar hegyidandár állományába tartoztak. A dandárparancsnokságot meglepte a partizánok fellépése. Mint Hadváry Pál az 1944. november 19-i bírósági kivizsgálás során jegyzőkönyvbe mondta „a dandárnak akkori (vagyis október 29-i — G. Á.) működési területén nem volt tudomása arról, hogy területén partizán egységek garázdálkodnak, mert a német szervek részéről az erre vonatkozó tájékoztatás elmaradt. Így vált lehetségessé az, hogy rövid pár nap alatt kb. 80 fő, két légvédelmi löveg és két lőszerral megrakott tehergépkocsi, továbbá a légvédelmi gépágyús szakasznak 4 tehergépkocsija a partizánok birtokába jutott”.¹² A „Kriván” jelentése szerint az október 29—november 2. közötti időszakban a magyar dandártól a partizánokhoz egy orvos százados, két főhadnagy, 1 hadnagy és 128 katona, 7 tehergépkocsi, 17 hadianyaggal megrakott szekér és két 40 mm-es légvédelmi ágyú került.¹³

Az eseményekről kapott első jelentések után, azaz még október 29-én, Rummy ezredes levelet írt a partizánoknak, amit egy helybeli tüsszal küldött el. Ebben a következők olvashatók: „A magyar hadsereg nem ellensége, hanem barátja a szlovák nemzetnek! Mi mindig szeretettel gondolunk a szlovákokra. Ennek ellenére előfordult, hogy Jovsa községben 12 kocsit, Kusin községben két lőszeres kocsit és két légvédelmi gépágyút megtámadtak és elrabolták. Egy sze-

7 V. Sz. Levcsenko: Szrascenyije v Karpatah. Moszkva, 1960. 119—123. o.

8 AVHÜ OVDS Bratislava, 443. anyag 96. melléklet; ÚMLA Bratislava, Ph. Ph. inv. jed. 145/192116/65. Kabán György és Ivan Kačur levele; Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (a továbbiakban — HL) Partizányűjtemény, Csehszlovákia, (a továbbiakban — Pgv. Cs.) Urbányi Endre-anyag. A 2. hgy. dd. parancsnokság bíróságának jegyzőkönyve Láng Sándor főhadnagy kihallgatásáról 1944. nov. 19-én. Hitelesített másolat.

9 AVHÜ OVDS Bratislava, 443. anyag, 102. melléklet.

10 Uo. 96. melléklet.

11 Ministerstvo Národnej Obrany, Komisia pre vydávanie osvedčení podľa zákona č. 255/46. Sb. A 255/46. számú törvény alapján igazolják Csehszlovákiában az antifasiszta harcban résztvevő személyeket. Az igazoló bizottság a Honvédelmi Minisztérium keretében működik. (A továbbiakban — Komisia...) Bratislava, Kriván-anyag, III/56.

12 HL Pgv. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Hadváry Pál vk. őrnagy kihallgatásáról 1944. nov. 19-én.

13 AVHÜ OVDS Bratislava, 443. anyag, 122. melléklet.

mélygépkocsit, melyben tiszték ültek, megtámadták, összelövéldözték és a bennülnöket megsebesítették Kaluža községben.¹⁴ Folyó hó 30. 12 óráig az elrabolt személyeket és tárgyakat vissza kell küldeni! Amennyiben ez nem történik meg, úgy Jovsa, Kusin és Kaluža községeket fel fogom gyűjteni, a következő napokon pedig 2—2 partizánlakta községet hasonló eset fog érni mindaddig, amíg az elrabolt személyek és tárgyak vissza nem kerülnek. Sajnálom, hogy így kell eljárnom, mert hiszen évszázados sorsközösség, egymás megbecsülése kötött mindig össze... Tehát nem könnyű a fenti elhatározás. Mint katonának azonban meg kell ezt tennem, mert nem nézhetem ugyanis tétlenül, hogy mitsem sejtő katonáimat orvul megtámadják és legyilkolják... Bízom abban, hogy a község lakossága közül a józanabb elemeknek lesz több szavuk és a fenti kérés barátságos alapon fog elintéződni.”¹⁵

Rumy ezredes, dandárparancsnok a bírósági kivizsgálás alkalmával 1944. november 18-án történt kihallgatásakor elmondta, hogy intézkedéséről — majd Vogl alezredes válaszárol és Mogyorossy főhadnagy jelentéséről is — az összekötő német tiszt útján — tájékoztatta a 101. német hegyivadász dandár parancsnokát, aki „az értesülés vétele után felkeresett és felhívott arra, hogy vele közös akcióban, az általam adott határidő bevétele nélkül, tisztítsam meg az egyik községet... A hadosztályparancsnokkal közöltem, hogy a közös akcióban nem állhatok rendelkezésére, mert hiszen a felhívásomban megszabott idő engem köt... Német részről a fentiek alapján történt meg Vinna község megtisztítása és felégetése.”¹⁶ A magyarok is leadnak néhány lövést gyűjtőlövedékkel Harapásra, de közben megérkezett Rumyhoz Vogl-Sokolovský válasza, hogy „amennyiben a magyarok felgyűjtják a szlovák falvakat, azonnal kivégzik a foglyokat és a háború után megírják a hozzátartozóiknak, miért kellett meghalniuk.”¹⁷

Október 30-án a fogságba esett Mogyorossy Lajos főhadnagy jelentésben tájékoztatta parancsnokát, hogy a „Kriván” partizándandárnál a 2. magyar hegyidandár állományából 7 tiszt és 123 légénységi állományú tartózkodik, köztük a saját századából 4 tiszt és 60 katona. A jelentést aláírta Láng Sándor főhadnagy és Fábry Gyula zászlós is.¹⁸ Vogl alezredes saját levelét és Mogyorossy jelentését — Rumy ezredes szerint — az egyik fogságba esett zászlós hozta el Ubreszba (Úbrež) a magyar dandárparancsnokságra. Valójában egy szakaszvezető volt, akivel Rumy szóban visszaüzent, hogy ne lője le a foglyokat, mert nem gyűjtatja fel a községeket.¹⁹

Október 30-án hajnalban a hitleristák és a vlaszovisták megtámadták Vinna községet, raboltak, gyűjtogattak és bestiális módon meggyilkoltak öt embert, köztük Iván jegyző feleségét és két — öt- és hétéves — kisgyermekét. A bekerített községben tifuszbajrvány tört ki. A községből segítségért a magyarokhoz siettek és Kovács István tartalékos hadnagy vállalta, hogy egy páncélozott gépkocsival és a szükséges holmikkal — elsősorban a tifusz elleni szérummal — elmegy Vinnára. A vinnai községi és járási Nemzeti Bizottságok elnökei 1944. október 6-i nyilatkozatukban így írtak Kovács Istvánról: „... saját élete kockáztatásával, harci járművével behatolt a községbe és egy orvossal házról-házra járva, a magukkal hozott szérumokkal megmentették a szlovák lakosság

14 Később Rumy ezredes maga is meggyőződhetett róla, hogy a magyar tiszték és a partizánok között semmiféle tűzharca nem került sor, mindnyájan épségben kerültek vissza az alakulatukhoz.

15 AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, 104. melléklet.

16 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Rumy Lajos ezredes meghallgatásáról 1944. nov. 18-án.

17 AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, 122. melléklet.

18 AVHÚ Praha, 1. CsAS 35/8/1. 20. irat, 94. melléklet.

19 Jozef Sokolovský közlése.

életét... nélküle a lakosság sokat szenvedett volna és nagy áldozatokat hozott volna.”²⁰

A vinnai események közvetlenül érintették a partizánok fogságába esett magyar katonákat is, hiszen a dandártörzs és egyes részei kénytelenek voltak kivonulni Vinnáról a közeli erdőségbe. A rendkívül nehéz helyzetben a partizán komisszárók, köztük a dandár komisszárja Alekszej A. Krivorucska szovjet főhadnagy, szakítottak időt a magyar katonákkal való beszélgetésre is, lehetőséget adva számukra, hogy népük igazi ellenségei ellen harcoljanak. A beszélgetések eredményeképpen több mint félszáz honvéd önként jelentkezett a hitleristák elleni fegyveres harcra. Többen vállalták magyar nyelvű röplapok készítését és eljuttatását katonatársaikhoz, felszólítva őket az átállásra.²¹ A „Svoboda” osztag keretében pedig (parancsnoka Andrej Šinák szlovák hadnagy) — ez a partizánalegység jött létre 1944. szeptember 1-én a Kovalenko—Zalka osztaghoz szökött szlovák katonákból — 1944. október 30-án már meg is szerveződött a *magyar szakasz Nagy Árpád* parancsnoksága alatt. 43 harcosa közé tartozott például a szlovákiai Ollé Lajos, Bocskó Sándor, Seres Vilmos, Csabai Ferenc, a magyarországi Gyürk Károly, Bujku János, Figura Ferenc, Földes János, Komenszky István, Barancsik Ferenc,²² továbbá Bátornyi Elek, Zakariás János, Egresi Sándor, Katona Lajos, Bányai Lajos és mások.²³

Krivorucska főhadnagy és Vogl alezredes két ízben hosszasan elbeszélgettek a foglyul ejtett magyar tisztekkel is. Vogl visszaemlékezésében megemlíti, hogy főként Mogyorossy és az orvos százados viselkedett igen józanul.²⁴ Mogyorossy Lajos, a dandárbírószágon történt kihallgatásakor, november 18-án az alábbiakat közölte: „kétségtelen, Vogl ezredes igen udvariasan bánt velünk, fogoly tisztekkel.”²⁵

A magyar segítség és a partizánalakulat magyar önkéntesekkel történt megerősödése újabb levél írására ösztönözte Vogl alezredest, melyben biztosította a magyar parancsnokságot a partizánok fogságában levő magyar katonák biztonságáról és velük való jó bánásmódról.²⁶

A levél Hadváry vezérkari főnökhöz került, aki úgy ítélte meg, elérkezett a kedvező alkalom: a foglyok kiszabadítása és a hadianyag visszaszerzése ürügyén kapcsolatba lehet kerülni a partizánokkal, akiknek bizonyára van összeköttetésük a szovjet hadsereggel. Utasította bizalmasát, Urbányi Endre vezérkari századost, az 1/c. (Anyagi) osztály vezetőjét, menjen Vinnára és lépjen érintkezésbe olyan személlyel, aki összeköttetésben lehet a partizánokkal.

November 4-én Urbányi Endre Ubrezsből Vinnára utazott gépkocsin. A főtéren érdeklődve, a helybeliek Bocskoros János plébánoshoz irányították. A pap „először rendkívül bizalmatlan volt — emlékszik vissza Urbányi Endre 1983-ban —, de később őszinte szándékunkat látva, megígérte, hogy megpróbál valamit csinálni. Megbeszéltük, hogy másnap újra kimegyek Vinnára. Ő akkor választ ad.” Megkérte Urbányit, hogy írjon néhány sort Vogl alezredesnek.²⁷ A magyar tiszt papírt kért és a következőket írta:

„Vogl alezredes úrnak!... Felkérném, hogy a magyar fogoly tisztek és legénység szabadon bocsájtására a feltételeket velem közölni szíveskedjék. Meg-

20 A dokumentum másolata megtalálható: HL Pgy. Cs. Kovács István-anyag.

21 ÚMLA Bratislava, Zb. Ph. inv. jed. 60.

22 Komisia..., Bratislava, III/56. Névsortörédék a „Svoboda” osztag anyagában.

23 J. Sokolovský közlése.

24 AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, Vogl-visszaemlékezés, 135. o. A magyar katonaeorvos készségesen segített a sebesültek és a betegek ellátásában is. J. Sokolovský közlése.

25 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Mogyorossy Lajos főhadnagy kihallgatásáról 1944. nov. 18-án.

26 AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, 95. melléklet.

27 Urbányi Endre feljegyzései és szóbeli közlései a szerzőnek. HL. Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Urbányi Endre kihallgatásáról 1944. nov. 18-án.

jegyzem, hogy mi szlovák foglyokkal nem rendelkezünk és így nálunk a kölcsönös fogolycseréről nem lehet szó...’’²⁸

Vogl alezredes még az este folyamán jelentette Ugvárra, hogy a vinnai pap a jegyzőn keresztül üzent: „a magyar vezérkari főnök szeretne a partizánokkal találkozni, átállnának.”²⁹ Az előljáró szovjet parancsnokság egyetértett a találkozással.

Visszatérve állomáshelyére, Urbányi százados jelentette Hadvárynak, hogy valószínűleg sor kerül a partizánokkal való megbeszélésre. Ekkor a dandár vezérkari főnöke a német összekötő tiszt, Paul százados útján tájékoztatta a 101. német hadosztály parancsnokságát, milyen utasítást adott Urbányi századosnak a magyar foglyok és hadianyag visszaszerzése érdekében. „A németek úgy vélték — közölte 1944. november 19-i kihallgatása alkalmával —, hogy felesleges ügyködésünk, mert hamarosan más úton visszakapjuk az embereinket és anyagainkat.”³⁰

November 5-én Urbányi százados, mielőtt Vinnára ment volna, jelentkezett a dandár vezérkari főnökénél a dandárparancsnokságon, amely ekkor települt át Ubrezsből Nagymihályira. Hadváry őrnagy felhatalmazta Urbányit, hogy teljesen belátása szerint cselekedjen az átállás megszervezésében és nagyon sajnálta, hogy a hadsereg- és a hadtestparancsnokság előzetes engedélye alapján, fontos családi okokból Budapestre kell utaznia ezekben a döntő napokban. A végrehajtásra azonban visszaérkezik. Ekkor írta meg — tehát november 5-én — azt a levelet Dálnoki Miklós Béla vezérezredesnek, amelyről a későbbiekben lesz szó. Ezután hivatalosan közölte Urbányi századossal, hogy távollétében lássa el a dandár vezérkarfőnöki feladatait.³¹

A dandárparancsnokságról Urbányi a tolmáctiszt szerepet betöltő Kovács István hadnaggyal egy páncélgépkocsin Vinnára utazott, ahol a pap közölte, hogy „a partizánok parancsnoka hajlandó fogadni a magyar tisztet”. „A következő nap, 6-án, a kitűzött időpontban Kovács hadnagy úrral a tárgyaláson megjelentünk. A tárgyalás Vinna községtől északra, a szőlők és az erdők határán folyt le egy présházban. A partizánok részéről három civil ruhába öltözött egyén jelent meg. Közölték velem, hogy parancsnokuk Vogl alezredes más irányú elfoglaltsága miatt a tárgyaláson nem tudott megjelenni és felkért, hogy másnap reggel, illetve délelőtt 11 órára ismét jelenjek meg... A foglyokért cserébe cigarettát és pálinkát ajánlottam fel...”³²

November 7-én Vogl alezredes rádióon jelentette a 4. Ukrán Front Partizán Törzsének, hogy „a magyar parancsnok személyes találkozót kért tőlem, melyre ma, november 7-én kerül sor.”³³ Mint a fentiekből is világos, a megbeszélésekhez Rummy ezredesnek semmi köze nem volt. Kihallgatása során kijelentette, hogy Urbányi az ő tudta és hozzájárulása nélkül kezdett tárgyalásokat a partizánokkal. Hadvárytól erről futólag értesült Nagymihályiban és akkor magához rendelte Urbányit és figyelmeztette. Nem fenyegette meg, mert — mint mondotta — a dandár érdekében cselekedett, vagyis vissza akarta szerezni a foglyokat és az anyagot.

28 AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, 105. melléklet; AVHÚ Praha, 1. ČsAS 35/8/1. 20. irat.

29 ÚMLA Bratislava, Zb. Ph. inv. jed. 58. Vogl-visszaemlékezés, 135—136. o.

30 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Hadváry Pál vk. őrnagy kihallgatásáról 1944. nov. 19-én. A németek tehát azonnal tájékoztatást kaptak a magyar dandár kapcsolatáról Vogl-lal. Ezt használták ki, és a 101. német hadosztályparancsnokság levelét Urbányival továbbították Vogl alezredesnek a német foglyok cseréjének ügyében. A partizánparancsnok válaszelevelben közölte, hogy „kész tárgyalni a közeli napokban, de csak akkor ha a német csapatok beszüntetik a békés szlovák lakosság üldözését.” AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, 122. melléklet.

31 Urbányi közlése.; HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Urbányi Endre kihallgatásáról 1944. nov. 18-án.: „A szabadságra távozó dandár vezérkari főnöktől a dd. vk-i teendőket, anyagi vezérkari tiszt teendőim mellett mint rangidős tiszt átvettem.”

32 HL Pgy. Cs. Uo.

33 AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, 122. melléklet.

A megbeszélrt órában és helyen Vogl alezredes találkozott a két magyar tiszttel. A biztonság okáért Lovasík főhadnagy tíz felfegyverzett partizánjával érkezett a színhelyre, és jólesően állapította meg, hogy Urbányi és Kovács nemcsak egyedül jött, hanem ajándékképpen cigarettát és barackpálinkát is hozott magával. A beszélgetés szlovákul kezdődött, de Vogl csakhamar magyar nyelvre váltott át, melyet kitűnően beszélt. A hangulat igen barátságos volt. Urbányi hamarosan rátért küldetése igazi céljára, a magyar egység átállításának tárgyalására. Vogl megígérte, hogy segít ebben és azt is, hogy visszaadja a fogoly magyar tiszteket (másnap reggel Láng főhadnagyot) és az anyagokat is, csak ez utóbbiakat össze kell még szedni. A megbeszélésről Vogl-Sokolovský későbbi visszaemlékezéseiben a következőket jegyezte fel:

„A 2. hegyi dandár elhatározta a fegyverletételt, de nincs módjuk kapcsolatba kerülni a szovjet parancsnoksággal, mert a németek megfigyelése alatt állnak. Ezért elhatároztuk, hogy Kovács hadnagy átmegy a partizánfelderítőkkel. Megállapodtunk az egész egység átállításának helyében és időpontjában. Az átállást a Kriván dandár biztosítja.”³⁴

Egy Urbányi Endrével való beszélgetés során tisztázódott, hogyan is került Hadváry Pál Miklós Béla vezérezredesnek írott levele Mehlsz vezérezredes, majd tőle Miklós Béla kezeihez. Emlékezete szerint ugyanis ezen a november 7-i találkozáson Vogl alezredesnek ő adta át Hadváry levelét, „hogy juttassa el a szovjet magasabb parancsnokságra, illetve Dálnoki Miklós Bélának”.³⁵

Visszatérve Nagymihályira Kovács István jelentette parancsnokának, Vennes István ezredesnek (akihez a csapatok áttelepülése időszakában vezényelték), hogy „egy ügy nyomozása céljából a következő napon 2—3 napra eltávozik Nagymihályiból”, amit Vennes szó nélkül tudomásul vett.³⁶

Vogl és társai a magyar tisztekkel való találkozás után csak nagy kerülővel tudtak visszatérni a partizántáborba, mert eközben a vlaszovisták megtámadták Rybník községet, melynek határában a találkozó létrejött. A táborba érkezve Vogl felkereste Láng Sándor főhadnagyot és közölte: „főhadnagy úr készüljön fel, le fog menni.”³⁷

Másnap, november 8-án reggel 9 órakor, Urbányi és Kovács megjelent a megbeszélrt helyen, ahová a partizándandár felderítő tisztje elkísérte Láng Sándort. Ez utóbbit igen meglepte Kovács jelenléte és megkérdezte, mit keres ott. A hadnagy közölte, hogy „felmegy a partizánok táborába és estére már vissza is jön.”³⁸ Urbányi Lánggal visszatért Nagymihályira, Kovács István pedig a partizán tiszttel felment a táborba a Lángért „váltságdíj” hozott tízezer cigarettával és a láda pálinkával.³⁹ Az ajándékból jutott a partizánoknak,⁴⁰ de a magyar foglyoknak is. Mogyorossy főhadnagy közölte, hogy „Vogl a magyar tiszteknek, legénységnek cigarettát és pálinkát osztott ki azzal, hogy ezeket a magyar parancsnokság küldi.”⁴¹

Kovács hadnagy a napot a partizánok között töltötte, akik az egyenruhás magyar tisztet érdeklődéssel, de nem ellenségesen fogadták. Vogl utasítására

34 Uo.; ÚMLA Bratislava, Zb. Ph. inv. jed. 58. anyagban levő Vogl-visszaemlékezésben pedig ez olvasható: „...elhatároztuk, hogy Kovácsot a mi felderítőinkkel átvisszük az arcvonalon Ungvárra és ott a szovjet csapatok parancsnokságán megállapodnak az egész magyar dandár átállításának helyében és időpontjában.” (142. o.) továbbá Sokolovský és Urbányi közlései.

35 Urbányi feljegyzései és közlései a szerzőnek.

36 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Vennes István ezredes kihallgatásáról 1944. nov. 19-én.

37 ÚMLA Bratislava, Zb. Ph. inv. jed. 58.; HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Láng Sándor főhadnagy kihallgatásáról 1944. nov. 19-én.

38 ÚMLA Bratislava, Zb. Ph. inv. jed. 58. 143—144. o.; HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Láng Sándor főhadnagy kihallgatásáról 1944. nov. 19-én; Kovács István közlése.

39 Uo. Dr. Kerényi Károly hadbíró századosnak, a IV. b. osztály vezetőjének jelentése a bírósági kivizsgálásról 1944. nov. 19-én.

40 AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag. Vogl-visszaemlékezés, 145—146. o.

41 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Mogyorossy Lajos főhadnagy kihallgatásáról 1944. nov. 18-án.

estére 24 fős járőrt állítottak össze Andrej Kolbašovský szlovák főhadnagy, a dandár felderítőfőnöke vezetésével. A járőrrel ment három szovjet partizán is a dandárkomisszár, Alekszej Krivorucska főhadnagy parancsnoksága alatt. Vogl neki adta át továbbításra Hadváry Pál levelét.

A járőr útját a Vihorlat mélyébe a terepet jól ismerő Emil Krokavec szlovák csendőrszázados, partizánösszekötő készítette elő és vezette. Őt különösen meglepte a szokatlan feladat, hogy egy magyar tisztet — tulajdonképpen ellenséget — kell átvinniük az arcvonalon.⁴²

A járőr parancsnoka, Andrej Kolbašovský szlovák főhadnagy viszont igen fontosnak tartotta küldetésének ezt a részét. Meg volt arról győződve, hogy a magyar dandár szembefordulása nemcsak gyengitené a hitleristák védelmét, hanem példát mutatna a térségben tartózkodó többi magyar alakulat katonáinak és tisztjeinek is. Az átállás szándékát emelte ki 1945. augusztus 2-án kelt igazolásában, melyet Kovács István részére készített, bizonyítva, hogy nevezett „1944. november 9-én az én őrzésemmel, futárként ment át az oroszokhoz. A volt 2. magyar hegyidandár parancsnokának a 4. Ukrán Front parancsnokához írott azon levelével, hogy az egész 2. hegyidandár megadja magát...”⁴³

A járőr összetett megbízással indult útnak: át kellett juttatni a magyar hadnagyot a szovjet hadsereghez, kiválasztani a „Kriván” dandár (és a 2. magyar hegyidandár) arcvonalon átjutásához a legkedvezőbb terepszakaszt, egyeztetni a 4. Ukrán Front Partizán Törzsével elképzeléseiket, átadni Vogl alezredes írásos jelentését a Szobránc—Takcsány (Stakčín) térségében tartózkodó ellenséges erőkről, a Szentmihályfalva (Michelany)—Kohány (Sečovce)—Varannó (Vranov) közötti vonalon elkészült, illetve épülő ellenséges erősítések állapotáról, tájékoztatást adni a partizánerek helyzetéről és a polgári lakosság hanglejtéről Kelet-Szlovákiában.⁴⁴

A járőr elindulása előtt Vogl alezredes rádiógrammot küldött az átjutás helyéhez közel tartózkodó „Jastrib” osztag parancsnokának, kérve, hogy az alábbi szöveget azonnal továbbítsa a 4. Ukrán Front Partizán Törzsének:

„Jelentem, hogy 1 + 10 fő felderítőt küldök át az arcvonalon Morské Oko körzetében és a magyar felső parancsnokságtól egy parlamentert. Számunkra nagyon sürgős, ezért kérem, hogy a parlamentter részére azonnal biztosítsanak szállítóeszközt. Az átjuttatásra november 9/10 kerül sor. Kérem a helyet nagy tűzzel fedezni és az átkelést harccal is biztosítani.”⁴⁵

A járőr útja meglehetősen veszélyes volt. A Vihorlat térségében jelentős német és vlaszovista erők összpontosultak és egy részük partizánellenes akciókat hajtott végre. November 7-én például megtámadták és felszámolták a Borkanyuk-osztag hegyi táborát, ahol a járőr megpihenni szándékozott. Továbbvonulva a tragédia színhelyétől, találkoztak a Borkanyuk-osztag felderítőivel, akik elmondták, hogy osztaguk maradványai új táborhelyen vannak és az arcvonal mindössze egy órányi járásra van. Ekkor a „Kriván”-járőr kettévált. A többsége Vávro felderítő vezetésével visszafordult, hogy jelentést tegyen Vogl alezredesnek a feladat végrehajtásáról, 11-en pedig a magyar tiszttel folytatták útjukat. November 10-re virradóan elérték Oroszsebest (Ruská Bystra) — ezzel átjutottak az arcvonalon. Rövid pihenő után Kovács István Krivorucska szovjet főhadnaggal és három szovjet partizánnal lement a völgyben húzódó országútra, ahol egy zárt személygépkocsiban szovjet tiszték várták Kovácsot és Munkácsra a 4. Ukrán Front parancsnokságára vitték.⁴⁶

42 Emil Krokavec őrnagy visszaemlékezése 1947-ben, Kassán. AVHÚ OVDS Bratislava, 443. anyag, 107. melléklet.

43 Az eredeti és a hivatalos fordítás xerox-másolata a HL Pgy. Cs. Kovács-anyagban.

44 Emil Krokavec idézett visszaemlékezése.

45 Uo. 59. melléklet.; Komisia..., Bratislava, III/56. 118. melléklet.

46 Emil Krokavec idézett visszaemlékezése, valamint Kovács István írásbeli és szóbeli közlései a szerzőnek.

November 10-én délelőtt Lazar Mehlsz vezérezredes, a 4. Ukrán Front Haditanácsának tagja egy fiatal tolmács — valószínűleg Vlagyimir Guszev őrmester — jelenlétében fogadta Kovács István hadnagyot, aki katonás tartásban jelentkezett és közölte: „Parancsnokom, a 2. magyar hegyidandár vezérkari tiszte megbízott az alábbiak közlésével: a 2. hegyidandár alakulatai és parancsnoksága kijelentik, hogy készek átállni a szovjet oldalra és készek harcolni a németek ellen. Ehhez kéri a szovjet fél döntését és azt, hogy a küldöttet juttassák vissza az alakulatához.”⁴⁷

Mehlsz tábornok jóindulatú arkifejezéssel hallgatta végig Kovács jelentését, majd közölte, hogy egyetért a magyar egység elhatározásával és intézkedni fog a harcoló szovjet csapatoknál a magyar dandár átállásának biztosítására. Ugyanakkor a legnagyobb óvatosságra figyelmeztetett, nehogy a németek és a nyilasok gyanút fogjanak. Egyetértettek, hogy a kölcsönös előkészületek megtétele után, hat nap múlva, vagyis november 16-án kerülne sor a dandár átállására. Mehlsz vezérezredes búcsúzásul egy író tollat nyújtott át Kovács Istvánnak, hogy a megállapodás szimbólumaként adja át megbízójának. Kovácsot ezután az a szovjet pilóta vette pártfogásába, akinek a terv szerint még ezen az éjszakán vissza kellett szállítania szlovák területre. Így tudta ezt Vogl alezredes is, ezért írta a levéltárnak adott visszaemlékezésében, hogy Kovács november 11-én visszarepült, de Nagymihályi térségében a földet érésakor a németek elfogták, így az átállási akció meghiúsult.⁴⁸

A dandár átállásának kudarcában azonban alapvetően más körülmények játszottak szerepet.

November 11-én a hitleristák és a vlaszovisták nagy erejű csapást mértek a „Kriván” partizándandár táborára és több napon át tartó heves harcokban gyakorlatilag megsemmisítették. A partizánok csak elkeseredett küzdelmek árán tudtak a bekerítésből kitörni és visszavonulni a Vihorlat mélyébe. A harcok során 30 partizán elesett, negyvenen fogságba kerültek. A „Kriván” partizándandár táborára ellen november 11-én indított támadás során a 101. német hegyivadász hadosztály „örizetbe vette az ott talált magyar foglyokat és járműveket”⁴⁹ — és mint a jegyzőkönyvből kiderül — a magyar dandár anyagait német zsákmánynak minősítette és semmit vissza nem adott.

A német rajtaütéskor került a fasiszták kezébe a „Kriván” hadműveleti naplója, mivel Vogl segédtiszte nem kötötte mellére, így a heves harcban kiesett a zubbonyából. A dandár fontos okmányai azonban megmaradtak, mivel azokat a vezetők — Vogl parancsa szerint — a mellükre kötötték.⁵⁰ A hadműveleti naplóban szó volt a magyarokkal való tárgyalásokról is, és erről Paul német százados már november 13-án jelentést írt a 101. német hadosztály parancsnokának, a biztonsági szolgálatnak, valamint a Gestapónak. Így ment a közlés az 1. magyar hadseregpáncsnokhoz, és kezdték el keresni Kovácsot, akiről a dandárnál két nap óta nem tudtak. Ez a körülmény megerősítette a németek gyanúját és követelték a hadbíróági kivizsgálást.

A 101. német hegyivadász hadosztály biztonsági szerve az elfogott partizánokat kegyetlenül megkínozta és főként a magyar dandár és a partizánok közötti kapcsolatról vallatták őket, mint például a Kovács István „árulása ügyében” német koronatanúként kezelt Miloš Jeremiást is. A partizán a 2. hegyidandár bíróságán történt kihallgatásakor azonban kijelentette, hogy a néme-

47 Kovács István levele a szerzőnek.

48 AVHÜ OVDS Bratislava, 443. anyag, Vogl-visszaemlékezés, 151. o.

49 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Dr. Kerényi jelentése.

50 J. Sokolovský közlése.

teknél felvett jegyzőkönyv állításai „nem felelnek meg a valóságnak.”⁵¹ Ezért Miloš Jeremiáš a fasiszták kivégezték, akárcsak néhány nappal előtte, november 17-én a „Kriván” 12 bátor partizánját és segítőjét is Nagymihályi közelében.⁵²

Kovács távolmaradása igen nyugtalanította Urbányit és a november 12-én visszaérkezett Hadváry Pál őrnagyot. Megkönnyebbülésükre 13-án Kovács megjelent a parancsnokságon.

Az történt ugyanis, hogy november 11-én estére olyan időjárás köszöntött be, ami nem tette lehetővé a repülőgép felszállását és csak 12-én a késői órákban indulhattak el. Nagymihályi térségében, kb. 1000 méter magasan, Kovács kiugrott a gépből és sikeresen földet ért Ungtavas határában. Gyorsan elásta az ejtőernyőt és elrejtőzött. Virradatkor pedig elindult Nagymihályira.⁵³ Vennes István ezredes kihallgatásakor mondta: „Emlékezetem szerint 3—4 nap múlva Kovács hadnagy a lakásomon jelentkezett, nagyon kimerültnek és ápolatlannak látszott és azonnal egy gépkocsit kért tőlem, amivel a dandárparancsnoksághoz bevonulhat.”⁵⁴

Urbányi százados azonnal fogadta Kovács Istvánt. Átvette tőle Mehlsz ajánlékát — a töltőtollat hosszú éveket át megőrizte — meghallgatva a jelentését, tájékoztatta az eseményekről, arról, hogy a németek megtámadták Voglékat, megszakadt a partizánokkal minden kapcsolata és a németek valamire készülnek, jobb lesz tehát, ha a hadnagy sürgősen Kassára megy a családjához. Így is történt. Kovács Istvánt november 18-án, Kassáról hozta be a német biztonsági szolgálat a magyar dandár parancsnokságára.⁵⁵

Ezalatt Moszkvában Hadváry levelével többen is foglalkoztak. Mehlsz vezérezredes ugyanis azonnal továbbította a levelet a szovjet fővárosba, ahová Miklós Béla vezérezredes és Kéri Kálmán vk. ezredes november 7-én érkezett meg Munkácsról. A levélben többek között ez állt:

„Jelentem, hogy a 2. hegyidandár a magyar nemzet jövőjének érdekében késznek nyilatkozik Nagyméltóságodnak alá rendelni magát. Kérem Nagyméltóságodat, hogy az én küldöttemnek adja át azon feltételeket és biztosítékokat, amelyek az átállás alapját képezik”. A továbbiakban 8 pontban foglalta össze a feltételeket, ezek a dandár jelenlegi állapota megtartására, a személyi állomány szabadságának szavatolására, családtagjaik biztonságára vonatkoztak, valamint javasolta, hogy Miklós vezérezredes parancsnoksága alatt a dandár lehetőleg Magyarországon, megszálló erőként kerüljön alkalmazásra. E feltételek biztosításával „a hegyi dandár teljes fegyverzetével, felszerelésével, teljes vonatával és intézeteivel stb., Nagyméltóságod parancsnoksága alá veti magát. A feltételek elfogadása esetén a részletek megbeszélése céljából a megjelölt időben és a megjelölt helyre a dandár Nagyméltóságodhoz egy vezérkari tisztet fog küldeni.”⁵⁶

Hadváry a levél megírásakor, november 5-én, természetesen nem tudhatta, hogy két nap múlva Urbányi miben egyezik meg Vogllal és arról sem lehetett tudomása, hogy éppen azon a napon, 5-én, Miklós vezérezredes elhagyja Munkácsot. Elképzelése szerint Kovács a szükséges eligazítások birtokában érkezik majd vissza és ekkor ment volna át Urbányi százados.

Kéri Kálmán visszaemlékezése szerint Hadváry Pál levele nagyon felzaklat-

51 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Miloš Jeremiáš partizán kihallgatásáról 1944. nov. 19-én.

52 AVHÜ OVDS Bratislava, 443. anyag, Vogl-visszaemlékezés, 195. o.

53 Kovács István levele a szerzőnek.

54 HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag. Jegyzőkönyv Vennes István ezredes kihallgatásáról 1944. nov. 19-én.

55 Urbányi Endre és Kovács István közlései a szerzőnek.

56 Másolata: HL Tanulmányok gyűjteménye, Kéri Kálmán visszaemlékezései. 2781. számú rész 9. melléklete.

ta Miklós Bélát, hiszen egyik bizonyítéka volt felhívásai visszhangra találásának. A Faragho-vezette Magyar Bizottság is úgy ítélte meg, hogy amíg a dandár arcvonalközelben tartózkodik, az átállás sikeresen megvalósítható, mert Hadváryt megfontolt, körültekintő és óvatos embernek ismerték. A biztatásokra Miklós vezérezredes kihallgatást kért a magyarokkal foglalkozó Kuznyecov vezérezredestől — a szovjet vezérkar főnökének egyik helyettesétől —, aki már aznap, vagyis november 11-én (!) fogadta. Egyetértett azzal, hogy Miklós válaszoljon Hadvárynak és biztosítsa a kért feltételek elfogadásáról. A dandár átállásának végrehajtását november 14—16 között látta reálisnak. A szovjet tábornok támogatta Miklós vezérezredes azon kérését is, hogy az átállás előkészítésében és megvalósításában vegyen részt Kéri Kálmán ezredes, aki e célból repüljön vissza Munkácsra.⁵⁷

Így tehát november 12-én — Kovács még Munkácson tartózkodott — Miklós Béla válaszolt Hadvárynak: „Őrnagy úr jelentését tudomásul vettem. Megbizott összekötő tisztjét a Kovács hadnagy úr által megjelölt helyre sürgősen indítsa úthra, ahol Kéri ezredesnél, a hadsereg vezérkari főnökénél jelentkezzen”.⁵⁸

A levelet azonban Hadváry őrnagy soha nem kapta meg. Kéri a levéllel november 22-én indult el repülőgépen Moszkvából és rövid pihenő közbeiktatásával másnap délután érkezett meg Munkácsra. Néhány nap múlva Mehlisz vezérezredes közölte vele, hogy a 2. magyar hegyidandár átállása már nem lehetséges. Az egységet a németek hátravonták.

A „Kriván” dandár súlyos veszteségei dacára folytatta a harcot a fasiszták ellen. Egyes bekerített részei, mint például Tabiš százados tűzérosztaga, kitörték az ellenség gyűrűjéből nyugati irányba, átkeltek a Laborc (Laborec) folyón és Homonna körzetében egyesültek az előretörő szovjet csapatokkal. Vogl alezredes megmaradt 80 emberével — köztük a magyar honvéd-partizánokkal — az Oreska erdőbe törte át magát és november 22-én átjutott az arcvonalon.⁵⁹ Mit sem tudott arról, hogy Mehlisz kérésére Andrej Kolbašovskij egy szovjet felderítőcsoporttal november 15-én visszament Kelet-Szlovákiába. November 11-én ugyanis a Front felderítőparancsnoka megkérdezte Kolbašovskytól, átvinné-e a felderítők egy csoportját az arcvonalon, azon az útvonalon, ahogyan Kováccsal jöttek? Kolbašovskij vállalta a feladatot és így jutott át az ellenség hátába Bujanov partizánszázados és 20 felderítője. Kolbašovskij találkozott szlovák katonákkal, partizánokkal és tőlük tudta meg mi történt a „Kriván” dandárral. A Bujanov csoport és velük Andrej Kolbašovskij november végén csatlakozott a beérkező szovjet csapatokhoz Nagymihályi térségében.⁶⁰

November 19-én Urbányi és Kovács ügyében lezárult az a bírósági kivizsgálás is, melyet Paul százados említett jelentése alapján, a németek követelésére, az 1. magyar hadseregparancsnokság 5546 (I. B.) 44. XI. 15. számú utasításában rendelt el. A kivizsgálást a 2. hegyidandár bíróságán, dr. Kerényi Károly hadbíró százados, a IV. b. osztály vezetője folytatta le, mindvégig Urbányi és Kovács védelmében. Zárójelentésében teljes mértékben felmentette őket, hangsúlyozva, hogy Urbányi százados a foglyokat és a hadianyagot akarta visszaszerezni, mert, mint anyagi tiszt, látta a veszteségeket szenvedett dandár nehéz helyzetét. Kiemelte, hogy a németek által zsákmányolt „Vogl-naplóból”

57 Uo. 32—33. oldalak.

58 Uo. 11. számú melléklet.

59 A „Kriván” dandár volt partizánjainak többsége 1944. december 9-től a szovjet csapatok oldalán harcolt. 1. Csehszlovák Hadtest katonája lett. Itt találkozott egymással újra Jozef Vogl-Sokolovský, a Kijevből visszaérkező Emil Krokavec, majd Andrej Kolbašovskij.

60 Andrej Kolbašovský közlése a szerzőnek.

kitűnik: „a 101. hadosztály parancsnoka személyesen akart találkozni Vogl alvezredessel”... vagyis „a partizánokkal érintkezés felvétele magában még nem jelent átpártolási szándékkal való közeledést.” Nem fogadta el a németek által beterjesztett „bizonyítékokat” sem: „a 101. német hadosztály I. c. osztálya által a partizánok naplójáról és a kihallgatási jegyzőkönyvekről (a partizánoktól kínzásokkal kicsikart vallomásokról van szó — G. Á.) kiállított másolatok hitelesítve nincsenek, a jegyzőkönyveken a kihallgatottaknak a vallomást sajátjuknak elismerő kijelentése és aláírása nem található. Az ily módon szerkesztett és kiállított iratok okirati hitelességgel és bizonyító erővel nem rendelkeznek, s ezért hatóságok előtti eljárásban bizonyítékként tulajdonképpen fel sem használhatók.”⁶¹

Ezek után a németek követelésére az 1. magyar hadseregparancsnokság a 2. hegyidandárt lényegében felszámolta: beolvasztotta a sokkal leharcoltabb 1. hegyidandárba. Az új alakulatot még bevetették az előnyomuló szovjet csapatok ellen, melynek során súlyos vérveszteségeket szenvedett. Ekkor kivonták az arcvonalból, Besztercebánya térségéből pedig a Dunántúlra dobták. Innen ismét Szlovákia, majd Ausztria, végül Dél-Csehország volt a menetvonal. Eközben az értelmetlen harcokban tovább nőttek veszteségei és rohamosan szaporodott az átálltak és a fogságba esettek száma is. Az 1. hegyidandár volt katonáit megtalálhatjuk a szlovákiai partizánegységek soraiban éppúgy, mint a morva és a cseh ellenállók, partizánok között.

Az eseményeknek a lehetőségekhez képest — több évtized távlatából — történő felidézése után felvetődik a jogos kérdés: volt-e egyáltalán realitása a 2. magyar hegyidandár átállásának? Igennel kell felelni. Az átállás végrehajtható volt, mégpedig a partizánok segítségével november első napjaiban, mert az egység még az arcvonalban tartózkodott, olyan terepen, ahol az átállást a németek csak nehezen tudták volna megakadályozni. Ezekben a napokban a „Kriván”, a sorozatos német partizánvadász akciók ellenére is a térség ura volt, fedezni tudta volna a magyar alakulat átjutását az arcvonalon, megvolt a rádiókapcsolata közvetlenül — és a „Jastrib” osztagon keresztül közvetve is — a 4. Ukrán Front Partizán Törzsével, tehát szovjet részről is támogatás érkezett volna, ha az átállás végrehajtásánál tűzharcra kerül sor a németekkel.

A dandár átállását tervező vezérkari főnök és bizalmasai birtokában voltak annak a hatalomnak, hogy határozott és egyértelmű parancsukat a tisztekkel és a legénységgel végrehajtsák az átállást, még akkor is, ha a dandárparancsnok azt akadályozni próbálná. Ráadásul Rummy ezredes ebben az időben nem is tartózkodott az egységnél. A tisztek és a katonák jelentős része nem csak elfogadta, hanem *segítette volna* is az átállás gyors végrehajtását. Ezt bizonyítja, hogy közülük igen sokan már 1944 decemberében—1945 januárjában Jegorov, Oszipov-Morszkoj, Volkov és más parancsnokok által vezetett partizánalakulatok harcosai lettek és becsülettel harcoltak. Hadváry vezérkari főnökben a határozottságot gyengítették kételyei és bizonytalansága. November 5-i levelében feltételekhez kötötte az átállást és Miklós Bélától *biztosítékokat* kért és ezekre választ várt. Hiába hatalmazta fel Urbányit a tárgyalásokra, néhány napos távollétével, az átállás kedvező időpontjában, tétlenségre kényszerítette a cselekvőkész tiszteket.

November 9—10-én, tehát amikor Kovács István kiküldetése megtörtént, a körülmények már nem voltak kedvezőek az átállásra sem a dandár belső vi-

⁶¹ HL Pgy. Cs. Urbányi-anyag, Kerényi-jelentés.

szonyai, sem a partizánok helyzete, sem pedig a szovjet arcvonal adott száka-
szán a lehetőségek szempontjából.

A 2. hegyidandár átállása nem sikerült. Ez azonban nem csökkenti a ma-
gyarok szándékának, a partizánegység vezetői segítőkészségének értékét, a 4.
Ukrán Front parancsnoksága pozitív magatartásának jelentőségét. Ezért válhat
ez a történet a szlovákiai partizánháború időszakának egyik megörökítésre
méltó szlovák—szovjet—magyar vonatkozású epizódjává.

Агнеш Годо

СВЯЗЬ 2-ОЙ ВЕНГЕРСКОЙ ГОРНОСТРЕЛКОВОЙ БРИГАДЫ
С ПАРТИЗАНСКОЙ БРИГАДОЙ «КРИВАН» В НАЧАЛЕ НОЯБРЯ
1944 ГОДА В ВОСТОЧНОЙ СЛОВАКИИ

Резюме

Когда вспыхнуло Словацкое Национальное восстание, наиболее предприимчивые бойцы
2-ой словацкой дивизии во главе с подполковником Фоглом установили связь с действовав-
шей близ границы в Восточной Словакии советской бригадой «Сергей», и из перешедших на
их сторону словацких солдат создали отдельный отряд «Криван» под командованием Фогла-
«Соколовского». После тяжелых боев бригада «Криван» перебазировалась на горный массив
Вихорлат и там, вместе с группами под названием «Вежа», «Борканюк» и «Ястреб» создали
партизанский округ.

В этот округ еще в конце октября 1944 года прибыла 2-я венгерская горнострелковая бри-
гада. Солдаты и офицеры венгерской части были апатично настроенными, им опро-
война, немцы, нилашисты. Начальник генерального штаба бригады майор генерального
штаба Пал Хадвари, а также несколько аналогично мыслящих офицеров после того, как они
узнали о призыве Миклоша Белы Дальноки к переходу на сторону советских войск, уже были
готовы и к действиям.

К установлению связей представилась возможность после того, как 29 октября в ходе на-
ступления немцев, ставившего целью приостановить продвижение советских войск, из состава
2-ой венгерской горной бригады в течение нескольких дней в плен бригады «Криван» попало
80 человек и значительное военное имущество.

По делу освобождения военнопленных на переговоры к партизанам был направлен поверен-
ный майора Хадвари капитан ГШ Эндрэ Урбаньи, получив однако указание на установление
контакта с руководителями партизан в целях организации перехода на их сторону. После
первой встречи с партизанами Хадвари уполномочил капитана Урбаньи в ходе переговоров
по вопросам перехода действовать по своему собственному наилучшему усмотрению.

Новая встреча с подполковником Фоглом состоялась 7 ноября, на ней участвовали с вен-
герской стороны капитан ГШ Урбаньи и лейтенант Иштван Ковач. С помощью партизан
лейтенант Ковач 10 ноября лично встретился с членом Военного Совета 4-го Украинского
Фронта генерал-полковником Мехлисом, перед которым Ковач заявил, что части и ко-
мандование 2-ой горной бригады готовы перейти на сторону советских войск и сражаться
против немцев. Для этого они просят решения советской стороны.

Однако переход на сторону Советской Армии не был осуществлен. Лейнант Ковач после
возвращения в расположение своей части был схвачен немцами, так как в ходе мощного не-
мецкого удара по группе «Криван» оперативный дневник бригады попал в руки немцев, и
таким образом выяснилось, что 2-ая венгерская горная бригада и партизаны установили
связь между собой. После этого 2-ая горная бригада вошла в состав 1-ой венгерской горной
бригады и была брошена в бой, в ходе чего понесла тяжелые потери и затем была перегруп-
пирована в Задунавье.

Переход не удался, однако этот факт не умаляет значения намерения венгров, а также го-
товности оказать им помощь, проявленную со стороны руководителей партизанской части,
и положительных действий командования 4-го Украинского Фронта. Именно поэтому этот
эпизод периода словацкой партизанской войны может стать одним из достойных увековечи-
вания в истории словацко-советско-венгерских отношений.

DIE VERBINDUNG DER ZWEITEN UNGARISCHEN GEBIRGSBRIGADE
MIT DER PARTISANENBRIGADE „KRIVÁŇ“ IN DER OST-SLOWAKEI
ANFANG NOVEMBER 1944

Resumee

Zur Zeit des Ausbruch der Slowakischen Nationalen Volkserhebung setzten sich die dazu bereiten Soldaten der zweiten Ost-Slowakischen Division unter der Führung vom Oberstleutnant Vogl mit der sich in der Nähe der Grenze betätigenden soyjetischen Brigade „Sergei“ in Beziehung und bildeten aus den übertretenden slowakischen Soldaten den selbständigen Verband „Kriváň“ unter dem Befehl von Vogl „Sokolowsky“. Nach schweren Kämpfen übersiedelte die Brigade „Kriváň“ in die Gebrige Vihorlat und sie bildete dort mit den Gruppen „Veza“, „Borkaniuk“ und „Jastrib“ einen Partisanenkreis.

In diesen Bezirk kam der zweite Ungarische Gebirgsbrigade am Ende Oktober 1944 an. Die Soldaten und Offiziere des ungarischen Verbandes waren apathisch, enttäuscht vom Krieg, von den Deutschen und von den Pfeilkreuzlern. Der Generalstabschef der Brigade, Major i. G. Pál Hadvály und einige gleichdenkenden Offiziere waren zur Handlung bereit, nachdem sie die zu Übertritt auffordernden Aufrufe von Béla Miklós von Dálnok erfahren hatten.

Die Fühlungnahme wurde möglich, nachdem 80 Mann und eine bedeutende Menge von Rüstungsmaterial aus dem Bestand der Zweiten Ungarischen Gebirgsbrigade während des am 29. Oktober zum Einhalt der sowjetischen Offensive eröffneten deutschen Angriffs in wenigen Tagen in die Gefangenschaft der Brigade „Kriváň“ geraten war.

Hauptmann i. G. Endre Urbányi, der Vertraute des Majors Hadvály ging zu den Partisanen über, um über die Sache der Befreiung der Kriegsgefangenen zu verhandeln, er hatte aber die Anweisung, sich mit den Leitern der Partisanen in Verbindung zu setzen, um den Übertritt zu organisieren. Nach dem ersten Treffen wurde Urbányi von Hadvály beauftragt, während der Verhandlungen über den Übertritt nach seiner besten Einsicht zu handeln.

Es kam zu einer neuen Begegnung mit Oberstleutnant Vogl am 7. November, an der Hauptmann i. G. Urbányi und Leutnant István Kovács von ungarischer Seite her teilnahmen. Mit der Hilfe der Partisanen traf sich Leutnant Kovács am 10. November persönlich mit Generaloberst Mechlis, dem Mitglied des Kriegsrates der 4. Ukrainischen Front, vor dem er erklärte: die Truppen und die Kommandantur der Zweiten Gebirgsbrigade seien zum Übertritt an die sowjetische Seite und zum Kampf gegen die Deutschen bereit. Sie würden um den Beschluß der sowjetischen Seite darüber bitten.

Der Übertritt wurde doch nicht verwirklicht. Leutnant Kovács wurde bei seiner Rückkehr von den Deutschen gefangenengenommen, weil das Operationstagebuch der Brigade während des kräftigen deutschen Schlages gegen die Gruppe „Kriváň“ in deutsche Hand geraten war und sich die Fühlungnahme zwischen der Zweiten Ungarischen Gebirgsbrigade und den Partisanen herausgestellt hatte. Danach wurde die Zweite Gebirgsbrigade in die Erste Gebirgsbrigade einverleibt, im Kampf eingesetzt, dann nach schweren Blutopfern nach Transdanubien umgruppiert.

Der Übertritt war erfolglos, dies vermindert aber den Wert der Absicht der Ungarn und der Hilfsbereitschaft der Partisanenleiter, sowie die Bedeutung des positiven Verhaltens der Kommandantur der 4. Ukrainischen Front nicht. Deswegen ist diese Geschichte als eine, die Slowakei, die Sowjetunion und Ungarn berührende Episode der Zeit des slowakischen Partisanenkrieges unbedingt verewigungswert.

HÁNCSS ERNŐ

**A POLITIKAI FŐCSOPORTFŐNÖKSÉG ÉS A POLITIKAI
TISZTI INTÉZMÉNY LÉTREHOZÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI
A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN
(1948 április—1949 február)**

II. RÉSZ

*A politikai munka fejlődése, új szerveinek
létrehozása*

A néphadsereg életének 1948 szeptemberi eseményeihez szorosan hozzátartoztak az új hadrend október 1-én történt bevezetésének előkészületei is. Nagyobb változás azonban ezzel a hadrenddel sem következett be. Lényegében a tavasszal megkezdett alapozás folytatása volt, amit a megjelölésére használt „Pilis II” fedőnév is érzékeltet.⁴⁵ A fejlesztés elsősorban létszámemelkedésben mutatkozott meg, melynek eredményeként a tiszti állomány 1050, a tiszthelyettesi 820, a legénységi 10 100 és a polgári alkalmazotti 1400 fővel növekedett. A legjelentősebb létszámemelkedés a határőrségnél és a Kossuth Akadémia hallgatói állományánál történt. Az előbbinél közel 4000 fő volt a növekedés, az Akadémián pedig az addigi két zászlóalj helyett három ezredet állítottak föl. Külön említést érdemelnek az újonnan létrehozott intézetek, alakulatok, mint a Honvéd Petőfi Nevelőtiszti Akadémia, a Törzs- és Főtiszti Tanfolyam (amely ettől kezdve a hadrendbe tartozott, s az 1949 januárjában megszüntetett Hadiakadémia helyett tervezték a magasabb szintű parancsnokok kiképzése céljából fenntartani), a Központi Gépkocsi Iskola, a Honvédség Háza, az Országos Légvédelmi Központ, az 1. légvédelmi tüzér osztály és még néhány más honvédségi szerv. A meglevő alakulatoknál szerényebb szervezeti változás is történt, (mint például a műszaki hadosztály megkapta mindhárom műszaki zászlóaljat) de inkább létszámemelésük érdemel említést. Itt kell szólni a júliusi magyar—szovjet fegyverszállítási egyezmény megkötéséről is, ami egyben a Magyar Néphadsereg szovjet fegyverekkel történő felszerelésének kezdetét jelentette.

A szocialista néphadsereg megteremtése azonban lényegesen többet kívánt annál, mint amit a személyi, szervezeti, anyagi és technikai feltételek biztosítani tudtak, és az a többlet nem kisebb erőfeszítést követelt. Erről a honvédelmi miniszter 1. számú napiparancsa a következőket tartalmazza: „Néphadseregünk építése az eddig elért egészséges alapokon fokozott ütemben kell folyjék tovább. Hadseregünknek és annak minden egyes tagjának el kell sajátítania a korszerű katonai tudást, meg kell ismerni új fegyvereinket és jól

45 HL HM 33 000/elő. kft. IX.—1948.

kell tudnia azokat használni. Növelnünk kell az öntudaton alapuló fegyelmet, meg kell szüntetnünk az ezen a téren itt-ott még fennálló lazaságot. A leg-rövidebb idő alatt el kell érünk a parancsok feltétlen, azonnali, és lelkiismeretes végrehajtását. Minden egyes parancsnoki helyre megfelelő tiszteket kell állítanunk és meg kell szilárdítanunk a parancsnokok tekintélyét. Fokozni kell a titoktartást és az éberséget, le kell lepleznünk és kíméletlenül el kell távolítanunk sorainkból az ellenség befurakodott ügynökeit és az imperialistákkal rokonszenvező, vagy habozó, határozatlan magatartást tanúsító elemeket. El kell mélyítenünk, jobban meg kell alapoznunk és az egész honvédségben általánossá kell tennünk a népi demokratikus szellemet, a dolgozó néppel, elsősorban a munkásosztállyal való összeforrottság tudatát.”⁴⁶ Az itt felsoroltak reálisan tükrözik az akkori körülményeket és szabták meg a legfontosabb tenni-valókat, amelyek végrehajtása zömmel már azoknak a hivatásos katonáknak a feladata volt, akik közül az adott időben még sokan valamelyik akadémia, vagy tanfolyam hallgatóiként készültek hivatásuk gyakorlására.

Az új hadrend bevezetésével a honvédelmi minisztérium, s vele a Nevelői Alcsoportfőnökség szervezete alapján nem változott. A hivatalos állománytábla lényegében azoknak az alosztályoknak a meglétét szentesítette, amelyek a tavaszi átszervezés óta több változáson keresztül október 1-ig kialakultak. A Nevelési Elvi Osztály — most már Orphanides Lukács őrnagy vezetésével — az Elvi Alosztályt és a Konkrét Alosztályt foglalta magában. A Kulturális és Propaganda Osztály — változatlanul Szigeti Pál őrnagy irányítása alatt — három alosztállyal működött, s ezek a Fotó és Film Alosztály, a Sajtó és Propaganda Alosztály és a Kulturális Alosztály. A Nevelési Ellenőrző Osztályhoz pedig —továbbra is dr. Szeremlei Gyula o. alez. vezetésével — az Ellenőrző Alosztály és a Kiértékelő Alosztály tartozott. A legjelentősebb változást azonban abban kell látnunk, hogy a Nevelői Alcsoportfőnökség az eltelt fél év alatt a hadseregben folyó politikai nevelőmunkának érdemben is gazdájává vált. Egyaránt eredményesen oldotta meg a hadseregfejlesztést szolgáló és a mindennapi szükségleteket kielégítő feladatokat. A felsőbb szervek és a párt támogatásával alapvetően sikeresen végezte a politikai nevelőmunkának a megváltozott hatalom jellegéhez igazodó új tartalommal való megtöltését és e munka kiszélesítését a személyi állomány egészére. Tevékenységét lényegében még a nevelőtiszti intézmény jellegzetességei határozták meg, de sok vonatkozásban már eljutott az alakulatok valamennyi problémáját felölelő feladatok vállalásáig. Az új hadrend bevezetésével lehetőségei is tovább fejlődtek. A közvetlen alárendeltségében létrehozott több, jelentős intézmény újabb tevékenységi formákat kapcsolt be a politikai nevelőmunka folyamatába, illetve a régiék hatékonyságát növelte.

Közülük a kádereképzés elsődlegességének időszakában az újonnan létrehozott Honvéd Petőfi Nevelőtiszti Akadémia volt a legjelentősebb. Szervezése, amely az 1946-tól működő Nevelő Tiszti Tanfolyam örökségére épült, már 1948. július 15-ével megkezdődött. Személyi kereteit szeptemberben állították föl, a megalakítás teljes befejezését pedig október 25-re időzítették. Ezzel együtt születése pontos dátumának 1948. október 1-ét, a felállítását elrendelő új hadrend érvénybe lépésének napját tekintjük. Közben a még Nevelő Tiszti Tanfolyam kivált a Kossuth Akadémia szervezetéből és önálló intézetté vált. Erről parancsnoka, dr. Felkai Dénes ezredes, hivatalos levélben is tájékoztatta a Kossuth Akadémia parancsnokát, Révay Kálmán vezérőrnagyot. „Jelentem, hogy a Honvéd Nevelő Tiszti Tanfolyam Parancsnokság f. évi szeptember hó 15-ével

⁴⁶ HL Katonai államtitkár iratai, 2. dob. 182. lap.

Budapest II., Vörös Hadsereg útja 21—24 szám alá, a volt Bolyai Akadémia épületeibe költözött. A Honvéd Nevelő Tiszti Tanfolyam pság., a későbbiekben Honvéd Petőfi Nevelőtiszti Akadémia parancsnokság postacíme: Budapest 114., postafiók 27-re változott.”⁴⁷

Az újonnan létrehozott Akadémia a Nevelő Tiszti Tanfolyam tevékenységének folytatója volt, de megnövelt állandó állománya és önálló működése következtében elődjénél lényegesen nagyobb és sokrétűbb kiképzési feladatok végrehajtására is alkalmassá vált. Vezetőit és személyi állományának egy részét is elődjétől örökölte. A parancsnok helyettese — az állománytábla szerint vezető nevelőtisztje — dr. Tarján Imre alezredes, kiképzési és tanulmányi vezetője Horváth Zoltán őrnagy volt. A parancsnokság állományába tartozott továbbá a törzsparancsnok, aki a katonai szakmai feladatok végrehajtását irányította, a kultúrvezető tiszt, a könyvtáros tiszt, mellette egy tiszthelyettes, a mozigépész tiszthelyettes és két függetlenített „politikai tanár”.

Az Akadémia hallgatói állománya két önálló csoportra oszlott. Az egyiket az akadémikus zászlóalj foglalta magában, melyhez két akadémikus század és egy tiszti szakasz tartozott. A másik csoport a tanfolyamok parancsnokának volt alárendelve. Az egységesen október 18-án kezdődő oktatás időpontjában négy különböző tanfolyam kezdte meg a munkáját: a kultúrvezetői, a nevelőtiszti továbbképző, a politikai továbbképző és a már korábban ismertetett kísérleti tanfolyam. Az Akadémia alapvető feladata azonban új nevelőtisztek képzése volt. A sajátos feladatra létrehozott tanfolyamokat nem számítva 1 éves, 6 hónapos, 3 hónapos és később 3 hetes nevelőtiszti képzés is folyt. A rövidebb ideig tartó tanfolyamokra elsősorban azokat helyezték, akik már megfelelő politikai, vagy katonai felkészültséggel rendelkeztek és itt lényegében csak a kevésbé ismert anyagot tanulták. A képzetebb katonák főleg a Kossuth Akadémia végzősei közül, a politikai téren felkészültebbek inkább a polgári életből kerültek hallgatói állományába.

Az Akadémián kezdetben még a Nevelő Tiszti Tanfolyam rendszere szerint folyt a politikai képzés. A parancsnokság állományába beosztott 2 fő kivételével függetlenített tanárok nem voltak. A társadalomtudományi témákat a parancsnoktól kezdve a különböző beosztású nevelőtisztek oktatták. Valamennyi nevelőtiszt beosztásaként második helyen hivatalosan is a „politikai tanár” megjelölés szerepelt. Rajtuk kívül még a polgári élet számos ismert személyisége is tartott rendszeresen, vagy esetenként előadásokat. Az oktatott anyag sem különült még szigorú értelemben vett tantárgyakra. Ez különösen a rövidebb ideig tartó tanfolyamok oktatási terveinél volt tapasztalható. A kiképzési tematika a foglalkozások sorrendjében egymásra épülve foglalta magában az egyes témákat, amelyek között a politikai gazdaságtan, történelem, irodalom, filozófia, az időszerű elméleti, politikai, valamint a gyakorlati politikai munka legfontosabb kérdései egyaránt helyet kaptak. Az egyes tanfolyamoknak természetesen, időtartamuktól és rendeltetésüktől függően, óraszámban és a témák összetételét illetően egymástól eltérő tematikájuk volt. Az oktató munka is eltért a későbbiektől. Tanszékek még nem voltak, s az egyes témák előadásait a tanárok egyéni elgondolásaik és felkészültségük alapján tartották, rendszerint összevont hallgatói állomány előtt. A szemináriumi viták már külön folytak és a tárgyalt témától függetlenül mindenütt a szakaszok nevelőtisztjei vezették azokat. Az oktatómunkának ez a rendszere sokoldalú felkészültséget és nagy önállóságot kívánt, s ennek a követelmények akkori szintjén a nevelőtisztek többsége lényegében megfelelt.

47 HL Kossuth Akadémia, 14. dob. 4688. sz. irat.

A politikai nevelő munka szempontjából a Kossuth Akadémia is központi helyet foglalt el a hadseregben. Itt képezték a leendő hivatásos tiszteknek már három ezredben szervezett tömegét, s ezért az Akadémián folyó politikai nevelés nem kis mértékben érezte hatását később a hadsereg egész személyi állományára. Ennek megfelelően az új hadrenddel kialakult szervezetét figyelembe véve nevelőtiszti állományát meg kellett növelni és a megváltozott igények szerint másként kellett csoportosítani. 1948 nyarától a parancsnokságra külön vezető nevelőtiszti helyet is rendszeresítettek, amit Otta István ezredes töltött be. A szervezeti rendszert alapvetően a hallgatók nevelésével és oktatásával közvetlenül foglalkozó nevelőtiszteknél változtatták meg. Ennek során a század nevelőtiszti státuszt megszüntették és helyette a zászlóalj nevelőtisztekhez egy-két beosztottat neveztek ki. Ugyanakkor az ezredparancsnokságokon a hallgatói létszám arányában külön függetlenített társadalomtudományi tanári helyeket létesítettek. Ezt a megoldást az oktatómunkában egy főre jutó viszonylag magas óraszám indokolta. A társadalomtudományi tárgyak ugyanis a kiképzési időnek mintegy 23–30%-át töltötték ki. Tanszékek még itt sem voltak, de a politikai képzés már külön tantárgyak szerint folyt és a tanárok szakosítása is megtörtént. Az első évek számára történelem, politikai gazdaságtan, irodalom és magyar demokrácia tantárgyak szerepeltek a kiképzési tervben. Az utóbbi, az időszerű elméleti és politikai kérdéseket foglalta magában.⁴⁸ Külön említést érdemel az Akadémia tisztjeinek és tiszthelyetteseinek politikai továbbképzése, amit a parancsnok ebből a célból kiadott intézkedésében szabályozott. Eszerint hetenként két alkalommal 16.20-tól 18 óráig volt a foglalkozás, s az egyikén előadást, a másikon szemináriumot tartottak a kötelezően megjelenő résztvevőknek.⁴⁹

Az új hadrend érvénybe lépésének dátuma, 1948. október 1-e volt a Nevelői Alcsoportfőnökség egyik legfontosabb közvetlen alárendelt szervének, a „Honvédség Háza”-nak is hivatalosan a születésnapja. Bár létrehozásának terve már az év tavaszán a hadseregfejlesztés elgondolásai során kialakult, személyi állományának és munkájának megszervezése csak az állománytábla kiadása után kezdődött meg. Előtte a Honvédség Háza működésének feltételeit kellett megteremteni. Az épület, amelyben ezt az új intézetet kívánták elhelyezni, a korábbi Tiszti Kaszinó Váci utcai székháza volt. Legelső lépésként a felszabadulás után egy ideig még a hadsereg szervezetétől független társadalmi szervként funkcionáló Tiszti Kaszinót miniszteri rendelettel megszüntették, majd az épületét teljes felszereléssel együtt a Kiképzési és Nevelési Csoportfőnökségnek adták át. Ezt a jogi úton végrehajtott rendezést azután gondos felújítási munka követte, hogy a Honvédség Háza számára rendeltetésének megfelelő otthont teremtsenek. Az állománytábla szerint létrehozott első szervezete a későbbiekhez képest igen szerénynek mondható. Mindössze 5 tisztből, 5 tiszthelyettesből és 20 fő polgári alkalmazottból állott, s ez az állomány a törzset, a film- és fotó csoportot, a dekorációs műhelyt és a gazdasági hivatalt foglalta magában.⁵⁰ A Honvédség Háza parancsnoki teendőinek ellátásával első ízben a Nevelői Alcsoportfőnökség Kulturális és Propaganda Osztályáról áthelyezett Vincze Lajos századost bízták meg. Az állománytáblán egyébként külön „Kulturcsoport” is szerepelt, de a létszám megjelölése nélkül. Tagsága a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége, a Vasas Szakszervezet és néhány katonai alakulat népitáncosaiból verbuválódott, főleg egy-egy fellépés, vagy műsoros est megszervezése alkalmából. Ez a társadalmi munkásokként foglalkoz-

48 HL HM 44 233/eln.—1948.

49 HL Kossuth Akadémia, 17. dob. 5775. sz. irat.

50 HL HM 33 000/eln.—1948.

tatott népitáncosok csoportja tekintendő a későbbi Honvéd Központi Művészegyüttes elődjének, amelynek megszervezésére a Katonai Albizottság 1948. október 11-én megtartott ülésén már döntés is született. Eszerint a „... honvédség egyetemes nevelése, közelebbről pedig kulturális nevelése elmélyítésének érdekében szükségesnek mutatkozik — a népi demokratikus országok, elsősorban pedig a Szovjetunió Hadseregének központi művészegyütteséhez hasonlóan — központi honvéd ének-, tánc és zeneegyüttes megszervezése...”⁵¹ E határozat végrehajtása a következő hadrend életbeléptetésével meg is történt.

A hadsereg 1948. október 1-ével életbeléptetett új szervezésével önálló hadrendi elemként került sor a Honvéd Kollégium létrehozására is. Tervezett feladatát illetően nem tartozott a hadseregben folyó politikai nevelőmunka bázisszervei közé, de tagjainak megkülönböztetett fontosságú nevelése miatt közvetlenül a Nevelői Alcsoportfőnökség irányítása alá helyezték. Létrehozását már korábban tervbe vették, megszervezését azonban csak az erre intézkedő kormányrendelet után kezdték meg. A rendelet, amely a hivatalos közlönyben jelent meg, az alábbiakat tartalmazza: „A hivatásos honvéd tisztikar utánpótlásának az egyetemi végzettséghez kötött szakszolgálat körében való előmozdítása céljából a honvédelmi miniszter felügyelete alatt Budapesten Honvéd Kollégium állíttatik fel.”⁵² A kollégium parancsnokának a Nevelői Alcsoportfőnökség állományából Solymár János századost nevezték ki, aki november 30-án kelt jelentésében részletesen beszámolt a november 15-i megnyitóról, 24 hallgató bevonulásáról és a munka megkezdéséről. Hallgatói az egyetemi tanulmányok mellett évi 128 óra katonai kiképzésben is részesültek. Később hallgatói létszáma 160 főre emelkedett, előjáró szervévé pedig a Tanintézeti Csoportfőnökséget jelölték ki.

A hadsereg személyi állományának politikai nevelése szempontjából kiemelkedő esemény volt a hadsereg központi újságja, a „Néphadsereg” című hetilap megjelenése. Szerkesztősége, amely hivatalosan a Honvédség Házában székel, nem önálló szervként jött létre, hanem a Nevelői Alcsoportfőnökség Sajtó Alosztályának részeként kezdte meg működését. Felelős kiadója Szigeti Pál, felelős szerkesztője pedig Sági Pál volt. A megelőző időszakban a hadsereg ennek megfelelő kiadvánnyal nem rendelkezett, de a felszabadulás után létrejött magasabbegységek újságjai révén néphadseregünknek e téren mégis gazdag hagyományai voltak. Az „Első Hadosztály”, a „Néphadsereg”, a „Határőr”, a „Dolgozó Honvéd” című csapatújságok felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak a személyi állomány nevelésében, a kommunista párt politikájának megismertetésében és elfogadtatásában. Ezzel egyidőben a Honvédelmi Minisztérium is kiadott „Kossuth Népe” címmel egy központi újságot, de példányszámát és politikai súlyát tekintve nem játszott jelentősebb szerepet. Szemlélete magán viselte a minisztérium akkori vezetőinek politikai nézeteit, ezért a katonatömegek körében soha nem vált népszerűvé. Később politikai okokból meg is szüntették, de takarékosági szempontból megszűntek a csapatújságok is.

A fordulat évében, elsősorban a nevelési reform megvalósításának elősegítése céljából, merült fel egy forradalmi szellemű központi hadsereglap megjelentetésének szükségessége. A kérdés szintén többször szerepelt a Katonai Bizottság napirendjén és az 1948. június 7-i ülésen megszületett az erre vonatkozó határozat is. „A Katonai Bizottság szükségesnek tartja »Néphadsereg« címmel a honvédség hetilapjának megindítását. Feladata: a honvédség politikai és kulturális nevelésében való közreműködés és a honvédség népszerűsítése a polgári közösség felé...” Majd arra intézkedett a határozat, hogy: „... a ja-

51 HL HM 1950/1007. dob. 544. lap.

52 HL HM 48 573/eln. kjogi—1948.

vaslatot a Politikai Bizottság elé kell terjeszteni.”⁵³ Ezt követően az újság megjelenéséről a Nevelői Alcsoportfőnökség körlevélben tájékoztatta a hadsereg nevelőtisztjeit, s egyben elő is írta számukra a nevelőmunkában történő hasznosításának feladatait.⁵⁴ Az újság megjelentetésére azonban a tervezett időszakban nem kerülhetett sor. Legközelebb október 11-én tűzték ismét napirendre, de most már a Katonai Albizottság ülésén, ahol nemcsak az újság megjelentetésének szükségességéről esett szó, hanem a leendő szerkesztőség munkájára vonatkozó tervet is elkészítették. Ebben először azt szögezték le, hogy az újság „...hármast célt valósít meg, mégpedig: a honvédség politikai és kulturális nevelésének elmélyítését, ezzel szoros összefüggésben a honvédség ideológiai szolgálatát, valamint a honvédség kiképzési feladatai megoldásában való közreműködést...” A következőkben a lap tartalmi jellegéhez adtak szempontokat, s ennek során az alábbi tematikát jelölték meg: vezércikk, bel- és külpolitikai helyzetkép, nevelési rovat, kiképzési rovat, technikai rovat, ismeretterjesztő rovat, glossza rovat, humor rovat, valamint haladó katonai hagyományaink ápolása, katonai világhíradó, szépirodalom, lapszemle, honvédségi riportok, honvédségi hírek, levelezés, kulturális események ismertetése, tudósítások, honvéd sport, a Honvéd Kossuth Körök hírei és nevelő, oktató hatású rejtvények. A lap profiljának és terjesztésének távlati elgondolásait illetően a javaslatban három időszakot határoztak meg. Az elsőben 8 oldalon hetenkénti megjelentetéssel csak a honvédség személyi állománya számára tervezték kiadni az újságot, a másodikban már olyan országos hetilapként szerepelt, amelyben a lakosságot érintő kérdéseknek is helyet szántak és végül tartalmi és terjedelmi változással országos napilappá fejlesztését irányozták elő.⁵⁵

A „Néphadsereg” első megjelenésének napján 1948. december 1-én a nevelési alcsoportfőnök a lappal kapcsolatos nevelési feladatok szabályozására ismét rendeletet adott ki. Ebben részletesen méltatja az újonnan megjelent újságot, amely „...tudatosítani fogja hadseregünk tagjaiban, hogy van mit védenünk: szabad, független, a felvirágzás, a szocializmus útjára lépett hazánkat és hogy népünk a legszentebb feladatot bízta reánk: szabadságának, függetlenségének védelmét. A lap forró szeretetet akar kiépíteni hadseregünkben, dolgozó népünk, munkásosztályunk, annak élcsapata: a Magyar Dolgozók Pártja... a demokratikus tábor közös ügye: a szocializmus iránt, a felszabadító, legyőzhetetlen fegyverbarát: a Szovjet Hadsereg iránt.”⁵⁶ Néhány sorral lejjebb pedig arról tájékoztat miszerint „...segíteni fog abban, hogy honvédeink megszeressék és megismerjék fegyvereiket, hogy időt és fáradságot nem sajnálva igyekezzenek elsajátítani a kiképzés minden részletét és minél inkább felfejlődjenek a Szovjet Hadsereg katonáihoz. Segíteni fog a lap az öntudatos és ugyanakkor a formai előírásoknak is elegettevő fegyverem kiépítésében, a forradalmi éberség és a legmagasabb fokú titoktartás megteremtésében.”⁵⁷ A fenti rendelet részletesebb szó szerinti ismertetését az indokolja, hogy a benne foglaltak a hadsereg egész személyi állományára vonatkoztak, s emellett korhű tájékoztatást ad az akkori általános nevelési feladatokról. A fentiek mellett azonban szólni kell még egy alcsoportfőnöki rendeletről, amely a honvédség egészére kiterjedő tudósítói hálózat kiépítésére intézkedett. Ebben előírta, hogy „Minden nevelőtiszt alosztályonként válasszon ki egy politikailag fejlett, írástehetiséggel rendelkező bajtársat és bízza meg híryanagy-gyűjtéssel a honvédségi sajtótermékek számára. A híryanagy elsősorban az alakulat életének olyan ese-

53 HL Honv. fü. ir. 1. cs. 103. lap.

54 HL HM 454 601/nev. alcst.—1948.

55 HL HM 1950/1007. dob. 544. lap.

56 HL Kossuth Akadémia, 20. dob. 10 879. sz. irat.

57 Uo.

ményeivel foglalkozzon, amely példamutató a többi csapatok számára, vagy pedig a kritikai érzék és éberség szellemét szolgálja... A tudósítók minden hét pénteki napján adnak fel levelet a sajtó alosztály címére, amelyben az elmúlt hét eseményeiről riportokat, cikkeket küldjenek. A tudósítás pontos feladásáért, a híranyag tartalmáért a nevelőtiszt felelős.”⁵⁸

A Nevelői Alcsoportfőnökség közvetlen alárendeltségében létrejött és más szervek tevékenységét is figyelembe véve a Magyar Néphadseregben folyó politikai nevelőmunka gerincét mindvégig a nevelőtisztek alkották. Munkájuk feltételei az elmúlt időszakban sokat javultak, de nem kisebb arányban növekedtek feladataik sem. A korábbi értelemben vett saját tevékenységük mellett rájuk hárult a parancsnoki állomány nevelői teendőinek segítése, ellenőrzése és egyre erőteljesebben jelentkezett velük szemben az alakulatukért minden irányban megmutatkozó felelősség vállalásának igénye is. Létszámuk az elmúlt fél év alatt közel kétszeresére növekedett, s ezért sikerült is számos feltöltetlen helyre nevelőtisztet kinevezni, de a nem kevés új státusz létesítése miatt a kádergondok továbbra sem csökkentek. Új nevelőtiszti helyek elsősorban az újonnan létrehozott intézeteknél, szerveknél és a megnövelt létszámú alakulatoknál létesültek. Az 1. hadosztálynál például zászlóaljanként hat századot szerveztek, a határőrségnél pedig a zászlóaljakhoz egy-egy kiképző századot állítottak fel és figyelembe véve még az újonnan szervezett alakulatokat, mindez a nevelőtiszti, nevelői létszám növekedésének mintegy harmadát leköthette. Emellett a kerületi parancsnokságok nevelő osztályait is részben feltöltötték, az 1. és 6. hadosztálynál pedig hét főre emelték létszámukat. A műszaki hadosztály parancsnokságán továbbra sem hoztak létre nevelő osztályt, mert a távlati elgondolás szerint az aknakutató zászlóalj kivételével egész szervezettel a tavasszal felállítandó új magasabbegységek közvetlen alárendeltségű műszaki alakulataivá tervezték átadni. Mivel a létszámgondok nem szűntek, emiatt továbbra is fennmaradt a megbízott nevelőtiszti, illetve nevelői rendszer, sőt még így sem sikerült mindenhová e munkáért felelős személyeket kijelölni. Ezek főleg kisebb intézetek, raktárak, szertárak voltak, amelyeket rendszerint másutt szolgáló nevelőtisztek gondjaira bízta. Többségüket egyébként a nevelői alcsoportfőnökök mindenütt a kerületi parancsnokságok újonnan feltöltött nevelő osztályainak alárendeltségébe utalta, mivel szakmai irányításuk is a katonai kerületekhez tartozott.

A hadseregszerte folyó politikai munkáról, az alakulatok „nevelői helyzetéről” a havonta kötelezően felterjesztett jelentésekből részletesen tájékozódhatunk. A honvédelmi minisztériumba megküldött havi jelentések rendszere 1949-ig nem változott, de tartalma jól szemlélteti azt a változást ami a hadseregben 1945-től végbement. Kezdetben a jelentések „nevelői helyzet” című fejezete főleg a nevelő órák megtartásáról, a katonák szociális érdekvédelméről, ellátásáról, politikai hangulatáról, kulturális életéről és a fontosabb helyi rendezvényekről, eseményekről számolt be. A fordulat évét követően témaköre szélesedett és magában foglalta a központilag megadott feladatok teljesítésének elszámolását, a Kossuth Körök munkáját, a fegyelmi és kiképzési helyzet általános jellemzését tartalmazó kérdéseket is. A korábban készült jelentésekre nem csak a tények ismertetése, hanem egyben — az egyes nevelőtisztek felkészültségétől függően — a problémák elemzése is jellemző. Az eredmények ismertetése mellett kendőzetlenül feltárják a hiányosságokat, amelyekre igyekeztek megfelelő magyarázatot adni. Ehhez a jelentések elkészítésére megadott központi rendelkezés is hozzájárult, mivel kizárta a sablonos válaszok és ér-

tékelések lehetőségét. Emiatt viszont az egyes jelentések terjedelme, színvonala, felfogása eléggé eltért egymástól, ami megnehezíti a politikai nevelőmunka egyes kérdéseiről alkotott általános kép kialakítását. Ugyanakkor vannak közös problémák, amelyek a jelentések többségében megtalálhatók. Ezek közé tartoznak 1948 tavaszától a nevelőtiszti helyek egy részének feltöltetlenségéből fakadó nehézségek, továbbá a politikai oktató munkába bevont csapattisztek ezirányú tevékenységének hiányosságai. Örömmel számolnak be viszont a jelentések arról, hogy 1948-ban nagymértékben javult az alakulatok és a helyi szervek kapcsolata, nőtt a lakosság körében a hadsereg tekintélye. Rendszeresebbé vált egymás rendezvényeinek látogatása és különösen az alakulatok kulturcsoportjai lettek szívesen látott vendégek a különböző társadalmi, főleg ifjúsági szervezetek műsoros estjein. A fordulat évét követően az irányítás mechanizmusának már ismertetett megváltozása is éreztette hatását. A Nevelői Alcsoportfőnökség létrehozásával megszorodtak az alakulatok, intézetek nevelőmunkájára vonatkozó központi intézkedések. Ezek egy része a munka feltételeinek megjavítására irányult, s a Kossuth Körök oktatási, nevelési és ismeretterjesztő tevékenységének segítése mellett a kulturális élet anyagi, technikai szükségleteinek kielégítésére is jobb lehetőséget biztosított. A hadseregben belül kialakult központi irányítás különösen a politikai nevelőmunka tartalmának megváltoztatásában, a marxizmus—leninizmus tanításának megfelelő egységes felfogás kialakításában töltött be felbecsülhetetlen szerepet. Ebből a szempontból a későbbi központi intézkedések sokkal terjedelmesebbek, részletesebben írják elő a feladatokat és teljesítésükkel szembeni követelményeket is meghatározzák. Több olyan központi rendelkezés is született, amely bírálja a nevelőtisztek munkáját és olyan hiányosságokra mutat rá, hogy nem tartják be pontosan az előírásokat, illetve nem azok szellemében hajtják végre a feladatokat. Nem egy esetben a politikai munkában megkövetelt harcos-ság, határozottság hiányát róják fel hibaként. Megfigyelhető továbbá, hogy a hadsereg általános vezetési rendszerén belül a politikai munka irányítása a korábbiakhoz képest jobban elkülönült, önállóbbá vált. Ennek megfelelően 1949 januárjától a jelentési rendszer is megváltozott és a nevelőtiszt jelentése a parancsnokétól függetlenül és közvetlenül került a minisztérium illetékes központi szervéhez.

A hadsereg fejlesztésének meggyorsítása, a Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozása

Az 1948-as esztendő utolsó egy-két hónapja a hadsereg szempontjából jelentős időszaknak tekinthető. Ekkor történt a fél évvel korábban kialakult fejlesztési elgondolások, tervek megváltoztatása, illetve a párt politikájában jelentkező új igények szerinti átdolgozása. Ez mindenekelőtt a hadsereg tervezett nagyságrendjének további növelésében, a fejlesztés ütemének meggyorsításában, felépítése jellegének módosításában, a szovjet modell alkalmazására való áttérés idejének lerövidítésében jelentkezett. Bár az ekkor kialakult tervek még mindig nem a véglegesek voltak, a hadsereg közeli években végrehajtandó feladatainak alapjait ebben az időszakban rakták le. E tervek, illetve megvalósításuk és főleg társadalmi méretű hatásuk később számos vitára adtak alkalmat, de a szükséges tényanyagok ismeretének, alapos szakmai elemzésének, valamint a körülmények részletes vizsgálatának hiánya miatt megnyugtató lezárásuk még további kutatást igényel. Ennek a feldolgozásnak sem feladata, hogy e kérdésekkel részletesen foglalkozzék, néhányuk vázlatos is-

mertetése csak a hadseregben folyó politikai munka szempontjából szükséges kereteket kívánja röviden megrajzolni.

A hadsereg fejlesztésének meggyorsításáról ebben a tervezési időszakban a legszemléltetőbb képet a költségvetési előirányzat mutatja. A parlament ülés-
szakán az 1949-es esztendő évi költségvetésének megtárgyalásakor a honvédel-
mi tárca megközelítően a *tízszeresét* kapta annak az összegnek, amit 1948-ban
felhasznált, nem számítva az időközben rendszeresen igényelt póthiteleket.⁵⁹
A megajánlott összeg a hadsereg szinte valamennyi területét érintette, de még
mindig csak a nagyobb arányú fejlesztés alapjainak lerakását szolgálta. Közü-
lük továbbra is a hivatásos káderek képzése állt a középpontban. Nem vélet-
len, hogy ez a kérdés szerepelt legtöbbször a Katonai Albizottság ülésein, ahol
határozatban is rögzítették, hogy a „... csapattisztképzést feltétlenül meg kell
gyorsítani, de helytelen lenne, ha a kiképzés minőségét és alaposságát telje-
sen elhanyagolnák. A tisztképzés megrövidítése érdekében tett feltétlenül szük-
séges minőségi engedményt különböző tanfolyamokkal a tisztek szolgálati ide-
je alatt pótolni kell.”⁶⁰ Az intézkedések érthetően legelőször a Kossuth Akadé-
miát érintették. Ezzel kapcsolatban a Katonai Albizottság 1948. november 2-i
ülésén az alábbi elhatározás született: „Ki kell dolgozni a Kossuth Akadémia
átszervezését, illetve feloszlását önálló fegyvernemi tisztképző iskolákká, ame-
lyek két év alatt szakasziparancsnokokat képeznek ki.”⁶¹ Néhány héttel később
már ez az elgondolás sem felelt meg a további elképzeléseknek. Az 1949. ja-
nuár 27-én megjelent miniszteri rendelet új módosítást írt elő: „A honvédség
fejlesztése a tisztthiány gyorsabb pótlását teszi szükségessé, ezért átmenetileg
a tisztképzés idejét az eddigi 2 évről 1 évre szállítom le. Elrendelem, hogy
a Kossuth Akadémia hallgatói közül az 1948. október 1-én bevonult volt tiszt-
helyettesek és az 1947. október 1-én bevonult II. éves hallgatók avatása 1949.
március 15-én az 1948. október 1-én bevonult I. éves hallgatók avatása pe-
dig 1949. augusztus 19-én legyen. A kiképzési terveket ennek megfelelően mó-
dosítani kell.”⁶²

A szakasziparancsnoki képzés mellett az alosztály-, és osztályparancsnoki be-
osztásba tervezett tisztek képzésére a Fő- és Törzstiszti Tanfolyam szolgált.
„Egyébként minden más magasabb tisztképzés a Szovjetunióban” — olvasha-
tó a Katonai Albizottság munkatervéből. Ennek megvalósítása azonban a tö-
meges létszámgény miatt csak részben vált lehetővé. Ebből fakadt, hogy az
1949 őszi átszervezésnél a Hadiakadémiát ismét felállították és a hadrendbe
sorolták. Az eredeti elgondolás szerint azonban 1948 őszén már megkezdődött
a szovjet katonai akadémiákra és különböző szintű iskolákra tervezett káde-
rek névsorainak összeállítása. Közöttük számosan szerepeltek olyan személyek,
akik később a hadsereg közismert vezetői lettek. Többségüket beosztásukból
felmentették és ideiglenesen az 1. katonai kerület alárendeltségében létrehozott
ügynevezett „V” csoportba helyezték, amely a nagy kádermozgás miatt a sze-
mélyi tartalék és készenléti állomány gyűjtőhelye volt. Bár a Szovjetunióban
tanulók létszáma végül is a tervezettnél jóval kevesebb lett, ottani képzésük
mégis felbecsülhetetlen segítséget jelentett a Magyar Néphadsereg minőségi fej-
lesztésében, a szovjet tapasztalatok meghonosításában. Hasonló, de méreteinél
fogva még nagyobb segítséget jelentett a szovjet tanácsadók magyarországi te-
vékenysége. A magas rendfokozatú szovjet katonák első részlegének megér-
kezése után ebben az időszakban készült a tanácsadók egymást követő csoport-

59 HL HM 47 814/el. n. kjogi—1948.

60 HL HM 1950/1007. dob. 341. lap.

61 HL Honv. fü. ir. 1. cs. 261. lap.

62 HL HM 4 400/el. n.—1949.

jainak meghívási terve. Létszámuk növelése a hadsereg fejlesztésének ütemezése szerint történt. Tevékenységük kezdetben éppen a szovjet modell szerinti fejlesztés kidolgozásában való közreműködés volt. A tervezés során olyan elgondolás született, hogy a szovjet hadsereg szervezési elveinek gyakorlatba való átültetése, illetve a Magyar Néphadseregnek már ezek alapján történő fejlesztése a három egymást követő hadrend során valósul meg, ami az elkövetkező két év alatt meg is történt.

A szovjet tapasztalatok alkalmazásának másik fontos részét az új kiképzési intézkedés képezte. Egyelőre csak kísérleti jelleggel határozott meg néhány feladatot, elsősorban a következő téli időszakra, de már azzal az elhatározással, hogy a szovjet kiképzési elvek általános bevezetését megalapozza. Mindez az intézkedés bevezetőjéből is kiderül, amely azt hangsúlyozza, hogy ez „...a kiképzési utasítás alapvető jelentőségű honvédségünk fejlesztésében. Ez az első az olyan intézkedések sorában, amelyeknek feladata, hogy honvédségünkben az új, korszerű szabályzatok elveit a legkönnyebben megismertessék, elsajátítsuk a legjobb gyakorlati módszereket és az új elvekbe vetett bizalmat megalapozzák. Ezen kiképzési intézkedés szakít a régi és elavult kiképzési eljárásokkal és elvekkel.”⁶³ A megszabott feladatok valamennyi fegyvernemet, szakágat, sőt a napirend szabályozásával a politikai munka időhöz kötött tevékenységét is érintették. A szovjet kiképzési elvek alkalmazását természetesen nem lehetett azonnal megvalósítani. Egyelőre hiányoztak a szükséges szabályzatok és a kiképző állomány ezekre alapozott felkészültsége. Az új kiképzési intézkedés kísérleti jellege éppen arra adott alkalmat, hogy időközben a szovjet szabályzatokat lefordítsák, a hivatásos állomány azokat megismerje és gyakorlati alkalmazásukra tapasztalatokat szerezzen. Először csak az egyes fegyvernemek és szolgálati ágak alapszabályzatait adták ki, a többit 1949 őszére. Ide kell sorolni továbbá a hadsereg akkor még egyetlen folyóiratának a „Honvéd”-nek az új igényekhez igazító reformját is, amit 1949. január 1-i határidővel hajtottak végre. Ennek során új szerkesztő bizottságot hoztak létre, de a lényegét a tartalmi követelmények megváltoztatása jelentette. Az ezzel kapcsolatos feladatot a Katonai Albizottság munkaterve a következőkben rögzítette: „Át kell alakítani a »Honvéd« folyóiratot a kiképzés, a továbbképzés, általában a szovjet rendszerre való áttérés szaklapjává, megtartva azonban az általános katonai műveltség emelésére, a politikai tájékozódásra, a politikai nevelésre és a haditechnikai, valamint hadtörténelmi tájékozódásra szóló jellegét.”⁶⁴

Ha csak vázlatosan is de nem érdektelen a hadsereg fejlesztésével kapcsolatos néhány további intézkedés ismertetése, amelynek egy részét rövidesen meg is valósították, többségük azonban a később végrehajtandó feladatok közé került. Mindenekelőtt ide sorolható az új honvédelmi törvény kimunkálása, amelyben már a katonai szolgálati idő meghosszabbításáról szóló cikkely is szerepelt. Vele egyidőben kezdődött meg a népmozgalmi nyilvántartás és az országos mozgósítás tervének elkészítése. Külön nagyigényű feladat volt a hadiipar fejlesztésének megtervezése, amely 1949-re már pontos feladatokat is szabott, s a hadsereg fejlesztésének teljes időszakára pedig az elveket rögzítette. Ezekben a hónapokban történt a vezérkari testület, a hivatásos tiszthelyettesi állomány, valamint az addig érvényben levő előléptetési rendszer megszüntetése, illetve helyettük új rendszer bevezetése. Ezzel egyidőben tervek, javaslatok születtek a tartalékosok kiképzésére, továbbképzésére, az egyenruházat teljes megreformálására, a honvédségi polgári alkalmazottak katonai státuszba

63 HL HM 49 000/el. kik.—1948.

64 HL Honv. fü. ir. 1. cs. 261. lap.

vételére, a honvédségi klubok, olvasószobák létrehozására és még további változtatásokra, amelyek jól érzékeltetik ennek az időszaknak megkülönböztetett jelentőségét a hadsereg történetében.

A fent vázolt feladatok eredményes végrehajtása eleve szükségessé tette a hadsereg vezetésének reformját, mindenekelőtt a Honvédelmi Minisztérium átszervezését, korszerűsítését. Ez az igény a hadsereg fejlesztésével egyidőben már korábban is felmerült, s ennek alapján a „Pilis II.” hadrend bevezetésekor bizonyos módosítást a minisztérium szervezetében végrehajtottak, ez azonban csak átmeneti jellegű volt. A teljes átszervezés részletes kidolgozása lényegében ezután kezdődött meg. A készülő tervben az új szervezet életbe léptetését úgy ütemezték, hogy a márciusban esedékes újabb hadrend feladatainak végrehajtását már ez a megváltozott igényeknek megfelelő minisztérium irányítsa. Végre felállításának dátumaként ezért 1949. február 1-ét jelölték meg, ami nem zárta ki azt, hogy a minisztérium egyes vezető tagjait már szervezeteik létrehozása előtt kinevezzék tervezett beosztásaikba. A minisztérium szervezeti átalakítása lényeges változtatásokkal járt. Ekkor hozták létre többek között az egyes fegyvernemi szemléltőségeket, a Honvéd Vezérkart, a Személyügyi Főcsoportfőnökséget, s ekkor alakult meg a Nevelői Alcsoportfőnökség állományából a Politikai Főcsoportfőnökség is, élén Nógrádi Sándor altábornaggyal, aki egyben miniszterhelyettesi jogkörrel is rendelkezett.⁶⁵ Az újonnan megalakult, illetve szintjében és létszámában megnövelt minisztériumi vezető szervek belső szervezeti képe is lényegesen eltért az elődökétől. Összességében mérve gyökeres változás történt, amit a létszámok nem egészen érzékeltetnek. Az 1948. október 1-i állománytáblán szereplő 1988 főről 2640 főre történt a növekedés. Ha viszont azt is figyelembe vesszük, hogy létrehoztak olyan osztályokat, alosztályokat, ahol egyelőre csak a vezető helye szerepelt a szervezésben, már a következő időszakra is világosabb képet kapunk.⁶⁶

A Politikai Főcsoportfőnökség felállítása a nevelőtisztizati apparátus számára nem volt váratlan. Alapos előkészítő munka előzte meg, s közben a hadseregben erre utaló több, jelentős politikai esemény is történt. Ezek között időrendben elsőnek a Honvédség Házában november utolsó két napján megtartott országos nevelőtisztizati konferenciát kell megemlíteni.⁶⁷ A megjelenést valamennyi nevelőtiszt részére kötelezővé tették. A konferencia alapvető céljaként azt tűzték ki, hogy a hadseregben folyó politikai nevelést — amint azt az V. Országos Katonai Konferencia programja is tartalmazta — az új követelményeknek megfelelő vágányra terelje. Legtömörebben, s egyben legtalálékóbban ezt a konferencia nagy betűkkel kiírt fő jelmondata fejezte ki, amely egyértelműen tudatta valamennyi megjelent nevelőtiszttel: „Felelős vagy az egész csapatért”. A kétnapos program Jánosi Ferenc ezredes két és félórás referátumával kezdődött, amelyben feladatként mindazt elmondta, amit később a politikai tisztek számára előírtak, de az ezzel járó jogkörről még természetesen nem eshetett szó. A további tájékoztatást a miniszter felszólalása adta a résztvevőknek. Ennek során feltette a kérdést: „...milyen legyen a nevelőtiszt? Ez is olyan kérdés, amelyre választ kell adnunk. Nem hiszem, hogy már most meg tudjuk adni a pontos választ, de rövidesen megadjuk.”⁶⁸ Felszólalásában később már többet is elárult. „Egyet azonban ma már megmondhatunk, azt, hogy a demokratikus népi hadseregben bevezetjük a komiszár-rendszert. Hogy milyen nevet adunk ennek az intézménynek és a komiszároknak, azt még nem döntöttük el,

65 HL HM 4 600/el. VKF. V.—1949.

66 Uo.

67 *Néphadsereg*, 1948/1. szám.

68 *Parkas Mihály*: A béke arcvonalán. Budapest, 1949. 379. o.

minden esetre nem nevelőtiszt lesz. Szóval láthatják, hogy milyen fordulat van kialakulóban és ezzel a döntő jelentőségű feladattal politikai nevelési munkánk irányítását átszervezzük és megadjuk neki a méltó helyet hadseregünk struktúrájában. Természetesen káderátcsoportosításra is szükség lesz. Én bejelenthetem azt, hogy Nógrádi Sándor elvtárs nem véletlenül vesz részt ezen az értekezleten. Pártunk Politikai Bizottságának határozata alapján Nógrádi elvtárs veszi át a politikai főcsoport irányítását.”⁶⁹

A bejelentett kinevezésre nem kellett sokáig várni. Másnap, 1948. december 1-én jelent meg az a miniszteri rendelet, amelyben a szükséges felmentések után az 1949. február 1-én felállításra tervezett Politikai Főcsoportfőnökségre Nógrádi Sándor altábornagyot főcsoportfőnöknek, dr. Jánosi Ferenc ht. ezredes főcsoportfőnök-helyettesnek és Ilku Pál ht. ezredes — a pártközpont oktatási osztályának korábbi helyettes vezetőjét — szintén főcsoportfőnök-helyettesnek nevezték ki.⁷⁰ A polgári életből bevonulókat az akkori szabályok szerint előbb tartalék állományban előléptették, majd hivatásos állományba vették és csak ezután került sor beosztásba helyezésükre. A kinevezések után az a helyzet állt elő, hogy két hónapon keresztül a Politikai Főcsoportfőnökség előre kinevezett vezetői irányították a még továbbra is hivatalosan létező Nevelői Alcsoportfőnökség munkáját, ami a politikai apparátus területén nem kevés félreértést és zavart okozott. Különösen az utolsó hetekben sokasodtak meg a problémák, amikor megkezdődtek a tömeges áthelyezések. Sokan nem tudták, hogy még, vagy már hogyan jelöljék a beosztásukat. Ez a kettősség a csapatoknál, intézeteknél is jelentkezett. A nevelőtisztek közül egyre többen nevezték magukat politikai tisztnek, vagy felváltva mindkét megjelölést használták, anélkül, hogy munkájukban ez különbséget jelentett volna. Az akkori átmeneti körülmények között ez az állapot különösebben nem tűnt föl, hiszen e lelkesedéssel telített időszakban nem a jelenre, hanem a jövőre figyeltek. Parancsnoka javaslatára a Petőfi Akadémia megnevezéséből is kihagyták a nevelőtiszti megjelölést azzal az indoklással, hogy már politikai tiszteket képez.

A politikai munkát ekkor szinte minden téren az átmeneti állapot és a kiforratlanság jellemezte. Ezek voltak azok a hónapok, amikor az egész hadsereg is a változások időszakában élt, s az átmeneti állapot nem kedvezett a kisebb feladatok és a módszerek kikristályosodásának. A politikai munkát azonban végezni kellett és ennek elősegítésére megszületett az elhatározás, hogy a következő év elejétől a pártapparátus dolgozói számára „Honvédségi Pártmunkás”, a nevelőtisztek részére pedig „Értesítő” címmel havi folyóiratot kell megjeleníteni. Ezeknek a kezdetben csak stencilezett formában megjelent folyóiratoknak elsősorban az volt a feladata, hogy cikkeikkel, konkrét esetek, példák leírásával, azok tanulságainak összegezésével a végrehajtás szintjén dolgozók látókörét szélesítsék, s megfelelő módszerekkel gazdagítsák tapasztalataikat. Mindezen túl nem szabad megfeledkezni arról a munkát segítő felbecsülhetetlen értékű tényezőről sem, amelyet a fordulat évétől egyre erőteljesebben kibontakozó lelkesedés és a hadsereg ügye iránti áldozatkészség jelentett. Ez a személyi kultusz politikájának megjelenése időszakában még mindig növekvő lendület nagyon sok akadályon segítette át a hadsereg politikai munkásait és sikereik egyik nélkülözhetetlen forrásává vált.

Időközben a hadsereg politikai életében számon tartott jelentős eseményként zajlott le 1948. december 12-én a Honvéd Petőfi Nevelőtiszti Akadémia hivatalos megnyitó ünnepsége. A tényleges és a hivatalos megnyitó között eltelt

⁶⁹ Uo. 380. o.

⁷⁰ HL HM 48 105/eln. szű.—1948.

közel két és fél hónap azoknak a politikai tartalmú bejelentéseknek a megérlelésére szolgált, amelyek ezen a nagyszabású ünnepségen elhangzottak. A meghívottak létszámából és összetételéből is következtetni lehetett, hogy nem egy szokványos megnyitóról, hanem társadalmunk egészét érintő politikai demonstrációról volt szó. A politikai és társadalmi élet valamennyi számon tartott képviselője mellett megjelentek a kultúra, a tudomány, a sport neves személyiségei is, és természetesen a hadsereg magasabb beosztású tagjai, összesen mintegy kétszáz fő. Az ünnepi beszédet a nemrégiben kinevezett Nógrádi Sándor altábornagy tartotta, amelyben hivatalosan először hozta az egész magyar közvélemény tudomására, hogy a hadsereg életében jelentős változás következik be. Beszédében kihangsúlyozta: „A Petőfi Akadémia megnyitása szorosan összefügg azokkal az új feladatokkal, amelyeket a magyar népi demokrácia, a hadsereg fejlesztése és korszerűsítése terén maga elé tűzött.”⁷¹ Majd a továbbiakban így folytatta: „A szocialista hazát építő dolgozó magyar nép hadseregének ideológiai alapja csak a marxizmus—leninizmus lehet és csak az lesz... Hadseregünk tagjaiba bele kell plántálnunk a magyar munkásosztály élcsapata, a Magyar Dolgozók Pártja iránti szeretetet. Tudatosítani kell bennünk, hogy a munkásosztály élén a MDP-val és Rákosi elvtárral a legfőbb biztosítéka népi demokráciánk sikereinek és szocialista jövőnknek. Tudatosítani kell bennünk azt, hogy a szocializmus építésének feladata törvényszerűen hozza magával az osztályharc kiéleződését, s hogy az osztályharc győzelmes megvívásának ők főleg katonai és politikai tudásuk, fegyelmük, éberségük és harci készségük fejlesztésével válnak aktív tényezőjévé.”⁷² Beszédében azt is hivatalosan bejelentette, hogy a nevelőtisztek helyett az Akadémia „... a munkásosztály és a dolgozó parasztság fiaiból politikai tiszteket képez ki a hadsereg számára.” A politikai tiszteknek pedig a fenti idézetben elmondottakat szabta meg főfeladatul, amit a továbbiak folyamán beszédében részletesebben is kifejtett.

Az elmondottak természetes következményei voltak a párt hadseregére vonatkozó politikájának és a kibontakozó személyi kultusz szelleméből fakadó túlzásoktól eltekintve helyes álláspontot tartalmaztak ezekben a kérdésekben. A kritikával fogadható részek közül már a beszéd elhangzását követően rossz hatást váltott ki az a politikai megfontolásokat is nélkülöző értékelés, amit a nevelőtisztekről, s általában a nevelőtiszti intézményről mondott. Beszédében nem egyszerűen arról volt szó, hogy a felszabadulás óta dolgozó nevelőtisztek intézménye az új követelményeket tekintve már túlhaladottá vált, hanem a korábbi évekből is olyan irányú politikai tevékenységet kért tőle számon, amelyre az akkori politikai, társadalmi körülmények között a feltételek még nem értek meg. Ezt a történelmietlen szemléletet tükröző véleményt a nevelőtiszteket ért sérelem miatt nem lehetett sokáig fenntartani. A „helyreigazítást” a „Honvéd” című folyóirat legközelebbi számában megjelent cikkében Ilku Pál ezredes vállalta magára. Ebben — az elméleti fejtegetés mellett — tömören választ adott a felmerült kérdésre: „... hogy nálunk a honvédségnek a végső harcban álló munkásosztály és dolgozó parasztság mellett való mozgósítása nem történhetett volna-e meg már előbb, a küzdelem eldőlte előtt — éppen a politikai tiszti intézmény bevezetése révén. Azt kell erre válaszolnunk, hogy nem!”⁷³ A továbbiakban a nevelőtiszti intézmény szükségességével és munkájával foglalkozik. Az előző — és később ismét hivatalossá váló — állásponttal szemben a helyes véleményt fejtegetve többek között azt írja, hogy a párt

⁷¹ *Néphadsereg*, 1948/3. szám.

⁷² Uo.

⁷³ *Honvéd*, 1949/1—2. szám.

„...figyelmet szentelt a hadseregnek is és a hatalomban való részesedésének arányában befolyását arra érvényesítette, hogy a hadseregben is megindítsa a politikai átnevelés folyamatát. Ezért rendszeresítettük a nevelőtiszti intézményt”.⁷⁴ Majd pedig arról ír, a nevelőtiszteknek az volt a feladata, „...hogy felvilágosító nevelő munkájukkal alkalmassá tegyék a honvédséget arra, hogy amikor a harc eldőlt, a dolgozó nép hatalmának fegyveres őrévé, valóban néphadsereggé váljon. Ez a feladat kétségtelenül igen komoly volt és értünk is el jelentékeny eredményeket.”⁷⁵

A nevelőtiszti intézmény eredményeinek minden elismerése mellett ugyanakkor tudomásul kellett venni, hogy jog- és feladatköréből fakadó tevékenysége az új helyzet új követelményei szerint már túlhaladottá vált és a megnevezéstől függetlenül egy széles jogkörrel rendelkező, a katonaelet összes kérdésével foglalkozó állami politikai intézmény létrehozása vált szükségessé a hadseregben. Az új megnevezés mindenestre jobban fedte a tervbe vett intézmény tevékenységének tartalmát és a névváltoztatás azt is érzékelhetőbbé tette, hogy a továbbiakban lényegesen nagyobb követelményeknek kell eleget tennie, mint ami a nevelőtiszti intézmény keretében hagyományosan folyt. Mindezek alapján a Katonai Albizottságnak 1948. december második felében egyik legfontosabb munkáját az képezte, hogy a már elhatározott és fő vonalaiban kialakított politikai tiszti intézmény egész rendszerét, feladatát, a hadseregben betöltött helyét, szerepét részletesen kidolgozza. Az ezzel járó tennivaló többször is napirendre került, amíg megszületett a döntés, hogy a politikai tiszti intézmény rendszeresítésére vonatkozó anyagot a véglegesség igényével meg kell szövegezni és a párt Politikai Bizottságához jóváhagyásra fel kell terjeszteni. A feladatot — kinevezése után, mint Katonai Albizottság tagja — Nógrádi Sándor altábornagy kapta, aki az elkészített tervezetet az 1948. december 28-án megtartott ülésen terjesztette elő, s azt némi módosítással el is fogadták és a felsőbb pártforumhoz továbbították. A Politikai Bizottság a felterjesztés szövegét jóváhagyta és saját határozatával kiegészítve 1949. január 4-i dátummal küldte vissza a Katonai Albizottságnak. Ezzel a Magyar Néphadseregben a politikai tiszti intézmény rendszeresítésére a legfelső döntés megszületett.⁷⁶

Ez a politikai tiszti intézmény rendszeresítését szentesítő irat „A politikai nevelés átszervezése a hadseregben” címen szerepel. Első részében az intézkedés indoklásával foglalkozik, amelyben az V. Országos Katonai Konferenciára hivatkozva megállapítja, hogy a hadsereg fejlődése „... elmarad az ország fejlődése mögött, hogy a hadsereg politikai nevelésében az eddigi ún. tárgyilagos módszer alkalmazása következtében súlyos hiányosságok és hibák mutatkoztak.”⁷⁷ Emellett külön hangsúlyozza, hogy „... a hadsereg tiszti és tiszthelyettesi karának szociális összetétele és megbízhatósága még nem megnyugtató”.⁷⁸ Végül az indoklás arra utal, hogy „... gyors ütemben át kell térni egy korszerű, ütőképes, minden tagjában egységes, szocialista öntudattal bíró, a marxizmus—leninizmus ideológiai alapján álló hadsereg létrehozására.”⁷⁹ Mindezeket figyelembe véve „... a Politikai Bizottság jóváhagyja, hogy az eddigi nevelőtiszti intézmény helyett a politikai tiszti (komisszár) intézményt kell bevezetni a hadseregben. A politikai tiszti intézmény élén a hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége áll.”⁸⁰

74 Uo.

75 Uo.

76 HL HM 1951/3138. dob. 394. lap.

77 Uo.

78 Uo.

79 Uo.

80 Uo.

A második rész a politikai tisztek feladataival és hatáskörével foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy a politikai tisztt a parancsnok *mellé* van rendelve, azzal együtt felelős az egész alakulatért, de kellő rugalmassággal, a parancsnoki tekintélyt erősítve kell végeznie munkáját. Részletesen foglalkozik a politikai tisztek és a pártszervezetek viszonyával. Ennek során megerősíti a választott pártszervek önállóságát, ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy azonos szinten sem a parancsnokot, sem a politikai tiszttet nem számoltathatják be, sőt a titkárok kötelesek figyelembe venni a politikai tisztek instrukcióit. Ugyanakkor ismét megerősíti, hogy a hadsereg pártszervezeteit az MDP KV Szervező Bizottságának utasításai alapján a Katonai Osztály irányítja, amely a Politikai Főcsoportfőnökség felállása után oda áttelepül és egyben a Politikai Főcsoportfőnöknek is alárendelve Pártszervezési Osztály néven végzi feladatát. A továbbiak során különböző helyzetek, rendkívüli körülmények példaként való említésével mutatja be a politikai tisztek köteleességét, jogait, azokat a megoldásokat, amelyek szerint el kell látniok feladataikat, illetve esetenként el kell járniok. A harmadik rész a politikai tiszti apparátus felépítését és a kötelező állami oktatás feladatait, azok végrehajtásának módját ismerteti. A negyedik, a határozati rész, hét pontban röviden megismétli az előző részekben leírtakat, s közben kiemeli, hogy a Politikai Főcsoportfőnökség a pártnak a hadseregben működő szerve, és tevékenységéről, valamint a Pártszervezési Osztály munkájáról havonta a Politikai Bizottságnak írásban jelenteni köteles.

A Honvédelmi Minisztérium egész szervezetének átalakításával együtt ezek után történt meg a Politikai Főcsoportfőnökség létrehozása. Munkatársainak nagyobb részét elődjétől, a Nevelői Alcsoportfőnökségtől örökölte, a többiek pedig a személycserék és a létszámemelés következtében újonnan kerültek állományába. A szervezési munkálatok heteket vettek igénybe és főleg a Petőfi Akadémián éppen akkor végzett fiatal politikai tisztek áthelyezésével még 1949. február 1-e után is folytatódtak. Első szervezetében többen is találhatók olyan személyek, akik később a Főcsoportfőnökség törzsgárda tagjának számítottak, s munkájukkal végigkísérték azokat a változásokat, amelyek az elkövetkezendő időszakot nem kis mértékben jellemezték. Létszáma, elődjének 100 fős keretével szemben, 161 főre emelkedett és szervezete is más formát öltött. Ez a létszám a megnövekedett és főleg a még kimunkálatlan feladatokhoz képest nem volt nagy, de azt is figyelembe kell venni, hogy a hadsereg állománya még alig haladta meg a 35 ezer főt.⁸¹

A Főcsoportfőnökséget akkor három nagyobb egységre lehetett felosztani. Nógrádi Sándor altábornagy, főcsoportfőnök közvetlen alárendeltségébe tartozott az oda áttelepült Pártszervezési Osztály, az Anyagi Osztály, valamint a Központi Iroda és Expedíciós Osztály. Az I. főcsoportfőnök-helyettes, Ilku Pál ezredes az Operatív Osztály, az Oktatási Osztály, az Ellenőrző Osztály és a Káder Osztály, a II. főcsoportfőnök-helyettes, dr. Jánosi Ferenc ezredes pedig az Agitációs és Propaganda Osztály, a Kulturális Osztály és a Sajtó Osztály közvetlen előljárója lett. Néhány nap múlva házi parancs is tudtul adta a minisztérium dolgozóinak, hogy: „A nevelési alcsoport megszűnt. Politikai Főcsoportfőnökség működését megkezdte. Ezzel kapcsolatban közlöm, hogy az egyes osztályai... ügykörébe tartozó ügydarabok kezelését a főcsoportfőnökség irodája végzi.”⁸² Az ilyen tájékoztatásra szükség is volt, mert időbe tellett, amíg a teljesen átszervezett minisztériumban az újonnan kialakított hatásköröknek megfelelően a mindennapi ügymenet a rendes kerékvágásba jutott. Ezt kívánta többek között elősegíteni az egész minisztériumra kiterjedően kiadott „Szervi

81 HL HM 4 600/el. n. HVK. V.—1949.; HL HM 6063/el. n.—1949.

82 HL HM 1949/12. dob. 13. sz. pcs.

határozványok” is, amely főleg a feladatkörök elhatárolásával és a hivatalos megnevezésekkel foglalkozott.⁸³ A Politikai Főcsoportfőnökségre vonatkozó rész egyedül a főcsoportfőnök számára szabta meg a legfontosabb teendőket, és többek között az alábbiakat tartalmazza: „A Politikai Főcsoport Főnök felelős a honvédség valamennyi alakulatának marxista—leninista világnézeten alapuló harcos szelleméért, a hadseregben folyó politikai nevelés ideológiai tisztaságáért, felelős a Honvédség Felügyelőjével együtt a honvédség ütőképességéért is. A Magyar Dolgozók Pártja Honvédségen belüli szervezetének politikai és szervezeti tevékenységét irányítja és ellenőrzi (Pártszervezési Osztály útján).”⁸⁴ A Politikai Főcsoportfőnökség egyes szervei, osztályai részére a határozványban leírtak már alig adnak többet, mint amennyi a hivatalos megnevezéseikből is kiolvasható.

A Politikai Főcsoportfőnökség létrehozása után, de attól elválaszthatatlanul került sor a másik alapvető változásra, a politikai tiszti intézmény hivatalos bevezetésére a Magyar Néphadseregben. Előbb természetesen az irányító szervet kellett létrehozni, mielőtt a hadseregben folyó politikai munka új rendszerére az áttérés hivatalosan is megtörténik. Bár a politikai tiszti intézmény létesítéséről a legfelső döntés már január 4-én megszületett, ez azonban egyelőre egy szűkebb körben ismert párthatározat volt. A hivatalos állami úton szükséges bevezetésére a honvédelmi miniszter 1949. február 18-án a „Honvéd Politikai Tiszti Intézmény rendszeresítése” című rendeletében intézkedett.⁸⁵ Ez a nap volt tehát az a határvonal, amelyet a miniszteri rendelet az alábbiak szerint rögzített: „A honvédségben végzett politikai nevelőmunka átszervezésével kapcsolatosan a *Honvéd Nevelőtiszti Intézményt megszüntetem és egyidejűleg felállítom a Honvéd Politikai Tiszti Intézményt.*”⁸⁶ A miniszteri rendelet tartalma lényegében megegyezett a Politikai Bizottság határozatában foglaltakkal, csak rövidebben és intézkedő megfogalmazásban íródott. Megjelenése — gyakorlati jellegét tekintve — inkább jogi aktusnak fogható fel, hiszen a benne foglaltak megvalósítása lényegesen nagyobb horderejű feladat volt, mint amit rendeleti úton egyszerűen megoldhattak volna. Mindehhez azonban az is hozzátartozik, hogy bár a rendelet megszületett, széles körű kihirdetésére csak később került sor. A hadsereg magasabb szintű értekezletein ugyanis beszéltek róla, tartalmát megismerték, és a politikai munkában is aszerint jártak el, viszont az alakulatok és egyéb honvédségi szervek ügyviteli irodájának iktatókönyveiből megállapítható, hogy amikor a rendelet példányai hozzájuk megérkeztek, inkább a gyakorlatban működő új rendszer írásban történő szentesítéséről és nem a bevezetéséről lehetett már szó. A politikai tiszti intézmény életbelépése, illetve a vele járó gyakorlati tevékenység tehát nem egyik napról a másikra valósult meg, hanem fokozatosan, több mint fél éves átmeneti idő alatt.

Legalább ennyi időre a politikai tiszteknek is szükségük volt arra, hogy alaposabban megismerkedjenek feladataikkal, melyeket a rendelet nagyon tömören az alábbiakban fogalmazott meg: „A honvédség korszerű kiképzését, harcképességének és harckészültségének, egységes szellemének, fegyelmének és rendjének, tehát ütőképességének kiépítését teljes mértékben elősegítő harcos marxista—leninista politikai nevelés végzése.”⁸⁷ Az ezzel járó tennivalók zöme természetesen a Politikai Főcsoportfőnökség apparátusára nehezedett. Hosszú időn keresztül az itt dolgozó állomány egyik legfontosabb feladata volt, hogy ki-munkálja és a politikai tisztekkel megismertesse mindazt, amit a mindennapi

83 HL HM 5 000/el. HVK. V.—1949.

84 Uo.

85 HL HM 6 343/ln. pol. fcsf.—1949.

86 Uo.

87 Uo.

munkájuk során végezniök kellett. Ezek a részletek azonban már a következő időszak témaköréhez tartoznak.

Az eddig leírtak lényegében teljesítik azt a feladatot, amit e feldolgozás címe ígér, de mielőtt a tárgyalt időszakról szóló ismertetést lezárnánk, még egy eseményről szólni kell. Éppen jelentőségénél fogva nem hagyható figyelmen kívül, hogy a hadsereg fejlesztésében és irányításában mindaddig fontos szerepet játszó Katonai Albizottság — a szeptemberi átszervezéshez hasonlóan váratlanul — egy miniszteri intézkedés nyomán, 1949. február 18-án megszűnt. Helyette a „Honvédelmi Miniszter Kollégiuma” néven tanácsadó szerv létesült, amelynek tagjait a miniszter nevezte ki.⁸⁸ Általában havonta kétszer ülésezett, ahol terveket, elgondolásokat beszéltek meg, de kidolgozó, tervező munkát ez a testület nem végzett. Megalakulásakor tagjai sorába tartoztak: Pálffy György altábornagy, Nógrádi Sándor altábornagy, Sólyom László altábornagy, Révész Géza altábornagy, Illy Gusztáv altábornagy, Belezna István vezérőrnagy, Szalay Mihály vezérőrnagy, Révai Kálmán vezérőrnagy, Szabó István ezredes, Ilku Pál ezredes és állandó meghívottként, mint a Politikai Főcsoportfőnökség Párt-szervezési Osztályának vezetője, Deszkás János alezredes. Ez a változás is jelezte, hogy a hadsereg vezetésében és általában a honvédelem feladatainak legfelső szintű irányításában új módszerek, megoldások kerültek előtérbe.

Mindezek után már lezártnak tekinthetjük azt a nem egészen egy esztendő időszakot, amely a Magyar Néphadsereg történetének egyik eseményekben leggazdagabb, legváltozatosabb szakasza volt. A közel egy év nem hosszú idő, de a hadseregben végbement politikai fordulat hivatalos megfogalmazásától a szocialista néphadsereg megteremtéséhez szükséges feltételek létrehozásáig nagy utat kellett bejárni. Éppen az eseményeknek ez a gazdagsága, főleg változatosága, valamint több oldalról való megközelíthetősége az egyik fő oka az egyes kérdésekben kialakult eltérő, sőt ellentétes véleményeknek, a még napjainkban is folyó vitáknak. Ennek ellenére ez a feldolgozás nem azzal a céllal készült, hogy a vitatott kérdésekre fordítsa a figyelmet és az egyes véleményeket mérlegre téve próbálja értékelni azokat. A szándék mindenekelőtt az volt, hogy az eseményeknek, a tényeknek a lehetőséghez mérten pontos bemutatásával, a dokumentumok történeti erejével járuljon hozzá a tárgyalt időszak alaposabb megismeréséhez, ami egyúttal elősegíti a felmerült problémák jobb megvilágítását, megértését. A tárgyalt időszak megválasztása azonban a hadsereg szocialista átalakításának kezdetéről folyó vitához kapcsolódva egyben állásfoglalás is. E feldolgozás ugyanis történetünknek olyan szakaszát foglalja magában, amely — ha zökkenőktől nem is mentesen, de — a szocialista néphadsereg legfontosabb ismérveinek, mégpedig a közvetlen pártirányítás megvalósításának és a személyi állomány nevelése marxista—leninista alapokra helyezésének kimunkálódási folyamatán vezet végig. Ennek az időszaknak a kezdete éppen ezért nem is lehetett más, mint társadalmunk nagy történelmi fordulópontja, amelytől a hadsereg — mint a hatalom gyakorlásának eszköze — nem volt független. A lezárás időpontja pedig a tárgyalt téma szempontjából szintén határvonal. A Politikai Főcsoportfőnökség létrehozása, a politikai tisztí intézmény bevezetésével együtt, vitathatatlanul e fejlődési folyamat befejeződését, illetve már egy újabb időszak kezdetét jelenti.

88 HL HM 7 248/el. — 1949.

Эрнё Ханч

ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ ГЛАВНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
И ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКИХ ОФИЦЕРОВ
В ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ
(АПРЕЛЬ 1948—ФЕВРАЛЬ 1949 ГГ.)

Резюме

Статья посвящается тем наиболее важным военным событиям и военно-политическим вопросам, которые в течение почти целого года были определяющими в жизни Венгерской Народной армии. Автор показывает первые шаги социалистической реорганизации, развития армии, различные способы поиска пути развития. Достоверно раскрывая по мере возможности события и факты, приводя оригинальные документы, исследователь стремится ознакомить читателя с этим одним из многосложных и в то же время наиболее спорных периодов.

Автор статьи фактами подтверждает, что социалистическое преобразование и развитие Венгерской Народной армии начались уже в период завоевания власти пролетариата. Подробно освещает он вопрос о роспуске партийных организаций, действовавших в армии, и удостоверяет, что эта мера основывалась на решении высшего руководства коммунистической партии, принятом с учетом конкретных условий того времени.

Автор статьи рассматривает влияние, оказанное на армию изменениями в политике партии, происшедшими летом 1948 года. В ходе этого автор показывает первые проявления политики культа личности, а также те последствия, которые проявились в дальнейшем в партийном руководстве армией, в процессе социалистической реорганизации армии и в запланированном темпе и масштабе её развития.

Автор показывает изменения, происшедшие в содержании, организации и методах политико-воспитательной работы, проводимой в Венгерской Народной армии, показывает развитие всей деятельности, а также последний период существования и функционирования института офицеров-воспитателей. Автор характеризует всё более возрастающие в ходе этой работы требования и те усилия, которые проявлялись в выполнении задач со стороны офицеров-воспитателей.

Отдельный раздел посвящается истории формирования института политических офицеров и создания Главного политического управления, призванного руководить политической работой, проводимой в армии. Исследователь вскрывает те трудности, ошибки, недоразумения, которые имели место в переходный период, показывает также и одушевление и энтузиазм, которые проявлялись будущими политическими офицерами в этой трудной обстановке.

Ernő Hancs

DIE VORGESICHTEN DER AUFSTELLUNG DER POLITISCHEN
HAUPTVERWALTUNG UND DER EINRICHTUNG DER POLITISCHEN
OFFIZIEREN IN DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE
(APRIL 1948 BIS APRIL 1949)

Resümee

Die Studie befaßt sich mit den wichtigsten militärischen Ereignissen, militärpolitischen Fragen, die dies fast ein ganzes Jahr im Leben der Ungarischen Volksarmee bestimmten. Sie legt die ersten Schritten der sozialistischen Umorganisation und Entwicklung der Armee und die Suche nach der richtigen Wege dar. Durch die möglichst wahrheitsgetreue Aufdeckung der Tatsachen und Ereignisse und mit der Beweiskraft der originalen Dokumenten versucht der Verfasser die Erkenntnis dieser abwechslungsreichen und zugleich oft umsrittenen Zeitperiode zu erleichtern.

Er beweist durch Tatsachen, daß die sozialistische Umorganisation und Entwicklung der Ungarischen Volksarmee schon in der Zeit der Erkämpfung der Arbeitermacht begonnen hat. Er macht die Frage der Auflösung der in der Ungarischen Volksarmee funktionierenden Parteiorganisationen ausführlich bekannt und beweist, daß diese Lösung auf der die obwaltenden Umstände in Rücksicht genommenen Entscheidung der höchsten Leitung der Kommunistischen Partei beruhte.

Er befaßt sich mit der auf die Armee ausgeübte Wirkung der sich in der Politik

der Partei im Sommer 1948 abgespielten Veränderungen. Dadurch stellt er die ersten Anzeichen der Politik des Persönlichkeitskultus dar, sowie die Entwicklungen, die sich in der weiteren Führung der Armee durch die Partei im Laufe ihrer sozialistischen Umorganisation im Terminalplan und in der Großenordnung der Entwicklung gezeigt haben.

Der Verfasser legt die inhaltlichen, organisatorischen und methodischen Veränderungen der politischen Erziehungsarbeit in der Ungarischen Volksarmee, die Entwicklung der ganzen Tätigkeit, die letzte Periode der Funktion der Einrichtung der Erziehungsoffizieren dar. Er macht die während dieser Arbeit auftauchenden immer größeren Anforderungen und die Anstrengungen, die die Erziehungsoffiziere während der Erfüllung der Aufgaben gemacht haben, bekannt.

Er erörtert in separatem Kapitel die Geschichte des Zustandebringens der Einrichtung der politischen Offiziere und der Politischen Hauptverwaltung, deren Aufgabe die Leitung der politischen Arbeit in der Armee ist. Er enthüllt die Schwierigkeiten, Fehler, Mißverständnisse, die in der Übergangsperiode auftraten, aber schildert auch die Begeisterung, die von den werdenden politischen Offizieren unter diesen schweren Umständen gezeigt wurde.

KÖZLEMÉNYEK

BOROSY ANDRÁS

A KORA ÁRPÁD-KORI KÍSÉRET ÉS TESTÖRSÉG SZEREPÉNEK HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉSE

Az Árpád-kori királyi fegyveres kíséretéről és testőrségről számos középkorkutatónk tett figyelemre méltó megjegyzéseket. Úgy gondoljuk, nem lesz érdektelen, ha ezeket áttekintjük s levonunk belőlük néhány következtetést.

*

A fegyveres kíséret igen elterjedt, sőt a társadalom fejlődésének bizonyos fokán általánosnak mondható intézmény.

Már Tagányi Károly megállapította, hogy a kíséret nem germán különlegesség (bár kétségtelen, hogy a germán kíséretet ismerjük a legjobban), hanem olyan, a germánoktól távol élő népek körében is megtalálható, mint a IX. századi bolgárok, az amerikai indián, az afrikai néger törzsek, a kaukázusi cserkeszek és lezgek, az indiai Gvalior, sőt a Hawaii, Palau és Tonga szigetek lakói.¹ Lehetséges, hogy a Tagányi által felsorolt helyeken és népeknél nem mindenütt létezett fegyveres kíséret, feltétlenül igazat kell azonban adnunk Bónis Györgynek, kinek megállapítása szerint a kíséret a királyság első korszakának általános jelensége. Ez az uralkodó körül csoportosuló, szabad harcosokból álló alakulat minden külső hatás nélkül, valamennyi európai állam bölcsőjénél megjelenik, s a germánokon és oroszokon kívül (kiknek fegyveres kíséréte Bónis György szerint a legismertebb), megtalálhatjuk a lengyeleknél, morvákknál, cseheknél, litvánoknál, obodritáknál, pomeránoknál s megtalálhatjuk a magyaroknál is.² Györffy György megfigyelése szerint a középkort egyfajta internacionalizmus, vagy inkább heterogenitás jellemezte. Minden dinasztia, minden fejedelmi udvar különféle elemekből ötvöződött össze, még inkább a katonai kíséret, melyből a testőrség kifejlődött. A heterogén uralkodó osztály szempontjából közömbös volt, hogy katonája milyen nyelven beszél (l. Szent István intelmeit). Kelet-Európában a varég testőrség minden uralmi rendszer szilárd-ságát emelte. Megtaláljuk Kijevben, Bizáncban, a kazároknál, Magyarországon, a szláv államokban. Bizáncban a testőrök között kazár és türk (azaz magyar) harcosok is találhatók, s a magyar „iobbagio”-k, azaz kísérő katonák Lengyel- és Oroszországban is felbukkannak.³

1 Tagányi Károly: Vázlatok a régebbi Árpád-kor történetéből. Társadalomtudomány, 1922, 223. o.

2 Bónis György: István király. Budapest, 1956. 76. és köv. o.; uő: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n. 44. o. — A kíséret intézményének általános elterjedéséről l. még: Lawrence Krader: Feudalism and the Tatar Policy of the Middle Ages. Comparative Studies in Society and History. An International Quarterly. Vol. I. 1958. 76—99. o.; A legrégebbi írott forrásokban említett fejedelmi kíséret Gilgames történetéből ismeretes. (Mesterházy Károly: Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest, 1980, 151. o.)

3 Györffy György recenziója L. Mussel: Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VII—XII. e. siècles) Paris, 1965. c. művéről, Archeológiai Értesítő, 1969/2. 277. o.

Makkai László még szélesebb történeti perspektívába helyezi a fegyveres kíséret problémáját. Szerinte a katonai kíséret a vaskori barbár népeknél általában megtalálható, s tagjai között egyaránt vannak szabad és szolga eredetűek. A kíséret külön él a klán szabad tagjaitól, egyedül a főnöktől függ, az táplálja, annak családjához tartozik. A kíséret megtalálható a római hódítás előtt a keltáknál, ahol „vassus” és a germánoknál, ahol „Gesinde” a neve. Hogy keleten is megvolt, bizonyítja Makkai szerint a magyar „in” és a szláv „csaljad” kifejezés, ami gyermeket, fiatalembert jelent, olyan valakit, kinek nincs saját családjá és fiktív rokonság alapján főnökének családjához tartozik. Lehet szolga, vagy önként csatlakozott szabad, teljesíthet katonai szolgálatot, vagy végezhet termelő munkát, kondícióját lényegében a családfőhöz fűződő (önkéntes vagy kikényszerített) viszonya szabályozza. A kíséret intézményével a törzsi arisztokraták körül kialakul egy újfajta familia, olyan közösség, mely a családfőtől a rabszolgákig terjed, s egyszerre katonai és munkaszervezet. Új és idegen test a törzs fegyvereseinek nagy többségét kitevő szabadok társadalmában.⁴

A még vándorló germán népeknél kialakult fegyveres kísérettel már Tacitus foglalkozott.⁵ Az ő műve volt a kiindulópontja a germán kísérettel foglalkozó hatalmas jog- és társadalomtörténeti irodalomnak.⁶

A germán kíséretről szóló irodalmat ismertetni itt nem feladatunk. Eredményeiből kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a kíséret a különböző germán népeknél igen jelentős intézmény, mely a társadalom teljes átrétegződését eredményezte, segítette a fejedelmi-királyi hatalom megerősödését, a hivatásos harcosok kiemelkedését a közrendű szabadok tömegéből, s fokozta e népek hadakozó, támadó háborúkat viselő képességét. Kétségtelenül jelentős szerepe volt a kíséretnek a hűbériség intézményének kialakulásában s így a germán népek feudális államainak megszerveződésében is. Egyes német szerzők a kíséret intézményét valamilyen speciálisan germán—német intézménynek tekintették. Ez téves felfogás, mert a kíséret intézménye nemcsak a germán népeknél volt fellelhető.

A germán népeken kívül különösen elterjedt volt a kíséret a szláv népeknél. A keleti szláv fejedelmek kísérete (druzsina) V. V. Mavrogjin szerint három elemből állt: 1. az öregebb druzsina, ennek tagjai saját gazdasággal rendelkeztek, udvaruk, kíséretük volt, s a fejedelmi főtisztviselők birtokosai voltak. 2. a fiatalabb druzsina, ennek tagjai a fejedelem udvarában éltek, annak házá-

4 *Ladislav Makkai*: Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Age. Acta Historica, Tom. XVI. (1970) 266—267. o.

5 *Cornelius Tacitus*: Germania. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. P. Cornelii Taciti libri qui supersunt Tom. II. Fasc. 2. Lipsiae, 1957. 13—14. o.

6 Ezen irodalom egy részéről: 1. *Borosy András*: Vélemények a kora-feudális fejedelmi kíséretről. AAJ Acta Historica, Tom. LXX. 19—39. o. Figyelemre méltó *H. Conrad* leírása. A kíséret harcosainak létszáma szerint nem volt nagy, 200 főből álló kíséret már erősen számított. A kíséret nem csak a germánoknál volt ismeretes, hanem más népeknél is. Valószínűleg indogermán eredetű. A germán kíséret sajátossága az önkéntes hűség. A kíséret feltételezi egy harcos nemesi réteg létezését, melyből kiemelkedő személyek származnak, s ezek köré csoportosulnak aztán a kíséret tagjai. A „Gefolgschaft” szó az ó-északi „fylgd”, — azaz „kiséret” — szóból ered. Az öfelénmetben „truht” a neve, az úr „truhtin” a kíséret harcosoké „druhtingos”. A longobardoknál „gasindii”, „gasindiones” a nevük, ami útítársat jelent (v. ó. domes). A frankok „antrustio”-nak nevezik a kíséret harcost (trustis = segítség, védelem). Az úr köteles volt a kíséret harcost eltartani és felfegyverezni, a harcos az úr házában lakott, a hadizsákmányból is részt kapott. A kíséretbe lépő harcos esküt tett. A kíséreti viszony felbontható volt. A fiatalok számára a kíséret együttes hadi iskola, fegyvermester képezte ki őket. A kíséretet öregebb és fiatalabb részre osztották. Más rangkülönbségek is voltak. A kíséretben lévő nemesek helyzete kedvezőbb, mint a közsabadoké, különösen ha az úr rokonai. A kíséret tagjai vetélkedtek az elsősegért. Békében a kíséret az úr házában lakott, lakomázott, ivott, énekelt. Békés foglalkozásra alig voltak alkalmasak, ezért kalandokra indultak, ha egyébként népi békében élt is. A germán időkben a kísérettag kiválik a kíséretből, ha gazdasági önállóságot nyer, ha megházasodik. A kíséret zsákmányoló hadjárataihoz csatlakozhattak a kíséreten kívüli személyek is, de hadjárattal alatt ezek is hűséggel tartoztak az úrnak. A frank államban a király udvarában tartózkodott a kíséret (trustis regia, trustis dominica) mely a régi germán kíséret folytatása. A kísérettagok (antrustiones) védjé a közsabadokénak háromszorosa. A királyi udvarban élő kísérettagok mellett most már voltak attól távol, saját birtokukon élők is. A VIII. században a vazallitás kiszorítja az antrustionatust. (*Hermann Conrad*: Deutsche Rechtsgeschichte. Band I. Frühzeit und Mittelalter. 2. kiadás, Karlsruhe, 1962. 22—24., 97., 107. o.)

udvarát, gazdaságát szolgálták és 3. a legszélesebb értelemben vett harcosokból, kik a népből kerültek ki — ez utóbbi a régi idők maradványa. A keleti szlávoknál eszerint sokáig nem történt meg a kíséret és a fegyveres szabad, sőt a szolgasorba süllyedt alávetett réteg merev szétválasztása. A szláv népek közül különösen az oroszoknál, lengyeleknél és cseheknél volt jelentős a kíséret szerepe.⁷

Igen erős fegyveres kísérekkel dicsekedhettek az eurázsiai sztyeppe lovas-nomád népei is. Megtalálható a kíséret a türköknél, a mongoloknál, a kunoknál. A kíséreteknél szilárdabb fegyelműek voltak a Dzsingisz kán és törzsfői által szervezett testőrsegek.⁸

A kíséret a honfoglaló magyarság igen fontos intézménye volt. Már H. Meynert felismerte, hogy voltak, akik önként felajánlották fegyveres szolgálatukat a nemzetségfőknek, mint a germán „Gefolgschaft”-ok harcosai.⁹ A honfoglaló magyarság hadi-társadalmi szervezetét ismertette Deér József megállapítja, hogy a szabad magyarok szegényebb rétege szívesen állt a gazdagok és előkelők szolgálatába, ezért ellátást, ruhát és a zsákmányból részt kapott. A fejedelem, a törzsfők, s az előkelő nemzetségfők nem csak alávetett szolganéppel, hanem szabadokból álló harcos kísérettel is rendelkeztek. A harcos kíséret szabadon szerződött, és előfordult, hogy átpártolt egyik úrtól a másikhoz. Amikor Szent István törvénye kijelenti, hogy minden seniornak legyen meg a maga milese, már meglevő szervezeti formát hagy jóvá. E „pogánykori” kíséret vált — Deér szerint — a későbbi familia alapjává s a kísérettagok a későbbi serviensek és familiárisok ősei.¹⁰

Váczy Péter szerint már a nomád időkben magánhadakkal kell számolnunk — a szegényebb szabadokból került ki rendszerint az úr hadikisérete is.¹¹ Molnár Erik úgy véli, hogy a honfoglaló magyar társadalomban a katonáskodó emberek főleg a főnök szolganépéből kerülnek ki. Vannak olyanok is, kik megközelítik a hivatásos katona típusát, mint a mongol „nökür”-ök (kisérettagok). Ezek már nem végeznek termelő munkát, csak felügyelnek arra. Kaland- és zsákmányéhes fiatalságból toborzódtak, kilépve a nagycsaládból, nemzetségből. A kíséret tagjai békében testőrök, gazdatisztek, követek — háborúban a hadba vonuló sereg tisztjei.¹² Lederer Emma megállapítja, hogy a katonai kísérekben a szabadoknak csak kisebb része tud elhelyezkedni.¹³ Újabb tanulmányában Váczy Péter álláspontja: a honfoglaló magyarok társadalmában a harcos kíséret a gazdagok és a közrendűek között foglal helyet. A kíséret szerinte már korán két részből áll. Egyes harcosok az úr vagyonjogi uralma alatt állnak — fegyveres szolgák. Más részük viszont „nemes és szabad” és önkéntes szerződés alapján lép a kíséretbe. A szolgarendű kíséző harcost nevezik a dunai bolgárok „etetett ember”-nek. A kísérettagok, a vitézek e két típusa „átöröklődik a középkorra”.¹⁴

7 A szláv druzsinákról s a róluk szóló irodalomról l. *Borosy A. i. m.* 32—37. o. és *Kristó Gyula*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980. 401—402. o. és 1069. jegyzet.

8 A nomád népek fegyveres kíséreteiről szóló irodalmat l.: *Borosy A. i. m.* 19—22. o.

9 *Hermann Meynert*: Das Kriegswesen der Ungarn in seiner geschichtlichen Entwicklung bis zur Errichtung des stehenden Heeres. Wien, 1870. 7—14. o.

10 *Deér József*: Pogány magyarság — keresztény magyarság. Budapest, 1938. 13., 30. o.; *uő*: A magyarság a nomád kultúrközösségben. In: Magyar Művelődéstörténet, I. k. Budapest, é. n. (1939) 69. o. *uő*: A honfoglaló magyarság. In: A magyarság őstörténete. (szerk.) Ligeti Lajos. Budapest, 1943. 138—144. o.

11 *Váczy Péter*: Társadalmunk az Árpádok és az Anjouk korában. In: Magyar Művelődéstörténet, I. k. Budapest, é. n. (1939) 175—176. o.; *uő*: A királyság központi szervezete Szent István korában. SzIE II. (1938) 39. o.

12 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Budapest, 1949. 71—87., 110—114. o.

13 *Elek Lajos—Lederer Emma—Székely György*: Magyarország története. I., Magyarország története az őskortól 1520-ig. Budapest, 1961. 48—55. o.

14 *Váczy P.*: A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok, 1958. 340. és köv. o. — Váczy megemlíti Regino annaleseinek híradását: „liberos ac servos suos equitare ac sagittare magna industria docent”.

A X. századi magyar társadalommal számos munkájában foglalkozott Györffy György, s ő különös fontosságot tulajdonít a kíséretnek. A honfoglaló magyar társadalomban — írja — az uralkodónak, minden törzsfőnek és gazdag nemzet-ségfőnek volt katonai kísérete, azaz „jobbágysai”, s ezek a különböző magyar törzsekből, részben pedig a csatlakozott, vagy legyőzött idegen népelemek szabad harcosaiból verődtek össze. Avar és szláv harcosok is voltak közöttük. Különösen fontos szerephez jutottak a kíséretekben a magyarokhoz csatlakozott segédnépek. A nép zöme — Györffy szerint — nem vett részt a harcokban. A katonai kíséret katonai funkciója mellett felügyel a termelésre, a terméktöbblet kisajátítására. Az Ibn Ruszta és Gardizi által leírt húszezer magyar lovas elsősorban a kíséret harcos népe lehet, a magyar társadalom közép-rétege. A húszezer lovas között lehetnek ezenkívül az elegendő jószággal rendelkező nagycsaládok harcra kész tagjai is. A szegények nem voltak rendszeres katonai szolgálatra kötelezve — bár szükség esetén közülük is kerülhettek egyesek a nemzetségfők vezette katonai egységekbe. Az Etelközben a lovas katonai kíséret s a (legalábbis rendszeresen) nem harcoló köznép aránya 1 : 4, 1 : 4,5 lehetett. A nemzetségi szervezet bomlása után a törzsfő és nemzetségfő nemcsak idegenek, hanem saját népe ellen is kénytelen magát védeni. A katonai kíséret tagjai elsősorban a törzsükből kiszakadt módosabb közrendűekből kerültek ki, de a rokonsági kapcsolat feladásával a kísérettartó úr fegyveres szolgálivá váltak. Kisérettagnak, harcos jobbágnak lenni kockázatos dolog volt, de a harcos jobbágy megalapozhatta saját önálló gazdaságát s „jobbágyúrrá” válhatott. A fejedelem jobbágyurait és harcos jobbágysait nem mind kísérték állandóan urukat. Az előbbieket saját „lak”-jaikban éltek, az utóbbiak pedig a fejedelem által számukra kijelölt falvakban. Szolgagazdaságok látták el őket.¹⁵ Györffyvel szemben Bartha Antal álláspontja az, hogy a fegyveres kíséret kétségtelenül fontos szerepét nem szabad eltúlozni; az elsődleges gazdasági fejlődés a lényeges. A fegyveres kíséret — szerinte — a X. század elején még nem idegenült el a néptől, mint a Botond-monda is tanúsítja. Szerencsés esetben köznépi származású ember is kísérettaggá válhatott, s a nép még saját hőst is látta, ünnepelte, vagy siratta a fegyveres kíséret kalandjairól szóló mondákban. Általában a fegyveres kíséret tagjai tehetősek.¹⁶

Dienes István szerint a katonai kíséret nem azonos a nemzetség által háború idején kiállított haderővel. A kíséret tagjai vezetik a nemzetség által kiállított haderőt, s emellett kíséretet, testőrgárdát alkotnak. Ők biztosítják a társadalom belső egyensúlyát, ők az István-kori milesek elődei. Rendszerint idegen törzsekből származnak, s a kísérettartó úr saját nemzetsége ellen is felhasználhatók. A kíséret tagjai szolgálatukat önként vállalják. Önkéntes voltak megbocsáthatóvá tette, ha urukat elhagyták s más úr szolgálatába álltak. De a törvényes urára támadó, áruló kísérettag nehezen számíthatott elismerésre. Néha az állt rajta bosszút, akinél szolgálatra jelentkezett. A kíséret tagjai együtt éltek el-tartójukkal, kivéve az előkelő harcostársakat, kiknek külön szállásuk volt s

15 Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 27—37., 92., 103—107., 120—124. o.; *uő*: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Budapest, 1958. 10. o.; *uő*: A magyar törzsi helynevek. In: Névtudományi vizsgálatok. Budapest, 1960. 27—34. o.; *uő*: A magyar őstörténet néhány kérdéséről. Történelmi Szemle, 1961, 417—425. o.; *uő*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovácsics József. Budapest, 1963. 40—50. o.; *uő*: A középkori Orosháza története. In: Orosháza története. Orosháza, 1965. 223. o.; *uő*: A magyar várostörténet kezdetei és Budapest kialakulása. Doktori értekezés. Kézirat. 21—22., 63—64., 78—79. o.; *uő*: István király. Budapest, 1977. 40., 95., 103. o.

16 Bartha Antal: A honfoglaláskori magyar kovácsmesterség társadalmi hátterének kérdéséhez. Történelmi Szemle, 1961, 133—154. o.; *uő*: Hungarian Society in the Tenth Century and the Social Division of Labour. Acta Historica, 1963, 333—360. o.; *uő*: Hozzászólás Málýusz Elemér előadásához. Történelmi szemle, 1963, 57. o.; *uő*: Zur Frage der ungarisch-slawischen Beziehungen im 9. und 10. Jahrhundert. Acta Archeologica, 1965, 7—10. o.; *uő*: A IX—X. századi magyar társadalom. Budapest, 1968. passim.; *uő*: A magyar történelem problémái 1526-ig. Történelmi Szemle, 1968/107. o.; *uő*: Kelet-európa és őstörténetünk. Valóság, 1968/12., 64—73. o.; *uő*: Gazdaságtörténet és szavak. Magyar Nyelv, 1969. 24. o.

maguk is kísérő vitézeket tartottak. A mohamedán forrásokban szereplő húsz-ezer lovas az előkelők állandó fegyveres erejének létszámát jelentheti. A fejedelmet, a törzs- és nemzetségfőket körülvevő kíséret, azaz állandó testőrgárda képezte a hadsereg szilárd magját: háború esetén a sereg létszáma könnyen volt növelhető, mert az egyes közösségek katonai rendben, tizedes szervezetben települtek le.¹⁷

Maksay Ferenc úgy látja, hogy a honfoglalás idején a nép zöme még a nemzetség, s azon belül a nagycsalád keretei között élt, de a vezető réteg tagjai, a maguk harcos kíséretével és szolgálóikkal, egyre jobban elkülönültek a lakosság zömétől. Ők a legkevésbé helyhez kötött réteg, gyakran változtatták helyüket a hatalmuk alá tartozók ellenőrzése, a nekik járó szolgáltatások felélése, behajtása céljából. A hivatásos harcosoknak az a csoportja, mely nem kísérte közvetlenül főnökét, hol a főnök várának közelében, hol a törzsfő (nemzetségfő) uralma alá tartozó terület peremén élt szétszórta, s öröködt a törzs, vagy nemzetség biztonsága felett.¹⁸

Kristó Gyula szerint a fegyveres kíséret kialakulása hosszú folyamat. Hosszú az az átmeneti időszak, melynek során a harcos a nemzetség tagjából a fegyveres kíséret állandó tagjává lett. Számos közbülső állapot képzelhető el, mikor a szabad nemzetségtag még csak alkalmilag csapódott a kísérethez, s amikor már szinte rendszeresen a kíséret tagjának számított. A kíséret kialakulása mögött végső fokon a vagyoni differenciálódás húzódott meg. A kíséret nem olyan személyekből jött létre, kik úgy szorultak ki a termelésből, hogy termelőeszközüket veszítették. A kíséretbe általában bátor, vállalkozó kedvű, a termelőmunkát megvető férfiak léptek. A kíséret tagjává váló fegyveres szabad fokozatosan elszakadt a termelőmunkától, életének értelmét egyre inkább a termelőmunkától idegen közegben találta meg — a termelőmunka által előállított javak elragadásában. A kíséret belső funkciója a főnök védelme. A főnök a kíséret tagjait rendszeresen jutalmazta. A közhatalom ekkor még nem vált el egészen a társadalomtól. A kísérethez bármelyik fegyveres szabad csatlakozhatott s a zsákmányszerző háborúban a kíséret mellett az attól alig különböző fegyveres szabadok is részt vettek: a kíséret tényleges és potenciális tagjai. A közösen szerzett zsákmányból a java részt a főnök kapta, a kíséret állandó tagjai jóval kevesebbet, az alkalmilag csatlakozók elsősorban a szabad rablás lehetőségét.¹⁹

A különböző szerzők nézetei alapján megállapíthatjuk, hogy a honfoglaló magyarok társadalmában a fegyveres kíséret döntő fontosságú intézmény volt. Befelé biztosította a fejedelmet, a törzsfőket és gazdagabb nemzetségfőket uralmát a szegényebb közrendű magyarok és a szolgálók felett, kifelé, háború esetén (ami a korai magyar társadalom számára igen gyakori és „természetes” állapot), gyakorlott harcosokat biztosított a hadba vonuló fejedelem, törzs-, vagy nemzetségfő számára, kik zsákmányszerzés reményében szívesen vonulnak hadba. A kíséretből kerülnek ki a haderő többi részének tisztjei, a kíséret tagjai látják el az úr körül a testőrségi szolgálatot, emellett mint követek, munka-

17 *Dienes István*: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető (Kiss Lajos ásatása). *Archeológiai Értesítő*, 1957. 24—37. o.; *Bóna István—Dienes István—Éri István—Káliz Nándor*: A kisvárdai vár története. Kisvárdai, 1961. passim.; *Dienes I.*: Nemzetségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori ljesontón. *Folia Archaeologica*, XIV. (1962) 95—109. o.; *uő*: Honfoglaláskori kutatásunk újabb eredményeiről és feladatairól. *Jászkunság*, 1964. 152—156. o., 1965. 83—84., 97—106. o.; *uő*: Honfoglaló magyarok. In: *Oroszháza története*. *Oroszháza*, 1965. 136—174. o.; *uő*: Einige geimesame Züge der frühfeudalen Kulturen Osteuropas. *Acta Archaeologica*, 1965. 23—25. o.; *uő*: A honfoglaló magyarok lőszerszámaának néhány tanulsága. *Archeológiai Értesítő*, 1966. 220—221. o.; *uő*: Árpád fia Tarhos újászainak nyomában. *Élet és Tudomány*, 1969/13., 610—615. o.; *uő*: A IX—X. századi magyar társadalom kérdéseire *Bartha Antal*: A IX—X. századi magyar társadalom c. könyve alkalmából, MTA II. Oszt. Közl. XIX. k. 1. sz. (1970). passim.; *uő*: A honfoglaló magyarok. Budapest, 1972. passim.

18 *Maksay Ferenc*: A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971. 18—20., 30. o.

19 *Kristó Gyula*: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980. 422—424. o.

vezetők is szerepelnek. Általában idegen törzsből, gyakran más népből származnak, így megbízhatóbbak, használhatóbbak. Nem fegyvertelen a köznép sem — nagyobb veszély esetén őket is fegyverbe szölitják, ami különösen a pásztorkodó népelemek esetében nem nehéz — de a haderő java, csatát, hadjáratot, háborút eldöntő elem kétségkívül a fegyveres kíséret.

A kíséret szerepe igen fontos volt a magyar kalandozó hadjáratokban is. Ezekben — mint közismert — nem a magyar törzsszövetség egész hadereje vett részt, hanem csak bizonyos törzsek-nemzetségek, s a hozzájuk verődött zsákmányra éhes kalandvágó elemek. Nagy részük kétségtelenül a különböző kísérek tagja volt.

Molnár Erik szerint a zsákmányszerző háborúkba induló magyar seregek a harcos kísérek tagjaiból álltak, akiket ő a termelésből kiszorult, legelővel nem bíró elszegényedett szabadoknak tart.²⁰ Váczy Péter viszont hangsúlyozza, hogy elsősorban a pompakedvelő „hősök” kezdeményezik a kalandozó hadjáratokat. E „hősi”, dicsőséggelvelő magatartás terjed el a fegyveres kísérek körében.²¹ Györffy György kiemeli, hogy a kalandozó háborúkat a törzs és nemzetségek saját kíséretükkel vívják, sőt, mint a XIII. században a mongoloknál, egy-egy „főnök” kíséret harcosainak kielégítése céljából vezet rablóhadjáratokat. A kalandozó háborúkban elsősorban a „csatlakozott népek” és a kísérek szerepelnek.²² A kísérek szerepét hangsúlyozza Székely György is, de ő társadalmi süllyedésnek tartja, ha egy szabadból kísérettag válik.²³ Bálint Csanád szerint viszont viszont a fegyveres kíséret, mely a zsákmányszerző hadjáratokat vívja — a katonai elit.²⁴ A fegyveres kísérek szerepét hangsúlyozza Dienes István, Makkai László és Mesterházy Károly is.²⁵

A legtöbb kutató tehát egyetért abban, hogy a kalandozó háborúkban a fegyveres kísérek szerepe döntő fontosságú volt — legfeljebb abban van közöttük véleménykülönbség, hogy a kísérettaggá válás társadalmi süllyedést jelentett-e, vagy emelkedést. Nézetünk szerint emelkedést jelentett: a kísérettaggá váló szabad számára igen sok lehetőség nyílt zsákmányszerzésre, s ha az urával való kíséret harcosi viszonyát meg akarta szakítani, erre is lehetősége volt. A kíséret tagjának lenni — ismereteink szerint — nem jelentett megalázó viszonyt. Sőt, a kísérettaggá vált közrendű (ki Györffy György szerint „módosabb” volt), megalapozhatta önálló gazdaságát.²⁶

Kristó Gyula szerint a kalandozásban részt vevő harcosok minden bizonnyal nem voltak szegények, tehát azoknak van igazuk, akik a harcos középréteg szerepét tartják döntőnek. De közrendű szabadok is részt vettek benne nagy számban, annál is inkább, mert a kísérettagok, a hivatásos harcosok száma nem volt nagy.²⁷

Nagyon fontos, de távolról sem tisztázott szerepe volt a fejedelmi kíséretnek Géza fejedelem és István király államszervező küzdelseiben. E küzdelmek nehezebb és véresebb szakasza minden valószínűség szerint Géza fejedelem

20 Molnár E.: i. m. 117. o.

21 Váczy P.: i. m. (1958) 331. o.

22 Györffy Gy.: i. m. (1958) 15. o.; uő: L. Musset: Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VII—XII. e. század) Paris, 1965. c. művének ismertetése. Archaeológiai Értesítő, 1969/2., 277—280. o.; uő: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archaeológiai Értesítő, 1970. 191—242. o.

23 Székely György: in: Magyarország története. Budapest, 1964. I. k. 45—47. o.

24 Bálint Csanád: Honfoglaláskori sírok Szeged-Óthalmon. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1968. 47—89. o.; uő: A kalandozó hadjáratok újabb értelmezéséért. Valóság, 1970/2. 70—74. o.

25 Dienes I.: i. m. (1970) 119. o. és uő: i. m. (1972) 69. o.; Makkai L.: in: Hazánk, Magyarország. Budapest, 1970. 174. o.

26 Mesterházy K.: i. m. 59., 111., 151. o.; Györffy Gy.: i. m. (1977) 95. o.

27 Kristó Gy.: i. m. (1980) 371., 390—392. o.

korára esik. Igen fontos kérdés: milyen volt az a fegyveres erő, mellyel Géza e kemény harcokat megvívta.

Szőke Béla a X. század első kétharmadából származó sírok egy részében egyenes, kétélű kardokat s a lovas felágaskodását megkönnyítő, a megszokottól eltérő alakú kengyeleket talált. Elekes Lajos szerint az ezeket használó harcosok a pusztai nomád hadviseléstől eltérő taktikát képviseltek, s a fejedelem és a kende kíséretébe tartozhattak.²⁸ E kétélű kardokkal s a belőlük levonható következtetésekkel foglalkozik Bakay Korél igen fontos tanulmánya. Eszerint az Árpád fejedelem halála után mértéktelenül megerősödött törzsi arisztokráciát Géza fejedelemnek — ha hatalmát meg akarta szilárdítani — le kellett törnie. Mivel a török származású vezetőréteg hatalma az ugyancsak török származású katonai kíséreten nyugodott, Gézának új hadsereget kellett szerveznie. Ezen új hadsereggel kapcsolatosak a hazánk különböző részein talált kétélű kardleletek. E 69 kardlelet olyan sírokból került elő, melyekben más fegyverek alig voltak, lándzsák egyáltalán nem, bárdok, balták is csak ritkán. Védőfegyverzetnek nincs nyoma. Nagyrészt lovasok voltak, mert a 33 sír közül 18-ból íocsonatok is kerültek napvilágra; 8-ból pedig lószerszám is. (Mivel a ló a földművelés elterjedésével értékesebbé vált, nem mindig temették el gazdájával együtt.) E lovasok a X—XI. századi lengyel és orosz lovasokhoz hasonlíthattak legjobban, bár azoknak védőfegyverzetük is volt. A leletek egyszerűsége miatt valószínű, hogy szabad, de nem előkelő harcosok voltak. Nem azonosak a testőrséggel, mely általában kis létszámú és idegenekből, főként keresztényekből áll. E kétélű kardos harcosok pedig nem idegenek és nem keresztények.

Géza fejedelem előtt — írja Bakay — a fő fegyveres erő a kabarokból és a török nyelvű nemzetségek kíséretéből állt. Ekkor tűnnek fel a német lovagok. Ezek egyrészt a fejedelem testőrei, másrészt az új sereg szervezői, kik mileseikkel együtt jönnek Magyarországra. A testőrségben a németeken kívül oroszok, varégok és lengyelek is voltak. A vegyes nemzetiségű fejedelmi testőrségek gyakran változtatták helyüket és urukat, s *nem azonosok a fejedelem állandó kíséretével*. De Magyarországon kisebb a szerepük, mint Bizáncban, Kijevben, vagy Lengyelországban. A kétélű kardos harcosokat Bakay azonosnak tartja az István király törvényeiben „miles” néven említett — szerinte „köznépi” eredetű — harcosokkal. Szerinte a kétélű kardleletek nem a X. század első kétharmadából, hanem Géza korából valók. Ez a katonaság nyugatias jellegű volt, de könnyebb fegyverzetű, mint a korabeli nyugati seregek. E harcosok magyarok voltak, eredetileg közsabadok. Vezetőik-tanítóik idegenek, főként bajorok. Sírjaik pogány jellegűek, tehát a kereszténység megszilárdulása előtti korból származnak, legkésőbb a XI. század első tizedeiből. Nagyobbrészt még Géza vitézei s ahol sírjaik találhatóak, addig terjedt Géza hatalma. A későbbi Békés, Csongrád, Fejér, Heves, Pest, Pilis és Szabolcs megye területe volt legsűrűbben betelepítve, de Géza fennhatósága alá tartozott a későbbi Borsod, Borsod, Hajdú, Hont, Nógrád, Sopron, Ung, Vas, Zala, Zaránd és Zemplén megye területe is. Mint László Gyula megállapította: a kétélű kardok zöme a kereskedelmi útvonalak mellől került ki, ezeket őriztette Géza a legjobban.

²⁸ Elekes Lajos: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1964. 31—33. o.
Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpádkori magyarság régészeti emlékei. Budapest, 1962. Régészeti tanulmányok, I. 83—84. o.

Tolnát, Baranyát, Somogyot nem szállta meg, ez Koppány területe volt. Gyula és Ajtony területére sem terjedt ki a hatalma.²⁹

Bakay eredményeit és felfogását elfogadta Bartha Antal és Székely György is.

Székely György Géza és István fegyveres kíséretét zömében magyarnak tartja — s jellemzőnek mondja eltartásának természetes módját is: a „táplálást”, az együttes meg szállást. Erre vonatkoznak az István király Intelmeiben olvasható a milesekről szóló sorok: „adj nekik táplálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad örömeiből, hogy sem másutt lakozzanak”.³⁰

Nagy Árpád az Eger környéki és Tisza-vidéki besenyő településeket vizsgálva megállapítja, hogy a „segédnépek” települései kiegészítik a kétélű kardokkal felszerelt fejedelmi (királyi) harcosok településeit.³¹

Györffy György az egyenes kardú sereg elterjedését Géza idejénél korábbra teszi. A kalandozások során a magyarok több tízezer (!) nyugati kard birtokába jutottak. Ezeket részben eredeti alakukban tartották meg, részben pedig markolatukat 10—15%-kal megdöntve — a szabványhoz hasonló súlypontúvá alakították.³²

A kíséretnek, melynek a kétélű kardos vitézek legalábbis igen jelentős részét alkották, döntő szerepe volt Géza és István államszervező harcaiban. Ezek lefolyásáról a források nem sokat közölnek. Az egész folyamatról a legátfogóbb és legszellemesebb elméletet Györffy György alakította ki. Eszerint a nemzetségek ekkor már területi jellegű hatalmát a fejedelem úgy törte meg, hogy saját fegyveres kíséretének tagjait, saját „jobbágyságait” telepítette közéjük, miután leverte őket. Ilyenkor a nemzetségi terület túlnyomó részét kobozta el a fejedelem, ha nem álltak ellen, csak kétharmadát. E telepítések emlékei a Magyarországon mindenfelé található törzsi helynevek. Ahol a nemzetség megtörése erőszakos módon történt, ott több törzsi helynévvel találkozunk. Minden olyan faluban, melynek neve törzsnév, ahol a társadalom keresztmetszetét ismerjük, jelen van a „jobbágyság”, de nem teszi ki a falu egész lakosságát. Eredetileg jobbágnak nevezték azt a társadalmi réteget, mellyel István király és elődei a nemzetségeket megfékeztek s melyeket az azoktól elvett várak és népek biztosítására odatelepítettek. E katonáskodó réteg azonos az István törvényeiben szereplő miles réteggel. A volt nemzetségi birtokok király kezére került részének egyik fele a királyi várak, a másik a királyi magánuradalmak birtokállományába került.³³

29 Kornél Bakay: Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisation des fürstlichen Heeres. Acta Archaeologica, 1967, 105—173. o.; uő: Vitahozzászólás Székesfehérvár kialakulásának kérdéséhez. Történelmi Szemle, 1969/1—2. 121. o.; uő: A magyar államalapítás. Budapest, 1978. 40—43. o. A szerző igen érdekesen fejtegeti a szablya és a kétélű kard közötti különbséget. A szablya Ázsiában és Kelet-Európában igen hosszú ideig a legelterjedtebb fegyver. A honfoglalás korának magyar szabványai a fejlődés csúcán álltak, de háttérbe kellett szorulniuk a kétélű, egyenes kardokkal szemben, mert ezek modernebbek voltak. A szablya átlagosan 80 cm hosszú pengéjű és fél kg súlyú, a X—XI. századi kétélű kard átlagosan 90 cm hosszú pengéjű és 1 kg súlyú. A szablya vágott, illetőleg szakított sebeket ejt, szúrásra nem alkalmas, zúzó hatása is kisebb, mint a kardé. A szablynál a vágás irányának pontossága a döntő, nem az ereje. Előszörban a kéz és nem a kar vezeti. Kezeléséhez nagy gyakorlat és biztonság kell, mert a vágást a 90°-os beesési szögűtől való legkisebb eltérés is hatástalanná teszi. Nehéz fegyverzetű ellenféllel szemben nem sokat ér. A karddal viszont a harcos merev csuklóval, vállból vág. (A szúrás viszonylag ritkán fordul elő.) A kard hatékony kezeléséhez kevesebb gyakorlat szükséges, viszont jobban érvényesül a harcos fizikai ereje. A kétélű kard használatát a nyeregben történő felállást elősegítő, trapéz alakú kengyelek könnyítik meg. Ilyenek kerültek elő az említett kardos sírokból is. László Gyula: Régészeti tanulmányok. Budapest, 1977. 374. o.

30 Bartha Antal: A IX—X. századi magyar társadalom. Budapest, 1968. 158—160. o.; Székely Gy.: A világi uralkodó osztály szerkezetének és kultúrájának fejlődése az Árpád-kori Magyarországon. Vasi Szemle, 1970. 103—114. o.

31 Nagy Árpád: Eger környéki és Tiszavidéki besenyő települések a X—XI. században. (Kíséret a magyarországi besenyők régészeti hagyatékának meghatározására.) Az Egeri Múzeum Évkönyve, VII. (1969) Eger 1970. 129—153. o.

32 Györffy Gy.: i. m. (1977) 107—108. o. Nem érthetünk egyet Györffynek azzal az állításával, hogy az egyenes karddal nagyobb súlya miatt (kb. 1 kg) két kézzel fogva sújtottak. A X—XI. századi 1 kg-os karddal könnyen lehet vágni egy kézzel is és markolatán nincs is hely két kéz számára. Ha valaki az ilyen kardot két kézzel akarta vezetni, csak úgy tehetné, ha egyik kezét a másikra helyezte a markolaton. Ez pedig a kardnak kényelmetlen s nem is hatékony kezelését jelentette volna. Lóháton különben is nehezen képzelhető el a kard rendszeres két kézzel fogása. Alexander Ruttkay: Waffen und Reiterrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. Slovenská Archeológia, XXIV—2 1976. 256—267. o.

33 Györffy Gy.: i. m. (1959) 85—93. o.; uő: i. m. (1960) 27—34. o.; uő: i. m. (1965) 223—224. o.; uő: i. m. (1968) kézirata.

Györffy elméletét történészeink és különösen régészeink nagy része elfogadta. Különösen Heckenast Gusztáv és Dienes István nevét emelném ki közülük. De az elmélettel kapcsolatban kételyek is felmerültek, különvélemények is kialakultak. Így Solymosi László megemlíti, hogy a törzsnévi helynevekkel bíró települések XIII. századi társadalmi összetétele nem erősíti meg Györffy nézetét, mely szerint ezek katonai beavatkozás folytán jöttek volna létre, s névadóik katonáskodó törzsi töredékek lennének. Ha e települések egyházi kézen, vagy várszervezetben vannak, találhatók lakóik között egyházi harcos jobbágyok, vagy várjobbágyok, de ezek jelenléte másodlagos is lehet, s egyáltalán nem biztos, hogy Géza vagy István korában is katonáskodó népelem voltak. A társadalmi fejlődés során sok szolgarendű népelem vált jobbágygá, harcosgá. S még egy problémát vet fel Solymosi: ha e falvakban a király fegyveresei laktak, hogyan lehetséges, hogy már István eladományozta némelyiket?³⁴

Solymosi László kételyeit Györffy György igen határozott hangon utasította el.³⁵

Györffy elméletével kapcsolatosan kételyeit fejezte ki Solymosi Lászlón kívül Fügedi Erik és Érszegi Géza³⁶, s határozottan cáfolta az elméletet Kristó Gyula 1976-ban és 1977-ben megjelent tanulmányában.³⁷ Álláspontját 1980-ban megjelent kötetében megismételte.³⁸

Mesterházy Károly részben magáévá teszi Györffy nézeteit: elfogadja, hogy a nemzetségek hatalmának megtörése idején a nemzetségi birtokok kétharmada került a fejedelem kezére és egyharmada maradt a nemzetség kezén — ha nem állt ellen. Ha ellenállt, ennél többet veszített, olykor összes birtokait. Nem fogadja viszont el Györffynek azt az állítását, hogy a törzsnévi helynevek a király fegyveres kíséretének a nemzetségi földekre telepítése során keletkező falvakat jelölnék. A törzsnévvvel nevezett falvak népe, szerinte, az illető törzs népéből származott, s e falvak a törzsek szétszórását, a velük való végső leszámolást jelezték. A kíséret falvai heterogén jellegűek, hiszen a kíséret lényegéhez tartozik, hogy heterogén, s így falujuk nem kaphatott törzsi nevet. A fejedelem előbb létrehozta a fegyveres kíséret településeit, majd ezek segítségével széttelepítette a törzsek népeit az ország legkülönbözőbb pontjain.³⁹

A fejedelem kíséretének szerepét mindenképpen döntő fontosságúnak kell tartanunk a X—XI. századi államszervező harcokban, s az maradt a XII. században is, mint ahogyan döntő fontosságú volt ugyanezen századokban az orosz, lengyel és cseh állam fejlődésében.⁴⁰

34 Solymosi László: Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. Magyar Nyelv, 1972. 179—190. o.; uő: A jobbágy-költözésről szóló határozat. Agrártörténeti Szemle, 1972. 33—35. o.

35 Györffy Gy.: Az Árpád-kori szolgáló népek kérdéséhez. Történelmi Szemle, 1972. 310—311. o.

36 A magyar középkor kutatóinak nagyvázsonyi találkozóján (1971. május 6—8.) elhangzott előadások. Veszprém, 1973. 105—112., 127—135., 155—158. o.

37 Kristó Gy. szerint az Árpád-család X. századi személyneveit (Taksony nevét kivéve) a XIV. századig sok ember viselte, s az e nevekből képzett helynevek a XIV. századig, vagy még később is keletkeztek. A törzsnévből alakult helynevek is keletkeztek a XI. század elején (esetleg közepén) túl is. Törzsnévvvel egyező személynévből is lehetett helynév. A X—XI. század fordulóján már állt néhány törzsnevet viselő falu, de az ilyen névadás még évszázadokig előfordult. A foglalkozást jelentő helyneveket sem tartja feltétlenül korainak, s nézete szerint egy foglalkozást jelentő helynévvvel bíró faluban nem feltétlenül a névvel megegyező foglalkozású emberek laktak. (Kristó Gy.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Szeged, 1976. AAJ Acta Historica, Tom. LV. passim.) Másik tanulmányában Kristó kétségbe vonja, hogy a törzsnevet viselő falvakban a korai középkorban katonáskodó népelemek éltek volna. Ezt Györffy csak XIII—XIV. századi adatokkal próbálja bizonyítani. A XI—XII. századi adatok szerint a törzsnevet viselő falvak ugyanúgy részben királyi, részben egyházi, részben magántulajdonban tűnnek fel, mint a más elnevezésű falvak, melyekben termelő munkát végző lakosság élt, ilyenek lakhattak a törzsi helynevet viselő falvakban is. Kristó úgy véli, hogy a törzsi helyneves falvak a X. század végétől kezdődően a feudális állam rendje elől menekülő szabad pásztorok és parasztok vándormozgalma eredményeképpen keletkeztek. (Kristó Gy.: Törzsek és törzsnévi helynevek. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. [Szerk. Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András] Budapest, 1977. 211—223. o.)

38 Kristó Gy.: i. m. (1980) 357—360. o.

39 Mesterházy K.: i. m. 61. o., 159. o.

40 L. a. Borosy A. idézett közleményében felsorolt irodalmat, azonkívül Karl Bartels: Deutsche Krieger in polnischen Diensten von Misika I. bis Kasimir dem Grossen. 963—1370. Berlin, 1922. Historische Studien, 150. passim.; Dusan Trestik—Barbara Krzamienska: Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen. In: Fr. Graus—H. Ludat: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Wiesbaden, 1967. 89. és 103. o.; Bakay K.: A mag ar államalapítás. Budapest, 1978. 37. o.

A kíséret már a régebbi magyar történetírás figyelmét sem kerülte el⁴¹, de igazi jelentőségét két kiváló középkorkutatónk: Váczy Péter és különösen Mályusz Elemér ismerte fel. Váczy Péter észrevette, hogy a comesekkel kapcsolatban gyakran nem említenek várispánságot, melynek élén állnak, inkább az udvarral való kapcsolatuk fontos. Többségüknek meghatározott hivatala sem volt, hanem a király katonai kíséretét alkották. A comesek a királyi familia felső, a milesek az alsó rétege. A királytól kapják ellátásukat, zsoldjukat, ők a király asztaltársai. A familia regia a frank „trustis” megfelelője.⁴² Más helyen Váczy a serviensi viszonyt hasonlítja a germán kísérethez, s úgy véli, hogy II. István aulicusai is familiáris-serviensek lehettek.⁴³ Véleménye szerint a mileseknek csak elenyésző töredéke alkotja a király állandó kíséretét. A király harcos kíséretének, udvari katonáinak arany szabadságát terjeszti ki később a kisbirtokos szabadokra, a királyi serviensekre, mely intézmény a harcos kíséret továbbéléséért fogható fel.⁴⁴

Mályusz Elemér szerint a XI–XII. században a királyi kíséretet a király környezetében élő comesek és milesek alkották. Nem minden miles tagja a kíséretnek — voltak az udvari mileseken kívül a király környezetén kívül élő vár-milesek és kisbirtokos milesek is. A királyi kíséretet, mely a haderő legkorszerűbben fegyverkező része volt, nálunk familiának nevezik. Részben, talán nagyobb részben, külföldiekből állt. Nehéz fegyverzetű tagjai biztosítják a király katonai fölényét.⁴⁵

A királyi kíséret nehéz fegyverzetű eleme a XI. században — Lengyelországhoz hasonlóan — hazánkban is visszafejlődik, kisebb létszámúvá válik, állapítja meg Tóth Zoltán, mert hiányzik a gazdasági alap, az őket eltartani képes, a nyugat-európaihoz mérhető termelőréteg.⁴⁶

41 Így Hermann Meynert megemlíti, hogy a királyi harcosok, a „lovagság”, nem azonosak a várjobbággyal Szól Szent István. Kálmán és II. István testőrségéről. (H. Meynert: i. m. 31. o.)

Pauler Gyula szerint a királyt közvetlenül az „urak” s a királyi udvari tisztek, a „jobbággyok” kísérték. Az orosz évkönyvek közül, hogy II. Géza magyar király összegyűjtötte druzsináját és „polk”-jait, azaz testőrségét és ezredeit. Megemlíti II. István frank zsoldosait és „vad, rakoncátlan besenyő testőreit”. (Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában. 2. kiadás, Budapest, 1899. I. k. 60., 234., 238. o.)

Marczali Henrik megemlíti, hogy Péter király az udvari sereg vezérének került trónra. Nemcsak ő maga idegen, hanem hada is, mert a legtöbb országban a fejedelem testőrei idegenek. A hospesek állandó hadsereg voltak, de számuk a jelentőségük mégis másodrendű a magyar katonasághoz képest. A hospesek lehettek keletiek is (besenyők, kunok). II. István a görög háborúba eleinte csak udvari csapatát vitte. A királyi hadat nevezik az oroszok druzsinának, mely hévvel a fejedelmek testőrségét szokás nevezni. (Marczali H.: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története. [Szerk. Szilágyi Sándor.] I. k. Budapest, 1895. 234–236. o. és utó: Magyarország története az Árpádok korában. Ugyanazon mű II. kötete, II. 1., 263–265., 285. o.)

Czimer Károly szerint a „tisztek, palotások testőrök és udvari nemesek, s a király „familiájához”, vagyis fegyveres kíséretéhez tartozó „udvari katonák” a német és francia lovagoktól elsajátították a lovagi haditechnikát. Udvari katonák László és Kálmán idején a jobbággyok, vagy jobbággyurak (ministeri, ministeriales). Ezek még nem alkottak külön testületet s melléjük vidékről kisebb rangú katonákat is rendelték be „a király házába” szolgálatra. A királyi familiából azok, akik fegyvert viseltek és harcba mentek, voltak a király fegyveres kísérete (armata familia, armata comitiva). (Czimer K.: Az Árpád-házi királyok apródjai. Szeged, 1912. passim és utó: A magyar királyok udvari katonái a XI–XIV. században. Szeged, 1913. passim.)

Hóman Bálint a királyi hadsereg részei között megemlíti az udvari vitézeket, az udvari főembereket és a főpapok által kiállított katonákat. Az udvari hadseregben II. István óta zsoldosok is voltak. Az udvari vitézek, a „domus regia”, „a familia regia” tagjai, nem éltek az udvari gazdaság keretei között. Kisebb adománybirtok, vagy stipendium fejében katonáskodtak. (Hóman B.—Szekély Gy.: Magyar történet. 6. kiadás, Budapest, 1939. I. k. 216–218. o. és Hóman B.: Szent István. Budapest, 1938. 213–215. o.)

Deér József szerint a király aulicusai, udvari vitézei a királyi serviensek ősei, kiket a fejedelmi kegy a különböző liber-osztályokból kiemelve környezetébe vont, s a személyes szolgálat fejében szélesebb körű „libertas”-szal tüntetett ki. Az aulicus vitézeken kívül voltak zsoldosok is. 1116-ban három „hospes legió”-ról hallunk, majd 700 frank zsoldosról, besenyő testőrökről. (Deér J.: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. 114–115. o.)

Konrad Schünemann a király kíséretében szereplő idegenek, elsősorban németek szerepét emeli ki: Gizella királyné nagy kíséretét, a magyar nemzetségek őseivé váló idegen lovagokat. A vendégek voltak a királyi testőrsége. (K. Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Berlin—Leipzig, 1923. 40–41., 92–94., 119–118. o.)

42 Péter von Váczy: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935. 40–44. o.

43 Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Minerva, 1932. 178., 196. o.

44 Utó: i. m. (1938) 46., 52. o.; utó: A román és gót stílus kora. In: Magyar Művelődéstörténet. I. k. Budapest, é. n. 1939) 114. és köv. o.; utó: i. m. (1958) 340. o.

45 Mályusz Elemér: A patrimoniális királyság. Társadalomtudomány, 1933. 46. o.; utó: A karizmatikus királyság. Társadalomtudomány, 1934. 160. és köv. o.; utó: A magyar köznemesség kialakulása. Századok, 1942. 285. és köv. o.; Mályusz Elemér hozzászólása a régi magyar művészet periodizációjával kapcsolatos vitában. Művészettörténeti érteztő, 1965. 205. és köv. o.

46 Tóth Zoltán: A Hartvik legenda kritikájához (a Szt. Korona eredetkérdése). Budapest, 1942. 28. o., 54. jegyzet.

Molnár Erik nézete szerint az állandóan a király mellett tartózkodó katonaság, a testőrség olyan nagy létszámú volt, hogy vele — mint II. István tette — hadjáratot is lehetett vezetni. Az udvari katonaság nehéz és könnyű lovasokból áll, s a fegyveres erő legértékesebb része.⁴⁷

Bónis György megállapítja, hogy a „familia regia”, a „domus regia” nem azonos a királyi kísérettel — tágabb értelmű annál. Beletartozik mindenki, aki a királytól vérségi kapcsolat, igazgatási ténykedés, vagy harcos szolgálat alapján függ. A királyi kíséret viszont a király környezetében élő harcosok összessége. Legelőkelőbb rétege a comesek. A „comes” szó valószínűleg a kísérethez tartozást jelenti. A királyi vármegyék harcosai Bónis szerint nem tartoznak a kísérethez, viszont hozzátartoznak a királyi familiához s annak vidéken elhelyezett csoportjait alkotják. A kísérethez tartoztak az „in aula regia” vitézkedő harcosok is. A magyar király kíséretének harcosai később részben adománybirtokaikra telepedtek, s így már csak képletesen tartoztak a királyi házhoz. Bár kifejezetten „kísérők”-nek csak a comeseket nevezik, a királyi kíséret zömét a kisbirtokos katonák tömegei tették ki.⁴⁸

Lederer Emma csak a király környezetében élő nagybirtokosokat és főtisztviségviselőket tartja a kíséret tagjainak, a kisebb birtokosokat, a királyi mileseket pedig „második kíséret”-nek nevezi. Ez utóbbiakat könnyű fegyverzetű lovasoknak tartja. Más helyen „felső” és „alsó” kíséretnek nevezi a comeseket, illetőleg mileseket.⁴⁹

Elekes Lajos szerint Géza fejedelem kísérete, a Szőke Béla és Bakay Kornél által leírt, egyenes kardokkal felszerelt sereg, eleinte magyarokból állt. Később a fejedelmi-királyi hadseregben egyre nagyobb az idegenek súlya. A kíséretnek volt első és második rétege. Az „első kíséret”, azaz a kíséret felső rétege a király személyes híveiből, a közvetlen közelében élő nagyurakból állt. Ezek voltak az uralkodó jobbágyságai. A milesek az „alsóbb kíséret” tagjai. A királyi kíséret összetétele változó volt — különösen uralomváltás esetén. Péter király németekkel és olaszokkal vette magát körül. A Vászolyfiak kíséretében, legalábbis annak második rétegében, megerősödött az addig sem jelentéktelen „orosz” elem. Salamon idején újra a németek súlya növekszik.⁵⁰

Györffy György több munkájában foglalkozik a X—XII. századi kísérettel. Az állammá szerveződés fontos tényezőjének tartja az uralkodó idegen elemekből álló katonai kíséretét, a „jobbágyságot”. Ebben sok az idegen (bolgár, morva, cseh, tót, lengyel, horvát, karantán, avar) elem. A miles, azaz „jobbág” a katonai kíséret tagja. A királyi testőrséget Györffy megkülönbözteti a kísérettől — ebben besenyő, orosz, német, olasz, angol, francia (1127-ben 700 fő), káliz, alán, később kun harcosok találhatók. A testőrség a katonai segédnépek elitje, Géza és István testőrsége pedig olyan varég—orosz druzsina, amilyen Kijevben és Bizáncban is működött. Tagjai Kijevből, Bizáncból jöttek Géza udvarába s ha akartak, vissza is mehettek. E testőrség volt a király jobbágysága mellett a legütőképesebb haderő, mikor a jórészt mohamedán segédnépek megbontására sor került. A Koppány elleni ütközetben szereplő, Istvánt kísérő német testőröket Henrik bajor herceg küldte nővére, Gizella királyné részére. A testőrség vezetői István korában Hunt, Pázmány és Orci voltak, Péter idején Gut és Keled. Újabb művében Györffy megállapítja, hogy Európa különböző

47 Molnár E.: i. m. 276. és köv. o.

48 Bónis György: A személyes királyság kora. Klny. dr. Viski Illés József Emlékkönyvéből. Budapest, 1942. 12. o.; uő: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n. 80—85. o.; uő: István király. Budapest, 1956. 76—77. o.

49 Lederer Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Budapest, 1959. 19—22. o.; Elekes L.—Lederer E.—Székely Gy.: i. m. 55. és köv. o.

50 Elekes L.: i. m. (1964) 31—33., 60., 96. o.

törzsei a X. századtól, az erős katonai kísérekkel rendelkező uralmi központok megszabta politikai keretekhez igazodva, kezdtek integrálódni, népekké válni. Az európai társadalomtörténet központi kérdése, hogy hol sikerült a kritikus időszakban több törzsfő katonai kíséretét egy kézben összpontosítani, s az így összefogott katonaságot állandó jövedelemmel ellátva középréteggé stabilizálni. Géza fejedelem nehéz fegyverzetű állandó elithadsereget hozott létre. Ez részben a más kelet-európai udvarokban is alkalmazott orosz—varég testőrségből állt, részben sváb lovagokból, részben a szomszédos szláv népek harcosaiból (bolgár „nándor”-ok, fehér „horvátok”). Bajor lovagok Géza uralkodásának végéig nem jöttek hazánkba. Gizella királynét viszont már bajor lovagok kísérték. A Vazul-ág trónra lépése után Gizella s vele a bajor lovagok elhagyták az országot, a sváb lovagok azonban itt maradtak.

A harcos jobbágy középréteg tagjait Györffy saját igaerővel rendelkező „ökrös gazdák”-ként jellemzi. Volt annyi lovuk, hogy gazdasági üzemük nem érezte meg, ha lovas katonai szolgálatot teljesítettek.⁵¹

Kristó Gyula szerint a kalandozó hadjáratok befejeződése után megcsappant a kíséret tagjainak száma. A szabadok nagy része kiszorult a kíséretekből — ezekre mint fegyverforgatókra nem volt már szükség. Ezzel egyidőben megnőtt a kísérek szerepe a társadalom differenciálódását biztosító erőszak alkalmazásában — kialakult az önmagát fegyveres hatalomként megszervező, a lakosságtól különvált közhatalom, a főnökök és a kíséret tevékenységének eredményeként, lassan kirajzolódnak az osztályok körvonalai — kialakul az állam.

Kristó szerint István király nagyobbik kíséretében egyensúlyi helyzet alakult ki az újonnan felemelkedett hivatali, a régi születési és a hospes arisztokrácia között. Péter idejében ez az egyensúly megbomlott és az erők polarizálódtak, mert kizárta a kíséretből a születési arisztokrácia egy részét s helyükbe főleg hospes arisztokratákat ültetett.

A testőrséget Kristó csekély létszámú és nem különösebben jelentős intézménynek tartja. Szerinte Imre herceg „dux Ruizorum” elnevezésű méltósága nem testőrparancsnoki tisztséget jelent, mert az oroszok bebizonyíthatóan csak a XII. vagy a XIII. század elejétől szerepelnek, mint ajtónállók, testőrök. Ajtónállókkal — a királyi ajtónállók mesterével, mint udvari méltósággal — szerte az 1260-as években találkozunk legkorábban, amikor IV. Béla király és István ifjabb király janitorai bukkannak fel. „A tényleges ajtónállók vagy testőrök egy maroknyian lehettek” testületük sem a XI. században, sem később nem azonosítható a királyi sereggel, s a XIII. századi adatok — melyek szerint az ajtónállók élén tehetős nemesek állnak — arra mutatnak, hogy nem volt olyan jelentős szerepe, hogy királyi herceg, trónörökös állt volna az élén.⁵²

Bakay Kornél újabb munkájában megállapítja, hogy a fejedelmi testőrségek, melyek ekkoriban Európa-szerte túlnyomórészt idegenekből álltak, kis létszámúak voltak, 500-nál nagyobb létszámúak aligha lehettek. Vitéz Boleszláv len-

51 Györffy Gy.: i. m. (1959) 27—31., 85—92. o.; *uő.*: i. m. (1960) Névtudomány. 27—34. o.; *uő.*: A magyar őstörténet néhány kérdéséről. Történelmi Szemle, 1961, 417—425. o.; *uő.*: Koppány lázadása. Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1970. 9. és köv. o.; *uő.*: i. m. (1977) 28., 95., 103., 107—108., 116., 416. o.; Györffy Gy. „jobbágy” szó értelmezésével egyetért Darkó Jendő: Adalékok Rábapatona XI—XIII. századi történetéhez. Arrabona, 1972. 255—264. o.

52 Kristó Gy.: i. m. (1980) 434. o.; *uő.*: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. Szeged, 1965. AAJ Acta Historica, Tomus XVIII. 26—27. o.; *uő.*: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1983. 199—201. o. Bár ajtónállókról, illetőleg ezek mesteréről szóló legkorábbi okleveles adataink valóban az 1260-as évekből valók, nem hihetjük — s nyilván Kristó sem hiszi — hogy korábban nem voltak ajtónállók. Hogy a testőrök, kiket az ajtónállókkal azonosít, valóban olyan „maroknyi” csoport-e, kétségesnek kell mondanunk. Árpád-házi királyaink és Dzsingisz kán testőrsége között nyilván volt különbség, de mégis csak megfontolandó, hogy Dzsingisz kánnak „a mongolok titkos története” szerint 10 000 testőre volt. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a „testőr” ugyanaz, mint az „ajtónálló”. A testőr feladata semmiképpen sem csak az, hogy a király ajtajánál álljon, azt őrizze. Annál kevésbé, mert a király, mint tudjuk, sokat „mozgott” országa területén, s személyét útközben is biztosítani kellett, ami kétségkívül „testőri”, de nem „ajtónállói” feladat. Valószínű, hogy a testőrség nem azonos a „királyi sereggel” annál kisebb, viszont nem azonos az ajtónállók szervezetével sem, annál nagyobb. Nem lehetetlen, hogy az ajtónállók testülete, a királyi testőrség egyik része volt. Az állandóan az udvarban tartózkodók száma nem lehetett nagy. Az 1290-es években a kasztíliai király udvarában kb. 250 személy volt, ebből 40 lovag és csatlós, 30 testőrijász. (J. N. Hillgarth: The Spanish Kingdoms 1250—1516. I. Oxford, 1976. 53—54. o.)

gyel király pl. 300 lovasával kísérte el III. Ottó császárt Magdeburgig. A testőrségtől Bakay megkülönbözteti a kíséretet, a druzsinát, melyet lengyel vi-szonylatban Ibrahim ibn Jakub 10. századvégi leírásából ismerünk. Hasonló volt az orosz fejedelmek druzsinája, ahol a „fiatalabb druzsina” látta el a testőrség feladatát, az „idősebb druzsina” alkotta a fejedelmi kíséretet. Számuk a 3000 főt is elérte. A lengyel királyok idegen zsoldosait Bakay megkülönbözteti a druzsinától.⁵³

Makkai László szerint a XI. század elején a „királyi sereg”, mely tulajdonképpen csak testőrség, főként varég-oroszokból állt s parancsnoka a trónörökös volt. Az „orosz” szó ekkor a köznyelvben testőrt jelent. Csehországban a druzsina a XI. században testőrséggé válik, Lengyelországban a XII. században egy „acies curialis” maradt belőle. Oroszországban él a druzsina a legtovább.⁵⁴

Kovács László úgy véli, hogy a druzsina Magyarországon lényegében testőrség volt, mely a trónörökös parancsnoksága alatt állott.⁵⁵

Nagy Árpád Györffyvel és Makkaival ellentétben úgy látja, hogy a varég-orosz druzsinára utaló helynevek földrajzi elterjedése nem vall arra, hogy ez a druzsina a X—XI. századi magyar hadseregnek zárt, állandóan együtt tartózkodó egysége lett volna. Márpedig, ha testőrség lett volna, együtt kellett volna maradnia. Szerinte az orosz inkább a határokat, a vámhelyeket őrző egyik segédnép lehetett.⁵⁶

Rázsó Gyula szerint a XI. századi magyar miles leginkább a korai frank kíséret buccellariusára, vagy az orosz kisebbik druzsina harcosára emlékeztet. A királyi kíséretben német, olasz, lengyel, cseh, olykor francia és normann harcosok is voltak — néha szervezetileg is külön csoportokban. Péter idejében a német, I. András idejében az orosz harcosokról hallunk sokat.⁵⁷

Mint láthattuk, a kutatás kielégítően tisztázta, hogy a kíséret intézményének fontos szerepe volt a honfoglaló magyar törzsszövetségi vezetők, törzsfők és nemzetségfők hatalmának kiépülése terén, a magyar törzsszövetség külső háborúiban, a kalandozó hadjáratokban, Géza fejedelem és István király állam-szervező harcaiban s a XI—XII. századi magyar királyság háborúiban. A kutatás számos adatot közölt a fejedelmi és királyi testőrségekről is. Úgy gondoljuk, két kérdésre kell választ keresnünk, melyeket a kutatás még nem tisztázott teljesen:

1. Mi volt a viszony a kíséret és a testőrség között?
2. Milyen volt a kíséret és a testőrség összetétele?

1. A kíséretet és a testőrséget a magyar történészek egy része azonosnak tartja: így Pauler Gyula, Marczali Henrik, Molnár Erik, Kovács László. Más kutatók: Györffy György, Bakay Kornél, Makkai László, Kristó Gyula megkülönböztetik a két intézményt. Véleményünk szerint a kíséretnek és a testőrségnek sok rokon vonása, sok érintkezési pontja van, de a kettő *nem azonos*. Kétségtelen, hogy funkciójuk hasonló, hiszen a kíséret egyik feladata „testőri,” az úr személyének védelme. A testőrségnek természetesen az úr közelében, környezetében kell tartózkodnia, s (legalábbis fejlődésének korai szakaszában) a

⁵³ Bakay Kornél: A magyar államalapítás, Budapest, 1978. 37—40. o. Megemlíti, hogy I. Mieszkónak 3000, fiának Vitéz Boleszlávnak 4000 idegen nehéz fegyverzetű lovasa volt. Mikor Boleszláv 1018-ban Kijev ellen vonult, seregében 300 német, 1000 besenyő és 500 magyar harcolt.

⁵⁴ Makkai László: i. m. (1970. Les caractères) 275. o.

⁵⁵ Kovács László: Die Budapest Wikingerlande (Geschichtsabriss der ungarischen Königslande). Acta Archaeologica Hungarica, 22. (1970) 323. és köv. o.

⁵⁶ Nagy Á.: i. m. 129. és köv. o.

⁵⁷ Rázsó Gyula: A zsoldosintézmény története Magyarországon a XIV—XV. században. Kézirat, 171. és köv. o.

kíséretnek is. Másrészt a testőrség ugyanúgy részt vesz a hadjáratokban, mint a kíséret.⁵⁸ A kíséret egyik feladata az úr, a fejedelem személyének védelme, de nem kizárólag ez a szerepe. A kíséret tagjai nemcsak testőrségi, biztonsági karhatalmi feladatokat látnak el, hanem a hadsereg más elemeit is vezetik, tehát parancsnoki feladatokat is ellátnak, amellet uruk gazdaságában munkafelügyelőkként szerepelnek, esetleg diplomáciai, követi feladatokat is teljesítenek.

A XI—XII. századi magyar királyok kíséretét középkorkutatóink nagy létszámúnak, széles társadalmi rétegekből állónak mondják. A „comes”-eket és „miles”-eket a királyi kíséret két rétegének tartják, egyes szerzők a király „első” és „második” kíséretének. A kísérettagok nagy része saját földbirtokkal rendelkezik, s így természetesen nem tartózkodhatik állandóan a király környezetében. A királyi kíséret a XI—XII. században „feudalizálódik”, a kíséret előkelő tagjaiból feudális birtokos urak lesznek, nagyobb részét pedig (Csehországban és Magyarországon egyaránt) a királyi várak körül telepítik le, s a várrendszer harcos népeleme alakul ki belőlük.⁵⁹ A testőrség viszont a kíséretnél kisebb, szűkebb körű, de szervezettebb intézménynek tűnik, mely nem állandó, sőt Györffy György szerint vándorol is a különböző fejedelmi udvarok között, de összefogottabb s nem feudális, hanem *zsoldos jellegű*.

A kíséret és a testőrség viszonyával kapcsolatban megemlítenéd, hogy mint Makkai László is leírta, a kíséret (druzsina) Csehországban a XI. században, Lengyelországban pedig a XII. században testőrséggé *zsugorodik*.⁶⁰ Vladimircov szerint a mongoloknál a *nökör* (kísérő katona) intézményéből alakul ki a hivatásos hadsereg és a testőrség. Dzsingisz kán testőrsége a régi kíséretből s a törzsfők testőrségeiből alakult ki. E testőrség fegyelme sokkal szigorúbb volt, mint a régi kíséreté.⁶¹ A Handbuch der Europäischen Geschichte szerint, melyben Reinhard Wenskus és Theodor Schieffer írnak a kíséretről, a „Gefolgschaft”, a kíséret tagjai többnyire nemes ifjak, s a testőröktől főként az úrral fenntartott asztalközösség különbözteti meg őket. *Ők az úrral együtt étkeznek, a testőrök nem.*⁶²

A testőrség tehát valószínűleg később alakult ki, mint a kíséret. A kíséret tágabb szervezet, mint a testőrség, s más funkciók mellett lát el testőri feladatokat is. De feudalizálódik, szétszóródik s tagjainak egyre kisebb része alkalmas testőri funkciók ellátására, ezért a fejedelem a kíséret mellett attól különálló testőrséget szervez. A kíséret katonai feladatai a legkevésbé sem szűnnek meg, hiszen a kíséret (a comesek és milesek) alkotja a királyi hadsereg java részét (sőt a királyi várspánások harcosait s a „szétszórt” kíséret tagjait) — a király személyének biztosítása azonban a testőrség feladata. A testőrség részt vesz a király hadjárataiban is, mint a király személye mellett harcoló elitcsapat.

58 A XI—XIII. századi orosz évkönyvek megkülönböztetik a király kíséretét és hadseregének többi részét. 1150-ben a magyar király „széjjel küldött az egész országban kíséretéért és összes csapataiért”. (*Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozása. Budapest, 1916. 125. o.) E mondat úgy értelmezhető, hogy a kíséret sem volt „együtt” azért is „széjjel” kellett küldeni az „országban”. Az orosz évkönyvek külön testőrséget sem a magyar, sem az orosz hadseregekben nem említenek, csak a kíséretet (druzsina) és a hadsereg többi részét említik.

59 *František Graus*: Rané středověké družiny a jejich význam při vzniku státu vstřední Evropy. Československij časopis Historický, 1965. 1. sz. 1—18. o.; *uő*: Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa. Historia, X. (1965) 5—65. o.; *Karl Richter*: Die böhmischen Länder im Früh- und Hochmittelalter. Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder. (Szerk. Karl Bosl) I. k. Stuttgart, 1967. 202. o.; *L. Makkai*: i. m. i. h.; *Handbuch der Europäischen Geschichte*. (Szerk. Theodor Schieder) Band 1. Europa im Wandel von der Antike zum Mittelalter. (Szerk. Theodor Schieffer) Stuttgart, 1976. 104—105., 148. o.

60 *L. Makkai*: i. m. i. h.

61 *Borisz Jakovlevics Vladimircov*: Le régime social des Mongols, le féodalisme nomade, Paris, 1948. passim. (Orosz eredetije 1934-ben jelent meg.) A mongol káni testőrség megszervezéséről: A mongolok titkos története. (Fordította Ligeti Lajos) Budapest, 1962. 102—104., 107—108., 130. o.

62 *Handbuch der europäischen Geschichte*. (Ed. Theodor Schieder) Band 1. 104—105. o. Ezzel szemben Robert Fossier azonosnak tartja a harcos kíséretet és a testőrséget. (*R. Fossier*: Histoire sociale de l'Occident médiéval. Paris, 1970. 98. o.)

A kíséretnek egyre kisebb része alkalmas testőri funkciók ellátására, ez egyre inkább a testőrség feladatává válik.

2. Ami a kíséret és a testőrség összetételét illeti: a törzsi-nemzetségi társadalomban a törzsfők és nemzetségfők kíséretüket idegen nemzetségek és törzsek fiaiból szeretik összeválogatni, mert így az jobban felhasználható a saját nemzetség, vagy törzs féken tartására. Az államszervező fejedelmek kíséretének felső rétege, a későbbi adománybirtokos arisztokrácia is idegen eredetű részben, a testőrség azonban szinte teljes egészében az. Géza és István király testőrsége nagyrészt németekből és varég-oroszokból állt, II. Istváné besenyőkből. A testőrség vezetői a királyi család tagjai, vagy a király szűkebb környezetéhez, a kíséret felsőrétegéhez tartozó urak. A kíséret felső rétege részben jövevény, hospes urakból áll, részben a fejedelmi törzs kiemelkedő harcosaiból, meg más törzsek és nemzetségek olyan kiemelkedő harcosaiból, akik az államszervező harcokban a fejedelmet, a királyt támogatták. A kíséret alsó rétegének többsége a magyar törzsek-nemzetségek alacsonyabb helyzetű szegényebb harcosaiból áll, kisebb része pedig a jövevény feudális urak kísérő harcosaiból, illetve a magyar honfoglalás előtt a Kárpát-medencében létezett szláv fejedelemségek harcosainak megmaradt részéből.

A kíséret felső rétegének hospes elemeiről írja Freisingi Ottó, hogy a magyar királyok seregében sok a hospes, akiket princeps-eknek neveznek, vagy újabban zsoldosoknak (solidarios). A magyarok „rútak”, „rútak” a fegyvereik is, kivéve azokat, akik a hospesek neveltjei, vagy leszármazottai, s a hospesek hadművészetét és fegyverzetét utánozzák.⁶³

A királyi kíséretben okvetlenül nagy volt a korszerű lovagi harcéljárás ismerő, lovagi módon felfegyverzett idegen hospesek száma, de mellettük kezdetől fogva vannak a királyi kíséret felső rétegében is magyar előkelők, a kíséret alsó rétege pedig többségében feltétlenül magyar harcosokból áll.

A királyi kíséret a XII. század második felében elvesztette jelentőségét, mert egyre kevésbé volt használható, s ez volt a XIII. században bekövetkezett társadalmi és hadszervezeti átalakulás egyik oka.

RÖVIDÍTÉSEK

AAJ	= Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae.
Gombos	= <i>Gombos, Albinus Franciscus: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I—IV. Budapest, 1937—1938, 1943.</i>
MTA II. Oszt. Közl.	= A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei.
SZIE	= Szent István Emlékkönyv. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I—III. Budapest, 1938.

⁶³ Otto Frisingensis episcopus: Gesta Friderici I. Imperatoris, I. 32. *Gombos*: Nr. 4121. 1767—1768. o. Magyar nyelven: Középkori krónikások. (Szerk. *Gombos F. A.*) XV—XVI. Budapest, 1913. 108. o. „At in ipsa regis acie hospites, quorum ibi magna copia est, et qui apud eos principes dicuntur latus principis ad muniendum ambiunt. Omnes pene tetri, tetrus in armis procedunt, nisi quod iam ab hospitibus quos nunc solidarios dicimus, educati, vel ab eisdem etiam geniti, quendam non innatam, sed quasi extrinsecus affixam virtutem trahentes, principes tantum et hospites nostros in pugnandi peritia, armorumque splendore imitantur.”

LUGOSI JÓZSEF

EGYLÖVETŰ HÁTULTÖLTŐ PUSKÁK A HADTÖRTÉNETI MŰZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

A XIX. század derekán már 500 éves a puska. A XIV. század első felében először használt simacsöví elöltöltő kézi lőfegyver kerek fél évezred folyamán elismerten hatásos tűzfegyverré vált.

A huzagolt csöví, csappantyús gyújtású elöltöltő puskák (jó löszaki tulajdonságaik miatt) a katonai vezetők körében is egyre kedveltebbé váltak, s az európai országok sorra ilyen kézi lőfegyverrel szerelték fel hadseregeiket. Gondolni lehetett arra, hogy széles körű elterjedésével megváltozik a hadseregek (mindenekelőtt a gyalogság) harcászata is. Nem ez történt! „Mielőtt azonban a vontcsöví elöltöltő a neki megfelelő taktikát megteremtette volna, már ki is szorította a legújabb hadifegyver a vontcsöví hátultöltő.”¹

A huzagolt csöví elöltöltő puska a XV. század végén jelent meg, katonai célokra először a harmincéves háború idején alkalmazták, de tökéletlenségei miatt ekkor még nem terjedt el.² Az időigényes töltés kizárta általános hadseregi használatát, különösen olyan korban, mint a XVIII. század, amikor minden csatát a felfejlődött vonalak gyors tüzelése döntött el. Ennél a taktikánál a régi sima csöví muskéta minden nyilvánvaló hiányossága ellenére még mindig sokkal használhatóbb fegyver volt.

A huzagolt csöví elöltöltő puska a XIX. század elejéig a vadászok kedvenc fegyvere maradt, s csak kivételesen használták harci fegyverként néhány messterlövész zászlóaljban olyan hadseregekben, amelyek elegendő számú gyakorlott vadászt találtak a lakosság között e zászlóaljak újoncozására.

Az amerikai és francia forradalmi háborúk nagy változást idéztek elő a harcászatban. Általánosan elterjedt a csatárlánc. Az új harcászati követelmények olyan fegyver szerkesztését igényelték, amely a huzagolt csöví elöltöltő puska lőtávolságát és pontosságát egyesíti a sima csöví muskéta töltésének gyorsaságával és egyszerűségével, valamint csövének hosszúságával. A katonai szakemberek és a fegyverszerkesztők figyelme a hátultöltésre irányult, amelynél a zár rögzítésének megfelelő rendszerével minden nehézség leküzdhető, a cső űrméreténél valamivel nagyobb átmérőjű lövedék a töltettel együtt helyezhető a csőbe, s lövéskor a lőporgázok a lövedékeket benyomják a huzagokba, amely ólomfeleslegével kitölti azokat, s kizárja a kotyogás minden lehetőségét.

A hátultöltő puskával bármilyen helyzetben tölthetett a katona, nem kellett

¹ Engels *Frígyes* válogatott katonai írásai I. k. Budapest, 1960. 25. o.

² A huzagolt csöví puskákat viszonylag nehéz volt tölteni, a golyó csőbe helyezése hosszadalmasan történt, a lőport és a flastrommal körülvett golyót külön-külön kellett a csőbe tölteni, e művelet rendkívül befolyásolta a tűzgyorsaságot, amely így percenként legfeljebb 1 lövés volt. Csillag Ferenc: *A kézi lőfegyverek és a hadművészet*. Budapest. 1965. 36. o.

levennie a szemét az ellenségről; vonalalakzatban, előrenyomulás közben tölthetett.

Az első hátultöltő puskát feltehetően a XIV. század második felében szerkesztették (a készítő személye, nemzetisége, a fegyver készítésének helye, ideje ismeretlen előttünk). A puska külsőleg megegyezett a század közepén használt „kézicsővel” (Handrohr, bombardelles, cannon locks), abban különbözött attól, hogy a feltaláló egy külön kamrát szerkesztett hozzá, amit a lövész a lövés előtt — löporral és lövedékekkel (golyóval) töltötten — felülről a „puska” csővének hátsó furatvégéhez illesztett.³

Amíg azonban a XIV—XVII. századból még csak 4, a XVIII. századból már több mint 10-féle, fajta hátultöltő puskát ismerünk. Negyvennél is több azoknak a hátultöltő kézi lőfegyvereknek a száma, amelyeket a leleményes puska-művesek és mások, hivatásból vagy kedvtelésből a XIX. század első felében (még inkább a század közepén, 1866-ig) szerkesztettek, szabadalmaztattak és hadseregi használatra ajánlottak.⁴

A puskák, karabélyok zárszerkezete zömmel kamrás volt — elnevezésüket a cső hátsó végéhez illeszthető, hátra vagy felfelé fordítható tölténycamráról nyerték. A fegyverszerkesztők azonban az 500 év alatt más megoldásokkal is kísérleteztek, sok elmés szerkezet született (csavarzár, gátzár, elfordítható cső, töltőcső, tömbzár, tolattyúzár stb.). Ezek tömeggyártására azonban egyrészt a fegyverkészítés kézműves jellege, másrészt — s leginkább — a fegyverek hadihasználatatlansága miatt nem került sor.⁵

A hadvezetőségek által kivételesen elfogadott puskák és karabélyok felhasználása csak rendkívül korlátozott mértékben történt meg, s egytől eltekintve, nem akadt olyan hátultöltő típus a sok közül, amely a hadseregeknek „általános és egységes” fegyverévé vált volna.

Az első általános és egységes katonai hátultöltő puskák

A XIX. század közepén csak egy hátultöltő puska emelkedett „általános és egységes” katonai fegyver rangra, ez a porosz hadsereg Dreyse-féle gyútús puskája volt, amely létrejöttének előzményei a század elejéig nyúlnak vissza. Ekkor ugyanis Napóleon fegyvermestereket bízott meg a sima csövű, elöltöltő fegyverek hátrányainak kiküszöbölésére. Ő volt a történelemben az első hadvezér, aki a tűzértség és a lovasság tömeghatásán kívül a gyalogság tömeghatására is törekedett.⁶ Samuel Johannes Pauly hátultöltő fegyverének megjelenése már Napóleon ez irányú szándékának eredménye volt.⁷ A fegyver tökéletlensége és az egymást követő rohamos események megakadályozták fejlesztését és gyakorlati elterjesztését.

Johann Nicolaus Dreyse fegyvertechnikai ismereteit Pauly műhelyében szerezte meg.⁸ 1814-ben tért vissza szülővárosába a poroszországi Sömmerdába és ott 1824-ben csappantyúkészítő üzemet létesített.⁹

Dreyse fegyverszerkesztői tevékenységének első terméke egy olyan simacsövű

3 Günther, Reinhold: Allgemeine Geschichte der Handfeuerwaffen. Leipzig. 1909. 48. o.

4 Schmidt, Rudolf: Die Handfeuerwaffen. Graz. 1968. 34—43. o.

5 Uo. 5—43. o.

6 Günther, R.: 50. o.

7 Samuel Johannes Pauly 1812-ben szerkesztette hátultöltő fegyverét. Mivel a puska töltényeit egyenként kellett esztergálni, így a puskát csak korlátozott mennyiségben s főleg vadászfegyverként használták. Günther, R.: 50. o.

8 1806. október 14-én, néhány nappal a jénai csata után kelt útra a fiatal lakatossegéd, Johann Nicolaus Dreyse, s vándorlásai során Párizsban kötött ki Paulynál. Götz, Hans-Dieter: Militärgewehre und Pistolen der deutschen Staaten. 1800—1870. Stuttgart, 1978. 290. o.

9 Collenbusch kereskedővel közösen létesítette üzemét, amely a Collenbusch—Dreyse Co. néven vált ismertté. Götz, H.-D.: 291. o.

előltöltő puská volt (1828-ban), amely már egyesített (összeszerelt) töltényt tüzel, és gyújtása „gyútúvel” történt. A gyútút, amely a csappantyú indítására szolgált, előzetesen fel kellett húzni a türe nyomást gyakorló erős spirális rugó összeszorításával. A fegyver hátránya volt, hogy a gyútú előzetes felhúzásának elhagyása esetén a puská megtöltésének pillanatában a csappantyú elegye meggyulladhatott, véletlen lövés következhetett be.¹⁰ Ez arra készítette Dreyse-t, hogy olyan fegyvert szerkesszen, amelyet hátulról lehet megölteni.

Dreyse az 1830-as évek elején hatféle modellt mutatott be a porosz hadügy-minisztérium képviselőinek, akik a találmányokat, mint hadihasználatra alkalmatlan fegyvereket, elutasították. Ekkor Dreyse a berlini osztrák követhez fordult, de az osztrák követ csak annyit válaszolt, hogy nekik is van elég fegyverfeltalálójuk... Később a porosz kormánynál annyit mégis elért, hogy 1834-ben egy gyalogzászlóaljat kísérletképpen Dreyse-féle „Traubengewehr”-nek nevezett előltöltő gyútús puskával szereltek fel.

1836 októberében Johann Nicolaus Dreyse, testvérével Rudolffal Berlinben a hadügyminisztérium magasrangú tisztí csoportjának bemutatott egy „mesterlövész puskát”, amely hátultöltő, egységes töltényű, huzagolt csövű volt. Löbél ezredes később így írta le a bemutatót: „Amikor az első kísérletnél Rudolf Dreyse a töltényt a nyitott töltőúrhoz tette, sok néző félt, hogy ez a csőből könnyen kiugrik, s riadtan félrehúzódtak. Tíz lövés után — amely mind találat volt — félénken közelebb léptek... Továbbra is hitetlenkedve nézték, hogy a hátul nyitható csőből a lőpor nem robbant a lövész arcába.”¹¹

Ezzel a kísérlettel megtört a jég. IV. Frigyes Vilmos porosz király 1840. december 4-én kiadott kabinetparancsában a következőket állapította meg a Dreyse puskáról: „A hátultöltő fegyver a jelenlegi fogalmak szerint tökéletes hadifegyver, amely teljes vagy részleges rendszeresítésre is alkalmas. A megállapított eredmények, löpróbák után a találmány titka mindaddig megőrizendő, míg nagy történelmi, emlékeztető mozzanatok — amelyeket e fegyver idéz elő — ezt ünnepelt fegyverré nem teszik.”¹²

IV. Frigyes Vilmos elrendelte 60 000 darab Dreyse-féle gyútús puská beszerzését. A puskát a titoktartás érdekében „könnyű csappantyús puskának” nevezték. A termelés megindult és 1847-ig már 39 000 db-ot gyűjtöttek be a gyárraktól a porosz hadsereg központi fegyvertárába, hétepcséses titok alatt. A fegyvert csak 1855-től nevezték gyútús puskának.¹³

Porosz 1841 M. 15,43 mm-es Dreyse gyútús puská¹⁴

Ezt a puskát a gyalogságnál, a vadászoknál és gárdalövészeknél rendszeresítették.

A csőve kúp alakú, hátrafelé szélesedő részben végződik, amely a tok felcsavarására szolgál, s menettel ellátott. A cső felső részén található az irányzék, amelyet a célgömb és az álló nézőke képez.

A puská zárszerkezete két fő részből áll, amely lényegében a cső hátsó nyulványát lezáró kettős henger. A külső hengeren (kamrán) található a zár mozgathatóságához szükséges fogantyú. Ebben a hengerben helyezték el — előre és hátra

10 Werner, Eckhardt—Morawietz, Otto: Die Handwaffen der brandenburgisch—preussisch deutschen Heeres 1640—1945. Hamburg, é. n. 112—115. o.

11 Löbél: Das Zündnadelgewehr Geschichte und Konkurrenten.; Götz, H.-D.: 294. o.

12 Günther, R.: 57. o.; ugyanerről l. még Götz H.-D.: im. 295. o.; Müller, Heinrich: Gewehre, Pistolen, Revolver. Leipzig, 1979. 180. o.

13 1848-ig a Dreyse gyár Sömmerdában 45 000 db puskát gyártott. Müller, H.: 182. o.; Thiede, Günther: Zur Geschichte der Zündnadelgewehrs. Militärgeschichte, 1973. 4. szám 000. o. szerint 1847 végéig csak 39 200 db készült el.

14 Hadtörténeti Múzeum Egylovvetű hátultöltő puská gyűjteménye. Leltári száma: (a továbbiakban — H.M. B.H.P.GY.) 0509/pu.

A puskák harcászati-technikai adatait külön táblázatokban foglaltam össze. (L. a 328. és 329. oldalon!)

mozgathatóan — a belső hengert, amely magában foglalja az ütőszerkezetet (az ütőrugót és az ütőszeget). A kamra elejét harántfal zárja le, amelybe a gyújtó vezetésére szolgáló tücső eleje már csavarmenettel illeszkedik. A tücső kúp alakú része előtti üres tér — a légkamra — az elégő papír töltényhüvely maradékainak befogadására szolgál. A kamra hátsó részében a zárbiztosítóval felszerelt ütőszerkezet van. A kamra hátsó vége mind az ütőszerkezet megfeszítésénél, mind az oldásánál a zárbiztosító támaszául szolgál. A kamra fenékén nyílás található az elsütőcsap (akasztó) számára. Az ütőszerkezet a kamrával, a zárbiztosító az elsütőcsappal (akasztóval) és a tücsővel együtt a tekercsrugó megfeszítésére és gyújtó elcsattantására szolgál. A kamrához hasonlóan az ütőszerkezet (belső hengeren) is van nyílás (áttöret) az elsütőcsap számára. A tekercsrugó az ütőszerkezet furatában fekszik és ennek hátsó falához támaszkodik. Elöl a támaszát a tücső gyűrű alakú vastagítványa (tányér) képezi. A tekercsrugó acél, 40 spirálos, 5,5 kp-os erőt képes kifejteni. A sárgaréz törzsből és az acéltüből álló gyújtó a tücsőbe van csavarva. A zárbiztosító kovácsoltvas, s a kamra hátsó részéből kiáll, a felső részbe lapos acélrugó van erősítve, amelybe két hornyot véstek. Az első horony megakadályozza, hogy a tücső a zárhenger furatából kicsússzon, valamint ez kapcsolja össze a zárbiztosítót a zárral. A biztosító a kamrában előre és hátra mozgatható úgy, hogy nyitott zárnál a kamra megfelelő vájatába az első, zárt fegyvernél pedig a hátulsó horony támaszkodik; a zárt fegyvernél a zárat is rögzíti, nem engedi elfordulni.

Az elsütőbillentyű a billentyűrugóból és a billentyűből áll. A billentyűrugó a külső hengerre van felerősítve és ezen helyezkedik el az elsütőcsap, amely a zárhenger belsejéig ér. Ez a csap a zárhengert a kamra előre- és hátramoza-
tásakor vezeti és az utóbbinak a hüvelyből való kiesését gátolja meg, valamint ez tartja a tücsövet megfeszített állapotban, majd a billentyű meghúzásakor elengedi.

A Dreyse-puska tölténye papírhüvelyes, egyesített töltény. A gyújtós puska első lövedéke 31 g súlyú, nagyon kedvezőtlen alakú volt, s ezért magas röppályán haladt. Ezt a fogyatékossgát később sikeresen orvosolták. A lövedék sokkal hosszabb lett, alakja hasonlított egy tokjából kivett makkra. A lövedék a cső furatánál kisebb átmérőjű, a hátsó vége lágy anyagból készített csésze-
félbe van ágyazva, hogy a szükséges átmérőt elérje. Ez a csésze a lövedék-
re tapad, amíg az a csőben van, átveszi a huzagolást, és ezzel megadja a lövedék-
nek az oldalirányú forgást. Ugyanakkor jelentősen csökkenti a súrlódást, s mégis megszüntet minden ketyogást. A puska eredményei így annyira meg-
javultak, hogy ugyanaz az irányzék, mely korábban 600 lépésre szolgált, az új
tölténnyel 900 lépésre volt alkalmas, s ezáltal jóval alacsonyabbá vált a röp-
pálya is.¹⁵

A csapatpróbára kiadott puskáknál a fegyverek több negatív tulajdonsága is megmutatkozott. Lövés közben a gázok hátrafelé való kiszökését a zár csésze alakú mellső részének a cső kúpos végére való felfekvése csak kevéssé akadályozta meg. A töltényűr nem kielégítő tömítése miatt a katonák lövés közben féltek arcukhoz közel emelni a puskát, inkább csípőjükhöz tartva tüzeltek, amelynek sok pontatlan találat volt a következménye. A puska tűzgyorsasága elérte a percenkénti 5—6 lövést. Ez a tűzgyorsaság azonban nem volt állandó, csak az első három percben sikerült elérni. Ennek oka a papírtöltény egyik fogyatékossga volt: a papírhüvely lövés közben nem ég el teljesen, a csőben pa-
pírmaradványok rakódnak le, különösen a töltény fenékrésze nem ég el, csu-

¹⁵ Weygand, Hermann: Die technische Entwicklung der modernen Ordonnanz-Präcisionswaffen der Infanterie Berlin—Leipzig—Kassel, 1875. 40—44. o.; Götz, H.-D.: 312. o.

pán megpörköldik, a zárdugattyú mellső részének mélyedésébe szorul és ez a következő lövéseknél megismétlődik. A hetedik-nyolcadik lövés után a felgyülemlett papírmaradványok már akadályozták a lövést, el kellett távolítani őket, ez a művelet pedig alkalmas eszközökön kívül jelentős időt is igényelt, amely a folyamatos tüzelésnél a tűzgyorsaságot is rontotta. Nagy hibája volt a fegyvernek a pontatlanság, ennek fő oka, hogy a cső ürméreténél kisebb átmérőjű lövedék vezetése a csőben labilis volt.

Már-már úgy látszott, hogy a gyútús puska megbukik, amikor 1849. március 6—9. között Drezdában, a forradalom leverésénél, tehát gyakorlatban, mégis kitűntek a fegyver előnyei az elöltöltő puskákkal szemben.¹⁶

Az 1841 M. Dreyse-puskán a későbbiekben különféle változtatásokat eszközöltek, s különböző mintájú pusokák láttak napvilágot.¹⁷

I. Ferenc József császár a badeni forradalom leverése után katonai bizottságot jelölt ki a Dreyse-féle fegyverek megvizsgálására. A bizottság vezetője, Augustin tábornok, 1851-ben a következő jelentést terjesztette fel a császárnak: „Noha a gyútús fegyver igen gyors tüzet tesz lehetővé, amíg a mechanizmus meg nem akad, a legtöbb esetben mégsem származik különös haszon belőle. Tapasztalat szerint a gyors töltés lőszerpazarláshoz, és ennek következtében a csapatok részleges kikapcsolásához vezet, ami magában Poroszországban is kételyeket támaszt... Hozzá kell még fűzni, hogy számos kísérletnél, amit ilyen kitűnően szerkesztett pusokával Franciaországban és Belgiumban végeztek, a hátultöltés rendszere egyhangúan elutasításra talált. Igazoltnak látszik tehát az a meggyőződés, hogy az osztrák elöltöltő puska a porosz gyútús pusokával szemben jelentős előnyökkel rendelkezik...¹⁸

A Dreyse-féle gyútús puska 1864-ben — a poroszok dánok ellen viselt háborújában — ismét szerepelt, ahol a külföldi szakértők nem győzték az új fegyvert dicsérni. A bécsi szemlélő sürgősen levelet írt kormányának, hogy az osztrák hadsereg 160 000 elöltöltőjét sürgősen cseréljék ki gyútús pusokára.

1865-ben a porosz vezérkar főnöke, Moltke, Bécsbe látogatott, ahol a vendéglátástól el volt ragadtatva, azonban haza mégis a következőket írta: „...a legérdekesebb számomra, hogy bár az osztrák fegyvert hátultöltővé akarják alakítani, a rakárban heverő 160 000 régi puska egyenlőre érintetlen.”¹⁹ Látogatása után 18 hónappal — 1866 júniusától — Poroszország és Ausztria hadiállapotban állt egymással. A hadműveletek megindulásakor mindkét oldalon mintegy félmillió ember vonult fel.

16 Götz, H-D.: 297. o.

17 Az 1849 M. Dreyse-gyútús pusokát 1851-ben a porosz vadászászlóaljknál és az erdők felszerelésére használták fel. (Götz, H-D.: 302. o.)

Az 1854 M. Dreyse pikás-gyútús pusokánál a csövet már öntött acélból gyártották és barnították. A szuronyt a hegyesre kialakított, kihúzott állapotban rögzíthető tisztítóvessző pótolta. Eleinte 10 porosz vadászászlóaljknál és a gárda-lövészászlóaljknál, majd a porosz királyi haditengerészetnél is rendszeresítették. (Götz, H-D.: 303. o.) H.M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0304/pu.

Az 1857 M. Dreyse-gyútús karabélyt 1859. február 3-án rendszeresítették a könnyűlovasságnál (dragonosok, huszárok). (Götz, H-D.: 307. o.) H.M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0514/pu.

Az 1860 M. Dreyse-lövészpusokát 1860-tól a porosz gyalogezredeknel, 1866 után a szász, württembergi, badeni, hesseni, darmstadti államok hadseregeiben is rendszeresítették. (Werner, E.—Morawietz, O.: 134. o.) H.M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0302/pu.

Az 1862 M. Dreyse-gyútús pusokát a sorogyalogságnál rendszeresítették, majd 1870/71-ben 32 porosz ezredet, valamint a badeni, a württembergi, a hesseni és a szász ezredeket fegyverezték fel velük. (Götz, H-D.: 301. o.) H.M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0862/pu.

1865 M. Dreyse-gyútús vadászpusokát a vadász- és mesterlövész zászlóaljknál rendszeresítették. (Götz, H-D.: 305. o.) H.M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 81. 35. 1.

18 Luys, Jaroslav: Handfeuerwaffen. Prága, 1956. 77. o.

19 Frischler, Kurt: Wunderwaffen. Wien—München, 1965. 165. o.

Dreyse gyútús puskája volt az első olyan hátultöltő kézi lőfegyver, amely tömegesen és harcászati szervezettséggel vett részt háborúban. Megjelenése új korszakot nyitott a puska történetében.

1866. július 3-án a csehországi Königgrätznél döntő csatára került sor a porosz és osztrák csapatok között. A katonai körök az osztrák haderőt jobbnak tartották. Több haditapasztalattal rendelkezett, míg a poroszoknak a dán „séta-hadjárattól” eltekintve, komoly haditapasztalatuk csak a régmúlt napóleoni időkből volt. Londonban a győzelem esélyét 7 : 1-re becsülték az osztrákok javára.

Július 3-án mindkét oldalon megközelítően 220 000 katona és 400 löveg vonult fel.

Az osztrákok harcászatának alapja a „rohamharcászat” (Stosstaktik) volt.²⁰ Ezt a harcászatot 1859-től használta az osztrák—magyar hadvezetés. Az 1859. évi hadjáratban a franciák a jobb és tökéletesebb osztrák fegyverek hatásának ellensúlyozására az ún. szuronyroham-harcászatot alkalmazták, amelyet Poroszország kivételével, minden európai állam átvett. Ennek a harcmodornak a lényege az volt, hogy a zászlóalj — vagy tömegben, vagy félzászlóalj-oszlopokban — minél előbb szuronyrohamot intéztek az ellenség ellen. Ez volt a „rohamharcászat”, amelyben nemigen engedtek időt az arcvonalak előtt felállított gyenge csatárvonalaknak a tüzelésre, hanem a zászlóalj osztaletömegekben és viharos csatakiáltással rárohantak az ellenségre. A rohamharcászatot 1864-ben és 1866-ban a hasonlóan felfegyverzett és fellépő dánokkal és olaszokkal szemben sikeresen alkalmazták az osztrák—magyar hadsereg vezetői. Teljes kudarcot vallottak azonban ebben a hadjáratban a poroszokkal szemben, akik gyorsan tüzelő fegyverük birtokában gyalogságukat a lövészetben és a szétszórt harcmodorban igen ügyesen kiképezték és az osztrák—magyar tömeg-támadásokat a legrövidebb távolságból leadott hatásos tömegtűzzel nemcsak visszaverték,²¹ hanem a támadó tömegekben borzalmas pusztításokat vittek végbe.²²

A csata után az egész világ felfigyelt a hadieseményre. A gyútús puska hatásának híre különféle találgatásokra adott alkalmat. A párizsi lapok a poroszok „mérgezett tűiről” írtak. Tiltakoztak az „embertelen” fegyver ellen, és kifejtették, hogy kizárólag a kovás és csappantyús puska az emberséges. Engels Frigyes 1866. július 4-én a következőképpen értékelte Marxnak írt levelében a königgrázi csatát: „Egy ilyen döntő csatát 8 óra alatt befejezni — erre még

²⁰ Österreichische Stosstaktik gegen preussische Feuertaktik im Krieg von 1866. Truppendienst, 1966. 3. 211—215. o.

²¹ Bleibtreu, Carl: Koeniggrätz. Stuttgart, é. n. 126—180. o.; Lugs, J.: 78. o.; Balás György: Az 1866. évi osztrák—magyar háború. Budapest, 1894. 244—289. o.

²² Strobl, H.: Königgrätz. Wien, 1903. 159. o.

	Halott		Eltűnt		Megseb.		Sebesült, fogs. es.		Fogs. esett		Összesen	
	ti.	leg.	ti.	leg.	ti.	leg.	ti.	leg.	ti.	leg.	ti.	leg.
Oszt.—magy.	330	5368	43	7367	431	7143	307	8984	202	12 677	1368	42 985
Szász	15	120	—	426	40	900						
Porosz	99	1830	—	276	260	6688					359	8 794

nem volt példa, más körülmények között két napig tartott volna. De a gyútús puska iszonyú fegyver... Állások megrohamozásakor a védő helyzeti előnyét ellensúlyozza a támadó fegyverbeli fölénye.²³ Majd máshol a következőket írja: „A poroszok, bármilyen hibás volt is hadműveleti tervük, gyorsaságukkal és energikus akciójukkal kiegyenlítették ezt... csapásaik mind rövidek, élesek és döntöek voltak és teljes sikerrel jártak. Az »északi hadsereg«, amely tíz nappal ezelőtt Európa legragyogóbb hadserege volt, nem létezik többé. Kétségtelen, hogy a gyútús puska, gyors tüzelésével, nagy szerepet játszott abban... biztos, hogy ezt az óriási és gyors sikert nem érhatték volna el, ilyen tűzfőlény nélkül...²⁴

A Dreyse-gyútús puskákat a csata után 1876-ban Romániában, 1869-ben Japánban, 1874-ben Perzsiában és 1875-ben Montenegróban is rendszeresítették.²⁵

Gyútús puskák

1866 előtt csupán néhány fegyverszerkesztő látott újszerűséget és gyakorlati hasznosságot a Dreyse-féle gyútús puskákban. Szerkesztettek is hozzá hasonlókat, azonban találmányaikkal még nem tudták a katonai körök tetszését megnyerni. Mégis, a königgrätzi csata után 2 hónappal, 1866. augusztus 31-én, Franciaországban is rendszeresítették a gyútús puskát.²⁶ Franciaországban a krími háború után a katonai fegyverszerkesztők igyekeztek a francia hadsereg fegyvereit tökéletesíteni. A hátultöltést azonban, éppen úgy mint Európa sok államában, nem tekintették fontosnak, bár a Dreyse-puska megvizsgálására kiküldött bizottság annak célszerűségét kiemelte. Antoine Alphonse Chassepot, a párizsi tüzértelep művezetője 1859-ben csappantyús hátultöltő puskát szerkesztett,²⁷ azonban ez a fegyver akkor már az osztrákok elleni háborúra készülődő francia hadvezetést nem érdekelte.

Az 1859-es hadjáratban a franciák az osztrák fegyvernél gyengébb tulajdonságú löfegyverrel harcoltak és csakis jobb harcászattal, huzagolt csövű ágyúkkal és tömeges lövésztűzzel, erő és eszközfölény létrehozásával — egyenlítették ki a fegyverzetükben rejlő hátrányt. a támadás főirányában.

A hadjárat befejezése után Franciaországban a kézi löfegyverek tökéletesítését, a hátultöltő fegyverek rendszeresítését tűzték ki célul. A kísérletek azonban nagyon lassan haladtak. Csak az 1864-es dán—porosz háború irányította a figyelmet a gyútús zárszerkezetekre. Chassepot, aki 1864 óta foglalkozott gyútús puska szerkesztésével, 1866-ben adta át puskáját a Vincennes-i löiskolának, amelynek parancsnoka Nessler vezérőrnagy volt. Itt a Chassepot-puskát több más puskával (Sachet, Manceaux, Terry stb.) együtt löpróbanak vetették alá.

A königgrätzi csata után már a hadvezetés sürgette a francia gyalogság újra felfegyverzését, ezért a Chatteraule-i fegyvergyár 400 db Chassepot-puskát készített, ezeket egy bizottság, d'Antemarre hadosztálytábornok vezetésével, ismét kipróbálta. A sikeres próbák után 1866. augusztus 31-én III. Napóleon parancsára a Chassepot-gyútús puskát a gárda- és sorogyalogságnál rendszeresítették.²⁸ A fegyvert először 1867. november 3-án a Mentana-i ütközetben próbálták ki. Franciaországban a következő változatokban rendszeresítették: gyalogsági puska, lovassági karabély, szuronyos karabély, csendőrkabély, tüzérmuskéta. Rendszeresítette még: Törökország, Görögország és Szászország.²⁹

²³ Engels Marxnak. Manchester, 1866. július 4. *Engels Frigyes* válogatott katonai írásai, II. k. Budapest, 1966 734. o.

²⁴ Uo. 371—372. o. Jegyzetek a németországi háborúról.

²⁵ Csillag Ferenc: 56. o.

²⁶ Grap, Hans Joachim: *Französischer Armee-Perkussions-Hinterlader nach System Chassepot*. Deutsches Waffen Journal (a továbbiakban — DWJ) 1980/6. 792. o.

²⁷ Le premier Chassepot le système de 1858. *Gazette des armes*, 1980. 78. 34—36. o.

²⁸ Le 4e Chassepot le système réglementaire de 1866. *Gazette des armes*, 1981. 90. 29—34. o.

²⁹ Thierbach, M.: Die geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen. Dresden, 1899. 336. o.; Günther, R.: 1. o.

*Francia 1866 M. 11,4 mm-es Chassepot-gyútús puska*³⁰

A puska alapeszméje a dugattyúzáron, a tügyújtáson, és a papírhüvelyű, egységes töltényen alapult. Az egész szerkezet tulajdonképpen nem más, mint a Dreyse-gyútús puska javított kiadása.

A Chassepot-puska zárdugattyúja már tökéletesebb a Dreyse-puskáénál. A tölténynél a csappantyú nem a töltény hosszának közepén volt, így a gyútúnak nem kellett átszűrnia az egész töltetet, ezért a gyútút zömökebbre és rövidebbre lehetett készíteni. A puska dugattyúzáránál a lőporgázok hátrafelé kiáramlásának megakadályozására tömítést alkalmaztak, amely kaucsuktárcsákból állt, és a cső belső falához szorult. A tárcsákat a mozgó fej mögött helyezték el. A mozgó fej tüzelés közben a lőporgázok hatására hozzászorította a tárcsákat a zárhoz, amelyek ettől összenyomódtak, ugyanakkor oldalt kitágultak, megakadályozták a lőporgázok hátra áramlását. A véletlen elsülés ellen a zárdugattyúra biztonsági szerkezetet szereltek. Becsukott zárnál a biztosító hátrahúzásakor és elfordításakor a tekercsrugó kitágult, anélkül, hogy a töltényhüvelyt elérte volna a gyútú.

A Chassepot-puska minőségében és tűzgyorsaságában túlszárnyalta a Dreyse-puskát. Azonban ennek a puskának is volt néhány hiányossága. Többek között a töltényűr teljesen gázmentes zárását a kaucsuk (ruggyanta) henger nem biztosította, különösen akkor, ha a tömítőanyag, hidegben, merevvé vált. A nagy feszítőerejű lőporgázok a tűcsövön keresztül a zárhengerbe hatoltak és azt úgy szennyezték, hogy néha a tű mozgását is akadályozták. A hátrányt a csappantyú elé helyezett ruggyanta (gumi) korong csökkentette, ugyanis amikor a tű átlukasztotta a hengert, az szorosan a tűhöz simult, azonban, különösen gyors tűznél az is előfordult, hogy a ruggyanta korong átmelegedett és olyan szilárdan ragadt a gyútúhoz, hogy a zár mozgatását is megnehezítette. A töltények gyártása is igen nehéz és sok művelettel járt.

A német hadsereg az 1870/71. évi háborúban kb. 600 000 Chassepot puskát zsákmányolt, s ezek egy részét 1873-ban átalakították az 1871 M. Mauser töltényhez.

1867-től gyútús puskát használtak rövid ideig a porosz és francia hadseregen kívül az orosz, svéd és a dán hadseregben. Az orosz hadsereg részére a korábbi 6 vonalas (15,24 mm-es) 1856 M. elöltöltős puskák egy részének átalakításakor 1867-ben a Carl által tervezett gyútús puskát vezették be, amely a gyakorlatban használhatatlannak bizonyult. Az olasz hadseregben az 1860 M. 17,6 mm-es elöltöltőket alakították át 1867-ben Carcano tervei alapján hátultöltőkkel. Szerkezeti megoldásuk a Dreyse- és Chassepot-puskák egyesítéséből keletkezett.³¹

A gyútús puskák rövid használatának oka a fémhüvelyű töltények megjelenése és elterjedése volt.

A fémhüvelyű töltény késedelmes bevezetésének oka

Annak ellenére, hogy az egységes, kezdetben kartonhüvelyű, fém (réz) fenékrészes, később teljesen fémhüvelyű töltények már régen ismeretesek voltak — különösen a vadászok körében —, sokáig nem terjedtek el katonai célokra. Ebben a kérdésben ugyanaz ismétlődött meg, mint a csappantyú bevezetése során. Kezdetben sok fegyverkészítő a fémhüvely rendszerezítése ellen volt, hangsúlyozva a papírtöltény előnyeit. A papírtöltény javára hozták fel, hogy régóta alkalmazzák, hogy a csapatoknál is el lehetett készíteni, de legfőképpen azt a körülményt, hogy kisebb pontossággal lehet gyártani.

30 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0288/pu.

31 Lugs, J.: 81. o.; Günther, R.: 128—129. o.; Csillag F.: 57. o.

A fémhüvelyű töltény bevezetését elősegítették azok a tapasztalatok, amelyeket az amerikai csapatok az 1861—65-ös polgárháborúban a fémhüvelyű töltény széles körű alkalmazása során szereztek. Az amerikaiakat — akik elsőként alkalmaztak ilyen töltényt — erre a lépésre a körülmények kényszerítették. Hatalmas hadseregeket kellett mindkét oldalon (Észak-Dél) felfegyverezni a leg-
rövidebb határidőn belül. Minden tűzfegyvert fel kellett használni, amelyet a piacon be lehetett szerezni. A fegyverek között voltak előltöltő puskák és leg-
bonyolultabb gyorstüzelő rendszerek, az ismétlő fegyverek legújabb típusaival együtt, mind papír, mind fémhüvelyű töltényekkel.³²

A fémhüvelyű töltények, amelyek ilyen körülmények között kerültek a hadseregek fegyverzetébe, minden más tölténynél jobbnak bizonyultak, mind a töltet természeti behatásoktól való védettsége, mind a ballisztikai tulajdonságok megőrzése terén.

Másrészről azért is szükség volt a fémhüvelyű töltényre való áttérésre, mert az újonnan bevezetett hátultöltő gyútús fegyvereknél a gázok gyakran kiáramlottak a zárba, s az ennek kiküszöbölésére szánt börtárcsák, a papírhüvelyű töltény alátétjei sem tudták teljesen megszüntetni ezt a hiányosságot. A fém (réz) hüvelynél lövés közben a lőporgázoknak a hüvely falára gyakorolt nyomása következtében a hüvely kissé kitágult, teljesen hozzásimult a töltényűr, falához, megakadályozta a lőporgázok kiáramlását. Ebben rejlett a fémhüvelyek rendkívüli előnye. Ezenkívül a töltények jól megőrizték épségüket kedvezőtlen viszonyok között, nyirkos időben, esőben, hóban is. Csak a fémhüvelyek bevezetésével dőlt el véglegesen a hátultöltő fegyverek kidolgozásának kérdése is.

A fémhüvelyű tölténnyel tüzelő puskák bevezetésekor már különböző fémhüvelyes tölténnyajták léteztek. Ezeket a típusokat az akkor legjobban elterjedt 2 kategóriába lehet sorolni: peremgyújtásosak és központi gyújtásosak.

A peremgyújtású töltényt 1845-ben szabadalmaztatta Nicolas Flobert. E tölténynél a gyúelegyet a hüvely fenekébe sajtolták, körös-körül a perem mellett. Ennek kezdetben azért tulajdonítottak előnyt mert úgy vélték, hogy a töltény „csütörtök” esetén sem vész kárba. A töltényt úgy fordították a tengelye körül, hogy az ütőszeg a perem egy más pontjára csapjon rá. A későbbiekben az ilyen töltényekről lemondtak, mert a gyúelegy a hüvely leggyengébb részén helyezkedett el (a peremkiképzés hajlatában) és ha ez a lövés során repedést kapott, a fém helyi szakadása következtében a lőporgázok kiáramlottak a zárba. Ennek hatására fokozatosan minden államban áttértek a központi gyújtású hüvelyre.

A központi gyújtású töltények szabadalmaztatása Clement Pattet (1855) nevéhez fűződik. A központi gyújtású tölténynél a csappantyú a töltényhüvely fenékrészének közepén foglal helyet. Ennek a megoldásnak egyetlen hátránya, hogy a csappantyú mellett esetleg nedvesség is szivároghatott a tölténybe és a csappantyút, sőt a lőport is tönkretehette. Mégis, e lehetőség ellenére is, a későbbiekben a központi gyújtású töltények terjedtek el.³³

A fém töltényhüvelyeket eleinte vörösréz-ből, majd a későbbiekben főleg sárgaréz-ből készítették. A XIX. század közepén a töltényhüvely kétféle eljárással készült. Az angol Boxer-töltényeknél a hengeres rész összesodort sárgaréz lemezből készült, ehhez csatlakozott a többnyire vas fenékrész. A hengert papírral is bevonták. Az Egyesült Államokban a töltényhüvely, Berdan tervei szerint, egy darabból, húzó eljárással készült, s később ez az eljárás vált általánossá.

³² Lugs, J.: 81. o.

³³ Günther, R.: 128—129. o.; Lugs, J.: 81. o.

A húzott töltényhüvely hengeres vagy palack alakú. Az ólom hátránya, hogy nagyobb számú lövés után a csőfuratot beszennyezi és kedvezőtlenül befolyásolja a következő lövéseket. Ezt küszöbölték ki az ólomlövedék papírral való bevonásával. A fémhüvelyű töltényeknél megmaradt a korábbi fekete lőpor, ennek összetétele hadseregenként kisebb mértékben változó volt. (Pl. az osztrák hadseregben 75⁰/₀ salétrom, 12⁰/₀ kén, 13⁰/₀ faszén)³⁴

A königráti csata tanulságai intő figyelmeztetésként hatottak az európai hadseregek vezetői számára, s azok, amilyen gyorsan csak tehették, hátultöltő kézi lőfegyverekkel szerelték fel hadseregeiket. Kormánybizottságok sietteték az átfegyverzési programok végrehajtását, s a fegyverkonstruktőrök lázas tevékenységbe kezdtek. Az 1866 után szabadalmaztatott egylövetű, hátultöltő kézi lőfegyverek zömét a hatalmas készletekben meglevő előltöltő puskákból alakították át. Egyszerűbb és gazdaságosabb volt a huzagolt csövű előltöltő puska hátsó csőfarának levágása és hozzá tok erősítése — a zár részére — mint teljesen új fegyver sorozatgyártása.

Az egylövetű hátultöltő puskák, karabélyok, kurtályok a zárrendszerek különbözősége szerint csapózárás, tömbzárás, gerendelyzárás, zárótárcsás és dugattyúzárás kézi lőfegyverek voltak.³⁵

Csapózárás puskák

Az előltöltő lőfegyverek átalakításához az olcsó és egyszerű csapózárakat alkalmazták. Ezeket átalakítós fegyvereknek is nevezték. A csapózárak mozgási irányuk szerint lehettek: oldalt (jobbról — balra, balról — jobbra) és felfelé nyithatók. A csapózár egyszerű megoldása komoly veszélyt is rejt magában. Megfelelő biztosítóberendezés nélkül a fegyver elsütése nem teljesen becsukott zárral is lehetséges, amely pedig a töltényhüvely hátrafelé való kirobbantását eredményezheti.

Angol 1853/66 M. 14,6 mm-es Snider-Dixon puska³⁶

Angliában 1864 augusztusában versenyt írtak ki az előltöltő huzagolt csövű Enfield-puska hátultöltővé alakítására. A katonai bizottsághoz beérkezett 50 puskamintából az első kísérletek után 8 típus maradt, mely az egyre szigorodó kísérletek után 5-re csökkent (Wilson, Storm, Green, Westley-Richards, Snider). Végül a Dixon ezredes által tökéletesített Enfield-puska — amelynek zárrendszerét Jacob Snider New York-i fegyverkonstruktőr szerkesztette — felelt meg minden követelménynek.³⁷

A fegyvernél a cső hátsó végére tokot csavaroztak, a zár a tokban csukló körül balról-jobbra nyitható fel. Az ütőszeg az ütőrugóval együtt a zár hosszanti furatában foglal helyet. Töltéskor, a kakas felhúzása után, a zár jobbra fordításával szabaddá válik a töltőúr, a fémhüvelyű töltény a csőbe tölthető. A zár visszacsukása után a puska elsütésre kész. A kilőtt töltényhüvelyt a zárra szerelt hüvelyvonó — acéllapocská — a zár újbóli kinyitásakor, kissé hátrahúzva meglazítja, így a puska elejének felemelésével, az a csőből könnyen kiesik. Az oldalra fordított zárat, annak elengedése után, egy spirálrugó eredeti helyére

³⁴ *Domaniczky István*: Elemi fegyvertan. Pest, 1871. 25. o.

³⁵ *Lugs, J.*: 85. o.

³⁶ *H. M. E.H.P.GY. L. sz.*: 0250/pu.

³⁷ *Picha, G.*: Leitfaden der Waffenlehre unter Zugrundelegung des für die k.k. Cadetten- und Landwehr-Offiziers-Aspiranten-Schulen. I. rész. Wien, 1875. 254. o. *Wrzodek, G.*: Der Entwicklung der Handfeuerwaffen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts und ihr heutiger Stand. Leipzig, 1908. 9. o.; *Göltz, H.-D.*: Mit Pulver und Blei. München, 1972. 85. o.

tolja vissza. A zár teljes reteszelését a záron levő, emelővel működtethető rugós csapszeg biztosítja. A becsukott zár csak az emelőkar felemelése után nyitható ki.

A Snider-puska zárszerkezetét „szelence-zárnak” is nevezték. A szelencerendszert a nagy űrméretű pusokák átalakításához használták fel Franciaországban, Hollandiában és Dániában.³⁸

A Snider-puska Edward Boxer ezredes (1866-ban szerkesztett) fémhüvelyű, központi gyújtású töltényét tüzelte. A töltény hengeresített bádoghüvelyű, kívülről finom papírba burkolt. A hüvely alsó részét sárgaréz szalag erősíti. A lövedék puhaolomból készült, felületén 4 hornyolat, fenekén üreg, az üregben agyagból égetett éktükör van. A lövedék felső részében még egy üreg van, amely a forgásbiztonságot fokozza.

Az angol Snider-puskát Portugália és Törökország is rendszeresítette.

Jobbról-balra nyíló csapózáras pusokák

Az oldalirányban nyitható csapózár másik típusát 1866-ban Oroszországban vezették be, az 1856 M. elöltöltő fegyverek átalakításával.

Az 1850-es évek végéig az orosz hadseregnél csak sima csövű (kovás és csap-pantyús) elöltöltő fegyverek voltak használatban. Ilyen fegyverekkel harcoltak az orosz katonák Magyarországon (1849) és a Krimben (1854—56) is. A krími háborúban az orosz hadsereg a saját kárán érezhette, hogy mennyire nehéz a technikai elmaradás hátrányos következményeit enyhíteni. A háború után az orosz hadsereg vezetői a Minie-rendszerű, huzagolt csövű elöltöltő fegyvereket állították rendszerbe, ezzel egyidőben a fegyvergyárakat is fejlesztették, s igen rövid idő alatt a hadsereget belföldön készített, jó minőségű fegyverekkel látták el.

A königgrätzi csata után Oroszországban a roppant mennyiségű, elöltöltő, huzagolt csövű Minie-puska gyútús pusokává alakításán fáradoztak. Az első fegyvereket Karl gyútús rendszere szerint alakították át, és a cári gárdákat fegyverezték fel velük. Eközben azonban újabb és újabb rendszerekkel kísérleteztek, amelyek előnye a fémhüvelyű töltények alkalmazásában rejlett. A fegyvereket vizsgáló katonai bizottságok a véglegesen elfogadásra kerülő fegyverekkel szemben szigorú követelményeket szabtak meg. Ilyen követelmény volt többek között, hogy a zárszerkezet egyszerű és szilárd legyen, s a még nagy készletben meglevő Minie-fegyverekre is lehessen alkalmazni, a tömeggyártás pedig gyorsan befejezhető legyen. A löpróbákra kiküldött számos minta közül Sylvester Krnka cseh puskaműves fegyvere felelt meg minden követelménynek. A belföldi fegyvergyárak néhány amerikai gyár segítségével 3 év alatt 3 millió fegyvert gyártottak.³⁹

Orosz 1856/68 M. 15,24 mm-es Krnka-gyalogsági puska⁴⁰

Sylvester Krnka pusokájával fegyverezték fel az Oroszország központjában elhelyezett csapatokat. Ezek a fegyverek alkották az orosz csapatok alapvető fegyverzetét az 1877/78-as orosz—török háború idején. 1880-ban törölték a hadsereg fegyverzetéből.

³⁸ A francia sajtó 1867-ben azt hangoztatta, hogy a francia puskaműves Schneider már Snider előtt feltalálta ezt a zárt, a rendszert ő nevezte el „à la tabatière”-nek. Később a francia hadseregben „Fusil modèle 1867 T” néven rendszeresítették. Ezzel a fegyverrel szerelték fel a Garde Mobil-t és a Nemzeti Gárdát. (Günther, R.: 76. o.)

³⁹ Fedorov, V.: Evolucija sztrekovoogo oruzsija. Osnabrück, 1970. 68. o.; Lugs, J.: 84. o.

⁴⁰ H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0498/pu.

A puská csőfarára csavarható a bronzból készült tok. A tok bal oldalán fülken keresztül húzódik a csapszeg, amely a zár tengelye körül felhajtható. A záron a nyitás és zárás könnyítése érdekében fogantyút alkalmaztak. A zár belsőjében lejtős, henger alakú, furat található, a gyúszeggel ellátott ütőszeg részére. Az ütőszerkezet megegyezik a csappantyús fegyver zárszerkezetével, azzal a különbséggel, hogy a kakas feje az ütőszeg tengelyéhez képest oldalt helyezkedik el. Az elsütőbillentyű meghúzása következtében a kakas ráütött az ütőszerkezetre s az ütőszeg megütötte a töltény csappantyúját. A kilőtt hüvely eltávolítására szolgált a hüvelyvonó, amely a kétkarú emelő elvén működött. A zár, kinyitásának utolsó mozzanatában, nekiütődött a kétkarú hüvelyvonó ékszerű végének, aminek következtében a hüvelyvonót a tengely körül vízszintesen elmozdította, s az a másik végével a kilőtt hüvelyt kihúzta. A szerkezeti megoldás hasonló a Snider-puskához. A fegyver alapvető hibája, hogy a töltényhüvely legkisebb előreállása, vagy a csappantyú deformálódása esetén (lövéskor a csappantyú a gázok nyomásának hatására sok esetben a fészekből kifordul) a zárszerkezet beszorul és nehezen nyitható fel.⁴¹

Felfelé nyíló csapózárás puskák

A csapózárás puskák harmadik csoportját alkotják, ide tartozik az átalakított fegyverek többsége.

Ausztriában 1866 végén, 1867 elején alakították át az 1854 M. és 1862 M. 13,9 mm-es Lorenz-féle huzagolt csövű elöltöltőket a Franz Wänzl által szerkesztett, felfelé nyíló zárral. A Wänzl-fegyverek 3 változatban jelentek meg: gyalogsági puská, vadászkürtály, különccsapat puská. Mindezt 1867. január 5-én vezették be.

Az 1854/67 M. 13,9 mm-es Wänzl-gyalogsági puskákat⁴² a sorgyalogságnál és a határőrségnél rendszeresítették; 1876-ig a Landwehr is használta.

Az 1854/67 M. 13,9 mm-es Wänzl-különccsapat puskákat⁴³ az utászezredek, mérnökcsapatok, tábori csendőrök, matrózok és a csendőrség kapták.

Az 1862/67 M. 13,9 mm-es Wänzl-vadászkürtály⁴⁴ a vadász- és tengerészgyalogos alakulatoknál rendszeresítették.

Mindhárom fegyvernél a felfelé forgatható zár csuklóval van a tokhoz erősítve. Ahhoz, hogy a zár nyitott helyzetében megálljon, a baloldali csuklópánt szív alakú és a csapórugón fekszik, amely hátsó végén van megerősítve, elejével mindig felfelé hat, s ezáltal a zár nem szándékolt kinyitását megakadályozza. Az elsütőszerkezet hagyományos — az elöltöltőknél ismert — kakasos ütőszerkezet, amelynek kakasa a zárhengerben fekvő ütőszegre üt. A kakas tengelye benyúlik az elsütőlemezbe, a tengelyre épül a dió, más néven roppantó, melynek alsó részén két bevágás (vágat), felső részén két, vállszerű mélyedés van. A dió mögött helyezkedik el az elsütő emelő, amely lényegét tekintve kétkarú emelő, ennek mellső vége fekvő élben végződik, hátsó végéből hengeres kar nyúlik ki balfelé, ezt az emelő hátsó felére támaszkodó kis, „v” rugó nyomja lefelé, az élben futó vég pedig a dióra támaszkodik. Az elsütő emelő karja alatt, vele keresztirányban, középtájon fekszik az elsütőbillentyű lapja, mellső felső sarkán lengő függesztéssel. A dióval szemben, nyílásával a dió felé egy „v” rugó, az elsütőrugó fekszik, ívhajlata a lemez felső végénél van rögzítve. Alsó, hosszabb szára ívelt nyelvben végződik, amelynél fogva rátámaszkodik a dió-

41 Penecke, A.: Das beste Rückladengewehr System Krnka. Wien, 1869. 23—30. o.; Fedorov, V.: 113—116. o.

42 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 1910/pu.

43 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0571/pu.

44 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 1072/pu.

ra s nyomás alatt tartja. Az ütőszeg felső, két szemölccsel ellátott részét tekercsrugó veszi körül, rögzítésére az üres gyúszegcsavar szolgál. A zár lövés közbeni reteszelését a zárószeg végzi, amely a kakas forgása alatt a csőtengely irányába mozog és a kakas előreccsapásakor a zár henger alakú üregébe akasztódik.⁴⁵

Osztárak 1867 M. 18,84 mm-es Wänzl—Albini-gátpuska⁴⁶

Az Osztárak—Magyar Monarchiában használt elöltöltő gátpuska átalakított változata. A závarzata a Wänzl-féle zárhoz hasonló (Albini módosításával), abban különbözik attól, hogy egy hüvelykivető (töltényvonó) helyett kettő van, továbbá a gyújtás központi.

A gátpuska, nagy súlya és erős hátralökése miatt, lövéskor külön állványt igényelt. Általában három lábú állványon használták, amelyre hátralökés ellen szíjat erősítettek, ebbe fogták a tusát. Lövéskor a hátralökés a szíjat a húzóhoroggal együtt hátrahúzta, s az ezzel egybefüggő tekercsrugót összenyomta, ezáltal a hátralökés hatása a rugóra ment át. Állvány hiányában a gátpuskát néha vastag karóval is összekapcsolták, ennek egyik végét a földbe dugták, a másik végéhez erős bőrszíjat erősítettek, amelybe a gátpuskát az állványhoz hasonló módon fektették be.⁴⁷

A Wänzl-rendszerhez hasonló megoldással alakították át 1868-ban Belgiumban az elöltöltőket Albini—Brandlin- és Terssen- rendszerűvé.

Az 1868 M. 11 mm-es Terssen-puskákat⁴⁸ Terssen ezredes alakította át, s ezzel fegyverezték fel a Belga Nemzeti Gárdát. A fegyvernél a zár biztosítására szolgáló rugózó zárócsap elforgatható fogantyúval mozog. A fogantyú elforgatásakor a biztosítócsap a tok hátsó falfelületén levő furatba lép és biztosítja a zárat a nem szándékolt kinyílás ellen.

Az „általános védkötelezettség” először Svájcban nyert polgárjogot. A kis köztársaság hazája védelmére nem áldozhatta polgárainak százazreit és pénzének millióit, nem büjtathatta az egész népet egyenruhába, hanem más utat választott. Svájc anyagi és pénzügyi erejének egy részét nem a hadsereg létszámának növelésére, hanem a fegyverzet minőségének javítására fordította. A jól felfegyverzett harcosok legyőzhetik a túlerőt is, ha az kevésbé jó fegyverekkel harcol. Svájcot ez az elv vezette a polgári felfegyverzésénél. A polgárok zöme nem volt katoná, ezért a fegyvereknek olyan tökéleteseknek és egyszerűeknek kellett lenniük, hogy a hivatásos katonák hozzáértését és ügyességét ellensúlyozzák. Ez az oka, hogy a XIX. század közepén a fegyverügy terén Svájc már évtizedek óta az európai államok élén állt, s polgárserege kezében voltak először azok a fegyverek, amelyek korszakalkotónak nevezhetők. (1868-ban ők rendszeresítették Európában először, minden más államot megelőzve, az ismétlődő puskát.)

A svájci, régi, sima csövű puskák közepes űrméretűek voltak. A svájci kormány katonai osztályának figyelmét felkeltették az amerikai őserdőben élő vadászok által használt kis űrméretű fegyverek, s 1845-ben egy 10 mm-es vadász-fegyver-mintát rendszeresítették. 1859-ben már Svájc összes fegyvere huzagolt, s a legjobb fegyverminták szerkesztésére pályázatot írtak ki. A beküldött mintákból a bíráló bizottság a 10 mm-es űrméretű kompressziós (Minie) lövedéke-

45 *Reiter, Josef*: Elementar Waffenlehre zum Gebrauche der k.k. Regimentsverbereitungs und Kadetten-Schulen so wie für einjährige Freiwillige. Triest, 1870. 87—88. o.; *Kropatschek, Alfred*: Die Umgestaltung der k.k. österreichischen Gewehre in Hinterlader. Wien, 1867. 48. o.

46 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0259/pu.

47 *Lankmayr Nándor*: Fegyvertan. IV. füzet. Kézi lőfegyverek. Budapest, 1884. 55—58. o.

48 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0230/pu.

ket fogadta el. 1865-ben ismét pályázatot írtak ki olyan hátultöltő szerkezet készítésére, amely a meglevő elöltöltő fegyverek átalakítására alkalmas legyen. Ugyanakkor új rendszerű fegyverek gyártásáról is gondoskodtak. A legcélszerűbb és legszilárdabb szerkezetnek a Peabody-rendszert ismerték el, amely csak rövid ideig volt használatban, mert kiszorította a Martini-rendszer.

Svájcban egy időben három különböző rendszerű fegyvert használtak:

- az átalakított Milbanc—Amsler-rendszert,
- a Peabody-rendszer,
- a Vetterli-egylövetű és ismétlő-rendszer.⁴⁹

Svájci 1863/67 M. 10,5 mm-es Milbanc—Amsler-puska⁵⁰

E puskánál az amerikai J. M. Milbanc szabadalmát a schaffhauseni J. Amsler gimnáziumi tanár módosította. A puska felé nyíló csapózáras. A zár hátsó részén helyezték el a fogantyúval ellátott záróéket, amely a zár kinyílás elleni biztosítását végzi. Ez a záróék becsukott zárnál a tok megfelelő vájatába kapcsolódik. Az ütőszeg a zárban rézsutos irányban halad, saját sága, hogy a zárban szabadon fekszik, nincs spirálrugója. A hüvelykivető a kétkarú emelő elvén működik (a zár becsukásakor a kivető rugó megfeszül, kinyitáskor kicsap, így a töltényhüvelyt a töltőürből erőteljesen kivetí. A puska előnye az egyszerű zár, amely mégis zárásbiztos, mert a visszalökéskor a lőporgázok is részt vesznek a reteszelésben. Hátránya, hogy a záróéket nehéz a tok kimetszetébe beszorítani.

Az egymástól csak külsőben és kisebb ésszerűsítésekben különböző csapózár-szerkezetek nagyjából egyforma harcászati értékűek voltak. A nagyméretű, elöltöltő fegyverek átalakítása elhibázott lépés volt. A tökéletesítés csak anynyiban sikerült, hogy a fémhüvelyű tölténnyel az átalakított puskák töltése egyszerűbb lett, de ugyanakkor, éppen a nagy űrméret miatt, a töltény súlya tekintélyesen megnőtt. A hátultöltő, nagy űrméretű puskánál az új töltény súlya 54—55 gr lett az ekkor már használt kis űrmértékű fegyverek 40 gr-os töltényével szemben. A lövedék kezdősebességének növelése és a ballisztikai tulajdonságok javítása érdekében felemelt lőportöltetsúly pedig a fegyver hátrahúzását növelte meg elviselhetetlen mértékben.

Ezek a nehézségek arra készítették a fegyverszerkesztőket, hogy a fegyverek űrméretét és ezzel együtt a súlyát is — 10 év alatt másodszor — csökkentse. Az 1866—78 között gyártott fegyverek űrmérete általában 11 mm lett. Az új gyártású fegyvereknél több egymástól eltérő szerkezetű megoldás alakult ki. Ezek a tömbzárás, gerendelyzárás, zárótárcsás és dugattyús rendszerek.

A tömbzárás puskák

A tömbzárás puskáknak két fő rendszere alakult ki, eszerint a cső hátsó lezárását vagy körmozgású, vagy függőleges mozgású acéltömb végzi el. Az egyszerű szerkezet, a lapos, kézbe illő forma ezeket a fegyvereket igen kedvelté tette. Előnye e rendszereknek a rövid zárszerkezet, az aszimmetrikus reteszelés és a nagy tűzgyorsaság. Hátránya, hogy a töltényt kézzel kell a csőbe tölteni, mert a zár kiképzése nem teszi lehetővé a zárral való betöltést.

⁴⁹ Günther, F.: 79. o.; Wrzodek, G.: 23. o.
⁵⁰ H. M. E. E. P. G. Y. L. sz.: 0502/pu.

*Svájci 1867 M. 10,4 mm-es Peabody-mesterlövész puská*⁵¹

A körmozgású tömbzár első típusát az amerikai Henry Peabody bostoni mérnök szabadalmaztatta 1862. július 22-én. A Peabody-rendszerű fegyvereket az amerikai polgárháború alatt az északi államok gyalogságánál mesterlövész-fegyverként rendszeresítették. Svájc szintén mesterlövész puszkaként vezette be 1867-ben.⁵²

A Peabody-puskánál a zár mellett még a hagyományos elöltöltőknél ismert kakas is megtalálható. Ebből a fegyverből Svájcnak kb. 15 000 darab volt, s 1871-ig használták.

1867-ben a svájci frauenfeldi textilgyáros Friedrich Martini az államszövet-ségi kísérleti bizottságnak egy Peabody-rendszerű átalakított puskát mutatott be. A fegyvernél a sátorvas, az elhúzóruddal, kapcsolatban volt a zárral, azaz a sátorvas lefelé mozgatásakor a zár is megfeszült. Azonban az ilyen mozgás nagy erő kifejtést igényelt, ezért Martini 1868-ban önfeszítő szerkezetet alkalmazott. Mivel a puskának kakasa nincs, külsőleg semmi sem mutatja, hogy a fegyver ütőszerkezete feszített, azaz lövésre kész állapotban van, ezt pótolta a puska oldalán alkalmazott mutató. A Peabody—Martini-rendszerű puskát átvette Törökország, Portugália, Románia és Kína.

*Angol 1871 M. 11,43 mm-es Martini—Henry-puska*⁵³

A Peabody-puska zárszerkezetét a világ országaiban sokféle módon alakították át. Martini puskáját Angliában 1871-ben 65 pályázó feletti győzelme után rendszeresítették. A fegyver csövét Alexander Henry szerkesztette. A cső huzagolása bonyolult keresztmetszetű, 7 huzaggal. Az ilyen szerkezetű cső előnye, hogy nagyobb mennyiségű lőportöltetet és hosszú, nehéz lövedéket tudtak alkalmazni.⁵⁴

*Bajor 1869 M. 11 mm-es Werder-puska*⁵⁵

Peabody körmozgású tömbzárának elvét vette át Johann Ludwig Werder, aki a Krammer-Kletchen gépgyár technikai igazgatója volt. 1867 októberében mutatta be ambergi fegyvergyárának új hátultöltő puskáját, amelynek megvizsgálására a Hadügyminisztérium bizottságot rendelt ki. A lőkísérletekbe több puskát is bevontak (Werndl-, Peabody-, Chassepot-, Norris- és Vetterli-fegyverek.) A kísérletek befejezése után a Werder-puskát fogadták el. A fegyverhez Podewils javaslatára rézhüvellyel kombinált Boxer-töltényt alkalmaztak (rézhüvely, vasfenékkal). A Werder-puskát kipróbálása után 1869 április 18-án rendszeresítették a bajor gyalogezeredeknél és a vadászszászlóaljknál.⁵⁶

A Werder-puska tömbzára két csap körül forgatható, kétkarú emelő. A zár egyéb részei az elsütőlemezek belső oldalára vannak erősítve. A jobboldali elsütőlemezen helyezték el az alkatrészek forgási tengelyét, a rugók tartóágyait, itt vágta nyílást a kakas harántkarjának mozgásához. A baloldali elsütőlemez védő szerepet kapott. A hosszabb előkar át van fúrva az ütőszeg számára, felső felületén van a töltőmedence. A rövidebb hátsó kar a kakas mozgása érdekében kétfelé van vágva, hátsó végén bemetszés látható, amelyre a hüvelykivető rugó felső karja hat, míg ennek alsó karja a tokfarkra épített hágcsőhöz támaszkodik. A hüvelykivető rugó széles szögben hajlított laprugó. A zártöm-

51 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0495/pu.

52 Weygand, H.: 82. o.

53 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0492/pu.

54 Picha, G.: 132. o.; Weygand, H.: 83. o.

55 H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0300/pu.

56 Picha, G.: 132. o.; Götz, H.-D.: Die deutschen Militärgewehre und Maschinenpistolen 1871—1945. Stuttgart, 1977. 10. o.; Weygand, H.: 88. o.

bön elöl még egy toldat van, amely az elsütőbillentyű felső karján támaszkodik, ha a fegyver lökés állapotba kerül. A elsütőbillentyű lényegében háromkarú, tengely körül forgatható emelő, amelyen az akasztó-orrul szolgáló második billentyű áthaladása érdekében kivágat van. A kakas felhúzásakor e billentyű hátsó karja az ott elhelyezett szemölcsre támaszkodik, ezáltal a zárszerkezetet kissé feljebb emeli, így a fegyver zárása tökéletesebb. A zár támaszát a felfelé álló kar képezi. A harmadik kar a token halad át és az elsütőbillentyű része. A kakas felhúzásakor a zár bezárása is megtörténik. A kakas tengely körül forog, e forgási tengely mögött helyezték el a patkó alakú ütőrugót. A kakas forgási tengelye felett van a dió (roppantó), amelynek egy biztosító és egy feszítő állása van. Ebbe akaszkodik az elsütőbillentyű felső része.

A Werder-puska előnye az egyszerű zárszerkezet és a könnyű kezelhetőség. Igazolja ezt az 1870/71-es német—francia háború. A hadműveletek megindulásakor a bajor hadseregnek csak 6000 db puskát adtak ki. A háború folyamán viszont már hetente 1000 db fegyvert küldtek a harcoló seregekhez, a régi fegyverek felváltására. A fegyver hátrányai többek között, hogy a zár kinyitása a rugóra volt bízva — rossz, legyengült rugó megnehezítette a zár kinyitását. A jobboldali lemez kivágásain át a por és víz hatolhatott az elsütőszerkezetbe. A viszonylag nagy tok alsó faágyba építése miatt meg kellett gyengíteni a faágyat, amely ezáltal törékennyé vált. A töltényűr zárásának szilárdsága a lövés alatt a zárótömb oldalának a támasz karjához való biztos támaszkodástól függ, ha a lövés pillanatában a töltényhüvely elszakadt, akkor lőporgázok tódultak a csőbe, s előfordult, hogy a lőporgázok hatására a zártömboldó rész hátrafelé elmozdult és a zár kinyílt, a töltényhüvely hátrafelé kivágódott és veszélyeztette a lövést.⁵⁷

*Szerb 1872 M. 14,77 mm-es Roberts-puska*⁵⁸

Szerbia, kisebb módosítással, Roberts-puska néven, összes gyalogságát Peabody-rendszerű fegyverrel szerelte fel.

Függőleges mozgású tömbzáras puskák

A tömbzáras fegyverek másik csoportját alkotják.

*Belga 1871 M. 11 mm-es Comblain-polgárgárda puska*⁵⁹

A puskánál a csövet lezáró tömbzár mellett még egy alkatrész mozog, ebben foglal helyet az ütőrugó és az elsütőbillentyű. Mindkét alkatrészt az emelőkar-nak kiképzett sátorvas mozgatja. Az emelőt elforgatva a zár függőlegesen lefelé mozog, ugyanakkor az ütőrugót tartó alkatrész hátrafelé hajlik, közben a kakas és az ütőrugó megfeszül. Az emelő visszaforgatásakor a zár elfoglalja eredeti helyét és megtörténhet a lövés. A fegyver lapos, kézies, azonban szerkezete bonyolult. A belga hadseregen és polgárgárdán kívül 1874-ben Brazília és Chile vette át, mint lovaskarabélyt.⁶⁰

Gerendelyzáras puskák

1866-ban az osztrák hadsereg gyalogsága előltöltő fegyverekkel volt felszerelve, amelyből az következett, hogy harcászataiban nem a lövésre, hanem a ké-

⁵⁷ Bayerische Infanteriegewehr Mod. 1869. System Werder. DWJ 1966/7. 40. o.; Günter, R.: 67—70. o.; Schmid R.: 107. o.

⁵⁸ H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0511/pu.

⁵⁹ H. M. E.H.P.G.Y. L. sz.: 0512/pu.

⁶⁰ Schmidt, R.: 106. o.; Picha, G.: 237. o.

zítására fektette a fősúlyt (rohamharcászat). Ez a harcászati elv a poroszok hátultöltő, gyorsabb tűzű fegyverein, és a hozzá alkalmazkodó harcászati elvein (a gyalogsági tűzre helyezett fősúly) lelte végőráit. A hadjárat után az osztrák—magyar hadseregben is áttértek a hátultöltő fegyverekre, s ezzel együtt a hozzá alkalmazkodó harcászatra.

Az előltöltő fegyvereket Wänzl tervei szerint alakították át, és 1868. január 5-én rendszeresítették. A Wänzl-féle fegyverek nagy űrméretűek voltak, s ismerve a nagyméretű töltények hátrányait, a fegyverbizottság kisebb űrméretű, már nem átalakított fegyver készítésére írt ki pályázatot, amelyet Josef Werndl fegyvere nyert meg. A Werndl-fegyvereket Karel Holub szerkesztette. 1872-ig Steyrben 622 000 db puskát és 8500 karabélyt gyártottak. 1873-ban Anton Spitalsky javított a Werndl-puskán. A Werndl-puskát 1867. június 28-án rendszeresítették az osztrák—magyar hadseregben. A Werndl-závárzatú gyalog- és vadászpuskából két mintát alkalmaztak, az 1867 M.-et, és az 1873 M.-et majd 1877-ben új töltényt vezettek be, s ezután a két minta egyrészt az 1867 M. régebbi puskatöltény, másrészt az 1877 M. új puskatöltény tüzelésére volt alkalmas. Az új tölténnyel a következő minták jöttek létre:

— 1867 M. és 1873 M. gyalogpuska, 1877 M. tölténnyel.

Hasonló a jelzése a Werndl-závárzatú különcsapat puskának és a karabélynak:

— 1873 M. és 1873/77 M. különcsapat puskák.

— 1868 M., 1873 M., 1873/77 M. karabélyok,

A Werndl-rendszerű gyalog- és vadászpuskákat a gyalogságnál és a vadászcsapatoknál, a különcsapat puskákat a hadmérnöki és utászcsapatoknál, kisebb mennyiségben a haditengerészetnél, a karabélyokat a dragonyosoknál, a huszároknál és a dzsidás századoknál (minden dzsidás század 32. katonájánál) rendszeresítették. Az 1873/77 M. puskákat ezen kívül Montenegróban és Abessziániában állították rendszerbe.⁶¹

Osztrák—magyar 1867 M. 11 mm-es Werndl-puska⁶²

Osztrák—magyar 1867/77. M. és 1873/77 M. 11 mm-es Werndl-gyalog és vadászpuskák⁶³

Az 1873/77 M. puska alkatrészei az 1867/77 M.-nél könnyebb készítésűek, így az 1867/77 M. fegyver 300 gr-al nehezebb. Az 1867/77 M. zár általában olyan mint az 1873/77 M. — ez utóbbi csak tökéletesítése az előbbinek. Szerkezeti különbség, hogy az 1867/77 M. zárhenger nem forog a zártengely körül, hanem — szorosan egybekapcsolva — a tengely a závarzat kinyitásakor és becsukásakor a tengelycsapágiban forog.

Az 1873/77 M. fegyver zárótokjának jobb oldali falában a hüvelykivető csapágházát lemez zárja le. Az 1867/77 M. fegyvertok baloldali falából a hüvelykivető csavar hiányzik.

Mindkét puska faágya egy darabból, diófából készült. Az 1873/77 M. puskának 3 foglaltványkarikája van, amely a faágyat a csőhöz fogja. Az 1867/77 M. puskánál az első foglaltványkarikát az előágykupak pótolja, ezt az ágyba eresztett és ehhez két facsavarral hozzá erősített csavarral az előágylyukcsavar kapcsolja össze, így az ágyon puskakarikaszíjra nincs szükség.

61 Utasítás a Werndl rendszerű gyalogpuskának és lőszernek szerkezete jó karbantartása, vizsgálása, kezelése és raktározására nézve. Pest, 1869. 3—12. o.; Fegyverutasítás A M. K. Honvéd-Gyalogság részére. Budapest, 1881. 77. o.; *Pícha, G.*: 163—164. o.; *Weygand, H.*: 111. o.

62 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 1107/pu.

63 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 1365/pu.; 0192/pu.

*Osztrák—magyar 1867 M. és 1873 M. Werndl-gyalog- és vadászpuska*⁶⁴

Az 1867 M. és 1873 M. gyalog- és vadászpuskák megkülönböztető jegyei az 1867/77 M. és 1873/77 M. gyalog és vadászpuskákkal szemben:

- a töltőűr, az 1867 M. töltény méreteinek megfelelően, szűkebb és rövidebb,
- mindkét minta irányzékosztása 1—1400 lépés

*Osztrák—magyar 1873/77 M. 11 mm-es Werndl-karabély és különcsapat puská*⁶⁵

A két puska az alsó szíjkengyel alakjának kivételével egyforma. E fegyverek a csövön, az előágyon és néhány foglaltványon kívül a hasonló mintájú gyalog- és vadászpuskával azonos szerkezetűek.

E két lőfegyver és az 1873/77 M. gyalog- és vadászpuska között még a következő eltérések vannak: a zár rövidebb, az előágy rövidebb és vékonyabb, a foglaltványrészekből a 2. és 3. puskakarika, valamint a szíjkengyel sarkazatlemez és a hozzátartozó csavarok hiányoznak, a sátorvas elől kissé vastagabb, amelyhez az alsó szíjkengyel van erősítve, a karabélyok felső szíjkengyelének széleit gömbölyítették és a szíjkengyelt bőrrel vonták be.

*Osztrák—magyar 1867/77 M. 11 mm-es Werndl-karabély*⁶⁶

Az 1878/77 M.-től a következőkben különbözik: a zárvezeték egyes részei kisebb méretűek, a kakasfark felső vége golyó alakúra gömbölyített, az előágykupak tölcser alakú toldattal rendelkezik, amelybe a tisztítóvesszőt helyezik. Az irányzék és a töltény megegyezik az 1873/73 M. karabélyéval.

*Osztrák—magyar 1873 M. és 1867 M. 11 mm-es Werndl-karabély és 1873 M. Werndl-különcsapat puská*⁶⁷

Ezek a fegyverek a következőkben különböznek az 1873/77 M. és 1867/77 M. puskától:

- az 1873 M. és 1867 M. fegyverek töltőüre a töltény kisebb hosszának megfelelően rövidebb, a töltővessző kisebb méretű;
- az 1873 M. irányzék az 1873/77 M.-éhez hasonló, de az irányzéktalpon a távolságbeosztás 100—500 lépés, a kereten 600—800 lépés;
- az 1867 M. irányzék a csapóirányzékok rendszeréhez tartozik; a ferde talpon a távolságbeosztás 200—600 lépés;
- a töltények az 1867 M. puskatöltényhez hasonlóak, de kisebb méretűek.

Az összes puska és karabély tusaborítóján feltüntették az ezred, a zászlóalj, a század és a fegyver számát. A jelzett törtszám alakú, az ezred és zászlóalj száma olvasható a számlálóban, a századé és a fegyveré a nevezőben. Pl: 20. R. 1. B./3. 130. azt jelenti, hogy ez a fegyver a 20. ezred 1. zászlóalj, 3. századának 130. fegyvere.

A Werndl-fegyver zárszerkezete rövid, tömör henger, amelynek közepén van a zártengely, ennek felső, teknő alakú vájata képezi a töltőmedencét. A fogantyú a zárhenger zártengely körüli forgatására szolgál. Az elsütőszerkezet kakasos, működése, felépítése hasonló a Wänzl-puskáéhoz. A zárhenger (vagy ahogy az Osztrák—Magyar Monarchiában nevezték: gerendely) mindkét — nyitott és zárt — helyzetben való rögzítésére, nem szándékolt forgásának megakadályozására biztosítóberendezést szerkesztettek.

64 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 1107/pu.; 0189/pu.

65 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 1353/pu.

66 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 1348/pu.

67 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0399/pu.; 1362/pu.

Az ütőszeg tengelyirányban csak kis mértékben tolható el. E mozgásnak a gerendelyben sugárirányban elhelyezett ütőszeg-gátsavar szab határt. Egy gyenge tekercsrugó az ütőszeget, amikor ennek fejére gyakorolt nyomás megszűnik, visszanyomja. A hüvelyvonó — a kétkarú emelő elvén — nemcsak kihúzza, hanem ki is veti a hüvelyt. A zárszerkezet, a zártengely rögzítése és a kakas megváltoztatása folytán a puska 1873-ban némileg módosult, s egy kézmozdulattal lehetségessé vált a kakas megfeszítése és a zár kinyitása.

A gerendelyzárt más hadseregben nem rendszeresítették, mivel már megtervezése idején is korszerűtlen volt. A zár szerkezete sok tekintetben hasonlított az átalakító rendszerék szükségmegoldásaihoz, az abból adódó hiányosságok is hasonlóak voltak a csapózárakéihoz.

A zárótárcsás puskák

A legegyszerűbb zárszerkezetek egyike a zárótárcsás rendszerű zár. Feltalálója Flobert párizsi fegyvermester, aki már 1845-ben szobalövészetre alkalmas zárótárcsás puskát készített, találmánya azonban nem talált követőkre. Később, az 1860-as évek kezdetén, Leonard Geiger hasonló zárat szerkesztett. Eliphalet Remington ezt megvásárolta s gyárában, Ilionban (Utah állam, USA) gyártotta. Ez idő alatt Josef Rideren még tökéletesítette a fegyvert, s ezután indult meg tömeggyártása. Az amerikai polgárháborúban 20 000 db-ot használtak. A Remington-zárótárcsás puskák népszerűségére jellemző, hogy gyártásuk 1933-ig folyt.

A Remington-rendszerű zárótárcsás zárszerkezet külsőleg két egymás mögé helyezett kakasnak látszik. Az első a tulajdonképpeni zárótárcsa, amely a tengely körül, mint a kakas, hátrafordítható és a cső töltőürét zárja le. Benne foglal helyet az ütőszeg. A zárótárcsa mögött találjuk a kakast, ez csukott állapotban hátulról ráfekszik a zárótárcsára és egy erős rugó hatására reteszel.

A Remington-szerkesztette puska egyszerűsége, lapos és kézbe illő formája miatt sokáig használatban volt és számos hadseregben bevezették. Így Remington-típusú fegyverekkel szerelték fel 1867—68-ban a skandináv államok hadseregeit (Svédország, Dánia, Norvégia).⁶⁸

Az északi államok hadseregein kívül a Remington-puskát Spanyolországban (1871), Egyiptomban (1872), Franciaországban, Argentínában, az Egyesült Államokban, Görögországban és Mexikóban (1872—77 között) is rendszeresítették. Olaszország és Ausztria is kísérletezett vele. Belgiumban átépítve rendszeresítették.

A zárdugattyús puskák

A zárszerkezetek legelterjedtebb típusa, amelyet napjainkban is használnak, a zárdugattyú. Először Johann Nicolaus Dreyse alkalmazott a gyútús fegyvernél dugattyúszerű zárat, s ebből fejlődött ki a tulajdonképpeni zárdugattyú. A zárszerkezet a csőhöz csatlakozó tokban, dugattyúszerűen, előre és hátra mozgatható, innen kapta elnevezését. A történelem folyamán két zárdugattyú-típus alakult ki: a forgó mozgású és az egyenes húzású.

Orosz 1871 M. 10,66 mm-es Berdan II.-puska⁶⁹

A csökkentett űrméretű puskákkal folytatott különböző kísérletek eredményeként vezették be az orosz hadsereg részére a Berdan-féle puskát.

68 Götz, H.-D.: 88. o.; Günther, R.: 82. o.; Thierbach, M.: 392. o.

69 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0149/pu.

A polgárháború idején az Egyesült Államokba küldték Gorlov tábornokot, a tüzérségi bizottság tagját, a fegyverkísérleti bizottság vezetőjét, és Guniusz századost, azzal a feladattal, hogy tisztázzanak néhány fegyverszaki kérdést. A különböző rendszerek tanulmányozása azt mutatta, hogy az Egyesült Államokban nincs egyetlen olyan típus sem, amelyet minden változtatás nélkül be lehetne vezetni az orosz hadsereg fegyverzetébe. A legnagyobb figyelmet a Berdan I.-puska felfelé hajtható záras megoldása keltette. Ez a puska, amelyet az Egyesült Államokban „orosz”-nak neveztek, különösen jó löszabotosságával tűnt ki. 1868-ban az orosz hadvezetőség 30 000 db puskát és 7 millió töltényt rendelt.

A fegyverek elkészítése idején Hiram Berdan, aki Oroszországban tartózkodott, javaslatot tett az orosz kormánynak egy új puskatípusra, amelyet N° 2-nek neveztek. El kellett dönteni, hogy melyik típust részesítsék előnyben. Ebben az időben az orosz hadsereg fegyverzetében a típusok egész sorát vezették be. 1866-ban a Terri—Normann-féle csappantyús rendszert alkalmazták a 6 vonalas elöltöltő puskák átdolgozására. A puskák átalakítását hamarosan abbahagyták és bevezették a Carl-puskát, ezt már a következő évben kicserélték a Krnka-puskákkal. 1868-ban vezették be az új, 4,2 vonalas Berdan I.-puskát, a következő évben, 1869-ben pedig feltűnt már e sorban az ötödik típus, a Berdan II. A cserék azt mutatták, hogy a cári Oroszország elmaradott volt a hadsereg számára szükséges tűzfegyvertípusok megszerkesztése terén. Az ipar lassú fejlődése mellett, saját fegyvertervezők és feltalálók hiányában, a fegyvertípusokat külföldről kellett kölcsön venni. Ezt az egész kort jellemzően „szerencsétlen puskadrámának” nevezték Oroszországban.

A lefolytatott kísérletek igazolták, hogy a Berdan II. rendszere felülmúlta az addigi fegyverekét, ezért rendszeresítették. A Berdan II.-puskákat kezdetben Angliában Birminghamban gyártották, de tömeggyártásuk később az orosz fegyvergyárakban folyt. 1877/78-ban még kevés volt belőlük — 1873-tól adták ki a csapatoknak. A háború után a termelés folytatódott. 1879-ben a cári fegyvergyárak — Tula, Kijev, Szesztrovieszk — 370 186 gyalogsági és 1000 drago-nyos Berdan II.-puskát gyártottak.⁷⁰

A Berdan-puskánál a cső tokba van csavarva, e tokban mozog a dugattyús zár. A felülről nyitott tokot jobb oldalán bevágással látták el, a bevágás hátsó fala lövés közben támasztéklul szolgált a becsukott, illetve jobbra forgatott zárnak. A zár lényegében henger alakú hüvely, toldattal és fogantyúval. A toldatban helyezték el a kampós hüvelyvonót. A zár tengelyvonalában kiképzett hosszúkás furatban helyezkedik el a spirális rugóval ellátott ütőszeg, e rugó hátsó végénél pedig az ütőszeget lezáró peremek. Az ütőszeg menetére van rácsavarva az ütőszeganya, amely tárcsa formájú. Az ütőszeganya alsó részén található elsütő és biztosító nyugaszba akaszódik bele az elsütőemelő, amely egybekapcsolódik a billentyű felső hajlatával: a billentyű mellső vége hüvelykive-tőlül szolgál. Lövéskor az elsütőemelő kiakadt az ütőszeganya elsütő nyugaszából, az ütőszeganya a vele összezsavart ütőszeggel együtt, az összenyomott rugó hatására, előreugródott és ráütött a csappantyúra. Az ütőrugó felhúzása a zár előretolásakor történt meg, akkor az elsütőemelő felugrott az ütőszeganya el-sütő nyugaszába és megtartotta azt az ütőszeggel együtt. A fogantyúrészt a lö-vész tovább tolta előre, nyomást gyakorolva a rugó hátsó végére. Hogy a zár a tokban reteszeliődhessék, mellső helyzetben, fogantyújánál fogva lefordították jobbra, miközben a zár toldata beakadt a tok oldalsó bevágásába és ezzel meg-akadályozta, hogy a zár hátrafelé mozoghasson. A hátrahúzott zárdugattyú töl-tényvonója magával húzta a kilőtt töltényhüvelyt, amikor a hüvely széle elérte

70 Günther, R.: 87. o.; Wrzodek, G.: 27. o.; Fedorov, V.: 77—98. o.

a billentyű felső végét, nekiütődött annak és az ütés ereje következtében kivetődött a tokból.

A puska tölténye fémhüvelyű (sárgaréz), egységes töltény. A hüvely feneke erősítő karikával ellátott. A lövedék alatt korong található, amely faggyú és viasz keveréke, feladata a csőfurat síkossá tétele és a lőporgázok okozta koromlerakódás lágyítása, ami által a cső tisztítása könnyebbé vált. A lövedék ólom, mellső végén gömbölyített, fenekén bemélyedés van a papír csomagolás végeinek elhelyezéséhez. A papírcsomagolás csökkentette a cső huzagainak ölmozódását. A lövedék tömör, ún. összenyomható hosszlövedék. Lövés közben, amikor a huzagokba sajtolódott, a lőporgázok nyomó hatására összepréselődött, oldalirányban kiterjedt és ezáltal kitöltötte a huzagokat.

Svájci 1869 M. 10.35 mm-es Vetterli-puska⁷¹ (olasz 1870 M.)⁷²

Friedrich Vetterli svájci fegyvertervező, a Neuhausen-i Fegyvergyár AG. technikai igazgatója, 1868-ban szerkesztett dugattyúzáras egylövetű hátultöltő puskát. A fegyvert 1869-ben a svájci, majd 1870-ben az olasz hadseregben is rendszeresítették.

A Vetterli-fegyvereknél a zárszerkezet nyitása és csukása két fogással történt, a nyitással egyidőben az ütőszerkezet megfeszült. A zárdugattyú — az ütőszerkezet nélkül — 2 fő alkatrészből áll: a dugattyútestből és a fogantyúrészből. A dugattyútestben helyezkedik el az ütőszeg, a felső felületén kiképzett horonyban a hüvelyvonó. A célszerűen kiképzett hüvelyvonót a tok hornya vezeti és ezzel megakadályozza, hogy a dugattyútest elforduljon. A dugattyútest csak csúszó mozgást végezhet. A fogantyúrész csöves kiképzésű, a dugattyútestre forgathatóan van rátolva. A fogantyúrészen található a reteszelést végző két szemölcs, melyek hátsó, ferde kiképzésű része az ütőszeg megfeszítésére szolgál. Az ütőrugó a dugattyútest hátsó részére kívülről van rátolva és ebben a helyzetben anyáscsavar tartja meg. Az ütőszeg keresztirányú toldattal készült, mely egyrészt a fogantyúrész ferde felületén elcsúszva megfeszíti az ütőrugót, másrészt fogszerűen kiképzett alsó felülete fennakad az elsütőemelőn.

A Vetterli-puska sajátossága, hogy a zárdugattyút elfordítható, vékony lemezből készült porvédő hüvely takarja. A porvédő megakadályozza, hogy a zárszerkezet csúszófelületei közé por kerüljön. Ezt a Vetterli-zárszerkezetet (1869 M.) vezették be az 1869/71 M. ismétlőpuskánál, az 1871 M. ismétlőkarabélynál, az 1871 M. kadétkarabélynál. Olaszországban az 1870 M. gyalogpuskánál, utászpuskánál, (rövid puska) a Carabinieri-muskétánál, a lovaskarabélynál és az 1882 M. tengerész-ismétlőpuskánál.⁷³

Német 1871 M. 11 mm-es Mauser-puska⁷⁴

Paul és Wilhelm Mauser német fegyvertervezők a Neckar melletti Oberndorfban 1869-ben ugyancsak nyitáskor feszülő forgó dugattyúzáras puskát szerkesztettek. A fegyvert 1871-ben a német hadsereg rendszeresítette, s az egyesített Németországban ez volt az első egységes fegyver.⁷⁵

A Mauser-puskánál a cső hátsó végére csavarták a tokot, amely hátul farkokban végződik. A tokban helyezkedik el a henger alakú zár, amelynek elején foglal helyet a zárfej a hüvelyvonóval. A zár belsejében található az ütőszeg

71 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0289/pu.

72 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0290/pu.

73 Weygand, H.: 99. o.; Picha, G.: 132. o.; Günther, R.: 83. o.

74 H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0755/pu.

75 Hentsch, F.: Construction und Handhabung des Gewehr Systems Mauser und seine Entwicklung aus dem Dreyeseschen Zündnadel-Gewehre. Berlin, 1872. 5—20. o.; Picha, G.: 132. o.

és az ütőrugó, amely a zárfurat kiszögellése és az ütőszeg karimája között nyomódik össze a zár felhúzásakor. Hátulról az ütőszeg henger alakú végére illeszkedik az ütőszegtömb, csavarmenetes végét pedig anyacsavar kapcsolja össze az ütőszeggel. Az ütőszegtömbnek felül toldata van, mely a tok hosszúkás vájatában mozog, kiszögellése az ütőszeg felhúzására szolgál. Az ütőszeg felhúzása a zár jobbról-balra fordítása közben és kinyitása során ment végbe. A zár hátsó végén levő ferde pálya elfordul az ütőszegtömb ferdén kimunkált kiszögellésén, s minthogy az ütőszegtömb nem forog a zár ferde pályájának elfordulása közben, az ütőszeggel együtt hátra megy és felhúzza az ütőrugót. Az ütőszegtömb mellső bevágása és az anyacsavaron levő kiszögellés elsütő és biztosító nyugasként szolgált. A fegyverre a véletlen elsütés ellen biztosítószerkezetet szereltek, ez lényegében egykarú emelőből és az erre ható feszítőrugóból áll, amely az egykarú emelőt bármely állásban megtartja. Ha fogantyú felfelé áll akkor a biztosítószerkezet toldata a kamra és a biztosítórész közé lép. Ilyenkor a billentyűre gyakorolt nyomás következtében a tekercsrugó csak a biztosítószerkezetig csaphat előre és az ütőszeg hegye nem éri el a töltényfenék részét, így tehát a fegyver véletlenül nem sülhet el. A puskának csak hüvelyvonója van, ezért a kihúzott hüvelyt a tokból kell eltávolítani.

*Holland 1871 M. 11 mm-es Beaumont-puska*⁷⁶

Maastrichban E. Beaumont mérnök a Mauser testvérek és Chassepot pus-kájának tanulmányozása során, hasznosítva ezek tapasztalatait, szerkesztette meg puskáját. A Beaumont-puskát a holland hadsereg 1871-ben rendszeresítette.

Beaumont zárszerkezeténél újszerű megoldást alkalmazott, az ütőszerszerkezet működtetéséhez nem spirálrugót, hanem laprugót használt, s ezt sem a zártestben helyezte el, hanem a zárdugattyú fogantyújában, amely szintén nem egy, hanem két részből állt. A laprugó egyik vége az ütőszeg tányér alakú vastagítványára támaszkodik és az ütőszeg állandóan előrefeszíti, míg a laprugó másik végét, a fogantyúba rögzítette. A zárdugattyú felfelé fordításakor feszül meg a laprugó. A fegyver nagy hátránya, hogy a laprugó a gyakorlati használatban nem vált be, könnyen eltört, s a csere nagyon nehéz volt.⁷⁷

*Francia 1874 M. 11 mm-es Gras-puska*⁷⁸

A puskát Basile Gras francia tüzérszázados (később hadosztálytábornok) szerkesztette. A fegyver zárszerkezete hasonló a Chassepot-puskáéhoz, annak tulajdonképpen javított változata. 1 millió új és 1,5 millió régi puskát alakítottak át Gras-vá.⁷⁹

A puska szerkezete nemcsak a Chassepot-, hanem a Mauser-puskához is hasonlít. A cső hátsó végére van felcsavarva a tok, amely szintén farokban végződik, mint a Mauser puskánál. A tokban levő vájat a hüvely kivetésére szolgál. A tok belsejében mozog a henger alakú zár. A zár mellső részén a zárfej össze van erősítve a zárral. A zárfej oldalán levő fészek a hüvelyvonó befogadására szolgál, amely 2 ágból áll: magából a kampóval ellátott hüvelyvonóból és a felső, rugós részből. A zár belsejében helyezkedik el az ütőszeg és az ütőrugó, amely a zárfurat-kiszögellés és az ütőszeg pereme között szorul össze. Az ütőszeg henger alakú rúdja hátról az ütőszegfejet helyezték rá, az ütőszeg hátsó végére pedig a tárcsákat. Az ütőszegfejnek a tok hosszúkás vá-

⁷⁶ H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 0503/pu.

⁷⁷ Hentsch, F.: Die Entwicklungsgeschichte und Construction sammtlicher Hinterladergewehre der Europäischen Staaten und Nordamerikas. Leipzig. é. n. 48. o.; Schmidt, R.: 115. o.; Picha, G.: 274—275. o.

⁷⁸ H. M. E.H.P.GY. L. sz.: 1435/pu.

⁷⁹ Hentsch, F.: Beschreibung der französischen Armeegewehrs. Modell 1874 (System Gras). Augsburg, 1877. 19—22. o.; Günther, R.: 89. o.

játában mozgó toldata és kiszögellése az ütőszeg felhúzására szolgál, amely a zár hátsó részén levő ferde pálya segítségével történt, hasonlóan a Mauser-puskához. Az elsütő- és a biztosítónyugaszt az ütőszegfejbe vágták be.

Az egylövetű hátultöltő puskák és a harcászat

Az egylövetű hátultöltő puskákat áttekintve megállapíthatjuk, hogy az 1870-es években készült fegyverek ugrásszerű változást jelentenek a néhány évvel korábban készült fegyverekhez képest.

A hátultöltő, egylövetű fegyverek tulajdonságai a következő pontokban foglalhatók össze:

- a) egyszerű szerkezet,
- b) tartósság,
- c) könnyű, egyszerű kezelés,
- d) nagyobb tűzgyorsaság
- e) nagyobb találati valószínűség.

A fegyver egyszerűségét a zár és az elsütőszerkezet milyensége határozza meg, mivel ettől függ a fegyver alkatrészeinek száma. Például: a Werndl-puska alkatrészeinek száma 74, ugyanakkor a Vetterli-puskának csak 46. Az alkatrészek számában való különbség, ha csak a zárat és az elsütőszerkezetet vesszük figyelembe, még jelentősebb. Pl.: a Werndl-puska ilyen szerkezete 26 darabból áll, a Werderé 13 darabból.

Minél kevesebb az alkatrészek száma, annál egyszerűbb a fegyver, mind készítését, kezelését, mind tisztítását illetően. Az egyes alkatrészek pótlása ritkábban válik szükségessé és maga a pótlás is könnyebb. E tekintetben a Vetterli- és Werder-fegyverek a legelőnyösebbek (szétszedésnél nincs szükség szerszámokra, maga a szétszedés is gyors). A fegyver tartóssága főképpen az egyszerűségétől függött, a bonyolult szerkezet gyorsan és igen könnyen romlott. A legnagyobb hátrányt a csavarok jelentették, mert bármilyen tökéletes volt is a gépmunka, nehéz volt egyforma fokmértékű csavarokat gyártani. Ezenkívül a ferde behelyezés és az erőszakos becsavarás is rontotta a menetet, így a szilárdan tartó alkatrészek egymáshoz képest lazább helyzetbe jutottak, ennek volt következménye a fegyver szerkezeteinek bepiszkolódása, egyes alkatrészeinek elgörbülése, a pontatlan és egyenetlen működés. A fegyver tartóssága a rugók számától és alakjától is függött. Minél kevesebb volt a rugók száma, annál egyszerűbb és tartósabb volt a fegyver. A tekercsrugók feszítőereje nem volt egyenletes, a széles, szalag alakú, csak egyszerűen görbített és nem hajlított rugók tartósabbnak bizonyultak. (A tekercsrugókat a gyútúnél és a dugattyús zárnál — Vetterli, Henry, Martini, Mauser, Chassepot — használták.)

A puskák űrmérete 11 mm körüli lett, tömegük 4—5 kg-ra csökkent. Megtöltésük mindössze 3 fogást igényelt, a puskák többsége percenként 10—12 lövés leadását tette lehetővé, akár 1600—1800 m távolságra is.

A XIX. század második felében lezajlott háborúkban már megmutatkoztak az egyszerűbben tölthető és gyorsabban tüzelő hátultöltő puska előnyei az előlötölővel szemben. A porosz hadsereg sikerét — más tényezők mellett — nem utolsósorban a jobb fegyverének köszönhetette. A hátultöltő puskák igazi hatása a harcászatra az 1870/71. évi porosz—francia háború idején mutatkozott meg.⁸⁰ A történelem folyamán ez a háború volt az első, amelyben a hadviselő felek hátultöltő, huzagolt puskákkal álltak egymással szemben. (A franciák Chassepot-gyútús puskákkal, a németek nagyrészt a Dreyse-gyútús puskával.)

Megnevezés	Puska hossza		Puska tömege		Csőhossz mm	Huzagok sz.	Írányzék típusa	A lövedék		A töltet tömege g	A töltény súlya g	A célzott lövések száma percenként	A szurony típusa
	szuronnal	szurony nélkül	szuronnal	szurony nélkül				formája	tömege g				
	mm	mm	g	g									
<i>Gyűjtős puszkák</i>													
Porosz 1841 M. 15,43 mm-es Dreyse-pu.	1925	1425	5200	4900	862	4	csapó	makk	21	4,85	38,5	6—7	Háromlú döfő
Francia 1866 M. 11,44 mm-es Chassepot-pu.	1870	1305	4680	4050	826	4	lépcsőkeret	hegyes	24,5	5,5	32	10	Jatagán
<i>Csapózás puszkák</i>													
Angol 1853/56 M. 14,6 mm-es Snider— Dixon-pu.	1816	1372	4520	4140	930	3	lépcsőkeret	hegyes	31,1	4,5	46,1	9	Négyélű döfő
Orosz 1856/68 M. 15,24 mm-es Krnka- gyalogs. pu.	1847	1359	4890	4480	909	4	íves	hegyes	36,87	5,07	55,04	6	Háromlú döfő
Osztrák 1854/67 M. 13,9 mm-es Wänzl- gyalogs. pu.	1812	1328	4655	4250	886,6	4	állókeret	hegyes	29,7	4,4	41	6	Négyélű döfő
Osztrák 1854/67 M. 13,9 mm-es Wänzl- különcs. pu.	1531	1057	4130	3730	598,4	4	csapó	hegyes	29,7	4,4	41	6	
Osztrák 1862/67 M. 13,9 mm-es Wänzl- vadászkürtály	—	1100	—	4410	649	4	íves	hegyes	29,7	4,4	41	6	
Osztrák 1867 M. 18,84 mm-es Wänzl— Albini-gátpuska	—	1336	—	7000	922	4	íves	hegyes	82,79	13,85	118,7		
Svájci 1863/67 M. 10,5 mm-es Milbanc— Amsler-puska	1860	1380	5020	4670	926	4	íves negyedelő	hegyes	20,4	3,75	30,5	10	Négyélű döfő

Megnevezés	Puska hossza		Puska tömege		Csőhossz mm	Huzagok sz.	Írányzék típusa	A lövedék		A töltet tömege g	A töltény tömege g	A célzott lövések száma percenként	A szurony típusa
	szuronnal	szurony nélkül	szuronnal	szurony nélkül				formája	tömege g				
	mm	mm	g	g									
<i>Tömbzárás puszkák</i> Svájci 1867 M. 10,4 mm-es Peabody-mesterlövész puska	—	1320	—	4220	720	4	lépcsőkeret	hegyes	20,4	3,75	30,5	10	Négylélű döfő
Angol 1871 M. 11,43 mm-es Martini—Henry-pu.	1684	1246	4600	3950	846	7	lépcsőkeret	hegyes	31,1	5,5	48,3	12	Jatagán
Bajor 1869 M. 11 mm-es Werder-puska	1786	1308	5000	4265	838,7	4	lépcsőkeret	hegyes	21,96	4,3	36	12	Jatagán
Belga 1871 M. 11 mm-es Comblain-polgárgárda puska	1710	1210	5000	4300	835	4	lépcsőkeret	hegyes	25	5	41	12	Jatagán
<i>Gerendelyzárás puszkák</i> Osztrák—magyar 1867 M. 11 mm-es Werndl-puska	1859	1280	5223	4480	843	4	lépcsőkeret	hegyes	20 28	4,01 5	32,4	10	Jatagán
<i>Zárdugattyús puszkák</i> Orosz 1871 M. 10,66 mm-es Berdan II.-puska	1854	1343	4618	4218	823	6	lépcsőkeret	ogivál	24,1	5,07	42,5		Négylélű döfő
Olasz 1870 M. 10,4 mm-es Vetterli-puska	1910	1345	4970	4200	862	4	íves	ogivál	20,4	4	30		Jatagán
Svájci 1870 M. 10,35 mm-es Vetterli—Schmidt- kadétpuska	1630	1150	4000	3000	680	4	negyedelő	ogivál					
Német 1871 M. 11 mm-es Mauser-puska	1813	1345	5235	4500	855	4	csapó	ogivál	25	5	42		Feltűzhető oldalfe.
Holland 1871 M. 11 mm-es Beaumont-puska	1832	1320	4685	4350	830	4	keret	ogivál	25	4,25	43		Jatagán
Francia 1874 M. 11 mm-es Gras-puska	1870	1305	4680	4050	826	4	keret	ogivál	25,4	5,25	43,8		Kard- szurony

A szemben álló felek kézi lőfegyverei már nagymértékben eltértek egymástól. A francia Chassepot-puska hatásos lőtávolsága 1500 lépés volt, a porosz Dreyse-puskáé 700 lépés. A Chassepot-puska tűzgyorsaságban is felülmúlta a Dreyse-puskát. 1866-ban a gyalogsági tűz által okozott veszteség: 90% a Dreyse- és 79% a Lorenz-puska által. A tűzgyorsaság aránya a Lorenz- és a Dreyse-puska között 1:5 1870/71-ben a gyalogsági tűz okozta veszteség: 70% Dreyse, 94% a Chassepot-puska által; a tűzgyorsaság aránya 5:8.

Az 1866. évi háború még nem alakította ki az új fegyvereknek megfelelő harcászatot, 1870-ben mind a francia, mind a német hadsereg a kovás fegyverek idejében kialakult vegyes, oszlop- és csatárlánc-taktikát alkalmazta. A megnövekedett gyalogsági és tüzérségi tűz a nagy tömegeket összesűrítő, tömör harcalkalakzatokban óriási veszteségeket okozott. A korszerű, nagy hatású fegyvereknek már nem megfelelő, elavult oszlopharcászat válsága már a háború kezdetén megmutatkozott, teljes csődjé 1870. augusztus 18-án, St. Privat község megrohamozásakor bizonyosodott be. A németek megkísérelték, hogy az ellenség tüzkörletén — amikor még az ő kisebb távolságra ható fegyverük nem érvényesült —, századoszlopokban, gyorsan áthaladjanak. A gyorsan és nagyobb távolságra lövő francia fegyverek tüzében azonban az egységek felállítása lehetetlenné vált, a felbomlott oszlopok lövészrajokban folytatták a harcot. Ezen kívül még egy jelentős változás is történt. Az addigi lépésmenet a támadásnál — kényszerből — futólépéssé alakult át, nem a hadvezetőség engedélyével, hanem a szükség hatása alatt.

„Ettől fogva a századoszlop, mint harci forma felett is ki volt mondva az ítélet, nem kevésbé mint a zászlóaljoszlop és a vonal felett: felhagytak minden kísérlettel, hogy ezentúl bármiféle zárt csapatokat kitegyenek az ellenséges fegyvertűznek és a harcot a német részről már csak azokban a sűrű lövészrajokban folytatták, amelyekre az oszlop idáig — a becsapódó golyózápor alatt — rendszerint már magától felbomlott, amelyek ellen azonban felülről mint szabályellenes ellen küzdöttek... A katona megint csak okosabb volt a tisztnél, az egyetlen csataformát, mely a hátultöltő puska tüzében eddig bevált, ő találta meg ösztönszerűen és a vezetés ellenszegülése ellenére eredményesen keresztül is vitte.”⁸¹

A hátultöltő, gyorstűzelő gyalogsági fegyverek szükségszerűen megváltoztatták a harcászat addig alkalmazott formáit és kialakították az új fegyvereknek megfelelő új harcászatot. Az addigi harceljárásoknál az oszlopok rohamát az előretolt csatárlánc tüze előzte meg, ami az ellenség sorainak csupán a megintgatását célozta. A csatárlánc tűzharca után indult meg az oszlopok rohama. Ezt a harcot a tűz és a mozgás elszakíttósága jellemezte. Másképpen alakult a helyzet az oszlopok felbomlása után a rohamozó csoportoknál, amelyek tűzükkel már nemcsak az ellenség sorainak előzetes gyengítését, hanem megsemmisítését is célul tűzték ki. Így jött létre a tűz és mozgás egysége. A rohamoszlopok alkalmazása idején az oszlopok tömörségében rejlő erő, az elsőprő szuronyroham volt az ellenség legyőzésének fő eszköze. 1866 után minden állam hadvezetősége elvetette a szurony jogosultságát, kivéve Oroszországot, ahol Szuworov mondása „A golyó balga, csak a szurony a hős” még az 1870-es években is kifejezésre jutott a szabályzatokban.

A porosz-francia háborútól kezdve — a tüzérségi tűz mellett — a gyalogsági fegyverek tömeges célzott tüze vált a harcászat gerincévé. Ezek a harcászatban végbemenő gyökeres fordulatok forradalmi jelentőségűek, mivel a háború gépi korszaka hadművészetének első elemeit jelentették. Sajátossága a

⁸¹ Engels: Anti-Dühring. Budapest, 1974. 166—167. o.

puska történetének, hogy a harcászatra gyakorolt hatásának ez az utolsó szakasza akkor következett be, amikor technikai tökéletesedése tulajdonképpen még nem érte el csúcspontját, viszont az évekkel később kialakult, sokkal tökéletesebb puskatípusok lényegesen már nem hatottak a harcászatra. A látzólagos ellentmondás feloldásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a XIX. század második felében a technika területén bekövetkezett változásokat. A huzagolt, hátultöltő egylövetű puskák a kapitalista társadalomban kifejlődő gyáriparnak a hadsereg számára gyártott első korszerű termékei voltak.

A puska mellett ekkor még más — nagyobb hatású — gyalogsági fegyverek nem álltak a hadsereg rendelkezésére, a harcot — a tüzérség támogatásával és a lovasság részvételével — mindenekelőtt a gyalogos puskája döntötte el. Ezért a korszerű lőfegyver hatása a harc kimenetelére — más tényezők mellett — döntő lehetett. Az egyre erősödő gyáripár az 1870—71. évi háború után már nem csak a kézi lőfegyvereket gyártotta tökéletesebb formában, hanem csakhamar létrehozott újabb, a puskánál sokkal hatásosabb fegyvereket is, a géppuskát és a gyorstüzelő ágyút.

A puska azonban ekkor még a katonatömegek pótolhatatlan fegyvere; továbbfejlesztése és gyártása hosszú ideig feladat maradt. A tökéletesítések mégsem jelentettek olyan jelentőségű minőségi ugrást, mint a gépi működési elveken felépülő, még korszerűbb fegyverek megjelenése. Ha a puskán véghez vitt változások a használhatóságot növelték is, ezek nem voltak olyan jelentősek, hogy a harcászatra döntő hatásuk lett volna. Ez a szerep a kialakuló korszerűbb fegyverek és a puska későbbi *együttes* feladata lett.

MŰHELY

ZACHAR JÓZSEF

ISMERETLEN KORAI HADELMÉLETI HUNGARICA

A XVIII. század háborúit a feudális abszolutizmusból sarjadt, jól kiképzett zsoldosokból álló, nagy létszámú, állandó hadseregekkel vívták Európában. E hadseregek léte olyan katonák nagy tömegét feltételezte, akik a katonáskodást tartós, lehetőleg életre szóló mesterségnek tekintették. A szükséges létszámot kezdetben toborzás útján, önkéntesekkel igyekeztek biztosítani, akik a társadalmi felemelkedés, vagy csak a pusztá megélhetés reményében a katonai szolgálatra vállalkoztak. Az idők folyamán, egyrészt a létszám állandó növelése, másrészt a gazdasági fejlődés iránya és üteme mind szűkebbé tette az önkéntesség bázisát. Akkor a szükséges számú katona biztosítása érdekében áttértek az összeíráásra, majd egyre erőszakosabb eszközöket alkalmaztak, kényszer-toborzáshoz és katonafogáshoz folyamodtak. Ezzel párhuzamosan természetesen fokozatosan romlott az állandó hadseregek emberanyaga. Végül már nem egyszer idegen uralkodó alattvalóit, hadifoglyokat, sőt fegyenceket kényszerítették katonáskodásra. Az érzelmi és erkölcsi kötődés hiánya azt eredményezte, hogy ezek a katonák, zsoldjuk elmaradása, vagy magasabb zsold reménye esetén, az első adandó alkalommal egyszerűen odébbálltak.

Ilyen hadakkal az ellenség ellen vonulni csak úgy lehetett, hogy a legszigorúbb utasításokkal szabályozták a menetet, táborozást, manőverezést és csatarendet. Csatákra, különösen döntő csatákra, egyre ritkábban került sor. Az állandó hadseregek jellege által szükségszerűen kialakult vonalharcászat ugyanis még a győztes félnél is azt eredményezte, hogy a folyamatos ellenséges ösztűz — célzott lövések nélkül is — súlyos veszteségeket okozott, ugyanakkor a veszteségek a lehetővé vált tömeges dezertálások következtében még tovább fokozódtak. A fegyverben állók nagy létszáma miatt lehetetlen volt továbbá a szükséges élelem és takarmány egyidejű szállítása, vagy a rekvirálásra hagyatkozás. Még a raktárelvezés és -takarmányozás bevezetése mellett is nehéz volt az előrenyomulás dinamikájának, a cselekvőképességnek a biztosítása. A cselekvőképességet egyébként a késő tavaszi — kora őszi szűk időhatárok is erősen behatárolták.

Igy a főerők egymás ellen vonulása helyett a háború sikeres megvívása érdekében előtérbe került az ellenséges hadak erejének és mozgásának felderítése, az ellenséges utánpótlás zsákmányul ejtése, az ellenséges szállítási és összeköttetési vonalak, fontos terepszakaszok, sáncok, erődök, várak, városok, raktárak birtokba vétele, az ellenséges futárok foglyul ejtése, egyáltalán az ellenséges szándékok kifürkészése érdekében a fogolyejtés, az ellenség állandó nyugtalanítása a menetein és táborain való rajtaütésekkel, cselvetésekkel, lesállításokkal, meglepetésszerű manőverekkel, váratlan erőfölény létrehozásával, ugyanakkor

a saját menet és tábor biztosítása, a saját szállítási és összeköttetési vonalak fenntartása, a saját utánpótlás eljuttatásának garantálása, az ellenséges manőverek elhárítása, a váratlan ellenséges akciók megakadályozása, a foglyul ejtettek kiszabadítása, az elvesztett utánpótlás visszaszerzése.

Mindezen harcelemek meghatározó sajátossága a mozgás. Így egyre inkább előtérbe került a könnyűcsapatok alkalmazása. Ekkor figyelt fel egész Európa elsődlegesen a magyar huszárokra, továbbá az orosz kozákokra, a lengyel ulánusokra és a más országbeli irreguláris harcosokra. Megkezdődött ezeknek az erőknek az egyes haderőkbe való betagolása. Ennek során alakulhattak — nagy számú magyar bevonásával — huszárezredek a század folyamán a Habsburg-birodalmon kívül a Francia Királyságban, a Porosz Királyságban, az Orosz Birodalomban, a Bajor Választófejedelemségben, az Egyesült Németalföldi Tartományokban, a Dán Királyságban, a Svéd Királyságban, továbbá kisebb huszárkötelékek még a Lengyel Királyságban, a Spanyol Királyságban, a Portugál Királyságban, a Szárd Királyságban, a Pfalzi Választófejedelemségben, a Hannoveri Választófejedelemségben, Württemberg Hercegségben, Braunschweig Hercegségben, a Badeni Ögrófságban és Hessen-Kassel Tartománygrófságban.

A könnyűcsapatokkal vívott küzdelmeket, a nagy koalíciós háborúknak nem a döntő erőkkel, hanem csupán egyes kikülönített kötelékekkel megkísérelt összecsapásait a kortársak, az egyes hadjáratokra töredezett *nagyháborútól* való megkülönböztetésül, összefoglalóan *kisháborúnak* nevezték. Szinonimaként szerepelt még a *különítményháború* vagy a *portyázóháború* kifejezés is e harcmodddal kapcsolatosan.

A kisháború sajátosságaival kezdettől foglalkozott a korabeli hadelméleti irodalom. A XVIII. század közepéig azonban még a legjelentősebb művek¹ is csak érintőlegesen tárgyalták a kisháború kérdéseit, így ezeknek gyakorlati jelentősége a harcéljárás fejlődését tekintve nem volt, nem lehetett.

Az osztrák örökösödési háborút követően azután, az 1750-es években, egymás után, három olyan mű látott napvilágot, amely kimondottan, egészében a kisháborúról szólt és a későbbi gazdag kortárs irodalom alapját képezte. Mindhárom munka szerzője katona volt, aki a korábban megjelent írások tanításait ötvözni tudta saját harci tapasztalataival. Az így megszületett saját művek azután — egyik a másik után — a kisháború kézikönyvévé válhattak, és e kérdéskörben máig útmutatást nyújtanak.

Időrendben elsőként 1752-ben Párizsban *De la Croix tette közzé Traité de la petite guerre pour les compagnies franches* (Értekezés a kisháborúról a szabadcsapatok részére) című művét. A szerző ötven évig katonáskodott a francia haderőben, kezdetben egy szabad huszárszázad élén állt. Pályafutását tábornokként fejezte be.²

Ezt követte 1756-ban az ugyancsak Párizsban kiadott *La petite guerre ou traité du service des troupes légères en campagne* (A kisháború, avagy értekezés a könnyűcsapatok hadiszolgálatáról) című művével *Grandmaison*, aki még műve címlapján tudatta magáról, hogy „lovass alezredesi kinevezéssel kapitány a fland-

1 A teljesség igénye nélkül ebből a szempontból feltétlenül megemlítendő a következők: *Ville, Antoine de*: Le Gouverneur. Paris, 1674.; *Fleming, H. F. v.*: Der Vollkommene Teutsche Soldat. Leipzig, 1726.; *Histoire de Polybe traduite du grec, avec un commentaire, par M. de Folard*. Amsterdam, 1729.; *Mémoires de M le marquis de Feuquières*, contenant ses maximes sur la guerre et l'application des exemples aux maximes. Amsterdam, 1731.; *Maurice Comte de Saxe*: Histoire sur l'art de la guerre. Paris, 1732.; *Réflexions militaires et politiques, traduites de l'Espagnol de M le marquis de Santa Cruz de Marzenado*, par M de Vergy. Paris, 1738.; *Puysegur*: Art de la guerre. Paris, 1743.; *Frédéric le Grand*: Les principes généraux de la guerre, appliqués à la discipline des troupes prussiennes. (1748) Oeuvres de Frédéric le Grand. XXVIII. k. Berlin, 1866.; *Turpin de Crissé*: Essai sur l'art de la guerre. Paris, 1754.; *Ray de Saint Genies*: Art de la guerre. Paris, 1754.

2 *Jähns, Max*: Geschichte der Kriegswissenschaften, vornehmlich in Deutschland. München, 1891. 3. k. 2711. o.

riai szabadcsapatban". Ő is több évtizedig szolgált a francia uralkodó haderejében.³ Mindkét mű megjelent a hétéves háború idején németül is, Stuttgartban, illetve Koppenhágában, utóbbi pedig 1785-ben újabb kiadásban Bécsben is.⁴

Mielőtt a harmadik alapmunkát említenénk, hangsúlyoznunk kell, hogy a két mű didaktikusan azonos felépítéssel a következő témákat tárgyalja: a könnyűcsapatok szükségessége és hasznossága; a könnyűlovas és könnyűgyalogos harcosokkal szemben támasztott követelmények; a fegyverzettel, felszereléssel és lóval szembeni elvárások; a könnyűcsapatok felállításának módja; a szükséges tisztek és altisztek állítása, ezek feladatai; a könnyűcsapatok harcéljárásai: menet- és táborbiztosítás, lesvetés, rajtaütés, zsákmányszerzés, futárejtés lovasokkal vagy gyalogosokkal, nappal vagy éjszaka; a könnyűcsapatok ellátása; a tisztek szükséges málhája.

A harmadik alapmű az, amely figyelmünkre különösen méltó. Ez ugyancsak francia nyelven 1759-ben Hágában jelent meg a következő barokk címmel: *Le partisan ou l'art de faire la petite-guerre avec succès selon le génie de nos jours. Détaillé sur des plans propres à faciliter l'intelligence des dispositions et de tous les mouvemens nécessaires aux troupes légères, pour réussir dans leurs marches, leurs embuscades, leurs attaques et leurs rétraites. Avec une méthode aisée pour guérir promptement des fâcheux accidens qui surviennent ordinairement aux hommes et aux chevaux durant la campagne.* Vagyis magyarul: A portyázó, azaz a kisháború sikerrel való megvívásának művészete korunk eszméje szerint. Részletezve saját vázlatokon a könnyűcsapatok szükséges elhelyezése és mozgatása megértésének megkönnyítésére, hogy sikert arassanak meneküléssel, lesvetéssel, rajtaütéssel és visszavonulással. A hadjárat során embereknél és lovaknál közönségesen bekövetkező gátló balesetek gyors gyógyítását célzó módszerrel.

E mű kiadója az a H. Constapel volt, aki azokban az években a felvilágosodás szellemében fogant tudományos és szépirodalmi munkák sorát is nyilvánosságra segítette.

A még bővebben tárgyalandó mű szerzőjéről később szólunk. Előbb azt emlíjük meg, hogy a szerző személye mellett a mű egykori és máig ható nagy sikerére is fel kellett figyelni. Angol fordítása R. Griffiths kiadásában már 1760-ban megjelent Londonban ezzel a címmel: *The partisan, or The art of making war in detachment. With plans proper to facilitate the understanding of the several dispositions and movements necessary to light troops, in order to accomplish their marches, ambuscades, attacks and retreats with succes. Tr. from the French (...). By an officer in the army.*

Ezt követte 1765-ben Stuttgartban C. F. Cotta német nyelvű kiadása: *Der Partheygänger, oder die Kunst den kleinen Krieg zu führen, (...). Aus dem Französischen übersetzt und mit Anmerkungen erläutert.* Ez a fordítás és jegyzetelés a későbbi neves német hadtudós, *Ferdinand Friedrich von Nicolai* (1730—1806) munkája volt.⁵

Az angol kiadás változatlan formában 1769-ben Londonban ismét napvilágot látott, majd 1785-ben a német fordítás *Johann Thomas Edler von Trattner* utvari nyomdász kiadásában Bécsben is megjelent. Egyes jelek arra utalnak, hogy a fennmaradt, azonos kiadási évet feltüntető francia nyelvű példányok későbbi változatlan utánnyomásból is származhatnak.

³ Uo. 2712. o.; *Ortenburg, Georg* (Kiad.): *Th. A. le Roy de Grandmaison: La petite guerre.* Osnabrück, 1972. XXVII. o.

⁴ *Ortenburg, XXVIII. o.*; *Kunisch, Johannes: Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus.* Wiesbaden, 1973. 10. o.

⁵ *Kunisch, 8. o.*

L E
PARTISAN
O U
L'ART DE FAIRE
L A
PETITE-GUERRE

AVEC SUCCÈS

SELON LE GÉNIE DE NOS JOURS.

DÉTAILLÉ

Sur des Plans propres à faciliter l'intelligence des
Dispositions & de tous les Mouvements nécessai-
res aux Troupes Légères, pour réussir dans
leurs Marches, leurs Embuscades,
leurs Attaques & leurs Rétraites.

AVEC

Une Méthode aisée pour Guérir promptement les
fâcheux accidens qui surviennent ordinai-
rement aux Hommes & aux Chevaux
durant la Campagne,

PAR MR. DE JENEY,

*Capitaine, ci-devant Ingenieur-Geographe dans l'Etat-
Major de l'Armée Française sur le Bas-Rhin.*

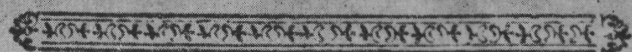

A LA HAYE,
Chez H. CONSTAPEL, Libraire
M. DCC. LIX.

A három világnyelven gyors egymásutánban ismertté vált mű azonnal a kis-
háború nélkülözhetetlen kézikönyve lett. Amikor például az ifjú *Gerhard
Johann David von Scharnhorst* (1756—1813) 1782-ben megjelentette *Militärbib-
liothek* című összeállítását, „a hadtudományok legjelesebb gyakorlati könyvei”

Der
Partheygänger
 oder
die Kunst
 den kleinen Krieg zu führen.
 Durch
 den Herrn von Zeney.

Aus dem Französischen übersezt und mit Anmerkungen
 erläutert.

B I E N,
 gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattneru,
 k. k. Postbuchdrucker und Buchhändler.

1 7 8 5.

között a kisháborúnál Grandmaison és II. Frigyes műve mellett ezt jelölte meg.⁶ Nicolai meghatározó jelentőségű főművénél (*Die Anordnung einer gemeinsamen Kriegsschule für alle Waffen. Ein Entwurf. Stuttgart, 1781.*) alapve-

6 Vö.: Jähns, 1787. o.

tésként használta. Valamennyi kortárs kisháborús műben⁷ visszatükröződnek a „*Le partisan*”-ban megfogalmazott gondolatok. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a portyázó harcos megnevezéseként a XVII—XVIII. század fordulóján megszületett francia „*partisan*” szó e mű hatására terjedt el Európa-szerte, és vált máig hatóan általánosan ismert fogalomná minden nyelvben.⁸

A „*Le partisan*” jelentősége korunkban is jól ismert a kisháborúval foglalkozó szakemberek előtt. Robert Higham 1972-ben Londonban megjelentetett *A Guide to the Sources of British Military History* című művében a XVIII. századi angol hadügyi fejlődést tárgyalva, a könnyűgyalogság térnyerésével kapcsolatban emeli ki e művet (126. o.). Werner Hahlweg 1968-ban Darmstadtban kiadott *Lehrmeister des kleinen Krieges von Clausewitz bis Mao Tse-Tung und Che Guevara* című művében ugyanúgy a XVIII. századi előfutárok között említi a „*Le partisan*” szerzőjét (10. o.), mint ugyancsak 1968-ban Stuttgartban közzétett *Guerilla. Krieg ohne Fronten* című könyvében (28. o.). Utóbbi művében több ízben is bővebben idéz a „*Le partisan*”-ból. Így e mű alapján ismerteti, milyen tulajdonságok voltak kívánatosak a kisháborúban a vezénylő tisztek esetében, mennyire a kisháborút tekintették a XVIII. század második felében a tulajdonképpeni hadiiskolának a nagyháborúval kapcsolatosan is, milyen alapelvek szerint és milyen gyakorlati megvalósítással vívták sikeresen a kisháborút, mennyire felértékelődött a hadügy gyakorlati fejlődésében a kisháború (29—31. o.). Johannes Kunisch 1973-ban Wiesbadenben publikált *Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus* című műve ugyancsak több ízben foglalkozik a „*Le partisan*”-nal a fentiekkel azonos kérdéskörök érintésénél (8—12. o.). Grandmaison klasszikus művének reprint kiadója, Georg Ortenburg, az 1972-ben Osnabrückben közzétett előszóban a kisháborús elmélet kialakulásáról szólva, amikor felsorolja a hadtudomány Grandmaison utáni művelőit, a sort a „*Le partisan*” szerzőjével nyitja és Clausewitz-cel zárja (XXIX—XXX. o.).

Elérkezett az ideje, hogy felvessük a kérdést, ki is volt a „*Le partisan*” szerzője. Az eredeti kiadás a következőt közli: „*Mr. de Jeney, capitaine, ci-devant ingenieur-géographe dans l'état-major de l'armée française sur le Bas-Rhin*”, vagyis „nemes Jeney kapitány úr, aki azelőtt az alsó-rajnai francia hadsereg főparancsnokságánál mérnök-geográfus volt”. Az angol kiadások a szerzőt egyszerűen csak „*Mr. de Jeney*”-nek nevezik, míg a német nyelvű fordítások ugyancsak megelégszenek a „*Herr von Jeney*” megnevezéssel.

A francia hadseregbéli szolgálatra való utalás alapján a kortársak egyértelműen franciának tekintették a szerzőt. Ezt később sem vonták kétségbe, így Max Jähns hadtudományi rendszerező művében a legnagyobb természetességgel

7 A teljesség igénye nélkül feltétlenül kiemelendők a következők: Der kleine Kriegskunst oder Gedanken über den Gebrauch, die Einrichtung und Verrichtungen der sog. leichten Völker. Frankfurt, 1760.; P. J. v. P. (Platen): Der Husar im Felde oder kurzgefasste Maximum des Husaren-Métier. Leipzig—Berlin, 1762.; Baron de Würst: L'art militaire du partisan. La Haye, 1768.; Ray de Saint-Genies: L'officier partisan. Paris, 1769.; Vernier: Instruction concernant la petite guerre. Basel, 1773.; Comte Olivier de Chavannes: Observations sur les troupes légères. London, 1774.; sv. Ewald: Gedanken eines hessischen Offiziers, was man bei Führung eines Detachements im Felde zu tun hat. Kassel, 1774.; Karl Griesheim: Pflichten des leichten Reiters. Warschau, 1777.; Georg v. Wissel: Der Jäger im Felde. Göttingen, 1778.; Comte de la Roche-Aymon: Essai sur la petite guerre. Paris, 1780.; (Kleist:) Regeln und Anmerkungen für Offiziers überhaupt und Hussarenoffiziers insbesondere über den Dienst im Felde. Frankfurt—Leipzig, 1780.; Kirckpatrick: Observations on the expediency of a plan for a corps of light troops. London, 1781.; Traité sur la constitution des troupes légères. Paris, 1782.; v. Zanthier: Versuch über die Lehre von Detachements. Dresden, 1784.; (v. Seidl:) Von Dients der leichten Kavalerie im Felde. Dresden, 1784.; Lacnée de Cessac: Le guide des officiers particuliers en campagne. Paris, 1785.; (I. v. Ewald:) Abhandlung über den kleinen Krieg. Kassel, 1785.; G. M. v. Bolstern: Der kleine Krieg. Magdeburg, 1789.; A. Emmerich: The partisan in war. London, 1789.; (Valentini:) Abhandlung über den Krieg und über den Gebrauch der leichten Truppen mit Rücksicht auf den französischen Krieg, von einem preussischen Offizier. Mit Anmerkungen von v. Brenkenhoff. Berlin, 1799.; C. v. Decker: Der kleine Krieg. Berlin, 1822.

8 Vö.: Kunisch, 12. o. Ezt támasztja alá, hogy a fenti lábjegyzetben felsorolt művek milyen feltűnő mértékben juttatták át a címbe a „*partisan*” szót.

a „*Le partisan*”-t a francia kisháborús irodalomba sorolta be, amellyel kapcsolatosan így fogalmazott: „Az (osztrák — Z. J.) örökösödési háború alatt a francia szabads csapatok a magyar és szláv könnyűosztagokkal kerültek harcérintkezésbe. (...) Ebből a különítményháború meglepő formája alakult ki. (...) Ez a tapasztalat alkalmat nyújtott az önálló irodalmi mozgalom kibontakozására.”⁹ Jeneyről semmilyen más felvilágosítással sem tudott szolgálni, minthogy „a Nagyvezérkar berlini levéltárának birtokában van ettől a Jeneytől egy emlékirat »*Des chevaux de Frise ambulantes*« (A beteg friz lovakról — Z. J.) címmel amelyet a nagy királynak (ti. II. Nagy Frigyesnek — Z. J.) 1765-ben nyújtott be.”¹⁰

Jeney franciaságával kapcsolatosan napjainkig semmi kétség sem merült fel. 1973-ban azonban *Johannes Kunisch* már említett művében egészen váratlanul „a németalföldi de Jeney”-ről szól (8. o. 11. sz. lj.), teljesen nyilvánvalóan a mű eredeti megjelenési helyéből levont téves következtetéssel. Ugyancsak Kunisch az, aki a Habsburg-birodalmat leegyszerűsítve „osztráknak” nevezve, kimondja a következőt: „Ha az instrukciós íráskor műfaját a szerzők hadseregek szerinti hovatartozásának a szempontjából vizsgáljuk, úgy azt a figyelemre méltó tényt kell megállapítanunk, hogy azok között a tisztek között, akik a kisháborúval elméletileg foglalkoztak, feltűnően kevesen vannak, akik az osztrák hadüggyel közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban álltak. Figyelemre méltónak azért tűnik ez az eredmény, mert éppen az osztrákok voltak azok, akik a kisháborút azoknak a lehetőségeknek a teljes kihasználásával vívták, amelyeket annak korlátozott harcászati tevékenységi köre egyáltalán nyújthatott. A számos parancsnok egyike sem (...) vállalkozott arra, hogy rendszerezően összefoglaló tan- vagy kézikönyvet vessen papírra a kis csapatkötelek szolgálata számára. (...) Nyilvánvalóan nem volt igény az osztrák hadseregben ilyenfajta íráskorok iránt, mivel könnyűcsapatainak jellege (...) miatt szükségtelennek, sőt hátrányosnak tűnhetett, hogy a kisháború szellemét, valamint technikai mibenlétét elméletileg közvetítsék nekik.” (9—10. o.)

Johannes Kunisch nézetével homlokegyenest ellenkezőleg, jelen közlemény szerzője nem tudta elképzelni, hogy a kisháború első számú mestereinek tekintett magyarok, akik a XVIII. században Európa szinte minden haderejében felbukkantak, sőt nemegyszer vezető szerephez jutottak, ne érezték volna szükségét, hogy elméleti és gyakorlati ismereteiket papírra vessék. A Habsburg-hadseregben szolgáló reguláris huszár- és hajdúezredek, valamint vármegyei és katonai határőrvidéki kiállítású szabadköteleket vezénylő tiszteknek valóban nem volt szükségük a kisháború elméleti megközelítésére és ez alapján utasítások szabályozottá formálására, hiszen beosztott katonáik nem egyszer náluk is jobban ismerték e harcmód minden sajátosságát, vagy maguk is közülük emelkedtek ki. Másként állt a helyzet az idegenbéli könnyűcsapatok élén álló magyar tisztek esetében. A XVIII. század során a magyar katonai emigráció minden jelentősége mellett is nagyjából mégis a befogadó ország katonáinak az élén álltak, és azokkal valóban meg kellett ismertetni a portyázóháború sajátosságait. Elsődleges természetesen a gyakorlati oktatás volt, de elméletileg akadhatott olyan magyar tiszt, aki írásban is összegezte mondandóját. Erre utal *Fáber Krisztián Farkas* báró, ezredes 1759-ben Kassán megjelent *Hadi embernek oktatása* című művének ez a mondata: „Az hadi mesterséget se könyvből, se tanítótól, sem más írásból nem lehetett tanulnunk, hanem amit néha egynehány vezérek és tisztek önnön magoknak feljegyezgettek, és nekünk kezünkhez került, hasznunkra vált.” (110. o.)

⁹ *Jähns*, 2710. o.

¹⁰ *Uo.* 2712. o. Vö.: *Jähns*, IV. k. 11. f. 6—9. o.

Ilyen megközelítéssel a szakirodalomban való első találkozás pillanatától kezdve nem volt kétséges a szerző számára, hogy Jeneyben *idegenbe került magyar tisztet* lásson. Hipotézise igazolását azzal kezdte, hogy a magyar szerzők műveinek repertóriumaiiban fellapozta Jeney nevét. Nagy meglepetéssel kellett tudomásul vennie, hogy sem *Petrík Géza* bibliográfiája,¹¹ sem *Apponyi Sándor* két *Hungarica* című műve,¹² sem *Szinnyei József* gyűjteményes munkája¹³ nem tünteti ezt fel. De nem említi Jeneyt vagy művét *Kosáry Domokos* sem.¹⁴

Ekkor a szerző *Bosznayné dr. Rákóczy Rozáliának*, a Hadtörténeti Múzeum Könyvtára vezetőjének segítségét kérte. A bibliográfiai kutatás teljes egészében negatív eredménnyel járt. Rákóczy Rozália egyetlen korábbi könyvészeti műben sem talált arra vonatkozó adatot vagy utalást, hogy a „*Le partisan*” szerzője magyar lenne.¹⁵ Hiába kutatott Rákóczy Rozália ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában *Gulyás Pál Magyar Könyvészet* című cédulagyűjteményében is. Ugyancsak nem tud Jeneyről, mint magyar szerzőről a Magyar Nemzeti Bibliográfia retrospektív szerkesztő bizottsága sem. Az MTAK-ban, az Országos Széchényi Könyvtárban, a budapesti, debreceni, pécsi és szegedi Egyetemi Könyvtárban sem lelhető fel e szerzőre való utalás.

Az egyik leggazdagabb nyugat-európai hungarica-gyűjteménnyel rendelkező intézmény, a göttingai Niedersächsische staats- und Universitätsbibliothek szintén nem rendelkezik *Jeney* művével, és így nem is tartja őt nyilván. (*Kesztyűs Tibor: Katalog der finnisch-ugrischen Bestände, einschliesslich Geschichte, Recht, Wirtschaft und Natur Finnlands und Ungarns. Göttingen, 1977.*)¹⁶

Az első magyar nyelvű hadtudományi összegezekben sincs semmiféle utalás sem *Jeneyre*, sem a „*Le partisan*”-ra. Ezek a művek a következők: *Jung János: Hadi mesterséget tárgyzó szükségesebb tudományoknak summás előadása.* 2 kötet, Pest, 1807. és 1808.; *Szekér Aloysius Joachim: Hadi tudomány.* Pest, 1807.; *Zalárdi Jakkó László: Az újhadi tudomány.* Pest, 1809.; *Raksányi Imre: Honvédelmi Szövétnék.* Pozsony, 1848. (*Balló István* kollégám szíves közlése, amelyért ezúton is köszönetet mondok.) Végül nem bukkan fel ez a név vagy mű *Kiss Károly* (1793–1866) katonai írásaiban sem. (Vö: *Ács Tigor: Tudós és katona.* Budapest, 1982.)

Kezdetben még a mű magyarországi kerestetése is eredménytelennek látszott. Az OSzK 13.315/1982. számú válaszeleve szerint a „*Le partisan*” nem szerepel a Központi Címnyilvántartóban a Külföldi Könyvek Katalógusában. Ugyancsak nem fordul elő ez a mű *A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia Tanári Nagykönyvtárának címjegyzékében* (Budapest, 1910) sem. A szerzőnek Rákóczy Rozáliával az OSzK-ban közösen elvégzett kutatása ugyancsak negatív eredménnyel járt. Sem a mű címe, sem a mű szerzője alapján nem bukkant elő sem a régi, sem az új nyilvántartásban. Jelen közlemény szerzője akkor váratlan ötlettől indítatva az OSzK Katalógusában is megnézte a megfelelő címszót.

11 *Petrík Géza: Magyarország bibliográfiája 1712–1860.* 4 k. Budapest, 1888–1892.

12 *Apponyi Sándor: Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok.* 2 k. Budapest, 1900–1902.; *uő: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher.* 4 k. München–Budapest, 1902–1927.

13 *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* 14 k. Budapest, 1891–1913.

14 *Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába.* 3 k. Budapest, 1954–1970.

15 A két fő mű e szempontból: *Bod Péter: Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek (...) historiájok.* Nagyszombat, 1766.; *Sándor István: Magyar könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök.* Győr, 1803. A nyugat-európai utazásai és bécsi tartózkodása során könyvtárát személyesen gazdagító Teleki Sámuel gróf (1739–1822) látóköréből kiesett a militánia, ilyen jellegű magyar művekkel nem gyarapította gyűjteményét. Így az ő könyvtárában nem lelhető fel *Jeney* munkája. L. M. *Bibliotheca Samuelis S. R. J. Com. Teleki de Szék. Pars I–IV. Viennae, 1796–1819.*

16 Ezúton is köszönetet mondok *Bosznayné dr. Rákóczy Rozália* rendkívüli segítőkészségéért, az általam felvetett kérdés felkarolásáért és több éves fáradozásáért.

Nagy meglepetésére a szerzői besorolásban ott találta a hágai eredeti kiadású mű eredeti katalóguscédulájának fotómásolatát. Ez alapján az eredeti jelzet „IX. Mil. 369. t” volt. Nyilvánvaló, hogy a felvételkor a szerző alapján *nem tekintették külföldi könyvnek*, így azok katalógusába nem került be, ugyanakkor *nem vették fel hungaricának* sem. A korai nyilvántartásokból Rákóczy Rozáliának eddig csak annyit sikerült megtudnia, hogy ez a mű nem az alapító Széchényi Ferenc gróf, hanem a nemzetnek adományozott gyűjtemény tudós könyvtári őre, Horváth István sem ismerte a szerzőt és művét. Nem vette fel ugyanis Jeneyt közel száz kötetes írói és tudóslexikonába (OSzKK, Quart. Lat. 1313/30.). Nyilvánvaló, hogy történeti és egyéb kutatásai során nem találkozott e művel (OSzKK, Fol. Hung. 1200.). A Jeney-könyv jelenlegi OSzK-jelzete 101.113, és ez 1919-es, vagy azt megelőző leltárba vételre utal. Ez a jelzet egyébként az egykori katalóguscédula fotómásolatán van átvezetve, ebből következően bibliográfusi feldolgozása mindeddig még nem történt meg, egyéb besorolás szerinti katalóguscédulák sincsenek.

A „*Le partisan*” fellelhető példányai utáni kutatás eddig azzal az eredménnyel járt, hogy az 1759-es hágai kiadás az OSzK-n kívül megvan a párizsi Bibliothèque National,¹⁷ a hágai Bibliothek aan de Universiteit, az amsterdami Bibliothek aan de Universiteit, a nyugat-berlini Bibliothek der Freien Universität, az oldenburgi Landesbibliothek,¹⁸ a londoni British Museum¹⁹ és a washingtoni Library of Congress²⁰ gyűjteményében. Az 1760-as és 1769-es londoni kiadás ugyancsak Washingtonban,²¹ az 1765-ös stuttgarti kiadás ismét Párizsban,²² míg az 1785-ös bécsi kiadás a bécsi Kriegsarchiv²³ és a freiburgi Universitäts-Bibliothek²⁴ gyűjteményében lelhető fel. Figyelemre méltó körülmény, hogy a British Museum nem rendelkezik a két angol kiadás egyikével sem, sőt az angol nyelvű fordítás kézírata sincs meg a könyvtárban.²⁵

Az eredeti francia nyelvű Jeney-művek közül az OSzK-ban őrzöttet és az Oldenburgban levő xeroxmásolatát volt eddig módunkban tanulmányozni. A „*Le partisan*” nyolcadrétíven (16 cm) jelent meg 176 oldal, azaz 11 ív terjedelmével, 10 számozatlan oldalnyi előszóval és 7 vázlatmelléklettel. A két példány főszövege azonos nyomás, mert a 109. és 111. közti oldalt 110 helyett mindkettőben tévesen 100-as számozással látták el, és egyébként is teljesen megegyezik. Az oldenburgi lehetett azonban az exkluzívabb kiadás. Erre utal, hogy annak körülvágásakor még egyszer olyan széles margót hagytak, mint a budapestinél. Feltételezésünket megerősíti, hogy a műhöz csatolt kiadói katalógus (*Catalogue des livres nouveaux et autres qu'on trouve chez H. Constapel, Libraire à la Haye 1759.*), amely pontosan egy ívnyi, az oldenburgi példányban újra „A” ívjelöléssel fut, míg a budapestinél a főszöveg „A—L” ívjelölését, folyamatosan „M” ívjelöléssel követi. Végül megerősíteni látszik hipotézisünket az a tény is, hogy az előszót követő figyelmeztetés szerint a 7 vázlatmellékletet a 46., 66., 82., 108., 124., 136., és 148. oldal után kell behelyezni. Az oldenburgi példányban valamennyi vázlat a helyére illesztve van bekötve, míg a budapestinél hiányzik a II. és a IV. vázlat, a VI. pedig tévesen a 134. oldal után van beragasztva. Az OSzK-ban levő példány egykorú barna fatáblás bőrkötésű, gerincén aranymintázat és a „*Le partisan*” rövidített cím található. A példány-

17 Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale, 1124. o.

18 OSzK 13.315/1982. sz. tájékoztatója.

19 OSzK 19.245/1983. sz. tájékoztatója.

20 The National Union Catalog, 279. k. 199. o.

21 Uo.

22 Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale, 1124. o.

23 Katalog der Bibliothek-Abtheilung des k. und k. Kriegs-Archivs. Wien, 1896. I. k. 1. r. 580. o.

24 OSzK 19.244/1983. sz. tájékoztatója.

25 OSzK 19.245/1983. sz. tájékoztatója; British Library Catalogue of editions to the Manuscripts 1756-1789. British Museum Publ. Ltd., Bristol-London, 1977.

ban korábbi tulajdonosra való utalás, sem pedig bármiféle lapszéli jegyzet sincs. Így valószínűleg nem szakembertől került be ez a példány. Ugyanez a helyzet az oldenburgi kötet esetében is.

Jeney művének tartalmi áttekintése előtt azt a meglepő megállapítást kell tennünk, hogy a kor szokásával szakítva, nem szerepel benne ajánlás a kor valamelyik jeles személyiségéhez. A szerző előszava visszafogott, személyes hangú és tárgyyszerű. Már első mondatával leszögezi: „*Ez a mű, amelyet itt van szerencsém átnyújtani a közönségnek, bizonyosan nem érdemli meg a kerek egész értekezés címét.*” Munkáját a következőkben szerényen „*kis esszének*” nevezi. Elhatárolja magát „*a hadművészeti gondolataikat részletező ügyes íróktól*”, mivel „*reflexióim forrásaként soha nem állt más rendelkezésemre, mint a nehéz szolgálat*”. Az egész műből viszont egyértelműen átviláglik, hogy a megelőző kisháborús műveket ismerte, nem egyszer ellent is mond megállapításaiknak. Akkor ismét szerényen visszafogja mondandóját: „*Ne gondolják, hogy én itt bírálni akarom ezeknek a híres íróknak a műveit!*” Majd hozzáteszi: „*Tehát csak minden embernek azzal a természetes szabadságával élek, hogy közölhesse megfigyelését kora elfogadott gyakorlatával kapcsolatosan, hogy kifejtthesse nézeteit anélkül, hogy ezzel mások munkáját csorbítaná.*” Befejezésül visszatér a bevezető gondolathoz, és megismétli, hogy műve megírásának célja „*könnyű bevezetés a kisháború jelen század szellemének változásai szerinti gyakorlatába*”. Végül ismét csak ezzel a szerény mondattal zárja az előszót: „*Miután kifejtettem szándékomat és bevégeztem munkámat, az előbbi tisztasága menthetné utóbbi hibáit.*”

Ez az előszó eleve elhárítja azt az egyébként jogos feltételezést, hogy esetleg nem saját mű, hanem más szerző fordítása jelent volna meg Jeney neve alatt. A kor szokása ezt megengedte volna, ez esetben azonban erről szó sincs, Jeney eredeti művét saját neve alatt tette közzé, ő maga a „*Le partisan*” szülőatyja.

Maga a „*Le partisan*” 14 fejezetre tagolódik. Az egyes fejezetek címe egyértelműen utal a tartalomra: „*I. A partizáncsapatról, II. A partizántól megkövetelt tulajdonságokról, III. Az újoncok kiválasztásáról, ruházatáról és fegyverzetéről, IV. A lovak és a lófelszerelés kiválasztásáról és a lovakról való gondoskodásról, V. A gyakorlatozásról, VI. Az alárendeltségről, VII. A rejtett menetek biztosításáról, VIII. Az őrhelyek kiválasztásáról és az ezek megtartását célzó biztosításról, IX. A felderítésnél szükséges óvintézkedésekről, X. A rajtaütésről, XI. A lesállásról, XII. A visszavonulásról, XIII. Arról az azonnali segítségről, amelyet a hadjárat idején a könnyűcsapatoknál legközönségesebben előforduló betegségekkel kapcsolatosan lehet nyújtani, XIV. Azokról a biztos módszerekről, amelyekkel a hadjáratban a lovak szolgálatát közönségesen akadályozó bosszantó balesetek többsége gyorsan meggyógyítható.*”

Már a tartalomjegyzék pontos felidézése is jelzi azt a *gazdag mondanivalót*, amelyet Jeney roppant fegyelmezetten, minden mellékes mozzanatot mellőzve, röviden és mégis rendkívül olvasmányosan közöl olvasóival. Minden gondolatából sugárzik a tapasztalt csapattiszt egyénisége, aki mondanivalója igazságáról a gyakorlatban már maga gyakran meggyőződött.

További részletesebb tartalmi ismertetés helyett áttérünk arra, hogy a „*Le partisan*”-t abból a szempontból is gondosan tanulmányoztuk, mit mond a szerző saját magával kapcsolatosan, utal-e nemzeti hovatartozására, korábbi életútjára. Ebből a szempontból az a legfontosabb közlése, hogy amikor magát

más szerzőktől elhatárolja, ezt írja: „Ők olyan ékesszólóan fejtették ki elméleteiket, hogy én azt nem vagyok képes utánozni, mivel olyan nyelven kell kifejeznem gondolataimat, amely számomra idegen.” Jeney tehát egyértelműen tudtul adta, hogy nem francia szerző. (Tegyük hozzá: francia szövegét olvasva egyáltalán nem ez az érzésünk, gondosan átfésült, szépen megfogalmazott, választékos stílusú a műve. Ez persze részben a kiadót is dicsérheti.) Azt nem mondta ki, hogy melyik nép fia, de erre már következtetni lehet abból, a máig meglepetést keltő követelményből²⁶ is, miszerint „a partizán tudjon latinul, németül és franciául, hogy szóváltásba elegyedhessen mindazokkal a nemzetekkel, amelyeket felderít.” (8. o.) A latinul tudás a XVIII. századi Európában elsődlegesen már csak Magyarországon támasztott követelmény volt. Bizonyára személyes nyelvismeretét vetítette ki a szerző követelményként. Ugyanis ő, aki közölte magáról, hogy „mérnök-geográfus”, azt az igényt is támasztotta, hogy a partizánkötelék vezetőjének „álljon rendelkezésére néhány jó geográfus, aki képes a térképre szabatosan berajzolni a seregek menetvonalait, táborait és mindazokat a helyeket, amelyeket fel kell derítenie” (8. o.).

A továbbiakban Jeney több ízben is egyértelműen szól a magyarságról, magyar vonatkozásokról. A III. fejezetben például az újoncok kiválasztásával kapcsolatban így ír: „A gyalogságot mindenfajta nemzet alkothatja, bár a franciák és a liège-iek előnyben részesítést érdemelnek jóakarataikra tekintettel. A lovasság azonban megkívánja, hogy amennyire csak lehetséges, magyarokat és németeket kapjunk, természetesen a lovak kedvelőit és különösen azzal a tehetséggel megáldottakat, hogy a lovakat táplálják, azokról gondoskodjanak és azokat járassák; mindezt Európa más nemzetei csak hosszú szoktatás után csinálják.” (15. o.) Az öltözékről szólva így folytatja: „A gyalogosokat és dragonyosokat nem lehet előnyösebben felöltöztetni, mint porosz módra. (...) A huszárokat, mint a magyar királynő huszárait.” (15. o.) A fegyverekkel kapcsolatban ez a véleménye: „Az egyenes kard helyett, amilyent a dragonyosok Németországban közönségesen viselnek, adjanak nekik íveltet, a huszárokéhoz hasonlót.” (16. o.) A lovakra áttérve, elsőként a „magyar lóról” mondja, hogy „alkalmas a kisháborúra” (18. o.). A lófelszerelésnél is ez a megállapítása: „Ami a lófelszerelést illeti, a magyarokét részesítem előnyben, azt akarom ezzel mondani, hogy a szárított fából készült, jól illeszkedő nyerget. Ez a legkönnyebb, és sohasem sebi fel a lovat, csak ha a lovas rosszul helyezi fel, rosszul tartja magát, vagy elmulaszt a nyereg alá takarót tenni.” (19. o.) Végül az egyik lóbetegség gyógyítását így kezdi: „A magyarok azt ajánlják...” (172. o.)

Mindezek a részletek közvetett módon ugyan, de mégis Jeney magyarságának bizonyítását jelentették jelen közvélemény szerzője számára. Most már egyértelműen és tudatosan azt a Jeneyt kezdte keresni, aki a „Le partisan” szerzője lehetett. Mivel az elmúlt évtizedben elsődlegesen a XVIII. századi magyar katonai emigráció kutatásával foglalkozott, számos adattal rendelkezett az e néven különböző európai hadseregekben szolgáltakkal kapcsolatban. Mielőtt a korábban és újabban feltárt adatokból, mintegy mozaikokból megkísérelte összeállítani az életpályát, mindenesetre tisztázni kívánta azt is, vajon mégis nem egy németalföldről van-e szó. Ezirányú megkeresése is negatív eredménnyel járt, a Holland Hadilevéltár közlése így szólt: „Jeney úr nemzetiségéről számunkra semmi sem ismeretes. (...) Arra következtetünk, hogy nemes Jeney esetében valószínűleg egy francia tisztről lehet szó.”²⁷ Nos Jeney maga írta le, hogy francia szolgálatban állt ugyan, de nem francia volt.

²⁶ Vö.: Kunia, 30. o. 12. sz. lj.

²⁷ A Koninklijke Landmacht, Bevelhebber der Landstrijdkrachten, Sectie Militaire Geschiedenis 07—1332—1550/83. sz. tájékoztatója.

14 LE PARTISAN.

coup moins propre à se tenir bien ferme & droit sur la Selle.

Il est donc visible qu'un Cheval, incommode d'un tel poids, ne sauroit soutenir la fatigue dans les grandes courses, que doivent faire si fréquemment les Dragons & les Hussards. Dans leur service sur tout, où le Cavalier monte toujours le même Cheval: il seroit impossible que, sous un homme lourd & peu ferme, le Cheval résistât quelque tems, sans se bleßer. Par là on peut concevoir, qu'un Garçon de cinq Pieds, un ou deux Pouce, est le plus propre à être Dragon, ou Hussard.

Toute Recrue d'Infanterie, comme de Cavalerie; doit être de vingt, jusqu'à trente cinq Ans. Il est aisé d'en trouver de cet âge: même en pleine marche: on en rencontre partout. La jeunesse est fort inclinée, pour le Service de la Petite Guerre. Plusieurs même portent la passion, au point qu'ils offrent & donnent encore de l'argent aux Enrolleurs, pour être engagés.

L'In-

LE PARTISAN. 15

L'Infanterie peut se former de toutes sortes de Nations; quoique les François & les Liegeois méritent quelque préférence, par rapport à leur bonne volonté. Mais la Cavalerie requiert qu'on y reçoive, autant qu'il est possible, des Hongrois & des Allemands, naturellement amateurs des Chevaux; & doués d'un talent particulier, pour les nourrir, les penser & les conduire: ce que les autres Nations de l'Europe ne pratiquent, qu'à près de longues habitudes.

L'Habillement des Troupes Légères, doit être lesté, nullement pesant, ni embarrassant. Les Fantassins & les Dragons ne sauroient être plus avantageusement vêtus, qu'à la Prussienne: ayant durant l'Hiver, sous la Veste, une Camisole de bonne serge épaisse, doublée sur la Poitrine. Les Hussards, comme ceux de la Reine d'Hongrie. Il ne faut pas appréhender que le froid les incommode: c'est alors qu'ils se portent mieux; à moins que les vivres ne leur manquent: j'entens le Pain, la Viande & le Brandevin;

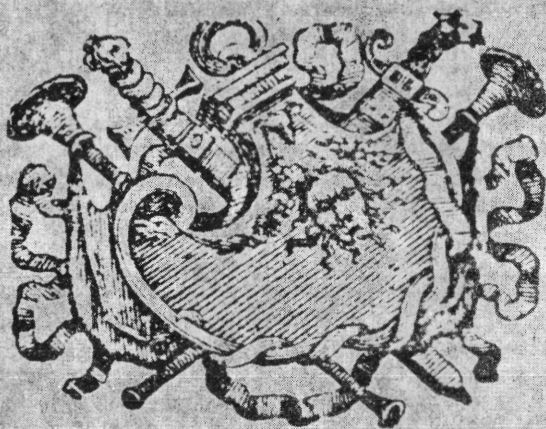
Most már a kutatás időrendjét félretéve, a szűrőn fennakadt adatok alapján, a „Le partisan” szerzőjéről jelen pillanatban a következő ismerteekkel rendelkezünk:

A XVIII. században jeles személyiségként ismertté vált *Jeney keresztnéve*

10. Kap. Von Ueberfällen.

11. Kap. Von Hinterhalten.

12. Kap. Von Rückzügen.

Lajos és Mihály volt. Korántsem meglepő módon francia és porosz forrásokban Lajos (illetve franciásan Louis), míg osztrák forrásokban Mihály (illetve németül Michael) névvel szerepel, amennyiben egyáltalán feltüntették keresztnévét.²⁸

²⁸ Bibliothèque de la Ville Meaux, Manuscrits, Fasc. 110. fol. 41.; A bécsi Kriegsarchiv Z 1—30.969/1983. sz. tájékoztatója; Vö.: Fodor Ferenc: A magyar térképírás. Budapest, 1952. I. k. 105. o.

A későbbiekben még részletezendő adatok szerint azonban nem kétséges, hogy egy és ugyanazon személyről van szó.

Porosz források mondják ki róla, hogy *erdélyi protestáns nemes*²⁹, maga mindenkor használta a nemességét jelző „de” vagy „von” toldalékot. Rá vonatkozó adatot sajnálatos módon nem tartalmaz sem *Nagy Iván* sem *Kempelen Béla* műve. Előbbi Erdélyben csak a borosjenői és a nagyenyedi Jeney-családról tud,³⁰ míg utóbbi szerepelteti még a gyulafehérvári, újtordai és gyéresi Jeney-családot is Erdélyben.³¹ Az 1754/55-ös országos nemesi összeírásban feltüntetettek nem adnak semmilyen támpontot Jeney Lajos Mihály nemesi előnévének megállapítására.³²

Ehhez váratlan segítséget talán az a tény nyújt, hogy az 1785-ös bécsi „*Le partisan*”-kiadásban a tartalomjegyzéket Trattner udvari nyomdász stilizált címerrel zárta le. Ennek ábrázolata: kék mezőben levágott, vérző törökfej, a pajzs mögött keresztben elhelyezett török és magyar kard, markolattal fölfelé, mindez pedig barokk szokás szerinti díszítőelemekkel keretbe foglalva. Ezek az elemek a legismertebbé vált borosjenői Jeney-címerben nem fordulnak elő, és a többi Jeney-családdal kapcsolatosan sem ismertek.³³ Kivételt képez azonban a gyéresi Jeney-család. E család őse, Jeney János, 56 katonatársával együtt 1610. május 1-én kollektív nemesi címerlevelet és — Gyéres székhellyel — birtokadományt kapott Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől.³⁴ Jeney János és fia, Zsigmond nemességét 1649-ben III. Ferdinánd is megerősítette.³⁵ A nyilvánvalóan haditett elismeréseként kollektívan elnyert címer leírása pedig egyebek mellett ezt tartalmazza: „a zöld halom felett ezüst mezőben egymással keresztbe tett török és magyar kard, végeikkel fölfelé állítva, az ekként képezett felső jobb és bal oldali szögletekben egy-egy csillag, lenn balra fordult levágott vérző törökfej”.³⁶ Az e címet meghatározó két legfontosabb elem stilizált címerre formálása és ezzel Jeney művének díszítése megengedi azt a hipotézist, hogy az udvari nyomdász tisztában lehetett a szerző családjával. Mivel azonban a szerző származásáról semmit sem közölt, pusztán e stilizált címerrel utalhatott erre. A továbbiakban mindenesetre ez alapján elsődlegesen a *gyéresi Jeney-család* történetéből remélünk a szerzőre vonatkozó további felvilágosításokat.

Eddigi ismeretünk szerint Jeney születési helyéről és időpontjáról közvetlenül sohasem nyilatkozott. Műve eredeti kiadásának előszavában azt állítja, hogy műve alapja „*huszonnégy hadjárat nehéz szolgálata, amelyet a könnyűcsapatokban nélkülözhetetlen fáradtságos hadművészeti gyakorlással teljesített, zseni aljjúságától kezdve kitéve magát a fáradtságnak és veszélynek Törökországban, Magyarországon, Sziléziában, Itáliában, Németországban, Flandriában és végül Vesztfáliában.*” (Számozatlan 2. oldal.) Az 1785-ös bécsi kiadásban Nicolai ezt leegyszerűsítve így közli az olvasókkal: „A szerző azt mondja, hogy huszonnégy hadjáratot tett Törökországban, Magyarországon, Sziléziában, Itáliában, Flandriában és a Német Birodalomban.” (3/a oldal.) A kor háborúit a mű keletkezésétől visszafelé követve semmiképpen sem érthető ez a huszonnégy hadjárat, egyszerűen nem volt ennyi, ha csak nem számítjuk be a Rákóczi-szabadságharc teljes idejét is. Ez a közlés kezdetben a kutatás számára rendkívül félrevezető volt.

29 Közli: *Kienast*: König Friedrich II. von Preussen und die Ungarn bis zum Hubertusburger Frieden 1763. Mitteilungen des k.u.k. Kriegsarchivs. Neue Folge, IX. k. Wien, 1895. 278. o.

30 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 4—5. k. Pest, 1858. 332. o.

31 *Kempelen Béla*: Magyar Nemes Családok. Budapest, 1911. V. k. 265. o.

32 Uo. 266. o.

33 *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. IV. k.: Siebenbürger Adel. Nürnberg, 6. n. 178. o.

34 *Illéssy János—Pettő Béla*: A királyi könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemesi cím, címér, előnév és honosság adományozásának 1527—1867. Budapest, 1895. 255., ill. 263. o. Vö.: *Kempelen*, V. k. 228., ill. 265. o.

35 *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. 3. k. Budapest, 1937. 358. o.

36 *Kempelen*, I. k. 228. o.

Anhang
zu dem
Partheygänger,
oder
Anmerkungen
über
desselben zwölf Kapitels
durch
den Verfasser des Partheygängers selbst.

W J E N,
gedruckt bey Johann Thomas, Edlen von Trattnern,
kais. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern.

1 7 8 7.

A megoldást azonban maga Jeney adja meg. Így válik világossá, hogy nem a Rákóczi-szabadságharc egyik fegyveres szolgálatban megöszült, Jeney nevű tisztjével azonos. 1787-ben ugyanis Trattnernél a „*Le partisan*”-nal, pontosabban annak bécsi kiadásával teljesen azonos kivitelben közzétett egy kis füzetet

Anhang zu dem Partheygänger, oder Anmerkungen über desselben zwölf Kapitels durch den Verfasser des Partheygängers selbst. (Függelék a Portyázóhoz, vagyis megjegyzések annak tizenkét fejezetéről a Portyázó szerzőjétől magától) címmel. (Itt jegyezzük meg, hogy a bécsi kiadás az eredeti mű utolsó két fejezetét is elhagyta, nem csak a szerzői előszót. Nicolai egyébként is rendkívül szabadon kezelte a fordított eredeti szöveget. Hozzá kell még azt is tennünk, hogy a kiadó az „Anhang” megjelentetését követően a még raktáron levő „Le partisan”-példányokhoz hozzákötötte ezt, és így egyben árulta. A bécsi kiadás valamennyi példánya 1797-ig elfogyott, már nem szerepel ugyanis az azévi kiadói katalógusban. Érdekes viszont, hogy ugyanakkor az árult könyvek között volt még abban az időben is Grandmaison és Nicolai műve.

A 42 oldalas, 1 vázlattal ellátott függelék elé Jeney számozatlan kétoldalas *A szerző emlékezése* című bevezetőt írt. Ezt így kezdi: „A szerző elismeri a Portyázót a maga művének, habár csak ebben az évben, nyomtatásban kapta meg megtekintésre. Az előszó azonban nem az ő alkotása. Amikor a kéziratot elkészítette (...) 34 éves volt, következésképpen még túlságosan fiatal ahhoz, hogy 24 hadjáratot megtegyen, ma sem tud többet, mint 14-et ezekből felmutatni, amikor 65. életévébe lépett.” Ez alapján nagy valószínűséggel 1723-ban látta meg a napvilágot. A bécsi Kriegsarchiv erre vonatkozó pontos adattal nem rendelkezik, ott úgy tudják, „1719 körül született”.³⁷ Ez nyilvánvalóan túlságosan nagyvonalú megállapítás.

Jeney Lajos Mihály minden valószínűség szerint az 1737/39-es török háborúban, a Habsburg-haderő valamelyik huszárezredében kezdte meg fegyveres szolgálatát. Erre utal, hogy a hadjáratokat felsorolva a törökországi és a magyarországi áll az első két helyen. Ez a háború ugyanis kezdetben oszmán fennhatóságú területen, majd magyar földön folyt. Életkora és az adatok hiánya arra enged következtetni, hogy *közhuszárként* indult el a katonai pályáján, oly sok később nevéssé vált társához hasonlóan. Erre a török háborúra csak egyszer utal. Az „Anhang” 12. oldalán a törökök „*rémisztő kiabálással való támadásáról*” szól. Ez megerősíti előbbi feltételezésünket.

A Habsburg-haderővel kapcsolatosan a „Le partisan”-ban az elászi hadszíntéren küzdő „Esterházy gróf 300 lovas különítményéről” (113. o.) és „Palásti kapitányról, kora egyik legügyesebb portyázójáról” (128. o.) szól. Két ilyen nevű tiszt együtt, eddigi ismereteink szerint, csak a Baranyay- (a későbbi 8.) huszárezredben szolgált az osztrák örökösödési háborúban. Az 1743. január 23-i ezredmustra szerint nemes Palásthy Ferenc hadnagyként és egy Esterházy gróf kornétásként szerepel, míg az 1748. november 20-i ezredmustra szerint Palásthy már főstrázsamester, míg Esterházy kivált az egységből.³⁸ Jeney az elászi eseményeket időmeghatározás nélkül említi. Az ezredtörténet szerint 1743–1745 között több ízben is átkeltek portyázó különítmények a Rajnán.³⁹ Mivel Esterházyval és Palásthyval kapcsolatosan a franciák és bajorok elleni harcban a saját szerepéről is szól, és olyan részleteket közöl, amelyeket csak az események közvetlen résztvevője tudhatott, nyilvánvalóan a Baranyay-huszárok között szolgált maga is, legalábbis ezekben az években. Ez az egység azonban a korábbi török háborúban nem vett részt, így Jeneynek feltétlenül más kötelekben kellett kezdenie a katonáskodást. Ugyanakkor amint a „Le partisan” bevezetőjében önmagáról szólva említi, a Baranyay-huszárokat beve-

37 A bécsi Kriegsarchiv Z 1—30.969/1983. sz. tájékoztatója.

38 Treuenfest, Gustav Ritter Amon von: Geschichte des k.k. Husaren-Regiments Alexander Freiherr v. Koller Nr. 8. Wien, 1880. 164., ill. 188. o.

39 Uo. 164—178. o.

tették a sziléziai háborúban és német-római birodalmi területeken is. Ez arra a feltételezésre vezet, hogy az osztrák örökösödési háborút már kezdettől ennek az ezrednek a kötelékében élte meg. Mivel a tiszti nyilvántartásokban ekkoriban még nem szerepel, *legfeljebb altiszt* lehetett. 1745 végétől a Baranyay-ezredet Itáliában a spanyolok elleni harcban vetették be.⁴⁰ A „*Le partisan*”-ban ugyancsak említést tesz a szerző itáliai szolgálatáról (Bevezető és 47. o.) és a spanyolok elleni tevékenységéről (148. o.), bár ugyancsak időmeghatározás nélkül. Ez is megerősíti korábbi állításunkat.

Az 1746-os hadjáratban a Baranyay-huszárezred Itáliában Maillebois marsall francia csoportosításával került szembe.⁴¹ Erre vonatkozó utalást azonban már nem közöl Jeney. Minden valószínűség szerint az egyik akkori összecsapásban állt át a szemközti oldalra. Bercsényi László altábornagy, a francia huszárság főfelügyelője ugyanis 1747. július 23-i felterjesztésében azt kéri a hadügyminisztertől, hogy kinevezhesse saját huszárezredében hadnagynak nemes Jeney Lajost.⁴² Ismerve azt a tényt, hogy Bercsényi minden átszököttet előbb közhuszár-szolgálattal tett próbára, egyértelműen *1746-ra datálhatjuk a franciákhoz távozását*. Azt a feltételezést, hogy már 1746-tól francia szolgálatban állt, megerősíti az „*Anhang*”-nak az a része, ahol Jeney az 1747. július 2-i lawföldi csatával kapcsolatosan olyan részleteket közöl a Bercsényi-huszárok részvételéről, amelyeket csak egy Bercsényi-huszár ismerhetett. (12. o.) Talán éppen ebben a csatában hívta fel magára Bercsényi figyelmét. A tiszti rang és beosztás arra is következtetni enged, hogy talán már átszökése előtt, Habsburg-szolgálatban is elérte *legalábbis az első tiszti rendfokozatot és beosztást*. A Bercsényi-huszárezred nyilvántartásában 1747-től 1753-ig folyamatosan szerepel *Jeney hadnagy*, 1754-ben azonban már nem.⁴³

Ekkortól lehetett saját szavaival „*az alsó-rajnai francia hadsereg főparancsnokságánál mérnök-geográfus*”. A „*Le partisan*”-hoz csatolt vázlatok, amelyeket határozottan és ismételten „*saját alkotásainak*” mond, jól képzett térképésznek mutatják. Felmerül a kérdés, vajon végzett-e mérnökiskolát. Az első ilyen jellegű intézmények valóban ekkoriban nyíltak meg, 1742-ben Drezdában, 1747-ben Bécsben, 1750-ben Mezière-ben, 1788-ban Potsdamban.⁴⁴ Ezek szerint a franciaországi Mezière-ben szerezhette volna mérnöki kiképzést. Erre vonatkozóan forrásra azonban eddig még nem leltünk.

Ugyancsak nem tud „*de Jeney*” nevű hadmérnökről *Anne Blanchard* sem, aki e témában a teljes franciaországi levéltári anyagot feldolgozta, és összefoglaló művében (*Dictionnaire des Ingénieurs Militaires 1691—1791. Montpellier, 1981.*) valamennyi ismertté vált adatát közzétette, mégha az csak egy név is. Nem is látjuk szükségszerűnek az iskolapadban való továbbképzést. Ugyancsak 1750-től folyt a Francia Királyság felmérése és 1 : 86.400 léptékben való feltérképezése.⁴⁵ Elsődlegesen a határvidék rögzítése volt a fontos. Ezt nyilvánvalóan az ott állomásozó csapatok „mérnökötélékeire” bízta. A Rajna mentén folyó ezirányú munkálatokba kapcsolódhatott be Jeney hadnagy. Homályosan erre utal az „*Anhang*” egyik mondata is. (41. o.) Talán személyes összeköttetés is lehetővé tette ezt, ugyanis 1748-tól az a Maillebois marsall volt elzászi vezénylő parancsnok, akihez feltételezésünk szerint egykor Jeney átszökött, vagy akinek a fogságába esett.

40 Uo. 180—182. o.

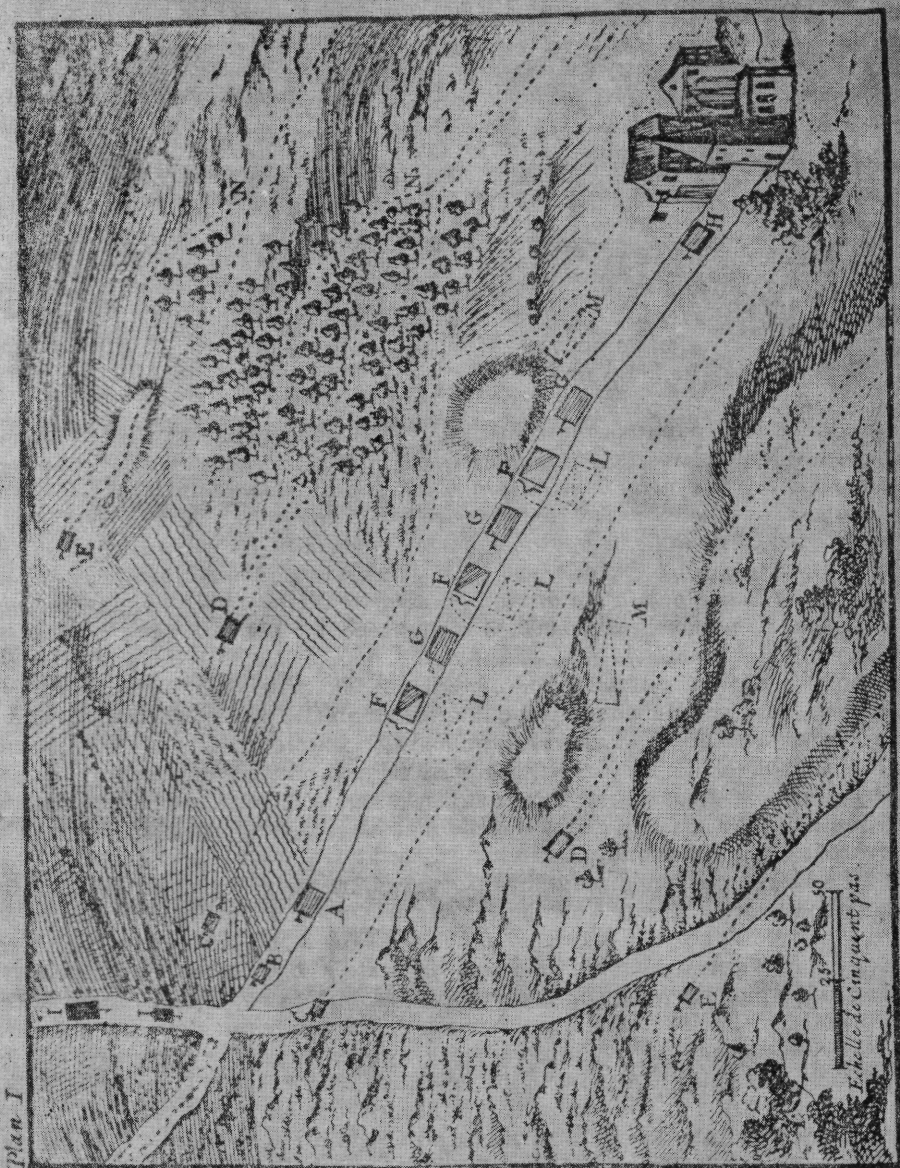
41 Uo. 144—164., ill. 183. o.

42 Bibliothèque de la Ville Meaux, Manuscrits, Fasc. 110. fol. 41.

43 Archives du Service Historique de l'Armée, Paris—Vincennes, Fasc. Xc—81.

44 Lühe, Hans Ebert Willibald von der (Szerk.): Militär Conversations-Lexikon. München, 1834. IV. k. 42. o.

45 Csendes László: Térképek történelmi forrásértéke. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE, Budapest, 1977. 106. o.

A Maillebois marsallal való személyes kapcsolat mibenlétét az „Anhang” bevezetőjében, bár kicsit későbbre vonatkozóan, maga Jeney közli, amikor a hét-éves háború kitörésének idejéről így ír: „Gróf Maillebois generális segédatisztje volt, amikor a kéziratát elkészítette”. A „Le partisan”-ban több helyen felidézi

az 1757-es hadjáratot, amelyre már a Bevezetőben utal. Bemutatja a vesztfáliai hadszínteret (79. o.), az ottani portyázóharcokba való bevetését egy százfős kötelék élén (63., ill. 103. o.), továbbá a téli szállásra vonulás idején Hannoverben végrehajtott karácsonyi rajtaütésben való részvételét (90. o.).⁴⁶

Ekkor következhetett az el, hogy a fegyverszünetet kihasználva Maillebois kíséretében *Németalföldre távozott*, ahogyan erre az „*Anhang*” bevezetőjében utal. Miután pedig a „*Le partisan*” kéziratával elkészült, azt — ismét az „*Anhang*” szavaival — „*egy bizonyos Le Roi nevezetű úrra bízta*”, aki a kiadásról gondoskodott. Vajon nem az e nevet viselő Grandmaison húzódik meg a háttérben?

Németalföldről Jeney nem tért vissza francia szolgálatba. Máig tisztázatlan indítékok alapján onnan is továbbállt. 1758. szeptember 1-vel a porosz király *hadserégében lett mérnök-kapitány*.⁴⁷ Ki kell emelnünk, hogy II. Frigyes mérnökkarában ekkoriban mindössze 5 mérnök-főstrázsamester, 21 mérnök-kapitány és 20 mérnök-hadnagy szolgált.⁴⁸

Az elméleti mű papírra vetése mellett is a kisháborúban aktívan részt venni szándékozó Jeney, beosztását elfoglalva, azonnal felterjesztést juttatott el a porosz uralkodónak, *Erdély fellázítására*. Ebben „*gróf Kemény erdélyi kormányzó becsvágyára és függetlenségi törekvéseire*” való hivatkozással a következőt indítványozta: „*Meg kellene nyerni a Portát, hogy állítson ki egy 20 000 fős segélyhadat, hogy gróf Keményt ismét beiktassa a fejedelemségben. Amint megjelenne ez a segélyhad a határokon, kétségtelenül azonnal felkelne az egész nép, és néhány napon belül 50 000 fő gyülekezne. (...) A királynak csupán 4000 főnyi reguláris csapatot kellene odaküldenie, hogy felkelést szítsa*.”⁴⁹ Tudnunk kell, hogy a három sziléziai háború idején II. Frigyes vissza-visszatért arra a gondolatra, hogy a Habsburg-birodalom mielőbbi legyűrése érdekében szövetségre lépjen a szultánnal, akivel kapcsolatosan azt remélte, hogy egykori magyarországi birtokai visszaszerzésére ösztökélheti, míg a török hadrakelés siettetésére maga is foglalkozott egy magyarországi felkelés kirobbantásának tervével, ennek elősegítésére pedig elegendőnek talált egy, porosz szolgálatban állt magyarokkal végrehajtandó diverziót.⁵⁰ Ezúttal Jeney tervezetéről 1759. január 25-i válaszfellevelében úgy nyilatkozott, hogy „a tervezet egész jó és jól kifundált”, majd ezért kifejezte köszönetét, ám arra utalt, hogy „mégsem kíván egy ilyen távoli vállalkozásba kezdeni, mivel a dolgot előbb elő kellene készíteni.”⁵¹

Jeney kapitányt a továbbiakban sem elégitették ki a kapott mérnökkari feladatok. 1760-ban így megvált addigi beosztásából, és egy *önálló szabadkötéléket állított fel*, „*kelet-frizföldi önkéntesek*” (*Volontaires d'Ostfriesen*) elnevezéssel. Az 1760. december 23-i mustra szerint ebben két könnyűgyalogos- és egy huszárszázad szolgált.⁵² Az „*Anhang*” egyik részlete megerősíti, hogy az 1763-as békekötésig e kötelék élén részt vett a harccselekményekben. (40. o.) A békekötés utáni katonai szolgálatáról mindeddig semmit sem tudunk. Bevezetőben említett 1765-ös beadványa azt sugallja, hogy még akkor is Frizföldön tartózkodott.

1769-ben azután főstrázsamesterként (örnagyként) a poroszoktól átlépett a

46 Vö.: *Mémoire du comte de Maillebois au sujet de la bataille de Hassembeck*. Amsterdam, 1758.

47 Kienast, 279. o.

48 Duffy, *Christopher*: Friedrich der Grosse und seine Armee. Stuttgart, 1978. 184. o.

49 Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. Berlin, 1879—1894. XVIII. k. 253. o.

50 Vö.: Uo. IV. k. 143., 149., 213. o., V. k. 256., 265., 306., 319., 330., 349. o., VI. k. 307., 523., 531., 534., 538., 557. o., VII. k. 230. o., VIII. k. 12., 148. o., IX. k. 134., 234., 288. o., XII. k. 399., 438. o., XV. k. 171. o., XVI. k. 196. o., XIX. k. 124., 218., 334. o.

51 Uo. XVIII. k. 45. o.

52 Der Siebenjährige Krieg 1756—1763. Kiad.: Der grosse Generalstab. Berlin, 1901. I. k. 2. r. 39. o. Vö.: Kienast, 279. o.

*Habsburg-birodalom hadseregébe.*⁵³ Abban az esztendőben a folyó orosz—török háborúra és az oroszellenes lengyel felkelésre tekintettel a bécsi kormányzat a háború kiszélesedésétől és esetleges török betöréstől tartott. Így elrendelte Erdély Moldvával és Havasalfölddel határos területeinek katonai felvételét, 1 : 28 800 arányú szelvényezését és e terület ehhez csatlakozó leírását. A katonai felmérést hamarosan kiterjesztették egész Erdélyre, majd a birodalom más területeire is.⁵⁴ Ebben a munkálatban jelentős erővel gazdagodhattak Jeney Lajos Mihály őrnagy személyében, aki maga is erdélyi születésű volt, ugyanakkor pedig mérnök-geográfusként és portyázó tisztként gazdag tapasztalatokkal rendelkezett és a geográfia iránti mély érdeklődését már korábban több ízben, így a „*Le partisan*”-ban is, határozottan tanúsította. Azt azonban nem tudni, úgy hívták-e haza, vagy maga kapott hírt, és ez alapján kerekedett fel.

1769—1773 között Jeney valóban Erdélyben az I. katonai felmérésben *tevékenykedett*, kezdetben porosz rangját megtartva, Fabris ezredes mellé beosztva, majd a munkálatok vezetésével megbízva. 1773—1775 között II. József egyenes utasítására a moldvai és havasalföldi határvidék felmérését és térképre ültetését irányította. Közben 1774-ben az uralkodó alezredessé léptette elő. 1775—1782 között a déli katonai határőrvidék és a horvát-szlavón területek felvételét irányította.⁵⁵ Újabb kimagasló térképész teljesítménye méltó elismeréseként 1783-ban ezredessé nevezték ki a szállásmester-törzsben.⁵⁶ 1784-től az akkori Belső-Ausztria, vagyis Stájerföld, Krajna, Karintia és Isztria felmérését irányította. 1787-ben Tirol felmérésével bízták meg, e munkálatok elvégzésére azonban már nem került sor.⁵⁷

Az I. katonai felmérésben jelentős szerepet játszott *Jeney neve jól ismert a térképészeti irodalomban*. A térképész szakemberek kiemelik munkásságával kapcsolatosan, hogy az általa készített térképek „kiváló kartográfiai alkotások”⁵⁸, továbbá hogy „Jeney nemcsak az egykorú jelentések, hanem a térképek bizonyossága szerint is az egész felvétel legtehetségesebb vezetőjének bizonyult” és így „megérdemli, hogy nevét a legkiválóbb magyar geodéták közé jegyezzék fel”⁵⁹

Miután a nagy felmérési megbízatásokkal végzett, Jeney bizonyára Bécsbe igyekezett, hogy ott jelentkezzen további szolgálattételre. Akkor találkozhatott ifjúkori hadelméleti művével, annak két évvel korábbi bécsi kiadásában. A mű újraolvasása akkor az „*Anhang*” megírására ösztönözte. Az a tény, hogy művét az udvari kiadó bocsátotta a Habsburg-birodalom olvasóközönsége elé, már akkori nagy hazai tekintélyére utal. A kiadói-fordítói előszó hangsúlyozza, hogy „mivel a németek maguk a háborúnak ezt a részét oly kevéssé érintik, nem igényel mentegetőzést, ha azt ismertetjük meg velük, amit erről idegen nyelven írtak”. (8/a o.) A szerző személyét ez a megfogalmazás is gondosan megkerüli. Amikor együtt említi *De la Croix*, *Grandmaison* és *Jeney* művét (2/b o.), nem indokolja, miért éppen ezt adja ki német fordításban. Bizonyára a szerző akkor már közismert Habsburg-birodalombéli tevékenysége is meghúzódhatott emögött.

Jeney Lajos Mihály életútjának utolsó szakasza már különösebb eseménnyel nem szolgál az utókornak. *Az uralkodó 1789. szeptember 13-án kinevezte vezér-*

53 A bécsi Kriegsarchiv Z 1—30.969/1983. sz. tájékoztatója.

54 Borbély Andor—Nagy Júlia: Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. Budapest, 1932. 21. o.

55 Uo. 21—28. o. Vö: Fehrenheil-Gruppenberg László: Régi magyar földmérők. Térképészeti Közöny 1937/3—4 232. o.; Fodor Ferenc: A magyar térképírás. Budapest, 1952. I. k. 105. o.

56 A bécsi Kriegsarchiv Z 1—30.969/1983. sz. tájékoztatója.

57 Borbély—Nagy, 18., ill. 28. o.

58 Uo. 22. o.

59 Fehrenheil-Gruppenberg, 232. o.

őrnaggyá, és egyúttal Ó-Gradiska erődítményparancsnoki beosztásába helyezte.⁶⁰ A Bécsben kiadott *Österreichischer Militär-almanach* 1790-től 1796-ig minden esztendőben lakonikus rövidséggel, még keresztnévét sem említve, csak ezt az egy tényt adja tudtul. Az 1797-es kötet azután a következőt közli: „Nemes Jeney vezérőrnagy és Ó-Gradiska erődítményparancsnoka 1797-ben elhunyt Pécsen.” (276. o.) A bécsi Kriegsarchiv nyilvántartása szerint halála 1797. február 26-án következett be.⁶¹

Ezzel véget ért egy jellegzetesen XVIII. századi, ma is érdekfeszítően fordulatossá magyar katonaélet. Napjaink térképtörténetének alapműve igényként fogalmazza meg: „Jeney életrajzának és munkásságának részletes felderítése a magyar térképírás történetének egyik legérdekesebb feladata volna.”⁶² Ehhez az igényhez magunk is csatlakozunk. Úgy véljük, III. Károly második török háborújának ifjú huszára, az osztrák örökösödési háborúban a Baranyay-huszárezred altisztje, majd tisztje, a franciaországi Bercsényi-huszárezred hadnagya, majd az alsó-rajnai francia hadsereg mérnök-geográfusa, a hétéves háború elején az egyik francia vezénylő tábornok segédtisztje, a porosz király mérnök-kapitánya, majd önálló szabadcsapatvezére, később őrnagya, a Habsburg-birodalom I. katonai felmérését irányító törzstiszt, végül tábornokként erődítményparancsnok, aki kétségtelenül egy és ugyanazon történelmi személyiség, és az eddig tudottakon kívül minden kétséget kizáróan egy máig ható korai hadelméleti mű szerzője, egyúttal a francia „*partisan*” szó egyetemesen ismertté válásának első számú úttörője, valóban megérdemli, hogy életét és munkásságát megismerje a késői utókor.

Jelen közleményünkben csak arra vállalkozhattunk, hogy közlétegyük: az 1759-ben Hágában megjelent „*Le partisan*”, azaz A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának művészete korunk eszméje szerint című mű szerzője számunkra minden kétséget kizáróan a magyar Jeney Lajos Mihály, aki azonos a fent felsorolt beosztásokban ténykedő személyiséggel. E kérdésben az a döntő, hogy a XVIII. század óta jól ismert kisháborús munka és a XVIII. század óta ugyancsak jól ismert katonai felmérésirányító kutatásainak eredményeként egymásra talált.

A hadtörténetírás ezáltal újabb, a továbbkutatást ösztönző felismerésekkel gazdagodott. Még ennél is fontosabb azonban, hogy a *magyarság szellemi kincs-tárába bekerülhet egy újabb hungarica*. Külön emeli ennek jelentőségét, hogy egy rendkívül ritkán művelt tudományterületen megszületett, korszakhatárt jelentő elméleti mű szerzőjéről deríthettük ki, hogy magyar. A magyar tudományban a *Zrínyi Miklós (1620–1664) munkássága utáni újkor hadelméleti tevékenység kezdetét ezáltal immár az eddig ismertnél három generációval korábbra helyezhetjük*. Rálettünk arra a láncszemre, amely mindeddig hiányzott a XVII. és XIX. századi magyar hadtudományi írásokat elválasztó korszakból. (Bár itt azt is meg kell jegyeznünk, Zrínyi Miklós hadtudományt, hadművészetet érintő, vagy tárgyaló írásai közül 1853 előtt csak *Az török áfium ellen való orvosság* című politikai röpirata jelent meg nyomtatásban.) Úgy véljük, immár nem érvényes *Markó Árpád* megállapítása: „Zrínyi Miklóson kívül nem élt a XVII., de a XVIII. században sem olyan hadi műveltséggel rendelkező magyar katonánk, aki a hadtudomány, hadművészet elméleti kérdéseivel behatóan foglalkozott volna, s ilyen tárgyú magyar könyvek sem jelentek meg.”⁶³

60 A bécsi Kriegsarchiv Z 1—30.969/1983. sz. tájékoztatója.

61 Uo.

62 Fodor, I. k. 107. o.

63 *Markó Árpád*: Egy elfelejtett író-katona. (Jakkó László huszárkapitány 1781–1823.) Budapest, 1960. 12. o.

Amikor ezt a rendkívül öröndetes új tudományos eredményt megosztjuk a hazai szakmai közvéleménnyel, egyúttal sietünk hangsúlyozni, hogy Jeney Lajos Mihályra vonatkozó kutatásainkat magunk sem tekintjük lezártnak. Ennek folytatásával párhuzamosan egyúttal mindent megteszünk annak érdekében, hogy a „*Le partisan*”-t, ezt a — véleményünk szerint — a mai olvasónak is szellemi élményt nyújtó művet, mielőbb közreadhassuk magyar nyelven.

ADATTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG (1919—1944) HADSEREGÉNEK FELSŐ VEZETÉSE

ADATTÁR

I. RÉSZ, A—K

A Hadtörténelmi Közlemények 1984. évi 1. számában jelent meg „Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése” című tanulmány, melynek szerves folytatása az itt közölt „Adattár”. Ez az „Adattár” tartalmazza lényegében az összes olyan adatot, amely alapján az említett tanulmány készült. A terjedelem adta lehetőségekhez mérten igyekeztünk minden lényegesebb adatot a lehető legpontosabban közre adni. Ennek ellenére elképzelhető, hogy néhány hiba — kevésbé megbízható forrás, tollhiba stb. révén — becsúszott az „Adattár”-ba. Ez sajnos minden ilyen és hasonló jellegű összeállítás velejárója, ennek ellenére reméljük, hogy jelen esetben ezek a hibák kis számban fordulnak elő. Az „Adattár”-ral segítséget kívánunk nyújtani a korszak minden kutatójának, hiszen hasonló jellegű összeállítás — Kálmán Dániel: A magyar királyi honvédség a második világháborúban című kéziratát leszámítva — nem készült és az ellenforradalmi korszak, katonai vezetőire vonatkozó adataink pontatlanok, hiányosak.

Az „Adattár” felépítése

Az összeállításban (a tanulmányban szereplő 253 személlyel ellentétben) 255 katonai vezető rövid életrajzát találhatjuk, betűrendben. A személyek neve után tüntettük fel a vitézi címet, a nemesi előneve(ke)t, valamint az elért legmagasabb rendfokozatot és a zárójelben a fegyvernemet. (Ahol két fegyvernemi jelölés is található, ott az első az eredeti, míg a második a későbbi fegyvernem). A fegyvernemek jelölésére a következő rövidítéseket használtuk: gyal. — gyalogos, (gyalogsági); lov. — lovas, (lovassági); mű. — műszaki; rep. — repülő; teng. — tengerész (később értelemszerűen folyamőr, illetve folyami erők); tü. — tüzér (tüzérségi).

Az 1. számmal jelzett sorban található a születés, illetve a halálozás helye, időpontja. Ahol nem rendelkezünk pontos adatokkal, ott kérdőjelet használtunk, ugyanez vonatkozik arra az esetre is, ha semmiféle adat nem állt a rendelkezésünkre. Ha több, ellentmondásos adattal találkoztunk, akkor a legvalószínűbbet helyeztük előre és zárójelbe tettük a másik variánst.

A 2. számmal jelzett adat az apák nevét és foglalkozását takarja, abban a formában jelölve a foglalkozást, ahogy az a forrás(ok)ban szerepelt.

A 3. számmal a katonai vezetők vallási hovatartozását jeleztük, a következő rövidítések használatával: ev. — ágostai hitű evangélikus; gör. kat. — görög katolikus; gör. kel. — görög keleti; r. k. — római katolikus; ref. — református unit. — unitárius.

A 4. szám után a végzett polgári és katonai iskolákat találhatjuk. A katonai iskolák esetében jeleztük a végzés idejét és helyét, továbbá azt is, hogy az iskola „közös” (cs. és kir.), vagy honvéd (honv.) volt-e.

A rövidítések feloldása: e. é. önkéntes — egyéves önkéntes (tartalékos tiszti) iskola; Hadiisk. — Hadiiskola (Kriegsschule) Bécs; H akad. — Hadiakadémia Bp. (az egységesség kedvéért használtuk következetesen a Hadiakadémia megnevezést, annak ellenére, hogy csak 1939. január 23-tól szerepelt hivatalosan ezen a néven, korábban pl. Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyam, budapesti szabályzatismertető tanfolyam stb. szerepelt); hdp. isk. — hadapród iskola; kat. akad. — katonai akadémia; kat. alreál. — katonai alreáliskola; kat. főreál. — katonai főreáliskola; kat. mű akad. — katonai műszaki akadémia: LA — Ludovika Akadémia.

Az 5. helyen a katonai vezetők nyelvismeretére vonatkozó adatokat tettük közzé. Zárójelben az idegen nyelv ismeretére vonatkozó minősítést jeleztük.

Ezeknek a rövidítéseknek a feloldása a következő: T — tökéletes, J — jó, Gy — gyenge, Nm — nincs minősítve, ? — bizonytalan, hogy ismerte-e, használta-e a nyelvet.

Az idegen nyelveket a következő rövidítésekkel jelöltük: A — angol; B — bolgár; Cs — cseh; F — francia; H — horvát; L — lengyel; N — német; O — olasz; Or — orosz R — román; Ru — ruszin; Szl — szlovák; Szerb; Szer/H — szerb-horvát; T — török.

A 6. helyen a különböző rendfokozatok elérésének az időpontját (az előléptetéseket) adtuk meg. Ahol az előléptetés időpontja korábbi, vagy későbbi mint a kapott „rangnap”, ott a rangnapot zárójelben adtuk meg. Ugyancsak zárójelben jeleztük a „rangjavításokat” is. Az előléptetéseknél mindig az adott időszak, illetve fegyvernem rendfokozati elnevezéseit adtuk meg.* (Az ún. trianoni rejtés miatt használt rendfokozati elnevezéseket az egyszerűség, illetve érthetőség kedvéért nem használtuk, mivel nem volt jelentősége, hiszen csak „kifele” használták, pl. a tanácsnok [alezredes], légügyi főigazgató [ezredes] stb. elnevezéseket.)

A rendfokozati elnevezések rövidítéseinek feloldása: hdp. — hadapród; hdp. tthts. — hadapród tiszthelyettes; zls. — zászlós; hdgy. — hadnagy; fhdgy. — főhadnagy; szds. — százados (ahol lehetséges volt jeleztük a 2., illetve 1. osztályú századosra történő előlépést is); őrgy. — őrnagy; alezds. — alezredes; ezds. — ezredes; tbk. — tábornok; vörgy. — vezérőrnagy; altbgy. — altábornagy; gyal. tbk. — gyalogsági tábornok; lov. tbk. — lovassági tábornok; tü. tbk. — tüzérségi tábornok; tbszgy. — tábornaszernagy; vezds. — vezérezredes; tbgy. — tábornagy.

Az utolsó, 7. pont, a katonai pályafutást adja meg 1919-től 1945-ig. A katonai pályafutásnál jelöltük a Vörös Hadseregben, illetve a Nemzeti Hadseregben

* A rendfokozati elnevezésekre l. a tanulmány 14. sz. lábjegyzetét. Hadtörténelmi Közlemények, 1984. 1. szám 000—000. o.

vállalt szolgálatot (ha mód volt rá, beosztás és időpont szerint is). Ahol ezek az adatok hiányoznak ott az adott személyre vonatkozóan nem rendelkezünk hiteles információval, illetve ha 1918 novemberéig elérte az ezredesi, vagy ennél magasabb rendfokozatot, akkor 1919. január 1-e és 1919 augusztusa között nyugállományban volt és egyik hadseregben sem szolgált. (A kivételek, mint pl. Soós Károly stb., jelöltettek, mint szolgáltak.) A beosztási változásokat igyekeztünk a rendelkezésre álló forrásoknak megfelelően napra készen megadni, ennek ellenére vannak „fehér foltok”, hiányosságok. A bizonytalan adatokat kérdőjellel jeleltük.

A 7. pontban leggyakrabban használt rövidítések feloldása: agi. — anyagi; akad. — akadémia; áll. — állomány; áv. — átmeneti viszony; bb — belbiztonsági; bev. — beosztott; biz. — bizottság; BM belügyminisztérium; Bp., bp-i — Budapest, budapesti; büv. — becsületügyi választmány; c. — címzetes; cs. és kir. — császári és királyi; csap. — csapat; — csop. — csoport; cső. — csendőr; dd. — dandár; ea. — előadó; eln. — elnöke; elns. — elnökség; eü. — egészségügyi; — ezd. ezred; fhg. — főherceg; fogs. — fogság; fő. folyamórség, folyami erők; főcsop. — főcsoport; főoszt. — főosztály; főpság. — főparancsnokság; fü. felügyelő; gimn. — gimnázium; gk. — gépkocsizó; gyak. — gyakorló; gyal. — gyalogos; gye. — gyalogezred; gypk. — gyalogsági parancsnok; h. — helyettes; hadifogs. — hadifogság; HAGYOF — Hadianyaggyártás Országos Felügyelője; hdb. — hadbíró; hdm. — hadműveleti, hadmérnök(i); hdmt. — hadiműszaki törzskar(i); hfb. — harcfegyelem biztosító; HFPK — a Honvédség Főparancsnoka; hiv. — hivatal; HM — honvédelmi, illetve hadügyminiszter, honvédelmi, illetve hadügy minisztérium(i); ho. — hadosztály; honv. — honvéd(ségi); hő. — határőr-ség; hők. — határőr kerület; HTI — Haditechnikai Intézet; hu — huszár; hv. — határvadász; HVK — honvéd vezérkar (1945 után); HVKF — a Honvéd Vezérkar főnöke; ideigl. — ideiglenes; idt. — ideiglenesen ténylegesített; ig. — igazoló, igazgató; IHN és TOV — az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos Vezetője; INK — Ideiglenes Nemzeti Kormány; isk. — iskola; k. — könnyű; KÁB — Központi Átvételi Bizottság; kat. — katona(i); kh. — karhatalom; kb. — katonai bírósági; kik. — kiképzés(i); kiko. — kiképzési osztály; kinev. — kinevezve, kinevezett; KKI — Magyarország Kormányzója Katonai Irodája; KMOF — Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelője; korm. — kormány; korm. bizt. — kormánybiztos; közig. — közigazgatás(i); kpk. — kerékpáros; Le. — légi erők; lef. — lefokozva; lgv. — légvédelmi; LHT — Legfelsőbb Honvédelmi Tanács; LHTVSzK — Legfelsőbb Honvédtörvényszék; lov. — lovas(sági); lőisk. — lőiskola; LÜH — Légügyi Hivatal; megb. — megbízott; MEH — Minősítő és Értékesítő Hivatal; MNFFB — Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága; mű. — műszaki; NB — népbíróság; NH — Nemzeti Hadsereg; NOT — Népbíróságok Országos Tanácsa; nyug. nyugállomány(ú); OLP — Országos Légvédelmi Parancsnokság; orsz. — országos; oszt. — osztály; OTT — Országos Testnevelési Tanács; OVSZ — Országos Vitézi Szék; pc. — páncélos; pk. — parancsnok; pol. — politikai; pság. — parancsnokság; Püm — pénzügyminisztérium; rep. — repülő; roska — rangosztályba sorolt közigazgatási alkalmazott; rotü. — rohamtüzér(ség); RUISK — rendőrhújonc iskola; szab. — szabadság; szab. szerk. — szabályzatszerkesztő; szak. — szakasz; szakea. — szakelőadó; szd. — század; szem. — személyi; szerv. — szervezési; SzIT — Szabályismertető Tanfolyam; szolg. — szolgálat; szsgd. — szárnysegéd; SzU — Szovjetunió; táb. — tábor(i); tanf. — tanfolyam; tart. tartalékosan; tartalékos; teng. — tengerész, illetve testnevelési és népgondozó (felügyelőség); ti.-tiszt(i); TK — Tanácsköztársaság; törzs. kül. — törzskülönítmény; töti. — törztiszt(i); tü. — tüzérség(i); tvszk-i — törvényszéki; USA — Amerikai Egyesült Államok; váp. — városparancsnokság; vdd. — vegyesdandár; vez. — vezető, vezénylő, vezényelve; VH — Vörös Hadsereg;

vk. — vezérkari; vkf. — vezérkari főnökség(i); vkm. — visszamaradó különítmény; VKM — Vallás- és Közoktatási Minisztérium vkszt. — vezérkari szolgálatot teljesítő; vm. — vármegye; vök. — vámőr kerület; zlj. — zászlóalj. ör kerület; zlj. — zászlóalj.

*

ABELE FERENC, vitéz báró lilienbergi, altbgy. (Gyal.)

1. Klagenfurt, 1875. 07. 08. — — Bp. 1928. 06. 06.
2. A. Ferenc — cs. és kir. vörge
3. R. k.
4. ?, Hadiisk. (1899—1901)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1896., Fhdgy. — — 1900., Szds. — — 1904., Örgy. — — 1912., Alezds. — — 1915., Ezds. — — 1917., Vörge. — — 1922., Altbgy. — — 1925.
7. 1919—1920. 03. 23.: HM különleges megbízottja, Berlin; 1923. 03. 23. — — 1925. 07. 17. (08. 01. ?): katonai szakelőadó, Berlin; 1925. 07. 17 (08. 01. ?) — — 1926. 07. 27. (08. 01. ?): 2. vdd. közg. vez.; 1926. 07. 27 (08. 01. ?) — — 1928. 06. 06.: LHTVSzK elnök.

ADORJÁN ÁGOSTON, vitéz menasági, altbgy. (Gyal.)

1. Csikmenaság, 1871 — ?
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Nagyszeben (1886—1890), Hadiisk. (1896—1898).
5. N (T)
6. Hdp. thts. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1891. 11. 01., Fhdgy. — — 1895. 05. 01., Szds. — — 1901. 11. 01., Örgy. — — 1912. 11. 01., Alezds. — — 1915. 05. 01., Ezds. — — 1917. 11. 01., Vörge. — — ?, Altbgy. — — ?.
7. ? — 1921. 02. 21. (03. 01?): HM 32. oszt. vez.; 1921. 02. 21. (03. 01?) — — 1921. 09. 09. (09. 01?): bp-i 2. vdd. gypk.; 1921. 09. 09 (09. 01?) — — 1922. 05.: 7. vdd. gypk.; 1922. 05 — — 1924. 12. 22. (1925. 01. 01. ?): HM 9. oszt. vez.; 1924. 12. 22 (1925. 01. 01?) — — ? Töti, bü. tanács elnök h.; 1925. 09. 01.: nyug.

AGGTELEKY (Adamik) BÉLA, vitéz altbgy. (Gyal.)

1. Sopron, 1890. 09. 14 — — Genf (Svájc), 1977. 08. 04.
2. A. István — honv. állatorvos
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., Honv. hdp. isk. Pécs (1905—1909), Hakad. (?—1923)
5. N (T), F (Gy)
6. Zls. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1911. 09. 01., Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — ?, Örgy. — — 1927. 05. 01., Alezds. — — 1932. 05. 01., Ezds. — — 1936. 05. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbgy. — — 1942. 10. 01. (09. 29-i rang)
7. VH 1919. 02. 15 — — 1919. 08. 01.: soproni Honv. Főreál. tanár; 1919. 08. 01 — — 1921. 01.: Sopron vm. kat. pság. T. oszt. vez.; 1921. 01. 12 — — 1921. 06. 01.: soproni gye. távbeszélő szak. pk.; 1921. 06. 01 — — ?; 5. gye. 2. szd. oktató tanár; ? — — 1923.: Hakad.; 1924. 11. 01 — — 1927. 10. 01.: várpalotai csap és gyak. táb. pság. kik. ea.; 1927. 10. 01 — — 1934. 05. 01.: HM VI—1. oszt. fogalmazó ti.; 1934. 05. 01 — 1934. 08. 01.: HM 1/a. oszt. beo.; 1934. 08. 01 — — 1939. 08. 01.: HM 1/a. oszt. vez.; 1939. 08. 01 — — 1941. 11. 01.: 1. gyal. dd. pk.; 1941. 11. 01 — — 1942. 10. 01.: I. hds. vkf.; 1942. 10. 01 — — 1943. 11. 01.: II. hdt. pk. és vez. tbk.; 1943. 11. 01 — — 1944. 08. 01.; I. hdt. pk. és vez. tbk.; 1944. 08. 01 — — 1944. 10. ? : VIII. hdt. pk. (megbízva); 1944. 10. ? — — 1944. 10. 15.: I. hdt. és bp-i helyőrség pk.: hdt. pk. (megbízva); 1944. 10. ? — — 1944. 10. 15.: I. hdt. és bp-i helyőrség pk.; 1945. 02. 01.: nyug.; 1945. 02 — — 1948. 07.: hadifogs. SzU.; 1948. 07. után emigrált Svájcba.

AGOTHA ÁRPÁD, vitéz székelyudvarhelyi, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1879. 02. 07 — — Bp. 1940. 11. 2?.
2. Á. Károly — m. kir. számvizsgáló
3. ?
4. Cs. és kir. kat. főreál. Morva-Fehértemplom (1893—1896), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1896—1899), Hadiisk. (1903—1905)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1899. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — ?, Szds. — ?, Örgy. — 1918. 08. 01., Alezds. — — 1919. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 1928. 11. 01.
7. 919. 08. 06 — — 1920. 11. 06.: bp-i váp. és bp-i területenkívüli ho. vkf.; 1920. 11. 06 — — 1923. 03. 15.: beo. HM I. csfség, vezényelve BM összekötő; 1923. 03. 15 — — 1925. 01. 01. ?; 1925. 01. 01 — — 193? HM 9. oszt. vez.; 193? — — 1935. 03. 23. (04. 01.?): OTT társelnök, HFPK levante szemlélő; 1935. 03. 23. (04. 01?): nyug.

ÁLGYA-PAP (Álgya) SÁNDOR, alsókománai, altbgy. (Lov.)

1. Arad, 1877. 04. 11 — — Bp., 1961. 08. 29.
2. Á. Sándor — honv. hu. ezds.
3. Ref.
4. Cs. és kir. kat. főreál. Morva-Fehértemplom (1891—1984), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1894—1897), Hadiisk. (1900—1902)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1897. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1901. 11. 01., Szds. — — 1905. 11. 01., Örgy. — — 1913. 05. 01., Alezds. — — 1915. 05. 01., Ezds. — — 1917. 11. 01., Vörgy. — — ?, Altbgy. — — 1925. 05. 01.
7. 1919. 08. 07 — — 1925. 01. 01.: József fhg. tbgy. szsgd-je; 1925. 01. 01 — — 1927. 01. 04.: HM Kat. Közig. Főcsop. főn.; 1927. 01. 04 — — 1929. 10. 23.: HM államtitkár; 1930. 05. 01.: nyug.

ÁLGYA-PAP (Álgya) ZOLTÁN, alsókománai, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1895. 03. 18 — ?
2. Á. János — mérnök
3. Unit.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kőszeg (1905—1909), Cs. és kir. kat. főreál. Kismarton (1909—1912), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1912—1914), Hkad. (?)
5. N (T), A (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1914. 10. 15., Fhdgy. — — 1915. 07. 01., Szds. — — 1923. 09. 01., Örgy. — — ?, Alezds. — — 1935. 11. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbgy. — — 1944. 11. 01.
7. ?; 1932. 01. 01 — — 1934. 01. 01.: Kat. attasé, Szófia; 1934. 04. 16 — — 1937. 01. 01.: Kat. attasé London, Washington (washingtoni 1937. 05. 22-ig); 1937? — — 1939. 01.: Vkf. szsgd.; 1939. 01. 15 — — 1941. 06.: VIII. hdt. vkf.; 1941. 06 — — 1941. 12.: Kárpát csoport vkf.; 1941. 12 — — 1942. 10. 15.: 11. k. ho. pk.; 1942. 10. 15 — — 1943. 10. 01.: 5. (105.) k. ho. pk.; 1943. 10 — — ? Kárpátalja kormánybiztosa mellé beo. tbk.; 1944. 08 — — ? V. hdt. pk.; 1946—1955.: hadifogs. SzU.; 1956 — — emigrált.

ÁNYOS ALADÁR, vitéz faiszi és vámosi, altbgy. (Lov.)

1. Kardosrét, 1874. 11. 15 — ?
2. Á. László — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kőszeg (1884—1888), ?.
5. N (T)
6. Tbk. — 1924. 09. 01., Altbgy. — 1927. 11. 01.
7. ?; 1924. 06. 20 (07. 01 ?) — — 1925. 02. 25. (03. 01. ?): 6. vdd. pság. V., ill. IV. roska; 1925. 02. 25 (03. 01 ?) — — 1927. 11. 15.: Méneskar fü.; 1927. 11. 15.: nyug.

ARTNER KÁLMÁN, vitéz fertőszentmiklósi, altbgy. (Gyal.)

1. Sopron, 1871. 09. 27 — ?, 1928. 12. 04.

2. A. Rezső — honv. ezds.
3. Ev.
4. ?, LA (1885—1889)
5. N (T)
6. Hdp. c. őrmester — — 1889. 08. 18. (09. 01.), Ezds. — — 1916., Vörgy. — — 1922 (?), Altbgy. — — 1924. 09. 01.
7. ? — 1921. 08. 13: kaposvári vdd. gypk.; 1921 — — 1922. 06. 07. (07. 01.): szombathelyi körlet pság. beo. V. roska. ; 1922. 06. 07 (07. 01?) — — 1922. 11. 13. (12. 01.): HM Elns. rendszeresített altbgy-i ti. helyre beo.; 1922. 11. 13 (12. 01?) — — 1923. 06. 15.: 5. vdd. pk.; 1923. 06. 15 — — 1925. 01. 09.: 3. vdd. pk.; 1925. 03. 09.: nyug.

BAJNÓCZY JÓZSEF, vitéz dési, vezds. (Gyal.)

1. Szinerváralja, 1888. 02. 27 — — Pilismarót, 1977. 06. 12.
2. B. Géza, dr. — — tisztí járásorvos
3. Ref.
4. Gimn. 1—4. oszt. Honv. főreal. Sopron (1902—1905), LA (1905—1908), Hadiisk. (1912—1914)
5. N (T), F (T), O (T), Cs (T)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1913. 05. 01., Szds. — — 1915. 09. 01., Örgy. — — 1922. 09. 01., Alezds. — — 1926. 05. 01., Ezds. — — 1929. 11. 01., Tbk. — — 1937. 05. 01., Altbgy. — — 1940. 05. 01., Vezds. — — 1942. 05. 01.
7. VH 1919. 04 — — 1919. 08.: a TK kiküldöttje Prágában; 1919 — 1920. 05.: HM kiküldöttje Prágában; 1920. 05. 27 — — 1923. 02.: katonai szakelőadó, Prága; 1923. 09 — 1924. 09. 01.: katonai szakelőadó, Szófia; 1924. 09. 01 — 1928. 09. 01.: ?; 1928. 09. 01 — — 1931. 05. 01.: Hakad. tanár; 1931. 05. 01 — — 1933. 05. 01.: HM VI—3. oszt. vez.; 1933. 05. 01 — — 1936. 05. 01.: HM VI—1. oszt. vez.; 1936. 05. 01 — — 1938. 08. 01.: 6. vdd. 2., ill. 3. gypk.; 1938. 08. 01 — 1939. 08. 01.: Töti. tanf. pk.; 1939. 08. 01 — — 1941. 11. 01.: VI. hdt. pk.; 1941. 11. 01 — — 1944. 04.: HVKF. h.; 1944. 07. 01.: nyug.

BAKAY (Baksity?) SZILÁRD, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1892. 09. 08 — — Kiev, 1946. 04. 11. után
2. B. Szilárd — — katonatiszt (?)
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreal. Kőszeg (1902—1906), Cs. és kir. kat. főreal. ? (1906—1909), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1909—1912), Hakad. (1921—1922)
5. N (T), A (T), F (T), SzT/H (?) B (?)
6. Hdgy. — — 1912. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1915. 01. 01., Szds. — — 1918. 04. 03., Örgy. — — 1926. 11. 01., Alezds. — — 1931. 11. 01., Ezds. — — 1935. 11. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbgy. — — 1942. 10. 01. (09. 29-i rang)
7. VH 1918. 11 — — 1919. 06.: kaposvári pótlj. pság. beo.; 1919. 06 — — 1919. 08.: kaposvári körlet, ill. ho. pság. vk. ti. (sic!); 1919. 08 — — 1921: pécsi körlet, ill. vdd. pság. beo. (sic!); 1921—1922: Hakad.; 1922. 11. 01 — — 1925. 04. 30.: 4. vdd. pság. beo. vkszt. ti.; 1925. 08. 01 — — 1929. 11. 04.: HM Eln. D. oszt. ea.; 1929. 11. 04 — — 1933. 04. 01.: HM VI—2. oszt. beo.; 1933. 04. 01 — — 1933. 09. 15.: Kat. attasé, Belgrád, Athén; 1933. 09. 15 — — 1934. 01. 01.: tart. vez. HM Elns. B. csop.; 1934. 01. 01 — — 1939. 05. 01.: Kat. attasé, Szófia; 1939. 05. 01 — — 1939. 08. 01.: I. hdt. pság. vkszt. szem. tart.; 1939. 08. 01 — — 1942. 07. 01.: 17. gyal dd., ill. k. ho. pk.; 1942. 08. 01 — — 1943. 05. 15.: keleti magyar megszálló csoport pk.; 1943. 05. 15 — — 1944. 07. 01.: III. hdt. pk. és vez. tbk.; 1944. 07. 01 — — 1944. 08. 01.: LHTVSzK elnök; 1944. 08. 01 — — 1944. 10. 16.: I. hdt. megb. pk. (1944. 10. 10 — — 1945. 05. 15. német fogs.).

BALASSA BÉLA, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1874. 02. 26 — — Bp. 1924. 09. 04.
2. B. István — ügyvéd
3. Ev.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1888—1892), Hadiisk. (1900—1902)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdp. thts. — — 1892. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1895. 11. 01., Fhdgy. — — ? Szds.

- — 1902. 11. 01., Örgy. — — 1911. 05. 01., Alezds. — — 1913. 11. 01., Ezds. — — 1915. 09. 01., Vörgy. — — ?, Altbg. — — 1924.
 7. VH 1919. 07.: LA pk.; 1919 — — ? : miskolci gyal. dd. pk.; ? — — 1921. 12. 15.: HM felszámoló hiv. beo.; 1921. 12. 15 — — 1922. 04. 21. (05. 01.): 2. vdd. pk.; 1922. 04. 21 (05. 01?) — — 1923. 06. 15.: székesfehérvári körlet, ill. 2. vdd. pk.; 1923. 06. 15 — — 1924. 09. 04. HFPK mellé beo. tbk.

BÁNFALVY (Birnbauer) ISTVÁN, vitéz, vörgy. (Tü., Rep.)

1. Sopron, 1897. 04. 03 — — Bp. 1975. 03. 17.
2. B. István — — posta és távirdai segédellenőr
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kőszeg (1908—1912), Cs. és kir. kat. főreál Kismarton (1912—1915), Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (1915—1916), Hakad. (1924—1926)
5. N (T), F (J)
6. Hdgy. — — 1916. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1917. 08. 01., Szds. — — 1925. 11. 01., Örgy. — — 1934. 11. 01., Alezds. — — 1938. 05. 01., Ezds. — — 1940. 09. 01., Vörgy. — — 1943. 02. 01.
7. 1921. 11. 01 — — ? : nevelőtanár; 1924. 07. 24 — — ? : Vámórség; 1924 — 1926: Hakad.; 1926. 06. 15 — — 1927. 05. 01.: 4. tü. oszt.; 1927. 05. 01 — — 1928. 11. 01.: 3. vdd. pság, gypk-hoz beo.; 1928. 11. 01 — — 1930. 05. 01.: LÜH beo.; 1930. 05. 01 — — 1933. 09. 01.: LÜH 1. oszt. vez. h.; 1933. 09. 01 — — 1934. 05. 01.: LÜH vk. oszt. vez.; 1934. 05. 01 — — 1938. 05. 01.: Hakad. tanár (?); 1938. 05. 01 — — 1939. 01. 01.: HM 14/a oszt. vez.; 1939. 01. 01 — — 1941. 03. 01.: Le. vkf.; 1941. 03. 01 — — 1941. 10. 01.: HM 3/c. oszt. vez.; 1941. 10. 01 — — 1943. 08. 10.: rep. kik. dd. pk.; 1943. 08. 10 — — 1944. 07. 01.: 1. rep. ho. pk. és Le. fü.; 1944. 07. 01 — — 1944. 10. 16.: 1. rep. ho. pk. és Le. fü. és megbízva HM lü. főcsop. főn. és Le. pk; 1944. 10. 16 — — 1944. 11.: — nyilas fogs.

BANGHA IMRE, nemes, altbg. (Tü.)

1. Nyitra, 1883. 06. 16 — — Bp. 1956. 11. 28.
2. B. István — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kassa (?), Cs. és kir. kat. főreál. ?, Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1901—1904), Felsőbb tü. tanf.
5. N (T), A (Nm), F (Nm)
6. Hdgy. — — 1904. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1909. 11. 01., Szds. — — 1914. 05. 01., Örgy. — — 1918. 11. 01., Alezds. — — 1921. 02. 20. (1920. 09. 01.) Ezds. — — 1923. 09. 01., Tbk. — — 1930. 11. 01., Altbg. — — 1936. 11. 01.
7. VH Főpság. tü. csop. vez.; 1919. 09 — — 1920. 05. 01.: Vkf.-hez beo.; 1920. 05. 01 — — 1923. 01. 01./ HM 31. oszt.; 1923. 01. 01 — — 1923. 12. 05.: HM 1. oszt.; 1923. 12. 05 — — 1925. 04. 01.: HM 3. oszt. tü. aloszt. vez. megbízva; 1925. 04. 01 — — 1930. 08. 22.: HM 3/a. oszt. vez.; 1930. 08. 23 — — 1932. 09. 01.: HM 3/a. oszt. létszámfeletti áll. (Bp-i Nitrokémiai Rt. ig.); 1932. 09. 01 — — 1933. 02. 01.: Tü. lóisk. pk. mellé beo.; 1933. 02. 01 — — 1936. 07. 03.: 7. vdd. tü. pk.; 1936. 08. 01 — — 1940. 02. 01.: HFPK tü. szemlélő és a hadmérnöki kar főnöke (1938. 02. 01-től HFPK vonat szemlélői feladatok ellátásával is megbízva); 1940. 05. 01 — — nyug.; 1940. 04. 06.: Hadiműszaki Tanács elnöke.

BARABÁS (Freyberger) EMIL, vitéz, altbg. (Gyal.)

1. Bp. 1886. 07. 19 — — ?
2. F. János — — ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1900—1904), Hadiisk. (?)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1904. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1907. 11. 01., Fhdgy. — — 1911. 11. 01., Szds. — — 191?, Örgy. — — 1920. 09. 01., Alezds. — — 1923. 09. 01., Ezds. — — 1926. 11. 01., Tbk. — — 1935. 05. 01. Altbg. — — 1938. 05. 01.
7. VH Főpság. beo.; 1919. 08 — — 1919. 09. 01.: Hü. 6. oszt. agi. alcso. vez;

1919. 09. 01 — — 1921. 03. 01.: LA harcászati és hds. szervezés tanára; 1921. 03. 01 — — 1924. 09. 01.: Hakad. hdm. vk. szolg. tanára; 1924. 09. 01 — — 1926. 08. 01.: HM VI—3. oszt. beo.; 1926. 08. 01 — — 1931. 05. 01.: HM VI—3. oszt. vez.; 1931. 05. 01 — — 193?: 10. gye. pk. (1931. 08. 01-én vette át a pságot); ? — — 1934. 07. 01.: 5. ker. teng. fő.; 1934. 07. 01 — — 1935. 05. 01.: Hadilevéltár; 1935. 05. 01 — — 1936.: 4 vdd. közleg. vez.; 1936. 10. 01 — — 1938.: HM Kat. Közig. csop. fő.; 1938 — — 1940. 11. 01.: HM I. csop. fő.; 1941. 02. 01 — — nyug.; 1944. 10. 16. után Szálasi katonai tanácsadója.

BARDÓCZY (Bader) FERENC, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Apatin, 1895. 09. 07 — — Gödöllő, 1968. 11. 17.
2. B. ? — — magántisztviselő
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1913—1915), Hakad. (1924—1926)
5. N (T), O (J), Szr (Gy)
6. Zls. — — 1915. 03. 15., Hdgy. — — ?, Fhdgy. — — ?, Szds. — — 1925. 11. 01., Örgy. — — 1935. 05. 01., Alezds. — — 1938. 05. 01., Ezds. — — 1940. 09. 01., Vörgy. — — 1943. 02. 01. Altbgy. — — 1944. 11. 01.
7. 1920 — ? : kecskeméti gye.; 1924—1926: Hakad.; 1927. 11. 01 — — 1930. 10. 01.: 5. vdd. pság. beo.; 1930. 10. 01 — — 1931. 09. 01.: 1. vdd. pság. vkszt. szem. tart. (csap. szolg. 9. gye.); 1931. 09. 01 — — 1935. 08. 01.: LA II. főcsop. harcászati tanár; 1935. 08. 01 — — 1938. 08. 01.: HM kiko. elvi ügyek ea; 1938. 08. 01 — — 1939. 09. 01.: Töti. tanf. tanár; 1939. 09. 01 — — 1940. 03. 01.: HM 8. oszt. vez. h. és HM 8/a. oszt. vez.; 1940. 03. 01 — — 1941. 08. 04.: HM 8. oszt. vez.; 1941. 08. 04 — — 1943. 02. 01.: HM II. csop. fő.; 1943. 02. 01 — — 1944. 07. 15.: gyal. fő. h. (1944. 05. 01-től megbízva a gyal. fő. teendőket ellátásával); 1944. 07. 15 — — 1944. 08. 15.: 16. gyal. ho. pk.; 1944. 10. 01 — — 1944. 12. 01.: gyal. fő. h.; 1944. 12. 01 — — 1945. 02. 01.: HM és HFPPK törzskül. áll.; 1945. 02. 01 — — 1945. 02. 23.: Központi ellenőrző tbk. Kőszeg; 1945. 02. 23 — — beo. a németországi Hakad.-ra vezető tanáru.

BARISS ÁRPÁD, vörgy. (Cső.)

1. ?, 1867
7. Csendőrség felügyelője 1919. 08. 10 — — 1919. 08. 20.

BARTHA KÁROLY, vitéz dálnokfalvi, vezds. (Mű.)

1. Bp. 1884. 06. 18 — — Linz (Ausztria), 1964. 11. 22.
2. B. Kálmán — — vezérhadbiztos
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. Kolozsvár, Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (1901—1904), Felsőbb hadmérnöki tanf.
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1904. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1909. 11. 01., Szds. — — 1913. 11. 01., Örgy. — — 1918. 05. 01., Alezds. — — 1920. 05. (08. ?) 01., Ezds. — — 1922. 09. 01., Tbk. — — 1930. 05. 01., Altbgy. — — 1936. 05. 01., Tbszgy. — — 1938. 11. 01.
7. ? — 1921. 12. 01.: HM VI. csop. beo.; 1921. 12. 01 — 1924. 12. 01.: HFPPK mű. szakelőadó; 1924. 12. 01 — 1932. 08.: HFPPK mű. szemlélő; 1932. 08 — 1936. 01. 01.: HM agi. csop. fő.; 1936. 01. 01 — 1938. 11. 15.: HM kat. főcsop. fő.; 1938. 11. 15 — 1942. 09. 24.: HM

BARTHA LAJOS, sepsiszek-nagyborosnyói, altbgy. (Gyal.)

1. Kolozsvár, 1869. 01. 17 — — ?, 1940 után
2. B. Lajos — — ügyvéd
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. Kolozsvár, LA (1884—1888), Hadiisk. (1892—1894)
5. N (T)
6. Hdgy — 1888. 08. 18. (11. 01.)
7. 1918—1919: nyug.; ? — — 1921. 04. 15.: Tbk-i ig. biz. elnöke. mint ny. altbgy.; 1921. 04. 15 — — 1922. 03. 15.: LHTVSzK elnök. (1921. 04. 15-el ténylegesítve)

BAUSZERN ÁRMIN, nemes, c. vezérkapitány (Teng.)

1. Bp. 1881. 11. 16 (10?) — — Bp. 1960.
2. B. Guidó — — ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kőszeg (1892—1896), Cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia Fiume (1896—1901)
5. N (T), O (T), F (T)
6. 2. o. teng. hdp. — — 1901. 07. 01., 1. o. teng. hadp. — — 1903. 11. 01. Sorhajó zls. — — 1906. 11. 01., Fregatthdgy. — — 1908. 10. 09., Sorhajóhdgy. — — 1911. 05. 01., Korvettkapitány — — 1919. 01. 08. 1918. 11. 01., 2. o. törzskapitány — — 1929. 02. 01. (1925. 11. 01.), 1. o. törzskapitány — — 1933. 11. 01., Főkapitány — — 1937. 11. 01., C. vezérkapitány — — 1940. 12.
7. VH; 1919. 08 — — 1920: polai bútorhazaszállító bizottság román (sic!) megbízottja; 1920. 08. 09 — — 1922. 01. 23.: NH, ill honvédség; 1922. 02. 01 — — 1929. 02. 01.: nyug. (kereskedelmi tengerészetnél); 1929. 02. 01 — — ?; Fő. beo.; ? — — 1934. 11. 28: csajkás ezd. pk.; 1934. 11. 28 — — 1937. 06. 25.: Fő. pk. h.; 1937. 06. 25 — — 1938. 02. 01.: Fő. megb. pk.; 1938. 02. 01 — — 1939. 01. 15.: Fő. pk. és Fő. szemlélő-i teendőkkal megbízva; 1939. 01. 15 — — 1940. 02. 01.: Fő. szemlélő; 1940. 05. 01.: nyug.

BÉLDY (Bruckner, Béli) ALAJOS, vitéz, vezds. (Lov.)

1. Bp. 1889. 07. 08 — — Bp. 1946. 12. 22.
2. ? — — vendéglős
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1907—1910), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), A (T), F (T), L (T)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 05. 01., Örgy. — — 1925. 05. 01., Alezds. — — 1929. 11. 01., Ezds. — — 1934. 11. 01. Tbk. — — 1939. 11. 01., Altbgy. — — 1941. 11. 01., Vezds. — — 1944. 01. 01.
7. VH 2. ho. vkf.; 1919—1920: HM 9. oszt. beo.; 1920—1921: Hakad. (?); 1923. 04. 01 — — 1924. 01. 01.: szolg. megszakítva (?); 1926. 03 — — 1927. 11. 01.: kat. szakea. Varsó; 1927. 11. 14 (11. 01) — — 1931. 02. 15.: kat. attasé, London (1930. 07. 07 — 1931. 02. 15.: kat. attasé Washington is); 1931. 05. 01 — — 1931. 12. 01.: 3. vdd. pság.; 1931. 06. 01 — — 1931. 11. 30.: csap. szolg. 3. hu. ezd.; 1931. 12. 01 — — 1932. 08. 01.: 1. vdd. vkszt. szem. tart., vez. HM Elms. B.; 1932. 08. 01 — — 1936. 08. 01.: HM Elms. B. vez.; 1936. 08. 01 — — 1937: 4. hu. ezd. pk.; 1937—1937. 10. 01.: 2. lov. dd. megb. pk.; 1937. 10. 01 — — 1941. 01. 01.: 1. lov. dd. megb., majd kinev. pk.; 1941. 01. 01 — — 1941. 08. 11. (08. 01. ?): „Toldi Miklós” honv. sporttanár és vívómesterképző int. pk. (1941. 02. 01 — — ?; megbízva a LHTVSzK alelnöki teendőikkel); 1941. 08. 11 (08. 01. ?) — — 1943. 02. 01.: HM VIII. csop. fön. és az „Ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek országos vezető”-je; 1943. 02. 01 — — 1944. 09. 26.: IHN és TOV; 1944. 09. 29 — — 1944. 10. 16.: Nemzetőrség országos pk.; NB — — életfogytiglani börtönre ítélte, mint háborús bűnöst.

BELITSKA SÁNDOR, c. gyal. tbk. (Gyal.)

1. Lajosfalva, 1872. 04. 01 — — Bp. 1939. 12. 07.
2. ?
3. Ev.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1886—1890), Hadiisk. (1893—1895)
5. N (T), F (T), H (J), Szl (Gy) L (?)
6. Hdgy. — — 1890. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 1893. 05. 01., Szds. — — 1897. 05. 01., Örgy. — — 1909. 11. 01., Alezds. — — 1912. 05. 01., Ezds. — — 1914. 01. 09. (05. 01. ?), Vörgy. — — 1917. 08. 17. (09. 01.), Altbgy. — — 1920. 12. 17., C. gyal. tbk. — — 1925. 09. 16.
7. 1919. 07. 12 — — 1919. 08. 12.: szegedi ellenforradalmi korm. hadügyminisztere; 1920. 12. 16 — — 1923. 06. 28.: HM; 1923. 10. 26 — — 1930. 04. 05.: rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Varsó.

BEREGFY (Berger) KÁROLY, vezds. (Gyal.)

1. Cservenka, 1888. 02. 12 — — Bp. 1946. 03. 12.
2. B. Károly — — cipész
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely. (1907—1910), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 09. 01., Örgy. — — 1925. 05. 01., Alezds. — — 1929. 05. 01., Ezds. — — 1934. 11. 01., Tbk. — — 1939. 11. 01., Altbg. — — 1941. 11. 01., Vezds. — — 1944. 01. 01.
7. VH 1919. 03 — — ? : szegedi gye. zlj., majd ezd. sgt.; 1919 — — 1920: szegedi kat. körlet pság; 1920—1921: Hakad. (?); 1925. 02. 01 — — 1927. 05. 01.: HM III. csfség. beo.; 1927. 05. 01 — — 1929. 09. 01.: HM VI—4. oszt, beo.; 1929. 09. 01 — — 1932. 08. 01.: Hakad. hdm. vk. szolg. tanára; 1932. 08. 01 — — 1932. 10. 01.: tart. vez. HM 3/c. oszt.; 1932. 10. 01 — — 1933. 05. 01.: HM 3/c. oszt. vez. h.; 1933. 05. 01. — — 1937. 05. 01.: HM 3/c., ill. HM 1/c. oszt. vez.; 1937. 05. 01 — — 1938. 03. 15.: HM agi. csop. fön. h.; 1938. 03. 15 — — 1938. 06. 15.: HM III. csop. fön. h.; 1938. 06. 15 — — 1938. 11. 01.: Hadilevéltár; 1938. 11. 01 — — 1939. 01. 10.: 2. gk. dd. pk. (függőben!); 1939. 01. 10 — — 1941. 11. 01.: Hakad. pk.; 1941. 11. 01 — — 1943. 08. 01.: VI. hdt. pk. és vez. tbk.; 1943. 06. 12 — — 1943. 08. 01.: megbízva a 3. hds. pk-i teendőkkkel; 1943. 08. 01 — — 1944. 05. 15.: 3. hds. pk.; 1944. 05. 15 — — 1944. 08. 01.: 1. hds. pk.; 1944. 08. 01 — — 1944. 10. 16.: HM létszámfeletti állományában; 1944. 10. 16 — — 1944. 12. 20. HM és HVKF; 1944. 12. 20 — — 1945. 05. 01.: HM és HFPK. 1945. 06. 09.: lefokozva és a honvédségből kicsapva; 1946: Népbíró-ság, kötél általi halál, vagyonelkobzás, állásvesztés, politikai jogok gyakorlásától 10 évre történő eltiltás.

BERNÁTSKY KORNÉL, vitéz, c. altbg. (Gyal.)

1. Versec, 1868 — — ?
2. ?
3. ?
4. ?, Hadiisk. (1894—1896)
5. N (T)
6. Ezds. — — 1914. 07. 14., C. altbg. — — 1921. 12. 21.
7. 1919. 08 — — 1919. 09.: kaposvári IV. kat. kerület pk.

BERZEVICZY BÉLA, berzevicei és kakaslovnici, altbg. (Lov.)

1. Nagylomnic, 1870. 11. 06 — — Bp. 1922. 02. 18.
2. B. Egydius — — földbirtokos
3. Ev.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1887—1890), Hadiisk. (1893—1895)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1894. 11. 01., Szds. — — 1897. 11. 01., Örgy. — — 1906. 11. 01., Alezds. — — 1909. 05. 01., Ezds. — — 1913. 05. 01., Vörgy. — — 1917. 06. 10. (05. 01.), Altbg. — — 1920.
7. 1919. 10. 01 — — 1919. 12. 01.: kaposvári kat. körlet pk.; 1919. 12. 01 — — 1920: Nemzeti Hds. vkf.; 1920 — 1921. 06.: Honv. vkf.; 1921. 06 — — 1922. 01. 04: HM VI. csop. fön.,

BIFFL FERENC, vitéz pilicai. altbg. (Gyal.)

1. Pozsony, 1868. 06. 12 — — ?, 1948 (?)
2. B. János — — magánzó és háztulajdonos
3. R. k.
4. Főreál 1—5. oszt., Cs. és kir. hdp. isk. Pozsony (1885—1888), Hadiisk. (1895—1897)
5. N (T)
6. Hdp. thts. — — 1888. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1890. 05. 01., Fhdgy. — — 1895. 11. 01. (1894. 11. 01-re javítva), Szds. — — 1899. 11. 01., Örgy. — — 1909. 05. 01., Alezds. — — 1913. 11. 01. (1912. 11. 01-re javítva). Ezds. — — 1914. 11. 01., Vörgy. — —

1920. 08. 01. Altbg. — — 1922.
 7. 1919. 08. 29 — — 1919. 10. 04.: ti. ig. biz. elnök; 1919. 10 — — 1919. 12.: kaposvári dd. pk.; 1919. 12 — — 1920. 01. 10.: kaposvári gyal. ho. ideigl. pk.; 1920 — — 1920. 08.: kaposvári ho. pk.; 1920. 08 — — 1922. 04. 21. (05. 01.): székesfehérvári kat. körlet pk.; 1922. 04. 21. (05. 01.?) — — 1923. 06. 06. (06. 01.): HFPK mellé beo. tbk.; 1923. 09. 01.: nyug.

BILLNITZER ERNŐ, altbg., (Tü.)

1. Fiume, 1889. 06. 17 — — Bp. 1977. 12. 22.
2. B. Lajos ?
3. Ev.
4. E. é. önkéntes isk. (1910—1911)
5. N (T), A (J), O (Gy), F (Gy), Szl (Gy)
6. Zls. — — 1911. 01. 01., Hdgy. — — 1914. 11. 01., Fhdgy. — — 1915. 03. 01., Szds. — — 1920. 09. 01., Örgy. — — 1931. 11. 01., Alezds. — — 1936. 11. 01., Ezds. — — 1940. 09. 01., Vörgy. — — 1944. 07. 01., Altbg. — — 1945. 02. 01.
7. VH; 1919. 08. 03 — — 1919. 12. 06.: román internálás, Arad; 1920 — — ? : 7. tü. oszt.; 1927. 07. 01 — — 1930. 05. 01.: 7. vdd. pság. beo.; 1930. 05. 01 — — 1935. 05. 01.: gyal. löisk. fegyver és löszak tanára; 1935. 05. 01 — — 1938. 02. 01.: 1. tü. oszt. vmk. pk.; 1939. 01. 23 — — 1942. 11. 15.: 1. táb. tü. oszt. pk.; 1942. 10. 01 — — 1942. 11. 15.: Hajmáskér; 1942. 11. 15 — — 1943. 05. 01.: II. hdt. tü. pk.; 1943. 05. 01 — — 1944. 09. 01.: KÁB (megbízva a rohamtűzéség megszervezésével); 1944. 09. 01 — — 1944. ? : táb. tü. közp. isk. (rotü. kik. tábor) Hajmáskér pk.; 1944. ? — — 1945. 02.: Billnitzer csop. pk.; 1945. 02 — — 1948. 07.: hadifogs. SzU.

BISZA FERENC, altbg. (Gyal.)

1. Pola, 1890. 02. 12 — — Bécs, 1970.
2. B. János — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1907—1910), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 05. 01., Örgy. — — 1927. 11. 01., Alezds. — — 1933. 11. 01., Ezds. — — 193?, Vörgy. — — 1941. 11. 01., Altbg. — — 1944. 11. 01. (08. 01.)
7. 1920 — — 1921.: Hakad.; 1921 — — ? : 5/II. zlj. pk.; ? — — ? : vármórség; ? — — 1937.: gk. zlj. pk. Hajmáskér; 1937 — — ? : 10. gye. lö- és fegyvertiszt; ? — — 1941. 03. 01 (?) : 6. hők. pk.; 1941. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: Le. pság. beo. tbk.; 1941. 08. 01 — — 1942. 10. 01.: 2. gk., ill. hk. dd. pk.; 1942. 10. 01 — — 1943. 10. 01.: 2. pc. ho. pk.; 1943. 10. 01 — — 1944. 04. 01.: I. pc. hdt. beo. tbk.; 1944. 04. 01 — — nyug.; 1944. 11. 01 (ténylegesítve) — — 1945. 02. 11.: I. pc. hdt. pk.; 1945. 02. 11 — — pc. és gk. lövész fű.

BOGÁNYI KÁROLY, altbg. (Tü.)

1. ?, 1890. 05. 07 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (1908—1911), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (Gy), H (Gy)
6. Hdgy. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 11. 01., Örgy. — — 1926. 05. 01., Alezds. — — ?, Ezds. — — 1935. 11. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbg. — — 1942.
7. 1919 — — 1920.: székesfehérvári ho. pság. beo.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1935 — — 1938. 11. 01.: 4. vdd. vkf.; 1938. 11. 01 — — 1941. 08. 01.: VI. hdt. tü. pk.; 1941. 08. 01 — — ? : I. hdt. közg. vez.; ? — — 1942. 05.: seregvonat kik. tábor pk., megbízva a 102. k. ho. pk-ul.; 1942. 05. 21 — — 1942. 08. 01.: keleti magyar megszálló csoport pk.; 1942. 08. 01 — — ? : Hadilevéltár pk.; 1943. 02. 01.: nyug.

BOGYAY ARTHUR, várbogyai és nagymádi, ezds. (Lov., Rep.)

1. Zalahaláp, 1876. 12. 19. — — ?
2. ?
3. ?
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kőszeg. (1887—1891), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1891—1894)
5. N (T)
6. ?
7. 1919 — — 1921.: repülőcsapatok pk.

BOR JENŐ, halmaji, altbgy. (Tü.)

1. Hajdúszoboszló, 1895. 09. 08 — — Ballarat (Ausztrália), 1980.
2. B. János — — ?
3. Ref.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Traiskirchen (1909—1913), Hakad. (1922—1924)
5. N (T)
6. Zls. — — 1913. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1914. 08. 01., Fhdgy. — — 1916. 02. 01. Szds. — — 192?, Örgy. — — 1932. 05. 01., Alezds. — — 1935. 11. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbgy. — — 1944. 11. 01.
7. 1918. 11 — — 1919.: olasz hadifogs.; 1919 — — 1922.: debreceni ho. beo.; 1922 — — 1924.: Hakad.; 1924 — — 1927.: 7. vdd. pság.; 1928 — — 1932.: várpalotai és hajmáskéri főisk. tanár; 1932 — — 1937.: HM 1/c. oszt. országvédelmi összekötő ti.; 1937 — — 1939.: 1. vdd. vk. oszt. vez. és vkf. h.; 1939 — — 1941.: HM 17. oszt. vez.; 1941 — — 1942. 05. 16.: HM III. csop. főn. 2. h.; 1942. 05. 16 — — 1943. 06. 01.: HM IX. csop. főn.; 1943. 06. 01 — — 1943. 08. 10: 4. k. ho. pk.; 1943. 08. 10 — — 1944. 04. 05.: 12. gyal. ho. pk.; 1944. 04. 05 — — 1944. 07. 18.: II. tart. hdt. pk.; 1944. 09 — — 1944. 11.: HM agi. főcsop. főn.; 1944. 11 — — 1945. 05.: HM agi. meghatalmazott Németországban

BOROSS SÁNDOR, altbgy. (Gyal.)

1. Ungvár, 1883. 02. 03 — ?
2. B. Béla — — HM segédtitkár
3. Ref.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1896—1900), Hadiisk.
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1900. 08. 18. (09. 01.), Altbgy. — — 1934. 05. 01.
7. 1922. 11. 28 — — 1924. 05. 31.: várpalotai csap. gyaktér. pk. h. és harcászat tanár; 1924. 06. 01 — — ? : HM 3/b. oszt. vez.; ? — — 1929. 05. 01.: 2. vdd. gypk.; 1929. 05. 01 — — ? : 2. vdd. közg. vez.; ? — — 1933. 11. 01.: 1. ker. testn. fü.; 1933. 11. 01 — — 1935. 08. 01.: OTT társelnök h. és a III. szak. biz. elnöke; 1935. (11. 01 ?): nyug.

BÖCKL JÓZSEF, altbgy. (Gyal.)

1. Kalácsa, 1880. 03. 16 — — ?
2. ismeretlen
3. R. k.
4. Főreál 1—8. oszt. LA (1900—1903), Hadiisk. (1905—1907)
5. N (T), H (T)
6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 1928. 11. 01. Altbgy. — — 1935. 05. 01.
7. 1919. 12 — — 1921. 04. 20. (05. 01.): szegedi vdd. vkf.; 1921. 04. 20 (05. 01?) — — 1925. 09. 21. (10. 01.): szombathelyi kat. körlet, ill. 3. vdd. vkf.; 1925. 09. 21 (10. 01?) — — 1928.: HM VI—2. oszt. vez.; 1930 — — 1933.: 1. vdd. kpk. gypk.; 1933 — — 1935.: HFPK gyal. szemlélő mellé beo. tbk.; 1935 — — 1936. 10.: 2. vdd. pk.; 1936. 10 — — 1938. 02. 01. (05. 01.?) HFPK gyal. szemlélő; 1938. 05. 01.: nyug.

BRUNSWIK GYÖRGY, korompai, altbgy. (Lov.)

1. Kassa, 1888. 02. 13 — ?
2. B. Lajos — — honv. őrgy.
3. Ev. (R. k.?)
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1906—1909)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?, Szds. — — 1917 09. 01., Örgy. — — 1926. 11. 01., Alezds. — — 1934. 05. 01., Ezds. — — 1938. 05. 01., Vörgy. — — 1941. 11. 01., Altbgy. — — 1943. 08. 01.
7. 1918 — — 1919. 09.: nem szolgált; 1919. 09 — — 1920. 03.: NH Fővezérség beo.; 1920. 03 — — 1923.: KKI beo.; 1923 — — 1944. 10. 16.: KKI útímarsall.

CZIBUR ANDOR (András), altbgy. (Gyal.)

1. Eperjeske, 1883. 04. 20 — —?
2. C. László — — honv. alezds.
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1900—1903), Hadiisk. (?)
5. N (T), F (T), A (T), H (Gy), L (?)
6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 192?, Altbgy. — — 193?
7. 1921. 01. 02 — — 1923. 04.: kat. szakelőadó, Varsó; 1924. 11. 01 — — 1927. 11. 15.: HM VI—4. oszt. vez.; 1927. 11. 15 — — 1929. 04. 01.: 4. vdd. gypk.; 1929. 04. 01 — — 1930. 07. 01.: 1 vdd. közg. vez.; 1930. 07. 01 — — 1935. 12.: töti. tanf. pk.; 1935. 12 — — 1936. 05. 01.: 1. vdd. pk.; 1936. 05. 01 — — 1938. 05. 01.: Hadilevéltár főig.; 1938. 05. 01 — nyug.; u. e. időponttal idt. és a Hadilevéltár főigazgatói beosztásban meghagyva 1939. (05. 01.)-ig.

CZIEGLER GUSZTÁV, altbgy. (Tü.)

1. Bp. 1885. 12. 26 — — Solothurn (Svájc), 1966. 08.
2. C. Vencel — —?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling. (1904—1907),
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Ezds. — — 1930. 11. 01., Tbk. — — 1938. 05. 01., Altbgy. — — 1940. 11. 01.
7. ? — 1931. 03. 15.: KÁB elnök; 1931. 03. 15 — — 1937.: HTI III. szakosztály vez.; 1937 — — 1943. 02. 01.: HTI pk.; 1943. 02. 01. (05. 01. ?): nyug.

CSÁKY KÁROLY, gróf körösszeghi és adorjáni, lov. tbk. (Lov.)

1. Szepesmindszent, 1873. 04. 10 — — Bp. 1945. 04. 30.
2. Cs. Albin — — földbirtokos, főispán, később VKM és a főrendiház elnöke.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kassa (1883—1887), LA (1887—1891) Hadiisk. (1897—1899)
5. N(T), F(T)
6. Hdgp. thtts. — — 1891. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1892. 11. 01., Fhdgy. — — 1896. 05. 01., Szds. — — 1901. 11. 01. Örgy. — — ?, Alezds. — — 1913., Ezds. — — 1915. 09. 01., Tbk. (szkv.) — — 1923. 06.28., Altbgy. (szkv.) — — 1924. 08. 18., Lov. tbk. (szkv.) — — 1927. 04. 29.
7. 1919 — — 1923.: nyug.; 1923. 06. — — 1929. 10. 10.: HM.

CSÁKY ZSIGMOND, körösszeghi és adorjáni gróf, c. altbgy. (Cső.)

1. Szendrő, 1866. 03. 01. (Miskolc, 1866. 10. 21?) — — ?
2. Cs. Zsigmond — — földbirtokos
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., E. é. önkéntes (LA szab. áll. ti. tanf.) 1888—1889)
5. N(T), F(Gy)

6. Tbk. — — 192?, C. altbgy. — — 1924. 05.
7. 1919. 08. 20 — — 1921. 02. 20. Cső. fü. (előbb megbízva, 1920. 09. 20-tól kinevezve); 1921. 02. 20 — — 1923.: cső. fü. h.; 1923. 06. 01.: nyug.

CSATAY LAJOS, csata(j)i, vezds. (Tü.)

1. Arad, 1886. 08. 01 — — Bp. 1944. 10. 21. (18.?, 22.?)
2. ? — — jószágigazgató (?)
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kőszeg (1897—1901), Cs és kir. kat. főreál. Kismarton (1901—1904), Cs. és kir. kat. mű. akad. Mődling (1904—1907) Felsőbb tü. tanf. Bécs (1911—1914)
5. N(T), O(J)
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 09. 01., Örgy. — — 1921. 09. 01., Alezds. — — 1925. 05. 01., Ezds. — — 1932. 11. 01., Tbk. — — 1938. 05. 01., Altbgy. — — 1941. 05. 01., Vezds. — — 1943. 02. 01.
7. 1920. 10. 01 — — 1922.: Hakad. tanár; 1926. 08 — — ?; 7. tü. oszt. pk.; 1933 — — 1935.: lgv. tü. lőisk. pk.; 1935 — — 1936.: 5. vdd. tü. pk.; 1936 (?) — — 1940.03.01.: táb. tü. lőisk. pk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: tü. gyak. és kik. tábor pk.; (a délvidéki bevonuláskor a 3. hds. tü. pk.); 1941. 08 01 — — 1942. 12. 03.: IV. hdt. pk. és vez. tbk.; 1942. 12 — — 1943. 06. 12.: 3. hds. pk.; 1943. 06.12 — — 1944. 10. 16.: HM

CSECSI-NAGY IMRE, vitéz nemes, altbgy. (Lov.)

1. Szatmár, 1868. 05. 11. — — ?
2. Cs. Miklós — — ref. lelkész
3. Ref.
4. Gimn. 1—6. oszt., LA (1884—1888), Hadiisk. (1892—1894)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1888. 08. 18. (11. 01.), Tbk. — — 1921. 01. 21. (1920. 08. 01.) Altbgy. — — 1922. 01. 01.
7. 1918 — — 1920. 11.: román hadifogs., ill. internálás; 1921. 01. 21 — — ténylegesítve és a főtiszti fellebbezési tanács elnöke; ? — — 1922. 07. 01.: LHTVSzK alelnök; 1922. 07. 01 — — 1923. 07. 01.: áv.; 1923. 07. 01.: nyug.

DÁNI BALÁZS, vitéz gyarmati és magyarcsékei, c. gyal. tbk. (Gyal.)

1. Pest, 1864. 11. 29 (20? 30?) — — Bp. 1944. 01. 21.
2. D. Ferdinánd — — kúrai bíró
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1882—1885), Hadiisk. (1888—1890)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1885. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1889. 09. 01., 1. o. szds. — — 1895. 05. 01., Ezds. — — 1909., Vörgy. — — 1914. 05. 01., Altbgy. — — 1917. 05. 01., C. gyal. tbk. — — 1921. 11. 18.
7. ? — — 1921. 04. 15.: LHTVSzK elnök (mint ny. altbgy. látta el feladatát); 1921. 05. 31. (06. 01?): nyug.

DÁNI BÉLA, gyarmati, tbk. (Gyal.)

1. Pest, 1868. 05. 26 — — ?
2. D. Ferdinánd — — kúrai bíró
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. főreál. Morva-Fehértemplom (1883—1886), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1886—1889), Hadiisk. (1892—1894)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1889. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1893. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1897. 05. 01., Vörgy. — — 1916. 12. 02.
7. 1919. 09 — 1921. 03.: bp-i kat. körlet pk.

DEÁK FERENC, vitéz, vörögy. (Gyal.)

1. Dés, 1897. 08. 13 — — Bp. 1949 (?) 08. 16.
2. D. Ferenc — — ?
3. Ref.
4. Tart. ti. isk. (1916), Hakad. (1926—1928)
5. N (J)
6. Zls. — — 1917. 01. 01. (1915. 10. 15.), Hdgy. — — ? (1916. 09. 01.), Fhdgy. — — 1922. 09. 01., Szds. — — 1926. 11. 01., Örgy. — — 1936. 11. 01., Alezds. — — 1939. 11. 01., Ezds. — — 1942. 04. 01. (1942. 03. 30.), Vörögy. — — 1944. 11. 01.
7. 1919. 08. — — 1920. 03.: Horthy Miklós Fővezér mellett beo.; 1920. 04. 24. — — ?; szegedi körlet pság. beo.; 1920. — — ?; tangyalogezd.; ? — — ?; 2. kpk. zlj.; 1924. 11. 06. — — 1926.: 9. gye.; 1926. — — 1928.: Hakad.; 1929. 05. 01. — — 1931. 05. 01.: 5 vdd. pság. beo. vk. ti.; 1931. 05. 01. — — 1931. 09. 01.: HM VI—6. oszt. beo.; 1931. 09. 01. — — 1933. 08. 01.: HM VI—3. oszt. beo.; 1933. 08. 01. — — 1935. 07. 31.: 1. vdd. pság. vkszt. szem. tart. (csap. szolg. 1. gye.); 1935. 07. 01. — — 1938. 05. 31.: KKI beo.; 1938. 05. 15. — — 1939. 01. 15.: 6. vdd. pság. beo.; 1939. 01. 15. — — 1939. 09. 01.: VIII. hdt. vk. oszt. vez.; 1939. 09. 01. — — 1941. 01. 01.: Hakad. tanár; 1941. 01. 01. — — 1944. 04. 01.: Vkf. 7/ö. oszt. vez.; 1944. 04. 01. — — 1944. 08. 15.: 7. gyal. ho. gypk. (1944. 06. 22-től 25. gyal. ho. pk. a fronton); 1944. 08. 15. — — 1944. 10.: pót. ho. pk.; 1944. 10. 16.: a Nemzetvezető Katonai Irodájának főnöke; 1945. 06. 09.: def. és a honvédségből kicsap.; NB — — 10 évi kényszermunka, pol. jogainak 10 évre történő felfüggesztése, teljes vagyoneklobzás.

DECLEVA ZOLTÁN, vezds. (Gyal.)

1. Alsószemeréd, 1887. 07. 30 — — Bp. 1950. 07. 17 (1951. 05. 04.?)
2. D. Ferenc — — ?
3. R. k.
4. Főreál. 1—4. oszt., Honv. hdp. isk. Pécs (1902—1906), Hakad. (1921—1923)
5. N (T), F (T), H (T)
6. Hdp. thtts. — — 1906. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1907. 11. 01., Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 05. 01., Örgy. — — 1923. 09. 01. (1922. 09. 01.) Alezds. — — 1927. 11. 01., Ezds. — — 1930. 11. 01., Tbk. — — 1938. 05. 01., Altbg. — — 1940. 09. 01., Vezds. — — 1942. 10. 01.
7. 1920. 03. 01. — — 1921. 02. 01.: kaposvári kat. körlet; 1921. 02. 01. — — 1921. 07. 01.: kaposvári vadász zlj.; 1921. 07. 01. — — 1921. 10. 01.: kaposvári kat. körlet pság. beo.; 1921. 10. 01. — — 1923. 11. 10.: Hakad.; 1923. 11. 10. — — 1927. 05. 01.: 4. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1927. 05. 01. — — 1927. 11. 03.: HM kiko. beo.; 1927. 11. 03. — — 1931. 05. 01.: HFPK szsgd.; 1931. 05. 01. — — 1933. 08. 01.: 1. vdd. vkf.; 1933. 08. 01. — — 1936. 11. 01.: HM kiko. vez.; 1936. 11. 01. — — 1940. 03. 01.: HVKF. h., ill. 2. h. (1938. 10. 1-től LHT vezértitkár is); 1940. 03. 01. — — 1941. 05. 01.: I. hdt. pk.; 1941. 05. 01. — — 1941. 11. 01.: HVKF h. (Megbízva a szállásmesteri teendők ellátásával is); 1941. 11. 01. — — 1942. 12.: 3. hds. pk.; 1943. 02. 01.: nyug.

DEMÉNY GÉZA, altbg. (Tü.)

1. Bp. 1881 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. ?
5. ?
6. Tbk. — — 192?, Altbg. — — 1932. 11. 01.
7. 1924. 05. 01. — — 1925. 04. 01.: HM 3/a oszt. vez.; 1925. 04. 01. — — 1928. 07. 01.: 1. vdd. tü. pk.; 1928. 07. 01. — — 1929. 02.: bp-i vök. pk.; 1929. 02. — — 1932. 10. 01.: HM VII. csop. fön.; 1932. 10. 01. — — 1936. 05. 01.: 6. vdd. pk.; 1936. 08. 01.: nyug.

DENK GUSZTÁV, vitéz kistoronyi, lov. tbk. (Lov.)

1. Nagyszeben, 1882. 03. 18 — — Bécs, 1960. 02. 25.
2. D. Osváth, dr. — — orvos (?), állatorvos (?), jogász (?)
3. R. k

4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1900—1903), Hadiisk. (190?—19??)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1909. 05. 01., Szds. — — 1913. 09. 01. Örgy. — — 1918. 05. 01., Alezds. — — 1921. 08. 05. (1919. 09. 01.), Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 1928. 09. 01., Altbgy. — — 1935. 11. 01., Lov. tbk. — — 1938. 05. 01.
7. NH 1919. 06 — — 1919. 09. 01.: beo. tiszt.; 1919. 09. 01 — — 1921. 08. 01.: miskolci kat. körlet vkf.; 1921. 08. 05 — — 1922. 04. 15. (03. 31.): KKI beo.; 1922. 04. 15 (03. 31?) — — 1928. 07. 01.: KKI főn.; 1928. 07. 01 — — 1929. 10. 15. (11. 01.): 1. vdd. gypk.; 1929. 10. 15 (11. 01?) — — 1933. 05. 01.: HM Elns. vez.; 1933. 05. 01 — — 1935. 02. 01.: 1. lov. dd. vkf.; 1935. 02. 01 — — 1938. 12. 31. HFPK lov. szemlélő; 1938. 05. 01 — — 1940. 03. 01.: HFPK h. (1939. 02. 01 — — 1940. 03. 01.: HFPK nevelő és tisztképző intézetek szemlélője is; 1938. 10 — — ? „Észak-Magyarország-ról visszakerülő területek megszálló csapatok pk.”) 1940. 03. 01.: nyug.

DIETRICH ALFRÉD, sachsenfelsi, vezérfőkapitány (Teng. Fő.)

1. ?
2. ?
3. ?
4. ?
5. ?
6. ?
7. 1933. 02. 01.: nyug.

DIETRICH RICHÁRD, sachsenfelsi, vezérfőkapitány (Teng., Fő.)

1. ? 1880. — — ?
2. ?
3. Ev.
4. Gimn. 1—8. oszt.
5. N (T)
6. Sorhajóhdgy. — — 1910. 11., 01., Főkapitány — — 1925. 05. 01., Vezérkapitány — — 1937. 05. 01., Vezérfőkapitány — — 193?
7. 1928 — —?: fő. pság. hajózási oszt. vez., révkapitány és szab. szerk. biz. elnök; — — 1938. 02. 01.: Fő. szemlélő; 1938. 05. 01.: nyug.

DOMANICZKY ÖDÖN, vitéz nemes, altbgy. (Gyal.)

1. Vágbeszterce, 1889. 09. 28 — — Bp. 1945. 05. 04.
2. D. László — —?
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. Pécs (1904—1908), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (T), L (Nm), R (Nm), Szl (Nm)
6. Zls. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1910. 05. 01., Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 05. 01., Örgy. — — 1925. 05. 01., Alezds. — — 1930. 05. 01., Ezds. — — 1934. 09. 01., Tbk. — — 1939. 11. 01., Altbgy. — — 1941. 11. 01.
7. 1919. 08 — — 1920.: Fővezérség, ill. Vkf. nyilvántartó iroda beo.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1921. 09. 13 — — 1927. 01. 01.: HM VI—4. oszt. beo.; 1927. 01. 01 — — 1928. 05. 02.: HM VI—2. oszt. beo.; 1928. 05. 02 — — 1932. 11. 20.: kat. attasé, Bukarest; 1932. 11. 20 — — 1933. 10. 01.: 6. vdd. vkf. h.; 1933. 10. 01 — — 1935. 03. 15.: „Bocskay István” hajdú ezred (csap. szolg.); 1935. 03. 15 — — 1938. 02. 01.: 6. vdd. vkf.; 1938. 02. 01 — — 1938. 11. 01.: 7. vdd. 2. gypk.; 1938. 11. 01 — — 1941. 08. 01.: 20. gyal. dd. pk.; 1941. 08. 01 — — 1942. 06. 30.: III. hdt. pk. és vez. tbk.; 1942. 11. 01.: nyug.

DORMÁNDY (Schober) HENRIK, dormándi, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. (Pest?, Buda?, Óbuda?), 1872. 03. 25 — —?
2. S. Károly — — hdb. ezds.
3. R. k.
4. LA (1885—1889), Hadiisk. (1893—1895)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1889. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1890. 11. 01., Fhdgy. — — 1894. 05. 01., Szds. — — 1898. 05. 01., Örgy. — — 1908. 11. 01., Alezds. — — 1911.

11. 01., Ezds. — — 1914. 08. 01., Vörge. — 1918. 03. 08. (02. 01.) Altbgy. — — 192?
7. 1919. 08. 18 — — 1919. 09. 20.: HM 1. sz. ig. biz. elnök; 1919. 09. 20 — — 1920. 10. 01.:
HM kat. közg. csop. fön.;? — nyug.

DÖMÖTÖR (Schreiber) JÁNOS, vitéz altbgy. (Gyal.)

1. Komárom, 1889. 02. 11 — — Bp. 1972. 06. 27.
2. ? — — fűszeres (?)
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. Pécs (1904—1908), Hakad. (1921—1923)
5. N (T)
6. Zls. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1910. 05. 01., Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 03. 27., Örgy. — — 1925. 11. 01., Alezds. — — 1930. 11. 01., Ezds. — — 1935. 05. 01., Tbk. — — 1940. 05. 01., Altbgy. — — 1942. 04. 01.
7. 1919. 09. 15 — — 1920. 02. 13.: HM 32. oszt. beo.; 1920. 02. 13 — — 1920. 12. 28.: Fővezérség II. csop. beo.; 1920. 12. 28 — — 1921. 10. 12.: Nádor zlj.; 1921. 10. 12 — — 1923.: Hakad.; ? — — 1928. 07. 01.:?; 1928. 07. 01 — — 1931. 05. 01.: 4. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1931. 05. 01 — — 1935. 12. 31.: Hakad. hdm. vk. szolg. tanára; 1936. 01. 01 — — 1939. 02. 01.: HM VI—3. oszt. vez.; 1939. 02. 01 — — 1942. 02. 01.: 11. gyal. dd. pk.; 1942. 02. 01 — — 1942. 04. 15. (04. 20.): LHTVSzK alelnök; 1942. 04. 15 (04. 20?) — — 1942. 06. 30.: Töti tanf. pk. h.; 1942. 06. 30 — — 1942. 12.: III. hdt. pk. és vez. tbk.; 1943. 02. 01.: nyug.

FÁBRY (Oláh) DÁNIEL, dr. vitéz nemes, altbgy. (Gyal., Tü.)

1. Pécel (Rákoscaba?), 1889. 02. 01 — — Bp. 1977. 10. 21.
2. O. Béla — — ? (nevelőapja Fábry Ede — — MÁV ellenőr)
3. Unit.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. hdp. isk. Pécs, 1—3. évf. (1903—1906), LA (1906—1909), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (J), R (J)
6. Hdgy. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 05. 01., Szds. — — 1916. 06. 06., Örgy. — — 1922. 09. 01., Alezds. — — 192?, Ezds. — — 1930. 11. 01., Tbk. — — 1938. 05. 01., Altbgy. — — 1940. 09. 01.
7. VH 1919 01. 20 — — 1919. 04. 26.: székely ho. tü. csop. pság. vk. ti.; 1919. 04. 26 — — 1920.: román internálás; 1920 — ?.: kaposvári ho. pság. beo.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1921. 09. 01 — — 1924. 12. 31. (?): HM Elms. ea.; 1925. 02. 04 (02. 01?) — — 1928. 05. 07.; József fhg. szsgd.; 1928. 12. 17 — — 1930. 02. 01.: kat. attasé, Bécs; 1930. 05. 01 — — 1932. 03. 01.: HM 1/b. oszt. beo.; 1932. 02. 01 (03. 01 ?) — — 1935.: HM 1/b. oszt. vez.; 1935 — — 1937.: 1. vdd. tük. pk.; 1937 — — 1940. 02. 01.: OLP pk. (1938 — — 1940. 03. 01.: HM lgv. csop. fön. is, 1939. 06. 26 — — 1940. 03. 01.: KMOF is); 1940. 03. 01 — — 1940. 10. 11.: LHT vezértitkár; 1940. 11. 01.: nyug.

FALTA LÁSZLÓ, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Apátfalva, 1884. 11. 24 — — Bp. 1939. 09. 07.
2. ?
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. Nagyvárád (1899—1903), Hadiisk. (1908—1911)
5. N (T)
6. Hdp. thts. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1904. 11. 01., Fhdgy. — — 1910. 05. 01., Szds. — — 1914. 08. 01., Örgy. — — 1919. 09. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1924. 09. 01., Tbk. — — 193?, Altbgy. — — 1937. 05. 01.
7. 1924. 12. 01 — — 1928.: 4. vdd. vkf.; 1928 (?) — — 1931.: szegedi SzIT pk.; ? — — 1933. 11. 01.: 5. vdd. gypk.; 1933. 11. 01 — ?.: 1. vdd. gypk.; 193? — — 1938. 02. 01.: 4. vdd. pk.; 1938. 02. 01 — — 1939. 09. 07.: cső. fű.

FARAGHO (Faragó, Faraghó) GÁBOR, vitéz, vezds. (?) (Gyal., Tü.)

1. Kecskemét, 1890. 02. 16 — Kecskemét, 1953. 12. 22.
2. F. István — városi hivatalnok
3. R. k.

4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. hdp. isk. Nagyvárad 1—3. évf. (1904—1907), LA (1907—1910), Hakad. (1921—1923)
5. N (T), F (T), H (T), Or. (T), Sz (T), B (Gy)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1918. 09. 01., Örgy. — — 1925. 11. 01., Alezds. — — 1930. 11. 01., Ezds. — — 1936. 11. 01., Tbk. — — 1940. 08. 01., Altbg. — — 1943. 02. 01., Vezds. (?). — — 1944. 09. (?)
7. 1919. 09. 12 — — ? : ideigl. beo. HM 5/b. oszt.; 1921 — — 1923.: Hakad.; 1923. 09. 01 — — 1923. 10. 01.: 5. tü. oszt. beo.; 1923. 10. 01 — — 1924.: HM Elms. beo.; 1924 — — ? : HM VI—2. oszt. üres vk. roska helyen; 1932. 11. 01 — — 1933. 10. 01.: 5. tü. oszt. közig. vez.; 1933. 10. 01 — — 1935. 02. 01.: 5. tü. oszt. pk. h.; 1935. 02. 01 — — 1938. 03. 17.: 4. tü. oszt. pk.; 1938. 03. 17 — — 1938. 04. 01.: tart. vez. HM Elms.; 1938. 04. 01 — — 1940. 03. 01.: HM Elms. B. vez.; 1940. 03. 01 — — 1940. 07. 01.: Vkf. 2. oszt. beo.; 1940. 07. 01 — — 1941. 06. 23. (1941. 08. 01-i hatállyal mentették fel): kat. attasé, Moszkva; 1941. 09. 01 — — 1942. 11. 15.: HM Elms. vez.; 1942. 11. 15 — — 1944. 10. 16.: cső. fű. (1944. 07. 01-től a csendőrség és rendőrség felügyelője); 1944. 09.: a moszkvai fegyverszüneti delegáció vezetője; 1944. 12. 22 — — 1945. 7. 21.: INK közellátástügyi minisztere.

FARKAS FERENC, vitéz kisbarnaki, vezds. (Gyal.)

1. Kismarton, 1892. 05. 27 — — Arnstorf (NSZK), 1980. 04. 14.
2. F. Ferenc — — főjegyző és rendőrkapitány
3. R. k.
4. Polgári 1—4. oszt., Honv. főreál. Sopron (1906—1909) LA (1909—1912), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1912. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1920. 09. 01., Örgy. — — 1928. 05. 01., Alezds. — — 1933. 11. 01., Ezds. — — 1936. 11. 01., Tbk. — — 1940. 09. 01., Altbg. — — 1943. 02. 01., Vezds. — — 1944. 11. 01. (10. 31.)
7. 1920 — — 1921.: Hakad.; 1924. 05. 03 — — 1924. 09. 01.: 5/II. zlj. (csap. szolg.); 1924. 09. 01 — — 1928. 09. 01.: 3. vdd. pság. vk. ti.; 1928. 09. 01 — — 1930. 07. 01.: HM kiko. beo.; 1930. 07. 01 — — 1935. 07. 15.: Hakad., katonai földrajz és tereptan tanára; 1935. 07. 15 — — 1938. 10. 01.: HM 1/d. oszt. vez.; 1938. 10. 01 — — 1943. 08. 21.: LA I. főcso., majd LA pk.; 1943. 08. 21 — — 1944. 10. 16.: VI. hdt. pk.; 1944. 10. 23 — — 1945. 01. 08.: Orsz. Elhelyezés Korm. bizt.; 1945. 01. 08 — — 1945. 02. 01.: vezetői tartalék; 1945. 02. 01.: HM és HFPPK törzs. kül. beo. vezetői tartalék.; 1945. 06. 09.: lef. és a honvédségből kicsapva.

FEKETEHALMY—CZEYDNER (Zeidner) FERENC, vitéz, vezds. (Tü.)

1. Piski, 1890. 11. 22 — — Zsabya (Jugoszlávia), 1946. 11. 05.
2. Z. ? — — kiskereskedő
3. Ev.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Traiskirchen 1—3. évf. (1904—1907), Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (1907—1910), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 09. 01., Örgy. — — 1925. 05. 01., Alezds. — — 1929. 05. 01., Ezds. — — 1934. 11. 01., Tbk. — — 1939. 11. 01., Altbg. — — 1941. 11. 01., Vezds. — — 1944. 11. 01. (01. 01.)
7. 1920. 04. 11 — — 1920. 10. 01.: HM 1. oszt. beo.; 1920. 10. 01 — — 1921.: Hakad.; 1924. 05. 01 — — 1924. 07. 01.: 1. tü. oszt. (csap. szolg.); 1925. 05. 01 — — 1927. 11. 01.: LA harcászati tanár; 1927. 11. 01 — — 1929. 11. 01.: HM kiko. vez. h.; 1929. 11. 01 — — 1930. 02. 01.: HM VI—4. oszt. beo. (1930. 01. 02-án vonult be); 1930. 02. 01 — — 1933. 08. 01.: HM VI—1. oszt., szervezési aloszt. vez.; 1933. 08. 01 — — 1933. 11. 01.: LÜH beo.; 1933. 11. 01 — — 1935. 10. 01.: LÜH vkf.; 1935. 10. 01 — — 1938. 04. 01.: LÜH vez. h.; 1938. 04. 01 — — 1939. 01. 15.: HM légügyi csop. fön.; 1939. 01. 15 — — 1940. 03. 01.: 6. gyal. dd. pk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: 1. hds. vkf.; 1941. 08. 20 — — 1942. 08. 20.: V. hdt. pk. és vez. tbk.; 1942. 12. 01 — nyug.; 1943. 10.: Németország, belépett az SS-be; 1944. 02. 10.: ny. altbg. i. rendfokozatából elbocsájtva;

1944. 04. 28.: ny. altbgy-i rendfokozatába visszahelyezve; 1944. 10. 16-a után reaktíválva; 1944. 10. 16 — — 1945. 01. 01.: HM és HVKF h. Jugoszláv Népbíróság hála ítélté.

FERJENTSIK OTTO(KÁR), tövisházi, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Jekelfalu, 1875. 02. 15 — — Bp. 1951.
2. F. Ottokár — — kohóigazgató
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreál Kassa (1886—1890), Cs. és kir. kat. főreál Morva-Fehértemplom (1890—1893), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1893—1896), Hadiisk. (1899—1901)
5. N (T), F (Nm), Szl (Nm)
6. Hdgy. — — 1896. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1900. 05. 01. (1899. 11. 01.), Szds. — — 1904. 05. 01., Örgy. — — 1912. 05. 01., Alezds. — — 1914. 11. 01., Ezds. — — 1917. 05. 01., Tbk. — — 1922. 01. 01., Altbgy. — — 1925. 01. 01., Gyal. tbk. — — 1929. 05. 01.
7. VH 1919. 03.: 3. ho. toborzó tiszt, 3. ho. pk., 5. ho. pk. (1919. 05. 06 — — 1919. 05. 30.); LA pk. (1919. 07 — — ?); 1919. 11. 25 — — 1923. 09. 01.: Hkad. pk. és a tisztképzés felügyeletével megb. tbk.; 1923. 09. 01 — — 1926. 01. 01.: 6. vdd. pk.; 1926. 01. 01 — — 1928.: HFPK gyal. szemlélő; 1928 — — 1930. 06. 01.: (09. 01.): HFPK h. (gyal. szemlélő is?); 1930. 09. 01.: nyug.

FINTA JÓZSEF, altbgy. (Gyal.)

1. Káptalanvizs, 1889. 07. 31 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. Gimn. (?) 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1909—1912)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1912. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 12. 30., Szds. — — 1918. 09. 01., Örgy. — — 1928. 11. 01. Alezds. — — 1934. 05. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01. (03. 30.), Altbgy. — — 1944. 11. 01. (07. 01.)
7. 1920 — — ? : nagykanizsai kat. főreál tanár; 1925 — — 1928. 11. 15.: 6. gye. agi. ti.; 1928. 11. 15 — — 1929. 11. 15.: 2. gye. törzskül. pk.; 1929. 11. 15 — — 1931. 10. 01.: 2/I. zlj. pk.; 1931. 10. 01 — — 1938. 08. 01.: HM VI. csop. fön. (HVKF) parancsór-tiszt; 1938. 08. 01 — — 1942. 08. 01.: Hunyadi Mátyás reáliskolai nevelő int. pk. (1938. 10. 01-től honv. alreál.); 1942. 08. 01 — — 1944. 10. 16.: VII. hdt. beo. tbk.; 1944. 10. 16.: csendőrség és rendőrség főfelügyelője (1944. 11. 01-től BM állományban, 1945. 01. 16-től a határrendészeti felügyelő teendőivel is megbízva); NB 1946-ban hét évi börtönre ítélte.

FOLKUSHÁZY LAJOS, folkusfalvi, altbgy. (Gyal.)

1. Zólyom, 1881. 09. 28 — — Salzburg (Ausztria), 1964.
2. F. Lajos — — ügyvédi irnok
3. Ev.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1899—1902) Hadiisk. (?)
5. N (T), Szl (Nm)
6. Hdgy. — — 1902. 08. 18. (09. 01.), Alezds. — — 191?, Ezds. — — 192?, Tbk. — — 1929. 05. 01., Altbgy. — — 1936. 05. 01.
7. VH 80. dd. vkf.; 80. dd. pk. 1919. 07-ig.; 1921. 08. 05 — — ? : ideigl. nyug.; 1925 — — ? : HM beo.; 1929 — — 1932.: 4. vdd. gypk.; 1932 — — 1934. 05. 01.: 3. vdd. gypk.; 1934. 05. 01 — — 1936.: várpalotai gyal. tábor pk., 1936. 08. 01 — — 1938. 02. 01.: cső. fü.; 1938. 05. 01.: nyug.

FRIDERICH ISTVÁN

1. Malacka, 1883. 07. 01 — — ?, 1958.
2. F.? — — gyógyszerész
3. R. k.
4. Bp-i műegyetem

5. N (T), A (Nm), F (Nm)
6. Tart. tü. fhdgy.
7. 1919. 11. 25 — — 1920. 03. 15.: HM

FUTÓ JÓZSEF, nemes, altbgy. (Tü.)

1. Báránd, 1894. 07. 17 — — Vác, 1967. 11. 16.
2. F. József — — községi jegyző
3. Ref.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál. Sopron (1909—1912), LA (1912—1914), Hakad. (?)
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1914. 10. 15., Örgy. — — 1931. 11. 01., Alezds. — — 1935. 05. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbgy. — — 1944. 01. 01.
7. 1919 — — 192?: 6. vdd., 6. tü. oszt., 6. vdd. pság. vk. oszt. beo.; 1930. 05. 01 — — 1934. 05. 01.: HM VI—1. oszt. fogalmazó ti.; 1934. 05. 01 — — 1936(?): HM 3/a. oszt. vez. h.; 1936(?) — — ? : HM VI—4. oszt. vez. h.; 1938 — — 1940. 03. 01.: HM 3/b. oszt. vez.; 1940. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: IV. hdt. vkf.; 1941. 08. 01 — — 1942. 02. 01.: 13. táb. tü. oszt. pk.; 1942. 02. 01 — — 1943. 08. 01.: V. hdt. tü. pk.; 1943. 08. 01 — — ? : LHTVSzK elnök; 1944. 09.: HTI pk.

FÜLEKY DEZSŐ, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Törökbecse, 1887. 05. 08 — — Bp. 1975. 09.
2. ? — — mértékhitelítő
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1904—1907), Hadiisk. (1912—1914)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 09. 01., Örgy. — — 1921. 09. 01., Alezds. — — 1925. 05. 01., Ezds. — — 1928. 11. 01., Tbk. — — 1937. 05. 01., Altbgy. — — 1939. 11. 01.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 05.: székely ho.; 1919. 05 — — 1919. 06.: román internálás; 1919. 06 — — ? : NH Szeged, HM beo.; 1920. 08. 01 — — 1923. 02. 20.: Vkf. hdm., iroda, ill. HM VI—1. oszt. beo.; 1923. 02. 20 — — 192?: HM VI—1. oszt. beo.; 1928. 01. 01 — — 1929.: HM Elms. B.csop. oszt. vez.; 1929 — — 1932.: 5. vdd. vkf.; 1932 — — 1936. 05. 01.: 4. gye. pk.; 1936. 05. 01 — — 1937. 10. 01.: 3 vdd. gypk.; 1937. 10. 01 — — 1938. 11. 01.: 3. vdd. 2. gypk.; 1938. 11. 01 — — 1939. 07.: 10. gyal. dd. pk.; 1939. 07 — — 1940. 12. 01.: töti. tanf. pk.; 1941. 03. 01.: nyug.

GERBERT KÁROLY, altbgy. (Gyal.)

1. Szeged, 1877 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Nagyszeben (1892—1896), Hadiisk. (1901—1903)
5. N (T), Ru (Gy)
6. Hdp. thtts. — — 1896. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1897. 11. 01., Fhdgy. — — 1901. 11. 01., Szds. — — 1906. 11. 01., Örgy. — — 1914. 08. 01., Alezds. — — 1916. 02. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1924. 01. 01., Altbgy. — — 1927. 05. 01.
7. ? — — 1923. 02. 19.: HM III. csop. főn.; 1923. 02. 19 — — 1924. 05. 01.: 6. vdd. gypk.; 1924. 05. 01 — — 1924. 07. 01.: 3. vdd. gypk.; 1924. 07. 01 (17?) — — ? : töti. tanf. pk., ? — — ? : Hadtörténelmi levéltár főig.; 193? : nyug.

GOMBOS MIHÁLY, incédi (inczédy), altbgy. (Gyal.)

1. Hidalmás, 1871. 01. 13 — — Bp. (?), 1943. 09.
2. ?
3. R. k.
4. LA (1885—1889), Hadiisk. (1892—1894)
5. N (T), R (Gy)
6. Hdgy. — — 1889. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 1893. 11. 01., Szds. — — 1898. 11. 01., Örgy. — — 1907. 11. 01., Alezds. — — 1911. 05. 01., Ezds. — — 1913. 11. 01.,

- Vörgey. — — 1917. 08. 18. (09. 01.), Altbg. — —?
7. 1919—1920.: kaposvári kat. körlet pk.

GORONDY—NOVÁK (Novák) ELEMÉR, nemes, vezds. (Lov.)

1. Bp. 1885. 02. 23 — — Cosquin (Argentína), 1954. 05. 15.
2. N. Jenő — — tvszk-i jegyző és albíró
3. Gör. kat.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1902—1905), Hakad. (1920—1921)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1910. 05. 01., Szds. — — 1915. 07. 01., Örgy. — — 1920. (1919. 09. 01.), Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1925. 05. 01., Tbk. — — 1935. 05. 01., Altbg. — — 1938. 05. 01., Lov. tbk. — — 1941. 05. 01.
7. VH 1. ho. vkf.; 1919. 09 — — 1920.: bp-i váp. beo.; 1920—1921: Hakad.; ? — — 1928; 09. 01.: HM 1/b. oszt. beo.; 1928. 09. 01 — — 1932. 02. 01.: HM 1/b. oszt. vez.; 1932. 03. 01 (05. 01-én vonult be) — — 1933. 04. 15.: 4. hu. ezd. pk.; 1933. 04. 15 — — 1935.: „Örkény vitéz” lov. tábor pk.; 1935 — — 1937. 10. 01.: 1. lov. dd. pk.; 1937. 10. 01 — — 1938. 05. 01.: 2. lov. dd. pk.; 1938. 05. 01 — — 1940. 03. 01.: HFPK gyorsmozgó szemlélő (1938. 12. 31-től HFPK lov. szemlélő is); 1940. 03. 01 — — 1941. 11. 01.: 3. hds. pk.; 1942. 02. 01.: nyug.

GÖMBÖS GYULA, vitéz jákfai, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Murga, 1886. 12. 26 — — München, 1936. 10. 06.
2. G. Gyula — — tanító
3. Ev.
4. Honv. hdp. isk. Pécs (1901—1905), Hadiisk. (19??—?)
5. N (T), H (T)
6. Hdp. thts. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 190?, Fhdgy. — — 19??, Szds. — — 191?, Tbk. (szkv.) — — 1930. 02. 28., Altbg. (szkv.) — — 1934. 11. 24., Gyal. tbk. (szkv.) — — 1936. 09. 30.
7. NH 1919. 05 — — hadügyi államtitkár a szegedi ellenforradalmi kormányokban; 1920. 06. 01.: szkv. helyezve; 1928. 09. 05 — — 1929. 10. 10.: HM politikai államtitkár; 1929. 10. 10 — — 1936. 09. 02.: HM

GÖRGEY GYÖRGY, vitéz görgői és toporci, tbk. (Lov.)

1. Kassa, 1882. 01. 10 — — ?
2. G. Vince — — cs. és kir. alezds.
3. Ev. (Ref.)
4. Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1899—1902)
5. N (T), F (Nm)
6. Hdgy. — — 1902. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1907. 11. 01., Szds. — — 1914. 05. 01., Örgy. — — 1918. 11. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1925. 11. 01., Tbk. — — 1935. 05. 01.
7. NH 1919. 06 — — ?; szegedi HM 5., ill. 4. oszt. vez.; ? — — 1920. 08. (09. 12.): testőrség ideigl. pk.; 1920. 08 (09. 12?) — — 1927. 11. 15.: testőrség pk.; 1927. 11. 15 — — 1931. 01. 01.: VKM XIV. oszt. (vez.); 1931. 01. 01 — — 1933. 02. 01.: Pest vm. „északi” teng. fü.; 1933. 02. 01 — — 1937. 08. 01.: méneskar fü.; 1937. 08. 01.: nyug.

GRASSY JÓZSEF, vitéz, altbg. (Gyal.)

1. Szöllős, 1894. 12. 31 — — Újvidék, 1946. 11. 04.
2. G. József — — hivatalnok
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál. Sopron (1908—1911), LA (1911—1914), Hakad. (1922—1924)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1914. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1915., Szds. — — 1922., Örgy. — —

1930. 11. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01., Ezds. — — 1938. 11. 01. Vörge. — — 1942. 04. 01. (03. 30.), Altbg. — — 1944. 11. 01.
7. VH 1919; LA tanár (a júniusi ellenforradalmi megmozdulásban részt vett); 1919 — — 1921.: LA oktatótiszt; 1922 — — 1924.: Hakad.; 1924—1927: 1. vdd. pság.; 1927. 11. 01 — — 1932. 08. 01.: HM VI—3. oszt. beo.; 1932. 08. 01 — — 1935.: 3. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1935 — — 1938. 11. 01.: Hakad. harcászati tanár; 1938. 11. 01 — — 1939. 07. 01.: 4. vdd., ill. IV. hdt. vkf.; 1939. 07. 01 (08. 01?) — — 1941. 02. 01.: 7. gye. pk.; 1941. 02. 01 — — 1941. 03. 01.: Le. pk. 2. h.; 1941. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: HM IV. csop. főn.; 1941. 08. 01 — — 1942. 04. 01.: 15. gyal. dd. (k. ho.) pk.; 1942. 04. 01 — — 1942. 11.: 13. k. ho. pk.; 1942. 11 — — ? : HM kiko. csop. főn.; 1944. 04 — — nyug.; 1944. 11. 01.: reaktíválva, „Hunyadi SS” honv. gránátos ho. pk.

GUILLEAUME ÁRPÁD, vitéz altbg. (Gyal.)

1. Nagysáros, (Gergelaka?), 1868. 12. 24 — — ?, 1942 után
2. G. Lipót — — cs. és kir. szds.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. főreál. Morva-Fehértemplom (1884—1887), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1887—1890), Hadiisk. (1893—1895)
5. N (T), A (T), F (T), L (T), O (T), Szl (T)
6. Hdgy. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1894. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1897. 05. 01., 1. o. Szds. — — 1898. 05. 01., Örgy. — — 1910., Alezds. — — 1913. 05. 01., Ezds. — — 1915. 05. 01., Vörge. — — 1920. 08. 01., Altbg. — — 1922. 09. 01.
7. 1918 — — 1919.: olasz hadifogs; 1919 — — 1920.: krakkói főkonzul, a magyar útlevél kirendeltség vezetője; 1920. 05. 01 — — ténylegesítve; 1921. 07. 05 — — 1923. 06. 15.: szombathelyi kat. körlet, ill. 3. vdd. pk. (közben Nyugat-Magyarország főkörmánybiztosa is); 1923. 06. 15 — — 1924. 12. 01.: LHTVSzK elnök; 12. 01 — — 1925. 12. 01.: av.; 1925. 12. 01.: nyug.

GYIMESY (Gross, Gimesy) ERNŐ, altbg. (Gyal., Tü.)

1. Gyulafehérvár, 1888. 09. 17 — — ?
2. G. Frigyes — — ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1906—1909), Hakad. (1920—1921)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 05. 01., Szds. — — 1916. 09. 01., Örgy. — — 1924. 05. 01., Alezds. — — 1928. 05. 01., Ezds. — — 1932. 11. 01., Tbk. — — 1938. 11. 01., Altbg. — — 1941. 05. 01.
7. 1920 — — 1921.: Hakad.; 1922 — — 1926. 09. 15.: HM VI—1. oszt. beo.; 1926. 09. 15 — — 1930. 09. 01.: Hakad. tanár; 1930. 09. 01 — — 1932. 08. 01.: 6. vdd. vkf. h.; 1932. 08. 01 — — 1935. 05.: 6. vdd. vkf.; 1935. 05 — — 1938.: 4. vdd. tü. pk.; 1938 — — 1940. 12. 01.: 6. hv. dd. pk.; 1940. 12. 01 — — 1942.: KÁB elnök; 1942 — — 1942. 05. 21. (01?): LHTVSzK elnök; 1942. 05. 21 (01?) — — 1943. 05. 01.: VII. hdt. pk. és vez. tbk.; 1943. 05. 01 — — 1943. 08. 01.: LHTVSzK elnök; 1943. 11. 01.: nyug.

GYIMESY (Gross, Gimesy) FRIGYES, vitéz, altbg. (Gyal.)

1. Gyulafehérvár, 1890. 09. 29 — — Melbourne (Ausztrália), 1974.
2. G. Frigyes — — ?
3. Ev.
4. Gimn. 1—4. oszt., Cs. és kir. hdp. isk. Nagyszeben (1905—1909), Hakad. (1921—1923)
5. N (T), F (J), R (J)
6. Zls. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1912. 05. 01., Fhdgy. — — 1915. 01. 01., Szds. — — 1919. 09. 01., Örgy. — — 1927. 05. 01., Alezds. — — 1932. 05. 01., Ezds. — — 1936. 05. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbg. — — 1942. 10. 01. (09. 29.)
7. 1921 — — 1923.: Hakad.; 1923. 10. 01 — — 1924. 09. 01.: 1. vdd. vkszt. helyen; 1924. 09. 01 — — 1928. 05. 01.: HM VI—1. oszt. beo.; 1928. 05. 01 — — 1931. 05. 01.: Hakad. harcászati tanár; 1931. 05. 01 — — 1933. 08. 15.: HM VI—1. oszt. beo.; 1933. 08. 15 — — 1934. 10. 16.: 1. vdd. gypk. mellé tart. vez. (1931 — — 1934 között a genfi leszerelési konferencián a HVKF összekötője, a HM meghatalmazott h.);

1934. 10. 16 — — 1935. 11. 01.: beo. a LHT vezértitkár mellé; 1935. 11. 01. — — 1937. 08. 01.: 3. vdd. vkf.; 1937. 08. 01 — 1939. 08. 01.: HM szsgd.; 1939. 08. 01 — — 1940. 03. 01.: 10. gyal. dd. pk.; 1940. 03. 01 — — 1942. 08. 20.: 3. hds. vkf.; 1942. 08. 20 — — 1943. 08. 01.: V. hdt. pk. és vez. tbk.; 1943. 08. 01 — — 1944. 10. 01.: HM agi. főcsop. fön.; 1945. 02. 01.: nyug.

GYÖRFFY-BENGYEL (Bengyel) SÁNDOR, vezds. (Gyal.)

1. Bp. 1886. 02. 15 (04. 02 ?) — — Bp. 1942. 06. 14.
2. B. György — — banktisztviselő
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál. Sopron (1899—1902), LA (1902—1905), Hadiisk. (1912—1914)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1910. 05. 01. Szds. — — 1915. 01. 01. (1914. 01. 01-re javítva), Örgy. — — 1921. 06. 22. (1919. 09. 01.), Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1925. 05. 01., Tbk. — — 1934. 05. 01., Altbgy. — — 1937. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1940. 09. 01.
7. VH 1919. 05 — — 1919. 08.: 6. ho. vkf., I. hdt. vkf.; 1919. 08 — — 1919. 12. 01.: szentendrei karhatalmi pság; 1919. 12. 01 — — 1920. 12. 01.: beo. nélkül; 1920. 12. 01 — — 1921.: Hadilevéltár; 1921. 10. 22 — — 1922. 02. 28.: HFPK szsgd.; ? — — 1930.: HM 3/c. oszt. vez.; 1930 — — 1936. 01. 01.: HM agi. csop. fön. h.; 1936. 01. 01 — — 1937. 04. 01.: HM agi. csop. fön.; 1937. 04. 01 — — 1938.: LHVTVSzK alelnök; 1938 — — 1940. 02. 01.: HM III. csop. fön.; 1940. 02. 01 — — 1941. 02. 15.: HM kat. főcsop. fön.; 1941. 02. 15 — — 1941. 09. 15.: HM h.; 1941. 09. 15 — — 1942. 06. 14.: közellátásügyi tárcanélküli miniszter.

HANKOVSKY GYULA, dr., vörgy. (Gyal.)

1. Bp. 1898. 06. 12. — — Kecskemét, 1982. 06. 10.
2. H. Jenő — — kataszteri felmérési felügyelő
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1915—1917), Hakad. (?)
5. ?
6. Hdgy. — — 1917. 08. 18. (1916. 09. 01.), Fhdgy. — — 1918. 11. 01., Szds. — — 1926. 05. 01., Örgy. — — 1935. 11. 01., Alezds. — — 1939. 05. 01., Ezds. — — 1941. 05. 01., Vörgy. — — 1943. 08. 01.
7. 1919. 01. 15 — — ? : saját kérésre nyug.; 1931. 09. 01 — — 1932. 08. 01.: HFPK lov. szemlélő mellé beo.; 1932. 08. 01 — — 1934. 02. 01.: 1. vdd. pság. vkszt. szem. tart. (csap. szolg. 2. gye.); 1934. 02. 01 — — 1938. 12. 01.: HM VI—1. oszt. fogalmazó, szem. aloszt. vez.; 1938. 12. 01 — — 1940. 02. 01.: HM 1/a. oszt. vez. h.; 1940. 02. 01 — — 1943. 02. 01.: HM 1/a. oszt. vez.; 1943. 02. 01 — — 1943. 09. 15.: 3. hds. vkf.; 1943. 09. 15 — — 1944. 08.: Vkf. hdm. csop. fön.; 1944. 08 — — 1944. 10. 16.: 13. gyal. ho. pk.; 1944. 10 — — 1944. 12. 09.: HM földi főcsop. fön.; 1944. 12. 09.: VIII. hdt. pk.

HARDY KÁLMÁN, dr. vitéz nemes, vezérfőkapitány (Teng., Fő.)

1. Pécs, 1892. 05. 05 — — Columbus (USA), 1980. 06. 21.
2. H. Sándor — — tvszk-i elnök
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. teng. akad. Pola (1910—1914)
5. N (T), A (T), O (T), F (J), H (Gy), Szr (Gy)
6. Tengerészjelölt — — 1911. 09. 12., Tengerész hdp. — — 1913. 02. 01., Tengerész zls. — — 1914. 06. 01., Fregatthdgy. — — 1914. 08. 01., Sorhajóhdgy. — — 1918. 11. 01. (1922. 11. 16-tól folyamór kapitány), 2. o. Törzskapitány — — 1933. 05. 01., Alezds. — — 1935. 05. 01., Ezds. — — 1938. 11. 01., Vezérkapitány — — 1942. 04. 01. (03. 30.) Vezérfőkapitány — — 1944. 01. 01.
7. NH 1919. 06 — — 1920. 03. 01.: Fővezérség kat. pol. oszt. beo.; 1920. 03. 01 — — 1928. 10. 01.: Korm. szsgd.; 1928. 10. 01 — — ? : római kat. attasé mellé beo. (?); 1930. 05. 01 — — 1932. 10. 01.: BM VI/f. oszt. kik. ea.; 1932. 10. 01 — — 1933. 12. 01.: Fő. pság.; 1933. 12. 01 — — 1934. 05. 01.: 1 vdd. vkszt. szem. tart.; (1932 — — 1934.:

Apponyi Albert titkára Genfben); 1934. 05. 01 — — 1935. 05. 01.: 4. vdd. vkszt. próbaszolg.; 1935. 05. 01 — — 1936. 06. 01.: 1 vdd. vkszt. szem. tart. tartósan vez. a HM VI—2. oszt.-ba; 1936. 05. 01 — — 1940. 05. 01.: kat. attasé, Berlin (1939. 02. 01-től légügyi attasé is, 1939. 05. 15 — — 1940. 05. 01.: kat. attasé Hága és Stockholm is); 1940. 05. 01 — — 1940. 07. 31.: csap. szolg. 12. gye.; 1940. 08. 01 — — 1940. 11. 01.: csap. szolg. 19. táb. tü. oszt.; 1940. 11. 01 — — 1941. 08. 01.: HVKF 1. szsgd.; 1941. 08. 01 — — 1942. 04. 15.: 26. gyal. dd., ill. k. ho. pk.; 1942. 04. 15 — — 1944. 10. 16.: folyami erők pk. (kinevezés 1942. 04. 01-i hatállyal)

HARMOS ZOLTÁN, hihalmi, altbgy. (Mü.)

1. Vác, 1983. 02. 14 — — ?
2. H. Sándor — — magánzó
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. mü. akad. Mödling (1910—1913)
5. N (T), F (Nm)
6. Hdgy. — — 1913. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1917. 09. 01., Szds. — — 1921. 09. 01., Örgy. — — 1929. 11. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01. (05. 01.) Ezds. — — 1938. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 10. 01. (09. 29.), Altbgy. — — 1944. 07. 01.
7. 1921 — — ? : 7. tü. oszt.; 1926. 02. 01 — — 1930. 03. 01.: HM 3/d. oszt. beo.; 1930. 03. 01 — — 1933. 04. 26.: HTI beo.; 1933. 04. 26 — — 1940. 03. 01.: HTI 1. szakoszt. vez.; 1940. 03. 01 — — 1942. 11. 15.: HTI pk. h.; 1942. 11. 15 — — 1945. 04. 29.: (?) HTI pk. és hdmt. főnök; 1945. 04. 29 — — 1946. 02. 02.: amerikai hadifogs.

HARTMANN GASZTON, wartenschildi lovag,főkapitány (Teng., Fő.)

1. ? — ?, 1937. 05. 09.
2. ?
3. ?
4. ?
5. N (T)
6. ?
7. ? — ? : csajkás ezd. pk.; ? — ? : fő. felügyelő törzsfőnök; ? — 1937. 05. 09.: fő. pk.

HÁRY LÁSZLÓ, vitéz, c. vörgy. (Gyal., Rep.)

1. Gyömöre, 1890. 08. 11 — — Kistarcsa, 1948. 12. 24.
2. H. László — — ?
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. Nagyvárad (1904—1908), Rep. gép. vez. isk. (?)
5. N (T), F (Nm), O (Nm)
6. Hdp. thtts. — — 1908. 08. 18. (09. 01), Hdgy. — — 1911. 05. 01., Alezds. — — 1934. 05. 01., Ezds. — — 1938. 11. 01., C. vörgy. — — 1943. 02. 01.
7. 1922 — — ? : szegedi pilóta isk. pk.; ? — — 1933. 10. 04.: székesfehérvári rep. tér pk.; 1933. 10. 04 — — ? : 1. rep. ezd. pk.; ? — — 1938. 06. 28.: rep. dd. pk-i teendőkkel megbízva; 1938. 06. 28 — — 1938. 11. 01.: Le. pk-i teendőkkel megbízva; 1938. 11. 01 — — 1940. 12. 24.: Le. pk.; 1941. 10. 01.: nyug.

HEDRY BÉLA, hedri de genere Aba, c. altbgy. (Gyal.)

1. Besztercebánya, 1879. 04. 14 — — ?
2. H. Pál — — pénzügyigazgató h.
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1898—1901), Hadiisk. (?)
5. N (T), Szl (T)
6. Hdgy. — — 1901. 08. 18. (09. 01.), Tbk. — — 1928. 11. 01., C. altbgy. — — 1935. 11. 01.
7. 1919. 08 — — ? : HM hadifogoly oszt. vez.; 1920 — — ? : győri ho. vkf.; ? — — 1921. 05.: székesfehérvári vdd. vkf.; 1921. 05 — — 1924. 06. 24. (07. 01.): székesfehérvári kat. körlet, ill. 2. vdd. vkf.; 1924. 06. 24 (07. 01) — — 1928.: 16. gye. pk.; 1928 — — 1928. 07. 01.: Hadtörténelmi Levéltár irodalmi csop. vez.; 1928. 07. 01 — — 1932.

11. 01.: 7. vdd. gypk.; 1932. 11. 01 — — 1933. 11. 01.: 7. vdd. közig. vez.; 1933. 11. 01 — — 193?: 1. ker. teng. fü.; 1935. 11. 01.: nyug.

HEGEDÜS PÁL, altbgy. (Tü.)

1. Debrecen, 1861. 06. 06 — — ?
2. ?
3. ?
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bécs (1878—1882)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1882. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1885. 05. 01., Fhdgy. — — 1889. 11. 01., Szds. — — 1896. 05. 01., Örgy. — — 1907. 11. 01., Alezds. — — 1910. 11. 01., Ezds. — — 1913. 11. 01., Vörgy. — — 1917. 05. 01., Altbg. — — 1920. 08. 01.
7. 1919. 12 — — 1921. 02. 01.: debreceni kat. körlet pk.; 1921. 02. 01 — — 1921. 05. 01.: szabadságon; 1921. 05. 01 — — 1921. 07. 01.: szombathelyi kat. körlet ideigl. pk.; 1921. 07. 01.: nyug.

HELLEBRONTH ANTAL, vitéz tiszabeői, c. tü. tbk. (Tü.)

1. Tiszabó, 1858. 12. 20 — — ?
2. H. Flórián — — földbirtokos
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bécs (1877—1881), Felsőbb tü. tanf. (1891—1893)
5. N (T), A (T), F (T)
6. Hdp. thtts. — — 1881. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1883. 11. 01., Fhdgy. — — 1889. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1896. 05. 01., 1 o. Szds. — — 1898. Örgy. — — 1906. 05. 01., Alezds. — — 1909. 11. 01., Ezds. — — 1912. 11. 01., Vörgy. — — 1916. 11. 29., Altbg. — — 1920. 08. 01., C. tü. tbk. — — 1925. 01. 01.
7. 1919. 08. 07 — — 1921. 06. 30.: tü. fü.; ? — — 1922. 05. 01.: HFPK mellé beo. tbk.; 1922.: nyug.

HELLEBRONTH (Krantz) VILMOS, vitéz, altbgy. (Tü.)

1. Kassa, 1895. 02. 24 — — Bp. 1971. 05. 20.
2. K. Emil — — cs. és kir. (később honv.) szds.
3. Ev.
4. Főreál. 1—8. oszt., LA (1912—1914)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1914. 10. 15., Alezds. — — 1935. 05. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbg. — — 1944.? (1944. 07. 01.)
7. 1928. 04. 01 — — ? : 1. vdd. pság. beo.; 1938. 02. 01 — — 1941. 03. 01.: HM 3/a. oszt. vez.; 1941. 03. 01 — — 1944. 10. 16.: HM V. csop. fön.; 1944. 10. 16.: tárca nélküli miniszter, a termelés folyamatos vezetésével megbízva; NB 1946. 10. 03.: halál; 1946. 10. 21.: kegyelem, életfogytiglani börtön; 1963 — szabadlábra helyezve.

HENNYEY (Erb) GUSZTÁV, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Kolozsvár, 1888. 09. 25 — — München (NSZK), 1977. 06. 14.
2. E. Frigyes — — ?
3. Ev.
4. Gimn. 1—4. oszt., Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1903—1907), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), A (T), F (Nm), Szr/H (?)
6. Hdp. thtts. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1910. 05. 01., Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 05. 01., Örgy. — — 1924. 09. 01., Alezds. — — 1928. 11. 01., Ezds. — — 1933. 05. 01., Tbk. — — 1938. 11. 01., Altbg. — — 1941. 05. 01. Vezds. (szkv.) — — 1944. 09. 07.
7. VH 1919. 05 — — 1919. 08.: Hds. Főpság. beo.; 1919 — — 1920.: Vkf. nyilvántartó iroda beo.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1921 — — ? : HM beo.; 1925 — — 1926.: a párizsi „kat. attasé” mellé beo.; 1926 — — 1928.: HM VI—2. oszt. vez. h.; 1928. 05. 07 — — 1933. 04. 01.: kat. attasé, Belgrád (1928. 07. 17 — — 1933. 04. 01.: kat. attasé Athén is); 1933. 05. 01 — — 1937. 08. 01.: HM VI—2. oszt. vez.; 1937. 08. 01 — —

1937. 10. 01.: 2. vdd. 2. gypk.; 1937. 10. 01 — — 1938.: 2. vdd. 3. gypk.; 1938 — — 1941. 02. 01.: 5. gyal. dd. pk.; 1941. 02. 01 — — 1942. 10. 01.: II. hdt. pk. és vez. tbk.; 1942. 10. 01 — — 1943. 11. 01.: gyal. fü.; (? — — 1943. 05. 01.: LHTVSzK elnök is); 1943. 11. 01 — — 1944.: HM munkaügyi főcsoport. főn., a honvédelmi munkaszervezet vezetője; 1944. 08. 29 — — 1944. 10. 16.: külügyminiszter.

HESZLÉNYI (Heyszl) JÓZSEF, vitéz, vezds. (Tü.)

1. Igló, 1890. 07. 24 — — Zwetl, (Ausztria) 1945. 05. 15.
2. ? — — katonatiszt
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (1908—1911), Hakad. (1920—1921)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 01. 01., Örgy. — — 1926.05.01., Alezds. — — 193?, Ezds. — — 1935. 11. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbgy. — — 1942. 11. 01., Vezds. — — 1944. 11. 01.
7. ? — 1920.: HM 3/c. oszt. beo.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1926 — — 1927.: HM VI—1 oszt. beo.; 1935 — — 1936. 07. 01.: HM VI—6. oszt. vez.; 1936. 07. 01 — — 1938. 11.: HFPK szsgd.; 1938. 11 — — 1940. 03. 01.: 23. gyal. dd. pk.; 1940. 03. 01 — — 1940. 11. 01.: 2. gk. dd. pk.; 1940. 11. 01 — — 1941. 05. 01.: HM III. csop. főn. 1. h.; 1941. 05. 01 — 1942. 05. 01.: HM III. csop. főn.; 1942. 05. 01 — — 1942. 12.: HM agi. főcsop. főn.; 1942. 12 — — 1944. 09.: IV. hdt. pk.; 1944. 09 — — 1945. 05.: 3 hds. pk.

HINDY IVÁN, vitéz kishindi, vezds. (Gyal.)

1. Bp. 1890. 06. 28 — — Bp. 1946. 08. 29.
2. H. Géza — — MÁV-alkalmazott
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Kassa (1905—1909)
5. N (T), F (J), O (J), Szr (J)
6. Zls. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1912. 05. 01., Fhdgy. — — 1915. 01. 01., Szds. — — 1918. 02. 01., Örgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 11. 01., Altbgy. — — 1944. 11. 01. (09. 01.), Vezds. — — 1945. 02. 01.
7. ? — 1920.: bp-i váp. védelmi oszt.; 1920 — — 1927.: bécsi kat. misszió fogalmazó tiszt; 1927. 04. 01 — — 1927. 08. 31.: 3. gye.; 1928. 01. 01 — — ?; 2. gye. szd. pk.; 1928. 10. 01 — — 1929. 02. 28.: töti. tanf.; 1929. 06. 15 — — 1930. 08. 01.: 2. gye. bb. ea.; 1930. 08. 01 — — 1933. 02. 01.: 2/III. zlj. pk.; 1933. 02. 01 — — 1933. 11. 01.: Bp. VI. ker. teng. fü.; 1933. 11. 01 — — 1939. 05. 01.: LA német nyelv tanára; 1939. 05. 01 — — 1940. 03. 01.: HFPK fe. és bü. oszt. vez.; 1940. 03. 01 — — 1942. 11. 15.: Vkf. fe. és bü. oszt. vez.; 1942. 11. 15 — — 1944. 10. 16.: I. hdt. beo. tbk.; 1944. 10. 16 — — 1945. 02. 12.: I. hdt. pk. és vez. tbk. és a bp-i magyar erők pk.; 1945. 06. 09.: lef. és a honvédségből kicsapva; NB 1946. — halál.

HOLLÓSY—KUTHY (Kuthy) LÁSZLÓ, vitéz gertyenyi, altbgy. (Mü.)

1. Buziásfürdő, 1896. 08. 23 — — Székesfehérvár, 1979. 06. 25.
2. K. Lajos — — ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (191?—1915), Hakad. (192?—192?)
5. N (T), F (Nm), O (?)
6. Hdgy. — — 1915. 03. 15., Fhdgy. — — 1916. 11. 01., Szds. — — 1924. 09. 01., Örgy. — — 1933. 05. 01., Alezds. — — 1936. 05. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 11. 01., Altbgy. — — 194?.
7. 1918. 11. 03 — — 1919. 10. 01.: olasz hadifogs.; 1920 — — 1921.: szombathelyi utász zlj.; 192? — — ?; HM VI—1. oszt. mű. ea., HM VI—6. oszt. mű. szab. szerk.; ? — — 1938. 11. 01.: HM VI—7/m. oszt. vez. h.; 1938. 11. 01 — — 1939. 01. 15.: HVKF szsgd.; kinevezése 1939. 01. 20-án hatálytalanítva; 1939. 01. 15 — — 1940. 11. 01.: V. hdt. vkf.; 1940. 11. 01 — — 1942. 08. 01.: HM VI—7/m. oszt. vez.; 1942. 08. 01 — — 1942. 11. 15.: 22. k. ho. pk.; 1942. 11. 15 — — 1943. 02. 01.: 13. k. ho. pk.; 1943. 02. 01 — — 1944. 10. 16.: Mü. fü.; (1944. 09 — — 1944. 10.: 25. gyal. ho. pk.?) 1944. 10 — — ?; III. hdt. pk.; 1945. 01.: OM tárca nélküli minisztere mellé beo.

HOMLOK (Holmok) SÁNDOR, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Késmárk, 1892. 05. 03 — — New York (USA), 1963. 04.
2. H. Simon — — postai és távirdai segédellenőr
3. Ev.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1911—1914), Hakad. (1921—1923?)
5. N (T), F (T),
6. Hdgy. — — 1914. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1915. 05. 01., Szds. — — 1921. 09. 01., Örgy. — — 1930. 05. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01., Ezds. — — 1938. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbgy. — — 1944. 01. 01.
7. ? — 1921. 10. 01.: KKI beo.; 1921 — — 1923.: Hakad. (?); 1927. 12. 05 — — 1934. 04. 16.: kat. attasé, Párizs; 1935. 04. 06 (05. 01 ?) — — 1940. 03. 01.: HM VI—5., ill. Vkf. 5. oszt. vez.; 1940. 03. 01 — — 1940. 05. 01.: Vkf. 2. oszt. beo.; 1940. 05. 01 — — 1944. 11. 01.: kat. és légügyi attasé, Berlin (1940. 05. 01 — — 1941. 11. 15.: kat. attasé Stockholm; 1941. 02. 01 — — 1941. 11. 15.: kat. attasé Helsinki; 1941. 12. 01 — — 1943. 12. 01.: kat. attasé Bern is); 1944. 11 — — 1945. 05.; német internálás.

HOMROGDY (Lichtenstein) PÁL, vitéz homrogdi, altbgy. (Lov.)

1. Miskolc, 1876. 08. 06 — — ?
2. L. József — — földbirtokos
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (189?—189?), Hadiisk. (1902—1904)
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 189?, Alezds. — — 1918. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1927. 05. 01., Altbgy. — — 1932. 11. 01.
7. 1920 — — 1922.: hu. oszt. pk. és hu. ezd. pk. h.; 1922 — — 1923.: HM 1. oszt. beo.; 1924 — — 1925.: 1. vdd. pság. beo.; 1926. 01. 01 — — 1927. 06. 10.: 6 vdd. közg. vez.; 1927. 06. 11 — — 1927. 11. 14.: lov. dd. pk.; 1927. 11. 15 — — 1933. 01. 01.: Méneskar fü.; 1933. 03. 01.: nyug.

HORTHY ISTVÁN, vitéz nagybányai, c. lov. tbk. (Lov.)

1. Kenderes, 1858. 12. 21 — — Bp. 1937. 09. 22.
2. H. István — — földbirtokos
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., E. é. önkéntes,
5. N (T),
6. Tart. hdgy. — — 1880. 01. 01., Hdgy. — — 1882. 05. 01., Fhdgy. — — 1887. 05. 01., Szds. — — 1893. 11. 01., Örgy. — — 1906. 11. 01., Alezds. — — 1910. 11. 01., Ezds. — — 1913. 11. 01., Vörgy. — — 1917. 08. 01., Altbgy. — — 1920. 08. 01., C. lov. tbk. — — 1921. (1925. 01. 01.?)
7. 1919. 08. 07 — — 1921. 06. 30: lov. ho. pk, lov. fü.; 1921. 07. 01.: nyug.

HORVÁTH FERENC, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Brassó, 1898. 10. 10 — — Stuttgart (NSZK), 1971. 09. 13.
2. H. György — — honv. szds.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál., Cs. és kir. kat. főreál. Kismarton (1912—1915?), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (191?—1916), Hakad. (1924—1926)
5. N (T),
6. Hdgy. — — 1916. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1917., Szds. — — 1925. 11. 01., Örgy. — — 1936., Alezds. — — 1938. 05. 01., Ezds. — — 1940. 09. 01., Vörgy. — — 1943. 02. 01., Altbgy. — — 1944. (1944. 11. 01.)
7. 1918 — — 1919.: olasz, angol hadifogs.; 1919 — — 1924.: 5. gye., zlj. sgt., szd. pk.; 1924 — — 1926.: Hakad.; 1927 — — 1930.: 2. honv. ker. beo.; 1930. 10. 01 — — 1932. 08. 01.: 1. vdd. vkszt. szem. tart. (1932. 04. 01 — — 1932. 08. 01.: tart. vez. HM VI—7/ö. oszt.); 1932. 08. 01 — — 193?: HM VI—7/ö. oszt. beo.; 1936 — — 1936. 05. 01.: HM VI—2. oszt. beo.; 1936. 05. 01 — — 1937. 08. 01.: HM szsgd.; 1937. 08. 01 — — 193?: HM 1/a. oszt. vez. h.; 1940. 03. 01—1940. 11. 04.: Vkf. 5. oszt. vez.; 1940. 11. 04 — — 1942. 11.: IX. hdt. vkf.; 1942. 11 — — 1943. 04.: 1. rögtönzött pc. ho!

pk.; 1943. 04 — — 1944. 03.: 1. pc. ho. pk.; 1944. 03 — — 1944. 07.: 6. gyal. ho. pk.; 1944. 07 — — 1944. 10.: székely határvédelmi erők pk.; 1944. 10 — — 1944. 12.: 25. gyal. ho. pk.; 1944. 12.: III. hdt. kinevezett pk., 3. honv. ker. pk.

HORVÁTH LÁSZLÓ, altbgy. (Gyal.)

1. Zalaegerszeg, 1888. 07. 16 — — Bp. 1964. 01. 21.
2. H. Ede — — kir. járásbíró
3. R. k.
4. Főreál. 1—4. oszt., Honv. főreál. Sopron (1902—1905), LA (1905—1908), Hadiisk. 1. évf., Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (Nm)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 07. 01., Örgy. — — 1922. 09. 01., Alezds. — — 1927. 05. 01., Ezds. — — 1930. 11. 01., Tbk. — — 1938. 05. 01., Altbgy. — — 1940. 09. 01.
7. VH 1919. 05 — — 1919. 07.: 18. dd. vkf.; 1919 — — 1920.: 20. gye.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1927. 11. 01 — — 1931. 09. 01.: Hakad., harcászati tanár; 1931. 09. 01 — — 1935.: HM VI—6. oszt. vez.; 1935 — — 1936.: töti. tanf. beo.; 1936. — — 1937. 10. 01.: 1. ker. teng. fű.; 1937. 10. 01 — — 1938. 11. 01.: 1. vdd. 2. gypk.; 1938. 11. 01 — — 1940. 02. 01.: 2. gyal. dd. pk.; 1940. 02. 01 — — 1941. 08. 01.: IV. hdt. pk. és vez. tbk.; 1941. 11. 01.: nyug.

HORVÁTH SÁNDOR, vitéz, vörgy. (Lov.)

1. Nyíregyháza, 1890. 04. 04 — — ?
2. H. Bálint — — kir. ítélőtáblai bíró
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., Honv. főreál. Sopron (1904—1907), LA (1907—1910), Hakad. (192?—192?)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 05. 01., Örgy. — — 1926. 05. 01., Alezds. — — 1931. 11. 01., Ezds. — — 1935. 11. 01. Tbk. — — 1940. 07. 01.
7. VH 1919.: 2. hu. ezd.; 1919. 11. 23 — — 1920. 01. 04.: bp-i IV. kerületi karhatalom; 1920. 01. 05 — — 192?: debreceni ho. lov. törzs. beo.; 1924. 12. 15 — — 1925. 11. 01.: 6. vdd. hu. szd. megb. pk.; 1925. 11. 01 — — 1927. 05. 01.: 6. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1927. 05. 01 — — 1928. 09. 01.: HM kiko. beo.; 1928. 09. 01 — — 1933. 08. 01.: lov. ho. vkf.; 1933. 08. 01 — — 1935. 02. 01.: töti. tanf. tanulmányvezető; 1935. 02. 01 — — 1935. 05. 01.: 1. vonatoszt.; 1935. 05. 01 — — 1935. 11. 01.: 1. vdd. pság. beo.; 1935. 11. 01 — — 1939. 01. 15.: KKI főn. h.; 1939. 01. 15 — — 1940. 01.: 2. gk. dd. pk.; 1940. 01 — — 1940. 12. 01.: gyorscsapatok gyak. és kik. tábor pk.; 1940. 12. 01 — — 1941. 01. 01.: I. gyorsdht. beo. tbk.; 1941. 01. 01 — — 1941. 11. 01.: Vkf. kik. csop. főn.; 1941. 11. 01 — — 1942. 04. 01.: töti. tanf. pk.; 1942. 04. 01 — — 1942. 05. 21.: VII. hdt. pk. és vez. tbk.; 1942. 11. 01.: nyug.

IBRÁNYI MIHÁLY, vitéz vajai és ibrányi, altbgy. (Gyal.)

1. Debrecen, 1895. 12. 03 — — Bp. 1962. 11. 19.
2. I. Miklós — dohánybevéltő hivatali tisztviselő
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. hdp. iskl. Nagyvárad (1910—1914), Hakad. (1923—1925)
5. N (J), Szr (Gy), Or (?)
6. Zls. — — 1914. 08. 01., Hdgy. — — 1915. 03. 15., Fhdgy. — — 1920. 09. 01., Szds. — — 1924. 09. 01. (1923. 09. 01-re jav.), Örgy. — — 1933. 05. 01., Alezds. — — 1936. 11. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 10. 01. (09. 30.), Altbgy. — — 1944. 09. 11. (09. 01.)
7. 1920 — — ? : miskolci kat. körlet pság. beo., bp-i gyal. dd. pság. beo.; 1921 — — ? : 1. gyal. dd.; 1923 — — 1925.: Hakad.; 1926. 01. 22 — — 1927. 01. 15.: 5. vdd. pság. liquidáló hiv.; 1927. 01. 15 — — 1930. 11. 01.: HFPK beo.; 1930. 11. 01 — — 1934. 08. 01.: HM kiko. beo.; 1934. 08. 01 — — 1938. 08. 01.: HM VI—2. oszt., központi kémelhárító szolg. vez.; 1938. 08. 01 — — 1940. 11. 15.: 6. vdd., ill. VI. hdt. vkf.; 1940. 11. 15 — — 1942. 08. 01.: Vkf. 5. oszt. vez.; 1942. 08. 01 — — 1943. 08. 10.:

17. k. ho. pk.; 1943. 08. 10 — — 1944. 01. 01.: 16. gyal. ho. gypk.; 1944. 01. 01 — — 1944. 08. 01.: 25. gyal. ho. pk.; 1944. 08. 01 — — 1944. 11. 15.: 1. lov. ho. pk. és huszárság fű.; 1944. 11. 15 — — 1944. 12. 15.: huszárság fű.; 1944. 12. 15 — — 1945. 03. 01.: V. hdt. pk.; 1945. 03. 01.: gyalogság és huszárság fű.; 1945 — 1955.: szovjet hadifogs.

IGMÁNDY-HEGYESSY (Hegyessy) GÉZA, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Tab, 1882. 08. 31 — — Szigetvár (Domokos puszta), 1880. 05. 26.
2. H. János — szolgabíró
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1898—1902)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1902. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1904. 05. 01., Fhdgy. — — 1910. 05. 01., Szds. — — 1915. 01. 01., Örgy. — — 1920. 09. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1927. 11. 01., Tbk. — — 1936. 05. 01., C. altbgy. — — 1939. 03. 31., Altbgy. — — 1943. 12. 06. (08. 01.)
7. 1919 — — 1920. 03. 01.: Dél-Somogyban az általa szervezett csapatok pk.; 1920. 03. 01 — — 1920. 05. 06.: Somogy—Baranya vm. kat. pság.; 1920. 05. 06 — — 1920. 07. 18.: kaposvári gye.; 1920. 07. 18 — — 1927. 11. 15.: darabont testőrség pk.; 1927. 11. 15 — — 1936. 12. 31.: testőrség pk.; 1938. 04. 01 — — nyug.; 1943. 12. 01. — — 1943. 12. 06.: ténylegesítve, ekkor lép elő altbgy.-á.

ILLY SÁNDOR, vitéz (?), vőrgy. (Gyal., Rep.)

1. Bp. 1898. 02. 11 — — ?
2. I. Rezső — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1912—1914), Hakad. (1923—1925)
5. N (T), O (J), F (Gy)
6. Zls. — — 1914., Szds. — — 1925. 09. 01. (1924. 09. 01-re javítva), Örgy. — — 1933. 11. 01., Alezds. — — 1937. 05. 01. (1936. 05. 01-re javítva), Ezds. — — 1941. 05. 01., Vőrgy. — — 1944. 01. 01.
7. 1923 — — 1925.: Hakad.; 1926. 01. 22 — — 1926. 02. 01.: 5. vdd. pság. beo.; 1926. 02. 01 — — 1926. 05. 16.: 5. vdd. gypk. beo.; 1926. 05. 16 — — 1931. 11. 01.: LÜH (kik. és szerv. aloszt. vez., rep. szd., oszt. pk., töti. tanf. légiharc tanár); 1931. 11. 01 — — 1935. 05. 01.: HM VI—1. oszt., szervezési aloszt. vez.; 1935. 05. 01 — — 1938. 05. 01.: LÜH II. agi. oszt.; 1938. 05. 01 — — 1939. 01. 01.: LÜH 14/a. oszt.; 1939. 01. 01 — — 1939. 09. 01.: Le. pság. beo.; 1939. 09. 01 — — 1941. 10. 01.: kassai rep. akad. pk.; 1941. 10. 01 — — 1942. 10. 01.: HM 9. oszt.; 1942. 10. 01 — — 1943. 09. 15.: Le. pság. közg. vez.; 1943. 09. 15 — — 1944. 10. 01.: 1. rep. ho. pk. h.; 1944. 10. 01 — — 1944. 10. 16.: Országos Repülő Kerület pk.; 1944. 11. 01 — — ? : I. hadt. létszámfeletti áll.-ban, Le. pk. (?)

JANKOVICH SZAVÉR FERENC, jeszeniczei, altbgy. (Gyal.)

1. Nagyléta, 1870. 01. 30 — — ?, 1930 előtt
2. J. Sándor — — kat. kerületi felügyelő
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1884—1888), Hadiisk. (1897—1899)
5. N (T)
6. Hdp. címz. őrmester — — 1888. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1890. 08. 18., Fhdgy. 1892. 11. 01., Szds. — — 1899. 05. 01., Örgy. — — 1911. 05. 01., Alezds. — — 1913. 11. 01., Ezds. — — 1915. 09. 01., Vőrgy. — — 1920 (?), Altbgy. — — 1923. 04. 01.
7. 1920 — — ? : Magyaróvár kat. pk.; ? — — 1922.: szegedi ho. pk.; 1922 — — 1923. 06. 15.: bécsi követség, felszámoló hivatal IV. főoszt. vez.; 1924. (01. 01?): nyug.

JANKY BÉLA, bulcsi, altbgy. (Tü.)

1. Marosvásárhely, 1879 — — ?
2. J. Lajos — — cs. és kir. altbgy.

3. Ref.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad. (?) Bécs (189?—1900), Hadiisk. (1904—1906)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1900. 08. 18., Örgy. — — 1915. 05. 01., Alezds. — — 1917. 05. 01., Ezds. — — 1920., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 192?
7. 1919. 08 — — 1920.: Fővezérség kat. pol. csoport főn.; 1920 — — 1924. 08. 25.: Horthy személyes megbízottja Münchenben (Ludendorff mellett); 1925 — — 1928. 12.31.: kat. szakelőadó Bécs; 1929. 04. 01. (05. 01.): nyug.

JANKY KOCSÁRD, vitéz bulcsi, lov. tbk. (Lov.)

1. Déva, 1868. 02. 11 — — Debrecen, 1953.
2. J. Lajos — — cs. és kir. vörgey.
3. Ref.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1879—1883), cs. és kir. kat. főreál. Morva-Fehér-templom (1883—1886), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1886—1889), Hadiisk. (1896—1898)
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1889. 08. 18., Fhdgy. — — 1893. 11. 01., Szds. — — 1900. 05. 01., Örgy. — — 1909. 11. 01., Alezds. — — 1912. 11. 01., Ezds. — — 1915. 03. 01., Vörgey. — — 1920. 08. 01., Altbgy. — — 1922. 01. 01., Lov. tbk. — — 1925. 05. 01.
7. 1919. 03 — — 1919. 08. 06.: román internálás, Torda; 1919. 09. 19 — — 1920.: szegedi gyal. ho. pk.; 1920. 03 — — 1922. 10.: szegedi kat. körlet, ill. 5. vdd. pk.; 1922. 10 — — 1922. 12. 07.: HM VI. csop. főn.; 1922. 12. 07 — — 1925. 11. 18.: HM kat. főcsop. főn.; 1925. 11. 18 — — 1930. 05. 26.: HFPK és HM kat. főcsop. főn.; 1930. 07. (08.?) 01.: nyug.

JÁNY (Hautzinger) GUSZTÁV, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Rajka, 1883. 10. 21 — — Bp. 1947. 11. 26.
2. H. Sándor — — magánhivatalnok
3. Ev.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1902—1905), Hadiisk. (1909—1911)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1910. 05. 01., Szds. — — 1915. 01. 01., Örgy. — — 1919. 09. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1925. 05. 01., Tbk. — — 1934. 11. 01., Altbgy. — — 1937. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1941. 05. 01.
7. VH 1919. 01. 31 — — 1919. 04. 26.: székely ho. 1. csop. sgt., ill. vkf.; 1919. 04 — — 1919. 11.: román internálás; 1923. 08. 01. — — 1928. 05. 01.: Hkad. harcászat tanár; 1928. 05. 01 — — 1931. 09. 01.: 2. vdd. vkf.; 1931. 09. 01 — — 1936. 08.: LA I. főcsop. pk.; 1936 — — 1936. 11. 01.: 1. vdd. 1. gypk.; 1936. 11. 01. — — 1938. 05. 24.: 3. vdd. pk. és vez. tbk.; 1938. 05. 24 — — 1938. 09. 29.: KKI főn.; 1939 — — 1940. 03. 01.: I. hdt. pk.; 1940. 03. 01 — — 1943. 08. 01.: 2. hds. pk.; 1943. 11. 01. — nyug.; 1947: NB, halál.

JUHÁSZ LÁSZLÓ, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Kassa, 1871. 05. 21 — — ?
2. J. Mihály — — ügyvéd
3. Ref.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1886—1890)
5. N (T), F (J), Szl (Nm)
6. Hdgy. thts. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1891. 11. 01. Fhdgy. — — 1894. 11. 01., Szds. — — 1902. 05. 01., Örgy. — — 1913. 05. 01., Alezds. — — 1915. 07. 01., Ezds. — — 1918. 02. 01., Tbk. — — 1922. 09. 01., Altbgy. — — 1925.
7. 1919. 12. 01 — — 1921. 09. 09.: 14. gye. pk.; 1921. 10. 01 — — 1924. 12. 01.: 7. vdd. gypk.; 1924. 12. 03 — — 1925. 06. 01.: 7. vdd. pk-i teendőkkal ideigl. megbízva; 1925. 09. 01.: nyug.

JUSTY EMIL, vitéz nemes, vezds. (Tü.)

1. Drenkova (Weisenried?), 1890. 03. 14 — — Ludwigshafen (NSZK), 1959. 12. 31.
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Traiskirchen (1904—1908), Felsőbb tü. tanf. (1915—1917)
5. N (T)
6. Zls. — 1908. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1911. 05. 01., Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 08. 01., Örgy. — — 1925. 11. 01., Alezds. — — 19??, Ezds. — — 1935. 05. 01., Tbk. — — 1940. 05. 01., Altbgy. — — 1942. 04. 01., Vezds. — — 1944. 11. 01.
7. VH 1919. 03. — — 1919. 06.: LA lövéstan tanár; ? — — 1934. 05. 01.: HM 3/a. oszt. vez. h.; 1934. 05. 01. — — 1938. 02. 01.: HM 3/a. oszt. vez.; 1938. 02. 01. — — 1940. 03. 01.: 1 vdd., ill. I. hdt. lgv. pk.; 1940. 03. 01. — — 1941. 01. 01.: HM lgv. csop. főn.; 1941. 01. 01. — — 1941. 03. 01.: Le. pk. 1. h.; 1941. 03. 01. — — 1941. 10. 01.: Le. pk. beo. tbk.; 1941. 10. 01. — — 1942. 10. 01.: I. lgv. hdt. pk.; 1942. 10. 01. — — ? : lgv. erők pk. és lgv. tü. fü.; 1945. 01. 01.: Le pk.

KALÁNDY (Kleindin) IMRE, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Székesfehérvár, 1878. 06. 09 — — ?
2. K. Rudolf — — kisiparos (?)
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1892—1896)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1896. 08. 18., Hdgy. — — 1897. 11. 01., Fhdgy. — — 1901. 11. 01., Szds. — — 1911. 11. 01., Örgy. — — 1917. 08. 01., Alezds. — — 1919. 11. 01. Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1927. 05. 01., Altbgy. — — 1932. 05. 01.
7. VH 1919. 03. 01. — — 1919. 08. 01.: HM, ill. Hadügyi Népbiztosság vasúti oszt. vez.; 1920 — — 1923.: HM kiko. beo.; ? — — 1923. 09. 11. (10. 01.): 1925. 09. 01.: 1. gye. pk.; 1925. 09. 01. — — ? : RUISK pk.; ? — — 1933. 05. 01.: I. testnev. ker. fü.

KÁLMÁN IMRE, vitéz kisóczi, altbgy. (Gyal.)

1. Malaczka, 1890. 02. 23 — — ?
2. K. Antal — — főszolgabíró
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., Cs. és kir. hdp. isk. Pozsony (1905—1909)
5. N (T), O (J), Or (J), R (J), Szl (J)
6. Zls. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1912. 05. 01., Fhdgy. — — 1915. 01. 01., Szds. — — 1919. 09. 01., Örgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 11. 01. (09. 30.), Altbgy. — — 1944. 11. 01. (09. 01.)
7. 1918. 11. 04. — — 1919. 10. 18.: olasz hadifogs; ? — — ? : székesfehérvári körlet pság., debreceni körlet pság.; 1921. 12. — — ? : vármórszakasz pk. Nagyléta; ? — — ? : vármórság fü. beo.; 1930. 07. 01. — — 1932. 10. 01.: vármórság Nyírábrány; 1932. 10. 01. — — 1933. 12. 01.: 6/2. hős. oszt. pk.; 1933. 12. 01. — — 1935. 05. 01.: 12/I. zlj. pk.; 1935. 05. 01. — — 1938. 05. 01.: 6. hők. pság. határforgalmi ea.; 1938. 05. 01. — — 1940. 11. 15.: HM Elns. A. beo.; 1940. 11. 15. — — 1942. 02. 01.: 25. gye. pk.; 1942. 02. 01. — — 1942. 11. 15.: HM Eln. oszt. vez.; 1942. 11. 15. — — 1943. 08. 10.: 25. k. ho. pk.; 1943. 08. 10. — — 1944. 06. 01.: 25. gyal. ho. létszámfeletti áll.-ba (19. ho. pk.); 1944. 06. 01. — — 1944. 11. 15.: 5. honv. ker. pk. és megbízva 5. táb. pót. ho. pk.; 1944. 11. 15. — — 1945. 01. 01.: 4. honv. ker. pk., (1944. 12. 07.: Burgenland területére irányított magyar csapatok meghatalmazott tbk-a); 1945. 01. 01.: HM és HFPK megillető bünvádi illetékes pk-i jogkörének ellátására, mint illetékes pk. kinev.

KAPUSTYÁK KÁROLY, altbgy. (Gyal.)

1. Mária Almás, 1870. 07. 14 — — ?
2. ?
3. R. k.

4. LA (1885—1889), Hadiisk. (1893—1895)

5. N (T), H (Gy)

6. Hdgy. — — 1889. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 1893. 11. 01., Szds. — — 1898. 05. 01., Örgy. — — 1910. 05. 01., Alezds. — — 1913. 05. 01., Ezds. — — 1915. 05. 01., Vörgy. — — 1920., Altbg. — — 1922. 09. 01.

7. 1920. 10. 27.: ténylegesítve; 1920. 10 — — 1921. 02. 21. (03. 01. ?): Kat. közig. fő.; 1921. 02. 21 (03. 01. ?) — — 1922. 12. 07. (1923. 01. 01. ?): HM II. csop. fő.; 1922. 12. 07 (1923. 01. 01. ?) — — 1924. 06. 17. (07. 01. ?): HM közig. főcsop. fő.; 1924. 08. 16. (09. 01. ?): nyug.

KARÁNSEBESY (Paica) GYULA, altbg. (Gyal., Hadbiztos)

1. Mostár, 1887. 02. 04 — — ?

2. ?

3. R. k.

4. Hdp. isk. (1901—1905), Hadbiztosi tanf. (1913)

5. N (T), Szr (Gy)

6. Hdp. thts. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1907. 11. 01., Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 09. 01., Örgy. — — 1925. 01. 01., Alezds. — — 1931. 11. 01., Ezds. — — 1936. 11. 01., Vörgy. — — 1941. 11. 01., Altbg. — — 1943. 08. 01. (kivételesen és kegyelemből)

7. VH IV. hdt. hbs. főnöke; 1920. 08. 27 — — 1921. 10. 01.: kaposvári kat. körlet hbs.; 1921. 10. 01 — — 1925. 01. 01.: pécsi kat. körlet hbs.; 1925. 01. 01 — — 1935. 08. 01.: 4. vdd. vez. hbs. (?); 1935. 08. 01 — — 1938. 08. 01.: HM 2/i. oszt. vez.; 1938. 08. 01 — — 1940. 10. 01.: közig. és jogi ism. tanf. pk.; 1940. 10. 01 — — 1941. 10. 01.: HM 6/k. oszt. vez.; 1941. 10. 01 — — 1945. 01. 01.: HM gazdaszaktközig. fő.; 1945. 01. 01.: HM és HFPK gazdaszaktközig. fő.

KÁRPÁTHY KAMILLÓ, vitéz, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Bp. 1876. 03. 25 — — Szolnok, 1952. 09. 08.

2. K. Camilló — — cső. szds

3. R. k.

4. Cs. és kir. kat. főreal. Morva—Fehértemplom (1891—1894), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1894—1897), Hadiisk. (1900—1902)

5. N (T)

6. Hdgy. — — 1897. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1901. 11. 01., Szds. — — 1905. 11. 01., Örgy. — — 1913. 05. 01., Alezds. — — 1915. 05. 01., Ezds. — — 1917. 11. 01., Tbk. — — 1922. 06. 01., Altbg. — — 1925. 05. 01., Gyal. tbk. — — 1930. 09. 01.

7. 1919. 08. 12 — — 1921.: HM I. csop. fő.; 1921.: szolnoki gye. megbízott pk.; 1921 — — 1921. 11. 29. (12. 01. ?): cső. fő-höz vezényelve; 1921. 11. 29 (12. 01. ?) — — 1922.: HM VII. csop. fő.; 1922. 02. 28 — — 1922. 12. 07. (1923. 01. 01.?): HM VI. csop. fő. beo. tbk., ill. csop. fő. h.; 1923. 01. 01 — — 1923. 07. 07.: HM kat. főcsop. fő. h. és HM VI. B. csop. fő.; 1923. 07. 07 — — 1925. 12. 05. (1926. 01. 01. ?): Hakad. pk. (és tisztképzés felügyeletével megb. tbk.); 1926. 01. 01 — — 1929. 02.: 1. vdd. pk.; 1929. 02 — — 1930. 05. 26.: HFPK gyal. szemlélő; 1930. 05. 26 — — 1935. 01. 16.): HFPK; 1936. 04. 01.: nyug.

KARY BÉLA, vitéz gyergyószentmiklósi, altbg. (Gyal.)

1. Trencsén, 1875. 10. 15 — — ?

2. K. Gyula — — törvényszéki bíró

3. R. k.

4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1890—1894), Hadiisk. (1898—1900)

5. N (T), F (J), Szl (J)

6. Hdgy. — — 1894. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — ?, Szds. — — 1902., Örgy. — — 190?, Alezds. — — 1913. 11. 01., Ezds. — — 1915. 08. 01., Vörgy. — — ?, Altbg. — — 1923. 09. 01.

7. 1920 — — 1922. 12. 07.: HM I. csop. fő.; 1922. 12. 07 (1923. 01. 01. ?) — — 1924. 02. 12.: Kary-bizottság vez.; 1924. 02 — — 1925. 04.: várakozási illetékel szabadságolva; 1925. 04 — — 1926. 07. 07. (10. 01. ?): LHTVSzK elnök; 1926. 10. 01 — — 1927. 09. 01.: áv.; 1927. 09. 01.: nyug.

KAUNZ JÁNOS tannenriedi, altbgy. (Mű.)

1. Brassó, 1875. 10. 07 — — ?
2. K. János — — hu. ezds.
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kismarton, Cs. és kir. kat. főreál. Morva—Fehértemplom, Cs. és kir. kat. mű. akad. Bécs (1892—1895), Felsőbb hadmérnöki tanf. (1900—1902)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1895. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1889. 05. 01., Szds. — — 1905. 05. 01., Orgy. — — 1914. 08. 01., Alezds. — — 1916. 08. 01., Ezds. — — 1920. (?), Tbk. — — 1923. 09. 01., Altbgy. — — 1926. 11. 01.
7. VH HM hadmérnöki csop., majd hídfő ho.; 1919 — — 1921.: HM 4. oszt. (vez. ?); 1921 — — ?; HTI műszaki oszt. vez.; ? — — 1926. 08. 01.: HM 3/d. oszt. vez.; 1926. 08. 01 — — 1927. 02. 01.: szabadságon; 1927. 02. 01 — — 1928. 02. 01.: áv.; 1928. 02. 01.: nyug.

KENESE (Kulhanek?) WALDEMÁR, vitéz, altbgy. (Lov., Rep.)

1. Brcka, 1884. 09. 28 — — Bp. 1942. 02. 13.
2. ?
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. Nagyvárád (1899—1903),
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1905. 05. 01., Fhdgy. — — 1911. 05. 01., Szds. — — 1915. 01. 29., Orgy. — — 19??, Alezds. — — 1924. 09. 01., Ezds. — — 193?, Tbk. — — 1936. 05. 01., Altbgy. — — 1938. 11. 01.
7. ? — — ?; bécsi követségi felszámoló hivatal beo.; ? — — 1933. 10. 04.: szombathegyi rep. tér pk.; 1933. 10. 04 (11. 01 ?) — — ?; 2. rep. ezd. pk.; 1935. 08 — — 1939. 05. 01.: LÜH vez., HFPPK lü. szemlélő (HFPPK lü. szemlélő 1938. 03 — — 1939. 02. 01.); 1939. 05. 01 — — nyug.; 1940. 12. 24.: ténylegesítve; 1940. 12. 24 — — 1941. 08. 01.: Le. pk.; 1941. 11. 01.: nyug.

KERESZTES-FISCHER (Fischer) LAJOS, vitéz, vezds. (Tü.)

1. Pécs, 1884. 01. 08 — — Vöcklabruck, (Ausztria) 1948. 04. 29.
2. F. ? — — vállalati ügyész (?)
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kőszeg (1895— 1899), Cs. és kir. kat. főreál. Kismarton (1899—1902), Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (1902—1905), Hadiisk. (1909—1911)
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1910. 11. 01., Szds. — — 1914. 11. 01., Orgy. — — 1919. 11. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1925. 05. 01., Tbk. — — 1934. 05. 01., Altbgy. — — 1937. 11. 01., Tü. tbk. — — 1940. 05. 01.
7. NH 1919. 06 — — 1919. 12. 01.: Fővezérség; 1919. 12. 01 — — 1920. 05. 06.: Hakad; 1920. 05. 07 — — 1921. 08. 10.: KKI beo.; 1921. 08. 10 — — 1922. 04. 17.: HM számvéveség; 1922. 04. 17 — — 1925. 01.12.: KKI előadó; 1925. 01. 12 — — 1925. 12. 18.: HM VI—4. oszt. beo; 1925. 12. 19 — — 1929. 10. 18.: HM VI—1. oszt. vez.; 1929. 10. 19 — — 1931. 01. 19.: 6. vdd. gypk.; 1931. 01. 19 — — 1933. 05. 01.: 1. lov. dd. pk.; 1933. 05. 01 — — 1935. 01. 15.: HM VI. csop. főn. h.; 1935. 01. 15 — — 1938. 05. 24.: KKI főn.; 1938. 05. 24 — — 1938. 09. 29.: HM VI. csop. főn., ill. HVKF; 1938. 09. 29 — — 1942. 11. 01.: KKI főnök (1939. 02. 01-től Főhadsegéd is); 1943. 02. 01.: nyug.

KISS FERENC, balásfalvi, altbgy. (Tü.)

1. Kecskemét, 1875. 04. 04 — — ?
2. K. Ferenc — — kir. aljárásbíró
3. Ref.
4. E. é. önkéntes (1893)
5. ?
6. Orgy. — — 1916. 08. 01., Alezds. — — 1918. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 1928. 08. 09. (08. 01.)

7. 1919 — — ? : 4. vadászalj. pk.; ? — — 1921. 12. 14. (1922. 01. 01.): 1. tü. oszt. pk.; 1921. 12. 14 (1922. 01. 01 ?) — — ? : székesfehérvári vdd. tü. pk.; ? — — 1925. 04. 08. (05. 01. ?) : 1. vdd. tü. pk.; 1925. 04. 08 (05. 01 ?) — — 1925. 10. 01.: MÉH vez.; 1925. 10. 01 — — 1928. 09. 01.: HFPK tü. szemlélő; 1928. 09. 01.: nyug.

KISS ISTVÁN, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Gombospusztá, 1894. 04. 08 — — Balatonszepezd, 1967. 02. 10.
2. K. Endre — — végrehajtó
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1912—1914), Hakad. (1922—1924)
5. ?
6. Hdgy. — — 1914. 10. 15., Fhdgy. — — 1915. 07. 01., Szds. — — 1923. 09. 01. (1922. 09. 01-re javítva), Örgy. — — 193?. Alezds. — — 1935. 05. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbgy. — — 1944. 01. 01.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 06.: LA szolg. szab. tanár; 1919 — — 1922.: LA szolg. szab. tanár; 1922 — — 1924.: Hakad.; ? — — ? : 1. vdd. pság. vk. oszt. kik. ea., 2. gypk., vk. ti.; ? — — 1939. 01. 15.: 7. vdd., ill. VII. hdt. vkf.; 1939. 01. 15 — — 1942. 03.: Vkf. 4. oszt. vez.; 1942. 03 — — 1942. 10. 01.: 23. k. ho. pk.; 1942. 10. 01 — — 1943. 05. 01.: 1. hds. vkf.; 1943. 05. 01 — — 1944. 05. 15.: VII. hdt. pk.; 1944. 05. 15 — — 1944. 11. 15.: II. hdt. pk.; 1944. 11. 15 — — ? : 2. honv. ker. pk.

KISS JÁNOS, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Erdőszentgyörgy, 1883. 03. 24 — — Bp. 1944. 12. 08.
2. K. János — — pénzügyi titkár
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál. Kassa (1894—1898), Cs. és kir. hadp. isk. Nagyszeben (1898—1902)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1892. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1903. 11. 01., Fhdgy. — — 1910. 05. 01., Szds. — — 1915., Örgy. — — 191? Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1927. 11. 01., Tbk. — — 1936. 05. 01., Altbgy. — — 1938. 11. 01.
7. 1919: betegszabadságon; ? — — ? : kőszegi kat. alreál. tanár; 1923 — — 1924 (?): inotai közelharc tanf. pk.; 1924 (?) — — 1925 (?): örkénytábori gyalogsági harcvezetési és lövésziskolai harceljárás és közelharc kiképzés vezetője; 1925. 09. 01 — — ? : 3. kpk. zlj. pk.; ? — — 1928. 09. 10. (01. ?): OTT III. szakbizottság beo.; 1928. 09. 10 (01 ?) — — 1932. 08. 01.: 5. gye. pk.; 1932. 08. 01 — — 1933. 03. 01.: kaposvári vök., ill. 4. hők. pk. h.; 1933. 03. 01 — — ? : Baranya vm. teng. fű.; ? — — 1936.: 1. vdd. kpk. gypk.; 1936 — — 1938.: HFPK gyal. szemlélő mellé beo. tbk. (1937 — — 1938.: megbízva a HFPK gk. szemlélői feladatok ellátásával); 1938 — — 1939. 02. 01.: HFPK gyal. szemlélő; 1939. 05. 01 — — nyug.; 1944.: MNFFB Katonai Vezérkarának vezetője, nyilas hadbíróóság halálra ítélte, a Margit körúti honvéd fogházban kivégezték. (1945. 03. 15.: vezds. „post mortem”)

KISS KÁLMÁN, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Egyed, 1883. 08. 24 — — ?
2. K. Imre — — körjegyző
3. Ev.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1901—1904), Hakad. (?)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1904. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1909. 05. 01., Szds. — — 1914. 08. 01., Örgy. — — 1920. 09. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1927. 11. 01., Tbk. — — 1936. 05. 01., Altbgy. — — 1938. 11. 01.
7. VH 10. dd. vkf.; 1920. 03. 01 — — 1922. 11. 14.: miskolci kat. körlet; 1922. 11. 14 — — 1926. 04. 05.: HM beo.; 1926. 04. 05 — — 1926. 11. 15.: 13. gye. pk. h.; 1926. 11. 15 — — 1932. 07. 01.: KKI beo.; 1932. 07. 01 — — 1934. 10. 01.: 12. gye. pk.; 1934. 10. 01 — — 1935. 11. 01.: 5. ker. teng. fű.; 1935. 11. 01 — — 1936. 11. 01.: OTT társelnök h.; 1936. 11. 01 — — 1937. 05. 01.: 1. vdd. gypk.; 1937. 05. 01 — — 1940. 03. 01.: HFPK levele és lövész szemlélő; 1940. 05. 01.: nyug.

KESS LÁSZLÓ, vitéz balásfalvi, altbgy. (Gyal.)

1. Virágospuszta, 1885. 09. 29 — Szombathely, 1972. 06. 07.
2. K. János — — gazdatiszt
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1904—1907), Hadiisk. (1912—1914)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1911. 11. 01., Szds. — — 1915. 05. 01., Örgy. — — 1921. 09. 01., Alezds. — — 1925. 05. 01., Ezds. — — 1928. 11. 01. Tbk. — — 1937. 05. 01., Altbgy. — — 1939. 05. 01.
7. 1920. 08. 01 — — ? : vkf. hdm. iroda beo.; 1923 — — 1925.: HM VI—1. oszt. beo.; 1925. 05. 29 (06. 01 ?) — — 1926. 05. 01.: 1. kpk. zlj. pk.; 1926 — — 1930.: Hakad. tanár; 1930 — — 1933. 05. 01.: 7. vdd. vkf.; 1933. 05. 01 — — 1936. 01. 01.: HM VI—3. oszt. vez.; 1936. 01. 01 — — 1937.: HM agi. csop. fön. h.; 1937 — — 1938. 07. 01.: HM agi. csop. fön.; 1938. 07. 01 — — 1941. 08. 01.: 3. vdd., ill. III. hdt. pk. és vez. tbk.; 1941. 11. 01.: nyug.

KOLTHAY (Schreiber) FERENC, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Komárom, 1891. 11. 09 — — ?
2. S. János — — fűszeres (?)
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. Pécs (1905—1909), Hakad.
5. N (T)
6. Zls. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1911. 09. 01., Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 11. 01., Örgy. — — 192?, Alezds. — — 1932. 05. 01., Ezds. — — 1936. 05. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbgy. — — 1942. 11. 01.
7. 1932. 08. 01 — — 1937. 05. 01.: Hakad. hdm. vk. szolg. tanár; 1937. 05. 01 — — 1938. 11.: HM 1/c. oszt. vez.; 1938. 11 — — 1940. 11. 15.: 5. hv. dd. pk.; 1940. 11. 15 — — 1942. 11. 15.: 27. (székely) k. ho. pk.; 1943. 02. 01.: nyug.

KONEK EMIL, norwalli, altengernagy (Teng., Fő.)

1. Graz, (Ausztria) 1870 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. Haditengerészeti Akad.
5. N (T), A (T), F (T), H (T), O (T)
6. 2. o. Teng. hdp. — — 1890., 1. o. Teng. hdp. — — 1892., Sorhajózs. — — 1903., Sorhajóhdgy — — ?, Korvettkapitány — — 1910., Fregattkapitány — — 1913., Sorhajókapitány — — 1917. 05. 01., Ellentengernagy — — 1920., Altengernagy — — 1924. 09. 01.
7. 1918. 11 — — 1919. 11.: olasz hadifogs.; 1920.: magyar béke delegáció tagja (szakértő); 1921. 09. 01.: ténylegesítve; 1921 — — 1922. 05. 19.: HM felszámoló hivatal csop. vez.; 1922. 05. 19 (06. 01 ?) — — 1923. 06. 27. (07. 01. ?): LHTVSZK elnök h.; 1923. 06. 27 (07. 01 ?) — — ? : HM II. csop. fön. V. roska.; 1925. 06. 23 (07. 01 ?) — — 1927.: OTT társelnök; 1927.: nyug.

KONTZ SÁNDOR, bazédi és körpényesi, altbgy. (Gyal.)

1. Kisbudak, 1870. 04. 10 — — ?
2. K. Lázár — — honv. örgy.
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Nagyszeben (1884—1888), Hadiisk. (1894—1896)
5. N (T)
6. Hdp. thts. — — 1888. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1889. 09. 01., Fhdgy. — — 1893. 05. 01., Szds. — — 1899. 05. 01., Örgy. — — 1911. 05. 01., Alezds. — — 1913. 11. 01., Ezds. — — 1915. 09. 01., Vörgy. — — 19??, Altbgy. — — 1923. 04. 01.
7. ? — — 1921. 02. 21.: HM II. csop. fön.; 1921. 02. 21 — — 1923. 03. 31.: cső. fű.; 192?: nyug.

KOÓS MIKLÓS, vitéz békei, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1885. 07. 24 — — Bp. 1944. 09. 11.
2. K. Ottó — — zálogház igazgató
3. Ev. (R. k.?)
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1904—1907)
5. ?
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1911. 11. 01., Szds. — — 1915. 05. 01., Örgy. — — 1923. 09. 01., Alezds. — — 1929. 05. 01., Ezds. — — 1935. 11. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbgy. — — 1942. 11. 01.
7. 1920 — — 1923.: KKI beo.; 1923 — — 1928. 07. 08. (08. 01. ?): Korm. szsgd.; 1928. 07. 08 (08. 01. ?) — — 1943. 02. 01.: Korm. 1. szsgd.; 1943. 02. 01.: nyug.

KOSZMOVSKY JÓZSEF, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Temesvár, 1881. 12. 26 — — Bp. (?) 1945 után.
2. K. Adolf — — betűszedő
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1896—1900), Hadiisk. (1903—1905)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1900. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 1905. 10. 31., Szds. — — 1909. 11. 01., Örgy. — — 1915. 03. 01., Alezds. — — 1917. 02. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 01. 01., Altbgy. — — 1928. 11. 01.
7. ? — — 1924. 12. 19. (1925. 01. 01. ?): HM VI—B. csop. fön.; 1924. 12. 19. (1925. 01. 01. ?) — — 1926. 07. 27. (08. 01. ?): Hadtörténelmi Levéltár főig.; 1926. 07. 27. (08. 01. ?) — — 1928. 04.: 1. vdd. gypk., 1928. 04 — — 1931. 09.: 4. vdd. pk.; 1931. 09 — — 1932. 08. 01.: HM mellé beo.; 1932. 08. 01 — — 1935. 03. 01. (?): LHTVSzK elnök; 1935. 03. 23. (05. 01. ?): nyug.

KOVÁCS ALADÁR, vitéz nemes, altbgy. (Gyal.)

1. Losonc, 1875. 12. 25 — — Silver Spring (USA), 1965.
2. K. Ferenc — — közjegyző
3. Ref.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1890—1894), Hadiisk. (1899—1901)
5. N (T)
6. Hdgy. thtts. — — 1894. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1895. 11. 01., Fhdgy. — — 1898. 05. 01., Szds. — — 1904. 05. 01., Örgy. — — 1911. 05. 01., Alezds. — — 1914. 11. 01., Ezds. — — 1917. 05. 01., Tbk. — — 192?, Altbgy. — — 192?
7. VH 1919. 03 — — ? : 1. ho. pk. h.; 1919 — — 1920.: nyug.; 1920. 01. 01 — — 1920. 05. 01.: HM rangsorolási biz.; 1920. 05. 01 — — 1920. 09. 01.: HM töti. büv. eln. h.; 1920. 09. 01 — — 1921.: szombathelyi kat. körlet beo. tbk.; 1921 — — 1922. 12. 07. (1923. 01. 01. ?): HM II. csop. fön. h.; 1922. 12. 07 (1923. 01. 01. ?) — — 1924. 12. 01.: HM II. csop. fön.; 1925 — — 1928. 09. 30.: 3. vdd. pk.; 1928. 10. 01.: nyug.

KOVÁCS GYULA, vitéz, altbgy. (Tü.)

1. Tordatúr, 1893. 06. 04 — — Cleveland (USA), 1963. 06. 04.
2. K. Sámuel — — igazgató-tanító
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1913—1915), Hakad. (1924—1926)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1915. 03. 15., Fhdgy. — — 1916. 11. 01., Szds. — — 1924. 09. 01., Örgy. — — 19??, Alezds. — — 1936. 05. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 11. 01., Altbgy. — — 1944. 12.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 06.: LA tanár; 1919 — — 1924. 01. 01.: LA tanár; 1924 — — 1926.: Hakad.; 1926 — — 1931.: 3. vdd. pság. vk. szolg.; 1931 — — 1934.: HM kiko. ea.; 1934 — — 1939.: HM VI—4. oszt. vk. személyi alcso. vez.; 1939 — — 1940. 03. 01.: LA tanulmányvezető; 1940. 03. 01 — — 1941. 03. 01.: III. hdt. vkf.; 1941. 03. 01 — — ? : HM 3/a. oszt. vez.; ? — — 1942. 10. 01.: töti tanf. pk. h.; 1942. 10. 01 — — 1943. 06. 01. (08. 10. ?): 2. hds. vkf.; 1943. 06. 01 — — 1944. 08.: Hakad. pk.; 1944. 09 — — 1944.: IX. hdt. pk.; 1944 — — 1945. 02.: HM és HFPK meghatalmazott tbk.;

1945. 02.: HM és HFPK meghatalmazott tbk., megbízva a Hfb. felügyelői teendőkkel.

KOVÁTS (Kovács) BÉLA, vitéz újhordai, altbgy. (Gyal.?)

1. Nagyszeben, 1874. 04. 24 — — ?

2. ?

3. Ev.

4. ?

5. ?

6. Alezds. — — 1918. 01. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1924. 09. 01., Altbgy. — — 1927. 11. 01.

7. 1919. 08. 03 — — 1919. 08. 18.: járási kat. pk.; 1919. 08. 20 — — 1920. 02. 28.: kat. kik. vez.; 1920. 03. 01 — — 1920. 06. 10.: tangyalog zlj. pk.; 1920. 06. 10 — — 1921. 05. 18.: tangyalogezd. pk.; 1921. 05. 18 — — 1922. 01. 10.: hajmáskéri áll. és tábor pk.; 1922. 01. 10 — 1923. 06. 15.: 13. gye. pk.; 1923. 06. 15 — — 1925. 01. 01.: 1. vdd. gypk.; 1925. 01. 01 — — 1928.: HM II. csop. főn.; 1928. 09. 01.: nyug.

KOZMA FERENC, vitéz, altbgy. (Tü.)

1. Székelykeresztúr, 1878. 07.16 — — Felcsut, 1972.

2. ?

3. Unit.

4. ?

5. ?

6. Tbk. — — 1927. 11. 01., Altbgy. — — 1931. 07. 01. után

7. 1924. 08. 12 (09. 01 ?) — — 1925. 05. 29. (06. 01.): 3. vdd tü. pk.; 1925. 05. 29 (06. 01 ?) — — 1928.: hajmáskéri tábor pk.; 1928. 09. 01 — — 1935.: HFPK tü. szemlélő; 1935. 03. 23. (05. 01. ?): nyug.

KOZMA ISTVÁN, vitéz felsőtörjai, altbgy. (Gyal.)

1. Csíkszereda, 1896. 09. 09 — — ?, 1951. 09. (feltehetőleg)

2. K. István — — telekkönyvvezető

3. Ref.

4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1914—1915), Hakad. (1924—1926)

5. N (Nm), F (Nm)

6. Hdgy. — — 1915. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1917. 05. 01., Szds. — — 1926. 05. 01. (1924. 09. 01-re javítva), Örgy. — — 1934. 05. 01., Alezds. — — 1937. 05. 01., Ezds. — — 1940. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 10. 01. (09. 30.), Altbgy. — — 1944. 07. 01.

7. VH bp-i Vörös Órség; 1919. 08 — — 1920. 03. 15.: Jászfelsőszentgyörgy kh. szak. pk.; 1920. 03. 15 — — 1921. 05. 30.: bp-i váp. beo.; 1921. 06. 01 — — 1924. 10. 01.: 1. gye. szd. pk.; 1924. 10. 01 — — 1926. 08. 01.: Hakad.; 1926. 08. 01 — — 1927. 05. 01.: 13. gye. szd. pk.; 1927. 05. 01 — — 1929. 10. (11.?) 01.: 1. vdd. pság. beo.; 1929. 10. (11. ?) 01 — — 1934.: HM szsgd. h.; 1934 — — 1937. 09. 01.: HM VI—4. oszt., vk. továbbképző alcso. vez.; (1936-ban fél évig gránátos tanf. pk.); 1937. 09. 01 — — 1940. 06. 01.: Hakad. tanár (1939/1940-es tanévben félévig 1. gye. pk. h., 1940. 03 — — 1940. 06. 01.: HM szsgd. is); 1940. 06. 01 — — 1942. 03. 01.: VII. hdt. vkf.; 1942. 03. 01 — — 1942. 10. 01.: IX. hdt. pság. székelyföldi kirendeltség vezetésével megbízva; 1942. 10. 01 — — ?; IX. hdt. székelyföldi kirendeltség vez.; ? — — 1943., 02. 01.: 27. (székely) k. ho. pk.; 1943. 02. 01 — — 1944. 07. 01.: székely határvédelmi pk.; 1944. 07. 01 — — 1944. 07. 29.: 25. k. ho. pk.; 1944. 07. 29 — — 1944. 10. 15.: sebesült, eü. szabadságon; 1944. 10. 15 — — 1945. 01. 01.: levonték és nemzetőrök pk. (beosztását nem foglalta el!); 1945. 05. 01 — — 1945. 12. 20.: amerikai hadifogság; 1947. 12. 17 — — 1948. 11. 30.: 2. honv. ker. pk.; 1948. 11. 30 — — 1949. 06. 01.: HM Elms. pság-i oszt. HVK beo.; 1949. 06. 01 — — 1949. 10. 01.: Hakad. pk.

KÖLLER GYÖRGY, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1873 — — ?

2. ?

3. R. k.

4. Gimn. 1—8. oszt., E. é. önkéntes (1894. 04. 20 — — 1896. 01. 01.), Hadiisk. (1901—1903)
5. N (T)
6. Orgy. — — 1916. 08. 01., Alezds. — — 1918. 08. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 1927?
7. VH? 1919. 05. 15.: 80. dd. pk.; 1919. 05. 15 — — ?; csehszlovák hadifogs.; ? — — 1921.: szombathelyi kat. körlet vkf. h. és vkf.; 1921. 08. 24 — — 1921. 12. 31.: Nyugat-Magyarország Főköormánybiztosa, vkf.; 1922. 03 — — 1924. 12. 01. (1925. 01. 01.): 7. vdd. vkf.; 1924. 12. 01 (1925. 01. 01?) — — ?; HM III. csop. főn.; 193?: nyug.

KRATOCHVIL KÁROLY, szentkereszthegyi, altbgy. (Gyal.)

1. Brünn, 1869. 12. 13 — — ?, 1946. 09. 19.
2. K. József — — honv. ezds.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. főreál. Morva-Fehértemplom (1884—1887), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1887—1893), Hadiisk. (1894—1896)
5. N (T), A (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1894. 11. 01., Altbgy. — — 1923. 01. 01.
7. VH 1919. 01 — — 1919. 04. 26.: székely ho. pk.; 1919. 05 — — 1920. 10.: román internálás; 1921. 02 — — 1923. 07. 07. (08. 01.): debreceni kat. körlet, ill. 6. vdd. pk.; 1923. 08 — — 1924. 12. 01.: Hadtörténeti Múzeum ig.; 1924. 12. 01 — — 1925.: áv.; 1925.: nyug.

KREYBIG RUDOLF, rittersfeldi és madari lovag, tbk. (Gyal.)

1. Beszterce, 1874. 05. 27 — — ?
2. K. Károly — — cs. és kir. tbk.
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1888—1892), Hadiisk. (1896—1898)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdpy. thts. — — 1892. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1893. 11. 01., Fhdgy. — — 1896. 11. 01., Szds. — — 1901. 05. 01., Örgy. — — 1912. 05. 01., Alezds. — — 1915. 03. 01., Ezds. — — 1917. 08. 01., Tbk. — — 1927?
7. 1919. 11. 22 — — 1920. 04. 25.: Szolnok vm. kat. pk.; 1920. 04. 25 — — 1921. 04. 18.: Tolna vm. kat. pk.; 1921. 04. 18 (05. 01?) — — 1927.: vámőrség főpk.

KRUCHINA (Krusina) MANÓ (Emanuel), altbgy. (Gyal.)

1. Szakolca, 1865. 03. 15 — — Bp. 1947. 08. 11.
2. K. Mihály — építőmester
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Gazdatiszti isk., E. é. önkéntes isk. (1889—1980 között a LA-n), Hadiisk. (1894—1896)
5. N (T), Szl (T)
6. Hdpy. címz. tizedes — — 1890. 04. 01., Tbk. — — 1921. 05. 01., Altbgy. — — 1927?
7. ? — — 1921. 02. 21.: közlelmezési minisztérium meghatalmazott tbk. h.; 1921. 02. 21 — — (ténylegesítve) — — 1923. 06. 15.: bp-i 2. vdd. pk., ill. bp-i kat. körlet pság. beo. közg. alk.; 1923. 06. 15 — — 1924. 11. 07. (1924. 12. 01.): 5. vdd. pk.; 1924. 12. 01 — — 1925.: áv.; 1925.: nyug.

KUBINYI GYULA, vitéz felsőkubinyi és deménfalvi, altbgy. (Gyal.)

1. Várgede, 1877. 04. 29 — — Bp. 1944. 08.
2. ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. hdpy. isk. (1891—1895), Hadiisk. (1903—1905)
5. N (T), F (J)

6. Hdp. thtts. — — 1895. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1896. 11. 01., Fhdgy. — — 1900. 11. 01., Szds. — — 1910. 11. 01., Örgy. — — 1915. 09. 01., Alezds. — — 1917. 11. 01., Ezds. — — 1920. 06. 10. (05. 01.), Tbk. — — 1924. 01. 01., Altbgy. — — 1927. 06. 01.
7. 1919. 08. — — 1920.: Fővezérség szerv. és szü. csoport; 1920 — — 1921.: Vkf. szü. iroda.; 1921 — — 1923. 06. 15.: HM VI—4. oszt. vez.; 1923. 06. 15 — — 1925. 12. 07. (1926. 01. 01.?): 2. vdd. gypk.; 1925. 12. 07 (1926. 01. 01) — — 1930. 05. 01.: 5. vdd. pk.; 1930. 05. 01 — — 1930. 07. 01.: Hadilevéltár főig.; 1930. 08. 01.: nyug.

KUDRICZY (Haiser) ISTVÁN, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Pancsova, 1896. 08. 29 — — Passaic (USA), 1969. 10.
2. ? — — banktisztviselő
4. E. é. önkéntes (1914), Hakad. (1923—1925)
5. ?
6. Hdgy. — — 1916. 07. 01. (1915. 09. 01.), Fhdgy. — — 1917. 11. 01., Szds. — — 1925. 11. 01., Örgy. — — 1935. 05. 01., Alezds. — — 1938. 05. 01., Ezds. — — 1940. 09. 01., Vörgy. — — 1943. 02. 01., Altbgy. — — 1944.
7. 1920 — — 1921.: 14. gye.; 1923 — — 1925.: Hakad.; 1930 — — 193?; LA harcászat tanár; 193? — — 1937.: HM VI—2. oszt. beo.; 1937 — — 1938. 08. 01.: OLP vkf.; 1938. 08. 01 — — 1940. (?): Hakad. tanár; 1940 — — 1941.: Vkf. 6. oszt. vez.; 1941. 04 — — 1941. 08. 01.: I. hdt. megbízott vkf.; 1941. 08. 01 — — 1942. 11. 01.: HM 40. oszt. vez.; 1942. 11. 01 — — 1943. 02. 01.: HM VIII. csop. főn. h.; 1943. 02. 01 — — 1943. 08. 10.: HM VIII. csop. főn.; 1943. 08. 10 — — 1944. 06.: 10. gyal. ho. pk.; 1944. 06 — — 1944. 09.: 7. gyal. ho. pk.; 1944 — — 1944. 11. 15.: VII. hdt. pk.; 1944. 11. 15 — — II. hdt. pk.

KUNCZFALUSY (Kuncz) JENŐ, vitéz, altbgy. (Tü.)

1. Győr, 1893. 08. 14 — — Győr, 1975. 03. 03.
2. K. Jenő — — Győr vm. I. aljegyzője.
3. R. k.
4. Főreál. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. mű. akad. Mödling (1911—1914), Hakad. (1922—1924)
5. N (T), F (T), O (Nm), Or (Nm), Szr (Gy)
6. Hdgy. — — 1914. 08. 01., Fhdgy. — — 1918. 09. 01., Szds. — — 1922. 09. 01. (1921. 09. 01-re javítva), Örgy. — — 1930. 11. 01., Alezds. — — 1935. 11. 01., Ezds. — — 1940. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 10. 01., Altbgy. — — 1944. 11. 01. (09. 01).
7. 1921 — — 1922.: székesfehérvári kat. körlet, 2. tü. oszt.; 1922 — — 1924.: Hakad.; 1924. 10. 01 — — ? : HM Elms.; ? — — 1925. 07. 01.: HM 8. oszt. (vezényelve a 2. vdd. pság-ra); 1926. 04. 15 — — 1928. 01. 15.: 2. vdd. pság. beo.; 1928. 01. 15 — — 1928. 05. 01.: HM VI—3. oszt. beo.; 1928. 05. 01 — — 1933. 05. 01.: HM VI—6. oszt. beo.; 1933. 05. 01 — — 1933. 10. 19.: 1. vdd. pság. vkszt. szem. tart.; 1933. 10. 19 — — 1937. 08. 01.: HM 3/c., ill. HM 1/c. oszt. beo.; 1937. 08. 01 — — 1938. 05. 01.: gk. csop. tü. aloszt. pk.; 1938. 05. 01 — — ? : 2. gk. dd. tü. oszt. pk.; 1939. 01. 23 — — 1939. 10. 01.: 101. tü. oszt. pk.; 1939. 10. 01 — — 1940. 12. 01.: 103. tü. oszt. pk.; 1940. 12. 01 — — 1941. 10. 01.: 103. gv. n. tü. oszt. pk.; 1941. 10. 01 — — 1942. 10. 01.: 150. gv. n. tü. oszt. pk.; 1942. 10. 01 — — 1944. 10. 01.: 101. tü. pk.; (1944. 04. 11 — — 1944. 09. 30.: 1. hds. tü. pk.); 1944. 10. 01 — — ? : táb. tü. fü.; 1945. 03 — — nyug.; 1945. 04. 30 — — 1946. 02. 20.: amerikai hadifogs; NB — — 1 évi börtön és hivatalvesztés.

SZEMLE

BONA GÁBOR

TÁBORNOKOK ÉS TÖRZSTISZTEK A SZABADSÁGHARCBA

1848—49

(*Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1983. 398 o.*)

A hadtörténelmi kutatás központjában évszázadokon át, érthető módon, magának a háborúnak története állt: a hadseregek mozgásának, az ennek során előállt összecsapásoknak rekonstruálása, leírása, a siker vagy a vereség elemzése-értékelése — mindig többé-kevésbé leplezetlenül a tanulságok levonása szempontjából egy újabb konfliktus esetére. A hadseregszervezés, a hadtápszolgálat kérdései már jóval kevésbé és inkább csak az újabb időkben kerültek a kutatók figyelmének körébe, a hadsereg sajátos belső társadalomtörténete pedig a történeti kutatásnak szinte a legújabb időkig érintetlen területe maradt.

Ezt a hiányt több minden indokolta. A hadsereg ugyanis (itt és a továbbiakban is mindig a „professzionista” hadseregről, a hivatásos, vagy tartalékos tisztek vezette reguláris sorkatonaságról szólnán) a történeti fejlődés minden szakaszában a társadalmon belül sajátosan elkülönülő, öntörvényű testület volt, melyet egy sajátos, szigorúan merev hierarchia szabályai szerveztek egységbe. Ez az egység nemcsak merev, de (kötőanyaga az egyszerű fölé- és alárendeltség lévén) formális és mesterséges, szinte absztraktil szervetlen is volt, legalábbis azokhoz a sokoldalú hierarchiákhoz és az őket meghatározó értékrendekhez képest, melyek a civil társadalom mozgása során konkrétan, mintegy szervesen alakultak ki többféle (gazdasági, társadalmi, kulturális) tényező többnyire egyidejű befolyása alatt. És ha éppen a békebeeli katonai szolgálat hosszú évei és méginkább a háborús évek megpróbáltatásai a hadseregen belül is létrehoznak szerkesztést, bár ott sem elsősorban társadalmi, hanem inkább emberi-személyi kapcsolatokat, ezek — az őket kialakító viszo-

nyok rendkívülisége folytán — végeredményben többnyire csak még inkább elmélyítik a hadsereg és a civil világ közötti szakadékokat.

A hadsereg minden megjelenési formájában homogén volta, önmagába zártága a szervezeten belül olyan erejű konfliktusok kirobbanásához, melyek túlterjedhetnének a hadsereg körén, igen kevés lehetőséget adott, kivált a tisztikar vonatkozásában. A hadsereg azonban nemcsak, hogy mindig, illetve egészen kivételes esetektől eltekintve, meg tudja őrizni e zártságát, de egyszersmind képes meggátolni minden, a hierarchia körén kívül álló problémának még a megfogalmazódását is. Nem meglepő tehát ha e zárt struktúra fellazulására, megrendülésére és a hadsereg valódi társadalmi problémáinak a maguk egészében való érvényesülésére csak akkor kerülhet sor, ha a hierarchia csúcsán olyan erejű zavar támad, mely egyrészt alkalmas a szervezetet működtető hierarchikus parancsnoklási viszonyok vonalainak megzavarására, másrészt a hadsereg tagjainak emberi és politikai magatartásában érvényesülni enged a hierarchia szabályozásán kívül eső, de voltaképpen mindig is létezett, csak háttérbe szorított, elnyomott társadalmi tényezőket is. A vezetők már nem képesek a régi módon parancsolni és a vezetettek — legalábbis egy részük — nem akarnak a régi módon engedelmesskedni; végül az általános forradalmi helyzet ismérvei megjelennek a hadseregekben is, egyszersmind lehetővé téve a történész számára a betekintést a hadsereg társadalmába.

Annak a ténynek az okai között, hogy 1848 folyamán a Habsburg-birodalom

hadseregében átmenetileg ilyen helyzet állhatott elő, a hierarchia csúcsán — elsősorban a magyar hadügyminisztérium felállítása által — támadt zavarnak (és e zavar — kivált a magyarországi ezredek a magyar alkotmányra is megtörtént felesketése folytán — lefelé is ható érvényesülésének) a jelentősége már sokszor és kellő hangsúllyal tárgyalásra került. Nem voltak azonban világosak azok a tényezők, melyek elsősorban a hadsereg tisztikarába (de részben még legénységben is: gondoljunk a külföldről nazzaszkóított csoportokra) hatni kezdve az egyéni, emberi és politikai motívumokat egyszerre a korábbi hierarchikus normák elé helyezték, és amelyek végül az e normákkal és az ezt képviselő hadsereggel való teljes szakításig elvezettek. Ezeknek ugyanis már csak az észleléséhez is azon személyi motívumok (és az őket kiváltó társadalmi mozgás) részletes ismerete lett volna szükséges, melyeket addig az egyenruha eltakart, illetve melyeknek fejlődési irányát, mechanikusan, elsősorban az előléptetés lépcsőfokai határozták meg. De épp ilyen ismeretlennek bizonyultak a honvédségbe nem (vagy nem közvetlenül, hanem pl. nyugállományúként) a császári hadseregből átlépett tisztek döntésének a civil életben kialakult társadalmi motívumai is: azok a problémák, melyekre megoldásként a katonának állás, illetve a reaktiváltatás kínálkozott.

Bona Gábor könyve, élve a hadsereg társadalmába való bepillantás most megnyíló lehetőségével, a szabadságharc tábornoki és törzstiszti karának (összesen 1030, illetve — a kilépések után megmaradt 830 — személynek) egyenkénti bemutatásával és csoportonkénti elemzésével éppen ennek a problémakörnek egy fontos elemével, a honvédségbe vezető út — elsősorban társadalmi — motívumainak feltárására is vállalkozik.

Munkája három részre tagozódik. Az első a tábornoki és törzstiszti kar politikai-intézményi történetét mutatja be: e kategóriák kialakulását, a honvédség teljes szervezeti különválását a császári hadseregtől, majd a két hadsereg egyre nyíltabb szembekerülését, végül a Rubiconon átlépett tisztek (ingadozásoktól még így sem teljesen mentes) útját Világosig.

A második rész a társadalomtörténet jegyében áll: a honvédség tábornoki és törzstiszti karának számszerű összetételét vizsgálja több szempontból. Részint társadalmi eredet, részint nemzetiség szerint (itt a magyar mellett kimutatva a német, lengyel, olasz, délszláv nemzeti-ségük szerepét és súlyát is), végül a csá-

zári hadseregére oly jellemző, nemzeti hovatartozásukat tulajdonképpen már generációk óta elveszített „katonadinasztiák” a honvédségbe került tagjait mutatja be.

A harmadik rész, mely a kötet legnagyobb hányadát teszi ki, a „dramatis personae” bemutatása: 1058 személy rövid életrajzát tartalmazza, nagy részüknek arcképével is.

E három szempontú és szintű vizsgálat során a Szerző több fontos eredményhez jut. Az első maga az a módszertani tapasztalat, mely az efféle tárgyaknak abból a még csak ritkán alkalmazott megközelítéséből származik, melynél szerző az elemzés során, annak mintegy előfeltételeként, a korábbi kutatók által többnyire sommásan kialakított társadalmi kategória-konstrukciókat lebontva, fejtegetéseit teljesen új alapokról indítja: minden egyes személy lehető azonos szinten összeállított, őt társadalmilag újból is meghatározni kívánó életrajzából. És ha tekintetbe vesszük is, hogy e munkafázishoz segítségül rendelkezésére állottak különböző régebbi tiszti életrajgyűjtemények, akkor sem mehetünk el szó nélkül amellett a nem csekély munka mellett, melyet az ezek által szolgáltatott információk kritikája, majd egyeztetése, mintegy közös nevezőre hozása, kiegészítése, belőlük az egységes társadalmi elemzéshez szükséges azonos adatok kibontása jelentett. Ez a megközelítés és az ennek során kidolgozott és alkalmazott módszer tette lehetővé a munka második eredményét, a tábornoki és törzstiszti kar nemzeti, társadalmi-vagyoni összetételének és részben eredetének sokoldalú rekonstrukcióját. Tanulságos és főleg nagyon konkrét eredményekkel: mint például annak kimutatásával, hogy a nemzetiségi megoszlást illetőleg (a szerző számítása szerint) a szabadságharcot a honvédségben ténylegesen végigharcolt 830 tiszt 68,9%-a volt magyar, 15,5%-a német nemzetiségű: ez összesen kerekén 700 főt jelentett; társadalmi származásukat tekintve 601 volt a nemesi, és 175 a polgári származású; csak 54 személynél nem lehetett ezt meghatározni. 53,7%-uk vagyontalan, de 44,3%-uk birtokos volt; nagybirtokosnak csak 2,0% volt tekinthető; az apa foglalkozása, illetve osztályhelyzete szerint is elemmezhető 284 személy közül 240-nek már apja is nemesi rangot viselt. A szabadságharcot megelőző években gyakorlatilag foglalkozása szerint is ismert 747 személyből 508 volt az aktív, vagy nyugalmazott katonatiszt (ami önmagában is indokolja, miért ezeknek a problémáit látjuk a leginkább központi kérdésnek), 121 pedig

köz- vagy magánalkalmazotti sorból lépett át katonai pályára; szabadfoglalkozású értelmiségit már csak 25-öt, iparost vagy kereskedőt éppenséggel csak 7-et lehetett találni közöttük.

Hosszan sorolhatnók még a Szerzőnek a fenti létszámokat és arányokat a tisztikar nemzetiégi hovatartozása szerint is szétbontó és bemutató adatokra építő nagyon tárgyszerű következtetéseit. Így pl. a honvéd felső parancsnoki pozíciók betöltése körüli nehézségekről melyek egyszerre rávilágítanak egy talán öntudatlan, de mindenesetre határozott bécsi „káderfejlesztési” tendenciára; vagy arról az évtizedes beidegzettségéről, mely tiszték egész sorát tartotta vissza a kilépéstől pusztán azért, mert lehetetlenségnek érezték otthagyni az alakulatot, melynél évtizedeken át szolgáltak. (Nem speciálisan magyar probléma ez, hasonló megfontolások sodorták a déliek oldalára az amerikai polgárháborúban pl. Lee tábornokot és még sokakat.) A kollektívának az egyéneket összetartó erejére jellemző (és a tiszték magatartását is sokban magyarázó) példaként szolgáltak a nem-magyar népekből sorozott alakulatok. A Szerző konkrét példákon mutatja be, hogy a honvédség legénységi állományában a nemzetiégi különbözőségek mennyire nem okoztak konfliktusokat: szlovák, német, román stb. nemzetiségi alakulatok nagyon jól megállták helyüket a magyar oldalon.

A könyv *harmadik* része, mely lényegében a fenti elemzések alapjaként 1030 ember életútját mutatja be (bár az életrajzok a dolog természetéből következőleg persze csak rövidke lehetnek), bizvást nevezhető lélegzetállító olvasmánynak. A társadalomnak mindazon mozgása, amit eddig csak statisztikákból, vagy általános értékelő összefoglalásokból, esetleg legfeljebb egy-egy példaként idézett konkrét életrajzból, de mindenképpen rendes, „jól fésült” szabályozott kategóriák között ismertünk meg, most mind itt kavargó előttünk a maga teljes konkrétságában, az egyéni életutak összes kacskaringóival, zsákutcáival, tragédiáival, sokszor meglepően messze nyúló emberi és politikai kapcsolataival — és a mindezekből leszűrhető sokféle, már 48 szűkebb tematikáján is túlmenő tanulságaival. Minderre, s az ilyen irányú kutatások lehetőségeit érzékeltetendő, egyetlen jellemző példaként a vértanú Leiningen tábornokot említenénk, akinek magyarországi birtokai avval a Sissányi Erzsébettel kötött házasságából származtak, akinek nagyapja, még mint Hadsimihal-Sissani, csak 1798-ban kapott (nyilván hadiszállítások fejében) nemes-

séget és akinek húga, a korán elhalt Eufémia (a 48-ban ugyancsak nagy szerepet játszó Beniczky Lajos bányavárosi kormánybiztos menyasszonya) Táncsics-tól tanul magyarul, és Táncsicssal dolgoztatja ki egy majdani felvidéki birtokán felállítandó magyarosító intézet tervét, melynek megvalósítására Táncsicsnak még végrendeletében 5 ezer pengő forintot fog hagyományozni. A Szerzőnek természetesen nem állhatott módjában az efféle kapcsolatok figyelemmel kísérése és bemutatása, azzal azonban, hogy az alapvető adatokat feltárta és összegyűjtötte, nagy és más vonatkozásokban is példaként szolgálható segítséget nyújtott az egész 1848 körül sűrűsödő korszak politikai, vagy már éppenséggel fegyveres konfliktusai mögött meghúzódó, csupán emberi-társadalmi szinten, de igen konkrétan megnyilvánuló erőknek és érvényesülésük mechanizmusának megismeréséhez. Ez annál lényegesebb eredmény, mivel a könyv az olvasóban felveteti azt a kérdést is: egyáltalán eljuthatott volna-e a magyar 1848—49 addig, ameddig az 1867-es kiegyezést is befolyásoló katonai teljesítményeivel eljutott, ha a döntő pillanatban ezek a jó részt a kor magyar társadalmának hagyományos szerkezetén kívülről érkezett aktív, vagy egykor kilépett és most reaktívált, de katonailag mindenképpen szakszerűen kiképzett tiszték, és a hadsereg szempontjából kívülről jött, magukban katonai képességet és hajlamot felfedező civilek nem álltak volna tömegesen az őket irányítani képes politikai vezetés rendelkezésére, illetve ha döntően a császári hadseregben, valamint kisebb részben a hazai közéletben megoldatlanul maradt különböző problémák eleve nem könnyítették volna meg számukra a pálya megváltoztatását. Olyan kérdések ezek, melyeknek fontossága és sokféle tanulsága éppen a hadsereg társadalomtörténetének az eddiginél még kiterjedtebb és mélyebb kutatását igényli.

Bona Gábor teljesítményét mindenben elismerve sem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül, hogy a kötet éppen ezekben a legtanulságosabb és legújszerűbb társadalomtörténeti vonatkozásaiban bizonyos problémákat is felvet. A tábornoki és törzstiszti karnak mind nemzetiség, mind társadalmi helyzet szerinti összetételét illető fejtegetéseknél ugyanis éppen maguk a kategóriák nincsenek kellően megmagyarázva. Nem világos, hogy milyen objektív kritérium alapján minősít szerző valakit pl. német nemzetiségűnek. A kor ilyen szinten hivatalosan nem ismerte a nemzetiégi megkülönböztetést; a magyar állampolgárt hi-

vatalosan mindig magyarnak tekintették, még ha a neve német vagy szláv volt is, és ennek tekintette magát az illető maga is. Kíváncsok lett volna, ha szerző valahol magyarázatot ad az effajta kategorizálásnál alkalmazott elveket, ismerveket és azok forrásait illetőleg is. Méginkább éreztük az ilyen magyarázat hiányát az egyes személyek társadalmi helyzetének meghatározásánál. Milyen és honnan eredő adatoknak alapján osztja be szerző oly határozottan a különböző társadalmi kategóriákba embereit, egyáltalán milyen megfontolások alapján és hogyan alakította ki magukat az olyan kategóriákat, mint pl. a „középbirtokos” vagy a „polgár”? A kötet a honvéd tisztikarnak csak tábornoki és törzstiszti csoportját vizsgálja: ez természetesen egyelőre még nem teszi lehetővé, hogy a vizsgálat nyomán máris az egész tisztikar társadalmi előtűnk álljon. Bár talán már most (a tisztikar egészének hasonló bemutatását megelőzve) sem lett volna felesleges, akárcsak jelzésszerűen is, kitérni azokra a problémákra, melyek az új tisztikar ilyen előzményeit tekintve, heterogén összetétele folytán, nyilvánvalóan itt is jelentkeztek, még akkor is, ha a túlnyomó többsége — legalábbis e szinten — még a császári hadseregből érkezvén, magatartásmódeljét és értékrendjét így inkább tudta ér-

vényesíteni. Ez az előzetes utalás már csak azért sem lett volna felesleges, mert az alacsonyabb rangú tiszti kategóriákban, ahol az előzmények e sokfélesége még nyilvánvalóbb és ahol a császári hadseregből jöttek aránya nyilván csekélyebb lehetett, az ilyenfajta problémák, konfliktusok, esetleg már gyanakvosok is, nyilván még inkább (vagy kevésbé?), de mindenképpen más arányban jelentkeztek, mint a magasabb rangok esetén, már csak azért is, mert az új, fiatal, forradalmi születésű honvéd hadsereg összetartó ereje is nyilván kevésbé tudta letompítani vagy elfedni a belső társadalmi problémákat, mint a régi hadsereg rutinos drillje. Végül, de már csak technikai hiányként említve, hiányolnunk kell, hogy a nyilván nem kis fáradtsággal összegyűjtött, képanyag forrásait a képjegyzék nem adja meg.

Bona Gábor könyve azonban a fenti kérdőjelek mellett is alapvető, lényeges kérdésekben ad hozzájárulást nemcsak 1848—49 hadtörténetéhez, hanem az egész kor magyarországi társadalmi történetéhez is. Eredményei feljogosítják az olvasót arra a reményre, hogy belátható időn belül 1848—49 egész honvédtiszti karának hasonló — és már a fenti kérdéseinkre is válaszoló — elemzését is olvashatja.

Vörös Károly

SHVOY KÁLMÁN TITKOS NAPLÓJA ÉS EMLÉKIRATA 1918—1945

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 362. o.)

Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) történetének a megismeréséhez, az események feltárásához a tudományos igényű feldolgozások és levéltári források mellett jelentős segítséget nyújthatnak a korszak ismert és kevésbé ismert szereplőinek, az események, történések résztvevőinek, szemtanúinak a visszaemlékezései, korabeli naplói.

Az elmúlt néhány évben öröndetesen megnövekedett az ilyen jellegű — színvonalukban egymástól jelentősen eltérő — munkák megjelentetése hazánkban. Annak ellenére, hogy a szerzők többsége az ellenforradalmi rendszer politikai, katonai, kulturális életének második-harmadik vonalához tartozott, írásaik számos érdekességet tartalmaznak, alkalmanként hiányzó forrásokat pótolhatnak.

A Kossuth Könyvkiadó, amely az elmúlt húsz évben számos nagy érdeklődést és visszhangot kiváltott visszaem-

lékezést, naplót adott közre — „A határban a Halál kaszál...” (Prónay Pál naplója), Páter Zdravetz titkos naplója, A madridi követségtől Mauthausenig (Andorka Rudolf naplója), „Szálasi naplója” — a közelmúltban jelentette meg Shvoy Kálmán—Perneki Mihály által sajtó alá rendezett, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott — titkos naplóját és emlékiratát.

Shvoy Kálmán (1881—1971), a szegedi 5. vegyesdandár egykori parancsnoka, életének az 1918 és 1945 között eltelt éveiről, a magyar történelem egyik legjobban feltárt, de ennek ellenére talán legkevésbé ismert, és az elmúlt években leginkább az érdeklődés középpontjába került időszakáról lebbenti fel a fátylat a maga sajátos módján.

Hogy miért sajátos ez a mód? Talán azért, mert az olvasó a címben szereplő naplóval ellentétben — amely feltételezi naprakésziséget, az események, benyomások friss, azonnali rögzítését — egy,

a történetek után jóval később megírt, antedatált „naplót” vehet a kézbe. Egy olyan naplót, amelyet nem a napi események hatása alatt álló, hanem vélt vagy valós sérelmei nyomán az eseményeket, történeteket már más szemmel néző személy írt. Egy olyan személy, aki önmagával szembeni elfogultságát nem tudta — talán nem is akarta — palástolni. Ezek a tények természetesen erőteljesen megkérdőjelezzik a munka forrásértékét, szerzője megállapításainak objektivitását.

Ezek ellenére a „napló” — és a hozzá kapcsolt emlékirat — érdekes olvasmány lehet mind a korszak történetét kutató történészek, mind az olvasók széles táborára számára, hiszen Shvoy Kálmán számos megállapítása, észrevétele újszerűnek hathat. Természetesen mint minden ilyen jellegű, utólagosan készült emlékirat, napló, így ez is magán hordozza a szerző — alkalmanként kiküszöbölni szándékozott — subjektivitását. Azt a subjektivitást, amely minden ilyen munkát, az esetleges forrásérték mellett, érdekessé tehet.

Sajnos Shvoy Kálmán „naplóját” csak részben tekinthetjük forrásértékűnek, adatait csak részben és fenntartásokkal fogadhatjuk el hiteleseknek, mivel a munka szerzőjének számos megállapítása ellentmond a tényeknek és sok esetben saját korábbi bejegyzéseinek is.

A könyvből — és a „napló”-valamint az emlékiratrészlet közlétevé Perneki Mihály bevezető tanulmányából is — azt érezhetjük, hogy az ellenforradalmi korszak egyik méltatlanul mellőzött szereplőjének írásait olvashatjuk. Egy olyan emberét, akit lehetetlennek tettek a gáncsoskodók, a riválisok és az antiszemiták. Igen az antiszemiták, hiszen Shvoy Kálmán nyugállományba helyezését, aktív katonai pályafutásának befejezését az első világháborús szegedi zsidó hősök emlékművének avatásakor elmondott beszéde „eredményének” tekintti. Ezt az álláspontot fogadja el az anyagot sajtó alá rendező és közreadó Perneki Mihály is. Fel sem merül egyetlen olyan tényező sem — a naplóban (legalábbis a kiadott részletben) ez természetes, a bevezető tanulmányban már kevésbé —, amely szerint esetleg más okok is közrejátszottak Shvoy Kálmán katonai pályafutásának befejezésében. Ismeretes, hogy Shvoy betöltötte a saját maga által is említett és a nyugállományba helyezéshez előírt 35 éves szolgálati időt, politikai ambíciói pedig már aktív katonai korban is messze túlmutattak azokon a lehetőségeken, amelyeket egy „politikamentes” hadsereg tagja megen-

gedhetett magának. Ugyanakkor voltak magánéletének olyan, sokak számára a tiszti hivatással összeegyeztethetetlennek tűnő vonásai, amelyeket az ellenforradalmi korszak hadserege sem engedhetett meg tagjainak. Sajnos ezek a tények, mint már említettem, kimaradtak a „naplóból” és a bevezetőből egyaránt.

Nem szabad megfeledkezniük a naplót olvasóknak arról sem, hogy a „naplót” és az emlékiratot egy rendkívüli karriervágytól fűtött, sértett katona írta, akinek írásából az derül ki, hogy nála sem jobb, sem felkészültebb tábornoka nem volt a Horthy-korszak hadseregének — jöllehet a korabeli minősítések, kinevezések stb. ezt „nem mindenben” támasztják alá. Shvoy úgy vélte, hogy az ellenforradalmi korszakban a katonai karriert, így az övét is, egy „bécsi vezérkari klikk” irányította. Egy olyan klikk, amelynek tagjai a Ludovika Akadémiát végzett és a honvédségnél szolgált Róder Vilmos, Rátz Jenő, vagy a közös iskolát végzett de a honvédségnél szolgált Werth Henrik voltak. Shvoy úgy látta, hogy pl. Róder Vilmos örökös feltétleny volt rá, hiszen riválisa volt a Ludovika Akadémián. Igaz ugyan, hogy nem Shvoy Kálmán végzett évfolyamelsőként 1899-ben a Ludovika Akadémián, hanem Róder Vilmos és Tombor Jenő és így őket avatták hadnagyokként. Bizonyára Shvoy lehetett a felkészültebb katonája — legalábbis a saját véleménye szerint — annak ellenére, hogy bécsi Hadiiskola elvégzése után nem ő került át a vezérkari testületbe, hanem Róder, Rátz, Werth stb. Furcsa az is, hogy Shvoy Kálmánról, aki a német nyelvet „nem bírta tökéletesen” — ő maga írta — miként jegyezheték be a Ludovika Akadémia osztálykönyvébe már 14 éves korában, hogy németül beszél és ír? Vajon miként végezhetette el a német tanítási nyelvű vezérkari iskolát, a Hadiiskolát Bécsben, ha nem bírta a nyelvet tökéletesen, hiszen a beiskolázás egyik előfeltétele a német nyelv tökéletes ismerete volt? Ugyancsak érdekes megvilágítást adja a szerző a „cserepár” kérdésnek, amely Somkuthy József esetében már csak azért is különös mivel ő nem osztrák, hanem erdélyi szász volt és egykori osztrák tiszttsái mint „magyar”-ról emlékeztek meg róla.

Úgy tűnik, Shvoy Kálmán sem tudta túltenni magát azon a tényen — főleg azért nem, mert vágyott politikai karrierre, számos tábornok társához hasonlóan (Kiss Vilmos, Rátz Jenő, Werth Henrik, Róder Vilmos stb.), mindössze egy, egy ciklusos parlamenti képviselőségre korlátozódott —, hogy a letöltött harmincöt éves szolgálati idő természetes következménye a nyug-

állományba helyezés. Ez alól csak esetenként és a legmagasabb katonai beosztásokat betöltő személyek — a honvédelmi miniszter, a Honvéd Vezérkar Főnöke, a Honvédség Főparancsnoka — esetében volt kivétel. Szinte nem volt olyan tábornoka a korszak hadseregének, aki ne tartotta volna személyes sértésnek az egyébként általa is jól ismert nyugdíjazási folyamatot.

Mindezen problémák ellenére Shvoy Kálmán „naplója”, emlékirata érdekes korrajz, amely az ellenforradalmi korszak hangulatának, légkörének — első sorban a Szegeden uralkodóknak — a megismeréséhez mindenképp segítséget nyújthat, ahhoz azonban, hogy forrásként felhasználjuk, főleg erős forráskritika nélkül, kevés!

Itt érkeztünk el oda, hogy megnézzük a közreadó és a kiadó munkáját, a „napló” forrásértékét. Forráspublikáció esetében — tekintjük Shvoy Kálmán „naplóját”, a forrásértékre való tekintet nélkül annak — fontos, ha csak nem döntő, a megfelelő szintű és terjedelmű bevezető és egyben magyarázó tanulmány és jegyzetapparátus. Jelen esetben sajnos egyik kívánalmat sem sikerült maradéktalanul teljesíteni. A jegyzetek közül számos téves információt ad az olvasóknak, és van olyan is, amely a Shvoy Kálmán által helyesen megadott ténnyt „rontja el”, míg más esetekben nem kapunk magyarázatot akkor, amikor az szükségesnek látszanék. Hasonló a helyzet a könyv használatát és megértését is elősegíteni szándékozó névmutatóval. Úgy látszik, hiába volt Bölöny József érthető fésülgetése, elemi hibák maradtak

a névmutatóban. Nem tulajdonítanék különösebb jelentőséget ezeknek, ha csak a többször is előforduló névírásbeli — pl. i—y, ch—cs, stb. — problémákat okoznák, sajnos azonban többről van szó. Személyek keveredtek össze a névmutatóban, korra, beosztásra, nevekre való tekintet nélkül. Számos rosszul, vagy felületesen kiolvasott, fel nem ismert név következtében fordulhatott elő pl. a következő: Deseő (Vidéki) Gusztáv tábornok a névmutatóban Vidéki Dezső, Vidéky Gusztáv néven szerepel, Hellebronth Antal összekeverték Hellebronth (Krantz) Vilmossal, Deseő Lajost dr. Deseő Lászlóval, Markóczy Jánost Markóczy-Magyar Jánossal, id. Pleplár Lajost ifj. Pleplár Lajossal — és a sort még hosszasan lehetne folytatni. Sajnos, ezek a tévedések mind félrevezetik az olvasót, csakúgy, mint a helytelenül hagyott beosztások, rendfokozatok stb.

Nem tekinteném ezeket a hibákat jelentős tévedéseknek, ha nem feltételezném, hogy ez a munka is, ugyanúgy mint számos elődje — Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig, Nagy Vilmos: Végzetes esztendő, A madridi követségtől Mauthausenig stb. — sokaknak forrásként fog szolgálni.

Annak ellenére, hogy a recenzius — önhibáján kívül — nem a kötet megjelentetésének hasznosságáról, fel-felfedezhető értékeiről írt, ajánlhatja ezt a „naplót” minden érdeklődőnek és kutatónak egyaránt azzal a figyelmeztetéssel, hogy Shvoy Kálmán megállapításai nem minden esetben állják ki a forráskritikai összehasonlítás próbáját.

Szakály Sándor

PERJÉS GÉZA

CLAUSEWITZ

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 506 o.)

A kiváló porosz katonai teoretikus, Carl von Clausewitz (1780—1831) munkássága nagy érdemeivel és alig feloldható ellentmondásaival napjainkig elhúzódó vitát váltott ki nemcsak a katonai szakírók, hanem a politológusok, szociológusok és más szakágak képviselői körében is. A marxizmus klasszikusai — főként Engels, Mehring és Lenin — ugyancsak nagy érdeklődéssel forgatták műveit és hivatkoztak értékes, előremutató gondolataira.

Mindez azt bizonyítja, hogy Clausewitz írásai — a legtöbb korábbi hadtudóstól

eltérően — ma sem pusztán elméleti érdeklődést keltenek; a porosz tábornok, egyfelől a francia forradalmi és napóleoni háborúk tapasztalataira, másfelől a XIX. század elején kibontakozó német filozófia eredményeire támaszkodva, első ízben fogalmazta meg tudományos igényvel, s részben ma is helytállóan, a háború lényegét, rendszerezte a hadi elmélet és gyakorlat szerteágazó kérdéseit. Fontos megállapításai közé tartozik a háború és a politika viszonyának tisztázása, a hadi mesterség elemeinek meghatározása, valamint a katonáknak oly

sok gondot okozó véletlen tényezők — Clausewitz „surlódás”-nak (Friction) nevezi ezeket — szerepének zseniális megragadása és hatásuk szemléletes ábrázolása. Ez utóbbi vonatkozásban szinte a modern játékelmélet, a számítógépes vizsgálatokon alapuló praxeológia (cselekvéstan) előfutárának is tekinthető.

Az a körülmény viszont, hogy túlbecsülve kora háborúiból leszűrt tapasztalatait, abszolutizálta a „döntő csata” jelentőségét, sok félreértésre adott okot. Még növelte az értelmezése körül keletkezett zűrzavart, hogy sokszor idézte, ám többnyire csak felületesen átlapozott főműve „A háborúról” (Vom Kriege) befejezetlen, törzse maradt. A mű egyik legfontosabb része: „A haditerv” csak vázlatosan készült el, s mint a később keletkezett „Bevezető”-jéből kilálglik, Clausewitz számos kérdésben módosítani kívánta korábbi nézeteit.

Perjés Géza nagy elszánással, elismerésre méltó önfegyelmekkel, s mindenekelőtt imponáló anyagismerettel és felkészültséggel vágott neki csöppet sem irigylésre méltó feladata megoldásához. Fáradásait végül is siker koronázta: sikerült összefüggő és áttekinthető képet festenie a clausewitz-i életműről, nem csak már magyarul is megjelent fő művéről („A háborúról”, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1961—1962.), hanem egyéb kiadott munkáiról is. Így nyomon követhetjük a porosz teoretikus gondolatainak formálódását, módosulásukat, a bennük rejlő elmentmondásokat.

Különösen figyelemre méltó a katonai praxeológiáról írt fejezet, melyben Perjés, Clausewitzot szinte csak ürügyként használva, kifejti nézeteit a katonai döntés folyamatáról, a reaktív, rutinszerű és a kreatív döntéstípusokról, a véletlen és a morális tényezők szerepéről. Zrínyitől és Montecuccolitól kezdve egészen a mai stochasztikus (valószínűségi alapon alapuló eseményeket, eseményrendszereket leíró) modellig, vagyis a sejtésektől a számítógépes eljárásokig vezet végig az olvasót a katonai döntéshozatal kialakulásának útján.

Ugyancsak sok új értékes gondolatot tartalmaz a clausewitz-i életmű utóéletét taglaló — „Clausewitz értelmezése és hatása” című — fejezet is. Ebben Perjés szemléletesen ábrázolja, hogyan befolyásolta az első világháború előtt a német és a francia vezérkart Clausewitz „csatacentrikussága”, vagy, hogy ezzel ellentétben, a tengeri hatalmaknak a periférikus hadászat fölényét hirdető hadtudóssai mennyire elutasítják Clausewitz más,

maradandó gondolatait is. A későbbiekben azt is bemutatja, mennyire foglalkoztatja ma is Clausewitz a katonákat és a polgári szakírókat egyaránt.

A hadtörténészek számára kétségtelenül a legizgalmasabb kérdés: mennyi közvetett, vagy közvetlen hasznót ígér Clausewitz tanulmányozása mindennapi munkájukban. Felületes olvasásra némi csalódottság és hiányérzet jelentkezik bennünk. Clausewitz bőven merít ugyan hadtörténelmi forrásokból, viszont csak a nagy frigyesei és napóleoni háborúkban ismeri ki magát tökéletesen, s teljesen félreértve a megelőző korszakok fegyveres összecsapásait „Halbding”-nek (fél-dolog — filozófiai kifejezés, mely kifejezi valamely jelenség nem teljes értékű voltát) nevezi ezeket.

Első pillantásra tehát csak a napóleoni korszakkal foglalkozó hadtörténészek számára jelent Clausewitz pótolhatatlan forrást. Maga is elítéli a „hadtörténelmi példákval való visszaélést”, mondván, „a régi időkbelől... előcibált... néhány példa azonban többnyire megzavarja és megrontja ítéletünket”. Másfelől brilliánsan elemzi Napóleon 1796-i itáliai győzelmeinek hadászati jelentőségét, vagy az 1812-i hadjáratot.

Clausewitz számára ugyanis — a hadművészethez hasonlóan — a hadtörténelmi disziplína nem igazi tudomány, csupán arra jó, hogy példáival egyes problémákat megvilágítson, egy gondolat gyakorlati alkalmazását szemléltesse, vagy valamely lehetőséget felvillantson. Vagyis, teljesen érthetően, a gyakorlati katona, a hadvezér, vagy a vezérkari főnök szemszögéből értékeli csupán a hadtörténetírást.

Figyelmesebben olvasva azonban Clausewitz írásait, azonnal megváltozik a véleményünk, s rádöbbenünk arra, hogy a porosz katonai teoretikus munkásságának tanulmányozása nem csak a régebbi korok — így a Clausewitz által olyannyira félreértett XVII—XVIII. század —, hanem a huszadik század hadtörténelmének kutatói számára is nyújt hasznos fogódzókat.

Mindenekelőtt a módszer tanulságos. Clausewitz a háborút a politika folytatásának tekintette, így a háborúról alkotott képe nem korlátozódott pusztán katonai elemekre, beléptette a politikai, erkölcsi és gazdasági tényezőket is. Kiemelten foglalkozott a véletlen szerepével. Helyes ez a megállapítása, hogy lényeges különbség van a tervezés és a végrehajtás szakasza között: az előbbi kiszámítható és logikus, az utóbbiban nagy szerepet kap váratlanság ténye-

zöje. Valóban, aligha találkozhatunk a történelemben olyan háborúval, amely az eredeti terveknek megfelelően folyt volna. Ez figyelmeztető lehet minden hadtörténész számára: bármely hadtörténeti esemény leírásánál ne keressünk szépen csengő, de üres történelmi párhuzamokat, hanem elemezzük a konkrét tényeket, s ne elégedjünk meg ezek pusztán leírásával, hanem keressük meg a dolgok miértjét, ami természetesen mindig is nehéz; sok ismeretlen, olykor szubjektív tényező együttthatójaként alakulnak a háborúban az események.

Nagyon szép, de már csak a régebbi időkre alkalmazható a hadvezéri génuszról írt fejtegetés. A gyors és helyes elhatározás és a „coup d'oeil”, vagyis a minden tényezőt azonnal figyelembe vevő készség, valóban, Nagy Sándortól kezdve Napóleonig minden kimagasló képességű hadvezér sajátja volt. A magyar hadtörténelemben Hunyadi nándorfehérvári győzelme, vagy Savoyai Jenő zentai döntése bizonyítja — többek között — a „coup d'oeil” jelentőségét.

Rendkívül érdekes a támadás és a védelem viszonyának elemzése. Clausewitz tulajdonképpen helyesen állapítja meg, hogy a védelem az erősebb forma, mivel kisebb erőket igényel, mint a támadás. Ennek nem mond ellent az a másik gondolat sem, hogy nagyobb, döntő eredményeket csakis gyengébb, vagyis a kockázatosabb módszerrel lehet elérni pl. a rendkívül önszélyes, de hatásos harcászati, sőt **hadművelleti átkarolással**, ahol az átkaroló szárny maga is többnyire veszélyben forog.

Kissé el kell időznünk a „döntő csata” problémájánál is. A napóleoni háborúk tapasztalatai azt sugallták Clausewitznak, hogy a háború lényege a csata, csak ezáltal biztosítható az ellenség fizikai és morális „megsemmisítése”, vagy, ami ezzel egyenértékű, a szándékairól való lemondás kikényszerítése. Jena és Auerstaedt, vagy a későbbiekben Lipcse és Waterloo, a napóleoni háborúk több tucatnyi jelentős összecsapása mellett, e tétel igazát látszik igazolni. Ezzel magyarázható, hogy Clausewitznál a haditerv fókuszában mindig a döntő csata áll, minden egyéb eszköz ennek sikeres előkészítését szolgálja.

Azt azonban már a porosz katonai teoretikus is felismerte, hogy tétele csak az ún. „megsemmisítő” jellegű háborúkra vonatkozik. Helyenkint arról is ír ugyanis, hogy léteznek szerényebb célú, ún. „korlátozott” háborúk is, ahol a hadászati egyéb eszközei, a manőverezés, várostromok, az ellenség kifárasztása is célhoz vezet.

Clausewitz e tételét továbbfejlesztve és lényegesen módosítva Hans Delbrück professor, a kiváló német hadtörténész, a múlt század végén kidolgozta a kétpólusú — megsemmisítő (Niederwerfung) és ellankasztó (Ermattung) — hadászat elméletét. Noha nézetével mi sem értjük egyet, mivel a történelemben csak ritkán találkozunk a kétféle hadászat ideáltípusaival, elgondolása mégis jelentős előrelépés volt a századvég teljesen egysíkú, csak a döntő csatára építő hadászat elveivel szemben. Perjés a „Hadtörténészek stratégia-vitája” c. fejezetben brilliánsan elemzi Delbrück és a vele szemben álló katona-hadtörténészek ma már némileg bizarrul ható vitáját.

Visszatérve a döntő csata problematikájához, megállapíthatjuk, hogy ez még a „megsemmisítő” típusú háborúban sem az egyedüli „csodaszer”. S e tételünket — akaratán kívül — maga Clausewitz is megerősíti, amikor leírja Napóleon mesteri itáliai hadjáratát — 1796—97 — melynek megnyerésében korántsem az ütközetek, hanem a francia tábornok kitűnő manőverező készsége játszotta a főszerepet. Azt is hozzáfűzhetjük, hogy Napóleon másik kiemelkedő sikerében, az 1805-i hadjáratban, az osztrák sereg vereségét nem annyira egy vesztett csata, hanem Napóleon újabb kiváló manőverezése — Mack ulmi csoportosításának bekerítése — okozta. Példáinkat szándékosan Napóleon háborúiból merítettük, azt akarván igazolni: a clausewitz, vagy delbrücki kétpólusú háború teóriája, a maga végletességében, nem állja meg a helyét, noha természetesen tartjuk, hogy a háborút, céljait és eszközeit tekintve, valóban kategorizálhatjuk (globális, totális, korlátozott, dinasztikus, honvédó, hódító stb.)

Ide kapcsolódik, hogy jöllehet maga is láthatta a nép aktív részvételének jelentőségét a háborúban (Schill és a többi porosz felkelő, a spanyol gerillák, Hofer tiroli szabadcsapatai, vagy az orosz partizánok 1812-ben) s bőven foglalkozik az erkölcsi tényező leírásával is, Clausewitz mégsem használja az igazságos és az igazságtalan háború fogalmát. Konzervatív politikai nézetei ugyanis meggátolták abban, hogy felismerje a népi háború jelentőségét, e téren főnöke és ellenlábas, Gneisenau, lényegesen tovább jutott. Pedig az „igazságos” háború gondolata nem új, már Szt. Ágoston (354—430) írásaiban fellelhető; az ízig-vérig katona Clausewitz számára azonban a háború ideológiai jellege mindvégig lebecsülendő, mellékes kérdés maradt.

Végezetül vizsgáljuk meg, milyen gya-

korlati haszonnal jár Perjés Géza Clausewitz elszórt gondolatait messze továbbvívó értékes elemzése a szerencse és a valószínűségszámítás jelentőségéről a hadtörténeti kutatásban. Fejtegetéseit „a valószínűségelméletől még nem érintett” XVII. századi hadtudományi írókkal, Zrinyivel és Montecuccolival kezdi a „forgandó szerencse” katonai hatásának vizsgálata során. Tény, hogy a két jeles hadvezért és teoretikust élénken foglalkoztatta véletlen tényezők hatása, meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szerencse, a fátum az Iliásszal és a kínai Szun-Cével kezdve szinte minden gondolkodó katonának komoly problémát okozott. Igaz, nem is nagyon tudnak rá orvoslást találni.

A későbbiekben Perjés helyesen hangsúlyozza, hogy a XVIII. század végén a valószínűségszámítás elemeit már ismerhette Clausewitz, de ezek nem hatottak döntően munkásságára. Clausewitz nem tudott és nem is akart modelleket készíteni a háborúról, vagy a hadi eseményekről, megelégedett azzal, hogy a jól kialakult rutindöntések a legtöbb váratlan helyzetben kisegítik a tapasztalt katonát.

A priori ma sem vállalkozhattunk arra, hogy egy eljövendő háborút modelláljunk — nem is kívánjuk. A posteriori ellenben, ha nem is modellt, de valamiféle

sémát készíthetünk — valamely konkrét eseménnyel kapcsolatban. A háború, vagy a harccselekmény eredménye ugyanis ismert, és hasonlóan — kisebb-nagyobb hézagokkal — általában ismertek a főbb részadatok is. E sémában nagy hasznát vehetjük Clausewitz — és Perjés — nézeteinek. Sémánknak — modellünknek — a katonai tényezők mellett természetesen egyéb — gazdasági, politikai, morális és szubjektív — elemeket is magában kell foglalnia. Ha a rendelkezésünkre álló adatmennyiséget a katonai döntési szisztéma elvei szerint elrendezzük, akkor egyfelől a valószínűségszámítás törvényeit alkalmazva következtethetünk a hiányzó adatokra és összefüggésekre, másfelől rendező elvet kapunk realisabb értékítélet kialakításához.

Egy könyvismertetés szűk keretei nem teszik lehetővé, hogy Clausewitz életművének, vagy Perjés Géza színvonalas munkájának legfontosabb vonásaival akár csak érintőlegesen is foglalkozzunk. Összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy Perjés Géza munkája, mely magas színvonalon elemzi a katonai elmélet egyik legjelentősebb alakjának életművét, jelentős értékkel gazdagította a magyar katonai szakirodalmat.

Rázsó Gyula

KPSZSZ I VOENNOE SZTROITYELSZTVO

(*Vojenizdat, Moszkva, 1982. 311 o.*)

Jelentős hadtörténeti munka látott napvilágot 1982-ben a szovjet Katonai Kiadó gondozásában, A. A. Jepisev hadseregtábornok szerkesztésében, egy szerzői kollektíva tollából, amelyben olyan jeles személyiségeket találunk, mint V. Sz. Mahalov vezérőrnagy, a kollektíva vezetője, A. A. Babakov ezredes, D. N. Artamonov nyá. ezredes, A. I. Babin vezérőrnagy, Sz. V. Baranov nyá. vezérőrnagy, A. Sz. Begisev nyá. ezredes, I. Sz. Glebov nyá. vezérezredes, V. F. Kljucskov ezredes, B. V. Litov ezredes, F. A. Mazsajev vezérezredes, V. V. Szemin ezredes, V. G. Szosnyev vezérőrnagy, Sz. A. Tyuskevics vezérőrnagy, V. Sz. Sumihin ezredes. A szerzők monográfiájukban (*Az SZKP vezető szerepe a szovjet katonai építésben*) az SZKP hadseregépítési elveit, a pártnak a hadseregben érvényesülő vezető szerepét, az ország védelmi képességének megszilárdítása, a fegyveres erők harcképességének és harckészültségének fokozása, a pártpolitikai munka megszervezése és irányítása, a katonai vezető káderek fel-

készítése és beosztása érdekében kifejtett tevékenységét tárgyalják. Fontos feladatuknak tekintik annak bizonyítását, hogy az SZKP a nemzeti és internacionalista feladatokat mindenkor szoros egységben és összhangban valósította meg.

A Szovjetunió Fegyveres Erőinek hősi története, a hadsereg hozzájárulása a szocializmus építéséhez elengedhetetlen kedvező feltételek megteremtéséhez, a béke fenntartásához és megszilárdításához, elválaszthatatlanul összeforrott a politikai vezető, a szervező és nevelő kommunista párt tevékenységével. A szocialista haza védelméről szóló lenini elvek talaján állva a párt mindenkor vezető és irányító erőként lép fel a katonai építés területén, a Szovjet Hadsereg és Hadi-tengerészeti Flotta fejlesztése és korszerűsítése érdekében folyó elméleti és gyakorlati munka területén egyaránt.

A szovjet állam történelmi tapasztalatai igazolják, hogy éppen a kommunista párt irányító tevékenysége bizto-

sította a szovjet nép számára a legnagyobb vívmányok elérését, a legbonyolultabb feladatok megoldását az átmeneti időszakban, a fejlett szocialista társadalom létrehozásában, a Nagy Október örökségének fegyveres védelmében és internacionalista küldetésének teljesítésében egyaránt. A kommunista párt arra kényszerült, hogy az új szocialista társadalmi rendszer létrehozásával és fejlesztésével egyidőben megszervezze a világ első szocialista országának védelmét a belső és külső ellenforradalmi erők támadásával szemben, amelyek mindent elkövettek a proletárforradalom fegyveres úton való elfojtása érdekében. A párt magára vállalta a forradalmi vívmányok megővésének, a munkásosztály fegyveres erői megszervezésének és fejlesztésének, a szocialista típusú hadsereg kiépítésének minden terhet.

Az állami és katonai építés területén a szovjet állam létezésének első éveiben elért gigantikus eredményeket értékelve Lenin megállapította: „Annak a katonai és államapparátusnak a megteremtése, amely képes volt győzelmesen kiállni az 1917—1921-es évek megpróbáltatásait — nagy dolog... Mindenki tudja, hogy az Októberi Forradalom a valóságban új erőket, egy új osztályt hozott felszínre, hogy a proletariátus legjobb képviselői kormányozzák ma Oroszországot, hadsereget teremtettek, vezették ezt a hadsereget, megszervezték a helyi igazgatást...” Történelmileg alakult úgy, hogy a forradalom győzelme után vívmányainak fegyveres védelme többször is élet, vagy halál kérdése lett a szocialista állam számára, így a fegyveres erők szervezése és fejlesztése a vezető párt elsőrendű feladatai között szerepelt. A lenini párt sikerrel oldotta meg ezt az égető igényt, biztosítani tudta az erős és ütőképes haderő építését.

Az új típusú forradalmi hadsereg életereje, győzelmeinek fő forrása abban rejlik, hogy jellegét és társadalmi lényegét tekintve felépítése, céljai és vezetési elvei alapján teljes egészében megfelel a szocialista társadalmi és államrendszer természetének, megtestesítője a munkások, parasztok és értelmiségiek, az országot benépesítő népek és nemzetiségek osztály-, nemzeti és internacionalista érdekeinek. A történelemben először szerveződött olyan haderő, amely nem a dolgozó tömegek elnyomására, hanem osztályérdekeik védelmezésére, nem idegen területek meghódítására, hanem a nép szocialista vívmányainak az agresszorral szembeni oltalmazására, nem az országok közötti háborúk kirobbantására, hanem azok békés egymás mellett élésének garantálására hivatott.

A szerzők körültekintő alapossággal mutatják be azt a jelentős és dicső utat, amelyet a Szovjetunió Fegyveres Erői fennállásuk óta az SZKP irányításával megtettek. Ezt az utat fémjelzi az imperialista agresszorok feletti győzelem kivívása a polgárháború időszakában és a Nagy Honvédő Háborúban. A párt sokoldalú gondoskodásának köszönhetően a Szovjet Hadsereg és Haditengerészeti Flotta minden szükségességgel rendelkezik ahhoz, hogy ma is megbízhatóan tudja oltalmazni a dolgozó nép alkotó munkájának eredményeit, a béke és biztonság szilárd támasza legyen. Az egyes fejezetekben a szerzők, a történelmi tapasztalatok általánosítása révén, feltárják a fegyveres erőknél érvényesülő pártirányítás jellegét és törvényyszerűségeit, annak rendszerét és struktúráját, irányait és nemzetközi jelentőségét. Leszögezik, hogy az ilyen irányítás lényegét tekintve politikai irányítás, a szovjet katonai építés alapjainak alapja, legmagasabb fokú és sérthetetlen elve, a hadsereg és hadiflotta erejének és ütőképességének fő forrása. Ez az irányítás az SZKP politikájával és ideológiájával összhangban, a Szovjetunió alkotmánya által szentesítve, a szovjet állam érvényes törvényeinek és jogi normáinak szellemében valósul meg.

Az SZKP, mint a szovjet társadalom irányító és mozgósító ereje, a marxizmus-leninizmus elméletére, annak metodológiai elveire támaszkodva határozza meg a katonai építés fő és perspektivikus irányvonalát; mozgósítja a dolgozó nép erőfeszítéseit a gazdasági, a társadalmi-politikai és szellemi alapoknak, az ország védelmi képessége erősítésének érdekében; tervszerű, tudományosan megalapozott jellegű ad a hadsereg és hadiflotta fejlesztésének.

A hadsereg pártirányítása a katonapolitikai irányvonal kidolgozásában is testet ölt, amelyben a párt rögzíti a katonai építés fő célkitűzéseit, azok elérésének alapvető útjait és módjait. Mint a párt általános politikai irányvonalának szerves része, az SZKP programjában kerül megfogalmazásra, de helyet kap a kongresszusok, konferenciák, a központi bizottsági plénumok dokumentumaiban is. Ezek szellemében kerülnek meghatározásra a szovjet állam honvédelmével kapcsolatos főbb irányelvek, szervezési és ideológiai feladatok, amelyek arra hivatottak, hogy érvényre juttassák a munkásosztály és pártja vezető szerepét a fegyveres erők építésében és felkészítésében. Ezek révén befolyásolja a párt a hadseregben folyó és a magas fokú harc-készültség és hadrafoghatóság fenntar-

tására irányuló pártpolitikai munkát. A könyvben nyomon követhetjük, hogy az említett feladatok dialektikus kölcsönhatásban történő realizálása alkotja a pártvezetés tartalmát a szovjet katonai építésben és fő objektumának — a fegyveres erőknél — fejlesztésében.

Központi helyet foglal el a párt katonai-irányító tevékenységében mindazon feltételek biztosítása, amelyek a hadsereg és a hadiflotta magas fokú harcckésztségének fenntartásához, a korszerű haditechnikai eszközökkel és fegyverzettel való ellátásához, szervezeti rendszerének és felkészültségének korszerűsítéséhez elengedhetetlenek. A párt, a hadtudomány törvényszerűségeire és a katonai doktrína tételeire alapozva, folyamatosan értékeli a haditechnikai vívmányok színvonalát, a potenciális ellenség fegyveres erőinek építési tendenciáit, korunk háborúinak jellegét és specifikumát, a háború kirobantásának lehetőségét az imperialista államok részéről. A belső és külső feltételek figyelembe vételével határozza meg a Szovjetunió Fegyveres Erőit fejlesztésének és korszerűsítésének elvi feladatait, fogalmazza meg az ország gazdasági és mozgósítási felkészítésével kapcsolatos követelményeket, körvonalazza a hadművészet fejlesztésével, a személyi állomány kiképzése és nevelése formáival és módszereivel, a csapatok elhelyezésével és anyagi-technikai biztosításával összefüggő igényeket.

A párt a honvédelem irányítása terén abban látja fő feladatát, hogy a szilárd gazdasági, társadalmi-politikai és szellemi potenciálra épülő haderőfejlesztés mindenkor megfeleljen a szocialista vívmányok, a békés építőmunka, a szovjet állam szuverenitása és területi sérthetatlensége és biztonsága garantálásával összefüggő követelményeknek. A Szovjetunió katonai kiadásai és fegyverkezési folyamata kényszerintézkedések rendszere, amelyet az imperialista államok politikája tesz szükségessé. Ezek a ráfordítások minden bizonnyal negatívan hatnak a népgazdaság fejlesztési ütemére, de semmiképpen nem csorbitják a szocialista fejlődés fő célkitűzésének elérését, a szovjet emberek egyre növekvő anyagi és szellemi szükségleteinek maximális kielégítését.

Az SZKP a proletár internacionalizmus marxi-lenini elveitől vezéreltetve, a többi testvéri szocialista ország pártjával együttesen, minden eszközzel erősíti a Varsói Szerződés szervezetét, fejleszti a szövetséges hadseregek együttműködési rendszerét, meghatározza a harci és politikai kiképzés fejlesztésének, az ag-

resszor elhárítására való mindenoldali felkészítésének útjait. A szerzők rámutatnak, hogy a szocializmus vívmányainak együttes védelmét a marxista-leninista pártok a szocialista közösségbe tartozó országok legmagasabb szintű internacionalista kötelezettségének tekintik. A világ két szemben álló rendszere között kialakult katonai erőegyensúlyt olyan objektív tényezőnek tekintik, amely a béke megőrzését szolgálja. Az SZKP és a testvérpártok arra törekcsenek, hogy ezt az erőegyensúlyt fenntartsák és megszilárdítsák, azt kiinduló ponttá tegyék a fegyverkezési hajszra fokozatos korlátozásához, a katonai szembenállás szintjének csökkentéséhez, az atomháború veszélyének elhárításához.

Közismert tény, hogy a burzsoázia igényei szerint a nyugati ideológiai apparátus a rágalmak és koholmányok özönét zúdítja a marxista-leninista pártokra. Az ideológiai konfrontáció napjainkban széles körű és rendkívül éles. Nyugaton óriási mennyiségű antikommunista, de főleg szovjetellenes kiadvány jelenik meg, az SZKP tevékenységével foglalkozó „kutatások” következtetéseit adják közre, amelyekben — többek között — a pártnak a fegyveres erők területén betöltött vezető szerepét is elferdítve szemléltetik. A sajtó, a rádió és televízió tanulmányokat közöl és műsorokat sugároz a Szovjetunió katonapolitikájáról, amelynek lényege szerintük az egyre fokozódó „háborús fenyegetés” a Szovjetunió részéről, a nemzetközi „terrorizmussal” való vélt kapcsolatának bizonyítgatása stb. A szerzők a könyv lapjain meggyőzően bizonyítják az imperialista államok politikájának és ideológiájának reakciós, agresszív lényegét, leplezik annak valódi tendenciáit és a koholmányok cáfolatát adják az olvasó számára.

Széles körű tényanyagra támaszkodva mutatják be a szerzők, hogy a kongresszusok, konferenciák, a központi bizottsági plénumok anyagai és más dokumentumok is reális és elvi értékelést adnak a pártnak a katonai építés területén folytatott tevékenysége eredményeiről és tapasztalatairól. Ezekből az okmányokból kitűnik, hogy az SZKP erőfeszítéseinek és az egész szovjet nép szorgos munkájának köszönhetően a szovjet állam védelmi képessége ma sokkal magasabb szintű, mint bármikor a történelem folyamán, hadserege és hadiflottája pedig a korszerű követelményeknek mindenben megfelelő színvonalat képvisel.

Kiemelik a szerzők az SZKP XXVI.

kongresszusának jelentőségét, amelynek határozatai kijelölik a Szovjetunió fejlődési útját 1985-ig, de távlataiban egészen 1990-ig. Ez a kongresszus gazdagította a munkáosztály pártjáról szóló lenini tanításokat és új erővel hangsúlyozta vezető és irányító szerepének növekedését a szovjet társadalom valamennyi szférájában, így a katonai építés területén is. A hadsereg és flotta minden egyes katonája tudatában van a nemzetközi helyzet bonyolultságának és feszültségének, és mindenkor kész megsemmisítő csapatát mérni bármely agresszorra.

E dokumentumok hangsúlyozzák, az SZKP politikája abból indul ki, hogy a Szovjetunió és a többi szocialista ország megnövekedett súlya és szerepe, összefogása és erő kifejtésének egyesítése az a tényező, amely elodázhathatja, majd a to-

vábbiakban ki is zárhatja egy esetleges atomkatasztrófa veszélyét.

A történelmi tapasztalatok széles skáláját felvonultatva bizonyítják a szerzők, hogy a párt a szovjet állam fennállásának első napjaitól kezdve külpolitikai tevékenységében aktívan és célratörően harcol a békéért és a népek biztonságáért, híven követi azt a lenini tanítást, mely szerint a szocializmus ideálja a teljes és általános leszerelés. A fegyverzetkorlátozás és haderőcsökkentés következetes híveként a párt számos konkrét javaslatot és programot terjesztett elő a világpolitika eme legégetőbb kérdésének megoldására, amely egyben az egész emberiség további sorsának meghatározója is lehet.

Nádor Tibor

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1981.

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák

Katonai sajtó, könyvtár- és levéltárügy, térképészet

Katonai múzeumügy

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról

A hadtudomány elméleti kérdései és teoretikusai

A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései, historiográfiák

Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

A katonai kiképzés és nevelés története

A hadművészet történetének elméleti kérdései

A haditechnika története

Hadijog

Hadtörténelem az ókortól napjainkig

Ókori hadtörténelem

Középkori hadtörténelem

Újkori hadtörténelem

Az első világháború

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

A második világháború

A második világháború politikai és diplomáciai története

Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál

Katonai propaganda

A második világháború hadművészete

Haditengerészet

Légierő és légvédelem

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Nyugati hadszíntér

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata

Az 1942—1945. évi hadműveletek

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Távol-keleti hadszíntér

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Varsói Szerződés és a szocialista országok hadseregei

NATO és a kapitalista országok hadseregei

Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSE

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Armejszki Pregled	AP
Armor	A
Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bovoja Priprava	BP
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Défense Nationale	DN
Europäische Wehrkunde	EW
Fáklya	F
Glasnik RV i PVO	GRV
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenství	HV
Isztoriceszki Pregled	IP
Isztorija SzSzSzR	ISzSzSzR
Italia Contemporanea	IC
Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies	RUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommunist Vooruzsennüh Szil	KVSZ
Korunk	KO
Lengyelország	LE
Mezsdunarodnaja Zsizn'	MZS
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichte	MG
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik	MT
Militärwesen	M
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
NATO's Fifteen Nations	NFN
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Odbrana i Zastita	OZ
Österreichische Militärische Zeitschrift	ÖMZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Przeglad Historyczny	PH
Przeglad Wojsk Ladowych	PWL
Revue de Droit Pénal Militaire et de Droit de la Guerre	RDPM
Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique des Armées	RHA
Revue Internationale d'Histoire Militaire	RIHM
Revue Militaire Sovietique	RMSov
Revue Militaire Suisse	RMS
Revue Roumaine d'Histoire	RRH
Rivista Militare	RM
Der Schweizer Soldat	SS
Der Soldat	S
Soldat und Technik	SUT
Tehnika a Vooruzsenie	TIV
Truppendienst	TR
Truppenpraxis	TRP
Tül i Szabzszenie	TISZ
Ukrainszkij Isztoricsnüh Zsurnal	UIZs
Vesztnik Drevnej Isztorii	VDI
Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü	VPO
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte	VFZ
Voenna Miszöl	VOM
Voennaja Müszl'	VM
Voenna Isztoriceszki Szbornik	VISZ

Voenno Isztoricseszkijsz Zsurnal
 Voennüj Vesztnik
 Vojni Glasnik
 Vojno Delo
 Vojnoistorijski Glasnik
 Voproszű Isztorii
 Wehrtechnik
 Wehrwissenschaftliche Rundschau
 Wojsko Ludowe
 Wojskowy Przegląd Historyczny
 Zarubezsnoe Voennoe Obozrenie
 Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

VIZS
 VV
 VG
 VD
 VOG
 VI
 WT
 WR
 WL
 WPH
 ZVO
 ZG

BIBLIOGRÁFIÁK

1. Történelmi bibliográfia. 1978. 1—4. r. Összeáll. L. Tafta, T. Isticioaia-Budura. — RRH, 1981. 1. sz., 181—204., 2. sz. 369—392., 3. sz. 561—575., 4. sz. 795—805. p.
2. Folyóiratcikkek a német és az egyetemes történelemről. Bibliográfia. — ZG, 1981. 2. sz. 183—191., 7. sz. 665—672., 11. sz. 1076—1086. p.
3. A jugoszláv történelmi irodalom bibliográfiája 1977—1979. — VOG, 1981. 1. sz. 255—272., 2. sz. 213—226., 3. sz. 355—366. p.
4. Legújabb hadtörténeti irodalom. Bibliográfia. Összeáll. G. Best, W. Deist stb. — MM, 1981. mell. 1—54. p.
5. Hadtörténeti folyóiratcikkek — 1980. Összeáll. J. Ernst, B. Gloede, Ch. Gudzent, D. Rogowski. — MG, 1981. 5. sz. 612—631. p.
6. Szovjet és német forráspublikációk a „háborús felelősség kérdéséről” az első világháborúban. Bibliográfia. Összeáll. B. Becker, R. Eckert, D. Gritzke. — MG, 1981. 2. sz. 230—239. p.
7. Szovjet visszaemlékezések a Nagy Honvédő Háborúról. Válogatott bibliográfia. Összeáll. P. Schramm. — MG, 1981. 3. sz. 356—365. p.
8. A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent könyvek és tanulmányok bibliográfiája. — RHDGM, 122. sz. 1981. 113—127., 123. sz. 113—125., 124. sz. 133—137. p.
9. Adatok a második világháború bibliográfiájához. Összeáll. M. Harz, A. Mochnacka-Wójcik, U. Olech stb. — WPH, 1981. 1. sz. 303—322., 2. sz. 300—318., 3. sz. 266—285., 4. sz. 293—310. p.
10. A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája 1975—1977. — VOG, 1981. 1. sz. 273—284., 2. sz. 227—244., 3. sz. 367—378. p.
11. A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikájának története 1970—1980. Bibliográfia. — HV, 1981. 3. sz. 162—176. p.
12. A katonai fegyelem megszilárdítása a szocialista hadseregekben. Bibliográfia. — HV, 1981. 6. sz. 183—189. p.
13. Az egyszemélyi vezetés. Bibliográfia. — HV, 1981. 6. sz. 183—189. p.
14. A konfliktuskutatás bibliográfiája. Összeáll. H. Löwis von Menar. — BZK, 1981. 3. sz. 115—166. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR- ÉS LEVÉLTÁRÜGY, TÉRKÉPÉSZET

15. Godechot, J.: A Gazette Française, a forradalom alatt kiadott katonai újságok őse. — Annales Historiques de la Révolution Française, 1980. 1. sz. 118—125. p.
16. Jakusin, V. Z.: 60 éves a „Voennüj Vesztnik”. — VM, 1981. 5. sz. 67—72. p.
17. 60 éves a Voennüj Vesztnik — VPO, 1981. 5. sz. 51. p.
18. 60 éves a Voennüj Vesztnik. — VV, 1981. 5. sz. 10—11. p.
19. 60 éves a „Voennüj Vesztnik”. — M, 1981. 5. sz. 11—12. p.
20. 50 éves a „Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü”. — VV, 1981. 8. sz. 79. p.
21. 50 éve látott napvilágot a Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü első száma. — VPO, 1981. 8. sz. 3. p.
22. Koral, J.: A lengyel hadtörténeti folyóirat, a Wojskowy Przegląd Historyczny — 25 éves jubileumi ülése. — WPH, 1981. 3. sz. 232—238. p.
23. Beth, H.—J. — Hennicke, O.: Húsztíz éves a „Militärgeschichte”. Bevezető és repertórium 1962—1981. — MG, 1981. 6. sz. 642—776. p.
24. Gurov, O.: A hadilevéltárak szerepe a hadtörténeti tudományos és kutatómunkában. — VIZS, 1981. 1. sz. 82—85. p.
25. Ernst, V.—Kaun, A.—Zeidler, H.—J:

- Az NDK Katonai levéltárának újonnan feltárt állománya (1920—1945 közötti évek). — MG, 1981. 1. sz. 95—96. p.
26. *Perona, G.*: Levéltári kutatások és tanulmányok a szövetségesek és Olasz-

ország kapcsolatáról. — IC, 1981. 1. sz. 89—101. p.

27. *Sztoilova, T.*: Bulgária katonai topográfiai leírása a 18. sz. utolsó harmadából. — VIZS, 1981. 1. sz. 121—123. p.

KATONAI MÚZEUMÜGY

28. *Karapetjan, K.*: A dicsőség relikviái. A Vörös Csillag érdemrenddel kitüntetett Szovjet Fegyveres Erők Központi Múzeuma. — VV, 1981. 2. sz. 23—24. p.
29. *Mudrogin, N.*: A fegyverzet múzeuma. (225 éves a tüzérség, a műszaki és híradó csapatok Hadtörténelmi Múzeuma Leningrádban.) — VV, 1981. 7. sz. 78—79. p.
30. *Dedov, I.*: Iskolamúzeum. — VIZS, 1981. 6. sz. 78—80. p.
31. *Kunz, M.—Mäser, B.*: Az NDK hadtörténelmi múzeum honvédelmi nevelési funkciójának fejlődése. — MG, 1981. 3. sz. 327—338. p.
32. *Pietras, Cz.*: Legújabbkori történelmi kiállítás a hazafias nevelés szolgálatában. — PWL, 1981. 11. sz. 46—48. p.
33. *Janecka, J.*: Repülő- és űrhajózási kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban. 1—2. r. — Letectvo a PVO, 1981. 7. sz. 37—42., 8. sz. 37—43. p.
34. *Gosztony, P.*: A bukaresti Központi Katonai Múzeum. — SS, 1981. 3. sz. 24—25. p.
35. *Gibellini, V.*: Olasz katonai egyenruhák. [1848—1867.] — RM, 1981. 2. sz. 109—116., 3. sz. 97—104., 4. sz. 89—96., 5. sz. 113—120., 6. sz. 113—120. p.
36. *Scerbo, E.*: A rendfokozatok elnevezésének története. — RM, 1981. 4. sz. 57—64. p.
37. *Ilseemann, C.—G.*: A nagy takarodóhoz. [A katonai zenei takarodó keletkezése, fejlődése.] — WR, 1981. 3. sz. 65—71. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

38. *Babin, A. I.*: Marx és Engels a katonai hadászat és hadvezetés problémáiról. — MG, 1981. 3. sz. 261—272. p.
39. *Komlos, J.*: Marx és Engels Kossuth Lajosról alkotott kritikája. — Austrian History Yearbook, 15—16. köt. 1979—1980. 63—75. p.
40. *Karabanov, N. V.—Tjuskevics, Sz. A.*: A marxizmus—leninizmus a háború és béke kérdéséről — a történelmi optimizmus filozófiája. — HV, 1981. 3. sz. 3—29. p.
41. *Hrobosztov, V.—Ilievskij, V.*: Lenin és az SzKP a szocialista haza biztonságáért érzett felelősségről. — VIZS, 1981. 1. sz. 3—8. p.
42. *Guszarevics, Sz.*: Lenin és az SzKP az imperializmus szocialistaellenes blokádpolitikájáról. — VIZS, 1981. 4. sz. 3—10. p.
43. *Monin, M.*: V. I. Lenin és az SzKP a testvéri szocialista országok katonai és politikai együttműködéséről. — VIZS, 1981. 5. sz. 3—11. p.
44. *Kondratkov, T.*: Az SzKP az ellenséges ideológiák elleni harc további fozkozásáról. — VIZS, 1981. 3. sz. 3—9. p.

A HADTUDOMÁNY-ELMÉLETI KÉRDÉSEI ÉS TEORITIKUSAI

45. *Zafirov, D. I.*: Katonai-elméleti gondolkodás Bulgáriában az első világháború időszakában. — VOM, 1981. 4. sz. 84—95. p.
46. *Rourke, J. T.*: Marshall, Eisenhower és a katonai gondolkodás. — MR, 1981. 2. sz. 26—32. p.
47. *Lider, J.*: Bevezetés a katonai elméletbe. 1. r. — ÖMZ, 1981. 6. sz. 489—495. p.
48. *Karnahl, O.*: A politikai primátus teóriájának története. 1—3. r. — Der Freiwillige, 1981. 9. sz. 31—32., 10. sz. 18—19., 11. sz. 25—27. p.
49. *Sefcik, V.*: A csehszlovák hadigazdaságtan elmélete fejlődésének kutatásához. — HV, 1981. 4. sz. 79—90. p.
50. *Ochrana, F.*: Az ember — tudomány — haditechnika — rendszer aktuális problémái. — HV, 1981. 4. sz. 111—125. p.
51. *Shrader, Ch.*: Vegetius „De re militari” c. művének hatása. — MA, 1981. 4. sz. 167—172. p.

52. Doepner, F.: Carl von Clausewitznek, a háború filozófusának utóhatása — EW, 1981. 11. sz. 508—512. p.
53. Kleine, J.: Clausewitz: „A háborúról” c. művének hatása a hadtudományi gondolkodásra az NDK Nemzeti Néphadseregében. — MG, 1981. 1. sz. 80—83. p.
54. Hobe, W.: Clausewitz. — MR, 1981. 3. sz. 57—61. p.
55. Rehm, W.: Elmélkedések Carl v. Clausewitz halálának 150. évfordulóján. — EW, 1981. 12. sz. 555—559. p.
56. Türpe, A.: Clausewitz a néptömegek szerepéről a háborúban. — MG, 1981. 1. sz. 76—79. p.
57. Hilbert, K.: Kiegészítések Carl v. Clausewitz tábornok életrajzához. — MG, 1981. 2. sz. 208—213. p.
58. Doepner, F.: Gondolatok Clausewitz életrajzához, Caroline von Rochows visszaemlékezései és Sir George Henry Rose tudósításai. — EW, 1981. 6. sz. 266—271. p.
59. Hirzel, W.: Antoine-Henri Jomini — Clausewitz kortársa. — ASMZ, 1981. 6. sz. 537—365. p.
60. Venturi, F.: Henry Loyd tábornok életútja és hadtudományi munkássága. — Revista Storica Italiana, 1979. 2—3. sz. 369—433.
61. Rylander, R. L.: Mao mint Clausewitz-i stratégia. — MR, 1981. 8. sz. 13—21. p.
62. Tjusic, M.: Tito nézetei a nemzetközi viszonyokról és a háború és béke kérdései. — VD, 1981. 1. sz. 37—55. p.
63. Pejnovic, N.: Tito katonai munkássága kutatásának módszerei. — VD, 1981. 4. sz. 50—62. p.
64. Bukomirovic, S.: Tito és a katonai kiadói tevékenység. — VD, 1981. 3. sz. 127—134. p.
65. Kucuk, E.: A szocialista öngazgatási társadalom védelmével és sajátságos katonai intézményeivel foglalkozó Tito nézetek kutatása. — VD, 1981. 4. sz. 63—81. p.
66. Sotra, Z.: A nemzetiségi kérdés és a honvédelem helye Tito katonai munkásságában. — VD, 1981. 4. sz. 82—94. p.
67. Mijatovic, C.: Tito útmutatásait a történelem igazolta. — VD, 1981. 2. sz. 10—21. p.
68. Sarac, D.: Tito katonai tevékenysége — történelmi hozzájárulás a forradalomhoz. — VD, 1981. 4. sz. 41—49. p.
69. Fitzroy, M.: Tito — az ellenállás legkiválóbb vezetője. — VD, 1981. 1. sz. 27—36. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI, HISTORIOGRÁFIÁK

70. Carpentier, E.: A Poitiers-i csata historiográfiája a 14. században. — Revue Historique, 1980. 1. sz. 21—58. p.
71. Mihokova, M.: Magyar historiográfia a szlovákokról és Szlovákiáról 1918-ig — HC, 1981. 1. sz. 84—90. p.
72. Bron, M.: A spanyolországi nemzetközi brigádok historiográfiája. — WPH, 1981. 1. sz. 225—244. p.
73. Nuss, K.: A német katonai személyiségek megítélésének reakciós jellegéről (1919—1933.) — VIZS, 1981. 1. sz. 63—70. p.
74. Thiel, W.: Irodalom a szovjet katonai körzetek történetéről. (Historiográfia). — MG, 1981. 2. sz. 145—152. p.
75. A berlini győzelem. Beszélgetés Eugénusz Duraczinski docenssel a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársával. — LE, 1981. 5. sz. 10—11. p.
76. Baszov, A. V.—Kumanov, G. A.: A nagy moszkvai csata. Néhány történeti és historiográfiai kérdés. (A moszkvai csata 40. évfordulójára.) — ISzSzSzR. 1981. 5. sz. 57—67. p.
77. Hass, G.: A moszkvai csata. A polgári történetírás néhány katonapolitikai következtetéséhez. — MG, 1981. 5. sz. 517—527. p.
78. Kropilák, M.: A Szlovák Nemzeti Felkelés és a feldolgozás további távlatai. — HC, 1980. 1. sz. 3—18. p.
79. Mihajlov, A.: Az internacionalizmus elárulása. (A második világháború történetének meghamisítói.) — VIZS, 1981. 1. sz. 59—66. p.
80. Misusztin, G.: Hadtörténelmi munkák és a csehszlovák hadsereg fejlődése. — VIZS, 1981. 2. sz. 81—82. p.
81. Könnemann, E.: Az üzemtörténetírás tapasztalatainak felhasználása az NDK Nemzeti Néphadsereg csapattestjeinek és a határőr csapatok történetének feldolgozásában. — MG, 1981. 1. sz. 50—56. p.
82. Zbiniewicz, F.: Az 1979. évi szovjet hadtörténetírás. — WPH, 1981. 3. sz. 192—205. p.
83. A hadtörténelmi kutatás távlati tematikája 1981—1990. 1—2. r. — VIZS, 1981. 5. sz. 44—47., 6. sz. 59—61. p.
84. Az 1978—1979. évi lengyel és külföldi hadtörténetírás áttekintése. Összeáll. T. Nowak, W. Majewski, P. Stawecki stb. — WPH, 1981. 1. sz. 207—225. p.

Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák

85. *Glaser, G.—Heider, P.—Schmidt, D.*: A XV. Nemzetközi Történészkongresszus Bukarestben. — MG, 1981. 2. sz. 225—229. p.
86. *Antoszyk, A. V.*: A hadtörténelem kérdései a XV. Nemzetközi Történész Kongresszuson. — NNI, 1981. 5. sz. 25—40. p.
87. A XV. Nemzetközi Történészkongresszus Bukarestben, 1980-ban. — ZG, 1981. 6. sz. 507—537. p.
88. *Bugaj, N.*: Szovjet történészek konferenciája az 1920. évi polgárháború sikeres befejezésének 60. évfordulóján. — MG, 1981. 5. sz. 592—595. p.
89. Tudományos konferenciák és megemlékezések a kulikovi csata 600. évfordulója alkalmából. — ISzSzSzR, 1981. 2. sz. 232—244. p.
90. A nagy történelmi győzelem. (Hadtudományi konferencia „Szovjet hadművészet a moszkvai csatában” címmel.) — VV, 1981. 12. sz. 12. p.
91. *Adam, U.*: A második világháború befejező szakaszának történetéhez. (Beszámoló az NDK Tudományos Akadémiája 1980. május 9-i kollokviumáról.) — ZG, 1981. 4. sz. 354—355. p.
92. *Gerold, H.*: Nemzetközi kollokvium a NATO fejlődési tendenciáiról a 80-as évek elején. Potsdam, 1980. szept. 30. — okt. 1. — MG, 1981. 1. sz. 97—100. p.
93. *Mojakov, L.*: Jugoszlávia népei és nemzetiségei felkelésének és szocialista forradalmának 40. évfordulójára. (Ünnepi ülészak, Belgrád, 1981. július 3.) — VOG, 1981. 2. sz. 7—20. p.
94. *Michel, H.*: A második világháború Történeti Bizottsága. — RHDGM, 124. sz. 1981. 1—17. p.
95. *Krivko, V.*: Hadtudományi társaságok. — VIZS, 1981. 4. sz. 73—76. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

96. *Richter, K.*: Múlt, jelen és hagyomány. (Vita) — HV, 1981. 6. sz. 140—157. p.
97. *Cumpelikova, B.*: Adalék a hagyomány fogalmáról folytatott vitához. — HV, 1981. 1. sz. 177—185. p.

98. *Zwolinski, St.*: A második világháború a katonák és a lengyel társadalom tudatában. (Beszámoló egy ideológiai konferenciáról.) — WPH, 1981. 1. sz. 271—277. p.
99. *Akcsurin, R.—Bücskov, A.*: A szakszervezetek részvétele a hazafias és honvédelmi tömegmunkában. — VIZS, 1981. 4. sz. 79—84. p.
100. *Utkin, B.*: A hadtörténeti tapasztalatok felhasználása a katonák nevelésében. — VIZS, 1981. 5. sz. 59—65. p.
101. *Richter, K.—Rosa, A.*: Az újkori történelem tanulságainak felhasználása a hazafias és internacionalista nevelésben. — HV, 1981. 5. sz. 43—65. p.
102. *Markiewicz, A.*: Katonai-történelmi kirándulások oktató-nevelő hatása. — PWL, 1981. 11. sz. 51—52. p.
103. *Suzdalewicz, K.*: Hazafias-honvédelmi nevelés hagyományai Lengyelországban. — Przegląd Obrony Terytorium Kraju, 1981. 1. sz. 11—20. p.
104. *Dobrev, Hr.*: Todor Zsivkov Bulgária hadtörténeti és forradalmi múltjának problémáiról. — VISZ, 1981. 4. sz. 3—20. p.
105. *Kirchner, R.*: Kollokvium, mint a munkásmozgalomtörténet/hadtörténet szak képzési formája az egyetemeken és főiskolákon. — MG, 1981. 3. sz. 352—354. p.
106. *Dremkov, A.*: Az SZKP XXVI. kongresszusa a szovjet katonáknak a nép és hadsereg hősi hagyományai iránti hűségre való neveléséről. — VIZS, 1981. 9. sz. 3—10. p.
107. *Ose, D.*: A hagyomány, a hagyomány ápolása és a korszerű személyi vezetés a Bundeswehrben. — WR, 1981. 2. sz. 41—44. p.
108. *Bald, D.*: A hagyományok hatása a német katonai nevelésre. — MA, 1981. 3. sz. 109—112. p.
109. *Kiessling, G.*: Hagyományok megismerése és ápolása a Bundeswehr egy csapatparancsnoka szemszögéből. — EW, 1981. 1. sz. 7—10. p.
110. *Hinrichs, H.*: Kutatás új hagyományok után. — EW, 1981. 4. sz. 158. p.
111. *Berger, M.*: Tíz tétel a Bundeswehr hagyományápolásához. — EW, 1981. 9. sz. 404—405. p.
112. *Manfredi, L.*: Hagyomány. — EW, 1981. 10. sz. 454—455. p.

A KATONAI KIKÉPZÉS ÉS NEVELÉS TÖRTÉNETE

113. *Girschik, P.*: Az altiszt — a hadsereg támasza békében és háborúban. 1—2. r. — TR, 1981. 2. sz. 127—132., 3. sz. 230—235. p.
114. *Güth, R.*: Funkció és jellem. 1—3. r. Technikai fejlődés, a katonai vezetés

- és nevelés a német haditengerészeti erőknél 1848—1945. — TRP, 1981. 1. sz. 73—78., 2. sz. 157—162., 3. sz. 240—242. p.
115. *Vaszilev, V.*: M. I. Dragomirov hatása a katonapedagógiai gondolatokra

- Bulgáriában. (1878—1912.) — VISZ, 1981. 6. sz. 63—74. p.
116. *Bruch, R. v.*: „Németország és Anglia. A hadsereg és a flotta erősítése?” Német főiskolai tanárok politikai publikációi 1911—12-ben. — MM, 1981. 1. sz. 7—36. p.
117. *Frackowiak, W.*: Testnevelés és katonai előképzés 1920—1939 között Lengyelországban. — WPH, 1981. 1. sz. 161—173. p.
118. *Vodicka, S.*: Tisztek kiválasztásának és kiképzésének alapvető szempontjai a burzsoá csehszlovák hadseregben. — HV, 1981. 1. sz. 95—108. p.
119. *Dunn, J.*: Általános katonai kiképzés történelmi perspektívából. — MR, 1981. 1. sz. 11—18. p.
120. *Ovcsarenko, I. M.*: Lenin és a szovjet katonai káderek magas szintű képzése. Hogyan zajlott le 1918—1920-ban a tisztiiskolák átszervezése és az új kiképzés beindulása. — ISzSzSzR, 1980. 2. sz. 56—73. p.
121. *Harczuk, B. F.*: Tartalék katonai szakértők felkészítése az ukrán főiskolákon. (1938—1941.) — UIZS, 1981. 7. sz. 91—95. p.
122. *Buturlin, F.*: Kádereképzés a honi légvédelmi csapatok számára 1919—1943. — VPO, 1981. 5. sz. 72—74. p.
123. *Zelenszkij, V.*: Fiatal páncélos szakemberek felkészítése a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZS, 1981. 9. sz. 69—73. p.
124. *Zselov, A.*: A szovjet katonák hősiessége — a győzelem döntő tényezője volt a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZS, 1981. 10. sz. 36—41. p.
125. *Lebedev, V.*: A szovjet gárdák törvényeiről. (A kikitüntető „gárda” megjelölést odaítélő parancsok.) — VIZS, 1981. 9. sz. 73—79. p.
126. *Korzun, L.*: Ragyogó hőstett. (A Szovjet gárda megalakulásának 40. évfordulója.) — VV, 1981. 9. sz. 17—19. p.
127. *Szmirnov, P.*: Az SZKP tevékenysége a katonai káderek képzésében a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZS, 1981. 6. sz. 62—64. p.
128. *Kondakova, N.*: A kommunista párt fasiszmus elleni ideológiai harcának néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZS, 1981. 10. sz. 51—52. p.
129. *Volkogonov, D.*: A szovjet fegyveres erő a nevelés iskolája. — VIZS, 1981. 2. sz. 3—11. p.
130. *Szkrül'nik, A.*: Az SZKP 26. kongresszusa a katonák internacionalista neveléséről. — VIZS, 1981. 10. sz. 3—10. p.
131. *Korolenko, V.*: A politikai szervezetek a Szovjetunió fegyveres Erőiben. — RMSov, 1981. 11. sz. 36—38. p.
132. *Mel'nikov, Ju.*: Az SZKP XXVI. kongresszusa és a szovjet fegyveres erőknél folyó szocialista verseny. — VIZS, 1981. 7. sz. 3—11. p.
133. *Koznar, V.*: Szocialista versenymozgalom a Csehszlovák Néphadseregben, 1955—1981. — HV, 1981. 6. sz. 13—41. p.
134. *Kalckreuth, J.*: A háborús korosztály, a náci rezsim és az ifjúság. — EW, 1981. 9. sz. 417—420. p.
135. *Mohr, H.-G.*: Csapatkiképzés a Bundeswehr szárazföldi csapatainál 1956—1980. 1—2. r. — TRP, 1981. 2. sz. 114—120., 3. sz. 196—202. p.
136. *Tamme, P.*: Az NSZK szárazföldi csapatok személyügyi helyzete és struktúrája 1955-től napjainkig. — TRP, 1981. 6. sz. 458—461. p.
137. *Polanski, W.*: A lengyel Katonapolitikai Akadémia 30 éves. — WL, 1981. 12. sz. 36—41. p.
138. *Piotrowski, R.*: A híradótiszti iskola 1944—1950 között. Visszaemlékezés-töredék. — WPH, 1981. 1. sz. 73—89. p.
139. *Antoszkiewicz, H.*: Összefegyvernemi és harc kiképzésünk harminc esztendeje. — PWL, 1981. 12. sz. 5—9. p.
140. *Chojnecki, St.*: A Lengyel Néphadsereg politikai-nevelő apparátusának szervezeti felépítése, 1945—1948 között. — WPH, 1981. 1. sz. 40—72. p.
141. *Hendrych, J.*: A tényleges katonai szolgálatot teljesítő katonák magatartásának kutatása. — HV, 1981. 5. sz. 88—108. p.
142. *Davini, O.*: A katonai fegyelem fejlődése. — RM, 1981. 1. sz. 46—48. p.
143. *Fazik, A.*: Katonai kollektíva és fegyelmi problémák. — HV, 1981. 4. sz. 91—110. p.
144. *Ryska, M.*: A főiskolák hadtudományi tanszékein abszolválók szerepe a katonai fegyelem megszilárdításában. — HV, 1981. 6. sz. 77—94. p.

A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

145. *Henning, S.*: A kínai hadművészet történelmi perspektívából. — MA, 1981. 4. sz. 173—178. p.
146. *Pejcscev, A.*: A bolgár hadművészet születése és fejlődése 681—1945 között. Tézisek. — AP, 1981. 9. sz. 13—18. p.
147. *Penkov, Szt.*: Bolgár hadművészet 1878—1918-ig — VISZ, 1981. 4. sz. 190—203. p.
148. *Ivanov, V.*: Hadművészet I. Péter korában. — VIZS, 1981. 8. sz. 66—71. p.
149. *Bagramjan, I.*: A háború kezdeti időszakának jellege és sajátosságai. — VIZS, 1981. 10. sz. 20—27. p.

150. *Kriusanov, V. V.*: A főcsapás. (Elmélet és gyakorlat, a két világháború tapasztalatai) — VM, 1981. 9. sz. 28—37. p.
151. *Orlowski, R.*: Rajtaütő tevékenységek eredete. — MW, 1981. 4. sz. 101—105. p.
152. *Towle, Ph.*: A „helyettesítő háború” hadászata. (Spanyol polgárháború, japán—kinai háború, egyéb 20. századi helyi háborúk.) — RUSI, 1981. 1. sz. 21—26. p.
153. *Woods, H. G.*: A tartalékos hadsereg és a vezetés — RUSI, 1981. 4. sz. 54—57. p.
154. *Terraine, J.—Barnett, C.—Steedman, A.*: A koalíciós háború problémái. — RUSI, 1981. 3. sz. 3—14. p.
155. *Zsilin, P.*: A fasiszta villámháború elméleti csődje és jelenkori követői. — VIZS, 1981. 10. sz. 42—50. p.
156. *Brunner, D.*: A harc lényege és a harcvezetés. — ASMZ, 1981. 1. sz. 17—19. p.
157. Az Amerikai Egyesült Államok hadászatanak fejlődése 1945—1980 között — WL, 1981. 1. sz. 72—79. p.
158. *Wittkamp, H.*: Ellátás egykor és ma. A római és a nyugatnémet haderő ellátásának összehasonlítása. — TRP, 1981. 10. sz. 776—779. p.
159. Az orosz (szovjet) tüzérség 600 éve. — VV, 1981. 1. sz. 66., 3. sz. 74—75., 4. sz. 64—65., 5. sz. 79—80., 6. sz. 74—75., 7. sz. 79—80., 8. sz. 74—75., 9. sz. 66—67., 10. sz. 67—68., 11. sz. 60—62. p.
160. *Stencel, E.*: A tüzérség fejlődési perspektívái az imperialista hadseregekben. — MG, 1981. 2. sz. 153—168. p.
161. *Puletti, R.*: Az olasz lovasság. — RM, 1981. 4. sz. 17—40. p.
162. *Hübler, R.*: A német utászcsapatok történetéből a 17. századtól napjainkig. — SUT, 1981. 2. sz. 72—77. p.
163. *Kriusanov, V. V.*: A páncélelhárító harc fejlődése 1932-től 1973-ig. — VM, 1981. 3. sz. 21—29. p.
164. *Postier, D.*: A páncélos csapatok fejlődése a 60-as években az NDK Nemzeti Néphadseregében. — MG, 1981. 1. sz. 40—49. p.
165. *Malone, D. K.*: A szovjet páncélos hadviselés — a háború sajátos útja. — NFN, 1981. 1. különszáma 35—40. p.
166. *Shiner, J.*: A légi hadtest, a haditengerészet, a partvédelem, 1919—1941. — MA, 1981. 3. sz. 113—120. p.
167. *Szvetlisin, N. A.—Szedov, E. V.*: A légvédelmi hadművelet elméletének létrejötte és fejlődésének néhány kérdése — VM, 1981. 3. sz. 30—41. p.
168. *Kiesslich-Köcher, H.*: A szovjet légvédelmi csapatok fejlődése 1945 óta. — M, 1981. 8. sz. 57—62. p.
169. *Golab, Z.*: Helység-harc a helyi háborúkban. — MW, 1981. 12. sz. 103—114. p.
170. *Golab, Z.*: Légvédelem a helyi háborúkban. — MW, 1981. 7. sz. 99—112. p.
171. *Golab, Z.*: Elektronikai hadviselés a helyi háborúkban. — MW, 1981. 3. sz. 102—113. p.
172. *Nowak, I.*: A vegyi hadviselés fejlődési irányai. 1. r. — MW, 1981. 11. sz. 92—106. p.
173. *Golab, Z.*: Vegyi, „meteorológiai”, „geofizikai” hadviselés, valamint gyűjtőszközők alkalmazása helyi háborúkban. — MW, 1981. 1. sz. 93—104. p.
174. *Kozsbahteev, V.*: Az erdős-hegyes terep harcászatának fejlődése (1946—1980.) — VIZS, 1981. 2. sz. 36—43. p.
175. *Sutov, E.*: Csapat- és alegységparancsnokok munkája az ellenség védelmének áttörésére indított támadás megszervezésekor. (1946—1980.) — VIZS, 1981. 5. sz. 27—32. p.
176. *Dobrev, D.*: A katonai felderítés fejlődése a második világháború után. — VISZ, 1981. 3. sz. 45—55. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

177. *Ovcсарov, D.*: Újabb adatok Pliszka és Preszlav erődítési rendszeréhez. — VIZS, 1981. 2. sz. 58—68. p.
178. *Reussner, J.*: Vauban Strasbourghban 1681-ben. A város erődítéseinek rekonstrukciója. — RHA, 1981. 3. sz. 61—76. p.
179. *Alferova, G. B.—Harlamov, V. A.*: Kievi erődítmények a 17. század második felében. — VI, 1979. 7. sz. 61—75. p.
180. *Vascon, E.*: 1860—1880. Húsz döntő év az olasz tartós erődítmények történetében. — RM, 1981. 1. sz. 89—94. p.
181. *Holub, O.*: Csehszlovák erődítési munkák 1935—1938. 1. r. — HV, 1981. 6. sz. 62—76. p.
182. *Beamon, S.*: Óvóhelyek Nagy-Britanniában 1939—1945. — AQ, 1981. 3. sz. 301—309. p.
183. *Bul', A.—Tribel'szkij, D.*: A rádió-összeköttetés fejlődése az orosz flottánál 1900—1905-ben. — VIZS, 1981. 1. sz. 71—74. p.
184. *Cakov, Iv.*: Bolgár hozzájárulás a repülőgépek tökéletesítéséhez és a repülésügy fejlesztéséhez. — VISZ, 1981. 2. sz. 84—92. p.
185. *Chadeau, E.*: A francia repülőgépipar

- az első világháború küszöbén. 1—2. r. — RHA, 1981. 2. sz. 61—81., 3. sz. 181—206. p.
186. *Simek, K.*: Az éjszakai vadászpülőgépek születése. — Letectvo a PVO, 1981. 8. sz. 52—55. p.
187. *Danilov, B.*: A sugárhajtású légierő létrehozásának történetéből. — VIZS, 1981. 3. sz. 70—75. p.
188. *Prazmowski, M.*: A V—1 kísérletek

- lengyel területen. — WPH, 1981. 2. sz. 232—243. p.
189. *Arhipov, M.*: Az USA hadászati rakéta-nukleáris fegyverzetének fejlődése a második világháború után. — VIZS, 1981. 2. sz. 66—71. p.
190. *[Amelcsenko] Amelcsenko, V.*: A legendás „Katyusa”. — RMSov, 1981. 11. sz. 30—31. p.
191. *Neszterenko, A.*: A „Katyusák” születése. — VV, 1981. 8. sz. 70—73. p.

HADIJOG

192. *Stenzel, E.*: A hadviselés nemzetközi jogi szabályainak fejlődése. — MG, 1981. 4. sz. 411—422. p.
193. *Frei, D.*: A háború elhárítása semlegességgel? (A semleges státus következtében elkerült háborús helyzetek az első világháborútól.) — BZK, 1981. 4. sz. 37—56. p.
194. *Hummer, W.*: A „tartós semlegesség reneszansza.” [A semlegesség fejlődése a XVI. századtól napjainkig.] — ÖMZ, 1981. 1. sz. 36—43. p.
195. *Towle, Ph.*: A montreux-i konferencia mint regionális fegyverzetkorlátozási szerződés. Tárgyalások és gyakorlat. — MA, 1981. 3. sz. 121—126. p.
196. *Meurant, J.*: A Nemzetközi Vöröskereszt és a polgári lakosság védelme a második világháború alatt. — RHDGM, 121. sz. 1981. 129—138. p.
197. *Gruchmann, L.*: A német büntető bíróságok közreműködése az ellenállás leküzdésében a megszállt nyugat-európai országokban 1942—1944. — VFZ, 1981. 3. sz. 342—396. p.
198. *Rostowski, D.*: Dokumentumok az SS-nek a 2. lengyel hadsereg katonái ellen elkövetett bűneiről. — WPH, 1981. 4. sz. 211—214. p.
199. *Schickel, A.*: A kortörténet egy elfelejtett szakasza. (Fogoly lengyelek a német tiszti lágerekben). — WR, 1981. 1. sz. 28—32. p.
200. *Kudrjavcev, I.*: Auschwitz 1—2. r. — F, 1981. 12—13. sz. 20—21., 22—23. p.
201. *Voutey, M.*: Faji üldözések Burgundiában 1940—1945. — RHDGM, 123. sz. 1981. 17—30. p.
202. *Papeleux, L.*: A Vatikán és a zsidókérdés (1944—1945). (Szlovákia, Románia, Magyarország.) — RHDGM, 124. sz. 1981. 41—68. p.
203. *Goeckel, K.*: Kísérletek a bakteriológiai és vegyi fegyverek törvényen kívül helyezésére 1899-től napjainkig. — Zivilverteidigung, 1981. 2. sz. 33—42. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

204. *Golencov, A. Sz.—Dasevszkaja, O. D.*: Katonai síremlék a herszoni magaslaton az i. e. III—II. századból. — VDI, 1981. 2. sz. 109—114. p.
205. *Cecchini, E.*: A zamai ütközet i. e. 202-ben. — RM, 1981. 4. sz. 77—84. p.
206. *Cecchini, E.*: A catalaunumi csata 451-ben. — RM, 1981. 6. sz. 81—86. p.

Középkori hadtörténelem

207. *Jancseva, Iv.*: Bolgár harci dicsőség. (Az 1300 év rövid hadikronikája.) — VIZS, 1981. 4. sz. 269—277. p.
208. *Kalonkin, M.*: Bulgária fennállásának 1300 éve. — AP, 1981. 9. sz. 3—7. p.
209. *Angelov, D.*: Bulgária középkori háborúi, mint a bolgár nemzetiség formálói és tényezői — VIZS, 1981. 4. sz. 49—58. p.
210. *Hrisztov, D.*: A bolgár állam megteremtésének és megszilárdításának né-

- hány hadászati problémája. (681—814.) — VIZS, 1981. 4. sz. 70—81. p.
211. *Tivcsev, P.*: A bolgár nép harca a bizánci idegen uralom ellen. (1018—1185.) — VIZS, 1981. 1. sz. 51—66. p.
212. *Mecsev, K.*: A bolgár nép felszabadító harca a XII. század végén és a XIII. század elején. — Szovetszkoe Szlavjanovedenie, 1979. 2. sz. 35—48. p.
213. *Popov, At.*: Tarnovgrad katonapolitikai konfliktusai a XII—XIV. században. — VIZS, 1981. 3. sz. 27—33. p.
214. *Nikolov, G.*: A középkori Boruj város katonapolitikai története. — VIZS, 1981. 3. sz. 34—44. p.
215. *Haralanov, B.*: Az Ivajlo-féle felkelés (1277—1280.) — AP, 1981. 1. sz. 27—31. p.
216. *Ivanov, T.*: Abritustól Razgradig. Néhány hadtörténelmi aspektus (1300 éves a bolgár állam.) — VIZS, 1981. 1. sz. 67—80. p.
217. *Cvetkova, B.*: A bolgár nép ellenállási és felszabadító harcai a XV—

- XVIII. században. — VISZ, 1981. 4. sz. 82—103. p.
218. *Cecchini, E.*: A Poitiers-i csata 732-ben — RM, 1981. 5. sz. 107—112. p.
219. *Szaharov, A. N.*: A „keleti tényező” és a régi orosz diplomácia kialakulása a 9. században és a 10. század első felében. Az oroszok keleti hadjáratai. — ISzSzSzR, 1980. 1. sz. 24—44. p.
220. *Klucina, P.*: A kroissenbrunni csata 1260. Csehország hadügyének története a Przemysl-dinasztia uralkodásának végén — MG, 1981. 3. sz. 315—326. p.
221. *Vocelka, K.*: Az oszmán expanzió és Közép-Európa. A hadvezetés hadtörténeti aspektusai. — Südostdeutsches Archiv, 22—23. köt. 1979—1980. 26—37. p.
222. *Krajlic, F.*: Katonai határőrvidék az oszmán birodalom mentén a 15—19 századig. 1—9. r. — S, 1981. 13—21. sz. 7. p.
223. *Demény Lajos*: Közös hagyományok a románok és a székelyek társadalmi és függetlenségi küzdelmében (XV—XVII. század.) — KO, 1981. 7—8. sz. 611—617. p.
224. *Richter, K.*: Az 1431. évi domazlicei csata és a hagyományok. — HV, 1981. 5. sz. 143—147. p.
225. *Hoyer, S.*: A német parasztháború gazdasági és társadalmi okai Thüringia példáján. — ZG, 1981. 12. sz. 1106—1120. p.
226. *Szrűnnikov, R. G.*: Jermak szibériai expedíciója. A szibériai hadjárat előkészületei 1582-ben. — VI, 1980. 3. sz. 38—54. p.
227. *Filimosin, M.*: Szibéria és a távolkelet meghódításának krónikája. — VIZS 1981. 8. sz. 83—87. p.
228. *Lakowski, R.—Pätzold, B.*: Az utolsó nagy gályacsata — Lepantó 1571. — MG, 1981. 2. sz. 197—207. p.
229. *Cato, R.*: Hadigályák: a nagy gesztus. (Földközi-tengeri hadviselés a 16—17. sz. fordulóján. Velencei Köztársaság.) — RUSI, 1981. 4. sz. 40—47. p.
230. *Tomac, P.*: A sziszeki csata. 1593. június 22. — RIHM, 51. sz. 1981. 279—292. p.
231. *Sevcenko, F. P.*: Kiev szerepe Bogdan Hmelnickij életében és tevékenységében. — UIZS, 1981. 2. sz. 35—48. p.
232. *Junge, H.-Ch.*: Politika, katonaság és társadalom Angliában 1640—1660. Megjegyzések a legújabb irodalomhoz. — MM, 1981. 1. sz. 143—164. p.
233. *Lyndon, B. P.*: Az országgyűlés hadserege Essexben 1648-ban. A katonai közösség és a megye társadalmának szövetsége a második polgárháború folyamán. — JSAHR, 239. sz. 1981. 140—160., 240. sz. 1981. 229—242. p.
234. *Kaczmarczyk, J.*: A kozák—tatár szövetség történetéből. A zboróvi kozák—tatár győzelem 1649-ben a lengyelek ellen. — Studia Historyczne, 1980. 1. sz. 13—30. p.
235. *Livet, G.*: Katonai hatóságok Strasbourgban az ancien régime alatt. A város és a tartomány kormányzói és főparancsnokai 1661—1789 között. — RHA, 1981. 3. sz. 35—60. p.
236. *Winter, E.*: Ausztria és Oroszország a nagy európai háborúk előestéjén 1700-ban. — ZFG, 1981. 12. sz. 1121—1127. p.
237. *Artamonov, V. A.*: Oroszország győzelme a svédek felett Poltavánál 1709-ben. — MG, 1981. 5. sz. 561—570. p.
238. *Boyer, P.*: A nemzetőrség és a francia protestáns felkelők háborúja (1702—1704.) — RHA, 1981. 4. sz. 64—95. p.
239. *Horváth P.*: A jobbágyság részvétele a Habsburg-ellenes rendi felkelésekben. A Rákóczi-szabadságharcban harcoló szlovák jobbágyság részvételének okai és célja. — HC, 1979. 3. sz. 357—368. p.
240. *Pavljucsenko, O. V.*: Szerb katonaföldművesek letelepítése Ukrajnában a XVIII. században. — UIZS, 1981. 2. sz. 101—108. p.
241. *Anderson, F. W.*: Szerződési elvek és a katonai vezetés a hétéves háború alatt. 1756—1763. — The William and Mary Quarterly, 38. köt. 3. sz. 1981. 395—417. p.
242. *Müller, M. G.*: Oroszország és a hétéves háború. Adalék egy vitához. — Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1980. 2. sz. 198—219. p.
243. *Francis, A. D.*: A portugál hadjárat 1762-ben. — JSAHR, 237. sz. 1981. 25—43. p.
244. *Gacrailov, G.*: Hadtörténelmi ismeretanyag a bolgár irodalomban a XVIII. században, a megújulás idején. — VISZ, 1981. 6. sz. 75—86. p.
245. *Dojnov, Szt.*: Az 1768—1856-os orosz—török háborúk hatása a bolgár nép sorsára. — VISZ, 1981. 2. sz. 13—29. p.
246. *[Kurmacsova] Kurmatschowa, M. D.*: II. Katalin cárnő kormánya és a Pugacsov vezette parasztháború elleni harc. — MG, 1981. 2. sz. 189—196. p.
247. *Quatrefages, R.*: Francia—spanyol együttműködés Pensacola bevételénél 1781-ben. — RHA, 1981. 4. sz. 44—63. p.
248. *Eid, L.*: Az Északkeleten folyó amerikai indián háborúnak egy kevésé feltárt oldala. — MR, 1981. 2. sz. 9—21. p.
249. *Onuf, P. S.*: A független Vermont megszületése a függetlenségi háború zivatarában. — The Journal of Ame-

- rican History, 67. köt. 4. sz. 1981. 797—815. p.
250. *Outrey, G.*: A Yorktown-i csata kétszázadik évfordulójára. (1781. szeptember 28—október 19.) — DN, 1981. 10. sz. 75—87. p.
251. *Reichley, J.*: Yorktown 1781: „A híd”. — MR, 1981. 10. sz. 15—22. p.
252. *Long, M.*: Yorktown — 1781. — Infantry, 1981. 5. sz. 18—21. p.

Újkori hadtörténelem

253. *Scott, S.*: Nemesi katonák a francia forradalom idején. — MA, 1981. 3. sz. 105—108. p.
154. *Vallauri, F.*: 1796 áprilisa Liguriában, a napóleoni korszak hajnalán. — RM, 1981. 3. sz. 105—108. p.
255. *Kavtaradze, A. G.*: A. V. Szuворov itáliai és svájci hadjárata 1799-ben. 1—2. r. — NNI, 2. sz. 85—101., 3. sz. 123—139. p.
256. *Hickey, D.*: Szövetségi védelmi politika Jefferson idejében, 1801—1812. — MA, 1981. 2. sz. 63—70. p.
257. *Narocznickij, A. L.*: Az első szerb felkelés jellege és jelentősége 1804—1813. — NNI, 1981. 4. sz. 54—70. p.
258. *Gerold, H.*: Egy túlhaladott rendszer katonai összeomlása. A jénai és auerstedti csata 175. évfordulóján. — MG, 1981. 5. sz. 587—589. p.
259. *Horward, D. D.*: „A borzalmas nap”. Masséna és Wellington öszecsapása a Coa folyónál 1810-ben. — RHA, 1981. 2. sz. 3—27. p.
260. *Hackl, O.*: A waterlooi és a lignyi ütközetek 1815. június 16. és 18-án. A porosz hadsereg hadművelési vezetési problémái. 1—2. r. — TRP, 1981. 5. sz. 364—370., 6. sz. 447—451. p.
261. *Lüdtké, A.*: „Harcra kész nemzet” és „belső jólét”: a polgári társadalom katonai mozgósíthatósága. Konfliktus és megegyezés a katonaság és a polgári közigazgatás között Poroszországban 1815—1860 között. — MM, 1981. 2. sz. 7—56. p.
262. *Holzappel, K.*: A belga válság politikai és hadászati tartalma és feloldása (1830—1831). — MG, 1981. 4. sz. 423—431. p.
263. *Haraksim, L.*: Az 1831. évi kelet-szlovákiai parasztfelkelés. — HC, 1981. 4. sz. 467—481. p.
264. *Evans*: A francia idegenlégió. — AQ, 1981. 1. sz. 44—54. p.
265. 150 éves az Idegenlégió. — S, 1981. 12. sz. 1—2. p.
266. *Dutailly, H.*: Az idegenlégió tisztjei (1831—1981). — RHA, 1981. 1. sz. 5—22. p.
267. *Carles, P.*: Az idegenlégió altisztjei történetének áttekintése. (1831—1981). — RHA, 1981. 1. sz. 23—50. p.
268. *Gugliotta, G.—Jauffret, J.-C.*: Legenda egységek... Az idegenlégió lovas-századai. 1881—1950. — RHA, 1981. 1. sz. 91—120. p.
269. *Gugliotta, G.—Jauffret, J.-C.*: Legenda egységek... Az idegenlégió hegyi-századai. 1881—1950. — RHA, 1981. 2. sz. 28—42. p.
270. *Jauffret, J.C.*: Bernelle tábornok idegenlégiós hadosztálya Spanyolországban. 1835—1838. — RHA, 1981. 1. sz. 51—72. p.
271. *Halfin, N. A.*: Afganisztán függetlenségének kivívása. Angol—afgán háborúk 1838-ban, 1878-ban és 1919-ben. — VI, 1980. 6. sz. 112—125. p.
272. *Botezan, L.*: Avram Iancu, a nép fegyverkezési jogának képviselője 1848 tavaszán. — Apulum, 1978. Acta Musei Apulensis.
273. *Kuzmanov, P.*: Az 1848-as magyar forradalom és a bolgár 1850. évi felkelés. — VISZ, 1981. 1. sz. 105—111. p.
274. *Frank, T.*: Marx és Magyarország: egy hiányzó láncszem, 1852—1853. Zerffy Gusztáv Habsburg-kém és titkos ügynök Kossuth és a magyar szabadságharc ellen irányuló adatszolgáltatási tevékenysége. — Austrian History Yearbook, 15—16. köt. 1979—1980. 83—99. p.
275. *Jean, C.*: Giuseppe Garibaldi. Az olasz Risorgimento népi és szabadszapatok által vívott háborúja. — RM, 1981. 6. sz. 57—66. p.
276. *Basile, R.*: 1859. június 24. — az olaszországi hadjárat véres napja. — RM, 1981. 2. sz. 104—108. p.
277. *Simon, J.*: Ulysses Simpson Grant Belmontban, 1861-ben. — MA, 1981. 4. sz. 161—166. p.
273. *Levine, P.*: A katonai behívóparancs megtagadói az amerikai polgárháborúban 1863 és 1865 között. — The Journal of American History, 67. köt. 4. sz. 1981. 816—834. p.
279. *Longacre, E. G.*: Fekete csapatok az „Army of the James”-ben. 1863—65. — MA, 1981. 1. sz. 1—8. p.
280. *Nouzille, J.*: Strasbourg utolsó ostroma. (1870. augusztus 11—szeptember 28.) — RHA, 1981. 3. sz. 77—95. p.
281. *Fedorovszkij, N. G.*: A párizsi kommun — a proletariátus forradalmi tevékenységének első tapasztalata. — NNI, 1981. 2. sz. 37—54. p.
282. *Szemerdzsiev, At.*: A hadászati kibontakozás fejlődése a fegyveres erőknél. (Az 1870—71-es francia—porosz háború tapasztalatai.) — VISZ, 1981. 2. sz. 69—83. p.
283. *Rubini, A.*: 1870. Róma bevétel. Rö-

- vid történet, különös tekintettel a katonai postaszolgálat működésére. 1—3. r. — RM, 1981. 4. sz. 102—105., 5. sz. 89—94., 6. sz. 121—124. p.
284. *McLynn, F. C.*: Az 1872—73-as californiai indián felkelés. — AQ, 1981. 2. sz. 195—202. p.
285. *Pavicevic, B.*: Háborúk Montenegro és Törökország között. 1852—1878. — RIHM, 51. sz. 1981. 331—354. p.
286. *Havrolina, V. M.*: Az 1875—1878-as keleti válság és az orosz—török háború a legújabb szovjet történetírásban. — VI, 1980. 5. sz. 127—135. p.
287. *Todorov, N.*: Az orosz—török háború (1877—1878) és Bulgária felszabadítása. — East European Quarterly, 1980. 1. sz. 9—21. p.
288. *Gencsev, N.*: Bolgár nemzeti-felszabadító mozgalmak a török uralom alóli felszabadulásig. — VISZ, 1981. 4. sz. 125—142. p.
289. *Sopov, J.*: Nemzeti-felszabadító mozgalmak Bulgáriában a török uralom alóli felszabadulás után. — VISZ, 1981. 4. sz. 143—158. p.
290. *Völkov, G.*: Bolgár népfelkelő tisztek az 1877—1878-as háborúban. — VISZ, 1981. 6. sz. 103—114. p.
291. *Zafirov, D.*: A bolgár nép hősiessége az 1885. évi szerb—bolgár háborúban. — AP, 1981. 4. sz. 23—27. p.
292. *Martinov, A.*: Dimitar Blagoev csoportjának hatása a pétervári katonaforradalmár körre, 1885—1886-ban. — VISZ, 1981. 3. sz. 62—64. p.
293. *Mitev, T.*: Az emigráns tisztek problémájának megoldása a XIX. század 90-es éveiben. — VISZ, 1981. 1. sz. 39—50. p.
294. *Zografski, D.*: Az Ilinden felkelés történelmi jelentősége. A Belső Macedón Forradalmi Szervezet harca a török uralom ellen, és a felkelés leverése 1903-ban. — RIHM, 51. sz. 1981. 293—305. p.
295. *Perrins, M.*: Az orosz katonapolitika Távol-Keleten és az 1905-ös forradalom az orosz hadseregben. — European Studies Review, 1979. 3. sz. 331—350. p.
296. *Gorjakina, V. Sz.*: Az 1905. november 11—15-i szevasztopoli fegyveres felkelésről. — ISzSzSzR, 1980. 1. sz. 88—95. p.
297. *Kalinkov, A. B.*: Oroszország és más nemzetek segítsége Bulgáriának az 1912. évi balkáni háborúban. — VOM, 1981. 1. sz. 67—81. p.
298. *Markov, G.*: A jobboldal és a Bolgár Főparancsnokság felelőssége az 1912—1913. évi balkánháborúban. — VISZ, 1981. 5. sz. 17—29. p.
299. *Sipcsanov, Iv.*: Külföldi sajtótudósítások a bolgár katonai erényekről az 1912—1913. évi balkánháborúban. — VISZ, 1981. 5. sz. 30—41. p.
300. *Skoko, S.*: Szerbia katonapolitikai helyzete 1913-ban a bukaresti békeszerződés után. — RIHM, 51. sz. 1981. 306—330. p.
301. *Rosengarten, A.*: A francia haderőfejlesztési politika 1872-től 1914-ig. — MA, 1981. 4. sz. 180—185. p.
302. *Lampe, J.*: Az 1900. évi Flotta-törvény és a német szociáldemokrácia forradalmi harca a tengerészeti fegyverkezési verseny ellen. — MG, 1981. 4. sz. 441—450. p.
303. *Hughes, D. J.*: Porosz tábornokok foglalkozási eredete, 1871—1914. Statisztika a származási összetételről. — Central European History, 1980. 1. sz. 3—33. p.
304. *Hammond, K.*: A porosz Nagy Vezérkar. — AQ, 1981. 4. sz. 452—461. p.
305. *Spier, E.*: A szorongalás reformja 1900—1914. — JSAHR, 238. sz. 1981. 82—84. p.

Az első világháború

306. *Roschmann, H.*: A német—osztrák szövetségi politika az első világháborúban. — EW, 1981. 10. sz. 455—465. p.
307. *Ilcev, Iv.*: Bulgária Nagy-Britannia Balkánnal kapcsolatos hadászati terveiben (1915. október—1918. szeptember). — VISZ, 1981. 2. sz. 30—48. p.
308. *Blanchard, M.*: A Dardanellák Európa csúcsán. A szövetségesek partaszállása. 1915. április 25—30. — RHA, 1981. 2. sz. 129—166. p.
309. *Willer, J.*: A hartmannsweileri hegycsúcs. — KTR, 1981. 3. sz. 116—118. p.
310. *Tripkovic, D.*: Franciaország és a szerb hadsereg kivonása Albániából 1916-ban. — VOG, 1981. 3. sz. 203—224. p.
311. *Torrey, G. E.*: Az 1916. évi román hadbalépés és hatása a hadviselő felekre. — Slavic Review, 1980. 1. sz. 27—43. p.
312. *Blumenson, M.*: Az első világháború — a második világháború kísérleti lőtere. — AR, 1981. 3. sz. 48—56. p.
313. *Korzun, L.*: Felderítés az orosz hadseregben az első világháborúban. — VIZS, 1981. 4. sz. 60—65. p.
314. *Frolov, B.*: Az orosz hadsereg támadóharcának fejlődése az első világháborúban. — VIZS, 1981. 6. sz. 65—70. p.
315. *Avdeev, M.*: Az orosz tüzérség az első világháborúban. — VV, 1981. 10. sz. 67—68. p.
316. *Franzosi, P. G.*: Hadi alagutak a jéges Alpokban az első világháborúban. — RM, 1981. 2. sz. 88—92. p.
317. *Schmidt, H.-I.*: Anglia háborús gaz-

- dasági tervei és a szövetségesek közti együttműködés. A párizsi gazdasági konferencia 1916. — MM, 1981. 1. sz. 37—54. p.
318. *Pesquies-Courbier, S.*: A Briey-i vasmedence az első világháború alatt. — RHA, 1981. 2. sz. 98—128. p.
319. *Pesquies-Courbier, S.*: A luxemburgi és lotaringiai acélművek bombázása az első világháború alatt. — RHA, 1981. 4. sz. 126—159. p.
320. *Beaumont, T. W.*: „Közkatonák”. Az arab felkelés egy túlélő szemtanújának vallomása, aki a T. E. Lawrence 1. sz. Vickers géppuskáinál harcolt. — JSAHR, 237. sz. 1981. 6—24. p.

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

321. *Kurz, H. R.*: Katonai kérdések a két világháború között és a második világháború Európában. — RHDGM, 121. sz. 1981. 5—34. p.
322. *Towle, Ph.*: Reálpolitika, megtévesztés és leszerelés. — RUSI, 1981. 1. sz. 62—71. p.
323. *Campus, E.*: Törökország és Románia kapcsolatai a két világháború között. — RRH, 1981. 2. sz. 411—433. p.
324. *Petzold, J.*: A német imperializmus és Bulgária az első világháborútól a második világháborúig. Bulgária bevonása a német imperializmus közvetlen háborús előkészületeibe. — Jahrbuch für Geschichte der Sozialistischen Länder Europas, 1981. 1. sz. 37—68. p.
325. *Hrisztov, F.*: A Bolgár Kommunista párt tevékenysége a burzsoá hadsereg soraiban. — AP, 1981. 7. sz. 10—16. p.
326. *Deák István*: Ausztria-Magyarország 1918-as felbomlásának társadalmi és pszichológiai következményei. — ÖO, 1980. 1. sz. 22—31. p.
327. *Barnett, C.*: A légvárépítés korszakának hadseregei. (A két világháború közötti brit hadsereg.) — RUSI, 1981. 2. sz. 65—66. p.
328. *Petit, E.*: A francia légierő története. 7—8. r. 1919—1939. — Icare, 97. sz. 1981. 56—107. p.
329. *Bobrowicz, J.*: Lengyelek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — WL, 1981. 11. sz. 91—96. p.
330. *Minc, I.*: Az oroszországi polgárháború tanulságai és napjaink. — VIZS, 1981. 6. sz. 15—25. p.
331. *Bobúlev, P.*: Szemináriumi módszertan. „Külföldi intervenció és polgárháború Oroszországban (1917—1920)” — VIZS, 1981. 3. sz. 75—78. p.
332. *Bugaj, N. F.*: A forradalmi bizottságok problémái a polgárháború időszakában. — UIZS, 1981. 8. sz. 122—130. p.
333. *Baglaev, Ju. A.*: A Vörös Hadsereg szerepe az ukrán parasztok között végzett politikai szervező munkában a polgárháború éveiben. — UIZS, 1981. 7. sz. 95—101. p.
334. *Scsetenko, L. A.*: Katonapolitikai helyzet és az osztályok erőviszonya Dél-Ukrajnában 1919-ben. — UIZS, 1981. 2. sz. 93—101. p.
335. *Volkovinszkij, V. N.*: M. V. Frunze — az Ukrán fegyveres erők és a Krim főparancsnoka. (1920—1924.) — UIZS, 1981. 7. sz. 48—56. p.
336. *Rojtman, B.*: G. I. Kotovszkij lovasdandárának szerepe az antonovisták szétverésében. — VIZS, 1981. 6. sz. 71—74. p.
337. *Wade, A.*: Brit katonai misszió Dél-Oroszországban. — AQ, 1981. 4. sz. 412—420. p.
338. *Bobrova, V.*—*Kadomceva, M.*: Az északi csoport harctevékenysége 1921. március 17—18-án. (A kronstadti ellenforradalmi lázadás leverésének 60. évfordulójára). — VIZS, 1981. 3. sz. 49—52. p.
339. *Bugaj, N.*: A Vörös Hadsereg szerepe a szovjethatalom felépítésében 1918—1921. — MG, 1981. 1. sz. 29—39. p.
340. *Kovacev, K.*: A várnai kommunisták harca a Szovjetunióba küldendő ellenforradalmi csoportok ellen 1919—1922-ben. — VIZS, 1981. 6. sz. 125—134. p.
341. *Artaud, D.*: Wilson részvétele a párizsi békekonferencián (1919). Angol—amerikai szembenállás. — RHDGM, 124. sz. 1981. 97—107. p.
342. *Haas, H.*: A koppenhágai egyezmény az osztrák és a szovjet kormányzat között a hadifoglyok kicseréléséről. 1920. július 5. — ÖO, 1980. 1. sz. 32—84. p.
343. *Lisowski, W.*: Szilézia visszatérése az anyaországhoz 1919—1921. (A 3. sziléziai felkelés 60. évfordulójára.) — WL, 1981. 5. sz. 92—96. p.
344. *Dreetz, D.*: A Reichswehr és az 1921. márciusi provokáció a közép-német iparvidéken. — MG, 1981. 2. sz. 169—178. p.
345. *Vávra, V.*: A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikája 1921-ben. — HV, 1981. 1. sz. 3—16. p.
346. *Korczyk, H.*: Locarno, az 1921-es lengyel—francia szövetség és az 1920-as francia—belga katonai egyezmény. — Studia Historyczne, 1980. 1. sz. 49—70. p.
347. *Fuchs, G.*: A locarnoi konferencia hatása a német—csehszlovák kapcsolatra.

- latokra. — CCH, 1981. 6. sz. 847—878. p.
348. Ceva, L.: Feljegyzések a vezérkar történetéhez a hadbanemlékezés előestéjéig. 1925. június—1939. július. — *Storia Contemporanea*, 1979. 2. sz. 207—252. p.
349. Iszaev, I.: A kommunista párt intézkedései a távol-keleti határvidék megerősítésére az 1931—1941-ig terjedő időszakban. — *VIZS*, 1981. 9. sz. 64—69. p.
350. Anger, J.: A hadsereg fejlődése a burzsoá Csehszlovákia politikai rendszerében a gazdasági világválság idején. — *HV*, 1981. 3. sz. 30—51. p.
351. Martin, B.: Amerika megszerzi a világhatalmat. A Roosevelt-kormány intervenció globálstratégiája 1933—1941. — *MM*, 1981. 2. sz. 57—98. p.
352. Loewenthal, M. M.: Roosevelt és a közelgő háború. Az USA útkeresése 1937—1942. — *Journal of Contemporary History*, 1981. 3. sz. 413—440. p.
353. Wyszczalski, L.: A spanyol polgárháború 1936-ban. — *WPH* 1981. 4. sz. 103—126. p.
354. Jäntsch, R.: A német kommunisták és más antifasiszta erők részvétele a spanyolországi nemzetközi dandárokbán. — *M*, 1981. 6. sz. 20—25. p.
355. Jäntsch, R.: A Nemzetközi Brigádok Albacete-i támaszpontjának fejlesztése, 1936/37. — *MG*, 1981. 4. sz. 479—488. p.
356. Pike, D. V.: Franciaország nemzetvédelme és Spanyolország a második világháború előestéjén. — *RHDGM*, 124. sz. 1981. 109—114. p.
357. Salmon, P.: Brit tervek a Németország elleni gazdasági hadviselésre 1937—39-ben. A svéd vasérc problémája. — *Journal of Contemporary History*, 1981. 1. sz. 53—72. p.
358. Geyer, M.: A fegyverkezés fokozása és az infláció. A Wehrmacht főparancsnokságának inflációval kapcsolatos memoranduma 1938 novemberéből. — *MM*, 1981. 2. sz. 121—186. p.
359. Pavlovic, A.: A jugoszláv légierő háborús felkészítése az 1937—1941-es időszakban. — *GRV*, 1981. 2. sz. 49—56. p.
360. Pokorno, A.: Csehszlovákia és a Szovjetunió hadseregeinek kölcsönös kapcsolatai a harmincas évek közepén. — *HV*, 1981. 3. sz. 52—72. p.
361. Nesvadba, F.: A CSKP harca a fasiszmus ellen a csehszlovák hadsereg demokratizálásáért a München előtti időszakban. — *HV*, 1981. 5. sz. 66—87. p.
362. Zgorniak, M.: A német fegyveres erők és Csehszlovákia 1938-ban. — *RHDGM*, 122. sz. 1981. 61—72. p.
363. Komjathy, A.: Az első bécsi döntés, 1938. november 2. — *Austrian History Yearbook*, 15—16. köt. 1979—1980. 131—156. p.
364. Nejedly, M.: A cseh és szlovák nép hadügye a második világháború előestéjén (1939. március—szeptember.) — *HV*, 1981. 4. sz. 20—58. p.
365. Burcev, M. I.: Fontos feladat. Visszaemlékezés. [Halhin-Gol 1939.] — *NNI*, 1981. 5. sz. 82—96. p.
366. Beloborodov, A.: Mandzsuria dombjain. (Visszaemlékezés.) — *VIZS*, 1981. 1. sz. 45—51. p.
367. Knoll, W.: A fasiszta Wehrmacht-vezetők előkészítő hadgyakorlatai a Szovjetunió lerochanására. — *MG*, 1981. 4. sz. 451—458. p.

A második világháború

A második világháború politikai és diplomáciai története

368. Tihvinszkij, Sz. L.: A Szovjetunió békeharca a második világháború kirobbanása előtt. — *VI*, 1980. 3. sz. 3—15. p.
369. Jakusevszkij, A.: A nyugati hatalmak agresszív tervei és tevékenysége a Szovjetunió ellen 1939—1941-ben. — *VIZS*, 1981. 8. sz. 47—57. p.
370. Rzsesevszkij, O. A.: Néhány új anyag az 1939. évi moszkvai tárgyalásokról. — *NNI*, 1981. 4. sz. 41—70. p.
371. Hillgruber, A.: A Hitler—Sztálin egyezmény és a második világháború kirobbanása. A szerződés és következményei új megvilágításban. — *Historische Zeitschrift*, 1980. 2. sz. 339—362. p.
372. Szevoszt'janov, P. P.: A nagy csata előestéjén. A Szovjetunió harca délnyugati határai biztonságának megerősítéséért. — *NNI*, 1981. 4. sz. 99—128. p.
373. Kumanev, G. A.—Kurbanov, V. V.: A fasiszta Németország Szovjetunióellenes „preventív háború” koncepciójának kritikája. — *UIZS*, 1981. 6. sz. 55—64. p.
374. Nesvadba, F.: Nemzetközi politikai konferenciák a második világháború idején. — *HV*, 1981. 2. sz. 37—56. p.
375. Slusarczyk, J.: Az 1941. július 30-i lengyel—szovjet szerződés. — *WPH*, 1981. 3. sz. 5—24. p.
376. Meier, H. K.: Svájc kapcsolatai Nagy-Britanniával és Egyesült Államokkal a második világháború folyamán. — *RHDGM*, 121. sz. 1981. 41—47. p.
377. Schärer, M.: Svájc közvetítő tevé-

- kenysége a második világháború folyamán. — RHDGM, 121. sz. 1981. 121—128. p.
378. *Clidakis, H.*: Az amerikai terv politikai ellentmondásai az olaszországi invázió tekintetében (1943). — RHDGM, 122. sz. 1981. 39—60. p.
379. *Zunino, P. G.*: A Nyugat egysége és a kommunizmus elleni harc: a Vatikán és a Szovjetunió viszonya a második világháború alatt. — RHDGM, 124. sz. 1981. 19—40. p.
380. *Borisov, A. Ju.*: A szovjet diplomácia a Nagy Honvédő Háború alatt zajló nemzetközi konferenciákon. — VI, 1980. 6. sz. 21—38. p.
381. *Szevoszt'janov, P.*: A szovjet külügyminisztérium dokumentumainak publikációja a Szovjetunió külpolitikájáról a háború időszakában. — VIZS, 1981. 10. sz. 53—55. p.
382. *Mal'kov, V. L.*: Az USA különleges szolgálata és von Pápen „béke-kezdeményezése” 1943-ban. — NNI, 1980. 3. sz. 122—140. p.
383. *Kljakovic, V.*: A jugoszláv—bolgár kapcsolatok 1944. augusztustól—októberig a krajovai megegyezés fényében. — VOG, 1981. 3. sz. 39—65. p.
384. *Deák István*: Ötven év a száz százalékgig. Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszállódása korában, 1943—1947. — Új Látóhatár, (München), 1981. 2. sz. 207—219. p.
385. *Nádányi Pál*: Roosevelt és a második világháborús magyar tragédia. — Irodalmi Újság, (Párizs), 1981. 7—10. sz. 14—15. p.
- Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
386. *Karpinski, A.*: Gazdasági erők és eszközök szerepe a második világháború tapasztalatai alapján. — MW, 1981. 2. sz. 136—144. p.
387. *Urner, K.*: Az ipar tartalékainak mozgósítása a háborús gazdálkodás érdekében. — RHDGM, 121. sz. 1981. 63—69. p.
388. *Urner, K.*: Gazdaság és semlegesség. Semlegesség és kereskedelmi politika a második világháború alatt. — RHDGM, 121. sz. 1981. 35—39. p.
389. *Bourgeois, D.*: Német—svájci gazdasági kapcsolatok 1939—1945. — RHDGM, 121. sz. 1981. 49—61. p.
390. *Müller, R.—D.*: Ipari érdekeltségi politika a „Generalplan Ost” keretein belül. A Wehrmacht, az ipar és az SS hatása Hitler keleti-imperiумának gazdaságpolitikai célkitűzéseire. — MM, 1981. 1. sz. 101—142. p.
391. *Grobelny, A.—Pallas, L.*: Az ostrom- és felső-sziléziai iparvidék a náci megszállás idején, 1939—1945. — Sleszky Sbornik, 1980. 1. sz. 1—14. p.
392. *Il'in, G. V.*: A moszkvai terület dolgozóinak segítsége a front számára a moszkvai csata idején. (A moszkvai csata 40. évfordulójára.) — ISzSzSzR, 1981. 5. sz. 91—101. p.
393. *Druzzinin, N. M.*: Evakuáció Moszkvából az 1941—1943. években. Visszaemlékezés. (A moszkvai csata 40. évfordulójára.) — ISzSzSzR, 1981. 5. sz. 110—114. p.
394. *Kravcsuk, M. I.*: A munkásosztály harca a donyeci szénmedence újjáépítéséért, 1943—1945-ben. — UIZS, 1981. 5. sz. 31—39. p.
395. A szovjet harcoksiipar fejlődése a Nagy Honvédő Háború alatt. — MT, 1981. 4. sz. belső borítókön.
396. *Piha, D. D.*: A kommunista párt — az ukrán munkásság felkészítésének szervezője a haza védelmére (1938—1941). — UIZS, 1981. 6. sz. 28—37. p.
397. *Galagan, V. Ja.*: A lakosság segítsége az Ukrán Vörös Hadseregnek a Jobbparti terület, és a köztársaság nyugati területének felszabadítása folyamán. — UIZS, 1981. 6. sz. 74—80. p.

Katonai propaganda

398. *Taylor, P. M.*: „Ha háború lesz”. A totális hadviselés ötödik fegyvernemének előkészítése. 1935—1939. — Journal of Contemporary History, 1981. 1. sz. 27—51. p.
399. *Kirwin, G.*: A „megtorlásra” várva. A náci propaganda és a német polgári lakosság morálja. — Journal of Contemporary History, 1981. 3. sz. 565—583. p.
400. *Scheel, K.*: A fasiszta német háborús propaganda Délkelet-Európa megszállt országaiban. — Jahrbuch für Geschichte der Sozialistischen Länder Europas, 1980. 1. sz. 69—84. p.
401. *Wilhelm, H.—H.*: A német biztonsági szolgálat [SD] és az egyház a megszállt keleti területeken 1941—42-ben. — MM, 1981. 1. sz. 55—100. p.
402. *Hoop, J.—M. d'*: Propaganda és politikai magatartás a hadifogolytáborokban: a francia tisztí lágerok ügye. — RHDGM, 122. sz. 1981. 3—26. p.
403. *Vujosevic, J.*: A jugoszláv népi felszabadító mozgalom propagandájának legfontosabb kérdései 1941-től 1945-ig. — RIHM, 51. sz. 1981. 222—239. p.
404. *Popescu-Putur, I.*: A második világháború éveinek propagandája. A módszer, a tárgy és az eredmények kérdése. — Anale de Istorie, 1980. 1. sz. 84—99. p.
405. *Verbilo, A. N.*: A lenini eszmék pro-

- pagálása a szocialista haza védelmében a Nagy Honvédő Háború idején. — UIZS, 1981. 5. sz. 22—30. p.
406. Szredin, G.: A csapatoknál végzett pártpolitikai munka. — VIZS, 1981. 12. sz. 60—66. p.
407. Lozickij, V. Sz.: Az Ukrán köztársaság párt-sajtója a Nagy Honvédő Háború első időszakában. — UIZS, 1981. 9. sz. 97—106. p.
408. Kozlov, N.: A front-sajtó a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZS, 1981. 7. sz. 75—78. p.
409. Kocserga, L.: A 2. légvédelmi hadtest újságja Leningrád hősi védelme idején. — VPO, 1981. 5. sz. 70—71. p.

A második világháború hadművészete

410. Grinkevics, D.: A hadászat fejlődése. — VIZS, 1981. 12. sz. 16—22. p.
411. Gajvoronszkij, F.: A hadművelleti művészet fejlődése. — VIZS, 1981. 12. sz. 23—29. p.
412. Krivorov, I.: A bolgár hadművészet az 1944—45. évi honvédő háborúban. — AP, 1981. 8. sz. 15—19. p.
413. Pejcssev, A.: A Bolgár Néphadsereg hadművészete az 1944/1945. évi honvédő háborúban. — VOM, 1981. 2. sz. 67—89. p.
414. Lomov, N.—Golubovics, V.: A vezérkar munkájának megszervezése és módszerei. — VIZS, 1981. 2. sz. 12—19. p.
415. Evszejev, A.—Gurov, O.: A vezérkar, valamint a front- és hadseregtörzsek információs munkájának szervezete. — VIZS, 1981. 3. sz. 10—18. p.
416. Bazsenov, A.: A frontok és a hadseregek vezetésének szervezési struktúráinak fejlődési tendenciái. — VIZS, 1981. 3. sz. 19—27. p.
417. Szoszjura, O.—Afonszkij, I.: A vezérségi pontok működőképességének biztosítása. — VIZS, 1981. 5. sz. 12—18. p.
418. Alferov, Sz.: A szovjet csapatok hadászati szétbontakozása a nyugati hadszíntéren. — VIZS, 1981. 6. sz. 26—33. p.
419. Ivanov, Sz. P.—Sehovcov, N.: A főparancsnokság hadszíntéri tapasztalatai a második világháború kezdeti időszakában. — VIZS, 1981. 9. sz. 11—18. p.
420. Lascsenko, P.—Ramanicssev, N.: A tervezés és az együttműködés megszervezésének módszere a front és hadsereg hadműveletek előkészítésénél. — VIZS, 1981. 1. sz. 9—16. p.
421. Reznicsenko, V.—Szuddenok, I.: Összefegyvernemi hadműveletek és más haderőnemek hadműveleteinek rendszere. — VIZS, 1981. 4. sz. 11—19. p.
422. Maramzin, V.: A front csapatai vezetésének megszervezése a támadó hadműveletekben. — VIZS, 1981. 2. sz. 20—27. p.
423. [Alekszandrov] Alexandrov, Z.: A szovjet csapatok együttműködése a támadó hadműveletekben a Nagy Honvédő Háború alatt. (1941—1945.) — RMSov, 1981. 5. sz. 42—44. p.
424. Ljutov, I. Sz.: A támadó hadművelet fejlődése a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VM, 1981. 7. sz. 24—35. p.
425. Frolov, B.: A támadás üteme a Nagy Honvédő Háború folyamán. — RMSov, 1981. 1. sz. 44—46. p.
426. Orlov, N.—Tvardovszkij, G.: A hadművellet előkészítésének és a csapatok váratlan tevékenységének rejtett biztosítása a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZS, 1981. 9. sz. 19—24. p.
427. [Kobrin] Kobrine, N.: A Szovjet Hadsereg bekerítő hadműveletei a Nagy Honvédő Háború folyamán. — RMSov, 1981. 8. sz. 34—37. p.
428. Sevszuk, V.: A hadsereg hadművelti csoportok tapasztalatainak alkalmazása a moszkvai csatában. — VIZS, 1981. 11. sz. 76—80. p.
429. Marüsev, A.—Iminiv, V.: Az ellen-csapások megszervezésének és végrehajtásának tapasztalataiból. — VIZS, 1981. 1. sz. 17—24. p.
430. Kozlov, M.: A hadászati védelem és ellentámadás sajátosságai és hatása a szovjet hadtudomány fejlődésére. — VIZS, 1981. 10. sz. 28—35. p.
431. [Sutov] Shutov, Z.: Éjszakai hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1981. 9. sz. 34—36. p.
432. Karpov, V.: Front hadművelti csoportok, mint alapvető formái a hadászati feladatok megoldásának a hadszíntéren. — VIZS, 1981. 8. sz. 19—25. p.
433. Krupcsenko, I.: A siker kifejlesztésének módjai a hadművelti mélységben harckocsi hadseregekkel és harckocsi- és gépesített hadtestekkel. — VIZS, 1981. 7. sz. 12—20. p.
434. Csernüh, G.: A 6. gárda harckocsi hadsereg alkalmazása a front első lépcsőiben. — VIZS, 1981. 3. sz. 66—69. p.
435. Karpusin, I.: Az 1. harckocsi hadsereg hadtápbiztosítása a Lvov-Szandomir-i hadműveletben. — VIZS, 1981. 1. sz. 30—36. p.
436. Jancev, V.: A fegyveres küzdelem harcászati elvei Bulgáriában (1941—1944). — AP, 1981. 7. sz. 21—25. p.
437. Angelov, Il.: Csapatvezetés a bolgár honvédő háborúban. — VIZS, 1981. 6. sz. 87—102. p.
438. Samardzic, M.: A harcászati alakulatok törzseinek munkája a harctevékenységek előkészítésében és vezetésében. — VG, 1981. 5. sz. 81—88. p.
439. Reznicsenko, V.: A támadó harc-

- szat fejlődése. — VIZS, 1981. 12. sz. 30—38. p.
440. Hödl, G.: Támadás erdőben — egy hadtörténelmi példa. A 118. német gyalogezred erdei harca 1940. május 23-án Bois de Sommauthe-ban. — TR, 1981. 1. sz. 30—33. p.
441. Peredel'szkij, G.: Harc a tűzfölényért a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZS, 1981. 11. sz. 19—25. p.
442. Svoboda, O.: A védelmi harcászat fejlődése a Nagy Honvédő Háború idején. — BP, 1981. 6. sz. 18—20. p.
443. Dach, H.: Páncéltörő század védelemben. Második világháborús német hadijelentés alapján. — SS, 1981. 8. sz. 44—55. p.
444. Karpinski, A.: A védelem harcászati övezetének áttörése a második világháborúban. — MW, 1981. 8. sz. 109—125. p.
445. Berezskov, V.: A csatlakozások biztosítása védelemben. — VIZS, 1981. 7. sz. 50—56. p.
446. Volkov, V.: A 383. lövészadosztály hegységben vívott védelmi harca. — VIZS, 1981. 4. sz. 28—34. p.
447. Dach, H.: Lövészezred védelemben, különlegesen rövid felkészülési idővel. 1—2. r. (Második világháborús német hadijelentés alapján.) — SS, 1981. 11. sz. 12—14., 12. sz. 15—18. p.
448. Timofeev, V.: Lövészászlóalj védelmi harca. 1945. február 15. — VIZS, 1981. 1. sz. 41—44. p.
449. Dach, H.: A visszavonulás. [Második világháborús német példával.] — SS, 1981. 2. sz. 24—33. p.
450. Vad, E.: Halogató harc — néhány általános és hadtörténelmi jellegű észrevétel. — KTR, 1981. 1. sz. 28—31. p.
451. Lehmann, K.: Páncéltörő eszközök elleni harc a Nagy Honvédő Háború harmadik szakaszában. — M, 1981. 3. sz. 48—52. p.
452. Perecsnev, Ju.: A tüzérség és a tengeri deszant együttműködése. — VIZS, 1981. 3. sz. 35—43. p.
453. Uszikov, A.: A folyami flottillák és a szárazföldi csapatok együttműködésének néhány kérdése. — VIZS, 1981. 6. sz. 36—40. p.
454. Ammon, G.: Szárazföldi csapatok támogatása tengerészüzérség által. — VIZS, 1981. 1. sz. 55—56. p.
455. Wilkerson, L.: Kis magasságú ejtőernyős ugrások a második világháború harcászati műveleteiben. — MR, 1981. 7. sz. 24—32. p.
456. Szuhorukov, B.: Következtetések a légideszantok második világháborús alkalmazásának tapasztalataiból. — VIZS, 1981. 7. sz. 67—74. p.
457. Burcul, M.: A diverzáns csoportoktól a korszerű fegyvernemekig. — VG, 1981. 1. sz. 3—9. p.
458. Cünkalov, A.: Harckocsi- és gépesített csapatok átkelése víziakadályokon az átkelőeszközök széles körű manőverének alkalmazásával. — VIZS, 1981. 5. sz. 19—26. p.
459. Getman, A.: A 112. harckocsihadosztály a moszkvai csatában. Visszamelékezés. — VIZS, 1981. 11. sz. 49—52. p.
460. Schmidt, E.: Ködképző eszközök bevetése a szovjet hadseregben a Nagy Honvédő Háború idején. — M, 1981. 2. sz. 69—73. p.
461. Golusko, I. M.: A hadtápvezetés néhány kérdése. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalataiból.) — VM, 1981. 11. sz. 53—61. p.
462. Odincov, V.—Ovszjannikov, V.: A hadtápbiztosítás fejlődési tendenciái a hadsereg védelmi hadműveleteiben a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZS, 1981. 8. sz. 26—31. p.
463. Kurotkin, Sz.: A csapatok hadtápbiztosítása. — VIZS, 1981. 12. sz. 60—66. p.
464. Dragic, D.—Anic, N.: Az egészségügyi szolgálat egységei és az egészségügyi szolgálat eseményeinek időrendje a népi felszabadító háború alatt 1941—1945-ben. — VOG, 1981. 1. sz. 181—194. p.
465. Szoszkov, A.: A műszaki csapatok vezetésének néhány problémája a Nagy Honvédő Háború harmadik időszakában. — VIZS, 1981. 3. sz. 28—34. p.
466. Golusko, I.: A műszaki biztosítás formáinak és módjainak fejlesztése a háború tapasztalatai alapján. — VIZS, 1981. 7. sz. 42—49. p.
467. Galinkin, I.: A műszakiak lezárták a Moszkvába vezető utakat. Visszaemlékezés. — VIZS, 1981. 10. sz. 59—64. p.
468. Galickij, I.: Utászroham. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1981. 4. sz. 35—41. p.
469. Beachley, D. R.: Szovjet rádióelektronikai harc a második világháborúban. — MR, 1981. 3. sz. 66—72. p.
470. Szokolov, V.: A híradócsapatok szervezési rendszerének fejlődése a háború éveiben. — VIZS, 1981. 4. sz. 20—27. p.
471. Kampe, H.—G.: A Szovjetunió elleni fasiszta támadás híradástechnikai biztosítása. — MG, 1981. 3. sz. 295—314. p.
472. Lewin, R.: A rejtjelfejtők háborúja. — Journal of Contemporary History, 1981. 3. sz. 501—512. p.
473. Domankusic, S.—Selic, M.: A biztonsági szolgálat megszervezése és fejlődése, valamint a biztonsági és hírszerző szolgálat a népi felszabadító háború folyamán. — VOG, 1981. 3. sz. 123—140. p.

474. *Frolov, R.*: Felderítőosztag tevékenysége. — VIZS, 1981. 1. sz. 37—40. p.
475. *Anic, N.*: Az összekötő egységek létrehozása és fejlődése a népi felszabadító háborúban. — VOG, 1981. 3. sz. 143—154. p.

Haditengerészet

476. *Imoto, K.*: A japán szárazföldi hadsereg és a haditengerészet közötti rivalizálás. — Icare, 98. sz. 1981. 56—59. p.
477. *Bégouen-Demeaux*: Egy francia tengeri hadművelet 1940-ben. — RHA, 1981. 2. sz. 181—199. p.
478. *Breyer, S.*: 40 éve történt: a „Bismarck” hadihajó harcai és pusztulása. — SUT, 1981. 6. sz. 326—330. p.
479. *Seal, A.*: Sarkvidéki hadviselés. — AQ, 1981. 2. sz. 166—173. p.
480. *Dmitriev, V.*: A tengeralattjárók harci alkalmazásának tökéletesítése és az 1943—1945. évi tapasztalatok. — VIZS, 1981. 1. sz. 25—29. p.
481. *[Baszov] Bassov, A.*: A szovjet haditengerészeti bázisok védelme a Nagy Honvédó Háború folyamán. — RMSov, 1981. 7. sz. 36—38. p.
482. *Zaharov, Sz.*: A haditengerészek harctevékenysége. — VIZS, 1981. 12. sz. 53—59. p.
483. *Szűszoev, V.*: A flotta különféle erői vezetésének megszervezése. 1—2. r. — VIZS, 1981. 7. sz. 36—41., 9. sz. 56—63. p.
484. *Vasiljevic, J.*: A jugoszláv haditengerészeti részvétele az ország felszabadításában. — RIHM, 51. sz. 1981. 206—221. p.

Légierő és légvédelem

485. *Kutahov, P.*: A szovjet légierő kegyelettel megőrzi és gyarapítja harci hagyományait. — VIZS, 1981. 8. sz. 11—18. p.
486. *Kutahov, P.*: A légierő harci alkalmazása. — VIZS, 1981. 12. sz. 39—45. p.
487. *Cimakov, E.*: A légierő hadművelleti álcázása. A légierőparancsnokság és a légihaderek intézkedései és parancsai. — VIZS, 1981. 6. sz. 56—59. p.
488. *Mikrjukov, L.* — *Brjuhovszkij, G.*: A légierő harci alkalmazásának tapasztalatai a védelem áttörésekor. — VIZS, 1981. 2. sz. 28—35. p.
489. *Belov, E.* — *Pervov, A.*: A távolsági repülőerők tapasztalatainak alkalmazása a Nagy Honvédó Háború harmadik szakaszában. — VIZS, 1981. 11. sz. 26—32. p.
490. *Fedorov, A.*: A „Petljakovok” a cél-

ra repülnek... (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1981. 6. sz. 48—53. p.

491. *Zajcev, A. D.*: A halhatatlan hőstett véghezvivői a légierőből. (A moszkvai csata 40. évfordulójára.) — ISzSzSzR, 1981. 5. sz. 101—110. p.
492. *Francev, O.*: A honi légvédelmi csapatok háborús alkalmazásának rövid mérlege. — VIZS, 1981. 4. sz. 46—47. p.
493. *Gorbatenko, D.*: A haza egének megbízható pajzsa. [Szovjet légvédelem a második világháborúban.] — VPO, 1981. 6. sz. 72—75. p.
494. *Dagaev, N.*: Az objektumok és körzetek légvédelme megszerzésének tapasztalatai a támadó hadművelet során. — VIZS, 1981. 7. sz. 29—35. p.
495. *Vyslouzil, J.*: Moszkva légvédelme. A moszkvai csata 40. évfordulójára. 1—3. r. — Letectvo a PVO, 1981. 6. sz. 7—12., 7. sz. 8—11., 8. sz. 28—30. p.
496. *Bosnjak, Ju.* — *Moszevszkin, Ju.*: A főváros egét nem lehet bevenni. (Az első Moszkva elleni fasiszta légitámadás elhárításának 40. évfordulójára.) — VPO, 1981. 7. sz. 74—77. p.
497. *Erofeev, T.*: A légvédelmi csapatok szervezeti kialakítása. — VPO, 1981. 11. sz. 73—77. p.
498. *Godun, V.*: A légvédelmi csapatok szervezeti kialakítása. — VPO, 1981. 11. sz. 73—77. p.
499. *Koldunov, A.*: A légvédelmi csapatok harci alkalmazása. — VIZS, 1981. 12. sz. 46—52. p.
500. *Pigasov, R.*: A légvédelmi csapatok kölcsönös segítsége. — VIZS, 1981. 4. sz. 48—52. p.
501. *Gorbatenko, D.*: A legfontosabb hadászati irányokban. (A szovjet légvédelem a Nagy Honvédó Háborúban.) — VPO, 1981. 1. sz. 71—75. p.
502. *Erofeev, T.*: Az SZKP gondoskodása a légvédelmi csapatok technikai ellátásáról. — VPO, 1981. 2. sz. 69—73. p.
503. *Duda, H.*: A Lengyel Népi Légierő repülőtereinek védelme 1944—1945-ben. — PWL, 1981. 6. sz. 95—99. p.

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

504. *Maluta, R.*: 1939. szeptember évfordulóján. — WL, 1981. 9. sz. 88—93. p.
505. *Raznikiewicz, Z.*: A lengyel nép honvédó háborúja 1939 szeptemberében. — MW, 1981. 9. sz. 104—116. p.
506. *Okecki, St.*: Külföldiek Lengyelország 1939. évi védelmi háborújában. — WPH, 1981. 3. sz. 25—32. p.

507. *Truszov*, A.: Háború kerékpáron, 1939-ben. — WPH, 1981. 1. sz. 126—147. p.
508. *Garlicki*, T.: Adalékok a nehéztüzérség harctevékenységéhez Lengyelország 1939. évi védelmi háborújában. — WPH, 1981. 1. sz. 108—125. p.
509. *Szubanski*, R.: A lengyel páncélos fegyvernem a Bzura melletti csatában (1939). — WPH, 1981. 1. sz. 90—107. p.
510. *Wartak*, St.: A 21. harckocsihadosztály az 1939. évi háborúban. — WPH, 1981. 3. sz. 159—174. p.
511. *Wróblewski*, J.: A 30. „Szudéta” ezredben. 2. rész. — WPH, 1981. 4. sz. 127—139. p.
512. *Gieplewicz*, M.: Hogyan halt meg Werner von Fritsch tábornok? (1939. szept. 22-én Varsó közelében a fronton.) — WPH, 1981. 4. sz. 214—216. p.
513. *Murray*, W.: A „furcsa háború” hadászata. Egy újraértékelés. — MA, 1981. 1. sz. 13—17. p.
514. *Gounand*, P.: Az 1940. júniusi német támadás Burgundiában: Dijon nyílt város. — RHDGM, 123. sz. 1981. 3—16. p.
515. *Karnahl*, O.: Franciaország összeomlásának okai. — 1940. 1—2. r. — Der Freiwillige, 1981. 5. sz. 1—20., 6. sz. 13—16. p.
516. Strasbourg és a francia légierő. — RHA, 1981. 3. sz. 151—154. p.
517. *Bucher*, E.: Svájc helyzete Franciaország 1940. évi veresége következtében. — RHDGM, 121. sz. 1981. 83—96. p.
518. *Blanc*, M.: A francia idegenlégő részvétele az 1940. évi norvégiai harcokban. — RHA, 1981. 1. sz. 143—165. p.
519. *Hallo*, J.—P.: A francia idegenlégő menetzredének harcai. 1943—1945. — RHA, 1981. 1. sz. 217—241. p.
520. *Lasserre*, J.: Az angliai csata. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 5—17. p.
521. *Lafont*, H.: Az angliai csata. Észrevételek és mérlegelés. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 18—25. p.
522. *Galland*, A.: Miért nem nyerte meg Németország az angliai csatát? — Icare, 95. sz. 1980—1981. 108—115. p.
523. *Kreipe*, W.: Egy végzetes döntés. A Luftwaffe tábornoka az angliai csatáról. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 116—131. p.
524. *Smith*, M.: Sir Edgar Ludlow-Hewitt és az angol légierő bombázó különítményének expanziója 1939—40-ben. — RUSI, 1981. 1. sz. 52—56. p.
525. *Morieult*, Y.: Az angliai csatában résztvevő francia repülők rövid életrajza. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 82—87. p.
526. *Duperier*, B.: „Ezek az angolok nekem ismerősek”. Francia pilóták az angliai csatában. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 72—81. p.
527. *Lafont*, H.: Miért mentem Angliába 1940 júniusában. Francia pilóták az angliai csatában. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 54—71. p.
528. *Zumbach*, J. E. L.: Lengyel repülők részvétele az angliai csatában. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 90—98. p.
529. *Houart*, V.: Belga repülők az angliai csatában. — Icare, 95. sz. 1980—1981. 100—103. p.
530. *Bennett*, R.: Az „Ultra” és néhány hadvezéri döntés. — Journal of Contemporary History, 1981. 1. sz. 131—151. p.
531. *Foot*, M. R. D.: Volt bármi haszna a SOE-nek? A Különleges Hadműveletek Szervezete. 1940—1946. — Journal of Contemporary History, 1981. 1. sz. 167—181. p.
532. *Ausems*, A.: A holland kormány hírszerző szolgálata Londonban 1942 májusától 1945-ig. — MA, 1981. 3. sz. 127—133. p.
533. *Gourmen*, P.: A „Cobra” hadművelet. Normandia, 1944. július. — RMS, 1981. 10. sz. 448—467. p.
534. *Skibinski*, F.: A Falaise melletti csata. (1944. augusztus.) — WPH, 1981. 2. sz. 204—231. p.
535. *Ganz*, A. H.: Áttörés Bastogne felé (1944. december.) — A, 1981. 6. sz. 12—18. p.
536. *L’Huillier*, F.: Strasbourg a német megszállás alatt és felszabadulása 1944-ben. — RHA, 1981. 3. sz. 131—150. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

537. *Valdevit*, G.: A szövetségeseink és Vence tartomány. 1941—1945. — IC, 1981. 1. sz. 42—88. p.
538. *Greenman*, R.: Beda Fomm. — AQ, 1981. 4. sz. 437—447. p.
539. *Kempf*, T.: Brit csapatok visszavonulása Kréta szigetéről 1941. májusban. A haditengerészeti erők alkalmazásának lehetőségei és határai erős légi veszélyeztetettség esetén. — TRP, 1981. 7. sz. 583—588. p.
540. *Audisio*, L.: A gazalai ütközet. 1—2. r. — RM, 1981. 2. sz. 93—101., 3. sz. 82—88. p.
541. *Sairigné*, G. de: A francia idegenlégő 13. ezredének harcai 1942. február 14—június 15. között Bir Hakeim térségében. — RHA, 1981. 1. sz. 166—184. p.
542. *Compagnon*, J.: A francia idegenlégő részvétele a tunéziai harcokban.

- 1942—1943. — RHA, 1981. 1. sz. 185—216. p.
543. *Bollmann, H.*: A „Shingle” hadművelet. (Olaszország 1943—1944.) — ASMZ, 1981. 11. sz. 691—702. p.
544. *Stamm, Ch.*: Albánia német megszállása 1943—1944. — MM, 1981. 2. sz. 99—120. p.
545. *Anic, N.*: A jugoszláv népfelszabadító mozgalom fegyveres erői 1941—1945-ben. — VOG, 1981. 2. sz. 41—58. p.
546. *Trgo, F.*: A Jugoszláv Kommunista Párt szerepe a népi felszabadító harc előkészítésében és kirombantásában. — VOG, 1981. 3. sz. 13—34. p.
547. *Trgo, F.*: A jugoszláv népfelszabadító mozgalom fegyveres erőinek szervezete és alkalmazása 1941—1945-ben. — VOG, 1981. 2. sz. 29—39. p.
548. *Chaban-Delmas, J.*: Jugoszlávia népfelszabadító mozgalma jelentős szerepet játszott és hozzájárult a fasizmus feletti közös győzelemhez. — VD, 1981. 2. sz. 37—44. p.
549. *Kljakovic, V.*: Jugoszlávia hozzájárulása a szövetséges hatalmak győzelméhez a második világháború folyamán. — RIHM, 51. sz. 1981. 51—77. p.
550. *Kostic, U.*: A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a Vörös Hadsereg fegyveres együttműködése a második világháború folyamán. — VOG, 1981. 1. sz. 49—62. p.
551. *Mojsov, L.*: Jugoszlávia népei és nemzetiségei felkelésének és forradalmának negyvenedik évfordulója. — VD, 1981. 4. sz. 20—40. p.
552. *Sinkarev, I.*: A fasizmus elleni harcban született. (Megemlékezés a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg születésének 40. évfordulóján. — VIZS, 1981. 12. sz. 80—82. p.
553. *Trgo, F.*: Tito stratégiája — az egész nép háborúja. — RIHM, 51. sz. 1981. 7—26. p.
554. *Mamula, B.* — *Susa, R.*: Az 1941. évi felkelés titói koncepciójáról. — OZ, 1981. 5—6. sz. 21—27. p.
555. *Prsic, M.*: A Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség az 1941. évi fegyveres felkelésben. — VOG, 1981. 2. sz. 121—136. p.
556. *Aleksic, D.*: A fegyveres harc előkészítése Kumanovóban és a kumanovói területen 1941-ben. — VOG, 1981. 2. sz. 139—149. p.
557. *Anic, N.*: A jugoszláv csapatok 1941-ben. Egy bűnös katonai doktrína vere-sege. — OZ, 1981. 2—3. sz. 39—41. p.
558. *Moraca, P.*: A jugoszláv felszabadító háború harcterülete 1941-ben. — RIHM, 51. sz. 1981. 27—50. p.
559. *Pantelic, M.*: A csetnikek a terjeszkedés időszakában és az uzei parti-zán köztársaság védelme. (1941. októ-ber—november.) — VOG, 1981. 3. sz. 227—248. p.
560. *Latav, B.*: A csetnikek és a bolgár megszálló csapatok együttműködése a szerbiai partizánkülönítmények és a népi felszabadító hadsereg ellen folytatott harcokban. — VOG, 1981. 3. sz. 251—272. p.
- nyugati térségében. (1942. szeptember—október.) — VOG, 1981. 3. sz. 183—200. p.
562. *Pasalic, T.*: A népi felszabadító mozgalom egységeinek létrehozása és fejlődése Neretva és Biokovo térségében 1942-től 1944-ig. — VOG, 1981. 3. sz. 157—181. p.
563. *Orlovic, D.*: Támadás Gracac ellen 1943. január 14—15-én. — VOG, 1981. 1. sz. 75—93. p.
564. *Bojic, M.*: A „Weiss” és a „Schwarz” fedőnevű német hadműveletek 1943-ban. — RIHM, 51. sz. 1981. 173—205. p.
565. *Miljanic, G.*: Befejező harcok Montenegro felszabadításáért. (1944. szeptember—december.) — VOG, 1981. 3. sz. 69—90. p.
566. *Dimitrov, D. P.*: A 2. bolgár hadsereg és a 13. jugoszláv hadtest a Nis melletti támadó hadműveletben. — VIZS, 1981. 5. sz. 42—60. p.
567. *Kostic, U.*: Isztria, Trieszt és a Szlovén Tengermellék felszabadítása. — RIHM, 51. sz. 1981. 138—172. p.
568. *Kostic, U.*: Isztria, Trieszt és a Szlovén Tengermellék felszabadítása 1945-ben. — VOG, 1981. 2. sz. 61—85. p.
569. *Trgo, F.*: Jugoszlávia felszabadítása 1944—1945. — RIHM, 51. sz. 1981. 78—120. p.
570. *Maslo, A.*: Adalékok a népfelszabadító háború folyamán létesült szabad területek védelmének tanulmányozásához. — VOG, 1981. 2. sz. 107—119. p.
571. Jugoszlávia veszteségei a második világháborúban. — OZ, 1981. 1. sz. 58. p.

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata 1941.

572. A Szovjetunió elleni fasiszta agresszió csődje. — VIZS, 1981. 6. sz. 3—15. p.
573. *Geraszimov, I. A.*: A fasiszta agresszió a Szovjetunió ellen és a villámháború csődje. — UIZS, 1981. 6. sz. 18—27. p.
574. *Zsukov, E. M.*: A második világháború keletkezése. — NNI, 1980. 1. sz. 3—16. p.
575. *Maluta, R.*: A hitleri Németország

- Szovjetunió elleni agressziójának 40. évfordulójára. — WL, 1981. 6. sz. 91—96. p.
576. *Stapor, Z.*: A Szovjetunió elleni hitleri agresszió. — MW, 1981. 6. sz. 102—115. p.
577. *Kir'jan, M. M.*: A Nagy Honvédő Háború kezdetének súlyos tanulságai. — VM, 1981. 6. sz. 15—22. p.
578. *Leonidov, L.*: A Nagy Honvédő Háború. 1941. június 22. — RMSov, 1981. 6. sz. 38—41. p.
579. [*Alekszeev*] *Alexeev, A.*: A nagy próbatétel napja. 1941. június 22. — RMSov, 1981. 3. sz. 41—43. p.
580. *Babin, A.*: A történelem tanulsága. (40 éve kezdődött a Nagy Honvédő Háború.) — VV, 1981. 6. sz. 10—12. p.
581. *Krasznostanov, I.* — *Gudüm, Z.*: A sötétség leple alatt. Visszaemlékezés. (40 éve kezdődött a Nagy Honvédő Háború.) — VV, 1981. 6. sz. 13—16. p.
582. *Satilov, V.*: 1418 nap pillanatai. Negyven évvel ezelőtt kezdődött meg a Nagy Honvédő Háború. — F, 1981. 12. sz. 5—7. p.
583. *Grubkov, A.*: 40 éve kezdődött a Nagy Honvédő Háború. — VIZS, 1981. 10. sz. 12—19. p.
584. *Vladimírszkij, A.*: A Délnyugati Front ellencsapása vezetésének néhány kérdése. (1941. június 23—július 2.) — VIZS, 1981. 7. sz. 21—28. p.
585. A szmolenszki csata. 1941. július 10—szeptember 10. — RMSov, 1981. 7. sz. 39—41. p.
586. *Askerov, V.*: Szmolenszki légvédelme. — VPO, 1981. 9. sz. 71—73. p.
587. *Dobbenko, N.*: A határőrök harcolnak... — VIZS, 1981. 6. sz. 54—55. p.
588. *Lebedev, B.*: A breszti erőd. — VIZS, 1981. 6. sz. 74—78. p.
589. *Lukin, M.*: A Vjazemszkij-i hadművelet. 1941. október 2—13. — VIZS, 1981. 9. sz. 30—37. p.
590. *Medvedev, N.*: A 289. páncéelhárító tüzérezred harcban Volokalamszkért. — VIZS, 1981. 11. sz. 37—42. p.
591. *Szamszonov, A. M.*: Moszkva 1941. októberében. (A moszkvai csata 40. évfordulójára.) — ISzSzSzR, 1981. 5. sz. 67—79. p.
592. A Szovjetunió elleni hitleri „villámháború” csődje. [A moszkvai csata 40. évfordulója.] — VM, 1981. 12. sz. 17—33. p.
593. *Anfilov, V. A.*: A hitleri „villámháború” kudarca Moszkvánál. — NNI, 1981. 6. sz. 88—111. p.
594. *Bortnowski, W.*: A moszkvai csata. — WPH, 1981. 4. sz. 56—76. p.
595. *Babin, A. I.*: Hatalmas győzelem Moszkva előtt. (A moszkvai csata 40. évfordulójára.) — VIZS, 1981. 6. sz. 3—14. p.
596. *Varganisztov, P.*: Moszkva védelme. Visszaemlékezés. — VIZS, 1981. 11. sz. 43—48. p.
597. *Zsukov, G.*: Moszkva kitartott és győzött. — emlékezéseiből. — F, 1981. 23. sz. 5—6. p.
598. [*Zsukov*] *Joukov, G.*: A moszkvai csata. — RMSov, 1981. 11. sz. Mell. 1—14. p.
599. *Muriev, D.*: Hatalmas győzelem Moszkva előtt. — VIZS, 1981. 11. sz. 11—18. p.
600. *Karpov, V. N.* — *Maramzin, V. A.*: A hitleristák Moszkva elleni támadásának teljes kudarca. — VM, 1981. 11. sz. 11—19. p.

Az 1942—1945. évi hadműveletek

601. *Derevjanko, K.*: A hős Odeszsza. — VIZS, 1981. 8. sz. 71—74. p.
602. *Kovtunov, G.*: A lángoló ívben. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1981. 7. sz. 57—63. p.
603. *Gazin, A.*: A 28. lövész hadosztály harcban Nevel irányában. — VIZS, 1981. 9. sz. 25—29. p.
604. *Smith, R.*: Összeomlás Keleten. Szovjet támadó hadműveletek 1943. — A, 1981. 2. sz. 27—29. p.
605. *Kozlov, L.*: Az 1943. szeptember—októberi novoroszszijzski hadművelet néhány hadművészeti problémája. — VIZS, 1981. 10. sz. 72—77. p.
606. *Magenheimer, H.*: Németország 1944. tavaszi hadászati helyzete. — WR, 1981. 1. sz. 18—25. p.
607. *Kravcsenko, V.*: Portya Kelet-Poroszországba. — VV, 1981. 7. sz. 9—11. p.
608. *Glazunov, N. K.*: A 31. hadsereg a beloruszsziai hadművelet befejező szakaszában. — VIZS, 1981. 6. sz. 41—47. p.
609. *Glazunov, N. K.*: A 31. hadsereg Lengyelország felszabadításáért vívott harcokban (1944—1945). — WPH, 1981. 3. sz. 184—191. p.
610. *Sobczak, K.*: Varsó felszabadítása, 1945. január 17. — WPH, 1981. 4. sz. 13—24. p.
611. *Constantiniu, F.*: Az Antonescu-féle rendszer válsága az augusztusi fegyveres felkelést megelőző időszakban. — Revista de Istorie, 1979. 7. sz. 1305—1315. p.
612. *Olteanu, C.*: A fasiszmus felett aratott győzelem a második világháborúban. Románia gazdasági veszteségei és részvétele Európa országainak felszabadításában. — Anale de Istorie, 1980. 2. sz. 3—30. p.
613. *Sinkarev, I.*: A német fasiszta csapatok ellen Romániában. (37 éve szaba-

- dult fel Románia.) — VIZS, 1981. 10. sz. 65—72. p.
614. *Dimitrov, D. P.*: Az 1. bolgár hadsereg dunai átkelése a honvédő háború alatt. — VIZS, 1981. 1. sz. 81—93. p.
615. *Petrov, G. Hr. — Radulov, D. R.*: Az 1. bolgár hadsereg védelmi harcselekményei Safarszk, Obrezs, Barcs vonalán 1945. április 15—május 6. — VIZS, 1981. 1. sz. 94—104. p.
616. *Kozlov, G.*: Sokszor eszembe jut Magyarország. Április 4. Magyarország felszabadulásának ünnepe. — F, 1981. 7. sz. 21—22. p.
617. *Gurkin, V.*: Magyarország felszabadítása. — VIZS, 1981. 4. sz. 65—71. p.
618. *Sokolowski, M.*: Csehszlovákia felszabadítása előtti napok. (1944/1945). — WPH, 1981. 1. sz. 148—160. p.
- A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei*
619. *Sawicki, T.*: Az 1. Ukrán Front berlini hadművelete — német dokumentumok tükrében. — WPH, 1981. 1. sz. 3. 22. p.
620. *Kozlowski, E.*: Az utolsó megbeszélések Hitler főhadiszállásán Berlinben. (1945. április 23—27.) — WPH, 1981. 4. sz. 217—230. p.
621. A Szovjet hadsereg segítsége a lakoságnak Németországban 1945. áprilisától júliusig. Dokumentumok. — VIZS, 1981. 9. sz. 38—44. p.
622. *Parkin, P. — Loszkutov, Ju.*: Pártpolitikai munka a 356. lövészhadosztálynál a berlini hadműveletben. — VIZS, 1981. 5. sz. 65—71. p.
623. *Hausser, P.*: A Heeresgruppe G. harcai 1945. március 22—április 4-ig. 1—3. r. — Der Freiwillige, 1981. 3. sz. 1—20., 4. sz. 12—16., 5. sz. 11—13. p.
624. *Babin, A. I.*: A szovjet nép és fegyveres erejének meghatározó szerepe a fasiszta Németország leverésében. — HV, 1981. 2. sz. 3—15. p.
625. [*Perecsnev*] *Peretchnev, Ju.*: Az agresszív stratégia csődje. Május 9 — a győzelem napja. — RMSov, 1981. 5. sz. 6—9. p.
- Távol-keleti hadszíntér
626. *Fonde, J.—J.*: Japán hadműveletek Na-Cham térségében. 1940. szeptember 24—25. — RHA, 1981. 2. sz. 200—220. p.
627. *Lasserre, J.*: Pearl Harbour. (1941. december 7.) — Icare, 98. sz. 1981. 12—30. p.
628. *Millot, B.*: A Pearl Harbour elleni japán támadás mérlege. — Icare, 98. sz. 1981. 31—55. p.
629. *Genda, M.*: A Pearl Harbour elleni japán támadás terve. — Icare, 98. sz. 1981. 60—69. p.
630. *Genda, M.*: A Pearl Harbour elleni támadás előkészítése és lefolyása. — Icare, 98. sz. 1981. 70—83. p.
631. *Fuchida, M.*: Én voltam a parancsnoka a Pearl Harbour elleni első támadási hullámnak. — Icare, 98. sz. 1981. 84—91. p.
632. *Shiga, T.*: A Pearl Harbour elleni támadó japán vadászgépek első hulláma. — Icare, 98. sz. 1981. 100—105. p.
633. *Matsumura, H.*: A Hiryu japán repülőgépanyahajó kísérő torpedónaszádjai. — Icare, 98. sz. 1981. 92—99. p.
634. *Lunt, J. D.*: Híd a Sittang folyón. — AQ 1981. 2. sz. 160—166. p.
635. *Puskin, A.*: Könnyű tengeralattjárók harctevékenysége a csendes-óceáni hadszíntéren a második világháborúban. — VIZS, 1981. 1. sz. 57—62. p.
636. *Gorskov, Sz.*: Hadászati hadműveletek a csendes-óceáni hadszíntéren a második világháborúban. — VIZS, 1981. 8. sz. 58—65. p.
- Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
637. *Herman, H.*: A népek szövetsége a fasiszmus elleni harcban a második világháború éveiben. — MW, 1981. 5. sz. 108—121. p.
638. *Babko, Ju. V. — Kentij, A. V.*: A partizánkáderek felkészítése a Nagy Honvédő Háborúban. — UIZS, 1981. 1. sz. 75—82. p.
639. *Perezsogin, V. A.*: Moszkva védelmére. Partizánharc a hitleri csapatok hátában. (A moszkvai csata 40. évfordulójára.) — ISzSzSzR, 1981. 5. sz. 79—91. p.
640. *Perehreszt, A. G.*: A komszomolszervezetek tevékenysége a front melletti területeken Ukrajnában 1941 végén és 1942 első felében. — UIZS, 1981. 6. sz. 80—87. p.
641. *Lawski, J.*: Lengyel antifasiszták és ellenállók. — WPH, 1981. 2. sz. 90—108. p.
642. *Utnik, M.*: Az Armia Krajowa főparancsnokságának összekötő tisztjei az emigrációs főparancsnokságnál. 1—2. r. — WPH, 1981. 3. sz. 130—158., 4. sz. 151—175. p.
643. *Batowski, H.*: Diplomáciai megbeszélések a „Kárpát dandár” kérdéséről, 1940 nyarán. — WPH, 1981. 4. sz. 231—240. p.

644. Wysocki, B. A.: Katonapszichológiai szolgálat a lengyel fegyveres erőknél Nyugaton, 1941–1945. — WPH, 1981. 3. sz. 86–105. p.
645. Rell, J.: A „Fehér sas” elnevezésű földalatti szervezet Skazysko Kamiennában, 1939–1940-ben. — WPH, 1981. 2. sz. 109–139. p.
646. Matusak, P.: A lengyel tudomány és technika a hitlerfasiszta megszállók elleni harcban, 1939–1945. között. — WPH, 1981. 2. sz. 69–89. p.
647. Iwanowski, W.: Ellenállás a Mur-nau-i VII/A hadifogolytáborban. — WPH, 1981. 4. sz. 175–191. p.
648. Przybysz, K.: A Parasztzászlóaljak polgárháborúja (1942–1944). — WPH, 1981. 3. sz. 57–85. p.
649. Czerwinski, Z.: 1944 júliusi számvetés. [A Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság megalakulása.] — WL, 1981. 7. sz. 3–6. p.
650. Wojcik, P.: A Júliusi manifesztum — történelem és jelenkor. WL, 1981. 7. sz. 7–9. p.
651. Rawski, T.: Az 1944. évi varsói felkelés. — WL, 1981. 8. sz. 92–95. p.
652. Palen, W.: Így született a népi hatalom Lublin környékén (1944–1945). — WPH, 1981. 3. sz. 117–129. p.
653. Mitrovski, B.: A jugoszláv népi-felszabadító mozgalom és a görög felszabadító mozgalom együttműködése, 1941–1945. — VOG, 1981. 1. sz. 65–73. p.
654. Klanjscek, Z.: A népi felszabadító hadsereg és a szlovén partizánegységek hadászatról és harcászatról. — RIHM, 51. sz. 1981. 240–278. p.
655. Subotic, V.: Partizánharcászat a népi felszabadító háború folyamán Jugoszláviában. 1–2. r. — VOG, 1981. 1. sz. 21–46., 3. sz. 93–121. p.
656. Miljanic, G.: A partizán törzsek működése a népfelszabadító háború első évében. — VOG, 1981. 2. sz. 87–104. p.
657. Miljanic, G.: Lesállásból folytatott partizán tevékenység 1941-ben Crna Gora térségében. — VG, 1981. 4. sz. 83–92. p.
658. Mihailovic, V.: Pánikjelenség a népfelszabadító háborúban. 2–3. r. — OZ, 1981. 1. sz. 54–56., 2–3. sz. 74–77. p.
659. Marin, G.: A légierő antifasiszta tevékenysége 1943–1944-ben Bulgáriában. — VISZ, 1981. 6. sz. 48–62. p.
660. Karkelev, Iv.: A fasiszta erők harca a partizánok segítői ellen Bulgáriában 1941–1944-ben. — VISZ, 1981. 6. sz. 115–124. p.
661. Batalzski, G.: Radomir város lakosságának részvétele a honvédő háborúban, 1944–1945. — VISZ, 1981. 3. sz. 56–61. p.
662. Ruszev, A. A.: A 3. bolgár „Georgi Dimitrov” Népfelszabadító dandár harctevékenységének tervezése. — VOM, 1981. 5. sz. 75–86. p.
663. Hrisztov, F.: Az ellenforradalmi tervek megghiúsulása a Népfelszabadító Felkelő Hadsereg (NOVA) leverése által Szófia kerületeiben, 1944. szeptemberében. — VISZ, 1981. 1. sz. 23–38. p.
664. Kis, S.: A Szlovák Kommunista Párt illegális munkájának kezdetei (1938. október — 1939. augusztus). — HV, 1981. 2. sz. 57–75. p.
665. Cejka, E.: Alapvető katonapolitikai koncepciók konfrontációja a csehszlovák ellenállásban külföldön, 1939–1941. 1. r. — HV, 1981. 6. sz. 42–61. p.
666. Bosak, P.: Katonák és partizánok együttműködése a Szlovák Nemzeti Felkelés területének védelmében. — HC, 1981. 5. sz. 653–664. p.
667. Giambartolomei, A.: A katonák és az ellenállás különleges szolgálata. — RM, 1981. 4. sz. 10–16. p.
668. Funk, A.: Churchill, Eisenhower és a francia ellenállás. — MA, 1981. 1. sz. 29–33. p.
669. Longhi, J.: A francia ellenállási mozgalom tevékenysége Morvan körzetében. — RHDGM, 123. sz. 1981. 91–94. p.
670. Martinet, J.—C.: A francia ellenállási mozgalom Nievre körzetében. — RHDGM, 123. sz. 1981. 31–50. p.
671. Meuret, R.: A francia belső front fegyveres erői megyei vezérkarának tevékenysége Burgundiában. 1944. június–szeptember. — RHDGM, 123. sz. 1981. 75–90. p.
672. Stanczyk, H.: Lengyel gyalogosok egyesülete Franciaországban. Részvétele a francia ellenállási mozgalomban, 1943–1945. — WPH, 1981. 4. sz. 192–210. p.
673. Rausch, J.: Partizánharcok Karintiában a második világháború idején. — ÖO, 1981. 1. sz. 53–76. p.
674. Spannochì, E.: Maradékaltan akarát az ellenálláshoz. [Osztórák ellenállás a második világháborúban, az ellenállás jelenlegi lehetőségei.] — ÖMZ, 1981. 4. sz. 261–265. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

675. Däniker, G.: A hadászati egyensúly stabilizálása és destabilizálása 1945-től. — EW, 1981. 5. sz. 193–199. p.
676. A bécsi haderőcsökkentési tárgyalások kronológiája. (1973–1980.) — WL, 1981. 5. sz. 81–82. p.
677. Parzymies, S.: Franciaország és a nemzetközi biztonság és leszerelés kérdése. — WL, 1981. 10. sz. 86–90. p.

678. *Kaminski, J.*: A jelenkori katonai szövetségek. — WPH, 1981. 3. sz. 106—116. p.
679. *Adekson, B.*: Zsold, előléptetés és más tényezők a katonáknak a politikába való beavatkozásában Afrikában. — MA, 1981. 1. sz. 18—22. p.
680. *Mason, R. A.*: Az evidenciák észlelése: az arab—izraeli háborúk. — RUSI, 1981. 1. sz. 68—69. p.
681. *Bergot, E.*: Dien-Bien-Phu, 1954. Egy idegenlégiós századparancsnok emlékezése. — RHA, 1981. 1. sz. 262—278. p.
682. *Ivanoff, H.*: A francia idegenlégió 1. páncéloszere 1. századának harctevékenysége Indokínában, 1947—1955. — RHA, 1981. 1. sz. 242—261. p.
683. *Trinquier, R.*: Az indokínai ellenállási mozgalom tevékenysége. 1953—1954. — RHA, 1981. 4. sz. 215—237. p.
684. *Hammond, K.*: Dien Bien Phu. — AQ, 1981. 1. sz. 88—94. p.
685. *Rauchensteiner, M.*: Osztrák intézkedések az 1956-os magyar események idején. — TR, 1981. 5. sz. 433—439. p.
686. *Tamás, A.*: Az ellenforradalmi folyamatok történelmi párhuzamai Magyarországon (1956) és Csehszlovákiában (1968). — Casopis Matica Moravské, 1980. 1—2. sz. 3—18. p.
687. *Krolikowsky, H.*: A béke szolgálatában — emlékezés 1961. augusztus 13-ra. — M, 1981. 8. sz. 3—8. p.
688. *Hanisch, W.*: 1961. augusztus 13. — történelmi akció a békéért és biztonsáért folytatott harcban. — M, 1981. 8. sz. 9—12. p.
689. *Greese, K.*: Az 1961. augusztus 13-i berlini események katonapolitikai jelentősége. — HV, 1981. 3. sz. 103—119. p.
690. *Greese, K.* — *Hanisch, W.*: 1961. augusztus 13. — a Német Szocialista Egységpárt biztonsági és katonapolitikai sikere. — MG, 1981. 4. sz. 389—398. p.
691. *Szergееv, F.*: Hadművelet a Cochinos-öbölben. (Hogyan készítette elő az USA a Kubai elleni katonai intervenciót 1961-ben. 1—2. r. — NNI, 1981. 4. sz. 129—142., 5. sz. 116—135. p.
692. *Mirsky, J.*: Kína 1979-es vietnami inváziója a gyalogság szemszögéből. — RUSI, 1981. 2. sz. 48—52. p.
693. *Schnitzer, D.*: Harcászat az 1973-as közel-keleti háborúban. 1—2. r. — TRP, 1981. 1. sz. 44—48., 2. sz. 123—128. p.
694. *Dawisha, K.*: Szovjet közel-keleti magatartás — az 1973. októberi és az 1980. évi iraki—iráni háború példáján. — BZK, 1981. 3. sz. 33—56. p.
695. *Rondot, P.*: Háború Irak és Irán között. — DN, 1981. 6. sz. 79—95. p.
696. Az irak—iráni háború. — ÖMZ, 1981. 1. sz. 44—46. p.
697. *Krynski, H.*: Rohamra Allah nevében. Az iraki—iráni háború. — WL, 1981. 2. sz. 78—84. p.
698. *Krynski, H.*: A libanoni harcokról. — WL, 1981. 7. sz. 80—85. p.

A Varsói Szerződés és a szocialista országok hadseregei

699. *Greese, K.* — *Hanisch, W.* — *Keubke, K.*—U.: Katonapolitikai és katonai események a Varsói Szerződés történetéből. 6. r. 1977. szeptember 10 — 1980. május 15. — MG, 1981. 1. sz. 84—89. p.
700. *Marcinkowski, A.*: A Varsói Szerződés leszerelési kezdeményezései 1956—1979 között. — WPH, 1981. 2. sz. 3—26. p.
701. *Rühmland, U.*: A Varsói Szerződés 25 éve. — WR, 1981. 3. sz. 77—84. p.
702. *Monin, M.*: A Varsói Szerződés szovjet nézőpontból. — ÖMZ, 1981. 3. sz. 192—196. p.
704. *Vimmer, P.*: A szocialista államegység erősítésének alapelvei és perspektívái. — HV, 1981. 1. sz. 41—53. p.
704. *Koszev, K.*: A Bolgár Néphadsereg — a szocialista forradalom gyermeke és védelmezője. — VISZ, 1981. 4. sz. 229—240. p.
705. *Szmiljanov, J.*: A Pirin-vidéki reakciós burzsoá földalatti fegyveres szervezkedés leverése. (1944—1948.) — VISZ, 1981. 2. sz. 93—100. p.
706. *Sztefanov, Iv.*: Az áprilisi plénum 1956. és a Bolgár Néphadsereg. — VISZ, 1981. 2. sz. 3—12. p.
707. *Staigl, J.*: Volt antifasiszták és ellenállók szervezeteinek megalakulása Szlovákiában 1945-től az 1947. őszi politikai válság kitöréséig. — HV, 1981. 3. sz. 73—92. p.
708. *Drška, P.*: A Csehszlovák Néphadsereg részvétele a gazdasági újjáépítésben a szocializmus felépítésének kezdetén. (1948—1954). — HV, 1981. 2. sz. 76—97. p.
709. *Bilek, J.*: A hadtáp szervezeti felépítése és szolgálati ágai a Csehszlovák Néphadseregben, 1948—1950. — HV, 1981. 4. sz. 59—78. p.
710. *Krupicka, J.*: Szovjet tapasztalatok felhasználása a Csehszlovák Néphadsereg szolgálati szabályzatainak kidolgozásában az 1950—1960-as években. — HV, 1981. 3. sz. 93—102. p.
711. *Koznar, V.*: A Csehszlovák Néphadsereg és az NDK Nemzeti Néphadsereg közti fegyverbarátság történelmi gyökerei és fejlődése. — MG, 1981. 1. sz. 18—28. p.
712. *Ruszkiewicz, I.*: Néhány megjegyzés a Lengyel Néphadsereg megalakulásá-

- nak 38. évfordulója alkalmából. — WL, 1981. 10. sz. 3—7. p.
713. *Misztal, Z.*: A Lengyel Néphadsereg részvétele a gdanski Tengermellék társadalmi-politikai rendszerének átalakításában, 1945—1947 között. — WPH, 1981. 3. sz. 33—56. p.
714. *Wichrowski, H.*: A Lengyel Néphadsereg 1945—1948 között Lengyelország északi és nyugati területein. — WPH, 1981. 2. sz. 27—60. p.
715. *Misztal, Z.*: A Lengyel Néphadsereg részvétele az állami közigazgatás megteremtésében és az ország újjáépítésében a második világháború befejezése után. — WPH, 1981. 1. sz. 23—39. p.
716. *Sadbyrski, S.*: Harcok a fegyveres földalatti mozgalom ellen Lublin körzetében, 1944—1948. — WPH, 1981. 4. sz. 77—102. p.
717. *Wroblewski, W.*: Lengyelország honi légvédelmi rendszerének koncepciója a 40-es évek második felében. 1. r. — MW, 1981. 10. sz. 95—107. p.
718. *Ruszkiewicz, I.*: Lengyelország biztonságának, a testvéri közösségnek és a szocializmusnak záloga — a Varsói Szerződés. — WL, 1981. 5. sz. 13—18. p.
719. *Hofmann, G.*: 25 éves az NDK Nemzeti Néphadserege. — VM, 1981. 3. sz. 57—61. p.
720. *Rother, A.*: 25 éves az NDK Nemzeti Néphadserege. — VIZS, 1981. 2. sz. 61—65. p.
721. *Voerster, A.*: A Német Szocialista Egységpárt katonapolitikája 1955—1980 között. 1—3. r. — M, 1981. 1. sz. 17—23., 2. sz. 14—20., 3. sz. 19—26. p.
722. *Heider, P.*: Az NDK Nemzeti Néphadserege — fegyverrel a fasizmus térhódítása ellen. — M, 1981. 4. sz. 16—22. p.
723. *Glaser, G.*: Az NDK Nemzeti Néphadserege — egy alapvető fordulat kifejeződése a német hadtörténelemben. — MG, 1981. 1. sz. 5—17. p.
724. *Wagner, D.*: A munkásosztály harci csoportjai az NDK-ban. Katonai megbízás és ideológiai elkötelezettség. (Az NDK munkásorségének története 1952-től.) — BZK, 1981. 4. sz. 115—130. p.
725. *Pietsch, W.* — *Willisch, J.*: A NSzEP vezető szerepéhez a Nemzeti Néphadsereg légierejének és légvédelmének korszerű fejlesztésében. — MG, 1981. 2. sz. 133—144. p.
726. *Maluta, R.*: A Szovjet Hadsereg a NOSZF 63. évfordulóján. — WL, 1981. 2. sz. 39—44. p.
727. *[Episev] Epichev, A.*: Február 23 — a Szovjet Hadsereg és Haditengerészet Napja. — RMSov, 1981. 1. sz. 2—7. p.
728. *Kotov, V. N.*: A béke és a szocializmus őrhelyén. — VOM, 1981. 1. sz. 3—13. p.
729. *Voronov, V.*: Állandó harckészültségben. — VIZS, 1981. 4. sz. 71—73. p.
730. A kommunista párt gondoskodása a szocialista haza biztonságáról. — VIZS, 1981. 12. sz. 5—12. p.
731. *Rybecky, V.*: A Szovjetunió Kommunista Pártja és a háború és béke kérdése (1945—1980). — HV, 1981. 2. sz. 16—36. p.
732. *Mader, J.*: A Szovjetunió Kommunista Pártjának katonapolitikája a fejlett szocialista társadalomban. — HV, 1981. 1. sz. 25—40. p.
733. *Zsilin, P. A.*: A szovjet fegyveres erők és a szocialista haza védelme. — HV, 1981. 1. sz. 17—24. p.
734. Az SzKP 26. kongresszusa a Szovjetunió anyagi és technikai véderejének alapjairól. — VIZS, 1981. 10. sz. 3—9. p.
735. *Urban, J.*: Az SzKP XXVI. Kongresszusa határozatainak katonapolitikai aspektusai. — HV, 1981. 4. sz. 3—19. p.
736. *Madic, M.*: A háború utáni évek. (A jugoszláv Néphadsereg fejlődése.) — VG, 1981. 6. sz. 77—84. p.
737. A forradalom vívmányainak védelme. 30 éves a Kambodzsai Forradalmi Néphadsereg. — VV, 1981. 6. sz. 86—87. p.
738. *Vlach, V.*: A kínai hadsereg politikai szerepének fejlődése az 1969—1979 közötti években. — CCH, 1981. 2. sz. 178—193. p.
739. *Rybecky, V.*: Kína katonai ereje és veszélyes szerepe a nemzetközi politikában. — HV, 1981. 1. sz. 68—79. p.
740. *Bannikov, B.*: Dicsőséges jubileum. 25 éves a Kubai Köztársaság forradalmi fegyveres ereje. — VIZS, 1981. 11. sz. 53—58. p.
741. *Gosztony, P.*: A világ szocialista haderői. — A Kubai Forradalmi Hadsereg. — SS, 1981. 4. sz. 11—12. p.
742. *Skadov, I.*: Szovjet—kubai fegyverbarátság. — VIZS, 1981. 4. sz. 53—59. p.
743. *Gangaanjam, Sz.*: Hatvan éves a mongol néphadsereg. — VIZS, 1981. 3. sz. 60—65. p.
744. *Avhia, Zs.*: 60 éves a Mongol Néphadsereg. — VM, 1981. 3. sz. 62—67. p.
745. *Purevdorzs, Cs.*: A haza biztonságának őrhelyén. (60 éves a Mongol Néphadsereg.) — VV, 1981. 3. sz. 85—87. p.
746. *Michl, A.*: 60 éves a Mongol Néphadsereg. — M, 1981. 3. sz. 33—37. p.
747. *Gosztony, P.*: A Mongol Néphadsereg. — SS, 1981. 8. sz. 16. p.

A NATO és a kapitalista országok hadseregei

748. *Mikulin, A.*: Kollokvium a NATO fejlődési problémáiról és hadászatról. — HV, 1981. 1. sz. 165—176. p.

749. *Niebold, G.*: A védelem háborús tapasztalatai — érnek-e még valamit a NATO számára. 1—2. r. — TRP, 1981. 3. sz. 207—213., 4. sz. 279—284. p.
750. *Charisius, A.*: Az Északatlanti Szövetség politikai stratégiája a 80-as évek kezdetén. — MG, 1981. 3. sz. 273—282. p.
751. *Mikulín, A.*: Az Északatlanti Szövetség a 80-as évek elején. — HV, 1981. 6. sz. 95—118. p.
752. *Broz, I.*: Az USA katonapolitikája a 70-es, 80-as évek fordulóján. — HV, 1981. 1. sz. 121—138. p.
753. *Urbán, J.*: Az amerikai imperializmus katonapolitikai szándékai a 80-as évek elején. — HV, 1981. 5. sz. 109—127. p.
754. *Mikulín, A.*: Japán az USA és a NATO terveiben. — HV, 1981. 4. sz. 139—166. p.
755. *Kiricsenko, V.*: Az USA és a latin-amerikai katonai diktatórikus rendszerek. — VIZS, 1981. 5. sz. 54—58. p.
756. *Stefanski, J.*: A Bundeswehr 30 éves fejlesztése. — WL, 1981. 2. sz. 69—73. p.
757. *Maiziere, U.*: Ut az egyezményekhez. (A Bundeswehr létrejöttének történetéből. 1. r.) — WR, 1981. 3. sz. 71—76. p.
758. *Lehnert, B.*: Huszonöt éves az NSZK szárazföldi csapatainak hadtápjá. — TRP, 1981. 10. sz. 780—786. p.
759. *Kiessling, G.*: 25 évvel ezelőtt: az NSZK határvédelmének átalakítása. (Adalék a Bundeswehr történetéhez.) — EW, 1981. 6. sz. 241—245. p.

MEGEMLEKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

760. *Nicolaus Below*, Hitler adjutánsa a légierőnél. 1—3. r. — Der Freiwillige, 1981. 4. sz. 8—10., 5. sz. 14—16., 6. sz. 10—12. p.
761. *Birnstiel, F.*: *Blücher* vezértábornagy (1742—1819.) — KTR, 1981. 4. sz. 161—163. p.
762. *Giunzio, P. F.*: *Louis Davout* 1770—1823. — RM, 1981. 5. sz. 75—77. p.
763. *Lowry, B.*: *John French* tábornagy és 1914. — MA, 1981. 2. sz. 79—83. p.
764. *Hammond, K.*: *John Benton Pinkstone French*, — egy elvesztegetett tehetség. — AQ, 1981. 2. sz. 187—194. p.
765. *Schubert, H.*: *Neidhardt von Gneisenau* marsall halálának 150. évfordulója. — EW, 1981. 8. sz. 365—369. p.
766. *Hammond, K.*: *Heinz Guderian* — a tiszteletreméltó újíto. — AQ, 1981. 3. sz. 310—314. p.
767. *Paul von Hindenburg* vezértábornagy a Weimari Köztársaság 2. birodalmi elnöke. 1—2. r. — Der Freiwillige, 1981. 10. sz. 26—28., 11. sz. 15—17. p.
768. *Birnstiel, F.*: *Paul von Hindenburg* — tábornagy és köztársasági elnök. — KTR, 1981. 2. sz. 74—76. p.
769. *Hulewicz, B.*: Visszaemlékezés a lengyel Hadügyminisztérium személyügyi hivatalában töltött szolgálatra, 1929—1933 között. — WPH, 1981. 2. sz. 187—203. p.
770. *Humbert, J.*: *Georges Humbert* tábornok, Strasbourg katonai kormányzója. 1919—1921. — RHA, 1981. 3. sz. 116—130. p.
771. *Wedenig, S.*: *János főherceg* (1782—1859) és a Landwehr. — TR, 1981. 5. sz. 448—451. p.
772. *Drobot, B.* — *Nagaev, I.*: Sz. Sz. *Kamenev* szovjet hadvezér. — VIZS, 1981. 4. sz. 42—45. p.
773. A köztársaság főparancsnoka. *Szergej Szergeevics Kamenev* 100 éve született. — VPO, 1981. 4. sz. 72—74. p.
774. *Rauchensteiner, M.*: *Károly* főherceg. (1771—1847.) — TR, 1981. 4. sz. 347—349. p.
775. [*Kemal Atatürk* születésének 100. évfordulója.] — RIHM, 50. sz. 1981. 11—257. p.
776. *Schlegel, D.*: *Musztafa Kemál Atatürk* — katona, reformer, államférfi. Születésének 100. évfordulója. — EW, 1981. 6. sz. 261—266. p.
777. *Heydeck, K.*: *Friedrich Maximilian Klínger* — költő, katona, pedagógus (1752—1831). — MG, 1981. 3. sz. 339—345. p.
778. *Keubke, K.* — *U. Schnitter, H.*: *Adolph von Menzel* és a porosz hadsereg a 18. században. — MG, 1981. 5. sz. 571—578. p.
782. *Gandelin, A.*: *Paul Frédéric Rollet*
779. *Strobridge, T.* — *Nalty, B.*: A Csendes-óceán déli részétől a Brenner-hágóig. *Alexander M. Patch* tábornok. — MR, 1981. 6. sz. 41—48. p.
780. *Kolmsee, P.*: *Nikolaj Ivanovics Pirogov* — hadisebész és katonaegészségügyi szervező a 19. sz.-i Oroszországban. — MG, 1981. 5. sz. 536—545. p.
781. *Birnstiel, F.*: *Radetzky* tábornagy (1766—1858.) — KTR, 1981. 1. sz. 35—36. p.
- tábornok életútja. 1875—1941. — RHA, 1981. 1. sz. 121—141. p.
783. *Antoine de Saint-Exupéry* életútja. 6. r. 1943—1944. — Icare, 96. sz. 1981. 7—199. p.
784. *Birnstiel, F.*: *Savoyai Jenő* herceg (1663—1736) — a hadvezér és államférfi. — KTR, 1981. 5. sz. 217—219. p.

785. Klein, H.: Elrettentési stratégiánk egyik történelmi gyökere. — Wilhelm zu Schaumburg-Lippe (1724—1777) hatása. — EW, 1981. 12. sz. 551—554. p.
786. Hayes, P.: Kurt von Schleicher tábornok életútja és a weimari politika. — The Journal of Modern History, 1980. 1. sz. 35—65. p.
787. Duraczynski, E.: Wladyslaw Sikorski tábornok. — WL, 1981. 5. sz. 83—91. p.
788. Cieplewicz, M.: Wladyslaw Sikorski megjegyzései a lengyel hadsereg állapotról (1926). Dokumentum. — Sikorski 100. születésnapjára. — WPH, 1981. 1. sz. 174—206. p.
789. Rosetto, L.: Skorzeny testamentuma. — AQ, 1981. 4. sz. 421—436. p.
790. Loszik, O.: Sz. L. Szokolov a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1981. 7. sz. 64—66. p.
791. Gorelik, Ja. M.: A Szovjet Hadsereg egyik aktív szervezője: Tuhacsevszkij marsall. — Isztoriceszkije Zapiszki, 105. köt. 1980. 242—254. p.
792. Bacevich, A.: Emery Upton. Értékelés halálának 100. évfordulója alkalmából. — MR, 1981. 12. sz. 21—28. p.
793. Walker, W. E.: Emery Upton és a hadsereg tisztjeinek hitvallása. — MR, 1981. 4. sz. 65—68. p.
794. Ivanov, Sz. P.: N. F. Vatulín hadseregtábornok, a Szovjetunió Hőse. — VIZS, 1981. 12. sz. 77—79. p.
795. [Konsztantinov] Konstantinov, N.: N. Vatulín hadseregtábornok születésének 80. évfordulójára. — RMSov, 1981. 11. sz. 44—45. p.
796. Kalincev, Ju. A. — Krizsanovszkij, V. P.: Vorosilov tevékenysége Ukrajnában. (Születésének 100. évfordulóján.) — UIZS, 1981. 1. sz. 102—110. p.
797. Petrov, M.: A főparancsnokság képviselője (K. E. Vorosilov 100. születésnapjára.) — VIZS, 1981. 2. sz. 50—56. p.
798. Petrov, M. I.: Az első marsall. Kliment Jefremovics Vorosilov születésének 100. évfordulójára. — VV, 1981. 1. sz. 10—12. p.
799. K. E. Vorosilov a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1981. 1. sz. 52—54. p.
800. Freudenberg, G.: Egy tábornok érényei. Arthur Wellington. — MA, 1981. 1. sz. 27—28. p.
801. Plessen, R. v.: Erwin von Witzleben vezértábornagy (1881—1944) emlékeztére. — EW, 1981. 12. sz. 554—555. p.
802. Kathe, H.: Hans Joachim von Zieten lovassági tábornok (1699—1786). — MG, 1981. 4. sz. 451—458. p.

FÖLDRAJZI MUTATÓ

- Afganisztán 271
- Afrika 540—542, 679
- Albánia 310, 544
- Amerikai Egyesült Államok 46, 119, 154, 157, 166, 169—171, 173, 189, 248—252, 256, 277—279, 284, 341, 351, 352, 376, 378, 382, 385, 455, 627—632, 668, 691, 752—755, 779, 792, 793, 800
- Anglia ld. Nagy-Britannia
- Ausztria 113, 236, 241, 254, 276, 306, 342, 673, 674, 685, 771, 781, 784
- Belgium 262, 346, 529
- Bulgária 27, 45, 104, 115, 146, 147, 178, 184, 195, 207—217, 244, 245, 273, 287—293, 297—299, 307, 324, 325, 340, 383, 412, 413, 436, 437, 560, 566, 614, 615, 659—663, 704—706,
- Csehszlovákia 11, 49, 71, 78, 80, 96, 97, 101, 118, 133, 141, 143, 144, 181, 202, 220, 224, 239, 263, 345, 347, 350, 360—362, 364, 618, 664—667, 686, 707—711
- Franciaország 15, 39, 70, 154, 185, 195, 201, 218, 235, 238, 241, 247, 253—255, 258—260, 264—270, 276, 280—283, 301, 309, 310, 318, 319, 328, 346, 356, 370, 402, 440, 477, 513—519, 525—527, 533—536, 541, 542, 668—672, 677, 681—684, 762, 770, 782, 783
- Görögország 195, 539, 653
- Hollandia 532
- Irak 694—697
- Irán 694—697
- Japán 152, 240, 295, 365, 366, 476, 626—635, 754
- Jugoszlávia 3, 33, 62—69, 93, 195, 257, 285, 291, 300, 310, 359, 383, 403, 438, 457, 464, 473, 475, 483, 545—571, 653—658, 736
- Kambodzsa 683, 737
- Kína 61, 79, 145, 152, 692, 738, 739
- Korea 169—171, 173
- Közel-Kelet 169—171, 680, 693, 694, 698
- Kuba 691, 740—742
- Latin-Amerika 755
- Lengyelország 22, 32, 98, 102, 103, 117, 137—140, 188, 198, 199, 234, 329, 343, 346, 375, 391, 503—512, 528, 609, 610, 641—652, 672, 712—718, 769, 787, 788
- Libanon 698
- Magyarország 39, 71, 202, 223, 230, 239, 263, 273, 274, 326, 384, 385, 616, 617, 685, 686
- Mongólia 365, 743—747
- Nagy-Britannia 116, 153, 154, 182, 195, 232, 233, 241, 243, 271, 305, 307, 317, 320, 327, 337, 341, 357, 370, 376, 479, 520—529, 532, 538—540, 634, 643, 668, 763, 764
- NATO 92, 154, 678, 748—751, 754
- Német Demokratikus Köztársaság 23, 25,

31, 81, 91, 105, 164, 687—690, 711, 719—725
 Német Szövetségi Köztársaság 107—112, 134—136, 158, 188, 756—759
 Németország 52—58, 73, 114, 116, 155, 162, 178, 197—200, 225, 235, 241, 260, 261, 280, 282, 283, 302—304, 306, 309, 324, 344, 347, 354, 357, 358, 362, 363, 367, 371, 373, 382, 389—391, 399—402, 440, 443, 447, 449, 478, 479, 503—524, 533—536, 544, 564, 572—600, 606, 619—625, 749, 760, 761, 765—768, 777, 778, 785, 786, 789, 801, 802
 Olaszország 26, 35, 36, 142, 161, 180, 228, 229, 254, 255, 275, 276, 283, 316, 348, 378, 537, 538, 540, 543
 Oroszország ld. Szovjetunió
 Portugália 243
 Románia 34, 195, 202, 223, 272, 311, 323, 611—613
 Spanyolország 72, 152, 247, 270, 353—356
 Svájc 255, 376, 377, 389, 517
 Svédország 237, 357

Szovjetunió 6, 16—21, 24, 28—30, 41—44, 74, 82, 83, 88, 89, 95, 99, 100, 106, 120—132, 148, 159, 165, 168, 179, 183, 195, 204, 219, 226, 227, 231, 234, 236, 237, 240—242, 246, 255, 286, 287, 290, 292, 295—297, 313—315, 329—340, 342, 349, 360, 365, 366, 694, 702, 710, 726—735, 742, 772, 773, 780, 790, 791, 794—799
 — második világháború 7, 76, 77, 90, 123—128, 190, 191, 367—373, 375, 397—381, 392—397, 405—409, 414—435, 439, 441—449, 451—454, 456, 458—463, 465—471, 474, 479—483, 485—502, 550, 572—609, 619—625, 635, 636, 638—640, 749
 Törökország 195, 221, 222, 230, 285—290, 294, 320, 323, 775, 776
 Varsói Szerződés 678, 699—703, 718
 Vatikán 201, 379
 Vietnam 169—171, 173, 681—684, 692

Összeállította:
Damó Csilla
Viniczai István

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CSONKARÉTI KÁROLY	A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság (1867—1914) — — — — —	203
GODÓ ÁGNES	A 2. magyar hegyidandár kapcsolata a „Kriván” partizándandárral 1944 november elején Kelet-Szlovákiában — — — — —	256
HÁNCES ERNŐ	A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben (1948 április—1949 február) II. rész — — — — —	271

KÖZLEMÉNYEK

BOROSY ANDRÁS	A kora Árpád-kori kíséret és testőrség szerepének historiográfiai áttekintése — — —	290
LUGOSI JÓZSEF	Egylövetű hátultöltő puskák a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében — — — — —	305

MŰHELY

ZACHAR JÓZSEF	Ismeretlen korai hadelméleti hungarica — —	332
---------------	--	-----

ADATTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR	Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Adattár 1. A—K	354
----------------	---	-----

SZEMLE

BONA GÁBOR	Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848—49. (Vörös Károly) — — — — —	393
***	Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918—1945. (Szakály Sándor) — — — — —	396
PERJES GÉZA	Clausewitz (Rácz Gyula) — — — — —	398
***	KPSZSZ i voennoe sztroityelsztvo (Nádor Tibor)	401

BIBLIOGRÁFIA

***	Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertórium 1981. (Damó Csilla—Viniczai István) — —	405
-----	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ	Императорский и королевский военно-морской флот и Венгерское Королевство (1867—1914) — — — —	203
АГНЕС ГОДО	Связь 2-ой венгерской горнострелковой бригады с партизанской бригадой «Криван» в начале ноября 1944 года в Восточной Словакии — — — —	256
ЭРНЁ ХАНЧ	Предпосылки создания Главного политического управления и института политических офицеров в Венгерской Народной армии (апрель 1948—февраль 1949), ч. II. — — — —	271

ПУБЛИКАЦИИ

АНДРАШ БОРОШИ	Историографический обзор роли свиты и гвардии в начале эпохи Арпада — — — —	290
ЙОЖЕФ ЛУГОШИ	Однострельные, заднезарядные ружья в коллекции Военно-Исторического Музея — — — —	305

МАСТЕРСКАЯ

ЙОЖЕФ ЗАХАР	Неизвестная военно-теоретическая хунгарика ранних времен — — — —	332
-------------	--	-----

ДОКУМЕНТАЦИЯ

ШАНДОР САКАЙ	Высшее руководство армии периода контрреволюционной Венгрии (1919—1944 гг.). Сборник данных, ч. I. — — — —	354
--------------	--	-----

ОБЗОР

ГАБОР БОНА	Генералы и штабные офицеры в освободительной борьбе 1848—49 гг. (<i>Карой Вёрёш</i>) — — — —	393
* * *	Секретный дневник и воспоминания Кальмана Швои (1918—1945) (<i>Шандор Сакай</i>) — — — —	396
ГЕЗА ПЕРЙЕШ	Клаузевиц (<i>Дюла Ражо</i>) — — — —	398
* * *	КПСС и военное строительство (<i>Тибор Надор</i>) — — — —	401

БИБЛИОГРАФИЯ

* * *	Военно-исторический обзор зарубежных журналов за 1981 год (<i>Чилла Дамо—Иштван Виницаи</i>) — — — —	405
-------	--	-----

INHALT

STUDIEN

KÁROLY CSONKARÉTI	Die k. u. k. Kriegsmarine und das Königreich Ungarn (1867—1914) — — — — —	203
AGNES GODÓ	Die Verbindung der Zweiten Ungarischen Gebirgsbrigade mit der Parisanenbrigade „Kriván“ in der Ost-Slowakei Anfang November 1944 — — — — —	256
ERNŐ HÁNC	Die Vorgeschichte der Aufstellung der politischen Hauptverwaltung und der Einrichtung der politischen Offizieren in der Ungarischen Volksarmee April 1948 bis Februar 1949. II. Teil — — — — —	271

MITTEILUNGEN

ANDRÁS BOROSY	Historiographischer Überblick über die Rolle der Begleitung und der Leibgarde aus der früheren Arpadenzeit — — — — —	290
JÓZSEF LUGOSI	Hinterladewaffen von einem Schuß in der Sammlung des Militärgeschichtlichen Museums	305

WERKSTATT

JÓZSEF ZACHAR	Ein früher unbekanntes kriegstheoretisches Hungarica — — — — —	332
---------------	--	-----

SAMMLUNG

SÁNDOR SZAKÁLY	Die höhere Führung der Armee des gegenrevolutionären Ungarns (1914—1944) Datensammlung I. A—K — — — — —	354
----------------	---	-----

RUNDSCHAU

GÁBOR BONA	Generäle und Stabsoffiziere im Freiheitskampf 1848—49. (Károly Vörös) — — — — —	393
***	Die geheimen Tagebucheintragen und Denkwürdigkeiten von Kálmán Shvoy 1918—1945. (Sándor Szakály) — — — — —	396
GÉZA PERJÉS	Clausewitz (Gyula Rázsó) — — — — —	398
***	KPSS i woennoe stroitelstwo (Tibor Nádor) — — — — —	401

BIBLIOGRAPHIE

***	Militärgeschichtliches Repertorium der ausländischen Zeitschriften 1981. (Csilla Damó—István Vinczai) — — — — —	405
-----	---	-----

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az MN Általános, Gépesített lövész és Harcokocsizó Kiképzési Csoportfőnökség
Kutatási Feladat Koordinációs Bizottsága
„A Magyar Néphadsereg Története” kutatásával kapcsolatban

PÁLYÁZATOT HIRDET

az alábbi témákban:

1. „A gépesített lövész (gyalogos, gépkocsizó) csapatok kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”;
2. „A harcokocsizó (páncélos) csapatok kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”; valamint
3. „A gép- és harcjárművezetők kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban.”

A megjelölt témakörökön belül kidolgozandók a csapatkiképzés történetének azon fontosabb időszakai, eseményei, változásai, azok okai és hatásai, *amelyek következtetések, ajánlások formájában alkalmasak a múlt reális értékelésére, a jövőre vonatkozó feladatok meghatározására.*

A pályaművet célszerű a kiképzési rendszer egyes elemeire (követelmény, tartalom, időgazdálkodás, szervezet, eszköz, módszer, az irányítás, ellenőrzés és az értékelés rendje) felépíteni, s a fejlődést ezen elemeken belül, ezen elemek fejlődésének feltárásával tükröztetni.

A kutatások alapját a kiképzés végrehajtását szabályozó dokumentumok, okmányok, hitelesített tapasztalatok, az ellenőrzések és értékelések jegyzőkönyvei, a szabályzatok, segédletek, utasítások, valamint a publikált tudományos eredmények képezik.

Pályázni kizárólag az e célra készült tudományos munkákkal lehet. Pályázhat minden hivatásos, tartalékos és nyugállományú tiszt, tiszthelyettes, polgári alkalmazott egyénileg és kollektívan.

A pályaművek terjedelme 45—50 (2-es sorközzel) gépelt oldal.

Beküldésük határideje: 1984. november 30. A pályamunkákat két példányban gépelve, jeligével, külön jeligés borítékkal, a pályázó nevének, rendfokozatának, beosztásának és címének (telefonszámának) közlésével kell az MN Gl. és Hk. Kik. Csf.-ségre beküldeni.

A Feladat Koordinációs Bizottság a célkitűzéseknek legjobban megfelelő pályaművet, értékének arányában 8—12 ezer Ft-tal jutalmazza és az érdemes pályaművek publikálásáról, a szerző egyetértésével, gondoskodik, továbbá fenntartja a jogot a pályamunkában kifejtett tézisek hasznosítására.

MN Gl. és Hk. Kik. Csf.-ség
FELADAT KOORDINÁCIÓS BIZOTTSÁGA

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

Nagy László HAJDÚVITÉZEK	55 Ft
Bona Gábor TÁBORNOKOK ÉS TÖRZSTISZTEK A SZABADSÁGHARCBA 1848—1849	77 Ft
Szimonjan—Grisin A FELDERÍTÉS A HARCBA	31 Ft
Nagy István—Szentesi György RAKÉTA FEGYVEREK, ÚRHAJÓZÁSI HORDOZÓRAKÉTAK	88 Ft
Csontos Gábor Az OBSITOS KÖZBESZÓL	20 Ft
A. T. Altunjin KATASZTRÓFÁK ELLENI HARC	42 Ft
Bognár Károly AZ EURORAKÉTAK ÁRNYÉKÁBAN	23 Ft
Tolnai—Szentesi AZ ERŐ MÍTOSZA	38 Ft
Papp Gábor ZSOLDOSOK	11 Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Farkas Márton

**AZ ELSŐ TŰZPRÓBA. AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIA HADSEREGÉNEK VERESÉGE
A DRINA–SZÁVA MENTÉN
1914 AUGUSZTUSÁBAN**

Bonhardt Attila

**A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZALLITÁSA
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN**

Szabó Miklós

**A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LÉGIERŐ
HARCAI UKRAJNÁBAN (1941 JÚNIUS–DECEMBER)**

3

XXXI. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1984.

MEMORANDUM

TO : THE PRESIDENT

FROM : THE SECRETARY OF DEFENSE

SUBJECT: [Illegible]

[Illegible text block]

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1984

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXXI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Nyikoláj Sztjepanovics Derzsaluk, a történelemtudományok kandidátusa (Kijev); *dr. Gergely Tibor* ny. orvos (Budapest); *Szabó Miklós* alezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest); *Vajda Ferenc Antal* történész (Assesse, Belgium); valamint *dr. Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *Farkas Márton*, a történelemtudományok kandidátusa, *Nádor Tibor* alezredes, *dr. Rákóczy Rozália*, *dr. Szakály Sándor*, *Zachar József* őrnagy, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371

HU ISSN 0017—6540

84.2707/20-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

FARKAS MÁRTON

AZ ELSŐ TŰZPRÓBA

Az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének veresége a Drina—Száva mentén 1914 augusztusában

Az ún. első Drina—Száva-menti csata (1914. augusztus 12—23.), a Szerbia megsemmisítését célzó hadjárat bevezető aktusa, az osztrák—magyar hadsereg első próbatétele volt, amely sikertelen kimenetelével nemcsak a Habsburg-birodalom nagyhatalmi tekintélyének megtépázását eredményezte, hanem a fegyveres erő harcerejének és -készségének megannyi gyengeségét is felmutatta.

Az alábbiakban megkíséreljük a Monarchia hadserege további sorsának alakulásában nagy szerepet játszó támadó hadművelet vázlatos, a történelmi valóságot és igazságot megközelíteni szándékolt ábrázolását.

A Szerbia elleni hadjárat előkészítése

Hadászati tervek, hadműveleti elgondolások

Az 1878-as Bosznia-Hercegovina-i okkupációt követő években az osztrák—magyar hadvezetőség egyre nagyobb figyelmet fordított az okkupációt csak nemzetközi kényszer hatása alatt elfogadó Szerbia katonai megsemmisítésére. A konkrét hadműveleti elgondolásokat 1882-től O. Potiorek vk. százados,¹ a hadvezetőség hadműveleti osztályának akkori munkatársa alakította ki. Potiorek abból a feltételezésből kiindulván, hogy a diplomácia, mindenekelőtt a Hármas Szövetség (Dreibund, 1879—1882) a Monarchiának a „szerb kérdés” megoldásában szabad kezét biztosít, az össz fegyveres erő jelentős részét magában foglaló három osztrák—magyar hadsereg egyetlen hadműveletével elérhetőnek vélte Szerbia gyors lerohanását, mielőtt a várhatóan ellenséges nagyhatalmak érdemlegesen beavatkoznának. A három hadsereg közül kettő mérte volna a főcsapást a Drina és a Száva folyókon át a Valjevo—Užice vonalon, illetve a Morava völgyében, amelyet a Bosznia déli részén felvonultatott harmadik hadsereg északi irányú kíségető csapása követett volna abban az időpontban, amikor a szerb erők megrendülése a két osztrák—magyar hadsereg főcsapása

¹ *Oscar Potiorek*: tábornagyról (1853—1933) a hadiiskola elvégzésétől tábornoki kinevezéséig (1898) szolgálati idejét a vezérkarnál töltötte, két rövid megszakítással, amely alatt század-, ill. zászlóaljparancsnokként szolgált a gyalogságnál. Alezredesként a hadműveleti osztály élére került, amelyet 6 éven át vezetett. 1898—1902 között a budapesti 64. gyalogdandár parancsnoka, 1902-ben a vezérkari főnök helyettese, 1903-ban altábornagy, 1906—1910 között a III. (Graz) hadtest parancsnoka, 1910-ben hadseregfelügyelő, 1912-től Bosznia-Hercegovina kormányzója. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege legtehetségesebb tábornokának tartották Fr. Conrad gyalogsági tábornok, a vezérkarn főnöke mellett. Szoros kapcsolatok fűzték az uralkodó katonai irodájához, karrierjét Ferenc Ferdinánd trónörökös és köre vegyes érzelmeivel szemlélte. Befolyásos pártolói révén a balkáni csapatok főparancsnokaként önállósította magát az AOK-tól és két sikertelen offenzívába hajszolta bele a rábizott osztrák—magyar erőket Szerbia ellen. 1914 decemberében leváltották és Klagenfurtba vonult vissza. A világháború alatt több szerepet nem játszott. Emlékirat-szerű visszaemlékezésében igyekezett elhárítani magáról a kudarcok miatti felelősséget.

következtében nyilvánvalóvá válik. Potiorek szerint a fő- és kisegítő csapások az egész szerb haderő bekerítését és megsemmisítését eredményezhették.

A vázolt hadművelleti elgondolásokat a 80-as, 90-es években a hadvezetés nemcsak magáévá tette, hanem a konkrét hadművelleti tervek is kidolgoztatta. Amikor a századforduló után a vezérkar élére Fr. Conrad tábornok került, Potiorek elgondolásait továbbra is alkalmazhatónak tartotta, annál is inkább, mivel az 1904–05-ös orosz–japán háború következményeként a Monarchia „szabad kezét” még inkább biztosítottának látta. E meggyőződését támasztotta alá Oroszország tartózkodó magatartása az 1908-as annexió idején, amelyet politikai és katonai körök egyaránt a cári birodalom katonai gyengeségeként értékelték.

Az annexió válság utáni években azonban a szemben álló imperialista blokkok háborús felkészülésének fokozódásával az orosz hadsereg újjászervezése is megindult, így a Szerbiával való lokális leszámolás esélyei egyre kisebbek lettek. A Monarchia katonai vezetése a cári Oroszország és Szerbia ellen egyidőben megvívandó kétfrontos háború dilemmája elé került, sőt a szövetséges Olaszország elleni háború lehetőségeit is számításba kellett vennie. A hadvezetés az elmondottak alapján két eshetőségre készült fel:

a) a Szerbia (és szövetségese Montenegro) elleni (lokális) háborúra (hadjáratra)

b) a Szerbia elleni háborúval egyidejű Oroszország (vagy Olaszország) elleni háborúra.

Az a) esetben a hadvezetés a Potiorek javasolta támadó hadjáratot indította volna meg az össz fegyveres erő mintegy háromhatodával, b) esetben, a Balkánt mellékhadszíntérnek tekintve, az össz fegyveres erő egyötödével védekezett volna, illetve elhárította volna a szerb haderő betörését akár Magyarország déli részébe, akár Bosznia-Hercegovinába.

Az eshetőségek mérlegelése döntött az alkalmazandó haderő konkrét elosztásában:

a) esetben (B = Balkáni háború) részleges mozgósítással kívánta fegyverbe szólítani a XIII. (zágrábi), XV. (szarajevói), XVI. (raguzai) hadtestet, továbbá a IV. (budapesti), VII. (temesvári), a VIII. (prágai) és a IX. (leitmeritzi) hadtestet. A hadvezetőség számítása szerint a hadtestek mozgósítása és frontra küldése az Oroszország (vagy Olaszország) elleni felvonulást nem zavarta volna, hiszen egyik hadtestkerület sem volt határos sem Oroszországgal (vagy Olaszországgal), sem a magyar uralkodó osztályok szemében veszélyes, de szövetséges Romániával.

b) esetben a hadvezetés a balkáni hadszíntéren az 5. és 6. hadseregből összevont minimális erőt kívánta felhasználni, elsősorban a Szerbiával és Montenegróval határos hadtest-kerületek állományát. Ezen elképzelés szerint a IV. (Budapest), VII. (Temesvár), VIII. (Prága) és IX. (Leitmeritz) hadtest, a haderő már eleve Oroszország ellen tervezett hadtesteit követve, az orosz frontra került volna. A jelzett négy hadtestet magába foglaló 2. hadsereget a hadvezetés „B” csoportnak, míg az utóbbiakat, összesen kilenc hadtestet, „A” csoportnak nevezte el.² A vezérkar vasúti irodájának álláspontja az volt, hogy az „A” és „B” csoport együttes kiszállítása az orosz hadszíntérre vasúttechnikailag megoldhatatlan, miért is a hadvezetés úgy döntött, hogy a „B” csoport — Oroszország hadba lépése esetén — előbb a déli, Szerbia elleni hadszíntérnek a számára az a) esetben kijelölt arcvonalszakaszára vonul fel s ennek megtörténte után kezdi meg az északi (orosz) hadszíntérre való elvonulást. E döntést a diplomáciai ve-

² „A” csoport: I. (Krakkó), II. (Bécs), III. (Graz), V. (Pozsony), VI. (Kassa), X. (Przemyszl), XI. (Lemberg), XII (Zsyeben), és XIV. (Innsbruck).

zetés, nemkülönben a magyar kormány, igen kedvezően fogadta. A vezető szervezetek ugyanis szilárdan meg voltak győződve arról, hogy a cári Oroszország haderejének lassú felvonulása miatt a „B” csoport (2. HDS.) az orosz hadszíntéren egyelőre nem fog hiányozni, sőt lehetővé válik olyan *offenzív* hadművelet, amely Szerbia gyors lerohanását eredményezi. Így a b) esettel kapcsolatos elgondolás már eleve egy támadó hadművelet konkrét tervévé nőhetett ki magát, jóllehet a hadvezetés Szerbia ellen csak védelmi hadműveletre gondolt.

A háborút közvetlenül megelőző időben a katonai vezetés számításában egyre inkább az „R” (Russland = Oroszország) háború került előtérbe, amely az általános mozgósítást és a Monarchia csaknem teljes hadipotenciáljának a cári Oroszországgal szembeni bevetését követelte meg. 1914. július 25-ig a Külügyminisztérium információi azonban Oroszország várható semleges magatartását sugallták, jóllehet a katonai hírszerzés adatai ennek ellenkezőjét bizonyították. Mivel a hadvezetés inkább hitt a Külügyminisztériumnak, mint saját szervének, az uralkodó július 25-én a részleges mozgósítást rendelte el, vagyis azon erőknél hadba szólítását, amelyek a Szerbiával és Montenegróval való gyors leszámolásra voltak hivatottak.

A részbeni mozgósítás menetében, annak 6. napján, július 31-én vált ismertté, hogy Oroszország július 29-én mozgósította nyugati katonai körzetét, majd július 30-án elrendelte az általános mozgósítást. A Monarchia július 31-én az általános mozgósítás kihirdetésével válaszolt. A cári Oroszországgal immár elkerülhetetlen háború megváltoztatta a hadseregfőparancsnokság (AOK = Armeoberkommando) Szerbiával kapcsolatos elgondolásait. Már augusztus 1-re döntés született arról, hogy a Duna—Száva mentén felvonuló 2. osztrák—magyar hadsereget — kirakodásának befejezte után — sürgősen az orosz harc-térre szállítják és a Balkánon maradó 5. és 6. hadsereget védelmi feladattal bízzák meg. Ennek megfelelően változtak meg a parancsnoklási viszonyok: az AOK (Frigyes főherceg hadseregfőparancsnok és Conrad gyalogsági tábornok, vezérkari főnök) az orosz hadszíntér hadműveletének irányítását vette át és az 5., 6. hadsereg főparancsnokává a 6. hadsereg parancsnokát, O. Potiorek tábornagyot, Bosznia-Hercegovina helytartóját nevezték ki. Ez utóbbi aktus augusztus 6-ig elhúzódott, feltehetőleg azért, mert az AOK figyelmét az Oroszország elleni felvonulás és hadüzenet túlságosan lekötötte.

Mivel a 2. hadsereg felvonulása a Duna—Száva mentén ezalatt tervszerűen folyt, mind az 5. hadsereg parancsnoka, L. Frank gyalogsági tábornok, mind O. Potiorek tábornagy ama feltevésben volt, hogy az AOK még az orosz hadszíntér érdemi hadműveleteinek megkezdése előtt a Szerbiával való gyors leszámolást tervezi. Ezt erősítette meg az AOK Op. Nr. 123. 1914. augusztus 3-i parancsa: „Szerbia elleni felvonulás általános mozgósítás dacára érvényben marad.” Potiorek nem sejtette, hogy a 2. hadsereg felvonulása technikai okok következménye és hogy az említett hadsereg lehető leggyorsabb elszállítása az északi frontra eldöntött kérdés.³

Potiorek augusztus 6-án kapta meg kinevezését a balkáni erők főparancsno-

³ A szemben álló felek hadászati terveiről, hadművelési elgondolásairól a két világháború közti időben nagy mennyiségű irodalom látott napvilágot. A második világháborút követően a 60-as évek közepétől datálható az első világháború kérdésével foglalkozó elmélyült kutatás. A tanulmány a könyvtárnyi szakirodalomból néhány alapvető munkára támaszkodott, tekintettel arra, hogy a hadászati tervek, hadművelési elgondolások problematikája ma már tisztázottnak tekinthető. Napjainkban is forrásértékű feldolgozás az Österreichs—Ungarns Letzter Krieg (ÖÜLK) I. kötete (2—680. o.), Wien, 1930.; A világháború 1914—1918. IV. k., Bp., 1929. (11—64. o.); *Julier Ferenc*: A világháború magyar szemmel. Bp., 1933. 14—27. o.; *Püsch Jenő*: A világháború története. Bp., é. n. 67—82. o.; *Czékus Zoltán*: Az 1914—18. évi világháború összefoglaló története. Bp., 1930. 71—150. o.; *Nagy Vilmos*: Az 1914. évi szerbiai hadjárat. I. k. Bp., 1930.; *Galántai József*: Az első világháború. Bp., 1980. 170—173. o.; *R. Kisling*: Die hohe Führung der Heere Habsburg im Ersten Weltkrieg. Wien, é. n., 13—35. o.; *P. Kielmansegg*: Deutschland und der Erste Weltkrieg. Frankfurt/M., 1968. 49—69. o.; *H. Otto—K. Schmiedel*: Der Erste Weltkrieg. Berlin, 1977. 15—47. o.

kává. Ebből — nagy meglepetésére — az AOK megváltozott álláspontját olvasta ki:

„A Monarchia és Németország háborúja Oroszország és Franciaország ellen szükségessé teszi, hogy a 2. hadsereg az északkeleti hadszíntérre szállíttassék. A 6. hadseregpáncsnokság vezetése alatt a balkáni hadszíntéren maradnak:

A 6. hadsereg a 40. honvédhadosztállyal

Az 5. hadsereg a közölt hadrendben (XIII. és VIII. hadtest.) Az 5. hadsereg kötelékébe lépnek ezen kívül: a Szerémségben: $\frac{1}{2}$ 7. hadosztály, a 6. vartüzérezred I. és III. zászlóalja, Pétervárad biztonsági őrsége, a dunai hajóraj, műszaki csapatok, írásban következő utasítások szerint. A Bánságban a 107. népfelkelő dandár.”

„A balkáni haderők teljesítendő legalább minimális feladata⁴ az, hogy az ellenséges betöréseket a Monarchia területére, elsősorban azokat, amelyeknek iránya Bécs vagy Budapest, megakadályozza.

Hogy az 5. hadsereg előretörése az Alsó-Drinán át hadműveleti készsége elérése után, azaz augusztus 12-én megtörténik-e, vagy a hadsereg részei a Drinától nyugatra alkalmaztatnak, hogy az ellenséges előtörést oldalba támadják, a 6. hadsereg páncsnokságától függ.

A szerb előretörés elleni sikeres rajtaütés most legnagyobb jelentőséggel bírna.

A 2. hadsereg elszállítása Oroszország ellen előreláthatólag augusztus 18-án kezdődik. Addig a 2. hadsereg helyileg korlátolt közreműködésére a hadsereg-főparancsnokságnak javaslat tehető. Duna—Száva átkelés 2. hadsereg által nincs tervbe véve.

Lehetséges, hogy Bulgária Szerbia ellen hadba lép. Erre nézve végleges értesítés adott esetben következik.”⁵

A parancsot olvasva Potiorek tábornok arra a következtetésre jutott, hogy a rendelkezésre álló 5. és 6. hadsereg, amelynek ereje (kb. 11 hadosztály) a hadászati védelem feladatainak ellátására túlságosan nagy, továbbá, mivel a 2. hadsereg elszállítása csak augusztus 18-ával kezdődik, s e napig e hadsereg „helyileg korlátolt közreműködésre” felhasználható (az AOK nem zárkozik el előre), tehát ha az 5. hadsereg hadműveleti készségét augusztus 12-re eléri, harcba vethető — akár támadó hadműveletre a Drinától keletre, akár az ellenség boszniai betörése ellen a Drinától nyugatra.

Az AOK ezt rábízta. A parancsból kitűnően az AOK a Bécs—Budapest irányt hadászati fontosságúnak tartja, sőt a sorok között az húzódik meg, hogy szerb támadás Magyarország déli része ellen várható, ellentétben az eddigi feltevésekkel, melyek szerint a szerb hadsereg első akciója Bosznia-Hercegovina ellen irányult volna. S végül: Bulgária belépésével számolni lehet.

Potiorek tábornok, akit a közvélemény Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása miatt személyében is felelőssé tett, a „királygyilkosok Szerbiájával” szembeni azonnali leszámolás szükségességéről győzte meg önmagát, a rendelkezésre álló erőkkkel, különösen azután, hogy a Külügyminisztérium és személyesen gr. Tisza István magyar királyi miniszterelnök az első katonai siker rendkívüli fontosságát juttatta kifejezésre, nemcsak a Monarchia tekinté-

⁴ „Mindestaufgabe”

⁵ Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. (a továbbiakban — HL) AOK Op. Nr. 273— 1914. aug. 6. Megjegyzendő, hogy az általános mozgósítás elrendelésekor Conrad tábornok csupán a 6. hadsereget akarta a Balkánon hagyni. Aug. 1-én ugyanis még nem volt biztos — legalábbis az AOK szerint — Németország hadba lépése a Monarchia oldalán. Így a Monarchiának olyan kétfélt háborút kellett volna viselnie, amelyben ellenfelei, Oroszország, Szerbia és Montenegro, alig elviselhető anyagi- és élőerőfélényben lettek volna. Conrad elhatározott szándéka volt a 2. hadsereget (IV., VII. és IX. hadtest) egészen és az 5. hadseregpáncsnokságot a VIII. hadtesttel együtt, nemkülönben a 6. hadsereghez beosztott 40. honvédhadosztályt, a 20. honvédhadosztályt és a 36. Landsturm dandárt az orosz hadszíntérre irányítani. Németország hadba lépése könnyített a Monarchia helyzetén, sőt Bulgária aug. 2-án bejelentette csatlakozási szándékát, Törökország Németországgal katonai konvenciót kötött, és aug. 3-án Románia semlegességi nyilatkozatot tett. Mindezek eredményeként Conrad elállt „radikális” szándékától. ÖULK I. k. 94. o.

lye, hanem Bulgária hadbalépésének elősegítése miatt is.⁶ Emellett Potioreket a támadó hadművelet elhatározásánál rendkívüli mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy az uralkodó katonai irodájának vezetőjével, Bolfrass tábornokkal való baráti viszonya napról napra táplálta benne Conraddal szembeni fölény érzetét; személyes becsúgya kielégítésének fogta fel a bekövetkezendő első győzelem babérait a nála rangban fiatalabb, parvenü Conrad ellenében. A gyors katonai siker vágya egyszerűen eltakarta előtte a kockázatot és egy esetleges balsiker következményeit.⁷

Potiorek a parancs vétele után korábban kialakított hadművelati elgondolását módosította. Eredetileg a támadó hadművelet főcsapását a 6. hadsereg helyezte abból a célból, hogy az ellenség Užice környéki csoportosítását, mely az AOK véleménye szerint⁸ Szarajevót fenyegette, mielőbb megsemmisítse. A hadművelet kezdetének időpontját augusztus 18-ban szabta meg, mert a 6. hadsereg a Szlavonszki Brod—Szarajevó keskenyvágyányú vasútvonal gyenge teljesítőképessége miatt hadművelati készségét csak ekkorára érthette el.⁹ Ám a gyors győzelem koncepciója a támadás mielőbbi megkezdését sürgette, így a főcsapást ahhoz a hadsereghez (az 5. hadsereghez) tolta át, amely a nagy teljesítményű magyarországi vasútvonalakat, nemkülönben a Duna, Száva folyókat felhasználva hadművelati készségét már augusztus 12-re elérhette, s a Drina alsó folyásán átkelve, majd Valjevo városáig eljutva, a szerb hadsereg zömét oldalba kaphatta, amelyet egyébként — Potiorek számítása szerint — a Szerémségben felvonult, s augusztus 18-ig ott tartózkodó 2. hadsereg, szemben, lekötött. Valjevo elfoglalásával a szerb hadsereg ellenállásának megrendülését, vagy legalábbis zömének elvonását várta a 2. hadsereg elől (más szavakkal a magyarországi irányból), még inkább azonban saját 6. hadserege elől. E hadsereg augusztus 18-ával meginduló támadása Užice ellen a szerb hadsereg dél—északi irányú hátbatámadását, s egyben bekerítéssel történő megsemmisülését ígérte.¹⁰

Az AOK Potiorek hadművelati tervét vegyes érzelmekkel fogadta. Felismerte, hogy Potiorek a rábízott védelmi feladat sikeres végrehajtását az 5. hadsereg térben és időben elszigetelt támadásával kockára teszi, nem beszélve arról, hogy a támadás esetleges megakadásaival a 2. hadsereg nemkívánatos bekapcsolását szükségszerűen kikényszeríti. Az elkövetkező napokban elkeseredett harc bontakozott ki az AOK és Potiorek között, amelybe az uralkodó katonai irodája is beavatkozott. Az AOK csak azt tudta elérni, hogy a 2. hadsereg aktív bekapcsolását megtiltsa.¹¹ A tilalom következtében az 5. hadsereg támadásának bal oldala fedezetlenül maradt, amit csak súlyosbított, hogy a 6. hadseregtől 100 km-es térbeli távolság (benne egy járhatatlan hegygerinccel) és 6 nap időbeli távolság választotta el.

A Monarchia nagyhatalmi presztízsének feltétele a Potiorek-terv elfogadását eredményezte. Ebben az AOK oportunizmusa nem kis szerepet játszott. Hogy az AOK a terv végrehajtására áldását adta, az orosz hadszíntér közben bekövetkező eredményei is magyarázatot adnak: az itt elszenvedett csapások szo-

6 „...nem várhatok tétlenül oly helyzetbe n, amelyben egy eredményes harc szükséges, hogy Bulgária csatlakozzék” Idézet Potiorek naplójából, A világháború, 4. k. 45. o.

7 Potiorek „szubjektív hibáival” a háború utáni szakirodalom sokat foglalkozik. Legélesebben A világháború, 4. k. 51. és köv. oldalak. A vereség természetesen nem csak ezekre volt visszavezethető.

8 HL AOK Op. Nr. 367. Az AOK még aug. 8-án is abban a hitben élt, hogy a szerb támadás célja elsősorban Szarajevó. Ezért a 6. hadsereg védelembe helyezését, az 5. hadseregnek pedig déli irányú támadását javasolta az alsó-Drina mellől. Potiorek ezt nem fogadta el és Conradhoz intézett levelében tervezett hadművelete szükségességét azzal is igyekezett alátámasztani, hogy „...csapatainkat, ha fölük eredményeket várunk, előre kell vezetni.” A világháború, 4. k. 42. o. Potiorek érvelése az első indirekt bizonyítéka annak, hogy az osztrák—magyar hadsereg védelmi harcokban való felhasználásától mind a hadvezetőség, mind maga Potiorek irtózott.

9 R. Kizling: i. m. 26—27. o.

10 HL OK Balkan (Oberkommando der Balkanstreitkräfte) Op. Nr. 93. és OK Balkan Op. Nr. 143.

11 HL AOK Op. Nr. 380.

ritásában a Monarchiának égetően szüksége volt valamilyen sikerre. Potiorek és az uralkodó katonai irodája ezt a sikert ígérte.

A Montenegró elleni háború megítélése kérdésében az AOK és Potiorek között nem volt nézetkülönbség: minden jel arra mutatott, hogy a Szerbiával szövetséges Montenegró katonailag alárendelt szerepet játszik, s a háború a Balkánon a szerb hadsereg elleni hadműveletekben dől el. Így a balkáni osztrák—magyar csapatok főparancsnoksága mintegy két dandárnyi erőt kitevő csapatának kizárólagosan védelmi feladatot szabott Dél-Boszniában és Hercegovinában. Potiorek elsősorban azt várta tőlük, hogy a Monarchia szempontjából különösen fontos körzet (Cattaro, Avtovac, Trebinje stb.) védelmét megbízhatóan ellássák.¹²

*

A szerb hadseregfőparancsnokság eleve a hadászati védelem mellett döntött; eme elhatározását Szerbiának a két imperialista blokk közti háborúból adódó sajátos helyzete motiválta, nevezetesen az, hogy a szerb hadsereg hadműveleteinek szintere várhatóan csak a mellékhadszíntér szerepét töltheti be, mivel a hadászati döntést elsősorban a nyugat-európai hadszíntér, másodsorban a kelet-európai hadszíntér hordozza. A szerb hadvezetés 1908-ban véglegesen megfogalmazódott álláspontja szerint a szerb fegyveres erők feladata a központi hatalmak koalíciója gyengébb tagjával, az Osztrák—Magyar Monarchiával szemben az állam területi épségének megvédése, s egyben a támadó Monarchia ereje tekintélyes részének lekötése. A védelmi hadászat sikere ugyanakkor feltétele egy későbbi támadó hadműveletnek a háború ama időszakában, amikor az antant koalíció a főhadszíntereken a hadászati döntés küszöbéhez ér el. A hadászati védelem koncepcióját támasztotta alá a rendelkezésre álló fegyveres erő nagysága és milyensége: 6 első vonalbeli hadosztály, viszonylag korszerű tüzérséggel, műszaki alakulatokkal, 5 második vonalbeli hadosztály és 15 harmadik vonalbeli gyalogezred, továbbá a lakosság köréből toborzott irreguláris alakulatok (az ún. komitácsik), amelyek elszánt tisztek vezetésével a „kisháború” (partizánakciók) kiváló erőinek ígérkeztek. A szerb haderő védelmi képességét fokozta katonáinak a hazájuk területére betörni készülő ellenséggel szembeni gyűlölete, s az évtizedek óta folyó nagyszláv—délszláv propaganda eredményeként a Monarchia elnyomott szlávjainak felszabadításáért folyó harc igazságába vetett mély meggyőződés. A szerb hadvezetés mindezek mellett bízott a hadsereg gazdag harci tapasztalataiban, amelyeket az a balkáni háborúk során szerzett (1912, 1913), de nem hagyta számításán kívül az ország katonaföldrajzi adottságait sem, amelyek a védelmi harcra igen kedvezőek voltak, megtoldva azzal, hogy katonáinak helyszín- és terepismeretei megsokszorozták a védelem lehetőségeit. A Monarchia felé eső határterületeken a nagy folyók, az ország belsejében a délkelet—északnyugati irányú hegyláncok, az ezekkel párhuzamos hegyhátak, magaslatok, rajtuk sűrű erdőkkel, a Dunába, Szávába tartó folyók torkolatai ligetekkel, a folyókat kísérő termőföldek áttekinthetetlen növényi kultúrákkal (kukorica), a folyópartok kiterjedt mocsarai mind a védelemnek kedveztek, mint a rosszul kiépített úthálózat, amely egy-egy alapos esőzés után sártengerre változott és a nehéz társzerekkel, fogatolt tüzérséggel vonuló ellenfél feltartóztatását viszonylag könnyen lehetővé tette.

A védelmi harc követelményei döntötték el a fegyveres erő elosztását: mivel

¹² Az első világháború, 4. k. 25. o. Mint a később közzendő hadrendi felállásból kitűnik, a Monarchia balkáni haderejének elsőpró többsége csakis Boszniában, a Drina mentén vonult fel.

a hadvezetőség az osztrák—magyar támadást Belgrád két oldalán, a Morava völgye ellen várta (s ebben az évszázados haditapasztalatokat vette számításba), a hadsereg zömét a Palánka—Arangjelovác—Lazarevac vonal mögött kívánta felsorakoztatni, kisebb erőcsoportokat hagyva a Duna vonalán, illetve Nyugat-Szerbiában. A Boszniába való betörés látszatát keltve pedig egy sereg-csoport elhelyezését tervezte Užice környékén, illetve az ún. Lim különítményt Dél-Bosznia határán, többek között a montenegrói erőkkel való kapcsolat céljából.

A mozgósítás elrendelése óta lázas igyekezet folyt a balkáni háborúban meghódított területek népességének hadrafogására. A szerb hadvezetés a felvonulás befejeztét augusztus 8. és 10. között várta, a hadikészültség beálltával csak ezek után számolt.¹³

A mintegy 40 000 főt kitevő montenegrói hadsereg vezetésének önálló hadműveleti elgondolása nem volt. A fegyveres erő szervezettsége alig mutatott túl egy szokványos milícián. A terepadottságok, a felszereltség, még inkább az állomány kiképzési színvonala elsősorban a kisháború lehetőségeit hordozták, amely a szerb hadműveletekkel koordináltan a Monarchia katonai presztízsét megtépázhatta Hercegovinában, és veszélyeztethette a nagy hadiflottabázist a Montenegro határához közel fekvő Cattarónál. Az erők elosztását ennek megfelelően mérlegelték: Hercegovina ellen, a Cattaróval szembeni Lovcen hegytömb környékén, a Novipazári Szandzsákban és az Albániával szembeni határon kívántak erőcsoportokat létrehozni. A szerb és montenegrói hadvezetés együttműködését egyébként beárnyékolta a szerb részről erőteljesen megnyilvánuló vezető szerep, de Montenegro az adott helyzetben nem tehetett mást, fegyveres ereje akcióit teljes mértékben a szerb hadvezetés érdekeinek rendelte alá.

Mozgósítás, felvonulás, erőviszonyok

Az AOK még a részleges mozgósítás kihirdetése előtti napon, július 24-én elrendelte a hadiflotta és a dunai flottilla készenlétbe helyezését. Ezt követte a felvonulási vonalakat képező vasútbiztosítás életbeléptetése és a szerb—montenegrói határ biztosítása a határ menti csendőrség, rendőrség, pénzügyőrség és erdőőri személyzet felriasztásával, a határvadász századok kivezénylésével és július 27-vel kezdődően a határhoz közeli helyőrségi csapatok kiküldésével.

Bosznia-Hercegovina területén különleges intézkedéseket kellett foganatosítani: a sarajevói merénylet óta Potiorek rendelkezései nyomán szükségállapotot léptettek érvénybe és karhatalmi alakulatok bevetésével igyekeztek megfékezni a túlnyomó többségű szerb lakosság monarchiaellenes megmozdulásait, védelmet nyújtani a monarchiahű görög katolikusoknak és mohamedánoknak. A mozgósított alakulatok elleni provokációk, ipari, vasúti objektumok elleni szabotázsakciók, a vasútforgalom megbénítását célzó rajtaütések, sokszor fegyveres támadások, napirenden voltak. Potiorek a csendőrség karhatalmi alakulatainak megerősítésére monarchiahű, kiszolgált katonákból és lumpenelemekből összesen mintegy 11 000 főnyi fegyveres különítményeket szervezett. A mozgósítás és felvonulás napjaiban sajátos polgárháború dúlt a felfegyverzett különítmények és a lakosság között, amelyet a beérkező alakulatok túlereje tört végül meg s biztosította a Szl. Brod—Szarajevo keskenyvágányú vasutat, a 6. hadsereg egyetlen utánpótlási vonalát.

¹³ ÖULK I. k. 97—101. o. és A világháború, 4. k. 26—29. o. részletesen ismerteti a szerb—montenegrói hadműveleti elgondolásokat, a Belgrádban 1924-ben kiadott: Grosser Generalstab. Der grosse Krieg Serbiens zur Befreiung und Vereinigung der Serben, Kroaten und Slowenen c. vezérkari munka alapján.

Potiorek alakulatainak beérkezését számos egyéb körülmény is késleltette. Jóllehet az 1912—13-as balkáni háborúk óta a 6. hadsereg alakulatainak zöme készenlétben állt, a korán fellépő szállítási zúrzavarban a csapatok egy része több napi gyalogmenetben érte el rendeltetési helyét, miközben gyakran éhezett a hadtáp mulasztásai miatt.

Az 5. és 2. hadseregnél a mozgósítás és felvonulás viszonylag rendezettebb körülmények között ment végbe. Zavarok azonban itt is jócskán adódtak. A katonai hatóságok a bevonuló tömegek fogadására nem voltak felkészülve, így azok utcákon, tereken szétszóródva éheztek, s a lakosság könyöradományára utalva a közbiztonságot veszélyeztették. Beöltöztetésük, felszerelésük, útbaindításuk a katonai és rendőri szervek minden energiáját igénybe vette. A hadszíntér felé haladva, s a Szerbia-ellenes hecckampány hatása alól kikerülve, a háború első napjait oly igen jellemző nagy harci kedv fokozatosan lehűlt, különösen azután, hogy a dél-magyarországi szerb lakosság monarchiaellenes **gyűlöletét nap mint nap érezték.** A lakosság mozgalmait ellen a hadvezetés **kénytelen volt a 7. gyaloghadosztályt bevetni:** katonai különítmények lepték el a bácskai, szerémségi falvakat, gyanús elemek után kutattak, a katonai érdekeket sértő bűncselekményekkel vádolt személyek százait rögtönítélő bíróságok elé állították, a gyülekezési és sajtótilalom ellen vétőket inzultálták, a postai, távíró- és távbeszélő-forgalmat felfüggesztették. A katonai hatóságok brutalitása ellen még a m. kir. kormány is tiltakozni kényszerült.¹⁴

A felvonulás folyamatosságát technikai és szervezésbeli hibák, mulasztások is megzavarták. A nagyrészt csehországi ezredekből álló 5. hadsereg alakulatainak egy része augusztus 11-e helyett csak augusztus 16-**ra** érte el rendeltetési helyét, mert augusztus 7-én Eszéken, 10-én pedig Vinkovci közelében vasúti tömegszerencsétlenség történt. A csapatok egy részét más vasúti vonalakra kellett átirányítani, vagy gyalogmenetre átállítani. A 2. hadsereget is sújtotta a Pancsovánál és Keveváránál csapatszállításra készenlétbe helyezett gőzkompok elsüllyesztése a szerb tűzérség által, valamint az újvidéku gőzkomp-csoport egy helyben tartása Belgrádnál, a Száva torkolatában, a szerb tűzérség tűzcsapásai miatt.

A felvonulás elhúzódása, nemkülönben a hadsereget követő tűzérségi és vonatalakulatok lemaradása kétségessé tette az offenzíva augusztus 12-i megindítását. A jelzett napra a Potiorek által elrendelt Raca—Koceljeva—Lajkovac vonal megszállása az 5. hadsereg által korántsem történt meg, nem beszélve arról, hogy a támadás megindításához még a beérkezett alakulatok is használhatatlanok voltak. Valamivel jobb volt a helyzet a 2. hadseregnél, habár a Duna—Száva vonalat megszállni hivatott csapattestei sem érték el harc-készültségüket. A Bosznia-Hercegovinában felvonuló 6. hadsereg még Potiorek tervei szerint is csak augusztus 18-a körül érhetne el harckészültségét, bár hadművelleti bekapcsolódásukat az AOK-nak küldött egyik jelentésében már augusztus 14-től lehetségesnek ítélte. Az események azonban megmutatták, hogy a Kalinovik—Szarajevo—Vares vonalba gyülekező 6. hadsereg bekapcsolódása csak akkor történhetett meg, amikor az 5. hadsereg már elszenvedte katasztrófális vereségét.

A Szerbia és Montenegro ellen felvonult osztrák—magyar erők hadrendi felállítása a következők szerint alakult:

14 HL HM. 294 367. sz./15. a.

5. *hadsereg*: (parancsnok: Liborius von Frank gyalogsági tábornok,¹⁵ vezérkari főnök: M. Csicseric vezérőrnagy)

VIII. hadtest (Prága; parancsnok: A. von Giesl lovassági tábornok; vezérkari főnök: L. Sündermann vezérkari ezredes)

9. gyaloghadosztály¹⁶ (Prága)

21. lövészadosztály¹⁷ (Prága)

Hadtestközvetlenként:

egy dragonyoszászad

egy tábori tarackos tüzérsztály

két árkász század

öt utász század

XIII. hadtest (Zágráb; parancsnok: A. von Rehmen gyalogsági tábornok; vezérkari főnök: A. von Zeidler vezérkari ezredes)

36. gyaloghadosztály¹⁸ (Zágráb)

42. honvédhadosztály¹⁹ (Zágráb)

Hadtestközvetlenként:

egy tábori tarackos tüzérsztály

két árkász század

négy utász század

Közvetlenül a hadseregpáncsnok alá rendelve:

11. hegyi dandár (Tuzla)

104. honvéd népfelkelő dandár (Zágráb)

13. menetdandár (Zágráb)

42. honvédhadosztály menetalakulatai

hat hegyi tüzérezred

négy árkász század

három utász század

6. *hadsereg*: (parancsnok: Oskar Potiorek tábornok; vezérkari főnök: E. Bölt vezérőrnagy)

XV. hadtest (Szarajevo; parancsnok: M. von Appel gyalogsági tábornok; vezérkari főnök: M. Mihajlevic vezérkari ezredes)

¹⁵ Liborius von Frank gyalogsági tábornok (1848—1925). A hadiskola elvégzése után csapatszolgálatot teljesített. 1895-ben a trencséni 71. gyalogezred páncsnoka, 1898-ban tábornok és az 56. gyalogdandár páncsnoka, majd a szarajevói 1. gyaloghadosztály páncsnoka. 1908-ban gyalogsági tábornokként a VII. (Temesvár) hadtest páncsnoka, 1910-től hadseregfelügyelő. 1914. augusztus—december között az 5. hadsereg páncsnoka, az AOK és a közvélemény őt tette felelőssé az 5. hadsereg kudarcáért, melynek következményeként kényszernyugdíjazták. Visszaemlékezésében az AOK-ra és Potiorekra hárította a felelősséget.

¹⁶ A 17. gyalogdandárban a 91. (Budweis) és 102. (Beneschau) gyalogezredek, a 18. gyalogdandárban a 11. (Písek), 73. (Eger [Csehország]) gyalogezredek, a 28. gyalogezred (Prága) II. zászlóalja, a 9. tábori tüzér dandár és hadosztálylovasságként a 14. dragonyosezred 2 százada. A hadosztály vegyes összetételű volt, többségét csehek képezték, mellettük csehországi németek fordultak elő nagyobb számban. A kisebbséget lengyelek, szlovének, rutének, szerb-horvátok alkották.

¹⁷ A lövészadosztály elnevezés később lett bevezetve, a háború elején osztrák Landwehr hadosztály néven szerepelt (megfelelt a m. kir. honvédségnek). Összetétele: 41. lövészdandár: 6. lövészezred (Eger [Csehország]) és 7. lövészezred (Písen), illetve 42. lövészdandár: 8. lövészezred (Prága) és 28. lövészezred (Písek), valamint a 21. tábori tüzérezred és a 14. dragonyosezred 2 százada. A lövészezredek nemzetiségi összetétele hasonló volt a 9. gyaloghadosztály ezredeihez.

¹⁸ A 71. gyalogdandárban a 37. (Nagyvárad) és 79. (Fiume) gyalogezred, a 72. gyalogdandárban a 16. (Belovar), 53. (Zágráb) gyalogezredek és a 96. gyalogezred (Karlovac) IV. zászlóalja. Hadosztálylovasságként: 10. honvéd huszárezred 2 százada, tüzérség: a 36. tábori tüzérezred. Az ezredek túlnyomó többségét horvátok alkották, kivéve a 37. gyalogezredet, amelynek 49%-a magyar, 35%-a román, a többi német, szlovén és olasz volt.

¹⁹ A 83. honvéd gyalogdandárban a 25. (Zágráb) és 26. (Karlovac) honvéd gyalogezredek, a 84. honvéd gyalogdandárban a 27. (Sissek) és 28. (Eszék) honvéd gyalogezredek, a 13. gyalogdandárban az 52. (Pécs), a 78. (Eszék) gyalogezredek, illetve a 10. honvéd huszárezred 4 százada, egy hegyi tüzérezred, egy tábori tüzérsztály. A hadosztály nagy többsége horvát volt, egy ezredében (52.) a legénység 67%-át magyarok adták.

1. gyaloghadosztály²⁰ (Szarajevo)
48. gyaloghadosztály²¹ (Szarajevo)

Hadtestközvetlenként:

37. tábori ágyús ezred 5. ütege
- két árkász század
- két utász század

XVI. hadtest (Ragusa; parancsnok: W. Wurm tábornok; vezérkari főnök: P. von Loefen vezérkari ezredes)

18. gyaloghadosztály²² (Mostar)

Hadtestközvetlenként:

- hat árkász század
- négy utász század

A hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségében:

3. hegyi dandár (Nevesinje)²³
47. gyaloghadosztály (Castelnuovo)²⁴
40. honvédhadosztály (Budapest)²⁵
109. népfelkelő dandár (Budapest)
40. tábori tüzér dandár
40. honvédhadosztály menetalakulatai
- egy (közös) népfelkelő gyalogezred
- egy bosznia-hercegovinai népfelkelő zászlóalj

2. hadsereg:²⁶ (parancsnok: Eduard von Böhm-Ermolli lovassági tábornok; vezérkari főnök: A. Mecenseffy vezérőrnagy)

IV. hadtest (Budapest; parancsnok: K. von Tersztyánszky lovassági tábornok; vezérkari főnök: A. Dáni vezérkari ezredes)

31. gyaloghadosztály²⁷ (Budapest)
32. gyaloghadosztály²⁸ (Budapest)

Hadtestközvetlenként:

8. honvéd huszárezred egy százada
4. tábori tüzérosztály 2. ütege
- négy árkász század
- öt utász század

20 A XV. és XVI. hadtest állománya az egész Monarchia területén levő hadtestkerületek ezredeinek meghatározott zászlóaljaiból állott, kivéve a XIV. (Innsbruck) és a III. (Graz) hadtestkerületeket. Így az 1. gyaloghadosztályhoz az alábbi ezredek zászlóaljai osztották be: a 7. hegyi dandárnál az 5. (Szatmárnémeti), 25. (Losonc), 34. (Kassa), 66. (Ungvár), 85. (Máramarossziget), 86. (Szabadka) egy-egy zászlóalja, a 9. hegyi dandárnál a 12. (Komárom), 49. (St. Pölten), 74. (Jicin), 84. (Bécs), 87. (Laibach). A dandárok állományát ulánus századok, és hegyi ágyús ütegek egészítették ki. A hadosztálynál bábéli nyelvzavar uralkodott.

21 A 48. gyaloghadosztály összetétele hasonló volt, a 10. hegyi dandárba a 48. (Nagykanizsa), 62. (Marosvásárhely), 90. (Jarosláv), 92. (Komotau), az 1. bosznia-hercegovinai gyalogezredből (Szarajevo) a 12. hegyi dandárba a 3. (Kremnitz), 45. (Sanok), 57. (Tarnow), 93. (M. Schönbürg), 100. (Teschen) és a 2. bosznia-hercegovinai ezredből (Banja Luka) való zászlóaljak voltak. Mindkét hadosztály rendelkezett egy-egy hegyivadász századdal is. Az állományt itt is ulánus és hegyi tüzérütegek egészítették ki.

22 A hadosztályhoz tartozott az 1., 2., 4., 5., 6., 8. és 13. hegyi dandár. Állományukat az előbbiekhöz hasonlóan sorrendben a következő ezredek zászlóaljai adták: 1. (Troppau), 4. (Wien), 51. (Kolozsvár), 63. (Beszterce), 102. (Beneschau), 8. (Brünn), 64. (Szászváros), 70. (Pétervárad), 76. (Sopron), 101. (Békéscsaba), 52. (Pécs), 69. (Székesfehérvár), 37. lövész (Gravosa), 22. (Sínj), 31. (Nagyszombat), 23. lövész (Zara), 6. (Újvidék), 37. (Nagyvárad), 38. (Kecskemét), 50. (Gyulafehérvár), 81. (Iglau), 24. (Kolomea), 35. (Pilsen), 53. (Zágráb), 58. (Stanislaw), 22. (Sínj), bosznia-hercegovinai 4. ezred (Mostar).

23 Állománya a 18. (Knigrätz), 30. (Lemberg), 42. (Theresienstadt), 80. (Zloczow) ezredek zászlóaljaiból került ki.

24 Egy hegyi dandárból (14.) állott: a 33. (Arad), 61. (Temesvár), 72. (Pozsony), 91. (Budweis), 98. (Kaposvár—Radkersburg) ezredek 1—1 zászlóalja.

25 A 79. hegyi dandár: 29. (Budapest), 30. honvédezred; 80. hegyi dandár: 6. (Újvidék), 19. (Pécs) honvédezred, 8. honvéd huszárezred két százada, 40. tábori tüzérdandár.

26 Csak azon alakulatokat tüntetjük fel, amelyek a szerbiai harcok első szakaszában részt vettek.

27 61. gyalogdandár: 32. (Budapest), 69. (Székesfehérvár) gyalogezred; 62. gyalogdandár: 44. (Kaposvár) és a 3. bosznia-hercegovinai (Tuzla) ezred, továbbá a 31. tábori tüzérdandár és kiegészítő műszaki alakulatok. A hadosztály parancsnoka József főherceg altábornagy. Az ezredek nemzetiségi összetétele vegyes volt, többségüket magyar anyanyelvűek alkották, mellettük cseh és német anyanyelvűek fordultak elő nagyobb számban.

28 63. gyalogdandár: 23. (Zombor), és 70. (Pétervárad) gyalogezred; 64. gyalogdandár: 6. (Újvidék) és 86. (Szabadka) gyalogezred. Vegyes összetételű ezredek, főleg délszláv és bánati német állománnyal. Ugyanez jellemezte a hadosztályhoz tartozó 32. tábori tüzérdandárt is.

IX. hadtest (Leitmeritz; parancsnok: L. von Hortstein gyalogsági tábornok;
vezérkari főnök: A Martinek vezérkari ezredes)
29. gyaloghadosztály²⁹ (Theresienstadt)

A hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségében:

1/2 7. gyaloghadosztály (Esseg)³⁰

23. honvédhadosztály (Szeged)³¹

10. lovashadosztály (Budapest)³²

4. menetdandár (Budapest)

7. menetdandár (Temesvár)

8. menetdandár (Prága)

gőzkompok

vártüzér századok

m. kir. 107. (Nagyvárad) népfelkelő dandár (a Bánátban)

23. (Marosvásárhely) tábori vadász zászlóalj (a Bánátban)

megerősített helyek: Pétervárad, Szarajevo, Mostar, Trebinje, Bileca, Cattaro, Kalinovik, Grad, St. Nicolo, Stolac, Pola, Triest, Fiume (ez utóbbiak a balkáni erők főparancsnokságának alárendeltségében).

A Szerbia ellen felvonult erőket egészítette ki a dunai és szávai, összesen három monitorcsoport (bennük a TEMES, a BODROG, a SZAMOS, a KÖRÖS, a MAROS és a LEITHA monitorok, néhány szállítógőzös, kórház- és aknarakóhajó, továbbá őrhajó).

A Szerbia és Montenegro ellen felvonult osztrák—magyar erő 319 1/2 zászlóaljat, 60 lovasszázadot, 142 üteget (744 löveggel), 42 technikai századot, 12 vártüzér századot és 486 géppuskát tett ki, amely a 2. hadsereg elvonulásával 239 1/2 zászlóaljra, 37 lovasszázadra, 101 ütegre (516 löveg), 25 technikai századra, 8 vártüzér századra és 342 géppuskára apadt. Mindehhez hozzáadva az úgynevezett várőrségek, partvédő alakulatok s egyéb biztonsági alakulatok 36 zászlóalját, 4 lovasszázadát, 2 üteget (12 löveg), 8 technikai századát, 84 vártüzér századát és 6 géppuskáját, az 1914 decemberéig zajló harcokban osztrák—magyar részről 275 1/2 zászlóalj, 41 lovasszázad, 103 üteg (528 löveg), 32 technikai század, 92 vártüzér század és 348 géppuska vett részt. Magasabbegységeket tekintve a jelzett erő 12 és fél gyaloghadosztályt jelentett, beleszámítva a Szerémségben rendfenntartó 1/2 7. gyaloghadosztályt és a Castelnovo helyőrséget kitevő, egy hegyi dandárból álló 477. gyaloghadosztályt.³³

*

Terjedelmi okokból a szerb—montenegrói felvonulást csak a magasabbegységek szintjén tekintjük át. A már említett megfontolásból, hogy az osztrák—magyar támadás főcsapása előreláthatólag Belgrád két oldalán bontakozik ki, a szerb főerő a Palanka—Arangjelovac—Lazarevac vonal mögött gyülekezett,

²⁹ 57. gyalogdandár: 42. (Theresienstadt) és 93. (Kommotau) gyalogezred; 58. gyalogdandár: 74. (Jičin) és 94. (Turnau) gyalogezred, valamint a 29. tábori tüzérdandár, lovas és műszaki alegységekkel kiegészítve. A hadosztálynál többségben volt a cseh anyanyelvű állomány.

³⁰ 14. gyalogdandár: 38. (Kecskemét), 68. (Szolnok) gyalogezredek, állományuk háromnegyede magyar anyanyelvű, csakhogy mint a 9. honvéd huszárezred ide tartozó századának, valamint a 7. tábori tüzérdandárnak. (Parancsnoka K. von Lüttendorff altábornagy, az egyetlen magyarul beszélő közös hadseregbeli tábornok.)

³¹ 45. honvéd gyalogdandár 2. (Gyula), 5. (Szeged) gyalogezred; 46. honvéd gyalogdandár: 7. (Szabadka), 8. (Lugos) gyalogezred, a 4. honvéd huszárezred 2. százada (Szabadka), a 23. tábori tüzérdandár és a hadosztály menetszázadai. (Nemzetiségi összetétel: magyar, szerb, román.) (Az orosz arcvonalra elvonulását megkezdte aug. 19-én.)

³² 4. lovasdandár: 10. (Székesfehérvár), 13. (Kecskemét) huszárezred; 8. lovasdandár: 9. (Sopron) huszárezred, 12. ulánus ezred (Eszék). (Tülnyomó többsége magyar, elvonulását megkezdte aug. 18-án.)

³³ A hadrendi felállást részletesen közli ÖULK I. k. (63—69. o.). Az alakulatok nemzetiségi összetételére útbaigazítást ad R. G. Plascka—H. Haselsteiner—A. Suppan: Innere Front. Wien, 1974. II. Band 334—352. o.

és pedig úgy, hogy keleten az 1. hadsereg négy hadosztállyal és egy lovas-hadosztállyal, nyugaton a 2. hadsereg négy hadosztállyal helyezkedett el. A hadvezetés a Duna-vonal védelmére két hadosztályt és jelentős lovasságot tolt előre. Északnyugat-Szerbiát a 3. hadsereg két hadosztálya fedezte, egy hadosztálya Valjevónál állt tartalékban. Úgynevezett harmadik vonalbeli csapatok biztosították a Szávát a Vukodraz patak torkolatáig, illetve a Drina alsó folyását Ljubovijáig. A Boszniából jövő támadás elhárítására az Užice seregcsoport állt készenlétben: egy dandára Rogačica és Mokragora közti szakaszt szállta meg, ettől délre a három országhatár találkozásáig a LIM-különítmény sorakozott fel. A seregcsoport egy gyaloghadosztálya Užice környékén táborozott. A montenegrói erőkből a Novi-Pazar-i szandzsákban mintegy 6000 fő, a nyugati határon Hercegovinával szemben pedig mintegy 15 000 fő vonult fel, míg egy kb. 8000 főből álló csoport a cattarói öböl feletti Lovčen hegytömböt szállta meg. A haderő többi csoportját a hátszországban tartották vissza, vagy az albán határ biztosítására küldték.

A szerb—montenegrói felvonulás gyakorlatilag befejeződött, amikor az osztrák—magyar 5. hadsereg augusztus 12-én megkezdte átkelését a Drina alsó folyásán.

A támadás elrendelése

Az 5. hadsereg támadásának gondolata augusztus 6—8. között véglegesen megérlelődött Potiorekban, annak ellenére, hogy a balkáni főparancsnokká történő kinevezését tartalmazó AOK-parancsból elsősorban a védelmi feladatot lehetett kiolvasni. „Örülök ennek az új helyzetnek (főparancsnoki kinevezésének — F. M.) — írta naplójába —, mert bár igen nehéz — mégis a legmesszebb menő önállóságot adja. Egyelőre feltétlen támadólag szándékozom eljárni...”³⁴ Ezt követően utasította az 5. hadsereg parancsnokát, Frank gyalogsági tábornokot: jelentse, mikor éri el a hadsereg offenzív készségét s mikor kelhet át a Drinán?³⁵ Szinte ezzel egyidőben javaslatot kért a 2. hadsereg parancsnokától,³⁶ Böhm-Ermolli lovassági tábornoktól: hogyan tudná a hadsereg az ellenség figyelmét magára vonni augusztus 18-án tervezett elszállításaig. Egyben leszögezte, Belgrád időleges elfoglalása a 2. hadsereg által, nem különben a $\frac{1}{2}$ 7. hadosztály átkelése Belgrádtól nyugatra a Száván, a legjobb figyelemelterelő eszköz volna az 5. hadsereg vállalkozásáról.

Az 5. hadsereg válasza a Drinán való átkelés időpontját augusztus 12-ben jelölte meg,³⁷ ami Potiorekot kielégítette. A 2. hadsereg viszont kötötte magát az AOK utasításához: Belgrád ideiglenes megszállását nem vállalta, s legfeljebb arra volt hajlandó, hogy a várostól nyugatra és keletre átkeléseket színeljen s ezzel elősegítse a $\frac{1}{2}$ 7. hadosztály tényleges átkelését.³⁸ Potiorek a választ meglehetősen ingerülten vette tudomásul, s az AOK-nak küldött jelentésében kísérletet tett a 2. hadsereg nagyobb mérvű bekapcsolásának kikényszerítésére.³⁹

A hadvezetés azonban mereven elzárkózott, sőt, hitelt adva ama híreszteléseknek, hogy az ellenség Užice—Szandzsák, ill. Gacko—Szarajevo irányú tá-

³⁴ A világháború 1914—1918., 4. k. 41. o.

³⁵ HL OK Balkan, Op. Nr. 124. o.

³⁶ HL OK Balkan Op. Nr. 121. o.

³⁷ A világháború, 4. k. 41. o.

³⁸ Uo.

³⁹ HL OK Balkan, Op. Nr. 143.: „Ha az orosz hadsereg visszavonulásáról szóló hírek igaznak bizonyulnak, talán mégis lehetséges volna a 2. hadsereg közreműködését azáltal, hogy a hadsereg Rajjáig előnyomul, a pusztá színlelésnél hatásosabbá tenni. (Az orosz hadvezetés Ny-Lengyelországot eleve kiűrtette s csak jelentéktelen erőket hagyott hátra — F. M.)

madásra készül, Potiorekot az offenzíva gondolatának feladására igyekezett rávenni, javasolta az ellenség támadásának bevárását és mind az 5., mind a 6. hadsereg védelmi harcra történő felsorakoztatását. Egyben közölte: a 2. hadsereg és a 7. hadosztály Száván való átkelése kizárt dolog.⁴⁰

Potiorek makacsul kitartott támadó elképzelései mellett. Azon túlmenőleg, hogy az AOK magatartásában önálló hadvezetési tevékenysége megsértését látta, csapatai értékét a védelmi harcokban igen kevésre becsülte. Mint naplójában írta: „Csapatainkat, ha tőlük eredményeket várunk, előre kell vezetni.”⁴¹ Így az AOK-nak adott válaszában⁴² az 5. hadsereg augusztus 12-én végrehajtandó átkelését a Drinán, majd előnyomulását Valjevo felé, illetve jobb szárnyának Rogačicára való előretörését elhatározott szándékként közölte, csakúgy, mint a 6. hadsereg augusztus 14-i támadását Plevlje, Užice felé. Az AOK-nak a szerb támadással kapcsolatos aggályait pedig azzal igyekezett eloszlatni, hogy a támadásra felfejlődött erők azt könnyűszerrel elhárítják. Végül nyomatékosan kérte a 7. hadosztály feletti szabad rendelkezést és a 2. hadsereg tüntető közreműködését.

Az AOK ezek után bizonyos értelemben meghátrált: magáévá tette az 5. hadsereg offenzívájának tervét s megígérte a 2. hadsereg „tüntetését”. „Ezen túlmenő” közreműködésről azonban hallani sem akart, sőt a 7. hadosztály Száván való átkelését sem engedélyezte, mondván: a hadosztály a szerémségi szerb lakosság féken tartása miatt helyén marad, ugyanígy a Bánságban levő 107. népfelkelő dandár is.⁴³ A válasz utolsó mondata Bulgária napokon belül várható mozgósításának hírével kárpótolta Potiorekot a 2. hadsereg és a 7. hadosztály helyett.

Időközben a szerb támadásról elterjedt hírek valótlannak bizonyultak. Potiorek most már lelkiismereti kényszernek érezte, hogy az „ellenséget megkeresse”, mégpedig minél előbb. Érthető, hogy az 5. hadsereg parancsnokának jelentése a felvonulás elhúzódasáról (amely az emlékezetes vasúti balesetek következménye volt) és kérése a támadás augusztus 14-re való elhalasztásáról, Potiorekot felháborította. Az AOK-val közvetlenül kapcsolatot tartó Frank tábornok magatartásában ugyanis önálló parancsnoki jogkörének megsértését látta. Franknak adott válaszában a támadás terminusának megváltoztatását mereven elutasította, amit augusztus 10-i külön távirata aláhúzott.⁴⁴ (Tehát kétszer utasította el Frank kérését.) Potiorek túlzott önértéket a 2. hadsereg parancsnokságának augusztus 9-i akciója még inkább felkorbácsolta. Böhm-Ermolli ugyanis az 5. hadsereg elszigetelt támadását végzetesnek tartotta. Megítélése szerint, a 2. hadsereg aktív támogatása nélkül az 5. hadsereg a szemük láttára szenvedne vereséget. Kéri az AOK sürgős döntését: beavatkozzék-e, vagy kezdje meg az elvonulást az orosz frontra?⁴⁵ Az AOK Potioreknek is válaszolt: a 2. hadsereg és a 7. hadosztály korlátolt közreműködésére vonatkozó parancs érvényben marad,⁴⁶ Száva—Duna átkelés mindkettő részére megengedhetetlen. Ezt követte egy újabb AOK-parancs, amely a támadó előnyomulást Potiorek belátására bízta,⁴⁷ és egyben hangsúlyozta: Bulgária belépése érdekében további erőfeszítéseket tesznek.

Potiorek ezzel végleg szabad kezet kapott: Conrad vezérkari főnök augusztus 14-én levélben biztosította Potiorekot, hogy elhatározásáért átveszi a teljes

40 HL AOK. Op. Nr. 376.

41 A világháború, 4. k. 42. o.

42 HL OK Balkan Op. Nr. 143.

43 HL AOK Op. Nr. 380.

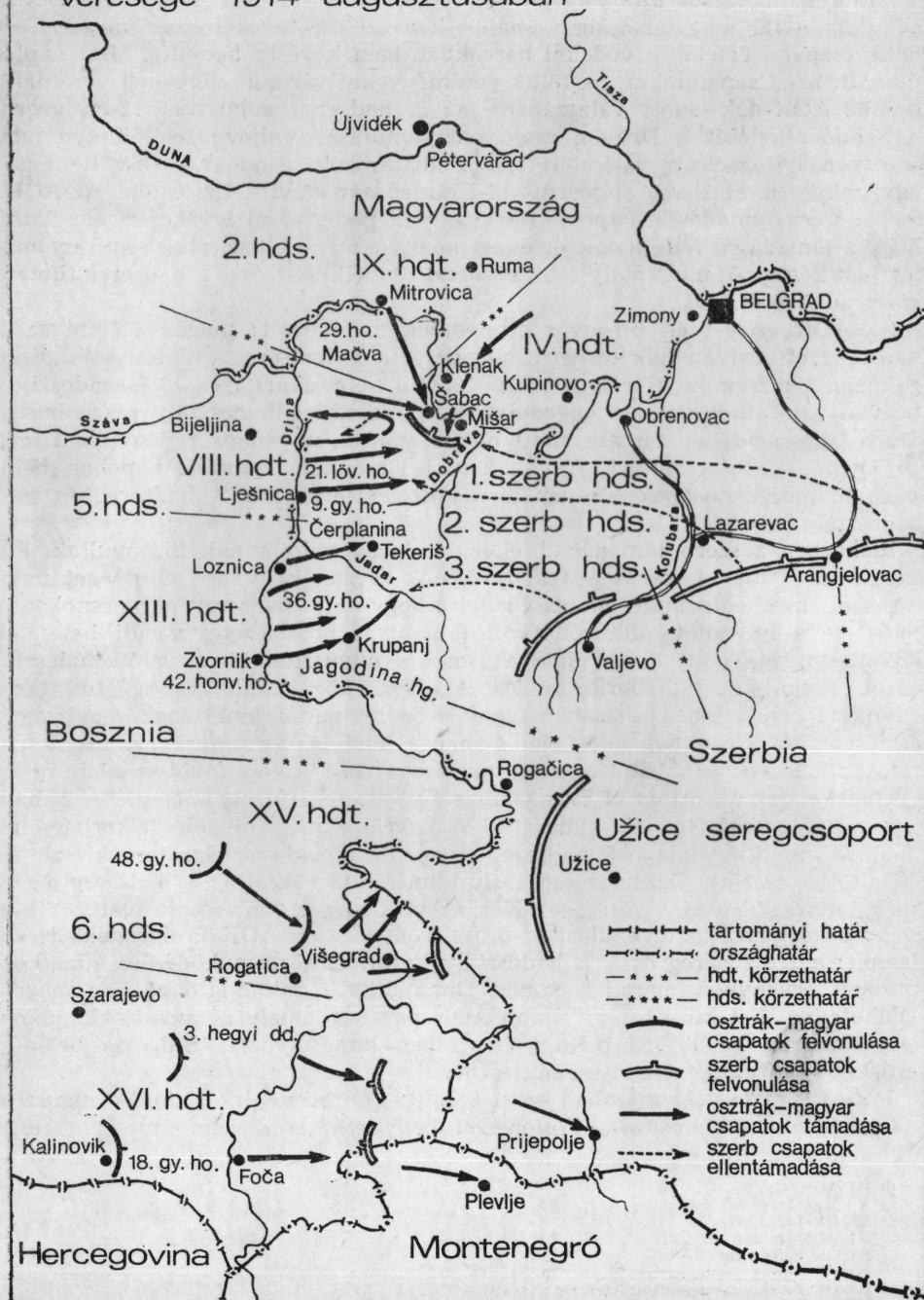
44 HL OK Balkan Op. Nr. 185.

45 HL OK Balkan iratanyagban: 2. AK. Op. Nr. 178.

46 HL OK Balkan iratanyagban: AOK Op. Nr. 423.

47 HL OK Balkan iratanyagban: AOK Op. Nr. 455.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének veresége 1914 augusztusában

felelősséget. Indoklásként felhozta a várt szerb támadás elmaradását, nemkülönben, mint a balkáni erők feladatának megoldását célzó legjobb eszköznek, a Potiorek által szorgalmazott támadásnak a célszerűségét, amellyel nemcsak azt érik el, hogy az ellenség nem lesz képes betörni a Monarchia területére, hanem Bulgária közeli csatlakozását is a központi hatalmak háborújához.⁴⁸

A támadás

Potiorek elképzeléseinek megfelelően a 2. hadsereg augusztus 11-ről 12-re virradó éjjel „tüntetésbe” kezdett Mitrovica—Kevevára között a Száva—Duna vonalon. Ez abból állott, hogy a dunai flottilla néhány monitorja, valamint a hadsereg tábori tüzérsege az ellenséges partokat lőtte, majd néhány kisebb egysége megszállta a szerb Mitrovicát, Jaraktól délre a Száva jobb partját, két Száva-szigetet, továbbá Belgráddal szemben Ostrovo-Ciganliját (Cigány-szigetet). A tüntetés legjelentősebb aktusa Sabác város elfoglalása volt, amelyet Dáni Balázs vezérőrnagy parancsnoksága alatt a 62. gyalogdandár 44. (kaposvári) ezrede és a bosznia-hercegovinai 3. gyalogezred zászlóaljainak egy része hajtott végre. A vállalkozások különösebb szerb ellenállásba nem ütköztek.⁴⁹

A főcsapást végrehajtó 5. hadsereg alakulatainak átkelése a Drinán korántsem ment ennyire simán. A 21. lövészadosztály az átkeléshez szükséges eszközökkel nem rendelkezett (az emlékezetes vasúti balesetek következtében), így az 5. hadseregparancsnokság úgy intézkedett, hogy a 9. gyaloghadosztályt követve, annak átkelési szakaszát és eszközeit igénybe véve, vesse meg lábát a túlsó parton. A lövészadosztály (melynek legénysége főleg csehekből állt) négynapos vasúti szállítás és két napi erőltetett gyalogmenet után, teljesen kimerülve, s a hadtáp mulasztásai nyomán szinte kiéhezve érkezett meg a számára kijelölt szakaszra. Ilyen körülmények között a 6 oszlopban történő folyóátkelés tervét fel kellett adni. Az átkelés hídveréssel kezdődött, miközben a 9. gyaloghadosztály élei Ljesnicával szemben csónakokkal megközelítették a folyó közepén levő szigetet, ahol a szerb határőrség és a felfegyverzett lakosság ún. komitácsi alakulatai gyilkos tüzzel fogadták őket. Ezek leküzdéséhez idő kellett, így a hídanyag eljuttatása a folyó keleti ágához belenyúlt az éjszakába. Tanácstalanság és zűrzavar lett úrrá, amikor kiderült, hogy a szigeten levő sűrű erdőben egy kb. 2 kilométer hosszúságú utat kell vágni a hadosztály további mozgásához. Az ellenséges tűzhatás csökkentésének szándéka improvizálta egy gázló megkeresését, amelyen át jelentékenyebb erő a túlsó partra jutott és a szerbeket a partról elűzte. A hídverés egész éjszaka tartott s a 9. gyaloghadosztály zöme, valamint Letovszky vezérőrnagy osztrák népfelkelőkből álló dandára a szigeten éjelezett. Közben a 21. lövészadosztály is felzárkózott az átkeléshez, a beálló sötétségben azonban élelmezési vonata leragadt, illetve olyannyira összetorlódott, hogy a következő 48 órában a hadosztály élelem nélkül maradt.⁵⁰

Míg az említett hadosztályok parancsnoksága a reggel beköszöntétől várta a zűrzavar felszámolását s a menettempó újbóli felvételét, aggódva tekintett észak felé, mivel nem kapott információt a sabáci eseményekről, illetve arról, hogy tőlük északra sikerült a 2. hadsereghez tartozó 29. gyaloghadosztály 6 zászlóaljának áthajózása a Száván, s mint arról az előbbiekből már szó volt,

⁴⁸ A világháború, 4. k. 46. o.

⁴⁹ HL OK Balkan Op. Nr. 50. és uo. 2. AK Op. Nr. 193.

⁵⁰ HL OK Balkan Op. Nr. 33-ban 5. AK Op. Nr. 261. Az élelmezési vonatok szabályozása: 5. AK Op. Nr. 244. A VIII. hadtest támadásának nehézségeiről uo. VIII. Korpskmdo Op. Nr. 70/20., 5. AK intézkedései uo. Op. Nr. 277/7.

harc nélkül birtokba vette Mitrovica és Jarak térségét. Fokozta az idegességet, hogy felderítés hiányában nem volt tisztázható, vajon az átkelő hadosztályok oldalában, a Drina—Száva-szögben elterülő Mačva tartományban van-e ellenség, vagy nincs, illetve a 29. hadosztály átkelése ennek veszélyét csökkentette-e vagy sem.⁵¹

Az 5. hadsereg másik (XIII.) hadtestének átkelésénél az előbb említettek, enyhébb formában ugyan, de megismétlődtek. A jobb szárnyon levő 42. honvédhadosztály átkelése Zvorniknál nagyobb nehézség nélkül sikerült, de a tőle északra levő 36. gyaloghadosztály — áthajózását követően — súlyos ellenséges elhárító tűzbe került. A hadosztály a keleti parton megállni kényszerült egy olyan sűrű erdőségben, ahol az ellenséget nem látta, s tűzéréség híján annak arcból való leküzdését meg sem kísérelte és reménykedve várta a VIII. hadtest támogató oldalazó tűzérégi tűzét. A hadosztály kellemetlen helyzetét fokozta, hogy a XIII. hadtesthez tartozó 13. gyalog- és 11. hegyi dandár Loznica város fölött a magas vízállás miatt nem tudott átkelni a Drinán, így a 36. hadosztály átkelési szakaszát vette igénybe, s okozója lett a csapatok összekavarodásának a már említett keskeny partszakaszon, illetve a sűrű erdőségben.⁵²

Augusztus 13-ának reggele az osztrák—magyar csapatokat nem a tervezett helyeken és állapotban találta. Bár az éjszakai hídverés után az egész VIII. hadtest a folyó keleti partján volt, de egyelőre tétlenül vesztegelt, mivel egy légi felderítés a Ljesnica város fölötti magaslatokon kiépített ellenséges állásokat jelentett s a hadtestparancsnokság által kiadott „feljelföldés a támadásra” parancs végrehajtása délután 14 óráig elhúzódott. Ezt követően mindkét hadosztály (21. lövész- és 9. gyalog-) megindult, ám a sűrű kukoricással, árkokkal, bokrokkal teletűzdelt terepen lassan haladt előre. Közben víz- és élelmiszerhiánnyal küszködött, s az állandóan felbukkanó, tűzharcot kezdeményező komitácistól szenvedett. A hadtest, amelynek a hadművelleti terv szerint már korán reggel a ljesnicai magaslatokon kellett volna lennie, estig csak a magaslatok lábáig jutott, s az éjszaka bekövetkeztében holtfáradtan letáborozott. Így augusztus 13. a XIII. hadtest számára is időpocséklással telt el, miután hiába várta a szomszéd hadtest tűztámogatását az említett magaslatokról.⁵³

A szerb hadvezetőség várakozással, mondhatni hidegvérrel szemlélte az eseményeket. Figyelme elsősorban Sabác térségére összpontosult, mivel a főcsapást abból az irányból várta. Néhány körülmény azonban ennek a feltevésnek ellentmondott. Mindenekelőtt az, hogy — s erről kitűnő hírszolgálatok fontos adatokat szolgáltatott — a Sabácban levő osztrák—magyar erők, három menetzászlóaljjal történő megerősítésük ellenére, védelemre rendezkedtek be. Ezt követően pontos információk érkeztek a 2. osztrák—magyar hadsereg tervezett elvonulásáról (az orosz frontra), amit megerősített a Letovszky vezérőrnagy parancsnoksága alatt levő 10 népfélkelő zászlóaljnak (ún. kombinált dandár), valamint a Száva mentén visszamaradó egyéb erőknek, továbbá a Zimonyban levő 7. osztrák—magyar hadosztálytól Sabácba vezényelt egy gyalogezrednek és három ütegnek Lütgersdorf altábornagy, a 7. hadosztály parancsnoka alá rendelése.⁵⁴ A sabáci térség valós értékének felismerésével egyidőben a szerb hadvezetés figyelme mindinkább a Drina felé fordult, ahol augusztus 14-én az átkelt osztrák—magyar erők támadásba lendültek. Az ezt megelőzően

51 HL OK Balkan Op. Nr. 33-ban 5. AK Op. Nr. 282/I. a 2. hadsereg jelentése alapján tájékoztat a sabáci helyzetről s egyben intézkedik a VIII. hadtest és a XIII. hadtest támadásának folytatásáról.

52 HL OK Balkan Op. Nr. 33-ban XIII. Korpskmdo Op. Nr. 181/13 parancsa.

53 HL OK Balkan Op. Nr. 39-ben XIII. Korpskmdo Op. Nr. 181/23. sz. helyzetjelentése.

54 HL OK Balkan Op. Nr. 59-ben Potiorek parancsa a sabáci erők átszervezéséről.

kiadott szerb parancs Sabác visszafoglalására mégis érvényben maradt, mert az a Drina mentéről fenyegető veszélyt mérsékelhette.⁵⁵

A támadást a 9. gyaloghadosztály kezdte s az ún. Ljesnica (szerb) különítményt visszaverve a magaslatok birtokába jutott. Mellette (északra) a 21. lövészadosztály, súlyos harcban a komitácsikkal, nagy nehezen felkapaszkodott a Cer planinának nevezett fennsíkra. A XIII. hadtesttől várt tűzérségi tűztámogatás egyelőre nem volt realizálható, így a hadtest támadását Loznica térségében kézi tűzfegyverekkel hajtotta végre. A szívós ellenállást tanúsító szerb erők a támadást lefékezték, majd a hadvezetőség utasítására az éj folyamán Jerabicére visszavonultak s előre elkészített védelmi állásokban megálltak.⁵⁶

A nap eseményeihez tartozott a korlátozott erőkkel végrehajtott szerb támadás visszaverése Sabácnál. A támadás az osztrák—magyar hadvezetésben rendkívüli nyugtalanságot váltott ki, hiszen Sabác elvesztése az 5. hadsereg hadműveletét igen hátrányosan befolyásolta volna. A 2. hadsereg parancsnoksága ezért a (cseh többségű) 29. gyaloghadosztályt sürgősen Sabácra vezényelte. Intézkedésével a Sabácban levő erők több mint két hadosztályt tettek ki, s felkészülten várták az újabb szerb támadást. A támadás azonban elmaradt: a szerb csapatok visszahúzódtak a Dobrava patak mögé és elsáncolták magukat.⁵⁷

E fordulat az osztrák—magyar vezetést megnyugtatta: a szerb visszavonulást győzelemként könyvelte el, holott az valójában előre megfontolt taktikai lépés volt. Mint a későbbiek folyamán kiderült, a szerb hadezetés előtt egyértelműen világossá vált, hogy a főcsapás nem Sabác irányából, hanem a Drina mentéről támadó 5. osztrák—magyar hadsereg felől bontakozik ki, amely halaszthatatlanul megkövetelte a szerb főerők bevetését a Drinán átkelt ellenséggel szemben.

Az augusztus 15-én hajnali 3 órakor kiadott parancs e rendkívüli fontosságú felismerésből fakadó hadművelati intézkedések sorát tartalmazta. A parancs elrendelte, hogy a 2. szerb hadsereg egy hadosztálya⁵⁸ Sabác térségében maradjon védelemben, másik két hadosztálya⁵⁹ pedig forduljon dél felé és a Jadara folyó völgyében Valjevo felé nyomulva ellenség bal oldalát támadja meg. A két erőcsoport közötti résbe egy lovashadosztály bevetését s egyben a Mačva tartomány felderítését rendelte el. Az osztrák—magyar XIII. hadtesttel szemben álló 3. szerb hadsereg⁶⁰ mintegy három hadosztálya ugyanakkor az ellenfél támadásának frontális felfogását kapta feladatul. A Duna—Száva vonal biztosítására az 1. szerb hadsereg állt készenlétben⁶¹. Végül a 2. és 3. szerb hadsereg mögött — amelyek a harcok súlyát viselték — két hadosztály állott tartalékban Valjevo térségében.⁶²

Az osztrák—magyar hadvezetésnek augusztus 15-én a vele szemben álló erőkről sejtelve sem volt. Felületes véleménye szerint az eddigi harcokban az 5. hadsereg csupán határbiztosító erőkkel és komitácsi csapatokkal viaskodott, így mindinkább érlelődött az a feltevés, hogy a szerb reguláris erőkkel való összeütközés a Valjevo előtti magaslatokon kiépített védelmi állásokban következik be. Ennek következtében a Sabác—Krupanj országút birtokba vétele,

55 Vö. ÖULK I. k. 113. o. és A világháború 1914—1918., IV. k. 111. és köv. oldalak.

56 HL OK Balkan Op. Nr. 61. és uo. 5. AK Op. Nr. 284/2.

57 HL OK Balkan Op. Nr. 61-ben 2. AK Op. Nr. 280/36.

58 Az ún. Sumadija I. hadosztály.

59 Az ún. Kombinált hadosztály és a Morva I. hadosztály.

60 3. szerb hadsereg: Drina I., Drina II. és Morava II. hadosztály, valamint Ljubovija-különítmény.

61 Mintegy két hadosztálynyi erő: a már említett Sumadija I. hadosztály, 3. vonalbeli alakulatok, és az ún. Obrenovac-különítmény.

62 Timok I. és Timok II. hadosztály. Vö. ÖULK I. k. 115. o.

amely a főerőkkel megvívandó sikeres harc biztosítója, különösebb erőfeszítés nélkül elérhető. Az augusztus 15-én kiadott támadási parancs ennek a meggyőződésnek a jegyében fogant. E szerint a 21. lövészadosztálynak a Cer planináról jövet Desićnél, a 9. gyaloghadosztálynak Tekeris elfoglalásával, a 13. és 11. önálló hegyidandárnak Krupanj, s a 36. gyaloghadosztálynak Zavlaka megszállásával még aznap el kellett érnie a jelzett országutat.⁶³

Az 5. hadsereg parancsnokságának elképzelései nem váltak valóra. A XIII. hadtestnél az előző napi harcok után a sorokat rendezni, s a löszert pótolni kellett, még inkább azonban az embereknek élelmet adni, mivel az utánpótlás szervezhetlensége miatt az élelmiszert immár csupán a helyben található szilva jelentette. A csapatokat társzekerekkel rossz utakon követő utánpótlás változatlanul a kitűnő helyismeretekkel rendelkező komitácsik kedvelt célpontja volt, így némi élelem csak délután érte el a csapatokat. Ezt követően felhőszakadás zúdult a tájra s a sötétség beköszöntéig a 36. gyaloghadosztály csak a szerb védőállásig jutott el. A hadosztálytól délre levő két önálló dandár pedig az előnyomulási parancsot késve kapta meg — a kitűzött időben a Krupanjba vezető országúttól még messze volt. A hadtest 42. honvédhadosztálya, amely Ljubovija felé tartott, időközben jelentést kapott az ellenfél Krupanj-i csoportosulásáról, így zömével ennek vett irányt s a két dandár közé beékelődve csak két zászlóaljat küldött Ljubovija ellen.⁶⁴

A VIII. hadtest menetteljesítménye még több kívánnivalót hagyott maga után. 9. gyaloghadosztálya, kimerülve a hőségtől és az ellenfél ljescnai különítményének állandó támadásaitól, Tekeristől egy órányira állva maradt, a 21. lövészadosztály pedig a menetcéltől, a sabáci országúttól 7 km-re rekedt meg. A hadosztály mozgását több tényező akadályozta. A Cer planináról való leereszkedés a kötelékeket csoportokra bontotta szét, amelyek ellen a szerbek sorozatos támadást intéztek. A közben itt is kitört felhőszakadás ellenére a parancsnokság erőltette a továbbjutást, és a beálló sötétségben lámpákat gyűjtogató, lassan botorkáló csapatok a szerbeknek kitűnő célpontokat szolgáltattak. A szerbek által mesterien alkalmazott hadicselek nem egy pánikhelyzetet teremtettek: előfordult, hogy a vaksötétben kiáltások hangzottak el: „Nicht schiessen! Kroatische Landwehr!” (Ne lőjete! Horvát Landwerh alakulatok!) s az így megtévesztett csapatok a rájuk törő szerbek megsemmisítő tüzenek estek áldozatul.⁶⁵

Frank tábornok, az 5. hadsereg parancsnoka már a délután folyamán összegezte a nap tapasztalatait. Jelentése a győzelmek helyett komor aggodalomtól volt terhes. Azon túlmenőleg, hogy csapatai az előírt célokat nem érték el, pszichikailag-fizikailag a kimerülés jeleit mutatták. A hadsereg előrejutásában gyakorlatilag két részre szakadt: az elől haladó alakulatok és az utánpótlás között jelentős tér- és időbeli vákuum támadt, amelybe az ellenség irreguláris erői, a komitácsik befészkeltek magukat s az osztrák—magyar csapatok erejét részben fegyveres támadásokkal, részben utánpótlásuk feltartóztatásával morzsozták fel. Mindezt egy olyan időszakban, amikor az osztrák—magyar 5. hadsereg a szerb főerőkkel még meg sem ütközött. Frank tábornok a balszárnny helyzete miatt aggódva sürgette a Szerémségben és Bánátban elszállításra váró 2. osztrák—magyar hadsereg bevonását az 5. hadsereg offenzívájába.⁶⁶ Kérését azzal is igyekezett alátámasztani, hogy a 2. hadsereg eddigi „tüntetése”:

63 HL OK Balkan Op. Nr. 61-ben 5. AK 282/II.

64 HL OK Balkan Op. Nr. 69-ben: 5. AK Op. Nr. 287 és 291/2.

65 HL OK Balkan Op. Nr. 79-ben 5. AK Op. Nr. 295, 313/29.

66 HL OK Balkan Op. Nr. 61-ben Frank tábornok ismételt kérésére az OP. Nr. 284/2. jelentése alapján: „Javasolom, hogy 2. hds. a támadó előnyomulásnál messzemenően közreműködjék.” Ugyanaznap délutáni táviratából Potioreknak: „a 2. hds. hathatós közreműködése nélkül az 5. hds. nem fog eredményt elérni.”

Belgrád és Obrenovac lövetése nem kötötte le az ellenség erőit és a jelekből kitűnően a szerb reguláris erők zöme az 5. hadsereg ellen fordult.

Potiorek egyetértett Frankkal: augusztus 15-én nyomatékosan kérte az AOK-tól a 2. hadsereg bevetését a Szávától délre, hangsúlyozva, hogy az a Szerbia leverését célzó hadművelet sikerének feltétele. Potiorek ezen túlmenőleg szükségesnek tartotta a XIII. hadtestet déli irányból, Krupanjból fenyegető veszély elhárítását is, ezért saját 6. hadseregétől a 12. hegyidandárt (Eisler altábornagy) Ljubovija felé útbaindította. Intézkedését a 6. hadsereggel szemben álló szerb „Užice” seregcsoport passzivitása tette lehetővé.⁶⁷

Frank és Potiorek kérése az AOK-nál tanácsstalanságot és zavart keltett. Felrémlt a Monarchia (egy „nagy hatalom”) katonai vereségének képe egy olyan (kis, „jelentéktelen”) ellenféllel szemben, amelyet a hadvezetés, s maga Potiorek, még Oroszország beavatkozása előtt elintézendőnek illetve elintézhetőnek tartott. A Monarchia presztízse megmentésének kényszere parancsolólag követelte annak a 2. hadseregnek a beavatkozását, amelyre az orosz fronton múlhatatlanul szükség volt, s amely teljes elszállításának kezdetét az AOK augusztus 18-ában szabta meg. Az AOK döntése sajátos kompromisszumban realizálódott: elrendelte a VII. (temesvári) hadtest és a 23. honvéd gyaloghadosztály (Szeged) azonnali útbaindítását s hallgatólagosan hozzájárult a Szerémségben álló IX. (leitmerizti) hadtest 29. gyaloghadosztályának, valamint a IV. (budapesti) hadtestnek a Szávától délre, Sabácból kiinduló bevetéséhez.⁶⁸

Az elkövetkező napoknak kellett feleletet adniuk arra, hogy a kényszerű gyors intézkedés, amely Potiorekot és Frankot nem elégítette ki, másrészt az AOK-t megfosztotta a 2. hadsereg egészének az orosz fronton történő bevetésétől, meghozza-e az eredményt, nevezetesen az 5. hadsereget fenyegető veszély elhárítását, Szerbia „elintézését”.

Döntést érlelő ütközetek (Augusztus 15–19.)

Augusztus 15-ről 16-ra virradó éjszaka két szerb ezred⁶⁹ — Tekeris térségéből kiindulva — a 21. lövészadosztály éloszlopaira vetette magát. Felfedésük korántsem volt nehéz: a cseh többségű hadosztály hangos lármával, lámpák áruló fényével ereszkedett le a Cer planináról, majd az éjjeli táborozási hely biztosításával mit sem törődve, álmra hajtotta fejét. A szerb ezredek megrohanták az alvó csapatokat. Az álmukból felriasztottak egy ideig sikeresen védekeztek. Amikor azonban egy harmadik szerb ezred is beavatkozott, s a reggeli szürkületben a szerb tüzérség is megszólalt, a helyzet válságosra fordult. Enyhülés a délelőtti folyamán következett be a hadosztály 6. ezredének (Eger, Csehország) beérkeztével és a szomszédos 9. gyaloghadosztály egyik ezrede⁷⁰ keleti irányú előretörésének, valamint a hadosztálytüzérség oldalazó tüzeinek megindulásával. A helyzet végleges tisztulását a hadtestparancsnokság a hadosztály északi lépcsőjének⁷¹ beavatkozásától várta a délelőtti folyamán. A lépcsőt azonban két

⁶⁷ „Die weitgehende Teilnahme der 2. Armee bei der Offensive zur Niederwerfung Serbiens” L.: HL OK Palkan Op. Nr. 79.

⁶⁸ Vö. ÖULK I. k. 118. o.

⁶⁹ A 2. szerb hadsereg kombinált hadosztályának ezredei.

⁷⁰ 102. gyalogezred (Beneschau, Csehország).

⁷¹ 8. és 28. gyalogezred (Prága, ill. Pisek).

szerb lovasezred oldalba kapta, mire az futásnak eredt, s csak Lipolist helységben sikerült megállítani.⁷²

A 21. lövészadosztálynál a történetekkel egyidőben a sabáci térségben is kiújultak a harcok. Az előző napok szerb vállalkozásai aggodalommal töltötték el mind a balkáni erők, mind az 5., mind a 2. hadsereg parancsnokságát. Az aggodalom motiválta, hogy Potiorek kérésére, az AOK jóváhagyása alapján, a IX. hadtest 29. gyaloghadosztályát Sabácra irányították, ahol az a már ottlevő 7. gyaloghadosztály részeivel és a Letovaky osztrák népfelkelő (Landsturm) dandárral együtt elegendő erőnek látszott arra, hogy újabb szerb támadást elhárítson, illetőleg támadásával az 5. hadsereg segítségére legyen.⁷³ Az említett erőket IX. hadtest néven Hortstein tábornok alá rendelték,⁷⁴ amely intézkedéssel az erőcsoportot az 5. hadsereg alól automatikusan kivonták. Ennek következményei csak később mutatkoztak meg, amikor a IX. hadtest a sabáci szerb erők újabb támadásáról szóló kősz hírek hatására támadásba lendült, anélkül, hogy azt az 5. hadsereggel egyeztetette volna, illetve annak visszaszorított balszárnyával a kapcsolatot felvette volna. Hogy a koordinálatlan támadás hogy állhatott elő, a parancsnoklási viszonyok zűrzavarával magyarázható. A támadás gondolata Potiorektól származott, aki a parancsot a 2. hadseregnek adta ki, anélkül, hogy a IX. hadtestnek bármiféle információja lett volna az 5. hadsereg balszárnyának vereségéről, illetve visszavonulásáról. A parancs alapján Hortstein csak azt gondolhatta, hogy *vele* szemben szerb támadás van kibontakozóban, amelyet neki meg kell előznie, s úgy vélte, hogy a támadáshoz a Cer planinán álló 21. lövészadosztály jobbról csatlakozni fog.

A támadás augusztus 16-án indult és meglepetésszerűen Dobrič helységig jutott el. Senkinek sem tűnt fel, hogy az ellenfél alig tanúsított ellenállást, (mivel csapatait előzőleg a Dobrava patakig vonta vissza). A könnyű győzelem, amely tulajdonképpen „a levegőbe mért csapás” volt, a közép- és alsószintű vezetést kényelművé tette: a további előnyomulás harcalakzat nélkül, két oszlopban a biztosítás teljes mellőzésével történt. A Cer planina felől hallatszó szerb (!) ágyúdörgés még meg is nyugtatta a csapatokat, mert azt hitték, hogy a 21. lövészadosztály lövegeinek hangját hallják. A gondtalan menetelésnek csakhamar vége szakadt: Vrána és Dobrič között az oszlopok közé 80–100 fős szerb különítmények hatoltak be — kihasználva a magas kukoricások rejtési lehetőségeit. Minden irányban leadott lövésekkel teljes zűrzavart idéztek elő: a 94. gyalogezred saját lovasságába lőtt, amely menekülés közben a saját tüzérség ütegeire rontott, a 16. menetzászlóalj pedig a 38. (kecskeméti) gyalogezredet vette tűz alá. Mindez súlyosbodott azáltal, hogy a szerb tüzérség is beavatkozott, s jól irányzott tűzével fokozta a zűrzavart, általánossá tette a pánikot. A hadosztályparancsnokság, abban a tévhitben, hogy a 38. ezred egy szerb hadosztálylyal, a 94. ezred pedig egy szerb dandárral harcol, az azonnali visszavonulást javasolta. A javaslatot kétségkívül befolyásolta a 21. lövészadosztály sorsáról időközben befutott hír. A visszavonulási parancsot a IX. hadtestparancsnok 21.45-kor adta ki, amelynek nyomán a sabáci osztrák—magyar csoport részben a városba, részben Klenakra húzódtott vissza. Egy ideig kétséges volt, hogy a szétzilált 29. gyaloghadosztály egyáltalán Sabácban maradhat-e? Végül úgy

72 A világháború 1914—1918., IV. k. 136—138. o. részletezi a 21. lövészadosztálynál történteket. A támadószerek itt is „Nicht schießen! Kroatische Landwehr!” kiáltásokkal törtek az alvó ezredekre. A felriadtak először a csapatok körében oly gyakori, ok nélküli lövöldözésre gyanakodtak, s időbe telt, míg fegyvert fogtak. A Cer planinán levők apró csoportokba szóródva menekültek és a Drináig futottak. Egyes részek Brékóig jutottak, ahol a hidőrség tartóztatta fel őket. A még ellenállókat megfélemlítette, hogy a szerb trombitások az osztrák—magyar „vissza” kürtjel fújásába kezdtek, mire visszavonultak, ill. futásnak eredtek. Feltűnő volt a szökevények nagy száma, olyannyira, hogy a hadosztály legszűkebb törzsével s mintegy 20 emberrel egyedül maradt. A Lipolitba özönlő északi csoportot magában a városban sorozatos szerb rajtaütések érték, szétugratott kötelei a Drináig futottak vagy Petkovičára tértek ki. A nagy nehezen összehúzott osztagok „oly állapotban voltak, hogy velük semmit sem lehetett kezdeni.”

73 HL OK Balkan Op. Nr. 61-ben. 2. AK Op. Nr. 280/36.

74 A IX. hadtestnél három erőcsoportot alakítottak ki: Schön tábornok, Poleschansky tábornok (29. gyaloghadosztály) és Lütgersdorff altábornagy csoportját (7. hadosztály). A támadás súlypontját a Schön-csoport viselte. Megjegyzendő, hogy Lütgersdorff az 5. hadseregnek is alá volt rendelve.

döntöttek, hogy a 62. gyalogdandár kivételével a hadosztály — átkelve a Száván — Klenakba megy vissza.⁷⁵

A 21. lövészhadosztály veresége így a IX. hadtest kudarcával egészült ki. A csapás közvetlen következményeként szükségessé vált a 2. hadsereg IV. hadtestének Sabáczra irányítása, amely az AOK szándéka ellenére bizonytalan időre eltolta annak az orosz frontra történő elszállítását.⁷⁶

Az 5. hadsereg VIII. hadteste másik hadosztályánál, a 9. gyaloghadosztálynál, ha nem is ennyire tragikusan, de nagyjából hasonlóan alakultak a dolgok. A hadosztály augusztus 15-én vakmerő támadást kezdett a Jerebicénél jól kiépített védőállásokban álló szerb erők ellen. A támadás azonban estig kifulladás, csakúgy mint a szomszédos 36. gyaloghadosztály (XIII. hadtest) horvát többségű ezredeinek rohama. A szorongatott 2. szerb hadsereg két hadosztálya állásaiban maradt,⁷⁷ majd a 3. szerb hadsereghez csatlakozó szárny egy hadosztállyal megerősítve várta a 36. hadosztály újabb rohamát. A XIII. hadtest jobb szárnya (42. honvéddadosztály, 11. hegyi dandár, 12. gyalogdandár) a Zavlika előtti térség, Ljubovija helység, továbbá a Boranja, illetve Jagodnija fennsík birtokba vételével zárta a napot. E helyi sikerek nem álltak arányban a hozott áldozatokkal, amellet, hogy az 5. hadsereg helyzetén sem javítottak.⁷⁸

A Cer planinán eközben a közeledő katasztrófa jelei mutatkoztak. A fennsíkon maradt, illetve a hegyoldalon ragadt 21. lövészhadosztály nem tudta túltenni magát az éjszakai szerb támadás okozta pszichikai megrendülésen. Amellet szenvedett az éhségtől és a szomjúságtól: a hadosztály élelmiszervonata nem tudta követni a csapatokat, a mozgókonyhát, ivóvizet szállító lajtok a fennsík előtt a Drina keleti partján, a mélyben vesztegeltek. A mintegy 400 sebesült orvosi ellátására vagy elszállítására egyelőre semmi remény nem volt. Panesch vezérőrnagy, a 41. gyalogdandár parancsnoka, a fennsíkra érkező Przyborski altábornagy, hadosztályparancsnok előtt a fennsíkon való maradást kilátástalannak ítélte, mire utóbbi a látottak és hallottak alapján lelkileg összeomolva azonnal elrendelte a kiürítést és pánikszerűen otthagya csapatait. Bár a szomszédos 9. gyaloghadosztály hajlandó volt élelmiszerral, ivóvízzel, kötszerekkel a hadosztály segítségére sietni, erre nem került sor, mert Panesch vezérőrnagy a hadosztály maradványait Lipolist térségébe meneteltette. A fennsík puskalövés nélkül a szerbek kezére került. (Augusztus 17.)⁷⁹

Hogy a 21. lövészhadosztály visszavonulásával egyidőre megmenekült, azt a szerb hadvezetésnek köszönhetette. Ez utóbbi figyelme az osztrák—magyar XIII. hadtestre irányult, mert a jobb szárnyán elért helyi sikerek⁸⁰ megteremtették a Valjevótól nyugatra levő Pecka helység irányában történő támadás lehetőségét. Ez pedig nem csak az osztrák—magyar hadművelleti cél megközelítését jelentette, hanem a Jarebice—Ljubovija frontszakaszt védő 3. szerb hadsereg jobb szárnyának dél—északi irányú oldalba támadását is, a frontszakasz egyidejű kettészakításával.

A szerb vezetés gyorsan cselekedett: a 3. hadsereg jobb szárnyát Jerebicé-

75 Az egymásra lövöldözés eredménye: 38. gyalogezrednél elesett 20 tiszt és 360 ember, a 94. ezrednél 16 tiszt, ill. 600 ember. A világháború 1914—1918., IV. k. 160. o.

76 HL OK Balkan Op. Nr. 79-ben 2. AK Op. Nr. 234.

77 Kombinált hadosztály és a Morava I. hadosztály.

78 HLOB Balkan Op. Nr. 79-ben. 5. AK Op. Nr. 295., 3. szerb hadsereg: Drina I., Drina II., Morava I. hadosztályok. A XIII. hadtest csapatainak helyzetét vázolta a 42. honvéddadosztály jelentése: „Csapatok három nap óta kenyér nélkül. Ma fogyasztjuk az utolsó konzervet. Tiszt és legénység vízből és éretlen szilvából él. Kérek 14 000 db konzervet...”

79 A világháború 1914—1918., IV. k. 184. o., ÖULK I. k. 124. o.

80 HL OK Balkan Op. Nr. 79-ben XIII. Korpskmdo Op. Nr. 184/23. és 185/3.

től Zavlakáig visszavonta. A Zadar folyó völgyében végrehajtott tervszerű visszavonulás lehetővé tette két hadosztály elhelyezését a Zavlaka és Belacrkva mögötti magaslatokon kiépített védőállásokban. Másik intézkedésével támadásba lendítette az Užice-csoportot Visegrad ellen, amelyet csakhamar az ún. Lim-különítmény helyi vállalkozása kísért a Lim folyó torkolati szakaszán.⁸¹

A szerb hadvezetés intézkedésével kitágította a harci cselekmények színterét. Míg a visszavonulás megsokszorozta a védelem lehetőségét az osztrák—magyar támadás irányában, az Užice-csoport harcselekménye aktivizálta Potiorek 6. hadseregét. Ez a hadsereg mind ez idáig tétlenül nézte az 5. hadsereg sikertelenségét, noha — mint ismeretes — Potiorek már augusztus 14-re kilátásba helyezte támadását az AOK előtt. Ennek valószínűségében általában minden parancsnok kételkedett, kivéve az AOK-t és Potiorekot. A 6. hadsereg harckészségének elérésében végül is az adott lehetőségek mondták ki az utolsó szót. Tény, hogy a 6. hadsereg még augusztus 17-én sem volt teljesen harcrakész állapotban a boszniai vasút- és útviszonyok miatt.

Potiorek a szerb Užice-csoport vállalkozását — saját szavai szerint — örömmel üdvözölte. Mint mondotta: „az ellenséget nem kell ezután megkeresni igen nehéz terepviszonyok között”,⁸² sőt az szinte felkínálja magát, hogy ő saját hadseregével megverje és a legfelső politikai-katonai vezetés által annyira kívánt első nagy győzelmet felmutassa. (Potiorek eme megnyilatkozása burkolt bírálata is volt az általa lebecsült Frank tábornok hadvezéri működésének.)

Potiorek ezek után a 40. honvédhadosztályt útbaindította Visegrad felé, majd attól tartva, hogy a szerb hadvezetés csapatot tol be az 5. és 6. hadsereg közé, a 12. gyalogdandárt (Eisler altábornagy) elvonta az 5. hadsereg jobb szárnyától és Ljubovijáról Rogačica ellen meneteltette a Drina völgyében. A fokozott tettvágyat a VIII. hadtest arcvonalszakaszairól, nem különben a sabáci helyzetről befutott jelentések gyorsan lehűtötték. A 21. lövészadosztály gyülekezési körzetét (Lipolist) szerb lovasrohamok érték, elhárításuk meglehetősen nehézséggel járt, mivel a visszavonulástól elcsigázott, s a rendes ételmezést immár hagyományosan nélkülöző emberek ellenálló képessége minimális volt. Szerencse, hogy a szerb lovashadosztály megelégedett egymást követő, de nem túl erős támadásokkal, amelyek pszichikai hatása nyomán az 5. hadsereg parancsnoksága bizonytalan időre „leírta” a hadosztályt: harcbevételét csak huzamosabb pihentetés és feltöltés után lehetett remélni.

A 21. lövészadosztály visszavonulásával nehéz helyzetbe hozta a Sabácnál, előző nap megtépázott osztrák—magyar erőket. Egy újabb, túlerővel végrehajtott szerb támadás nem csak a szávai arcvonalat fenyegette összeomlással, hanem az 5. hadsereg bal szárnyának felgöngyölítését is, sőt az egész hadsereg vereségének lehetőségét érlelte. E felismerés parancsolólag írta elő Potiorek számára, hogy ismételten az elszállítás előtt álló 2. osztrák—magyar hadsereg azonnali beavatkozását kérje az AOK-tól Sabác térségébe, az 5. hadsereg bal szárnyára nehezdő nyomás enyhítése céljából.⁸³ Potiorek lépését már megelőzte az 5. hadsereg parancsnokának, Frank tábornoknak Böhm-Ermolli tábornokhoz, a 2. hadsereg parancsnokához intézett hasonló jellegű kérése. Legalább egy hadosztálynyi erő Simanovci körüli, majd a IV. (Budapest) hadtest sabáci bevetéséről volt szó. Böhm-Ermolli tábornok, aki az 5. hadsereg offenzíváját eleve elhibázottnak tartotta, talán még sötétebbnek látta a helyzetet, mint Frank tábornok; így még aznap éjjel riadóztatta a IV. hadtestet és menetkész állapot-

81 ÖULK I. k. 124. o. és HL OK Balkan Op. Nr. 80.

82 ÖULK I. k. 125. o.

83 HL OK Balkan Op. Nr. 79: „A 2. hds. azonnal keljen át a Száván, mert 5. hds. helyzete kritikus... ha ezen nem tudnak úrrá lenni, 2. hds. nem tud északra elvonulni.”

ba helyezte.⁸⁴ Közben megérkezett az AOK válasza Potiorekhoz, amely a IV. hadtest bevetését megtiltotta, ragaszkodott annak mielőbbi elszállításához és az 5. hadsereg bal szárnyán kibontakozott válságot a 2. hadsereg újabb tüntetéseivel vélte enyhíteni.⁸⁵ Böhm-Ermolli kötötte az AOK-parancs, minek következtében segítség helyett csak javaslatot adott a sabáci erők parancsnokának, nevezetesen azt, hogy a várost tartani kell. (Augusztus 17-én korán reggel.) Magatartását még az sem befolyásolta, hogy Frank tábornok a IV. hadtest Vrána—Tekeris irányú előtörésétől várta hadserege megmentését.⁸⁶

Amikor azonban augusztus 17-én kora délután a szerb hadvezetés egy hadosztállyal támadást indított a sabáci erők ellen, Böhm-Ermolli — az AOK parancsával ellentétben — utasította Tersztyánszkyt, a IV. hadtest parancsnokát: azonnal avatkozzék be a sabáci harcokba.⁸⁷ Böhm-Ermolli parancsát a harcok igen kedvezőtlen alakulása kényszerítette ki: a 29. gyaloghadosztály (IX. hadtest) képtelen volt felfogni a szerbek támadását, beszorult a városba majd amikor a szerb tüzérség a Sabácot Klenakkal összekötő pontonhidat szétlőtte s az utánpótlást megszakította, leírhatatlan pánik keletkezett, amit csak a IV. hadtest 31. és 32. hadosztálya tüzérségének gyors beavatkozása szüntetett meg: a szerb erők a várost övező magaslatokra húzódtak vissza s a helyzet átmenetileg stabilizálódott. Ezalatt a 9. gyaloghadosztály elsősorban a Cer planinán berendezkedett szerb erők oldalazó tüzétől szenvedett. A tőle délre levő XIII. hadtest csapatai pedig (Zavlakától Rogaćicáig) — néhány sikeres helyi vállalkozástól eltekintve — képtelenek voltak a velük szemben álló erőket olyannyira szorongatni, hogy annak hatását a saját, vagy más arcvonalszakaszon érezni lehetett volna. Részben a jól kiépített állásokban elhelyezkedő szerb csapatok hatásos védekezése, részben a rossz harcászati vezetés következményei miatt a hadtest gyakorlatilag egyhelyben topogott, sőt a szerb ellenlökések és a csapások a jobb szárnyon a 12. hegyi dandárt majdnem olyan helyzetbe juttatták, mint északon a 21. lövészadosztályt.

A IV. hadtest beavatkozása Sabácnál a balkáni haderők főparancsnokságát csak részben elégitette ki, mivel Potiorek változatlanul az egész 2. hadsereg bevetését igyekezett elérni.⁸⁸ Erre azonban nem volt remény. Amikor az AOK augusztus 17-én este — Bécsből Przemyslbe utaztában — Böhm-Ermolli önkényes intézkedéséről értesült, első felháborodásában vissza akarta rendelni a IV. hadtestet. Mivel azonban újabb jelentések Sabác erőteljes lövetéséről adtak hírt, „nehéz szívvel” hozzájárult az említett hadtest felhasználásához.⁸⁹

Bármennyire is kevésbé kielégítőnek tűnt Potiorek szemében az AOK döntése, a IV. hadtest bekapcsolódása új perspektívákat nyitott. Különösen Frank tábornok táplált túlzó reményeket. Augusztus 18-án általános támadást tervezett mind a 9. gyaloghadosztállyal, mind a XIII. hadtesttel, a IV. hadtest Sabácból kiinduló támadásával egyidőben.⁹⁰ A támadás sikere egyszer s mindenkorra megszüntette volna az 5. hadsereg bal szárnyának kritikus állapotát s a támadó hadműveletet ismét mozgásba hozta volna Valjevo felé. A 9. gyaloghadosztálynak azonban pihenésre volt szüksége, így a XIII. hadtestnek egyedül kellett vállalnia a támadást.

Frank elképzelése Potiorek szándékait nem keresztezte. Az a körülmény,

84 HL OK Balkan Op. Nr. 79-ben 2. AK Op. Nr. 234.

85 A világháború 1914—1918., IV. k. 179. o.

86 ÖULK I. k. 125. o.

87 „...az 5. hds. válságos helyzetére való tekintettel a IV. hdt-tel és a sabáci csoporttal minél előbb a minél gyorsabb támadó előnyomulást Slatina irányában kezdje meg.” A világháború 1914—1918., IV. k. 181. o.

88 HL OK Balkan Op. Nr. 80: „a 2. hds-nek cseppenkénti bevetése balsikerre vezethet... a 2. hds. elszállításáig nem lehet a harcok nézője.”

89 HL OK Balkan Op. Nr. 80-ban AOK Op. Nr. 718.

90 HL OK Balkan Op. Nr. 88-ban 5. AK Op. Nr. 295/32.

hogy a szerb Užice-csoport Visegrád elleni tmadását augusztus 17-én váratlanul beszüntette, kilátásba helyezte a 6. hadsereg ellentámadásba való átmenetét, s ezt követően Visegrád, majd Užice irányú csapását,⁹¹ vagyis a „déli harapófogó” kialakításának feltételét. Augusztus 18-ra mind Potiorek, mind Frank Zavalakára (XIII. hadtest) és Sabácra (IV. hadtest) akarta helyezni a harcok súlypontját. A kérdéses napon azonban három gyűjtőpont alakult ki: harmadiknak belépett Tekeris is — a szerb hadvezetőség jóvoltából.

Augusztus 18-a a Drina menti hadjárat második szakaszának kezdő napjává vált. Ebben a szakaszban a 2. hadseregtől kicsikart IV. hadtest bevonásával akarták elérni az eredeti hadműveleti-hadászati célt, s helyrehozni a Drina-átkelés utáni hadművelet kudarcát.

Csatavesztés

Mindkét hadvezetés érezte, hogy az augusztus 18-án meginduló újabb osztrák—magyar támadó hadművelet kimenetele alapvetően befolyásolja az egész hadjárat sorsát. Míg az osztrák—magyar hadvezetés voluntarista módon és korántsem a tényleges erőviszonyok, illetve az azokból adódó lehetőségek mérlegelése alapján döntött, a szerb hadvezetés a valós helyzet kellő felismerése alapján hozta meg intézkedéseit. A szerb hadvezetés az augusztus 17-i helyzetet és az abból fakadó teendőket úgy ítélte meg, hogy az 5. osztrák—magyar hadsereg kritikus helyzetbe jutása nem csak a hadműveleti cél elérését odázta el, hanem a csapatok zömét pszichikailag-fizikailag ki is merítette, azon túlmenőleg, hogy a támadás újra felvételéhez szükséges anyagi-technikai feltételeknek sem állnak birtokában. Mindezeket súlyosbítja, hogy az 5. hadsereg a harcok során igen kedvezőtlen lokációs viszonyok közé jutott. Mivel az 5. hadsereg a támadás újra felvételére egyedül képtelen, az osztrák—magyar hadvezetés kénytelen más erőkhöz nyúlni: a 2. hadsereg IV. és IX. hadtestének sabáci csoportosításához, s az eddig tétlen 6. (Potiorek) hadsereghez. Az új hadművelet súlypontjait tehát a szélső szárnyak képezik, amennyiben azok erőösszevonása időben megtörténik. Mivel a felderítés ellenőrzött hírei szerint a 6. hadsereg harckészültségi foka augusztus 18-ra még nem elégséges, szükség-szerű, hogy a déli szárny funkcióját átmenetileg az osztrák—magyar XIII. hadtest vegye át, amelynek morális és anyagi állapota viszonylag kedvező. E helyzetből adódóan a sabáci csoport és a XIII. hadtest egyidejű támadásának valószínűsége igen nagy, sőt sikere esetén az osztrák—magyar VIII. hadtest is azonnal felzárkózik. Az osztrák—magyar arcvonal fölötté érzékeny szakasza viszont a 9. gyaloghadosztály, amely a Cer planináról a szerb tűzérség oldalazó tüzeiben áll, az eddigi harcok megrendítették, közvetlen északi szomszédjára, a 21. lövészadosztályra, csak a sabáci csoport sikere után, déli szomszédjára, a XIII. hadtestre ugyancsak annak sikere után támaszkodhat. A szerb erők feladata kézenfekvő: a szélső szárnyak csapásának elhárításával egyidőben csapást mérni a 9. osztrák—magyar gyaloghadosztályra, majd lehetőség szerint harapófogóba fogni és megsemmisíteni.⁹²

A szerb hadvezetés tehát a 9. gyaloghadosztállyal szemben álló két szerb hadosztályt Tekeris térségében megerősítette, s bizakodva várta az osztrák—magyar csapatok újabb támadását.

A támadás augusztus 18-án kora hajnalban a XIII. hadtest jobb szárnyán

91 HL OK Balkan Op. Nr. 89.

92 Vö.: ÖULK I. k. 127. o. és A világháború 1914—1918., IV. k. 198—200. o.

meg is indult. A 13. gyalogdandár Krupanjtól keletre támadásba lendült, de a heves szerb ellenállás miatt már a délelőtti folyamán visszavonulásra kényszerült és a Krupanjtól délkeletre levő magaslatokon védőállást foglalt el. Sikertelensége következtében a tőle északra levő 42. honvédhadosztály déli oldala fedetlenül maradt, miért is a hadosztály csak a hadtest bal szárnyán levő 11. hegyi dandár és a 36. gyaloghadosztály Zavlaka térségében kibontakozó támadásával egyidőben léphetett fel támadólag. Ennek megtörténtével nagyjából ugyanaz a helyzet alakult ki, mint a hadtest jobb szárnyán: a támadást a szerbek visszaverték és kikényszerítették a visszavonulást.⁹³

A szerb sikerek, más szavakkal a XIII. hadtest kudarcra azonnali cselekvésre készítette a szerb hadvezetést: már a déli órákban két szerb hadosztály rohamozta meg a 9. osztrák—magyar hadosztályt és a késő délutáni órákban mindkét szárnyát visszaszorítva, csaknem harapófogóba fogta. A hadosztályt a megsemmisítéstől a közben kitört felhőszakadás mentette meg. A további harc kilátásait augusztus 19-én reggel a hadosztályparancsnokság igen kedvezőtlenül ítélte meg s a menekülést a szorongatott helyzetből részben a XIII. hadtest felújuló támadásától, részben a Cer planinára ismét felkapaszkodni készülő 21. lövészadosztálytól, méginkább azonban a sabáci csoport akciójától várta.⁹⁴

Felfogása megegyezett a hadseregparancsnokáéval, aki a XIII. hadtest kudarcának lesújtó hatása alatt a Tersztyánszky vezette támadást immár az egész hadművelet kulcskérdésének tekintette. Frank tábornok reményei azonban nem váltak valóra. Tersztyánszky három hadosztályának (29., 31. és 32. gyaloghadosztály) támadását augusztus 18-án reggel 5 órára tűzték ki.⁹⁵ A jelzett időre azonban a 31. és 32. hadosztály még nem volt meginduló állásaiban. Mindkét hadosztály áthajózása, illetve átkelése a Száván Klenakból Sabácsba csak éjszaka kezdődhetett meg, miután 36 órai gyaloglás után Klenakba megérkeztek. A szerbek által előzőleg szétlőtt pontonhíd helyreállítása is elhúzódtott, így a csapatok csak reggel 8—9 órakor voltak harcba vethetők. Bár a hosszú gyalogmenet, nemkülönben az álmatlan éjszaka a csapatok erejéből sokat kivett, a támadás sikerült: a 31. gyaloghadosztály délig eljutott Vrána magasságáig, a 32. gyaloghadosztály egy ezrede a Misar-magaslatokig. Csapatái sikerét Tersztyánszky az 5. hadseregparancsnokságnak küldött jelentésében felnagyította, sőt azt állította, hogy „az ellenség teljes visszavonulásban” van. Frank reakciója túlzott optimizmusról tanúskodik: augusztus 19-re elrendelte a 21. lövészadosztály felzárkózását Tersztyánszky mellé abban a meggyőződésben, hogy a jelzett napon a sabáci csoport megtöri az előtte álló ellenséges erőket. Tersztyánszky maga is ennek hitében volt, mindaddig, míg parancsnokai csapataik teljes kifáradását nem jelentették. Szinte ugyanabban az időben jelzést kapott Böhm-Ermolli tábornoktól „nagy ellenséges erők” jelenlétéről, ami visszarettentette, így csapatai számára csak a Misar (32. hadosztály)—Vrjanska (31. hadosztály)—Vrána (29. hadosztály)—Dobrič (hadtest tartalék) vonalak elérését adta parancsba. Utasításával mindenesetre elérte hogy a csoportja ellen kialakított szerb retesz sértetlen maradjon.⁹⁶

Tersztyánszky győzelmi jelentése Potiorekra is mély benyomást tett: elérkezni látta azt az időt, amikor a 6. hadsereg Visegrad irányú csapással (XV. hadtest), illetve a Lim folyón való átkeléssel (XVI. hadtest) az ellenség Užice-i csoportját, illetve Lim-különítményét megveri és északra kanyarodva a hadművelet sorsát végképp eldönti — még a 2. hadsereg végleges elszállítása előtt. A győ-

93 HL OK Balkan Op. Nr. 89-ben XIII. Korpskmdo Op. Nr. 186/25.

94 HL OK Balkan Op. Nr. 89-ben. XIII. Korpskmdo Op. Nr. 186/26 jelentése a 9. hadosztályhoz küldött összekötő tiszt beszámolója alapján és 5. AK 296/10 Op. Nr.

95 HL OK Balkan Op. Nr. 89-ben 2. AK Op. Nr. 360/1 jelentése.

96 HL OK Balkan Op. Nr. 90-ben 2. AK Op. Nr. 360/48.

zelem biztos elérése végett nem siette el a dolgát: az AOK türelmetlen sürgetése ellenére (amely egyben súlyos szemrehányásokat tartalmazott a 6. hadsereg tétlensége miatt, épp abban az időben, amikor az 5. hadsereg XIII. hadtestének támadása kudarcba fulladt, a 9. gyaloghadosztály pedig reménytelen helyzetbe került) augusztus 20—21-re az 5. hadsereg támadásának felújítását rendelte el a Valjevo felé, a sabáci csoport csapását pedig — csatlakozóan az 5. hadsereg bal szárnyához — Ub irányába jelölte meg, ugyanakkor felszólította a 2. osztrák—magyar hadsereget „egy mély benyomást keltő tüntetésre” Zimony és Pancsova között. Hogy közben augusztus 19-én az 5. hadsereggel, vagy a sabáci csoporttal mi történik, különösebben nem foglalkoztatta, arra gondolt, hogy parancsa mindkettőt az általa elrendelt támadás előkészítésére készíti. Erre utal, hogy a 6. hadsereg XV. hadtestének Visegrad elleni támadása az augusztus 20-i, XVI. hadtestének átkelése az augusztus 21-i dátumot kapta. A parancsból kitűnt továbbá, hogy Potiorek — az AOK kifejezett parancsa ellenére — a 2. hadsereg elszállítását augusztus 22-ig akarta elhúzni, sőt a IV. hadtest ottmaradásával augusztus 22. után is számolt.⁹⁷

Potiorek parancsa egyedül az ellenfél várható intézkedésével nem számolt. A szerb hadvezetés változatlanul a 9. osztrák—magyar gyaloghadosztálynál, Tekerisnél várta a hadjárat számára kedvező fordulatának kulcsát. Ítéletében megerősítették a sabáci osztrák—magyar csoport túlságosan is szerény eredményessége, nemkülönben a XIII. hadtest sikertelenségei, amelyek az innen fenyegető veszélyt nem festették túl nagyra. A Potiorek-féle 6. hadsereg vontatott felvonulása is elosztotta gondjait az Užice-csoportot, illetve a Lim-különítményt illetően, jobban mondvá, szilárdan hitte: a döntés szempontjából fontos augusztus 19-én e térségben döntő hátrányú esemény nem következett be. Intézkedése mindenekelőtt arra irányult, hogy a 2. szerb hadsereget Tekeris térségében újabb hadosztállyal megerősítse s ezzel jelentős élőerő- és anyagi fölényt érjen el.

Augusztus 19-én a reggeli szürkületben a 2. szerb hadsereg egy hadosztálya megrohamozta a 9. gyaloghadosztály bal szárnyát. Elkeseredett harc bontakozott ki, amely a hadosztály visszavonulásával végződött. A győzelem azonban nem volt teljes, mert a Cer planina Drina felőli kapaszkodóin az osztrák—magyar alakulatok meg tudtak állni és tartották is ideiglenes állásaikat.⁹⁸

A szerb támadás az 5. osztrák—magyar hadseregparancsnokságnál riadalmat váltott ki. Sürgető parancsok mentek a 2. hadseregen keresztül Tersztyánszkyhoz, utasítva őt az azonnali támadásra. Mivel a 9. gyaloghadosztály helyzete időközben válságossá vált, szó sem lehetett a Potiorek elrendelte Ub irányú csapásról, hanem sokkal inkább sürgető volt Tersztyánszky Tekeris irányú előretörése.⁹⁹ Tersztyánszky végre délelőtt támadásba lendítette a 31. gyaloghadosztályt, amely a jól felkészült ellenfelet nem érte váratlanul. A szerb állások elleni rohamok egyre gyengültek, majd 11 órakor József főherceg hadosztályparancsnok csapatait kiinduló állásaikba rendelte vissza. Hasonló sorsra jutott a 32. gyaloghadosztály támadása is: a hadosztály sűrű kukoricásban ment előre, az ellenfelet nem látta, tájékozódását elvesztette, s a szerbek kis csoportokban végrehajtott ellenlökései visszavonulásra készítették. Közben a hadosztály alakulatai egymásra is lőttek, ami zűrzavarhoz vezetett. A rend helyreállítása csak órák múltán történt meg. (A tüzet szüntess-parancs trombitajelének állandó fújása az ezred-, zászlóalj- és századkürtösöket teljesen kimerítette.) Na-

97 Vö.: ÖULK I. k. 130—131. o. és A világháború 1914—1918., IV. k. 216—217. o.

98 HL OK Balkan Op. Nr. 90. és 5. AK Op. Nr. 395/16.

99 HL OK Balkan Op. Nr. 90-ben 5. AK Op. Nr. 397/32 és 397/50.

gyobb sikert ért el viszont a 29. gyaloghadosztály, amely a szerb lovashadosztályt megfutamította s nyugatról a védekező szerb gyalogságot átkarolással fenyegette. A szerb védelem parancsnoka ezt azzal hárította el, hogy csapatait ezúttal is a Dobrava patak mögé vonultatta vissza.

Különös helyzet állott elő: mind a támadó, mind a védő visszavonult, s ketőjük között a távolság jelentősen megnőtt. Ez hátrányosan érintette Tersztyánszkyt. Előbb rendezni kellett csapatai harcrendjét, mert egyik parancsa nyomán a 31. gyaloghadosztály a 29. gyaloghadosztály oldalazó tűzébe került és veszteségeket szenvedett. A rendteremtés elhúzódott. A támadás aznapi felvételéről így szó sem lehetett. Tersztyánszky az új támadás időpontját augusztus 20-án reggelre tűzte ki.¹⁰⁰

Miközben a sabáci csoportnál tűzszünet állt be, s a délután a csapatok rendezésével telt el, a 9. gyaloghadosztály megkapta a kegyelemdöfést: jobb szárnyát a 2. szerb hadsereg egy hadosztálya valósággal lerohanta. Az egész hadosztály megingott, majd a futásban keresett menedéket. Szerencséjére, az üldöző két szerb hadosztály üldözési üteme lelassult, mivel embereit a sikeres csapás kimerítette s a Ljesnica felé menekülő 9. gyaloghadosztálytól mért távolsága egyre nőtt. A harmadik szerb hadosztály pedig a Zavlika térségében harcoló 3. szerb hadsereghez húzódott, majd kimerülten megállt, mivel katonáinak az előző 24 óra 50 km-es meneteljesítménye után pihenésre volt szükségük.

A 9. gyaloghadosztály visszavonulásával gyakorlatilag az egész VIII. hadtest visszavonása aktuálissá vált. A fájdalmas felismerés valósággal letaglózta az 5. hadseregpáncsnokságot, különösen azután, hogy a XIII. hadtest improvizált támadásai a 9. gyaloghadosztályt üldöző szerb erők oldalába sikertelennek bizonyultak. A VIII. hadtest hadosztályainál (9. gyaloghadosztály és 21. lövészadosztály) beállott anyagi és morális állapot a hadseregpáncsnokságot az ellenségtől való sürgős elszakadás szükségességéről győzte meg. Ennek megfelelően mindkét hadosztály — ahogy erejéből tellett —, a Ljesnica feletti magaslatokra húzódott vissza.

Ebben a helyzetben a XIII. hadtest, amely az összeköttetést a VIII. hadtesttel természetesen elvesztette, részben a 9. hadosztályt szétverő szerb erők, részben a vele szemben álló a 3. szerb hadsereg három hadosztálya észak—déli, ill. kelet—nyugati irányú támadásának veszélye előtt állt. A veszélyt sem a hadtest-, sem a hadseregpáncsnokság nem vállalta. A XIII. hadtest augusztus 20-ára Loznica—Zvornik—Ljubovija súlyponttal a Drináig vonult vissza, készletei tekintélyes részének feláldozásával. Az 5. hadsereg visszavonulása Potiorek mélységes felháborodását váltotta ki, aki egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni a megszégyenítő vereséget, még akkor sem, amikor maga az AOK is meggyőződött a visszavonulás elkerülhetetlenségéről.¹⁰¹ Az 5. hadsereg páncsnokságának Potiorek — az AOK utasításával ellentétben — megtiltotta a visszavonulást és javasolta az AOK-nak, hogy a 2. hadsereg immár útrakész 23. honvédhadosztályát és 10. lovashadosztályát is a Szávától délre vessék be — az orosz front helyett.¹⁰² Az AOK, miután az említett csapatokra mulhatatlanul északon volt szükség, a javaslatot elutasította. A visszavonulás ténnyé vált, sőt immár az a kérdés lépett előtérbe, hogy az 5. hadsereg meg tud-e maradni a Drina keleti partján? Potiorek ezért új javaslattal állott elő: a 2. hadsereget utasítsák, hogy a közeli napokban Péterváradra beérkező 8.

100 Az események leírása HL OK Balkan Op. Nr. 90-ben IV. Korpskmdo Op. Nr. 130/55 és Op. Nr. 131/10—65.

101 HL OK Balkan Op. Nr. 91-ben AOK Op. Nr. 865.: „5. hadsereg Drina mögé vezetendő vissza, feladata, hogy az ellenséges előnyomulást a folyón át megakadályozza. IV. hdt., 29. ho., 1/2 7 ho. és Letovsky tbk. csoportja a Szávától északra (!) olyként csoportosítandó, hogy az ellenséges előnyomulás megakadályozható legyen... 6. hds., ha lehet, támadást közvetlen szemben levő ellenség ellen hajtson végre, de elszigetelt összetűzést az ellenséges főerőkkel kerülje. Egyébként az eredeti feladat — az ellenség saját területére való betörésének akadályozása — teljesítendő.

102 HL OK Balkan Op. Nr. 94.

menetdandárral és a 7. hadosztály Zimonymál levő részeivel erősítse meg a sabáci csoportot és Tersztyánszky kezdjen újabb támadást az 5. hadsereg jobb szárnyán megindított helyi vállalkozással (a kevésbé megviselt 12. hegyi dandár Ljubovijánál, és a 109. osztrák népfelkelő dandár Vlasenicánál) együtt.¹⁰³

Frank tábornok azonban — az AOK parancsából is következőleg — nem volt hajlandó „kitartani”, „míg a segítség északról és délről meg nem érkezik”, így a hadsereg bal szárnya, a VIII. hadtest (21. lövész- és 9. gyaloghadosztály), a Ljesnicánál és Bijelnjinánál vert hidakon át még aznap éjjel elhagyta a Drina keleti partját.¹⁰⁴

A vereség végakkordja: Sabác

Augusztus 20-án éjfélkor Csicseries vezérőrnagy, az 5. hadsereg vezérkari főnöke, telefonon jelentette Potioreknak, hogy az AOK vonatkozó parancsa alapján a sabáci csoport súlyos helyzetének ismeretében (amely az 5. hadsereg bal szárnyának kudarcával tarthatatlanná vált), utasították Tersztyánszkyt a sabáci térség kiürítésére.¹⁰⁵ Potiorek az 5. hadseregpáncsnokság „önkéntes eljárását” felháborodva visszautasította, hangsúlyozva, hogy Tersztyánszkynek sem az 5., sem a 2. hadseregpáncsnokság nem adhat parancsot. Ezt követően utasította Tersztyánszkyt, azonnal „kezdjen támadó előnyomulást déli irányban.”¹⁰⁶ Tersztyánszky, nem tudván eldönteni, kinek a parancsát kövesse, a 2. hadsereg páncsnokságához fordult, ahonnan Potiorek támadási parancsának végrehajtására utasították. Néhány óra múlva már Potiorektól is visszavonulási parancs érkezett,¹⁰⁷ igaz, azzal a megszorítással, hogy a várost tartani kell. A parancsot Frank tábornok újabb parancsa követte, megismételve az augusztus 20-án éjfélkor kiadott parancsot, miszerint a várost is ki kell üríteni. A parancsosztogatásnak még nem volt vége: jelentkezett az AOK is a 2. hadseregpáncsnokságon keresztül, utasítva Tersztyánszkyt a város feladására és a sabáci csoportot Frank tábornok alá rendelte.

Tersztyánszky augusztus 20-án három helyről hét ellentétes parancsot kapott s nem tudta, mit csináljon. A páncsnoklási viszonyok káoszának végül is az vetett véget, hogy az AOK Tersztyánszkyt Potiorek alá rendelte.¹⁰⁸ Potiorek ezt követő — Tersztyánszkynek adott parancsa — a városnak, mint hídfőnek mindenképpen tartását írta elő.¹⁰⁹ A parancs kiadásakor még mindig remélte az események megfordítását. Potiorek, az eseményektől távol, beosztottjainak, alárendeltjeinek véleményét mellőzve (saját vezérkari főnökével is csak levélben érintkezett), a harcoló csapatok állapotát abszolút nem ismerve szötte az új „megtorló offenzíva” terveit. Mindenekelőtt az 5. hadsereget akarta „rendbeszedni” és újbóli támadásba bevetni.¹¹⁰ Parancsára már augusztus 20-án tiszti bizottságok, majd rögtönítélő bíróságok kutattak a vétkesek, bűnös mulasztók, a kötelességüket nem teljesítők után.¹¹¹ Majd az AOK-t igyekezett fenyegetni és zsarolni, kijelentvén, hogy amennyiben a 2. és 6. hadsereg nem torolja meg

¹⁰³ HL OK Balkan Op. Nr. 95.

¹⁰⁴ HL OL Balkan Op. Nr. 95-ben 5. AK. Op. Nr. 401/31.

¹⁰⁵ HL OK Balkan Op. Nr. 97-ben 2. AK Op. Nr. 397.

¹⁰⁶ HL OK Balkan Op. Nr. 95.

¹⁰⁷ HL OK Balkan Op. Nr. 96.

¹⁰⁸ HL OK Balkan Op. Nr. 97.: „Tersztyánszky csoport közvetlen parancsaim alatt marad.” (Eddig nem tartozott Potiorek alá, harci cselekményeit a 2. hadsereg parancsai alapján hajtotta végre.) és Uo. AOK Op. Nr. 873 parancsa.

¹⁰⁹ HL OK Balkan Op. Nr. 111.

¹¹⁰ HL OK Balkan Op. Nr. 125.

¹¹¹ HL OK Balkan Op. Nr. 104. Potiorek a 21. lövészadosztálynál és a 104. Landsturm dandárnál rendelt el azonnali vizsgálatot, amelyet később kiterjesztettek más csapatokra az AOK Op. Nr. 913. sz. parancsa alapján. Az AOK nemcsak jóváhagyta Potiorek rendelkezését, hanem azt is közölte, hogy a bizottságokat az osztrák honvédelmi miniszter küldöttjeivel erősíti meg.

azonnal az 5. hadsereg vereségét, a Monarchia szerb lakosságának körében a lehető legveszélyesebb államellenes mozgalmak ütik fel fejüket, amelyek az ő feladatát (quasi misszióját) lehetetlenné teszik. Az AOK-nak tett javaslatában a 6. (saját) hadserege Visegrádnál és Pribojnál elért (az általános helyzetet vajmi kevésbé befolyásoló) helyi sikereire hivatkozott, amelyek seregét győzelmi tudattal töltötték el s alkalmassá tették arra, hogy a 2. hadsereg még mindig délen tartózkodó erőivel karöltve nemcsak a csorbát köszörülheti ki, hanem a politikai-katonai vezetés által annyira óhajtott első nagy győzelmet is felmutathatja.¹¹²

A javaslat Potiorek magabiztosságát tükrözte, azét a hadvezérét, aki az uralkodó katonai irodájának vezetőjével, Bolfrass tábornokkal kialakított bensőséges baráti viszonyát kihasználva, csendesen intrikált az AOK ellen, illetve a bekövetkezett kudarcokért egyre inkább a hadvezetést tette felelőssé, mondván, hogy az a balkáni hadműveletekbe való beavatkozásával, az erők folytonos csökkentésével, nemkülönben az ő hadvezetésének kontrakarírozásával a balkáni fegyveres erők sikereit lehetetlenné teszi. Az intrika eredményeként Potiorek augusztus 18-tól már nem az AOK-on keresztül tette meg jelentéseit az uralkodónak, hanem közvetlenül. Majd augusztus 21-én megjelent az uralkodó parancsa, amely szükségesnek tartja a Balkánon harcoló erők egy parancsnoknak való alárendelését, s elrendeli, hogy Potiorek önállóan viselje a főparancsnokságot az összes Szerbia és Montenegro ellen harcoló seregtestek felett, amelyeknek csökkentése semmi szín alatt nem volna célszerű.¹¹³

Az AOK azzal igyekezett visszavágni, hogy a 2. hadsereg csapatainak elszállítását meggyorsította (23. honvédhadosztály, 10. lovashadosztály) és a Tersztyánszky-csoport délen maradását Sabác kiürítéséig hosszabbította meg.¹¹⁴ Berchtold külügyminiszter és Tisza István magyar miniszterelnök intervenciója után azonban kénytelen volt beletörődni a 29. gyaloghadosztály és a IV. hadtest otthagyasába.¹¹⁵

A vázolt intermezzo, nevezetesen Potiorek teljes önállósulása, nem mentette meg a Habsburg Monarchia hadseregét.

Potiorek augusztus 21-én elrendelte, hogy a IV. hadtest Klenaknál, Sabáccal szemben, a Száva túlsó partján álljon készenlétben, a város előtti térségben, illetve magában a városban a 29. gyaloghadosztály és a 35. Landsturm dandár, valamint a 1/2 7. (Lütgendorff) dandár védelemre rendezkedjék be.¹¹⁶ A parancs végrehajtását a szerb hadvezetés nem zavarta: csapatait az eddigi harcok megviselték, pihenésre volt szükségük. A sabáci térségben levő szerb csapatok kiegészítése, megerősítése is meglehetősen lassan haladt, amellet, hogy az 5. osztrák—magyar hadsereget követő szerb csapatok sem voltak abban az állapotban, hogy azt még a Drinán való átkelés után újabb csatára kényszerítsék és megsemmisítsék. Így érthető, hogy augusztus 21-ig a VIII. hadtest — és utána a XIII. hadtest is — utóvédharcok sorozatával és felszerelése egy részének elvesztésével — a Drina nyugati partjára, a vereséggel végződő offenzíva kiinduló állásaiba vonult vissza.¹¹⁷

A visszavonulás a 6. hadsereget is magával rántotta. A Frank-féle hadsereg térbeli eltávolodása a 6. hadsereg helyzetét annyira kétségessé tette, hogy Potiorek kénytelen volt saját hadseregét is a Drina nyugati partjára visszavonni.

112 HL OK Balkan Op. Nr. 99.

113 A parancs szövege: A világháború 1914—1918., IV. k. 317. o.

114 HL OK Balkan Op. Nr. 114/Res.

115 Tisza aug. 23-án intervenált az uralkodónál minél nagyobb erőknek a balkáni hadszíntéren való hagyása érdekében. Uo.

116 HL OK Balkan Op. Nr. 111.

117 HL OK Balkan Op. Nr. 125. Potiorek az 5. hadsereg kudarcáért a 2. hadseregparancsnokságot tette felelőssé.

A 6. hadsereg visszavonulása augusztus 23-ig elhúzódott. A XV. hadtest három napi erőltetett menet után Vlasenicára húzódott vissza, a XVI. hadtest Sokoláczra. A Drina felső folyásának biztosítását Visegrad térségében a 7. és 9. hegyi dandár vette át, a 8. hegyi dandár a Gorazde—Foča közti szakaszon rendezkedett be védelemre. A visszavonulás nem titkolt szándéka volt a 6. hadseregnek az 5. hadsereghez való csatlakoztatása is, ama keserves tanulság alapján, amelyet az 5. hadsereg elszigetelt támadása hozott.¹¹⁸ A visszavonulás befejeztével már csak Sabác térsége maradt osztrák—magyar megszállás alatt. Afelől nem volt kétség, hogy az ellenfél nem sokáig fogja tűrni az osztrák—magyar csapatok jelenlétét. „Hiteles” információk szerint három szerb hadosztály volt útban Sabác felé, így a város és térségének védelme lépett előtérbe, még mielőtt az 5. osztrák—magyar hadsereget rendbeszedhették s az „új offenzívát” megindították volna.

A védelem lehetőségét a várost megszállva tartó 29. gyaloghadosztály parancsnoka minimálisnak ítélte és a város kiürítésének végső dátumaként augusztus 21-ét jelölte meg Potioreknak közvetlenül megküldött jelentésében — ha csak nem akarják a jelzett erők pusztulását.¹¹⁹ A jelentés meglehetősen nagy konsternációt váltott ki, elsősorban Tersztyánszkynál. Felháborodását az motiválta, hogy a hadosztályparancsnok Potiorekhoz fordult, miután Tersztyánszky személyesen előadott érveit visszautasította. A közben Potiorektól megérkezett parancs, amely a város kiürítését megtiltotta,¹²⁰ már új parancsnokot talált a hadosztály élén.¹²¹

Alig néhány órával a történetek után (kb. a déli órákban) az 1. szerb hadsereg megtámadta a 29. gyaloghadosztály állásait,¹²² Súlyos harcok alakultak ki, a hadosztály egymás után adta fel hevenyészett állásait és szorult be a város falai közé. Az új hadosztályparancsnok kénytelen volt engedélyt kérni a város feladására, amihez Tersztyánszky, túlságosan is az események hatása alá kerülve, hozzájárult. A kiürítésre azonban ezúttal sem került sor: a hadosztály egy ellenlökése nyomán a szerb erők megtorpantak, a feszültség enyhült. Éjjelre a harc elcsendesedett, épp akkor, mikor Potiorek parancsa megérkezett. Ebben Potiorek a rendelkezésre álló összes erőknek (tehát a Száva túlsó partján levő 31. és 32. hadosztályoknak is) a bevetését követelte a támadó szerbekkel szemben. Tersztyánszky bizonytalankodott. Felrémlt benne ugyanis, hogy amennyiben a szerb hadvezetés nem üldözi a Drinán túl az 5. hadsereget, erejének többségével, azaz jelentős túlerővel a sabáci csoport ellen fordul és a teljes megsemmisítés veszélyének teszi ki azt. Nem kis vajúdás után mégis Potiorek parancsa alapján döntött: a 31. gyaloghadosztály kimerítő éjjeli menet után Klenaknál átkelésre csoportosult, miközben a 32. gyaloghadosztály a Száva védelmét vette át.¹²³

Augusztus 22-én reggel a 29. gyaloghadosztály ismét megszállta a város előterét és kisebb vállalkozásokkal igyekezett zavarni a szerb erők mozgulatait. Az 1. szerb hadsereg kb. délig a várost félkörívben nagyjából körülfárta és felvonultatta nehéztüzérségét. A térséget védő 29. gyaloghadosztály és a szerb erők között csak délután alakultak ki komolyabb harcok, amelyek az osztrák—magyar csapatok számára egyre kedvezőtlenebbül alakultak. A hadosztály parancsnoka, Zanantoni vezérőrnagy, a IV. hadtest azonnali beavatkozását kérte, s katonáinak kiadott parancsában a város tartását a hadosztály „becsület-

118 HL OK Balkan Op. Nr. 112.

119 HL OK Balkan Op. Nr. 112 mellékletként 29. gyaloghadosztálya parancsnoka, Zedwitz altábornagy jelentése.

120 HL OK Balkan Op. Nr. 112-ben Potiorek válasza.

121 Zanantoni vörögy.

122 Az 1. szerb hadsereg a Sumadija I. és Timok II. hadosztályokból állott, amelyeket időközben feltöltöttek a sabáci csoport parancsnoksága az ellenséges erőket jóval nagyobbban hitte.

123 HL OK Balkan Op. Nr. 122.

ügyének” minősítette. A IV. hadtest 31. hadosztályát, amely éppen felfejlődött Klenaknál a Száván való átkeléshez, augusztus 23-án reggel érte el Zananтони segélykiáltása. Terve az volt, hogy az átkelés után Sabáctól nyugatra meg-rohanja a szerb erők bal szárnyát és a mögötte átkelő, majd jobbról melléje felzárkózó 32. gyaloghadosztállyal együtt erőteljes csapást mér délnyugati irányban. A terv sikeres végrehajtása kétségkívül megíhísította volna a szerb hadvezetés ama szándékát, hogy a város védelmének nyugati szárnyára csapást mérve és a pontonhidat elfoglalva, a védelmet elzárja hátsó összeköttetéseitől. A szerb szándék megíhísítása feltételezte, hogy a IV. hadtest hadosztályai augusztus 23-án délelött a sabáci parton legyenek s a támadást megkezdjék, mivel — hadifogoly-vallomásokból kitűnően — a szerb vezetés augusztus 24-re tervezte a mondott csapást.¹²⁴

A IV. hadtest hadosztályainak átkelése azonban ezúttal is késedelmet szenvedett: érthetetlen okokból a pontonhidat két teljes órán át nyitva tartották néhány monitor áthaladásának lehetővé tételére. A 31. hadosztály csapatai 9 órától keltek át és megkezdtek felfejlődésüket a délnyugati irányú támadáshoz. József főherceg hadosztályparancsnok, akinek Tersztyánszky rendkívül felületesen szabta meg a támadás célját és irányát, a szemben álló szerb erők mozgulatairól kapott téves információk alapján de. 11 órakor a felállást északnyugati irányúvá változtatta, majd a 32. gyaloghadosztály átkelése után mindkét hadosztályt déli irányba fordította, s felzárkóztatta a város déli szegélyén a 29. gyaloghadosztály mellé úgy, hogy a 31. és 32. hadosztályok felcserélődtek. Intézkedésével a szerb bal szárny elöl elvonta az erőket, illetve csapatait arc-támadásra fejlesztette fel. A Klenakban tartózkodó Tersztyánszky magából kikelve vette tudomásul József főherceg önkényes intézkedését, s az adott helyzetben csupán azt tehette, hogy a hadtesttartalékból elvont 6 zászlóaljjal igyekezett kitölteni a szerb bal szárnnyal szemben keletkezett hézagot.¹²⁵

A jelzett átcsoportosítás egyben a IV. hadtest támadásának időbeni eltolódásával járt, amit a szerb hadvezetés ügyesen kihasznált. Amikor a IV. hadtest végre délután 3 órakor megindult, a megerősített szerb erők¹²⁶ a két magyarországi hadosztály frontális támadását könnyűszerrel visszaverték, majd heves oldalazó tüzérségi tüzrel előbb a 31., majd a 32. hadosztályt hozták pánikhelyzetbe. Délután 5 órakor mindkét hadosztállynál a felbomlás jelei mutatkoztak, az emberek rendetlen visszavonulásban özönlöttek vissza a városba. Megfutamodásukkal a 29. gyaloghadosztály helyzete is tarthatatlanná vált. Tersztyánszky este 7 órakor kénytelen volt elrendelni Sabác kiürítését.¹²⁷ A 31. és 32. hadosztály a 29. gyaloghadosztály és dunai monitorok fedezete alatt még aznap éjjel kivonult a városból. Augusztus 24-én délután 5 órakor a 29. gyaloghadosztály visszavonásával az utolsó osztrák—magyar katona is elhagyta Szerbia földjét. A pontonhíd lerombolása este 9 órakor történt meg. Másnap délelött az 1. szerb hadsereg egységei bevonultak a városba.¹²⁸ A Monarchia hadseregének tűzpróbája politikai és katonai szempontból súlyos vereséggel véget ért.

¹²⁴ HL OK Balkan Op. Nr. 123.

¹²⁵ HL OK Balkan Op. Nr. 124.

¹²⁶ A Sumadija I. hadosztályt a 2. szerb hadsereg, a Timok II. hadosztályt az 1. szerb hadsereg nehéztüzérségével erősítették meg, amellyel mindkét szerb hadosztály jelentős tűzfőlényre tett szert az osztrák—magyar hadosztályokkal szemben.

¹²⁷ HL OK Balkan Op. Nr. 137/53.

¹²⁸ HL OK Balkan Op. Nr. 137/54.

A visszavonulás gyötrelmes napjaiban megsokszorozódtak a balkáni haderők főparancsnokának ama parancsai, amelyek a hadászati győzelemnek szánt hadművelet kudarcának okait keresték. A magasabbegységek parancsnokainak magyarázkodó jelentései, amelyek az alparancsnokok szinte századkötelékig lemenő információira épültek, elárasztották Potiorekot. Helyzetükből adódóan a parancsnokok harcászati problémákat feszegetettek és kevésbé foglalkoztak magával a hadművelettel, közelebbről a hadműveleti tervezéssel s az annak végrehajtása során elkövetett vezetési hibákkal. Erre csak az AOK vállalkozott, természetesen kibővítve a saját felelősségét, nevezetesen azt az oportunizmust, amellyel a hadművelethez hozzájárulását adta, illetve a hadművelet folyamatában Potiorek vezetési gyakorlatát és módszereit támogatta. Az AOK egyébként nem sietett állásfoglalása kialakításával: csak szeptember 5-én foglalta össze véleményét az uralkodó katonai irodájának küldött jelentésében. Conrad vezérkari főnök e jelentésben¹²⁹ szemrebbenés nélkül állította, hogy már augusztus 8-án felhívták Potiorek figyelmét „valamennyi erő egy helyen történő bevetésére”, vagyis a „két egymástól elválasztott csoportban történő bevetés” veszélyeire. Később Conrad a jelentésben foglaltakat annyiban módosította, hogy a hadművelet kudarcának okát elsősorban nem ebben, hanem „legfőképpen” a 21. lövészadosztály csődjében jelölte meg. A „módosítás” részben az AOK felelősségének elködösítésére szolgált, részben az osztrák—magyar hadműveleti tervezés dilettantizmusát igyekezett leplezni.

Egyébként a 21. lövészadosztály bűnbakként való beállítása Potiorek fegyvertárából származott. Ez említett hadosztály ellen már a vereség kifejlése előtt elrendelte a statáriumot,¹³⁰ s a kiküldött vizsgálóbizottságok lankadatlan eréllyel keresték, kutatták a bűnösöket. A hadosztály ellen kibontakozó leplezetlen terrort az 5. hadsereg egyéb alakulataira, később a 9. gyalghadosztály csapataira is kiterjesztették.¹³¹ A „vétkesek és bűnös mulasztók, a nyílt és leplezett árulók” elleni hajtóvadászatot szeptember elején maga az uralkodó állította le, mivel félő volt, hogy a Potiorek tervezte újabb offenzíva megindítása kétségesé válhat, ha a tömegterror elárasztja a csapatokat. Potiorek az AOK-nak augusztus 25-én küldött jelentésében¹³² nyomatékosan hangsúlyozta a 28., a 7. és a 8. lövészezredek¹³³ „teljes csődjét”, továbbá a hadosztálylovasság megbízhatatlanságát, mint amaz okokat, amelyek a VIII. hadtest pánikszerű visszavonulását eredményezték.¹³⁴ Potiorek jelentéseiben a bűnbakok közé bevonta a IV. (budapesti) hadtestet is, hangsúlyozva annak szakszerűtlen vezetését (Tersztyánszky), s bírálva az AOK érthetetlen macacsságát a hadtest teljes értékű bevetésének tilalmában.

A vereség oka valójában az objektív adottságokat, lehetőségeket körültekintően fel nem mérő, az ellenfél erejét lebecsülő, a saját erőt messze túlbecsülő, az ellenfél várható intézkedéseivel felületesen számoló, s a katonaföldrajzi viszonyokat alig figyelembe vevő, voluntarista hadműveleti tervezésben és a dilettantizmus határait súroló hadműveleti-harcászati vezetésben rejlett. De visz-

129 ÖULK I. 151. o.

130 HL OK Balkan Op. Nr. 123.

131 A 104. Landsturm dandárral szemben ugyanolyan kíméletlenséggel jártak el, a 9. gyalghadosztály ellen a megtorlások enyhébbek voltak. HL OK Balkan Op. Nr. 125.

132 HL OK Balkan Op. Nr. 187.

133 Prága, Písek, Pilsen környékéről származó, cseh többségű ezredek.

134 A jelzett ezredek „csődje” rántotta magával a 9. gyalghadosztályt is.

szavezethető volt a szerb hadsereg hadműveleti-harcászati vezetésének fölényére, erkölcsi-morális habitusára, némely tekintetben korszerűbb felszerelésére és kiképzésére, valamint a topográfiai viszonyokat kellőképpen kihasználó harcmodora felsőbbrendűségére is.

Az 5. hadsereg — térben több mint 100 km-rel elszigetelődve a 6. hadseregtől, (amely harc készségét csak augusztus 18-a után érte el) — fedetlen, illetve védtelen bal szárnyal és oldallal, offenzív hadműveletre felkészületlen állapotban támadott katonaföldrajzilag igen nehéz irányban (a támadás irányára merőleges hegyvonulatokon, völgyeken át), amelynek menetében a természeti akadályok leküzdése közben elszenvedte a hely- és terepviszonyokat jól ismerő és azokat ügyesen kihasználó ellenfél kemény csapásait. A támadás üteme és ereje állandóan csökkent, amelyhez az utánpótlás szervezetlensége, nemkülönben a tüzérség mozgásképtelensége nagymértékben hozzájárult. A 21. lövészadosztálynál bekövetkezett eseményeket az is elősegítette, hogy a hadosztály emberanyaga (csehszlovák Landwehr-alakulatok) a hegyes-völgyes terepen folyó harcra abszolút kiképzetlen és felszerületlen volt, amellett, hogy harc készségét el nem érve, felkészületlenül s fáradtan került bevetésre.

A szerb hadvezetés az 5. hadsereg támadását, illetve annak hadászati-hadműveleti célját kellő időben felismerte és helyesen értékelte a 2. hadsereg akcióinak pusztán figyelemelterelő jellegét. Azzal is számolt, hogy a főcsapás színhelyétől távol eső 6. osztrák—magyar hadsereg augusztus 18-a után bekövetkező kisegítő csapása az események alakulására aligha lehet befolyással. A szerb hadvezetés nem habozott a rendelkezésére álló erők zömét az 5. hadsereg ellen fordítani, különösen ügyelve arra, hogy annak fedetlen bal szárnya, illetve oldala ellen jelentős helyi túlerőt hozzon létre. Meglepő, hogy az osztrák—magyar hadvezetés az 5. hadsereg elleni szerb erők növekedéséről mit sem tudott: mind a harcászati, mind a hadműveleti szintű felderítést elmulasztotta. Mint a későbbiek során kiderült, az 5. hadsereg 65 zászlóaljával, 11¹/₂ lovasszázadával és 37 ütegeivel szemben szerb részről fokozatosan 90 gyalogzászlóalj, 30 lovasszázad és több mint 50 üteg került bevetésre, amely kb. 3:2 arányú szerb erőfölényt jelentett. A 21. lövészadosztály augusztus 16-i kudarca és pánikszzerű visszavonulása után az 5. hadsereg bal szárnyán egyedül a 9. gyalogadosztály maradt a maga 13 zászlóaljával, 2 lovasszázadával és 58 lövegeivel, miközben a vele szemben álló szerb erők 36 zászlóaljat, 4 lovasszázadot és 48 löveget tettek ki. A háromszoros gyalogsági erőfölényt az osztrák—magyar hadvezetés tartalékok hiányában nem tudta ellensúlyozni, így a Jadar menti csata (Tekeris) hamar eldőlt a szerb haderő javára. A győzelmet az is elősegítette, hogy a kisebb számú löveg tüztét a szerb vezetés összpontosítani tudta.

Az 5. hadsereg kudarcával kapcsolatosan minduntalan felmerül a 2. hadsereg szerepének megítélése. Potiorek állandó törekvése a hadsereg fokozott bevonására irányult, amely az AOK elképzeléseivel ellentétben állott. Az AOK ugyanis a galíciai események szorításában nem nélkülözhetette a 2. hadsereget, így annak augusztus 18-ával az orosz hadszíntérre történő elszállítását mindenképpen igyekezett keresztülvinni. A Potiorek-offenzíva folyamata viszont arra kényszerítette, hogy a 2. hadsereg egyre több alakulatát vessék be Sabác térségében, amely azonban, mint az látható volt, „cseppenként” történt s az 5. hadsereg kudarcát megakadályozni nem tudta. Sőt, annak bekövetkezte után, nem kis veszteséggel és harcra vetett csapatai erkölcsi-morális erejének megrendülésével elhagyni kényszerült a sabáci térséget, miután annak veszélye is reálisá vált, hogy a győztes szerb haderő zöme ellene fordul és megsemmisíti. A 2. hadsereg dicstelen szereplésének egyetlen kézzelfogható eredménye

az volt, hogy kb. három hadosztálynyi szerb erőt lekötött, ami bal szárnyon levő győztes erőkkkel együtt elegendő lett volna az 5. hadsereg teljes megsemmisítésére.

Ami a 6. osztrák—magyar hadsereg szerepét illeti, nem kétséges, hogy augusztus 20-án végül is meginduló támadása és a szerb Užice-csoport ellen elért helyi sikerei az 5. hadsereg vereségén mit sem változtattak. Sőt a főcsapás irányában bekövetkezett kudarc nemsokára a 6. hadseregre is kihatott. **Eredményeit** önként feladni kényszerült a közben egy hadosztállyal megerősített Užice-csoport ellencsapásaival szemben. Ezt követő visszavonulásának iránya a Drina innenső oldalára visszavetett 5. hadsereg felé Potiorek közvetett önkritikája volt az 5. hadsereg elszigetelt, fedezet nélküli hadászati-hadműveleti támadásáért.

Az offenzíva összeomlásában és a súlyos presztízavesztés elszenvedésében a közép- és alsószintű harcászati vezetés elképesztő hibái nem kisebb súllyal estek latba. Erre utalnak az egyes csapattestektől már a vereség napjaiban nagy számban befutó mentegetődző, magyarázkodó jelentések, amelyek nemcsak reflektorfénybe állították a harcászati vezetést, hanem megkísérelték levonni a tanulságokat is.¹³⁵ A mondott jelentésekben vörös fonalként húzódik végig a felderítés elégtelensége, az összekötő szolgálat elhanyagolása, a fegyvernemi együttműködés teljes hiánya. (A jelentéseket megerősítik a fogoly szerb tisztek kihallgatásáról készült jegyzőkönyvek, amelyeket az uralkodó katonai irodájának nagy számban megküldtek.) A jelentések hangsúlyozták, hogy a néhány főből álló felderítő járőrök eredménytelensége után a felderítést abbahagyták, amelynek következményeként a csapatok mindenkor erős ellenállásba ütköztek, arctámadásra kényszerültek, vagy meglepték őket. A vereséget egyéb okok is magyarázták. Így pl. az alakulatok zárt rendben, minden biztosítás nélkül, nagy lármával meneteltek, éjjeli meneteknél lámpákkal világítottak, az éjjeli táborhelyeket biztosítás nélkül hagyták. Az ellenfél csakhamar felismerte, hogy váratlan támadásokkal pánikot, zűrzavart idézhet elő, amely az osztrák—magyar csapatoknál nemegyszer egymásra való lövöldözéshez vezet. A balkáni háborúk tapasztalataival rendelkező ellenfél ügyes cselekkel a félelem pszichózisát hintette el: osztrák—magyar kürtjelek fújása, vezényszavak német nyelven való kiabálása s egyéb cselvetések, amelyek nemegyszer kihasználták az osztrák—magyar állomány soknemzetiségű összetételéből adódó lehetőségeket, a pszichikai befolyásolás kiváló eszközeinek bizonyultak.

A tüzérségi tűztámogatás nélkül végrehajtott gyalogsági rohamok összeomlása, amely a békebeli kiképzés egyenes következménye volt, éppolyan pszichózissá vált, mint az utánpótlás szervezetlenségéből adódó állandó nélkülezés élelemben, fegyverzetben, lőszerben egyaránt.¹³⁶ Mindezt elmélyítette a felsőbb parancsnokságok és a csapatok közti összeköttetés elhanyagolása: felsőbb parancsnokságok a csapatok helyzetét nem ismerték, azok vezetését ellentmondó parancsok légiójával zavarták meg. De az alakulatok szomszédjaikról sem tudtak, nem egyszer rájuk lőttek, vagy éppen tudatlanságból, esetleg helytelen információk, feltételezések alapján cserbenhagyták őket. A szomszéd szán-

135 A HL-ban található jelentések többsége a 42. honvédhadosztály iratanyagában található: Sarkotić altábornagy, a Monarchia elitalakulatának tartott hadosztály parancsnoka — önmagát is igazolandó — nagy szorgalommal ostromolta a hibákat, s marasztalta el önkéntelenül is az osztrák—magyar hadvezetést, a csapatok harci teljesítményét végtelen befolyásoló rossz kiképzést, felszerelést, a hadtápszolgálat mulasztásait és általában a harcászati vezetést. HL OK Balkan Op. Nr. 138/Res.

136 A nehéz társzekerekkel ellátott vonatosztagok minduntalan lemaradtak, a rossz utak a súlyos gördülőanyag program szerinti előrejutását nem tették lehetővé. A csapatok az élelmiszerhiányt útközben talált nyers kukoricával és szilvával pótolták. L. Sarkotić idézett jelentését: HL OK Balkan Op. Nr. 138/Res.

déka, vagy tevékenysége ismeretének hiánya a saját alakulatok áldozatait felesleges vállalkozásokkal növelte, olykor azonban a tétlenséggel is.

A vérvesztések meglepően magas voltáról újólág szólva ki kell emelni, hogy a tűzérőség nem tudta megóvni a gyalogságot az ellenséges tűzérőség tűzcsapásaitól. Részben mozgásképtelensége, részben elavultsága akadályozta meg abban, hogy az ellenséges tűzérőséget lefogja, mely utóbbi jól rejtett állásokból, helyes felderítési eredményekre támaszkodva, összpontosított tűzével pótolhatatlan veszteségeket okozott az osztrák—magyar gyalogság soraiban. Az osztrák—magyar tűzérőség a csapatoktól lemaradva, a célfelderítést és tűzmegfigyelést elmulasztva, többnyire magaslatokra tüzelt (ahol az ellenséget feltételezte), majd, elfogyván lőszere, a tüzelést beszüntette.

A fegyvernemi együttműködés hiánya csak fokozta azt a bizalmi válságot, ami az állománynál, főleg a gyalogságnál, a vezetéssel szemben kialakult. De a **bizalmi válság** a többi fegyvernemet is elérte. A lovasság, „a legdicsőbb fegyvernem” harcbevételére hegyes-völgyes terepen a szinte láthatatlan ellenséggel szemben a legénységben korán megkérdőjelezte a vezetés jószágát, amellet, hogy súlyos veszteségek apátiát váltottak ki. A tűzérőség pedig, amely a szerb hadsereg korszerűbb, nagyobb hordtávolságú lövegeitől sokat szenvedett, szintén a hadvezetés számlájára írta kiszolgáltatottságát.

A vezetéssel szembeni bizalom elvesztésével együtt járt az ellenféllel szembeni kisebbségi érzés felülkerekedése. Az osztrák—magyar vezetés meglepetve, sokszor teljesen megzavarodva állott a hasonló szintű szerb vezetés nagy harci tapasztalatokon alapuló gyakorlatával szemben. Az ellenfél harci felkészültsége, harci módszerei, elszántsága, állhatatossága és állandó kezdeményezőkézsége mégis az átlag osztrák—magyar katonára volt legmélyebb hatással, olyannyira, hogy a kishitűség, az alacsonyabbrendűség érzete gyorsan láb-rakapott. E sajátos pszichózis leküzdése a vezetés minden energiáját igénybe vette azokban az augusztus végi, szeptemberi hetekben, amelyek a hadsereg „rendbeszedésével” s az újabb támadó hadművelet előkészítésével teltek el. A vezetés erőfeszítései azonban csak látszateredményeket hoztak: Potiorek újabb offenzívája során „a nem kívánatos jelenségek hatványozott mértékben megismétlődtek.”

*

Egy hadsereg sorsa nem dől el az első tűzpróba kudarcával. A Potiorek-offenzíva sikertelensége sem járt megsemmisítő eredménnyel: a győztes ellenfél nem ért el hadászati győzelmet, a Monarchia hadserege „állva maradt”, s változatlanul potenciális katonai erőt jelentett a Balkán-hadszíntéren. Ám a kudarc megtépázta a Monarchia nagyhatalmi tekintélyét, elodázta újabb szövetséges belépését a központi hatalmak oldalán és a gyors győzelem helyett a Monarchiát kétfrontos háborúba sodorta. Mindemellett lekötötte az összhaderő tetemes részét és a tűzpróba 25 000 főnyi áldozatán túl egy, a hadászati döntés szempontjából mellékes hadszíntéren újabb megpróbáltatásokba és áldozatokba hajszolta. A Balkán-hadszíntéren levő osztrák—magyar haderő ugyanakkor végzetesen hiányzott a Monarchia legfontosabb hadszínterén, a galíciai harcmezőn.

Мартон Фаркаш
ПЕРВОЕ ИСПЫТАНИЕ ОГНЕМ

Поражение армии Австро-Венгерской Монархии в Баццейне Дрины-Сабы в августе 1914 года

Резюме

План операции, направленной на уничтожение сербских вооруженных сил, был разработан австро-венгерским военным руководством же в конце XIX века.

В ходе выполнения оперативные концепции подверглись существенному изменению: изменившееся соотношение военных сил, а также политические соображения (примкнувшие России к числу противников монархии, оборона Боснии-Герцеговины) перечеркнули возможность нанесения двойного главного удара, запланированного в долине Моравы и из Южной Боснии, более того по предложению союзнического немецкого военного руководства на передний план была выдвинута дефензивная оборона против сербских вооруженных сил.

Великодержавный престиж монархии, не менее политическая необходимость первой победы на Балканах (в сочетании с личным тщеславием главнокомандующего подполковника генштаба Оскара Потioreка) привели к принятию такого решения, в соответствии с которым Потioreк 12 августа сконцентрировал 5-ю армию в долине нижней Дрины и направил главный удар с запада на восток в направлении Вальево, к которому позже должен был присоединиться вспомогательный удар 6-й армии с верхнего течения реки Дрина, в целях двойного охвата, окружения и уничтожения сербских сил.

Сербское военное руководство своевременно распознало план удара силами 5-ой армии и поэтому основные имевшиеся в распоряжении силы сербов были направлены на отражение главного удара, причем большое внимание уделялось тому, чтобы неприкрытый левый фланг наступавшей 5-ой армии оказался в критическом положении. Это так и произошло. Положение левого фланга армии не облегчилось даже и переходом в наступление южного фланга, более того его задержка в ходе энергичного сопротивления, а затем и контрнаступления сербов поставила в критическое положение и южный фланг.

Márton Farkas

DIE ERSTE FEUERPROBE

Die Niederlage der Armee der Österreich—Ungarischen

Monarchie au der Drine und Save im August 1914.

Resümee

Den Plan der Kriegsoperation zur Vernichtung der serbischen Wehrmacht hatte die österreich—ungarische Heeresleitung schon am Ende des 19. Jahrhunderts detailliert ausgearbeitet.

Während der Durchführung wurden die Kriegsoperationskonzeptionen wesentlich modifiziert: Die sich veränderten militärischen Kraftverhältnisse und die politischen Erwägungen (Rußlands Eintritt unter die Feinde der Monarchie, die Verteidigung von Bosnien-Herzegowinen) ermöglichten den geplanten doppelten Hauptschlag im Moravatal und aus Süd-Bosnien nicht, und auf den Vorschlag der verbündeten deutschen Heeresleitung trat sogar die deffensive Verteidigung die serbischen Streitmacht in den Vordergrund.

Das Großmachtsprestige der Monarchie und die politische Notwendigkeit des ersten Sieges auf dem Balkan (gepaart mit Potioreks persönlichen Ehrgeiz) ergaben die Entscheidung, daß Potiorek am 12. August den Hauptschlag der an der unteren Drine konzentrierten 5. Armee nach Valjevo eröffnete, zu der sich später der Aushilfsschlag der 6. Armee vom Oberlauf von Drina angeschlossen hätte, um die serbischen Kräfte umzufassen, umzukreisen und zu vernichten.

Den Hauptschlag der 5. Armee erkannte die serbische Heeresleitung rechtzeitig und sie kehrte die zur Verfügung stehenden Kräfte gegen diese, großes Gewicht darauf legend, den ungedeckten linken Flügel der 5. Armee in eine kritische Lage zu bringen. Dies traf bald ein. Auch der Angriff des südlichen Flügels konnte die Lage nicht erleichtern, er selbst geriet sogar während des heftigen serbischen Widerstandes und Gegenangriffs in eine kritische Lage.

Der Zusammenbruch der mit großen Hoffnungen eröffneten Potiorek-Offensive brachte der Monarchie um ihr militärisches Ansehen. Die erfolglose Feuerprobe der Armee gegen das kleine Serbien zeigte nicht nur dem verbündeten Deutschland, sondern auch den alliierten Entente-mächten, sowie den Neutralen den richtigen militärischen Wert des Habsburgerreiches den Verwendbarkeitsgrad der Armee und die Primitivität der strategischen Planung und Führung ins rechte Licht stellend.

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az I. világháború négy éve alatt a szemben álló felek hadseregei súlyos személyi veszteségeket szenvedtek: 9 486 200 volt az elesettek, 20 000 000 körül a sebesültek, és 7 427 000 a hadifogságba kerültek száma.¹

A hadviselő államok közül — Oroszország után — az Osztrák—Magyar Monarchia vesztette a legtöbb hadifoglyot, mintegy 2—2,6 millió embert.² Bár a Szovjet-Oroszországgal 1918. február 7-én és június 5-én kötött hadifogolycsere-egyezmények értelmében még a háború alatt kb. 700 000 tiszt és katona tért vissza orosz fogságból, az összeomlaskor az Osztrák—Magyar Monarchia több mint 1,5 millió polgára volt még Oroszországban, illetve az antant hatalmak hadifogolytáboraiiban.³ Közülük sokan sohasem⁴, vagy csak évekkel a fegyverszünet — sőt a békeszerződések — megkötése után térhettek vissza hazájukba.

A Monarchia hadifoglyainak nemzetiségi összetételéről nincsenek pontos adataink. Egy, az 1918. november 6-i helyzetet rögzítő kimutatás szerint az 1 479 289 főt kitevő hadifogolylétszámból 835 384 ausztriai, 614 808 magyarországi, és 29 097 boszniai illetőségű volt⁵.

Gróf Somssich József magyar külügyminiszter a magyar Nemzetgyűlés 1920. február 28-i ülésén egy, a hadifogolykérdéssel kapcsolatos interpellációra adott válasza szerint a háború befejezése után az Osztrák—Magyar Monarchia 1 245 000 hadifoglya közül 704 000 tartozott a történelmi Magyarország területére.

¹ Österreich—Ungarns letzter Krieg. Bd. VII. Beilage 37.

² Az Osztrák—Magyar Monarchia hadifoglyainak pontos száma a birodalom hivatali apparátusának a háborút követő összeomlása miatt nem állapítható meg, így az utókor e tekintetben kénytelen a megmaradt töredékes adatokon alapuló becslésekre hagyatkozni.

A volt cs. és kir. Hadügyminisztérium szerint a Monarchia hadifoglyainak száma 1 479 289 volt, Gaston Bodard osztrák katonai statisztikus ezt a számot 1 672 672-re, a m. kir. Belügyminisztérium (a továbbiakban — Büm.) pedig 1 693 009-re becsülte. Ehhez járult még 837 483 eltűnt, akiknek nagy része szintén fogságba került (Hadifogoly magyarok története. [Szerk.: Pilch Jenő, Lukinich Imre, Zilahy Lajos, Baja Benedek] Budapest, 1930. I. k. 72—74. o.)

Józsa Antal több osztrák és szovjet kiadványt, illetve statisztikai forrást összevetve 2 100 000-ben jelöli meg csak az orosz fogságba esett monarchiabeli katonák számát, amelyet tovább növel a más frontokon fogságba került további több mint félmillió ember. (Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Budapest, 1970. 92—96. o.)

A viszonylag nagy számbeli különbség részben abból adódik, hogy a hadifoglyok számához nem mindig adták hozzá az itáliai front összeomlásakor fogságba esett katonákat. Így például Fritz Franek, aki szerint az Osztrák—Magyar Monarchia hadifogoly-vesztése 1 691 000 ember volt, s ehhez járult hozzá az olasz front összeomlásakor fogollyá vált 12 000 tiszt és 425 000 katonai személy. (Österreich—Ungarns letzter Krieg. Bd. VII. Beilage 37., idézi Józsa Antal: i. m. 92. o.)

³ Hadifogoly magyarok története II. k. 550—553. o.; Józsa Antal: i. m. 92. o.

⁴ A hadifogságban kb. 8000 osztrák—magyar tiszt, illetve 470 000 katona halt meg, idézi műve 92. oldalán Józsa Antal az Österreich—Ungarns letzter Krieg. Bd. VII. Beilage 37. adatait.

⁵ Ezen adatokat Gratz Gusztáv és Richard Schüller „Der Wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich—Ungarns” c. művükben tüzöttnek tartják. (Józsa Antal: i. m. 92. o.)

tére, akik közül 400 000 az ország meg nem szállt területén lakott⁶. A Magyar Vöröskereszt Egylet 1919-es becslése szerint viszont csak 208 000 volt a magyar kormány fennhatósága alá tartozó területekre illetékes hadifoglyok száma⁷. A „trianoni Magyarország” I. világháborús veszteségeiről a Magyar Statisztikai Szemle 1927. évi 7. számában közölt adatok szerint Magyarország hadifogly vesztesége 174 427 fő volt. Ha ehhez hozzáadjuk a 41 419 eltűntet, a kapott 215 846 fős létszám megközelíti a Vöröskereszt 1919. évi becslését⁸.

A fegyverletétel után az önállóvá vált magyar államnak tehát közel 200 000 ember Európa különböző országaiból és Szibériából történő hazatelepítéséről kellett gondoskodnia. Nem is szólva azokról a kisebb csoportokról, akik fogságuk alatt Amerikába, Ausztráliába vagy Ázsia valamelyik államába vetődtek.

Tekintettel a még fogságban levők nagy számára, 1918 novemberétől a hadifoglyok hazaszállításának kérdése a magyar társadalmi érdeklődés homlokterében állt. A hozzátartozók millióinak politikai hangulata nagyban függött attól, hogy a kormányzat milyen lépéseket tesz a hadifoglyok hazasegítése érdekében. Ennek felismerése is hozzájárult ahhoz, hogy az őszirózsás forradalommal hatalomra került demokratikus kormányzattól a Forradalmi Kormányzó Tanácson át az ellenforradalmi rendszer kormányáig valamennyi felsőbb államirányítási szerv igyekezett — az adott kül- és belpolitikai, valamint gazdasági lehetőségeken belül — lépéseket tenni a hadifoglyok hazaszállítása érdekében.

A hadifoglykérdés a Tanácsköztársaság leverése után közvetlen politikai aktualitássá vált. A hatalomra került ellenforradalom a polgári demokratikus rendszert és a proletárdiktatúrát tette felelőssé a hadifoglyügy elhúzódsáért. A sajtóban megjelent közlemények, a hadifoglyok hozzátartozóinak gyűlésein elmondott beszámolók elhallgatták a hadifogly-hazaszállítás megszervezése és megindítása terén 1918 novembere és 1919 augusztusa között tett erőfeszítéseket, ugyanakkor erősen kiemelték az ez ügyben 1919 augusztusa után elért eredményeket. Sőt a tanácskormányt azzal is megvádolták, hogy nemcsak hogy nem tett meg mindent a hadifoglyok hazatelepítése érdekében, hanem megállapodott Szovjet-Oroszországgal, hogy az ott élő magyar hadifoglyokat ne engedjék haza, hanem sorozzák be a Vörös Hadseregbe, hogy ott harcoljanak a világhorradalomért. A kérdés ilyen beállítása az ország lakosságának a forradalmi kormányok, illetve az általuk képviselt eszmék ellen való fordításának egyik eszköze volt.

Ezzel egyidőben a szovjet-országi és ausztriai emigrációban élő magyar kommunisták is propagandát folytattak az ellenforradalmi rendszer ellen. Egyik módszerük a hazatérő hadifoglyok közt végzett agitáció volt. Ennek során a hadifogság és a hazaszállítás elhúzódságának egyedüli okaként Magyarországon uralkodó rendszer nemtörődömségét, a hadifogságba esett munkásokkal és parasztokkal szemben érzett ellenszenvét jelölték meg. Hangsúlyozták a hazatérők előtt az otthoni leszerelő táborokban rájuk váró megpróbáltatásokat⁹. Így leegyszerűsítve próbálták a hadifogly tömegek előtt megvilágítani a kizsákmányoló és a dolgozó osztályok közötti antagonisztikus ellentéteket.

A hazaszállítás 1923-ban történt befejezése és az ellenforradalmi rendszer konszolidációja után a hadifoglykérdés elvesztette közvetlen politikai töltését, az I. világháború történetének egy részévé vált. A húszas évek végén, a világ-

6 Gróf Széchenyi Viktor interpellációja a hadifoglyok hazahozatala tárgyában a Nemzetgyűlés 8. ülésén, 1920. február 28. Hadtörténelmi Levéltár, Magyar hadifoglyok a két világháborúban, Magyar Hadifogly Mentő Mozgalom szn. (a továbbiakban — HL Hdf. gy. MHMM.) szn.

7 Országos Levéltár, Külügyminisztérium hadifogly osztálya 49. tétel 5155/13—1920. (a továbbiakban — OL K. 73.)

8 Az adatokat a Hadifogly magyarok története is közli az I. k. 47. o.-n.

9 HL Hdf. gy. Csót T/58/1921., T/326/1921., T/365/1921., T kt 12/4/1922. Királyhida 153/1921. Keleti pu. hadifogly fogadó bizottság (a továbbiakban — hdf. biz.) kt 76/1921.

háború többi eseményéhez hasonlóan, megkezdődött a hadifogság tudományos igényű feldolgozása is. Ennek eredményeként látott napvilágot Pilch Jenő, Lukinich Imre, Zilahy Lajos és Baja Benedek szerkesztésében a „Hadifogoly magyarok története” című kétkötetes mű. Az 1014 oldalas munkából azonban csak egy 20 oldalnyi fejezet foglalkozik a hadifoglyok 1918—1923 közt lezajlott hazatérésével. E csekély terjedelem már eleve lehetetlenné tette, hogy a hazaszállítás bonyolult szervezetével megismerkedhessen az olvasó.

A felszabadulás után is jelentek meg a magyar hadifoglyok I. világháború utáni hazatelepítésével kapcsolatos feldolgozások. Ezek azonban főleg az ellenforradalmi rendszernek a Szovjet-Oroszországból hazatérő volt internacionalistákkal szemben alkalmazott politikáját, megtorló intézkedéseit, illetve az 1921. július 28-án Szovjet-Oroszországgal Rigában kötött tüzscsere-egyezmény előzményeit és végrehajtását tárgyalták.¹⁰ Ugyancsak az 1921. évi hadifogolycseré-egyezménnyel kapcsolatos Gábor József és Sarlós Márton tanulmánya¹¹.

A hazatérő hadifoglyok politikai megszűrése azonban csak egy — befejező — része volt a több mint százezer ember hazaszállításával járó sokrétű tevékenységnek. A hazaszállítás teljes folyamatáról és a Hadügyminisztérium irányításával ezt végző szervek, intézmények szervezetéről, tagolódásáról, munkájáról eddig nem készült átfogó feldolgozás. Ezt a hiányt kívánja részben pótolni ez a dolgozat, amely a hazatérő hadifoglyok külföldön történő fogadásával és a magyar határig való továbbjuttatásával foglalkozó szervek működésének — hivataltörténeti szempontok szerinti — ábrázolásával próbálja meg bemutatni annak az 5 évig tartó folyamatnak egyik fázisát, amelynek eredményeként százezernél több ember tért vissza a családjához.

A magyar hadifogoly-hazaszállítás központi szervei

A Monarchia hadseregének — s ezen belül a m. kir. Honvédségnek — hadifogolyügyeit az összeomlásig a közös Hadügyminisztérium 10. osztálya vezette. Ott tartották nyilván a fogságba esetteket, onnan irányították segélyezésüket, a rokkantak hazahozatalát, s ott folytak a hadifoglyoknak a háború utáni kicserélésére és hazaszállítására vonatkozó előmunkálatok.

A Habsburg-birodalom felbomlásával ezen feladatoknak a magyar katonákra vonatkozó részét át kellett vennie az önállóvá váló Magyarország kormányának. A kérdés fontossága azonnali intézkedéseket tett szükségessé, amelyek irányításával a Hadügyminisztériumot bízták meg. A minisztérium kebelén belül még 1918 novemberében létrehoztak egy hadifogoly csoportot, amelynek „hdf A”-val jelölt részlege a Magyarországon tartózkodó idegen, „hdf B” elnevezésű alcsoportja pedig a saját hadifoglyokkal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott.

1918. december 10-én a Hadügyminisztérium hadifogoly csoportja egy tervet készített, amelyben „több szem többet lát alapon” a hadifogoly-hazaszállítás lebonyolításának elvi irányítására állandó hadifogoly bizottság felállítását javasolta. A bizottságban — amelynek elnöke a Hadügyminisztérium hadifogoly

¹⁰ Az első kategóriába tartozik a lengyel *Stanisław A. Sochacki*: A Szovjet-Oroszországból hazatérő magyar hadifoglyok útja Lengyelországon át. Párttörténeti Közlemények (a továbbiakban — PtK) 1958. 4. sz. A második kategóriában első helyen kell említeni *Hunyadi Károly*: A Szovjet-Oroszországban élő magyar hadifoglyok hazatelepítése (1919—1922) c. kandidátusi disszertációját, amely elsősorban a tüzscsere-akció eseményeit dolgozza fel részletesen. (HL Tanulmányok és kéziratok gyűjteménye [a továbbiakban — Tgy] 2835.) A dolgozat fejezetei megjelentek a *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban — HK) 1970/2., 1972/3., 1975/4. és 1976/2. számaiban.

¹¹ *Gábor József*: A szovjet kormány akciója a magyarországi fehérterror üldözöttjei megmentésére. PtK 1964/4. sz. *Sarlós Márton*: A kommunista elitfélteteket kiszabadító szovjet akciók. Közlönygyűjtemény a Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Budapest, 1959. c. tanulmánykötetből.

csoportjának vezetője lett — a Miniszterelnökségen kívül — helyet kaptak a hadifogoly kérdésben érintett Külügy-, Belügy-, Pénzügy-, Kereskedelmi, Népjelölési és Igazságügyminisztérium képviselői, valamint az olyan társadalmi egyesületek és hivatalok képviselői, mint a Vöröskereszt Egylet, a Hadifogoly Gyámolító Bizottság, a Hadigondozó és Hadisegélyező Hivatal, a Hajózási Kormánybiztoság, a hadifoglyok hozzátartozóinak egyesületei, valamint a Függetlenségi Párt, a Radikális Párt, a Szociáldemokrata Párt és a katonatanács. A bizottság első ülését 1918. december 21-én tartotta.¹²

1918 karácsonyán magyar vöröskeresztes misszió utazott Svájcba Ludwig Jenő volt clevelandi konzul vezetésével, hogy a győztesek képviselőivel az antant fogságában levő hadifoglyok hazaszállításáról tárgyaljon. A Hadügyminisztérium hadifogoly csoportját a küldöttségben Dell'Adami Géza százados képviselte. A tárgyalások egyelőre eredménytelenek maradtak, mert az antant csak a békeszerződés megkötése után kívánta hazabocsátani a központi hatalmak fogságba esett katonáit.

Ugyancsak sikertelennek bizonyult az 1919. január 4-én Moszkvába küldött magyar vöröskeresztes misszió útja, amelynek tagjait — megtorlásul a budapesti szovjet misszió politikai agitáció miatt történt letartóztatásáért — őrizetbe vették.¹³

Bár a külföldi tárgyalások egyelőre nem vezettek eredményre, a békeszerződés közeli megkötése és a szovjet kormányval szembeni viszony javulása reményében Budapesten tovább folyt a hadifoglyok hazaszállításának előkészítése.

1919 januárjában a Hadügyminisztérium hadifogoly csoportjának két részlegét osztállyá fejlesztették, amelyek az 54. és 55. számot kapták. Az előbbi a „hdf A”, az utóbbi a „hdf B” alcsoport ügykörét vette át.

A magyar hadügyminiszter 1919. január 14-én kelt parancsában elrendelte, hogy „minden a hadifoglyokkal kapcsolatos kérdés az 55. osztállyal egyetértőleg intéztessek”. A parancs hangsúlyozta a hazatértek elhelyezésének, felruházásának, ételmezésének, közegészségügyi szempontból való ellátásának, továbbá katonai leszerelésük (elbocsátás, kifizetés), valamint általában erkölcsi és anyagi támogatásuk fontosságát. Mivel ezen ügyek természetüknél fogva több hadügyminisztériumi osztály ügykörét érintették, a miniszter utasítást adott egy ún. „hazatértek csoportjának” az 55. osztályon belül való megalakítására. A csoportba, amely „a szükséghez képest az 55. osztály rendelkezésére kellett, hogy álljon”, a Hadügyminisztérium hazatérők ellátásában érintett 6., 7., 11., 35., 40., 42., 44., 47., 51., 52., 57. osztályának, valamint XV. csoportjának egy-egy szakelőadója nyert beosztást.¹⁴

Miután a Hadügyminisztériumon belül ily módon szabályozták a hadifoglyok hazaszállításának irányításával megbízott osztály működését, a Minisztertanács 1919. január 20-i ülésén a hadügyminiszter javasolta, hogy a hadifoglyok hazatérésének előkészítésére egy állandó miniszterközi bizottság alakuljon. Indítványát így indokolta: „Ezen (a hadifoglyok hazaszállításával és a polgári életbe történő visszavezetésével kapcsolatos — B. A.) feladatok sokféleségéből önként következik, hogy bár az ügyek oroszlánrésze a Hadügyminisztérium ha-

12 A m. kir. Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban — HM) szervezeti változásai 1867—1921/HM HM 25683/Elnökség — 1921. HL Polgári demokratikus forradalom iratainak gyűjteménye (a továbbiakban — Polg. dem.) HM 33291/Hdf. b. — 1918.

Kirchner Sándor: Hadifoglyaink hazaszállítása. HL Tanulmányok és kéziratok gyűjteménye (a továbbiakban — TGY.) 2081. 10. o.

13 Kirchner: i. m. 18—19. o.

14 HL Polg. dem. HM 1017/Eln. 55—1919.

A hazatértek csoportjába beosztott osztályok ügyköre: 6. osztály — szervezési ügyek; 7. osztály — karhatalom; 8. osztály — katonapolitika; 11. osztály — vasúti ügyek irányítása; 35. osztály — légénységi ügyek; 40. osztály — illetékügyek; 42. osztály — ruházati, felszerelési ügyek; 44. osztály — költségvetési ügyek; 47. osztály — elhelyezési ügyek; 51. osztály — ruházat, felszerelés kiadása; 52. osztály — ételmezési ügyek; 57. osztály — egészségügy; XV. csoport — leszerelési, elvi ügyek.

táskörébe tartozik, mégis egyes kérdések természeténél fogva az intézkedésnél több más minisztérium is érdekelve van. Ha minden tényezők közt a harmonikus összműködés nincs meg, ez hadifoglyaink érdekének sérelmére vezet, azaz ha az érintkezésnél hosszadalmas írásbeli érintkezést követnénk, ez az ügy gyors lebonyolítását késleltetné.”¹⁵ Az előterjesztést a Minisztertanács elfogadta, és a bizottságba — amely alakuló ülését 1919. január 27-én tartotta — a Külügy-, a Belügy-, az Igazságügyi, valamint a Népjóléti Minisztérium egy-egy referensét delegálta a Hadügyminisztérium képviselői mellé. A bizottság üléseire, melyeken a Vöröskereszt Egylet és a hadifoglyok hozzátartozóinak egyesületei is tanácskozási jogot kaptak, szükség esetén más tárcák, illetve hivatalok szakelőadóit is meghívták.

Hogy a hadifoglykérdésben a különböző minisztériumok által tett lépések egymást ne keresztezzék, a Külügyminisztériumnak az 1919. január 28-i minisztertanácson tett javaslatára a kormány még pontosabban meghatározta az egyes tárcák illetőségi körét.

Eszerint a Külügyminisztériumban felállított 13. számú (hadifogoly) osztály hatáskörébe kerültek azok az ügyek, amelyek a hadifoglykérdés kapcsán külföldi kormányokkal és hatóságokkal való érintkezést, illetve külföldön lebonyolítandó tárgyalásokat tettek szükségessé.

A minisztertanácsi döntés értelmében a Hadügyminisztérium feladata maradt minden olyan tevékenység és akció vezetése, amely a hadifoglyoknak az országhatáron történő megjelenésétől rendes polgári foglalkozásukhoz való visszatérésükig tartott. Ezenkívül továbbra is a Hadügyminisztérium hatáskörébe tartozott a hadifoglyok fogadására külföldre küldött katonai missziók összeállítása és tevékenységének irányítása, de azokat az akciókat, amelyek külföldi hatóságokkal való érintkezést kívántak, a Külügyminisztériumon keresztül kellett lebonyolítani.

A Magyar Vöröskereszt Egylet a hadifoglyok segélyezésére irányuló akciót a Hadügy- és Külügyminisztérium egyetértésével továbbra is a külföldi vöröskeresztes egyletek útján folytatta.

A kormányhatározat értelmében a hazaszállítással járó költségek a hadügyi tárcát terheltek.¹⁶

1919 februárjában a Hadügyminisztérium 3000/eln. 55-1919. szám alatt utasítást adott ki határ menti fogadó állomások, valamint leszerelő táborok felállításáról.

Tehát 1919 márciusára, mielőtt akár Oroszországból, akár az antant fogságából a magyar hadifoglyok tömeges hazaszállítása megkezdődött volna, a Magyarország határain belüli fogadásukat, leszerelésüket végző, illetve irányító intézményeket már alapvetően megszervezték.

A hadifoglyok külföldön történő szállításával kapcsolatban az a nemzetközi jogszokás alakult ki, hogy a hazatérők saját, esetleg az anyaország határáig történő utaztatásának és élelmezésének költségeit a fogva tartó állam fedezi. Ez azonban — még megvalósulása esetén sem — jelentette azt, hogy a magyar hadifoglyok elérik hazájukat. Hiszen az antant hatalmak az Osztrák—Magyar Monarchiával voltak hadiállapotban és elfogott katonáit legfeljebb csak annak egymást ne keresztezzék, a Külügyminisztériumnak az 1919. január 28-i minisztertanács 55. osztályán az az elképzelés született, hogy az osztrák—magyar hadsereg hadifoglyainak a volt Monarchia határain belüli szállítására egy — a felszámoló volt közös Hadügyminisztérium megbízottaiból és az utódállamok képviselőiből álló — közös irányító szervet kellene létrehozni. Az elképzelés

¹⁵ HL Polg. dem. HM 1816/Eln. 55—1919.

¹⁶ OL K. 73 40. tétel 420/1919.

szerint a közös szerv egységesen irányította volna a különböző nemzetiségű hadifogolycsoportok szállítását, míg azok saját, újonnan alakult nemzeti államuk határához nem értek volna.¹⁷ Az ezzel járó költségeket a felszámoló közös Hadügyminisztérium ingó és ingatlan javaiból szándékoztak fedezni. Amennyiben azt a hazatérés megindulásáig nem lehetne pénzre tenni, akkor ezeket a kiadásokat az utódállamok által nyújtott előlegekből fizették volna ki, amelyeket aztán a végső elszámolásnál az illető állam javára betudtak volna.¹⁸ Ilyen értelemben tett javaslatot a Hadügyminisztérium 55. osztálya a Külügyminisztériumnak az utódállamokkal való tárgyalások megindítására.

Miközben folytak a megbeszélések a volt Monarchia hadifoglyainak hazaszállítását irányító közös szerv felállításáról, Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot. A proletárdiktatúra győzelme lehetővé tette, hogy a hadifogolykérdés kibillenjen az addigi holtpontról.

1919. március 27-én kelt feljegyzésében a Külügyi Népbiztosság a hadifogolyügy alakulása szempontjából így értékelte az új helyzetet: „... Szovjet-Oroszországgal való barátságos viszonyunk következtében hadifoglyaink sorsában nagy enyhülés fog beállni épp ott, hol az előbbi kormányok érintkezésének megszakadása miatt a legtöbbet szenvedtek. Sürgősen szükséges volna a szovjet kormánnyal hadifoglyaink érdekében érintkezésbe lépni, és megegyezni vele hogy:

- a) minden eszközzel lehetővé tegye hadifoglyainknak a hazajövetelt,
- b) a vörös gárdában szolgáló magyar hadifoglyok vagy hazajöjjenek, vagy ha ez nem lehetséges szolgáljanak tovább, de a magyar határ felé levő fronton, ez tán biztosítaná a gyors összeköttetés létesítését,
- c) a szovjet kormány a hatalma alatt álló területeken levő betegek segélyezésére és ápolására missziókat engedjen kiküldeni.”

A volt Monarchia területén alakult országok Oroszországban levő hadifoglyainak ügyében a Külügyi Népbiztosság állásfoglalása a következő volt:

„Politikai okok mellett szólnak, hogy egyelőre Német-Ausztriát kellene különös támogatásban részesíteni, ami azért is célszerű volna, mert ez sok ellenszolgáltatást tehet nekünk, a Nyugat-Európából hazatérő internáltjainknak, esetleg beteg és rokkant hadifoglyainknak Ausztrián való átutazása alkalmával.

Amennyiben Német-Ausztria részéről semmiféle fegyveres beavatkozástól tartanunk nem kell, elősegíthetnők az oda való hadifoglyok Oroszországból való elbocsátását is.

A Monarchia többi államával szemben hadifogolykérdésben egyenlőre reszervált álláspontot kellene elfoglalni”.

A Nyugat-Európában levő magyar hadifoglyok hazatérésének kilátásait a feljegyzés helyesen mérte fel, amikor azt írta, hogy az antant hatalmak valószínűleg „egyelőre sem foglyokat, sem internáltakat nem bocsátanak haza”.¹⁹

Bár a közvetlen összeköttetés Szovjet-Oroszországgal az ismert okok miatt nem jöhetett létre, s a magyar hadifoglyok szervezett hazatérése nem kezdőd-

17 A terv gyakorlati megvalósítását a Hadügyminisztérium (a továbbiakban — Hüm.) 5031/55—1919. sz. a Külügyminisztériumhoz (a továbbiakban — Küm.) intézett átirata szerint úgy gondolták: „hogy a volt Osztrák—Magyar Monarchia határain fogadó bizottságok és táborok volnának felállítandók. A táborok feletti felügyeletet mindig az az állam gyakorolná, amelyek területén van, a többi állam pedig egy-egy képviselőt küldene oda. E táborokból a tervezett közös szerv irányítaná az érkezőket a legrövidebb úton saját hazájuk felé, ahol a határon már nemzeti fogadó bizottságok várják őket. A közös szerv értesítené az egyes nemzeti államok hadügyi kormányzatait a szállítmányok érkezéséről, a letöltött egészségügyi vesztgezárról stb.” OL K. 73 67. tétel 1510/pol. — 1919.

18 A Hüm. és a Vöröskereszt Egylet elképzelései a hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatban. OL K. 73 49. tétel 5155/13—1920.

19 OL K. 73 49. tétel 001820/II—a. pol. o.

hetett meg, e feljegyzés mégis ékes bizonyítéka annak, mennyire valótlan az ellenforradalmi propagandának az az állítása, hogy a forradalmak alatt az illetékes vezető körök a hadifogolykérdést még csak nem is akarták megoldani.

Miközben a Magyar Tanácsköztársaság ellen már folyt a királyi Románia és a burzsoá Csehszlovákia támadása, Bécsben kísérletet tettek arra, hogy a volt Monarchia területén alakult államok képviselőiből egy közös hadifogoly-irányító szervet („Kriegsgefangenen Komitee”) hozzanak létre. A tervek szerint a „Kriegsgefangenen Komitee” elvi döntéseket hozott volna a hadifogoly-hazaszállítással kapcsolatos ügyekben, amelyek végrehajtója a volt közös Hadügyminisztérium újjászervezett 10. osztálya lett volna. Az 1919. május 15-én megtartott értekezleten a Magyar Tanácsköztársaságot Jungerth Mihály, a Külügyi Népbiztosság hadifogoly osztályának vezetője képviselte, teljhatalmú megbízottként. A tanácskozás nem vezetett eredményre, mivel csak Ausztria és Magyarország részéről vettek részt teljes jogkörrel felruházott meghatalmazottak, Lengyelország, Olaszország és Jugoszlávia egyáltalán nem, a többiek pedig csak megfigyelőkkel képviseltették magukat.

Bécsi útgáról készült jelentésében — miként az értekezleten is — Jungerth Mihály rámutatott a létrehozandó közös szervezet nehézségére és munka-képtelen voltára. Szerinte az egyes nemzeti államok érdekeltsége a hadifogolyügyben annyira eltérő, hogy köztük a szerves együttműködést biztosítani nem lehet. Erre példaként hozta fel, hogy a többi ország csak az Oroszországban levő hadifoglyok hazahozatalában hajlandó együttműködni Magyarországgal, ahol a Tanácsköztársaság segítségükre lehet, de az antant fogságából való hazatelepítést — ahol a Magyar Tanácsköztársaság támogatásra szorul — önállóan akarják végezni.

Ennek alapján Jungerth azt javasolta, hogy ne hozzanak létre közös szervet, hanem az egyes országok hadifogolyügyeinek irányítása maradjon meg a nemzeti kormányok kezében és szükség esetén ezek vegyék fel egymással a kapcsolatot.²⁰

Egy, már a Tanácsköztársaság leverése után, 1919 októberében kelt iratában a Hadügyminisztérium 55/a osztálya ugyancsak lehetetlennek tartotta az utódállamok együttműködését a hadifoglyok hazaszállításában. Ennek oka az volt, hogy Magyarországon kívül már csak Ausztriának voltak katonái az antant fogságában, a még Oroszországban levő polgáraik hazahozatalát pedig az egyes államok önállóan akarták intézni. Ausztriával pedig — amely hadifoglyai tekintetében kb. ugyanolyan helyzetben volt mint Magyarország — a Hadügyminisztérium véleménye szerint: „máma egy becsületes, közös akció nem indítható, tekintettel arra, hogy az osztrákok minden akciója arra irányul, hogy hadifoglyaikat a mieinktől elszeparálják, és tekintettel a megkötött békéjükre azokat a mieink előtt hozzák haza”.²¹

Ezzel a volt Monarchia utódállamai által létrehozandó közös hadifogolyügyi bizottság kérdése végleg megfeneklett, s maradtak továbbra is a hadifoglyok szállításának, élelmezésének kérdésében az egyes államok közt létrejött kétoldalú kapcsolatok.

A Tanácsköztársaság leverése után Budapest román megszállásával, miként az ország katonai vezetése, az addig a Hadügyminisztérium irányítása alatt álló hadifogolyügy is két részre szakadt. A Hadügyminisztérium 239 077/55b. sz. rendeletének értelmében a hazatérő hadifoglyok ügyeinek egy részét — első sorban a hazatérők közt folytatott propagandát — átvette a Fővezérség. E ket-

²⁰ Jungerth Mihály jelentése 1919. május 3—18-i bécsi tárgyalásairól. OL K. 73 49. tétel 50257/13—1919.

²¹ A Hüm. 238607/55—a.—1919. számú átirata a Küm.-nek 1919. október 17. OL K. 73 40. tétel 51090/1919.

tősség csak a román csapatok Budapestről történő kivonulása és a Fővezérségnek a fővárosba való áttelepülése után szűnt meg, amikor is „az összes hadifogolyügyeket ismét átvette a Hadügyminisztérium 55. osztálya”.²²

1919 szeptemberében Olaszország hozzájárult ahhoz, hogy az olasz fogságba esett magyarok még a békeszerződés megkötése előtt, 1919 őszén hazatérjenek. A hadifoglyok tömeges, szervezett hazaszállításának megindulásával — a Minisztertanács 1919. október 12-i határozata értelmében — az az év januárjában a hadifoglyok hazatérésének előkészítésére megalakított miniszterközi bizottság átalakult a hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottsággá. Tagjai a Hadügy-, a Külügy-, a Belügy-, a Pénzügy-, a Kereskedelmi és a Propagandaminisztérium, valamint a korábbi bizottságban bent levő társadalmi szervezetek képviselői voltak. A Minisztertanács határozata értelmében a miniszterközi bizottság feladata lett: kezdeményezni, megtárgyalni és végrehajtani minden olyan fontosabb kérdést, amely a hadifoglyok hazaszállítására, fogadására, ellátására, leszerelésére, valamint általában erkölcsi és anyagi támogatására vonatkozik.²³ A bizottság első ülését 1919. október 21-én tartotta.²⁴

A hazaszállítás megindulásával, 1919 szeptember végén átszervezték a Hadügyminisztérium hadifogoly csoportját, amely a Leszerelési főcsoport alárendeltségébe került, s ott a XVII. (hdf) csoportfőnökség megjelölést kapta. Vezetője Kirchner Sándor alezredes lett. A XVII. (hdf) csoportfőnökség 3 osztály munkáját irányította. Az 54. osztály, amely a Magyarországon volt, vagy ott levő idegen hadifoglyokkal kapcsolatos ügyeket intézte, továbbra is változatlanul látta el a feladatát. Az 55. osztályból azonban két önálló osztály alakult 55/a és 55/b jelzéssel. Az előbbi a még külföldön levő magyar hadifoglyok segélyezésének, hazaszállításának kérdéseivel, az ország határain kívül levő hadifogly fogadó bizottságok irányításával, és a hadifoglykérdésnek a béketárgyaláson történő bemutatása előmunkálataival foglalkozott, az utóbbi feladata pedig a hazatérők országhatáron belüli fogadásának, leszerelésének irányítása és a leszerelő táborok feletti felügyelet gyakorlása volt.²⁵

A volt Monarchia utódállamaival közös hadifogoly-irányító szerv felállítására tett kísérlet kudarcával, a hadifogolyügyek intézésére létrehozott miniszteri bizottság megalakításával, az egyes minisztériumok hadifogoly osztályai feladatának meghatározásával tulajdonképpen befejeződött a hazaszállítást irányító szervek 1918 novembere óta tartó szervezése.

A későbbiek során is történtek ugyan a Hadügyminisztérium átszervezéséből adódó változások, ezek azonban az 1919 október végén kialakult szervezet működését nem módosították jelentősen.

Ilyen volt például az, amikor 1920 januárjában Hadügyminisztérium 54. osztályát megszüntették, a XVII. (hdf) csoportfőnökséget pedig maradék két osztályával a minisztériumon belül működő Hadügyi Felszámolást Előkészítő Hivatal²⁶ alárendeltségébe helyezték. Az osztályok elvesztették addig használt számukat, és ügykörük megtartása mellett a „hdf A” és „hdf B” elnevezést kapták.²⁷

Ez az alárendeltségi viszony azonban, úgy látszik, túl nehézkesnek bizonyult,

22 HL Hdf. gy. Budapesti Hadifogoly Eligazító és Továbbirányító Iroda (a továbbiakban — Bp. Hdf. Elig.) 519/1920. HL Hdf. gy. 1213 és 1294/1919. — Királyhida.

23 OL K. 73 40. tétel 51060/1919. és 51161/1919. Kirchner: i. m. 35—36. o.

24 Hadifogoly-Újság, 1919. november 15. 1. évf. 4. sz. 6. o.

25 Uo. 1919. október 1. 1. évf. 1. sz. 7. o. (Hírek)

26 A Hadügyi Felszámolást Előkészítő Hivatal, amelyet 1920. január 1-vel hoztak létre, miként a neve is mutatja, a m. kir. Honvédség tulajdonában levő és a háború után feleslegessé váló katonai anyag összegyűjtésével, értékesítésével, illetve a Honvédséggel szembeni és általa támasztott követelések rendezésével foglalkozott. Úgy látszik, a hadifoglyok hazaszállítását is a tartozások egy fajtájának fogták fel, amit ki kell egyenlíteni, ezért került a hadifogoly ügy a HFEH hatáskörébe. HL HM 25683/Elns. — 1921.

27 HL Hdf. gy. MHMM A—102/1920.; Hadifogoly-Újság, 1920. január 15. 2. évf. 2. sz.

mert 1920. június elsején — 62 431/Eln. A — 1920 sz. rendeletével — a honvédelmi miniszter a Hadügyi Felszámolást Előkészítő Hivatalba beosztott hadifogoly csoportot kivette annak alárendeltségéből és — hadifogoly osztállyá alakítva — a saját közvetlen alárendeltségébe helyezte. Az új osztály, amely „a”, „b” és „c” alosztályokra tagolódott, a 36. sorszámot kapta.²⁸ Az „a” és „b” jelzésű osztályok — mint ez a megmaradt iratokból megállapítható — a „hagyományoknak megfelelően” a magyar hadifogolyoknak az ország határára kívüli, illetve belüli ügyeivel foglalkoztak. A 36/c osztály pedig — nagy valószínűséggel — az idegen hadifogolyokkal és a fogságban elhaltakkal kapcsolatos ügyeket intézte. Nem sokkal a 36. osztály megalakulása után a Honvédelmi Minisztérium átvette a Vöröskereszt Egylet Tudósító Irodáját és Hadifogolyokat Gyámoltató Hivatalát, amelyek addig a saját eltűnt, elesett vagy elhalt, illetve fogságba került katonák nyilvántartását végezték. Az ezzel kapcsolatos további teendő ellátására 1920 júliusában felállították a 36. osztály negyedik — 36/d jelzésű — alosztályát.²⁹

A tömeges hazaszállításokkal járó megnövekedett kiadásokat a honvédelmi tárca már nem tudta a saját, lefaragott költségvetéséből fedezni. Például az 1920/21. évi költségvetési tervben a hadifogoly célokra előirányzott 1 350 000 koronából a Pénzügyminisztérium 1 milliót törölt, a megmaradt 350 000 koronányi — mintegy 1750 dollárnyi — összeg teljesen elégtelen volt.³⁰ Elégtelennek bizonyult erre a célra a különböző társadalmi akciók és adakozások során az ún. Hadifogoly Hazaszállítási Alapban összegyűlt kb. 20 millió korona is.³¹ A 36. osztály véleménye szerint a hadifogoly-hazatelepítés pénzügyi kérdéseinek „lelkiismeretes és radikális” megoldására csak egy mód volt, ha — az osztály számításai szerint — szükséges 260 millió koronát hitel formájában „törvényhatóságilag” rendelkezésre bocsátják.³² A 260 millió korona előlegezésére vonatkozó kérést nagy hordereje miatt a hadifogolyok ügyeit intéző miniszteri bizottság a Minisztertanács elé utalta, amely 1920. november 10-i ülésén megszavazta a 260 millió koronás rendkívüli hitelt.³³

28 A 62431/Eln. A.—1920. sz. rendelet nem maradt fenn, ezért az előző átszervezést alig 5 hónappal követő szervezeti változás pontos okát nem tudjuk. Valószínűnek látszik az a feltevés, hogy erre azért volt szükség, mert a hadifogoly csoport munkáját — melynek során állandó kapcsolatban állt más minisztériumokkal sőt határon túli fogadó bizottságai révén a külfölddel is — akadályozta a HFEH-nak való alárendeltség. A 62431/Eln. A.—1920. sz. rendeletet kivonatolatosan közli Bk. 234/36. b. számú körrendelet megtalálható: HL Hdf. gy. Bp. Hdf. Elig. 1072/1920. és Szentgotthárd 312/1920.

29 Rendeleti Közlöny (a továbbiakban — Rk.) 35/1920. HM 136/eln. 36/c. — 1920.

30 A fenti adatokat Kirchner Sándor a hadifogolyok ügyeinek intézésére létrehozott miniszteri bizottság 1920. szeptember 14-i közgyűlésén mondta el. HL Hdf. gy. MHMM A—572/1920.

31 Ezen társadalmi megmozdulások közül a legjelentősebb a MOVE által szervezett MHMM tevékenysége volt. Az 1920 és 1921 februárja között fennálló szervezet feladata egy, a hadifogolyok hazahozatala céljaira — előbb csak a budapesti katonai körlet, majd az egész ország területére kiterjedő — gyűjtés megszervezése és lebonyolítása volt. Az akció eredményeként 13 719 394 korona 65 fillér gyűlt össze (HL Hdf. gy. MHMM a. 59/1921.). Egyéb társadalmi szervek, mint például a Vöröskereszt Egylet, további 1,5 millió koronával járultak hozzá a hadifogolyok hazaszállításához. Négy millió koronát hozott a Hazaszállítási Alap javára az ún. „Hadifogoly segélyező postabélyeg akció”. Ennek lényege az volt, hogy 40 és 60 filléres, valamint 1 koronás névértékű, a hadifogoly sorsát ábrázoló bélyegeken 1, 2 és 6 koronás felülbélyegzést alkalmaztak, a névérték és a tényleges ár közti különbséget az Alap javára fizették be. Kirchner: i. m. 73—75. o.

32 A kért 260 millió előleg szükségességét a hadifogolyok ügyeinek intézésére létrehozott miniszteri bizottság 1920. szeptember 14-i ülésén Kirchner ezredes a HM 36. osztályának vezetője a következőkkel indokolta:

A Konstantinápolyon át, a Fekete-tengeren keresztül még hazahozandó kb. 2 ezer hadifogolyért fejenként 172 aranyfrank-(5160×2000) 10 320 000,— korona.

A Szovjet-Oroszországból való hazaszállításra az eddig kifizetett és a még hazaszállításra váró 20 ezer főért kifizendő összeg kb. 10 millió német márka-(4×10 millió) 40 000 000,— korona.

A Svájci Szövetségi Vasutak követelése a franciaországi hadifogolyok már lebonyolított hazaszállításáért: (4 866 400,— K.) 4 866 400,— korona.

Ide sorolandó még a lengyel, ukrán, osztrák, olasz államok részéről még csak ezután beérkezendő és egyenlőre még csak megközelítőleg sem felbecsülhető szállítási költségek követelése, ami teljesen megközelítőleg: 200 000 000,— korona.

Ezen kívül a Románian keresztül meginduló hazaszállítás költségeire: 5 000 000,— korona. Összesen: 260 000 000,— korona.

A Szibériából hazaszállítandó mintegy 12 ezer ember fejenként 150 dolláros hazaszállítási költségeit, amely 1 800 000,— dollár, azaz kb. 360 000 000,— koronát tesz ki, külföldi kölcsönök és hitelek alapján kívánták megoldani. HL Hdf. gy. MHMM A—572/1920.

33 OL K. 73 42. tétel 60606/13—1922. a. sz. és 96224/13—1922. ikt. sz.

Valószínűleg a megszavazott és a Honvédelmi Minisztérium kezelésébe átutalt 260 milliós előleg volt az egyik oka a 36. osztály 1921 tavaszán történt átszervezésének. Az osztályt, amely továbbra is megmaradt a honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltségében a korábbi 4 helyett 3 alosztályra tagolták.

A 36/a, a 36/b, és a 36/c alosztályok összevonásával megalakították a 36/hdf jelzésű „hadifogoly alosztályt”. Itt összpontosultak a hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos közvetlen munkálatok. Itt dolgozták fel a kül- és belföldi hadifogoly fogadó bizottságok, valamint a leszerelő táborok ügyeit, és minden olyan kérdést, amely a hadifoglyok átvételével, fogadásával, leszerelésével és szállításával volt kapcsolatban. Ugyancsak a hadifogoly alosztály intézte az ország területén tartózkodó volt ellenséges hadifoglyok elvi és tárgyi ügyeit. Ugyanezen az osztályon szerkesztették a Hadifogoly-újságot és innen tájékoztatták a napi sajtót is.

Létrehozták, és „36/pü”-vel jelölték a pénzügyi alosztályt. Ennek legfőbb feladata a hadifoglyok segélyezésére és hazaszállítására vonatkozó pénzügyi vonatkozású tárgyalások vezetése volt. Ide tartozott a hazatértek illetményeinek kifizetése, valamint a hadifoglyok érdekében indított gyűjtések lebonyolítása is. A MOVE Hadifogoly Mentő Mozgalom megszűnése után annak még folyó ügyeit és elszámolásait szintén a pénzügyi osztály vette át.³⁴ mint ahogy itt nyertek feldolgozást a hadifogoly-segélyezési bélyegekkel kapcsolatos ügyek is. Ugyanitt történt az elhunyt hadifogoly hagyatékának rendezése, leltározása, a Magyarországon fogságban volt ellenséges foglyok tulajdonát képező készpénzek kezelése és kiutalása. Vagyis a 36/pü alosztály volt az illetékes minden a hadifoglyokkal kapcsolatos pénzügyi kérdésben.

A volt 36/d alosztály ügykörét az újonnan felállított nyilvántartó — 36/ny — alosztály vette át. Itt kezelték a harctéren elesett, eltűnt vagy fogságba esett magyarokról, valamint a volt ellenséges államok Magyarországon hadifoglyként regisztrált katonáiról készült, több millió darabból álló kartoték-rendszert. Ugyancsak itt történt a Magyarországon eltemetett saját és idegen katonák sírhelyeinek nyilvántartása. Ezek alapján a 36/ny alosztály feladata volt az eltűnt vagy fogságba esett családtagjaik után érdeklődő hozzátartozók felvilágosítása, és szükség esetén a halottá nyilvánításhoz szükséges adatok kiadása.³⁵

Ilyen felállításban működtek tovább a magyar hadifogoly-hazaszállítás központi szervei 1922 decemberéig, amikor is „az állami költségen való hazaszállítást” befejezettnek nyilvánították. Feloszlott a hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottság, 1923 elején felszámolt a külügyminisztériumbeli hadifogoly osztály, és 1923. július 1-vel megszűnt a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya.³⁶

A Minisztertanács 1923. július 30-án kelt rendelete értelmében azok a hadifoglyok, akik addig nem tértek haza, többé nem hadifoglynak, hanem külföldön élő magyar állampolgárnak voltak tekintendők, akik az ingyenes hazaszállítás kedvezményében nem részesülhetnek. Ügyeiket a Külügyminisztérium 7. osztályának hatáskörébe utalták.³⁷

A Honvédelmi Minisztérium megszüntetett 36. osztálya hadifogoly alosztályának irattárát, vagy annak egy részét a Belügyminisztérium Központi Nyomozó

³⁴ A MOVE Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalma a HM 1327/eln. 36. b. — 1921. sz. rendelete értelmében 1921. február 21-én beolvadt a HM 36. osztályába. HL. Hdf. gy. MHMM a, 57—58/1921.

³⁵ *Hadifogoly-Újság*, 1921. április 16. III. évf. 8. sz. 11. o.

³⁶ HL HM 2895/Eln. I. — 1933.

³⁷ A HM az 1923. július 23-án kelt és a Minisztertanács elé terjesztett 7129/eln. 36. — 1923. számon kért engedélyt a hadifoglykérdés pénzügyi liquidációjára és egyben javasolta, hogy a még haza nem tértek ügyeit utalják a Kfm. hatáskörébe. OL K. 73 42. tétel szn., HL HM 2895/Eln. I. — 1933.

Hivatala vette át,³⁸ a 36/ny alosztály anyagát pedig a Belügyminisztérium III. osztályának a háborús veszteségeket és hadisírokat nyilvántartó csoportja kapta meg.³⁹

*A magyar hadifoglyok hazaszállítása az antant-
államok fogságából
1919 február—1920 május*

A magyar kormány 1919. január 19-én azzal a kéréssel fordult az olasz királyi kormányhoz, hogy a magyar hadifoglyok hazaszállítását még a béke megkötése előtt engedélyezze.⁴⁰ Ennek ellenére az antant fogságába esett hadifoglyok tömeges szabadon bocsátása nem indult meg. Csupán egy-két, rokkantakat és betegeket szállító kórházvonat érkezett hetente az olaszországi hadifoglytáborokból Svájcra keresztül a feldkirchi osztrák határállomásra. A rokkantvonalokon érkező magyarok fogadására a magyar Hadügyminisztérium Martins Vilmos századost és Schrotter Adolf tiszthelyettest rendelte ki Feldkirchbe. A két fős bizottság 1919 március elején érkezett a svájci határra. Feladata a hazatérők közt levő magyarok kiválogatása, összegyűjtése és élelmezésének biztosítása mellett az otthon történt eseményekről való felvilágosítása, valamint Bécs felé történő továbbítása volt. A feldkirchi bizottságot az Olaszországból érkező rokkantszállítmányok útvonalának megváltozása miatt 1919 áprilisában Innsbruckba helyezték.⁴¹

Az olasz határ felől és más irányokból kisebb-nagyobb csoportokban az osztrák főváros felé tartó volt magyar hadifoglyok fogadására és továbbirányítására a bécsi pályaudvarokon is állítottak fel magyar kirendeltségeket.

Az ausztriai magyar hadifogly fogadó bizottságok a bécsi magyar katonai meghatalmazott alárendeltségébe kerültek, aki katonai, személyi és fegyelmi tekintetben valamennyi Ausztriában tartózkodó magyar katonai személy előjárója volt. A katonai meghatalmazott hadifoglyügyekkel kapcsolatos jogkörét ún. hadifoglyügyi összekötő tisztjén keresztül gyakorolta.

A hadifoglyügyi összekötő tisztet a magyar Hadügyminisztérium 55/a osztálya 1919. február 10-én rendelte ki Bécsbe. Feladata a Hadügyminisztérium hazatérést irányító csoportja, valamint a hadifogly ügyekben illetékes osztrák hatóságok és az utódállamok bécsi kirendeltségei, továbbá az ausztriai magyar fogadó bizottságok közti összekötő szolgálat létesítése volt. A hadifoglyügyi összekötő tiszt és csoportja a hazatérést érintő ügyekben a magyar Hadügyminisztérium mindenkor hadifogly kérdésekkel foglalkozó osztályának volt alárendelve, míg személyi és egyéb katonai ügyekben a bécsi magyar katonai meghatalmazott alá tartozott. A bécsi hadifoglyügyi összekötő tiszt feladatát 1919 februárja és augusztusa közt Pawlas István, majd leváltása után Bászél Aurél alezredes látta el.⁴²

1919 nyár elején megelégnék az olaszországi hadifoglyok hazaszállítása. Ennek oka „nem hivatalos forrásokból vett értesülések szerint”, hogy az „olaszok szívesen használják fel ürügyül a rokkant-szállítmányokat, hogy minél

38 HL HM 50413/Kat. pol. — 1924. A 36. osztály irattárának a Központi Nyomozó Hivatal részére történő átadását az indokolta, hogy az iratok közt — és az ezek alapján készült nyilvántartásban — nagy mennyiségben voltak található olyan baloldali hadifoglyokra vonatkozó adatok, akik Szovjet-Oroszországban a Vörös Hadseregben szolgáltak vagy más módon exponáltak magukat a forradalmi eszmék mellett. A Központi Nyomozó Hivatal 1924. június 30-ával törölt megsejtetését után a 36. osztály irattárának további sorsáról sajnos nem tudunk. HL HM 50114/Eln. C. — 1924.

39 *Kirchner*: i. m. 33—35. o.

40 HL Polg. dem. Hüm. 33544/eln. kp. — 1918.

41 OL K. 73 40. tétel 404/1919.; HL Polg. dem. Hüm. 3569/55—1919.; Hdf. gy. Feldkirch levelezőkönyv 32/1919.; Innsbruck szn/1919.

42 HL Polg. dem. Hüm. 2232/eln. 55. a. — 1919.; OL K. 73 1. tárgydosszié. Göcze Tibor jelentése Bécsből, 1919. február 7. Visszatérő hadifoglyok fogadása külföldön: *Hadifogly-Üjság* I. évf. 3. sz.

több hadifogolytól szabaduljanak, mert azok élelmezése nehézségekkel jár”.⁴³ Nyilván ez az ok is sürgette az olasz kormányt, hogy a hadifogolykérdés rendezését mielőbb hivatalos útra terelje.

Pawlas alezredes egy 1919 júniusában kelt jelentése szerint Ausztria tárgyalásai az antanttal St.-Germain-ben annyira előrehaladtak, hogy a hadifoglyok hazatérésének kérdése is hamarosan megbeszélésre kerül.⁴⁴ S valóban, augusztusban az olaszok egy újabb útvonalon, a Tagliamento völgyén keresztül is megkezdtek az osztrák—magyar hadifoglyok nagyobb arányú hazaszállítását. Az osztrák hatóságok az ezen az úton érkezők fogadására átvevő és élelmező állomást állítottak fel Villachban.

Magyar részről Szekulits Milán századost rendelték ki Villachba, hogy a magyar hazatérőket átvegye és továbbszállításukról gondoskodjék. A magyar megbízott 1919. augusztus 12-én érkezett meg állomáshelyére és másnap már megkezdte a szolgálatot. Augusztus 14-én részletes jelentésben számolt be tapasztalatairól Pawlas alezredesnek, aki, mint a Hadügyminisztérium hadifogolyügyi összekötőtisztje, szolgálai előljárója volt. Szekulits százados szerint Villachban „...a hazatérők fogadása annak dacára, hogy az állomás csak néhány nap óta áll fenn, megfelelő. Minden esetre a jóakarát úgy a parancsnokság, mint annak közegai részéről a legnagyobb mértékben megvan. Az élelmezés megfelelő, a továbbítás gyorsan történik. A hazatérőket megérkezésük után nemzetiségek, illetve a német—osztrákokat tartományok szerint szétválogatják, ezután néhány hölgy cigarettát oszt ki. Ezután a táborba vonul a szállítmány. Itt fekvőhelyet és ellátást kapnak, pénzt váltanak stb. Pontos névsor kiállítása után tovább szállítják a hazatérőket”.⁴⁵

Politikai szempontból is elégedett volt a hazatérő hadifoglyokkal, mivel „bolsevista illetve kommunista elemet” az első szállítmányban nem talált. Annál inkább elégedetlen volt avval, hogy a beérkezők között az osztrák szocialisták és kommunisták erős propagandát fejtettek ki, s bár a táborparancsnokság ellenezte a dolgot, semmit sem tett ellene. Szekulits százados élesen bírálta az osztrák polgári pártokat, hogy a hazatérőket már az átvevő állomáson érő egyoldalú propagandát meg sem próbálják ellensúlyozni. Mivel véleménye szerint „a hazatérő és eddig meglehetősen immunis magyar katonákra” otthon ugyanez a fogadtatás vár, javasolta az otthoni táborok szigorú elzárását — amit ragály- illetve tetűveszély címén feltűnés nélkül lehetne keresztülvinni —, másrészt a polgári és parasztpártok ügyes szónokai által megindítandó erélyes és a hazatérőket felvilágosító propaganda megindítását. Az ellenpropagandát Szekulits százados megítélése szerint legeredményesebb lett volna már Ausztriában, sőt Olaszországban elkezdni.

Jelentése utolsó harmadában az elcsatolt területekre visszatérőkkel való foglalkozás szükségességéről fejtette ki nézeteit, mert „most nyílik utoljára alkalom arra, hogy idegen uralom alá visszatérő katonák lelkébe öntsük azon hitet, hogy az ezeréves országot csak átmenetileg tudták megfosztani legszebb részeitől, és hogy ez az elszakadás csak múlt, mert a haza — ha esetleg csak évek múlva is — vissza fogja szerezni elrabolt részeit.” E tudat meggyökeresítése azért volt szükséges Szekulits szerint, hogy megóvja az elszakadt magyarokat a „denacionalizálástól”.⁴⁶

Egy három nappal későbbi, 1919. augusztus 17-én elküldött jelentésében a százados szintén a hazatérők szigorú ellenőrzésére hívta fel felettesei figyelmét, annak kapcsán, hogy a villachi táborba érve a legénység megtámadott és fél-

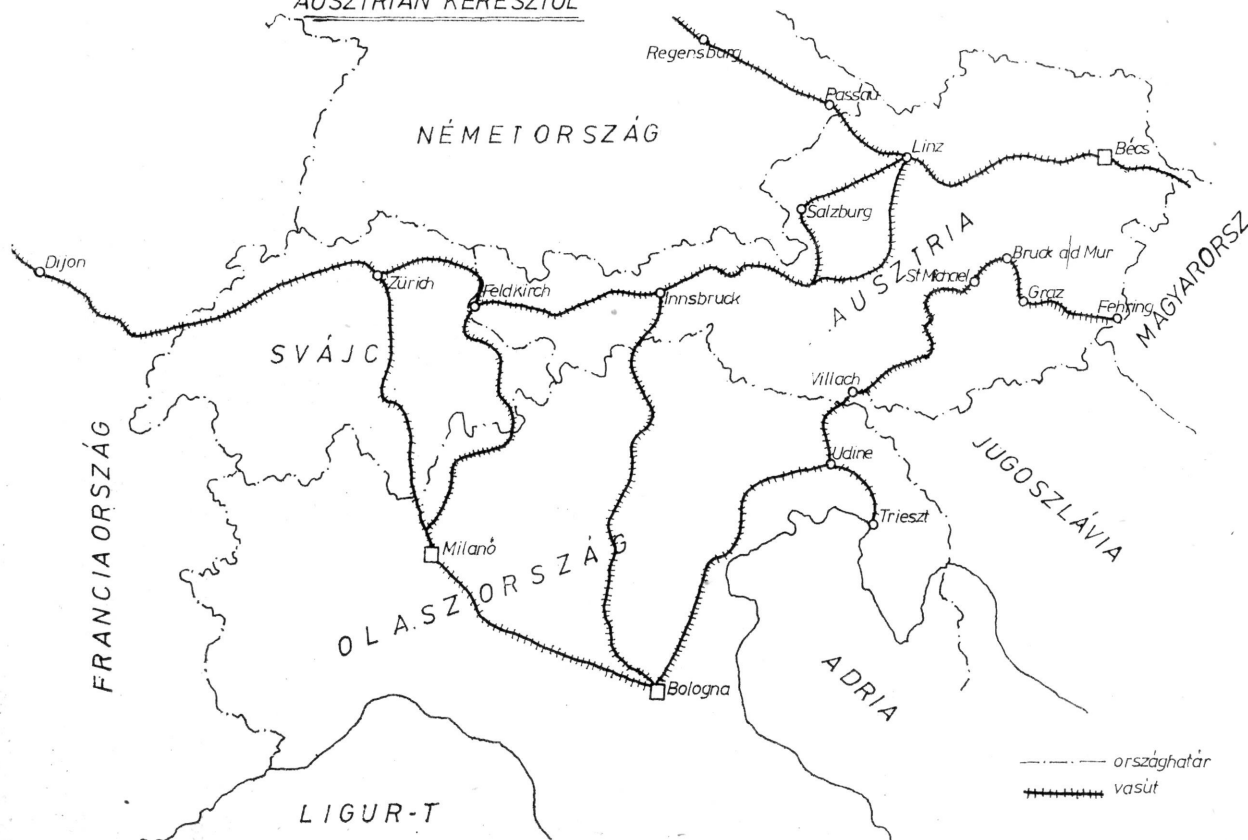
43 HL Hdf. gy. bécsi átvonuló osztag 43/1919.

44 OL K. 73 40. tétel 50416/1919.

45 HL Hdf. gy. Villach, levelezőkönyv 1/1919.

46 Uo.

HAZATÉRÉS ÚTVONALA AZ ANTANT-ÁLLAMOK FOGSÁGÁBÓL
AUSZTRIÁN KERESZTÜL

holtra vert olyan altiszteket, akik véleményük szerint rosszul bántak velük. Legnagyobb felháborodására a Volksewehrnek a tábor őrzésére kirendelt katonái nem hogy megakadályozták volna az önbíráskodást, de még biztatták is a hazatérőket, így azok „már itt kapják a rendetlenség, törvénytelenység első benyomását, azt tapasztalják, hogy nincs senki, aki rendre utasítaná őket”.

Azért, hogy az ehhez hasonló esetek a magyarországi leszerelő táborokban megelőzhetőek legyenek, a következő három pontból álló javaslatot terjesztette fel a hadifoglyok otthoni fogadtatásának rendszabályozására:

- „1. Erős ellenőrzés a kiszállásnál. Senki sem szállhat le, mielőtt 2 csendőr fel nem szállt a kocsira.
2. Fegyelmezett készenlét, járőrök a táborban, akik szükség esetén erélyesen közbelépnek.
3. A bűnös altisztek rögtöni lefogása és rövid, szóbeli eljárás után súlyos elítélése. Ha a legénység megtudja, hogy az állam veszi át a megtorlást, inkább lesz hajlandó lemondani arról, hogy maga szerezzen magának elégtételt.”⁴⁷

A fegyelem fenntartása valóban szükséges volt, de a Szekulits százados javaslatában foglalt intézkedések már igencsak távol estek a hadifoglyok fogadásáról 1919. február 25-én kiadott miniszeri utasítástól, amely kimondta, hogy „... a (leszerelő) táborokban semmiféle olyan szervezetet létesíteni nem szabad, amely ... egyes személyek politikai hitvallását volna hivatva kutatni. Csendőr kirendeltségeket a tábor területén belül elhelyezni nem szabad.”⁴⁸

Bár 1919 augusztusában Villachban már működött magyar kirendeltség és fogadta a hazatérő hadifoglyokat, az érkezők közt nem voltak nagy számban magyarok. Ennek oka az volt, hogy a magyar hadifoglyok hazaszállítására vonatkozóan még folytak a tárgyalások a bécsi olasz fegyverszüneti bizottság, a német—osztrák hatóságok és a magyar képviselők közt. Nem született még döntés arról, hogy a visszatérő magyarokat ki élmezze Villachban és hogyan, merre szállítsák tovább őket. Egyes vélemények szerint olasz irányítás alatt álló élmező állomást kellett volna felállítani Villachban, ahová Olaszország szállítaná az élelmet, és természetesen a beosztott magyar személyzet is olasz parancsnokság alá lenne rendelve. Magyarország pedig lírában fizetné az olasz személyzet rapidíját és adna térítést a kiosztott élelmiszerekért. Ez ellen Szekulits százados élesen tiltakozott, mondván, hogy a magyar állam számára a jelenlegi helyzetben, amikor úgyszólván szűkében van az idegen valutáknak, nagyon is költséges volna lírával fizetni a hadifoglyok élmezéséért, másrészt szerinte a magyar személyzetre rossz hatással volna, ha alárendelnék őket az olaszoknak, amikor az osztrákok többé-kevésbé önállóan működnek, harmadszor az olaszok jelenléte már Innsbruckban is visszatetszést keltett a hazatérők körében. „Főként viselkedésük az alárendelt saját (magyar) közegekkel, durva viselkedésük a visszatérőkkel szemben lealázó és rendbontó” — írta Szekulits százados a magyar Hadügyminisztériumnak és a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazottnak. Ő inkább azon a véleményen volt, hogy hozzanak Magyarországról élelmiszert, és rendezzenek be Villachban egy önálló élmező állomást. A szükséges felszerelés egy részét az osztrákok kölcsönöznék, a többi berendezés beszerzésére, megfelelő étkezőhelyiség és raktárak felállítására pedig 100 000 korona előleget kért. A harmadik nézet szerint továbbra is az osztrák élmezési állomás látná el Villachban a magyar hadifoglyokat, s ennek fejében a magyar

47 Uo. 4/1919.

48 Hüm. 3000/eln. 55. 15. sz.; RK. 1919. március 1.

állam élelmiszerrel dotálná Ausztriát. Ebben az esetben csak az élelmezés ellenőrzése lenne a magyar személyzet feladata.⁴⁹

Ugyancsak vita bontakozott ki a magyar hazatérők továbbszállításának módja felől. Az osztrák vasúti hatóságok azt követelték, hogy a magyar szerelvények menjenek fel egészen Villachig, mivel saját vasúti anyaguk az osztrák hadifoglyok egyidejű szállítása miatt túlságosan igénybe volt véve. Ezenkívül szerelvényenként 45 t szemet kívántak. Magyar részről az osztrák fűtőanyag-igényeket elismerték, de az ország vasúti parkjának tragikus helyzetére hivatkozva azt szerették volna, ha a hazatérőket a magyar határig osztrák, vagy olasz vonatok szállítják.⁵⁰

A tervezet szerint a Villachba érkező hadifoglyokat, ellentétben azokkal, akik Innsbruck irányában lépték át az osztrák határt, nem Bécsbe, hanem a Villach—St. Michael—Bruck an der Mur—Graz—Fehring—Szentgotthárd útvonalon szállítják majd Magyarországra.⁵¹ A hazatérők útközben való élelmezését a Villachtól 24 órányi távolságra levő Bruck an der Murban felállítandó élelmező állomáson kívánták megoldani.

A magyar hadifoglyok Olaszországból történő hazaszállításáról szóló végleges egyezményt 1919. szeptember 27-én kötötték meg Bécsben. Ebben leszögezték, hogy Olaszország a magyar hadifoglyokat lehetőség szerint Villachba irányítja, míg az osztrák nemzetiségű hazatérőket a Brenneren át Innsbruckba. A Villachba érkező hadifoglyokat a magyar kirendeltség ott átveszi az olasz kíséretől, majd Ausztria szállítja őket tovább Bruch an der Muron és Fehringen át Magyarországra. A szállításhoz Magyarország 6 db 100 tengelyes szerelvényt, és minden szállítmányhoz 45 t szemet ad. Ezenkívül az osztrák kormány utólagos térítés ellenében előlegezte Magyarországnak az Ausztrián átvonulók élelmezését, amelyre 80 000 porciót utalványozott ki a magyar hadifoglyok számára a Szekulits-féle fogadó bizottságnak.⁵²

Még a tömeges visszatérés megindulása előtt, Szekulits százados munkájának segítésére, 1919. szeptember 5-én a Hadügyminisztérium bécsi meghatalmazottjától Wenninger Mátyás és Schaivon Ernő főhadnagyokat vezényelték Villachba.⁵³ Szeptember 17-én megérkezett Innsbruckból a szolgálattételre Villachba rendelt Martins Vilmos százados is.⁵⁴ Így szeptember utolsó harmadában már négy magyar tiszt várta a beosztott legénységgel együtt a tömeges szállítások megindulását.

Még folytak Bécsben a hazatérést előkészítő tárgyalások, amikor Szekulits százados a villachi állomásparancsnokságtól azt az értesülést kapta, hogy az olasz hadvezetés úgy döntött, megkezdni a magyar hadifoglyok rendszeres hazaszállítását. Az első nagyobb, 1300 magyarból álló szállítmány 1919. szeptember 25-én érkezett Villachba, amelyet 26-án egy 1400 fős transzport követett.⁵⁵

Szeptember végén Tauffer százados, aki a leváltott Pawlas alezredes helyett a hadifoglyügyeket vezette ideiglenesen Bécsben, arról tájékoztatta a villachi fogadóbizottságot, hogy a bécsi olasz misszióval és Ausztriával létrejött megállapodás szerint a magyar hadifoglyok rendszeres hazaszállítása október 6-tól kezdve egyelőre napi egy vonattal megindul. A szállítmányok napi két vonatra

49 HL Hdf. gy. Villach 23/1—14. — 1919.; OL K. 73 59. tétel, 50761/1919. és 50862/1919.

50 HL Hdf. gy. Villach 23/1—14. — 1919.; *Kirchner*: i. m. 136. o.; HL Tgy. 2081.

51 HL Hdf. gy. Villach 23/12. — 1919.

52 Az egyezmény megkötése után még számtalan megbeszélést kellett tartani, főleg azért, mert a MÁV nem szállította idejében a szerződésben előírt szénmennyiséget. Ezen kívül állandó zavarokat okozott, hogy az olasz hatóságok jóval több hadifoglyot adtak át Villachban, mint amennyit a rendelkezésre álló szerelvényekkel és szénrel el lehetett szállítani. OL K. 73 25. tétel 1. tárgydosszié: Jungerth Mihály jelentése az Ausztriával kötött hazaszállítási egyezményekről.

53 HL Hdf. gy. Villach 6/1919.

54 Uo. 23/1919.

55 Uo. 23/11. — 1919.

emelése felől a bécsi olasz misszió intézkedik majd, ha Magyarország képes lesz a szükséges szén- és szerelvénytöbblet kiállítására.

A tájékoztató közölte az érdekeltekkel, hogy a szállítmányok naponta 8 és 13 óra között érkeznek majd Villachba, és hogy a hadifoglyok átvételére, nemzetiség szerinti különválasztásra, az élelem kiosztására és a továbbbirtításra — a villachi állomás kis teljesítőképessége miatt — 3 óra áll a fogadóbizottság rendelkezésére. A hadifoglyok nemzetiség szerinti elkülönítése tulajdonképpen már Olaszországban megtörtént. Villachban csak az esetleg véletlenül a magyar szállítmányok közé keveredett idegen állampolgárok kiválasztása történt, szigorúan csak önként jelentkezés alapján. Az önként jelentkezőket továbbítás céljából átadták az illető állam képviselőjének.

A szállítmányok élelmezéséről, amely a szeptember 27-én kötött egyezmény alapján történt, a következőket közölte a villachi kirendeltség működési utasításának is tekinthető tájékoztató: „Az étkezés kiosztását Villachban és Bruck an der Murban az osztrák Verköstigungstationok (élelmező állomások) eszközlik. A magyar közegek mindkét állomáson az élelem kiosztását ellenőrzik, a kiszolgáltatót adagok számát ellennyugta ellenében nyugtázzák és erről az elszámolás céljából pontos kimutatást vezessenek... Az élelmezés elszámolása Magyarország és Ausztria között a Hadügyminisztérium ezen meghatalmazottja útján közvetlenül fog történni. Az étkezés a beérkezés ideje szerint Villachban sűrű leves, húskonzerv főzelékkel és kenyér, Bruckban kávé, marmelad és kenyér, vagy fordítva. Villachba a szállítmányok átvétele alkalmával az utazás tartamára, a rend fenntartása végett szállítmányi szolgálat rendelendő. A szállítmányban levő rangidős tiszt, ha tiszt nincs, legidősebb altiszt vezetésével megbízható altisztekből vonatőrség szervezendő, kihágások esetén Ausztria kénytelen volna a hazatérők rendbetartására fegyveres őrseget kirendelni” — figyelmeztette a hadifogolyügyi referens a villachiakat. Ezért elrendelte, hogy „a kijelölt szállítmányvezető rendeljen ki az egész szállítmány élére egy ügyeletes tisztet és minden kocsiban egy-egy ügyeletes altisztet. A szállítmányvezető a rend fenntartásáért személyesen felelős.”

Az utasítás végén külön nyomatékkal hívták fel a villachi fogadóbizottság figyelmét, hogy a „szocialista és kommunista agitátorokat a szállítmányoktól távol kell tartani, a hazatérőket pedig hazafias szellemben kell üdvözölni.”⁵⁶

Mint már Szekulits százados többször jelentette a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazottnak és a minisztériumnak is, komoly gondot okozott neki, hogy a villachi átvevő állomás és tábor őrzésére kirendelt III. Volkswehr zászlóalj kommunista tagjai propagandát fejtenek ki a magyar hazatérők közt, sőt azt is bejelentették, hogy gondoskodnak magyar szónokról is. Mivel az osztrák hatóságok „nem voltak képesek védelmet nyújtani”, Szekulits százados úgy döntött, hogy saját eszközeivel fog védekezni a következő módon „... a szónokolni készülő, vagy röplapok osztogatásával foglalkozó egyéneket diszkreditálni fogom a hallgatóságuk előtt: iparkodni fogok őket nevetségessé tenni... Tisztjeimet és altisztjeimet utasítottam, hogy vegyüljenek a legénység közé, hogy kellő időben kéznél legyenek, és kellőképpen irányíthassák a legénységet. Amíg a legénység itt tartózkodik Villachban, addig nehezen közelíthető meg az agitátorok által, mert tisztjeimmel állandóan köztük vagyunk éjjel és nappal.” De a Villachtól Szentgotthárdig tartó kb. 2 napos úton továbbra is „fenállt a káros agitáció” veszélye, ezért Szekulits százados azt javasolta előljáróinak, hogy a szállítmányparancsnokok támogatására „jó volna néhány detektívet kirendelni, akik a vonatokat kísérik”. A detektívek feladata lett volna

az esetleges agitátorok tevékenységének és a hazatérők hangulatának megfigyelése mellett azoknak a kommunistáknak leleplezése, akik visszatérő hadifogolynak álcázva igyekeznek Magyarországra jutni, hogy ott földalatti szervezeteket hozzanak létre.

A tömeges hazatérés megindulásával a detektíveken kívül Szekulits százados ismételtén sürgette az augusztus 14-i jelentésében már kért polgári és parasztpárti szónokok kiküldését Villachba, akik arra lettek volna hivatva, hogy hadifoglyok közt vezessék az ellenagitációt, mivel... „mint hivatalos személyiség — idegen országban — én (Szekulits Milán — B. A.) persze nem beszélhetek olyan hangon mint azok, akik utasításaim szerint a legénység közé vegyülve — quasi saját számlájukra dolgoznának.”⁵⁷

Azonban sem a kért detektívek, sem a civil szónokok nem érkeztek meg, annak ellenére, hogy szeptember 24. és október 11. közt 30 000 magyar hazatérő haladt át a villachi átvevő állomáson. Sőt Szekulits százados 3 beosztott tisztje közül Schaivon Ernő főhadnagyot visszarendelték Siófokra, a Fővezérség mellé.⁵⁸

1919. október 31-én Szekulits százados a kirendeltség tiszti létszámának felemeléséért fordult a Hadügyminisztérium 55/a osztályához, jelezvén, hogy a fogadóbizottság a jelenlegi keretek közt képtelen ellátni feladatát: a napi több ezer ember átvételét, ételmezését, regisztrálását, továbbítását és a jelenlegi rendszer mellett agitációt. Külön hangsúlyozta, hogy a beteg foglyokkal való állandó, közvetlen érintkezés miatt a kirendeltség tisztjei fokozottan ki vannak téve a fertőzés veszélyének, pl. Martins százados és felesége vérhasban megbetegedtek.

Hogy felhívja a minisztérium figyelmét a villachi kirendeltség létszáma emelésének szükséges voltára, részletesen leírta egy fogolyszállítmány átvételével és továbbításával kapcsolatos feladatokat. A fennmaradt iratok közül talán ez a jelentés az, amelyik a legpontosabb tájékoztatást nyújtja egy külföldön működő magyar hadifogoly-fogadó állomás hétköznapi munkájáról; érdemes idézni:

„1. Du. 7-kor értesítés, hogy du. 9-kor érkezik 1700 magyar hadifogoly. Intézkedés: vacsorát rendelni a táborban (az ételmező tisztet megkeresni), ellenőrző közeget kirendelni az élelmosztás ellenőrzésére. Érdeklődés a vonalparancsnokságnál lesz-e kocsi és mikor? Mikor lesz mozdony? Esetleg tárgyalások a vasutasokkal, a szomszéd állomásokkal kocsik átengedése végett, vagy az olaszokkal az olasz kocsigarnitúra átengedése végett. A kocsi-, mozdony- és szénhiány miatt a vonalparancsnokság nem tud általában pontos és végleges választ adni, úgy hogy többször kell érdeklődni később is. Du. 9-kor a személyzet készenlétben a pályaudvaron.

2. A szállítmány legjobb esetben 10-kor megérkezik (felvilágosítást arról, hogy mennyit késik nem lehet kapni). A pályaudvar sötét, a szállítmányoknak csak az egyik fele érkezett meg. Intézkedés: Átvétel az olasz parancsnoktól, nyugtázás, az olaszok által ki nem osztott élelmiszerek (ha van ilyen) átvétele és elraktározása, kiszállítás, rendezés, századokba való beosztás. Betegek kiválasztása, bevonulás a táborba, elhelyezés a barakkokban. Ételmezési jegyek kiosztása (ezek átadása ellenében kaptak a magyar hazatérők az osztrák ételmezési állomáson ellátást, később az elszámolás a két állam közt ezeknek az alapján történt — B. A.). Fogadó beszéd 3 barakkban. Sorakozó a vacsorához. A vacsora elosztása, a rend fenntartása. Közben értesítés jön, hogy a szállít-

⁵⁷ Uo. 31/a., 109/1919.

⁵⁸ Uo. 115/3. — 1919.

mány második része éjjel tájt, a harmadik hajnalban fog jönni (3—4-szeri telefonálás). A vonalparancsnokság értesít, hogy de. 9-kor meglesz a szerelvénnyel, esetleg a mozdony is. A hazatérők szétválogatása a megszállott területek szerint. Ezen munkák éjjel 1—2-kor bevégezve.⁵⁹

3. Éjjel 2—3 közt megérkezik a második részlet. Az eljárás mint a második pontnál. (Bonyodalmat okoz, ha a második részlet előbb érkezik mint ahogy befejeződik az első elhelyezése.) A barakkok zsúfolva, be kell nyomni az újonnan érkezetteket.

4. De. 6-kor érkezik a harmadik részlet, sokszor váratlanul, új szállítmányokkal együtt. Ez nagy zavart okoz az élelmezés miatt, új barakkokat kell nyitni, kulcsot keresni az osztrák altisztekkel, különben ugyanaz mint a 2. és 3. pontban. Reggelit rendelni, újabb tárgyalások a vonalparancsnoksággal, a vasutasokkal.

5. Reggeli elosztása, ebéd megrendelése, mivel értesítés jön, hogy délelőtt nem indulhatnak.

6. Ebéd kiosztása de. 11 és du. 1 óra közt. Többszöri utánjárásra megérkezik a mozdony és a szerelvénnyel, értesítés, hogy dél felé újabb szállítmány érkezik.

7. Bevagonírozás, sorakozás, a szerelvénnyel megvizsgálása, kalkuláció (hogyan lehet elosztani az embereket). Rendes felvonulás, minden egyes kocsi megrakása, fülkés kocsiknál minden fülkéé. A rend fenntartása, tekintettel a forgalomra és a balesetveszélyre. Jelentés a vonalparancsnokságnak, hogy kész a berakodás, a szállítmány számának a megkeresése. A távirati értesítések megszerkesztése (hányas számú szállítmány, hány fő, mikor indul, mikor várható az érkezése) és szétküldése (a minisztérium 55/a oszt., a bécsi hadifogolycsoport, a következő élelmezési állomás). Indulás. Ennek jelentése a vonalparancsnokságon.

8. Elszámolás a konyhával, illetve az osztrák élelmező tiszttel.⁶⁰

Tekintettel a villachi átvevő állomás nagy forgalmára (csak október 27—28-án 6500 visszatérő magyar haladt át ott),⁶¹ a Hadügyminisztérium 55/a osztálya a bevonult Schaivon főhadnagy helyére Wolfarth Nándor századost osztotta be.⁶²

A Villachból elinduló szállítmányoknak az úton való élelmezésére Bruck an der Murban állítottak fel egy magyar élelmező állomást. Vezetője Korell főhadnagy lett, akinek feladata a foglyok ellátásának megszervezése, ellenőrzése és az osztrák hatóságokkal való elszámolás volt. 1919. október 3-án kelt táviratában Tauffer százados, aki a hadifogolyügyeket ideiglenesen irányította Bécsben, arról értesítette a villachi kirendeltséget, hogy a Villachtól 24 órányira levő Bruck an der Murból St. Michaelbe helyezték az élelmező állomást, ahová 12 óra alatt érkeznek a Villachból indított szerelvények.⁶³

Az élelmező állomás tevékenységét pontosan nem ismerjük, mivel az oda küldött utasítások, esetleg az ott keletkezett és irattárba helyezett iratok elvesztek. Így nem tudjuk pl., hogy a St. Michael és a magyar határ közt levő kb. 30 órányi úton, hogyan élelmezték a hazatérőket, voltak-e még Szentgott-

59 A Hüm. 239154/55. a. sz. rendelete értelmében a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazott már október 11-én nyomatékosan figyelmeztette Szekulits századost, hogy Villachban csak azok a hadifoglyok veendők át a magyar bizottság által, akiknek állandó tartózkodási helye a „megállapított Clemanceau-féle határokon belül esik”. Felszólította a kirendeltséget, hogy az átvett legénységről pontos névjegyzéket készítsenek az illetőségi hely figyelembevételével. Szekulits százados már ekkor is panaszkodott, hogy hely-, idő- és emberhiány miatt nehéz a hadifoglyok nemzetiség szerinti különválasztása, összeírása, különösen akkor, ha „az emberek nehezen tudják rászánni magukat, hogy a cseh, vagy a román képviselőnél jelentkezzenek”. HL Hdf. gy. Villach 71/1919.

60 HL Hdf. gy. Villach 119/1919.

61 Uo.

62 Uo. 115/1919.

63 Uo. 43/1919.

hárdig olyan állomások, ahol a magyarok ellátást kaptak, vagy St. Michaelben a hátralevő útra hideg élelmet osztottak ki köztük.

A st. michaeli élelmező állomás és vezetőjének tevékenységére utaló egyetlen adatra a villachi kirendeltség iratai közt bukkanhatunk, amely a st. michaeli állomásparancsnokság panasza folytán Szekulits százados és a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazott október 13—15 közt lefolytatott táviratváltás eredményeként maradt fenn. A st. michaeli állomásparancsnokság ugyanis arról panaszkodott, hogy Korell főhadnagy egyáltalán nem törődik a foglyok ellátásával, hanem csak propagandát folytat. Az állomásparancsnokság pedig, a nyelvüket tudó ember híján, nem boldogul a hazatérő magyarokkal. Szekulits százados táviratilag felajánlotta, hogy St. Michaelbe küld egy németül jól beszélő altisztet tolmácsként. Ezt azonban a hadifogolyügyi meghatalmazott elutasította mondván, hogy személyi változást csak a Hadügyminisztérium és a bécsi katonai meghatalmazott hajthat végre, ezért Korell főhadnagy a panaszok ellenére továbbra is lássa el szolgálatát a további intézkedésekig.⁶⁴

Az Ausztrián keresztül történő magyar hazatérés 1919 októberében, novemberében volt a legnagyobb arányú. Ekkor szállították haza az olasz fogságba esett mintegy 95 ezer magyar⁶⁵ nagy részét, döntő többségüket Villachon, a többit Innsbruckon át.

A villachi fogadóbizottság kimutatásai szerint 1919. december 9-ig 71 387 legénységi és 1676 tiszti állományú hazatérő haladt át az állomáson.⁶⁶

Annak ellenére, hogy december 11-től több, angol fogságból hazatérő szállítmány is érkezett Villachba,⁶⁷ a Hadügyminisztérium 423 511/55a. sz. rendeletében utasította a fogadó állomás parancsnokát, Szekulits Milánt, hogy mivel „a hadifoglyok nagyobb része már hazatért (Olaszországból — B. A.), s így a munka az ottani fogadóbizottságnál nagyon lecsökkent, elrendelem, hogy az ottani legénységi állományból azokat, akikre nincs okvetlenül szükség, mielőbb hazairányítsa. Ezt az ország anyagi helyzete is megkívánja.” A december 18-án kelt parancsra Szekulits százados december 21-én jelentette, hogy: „a legénység létszámát 6-ra csökkentettem, a feles számúakat Csótra bevonultattam”.⁶⁸

A Hadügyminisztérium, miután a budapesti olasz missziótól azt az értesítést kapta, hogy az Olaszországban hazaszállításra váró magyar hadifoglyok száma kb. 2000, december 30-án újabb rendeletet adott ki a villachi fogadó állomás személyzetére vonatkozóan. Ebben a december 18-i utasítást megváltoztatva az állomásra beosztottak létszámát a következőkben állapította meg: Wolfarth Nándor százados, parancsnok, Wenninger Mátyás beosztott tiszt, valamint 4 fő legénység.⁶⁹ A parancs értelmében Szekulits Milán százados — aki már többször kérte leváltását — 1920. január 6-án, Martins százados pedig a feleslegessé vált legénységgel együtt január 16-án visszatért Magyarországra.⁷⁰

A csökkentett létszámú villachi kirendeltség még 1920 áprilisáig fennállt. amikor is az olaszországi szervezetszerű hazatérés befejeztével működését megszüntették.

1920. április 22. és május 15. közt 7 szállítmánnyal 62 tiszt és 4886 főnyi le-

⁶⁴ Uo. levelezőkönyv és ikt. ir. 58/1919.

⁶⁵ Kirchner Sándor ezredesnek, a Hím. 55. (hadifogoly) osztálya vezetőjének adatai szerint 1919-ben a tél beállta előtt a hivatalos szállítmányokkal 2198 tiszt és 93 748 főnyi legénység, összesen tehát 95 946 hadifogoly tért vissza olasz fogságból Magyarországra. Kirchner: i. m. 136—137. o.

⁶⁶ HL Hdf. gy. Villach, iktatókönyv 171/1919. A 146/1919. sz. irat tartalmazza az 1919. november 8-ig átvonultat.

⁶⁷ HL Hdf. gy. Villach 184., 188., 199., 200/1919. Valószínűleg az olasz fronton harcoló angol csapatok fogságába esett katonákról van szó, akiket Olaszországban, vagy valamelyik afrikai gyarmaton tartottak őrizetben. A Villachon keresztül jövők mellett 1919. november 26. és december 11. között még 1892 magyar tért haza angol fogságból a Köln—Passau—Bécs útvonalon. OL K. 73 56. tétel 248/1920.

⁶⁸ HL Hdf. gy. Villach 204/1919.

⁶⁹ Uo. 30/1920.

⁷⁰ Uo. 12., 13/1920.

gényiség utazott át Ausztrián francia fogságból Magyarország felé.⁷¹ Ezzel befejezést nyert az antant-államok fogságában volt magyar hadifoglyok hazaszállítása. Ahhoz, hogy a Szibériában és Oroszországban levő és hazatérni szándékozó hadifoglyok is valamennyien hazajuthassanak, még további három évnek kellett eltelnie.

Атила Бонхардт

ТРАНСПОРТИРОВКА НА РОДИНУ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Ко времени окончания первой мировой войны в России и Сибири, а также в плену в странах Антанты — в первую очередь в Италии — находилось более двухсот тысяч военнопленных, происходивших с территории Венгрии по Трианонскому договору. Возвращение их на родину и «приобщение вновь к гражданской жизни» было задачей правительств ставшей уже независимой Венгрии.

Положение во многом осложнялось тем, что поскольку до ноября 1918 года дела военнопленных решались в Вене, в совместном Министерстве военных дел, в Венгрии отсутствовали учреждения, которые располагали бы информацией по вопросу военнопленных и налаженной организацией, которая занималась бы их делами. В виду того, что политическое настроение миллионов родственников военнопленных во многом зависело от того, какие шаги предпринимались в интересах содействия возвращения военнопленных домой, стоявшие у власти правительства независимо от своих политических установок старались сдвинуть с места дело возвращения военнопленных на родину.

В составе министерства военных дел уже в ноябре 1918 года были созданы группы, занимавшиеся делами военнопленных, а в следующем году они были развернуты в отделы. Хотя осуществление транспортировки военнопленных на родину было поручено Министерству военных дел, в 1919 году для принципиального руководства возвращением пленных была создана межминистерская комиссия, в которой наряду с затронутыми смежными министерствами получили место такие общественные организации как Общество Красного Креста и общества родных военнопленных. Летом 1919 года была сделана попытка создания совместного учреждения в целях возвращения на родину военнопленных из государств, образовавшихся на месте бывшей Монархии, однако эта попытка кончилась неудачей вследствие различия интересов, существовавшего между отдельными государствами.

К осени 1919 года в сущности была создана система учреждений — оставшаяся до завершения массового возвращения военнопленных, до конца 1922 года, — которая осуществляла возвращение венгерских военнопленных на родину. В принципиальных вопросах решение принимал межминистерский комитет; транспортировкой, снабжением продовольствием, демобилизацией военнопленных руководили компетентные отделы Министерства военных дел и Министерства иностранных дел, в то время как связанную с этим практическую деятельность выполняли командированные за границу и пограничные приемные пункты, а также организованные в стране едмобилизационные лагеря.

В сентябре 1919 года началась транспортировка на родину почти ста тысяч венгерских солдат, попавших в итальянский плен. Для их встречи в австрийский приемный пункт в Виллах была направлена приемная комиссия, состоявшая из венгерских офицеров и унтер-офицеров. Ее задачей было принятие возвращающихся, контроль за их питанием и дальнейшее направление их домой. Наряду с этим велось наблюдение за политическим настроением военнопленных, об этом писались донесения, а также делались предложения об обращении с военнопленными в дальнейшем. Через приемный пункт и комиссию в Виллах прошло самое большое количество военнопленных из всех приемных комиссий, направленных за границу с подобной целью. Комиссия функционировала до весны 1920 года, до окончания возвращения военнопленных из Италии.

⁷¹ A fenti adat a francia fogságból visszatérőket fogadó Margittay és Farkas századosok jelentéséből származik. OL K. 73 57. tétel 5799/1920. Kirchner Sándor viszont 5905 franciaországi hazatérőre emlékezik. Kirchner: i. m. 147. o.

DIE REPATRIIERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM
ERSTEN WELTKRIEG

Resümee

Am Ende des zweiten Weltkrieges waren mehr als zweihunderttausend, dem Friedensvertrag von Trianon nach dem Gebiet von Ungarn zuständige Kriegsgefangenen in Italien und in Sibirien, beziehungsweise in der Gefangenschaft der Ententemächte, in erster Linie Italiens.

Ihre Repatriierung und „Zurückführung in das Zivilleben“ waren die Aufgabe der Regierungen des bereits unabhängig gewordenen Ungarns.

Da vor November 1918 die Angelegenheiten der Kriegsgefangenen in dem gemeinsamen Kriegsministerium in Wien erledigt waren, entstand die schwere Lage, daß es in Ungarn die in den Fragen der Kriegsgefangenen bewanderten, und einen ausgebauten Apparat besitzenden Institutionen gar nicht bestanden. Die politische Stimmung der Millionen von Angehörigen hing aber zum großen Teil davon ab, welche Maßnahmen im Interesse der Repatriierung der Kriegsgefangenen getroffen werden, so bemühten sich die amtierenden Regierungen, unabhängig von ihrer politischen Einstellung, die Heimkehr der Kriegsgefangenen zu fördern.

In dem Schoß des Verteidigungsministeriums waren bereits im November 1918 die sich mit den Angelegenheiten der Kriegsgefangenen beschäftigenden Gruppen ins Leben gerufen, die nächstes Jahr zu Abteilungen entwickelt wurden. Obwohl das Verteidigungsministerium mit der Abwicklung der Repatriierung der Kriegsgefangenen beauftragt war, wurde 1919 ein interministerieller Ausschuß zur prinzipiellen Leitung der Heimkehr gebildet, in dem neben den betroffenen Ministerien auch Gesellschaftsorgane, wie das Rote Kreuz und die Verbände der Angehörigen der Kriegsgefangenen einen Platz bekamen. Im Sommer 1919 war ein Versuch zur Gründung einer gemeinsamen Institution durch die Nachfolgestaaten der einstigen Monarchie zur Repatriierung ihrer Kriegsgefangenen gemacht, dies gelang aber wegen den Interessengegensätzen der Staaten nicht.

Bis zum Herbst 1919 war die Institutionsorganisation, die die Heimkehr der ungarischen Kriegsgefangenen abwickelte, ausgebaut — und sie bestand bis zum Ende 1922, bis zur Beendigung der Massenrepatriierung.

In den prinzipiellen Fragen traf der interministerielle Ausschuß die Entscheidung, die Beförderung, die Lebensmittelversorgung und die Abrüstung der Heimkehrer wurden aber von den zuständigen Abteilungen des Verteidigungs-, bzw. Außenministeriums geleitet, während die mit diesen in Zusammenhang stehende praktische Tätigkeit von den ins Ausland delegierten und an der Grenze stehenden Empfangsstationen, beziehungsweise im Lande selbst aufgestellten Abrüstungslagern durchgeführt wurde.

Im September 1919 begann die Massenrepatriierung der in Italien in Gefangenschaft gefallenen etwa hunderttausend ungarischen Soldaten. Zu ihrem Empfang wurde ein aus ungarischen Offizieren und Unteroffizieren bestehendes Empfangskomitee an die Österreichische Übernahmestation von Villach herausbestellt. Seine Aufgabe war die Übernahme der Heimkehrer, die Kontrolle ihrer Lebensmittelversorgung und ihre Weiterleitung. Über dies beobachtete und berichtete es über die politische Stimmung der Kriegsgefangenen und es machte Vorschläge zu ihrer weiteren Behandlung. Die Empfangsstation von Villach, die unter den zu diesem Zweck nach Ausland herausbestellten ungarischen Ausschüssen die größte Frequenz hatte, bestand bis zur Beendigung der Heimkehr der Kriegsgefangenen aus Italien.

SZABÓ MIKLÓS

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LÉGIERŐ HARCAI UKRAJNÁBAN 1941 június—december

A német haderő, a szövetséges finn és román hadseregekkel együttműködve, 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót, ezzel megkezdődött a küzdelem a II. világháború legjelentősebbé vált hadszínterén.

A magyar politikai és katonai vezetés dilemmája a háborúba lépést illetően meglehetősen ismert, ugyanúgy, mint az, hogy Kassa bombázásának ürügyét miként kamatoztatták a hadüzenet „jogosságának” alátámasztására.

Bárdossy László miniszterelnök 1941. június 27-én 10 óra 30 perckor emelkedett szólásra a Parlamentben: „Tisztelt Ház! Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni... A magyar királyi kormány megállapítja, hogy e támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott.”¹ A megfelelő megtorló intézkedéseket is kilátásba helyezte — utólag, ugyanis a magyar bombázókötelékek, egy vadászpilóta-század kíséretében már reggel 8 órakor bombázták Sztanyiszlávot², s ezzel egyidejűleg támadásba lendült a 8. határvadász dandárból alakult ún. „Rakovszky-csoport”.

Ezzel tehát vége szakadt a politikai-diplomáciai kötélhúzásnak, a fegyvereké lett a szó. A magyar társadalom döntő többsége újabb sikereket várt e rövidnek remélt hadjáratától. Nagyon kevesen mérték fel ekkor még Magyarországon, hogy *igazságtalan, rablőháborút* kezdeményeztek vezetőik, illetve ilyenbe sodródik az ország és honvédsége. Sajnos csak közel négy évtized múlva fogalmazódott meg Lakatos Géza vezérezredes, egykori miniszterelnökben az az alapvető igazság, hogy „Bármilyen megfontolásokról lett legyen szó, jóvátehetetlen balfogás volt a kis Magyarország féltett csekély haderejét egy oly roppant nagyhatalom ellen felhasználni, melytől sem területi, sem más természetű követeléseink nem voltak.”³

Mindez azonban késői bölcselkedés volt: Magyarország 1941. június 27-én visszavonhatatlanul részesévé vált a második világháborúnak.

E tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy a Magyar Királyi Honvéd Légerő kijelölt alakulatai milyen szerepet játszottak ebben a küzdelemben.

*

1941. június 22-ét, a Szovjetuniót ért támadást megelőző, valamint követő napokban a politikusok, illetve a vezérkar közismert erőfeszítései mellett a légerő vezetői is tettek lépéseket annak érdekében, hogy fegyvernemüket —

¹ Magyarország és a második világháború. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta: Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos. Budapest, 1959. 349. o.

² Hadtörténelmi Levéltár, Vezérkarfőnökség Elnöki (HL Vkf. Eln.) 1. 1941/5615.

³ Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. München, 1981. 42. o.

a lehetőséghez képest — ne ériék váratlanul az események. Így Vörös Géza vk. ezredes, a légierő vezérkari főnöke már június 21-én elrendelte, hogy a hadi- és futárrepülőgépeket lássák el a tengelyhatalmak megkülönböztető krómsárga jelzésével (a szárny alsó felületét annak külső végétől a felségjelig, valamint a törzs közepén 50 cm átmérőjű gyűrű).⁴

Bár Magyarország még nem üzent hadat a Szovjetuniónak, s a szárazföldi erők egy részének mozgósítására is csak három nap múlva került sor, a légierő tartalékos tisztjei már 1941. június 23-án kaptak SAS- (Sürgős-Azonnal-Soron-kívül) behívókat.⁵ A repülőszázadok egy része azonban ekkorra már kitelepült kijelölt hadi repülőterekre. Szobránczy (Negro) Aladár 2/3. vadászszázada — egyes visszaemlékezők szerint — június 18—20-a körül „átköltözött” Kolozsvár—Szamosfalváról a Huszt és Máramarossziget közötti Bustyaházára.⁶ A szolnoki 1/1—2. vadászrepülő-századok szintén június 24-e előtt települtek ki Felső-Ábrány (ma Bükkábrány) mellé Diósgyőr oltalmazására. A bustyaháziak a korszerűbb Fiat „CR—42” típusokkal voltak ellátva, amelyek *ekkor még szükségszerűen megfeleltek* a követelményeknek, már csak azért is, mert a kezdeti időkben a magyar pilóták a fordulóharc kierőszakolásával még ellen-súlyozni tudták a szovjet „I—16” (Rata) típusok nagyobb sebességét és tűzere-jét. Nem mondható el ugyanez az 1/1—2. vadászszázadok Fiat „CR—32”-iről. Bánhidi Antal — ekkor tartalékos repülő hadnagy —, az ismert repülőgép-konstruktőr szerint ekkorra „a legújabb felderítő- és bombázógépek sebessége túlszárnyalta a CR—32-esét. Így aztán a vadászatra 1941-ben már nem volt alkalmas. Fokozta ezt a hátrányt a gépek nagymérvű elhasználtsága is. A mo-torok legtöbbje már kétszer is volt nagyjavításban.”⁷

Úgyszintén jellemzi a „CR—32”-ek technikai állapotát Szabó Mátyás rep. századosnak, a szolnoki 1/I. vadászrepülő-osztály parancsnokának az az intéz-ke-dése, miszerint a kilenc-kilenc géppel rendelkező 1. és 2. század naponként **váltta egymást** készségi szolgálatban, hogy a pihenőnapokat a repülőgépek újbóli üzemképessé tételére fordíthassák.

1941. június 26-án 12 órától az 1/2. századhoz tartozó Bánhidi raj volt „Szi-gorú készség”-ben (motorok bemelegítve, indulásra készen; a pilóták beöltözve a repülőgépekben ültek; szerelők a gépek mellett), amikor Kassa bombá-zása után kb. 30 perccel — tehát $\frac{1}{2}$ 2 körül — riadóztatták az alegységet, hogy üldözzön Felső-Ábrány—Nyíregyháza—Csap—Ungvár—Kassa—Felső-Ábrány útvonalon.⁸ Mire azonban a kijelölt légtérbe értek, a provokáció végrehajtói természetesen — hiszen csak a bombázás és riasztás között mintegy fél óra telt el! — már régen túl voltak árkon-bokron.

A Bustyaházán települt 2/3. vadászrepülő-század „Szigorú készség”-ben levő raját nem riadóztatták (?!), ezért csak az északnyugat felőli repülőmotor-zúgást meghallva rendelte el Nyemecz Pál rep. zászlós, rajparancsnok a star-tot. Nyemecz gépe nem indult be azonnal, ezért Raposa Zoltán tizedes megvárta őt, így csak Balogh János szakaszvezető vette üldözőbe az időközben feltűnt három bombázót. A pilóta elmondása szerint „váratlanul mindhárom gép egy-egy géppuskasorozatot küldött felém. A lövedékek gépem orra előtt mintegy 100—200 méterre húztak el. A tüzet habozás nélkül viszonzotam. A bombázók újra sorozatot küldtek felém, majd ezt követően felfelé húztak, igyekeztek mi-nél előbb bejutni a felhőbe...”⁹ Ez az erőfeszítés sikerrel járt, így a bombázók

4 HL. Vkf. Eln. 1. 1941/5641.

5 *Bánhidi Antal*: Egy volt vadászpilóta visszaemlékezése 1941. június 26-ra. HL Tanulmánygyűjtemény 2815.

6 *Ólvedi Ignác*: Kassa bombázásáról. Repülés, 1983/1. sz. 14. o.

7 *Bánhidi*: i. m. 2. o.

8 Uo. 12. o.

9 *Ólvedi*: Kassa... i. m. 14. o.

eltűntek az üldöző elől, mielőtt megállapíthatta volna az őt megtámadó kötelék kilétét, géptípusát. (Különben elgondolkodtató, hogy e légtér őrzésére ki-rendelt kötelék miért csak egy-másfél órával később kapott hírt Kassa bombázásáról!) Ami azt a jogosan felmerülő kérdést illeti: hogyhogy nem ismerte fel azonnal a pilóta az általa üldözött repülőgép típusát, illetve a Kassán szolgálatot teljesítők sem voltak erre képesek, Pálos Géza volt rep. százados, a következőkkel magyarázta: „a rep. felismerő szolgálatot meglehetősen elhanyagoltuk a csapatok harckiképzésében és ennek jelentőségét a légierő vezetése sem ismerte fel eléggé”.¹⁰

A bustyaháziak riadóztatásával szemben sokkal gyorsabbak voltak más döntésben. Orosz Béla rep. alezredes a 4. bombázórepülő-ezred parancsnoka már 16 óra 45 perckor parancsot kapott, miszerint: „a 4/II. bombázó osztályt riadóztassam és másnap hajnalra bevetésre készítem elő. A feladatot a légierő parancsnokságának *előkészítő intézkedése előzte meg* (kiemelés tőlem — Sz. M.).”¹¹ Ez annál is érdekesebb, mert a bombázásokat illetően előzetesen meg kellett állapodni — s ez meg is történt, csak időpontja ismeretlen —¹² Fütterer rep. ezredessel, a budapesti német követség légügyi attaséjával, aki egyben ellátta a Himer-törzs mellett felállított légierő összekötő törzs vezetését is.

Az ezzel kapcsolatos kérdések — talán örökre — tisztázatlanok maradnak. Kassa rejtélyében azonban egy kérdés vitathatatlan: a súlyos védelmi harcokat folytató, egyre jelentősebb területek átmeneti feladására kényszerült Szovjetunió volt az *egyetlen* ország, amelynek nem állt érdekében, hogy összefüggővé tegye nyugati határa mentén az ellenséges hatalmak és hadseregeik „kordon”-ját.

Ezt a törekvést támasztja alá a VIII. (kassai) hadtest néhány nappal korábban (1941. június 22-én 24 órakor) keltezett jelentése, miszerint „Iszkától ÉK-re 2 német repülőgépet 4 orosz gép üldözött. A német gépek magyar területre repültek át. Az oroszok a magyar határ felett az üldözést abbahagyták és visszafordultak.”¹³ Ez a tény Balássy Miklós, egykori rep. vk. őrnagy megítélése szerint is „Igen fontos érv a kassai bombázás vizsgálatá szempontjából.”¹⁴ A szovjet fél tehát *kényesen ügyelt* arra, hogy ne adjon semmi okot az ellenségeskedésre.

Az is el kellett volna, hogy gondolkoztassa a magyar társadalom nagyobb részét: ha valóban szovjet repülőgépek bombázták Kassát, akkor mivel magyarázható, hogy az a zajló hadműveletek befolyásolása szempontjából szinte jelentéktelen, a lehetségesnél jóval kisebb károkkal járt? Ezt a szembeszökő tényt a vezérkar hadművelleti osztályán is érzékelték. A bombázással kapcsolatos sajtóközlemény fogalmazványa ugyanis eredetileg így szólt: „A szovjet-orosz repülők a tegnapi nap folyamán a nemzetközi jog durva megsértésével ismételt bombatámadást hajtottak végre magyar felségterület ellen. A *szovjet-orosz repülők nem katonai céltárgyakat bombáztak, hanem alattomos támadásuk jórészt csak a védtelen polgári lakosság ellen irányult. Kassa város polgárai közül többen áldozatul estek ennek a minősíthetetlen orvtámadásnak.*”¹⁵ (Kiemelés tőlem — Sz. M.) A magyar megtorló támadással folytatódó részt most szükségtelen idézni, mert az eddigi ismertetett részben van a lényeg. A fogalmazványból ugyanis az általán kiemelt részt valakik kihúzták, hiszen rádöbbenek, hogy ezzel a mondattal esetleg nem kevesek fejébe szöget üthet a tény:

10 Pálos Géza rep. százados nyilatkozata. (A szerző birtokában.)

11 Orosz Béla: A magyar légierők teljesítményei a Kárpátoktól a Dnyeperig (Hadinapló). Budapest, 1942. 6. o.

12 A m. kir. honvédség Fővezérségéhez beosztott német tábornok hadi naplója (a továbbiakban: Himer-napló). Közli: Kun József. Századok, 1965/6. sz. VI. 27-i bejegyzés.

13 Övedi Ignác: A Honvéd Vezérkar és a kassai „casus belli” II. rész. Honvédelem 1981/10. sz. 110. o.

14 Balássy Miklós rep. vk. őrnagy nyilatkozata. (A szerző birtokában.)

15 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5612.

A MAGYAR LÉGIERŐ KÖTELEKEINEK TEVÉKENYSÉGI KÖRZETE (1941)

ha már egyszer azok a szovjet repülőgépek berepültek és bombázták Kassát, akkor miért — alapvetően — polgári célpontokat választottak ki, miért nem a felvonuló német csapatokkal teli, s a legjobb célpontot nyújtó vasútállomást, vagy az utánszállítást biztosító vasútvonalat?!

Az is érdekes, hogy Csejtey Béla alezredes, kerületi légvédelmi parancsnok, **másfél-két órával** az események után az Országos Légvédelmi Parancsnokságra továbbított jelentésében „ismeretlen repülőgépekről ad hírt, kiemelve a támadók meg nem állapítható nemzetiségét és géptípusát”.¹⁶ Ennek ellenére a Magyar Távirati Iroda jelentése szerint orosz repülőgépek bombázták a várost.

A Szovjetunió vétlenségét Kassa bombázásában nemcsak mi állítjuk, negyven évvel a szomorú események után! Horthy Miklós már egy évtizeddel később — sajnos csak ekkor, s nem korábban — elismerte: Moszkva „erélyesen cáfolta, hogy a magyar városok ellen intézett »kihívó« bombatámadásokat szovjet repülőgépek hajtották végre... Moszkva cáfolata... — szemben a saját **vezérkari főnökünk jelentésével** — megfelelt a valóságnak!”¹⁷

Ez a beismerés azonban nem változtathat a tragikus történelmi tényen: a **Kassára való hivatkozással** másnap végrehajtott magyar bombatámadással Magyarország visszavonhatatlanul részesévé vált a Szovjetunió elleni háborúnak. Így valóban megelégedetten jelenthette ki Werth Henrik gyalogsági tábornok, a vezérkar főnöke, 1941 júliusában: „Nekem a kassai bombázás egyenesen jól jött.”¹⁸

Így az 1. önálló távolfelderítő osztály még 1941. június 26-án megkezdhetette a Szovjetunió közeli területeinek felderítését. Már ennél az első bevetésnél kitént, hogy „rövid a lélegzet. He—70-ekkel Ungváron le kell szállnunk üzemanyag-feltöltés céljából, hogy mégis valamelyest be tudjunk hatolni az ellenes vonalak mögé. A bevetésről visszatérve ugyancsak le kell szállnunk az ungvári repülőtéren, hogy üzemanyag-felvétel után visszarepülhessünk Budaörsre.”¹⁹ Tehát már a kezdet kezdetén érződtek a hatótávolság problémái.

A veszprémi 4/II. bombázórepülő-osztály 3. és 4. századának tizenhat Junkers „Ju—86 K—2” típusú repülőgépe, gyomrában — egyes visszaemlékezők szerint — 64—64 10 kg-os, pillanatgyújtós bombával, 1941. június 27-én hajnalban átrepült Debrecenbe. Itt kiegészült a 3/5. század nyolc Caproni „Ca—135”-ös bombázójával. Így azonban pontatlan, ugyanis a feladatot **csak úgy** tudták végrehajtani, hogy „állományrendezés”-t hajtottak végre, azaz Inokai András rep. százados és Kórossy Jenő rep. százados **alegységeit kiegészítették** Telbisz Loránd és Vitán Béla rep. századosok 4/1—2. bombázószázadainak néhány repülőgépével. Ügyszintén vitatott a bombasúly, ugyanis amilyen határozottan állítja Inokai százados a 10 kg-osokat, ugyanolyan meggyőződéssel vallja Telbisz Loránd, hogy „Soha nem használtunk 10-kg-osokat — mert mint ismeretes fennakadhatnak a bombatárban kioldáskor — elég volt egyszer pár tucat halott Veszprémben emiatt. Mi kizárólag 50 és 250 kilósokat alkalmaztunk.” Eltekintve e tisztázatlan részkérdéstől, a bombázók Debrecenből, illetve Hajdúböszörményből (e vonatkozásban is eltérők az állítások) startolva 7 óra 15 perckor Huszt légtérében „fölvették” az oltalmazásukra kirendelt 2/3. vadászipülő-század kilenc Fiat „CR—42” repülőgépét, s folytatták útjukat Sztanyiszláv irányában.²⁰ A bombázók viszonylag nagy száma még kísérőiket

16 *Ölvedi Ignác*: A Honvéd Vezérkar és a kassai „casus belli” I. rész. Honvédelem 1981/9. sz. 83. o.

17 *Horthy Miklós*: Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 224—225. o.

18 *Lakatos*: i. m. 41. o.

19 *Péterdi A. János*: A volt m. kir. I. honvéd önálló távolfelderítő repülőosztály vázlatos története. *Magyar Szárnyak*, (Oshawa, Canada) 1978/7. sz. 62. o.

20 *Inokai András*: Így kezdődött... *Magyar Szárnyak*, (Oshawa, Canada) 1982/11. sz. 7. o., valamint Telbisz Loránd rep. százados nyilatkozata (a szerző birtokában) és Winkler László szóbeli közlése.

is meglepte: „Mi csodálkoztunk, honnan szedtek össze ennyit” — emlékezik vissza az egyik vadászpilóta.²¹ Egyértelműen ma már nem állapítható meg, **hogyan konkrétan a bombázásban hány repülőgép vett részt.** A vezérkar által kiadott jelentés²² tizenkilenc repülőgépről tesz említést. A 4. bombázóezred parancsnoka szerint a 4./II. osztályból csak öt repülőgép jutott el a célig. Ez az állítás viszont a bombatámadás aktív résztvevője szerint „szinte érthetetlen”, ő lényegesen többről tud.²³ Természetesen ez esetben ismét nem a repülőgépek pontos száma a döntő, hanem az, hogy a Sztanyiszlávra 1941. június 27-én 8 óra körül mért csapással magyar repülőgépek olyan országot támadtak meg, amely még ekkor is a normális kapcsolatok fenntartására törekedett Magyarországgal.

Sztanyiszláv bombázásával egyidejűleg a VIII. és X. közelfelderítő századnak — az előbbinek nyolc, az utóbbinak pedig kilenc WM—21 „Sólyom” típusú repülőgéppel — támadnia kellett a **határ menti szovjet településeket.** A rossz időjárási viszonyok következtében a X. közelfelderítő századnak csak a 3. raja tudta végrehajtani feladatát.²⁴ E kisebb-nagyobb fiaskók ellenére lelkesen ünnepelt a sajtó: „A magyar légierő a ma reggeli órákban igen eredményes megtorló támadásokat hajtott végre Szovjet-országi területeken levő katonai célpontok ellen.”²⁵ A repülőszakember azt tartotta a legnagyobb sikernek, hogy először repültek át bombázókötélekek műszerek segítségével a Kárpátok fölött, s tértek vissza veszteség nélkül.²⁶

Június 29-én 25 bombázó indított támadást — egy vadászszázad oltalmazása mellett — jobb légköri viszonyok és „igen erős földi elhárítás” közepette Sztrij ellen. Ezzel befejeződtek a „megtorló” támadások, „lezárult a légierők hadszári alkalmazásának időszaka”.²⁷ E kétnapi tevékenységből is volt leszűrendő tapasztalat. Már ekkor egyértelművé vált, hogy kockázatos vadászkíséret nélkül nagyobb mélységben alkalmazni bombázókat. Ilyen esetben a 2500 m-es felhőalagnál volt a legkedvezőbb a tevékenység, mivel ilyen magasságból az optikai célzóeszközökkel jó találati valószínűséggel lehetett csapást mérni, ezt követően pedig gyorsan „eltűnhettek” a felhőben. Ügyszintén egyértelművé vált, hogy a különböző sebességű bombázók tevékenységét jobban össze kell hangolni annak érdekében, hogy egyidejűleg jelenjenek meg a célterület fölött. Már Sztrij bombázásánál tapasztalták, hogy a Caproni „Ca—135”-ök után 3—5 perccel érkezett lassúbb Junkers „Ju—86 K—2”-eket a levegőben fogadták — az első kötelék ellen riadóztatott — szovjet vadászok.²⁸

A német 4. légiflottával való szorosabb együttműködés érdekében a Fővezérség ezen a napon úgy döntött, hogy összekötő törzset küld ki Gyíresy Sándor rep. alezredes irányításával.²⁹

Bár a kassai VIII. hadtest parancsnokának, Szombathelyi Ferenc altábornagynak a vezetésével megalakuló ún. „Kárpát-csoport” (állományában az I. gyorshadtesttel, az 1. hegyi- és 8. határavadászdandárral) parancsnoksága csak június 30-án estére vált működőképesé, a Rakovszky György tábornok parancsnoksága alatt működő 8. határavadász dandár („Rakovszky-csoport”) már június 27-e óta súlyos harcokban állt a szovjet határvédelmi erőkkel, melynek következtében 30-áig tisztekben 32, legénységben 360/0-os

21 Nyemecz Pál rep. zászlós nyilatkozata (a szerző birtokában).

22 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5615.

23 Orosz. i. m. 7. o., valamint Telbisz Loránd nyilatkozata.

24 HL Vkf. Eln. 1. Napi helyzetjelentések (a továbbiakban NHJ) 1941/21—23. f.

25 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5612.

26 Orosz. i. m. 7. o.

27 NHJ 1941/38. f., valamint Orosz. i. m. 10. o.

28 Telbisz Loránd nyilatkozata.

29 Himer-napló, VI. 28-i bejegyzés.

veszteséget szenvedett.³⁰ Ezek tevékenységét — bizonyos mértékben — támogatták a közelfelderítők napi bevetései is.

Június 29-én szovjet ellentevékenységre is sor került: 11 óra 25 perckor hét repülőgép támadta Csapot, s közülük hármat lelőttek a magyar vadászok.³¹ Szintén 29-én a magyar légierő is elszenvedte első veszteségét: a X. közelfelderítő század egyik „Sólyom” típusú repülőgépe két fős személyzetével (Bánya László főhadnagy, Sallay István zászlós) eltűnt.³²

Másnap Szombathelyi altábornagy kiadta a július 1-i támadásra vonatkozó parancsát: „Szándékom: a már rendelkezésre álló erőkkel *bombázó erők támogatásával* (kiemelés tőlem — Sz. M.) súllyal Kőrösmező területéről támadni és Kolomea, Stanislau (Kolomija, Sztanyiszlav — Sz. M.) területét mihamarabb elérni.”³³ E parancsral tehát kezdetét vette a légierő kijelölt kötelékei alkalmazásának újabb szakasza: a „Kárpát-csoport” harcai közvetlen támogatásának periódusa.

1941. július 1-én 7 órakor — a légierő aktív tevékenysége mellett — Kőrösmező térségéből a Tatár-hágón át Jablonica—Mikulicsiny irányában támadásba lendült a megerősített 1. dandár („Felkl tábornok-csoport”). A nap folyamán Kőrösmezőre érkezett az I. gyorshadtest is, ezzel a két kötelékből megalakult a „Miklós tábornok-csoport”. Bár a szovjet csapatok kiürítették a Tatár-hágó területét, az előrenyomulás mégsem volt megfelelő ütemű, mert a visszavonuló erők szisztematikusan rombolva az alagutakat, hidakat, szorosokat, rendkívüli gondokat okoztak a műszaki eszközökkel gyengén ellátott magyar alakulatoknak. (A július 1-i jelentés szerint az 1. hegyidandár zömének előnyomulását Tatarov területén „az ötödik lerombolt híd akasztotta meg”.³⁴

Ilyen körülmények között a „Kárpát csoport”-nak alárendelt repülőkötelékek azt a feladatot kapták, hogy az Uzsoki-szoros és Felsővisó területén előretörő szárazföldi erőket támogassák, illetve bombázzák a Jablonica, Tatarov, Mikulicsiny és Vorohta községekben levő vezetési pontokat, valamint a vorohtai vasútvonalat. A feladatot a 4. bombázórepülő-ezred tizennyolc „Ju—86” és a debreceniek kilenc Caproni „Ca—135” gépe hajtotta végre két vadászszázad oltalmazása mellett.³⁵ A bombázók egy része az esti órákban a gyelatyini vasútállomásra, illetve az e térségben visszavonuló szovjet erőkre mért csapást, a távolfelderítők pedig folyamatosan közölték a változó helyzet új adatait.³⁶

Másnap a 3/5. bombázórepülő-század nyolc Caproni „Ca—135”-ével megerősített 4/4. bombázószázad támadta Sztanyiszlav, Zalescsiki, Sznyatin és más települések területén levő célpontokat, csapatmozgásokat.³⁷

Július 3-án a „Miklós tábornok-csoport”-nak tovább kellett folytatnia előrenyomulását a Dnyeszter irányában, hogy megbízhatóan fedezhesse a 17. német hadsereg jobb szárnyát. Ennek érdekében a fővezérségtől hadműveleti feldehritést igényelt, amit a távolfelderítő osztálynak kellett végrehajtania Sznyatin, Kamenyec-Podolszk, Bucsacs, valamint a Dnyeszter-átjárók légterében. Ezzel párhuzamosan a VII. és VIII. közelfelderítő századok is tevékenykedtek. A 4/3—4. és a 3/5. bombázórepülő-századok Kamenyec-Podolszk, Borscsöv, Csorkov helységek, illetve a visszavonuló szovjet erők ellen kerültek bevetésre.³⁸ Ez utóbbira azért volt nagy szükség, mert a Dnyeper mentén kiépített

30 Dr. Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945) HM Központi Irattár kiadása, 1961. 83. o.

31 NHJ 1941/36. f.

32 Csanádi Norbert—Nagyváradai Sándor—Winkler László: A magyar repülés története. Bp. 1977. 233. o.

33 NHJ 1941/43. f.

34 Dr. Csima: i. m. 86. o.

35 Orosz: i. m. 10. o., NHJ 1941/53. és 63—65. f., valamint Winkler László közlése.

36 NHJ 1941/59.

37 Orosz: i. m. 10. o., NHJ 1941/71. f. és Winkler László közlése.

38 NHJ 1941/68., 78. és 84. f., valamint Orosz: i. m. 16. o.

erődvonalak irányába mozgó kötelékek nagyon sokszor komoly ellenállást tanúsítottak. Németh József tábornok, a „Dél” hadseregcsoporthoz kiküldött összekötő törzs parancsnoka pl. 1941. július 3-án 13 óra 30 perckor a következőket jelentette a vezérkar hadműveleti osztályának: „A visszavonuló alakulatok, melyek olykor több hadosztályt is kitesznek, bekerítés ellenére sem adják meg magukat, hanem kitartanak a végsőig. Az ellenállás váratlanul nagy. A vezetés meglepően jó, összeomlásról még egyáltalán nem lehet beszélni. A foglyok száma csekély, mert a végsőig ellenállnak.” A 20 órás jelentésében ezt a tapasztalatát megerősítette, illetve kiegészítette: „Általában az orosz vezetés eddig meglepően ügyesen dolgozik. Felismerik a helyzeteket és az adott helyzetnek megfelelően legjobbnak látszó megoldásokat választják. Nagy számú jól vezetett és erőteljes ellenakcióik jellemzik a visszavonulási harcokat. Különösen váratlan az orosz csapatok rendkívüli szívóssága mind a támadásban, mind a védelemben... Jellemzésükre szolgáljon, hogy még üzemképtelenné vált harckocsikat is védenek.”³⁹ Ennek ellenére e napon a magyar erők elérték Gyelatyint, egy előrevetett osztag pedig 17 órakor megszállta Sztanyiszlávot.

Ez az előrenyomulás július 4-én is folytatódott, aminek eredményeként a 6. és 12. kerékpáros zászlóalj benyomult Kolomijába, Vörös János tábornok 2. gépkocsizó dandára a város alá érkezett, a Major Jenő tábornok parancsnoksága alatt harcoló 1. gépkocsizó dandár pedig Gyelatyinig tört előre olyan körülmények között, hogy „az egyetlen járható út és a közbeeső hidak 17 helyen voltak felrobbantva”.⁴⁰

Mivel a légi felderítés megállapítása szerint Zalescsikinél két, Nyizsnyijovnál pedig egy Dnyeszter-híd ép volt, a 2. gépkocsizó dandár kapta feladatul azok birtokbavételét. Ezzel összhangban Szombathelyi altábornagy is a Dnyeszter, illetve a Dnyeszter—Szeret vonalra helyezte át az 1. repülődandár felderítésének súlyát. A földi alapoktól (repülőterektől) egyre távolodó arcvonalon azonban megkövetelte a repülőkötelékek előretelepítését is. Ennek megfelelően a szolnoki 1/I. vadászrepülő-osztályt a felső-ábrányi hadi repülőtérről Miskolcra helyezték át. A földi része július 3-án, a légi része (23 Fiat „CR—32” hadi gép-pel) 4-én 13 órára befejezte az áttelepülést.⁴¹

A földi erők fokozódó térnyerésén túl más okok is sürgették a repülőkötelékek Kárpátokon túlra való áthelyezését. Gyíresy Sándor rep. alezredes, aki e napon vonult be a 4. légiflottához, máris türelmetlenkedett: „Benyomásom az, hogy a németek jó néven vennék, ha a mi harci repülő erőink a Kárpátoktól É-ra áttelepülnének és az ellenség üldözésében részt vennének tekintettel arra, hogy a 4. légi hadsg. (hadsereg, pontosabban légiflotta — Sz. M.) kiterjedése 1000 km.”⁴²

Ügyszintén indokolta ezt az a tény is, hogy a Kárpátok fölött — szinte állandóan — uralkodó rossz időjárási viszonyok mindig rendkívüli mértékben próbára tették különösen a nyitott kabinú vadász- és közelfelderítő repülőgépek személyzetét. A jegesedés elleni védekezés sem volt megoldott, s pl. a 4/4. bombázórepülő-század egyik „Ju—86 K—2” típusú repülőgépe emiatt került dugóhúzóba, s csak a pilóta tudása mentette meg a pusztulástól.⁴³

Még egy dolog sürgette az arcvonalon való felzárkózást: bár eddig elhanyagolható volt a veszteség, de már az első napokban több repülőgépnek kellett motor- és üzemanyagtartály-lövés, benzinhíány miatt kényszerleszállást végrehajtania. A felkutatás, a hiba kijavítása, a személyzet hazaszállítása szempont-

39 Uo. 1941/72. és 75. f.

40 Dr. Csima: i. m. 86. o.

41 NHJ 1941/95. és 92. f.

42 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5930. 2. sz. távmondat.

43 Csánádi—Nagyvárad—Winkler: i. m. 233. o.

jából egyáltalán nem volt közömbös, hogy milyen távolságra történik mindez a repülőterektől. (Pl. július 4-én a 4/3. század B—322. jelű bombázója mindössze 15⁰/₀-os sérülést szenvedett a Gyelatyin melletti kényszerleszálláskor, mégis több napra volt szükség ahhoz, hogy ismét bevethető legyen.⁴⁴)

Mindezek alapján a Huszton települt 1. repülődandár parancsnoka, Bánfalvy István rep. vk. ezredes és vezérkari főnöke, András Sándor rep. vk. alezredes mindent megtett e gondok megoldása érdekében. Így július 5-én Bánfalvy vk. ezredes már arról tájékoztathatta Gyíresy alezredest, hogy a vadászok és felderítők áttelepítése folyamatban van, a bombázóké pedig két napon belül várható. Valóban, a Tomor László rep. százados parancsnoksága alatt szolgáló mátyásföldi 1/3. vadászrepülő-század e napon megkapta az indulási parancsot.⁴⁵

A távolfelderítők Kolomija, Zabolotov, Sznyjatin, Kalus, Hotyin, Zalescsiki körzetét derítették fel, de ekkor már fokozódó nehézségek közepette. Hadászati szempontból e mellékirányban is sikerült a Vörös Hadsereg mind szervezettebb ellentevékenységet megszervezni. Így e napon az egyik magyar távolfelderítő repülőgép — egyebek mellett — már arról volt kénytelen jelenteni, hogy Kamenyec-Podolszknál szovjet vadászok vették üldözőbe, mely típus „főlényes sebességgel rendelkezik, saját He—111. rep. gépet azonnal befogta”. Ezt csak megerősítette az, hogy az előző nap a távolfelderítő osztály is elszenvedte első veszteségét: az F—401. jelű Heinkel „He—70 K” típusú repülőgép 3 fős személyzete (Fülöp Sándor hadnagy, megfigyelő; Várhalmi Márton őrmester, pilóta és Rusznyák Ferenc szakaszvezető, rádiótávírász) Kamenyec-Podolszk térségében repülőhalált halt. A szakértői vizsgálat megállapította, hogy a repülőgép már a levegőben kigyulladt, amiben közrejátszottak technológiai okok is, mivel „a törzsszerkezet elektronfém, magnézium, alumínium ötvözet, mely igen gyúlékony”. Ez a tény — többek között — „arra az elhatározásra juttatta felsőbb vezetőinket, hogy a He—70-es típust az adott viszonyok között felderítésre alkalmatlanná nyilvánítsa... azt a további alkalmazásból kivonja” — emlékezik vissza a távolfelderítő osztály egyik tagja.⁴⁶

Az egyre fokozódó szovjet ellenállás mind gyakrabban követelte meg, hogy a repülők közvetlen avatkozzanak be a földi erők harcába. Július 5-én a késő délutáni órákban a Gorogyenka irányából Zalescsiki felé támadó 2. gépkocsizó dandár jobb szárnya Kicmanynál elakadt a Csernovicból visszavonult szovjet csoportosítás szívós védekezése következtében. Az ellenük bevetett két vadászrepülő-század a kedvezőtlen időjárási viszonyok között nem tudott megfelelő eredményt elérni, míg a két bombázószázad sikeresen támadta az állásokat. Az ugyancsak nehéz helyzetbe került 6. gépkocsizó zászlóaljon a VII. közelfelderítő század próbált segíteni kisebb bombatámadásaival. Ezzel párhuzamosan a 2. gépkocsizó dandár részére légi úton szállítottak Kolomijára gyalogsági és páncéltörő löszert. Mindezek alapján fogalmazódott meg az összefoglaló helyzetkép azon megállapítása, hogy „Harci rep. erőink a földi harcokban igen eredményesen avatkoznak be alacsony és bombatámadásaikkal... helyenként a löszert repülővel kell utánpótolni.”⁴⁷

Július 6-án a reggeli órákban Zalescsiki térségébe rendelték az összes bombázó és vadász köteléket a 2. gépkocsizó dandár átkaroló tevékenységének támogatására, de a bombatámadás — egyes források szerint — elmaradt, s a fő célt: a korábban említett Dnyeszter-hidakat sem sikerült birtokba venni, mivel a visszavonulás befejeztével a szovjet csapatok felrobbantották azokat. A folyó-

44 NHJ 1941/99. f.

45 HL Vkt. Eln. I. 1941/5930., valamint *Tomor László: Harcok az orosz égen.* Budapest, 1942. 12. o.

46 NHJ 1941/99. és 152. f., valamint *Péterdi: i. m.* 62. o.

47 NHJ 1941/104., 108., 114—115. és 117. f.

hoz való kijutással viszont lezárult egy hadművelleti szakasz. Az 1941. június 27-től július 6-ig eltelt tíz nap eseményei bizonyos mérleg megvonására, az alapvető tapasztalatok összegzésére ösztönözték a magyar légierő vezetőit. Ebben a periódusban 145 repülőgép végzett ellenség fölötti repülést, melynek során 187 865 liter üzemanyagot fogyasztottak el és 113 165 kg bombát dobtak le.⁴⁸ Az eddigi tapasztalatok alapján pedig — miszerint a szovjet légierő kötelékei a páncélos éleket támadják következetesen — Gyíresy alezredes ismételtén sürgette a gyorscsapatok védelmére a vadászkötelékek előretelepítését, a közöttük való folyamatos összeköttetés megszervezését. Úgyszintén javasolta, hogy a mind élénkebb ellentevékenységek miatt a bombázókat minden esetben kísérjék vadászkötelékek is.⁴⁹

A háborús részvétel egyik fő szervezője, Werth gyalogsági tábornok szemrebbenés nélkül adta hozzájárulását a további német elképzelésekhez. A Dnyeszterhez kijutva ugyanis döntenie kellett a magyar kötelékek további sorsáról. Németh tábornokon keresztül azt javasolta Rundstedt vezértábornagy, a „Dél” hadseregcsoport parancsnoka a Honvéd Vezérkar Főnökének, hogy a „Falk tábornok-csoport”-ot és a „Rakovszky tábornok-csoport”-ot a harcból való kivonás után megszálló feladatokra alkalmazzzák, míg a gyorshadtest — gépkocsizó gyalogsággal, kerékpáros zászlóaljakkal, gépvontatású tüzérséggel, műszaki és híradó alegységekkel, ellátó, kiszolgáló és javító részlegekkel való megfelelő megerősítés után — a „Dél” hadseregcsoport alárendeltségében folytassa tevékenységét. Werth Henrik — Horthy által jóváhagyott — válaszára Németh tábornok július 7-i jelentéséből is következtethetünk: „A Vezértábornagy úr megkért, hogy bensőséges köszönetét tolmácsoljam a mi VKF. urunknak a *promt és minden tekintetben szimpatikus* (kiemelés tőlem — Sz. M.) döntéséért.”⁵⁰ Ennek megfelelően a légierő helyzetében is változás következett be: „Ezzel az újabb fordulattal kezdődött a második hadművelleti időszak, amely nálunk a földi erők és a harci repülőerők legszorosabb együttműködésével, vagy másképen (sic!) a *német szövetséges hadseregnek történt alárendelésünkkel* (kiemelés tőlem — Sz. M.) is jellemezhetünk.”⁵¹ Ennek megfelelően 1941. július 7-én Orosz Béla rep. alezredest felmentették a 4. bombázórepülő-ezred parancsnoki beosztásából, s kinevezték a gyorshadtestközvetlen repülőcsoport parancsnokává. Kezdetben a kötelék állományába csak a VII. és X. közelfelderítő, valamint a 2/3. vadászrepülő-század, három légvédelmi gépágyús fél-szakasz, egy légvédelmi gépágyús üteg, két gépkocsioszlop és egy mozgó repülő-gépjavitó műhely tartozott.⁵² A közelfelderítő és vadászszázadokat Kolomija repülőterére telepítették át. A VII. közelfelderítő század ezt 7-én délre végrehajtotta. Emellett ugyancsak július 7-én 0 óra 30 perckor a mátyásföldi I. közelfelderítő század földi része is elindult Zámbo Dezső százados parancsnoksága alatt hadművelleti területre.⁵³ Mindezt nem tudta megakadályozni Bánfalvy rep. vk. ezredesnek az a véleménye, hogy a repülődandár alakulatainak áttelepülése a Kárpátoktól északra „utánszállítási, híradási és ütrérendbehozatali lehetőségektől függ, amelyek igen súlyosak”.⁵⁴

A Légierő Parancsnokság a harci babérokat is szerette volna gyarapítani, s ezért annak a véleményének adott hangot, hogy „Saját sávban nagyon imponálna néhány orosz gép lelövése.”, erre azonban — eltekintve attól, hogy az elő-

48 Orosz: i. m. 20—21. o., valamint Winkler László közlése.

49 NHJ 1941/121. f., valamint HL Vkf. Eln. 1. 1941/5930. 8—9. sz. távmondat.

50 Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg gyorshadteste a Szovjetunió elleni rablőháborúban. Hadtörténelmi Közlemények (HK), 1966/2. sz. 236. o.

51 Orosz: i. m. 21. o.

52 Uo.

53 NHJ 1941/133. f., valamint Zámbo Dezső: Hadak útján jártunk. Budapest, 1942. 8. o.

54 NHJ 1941/132. f.

ző napon egy távolfelderítő repülőgép aratott légi győzelmet Kamenyec-Podolszk térségében egy vadász fölött — egy ideig még várni kellett.⁵⁵

Az új helyzet bizonyos kapkodást váltott ki a légierőknél. Gyíresy alezredes július 8-án szinte egyfolytában sürgette a repülőkötelékek kiküldését. A vezérkarfőnökség 1. osztályához intézett távmondatában még legalább egy vadászszázad áttelepítését kérte, arra való hivatkozással, hogy az orosz kötelékek egészen közel települtek az arcvonalhoz, így a közelfelderítők csak vadászkíséret mellett tudnak tevékenykedni. Ugyanezt megismételte a Légierő Parancsnokság felé is. A kapkodás abból állapítható meg, hogy az intézkedések egymást keresztezték, módosították. Mint láttuk, egy nappal korábban még úgy volt, hogy a X. közelfelderítő század is a gyorshadtest alárendeltségébe lép. Most viszont azt közölte Gyíresy alezredessel Incze László rep. vk. őrnagy, hogy helyette egy másik alegység fog menni, s a 2/3. vadászszázadot az 1. és 4. század váltja fel. (Azt, hogy melyik osztálytól, nem jelezték.) Tehát Orosz alezredes alárendeltségébe két-két vadászipülő- és közelfelderítő századot osztottak be. Másnap viszont már arról tájékoztatta a Légierő Parancsnokság az összekötő törzs parancsnokát, hogy az eddig alkalmazott minden kötelék bevonul, a 2/3. század kivételével.⁵⁶

Július 8-án a harcászati légi felderítés külső határául a Hotyin—Kamenyec-Podolszk—Gorodok, míg a hadászati légi felderítés külső határaként a Kalus—Bar vonalat határozták meg az előljárók, melyen belül a fő feladatot a Hotyin és Kalus közötti Dnyeszter-szakasz felderítése képezte. Ezt az 1. önálló távolfelderítő osztály teljesítette is.

A gyorshadtest 1941. július 9-én megkezdte a „Dél” hadseregcsoporttól kapott feladata teljesítését. Ennek megfelelően 2. gépkocsizó dandár Kamenyec-Podolszk irányába nyomult előre, Vattay Antal tábornok 1. lovasdandára Zvancsik felé igyekezett tért nyerni, az 1. gépkocsizó dandár pedig a bal szárnyon, Dunajevcit próbálta birtokba venni. E tevékenységet mihamarabb a magyar légierőinek is támogatnia kellett volna, de helyzete továbbra is tisztázatlan volt. Július 10-én Gyíresy alezredes azon kérésére, hogy be kell-e vonulnia a 4. légiflottától, Incze őrnagy azt válaszolta, hogy „Igen. A saját légierőből két közelfelderítő század van Kolomeában, de úgy ez, mint valószínűleg a gyors hdt. is haza fog jönni.”⁵⁷ Mindez akkor hangzott el, amikor az I. közelfelderítő század földi része 13 órára beérkezett Kolomijára, s az ugyancsak mátyásföldi 1/3. vadászipülő század földi része Ujszászy György főhadnagy parancsnoksága alatt úton volt Ukrajnába, illetve amikor Németh tábornok ismételten sürgette: „A gyors hdt. rep. erőinek a Kárpátoktól É-ra való mielőbbi áttelepülése kívánatos”.⁵⁸

Július 10-én a gyorshadtest csapatai felzárkóztak a Zbrucs folyóra, ezért eredményesebb támogatásuk érdekében Orosz alezredes a VII. közelfelderítő századot (kilenc Heinkel „He—46” típusú repülőgéppel) és a 2/3. vadászszázadot (ugyancsak kilenc Fiat „CR—42”-sel) előretelepítette Jezierzany repülőterére. Sőt, ide irányította tovább az I. közelfelderítő század földi részét is, amely másnap 20 órára be is érkezett.⁵⁹

Július 11-én Orosz alezredes, a gyorshadtest repülőparancsnoka, a sávjában adódó csapatösszevonások, illetve térnyerését akadályozó tüzeszközök leküzdésére egy Junkers „Ju—86” bombázórepülő-század alárendelését és Kolomijára történő áttelepítését kérte előljárójától. Az iratokból az is kitűnik, hogy a gyors-

55 Uo. 136. és 125. f.

56 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5930. 16—18. sz. távmondatt.

57 Uo. 20. sz. távmondatt.

58 Zámbo: i. m. 14. o., valamint NHJ 1941/171. f.

59 Orosz: i. m. 21. o. és Zámbo: i. m. 16. o.

hadtest sürgős kézigránátigényét ismét csak a légierő segítségével, a kolomijai repülőterre történt előreszállítással sikerült megoldani.⁶⁰

Július 12-én Tomor László százados, századparancsnok vezetésével útnak indult, s még e napon Kolomija repülőterére érkezett az 1/3. vadászrepülőszázad tizenkét Fiat „CR—42” vadászgépe, sőt azonnal bevetésre is került.⁶¹ Ekkor a Légierő Parancsnokság korábban idézett vágya teljesült: öt ellenséges vadászgépet lőtt le a 2/3. vadászszázad, miközben egy összeütközés következtében ejtőernyővel leereszkedő sérült magyar pilótát is sikerült — a mellé leszállt századparancsnoknak, Szobránczy Aladár rep. századosnak, majd a gyorshadtest odaérkezett katonáinak — megmenteni.⁶² Az a hír viszont lehangolta Orosz alezredest, hogy a légierő parancsnoka „A leszerelési intézkedés értelmében” elutasította a bombázószázad Kolomijára történő helyezésével kapcsolatos igényét. Ebbe az érintettek nem akartak beletörődni, ezért másnap újból sürgettek: „ismételten kérek egy bombázó rep. századot a gyorshadtestnek alárendelni. Indokul jelentem, hogy bombázó rep. erők nélkül az eddig szerzett tapasztalatok alapján igen meg van nehezítve a helytállás a harcokcsikkal alaposan megerősített orosz erőkkel szemben, tekintetbe véve páncéltörő fegyvereink kis számát és kevésbé hatásos voltát is. Az előljáró hadseregcsoporthoz parancsnokságtól az egyes feladatok megoldásához több ízben igényeltem rep. harci erőket. Ez alkalmakkor azt a választ kaptam, hogy a német rep. harci erők a döntő helyen vannak összevonva, s így támogatásomra nem állhatnak rendelkezésre... Az eddigi harcok folyamán a bombázó erőkre váró feladatokat közelfelderítő századokkal voltam kénytelen megoldani...”⁶³

Ezen a napon a hadi tapasztalatok szerzésére kiküldött I. közelfelderítő század is megérkezett Kolomija repülőterére Bibity-Horváth László rep. százados parancsnoksága alatt. Az új helyzetben Orosz aleredes módosította 10-i elhatározását: a 1/3. századot telepítette át — másnap — Jezierzanyba, s a 2/3. századnak — leváltásáig — naponta kellett Kolomijáról Jezierzanyba átrepülnie.⁶⁴

A déli órákban a VII. és X. közelfelderítő század tíz repülőgépének — vadászbiztosítás mellett — szovjet hadtáposzlopot kellett bombáznia. A bevetésről egy közelfelderítő repülőgép (Monucz zászlós és Málnássy hadapród őrmester) nem tért vissza.⁶⁵

Július 13-án az 1/3. vadászszázad áttelepült Jezierzanyba, így megteremtődtek annak feltételei, hogy a június 27-e óta hadműveletekben részt vevő kolozsvári 2/3. vadászszázadot fokozatosan leváltásák és hazatelepítsék.

A kedvezőtlen, esős idő ezekben a napokban nagymértékben akadályozta a légierő tevékenységét, így alkalmazásuk meglehetősen szórványos volt. A 1/3. vadászszázad alapvetően közelfelderítő gépek kísérését kapta feladatul.

Július 17-én ismét szállítási feladatot kellett ellátnia a légierőnek, melynek során kilencvenhat láda gyalogsági és páncéltörő lőszert, valamint száz rakasz kézigránátot juttattak el sürgősen a rászorulókhöz.⁶⁶

Ezzel párhuzamosan folyt a csapatok váltása, így július 17-ére hazaérkezett Veszprémbe a 4/II. bombázóosztálytörzs, és a 4/3. bombázószázad, Tapolcára a 4/I. bombázószázad, 19-ére pedig a miskolci VII. közelfelderítő század és Pestszentlőrincre az 1. repülődandár-vonatparancsnokság. Július 21-ig a X. közelfelderítő század is leszerelt.⁶⁷

60 NHJ 1941/178. és 180. f.

61 *Tomor*: i. m. 14. o.

62 NHJ 1941/203. és 301. f., valamint Himer-napló VII. 12-i bejegyzés.

63 NHJ 1941/193. és 206. f.

64 *Zámbó*: i. m. 38. o., valamint NHJ 1941/199. és 206. f.

65 NHJ 1941/206. f.

66 Uo. 248. f.

67 Uo. 237., 251. és 285. f.

Ebben az időszakban újból változott a gyorshadtest alkalmazása. Stülpnagel gyalogsági tábornoknak, a 17. német hadsereg parancsnokának kérésére neki rendelték alá a magyar sereget. Ennek megtörténte — július 18. — után még tovább bonyolódott a helyzet, mert az 1. gépkocsizó dandárt, kivonva Miklós tábornok közvetlen irányítása alól, az LII. német hadtestnek rendelték alá.⁶⁸ Ez természetesen kihatott a repülők tevékenységére is, hiszen ennek megfelelően Kettembeil tábornok, a 17. hadsereg repülőparancsnoka is gyakran nyúlt a magyar kötelékekhez: „a 17. hadsereg repülőparancsnokának utasítására sokszor kellett különféle feladatokat végrehajtaniuk olyan légtérben, melyek a gyorshadtest működési területén kívül, a német seregetestek hadműveleti körletébe tartoztak”⁶⁹ — emlékezett vissza Orosz alezredes.

A gyorshadtest térnyerése megkövetelte a repülőerők felzárkózását, így július 20-án az 1/3. vadászszázad tizenkét hadi és az Arado „Ar—96” típusú futárgepe a 110 km-rel keletebbre levő Bar repülőterére települt át, ahol rajtuk kívül még egy Henschelkel ellátott német közelfelderítő és egy szlovák „Avia” század is elhelyezést nyert.⁷⁰

Július 22-én az 1/3. századnak fegyveres felderítést kellett végrehajtania öt géppel, mert az I. közelfelderítő század még nem érkezett be Barra. A Dzsirin—Bracław—Bersagy—Tulcsin térségében erőszakos felderítést és alacsonyítamadást végrehajtó vadászokat erős légvédelmi tűz fogadta, minek következtében négy repülőgép szenvedett találatot, s a századparancsnok is öt helyen sebesült könnyebben.⁷¹

A gyorshadtest a 17. német hadsereg déli szárnyának élcsoportjaként tovább nyomult előre keleti irányban, így 23-án ismét szükségessé vált a 1/3. vadászrepülő-század előretelepítése, ezúttal Szutyiszki repülőterére. Ugyanezen a napon Barba érkezett az I. és a III. közelfelderítő század kilenc Heinkel „He—46” és kilenc WM—21 „Sólyom” típusú repülőgépe.⁷²

Rundstedt vezértábornagy Umány térségében tervezte bekeríteni a Délnyugati Front főerőit, ezért július 23-át követően a gyorshadtest feladatául szabtta a Bersagy, Gajvoron, Bug-kanyarban levő szovjet erők megsemmisítését. Ennek megfelelően a 3/I. századnak 24-én kísérési és felderítési feladatokat szabtak. Ezeket azonban napról napra nehezebb volt teljesíteni az egyre szervezettebb és hatásosabb szovjet légvédelmi tevékenység közepette. Mind gyakrabban kényszerültek olyan megállapításokat beírni a hadinaplóba, hogy „16,30-kor indul 4 Sólyom Ivangorod reptér. bombázására, mi 6 géppel kísérjük... Igen erős lgv. tüzet kapunk, a Sólymok szétszóródnak, a bombákat máshova dobják le. Vadász védelemről szó sem lehetett, a Sólymok ahány volt, annyi felé repült. Nekünk nem maradt más hátra, mint lemenni és végig lőni a lgv. tűzereket.” E napon Martini Albert rep. százados III. közelfelderítő százada is áttelepült Szutyiszki.⁷³

A július 25—28-a közötti rossz időjárás, zuhogó eső miatt nem alkalmazták a repülőket, így ezt az időt az újabb áttelepítés előkészítésére használták fel. 28-án sikerült az I. közelfelderítő és az 1/3. vadászszázad légi részének birtokba vennie Annopol repülőterét, ahonnan ez utóbbiak hat géppel azonnal bevetésre kerültek bombázók kísérésére. Az időközben hadműveleti területre kiérkezett „vegyes bombázószázad”-ot a 3/II. és 4/I. bombázórepülő-osztályok három Caproni „Ca—135” és kilenc Junkers „Ju—86” gépéből hozták létre

⁶⁸ Tóth: i. m. 240—242. o.

⁶⁹ Orosz: i. m. 27. o.

⁷⁰ Az 1/3. vadász repülő század HADINAPLÓ másolata. 1941. júl. 20—nov. 26. (a továbbiakban: 1/3. hadinapló). (A szerző birtokában) júl. 20-i bejegyzés.

⁷¹ Uo. júl. 22-i bejegyzés.

⁷² Uo. júl. 23-i bejegyzés, valamint Csanádi—Nagyvárad—Winkler: i. m. 234. o.

⁷³ 1/3. hadinapló júl. 24-i bejegyzés, valamint Orosz: i. m. 29. o.

Vitán Béla rep. százados, majd néhány nappal később az őt felváltó Telbisz Loránd rep. százados parancsnoksága alatt. Ezt a köteléket is — a többi repülőalegységhez hasonlóan — Orosz Béla rep. alezredes parancsnoksága alá helyezték. F napon a három Caproni „Ca—135”-ösből álló rajt először vetették be új alárendeltségében. A kötelék Bersagy térségében mért csapást a visszavonuló gépkocsioszlopokra.⁷⁴

Másnap ismét alkalmazásra kerültek a Szutyiszkin állomásozó bombázók, de elkövettek azt a hibát, hogy nem ejtették útba a vadászok repülőterét, így azok nem tudtak hozzájuk csatlakozni. Ilyen körülmények között az „I—16” típusú szovjet vadászok zavartalanul megtámadhatták a köteléket, aminek következtében egy „Ju—86” bombázót lelőttek. A személyzetnek Barabás hadnagy kivételével — aki halálos lövést kapott — sikerült ejtőernyővel földet érnie.⁷⁵

A feszített harctéri helyzet — ha az időjárás nem akadályozta meg — nem engedett pihenést az egyetlen magyar vadászszázadnak. Július 30-án már kora reggel egy rajnak kellett közelfelderítő repülőgépet kísélni. Délután az egész század — tíz géppel — került bevetésre a hat Junkers „Ju—86”-sal együttműködésben, a Juszefovkától keletre elterülő erdőben levő csoportosítás ellen. A támadókat ismét rendkívül erős légvédelmi tűz fogadta, aminek következtében az egyik bombázó huszonhét találatot kapott. Ez az egyre eredményesebb védekezés különben a Vörös Hadsereg egész tevékenységét mindinkább jellemezte. Ugyanezen a napon Makray vk. alezredes, a 17. német hadseregnél levő összekötő pl. azt jelentette a vezérkar hadműveleti osztályára, hogy „Az oroszok védekezése harcászatiilag már mintaszerűnek mondható. Az egész 17. hds. arcvonalán igen szépen kivonták magukat... a felső vezetés sem nélkülözi az áttekintést és az érzéket a helyzet megoldására... » A nyugati hadjárat ehhez képest egész könnyű teljesítmény volt és ami fő, igen kellemes« — ez egyöntetű vélemény.⁷⁶ Így látták tehát a helyzetet a háború első hónapjának végén a szakemberek. S ez csak a kezdet volt.

Ekkor a repülők még nem érezték a háború igazi súlyát, hiszen veszteségük minimális volt. A szárazföldi csapatokat jobban megviselték e napok. Az 1. lovassdandár alig vett részt komolyabb hadműveletben, mégis elveszítette lóállománya felét. Ezt látva jelentette Makray vk. alezredes, hogy „A lovasság mint fegyvernem meghalt. Kár a pénzért.” De másutt sem volt jobb a helyzet. Csak július 27-én pl. a 2. gépkocsizó dandár 86 halottat, 10 eltűntet és 215 sebesültet veszített. Jogosan állapította meg Dálnoki Miklós Béla tábornok, hogy „a kérekpárosok szíve, tüdeje tönkre van. 32. napja pihenés nélkül tart az előrenyomulás.”⁷⁷ Azonban továbbra sem volt megállás, Pervomajszkot mihamarabb birtokba kellett venni.

Ennek megfelelően a gyorshadtestnek alárendelt bombázókat segítségnyújtásra utasították a földi erők előrenyomulását akadályozó csoportosítások ellenállásának megtörése érdekében. Augusztus 1-én három Junkers „Ju—86” bombázó, tíz vadász kíséretében a Szavrannál kiépített védelmet támadta. Másnap az egyik közelfelderítő repülőgépet biztosította egy vadászraj. Harmadikán a földi csapatokat támadó szovjet vadászok ellen riadóztatták az 1/3. vadászszázad egy raját, de késve érkeztek a helyszínre. Augusztus 4-én hajnalban egy-egy géppárral biztosították a Pervomajszk, illetve Szavran légterébe küldött két közelfelderítőt. Más vadászok az Olviopol területén harcoló csapatokat ol-

74 1/3. hadinapló júl. 28-i bejegyzés, *Zámbo*: i. m. 48. o., valamint NHJ 1941/337. és 339. f., továbbá Telbisz Loránd közlése.

75 1/3. hadinapló júl. 29-i bejegyzés, valamint NHJ 1941/341. és 346. f.

76 1/3. hadinapló júl. 30-i bejegyzés, valamint NHJ 1941/346. f.

77 NHJ 1941/345. f., valamint *Tóth*: i. m. 243—244. o.

talmazták, illetve négy Fiat „CR—42”-vel kísérték három bombázót ugyanebbe a térségbe. E napon mind az 1/3. vadász-, mind a III. közelfelderítő század áttelepült Bersagyba.⁷⁸

Az 1. gépkocsizó dandár augusztus 4-én megközelítette Pervomajszkot. Ez, s más erők déli-délkeleti sikeres előnyomulása, bekerítéssel fenyegette a Déli Frontot. Ezért a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása utasítást adott az erők visszavonására a Csigirin—Voznyeszenszk—Dnyeszter-Limanszkoje terepszakaszra. Az augusztus 5-i direktíva szerint „A visszavonulást északa és szakaszosan kell végrehajtani, erős utóvédharcokkal fedezve, és legkésőbb augusztus 10-ére be kell fejezni.”⁷⁹ Ez a döntés megkönnyítette a magyar erők előnyomulását, sőt e napon az 1. gépkocsizó dandár zömével már birtokba vette Pervomajszkot, más csapatok átkeltek a Bugon. Ennek biztosítására négy vadászt rendeltek ki. A déli órákban felderítők jelentették, hogy Podviszokojénál egy hárommotoros repülőgép szállt le, amiből arra következtek, hogy a közelben magasabb parancsnokság székel, ezért vadászokat indítottak a helységi légtérébe. A gyanút az erős légvédelmi tűz még fokozta. Rendkívül nehezen fedezték fel a szénakazallal jól álcázott repülőgépet, amit végül sikerült felgyújtani. Eközben a támadó gépek is sok találatot kaptak, sőt a század elszenvedte első veszteségét: Pettendy János rep. főhadnagy, az ismert sportrepülő, életét vesztette.⁸⁰

Augusztus 6-án az 1/3. vadászrepülő-századot meglátogató Schwager János alezredes, az 1. vadászrepülő-ezred parancsnoka jelezte, hogy hamarosan kitelepül egy „Héja” kötelék és az 1/4 vadászszázad egy raja. Az Olaszországból 1941. július 15-ig beérkezett negyvenhét Reggiane „Re—2000 Falco I.” típusú vadászrepülőgépekkel kapcsolatban ugyanis problémák merültek fel. Különösen a gázrudazatot ítélték balesetveszélyesnek a szakemberek. Ugyanakkor gondot okozott a futómű is, ami csuklóstengellyel és orsóval volt — elektromos, vagy kézi úton — behúzható. „Az orsó gyakran elhajolt egy picit átejtett leszállásnál és rengeteg problémát okozott a közös áttételházon keresztül a két főfutónak, melyek azután végül is se ki, se be, sem elektromosan, sem kézzel nem voltak mozgathatók” — emlékezik vissza az egyik gépészmérnöki képeztetésű pilóta.⁸¹ Hogy az ezek licence alapján Magyarországon előállított „Héja”-kkal kevesebb baj legyen, tökéletessé tételük érdekében a vezérkar elrendelte, hogy egy „Re—2000” rajt küldjenek ki az 1/3. vadászrepülő-századhoz egy hónapos csapatpróbára, s az itt szerzett tapasztalatokat hasznosítsák a gyártásnál. Ennek megfelelően Gyenes László rep. századosnak, a szolnoki 1/2. vadászrepülő-század parancsnokának vezetésével augusztus 7-én egy 7 „Re—2000” repülőgéből álló kötelék érkezett ki Szutyiszki repülőterére.⁸²

Ezekben a napokban fejeződött be az umanyi csata, melyben a 6. és 12. szovjet összefegyvernemi hadsereg sok katonája és tisztje adta életét a hazáért. Mindkét seregetest parancsnoka és törzse fogságba esett. Ezzel párhuzamosan a Déli Front és az Önálló Tengeremelléki Hadsereg súlyos harcok közepette visszavonult. Ezeket a kötelékeket a 11. német, a 3. és 4. román hadsereg, valamint egy-egy magyar, szlovák és olasz hadtest üldözte, miközben a visszavonulási útvonalakat a Déli-Bugtól keletre az 1. német páncéloscsoportnak kellett elvágnia. Ennek biztosítása érdekében 1941. augusztus 9-én a gyorsadtestet — átmenetileg — alárendelték Kleist vezéreztetésű 1. páncéloscsoportjának. A földi erők hatékonyabb támogatása érdekében e napon az 1/3. vadászrepülő-század

78 1/3. hadinapló aug. 1—4-i bejegyzés, valamint *Orosz*: i. m. 33. o.

79 A második világháború története. 1939—1945. IV. k. Budapest, 1977. 118. o.

80 1/3. hadinapló aug. 5-i bejegyzés, valamint *Tomor*: i. m. 46—49. o.

81 *Vajda József*: A „Héja” — Re—2000 — vadászgép. *Magyar Szárnyak*, (Oshawa, Canada) 1978/7. sz. 31. o.

82 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5740, valamint *Csanádi—Nagyvárad—Winkler*: i. m. 234. o.

is áttelepült az I. közelfelderítő század által már használt pervomajszki repülő-
térre, másnap pedig Gyenes százados köteléke is.⁸³

Kleist vezérezredes arra utasította Miklós tábornokot, hogy a XLVIII. német
hadtesttel együttműködésben foglalja el Nyikolajevet, s vágja el a 9. szovjet
hadsereg visszavonulási útvonalait. A repülők augusztus 10-én négy közelfel-
derítő és nyolc vadászipülőgéppel hozzáálltak az ezzel kapcsolatos tevékeny-
séghez, megkezdődött az ún. „nyikolajevi csata.” Másnap támadásba lendült a
gyorshadtest két gépkocsizó dandára. Ezzel párhuzamosan a kora reggeli órák-
ban öt Caproni „Ca—135” bombázó indult bevetésre a nyikolajevi Bug-híd és
vasútállomás ellen. Szakonyi főhadnagy raja telibe találta a hidat. A köteléket
kísérő hat Fiat „CR—42” e napon találkozott először Ratákkal. Súlyos légi
harc bontakozott ki, melyben az 1/3. század és a bombázók nyolc igazolt
légi győzelmet arattak. Az ugyancsak bevetett öt Reggiane „Re—2000” nem ta-
lálkozott szovjet repülőkötelékkel, de a légvédelmi tüzérségtől elszenvedte első
vesztését: a V—420. jelű repülőgép pilótája: Lasztóczy Gyula főhadnagy el-
tűnt.⁸⁴ A délután folyamán hat vadász a földi csapatokat oltalmazta Belouszov-
ka térségében.

Augusztus 12-én az 1/3. század egy raja áttelepült a voznyeszenszki repülő-
térre, hogy a földi erőket — szükség esetén — hatékonyabban tudja oltalmaz-
ni. A század visszamaradt hat gépe a Novaja Ogyessza térségében fegyveres
felderítést végrehajtó három Junkers „Ju—86”-t kísért el, míg egy másik há-
rom bombázóból álló köteléket Gyenes százados öt vadásza. A nap folyamán
még két ízben kellett bombázókat kísérnie az 1/3. századnak. Minden alkalom-
mal erős légvédelmi tűzben oldották meg feladatukat.⁸⁵ E napon a vadászszázad
rövid mérleget is készített: a hadművelleti területen töltött egy hónap alatt
35 alkalommal összesen 151 repülőbevetést hajtottak végre, melynek során öt
légi győzelmet arattak, egy pilótát veszítettek, s kilenc repülőgép kapott „sze-
rencsés” találatot (szélvédő, pilótaülés átlövése stb. . .).⁸⁶

Augusztus 13-án az előző naphoz hasonló megbízásokat oldottak meg a re-
pülők, mindössze egyszer kaptak „újszerű” feladatot: a novopetrovcskojei
Bug-szakaszon a német csapatokat oldalazó tűzzel elárasztó hajót kellett el-
hallgattatni egy közelfelderítő (bombázás) és egy vadászipülőgépnek (ala-
acsonytámadás). Ennek eredményeként a hajó kénytelen volt elmanőverezni.⁸⁷
Ezen a napon a 16. német páncélos hadosztály elérte Nyikolajev keleti szegélyét.

A következő napokban szintén felderítési, kísérési, alacsonytámadási és bom-
bázó feladatokat teljesítettek a repülők. (Augusztus 15-én pl. a III. közelfelderí-
tő század harcfelderítés során 90 db 10 kg-os bombával hajtott végre támadást,
s emellett „igen értékes felderítési adatokat szolgáltatott.”⁸⁸) Augusztus 16-án
a Larjevka előtt elakadt lovasdandár támadásának felújítását kellett bomba- és
alacsonytámadással elősegíteni. Erre az időre a német erők elfoglalták Nyiko-
lajevet, azonban a hatnapos küzdelem mégsem hozta meg a várt eredményt:
a 9. hadsereg főerői kitörték a bekerítésből és visszavonultak az Ingulec folyó
mögé.

A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása, mivel a német 1. pán-
céloscsoport, a 17. és a 11. német hadsereg Cserkasszitól a torkolatig elérte a
Dnyepert és északon is súlyos volt a helyzet, 1941. augusztus 19-én elrendelte

83 A második világháború... i. m. 118. o., Dr. Csima: i. m. 92. o., valamint 1/3. hadinapló aug. 8—10-i bejegyzés.

84 NHJ 1941/449—451. f., valamint 1/3. hadinapló aug. 11-i bejegyzés.

85 1/3. hadinapló aug. 12-i bejegyzés.

86 *Tomor*: i. m. 76. o.

87 1/3. hadinapló aug. 13-i bejegyzés.

88 *Orosz*: i. m. 42. o., valamint NHJ 1941/504. f.

a Délnyugati Irány seregtestjei részére, hogy szívósan védjék a Dnyeper vonalát Lojevótól a torkolatig.⁸⁹

A nyikolajevi csata befejeztével a gyorshadtest erői Krivoj Rog térségében gyülekeztek, s párnapos pihenőt kaptak, hogy felkészüljenek új feladataikra: a Dnyeper vonalának megbízható védelmére a Dnyepropetrovszk—Zaporozsje közötti, mintegy 200 km-es szakaszon. Így augusztus 19-én az 1/3. vadászrepülő-század is áttelepült Krivoj Rogba, s 25-éig pihenőben volt, illetve csak készségi szolgálatot adott. Az I. közelfelderítő század 21-én Kazankán rendezkedett be. Augusztus 23-án haditapasztalatok szerzése céljából Krivoj Rogba érkezett — repülőgépek nélkül — a mátyásföldi 1/4. vadászrepülő-század egy raja.⁹⁰

Az e feladatra való felkészülés során a magyar repülőknél a német 1. páncéloscsoport dnyepropetrovszki hídfőben levő főerőit is oltalmazniuk kellett. Ennek során augusztus 26-án az 1/3. század vadásza öt légi győzelmet arattak. Másnap ugyane feladat megoldása közben az 1/3. század és a Gyenes század vezette „Re—2000” kötelék tíz (hét, illetve három) légi győzelmet arattak, bár az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a lelőtt szovjet repülőgépek egy részét le-, illetve felszállás közben lepték meg. A légi harcban azonban — az előző napon kettő, ezen pedig egy légi győzelmet arató — Szőnyi Márton zászlós repülőgépét találat érte, majd eltűntnek nyilvánították.⁹¹ (Ő, mint a későbbiekben kiderült, hadifogságba esett és 1944 augusztusában ejtőernyős partizánként tért haza Magyarországra, s adta életét egy szebb jövőért.)

Augusztus utolsó harmadában személyi változás történt a repülőcsoport élén: Orosz Béla rep. alezredes Gyíresy Sándor rep. alezredes váltotta fel. Orosz alezredes parancsnoksága idején (1941. július 7—augusztus 27.) a repülőcsoport 555 ellenség fölötti felszállást — ezen belül 28 repülőgép 58 alacsonytámadást — hajtott végre, 40 tonna bombát dobott le, 27 légi győzelmet aratott és 4 repülőgépet veszített.⁹²

Augusztus — ezt követő — utolsó napjai lényegesen eseménytelenebbül teltek el. Csak néhányszor kellett egy-egy közelfelderítő repülőgépet, vagy bombázóköteléket kisélni.

A gyorshadtest 1941. augusztus 31-ére átvette a Dnyeper adott terepszakaszának a védelmét, leváltotta az ott levő német kötelékeket.

Az 1. német páncéloscsoport szeptember 2-án Dnyepropetrovszknál támadást indított azzal a céllal, hogy kiszélesíti a hídfőt. Ezt a tevékenységet, valamint a magyar és olasz hídverést az 1/3. vadászrepülő-századnak kilenc repülőgéppel kellett biztosítania részben oltalmazással, részben alacsonytámadással. A déli órákban a sikeres előnyomulás után Kamenkánál elakadt német erők tevékenységét támogatta őt „CR—42”.⁹³ Ezt követően a rossz időjárás háromnapos pihenőt biztosított a repülőknél.

A magyar kézen levő Zaporozsje-sziget déli csücskén kisebb szovjet erőknek sikerült megkapaszkodniuk, így ezek ellen vetették be 1941. szeptember 6-án az 1/3. vadászszázad négy repülőgépét, majd délután kilenc vadász biztosította az ugyancsak e csapatok ellen alkalmazott — Telbisz Loránd rep. századosnak alárendelt — hat Junkers „Ju—86”-t. Másnap reggel három bombázó és hat vadász megismételte e feladatot. Az alapvető célt azonban nem tudták elérni, mert a 2. gépkocsizó dandár itt védő erői már szeptember 5-én este — súlyos veszteségek után — kénytelenek voltak kiüríteni a szigetet.⁹⁴

89 A második világháború... i. m. 118—119. o.

90 1/3. hadinapló aug. 19—25-i bejegyzés, valamint Zámbo: i. m. 108. o.

91 1/3. hadinapló aug. 26—27-i bejegyzés, valamint NHJ 1941/520—521., 526. és 529. f.

92 Orosz: i. m. 47. o.

93 1/3. hadinapló szept. 1—2-i bejegyzés.

94 Uo. szept. 6—7-i bejegyzés, valamint Dr. Csima: i. m. 95. o.

Erre az időre vált egyértelművé, hogy az ék alakú magyar hadijel nehezen ismerhető fel a repülőgépeken, ezért a vezérkar új főnöke: Szombathelyi Ferenc altábornagy szeptember 6-án elfogadta Rákosi Béla altábornagynak, a légierő — augusztus 1-én kinevezett — új parancsnokának ez irányú javaslatát.⁹⁵ Ezt követően azonban még hónapokba telt, amíg minden magyar repülőgépre rákerült a fekete négyzetben álló, 99 cm magasságú fehér kereszt.

A gyorshadtest 1941. szeptember 10-én kilépett az 1. páncéloscsoport kötelékéből, mivel ennek a seregtestnek 12-étől a kremencsugi hídfőből északi irányban kellett előretörnie, hogy Lohvica térségében találkozzon a 2. páncéloscsoporttal, bekerítse a Délnyugati Front néhány seregtestét.

Szeptember 10—18-a között a vadászok vagy pihenőben voltak a rossz időjárás miatt, vagy felderítési és kísérési feladatot láttak el. A hadi tapasztalatok szerzésére korábban kiküldött mátyásföldi rajjal kapcsolatban nem tudták eldönteni, mit tegyenek velük: az augusztus 23-án kiérkezett kötelék szeptember 6-án hazament, majd 8-án újabb két hétre visszaérkezett, de 15-én ismét Mátyásföldre repült. Pedig ezek a „röpködések” sem voltak veszélytelenek, hiszen éppen az előző napi futárgép zuhant le a Kárpátok keleti lejtői fölé. Szeptember 16-án pedig a III. közelfelderítő század egy repülőgépe nem tért vissza.⁹⁶

Szeptember 19-én a Nyikopoltól délre levő mocsaras vidéken bekerített német őrezred kitérését támogatta a vadászszázad öt gépe. A 22-i dátum más szempontból vált emlékezetessé a repülők körében. E nap délutánján labdarúgó mérkőzést rendeztek a vadászok és bombázók csapatai között, amikor váratlanul öt bombázógép lépett ki a felhőkből. A játékosok és szurkolók rájuk se hederítettek, sajátuk vélték mindaddig, amíg hullani nem kezdtek a bombák. A közelfelderítő század két halottat veszített.⁹⁷

Az ezt követő napok egyre eseménytelenebbek voltak, csak néhány riadó törte meg a csendet. Az időjárás mind kedvezőtlenebb volt, másrészt a hadműveletek is veszítettek lendületükből. Bugyonnij marsallnak, a Délnyugati Front főparancsnokának azt a szeptember 11-i javaslatát, hogy a Délnyugati Front csapatait vonják vissza a Pszjol folyó terepszakaszára, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása jóváhagyta. A Front azonban nem rendelkezett megfelelő erővel ahhoz, hogy e térség megszilárdításával egyidőben tartani tudja a Dnyeper vonalát és Kijevet. Ráadásul szeptember 15-én az 1. és 2. páncéloscsoport, Lohvica körzetében egyesülve, bekerítette a Délnyugati Front négy hadseregét. Az ezt követő napok kemény harcaiban veszítette életét Kirponosz vezérezredes, frontparancsnok, továbbá törzsfőnöke és a haditanács több tagja. Szeptember 19-én a német csapatok bevonultak az ukrán fővárosba.⁹⁸

Ezek a jelentős sikerek pillanatnyilag elhomályosították egy — a háború kiemetele szempontjából — ennél lényegesen fontosabb eseményt. Azt ugyanis, hogy szeptember közepére Szmolenszk térségében végleg megbukott a villámháborús elképzelés. A három hónapra tervezett hadjárat messze volt a remélt győzelemtől, viszont a német szárazföldi erők elveszítették állományuk 16,7%-át (552 ezer katona), a Luftwaffe pedig 1603 repülőgépet, s további 1028 megrongálódott.⁹⁹ Ehhez még azt is hozzá kell számolni, hogy ezekben a hetekben, hónapokban épült ki a Moszkva alatti hadászati védelem, ami az év végére lehetővé tette a háború menetében az első fordulatot. Mindezeket a tényeket figyelembe kell venni az események megítélésénél.

A hadműveleti területen kívül levők mindenesetre lassan várni kezdték a ha-

95 HL Vkf. Eln. 1. 1941/6179.

96 Uo. 1941/6222, valamint NHJ 1941/626. f.

97 1/3. hadinapló szept. 19-i és 22-i bejegyzés, valamint Telbisz Loránd közlése.

98 A második világháború... I. m. 120. o.

99 Uo. 124. o.

zatelepülésre vonatkozó parancsot. Bár az 1/3. vadászrepülő-század szeptember 14-i naplóbejegyzése már említést tesz az alegység esetleges leváltásáról, Gyíresy alezredes — Miklós vezérőrnagy által támogatva — szeptember 23-án módosító javaslatot terjesztett fel a légierő parancsnokához a hajózó és földi rész leváltásának és gépanyaga pótlásának tárgyában.¹⁰⁰ Maga a felterjesztés tartalma nem ismert. Az viszont igen, hogy Árvai László rep. vk. százados, a vezérkarfőnökség kiküldöttje, mindent elkövetett annak érdekében, hogy a magyar repülőkötelékeket a tél beállta előtt hazahozzák. Így most nem tudni, hogy a gyorshadtest repülőparancsnoka ezzel szembehelyezkedve terjesztette-e fel módosító javaslatát, vagy éppen azért hosszabbította-e meg a hadművelési területen levők kint tartózkodási idejét, hogy majd erre hivatkozva legyen hamarosan lehetőség a hazarendelésre. Egy biztos: a kötelékek egyelőre maradtak, folytatták feladataik végrehajtását. Bár ennek ebben az időszakban olyan akadályai is felmerültek, hogy a németek beszüntették a magyar repülőalakulatok üzemanyagellátását,¹⁰¹ ez azonban — valamilyen formában — megoldódhatott, az is lehet „baráti” alapon. Vörös János vezérőrnagy, a 2. gépkocsizó dandár parancsnokának jelentéséből megtudható ugyanis, hogy „a német anyagi ellátást elsősorban a szívélyes személyes kapcsolatok biztosítják.”¹⁰²

Mindenesetre tény, hogy 1941. szeptember 30-án a Zaporozsje körzetében levő ütegállások, valamint vasútvonalak ellen be tudják vetni mind a bombázókat, mind az azokat kísérő két vadászrajt. A vasútvonalak elleni támadás október 1-én is megismétlődött.¹⁰³

A légi tevékenység jelentős csökkenése lehetővé tette a magyar kötelékek fokozatos hazatelepítését. Így a mátyásföldi I. közelfelderítő század légi része 1941. október 6-án hazaérkezett, igaz a földi rész zöme csak november 8-án látta újra a fővárost. Bár a július 13-ától eltelt időszakban 72 ellenség fölötti repülés során 115 órát töltöttek levegőben, 61 látás általi harc- és közelfelderítést hajtottak végre, 11 bombatámadás során 2 t bombát dobtak le, mégis azt tartották a legnagyobb eredménynek, hogy emberveszteség nélkül úszták meg első háborús alkalmazásukat.¹⁰⁴

A kintmaradók azonban új feladatokat kaptak. A gyorshadtest 1941. október 6-ával befejezte a Dnyeper védelmében végzett tevékenységét, s 14 órától — a szeptember 28-án kivont 1. lovasdandár kivételével — ismételten a 17. német hadsereg, október 9-étől pedig e hadsereg IV. hadtestének az alárendeltségébe lépett. Ez utóbbi esetben már önálló elnevezését is elveszítette, beolvadt az ún. „Schwedler-csoport”-ba. E napon a megszálló erők tevékenységét irányító Kárpát-csoport parancsnokságát szintén útbaindították „M” állomására, leszerelés végett.¹⁰⁵

A repülők tevékenysége viszont egyre nehezebbé vált. Az 1/3. vadászrepülő-század október 7-i naplóbejegyzése szerint „Az idő már nagyon kezd romlani, eső, erős szél, alacsony felhőzet. Beköszöntött az orosz ősz.” Ennek ellenére még mindig távolodtak a hazától: október 10-én át kellett települniük Dnyepropetrovszkba. Másnap — a földi résszel — megérkezett az első hó is. Az időjárás csak október 14-én tette lehetővé, hogy az Izjum irányában bevetett magyar kötelékek előrenyomulását a repülők támogassák. Erre azonban csak rövid ideig volt mód, mert a Szamara folyó mocsaras vidéke nem tett lehetővé komolyabb térnyerést. Így az 1. gépkocsizó dandár Novomoszkovszknál, a gyors-

100 NHJ 1941/689. f.

101 HL Vkf. Eln. 1. 1941/6367.

102 NHJ 1941/690. f.

103 Uo. 730. és 744. f., valamint 1/3. hadinapló szept. 30-i bejegyzés.

104 Zámbo: I. m. 121—122. o., valamint *Magyar Szárnyak*, 1941/22. sz. 6. o.

105 NHJ 1941/766., 778. és 784. f.

hadtest zöme pedig Golubovkától nyugatra, mintegy ötven kilométerre elakadt a sártengerben.

Ebben az időben már csak szórványosan kapott a vadászszázad oltalmazási, vagy kísérési feladatot, mivel az időjárás mind gyakrabban közbeszólt, illetve a szovjet légierő tevékenysége is lényegesen csökkent. (Valószínűleg zömét átcsoportosították a hadászati főirányba, hiszen ekkor folyt a moszkvai védelmi hadművelet).

Műszaki okok miatt a kevés magyar repülőgépet sem tudták rendeltetésének megfelelően alkalmazni, mivel egy október 10-i okmány szerint a kiesett futárgépek pótlására a gyorshadtest hadművelleti osztályának vezetője visszartartott három Capronit.¹⁰⁶

Október 18-án az 1/3. vadászrepülő-század egy raja áttelepült Golubovka repülőterére, s innen kísérte a felderítőket. Egy ötgépes raj a hadtest felvonulását biztosította a Golubovka—Orel útvonalon. Másnap magyar felderítő, illetve német repülőgépet kellett elkísérni Lozovaja, Barvenkovo, illetve Izjum légterébe.

Bár nincs rá konkrét adat, mégis arra lehet következtetni, hogy október 20-a táján hazatelepült Gyenes százados „Re—2000” köteléke. Ugyanis a Légierő Parancsnokság jelentése szerint 1941. október 21-én Máramaroszigettől 20 km-re rossz időjárás következtében lezuhant a V—441. jelű „Héja” repülőgép, s Domby Kálmán főhadnagy életét vesztette. Más források szerint csak egy raj érkezett haza, „A veszteség átrepüléskor és földön való összetörésből származott.” Ezt erősíti meg az a közlés is, hogy Gyenes százados kötelékéből kettő a Kárpátok fölött zuhant le, egy pedig kényszerleszállás következtében sérült meg súlyosan.¹⁰⁷ Ezek a Kárpátok fölötti átrepülésekkor elszenvedett veszteségek szorosan összefüggtek a pilóták műszerrepülő kiképzésének hiányával, valamint azzal, hogy a gépek zöme nem volt alkalmas műszerrepülésre.

Az 1/3. vadászrepülő-század öt repülőgépe október 23-án német felderítőt kísért, 24-én pedig egymást váltva 3×3 „CR—42” oltalmazta a Grusevaha térségébe kijutott dandárt. Október 25-én két raj áttelepült a Budapesttől 1400 km-re levő Lozovajára, de az egyik beragadt a sárba, a másik — erre hivatkozva — visszatért. A 27-i bejegyzés szerint „Az idő rossz, esik az eső, nagy köd. Sem mi, sem a kikülönített raj meg sem tud mozdulni.” Október 30-ig a III. közelfelderítő, a vegyes bombázó- és az 1/3. század — a Lozovaján beragadt raj kivételével — áttelepült Dnyeprodzerzsinszkbe.¹⁰⁸ Ennek viszont az arcvonaltól való nagy, mintegy 220 km-es távolsága okozott problémát. Október 31-én pl. azért nem tudták a földi csapatokat oltalmazni, mert üzemanyaguk csak az oda- és visszarepülésre lett volna elegendő. Ez a tény, és az egyre rosszabb idő mind több feszültséget okozott. Így pl. amikor november 1-én az Izjum területén harcoló magyar csapatok oltalmazására kaptak feladatot, az ekkori hangulatot így rögzítették a hadinaplóba: „nem tudjuk megérteni, hogy a hdt-(hadtest — Sz. M.)-nél levő vk. tiszteknek nincs annyi tudásuk, hogy a saját gépeink teljesítő képességeit ismerjék.”¹⁰⁹ Ennek ellenére másnap mégis végre kellett hajtaniuk a feladatot. Ezért tessék-lássék módon elrepültek, s pár kör megtétele után vissza is fordultak, nehogy üzemanyaghiány miatt valahol útközben kelljen kényszerleszállniuk a sárba. November 3-án a lozovajai raj elkísért egy közelfelderítő repülőgépet, majd ez a kötelék is Dnyeprodzerzsinszkben szállt le a másik repülőtér állapota miatt. Ezt követően a rossz időjárás következtében november 9-ig nem hajtottak végre feladatokat.

106 Uo. 782. f.

107 Uo. 878. f., *Vajda*: i. m. 30. o., valamint *Csanádi—Nagyvárad—Winkler*: i. m. 234. o.

108 NHJ 1941/974. f.

109 1/3. hadinapló nov. 1-i bejegyzés.

Ennek ellenére a háború tovább szedte áldozatait. A szállítórepülő-század, amely 1941-ben 861 órát repült az arcvonalra és vissza, 1941. november 4-én ismét gyászolt. Az E—105. jelű Savoia Marchetti „SM—75” sebesültszállító repülőgép közvetlenül a budaörsi felszállás után a ködben dombnak ütközött és kigyulladt. A fedélzetén levő mind a 10 fő meghalt.¹¹⁰ Ez tovább fokozta a szállítási nehézségeket. Igaz, korábban — mint láttuk — három bombázó repülőgépet is bevontak ilyen feladatok ellátására, de ez jelentősen csökkentette a repülőcsoport csapásmérő erejét. Ezért a gyorshadtest hadművelleti osztályának vezetője november 11-én sürgette három szállító repülőgép beállítását, hogy „a bombázó szd-om teljes egészében rendeltetésszerűen hadművelleti célokra legyen alkalmazható.”¹¹¹ Erre azért is szükség volt, mert bár november 6. és 12-e között megtörtént a gyorshadtest csapatainak felváltása, a repülőkre még egy ideig szükség volt. Igaz, alkalmazásuk hatásfoka egyre csökkent, mivel „Téli felszerelés hiányában majdnem használhatatlan a magyar légi rész”¹¹² — állapította meg a hadinapló vezetője.

November 9-én két vadászrajnak biztosítania kellett a gyorshadtest Mecebilovo térségében ekkor még súlyos harcokat vívó páncélos felderítőszázadát. Ugyanez a feladat megismétlődött másnap is. 11-én magától Dálnoki Miklós Béla altábornagytól tudták meg a vadászok a jó hírt: a gyorshadtest december 15-ig hazamegy.

Az időjárás is egyre több gondot okozott: november 13-án a 15 fokos hidegben a repülőgépeket nem tudták beindítani, így az oltalmazási parancsot sem teljesítették. Ezért motormelegitő kályhák „gyártására” kényszerültek.

Ilyen körülmények közepette kezdtek hozzá a hazatelepülés előkészítéséhez. November 17-én a III. közelfelderítő, 18-án pedig az 1/3. vadászrepülő-századnak kellett volna elhagynia a hadművelleti területet, az ismételten elromlott időjárás azonban — a közelfelderítők esetében — megakadályozta ezt. A vadászok légi része november 18-án 7 órakor vágott neki a hosszú útnak. Peremajszki és kolomijai leszállás, feltöltés után próbálták folytatni a repülést hazafelé, de az alacsony felhőzet és a sűrű hóesés visszafordulásra kényszerítette a századot. Vinnyicától délre 20 km-re szálltak le egy tarlón, miközben két repülőgép megsérült. Az idő javulásával öt gép átrepült Vinnyicára, míg hatnak meg kellett várnia az üzemanyagpótlást. A közelfelderítő század még rosszabbul járt: gépei a rossz időjárás következtében szétszóródtak, négy kényszerleszállt, miközben egy összetört.¹¹³

November 19-én megérkezett a vadászok részére az üzemanyag. Ezt megelőzően már kijavították a két sérült „CR—42”-t, de 22-éig az időjárás nem engedte a Vinnyicára való átrepülést. Ennek megtörténte után, itt folytatódott az idegölő várakozás a megfelelő légköri viszonyokra. Ez november 26-án érkezett el: az 1/3. vadászrepülő-század Kolomiján és Debrecenben végzett utántöltést követően 16 óra körül leszállhatott a régen látott mátyásföldi repülőtéren. A század az eltelt 4,5 hónap alatt 114 esetben összesen 447 bevetést hajtott végre, 800 órát repült harci körülmények között, 17 (más adatok szerint 19) légi győzelmet aratott, miközben 1 halottat és 1 foglyot, valamint 2 repülőgépet veszített.¹¹⁴

A III. közelfelderítő és a vegyes bombázószázad tevékenységi mérlege, hazatelepülési részletei ismeretlenek. December 4-ével megszűnt a futárrepülő-járat, 15-én Dnyepropetrovszkról útba indult a Repülőszertár kirendeltségtől a

110 Csanádi—Nagyvárad—Winkler: i. m. 234. o.

111 NHJ 1941/966. f.

112 1/3. hadinapló nov. 8-i bejegyzés.

113 Uo. nov. 18-i bejegyzés.

114 Tomor: i. m. 155—156. o., valamint 1/3. hadinapló 1. o.

székesfehérvári központi repülőműhely anyaga és a ruhaszertár kirendeltség, december 26-án pedig a légierő szertárának részlege. Ezzel — a fennmaradt iratok tanulsága szerint — befejeződött a légierők első, valóban háborús esztendeje.

Bár a gyorshadtest — s így repülőcsoportja szintén — hadászati mellékirányban tevékenykedett, a nem túlzottan feszített alkalmazás mellett nyílt lehetőség fontos harci tapasztalatok szerzésére. A repülőcsoport összesen 1454 ellenség fölötti repülés során 2192 órát töltött levegőben és 217 tonna bombát dobott le, 30 ellenséges repülőgépet lőtt le. Ez időszakban meghalt 17 tiszt és 15 légénységi állományú, eltűnt — az előzőeknek megfelelően — 4+2 fő és megsebesült 10+18 katona. Repülőgépekben a következő volt a veszteség: 25 felderítő, 14 vadász, 11 bombázó, 5 futár és 1 szállító gép, melyen belül 21 tűnt el, vagy szenvedett 100%-os törést, míg a többi sérülése 20—90% között mozgott.¹¹⁵

Természetesen a katonai szakemberek igyekeztek kamatoztatni a harcéri tapasztalatokat, megfelelő következtetéseket levonva a néhány hónapos tevékenységből. Rákosi altábornagy 1942. február 1-én terjesztette fel a honvédelmi miniszteri és vezérkarfőnöki döntéseket igénylő hadi tapasztalatokat.¹¹⁶ A szerkesztők már a bevezetőben kénytelenek voltak rögzíteni, hogy a keleti hadszíntéren a harci repülőerők alkalmazása „a repgépek korszerűtlen voltára való tekintettel majdnem kizárólag harcászati feladatok végrehajtásában merült ki, s legtöbbször a földi csapatok közvetlen támogatására szorítkozott.”

Ami a vezetési tapasztalatokat illeti, javasolták, hogy a jövőben szabályozottabb legyen a repülőparancsnok hatásköre, s megfelelő (azaz dandár — Sz. M.) szintű törzset rendeljenek neki alá, lássák el azt korszerű, könnyen kezelhető és nagy teljesítményű rejtjelező, illetve híradó eszközökkel (vezetékesekkel is!).

A földi csapatokkal való hatékonyabb együttműködés érdekében nélkülözhetetlennek ítélték a repülő-összekötő tisztek rendszeresítését. Úgyszintén alapvetőnek jelölték a hajószemélyzetnek már békében hadiállományon tartását.

A repülőgépeket is tüzetes vizsgálat alá vették. Sürgették, hogy a repülőcsoport-parancsnokság egy szállítórepülő-rajt kapjon, míg a kiválóan bevált Fieseler-Storch futárrepülőgépből a repülőcsoport-, illetve hadtest-repülőparancsnokság kettővel-kettővel, a repülőezred-, osztály- és századparancsnokságok egy-egyvel rendelkezzenek. Ugyancsak a hadtest repülőparancsnokság állományába javasoltak utalni egy Focke-Wulf „FW—58” típusú repülőgépet is.

A WM—21 „Sólyom” közelfelderítő repülőgéppel kapcsolatban sok gond merült fel. Az egyik pilóta 1941 őszén tényként állapította meg, hogy „a mostani közelfelderítő repülőgépek nem korszerűek”,¹¹⁷ s helyettük nagy tűzerejű és hatótávolságú harceszköz (Focke-Wulf „FW—189”) rendszeresítését javasolta. Vele összhangban a hadi tapasztalatok összeállítói olyan képet festettek a „Sólyom”-ról, hogy „rövid rep. ideje és működési sugara, valamint kis sebessége és igen rossz rep. tulajdonságai miatt komoly háborús feladatok elvégzésére nem alkalmas.”¹¹⁸ A rossz repülőtulajdonsága következményének tulajdonították, hogy a III. közelfelderítő repülőszázad öt halottat, egy súlyos sebesültet

115 HL Vkf. Eln. 1. 1942/4338. C. rész.

116 Uo. 1942/4338.

117 Somody Ferenc: Légi közelfelderítés és a földi parancsnoksággal való együttműködés. *Magyar Katonai Szemle* (MKSz), 1941/10. sz. 124. o.

118 HL Vkf. Eln. 1. 1942/4338. 304. f.

és három repülőgépet veszített. Ennek tudták be, hogy e típust a személyzet „a szovjet elleni hdm-ek alatt nem szívesen repülte.” Az is megállapítást nyert, hogy a közelfelderítő repülőgépeknek sem a megfigyelő géppuskája, sem a bomba-célzókészüléke nem vált be. Mindezek alapján született meg az a javaslat, hogy megfelelő típus rendszeresítéséig a közelfelderítő századokat mozgósítás esetén Heinkel „He—46”-okkal lássák el.

A távfelderítők — mint korábban láttuk — lényegében elveszítették korszerűtlen Heinkel „He—70” gépállományukat, így 1941. második felében érdemlegesen nem tevékenykedtek, hanem ekkor készültek fel a „He—111” típus fogadására.¹¹⁹

A hadi tapasztalatok alapján a Capronikról sem lehetett túlságosan biztató dolgokat mondani. A 4/1. bombázórepülő-század egyik tisztje szerint alegysége „az akkor már jócskán elavult Ca—135-ös gépekkel volt felszerelve.” Ez a tény indíthatta az összefoglaló jelentés összeállítását annak megállapítására, hogy „A Ca—135. típusú repülőgépek még javított formájukban is csak szükségképpen tudtak megfelelni a velük szemben támasztott csökkentett kívánalmaknak.”¹²⁰ Ezért ezeknek a mihamarabbi kivonására tettek javaslatot. Egyedül az volt a javukra írható, hogy a zsákmányolt „kitűnő gyártmányú és nagyméretű orosz bombákat... a Ca—135-ös gépeinken minden további nélkül fel tudták használni.”¹²¹

A Junkers „Ju—86” bombázókkal is merültek fel gondok. Orosz alezredes szerint az e típusok „nem egészen korszerű teljesítményei miatt” 880 km volt a legnagyobb távolság, amit biztonsággal kötelékben meg tudtak tenni.¹²²

A Fiat „CR—42” vadászok lassúbbaknak bizonyultak a szovjet I—16 „Raták”-kkal szemben. Szinte nincs olyan szerző, vagy visszaemlékező, aki ezt ne hangsúlyozta volna. A kolozsvári 2/3. vadászpilóta-század egyik pilótája már 1941 júliusában úgy jellemezte ez utóbbiakat, hogy „Tüzerejük nagyobb volt, sebességük nagyobb, kétszeresen kellett tehát dolgozni és figyelni.”¹²³ Mások annak hangsúlyozását tartották szükségesnek, hogy „a Raták nagyon jó gépek, és a mieinkkel ellentétben: páncélozottak. Erős páncél van a gép alján és a pilóta mögött is.”¹²⁴

Ha ezek az állítások igazak, akkor felmerülhet a kérdés: mi az oka annak, hogy több vörös csillagos repülőgépet lőttek le, mint amennyit veszítettek. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a legképzettebb szovjet kötelékeket a hadászati főirányban alkalmazták. A másik összetevőt a korabeli jelentés így fogalmazta meg: „az orosz légierő új típusú repülőgépekre való átszervezés és átképzés alatt állt. Ennek most öszre kellett volna befejeződnie.”¹²⁵ Ilyen körülmények között a kellő harci tapasztalat híján nehezen találták meg a lassúbb „CR—42”-kel szembeni megfelelő eljárást. S ebből napjainkban is levonható fontos tapasztalat adódik: nem elég a korszerű harceszköz, arra is fel kell készíteni azok kezelőit, hogy korszerűtlenebb típusokkal szemben szintén jó hatásokkal tudják alkalmazni. Hiába voltak gyorsabbak ugyanis a „Raták”, a fordulóharc alapelvei szerint szerkesztett „CR—42”-ek pilótái ezt a tulajdonságot állították szembe a sebességgel. „Ezt tudtuk és tudtuk azt is, hogy csak akkor érhetünk el eredményt az oroszokkal szemben, ha fordulóharcra tudjuk őket kényszeríteni”¹²⁶ — emlékezett vissza az 1/3. vadászszázad parancs-

119 Péterdi: i. m. 62. o.

120 HL Vkf. Eln. I. 1942/4338. 304/b. f., valamint *Magyar Szárnyak* (Oshawa, Canada) 1978/7. sz. 50. o.

121 Orosz: i. m. 34. o.

122 Uo. 18. o.

123 *Magyar Szárnyak* 1941/15. sz. 11. o.

124 Zámbo: i. m. 81—82. o.

125 NHJ 1941/772. f.

126 Tomor: i. m. 80. o.

noka. S valóban, amint feltűnt egy-egy gyors orosz vadász, a magyarok azonnal ezt a harcéljárást erőltették, s kisebb sebességük következtében általában „levágták” a fordulót, így kerülve megfelelő löhelyzetbe értek el eredményt. Idő kellett ahhoz, amíg megtalálták e módszer ellenszerét.

A „Re—2000” — „Héja”—vá átkeresztelt — repülőgépek kipróbálása pozitív eredményt hozott. A hadi tapasztalat szerint „A típus hadialkalmazásra jól bevált. A hdm-ek alatt ki lett próbálva mindazon alkalmazásban, melynek végrehajtása a vadászkötelékek feladata. A kapott feladatokat minden egyes esetben igen jó eredménnyel oldotta meg. Ehhez hozzájárult a típus korszerű sebessége, igen jó fordulékonytsága és jó emelkedőképessége.”¹²⁷ — állapították meg a jelentés összeállítói. Ezek azonban csak az első benyomások voltak, mert a későbbiekben mind gyakrabban merültek fel gondok e típussal kapcsolatban is.

A híradás sem működhetett kifogástalanul, mert a tapasztalatok alapján olyan javaslat született, hogy a vadászszázadok repülőgépén „megfelelő rád. készülékeket kell halaszthatatlanul rendszeresíteni.”¹²⁸

A gyűlékonytságot, illetve az időjárási viszonyok hatását figyelembe véve a szakemberek úgy foglaltak állást, hogy a jövőben csak fémszerkesztésű repülőgépek legyenek rendszeresítve hadigépnek, a légérzékenyebb részeket (pilótaülés, üzemanyagtartály) megfelelő páncélzattal lássák el, a szélvédőket és ablakokat pedig cseréljék ki ún. páncélüvegekre.

A „Breda” géppuskákkal alapvetően meg voltak elégedve, viszont a hevederek ún. „megnyúlása” sok gondot okozott, sürgették ennek kiküszöbölését. Ugyanakkor javasolták — mivel a „szovjet vadászok részben gá-val (gépágyúval — Sz. M.) is fel voltak szerelve” —, hogy a magyar repülőgépeken is rendszeresítsenek ilyen fegyvert.

A szárazföldi csapatokkal való együttműködés terén szintén voltak hasznosítható tapasztalatok. Az egyik fő gond az volt, hogy nem jelezték a légierő számára saját első vonalukat, illetve későn igényelték a repülő-támogatást.

Gyíresy alezredes leginkább azt tartotta szükségesnek hangsúlyozni, hogy a vadászszázadoknak maximálisan előre kell települniük a sikeres alkalmazás és együttműködés érdekében. Csak két szempontot szabad figyelembe venni: éppen csak kívül essen az eilenséges tüzéség hatáskörzetén, illetve a repülőter biztosítva legyen földi támadás ellen.¹²⁹

A szovjet légierő tevékenységéből olyan következtetést vontak le a hadi tapasztalat összeállítói, hogy „Páncélzatuk, mely igen erős volt, tette lehetővé, hogy sokszor 15—20 repgép kötelékekben alacsonyan támadták saj. csapataink éleit anélkül, hogy veszteséget szenvedtek volna saj. földi elhárító tűztől.” Ezzel szemben állt egy másik tapasztalat, miszerint „Az oroszok viszonylag lassú gépeinket a légvédelmi tűzön felül olyan pokoli gyalogsági tűzzel fogadták, hogy minden gép sok találattal tért vissza.”¹³⁰

Mindezt, valamint a Kárpátok fölötti katasztrófákat messzemenően figyelembe véve adta ki a Légierő Parancsnokság az „Intézkedés a légierő továbbképzésére és gyakorlatbantartására” c. okmányt.¹³¹ E szerint a legnagyobb hiányosság az éjszakai és műszerrepülés, valamint a lövésszaki kiképzés terén mutatható ki. Érdekes vonása ennek az intézkedésnek — s ez a kiképzési osztály előrelátását is bizonyítja —, hogy hangsúlyozta: „A gyalogsági harc- és löki-képzésre az eddigieknél lényegesen nagyobb súlyt kell helyezni!” Balássy

127 HL Vkf. Eln. 1. 1942/4338. 318/b. f.

128 Uo. 1942/4338. 302/b. f.

129 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5930.

130 Uo. 1942/4338. 316/b. f., valamint *Stipsicz Károly*: Háborús tapasztalatok. MKSz 1941/11. sz. 360—361. o.

131 HL Repülő-alakulatok 42. doboz 63100/ein. le. 1.—1941.

Miklós vk. őrnagynak, a kiképzési osztály vezetőjének talán azt a kitétele volt a legnehezebb elfogadtatnia mind a parancsnokokkal, mind a beosztottakkal, hogy az ő érdekükben álló intézkedés, miszerint havonta egyszer félnapos földi harcgyakorlat keretében súlykolni kell olyan harcmozzanatokat, amelyek háborús viszonyok között előfordulhatnak (repülőtér védelme, ellenséges harckocsik és ejtőernyősök elleni harc, földi rész menetének biztosítása stb.) Ezeknek az erőfeszítéseknek a későbbiek folyamán látták nagy hasznát.

*

A Magyar Királyi Honvéd Légierő tehát befejezte első háborús esztendejét. Bekapcsolódva a Szovjetunió elleni igazságtalan háborúba, komoly harci tapasztalatokra tett szert, amit megpróbált hasznosítani a fegyvernem továbbfejlesztése érdekében. A legalapvetőbb következtetést azonban nem vették figyelembe az ország politikai és katonai vezetői. Pedig ez az illetékesek rendelkezésére állt, hiszen a vezérkarfőnökség 2. osztálya az 1941. július 1. és december 31-e közötti időszakot áttekintve a Szovjetunió vonatkozásában olyan végkövetkeztetésre jutott, hogy „A vörös hadsereget, ha ismét megkezdí visszavonulását, döntően megverni és megsemmisíteni alig lesz lehetséges.”¹³² Sajnos ezt a tény még kevesen értették meg Magyarországon ebben az időben, s ezért a későbbiekben hatalmas vér- és anyagi áldozattal kellett fizetni!

Миклош Кабо

ВЕНГЕРСКИЕ КОРОЛЕВСКИЕ ВОЕННО-ВОЗДУШНЫЕ СИЛЫ В БОЯХ НА УКРАИНЕ (июнь — декабрь 1941 года)

Резюме

Автор кратко описывает обстоятельства, при которых Венгрия была втянута в несправедливую, грабительскую войну против Советского Союза. Останавливается на обстоятельствах подготовки венгерских воздушных сил к «реторсионной бомбардировке», а также к проведению воздушного нападения.

Затем, в основном опираясь на архивные источники и воспоминания участников, оперативные дневники и записки, находящиеся в частных руках, автор показывает применени в войне и задачи венгерских авиационных частей, подчиненных сперва так называемой «Карпатской группе», а впоследствии I-му оперативному корпусу, не редко же различным немецким частям.

Автор обобщает суть приобретенного при этом боевого опыта, применение его в дальнейших военных действиях, а также подчеркивает выводы, которые могут быть отнесены и к современным условиям.

Miklós Szabó

DIE KÄMPFE DER UNGARISCHEN KÖNIGLICHEN HONVÉD-LUFTWAFFE IN DER UKRAINE (juni — dezember 1941)

Resümee

Der Verfasser schildert kurz die Umstände, unter welchen sich Ungarn in den ungerechten Raubkrieg gegen die Sowjetunion verwickelte. Er geht auch auf die Umstände der Vorbereitung der Ungarischen Luftwaffe zur „Vergeltungsbombardierung“ und auf die Durchführung des Luftangriffs ein.

Dann macht er uns mit den Aufträgen und mit der Umsetzung der sog. „Karpaten-Gruppe“, bzw. dem I. Schnellkorps und auch oft den verschiedenen deutschen Verbänden unterstellten Fliegerabteilungen während des Kriegs, aufgrund von Archivgütern, den Erinnerungen der Teilnehmer bzw. den in Privathand befindlichen Operationstagebüchern und Aufzeichnungen bekannt.

Er faßt das Wesen der während dieser Operationen gesammelten Kampferfahrungen, deren Ausnützung während der weiteren Kriegstätigkeit zusammen und betont die Lehren, die auch auf die modernen Verhältnisse bezogen werden können.

¹³² HL Vkf. Eln. 2. 1941/számnélküli. (262. doboz: Összefoglaló helyzetjelentés a Szovjetunióról. 37. f.)

KÖZLEMÉNYEK

RÁKÓCZY ROZÁLIA

SAJTÓIRÁNYÍTÁS ÉS HADSEREGPROPAGANDA A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJE ALATT

Sajtóirányítás

A Forradalmi Kormányzótanács a Tanácsköztársaság kikiáltása utáni első, alakuló ülését 1919. március 22-én tartotta. Ezen több fontos kérdés mellett a sajtó ügyével is foglalkoztak. Tekintettel a gyökeresen megváltozott politikai helyzetre, az új kormányzat új célkitűzéseire, amelyek megismertetése a proletárdiktatúra elsőrendű érdeke, Kun Béla javaslatára a Kormányzótanács elhatározta, hogy kötelezik a lapokat a kormányrendeletek közlésére, mégpedig teljes terjedelemben, a lapok első oldalán.¹ Ugyanezen az ülésen határoztak a sajtóirányításról is. A Belügyi Népbiztosság hatáskörébe utalva létrehozták a Sajtóügyek Népbiztosságát, vezetőjéül Göndör Ferencet, mellé Pók Ödönt és Faragó Miklóst választották.²

A Sajtódirektórium első ülése 1919. március 25-én volt. A Göndör Ferenc vezetésével összeült bizottságnak határoznia kellett a polgári sajtó ügyében és meg kellett oldania az állástalan és menekült hírlapírók ügyét. A Szabados Sándorral kiegészült direktórium elhatározta, hogy rövid úton megszüntet 11 polgári lapot, az így felszabadult papírkészletet pedig a szocializált lapoknak, elsősorban az egyesült párt két napilapjának, a Vörös Újságnak és a Népszavának adják át.³ Zár alá vétették a klérus tulajdonában álló nyomdákat, a Földműves Szövetség részére lefoglalták a Köztelek nyomdáját. Igen fontos döntés volt, hogy a megszüntetett lapok adósságait nem vállalta át a kormány, azt minden esetben a lap vagyonából tartoztak kiegyenlíteni (a későbbiekben részben ez a rendelkezés vezetett a Vörös Katona megszüntetéséhez).⁴

Nem kevésbé volt fontos — a politikai propaganda szempontjából — az sem, mi és hogyan jelenik meg a lapokban. Korábbi határozatát megváltoztatva, a Forradalmi Kormányzótanács a Sajtódirektóriumon keresztül engedélyt adott arra, hogy a lapok első oldaluk első hasábján vezércikket közöljenek, s csak

1 Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban — PI Arch.) A Forradalmi Kormányzótanács üléseinek jegyzőkönyvei (a továbbiakban — Korm. tan. jkv.) 1. ülés március 22. 16. napirendi pont. 601. fond 1. csop. 4/a.

2 A Hadtörténeti Múzeum Gyűjteményei (a továbbiakban — HM Gy) Sebestyén Arnold hagyatéka, sajtódirektórium iratok (a továbbiakban — SA) Gy. sz. 124/1979. 1919. március 25. 3. o.; valamint: a Sajtódirektórium tagjairól *Vasárnapi Újság*, 66. évf. 1919. 16. sz. április 20. 173. o. Fénykép: Göndör Ferenc, Pók Ödön, Magyar Lajos, Kéri Pál, Faragó Miklós.

3 PI Arch. Korm. tan. jkv. március 28. 601. fond. 1. csop. 4/a. 5. e.

4 PI Arch. a Sajtódirektórium jegyzőkönyvei (a továbbiakban — Sdir. jkv.) 1919. március 25. 601. fond 3/2., valamint uo. március 26.

A Déli Hirlapnak vagyona nem volt, készpénze mintegy 1000 korona. Kéri Pál sajtóperében Kerekes Dezső vallomása PI Arch. Budapesti Ügyészség iratai (a továbbiakban — Bp. Ü.) 1919—IV—5—168.

A Vörös Katona c. lap költségeinek utalványozása a hadügyi tárca terhére: Hadtörténelmi Levéltár Magyar Tanácsköztársaság iratai, Hadügyi Népbiztosság (a továbbiakban — HL Hüb) 1919. Eln. a. III. 175—1919. Utóirat: 13 991/Eln. a. 1/III—639. A számszámvevőesség anyagában nincs nyoma kifizetésnek HL Hüb 1919. 45. doboz.

ezután tartoznak közölni a rendeleteket.⁵ Ez ügyben Szamuely Tibor hadügyi népbiztos külön is szót emelt a Kormányzótanács március 28-i ülésén, indítványozva, hogy a Vörös Katona, amely csak négy oldalon jelenik meg, ne legyen kötelezve a rendeletek szó szerinti közlésére.⁶

A Kelet-Európa közepén nemcsak politikailag elszigetelt, hanem ellenséges katonai gyűrűvel is körülvett Tanácsmagyarország számára fontos volt az is, hogy a lapokban milyen hangulatú cikkek, közlemények, riportok, politikai kommentárok jelennek meg. Ezért a Sajtódirektórium úgy döntött, hogy felállítja a cenzúrát. Ennek megszervezésével és a tervek előterjesztésével Gábor Andort és Kósa Miklóst bízta meg.⁷ Ugyanekkor határoztak az egyes lapok sorsáról is, ennek alapján napilap lett a Világsszabadság és megkapta a Wodiáner nyomdát. Változatlanul jelentek meg a színházi szaklapok, az Érdekes Újság, ellenben rövid úton megszüntettek 22 kisebb kiadványt. Ezek legnagyobb része vagy ellenforradalmi, nacionalista, fajvédő lap volt, mint a Magyar Irredenta, A Cél; vagy csak a felső tízezer lapja mint A Társaság; olyan, mint a változó politikai irányvonalat mutató Katonai Lapok (akkori címén Ifjú Magyarország); avagy kis példányszámú élclap és bulvárlap.⁸

A következő ülésen bővítették a megszüntetett lapok körét, ezek közé tartozott ekkor A Nap és a Déli Hírlap. Ez utóbbit a Vörös Katona érdekében számolták fel.⁹ Ezzel kapcsolatban korábban már a Kormányzótanács is állást foglalt, s Sajtódirektórium ennek alapján mondta ki, hogy „a Déli Hírlap helyett a teljes szervezet, szerkesztőség, nyomda, kiadóhivatal átvételével a Vörös Katona jelenjen meg.” Az átszervezéssel Kéri Pált bízták meg, egyben ki-nevezték a lap szerkesztőjévé.¹⁰ Kéri azonnal bővíteni kívánta a lap terjedelmét, az átadott Újságüzem nyomdával szemben kérte a Pester Lloyd nyomdáját (ezt később a Proletár Hadsereg — A Vörös Katona utódja — meg is kapta).¹¹

A Sajtódirektórium azonban az átszervezésekkel sem tudott a legégetőbb kérdésen, a papírhányon segíteni. A papírból még nem is olyan régen önálló Magyarország a lehető legrosszabb helyzetben volt. A rotációs papír hiánya leginkább a kisebb nyomdákat sújtotta. Ezek ugyanis a papírt naponként kapták az Újságpapír Központtól. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. már 1918 végén panaszkodott, hogy a Rendeleti Közlönyt kénytelen kölcsönpapírra nyomtatni.¹² 1919 márciusa után végérvényesen megszűnt a megszállt területek papírgyáraiból a szállítás (Hermanec, Nagyszlabos, Poprád, Péterfalva), az egyetlen megmaradt, diósgyőri papírgyár pedig energia- és nyersanyagbázisát veszítve el, leállt a termeléssel.

A papírbehozattalal a Forradalmi Kormányzótanács már első ülésén foglalkozott. Megbízta Landler Jenő belügyi népbiztost, hogy a papírellátásról te-

5 PI Arch. Sdir. jkv. 1919. március 25. és március 26. 601. fond 3/2.

6 PI Arch. Korm. tan. jkv. 5. ülés március 28. napirend előtt. 601. fond 1/4/a.

7 Az újság neve 1919 januárjától március végéig Vörös Katona, 5. számától A Vörös Katona. Az újságról és megszüntetésének körülményeiről l. a szerző tanulmányát a Tanácsköztársaság katonai sajtójáról Hadtörténelmi Közlemények XXVI. évf. 1979. 1. sz. 96—125. o.

8 PI Arch. Sdir. jkv. 1919. március 25. 601. fond 3/3.

9 Uo., valamint a beszüntetett lapok felsorolását l. HMGy SA 1919. március 27. 4. o. A Katonai Lapok 1885-től jelent meg Cerri Gyula szerkesztésében, 1908-tól tulajdonosa özvegy Cerri Gyuláné, szerkesztője Várnai Dezső. Címe 1919 januárjától Katonás Nevelés. Új címe Ifjú Magyarország; Várnai halála után szerkesztője ifj. Cerri Gyula majd utasította vissza a Hadügyi Népbiztosság a kiadótulajdonos dotációkérelmét HL Hüb 1919. 11 454/Eln. b. 3/18.

10 L. a 8. jegyz. a beszüntetett lapokról, továbbá PI Arch. Korm. tan. jkv. 5. ülés március 28. Napirend előtt.

11 „Kéri Pál előterjesztésére a Sajtódirektórium hozzájárul, hogy a Vörös Katona a technikai lehetőségek figyelembevételével a Pester Lloyd nyomdában jelenjék meg”. PI Arch. Sdir. jkv. 1919. március 29. 601. fond 3/2. 1919.

12 A Pallas Rt. átirata a Hadügyminisztériumnak. HL Polgári demokratikus forradalom iratai. Hadügyminisztérium 1918. (A továbbiakban — HL Hüb) 1918. 33 416/Eln. a. 1/3—174.

gyen jelentést.¹³ Böhm Vilmos, a szociális termelés népbiztosa, a Landler-féle jelentés alapján készített előterjesztésében megállapította, hogy a papírkészlet csak április 11-ig lesz elegendő.¹⁴ Az április 8-i ülésen Garbai Sándor kedvezőbb kilátásokról tudott beszámolni: útban volt Magyarország felé Bécsből 60 vagon papír, amelyért a Papierverbandnak már elküldtek futár útján 1 420 000 koronát, s további 720 000 koronát kért később esedékes szállításokra.¹⁵

A papírtakarékosságra az egyes népbiztosságok is felhívták dolgozóik és hivatalaik figyelmét, körlevélben tájékoztattak arról, hogy a Papírközpont csak 10 naponként utal ki anyagot, a visszaélések elkerülése érdekében „csakis az illetékes politikai megbízott aláírásával ellátott igénylések és kiadványok vehetők figyelembe... A könnyebb ellenőrizhetőség érdekében valamennyi... politikai megbízott juttassa el aláírását 48 órán belül az ált. kiadóhivatalhoz”. Nem valószínű, hogy ez az intézkedés hatályba is lépett, a Hadügyi Népbiztosság iratanyagában nincs nyoma.¹⁶

Időközben a nagy reményekre jogosító tárgyalások németországi és ausztriai papír behozatalára megszakadtak, a korábban lekötött mennyiség szállítása előbb csak akadozott, majd teljesen leállt. Az országban már csak rossz minőségű papír volt, a nyár derekán még meglevő párt- és népbiztossági lapok — Vörös Újság, Népszava, Tanácsköztársaság és A Vörös Katona utódja, a Proletár Hadsereg — szalmapapíron jelentek meg. A takarékoságra ugyan még egy utolsó erőfeszítéssel felhívta a figyelmet a Tanácsköztársaság című hivatalos lap július 9-én megjelent száma, de a papírért folyó küzdelem véget ért.¹⁷

A forradalmi sajtó és propaganda az analfabétizmus legnagyobb ellensége — Oroszországban a forradalmi sajtó tanította meg a népet írni-olvasni.¹⁸ Tanácsmagyarországon ehhez nem volt elegendő papír.

A forradalmi sajtóhoz és propagandához újságírókra, jó és elkötelezett újságírókra volt, lett volna szükség. A Sajtódirektórium irányítása alatt működő — még olyan jószándékú, de polgári — újságírók egy része e feladatnak nem tudott eleget tenni, de ily irányba mozdítani őket a Sajtódirektórium sem volt képes. Nem elkötelezett újságírók voltak, csak újságírók. Kötötte őket a megszokás „a kis színesekhez”, s nem értették, hogy miért kell rendeleteket közölniük, s az is letörte írói fantáziájukat, hogy nem voltak korrupciós botrányok, képviselői melléfogások (magánéletbeli szellőztetendők), viharos parlamenti interpellációk, így csak meggyőződés és tartalom nélkül lelkendeztek. Joggal állapíthatta meg a Kormányzótanács, hogy a lapok szürkék, unalmasak, uniformizáltak.¹⁹ Göndör Ferenc elkeseredetten emlékezik vissza az elnöksége alatt működő testülethez tartozó egyes újságírókra. „Egyéd Zoltán Szamuely legszemélyesebb lapjának, A Vörös Katonának volt a haditudósítója, s amikor már A Vörös Katona című Szamuely-lap sem reflektált túlbuzgó haditudósításaira, Bécsbe szökött és itt nyomban a fehér ellenforradalmárok

13 PI Arch. Korm. tan. jkv. 1. ülés március 22. 17. napirendi pont. 601. fond 1/1.

14 PI Arch. Korm. tan. jkv. 7. ülés április 2. 1. napirendi pont. 601. fond 1/6a.

15 Uo. 11. ülés április 8. 6. napirendi pont. 601. fond 1/10.

16 HL Hüb 1919. Eln. a. III. 1946/1919. 1/1—117—119.

17 A Népgazdasági Tanács 76. NT. sz. rendelete a papírtakarékosságról, nyomtatvány, irodapapír, levélpapír használatáról. Tanácsköztársaság, 1919. 85. sz., valamint a Közköztatásügyi Népbiztosság 54. KN. rendelete az időszakos sajtótermékekről. Tanácsköztársaság, 1919. 87. sz.

Rotációs papírja az ellenforradalmi kormánynak sem volt. A Hivatalos Közlöny Szegeden is rossz minőségű szalmapapíron jelent meg. Amíg azonban a Tanácsköztársaság hivatalos szervei egyéb papírt is nélkülözni kényszerültek, Szegeden a Nemzeti Hadsereg Hírszerző Osztálya 2000 iratborítót rendelt, halványkék (!) merített papírra előnyomott fejléccel, dátummal. HL HM 1919. A szegedi ellenforradalmi hadsereg iratanyaga. 762. doboz. Hírszerző osztály 100/715—100/810.

18 Magyar Lajos: A forradalmi sajtó. Az Ember, 1919. 18. sz.

19 PI Arch. Korm. tan. jkv. 11. ülés április 8. 1. napirendi pont. 601. fond 1/10.

szolgájának csapott fel Lázár Miklós oldalán. Éppen ezért én az Emberben meg is írtam erről a züllött fiatalemberről, hogy... nem sok joggal szerepel a fehérek sorában". A Vörös Katona utolsó számának vezércikkét az a Fráter Aladár írta, aki a polgári demokratikus forradalom idején zsarolni próbálta a szélsőjobboldali Bangha páter megbízásából és érdekében a Budapesti Hírlapot.²⁰ A Kormányzótanács március 28-i ülésén szóvá tették a publicisztikai nehézségeket és javasolták a sajtó élére „olyannak politikai biztossá való ki-nevezését, akinek semmiféle összeköttetése nincs a sajtóval”. Böhm Vilmos azt indítványozta, hogy a sajtóügyek intézésével a Kormányzótanács vagy a bel-ügyi, vagy a szocializálási népbiztosokat, vagy a kettőt együtt bízva meg.²¹

Magyarországi Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság.

10504. szám.

eln. a. - 1919.

Valamennyi kebelbeli főcsoportnak, csoport-, és ügyosztálynak,
valamint a hadügyi népbiztossághoz beosztott politikai meg-
bizottaknak

Budapest, 1919. május hó 19.-én.

B U D A P E S T.

Tudomásul és minyeztartás végett közlöm, hogy a hadügyi népbiztosság rendeleteinek, valamint a sajtónak szánt egyéb közle-ményeknek a publikálása, az elnöki csoport alá rendelt kebelbeli Sajtóosztály útján történik.

A Sajtó osztály ügyköre:

- 1./ Intézkedés a kiadott rendeleteknek a hivatalos lapban
/Tanácsköztársaság/ leendő közlése iránt.
- 2./ A hadügyi népbiztosság rendeleteinek, parancsainak, fel-hívásainak, valamint általában a közönséget érdeklő tudnivalóknak a napisajtóban leendő elhelyezése, továbbá a kiadott rendeletekről sajtóközlemények szerkesztése..
- 3./ Lapszemle, a hadügyi népbiztosságot érdeklő közlemények figyelemmel kísérése és az illetékes ügyosztály, illetve a vezetőség figyelmének felhívása.

Rendelet a Hadügyi Népbiztosság Sajtóosztályának ügyköréről. A körlevél aláírója Orlay Antal, a Sajtóosztály vezetője. (10.504/Eln. a. 1919. május 19. A Hadtörténelmi Levéltár tulajdona.)

²⁰ Göndör Ferenc: Vallomások könyve. Wien, 1922. 107., 131. o. Egyed Zoltán tragédiája volt, hogy miután ki-szolgálta a proletárdiktatúrát, a keresztény kurzust és megcsömörlött tőle, a Szálasi-kormány meghurcoltatta, 1944-ben Sopronkőhidán elítéltette, ahonnét 1945-ben betegen szabadult.

A Vörös Katona vezércikke 1. évf. 1919. 37. sz. Fráter Aladár: Rablómese — fegyverszünetről. Fráter hírlapíró nagyarányú zsarolási kísérlete a Budapesti Hírlap ellen. Az Ember, 1918. 11. sz. 8—9. o. Bangha Béla jezsuita páter lapot akart 1918-ban vásárolni, ehhez használta fel Fráter Aladárt.

²¹ Uo. 5. ülés március 28. napirend előtt. 601. fond 1/4a.

Április 8-án a Pénzügyi Népbiztosság meghatalmazást adott a március 28-tól működő Sajtótermékek Országos Tanácsának, hogy az „összes szocializált és megszüntetett vállalatok, melyek adminisztrálása a fenti Tanács hatáskörébe tartoznak, készpénze, bankbetétjei, folyószámlái, szóval vagyoni állapotuk felett rendelkezhesen, ezt lefoglalhassa és a Pénzügyi Központnál a Sajtó Termékek Országos Tanácsa folyószámlájára írathassa.²²

A sajtót irányító szervezetek működésével általában elégedetlenség volt tapasztalható, a Forradalmi Kormányzótanács ismételtén kényszerült a sajtóügyekkel és lapbeszüntetésekkel foglalkozni.²³ A viharos ülésen Landler Jenő élesen fogalmazott: „A sajtó dolgában pedig a direktóriumot szét kell rúgni. Vasmunkást vagy festőmunkást kell odaállítani”. Kun Béla a radikális megszüntetés mellett szólt.²⁴ Már korábban sem tartotta megalapozottnak a Kormányzótanács aggodalmát, hogy az állástalanná váló hírlapírókat a Tanácsköztársaság ellenségévé tennék. „Miért pont újságírókat kell nekünk favorizálni? A Vörös Katona címén 30—40 újságíró helyez el a sajtódirektórium, vidékre pedig nem tudunk újságírókat küldeni. A Vörös Katona se oly fontos, mért nem jut el a frontra és nem katonalap”. De szót emelt azok ellen is, akik válogatás nélkül — a legkisebb mértékben kritikus hangvételért — megszüntettek volna minden lapot. „A feudális sajtót el kell tiltani, de a pártban meg kell engedni az elvi és elméleti alapon álló kritikát” — ez volt határozott álláspontja.²⁵

Végül a Kormányzótanács megállapodott abban, hogy megszüntetnek minden magánvállalkozású, nem a Magyarországi Szocialista Párt, vagy a proletár-állam által kiadott újságot, Budapesten és vidéken is. Marad Az Est, a Pester Lloyd, a Vörös Újság, a Népszava, A Vörös Katona, a Világ szabadság és a Volksstimme. Végleges határozatot azonban nem hoznak, amíg a nyomdászok szakszervezetével meg nem állapodnak.²⁶ Ezen az ülésen fogadta el a Kormányzótanács Vágó Béla jelentését a Sajtódirektórium átszervezéséről is.

Vágó belügyi népbiztos még mindig nem látta biztosítottak a sajtó zavartalan működését. Április 14-én Veres Mihály útján bejelentette a Sajtódirektórium ülésén, hogy az egész szervezetet átformálja és egy kilenc tagú bizottságra bízta az ügyeket. Rendezni kívánta az újságírók fizetését, 3000 koronában maximálva azt, az ellenőrzés biztosítására pedig elrendelte a számlakataszter felállítását. Így a „Sajtódirektórium léte mint adminisztratív diszpozíciós joggal felruházott szerv megszűnt. Minden jellegű kérdésben a határozathozatal a 9-es Direktóriumé, amely képviseli a nyomdai, terjesztői szakszervezetet, szemben a szerkesztőségekkel, amely csak szellemi irányítást ad.” Az újságírók számára továbbra is fennálló Sajtódirektórium ezt követően már csak a sajtócenzúrát intézte.²⁷

22 PI Arch. a Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottság iratai (a továbbiakban — TAGyOB) 605. fond II/5 1—219. o. Másolatban 129. o. Az áttutalandó betétekhez tartozott a megszüntetett Déli Hírlap vagyona is, amelyről ekkor még nem derült ki, hogy nincs és így nem tarthatja el A Vörös Katonát. A Déli Hírlap mérlegét utoljára 1916-ban készítették el, akkor 280 022, 13 korona veszteséggel zárta az évet. Déli Hírlap 1917. 9. sz. Nyílt-tér rovat. A továbbiakban a veszteség valószínűleg nőtt, a Cégbíróság többszöri felszólítása ellenére a Részvénytársaság igazgatósága nem készített mérleget. Fővárosi Bíróság mint Cégbíróság irattára, Társas cégek jegyzéke 67/B k. 214—215. o., valamint az Esti Újság (utóbb Déli Hírlap) iratai. Cégiratok 4316. A Cégbíróság következtében Esti Újság néven kezelte a részvénytársasági iratokat, a Déli Hírlap elnevezést csak az 1919. év végétől használta 1928. február 1-ig, amikor is 14 043/8. sz. határozatával a Budapesti Törvényszék a Déli Hírlap Részvénytársaságot hivatalból törölte. Az iratok között semmiféle utalás nincs A Vörös Katona c. lapra.

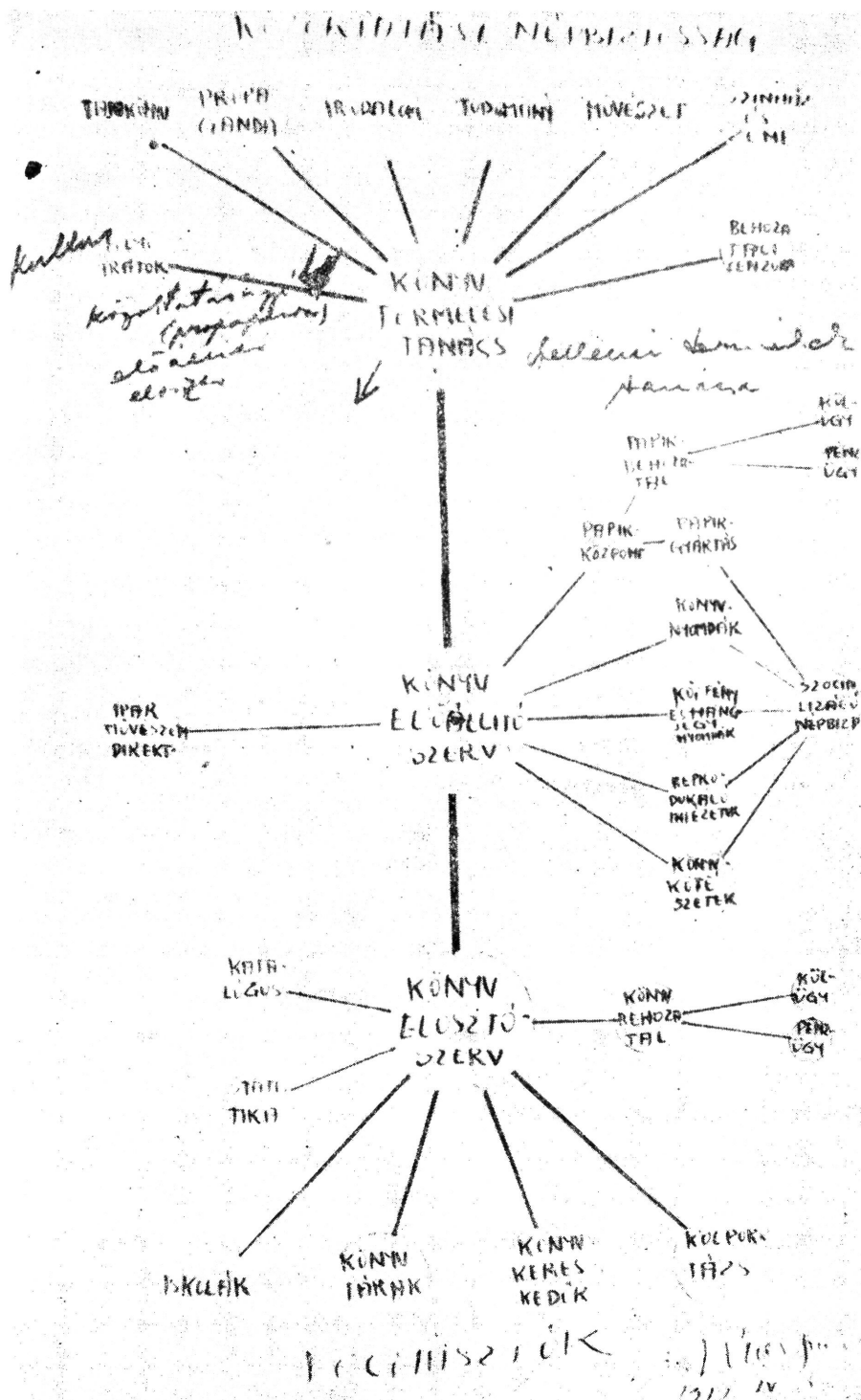
23 PI Arch. Korm. tan. jkv. 11. ülés április 8. 1. napirendi pont. 601. fond 1/10.

24 Uo. A Sajtódirektórium április 6-i ülésének jegyzőkönyvét a Kormányzótanács elé terjesztette. Ebben 315 fővárosi és vidéki szaklap megszüntetését jelentették. HMGy SA 2—6. o.

25 Uo. 9. ülés. 601. fond 1/10.

26 Uo. 12. ülés április 11. 1. napirendi pont. 601. fond 1/11. A Sajtódirektórium április 6-i jegyzékét a 11. és 12. ülésen hagyták jóvá. A megszüntetettek közül katonai lap volt az Aviatika, a Hadtörténelmi Közlemények (l. még a 33. sz. jegyzetet). A Bajtárs (Katonatisztek társadalmi és kritikai képeslapja), Külügy—Hadügy.

27 HMGy SA Sdir. jkv. április 14. 1—4. o.

A Közoktatásügyi Népbiztosság felosztása. Kner Imre eredeti vázlata, amelyet Sebestyén Arnold őrzött meg. (A Hadtörténeti Múzeum tulajdona.)

A Sajtódirektórium e többszöri átszervezése után április 29-én megalakult az Országos Sajtóbizottság, amely már nem a Belügyi Népbiztossághoz tartozott, mint a korábbi Sajtódirektóriumok, hanem a Szellemi Termékek Országos Tanácsán keresztül a Közoktatásügyi Népbiztossághoz.²⁸ A Szellemi Termékek Országos Tanácsa (SZTOT) Sajtóbizottsága azonban már csak az újságírók anyagi ügyeivel és a vidéki lapokkal foglalkozott.²⁹

A hadihelyzet alakulásával nem sok lap maradt hatáskörében, amint azt a Sajtóosztály vidéki csoportjának áprilisi jelentése tanúsítja. A forradalom előtt 539 politikai napi- és hetilap jelent meg (szak- és egyházi lapok nélkül), ebből napilap 175 volt. Március 21-e után 364 megszűnt, újonnan indult 14. Nem világos e statisztikából, hogy a változatlan évfolyamszámozással, de más néven megjelenő lapokat hová sorolták. Az 1919. február 2-án Makón indult Népköztársaság például, amelynek címe április 2-án Vörös Hírlap lett, a statisztikában reggeli megjelenésű pártlapként szerepelt, de az adatok nyilvánosságra kerülése után nem sokkal megszűnt területre került, illetve április 27-én meg is szűnt, melléklapjával, a Vörös Katonával együtt. Az április 15-i statisztika szerint 189 napi- és hetilap jelent meg, ebből 28 a megszűnt területen, tehát működőnek minősítettek 161 lapot, ebből 99 jelent meg naponként. A 161-ből 103 volt pártlap, 58 szocializált újság. Ez a statisztika említi szombatonként megjelenő pártlapnak a Győri Katona Újságot, amelyből mind a mai napig egyetlen példány sem került elő.³⁰

A Szellemi Termékek Országos Tanácsának elnöke Szabados Sándor népbiztos lett, aki emellett a Közoktatásügyi Népbiztosság VII. — propaganda — csoportját is vezette. A Tanács székhelye a Járásbíróság épületében (V. Markó u. 26. IV. em.), volt. A SZTOT szervezeti felépítéséről a Közoktatásügyi Népbiztosság 14. KN rendelete intézkedett.³¹ Eszerint az ügykör a következőképpen alakult: 1. A szellemi termelés irányítása — ide tartozott minden sajtótermék központi irányítása, felülbírálat, forgalomba hozatala, a napi- és szaksajtó szocializálása. 2. Technikai termelés irányítása, egyben az üzemek szocializálása is. 3. A szellemi termékek terjesztése szocializált régi és újonnan felállított szervek útján.

E harmadik csoporton belül a terjesztés gyakorlati tennivalói a II. ügyosztályra hárultak, ennek kebelében működtek a katonai megbízottak (8. csoport), akiknek munkáját Kerekes Dezső, a megszüntetett Déli Hírlap kiadóhivatali igazgatója irányította.³²

Írókat, újságírókat csak a Szellemi Termékek Országos Tanácsán keresztül lehetett foglalkoztatni. A beérkező kéziratot átvette az irodalmi és tudományos kiadó osztály lektori irodája. Innen, elbírálás után, vagy a szerzőhöz került vissza, vagy továbbították az irodalmi, illetve tudományos előadónak. A máso-

28 Uo. április 29. 1. o. Az átszervezések köréhez 1. a Sajtódirektórium jegyzőkönyveit 1919. május 3-tól július 21-ig HMGy SA.

29 L. az előző jegyzetet és PI Arch. Vidéki sajtóosztály 603. fond 2/29.

30 L. az előző jegyzetet, április 16-i jelentés.

Nem tartalmazza e jelentés — mivel a szaklapok körébe sorolták — az Aradon 1904-ben indult katonai hetilapot, A Hadsereget, amelynek kiadótulajdonosa és szerkesztője Hehs Aladár volt, de nem szerepel korábban sem a megszüntetendő lapok között. Hehs Aladár még megkapta 1919-re az újságíróknak járó vasúti szabadjegyet és kérvényezte az ez évre esedékes 2000 korona dotációt. Kérvényére a választervezet március 8-án készült el, de március 18-án ad acta tették. A kereskedelemügyi miniszter átirata a hadügyminiszternek Hehs Aladár szerkesztő vasúti szabadjegye tárgyában. HL Hüm 1919. 529/Eln. a. 1/6—7—415—417. Kérelme a dotációról Országos Levéltár, Miniszterelnökségi iratok K 26 1919—III.

Két vidéki, rokkantak számára készült újság szűnt meg április közepén a Tanácsköztársaságot ért támadás következtében. Pozsonyban 1916. december 1-től jelent meg a Rökkantak Lapja, Nagyváradon pedig (bár megjelenési helyként Budapestet tüntették fel) a Rökkant Újság (Legénységi Hadirokkantak Országos Egyesülete hivatalos apja). Lukács József: A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferentől napjainkig (1705—1914). Budapest, 1942. 87. és 90. o.

A Győri Katona Újság és makói Vörös Katona: Hadtörténelmi Közlemények, XXVI. évf. 1979. 1. sz. 96—97. o. 31 Megj. Tanácsköztársaság, 1919. 29. sz.

32 PI Arch. TAGyOB Magyar Károly jelentése a Közoktatásügyi Népbiztosság iratainak felszámolásáról és Szabados Sándor tevékenységéről 605. fond II/6—II/5 b. 132—135. o.

dik fórumon is elfogadott kéziratot átnézte még az írói választmány, szakmunka esetében az illetékes szak-népbiztosság referense. Innét a központi iroda elnöki osztályához, majd a termelő osztályhoz került, amely döntött a példányszámról és felhatalmazást adott az elnöki osztálynak a nyomdai megrendelésre. Ezt az utat kellett volna megjárnia a Hadtörténelmi Közlemények valamennyi szakcikkének is, ám a lapot a papírhányra való tekintettel már április 6-án megszüntették. Ez várt volna az 1919 januárjában indult légügyi szaklapra, az Aviatikára is, de a lap szerkesztősege — Szamuely Tibor támogatását élvezve — nem vette figyelembe a megszüntető határozatot, sem a lektorok és szaklektorok népes taborát; az Aviatikát és aviatikusokat a Tanácsköztársaság szolgálatába állította és csodával határos módon július 25-ig még papírt is tudtak szerezni. Az új erőre kapott Aviatika Stromfeld Aurél mátyásföldi látogatásáról, Dobos István és Szamuely Tibor emlékezetes kijevei repülőútjáról közölt cikkei, az újságban megjelent fényképek a lapot forrásértékűvé teszik.³³

Az április 6-i lapbeszüntetések sem jelentettek végleges megoldást, a sajtóirányítás kérdésében a döntési jogot magának fenntartó Kormányzótanács néhány nap múlva ismételten foglalkozott ugyanezzel az üggyel. Az újabb határozat nyomán a Vörös Újság lett az egyesült párt, a Népszava a kormány hivatalos lapja. Napilap maradt a Voksstimme és azzá lett a Világsszabadság, amely a földmunkások szövetségének orgánuma volt. A tervek szerint az egyes népbiztosságok kaptak lapokat, így lett a Vörös Katona a Hadügyi Népbiztosság lapja, a Pesti Napló, a Szociális Termelés és az Újság a Pénzügyi, a Világ a Közoktatásügyi, a Pesti Hírlap, a Külügyi, az egyesült Kis Újság és a Friss Újság a Földművelésügyi Népbiztosságnak. A Magyar Távirati Iroda nyomtatásai helyett a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában egyetlen maradt, Munka címmel. Hivatalos lap volt a Tanácsköztársaság, félhivatalos pedig Az Est. Április 14-én kelt ez a határozat, s ekkor döntöttek arról is, hogy a beszüntető lapok személyzete — az újságírók kivételével — tovább is megkapja a fizetését, amíg más módon nem történik intézkedés.

Ezen az ülésen ugyan határozat született, de ez sem bizonyult véglegesnek. Ugyanezek a problémák, ugyanilyen formában, szóba kerültek a Forradalmi Kormányzótanács Politikai Bizottságának ülésein is.³⁴

A román burzsoázia időközben bekövetkezett támadása, a hadihelyzet alakulása miatt a sajtó ügye lekerült a napirendről. Lényegesen fontosabb volt, hogy a lakosság széles rétegeihez eljutó, a Tanácsköztársaság politikáját és katonai védelmét ismertető-magyarázó rölapok, propagandanyomtatványok kiadása ne szenvedjen hátrányt. A sajtóközleményeket különben is szűk területre korlátozták, a kormányzótanácsi rendeleteken kívül alig-alig tudtak más közleményeket kiadni. Valamennyi lapban megjelent a Hadügyi Népbiztosság közleménye, e szerint „csapatszállításokról és csapateltolásokról szóló híreknek lapokban, levélben, táviratban vagy telefonon való közlése és továbbítása tilos.”³⁵

S mivel a szükségszerű és politikai szempontból rendkívül fontos propagandakiadványok felemésztették a papírkészleteket, a meglevő papír pedig a hivatalos és pártlapok, továbbá a propagandaanyag szempontjából fontos volt, folyamatosan szűntek meg a lapok. Május 25-től Budapesten csak a következők jelentek meg: Népszava, Vörös Újság, Volksstimme, Világgazdaság, Pester

33 PI Arch. Sdir. jkv. 601. fond 3/2.; 1. még a 26. sz. jegyzetet.

34 PI Arch. Korm. tan. Politikai Bizottsága ülésének jegyzőkönyvei 1919. április 17. 601. fond 1/36.

35 HL Hüb 1919. Eln. a./III. 4242—1919. IV. 21. 1/120—831.

Lloyd, Érdekes Újság, Tolnai Világlapja, Képes Újság, 2—3 színházi és humoros lap. Az újonnan indultak közül fennmaradt a Proletár Hadsereg, a Szociális Termelés, a Jogtudományi Közlöny helyett kiadott Proletárjog, az Ifjú Proletár, a Nőmunkás, a Szakszervezeti Értesítő, valamint az Új Idők című szépirodalmi lap. A tudományos lapok — Természettudományi Közlöny, Magyar Nyelvőr — továbbra is megjelentek, valamint a nagyműltű Nyugat is. Az egyes népbiztosságok hivatalos lapjain kívül idegen nyelvű pártlapok is napvilágot láttak.

A vidéki lapokat, általában szocializált formában, meghagyták. 1919 június végén a meg nem szállt területeken 25 vidéki napilap és 58 hetilap jelent meg.³⁶

Az eddigi viták a sajtóról nem csupán a megszüntetés és fennmaradás kérdése körül folytak. Ennél fontosabb volt a sajtó elvi irányítása. Olyan új tartalmú, a Tanácsköztársaság értelmét és célját ismertető és hiven tükröző lapokat kellett létrehozni, új, forradalmi szellemű szerzői és szerkesztői gárdát toborozni, amely, illetve akik valóban megfelelnek ennek a követelménynek, képesek megteremteni a szocialista újságírást. „A forradalom dicsőítése banális frázisokkal nem elegendő, hanem rá kell mutatni a tényleges haladásra és föl kell tárni azokat a területeket, ahol a haladás hiányosabb tempójú” — Lenin szavai útmutatóul szolgáltak a szocialista újságírás számára.³⁷

A proletárdiktatúra érintetlenül hagyta az 1918. évi II. Néptörvényt a sajtószabadságról, sem a kormányzótanácsi, sem a sajtódirektórium határozatok nem sértették meg azt. A Tanácsköztársaság 1919. április 2-án kiadott ideiglenes alkotmánya csak az irányító és végrehajtó hatalomról rendelkezett.³⁸ A sajtó kérdését is az e rendelet alapján összehívott Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése rendezte. Az 1919. június 23-án elfogadott alkotmány így rendelkezett: „A Tanácsköztársaságban a dolgozók véleményüket írásban és szóban szabadon nyilváníthatják, de megszűnt a tőkének az a hatalma, amellyel a sajtót a kapitalista gondolkodásmód terjesztésének és a proletárontudat elhomályosításának eszközévé alacsonyította. Megszűnt a sajtónak a tőkéttől való függése is. Minden nyomtatvány kiadásának joga a munkásságé és a Tanácsköztársaság gondoskodik arról, hogy a szocialista eszme az egész országban szabadon terjedjen.”³⁹

Terjesztés, propaganda, hadseregpropaganda

Hogy a „szocialista eszme az egész országban szabadon terjedjen”, tulajdonképpen megfogalmazása volt annak a gyakorlatnak, amelyet a tanácsköztársasági irányító szervek, a sajtóügységek állami kézbe vételével, az első percek-től kezdve követtek. A Sajtódirektórium már március 27-i ülésén állást foglalt a propaganda mellett a terjesztés kérdésében is, biztosítva a szervezeti és tárgyi feltételeket a terjesztési és propagandamunka zavartalan lebonyolításához.⁴⁰

A Szellemi Termékek Országos Tanácsa szocializálta az Általános Beszerzési

³⁶ Siklós András: A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919. *Magyar Könyvszemle*, 79. évf. 1963. 1—2. sz. 80—81. o. és utó: Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Budapest, 1966. 60—61. o.

³⁷ *Népszava*, 47. évf. 1919. 93. sz.

³⁸ A Forradalmi Kormányzótanács és a Népbiztosságok rendeletei. Szerk. Pongrácz Jenő. Budapest, 1919. (Tanácsköztársasági törvénytár 1—5. füzet) (a továbbiakban — Tanácsköztársasági törvénytár) 1. füzet 43—47. o.

³⁹ A Tanácsköztársasági alkotmánya 8. § Sajtószabadság. Megj. Tanácsköztársaság, 1919. 78. sz.

⁴⁰ PI Arch. Sdir. jkv. 1919. március 27. 601. fond 3/2.

és Szállítási Részvénytársaságot, annak kiépített szervezetét állította a vidéki sajtóterjesztés szolgálatába.⁴¹ A fővárosban megszervezték az utcai és a fedél alatti árusítást. Mindkét árusítási formánál eltörölték az óvadékot, ezzel lehetővé tették, hogy bárki árusíthasson újságot. Az igények a Rökk Szilárd utcai lapelosztó központhoz futottak be, s innét indultak a szállítmányok.

A Vörös Újságot és a Népszavát a párt maga terjesztette. A terjesztésnek ez a formája nagyobb önállóságot jelentett, viszont nagyobb körütekintést, pontosabb szervezést igényelt és nagyobb kockázattal járt. „Nagy papírinség folytán csak 5%-ot veszünk vissza” — táviratozta május 14-én a Népszava szerkesztősege a megyei direktóriumoknak — „Ennél többet eladott lapoknak tekintünk. Csak annyit rendeljen, amennyire szüksége van.”⁴²

A Vörös Újság április elsejétől előfizetési felhívást tett közzé. A lapot majdnem önköltségi áron bocsátották az előfizetők rendelkezésére. A Vörös Újság abban is részt vállalt, hogy a többi sajtótermék terjesztése minél simábban, zavartalanabban történhessen. Cikkekben, riportokban ismertette és népszerűsítette a SZTOT Terjesztési Csoportjának feladatát, célját, munkatársainak sokirányú tevékenységét. Felvilágosítással szolgált arról is, hol és milyen formában lehet bejelenteni a lapigényeket.⁴³

A sajtótermékek terjesztését a SZTOT végezte a Közoktatásügyi Népbiztosságon belül, Szabados Sándor irányításával, aki a mellérendelt propaganda-csoportot is irányította. A Terjesztési Osztály kebelében külön egységet képezett a már említett hadseregpropaganda csoport, amely a frontot volt hivatva sajtótermékekkel és röpiratokkal ellátni.⁴⁴

Azon túlmenően, hogy terjesztési ügyekben a Vörös Újság segítette a Közoktatásügyi Népbiztosság munkáját, a szocializmus állami propagandáját is figyelemmel kísérte. Kommunista kultúra címmel állandó rovatot indított, ebben a kulturális — múzeumi, színházi, szabadegyetemi — hírek mellett teret szentelt a propagandamunkának is. Ezen kívül cikkekben, riportokban ismertette — s ha kellett, bírálta — a Közoktatásügyi Népbiztosság propagandistáinak munkáját. A propagandáról szóló valamennyi cikk következetesen szólt a jó propaganda szükségessége mellett, összehasonlítást téve a korábbi és a tanácsköztársasági munka között.

„Propaganda munka, a nép széles rétegeinek felvilágosítása, ismeretes szavak már a múltból is, de mindig és mindvégig csak üres szavak, jól hangzó frázisok maradtak... Csak szemfényvesztés volt a régi uralom részéről az egész akció, hiszen létérdekük szólt az ellen, hogy a tömegek végleg tudáshoz juthassanak...”

A proletárruralom ezzel szemben éppen a dolgozó néptömegek kezébe teszi le sorsuk irányítását, a hatalom gyakorlása ezentúl csakis azoknak részvételével történhetik, s ezért aligha van elsőrendűbb érdeke, minthogy a dolgozó proletárok milliói tényleg érdeklődést tanúsítsanak a közügyek iránt, s kellő képzettséget nyerjenek...

Propaganda munka a nép széles rétegeinek felvilágosítására tehát a proletár-

41 Uo. TAGyOB Magyarai jelentés. 605. fond II/5. 132—219. o. Az Általános Beszerzési és Szállítmányozási Rt.-től, amely a Kereskedelemügyi Minisztériumtól 72 821/III. 1912. sz. alatt kizárólagos jogot kapott sajtótermékek szállítására és árusítására, a Minisztertanács 1843/1919. III. 12. sz. alatt ezt a jogot megvonta. Az intézkedés azonban az adminisztráció útjain lassan haladt, így a Tanácsköztársaság az érintetlen szervezetet szocializálhatta. L. még a tárgyan OLME K 26 1919—III. 1207.

42 PI Arch. 606. fond 6/4 1—72. o., az idézett távirat 51. o.

43 *Vörös Újság*, 2. évf. 1919. 58. sz. és 84. sz. Kommunista Kultúra — Propagandatermékek terjesztése (a továbbiakban VU).

44 PI Arch. TAGyOB 605. fond II/5. 1—219. o.

A Közoktatásügyi Népbiztosság propaganda csoportjáról: PI Arch. Korm. tan. jkv. 5. ülés, március 28. Kunfi Zsigmond bejelentése Szabados Sándor osztályvezetői megbízatásáról. 601. fond 1/4 a.

államban nem frázis, nem kortes csaholás, hanem a legelső és legfontosabb teendő, amely nélkül a tulajdonképpeni alkotó munka el sem indulhat, a szocialista célok valóra nem válhatnak.”⁴⁵

A Közköztartásügyi Népbiztosság rendelkezése a propagandáról a Tanácsköztársaság című hivatalos lap június 11-i számában jelent meg. A rendelkezés több, a gyakorlati munkát irányító paragrafusa mellett a propaganda tartalmi fontosságát hangsúlyozta.⁴⁶ A Közköztartásügyi Népbiztosság elveiben helyes úton járt, a gyakorlatban a megjelent röpiratok azonban nem tükrözték ezt a következő elvi állásfoglalást. Részben azért, mert túl sokféle röpirat jelent meg, részben azért, mert nem mindegyik színvonalra felelt meg a követelményeknek. A Közköztartásügyi Népbiztosság és a SZTOT égisze alatt április közepétől 84féle falragasz és 334féle propagandairat jelent meg (füzet, röpcédula, röpirat, broszúra és egyéb aprónyomtatvány), mindez 23 millió 710 ezer példányban.⁴⁷

Az az ipari vagy agrárproletár, akinek naponta többfajta röpirat jutott a kezébe, különböző — egymástól sok esetben igen eltérő — színvonalon, nehezen tudhatott eligazodni a számára új, bonyolultnak látszó társadalmi kérdésekben, újonnan kialakuló birtok- és tulajdoni viszonyokban. A rossz, tehát felesleges röpiratok ellen erőlyes cikket jelentetett meg a párt lapja: „Papírinség idején is igaz, hogy jó röpiratból százezer példány is kevés, rossz röpiratból ezer példány is sok. Kár a papírért, amit jobb célra is fel lehetett volna használni. Kár a szedésért. Kár a munkáért. Száz röpirat közül 10 jót kihalászni nem a földmívelő proletárok, hanem a népbiztosság embereinek dolga legyen.”⁴⁸

Az egyes népbiztosságok külön is foglalkoztak propagandamunkával, röplapok kibocsátásával, tevékenységükről azonban nem sok adat maradt fenn. Kevés a vizsgálható anyag a Hadügyi Népbiztosság és elődje, a Hadügyminisztérium propagandájáról is.

Az első kísérlet a külön hadseregpropaganda megteremtésére 1918 novemberében történt. Friedrich István államtitkár aláírásával jelent meg a belső rendelkezés, amelynek alapján a Hadügyminisztérium kebelében külön sajtóosztályt állítottak fel. E rendelkezés alapján azonban a propagandaügyek az Elnöki 10. osztálynál maradtak.⁴⁹ Ez az ügyosztály nem sokáig volt az Elnöki 10. osztály hatáskörében. 1918. november 25-i keltezésű az újabb rendelkezés: „A propaganda ügyek vitelére egy külön önálló osztály szervezetet (31. oszt.) vezetője Hacsak Géza.”⁵⁰

Hogy ez a minisztériumi propagandaosztály miként tevékenykedett, az iratokból nem állapítható meg. Tevékenysége valószínűleg a leszereléssel, majd a toborzással kapcsolatos plakátok kiadásában merült ki.⁵¹ A visszaemlékező egykori katonák nem arról, hanem a hozzájuk eljutott pártpropagandáról be-

45 VU 2. évf. 1919. 58. sz.

46 A Közköztartásügyi Népbiztosság 39. KN. rendelete a propagandatanfolyamok szervezéséről. „A proletárdiktatúra legfontosabb feladata a proletárléleket a szocialista világnézettel átítani.” Megi. Tanácsköztársaság, 1919. 63. sz.

47 PI Arch. TAGyOB 605. fond II/5 1—219. o. A TAGyOB-anyagban szereplő számok a Közköztartásügyi Népbiztosság pénzügyi kimutatásából kerültek a Szabados Sándor tevékenységét vizsgáló aktákba. Nem az eredeti okmányok vannak itt összegyűjtve, hanem Magyarai Károlynak az eredeti alapján készült jelentése.

Az itt feltüntetett mennyiség sokkal több, mint amit a Közköztartásügyi Népbiztosság jelentésében a Tanácsok Országos Gyűlése elé terjesztett. Ebben azonban az adatok csak az 1919. március 21. és június 1. közötti időre vonatkoznak: 81féle könyv és füzet, összesen 3 millió 783 ezer példányban, ezen kívül román, szerb, szlovák, horvát, cseh, héber nyelven összesen 5 millió 951 ezer kiadvány.

Ezen jelentés egy másik részében olvasható, hogy 38féle magyar plakát, 74féle magyar és 75féle nemzetiségi röplap, 51féle magyar és 22féle nemzetiségi könyv jelent meg. Példányszám itt nincs. PI Arch. A. II. 7/12 96. o. Közli: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 6/b kötet. Budapest, 1960. 61—77. o.

48 VU 2. évf. 1919. 106. sz.

49 „A sajtóosztály feladata nemcsak tájékoztatni, hanem amennyire lehetséges, irányítani is a sajtó munkáját.” HL Hüm 1918. 29 737/Eln. a. 1/5—233.

50 Uo. 29 780/Eln. sz. rendelet. 31 666/Eln. a. 1/5—251.

51 A hazatérő katonák felruházása... Leszerelő helyek kijelölése... HMGy Nyomtatványtár 2252/Nyt. 1—6.

szélnek. Szabó Sándor, a 32. vörös gyalogezred katonája mondta, hogy 1918 decemberében rendszeresen olvasták a párt röplapjait és a Vörös Újságot, „három katona járt ki az ablakon érte”.⁵²

A külön hadseregpropaganda nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Hacsak Géza lemondott, a propagandaügyek visszakerültek a Sajtóosztályhoz.⁵³

A Tanácsköztársaság kikiáltása után nem éledt újjá a hadseregpropaganda csoport, vagy ha létezett is, nem működött, nem volt kapcsolata a népbiztosokkal, sem a Sajtódirektóriumnal, sem a nyomdákkal, kiadókkal, újságírókkal. Szamuely hadügyi népbiztosnak sem lehetett tudomása a Hadügyi Népbiztosság propaganda csoportjáról, ugyanis a katonák körében végzendő propagandához a Sajtódirektóriumtól kért segítséget, „katonai dolgokhoz is értő újságírókat”.⁵⁴

A népbiztosságok átszervezésének idejére esik az új hadseregpropaganda csoport életre hívása. A Kormányzótanács április 2-i és 3-i ülésén foglalkozott a Közközlésiügyi Népbiztosság átszervezésével és úgy döntött, hogy ennek keretén belül állítják fel a Hadsereg Propaganda csoportot is. Az ügyosztály vezetőjévé Szamuely Tibort nevezték ki, aki egyúttal Lukács György, Kunfi Zsigmond és Szabados Sándor mellett közközlésiügyi népbiztosi kinevezést is kapott.⁵⁵

A Közközlésiügyi Népbiztosság szervezeti felépítése nem tükrözi ezt az állapotot. A Szocializmus állami propagandája elnevezésű csoport Szabados Sándor vezetésével a Közközlésiügyi Népbiztosság VII. csoportja volt és négy részre tagozódott:

1. Tudományos propaganda
2. Munkásfőiskola
3. Továbbképző tanfolyamok
4. Ifjómunkás-propaganda.

Nincs külön kiemelve a hadseregpropaganda a későbbi átszervezés során sem. A június 24-e után ismét átszervezett Közközlésiügyi Népbiztosságnak három főcsoportja maradt. Ezek közül a III. volt a Propaganda főcsoport, ismét Szabados Sándor vezetésével.⁵⁶

Mindezek ellenére a Hadsereg Propaganda csoport Szamuely Tibor vezetésével működött. Kétirányú tevékenységet fejtett ki: irányította a határon belüli és a határon kívüli propagandát. A csoportnak külön sajtóosztálya volt, feladata a kül- és belföld tájékoztatása, kapcsolattartás a különböző propaganda-csoportokkal, a hadseregfőparancsnoksággal, annak tájékoztatása, valamint a harcoló alakulatok tájékoztatása.

52 HL visszaemlékezések 134/2. Szabó Sándor 32. gyalogezred, Rozsnyai Rudolf 32. gy. e.; Teleki László 86. gye.
53 A Sajtóosztály egyik vezetője ekkor Lajtos Géza vk. szds. Visszaemlékezéseiben azt írta, azért kérte magát vissza a sajtóosztályhoz, hogy némi befolyással lehessen az eseményekre. A későbbiek folyamán aktív szerepet játszott a Friedrich-féle kormányalakítás előkészítésében HL Hűnb. 1919. 124/2—4. 2—4. o.

54 „Szamuely népbiztostól értesítés jött, hogy szükség lenne katonai dolgokhoz is értő újságírókra. A Sajtódirektórium a maga részéről Komáromi, Uray és Várnay hírlapírókat ajánlja ugyan, de lehetőleg állástalan hírlapírókat alkalmazzanak. Ügyintéző Persián Ádám.” PI Arch. 601. fond 3/2.

55 „Szamuely Tibor a propaganda-ügyosztály vezetését vállalja úgy, hogy a hadügyi propaganda egyesítettéssé a közközlésiügyi propagandával és ő átmegy a Közközlésiügyi Népbiztossághoz.” PI Arch. Korm. Tan. jkv. 7. ülés április 2. PI Arch. 601. fond 1/6 a. és uo. 8. ülés április 3. 1/7.

56 *Béla*: Az 1918/19-es forradalmak közközléspolitikája. *Századok*, 113. évf. 1979. 2. sz. 183—229. o. A TAGYOB anyagában erre az időszakra vonatkozóan a következő található: a Közközlésiügyi Népbiztosság VII. foglalkozott a szocializmus állami propagandájával. Őt részre tagozódott e csoport: tudományos propaganda, ifjómunkás propaganda, továbbképző tanfolyamok, hadseregpropaganda és a Munka című könyvkiadó szerkesztősége és kiadóhivatala — és mivel ez az orgánus volt a vidéki sajtó hírforrása, ide tartozott a vidéki sajtóosztály. Magam ezzel az adattal nem találkoztam, a Közközlésiügyi Népbiztosság iratait eredetiben nem volt módomban átnézni. L. még a 32. és 47. sz. jegyzetet.

A Közközlésiügyi Népbiztosság e VII. (propaganda) csoportja mellett működött, szintén a Közközlésiügyi Népbiztosságon belül a Szellemi Termékek Országos Tanácsa is, szintén Szabados Sándor irányításával, ennek II. ügyosztályában a 8. volt a katonai megbízottak csoportja. L. a 3. sz. jegyzetet.

A Hadsereg Propaganda csoport irataiból alig maradt valami az utókorra, a csoport ügyiratainak gyűjtőjében viszont számtalan távirat van, amelyeket a vidéki alakulatoknak küldtek. Feladóként A Vörös Katona című lap szerkesztője és kiadóhivatala szerepel. A táviratokat a szerkesztőség a propagandacsoport utasítására küldte szét, érdeklődve a még felmerülő igények iránt is. „Mától kezdve négyezer Vörös Katonát küldünk, gondoskodjék székely ezred elvtársai között való szétosztásról. Sürgönyválaszt, lap megérkezik-e, értesítést, székely ezred részére hova küldendő még lap, kinek és mennyi Vörös Katona.”⁵⁷ Azt, hogy ezeket a Hadsereg Propaganda csoport utasítására küldték szét, egy másik távirat bizonyítja: „Szamuely politikai megbízott rendeletére 1919. április 4-től 10. Dandárcsoport részére, Miskolc, 600 pld. Vörös Katonát küld a szerkesztőség”.⁵⁸

Április 11-én a Hadügyi Népbiztosság 8. (politikai) osztályától is mentek táviratok a vidéki parancsnokságokhoz: „Politikai megbízottak azonnal jelentés, van-e megfelelő mennyiségű propagandairat és forradalmi röplap birtokukban... A politikai megbízottak és a propaganda bizottság között állandó futárösszekötés tartandó fenn”. Erre a táviratra válasz is érkezett: „Kérünk az 5. vörös hadosztály részére kb. 8000 főt számítva alkalmas felvilágosító röpiratokat és újságokat küldeni, lehetőleg kommunista iratokat. Ez sürgős és fontos volna.” Április 14-én szintén táviratban jelezte a politikai osztály, hogy az anyagot összeállították, és az alakulat azonnal küldjön érte futárt Budapestre.⁵⁹

A Hadügyi Népbiztosság 8. osztályának táviratai azonban csak részben mentek a Közoktatásügyi Népbiztosság Hadsereg Propaganda csoportján keresztül. A cím, amelyet a 8. osztály a vidéki alakulatokkal közölt, többnyire az Esterházy u. 30. A Vörös Katona szerkesztője a Röck Szilárd utca 32-ben volt, a Közoktatásügyi Népbiztosság Szellemi Termékek Országos Tanácsa a Markó utca 25-ben, ennek terjesztési csoportja a Lónyai utca 9-ben, a Hadsereg Propaganda csoport pedig a Nemzeti Palotában. Az Esterházy utca 30. szám alatt az Országos Propaganda Bizottság hivatala volt. Az Országos Propaganda Bizottság egészen augusztus 1-ig működött. Az ellenforradalom hatalomra jutása után megpróbálták saját propagandaminisztériumként munkába állítani — külön katonai csoporttal — de ez a próbálkozás rövid idő alatt megbukott.⁶⁰

A Közoktatásügyi Népbiztosság Hadsereg Propaganda csoportjának sokirányú tevékenységéről maradtak tárgyi emlékeink. Így néhány fénykép a képgyűjteményből, amelyek a csoport feloszlása után a Nemzeti Múzeumba, majd a Hadtörténeti Múzeumba kerültek. Valószínű, hogy külön haditudósító szolgálatot is akartak felállítani, iratanyaga azonban nincs.⁶¹

Bár a Hadügyi Népbiztosság propagandamunkáját nem hangolta össze a Közoktatásügyi Népbiztosság megfelelő csoportjának munkájával, rendeleteivel segítette azt. A Hadügyi Népbiztosság elnöki a. osztálya április 23-án rendelet-

57 PI Arch. 606. fond 6/4 02. o.

58 Uo. 64. o.

59 HL Hűnb 1919. 12. doboz 12/17 és 12/228.

60 „...az 5. hete felállított propaganda ministerium nem dolgozik, a minister még be sem ment a ministeriumba (Esterházy u. 30)” 15 441/IX. Eln. 8. oszt. folytatódó iratszámolás. HL HM 1919. 693. doboz, Esterházy u. ma Puskin u., Lónyai u. ma Szamuely u. Nemzeti Palotának a királyi várat nevezték el az októberi forradalom alatt.

61 Katonák az 1. gyalogezred Üllői úti laktanyájában: 1918. december, 1919. január; az 1919. július 21-i népgyűlés a Rákóczi téren. Engländer Miksa felvételei. Korabeli nagytás, kartonra ragasztva. Hátlapon: „MN Múzeum Könyvtár — Proletár Diktatúra” téglalap alakú gumibélyegző 92, 93. ill. 94-es leltári számmal. Fehér temperával HP 202, HP 203, illetve HP 204 jelzés. HMGy. Fotóarchívum 5603, 5613, 5614/Neg.

Irodalom: A Közoktatásügyi Népbiztosság Hadsereg-Propaganda osztályának képgyűjteményéről. Vasárnapi Újság, 66. évf. 1918. 24. sz. 277—280. o.

Téglalap alakú, 13×55 cm-es gumibélyegző, felirata: „VÖRÖS HADSEREG TUDÓSÍTÓ IRODÁJA, Budapest, IV. Fővám tér 2—3.” HMGy. Bélyegzők 1529/Bé.

tervezetet készített, hogy a kaszárnyákban, s mindenütt, ahol katonák nagyobb csoportja tartózkodik, sajtóbizalmi választanak maguk közül és kérte a sajtóbizalmiak nevét.⁶²

A Közoktatásügyi Népbiztosságon működő Hadsereg Propaganda csoport mellett a Szellemi Termékek Országos Tanácsa is irányította katonai megbízottain keresztül a hadsereg propagandáját, hatáskörükbe tartozott a front ellátása időszaki kiadványokkal, rölapokkal.

Az együttműködés nem volt zökkenőmentes, az ellátás nem volt egyenletes, tekintettel arra, hogy a sajtótermékekről ugyan a Szellemi Termékek Országos Tanácsának tudomása volt, tehát propagálhatta és terjeszthette őket, de a rölapokról és propagandakiadványokról nem mindig szerzett tudomást, ezek ugyanis a SZTOT megkerülésével is megjelenhettek.

Az alakulatokhoz a SZTOT Terjesztési csoportjának katonai megbízottja, Kerekes Dezső is elküldte a maga táviratait, amelyekben arról érdeklődött, hogy mennyi az alakulat létszáma, milyen az anyanyelve és ki gondoskodik az újságok szétosztásáról.⁶³

Kerekes Dezső csoportja a hadrakelt seregen kívül a polgári lakossághoz is szerette volna a katonai röpiratokat és főként A Vörös Katonát eljuttatni. A vidéki munkástanácsokhoz intézett körtáviratban kérték, hogy felmérve a helyi igényeket, jelentsék azt, és a gyorsáru csomagban küldött katonalapot ingyenesen osszák szét a lakosság körében. A munkástanácsok általában válaszoltak, vagy legalábbis jelezték, hogy megkapták a csomagokat. Ahonnét nem érkezett vissza semmi, oda általában felelősségrevonó táviratot küldtek, mint Matyók Gyulának Zalaegerszegről: „Semmi értesítés, Vörös Katona megérkezett és osztják-e”. Hasonló tartalmú táviratot küldött a katonai megbízottak csoportja Szolnokra is.⁶⁴

Végül megpróbálták egyesíteni és egységesíteni a hadseregpropagandát és a katonai lapterjesztést. „A Közoktatásügyi Népbiztosság keretében alakult Szellemi Termékek Terjesztési Központja IX. Lónyai u. 32. sz. alatti új helyiségében megkezdte működését... A Terjesztő osztály szorosan együttműködik a Hadsereg Propaganda Osztállyal, amely egységesen irányítja katonáink összes kulturális szükségletét... A Terjesztési Osztály és a Hadsereg Propaganda közös Sajtóosztálya Lónyai u. 32. kéri az alakulatokat, igényeljenek lapot, illetve írjanak a hadsereg életéről.”⁶⁵

A hadsereg propagandaanyaggal való ellátásában, azok mennyiségében és minőségében alapvető követelmény volt annak figyelembevétele, hogy az osztályalapokon létrehozott magyar Vörös Hadsereg védelmi célra felállított hadsereg, amelynek személyi összetétele a hadsereg szocialista jellegét erősítette. Ezt a jelleget voltak hivatva erősíteni és megtartani a parancsnoki helyeken tevékenykedő tisztek mellé beosztott politikai megbízottak. A politikai biztosok feladata közé tartozott az is, hogy a katonák számára a felvilágosító röpiratokat, újságokat biztosítsák. A politikai megbízottak, helyetteseik, illetve az általuk kinevezett agitátorok tevékenysége azonban meglehetősen esetleges volt, főképpen azért, mert munkájuk központi irányítása sem volt egységes.⁶⁶

A politikai megbízottak munkájának, a frontpropagandának hathatós megszervezése, egységes irányítása érdekében a Közoktatásügyi Népbiztosság május végén átiratot intézett a Hadügyi Népbiztossághoz, ebben meglehetősen rö-

62 HL Hünb. 1919. Eln. a/I. 8277—1919. 1/31. 242.

63 PI Arch. 606. fond 6/24 7—8. o. L. még a 32. és 56. jegyzetet.

64 Uo. 6/4 62. o.

65 VU 2. évf. 1919. 84. sz.

66 *Mucs Sándor*: A Vörös Hadsereg politikai arculata. A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulójára rendezett tudományos ülészek IV. szekciójában elhangzott korreferátum, 1979. március 7. Megj. Budapest, 1980. 359—364. o.

vidséggel az alábbiakat közölték: „A múltakban fennállott, de akadály miatt alig működhető hadseregpropaganda-osztályt átszervezem.”⁶⁷ Ugyanazon a napon kelt egy másik levél is Szabados Sándor megbízásából. Ez részletesebben ugyan csak a hadifényképezéssel foglalkozik, de általános érvényű megállapításokat is tesz. „A Tanácsköztársaság illusztratív propagandája nem áll arányban sem a küzdő hadsereg teljesítményével, sem a mögöttes országrész proletárjainak áldozatkészségével és munkásságával. Sürgősen szükséges: a hadifényképtudósítók egységes katonai szervezése és irányítása, mert csak így készülhetnek úgy a küzdő hadseregről mint a pótkereteknél és hadi üzemekben olyan fényképfelvételek, amelyek kizárólag a hadseregpropagandát szolgálják. Az így nyert és terjesztésre alkalmas fényképeket úgy az illusztrált lapokban, mint a külföldön és magánkörökben fogjuk terjeszteni és a terjeszthetőségnek katonai szempontból való cenzúráása végett egy megfelelő katonai szervnek ügyosztályunkhoz való állandó kiküldését kérjük.”⁶⁸

Arról, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság Hadsereg Propaganda csoportjához vezényeltek-e végül katonai dolgokhoz, sajtóhoz, propagandához, fényképezéshez is értő, megfelelő embert, nincs tudomásunk. Májusban már megindult a Proletár Hadsereg, a lap szerkesztősége maga intézte a terjesztést és a propagandát is, mindkettőt sokkal eredményesebben, mint a Hadügyi Népbiztosság, vagy a SZTOT korábban A Vörös Katonáét. Május végén, júniusban a katonai jellegű röplapoknak — a hadi eseményekről tudósító plakátoknak — politikai jelentősége volt nagyobb. Kiadásukkal és terjesztésükkel intenzívebben foglalkozott a Szellemi Termékek Országos Tanácsa és maga a párt is.⁶⁹

A Hadsereg Propaganda csoportot a Forradalmi Kormányzótanács 1919 júliusában feloszlatta.⁷⁰

Nincs sok remény arra, hogy a csoportban dolgozókról, a csoport munkájáról többet megtudjuk. Ha a felosztatás után maradt is ügydarab, az a később felállított kultúrpropaganda osztály iratanyagához, így a Haubrich József házikezelőségéhez tartozó gyűjtőbe került. Augusztusban, amikor a „tisztogató” munkát elkezdték a Hadügyminisztériumban, az első ténykedések egyike a kultúrpropaganda osztály és a katonai színházak csoportjának azonnali beszüntetése volt. Az itt talált iratokat szétválogatták, az egyes osztályokat érintő darabokat kiemelték és átküldték az illetékes osztályhoz. Az oda megérkezésnek azonban nincs nyoma és sajnos iratjegyzék sincs arról, pontosan mit is küldtek át és hová. Azokat az ügyiratokat, amelyeket nem tudtak sehová sem besorolni, külön gyűjtőbe tették „Haubrich íróasztalában talált iratok” cím alatt, ezek között azonban számunkra jelentős darabok nincsenek.⁷¹

A Hadsereg Propaganda csoport nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a propagandamunka azonban továbbra is országos jelentőségű volt. A tanácsok országos gyűlése után külön hangsúlyt kapott a harcoló alakulatok körében folytatott sajtópropaganda, de nagyobb mérvű kibontakozásra már nem volt lehetőség. A Közoktatásügyi Népbiztosság 54. számú rendelete erősen korlátozta a nyomtatott anyag megjelentetését, különösen az időszaki sajtóét. 1919.

67 HL Hüb., 1919. 124/8—579.

68 Uo. 124/8—580.

69 *Pár Beralan:* Feleségeikért, gyermekeikért előre! Seidner plakátgyár 1604/Nyt. Proletárok! Dicsőéges Vörös Hadseregünk két napi szívós harc után... Világosság ny. 2371/Nyt. Diadalmasan előrenyomuló vörös csapatok... Újságüzem ny. 1851/Nyt. HMGy. Plakáttár.

70 PI Arch. TAGyOB 605. fond II/5.

71 „14 258/Eln. a. 1919. augusztus 4. Valamennyi kebelbeli osztálynak és csoportnak. A folyó évi 13 885/Eln. a. sz. rendelettel felállított 27/b. osztályt azonnal beszüntetem. A miniszter helyett Horovitz.” HL HM 1919. 687. doboz. A hivatkozott 13 885/Eln. a. sz. rendeletet nem találtam meg az eredeti okmányok között, a Vörös Hadsereg Rendeleteiben (a Tanácsköztársaság előtt és után Rendeleti Közlöny) nem jelent meg, valamint 18 587/1919. XI. 3. Eln. a. Haubrich íróasztalában talált iratok. Uo. 687. doboz. Eln. a. III. tétel 3 — 22 420.

Az 1919. július 21-i Rákóczi-téri népgyűlés. Eredeti kép a Hadsereg Propaganda csoport gyűjteményéből, Engländer Miksa felvétele. Az anyag a Magyar Nemzeti Múzeumba, majd a Hadtörténeti Múzeumba került az üvegnegatívokkal együtt. A kép jobb alsó sarkában az eredeti nyilvántartási szám: HP 202. (A Hadtörténeti Múzeum tulajdona.)

július 15-től, tekintettel a papírhányra, csak az adhatott ki lapot, akinek erre a SZTOT új engedélyt adott. „Ily engedélytől van függővé téve a jelzett időponttól kezdődőleg azoknak az időszakos lapoknak megjelenése is, melyek a rendelet kihirdetésekor már megjelennek és nem vétetnek ki e rendelet hatálya alól a népbiztosságok kiadásában megjelenő időszakos lapok sem.” A rendelkezés kötelezte a lapengedélyek kérőit, hogy jelentsék, minő és mennyi papírkészletük van. Az engedély megadását ettől és a Papír- és Nyomdaanyaghivatal véleményétől tették függővé.⁷²

A Budapesten ekkor még megjelenő lapok — Vörös Újság, Népszava, Proletár Hadsereg, Tanácsköztársaság és néhány hivatalos lap — számára is csak rossz minőségű, barna szalmapapír maradt.

A szocializmus állami propagandája ebben az évben még egyszer az érdeklődés középpontjába került. Igaz, lényegesen szűkebb réteg, az ellenforradalom képviselői próbálták megérteni, mit jelenthetett ez a pár szó, mit takarhatott ez a számukra teljesen új fogalom. És mindössze ennyit sikerült megérteniök:

72 A Közoktatásügyi Népbiztosság 54. KN. sz. rendelete. Megj. Tanácsköztársaság, 1919. 87. sz.

Magyar hadügyminisztérium

17039.s.z.á.m.

Eln.a.1919.

Kebelbeli K Ö R R E N E L E T

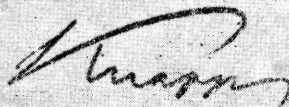
Valamennyi kebelbeli főcsoport és csoport főnöknek
osztályvezetőnek, szakszámvétség vezetőjének s. h.
főigazgatónak katonai különítmény parancsnokságunk

B U D A P E S T.

Budapest 1919. évi október hó 26. -án.

Elrendelem, hogy a mennyiben a hivatalos levelezéseknél a
folyó évimárcius 21-től augusztus 1-ig uralkodott rendszerre
vagy annak szerveire hivatkozás történik, az ezután mindig
akként eszközözendő, hogy magából a hivatkozásból is kitűnjék,
hogy ez a rendszer soha semmiféle törvényes fórum által el nem
ismertetett, - és végül az említett rendszer által a saját
megjelölésére használt különféle elnevezések /: tanácsköztársaság
tanácskormány stb.:/ előtt mindenkor az "ugynevezett" szó al-
kalmazandó, mi által az említett körülmény kellőképpen kifeje-
zésre jut.

A miniszter helyett:

helyettes államtitkár.

Knapp helyettes államtitkár rendelete a hadügyminiszter nevében a Tanácsköztársaság idejére vonatkozó hivatalos szóhasználatról. (17.039/Eln. a. rend. 1919. október 26. A Hadtörténelmi Levéltár tulajdona.)

a kommunizmus érdekében kifejtett propaganda az 1878:V. tc. izgatásról szóló szakasza, pénzügyi része pedig hűtlen kezelésnek minősül és az 1897:XX. tc. rendelkezéseibe ütközik.

Aki a Tanácsköztársaság ideje alatt a propagandán kívül sajtóügyekkel is foglalkozott, annak az ellenforradalmi kormány hatalomra jutása után különböző büntetőtörvények lázításról, kihágásról szóló paragrafusai alapján is felelnie kellett. Az 1918. évi forradalmi és a tanácsköztársasági jogszabályokat — beleértve a sajtóval kapcsolatos rendelkezéseket is — a szegedi kormány már 1919. június 9-én hatályon kívül helyezte, kimondva, hogy az „ország egész területére kiterjedő érvénnyel az 1918. évi II. néptörvény⁷³ hatályát fölfüggesztette” és a tanácsköztársasági „újságkiadással, sajtóval kapcsolatos mindennemű tevékenység kihágásnak minősül az 1916. évi IV. tc. 6. paragrafusa alapján”.⁷⁴

A budapesti „bevonulás” után, 1919 szeptemberében, a Hadügyminisztérium is megkezdte a körültekintő anyagmegsemmisítést. A 14 801/Eln. 10. számú, szeptember 4-én kelt rendelet a kommunista sajtótermékek bevonásáról intézkedett. A katonai kerületi parancsnokoknak elrendelték, mivel március és július között „mintegy kétmillió ív olyan tartalmú sajtótermék jelent meg, melyek nagyon alkalmasak a társadalmi rend felforgatására, a magyar nemzeti öntudat kiirtására, a kommunista és bolsevista téveszmék terjesztésére és a hadsereg elleni propagandára ... a legmesszebb menő módon intézkedjék, hogy az említett sajtótermékek az alárendelt csapatoknál, intézeteknél és egyéneknél felkutattassanak, elkoboztassanak és megsemmisíttessenek.”⁷⁵

A sajtószabadság korlátozására, a baloldali iratok megsemmisítésére szükség volt az uralomra jutott jobboldali kormánynak, hogy kivonja a „veszélyeseket a forgalomból”. Az igazságügyminiszternek már szeptember 8-án jelentette a budapesti államügyészség vezetője, hogy a megjelent tanácsköztársasági sajtótermékek átvizsgálása folyamatban van, azokról jegyzéket készítenek, amelyek majd alapját képezik a „sajtó munkásai elleni nyomozásnak”. Dr. Baloghfy főügyész „sürgősnek és fontosnak” tartotta, hogy „ezek a bűnperek sürgősen és azonnal megindíttassanak”.⁷⁶

Névtelen „honfiak” is beadványokat küldözgettek illetékeseknek a „józan cenzúra szükségességéről”. A Hadügyminisztériumba küldött beadványt keserű megjegyzéssel látta el az Elnöki 8. osztály ügyintézője. „Még háború idején, — mikor sokkal nagyobb hatalom volt a kezünkben mint most, sem tudtunk a cenzúrával boldogulni ... Ezt a miniszterelnök is tudja” — és szeptember 15-én ad acta tették a javaslatot.⁷⁷

A közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatásáról szóló 4680 M. E. számú rendelet október 1-én jelent meg. A rendelkezés a közintézményeknek is kötelezővé tette, hogy beszolgáltassák a tulajdonukban levő az „úgynevezett Tanácsköztársaság” alatt keletkezett nyomdatermékeket, valamint előírta azt is, hogy mindazok „kik tudomással bírnak arról, hogy kiknek birtokában és hol léteznek ilyen sajtótermékek, kötelesek azt a szükséges adatok közlése mellett az illetékes kerületi kapitányságnak annál is inkább beje-

73 Az 1918. évi II. Néptörvény a sajtószabadságról. Megj. Magyar Törvénytár, 1918. évi törvények, Függelék.

74 HL HM 1919. 762. doboz, a szegedi ellenforradalmi hadsereg iratanyaga. Hivatalos Közlöny, Szeged, 1. sz. 1—1919. M. E. rend. és uo. Hivatalos Közlöny, 3. szám. 5—1919. M. E. rend. sajtótermékek ellenőrzése tárgyában június 12.

75 HL HM 1919. Eln. (10/35) osztály iratai, 693. doboz. Uo. utóiratok 15 602/Eln. 9., 15 628/Eln. 10., 377 082/Eln. 10. Válaszok arról, hogy az anyagokat megsemmisítették.

76 OL K 26 ME 1919—III. 1207. 23 158/1919. I., IV., V. sz. Hivatalos másolat.

77 HL HM 1919. En. 8. oszt. 15 774.

lenteni, mert ennek elmulasztása miatt a kihágási eljárás ellenük, mint részesek ellen, szintén folyamatba fog tétetni.”⁷⁸

A hadügyminisztériumi Elnöki 10. osztály szeptemberi rendelete, valamint a fenti miniszterelnökségi utasítás a Hadtörténeti Múzeumot igen érzékenyen érintette. A rendelkezést azonban a Múzeum akkori vezetői saját belátásuk szerint értelmezték, amennyiben beszolgáltaták a sajtótermékeket, vagyis kifejezetten az újságokat. A múzeumi gyűjteményben ma fellelhető Proletár Hadsereg, A Vörös Katona mind 1945 utáni beszerzés, ellenben megmaradt az akkori gyűjteményből a hivatalos lap a Budapesti Közlöny, a Tanácsköztársaság, valamint a Vörös Hadsereg Rendeletei teljes évfolyama. Többnyire megmaradtak az októberi forradalom és a Tanácsköztársaság alatt kiadott plakátok, valamint a brosrák is.⁷⁹ A hiányokat körültekintő gyűjtéssel igyekeztek a későbbiekben is pótolni, ez azonban a két katonai lapot nem érintette.⁸⁰

78 HM Gy 2473/Nyt.

79 HL HM 1919. 16 124/Eln. 10. A Hadtörténelmi Levéltárnál és Múzeumnál talált sajtótermékek megsemmisítéséről, valamint a HM Gy. Nyomtatványtár törzslapjai a megmaradt anyagról, illetve Y 388 raktári számon a Vörös Hadsereg rendeletei és Kisközlöny a Vörös Hadsereg rendeleteihez 1919. M. kir. Hadimúzeum könyvtári növedéki napló száma 230. A közlöny egyes példányait részben eldugták, részben a Hadügyminisztérium különböző osztályairól „kéregették” össze. Néhol kivethető az egykori tulajdonbélyegző is, így pl. Hadügyminisztérium 34. osztály (ez akkor a katonai jóléti ügyek osztálya volt); s hogy még kevésbé legyen feltűnő, az 1919. március 21-ig megjelent, és a román cenzúrával ellátott, augusztus 2 után kinyomtatott Rendeleti Közlönyt be is köttették, középre téve természetesen a március—júliusi „kommunista és így üldözendő” számokat.

Hasonló módon őrizték meg — csak kötetítés nélkül — a Budapesti Közlöny c. hivatalos lap március 24-én megjelent 69. számát, amelynek címdala a Tanácsköztársaság kikiáltását adta tudtul az ismert Mindenkihez! című kiáltvány közlésével. L. még a 69. sz. jegyzetét: a plakátok M. kir. növedéki napló száma 53 347.

80 Müllner János fotóriporter özvegye 1927-ben a férje hagyatékából származó üvegnegatívokat ajándékozott a Hadtörténeti Múzeumnak, ugyanakkor felajánlott több, birtokában lévő első világháborús és tanácsköztársasági plakátot, amelyet a Múzeum avval utasított vissza, hogy a gyűjteményben ezek megtalálhatók. Ügyiratszám 813/1927. A két évvel később felajánlott 1918-as és 1919-es plakátokból azonban már vásárolt a Múzeum. Ügyiratszám 736/1929.

MŰHELY

NYIKOLAJ DERZSALUK

A BUJANOV—LENCSES—PARTIZÁNCSOPORT TEVÉKENYSÉGE

1944 nyarán a Vörös Hadsereg megközelítette a nyugati államhatárt, miközben kiszorította a német csapatokat a szovjet területről. Erre az időre már nagyfokú aktivitás jellemezte a Kárpátokban működő partizáncsoportok tevékenységét. A hegyvidék területe lényegében a német csapatok közeli hadtápkörlete volt. A szovjet hadvezetés ezeket a partizáncsoportokat azzal a feladattal bízta meg, hogy folytassák az ellenséges erők és a védelem jellegének gondos felderítését, zavarják hadtápjának munkáját, segítsék az illegális mozgalom akcióit.

Az ilyen és hasonló feladatok végrehajtására hoztak létre egy partizánosztágot V. V. Bujanov és Lencsés János parancsnoksága alatt.

Amikor 1944 augusztusában a Lenin nevét viselő partizán-magasabbegység (parancsnoka Ivanov) Kijev városába érkezett, a Partizánmozgalom Ukrán Törzsében feszített ütemű munka folyt ezen alakulat személyi állományának elosztása céljából. Egyeseket párt- és tanácsi munkára irányítottak át azzal a feladattal, hogy szervezzék meg a háborús károkat szenvedett vállalatok, üzemek, kolhozok és állami gazdaságok helyreállítását; másokat a Vörös Hadsereg soraiba küldtek; ismét mások előtt pedig a német hadsereg hátában folytatandó felderítő-diverzáns tevékenység megpróbáltatásokkal terhes feladata állt.

V. V. Bujanovot, a „Lenin” partizán-magasabbegység egyik osztagának volt parancsnokát, az előző harctevékenységekkel kapcsolatos jelentése leadását és rövid pihenőt követően, behívták a Partizánmozgalom Ukrán Törzséhez, ahol T. A. Sztrokacs törzsparancsnoktól megbízást kapott arra, hogy szervezzen egy létszámában nem túl nagy osztagot a volt partizánokból, valamint a krasznogorszki antifasiszta iskolán végzett és jelenleg a kijevi különleges tanfolyamon tanuló magyarokból.

A hónap folyamán az osztag megalakult és 1944. október 6-án Kijevből vasúton Sztanyiszlav városába (Ivano-Frankovszk) szállították. Állományában 23 fő volt, ebből 9 szovjet partizán és 14 magyar. Az osztag parancsnoka V. V. Bujanov, politikai biztosa Lencsés János, törzsfőnöke Cserba Lajos, tolmácsa pedig Gombos Béla volt.

Az osztagra vonatkozó, október 7-én kelt parancs az osztag feladatát a német csapatok hátában, Magyarországon területén, Sárospatak körzetében folytatandó tevékenységben határozta meg. Rögzítette a parancs az osztag harctevékenységeinek részletes feladatát: felderítés folytatása az ellenség mögöttes területein, robbantásos akciók végrehajtása a német csapatok közlekedési útvonalain, felvilágosító propagandamunka végzése a békés lakosság körében.¹

1 Az Ukrán KP Központi Bizottsága (Kijev) Párttörténeti Intézetének Levéltára 62. f., 2. op., 141. gy. 3—4. o.

A Bujanov—Lencsés-partizánosztag október 16-ra virradó éjszaka egy „Douglas” gépen szállt fel az oprisovcei repülőtérrel (Sztanyiszlav körzete) és a Kárpátok irányába vette útját. A repülési idő kb. 1 óra volt. A frontvonalhoz közelítve a repülőgép a német légvédelmi alakulat fényszóróinak vakító, sárga pászmaiba került. Ezt követően megjelentek az égen a légvédelmi lövedékek fehér vattacsomói. A repülőgép manőverezett, de időnként még így is a fényszórók sugarainak hálójába került. Az egyik lövedék közvetlenül a gép mellett robbant és oldalról erősen megdobta.

Vaszilij Vasziljevics Bujanov partizánparancsnok

— Csak legalább a német vadászgépek ne jönnének, különben végünk van — mondta Bujanov Lencsésnek.

A repülőgép hamarosan elhagyta a halált hozó zónát és folytatta útját. Valamennyi partizánt egyazon gondolat nyugtalanította: Hogyan tudják a sikeres földet érést biztosítani? Bár az osztag minden egyes harcosa tudta, hogy a felszállást megelőzően a Partizánmozgalom Ukrán Törzsének parancsnoksága kapcsolatba lépett az A. V. Tkanko parancsnoksága alatt álló partizán-magasabbegységgel, és feladatául szabta Bujanov osztagának fogadását a magasabbegység bázisának közelében, mégis valamennyien nyugtalanok voltak.

A. V. Tkanko magasabbegységénél minden szükséges intézkedés megtörtént az ejtőernyősök fogadására, meghatározott helyeken keresőcsoportokat helyeztek el. A találkozásra való felkészülést kellően végrehajtották. Sajnos azonban,

a Kárpátok felett erős szelek jártak és az ejtőernyősöket a kijelölt földterési zóna határain kívülre sodorták. Bujanov és Lencsés ejtőernyőinek fehér kupoláit, ráadásul, még messzebb vitték a csoport többi tagjaiétól. A földet érést követően ők ketten megtalálták egymást és tájékozódni próbáltak. Latolgatták, hogyan tudnák elérni az osztag harcosait. Halogatás nélkül elindultak abba az irányba, ahol az osztag zöme földet ért. Hamarosan két ember körvonalait figyelték meg. — Kik lehetnek? — kérdezte magában egyszerre Bujanov és Lencsés.

— Feküdj! — suttogta a komisszár.

Ebben a pillanatban megszólalt egy hang:

— Észrevettünk benneteket, kik vagytok?”

— Az ötödik óceán vendégei — válaszolt Bujanov.

— A Kárpátokban tiszta a levegő — hangzott túlfelől a válasz, vagyis a szabályos jelmondat, így Bujanov és Lencsés bátran közeledett az ismeretlenekhez. Találkozva a partizán járőrrel, elhangzott a kérdés:

— És a többi elvtárs merre van?

— A közelben kell lenniök, hiszen egy lyukból ugrottunk ki valamennyien — válaszolt szinte egyszerre Bujanov és Lencsés.

Mint később kiderült, a Tkanko magasabbegységétől kiküldött keresőcsoport nagy tapasztalattal rendelkezett és hamarosan összegyűjtötte Bujanov osztagának valamennyi harcosát. Megállapították, hogy nem minden ejtőernyős ért földet szerencsésen: két magyar — Bukor Kálmán és Miklós Antal — valamint Panov, az osztag orvosa, lábtörést szenvedett, így kénytelenek voltak kezelés céljából mindhármukat hátrahagyni.

Ezek után az osztag parancsnokát és politikai biztosát elvezették Tkanko törzséhez, a többi felderítőt pedig elkísérték a közeli erdőben levő szállásra, itt is éjszakáztak.

Október 16-án reggel Bujanov találkozott Tkankóval. Hosszasan beszélgettek az ellenség mögöttes területén kialakult helyzetről, a tevékenység legégetőbb kérdéseiről. A megbeszélés során Tkanko igyekezett minél több gyakorlati tanácsot adni ahhoz, hogy a Bujanov—Lencsés-csoport a lehető legjobban tisztázhassa a helyzetet és megóvhassa saját biztonságát előre nem látható kedvezőtlen körülmények fellépése esetén. Másrészről, Tkanko érdeklődéssel kérdezgetett arról, mi újság van a már felszabadult területeken. Különösen érdekelte, hogyan normalizálódik az élet Kijevben, továbbá, milyen híreik vannak a háború más arcvonalairól. Két napot töltött a Bujanov—Lencsés-csoport Tkanko magasabbegységénél, megpihent és valamennyire megismerkedett a hegyi tereppel, a Kárpátokban kialakult helyzettel, amelyben a kijelölt felelősségteljes feladatát meg kellett oldania.

Bujanov, miután még egyszer meggyőződött arról, hogy az osztag harcosai valóban készek a küldetés teljesítésére, kiadta a parancsot, hogy október 18-án kezdjék meg a harcfelelő feladat végrehajtását: jussanak ki Magyarország északi területére, Sárospatak körzetébe és ott indítsák be munkájukat. A Tkanko magasabbegységéből kirendelt vezetők segítettek, veszélytelen, rejtett ösvényeken vezették át őket. Az éjszaka folyamán kellemetlen epizód zajlott le. Az osztag menetvonala széthúzódott és egy négy fős csoport lemaradt. Ez az esemény erősen nyugtalanította az osztag parancsnokát és politikai biztosát, annál is inkább, mivel az elveszettek felkutatására tett valamennyi kísérlet eredménytelenül végződött. Csupán találgatásokra volt módjuk:

— Vajon nem árulási szándékkal maradtak le a csoporttól? — tette fel a kérdést Bujanov.

— De lehet az is, hogy kedves földijeim hazatértek, hogy otthon rejtőzködjének a háború végéig? — gondolkodott hangosan és riadtan Lencsés.

A riadalom fő oka pedig ez volt: az osztag törzsfőnöke, Cserba Lajos, szintén az eltűntek között volt, ő pedig ismerte az összes konspirációs helyet, a találkozókra kijelölt címeket, az osztag mozgási útvonalait és a működés körzetét. Ezért a parancsnok és a politikai biztos rövid tanácskozás után úgy döntött, hogy megváltoztatják a Perecsény (Perecsin)—Ungvár (Uzsgorod) közötti harmadrendű közlekedési úthoz vezető megközelítési útvonalat. Kiérve a közút körzetébe, az ellenség tűzébe kerültek, megértették, hogy e fontos közlekedési vonal közelében mozogni igen veszélyes, ezért úgy döntöttek, hogy Ungvár környékére húzódnak és itt hajtják végre harci akcióikat.

Az osztag, miután minden feladatot összehangolt a Partizánmozgalom Ukrán Törzsével, megkezdte a visszahúzódást Ungvár körzetébe. Ugyanakkor Bujanov bejelentette a Partizánmozgalom Ukrán Törzsétől a 4. Ukrán Front parancsnokságához kiküldött képviselőnek, V. Sz. Pogrebenko ezredesnek, hogy osztagából négy partizán nyomtalanul eltűnt. Pogrebenko rádión lépett érintkezésbe Bujanovval és kérte, hogy a Perecsény—Ungvár közlekedési útvonal mentén szerzett adatokat haladéktalanul neki személyesen továbbítsák. A rádióközleményben Pogrebenko megfejtette a magyar partizánok eltűnésének rejtélyét. Kiderült, hogy azok, az osztagtól elszakadva, másnap találkoztak a 4. Ukrán Front törzsének felderítőivel és velük tisztázták a kialakult helyzetet. Sőt, mindaddig, míg maga Pogrebenko nem győződött meg arról, hogy ezek a partizánok valóban a fasiszta csapatok mögöttes területén működő osztaghoz tartoznak, a szovjet felderítők elfogott „nyelvként” kezelték őket. Pogrebenko igazoló szavait követően a felderítők elbúcsúztak a magyar partizánoktól és folytatták útjukat.

Így tehát az osztag „szándékos” elhagyásának —, vagy ami még rosszabb — „árulásuknak” — gyanúja szertefoszlott és ettől az egész osztag hangulata egy csapásra megjavult.

Az osztag Cserba Lajos vezetésével működő egyik csoportja csendőrzáróbe ütközött és üldözésük elől kitérve a hegyekbe húzódott. Itt szilárd kapcsolatot létesítettek a helyi lakossággal és aktív agitációs munkát folytattak. A német és magyar csapatok hátában töltött idő alatt a csoport új antifasiszta harcosokkal bővült és létszáma elérte a 40 főt.²

Az osztag zöme Bujanov és Lencsés vezetésével települési bázisként a Kárpátok egyik magaslati körzetét választotta ki, a Perecsény—Ungvár útvonal közelében. Ezt a magaslatot Kárpát-hegynek is hívják. Innen jól áttekinthették a Kárpátok fő ütőere, a vasútvonal körzetét, amelyben az ellenség éppen erőinek átcsoportosítását hajtotta végre. Az adott körzetben október közepén és második felében nagy véráldozatokat követelő harcok bontakoztak ki. A németek és Szálasi nyilasai arra törekedtek, hogy bármi áron is megtartsák maguknak ezt a hadászati igen előnyös terepszakaszt és megakadályozzák a szovjet csapatok kijutását a magyar Alföldre, ahol nyilvánvalóan rendkívül nehéz lett volna szilárd védelmet biztosítani. Az utolsó kínálkozó hegyi körzetet védve az ellenség itt nagyerejű csapatösszevonást hajtott végre és számos technikai eszközt vetett be.

A körülmények ilyen összejátszása következtében a Bujanov—Lencsés-osztag a reguláris csapatok által folytatott hadművelet, sokezer katona és tiszt magyarányú manőverezésének középpontjába került. A Kárpátokban működő

² Fegyverrel a fasiszmus ellen. Budapest, 1968. 120—130. o.

csoportosítások sűrűsége oly nagy mérvű volt, hogy gyakorlatilag valamennyi kis település a német, vagy magyar csapatok ellenőrzése alatt állt. Úgy fordult a helyzet, hogy szinte minden faluban állomásozott katonai alakulat. Ez a körülmény minden manőverezési lehetőségtől megfosztotta a Bujanov—Lencsés-osztagot. Még jó, hogy időben sikerült eljutniuk a Kárpátok magaslati körzetébe, a Perecsény—Ungvár útvonal közelébe. Ez lehetővé tette számukra, hogy nagyobb mozgás nélkül is megfigyelés alatt tartsák az ellenséges szállítmányok haladását. A megszerzett adatokat haladéktalanul továbbították a Partizánmozgalom Ukrán Törzséhez, ezért a parancsnokság számos esetben elismerésben részesítette őket. Továbbra is minden jól ment volna, ha működésüket nem akadályozza az osztag élelmiszerkészletének kimerülése.

Bujanov csoportja a Magyarországra indulás előtt

A partizánok már régen megtanulták, hogyan kell helyesen értékelni a környező falvakban kialakuló helyzetet. Az egyik kis magyar falu közvetlenül a hegy lábánál terült el, és megfigyelték, hogy ott nappal és éjszaka egyaránt csak néhány magyar katona tartózkodik. Bujanov és Lencsés ezt a falut választották, és úgy határoztak, hogy az éjszaka folyamán felderítik a helyzetet, megpróbálnak élelmet szerezni. Kidolgozták az akció végrehajtásának pontos tervét. Csendben, a harcot kerülve fogja egy csoport a falut elérni és ott élelmet szerez (vesz). Úgy döntöttek, hogy amennyiben a faluban ellenséges katonákat észlelnek, nem lépnek harcba velük, hanem a partizánok egy részét figyelőben helyezik el a falu határában és azonnal jelentést tesznek az osztag parancsnokságának. Ez volt Bujanov határozott parancsa. A csoport ne vonja magára nagyobb erők figyelmét, maradjon észrevétlen — ez volt az osztag vezetőinek alapvető célkitűzése.

A felderítő csoportba 4 magyar partizánt különítettek ki Lencsés parancsnoksága alatt. Az őket biztosító csoport 3 főből állt és a falun kívül, oldalt foglalt állást. A falu lakosaival folytatott beszélgetésből kiderült, hogy ott 10 magyar katona tartózkodik, fegyverzetüket 3 géppisztoly, 1 golyószóró alkotja, a többinek csak puskája van. Több ellenséges katona a faluban nem volt. Lencsés azt is megállapította, hogy a katonák teljes biztonságban érzik magukat a faluban, nem is tudnak a partizánok közelségéről, éberségük csökkent.

Az osztag vezetése elhatározta, hogy ezt a kis helyőrséget a következő éjszaka folyamán felszámolja. Az akció végrehajtására 13 harcost különítettek ki: 8 magyar és 5 szovjet partizánt. A magyar partizánok magyar katonaruhába öltöztek és felkészültek a harc feladat alapvető részének végrehajtására: az őrk zajtalan elnémítására és a helyőrség katonáinak hálókörletébe való behatolásra.

Indulás előtt Bujanov feltette a kérdést Lencsés politikai biztosnak:

— Mit gondolsz a dolog felől? A faluban ugyanolyan magyarok vannak, mint ti! Biztosan harcra kerül sor, amely vérontással végződhet!

— Nem — válaszolta Lencsés —, ezek a magyarok nem hasonlítanak ránk. Mi az egyszerű magyar emberek boldogulásáért, a békéért, a háború gyors befejezéséért küzdünk. Ők meg kiszolgálják a németeket, vagyis saját népük ellen harcolnak, és mi tiszta szívből gyűlöljük őket. Ti, oroszok, ne nyugtalankodjatok, olyan szilárdan bízhattok bennünk, mint magatokban.

— Hiszünk nektek, drága barátaim, bízunk abban, hogy megbirkóztok a feladattal. És most indulás — sürgette Lencsést Bujanov parancsnok.

Az éjszaka közepén voltak, szitált a kárpáti eső, a völgyeket köd borította. Lencsés két katonával előre ment, a többi partizán kis távolságban követte őket. A politikai biztos a megbeszélte jelzéssel földre parancsolta valamennyiüket és egyedül közelítette meg azt a házat, amelyben a helyőrség elhelyezkedett. Ekkor a partizánok körülfogták a házat.

Elhangzott az őrs felszólítása:

— Állj! Ki vagy? Jelszót!

A komisszár nyugodtan válaszolt:

— A ti jelszótokat nem ismerjük. Én, a századommal, partizánvadász feladatra indultam. Adataink vannak arról, hogy reggelre ideérnek a falutokba. Itt tervezünk leszállást létesíteni, hogy így felszámolhassuk őket.

Az őrs így szólt:

— Várakozzon itt, jelentem a parancsnokomnak.

— Nem — ellenkezett Lencsés —, én magam akarom őt figyelmeztetni. És bátran közeledett az őrhöz. Ekkor két másik magyar partizán vetette rá magát az őrszemre és a földre teperte. Valamennyi partizán előugrott és gyorsan Lencséshez futott. Feleszmélve, az őrszem magyarázkodni kezdett, hogy a házban 7 fő van pihenőben, a többi bement a faluba és még nem tért vissza. Több katona a faluban nem tartózkodik.

Négy partizán csendben behatolt a házba. A katonák mélyen aludtak. Fegyvereik oldalt, a falhoz voltak támasztva. Gombos a fegyverekhez lépett és hangerősen rászólt a katonákra:

— Figyelmeztetem mindnyájukat, hogy a legkisebb ellenállás is halállal jár!

A felriadt magyarok gyorsan felugrottak, feltartották kezüket és elképedten meredtek az ismeretlenek arcába. Néhányan azt gondolták, tréfát űznek velük, de amikor a partizánok megkezdték a kikérdezést és kiderült, hogy a partizánosztagban oroszok is vannak, megértették, a látogatók valóban partizánok. A kihallgatás során kiderült, hogy a 10 katona éppen élelem begyűjtésére érkezett a faluba, de éjszaka féltek elindulni az erdőn át, ezért éjszakáztak a faluban, hiszen a hely csendesnek és nyugodtnak tűnt. Remélték, senki sem fogja ríogatni őket.

Bujanov csoportja az élelem egy részét magával vitte, a többi hátrahagyta. A fogságukba került 8 magyar katonát nyilatkozat aláírása fejében szabadon engedték, figyelmeztetve őket, hogy amennyiben ismét feltűnnek a hadsereg soraiban és fegyvert fognak a partizánok ellen, akkor nyilatkozatukat eljuttat-

ják a németekhez. Négyen közülük azt kérték, hogy a partizánok soraiban szolgálhassanak, a másik négy pedig hazafelé vette útját.

Azonnal cselekedni kellett, hiszen két magyar katona tartózkodási helyét nem ismerték, mivel azok a helyőrség lefegyverzésének pillanatában nem voltak a körletben. A riadókészültség helyesnek bizonyult. A két katona időközben visszatért, de észrevették, hogy a házban valami nincs rendjén, ezért csendben eltávoztak és a szomszéd faluban jelentést tettek az ott települt erős német és magyar osztag parancsnokságának. Hajnalban a németek két szakasznyi erővel megkísérelték a faluban levő partizánok bekerítését.

A falu szélén elhelyezett 14 fős partizán biztosító csoport azonban észrevette a németek felvonulását és meglepetésszerű tűzzel a harc felvételére kényszerítette őket. Ez alatt az idő alatt a Bujanov—Lencsés-csoport gyors ütemben elhagyta a falut és veszteség nélkül húzódott vissza a hegyekbe. A csoport jelentős mennyiségű élelmet és fegyvereket — 3 géppisztolyt, 1 golyószórót, 26 gránátot és 6 puskát — zsákmányolt.

A németek nyomukat vesztették és az üldözést nem folytatták sokáig. A partizánok ezek után mégis arra kényszerültek, hogy megváltoztassák állandó báziskörletüket, és elhagyják a Perecsény—Ungvár vasútvonal körzetét. A Partizánmozgalom Ukrán Törzséhez küldött adataik most már nem voltak annyira jelentősek, de a partizánakciók híre gyorsan terjedt a helyi lakosság körében. Az osztagba számos kárpátaljai lakos, de fogságból szökött orosz katonák is jelentkeztek. Az osztag létszáma 60 főre emelkedett, így sokkal fokozottabb harctevékenységet folytathatott az ellenség ellen.

Az osztag teljes állományát felölelő első nagyarányú fegyveres akcióra is a Perecsény—Ungvár közötti úton került sor. Egyik éjszakán az osztag rajtaütött egy kisebb magyar katonai oszlopon. A felderítés már a nap folyamán megállapította, hogy ez az oszlop valahogy lanyhán mozog: az arcvonal irányába nem siet, a visszaindulásra pedig nincs lehetősége. Menetelnek az úton, de sem eljárórrel, sem pedig oldalbiztosítókkal nem fedezik magukat. Sőt, néhányan még az alakzatban is dohányoznak. A tapasztalt felderítők számára szembeszökő volt az alakulat demoralizáltsága, gondolataik feltehetően akörül jártak, hogyan tudnának a háborúból minél előbb megszabadulni.

Úgy döntöttek, hogy az egyik éles útkanyar fedezetében rajtaütést hajtanak végre az osztag ellen. Ezt az útszakaszt előzőleg aknásiították. A piros rakéta jelére a partizánok tüzet nyitottak, ezzel egyidőben felrobbantották a telepített aknákat is. A magyar katonák, mintha várták volna ezt a pillanatot, menekülésbe kezdtek az út mindkét oldalán. Mint már máskor is tapasztalható volt, fegyvereiket a helyszínen eldobálták. Öt magyar az út menti patakba ugrott és igyekezett átlábalni rajta. A túlsó parton tartózkodott a partizán osztag törzse. Gombos tolmács rájuk kiáltott:

— Vissza! Ezen a parton partizánok vannak tüzelőállásban!

A magyar katonák, a partizánokban sajátjaikra ismerve, engedelmeskedtek és visszatértek az útra. Itt körülvették őket a partizánok és mindnyájan fogságba kerültek. Lencsés politikai biztos és Gombos tolmács megkezdte a kihallgatásukat. A foglyok elmondták, hogy zászlóaljukat már a Kárpátokhoz vezető megközelítési útvonalon szétverték. Az alakulat létszáma 70 főre apadt, ezért leváltották a harcrendből és Ungvárra irányították, feltöltés céljából. A katonák hangulata nyomott volt, tovább harcolni nem akartak. A partizánok maguk is meggyőződtek róla: gyakorlatilag már az első lövések hatására eldobálták fegyvereiket, szétszóródtak és igyekeztek a környező hegyes terepen menedéket találni.

A foglyok kikérdezése során szerzett adatokat haladéktalanul jelentették rádióon a 4. Ukrán Front törzséhez, V. Sz. Pogrebenko ezredesnek. Innen érkezett a parancs a tevékenység folytatására. Megszabták azt is, hogy az osztag vonuljon új elhelyezési körletbe. Ungvár közelében volt az elektromos műveknek egy állomása, amely az ellenség katonai objektumai számára szolgáltatott áramot. Az osztag feladatául ennek megsemmisítését szabták. Az új báziskörletben is az az osztag állandó feladata volt, hogy tájékoztató adatokat gyűjtsön a német és a magyar alakulatok mozgásáról, tevékenységéről.

A Bujanov—Lencses-csoport Lochovo falunál

Az osztag felderítői megállapították, hogy a villanytelepet 4 fős őrség biztosítja: két német katona és két helybéli, a németek szolgálatában álló „huculok” közül. A partizánok elhatározták, hogy elbeszélgetnek a huculokkal. Már az első találkozás során is hajlandónak mutatkoztak — rövid gondolkodás után — arra, hogy segítsék a partizánok akcióját Sőt, magukra vállalták a villanytelep felrobbantását, hogy így a további bonyodalmak elkerülhetők legyenek. Az akció végrehajtása után a huculok az osztag soraiban maradtak. Nekik már csak két-három hetet kellett átvészelnük, amíg a Vörös Hadsereg támadó csapatai felszabadították ezt a körzetet.

A Partizánmozgalom Ukrán Törzsének utasítását követve, a Bujanov—Lencses-osztag működésének színterét ezután Csap (Csop) térségébe, a vasúti csomópont körzetébe helyezte át. A továbbiakban az osztag főleg mélységi felderítési feladatokat teljesített az ellenség mögöttes területén, több 5—8 fős felderítő és diverzáns csoportot szervezve, amelyeket szétszórtnan alkalmazott a kiterjedt magyar területeken.³

Egy sikeres akcióról visszatérőben az egyik ilyen csoport két szlovákot hozott magával azzal, hogy a partizánok parancsnokával szeretnének találkozni. Bujanov fogadta őket és kiderült, hogy ők ketten egy 50 főt számláló szlovák katonai alakulat küldöttei. Társaik nevében kérték, tegyék lehetővé a Ludvík Svoboda parancsnoksága alatt működő csehszlovák hadtesthez való csatlakozásukat, hogy harcolhassanak a fasiszták ellen. Az osztag törzse okmányt

³ Az Ukrán KP Központi Bizottságának Levéltára 62. f., 2. op. 141. gy. 6. o.

készített, amelyben igazolta, hogy a szlovák katonai alakulat önként állt át a partizánokhoz azzal a szándékkal, hogy Svoboda hadtestéhez csatlakozzék. A Bujanov—Lencsés-osztagtól kijelölt vezetők sikeresen átkísérték őket az arcvonalon és elvezették őket rendeltetési helyükre.

A partizánok nagy figyelmet fordítottak a helyi lakosság körében végzendő felvilágosító munkára. Maguk készítették a szükséges rölapokat. A magyar partizánok Lencsés vezetésével beszélgetéseket szerveztek a helyi kárpátaljai magyar lakossággal. Ezeken az agitátorok hangsúlyozták, hogy minden nyomorúság oka a háborúban keresendő, amely háborút a nácik kényszerítették rá az emberiségre. Igyekeztek az állandóan ható fasiszta ideológia befolyása alatt álló embereket meggyőzni, megnyugtadni. A partizánokról és általában a Vörös Hadsereg katonáiról ugyanis nyugtalanító és valótlan híresztelések terjedtek. A partizánok saját példájukkal bizonyították, hogy harci akcióik nem a helyi lakosság, hanem az ellenség reguláris csapatai ellen irányulnak. A lakosság körében terjesztett felhívásaikkal igyekeztek arra mozgósítani a magyar lakosságot, hogy nyújtsanak számukra segítséget, felszólították a magyar katonákat, hogy lépjenek be az antifasiszta harcosok soraiba. A felvilágosító tevékenység egyik alapvető formája a rölapok és felhívások terjesztése volt:

„Magyar testvérek! Útott az óra! Nincs már idő a halogatásra! Eljött a cselekvés ideje! Ne hagyjátok magatokat tovább is félrevezetni, hanem cselekedjetek! Akik itthon vannak még, ne vonuljanak be katonának! Szökjenek el, ki az erdőbe! Itt már várunk benneteket, a partizánok!”⁴

A partizánok felhívással fordultak a parasztsághoz is, arra biztatva őket, hogy rejtsek el állataikat az erdőkben, ne adjanak kenyeret és más élelmiszert a németeknek. Azt tanácsolták, hogy mentsek mindenüket a fosztogatás elől, mindaddig, amíg meg nem alakul az új magyar felelős kormány. Nagy jelentősége volt a háború beszüntetésére biztató felhívásuknak is, hiszen ekkor a magyaroknak már nem volt miért harcolniuk.

Október végére a Vörös Hadsereg támadást indított Csap vasúti csomópontja körzetében és 28-án sikerült birtokba vennie Kárpátalja e jelentős központját. Ezzel egyidőben más fontos városok is felszabadultak, köztük Munkács (Mukacszevo) és Ungvár. Ezt követően (1944. október 29-én) a Bujanov—Lencsés-osztag egyesült a szovjet csapatokkal. A német csapatok azonban hamarosan ellentámadásba mentek át és ismét elfoglalták Csapot. A harc elhúzódó jellegű volt és nagy véráldozatokat követelt. Bujanov osztaga ismét azt a feladatot kapta, hogy lépje át az ellenséges arcvonalat és Csap körzetében folytasson felderítő tevékenységet. Az osztag mélyen behatolt az ellenség mögöttes területeire, de november 1-én a német légierő felderített tartózkodási helyét. Az osztag az ellenséges bombatámadás következtében komoly veszteségeket szenvedett. Bujanov is súlyosan megsebesült és harcképtelenné vált. Az osztag, szerencsére, még ugyanezen nap estéjén újra egyesült a Vörös Hadsereg támadó egységeivel.

Ezt követően az osztagot pihenőkörletbe irányították. Innen a szovjet partizánokat berendelték a Partizánmozgalom Ukrán Törzséhez, a magyarokat pedig Munkács körzetében, Zsukó (Zsukovo) községben vonták össze. Úgy tervezték, hogy most már Magyarország területén kerülnek bevetésre. Összesen 8 új partizánosztagot alakítottak. A következő időszakban azonban a Vörös

4 Hadtörténelmi Levéltár, Pgy. Mo. 169. Sipos Gyula naplója. 80. o.

Hadsereg olyan gyors ütemben nyomult előre, hogy a partizánok bevetésére már nem volt szükség. 1945. január 12-én a magyar partizánok, közöttük azok is, akik a Bujanov—Lencsés-osztag állományában harcoltak, leadták felszerelésüket és Debrecenbe utaztak, hogy minél előbb az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelkezésére álljanak, majd a népi rendőrség és a hadsereg soraiba léptek. Néhányan közülük a termelő munkában vettek részt.

Bujanov parancsnokot a tábori kórházból különleges szanatóriumba utalták gyógykezelésre Feodoszija városába, a Krímbe. Felgyógyulása után rokkanttá nyilvánították és leszerelt a hadseregből. 1945—47 között Kolomija városában, kereskedelmi területen dolgozott. Innen a Minszki területre költözött át, ahol 1955-ig a begyűjtési szerveknél dolgozott. 1955-ben visszatért szűkebb hazájába, a Volgográdi területre, Nyizsnije Korobki községbe, ahol 1972-ig a kolhoz könyvelőjeként dolgozott. 1972-től nyugdíjas. Visszaemlékezéseiben dolgozik, írásban rögzíti a Nagy Honvédő Háború idején folytatott partizántevékenységgel, többek között osztagának 1944 őszén, a Kárpátokban vívott harcaival kapcsolatos emlékeit.

A Bujanov—Lencsés-osztag azon partizánalakulatok egyike, amelyek 1944-ben utolsóként kerültek bevetésre a német csapatok mögöttes területein. Az osztag tevékenysége ez ideig alig volt ismert a hadtörténelmi irodalomban. Igaz, hogy a partizánosztag tevékenysége során elért eredmények szerények, mégis, az osztag életének és működésének megvilágítása már azért is hasznos, mert azokat a súlyos körülményeket demonstrálja, amelyek közepette 1944 őszén a partizánok harctevékenységment folytatott. Az osztag mindkét csoportjának becsületére válik, hogy mindent megtett, amire csak erejéből tellett. Az osztag működési feltételeinek gondos elemzése, az előzőeken túlmenően, alapvető tényezőként szolgált a 4. Ukrán Front parancsnoksága számára egy olyan döntés meghozatalához, hogy az újabb, már felkészített partizánosztagok bevetése Magyarországon, az adott körülmények között, nem célszerű.

VAJDA FERENC ANTAL

A MAGYAR LÉGIERŐ ÉS A NÉMETORSZÁGI REPÜLŐGÉPBSZERZÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN

Általánosan elterjedt az a nézet, hogy a németek a magyar légierőt a második világháború alatt egyáltalán nem segítették, a megrendelt gépeket nem szállították le, s csak a keleti arcvonalon harcoló alakulatok részére adtak át néhány hadigépet.

Ez a beállítás 1944 augusztusáig helyes. Az 1944. augusztus 23-i román átállás azonban merőben új helyzetet teremtett. Németország néhány nap alatt elvesztette szövetségesei többségét, Magyarország maradt meg az utolsók egyikének. Ugyanekkor elveszett Franciaország, Belgium, a Balkán egy része, a harcok színhelye többek között a Kárpát-medence lett. Ilyen helyzetben Magyarország, a magyar honvédség és a légierő jelentősége a németek szemében igen megnövekedett. E — rájuk nézve tragikus — helyzetben már hajlandók voltak a magyar légierők repülőgéppel való fokozottabb támogatására. Ezt annál könnyebben is megtehették, mert míg a repülőgépgyártás Németországban állandóan emelkedő szintet mutatott, a sok géphez már nem volt sem ember, sem üzemanyag. Magyarországon azonban még mindkettő megtalálható volt — ha korlátozott mértékben is. Hitler mindazonáltal úgy állította be a helyzetet a szeptember 12-én hozzálátogató Vörös János vezérezredesnek, a vezérkar főnökének, hogy Németország most már könnyebben segíthet, mert már nem kell más országoknak szállítania. Így nagy mennyiségű fegyvert, lőszert és hadianyagot ígért.

A németek „jósándéka” kisebb mértékben már korábban is megmutatkozott. Így 1944. június 2-án a Milch tábornagy, a Luftwaffe főfelügyelője által aláírt közös magyar—német repülőgépgyártási program szerint a győri Waggon- és Gépgyárnak havi 100 Bf—109G gépet kellett gyártania, ebből 25 a Honvédelmi Minisztérium részesedése volt.¹ Ez havi 8 géppel volt több, mint az 1941. június 6-i megállapodás.

1944. július 8-án jelent meg a Birodalmi Légügyi Minisztérium (RLM) 226. sz. repülőgépgyártási programja. Ennek alapján a magyar gyáraknak (győri Waggon- és Gépgyár, Dunai Repülőgépgyár) már havi 200 gépet kellett gyártaniuk, s ebből 40 Bf—109 gép volt a HM részesedése.² Az első jelentősebb német szállítási ígéretre augusztus 17-én került sor, amikor is a németek 15 Go—242 szállító vitorlázógépet ígértek.³ Két nappal később 20 He—72 iskolagép

¹ Milch tábornagynak, a Luftwaffe főfelügyelőjének (Generalluftzeugmeister) naplója (a továbbiakban — GL) 1944. június 2-i bejegyzés.

² Reichsluftfahrtministeriums (RLM) 226. Flugzeugbau Programm.

³ Luftwaffe Generalquartiermeister 6 Abt (I) Nr. 13 810/44g. (A továbbiakban — 6 Abt [I].)

szállítását rendelték el.⁴ Szeptember 7-én került sor egy nagyobb szállítási meg-egyeződésre. Ekkor a németek 25 Me—210 típusú többfeladatú gépet ígértek⁵, a magyar katonai szállítórepülés hiányainak pótlására pedig 19 Fiat G—12⁶ és 23 Ju—52/3m szállítást.⁷ Ez utóbbiakat a Pestlőrinci Ipartelepek Rt. (PIRT) gyártásából. Ígértek még 5 Caudron C. 635M Simoun futárgépet,⁸ ezen kívül egy FW—58 közelfelderítő gépet Rb 50/30 kamerával⁹ és 3 Ar—79 futárgépet.¹⁰ Másnap egy újabb német szállítási ígéret 4 Go—145 éjjeli csatarepülőgépre szólt.¹¹

Szeptember 19-én megoldódott a hosszú idő óta húzódó iskolagépellátás. E napon a birodalmi légügyi miniszter (RdL) utasította a potsdami Arado gyárat, hogy a Magyar Királyi Honvéd Légierők részére 238 Ar—96B gyakorlógépet szállítson 1944 szeptembere és 1946 márciusa között, havi részletekben. A szállítást 1945 márciusáig havi 8, 1945 júniusáig havi 10, júliustól kezdve havi 15 gépből állt volna. A birodalmi légügyi miniszter ugyanis megparancsolta az Arado és Bücker gyáraknak, hogy „a szállításoknak minden körülmények között az elrendelt formában kell megtörténniük; tehát időpont és darabszám”. Ugyanakkor utasította rangsdorfi Bücker gyárat is 70 Bü—181 leszállítására. Ennek 4 gépes havi részletekben kellett történnie, 1946 márciusáig.¹² A szállításoknak azonban véget vetett a háború befejeződése. A fent említett napon 2 Fi—156 futárgép szállítását is elrendelték.¹³

A következő nagyobb szállítási rendelkezésekre október 3-án került sor. Ekkor a németek nem kevesebb mint 60 He—111 típusú éjjeli csata gép átadását rendelték el.¹⁴ Ehhez járult 5 DFS—230 szállító vitorlázógép,¹⁵ 140 FW—58 közelfelderítő, szállító, futár- és gyakorló gép, 30 Ju—86E és 12 Ju—86G szállító-, tantermi és gyakorló gép.¹⁶

Másnap a Luftwaffe főfelügyelője elrendelte 12 FW—58B éjjeli csata gép és 49 FW—58C szállító- és futárgép leszállítását,¹⁷ majd 9 Me—210C gépét.¹⁸

Az október 6-i nagy szovjet támadás (a decemberi hadművelet) majd az ezzel kapcsolatos október 15-i kiugrási kísérlet miatt a német szállítási ígéretek megtorpantak. Csak november 23-án kerül sor egy újabb szállítási utasításra: 12 Bf—110G—4 éjjeli vadászgép.¹⁹

Tudom, ezzel kapcsolatban felmerülhet, hogy könnyű dolog ígéreteket tenni. E szállítási utasítások azonban nem maradtak ígéretek. Ezt a következők bizonyítják:

Már 1944 augusztus—szeptemberében a honvéd légierők 60 Bf—109 gépet

4 6 Abt (I) Nr. 14 136/44g. A német repülőgépszállítási ígéretek legnagyobb része megvalósult. Sajnos, pillanatnyilag csak az 1944 végéig leszállított gépekről vannak összefoglaló adatok, az 1945-ös szállításokról csak töredékek. Így pl. a német fegyverletétel után az angolok 9 magyar Ar—66 és 3 Go—145 gépet találtak Zeltwegben. Ezeket minden bizonnyal 1945-ben szállították a németek. Így feltehető, hogy az 1944-ben ígért, de le nem szállított gépek 1945-ben kerültek szállításra.

5 6 Abt (I) Nr. 16 674/44g.

6 6 Abt (I) Nr. 16 079/44g.

7 6 Abt (I) Nr. 16 010/44g.

8 LF 1 Monatsmeldung (Szeptember 44).

9 6 Abt (I) Nr. 16 080/44g.

10 6 Abt (I) Nr. 16 081/44g.

11 6 Abt (I) Nr. 16 159/44g.

12 A birodalmi légügyi miniszter 1944. szeptember 19-i levelei az Arado és a Bücker gyárakhoz. Az 66. d. 16 Nr. 6184/44g. Wi. Amt — LF 1 V jelzéssel.

13 6 Abt (I) Nr. 16 968/44g.

14 6 Abt (I) Nr. 18 337/44g.

15 6 Abt (I) Nr. 18 339/44g.

16 6 Abt (I) Nr. 18 924/44g.

17 6 Abt (I) Nr. 18 927/44g.

18 6 Abt (I) Nr. 22 561/44g.

19 Uo.

kaptak a közös gyártásból. Októberben 45, novemberben 26 gép érkezett.²⁰ Az ígért Me—210 gépekből 8 meg is érkezett novemberben, 1 He—111 éjjeli csatagéppel egyetemben. Ugyancsak novemberben érkezett 15 Bf—110G—4 éjjeli vadászgép és a FW—58 közelfelderítő gép prototípusa, valamint 15 Go—242 szállító vitorlázógép.

Október és november folyamán a németek nem kevesebb mint 120 FW—58 közelfelderítő, szállító, futár- és gyakorlógépet szállítottak.

Már szeptemberben leszállításra került 19 Fiat G—12 szállító gép és 5 Caudron Simoun futárgép. Ezenkívül a légierők a leálló PIRT gyártás utolsó 15 Ju—52/3m szállító gépét is megkapták.²¹

Iskolagépekből is történtek szállítások. Augusztusban 5, szeptemberben 18 Bü—181 gépet kaptak a honvéd légierők. Szeptemberben ezen kívül 45 Ar—96B, októberben 8 Ar—96 gyakorló gép is érkezett, tehát sokkal több, mint a szállításban megrendelt havi 8. Ezen kívül november végéig még jött 2 Ar—79 és 2 Kranich vitorlázógép.

Az iskolagépek szállításának az 1944 novemberében megkezdett kiürítések vetettek véget. Az iskolák, gyakorló és kiképző egységek Ausztriába kerültek, s a továbbiakban — kis mértékben — ide történtek a szállítások.

A birodalmi légügyi miniszter szállításai azonban csak egy részét tették ki a német repülőgépszállításoknak. Egyes magyar repülőegységek máshonnan is kaptak gépeket. Így a Kárpátokban levő 102/1. és 102/2. vadászszázadok egész október 24-ig a német Heeresgruppe A-tól kaptak Bf—109G utánpótlást.²² Az 1. önálló távfelderítő század október végén Börgöndön a 4. német légiflottától vett át 4 Ju—188 távfelderítő gépet.²³ A 102/1. vadászbombázó század pedig november 6. és 8. között, Pápán, szintén a 4. német légiflottától vett át 18 FW—190F csatagépet.²⁴ Sajnos a 4. légiflotta szállításairól nem áll rendelkezésre pontos összesítés. Az említetteken kívül azonban nem lehetett jelentős; a továbbiakban néhány Fi—156 és Si—204 gép, valamint 1 Bf—108, illetve néhány Ju—88G-, éjjeli vadász, októberben.

1944 november végén a Luftwaffe főparancsnoksága jóváhagyta (sic!) a magyar légierőknek a megváltozott hadihelyzetnek megfelelő kisebb méretű szervezetét. Ez a következő volt:

102. repülődandár = frontalakulat

egy csatarepülő osztály (FW—190) 3 századdal

egy vadászosztály (Bf—109) 3 századdal

egy gyorsbombázó osztály (Me—210) 3 századdal

egy közelfelderítő osztály (Bf—109) 2 századdal

egy éjjeli csatarepülő század (FW—58)

101. honi légvédelmi repülődandár

egy vadászrezred (Bf—109) = két osztály, illetve hat század

egy éjjeli vadász század (Bf—110, később Ju—88)

20 Ezeket és a további adatokat a Luftwaffe Generalstab és a 6 Abt (I) 1944. december 3-i összeírása tartalmazza.

21 Az első három Fiat G—12-t még az olaszok szállították 1942—43-ban, ezek 1944 nyaráig elpusztultak. 1944. szeptember 5-én érkezett az első két gép a németektől, majd a hónap végén még 17 újabb gép. Még e hónapban 3 bombázás áldozata lett Horthyiligetén. A gépek legnagyobb része a pápai 1. ejtőernyős szállító századhoz került. Októberben egy gépet Pápa fölött egy Mustang lőtt le, egy másik hibásan Kecskeméten maradt és szovjet kézre került. Ennek ellenére december 28-án a Luftflotte 4. még 3 bevethető magyar G—12 gépet jelent. 1945. március 22-én pedig 4 gépet Nagycenk mellett páncéloköllel felrobbantottak. Több gép Esztergomban pusztult el.

Szabó Miklós: A magyar katonai repülőgépgyártás fejlődése (1938—1944) (Hadtörténelmi Közlemények, 1982. 4. sz.) c. tanulmányának 574. oldalán írja, hogy a PIRT-nél 30 Ju—52 épült. Ebből 1944 júniusáig a németek 7 gépet kaptak, szeptember elejéig pedig a HM 8 gépet. A szeptember 7-i német rendelkezés szerint a HM az utolsó 15 gépet is megkapta, tehát összesen 23 PIRT-gépet.

22 GL december 4-i bejegyzés.

23 I. Fliegerkorps naplója; október 31-i bejegyzés.

24 Lévay Győző volt századparancsnok visszaemlékezése

103. kiképző dandár

„a lehetőség szerint”...²⁵

A fenti alakulatok részére a németek gépeket is biztosítottak,²⁶ mégpedig: „a 3 szd-os csatarepülő osztály felállításához és fenntartásához decemberben 45 FW—190 gép kiutalva, majd 1945 februárjától havi 15 pótgép szállítva.

A 3 vadászosztály, illetve 9 század felállításához és fenntartásához december-től a Bf—109 gépekből a német szállítás havi 40 gépről havi 75 gépre felemelve.

A Me—210 gyorsbombázó osztály fenntartásáról a HM-nek kell gondoskodnia, mert Németország ilyen gépeket nem tud szállítani.

A 2 szd-os közelfelderítő osztály decemberben 20 német Bf—109 gépet kap, majd 1945 januárjától havi 8 gép pótlást.

Az FW—58 éjjeli csatarepülő század pótlásáról a HM-nek kell gondoskodnia. A magyar légierő ilyen típusból számos gépet kapott Németországból.

Az éjjeli vadász század most kapott 12 Bf—119 gépet. Januártól 5 gép pótlás. Mielőbb Ju—88 gép rendszeresítendő.”

Amint az említettekben látható, a honvéd légierőknél nagyfokú redukció történt. A 3 éjjeli bombázó század és a távolfelderítő stb. századok megszűntek. De kihalásra volt ítélve a 2. éjjeli vadász század, a szállító- és futárszázadok is, mivel számukra a németek nem biztosítottak további pótlást.

December folyamán az ígért 45 FW—190 gép nem érkezett meg. A légierő csak néhány gépet kapott gyakorlásra. Ezzel szemben megjött az ígért 75 Bf—109G vadász. Ebből január közepén 42 db-ot az új 101/III. vadászosztály kapott.²⁷ A többi 33 gépet az 101/I. és 101/II. osztályok kapták pótlásra december és január folyamán.

A november végi német kijelentés ellenére néhány Me—210, sőt Me—410 gép is érkezett december folyamán.²⁸ A közelfelderítők számára is megjött a beígért 20 Bf—109.

FW—58 gépekből 60 db érkezett december folyamán.²⁹ A németek korábbi kijelentésükkel szemben most már 20 éjjeli csatarepülőgépet is ígértek 1945 januárjára. A beérkezett 60 gép szállító, futár- és gyakorlógép volt. Az utóbbiból Ausztriába is került. Ide érkeztek a magyar kiképző és gyakorló egységekhez az új Bü—181 és Ar—96B gépek is.

1945 január elején a német hadihelyzet még viszonylag elfogadható volt. A január 12-én meginduló lengyelországi nagy szovjet támadás (a visztula—oderai hadművelet) azonban rövidesen katasztrofális helyzetet teremtett. Ez a repülőgépszállításokban is megmutatkozott. Érkezett ugyan néhány FW—190, de a Bf—109 vadászokból 75 helyett csak 29 jött.³⁰ Emellett néhány Bf—109 közelfelderítő gép és Me—210 gyorsbombázó érkezett. Leszállítottak azonban 20 FW—58 éjjeli csatagépet.³¹

Februárban a dunántúli arcvonal — a budai katlan felszámolásától eltekintve — nem sokat változott, a németországi azonban még katasztrofálisabb lett. A Sziléziából visszatérő 102/2. csatarepülő század 12 új FW—190F gépet hozott

²⁵ A 102. repülődandár állományában, Szabó Miklós közlése alapján, egy 3 osztályos csatarepülő ezred terveztek (3 osztály, 9 század, századonként 12, osztályparancsnokságonként 3, ezredparancsnokságnál 5, összesen 122 FW—190 repülőgéppel.) Ez a terv még a HM-ből származik, 1944 szeptemberéből. Akkor még Magyarország területi veszteséget alig szenvedett (kivéve a Székelyföldet). A németek azonban sohasem ígértek FW—190 gépeket egy ezred részére. Az 1944 november végén a németek által jóváhagyott tervezet már egy nagy területi veszteségeket szenvedett Magyarországnak szolt. Ezért már csak egy 3 százados csatarepülő osztályról volt szó, ennek felállításához és fenntartásához már ígértek gépeket.

²⁶ Luftwaffe, Chef Genst. Nr. 18 485/44g. Kdos (op 1) von 30. 11. 44.

²⁷ I. Fliegerkorps naplója; 1945. január 28-i bejegyzés.

²⁸ Generalquartiermeister 1945. március 29-i 58. sz. ügyiratának melléklete.

²⁹ Generalquartiermeister 1945. január 25-i összeírása.

³⁰ I. Fliegerkorps naplója; 1945. február 3.

³¹ Generalquartiermeister 1945. január 25-i összeírása.

magával.³² A Bf—109 vadászgépből 75 helyett azonban csak 25 érkezett.³³ Február 14-én a 102/1. csatarepülő század Pápán megkapja a 15 pót FW—190F gépet.³⁴ Megérkezett a 8 Bf—109 közelfelderítő gép és Bécsújhelyre (Wiener Neustadt) az 5 Bf—110 éjjeli vadász.

Március 4-én Göring még bizakodó: a németek nagy támadást terveznek a Dunántúlon. Ennek célja: a szovjet csapatok visszaszorítása a Duna-Tisza közé, s így az egész Dunántúl biztosítása (olaj, bauxit stb.) a háború végéig. Bizakodik az új fegyverekben (rakétafegyverek, sugárhajtású repülőgépek) s a szövetséges hatalmak közötti konfliktusban. A háború végét csak 1946-ra várja. Ennek megfelelően a magyar légierők részére 1945 őszére nem kevesebb mint 25 harci századot tervez, s ezekhez új (Do—335) és sugárhajtású harci gépeket ígér. Az 1945. március 16-i német repülőgépgyártási program azonban már sokkal realisabb, nagymértékben csökkenti a repülőgépgyártást és sok típus gyártását is leállítja.

Így márciusban már nem kap Bf—110 gépeket az éjjeli vadász század, mert a gyártás leállt. A Bf—109G továbbra is épül, azonban márciusban a légierők nem kapnak a gépből. Március 10-én megkezdődik az 101/I. és III. osztályok összevonása.³⁵ A csatarepülők még megkapják a 15 pót FW—190F gépet, a gyorsbombázók pedig március közepéig 19 Me—210 gépet kapnak. Ebből azonban csak 1 a magyar gyártmányú (DB—605 motoros Me—210C gép), a többi régebbi DB—601 motoros Me—210A.³⁶

Március végén a légierők Ausztriába kerülnek, a háború befejezése közeledik. A német repülőgépgyártás mindinkább leáll, a még el nem foglalt gyárak romokban hevernek. De minek új gép? Még a meglevőkhöz sincs benzin! A repülőbenzingyártás még februárban leállt!

Ennek dacára a 101. repülőezred április folyamán Ausztriában még kap 30 Bf—109G vadászgépet. Ennek az ezrednek még május 2-án is 33 vadászgépe van.³⁷ Valószínűleg ők kapják az utolsó gépeket (Bf—109G, Si—204D és 1 Bf—108B április 10-én). Az utolsó vadászok április 23-án kerülnek átadásra.

A többi egységek ekkor már gép nélkül vannak; nincs többé FW—190, Bf—110, Me—210, Ju—52. Csak Klagenfurt, Wörschach és Zeltweg repülőterein álmázóznak magyar kiképző- és gyakorlógépek. Ezek május 9-én angol hadifogságba kerülnek.

Az angol és német szakirodalomban gyakran találkozunk két adattal, ezek 40 Bf—109E és 59 Bf—109G szállításáról számolnak be. Ezek az adatok helyesek, de töredékesek. A 40 Bf—109E vadászbombázó 1944 augusztus—szeptemberében lett leszállítva, 20 Bf—109G-vel egyetemben.³⁸ Az 59 Bf—109G szállítása 1944-ben történt június és október között a 6. német légiflotta részéről a 102/1. és 102/2. vadász századok számára.³⁹

Érdemes még megvizsgálni, mi lett az 1945 tavaszára szolgálatba állítandó gépek sorsa. Mint ismeretes, 1943 júliusában a HM a magyar—német közös gyártásban 82 Me—209 és 231 Me—410 gépet rendelt. A Me—209 gyártását 1943 októberében ejtették el a németek a Me—262 javára. Érdekes, hogy a HM még 1944 februárjában is igényelte a gépeket. A Me—410 gyártása 1944 szeptemberében állt le Németországban. E gépből csak néhány került Magyarországra.⁴⁰

32 Homér Imre volt századparancsnok közlése.

33 I. Fliegerkorps naplója; 1945. március 5.

34 Lévey György volt osztályparancsnok közlése.

35 Heppes Aladár volt ezredparancsnok visszaemlékezése.

36 6 Abt Nr. 528/45g (Kurl 3) (I).

37 A 101. vadászvezred iratai, kimutatás a megmaradt gépekről, 1945. május 2.

38 A Luftwaffe Generalstab és a 6 Abt (I) 1944. december 3-i összeírása.

39 I. Fliegerkorps naplója; október 31-i bejegyzés.

40 GL 1944. június 2-i bejegyzés; a Luftwaffe Generalstab és a 6 Abt (I) 1944. december 3-i összeírása; I. Fliegerkorps naplója; 1945. március 5.

VISSZAEMLEKEZÉSEK

GERGELY TIBOR

PARTIZÁNEMLÉKEIM

1944 december közepén a tél enyhének ígérkezett. Csapatom, a 16. hadosztály kiképző tábora, melyhez orvosként voltam beosztva, Mecenzéfen (Nizný Medzev) szerveződött, zömmel leventékből, cigányokból, csellengőkből, hogy gyorsított kiképzés után az előnyomuló szovjet hadsereg elé ágyúátvitelének harcba vethessék. A karácsonyt folytonos visszavonulás közben Kassa (Kosice) környékén, majd utána néhány napot a Garam menti Koháryházán (Pohorelá) töltöttünk, amikor az egységünkönél néhány kiütéses tifusz megbetegedés jelentkezett. Háborús körülmények közt ez igen veszedelmes, mert a különböző háborúk alatt több ember pusztult el a ragálytól mint az ellenség harci eszközeitől. Parancsnokságunk, értesülve a veszélyről, nyomban intézkedett, és csapatunkat a Besztercebánya (Banská Bistrica) mellett fekvő kis faluba Sásóra (Sasova) egészségügyi zárlatba rendelte. Itt lettem partizán, aminek a története a következő:

Óvári Gyula századosnak, a kiképző zászlóalj parancsnokának szállása a falu közepén, a bíró házában volt. Itt lakott ő és segédtisztje, Esztergályi Dénes főhadnagy. Beszállásolásuk után a bíró családjával beszélgetve szó esett a hegyekben tevékenykedő partizánokról is. A bíró lánya megkérdezte, hogy nem félnek-e a partizánoktól, vagy nem lenne-e kedvük közéjük állni. Később tudtuk meg, hogy a bíró lánya, vőlegényével együtt, a partizánok összekötője volt.

Néhány nappal ideérkezésünk után, január 25-én este, Óvári százados szállásán kártyáztattunk, midőn az ajtón kopogtatva két fehér leples szovjet partizán lépett be, a nyakukba akasztott tárcsás géppisztolyukkal. Illedelmesen köszöntek és mondták, hogy a kártyajátékot csak fejezzük be, majd azután beszélgetünk — és a fal melletti lócára ültek. A játék, persze, érthető megilletődöttségünkben, rövidesen véget ért. Ekkor egyikük megkérdezte, hogy nem akarunk-e partizánok lenni? A válasz nem sokat késett: akarunk! No akkor menjünk, mondta az orosz, és a fogásra akasztott pisztolyainkat összeszedve megjegyezte, hogy ezeket majd visszakapjuk, de azért az italt, cigarettát ami kéznél van, se hagyjuk itt, mert ezekre még szükség lehet. Így hát parancsnokom, Óvári Gyula százados, segédtisztje, Esztergályi Dénes főhadnagy, egy lefokozott őrnagy, aki velünk kártyázott, de nevét már elfeledtem, dr. Kiss Sándor orvos hadapród őrmester, akit a tetvetlenítésre vezényeltek hozzánk és délvidéki származása révén a rögtönzött tolmács szerepét is ellátta, valamint én, dr. Gergely Tibor orvos zászlós, a kiképző zászlóalj orvosa, továbbá még jó néhány magyar katona, akik aznap az őrszolgálatot látták el, kísérőinkkel együtt megindultunk az éjszakában a hegyek felé vezető ösvényen. Az én szál-

Dr. Gergely Tibor

láshelyem a menet útvonalában volt, így kísérőink beleegyeztek, hogy bemennünk a szállásomra, ahol segítóm és barátom, Kulcsár Antal eü. tizedes, kassai fodrázmester ekkor már lepihent. Megkérdeztem, akar-e velem jönni? Természetesen, válaszolta és ruháit magára kapkodva egy perc múlva ismét a menetelő csoporthoz csatlakozhattunk.

Pár órás gyalogmenet után, melyet az ágyékig erő magas hóban, váltott nyomtaposóval az élen, csak lassan tehetett meg a kis csapat, házak közé érkeztünk. Ez volt Úrvölgy (Spania Dolina), a partizánbirodalom támpontja. Itt megpihentünk néhány órát és csak reggel korán indultunk tovább Balázsba (Baláze), ahol pihenőre elszállásoltak bennünket, itt töltöttük a napot és ismerkedtünk új környezetünkkel. Itt már több magyar, szlovák és orosz partizánnal találkoztunk. Ez a falu Huszár Károly főleg magyar partizánokból álló csoportjának a védelmére volt bízva, akinek ekkor már legendás híre volt a környező partizán falvakban. Itt találkoztunk a délután folyamán a partizánegység parancsnokával, Morszkoy alezredessel, aki ünnepélyesen partizánjai közé fogadott bennünket. Fegyvereinket visszaadta, és a kölcsönös beszédek elhangzása után még sokáig együtt ünnepeltük csatlakozásunkat. (...)

Balázsba érkezésünk másnapján, nem sokkal ébredésünk után, úgy 8 óra tájban, délkeletre a falu alatt megszólaltak a fegyverek. A géppuskák és géppisztolyok kelepelésébe éles csattanásokkal beleszóltak a gépágyúk is. Úgy sejtettük, komoly támadás van kibontakozóban, páncélosok támogatásával. Morszkoy alezredes éppen eligazította embereit, amikor jelentkeztünk nála, hogy jelölje ki a helyünket.

— Á dehogy, vagyunk mi elegen. Ti nem ismeritek sem a terepet, sem a harcmodort. Nem kockáztathatunk. Lehet, hogy nem tudjuk megvédeni a falut és ki kell üríteni. Ti ezért elmentek Kallósra (Kalište), majd ott találkozunk.

Odaszólitotta az egyik partizánt, egy Hanzel Jóska nevű szlovák fiút, aki a környékre való volt és jól ismerte az itteni hegyeket.

— Vezesd az elvtársakat Kallósra — mondta —, a patak partján menjetek.

Itt a hó fél egy méter volt, magunknak kellett utat törni, így nehezen haladtunk. Menet közben beszélgetve a Jóska elmondta, hogy Morszkojnak nincsenek jó tapasztalatai az új emberekkel, mert ezek vagy kitartanak a helyükön, amíg agyonverik őket, vagy szaladnak, akkor meg lepuffantják őket mint a nyulakat.

Azt, hogy a partizánoknál kinek mi volt a feladata, csak a beavatottak tudták. Amiről sokan tudnak, mondták, arról az ellenség is tud. Azt azonban rövidesen megtudtuk, hogy a partizánbirodalom központja Buly község, ahol a parancsnok, Morszkoy alezredes is többnyire tartózkodott. (Az ő neve valószínűleg Mihail Petrovics Oszipov volt, később a Szovjetunió Hőse lett.) A törzs parancsnoka Mihail Bobrov őrnagy, a komisszár Grigorjev őrnagy volt. (...)

Kallósra érkezésünk délutánján Óvári százados elmondta az orosz partizánoknak, hogy min gondolkodott az éjszaka... Azon ugyanis, hogy az egész zászlóaljat, ami nagyrészt Sásón maradt, fel kellene hozni a partizánokhoz. A partizánoknak nagyon tetszett az ötlet és mindjárt futárt menesztettek Morszkoy alezredeshez, hogy engedélyt kérjék az akcióhoz. Morszkoy szintén lelkesen fogadta az ötletet és engedélyezte a vállalkozást. Közben Óvári százados és Esztergályi főhadnagy megtanácskozták a kivitelezést, majd pedig levelet fogalmaztak Farkas Antal őrmesterhez (szikszói kovácmester), akit a végre-

hajtás megszervezésére legalkalmasabbnak és leginkább megbízhatónak találtak. A levelet két magyar katona vitte el Sásóra, azok közül valók, kik velünk együtt jöttek fel és jól ismerték az őrmestert. Természetesen régi partizánok kísérték őket a faluig, mivel az utak mindenütt el voltak aknásítva.

Másnap délután a falu széle felől egy orosz partizán kiáltását hallottuk:

— Jön a zászlóalj!

És valóban, két orosz partizánnal az élen, az erdei úton egymás után lépkedett Farkas őrmester vezetésével és teljes fegyverzetével a Sásón hagyott egész kiképző zászlóalj. (...)

Óvári százados, Esztergályi főhadnagy és Nyikoláj százados, a kallósi partizánalegység parancsnoka, a közeledők elé mentek a falu széléig és üdvözltek az érkezőket, majd Óvári százados eligazította Farkas őrmestert a zászlóalj elhelyezéséről. Ekkora embertömeg nem maradhatott Kallóson, így 1—1 századot a Dóval (Donovaly) mellett levő kis községekbe, Missutba (Misuti) és Mistrikbe (Mistriky) vezényeltek, 1 csoportot meg a szomszédos Buly-ban helyeztek el, ahol a partizánbirodalom parancsnoksága is tartózkodott. A Kallóson maradó századot a falutól fél km-re délkeletre levő iskolaépületben szállásolták el. Ezek az emberek önszántukból jöttek fel, vállalva ezzel a partizánélet nehézségeit és veszélyeit. Tudták, hogy vállalkozásukkal felégették maguk mögött a vissza vezető utat. Tudták azt is, hogy itt nem ejtenek hadifoglyot, legfeljebb csak nyelvet.

A partizánoknak a zászlóalj feljövételével taktikájukon is változtatni kellett. Ennyi emberrel már nem lehetett elbújni az erdőben, most már területet is kellett védeni. Így lett a Besztercebánya—Rózsahegy (Ružomberok) közötti térség a partizánok vadászterülete, melynek központjába ott tartózkodásunk idején a németeknek egyszer sem sikerült eljutniuk.

A zászlóalj feljövételével a mi helyzetünk — vagyis az egészségügyieké — is megváltozott, akárcsak az egész zászlóaljé. Több száz ember ellátásáról kellett gondoskodni. Gyógyszer, kötszer pedig semmi. A segélyhely anyagait feljövételünkkor nem tudtuk felhozni, az túlságosan kockázatos lett volna. Hogyan szerezzük meg itt a legszükségesebbeket?

Amikor Balázsból feljöttünk Kallósra, a kísérőnk egy Hanzel József nevű szlovák partizán volt, akit csak Jóskának hívtak és akivel útközben nagyon jól elbeszélgettünk. Kérdésünkre, hogy miből élnek a partizánok, azt mondta, hogy úgy, mint Jánosik. (Ez a szlovák Rózsa Sándor). Ami kell nekik, megszerzik maguknak. Megtámadják a trént, vagy bemennek a falvakba és vásárolnak. Ha kevés a pénz, bemennek a bankba, megmutatják a géppisztolyt és annyi pénzt kapnak, amennyit csak akarnak. Egy ilyen akciójukat így mesélte el Jóska:

— Mikor fogytán volt a pénzünk, lementünk Besztercebányára jónéhányan. Meglátogattunk egy bankot. A géppisztolyok a kabát alatt lapultak. Ketten biztosítottak a bank előtt ténferegve, mi meg hárman bementünk. Megkértük a bent levő ügyfeleket, hogy ne menjenek ki, amíg az üzletet lebonyolítjuk. Az egyik kijelentette, hogy neki nem áll módjában a második ügyeivel foglalkozni, mert neki dolga van. Megmutattuk a géppisztolyokat, ezzel gyorsan meggyőztük. Majd a pénztárhoz fordulva mondtam, hogy 100 000 koronára lenne szükségünk. Dadogott valamit, hogy nem tudja, milyen célra adjon nekünk ennyi pénzt. Mondtam hogy állami pénzre van szükségünk, mert mi Szlovákiáért harcolunk.

— De hát ki az, aki harcol? — kérdezte az egyik vezetőféle.

— Morskoj partizánska skupina „VPRED” (Előre) — válaszoltam. Nyugtát is adunk ha kell, de siessen, mert kint a társaim türelmetlen emberek, meg félünk is, hogy meg találjanak fázni. Ne kívánják, hogy olyasmit tegyünk ami árt-hatna az önök egészségének.

Gyorsan leszámolták a százezer koronát és mi, megköszönve, békésen távoztunk. Elég sok német és magyar katona mászkált az utcán, mi meg cipeltük a pénzzel megrakott teli tarisznyát. Szegény hegyi ördögöknek gondoltak bennünket és nem sokat tévedtek.

Február 5-én bevetési csoportjaink már járták a számunkra kijelölt területet. Az egyik csoport déltájban érkezett vissza Rózsahegy alól, ami légvonalban jó 25 km lehetett. Vezetőjük így mesélte el a kiruccanást.

— Előző nap indultunk el egy aknavetővel és vagy egy tucat aknával. Megkerültük Korotnót (Korytnica) és Oszadát (Liptovská Osada) arra vigyázva, hogy senki észre ne vegyen bennünket. Oszadán túl szlovák partizánokkal találkoztunk, akik meglepődtek, hogy magyar partizánok mennek bevetésre ilyen messzire. Rózsahegyhez hajnalban érkezünk. Meghúzódtunk a dombokon, jól körülnéztünk, majd leállítottuk az aknavetőt és kilőttük aknáinkat a vasútállomásra és környékére. Aztán azonnal visszaindultunk és most itt vagyunk. Holnap megyünk újra. Hogy hova, azt még nem tudjuk.

Délután Jóska azt a feladatot kapta, hogy átkísérjen minket Buly-ra, mert mi ott leszünk elszállásolva. Az út jó volt arra is, hogy elmondjuk neki kérésünket a gyógyszerbeszerzést illetően. Megígérte a segítséget és azt mondta, készítsük el a listát. A már elkészített listát átnézte, majd így szólt:

— Nem biztos, hogy minden meglesz, ami fel van írva, mert háború van. De ami lesz, azt hozok. Most majd valamelyik gyógyszerészt kell meglátogatnom — mondta, mikor zsebre vágta a listánkat.

Harmadnap jelentkezett is és hozott egy csomó gyógyszert és kötszert. A gyógyszerész nagyot nézett amikor elébe tette a jegyzékünket, megértően bólintott és szó nélkül hozzáfogott a csomag elkészítéséhez.

— Csak akkor lepődött meg, amikor megkérdeztem, hogy mennyit fizetek. Gyorsan összeszámolta, elfogadta a pénzt és azt mondta, köszönöm szépen. Nem nagy ügy az egész — jegyezte meg Jóska. — Egyébként a fronton a különböző otthoni nyavalyák hiányzanak. Az emberek nem fáznak meg, nem köhögnek, nem fáj a gyomruk, nincs reumájuk, magas vérnyomásuk. Itt csak járvány van és az mindennel felér.

Igaza volt.

A tetveket a háborúnak köszönhattuk, a kiütéses tifuszt Koháryházáról hoztuk magunkkal, ahol január közepén voltunk pár napos pihenőben. Hogy honnan jött elő ez a veszedelmes ragály, nem nehéz kitalálni. Aki ugyanis ezen a betegségen valamikor már átesett és meggyógyult, annak a szervezetében a kórokozó vírusok nem feltétlenül pusztulnak el, hanem mintegy a forgalomból kivonva, fertőzőképes állapotban megmaradnak. Az ilyen vírushordozó tehát esetleg élete végéig fertőzés forrása lehet. A fertőzés létrejöttéhez azonban egy másik feltétel jelenléte is szükséges. Ez pedig a tetű, amely nem a csípésével fertőz, mert általában csak maga fertőződik és betegszik meg. Betegen is táplálkozik azonban, és ha teheti, minél előbb átmászik egy egészséges emberre. Ezt azonban nem az újabb csípésével fertőzi meg, hanem az ürülékével, amelyben a kórokozó vírusok még beszáradt állapotban is hónapokig fertőzőképesek ma-

radnak, és azt rendszerint vakarózással juttatjuk a szervezetünkbe a bőrön keresztül. Mármost egy ilyen összeszedett társaságban, amilyen a mi egységünk is volt, könnyen előfordulhatott olyan idősebb személy, aki már előzőleg, esetleg még az első világháborúban átesett a kiütéses tifuszon és felépülve vírusgazda maradt. Most már csak a tetű kellett. A legfőbb tennivaló tehát a tetvetlenítés. Ahol nincs tetű, ott nincs kiütéses tifusz. Ezért rendelt minket is a betegségről tudomást szerezve a felettes parancsnokság Sásóra karanténba, hogy a tetvetlenítést elvégezzük. Igen ám, de az ahhoz szükséges eszközeinket a feljövételünk-kor nem hozhattuk magunkkal. A védekezésre kevés esély volt. (...) Buly-n találkoztam még néhány szlovák partizánnal is akik közül Ferdinánd Hoffmann pozsonyi újságíróra emlékszem, aki Dvorin néven szerepelt, vele együtt lakott egy Bulla nevezetű szlovák partizán, aki a zólyomi (Zvolen) kommunista párt funkcionáriusának mondta magát. Mindketten a szlovákiai felkelés vezetői közül valók voltak. Velük volt Vitek Károly volt vezérkari tiszt is, aki jól tudott szlovákul és tolmácsként is szerepelt. Ő és Zadzora tüzérezredes szorgoskodtak az ágyú körül mely a Buly melletti dombon volt beásva, mikor ezzel támadt kedvük lövöldözni a partizánoknak. Itt volt ugyancsak egy Gottlieb nevű szlovák komisszár, akivel sokat beszélgettünk időnként. (...)

A vasfegyelem itt nem külsőségekben nyilvánult meg. A parancsot halkan adták és szó nélkül teljesítették. Vitának helye nem lehetett. Hamar megtanultuk a legfontosabb törvényt: *Aki a partizánt feladata teljesítésében akadályozza, az meghal!* A partizán harcmodor az aktív védelem taktikáján alapul. Őrséget általában nem állítottak, de az utakat és ösvényeket megrakták aknákkal és járőreik szorgalmasan ellenőrizték az utakat. Tevékenységük fő célja a németek állandó zavarása, biztonságérzetük csökkentése volt, ahol a harcrai helyzet megengedte, fegyveres harcba bocsátkoztak, majd az erdőben ismét eltűntek. Az egyetlen komoly veszedelmet a sítalpas német járőrök jelentették, mert ezek nem voltak utakhoz kötve, bárhol, bármikor feltűnhettek és meglepetést okozhattak. (...)

Már néhány napja Buly-n voltunk amikor február 6-án délután géppisztoly-sorozatokat riasztottak bennünket. Gyorsan kiugrottunk az utcára és a fák takarását keresve igyekeztünk a falun kívülre, mintegy 100 lépésnyire. Ott találtunk három orosz partizánt, akik a fenyőbokrok mögött megbújva igyekeztek viszonozni a tüzet. Ekkor újabb sorozatokat lőttek felénk, a golyók körülöttünk a hóba csapódtak be. Sítalpas német alakulat volt a támadó, szakasznyi erejűnek látszott. A völgy túlsó oldalán az alacsony fenyők kitűnően rejtették őket. A három orosz viszonozta a tüzet, mi is lövöldözni kezdtünk pisztolyainkkal, bár ilyen távolságból nem sok kárt tehattunk bennük. Rövidesen egy géppuska is beavatkozott a faluból, úgy látszott, néhány orosz onnan igyekezett visszaverni a támadást. Majd az egyik orosz azt tanácsolta, hogy húzódjunk az erdőbe és ott várjunk, amíg a lövöldözés elcsendesedik. Óvatosan húzódtunk az erdőbe, míg a németek látóteréből kikerültünk. A géppuska kepelése egyre hallatszott és a géppisztolyok is egyre berregtek, bizonyítva, hogy egyik fél sem hagyott fel a szándékával.

Úgy gondoltuk, az öt partizán, ha nem kapnak erősítést, nem fogja tudni a falut megvédeni.

Az előttünk levő völgy túlsó oldalán zajlott az élet. Bunkerok voltak egymás mellett, köztük emberek járkáltak, füttyöreszttek, fát vágtak, láthatóan nem zavarta őket a lövöldözés. Szlovák hegyilakók lehettek, akik kiköltöztek a falvakból, mert a falvakban gyakoriak voltak a súlyos harcok a partizánok és a né-

metek közt. Így nem lehetett rájuk sütni a partizánokkal való együttműködés bűnét, amit a németek mindig igyekeztek megtorolni. Amikor a lövöldözés elcsendesedett, óvatosan elindultunk visszafelé. A faluban teljes volt a csend. Az erdő szélén megkönnyebbülve láttuk, hogy a házak előtt egy orosz géppisztolyos alak mozog. Kezével csendre intett bennünket, majd megszólalt, hogy jól van doktorok, hozzátok amitek van, mert mindjárt megyünk Kallósra. Addigra előkerült a többi orosz is, összesen öten. Az egyik hozta a géppuskát, a másik egy régi páncéltörő puskát.

— Átmegyünk Kallósra, itt nem biztonságos — mondta egyikük. A németek sítálpas alakulatot vetettek be, ez számunkra nagyon veszélyes, mert szabadon mozognak, nincsenek kötve a csapásokhoz. Az a gyanúnk, hogy az a szakasz, amelyik itt járt, csak felderítő megbízatással jött. Tudni akarták, mennyien vagyunk. A komisszár elment Misztrikbe készenlétbe helyezni a századot, mi meg elmegyünk Kallósra, ugyanebből a célból.

Közben leszállt az este. Lassan megindulunk Kallós felé, kissé széthúzódva az ösvényen, hogy támadás esetén ne nyújtsunk nagyobb célt. A hold szépen világított. Körülbelül félúton voltunk Buly és Kallós között, amikor az oroszoknak eszükbe jutott, hogy ki kellene próbálni a páncéltörő puskát. Néhány öreg fenyőből álló facsoport között megálltunk. A páncéltörő puskát cipelő orosz lerakta fegyverét, szétterpesztette a puska támaszait, lefeküdt a hóba, célbavett egy vastag fenyőt az erdő szélén és lőtt. A puska szokatlanul nagyot dörrent. Vagy öt lövést adott le. A hüvelyknyi acélgolyók úgy vitték át a fenyő törzsét, mint a vaját, aminek az oroszok igen örvendtek.

Valójában a lövöldözés célja nem is annyira a puska kipróbálása lehetett, hanem a környéken levő német egység biztonságérzetének a zavarása. A lövöldözés befejezése után összeszedtük magunkat és lassan tovább ballagtunk Kallós felé a holdfényes éjszakában. (...)

Február 7-én valamivel éjjél után a teljes csendet távoli fegyverropogás törte meg. Nyugat felől, nem is nagyon messziről, tisztán hallottam a géppuskák sűrű kelepelését, az aknák tompa robbanását a géppisztolyok rövid sorozatait. Itt-ott a gépágyúk ugató hangja is belekeveredett az éjszakai hangversenybe. Valahol Óhegy (Staré Hory) előtt kemény harc dúlt. Ott Jegorovék voltak és a lövöldözés hevességéből ítélve komoly német erővel tűztek össze. Tőlem nem messze, a völgy peremén, az egyik orosz partizán figyelte a heves lövöldözést. Odamentem hozzá, mire az orosz megszólalt.

— Jegorovék akaszkodtak össze a németekkel, azt hiszem. Kemény legények azok, úgy verekednek mint az ördögök.

— Mondd, nem kellene segíteni Jegorovéknak? — kérdeztem. Hogy van az hogy közvetlen szomszédaink életre halálra harcolnak, mi meg itt fülelünk és meg se mozdulunk?

— Á, nem — felelte — Jegorovék tudják mit csinálnak. A harcot ők irányítják. Akkor harcolnak és ott, amikor és ahol ők akarnak. Ha nem akarnak harcolni, visszavonulnak az erdőbe. Az erdő az ő szövetségeseik és nem a németeké. Ha mi most odamennénk, ki tudja használnák-e ezzel Jegorovéknak.

Jó ideig hallgattunk. A harc nem enyhült, Jegorovék keményen állták a sarat. A fegyverek hol ritkábban, hol sűrűbben, de állandóan szóltak. Egy óra lehetett éjjél után, amikor Misztrik felől egy szakasznyi magyar partizán érkezett Csík Béla tizedes vezetésével. Köszöntek és megállás nélkül tovább mentek az előttünk levő völgybe, Jergalló (Jergaly) irányába.

— Hiszen ezek odamennek! — mondta az orosz.

— Talán csak megnézik, hogy mi történik ott, de lehet, hogy be is avatkoznak. Látod, aknavetőt meg géppuskát is vittek magukkal.

Álldogáltunk még vagy fél órát. A harc mintha valamelyest csillapodott volna, majd hirtelen újból fellángolt és kiterjedt, mert az addigi helytől balra is megszólaltak a géppuskák.

— Az anyjukat! — kiáltotta az orosz. — Ezek hátbatámadták a németeket! Egy szakasz katona!

A harci zaj most már nem tartott sokáig. Negyed óra múlva ritkulni kezdett a lövöldözés, elhallgattak a géppuskák és lassan elcsendesedett a harci zajtól gyakran olyan hangos, Sturec (Štúrec) alatti táj. A németek visszavonultak.

— Látod mit tesz egy maroknyi bátor partizán? — Meglepték a németeket és azok nem is sejtették, hogy csak egy szakasznyiian vannak.

Dóvalban néhány napja századnyi német katona tartózkodott. Céljuk feltehetőleg Buly elfoglalása lehetett, mert ezzel elvágták volna az összeköttetést a Balázsban levő Huszár-csoport és a kallósi Óvári-csoport, illetve a Dóval mellett fekvő Mistrik és Missut falvakban levő partizánegységek között. Február 12-én a kora délutáni órákban a németek megkezdték előnyomulásukat Buly felé. Egy szakasznyi erővel biztosították magukat Mistrik felől. A szakasz, géppuskafedezettel, lassan nyomult előre, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az esetleg Mistrik felől támadó századot feltartóztassa. A századnál átláttak a németek taktikáján és az akció megakadályozása érdekében frontális támadást indítottak ellenük. Ugyanekkor a bal oldali erdőből az orosz partizáncsoport is erős géppuskatűzet zúdított rájuk. A németek, a bekerítés veszélye miatt, kénytelenek voltak visszavonulni Dóval házai közé, másnap reggel pedig onnan is eltávoztak. A támadás elhárításában a sebesültek ellátásán túl egészségügyi csoportom fegyveresen is beavatkozott. Itt kapott fejlövést az egyik orosz őrnagy is, aki nem halt meg ugyan, de súlyos sebesülése miatt mozgásképtelenné vált és később, a hegyen való visszavonuláskor, a szállítása is csak igen küzdelmesen volt lehetséges. A támadás visszaverése után Morszkoj alezredes helytállásunkért elismerését fejezte ki, kiemelve, hogy számunkra ez volt az igazi partizán tűzkérészség.

Az egyik csendes februári napon a délutáni órákban Kallós felől eszeveszett lövöldözést hallottunk. Nem a megszokott csatazaj volt, mert hiányzott a géppuskák hangja és szokatlan volt a lövöldözés hevedése is. Röviddel utána Buly felől is megkezdődött a lövöldözés, majd körös-körül a hegyekben, közlelől és távolról, minden irányban lövöldöztek.

— Mi az ördög bújt belétek, mi ez a ménkű nagy csatazaj? — kérdeztem.

Az egyik orosz mindjárt válaszolt:

— Hej barátom, ma február 23. van. Ma van a Vörös Hadsereg napja, azt ünnepelelünk.

— És a magyarok mit ünnepelelnek? — kérdeztem.

— Ők segítenek nekünk az ünneplésben, mert mi kevesen vagyunk ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg napját méltóan megünnepelelhessük. Meg aztán nem árt a németeknek ha tudtukra hozzuk, hogy milyen partizánérő van itt a hegyekben.

Egy óra múlva csendesedni kezdett, majd teljesen megszűnt a lövöldözés. (...)

Február közepén a kallósi iskolában levő századnál megsaporodtak a megbetegedések. A betegeket a körletből kiemelve kellett elkülöníteni ezért Kallósról délre, az erdőben, kb. 500 méterre a falutól, egymás mellett két bunkert

építettünk fenyőfából, melyben a betegeket egymás fölött, két sorban lehetett elhelyezni. A betegek egymás mellett feküdtek a priccseken és köpenyükkel takaróztak. A bunkernek egy Mihajlov nevű orosz felcser volt a parancsnoka. Amikor a bunker elkészült és már 12 flekktífuszos beteg feküdt benne, Bulyból a bunkerba vezényelték dr. Kiss Sándor zalaegerszegi orvost is, akivel előzőleg Buly-ban heteken át együtt laktam és nagyon jól összebarátkoztunk. A bunkerben történeteket, egészen addig, amikor a partizánok elhagyták Kallóst, az ő feljegyzéseiből ismertem meg. (...)

A civilek közt is egyre több volt a megbetegedés, de ezt ők influenzának tartották. A valóságot nem is volt szabad velük tudatni, mert félelmükben menten szertefutottak volna, magukkal hurcolva a ragályt és tetveiket, és ezzel a fertőzést az egész partizánbirodalomban robbanásszerűen elterjesztették volna. A köztűnt dülő ragályról nyilván a németek is tudtak, feltehetően úgy számoltak, hogy a flekktífusz előbb-utóbb elvégzi majd azt, amire ők képtelenek voltak. A vírusbetegségekkel szemben tehetetlenek voltunk, a szervezetre bízunk a küzdelmet, feladatunk a gondozáson kívül jóformán a lázcsillapításra és a vérkeringés támogatására szorítkozhatott. (...)

Március 6-án párás, borongós, szélcsendes, hideg idő volt amikor délután lövés csattant Mosód (Moštenica) irányából, majd utána még egy. A dologra csak akkor figyeltünk fel, amikor a lövöldözés sűrűsödött és megszólaltak a golyószórók, géppuskák is. A Mosód felé vezető út melletti iskolából sűrű rajokban láttam kitódulni katonáinkat. Kijött a parancsnoki szállásról Óvári százados és Esztergályi főhadnagy, is akik szintén felfigyeltek a sűrűsödő lövöldözésre. Ekkor az iskolától futva érkezett egy katonánk és jelentette Óvárinak, hogy Mosód felől erős német egység támad

— Mennyien lehetnek? — kérdezte Óvári,

— Legalább két század!

Óvári, Esztergályi és a lefokozott őrnagy elsiettek az iskola felé, az oroszok is eliramodtak mind, ahányan voltak. A fegyverroponogás egyre tartott, hallatszottak a géppuskák sorozatai és berregtek a géppisztolyok is szüntelenül. Fél óra múlva néhány katonát láttunk hátrafelé szaladni, meg oldalirányban is, rövid szökellésekkel, ám ebből semmire se lehetett következtetni. Az ütközet jó egy óra múlva érte el tetőpontját. A fegyverek zaja szinte egybeolvadt, jelezve, hogy a harc igen heves. Újabb katonákat láttunk görnyedten oldalra szaladni, majd eltűnni a hóban. Úgy látszott, a németek megpróbálták átkarolni állásainkat és Óvári nyilván ezt szándékozik megakadályozni az állások szét húzásával. Újabb egy óra telt el, mire csendesedni kezdett a lövöldözés és már alkonyodott, amikor az utolsó puskalövés is eldőrdült.

— Egy darabig remélem nyugtunk lesz — mondta később Óvári. Néhány emberünk sajnos meghalt és sebesültünk is van jócskán, a század viszont kiállta a próbát. Ez a század egy német zászlóaljjal szemben meg tudta tartani állásait, és ez komoly siker. Nem gondoltam, hogy embereim ilyenre képesek. Igaz, néhánynak inába szállt a bátorsága és futni kezdtek, de ezek is visszaszivárogtak, amikor látták, hogy a többiek nem mozdulnak. Később önbizalom költözött katonáimba. Rájöttek, hogy fel tudják tartóztatni a támadást, és ettől elbizakodtak. Ami veszteségünk van, az akkor keletkezett: elfeledkeztek az óvatosságról. Akkor azonban már mi irányítottuk az ütközetet.

Nyikoláj százados is megérkezett.

— Százados, gratulálok! Katonaid igazi hősök voltak. Az a fontos, hogy megállták a helyüket! Győztünk és kész! Tudjátok mi volt a siker titka? A hó,

barátaim! A mély hóban a németek nehezen mozogtak, nekünk meg jó takarást biztosított. Azután meg ott voltunk mi. Te, én, az őrnagy, a főhadnagy és a többiek. Még a doki is kezébe vette a géppisztolyt időnként! Ez biztonságérzetet és bátorságot kölcsönzött az embereinknek. Olyan bátorságról tettek bizonyosságot, amilyenre egyikünk sem számított. Láttam, hogyan nézelődött kezdetben, amikor a visszavonulási lehetőséget mérlegelted. Tudtad, hogy onnan nem lehet visszavonulni, mert nincs erdő mögötte, és ha a németek egyszer lejutnak az iskoláig, kevesen értük volna el a falut. Az erdőig a század fele elpusztult volna. Libasorban visszavonulni az ösvényen, géppuskatűz alatt, kész öngyilkosság. Tehát meg kellett kísérelni a lehetetlen. Nem hittem, hogy ekkora erőt vissza tudunk verni! (..)

A Kallós elleni támadás kudarcából a németek levonták a megfelelő következtetést: ekkora partizánegység felszámolása olyan áldozatokat követel, ami nincs arányban a belőle származó haszonnal. Számításba vehették azt is, hogy az egyre fenyegetőbb éhség és a tifusz közös erővel elvégzik majd azt amire ők csak komoly áldozatok árán lennének képesek. Fizetett besúgóik mindig akadtak, bár a partizánok időnként egyet-kettőt agyonlőttek közülük. Az emberi kapzsiság miatt mégis mindig akadtak új vállalkozók.

Március 10-én tőlünk délkeletre ágyúlövés dördült. A lövedék a falu mögött 100 méterre a hegyoldalba csapódott, de nem robbant, befulladt a magas hóban. Újabb és újabb lövéseket hallottunk, de mind befulladt, kivétel nélkül. Ez volt a falu szerencséje, mert a német tüzérek nem tudták megfigyelni a becsapódásokat és nem tudták korrigálni a löelemeket. Sokáig kutattuk a lövések eredetét, mikor az egyik orosz néhány mozgó pontot fedezett fel úgy 2—3 kilométerre, egy hegyoldali tisztáson. Néhány orosz felkerekedett és a kallósi iskolától maguk mellé véve egy magyar szakaszt, eliramodtak a tisztás felé. A német löveget minden áron el kellett űzni, mert ha egyszer belövi magát, kő kövön nem marad Kallóson. A német tüzérek észrevették a közeledő veszélyt, mert lövegükkel együtt elvonultak, még mielőtt a partizánok odaértek volna.

Március 16-án a németek újra támadtak, Kiss doktor így emlékezik erre: „Este 9 óra felé a bunkerban beszélgettünk, amikor váratlanul lövések csattantak a közelben. Pillanatok alatt kint voltunk a bunker előtt, és láttuk, hogy tőlünk délnyugatra a völgyben lövöldöznek, talán száz lépésnyire. A puskalövések közé rövid géppisztolysorozatok vegyültek. Nyilván két járőr akaszkodott össze az éjszakában. Nem telt bele negyed óra, a lövöldözés megszűnt. Nem gondoltam, hogy német járőr ilyenkor éjszaka bemerészkedik a Balázs és Kallós közötti erdőrengengetegbe.

— Ezek sítalpas németek, arra kóborolnak, amerre akarnak, és nem szaladnak el néhány puskalövéstől. Itt mászkálnak valamerre körülöttünk. Most az éjjel őrséget állítunk — mondta Mihajlov százados.

Én vállaltam az első váltást. Valamivel 11 óra után sítalpak csusszanását hallottam lent a szlovák bunkerek mögött, talán 150 lépésnyire. Felénk jöttek.

— A mieink nem járnak sítalpakon, ezek csak németek lehetnek — gondoltam.

Lőni kellett, mert ha közelebb engedem őket, annak végzetes következményei lehetnek. A lövés élesen csattant. A sítalpasok megtorpantak és a fák mögé húzódtak. Viszonzásul néhány géppisztolysorozatot lőttek felém. Néhány perc megtorpanás után gyors ütemben ismét megkezdték a kapaszkodást. Újra lőttem, de nem zavartatták magukat. Jöttek rendületlenül, kihasználva a fák takarását. Ekkor érkezett Mihajlov és Kuhár, majd nyomban utánuk még két ma-

gyar partizán, és nyomban tüzet nyitottak ők is. A megsokasodott tűz gondolkodásra készítette a támadókat, mert megálltak, majd néhány perc múlva megkezdtek a visszavonulást, rövid géppisztolysorozatokkal fedezve magukat. Vártunk még éjfélig, de már nem történt semmi. Ezen az éjszakán nem tudtunk többé aludni.” (..)

Március 18-án egy magyar partizán jött a bunkerba azzal az utasítással, hogy 2 órakor mindenki legyen Kallóson, mert Morszkoy alezredes akar szólni a partizánokhoz. Amikor a kallósi csoport felsorakozott, Morszkoy alezredes, aki Óvári, Esztergályi, Huszár és még vagy 5—6 orosz partizán kíséretében érkezett, fellépett egy odakészített tuskóra. Szavait egy magyar partizán fordította. Mindenekelőtt elismerését nyilvánította a partizánoknak.

— Tetteitek méltóak arra — mondotta —, hogy arany betűkkel legyenek beírva a partizánharcok történetébe. A ti harcaitok révén mi, partizánok vagyunk az urak Kallós, Balázs, Buly, Dóval, Koritnyica (Korytnica) Oszada és Lúzsna (Liptovská Lúžna) községekben, az Alacsony Táttra jelentős területein, ahova itt tartózkodásunk idején, hónapokon keresztül a németeknek nem sikerült a lábukat betenniük, vagy ha néha megkísérelték, mindig véres fejjel kellett visszavonulniok. Igazi hősök vagytok. Tudom, bennetek ezután sem csalódnék.

Most nagy gondunk van. Az élelmiszereink elfogytak, szerezni már sehonnan sem tudunk. Itt az éhen pusztulás fenyeget bennünket. A front Breznóbányánál (Brezno nad Hronom) megmerevedett, nincs több időnk a várakozásra. Mit tehetünk hát e nehéz helyzetben? Onnan szerzünk ahol van. Megtámadunk egy német raktárat, azután áttörünk az arcvonalon és csatlakozunk a Vörös Hadsereghez.

Megkérdezte, hogy vállalják-e a magyar partizánok is ezt a feladatot.

Szavait kitörő lelkesedés fogadta.

Óvári százados közölte Kiss doktorral, hogy Morszkoy alezredes parancsára a bunkerban levő járóképes betegeket is készítse fel az útra.

—A bunkerban a hátrahagyott betegekkel — mondotta — dr. Gergely Tibor orvos zászlós fog visszamaradni, akinek Buly-ból való ideérkezéséről már intézkedtek. A nehéz hegyi utat ő valószínűleg nem bírná, mert szintén megbetegedett, de a visszamaradó betegek ellátásáról is mindenképpen gondoskodni kell!

Közölte, hogy Kallóson hátrahagynak egy magyar partizánokból álló 40 fős helyőrséget, akiknek feladata a falu védelme és a bunkerban hátrahagyottakról való gondoskodás lesz.

Másnap délelőtt Buly-ról megérkeztem a bunkerba. Dr. Kiss Sándor kollégám ismertette velem a helyzetet, átadta a betegeket, a csekély gyógyszer- és kötszerekészletét. Akkor már, pár nap óta, magam is a flekktífusszal járó apátiában éltem, legyengülve. Az intézkedéseket egykedvűen vettem tudomásul mint akit már semmi nem érdekel.

Délután dr. Kiss Sándor elbúcsúzott a betegektől, a járóképeseket még előző este útbaindította az egységeikhez, majd egymást megölelve és sok szerencsét kívánva elbúcsúztunk. A bunker előtt állva szomorúan és irigykedve néztem a lassú léptekkel távolodó bajtársak után, azon tűnődve eközben, hogy vajon találkozhatunk e még egymással az életben?

Március 19-én estére Kallóson elcsendesült az élet. (..) A bunkerban tudtunk a hátrahagyott helyőrségekről, de a kapcsolatot velünk ők egyelőre nem vették

fel. Másnap kora reggel nagy lövöldözésre riadtunk, a fegyverropogás a falu felől hallatszott és közben, sűrűn, hatalmas robbanások is hangzottak, mintha kézigránátkötegek robbantak volna. Tanácstalanul vártuk a bunker előtt a fejleményeket, amikor a fegyverropogás közepette német kiabálást, vezényszavakat és kutyaugatást hallottunk. Még felfogni is alig tudtuk a történeteket, amikor megláttuk a közeledő német katonákat, akik egyre csak lövöldöztek. Az erdő fái közt a nagy hóban próbáltunk menekülni. Ez azonban kilátástalan próbálkozásnak bizonyult a magas hó miatt, így néhány lépés után, kifulladásra, a fák mögé bújva kerestünk menedéket.

A németek a bunkerhoz érve kézigránátokat dobáltak be, amitől a bent maradtak nagy része elpusztult, akik pedig a bunkerból kiugrálva próbáltak menekülni azokat géppisztolysorozatokkal mind lekaszálták. Amikor a bunkerban már nem észleltek több mozgást, az erdőbe menekülteket kezdték összeszedgetni. Ez a művelet hamar véget ért, részben mert a magas hó miatt 25—30 méternél messzebb egyikünknek sem sikerült tovább jutnia, másrészt pedig a friss nyomok és a farkaskutyák ugyancsak megkönnyítették az előkerítésünket. Néhányunkat akkor — lehettünk úgy kilenc-tizen — lehajtottak a faluba, ahol az égő házak között már várakoztak az utcán elfogottak: néhány magyar partizán, akik nem tudtak elmenekülni a helyőrség tagjai közül, oda menekült öreg zsidók és a faluban lakó öreg szlovákok. Amint mi is odaértünk, elindult a menet Mosód irányába. Siralmas vánszorgás volt, mert akinek elég ereje volt, az megpróbált elmenekülni a támadás kezdetekor. Némelyeknek sikerült is, de akik ott maradtak, akiket végül is összefogdostak, az átélte borzalmak, de főleg az átélte betegség következtében annyira legyengültek, hogy a lefelé vezető úton való menetelést sem bírták mindnyájan. S aki megállt kis pihenésre, hogy szusszantson néhányat, annak nem volt irgalom. Azon pillanatban megszólalt a géppisztoly és a hóban következhetett a hosszú pihenés...

Kallós 1945. március 20-án a délelőtti órákban pusztult el. A végtelen fenyvesek közt csak az üszkös romok regélnek arról, hogy ott egykor falu állt. A romok alatt és körülöttük a fenyvesekben közel 100 magyar partizán alussza örök álmát a jeltelen sírokban. (...)

A Kallóson és a bunkerban összefogdosott partizánokat, akik túléltek az ot-tani mészárlást, Padkócra (Podkonice) kísérték a német parancsnokságra, majd kihallgatásuk után közülük kb. 14—16-ot, a leggyengébbeket, kivégezték a többiek pedig SS őrizettel Stubnyafürdőre (Štubňaňské Teplice) szállították, ahol egy iskolahelyiségben őrizték. Április 3-án a magyar állampolgárokat vonnattal Pöstyénbe (Piešťany) szállították, hogy átadják a magyar hadbírósnak. Börtönbe zárva vártuk sorsunkat, de az éjszaka meghozta a felszabadulást: a magyar csapatok az előnyomuló szovjetek elől elmenekültek és sorsunkra hagytak minket. Reggel a helyi lakosok kinyitották zárkáinkat. Felszabadultunk.

ADATTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG (1919—1944) HADSEREGÉNEK FELSŐ VEZETÉSE

ADATTÁR

II. RÉSZ, L—Z

LAKATOS GÉZA, vitéz csíkszentsimoni, vezds. (Gyal.)

1. Bp. 1890. 04. 30 — — Adelaide (Ausztrália), 1967. 05. 21. (Sydney, 1967. 01. 29.?)
2. L. Aladár — — a Kereskedelmi Múzeum igazgatója
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál, Sopron (1904—1907), LA (1907—1910), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), A (T), F (T), Cs (Nm)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1915., Szds. — — ?, Örgy. — — 1925. 05. 01., Alezds. — — 1929. 05. 01., Ezds. — — 1934. 11. 01., Tbk. — — 1939. 11. 01., Altbgy. — — 1941. 11. 01., Vezds. — — 1943. 08. 01.
7. VH 1919. 05 — — 1919. 06.: Hds. főpk. szsgd.; 1919. 09 — — 1920.: bp-i „Karhatalmi Főpság” vkf. h., HM Eln. A. beo.; 1920 — — 1921.: Hakad., 1921 — — 1923.: LA harcászati tanár; 1923 — — 1927.: HM VI—1. oszt. beo. (?); 1927. 03. 01 — — 1927. 11. 01.: francia nyelvtanfolyam, Párizs; 1927. 11. 01 — — 1928.: HM VI—2. oszt. beo.; 1928. 05. 07 — — 1934. 06. 16.: kat. attasé Prága; 1934 — — 1935.: 13. gye. pk.; 1935. 05. 01 — — 1938. 05. 01.: 7. vdd. vkf.; 1938. 05. 01 — — 1940. 03. 01.: 1. vdd. 3. gypk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: 2. hds. vkf.; 1941. 08. 01 — — 1943. 05. 01.: VIII. hdt. pk. és vez. tbk.; 1943. 05. 01 — — 1943. 08. 01.: megszálló erők pk.; 1943. 08. 01 — — 1944. 04. 01. (?): 2. hds. pk.; 1944. 04. 01 — — 1944. 05. 31.: 1. hds. pk.; 1944. 06. 01 — — 1944. 08. 29.: szabadságon; 1944. 08. 29 — — 1944. 10. 16.: miniszterelnök.

LÁNG BOLDIZSÁR, báró (1911-től), altbgy. (Lov.)

1. Bp. 1877. 03. 11 — — Bp. 1943. 04. 27.
2. L. Lajos — — egyetemi tanár, kereskedelemügyi miniszter (1902—1903)
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1894—1897), Hadiisk. (1902—1904)
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1897. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 190?., Altbgy. — — 1927. 05. 01.
7. 1919. 08. 04 — — ? : HM Elns. vez.; 1920 — — béke delegáció kat. szakértő; 1920 — — 1922. 03. 31. (04. 15?): KKI főn.; 1922 — — 1927. 12.: kat. szakelőadó Párizs; 1928. 01. 01.: nyug.

LÁSZLÓ (Laucsek) DEZSŐ, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Lovászpátona, 1893. 07. 23 — — Bp. 1947. (1948?)
2. ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreál., Cs. és kir. kat. főreál., Morva-Fehértemplom (1906—1907), Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1907—1911), Hakad. (1921—1922)
5. N (T)
6. Zls. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 1915. 05. 01., Szds. — — 1920. 09. 01. (1919. 09. 01-re javítva), Örgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1934. 05. 01.

- Ezds. — — 1937. 11. 01., Tbk. — — 1941. 05. 01., Altbgy. — — 1943. 05. 01., Vezds. — — 1944. 11. 01.
7. 1921 — — 1922.: Hakad.; 1925 — — 1929.: HM VI—1. oszt., szervezési aloszt. beo.; 1929 — — 1935.: HM VI—4. oszt. beo.; 1935 — — 1936. 05. 01.: HM VI—1. oszt. beo.; 1936. 05. 01 — — 1937. 02. 01.: HM VI—1. oszt. vez.; 1937. 02. 01 — — 1938. 11. 01.: 1. vdd, vkf.; 1938. 11. 01 — — 1941. 02. 01.: HM VI—1., ill. vkf. 1. oszt. vez.; 1941. 02. 01 — — 1941. 03. 01.: 5. gyal. dd. pk.; 1941. 03. 01 — — 1941. 11. 01.: Vkf. hdm. csop. főn.; 1941. 11. 01 — — 1943. 05. 15.: Hakad. pk. (közben 1942-ben 7. k. ho. pk. a keleti fronton); 1943. 05. 15 — — 1944. 05.: VIII. hdt. pk. és vez. tbk.; 1944. 05 — — 1944. 10. 16.: HVKF h.; 1944. 10. 16 — — 1945. 04.: 1. hds. pk.; 1945 — — lefokozva és a honvédségből kiesapva, Népbíróóság halálra ítélte. (?)

LÁSZLÓ MIKLÓS, vitéz nemes, altbgy. (Lov.)

1. Bp. 1874 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. ?, Hadiisk. (1898—1900)
5. N (T)
6. Alezds. — — 1916. 08. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1924. 01. 01., Altbgy. — — 1927. 05. 01.
7. ? — — 1922. 08. 22. (09. 01?): ?; 1922. 08. 22 (09. 01?) — — 1923. 01. 26. (02. 01.): székes-fehérvári kat. körlet pság. V. roska; 1923. 01. 26 (02. 01?) — — 1924. 11. 07. (12. 01.): bp-i kat. körlet pság., ill. 1. vdd. V., ill. IV. roska; 1924. 11. 07 (12. 01?) — — 1925. 12. 07. (1926. 01. 01.): 5. vdd. pk.; 1925. 12. 07 (1926. 01. 01?) — — 1928. 09. 30.: 6. vdd. pk.; 1928. 10. 01.: nyug.

LÁZÁR KÁROLY, vitéz csíktaplóczai, altbgy. (Lov.)

1. Zsebely, 1890. 10. 20 — — Bp. 1969. 03.
2. L. Béla — — cs. és kir. hu. fhdgy.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1901—1905), Reálisk. 5—8. oszt. (1905—1909), E. é. önkéntes (1910—1911)
5. N (T), F (Gy), R (Gy)
6. Zls. — — 1911. 10. 01., Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1918. 03. 18., Őrgy. — — 1930. 05. 01., Alezds. — — 1936. 05. 01. (1934. 11. 01-re javítva), Ezds. — — 1940. 03. 01. (1939. 05. 01.), Vörgy. — — 1942. 10. 01., Altbgy. — — 1944. 09. 01. (1944. 08. 01.)
7. VH: ; — — 1919. 05.: 5. hu. ezd.; 1919. 05 — — 1919. 09.: román fogs.; 1920. 03. 01 — — 1927. 03. 01.: 4. hu. ezd. beo.; 1927. 03. 01 — — 1935. 07. 20.: osztálytisz a lovastestőrségnél; 1935. 07. 20 — — 1936. 12. 31.: lovastestőrség pk.; 1936. 12. 31 — — 1937. 03. 20.: testőrség ideigl. pk.; 1937. 03. 20 — — 1944. 10. 16.: testőrség pk., 1944. 10. 16 — — 1945. 05. 05.: német, nyilas fogs.

LEHÁR ANTAL, báró, vörgy. (?) (Gyal.)

1. Sopron, 1876 — — Bécs/Nussdorf, 1962. 11. 12.
2. L. Ferenc — — cs. és kir. katonakarmester
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk., Bécs (1889—1893), Hadiisk. (1897—1899)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1893. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1894. 11. 01., Fhdgy. — — 1899. 05. 01., Szds. — — 1902. 05. 01., Őrgy. — — 1913. 11. 01., Alezds. — — 1915. 08. 01., Ezds. — — 1918. 05. 01., Vörgy. — — 1921. 10.
7. 1919. 08 — — 1919. 10.: szombathelyi kat. körlet pk.; 1919 — — 1920.: szombathelyi ho. pk.; 1921. 02 — — 1921. 03.: szombathelyi kat. körlet pk.; 1921. 09. 01 — — nyug.; 1921. 10.: IV. Károly mellé állt. A király vezérőrnaggyá léptette elő (!)

LENGYEL BÉLA, vitéz ebesfalvi, altbgy. (Gyal.)

1. Szarvas, 1897. 04. 19 — —
2. L. Sándor, dr. — — ügyvéd
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk., Bp. (191?—1914), Hakad. (1923—1925)
5. N (T), F (T), L (?)
6. Zls. — — 1914. 10. 15., Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 19??. Szds. — — 1924. 09. 01. (1923.

09. 01-re javítva), Örgy. — — 1933. 05. 01., Alezds. — — 1936. 05. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 11. 01., Altbgy. — — 1944. 09. 01.
7. 1923—1925: Hakad.; 1926 — — 1930. 05. 01.: 3. vdd. pság, ill. HM VI—1. oszt. beo.; 1930. 05. 01 — — 1933. 08. 01.: KKI beo.; 1934. 05. 01 — — 1939. 05. 01.: kat. attasé Varsó (Helsinki, Tallin, Riga, 1936. 09. 25-től Vilnius is); 1939. 07. 01 — — 1940. 03. 01.: IV. hdt. vkf.; 1940. 03. 01 — — 1941. 01. 01.: I. gyorshdt. vkf.; 1941. 01. 01 — — 1941. 08. 01.: HM Elnökség vez.; 1941. 08 — — 1942. 08. 01.: HM 10. oszt. vez.; 1942. 08. 01 — — 1944. 08. 01.: 16. k. ho. (1943. 08. 10-től 16. gyal. ho.) pk.; 1944. 08. 01 — — 1944. 09. 22.: II. tartalék hdt. pk.; 1944. 09. 22 — — 1944. 12. 01.: VIII. hdt. pk.; 1944. 12. 01 — — 1945. 03. 18.: HM személyi tartalék; 1945. 03. 18.: nyug.

LENZ ALBIN, nagysárosi, altbgy. (Lov.)

1. Eperjes, 1878. 08. 22 — — ?
2. L. Győző — — honv. örgy.
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1892—1896), Hadiisk. (1901—1903)
5. N (T), F (T), Szl (T)
6. Hdgp. thtts. — — 1896. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1897., Fhdgy. — — 1901., Szds. — — 1910., Örgy. — — 1916. 10. 01., Alezds. — — 1918. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 1928.
7. VH 1919. 06 — — 1919. 07.: hídfő ho. vkf.; 1919 — — 1923. 04. 30.: HM 7/ö. oszt. vez.; ? — — 1924. 12. 01.: HM VI—6. oszt. vez.; 1924. 12. 01 — — 1928. 07. 01.: 1. vdd. pság. IV. roska; 1928. 07. 01 — — 1930. 05. 01.: 7. vdd. pk.; 1930. 08. 01.: nyug.

LÉTAY (Landau) GYULA, nyírjesi, altbgy. (Gyal.)

1. Molnári, 1866. 01. 07 — — ? Bp. 1928. 01. 14.
2. ?
3. ?
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1883—1886)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1886. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1890. 05. 01., Szds. — — 1897. 05. 01., Örgy. — — 1908. 11. 01., Alezds. — — 1911. 11. 01., Ezds. — — 1914. 08. 10., Vörgy. — — 1918. 02. 01., Altbgy. — — 1921. 09. 01.
7. VH 1918. 11. 20 — — 1919. 04. 05.: LHTVSzK elnök; 1919. 04. 07 — — 1919. 06. 19.: nyug.; 1919. 06. 19 — — 1919. 08. 03.: kat. térképező csoport; 1919. 08. 07 — — 1919. 08. 30.: bp-i karhatalmi főpk.; 1919 — — 1920.: HM ellenőrző bizottsághoz beo.; 1920. 08. 19 — — 1921. 04. 22.: kaposvári kat. körlet pk.; 1921. 05 — — 1921. 11. 01.: HM ellenőrző bizottsághoz beo.; 1921. 11. 01 — — 1922. 11. 01.: áv., 1922. 11. 01.: nyug.

LITTAY (Lichtneckert) ANDRÁS, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Szabadka, 1884. 08. 15 — — Melbourne (Ausztrália), 1967. 08.
2. L. Károly — — vendéglős
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1902—1905), Hadiisk. (1909—1911)
5. N (T),
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1910. 05. 01., Szds. — — 1914. 11. 01., Örgy. — — 1919. 09. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1925. 05. 01., Tbk. — — 1934. 11. 01., Altbgy. — — 1937. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1940. 09. 01.
7. VH Hds. Főpság agi. csop. vez. (szállásmester); 1919 — — 1922.: HM beo.; 1922. 10. 02 — — 1923. 10. 01.: HM felszámoló hivatal; 1923. 10. 01 — — 1926. 05. 01.: Hakad., hdm. vk. szolg. tanár; 1926. 05. 01 — — 1926. 07. 26. (08. 01. ?): HM kiko. beo.; 1926. 07. 27 (08. 01. ?) — — 1930. 03. 16.: HM kiko. vez.; 1930. 03. 16 — — 1931. 04. 08.: 2. gye. pk.; 1931. 04. 08 — — 1932. 09. 20.: 3. vdd. 1. gypk.; 1932. 09. 20 — — 1935. 05. 01.: 4. vdd. 1. gypk.; 1935. 05. 01 — — 1936. 10. 01.: Hakad. pk.; 1936. 10. 01 — — 1940. 03. 01.: 7. vdd., ill. VII. hdt. pk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 02. 14. (03. 01. ?): HVKF h.; 1941. 02. 14 (03. 01. ?) — — 1941. 09. 19.: HM lü. főcsop. főn.; 1941. 09. 19 — — 1942. 11. 01.: HM h.; 1943. 02. 01.: nyug.

LORX GYŐZŐ, vitéz ruszkini, tbk. (Tü. ?, Mü. ?)

1. Igló, 1873. 07. 08 — — Bp. 1922. 10.
2. ? — — orvos
3. Ev.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1891—1895), Hadiisk. (1897—1899)
5. N (T)

6. Hdgy. — — 1895. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1899. 05. 01., Szds. — — 1902. 11. 01., Örgy. — — 1911. 05. 01., Alezds. — — 1914. 05. 01., Ezds. — — 1916. 05. 01., Tbk. — — 1921. 05. 01.
7. 1919. 08. 04 — — 1920. 03. 30.: HM beo.; 1920. 03. 20 — — ? : tanulmányi bizottság vez.; 1921. 11. 03 — — 1922. 01. 04.: HM VI. csop. fön. h.; 1922. 01. 04 — — 1922. 10.: HM VI. csop. fön.

LUCICH KÁROLY, altengernagy (vezérfőkapitány) (Teng.)

1. ?, 1868 — — Regensburg (NSZK), (?)
2. ?
3. ?
4. Cs. és kir. Haditengerészeti Akad., Pola (187?. — — 187?)
5. N (T)
6. ?
7. 1919 — — 1921. 09. 01.: nyug.; 1921. 09. 01 — — 1923. 07. 07. (08. 01. ?): Hadtörténeti Múzeum ig.; 1924. 01. 11.: nyug.

LUDVIG (Ludwig?) GYÖRGY, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Mecenzéf, 1871. 09. 26 — — Bp. 1946.
2. L. Gáspár — — kovácműhely tulajdonos
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1890—1893), Hadiisk. (1896—1898)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1893. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1896. 11. 01., Szds. — — 1900. 11. 01., Örgy. — — 1910. 05. 01., Alezds. — — 1913. 05. 01., Ezds. — — 1915. 05. 01., Tbk. — — 1920. 08. 01., Altbgy. — — 1922. 09. 01., Gyal. tbk. — — 1926. 05. 01.
7. 1919 — — 1920.: miskolci kat. körlet. beo.; 1920 — — ? : bp-i váp. és ho. pk.; 1920 — — 1921. 02. 04.: HM kat. csoportok fön.; 1921. 02. 04 — — 1924. 11. 02.: miskolci kat. körlet, ill. 7. vdd. pk.; 1924. 11. 07 — — 1928. 07. 01.: HFPK beo. tbk.; 1928. 09. 01.: nyug.

MAGYAROSY (Merkovits, Magyarosi) SÁNDOR, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Óbecse, 1891. 10. 13 — — Cleveland (USA), 1972. 08. 17.
2. ?
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. (1905—1909) Nagyvárad, Hakad. (1920—1921?)
5. N(?)
6. Zls. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1911. 09. 01., Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 10. 04. (1918. 09. 01.), Örgy. — — 1926. 05. 01., Alezds. — — 1931. 11. 01., Ezds. — — 1936. 11. 01. (1935. 11. 01. ?), Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbgy. — — 1942. 11. 01. (09. 29.), Vezds. — — 1944. 11. 13. (10. 15.)
7. 1918 — — 1919.: csehszlovák internálás, 1920 — — 1921.: Hakad. (?); 1921. 10. 01 — — 1926. 02. 01.: KKI beo.; 1926. 03. 01 — — ? : HM VI—4. oszt. személyi alcsoport vez.; 1929. 11. 01 — — 1932. 08. 01.: Hakad. hadtörténelem tanár; 1932. 08. 01 — — 1934. 05. 01.: 1. vdd. vkf. h., vk. oszt. vez.; 1934. 05. 01 — — 1936. 05. 01.: HVKF szsgd; 1936. 05. 01 — — 1937. 02. 01.: 1. vdd. vkf.; 1937. 02. 01 — — 1938.: HM VI—1. oszt. vez.; 1938 — — 1940. 03. 01.: 2. hv. dd. pk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 01. 01.: Vkf. kiko. csop. fön.; 1941. 05. 01 — — 1941. 09. 30.: várakozási illetményel szabadságon; 1941. (1942. ?) 10. 01 — — 1943. 08. 01.: HM lü. főcsop. fön.; 1943. 08. 01 — — 1944. 08. 01.: Le. pk.; 1944. 10. 01.: nyug.; 1944. 10. 01 — — 1944. 11. 01.: tiszteletdíjas az OVSz-nél; 1944. 11. 05.: ténylegesítve; 1944. 11 — — 1945. 01. 28.: németországi kormánybiztos, 1945. 01. 28 — — 1945. 05.: HM és HFPK törzskül.; 1945. 06. 09.: lefokozva és a honvédségből kicsapva.

MAJOR (Mayer) JENŐ, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Baksa, 1891. 08. 06 — — Blaiback/Immenstadt (NSZK), 1972. 01. 13.
2. M. Gyula — — gazdatiszt
3. R. k.
4. Gimn. 1—2. oszt., Polgári 3—4. oszt., Honv. hdp. isk., Pécs (1906—1909), LA (1909—1912), Hakad. (1921—1923)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1912. 08. 18., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 19??. Örgy. — — 192?., Alezds. — — 1933. 11. 01., Ezds. — — 1937. 05. 01., Tbk. — — 1940. 09. 01., Altbgy. — — 1943. 02. 01., Vezds. — — 1944. 11. 01.

7. 1921 — — 1923.: Hakad.; 1923 — — 1924.: vdd. pság. beo. vkszt. ti.; 1924 — — 1928.: HM I. oszt. beo.; 1929 — — 1932.: 5. vdd. vkf. h.; 1932 — — 1935.: HM VI—2. oszt. központi kémelhárító szolg. vez.; ? — — 1938. 12. 01.: LA I. főcsopt. tanulmányvezető és hadtörténelem tanár; 1938. 12. 01 — — 1940. 03. 01.: HM 8. oszt. vez.; 1940. 03. 01 — — 1941. 11. 01.: I. gk. dd. pk.; 1941. 11. 01 — — 1942. 10. 01.: gyal. kik. tábor pk. (1942. 04 — — 1942. 10. 01.: I. gyorsadtest megbízott pk. is); 1942. 10. 01 — — ? : I. pc. ho. pk.; ? — — 1944. 10. 16.: I. pc. hdt. pk.; 1944. 10. 16 — — 1944. 12. 01.: 2. hds pk.; 1944. 12. 01 — — 1945. 05.: honvédség németországi főfelügyelője.

MAJOR (Mayor) MIKLÓS, százhídvegi, altbgy. (Gyal.)

1. Kolozsvár, 1887. 01. 27 — — ?
2. M. Miklós — — honv. őrgy.
3. R. k.
4. Főreál I—4. oszt., Honv. főreál, Sopron (1901—1904), LA (1904—1907), Hadiisk. (191?—191?)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 19??. Őrgy. — — 1921. 09. 01., Alezds. — — 1924. 09. 01., Ezds. — — 1928. 05. 01., Tbk. — — 1936. 11. 01., Altbgy. — — 1939. 05. 01.
7. ? — — 1928. 09. 01.: 3. vdd. vkf. h.; 1928. 09. 01 — — 1931.: 3. vdd. vkf.; 1931 — — 1936.: Hadilevéltár irodalmi oszt. vez.; 1936 — — ? : 7. vdd. közg. vez.; 1939. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: Hadilevéltár pk. (1940. 02. 01 — — 1941. 08. 01. LHTVSzK elnök is); 1941. 11. 01.: nyug.

MAKAY ISTVÁN, vitéz makói és geleji, altbgy. (Lov.)

1. Bp. 1891. 01. 14 — — Luniniec, 1944. 06. 21.
2. M. Béla — — miniszteri osztálytanácsos a VKM-ban
3. R. k.
4. Gimn. I—8. oszt., LA (1908—1911)
5. N (T), A (Gy), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1919. 09. 01., Őrgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1935. 05. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 11. 01., Altbgy. — — 1944. 11. 01. (09. 01.) (postmortem)
7. 1919 — — ? : 2. hu. ezd. beo.; 1921 — — 1922.: debreceni vök. pság. beo.; 1922 — — ? : bp-i körlet pság beo.; 1923 — — 1924. 07.: pótlóidomító különítmény; 1924. 07 — — 1927. 12. 01.: lovaglótanár-képző és hajtó iskola; 1928 — — 1929. 11. 01.: I. hu. ezd. törzs; 1929. 11. 01 — — 1932. 08. 01.: 2. hu. ezd. vez. és törzskül. pk. (1930. 10. 20 — — 1931. 05. 20.: komáromi lovas altisztképző isk. pk.); 1932. 08. 01 — — 1933. 11. 01.: 2/II. hu. oszt. pk.; 1933. 11. 01 — — 1936. 08. 01.: lovaglótanár-képző és hajtó isk.; 1936. 08. 01 — — 1937. 10. 01.: I. hu. ezd. vmk. pk.; 1937. 10. 01 — — 1939. 01. 01.: I/I. hu. oszt. pk.; 1939. 01. 01 — — 1941. 02. 01.: II. önálló hu. oszt. pk.; 1941. 02. 01 — — 1941. 08. 10.: I. gyorsdht. pság.; 1941. 08. 10 — — 1942. 11. 15.: 4. hu. ezd. pk.; 1942. 11. 15 — — 1943. 08. 10.: 8. (108.) k. ho. pk.; 1943. 08. 10 — — 1944.: I. lov. ho. pk. h.

MALICZKI (Maliczky?) OSZKÁR, altbgy. (Tü.)

1. Karánsebes, 1882 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kassa, Cs. és kir. kat. főreál, Kassa, Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (?) (1900—1903), Felsőbb tü. tanf.
5. N (T), F (T), O (?)
6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1909. 05. 01.) Szds. — — 1913. 05. 01., Őrgy. — — 1917. 11. 01., Alezds. — — 1920. 07. 10. (1919. 09. 01.), Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 1929. 05. 01., Altbgy. — — 1935. 11. 01.
7. 1918. 11 — — 1919. 11.: olasz hadifogs.; 1919. 11. 16 — — 1921. 11. 01.: HM 3/d. oszt. beo.; 1921 — — 1931. 02. 25. (05. 01. ?): HTI fegyvertechnikai oszt. vez.; 1931. 02. 25 (05. 01. ?) — — 1935. 05. 01.: 5. vdd. tü. pk.; 1935. 05. 01 — — 1936. 02. 01.: HFPPK tü. és lgv. szemlélő; 1936. 05. 01.: nyug.

MARKÓCZY JÁNOS, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Nagyszeben, 1890. 03. 17 — — Zürich (?) (Sváje), 1956. 05.
2. ?
3. R. k.

4. Hdp. isk. (190?—1908), Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1908—1911), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (J), R (J)
6. Zls. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1918. 09. 01., Örgy. — — 1928. 11. 01., Alezds. — — 1934. 05. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 10. 01. (09. 29.), Altbgy. — — 1944. 09. 01. (07. 01.)
7. VH 1919. 03 — — 1919. 05. 06.: székelly ho.-nál vk. szds; 1919. 05. 06 — — 1919. 09. 14.: román internálás; 1919 — — 1920.: miskolci ho. pság.; 1920 — — 1921. Hakad.; 1923 — — ? : 6. vdd. pság beo.; 1925. 10. 01 — — 1926. 09. 01.: 11. gye.; 1926. 09. 01 — — 1928. 09. 01.: 7. gye.; 1928. 09. 01 — — 1932. 08. 01.: LA I. főcsoport. szolgálati szabályzat tanár; 1932. 08. 01 — — 1934. 06. 09.: 1. kpk. zlj. pk. h.; 1934. 06. 09 — — 1937. 08. 01.: 1. kpk. zlj. pk.; 1937. 08. 01 — — 1939. 10. 01.: tóti. tanf.; 1939. 10. 01 — — 1940. 08. 01.: 1. gk. dd. pk. h.; 1940. 08. 01 — — 1944. 03. 01.: jutasi „Kínizsi Pál” honvéd tiszthelyettesképző iskola pk.; 1944. 03. 01 — — 1944. 06. 01.: Vkf. törzsoszt., megbízva a honv. kiképzés vezetésével; (1944. 03. 30 — — tartósan vezényelve 13. gyal. ho. gypk-hoz, Újvidék); 1944. 06. 01 — — 1944. 10. 01.: 24. gyal. ho. pk.; 1944. 10. 01 — — 1944. 10. 16.: gyalogsági fű.; 1944. 10. 16 — — 1944. 11. 15.: VII. hdt. pk. és vez. tbk.; 1944. 11. 15 — — 1945. 01. 01.: gyalogsági fű.; 1945. 01. 01 — — 1945. 01. 08.: HM és HFPPK törzskül.; 1945. 01. 08 — — 1945. 04.: BM Németországba való áttelepülési oszt. vez.

MARSCHALKÓ KORNÉL, vitéz nemes, altbgy. (Gyal.)

1. Nagyszombat, 1883. 02. 15 — — Mezőberény, 1953.
2. M. Béla — — kereskedő
3. Ev.
4. Cs. és kir. hdp. isk., Bp. (1898—1902), Hadiisk. (1908—1911)
5. N (T)
6. Hdp. thts. — — 1902. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1903. 11. 01., Fhdgy. — — 1909. 11. 01., Szds. — — 1914. 05. 01., Örgy. — — 1918. 11. 01., Alezds. — — 1921. 11. 01., Ezds. — — 1923. 09. 01., Tbk. — — 1930. 11. 01., Altbgy. — — 1936. 11. 01.
7. VH 1919. 03. 21 — — 1919. 08. 01.: Hadügyi Népbiztosság vasúti oszt.; ? — — 1925. 09.: HM VI—7/k. oszt. vez.; 1925. 09 — — 1929. 06. 01.: LA tanulmányvezető; 1929. 06. 01 — — 1931. 04. 01.: 3. vdd. gypk.; 1931. 04. 01 — — 1933. 05. 01.: 1. vdd. közg. vez.; 1933. 05. 01 — — 1936. 01. 01. (06. 01. ?): HM 9. oszt. vez.; 1936. 01. 01 (06. 01. ?) — — 1937. 08. 01.: HFPPK tisztképzés és nevelésügyi szemlélő; 1937. 11. 01.: nyug.

MÁTHÉ KÁLMÁN, vitéz nemes, altbgy. (Gyal.)

1. Kassa, 1890. 05. 21 — — Bp. 1970. 01. 05.
2. M. Kálmán — — ?
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Cs. és kir. hdp. isk., Kassa (1904—1908), Hakad. (192?—192?)
5. N (T), R (T), Szl (Gy)
6. Zls. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 19??. Örgy. — — 19??. Alezds. — — 19??. Ezds. — — 1935. 05. 01., Tbk. — — 1940. 05. 01., Altbgy. — — 1942. 10. 01.
7. 192? — — 192?: Hakad.; 1935. 09. 18 (09. 01. ?) — — 1938. 08. 01.: HM I/b. oszt. vez.; 1938. 08. 01 — — 1940. 03. 01.: OTT társelnök h., (HM haderőn kívüli kiko. vez.); 1940. 03. 01 — — 1942. 02. 11.: 23. gyal. dd. pk.; 1942. 02. 11 — — 1943. 09. 15.: LHT vezértitkár; 1943. 11. 01.: nyug. Mint nyugdíjas 1943. 10. 13-tól Országos Hadigondozó Hatóság alelnök.

MATOLTSY (Matolesy) ELEK, zilahi, altbgy. (Tü.)

1. Kaposvár, 1889. 11. 14 — — Buffalo (USA), 1960. 06.
2. M. Sándor — — ügyvéd
3. Ref.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál, Sopron (1904—1907), LA (1907—1910),
5. N (J)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1921., Örgy. — — 1928. 05. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01., Ezds. — — 1938. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 05. 01. (03. 30.), Altbgy. — — 1944. 11. 01. (07. 01.)
7. 1920 — — ? : kaposvári tü. oszt.; 1924. 12. 20 — — 1926. 06. 01.: HM 8. oszt. (tartósan vezényelve 4. vdd. pság.); 1926. 06. 01 — — 1930. 07. 15.: 4. aknavető szd.; 1930. 07. 15 — — 1932. 10. 01.: 4. tü. oszt.; 1932. 10. 01 — — 1933. 04. 01.: 3. tü. oszt. 1. pk. h.; 1933. 04. 01 — — 1937. 10. 01.: HFPPK mellé beo.; 1937. 10. 01 — — 1938. 11. 01.: 2. lgv. tü. oszt. pk. h.; 1938. 11. 01 — — 1939. 01. 23.: 2. lgv. tü. oszt. pk.; 1939. 01. 23 — — 1940. 10. 01.: 102.

lgv. tü. oszt. pk.; 1940. 10. 01 — — 1941. 09. 01.: II. hdt. lgv. pk.; 1941. 09. 01 — — 1942. 08. 01.: I. lgv. hdt. beo. tbk. (megbízva), (1942. 06. 30 — — 1944. 06. 01.: LHTVSzK alelnök is); 1942. 08. 01 — — 1944. 10. 16.: I. lgv. tü. dd. pk.; 1944. 10. 16 — — 1945.: lgv. erők pk.

MATTYASOVSZKY LÁSZLÓ, matyasóczy, altbgy. (Gyal., Mű.)

1. Esztergom, 1885. 03. 15 — — ?
2. M. Kálmán — — ügyvéd
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1902—1905), Műgyetem, Bp. (1910—1914)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Tbk. — — 1941. 05. 01., Altbgy. — — 1944. 07. 01. (kivételesen és kegyelemből)
7. ? — — 1925. 05. 01.: 1. vdd. pság., ill. HM beo.; 1925. 05. 01 — — 1932. 01. 01.: repülőtéri építési kirendeltség vez.; 1932. 01. 01 — — 1933. 03. 01.: székesfehérvári építési oszt. vez.; 1933. 03. 01 — — 1939. 05. 01.: bp-i építési oszt. vez.; 1939. 05. 01 — — 1941. 04. 01. (05. 01. ?): Építési Igazgatóság vez.; 1941. 04. 01 (05. 01 ?) — — 1945.: honvéd mérnöki tisztikar főn. (1944. 05. 01 — — től honv. építési gazdálkodás vezetésével is megbízva)

MÁTYÁS SÁNDOR, vitéz pávai, altbgy. (Gyal.)

1. Alsóbudak, 1874. 04. 10 — — ? Bp. 1946.
2. ?
3. Ref.
4. Polgári 1—6. oszt., Cs. és kir. hdp. isk., Bécs (1890—1894)
5. N (T), R (J)
6. Hdp. thtts. — — 1894. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1895. 11. 01., Fhdgy. — — 1899. 11. 01., Szds. — — 1909. 11. 01., Örgy. — — 1916. 08. 01., Alezds. — — 1918. 10. 01., Ezds. — — 192?., Tbk. — — 192?., Altbgy. — — 1929. 08. 25.
7. VH 1919. 06 — — 1919. 08.: ruszka-krajnai különítmény; 1919. 08. 01 — — 1919. 12. 10.: 85. gye. pótkeret pk.; 1919. 12. 11 — — 1920. 01. 31.: 85. gye. pótkeret pk. és egri egyesített pótkeret pk.; 1922. 05. 24 — — 1924. 12. 01.: 2. gye. pk.; ? — — 1926. 01. 01.: 1. vdd. pság. beo. ezds., ill. tbk.; 1926. 01. 01 — — ? : LHTVSzK elnök h.; 1929. (?): OTT társelnök; 1929.: nyug.

MAXON LAJOS, rövidi, altbgy. (Lov.)

1. Komárom, 1874. 03. 21 — — ?
2. M. Lajos — — honv. ezds.
3. ?
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1884—1888), Cs. és kir. kat. főreál, Morva-Fehértemplom (1888—1891), Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1891—1894), Hadiisk. (1898—1900)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1894. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1898. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1902. 11. 01., Örgy. — — 1911. 05. 01., Alezds. — — 1914. 05. 01., Ezds. — — 1915. 11. 01., Tbk. — — 192?., Altbgy. — — 1924. 01. 01.
7. ? — — 1921.: kaposvári ho. pk.; 1922. 12 — — 1924. 04.: 4. vdd. pk.; 1924.: nyug.

MEDVEY (Kruttschnitt) AURÉL, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1884. 11. 22 — — ?
2. K. Pál — — MÁV irodai tisztviselő (ny. cs. és kir. fhdgy.)
3. Ev.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál, Sopron (1899—1902), LA (1902—1905)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Ezds. — — 1925. 05. 01., Tbk. — — 193?., Altbgy. — — 193?.
7. ? — — 1938. 08. 01.: térképészeti int. pk.; 1938. 08. 01.: nyug. (1938. 08. 01 — — 1939. 01. 15.: mint idt. meghagyva a térképészeti intézet parancsnokának)

MÉREY LÁSZLÓ, vitéz nagyselmeczi, altbgy. (Gyal.)

1. Pozsony, 1887. 04. 19 — — ?
2. M. László. — — kir. aljárásbíró
3. Ev.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál, Sopron (1900—1903), LA (1903—1906), Hadiisk. (1911—1914)

5. N (T), Szl (J)
6. Hdgy. — — 1906. 08. 18. (09. 01.), Örgy. — — 1920. 09. 01., Alezds. — — 1923. 09. 01., Ezds. — — 1926. 11. 01., Tbk. — — 1935. 05. 01., Altbgy. — — 1938. 05. 01.
7. 1919. 10. 10 — — 1921. 08. 20.: LA harcászat és hadseregszervezés tanár; 1921. 08. 20 — — 1924. 09. (?): Hakad. harcászat tanár; 1924. 09 (?) — — 1932. 08. 01.: 6. vdd. vkf.; 1932. 08. 01 — — 1935.: „Rákóczi Ferenc” reáliskolai nevelőintézet pk.; 1935 — — 1936. 11.: 4. vdd. 1. gypk.; 1936. 11 — — 1939. 08. 01.: 5. vdd., ill. V. hdt. pk.; 1939. 08. 01 — — 1939. 11.: LHTVŠZK elnök; 1940. 02. 01.: nyug.

MÉSZÁROS ISTVÁN, ezds. (Gyal.)

1. Dész, 1899. 05. 15 — — Innsbruck (Ausztria), 1975. 11. (12.?)
2. ? — — vasúti felügyelő
3. Ref.
4. Hdp. isk. (1913—1917)
5. N (Gy)
6. Zls. — — 1917. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1918. (1917. 09. 01.), Fhdgy. — — 1923. 09. 01., Szds. — — 1928. 11. 01., Örgy. — — 1940. 09. 01., Alezds. — — 1942. 10. 01. (09. 30.), Ezds. — — 1944. 11. 01.
7. 1924. 09. 10 — — 1935. 08. 01.: 9. gye. 3. szd. pk.; 1935. 08. 01 — — 1940. 08. 01.: 9. gye. vmk. sgt.; 1940. 08. 01 — — 1940. 12. 01.: 27. hv. zlj.; 1940. 12. 01 — — 1941. 06. 01.: V. hdt. „K”-kirendeltség Baja; 1941. 06. 01 — — 1943. 05. 01.: V. hdt. 1/b. oszt.; 1943. 05. 01 — — 1944. 10. 16.: 9/II. zlj. pk.; 1944. 10. 16 — — 1945.: testőrség pk.

MIKLÓS BÉLA, vitéz lőfő dálnoki, vezds. (Lov.)

1. Bp. 1890. 07. 11 — — Bp. 1948. 11. 21.
2. M. Gergely — — tanítóképző intézeti tanár
3. Ref.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál, Sopron (1904—1907), LA (1907—1910), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), F (J), H (Gy), O (Nm), Szr (Gy)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 09. 01., Örgy. — — 1925. 05. 01., Alezds. — — 1929. 05. 01., Ezds. — — 1934. 11. 01., Tbk. — — 1939. 11. 01., Altbgy. — — 1941. 11. 01., Vezds. — — 1943. 08. 01.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 06. 25.: bp-i váp.; 1919. 06. 25 — — 1919. 08. 13.: rendelkezési állomány; 1919. 08. 23 — — 1920. 02. 04.: bp-i váp.; 1920. 02. 04 — — 1920. 04. 12.: beteg; 1920. 04. 13 — — 1920. 05. 03.: bp-i váp.; 1920. 05. 03 — — 1920. 07. 30.: 2. cső. tartalék dd.; 1920. 08. 01 — — 1920. 09. 27.: bp-i váp.; 1920. 10. 01 — — 1921. 08. 01.: Hakad.; 1921. 08. 01 — — 1925. 02. 01.: HM 7/ö. oszt. beo.; 1926. 07. 01 — — 1928. 07. 01.: 1. vdd. pság. vk. ti., ill. vkf. h.; 1928. 07. 01 — — 1929. 04. 22.: HM 8. oszt. beo.; 1929. 04. 22 (05. 01 ?) — — 1932. 08. 01.: KKI főn. h.; 1932. 08. 01 — — 1933. 05. 01.: tartósan vezényelve HM VI—2. oszt. (1933. 03. 01 — — 1933. 05. 01.: Berlinben átveszi a kat. attaséi teendőket); 1933. 05. 01 — — 1936. 05. 01.: kat. attasé Berlin; 1936. 06. 01 — — 1937. 05. 01.: 7. gye.; 1937. 05. 01 — — 1938. 05. 01.: 1. hu. ezd. pk.; 1938. 05. 01 — — 1940. 03. 01.: 2. lov. dd. pk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: I. gyorshdt. megbízott pk.; 1941. 08. 01 — — 1942. 02. 01.: I. gyorshdt. pk.; 1942. 02. 01 — — 1942. 10. 14.: IX. hdt. pk. és vez. tbk.; 1942. 10. 14 — — 1944. 08. 01.: KKI főn. és főhadsegéd; 1944. 08. 01 — — 1944. 10. 16.: 1. hds. pk.; 1944. 12. 22 — — 1945. 11. 15.: Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke (miniszterelnök); 1948. 02. 13.: Népbíróági ítélet alapján rendfokozatától megfosztva!

MINA ALAJOS, altbgy. (Gyal.)

1. Kolozsvár, 1871. 03. 26 — — Bp. 1954.
2. M. János — — ?
3. R. k.
4. Polgári 1—4. oszt., LA (1886—1890), Hadiisk. (1893—1895)
5. N (T), F (Nm)
6. Hdgy. — — 1890. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 1894. 05. 01., Szds. — — 1897. 11. 01., Örgy. — — 1906. 11. 01., Alezds. — — 1910. 05. 01., Ezds. — — 1913. 05. 01., Vörgy. — — 1917. 05. 01., Altbgy. — — 1927.
7. 1919. 08 — — 1920. 05. 01.: III. számú tisztí igazoló biz. elnök; 1920. 05. 01 — — 1925. 05. 01.: MÉH vez.; 1925. 08. 01.: nyug.

MÓDLY ZOLTÁN, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Szekszárd, 1882. 03. 28 — — ?

2. M. László — — Tolna vm. főpénztárosa
3. R. k.
4. Polgári 1—4. oszt., LA (1896—1900), Hadiisk. (1904—1906)
5. N (T), F (T)
6. Hdp. thts. — — 1900. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 190?., Fhdgy. — — 19??. Szds. — — 19??. Őrgy. — — 1915. 09. 01., Alezds. — — 1917. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1926. 05. 01., Altbgy. — — 1930. 11. 01.
7. VH 1919 — — 1919. 07. 20.: hídfő ho. vkf.; 1921. 11. 02 — — 1921. 12. 31.: Nyugat-Magyarország Főköormánybiztos h.; 1922. 01. 23 (02. 01 ?) — — 1922. 10. 02.: bp-i kat. körlet, ill. 1. vdd. vkf.; 1925. 08. 01 — — 1925. 12. 01.: 3. vdd. gypk.; 1925. 12. 01 — — 1929. (?); HFPK kik. csop. főn.; 1929 — — 1934.: 2. vdd. pk.; 1934 — — 1936. 10. 01. (11. 01. ?); HFPK gyal. szemlélő; 1937. 02. 01.: nyug.

MOUILLARD GYŐZŐ, nemes, altbgy. (Lov.)

1. Kis-Dobsza, 1870. 05. 01 (11 ?) — — ?, 1939. 12. 23.
2. M. Victor — — cs. és kir. alezds.
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. főreal, Morva-Fehértemplom (1883—1886), Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1886—1889), Hadiisk. (1892—1894)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1889. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1893. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1896. 11. 01., Őrgy. — — 1905., Alezds. — — 1908., Ezds. — — 1911., Vőrgy. — — 1915., Altbgy. — — 1918. 11. 01.
7. 1920. 02 — — 1920. 07.: székesfehérvári kat. körlet pk.

NÁDAY (Nádai ?) ISTVÁN, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Nagymihály, 1888. 06. 20 — — Balassagyarmat, 1954. 01. 30.
2. N. Lajos — — MÁV főmérnök
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk. 1—3. évf. Nagyvárad (1902—1905), LA (1905—1908), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), A (T), F (T), O (T)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 191?., Őrgy. — — 192?., Alezds. — — 1926. 11. 01., Ezds. — — 1930. 05. 01., Tbk. — — 1937. 05. 01., Altbgy. — — 1940. 05. 01., Vezds. — — 1942. 11. 01.
7. VH 1919. 05 — — 1919. 07. 20.: 7. ho. vkf.; 1919 — — 1920.: Vkf. nyilvántartó iroda beo.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1926 — — 1930.: Hakad. hdm. vk. szolgálat tanár; 1930 — — 1936. 05. 01.: HM VI—4. oszt. vez.; 1936. 05. 01 — — ?; 5. vdd. 1. gypk.; ? — — 1938. 01. 01.: 1. vdd. 1. gypk.; 1938. 01. 01 — — 1938. 02. 01.: HM beo.; 1938. 02. 01 — — ?; HM egyesített szü. oszt. vez.; ? — — 1939. 01. 15.: HM II. csop. főn.; 1939. 01. 15 — — 1940. 03. 01.: HVKF 1. h.; 1940. 03. 01 — — 1941. 03. 01.: Vkf. hdm. csop. főn.; 1941. 03. 01 — — 1942. 08. 01.: HM I. csop. főn.; 1942. 08. 01 — — 1944. 04. 01.: 1. hds. pk.; 1944. 07. 01.: nyug., 1944. 09. 22-én mint Horthy megbízottja Olaszországba repült a szövetségesek főhadiszállására.

NAGY GYULA, vitéz primor szotyori, altbgy. (Gyal.)

1. Sepsibesenyő, 1887. 01. 06 — — Bp. 1945.
2. N. Áron — — falusi középbirtokos
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1905—1908), Hadiisk. (?), Hakad. (?)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 07. 01., Őrgy. — — 1922. 09. 01., Alezds. — — 1926. 11. 01., Ezds. — — 1930. 05. 01., Tbk. — — 1937. 11. 01., Altbgy. — — 1940. 05. 01.
7. 1921 — — 1925: LA harcászati tanár; 1925. 10. 01 — — 1928. 01. 01.: HM 9. oszt. ea.; 1928. 11. 01 — — 1930. 05. 01.: HM 9. oszt. vez.; 1930. 05. 01 — — 1931. 09. 01.: HM VI—6. oszt. vez.; 1931. 09. 01 — — 1935.: 2. vdd. vkf.; 1935 — — 1936.: LA I. főcsop. tanulmányvezető, hadtörténelem tanár; 1936 — — 1938. 11.: 4. vdd. 1. gypk.; 1938. 11 — — 1940. 03. 01.: 13. gyal. dd. pk.; 1940. 03. 01 — — 1942. 05. 01.: VII. hdt. pk.; 1942. 08. 01.: nyug.

NAGY (Raics) KÁROLY, vitéz nagymegyeri, altbgy. (Gyal.)

1. Debrecen, 1875. 11. 09 (08. ?) — — ?
2. R. Lajos — — kereskedő
3. Ev.

4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1889—1893), Hadiisk. (1896—1898)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1893. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 189?., Szds. — — 189?., Örgy. — — 190?., Alezds. — — 191?., Ezds. — — 191?., Tbk. — — 192?., Altbgy. — — 192?.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 04. 20.: csuca, belényes, nagyszalontai csoportosítás pk., 39. dd. pk.; 1919 — — 1920.: bp-i VII. ker. karhatalom pk.; 1920 — — 1921. 12.: Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum ig.; 1921. 12 — — ? : székesfehérvári vdd. gypk.; ? — — 1924. 04. 14. (05. 01. ?): OTT társelnök; 1924. 04. 14 (05. 01) — — 1927. 05. 11. (06. 01.): 2. vdd. pk.; 1927. 05 — — tbk-i бүv. elnök; 1927.: nyug.

NAGY PÁL, nemes, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Sajósenye, 1864. 09. 18 — — Bp. 1927. 02. 10.
2. ?
3. Ref.
4. Gimn. 1—6. oszt., Cs. és kir. hdp. isk., Pozsony (1880—1884), Hadiisk. (1891—1893)
5. N (T), A (Gy), F (Gy)
6. Hdp. — — 1884. 08. 18. (09. 01.), Hdp. thtts. — — 1885. 07. 01., Hdgy. — — 1888. 05. 01., Fhdgy. — — 1891. 09. 01., 2. o. Szds. — — 1895. 05. 01., 1. o. Szds. — — 1897. 05. 01., Örgy. — — 1902. 05. 01., Alezds. — — 1906. 11. 01., Ezds. — — 1910. 05. 01., Vörgy. — — 1914. 08. 15., Altbgy. — — 1917. 08. 01., Gyal. tbk. — — 1921. 05. 01.
7. 1919. 08. 15 — — 1921. 02. 01.: miskolci kat. körlet pk.; 1921. 03 — — 1921. 04. 11.: bp-i kat. körlet megbízott pk.; 1921. 07. 01.: nyug.; 1921. 11. 01 (ténylegesítve) — — 1922. 01. 04.: HM VII. csop. föntség. vezetésével megbízva; 1922. 01. 04 — — 1925. 10. 27. (11. 18. ?): HFPK; 1925. 12. 10.: nyug.

NAGY VILMOS, vitéz lőfő nagybacsoni, vezds. (Gyal.)

1. Parajd, 1884. 05. 30 — — Piliscsaba, 1976. 06. 21.
2. N. Zsigmond — — bányamérnök
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1902—1905), Hadiisk. (1909—1912)
5. N (T), R (Gy)
6. Hdgy. — — 1905. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1910. 05. 01., Szds. — — 1914. 09. 01., Örgy. — — 1919. 11. 01., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1925. 05. 01., Tbk. — — 1934. 05. 01., Altbgy. — — 1937. 05. 01., Gyal. tbk. — — 1940. 05. 01.
7. VH Hds. Főpság. beo.; 1919. 08. 01 — — 1920. 08. 01.: HM I. oszt. beo.; 1920. 08. 24 — — 1924. 12. 15.: HM VI—1. oszt. fogalmazó ti.; 1924. 12. 15 — — 1925. 12. 30.: HFPK mellé beo. tbk. mellett; 1925. 12. 30 — — 1927. 11. 03.: HM szsgd.; 1927. 11. 03 — — 1931. 05. 01.: 1. vdd. vkf.; 1931. 05. 01 — — 1933. 05. 01.: HFPK szsgd.; 1933. 05. 01 — — 1935. 05. 01.: 1. vdd. 2. gypk. (kpk. gypk.); 1935. 05. 01 — — 1936. 01. 01.: HM kat. közg. csop. föntség beo.; 1936. 01. 01 — — 1936. 10. 01.: HM kat. közg. csop. fön. 1936. 10. 01 — — 1939. 02. 01.: 1. vdd., ill. I. hdt. pk.; 1939. 02. 01 — — 1940. 03. 01.: HFPK gyal. szemlélő; 1940. 03. 01 — — 1941. 02. 01.: 1. hds. pk.; 1941. 05. 01.: nyug.; 1942. 09. 24 — — 1943. 06. 12.: HM.

NAGYÓSZY (Wolff) MIKLÓS, altbgy. (?)

1. Nagyősz, 1896. 09. 21 — — Bécs, 1968. 03.
2. W. Miklós — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. főreál, Marburg, Hakad. (192?—192?)
5. N (T), O (?)
6. Zls. — — 1915. 03. 15., Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 1921. 09. 01., Szds. — — 1925. 11. 01., Örgy. — — 193?., Alezds. — — 1938. 05. 01., Ezds. — — 1940. 09. 01., Vörgy. — — 1943. 02. 01., Altbgy. — — 1944. 12.
7. 1916. 08. 03 — — 1919. 10. 10.: olasz hadifogság; 192? — — 192?: Hakad.; 1930-as évek: HM VI—4. oszt. beo.; 1937 (?) — — 1939. 08. 01.: 1. vdd., ill. I. hdt. agi. és bb. oszt. vez.; 1939. 08. 01 — — 1942. 05. 01. (04. 01. ?): HM I/b. oszt. vez.; 1942. 05. 01 (04. 01 ?) — — ? : HM I. csop. fön. h.; ? — — 1943. 02. 01.: HM I. csop. fön.; 1943. 02. 01 — — 1943. 09. 01.: 27. k. ho. pk.; 1943. 09. 01 (10. 01 ?) — — 194?: HM I. csop. fön.; 1944. 09 — — 1944. 10.: személyi gazdálkodás kormánybiztos; 1944. 10 — — 1944. 11. 15.: VI. hdt. pk.; 1944. 11. 15 — — 1944.: V. hdt. pk.; 1944 — — 1945.: HM III. csop. fön.; HM h.; tanni körzet pk.

NAGYSZOMBATHY (Zdravilek) MIKSA, nagyszombathi, altbgy. (Gyal.)

1. Mostár, 1882 — — Bp. 1964. 11. 02.

2. ? — — katonai irattári tisztviselő

3. R. k.

4. ?

5. ?

6. Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 1927. 11. 01., Altbgy. — — 1934. 05. 01.

7. 192? — — 192?: katonai szállításvezetőség pk.; 192? — — 1926. 07. 27. (08. 01. ?): HM VI—7/k. oszt. vez.; 1926. 07. 27 (08. 01 ?) — — 192?: 1. vdd. gypk.; 1929. 02. 01 — — 1932.

10. 01.: HM kik. esop. fön.; 193? — — 1934. 05. 01.: várpalotai gyal. kik. tábor pk.; 1934.

05. 01 — — 1936. 11.: 5. vdd. pk.; 1936. 11 — — 1937. 08. 01.: HFPPK gyal. szemlélő; 1937.

11. 01.: nyug.

NÁNÁSSY-MEGAY (Megay) ERNŐ, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Kassa, 1880. 07. 29 — — ?

2. M. Gusztáv — — magánzó

3. Ev.

4. Főreál 1—8. oszt., LA (1898—1901), Hadiisk. (1904—1906)

5. N (T), A (T), F (T), L (T), Szl (T)

6. Hdgy. — — 1901. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 19??. Örgy. — — 1915.

09. 01., Alezds. — — 1917. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1926. 05. 01., Altbgy.

— — 1930. 11. 01.

7. VH szolg.; 1919 — — 192?: pécsi SzKEB mellé beo., Fővezérség, ill. Vkf. hdm. csoport oszt. vez.; 1921. 01 — — 1922.: kat. szakelőadó Párizs; 1923. 04 — — 1924. 09.: kat. szakelőadó

Varsó; 1924 — — 1926. 01. 01.: töti. tanf. tanár; 1926. 01. 01 — — 1927. 05. 25. (06. 01. ?):

3. vdd. gypk.; 1927. 05. 25 (06. 01 ?) — — 1930. 07. 10.: töti. tanf. pk.; 1930. 07 — — 1935.

12.: 1. vdd. pk. és vez. tbk.; 1935. 12 — — 1936. 10. 01.: LHTVSzK elnök; 1937. 02. 01.:

nyug.

NEMEREY (Gross) MÁRTON, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Brassó, 1888. 10. 17 — — Debrecen, 1958. 01. 11.

2. ?

3. Ev.

4. Cs. és kir. hdp. isk., Nagyszeben (1903—1907), Hakad. (?)

5. N (T)

6. Hdp. thts. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 190?., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1917. 01. 01., Örgy. — — 1924. 09. 01., Alezds. — — 1928. 11. 01., Ezds. — — 1933. 05. 01.,

Tbk. — — 1938. 11. 01., Altbgy. — — 1941. 05. 01.

7. VH székely ho. vk. ti.; 19?? — — 192?: 7. vdd. pság. beo.; 1934 — — 1935.: HM Elms. vez. h.; 1935 — — 1936. 05. 01.: 12. gye. beo.; 1936. 05. 01 — — 1937.: 12. gye. pk.; 1937 — —

1938. 08. 01.: 2. vdd. 1., majd 2. gypk.; 1938. 08. 01 — — 1939. 08. 01.: cső. fü. h.; 1939.

08. 01 — — 1942. 11. 15.: cső. fü.; 1943. 02. 01.: nyug.; 1944. 10. 16. után ténylegesítve.

NÉMETH JÓZSEF, altbgy. (Gyal.)

1. Tapolca, 1883. 05. 06 — — ?

2. N. József — — pénzügyőr

3. R. k.

4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1893—1897), Cs. és kir. kat. főreál, (1897—1900), Cs. és kir. kat. akad., Bécsúj-hely (1900—1903), Hadiisk. (19??—19??)

5. N (T), F (T)

6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1909. 05. 01., Szds. — — 1913. 05. 01., Örgy. — — 1917. 11. 01., Alezds. — — 1921. 05. 01., Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 1928.

11. 01., Altbgy. — — 1935. 05. 01.

7. 1919. 08. 19 — — 1920. 10. 06.: nagykanizsai karhatalom szd. pk.; 1920. 10. 06 — — 1921.

11. 01.: szombathelyi ho. vkf.; 1921 — — 1923. 04. 01.: 3. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1923. 04.

01 — — 1926. 01. 01.: 5. vdd. vkf.; 1926. 01. 01 — — 1927. 11. 15.: töti. tanf. harcászat tanár;

1927. 11. 15 — — 1930. 08. 01.: „Hunyadi Mátyás” reáliskolai nevelőintézet ig.; 1930. 08. 01

— — 1932. 10. 01.: kaposvári vök. pk.; 1932. 10. 01 — — 1935. 05. 01.: 4. hók. pk.; 1935.

05. 01 — — 1937.: töti. tanf. pk.; 1937. 08. 01.: nyug.

NÉMETH JÓZSEF II, altbgy. (Gyal.)

1. Dunaföldvár, 1888. 11. 28 — — Fonyódliget, 1961. 11. 20.

2. N. József — — községi bíró

3. R. k.

4. Honv. főreál, Sopron (1902—1905), LA (1905—1908), Hadiisk.
5. N (T), O (Gy)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1915. 09. 01., Örgy. — — 192?., Alezds. — — 1932. 05. 01., Ezds. — — 1935. 09. 01., Tbk. — — 1940. 07. 01., Altbgy. — — 1942. 11. 01.
7. VH 1919. 05.: 5. ho. vkf.; 1919 — — 1921.: HM beo.; 1921. 11. 01 — — 1924. 11. 01.: áv.; 1924. 11. 01 — — 1926. 02. 28.: nem szolgál, végkielégítéssel elbocsátva (földbérlő); 1926. 03. 01 — — 1927. 04. 04.: próbaszolg.; 1927. 04. 04.: ténylegesítve; 1927. 04 (?) — — 1933. 03. 01.: HM VI—7/6. oszt. beo.; 1933. 03. 01 — — 1936. 11. 01.: HM VI—7/6. oszt. vez.; 1936. 11. 01 — — 1939. 08. 01.: HM kiko. vez.; 1939. 08. 01 — — 1939. 10. 01.: 4. gyal. dd. pk. (?); 1939. 10. 01 — — 1940. 12. 01.: 1. hegyi dd. pk.; 1940. 12. 01 — — 1941. 06.: töti. tanf. pk.; 1941. 06 — — 1941. 10.: a Heeresgruppe Süd törzsében összekötő; 194? — — 1942. 11.: Vkf. kik. csop. főn.; 1942. 11 — — 1943. 11. 01.: I. hdt. pk.; 1943. 11. 01 — — 1944. 04.: gyal. fű.

OLGYAY KÁROLY, altbgy. (Gyal.)

1. Alsókomána, 1887. 12. 17 — — Cleveaud (USA), 1956. 06.
2. ?
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk., Pécs (1903—1907), Hakad. (1920—1921)
5. N (?), Szl (?)
6. Hdp. thtts. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 19??., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 19??., Örgy. — — 1924. 09. 01., Alezds. — — 1928. 11. 01., Ezds. — — 1935. 05. 01., Tbk. — — 1940. 05. 01., Altbgy. — — 1942. 04. 01. (03. 30.)
7. 1920 — — 1921.: Hakad.; 1924 — — 1928.: LA harcászati tanár; 1928 — — 1930.: „Zrínyi Miklós” kat. akad. tanár; 1930 — — 1934.: kpk. zlj. pk.; 1934 — — 1936.: LA I. fősop. harcászati tanár; 1936 — — 1938. 08. 01.: 6. hők. pk.; 1938. 08. 01 — — 1939.: 5. vdd. 3. gypk.; 1939 — — 1942. 04.: 18. k. ho. pk. (1941. 10. 02 — — 1942. 02. 10.: Ukrajnában működő megszálló csoport pk.; 1942. 02. 10 — — 1942. 04.: Keleti Megszálló csoport pk.); 1942 — — 1942. 11. 01.: LHTVSzK elnök; 1943. 02. 01.: nyug.

PACOR JÓZSEF, vitéz karstenföldi és hegyaljai, altbgy. (Gyal.)

1. Znaim, 1869. 07. 13 — — ?
2. P. Kálmán — — cs. és kir. altbgy.
3. ?
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1886—1889), Hadiisk. (1892—1894)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1889. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1893. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1897. 05. 01., Örgy. — — 1906. 05. 01., Alezds. — — 1909. 11. 01., Ezds. — — 1912. 11. 01., Vörgy. — — 1916. 11. 01., Altbgy. — — 1920. 08. 17. (08. 01.)
7. 1920. 02. 01 — — 1921. 04. 30.: Fővezér, ill. HM meghatalmazott tbk. a közlelémezésügyi tárcanélküli miniszter mellett; 1920 — — 1921.: határforgalom katonai felügyelője; 1921. 11. 01.: nyug.

PLATTHY PÁL, turócvidéki és nagypalugyai, altbgy. (Gyal.)

1. Breznóbánya, 1891. 11. 23 — — Bp. 1977. 03. 10.
2. P. Zsigmond — — kir. ítélőtáblai bíró
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. hdp. isk., Nagyvárad (1905—1909), Hakad. (1921—1923)
5. ?
6. Zls. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 19??., Örgy. — — 1927. 05. 01., Alezds. — — 1932. 05. 01., Ezds. — — 1936. 11. 01., Tbk. — — 1940. 09. 01., Altbgy. — — 1943. 02. 01.
7. 1921 — — 1923.: Hakad.; 1924. 11. 25 — — 1926. 07. 30.: 2. vdd. pság. agi. vk. ti.; 1926 — — 1931. 11. 01.: HM 3/c. oszt. felszer. alsop.; 1931. 11. 01 — — 1933. 08.: 1. vdd. pság. agi. és bb. oszt. vez.; 1933. 08 — — 1935. 07. 01.: 1. vdd. vkf.; 1935. 07. 01 — — 1936. 09. 01.: 6. kpk. zlj. pk.; 1936. 10. 01 — — 1938. 02. 01.: 3. hők. pk. h.; 1938. 02. 01 — — 1938. 08. 01.: 2. gk. dd. pság. beo.; 1938. 08. 01 — — 1940. 03. 01.: 9. gye. pk.; 1940. 03. 01 — — 1942. 04. 01.: 13. k. ho. pk.; 1942. 04. 01 — — 1943. 08. 01.: 15. k. ho. pk.; 1943. 08. 01 — — 1944. 04.: V. hdt. pk.; 1944. 09. 01.: nyug.; 1945. 02 — — ?.: 1. honv. ker. pk.; 1946 — — 1947.: honvédség fű; 1946. 03. 17.: vezds.

PLEPLÁR LAJOS, stari-brodi, c. altbgy. (?)

1. Zsombolya, 1869 — ?
2. ?
3. R. k.
4. ?
5. ?
6. Tbk. — — 1924. 01. 01., C. altbgy. — — 192?.
7. 1919. 08 — — 1920. 03.: szegedi kat. körlet pk.; 1920. 03 — — 1923. 12. 23. (12. 01. ?): 5. vdd. pság. beo. töti.; 1923. 11. 23 (12. 01 ?) — — 1925. 02. 25. (03. 01. ?): szegedi vök. pk.; 1925. 09. 01.: nyug.

POKORNY HERMANN, altbgy. (Gyal.)

1. Kremsier, 1882. 04. 07 — — Bp. 1960. 02. 18.
2. P. Theodor — — postamester
3. R. k., Ref.,
4. Gimn. 1—5., Cs. és kir. hdp. isk., Bécs (1896—1903), Hadiisk. (1904—1906)
5. N (T), B (T), Cs (T), L (T), Or (T), F (Gy), Szl (Gy), Szr (Gy)
6. Hdp. thts. — — 1900., Órgy. — — 1915. 05. 01., Alezds. — — 1917. 05. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 1928. 11. 01.
7. VH bécsi hírszerző csop. vez.; 1919 — — 1920. 05.: „S” csop. vez. Bécs; 1920. 05 — — 1920. 07.: vasi gye., debreceni vadász zlj.; 1920. 07. 01 — — 1920. 10. 20.: megfigyelő a Krímben; 1920. 10 — — 1922. 05. 01.: HM VI—2. oszt. chifre aloszt. vez.; 1922. 05. 01 — — 1924.: HM VI—2. oszt.; 1924. 12. 19 (1925. 01. 01 ?) — — 1925. 12. 05. (1926. 01. 01. ?): HM VI—B. csop. főn.; 1926. 01. 01 — — 1928. 10. 01.: bp-i vök. pk.; 1928. 10 — — 1930. 04.: vámórség fű.; 1930. 05. 01 — — 1934. 05. 01.: 7. vdd. pk.; 1934. 05. 01 — — 1935. 05.: Szab szerk. biz. elnök.; 1935. 08.: nyug.; 1945. 11. 01.: vezds.

RÁKOSI BÉLA, nemes, altbgy. (Tü.)

1. Temesvár, 1889. 04. 02 — — Bp. 1968. 03. 08.
2. R. Ferenc — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1899—1903), Cs. és kir. kat. főreál, Kismarton (1903—1906), Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1906—1909), Hakad. (1920—1921)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1909. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 191?., Órgy. — — 192?., Alezds. — — 192?., Ezds. — — 1932. 11. 01., Tbk. — — 1938. 11. 01., Altbgy. — — 1941. 05. 01.
7. 1919 — — 1920.: LA fegyvertan tanár; 1920 — — 1921.: Hakad.; ? — — 1926.: HM 3/d. oszt. lgv. ea.; 1926 — — 1928. 10. 10.: HM VI—3. oszt. beo.; 1928. 10. 10 — — 1931. 08. 01.: HM 3/a. oszt. vez. h.; 1931. 08. 01 — — ? : lgv. tü. lőgyak. vez.; ? — — 193?: OLP vkf.; 193? — — 193?: 1. vdd. lgv. pk.; 1937 — — 1940. 03. 01.: HFPPK lgv. szemlélő; (1938. 11 — — 1939. 08. 01.: LHTVŠZK alelnök is); 1940. 03. 01 — — 194?: lgv. tü. és gyak. tábor pk.; 194? — — 1941. 08. 01.: légierők pk. h.; 1941. 08. 01 — — 1943. 08. 01.: légierők pk.; 1943. 11. 01.: nyug.

RÁKOSI GYÖRGY, dr. vitéz, tbk. (Gyal.)

1. Bp. 1882. 12. 09 — — ?, 1935. 07.
2. R. Nándor — — felsőbb leányiskolai rajztanár
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1897—1901), Hadiisk.
5. N (T)
6. Hdp. thts. — — 1901. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 190?., Fhdgy. — — 19??. Szds. — — 1914. 05. 01. (08. 01.), Órgy. — — 191?., Alezds. — — 192?., Ezds. — — 1924. 09. 01., Tbk. — — 193?.
7. VH Hds. Főpság II. csop. cseh-tót aloszt. beo.; 1923. 05. 01 — — 1924. 11. 26.: HM VI—7/ö. oszt. vez. h.; 1925. 02. 15 — — 1929. 12. 11.: HM VI—7/ö. oszt. vez.; 1929. 12. 11 (1930. 01. 01 ?) — — 1933. 10. 04.: Lüh. vez.; 1933. 10. 04 — — 1935. 08.: légierők pk. és HM lü. csop. főn.

RAKOVSKY GYÖRGY, nagyrákói és kelemenfalvi, altbgy. (Lov.)

1. Miskolc, 1892. 09. 10 — — Kisoroszi, 1962. 04. 29.
2. R. András — — középbirtokos

3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1910—1913), Hakad. (1922—1924)
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1913. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1915. 05. 01., Szds. — — 1920. 09. 01. (1919. 09. 01-re javítva), Őrgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1934. 05. 01., Ezds. — — 1937. 11. 01., Tbk. — — 1941. 05. 01., Altbgy. — — 1943. 05. 01.
7. 1922 — — 1924.: Hakad.; 1924 — — 19???: 1. vdd. pság. beo.; 1934. 04. 16 — — 1938. 10. 01.: kat. attasé Párizs (1935. 02. 01 — — 1938. 10. 01.: kat. attasé Bern is); 1938. 10. 01 (11. 01 ?) — — 1941. 02. 01.: 1. vdd., ill. I. hdt. vkf.; 1941. 02. 01 — — 1941. 08. 01.: 8. hv. dd. pk.; 1941. 08. 01 — — 1942. 10. 01.: 2. hds. vkf.; 1942. 10. 01 — — 1942. 11.: HM I. csop. fön.; 1942. 11 — — 1943. 06.: HM földi főcsop. fön.; 1943. 09.: nyug.

RÁNKY (Reinl) JÓZSEF, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1882. 03. 06 — — ?
2. R. Adolf — — magánhivatalnok
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1900—1903), Hadiisk.
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1908. 05. 01., Szds. — — 1914. 05. 01., Őrgy. — — 1918. 11. 01., Alezds. — — 1921. 05. 01., Ezds. — — 1924. 09. 01., Tbk. — — 1933. 05. 01., Altbgy. — — 1937. 05. 01.
7. VH 5. ho. vkf.; 1919. 10. 01 — — 1923. 09. 01.: LA hds. szervezés és harcászat tanár; 1923. 09. 01 — — 1924. 06. 20.: HM Eln. oszt. beo.; 1924. 06. 20 — — 1926. 10. 01.: töti. tanf. tanár; 1926. 10. 01 — — 1928. 05. 01.: 2. gye. pk. h.; 1928. 05. 01 — — 1930. 03. 16.: 2. gye. pk.; 1930. 03. 16 — — 1932. 08. 01.: 1. vdd. gypk. (?); 1932. 08. 01 — — 1935. 10. 01.: 3. vök, ill. hók. pk.; 1935. 10. 01 — — 1936. 10. 01. (11. 01. ?): 3. vdd. 2. gypk.; 1936. 10. 01 (11. 01 ?) — — 1937. 05. 01.: Hadilevéltár beo.; 1937. 05. 01 — — 1938. 08. 01.: töti. tanf. pk.; 1938. 11. 01.: nyug.

RAPAICH RICHÁRD, vitéz ruhmerwerthi, lov. tbk. (Lov.)

1. Bp. 1882. 06. 19 — — Bp. 1973. 06. 09.
2. R. Richárd — — ny. MÁV főfelügyelő, MFT Rt. üv. igazgató
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., Cs. és kir. hdp. isk. 1. évf., Hainburg, LA (1897—1900), Hadiisk. (1905—1907)
5. N (T), A (T), F (T)
6. Hdp. thtts. — — 1900. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1901. 11. 01., Fhdgy. — — 1906. 10. 31., Szds. — — 1910. 11. 01., Őrgy. — — 1915. 09. 01., Alezds. — — 1917. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1926. 05. 01., Altbgy. — — 1930., Lov. tbk. — — 1936. 10. 01.
7. ? — — 1920. 07.: HM szsgd.; 1920 — — 1921.: HM Eln. A., ill. D. oszt.; 1921 — — 1927.: a magyar kormány meghatalmazottja a SzKEB-nél; 1927. 06. 10 — — 1928. 07. 01.: 7. vdd. gypk.; 1928. 07. 01 — — 19???: OTT társelnök h.; 1930 — — 1935.: HFPPK lov. szemlélő; 1935 — — 1936. 09. 15.: HFPPK levante szemlélő és OTT társelnök; 1936. 09. 15 — — 1938. 05. 01.: HFPPK h.; 1938. 08. 01.: nyug.

RÁTZ JENŐ, vitéz nagylaki, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Nagybecskerek, 1882. 09. 20 — — Bp. 1951. 12. 16. (18. ?)
2. R. Jakab — — megyei gyámpénztáros, tb. alszámvevő
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Csanádi papnevelde (1900—1901), LA (1901—1904), Hadiisk. (1908—1911)
5. N (T), F (Nm)
6. Hdgy. — — 1904. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 19???, Őrgy. — — 191?., Alezds. — — 1920. 09. 01., Ezds. — — 1923. 09. 01., Tbk. — — 1930. 11. 01., Altbgy. — — 1936. 10. 01., Gyal. tbk. — — 1938. 04. 03.
7. 1919. 08 — — 1920.: miskolci kat. körlet pság. vk. ti.; 1920 — — 1922.: Ferjentsik csoport (Hakad.) hadtörténelem tanár; 1922. 10 — — 1924. 12. 01.: LA tanár és harcászati csoport vez.; 1924. 12. 01 — — 1928. 06. 16. (07. 01. ?): HM VI—6. oszt. vez.; 1928. 06. 16 (07. 01 ?) — — 1931.: HM VI—4. oszt. vez.; 1931. 10 — — 1935. 01. 16.: Hakad. pk.; 1935. 01. 16 — — 1936. 05. 01.: HM VI. csop. fön. h. (HVKF h.); 1936. 05. 01 — — 1936. 09. 05.: 1. vdd. pk.; 1936. 09. 05 — — 1938. 05. 14.: HVKF; 1938. 05. 14 — — 1938. 11. 15.: HM; 1944. 03. 22 — — 1944. 07. 19.: a miniszterelnök helyettesítésével megbízott tárcanélküli miniszter; 1944. 10.: a Felsőház elnöke. 1946.: Népbírósg mint háborús bűnöst halálra ítélte, köztársasági elnöki kegyelem: életfogytiglani kényszermunka.

RÉTHY ZSOLT, gálfalvi, tbk. (Gyal.)

1. Hidvég, 1869. 09. 15 — — Bp. 1934. 07. 15.
2. R. Lajos — — tanfelügyelő
3. Ref.
4. Főreál 1—4. oszt., LA (1884—1888)
5. N (Gy), R (J)
6. Hdp. címz. őrmester — — 1888. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1889. 08. 18., Fhdgy. — — 1893. 05. 01., Szds. — — 1900. 05. 01., Örgy. — — 1912. 11. 01., Alezds. — — 1915. 05. 01., Ezds. — — 1917. 11. 01., Tbk. — — 1922. 04. 01.
7. NH, Szegeden minden ellenforradalmi mozgalomban részt vett, 1919. 08. 02 — — 1920. 03. 14.: tengerésztszti igazoló bizottság elnöke; 1920. 03. 14 — — 1921. 08. 01.: Bihar vm. kat. pk.; 1921. 08. 01 — — 1922. 12. 01.: határ- és vámórség főpk.; 1922. 12. 01 — — 1923. 09. 01. HM II. csop. főn. V. roska.; 1924. 02. 01.: nyug.

ÉVY KÁLMÁN, vitéz dombóvári, c. gyal. tbk. (Gyal.)

1. Bp. 1877. 03. 14 — — Bp. 1949. 02. 09.
2. R. Ferenc — — leányiskolai tanár
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1892—1896), Hadiisk. (1902—1904)
5. N (T), F (Gy) Or (Gy)
6. Hdp. thtts. — — 1896. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 189?., Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 19??, Örgy. — — 191?, Alezds. — — 1916. 02. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1924. 01. 01., Altbgy. — — 1927. 05. 01., C. gyal. tbk. — — 1940. 05. 31.
7. VH. hídfő ho. pk.; 1919. 08. 20 — — 19??: HM III. csop. vezetésével ideiglenesen megbízva; 1920 — — 1925. 06. 01.: LA pk.; 1925. 06. 01 (07. 01 ?) — — 1928. 06. 14. (11. 01. ?): 7. vdd. pk.; 1928. 11. 01 — — 1930. 05. 26.: tbk-i бүв. elnök; 1930. 05. 26 — — 1932. 08. 01.: HFPPK nevelésügyi szemléző, LHTVSzK elnök; 1932. 11. 01.: nyug.

RIEDL LAJOS, altbgy. (Tü.)

1. Sajp, 1869. 08. 17 — — Bp. 1936. 05. 07.
2. R. Károly — — ny. cs. és kir. lov. szds.
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1879—1883), Cs. és kir. kat. főreál ? (1883—1886), Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1886—1889), Hadiisk. (1895—1897)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1889. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1894. 12. 24., 2. o. Szds. — — 1899. 11. 01., 1. o. Szds. — — 1902. 05. 01., Örgy. — — 1909. 05. 01., Alezds. — — 1912. 05. 01., Ezds. — — 1914. 11. 01., Vörgy. — — 1918. 11. 01., Altbgy. — — 1921. 09. 01. (11. 01. ?)
7. 1920. 02 — — szénügyek kat. kormányzója; 1921. 11. 01 — — áv.; 1922.: nyug.

RIEDL MIKLÓS, altbgy. (Lov.)

1. Sajp, 1871. 11. 21 (12. 06 ?) — — ?
2. R. Károly — — ny. cs. és kir. lov. szds.
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1881—1885), Cs. és kir. kat. főreál, Morva-Fehétemplom (1885—1888), Cs. és kir. kat. akad., Bécsúj hely (1888—1891), Hadiisk. (1895—1897)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1891. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1895. 11. 01., Szds. — — 1899., Örgy. — — 1911., Alezds. — — 1914., Ezds. — — 1916. 11. 01., Tbk. — — 192?, Altbgy. — — 1924. 09. 01.
7. VH 1919. 01. 01 — — 1919. 08. 10.: lókorház pk.; 1919 — — 1920.: bp-i lov. dd. pk.; 1921. 06. 15 — — 192?: lovassági csapatsemlélő, ill. HFPPK lov. szemléző; 192? — — 1924. 12. 15.: HFPPK mellé beo. lov. tbk.; 1925.: nyug.

RÓDER VILMOS, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Pécs, 1881. 01. 11 — — Bp. 1969. 12. 13.
2. R. Vilmos — — honv. fhdgy, kezelőtiszt
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1895—1899), Hadiisk. (1902—1904)
5. N (T), F (?), O (?)
6. Hdgy. — — 1899. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 190?., Örgy. — — 191?.,

- Alezds. — — 1916. 02. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1923. 09. 01., Altbg. — — 1926. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1933. 01. 01.
7. 1918. 11 — — 1919.: olasz hadifogs.; 1919 — — 1922. 12. 07.: Fővezérség, Vkf. hdm. iroda, ill. HM VI—1. oszt. vez.; 1922. 12. 07 — — 192?: HM VI—A. csop. főn.; 192? — — 1925. 01. 30.: 3. vdd. gypk.; 1925. 01. 30 — — 1930. 05. 26.: HM VI. csop. főn. h.; 1930. 05. 26 — — 1935. 01. 16.: HM VI. csop. főn. (HVKF); 1935. 04. 01.: nyug.; 1936. 10. 12 — — 1938. 05. 13.: HM.

RUBINTHY (Rubint) DEZSŐ, vitéz, altbg. (Lov.)

1. Salgótarján, 1871. 01. 06 — — Rákosliget, 1945.
2. R. Károly — — gyógyszerész
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1886—1890), Hadiisk. (1896—1898)
5. N (T), F (Gy)
6. Hd. p. thts. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1891. 11. 01., Fhdgy. — — 1894. 11. 01., Szds. — — 1900. 11. 01., Örgy. — — 1910. 05. 01., Alezds. — — 1913. 05. 01., Ezds. — — 1915. 05. 01., Tbk. — — 1920., Altbg. — — 1922. 09. 01.
7. ? — — 1919. 09. 30.: a népegészségügyi minisztérium hadsegélyező hivatalának megbízott csop. főnöke; 1919 — — 1920.: debreceni gyal. ho. pk.; 1920 — — 1924. 12. 01.: Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum főig.; 1924. 12. 01 — — év.; 1925.: nyug.

RUMPELLES KORNÉL, altbg. (Tü.)

1. ? — — Bp. 1936.
2. ?
3. Ev.
4. ?
5. ?
6. ?
7. 1920. 12. 10 — — 193?: HTI pk.; (1934. 10. 24 — — ? : a hadiműszaki törzskar főnöke; 193? — — 193?: HFPK tü. szemlélő.

RUSZKAY (Ranzenberger) JENŐ, vitéz, c. vezds. (Tü.)

1. Bp. 1887. 01. 01 — — Bp. 1946.
2. R. János — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1904—1907), Hadiisk. (1912—1914)
5. N (T), F (Nm), R (Nm)
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 09. 01., Örgy. — — 1921. 09. 01., Alezds. — — 1924. 09. 01., Ezds. — — 1928. 05. 01., Tbk. — — 1936. 11. 01., Altbg. — — 1939. 05. 01., C. vezds. — — 1944. 11. 13.
7. VH: szolgált; 1919. 09. 01 — — ?; ? — — 192?, HM VI. csop. főn. szsgd.; 1922. 12 — — 1923.: Törökországban; 1923. 10 — — 1924. 02.: törökországi magyar követség felállításával megbízva; 1924. 02 — — 1924. 10.: kat. szakelőadó Ankara; 1924 — — 1925.: kat. szakelőadó Szófia; 1925 — — 1928. 06. 04.: kat. szakelőadó, ill. kat. attasé Bukarest; 1928. 11. 15 — — 1933. 05. 01.: HM VI—2. oszt. vez.; 1933. 05. 01 — — 1935. 05. 01.: 7. vdd. vkf.; 1935. 05. 01 — — 1937. 08. 15.: OLP és 1. vdd. lgv. pk. (1936. 02. 01 — — 1937. 08. 15.: HFPK lgv. szemlélő ís); 1937. 08. 15 — — 1937. 10. 01.: 6. ker. testn. fü.; 1937. 10. 01 — — 1938. 02. 01.: 6. vdd. 2. gypk. (1938. 01. 01 — — 1938. 02. 01.: 1. vdd. 1. gypk. teendőivel is megbízva); 1938. 02. 01 — — 1940. 02. 01.: 4. vdd., ill. IV. hdt. pk.; 1940. 05. 01.: nyug.; 1940. 10.: rendfokozatáról lemondott; 1944. 11. 13.: c. vezds.; 1945. 03. 01 — — a magyar SS fegyveres kötelékeinek felügyelője (?); 1946.: a Népbíróság, mint háborús bűnöst, halálra ítélte.

RUSZKICZAY-RÜDIGER (Rüdiger) IMRE, vezds. (Tü.)

1. Vaskő, 1889. 11. 20 — — Bp. 1957. 01. 11.
2. R. Ede — — bányamérnök
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1907—1910), Hakad. (1921—1922)
5. N (T), F (J), R (J), O (Gy)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 04. 20. (09. 01.), Örgy. — — 1925. 01. 01., Alezds. — — 1928. 11. 01., Ezds. — — 1933. 05. 01., Tbk. — — 1938. 11. 01., Altbg. — — 1941. 11. 01., Vezds. — — 1943. 08. 01.
7. 1918. 11 — — 1919.: olasz hadifogs.; 1921.: bp-i 2. vdd. pság beo.; 1921 — — 1922.: Hakad.;

1923 — — ? : HFPK beo. ; 1925. 11. 01. — — 1932. 07. 09. : HM VI—7/k. oszt. beo., ill. oszt. vez. h.; 1932. 07. 09 — — 1937. 05. 01. : HM VI—7/k. oszt. vez.; 1937. 05. 01 — — 1938. 07. 09. : hajmáskéri tü. tábor pk.; 1938. 07. 09 — — 1940. 02. 01. : HM III. csop. főn. h.; 1940. 02. 01 — — 1941. 05. 01. : HM III. csop. főn.; 1941. 05. 01 — — 1942. 11. 15. : I. hdt. pk. és vez. tbk.; 1942. 11. 15 — — 1943. 02. 01. : HM agi. főcsop. főn.; 1943. 02. 01 — — 1944. 10. 16. : HM h.; 1944. 10. 16 — — 1944. 11. 04. : Gestapo fogs.; 1944. 11. 19 — — 1945. 01. 28. : nyilas fogs.; 1945. 02. 01. : nyug.; 1945. 04. 03 — — 1948. 07. 24. : szovjet hadifogs.; 1948. : Népbírószág, 8 év börtön; NOT — 3 évre mérsékelte; 1950 — — 1953. 11. internálás.

SÁFRÁN(Y) GÉZA, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Bánfalva, 1870. 11. 04 — — ?
2. S. Mihály — — ref. lelkész
3. Ref.
4. Gimn. 1—6. oszt., LA (1886—1890)
5. N (T), F (T)
6. Hdp. thtts. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1891. 11. 01., Fhdgy. — — 1894. 11. 01., Szds. — — 1902. 05. 01., Örgy. — — 1912. 11. 01., Alezds. — — 1915. 05. 01., Ezds. — — 1917. 11. 01., Tbk. — — 1922. 06. 01., Altbg. — — 1925.
7. 1919 — — 192? : Borsod-Gömör vm. kat. pk.; 192? — — 192? : miskolci kat. körlet pság. rokkantügyi fü.; 192? — — 1925. 03. 20. : 7. vdd. IV. közig. alk.; 1925 — — 1925. 06. : HM Eln. D. oszt.; 1925. 09. 01. : nyug.

SÁRKÁNY JENŐ, vitéz illenczfalvi, altbgy. (Gyal.)

1. Pilis, 1869. 01. 28 — — ?
2. S. Sámuel — — ev. lelkész
3. Ev.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1884—1888), Hadifsk. (1894—1896)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1888. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1889. 08. 18., Fhdgy. — — 1893. 11. 01., Szds. — — 1898. 11. 01., Örgy. — — 1907. 11. 01., Alezds. — — 1911. 05. 01., Ezds. — — 1914. 05. 01., Vörgy. — — 1917. 12. 18., Altbg. — — 1921. 03. 01.
7. 1919 — — 1920. : tiszti igazoló bizottság elnök; 1920. 04 — — 1921. 02. : kat. nevelésügyi fü.; 1921. 02 — — 1921. 04. : hds. főfű. beo. tbk.; 1921. 04. 22 (05. 01 ?) — — 1922. 04. 21. (05. 01. ?) : bp-i kat. körlet pk.; 1922. 04. 21 (05. 01 ?) — — 1923. 06. 15. : honv. főtörvényszék, ill. LHTVSzK elnök; 1924. : nyug.

SÁVOLY JÁNOS, nagyidai, altbgy. (?)

1. ?; 1864 — — Bp. 1924.
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1874—1878), Cs. és kir. kat. főreál? (1878—1881), Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1881—1884)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1884. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1889. 01. 01., Szds. — — 1895. 11. 01., Örgy. — — 1909. 05. 01., Alezds. — — 1911. 11. 01., Ezds. — — 1914. 08. 01., Vörgy. — — 1918. 01. 28. (1917. 11. 01.), Altbg. — — 1921. 03. 01.
7. 192? — — 1921. : bp-i váp.; 1921. 07. 01. : nyug.

SCHILL FERENC, tbk. (Cső.)

1. Somlyó-Vásárhely, 1876 — — Bp. 1931. 12. 13.
2. ?
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., Hdp. isk., Cső. tiszti szakvizsga
5. ?
6. Hdgy. — — 1901. 05. 01., Fhdgy. — — 1906. 05. 01., Szds. — — 1912. 11. 01., Örgy. — — 1918. 05. 01., Alezds. — — 1919. 11. 01., Ezds. — — 1920. 09. 01., Tbk. — — 1927. 11. 01.
7. 1928. 06. 28 — — 1931. 10. 05. : cső. fü.

SCHINDLER SZILÁRD, vezds. (Mű.)

1. Kőrmöcbánya, 1887. 07. 24 — — Bp. 1943. 11. 25.
2. S. József — — Kőrmöcbánya ügyésze
3. Ev.

4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. főreál, Sopron (1901—1904), Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1904—1907), Felsőbb hdtn. tanf., Bécs (1911—1914)
5. N (T), F (T), O (T), A (Gy), Szl (Gy)
6. Hdgy. — — 1907. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 07. 01., Órgy. — — 1921. 09. 01., Alezds. — — 1925. 05. 01., Ezds. — — 1928. 11. 01., Tbk. — — 1937. 05. 01., Altbgy. — — 1939. 11. 01., Vezds. — — 1941. 11. 01.
7. 1919 — — 1924.: HM I. oszt. szervezési alcso. vez.; 1926. 01. 01 — — 1927. 11. 01.: kat. szakelőadó, Róma; 1927. 11. 01 — — 1932. 06. 15.: kat. attasé, Róma (1928. 03. 30 — — ?; kat. attasé Tirana is); 1932. 06. 15 — — 1936.: HM I/a. oszt. vez.; 1936 — — 1940. 11. 01.: LA II. főcso., ill. „Bolyai János” honv. mű. akad. pk.; 1940. 11. 01 — — 1941. 03. 01.: HM I. csop. főn.; 1941. 03. 01 — — 1942. 11. 01.: HM földi főcso. főn.; 1943. 02. 01.: nyug.

SCHMOLL ENDRE, altbgy. (Mű.)

1. Patvarc, 1894. 04. 17 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1911—1914), Hakad. (192?—1924)
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1914. 10. 01., Fhdgy. — — 1919. 09. 01. (1915. 07. 01.), Szds. — — 1923. 09. 01., Órgy. — — 1931. 11. 01., Alezds. — — 1935. 05. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbgy. — — 1944. 07. 01.
7. 1920 — — 1921. 08.: vasútépítő zlj.; 192? — — 1924.: Hakad.; 1924. 10. 01 — — 1925. 01. 01.: HM Elms.; 1925. 01. 01 — — 1927. 11. 01.: MÉH debreceni kirendeltség (közben csap. szolg. 1. és 3. utász zlj.); 1927. 11. 01 — — 1932. 08. 01.: bp-i SZIT tanár; 1932. 08. 01 — — 1937. 05. 01.: HM VI—7/k. oszt. vez. h.; 1937. 05. 01 — — 1938. 03. 15.: HM VI—7/m. oszt. vez.; 1938. 03. 15 — — 1940. 11. 01.: HM 7/m. vkf. oszt. vez.; 1940. 11. 01 — — 1941. 05. 01.: „Bolyai János” honv. mű. akad. pk.; 1941. 05. 01 — — 1942. 05. 16. (05. 01.): HM III. csop. főn. 1. h.; 1942. 05. 16 (05. 01) — — 1944. 10. 01.: HM III. csop. főn.; 1944. 10. 01 — — 1945. 01. 04.: szabadságon; 1945. 01. 04 — — beo. a totális mozgósítás harcbeállítási törzsébe,

SCHNETZER FERENC, altbgy. (Gyal.)

1. Baja, 1867. 10. 26 — — Bp. 1944. 04. 03.
2. ?
3. ?
4. ?, Hadiisk. (1892—1894)
5. N (T)
6. ?
7. 1919. 08. 07 — — 1919. 08. 15.: HM vezetésével megbízva; 1919. 08. 15 — — 1919. 11. 24.: HM

SCHNÖRCH JENŐ, monostori, altbgy. (Gyal.)

1. Pozsony, 1882. 06. 18 — — ?
2. ?
3. R. k.
4. ?, Hadiisk.
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Ezds. — — 192?, Tbk. — — 1928. 11. 01., Altbgy. — — 1935. 11. 01.
7. 1918 — — 1919.: (olasz?) hadifogs.; ? — — 1924. 12. 01.: 6. vdd. vkf.; 1924. 12. 01 (?) — — 192?: debreceni vök. pk. h.; 192? — — 1933. 08. 01.: 2. hők. pk.; 1933. 08. 01 — — 193?: 2. vdd. közg. vez.; 193? — — 1936. 11. 01.: HFPPK gyal. szemlélő mellé beo. tbk.; 1937. 02. 01.: nyug.

SCHÖNNER ODILO, schöndorni, altbgy. (Gyal.)

1. Eger, 1877. 05. 13 — — Eger, 1958. 08. 22.
2. S. Odilo — — cs. és kir. hdgy.
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1894—1897), Hadiisk. (1901—1903)
5. N (T), O (T)
6. Hdgy. — — 1897. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1901. 11. 01., Szds. — — 1906. 11. 01., Órgy. — — 1915. 05. 01., Alezds. — — 1917. 05. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1924. 12. 20. (1925. 01. 01.), Altbgy. — — 192?.
7. 1919. 08. 01 — — 1920. 03. 21.: tanulmányi bizottság beo.; 1921. 05 — — 1922. 01.: 2. kpk.

zlj. pk.; 1922. 01 — — 1923. 04.: 5. gye. pk.; 1923. 04 — — 1927. 07.: várpalotai csap. gyak. és kik. tábor pk.; 1927. 07. 01 — — 1929. 02. 01.: 2. vdd. pk. és vez. tbk.; 1929. 02. 01 — — 1930. 07.: 1. vdd. pk. és vez. tbk.; 1930. 07 — — 1935. 03. 01.: HFPPK gyal. szemlélő; 1935. 05. 01.: nyug.

SCHWEITZER ISTVÁN, vezds. (Gyal.)

1. Németszentpéter, 1887. 12. 25 — — Bp. 1982.
2. S. János — — állatorvos
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk., Nagyvárad (1902—1906), Hadiisk. (1911—1914)
5. N (T), F (Gy), Or (Gy)
6. Hdp. thtts. — — 1906. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1907. 11. 01., Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 08. 01., Örgy. — — 1922. 09. 01., Alezds. — — 1925. 11. 01., Ezds. — — 1929. 05. 01., Tbk. — — 1937. 05. 01., Altbgy. — — 1939. 11. 01., Vezds. — — 1941. 11. 01.
7. 1920. 03 — — 1920. 08.: szegedi kat. körlet. pság. beo.; 1920. 08. 31 — — 1924. 09. 01.: HM Eln. A beo.; 1924. 09. 01 — — 1926. 09. 01.: LA tanár; 1926. 09. 01 — — 1933. 05. 01.: HM VI—1. oszt. vez.; 1933. 05. 01 — — 1935. 12. 01.: Hadilevéltár; 1935. 12. 01 — — 1936. 10. 01.: 7. vdd. 1. gypk.; 1936. 10. 01 — — 1939. 01. 10.: Hakad. pk.; 1939. 01. 10 — — 1941. 02. 01.: II. hdt. pk.; 1941. 02. 01 — — 1942. 08. 01.: 1. hds. pk.; 1942. 11. 01.: nyug.; 1945 — — 1948.: szovjet hadifogs.

SEKULICH SZILÁRD, altbgy. (Gyal.)

1. Zombor, 1875. 12. 13 — — ?
2. S. Basilius — — cs. és kir. vőrgy.
3. Gör. kel.
4. Cs. és kir. kat. főreál, Morva-Fehértemplom (1889—1892), Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1892—1895)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1895. 08. 18. (09. 01.), Altbgy. — — 1926. 11. 01.
7. VH: szolgált; 1919 — — 1921. 03. 14. (05. 01. ?): kaposvári kat. körlet vkf.; 1921 — — 1924.: a SzKEB agi. ellátásáról gondoskodó bizottság elnöke a HM-ben; 1924. 02. 29 (03. 01. ?) — — 1924. 11. 07. (12. 01. ?): 6. vdd. pság. IV. roska; 1924. 11. 07 (12. 01. ?) — — 1926. 07. 27. (08. 01. ?): Hadtörténelmi Múzeum ig.; 1926. 08. 01 — — 1927. 02. 01.: szabadságon; 1927. 02. 01.: áv; 1928. 02. 01.: nyug.

SHVOY ISTVÁN, vitéz, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Bp. 1876. 05. 04. (05. ?) — — ?
2. S. Kálmán — — MÁV ellenőr
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1891—1895), Hadiisk. (1902—1904)
5. N (T), F (T), O (T)
6. Hdp. thtts. — — 1895. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 189?., Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 19??. Örgy. — — 1915. 07. 01., Alezds. — — 1917. 08. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 1928. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1935. 02. 01.
7. 1918. 11 — — 1919. 11.: olasz hadifogság; 1919. 11 — — 1920. 01. 26.: szabadságon; 1920. 01. 27 — — 1920. 07. 16.: HM 26. oszt. autó aloszt. vez.; 1920. 07. 16 — — 1921. 09. 22.: HM I. csop. főn. h.; 1921. 10. 01 — — 1922. 05. 31.: 2. gye. pk.; 1922. 06. 01 — — 1923. 05. 15.: HM III. csop. főn. h. (?); 1923. 05. 15 — — 1924. 12. 01.: HM III. csop. főn.; 1924.: 12. 01 — — 1926. 09. 30.: 1. vdd. gypk.; 1926. 10. 01 — — 1928. 10. 01.: vármórság fü. h.; 1928. 10. 01 — — 1933. 01. 01.: 3. vdd. pk.; 1933. 03. 01.: nyug.; 1935. 01. 16 (ténylegesítve) — — 1936. 09. 05.: HFPPK.

SHVOY KÁLMÁN, dr. vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Bp. 1881. 02. 12 — — Szeged, 1971. 10. 25.
2. S. Kálmán — — MÁV ellenőr
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1895—1899), Hadiisk. (1903—1905)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1899. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1900. 11. 01., Fhdgy. — — 1905. 10. 31., Szds. — — 1912. 05. 01., Örgy. — — 1918. 01. 01., Alezds. — — 1920., Ezds. — — 1920. 11. 06. (05. 01.), Tbk. — — 1926. 05. 01., Altbgy. — — 1931. 05. 01.
7. NH 1919. 07 — — 1919. 08. 06.: 1. hds. vkf.; 1919. 08. 06 — — 1922. 10. 30.: szegedi kat.

körlet, ill. 5. vdd. vkf.; 1922. 11. 01 — — 1923. 03. 01.: HM kat. főcsop. fön. mellé beo. töti.
1923. 03. 01 — — 1924. 05. 12. (06. 01. ?): HFPK 1. szsgd.; 1924. 05. 12 (06. 01. ?) — — 1925.
10. 01.: 9. gye. pk.; 1925. 10. 01 — — 1930. 05. 01.: 5. vdd. gypk.; 1930. 05. 01 — — 1934.
06. 01.: 5. vdd. pk.; 1934. 09. 01.: nyug.

SIEGLER GÉZA, eberswaldi, altbgy. (?)

1. Kaposvár, 1885. 03. 23 — — Debrecen, 1939. 06. 16.
2. S. Konrád — — cs. és kir. fhdgy.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál (1895—1899), Cs. és kir. hdp. isk., Temesvár (1899—1903), Hadiisk. (1909—1912)
5. N (T), F (T)
6. Hdp. thtts. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 190?., Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 191?., Örgy. — — 191?., Alezds. — — 1921. 09. 01., Ezds. — — 1924. 09. 01., Tbk. — — 1934. 05. 01., Altbggy. — — 1937. 05. 01.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 08.: 2., ill. 17. dd. pk.; 1922. 07. 14 — — 1927. 12. 09. (1928. 01. 01. ?): HM Eln. D. oszt. vez.; 1930. 07. 15 — — 1932.: LHT (a genfi leszerelési konferencián részt vevő magyar delegáció tagja); 1932 — — 1933.: 1. gye. pk.; 1933 — — 1933. 11. 01.: 1. vdd. gypk.; 1934. 02 — — 1935. 09. 01.: LHT vezértitkár; 1935. 09. 01 — — 1936. 05. 01.: 1. vdd, 1. gypk.; 1936. 05. 01 — — 1939. 06.: 6. vdd. pk.

SILLEY (Siller) ANTAL, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Pozsony, 1887. 12. 02 — — ?
2. S. Antal — — ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1905—1908), Hadiisk. (1912—1914)
5. N (T), F (T), A (Nm), O (Nm), Or (Nm), Szr/H (?)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1912. 05. 01., Szds. — — 1915. 09. 01., Örgy. — — 1922. 09. 01., Alezds. — — 1926. 05. 01., Ezds. — — 1929. 11. 01., Tbk. — — 1937. 11. 01., Altbggy. — — 1940. 05. 01.
7. VH 1919. 04 — — 1919. 08.: Hds. Főpság. hdm. csop. vez.; 1920. 10. 10 — — ? : HM VI. hdm. iroda beo., ill. HM Eln. D. oszt. beo.; 1924. 03 — — 192? : kat. szakelőadó Belgrád; 1928. 06. 01 — — 1929. 03. 14.: HM VI—2. oszt. beo.; 1929. 03. 14 — — 1932. 08. 01.: HM Elns. B. vez.; 1932. 08. 01 — — 1936. 02. 01.: 5. vdd. vkf.; 1936. 02. 01 — — 1937. 08. 01.: 5. vdd. 2. gypk.; 1937. 08. 01 — — 1939. 08. 01.: 5. vdd. 1. gypk., ill. 14. gyal. dd. pk.; 1939. 08. 01 — — 1941. 08. 01.: V. hdt. pk.; 1941. 08. 01 — — 1942. 02. 01.: LHTVSzK elnök; 1942. 05. 01.: nyug.

SÍPOS ÁRPÁD, vitéz, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Nagyvárad, 1879. 08. 01 — — Bp. 1950.
2. S. Árpád — — jogakadémiai tanár
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1893—1897), Hadiisk. (1901—1903)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1897. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 189?., Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 19??. Örgy. — — 1915. 07. 01., Alezds. — — 1917. 08. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbggy. — — 1928. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1936.
7. 1919. 08. 19 — — 1920. 08. 18.: bp-i kat. körlet vkf.; 1920. 08. 19 — — 1922. 12. 03.: Hakad. tanár; 1923. 01 — — 1924.: bp-i rendőrtartálék 1. csoport pk.; 1924. 02. 01 — — 1925. 05. (06.?): Püml XIX. oszt. vez.; 1925. 05 (06. ?) — — 1928. 09.: LA pk.; 1928. 09 — — 1932. 10. 01.: 6. vdd. pk.; 1932. 10. 01 — — 1936. 01. 01.: HFPK tisztképző és nevelésügyi szemlélő; 1936. 01. 16 — — 1938. 09. 09.: HFPK h.; 1938.: nyug.

SIRCHICH BÉLA, kissirai, altbgy. (?)

1. Trenčín, 1871. 07. 08 — — Bp. (?), 1942. 01. 1?.
2. S. Nandor — — ?
3. R. k.
4. Gimn. 1—6. oszt., LA (1887—1891), Hadiisk. (1895—1897)
5. N (T), Szl (J), F (Nm)
6. Hdp. thtts. — — 1891. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1892. 11. 01., Fhdgy. — — 1895. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1900. 05. 01., 1. o. Szds. — — 1902. 11. 01., Örgy. — — 1909. 11. 01., Alezds. — — 1913. 05. 01., Ezds. — — 1915. 05. 01., Vörgy. — — 19??. Altbggy. — — 1922. 09. 01.
7. 1921. 02. 21 — — 192? : OTT társelnök.

SOMKUTHY (Schitler) JÓZSEF, vitéz, tü. tbk. (Tü.)

1. Folt, 1883. 04. 20 — Washington, 1961. 10. 18.
2. S. József — katona állatorvos
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál (1893—1897), Cs. és kir. kat. főreál (1897—1900), Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1900—1903), Hadiisk. (1907—1909)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1903. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 191?., Örgy. — — 191?., Alezds. — — 19??. Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 1928. 11. 01., Altbgy. — — 1935. 02. 01., Tü. tbk. — — 1936. 10. 01.
7. NH 1919. 06 — — 1921. 06.: Fővezérség, Vkf., ill. HM VI. csop. hdm. iroda beo.; 1921. 06 — — 1922. 05.: 8. gye. zlj. pk.; 1922. 05 — — 1924. 12. 01.: 4. vdd. vkf.; 1924. 12. 01 — — 1925. 12. 18.: 4. vdd. tü. pk.; 1925. 12. 25 — — 1927. 11. 15.: HFPK 1. szsgd.; 1927. 11. 15 — — 1928. 07. 16.: 1. vdd. gypk.; 1928. 07. 16 — — 1935. 01. 16.: KKI főn.; 1935. 01. 16 — — 1936. 09. 02.: HM VI. csop. főn. (HVKF); 1936. 09. 02 (05 ?) — — 1936. 10. 12.: HM.; 1936.: nyug.

SOMOGYI ENDRE, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Cserépfalu, 1891. 11. 18 — — Bp. 1966. 09. 08.
2. S. Andor — — tanító
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., Honv. hdp. isk. 1—3. évf., Pécs (1906—1909), LA (1909—1912), Hakad. (1920—1921)
5. N (J), F (Gy), T (Gy)
6. Hdgy. — — 1912. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1919. 09. 01., Örgy. — — 1928. 05. 01., Alezds. — — 1933. 11. 01., Ezds. — — 1936. 11. 01., Tbk. — — 1940. 09. 01., Altbgy. — — 1943. 02. 01.
7. VH 1. ho. (?); 1920 — — 1921.: Hakad.; 1924 — — 1927.: Hakad. földrajz és tereptan tanár; 1927 — — 1930. 09. 01.: 6. vdd. pság. agi. oszt. vez. és vkf. h.; 1930. 09. 01 — — 1931. 03. 06.: Hakad. tanár; 1931. 03. 06 — — 1936. 05. 01.: HM szsgd.; 1936. 05. 01 — — 1939. 01. 15.: HM VI—4. oszt., ill. vkf. 4. oszt. vez.; 1939. 01. 15 — — ?.: Térképészeti Intézet pk.; 1945. 05. 08 — — 1945. 10. 23.: USA hadifogság.

SOMOGYI LAJOS, meggyesi, altbgy. (Gyal.)

1. Szombathely, 1877. 03. 04 — — ?
2. S. Lajos — — főszolgabíró
3. R. k.
4. Gimn. 1—6. oszt., LA (1892—1896), Hadiisk. (1900—1902)
5. N (T), F (J)
6. Hdp. thts. — — 1896. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1897. 11. 01., Fhdgy. — — 190?., Tbk. — — 1924. 09. 01., Altbgy. — — 1927. 11. 01.
7. VH Hadügyi Népbiztosság Hdm. Főcsop. csop. vez.; 1923 — — ?.: HM 1. oszt. beo.; 1927. 11. 15.: nyug.

SÓNYI (Solarez) HUGÓ, vitéz, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Wölkersdorf, 1883. 03. 02 — — Ratingen (NSZK), 1958. 06. 07. (Düsseldorf, 1958. 06. 12.?)
2. S. József — — MÁV ellenőr
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Cs. és kir. hdp. isk., Bp. (1897—1901), Hadiisk. (1906—1909)
5. N (T), Szr (Gy)
6. Hdp. thts. — — 1901. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1902. 11. 01., Fhdgy. — — 1909. 05. 01., Szds. — — 1912. 05. 01., Örgy. — — 1917. 05. 01., Alezds. — — 1920. 05. 01. (1918. 09. 01.), Ezds. — — 1921. 09. 01., Tbk. — — 1927. 11. 01., Altbgy. — — 1934. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1936. 10. 01.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 08.: 29. dd. pk.; 1919. 08. 15 — — 1920. 01. 23.: VI/4. karhatalmi ezd. pk.; 1920. 01. 24 — — 1923. 08. 04.: HM Elms. A. oszt. vez. h.; 1923. 08. 04 — — 1925. 12. 05.: HM Elms. A. oszt. vez.; 1925. 12. 05 — — 1929. 10. 15.: HM Elms. vez.; 1929. 10. 15 — — 1933. 05. 01.: 1. vdd. gypk.; 1933. 05. 01 — — 1934. 05. 01.: 1. vdd. közig. vez. és bp-i váp.; 1934. 05. 01 — — 1936. 09. 05.: 7. vdd. pk.; 1936. 09. 05 — — 1940. 03. 03.: HFPK; 1940. 03.: nyug.

SOÓS KÁROLY, vitéz bádoki, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Nagyszeben, 1869. 07. 28 — — Steindorf (Ausztria), 1953. 06. 24.
2. S. Károly — — cs. és kir. ezds.
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1887—1890), Hadiisk. (1894—1896)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1894. 11. 01., Szds. — — 19??., Örgy. — — 19??., Alezds. — — 19??., Ezds. — — 1914. 01. 11., Vörgy. — — 1917. 09. 08., Altbgy. — — 1920. 08. 01., Gyal. tbk. — — 1925. 05. 01.
7. NH szegedi HM I. csop. főn.; 1919. 10 — — 1919. 12. 12.: NH Vkf.; 1919. 12. 12 — — 1920. 03. 15.: HM kat. államtitkár; 1920. 03. 15 — — 1920. 07. 19.: HM.; 1920. 07 — — 1921.: beosztás nélkül; 1921. 04. 22 — — 1922. 05. 06.: kaposvári kat. körlet pk., „déli végek vezénylő tbk.”, pécsi kat. körlet pk.; 1922. 05 — — 1925. 05. 01.: szab. szerk. biz. elnöke; 1925.: nyug.

SÖVÉNYHÁZI-HERDICZKY (Herdiczky) JENŐ, vitéz. altbgy. (Gyal.)

1. Kassa, 1892. 04. 12 — — Blafback/Immeustadt (NSZK), 1968. 12. 03.
2. ? — — magánzó
3. R. k.
4. Hdp. isk. (1906—1910)
5. N (T), Szl (J), O (Gy)
6. Zls. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1913. 05. 01., Fhdgy. — — 1915. 03. 01., Szds. — — 1920. 09. 01. (1919. 09. 01-re javítva), Örgy. — — 1929. 11. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01., Ezds. — — 1940. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 10. 01., Altbgy. — — 1944. 11. 01. (09. 01.)
7. 1920 — — ? : HM parancsértiszt; 1922 — — 1933.: HM Elns. beo.; 1933. 08. 01 — — 1935. 05. 01.: 3. gye. sgt.; 1935. 05. 01 — — 1935. 10. 01.: 3/II. zlj. pk.; 1935. 10. 01 — — 1937. 11. 01.: 3/I. zlj. pk.; 1937. 11. 01 — — 1938. 01. 15.: HFPK szű. oszt. beo.; 1938. 01. 15 — — 1940. 03. 01.: HM 8. oszt. beo.; 1940. 03. 01 — — 1940. 10. 01.: HM 4. oszt. beo. (a HM képviselője az OVSz-nél); 1940. 10. 01 — — 1942. 11. 15.: HM 4. oszt. vez.; 1942. 11. 15 — — 1944. 06. 01.: VIII. hdt. beo. tbk. (1943. 02. 28 — — ? : kijeviápk.); 1944. 06. 01 — — 1944. 08. 01.: II. hdt. beo. tbk.; 1944. 08. 01 — — 1944. 10. 16.: I. hdt. létszámfeletti állományában; 1944. 10. 16 — — 1944. 12. 20.: 13. gyal. ho. pk.; 1944. 12. 20 — — ? : „Hungária” 2. magyar fegyveres SS gránátos ho. pk.

SRÉTER ISTVÁN, vitéz szandai, c. altbgy. (Gyal.)

1. Cserhátsurány (Csesztve?), 1867. 11. 10 — — Bp. 1942. 09. 15. (09. ?)
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1885—1888)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1888. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1894. 05. 01., Szds. — — 1898. 11. 01., Örgy. — — 1911. 11. 01., Alezds. — — 1913. 11. 01., Ezds. — — 1915. 08. 01., Vörgy. — — 1920. 07. 20., C. altbgy. — — 192?.
7. 1919. 04. 24 — — 1919. 08.: letartóztatva ellenforradalmi tevékenységért; 1919. 08. 09 — — 1919. 09.: Dunántúl kat. pk.; 1919. 09 — — 1920. 07.: székesfehérvári ho. pk.; 1920. 07. 19 — — 1920. 12. 16.: HM.; 1926. 09.: tisztí rendfokozatáról leköszönt.

STIRLING LÁSZLÓ, szentgyörgyvári, altbgy. (Tü.)

1. Nagykanizsa, 1889. 01. 31 — — Montreal (Kanada), 1969.
2. S. Sándor — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1905—1908), Hadiisk. (?)
5. N (T), A (T), F (T), Or (?)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1913. 05. 01., Szds. — — 1915. 11. 01., Örgy. — — 1922. 09. 01., Alezds. — — 1927. 05. 01., Ezds. — — 1930. 11. 01., Tbk. — — 1938. 05. 01., Altbgy. — — 1940. 09. 01.
7. 1915. 03. 22 — — 1920. 11. 20.: orosz hadifogság; 1920. 12. 02 — — 1921. 04. 02.: bp-i körlet pság. beo.; 1921. 04. 02 — — 1921. 06. 30.: I. tü. oszt. beo.; 1921. 06. 30 — — 1923. 09. 11.: HM beo.; 1923. 09. 11 — — 1927. 11. 01.: LA tanár; 1927. 11. 01 — — 1928. 01. 01.: Püm. XIII. oszt.; 1928. 01. 01 — — 1928. 12. 15.: Térképészeti Intézet; 1928. 12. 15 — — 1934. 01. 17. (02. 01. ?): közlekedési ezd. pk., fl. RUISEK pk.; 1934. 01. 17 (02. 01. ?) — — 1936. 09. 01.: LA II. főcsop. pk.; 1936. 09. 01 — — 1939. 01. 01.: 7. vdd. tü. pk.; 1939. 01. 01 — —

1940. 11. 04.: KÁB elnök; 1940. 11. 04 — — 1942. 02. 01.: IX. hdt. pk.; 1942. 02. 01 — — 1942. 08. 01.: KÁB elnök (1942. 02-től HAGyOF is); 1942. 11. 01.: nyug.

STOMM Marcel, gróf, altbgy. (Gyal.)

1. Vác, 1890. 12. 24 — — Bp. 1968. 04. 25.
2. S. Lajos — — kataszteri mérnök
3. Ev.
4. Reálisk. 1—4. oszt., Honv. hdp. isk. 1—3. évf., Pécs (1905—1908), LA (1908—1911), Hakad. (1920—1921)
5. N (T), A (T), F (J)
6. Hdgy. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 191?., Örgy. — — 1926. 05. 01., Alezds. — — 1931. 11. 01., Ezds. — — 1936. 11. 01., Tbk. — — 1940. 09. 01., Altbgy. — — 1943. 02. 01.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 05.: székely ho.; 1919. 05 — — 1919. 06.: román internálás; 1919. 06 — — 1920.: HM hdm. oszt.; 1920 — — 1921.: Hakad.; 1921 — — 1924.: HM Eln. D. oszt. beo.; 1924 — — 1927. 06.: LA harcászat és hadseregszervezés tanár; 1927. 06 — — 1927. 11. 01.: HM VI—2. oszt. beo.; 1927. 11. 01 — — 1928. 05. 01.: nyelvtanfolyam London; 1928 — — 1929.: HM VI—2. oszt. „c” (jugoszláv) aloszt. vez.; 1929. 11 — — 1930. 05.: nyelvtanfolyam Párizs; 1930. 05 — — 1930. 11.: 2. gye. zlj. pk.; 1930. 11 — — 1931. 02.: HM VI—2. oszt. beo.; 1931. 02. 18 (02. 01) — — 1934. 04. 16.: kat. attasé London (1931. 04. 04-től kat. attasé Washington is); 1934. 05 — — 1936. 11. 01.: 7/I. zlj. pk.; 1936. 11. 01 — — 1937. 05. 01.: 7. gye. lő- és fegyver ti.; 1937. 05. 01 — — 1939. 08. 01.: 7. gye. pk.; 1939. 08. 01 — — 1942. 09.: 14. gyal. dd., ill. k. ho. pk.; 1942. 12. 05 — — 1943. 05. 15.: III. hdt. pk. (1943. 02. 03 — — 1951. 05. 16.: szovjet hadifogs.); NB. — mint háborús bűnös halál, Elnöki Tanács kegyelem, életfogytiglan, perújrafelvétel, 12 évi börtön. 1954. 08. 06.: kegyelemmel szabadult.

SUHAY IMRE, nemes, altbgy. (?)

1. Szent-Hubert, 1882. 03. 11 — — Bp. 1950 (?)
2. S. Ervin — — cs. és kir. fhdgy.
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1899—1902), Hadiisk. (1905—1907)
5. N (T), A (T), F (T), H (T), L (J), Szr (J)
6. Hdgy. — — 1902. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1907. 11. 01., Szds. — — 1910. 11. 01., Örgy. — — 1916. 02. 01., Alezds. — — 1918. 05. 01., Ezds. — — 19??. Tbk. — — 1927. 11. 01., Altbgy. — — 1933. 05. 01.
7. 1919. 12 — — 1920. 04.: Fővezérési agi. csop. fön.; 1920. 04 — — 1926. 07. 27.: HM VI—3. oszt. vez.; 1926. 07. 27 — — 1927.: Hadilevéltár főig.; 1927 — — 1929.: HM agi. csop. fön.; 1929. 02. 15 — — 1932. 12. 01.: 1. vők. pk.; 1932. 12. 01 — — 1936. 11. 01.: 3. vdd. pk.; 1937. 02. 01.: nyug.

SZABÓ LÁSZLÓ, vitéz, altbgy. (Tü.)

1. Bp. 1895. 10. 07 — — Argentina, 1956 előtt
2. Sz. Nándor — — MÁV ellenőr
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., Honv. hdp. isk. 1—3. évf., Nagyvárad (1909—1912), LA (1912—1914), Hakad. (1920—1922)
5. N (T), O (T), F (J)
6. Hdgy. — — 1914. 10. 15., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 19??. Örgy. — — 1931. 11. 01., Alezds. — — 1935. 05. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01., Altbgy. — — 1944. 07. 01.
7. 1920 — — 1922.: Hakad.; 1922 — — 1927.: 6. vdd. pság. agi. vk. ti.; 1927. 01 — — ? : HM Elns. ea.; ? — — 1930. 07. 19.: HM szsgd.; 1931. 11. 01 — — 1932. 06. 15.: HM VI—2. oszt. beo.; 1932. 06. 15 — — 1942. 10. 01.: kat. attasé Róma, Tirana (? — — 1943. 08. 01.: légügyi attasé is); 1942. 11. 15 — — 1943. 08. 10.: 7. k. ho. pk.; 1943. 08. 10 — — 1944. 06.: 7. gyal. ho. pk.; 1944 — — rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a Salói Köztársaságban.

SZÁHLENDER BÉLA, altbgy. (Lov.)

1. Bp. 1874. 01. 12 — — ?
2. Sz. Károly — — MÁV főellenőr
3. R. k.

4. Cs. és kir. kat. főreal (1887—1890), Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1890—1893), Hadiisk. (1901—1903)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1893. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1897. 05. 01., Szds. — — 1906. 05. 01., Örgy. — — 1913. 11. 01., Alezds. — — 1915. 09. 01., Ezds. — — 1918. 05. 01., Tbk. — — 192?., Altbgy. — — 192?.
7. 1919. 12. 12 — — 1920. 08.: Somogy vm. kat. pk.; 1920. 08 — — 1920. 09.: kaposvári körlet pk. h.; 1920. 09 — — 1920. 10.: hds. felszámoló hivatal, Bécs; 1920. 10. 01 — — 1921.: kecskeméti gye. pk.; 1921 — — 1923. 04.: várpalotai csap. gyak. tér. pk.; 1923. 04. 01 — — 1928. 06. 16.: cső. fü.; 1928. 09. 01.: nyug.

SZEDERJEI ELEMÉR, altbgy. (Mű.)

1. Lőcse, 1868 — — ?
2. ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. alreal, Kismarton (1880—1884), Cs. és kir. kat. főreal, Morva-Fehértemplom (1884—1887), Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1887—1890), Felsőbb hdm. tanf. (1895—1897)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1890. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1892. 11. 01., Szds. — — 1899. 11. 01., Örgy. — — 1910. 05. 01., Alezds. — — 1913. 11. 01., Ezds. — — 1915. 09. 01., Tbk. — — 1920., Altbgy. — — 1923. 07. 01.
7. 1919 — — 1921. 12. 15.: mű. csapatok fü., HM 4. oszt.; 1923 — — 1924. 05. 01.: LHTVSzK elnök h.; 1924. 07. 01.: nyug.

SZINAY (Sznistsák) BÉLA, színai, altbgy. (Gyal.)

1. Eger, 1880. 06. 09 — — Bp. 1948. 09. 08.
2. Sz. Ferenc — — gyógyszerész
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1885—1889)
5. N (Gy), R (Gy)
6. Hdp. thtts. — — 1899. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1900. 11. 01. (?), Fhdgy. — — 1906., Szds. — — 1913., Örgy. — — 1918., Alezds. — — 1920., Ezds. — — 192?, Tbk. — — 19??. Altbgy. — — 1935. 05. 01.
7. 192? — — 1926. 08.: LA aks. zlj. pk. gyal. kik. és tanulmány vez.; 1926. 08 — — 1928. 09. 10.: 1. gye. pk.; 1928. 09. 10 — — 1931. 10. 05.: LA pk.; 1931. 10. 05 — — 1936. 08. 01.: cső. fü.; 1936. 11. 01.: nyug.; 1937 — — 1943.: Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Munkaszolgálatára főpk.

SZÍVÓ SÁNDOR, lovag bunyai, altbgy. (Lov.)

1. Bécs, 1868. 04. 20 — — ?, 1945.(?).
2. B. János — — cs. és kir. altbgy.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. főreal, Morva-Fehértemplom (1883—1886), Cs. és kir. kat. akad. (1886—1889), Hadiisk. (1893—1895)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1889. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1893. 11. 01., Szds. — — 1895. Örgy. — — 1904., Alezds. — — 1908. 05. 01., Ezds. — — 1913. 05. 01., Vörgy. — — 1917. 06. 05., Altbgy. — — 192?.
7. 1920. 01 — — 1921. 04. 22.: szombathelyi kat. körlet pk.; 1921. 04. 22 — — 1921. 12. 15.: HM VII. csop. főn. (Hds. főfü.) beo. tbk.; 1922. 05. 01 — — áv.; 1923. 05. 01.: nyug.

SZOMBATHELYI (Knausz), FERENC, vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Győr, 1887. 05. 07 — — Újvidék, 1946. 11. 04.
2. K. Ferencz — — cipész
3. R. k.
4. Honv. hdp. isk., Pécs (1902—1906), Hadiisk. (1911—1914)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1906. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1907. 11. 01. (?), Fhdgy. — — 1912. 11. 01., Szds. — — 1915. 07. 01., Örgy. — — 1922. 11. 01., Alezds. — — 1926. 05. 01., Ezds. — — 1929. 11. 01., Tbk. — — 1937. 11. 01., Altbgy. — — 1939. 11. 01., Vezds. — — 1941. 11. 01.
7. VH Hds. Főpság. délszláv nyilvántartás vez.; 1919 — — 1923.: szombathelyi kat. körlet, ill. 3. vdd. pság. beo.; 1923 — — 1926.: HM VI—1. oszt. beo.; 1926. 09. 15 — — 1931. 09. 01.:

Hakad. hadtörténelem és harcászat tanár; 1931. 09. 01 — — 1933. 05. 01.: 3. vdd. vkf.; 1933. 05. 01 — — 1936. 07. 01.: HFPPK szsgd.; 1936. 08. 01 — — 1938. 10. 01.: LA I. főcsoport; 1938. 10. 01 — — 1939. 01. 15.: HVKF h.; 1939. 01. 15 — — 1941. 08. 01.: VIII. hdt. pk.; 1941. 06 — — 1941. 08.: Kárpát-csoport pk.); 1941. 08. 01 — — 1941. 09. 06.: elfoglalt szovjet területek kat. közg. pk.; 1941. 09. 06 — — 1944. 04. 19.: HVKF; 1944. 10. 16. után német, nyilas fogs., NB (1946) — — 10 évi börtön, NOT — — életfogytiglan, jugoszláv NB — — halál.

SZTÓJAY (Stojakovics) DÖME (Demeter), vitéz, vezds. (Gyal.)

1. Versec, 1883. 01. 05 (06 ?) — — Bp. 1946. 08. 22.
2. ?
3. Gör. kel.
4. Honv. hdp. isk., Pécs (1898—1902), Hadiisk. (1907—1910)
5. N (T), F (T), H (T)
6. Hdp. thtts. — — 1902. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1903. 11. 01., Fhdgy. — — 1909. 11. 01., Szds. — — 1913. 05. 01., Örgy. — — 1917. 11. 01., Alezds. — — 1920. 08. 01., Ezds. — — 1922. 09. 01., Tbk. — — 1929. 11. 01., Altbgy. — — 1935. 12. 01., Vezds. — — 1944. 11. 28.
7. VH 1919. 03 — — 1919. 08.: Hds. Főpás. II. (hírszerző és kémelhárító) csop. fön.; 1919. 08. 04 — — 1919. 11. 16.: HM 5/b. oszt. vez.; 1919. 11. 17 — — 1920. 06. 30.: HM II. csop., ill. Fővezérsg vk. nyilvántartó iroda fön.; 1920. 07. 01 — — 1925. 08. 30.: HM VI—2. oszt. vez.; 1925. 09. 01 — — 1927. 08. 07.: kat. szakelőadó Berlin; 1927. 08. 08 — — 1927. 09. 10.: csap. szolg. 6. gye.; 1927. 09. 11 — — 1927. 11. 01.: kat. szakelőadó Berlin; 1927. 11. 01 — — 1933. 05. 01.: kat. attasé Berlin; 1933. 05. 01 — — 1935. 12. 10.: HM Elms. vez.; 1935. 12. 10 — — 1944. 03. 22.: rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Berlin (1936. 12. 31. mint katona nyug.); 1944. 03. 22 — — 1944. 08. 29.: miniszterelnök és külügyminiszter. NB, mint háborús bűnöst, halálra ítélte.

TAKÁCH-TOLVAY (Takács) JÓZSEF, vitéz kiskörmend, nagykőrösi és köpösi gróf, altbgy. (Lov.)

1. Celldömölk, 1876. 10. 26 — — Bp. 1945. 01. 02.
2. T. Jenő — — MÁV osztálymérnök
3. R. k.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1890—1894), Hadiisk. (1899—1901)
5. N (T), A (T), F (T), O (T)
6. Hdp. thtts. — — 1894. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1895. 11. 01., Fhdgy. — — 1898. 11. 01., Szds. — — 1904. 05. 01., Örgy. — — 1912. 05. 01., Alezds. — — 1914. 11. 01., Ezds. — — 1917. 05. 01., Tbk. — — 1927. 08. 07.: Altbgy. — — 1924. 09. 01.
7. VH: TK bécsi követségén, a „bankgassei puccs” vezetője; 1919. 08 — — 1920. 06.: kat. meghatalmazott, Bécs; 1920. 06 — — 1921. 01.: kat. szakelőadó, Varsó; 1921. 01 — — 1925. 08.: kat. szakelőadó, Bukarest; 1925. 08 — — 1926. 07. 27.: 1. vdd. közg. vez.; 1926. 07. 27 — — 1926. 11. 24.: tbk-i büv. elnök; 1928. 04. 18 — — 1928. 09. 30.: HFPPK mellé beo. tbk. h.; 1928. 10. 01. (1929. 01. ?): nyug.

TAKÁTSY (Takácsy) GYÖRGY, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Jászberény, 1879. 02. 25 — — Bp. 1943. 07. 03.
2. T. Endre — — ügyvéd
3. Ref.
4. Gimn. 1—4. oszt., LA (1893—1897), Hadiisk. (1904—1906)
5. N (T)
6. Hdp. thtts. — — 1897. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1898. 11. 01., Fhdgy. — — 1907. 05. 01., Szds. — — 1915. 09. 01., Alezds. — — 1917. 11. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 1928. 11. 01.
7. 1919 — — 1922. 12. 01.: HM I. oszt. vez.; 1922. 12. 01 — — 1923. 10. 01.: 1. gye. pk.; 1923. 10. 01 — — 1924. 05. 01.: HM III. csop. fön. h.; 1924. 05. 01 — — 1929. 06. 01.: HM I. csop. fön.; 1929. 06. 01 — — 1933. 05. 01.: vámörsg, ill. határörsg szemléző.

TÁNCZOS GÁBOR, c. lov. tbk. (Lov.)

1. Bp. 1872. 01. 22 — — Hajdúnánás, 1953. 08. 11.
2. T. Miklós — — ügyvéd
3. Ev. (Ref.?)
4. Cs. és kir. kat. főreál (1885—1888), Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1888—1891), Hadiisk. (1894—1896)
5. N (T), F (T), H (?), Szr (?)

6. Hdgy. — — 1891. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1895. 11. 01., 2. o. Szds. — — 1898., 1. o. Szds. — — 1900., Órgy. — — 1907., Alezds. — — 1911., Ezds. — — 1914., Vörgy. — — 1917. 12. 16., Altbgy. — — 1921. 03. 01., C. lov. tbk. — — 1926. 03. 02.
7. 1919. 08. 07 — — 1919. 08. 15.: a külügyminisztérium ideigl. vezetésével megbízva; 1920 — — 1921. (?): HM V. csop. főn., a magyar—csehszlovák határmegállapító bizottság tagja; 1921 — — 1922.: HM h.; 1923 — — 19?: a Nemzetek Szövetségénél magyar fődelegátus; 1925. 09. 01 — — áv.; 1926. 09. 01.: nyug.

TARÓCZY (Zmazsenka) NÁNDOR, altbgy. (Gyal.)

1. ?, 1874 — — Bp. 1973. 04.
2. ?
3. R. k.
4. Hadiisk. (1902—1904)
5. N (T), Or (T), F (?)
6. Hdgy. — — 1894., Fhdgy. — — 189?., Szds. — — 190?., Órgy. — — 1916. 07. 01., Alezds. — — 1918. 08. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1925. 05. 01., Altbgy. — — 192?.
7. ? — — 1923. 01.: Hadilevéltár, Bécs; 1923. 03. 12 — — 1928.: kat. szakelőadó, Reval; 1929. 05. 01.: nyug.

TASNÁDY (Taschler, Tasnád) GUIDO, vitéz, főtorzskapitány (ezds.) (Teng.)

1. Bp. 1889. 05. 03 — — Bp. 1969. 10.
2. ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. haditengerészeti akad., Pola (190?—1908)
5. N (T)
6. Teng.kadét — — 1908. 06. 16., Fregatthdgy. — — 1911. 11. 01., Sorhajóhdgy. — — 1915. 11. 01., I. o. torzskapitány — — 1934. 11. 01., Főtorzskapitány — — 1938. 11. 01.
7. 19?? — — 193?: HM kiko. fő. és bb. ea., fő. szertár pk., hajós zlj. pk., csajkás ezd. pk.; 1938. 11. 01 — — 1942. 04. 01.: fő. pk.; 1942. 07. 01.: nyug.

TEMESSY (Sekulits) MILÁN, vitéz, altbgy. (Tü.)

1. Temesvár, 1885. 05. 23 — — Balatonfüred, 1944. 11. 25.
2. S. Milán — — ?
3. Gör. kel.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Cs. és kir. kat. főreál, Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1903—1906), Felsőbb tü. tanf.
5. N (T), H (T), Szr (T), F (J)
6. Hdgy. — — 1906. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1911. 11. 01., Szds. — — 1915. 07. 01. (1914. 09. 01.-re javítva?), Órgy. — — 1921. 09. 01., Alezds. — — 1924. 05. 01., Ezds. — — 1927. 11. 01., Tbk. — — 1936. 05. 01., Altbgy. — — 1938. 11. 01.
7. 1921. 02. 01 — — 1921. 05. 31.: ?; 1921. 05. 31 — — 1923. 09. 01.: I. tü. oszt. beo.; 1923. 09. 01 — — 192?: LA tanár; 1925 — — 1927.: töti. tanf. tüzértan és hdm. vk. szolg. tanár; 1928 — — 1931.: 4. vdd. vkf.; 1931 — — 1934. 05. 01.: HM 3/a. oszt. vez.; 1934. 05. 01 — — 193?: 3. vdd. tü. pk.; 193? — — 1937.: táb. tü. löisk. pk.; 1937. 07 — — 1939. 01.: 2. vdd., ill. II. hdt. pk.; 1939. 01 — — 1939. 08.: LHTVSzK elnök; 1939. 09. 01.: nyug.

TEMESY (Gruber) BÉLA, dr. altbgy. (Gyal.)

1. Oraviczánya, 1891. 03. 05 — — Bp. 1967. 03. 21.
2. ? — — postatiszt
3. R. k.
4. ?
5. N (T), F (Gy)
6. Hdgy. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1919. 09. 09., Órgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1934. 11. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 11. 01. (09. 30.), Altbgy. — — 1944. 11. 01.
7. 1919 — — 1920. szegedi táb. cső. zlj.; 1920. 02. 12 — — 1920. 05. 11.: szegedi kat. körlet pság.; 1920. 05. 11 — — 192?: cső. karhatalom Szeged; 1923. 05. 01 — — 1929. 08. 15.: „Rákóczi Ferenc” reáliskolai nevelőintézet tanár; 1928. 08. 15 — — 1932. 10. 01.: 5. gye. bb. ea.; 1932. 10. 01 — — 1933. 11. 01.: 4/II. zlj. vmk. pk.; 1933. 11. 01 — — 1934. 08. 01.: Sopron teng. fü.; 1934. 08. 01 — — 1939. 01. 23.: HM 9. oszt. vez.; 1939. 01. 23 — — 1941. 09. 01.: 22. gye. lő. és fegyver ti.; 1941. 09. 01 — — 1942. 11. 15.: II. hdt. pság. beo. (1942. 05. 07 — — 1942. 08.: 52. gye. pk.; 1942. 08 — — 1942. 12.: 6. k. ho. pk.); 1942. 11. 15 — — 1943. 06. 01.: IV. hdt. beo. tbk.; 1943. 06. 01 — — 1943. 08. 10.: 11. k. ho. pk.; 1943. 08. 10 — —

1944. 07. 01.: IV. hdt. beo. tbk.; 1944. 07. 01 — — 1944. 09. 15.: 3. honv. ker. pk.; 1944. 09. 15 — — 1944. 11. 15.: 8. táb. pótl. ho. pk.; 1944. 11 — — 1945. 03. 08.: 8. ho. pk.

TERNEGG KÁLMÁN, vezds. (Tü.)

1. Tát, 1887. 09. 14 — — Bp. 1956. 10. 10.
2. T. János — — bányatiszt
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál (1898—1902), Cs. és kir. kat. főreál (1902—1905), Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1905—1908)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1908. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1916. 09. 01., Órgy. — — 1925. 05. 01., Alezds. — — 1932. 05. 01., Ezds. — — 1937. 11. 01., Tbk. — — 1940. 11. 01., Altbgy. — — 1943. 05. 01., Vezds. — — 1944. 11. 01. (10. 31.)
7. 1920. 01. 04 — — 1925. 05. 01.: 1. tü. oszt. 3. üteg pk.; 1925. 09. 01 — — 1930. 09. 01.: LA tü. gyak. szab. tanár; 1930. 09. 01 — — 1933. 10. 01.: 1. tü. oszt. beo.; 1933. 10. 01 — — 1935. 05. 01.: 1. tü. oszt. pk. h.; 1935. 05. 01 — — 1938. 05. 01.: 1. lov. tü. oszt. pk.; 1938. 05. 01 — — 1939. 01. 15.: 2. lov. dd. tü. pk.; 1939. 01. 15 — — 1940. 03. 01.: VIII. hdt. tü. pk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 08. 01.: táb. tü. löisk. pk.; 1941. 08. 01 — — 1941. 10. 01.: tü. gyak. kik. tábor pk.; 1941 — — 1942. 10. 01.: 101. tü. pk.; 1942. 10. 01 — — 1944. 10. 01.: táb. tü. fü.; 1944. 10. 01 — — 3 havi eü. szabadság; 1944. 10. 16 — — 1945. 01.: Honi hds. pk.; 1945. 01. 01 — — 1945.: Le. pk.

THAN KÁROLY, vitéz báró, (1910-től) altbgy. (Lov.)

1. Bp. 1873. 03. 03 — — ?
2. T. Károly — — egyetemi tanár
3. ?
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1890—1893), Hadiisk. (1897—1899)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1893. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1897. 05. 01., 2. o. Szds. — — 1901. 11. 01., 1. o. Szds. — — 1905. 05. 01., Órgy. — — 1910. 11. 01., Alezds. — — 1913. 11. 01., Ezds. — — 1915. 09. 01., Tbk. — — 19?., Altbgy. — — 1923. 01. 01.
7. 1920. 01. 04 — — 1922. 04. 20.: bp-i gyal. ho., ill. vdd. pk.; 1921. 04. 21 — — 1925. 12. 05. (1926. 01. 01. ?): bp-i kat. körlet, ill. 1. vdd. pk.; 1926. 06. 01 — — áv.; 1927. 06. 01.: nyug.

THOTT (Tóth) GÁBOR, nemes, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Beregszász, 1877. 04. 17 — — Bp. (?), 1947. 01. 02.
2. T. Kálmán — — adóhivatalnok
3. Ref.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1891—1895), Hadiisk. (1899—1901)
5. N (T), F (?)
6. Hdgy. — — 1895. 08. 18. (11. 01.), Fhdgy. — — 1898. 05. 01., 2. o. Szds. — — 1904. 05. 01., 1. o. Szds. — — 1907. 05. 01., Órgy. — — 1912. 05. 01., Alezds. — — 1914. 11. 01., Ezds. — — 1917. 05. 01., Tbk. — — 1922. 01. 01., Altbgy. — — 1925. 01. 01., Gyal. tbk. — — 192?.
7. 1919. 09. 03 — — 1920. 06. 30.: 5. sz. ti. ig. biz. tag.; 1920. 07. 01 — — 1921. 01. 17.: HM összekötő tiszt a Püm. XIX. oszt.-nál; 1921. 03. 22 — — 1921. 06. 30.: HM 1. oszt. vez.; 1921 — — 1922. 12. 07.: HM I. csop. főn. h.; 1922. 12 — — 1924. 06. 17.: HM I. csop. főn.; 1924. 06. 18 — — 1925. 01. 08.: HM kat. közig. csop. főn.; 1925. 01. 09 — — 1928.: vármőr-ség fü.; 1928 — — 1929.: HFPK mellé beo. tbk.; 1929. 05. 01.: nyug.

TÓTHVÁRADY-ASBÓTH (Tóthvárady) ISTVÁN, vitéz nemes altbgy. (Lov.)

1. Lugos, 1874. 07. 14 — — Bp. 1948. 11. 30.
2. T. István — — ügyvéd
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., LA (1888—1892)
5. N (T), R (T), F (Gy)
6. Hdp. thtts. — — 1892. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1893. 11. 01., Fhdgy. — — 189?., Tbk. — — 1923., Altbgy. — — 1927.
7. 1923 — — 1924. 12. 15.: lópótlás fü.; 1924. 12. 15 — — 1927. 06. 01.: HFPK lov. szemlélő; 1927. 09. 01.: nyug.

TRUNKWALTER ÖDÖN, vezérkapitány (vőrgy.) (Teng.)

1. Kassa, 1894. 07. 08 — — Hamburg (NSZK), 1957. (11.?).

2. ? — — cs. és kir. szds.
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1904—1908), Cs. és kir. haditengerészeti akad., Pola (1908—1912)
5. N (T), A (J), F (J), O (J)
6. Szds. — — 1921. 09. 01., II. o. törzskapitány (örgy.) — — 1932. 11. 01., I. o. törzskapitány (alezds.) — — 1937. 05. 01., főtörzskapitány (ezds.) — — 1941. 05. 01., Vezérkapitány (vörgy.) — — 1944. 01. 01.
7. 1931. 10. 01 — — 1932. 10. 01.: hajós zlj. pk.; 1932. 10. 01 — — 1933. 08. 01.: fő. pság. beo.; 1933. 08. 01 — — 1935. 10. 04.: csajkás ezd. pk. h.; 1935. 10. 04 — — 1936. 08. 01.: LA II. főcsop. tanár; 1936 — — 1941. 10. 01.: LA II. főcsop., ill. „Bolyai János” mű. akad. tanár; 1941. 10. 01 — — 1944. 10. 16.: folyamzár ezd. pk.; 1944. 10. 16 — — 1944. 12. 15.: fő. pk.; 1944. 12. 15 — — 1945. HM és HFPPK törzskülönítmény; 1945. 04. 01.: nyug.

ÚJSZÁSZY ISTVÁN, vörgy. (Tü.)

1. Nagykőrös, 1894. 08. 30 — — ?
2. ?
3. Ref.
4. Honv. főreál, Sopron (1909—1912), Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1912—1914), Hakad. (192?—1924)
5. N (T), A (Gy), Szr (Gy), Cs (?), F (Nm), L (?)
6. Hdgy. — — 1914. 10. 15., Fhdgy. — — 1919. 09. 01., Szds. — — 1922. 09. 01., Örgy. — — 1932. 05. 01., Alezds. — — 1935. 11. 01., Ezds. — — 1939. 05. 01., Vörgy. — — 1942. 04. 01. (03. 30.)
7. 1920 — — 1921.: szombathelyi tü. oszt.; 1921 — — 192?.: bécsi kirendeltség, HM VI. csop.; 192? — — 1924.: Hakad.; 1926. 01. 22 — — 1930. (?): HM VI—2. oszt. beo., (tart. vez. 4. vdd. pság.); 1930. 11. 01 — — 1931. 04. 15.: 1. vdd. pság. vkszt. szem. tart. (a párizsi magyar katonai attasé mellé beo.); 1931. 04. 15 — — 1934. 05. 01.: kat. attasé, Varsó; 1934. 06. 16 — — 1938. 02. 01.: kat. attasé, Prága; 1938. 02. 01 — — 1939. 05. 01.: HM VI—2., ill. vkf. 2. oszt.; 1939. 05. 01 — — 1942. 08. 01.: Vkf. 2. oszt. vez.; 1942. 10. 14 (1942. 07. 01-i hatály-lyal) — — 1944. 04.: ÁVK vez.

VARGYASSY (Jelic, Vargyassi) GYULA, vitéz, altbgy. (?)

1. ?, 1891. 12. 21 — — Brisbane (Ausztrália), 1958. 12. (11.?).
2. ? — — katonatiszt (?)
3. R. k.
4. ?
5. N (T)
6. Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 192?., Örgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1933. 11. 01., Ezds. — — 193?., Vörgy. — — 1941. 05. 01., Altbg. — — 1944. 01. 01.
7. 1922 — — 1928.: 5. vdd. pság. kik. ügyek ea.; 1928. 07. 01 — — 1932. 08. 01.: HM VI—7/k. oszt. beo.; 1932. 08. 01 — — 193?.: LA II. főcsop. tan. vez. és harcászat tanár; 193? — — 193?.: 13/II. zlj. pk.; 193? — — 1941. 08. 01.: tóti. tanf. tanár; 1941. 08. 01 — — 1942. 09. 10.: 4. gyal. dd., ill. 4 k. ho. pk.; 1942. 09. 10 — — 1943. 06. 01.: 20., ill. 23. k. ho. pk.; 1943. 06. 15 — — ?.: tóti. tanf. pk.

VASSEL KÁROLY, altbgy. (Mű., Rep.)

1. Bp. 1878. 11. 16 — — 1946 után
2. V. Károly — — ?
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. (?), Cs. és kir. kat. mű. akad. (?), Hadiisk. (1902—1904)
5. N (T), A (T), F (T)
6. Hdp. thts. — — 1897., Alezds. — — 1917. 08. 01., Ezds. — — 1920. 05. 01., Tbk. — — 1924. 01. 01., Altbg. — — 1927. 05. 01.
7. 1921. 07 — — ?.: határmegállapító bizottság katonai biztos; 192? — — 1929. 12. 11.: Lüh. vez.; 1929. 12. 11 — — 1930. 05.: HFPPK Le. szemlélő; 1930. 08. 01.: nyug.

VASVÁRY (Eisensehr) FRIGYES, vitéz, vörgy. (Gyal.)

1. Eszék, 1895. 12. 13 — — Monor, 1979. 12. 29.
2. E. József — — főtörzsfoglár
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (191?—1915), Hakad. (192?—192?)

5. N (T)
6. Hdgy. — — 1915. 03. 15., Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1924. 09. 01., Örgy. — — 193?., Alezds. — — 1935. 11. 01., Ezds. — — 193?., Vörgy. — — 1943. 02. 01.
7. VH: 16. gye.; 192? — — 192?. Hakad., 1926 — — 1930.: 6. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1930. 10. 01 — — 1931. 09. 01.: HM VI—3. oszt. beo.; 1931. 09. 01 — — 193?.: HM VI—6. oszt. beo.; 193? — — 193?.: HM 1/c. oszt. „Felszerelési és málházási utasítás” szerk. és felszerelési alcso. vez.; 193? — — 193?.: LA I. főcso. tanulmány vez. és tanár; 193? — — 1941. 01. 01.: 2. gye. beo.; 1941. 01. 01 — — 1942. 10.: 7. gye. pk.; 1942. 10 — — 1943. 05. 15.: 20. k. ho. pk.; 1943. 05. 15 — — 1943. 08. 10.: 13. k. ho. pk.; 1943. 08. 10 — — 1944. 10. 15.: 20. gyal. ho. pk.; 1944. 11 — — 1945.: IX. hdt. pk.; 1945. 05. 19 — — 1955. 11. 19.: szovjet hadifogs.

VASVÁRY (Eisensehr) JÓZSEF, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Eszék, 1898. 01. 31 — — Lauterach (Auszrta), 1984. 04. 24
2. E. József — — főtörzsfoglár
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk. Bp. (1912—1915), Hakad. (192?—192?)
5. N (T), Szr/H (T), F (?)
6. Zls. — — 1915. 03. 15., Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 192?., Szds. — — 192?., Örgy. — — 1934. 11. 01., Alezds. — — 1938. 05. 01., Ezds. — — 1940. 09. 01., Vörgy. — — 1943. 02. 01., Altbgy. — — 1945.
7. 192? — — 192?.: Hakad.; 1935. 09. 15 — — 1941. 05. 01.: kat. attasé, Belgrád, Athén; 1941. 05. 01 — — 1942. 08. 01.: I. hdt. vkf.; 1942. 08. 01 — — 1943. 08. 01.: vkf. 2. oszt. vez.; 1943. 08. 01 — — 1943. 08. 10.: 15. k. ho. pk.; 1943. 08. 10 — — 1943. 10. 01.: 13. gyal. ho. gypk.; 1943 — — 1944. 08.: 18. tart. ho. pk.; 1944. 08 — — 1944. 11.: 16. gyal. ho. pk.; 1944. 11 — — 1945.: III. hdt. pk.; 1945. 01 — — 1945. 05.: V. hdt. pk.

VATTAY (Vetter) ANTAL, vitéz, altbgy. (Lov.)

1. Sopron, 1891. 08. 13 — — Bp. 1966. 11. 02.
2. V. Pál — — szőlészeti és borászati főfelügyelő
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Cs. és kir. kat. főreál, Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1909—1912), Hakad. (1921—1922)
5. N (T), F (J)
6. Hdgy. — — 1912. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 191?., Szds. — — 1920. 09. 01. (1919. 09. 01-re javítva), Örgy. — — 1929. 05. 01., Alezds. — — 1934. 05. 01., Ezds. — — 1937. 11. 01., Tbk. — — 1941. 05. 01., Altbgy. — — 1943. 05. 01.
7. 1920 — — 1920.: miskolci kat. körlet pság. nemzetvédelmi oszt., miskolci gyal. ho. lovas szd.; 1920 — — 1921.: HM Eln. c. oszt.; 1921 — — 1922.: Hakad.; 1922. 04. 01 — — 1928. 10. 22.: Korm. szsgd.; 1928. 11. 01 — — 1929. 05. 01.: 7. vdd. pság.; 1929. 05. 01 — — 1932. 08. 01.: 7. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1932. 08. 01 — — 1935. 06. 10.: HM VI—2. oszt. aloszt. vez.; 1935. 06. 10 — — 1937. 09. 01.: lov. ho. vkf.; 1937. 09. 01 — — 1939. 01. 15.: 5. vdd. vkf.; 1939. 01. 15 — — 1941. 01. 01.: KKI főn. h.; 1941. 01. 01 — — 1942. 10. 01.: 1. lov. dd. pk.; 1942. 10. 01 — — 1944. 08. 01.: 1. lov. ho. pk. és lov. fü.; 1944. 08. 17 — — 1944. 10. 16.: KKI főn. és főhadsegéd; 1944. 10. 16 — — 1945. 04. 30.: német, nyilas fogs.; 1945. 05. 10 — — 1946. 05. 20.: USA hadifogs.; Kb (1951) — 10 évi börtönre, vagyonelkobzásra és politikai jogainak felfüggesztésére ítélte, 1956. 08. 31-én feltételeesen szabadult.

VERESS LAJOS, primor dálnoki, vezds. (Lov.)

1. Sepsiszentgyörgy, 1889. 10. 04 (06 ?) — — London, 1976. 03. 29.
2. V. Gyula — — ügyvéd, városi tisztí ügyész
3. Ref.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1907—1910), Hakad. (1922—1923)
5. N (T), F (T)
6. Hdgy. — — 1910. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1914. 08. 01., Szds. — — 1917. 09. 01., Örgy. — — 1925. 11. 01., Alezds. — — 1930. 05. 01., Ezds. — — 1935. 05. 01., Tbk. — — 1940. 05. 01., Altbgy. — — 1942. 04. 01. (03. 30.), Vezds. — — 1944. 07. 01.
7. VH 152. csop. vkf.; 1920 — — 1922.: bp-i lov. dd. vk. ti.; 1922 — — 1923.: Hakad.; 1923 — — 1925. 06. 16.: 7. vdd. pság. kik. oszt. vez. h. és vez.; 1925. 10. 01 — — 1929. 08. 01.: LA harcászati és hadtörténelem tanár; 1929. 08. 01 — — 1931. 11. 01.: 2. vdd. vkf. h.; 1931. 11. 01 — — 1933. 08. 01.: LA I. főcso. tanulmány vez.; 1933. 08. 01 — — 1935. 06. 10.: HFPK lov. szemlélő vkf. (1. lov. ho. vkf.); 1935. 06. 10 — — 1935. 07. 15.: 1. vdd. pság. vkszt. szem. tart.; 1935. 07. 15 — — 1938. 05. 01.: kat. attasé, Bécs (1938. 08. 01-ig maradt Bécsben); 1938. 08. 01 — — 1939. 01. 15.: 6. vdd. gypk.; 1939. 01. 15 — — 1940. 03. 01.:

15. gyal. dd. pk.; 1940. 03. 01 — — 1941. 10. 01.: 2. lov. dd. pk.; 1941. 10. 01 — — 1942. 04. 15.: 2. pe. ho. pk.; 1942. 04. 15 — — 1942. 10. 01.: 1. „rögtönzött” pe. ho. pk.; 1942. 10. 01 — — 1942. 11. 15.: I. pe. hdt. pk. és pe. és gk. löv. csap. fü.; 1942. 11. 15 — — 1944. 08. 28.: IX. hdt. pk. és vez. tbk.; 1944. 08. 28 — — 1944. 10. 16.: 2. hds. pk.; 1944. 10. 16 — — 1945.: német, nyilas fogs.; 1945. 05. 01 — — 1946. 01. 28.: szovjet internálás (Kiskőrös); NB (1947): köztársaságellenes összeesküvés vádja alapján halálra ítélte, kegyelem — életfogytiglani börtön; 1956.: szabadult és emigrált.

VOGT WALDEMÁR, gyal. tbk. (Gyal.)

1. Brassó, 1878. 03. 05 — — Solymár, 1961. 03. 05.
2. V. Reinhold — — kútásó
3. Ev.
4. Gimn. 1-4. oszt., Cs. és kir. hdp. isk. Nagyszeben, (1893—1897), Hadiisk. (1901—1903)
5. N (T) R (Gy)
6. Hdp. thtts. — — 1897. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1898. 11. 01., Fhdgy. — — 1903. 05. 01., Szds. — — 1906. 05. 01., Órgy. — — 1913. 11. 01., Alezds. — — 1915. 09. 01., Ezds. — — 1918. 05. 01., Tbk. — — 192?., Altbgy. — — 1926. 05. 01., Gyal. tbk. — — 1932. 05. 01.
7. NH 1919. 07. 29 — — 1919. 09. 01.: a szegedi kormány meghatalmazottja Bécsben és Bethlen katonai tanácsadója; 1919. 11 — — 1920. 01.: szombathelyi kat. körlet megb. pk.; 192? — — 1921. 04. 01.: Szatmár vm. kat. pk.; 1921. 04. 01 — — 1922. 01. 04.: mátészalkai, ill. 12. gye. pk.; 1922. 01. 04 — — 1924. 04. 14.: 5. vdd. gypk.; 1924. 04. 14 — — 1927.: 4. vdd. pk.; 1927 — — 1928.: tbk-i бү. elnök; 1928 — — 1930. 07.: LHTVSzK elnök; 1930. 07 — — 1935. 01. 16.: HFPK h.; 1935. 04.: nyug.

VÖRÖS GÉZA, vitéz nemes, altbgy. (Tü.)

1. Csabrendek, 1895. 01. 11 — — Bp. 1958. 11. 27.
2. V. Pál — — szőlőbirtokos
3. R. k.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kőszeg (1906—1910), Cs. és kir. kat. főreál (1910—1913), Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1913—1915), Hakad. (1922—1925)
5. N (T), F (J), L (Gy)
6. Hdgy. — — 1915. 03. 15., Fhdgy. — — 1920. 09. 01. (1916. 11. 01.), Szds. — — 1924. 09. 01., Órgy. — — 1933. 05. 01., Alezds. — — 1936. 05. 01., Ezds. — — 1939. 11. 01., Vörgy. — — 1942. 10. 01. (09. 30.), Altbgy. — — 1944. 09. 01.
7. VH szolg. (5. tü. ezd.); 1919 (?) — — 1923. 10. 01.: 7. tü. oszt. sgt.; 1923. 10. 01 — — 1925. 09. 01.: Hakad.; 1925. 10. 01 — — 1930. 06. 16.: 1. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1930. 06. 16 — — 1933. 08. 01.: HM VI—7/k. oszt.; 1933. 08. 01 — — 1937. 05. 01.: HM VI—1. oszt. beo., aloszt. vez.; 1937. 05. 01 — — 1939. 11. 01.: Hakad. tanár; 1939. 11. 01 — — 1940. 03. 01.: 2. táb. tü. oszt. (csap. szolg.); 1940. 03. 01 — — 1941. 03. 01.: II. hdt. vkf.; 1941. 03. 01 — — 1942. 08. 20.: Le. vkf.; 1942. 08. 20 — — 1943. 02. 01.: 3. hds. vkf.; 1943. 02. 01 — — 1943. 09. 15.: Vkf. hdm. csop. főn.; 1943. 09. 15 — — 1944. 06. 01.: LHT vezértitkár; 1944. 06. 01 — — 1944. 10. 17.: VII. hdt. pk.; 1944. 10. 19 — — 1945. nyilas fogs.; 1945. 01. 25.: nyug.

VÖRÖS JÁNOS, vitéz nemes, vezds. (Tü.)

1. Csabrendek, 1891. 03. 23 — — Balatonfüred, 1968. 07. 23.
2. V. Pál — — szőlőbirtokos
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk., Traiskirchen (1907—1911), Hakad. (1920—1921)
5. N (T)
6. Zls. — — 1911. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 191?., Fhdgy. — — 1915. 05. 01., Szds. — — 1920. 09. 01. (1919. 09. 01-re javítva), Órgy. — — 192?., Alezds. — — 1934. 05. 01., Ezds. — — 1938. 05. 01., Tbk. — — 1941. 05. 01., Altbgy. — — 1943. 02. 01., Vezds. — — 1944. 05. 10. (1943. 08. 01.)
7. 1920 — — 1921.: Hakad.; 1921 — — 1927.: 3. vdd. pság. beo. vk. ti.; 1928. 12. 15 — — 1931. 08. 31.: HM 9. oszt. elvi és szervezési alcso. vez.; 1931. 09. 01 — — 1936. 11. 01.: Hakad. harcászati tanár; 1936. 11. 01 — — 1940. 11. 01.: HM VI—7/ö., ill. vkf. 7/ö. oszt. vez.; 1940. 11. 01 — — 1941. 08. 01.: 2. gk. dd. pk.; 1941. 08. 01 — — 1941. 11. 01.: 1. hds. vkf.; 1941. 11. 01 — — 1943. 02. 01.: vkf. hdm. csop. főn.; 1943. 02. 01 — — 1943. 08. 01.: HM agi. főcsop. főn.; 1943. 08. 01 — — 1943. 11. 01.: 3 havi eü. szabadság (nyugállományba helyezése tervezve); 1943. 11. 01 — — 1944. 04. 19.: II. hdt. pk.; 1944. 04. 19 — — 1944. 10. 16.: HVKF; 1944. 12. 22 — — 1945. 11. 15.: INK HM.; 1944. 12. 23 — — 1946. 09. 01.: Vkf.; Kb (1950) mint amerikai kémét elítélte.

WERTH HENRIK, vezds. (Gyal.)

1. Rezsóháza, 1881. 12. 26 — — Szovjetunió, 1952. 05. 28.
2. ? — — falusi kisbirtokos
3. R. k.
4. Cs. és kir. hdp. isk., Bécs (1897—1901), Hadiisk. (1905—1907)
5. N (T), F (T)
6. Hdp. thts. — — 1901. 08. 18. (09. 01.), Hdgy. — — 1902. 11. 01., Fhdgy. — — 1907. 11. 01., Szds. — — 1911. 11. 01., Órgy. — — 1916., Alezds. — — 1918. 04., Ezds. — — 1920. 09. 01., Tbk. — — 1926. 11. 01., Altbgy. — — 1931. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1939. 09. 29. (1936. 09. 30.)
7. VH 1919. 03 — — 1919. 08.: 7. ho. pk.; 1919 — — 1920.: Fővezérség vk. ti.; 1920 — — 192?.: Hakad. tanár; 192? — — 1922. 02. 06.: 7. kpk. zlj. pk.; 1923. 01. 15 — — 1925. 12. 05.: HM VI—1. oszt. vez.; 1925. 12. 05 (1926. 01. 04 ?) — — 1931. 09. 01.: Hakad. pk.; 1931. 09. 01 — — 1936. 01. 01. (?): 4. vdd. pk.; 1936. 03. 01.: nyug.; 1938. 09. 29 (ténylegesítve) — — 1941. 09. 04.: HVKF; 1941. 09.: nyug.; 1945 — — 1952.: szovjet hadifogs.; NB — távollétében — halálra, továbbá hivatalvesztésre és vagyonelkobzásra, valamint politikai jogainak felfüggesztésére ítélte.

WILLERDING RUDOLF, vitéz báró (1917), gyal. tbk. (Gyal.)

1. Bp. 1866. 01. 01 (23 ?) — — Sopron, 1928. 08. 27. (26. ?)
2. ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1883—1886), Hadiisk. (1889—1891)
5. N (T), F (T), Szl (J)
6. Hdgy. — — 1886. 08. 17. (09. 01.), Fhdgy. — — 1890. 05. 01., Szds. — — 1894. 11. 01., Órgy. — — 1902. 06. 01., Alezds. — — 1906. 09. 01., Ezds. — — 1909. 05. 01., Vörgy. — — 1914. 05. 01., Altbgy. — — 1916. 11. 01., Gyal. tbk. — — 1921. 02. 21. (02. 01.)
7. 1920 — — 1921. 01. 10.: gyal. fű.; 1921. 01. 10 — — 1922. 01. 04.: csapatfőfelügyelő (HM VII. főcsopt. főn. = Hds. főpk.); 1922. 02. 01 — — év.; 1923.: nyug.

WULFF OLAF, vezérfőkapitány (altbgy.) (Teng.)

1. ?, 1877 — — Costa Rica, 1955. 06. 12.
2. ?
3. Ev.
4. Cs. és kir. haditengerészeti akad., Pola (189?—1895)
5. N (T)
6. Alezds. — — 1918. 11. 01., Ezds. (főtörzskapitány) — — 1920. 05. 01., Tbk. (vezérkapitány) — — 1925. 05. 01., Vezérfőkapitány — — 1929. 05. 01.
7. 1919 — — 1920.: állami révkapitányság főn.; 1920 — — 1921.: hadihajós csapat fű.; 1921 — — 1932. 10. 01.: fő. fű., ill. HFPK fő. szemlélő; 1933. 03. 01.: nyug.

ZÁCH (Nack) EMIL, vitéz, c. gyal. tbk. (Gyal.)

1. Nagykikinda, 1883. 12. 28 — — Bp. 1949. 10. 28.
2. N. Ede — — kereskedelmi ügynök
3. R. k.
4. Gimn. 1—8. oszt., LA (1901—1904), Hadiisk. (1908—1911)
5. N (T)
6. Hdgy. — — 1904. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 190?., Szds. — — 191?., Órgy. — — 191?., Alezds. — — 192?., Ezds. — — 1922. 09. 01., Tbk. — — 1929. 11. 01., Altbgy. — — 1936. 05. 01., C. gyal. tbk. — — 1940. 04. 23.
7. VH szolg.; 1920. 03 — — 1920. 10.: bp-i váp. vk. oszt.; 1920. 10 — — 1923. 03.: HM Karybizottság beo., ill. vez. h.; 1923. 03 — — 1928. 10. 01.: HM 1. oszt. vez.; 1928. 10. 01 — — 193?.: 3. vdd. gypk.; 193? — — 1936. 01. 01.: HM kat. közig. csop. főn.; 1936. 01. 01 — — 1936. 05. 01.: HM VI. csop. főn. (HVKF) mellé beo. tbk.; 1936. 05. 01 — — 1936. 09. 05.: HM VI. csop. főn. (HVKF) h.; 1936 — — 1938.: LHTVSzK elnök; 1938 — — 1940. 02. 01.: HM kat. főcsopt. főn.; 1940. 05. 01.: nyug.

ZÁKÓ (Zakó) ANDRÁS, reszneki, vörgy. (Gyal.)

1. Brassó, 1898. 03. 23 — — München (NSZK), 1968. 03. 13.
2. Z. Jenő — — városi műszaki hivatalnok
3. R. k.
4. Gimn. 1—5. oszt., Honv. hdp. isk., Nagyvárad (1913—1916), Hakad.

5. ?

6. Zls. — — 1916. 08. 18. (09. 01.), Hdggy. — — 191?., Fhdgy. — — 1929. 10. 03., Szds. — — 193?., Örgy. — — 1936. 11. 01., Alezds. — — 1939. 11. 01., Ezds. — — 1942. 04. 01., Vörgy. — — 1944. 11. 01.
7. 192?: végkielégítéssel elbocsátva; 1929: ténylegesítve; 193? — — 1939. 01. 15.:
1. vdd., ill. I. hdt. vk. oszt. vez. és vkf. h.; 1939. 01. 15 — — 1940. 10. 01.: LHT vezértitkárság vkf.; 1940. 10. 01 — — 1942. 05. 01.: Hakad. tanár; 1942. 05. 01 — — 1943. 09. 01. (10. 01. ?): VI. hdt. vkf.; 1943. 09. 01 (10. 01. ?) — — 1944. 10.: 27. k. ho., ill. ho. pk.; 1944. 10. 16 — — 1945.: vkf. 2. oszt. vez. (1944. 10 — — 1944. 11. 15.: ÁVK vez. is.).

ZALAY (Zechentmayer) JÓZSEF, vitéz, c. altbgy. (?)

1. Máramarossziget, 1871. 03. 31 — — ?

2. ?

3. R. k.

4. Cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1889—1892)

5. N (T)

6. Hdggy. — — 1892. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1895. 11. 01., Szds. — — 1903. 05. 01., Örgy. — — 1914. 05. 01., Alezds. — — 1915. 11. 01., Ezds. — — 1918. 11. 01., Tbk. — — 1923. 04. 01., C. altbgy. — — 192?.
7. 1920. 01 — — 1920. 03.: Borsod vm. kat. pk.; 1920. 03. 01 — — 1922. 02. 01.: miskolci gye. pk.; 1922. 02. 01 — — 1922. 07.: szombathelyi kat. körlet beo. tbk.; 1922 — — 1922. 12. 01.: vámórség főpk. h.; 1922. 12. 01 — — 1924. 12. 19.: vámórség főpk.; 1924. 12. 19 — — 1925. 08. 24.: I. vdd. közig. vez.; 1925. 11. 01.: nyug.

ZELENKA ZOLTÁN, kutnai és eörvistyei, altbgy. (Mű.)

1. Losonc, 1884. 03. 07 — — Bp. 1942. 02. 18.

2. Z. Gyula — — ügyvéd

3. Ev.

4. Cs. és kir. kat. alreál, Kassa (1894—1898), Cs. és kir. kat. főreál (1898—1901), Cs. és kir. kat. mű. akad., Mödling (1901—1904), Felsőbb hdm. tanf. (1910—1913)

5. N (T)

6. Hdggy. — — 1904. 08. 18. (09. 01.), Fhdgy. — — 1909. 09. 01., Szds. — — 1914. 11. 01., Örgy. — — 1920. 09. 01. (1918. 09. 01.), Alezds. — — 1920. 09. 01., Ezds. — — 1924. 05. 01., Tbk. — — 1932. 05. 01., Altbgy. — — 1936. 11. 01.

7. 1919. 08. 01 — — 1919. 09. 15.: HM 5/b. oszt. beo.; 1919. 09. 15 — — 1924. 09.: LA erődítés-tan, hídépítés tanár, mű. kik. tanulmány vez.; 1924. 09 — — 1928. 09. 10.: HM 1. oszt. beo.; 1928. 09. 10 — — 1931. 05. 01.: HM 1/c. oszt. vez.; 1931. 05. 01 — — 1931. 11. 01.: LA műszaki rész pk.; 1931. 11. 01 — — 1934. 02. 01.: LA II. főcsop. pk.; 1934. 02. 01 — — 1940. 02. 01.: HFPK mű. szemlélő (1939 — — 1939. 08. 01.: LHTVSzK elnöki teendőivel ideigl. megbízva); 1940. 05. 01.: nyug.

SZEMLE

A. P. SCSEBATOV

PASZKEVICS MAGYARORSZÁGON

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 445 o.)

Az 1848/49-es szabadságharc története kutatásának egy komoly hiányosságán enyhít e könyv, hiszen könyvkiadásunk első ízben vállalkozott arra, hogy immár 135 évvel az események lezajlása után, a harmadik — döntő — felet is megszólaltassa. A szabadságharccal foglalkozó hatalmas memoárirodalomnak pedig kezdetűl megvoltak a maga orosz „termékei” is, csak éppen — orosz, vagy francia kiadásban látva napvilágot — a történelem és a kor iránt érdeklődő szélesebb rétegek számára többnyire hozzáférhetetlenül.

Azt pedig bizonygatni sem érdemes, hogy korántsem lehet érdektelen számunkra, vajon hogyan vélekedett rólunk, a magyar szabadságharcról, az eseményekről, vagy éppen az ausztriai császárságról és annak birodalmi hadseregéről az a cári politikai és katonai vezetés, amelynek közel 200 ezer fős hadereje 1849-ben végül is eldöntötte a magyar szabadságharc kimenetelét.

Alekszandr Petrovics Scserbatovnak, a cári hadsereg altábornagyának 1899-ben Szentpéterváron megjelent munkája elsősorban ezekre a kérdésekre ad választ. Az Ivan Fjodorovics Paszkevics-Erivanszkij tábornagy életét összefoglaló több kötetes mű eme hatodik kötete a cári fővezér élete kapcsán nem csupán az 1849-i „magyar háború” leírását adja, de a kulisszák mögé is betekintést enged. Elsősorban annak a mintegy 120 levélnek a révén, amelyet Paszkevics és I. Miklós cár váltott egymással a magyar forradalom és szabadságharc ideje alatt.

A hadjárat leírását, valamint az említett leveleket — mely utóbbiak mindeddig a kérdéssel hivatásszerűen foglalkozó kutatók számára is úgyszólván hozzáférhetetlenek voltak — a szélesebb olvasótábor mellett tehát a szűkebb szakma művelői is haszonnal forgathatják.

Megtudhatjuk belőle, milyen konkrét

tartalmat takar az a kifejezés, hogy Európa zsandára, s hogy I. Miklós, minden oroszok cárja, 1849 tavaszán, az első forradalmi mozgalmak kitörésekor hogyan mozgósítja azonnal hadseregét, készül fel már márciustól Eurázsia korabeli legnagyobb — mintegy félmillió — állandó hadserege a szerepre, amely előbb vagy utóbbi „Európa Lovagjára”, a cárra vár, mert hiszen e cári feudális abszolutista és nagyhatalmi rendszer nem tűrheti el, hogy egy egységes, alkotmányos Németország, Olaszország, vagy épenséggel egy független és demokratikus Magyarország jöjjön létre a kontinensen; milyen előrelátó és kiszámított ez a politika, hogyan kezdődik el már 1848 tavaszán az élelmiszerkészletek felhalmozása, hogy aztán 1849 júniusában a cári haderő egy napot sem vesztegetve indulhasson meg feladata végrehajtására.

Megtudhatjuk továbbá, hogy a szentszövetségi rendszerből eredő kötelezettségének miként kíván eleget tenni Miklós cár már 1848 őszén, októberben, amikor a bécsi forradalom elől az udvar Olmützbe menekül, s miként kíséri figyelemmel a cári hadvezetés a magyarországi háborút, dolgoz ki terveket, hogy a már korábban megszállt Moldvához hasonlóan az Ausztriához tartozó Galíciába és Bukovinába is bevonulva tehermentesítse a magyarok ellen küzdő császáriakat.

Scserbatov munkájának utolsó három fejezete szól a cári hadsereg magyarországi inváziójáról. Hadtörténeti szempontból itt is több érdekességet találhatunk. Így például megismerkedhetünk a cári-császári erők konkrét katonai elképzeléseivel. Ebből kitűnik, hogy a cári főszereg, a Haynau-féle császári főerőkkel karöltve, egyetlen hatalmas hadművelettel szerette volna bekeríteni, kioltástalan helyzetbe hozni a magyar főerőket, a fel-dunai hadsereget. Egyrészt

Haynau túlbuzgósága, másrészt viszont a magyar főserg tehetséges fővezérének, Görgei tábornoknak az ügyes sakkhúzásai következtében azonban erre nem kerülhetett sor. A cári hadvezetésben riadalmat, a cárban elégedetlenséget keltett, hogy Görgeinek nemcsak sikerült kibújni a gyűrűből, de a cári főserg hátába került és azt hadtápvonalától — a galíciai háterszágból — elvágta.

Tanulságos annak megismerése is, hogyan romlott meg az ellentétes felfogásban működő császári, illetve cári hadsereg viszonya, amint a hadjárat, az előzetes tervekkel szemben, mindinkább elhúzódt. Az óvatossággal haladó Paszkevicssal lehetőleg minél kevesebb véréldozattal, bekerítés révén szerette volna kivívni a győzelmet, Haynau a gyorsaságra és erőszakosságra alapozott, a veszteségekkel nem törődő, túlzottan is „céltudatos” módon vívta a háborút. Mindez persze a két fél eltérő helyzetéből is fakadt. Haynaut — és a császáriakat — a megtépzott hírnév és a birodalom megrendült presztízse hajtotta ki-méletlenül előre, a cári hadsereg vezetői viszont csupán szükségessé és elkerül-

hetetlen rossznak tekintették a magyar szabadságharc elleni harcot.

A cári és a császári hadvezetés közti egyenetlenségeket Scserbatov persze aktuálpolitikai szempontból részben el is túlozta, hiszen, mint ismeretes, a két birodalom viszonya az 1850-es évek közepétől a századfordulóig fokozatosan romlott, illetve ellenségesé vált. Már csak ezért sem szabad mindenben hinnünk neki.

E célzatos, valamint valóságos tévedéseit a kiválóan szerkesztett jegyzetapparátus azonban szerencsére rendre helyreigazítja. *Katona Tamás* nem csak pontos névmagyarázattal látta el a kötetet, de jegyzetekkel is, amelyek Scserbatov sűrűn előbukkanó tévedéseit — a császári csapatok létszámának tendenciózus kisebbitését, a magyar erők számának megnagyobbítását, ha éppen az orosz fegyverek dicsőségéről van szó stb. — korrigálják.

Az olvasmányos és az olvasók érdeklődésére számot tartó mű Gerencsér Zsigmond kitűnő fordításában az Európa Könyvkiadó gondozásában a *Bibliotheca Historica* sorozatban jelent meg.

Bona Gábor

HISTORIE A VOJENSTVI (Csehszlovákia)

1982

Oldřich Mahler, Karel Richter, Vladislav Rybecký alapvető elméleti kérdéseket taglal „A hadtörténettudomány pártosságáról” c. tanulmányában (6. szám, 3—22. o.). A szerzők abból a tényből indulnak ki, hogy a pártosság elve a marxista történettudományban mindenkor aktuális; annak helyes érvényre juttatása a tudományos haladás színvonala, metodológiai korszerűsítése, a történelem által felvetett új kérdések megoldása terén alapvető előfeltétel. A CsKP XVI. kongresszusa leszögezte, hogy a társadalomtudományok fejlődése elképzelhetetlen alkotó vita, kritikai szellem, az új mérés keresése és főleg a pártosság alapján való megközelítés nélkül.

A pártosság elvének fontossága a hadtörténettudományban még abból is következik, hogy a hadtörténelem korunkban az ideológiai osztályharc fontos része. Azon téveszmék felfedése és kritikája, amelyeket a polgári, oportunista és revizionista hadtörténészek alkottak a csehszlovák hadtörténeti eseményekről,

de főleg a fasizmus elleni nemzeti-fel-szabadító harcról, a csehszlovák katonai alakulatok szovjetunióbeli megalakításáról és fejlesztéséről, a csehszlovák-szovjet katonai együttműködésről, a Csehszlovák Néphadsereg építéséről, a CsKP katonapolitikájáról, az országnak a Varsói Szerződés Szervezetébe tartozása jelentőségéről és számos más kérdésről, nem kis jelentőségű a Csehszlovák Néphadsereg történetének, harci és forradalmi hagyományainak helyes elvi alapokon való megvilágítása terén.

A pártosság elvének jelentőségét napjainkban a csehszlovák hadtörténészek számára még fokozzák a teljesítendő igényes tudományos feladatok. Ide tartozik elsősorban egy ötkötetes mű kiadása a nemzeti hadügy fejlődéséről a legrégebbi koroktól napjainkig, de sorolhatnánk a Csehszlovák Néphadsereg történetével, a CsKP katonapolitikájának történetével, a Csehszlovákia és a többi szocialista állam, de főleg a Szovjetunió közötti internacionalista katonai együttműködés

történetével foglalkozó művek megírását is. Ezekkel kíván a hadtörténelem hozzájárulni Csehszlovákia népei történelmének mindenoldalú megismeréséhez, nemzeti, forradalmi és internacionalista hagyományokon alapuló tudatuk erősítéséhez.

1982 tavaszán a CsNH Hadtörténeti Intézete szervezésében elméleti szemináriumra került sor, amely a hagyományok értelmezésének problematikáját vitatta meg. A folyóirat két referátum főbb részeit közli. **Karel Richter:** „A hagyományok elméleti kérdései a hadtörténet-kutatás tükrében” c. referátumában (6. szám, 84–104. o.) abból indul ki, hogy a hagyományokra épülő ideológiai nevelőmunka tökéletesítésének egyik útja magának a hagyomány értelmezésének az elméleti megalapozása. A nevelés igénye találkozódik a történettudomány metodológiájának érdekeivel, mivel itt egyebek mellett a történetkutatás és a hagyományok közötti kapcsolat meghatározásáról, és ennek révén a hagyományok nevelési célokra való felhasználásáról is szó van. Megállapítja, hogy több évtizedes visszatekintésben a hagyomány fogalmával a filozófia, a szociológia, a história, az etnográfia, a pedagógia, a pszichológia egyaránt foglalkozik és mindmáig nincs összhang számos alapvető kérdésben, amelyek közül a fogalmi és tartalmi meghatározás az egyik leglényegesebbnek tekintendő. A szerző tág teret szentel egy olyan elemzésnek, hogy mi tulajdonképpen a hagyomány és ehhez vizsgálat alá veszi a különböző meghatározásokat, majd kísérletet tesz a hagyományok osztályozására. Megállapítja, hogy a hadseregben használatos „forradalmi és harci hagyományok” kategóriát meghatározott szemantikai tökéletlenség jellemzi. Heleesebb lenne, véleménye szerint, a „Csehszlovák Néphadsereg hagyományai” meghatározást elfogadni, melybe beletartoznának a munkásosztály forradalmi hagyományai mellett a katonai hagyományok, felölelve a háborús (természetesen haladó és forradalmi) hagyományokat, de a nem kifejezetten harciakat is, amelyek a szocialista társadalom és hadsereg fejlődése során alakultak ki.

Külön részben foglalkozik a referátum a hagyomány és a történelem kapcsolatával. A hagyomány a történelmi események szerves része. Maga a történelem, mint tudomány, nem rendelkezik nevelési eszközökkel, de a történettudomány bekapcsolása a hagyományok ápolásába éppen az az út, amely a hagyományok nevelő hatásának elmélyítéséhez vezet. A hadtörténettudomány óriási feladata,

hogy irányt vegyen azon tények feltárására, amelyek reprezentálják a népek nemzeti fennállásáért és államiságáért folytatott ezeréves harc tradícióit; a cseh és a szlovák nép, valamint más népek és nemzetiségek testvéri együttműködésének és barátságának hagyományait; a kizsákmányoló osztályok ellen a társadalmi felszabadulásért, majd a fasizmus ellen nemzetközi méretekben vívott forradalmi harc hagyományait; a nép harci hősiességével és találékonyságával, önfeláldozásával és kezdeményezésével, katonai dicsőségével, a haza aktív védelmével kapcsolatos hagyományokat; a szocialista állam hadseregének építésével, a honvédelem népi jellegével, a forradalmiság és emberség megnyilvánulásával, a tudatos fegyelem, az internacionalista szellem megszilárdításával, a fegyvernemek és a történelmi nevetek viselő alakulatok működésével, a kiváló katonák és parancsnokok tetteivel és a regionális katonai eseményekkel kapcsolatos hagyományokat egyaránt.

Ha a tudományos kutatómunka meg akar felelni küldetésének, az elmélyítésére és fejlesztésére irányuló törekvést össze kell kapcsolni olyan rendszabályokkal, amelyek a nevelési szféra és a hadtörténeti szféra harmonikus együttműködését, összhangját biztosítják, kizárják annak lehetőségét, hogy a propagandaanyagok ténybeli pontatlanságokat és tévedéseket talmazzanak, vulgárisan és leegyszerűsítve, a történetkutatás eredményeit nem ismerve, esetleg fellengzősen és az ismeretek hiányát alapjaiban semmitmondó frázisokkal álcázva mutassák be a történelmi eseményeket, hagyományokat.

A másik referátumban *Miroslav Ryška:* „A Csehszlovák Néphadsereg hagyományai kutatásának szociológiai aspektusai” címmel (6. szám, 105–111. o.) kiemeli, hogy a Csehszlovák Néphadsereg hagyományainak kutatása interdiszciplináris megközelítést igényel. Kutatási tárgyának és módszerének megfelelően, egyaránt részt vállal e bonyolult társadalmi jelenség feltárásában a katonaszociológia, a katonai historiográfia, a katonapedagógia és -pszichológia is. Az egyes diszciplinák eltérő megközelítése abból is következik, hogy más és más a viszonyuk a kutatás objektumához, vagyis a hadsereg hagyományaihoz. A katonai historiográfia a hagyományok tárgykörét a hadsereg, mint az állam társadalmi alakulata szemszögéből közelíti meg. Ugyanez a marx–lenini katonaszociológia vizsgálódásának tárgya is, amennyiben a hagyományok kutatásakor a hadsereg-

gel, mint három nagy társadalmi csoportból összetevődő objektummal foglalkozik; ezek: a hivatásos katonák, a sorállomány és a katonai igazgatás körébe tartozó polgári alkalmazottak. Ezen társadalmi csoportok bármelyikének hagyományai képezhetik kutatása tárgyát.

A katonaszociológia három aspektusból kíván a hagyomány kérdéseivel foglalkozni: a) hogyan megy végbe nemzedékről nemzedékre a múlt örökségének átadása; milyen a társadalmi transzmisszió mechanizmusa e területen; b) mi és milyen mértékben marad fenn a múltból a jelenben; c) milyen szerepet játszik a hagyomány fennmaradásában annak fogadója; milyen a szubjektum szerepe a hagyományok átvitelében és milyen tényezők befolyásolják ezt a folyamatot.

Ezeknek a kérdéseknek igyekszik a referátum szerzője a mélyére hatolni.

Kapcsolódik az előző tárgykörhöz annak a tanácskozásnak az anyaga, amelyre 1981 októberében került sor Prágában, és amelyen a társadalomtudományoknak a hadseregben betöltött szerepét és helyét vitatták meg, különös tekintettel a CsKP XVI. kongresszusának határozatára.

Kiemelném *Zdeňek Procházka*: „A hadtörténeti és katonapolitikai kutatás főbb irányai és eredményeinek érvényesítése a hadseregben folyó ideológiai munka fejlesztésében” című korreferátumát (2. szám, 3–9. o.), amelyben hangsúlyozza, hogy a Hadtörténelmi Intézet, amely nemcsak tudományos, hanem a párt eszmei-politikai intézménye is a hadseregben, közvetlenül is részt vett a kongresszus előkészítő munkáiban, mégpedig az ország védelmi képessége növelésének eszmei-elméleti kérdései, a pártpolitikai munka eredményeinek értékelése tárgykörében.

A kongresszus határozatai szellemében a fő figyelmet három feladat teljesítésére összpontosítják az intézet munkatársai. Először, szoros együttműködésben a CsNH valamennyi hadtörténészével, elkészítik és kiadják a „Csehszlovákia népeinek hadtörténelme” című ötkötetes munkát. Tekintettel arra, hogy a kongresszus okmányaiiban különös hangsúlyt kapott a szocialista hazafiság és proletár internacionáliszmus tényezője, fontos feladatuknak tekintik a már napvilágot látott munkák és a szerzett ismeretek alapján egy alapos szintezést tartalmazó mű közreadását, amelyben — főleg a szocializmus internacionalista védelme kérdéseiben — a Varsói Szerződés tagállamai hadseregeinek tudományos képviselői is részt vállalnának. Másodszor, a

Politikai Főcsoportfőnökség megbízásából, fokozott figyelmet fordítanak a hadsereg személyi állománya politikai tudata fejlődésének kérdéseire és a kutatás eredményeinek a gyakorlatban való hasznosítására. Harmadszor, különös igényként merül fel a tudományos kutatómunka módszerével és hatékonyságával kapcsolatos kérdések feldolgozása.

A második világháború időszakának ellenállási mozgalmaival foglalkozók számára különös érdeklődésre tarthat számot *Ján Šimovček*: „Adalékok a Szlovákia területén működő első partizáncsoportok történetéhez” című kétrészes tanulmánya (2. szám, 61–81. o. és 3. szám, 49–67. o.). Hangsúlyozza a szerző, hogy a szakirodalomban széles teret kapott a Szlovákia területén kialakuló antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom társadalmi körülményeinek elemzése és értékelése. Ezek tudományos eredményeire támaszkodik e tanulmány is, de azokon túlmenően célul tűzi ki a mozgalom szubjektív oldalainak és tényezőinek, főleg Szlovákia Kommunista Pártja szerepének és feladatainak mélyebb feltárását. A párt, amely az első perctől kezdve a mozgalom élére állt, széles körű agitációs munkát fejtett ki, irányt vett a nemzeti front és a tanácsok létrehozására. Pártszervezeteiben különböző nézetek alakultak ki a partizáncsapatok megalakításával és küldetésével kapcsolatban, a Központi Vezetőség pedig nagy erőfeszítéseket tett a kommunisták aktivizálása és fellépésük összefogása érdekében. Ebben jelentős szerepet játszott a Jánosik nevét viselő harci osztagok egységes Szervi Határozványa. A szerző néhány új adatot közöl e jelentős pártokmány keletkezésének történetéről és kísérletet tesz annak pontosabb értékelésére, valamint a Boros P., Král J. és Exnár L. vezetése alatt megalakult első három erdei partizáncsoport működésével kapcsolatos egyes tények és értékelések pontosítására. Az első partizáncsoportok megalakítását célzó szervező munka kapcsán a szerző említést tesz számos vezető pártmunkásról.

Az 1942-es év elejétől mutatkozó fel lendülés az ellenállási mozgalomban arról tanúskodik, hogy a fegyveres küzdelem gondolata, az ellenállás magasabb formáira való áttérés gondolata mély gyökerekkel rendelkezett a párt sorai között. Ez az időszak lényegében a partizánmozgalom szervezésével és vezetésével kapcsolatos tapasztalatszerzés ideje volt. Lényegesebb eredményeket még nem tudtak elérni: a Boros- és Král-csoportot hamarosan szétverték, Exnár csoportja pedig ebben az időszakban fő-

leg politikai agitációs munkát folytatott. A kudarc oka elsősorban a kommunisták ellen foganasított megtorló akciókban, a párt meggyengülésében és az általános társadalmi feltételekben keresendő. Szlovákia területén az ellenállás ekkor nem ölthetett tömegjellegűt, a passzívítás és a kivárás káros megnyilvánulását nem sikerült leküzdeni.

A csehszlovák—szovjet kapcsolatok történetével foglalkozik *Alevtina Pokorná*: „A csehszlovák—szovjet fegyverzettechnikai együttműködés a 30-as évek második felében” című kétrészes tanulmánya (5. szám, 56—77. o. és 6. szám, 62—83. o.). A nemzetközi és belpolitikai események, de főleg a reakciós irányvonal térnyerése következtében 1937-ben a csehszlovák kormány korlátozta az addig sokirányú csehszlovák—szovjet katonai együttműködést, a két hadsereg képviselőinek, szakembereinek közvetlen érintkezését. A repülőtechnikai együttműködés szinte teljesen megszűnt, a szovjet szakemberek látogatásai a Skoda-művekkel és a brnói Zbrojovka-gyárral való tárgyalásokra szorítkoztak. A hadiipari együttműködés keretei ekkor a különböző fegyvertípusokra terjedtek csak ki. A csehszlovák Hadügyminisztérium, a politikai és kereskedelmi nehézségekre hivatkozó burzsoáziával szemben, csak nagy nehézségek árán tudta jóváhagyatni az „SB—2” típusú gyors, közepes bombázórepülőgép licencének beszerzését a Szovjetuniótól és cserébe a „C—5” típusú hegyi ágyú és az „R—3” típusú nehézágyú kifejlesztését és gyártását ajánlotta fel a Szovjetunió számára. A Skoda-művekben egy-egy teljes gyártósort fejlesztettek ki a 122 és 152 milliméteres ágyúlöszerek előállítására is. Az „LBX” fedőnéven ismert szovjet megrendelés a Skoda-művek számára több mint 3 millió dolláros hasznot jelentett, a bombázógépek gyártása pedig lényegesen növelte az ország védelmi képességét.

Az 1937—39-es években a fenti okokból már csökkent csehszlovák—szovjet fegyvergyártási együttműködésnek Csehszlovákia megszállása, a nemzeti önállóság és szabadság elvesztése vetett véget. Az ország hatékony védelmének biztosítása érdekében és csakis a két szövetséges hadsereg együttműködése révén megoldható számos probléma nyitott maradt. Az együttműködési tervben rögzített stratégiai jelentőségű feladatok, mint a csehszlovák kísérleti fegyvergyártó bázisnak a Szovjetunió területére való áthelyezése a háborús feszültség időszakában, a fegyvergyártási kapacitás jelentős részének evakuálása a Szovjetunióba háború esetén, valamint a Szlovákia terü-

letén létesített új fegyvergyárak szovjet nyersanyaggal és félkész termékekkel való ellátása megvalósíthatatlanul maradt.

A második világháború előkészítő időszakának sokat vitatott kérdése az erősítés, az erődítmények szerepe, jelentősége és állóképessége. Ehhez a tárgykörhöz szolgáltat adalékokat *Ota Holub*: „Csehszlovák erődítmények, 1935—1938” című kétrészes tanulmánya (1981. 6. szám, 62—76. o. és 1982. 1. szám, 91—110. o.). Csehszlovákia katonai felkészülésének alapjait a 30-as években a szövetséges francia hadseregtől átvett defenzív koncepció alkotta, a védekezés elmélete hatotta át a katonai felső vezetés gondolkodását. A francia Maginot-vonal példája elnyomta azt az új elgondolást, amelyet Fuller, de von Seeck is képviselt, miszerint az erős gépesített egységek szervezése, azok ellátása nagyszámú páncélos járművel és harcokcsival olyan nagy ütőerőt jelent, amelyet a jól kiépített stacionáris erődvonalak nem képesek felfogni. Olyan döntés született, hogy Csehszlovákia határai mentén ki kell építeni az ellenállóképes erődök rendszerét. Az erősítési munkák 1935-ben indultak be és több ütemben folytatódtak egészen 1938-ig, amikor az erődrendszert közel 10 ezer erődelemmel rendelkezett. A könnyű erődelemek építésében több mint 15 ezer, a nehéz erődök építésében pedig átlagosan 13 ezer ember dolgozott. Az erősítésre fordított költségvetés másfél milliárd koronát tett ki.

A német megszállás 1938 őszén megfosztotta a köztársaságot az erődrendszer jelentős részétől. A kapituláns szárny ekkor ürügyül használta fel az erődrendszer befejezetlenségét és úgy érvelt, hogy Csehszlovákia védelmi képessége alapján nem is kerülhetett volna sor a németekkel szembeni ellenállásra. A vezető burzsoázia alkalmatlansága és a náci Németországgal való összetűzés elkerülésére való törekvése, valamint a kritikus pillanatban Csehszlovákiát magára hagyó nyugati szövetségesek bűnös hibájából a határerődök harc nélkül a megszálló német csapatok kezére kerültek.

A szerző bizonyítja, hogy az adott ország védelmi képességét biztosító számos tényező közül bármelyik eltérőbe helyezése, sőt fetisizálása súlyos stratégiai hiba, amely káros következményekhez vezet. Az erősítés csupán egy volt a védelmet biztosító tényezők közül és a németekkel szembeni esetleges ellenállás lehetőségeit és következményeit csakis valamennyi tényező *együttes* megítélése alapján lehet kikövetkeztetni.

Nádor Tibor

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

A XIV—XVIII. SZÁZADI EURÓPAI HÁBORÚK GAZDASÁGI VONATKOZÁSAI

Nemzetközi tudományos ülészak, Prato, 1984. május 4—9.

Az olaszországi Pratóban működik a középkori Itália egyik legjelentősebb kereskedőjének, a helyi származású *Francesco Datini*-nak (1335—1410) nevét viselő *Nemzetközi Gazdaságtörténeti Intézet*. A néhai Federigo Melis olasz gazdaságtörténész ösztönzésére két évtizeddel ezelőtt alapított intézmény ez évben már a 16. nemzetközi tudományos ülészakot rendezte meg. Ezen 15 országból mintegy 140 kutató vett részt, a témakör alapján ezúttal gazdaság- és haditörténetek egyaránt. A résztvevők a háború és gazdaság középkori és koraiújkori kapcsolatát a következő területeken vizsgálták: „A háború ára”, „Újoncozás és besorozás”, „Szállítás, ellátás és élelmezés”, „Felfegyverzés és erődítés”, „Hanyatlás és fejlődés”. Az elhangzott előadások nagy számára és sokrétűségére tekintettel csak arra van módunk, hogy felvillantsuk az elhangzottakat.

Az első területen a bevezető előadást *Maurice Aymard* (Franciaország) tartotta. Áttekintette a hadikiadások fedezésével kapcsolatos nézeteket, továbbá azokat a kiadásokat, amelyek egyáltalán a tárgyalt időszakban a háborús cselekményekkel kapcsolatosan felmerültek, végül pedig ezek fedezésének különböző módzatait.

A csatlakozó előadások egyes háborúk költségkihatásait vizsgálták. *Werner Paravicini* (Franciaország) a Német Lovagrend 1343—1393 közt Litvánia ellen vívott háborúiba bekapcsolódó európai lovagok költségeit elemezte. *Harry A. Miskimin* (Amerikai Egyesült Államok) a Francia Királyság 1290—1490 közötti arany- és ezüstkitermelését vizsgálta, mint a százéves háború (1337—1453) megvívásának anyagi hátterét. *Sima Ćirković* (Jugoszlávia) előadása magyar szempontból is figyelemre méltónak bizonyult, az 1360—1521 közötti időszakban a Balkán-

félszigeten toborzott zsoldosok fej- és hópénzét részletezte, mégpedig nem csak Bizánc, Szerbia, az Oszmán-török Birodalom, hanem a Magyar Királyság vonatkozásában is. Eközben általában is szólt e területek hadszervezéséről és a hadak fenntartási költségeiről, a költségek fedezéséről. Írásban megküldött előadásában *V. A. Gyemkin* (Szovjetunió) az orosz haderő 1630—1660 közti fenntartási költségeit és ezek fedezését ismertette.

Az első nagy témakör vitájában tizenhárom résztvevő szólalt fel. *Tóth István György* (Magyarország) a törökellenes háborúk magyarországi vonatkozásai közül, az elhangzottak kiegészítéseként, a földesúri magánhadseregekről és a hajdútelepítésekről beszélt. *Kalmár János* (Magyarország) a spanyol örökösödési háború időszakában (1701—1714) vetette egybe a hadikiadások fedezését a Habsburg-birodalomban és az Angol Királyságban.

A hadállítással kapcsolatos téma bevezető előadását *André Corvisier* (Franciaország) tartotta. Kiemelte az egyes államokban fenntartott állandó hadseregek jellegének különbségeit, részletezte a katonaillesztés különböző módozatait és a szükséges pénzüsszegek biztosításától való függőséget a haderő létszámával kapcsolatosan. Kitért a speciális csapatnemek megszületésére, és azok helyhez kötött toborzási lehetőségét hangsúlyozta.

Az egyes konkrét vizsgálatokat tartalmazó előadások sorát *Joachim Göbbels* (Német Szövetségi Köztársaság) nyitotta meg, aki I. (Anjou) Károly szicíliai király (1266—1285) hadainak összetételét ismertette. *Miloslav Polivka* (Csehszlovákia) a huszita hadakról szólt az 1419—1434 közötti idősakkal kapcsolatosan. *Michael E. Mallett* (Nagy-Britannia) a XV. századi Firenze és Velence hadállí-

tását elemezte. *Robert Mantran* (Franciaország) az oszmán-török haderő XVI—XVII. századi fejlődését vizsgálta magyar szempontból is érdeklődésre számot tartható előadásában. *Luis Antonio Ribot Garcia* (Spanyolország) a XVII. század közepének spanyol hadállítását mutatta be Kasztília példáján.

Zachar József (Magyarország) „Huszár-toborzás a XVIII. századi Európában” című előadásában e sajátos magyar csapatnem megszületésének, hazai térnyerésének és európai elterjedésének folyamatát mutatta be. Vizsgálta az adaptáció lehetőségeit és korlátait, majd kimutatta, miként váltak a kezdetben összetétel szerint is magyar kötelékekből álló huszárhadak Európa különböző országaiban helyi lakosokból álló saját haderővé. Az előadás alapját képező tanulmányt, a többi résztvevőhöz hasonlóan, előzetesen megküldte, és ez a résztvevők rendelkezésére állt. Ez tartalmazza a XVIII. századi teljes európai huszárságra vonatkozó és új kutatási eredményeket reprezentáló részletes adatsorokat.

A hadállítás témájában elhangzottakhoz tizenegy hozzászólás kapcsolódott. *Benda Kálmán* (Magyarország) a huszita hadak társadalmi rétegződésével kapcsolatosan tett kiegészítést. A vitában a huszársággal kapcsolatosan felmerült kérdésekre válaszolva *Zachar József* utalt a huszárnak, mint könnyűlovas harcosnak délszláv eredetére, ugyanakkor kiemelte a huszárságnak, mint csapatnemnek a magyar haderőben való megszületését. Szólt továbbá a lengyel huszár-csapatnemről, hangsúlyozva, hogy az semmiféle rokonságban nem állt a magyar huszársággal, mivel éppen nehézsúlyosságként született meg.

A szállítás, ellátás és élelmezés témában a bevezető összefoglaló előadást *Perjés Géza* (Magyarország) tartotta. Bevezetőként azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a logisztika a hadműveletek anyagi vonatkozásaként a tervezés stádiumában a hadiipart is magában foglalja, míg a vezetés fázisában már csupán a hadba vetett kötelékek ellátását. Ezt követően kiemelte, hogy a tárgyalt korszakban a döntő, a hadügy egészét befolyásoló kérdés az élelem beszerzése, feldolgozása és szállítása volt. E kérdéskör reális megközelítésének előfeltételeként részletesen elemezte a korabeli hadseregek élelmezési- és takarmány szükségletét, a hadszínterek eltartó kapacitását, továbbá az élelem- és takarmány szükséglet biztosításának szokásos módjait. Előadása fő részében az előadó a hadsereggel,

mint „örlő-, sütő-, szállító-, élelemkiosztó- és takarmányozóüzemmel” foglalkozott. Befejezésül rátért a stratégiának az élelem- és takarmányellátás rendkívül nehézkes mechanizmusából fakadó váltságára, a jól informált és mozgékony vállalkozók szerepének erőteljes felértékelődésére.

A csatlakozó előadások konkrét példákkal szolgáltak. *Harald Kleinschmidt* (Német Szövetségi Köztársaság) a német-római birodalmi városokban a XIV—XV. században érvényesülő központi ellenőrzés tükrében vizsgálta a logisztika egyes területeit. *Gilles Veinstein* (Franciaország) magyar vonatkozásai miatt is fontos kérdést, az oszmán-török haderőnek az 1544/45-ös és 1551/52-es hadjárat alatti élelmezését elemezte. A XVI—XVII. századi angol haditengerészet logisztikai kérdéseit *G. V. Scammell* (Nagy-Britannia) tárgyalta. *Alberto Maidagan* (Spanyolország) a XVI. századi spanyol és angol haditengerészet fejlődési eltéréseit mutatta ki összehasonlító vizsgálattal. *José Merino* (Spanyolország) a XVIII. századi spanyol haditengerészet helyzetét elemezte. A XVII. századi németalföldi haditengerészet logisztikai kérdéseivel *J. R. Bruijn* (Hollandia) foglalkozott.

A szállítással, ellátással és élelmezéssel kapcsolatosan tizennégyen szolgáltak fel. *Pach Zsigmond Pál* (Magyarország) az oszmán-török hadak XVI. századi ellátásával és utánpótlás-szállításával kapcsolatosan tett kiegészítéseket. Ismertetve azokat a kutatási eredményeket, amelyek szerint a birodalomtól való utánpótlás helyett az oszmán-török hadvezetés előnyben részesítette a hadak vonulásával párhuzamos vásárlásokat és a rövid úton való szállítást, például Erdélyből és más közeli területekről.

A „Felfegyverkezés és erősítés” téma bevezető előadását *Franco Cardini* (Olaszország) tartotta. Elsődlegesen a pénzügyi meghatározottságot, továbbá a támadó- és védőfegyverek fejlődésének dialektikáját emelte ki, és az egész kérdéskört a stratégia és taktika függvényében tárgyalta.

Ehhez csatlakozva *Albert Rigaudière* (Franciaország) a XIV—XV. századi francia városok erősítéseinek pénzügyi fedezéséről szólt. *Philippe Contamine* (Franciaország) a XV—XVI. századi franciaországi haditermelést elemezte. *Claude Gaier* (Belgium) a középkori „szegénység és egyéni fegyverzet” összefüggéseit vizsgálta. *René Quatrefages* (Franciaor-

szág) a XVI. századi spanyol haditerme-
lést tárgyalta előadásában. *Andrzej*
Wyrobisz (Lengyelország) a XIV—XVII.
századi lengyelországi erődítések gazda-
sági és társadalmi vonatkozásaival foglal-
kozott. *Luciana Frangioni* (Olaszország)
a Francesco Datini által létrehozott avi-
gnoni manufaktúra 1366—1410 közti fegy-
vergyártását mutatta be.

E témakör vitájában heten szólaltak
fel. *Benda Kálmán* vitába szállt Claude
Gaiernek azzal a leegyszerűsítő nézeté-
vel, amely szerint a középkorban Köz-
ép- és Kelet-Európa „rosszul azonosuló
periféria” lett volna Nyugat-Európával
összehasonlítva. Rámutatott arra, hogy
különböző hadikultúrák éltek egymás
mellett, és nem lehet ezeket alá-föléren-
deltségi kapcsolatba hozni. *Makkai László*
(Magyarország) a magyarországi erődí-
tésekre vonatkozó kutatási eredménye-
ket ismertette. Részletezte a felmerülő
költségek fedezését, a szükséges tervek
elkészíttetését, idegen, főleg itáliai mér-
nökök alkalmazását. Hangsúlyozta azon-
ban, hogy a kivitelezés a magyar parasz-
tok kétéves munkájának eredménye volt.

Azzal a témakörrel kapcsolatosan, hogy
a középkori, koraujkori háborúk az
egyres gazdaságok számára hanyatlást
vagy fejlődést jelentettek-e, *Jan A. van*
Houtte (Belgium) tartott bevezető elő-
adást. A demográfiai helyzet, továbbá az
ipari és mezőgazdasági termelés vonat-
kozásában a negatív hatást emelte ki,
pozitívnak csupán a kereskedelemre ható
következményeket tekintette.

A XVI. század második felében és
francia viszonylatban a háborús cselek-
mények és a kereskedelem összefüggé-
seit *Denis Richet* (Franciaország) elemez-
te. Írásban eljuttatott előadásában *G. G.*
Litavrin (Szovjetunió) a XII—XV. száza-
di balkáni háborúk gazdasági hatásaival
foglalkozott. *Anthony Luttrell* (Nagy-
Britannia) a Máltai Lovagrend XIV. szá-
zadi rhodoszi hadjáratainak gazdasági
következményeit részletezte. *K. Z. Asraf-
jan* (Szovjetunió) írásban megküldött elő-
adása a XVI—XVIII. századi gyarmato-
sító háborúknak az ázsiai társadalmak
bomlására gyakorolt hatását tárgyalta.
Enrico Stumpo (Olaszország) XVII. szá-
zadi piemonti állam hadikiadásait és ha-
dinyereségeit vetette egybe összehasonlí-
tó vizsgálatával.

E kérdéskör vitájában kilenc hozzá-
szólás hangzott el. *Pach Zsigmond Pál*
a magyarországi XV—XVI. századi török
háborúk példáján vizsgálta azt a kér-
dést, hogy okozhattak-e azok alapvető
strukturális változásokat a gazdasági-tár-

sadalmi szférában, vagy pedig elsődlege-
sen belső tényezők eredményezték-e a
középkori magyar állam hanyatlását.

A tudományos ülésszakon elhangzott
előadások tanulságairól, az új kutatási
eredményekről és tovább kutatandó té-
mákról az utolsó napon kerekasztal kon-
ferenciát rendeztek *John Hale* (Nagy-
Britannia), *Thomas Riis* (Dánia), *Daniel*
Roche (Franciaország), *Roger Sablonier*
(Svájc), valamint *Benda Kálmán* és *Mak-
kai László* részvételével. E beszélgetés
során, miként az egész ülésszakon már
ezt megelőzően is, többször középpontba
kerültek a magyar történelmi fejlődés-
sel kapcsolatos kérdések, ugyanakkor
számos alkalommal történt hivatkozás az
elhangzott magyar előadásokra és felszó-
lalásokra.

Benda Kálmán a háborús cselekmé-
nyek demográfiai, gazdasági, társadalmi,
politikai és kulturális következményeit
elemezte. Nagy érdeklődést keltett az a
fejtegetése, hogy a lakosság vesztésege
nem volt olyan nagy, mint azt korábban
vélték. Külön felhívta a figyelmet az
újabb kutatások alapján arra a tényre,
hogy az elpusztult lakosság pótlása et-
nikai változásokat eredményezett, főleg
Közép- és Kelet-Európában. Utalt arra,
hogy ezt a folyamatot még tovább kell
vizsgálni. A gazdasági-társadalmi össze-
függések közül arra figyelmeztetett, hogy
a haditerhek növekedése elvezetett a ne-
messég megadóztatásához, és ez fontos
mozzanat volt a kapitalista fejlődés felé
vezető úton. Végül hangsúlyozta, hogy a
háborúkat követően nem volt mód a ko-
rábbi állapotokhoz való visszatérésre, ha-
nem minden szférában megújulás követ-
kezett be.

Makkai László arra figyelmeztette a
résztevőket, hogy nem esett szó a belső
háborúkról. Ezt követően összehasonlítot-
ta a tárgyalt korszak hatalmak közti há-
borúit és parasztháborúit. Elemzéséből
azt a következtetést vont le, hogy a pa-
rasztháborúk is igazi háborúk voltak, sőt
elsődlegesen ezeknek voltak olyan kö-
vetkezményei, amelyek mélyreható tár-
sadalmi változásokat eredményezhettek.
Állításait a magyar fejlődés példáján il-
lusztrálta. Különösen nagy figyelmet kel-
tett a második jobbágyság kérdéséről ki-
fejtett nézete.

A kerekasztal beszélgetésen elhangzott
nézetekhez tizenketten szóltak hozzá.
Perjés Géza azt vetette fel, hogy nem
esett szó a korlátozott racionalitás kér-
déséről, pedig fontos felfigyelni arra,
hogy a hadseregbe került egyre nagyobb
számú férfinak a döntéshozatal folya-
matában csak a hagyományos civil élet

magatartási területein volt tapasztalata. Egész más környezetbe kerülve, az állandó veszélyhelyzet, bizonytalanság és fáradtság körülményei között kellett megtanulniuk a racionális döntéshozatalt. A hadseregnek így az ezzel kapcsolatos oktatást is magára kellett vállalnia. Az ennek gyakorlati módszereként megszövegetett hadijátékok máig példát adnak a racionális döntésfejlesztés területén.

A tudományos ülésszakon elhangzottakkal kapcsolatosan összegző értékelésben **Fernand Braudel** (Franciaország), a „**Francesco Datini**” Nemzetközi Gazdaságtörténeti Intézet tudományos tanácsának két évtizeden át aktív és mostantól tiszteletbeli elnöke, a helyébe lépett új elnök, **Jan A. van Houtte** (Belgium) és **Ottone Magistrali** (Olaszország), az intézmény igazgatója egyaránt azt hangsú-

lyozta, hogy a Pratóban mindeddig még sohasem vállalt témakör megtárgyalása rendkívül hasznosnak bizonyult, számos jelentős új tudományos eredmény vált ismertté, és világosan körvonalazódtak a további kutatási feladatok is. Ugyancsak mindhárman kiemelték a jól előkészített munkaülések gördülékeny lefolyását és kollégiális légkörét.

Csak csatlakozhatunk ahhoz a véleményhez, hogy ez a rendezvény valóban jól szolgálta a nemzetközi tudományos együttműködést. Hozzáfűzhetjük azonban még azt is, hogy a jelen levő hét magyar történész kutatási eredményeinek közreadásával, álláspontjának kifejtésével és aktív szereplésével ehhez maga is hozzájárult. Előadásai, felszólalásai egyúttal tovább szilárdították a magyar történettudomány nemzetközi tekintélyét.

SZAKÁLY SÁNDOR

MAGYARORSZÁG 1944-BEN

Tudományos ülésszak, Budapest, 1984. június 14.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézete és a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Intézete és Múzeuma tudományos ülésszakot rendezett 1984. június 14-én a Magyar Tudományos Akadémia székházában „Magyarország 1944-ben” címmel. Ezen közel kétszázan, történészek, kutatók és más tudományágakat képviselő szakemberek, valamint politikai és közéletünk reprezentánsai vettek részt.

Az ülésszakon résztvevőket **Pach Zsigmond Pál** akadémikus, az MTA alelnöke, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója köszöntötte, majd felkérte Kállai Gyulát, az MSZMP KB tagját, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökét az ülés elnöki tisztének átvételére és egyben az elnöki referátum megtartására.

Kállai Gyula a bevezető előadásban hangsúlyozta, hogy nem mint történész, hanem mint az 1944-es esztendő eseményeinek szemtanúja, tevőlegesen szereplője kíván a történetekről beszélni. 1944. március 19-ét történelmünkben csak a mohácsi csatavesztéshez lehet hasonlítani, ez legalább olyan gyásznapija történelmünk-

nek — mondta az előadó. A német megszállás egyenes következménye volt annak a politikának, amelyet Horthy Miklós kormányzó és miniszterelnöke, Kállay Miklós folytatott. A megszállás következménye lett magyarországi zsidók százazreinek elhurcolása és elpusztítása, az ország rombadöntése. Ez ellen csak a kommunisták vezette baloldal vette fel a harcot, valamint a polgári progresszió néhány olyan kiemelkedő személyisége, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfű Gyula, Szentgyörgyi Albert. Ugyanakkor az uralkodó osztályok tagjai tétlenül, vagy csak felemás kísérleteket téve néztek az ország pusztulását. Legnagyobb bűnük, Horthyval az élen az volt, hogy nem léptek ki a háborúból, hagyták, hogy az „utolsó csatilos” nevét érdemelje ki az ország. Az „utolsó csatilos” azonban nem volt „bűnös nemzet”, bűnös az a vezető réteg volt, amely nem tett meg mindent a nemzet érdekében. Hiányzott a nyílt fegyveres ellenállási mozgalom, annak ellenére, hogy bizonyos csoportok részéről meg volt a hajlam a fegyveres antifasiszta, németellenes harcra. Így döntővé a szovjet hadsereg felszabadító tevékenysége vált.

A bevezető előadás után **Ránki György** akadémikus, az MTA Történettudományi

Intézetének ügyvezető igazgatója tartott előadást „A német megszálláshoz vezető út” címmel. Az előadó referátumában azt vizsgálta, miért és miként is következett be a magyar történelemben 1944. március 19-e, amelyet ő is tragikus napnak minősített. Hol lehet az út kezdete, hol léptünk rá a katasztrófába torkolló útra, kérdezte: az első világháborút követő forradalmakkal, a Horthy-rendszer létrejöttével, Trianonnal?

Kétségtelen tény, hogy a kezdetek Trianonig nyúlnak vissza. A nemzeteket megalázó imperialista békediktátumok nem megnyugvást és békét, hanem újabb ellentéteket szültek az érintett országok között. A nagyhatalmak e békediktátuma kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a demokrácia, a liberalizmus mint káros és bűnös fogalom vonult be a politikai szóhasználatba, hiszen eme eszmék jegyében születtek meg a Párizs környéki békeszerződések. Magyarország kereste a számára megfelelő partnereket, amelyek közül Németországban találta meg a legideálisabbat. Hogy miért, arra több magyarázat is adódik. Nem a földrajzi közelség volt az elsődleges ok, hanem sokkal inkább a gazdasági kényszer, a belpolitikai hasonlóságok és a közös ellenség, a békét diktáló antant. Magyarország a harmincas években egyre szorosabban kötődött a mind inkább nagyhatalommá váló Németországhoz. A világháború gyors német sikerei még inkább a fasiszta nagyhatalomhoz közelítették Horthy Miklóst és rendszerét. Mérlegelés nélkül csatlakozott az ország a Szovjetunió elleni háborúhoz.

1942-ben azonban a korábbi „lelkes csatlós” egyre inkább „vonakodó csatlós” vált. Miközben az Antonescu vezette román állam továbbra is az első számú szövetséges címéért versenyzett Hitlerrel, a magyar külpolitika igyekezett kapcsolatot teremteni a nyugati hatalmakkal és számolt a kiugrás lehetőségével. Ezek a kísérletek, amelyek számos külpolitikai baklövést is magukban foglaltak, nem maradtak titokban a németek előtt. A német politikai és katonai vezetés már 1943 őszén megkezdte Magyarország megszállása tervének a kidolgozását. A német fél a következő alternatívával számolt: a magyar hadsereg és a nép ellenállást tanúsít, illetve békésen tűri el a megszállást. Ez utóbbi következett be! Miért volt szükséges Hitler számára az ország megszállása? Mozgósítani kellett Magyarországot teljes gazdasági és katonai erejét, véglegesen meg kellett oldani a zsidókérdést, amelyre a Kállay-kormány nem volt hajlandó. Ezek voltak a legfontosabb indokok amellett, hogy ebben az időben Magyarország volt a Balkáni térség kul-

csa. A háborúból történő esetleges magyar kiválás katasztrófát okozhatott volna Németország számára.

A megszállás után létrejött Sztójay-kormány hajlandó volt teljesíteni a német követeléseket. Megkezdődött a magyar zsidóság kálváriája is. Több mint fél millió ártatlanul elpusztított ember halála az egész magyar nemzet lelkiismeretét terheli. Hibás volt az államapparátus, hibásak a tömegek, de leginkább a nemzeti szocializmus — zárta le fejtegetéseit az előadó.

Juhász Gyula, a történelemtudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa kapott ezután szót. „Az uralkodó eszmék zsákutcája” című előadásában részletesen beszélt arról a téves hangulatról, amely 1943-ban hatalmába kerítette az országot, a középosztály tagjait. A háború közeli befejezésében bízó optimizmusát tükrözi a korabeli sajtó. Az optimizmus gyakorlatilag az egész országra jellemző volt. A polgári progresszió, a baloldali mozgalmak, a demokratikus, alkotmányos ellenzék szerepének az erősítését tartották fontosnak, amivel szemben a kormány is viszonylag elnéző politikát folytatott. Élt ugyan az ország vezetésében bizonyos félelem a német megszállástól, de nem tudták azt realitásként elképzelni. Ellenállást ezek között a körülmények között csak a hivatalos Magyarország szervezhette volna, az viszont nem akart, nem tudott szervezni. Ugyanakkor a demokratikus baloldal és az ellenállásba bekapcsolható középosztályok ellentéte nagyobb volt mint ezen utóbiáknak a német megszállástól való félelme. A középosztályok ugyanis jobban féltek a társadalmi átalakulástól, mint egy esetleges megszállástól. A német megszállás után szellemi megegyezés jött létre az ellenállási mozgalomban. Ugyanakkor a középosztály a munkásosztállyal történő kiegyezést feltételekhez kötötte. Ezeket a feltételeket Bibó István 1944 nyarán készült összefoglalása tartalmazza a legpontosabban. Az ellenállás erőteljesebb kibontakozása, a középosztály és a munkásosztály közös harca 1944. október 15/16-a utánra esik, amikor a Szilasival közösséget nem vállalók is megtalálják a helyes utat és nem vállalják az országból való kitelepülést, de vállalják a független, demokratikus Magyarorszáért folyó harcot.

A következő előadó *Für Lajos*, a történelemtudományok doktora, a Mezőgazdasági Múzeum tudományos osztályvezetője volt. „Magyarország embervesztése” című előadása bevezetőjében azt hangsúlyozta, hogy olyan problémáról kíván be-

szélni, melynek a feltárása még komoly kutatómunkát igényel, mivel gyakorlatilag ez idáig kutatások nem folytak, csak becslések állnak a rendelkezésünkre. Az 1945. június 30-i állapotot tükröző gyorsfelmérés közvetlenül a második világháború befejezése után, a trianoni Magyarország területét alapul véve, 953 845 fős veszteséget mutatott ki. E számadat helyességét különböző vizsgálatok alátámasztani látszanak. Az elszenvedett emberveszteség azonban még nagyobb, ha a második világháborúban részt vett Magyarország akkori tényleges területét vesszük figyelembe. Az így kimutatható adat 1 430 000. Ennek a veszteségnek a jelentős részét teszi ki a Magyarországról elhurcolt és elpusztított zsidók száma (kb. 536 000 fő), valamint a harcokban elesettek, ugyanakkor nem csekély a háború polgári áldozatainak a száma, továbbá a kisebbségi magyarság elleni retorziós cselekmények áldozatainak a száma sem. Emberveszteségét tekintve Magyarország Európában közvetlenül a Szovjetunió, Németország, Lengyelország és Jugoszlávia után következik. Az össznépességhez viszonyított lakosságvesztését tekintve Magyarország, más államokat megelőzve, a Lengyelország mögötti helyet foglalja el.

Az ország lakosságának közel tíz százalékát veszítette el a második világháború éveiben. Míg az első világháború adatait a trianoni Magyarországra kivetítve 270 000 volt halottak száma, azaz minden 1000 lakosból 36 lett a háború áldozata, addig a második világháborúban mintegy 950 000 magyar veszítette életét, vagyis 1000 lakosból 100 vált a hadicselekmények áldozatává.

Szünet után az elnöki tisztet *Erényi Tibor*, a történelemtudományok doktora, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatóhelyettese vette át.

A következő előadást *Száras György* író, a Kortárs főszerkesztője tartotta „A magyar zsidóság tragédiája” címmel. Az előadó röviden áttekintette a magyarországi zsidóság történetét, kiemelve azokat a fontos eseményeket és időpontokat, amelyek jelentős szerepet játszottak a magyar zsidóság történetében.

A magyar zsidóság 1944-es tragédiájának közvetlen gyökerei az első világháborúig nyúlnak vissza. A veszített háború utáni bűnbakkeresés során a Trianon okozta trauma állapotában a magyar zsidóságban találták meg bűnöst. A kiegyezés utáni asszimilációnak az antiszemitizmust kevésbé ismerő évei után 1919–1921-ben elemi erővel tört fel az antiszemitaizmus. A bethleni konszolidá-

ciónak sikerült ugyan az antiszemita hálámokat lecsillapítania, de a politikai antiszemitizmus bevonult a magyar politikai fogalmak körébe. Az idegenektől való megfélemlítés vágya elsősorban a zsidóság ellen irányult. A „mindennek oka Trianon” szinte egyet jelentett az antiszemitizmussal. A német követelések hatására és a német példa nyomán sorra születtek az ún. zsidótörvények, amelyek előzményeit jelentették 1944 nyara—őszé tragédiájának. A német megszállást követő deportálások a magyar nemzet szégyenének tekinthetők, hiszen magyarok segítettek a deportálások végrehajtásánál, nekik is részük volt abban, hogy mintegy fél millió magyar zsidó esett áldozatul a fasizmus barbárságának.

Ezt követően egy másik író, *Lakatos Menyhért* tartott előadást „A cigányok sorsa 1944-ben” címmel. Rövid áttekintést adott a magyarországi cigányság történetéről, kiemelve azokat a XVIII. századi rendelkezéseket, amelyek a cigányság ellen irányultak. A cigányság elleni fellépések későbbiekben is végigkísérték a magyar és az egyetemes történelmet egyaránt.

A fasizmus németországi hatalomra kerülése után nemcsak a zsidóság, hanem a cigányság is az üldözött fajok listájára került. Magyarországon a német megszállás után teljesedett ki a cigányság tragédiája. Velük is megindultak a deportáló vonatok a Harmadik Birodalom haláltáboráiba, ahol a teljes reményvesztettségben élő cigányok közül 200 000-t pusztított el a barbár fasizmus. Az áldozatok között 50 000 a magyarországi cigányok száma!

A délutáni programban, az elnöklő *Liptai Ervin* ezredes, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka, *Tóth Sándor* alezredesnek, a hadtudományok kandidátusának, a Hadtörténeti Intézet osztályvezetőjének adta meg először a szót, aki „1944 sorsdöntő eseményei és a magyar katonai vezetés” címmel tartotta meg előadását.

Az előadó részletesen kifejtette, hogy a német megszállókkal szemben a magyar hadsereg eredményesen léphetett volna fel, hiszen 1944 márciusában 494 000 magyar katona állt fegyverben az ország területén. A politikai, de elsősorban a katonai vezetés azonban nem akart szembefordulni a hitleri Németországgal. Ezért a felelősség elsősorban Szombathelyi Ferenc vezérezredest, a Honvéd Vezérkar főnökét és Csatai Lajos vezérezredest honvédelmi minisztert terheli. A megszállás után a katonai vezetés még szorosabb-

ra fűzte kapcsolatait a németekkel. Az új miniszterelnök, Sztójay Döme, és a vezérkar új főnöke, Vörös János vezérezredes között teljes egyetértés alakult ki. Mozdósították a teljes magyar haderőt, hogy a Kárpátokban álljanak ellen a szovjet hadseregnek. Miközben Horthy és környezete a kiugrás lehetőségét fontolgatta és bizonyos mértékben nyitott a demokratikus baloldal felé, a hadsereg egyre inkább a szélsőjobboldal felé orientálódott. Ennek a szélsőjobboldali nyitásnak (is) lett a következménye 1944. október 15/16- a sikertelensége. Hiába állt 900 000 magyar katona fegyverben, a magyar haderő képtelen volt teljesíteni a tőle elvárt feladatot. A kudarcnak több összetevője is volt, így az eredetileg tervezett időpont megváltoztatása, Vörös János kikapcsolása a kiugrás gyakorlati előkészítéséből stb. Alapvetőnek azonban az bizonyult, hogy nem volt olyan magasrangú katona, aki teljes szívvel támogatna volna a kiugrási kísérletet, magáévá tette volna Horthy elképzelését.

Pintér István, a történelemtudományok doktora, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos tanácsadója „A Magyar Front és az antifasiszta ellenállás történeti kérdései” címmel tartott előadást. Magyarországon már a második világháborúba történt bekapcsolódás után jelentős háborúellenes mozgalmak bontakoztak ki, amelyek vezetésében, szervezésében jelentős szerepet vállalt az illegális kommunista párt. A KMP már 1941-ben a „független, demokratikus Magyarország” jelszavával rugalmas, minden demokratikus erő összefogását sürgető politikát folytatott. Ennek a gondolatnak a jegyében született meg a Népszava híres 1941. évi karácsonyi száma, majd jött létre 1942. tavaszán a Magyar Történelmi Emlékbizottság. A Történelmi Emlékbizottság szervezte meg a legnagyobb háborúellenes tüntetést 1942. március 15-én, a kormány viszonylag elnéző hozzáállása mellett. A kormány, miközben bizonyos látszatkedvezményeket igyekezett felmutatni a baloldali polgári mozgalmaknak, arra törekedett, hogy a kommunista pártot szétzúzza és a szociáldemokrata baloldalt megfélemlítse.

1943. tavasza után egyre világosabban rajzolódtak ki egy vesztes háború körvonalai. Erősödött a náciellenes polgári progresszió, amely azonban, úgy tűnt, képtelen túllépni antimarxista nézetein. Miközben a megszállt Európa országaiban sorra alakultak a nemzeti bizottságok, Magyarországon ezt nem sikerült létrehozni. A német megszállás után felgyorsultak az események. Megalakult a **Független Kisgazda és Polgári Pártot**, a

Magyarországi Szociáldemokrata Pártot, a Béképártot (Kommunista Párt), a Polgári Demokrata Pártot, valamint a különböző polgári ellenzéki csoportokat tömörítő Magyar Front. A Magyar Front Horthyhoz eljuttatott memorandumában a németek elleni harcra szólított fel és felajánlotta az együttműködést a németek elleni harchoz. A Magyar Front vezetői úgy látták, hogy a helyzet kulcsa a magyar hadsereg kezében van, így a sikeres németellenes harc csak a Magyar Front, a honvédség és a szovjet hadsereg összehangolt fellépése esetén lehetséges. Erre Horthy és környezete rosszul időzített, keleten elő nem készítette kiugrási kísérletének a következtében nem kerülhetett sor.

Korom Mihály, a történelemtudományok doktora, az MSZMP Politikai Főiskolájának tanára, „Az új magyar államiság megszületése” címmel tartotta meg előadását. Részletesen vázolta azokat a nemzetközi és hazai körülményeket, amelyek elősegítették az új magyar állam létrejöttét. Az antifasiszta nagyhatalmak 1943-as moszkvai tanácskozásán határozat született, amely szerint minden haladó erőt támogatnak a fasiszmus elleni küzdelemben. Magyarországnak 1944. őszén bizonyítani kellett, hogy vannak olyan haladó erők az országban, amelyek akarnak és képesek is a fasiszmus elleni harcra.

Magyarország helyzete sokban különbözött a Németország szövetségesei közé tartozó többi országtól. Bulgáriában a németekkel történő szembefordulás megváltoztatta a társadalmi viszonyokat, Romániában burzsoá kormány jött létre, míg Finnországban gyakorlatilag a társadalom érintetlen maradt, mindössze néhány személycserére került sor. A kiugrásra készülő magyar vezetők az ország számára a finn példát találták megfelelőnek, számításaik azonban nem váltak valóra. A hatalomra került nyilas vezetés végleg reménytelené tette az ország helyzetét. A Kommunista Párt 1944. novemberében Szegeden megalakult legális Központi Vezetősége, felmérve a felszabadult országrészek helyzetét, arra a következtetésre jutott, hogy a sorra alakuló nemzeti bizottságok, a demokratikus erők képesek az új államiság megteremtésére. Ezért 1944. decemberében a párt Gerő Ernőből és Nagy Imréről álló delegációja Moszkvába utazott, hogy kifejtse az ország haladó erőinek azon kívánságát, miszerint az országban megérett a helyzet egy új kormány alakítására.

A nagyhatalmak kedvezően fogadták a hírt és megadták a lehetőséget a rendki-

vüli választásokra. Az ország felszabadult területein lezajlott választások után a képviselők Debrecenben 1944. december 21-én, mint Ideiglenes Nemzetgyűlés, új jogforrást képeztek és megválasztották az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, amelyben helyet kapott minden antifasiszta, németellenes erő. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejött a magyar népi demokrácia születésnapja, az új államiság kezdete.

A tudományos ülésszakon további rész-kérdésekről felkért hozzászólók beszéltek.

Keresztúry Dezső akadémikus, aki a délelőtti előadások után elsőként kapott szót, felszólalásában az elhangzott előadások közben felmerült gondolatait mondta el, és személyes emlékeiből idézte fel több, a fasizmusra, az 1944-es esztendőre vonatkozó élményét. Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy nagyon helyesen tették az előadók, hogy nem világerők összecsapását vizsgálták előadásaikban, hanem a hétköznapi világát. Felhívta a figyelmet a német és az olasz fasizmus közötti különbségekre, valamint arra a tényre, hogy Magyarországon a középosztályok elsősorban az olasz fasizmussal rokon-szenveztek és a rokonszenvezők között kezdtek jelentős számban voltak zsidó értelmiségiek is.

Dr. Szennay Antal, a pannonhalmi bencés apátság főapátja, a katolikus egyház 1944-es szerepét emelte ki, amely jelentősen hozzájárult emberek ezreinek a megmentéséhez, ugyanakkor rámutatott bizonyos ellentmondásokra, hiányosságokra is, amelyek az egyház szerepére vonatkoznak. Személyes tapasztalatán keresztül mutatta be a zsidóüldözések korának lehetséges és katolikusoktól elvárt (elvárható) viselkedési formáját, ugyanakkor befejező mondataiban hiányolta a katolikus ellenállók — egyházi és világi személyek — cselekedeteinek kellő feltárását.

Dr. Scheiber Sándor főrabbi, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, felszólalásában ismertette azokat a tényeket, amelyek a zsidóság 1944-es passzivitását okozták és tisztelettel adózott mindazok emlékének, akik a fasizmus elleni harcban, vagy a fasizmus megsemmisítő táboraiiban vesztették életüket.

Dr. Újhelyi Szilárd nyugalmazott nagykövet személyes emlékeket idéző hozzászólásában egy, a középosztály soraiból kikerült debreceni egyetemi indíttatású, a Márciusi Frontot, megjárta fiatalember tevékenységét, feladatait ismertette. Rámutatott arra a rendkívül lényeges gondolatra, hogy a magyar ellenállási moz-

galom nagyobb erőt képviselt, mint amekkora eredményeket objektív és szubjektív okokból elérhetett.

A délutáni hozzászólók sorát *dr. Bartha Tibor* püspök, a Református Egyház Zsinatának lelkes elnöke nyitotta meg. Hozzászólásában elemezte a református egyház 1944-es szereplését és önkritikusan nyilatkozott az egyházaknak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról. Mint mondotta, a református egyház 1944 márciusa után feladta a passzív rezisztenciát és aktív tevékenységet fejtett ki. A református egyház, de a többi egyház is, csak a saját princípiumai által alkalmazott mértékrendszer szerint marasztható el, hiszen ártatlan emberek megmentése során a véráldozatig nem mentek el.

Dr. Káldy Zoltán, az Evangélikus Egyház püspök-elnöke hozzászólásában az evangélikus egyház 1944-es szereplését vizsgálta, jelezve mindazokat a pozitívumokat, amelyek az egyház történetében jelentős szerepet tölthettek be. Ugyanakkor rámutatott azokra a hibákra, amelyeket az evangélikus egyház követett el, amikor nem szavaztak a zsidótörvények ellen, amikor nem tudták sikerre vinni az egyházak közös, összefogott állásfoglalását a zsidó deportáltak érdekében. A hozzászólás további részében konkrét adatokat közölt az evangélikus egyház emberek ezreinek az életét megmentő akcióiról, valamint az evangélikus egyházat ért veszteségekről.

Dr. Gyenes Antal, a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézetének igazgatója hozzászólásában a magyar ellenállási mozgalom kevésbé ismert mozgalmairól, a diákellenállásról beszélt. Felvázolta azt az utat, amelyet az egyes diákok, a népi kollégiumok lakói bejártak, amíg eljutottak a németellenes fegyveres harc vállalásáig.

A tudományos ülésszak *Pach Zsigmond Pál* akadémikus zárszavával ért véget. Az MTA alelnöke rámutatott az ülésszak jelentőségére, amely sokoldalú megközelítéssel új ismereteket nyújtott 1944, illetve a második világháborús Magyarországnak történetének a megismeréséhez. Ugyanakkor kiemelte az összefüggő kutatások szükségességét, az ülésszakon felmerült számos új momentum továbbgondolásának igényét. Végezetül köszönetét mondott mindazoknak a felszólalóknak, akik a korszak kutatóiként, vagy az események egykori cselekvő részeseiként tapasztalataik közreadásával hozzájárultak a tudományos ülésszak sikeréhez.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FARKAS MÁRTON	Az első tűzpróba. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének veresége a Drina—Száva mentén 1914 augusztusában — — — — —	439
BONHARDT ATTILA	A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után — — — — —	475
SZABÓ MIKLÓS	A Magyar Királyi Honvéd Légierő harcai Ukrajnában (1941 június—december) — — —	496

KÖZLEMÉNYEK

RÁKÓCZY ROZÁLIA	Sajtóirányítás és hadseregpropaganda a Magyar Tanácsköztársaság ideje alatt — — — — —	521
-----------------	---	-----

MŰHELY

NYIKOLÁJ DERZSALUK	A Bujanov—Lencsés partizáncsoport tevékenysége 1944-ben — — — — —	540
VAJDA FERENC ANTAL	A magyar légierő és a németországi repülőgépbeszerzés a második világháború végén — —	550

VISSZAEMLEKEZÉSEK

GERGELY TIBOR	Partizánemlékeim — — — — —	555
---------------	----------------------------	-----

ADATTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR	Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) haderejének felső vezetése. Adattár, II. rész. L—Z. — — — — —	567
----------------	---	-----

SZEMLE

A. P. SCSEBATOV * * *	Paszkevicz Magyarországon (Bona Gábor) — Historie a Vojenstvi, 1982. (Nádor Tibor) — —	599 600
--------------------------	---	------------

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF	„A XIV—XVIII. századi európai háborúk gazdasági vonatkozásai.” Nemzetközi tudományos ülés, Prato, 1984. május 4—9. — — — —	604
SZAKÁLY SÁNDOR	Magyarország 1944-ben. Tudományos ülés a Magyar Tudományos Akadémián, 1984. június 14.	607

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

МАРТОН ФАРКАШ	Первое испытание огнем. Поражение армии Австро-Венгерской Монархии в бассейне Дрины—Савы в августе 1914 года — — — — —	439
АТТИЛА БОНХАРДТ	Транспортировка на родину венгерских военнопленных после первой мировой войны — — — — —	475
МИКЛОШ САБО	Венгерские королевские военно-воздушные силы в боях на Украине (июнь—декабрь 1941 года) — —	496

СООБЩЕНИЯ

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ	Управление печатью и армейская пропаганда в период Венгерской Советской Республики — — — — —	521
----------------	--	-----

МАСТЕРСКАЯ

НИКОЛАЙ ДЕРЖАЛЮК	Действия партизанской группы Буянова-Ленчеша в 1944 году — — — — —	540
ФЕРЕНЦ АНТАЛ ВАЙДА	Венгерские воздушные силы и приобретение самолетов в Германии в конце второй мировой войны — —	550

МЕМУАРЫ

ТИБОР ГЕРГЕЙ	Когда я был партизаном (воспоминания) — — —	555
--------------	---	-----

АРХИВ

ШАНДОР САКАЙ	Высшее руководство вооруженных сил контрреволюционной Венгрии (1919—1944). Архив, часть II. (Л—З)	567
--------------	---	-----

ОБЗОР

А. П. ЩЕРБАТОВ * * *	Паскевич в Венгрии (<i>Габор Бона</i>) — — — — — <i>Historie a Vojenství</i> , 1982 (<i>Тибор Надор</i>) — — —	599 600
-------------------------	---	------------

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР	«Экономические аспекты европейских войн XIV—XVIII века». Международная научная сессия, Прато, 4—9 мая 1984 года — — — — —	604
ШАНДОР САКАЙ	Венгрия в 1944 году. Научная сессия в Венгерской Академии наук, 14 июня 1984 года — — — — —	607

INHALT

STUDIEN

MÁRTON FARKAS	Die erste Feuerprobe. Die Niederlage der Armee der Österreich—Ungarischen Monarchie an der Drine und Save im August 1914 — — — —	439
ATTILA BONHARDT	Die Repatriierung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem ersten Weltkrieg — — — —	475
MIKLÓS SZABÓ	Die Kämpfe der Ungarischen Königlichen Honvéd-Luftwaffe in der Ukraine (Juni—Dezember 1941) — — — — — — — — — —	496

MITTEILUNGEN

ROZÁLIA RÁKÓCZY	Die Presseleitung und die Heerespropaganda zur Zeit der ungarischen Räterepublik — — —	521
-----------------	--	-----

WERKSTATT

NIKOLAI DERZHALUK	Die Tätigkeit der Partisanengruppe Buianew Lencsés im Jahre 1944 — — — — —	540
FERENC ANTAL VAJDA	Die Ungarische Luftwaffe und die Flugzeugbesorgung in Deutschland am Ende des zweiten Weltkrieges — — — — — — — — — —	550

ERINNERUNGEN

TIBOR GERGELY	Meine Partisanenerinnerungen — — — —	555
---------------	--------------------------------------	-----

DATENSAMMLUNG

SÁNDOR SZAKÁLY	Die obere Leitung der Armee des gegenrevolutionären Ungarns (1919—1944). Datensammlung, II. Teil, L—Z — — — — — — — — — —	567
----------------	---	-----

RUNDSCHAU

A. P. SCHTSCHERBATEW * * *	Paskewitsch in Ungarn (<i>Gábor Bona</i>) — — —	599
	Historie a Vojenstvi, 1982. (<i>Tibor Nádor</i>) — —	600

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR	„Die wirtschaftlichen Aspekte der europäischen Kriege im XIV—XVIII. Jahrhundert.“ Internationale wissenschaftliche Tagung, Prato, 4—9. Mai 1984 — — — — — — — — — —	604
SÁNDOR SZAKÁLY	Ungarn im Jahre 1944. Wissenschaftliche Tagung an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, den 14. Juni 1984 — — — — — — — —	607

Ára: 13,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

FEGYVERT, S BÁTOR SZIVET

72 Ft

Szabó Miklós

CSENDES HÁBORÚ

54 Ft

Szanati József

**A TÁBORI TUZÉRSÉG AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK
VILÁGHÁBORÚBAN**

65 Ft

Stockwell, John

ANGOLAI AKCIÓ

38 Ft

Kőszegvári Tibor

DIVERZIÓ

30 Ft

Bajomi Lázár Endre

TRAMONTANA

33 Ft

PARTALAPSZERVEZETI MUNKA

A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN

28 Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Generál Tibor

**Az oszmán–török haderő szervezete és vezetése
a birodalom fénykorában**

Gecsényi Lajos

**Katonák és polgárok a győri végvárban
a XVI–XVII. században**

N. Kiss István

**A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági
bázisa (1703–1711)**

Ács Tibor

**Batthyány Lajos katonai szolgálatának története
(1826. augusztus 5–1831. április 30.)**

4

XXXI. ÉVFOLYAM • BUDAPEST, 1984.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1984

ÚJ FOLYAM . BUDAPEST . XXXI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYOIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Ács Tibor alezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest); *dr. Gecsényi Lajos*, a történelemtudományok kandidátusa, a Győr-Sopron megyei Levéltár igazgatója (Győr); *dr. Generál Tibor* ny. alezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest); *dr. N. Kiss István*, a történelemtudományok kandidátusa, a Mezőgazdasági Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest); *Papp Kálmán* (Budapest); *Rosonczy Ildikó*, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest); valamint *Damó Csilla*, *Okváth Imre*, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I. Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331-170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371

HU ISSN 0017—6540

Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

GENERAL TIBOR

AZ OSMÁN—TÖRÖK HADERŐ SZERVEZETE ÉS VEZETÉSE A BIRODALOM FÉNYKORÁBAN

Az oszmán-török haderő lényegében azokból a határőr gázi (hitharcos) kötelekekből fejlődött ki, akik a XIII. század végétől kezdve a nyugat-anatóliai 18—25 emirátusból a bizánciak felett győzelmet arató Oszmán bég zászlaja alá sereglettek.¹ E haderő, felhasználva a korábbi kultúrkörök hadművészeti hagyományait és a meghódított népek erőforrásait, másfél évszázad alatt a kortársak által is gyakran emlegetett „hadseregek hadseregévé” vált.² Az oszmán haderő hatékonyságának és „akciórádiuszának” maximumát³ a XVI. század derekára érte el, amelyet egyes történészek „török évszázad”-nak (siécle Turque) neveznek.⁴ E kort I. Szülejmán szultán uralkodása fémjelzi, akit már az egykorú európai uralkodók is a „Nagy”, a „Pompás”, a „Fenséges”, a „Hatalmas” (il magnifico, der Prachtige, le Magnifique stb.) jelzőkkel illették.⁵ Az oszmán haderő egyes elemeinek genézise is a szultánok nevéhez kötődik. Emiatt célszerű az oszmán dinasztia XVI. század végéig uralkodott tagjait felsorolni.⁶

*Az oszmán-török haderő legfelsőbb vezetése. A vezető rétegek nevelése.
A haderő felosztása*

Az oszmán birodalomban a legtöbb állami és szeráji tisztségviselő feladatkörében a katonai és polgári funkció egybeesett. A dolog természeténél fogva mi a továbbiakban csakis a katonai funkciókkal foglalkozunk. A birodalom legfőbb „hadura” a szultán volt, aki — a despotizmus fő ismérve szerint — magát és hatalmát az istentől származtatta: az oszmánok a családájukat Erős Kajira, Oghúz leszármazottjára, a török történészek viszont Oghúz származását egészen Allahig (ill. Noéig) vezették vissza. A XVI. század elejétől a „szent Mekka” és a „fényes Medina” az oszmán birodalomhoz tartozott, így a szultánok

1 Halil İnalcık: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600. London, 1975. 5. o.

2 Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Kandidátusi értekezés. MTA. Kéziratár. 0/10 285. sz. 40. o. (a továbbiakban: Disszertáció)

3 Az „akciórádiusz” elméletet Perjés Géza újra kifejti Mohács (Bp., 1979.) c. művének 79—85. o.

4 Fekete Lajos: Szülejmán szultán. Életek és korok. Bp., 1967. 43., 65. oldalak.

5 Uo. 79., 99. o.; Joseph von Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches (a továbbiakban: GOR) I—X. k. Pesth, 1827—1832. III. 454., 488. o.

6 A teljes családfát legújabban İnalcık közli i. m. 204—205. o.; Ernst Werner: Die Geburt einer Grossmacht — die Osmanen (1300—1481) c. műve (Berlin, 1978.) 101. o. leírja, hogy az egyik legrégebb oszmán krónika, Asikpasazáde, Oszmán gázinak nevezi. Ű írja, hogy a régi brusszai mecsetből származó egyik írás Orhánt így nevezi: „Szultán, a gázik szultánjának fia, gázi, a gázik fia, az égbolt betakarója, a világ hőse.” Ű a 164. és 174. o. írja, hogy I. Murád még „nagyúr” volt és csak I. Bajezid legalizálta a szultán címet. Nicolae Jorga: Geschichte des Osmanischen Reiches. Gotha 1908—1913. 1—4. Band. Az I. kötet. 264. o. I. Murádot — klasszikus irodalom alapján — „sehib”-nek „mártír” nevezi.

Az uralkodó			
neve	címe	ragadványneve	uralkodásának ideje
I. Oszmán	bég (emír)	Gázi	?—1326
Orhán	bég (emír)	Gázi	1326—1362
I. Murád	Hüdavendigár (nagyúr)	Sehib (Mártír)	1362—1389
I. Bajezid	szultán	Jildirim (Villám)	1389—1402
10 év trónviszály Szülejmán-, Mehmed-, Iza- és Muza-cselebi hercegek között (interregnum)			
I. Mehmed	szultán	Kirisdzsi-Cselebi (Kedvenc lovag)	1412—1421
II. Murád	szultán	—	1421—44; 1446—51
II. Mehmed	padisah i-álem (világuralkodó)	Fátih (Hódító)	1444—46; 1451—81
II. Bajezid	szultán	Veli (Helytartó, Szent)	1481—1512
I. Szelim	szultán, kalifa	Jávúz (Éles), a Szent Városok védnöke	1512—1520
I. Szülejmán	szultán, kalifa	Kánúni (Törvényhozó)	1520—1566
II. Szelim	szultán, kalifa	Meszt (Részeges) és Szári (Szőke)	1566—1574
III. Murád	szultán, kalifa		1574—1595

már „kalifá”-k (az iszlám legfőbb papja) is voltak,⁷ s ebben a vonatkozásban „kimutatták”, hogy a próféta leszármazottai is (emírek). Ez könnyen ment, mivel a birodalmi herold (az oklevelek legfőbb kezelője), a „zászló hercege” (mir-álem), a szultán első kengyelagája volt. A szultánok alkalmazhatták az „urf” elvét, vagyis azt a jogot, hogy önkényesen kivonják magukat az iszlám és az oszmán ősök törvényei alól. Háborúhoz viszont nem volt szükség az urf-ra, mert a „Dzsihad”-ot (Szent Harc) az iszlám vallási kötelezettséggé is tette.⁸

A hadiállapot kérdéseiben egyetlen európai uralkodó sem vehette fel a versenyt az oszmán szultánnal; ha ugyanis ő háborút akart indítani, semmi sem kötötte, vagy korlátozta ebben. A birodalomnak nem volt parlamentje, s mivel rendek sem voltak, országgyűlést sem kellett összehívnia. Katonaállítás céljából senkinek, semmiféle adót nem kellett megszavazni. A szultán kiadta a parancsot a hadbavonulásra és a szultáni tanács (diván-i hümajun) kancelláriája „madárröptű hírnökök” útján máris firmánokat (a szultán nevében adott parancsokat) küldött a birodalom minden zugába, ahol az alattvalók rendszerint szó nélkül engedelmeskedtek, mert különben fejüket vagy létalapjukat veszítették. Bizonyos intézmények azért a szultánt is érintették. Ilyen volt pl. a

⁷ Werner: i. m. 100. o.; *Inalcik*: 33—34. o.; *Káldy-Nagy Gyula*: Harácsszedők és ráják. Bp. 1970. 7., 45. o.; I. Oszmán származására l. pl. *Friedrich Giese*: Die altosmanischen anonymen Chroniken. Leipzig, 1925. 9—10. o.

⁸ *Hammer*: Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung. I—II. Wien, 1815. (a továbbiakban: ORSS) I. 88., 100., 422., 480., II. 61., 125., 398., 427. o.; az „urf” elve uo. I. 29. o.; A „Dzsihad”-dal kapcsolatban l. *Inalcik*: i. m. 6—7. o.

„fetva” (válasz), amelyet bizonyos esetekben illet kikérnie az iszlám vénétől (sejk-ül iszlám, vagy főmufti). Egy kánún (törvény) azt is előírta, hogy saját rabszolgakísérete csak a szultán vezetésével köteles hadba vonulni (trónra lépésekor minden szultán „belépett” közjanicsárnak). A Dzsingiz kánnal hirdetett rokonság erősítette a despotizmust, de azt is megkövetelte, hogy a csatát szilárdan vezessék. Dzsingiz ugyanis a nevéhez mindig hozzáíratta, hogy „az Isten fia”. Unokája, Batu kán, aranytrónuson ülve, merev arccal vezette harcoló seregét. Timúr-lenk kedvenc mondása volt: „amint az égben csak egy Isten adatott, úgy a földön csak egy uralkodó lehet!”. E béna világverő megkövetelte alvezéreitől (fiaitól, unokáitól), hogy csatában leborulva könyöröggék ki az ütközetbe vetés „kegyét”. Kedvenc mondását fél évszázaddal a halála után már Hódító Mehmedtől halljuk viszont.

Ami a csatavezetés szilárdságát illeti, tudjuk, hogy néhány kivételtől eltekintve (I. Bajezid, II. Mehmed, I. Szelim), az oszmán uralkodók hajlamosak voltak arra, hogy a válságos pillanatokban „elszeleljenek”. E tulajdonságaikat ismerve a történetíró *Lütfi pasa*, Kánúni Szülejmán egyik kegyvesztett nagyvezíre, szabályzatnak is beillő „Aszaf-námé-jában” (Vezírek könyve) a következőket rögzíti: „És a többi vezír és a többi magas állami tisztviselő köteles, ha ő hívja, őt táplálni (hogy meg ne mérgezzék — G. T.) ... És minden éjjel egy szandzsák elöljárójának kell őrt állni. És a nagyúr sátra előtti helyen egy lovassági ezredesnek (bölük agaszi) kell őrködni. ... És a csatatéren a császárnak eléggé messze, hátul kell állni. A császár elé összeláncolt ágyúkat kötelező állítani. És a császár lovának lábaira béklyó kerül. Ennek az a célja, hogy szilárdan, csendben és mozdulatlanul álljon. Az oldalánál egy hűséges embere tartózkodik, aki e szavakkal gondoskodik bátorításáról és megnyugtatózásáról: »Császárom téged nem fenyeget veszély, a győzelem a miénk!«. A csata folyamán a fejünket nem szabad elveszteni. Harc közben a katonáknak nem szabad törvénybe ütköző, kivételes ajándékot adni!”⁹

Az oszmán birodalom oszlopai (erkján-i devlet) és az állam nagyjai (áján-i devlet) a *pasák* voltak. A *pasa* szó etimológiája (hasonlóan a bég, az aga, a basi, az efendi és más — vezető beosztást jelző — szavakéhoz) vitatott. A legújabb kutatások a perzsa „padi-sah” (a sah feje) rövidítésének tekintik, amelyet a korai iszlám világban a militáns (harcos) dervisek főnökei használtak. A turkomán bégek tőlük vették át és egyfajta vallási jellegű kiválasztottságként is interpretálták. Ezek szerint a *pasák*, a hódító hadjáratokban, amelyeket azonban „Szent Harc”-nak neveztek, mint elhivatott, isteni küldetést teljesítő vezetők vettek részt.¹⁰ E címet a XVI. században csakis a nagyvezír, a többi (3—5) vezír, a tartományi (vilájet) bégler-bégek (eredetileg: fejedelmek fejedelme) és a flottaparancsnok kapudán viselhette. Azokat a *pasákat* (illetve alantasabb méltóságokat), akik tagjai voltak a szultáni tanácsnak, a „kupola vezírei”-nek (kubbe vezireli) is nevezték, kupolás tanácskozó termükről¹¹:

a) A szultáni tanács elnöke a *nagyvezír* volt (régii keleti állami funkció, mely „teherhordó”-t jelent). Hadjáratokban rendszerint ő volt a főparancsnok (szeraszker), amit az a fekete kandiai (Kréta) kócsagtoll jelképezett, amelyet a

⁹ Gy. Káldy-Nagy: Suleimans angriff auf Europa. Acta Orientalia Academiae scientiarum Hungaricae. Bp. 1974^{*} 170. o. (a továbbiakban: Acta — 1974). A mongol vonatkozásokat l. Werner: i. m. 183—184. o.; Rudolj Tschudi: Das Asafname des Lutfi Pascha. Leipzig. 1910. 23—24. o.

A fetvával kapcsolatban l. Albert Howe Lybyer: The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent. Cambridge, 1913. 208., 223. o.

¹⁰ A *pasa* szó értelmét l. Werner: i. m. 93. o.; Hammer: GORI 157. o. Ő a *pasa* szót a „pai-sah” (a sah lába) összevonásaként értelmezi.

¹¹ Inalcik: i. m. 89. o.; Johann Wilhelm Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. 1—7. Theil. Gotha, 1853—58. III. 112—123. o. (Zinkeisen szerint a díván-i hümájun tagjai voltak a vezírek kivül: a két kádiaszker, a ruméliai és anatóliai béglerbégek, a fő defterdárók, a janicsárag, a kapudán-pasa és a nisándzszi); Káldy-Nagy: Szulejmán. Bp., 1974. 105—106. o.; Hammer: ORSS II. 412—436. o.

hadrakelt sereg szemlehelyén a szultán a saját tollbokrétájából tűzött a nagyvezír turbánján levő ékköves forgóba (szorgudzs)¹².

b) A többi vezír olyan hadjáratok főparancsnoka (*szerdár* vagy *básbug*) lehetett, amelyeket, noha jelentősek voltak, mégsem a szultán vezetett. Lütüfi pasa előbb idézett Aszaf-náméjában így ír: „Mindenekelőtt annál a helynél, ahol a hadjárat szükségeltetik, a vezírek vagy bejlerbejek közül parancsnokot (*szerdár*) kell kijelölni. Néha előfordul, hogy a szandzsák elöljárója lesz a parancsnok.”¹³ A XVI. századtól a stratégiailag fontos vilájetek élére is vezírpasákat neveztek ki bégler-bégi beosztásba.

c) A díván-i hümájun rangban következő tagjai a ruméliai és anatóliai *kádi-aszkerek* (főhadbírók) voltak. Mint katonák irányították a birodalom hozzájuk tartozó része tartományaiban a kádik és főpapok tevékenységét, akik felelősek voltak a felderítés megszervezéséért, a hadjáratok gabona- és vágóállatszükségletének begyűjtéséért, a málhásállatok bérbevételeért, mely feladatokra mindig a kádi kapta a firmánt. Felelős volt ezeken kívül azért, hogy a tisztségviselők magatartását és a lakosság helyzetét, hangulatát időben jelentse, a devsirmét (keresztény családok kijelölt fiainak adóba történő begyűjtése) előkészítse, gondoskodjon az utak, átkelőhelyek biztonságáról és a sereg kézműves szolgálataihoz mesteremberekről stb.¹⁴

d) A haderő összes erőforrásának lajstromba vétele, „naprakész” vezetése a *defterdárok* (lajstrom-örök) feladata volt. A dívánban a XVI. században a ruméliai defterdár töltötte be a fő-(bas-)defterdári helyet, az anatóliai defterdár csak saját ügyeiben tanácskozott. Hivataluk, a „defterdárok portája” (*defterdár-kapiszi*) 25 ügyosztályból állt, amelyeket a „főszámvevők” (*hodzsagan*) vezettek. Katonai kérdésekkel közvetlenül a 2., az eminek vagy intendánsok ügyosztálya; továbbá a 4. (lovassági ügyek); az 5. (szipáhi ügyek); a 6. (szilah-dár ügyek) és a 12. (gyalogosági ügyek) ügyosztály foglalkozott. Később körzeti (mál) defterdárságot hoztak létre Aleppóban és Pesten is. A körzeti defterdárok saját kis haderővel rendelkeztek az adók behajtása végett. A vilájetek kincstári (házine) defterdárjai — az állami bevételek terhére — intézték a várak, illetve határ menti körzetek félreguláris hadinépeinek zsoldba fogadását, állami telkekkel való ellátását.¹⁵

e) A *nisándzsi-basi* (főpecsétőr) rajzolta rá a szultán nevében kiadott firmánokra a díszes szultáni monogramot (*tugra*). Katonai funkcióját azáltal gyakorolta, hogy — mint a kánúnok legjobb ismerője — tanácsokat terjesztett elő a dívánban.¹⁶

f) A Magas Porta kiadványait — békében és háborúban — a *reisziül-küttáb* által vezetett kancellária készítette elő és a *nisándzsi* által hitelesítve ők is adták ki.¹⁷

g) A *kapudán pasa* (az olasz „capitano” szó torzulása), aki egyben Dzsézair-i bahr-i sefid.” (a levantei szigetvilág bégler-bégje is volt, amint vezírpasa, a flotta admirálisaként összehangolta a hajóhad tevékenységét a hadászati elgondolásokkal).¹⁸

Fontosság szerint a dirán-i hümájunt a *galbadíván* követte, amit a nagyvezír, a vezírek (ha szerdárkodtak), a bégler-bégek, a kapudánpasa és a janicsár-agar tarthattak. Hadjáratokban, vagy más rendkívüli esetekben gyakran került sor

¹² Hammer: GOR I. 82. o.; *Uő*: ORSS II. 79. o.; *Decsy Sámuel*: Osmanografia. 1—3. rész, 2. kiadás. Béts, 1789. II. 128—130. o.

¹³ *Thury József*: Török történetírók. 1—2. rész, Bp., 1893—1896. I. 419., 423—424. o.; *Tschudi*: i. m. 22. o.

¹⁴ *Lybyer*: i. m. 215., 220. o.; *Inalcik*: i. m. 74., 92. o.; *Káldy-Nagy*: Szulejmán, 106—107. o.

¹⁵ *Lybyer*: i. m. 167—172., 174. o.; *Thury*: i. m. I. 402—403. o.

¹⁶ *Lybyer*: i. m. 182. o.; *Inalcik*: i. m. 93. o.

¹⁷ *Káldy-Nagy*: Szulejmán, 109. o.; *Lybyer*: i. m. 174. o.

¹⁸ Hammer: ORSS II. 285—295. o.; *Zinkeisen*: i. m. III. 319—320. o.; *Lybyer*: i. m. 189. o.

ajak-divánra, melyet a fővárosi arénában (At-Meidán) vagy a táborban, lovon ülve, esetleg állva tartottak.¹⁹ Amikor a szultán a hadrakelt oszmán haderő fővezérévé nevezte ki a nagyvezírt, a fővárosban *kajmakám* (a nagyvezír helytartója, rendszerint a trónörökös herceg) maradt hátra. Az oszmán-török katonai terminológia a szerdár, a básbúg és a szeraszker fogalmának gyűjtőkategóriájaként használta a *szipeszalár* fogalmát (szipeh = lovassereg; szalár = vezér, parancsnok).²⁰

A XVI. században — bár voltak korábbi származó artikulások és aszafnámék is —, szabályzatokról még nem beszélhetünk. Amiket a kánúnnámék (törvénykönyv) nem szabályoztak, azokat kiegészítette a nisándzsi, vagy fetvát adott róla a sejk-ül-islám. Szokás volt csaták, ostromok előtt az ellenség helyzetét és a helyi körülményeket jól ismerő, tapasztalt katonai vezetőket bevonni az ajak-divánba. A haderő legfőbb vezetését — a vallási és állami törvényekkel összhangban — az írott parancsok három fokozatával biztosították. a) a *szultáni kéziratot* (hat-i humájun, hat-i sarif) a szultán saját kezűleg írta, vagy személyi íródeákja szerkesztette. Ez utóbbi esetben a szultán ráírta: „eszerint kell cselekedni!”. b) A második fokozat a nagyvezír által, a *szultán nevében kiadott parancs* (firmán) volt, amelyet a *reisziül-küttáb* írnokai szerkesztettek, amelyre a nisándzsi a tigrát felrajzolta, a nagyvezír pedig a nyakában lógó pecsétet ráütötte. c) A vezírek, a veli (helytartó) pasák és a kapudán a saját nevükben „bujuruldi”-t adtak ki, melyet maguk írtak alá. d) A hadjárat eseményeiről a szultán *fethnáméban* tájékoztatta a nagyobb városok kádiit és a külföldi uralkodókat.²¹

A csapat- és harcvezetést az ütközetbe lépő szipeszalár személyes eligazításával, kikiáltókkal, hírnökökkel és a zenekarokkal biztosították. Korábban erős hangú *bozaundzsik*-at, hűbéres hírkikiáltókat is alkalmaztak, akik csata közben kötelesek voltak kiabálni, hogy „verve fut a gyaurl!”. A tartományokba és a csapatokhoz küldött „madárrepülő hírnökök” a félkatonai vagy félreguláris rendekből kikerült *ulakok* voltak, akiket Dzsingiz kán postajáratának mintájára szerveztek, de később, erőszakoskodásaik miatt, szélnek eresztették őket. A fontos belföldi katonai feladatok megszervezésére a *kapidzsi basikat*, vagy a *mütefferrikákat*, a külföldi diplomáciai küldetésekre pedig a *diváni csausokat* küldték ki. Kommandó szolgálatot a janicsár vagy a bosztandzsi *haszeki* agák osztagai teljesítették.²²

*

Az oszmán adminisztráció a vezető réteg, az udvari katonák és szolgák pótlásához négy forrásból tett szert rabszolgákra: a) a hadjáratokban rabul ejtett fiúk közül minden ötből egy a szultánt illette meg, amelyet „pendzsik”- (ötöd-) nek neveztek; b) a birodalom eredetileg fegyverrel meghódított tartományaiban élő keresztény családokból, 3—5 évenként a legszebb és legalkalmasabb fiúkat összegyűjtötték, ezt „devsirmé”-nek nevezték; c) fiúkat és csecsemőket rabszolgapiacra is vásároltak; d) a tartományi vezetők sok fiút küldtek ajándékba.

19 *Thúry* i. m. I. 403-404. o.; *Zinkésen*: i. m. III. 319-320. o.;

20 *Thúry*: i. m. I. 410. és 421. o.; *Kardoson Imre*: Török történetírók. III. Bp., 1916. 436. o.

21 Pecsevi előadja, hogy Ibrahim nagyvezír a mohácsi csata előtt kikérte néhány határmenti bég, szubási és cseribasi tanácsát, köztük Adl Tudzsáét, aki Pecsevi dédnagyapja volt. (Új magyar múzeum, 1860., 32—33., 36. o.) A parancsokkal kapcsolatban lásd *Thúry*: i. m. I. 405. és 413. o.; *Hammer*: GOR I. 442., II. 106., X. 347. o.; *Üö*: ORSS I. 31., 94., 449. o.; *Lübyer*: i. m. 157. o.

22 A bozaundzsikat l. Nesrinél (*Thúry*: i. m. I. 45., 60. o.); az ulakokról l. *Thúry*: i. m. II. 26. o.; a kapidzsi basikról l.: *Thúry*: i. m. I. 411. o., a csaus gárdáról és haszeki agákról *Hammer*: GOR II. 226., 429., III. 503., IV. 495., V. 464., 470., VII. 109., 248., 383., 436., VIII. 218., IX. 27. o.

AZ OSMÁN-TÖRÖK HADERŐ LEHETSÉGES SZERKEZETE A XVI. SZÁZAD DEREKÁN

Haderő- és fegyvernemek szerint		Javadalmazás és a hadbavonulás módja szerint	Zsoldos portarabszolgák (kapi-kullári); elszállásolás szerint: a) <i>helyi szolgák</i> (jerli-kullári); b) <i>határszolgák</i> (szerhadd-kullári)	Hűbéres haderő: a) tartományi lovasság (vilájet aszkeri); b) egyéb hűbéresek	Telkes (csiftlik) és adózás alól felmentett, vagy adókedvezményes, lajstromba vett katonák és segéderők. A pasák kísérete (kapi-khálki), a házine-defterdárók zsoldosai	Saját költségen, a zsákmányért és a „Szent Hare”-ért hadakozók (voluntérok, szabad harcosok); Össze nem írt hadinép
		reguláris haderő			félreguláris haderő	irreguláris haderő
haderő	folyami erők			naszádos vojvodák	— feketé martalócok — kaptán-kul aszabok	
	nehéz lovasság		— szipáhi-oglánok — szilah-dárok — jobb- és baloldali zsoldos kísérőlovasok — jobb- és baloldali idegen kísérőlovasok	— timár birtokosok — ziámet birtokosok — háasz-birtokosok és katonai kíséretük — a birtokosok által kiállított dsebelük	— fáriszok (mesterlovasok)	
	könnyű (portya) lovasság		— zsoldos müteferrikák — zsoldos divánicsausok	— hűbéres müteferrikák — hűbéres divánicsausok	— akindzsik (száguldozók és gyűjtogatók) — portyázó levanteiek — beslik (öt pénzeselek) — güntüllük (bátrak) — lovas жүтікөк (nomádok) — száridzsák (sárgák) — pandúrok — tatárok — vlahok és lovas vojnyákok — arabisztánok	— delik (vakmerők) — mázuldzsik (elbocsátott veteránok) — szofták, mülázimok (tudósjelöltek)
	lovasság					

szárazföldi	fegyvertár*	szálfegyver-művesek		várak fegyverkovácsai	
	tüzérség	— ágyúöntők — pattantyúsok			
	fegyverszállítók**	— top-arabadszisik (ágyú-szekereszek) — málhásállat-sorok (katar) vezetői (teve, őszvér)		— szekereszek — tevehajcsárok — kordélyosok (jürük)	
	segédszolgálat***	— katonazenészek — tábornesterek		— tábori vojnyákok — hegyszorosok és hidak őrei	
	műszaki erők		— műszellem- és jájabasik — bomba- és petárda- készítők (húmbardzsik) — aknászok (lágumdzsik)	— műszellemek (utászok) — jáják (utászok, árkászok, fegyverkiszolgálók) — csarkadzsik (műszaki elővéd)	— dzserehorok — jevimlük (napi béresek) — bányászok
	gyalogság			— harcos jáják — földi martalócok — földi aszabok	— jamadzsik (helyettesítők, segédek) — däl-kilidzs
Hadtengerészlet	tengerészgyalogság	— janicsárok	— tengeri bégek timárbirtokos katonái	— tengerészgyalogos aszabok	
	az arzenálok és a hajók tengerészei			— hajóácsok, kalfadzsik (szigetelők) — fedélzeti aszabok — tengerész levanteiek	
	evezősök			— evezős (küredzsi) aszabok	— gályarabok

Megjegyzések: * a fegyvertárhoz a löportár is hozzátartozott, amelyben a barutdzsik (lőporosok) működtek

** a kapi-kullári fegyvereit a janicsár tevehajcsárok (devedzsik) szállították

*** segédszolgálatnak számított a várakban a kovácsok, nyergesek, kőművesek tevékenysége, a folyami erőknél a kátrányozás, falvakban az őrködés, sólyombefogás, futárkodás stb. is.

Emellett felnőttekre is szükség volt, ezek renegát keresztényekből, arabokból és núbiai négekből kerültek ki.²³

A katonai rabszolgaságot nem az oszmánok találták fel. Az iszlám világában Othman kalifának (644—656) már voltak qulám (ifjú) testőrei. Az iszlám katonai rabszolgaságnak három változata ismeretes: a) a „qulám” vagy „gilmán” rendszer az araboknál és a szeldsukoknál, melynek lényege a rabszolgák nem iszlám területekről (dar-ül harb = a kard földje) való vásárlása; b) a *mameluk rendszer*, amely Egyiptomban honosodott meg (az 1254-ben általuk megdöntött Ayyubida dinasztia után), melynek lényege, hogy a fő tisztségviselők és a haderő minden tagja — sőt maga a szultán is — eredetileg pénzért vett „cserkesz”, vagy „kun” rabszolga volt;²⁴ c) az oszmán „kúl”-rendszer kiépítését már Oszmán bég megkezdte (a határkörzetek — udzs — és a vásárhelyek tisztviselői között kúl-ok is voltak), de klasszikus formáját II. Mehmed alatt érte el, amikor a rabszolgák a turkománokat a világi jellegű vezető posztokról kiszorították az egyházi és jogi méltóságokba.²⁵ A nagy hódításokból eredő foglyok száma a XVI. század elejére lecsökkent, így a XVI. században a rabszolgaszükséglet felét a devsirmével állították ki. Ezért a következőkben a kúl rendszernek főleg ezzel a módjával foglalkozunk.

A devsirme az oszmán állam adójának egyik formája, mely keresztény alattvalók fiúgyermekének *összegyűjtésére* irányult, azért, hogy e fiúk etnikai, vallási és kulturális tulajdonságait udvari, katonai és állami szolgálatra igénybe vegyék, miközben — a szultán rabszolgáiként — az állam uralkodó rétegévé váltak.²⁶

Az összegyűjtött fiúkat két csoportra osztották. A legmegfelelőbbek a szerájokban maradtak, ahol állandóan tanultak, dolgoztak és fegyverben gyakoroltak. A legtehetségesebbeket idővel a Topkapi szerájban, „belső fiúk”-ként (ics-oglán) nevelték tovább, a többiek pedig, amikor férfiakká váltak, áttették a „felszabadítottak” (kapija csikmaq) rendjébe és közülük egészítették ki a kísérő zsoldos lovasság kötelékeit. Az ics-oglánokat tehetségük szerint differenciálva nevelték. Először a kicsik, majd a nagyok körletébe (kücsük-, büjük-oda) helyezték őket, ahol kemény képzésben részesültek. A nagyok közül válogatták ki a szultán személye körüli szolgálattelvőket úgy, hogy először az ebédlőbe, onnan a jobbak a kincstárba, a legjobbak pedig a szultán magánlakosztályába (hász-oda), a 40 főből álló „elitek elitje” közé kerültek. Innen 25—35 éves korukban a két elit testülethez, a *müteferrikákhoz* (segédtestvezetők, futárok, dísztestőrség) vagy a *csasnegirekhez* (étkefogók), avagy rögtön szandzsákbéki beosztásba helyezték őket. A két elit testület alapvetően a szultán „kádertartalmát” képezte, ahonnan „nyitva állt az út” a legmagasabb beosztások felé.²⁷

Az összegyűjtött fiúk másik csoportjából — kemény próbatételekkel — jani-csárokat neveltek, melynek folyamatát velük kapcsolatban ismertetjük.

*

Az oszmán-török haderő tagozódására vonatkozó téves felfogások és az elmentéses irodalmi adatok megkövetelik, hogy a formális logika szabályai szerint végrehajtjuk e haderő felosztását.

²³ Lybyer: i. m. 47—49. o.

²⁴ Basilike D. Papoulia: Ursprung und Wesen der „Knabenlese” im osmanischen Reich. München, 1963. 12—23. o.; amikor tehát *Hegyi Klára* a devsirmét „egyedülálló török módszernek” nevezi (Disszertáció 42. o.), bizonyára elkerülte a figyelmét, hogy gyermekadó az iszlám világában, továbbá a mongoloknál és a bizánciaknál is volt. (Papoulia: i. m. 12. o.; Werner: i. m. 121. o. — idézi Cahen)

²⁵ Werner: i. m. 118. o.

²⁶ Papoulia: i. m. I. o. Az első devsirméről Bartholomeus de Jano 1438-ból; Izidórosz, Thesszalonika metropolitája 1391-ből, Magyarországi György barát pedig 1485 előttről tudósít (Werner: i. m. 119. o.) L. még Paul Wittek: *Devsirme and Sharia*, (Reprinted from the BSOAS, 1955., XVII/2.) Cambridge

²⁷ Uo. 5—7. o.

1. A békeállapot és a hadba vonulás módja szerint megkülönböztetünk a) reguláris (állandó); b) félreguláris és c) irreguláris erőket.

2. A javadalmazás módja szerint a) zsoldos; b) hűbéres; c) telkes és az adózás alól részben vagy egészében felmentett, de ennek fejében a defterekbe összeírt és d) saját lakóközössége költségén, a zsákmányolásért hadakozó katonai rendekről beszélhetünk.

3. Haderő- és ezen belül fegyvernemek szerint a) a szárazföldi csapatokhoz gyalogság, portyázó (könnyű)- és csatalovasság, tüzérség, műszaki, szállító- és kiszolgáló szakcsapatok, továbbá folyami hajósok tartoztak; b) a haditengerészet az arzenálok hajóépítőiből, tengerészekből, tengerészgyalogságból és hajótüzérségből, továbbá evezősökből tevődött össze.

4. Felosztási alapként szolgálhat még a *haderő diszlokációja* (elszállásolása), mely szerint a) központi; b) tartományi; és c) határ menti (végvidéki) erők különböztethetők meg egymástól.

A *haderő felosztásával* kapcsolatban a legtöbb hibát a szerzők azáltal követik el, hogy keverik a felosztás alapjait. Gyakori hiba a *haderő* egy adott korban fennálló állapotának általánosítása, továbbá az egyszerűsítés. A defterekbe összeírt, adómentes (vagy kedvezményes) telekkel, illetve legelővel rendelkező, „szabad” félreguláris erőket (akiket az erdélyi székelyekhez vagy a doni kozákokhoz lehet hasonlítani) szinte minden szerző összemosza az irregulárisokkal.²⁸

A szultán udvari — zömmel katonai — kíséretének török neve, a „*kapi-kullá-ri*” (porta-rabszolgák), hűen tükrözte e rendkívüli szervezet jellegét. A birodalomban való elszállásolásuk szerint két nagy csoportra tagozódtak: a fővárosban és környékén, továbbá a nagyobb városokban a „*jerli-kullári*” (helyi szolgák), a végeken, a haditengerészet perembázisain és a vazallus fejedelmek udvaraiba pedig a „*szerhadd-kullári*” (határszolgák) állomásoztak.²⁹ A *kapi-kulu* szervezeti és előmeneteli rendjét a 626. oldalon található táblázat szemlélteti. A *kapi-kulu* legnépesebb és legütöképesebb katonai szervezete a *janicsárok seregtestje* volt.

A janicsárok seregtestje (müsztahfizok)

A janicsárok a XVI. századra világhírű, páratlan gyalogsággá váltak és a birodalom legfőbb támaszát, a hódítások alapvető hajtóerejét képezték. Megszervezésük — a legendák szerint — még Orhán-gázi műve volt, de a modern turkológia — a legrégebbi oszmán krónikások újbóli „felfedezésével” — kimutatta, hogy I. Murád alapította a szultáni ötödbe (pendzik) került ifjú rabszolgákból. A szultán rabszolgáinak egy részét eleinte eladták, a többi munkára fog-

²⁸ Az alapos kutatás *Rádsó Gyulát* igazolja, aki határozott különbséget tesz az „irreguláris” és „fél-irreguláris” török hadak között. (Hadtörténelmi Közlemények [a továbbiakban: HK] 1975. 2. 309. o.) Az oszmán-török *haderő* harcértékének felmérése — a rendelkezésre álló adatok alapján, még egy külön tanulmány keretén belül is — nehéz feladat lenne. *Káldy-Nagy Barkan*-tól vett adatairól *Rádsó* azt írja, hogy „...kevésnek tűnnek, ha ugyanis összehasonlítjuk őket *Babinger* II. Mohamed korára vonatkozó, megbízhatónak tűnő becsléseivel és a Cambridge History of Islam adataival, azt látjuk, hogy a reguláris erők némileg csökkennek (a 60 000 szpáhi 45 000-re, a 10 000 janicsár 8 000-re), amit a törökök területi növekedését és általános fejlődését tekintve kizártnak tartunk.” (HK. 1976. 1. 19. o.)

Egy év alatt maga *Káldy-Nagy* is 10 000 fő fegyverest módosít az 1526-i adatain (V. ö. a Harács-szedők... 50. o. „félszázzer”-re becsült létszámát az Acta — 1974 174. o. 60 000 fő hadba szólítható reguláris *haderőjével*.) Nem tudni, hogy a „vielen tausend Knechte” és a „Hilfstruppen” harcértéke milyen volt a legtöbb szerző szerint a szolgáknak döntő szerepük volt, pl. Mezökeresztésnél a csata török általi megnyerésében.) A nagyobb problémát az Acta — 1974 209. o.-án az „ungeacht der Festung besatzungen” beszírás okozza. 1566-ban ugyanis egyfelől a *kapi-kullári* zömét a *szerhadd-kullári* tette ki, másfelől a házine defterdarok által zsoldban tartott félreguláris várhelyőrségek birodalomszerte halatlannul megnövelték a *haderő* létszámát (*Hegyi Káldy* csak Budán 5781 gyalogost és 4547 lovas, [összesen 10 325 fő] mutat ki. [Disszertáció 167. o.] Ezek után ki ismerheti pl. a kairói várhelyőrség létszámát?

Perjés: i. m. 44—61. oldalain többféle módszerrel „alátámasztott” 150 000 főnyi harcos tömeget (+szolgák) még „csorbával” (árpaleves) sem lehetett volna ellátni. Így tehát az oszmán-török *haderő* XVI. századi (valamely időszaka) létszámának „ingoványos talajára” egyelőre nem merészkedünk rá.

²⁹ *Hammer*: ORSS II. 190. o.

A KAPI-KULÁRI FELÉPÍTÉSE ÉS ELŐMENETELI RENDJE* (Halil Inalcık nyomán)

<i>Enderún</i> (belső szolgálat)	<i>Bírún</i> (külső szolgálat)	<i>Elájét</i> (tartományi közigazgatás)
a) <i>belagák</i>	b) <i>külagák</i>	
→ Kapi aga (a Porta agája)	→ Janicsár aga	→ Béglerbég
↑ Szeráj aga (palotamester)	→ Béglerbég	
↑ Ak hádimat (fehér heréltek)	→ Béglerbég, vagy szandzsákbég	
↑ Hász oda basi (a szultáni magánlakosztály főnöke)	→ Béglerbég, vagy szandzsákbég	
↑ Szilah-dár (fegyverhordó)	↑ Mir álem (a zászló hercege)	→ Béglerbég, vagy szandzsákbég
↑ Csuha-dár (köntőshordó)	↑ Kapidzsi basik (kamarás úr)	
↑ Rikjáb-dár (kengyeltartó)	↑ Mirahúr (főistállómester)	
↑ Dülbend-oglán (turbán apród)	↑ Csákirdzsi basi (fősolymász)	
	↑ Csásnegír basi (főétekfogó)	→ Szandzsákbég, vagy szubasi
	↑ A szultáni lovasság agái	
	↑ Csaus basi	
	↑ Müteferrikák (elit segédtestek)	→ Szubasi
↑ b) <i>Felső kamrák</i>	↑ <i>A kapi-kulári katonai osztályai</i>	
↑ Hász oda (magánlakosztály)	↑ Szipáhiler (a hat lovasbólük)**	→ Szubasi, vagy timáros szípáhi
↑ Házíne (kincstár)	↑ Dzsebedzsiler (fegyverművesek)	
↑ Kiler (ebédlő)	↑ Topcsulár (tüzérség)	
↑ Szeferli oda (tábori kamra)	↑ Arabadzsílár (szekerészek)	→ Timáros szípáhi
↑ Háne-i Bázián (solymászok)	↑ Janicsár sereg	
↑ c) <i>Alsó kamrák</i>	↑ c) <i>Szeráji szolgák</i>	
↑ Büjük oda (nagyok körlete)	↑ Kapidzsílár (kapuőrök)	
↑ Kücsük oda (kicsik körlete)	↑ Hász ahúr hademeszi (szultáni lovászok)	→ Timáros szípáhi
	↑ Áscsilár (szakácsok)	
	↑ Bosztándzsílár (kertészek)	
↑ d) Adzsemiler (apródiskola növendékei)	↑ d) Adzsemi oglánok (janicsárjelöltek)	
↑ ← devsirme adó rabszolgái → → → →	↑ e) Türk oglanári (török származású újoncok)	

Megjegyzés: *különböző irodalmakban másként szerepel, de az előrelépés elve megegyezik

**a hat lovasbólük agák nélkül értendő, mert ők egy osztállyal fejlebb álltak

ták és „barbár osztag”-nak („adzsemi odzsak”) nevezték el. Ezek közül — alkalomadtán — sokan megszöktek, ezért Murád elrendelte, hogy csakis serdületlen ifjakat vegyenek át a szultáni ötödbe. A hódítások folyamán, mikor a katonák-ból egyre nagyobb lett a hiány, a rabokból viszont egyre több a felesleg, e rabokból „új sereg”-et (jeni-cseri) szerveztek („fiatal katonák”-at is jelent). Az összegyűjtött rabszolgafiúk zömét nem az ics-oglánok, hanem a másik csoportba sorolt „adzsemi-oglánok” (barbár, képzetlen fiúk) tették ki. Ezeket az *Isztambul-aga* emberei először eladták hithű műszülmánokhoz, ahol a török nyelvet, szokásokat és az iszlám alapjait (esetleg a tulajdonos kézműves mesterségét) elsajátították. Amikor ez megtörtént újra összeszedték őket a defterbe bejegyzett helyekről és beosztották egyik adzsemi-odzsakba, ahol, napi 1—2 akcse fejében, nehéz állami munkát (út-, középület-, hajóépítés stb.) végeztek. Bizonyos idő elteltével valamelyik janicsár egységhez kerültek, ahol előbb szolgálk voltak, majd „felszabadították” (kapija-csikmaq) és janicsárrá avatták őket.³⁰

Az első oszmán uralkodók arra törekedtek, hogy a hozzájuk csatlakozó *gázik* (hitharcosok), *akkik* (kisázsiai iszlám férfiszövetség tagjai) és *garibok* (arab, perzsa szökevények) nyers vitézségét egyfajta célszerű szervezettel párosítsák. A zsákmányolás lehetősége által összetartó, önkéntes *gázik* ugyanis a nyílt csatákban (pl. Bapheion) rémületet keltettek az ellenségben, de a falakkal védett városokkal szemben tehetetlenek voltak. A tapasztalatok nyilvánvalóvá tették, hogy a nagyszabású hódító tervek rugalmasan alkalmazható, jól felszerelt és jól ellátott, reguláris gyalogságot követelnek meg.

Ezért kifejezetten szabad turkomán ifjakból létrehozták a *jaja* (török szó, mely gyalogost, de „jelentéktelen”-t is jelez), vagy *piádé* (perzsa szó, mely műszaki katonát jelent) csapatokat. E katonák olyan adómentes telket kaptak, amelyet két ökörrel meg tudtak művelni („csift” [az arab „dzsuft i-gav” után] = pár, vagyis egy pár ökör, iga, de a fogalom „pata-telket” is jelent). Több turkológus szerint háborúban zsoldot is húztak. Tizedeik, századaik, és ezredeik élére a hűbértartós műszellemek (szabadok, ti. az adózástól szabadok) közül — római mintára — decuriókat, centuriókat és tribunusokat állítottak. Ezáltal együttesen (20 000 fő), de részenként is alkalmazhatókká váltak. E törzsi harcosok megszervezése első kísérlet volt a reguláris haderő megteremtésére. Miután minden antifeudális és egyéb lázongásban részt vettek, továbbá mert a kapi-küllári fokozatosan növekedett, a jaják és műszellemek háttérbe szorultak, főleg műszaki, hadtáp- és karhatalmi tevékenységet folytattak. Eredeti feladatukat és nevüket a janicsár *dsemaatok* (közösség, gyülekezet) vették át, akik közé 14 (mindig csak turkomán-kül-okból kiegészülő) *jaja* köteléket is bekebeleztek.³¹ A szultán a janicsár hadtestből nemcsak a külső, hanem a belső ellenség ellen is éles fegyvert kovácsolt, mivel azok abban különböztek a jajáktól, hogy nem a törzsi vezetőkhöz, hanem kizárólag az uralkodó személyéhez kötődtek.³²

Az „aranykor” történetírói szerint a janicsárokról *Hadzsi Bektas* dervis sejk mondott áldást, továbbá e katonatestvériség (vagy legalábbis zömük) bektasi dervis volt és saját magukat „Hadzsi Bektas fiai”-nak nevezték. A modern tur-

30 *Papoulia*: i. m. 3—5. o.; *Werner*: i. m. 117. o. A „kapija csikmaq” lényegében szertartás volt. Az adzsemi-oglán fülét az első zsoldfizetéskor a bas-csaus meghúzta, majd hirtelen elengedte és pofon ütötte (l. *Thüry*: i. m. I. 402. o.) Az ics-aglánoknál ez szultáni fogadás keretei közt ment végbe, ahol ruhát, pénzt, lovat és szerencsekívánatot kaptak. (*Papoulia*: i. m. 5—6. o.) A „barbár osztag”-ról l. *Káldy-Nagy*: *The First Centuries of the Ottoman Military Organization*. Acta Orientalia Academiae scientiarum Hungaricae. Bp. 1977. (a továbbiakban: Acta—1977), 164—165. o. Újabb J. A. B. Palmer írt kitűnő tanulmányt a janicsárok eredetéről the Origine of The Janissaires címmel (Manchester, 1953.); Urudz, Asikpasazade és a régi oszmán Névtelen krónikáit összeveti Idrisz Bitliszi „aranykori” művének (Hest—Bihist) vonatkozó részeivel és a bektasi legendákkal.

31 A jaják alapítását l. *Zinkeisen*: i. m. I. 125—130. o.; *Werner*: i. m. 116., 121., 168. o.; *Hammer*: GOR I. 91., VII. 261. o.; *Káldy-Nagy*: Acta—1977 162. o.; *Nahoum Weissmann*: Les Janissaires. Paris, 1964. 10. o.; *Thüry*: i. m. I. 407. o.; *Ernst Werner-Walter Markov*: Geschichte der Türken. Berlin, 1978. 24. o.

32 *Werner-Markov*: i. m. 34. o.

Adzsemi oglánok. (Halil Inalçik: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600 c. művéből*)

kológia viszont kimutatta, hogy Bektas szerepe anakronizmus, mert a heterodox dervisekkel az oszmánok a XIV. század elején szövetkeztek, tehát a rend állítólagos alapítója már nem lehetett életben a jeni-cseri megszervezésekor. Tény azonban, hogy felvonulásokon a rend nyolc, zöldruhás tagja a janicsár tábornagy (aga) lova előtt ment és melldöngetve rituálisan kiáltozott. A bektasi rend sejkjének képviselője egyben a 99. janicsár dsemaat basija volt. Van olyan nézet, hogy az oszmánok a vitéz templomos, ispotályos (Johannita) és a német egyházi lovagrendek mintájára szorgalmazták, hogy a janicsárok pap-katonák legyenek. Fövegük, a „börk” (helyesen „ak-börk”), hasonlított a bektasiak sapkájához, melynek mélyen hátralógó „jatirmá”-ja — a legenda szerint — Bektas sejk köntösének ujját jelképezte. Zászlójukon Omár kalifa kétpengéjű kardja szintén az áldásra utalt. A janicsárok sapkadísze a kanál volt, amely eleinte fából, később pedig rézből készült és csatarendben a csillogása vakította az ellenséget.³³

Az oszmán-török haderőben sok olyan elnevezés honosodott meg, amelyeknek

33 A janicsárok és bektasiak viszonyával kapcsolatban: *Hammer*: GOR I. 91—92., 154. o.; *Uő*: ORSS II. 407—408. o.; *Zinkeisen*: i. m. I. 125—130. o.; *Jorga*: i. m. I. 209., 482. o.; *Werner*: i. m. 103—104. o.; *Franz Babinger*: *Mehmed der Erober und seine Zeit*. München, 1953. 3., 480—481. o.; *Weissmann*: i. m. 15—17. o.

Díszelgő janicsárok. (Halil Inalçik: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600 c. művéből)

értelme idővel megváltozott. A janicsár testületbe az idők során sokféle, kutyákkal és ragadozó madarakkal foglalkozó vadász elem került, akik eredeti nevüket évszázadokon át megőrizték, miközben ugyanolyan gyalogos katonák (jaják) voltak, mint az eredeti dsemaatok. Legfeljebb békében, kisebb kötelékeik foglalkoztak eredeti mesterségükkel. A mai, korszerű haderőkben is vannak pl. „határvadász”-ok, „hegyi vadász”-ok, „Fallschirmjäger”-ek (ejtőernyős vadász), e fogalmak alatt mégsem értünk „de facto” vadászokat. A török fülnek az a körülmény, hogy az egyik csapatot agarásznak, a másikat kutyapecérnek, a harmadikat darugondozónak stb. nevezték, csupán egy hadrendi elemet és

bizonyos rangsort jelentett. A XVI. században még mindig „fő levesfőző”-nek nevezték az egységparancsnokokat, holott a levest már régen a jamak (szolga, segéd) főzte. A következőkben tehát az egyes neveken ne azt a funkciót értsük, amit a név kifejez, hanem katonai szervezeteket. (Pl. az az altábornagy, aki a szelindek őrkutyák gondozói basijának nevét viselte, rangban az agarász basi mögött állt és ha előresorolták, az ő helyére került stb.)³⁴

Ilyen átvitt értelemben nevezte magát e katonatestvériség a „portaszolgák tűzhelyközösségének” (kapi-kulu odzsaklári), a hadtestet pedig „odzsak”-nak (tűzhely). A haderő más kötelékei szintén használták az odzsak nevet, amely egy bizonyos dicsőséget is jelentett (holott az odzsak szónak olyan szinonimái is vannak, mint a horda, nyáj, méhkas stb.). E nevek valószínűleg a janicsárok gyökértelenségének, család utáni vágyakozásának, furcsa patriotizmusának szociálpszichológiai kifejeződése voltak. A tűzhely ilyen értelmezéséhez tartozott, hogy az egyes csapattestek legbecsesebb tárgya a díszes bronzkondér (kázán) volt, amely köré nemcsak étkezni, hanem tanácskozni is gyülekeztek. A kondér szinte a szentélyük — palládiumuk — volt, melynek eltűnése rendkívül nagy gyaláztatnak számított. Ha a rizses birkahúst a kondérból kiborították, az az odzsak lázadását jelezte. A bronzkondérok készítői a kázándzsik (kolompárok) valamennyi janicsár helyőrség megbecsült tagjai voltak.³⁵

A janicsárok harcászati egységek, „orták” (milieu) szerint tagozódtak, mely csapatot, központot, keretet jelentett és 100, 500, 3000 főt magába foglaló, tehát szakasztól dandárig terjedő köteléket jelentett. Az orták elhelyezési körletei az „odák” voltak, amelyek laktanyák, épületek, de szobák (terem, kamra) is lehettek. A táborban az oda tágas, kör alakú sátor volt, amelyre azokat az emblémákat rakták ki, amelyeket az oda tartozó janicsárok ruhájukon viseltek és testükre is rátetováltak.³⁶ A hadtest 196 janicsár és 34 adzsemi oglán ortából állt és háromféle csapattípust foglalt magába: 1. 101 *dsemaatot* (az értelmét az előzőekben közöltük); 2. 34. *szezbánt* (kutyapecér, vadászsegéd egység); és 3. 61 *bölüköt* (alosztály, osztály, különítmény, osztag). Az ortákat háromféleképpen számozták: az első mód 1-től 196-ig terjedt, úgy, hogy 1-től 61-ig bölüköket, 62-től 95-ig szezbánokat, 96-tól 196-ig dsemaatokat jelentett; második mód szerint mindhárom hadi rend eggyel kezdődött és utolsó ortájának számával végződött; a harmadik a dicsőség szerinti számozás volt: eszerint a 19. orta volt az első, az 1. volt a második és a 111. volt a harmadik helyen.³⁷ Az első uralkodók és a janicsárok viszonya még idillikus volt: „Ha a szultán hadat vezetett. körülöveztek magasztos személyét... és lovaitól, sátraitól mindenkit távoltartottak... A szultán nemcsak uruk, hanem természetes vezérük és szeretett apjuk volt.”³⁸ Van aki egyenesen a janicsár hadtestnek tulajdonítja, hogy az angorai (ankarai) csatát követő 10 évi trónviszályban az oszmánok fennmaradtak ellenfeleikkel szemben.³⁹ Mások szerint Szulejmán-cselebi herceggel megszöktek és az angorai csatából és urukat nem tudták trónra segíteni.⁴⁰

Az odzsak eleinte csak *dsemaatokból* állt. Ezért e kötelékek — amelyeket jajáknak is neveztek (nem tévesztendő össze a „pata-telkes” jajákkal) — bizonyos előjogokkal rendelkeztek. Csak az ő tisztjeik ülhetek lovon a tábornagy

³⁴ Hammer: ORSS II. 191—192. o.

³⁵ Uo. 198—200. o.; *Enzyklopaedie des Islam*, I—IV. Band. Leipzig, 1927—1936. (a továbbiakban: Enzyklopaedie) II. 612—613. o. Weissmann: i. m. 19—20. o.

³⁶ Hammer: ORSS II. 196. o.; Enzyklopaedie II. 613. o.; *Olya Zirojevič: Tursko vojno urodenje u Srbiji (1459—1683)*. Belgrád, 1974. c. művében az *odák* így definiálja: „adott török zsoldos egység elhelyezési körlete 10-től 50 katonáig” (300. o.)

³⁷ Hammer: ORSS 194—196. o.; Enzyklopaedie II. 613. o.; Weissmann: i. m. 26—27. o.

³⁸ Jorga: i. m. I. 483. o.

³⁹ *Inalçik*: i. m. 18—19. o.

⁴⁰ *Káldy-Nagy: Acta*—1977. 165. o.

(aga) jelenlétében. Az 1—2., 4—5. dsemaat tevehajcsárokból (devedzsi) állt, akik rangban felette álltak a 14., 49., 66—67. dsemaatokhoz tartozó különleges szolgálattelvő-tiszthelyetteseknek (haszeki), holott ezek parancsnokai a zsoldjegyzékben nem „basi”-ként, hanem „aga”-ként szerepeltek. A 60—63. dsemaatok a szultán ősi, fehérkaftános testőrgárdáját, a „balkezesek”-et (szolakok) alkották, akik a repülő madarat lenyilagták. A részben lovasított 64. dsemaat az agarász (zagardzsi), a 71. pedig a szelindekgondozó (számszúndzsi) nevet viselte, akik az őrkutyákat medvére engedve is edzették. A dsemaatok közé tartoztak még a szultán boltíves elősátrát felferő dzserkedzsik, a tábori papok (99. dsemaat), a kiképző mesterek (tálímhanedzsi), a darugondozók (turnádzsi), a kenyelfutó dísztestőrök (peik) stb.⁴¹

A 34 szekbánnal kapcsolatban *Hódító Mehmed* azért, „... hogy lázongásaiknak elejét vegye, 7000 olyan sólymász és kutyapeccért kebeleztet be a janicsárok közé, akik addig a fővadászmesternek voltak alárendelve; ő maga (ti. Mehmed — G. T.) pedig megelégedett 100 kutyagondozóval és 500 sólymással.”⁴² Ettől kezdve — mintegy 100 évig — a janicsárok vezére a szekbán-basi lett. A 3. szekbán orta csak dicső emlékként létezett, mert egy csatában teljesen megsemmisítették és többé nem állították fel őket. A 33. orta kísért a szekbán-basit és előtte vitték azt a pálcát, amellyel a lábkalodára és talpverésre ítélt katonának és polgári személyeknek 39-et húztak a talpára. A 18. ügyvivő, a 34. pedig lovas orta volt, ez utóbbi frígiai sapkát viselt és kiemelt ellátmányt kapott (később a török nagyméltóságok fiaiból állt).⁴³

A 62 *aga bölük*-öt — a hadtest vezetési rendjének átszervezésével egyidejűleg — Jávúz Szelim alakította ki, mert a perzsa hadjáratban (1514—15) a jeni-cseri mindvégig lázongott. A janicsár artikulusok szerint „az odzsakban az előlépés a rangsorjegyzék (ancienneté) szerint történik.”⁴⁴ Ezt a rendszabályt Szelim szultán az aga és ügyvezető helyettese esetében megváltoztatta, mert ettől kezdve ezekre a beosztásokra a szultán megbízható kegyeltjei (cselebi) közül választotta ki (a szerájból) a megfelelő tiszteket. A szekbán-basi az aga kajmakámja (helytartója) lett. Az aga-bölükek a mondott ügyvezető helyettes (külikiaja) alárendeltségébe kerültek, és zömmel katonarendészeti feladatokat láttak el. Az 5. bölük 350 veterán *főcsendőrből* (katonai csausok), a 6. pedig 80 fő *alcsendőrből* (múmdzsi) tevődött össze. Hadjáratokban két bölüket kísérető tábori csendőrként (aszakcsi) alkalmaztak. Ezenkívül ide tartoztak a *törvény-szolgák* (muhzir), akik az elítéltekre vigyáztak; a tigrisbőr kacagányt viselő *alabárdosok* (harbadzsi), akik a nagyvezír és az aga tábori szolgálattelvői voltak; a janicsár tábornesterek (meterdzsi), később pedig a tűzoltók (tulambadzsi) is. A nagyvezír udvari testőrségét képező *kapi-khajszik* 60 főnyi bölükjéből vezényelték az öt-öt főből álló talpverőket (falakadzsi), akik — a római konzulok liktorainak módjára — a lábkalodával (falaka) állandóan a nagyvezír és az aga nyomában voltak és helyben végrehajtották a gyors ítéleteket. 60 fő janicsár *favágó* (sádi) szállította a fát az erdőkből a szerájokba, ahol a belső „testőr-favágók” (baltadzsi) vették át tőlük. E munkához a *Isztambul agától*, az adzsemi oglának előljárójától, munkaerőt igényeltek.

A testülethez kötődtek a bektasi „*Jehova védelmezői*” (Hu-kecsan) is, akik minden odában jelen voltak és éjjel-nappal a janicsár fegyverek dicsőségéért

⁴¹ Hammer: ORSS 196., 209—212. o.; Weissmann: i. m. 27—28. o.; Thury: i. m. I. 407—408., 417., 419., 421., 424. o.; Tardy Lajos: Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Bp., 1977. 146—147., 404. o.

⁴² Babinger: i. m. 481. o.

⁴³ Hammer: ORSS II. 191., 207—209. o.; Thury: i. m. I. 419. o.; Jorga: i. m. II. 7. o.

⁴⁴ Weissmann: i. m. 35. o.

Janicsár aga. (Halil Inalçik: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600 c. művéből)

imádkoztak. Csak hadban — a legveszélyesebb feladatokra — írták össze a janicsárok és szipáhik közül a 100—100 főből álló *szerdengecsdi* („akik a fejükről lemondtak” — szó szerint „túlléptek a fejükön”) rohamosztagokat. Ha egy ja-

nicsár két hadjáratot szerdengecsdiként élve megúszott, haláláig a legmagasabb nyugdíjat húzta.⁴⁵

A hadtest élén a „birún” első tábornagya, a *jeni-cseri agaszi* (a „dolgok elrendezője”, a „legidősebb testvér”) állott, aki saját palotájában divánt és kancelláriát tartott. A főváros bírájaként és fő rendőreként keddi napokon szemléet tartott. Előtte a nyergesmesterek (szaradzs) basija vitte a talpaló palcát és 8 dervis misztikus imát kiabált. Mögötte a falakadzsik vitték a lábkalodát, amelyet gyakran használtak is. Háborúban fehér zászlóval és aranygömbös tuggal (fehér lófarok) jelezték a hatalmát, kengyele körül pedig a lakájok (shátir) csúcsos palástot tartottak a feje fölé. Az aga divánjának altábornagyai (odzsakagák) szigorú rangsor szerint ültek a tanácsban. Nagy tekintélyük folytán bizonyos katonai műveletek szerdái is lehettek. Ha az aga hadba vonult, a *szezbán-basi* a helytartóságot, ellenkező esetben viszont a hadra kelt odzsak feletti főparancsokságot (szerdár) vette át. A *kül-kiaja* (rabszolgahelyettes), az aga adjunktusa (hadsegédje, szárnysegédje?), hadban az összes orta törzseinek előjárója nevezte ki az ortaparancsnokoktól (csorbadzsik) alantasabb tiszteket az agával egyetértésben, egyben a szolgálat biztosa és az odzsak főszálmestere is volt. A *zagardzszi-basi* az agarászok, a *számszúndzszi-basi* a szelindek örkutyák gondozói, a *turnádzszi-basi* pedig a darugondozók 71. dsemaatának felügyelője volt. Ők képezték az aga törzskarát (aga-oda).

A diván többi tábornoka: a) a *muhzír-aga*, a közvádoló, a törvényszolga poroszlók és kapuőrök feje, egyben az odzsak képviselője (ágens) a nagyvezír portáján. Neki engedelmességek a „kis” és „nagy” haszeki (udvari szolgálattevő) agák, akik — többek között — különleges kommandófeladatokat hajtottak végre a határ menti körzetekben. b) A *kiaja-jeri* aga a hadbiztosok főnöke, a *kül-kiaja* helyettese az aga portáján, a parancsok érvényesítője a tartományi ortáknál. Segítője, a diván titkára, (küttáb), helyesen: efendiszi, a rangsorjegyzéket mutató „törzsfa” (kütük) naprakész vezetője. c) A *bas-csaus*, a „nagy csendőr”, az egész haderő szervezője (massager), az 5. és 6. bölük és a jaszakcsik előjárója, a diván határozatainak szavatolója, az adzssemi-oglánok felavatója, a zsoldfizetés szervezője és a kérelmek előterjesztője volt.⁴⁶

Az aga tagja volt a nagyvezír galba-divánjának, ahol javasolta az ezredek és tábornokok kinevezését. Rendőri ügyekben a nagyvezírnek, bíróként a ruméliai kádi-aszkernak volt alárendelve. Egyedül a *jeni-cseri* efendiszi (a hadtest főszámvivője és ellenőre) személyére nem tehetett javaslatot. Az efendi kinevezéséről a nagyvezír és egy „ügyellenző” döntött. Az efendinek, aki a *bas-defterdár*nak referált, az első bölük tagjai engedelmességek, akik egytől egyig a *defterdár* portájának számvivői (jázdzszi) voltak. Hozzá tartozott az odzsak hadipénztárának kezelője, a *bejtülmaldzszi* is. A három alapkötéléknek is volt egy-egy efendije, akik az ortajázidszik előjárói voltak és ezek útján bonyolították a pénz- és vagyoni ügyeket, továbbá kezelték az archívumokat.⁴⁷

Függetlenül az egyes orták funkcionális neveitől, minden ortabeli tisztnek olyan ősi elnevezése is volt, amely a családi tűzhelyhez tartozó janicsárokról való gondoskodást, de egyben a rendtartást is jelezte. Az orta parancsnoka

⁴⁵ Hammer: ORSS II. 203—204., 207., 213., 220—221. o.; Üő: GOR II. 428—430. o.; Weissmann: i. m. 28—29. o. Thury: i. m. I. 401., 409., 415., 421. o.; A „Hu” értelmezése Hammernál „Jehova” (ORSS 124., 489. o.), Tardynál: „Hu (huj), azaz Ó (ti. Allah)” (i. m. 408. o.); a „New Redhouse Turkish-English Dictionary”-ban (Istanbul, 1968.) (a továbbiakban: Redhouse) a „hu” és „kes” címszavaknál található egy olyan értelmezés, miszerint a „Hu” isten misztikus nevét jelöli. A bektásiak heterodox szufisa elve szerint az isten és az ember szubsztanciális egységben van. A szerdengecsdikkel kapcsolatban I. Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai c. fordítása. (1—2. Bp., 1908.) I. rész., 143. o. (a továbbiakban: Evlia) A „falaka” másfél méter hosszú bot volt, melynek két végére kötelet erősítettek. A fenyejtett személyt lefektették, a lábait bothoz kötözték, majd két falakadzszi felemelte, egy harmadik pedig a talpát verte.

⁴⁶ Hammer: ORSS II. 201—205. o.; Encyklopedie II. 613. o.; Weissmann: i. m. 37—39. o.

⁴⁷ Hammer: ORSS II. 205—206.; Üő: GOR II. 230—231. o., V. 6850.; Thury: i. m. I. 409. o.

például a *csorbadzsi*, vagyis levesfőző nevet viselte, a *vekil-haradzs* az élelmiszerek kezelője és számadója, egyben a talpverések és kivégzések ellenőre, az *adzshcsi-basi* a konyha főnöke, egyben a fenyített janicsárok előjárója volt. Az *oda-basi* a körlet parancsnoka, a rend és fegyelem felelőse, a díszelgések szervezője, a *bairak-dár* az őrta fecskefarkú zászlójának hordozója, a *bas-eszki*, a fő-veterán és a fiatal „fekete szolgák” (kara-kúl) parancsnoka, emiatt baskara-kullukdzsi is. A *szakka-basi*, a vízfordók és kútásók feje.⁴⁸

A XVI. század derekától kezdve az Európa területénél is nagyobb birodalomban a janicsár helyőrségek száma 30-nál többre, az odáké pedig 120-ra növekedett. A szultánok az „urf” (a törvények önkényes mellőzésének joga) elvét alkalmazva bekebelezték a végvidéki félreguláris lovasság és a jürükök egy részét, megengedték a nőülést, a kézművességet és kalmárkodást, továbbá a janicsárok fiainak „szolga-fia” (kúl-oglu) néven történő összeírását, s végül — 1660 körül — eltörölték a devsimét. A kiváltságok miatt annyi „tiszteletbeli” janicsár jelentkezett, hogy többé már nem lehetett laktanyában elhelyezni és rendszeresen kiképezni őket. Állandó lázongásaikat a XVI. század közepén *Kánúni Szülejmán* 5000 válogatott kapi-kuluból felállított kertész-testőrséggel (bosztandzsi) ellensúlyozta, akik a XVII. századra „bosztandzsi puskás odzsak”-ká nőtték ki magukat, (háromszor 1000 fő, tűzérséggel), s a csatában, a janicsár falanxon belül, külön őrizték a szultánt és a tűzérséget. III. Szelim (1789—1807) a haderő korszerűsítése céljából „új rend” (nizám-i dzsedid) néven át akarta szervezni a janicsárságot és megkezdte a „levend csiftlik” (telkes levanteiek és műszellemek) nevű, 25 000 főre tervezett korszerű hadtest felállítását. Ez az ún. „kobakcsi”-felkeléshez vezetett és a szultán életébe került. Végül II. Mahmud 1826-ban, zömmel külföldi tengerészekre, műszaki és tűzércsapatokra támaszkodva, véres belharcokban megsemmisítette a fejlődésre képtelen jeni-cserit.⁴⁹

Fegyverzetük szerint a janicsárok a XVI. században muskétás tüfenkcsik és íjász szemberedzsik voltak. A muskétások a várnai csatában jelentek meg először. Ezen kívül rövid karddal, kétélű handzsárral, egyesek parittyával, lándzsával, alabárdal és baltával is fel voltak szerelve. Ruházatuk: ak-börk nevű sapka, a hátukra lógó jatirmával, dolmán, salvár nevű bő nadrág, lábukon piros balcsin. Hideg időben feredzse vagy kaba nevű köntöst viseltek. Tisztjeik és a szolakok fején díszes zer-küllah vagy üszküf (a tollbokréta miatt seprőnek — szüpiürgének — is nevezték), lábukon „csizme” volt; a bölükök feketét, a szekbánok pirosat, a dsemaatok sárgát viseltek. Hovatartozásukat a dolmánra varrt emblémákkal (csizma, sütőlapát, hal, vödör, jácint stb.) és szimbólumokkal (pl. $\frac{b}{3} = 3$. bölük, $\frac{ds}{11} = 11$. dsemaat stb.) tüntették fel.

Zsold szempontjából voltak: *tényleges* „eszkindzsi”-k, *veterán* „alemand”-ok és *rokkant vagy nyugdíjas* „oturok”-ok. A zsold kimérete a szolgálati érdemtől és időtől függött Zsoldjukat negyedévenként a bas-csaus szállítására basijaik vették át. Ezen kívül meghatározott élelmiszereket és ruhaanyagot is kaptak. Az odzsak gondoskodott a janicsár árvákról is, akiket „kenyérpusztítók”-nak (fodolahoran) neveztek.⁵⁰

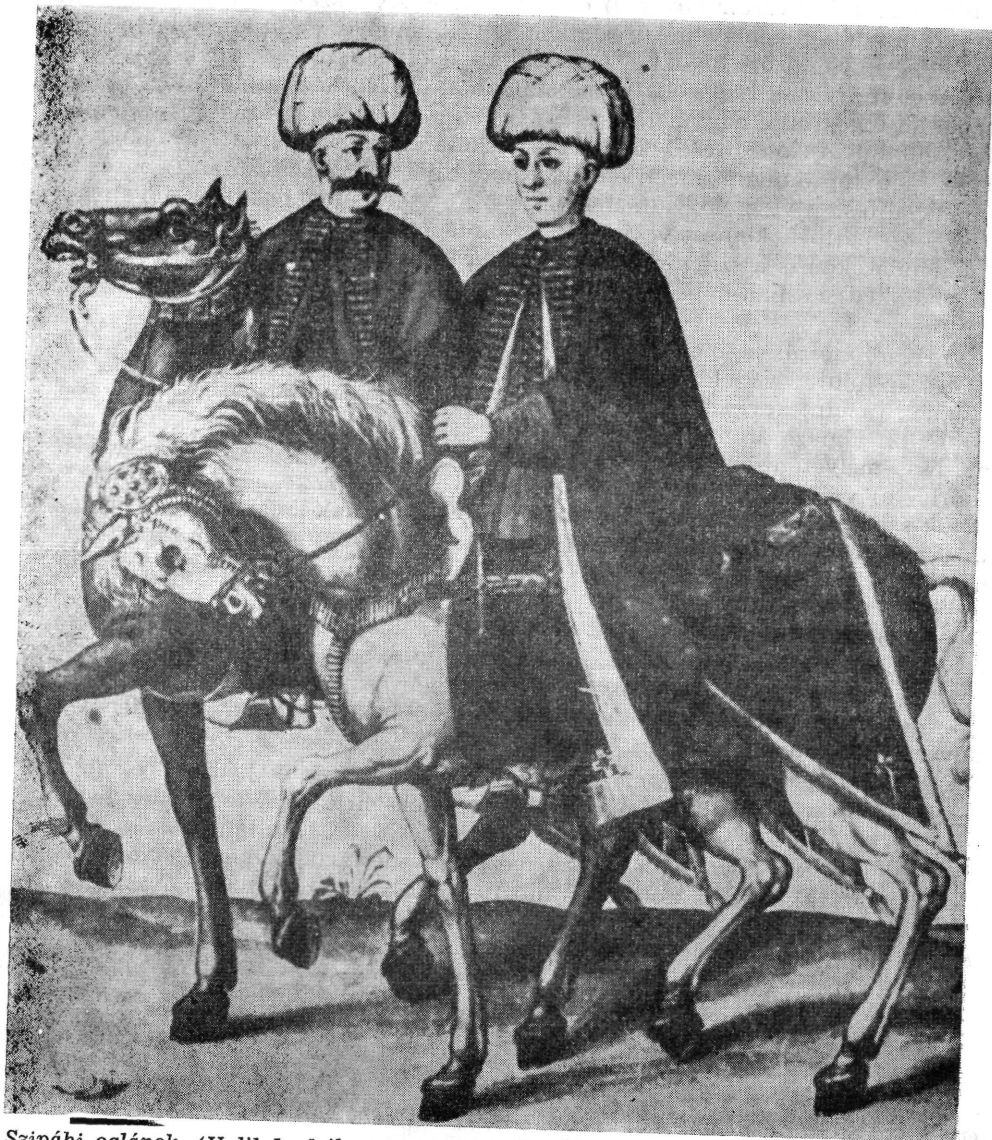
48 Hammer: ORSS II. 196—199. o.; Weissmann: i. m. 30. o.

49 Zinkeisen: a. i. m. III. 230—261. o.; Weissmann: i. m. 95—98. o.; Enzyklopaedie II. 612—614. o.; Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén. Bp., 1982. 43—44. o.

50 Thüry: i. m. I. 408—409. o.; Weissmann: i. m. 46—48. o. A fegyverekre vonatkozóan Zirojevič: i. m. 216—230. o. A zsoldra vonatkozóan Hammer: ORSS II. 217—221. o.

*A kísérő lovasság, a tüzérség, a fegyverműves és
műszaki szakcsapatok*

A kapi-kullári következő katonai elemei a kísérő lovasság *hat bölükjéből* tevődtek össze (bölük-khálki). Valamennyi bölük élén egy-egy külaga állott; törzseikhez kiaja-jerik (egyben portai ágensek), csaus basik és jázidszik (számvévők) tartoztak. Az első két bölük a fővárosban állomásozott és az „odzsak” nevet viselhette. A többiek, a „bölük-i erbaa” (négy bölük) Brusszában és Dri-nápolyban, illetve e városok környékén voltak elszállásolva.

Szipáhi oglánok. (Halil Inalcik: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600* c. művéből)

a) *A szipáhi oglánokat* I. Murád egyik vezére szervezte ügyes és jól felszerelt lovas legényekből. Eleinte a vojnyákok (keresztény katonaelemek az oszmán haderőben), majd a szilah-dárok (következő bölük) lovászokként szolgálták őket, a legenda szerint azonban Hódító Mehmed egyik csatájában a szipáhi oglánok megfutottak, lovászaik viszont helytálltak, ezért a hadrendben amazok elé kerültek. Felszerelésük sokkal jobb volt, mint hűbéres bajtársaiké. Kivételezett helyzetük és magas zsoldjuk miatt közülük törekedtek a legtöbben.⁵¹ Rossz időben közülük 500 fő a szultán sátrában melegítette a levegőt.

b) *A szilah-dárok* (fegyverhordozók) hadban számos apró osztagra tagozódtak. Eredetileg a fegyvertár (arzenál) őrei voltak. A XVI. században ők tették járhatóvá a szultán menetvonalát és átkelőhelyeit, amelyet az út két oldalán emelt földkupacokba tűzött tugokkal (zászlókkal) jelöltek (szeraszkernek csak az út bal oldalára raktak kupacokat). Szerszámaikat öszvérvonat szállította. Más osztaguk (a tugdzsik) a nagyúr hét- és a nagyvezír négylófarkas tujját, valamint a hét szultáni zászlót vitte. E zászlók — a szultán aranszegélyű fehér lobogóján kívül — a kapi-kullári „birún”-jának standardjai voltak. A szultán és a vezírek hennával festett vezetéklovait, amelyek között a birodalom összes tartományából származó paripák képviselve voltak, a kantárfogók (jedekcsi) osztaga vezette. Felvonulásokon is a szilah-dárok „tették járhatóvá” a padisah útját, miközben a „büdzskedzi szilah-dár”-ok alamizsnát osztogattak.⁵²

c) *A próféta zászlajának jobb- és baloldali oszmán őrei* (ulu-fedzsián-i jemin és jeszár [ulufe = zsold, fizetség]). A két bölüköt úgy szervezték, hogy a jobb oldaliak (jemin) kevesebben voltak. Feladatuk volt a próféta zászlaját és erekleit⁵³ tartalmazó aranyozott láda, illetve az ezt szállító szent fehér tevé oltalmazása, melyet a birodalom heroldja, az első kengyelaga, a zászló hercege (miralem) vezetett. Az ulufedzsi baki-kulu osztaga őrizte a hadipénztárt, hét bölük-szubasi pedig, a lovas tábori csendőr osztagokkal, kiegészítette a janicsár csausok tevékenységét. Három sátorkereskedő (otakdzsi) a szultáni tábor sátrainak pótlásával foglalkozott.

d) *A próféta zászlajának jobb- és baloldali idegen őrei* (garib-dzsigit-i jemin és ajeszár). Kiegészítésük perzsa és arab dzsigitekből (harcot vágyó ifjak) történt, akik az oszmánokhoz szöktek. Garibok már Oszmán gázi seregében is voltak, de szervezetszerű kötelékeikkel csak később találkozunk. A bégler-bégek udvari kíséretében is sok volt közülük.

Kísérő lovasságként alkalmazták a portai segédtsztek és hadifutárok (műte-ferrikák) ortáját is, akik a már említett „elitek-elitje”-ből, továbbá a legfőbb vezetők fiaiból verbuválódtak. Basijuk vezetésével a szultán előkelő testőrgárdáját alkották, továbbá a katonai vezetők kádertartalékaként is szerepeltek. Javadalmazásuk szerint zsoldos és hűbéres részlegekre oszlottak. Lovasítva voltak a „diváni csaus”-ok is, akik 12 részlegből tevődtek össze és udvari tisztsegeket, illetve diplomáciai küldetéseket láttak el. A csaus-basi (nem azonos a

⁵¹ Hammer: GOR II. 230—232. o.; Uő: ORSS II. 236—237. o.; Kocsi-bég (Thúry — II. 414. o.); Szinán csaus (Thúry: II. 289—290. o.); Decsy: i. m. II. 201., 209., 245. o.; Inalçik: i. m. 81—83. o.

⁵² Hammer: GOR X. 368. o.; Uő: ORSS II. 238—239. o.

⁵³ Az ereklek: zöld zászló, rongyos kaftán, egy szakállszőr, egy fog és a „saját kézzel irt” Korán (a próféta tevehajcsárként kezdte). Káldy-Nagy: Szulejmán, 129. o.

Diváni csausok. (Halil Inalçik: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600 c. művéből)

janicsár bas-csaussal), a birodalmi főmarsall, a következő tisztek segítségével látta el feladatát: a) csauslár-küttábi (titkár); b) útmutató (kulagusz) csaus, aki a fontos bel- és külföldi küldöttségeket kalauzolta és oltalmazta; c) a szék (iszkemle) csaus, aki a vazallus fejedelmeket trónra ültette; és d) a tenor hangú daudzsi vagy szelám-csaus, aki a szultán és a nagyvezír lóra és lóról szállásakor harsány hangon szerencsét kívánt nekik, mire az egész gárda „Hu” (Isten misztikus neve)-val válaszolt. Azt, hogy a diváni csausok a birodalom rovására ne korrumpálódjanak, a defterdár kapiszi csaus-felügyelőjének (emin) kellett biztosítania.⁵⁴

⁵⁴ Hammer: ORSS II. 54—57., 119—125., 239—242. o.

Az oszmán-török tüzérséget két külaga vezényelte: a *topcsu-basi* (top = ágyú) és a *toparabadzsi-basi* (toparaba = ágyúszekér). Mind a pattantyúsok, mind az ágyúöntők a topcsukhoz tartoztak. A XVI. században a világ egyik legkorszerűbb és a birodalom egész területére széttelepített tüzérségét alkották. Bár központi bázisuk a fővárosi „topháne” (ágyús ház) volt, zömük mégis a határ-szolgák között állomásozott. A másik nagy öntőműhely Üszkübben (Szkopje) volt, de minden nagy városban gyártottak ágyúkat (Budán is). 1364-ből már van forrás török ágyúkról. A XV. században használt ágyúszörnyetegeket — főleg harangöntők — a helyszínen készítették és elvonuláskor otthagyták. II. Bajezid alatt „... a szárazföldi haderő a tűzfegyverek terén döntő fölénybe került és ez tette lehetővé Szelim számára, hogy győzelmet arathasson... Iránban és

Tüzérek. (Halil Inalçik: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600 c. művéből)

a mamelukok fölött Egyiptomban.”⁵⁵ A hadjáratokra elvonult lövegek száma — mivel a jerli-kullári tüzérségéhez a várak tüzérségének részei is csatlakoztak — az egyik legtisztázatlanabb kérdés. A nehéz lövegeket lehetőleg vízi úton szállították, a könnyűeket pedig (pl. a zenbüreket) szétszedték és tevesorokra málházták. Engels adatai szerint az ágyútaligát V. Károly tüzérei találták fel, s ily módon a kétkerekű ágyút négykerekű járművé változtatták, amely gyorsabb iramban haladhatott és leküzdhetette a terep nehézségeit.⁵⁶ A török miniatűrök az 1521. és 1532. évek közti hadieseményekben az oszmán ágyúkat lafettával ábrázolják. Az oszmánok a „kocsizó ágyútalp” (Fahrbare Lafetten) gyártását a Spanyolországból elűzött móroktól és zsidóktól sajátították el. Az a körülmény, hogy az oszmán ágyúszerkesztek száma 1527-től 40 év alatt csökkent, arra enged következtetni, hogy ez alatt az ágyútaligát az oszmán tüzérségnél is bevezették. Mohácsnál a szemtanú *Ahmed Cselebi-al Karamáni* történész még azt látta, hogy az ágyúkat szekerekre rakták és a szekereket összeláncozták. A korabeli krónikákban az oszmán tüzérség következő ágyútípusairól olvashatunk: a) *Nehéz ágyúk*: „a sah ágyúja” (sáhi); „mézet nem evő” (baljá-méz). b) *Ostrom-ágyúk*: zarbuzán; kara-(fekete)unok; miáne; prángi (mozsár). c) *Közepes ágyúk*: badalúska; baziliszk; siklviz; szakalosz.⁵⁷ *Evlia Cselebi* — bizonyára zsákmányolt ágyúkat is megemlítve — szól még: sajkaágyúról, ámán-vermeztől, orina-durulmazról, hávánról, „disznóláb”-ról (domúzagáji), mákászról, mekikről, muskátról, kizánról, lánkútról, zálímról, kiránról, szadmanról, fekete kítárról, ágizi-kirikről, szemiz-topról, kondak-kiránról (könnyen mozgatható kis faágyú várkapuk belövésére), nagy faágyúkról és khúmbaráról (petárdák és bombák lövésére), kulumburnáról (messzehordó), kartaumról (csalogány), csültutmazról (gyorstüzelő), pácsarizról (kartáclövő) és csatakígyóról (kulóvrin), mely háromféle volt, ú. m. sárkány, tábori és falkonett.⁵⁸

A löveg legénységéhez a nagyobb lövegeknél ágyúmester (uszta), segéd, két szermester, tüzserész, porozó és kézműves tartozott.⁵⁹

A fegyverzet — közte a lövegek — szállításáról a *szerkesztek* (arabadzsik) gondoskodtak, akik fogatos, kovács, bognár, szíjgyártó stb. ortákból tevődtek össze, mindegyik saját emblémával. Mint málhásállathajtókról, már *I. Murád* alatt megemlékezik róluk az irodalom. A XVI. században az arzenált továbbra is málhásállatokkal, az ágyúkat pedig a század derekáig ágyúszerkesztekkel szállították. Az ágyútaligák rendszerbe állítása után a szekér — szerkocsiként — a löveg mögé került. Harcban továbbra is alkalmazták a lövegek előtti szekérerődöket, illetve táborban a — Hunyadiaktól eltanult — szekérvárakat. A fogatoláshoz és más ágyúszállítási célokra *Fronsperger* katonai szakíró szerint 128 ágyúhoz 3275 igáslóra volt szükség.⁶⁰ A kiszolgált ágyútól függően a következő szerkefajták voltak rendszerben: a nagy és közepes arabaszik, a szírf-arabaszik, a lószerszámos-arabaszik és a szerkocsi. Lovakat és öszvéreket a főistállómesterek (mirahúr), tevéket — az értékes málhákhoz — a janicsár devedzsi orták biztosították. A nagyméretű málhákat — a hajcsárokkal együtt bérelt — tevéken szállították. A toparabadzsik az ellenség országának határig vitték a kapi-kullári fegyvereit és ott kiosztották azokat, ha pedig már nem volt rájuk szükség, a defter alapján összegyűjtötték és az arzenálokba szállították.⁶¹

⁵⁵ *Inalcik*: i. m. 33. o.

⁵⁶ *Engels Frigyes* válogatott katonai írásai. I—II. Bp., 1960. I. 386. o.

⁵⁷ *Hammer*: GOR X. 690—691. o.

⁵⁸ *Evlia*: I. 10., 126., 235—236., 239., 318—319., II. 48., 114., 190—191. o.

⁵⁹ *Gottreich László*: A tüzérség fejlődése a XVIII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége. HK 1960. 2. sz. 45—46. o. Az ágyúhoz tartozó tüzerek létszámát illetően *Hammer* 10 tüzérről és 10 puskás őrről ír (ORSS II. 226. o.) *Káldy-Nagy* viszont csak 3 főre következtet (Acta—1977 169. o.).

⁶⁰ HK 1960. 2. sz. 47. o. (*Gottreich*: i. m.)

⁶¹ A tüzérség fejlődésével kapcsolatban *I. Káldy-Nagy*: Acta—1977 168—169. o.; *Horváth Árpád*: Az ágyú története. (a. Bp., 1966. 23—29., 46—48., 56—62. o. Lásd továbbá: *Hammer*: ORSS II. 225—230. o.; a szerkefajtákat *Hammer*: jGOR X. 691. o.) sorolja fel. A kocsizó ágyútalpról *I. Zinkeisen*: i. m. III. 266. o.

A kapi-kuluk *fegyverművesi* (*fegyverkovács*) *szolgálatát* a dzsebedzsik látták el (dzsebe = páncél, vért stb.) a 9. küлага vezetésével. Kovács, fegyverkovács, faműves (kundakcsi), lőporgyártó (barutcsi) stb. ortákból tevődtek össze és ők kezelték az arzenálokat, valamint a lőportárákat. Rajtuk kívül a szerájban dísz-fegyverkovácsok is tevékenykedtek. Sok volt köztük a renegát és a turkomán kézműves.⁶²

A kapi-kullári műszaki szolgálatát a *gránátos*, vagy *bombardír khúmbaradzsik* (petárdások) és az *aknász lágumdzsik* látták el, illetve a hozzájuk vezényelt segéderőket, bányászokat ők irányították. Mindkét rend az előírt napokon kötelező volt geometriát (műhendisz) tanulni. A *khúmbaradzsik* Boszniából származtak és 3, egyenként 100 főből álló alajt képeztek. Az alaj-basikhoz eszki-, oturuk- és on-basik (tizedes) voltak rendelve. Hadban minden bombatartályt (üstöt) 1 adjunktus (halfa), 9 segéd és 5 aspiráns (mülázim) szolgált ki. A részsütös, ollós, tömlős és tolózáras bombákat dobták (katapultálták), ágyúból lőtték, vagy kampóval akasztották (pl. várkapukra). A *lágumdzsik* két alajt képeztek. Az egyikhez tartozó mesterek az aknák és ellenaknák fúrását, tömését és robbantását irányították. A másik rend a hadi és tábori műszaki berendezések építésével foglalkozott. Képzésüket és gyakorlataikat a bombardírokkal együtt folytatták. A XVI. században zömmel hűbéresek voltak. A két műszaki szakcsapat basijainak törzsében vekil-haradz (élelmező), pap, tanár (hodzsa), csendőr (csaus), tamburás, orvos (hekim), sebész (dzserrah) és írnok volt. A tüzező, a fegyverműves és műszaki csapatok tevékenységét intendánsok ellenőrizték, akik a bas-defterdár portájához tartoztak. Ilyenek voltak: az ágyúház-, a lőportár-, az arzenál-, a bombardír- és az aknász eminik.⁶³

A *meterdzsi-basi* — az udvari tábornesterek és sátorverők főembere — a 12. küлага volt. A szultáni tábor két vörös sátorkészlettel rendelkezett: az egyik települt, a másik mozgásban volt a következő állomásra. Bár minden bégler-bég kíséretében voltak tábornesterek, a kapi-kullári meterdzsijei az egész haderő táborozását is szervezték. A tábor kijelölésénél egységes sémát követtek azért, hogy a helyét mindenki könnyen megtalálja. Vesztes csata után rendezték a hátraözlőket és előre elkészített terepszakaszokra irányították őket. A következő sátorfajtákat használták: otak és haim (állami sátor), cserke (dísz-sátor), saibán (árnyas sátor), továbbá csadír és oba (egyszerű sátrak).⁶⁴

A kapi-kullári „első tisztségviselői” (prima planá) az ulemák voltak. Közülük katonai jelentősége a *két kádi-aszkernak* (főhadbírók), az *udvari főorvosnak* (heim efendi) és a *fősebésznek* (dzserrah basi) volt. A főorvos csak akkor vonult hadba, ha a szultánt követte. Tevékenysége az állam nagyjainak gyógyítására és járványvédelmi javaslatokra szorítkozott. A sereget követő voluntér (önkéntes, szabad akaratú) orvosok és sebészek tevékenységére a XVI. században nem sok hatást gyakoroltak.

A *szultán katonai zenekara* menetben, csatában és ostrom közben állandóan, táborban viszont csak a délutáni órákban játszott. Csataöntő szerepük volt, mert ha elhallgattak, még ha győzelemmel kecsegtetett is a helyzet, mindenki menekülni kezdett. A zenekart tehetséges kül-okból (nőbetsik) szervezték. Bizonyos összetételű zenekarok ajándékozása a kitüntetés egyik formájának számított.⁶⁵

⁶² Hammer: ORSS II. 224—225. o.; Zinkeisen: i. m. II. 265—266. o.

⁶³ Hammer: OTSS II. 230—234. o.; Zinkeisen: i. m. III. 265—266. o.; Thüry: i. m. I. 413—414. o. A bombafajtákat Hammer: GOR X. 691. o.

⁶⁴ Hammer: GOR II. 232., IV. 240. o., X. 691. o.; Ud: ORSS II. 61., 196., 273., 425. o.; Decsy: II. 83—85. o.; Jorga: I. 483. o.

⁶⁵ Decsy: II. 287., 296. o.; Káldy-Nagy: Szulejmán, 121. o. A zenekarról Decsy: II. 364—365. o.; Hammer: GOR VI. 384., VII. 19., 307., VII. 13., 26., 497. o.

*A hűbéres tartományi lovasság
és a helytartó pasák udvari kísérete (vilájet aszkeri)*

Az oszmán birodalom sajátosan motivált feudális jellegét a hűbéres lovasság tömegei határozták meg. Razin — Marxnak a társadalmi-gazdasági alakulatok formájára vonatkozó gondolatát felhasználva — megállapítja, hogy a hadművészet története egyes szakaszainak is megvan a saját „embermészárló ipara” (Menschenabschlachtungsindustrie), amely „... uralkodik a többi felett, minden mást maga alá rendel, és meghatározza a fegyvernemek helyét és szerepét, továbbá a hadviselés... fő módszereit.”⁶⁶ Bár az oszmán-török haderőben számos ösközösségi, rabszolgatartó és prekapitalista elem létezett egymásban, s az oszmán timár-szisztéma alapvetően különbözött az európai feudumtól, e haderőt végső soron mégis csak feudális jellegűnek kell tekinteni. Ha a nyugati és az oszmán feudumot összehasonlítjuk, két körülmény rögtön az utóbbi javára dönti el a fölény kérdését. Az első a szultánnak az az előnye, hogy nem kellett olyan nyugati feudális intézményekkel bajlódnia, mint a rendek, szavazás, nemesi felkelés stb., hanem a teljes hadipotenciál egyetlen szavára működni kezdett. A második pedig az a körülmény, hogy az oszmán timár vagy ziámet csak „álcázott” hűbér, lényegében közvetett úton folyósított zsold volt, a szipahi pedig állandóan gyakorlatozó, „laktanyán kívül” elhelyezett katona, akit szolgálival és az általa kiállítandó lovasokkal együtt gyorsan hadra lehetett fogni.⁶⁷

Az oszmán timár-szisztémát az irodalom az arab „muktá”-val, a szeldzsuk „iktá”-val és a bizánci „pronoia”-val hozza összefüggésbe. Az iktá a nyugat-szeldzsuk birodalomban, eleinte a kóniai szultanátus kincstári földjén kívül eső, az adott állami földterület terményeinek egy részéből befolyt jövedelmet (koncesszió) és az illető területre vonatkozó bíraskodási jogot jelentette, amelyet katonai szolgálat fejében élethosszig kapott az iktadár. Később a rendszer elfajzott, a gazdag iktadárok magukhoz ragadták a helyi hatalmat, ezzel az adó- és vámszedés, s a haszonbéreltetés jogát. A szeldzsukok alkalmasták a mülk és vakif rendszert is. A mülk (az oszmánoknál később: amlák) örökölhető, elidegeníthető, nagyméretű szabad vagyont jelentett, úrbéri és úriszéki jogokkal, melyek fejében a mülk úr semmilyen kötelezettséggel nem tartozott. A vakif a szultán, a mülk-urak, a főtisztek és -tisztviselők kegyes földajándékai-ból képződő adómentes egyházi birtok volt, melynek hozamából mecseteket, iskolákat, karavánszerájokat, derviskolostorokat építettek, fedezték az iszlám értelmiség (ulemák) képzését, a papság és a szerzetesek megélhetését. A vakifnak volt egy olyan sajátossága, hogy vagyonokat lehetett vele „átmenteni”.

A pronovia eredetileg olyan állami földeket jelentett, amelyek hozadékát a haderő kapta meg. A manzikerti (malagzirti) csata (1071) után a bizánciak csaknem egész Anatóliát elvesztették, de a vereségből feltehetően levonták a tanulságot, hogy annak oka elsősorban a sztratióták és haszonbéres parasztság privilegiúmainak való megfosztásában és megadóztatásában keresendő, ezért a pronovia földeket, pontosabban e földek haszonélvezeti jogát — katonai szolgálat fejében — birtokosok kapták, akik e földek parasztságát adókkal és feudális

⁶⁶ Razin: A hadművészet története. I—III. kötet, Bp., 1961. II. 6. o. Bár a következőkben éppen azokat a sajátosságokat fejtegetjük, amelyek az oszmán hűbérrendszert megkülönböztették a nyugati feudumtól, mégis a „hűbér” kifejezést használjuk, mert — a marxista kritériumokat tekintve — lényegében annak felelt meg. Ennek ellenére kellően argumentálnak találok a Káldy-Nagy által használt „szolgálati birtokos” jelölést (Harácsszedők. 50., 195—196. o.; Szulejmán, 74. o.), noha az Acta—1977-ben már a „timár-estate”, „timár-holder” kifejezéseket használja (pl. a 149—151. o.). Ugyanez vonatkozik a Hegyi Klára által használt „javadalombirtok” kifejezésre is (pl. Egy világbirodalom..., 16., 55., 289. o., bár e mű 16. és 288. oldalain a szerző a „szolgálati birtok”, disszertációja 85. oldalán pedig a „timárbirtokos” kifejezéseket is használja).

⁶⁷ V. ö. Káldy-Nagy: Acta—1977 170. o.; Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Bp., 1977. 48—49. o.; Hegyi Klára: Disszertáció, 41. o.

szolgáltatásokkal sújtották. Van olyan következtetés, hogy mind a bizánci pronoia-, mind az oszmán timár-rendszer közös töről, az arab-szeldzsuk iktá rendszerből fakad.⁶⁸

Az oszmán feudalizmus XVI. századi formája a progresszió és regresszió rendkívül bonyolult folyamatában fejlődött ki. Az első oszmán bégek, azért hogy magukhoz kössék az anatóliai emíreket, továbbá, hogy átállásra csábítsák a szemben álló bizánci vezéreket, *amlákokat* kezdtek nekik adományozni. Ezek a birtokok városokból, falvakból, majorságokból, sőt várakból álltak. Amlákot az oszmán ház tagjai, a vezírek, magas katonai és polgári tisztségviselők, a bizáncitól csatlakozó (akindzsi) határkörzetek főtisztjei és utódaik, az anatóliai bégek, az udvari szolgálattevők kaptak, továbbá azok az egyházi személyek (sejkek, dervis-rendi vezetők, imámok), akik vállalták az oszmánok ideológiai támogatását.⁶⁹ Az amlák-urak száma az ankarai csatát (1402) követő trónviszály idején ugrásszerűen megsaporodott, mivel a rivális hercegek ilyenek adományozásával kötelezték el az ingadozó „híveiket”. Turszun bég török történész szerint *Hóditó Mehmed* 20 000 amlákot és vakifot vett vissza és a meghagyott amlák-urakat segélycsapatok kiállítására kötelezte. Fia, *Veli Bajezid* viszont arra kényszerült, hogy sokat visszaadjon e birtokok közül. E huzavonák miatt Mehmed ellen az amlák-urak, Bajezid ellen pedig a kisemmizett timárbirtokosok lázongtak.⁷⁰ Az amlák rendszert — különösen azokban a tartományokban, ahol ennek hagyományai voltak — még a XVII. században sem sikerült teljesen felszámolni. Az amlák különös formája volt az ún. „malikáne-diváni” birtok, amely a rájára kettős terhet rótt: az egyik tizedet az államnak (divánnak), a másikat a malikáne tulajdonosnak kellett leadnia (aki ezt a részt elidegeníthette, örökösökre hagyhatta és csak külön felszólításra kellett hadba vonulnia).⁷¹

A pronoia-t az oszmánok megreformálva alkalmazták. Az összes állami földet „csiftlik”-ekre osztották. A csiftlik, mint azt más összefüggésben már említettük, 100 dönüm körüli (6—7 hektár) földet ölelt fel, amelyhez 2 ökör, egy könnyű és egy nehéz eke, valamint az emberi munkaerő tartozott. A csiftlikek hozamát (a föld termőképességétől függően) akcsében állapították meg és a hűbéresnek annyi értékűt adtak ki belőle, amennyi a hadiérdemei szerint megillette. A szipáhinak a timárbirtokán levő csiftliket körbe kellett szántania, miközben — a talajtól és a domborzattól függően — 6—16 hektárt a timárjához szánthatott. A timár-rendszer a pronoiatól még a következőkben tért el: a) nem minden állami földet osztottak fel timárként, hanem kincstári birtokokat (hász) hagytak a szultán rendelkezésére; b) sok csiftliket adómentes, vagy adókedvezményes telekként tartalékolnak, amelyeket a félreguláris katonáknak adtak, vagy haszonbérbe kiadtak, illetve ezekből növelték az „igyekvők” (mahall-i himet) timárjait (terakki), c) bizonyos feltételek mellett, rendkívül nagy teherviseléssel, telepes rabszolga (ortakcsi) is kaphatott csiftliket (főleg irtványföldet), amelynek hozadékát a felügyelő (amil) majdnem teljesen behajtotta tőle; d) a timárt „szabad” és „kötelezett” fajtákra osztották fel. A hűbér jövedelme után hadba állítandó személyt „szablyának” (kilidzs) nevezték. A szabad timár „egy kilidzs” volt, vagyis a birtokos maga vonult hadba. A kötelezett timár meghatározott többletjövedelme után, fokozatonként, egy-egy vértess lovaskatonát (dsebelü) kellett kiállítani; e) a XVI. század derekáig a timár az apáról átment a fiúra, s

68. Az oszmán timár-szisztéma előzményeivel kapcsolatban l. *Káldy-Nagy: Acta—1977 147—148. o.; Werner: i. m. 46., 35., 78. o.*

69. *Káldy-Nagy: Acta—1977 148. o.; Werner: i. m. 300. o. idézi V. P. Mutaftchiev-től az amlák tulajdonos kategóriákat. Inálkik: i. m. 30. o.; Werner: i. m. 301—303. o.*

70. *Káldy-Nagy: Acta—1977 150—151. o.; Werner: 46., 49., 302., 350. o.; Werner—Markov: i. m. 67., 72—73., 81. o.*

71. *Inálkik: i. m. 12—13., 18. o.; Werner—Markov: i. m. 74—75., 81. o.; Werner: i. m. 302—303., 311—312. o. (ortakcsi); Káldy-Nagy: Acta—1977 158—195. o.*

ha a fiú még nem volt harcképes, akkor dsebelüt küldött maga helyett. Ha ezek a feltételek nem teljesülhettek, akkor a timár átment „egy idegenre” (edzs nebi), vagyis olyan szipáhira, aki nem timáros leszármazottja volt.⁷²

A hűbéres szipáhi tehát nem földbirtokosnak, hanem járadékosnak számított. A paraszt (rája) felett sem úrbéri, sem úriszék-joga nem volt, e jogok a lakóhelyi kádit és a jerli (helyi) szubasit, Szerbiában a törökök által kinevezett *kenézt* (bíró), és a felette álló *primikürt* (felügyelő), Bulgáriában a *kodzsabasit* illeték. A kánun megengedte, hogy a szipáhi lakóhelye közelében magángazdaságot tartson, amelyen minden rájának *évente 3 napot* kellett dolgoznia (a magyar jobbágy heti 1 nap robotra volt kötelezve.)⁷³ A szabad timár hozama csupán egyszerű életvitelre volt elegendő, a szipáhi tehát hadban minden eszközzel törekedett a zsákmányra és mivel helyzetének javulását csakis a hódításoktól várhatta, ezért azokban objektíve érdekelve volt. „... a szipáhi örökké éhes rablók voltak, akik a szó szoros értelmében szablyával a kezükben harcolták ki a gazdagságot és tekintélyt.”⁷⁴ Az első timárbirtokok adományozására csak történetírói forrás áll rendelkezésre, amely szerint már Oszmán is osztott a jelesebb gáziknak, akhiknak, garib-dzsigiteknek és akriátoknak (Inalçik szerint akritaiknak) ilyeneket. Olyan közirat, amely timárjuttatásról szól, 1358-ból, az első meglevő defter pedig 1431—32-ből, Albániából származik. Sok adat igazolja, hogy a Balkánon számos keresztény timárbirtokos volt még a XVI. században is. Kádik, ortodox keresztény püspökök, mohamedán papok is kaptak timárt, persze katonai kötelezettség nélkül, csupán az oszmánokhoz való hűség fejében.⁷⁵

A feudalizmus oszmán arculata a XV. század közepére alakult ki, de egyben meg is merevedett. Eddig az ideig a hűbéreknek a következő formái léteztek: a) timár; b) „parancsnoki kincstári birtok” (hasza-i záim); c) szultáni ház; és d) a nem szolgálati amlák. Az egyre jobban megszilárduló feudális hierarchiában a katonai középvezető réteg nem volt megkülönböztetve, ami nem használt sem tekintélyének sem a törekvéseinek. Szükségessé vált tehát a nagy ház- és a timárbirtok közé egy harmadik kategóriát beilleszteni, amelynek elnevezésére a szeldzsuk „záim” (parancsnok) szót használták fel. A XV. század második felében tehát megjelenik a defterekben a ziámet-birtok, amelynek — a timárhoz hasonlóan — szintén a hozadék nagysága adta meg a kritériumait. A timárszisztéma a ziámet-birtokok belépésével differenciálódott és ezáltal a törekvő timár-hűbéres elé elérhetőbb lépcsőfok került, mint a hászbirtok lett volna. Ugyanakkor az olyan vezetők, mint pl. a szipáhi-jüz-basik, a kaptán-kul-ok (naszádosok) vajdái, a defterdári főhivatalnokok stb. a timár fokozat elé kerültek.⁷⁶

A hűbértokosok hadbavonulási kötelezettségeinek XVI. századi formáját — a jövedelemhatárok szerint — II. Bajezid kánunja írja le. Ezt Nagy Szülejmán sem változtatta meg, csupán az adományozás és átszármaztatás szabályain módosított.⁷⁷ A hűbértokfajtákat a következő kategóriák szerint állapították meg: a) *timár*, melynek felső határa 20 000 akcse; b) *ziámet*, mely 20-tól 100 000 akcse értékig jövedelmez; *ház*, amely 100 000 akcse feletti bevételt hoz. Hűbértókének számított a kapi-kullári belső agáinak adott „turbánpénz”, illetve a külagák „árpa-pénze”, melyekből alárendeltjeik ruházatát, illetve a lótapaszték egy részét kellett fedezniük.

A timár tehát olyan kisebb jövedelmű szolgálati birtok volt, amit a szipáhi

⁷² Hegyi: Egy világbirodalom... 54. o.; Inalçik: i. m. 13. o.; A magyar nép története. Bp., 1953. 112. o.; Werner—Markov: i. m. 24. o.

⁷³ Werner—Markov: i. m. 24. o.

⁷⁵ Káldy-Nagy: Acta—1977 149—150. o.; Hegyi: Disszertáció, 84. o.; Werner: i. m. 265. o.; Zirajević: i. m. 158. o.

⁷⁶ Káldy-Nagy: Acta—1977 150. o.; Inalçik: i. m. 108. o.

⁷⁷ Káldy-Nagy: Acta—1977 152., 154—161. o.

(eredetileg turkomán gázi, bizánci akrioti, (akritai) félregularis katona, keresztény nemes, aki áttért az oszmánok szolgálatára, kiemelt kapi-kúl, később pedig a szipáhi (leszármazottja) kimagasló hadiérdemeiért nyert el az illetékes, adományozásra felhatalmazott szervtől, vagy a Magas Portától. Az első ízben adományozott timár rendszerint 1000 akcse jövedelmet hozott, így csupán egy „szabályt” tett ki, tehát a szipáhi, ha hívták, maga indult el a hadba. Ha a szipáhi törekvő volt, jövedelme hamarosan elérte a 2000 akcsét. Ekkor felvették a defterbe egy fiatal szolga állítási kötelezettségét, amikor pedig a jövedelme 3000 akcséra: rúgott, egy dsebelü is bekerült a defterbe. 6000 akcse után három kilidzs: a timáros és két dsebelü, valamint egy sátor kiszolgálása várt a szipáhi szolgájára. A továbbiakban a beszolgáltatott fejek és „nyelvek” (foglyok) árnyában növekedett a timár hozama úgy, hogy minden további 3000 akcse után egy újabb derék dsebelüvel kellett gyarapítania a cserit (sereget).

1530-ig a timárokat a bégler-bégek osztották el, illetve gyarapították (egyesek szerint a szandzsákbégek). Ezután a ruméliai bégler-bég 6000 akcse, az anatóliai veli (helytartó) pasa pedig 5000 akcse értékig adhatott adománylevelet (berát). Az ezeken a határértékeken aluli adománylevelet „teszkerezisz”-nek, az azon felülieket pedig „tezkereli”-nek nevezték. Ez utóbbira — a bégler-bég részletelesen indokolt ajánlólevele (tezkere) alapján — a defterdár-kapiszi adta ki a bérátot. Ajánlólevelet a kapi-kullári agái is előterjeszthettek valamelyik érdemes kúlnak a hűbéresek közé történő átadására.

A *ziámettal* rendelkező *záim* minden 5000 akcse többletjövedelem után tartozott egy dsebelüt állítani. A záim részére másféle katonaállítás is elő lehetett írva (pl. tengerész, folyami hajós, különböző mesteremberek stb.)

A *hász* (= kincs) alapvetően kétféle volt. A legmagasabb hozamúak a szultáni kincstárt gyarapították; az alacsonyabbakat a három tugos vezír-pasák és a mir-mirán-ok (a bégler-bég perzsa neve), a két tugos helytartó pasák (vagy vojvodák) és az egy tugos szandzsák bégek (mir-livák) nyerhették el. A hász tisztartó ispánját a balkáni államokban vojvodáknak nevezték. Hászt kaptak a tartományok házine (kincstári)-defterdárjai is, de ezek jövedelmének egy részét — vámok, illetékek, haszonbérletek és más bevételi források hozamát is felhasználva — félregularis zsoldosok, karhatalmi erők és a várak hadinépét kiszolgáló mesterek fizetésére, palánkáik építésére és a várak karbantartására kellett fordítaniuk. A többi hász-birtokos is a hász jövedelméből tartotta fenn saját kíséretét. A szandzsák-bégek minden 5000 akcse után konyhát, nyerges- és kovácsműhelyt vittek a táborba. A hászon belül a birtokos kegyeltjei „pacs-maklik”-ot (papucspénz) kaphattak (pl. egy város adott utcájának lakóitól befolyó adók).⁷⁸

Az oszmán adminisztráció a XVI. században, az adóbehajtás nehézségei miatt egyre több katonai elemet vont be a timár-birtokosok körébe. A század végén már a várak eredetileg zsoldos helyőrségei is elaprózott timárokkal bajlódtak. Jellemző a helyzetre, hogy a házine-defterdárnak évi 600 000 akcse jövedelmű hász-birtokot ítél meg a kánún, de ha kötelezettségeinek teljesítésére készpénzt igényelt, 240 000 akcsénál többet nem kaphatott.⁷⁹

A timárrendszer a birodalom katonai és ezzel közigazgatási beosztását is meghatározta. A XVI. század vége felé (1580) a birodalom 31 tartományból (vilájet vagy elájet) és mintegy 330 szandzsákból (liva) tevődött össze (a szandzsákok száma gyakran változott)⁸⁰ (lásd a 648—649. oldalon levő táblázatot).

78 *Thury*: i. m. I. 396., 404., 413., 420., 424. o.; *Zirojevic*: 104., 296., 302—303. o.; *Káldy-Nagy*: Acta—1977 152—162. o.; *Üő*: Szulejmán, 74—75. o.; *Inalcik*: i. m. 113—116. o.; *Decsy*: i. m. II. 67., 208—211. o.

79 *Heggyi*: Disszertáció, 159. o.; *Káldy-Nagy*: Szulejmán, 76. o.

80 *Inalcik*: i. m. 106. o.; *Hammer*: ORSS II. 272. o.

A vilájet (a XVI. század végéig „bégler-bégség”) területet, hatóságot és katonaközigazgatási egységet is jelentett, amely szandzsákokból állt, de a kincstári földek nem tartoztak hozzá. A legjelentősebb vilájetek helytartói 3 tugos vezír-pasák, a többiek 2 tugos pasák voltak. A barbareszk (berber) kantonok, Algír, Tripoli, Tunézia és Abesszinia, mint peremvidéki tartományok kivételével valamennyi vilájet szandzsákokra (egy zászló) volt osztva, néhány további vilájetben pedig nem hozták létre a timárokat és ziámeteket, csupán néhány jelentős hász-birtokot (pl. Egyiptom, Bagdad, Baszra, Jahsza, Jemen). A birtokokra felosztott helytartóságokat „hász” a többieket „szálijáne” vilájeteknek nevezték, de voltak egyetlen szandzsákból álló vilájetek is.⁸¹ A hász-vilájetekben a helytartó pasák, házine-defterdárok és a rendes szandzsák-bégek saját hász-birtokaik jövedelmeiből és az elszámolható egyéb bevételekből (vámok, haszonbérletek, monopóliumok stb.) tartották fenn udvarukat és a félreguláris (nem kapi-kulu) zsoldos erőket. A szálijáne-vilájetekben ugyanez évi pénzkiméretből (szálijáne) valósult meg. E vilájetekben a defterdárok megerősített apparátussal gondoskodtak az állami járandóságok maradéktalan behajtásáról (pl. 1525-ben a birodalom 477 millió akce bevételéhez egyedül Egyiptom 116 millióval járult hozzá⁸²).

Katonai szempontból az európai helytartó pasák főparancsnoka a ruméliai, az ázsiai és afrikai pasáké pedig Anatólia (Anadolu) bégler-bégje volt. 1580-ban a kis-ázsiai, vagyis az anatóliai körzethez több vilájet tartozott, ezért az eredeti kis-ázsiai vilájetet az Anadolu névvel különböztetjük meg az Oszmán Kis-Ázsiától. A ruméliai bégler-bég székhelye Szófiában, az anatóliai pedig Kutahijében volt. Ha a két haderőrész egyesült, akkor — a szultán vagy a szeraszker beérkeztéig — a ruméliai bégler-bég volt a szípeszalár. Ilyen esetekben a jelenlevő oszmán hercegek (rendszerint szandzsák-bégek) is az ő parancsai szerint jártak el. Méltóságát vörös színű sátorkészlete jelezte, amely — egyébként — csak a szultánt, fiait és a vezíreket illette meg.⁸³

A szandzsákok a birodalom nagyobb területi egységei és középszintű (katona-) közigazgatási centrumai voltak, amelyek — a területükön élő etnikumok létszámától, társadalmi fejlettségétől, kultúrájától, hagyományaitól és más körülményeiktől függően — jelentősen eltértek egymástól. Az átlagos szandzsák a hűbértartásokból tevődött össze. Voltak azonban olyan szandzsákok is, amelyeket — a velük járó öröklődő vagyonnal együtt (amlák, hűkümet, asiret) — a bég vagy a vajda ráhagyhatott kijelölt fiára. Ilyenek voltak az „udzs”-ok (határkörzeti, vagy akindzsi szandzsákok), a hűkümet- és asiret-szandzsákok. Ez utóbbiak a szabad kurdokból, turkománokból összeírt lovasságot adták, akiket bégeik az adómentes (adókedvezményes) nyájak, legelők, egyéb birtokok (odzsaklik, jurdlik stb.) fejében vezettek hadba. E szandzsák-bégek hadijelvényeiket mozgósításkor vették át. Mivel a dzsigitek nomád életet éltek, télen a „kisla”-ról (téli szállás), nyáron a „jajla”-ról (nyári szállás) indultak a táborba. Ezeken kívül voltak még jürük-, vojnyák-, müszellem-szandzsák-bégek, továbbá a hadiflotta „tengeri bég”-jei és a folyami flottillák (Duna, Eufrátesz) „kaptán”-jai. Ha tehát egy etnikum egy vagy több szandzsákot is kitett, akkor a nemzedékről nemzedékre szálló vezetőik egyben a szandzsák-bégeik is voltak. Ha az etnikum nem tett ki egy szandzsákot, akkor vezetője (bégje, vajdája, ilyen vagy olyan basija stb.) — viszonylagos önállósággal — a területileg illetékes szandzsák-béghez tartozott (pl. Anatóliában a hűbéres jaja-basikat a müszellemek közül nevezték ki, akik a megfelelő müszellem szandzsák-bégnek voltak alárendelve;

81 *Inalçik*: i. m. 105. o.; *Hammer*: ORSS II. 248—278. o.; *Thüry*: i. m. I. 404., 418.; *Zinkeisen*: i. m. III. 127—138. o.

82 *Káldy-Nagy*: Szulejmán, 75—76. o.

83 *Zinkeisen*: i. m. III. 149—150. o.

*Szípáhik. (Halil Inalçik: The Ottoman Empire. The Classical Age
1300—1600 c. művéből)*

Szerbiában a cigányokból verbuvált kovácsok, iszkábólók [hajószigetelők] stb. saját vajdáik alatt szolgáltak a várakban vagy a táborban).⁸⁴

A szandzsákok harcértéke és fegyverneme, vagy szakszolgálat is jelentősen eltérhetett egymástól. Amikor a szipáhiakat mozgósították, akkor — szolgálkával és a dsebelükkel együtt — a dobbal rendelkező *aszker-szürüdzsü* (hadnagy) vagy *kirk-aga* (negyven fő parancsnoka) szakaszába, ezek pedig a zászlóval ellátott *cseri-basi* századába gyülekeztek. Négy-tíz cserit (egy жүз- vagy szubasilikot) a záimok közül kijelölt *jüz-basik* (szu-basik)⁸⁵ gyűjtötték össze az ügyintéző írnok segítségével. A жүз-basik (tulajdonképpen: ezredek) harcban dobbal, tárogatóval és lándzsára tűzött színes állati farokszőrrel vezényelték, továbbá büntetéspénzzel, vagy 2 évi felfüggesztéssel fegyelmezheték a szipáhiakat. Ők feleltek azért is, hogy a szipáhiak a defter előírásai szerint jelenjenek meg a szemlén.⁸⁶ A szubasilikoknak rendszerint 3 nap alatt kellett elérniük szandzsák-bég (mir-liva) táborát és ott az alaj-bégeknél (helyettes) kellett jelentkezniük. Amikor a szandzsák menet- és harcképessé vált, megindultak a *bégler-bég* táborába, vagy a számukra kijelölt határbiztosító terepszakasgra, ahol tíz napon belül táborba kellett szállniuk. Az európai szandzsákok Szófia mezején (vagy Szófia és az előnyomulási irányba eső nagyobb város között) álltak össze tartományi hadtestté; az anatóliaiak pedig Biga mezején.⁸⁷ A kánún megengedte, hogy minden tizedik szipáhi otthon maradjon a saját és társai jobbágyságra (ráják) felügyelni (kurudzsu).⁸⁸

A szipáhiak az ellenséges területen vékony páncélinget és könnyű sisakot viseltek. Handszárral, továbbá a szcimitár nevű rövid pallossal, dobótőrrel, könnyű lándzsával (dzsirid) voltak felfegyverkezve és kis, kerek fapajzsuk is volt. Íjat mindegyikük vitt magával, amelyhez minden ház 8—12 nyilat volt köteles szolgáltatni. Egyesek hosszú lándzsával és tökéletlen tűzfegyverrel is rendelkeztek. Az európai szipáhi felszerelése és harckészsége tekintetében különbözött mint ázsiai bajtársa.⁸⁹ Különösen lovaikkal kérkedtek. „A kiválóan idomított csataparipa a szipáhi büszkesége, legszebb ékessége, egyúttal legfőbb gondja és legjobb barátja volt. Aki lovát és fegyverét elhagyta, hamar lemaradt és életét veszítette.”⁹⁰

Minden helytartó pasa saját — de korántsem egyöntetű — udvartartással rendelkezett, amelyet „*udvari kíséret*”-nek (kapi khálki), *környezetnek* (daire) vagy *gyűrűnek* (halka) nevezték, mivel a pasát, a nyilvános rendezvényeken, mint fényes gyűrű övezte. A kíséret lakájokból, gyalog gárdából, lovas gárdából zenekarból, istálló mesterekből és lovászokból, apródokból és belső (fehér herélt) agákból állt. A gyalog és a lovas gárdába rendszerint félreguláris erőket fogadtak zsoldba. A helytartó pasa ideiglenes helyettese a *müteszellim-bég* volt, aki a régi pasa halála, kegyvesztése, vagy áthelyezése esetén az új pasa beérkezéséig teljhatalommal intézte az ügyeket. Az udvari kíséret főbb tisztjei voltak: a) az *alaj-bég* (nem azonos a szandzsák-bég helyettesével), aki a portai csaus-basinak felelt meg, vagyis had- és szárnysegédként tervezte, szer-

⁸⁴ *Inalcik*: i. m. 104—105., 107.; *Zirojevič*: i. m. 294—295., 301. o.; *Hammer*: ORSS II. 244—246. o.

⁸⁵ *Zinkeisen*: i. m. III. 150. o.; *Inalcik*: i. m. 117. o.

⁸⁶ A „szu-basi” fogalmát a legszélsőségesebb módokon értelmezik. Van aki „a pasa rendfenntartó emberének” mondja, van aki „rendőrfőnököt” ért alatta, van aki „egy helység vízvezetékének felügyelőjét” látja benne. Ez utóbbiak „jerli szu-basi”-k voltak. Inalcik két aspektusból értelmezi: 1. ziámmal rendelkező személy; 2. a timáros különítmény parancsnoka, aki saját kerületében felelős a fegyelem fenntartásáért. A legelőszőrűben Werner értelmezi, mert ő egyfelől a lakott helységek rendőrintézőit (Polizeivogt), másfelől a szipáhi felkelés parancsnokait (Kommander v. sipahi-Aufgeboten) látja bennük (i. m. 403. o.). Sok szerző ez utóbbi kategóriát „jüz-basi”-nak nevezi. Én — ahol lehet — a жүз-basit használok a rendőr szu-basitól való megkülönböztetés végett, bár a „jüz” szót jelent.

⁸⁷ *Zinkeisen*: i. m. III. 151. o.; *Thüry*: i. m. I. 421. o.; *Tardy*: i. m. 84. o. közli Magyarországi György barát leírását a szubasiról, amelyet „forrásértékűnek” tart (147. o.) Lényegében ezt a leírást vettem át a katonai жүз-basira. *Káldy-Nagy*: az Acta—1977 160—161. oldalain foglalkozik a kérdéssel.

⁸⁸ *Thüry*: i. m. I. 420. o.; *Káldy-Nagy*: Acta—1977 173—176. o.

⁸⁹ *Káldy-Nagy*: Szulejmán, 77. o.; *Jorga*: i. m. I. 480. o.

⁹⁰ *Zinkeisen*: i. m. III. 148—149. o.

vezte a nyilvános felvonulásokat, a pasa-kíséret felkészítését és táborba vonulását; b) *a tisztelgés ura*, a ceremóniamester (szelám aga); c) *kincsmester* és poggászfelügyelő (házinedár) d) *hászkekik* (belső szolgálattevők); e) *szilah-dár* (fegyvervivő); f) *mirahúr* (főlovászmester) aki az áhúr-ademelárit, a lovászelegényeket irányította; g) *tüfenkcsi basi*, a gyalog- és lovasgárda parancsnoka stb.

A veli pasát *kapi-kiaja* képviselte a nagyvezír portáján. A *bas-defterdár* (házine-defterdár) nem volt neki alárendelve, de szoros kapcsolatban voltak. A pasa táborát *meterdzsik* gondozták. A *zenekar* a palotában és a táborban minden délután játszott, harcban pedig a kíséret között helyezkedett el (a pasa a szipáhik arcvonala előtt száguldozva, buzdította őket a harcra). A pasa méltóságát a 2 vagy 3 tug, 7 vezetőkló, 7 pipakezelő és 7 tamburás növelte.⁹¹

Az Oszmán Birodalom tartományai 1580-ban⁹²
(Halil Inalçik után)

Fsz.	VILÁJET (Tartomány)	SZÉKHELY	Alapítás éve	SZANDZSÁKOK SZÁMA; GAZDÁLKODÁS FORMÁJA
1.	Rumili (Rumélia)	Szófia	1362	24 szandzsák, 3 udzs (akindzi) bégség, 7 jürük bégség, hász
2.	Anadolu (Anatólia)	Kutahije	1393	14 szandzsák, 3 müszellem és 9 jaja bégség, hász
3.	Rúm	Szivász	1413	7 szandzsák, hász
4.	Trabzon	Trapezunt	1578	egy szandzsák, hász
5.	Bosznia	Boszna-szeráj (Szarajevó)	1580 *	8 szandzsák, hász
6.	Karamán	Kónia	1468 **	7 szandzsák, hász
7.	Kefe	Kaffa	1568	8 szandzsák, hász
8.	Zulkadír	Maras	1522	5 szandzsák, hász
9.	Erzerum	Erzerum	1533	10 szandzsák, hász
10.	Diyárbekír	Diyárbekír	1515	19 szandzsák és 6 hüksimet bégség, hász, odzsaklik, jurdlik
11.	Moszul	Moszul	1535	5 szandzsák, hász
12.	Haleb (É.-Szíria)	Aleppó	1516	6 szandzsák, hász
13.	Sám (D.-Szíria)	Damaszkusz	1520	7 szandzsák, a többi eredeti igazgatás (+ 3 szálíjane)
14.	Trablusz-Sám	Tripoli (Libanon)	1570	4 szandzsák, a többi eredeti igazgatás, szálíjane
15.	Miszr (Egyiptom)	Kairó	1522	12 körzet, 24 szálíjane bégség

⁹¹ Zinkeisen: i. m. III. 149. o.

⁹² Hammer: ORSS II. 246—247. o.; Thüry: i. m. I. 410—411. o.

Fsz.	VILÁJET (Tartomány)	SZÉKHELY	Alapít- ás éve	SZANDZSÁKOK SZÁMA; GAZDÁLKODÁS FORMÁJA
16.	Jemen (Ádennel)	Zabid, San' a	1540	21 szandzsák, szálijáne
17.	Dzsezair-i badr-i sefid (Égei Szigettenger)	Gallipoli	1533	11 tengeri bégség, 3 szálijáne
18.	Dzsezair-Garb (Algéria)	Algír	1533	eredeti igazgatás
19.	Karsz	Karsz	1580	11 szandzsák, hász
20.	Badzsdád	Bagdad	1535	18 szandzsák, szálijáne
21.	Van	Van	1548	20 szandzsák, hász
22.	Tunisz	Tunisz	1573	eredeti igazgatás
23.	Baszra	Baszra	1546	21 szandzsák,
24.	Lahsá (al-Hasá)	al-Katíf	1555	szálijáne
25.	Budin	Buda	1541	8 szandzsák, hász kiegészítéssel
26.	Trablus-Garb	Tripoli (Líbia)	1556	4 szandzsák, szálijáne
27.	Tamisvár	Temesvár	1552	9 szandzsák, hász
28.	Sherizor	Sherizor	?	20 szandzsák (asiret = öröklődő)
29.	Habes (Abesszínia)	Szuakin és Dzsidda	1557	szálijáne
30.	Kibrisz (Ciprus)	Nicosia	1570	7 szandzsák, hász
31.	Csildír	Csildír	1578	15 szandzsák (amlák, jurdlik)

Megjegyzések * 1463 óta meghódított tartomány; ** Kétszer is kijelölt tartományi székhely

Az oszmán-török fél- és irreguláris hadinép

A fél- és irreguláris katonai elemek eredetileg annak a 18—25 anatóliai emírátnak a gázijaiból, akhi-jaiból kerültek ki, amelyek a XV. század végére „Oszmán népe és Birodalma” (Memálik-ál i Oszmán) tagjaivá váltak. Ezekhez járultak az átpártolt bizánci határőrök (akriotik, akritaik), továbbá a Bizánctól és a behódolt balkáni államoktól egyszerűen átvett örök, zsandárok, sólyombefogók és más katonai jellegű feladatokat végző, készen talált szervezetek (kovácsok, hajószigetelők, kőművesek stb.). Később a helytartók kísérete és a defterdárók zsoldos várkatonái is e hadi rendekbe kerültek. A „gázi” cím hitharcost jelent, de a lényege ennél több. Tulajdonképpen a keresztény lovag tükörképe, mivel a dzsigit (harcot vágyó ifjú) az anatóliai határ menti turkomán bégségekben úgy vált gázivá, hogy ha már harcolt a hitetlenek ellen, „urától” ünnepélyes keretek között szablyát kapott, miáltal jelképesen felemelkedett a „rémíthetetlenek” rendjébe. A XIII—XIV. századi gáziság a turkomán etnikum iszlám ön-felértékelése is.⁹³ Ebben a vonatkozásban másik forrását a nyugati szeldzsuk

⁹³ Werner: i. m. 93—94., 98., 100—122. o.; Fekete: i. m. 18—19. o.

szultánatusban meghonosodott „futúvva” nevű, lovagi eszményeket követő iszlám férfiszövetségekben találhatjuk meg. A futuvva világi jellegű intézmény volt, minden nagyobb településen létrejött. Előírásai: az őszinteség, a tisztesség, a bőkezű segíteni akarás és az erényesség. Többnyire kézművesekből verbuválódott és három fokozatból tevődött össze: a) a *dzsigit*, az ifjú; b) az *ahi* (*akhi*), a mester (lovagias, nemes) és c) a *sejk*, a tiszteletbeli főnök. Később a szufizmus (Allah szubsztanciális egysége az emberrel) beépült a futuvvába, az uralkodók pedig politikai célokra használták fel.⁹⁴ A gázi — ha van is genetikai kapcsolata a futuvvával — már nem testületi tag, hanem a sejkje által vezetett, kötelékbe szervezett, önkéntes harcos, akinek az elsődleges célja a „világ megtisztítása a hitetlenség mocskától”, vagyis a Szent Harc, de amelyre a zsákmány (a Korán szerint a győzők jogos tulajdona) is csábította őket. A bizánci 2000 főből álló zsoldos haderő Baphaionnál történt legyőzése tette híressé Oszmánt, akinek zászlaja alá egész Anatóliából özönlenni kezdtek a gázik, s felvették új emíriük nevét, s e néven váltak híressé.⁹⁵ A Szent Harc célja nem az volt, hogy megsemmisítsék, hanem hogy leigázzák a hitetlenek földjét. A gázik pótlását a három stratégiai főirányba áttelepített turkomán kolóniák biztosították.⁹⁶ A gázik egy része beolvadt a hűbéresekre közé, de zömük megmaradt szabad turkománnak. Az ankarai csata utáni tízéves trónvillongás idején a hercegek (pl. Muza-cselebi) megpróbálták a gázi eszmék felmelegítésével őket megnyerni, de az összecsapások kimenetelét inkább a haderő megerősödött reguláris részei döntötték el. Sem a szultán, sem a helytartók, illetve az amlák-urak nem akarták magukat lázongó, „vad embervadászok”-kal és hűbéresekkel körülvenni, hanem inkább kül-okkal. A vad gázikat azonban sokáig „megtorló” erőkként alkalmazták az oszmán uralkodók. *Hódító Mehmed* — „az oszmán birodalom igazi megalapítója” — valamennyi katonai rend helyzetét kánúnizálta, így az ő korától kezdve a „gázi” cím a nominális jelentésének felelt meg, vagyis az a veterán műszülmán katoná viselhette, aki már részt vett a gyaurok (hitetlenek) vagy a piros fejű eretnek perzsák (siiták) elleni harcban. A XVI. században a gázik leszármazottai inkább a haderő irreguláris elemeinek tömegbázisát adták.

A félreguláris katonai elemek közös jellemzője volt, hogy defterekbe voltak összeírva, békében adómentes, vagy kedvezményes föld-, illetve kézművességet folytattak, határkörzetekben, hegyszorosokban, katonailag fontos pontokon őrködtek, helyi karhatalmai feladatokat teljesítettek. Egy másik részük a béglerbégek kíséretében, vagy a várak helyőrségeiben zsoldos szolgálatot vállalt, amely azonban nem felelt meg a kapi-kullári státuszának, mert a zsoldbafogadó bármikor elbocsáthatta őket. Hadjáratok előtt bégjeik, vojvodáik, szerdárjaik és dizdárjaik (várparancsnok) firmánt kaptak a Magas Portától, amelyben megszabták az igényelt létszámot, amit e tisztek — rendszerint a defter szerint soron következő személyekből — állítottak ki.⁹⁷

A leghírhedtebb félreguláris sereg a piros sapkás, vad *akindzsilár*, a bizánci akriotik renegát utódjai, az oszmán haderő rémítő előosztága volt. Eredetileg a XI. század elején Örményországból telepítették őket a bizánci uralkodók az egyre nyugatabbra tolódó határaikra. Amikor a XIV. század elején az oszmánok fokozatosan elfoglalták Bizánc anatóliai területeit (Bithynia), vezéreikkel együtt rendre átálltak a hódítókhoz, majd lassan az iszlámot is felvették. Az első oszmán fejedelmek alatt négy „udzs”- (határkörzet) bég dinasztia parancs-

⁹⁴ Werner: i. m. 78—82., 93., 237. o.; Weissmann: i. m. 86—89. oldalakon összefüggésbe hozza a futuvvákat a kézműves janicsárok szokásaival.

⁹⁵ *Inalcik*: i. m. 6. o.

⁹⁶ Uo. 10-11. o.

⁹⁷ Uo. 12. o.; Werner: i. m. 118. o. Gümüldzsini Kocsi-bég „Emlékirata” (I. Thury: i. m. II. 413—415. o.)

nokolt felettük: a *Turahánok*, a *Mikhálok* (ősük, Kösze — Gyérszakállú — Mihály, Paleolog és Savoya leszármazott, Harmankaja várának ura, majd Oszmán leghűségesebb harcostársa), a *Malkocsok* és az *Evrenuszok* (ősük Brüssza városparancsnokaként állt át az oszmánokhoz). E vezérek amlákokat kaptak, amelyeken az adókat is ők szedték. Erős kíséretük volt, akiknek timárt osztogattak (pl. az Evrenuszoknak 1500 hűbérese volt). Az „akin” az ellenséges országba való beutést, az „akindzsi” pedig száguldozó, gyűjtogató („Renner und Brenner”), zsákmányoló könnyűlovasságot jelent. Ez különböztette meg őket a gáziktól, akik nem hivatásszerűen, hanem (csak) a Szent Harc közben zsákmányoltak. Az akindzsik bégjeiket követték, de „saját szakállukra” is portyáztak. Száz fő alatti osztagaikat „cseté”-nek (parancsnok: a jüz-basi), az annál nagyobb „harámlí”-nak (parancsnok: a bin-basi = basi fia) nevezték. Ez utóbbi a portya időtartamára a harám-basi tisztséget viselte. Tizedeiket az on-basik vezették. A csetedszikeket a XVI. században, a végvárakban hírhozó lovasságként is alkalmazták.

Hadjáratokban a soron következő akindzsikból kötelékeket hoztak létre, akik csakis a fővezér engedélyével kezdhették meg a dúlást. Békében, télen-nyáron nyugtalanították a határon szemben állókat, foglyokat és híreket szereztek. *Khalkokondilesz* görög történész írja, hogy oda mentek, ahová vezették őket, mindig zsákmányolásra és rablásra készen. Mindegyikük két lovat vitt magával, egyiket lovagolt, másikra a zsákmányt rakta. Csodásan idomított lovaikon hihetetlen gyors ütemben mozogtak, ember és ló képes volt egy hétig is elképesztő létviszonyok között száguldozni. *Dukász* a keresztények szerencsétlenségének nevezi őket. Önszántukból, rajtaütésszerűen áradtak ki, élelem és felszerelés nélkül. Többnyire kard sem volt náluk, egy furkósbot volt a fegyverük, mellyel a keresztényeket úgy hajtották, mint a barmokat. Az anatóliai Tement és Európában Trákiát árasztották el, Isztriáig. Soraikba keresztény parasztok és kézművesek, továbbá krétai szökevények is kerültek.

Hódító Mehmed az udzs-okat szandzsákokká alakította, az amlák-urakat szandzsák-bégekkel változtatta. Előjogokat kaptak: a kincstári (miri) földeken 2—3 pár ökörrrel és rabszolgákkal földművelést folytathattak. A gabonátized (ösür) alól fel voltak mentve. Az egyik csete állandóan készenlétben volt az indulásra, a másik készült rá.⁹⁸ Portya előtt 2—3 hétig sokat ettek, majd az indulás előtti héten ember és ló böjtölt. Postaszolgálatot (ulak) is végeztek. Az irodalom a XVI. század elején három bégjüket említi. A hozzájuk tartozó száguldozók róluk nevezték el magukat. A Turahánlik Moreában, a Malkocslik Szilisztriában, a Mikhállíyák Szófia, Viddin és Szendrő szandzsákjaiban éltek. Timár-birtokosok és zsoldosok is voltak közöttük. 1565-ben a szigetvári hadjárat előtt nem toborozták, hanem úgy sorozták őket, hogy két szárny jöjjön létre belőlük, akiknek turbánnal vagy piros sapkával, karddal és zászlós lándzsával kellett megjelenüik. A jobbszárnyat (Mihalliya-tabi) a csirmeni, a bal szárnyat (Turhanluja-tabi) az inebahti szandzsák alkotta. Ez utóbbi az akindzsikhoz beosztott *levanteiek*-ből (alapvetően félreguláris tengerészek) állt.⁹⁹

Az akindzsikat az első nagy vereszeség 1532. szeptember 19-én az ausztriai Leopoldsdorf-nál érte, ahol Kászim vojvoda seregéből 8000 főt levágtak. Az 1596. október 5-én vívott gyurgyevói csatában pedig Vitéz Mihály havasföldi vajda — *Naima* török történész szavaival — „... az akindzsik gyökerét elmetsette...” Ettől kezdve nem hallani róluk.¹⁰⁰

98 Werner: i. m. 111—113. o.; Zirojevič: i. m. 190—193., 293. o.

99 Káldy-Nagy: Acta—1977 170—171., 178—179. o.

100 Ferdi (I. Thury: i. m.) II. 92—93. o.; Hammer: GOR IV. 250—251. o.; Zinkeisen: i. m. II. 732. o.

Az akindzsik feladatait a *nogaji* (Krim) és a *budzsáki* (Moldva) tatárok vették át, akik az akindzsiknál is nagyobb dúlást és pusztítást vittek végbe. Gyakran csatlakoztak hozzájuk a hetmanjaik által vezetett *kozákok*. A tatár segédhadakat az „Aranyhorda” maradékaiként az oszmánoknak behódolt *Girai* dinasztia valamelyik hercege vezette. A negyven *nogaji* bég (mirzák, atalikok, vilájet-ejek) sorrendben kerültek kirendelésre, szandzsákjaikat rendszerint a vezérek fiait vitték hadba. Kisebb kötelekeiket az ot-agák, a tatár kapi-kul agák és az emeldás-agák vezették. Mindnyájan három lóval száguldoztak.¹⁰¹

A félreguláris zsoldos lovasság különböző válfajai a bégler-bégek kísérei lovasgárdáiban, vagy a házine-defterdár által fizetett váragák (egy-egy nagyobb török végvárban 20 váraga harcos vagy segédhada állomásozott) lovasságában szolgáltak. a) A végvárak alapvető zsoldos lovasságát a többnyire délszláv *fáriszok* (= ügyes, gyakorlott, mester lovasok) képezték. Főleg a szerbiai várakban szolgáltak, de a magyarországi török kincstári defterek is szólnak róluk. Egy-egy szefer-aga parancsnoksága alatt dsemaatokra oszlottak. Minden fárisznak gondoskodni kellett lova és saját maga ellátásáról.¹⁰² b) A *csarhadzsik* a várak környékén élő műszaki lovaskatonák voltak, akiket portyán (harcban) elősztagként alkalmaztak.¹⁰³ c) Elsősorban híres bajvivókból verbuválódtak a könnyűlovas *besli-k* (rég magyar szövegekben: *besliák* vagy „de *besliis*”): az „ötösök”. Ez feltehetőleg onnan ered, hogy már akkor napi öt akcse zsoldot húztak, amikor a többi lovas rendnek csak 3—4 akcse járt. Már az első oszmán uralkodók alatt léteztek. Ennek ellenére a XVI. században szinte kizárólag a birodalom nyugati végeiben találjuk őket. A magyar huszárnak feleltek meg, mert fogolycsere esetén huszár járt értük. A végvárakban is a magyar „huszárvár”-nak megfelelő „*besli város*”-ban laktak. Egy-egy „*agalik*” élén a *besli-aga*, vagy perzsául „*szer-bölük*” állt (ez utóbbit a szerbek „*szerbüluči*”-nak is nevezték). d) A *günüllü*-ket a régi szövegek „*gyumliák*”-nak vagy „*dzsumliák*”-nak nevezik. Nevük jelentése: „bátor”. Zrínyi példaként állítja őket a magyar lovaskatona elé amiatt, hogy „fegyverdereket [mellvért] viselnek”. Ők is „*agalik*”-okra oszlottak agáik alatt.¹⁰⁴ e) A várlovasság között olvashatunk „*ulu-fedzsi-szuvári*”-król és lovas *martalócokról* is.

Azok a műszellemek, akik nem kaptak timárt, vagy nem voltak *jaja-basik*, mind Ruméliában, mind Anatóliában a félreguláris lovassághoz tartoztak. Ők voltak az oszmán haderő menetvonalait előkészítő műszaki, utász és árkász segéd-szakszervezetek. Hadjáratokban, néhány nap járóföldnyi távolságban a vonuló sereg előtt haladva, járhatóvá tették az utakat, hidakat, szorosokat.¹⁰⁵

A legősibb gyalogos segéderőket a *jáják* képezték, akik a XVI. századi hadjáratokban a fegyverek körüli tevékenységeknél és az utánszállításoknál kerültek alkalmazásra. Emellett békében előfordult, hogy — a műszellemekkel együtt — állami munkákra is kirendelték őket (pl. monopoltermékek bányászata, ágyúöntés, lőporgyártás, várak karbantartása stb.) Mind a *jáják*, mind a műszellemek — ősi szokás szerint — 30 fős „*odzsak*”-okat alkottak és telkeik is ennek megfelelően voltak csoportosítva. A 30 fő műszellem vagy *jaja* közül azonban egy-egy alkalomra csupán 5 fő eszkindzsit (ténylegest) jelöltek ki, a többi 25 fő az eszkindzsik közül soron következő egy „*növetli*” eltartásáról gondoskodott. Ezt úgy oldották meg, hogy fejenként 50 akcsét fizettek a *növet-*

101 Evlia (Karácson: i. m. I. 134. 324—325. o.)

102 Zirojević: i. m. 110., 303. o.; Hammer: GOR IX. 625. o.; Redhouse 360. o.

103 Thüry: i. m. I. 401. o.

104 Zirojević: i. m. 110. 294—295. o.; Jorga: i. m. I. 484. o.; Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp., 1976. 169., 440. o.; Zinkeisen: i. m. III. 185. o.; Karácson Imre: Török—magyar oklevéltár. Bp., 1914. Török szójegyzék, „*besli*” és „*günüllü*” címszavak; Hammer: GOR III. 254., 360., VIII. 514. o.

105 Káldy-Nagy: Acta—1977 162., 171—173. o.; Hammer: GOR I. 95., 405. o. Uő: ORSS II. 246., 256. o.

linek. Ennek fejében viszont sem hadiadót (avariz), sem gabonatizedet (özür) nem fizettek.

A műszellem és jaja körzet főparancsnoka a műszellem szandzsák-bég volt. Alantasabb tisztjeik a cseri-basik és a jája-basik voltak, akik timár-birtokkal rendelkeztek. Hadjáratra 6 havi élelemmel kellett elvonulniok, amelyet az odzsakok által összeadott pénzből vásároltak. A nagy fluktuáció miatt összeírásukat gyakran meg kellett ismételni.¹⁰⁶

A másik ősi — a janicsárokkal egyidős — félregularis hadirend a „nőtlen” vagy *aszab* gyalogság volt, akiket az akindzsik gyalogos megfelelőinek is tartanak. A régi turkológusok szerint Orhán gázi alapította őket azért, hogy a hadierőt nagy tömegben kísérő rendezetlen, féktelen népséget összefogja. Rendszerint a tengeri és folyami flottánál, továbbá a hajózható folyók mentén fekvő várakban szolgáltak. A ténylegesen szolgáló aszabok fizetést kaptak, sőt hűbértokos is akadt köztük. Kiegészítésük a XVI. század elején úgy történt, hogy minden 20 rája család köteles volt egy aszab katonát kiállítani, részére 300 akcsét összeadni és bevonulását szavatolni. Feltehetőleg ezért mondja *Marsigli* gróf, hogy „a nép nyakán élőködtek”, össze lehetett téveszteni őket a helyi lakossággal, mert ugyanolyan ruhában jártak, mint azok. Fegyverzetük íj és kard volt. Kelet-Anatóliában műszaki munkákat is végeztek, ezért sánctervezőkkel is rendelkeztek. A flottához sorozott aszabokat 23 családonként vették igénybe. Száz aszab (vagy egy hajó) parancsnoka a *reis*; ezéré pedig a *bin-basi* volt. Legfőbb előjárójuk a fővárosban tartózkodó 13. küлага, az aszab-aga és törzskara volt.¹⁰⁷

A *martalócok* (helyenként *uszkokok*) — különösen a balkáni tartományokban — sokoldalú fegyveres szolgálatot végeztek. Eredetileg, a XIV. század elején, külföldről szökött szolgálkból, a hódítások előrehaladtával pedig a bizánci „amatralosz”-okból (zsandár, ör, csősz, bakter) verbuválódtak úgy, hogy egyszerűen átvették őket, a helyi közigazgatással együtt. A legrégebbi források szerint ortodox görögök voltak, majd délszláv, albán és dalmát elemek is keveredtek közéjük. A régi Szerbiában idegenvezető (kalauz) és futárszolgálatot teljesítettek. I. *Bajezid* összeíratta, átvette a katonai (aszkeri) osztályba és két csoportra osztotta fel őket: a) az *első* csoport — napi 2—3 akcse zsoldért — állandóan alkalmazásra készen állott; b) a *második* — adókedvezmény fejében — csak akkor állt szolgálatba, ha a kikiáltók ezt kihírdették. Szerbiában — és később Magyarországon is — a várakban, a határ menti és sajkás helyőrségekben, a folyami flottillánál, hegysszorosokban és a nem biztonságos utakon szolgáltak. Többnyire keresztények maradtak. Legfőbb parancsnokuk az illetékes szandzsák-bég volt. A *martalócok* vezetési rendszere, sokrétű alkalmazásuk miatt, továbbá azért, mert nemcsak az oszmán, hanem a nyugati keresztény haderőkben is szolgáltak, a kutatások mai állása szerint szinte kiismerhetetlen. A zsandár *martalócok* a jerli szu-basinak (helyi rendőrfőnök) engedelmességek. A zsoldos *martalócok* kapitányai a „harám-basák” (németül: Harum wascha), századosai pedig a „jüz-basi”-k voltak. Az őrtelpek körzetparancsnoka (ezrede-se) a „szer-máje”, egy-egy körleté pedig a „szer-oda” volt (a Zala megyében levő Őrségben a dombokra épült kis településeket mai napig „szer”-eknek nevezik, de a Pusztaszer is ilyen őrtelepéről áruklodik). A várakban levő „szer-

¹⁰⁶ Werner: i. m. 116., 121., 144., 145., o.; *Káldy-Nagy*: Acta—1977 162., 171—172. o.; Gümüldzsini Kocsi-bég „Em lékirata” (*Thúry*: i. m. II. 414. o.); *Hammer*: ORSS II. 256. o., *Thúry*: i. m. I. 407. o.

¹⁰⁷ *Zirojević*: i. m. 293. o.; *Káldy-Nagy*: Acta—1977 162—164. o.; *Hammer*: ORSS I. 246., 280., II. 235. o.; *UGOR* I. 95., 405. o.; *Werner*: i. m. 106—207. o.; *Zinkeisen*: i. m. III. 307—308. o.; *Thúry*: i. m. I. 399. o.

Aszab. (Olga Zirojevic: Tursko vojno urođenje u Srbiji c. művéből)

odák” a martalóc-agának voltak alárendelve.¹⁰⁸ A „fekete (kara) martalócok” a dunai flottilla „kaptán-kül”-jai közé tartoztak és az úszóegységek (donbáz, sajka, lákindzsa, gimlia) reisz-ei, vajdái, vagy az iszkábóló (hajójavító) műhelyek vezetői, a „kalfatcsi-basi”-k parancsoltak nekik.¹⁰⁹

A *vlahok* szerb, bolgár és oláh falusi pásztorokból álló, sajátosan szervezett, kiváltságos félregularis elemek voltak. Nem számítottak katonának (aszker), hanem részlegesen szabadnak. Legismertebb rendjüket a *vojnyások* (vojnukok) képezték, akik elsősorban lovas felderítők és határőrök voltak. Egy másik rendjük hadjáratokban a szállítószolgálathoz tartozott, illetve műszaki munkát végeztek. Lakóhelyükön adómentes „bastiná”-t művelhettek és — bár hozzátartozóik után fizették a haradzst — nem számítottak rájáknak. Hasonló helyzetben voltak a szultáni hászok fuvarosai, kertészei is. Három vojnyák közül egyszerre csak egy vonult hadba, a másik kettő 16 akcse hírvívó pénzt fizetett. Voltak olyanok, akik a vojnyák kánun által előírt privilégiumok alatt álltak, de 50 házanként (katuni) megválthatták a lovas kiállítását. Egyik fő feladatuk a szultáni ménes nyári legeltetése, illetve a téli szénaszükséglet begyűjtése volt. Emiatt a soron következő néhány ezer vojnyák áprilisban megjelent Konstantinápolyban és a kijelölt időpontban ünnepélyesen (dudaszó mellett) kivonult a legelőkre, ahol négy hónapot töltött. Ilyenkor a szultáni istálló mesterek (mira-húr) parancsoltak nekik. A határőr vojnyákok alparancsnokai a cseri-basik, főparancsnokai pedig a vojnyák szandzsák-bégek voltak. A hászokhoz tartozó vlahokat a vajda igazgatta.¹¹⁰

A *derbendzsik* különös keresztény vagy muszlimán szervek voltak, akik a lakóhelyükhöz közel eső hegyszorosokra, szurdokokra, hidakra, veszélyes útszűkületekre felügyeltek és ennek fejében adókedvezményt vagy -felmentést kaptak. Vezetőjük a derbend-aga, tisztjeik: a csehaja, az alemtár, a kol-csus és a pizsár (írnök). Hírvívóikat ulaksijamá-nak nevezték.¹¹¹

A *vadászszólyom befogók* (szokolári) és a *hėjászok* (jasztrebári) testületeit az oszmánok „örökölték”. Bastina fejében katonai segélyszolgálatot is végeztek. Feloszlattak: madarászokra; fehér-sólymászokra; kerecsensólymászokra; fészekgondozókra és hėjabefogókra.¹¹²

A *jürükek* ogúz eredetű, gazdag nomád pásztor klánok voltak, (Szülejmán sah, Oszmán állítólagos nagyapjának népe), akiket az oszmánok a török etnikum erősítése végett, továbbá azért telepítettek Európába, hogy csökkentsék a lázadásra mindig kész anatóliai szabad turkománok számát. II. Mehmed eltörölte a legelőadójukat, de kötelezte őket, hogy 24 jürük hadköteles férfi közül egy jól felszerelt vértés lovast, 3 fegyverhordozót és 20 jamakot (szolgát, segédet) kell kiállítani, továbbá minden 10 lovas után egy sátrat és egy málhásállatot biztosítani. I. Szülejmán sok jürüket átvett a jenicseribe.¹¹³

A tulajdonképpeni *irregularis hadinép* azokból a fanatikus muszlimánokból, a gázik késői utódaiból került ki, akik zsold és jutalom reménye nélkül, csupán vallási buzgalomból vonultak hadba. Amikor az imámok megkezdték az uszítást „... a vak buzgó község egyszeribe felbuzdul, házát rokonságát otthagyja, kevés vagyonát pénzre fordítja, fut a verbunok piacra.”¹¹⁴ Oly hévvel gyűlnek

108 Werner: i. m. 110—111., 114., 160., 173. o.; Zirojevič: i. m. 184—189., 298. o. A martalócok nevéhez *Jorga* a XVI. század végén tárgyalt részről hozzáteszi az „elend” (nyomorult, pocsék) jelzőt is, mivel erre az időre nem őrei, hanem rablói voltak a nem biztonságos utaknak (i. m. III. 419—420. o.). *Takáts Sándor*: Török szójegyzék. Magyar nyelv. 1945. 387—395. o.

109 Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története. Bp., 1885. 81—82., 89., 123—124., 133., 135., 138., 141., 356—358. o. Legújabbban I. Csonkareti Károly: Hadihajók a Dunán. Bp., 1980. II., III. fejezetek.

110 Werner: i. m. 128., 161., 170., 200—201., 210—216., 232., 252., 261., 265., 331—332., 354—355. o.; Zirojevič: i. m. 162—176., 295. o.; *Inalcik*: i. m. 13. o.; *Zinkeisen*: i. m. III. 270—271. o.

111 Hammer: GOR IX. 470. o.; Zirojevič: 176—183., 295. o.

112 Werner: i. m. 331. o.; Zirojevič: i. m. 211—214. o.

113 Werner: i. m. 207—210.; *Inalcik*: i. m. 11. o.; Gümöldzsimi Kocsi bég: „Emlékirat” (I. Thury: i. m. II. 406. o.)

114 Decsy: i. m. II. 223. o.

Vojnyák. (Olga Zirojevic: Tuzsko vojno urodenje u Srbiji c. művéből)

össze, „... hogy azt hihetnéd: nem háborúba, hanem lakodalomba szól a meghívás.”¹¹⁵

a) A dzserehorok intézménye, mint annyi más, szeldzsuk örökségként származott át az oszmánokhoz. A szeldzsukok ezeket a népi elemeket — nagy veszély idején — nomád törzsekből, föld- és kézművesekből toborozták és napi zsoldot fizettek nekik. Oszmán dzserehorokkal — az irodalomban — *I. Bajezid* hadjárataiban találkozunk először, ami nem jelenti azt, hogy korábban e segélycsapatok ne tevékenykedtek volna az oszmánok oldalán. Nem tartoztak az „összeírt” katonák közé és egyaránt lehettek muszlimánok vagy keresztények. Egyesek szerint szerencsét vártak a katonai szolgálattól és felszabadítást, amely gyakran meg is történt. A dzserehor intézmény a XV. század derekán élte fénykorát. Ekkor még ott voltak a csatarend valamelyik szárnyán és fegyverrel küzdöttek az ellenség ellen, de műszaki munkát (pl. a szultáni tábor körülárkolása) már akkor is végeztek. A XVI. századra — mivel többnyire megbízhatatlan népelemekből toborozták őket — funkciójuk lesüllyedt, főleg „irgád” (alantas, hitvány) szolgálatra alkalmazták őket. Munkájukat körzetekre osztva, zsoldért végezték. A XVII. századtól a gyűlöletes ingyenmunkára (robot) fogták őket. Feltehetően dzserehorok voltak azok a napi zsoldosok is, akik *Kánúni Szülejmán* lázadó fia, Bajezid herceg oldalán küzdöttek és *jevimlük*-nek nevezték őket.¹¹⁶

b) Gyakran előfordult, hogy hadjáratokban ulemajelöltek (tanulók) *szofták*, *mülázimok* is kísérték a sereget.¹¹⁷

c) A közönséges gyalogos önkéntest (voluntér = szabad katona) *jamadzsinak*, valaki helyett szolgálónak, a lovasokat pedig *deliknek* nevezték (ez utóbbi szó eredetileg bolondot jelent, de itt a megszállottságig vakmerőt, dühöngőt, illetve bizonyos értelemben „szent”-et jelent). A delik főleg Boszniából jöttek a sereghez. 50—60 főből álló kötelékeiket a „deli-basi”-k vezették. Ruházatukra és lovaik szerszámzatára oroszán, tigris, farkas, róka és egyéb bőröket varrtak, lovaikat pedig cifrára (pettyesre, csikosra) festették.¹¹⁸ A *mázuldzsik* a zsoldos lovasságtól elbocsátott, kiszolgált, öreg katonák voltak, akiknek megengedték a portyázást. Az oszmán végeken *arabisztán* (valószínűleg: arab) nevű irreguláris lovasság is portyázott.¹¹⁹

d) Az irregulárisokhoz kell sorolni a haderő fő csoportosítását több nap járóföld hosszúságban követő mindenféle szerencsevadász népséget is, amely dervisekből, kirurgusokból, kalmárokból, kézművesekből, akrobatákból, vagy egyszerűen csak odahaza unatkozó turkománokból tevődött össze. Ezek a fél- és irregulárisok ellátásában, a rabszolga-kereskedelemben, a sérültek ellátásában, a halottak összegyűjtésében (kifosztásában), eltemetésében stb. játszottak szerepet.

Az oszmán-török haditengerészet

Az oszmán-török hadiflotta — melyet oly gyakran lebecsülnek — évszázadokra lehetővé tette, hogy a szultánok „a három tenger urának” is (Fekete-, Vörös- és Földközi-tenger) nevezzék magukat, bár ez utóbbiban az oszmán uralom inkább a keleti medencére és Észak-Afrika part menti vizeire korlátozódott. Bár már Orhán is rendelkezett 9 kis hajóval, az oszmán hajóhad csak

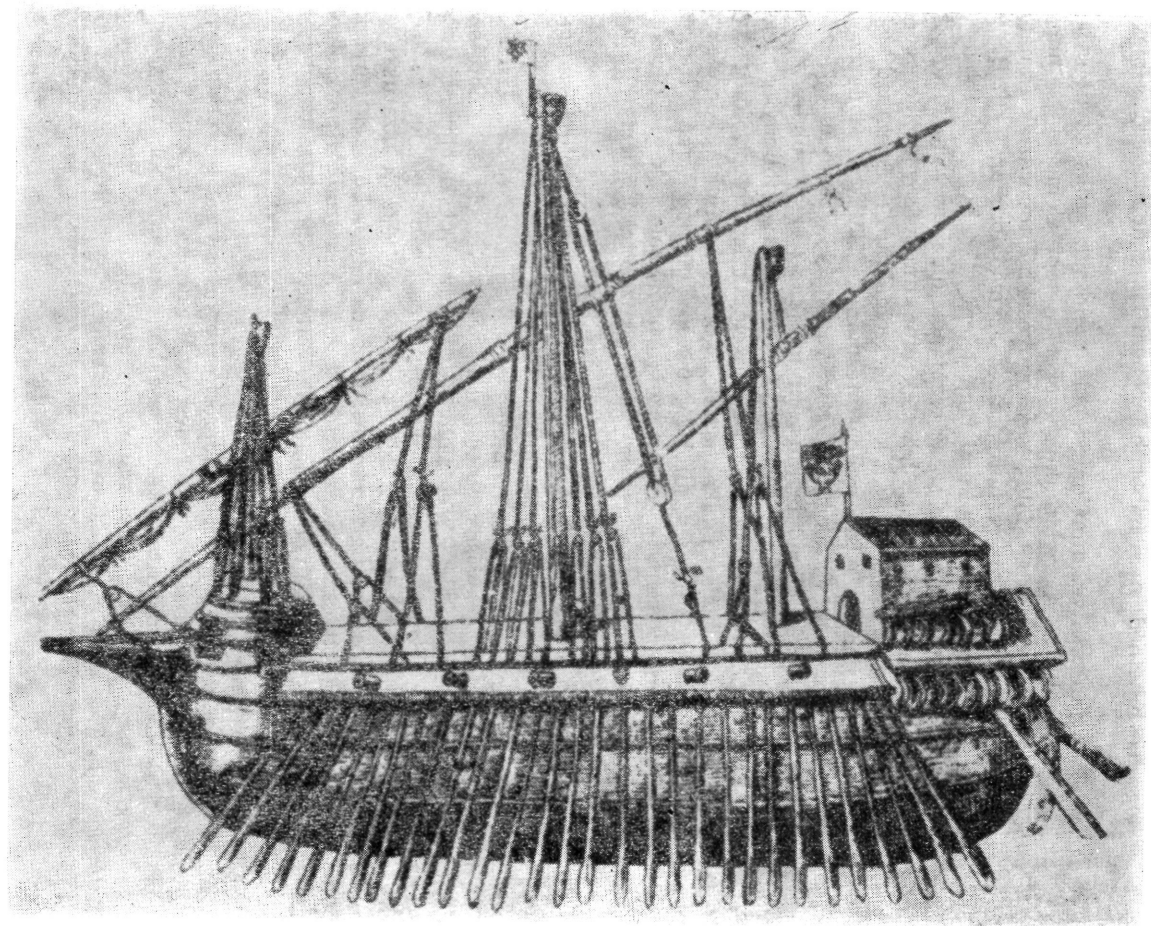
115 Tardy: i. m. 84. o.

116 Fodor Pál: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok HK 1981. 3. 354—375. o.; Jorga: i. m. I. 481. o.; Káldy-Nagy: Szulejmán, 197. o.

117 Thury: i. m. I., Szulejmán naplói. 1521. júni. 1-i bejegyzés; Karácson: i. m. III. 86. o.

118 Tardy: i. m. 401. o.; Thury: i. m. II. 123. o.; Zinkeisen: i. m. II. 184. o.

119 Evlia (Karácson: i. m. I. 259. o.)

XVI. századi gálya. (Zimányi Vera: Lepanto c. könyvéből.)

akkor szaporodott meg jelentősen, amikor a tengerparti kalóz emirátusok (különösen Aidin és Mentese) oszmán fennhatóság alá kerültek. Először azonban *I. Mehmed* „tengeri hadát” vehetjük komolyan, melyet *Csáli-bég* hozott létre a világ elérhető összes tengervídjének vakmerő kalózaiból. E sereg egy ideig megkímélte az oszmánokat genuai és velencei hajók bérbevételének költségeitől, mert korábban főleg ezek vitték át őket Gallipolinál a tengerszoroson. 1416-ban a flottát a velenceiek léprecsalták és megsemmisítették. Legközelebb 1453-ból a bolgár *Balta-oglu* flottájáról értesülünk, amely Konstantinápoly ostrománál vaslancokkal zárta le az Aranyszarv-öblöt, majd Nándorfehérvárnál is szerepet játszott. 1480-ban *Hódító Mehmed* flottája partra szállt Otrantónál, feldúlta Apuliát, eredménytelenül megostromolta Rhodoszt, a jónai szigeteket viszont birtokba vette. Legnagyobb fegyverténye a Dardanellák erődjeinek, továbbá a Boszporusznál két egymással szemben álló vár (Rumili- és Anadolu-Hisszár) kiépítése volt, valamint az oszmán uralom megszilárdítása a Fekete-tengeren. 1500-ban Daud-kapudán a korinthuszi öbölben legyőzte a velenceieket, elfoglalta Modont, Koront és Navarint. Az önálló és korszerű oszmán hajóépítés alapjait Kemál reis vetette meg, aki a kalóztaktikát is „bevezette” *II. Bajezid* flottájánál.

Javúz Szelim szíriai és egyiptomi hódításai, továbbá Rhodosz 1522-i bevételét követően az 1526-i magyarországi hadjárat előtt Ibrahim nagyvezír már három kapudánnak (Galata, Galipolli, Alexandria) küldött firmánt arról, hogy cirkáljanak, nehogy a frenkek támadást intézhessenek. Az oszmán földközi-tengeri uralmat azonban egy mitülénéi fazekas, kiszolgált szipáhi fia, *Hajreddin Barbarossa* szervezte meg. A jeles kalózvezér még 1520 előtt felajánlotta szolgálatait *Jávúz Szelimnek*, aki hűbéresül fogadta és némi segítséget küldött neki, de végleg csak akkor állt oszmán szolgálatba, amikor ráébredt, hogy szedett-vedett kalózflottájával nem boldogul V. Károly híres admirálisa, Andrea Doria ellen. *I. Szülejmán* kinevezte kapudán pasának és egyben *Dzsezáir-Garb* vilájetének (Algír) bégler-bégjévé. Hajreddin, újra és újra 80—100 hajóra kiegészített flottájával, váltokozó szerencsével küzdött Doria ellen, akit Prevezárnál meg is vert. Végül sikerült Algírt szilárdan meghódítania, Itáliát állandó rettegésben tartania, Nizzát megostromolnia, sőt *I. Szülejmánt* is megszarolnia. Tunisz visszahódítása haláláig legfőbb vágya volt. E vasakarató kalózvezér halála után (1546) *Tugut Reis* és a magyar származású *Piále* vezírpasa hajóhadai biztosították a rótszakállú Hajreddin örökségének megtartását. Közben, 1538-ban, *Hádím* (Hérélt) *Szülejmán* kairói bégler-bég (később nagyvezír) a Vörös-tengert is oszmán fennhatóság alá helyezte. 1571-ben, a lepantói tengeri csatában, a *Müezzinzáde Ali* kapudán által vezérelt 200 oszmán hajót a Szent-Liga — Don Juan d' Austria főparancsnoksága alatt álló — hajóhada elsüllyesztette. A következő évben azonban már megint 250 hadiegység manőverezett az ügyes *Uludzs Ali* kalóz kapudán zöld lobogói alatt.¹²⁰

Az oszmán-török hadiflotta a XVI. században a következő hajókontingensekből tevődött össze:

1. A *gályák* (dzsekíri), amelyeket — a rajtuk levő evezőpadok számának megfelelően — a következők szerint neveztek el: a) legkisebb volt a *firkáta*, amelyben 10—17 evezőpadon padonként 3—4 evezős (küredzsi) működött; b) a *perkende* 17—19; c) a *kálietta* 19—24; d) a *kadriga* 24—26 evezőpados hajó volt. Azokat a nagyobb gályákat, amelyek padjain 5—7 küredzsi húzta az evezőt e) *bestardá*-nak és f) *maoná*-nak nevezték, mindkét típus 26—36 evezőpaddal rendelkezett. A gályákra az volt a jellemző, hogy nem volt fedélzetük. Rossz

120 Az oszmán hadiflotta történetét a XVI. századig l. Hammer: ORSS II. 296—336. o.

időben vászonponyvát vontak az evezősök fölé. Amennyiben a felsorolt gálya-típusokra mégis fedélzetet építettek g) *köke* volt a nevük. Tulajdonképpen ezek számítottak hadigályaírnak. Különböző szerzők írnak még *nave*, *fuszte*, *karamussze* nevű gályákról is, továbbá különböző szállítóhajókról (*hambár*) is. A *pa-landre* pl. lovakat szállított.

2. A hajókontingens második csoportját gyors *galióták* (kálium) képezték, amelyek egy vagy több fedélzetűek voltak és minden esetben európai mintára készültek.¹²¹

A többnyire renegát hajóépítő mesterek által készített „...gálya felséges, elegáns vonalú hajó, tervezői a delfin alakját igyekeztek utánozni. Orrán... hegyes... sarkantyú nyúlik előre 3—4 méter hosszan. Ha ezzel belefut az ellenséges hajóba, abban nagy léket vág... A hajótest két szélén... nem nagyon mély árokban ültek az evezősök... A hajó hosszában, keskeny palló futott végig; ezen járkált az evezősök felügyelője, ostorával és sípszóval diktálva az evezés ütemét.”¹²²

A Földközi-tengeren cirkáló oszmán flotta rendszerint 100 hadiegységből állt, amelyet Algír, Tunisz és — esetenként — Nagy-Kairó a török csatahajóknál mozgékonyabb úszóegységekkel (fregatt, brigantin stb.) egészített ki. Az adeni flotta 1538-ban külön 70 vitorlást tett ki.¹²³

A török hajópark 4 arzenálban készült, illetve állomásozott: 1. *Péra* (Kászim pasa arzenálja) 120—140 dokkal; 2. *Gallipoli* 20—30 dokkal; *Szuez* 25 dokkal; és *Basszora* 15—20 dokkal.¹²⁴

A haditengerészet csapatai is hűbéres és zsoldos kontingensekből álltak. A timár-birtokos tengerészkatonák a *Dzsezair-i bahr-i szefid* (az égei szigetvilág) vilájetének 10—11 szandzsákjából kerültek ki. Bégler-bégjük, a kapudán pasa, Gallipoliban állomásozott. A szandzsákok közül hét hász-szal, három-négy pedig szálíjánával gazdálkodott, bégjeiket „tengeri-bég”-eknek (derja-begleri) nevezték.¹²⁵ A tengerész timárosok „... az oszmán haderő legszámalmasabb csapatainál is rosszabbak voltak.” Zsoldosok voltak a *levanteiek*, az *aszabok* és a *janicsárok*. A tengerész levanteiek és az aszabok ősei azok a matrózok voltak, akik az 1284-ben felbomlott bizánci flottától álltak a tengerparti turkomán kalózbégek szolgálatába, vagy az Égeikumban „önállósították” magukat és a levantei kereskedők rémivé váltak.¹²⁶ A levanteiek a legrégibb, de legfegyelmetlenebb, széthúzó, kalóztermészetű, bár ügyes tengerészek voltak, akiket fegyveres szolgálatra alig lehetett igénybe venni. A tengerészek zömét — mind az arzenálokban, mind az úszóegységeken — a tengerparti tartományokból sorozott aszabok képezték. Már II. *Mehmed* alkalmazta őket a tengeren, de XVI. századi szervezetüket I. *Szelim* kánunizálta. Egy részük — a reiszek parancsnoksága alatt — hajóácsként, vitorlamesterként, kötélverőként és dugározóként működött; más részükből íjász tengerészgyalogságot képeztek. Sok forrás szól a „küredzsi aszabokról”, vagyis az evezősökről, de ennek a rendnek a létét megnyugtatóan nem lehet tisztázni. Feltehetően a fontosabb hajókon ők adták az evezősszolgálatot is. A tengerészkatonák magvát a janicsárok képezték. Szervezettségükkel és helytállásukkal a tengeri ütközetekben döntő szerepet játszottak (a gályán levő 40 janicsár többet ért, mint a 60 timár-birtokos). Később az aszabok tiszthelyetteseivé is rátermett janicsárokat neveztek ki. A tengerészetnél adzsemi-odzsakok is szolgáltak. A lepantói csatáig csak alantas munkát végeztek, ettől kezdve azonban — a hirtelen mutatkozó tengerészhiány miatt — fegyveres

121 Hammer: ORSS II. 181—182.; Zinkeisen: i. m. III. 313—314. o.

122 Zimányi Vera: Lepanto 1571. Bp., 1983. 68—69. o.

123 Káldy-Nagy: Szulejmán, 149., 152. o.; Decsy: i. m. II. 228—238. o.; Fekete: i. m. 37—46. o.

124 Zinkeisen: i. m. III. 316. o.

125 Hammer: ORSS II. 252—253., 280—281. o.

126 Zinkeisen: i. m. III. 308.; Werner: i. m. 109—110. o.

szolgálatot is elláttak. A gályákon levő katonák közül 20 bombardírt is kijelöltek.¹²⁷ A gályákra 3—7, vagy 15 löveget (kulövrin) helyeztek. Ha három volt, akkor 2 könnyebb löveg elől, 1 nehezebb pedig hátul tüzelt. Hét löveg esetén a legnehezebb hátul, a 2 legkönnyebb elől, 2—2 pedig az oldalakon volt felállítva. Tizenöt ágyú esetében, egy nehéz ágyú hátul, két könnyű elől, 6—6 pedig az oldalakon volt elhelyezve.¹²⁸

*

Összefoglalva megállapítható, hogy az oszmán-török haderő szervezeti felépítése, alapvetően, egyfajta különös feudális társadalom szerkezetét tükrözte, amely egyben szimbiózis volt, mert valamennyi termelési mód elemei egymás mellett léteztek benne. Nyilvánvaló, hogy erre a heterogén gazdasági alapra csak heterogén, zavarosnak tűnő haderő épülhetett rá. E haderő korszerűségét azonban a történelem győzelmeivel és hódításaival igazolta, mert — *Hegyi Klárával* szólva — „a 17. század közepéig alig ismert vereséget.”¹²⁹ Nyilvánvaló, hogy e sokféle elemből álló, óriási kiterjedésben diszlokáló haderő „ámulatba ejtő fegyelmét” csak despotikus felső vezetéssel lehetett megteremteni, amely viszont a csapatvezetésben eleve devócióhoz vezetett.

A középkor egyetlen valódi katonai állama¹³⁰ — ahogy Marx az oszmán birodalmat nevezi — sajátosan bonyolult haderejének valamennyi lényeges elemét természetesen nem lehet áttekinteni egy korlátozott terjedelmű tanulmány keretében. Ugyanilyen ok miatt az egymásnak ellentmondó adatokat sem lehet elemezni. Vannak olyan körülmények is, amelyeket a kutatások mai állása szerint nem tudunk tisztázni. Így pl. a magyarországi török defterekben rendszerint egy tételben szerepelnek a „műsztahfizok, neddsárok, haddádok, kalkandzsik” stb. Azt tudjuk, hogy a janicsárok a műsztahfizok közé sorolhatók, de azt, hogy rajtuk kívül még kiket értett ide az egykori lajstromszerkesztő, csak önkényesen tudnánk találgatni¹³¹ (azzal együtt, hogy pl. a „kalkandzsik”-ról tudjuk: pajzskészítők voltak).

Miután a katonai szervezetek és vezetési rendszereik minden időkből a hadművészet tárgyát képezték, az oszmán-török hadvezetés hadművészetének bemutatása már egy újabb tanulmány feladata.

¹²⁷ Zinkeisen: 307—309. o.; Hammer: ORSS I. 297., II. 303. o.

¹²⁸ Zinkeisen: i. m. III. 314—316. o.; Hammer: ORSS II. 283—385. o.

¹²⁹ Hegyi: Disszertáció, 40. o.

¹³⁰ Világtörténet, 4. k., Bp., 1964. 535. o.; hivatkozik a Marx—Engels Archívum VI. k. 189. o.-ra (oroszul).

¹³¹ Lászlófalvi dr. Velics Antal: Magyarországi török kincstári defterek. II. k. Bp. 1890. 383. és köv. o.

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ОСМАНО-ТУРЕЦКИМИ
ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ В ПЕРИОД РАСЦВЕТА ИМПЕРИИ

Резюме

Османско-турецкие вооруженные силы достигли максимума своей эффективности и «радиуса действий» к середине XVI века. В деле состояния на военном положении ни один европейский правитель не мог состязаться с султаном, так как если он хотел бы начать «Священную войну» (джихад), его не связывали ни малейшие формальности. Функцию высшего государственного аппарата управления исполняли члены султанского совета («столпы и великие империи»), которые имели определенные военные функции. Главнокомандующим военных компаний был великий визирь, который как председатель султанского совета с помощью других визирей, военных судей, реестровых начальников, главного хранителя печати, начальника канцелярии и выделенных наместников управлял вооруженными силами.

Османско-турецкие вооруженные силы можно подразделить следующим образом:

I. по состоянию в мирное время и по способу вступления в войну: 1. регулярные (постоянные), 2. полурегулярные и 3. нерегулярные войска;

II. по виду довольствия: 1. наемники, 2. вассалы, 3. поместное и освобожденное от податей войнство, но внесенное в списки, и 4. войнство, снаряженное за счет собственных общин и воюющее за захват трофеев и войне.

III. По видам вооруженных сил и по родам войск: 1. сухопутные войска, в которые входили: а) пехота, б) рейдовая (легкая) кавалерия, в) тяжелая или штурмовая кавалерия, г) артиллерия, д) технические войска, е) транспортные, ж) прочие спецчасти и з) речная флотилия; 2) военно-морской флот, состоявший из а) судостроителей при арсеналах, б) моряков, в) морской пехоты и корабельной (судовой) артиллерии, а также г) гребцов.

IV. По дислокации (расквартированию) вооруженных сил: 1. центральные, 2. провинциальные и 3. пограничные войска (оконечных крепостей).

Придворная армия султана состояла из подворных рабов. Их пополнение велось за счет молодых заключенных, детского налога и закупленных рабов. Они разделялись на несущих внутреннюю и внешнюю службу. Их самым крупным компонентом был корпус янычар, состоявший всего из 196 войсковых частей. Кроме янычар к подворным рабам относились конвойная кавалерия, артиллерия, пушечный обоз, бомбометы, минеры, полевые мастера и оружейники.

Другую крупную часть вооруженных сил составляли провинциальные вассальные конники, которые — в соответствии со своими военными заслугами — располагали служебными поместьями, обеспечивающими различные доходы и выставляли латников в числе, определенном суммой их доходов. Они назначались в полки и т. н. знаменные округа (санджи), их мобилизация производилась тоже соответственно этому. К полурегулярным войскам относились кавалеристы с наделами земли (поместные конники) и пехотинцы, которые выступали на войну по установленной очередности. Самую большую силу турок представляло собой авангардное войско (акинджи), совершавшее стремительные налеты и поджоги. Нерегулярные войска от случая к случаю переписывали. Они шли на войну из религиозного фанатизма и в надежде на захват трофеев.

Военный флот состоял из различных лагерей, названных по числу скамеек гребцов, и из быстрых галистов, которые дислоцировались в четырех арсеналах. Их главнокомандующий был одновременно и беглербеком Эгейского моря, к наместничеству которого относилось 10—11 морских эмиратов. Османско-турецкие вооруженные силы пополнялись дополнительными войсками вассальных государств.

Tibor General

DIE ORGANISATION UND FÜHRUNG DES OSMANISCH—TÜRKISCHEN
HEERES IN DER GLANZZEIT DES REICHES

Resümee

Das osmanisch—türkische Heer erreichte das Maximum seiner Schlagkraft und seines „Aktionsradius“ um die Mitte des XVI. Jahrhunderts. In der Sache des Kriegszustandes konnte kein europäischer Herrscher es mit dem osmanischen Sultan aufnehmen, da wenn er einen „heiligen Krieg“ (Dschihad) beginnen wollte, war er nicht einmal durch die geringste Formalität gebunden. Die Funktion des höchsten Verwaltungsapparates wurde von den Mitgliedern des Sultanischen Rates (die Stützen und Großen des Reiches) versehen, die bestimmten Aufgaben

hatten. Der Oberbefehlshaber der Feldzüge war der Großwesir, der als Vorsitzender des sultanischen Rates der Vorgesetzte der anderen Wesire, der Kriegsrichter, der Listenführer, des Großsiegelbewahrers und der Kanzlei war und mit der Hilfe der ausgesetzten Statthalterpaschas das Heer führte.

Das osmanisch-türkische Heer ist auf die folgende Weise einzuteilen:

I. Nach der Art des Friedenszustandes und des Ziehens ins Feld: auf 1. reguläre (ständige), 2. halbreguläre und 3. irreguläre Kräfte.

II. Nach der Art der Dotierung: auf 1. besoldete, 2. lehnspflichtige, 3. Untersaß, die von der Steuerung teilweise befreit, aber dafür auf die Liste registriert wurde, und 4. auf die Kosten ihrer eigenen Wohngemeinschaft und für die Erbeutung kämpfende militärischen Schichten.

III. Nach der Streikraft und darunter nach der Waffengattung: auf 1. *Landtruppen*, zu denen a) Infanterie, b) streifende (leichte) Reiterei c) schwere oder Schlachtreiterei, d) Artillerie, e) Pionier- f) transport- und g) andere Spezialtruppen, ausserdem h) Stromschiffer gehörten; 2, *Kriegsmarine*, die aus a) den Schiffbauern der Arsenalen, b) Seeleuten, c) Marineinfanterie und Schiffartillerie und d) Ruderern bestand.

IV. Nach der Dislokation (Einlagerung) des Heeres: auf 1. zentrale, 2. provinciale und 3. Grenzkräfte.

Das Hofheer des Sultans bestand aus den Pfortensklaven. Sie wurden durch junge Gefangenen, Kindersteuer und gekaufte Sklaven ersetzt. Sie konnten auf innere und äußere Diensthabenden eingeteilt werden. Die eigentlichen Militärorganisationen bestanden aus dem äußeren Dienst. Ihr größter Verband war das Janitscharenkorps, das zusammen aus 196 Truppenkörpern bestand. Außer den Janitscharen gehörten die Gleitsreiterei, die Artillerie, die Kanonenfuhrwesern, die Bombenwerfer, die Mineure, die Lagermeister und die Waffenschmiede zu den Pfortensklaven.

Der andere große Teil des Heeres bestand aus den Lehnsreitern der Provinzen, die Landgüter, die -nach ihren Kriegsverdiensten- Einkommen von verschiedener Höhe brachten, besaßen und nach einer bestimmten Höhe des Einkommens Panzersoldaten stellte. Sie waren in Regimenter und in Kreise — sogenannten Fahnen — (sandscha) zugeteilt und ihre Mobilisierung wurde auch demensprechend durchgeführt. Zu den halbregulären Kräften gehörten die Saßreiter und die Infanteristen, die in Reihenfolge ins Feld zogen. Der rasende-brandstiftende Vortrab (akindschis) repräsentierte die größte Kampfkraft. Die irregulären Truppen wurden gelegentlich registriert. Sie zogen ins Feld aus Glaubenseifer und in der Hoffnung einer Beute. Die Kriegsmarine bestand aus den nach der Zahl der Ruderbänke benannten verschiedenen Galeeren und aus den mit Deck versehenen, schnellen Galioten, die in vier Arsenalen eingelagert waren. Ihrer Höchstkommandierende war der Beglerbeg des Ägäischen Inselmeeres, zu seiner Statthalterschaft gehörten 10—11 Meerbegereien. Das osmanisch-türkische Heer wurde durch die beihilflichen Heere der Vasallenstaaten ergänzt.

GECSÉNYI LAJOS

KATONÁK ÉS POLGÁROK A GYŐRI VÉGVÁRBAN A XVI—XVII. SZÁZADBAN

A török hatalom 1526 után ismételtén megújuló magyarországi terjeszkedési kísérletei néhány esztendő alatt a Nyugat-Dunántúl és az osztrák tartományok számára konkrét valósággá tették a pusztító, rabló hadjáratok fenyegető veszélyét. Az 1529-es szultáni hadjárat során a Buda—Bécs és Székesfehérvár—Győr útvonal mentén középkori falvak sokasága égett porrá, túlélő lakosságuk rab-szíjra került, vagy menekülésre kényszerült. Így vált első alkalommal pusztává a Bakony, a Vértes és a Duna által határolt síkság és a Kisalföld északi pereme. A következő években, noha Győr térségét közvetlenül érintő, hasonlóan nagy erejű támadásra nem került sor, a kisebb-nagyobb török portyák és a két király közötti polgárháború csatározásai világossá tették, hogy a vidék királyi és magánföldesúri várai megerősítésre, a városok védelemre szorulnak. Különösen súlyossá vált a helyzet az 1540-es évtized kezdetétől, amikor Buda majd Esztergom és Székesfehérvár eleste állandósították a közvetlen török szomszédságot.

Az oszmán hatalom feltartóztatására kialakítandó nyugat-dunántúli erődvonal egyik kulcsfontosságú pontjául a fontos stratégiai helyen fekvő győri vár kínálkozott. E vár helyőrsége a Buda—Bécs útvonal, a rábai és dunai átkelőhelyek lezárása mellett a tőle keletre és délre fekvő, töröknek hódoló vidék ellenőrzését is elláthatta. A vár a XVI. század első évtizedeiben azonban csak a falakkal körülvett püspöki belső városból (castrum = a mai Káptalandomb) és az ezen belül külön is erősített püspöki lakótoronyból állt. Az 1529-es hadjárat idején Christoph Lamberg¹ királyi fővadászmester parancsnoksága alatt álló helyőrség ellenállás nélkül hagyta el a kulcsfontosságú, de számottevő támpontot nem képviselő várat, melynek megerősítésére az osztrák haditervek szerint az idő rövidsége miatt nem kerülhetett sor.² A rábai átkelés során Bakith Pál huszárainak támadásától megzavart törökök azonban a várost felgyújtották.³ A királyi helyőrség 1529 októberében tért vissza Győrbe, jelentékenyebb erőt azonban ezután sem képviselt. 1530-ban, amikor Ferdinánd király a győri püspökség jövedelmeit Bakith Pálnak és családjának engedte át, a vár és környéke védelmét Bakith zömében délszláv könnyűlovasai vették át. Számukra, éppen mozgékonyosságuk miatt, a vár további megerősítése nem volt fontos. Így történhetett, hogy 1538 márciusában a Pápan birtokos János-párti

¹ Valamennyi nem magyar személy esetében az eredeti névalak használatára törekedtünk.

² Győr 1529. évi erődítési terveiről v. ö. *Ráczó Gyula*: Az 1529-es török háború stratégiai problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1976. 1. sz. 3—38. o.

³ A helytörténeti feldolgozások, noha az eredeti forrást sohasem jelölik, mindig Lamberg „árulásáról”, vagy legalábbis gyávaságáról szólnak, amikor állítólag a várat felgyújtatta. Az igazság az, hogy erről egyetlen egykorú forrás sem tesz említést, ám a török elbeszélők leírják Bakith Pál és a török csapatok összecsapását, utóbbiak Győrre zúdított ágyútűzét. A káptalani felvallási jegyzőkönyvekben ugyancsak a törökök által elpusztított házakról esik szó. L.: *Gecsényi Lajos*: Győr 1526 után. In: Arrabona. A Xantus János Múzeum Évkönyve, 18. k. (Győr, 1976.) 200. o.

főúr, enyingi Török Bálint csapatai akadálytalanul kifoszthatták és felperzselhették a várost.⁴

Ezekben az évtizedekben Győr még alapvetően őrizte középkori jellegét. A váralján a Szent István vértanú plébániatemplom, a piactér körül a székeskáptalan volt a földesúr; a külvárosok birtoklásán a püspök, a székeskáptalan, a Héderváry család és a Szent Adalbert prépostság osztozott. A város nem csak a vidék egyházi és világi igazgatási központjának szerepét töltötte be, hanem egyúttal a mezőgazdasági termékek és nyugati iparcikkek cseréjének központja is volt. A helyi székhelyű iparnak viszont elsősorban azok az ágai fejlődtek, amelyek főként földesúri háztartások igényeinek kielégítésére dolgoztak: szabók, vargák, szűcsök, kovácsok, szijgyártók stb. A város gazdaságának arculatát mindenekelőtt a föld- és szőlőművelés, az állattartás határozta meg. A város adózó lakossága (a külvárosokkal együtt) az 1518 táján készült portális összeírás szerint — 200 adózó és 34 nem adózó („pauper”) porta — 1500—2000 főre tehető, ami majd negyedszázad múltán (1541: 29,5 adózó porta) óriási mértékben csökkent. Noha a visszaesés nyilvánvalóan egy közeli katasztrofális pusztítás következménye és átmenetinek tekinthető, mégis jelzi azt a vérvesztést, melyet a népesség állandósult háborúk nyomán elszenvedett.⁵

A vár és a város körüli erősítési munkák kezdeteként a történeti irodalomban az 1537-es év rögződött, amikor is Leonhard Vels, a királyi hadak magyarországi vezénylő tábornoka rendelte volna el a munkákat. Az első megbízható és folyamatos adatok azonban csak 1542-től kezdve említik Győr valamelyes megerősítésének tényét. Ez évben kelt Ferdinánd király utasítása Nádasdy Tamás országos főkapitányhoz Győr várának és városának — Pozsony, Sopron, Veszprém, Vas és Győr vármegyék közmunkájával történő — megerősítéséről.⁶ Várday Pál királyi helytartó 1543 márciusában közölte Győr tanácsával, hogy tekintettel az ország veszedelmes állapotára, a török elleni védelem helyzetére, egyes helyeket, így Győrt is, sürgősen meg kell erősíteni; ezeket a helyeket Nádasdynak rendelték alá, tehát neki mindenben engedelmeskedjenek.⁷

Az építési költségek előteremtése és a vármegyék közmunkájának növelése a következő évtizedekben állandóan visszatérő téma a király és a magyar rendek tárgyalásain. 1547-ben, 1554-ben, 1556-ban, 1557-ben az országgyűlések ismételten fokozott jobbágyi közmunkát szavaztak meg az építkezésekhez, ám a tényleges igénybevétel, mint ezt többször panaszolták, lényegesen meghaladta a megajánlott 14 napot.⁸ Ennek ellenére a munkálatok igen lassan haladtak, bár az 1540-es évek elején már a város körüli sáncokról és palánkokról — azaz az ún. magyar módszerrel történő megerősítés eredményeiről — szólnak a források.⁹ 1549-ben esik szó először a város Rábára néző kapujáról, 1551-ben és 1552-ben a szentmártoni (másként fehérvári vagy sokorói) kapuról. Ez utóbbit a helybeli polgárok építették és javígtatták nemcsak ekkor, de a következő év-

4 Az egyes konkrét kérdéseket illetően lásd: *Gecsenyi L.*: i. m. 201. o.

5 V. ö. *Gecsenyi L.*: i. m. 213. o.

6 A győri erősítési munkákról a legteljesebb képet *Villányi Szaniszló*: Győrvár és város helyrajza, erősítése a XVI. és XVII. században. (Győr, 1882), valamint *L. A. Maglóci-Banfi*: Győr vára c. tanulmánya (a Hadtörténelmi Közlemények 1933. évfolyamában) adják.

7 *R. Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549—1551. évi leveleskönyve (Budapest, 1908.) CXXXIX. o. 4. sz. jegyzet.

8 *L. Gecsenyi L.*: i. m. 205. o.

9 A győri vár építéséről a 4. sz. jegyzetben idézett feldolgozások bőven szólnak. A magyar módszerrel történő építkezésekre *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*, II. k. 72—73. o. Takáts a többiek között idézi Ferdinánd király 1542. évi rendelkezését: „Intelleximus civitatem Jauriensem saepibus et fossis non magno labore ita muniri posse intra paucos dies, ut pauperibus colonis circa tatum a turcis esset periculum et receptaculum.” („Megértettük, hogy Győr város sörénnyel és árkokkal, nem nagy munkával, így néhány napon belül megérsíthető és ezzel körös-körül a szegény jobbágyok menedék- és oltalmhelye lehet a török elől.”)

tizedekben is.¹⁰ A palánk állapotát 1550-ben a megyei nemesség képviselői az országbíróhoz küldött jelentésükben így jellemezték: „A város palankya oll igen meg aggoth, hofi eo magatul el hwl ez telen, nem sok marad bene, ha szel nem bantya ys. Az teob vegek keozoth erel szynthe el felekeztenek, azerth sykseg es az palankoth oltalmaznia es eorzeny.”¹¹

1551-ben a király biztosokat küldött ki az erődítések ügyében. 1552 október—novemberében Móríz szász választófejedelem, aki egy tervezett nagyobb magyarországi hadjárat vezéréként ült a város mellett, és Nádasdy Tamás országbíró, országos főkapitány közvetlen irányításával folytatódott a váralja körüli fokozott sáncépítési munkálatok, amelyekben őt helyettesítette és a környező szabad királyi városok munkásai vettek részt. A választófejedelem parancsára minden 10 emberből három teknőket (a föld hordására), hét pedig karókat és vesszőket volt köteles magával hozni. Sopron város 114 embere 26 napig dolgozott ekkor Győrött, saját építőmesterei irányításával.¹²

Az 1551-ben kiküldött biztosok az erődítések ügyében alternatív javaslatot terjesztettek a király elé. Az egyik csak a régi vár további fokozott megerősítését, a másik pedig az egész váraljának azaz a káptalani városnak — a sáncok és palánkok helyett — falakkal és bástyákkal való körülvételeét javasolta. Hoszszú húzavona után 1555-től a második javaslat alapján az egész váralját körülvevő erődrendszer kiépítése indult meg.¹³ Ezzel eldőlt a középkori Győr sorsa. Bár — mint jeleztük — a Mohács utáni évek sem múltak el nyomtalanul a városrészek felett, 1550—53-ig valamennyi külváros sorsát nyomon követhetjük. A palánképítés és ezzel a káptalani város körülhatárolása során azonban a külvárosok már jelentős hátrányba kerültek, hiszen kívül rekedtek a védelmi vonalon. Amikor pedig 1555-től királyi engedély alapján megkezdték kőből épült templomaik lebontását és anyaguk beépítését a várfalakba, sorsuk megpecsételődött. A fából, vesszőből épült települések, állandó településmagjuk elvesztésével, az állandó hadvonzulások útvonalában, nem tudnak többé megújodni; lakosságuk jelentős része az 1540-es évek elején kialakuló — a Rába és a Rábca folyók által védett — külvárosba: Újvárosba húzódott. A vár jobb védelme érdekében ezt a külvárost, melyet a várral a Bécsi kapu előtt fekvő Rába-híd kötött össze, 1564—65-ben sövénykerítéssel vették körül.¹⁴ Ez valamelyest enyhített a polgári lakosság városbeli zsúfoltságán, a végváriak viszont csak a XVII. század első éveitől mehettek a külvárosba állandó szállásra.

A változások nemcsak a településszerkezetre hatottak ki, hanem jelentősen befolyásolták a helyi gazdasági, társadalmi és hatalmi viszonyokat is. A XVI. század második felében a királyi Magyarország és a török hódoltság határán a kedvező közlekedési adottságok és a jelentős kereskedelmi hagyományok birtokában levő, több fontos kiváltsággal felruházott Győr a két országrész közötti, sőt a kelet—nyugati árucseré egyik jelentős színhelyévé fejlődött. A vég-

10 A polgároknak az erődítésekkel kapcsolatos terheiről l.: *Gecsényi L.*: i. m. 204. o.; továbbá a Győri Káptalan Magánlevéltára (a továbbiakban: *GyKML*) XIV. téka 2392. sz. A káptalan és a szerencsétlen győri polgárok panasza...; Majd száz évvel később, 1646 augusztusában, a polgárság sérelmei között ismét találkozunk azzal, hogy a főkapitány fal- és bástyaépítésre kényszeríti a belső- és külsővárosiakat. Győr-Sopron megyei 1. sz. Levéltár, Győr (a továbbiakban: *GySmL*: 1) Győr Város Levéltára, Magánokiratok 102. sz. Gravamina Civitatis Jauriensis...

11 Országos Levéltár (a továbbiakban: *OL*) E 185 Archivum fam. Nádasdy. Missiles 1550. október 4. Héderváry István és Poky Gáspár levele Nádasdy Tamáshoz. Többször hivatkozott tanulmányunkban *Jenei Ferenc*: A középkori Győr (Várostarténeti tanulmányok, Győr, 1971.) c. írása (124. o.) alapján hibásan idéztük és datáltuk ezt a levelet.

12 Móríz szász herceg és választófejedelem 1552. október 13—27-ig tartózkodott a győri táborban, de már az előző hetekben Pozsonyból és Mosonból intézkedéseket tett a győri erődítésekkel kapcsolatban. Emberei viszont még távozása után is a városban maradtak, mint azt a drezdai H. von Diskan november 24-én kelt jelentése tanúsítja. Az erődítések jellegéről október 18-án Móríz herceg a következőket írta: 5000 lovassal és 6000 gyalogossal áll Győrnél „welche wie ob Gotth will mit einem eilendem Erdbau norttuffig befestigten wollen.” Staatsarchiv, Dresden, Geheimes Archiv. Hungarische Expedition so Kurfürst Moritz wider den Erbfeind Christ. Namens fürgenommen 1552. Locat 9323; Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár, Sopron. Sopron város Tanácsának iratai Oe VII et G fasc. VII. No. 323 és fasc. III. No. 129.

13 *L. Magyarótti—Banfi*: Győr vára c. idézett tanulmányát.

14 Kriegesarchiv, Wien. Hofkriegsrat Proth. Exp. 144. k. fol. 42. 1564. január 17: „zu machung des Zauns umb die Vorstatt zu Raab”. Eck Salm robotmunka engedélyezését kéri: uo. 145. k. 6. fol. és 146. k. 11. fol., valamint Feldakten 1565 2/1b.

vári katonaság — túlkapásai, visszaélései ellenére — védelmet jelentett a törökökkel szemben és biztosíthatta a kereskedelmi tevékenység alapfeltételeit, amelyek a század hetvenes éveitől elsősorban a nyugati marhakivitel lebonyolításában és a nyugati iparcikkek továbbításában, „szétosztásában” realizálódtak.

A püspöki palotában az 1550-es évek második felében a főkapitányok és esetenként helyetteseik ütöttek tanyát. A püspökök székhelyüket a háborús viszonyok miatt jórészt más városokban tartották, győri tartózkodásuk idején pedig udvarbíráik egykori kúriájában laktak. A káptalandombi belsővárban földesúri fennhatóságuk elvben fennmaradt, ám az ott élő polgárok a káptalani városhoz számították magukat. A Héderváry-család birtokjogai a külvárosok pusztulásával elenyésztek. A külvárosokból beköltöző lakosság a váralján és az Újvárosban káptalani joghatóság alá került, így a város kizárólagos földesura a székeskáptalan lett.

Az a tény, hogy azonos területen szoros egymásmellettségben élt a magyar végvárrendszer egyik legjelentősebb német és magyar katonai közössége, valamint a kiváltságolt mezőváros lakossága, sajátos jogi, gazdasági és társadalmi viszonyokat alakított ki a következő másfél évszázadban Győrött. Tovább színezte a helyzetet a dunántúli végvári főkapitányság szerveinek, a várost birtokló egyházi földesúrnak és a világi hatalmat képviselő vármegyei hatóságoknak a jelenléte. Érsekújvárral, Magyaróvárral, Komárommal és Pápával, Kőszeggel, Váraddal, vagy a hódoltsági Esztergommal és Fehérvárral, ahol hasonlóképpen együtt élt a polgárság és a katonaság (de hiányzott részben vagy egészében a többi tényező), ezeket a helyeket, joggal, a magyarországi végvárak csoportján belül a végvár-város elnevezéssel illelhetjük.

*

Noha az erődítési munkák évekre, évtizedekre elhúzódtak, a várban és a városban már ezekkel egy időben jelentősen megnövekedt az itt állomásozó katonaság létszámát. A negyvenes évek elején ez feltehetően összefüggött a Buda visszafoglalására indított 1541-es és 1542-es nagy hadjáratokkal is, amikor a több ezer főnyi birodalmi sereg felvonulási bázisa éppen a győri tábor volt. Ez időtől kezdve a győri vitézeknek döntő szerepe volt valamennyi nagyobb várostromban, portyában Kanizsától fel Fülelig, Kékkőig.¹⁵ Egy 1543 decemberi mustrajegyzék szerint Győrben, Pápán, Veszpémben, Szombathelyen és más kisebb nyugat-dunántúli várakban 1474 könnyűlovast és 320 hajdút tartottak az alsó-ausztriai rendek pénzén. Érdemes figyelni arra, hogy a szakirodalom által országosan jelzett arányok itt is érvényesültek: jelentős túlsúlyban voltak a portyázó könnyűlovások, akiknek szerepe a várvédelemben elsősorban az ellenség távoltartása és nem a falak védelme az ostrom idején.¹⁶ (Egyébként ez az első adat az osztrák tartományok pénzügyi tehervállalására a nyugat-dunántúli végvárak fenntartásában.¹⁷) A védelem erősítését indokolta, hogy 1542-ben a törökök a szomszédos Győrszentmártont (Pannonhalmát) rabolták és 1546 nyarán a fehérvári Deli bég egészen Győr határáig hatolt, rabokat ejtett és állatokat hajtott el. Az előbbi alkalommal Nikolaus Salm gróf, a királyi ha-

15 Részletesen beszámol ezekről *Istvánfi Miklós*: Magyarország története (1490—1606). (Ford. Vidovich György Debrecen, 1867.) 378—379., 609., 651—652., 683., 694. o.

16 A könnyűlovasság szerepéről *Szántó Imre* (A végvári rendszer kiépítése és fénykora 1541—1593. Budapest, 1980.) részletesen szól. (49. o.) Az adatok: *A. Schneider*: Mitwirkung der niederösterreichischen Stände bei der Türkenabwehr unter Ferdinand I. und Maximilian I. (Wien, 1939.) Manuskript, Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien.

17 *Istvánfi Miklós* idézett művében (334. o.) az 1549. évre teszi Ausztria bekapcsolódását a határvédelem költségeinek fedezésébe. Az alsó-ausztriai rendek és a király tárgyalásai a határvédelem ügyében azonban 1543 novemberében kezdődtek. Erről és a védelem más kérdéseiről ír *A. Hametner*: Die niederösterreichische Landtage 1530—1564 (Wien, 1970.) Manuskript, Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien.

dak országos marsallja parancsára 300 lovas érkezett a városba, ahol Rainprecht zu Tyrstain von Eberstarff gróf látta el, Salm helyetteseként, a vár parancsnokának tisztét.¹⁸ A következő években a királyhoz intézett beadványaikban az őrség további növelését sürgették a magyar és alsó-ausztriai rendek egyaránt. Utóbbiak egy újabb török hadjáratról való félelmükben a megerősítetlen alsó-ausztriai határvidék súlyos helyzetét ecsetelték. A panaszok nyomán 1546 júliusában Ferdinánd király dekrétumban intézkedett a határvédelem megszervezésének előkészületeiről, a költségek viseléséről.¹⁹ Ám éppen a költségek elosztása körüli huzavona hátráltatta a gyakorlati megvalósítást. A magyar rendek az 1547-es nagyszombati országgyűlésen is kérték a királyt, hogy a győri püspökség jövedelmeit vegye vissza az idegen főuraktól és fordítsa Győr megerősítésére.²⁰ Az alsó-ausztriai nemesség képviselői végül 1547 áprilisában kötöttek egyezséget Salm gróffal és helyettesével a győri őrség fizetéséről, ám a rendi gyűlés csak egy esztendő múltán ajánlotta meg a szükséges adókat.²¹

A fenntartási költségek biztosítása annál is inkább időszerűbb volt, mert a következő években a török mozgolódások a végvári őrség állandó növelését tették szükségessé. Az alábbi táblázat 1546-tól szemlélteti a győri és környékbeli várak magyar őrségének létszámadatait, az alsó-ausztriai rendek elszámolásai illetve más feljegyzések alapján.²²

	1546 *	1556	1566	1614	1657	1682
Győr	528	756	1199	615	599	709
Szentmárton	20	100	167	64	50	50
Pápa	251	600	570	560	466	471
Veszprém	200	—	—	511	509	—
Csesznek	—	70	68	64	70	63
Tata	—	210	—	150	157	209

* Csak lovasok

Ehhez a létszámhoz általában Győrben két zászlóalj (azaz kb. 600 fő) német gyalogost számolhatunk, és ez a létszám a XVII. század végéig jellemző maradt. (Az 1594-es ostrom időszakában, amikor a védelemben részt vevő csapatok létszáma kb. 2300 főre tehető, az állandó győri őrségből mindössze 300 magyar és német gyalogos, valamint 80 magyar lovas tartózkodott a várban.²³ A közvitézek mellett főtisztek, tisztek, altisztek (10 emberre jutott 1 őrmester), zászlósok, trombitások, dobosok, puskaművesek, tűzmesterek, az építőmesteri hivatal

18 A győri vár parancsnokló kapitányainak névsorát a helytörténetírás lényegében már évtizedekkel előbb tisztázta. *Béty Vince* 1933-ban a Győri Szemle hasábjain közölt tanulmányában az adatok akkor elérhető legszélesebb körére támaszkodva ismét közölte a neveket: A Győri vár és várkapitányok a 16. és 17. században (Győri Szemle, 1933. 7–9. sz. 147–161. o.).

19 Niederösterreichisches Landesarchiv, Wien (a továbbiakban: NÖLA) Ständische Akten, A. VII. 15. fol. 29–34.

20 Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár (Budapest, 1899.) I. k. 201. o.

21 NÖLA A. VII. 8. fol. 1–4., A. VII. 15. fol. 45–50.

22 1546: NÖLA A. VII. 16. fol. 3–6.; 1556: uo. fol. 7–12.; 1566: uo. fol. 13–16.; 1614: Štatny Ustredny Archiv, Bratislava (a továbbiakban: ŠUA) a Pálffy család vöröskői levéltára. Arma VII. Lad. 8. fasc. 3. No. 34A.; 1657: ŠUA az Eszterházy család cseszneki levéltára. 45. doboz, Missiles 35. sz.; 1682: uo. 44. doboz 8. sz. — V. ö. *Szentó Imre* művének idézett lapján közölt táblázattal. A szakirodalomban a végvári őrségek létszámáról igen eltérő adatok szerepelnek. Ezek egyeztetése ma már elképzelhetetlen, hiszen forrásaik különböző céllal és rendeltetéssel készültek.

23 Staatsarchiv, Dresden. Geheimes Archiv. Acta und Handlungen Herrn F. Hardeck und die Aufhebung Rab bettr. 1594 Locatē 9325.

(Bauhof), az élelmezési ház (Proviauthaus) és a hadiszertár (Zeughaus) személyzete, továbbá seregbírák, seregírnokok, tolmácsok, fizetőmesterek, porkolábok, tábori prédikátorok, postások egészítették a létszámot. Ha a katonákkal együtt érkező ún. regiment-alattvaló iparosokat és családtagjaikat is számba vesszük, akkor óriási népességgyarapodással számolhatunk a városban.²⁴

A különböző zsoldszámolásokban szereplő adatok azonban állandó vita tárgyát képezték, mivel az előírt létszámot — a szökések, betegségek, elhalálozások miatt — csak igen nehezen tudták tartani. 1563-ban a fizetőmesterek a két német zászlóaljnál 200 fő körüli (azaz a létszám $\frac{1}{3}$ része) halottat és szökevényt regisztráltak.²⁵ A XVII. század közepén egy Eszterházy János főkapitány-helyetteshez küldött beadvány azt panaszolta, hogy a valóságos helyzet szerint 100 lovas helyén 60 fő, 50 lovas helyén 25—30 fő található, ám a szolgálatot az eredeti létszám szerint kell ellátni.²⁶

*

Az emelkedő létszámú végvári őrség zsoldjának a rendkívüli adókra alapozott megajánlásból történő előteremtése — a nemesség húzódozása, a kése delmes fizetések miatt — évről évre jelentős problémákat okozott. Így érthető, hogy a katonák fizetése kezdettől fogva — és másfél évszázadon át jellemzően — teljesen rendszertelenül, tetemes késedelemmel történt. Külön bonyodalma kat okozott, hogy a fizetőmesterek — a rendek utasítására — takarékosági okokból előnyben részesítették a posztóban való fizetést, miután a posztó nagy tételben való beszerzése és kis tételben történő kiosztása közötti áreltéréseken több ezer forintot tudtak megtakarítani. 1579-ben és 1580-ban Georg Schitten-ranznak, az alsó-ausztriai rendek fizetőmesterének elszámolása szerint a 32 483 Fl. értékű posztót, átszabva, 39 094 Fl. értékben — azaz 6611 Fl. haszonnal — osztották ki a katonák között. 1580 őszétől 1581 februárjáig 6083 Fl., 1583-ban 3501 Fl, 1585-ben 3481 Fl. nyereséget számolhattak el.²⁷ A természetbeni fizetés súlyos hátrányokat okozott a végváriaknak, akik panaszaikban, követeléseikben ennek visszaszorítását, megszüntetését kívánták. 1546-ban Győrben Ujvársári Écsi Tamás a lovasság megbízottjaként folyamodott a készpénzfizetés bevezetéséért.²⁸ 1547-ben a cseh rendek képviselői figyelmeztették a királyt, hogy Magyarországon igen feszült a helyzet, Komáromban és Győrben 3 havi a zsoldelmaradás.²⁹ 1557-ben a vitézek a nagy szegénység miatt zsoldjavítást kértek, 1559-ben és 1561-ben a könnyűlovasok egy havi zsold pénzbeni kiutalását kérték a Győrben uralkodó drágaság miatt.³⁰ Jellemző volt a zsoldfizetés körüli helyzetre, hogy 1563 februárjában a német gyalogság 18 havi elmaradt zsoldjának kiosztására került sor, ám fele-fele arányban posztóban, illetve pénzben. Ez elégedetlenséget váltott ki, mivel a katonák legalább $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ posztó—pénz arányt szerettek volna elérni. 1568-ban a lovasok és gyalogosok egyaránt 1—1 forint zsoldjavítást kértek.³¹ A pénztelenség és a megélhetési nehézségek

24 A német gyalogoszászlóaljok létszámáról és összetételéről l. F. Stundner: Die Verteidigung des Landes Österreich unter der Enns im Dreissigjährigen Krieg (Wien, 1949.). Manuskript. Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien. 4—5. o. Agyóri őrségről: *Villányi Sz.*: i. m. 91—103. o.

25 Kriegsarchiv, Wien. Feldakten 1563 2/15. sz.

26 SÚA Eszterházy család osezneki levéltára 45. d. 42. sz.

27 NÖLA A. VII. 11. fol. 10—16. és fol. 36—40. Az utóbbi elszámolás szól a „teutsche Wehrung” és a „hungarische Wehrung” közötti különbségekről.

28 NÖLA A. VII. fol. 3—4. *Hametner* (i. m. 72. skk. o.) említi dolgozatában, hogy 1544 januárjában Győrben a katonák több mint 60 pánccelt, pánccinget és más fegyvert adtak el a kereskedőknek, hogy pénzhez jussanak.

29 Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. 3. Bd. 1. Jan. 1547—25. Mai 1548. (Berlin, 1978.) No. 316. 236. o.

30 1557: Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrat Prot. Exp. 139. k. 16. fol.; 1561: NÖLA A. VII. 22. fol. 1. no. Prot. Reg. 141. k.

31 1563: Kriegsarchiv, Wien. Feldakten 1563 2/15. sz. A királyi kommisszáriusok a győri mustráról. 1568: NÖLA A. VII. 8. fol. 36—37. A király leirata a rendekhez.

— miként valamennyi végvárban — már a XVI. század derekán akuttá váltak Győrben is.³² 1579-ben, 1581-ben, 1582-ben, 1586-ban kevés híján nyílt lázadássá fajuló elégedetlenség uralkodott a győri végvárban, amit csak tetézett a természetbeni fizetés arányának növekedése.³³ 1581 januárjában a győri, veszprémi, pápai és tatai magyar lovasság azt panaszolta, hogy lovaik teljesen leromlottak, fegyverzetük hiányos, a hóban, hidegben, szélben éheznek és fáznak, mert pénzük nincsen.³⁴ Teuffel főkapitány 1586-ban maga is nyomatékosan támogatta a gyakoribb fizetésre, a posztóban való fizetés megszüntetésére, valamint a fogságba esett, illetve meghalt vitézek özvegyei számára történő zsold kifizetésére vonatkozó követeléseket.³⁵

A helyzet a század utolsó évtizedében sem változott, amikor pedig a török hadjárata mind nagyobb valószínűséggel fenyegette a Duna és Balaton közötti végvárakat. 1590 februárjában a magyar lovasság kérte a 8 havi zsold pénzbeni kifizetését a 4 havi posztóval szemben.³⁶ 1594 nyarán az osztrák nemesi nehézlovak 2 havi zsoldjukat reklamálták.³⁷ 1593 végén, 1594 elején ugyanezek a német lovasok eredménytelenül folyamodtak 2 forint zsoldemeléért.³⁸

Ismeretes az 1600 tavaszán Pápán lezajlott zsoldoszendülés, amikor az elégedetlen vallon katonák hatalmukba kerítették a várat, bebörtönözték tisztjeiket. Maga Schwarzenberg Adolf főkapitány sietett hadaival a zendülők leverésére és a vár ostroma során halálos sebet kapott. A lázadás „előrejelzésekként” foghatjuk fel azt a panaszos levelet, amelyet 1598 nyarán — nem sokkal a vár felszabadulása után — a pápai tisztek küldtek az alsó-ausztriai rendekhez. Ebben előadták, hogy mily óriási a szegénység és az éhség. Az egész vidék pusztán áll, zsoldot hónapok óta nem kaptak, ha beáll a tél, lovaikkal együtt éhen vesznek. Az intézkedés nyilván elmaradt, mígnem sor került a vallonok lázadására.³⁹

A győri, de velük együtt a pápai, veszprémi vitézek is, a XVII. század első évtizedében évről évre ismételték panaszaikat levélben és választott megbízottaik útján. 1606 júliusában, válaszul a rendek Győri Ferenc veszprémi alkaptány útján küldött üzenetére, amely szerint a közeljövőben várható a fizetés, de a posztót is fel kell venniük, a végváriak előadták, hogy a posztóval nem tudnak mit kezdeni, mert elhullott lovaik helyett új állatokat kell vásárolniuk s ez csak készpénzért lehetséges. Ha mégsem megy másként — írták —, akkor 4 hónapra felveszik a zsoldot posztóban, de nem silány morva, hanem jó bécsi karasiában. A posztót azonban azon az áron kérik, amelyen a fizetőmesterek Bécsben megveszik.⁴⁰ 1611 januárjában Preiner főkapitány a 2 zászlóalj német gyalogos elmaradt zsoldját sürgette.⁴¹ 1618-ban ezek a gyalogosok a Hadi-tanácsához küldött beadványukban már több éves elmaradásról panaszkodtak: az éhezésük állandósult, a betegség és gyengeség teljesen ledöntötte őket a lábukról. Hivatkoztak arra, hogy a cseh és morva rendek által fenntartott Komáromban sokkal rendszeresebben fizetik az őrséget. Panaszukat, a beadványra vezetett feljegyzés szerint, nem orvosolták.⁴²

32 Erről részletesen, számos példával illusztráltan szól *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*. II. k. 118—132. o., illetve *Szántó Imre*: i. m. 89. o.

33 1579, 1581, 1582, 1586: *NÖLA A. VII. 7. fol. 19—20., 44—45. és Pertl, Franz*: Die Grenzabwehr gegen den Türken im westlichen Ungarn und die niederösterreichische Stände. (Wien, 1939.) Manuskript. Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien. 47. és 59. o.; *Kárpáti-Kravánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576—1586). Budapest, 1933. 137. sz. reg., 249. o.

34 *NÖLA A. VII. 7. fol. 23—24.*

35 *NÖLA A. VII. fol. 18—19.*

36 *NÖLA A. VII. 8. fol. 36—37.*

37 *NÖLA A. VII. 8. fol. 248.*

38 *NÖLA A. VII. 14. fol. 299—304.*

39 *NÖLA A. VII. 14. fol. 482—483. és Pertl, Franz*: i. m. 94. o.

40 *NÖLA A. VII. 38. fol. 42—43.*

41 *NÖLA A. VII. 43. fol. 15—16.*

42 *ŠUA Pálffy család vöröskői levéltára*. Arma VIII. Lad. 8. fasc. 3. No. 39 A.

Ezek a körülmények maradandóan rányomták bélyegüket a katonaság és a polgári lakosság viszonyára, meghatározták annak lehetséges kereteit: hiszen pénz híján a hadsereg nem képezhetett tartós felvevő piacot a fejlődő városi kereskedelem számára, sokkal inkább annak külső, eleve adminisztratív befolyásolására vállalkozhatott.

*

Érthető a fentiekből az is, hogy a katonaság nagy létszámú állandó megtelepülése a városban elsőként a lakásviszonyokban és az élelmezés területén éreztette hatását. Az átalakulás a későbbiekben azonban a napi élet minden problémáját érintette.

A polgári lakosok egy részét már Bakith Pál katonái kiszorították házaikból és különböző ideiglenes építményekbe (kunyhókba, fabódékba) kényszerítették. Ez a folyamat az ötvenes években fokozódott, amikor a város egyre kisebbedő területén kellett a szaporodó katonaságnak helyet adni, lovaikat, szolgálkat elhelyezni, élelmet és takarmányt tárolni. Az egyházi tulajdonban levő kanonoki és oltárjavadalmas házak lefoglalása útján csupán egyes főtisztek és az újonnan érkező közhivatalok, intézmények (építési hivatal, élelmezési ház, katonai szertár, az alsó-ausztriai rendek megbízottainak háza stb.) igényét elégíthették ki. 1549-ben Kolos János és Varkocs Bernát foglaltak el több istállót a városban, 1561-ben Sárffy Ferenc kanonok házában Nagy Balázs kapitány lakott. 1563-ban már úgy esik szó egyes egyházi tulajdonban levő házak elfoglalásáról, mint a múltban történt eseményről. 1564-ben Kusmith Mihály mesterkanonok házat említik, melyben éveken át Korlatovith Jeromos alkaptány szállása volt. 1566-ban a királyi had győri tartózkodásakor Christoph Teuffel élelmezési tiszt az örkanonoki házat, a káptalani iskolát és a székesegyház egy részét vette igénybe fegyvertár és élelmezési ház céljaira. 1569-ben a piacon két kanonoki házban Gregoróczy Vince és B. Malatesta kapitány, a Szent István templom plébániaépületében Varjasi Borbély János lovasvitéz ült tanyát. Noha 1569-ben a király, 1590-ben Ernő főherceg dekrétumai kimondták a káptalani házak mentességét a beszállásolástól, a helyzet ezután sem változott, többségük véglegesen elveszett az egyháziak számára.⁴³

Az 1567-ben — valószínűleg éppen a katonai beszállásolási lehetőségek felmérésére — készült ház- és lakásösszeírás szerint számos magyar és német katona rendelkezett saját házzal. Ekkor a magyar tisztek közül többek között Gregoróczy Vince,⁴⁴ Jakosith Ferenc, Thury György, Telekessy István, Ormány János, Tóth Bálint, Pribék János; a németek közül Ferdinánd cseszneki kapitány, Zinzendorf gróf, Erasmus Eytzing és Christoph Thirring kapitányok házat írták össze. 1600—1603 között viszont, mint „régii” (1594 előtti) házbirtokosok szerepeltek Izdenczy János, Posztós Bálint, Sokorai János, Horváth György, Balogh István lovastisztek, Csaby Mihály fővajda, Pázmán Ferenc, Grebechy Gergely, Bornemissa Márton, Medvei Mátyás, Horváth Péter vajdák, továbbá 80 más altiszt, közsívez.⁴⁵ A török megszállás alá került délvidéki (szlavóniai, horvátországi) területekről menekült középnemeselek (mint Gregoróczy, Jako-

43 Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. (Győr, 1938.) 106—107. o.

44 Gregoróczy Vince főkapitány-helyettes Szlavóniából jött Győrbe és, mint 1592-ben írta az alsó-ausztriai rendekhez, 46 éve, kora ifjúságától szolgálta a közös hazát („den gemainen Vatterlandt”) a török elleni harcokban. Különös felelősséggel járt számára az 1590—1592 közötti időszak, amikor ő látta el a győri főkapitányság igazgatását. („die zway Jarlang verichte und getragene verwaltung und geferliche sorgsambe verantwurtung des obristen bevolch zue Raab”). Gregoróczy, mivel Nogarola, illetve Lichtenstein halála után hiába folyamodott a főkapitányi tisztségért, 1592 januárjában felmentését kérte s röviddel később meg is halt. 1593 szeptemberében már özvegye, Telekessy Katalin folyamodott a belgért 2000 fl. végkielégítés második részletéért.

45 GySmL 1. Győr város telekkönyvei. 1567. évi telekkönyv.

sith, Grebechy), érthető módon, nemcsak szállást, de állandó otthont kerestek az elveszett helyett.

Kivételes alkalmanként nemcsak vétel útján, de káptalani adományként is hozzájutott néhány tisztviselő, vagy katona elhagyottan álló házhoz, telekhez. Így B. Magno építőmester (1564), Lentulus Márk lovaskapitány (1567), Győry Ferenc lovasvitéz (1592), Szombathelyi Péter deák szentmártoni gyalogosvajda (1601), Nicodem Pantelhoffer gyalogoskapitány (1621). Az adomány elvben természetesen nem jelentette a háztulajdonnal járó terhek alóli felmentést, a káptalan hatalmának csorbitását.⁴⁶

A XVII. században a háztulajdonosok között tovább nőtt a magyar és német katonák száma, sőt megkezdődött térfoglalásuk a váron kívül Újvárosban és Szigetben is. Az 1617-es és 1634-es házösszeírások szerint arányuk a várban elérte a tulajdonosok $\frac{2}{3}$ részét. Tovább folyt, a főkapitányi tiltások ellenére, a kisebb közök, utcácskák beépítése is. Mindez azonban így is kevésnek bizonyult a nagy létszámú őrség elhelyezésére. A többség számára a polgárházakban kellett — beszállásolással — helyet teremteni. A káptalan és a polgárság 1551—1554 között megfogalmazott panaszai első helyen említik, hogy a katonák sok polgárt kikergettek a házából, s kéri a házak illetve pincék legalább egy részének visszaadását. Jellemző lehetett Lukács János polgár esete, akihez 1557-ben egy lovasvitéz szállásolta be magát, a ház egyes részeit tataroztatta majd saját tulajdonaként eladta.⁴⁷

Házaik kímélésére, a szükséges férőhely biztosítására a tulajdonosok az udvarokon *kvártélyok* építését kezdték meg. 1589/90-től már a házakkal együtt adták-vették a kvártélyokat is.⁴⁸ Akinek nem volt pénze külön kvártély biztosítására, az a padláson szállásolta el a katonákat és csak télen engedte a házba melegedni őket. Egyes gazdagabb polgárok a német szállásmester megvesztegetésével mentesítették magukat a beszállásolástól, így a többi háztulajdonost további rendkívüli beszállásolással is megterhelték. Ez alól azok a magyar nemesek, tisztek és katonák sem voltak kivételek, akik saját házzal rendelkeztek. 1637-ben a káptalan arról panaszkodott, hogy lakosságot nem csupán egy, de két kvártély építésére kényszerítik. Ez sem volt azonban elegendő, így (a németek) „a gazda agya melle vettetnek vele agyat, oly iszoniu betegesekel és tetvesekel, kyk mya eginehany polgartarsaink immar betegsegbenis este- nek...”⁴⁹

1564-ben, amikor Hans Rueber parancsnoksága alatt osztrák nemesi lovaság érkezett Győrbe, és ezzel váratlanul megnőtt a katonaság létszáma, tömegesen találunk utasításokat, amelyekben a Haditanács a katonák lakásaihoz szükséges téglá és mészkő kiutalásáról intézkedett. Erre a célra két új téglá- és egy mészkőgyártó felállítását engedélyezték.⁵⁰ 1591 tavaszán S. Hager vezetésével 100 alsó-ausztriai nemesi lovas jött ismét a városba. Az előreküldött szállás-csinálók a helyszíni szemle során talpalatnyi helyet sem találtak a számukra. A főkapitány-helyettes ekkor nyomatékosan kérte a Haditanácsot, hogy a polgárság várható panaszaira való tekintettel találjanak más megoldást a lovasok elhelyezésére. Így átmenetileg Mosonban kvártélyozták el őket.⁵¹

Érthető, hogy ebben a helyzetben napirenden voltak az összekoccanások, ve-

46 Források: GySml 1. Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (*a továbbiakban: GyKHL*) Felvallási jkv. 2. k. 263. o.; uo. 5. k. 177. o.; uo. 7. k. 130. o.

47 GyKML XIV. téka 2392. sz., ill. GyKHL Felvallási jkv. 2. k. 55. o.

48 Az első kvártélyok adásvételéről: GySml 1. GyKHL lad. 2. fasc. 5. (1637 No. 209. [1589]) GyKML XVI. téka 2631. sz.

49 GyKML XVI. téka 2623. sz. Győr városa az országgyűléshez; 1637: GyKML XVI. téka 2631. sz. A káptalan panasa a főkapitány ellen...

50 Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrat Prot. Reg. 143. k. fol. 102.

51 NÖLA A. VII. 2. fol. 141—142. és 145—146.

rekedések a katonák és polgárok között; már 1549-ben több végvári tisztet idéztek királyi bíróság elé a polgárok bántalmazásáért, gyilkosságért, a házak elfoglalásáért. Hasonló esetek történtek a következő évtizedekben is.

Korlatovith Jeromos alkapitány Szabó Benedek esküdt polgárt sebesítette meg. 1557-ben arról panaszkodtak, hogy a katonák 4—5 polgárt öltek meg a városban. Szarka Izsák többszörös városbíró, nemesembert, a saját házában sebesítették meg. Tíz évvel később Varjasi Borbély János lovasvitéz Varga Andrászt a műhelye előtt szúrta le.⁵²

A végvár magyar és német őrsége, a német katonák és a magyar polgári lakosság között is nemegyszer került sor összecsapásokra, olykor véres vitákra. 1606-ban Náprágyi püspök figyelmeztette a főkapitányt: „*haluan sokan és tuduan szabadsagink ellen ualó hatalmaskodasit eő kegielmeknek nemelliek (noha mostannis nagy sokan az egesz keresztiensegnek nem keues karaval) talam eő Felsegetől es a nemes es búczületes Nemet nemzetsegtől ennel is inkább idegenülnek.*”⁵³ Az 1620-as években a város az országgyűléshez panaszkodott: „Köniürgünk Nagsagtoknak es az nemes orszagnak menssen meg Nagsagtok es Kegelmetek eféle szabadtalansagtól es német igától.”⁵⁴ Néhány évtizeddel később a magyar őrség megbízottai — Nagy Ferenc seregbíró, Angarano István gyalogoshadnagy, Alapi Gergely lovashadnagy, Győrfy Tamás vajda — emeltek panaszt és kértek védelmet a németekkel szemben, akik a magyar katonákat, tiszteket megtámadják, megverik, lakásukból kiűzik, vásárolt élelmiszereiket erővel elveszik.⁵⁵

A beszállásoláshoz hasonlóan komoly nehézségek jelentkeztek az élelmezés terén is. A katonák hússal, kenyérral, borral történő ellátásáról a katonai élelmezési hivatalnak kellett gondoskodnia saját raktáraiból, sütödéiből és mészárszékeiből. Tekintve azonban, hogy a várhoz nem tartozott uradalom, a lisztet, bort messze földről kellett ideszállítani, ami sok bajjal, akadállyal járt. Kezdetben kevés volt a várban a sütökemence és a mészárszék is. A marhakereskedelem fellendülése elvonta a jó vágóállatokat a katonák elől, magasra hajtotta a piaci árakat. Számtalanszor előfordult, hogy az élelmezési hivatal pénz hiányában nem tudott marhát vásárolni. Az 1540-es évektől Pozsony város levéltára számos levelet őrzött meg, amelyben a különböző győri főtisztek az Ausztriából Győrbe bort szállító hajók számára kértek a várostól dunai vámmentességet. 1556 nyarán Győr tanácsa a pozsonyiakhoz írt levelében arról panaszkodott, hogy miközben a török a város körül ólalkodik, a város teli katonákkal, élelmiszer nincsen, kénytelenek bort és kenyeret más helyekről hozatni. Kérték szomszédaikat, hogy a dunai vámon az élelmiszert szállító hajókat szabadon bocsássák át.⁵⁶

Az élelmiszerellátás nehézségeiből, a zsoldfizetés — fentiekben már tárgyalt — súlyos problémáiból (a lovasság a zsoldból fedezte az állatok pótlását, takarmányozását, ebből vásárolta fegyverzetét) következett, hogy a végvári őrség, létfenntartásának javítására, harckészségének biztosítására önellátásra, azaz részben rablásra, hosszú távon pedig földművelésre, kereskedelemre kényszerült. Az 1540-es, 50-es évektől a piaci fosztogatás, a városfal előtti kertekből az állatok elhajtása, levágása — éppen a gyakori húshiány miatt — napirenden volt.

52 1549: GyKML X. cimelio-téka 774. sz.; 1557: OL E 185. Archivum familiae Nádasdy. Missiles; A győri káptalan levele: 1557. II. 12.; 1567: GyKML: IX. cimelio-téka 668. sz.

53 GyKML XVI. téka 2613. sz.

54 GyKML XVI. téka 2623. sz.

55 SUA Eszterházy család cseszneki levéltára 44. doboz 1. A panasz szerint Orsich János főhadnagyot és Miskey József hadnagyot megsebesítették. Lipták János hajdút családostól az utcára dobták.

56 A pozsonyi vámenedélyekkel kapcsolatos levelezés: Archiv Mesta Bratislavy, Bratislava (a továbbiakban AMB) Pozsony város levéltára 600., 6131., 6107., 6120., 6122., 6577., 6594., sz.; 1556. év: uo. 6886. sz.

Nincsen olyan panaszos beadvány, amelyben a város, a káptalan ne említene az őrség, főként a németek, fegyveres élelemszerzéseit. Azoktól, akik a városba élelmiszert hoztak, a kapuknál elvették csomagjaikat; a városban áthaladó csordákból, nyájakból rendszeresen kiszakítottak egyet-egyet; a polgárok városi istállóiból éjjelente elhajtották az állatokat, a bástyán lelőtték és feldarabolták azokat; a házakra rátörve elvették a polgárok élelmét, és míg jól nem laktak, a polgárok nem ehettek.⁵⁷ 1600-ban, alig valamivel a visszatelepülés után, Hans Ditrich von Reuffenberg főkapitány-helyettes pedig éppenséggel elrendelte az újbátori lakosságnak a beszállásolt vasasok ingyenes élelmezését.⁵⁸

A nincstelen magyar tisztek és katonák azonban hamarosan megkezdték a város körüli földek birtokba vételét, szántottak, vetettek, állataikat legeltették, lehalászták a tavakat és folyókat. 1590-ben Gregoróczy Vince főkapitány-helyettes ellen emelt panaszt a káptalan, mert juhnyáját a polgárok földjére hajtatta, lovait a város legelőin tartotta, marhát a polgárok szénájából etette és a polgárok földjeiből 50 holdat magának szántatott.⁵⁹ 1592-ben a püspöki urbárium az egykori Királyföldre külvárosról megjegyezte, hogy földjeit a katonák használják.⁶⁰ 1606 júliusában a győri, pápai és veszprémi őrség közös levélben írta az alsó-ausztriai rendeknek: „az takarasnak ideie raitunk vagion, mast keöl szenat, abrakot louainknak takarnunk, es azon kívül magunknak valo eletet szereznünk”.⁶¹

A végváriak foglalásai nyomán keletkezett szántóföld- és legelőhiány újabb összeütközések forrása lett a polgársággal. 1625 nyarán a magyar vitézek panasztolták, hogy ha egy idősebb katona nem tudja pénzen vett szántóját megművelni és paragon hagyja, a polgárok a következő tavaszon már felszántják és használják.⁶² 1667-ben Miskey József lovashadnagy Montecuccoli főkapitányhoz fordult levelével. Előadta, hogy Győr visszafoglalása után a város körüli műveletlen földeket a katonák saját megélhetésük biztosítására fogták művelés alá. A portyák mellett szántottak, vetettek, *ami azért is hasznos volt* — írta Miskey — *mert nem rablással, de tisztességgel keresték a kenyerüket*. Most a polgári rend a sok munkával művelt földeket el akarja venni tőlük, hogy azokon is a kereskedésre vett állataikat járassák. Az egész sereg nevében kérte, hogy a főkapitány intézkedjék, mert a katonák megélhetés nélkül maradnak.⁶³ A káptalan földesurasága alá tartozó földekről, amelyeket a végváriak fogtak művelés alá, az egyház megkísérelte a tized- és kilencedszedést is, ám törekvése — a juhtized kivételével — mindvégig ellenállásba ütközött. Erről írt a káptalan 1613-ban, ezt panasztolták a végváriak 1625-ben és 1667-ben. Érdeemes idézni a végváriak 1625-ös terjedelmes válaszából, melyet a káptalannak adtak. Visszautasították a kilenced- és tizedfizetésre vonatkozó földesúri követelést, mondván, ők hódoltsági földeket használnak: „*Más az, mert mi őrizzük az mezőt, életünket markunkban hordozván és gyakran vérünket es kiontván érlette. Mi álljuk az istrázsát, mind melegben, mind hidegben, kinek arnekanál az magok majorsagát viszik veghez az kaptalan uraimek.*” Szóvá tették, hogy a 10, 20, 30 évi szolgálat után leszerelő katonákat és családjukat a káptalan megkísérli jobbágyi szolgálatra fogni, holott mindenki azért ontja a véré, hogy maradékai békességben élhessenek.⁶⁴

57 1550: GyKHL I. d. 16. fasc. 47. No. 2347.; 1555: GyKML XVI. téka 2602. sz.; 1592 után: GyKML XVI. téka 2612. sz. 1637: GyKML XVI. téka 2630. sz.; 1640: GySmL I. Győr város Levéltára. Magánokiratok 102. sz.

58 GyKML XVI. téka 2614. sz.

59 GyKML XIV. téka 2435. sz.

60 Győri Püspöki Levéltár Capsa Y. No. 2.

61 NÖLA A. VII. 38. fol. 42—43.

62 GyKML XVI. téka 2627. sz.

63 SÚA Eszterházy család cseszneki levéltára 44. doboz 8. sz.

64 1613: GyKML XIV. téka 2478. sz.; 1625: GyKML XVI. téka 2627. sz. (az idézett innen); 1630 után: GyKML XVI. téka 2631. sz.

Győr kereskedelmi szerepe lehetőséget adott arra, hogy a magyar katonák — „az ritkan való fizetes miatt” — nagy számban vegyenek részt a nyugati marhakereskedelemben. A Győrbe érkező alföldi kereskedőktől megvásárolt állatokat, miként a polgári nenden levő tőzsérek is, Magyaróvárig vagy Bécsig hajtották és ott igyekeztek haszonnal értékesíteni. Erre már a XVI. század nyolcvanas éveiben — a marhakereskedelem helyi fellendülésének kezdeti szakaszában — is találunk utalásokat. Száz évvel később, 1679-ben pedig, egy vámperberben, végvári tisztek sora — Csetényi Mihály lovashadnagy, Angarano István lovashadnagy, Horváth György és Fördös Péter vitézek — nyilatkozott úgy, hogy több évtizede kereskednek marhával, olykor városi polgárokkal közös társaságban.⁶⁵

A földművelés, kereskedelem majdnem kizárólagosan a magyar vitézekre volt jellemző. (Egyedül Miskey József már említett levelében van arról szó, hogy egyes német tiszteknek is van földjük.) Számukra — akiknek sohasem vált állandó hivatásává oly tömegesen a zsoldos katonai szolgálat, mint a kor német, olasz, vallón és más nemzetiségű zsoldosainak — éppen a háborús viszonyokban gyökerező megnövekedett társadalmi mobilitás, a hazai földhöz való kapcsolat tette lehetővé a gazdasági tevékenységbe való bekapcsolódást. Szerepet játszott ebben persze olyan részbeni kényszerítő erő is, hogy a lovasság döntő része a magyarok közül került ki, tehát lovaik ellátására legelőkről, rétekről kellett gondoskodniuk. Igen jelentős azoknak a száma, akik néhány évtized alatt a jobbágy—katona—polgár, jobbágy—katona—vagyontalan nemes, vagy éppen a jobbágy—katona—jobbágy utat járták végig úgy, hogy a közbeeső állomásokon sem szakadtak el az őket kibocsátó társadalmi rétegtől, legfeljebb „kétlakivá” váltak.

*

A szállásviszonyok kedvezőtlen alakulása, a megélhetési nehézségekből következő gazdasági-társadalmi problémák súlyosan hatottak a polgári lakosság életére. Tovább erősítették azonban ezt a kedvezőtlen helyzetet azok az intézményes gazdasági terhek, amelyeket a katonaság állandó jelenléte rótt a városi lakosságra. Így a várban felállított 17 katonai őrhelyen égő tüzek táplálására a polgároknak kellett a messzi erdőségekből a fát biztosítaniuk.⁶⁶ Nem kevesebb gondot okozott az sem, hogy a lótulajdonosokat fizetség nélkül rendszeresen fuvarba kényszerítették Bécsbe, Bécsújhelyre, Pozsonyba, vagy Sopronba. Máskor éppen a török ellen kivonuló gyalogosok kocsijai számára kellett előfogatokat adni és nekik kellett gondoskodniuk a nagyobb hadivállalkozások alkalmával az ágyúk vontatásáról.⁶⁷ A fuvarozás, az előfogatok adása, azonfelül, hogy elvonta a polgárokat saját munkájuktól, megfosztotta őket a fuvardíjtól, tönkretette lovaikat, komoly veszedelemmel is járt, hiszen a kocsisok maguk is részt vettek a harcokban, ütközetekben, mint az 1577 augusztusi Győr és Szentmárton közötti csatákban. Ennek a kötelességüknek. a „hazáért és a közjóért”, mindvégig készek voltak eleget tenni, amint azt 1592—93 táján egy káptalani beadványban olvashatjuk.⁶⁸ 1640-ben, amikor Újvárosban 6 tarackágyú számára kellett új állásokat készíteni, a polgárság — „latvan mijs hogy azon allasoknak megh chinalasa es az tarazkoknak arra feöl vonasa magunk-

⁶⁵ GySml 2. Csornai Konvent Hiteleshelyi Levéltára. Másolati könyvek, 7. k. 202—224. o.

⁶⁶ Ez is a rendszeresen visszatérő panaszok közé tartozott. Első alkalommal 1550-ben találkozunk vele: GyKML XVI. téka 2002. sz.

⁶⁷ 1555: uo.; 1550—1554: GyKML XIV. téka 2392. sz. és számos más panasziratban.

⁶⁸ GyKML XIV. téka 2437. sz. Az előfogatok dolgában a polgárok azt panaszták, hogy időnként a főkapitány egyéni szükségleteire is katonai igénybevétel címén kérte a kocsikat és lovakat.

nak es hazanknak oltalmara szükségesnek legyenek” — rendkívüli adóval és fuvarral járult hozzá a munkához.⁶⁹

Nemcsak az egyes polgárok érdekeit, de a város gazdasági életét veszélyeztették az olyan visszaélések, mint a katonai hatóságok vámszedése a városkapuknál, illetve az abdai Rábca-hídnál. A magyar és német katonai vásárbírák a hiteles piaci mértékegységek kezelését sajátították ki maguknak, és ezzel lényegében megszerezték a piac feletti ellenőrzést, de ezen felül rendszeressé tették a városon áthaladó csordák vámolását, saját szükségleteikre egy-egy állat kiszakítását. Ez súlyosan veszélyeztette a kereskedelem biztonságát, így a Bécs felé tartó kereskedők inkább más utakat választottak. A város piacán lakó gazdag és tehetős kereskedőket a német regiment-sóltész, a főtisztek hallgatólágos tudtával, rendszeresen zsarolta, tőlük *külön adót* szedett.⁷⁰

Elterjedt a kényszervásároltatás szokása. A tisztek tulajdonát képező bor, búza, hús kiadására idején megakadályozták a polgári kereskedők tevékenységét. Ilyen ügyben emeltek panaszt az 1559-ben a Győrbe utazó komáromi kereskedők, akiket Korlatovith Jeromos akadályozott áruik eladásában.⁷¹ 1592-ben Hardegg főkapitány mérette ki romlott *búzáját*, 1590-ben Gregoróczy Vince saját *juhai húsát*.⁷² A sebesült és rokkant katonák kórházának fenntartására az élelmezési főtiszt már az 1580-as években véglegesen kisajátította a két havi nyári *bormérés* földesúri jogát, eltűnt a püspököt, a káptalant és a városi magisztrátust ettől a monopóliumtól.⁷³ 1646-ban a németek a zsold fejében kapott sőt kényszerítették a polgárokat.⁷⁴

Földesúri jogai védelmében a káptalan panaszok tömegét küldte a királynak. Ezek a beadványok, melyek egy részét a királyi biztosok kivizsgálták és megszüntetésükre a főkapitányok figyelmét ismételten felhívták, eredményt nem értek el, hiszen a végvári katonaság helyzete nem változott, így a kiváltó okok nem szűntek meg.⁷⁵

A városi polgárság — a panaszkodás mellett — különféle módon védekezett az új terhek ellen. Az éjszakai garázdákat a vár védelmére szervezett polgári őrség őrzatai igyekeztek fékentartani, noha a katonák a felfegyverzett polgárokat is nem egyszer megtámadták, mint Ivány Gáspár katona a polgárőrség kapitányát, Brányi Jánost.⁷⁶

A rendkívüli terhek és adók elkerülésének egyik lehetséges egyéni útjaul, mint ezt 1577-ben írták, a katonai zsoldajstromokba való felvétel, azaz a katonai szolgálat vállalása kínálkozott.⁷⁷ Ez nemcsak a katonai térhektől, de a polgári és katonai adófizetéstől is mentesített. A megoldás katonai és polgári szempontból egyaránt hátrányos voltára egy 1588-as káptalani emlékirat figyelmeztetett, amikor hangsúlyozta, hogy ezekre a katonákra, akik tovább folytatták polgári foglalkozásukat, a várparancsnokság sem számíthat a

69 GySmL 1. Győr város levéltára. Törvénykezési jkv. Sa k. 40. o.

70 Valamennyi jelzett téma az 1560-as évektől állandó tárgya a káptalani és városi panaszoknak. 1557: GyKML XIV. téka 2410.; 1588: uo. XVI. téka 2608. sz. 1592—1594: uo. XIV. téka 2451. sz.; 1575—1580: uo. XIV. téka 2478. sz.

71 Kriegsarchiv, Wien. Feldakten 1559 12/1. A komáromi kereskedőket Korlatovith, ezen felül, saját borának megvásárlására is kényszerítette.

72 GyKML XVI. téka 2612. A káptalan panaszai gróf Hardegg új győri főkapitány ellen; uo. XIV. téka 2435. sz. A győri káptalan felelete a királyi kommisszáriusoknak...

73 Valójában a július-augusztusi bormérés Christoph Teuffel élelmezési prefektus már 1566 folyamán kisajátította. Erre l.: GyKML XIX. téka 2910. sz. Ez a helyzet a nyolcvanas évekre véglegessé szilárdult: uo. XVI. téka 2608. sz. Az 1590-es évek elején a káptalan a Mátyás főherceghez küldött panaszában (uo. XIV. téka 2451. sz.) kiemelte, hogy a beteg német katonák szállása (xenodocheum) számára a vendéglőben július-augusztusban mért bort magasabb áron adják, mint a többi hónapban. Amikor a bor elfogy, s a kapitányok a polgárokkal pótoltatják. A bormérés kisajátítása sem Léván, sem Pápán nincsen gyakorlatban — írták.

74 GySmL 1. Győr város levéltára. Magánokiratok 102. sz. „Gravamina Civitatis Jauriensis...”

75 A panaszok kivizsgálásáról *Csizmadia Andor*: Győr küzdelme a szab. kir. városi rangért. (Győri Szemle, 1943/1. sz.)

76 GyKML XIV. téka 2406. A győri káptalan panaszai a királyi kommisszáriusokhoz...

77 GyKML XIV. téka 2409. sz. Rudolf király Andreas Tauffel főkapitányhoz.

portyák, vagy az ostrom idején.⁷⁸ Ennek ellenére a helyzet nem változott és 1609 januárjában is 52 polgári személy vonta ki magát ily módon a város kötelékéből.⁷⁹

*

A katonaság megjelenése, a különféle rendkívüli gazdasági terhek (piacellenőrzés, rendkívüli adók, előfogatadás) bevezetése, a káptalan földesúri joghatóságán számottevően lazítottak. A végvárban azonban a *jogi hatalom* és így a *bíráskodás* gyakorlásának legfőbb letéteményese is a főkapitány illetve helyettese lett, akik a vár biztonságának minden érdeket alárendeltek.⁸⁰ Ennek alapján a káptalan, a püspök-főispán és természetesen a városbíró hatalmát is mellőzhették. Jól kifejezte ezt egy 1577-ben történt eset, amikor Teuffel főkapitány a városbíróval és egy esküdttel üzentte meg a nagyprépostnak, hogy ha szembeszegül vele, akkor azonnal kivezetteti a városból.⁸¹ Ugyanezen évben az új főkapitány, Karl Ludwig von Zelking azzal a paranccsal küldte a városbíróhoz Podgoray Tamás vajdát, hogy számára azonnal két kocsit adjon fuvarba. A bíró a polgárok gazdasági munkái, a kereskedőknek a pápóci vásáron való távolléte miatt ezt nem tudta teljesíteni, mire Podgoray szidalmazni és ütlegetni kezdte őt. A bíró a préposthoz futott védelemért, aki két kanonokot adott mellé és így mentek a főkapitányhoz. Alig szóltak, amikor Zelking ütni kezdte a bírót és „ghet aus, ghet aus” kiáltásokkal kizavarta őket, majd egy órán belül a soltésszal bilincsbe verettette és lecsukattatta.⁸² 1608-ban a városbíró egymással ellentétes parancsokat kapott a főkapitánytól és a püspök-főispántól egy nemes polgár elfogatása ügyében. Amikor megkísérelte a kérdést tisztázni, a főkapitány, a király nevében, „megütvén kétszer a mellét”, a profoszt és puskásokat rendelte mellé, kijelentvén, hogy megvédi a városbíró, ha a főispán parancsát megtagadja és emiatt büntetni akarják.⁸³ Nyilván nem volt véletlen, hogy 1568-ban a főkapitány több memorandumban a káptalan Sopronba való áthelyezését sürgette a királytól.⁸⁴ A földesúr eltávoztása, ha jogilag nem is rendezte volna a kérdést, de a gyakorlatban jelentősen megkönnyítette volna a főkapitányok helyzetét. 1634-ben a városbíró a főkapitánnyal szemben a káptalan földesúri hatalmára hivatkozott, aki erre kijelentette: „mire az magisztratusod hirt kap ez felől, addig felis akasztathatnak, niarsban is vonhatnak.”⁸⁵

Természetesen az új helyzet jelentős hatással volt a város lakosságának jogi kapcsolataira is, miután az addig szoros földesúri hatalom alatt élő közösségek mellett olyan társadalmi csoport jelent meg, amely teljes különállásával, számos tagjának nemesi kiváltságával, eltérő nemzetiségével, önálló testet alkotott. A mindennapi együttélés során számos jogi vonatkozású kapcsolat jött létre a katonák és a polgári lakosság között. Az érintettek bonyolult társadalmi viszonyai, eltérő jogi helyzete következtében ezek rendezésére igen összetett és sokrétű igazságszolgáltatási formák alakultak ki, amelyek mindennél jobban kifejezték a végvár-város valóságos belső viszonyait.

Az osztrák tartományokból és a birodalomból érkezett zsoldosoknál a fegyelemsértésekkel, bűnügyekkel a soltészek és profoszok foglalkoztak, akik a re-

78 GyKML XVI. téka 2608. sz. A káptalan panasza a királyi kommisszáriusokhoz...

79 GyKML XIV. téka 2471. sz.

80 GyKML XVI. téka 2608. sz.; XIV. téka 2410. sz.; XVI. téka 2630. sz.; *Villányi Sz.*: i. m. 109–116. o.

81 GySmL 1. GyKHL. Felvállási jkv. 3. k. 245. o.

82 GyKML XIV. téka 2412. sz.

83 GySmL 1. Győr város levéltára. Törvénykezési jkv. 4. k. 6–8. o.

84 Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrat Prot. Exp. 148. k. fol. 137. 1568. május 28.: „Memorial an die Kay. Mt. die transferierung des Capitl zu Raab geen Odenburg bettr.” fol. 168. 1568. augusztus 1.: „Memorial die Transferierung des Capitl zu Raab bettr.”

85 GyKML XIV. téka 2626. sz.

gimentek állandó állományába tartoztak, így már az 1550-es évektől működtek a városban. Az 1567. évi összeírás szerint létezett a „Schulteshaus” azaz német seregbírói hivatal háza.

Az ítélkezési gyakorlatban a XVI. században a német őrsséggel kapcsolatban egyetlen konkrét esetet ismerünk, amelyik „elvi” problémákat is felvetett. 1590 tavaszán Szeghy Szücs Gergely városbíró összeveszett a házában lakó német katonával. Ebből verekedés támadt és az ügy, a bíró kezdeményezésére, a káptalan elé került, amely minden bizonnyal, Szeghy Szücs nemességére való tekintettel, Győr és Komárom megyei „fogott” bírák előtt kívánta az ellentétet rendezni. A tárgyaláson azonban megjelent egy német őrsségbeli tiszt és követelte két regimentsoltész bevétele a bíróság tagjai közé. A káptalan ezt megtagadta és álláspontján Gregoróczy Vince főkapitányhelyettes fellépésére sem változtatott. Gregoróczy éppen a magyar katonák és polgárok közötti hasonló jellegű ügyek rendezésének korábbi gyakorlatára hivatkozott, amikor polgárok és katonák közösen tartottak ítélőszéket. A káptalan viszontválaszában kifejtette, hogy ez esetben a közös ítélkezés a törvények különbözősége miatt lehetetlen; különben is olyan bírák, akik a magyarországi törvényeket nem ismerik, nem ítélkezhetnek. Hivatkoztak arra is, hogy a városbíró egyben a káptalan tiszttartója a városban és így nem állhat a nemesi-katonai ítélőszék elé. A vita, melynek kimenetelét nem ismerjük, végül Ernő főherceg elé került.⁸⁶

Alig több, mint egy évtized múltán viszont felbukkan az egyetlen olyan eset, amikor magyar és német katonák ítélkeztek együtt. 1603-ban, a Hantóy Mihály győri lakos ellen Hans Igly landsknecht meggyilkolása miatt indított perben a 29 tagú bíróság soraiban a magyar vitézlő rend, a vármegye és a polgárság képviselői mellett jelen volt a német őrség 7 tisztje, altisztje is.⁸⁷ Az ítélőszék létrehozását feltehetően a vád súlyossága indokolta. Azt, hogy ez az eljárás nem vált általánossá, egy másik eset jelzi: 1609-ben ugyanis — éppen a német soltész mellé rendelt írnok rágalalmazási ügyében (a felperes: polgár) — magyar katonák—nemesek—polgárok ültek törvényt. A per ama részét illetően, hogy az írnok éjnek idején fegyveresen támadt a polgár házára, a bíróság le szállította a hatáskörét és az ügyet elbírálásra a főkapitány elé utalta.⁸⁸

A németekhez hasonlóan nem magyar honos személyek bevonása az ítélkezésbe csak a (Győr) Újvárosba telepített, katonai szolgálatra kötelezett *rácok* esetében — ugyancsak gyilkossági perekben — fordult elő. Igaz, példát itt is mindössze két évből hozhatunk. 1609-ben a városbíró, a városi esküdtek, egy lovashadnagy és a két nemesember mellett a rácok bírája is részese az ítélethozatalnak. 1614-ben viszont magyar katonai és polgári bírák mellé őt „fogott” bírót hívtak be a rácok közül.⁸⁹

A magyar vitézlő rend esetében önálló bírói szervezet csak a XVI. század második felében jött létre. 1589-ben Nogarola főkapitány a Haditanácshoz és az alsó-ausztriai rendekhez küldött jelentésében előadta, hogy a főkapitánysághoz tartozó várak különböző jogi ügyeiben gyakran fordulnak véleményért

86 GyKML XIV. téka 2449. és 2550. sz.

87 GySmL I. Győr város levéltára. Törvénykezési jkv. 3. k. fol. 1.

88 GySmL I. Győr város levéltára. Peres iratok 12. sz.

89 1609. GySmL I. Győr város levéltára. 4. k. 23. o.; 1614: uo. 5. k. 116—117. o. A katonai szolgálatot teljesítő rácok 1607-ben telepedtek meg (Győr) Újvárosban. A káptalan és a főkapitány (Hans Prainer) ill. helyettese (Ernst Kollonich), valamint a rácok megbízottai egy 1612. július 27-én kelt szerződésben rendezték az új telepések jogi helyzetét. Eszerint a joghatóság felettük, a polgári életben, a káptalanl illette meg. Bírójukat az erősítette meg, adót oda fizettek (a győri katonák kivételével), javaik, ha nem volt örökös, a káptalanra szálltak, házaik adásvételét a káptalan hagyta jóvá. Mesterembereik kötelesek voltak céhben dolgozni. Vezéreik „az rácok közül penigh kyköt az egesz racsagh walasztottolt erre az wegezse” ebben az időben (Temesvári) Kapitány Száva ill. Wojcza vajdák voltak. (Előbbire OL Archivum familiae Thurzó fasc. 42. No. 22.) A helytörténeti irodalomban a két vajda neve együtt mint egy név (azaz Valcas Száva) fordul elő. Az eredeti szerződésből azonban világosan kitűnik, hogy két különböző személyről van szó. A szerződés szerint Kapitány Száva a hadban a ráság előtt járhat, de a városban nem hatalmaszkodhat, a rácoknak nem parancsolhat. GyKML XIV. téka 2473. sz. V. ő. *Villányi Sz.*: i. m. 106—108. o.

közvetlenül hozzá, de seregbíró nélkül képtelen ezekkel érdemben foglalkozni. Emiatt több alkalommal történtek már tévedések is, holott a fegyelem megtartása minden téren pontos ítélkezést kívánna — írta Nogarola.⁹⁰ A rendek némi huzavona után, amely a tisztségre jelölt Ormány János fizetése körül folyt, hozzájárultak a seregbíró alkalmazásához. 1594-ben Ormányt mint 30 lovas kapitányát és a városbéli magyar bírót említik Hardegg főkapitány feljegyzései és Istvánffy Miklós krónikája.⁹¹ Sajnos a seregszék önálló tevékenységére csak viszonylag későbből, a XVII. század negyvenes éveiből ismerjük az első adatot, a tárgyalások néhány jegyzőkönyve pedig még későbből maradt fenn. 1661 áprilisában Lengyel András és 13 társa, hosszú és súlyos büntetésre ítélt rabok ellen szökés miatt hozott újabb ítéletet a seregbíró elnöklete alatt hat lovas- és gyalogostiszt. 1669-ben a köteletségét elhanyagoló börtönőr ügyét; 1670-ben és 1671-ben egy, a hódoltsági területen csavargó gyilkos katona, valamint egy, a jobbágyokat zaklató katona ügyét tárgyalta a seregbíróból, 7 tisztből, 2 esküdt-ülnökből és a sereg-albíróból álló ítélőszék. Az ítéleteket a seregírnok rögzítette írásban.⁹²

A magyar katonák és polgárok közötti peres ügyekben nem lehetett a törvények különbözőségére hivatkozni, mint a németeknél. Ám itt is nyitott kérdés volt, hogy a városi polgárok ítélőszéke (ráadásul ennek fellebbviteli fóruma, a káptalan nagyprépostja, a földesúr képviselője volt), a seregszék, vagy alkalmas esetben a megyei nemesi törvényszék-e az illetékes. A gyakorlat egy közbülső megoldást alakított ki, ami a polgárok, nemesek és katonák „vegyes” ítélőszékét jelentette. Létrejöttére már egy 1562-es levélből következtethetünk, amikor Kovács Lőrinc naszádos fővajda arról írt, hogy egy bizonyos peres ügy tárgyalásán a katonák mellett a városbíró és esküdtpolgárok is részt vettek.⁹³ 1590-ben Gregoróczy főkapitányhelyettes hivatkozott erre az ítélkezési gyakorlatra és egy évvel később már Ormány seregbíró és Szabó György vajda képviselték a polgári törvényszéken a végváriakat.

A seregszék tevékenységére vonatkozó példák sorából csupán néhányat emel-nénk ki. 1602 májusában Bornemissza Márton gyalogvajda házasságtöréssel vádolt felesége ellen az alispán, egy, a helyettes főkapitányt képviselő tisz, több pápai, veszprémi és győri tisz mellett városi polgárok is részt vettek az ítélelhozatalban — az ítéletet a város jegyzőkönyvében feljegyezték.⁹⁴ 1603-ban viszont végvári tisztek is jelen voltak egy templomi tolvaj ügyének tárgyalásán, ahol a káptalani ispán mint úriszéki közbíró járt el.⁹⁵ 1620-ban egy városi lakos meggyilkolása miatt egy katona felett a városbíró és a seregbíró közös elnökletevel 30 tisz, altisz, polgár és megyei tisztségviselő hozott ítéle-

90 NÖLA A. VII. 21. fol. 1—2. Nogarola felterjesztéseiben előadta, hogy eddig hol egyik, hol másik katona képviselte a hivatalt. Közülük azonban jónéhányan alkalmatlanok voltak erre a tisztre, s csak a szükség miatt alkalmazták őket. Gyakran főemberek ügyei előfordultak, s azokban valóban csak a jogban járatos személyek tudnak dönteni. Egyetlen falut sem lehet bíróság nélkül tartani, hát még a végvárakban hogyan lehetne rend bíróság nélkül. (fol. 9—12.) Az előző főkapitánnyal, A. Teuffel-lel, is véleményt cserélt a kérdésről s ő is megerősítette a seregbíró alkalmazásának szükségességét. (fol. 10.)

91 Staatsarchiv, Dresden. Geheimes Archiv. Acta und Handlungen Herrn F. Hardeck und die Aufhebung Rab bettr. 1594. Locate 9325. fol. 17—18; *Istvánffy M.*: i. m. 710. o.

92 1661: A seregszék tagjai Nagy Ferenc seregbíró, Orsich János főhadnagy, Balasko István fővajda, Alapi Gergely lovashadnagy, Győrfi Tóbiás sajkászajda, Gálóczy Ádám gyalogvajda, Köszöghy István esküdt, Bakó Gábor seregjegyző. (SUA Eszterházy család cseszneki levéltára, 44. doboz. 8. sz.); 1669: A seregszék tagjai között Orsich, Gálóczy, Köszöghy nem szerepelt, új tagok voltak Angarano István és Miskei István lovashadnagyok. (OL P 1291 Eszterházy család zólyomi levéltára, III. O. 10. No. 3—4.); 1670: SUA Eszterházy család cseszneki levéltára, 44 d. 8. sz.; 1671: no. 43. d. 6. sz. ekkor a seregszék tagjai között jelen volt fentiekben kívül Csáfordi Pál lovasalhadnagy és Fejér Mihály albíró is.

93 Varga J. János A seregszék, hadiszék, úriszék c. alapvető tanulmányában (Századok, 1977/3. sz. 440. o.) említi ezt az adatot, s úgy értékeli, hogy ekkor Győrben már működött a seregszék. Miután ebben az időben seregbíró működéséről nem tudunk, így úgy véljük, hogy ez csupán egy „ad hoc” vegyes törvényszék volt. Varga tanulmányát és kismonográfiáját (Szervitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon, Budapest, 1981.) mindvégig használtuk. V. ö. még *Csizmadia Andor*: Győr közigazgatása a szab. kir. városi rangra emelkedés előtt. (Győri Szemle, 1940/4. sz. 213. o.)

94 GySmL 1. Győr város levéltára. Peres iratok No. 10.

95 Uo. Törvénykezési jkv. 2. k. 93. o.

tet.⁹⁶ 1628-ban a törökkel való cimboraság gyanúja — *tehát kifejezetten katonai érdekeket érintő bűncselekmény* — miatt perbe fogott Pethes Lőrinc nemes emberrel szemben a seregbíró és városi polgárok ítélkeztek, Zichy Pál főkapitány-helyettes parancsára.⁹⁷ 1669-ben egy újjvárosi tűz kivizsgálása során a seregbíró, 4 tiszt és 2—2 megyei, illetve városi esküdt járt el.⁹⁸

Természetesen mindez nem zárta ki azt, hogy a német főkapitányok, vagy magyar helyetteseik alkalmanként a kialakult gyakorlatot mellőzve — miként már erre utaltunk — polgári, illetve nemesi személyek ellen parancsnoki jogkörükben járjanak el. Ezeket a zömében hatalmaskodó és önkényeskedő eseteket, amelyek a XVII. században Hans Prainer főkapitány, Zichy István és Szécsy Dénes főkapitány-helyettesek működése idején szaporodtak el, a polgárság tömegével sorolta fel beadványaiban. Közöttük legnagyobb számban polgárok bebörtönzése, megveretése, a városi ítélőszék döntéseinek felülbírlata szerepelt. A főkapitányhelyettesek, akiknek a magyar lakosságot is pártolniuk kellett volna — „mivel az neömös orszagh azert reöndölte eö Nagsagat” — semmit sem tettek ennek érdekében, sőt tetézték a törvénytelenségeket — panaszozták a városiak és a káptalan 1637-ben és 1646-ban.⁹⁹

1627-ben, amikor Kláris Péter vajda halálosan megsebesített egy polgárt, nemességére és rangjára való tekintettel a káptalan a vármegye székén emelt ellene vádat, ám az elmarasztaló ítélet végrehajtását Kláris fegyverrel akadályozta meg. Zichy Pál főkapitányhelyettes a Kláris házához kivonult alispánt és tisztviselő társait a fővártára való bekíséréssel fenyegette meg, megtiltván, úgymond, hogy a végvárban *hatalmaskodjanak*.¹⁰⁰ Nem érdektelen megemlíteni, hogy míg 1592—1594 között a törökkel való kapcsolatok gyanúja miatt Hardegg főkapitány Torkos András marhatózsér, nemesember ellen egy helybeli **nemesekből álló bíróság** előtt emelt vádat és ezt Torkos nem ismerte el illetékesnek, addig 1637-ben Iványos Miklós hódoltsági nemes kereskedőt Zichy Pál elhurcoltatta a házából és 25 pálcát veretett rá a törökkel való kereskedelmi kapcsolatok gyanúja miatt.¹⁰¹

*

A bíraskodással foglalkozó katonai szervek hatásköre nemcsak az ítélkezésre terjedt ki. A soltészok tevékenysége a végvár-városban azt is jelentette, hogy foglalkoztak a német katonák „polgári” jellegű ügyeivel is, azaz telek- és házadásvételi eljárások során okmányokat állítottak ki, elkészítették a hiteles végrendeleteket, miként azt a káptalan már 1575—1580 között panaszkolta. Ez már önmagában súlyosan sértette a hazai szokásjogot és jogi gyakorlatot. A káptalan számára pedig különösen hátrányos volt, mert áttekinthetetlenné tette a városi ingatlanok sorsának, a jobbágyoknak tekintett városi lakosság számának alakulását, s egyúttal jelentős anyagi veszteséget is okozott. A káptalan előtt végrendelkezők ugyanis általában kisebb-nagyobb összegeket hagytak az egy-

⁹⁶ Uo. Törvénykezési jkv. 8/a. k. 16. o.

⁹⁷ GySmL 1. GyKHL Lad. 27. fasc. N. No. 603. Pethest, aki rétalapi birtoka ügyében tárgyalta a törökkel, Zichy parancsára megtörténték. Panaszára Zichyt és Visi Nagy Pál seregbírókat a nádori ítélőszék elé idézték.

⁹⁸ OL P 1291. Eszterházy család zólyomi levéltára, III. o. 10. No. 48—50. A bizottság tagjai Nagy Ferenc seregbíró, valamint Sibirik Miklós, Kisfaludy László főhadnagyok, Alapi Gergely hadnagy, Tako Miklós vajda, Terestyéni András, Buzgó György megyei és Berkes Miklós, Iványos András városi esküdtek voltak.

⁹⁹ 1637: GyKML XVI. téka 2630. sz. A győri káptalan sérelmei... 1646: GySmL 1. Győr város levéltára. Magánokiratok 102. sz. Gravamina Civitatis Jauriensis... (Az idézet ebből az iratból való.)

¹⁰⁰ GyKML XVI. téka 2622. sz.; no. XIV. téka 2487. sz.

¹⁰¹ Torkosról Hardegg feljegyzései: Staatsarchiv, Dresden. Geheimes Archiv. Acta und Handlungen Herrn F. Hardeck und die Aufhebung Rab 1594 Locate 9325 fol. 17—18.; 1637: GySmL 1. GyKHL Lad. 11. fasc. 32. No. 1324.

háza; s a káptalan jutott az örökös nélkül elhalt polgárok tulajdonának bir-
tokába is a földesúri öröklési jog (caducitas) alapján.¹⁰²

A német őrség telek és ház adásvételeinek intézése annál természetesebben
került a főkapitányok kezébe, mivel a vár területének rendezését és az ezzel
kapcsolatos változások végrehajtását az 1560-as évtizedben királyi építőmeste-
rek végezték el. Az 1567-ben kelt első városi telek-, ház- és lakásösszeírás ké-
szítője Thomas Eiseler királyi építési felügyelő volt. Az összezsugorodott terü-
letű városban a telkek feletti rendelkezés komoly hatalmat (és visszaélési le-
hetőséget) adott az építési felügyelők és az építőmesterek kezébe.¹⁰³ 1604-ben
egy perben a tanúk elmondották erre vonatkozó tapasztalataikat: „Immarom
hogj az eő feolsege paranciolatja zerint az hazakat ugj oztogatak, kynek elve-
tek, kynek hozza atak, egj kalmar olaz wala, kynek Prosperger Caspar wolt az
newe es ugj ata az superintendans neky ennek az hazhelt...” — vallotta Dal-
los Pál polgár. Egy másik vallomás szerint: „nem tudom myth vegeztek egj mas
keözött az superintendanssal es az fundalomesterrel merth igen baratosak wol-
tak egj massal Prosser Caspar es az fundalomester es superintendans. Az ky
iobban aiandékozhatta az superintendánst, az hun kyvanta otth attak haz helt
neky.”¹⁰⁴

1617-ben a főkapitány bizottságot küldött ki az összeírás — ekkor már kife-
jezetten telekkönyv jelleggel történő — elkészítésére, melyben zömében ugyan-
csak katonák (például az egyik regimentsoltész) vettek részt. A telekkönyv feletti
rendelkezés így tulajdonképpen teljhatalmat biztosított a főkapitány tisztvise-
lőinek.¹⁰⁵ 1637-ben a káptalan szerint a katonai tisztviselők a város egy részét
magyarnak, más részét németnek tekintették. A német rész teljesen függetlenné
vált a káptalantól — írták — és jogügyleteit saját telekkönyve szerint („penes
suum gruntpuech”) folytatja. Érthető, hogy a káptalan panaszai nyomtatékosan
kérték: a házak összeírását és az utcák kijelölését ne egyedül a katonaság kép-
viselői csinálják, hanem abban a káptalan offiálisai és a város tisztviselői is
részt vehessenek.¹⁰⁶ 1679-ben Sebessy Márton szolgabíró kifejezetten azt vallot-
ta, hogy a belső város utcáit a német nemzet, a külváros (Újváros) utcáit a
magyar lakosság költségén javítják.¹⁰⁷ 1675-ben a soltész mint „építési hatóság”
járt el: Hans Baptista Krist zászlótartó bővíteni akarta a házát, de a soltész el-
tiltotta az építkezéstől. Krist ekkor a káptalan segítségét kérte, mire az eljáró
kanonokok megállapították, hogy az építkezés senkinek sem okoz kárt, tehát
nincsen akadály.¹⁰⁸

102 A földesúri öröklési jog (ius caducitas) érvényesüléséről *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr 938. 131. o.

A katonaság visszaéléseiről: GyKML XIV. téka 2406. sz., XIV. téka 2478. sz., XVI. téka 2608. sz.

103 A telekkönyv elkészítését az 1560-as évek elejétől valamennyi építési felügyelő szorgalmazta a Haditanácsnál, mivel a vár építése olyan szakaszba érkezett, hogy az utcák, a telkek felosztását véglegesnek tekintették. Az 1567. évi tűzvész után, miután az újjáépítéshez a kincstár is hozzájárult építőanyaggal és szakemberek munkájával, a király külön házadó kivételt helyezte kilátásba. Ennek alapját ugyancsak a telekkönyv képezte volna. Urban Suess építő-
mester (későbbi építési felügyelő) egy tervezetben — osztrák mintára — az utcák, terek rendjének megőrzésére már
korábban javasolta a telekkönyv feltekintését. (Kaposy reg. 188/192. l.) Ugyanakkor a telekkönyv részletes felmérése
kiterjedt nem csak a telkekre, házakra, hanem minden olyan építményre, amely lakás céljaira szolgált. (A német meg-
nevezésben: Haus, Häuslein, Behausung, Losament.) Ez lehetővé tette felhasználását beszállásolási ügyekben is.
1591-ben S. Hager, a Győrbe érkező alsó-ausztriai nemesi lovasok parancsnoka azt jelentette, hogy az elszállásolás
lehetőségek felmérése a főkapitányhelyetessel átnézték a lakások jegyzékét.

A telekkönyv — más, az 1560-as években készült és kapcsolódó összeírásokkal együtt — a XVII. század elején készült
másolatban maradt fenn. Szövegét, kisebb olvasati hibákkal, kiadta *Villányi Sz.* idézett munkájában. Eredetije
Győr város levéltárában. (GySml 1.)

104 GySml 1. GyKHL Lad. 25. fasc. L. No. 526.

105 A telekkönyveket hitelesítésként a főkapitányi titkárok (az 1567. évi másolatát és az 1617. évit Wolf Springer)
látták el kézjegyükkel és pecsételték meg. Valószínűleg a könyvek az ő kezelésükben voltak a XVII. század végéig.
GyKML XVI. téka 2630. sz. Az 1617. évi telekkönyv felvételek 11 tagú bizottság működött közre. Vezetője Fran-
cesco de Couriers mérnökkapitány, ekkor a vár főkapitányhelyettese, tagjai a német regiment-soltész, a magyar sereg-
bíró, két magyar tiszt, két német regiment-esküdtűrbíró, egy német tiszt, két magyar és egy német polgár.

106 GyKML XVI. téka 2630. sz. (Idézet innen.); uo. 2631. sz.

107 GySml Csornai Konvent Hiteleshelyi Levéltára. Másolati könyvek. 7. k. No. 135.

108 GySml 1. GyKHL Felvallási jkv. 13. k. 430. o.

A főkapitányi hatalomban gyökerező katonai és polgári joghatóság különválásának erőteljes kifejezője volt, hogy a 1582-ben Andreas Teuffel főkapitány a német vargamesterek számára önálló céhprivilegiumokat bocsájtott ki, melyek rendelkezései szerint a céh ügyeiben a törvénykezési jogot a főkapitány nevében a soltész gyakorolta. Teuffel nyomán a XVII. században más főkapitányok is adtak ki hasonló kiváltságleveleket. Az eljárás jogosságáról Hans Prainer főkapitány 1618 körül — a káptalan panaszára válaszolva — azt írta, hogy a német iparosokat a magyar iparosok nem fogadták be és ezért vált szükségessé számukra külön statutumok kiadása.¹⁰⁹

Mindezek mellett természetes, hogy a végvár-város belső rendje dolgában — különösen szükséghelyzetekben — a főkapitány önállóan intézkedett. Így történt az 1629-es pestisjárvány alkalmával, amikor Prainer főkapitány a lúggal dolgozó (levegőt szennyező) mesteremberek — szíjgyártók, vargák, szűcsök, szappanfőzők, gyertyacsínálók — műhelyeinek azonnali kitelepítését rendelte el és rendtartást adott ki a betegek ápolására, a fertőzött házak lepecsételésére, a személtelhordás megszervezésére.¹¹⁰

A magyar vitézlő rend tagjai, eltérően a németektől, miként ezt a házak adásvételi ügyeiben tett felvallások igazolják, a káptalan hiteleshelyi hatósága előtt intézték ügyeiket és egyúttal kötelezettséget vállaltak a ház- és telektulajdonnal járó földesúri terhek viselésére, a földesúri joghatóság elismerésére. Ez — bár részben csak formalitás volt, hiszen a város közös terheihez nem járultak hozzá, a káptalannak nem adóztak — szavatolta a káptalan földesúri jogainak elismerését, városi birtokjogainak elidegeníthetetlenségét. Fontosságát annak az ismert esetnek az alapján mérhetjük le, amikor a király a Földessy Bálint komáromi vajda által megvásárolt piactéri ún. Alsoki-féle háznak 1587-ben nemesi jogokat adományozott, azaz nemesi kúria rangjára emelte. A birtokba iktatás alkalmával a káptalan és a városi tanács képviselői egyaránt tiltakoztak az adományozás és a polgári házak közül való kiemelés ellen. A káptalan nevében eljáró kanonokok nyomatékosan hangsúlyozták, hogy földesúri jogaikat a király sem csorbíthatja. Ennek ellenére természetesen az adományozás tény maradt és a ház ettől kezdve „curia nobilitaris”-ként létezett a város központjában.¹¹¹

A XVII. század nyolcvanas éveire a magyar vitézlő rend ugyancsak magához ragadta a házak adásvételének intézését, miután még az előző évtizedekben is teljesített kisebb „hiteleshelyi” feladatokat. A seregszék tisztviselői saját hatáskörükben fogadták a felvallásokat, döntöttek a katonák polgári pereiben is. Ám ez a jogkör még gyenge lábakon állhatott, mert 1682-ben a városi polgárság a Haditanácsnál panaszt emelt ellene. Nagy Ferenc seregbíró Eszterházy főkapitány-helyetteshez küldött jelentésében hangsúlyozta, hogy ha ezt a jogot visszavonják tőlük, legalább a városi ítélőszéken való részvételüket tegyék lehetővé ezekben a perekben. Jelentette azt is, hogy a seregszéken a peres felektől mindössze 3 forintot kérnek, míg a város előtt legalább tizenkettőt. Ez lényegesen nagyobb teher a katonákra nézve.¹¹²

109 Erről részletesen *Gecsényi L.*: Győri céhek a XVI. század második és a XVII. század első felében c. tanulmánya az Arrabona múzeumi évkönyv 21. kötetében. (Győr, 1979. 145-166. o.)

110 *Villányi Sz.*: i. m. 116. o.

111 GySmL 1. GyKHL II. téka 24733. sz. Hasonló adománnyról tudunk Felnémeti Gellien Máté esetében 1601-ből, a püspöki funduson, de ennek a háznak nemesi kúria jellegéről a későbbiekben nem szólnak a források. Uo. Lad. 14. fasc. 42. No. 1906. és Lad. 25. fasc. K. No. 500.

112 SÚA Eszterházy család cseszneki levéltára, 43. doboz. 4. sz. Tílen próbálkozások a seregszék részéről az előző években is előfordultak, mert a káptalannak az 1622-es országgyűlés által kiküldött vizsgálóbizottsághoz benyújtott panaszában (1625) az áll, hogy Visi Nagy Pál seregbíró igényt tart a magyar regiment-alattvalók telkei feletti joghatóságra, holott ezek telkei a káptalani funduson vannak. GySmL 1. Moson vm. levéltára. Vármegyei tisztviselők után maradt iratok. Buczko alispán iratai 31. sz.

A végvári katonaság és a városi polgárság sokoldalú gazdasági, társadalmi, jogi kapcsolatainak áttekintése nem volna teljes, ha legalábbis jelzésszerűen nem szólnánk a családi és rokoni összeköttetésekről. A kutatások számára e téren még igen sok a megválaszolandó kérdés, noha a válaszokhoz korántsem áll rendelkezésre bőséges forrásanyag.

A rokoni kapcsolatok létezését éppenséggel csak a különböző adásvételi ügyek felvállásaiból, egyes végrendeletekből ismerhetjük meg és ezek elsősorban a magyar nemes végvári tisztek, altisztek, valamint a nemes polgárok szűk csoportjára vonatkoznak.¹¹³ Több évtized adatainak áttekintéséből viszont megállapítható, hogy e csoportban folyamatosan léteztek ilyen rokoni és családi összeköttetések. A végváriak között elsősorban a délvidéki vagy a Győrtől távolabbi helyekről jött kisnemesek — zömükben néhány jobbágytelek, szerény birtokrész, városi ház birtokosai, zálogos tulajdonosai — választottak feleséget a vagyonos, újszülött nemes polgárok leányai közül. Számukra ez a szorosabb helyi kötődés, a társadalmi mobilitás lehetőségét, növekedését és mindenekelőtt anyagi helyzetük stabilizálódását, javulását jelenthette. Jól példázza ezt a típust Grebechy Gergely lovasvitéz, majd gyalogos vajda életútja. 1567-ben a Duna bal partján, a püspöki birtokon, Révfaluban tűnt fel, ahol házára örökös adómentességet kapott. 1573-ban már győri háztulajdonos, 1579-ben a piactéren vásárolt házat a legtehetősebb polgárok között. 1580—1591 között Győr környékén szőlőket, pusztahelyeket vett zálogba. 1601 körül bekövetkezett halálakor gyermekeire már vagyont és legfőképpen komoly társadalmi tekintélyt hagyott. Nyilván ennek köszönhatték, hogy fia, Gáspár deák, már nem karddal kereste kenyerét, hanem vagyonos városi emberként élt; a XVII. század első évtizedeiben megyei szolgabíró, alispán, országgyűlési követ. Felesége, Angarano Ilona, az egyik tekintélyes olasz eredetű kereskedőcsalád leánya. Testvérét, Grebechy Ilonát viszont az 1580-as években nemesi levelet nyert Dallos Pál marhatózsér, többszörös városbíró fia, János vezette oltár elé. Dallos János maga is városi főbíró, majd megyei esküdt, szolgabíró és végül alispán. A másik Dallos fiú, Miklós, ugyanekkor egyházi pályán ért el sikereket és lett éppen a győri egyházmegye püspöke. Nem érdektelen talán megjegyezni, hogy egy másik Grebechy leány Szabó Péter szentmártoni vajdához, a harmadik leány pedig egy városi polgárhoz ment feleségül.¹¹⁴

Ezzel összefüggésben egy ugyancsak a tágabb rokoni kapcsolatokat megvilágító, de az előzőekben említettéktől némileg eltérő példát említek. A Veszprém vármegyéből Győrbe került birtokos nemes, Szápáry András, Szápáry István vármegyei adószedő fia (az 1640-es években alispán, később magyar kamarai tanácsos), Kalmár Chatt Simon városbíró és Dallos Erzsébet (a püspök nővére) leányát vette feleségül. A három Szápáry leány közül Borbála Nagy-győri Kláris Péter vajdához ment férjhez. Az 1609-ben nemesített Kláris, a XVII. század egyik ismert győri végvári tiszteje, így nem csak a megye alispánjával, de — sógornője révén — a püspökkel is rokoni kapcsolatba került.¹¹⁵

113 Egyetlen esetet ismerünk, amikor nem magyar nemzetiségű végvári tiszt kötött helyi házasságot. A XVI. század második felében Malatesta Benedek kapitány, egy német gyalogzászlóalj parancsnoka vette feleségül nemes Lipóth Margitot, Kalmár Farkas győri kereskedő özvegyét. A két házasság során felhalmozódott vagyon lett örökösödés révén a legjelentősebb győri nemes polgár dinasztia, a Torkosok vagyonának alapja.

114 A győri polgárság gazdasági és társadalmi viszonyairól, családi összeköttetéseiről Gazdasági és társadalmi változások Győrött a XVI—XVII. század fordulóján c. tanulmányunkban írtunk. In: Tanulmányok Győr és vidéke történetéhez (Győr, 1978.) 5—21. o.

A Grebechyek társadalmi mobilitásához hasonlít Balogfalvy Siey János pályája, aki végvári vitézből a Győr megyei nemesség egyik vezetője lett. Vas megyei kisnemesi család tagjaként került Győrbe az 1600-as évek elején, mint lovasvitéz. 1611—1612 folyamán számos jobbágytelket szerzett zálogbirtokként, háza a győri belvárosban állt. 1613-ban a megye országgyűlési követe, a későbbi években alispánja. A jelek szerint jogtudó ember volt, mert több alkalommal járt el ügyvédként különböző perekben.

115 Szápáry István gyermekeiről: GySmL 1. GyKHL felvállási jkv. 6. k. 139. o., 7. k. 331. o.; Szápáry András házasságáról: 8. k. 44. o.; Kláris nemességéről Nagy Iván: Magyarország nemes családjai. VI. k. 269. o.

Ha végigtekintünk a XVII. század első felének vezető győri nemes polgár családjain, többségükben ott láthatunk egy-egy végvári tisztet. A szerteágazó, gazdag Torkos-családban id. Torkos Péter többszörös városbíró, szolgabíró veje Darnay Balázs vajda. Az 1610-ben armálist nyert Pesti Imre deák városbíró veje a Zágráb megyéből származó Saffarith István lovaskapitány; Polosticzay Pajzsgyártó Pál városi esküdt és kamarás veje Bandy Pál lovas főlegény; Szeghy Szűcs Gergely többszörös városbíró, vármegyei szolgabíró leányának egyik férje Eölbey Márton vajda; Kapra Márton marhatózsér veje Tárnok Nagy László naszádosvajda.¹¹⁶

A nemes polgárok részéről a végvári tisztek beházasodása a nemesi osztályhoz való tartozás történeti tudatát erősítette és a kapcsolatrendszerben ezt a hatást tartjuk meghatározónak. Ennek jelzése az a tény is, hogy nem csak a végváriak nősültek szívesen a nemes polgárok családjába, hanem polgárfiúk is válasszottak feleségül végvári tisztek leányait. Így Ócsai Pázmán Ferenc fővajda (jó néhány győrvidéki jobbágytelek tulajdonosa) leányát az 1624 óta nemes Segesdy István városbíró, Novaji Posztós Bálint vajda leányát Semberger János városi tanácsbéli vette feleségül. Semberger nagyapja viszont Földessy Bálint komáromi naszádos fővajda volt, akinek leányával, Annával, a város egyetlen nemesi jogokkal felruházott háza került a Sembergerek kezébe.¹¹⁷

Mindezek a családi kapcsolatok a XVI—XVII. század fordulóján jeleltősen színezték a győri társadalom viszonyait. A XVII. század közepétől, a kereskedelemből meggazdagodott városi nemes polgárság vezető csoportjának a megyei nemességbe történt beolvadását követően, valamint a végvári tisztek között a törzsökös, régebbi nemesi családok (Sibrik, Kisfaludy, Sárkány, Tóti Lengyel, Fiáth, Miskey) tagjainak feltűnésével — miként a XVI. század végén a Pokyak, Csabyak, Kolosok sem házasodtak a polgárokkal — e családi kapcsolatok rohamosan csökkentek, majd teljesen eltűntek.

Лайош Геченьи

СОЛДАТЫ И ПОСАДСКИЙ ЛЮД В ДЬЁРСКОЙ ПОГРАНИЧНОЙ КРЕПОСТИ В XVI И XVII ВЕКАХ

Резюме

В тридцатых-сороковых годах XVI века вследствие вновь возобновившейся экспансии турецкого владычества все более остро вставал вопрос укрепления обороны западных территорий страны и австрийских провинций. Одним из центральных звеньев оборонительной системы, постепенно выстроенной в Западном Заднавье, стала крепость и город Дьёр, расположенный на перекрестке сухопутных и водных дорог, который одновременно был также и церковным и светским административным центром края, важным рынком промышленных изделий и сельскохозяйственных продуктов Запада. Феодалы города с испокон веков были дьёрский епископ столные капитулы и род Хедервари. Построенный на руинах бывшей римской крепости укрепленный дворец, а также обнесенный стеной внутренний город находились в ведо,мстве епископа, пока в 1527 году не перешли в собственность королевской стражи.

Под влиянием возраставшей турецкой угрозы в 1540-ых годах крепостной посад был обнесен частоколом и рвом, а затем на основании проектов итальянских зодчих, в основном на деньги ниже-австрийских орденов и за счет принудительных работ крепостных из окрестных областей началось строительство современной крепости. Одновременно с этим значительно была увеличена численность пограничной стражи. В крепость, построенную к 70-ым годам, были введены венгерская и южнославянская (сербская) легкая кавалерия, венгерская и немецкая пехота, более значительные силы артиллерии. Большинство посадского люда оданко также оставалось на своих местах в крепости.

¹¹⁶ Darnay Balázs: GySmL 1. GYKHL felvállási jkv. 8. k. 80—81. o., Saffarith István: uo. 184. o.; Bandy Pál: uo. 7. k. 256. o.; Eölbey Márton: uo. 10. k. 87. o.; Tárnok Nagy László: uo. 7. k. 232. o.

¹¹⁷ Pázmán-Segesdy rokonság: uo. 7. k. 297. o.; Posztós-Semberger rokonság: uo. 389. o.

Однок несистематическая и низкая оплата многочисленного гарнизона, трудности со снабжением провизией и расквартированием явились источниками многочисленных конфликтов в повседневной жизни солдат и посадского люда. Военнослужащие не только принуждали посадский люд к строительству отдельных квартир, но даже захватывали или закупали дома посадских, отбирали их скот, захватили продукты питания и обложили податью более богатых поселян. Для обеспечения своей жизни военные начали заниматься земледелием, стали содержать домашний скот вокруг города, включились в торговлю рогатым скотом, которая велась на Западе, тем самым также суживая основы существования гражданского люда.

Официальной повинностью для горожан стало обеспечение военных уносных лошадей, снабжение военных постов дровами, создание самостоятельных цехов, входящих в ведение главного капитана — коменданта крепости.

Присутствие солдат в значительной мере ослабило правомочия законных землевладельцев-феодалов, более того, большие преобразования коснулись также и владетельных прав епископа и рода Хедервари. Таким образом в городе-крепости власть и суд наряду со стольным капитулом творил в действительности комендант крепости и его подчиненные. Для урегулирования дел различных социальных групп городского населения: посадского люда, военных, комитатских дворян были созданы совместные форумы, но ими занимались также и военный суд, городская ратуша, а также крепостной суд. Однако весьма редко имело место, чтобы для решения совместных дел немецких солдат и венгерских горожан эти органы действовали сообща. Компетенция военных властей, занимавшихся судебными делами, распространялась не только на вынесение приговора, но в случае немецкого войнства в XVI веке, а для венгерского войнства со второй половины XVII века — и на дела купли-продажи земельных участков и домов, на составление завещаний, перепись земельных участков и домов (недвижимого имущества). Таким образом, городское население, зажатое между феодалом и военным сословием, пыталось поддерживать свою городскую жизнь и защищать свое самоуправление.

Lajos Gecsényi

SOLDATEN UND DIE ZIVILBEVÖLKERUNG IN DER GRENZFESTUNG VON RAAB IM XVI. UND XVII. JAHRHUNDERT

Resümee

Infolge der sich in den 30-er und 40-er Jahren des XVI. Jahrhunderts wiederholt erneuernden Expansion der türkischen Macht, wurde die Frage der Verstärkung der Verteidigung des westlichen Teil des Landes und der österreichischen Provinzen immer schärfer aufgeworfen. Eine der wichtigsten Kettenglieder des auf dem westlichen Teil von Transdanubien allmählich ausgebauten Verteidigungssystems wurde die bei dem Kreuzungspunkt von Land- und Wasserwegen liegende Burg und Stadt von Raab, die zugleich auch das kirchliche und weltliche Verwaltungszentrum des Gebietes und wichtiger Markt der landwirtschaftlichen Produkte und der Industrieartikel war. Die Grundherren der Stadt waren durch Jahrhunderten der Bischof von Raab, das Domkapitel und die Familie Héderváry. Das über der Ruinen der einstigen römischen Festung gebaute, befestigte Schloß und die mit einer Mauer umgebene Stadt standen unter der Oberhoheit des Bischofs bis im Jahre 1527 die königliche Wache in Besitz nahm.

Durch die zunehmende türkische Gefahr angeregt, wurde der sog. Schloßgrund in den 1540-er Jahren mit Planke und Schanzen umgeben, dann nach Plänen italienischer Baumeister, zum größten Teil auf die Kosten der niederösterreichischen Stände und mit der Fronarbeit der Leibeigenen aus den umliegenden Komitaten begann die Errichtung einer modernen Burg. Gleichzeitig wurde die Zahl der Wache in der Grenzfestung erhöht: ungarische und südslawische leichte Reiterei, ungarische und deutsche Infanterie und bedeutendere Feuerkraft geriet in die um die 70-er Jahren aufgebaute Festung, wo aber auch die Mehrheit der Zivilbevölkerung geblieben ist. Das niedrige und unregelmäßige Gehalt der vielköpfigen Garnison, die Versorgungs- und Einquartierungsschwierigkeiten haben zahlreiche Möglichkeiten zum Konflikt im Alltagsleben der Soldaten und der Zivilbevölkerung geschaffen. Das Soldatenvolk hat die Zivilbevölkerung nicht nur auf die Bau von Quartieren gezwungen, sondern es hat ihre Häuser besetzt oder gekauft, ihnen die Tiere weggenommen, ihnen das Lebensmittel geraubt, die reicheren von ihnen brandgeschätzt. Um ihr Auskommen zu sichern, begannen die Soldaten den Acker zu bauen und Tiere zu züchten, haben sich in den west-

lichen Rindviehhandel eingeschaltet und auch dadurch die Lebensbasis der Zivilbevölkerung eingeengt.

Eine institutionelle Last bedeutete für die Stadtbewohner die Sicherung der militärischen Vorspanne, die Versorgung der militärischen Posten mit Brennholz, das Zustandebringen der in das Wirkungsbereich des Hauptkapitän liegenden selbstständigen Zünfte.

Die Anwesenheit der Soldaten hat die Gerichtsbarkeit der legitimen Grundherren beträchtlich gelockert, und die große Umgestaltung hat sogar die Besitzrechte des Bischofs und der Familie Héderváry verwischt. In der Stadt der Grenzfestung wurde so die Herrschaft und die Gerichtsbarkeit neben dem Domkapitel eigentlich durch den Hauptkapitän und seine Untergeordneten ausgeübt, die alle andere Interessen der Sicherheit der Burg nachgesetzt haben. Für die Erledigung der juristischen Angelegenheiten der verschiedenen Schichten der Stadtbewohner: Bürger, Soldaten und Komitatsadeligen entstanden gelegentliche Forums, aber auch der ungarische Heeresstuhl, der Stadtrat und der Komitatsrichterstuhl beschäftigten sich damit. Es kam aber sehr selten vor, daß sie die gemeinsamen Angelegenheiten der deutschen Soldaten und der ungarischen Bürger zusammen erledigten. Die Wirkungsbereich der als Richter wirkenden Militärbehörden erstreckte sich nicht nur auf die Rechtsprechung, sondern im Falle des deutschen Militärs von der zweiten Hälfte des XVI-ten, im Falle der ungarischen Soldaten, von der zweiten Hälfte des XVII-ten Jahrhunderts auch auf die Kaufgeschäftsverfahren von Haus und Grundstück, die Errichtung von Testamenten und auf die Konskription der Häuser und Grundstücke. So versuchte die Zivilbevölkerung unter der Bedrängnis des Grundherren und des Militärs das Stadtleben zu aufrechterhalten und ihre Selbstverwaltung zu verteidigen.

N. KISS ISTVÁN

A KURUC HADSEREG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI BÁZISA (1703—1711)

A hadsereg fenntartásának gazdasági alapja

A kuruc kormányzat legfőbb gondja a Rákóczi-szabadságharc egész ideje alatt a hadsereg szervezése és fenntartása volt. A harcból született és fennállásának egész ideje alatt harcra kényszerített Rákóczi-állam erejét messze meghaladó anyagi és véráldozatot vállalt magára. Bánkúti Imre néhány éve megjelent forráskiadványában úgy vélte, hogy a 70 ezres kuruc haderővel szemben „az ország gazdasági potenciálja legfeljebb 10—15 ezer főnyi hadsereg eltartását tette lehetővé”.¹

A politikailag és katonailag nélkülözhetetlen hadsereg fenntartása kezdettől fogva olyan anyagi erőfeszítést követelt meg a szabadságharc vezetőitől, amelyre még a XVII. századi, törökellenes hadjáratok adózási terhelésében sincs példa. A kuruc adózás értékvolumene, maximális teljesítményének csúcán, 1707—1708-ban, kb. háromszor akkora volt, mint a XVII. század utolsó évtizedeiből ismert, 3 millió forint körüli adóérték. 1693 és 1702 között, Esterházy Pál nádor kimutatása szerint, a magyar állami adó, amelyből a katonai porciók költségét kellett fedezni, 1693—1697-ig 2,0 milliót, 1697-ben és 1702-ben 4,0 milliót, 1700-ban és 1701-ben 3,0 milliót, 1698-ban 3,6 milliót és 1699-ben 3,2 millió forintot tesz ki. Ez szolgált a Magyarországon tartózkodó, 70—117 ezer fő között ingadozó idegen hadsereg eltartására. A fenti 11 év átlagában az adóteher évente 2,77 millió forintra rúgott, ami ugyancsak átlagosan 95 ezer katona ellátását tette lehetővé. Évente átlagban 29,1 forint adó jutott egy katonára. Ezt az adókvitést ténylegesen be is hajtották az adózó népességen; az 1698—1700-as évek 10,8 milliós adóterhét pl., a nádor jelentése szerint, 95%-ra teljesítették. Rákóczi államában a mindenkit átfogó adózás jóval magasabb bevételt biztosított. 1707-ben a készpénzbevétel 3,3, míg a természetbeni adózás igazolt értéke kb. 5,0, összesen 8,3 millió forint volt, ami — a katonai közmunka és a fuvarozás, valamint a csapatok számára kiállított katonai szállító oszlopok értékét is figyelembe véve — elérhette a 9 millió forintot. Mindez kb. egyharmadával kisebb országreszen, mint amekkorára az Esterházy nádor korabeli adózás kiterjedt. A háromszorosára nőtt adóteher értékelésénél azonban mérlegelni kell a kuruc kormányzat pénzének gyors inflálódását, ami a pénzáadó erőteljes és gyors vásárlóerő-csökkenésével járt.²

1 *Bánkúti Imre*: Rákóczi hadserege, 1703—1711. (a továbbiakban — *Bánkúti*.) Budapest, 1976. 101. o.

2 *N. Kiss István*: Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. In: Rákóczi-tanulmányok. (Eds. *Köpeczi B.—Hopp L.—R. Várkonyi A.* (a továbbiakban — *N. Kiss*, 1980.) Budapest, 1980. 104. o. — *N. Kiss István*: A szabadságharc államának jövedelmei. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc (Ed. *Benda Kálmán*.) Budapest, (a továbbiakban — *N. Kiss*: A szabadságharc), 1980. 199—206. o. — *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádorsága 1681—1713. (nyomás alatt) és a jelen tanulmány 28—31. jegyzete.

Kezdetben, a kuruc állam megalakulásakor, nem volt rendszeres készpénz-adóztatás, az állami kiadásokat a mozgalom vezetői magánvagyonukból, a kezükre került királyi birtokok jövedelméből és az ún. királyi jogok (bányászat, pénzverés, vámok) hozamából fedezték. Ezek a bevételek azonban, a rohamosan növekvő katonai kiadások miatt, rövidesen elégtelennek bizonyultak és a kuruc kormánynak rá kellett térnie egy új és nagyobb hozamú adórendszer kialakítására és bevezetésére.

A hadra kelt csapatok ellátására már 1703 őszén élelemadót vetettek ki a megyékre. 1704 novemberében, érsekújvári rendeletében, Rákóczi az ún. „nádori porták” alapján bevezette az országos érvényű élelmiszeradóztatást. Ez a természetbeni adózás folyamatosan növekedett és az 1706 decemberi rozsnyói tanácskozáson egy 1,5 millió forintos készpénz- és 0,8 millió forintos terményadó kivetésében érte el csúcspontját.³ A rozsnyói kivetést csak részben tudták behajtani, mert 1707 második felében már az év nyarán elrendelt dicális összeírás szerint, az ún. „dicá”-k alapján adózott az ország.

Az ún. „nádori porták” az ország termelőerőinek helyzetét és adózási teljesítőképességét határozták meg; 1699-ben 6758 portát, majd 1704-ben, az elpusztult területek értékét leszámítva, 4010 portát vettek számba. Egy porta hozamát 200 forintra becsülve a teljes adóbevétel 820 ezer forintot tett ki, ami 16 ezred fenntartásának költségeit biztosította volna.⁴ A kuruc hadsereg ennél háromszor-négyszer nagyobb létszámú volt, így a portális adó semmiképpen sem fedezte az állami (katonai) kiadásokat.

A megyék kérésére, amelyek további területek pusztulását kívánták figyelembe vétetni, valamint utaltak a curialista és armalista nemesek kiválására a megyei adózók közül, rektifikálták, azaz leszállították a portaszámot. 1705/1706-ban 24 megyében már csak 2273 portával számoltak a kuruc szakemberek.⁵ E kulcs alapján a kötelező sorozással kiállítandó újoncjutalék száma a Nyitra megyétől Máramaros megyéig húzódó országrészben 9092 főre rúgott.

A fejedelmi tanácsban egy portát kb. 60 jobbágycsaládra becsültek. Vizsgáljuk meg az 1707. évi dicaösszeírás alapján, mennyiben felelt meg a tényeknek, a rendelkezésünkre álló hat megye adatai alapján, ez a hivatali becslés.

A nádori porta nagysága⁶

Megye	Porta-szám	Családok száma	Családszám egy portában
Kishont, 1707	36	1 758	49
Gömör, 1707	117	7 690	65
Sáros, 1707	132	8 625	65
Pest, (1723)	104	7 000	67
Szabolcs, 1707	80	6 428	80
Szatmár, 1707	77	4 967	64
Összesen	546	36 468	66

³ Takács János: Köztelhivatal II. Rákóczi Ferenc korában. (a továbbiakban — Takács, 1941.) Zalaegerszeg 1941. 91—131. o.

⁴ A Fejedelmi Tanács terve az insurrectio pénzügyi fedezetéről. *Bánkúti*, 252—253. o., 1. l.

⁵ Takács, 1941. 105—131. o. 3. l.

⁶ A családszám meghatározását biztosító forrásanyag: Kishont vm. dicajegyzéke 1707. Országos levéltár (a továbbiakban — OL) E 158. Tom. XVIII. — Gömör vm. dicajegyzéke 1707. OL Rákóczi szabadságharc levéltára. (A továbbiakban — Rákóczi szh. lt.) G 37 (szlovák lt. anyaga) — Sáros vm. 1707. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban — OSzK) Kézirattár, Fol. Lat. 1002, 398—405. pag. — Pest vm. 1723. OSzK Kézirattár 1002, 390—393. pag. — Szabolcs vm. dicajegyzéke 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV. A 1, Fasc. 8., 9., 11. No 26, 27, 44, 45. — Szatmár vm. dicajegyzéke 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506., Fasc. 2, No 31—33.

A felvidéki és az északalföldi területeken a 60 jobbágycsaládot átfogó porta, legalábbis a fenti adatok tükrében, reális számnak tűnik; a Szabolcs megyei magasabb familiaarányt a szőben forgó megye portaszámának igen erős leszállítása okozta. Mint a porta becsült értéke mutatja, a kuruc kormányzat kitűnően ismerte az ország gazdasági-adóügyi viszonyait.

A rosznyói adókvetés (1706) már az országos adózás irányába tett lépés volt, de hozama, a kincstári bevételekkel együtt 2,8 millió forint, messze elmaradt a katonai költségvetés igényei mögött. Elkerülhetetlenné vált az új, általános és országos adórendszer bevezetése, amely az ónodi országgyűlésen 1707. június 9-én jóváhagyott jövedelemösszeírásra épült. Ez az 1707 nyarán gyorsan és alaposan, mintegy 97 ezer km²-nyi területen elkészített dicajegyzék lett az alapja a következő évek óriási mértékű adóztatásának.

Az ónodi *dicalis conscriptio*t és az arra épülő adóztatást Rákóczi teljes egészében kiterjesztette a nemességre! A fejedelmi *propositio* szavai szerint: „Az haza közös javára szolgáló törvényes terheknek rövid meg mutatóssa, mellyeket az Magyar Országhi Lakos Rendek hazajok mellet való hadakozásnak idején s még azon kívül is az nemesi szabadságnak sérelme nélkül, magok meg maradásáért, mint igaz hazafiak, hajdani, be vett Törvényes Szokás szerint viseltek vala és azon okból, most is viselni köteleztetnek.”⁷ A nemesség adóztatásának Rákóczitól említett hajdani törvényes szokása utalás arra a néhány alkalomra,⁸ amidőn, mint pl. a 15 éves háború időszakában, kivételesen a nemesek is hozzájárultak a hadiadó fizetéséhez. Hasonló válsághelyzetben, 1698-ban, a 4 milliós magyarországi adó egyynolcadát a nemesség és a szabad királyi városok fizették; a nemességre eső rész az adó 6,25%-a volt. 1700-ban az udvar ismét sürgette az armalisták és a kisebb nemesek adózási részvételét.⁹ Ezek az esetek azonban kivételszámba mentek és semmiképpen sem voltak egybekapcsolva a nemesi vagyon összeírásával és az arra épülő adókötelezettséggel, mint a kurucoknál. A nemesség megadóztatása talán az egész szabadságharc legmemoresebb intézkedése volt!

Röviden utalnunk kell a *szabad királyi városok* szerepére a kuruc állam, illetve hadsereg fenntartásában. Rákóczi központi államterületéhez 22 város tartozott, amelyek adóköteles jövedelme a teljes dica-vagyon 10,3%-ára rúgott. Ismeretes az irodalomból a városok ellátó szerepe a bányatermékek biztosításában, a fegyver- és lőszergyártás kiépítésében, valamint a kuruc haderő egyenruházatának előteremtésében. A kuruc hadseregnek szállított hatalmas mennyiségű katonapoztó, csizma, süveg és köpeny előállításában azonban, mint a hadbiztosok jelentései igazolják, nemcsak a városok, hanem a megyei mezővárosok és falvak kézművesei is részt vettek. Egyes mezővárosok kézműipari fejlettsége — pl. Rimaszombat, Jászó, Alsó- és Felső-Mecenzéf stb. esetében — vetekedett a legtöbb királyi városával.¹⁰

A *dicalis* összeírás alapján, amely egyébként lehetővé tette a kuruc állam termelőerőinek részletes és pontos meghatározását, magasba szökött az adóbevételek. 1707-ben és 1708-ban, amikor Rákócziék adójövedelme a legnagyobb volt, az az alábbiak szerint tagozódott:¹¹

7 Státny Archiv (a továbbiakban — SA) Prešov, ŽS Kongregacná zápisnica 1706—1710. No 25, 370—392. pag

8 A nemesség vagyonai hozzájárulását elrendelő törvényekről Grünwald Béla: A régi Magyarország. Pénzügyi állapota. *Nemzetgazdasági Szemle*, 11: 1887. 10: 691—729. o. Az említett törvényekről: 703—705. o.

9 *Hildenstab György*: Közigazgatási viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában (a továbbiakban — *Hildenstab*), Székelyudvarhely, 1910. 43—44. o.

10 N. Kiss, 1980. 97. o., 2. l. — *Heckenast Gusztáv*: Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Budapest, 1959. — Szepes vm. első számolása. SA Levoča, ZSŽ 1708. Acta Pol. No 45/c.

11 N. Kiss István: Hadsereg, adóteher és társadalom Rákóczi államában, 1703—1711. (A továbbiakban — N. Kiss, 1976) *Valóság*, 1976/7. 98—102. o.

francia segély	0,3 millió forint
kincstári jövedelem	0,5 millió forint
udvartartási pénzdadó	0,3 millió forint
dica adó	7,5 millió forint
összesen:	8,6 millió forint

A teljes állami bevétel 87⁰/₀-át a dicális adó biztosította. Mint Szepes és Sáros megyék adóelosztási tervei mutatják, egy dicára 5,5 forint értékű pénzdadó és természetbeni juttatás, valamint 2 ft. értékű téli szállás biztosítása esett¹². A teljes dica-volumen több, mint egy millió paraszti és nemesi dicát mutatott ki. Átlagosan egy jobbágycsaládra 5, egy nemesi udvarházra 20–25 dica jutott.

Ennek az ország történetében addig példa nélkül álló adóbevételnek 90⁰/₀-át a tervek szerint¹³ a hadsereg szükségleteire fordították. 1707 őszén a táblázatos kimutatás szerint, amely feltehetőleg az optimális nem pedig a tényleges létszámra vonatkozik, 63 ezred 94 ezer katonájáról¹⁴ kellett gondoskodni. Ezek zsoldja, élelmezése és felszerelése — a fegyver- és lőszerutánpótlás nélkül! — 8,3 millió forintba rúgott.

Eszerint a hadsereg szükségleteinek kielégítése még a legnagyobb pénzügyi erőfeszítés időszakában sem volt teljesen megoldható! Ugyanakkor az infláció bosszantó illúzióvá degradálta a zsoldfizetés rendszerét, Rákóczi hadseregszervezési munkájának fő célkitűzését. Ilyen körülmények között tartották fenn 8 éven át a kuruc hadsereget, ami már csak ebből a szempontból is rendkívüli történelmi teljesítmény volt.

Csak az adóügyi rendeletek utalásai jelzik a katonai szállítás és közmunka feladatát, amely igen nagy volumenű és értékű ingyenes paraszti szolgáltatást jelentett. 1708 nyarán pl., amikor az arra az évre kivetett hadimunkát ellenőrzik, kiderül, hogy a 12 megyére kivetett 25 179 fogatállításból 67⁰/₀-ot, a 88 042 napi kézműves munkából pedig 71⁰/₀-ot¹⁵ már teljesítettek a megyék.

A dica-adók megterhelése óriási volt és a kuruc vezetés 1708 és 1709-ben már csökkentette az egy dica jövedelemre eső adóterhet, ami — párosulva a pestis pusztításával és a kuruc államterület csökkenésével — az 1707. évi egy millió dicát 1709-ben már 0,6 millióra apasztotta. Mivel 1708 vége óta az állami adót terményben és pénzben egyaránt a kuruc seregtestek parancsnokaira asszignálták, a kormány központi bevétele szinte jelentéktelenné zsugorodott; az 1710. évre mindössze 209 ezer forintot tett ki, s zömmel azt is katonai kiadásokra fordították.¹⁶ Az adóbevétel többi részét, még 1709-ben is 6 millió forintot, a hadsereg hajtotta be, s mint a hadbiztosi elszámolások töredékei mutatják — pl. Károlyi Sándor körzetében — igen jó hatásokkal! A Gazdasági Tanács 1710 februári felmérése szerint az 1709. évben, amidőn Gömör és Szepes megye már osztrák kézre került, Nógrád és Kishont megye pedig hadszíntérre (sedes belli) vált, bevételként a kivetett adó 69⁰/₀-át kapták meg.¹⁷

Rákóczi és munkatársai nem csak arra törekedtek, hogy ennek az óriási nemzeti erőfeszítésnek a terheit arányosan osszák el az egyes osztályok között, de

12 OL Rákóczi szh. lt. G 28, V 2 d, 211–212. pag. — ŠA Prešov, ŽS Kongregacná zápisnica 1706–1710. No 25. 1138. pag. — ŠA Levoča, ŽSŽ Kong. Protokol. Tom. 1707–1709. 228–229. pag.

13 Prileszky Pálnak, a Gazdasági Tanács tagjának táblázatos kimutatása 1707-ből. N. Kiss, 1980. 102. o. 2. lj.

14 A Prileszky Pál által készített hadrendi táblázat az ezredlétszámokat, a lóállományt és a kifizetendő zsold összegét tüntette fel. Az a feltételezés, hogy ezek a tételek a katonai ellátmány — a porció — számát mutatnák, a forrás alapján nem bizonyítható. Lehetséges viszont, hogy a pénzügyi tervezésnél a hadsereg optimális, teljes létszámát vették alapul, nem pedig az ezredek fluktuációtól megtépzott pillanatnyi létszámát. N. Kiss, 1980. 102. o. 2. lj.

15 „pro repartitione praesidii” 1708. július 12. OL Rákóczi szh. lt. G 28, V 2 d, 475. pag.

16 16 megyére kivette; főleg a helyőrségek zsoldjára, a német csapatok felszerelésére, a tűzértség ellátására és a közigazgatás költségeire. Takács, 1941. 263–265. o. (3. lj.)

17 Takács, 1941. 247. o., 3. lj.

igyekeztek a parasztság terheit *relative csökkenteni* is. Azt, hogy a pénzadó-nál „a köznép könnyebb dicafizetést élvezzen” már a kassai gyűlésen leszögezték 1707 telén.¹⁸ Számításaink szerint a nemesség adóterhe (21,5%) egészében véve is magasabb volt (bevallott) vagyoni arányuknál (18%) és ez a politika a felkelés egész időszakában érvényesült.¹⁹ 1709 tavaszán Zemplén megye adó-kivetésének végrehajtási utasításában kimondják: „a szegény nép, amelyet sok teher sújt, egy dicáért egy forintot, a nemesi osztály és a curialisták pedig két forintot fizessenek.”²⁰ Néhány adat a fenti állásfoglalás igazolására: Heves vármegyében a nemesség 1708-ban a pénzadó 13%-át, 1709-ben 20%-át fizette.²¹ Szepes megyében, ugyancsak 1709-ben, a nemesekre esett a pénzadó 33,1%-a, Abaúj megyében pedig 26,5%-a.²² Csak a nemességet terhelte továbbá a katonalóvak pótlása, illetve annak ezüst tallérban (!) történő megváltása és 1708-tól az újoncok felszerelésének költsége is.²³

Teljes egészében a parasztságra és a városokra hárult viszont a hadsereg ún. téli szállásának ellátása, ami részben a zsold-, részben a kenyér-, hús- és zabkészletek biztosításából állott. Értéke országosan évi 2,6 millió forint körül mozgott, ami a teljes állami adóterhek kb. egyharmadának felelt meg. A lényegét képező napi katonai porció, illetve lótap konkrét mennyisége a korszakban eléggé ingadozott.

*Az oralis és equilis portio alakulása*²⁴

Forrás	Kenyér (kg)	Hús (kg)	Zab (liter)
1704, Ipolysági tábor	1,12	0,38	3,8
1707, Regulamentum	1,19	0,40	4,8
1708, Hadbiztosság	1,12	0,30	4,5

Az ellátmány fejenként és naponta több mint 1 kg kenyér, kb. 30–40 dkg hús és 4,5 liter zab körül mozgott, ami a korabeli körülmények között, kivéve a lótapot, elég magas szintűnek volt tekinthető.

A valóságban a téli szállás jóval többbe került a jobbágyoknak annál, mint amit a Hadbiztosság tervei mutattak. Lássunk egy konkrét példát. Babocsay Ferenc lovas ezrede 1709 januárjában téli szállásra Szepes megye második járásába vonult. Ellátmányuk a jelzett hónapra 10 424 oralis és 10 623 equilis portiót tett ki, ami kb. 350 ember és 360 ló ellátását jelentette. Szepes megye a helyszínen összeíratta a kuruc katonák tényleges fogyasztását,²⁵ ami a fenti táblázaton szereplő fejadagok szintjét messze meghaladta; személyenként és naponta egy főre 1,98 kg kenyér, 2,23 kg hús és 0,9 kg szalonna esett, továbbá a jelzett időszakban mindenkire 4,4 ft. értékű ital (pálinka és sör) és 2,1 ft. értékű egyéb fogyasztás. Kenyérből a telelő kurucok kétszer, húsból pedig közel hatszor annyit ettek volna, mint a norma? Ezenkívül naponta kb. egy kg

18 A kassai consensusok aktái. OL Prileszky cs. lt. Filmtár, C 333.

19 N. Kiss, 1976. 101. o., 11. l.

20 1709. március 14. „ut misera plebs abunde multis oneribus subjecta, suam dicam per singulos florenos, status autem nobilitaris ita et curialistarum per duos florenos pendant”. OL G 28, V 2 d, 669. pag.

21 N. Kiss István: Népeesség és nemesség Heves vármegyében, 1707–1709. (A továbbiakban — N. Kiss, 1981.) Archivum 10/1981. 77. o.

22 Szepes megyére nézve Takács, 1941. 216–217. o., 3. l. — Abaúj megyére nézve ŠA Košice Župna zápisnica Abovskej Župy 1708–1709.

23 L. a 19. jegyzetet.

24 1704. Bánkúti, 259–260. o., 1. l. — 1707, uo: 206–207. o. — A commissariatus terve ŠA Prešov, ŽA a. p. 1708. No 129.

25 A Babocsay lovas ezred fogyasztása 1709 januárjában: gabona 356,5, árpa 125 és zab 3293,5 kassai köből, tehénhús 121 q, 179 sertés, 461 lúd, 1128 tyúk, 94,5 q szalonna, 1550 r. ft. ital és 732 r. ft. egyéb költség. OL G 28, V 2 d, 559. pag.

zsírozót használtak volna fel és csak januárban megitták volna másfél havi zsoldjuk értékét? Ugyanakkor egy kuruc lóra napi 4,5 liter helyett 26,6 liter zab és árpa esett volna? Bár a megyék ismételten panaszkodtak, hogy a téli szálláson levő kurucok erőszakosan növelték portióikat, ilyen túlfogyasztás a szóban forgó 350 fős és 360 lovas tábornál elképzelhetetlen! A magyarázatot az ezredet kísérő *nem katonai személyek* ellátása adhatja: a tisztek szolgálói, a katonafeleségek s gyermekek, akik az alakulat „bagázsánál” húzódtak meg s a csapatokkal együtt vonultak a téli szállásra. Nekik hivatalos portio természetesen nem járt, s így a katonák portióinak megnöveléséből éltek. Emelhették végül az élelmezési létszámot a téli időben csatlakozott újoncok, vagy menekültek is, akiket már nem vett jegyzékbe a mustratiszt. A nem katonai személyek száma természetesen erősen ingadozott, de esetenként meglepően nagynek mutatkozott. Így pl. Géczy Gábor ezredében 1710. május 15-én, amidőn az alakulat már csak 136 fegyverforgató katonából áll, a nem katonák kimutatásában 136 asszony, 334 gyerek és 44 szolga szerepel. A lecsökkent létszámú ezrednél még 170 lovat és 93 ökröt is tartanak.²⁶ A korábbi években, a magasabb katonai létszám mellett, a nem katonai személyek aránya természetesen nem volt ilyen nagy, de a 20–30%-os arányt gyakran elérte, jöllehet a hadvezetés ezt nem nézte jó szemmel. Csak azt kívántuk a felsorolt példákkal bizonyítani, hogy a katonai élelmezés, a portiók terhe, a kötelező ellátás gyakran pazarlásba is átcsapó kihasználása a hivatalosnál jóval erősebben nehezedett az adózó parasztságra.

Részen a váltópénz hiánya, részben az állami bevétel elégtelensége miatt a kuruc kormányzat még a dica-adó bevezetése előtt rátért a korábbi ezüstpénz helyett a rézpénz verésére. 1704-től, illetve 1705-től 13–14 millió forint értékben veretett rézből készült, X és XX polturás, azaz negyed-, illetve félforintos érméket.²⁷ Aranydukátokat csak 1704–1705-ből, ezüstforintokat csak 1704–1706-ból ismerünk. A rézpolturák devalvációja már néhány hónappal később jelentkezett és magasba szökését az 1707 decemberében hivatalosan végrehajtott 60%-os értékcsökkentés sem tudta feltartóztatni. Az ezüstben, illetve rézpénzben számított forint között több száz százalékos kurzuskülönbség támadt. Keczer András kerületi főhadbiztos 1708. február 18-án azt jelenti Rákóczinak, hogy Lőcsén „7–8 (ezüst) forinton adnak 100 forint rézpoltúra pénzt”.²⁸

A kuruc kormányzat a katasztrofális inflációt erőszakosan akarta letörni és elrendelte a pénzadó részben ezüst-, részben rézpénzben történő befizetését. Bercsényi Miklós 1708. július 10-én utasította a Hadbiztosságot, hogy vásárlásainál „szabott árakon rézpénzben fizessen” és azt szükség esetén karhatalmilag (manu etiam militari!) érvényesítse.²⁹ Az erőszakos beavatkozás nem segítette a pénz elértéktelenedését, ezt maga Rákóczi mondta ki a legvilágosabban 1708. július 15-én Szepes vármegyéhez intézett levelében, amellyel a megye vezetőit jelentéstételre táborába rendelte: „szoros kötelességében állott volna Kegyelmeteknek, de abban el nem járván s parantsolatinkal is nem gondolván, annyira nevelte az Confusiót, hogy a Szegénység nem fizethetvén maga Dicalis Impositióit a pénz *Circulatioja sikertelensége* miatt, sok biztattással tartott és csak nem végső Desperatióra jutott Hadaink is, többire *fizetetlenül* maradtanak.”³⁰ Bár a rézpénz erőszakolt árfolyama megbénította a kereskedelmet, s le-

26 OL G 28, V 2 c, 386–389. pag.

27 *Akoshegyi Ferenc*: II. Rákóczi Ferenc pénzei. *Érem*, 1974/2. 17–18. o. és 1975/1. 9–19. o.

28 *Takács*, 183–184. o., 3. lj.

29 A vásárlást „erga dispositionem praetii in rubra moneta fiendam az Hadak számára vitesse el”! Bercsényi utasításai 1708. július 10-én és augusztus 1-én. *ŠA Levoča ŽSŽ Acta Politica* 1708. No 44.

30 *ŠA Levoča* (29. jt) No 41. (Kiemelés tőlem — N. K. I.)

hetetlenné tette a csapatok fizetését, a kuruc kormány nem talált más megoldást, mint annak további fenntartását. Rozmán Márton, a szepesi 13 város biztosa, Rákóczi parancsára, hogy vezessék be a szepesi városokban a rézpénz forgalmát, 1708. augusztus 30-án a következőképpen válaszolt a fejedelemnek: „a réz-pénzt a következő szombaton valamennyi oppidumba be fogom vezetetni változatlan árfolyamon. De az ezüst- és az aranypénz magas árfolyama miatt semmit sem fogok tudni megoldani.”³¹

A szinte parttalan infláció, az akadozó piaci forgalom, a zsoldfizetés nehézségei, illetve a rézpénzben kifizetett zsold miatti lázongások közepette a kuruc kormányzat csak azért tudott fennmaradni — s itt nem kívánunk szólni a tömegek erkölcsi támogatásáról —, mert az állam az *adók nagy részét* nem pénzben, hanem *természetben* kapta kézhez. A már említett 8,6 milliós állami adóbevételeből és külföldi támogatásból 3,6 millió folyt be készpénzben; ennek kb. 10%-a, a francia segély, ezüsttallérban, további 15–20%-a apró ezüstpénzben (fehér pénz) a többi, az értéke 7–8%-ára csökkent rézpénzben. Ugyanakkor azonban az adójövedelem nagyobbik fele, 5 millió forint értékben, gabonában, ökörben, zabban, borban s iparcikkokban került be a kuruc államkincstárba.³² Csak így és csak azért tudták a kuruc vezetők a pénzügyi-gazdasági összeomlást elkerülni, áthárítva az infláció terhének nagy részét az adózó társadalomra.

Vizsgáljuk meg az infláció hatását két konkrét példán, az *ökörár* és a *katonai zsold* alakulásán. 1706–1707-ben a hízott ökör ára 15 forint körül mozgott, s azt vették alapul a dica-adó bevezetésénél is („két ökör, vagy 30 forint”). 1709 nyarán, amidőn a piaci árak már régen magasba szöktek, Eötvös Miklós hadbiztos a Tiszántúlon adóba adott ökröket még változatlanul 14–15 forintjával írta jóvá az adózóknak.³³ Ez a hivatalos ár ekkor már kizsákmányolásnak számított, hiszen amidőn ugyanazon év azonos hónapjában magyar tőzsérek Bottyán Jánostól 57 ökröt vásároltak, állatonként 37,5 forintot fizettek³⁴ A piaci ár a hivatalos árnak 250%-a! Néhány hónappal később az érsekújvári őrőség két fiatal tisztje, akik nagyobb összeg pénzt kaptak bevásárlásra, saját hasznukra 60 ökröt vettek, majd adtak el. Az illegális üzleten 495 forintot kerestek, amit az érsekújvári parancsnok később elkoboztatott tőlük.³⁵ Egy ökör átlagos piaci eladási ára itt 27 forint, a hivatalos ár 180%-a!

Az ökörár emelkedése kettős következménnyel járt a gazdasági életre: egyrészt az állam a hivatalos ár fenntartásával igyekezett a természetbeni adózás értékét az adózók kárára irreálisan alacsony kurzuson átszámítani, másrészt szabadon engedte a piacon érvényesülni a rézpénzben számítva több száz százalékkal megugrott árakat. Látszólag ellentmondásos körülmény, hogy az 1000%-os értékvesztésen átesett rézpoltúrák mellett a marhaár-emelkedés csak 200–250%-os! Ezt az a körülmény magyarázza, hogy a kereskedelmi forgalomban — hasonlóan a kuruc államhoz, amely a pénzádó egy részét (harmadát) fehér pénzben követelte meg az adózóktól — a piaci üzletekben is vegyesen fizettek ezüstben és rézpénzben. Csak rézpoltúrában ugyanis senki sem akart üzletet kötni. A negyed vagy harmad arányban ezüsttel fizetett ár viszont jóval alacsonyabb lett, mint a csupán rézpénzben számított inflációs ár.

Még érdekesebb a korszak legfontosabb bérskálájának, a zsoldnak, az infláció körülményei közötti alakulása.

31 „futuro die Sabbathi omnino in oppidis...publicari faciam ut suum indifferentem habebit cursum. Propter elevationem autem Albae et Aureae monetae per has nihil resolvere possum”. ŠA Levoča (29. jt.) No 43.

32 N. Kies, 1976. 99–100. o., 11. lj.

33 Eötvös Miklós jelentése, 1709. június 30. OL Rákóczi szh. lt. G 28, V 2 d, 790. pag.

34 Jelentés, 1709. június 29. OL G 28, V 2 e, 357. pag.

35 Jelentés, 1709. november 7. OL G 28, V 2 e, 404–405. pag.

A havi zsold alakulása forintban³⁶
(lovass ezred)

Rang	1704 június	1705 augusztus	1706 május	1707 június
ezereskapitány	30	60	120	200
századparancsnok főhadnagy	18	36	40	64
vicehadnagy	14	24	24	24
katona	4	4	4	4

A havi zsold alakulása forintban³⁷
(gyalogos ezred)

Rang	1704 szeptem- ber	1705 július	1705 augusz- tus	1706 május	1707 június
ezereskapitány	45	—	60	70	150
századparancsnok főhadnagy	—	21	25	21	22
vicehadnagy	10	15	18	15	18
katona	3	3	3	3	3

Az ezredparancsnokok esetében a zsold híven nyomon követi a rézpénz inflációját; egy lovas ezredesnek a fizetése 1704 és 1707 között 670%-kal emelkedett. egy gyalogsági ezredesé 330%-kal. A kuruc hadsereg ezredesei, ritka kivételtől eltekintve, a nemesi középbirtokosokból kerültek ki. A rendszerint főhadnagyi rangban levő századparancsnokok között már sok jobbágyi származású tiszt is akadt. Egy kuruc főhadnagy fizetése a jelzett időszakban 330%-kal nőtt, míg egy hajdú főhadnagyé csupán 105—120%-kal! A vicehadnagyság többségét már egyértelműen a parasztok adták; fizetésük, nagyjából párhuzamos módon, a lovasságnál 171%-kal, a gyalogságnál 180%-kal emelkedett. A hadsereg abszolút többségét kitevő huszárok és hajduk zsoldja azonban az egész korszakon át változatlan maradt!

Bár a lovasság és a gyalogság fizetése között tudatosan fenntartott különbség mutatkozott a huszárok és a dragonyosok javára, a zsoldkülönbség döntő okát a hadsereg osztályszerkezetében kell keresnünk. A középnemesi, illetve főúri származású ezredesek fizetését az infláció ütemének megfelelően emelték, míg a katonatömegek zsoldját változatlanul hagyták. A főhadnagyi zsold sokkal előnyösebben alakult a lovasságnál, ahol több volt a nemesi származású tiszt, mint a hajdúságnál; viszont a vicehadnagyságnál, ahol mindkét fegyvernemben többségben voltak a jobbágy eredetű tisztek, már párhuzamos és kiegyenlített arányú a fizetés növekedése. A legdöbbenetesebb tény azonban az alapvető katonai zsold változatlan szinten tartása volt, ami arra utal, hogy a

³⁶ 1704. június 21. Lovass ezred zsoldtáblája, OL G 28, V 2 e, 16—20. pag. — 1705. augusztus 4. Hadbiztossági zsoldtáblázat, OL G 28, V 2 e, 93. pag. — 1706. május 17. Általános zsoldtáblázat, OL G 28, V 2 e, 21. pag. — 1707. június 22. A Norwall-ezred zsoldtáblája, OL G 28, V 2 e, 161. pag.

³⁷ 1704. szeptember 1. gyalog ezred zsoldtáblája, OL G 28, V 2 e, 19. pag. — 1705. július 9. Gyalog ezred zsoldtáblája, G 28, V 2 e, 85. pag. — 1705. augusztus 4. 34. lj. — 1706. május 17. 34. lj. — 1707. június 22. Bonafous gyalogezredének zsoldtáblája, G 28, V 2 e, 165. pag.

kormány a tömeges zsoldemelést nem tudta végrehajtani és az inflációban érintetlenül hagyott zsoldnak tulajdonképpen már csak szimbolikus jelentőséget tulajdonított. Ezt bizonyos fokig a csapatok bőséges ellátása, különösen azoknak a téli szálláson kikényszerített, gyakran pazarlásig fajuló ételmezése egyenlítette ki.

A kuruc hadsereg társadalmi bázisa

A kuruc hadsereg az első években toborzott önkéntesekből és zsoldosokból állt, akikhez 1705-től kezdve a kötelezően sorozott újoncok — a *hajdúk* — csatlakoztak. 1707 második felétől az újoncok száma ugrásszerűen megnőtt és a haderő 1708—1709. évi feltöltése már jórészt az újoncozás sikerén múlt.

A zsoldosok között természetesen különbséget kell tennünk az idegen eredetű, külföldi és a magyarországi zsoldosok között. Az utóbbiak a felkelés első hónapjaiban megjelentek a kuruc zászlók alatt, mert Rákóczi ugyan már 1703 nyarán elrendelte a *nemesek felkelését*, de személyesen, mint ez a későbbi összegezésekből kitűnik, a felkelésben a nemesség egyötöde-egyhatoda vett csak részt, a többiek, vagyonuk arányában, zsoldost állítottak. Minden megyében több ilyen *zsoldos századot* szerveztek és az ezt fenntartó zsoldos adót a fejedelem még udvari környezetének tagjaival is megfizettette.

Kivételt azok a nemesek képeztek, „akik zászlók alá adták magokat, így zsoldos állítástól ad praesens mentesek lettek.”³⁸ Mentességet ezek szerint a zsoldos adó alól csak azok a nemesek kaphattak, akik *önként* jelentkeztek a haderő valamelyik ezredébe.

1705-ben Rákóczi már igyekezett az egész hadsereg zsoldfizetését biztosítani és a nemesektől kiállított zsoldosok ekkor az államtól kapták meg azt a zsoldot, amit a nemeseknek adóban kellett befizetni.

A zsoldosállítást a kuruc kormány szigorúan ellenőrizte. Így pl. aki a mustrára alkalmatlan személyt küldött, vagy elmulasztotta a zsoldos kiállítását, annak büntetésből két lovast kellett a seregbe küldenie, a következő évi zsoldoson kívül. Zsoldosnak nem lehetett „vándorlót vagy csavargót” küldeni, az elcsúszott, vagy megszökött zsoldost pótolni kellett. A szökött zsoldost felakasztották, rejtgetőjét megbüntették. Ha valaki reguláris, vagy mezei hadból való katonát állított ki, mint zsoldost, a katonát fel kellett akasztani, a küldő nemest pedig meg kellett büntetni. Végül, az általános felkelés elrendelésekor, a zsoldost állító nemesek is tartoztak fegyveresen megjelenni a hadseregnél.³⁹ Egy 1708-ból származó kiegészítés szerint, ha a nemestől kiállított zsoldos megszökött, úgy az köteles újat állítani, ha pedig ezt elmulasztja, szabadjon „az szökevény zsoldos hadnagyának, magát a *nemes embert* személye szerint, akárki legyen az, *zászló alá hajtani*.”⁴⁰

Nem csak a nemesek küldhettek maguk helyett zsoldost a hadseregbe, hanem községek, városok, jómódú parasztok is. A Palocsay-féle lovas ezred toborzó tisztjeinek 1706. március 8-i jelentése szerint a Dessőffy század 38 katonájából 22 zsoldos, akik — néhány kivételtől eltekintve — mint „falu zsoldosai” szerepelnek.⁴¹

A zsoldosok helyzetét katonatársaik mindig bizonyos fenntartással ítélték meg, így pl. az erdélyi sereg 1707. augusztus 10-én kelt beadványában is, ahol

³⁸ *Takács*, 1941. 94—95. o., 3. l.j. — A megyei zsoldos szervezetre nézve *Takács János*: II. Rákóczi Ferenc hadserege. (a továbbiakban — *Takács*, 1930.) Sárospatak, 1930. 21. o.

³⁹ „A zsoldosok kiállításáról...” című parancs, kiadva Miskolcon 1706. február 15-én. OL 28, V 2 c, 80—81. pag.

⁴⁰ *Takács*, 1930. 60. o., 38. l.j.

⁴¹ OL G 28, V 2 c, 82—84. pag.

az önként hadre keltek „nemes felbuzdulásának” és áldozatkészségének dicsérete után a következőképpen emlékeznek meg a zsoldosokról: „feles azoknak is számok, az kiknek sem házok, sem tűzők nincsen országunkban, hanem csupán csak zsoldért szolgálnak és fegyverben öltöznek.”⁴² Ez a megállapítás félreérthetetlenül utal arra, hogy a zsoldosok nagy része, talán a zöme, a jobbágyság legszegényebb és bizonytalan egzisztenciájú rétegeiből került a hadseregbe.

Katonai érték tekintetében azonban senki sem tett különbséget zsoldos, illetve önkéntes és hajdú között. Abból a néhány katonai kimutatásból, amelyek külön a zsoldosok helyzetét világították meg, erre kell következtetnünk. Az egyik ilyen irat Nemes Borsod vármegye első gyalog seregének (zsoldos századának) lajstroma 1707-ből.⁴³

Az alakulat három tisztje — a főhadnagy, a vicehadnagy és a zászlótartó — elesett, három altisztjéből kettő megszökött. 91 főnyi legénységéből, akik valamennyien zsoldosok, 56-an maradtak a században (61,5%). A 38,5%-nyi veszteség megoszlása a következő:

elesett	19 = 20,9%
sebesült	7 = 7,7%
szökevény	9 = 9,9%

Az alakulat veszteségi aránya jóval túllépte az egyharmadot és átlagosan három hősi halottra, valamint sebesültre csupán egy szökevény esett. Úgy tűnik, hogy a zsoldos alakulatok harcértéke semmivel sem volt rosszabb a hadsereg többi részénél.

A kuruc korszak második felében a személy szerinti felkelésre kötelezett katonaparasztság (ordo militans) körében is elterjedt a zsoldos állítás. Szemere László brigadéros hajdúvárosi lovas ezredében az 1707. október 20-i mustrajegyzék szerint 146 önkéntes kurucra 86 kiállított zsoldos (37,2%) esett. Amikor Károlyi Sándor, a tiszántúli hadtest parancsnoka, 1710. szeptember 19-én meg-egyeezett a jászokkal azok katonai szolgálatáról, a jászkun lovas ezred összetétele a következő volt:⁴⁴

tisztek (és altisztek)	44 fő
„gazda számbul katonák”	86 fő
„soldosok mind öszve”	294 fő
Összesen	424 fő

Nem számítva néhány nemest, a telkes parasztok közül kikerült tisztek, altisztek és katonák adták a létszám mintegy 30%-át, míg a zsoldosok kb. 70%-át. Hasonlóan a nemesekhez, a zsoldost állító telkes gazdák továbbra is részt kellett, hogy vegyenek az adózásban.

1703 és 1705 között a kuruc hadsereg jellegét és a fegyver alatt állók többségét az ún. „önkéntesek” határozták meg. 1703 nyarán az első, lelkesedéstől fűtött csapatok csatlakozásai után Rákóczi toborzó felhívásokat — patenseket — küldött az ország különböző részeibe. A haderő katonai kereteit kitöltő önkénteseket a kuruc kormányzat később is, mindvégig megkülönböztette a hadsereg zsoldosaitól, illetve a kötelezően sorozott újoncoktól!

Úgy tűnik, hogy az önkéntesek első hullámát a *volt végvári vitézek* és az ország szinte minden nagy uradalmában megtalálható *katonaparasztok* adták,

42 *Bánkúti*, 118. o., 1. lj.

43 OL G 28, V 2 c, 211—212. pag.

44 OL G 28, V 2 c, 179—180. pag. — OL P 396, Acta publ. ser. I. Közölve *Bánkúti*, 145—146. o. 1. lj. — Az önkénteseket nem volt szabad a zsoldosokkal összekeverni, vagy az előbbieket zsoldosnak kiadni. *Takács*, 1930. 23. o., 38. lj.

akiket méltán neveztek „vitélő rend”-nek.⁴⁵ Csakhogy az önkéntesek egyre dagadó áradatában ez az eredetileg is harcos réteg rövidesen feloldódott a zászlók alá sereglett telkes parasztok több tízezres tömegében. Ez a körülmény, vagyis a *telkes jobbágyság túlsúlya* az önkéntesek soraiban, hívta életre azt az egész korszakon átívelő vitát, amely a katonaparasztok kedvezményei körül kialakult. A „*miles*”-nek, illetve „*spontaneus*”-nak nevezett önkénteseket már Rákóczi 1703. augusztus 28-i rendelete felmentette a földesúri adók terhe alól.⁴⁶ Szatmári táborából ugyanő hasonló módon rendelkezett, de már hozzáfűzte, hogy a mentes katonák „atyja, felnőtt testvére, valamint az otthon maradt jobbágyság azonban a szokott dézsmát tovább fizessék.”⁴⁷ Ugyanez a probléma bukkant fel a somlyói jószágkormányzó 1703. december 18-i jelentésében, aki egyrészt azt panaszoja, hogy „a hadba mentek miatt alig 20 ember van a keze alatt”, másrészt leszögezi: „kinek fia, öccse s bátyja katona: ennek árnyékában az egész ház nem szolgál”.⁴⁸ 1704—1705-ben egész sor intézkedés foglalkozott a hadban levő jobbágyság adókötelezettségével, illetve mentességével. Ugoicsa, Heves, Gömör és Szabolcs megyéhez intézett fejedelmi levelekben és utasításokban egyaránt hangsúlyozzák, hogy a milesek rokonai tartoznak a földesúri és állami adóval, sőt az újoncozás pénzügyi terheiben a katonáskodó parasztnak is részt kell vállalniuk.⁴⁹ A legélesebben visszatérő probléma mindig a „nagycsalád” értékelése volt, mert a jobbágyságnak a rájuk vonatkozó kedvezményeket mindig a tágabb értelemben vett nagycsaládnak követelték, míg a kormányzat azt csak a kiscsaládoknak biztosította. Hasonló módon tilalmazták az „egy kenyéren élő” társak bevonását is a paraszti családba. Ez a vita sokszor elmergesedett, Károlyi Sándor 1705. november 12-i jelentése szerint Bessenyei Zsigmond ezredében pl. zendülésre került sor, mert az önkéntes kurucok házanépén otthon behajtották a dézsmát.⁵⁰

A már ismert *dica*-adó bevezetésekor újból meghatározták az önkéntes katonák mentességének körülményeit.⁵¹ Eszerint minden dica-postitióban egy dica értékű mentességet élveztek, továbbá felmentést kaptak a beszállásolás és fogatállítás terhe alól is. Rokonaik viszont: „az atyák, bátyák, öcsék nem kaphatnak mentességet!” Így a hadakozó parasztnak a nemesekével azonos személyes mentessége volt, de ez nem jelentett általános felszabadítást minden földesúri és állami adó alól, noha azok túlnyomó többségétől igen!

Az a körülmény ugyanis, hogy minden dica-kategóriában mentességet kaptak egy dicára (30,— Ft érték), igen jelentős kedvezmény volt. Amelyik katonáskodó jobbágnak pl. 3 ökre volt, kettő után adómentes maradt és csak egy ökrét írták fel az adólistára. Ez rendkívül nagy engedmény, mert akinek állatból, földből, szőlőből, kézműiparból, pálinkafőzésből stb. arányos megoszlásban 10—12 dicát érő vagyona volt, az így csupán 1—2 dica után fizetett adót, ha a hadseregben szolgált. Úgy tűnik, hogy a katonáskodó parasztok mentessége ténylegesen még szélesebb körű volt, mert Kishont, Abaúj és Szatmár megyei, valamint hajdúsági példák azt mutatják, hogy az önkéntes katonákat egy-

45 Bánkuti Imre a szabadságharc első időszakában jelentkező végvári és katonaparaszti elemeket mindvégig a Rákóczi-hadsereg meghatározó jellegű és túlsúlyban lévő részének tartja. *Bánkuti*, 47—53. o., 1. l. E nézettel, számszerű vizsgálataink tükrében, nem értünk egyet: a katonák döntő többsége a telkes jobbágyságból került ki!

46 *Várkonyi Ágnes*: A jobbágyság osztályharca a Rákóczi szabadságharc idején. *Történelmi Szemle*, 1964. 338—377. o.

47 *Takács*, 1941. 87. o., 3. l. — Mivel Rákóczi elrendelte az egyházi tized igénybevételét a hadsereg élelmezésére, a dézsma gyakorlatilag, bár csak átmenetileg, állami adóvá vált. (Kiemelés tőlem — N. K. I.) — *Hüldenstab*, 24—25. o., 9. l.

48 Idézi *Bánkuti*, 35. o. 1. l.

49 Ugoicsa vm. 1704. január 31. *Takács*, 1941. 102—103. o., 3. l. — Heves és Gömör vm. 1704. április 29. OSzK. Fol. Hung. és Szabolcs vm. 1705. június 18. Szabolcs-Szatmár m. Lt. Mindkét forrást idézi *Bánkuti*, 42. o. és 103. o., 1. l.

50 Számos idevágó irat és folyamodvány idézve: Kuruc vitézek folyamodványai, 1703—1710. (a továbbiakban — *Kuruc vitézek*.) (Ed. *Esze Tamás*.) Budapest 1955. 16—18. o. — Károlyi jelentése 1705. november 12-ről, továbbá Rákóczi válaszai 1705. május 24-ről és 1707. június 23-ról ugyanott: 236., 429. és 444. o.

51 *Regulamentum Universale*, II. rész, 7. punctum, idézi *Bánkuti*, 198—199. o., 1. l.

szerűen mindenféle adótól mentesítik és ha fel is sorolnak nevük mellett földet, ökröt, vagy másfajta vagyont, az összegezésbe már csak azt írják: „nihil”, azaz nincs adóköteles vagyonuk, jövedelmük, mentesek az adózástól. Persze az efféle általános mentesség nem biztos, hogy minden megyében egyformán érvényesült, de hogy gyakorlata széles körben elterjedt, azt a katonaparasztok és a katonanemesek összeírt dica-vagyonának csekélyisége is mutatja.

Országos kimutatás szerint a zászlók alatt álló parasztok vagyona a jobbágyság dica-volumenének mindössze 1,2⁰/₀-át, a nemes katonáknál 2,8⁰/₀-át tette ki. Elképzelhetetlen, hogy a hadseregben szolgáló 30—40 000 parasztkatonára, akik a dica-területen a jobbágycsaládok kb. 20⁰/₀-át képviselték, az adóköteles vagyon és jövedelem, azaz a termelőeszközök ilyen csekély hányada jutott volna.⁵² A jelenség arra utal, hogy azok mintájára, akik a törvény értelmében teljes adómentességet kaptak, a helyi hatóságok többfelé, vagyonuk ellenére, valamennyi önkéntest mentesítették.

Mivel a rézpoltúrában zsoldot kapó katonák nem tudták ezüstben fizetni a rájuk kirótt dica-adót, Rákóczi 1708. szeptember 30-án Szerencsről kiadott rendeletében úgy intézkedett, hogy ezután a miles-ek „teljességgel minden *contributiótól mentesek* legyenek”.⁵³ Ezzel nyert törvényesítést a fent jelzett és sok helyütt már 1707 óta tartó általános mentesítési gyakorlat.

Röviddel ezután a sárospataki gyűlésen (1708 november) véglegesen rendezték az önkéntes katonák függőségi és adóügyi helyzetét. A decretum 9. és 10. pontjában kimondották, hogy „valakik... az szolgálatban állhatatosan megmaradnak — hacsak magok szánt szándékkal nem akarnak menni előbbeni lakóhelyekre — bizonyos falu adatik letelepedésekre és minden jobbágyszolgálatul, köteleességtől maga személyében és maradékiban felszabadíttatnak”.⁵⁴ Ugyanekkor a hadiözvegyeknek és a seregben szolgáló jobbágyoknak, amíg katonáskodnak, mentességet biztosítottak a közterhektől. A felszabadítási ígéretnél figyelembe kell azonban venni, hogy végrehajtását a háború utánra halasztották, a telkes paraszt saját jobbágytelkét nem kaphatta meg és földdel való ellátására csak általánosságokban mozgó utalás történt.

A pataki rendelet szövege úgy értelmezhető, hogy kedvezménye nem csak a régtől szolgáló önkénteseket, hanem az újoncokat is megillette. Több, 1709 első feléből származó irat azonban ellent mond ennek az értelmezésnek. Az egri püspök, állást foglalva a pataki szabályozás ügyében, kijelentette, hogy a zsoldosok és a zsoldost állító otthoni személyek nem mentesülhetnek a dica-adótól, Bercsényi pedig 1709. június 18-án Heves megyéhez küldött válaszában lezögezte, hogy a közteherviselés alól csak azokat a katonákat mentesítsék, akiknek nincs jószáguk!⁵⁵

Az önkéntesek általános adómentességét eszerint jóval korlátozottabbnak kell tekintenünk, mint az a rendelet szövegéből következne. Az adóügyi iratanyag Bercsényi fenti állásfoglalását igazolja. Szolnok falu (Abaúj vm., Csereháti járás) 1709. évi dicalis összeírásában szerepelt Ágoston Pál bíró 4,75 dica jövedelemmel és fia, ifj. Ágoston Pál, aki Bercsényi karabélyos ezredében volt miles. A katonafiú ugyanakkora jövedelmet vallott be, mint az apja.⁵⁶ Mind a miles, mind apja adózott gazdasága után.

A harcoló kurucság önkéntesen zászlók alá állt részének juttatott mentességet — amint azt már elemeztük — igen jelentősnek tartjuk, bár azzal sem az

52 N. Kiss, 1980. 90—91., 94. o. lj.

53 Takács, 1941. 206. o., 3. lj.

54 A pataki rendelet megismételve gr. Esterházy Antal adóügyi és toborzó levelében, 1709. február 4. Idézi Bánkúti, 139. o. 1. lj.

55 Takács, 1941. 222-224. o., 3. lj.

56 „Aequaliter fatetur, uti praecedens suus parens” OL Rákóczi szh. lt. (Szlovák lt. anyaga) G 37, Abaúj vm. 1709.

érintettek nem voltak elégedettek, sem a jobbágyaik elvesztésétől féltő földesurak nem akarták azt elfogadni. Az utóbbiak próbálkozásai szinte napi problémát jelentettek a kuruc vezetőknek; mint Esze Tamás írta Rákóczihoz intézett panaszában „ő Nagyságok nem az hadat, hanem csak a jobbágyot szaporítják” és „efféleket hajdúból lőtt jobbággyal gazdagítani teljességgel eluntam.”⁵⁷ Magyarországon a kuruc kormányzat elég határozottan tudott fellépni ahhoz, hogy az ilyen kilengéseket meggátolja és az önkéntesek tömegét benn tartsa a hadseregben, Erdélyben azonban a földesúri önzés erősebbnek bizonyult a katonai érdeknél. Az erdélyi hadsereg 1707. augusztus 10-én azt követelte a fejedelmi Tanácstól, hogy büntessék meg a hadra kelt jobbágyokat visszszakövetelő és azok családjait sanyargató földesurakat, de panaszuk pusztába kiáltott szó maradt.⁵⁸ A marosvásárhelyi gyűlésen, néhány hónappal korábban (áprilisban), az erdélyi földesurak már dühösen követelték Rákóczitól az önként katonának állt jobbágyok leszereltetését. A fejedelem ugyan nem engedett ilyen törvényt szentesíttetni és a vitás kérdés rendezését „békeidőre halasztotta”,⁵⁹ de magát a folyamatot nem tudta feltartóztatni. Az értékelést később maga Rákóczi adta meg, aki az erdélyi önkéntesek megritkulását az önző földesúri erőszakosságra vezette vissza, megállapítva, hogy azt „minden erőfeszítéssel sem akadályozhattam meg, ... s amely tönkretette minden erdélyi csapatomat.”⁶⁰

A kormányzat *katonapolitikájával* nem csak a földesurak voltak elégedetlenek, hanem, más okból természetesen, az önként hadra kelt kurucság is. Idevágó panaszai és sérelmeik széles körben ismertek az irodalomban,⁶¹ itt csak két jellegzetes írásra hivatkozunk. Forgách Simon tábornagy 1705. június 1-én jelenti Rákóczinak Meggyes alól: „A mezei hadak között valók az élésadásban s egyéb teherviselésben concurrálni nem akarnak... személyek szerint magok táboroznak s házoknépe pedig opprimáltassék, az lehetetlen!” És ugyanaz a panasz a magyar csapatok részéről is: „A magyarországi hadak is igen zúgolódnak az iránt..., hogy oda ki házok népét terhelik holmi contributiókkal.” Még élesebben fogalmazza meg ezt a *katonasérelmet* Bessenyei Zsigmond ezredparancsnok Károlyi Sándorhoz intézett panaszlevelében 1708. január 12-én, (ami egyben annak is bizonyítéka, hogy az efféle panaszok nem szűntek meg 1705, azaz a zsoldfizetés általánossá tétele után). Bessenyei felveti a kérdést: „dicát is fizessen a militia, velem együtt?” — hiszen „miólta az veres pénz folyása volt, jó pénz keresetem nincsen”! Érvelésénél már egyértelműen a katonának tömegére hivatkozik: „Mivel ha ily szegény nemes ember szükségét szenved, annyival inkább az egész legénység.” Végül hozzászói, attól fél, hogy elkeseredésükben hadai eloszlanak.⁶²

Az önkéntes katonákra vonatkozó kuruc kormánypolitika megítélése ma is erősen vitatott a szakirodalomban. Sokan hivatkoznak ebben a vonatkozásban Rákócziék nem eléggé határozott intézkedéseire, mások viszont 1705 után egyenesen a jobbágykatonákat védő kormánypolitika erővesztéséről írnak.⁶³ Véle-

57 1708. január 27. Idézi *Bánkuti*, 130. o., 1. lj.

58 Az erdélyi hadsereg beadványa, idézi *Bánkuti*, 121—122. o., 1. lj.

59 Az irodalomban tényként emlegetett marosvásárhelyi jobbágyvisszakövetelő határozat törvényességének kérdését először Heckenast Gusztáv vetette fel. (*Századok*, 1902. 176—177. o.) Köpeczi Béla úgy vélte, hogy ilyen törvény nincs, Trócsányi Zsolt pedig a marosvásárhelyi gyűlés iratanyaga alapján megállapította, hogy Rákóczi a sokat emlegetett törvényt nem engedte megszavazni. (*Trócsányi Zsolt: Ráday Pál emlékkönyv*. Budapest, 1980. 435—461. o. Az idézett rész: 455. o.)

60 *Rákóczi Ferenc: Vallomások, Emlékiratok*. Budapest 1979. Emlékiratok, 166. o. — Rákóczival szemben az erdélyi nemesség zöme „nemesi köztársaságot” akart volna létrehozni. *Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. Levéltári Közlemények*, 1955. 148—187. o.

61 Összefoglaló értékelése *Várkonyi Ágnes: A vetési pátensek. A jobbágykatonaság védelme és tehermentesítése Rákóczi államában. (A továbbiakban — Várkonyi.)* In: *Rákóczi-tanulmányok...* 11—30. o., 2. lj.

62 Forgách, illetve Bessenyei levele. Idézi *Bánkuti*, 128., 322. o. 1. lj.

63 A különböző véleményekre, a teljesség igénye nélkül: *Várkonyi*, 61. lj. — *Bánkuti*, 99. o., 1. lj. — *Szendrey István: Rákóczi Ferenc és a jobbággykérdés. Alföld*, (Debrecen), 27/82., 76. o.

ményünk szerint Rákóczitól egyrészt nem lehetett többet követelni a milesek védelmében annál, mint amit tett, hiszen a kurucok programja nem az általános jobbágyfelszabadítás volt; másrészt a fejedelem mentesítő, védő politikája nem szűnt meg 1705-ben, hanem tartott az egész kuruc korszakon át. Ezt egész sor példa bizonyítja még a szabadságharc utolsó éveiben is. Rákóczi 1709. november 2-án egy palotás hadnagyának, 1710. október 7-én pedig csobádi (Abaúj vm.) katonáinak kérésére megerősítette, hogy azok mentesek minden közteher-től, házuk népével együtt.⁶⁴ Végül utalni kívánunk arra, hogy a dica-adórend-szer bevezetése után (1707) a milesek nagy része de facto teljesen mentesült a földesúri és az állami adó alól egyaránt és az a részük, amely tovább is adózott, az adójegyzék tanúsága szerint kb. 80%-os mentességet élvezett.

A kuruc hadsereg harmadik katonatípusát, a zsoldos és az önkéntes mellett, a kötelezően bevonultatott *újoncok* (hajdú, conductus, novus) alkották. Kötelező sorozásról a haderő feltöltése végett Rákóczi már 1704-ben intézkedett, az ismert nádori porták alapján. A portánként 10 fős újoncjutalékot a megyék tiltakozása miatt végül 4 főre csökkentették. Ez azt jelentette, hogy 15 családra esett egy portális gyalog kiállítás, ami a számba vett 24 megyében kb. 12 ezer újoncot tett volna ki. Bercsényi terve szerint a portális hajdúkat 6 újonnan felállított gyalogezredbe tömörítették volna, amelyekből négy Közép- és kettő Kelet-Magyarország megyéire esett volna.⁶⁵ Az újonc hajdúk fegyverbe állítása azonban, főleg az ország nyugati megyéiben, elég vontatottan haladt. Másutt, így pl. Szatmár megyében, ahol korábban oly nagy tömegben álltak az önkéntesek a zászlók alá, nem maradt elég ember az újoncozáshoz. Mint válaszában írta a megye vezetősége: „majd minden rendei mezei hadon vannak a tiszteken és extraneus possessorokon kívül.” Hasonló gondról panaszkodtak Bars megyében is.⁶⁶ A Bereg megyei helyzetről Fejérpataki Jánosnak, az egyik reguláris gyalogezred parancsnokának 1707. április 15-i jelentéséből értesülünk. A megyére jutó 254 portális hajdúból, a dominiumok levonása után, 146 maradt s ő ebből fele részt, 73 katonát kapott. „De mivel sokan közülük azolta, ki természet szerint való halál által, ki fegyver által el esett, sokan is közülük más regimentekbe állottak és sokan el szöktek, úgy ezen N. Vármegye hajdúi közül többen nem maradtak, hanem tizenegyen.”⁶⁷ Fejérpataki őbester végül megalkudott a megyével további 89 hajdú kiállításáról, amellyel egyben elismerte, hogy Bereg megye teljesítette újoncozási kötelezettségét.

Egy másik, 1708 tavaszán (március 28.) készült összegezésben Darvas Ferenc kerületi hadbiztos a Pest megyei újoncozásról ad képet. Az újoncokat egy katonai évre (annus militaris) szólították fegyverbe, novembertől novemberig.⁶⁸ Ennek megfelelően az alábbi adatok az évenként kiállított hajdúk számát jelzik.

Az egész megye 1704 végéig	170 fő	
Ugyanaz 1705. június 19-ig	264 fő	
Kecskemét	240 fő	
Kőrös	} 1707—1708	206 fő
Cegléd		40 fő
Négy év alatt összesen		920 fő

Bereg és Pest megye ezek szerint, szemben a fentebb idézett példákkal, telje-

⁶⁴ Kuruc vitézek, 498., 514—515. o., 50. lj.

⁶⁵ Kuruc vitézek, 29. o. 50. lj.

⁶⁶ *Takács*, 1941. 99—101. o., 208. o. 3. lj.

⁶⁷ OL G 28, V 2 c, 142—143. pag.

⁶⁸ OL G 28, V 2 d, 466. pag. — A katonai évre nézve *Takács*, 1930. 59. o., 38. lj.

sította a portális gyalogok táborba küldését. Az országos helyzet megítéléséhez nincs elég konkrét adatunk, bár azt tudjuk, hogy az elmaradt portális hajdúkat a kuruc parancsnokok még évekkel később is számon tartották. Károlyi Sándor pl. még 1710. augusztus 27-én is Rákóczi segítségét kérte, hogy megkap hassa Szabolcs megyétől a négy évvel korábbi, még 1706-ról esedékes 130 portális hajdúját.⁶⁹

Érdekes, hogy újoncozás tekintetében a kuruc kormányzat az erdélyi menekültek helyzetét is felmérte. Az 1708 júliusi összeírás szerint Máramaros, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyében 5522 12 éven felüli személy élt 1038 kiskorú gyermekkel, összesen kb. 2000 család. Magukkal hozott vagyonuk elég jelentős: 2158 ló, 5519 ökör és 2643 tehén, összesen 10 320 állat. A „Táborra menendő alkalmas személy: 288 fő”!⁷⁰ A menekültek javarésze jó módú volt, családonként 5–6 marhát írtak össze. Minden ötödik-hatodik családra esett volna egy tervbe vett újonc, ami háromszor akkora teher lett volna, mint országosan, ahol csak 15 családonként adtak egy újoncot.

A dicális adórendszer bevezetésével az újoncozás alapegysége a porta helyett a dica lett. Az 1708. évi pataki gyűlésen úgy határoztak, hogy minden 50, dicában fizetett forint után kell egy újoncot kiállítani. Tekintve, hogy 1708-ban az 50 forintos adó 50 paraszti dicának felelt meg, az 50 dicára eső hajdúállítás azt jelentette, hogy minden 16–18 családra jutott egy felszerelt újonc táborba küldése.⁷¹ Az újoncozás gazdasági terhe, függetlenül az elnevezéstől, ugyanakkora maradt, mint a portális adó szerinti katonaállításnál.

A kuruc kormányzat 1709 elején a megyei adózás és újoncozás biztosítására karhatalmat rendelt ki. Bercsényi 13 vármegyébe küldött katonai osztagokat (1 tiszt és 20 katona) a megyétől kinevezett kapitány támogatására.⁷² Az adókiivetést és az újoncok kijelölését intéző megyei kapitányokat pontos utasításokkal látták el. Ebben az iratban újból hangsúlyozták a pataki decretumnak azt a pontját, amely felszabadítást ígért a háború végéig szolgáló katonáknak, egyben elrendelték, hogy a korábban fegyverben állott személyeket a megyei kapitány erőszakkal is vitesse el mustrára, hogy régi ezredükbe visszakerüljenek. Csak 16 és 30 év közötti férfiakat sorozzanak. Szolgalegényeket esetleg be lehet venni az újoncok közé, „idegeneket és szökevény jövevényeket”, azonban nem! Rokonságából a gazda maga jelölje ki azt, akit katonának küld, de ha a faluban csak gazdák vannak, azok közül állítsanak újoncot. Végül az olyanokat, akik a nemesek szolgálatában megbújnak, mint „el vonódott fegyver viselőket” szedesse össze a kapitány.⁷³ Az instructio többször hangsúlyozza a szökevények felkutatásának fontosságát és azt, hogy az újoncokat lehetőség szerint a telkes jobbágyok soraiból kell kiemelni.

Az 1709. évre érvényes adóbázis 0,6 millió dicát tett ki, amelyből 543 ezer a parasztságra, 57 ezer a városokra esett. Ennek alapján összesen 10 870 újoncot kellett volna zászló alá küldeni egy évre, mert a civitasokra eső 400 hajdút a városok fejénként 10 talléron megváltották.⁷⁴ Az év első feléből származó megyei jelentések azonban többnyire csak a nehézségeket emlegették. Hont megyében a labanc előnyomulás, másutt az emberhiány miatt akadozott az újoncozás. Több megyében fejénként 26 forint megváltást ajánlottak fel a hiányzó

⁶⁹ Idézi Bánkuti, 370. o., 1. lj.

⁷⁰ OL G 28, V 2 d, 495. pag.

⁷¹ Tekintve, hogy a jobbágyoknak egy dica után egy forintot kellett fizetniük, az 50 forint 50 dicát jelentett; figyelembe véve viszont a dica közbeeső értéksökkenését (adóleszállítás!), 1708–1709-ben már kisebb dicaszám fejezett ki ugyanakkora vagyoni jövedelmet, mint 1707-ben. Az adóleszállítás nyomán átlagosan egy családra a korábbi 5 dica helyett most már csak 3 dica esett, azaz az újoncozás kulcsszáma, az 50 dica, kb. 16–18 családnak felelt meg.

⁷² OL G 28, V 2 c, 348., 355. pag.

⁷³ Puneta observationum de modalitate suppletionis militiae (1708 december — 1709 január) OL G 28, V 2 c, 463–468. pag.

⁷⁴ Takács, 1941. 208–211. o., 3. lj.

újoncokért. Szabolcs és Szatmár megyében, az áprilisi helyzet szerint, még csak fele részben tudták teljesíteni a sorozási tervet. Borsodban 475 újoncból csak 73-at tudtak felfegyverezni. Végül, 1709 tavaszától kezdve, mind több megye hivatkozott a döghalál pusztítására, amely gátolta a közigazgatás munkáját, azaz az adószedés és az újoncozás végrehajtását.⁷⁵ Az újoncok kiállítását azonban, a nehézségek ellenére is, a kuruc állam egész területén végrehajtották. Az 1709-es megyei jelentések alapján nyolc megyéből ismerjük az újonnan bevonultatott katonák számát.

Az 1709. évi újoncok száma⁷⁶

Ung vm.	438 hajdú
Abaúj (Cserehát dt.)	187 hajdú
Gömör vm.	913 hajdú
Szabolcs vm.	452 hajdú
Nógrád vm.	876 hajdú
Zemplén vm.	1425 hajdú
Sáros vm.	967 hajdú
Heves vm.	457 hajdú
<hr/>	
Összesen	5715 hajdú

Hét megye és egy járás (Abaúj vm.) területéről kiállították az egész kuruc területre kivetett újoncjutalék több, mint a felét. Jól mutatja az újoncok beáramlását a kuruc táborokba az ezredlétszámok alakulása is 1709 nyarán, (amit a következő fejezetben tárgyalunk). Bár a terv szerint 50 dicára esett egy hajdú kiállítása, több megyében ennél kisebb dicaszám után szedték az újoncokat: Ungban 42, Zemplénben 37, Hevesben csak 18 dica után, ami a tervezettnél jelentősen nagyobb gazdasági terhelést jelentett!

A kuruc hadsereg különböző katonatípusainak — zsoldos, önkéntes, sorozott hajdú — áttekintése után megkíséreljük a katonáskodó jobbágyság *vagyoni és családszerkezeti viszonyait* bemutatni. Elemzésük alapját az önként, illetve kötelezően fegyverbe állított közrendűekről készített és az adójegyzékekhez csatolt, ún. „miles”-, illetve „hajdú”-listák képezik.

Az egyik ilyen ránk maradt összeírás Szatmár vármegye fejedgyarmati, más néven szamosközi járásának 1707. évi katonai listája, amely az egyes személyek vagyoni helyzetét, katonai rangját és szociális körülményeit is jelzi.⁷⁷

A katonai listán összesen 364 személy szerepel: 224 miles és 140 hajdú, azaz a járás 40 falvából 1703 és 1706 között önként zászló alá állt jobbágyság tették ki 1707 második felében a katonai állomány 61,5%-át, míg az ónodi törvény alapján kiállított újoncok — a hajdúk — annak 38,5%-át! Bár a kuruc hadsereg erős fluktuációja és magas vérvesztése ismert, az számszerűen és folyamatosan alig dokumentálható s így az önkéntesek 1707. évi 61,5%-os aránya nem tudjuk, milyen mértékű visszaesést, létszámcsökkenést reprezentál?

Mindenesetre az 1703. évtől folyamatosan kurucnak állt önkéntesek száma 1707-ben alig kétszerese az ugyanabban az évben fegyverbe hívott hajdúkénak,

⁷⁵ *Takács*, 1941. 227—233. o., 3. lj.

⁷⁶ Ung vm. OL G 28, V 2 d, 521—525. pag. — Abaúj vm., Cserehát dist. OL G 28, V 2 d, 546. pag. — Gömör vm. OL G 28, V 2 d, 568—570. pag. — Szabolcs vm. OL G 28, V 2 d, 572—581. pag. — Nógrád vm. OL G 28, V 2 d, 597—610. pag. — Zemplén vm. OL G 28, V 2 d, 611—622. pag. — Heves vm. OL G 28, V 2 d, 526—533. pag.

⁷⁷ Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2, No 33. 241—271. pag.

ami egyértelmű bizonyítéka a dicalis hajdúk eredményes sorozásának, legalábbis Szatmár megyében. Mivel a többi szatmári és szabolcsi járásból tudjuk, hogy ott a jobbágyháztartások 40—50%-ából került ki katona, a szamosközi járásban az egy év alatt bevonultatott újoncok aránya, mint új teher, a parasztcsaládok 15—18%-át érintette.

Külön érdekessége a szóban forgó összeírásnak, hogy módot ad a kuruc katonák vagyoni és családszerkezeti hátterének vizsgálatára.⁷⁸ Egybe számítva az önkéntes katonákat és az újoncokat, összesen 149 esetben jelölte meg az irat az illető katona vagyoni-szociális állapotát. Ennek során az alábbi kifejezéseket használják: „gazda, gazda-zsellér, fia, öccse, zsellér, jövevény, kóbor személy (vagus, vagabundus) és nincstelen”. Eszerint a katonák három nagy csoportra oszlanak: a jobbágycsaládfők, a közvetlen családtagok és a falusi zsellérek, jövevények, nincstelenek. Megoszlásuk a következő:

I. Családfők

gazda	79 fő = 53,1%
gazda-zsellér	12 fő = 8,1%
	91 fő = 6,1%

II. Családtagok

fiú	30 fő = 20,2%
testvér	10 fő = 6,7%
	40 fő = 26,9%

III. Zsellér, jövevény

zsellér	8 fő = 5,3%
jövevény, vagus	10 fő = 6,7%
	18 fő = 12,0%

Mindenekelőtt utalnunk kell arra a tényre, hogy a katonai teherviselés önkéntes vállalása a kelet-magyarországi megyékben volt a *legnagyobb*; Szabolcs és Szatmár megyében pl. még a katonaparaszti körzetekbenél — Hajdú- és Jász-kerület — is magasabb volt a katonai szolgálat aránya. Ugyanakkor Közép-Magyarországon — Pest, Heves Gömör és Kishont megyékben — csak egytizede-egyötöde volt a keleti megyékének. A tárgyalt fejergyarmati példát ezek szerint a katonai teherviselés maximumának egyik példajaként kell értékelnünk.

Mint a fenti csoportosításból kitűnik, az önkéntesek és hajdók több mint 60%-a a *gazdák* és a *jómódú*, azaz önállóan gazdálkodó zsellérek közül került ki. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a keleti megyékben a termelés súlyát vállukon hordozó jobbágygazdák igen nagy részét vonták be a hadseregbe, aminek gazdasági konzekvenciái nyilvánvalóak, másrészt, hogy az az ismert nézet, miszerint az 1707-es hadkiegészítésnél a falvak deklasszált, nincstelen és szolga rétegeiből került volna ki az újoncok zöme, Kelet-Magyarországon nemigen állja meg a helyét.

Ugyanennek a tételnek igazságát húzza alá a második csoport, a *családtagok* számszerű súlya: a hadbavonultak közel 27%-át a felnőtt fiúk és testvérek adták. Az ő szolgálatuk is elvonta ugyan a jobbágyháztartásokból a felnőtt munkaerő egy részét, de meghagyta ugyanott a családfőket. Egybe számolva a két csoportot megállapíthatjuk, hogy az 1707-ben fegyverben állók 88%-a a

⁷⁸ Az alábbi adatok még a dica-sorozatok gépi feldolgozása előtti időszakból származnak.

telkes jobbágyságok közül, a parasztság közepes szintű és jómódú rétegeiből került ki — legalábbis a kelet-magyarországi megyékből származó seregtestekben.

A *szegények* csoportjának meglehetősen vegyes az összetétele: a nyolc zsellérből kettő teljesen nincstelen, míg a tíz jövevényből négy szegény, hatnál pedig a „kóborló” személy megjelölés is feltűnik.

Tipikusnak tekinthető a Nagyszekeres-beli Váradi Mihály helyzete, akiről az összeíró a következőket jegyezte fel: „semmie nintsen, öröke táboron vagon”! A zsellérnek, jövevénynek titulált deklasszált elemek együttes súlya is csupán 12%-át tette ki a katonának, ami arra utal, hogy a parasztság széles körű hadrafogása esetén e csoport aránya jelentéktelen maradt. Ahol a hadba-vonulás korlátozottabb mértékű volt ott természetesen másként alakulhatott a kép: ott feltételezhető, hogy a zsellérek és nincstelenek aránya az újoncok között a fenti 12%-nál magasabb volt, anélkül azonban, hogy a katonák zöme belőlük került volna ki.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szamosközi járásban a katonai szolgálatot teljesítő jobbágyság nagyobbik része — 215 fő — a jelek szerint már adómentesnek tekinthető. Azt, hogy ez mennyiben következménye a vagyon nélküli állapotnak, illetve adómentességüknek, forrásaink nem világítják meg.

A szomszédos krasznaközi járás 74 helységéből tizenháromban, feltehetően a dicator mulasztásából, hiányzik a kimutatás a *milesekről*. A többi 61 helységben 1057 jobbágycsaládot írtak össze, közöttük 265 katonát; csoportjuk a népesség 25%-át tette ki.⁷⁹ Többségük az önkéntesek kategóriájába tartozott: 246 fő, azaz 92,8%, míg a békési uradalmi hajdúk és a Gödény-féle ezred sorozott hajdúi — együttesen is csak 19 fő — a katonák csupán 7,2%-át alkották. A dicális hajdúk sorozása itt nem járt nagy sikerrel, de az önkéntes katonák aránya imponálón nagy. A krasznaközi districtusban a református magyar falvak mellett már orthodox hitű rutén és román települések is találhatók. A 265 katonából 123 fizet dica-adót, 142-nél azonban már semmiféle jövedelmet nem jegyeztek fel az adószedők; ezek a „nulla dica” jelzésűek már adómentesek.

A harmadik szatmári districtusban, a nyíri járásban, az 1707. évi dicajegyzék szerint 46 helység 1224 jobbágycsaládjából 596 katona szolgált a hadseregben.⁸⁰ Csoportjuk a paraszti familiák 48,7%-ára rúgott és minden második jobbágycsaládra esett egy kuruc katona. Abszolút többségük — 545 fő (91,5%) — az önkéntesek közül került ki, újonc hajdú csak 51 akadt köztük, mindössze 8,5%.

Az a tény, hogy Szatmár megyében még 1707-ben is az önkéntesek adták a szolgáló kurucok nagy többségét, természetesen megnehezítette 1707 őszén a hivatalos újoncozás végrehajtását. Nagyon megfogyott az olyan családok száma, amelyekben fiatal férfiakat lehetett találni, s amelyek még nem adtak katonát a tiszántúli kuruc ezredekbe.

Nem számítva a kis létszámú külföldi zsoldos réteget, a kuruc hadsereg, fennállásának első éveiben, zömmel *önkéntesen* fegyverbe állt milesekből és a nemesektől kiállított *zsoldosokból* tevődött össze. Bár 1705-től már többé-kevésbé rendszeresen zsoldot fizettek az egész haderőnek, az önkéntesek külön státusát továbbra is fenntartották és az állami adójegyzékeken is megkülönböztették őket. Ennek az volt az oka, hogy a földesúri és állami adókedvezményt csak az önkéntes kurucok élvezhették. Ez 1708 végétől elvileg teljes adómentességgé

79 Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2, No 31. 1—60. pag.

80 Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV. 506, Fasc. 2, No 32. 120—209. pag.

alakult át és a háború végéig kitartó önkénteseknek megígérték a jobbágyságból való felszabadítást is.

A kötelezően sorozott újoncok 1705-től mint *portalis hajdúk*, majd 1707-től mint *dicalis hajdúk* kerültek a kuruc seregbe. Szolgálatuk egy évre szólt, zsoldot kaptak és felszerelésüket, vagy az arra a célra szolgáló adóösszeget (fegyverpénz) a nemesek fizették. Hivatalosan nem kaptak az önkéntesekéhez hasonló adókedvezményt, de többségük a dicajjegyzékeken mint mentes szerepelt.

A kuruc hadsereg eltérő katonatípusai konkrét *regionális* különbségeket is kifejeztek. Így az önkéntesek túlnyomó többségű csoportja mindvégig a kelet-magyarországi megyékből került ki, viszont a nemesség zsoldosai valamennyi megye között megoszlottak, s így ez a katonaréteg arányosan képviselte az egész kuruc államterületet. Valójában azonban csak az újoncozás, a dicalis hajdúk kiállítása teremtette meg a katonai teher arányos eloszlását a megyék között. Kb. 1707 végétől lehet számolni a kuruc ezredek emberanyagának regionálisan kiegyensúlyozott összetételével. Ebben a vonatkozásban a haderő 1707 és 1711 között jobban képviselte az egész ország népességét, mint 1703 és 1706 között. Kérdés viszont, hogy a kálvinista kelet-magyarországi emberanyag túlsúlya az önkénteseknél mennyiben volt döntő faktora az első évek (1703–1706) katonai sikereinek? Tény az, hogy az utolsó napig kitartó kuruc sereg, Károlyi Sándor tiszántúli hadteste, a keleti megyékből toborzódott és zömmel mindvégig önkéntesekből állt.

Különböző egykorú utalások és a dicajjegyzékek elemzése alapján meghatározó az egyes katonatípusok *gazdasági-társadalmi háttere* is. Legvegyesebb összetételű a zsoldosok csoportja volt; itt még arra is van példa, hogy birtokos nemes megye el egy másik nemes megbízásából zsoldosnak, de többségük a falu szegényebb és bizonytalan egzisztenciájú tagjaiból toborzódott. A kiváltságos helyzetű katonaparasztok — a hivatalos ordo militans — zömmel gazdagparasztokból állt, akik személyesen katonáskodtak, de az utolsó években már zömmel zsoldosokat állítottak maguk helyett. Az önkéntesek, sőt az újoncok túlnyomó többsége is, kb. 85%-a, a telkes jobbágyságból került ki. Gazdasági és társadalmi vonatkozásban a kuruc haderő gerincét mindvégig a birtokos parasztság adta!

A hadsereg fluktuációja, reductiója és összetétele

A kuruc hadsereg katonai történetével sokat foglalkoztak a szakirodalomban, annak gazdasági-társadalmi hátterével jóval kevesebbet. Ismeretes, hogy az 1703–1704. évi viharos gyorsaságú növekedés után Rákócziék a katonai szervezeti formák bevezetésén és a zsoldfizetés rendszeresítésén fáradoztak a legtöbbit. A csapatok zsoldfizetése hatalmas gazdasági erőfeszítés árán 1705-től kezdve megvalósult és Forgách Simon vezetésével elkezdődött 12 ezred regularizálása is, amin szigorúan fegyelmezett, jól felszerelt és kiképzett alakulatok felállítását értették. Ezekből öt udvari ezred volt, amelyekhez hét további kiválasztott alakulat csatlakozott.

Minden így és ebben elért eredmény sem tudta azonban a kuruc haderő alapvető baját és gyengeségét, a katonai állomány hullámlását gátak közé szorítani. Ez a *fluktuáció* kiszámíthatatlan és feltartóztathatatlan volt; csatavesztés, visszavonulási pánik, vélt, vagy valóságos ragály kitörése, az engedély nélküli tömeges hazavándorlás egyaránt apasztotta a katonaság létszámát. Különkülön azonban sem a véres veszteség, sem a betegség nem magyarázza meg azt a viharos gyorsaságot, amivel egyes ezredek egy-két hónap alatt létszámuk töredékére zsugorodtak össze, hanem csak a fluktuáció valamennyi okának együt-

tes hatása. És ebben, 1705—1706-tól kezdve, már nem csak az engedély nélküli eloszlás és hazaszökés játszott szerepet, hanem a katonaszökevény bandák, az ún. „tolvajok” szaporodása is.⁸¹ A kuruc hadvezetés szünet nélküli harcot folytatott a fluktuáció korlátozásáért és a csapattestek szükséges újbóli feltöltéséért. Nem minden eredmény nélkül, de messze nem elég sikeresen.

A katasztrófálisan megritkult legénység miatt harc képtelenné vált alakulatokat 1706—1707-ben gyökeresen átszervezték s e műveletnek a *reductio* nevet adták. A *reductio* végrehajtása során három fő feladatot kellett megoldani. Először a kiválasztott ezredek hadi létszámra emelését, azaz a legyengült és a maradék alakulatokkal a szóban forgó „ezeret kitölteni”. Másodsorban az egy vidékről, megyéből származó csapatok lehetőleg egy ezredbe tömörítését. A konkrét példák tanúsága szerint ez sikerült a legkevésbé. Végül a német és más idegen katonák összevonását néhány, ún. külföldi mintaezredbe.⁸²

A reduktíós kimutatások jól jellemzik a régi hadrend gyökeres felforgatását ezekben az években. Berthóty Zsigmond 1707. november 27-i jelentése szerint lovas ezredének (577 fő) feltöltésére a hiányzó 173 katona (23%) helyett összesen 750 idegen katonát küldtek hozzá Érsekújvárba. Ezek az átirányított lovasok Géczy, Rétey és Ocskay mezei regimentjeiből, valamint Nógrád és Hont megyei zsoldos századokból kerültek ki.⁸³

A kuruc kormány 1707 őszén mintegy 20 pontos, részletes végrehajtási utasítást adott ki a *reductio* okairól és céljairól. Ennek elején táblázatos kimutatást közöltek négy ezred reduktíós feltöltéséről és létszámcsökkenéséről.⁸⁴

Katonai állománykimutatás*				
Az 1706. évi katonai év tényleges létszáma			1706-ban összesen	Az 1707. évi katonai év tényleges létszáma ⁸⁵ — „vagyon most effective” (nem számítva az 1707. évi újoncokat)
Rotth lovasezred	az regiment rittere (lovasok) <i>Sáros vm-ből</i> <i>Abauj- vm-ből</i>	400 200 627 542	1769	1123 = 63,5%
Andrássy lovasezred	regiment <i>Gömör vm-ből</i> <i>Torna vm-vól</i> <i>Kishont vm-ből</i> <i>Rimaszombat opp.-ból</i> <i>Zólyom vm-ből</i>	400 563 117 174 100 342	1696	120 = 7,0%
Czelder gyalogezred	regiment <i>Szepes vm-ből</i>	600 519	1119	710 = 63,4%
Bonafous gyalogezred	regiment <i>Nógrád vm-ből</i>	900 504	1404	729 = 51,9%
Összesen			5988 fő	2682 fő = 44,7%

* Kurzívan a reduktíós feltöltés keretében odavezényelt állomány

81 Kuruc vitézek, 23—24. o., 50. lj.

82 OL G 28, V 2 c, 100—200. pag. passim.

83 OL G 28, V 2 c, 242. pag.

84 Állománykimutatási és végrehajtási utasítás a reduktióról. OL G 28, V 2 c, 213—218. pag.

85 „exceptis per anni cursum conductis”! (84. lj.)

1706-ban a reductio során eszközölt feltöltés igen erőteljes volt, a négy ezred nyolc különböző megyéből és egy mezővárosból kapott emberanyag-utánpótlást. Legnagyobb létszámvesztést éppen a legtöbb helyről megtámogatott Andrássy-ezred szenvedte el: 1707-re az előző évi állománynak csupán 7%-a maradt meg. De a magukat viszonylag jól tartó ezredeknel is feltűnően nagy a lemorzsolódás: a Rotth- és a Czelder-ezrednél a korábbi létszámnak 63%-a, a Bonafous-regimentnél pedig 52%-a mutatható ki csupán 1707-ben! A korabeli kuruc vezetés, hogy a fluktuáció arányait pontosan áttekinthessék, az 1707.-évi létszámnál nem vette figyelembe az abban az évben bevonult újoncok csoportját.

A fenti katonaság fluktuációjának volumenét és mélységét az alábbi összeállítás még plasztikusabbá teszi.

Létszámváltozás

Ezred 1706	1076		1707
	Eredeti állomány	Feltöltés	Tényleges állomány
2 lovas	1000	2465	1243
2 gyalogos	1500	1023	1439
<i>Összesen</i>	2500	3488	2682

Az adatok egybevetése teljesen egyértelmű eredményt ad: a 2500 főnyi seregeti állomány egy év alatt 180 fővel nőtt, annak ellenére, hogy közben 3500 fővel töltötték fel az ezredek létszámát. A reductio során ideirányított három és fél ezres létszámszaporulat 95%-a egy év alatt eltűnt! Nem bizonyult sem jó, sem tartós megoldásnak a maradék alakulatokkal való feltöltés, mert az ilyen létszámtöbblet néhány hónap alatt elenyészett és ismét jelentkezett a krónikus létszámlhiány.

Ha a fenti állományváltozást a szervezetszerű teljes létszámhoz mérjük — lovas ezred 915, gyalogos ezred 1300 fő —, a következő eredményt kapjuk: Az 1706-os eredeti ezredlétszám kb. 44%-kal volt kisebb a teljes állománynál. Ugyanebben az évben, a reductio folyamán ide vezényelt alakulatokkal együtt, a de facto létszám a hivatalos állomány 112,5%-át is elérte, de csak igen rövid időre, mert az 1707-i új tényleges létszám már ismét csak 60%-a a hivatalosnak, s mindez egy éven belül!

A megtizedelt, többé-kevésbé demoralizált századok maradványaival történő állományfeltöltés nem vált előnyére az illető ezredek ütközésségének és nem tudta stabilizálni létszámukat sem. Az újoncokkal való kiegészítés viszont, mint látni fogjuk, sokkal jobb eredménnyel járt. A kuruc hadvezetés ennek ellenére mindvégig alkalmazta a reductiót az állományukat veszített ezredek regenerálására. 1710 telén Csáky Mihály ezredét Borsod, Heves, Torna és Gömör megyéből származó zsoldos századokkal erősítették meg. Ugyanakkor Berthóty István ezerét kecskeméti, kőrösi, ceglédi és Zemplén megyei „soldos se-
regekkel” töltötték fel.⁸⁶

Párhuzamosan a reductióval, a már említett Instructio megszigorította az ellenőrzést, a mustránál ezután az előző létszámjelentést kellett alapul venni, mert „tartoznak a regimentek a keze ala vett emberek számátul számot adni”.

⁸⁶ Sereg = század. OI G 28, V 2 c, 422. pag.

Ugyanakkor pontos kimutatást kellett készíteni a vármegyék számára, hogy „a kiállított hajdúkból mennyi van még meg, mennyi szökött, mennyi holt, — következésképpen mennyit tartozik még a ráeső rész teljes kitöltése végett újoncokban elől állítani”.⁸⁷ Végre kell hajtani az újoncok assignatio-ját is, azaz kijelölni melyik faluból, melyik ezredhez kell bevonultatni a rekrutákat.

Igen érdekes Rákóczinak az a határozott intézkedése, amellyel *különválasztja* a hadseregben szolgáló *külföldieket*: „az németeket separálni kell a magyaroktól”! Reductiójuk során „minden regimentből az németeket és egyéb idegen nemzeteket kiszagatván, mingyarast obester Bonafous úrhoz keil assignálni”. A külföldi származású zsoldosok összpontosítása Bonafous gyalog- és Norvall lovas ezredébe, mint Rákóczi elismerte, korábbi hibák korrekciójaként történt. „Jólehet teljes igyekezeti volt, hogy az tavali (1706) mód szerint össze keveréssel az idegen nemzetű vitézeknek ... reguláris regimenteket ... talpra állítani”. Ez a célkitűzés azonban nem sikerült, „minthogy az köznépek egyenetlenséghe, egymás közt valló viszátkodássok” aláasta az alakulatok harci kedvét, és el kellett rendelni a redukciót⁸⁸. Az áthelyezett idegen tiszteket meg kell nyugtatni a fejedelem jószándékáról és eddigi szolgálatukkal való elégedettségéről.

Nem érdektelen ebből a szempontból az említett Norvall-lovas ezred *külföldi tiszteiről* és *altiszteiről* készült néhány kimutatástöredék ismertetése. Az első jegyzék 7 tiszt és 8 altiszt származását ismerteti; összes szolgálati idejük a kuruc seregben 50,5 év, azaz átlagosan 2,7 év. Megoszlásuk:⁸⁹

magyar	2 fő	porosz	2 fő
osztrák	1 fő	lotharingiai	1 fő
cseh	1 fő	francia	1 fő
szász	1 fő	spanyol	1 fő
wittenbergi	1 fő	svájci	1 fő

A másik csoportban az ezredben szolgáló 1 hadnagy, 14 altiszt és 2 katona szerepel, összes szolgálati idejük 36 év, átlagosan 2,1 év. Megoszlásuk:

erdélyi	2 fő	tioli	1 fő
osztrák	1 fő	schwarzwaldi	2 fő
szász	2 fő	birodalmi	2 fő
cseh	1 fő	dán	1 fő
porosz	3 fő	francia	1 fő
sziléziai	1 fő		

Bár ennél a csoportnál egyértelműen nemzetközi zsoldosokról van szó, meglepő, hogy két fő, mint „erdélyi” szerepel a listán (?), 32 személyből csak 4 az osztrák, de 18 a birodalom különböző tartományaiból származó német. Mindenesetre a fenti listán szereplő külföldi tisztek és altisztek általában már 1704 óta szolgáltak kuruc zászlók alatt.

A reductiótól nem érintett idegen tiszteknek módjukban állott áthelyezésüket kérni, vagy eredeti regimentjüknel maradni. Ez már csak azért is kívánatos, állapította meg az Instructio, mert nagy szükség van „kiváltképpen az tótul, magyarul, csehül, lengyelül tudó tisztekben, kik az hadak között szólni is tudhassanak”! Ezt a szükségletet még egyszer hangsúlyozták, megállapítva, hogy „szabad lészen nyelveket tudó apró tiszteket idegen nemzetek közül az regimen-

⁸⁷ „per consequens mennyit tartozik in completum statum sui contingentis recruta formaban elől állítani”. (84. lj.)

⁸⁸ Valamennyi dézet a jelzett Instructio-ból. (84. lj.)

⁸⁹ 1708 első hónapjaiból. OL G 28, V 2 c, 435. pag.

teknél megtartani.”⁹⁰ Ezek szerint a *nyelvtudással* rendelkező idegen tiszteket annak ellenére is meghagyták a regimentekben, hogy a *reductio* alapvető elve éppen a magyarok és külföldiek szétválasztása volt a hadseregben.

A *reductio* során valamennyi vármegyei zsoldos alakulatot az ezredekhez kívánták csatolni. A kuruc vezetés számolt azzal, hogy a kuruc seregben elégedetlenséget fog kiváltani az a körülmény, miszerint a *reductio* következtében csak a külföldiekből szervezett lovas ezredet szabad majd „dragonyos illetve reguláris ezrednek” nevezni, a többit azonban nem! Ezeket a *korábban reguláris* ezredek most „magyar karabélyos ezredeknek” fogják hívni. Rákóczi az efféle elégedetlenségre azzal válaszolt, hogy minden nemesi tiszt és „köznesesi leghény” tartsa szerencséjének, ha ezekben az alakulatokban szolgálhat...

Az *Instructio* egyik legfontosabb része az újonc hajdúk, illetve a nemesi katonák szolgálati feltételeit tisztázta. Kimondja, hogy a megyei hatóságok csak a fegyvertől elesettek családjait mentesíthetik az adótól és hogy az elesett, vagy megszökött újoncokat pótolniuk kell. Hasonló az eljárás a nemesektől kiállított zsoldosoknál is: az elesett, vagy elszökött zsoldos pótlendő! Ugyanilyen szigorúan intézkedtek a személyesen hadra kelt nemesek ügyében is. „Ha személyes felkelésben mely nemes életét veszti, annak fia nem mentesül a felkelés terhe alól, fiának kell mennyi helyiben, *ha nemes lenni akar*”!⁹¹ A kuruc hadvezetés nem tűrte sem az újoncozott hajdúk, sem a nemesektől kiállított zsoldosok, sem a személyesen felkelt nemesek esetében az elesett vagy elszökött katonák pótlásának, *újra kiállításának* elmulasztását.

Az újoncok és a zsoldosok kötelező pótlásának elrendelése, egybevetve a hadsereg bizonyítottan óriási fluktuációjával, nemcsak a kontingensek állandó ingadozására utal, hanem az *emberanyag* igen gyors *cseréjére* is. Ennek révén ugyanis a paraszti népességnek jóval nagyobb része fordult meg hosszabb-rövidebb ideig a hadseregben, mint az az ismert kimutatásokból logikusan következnék! Az évente újra kiállított zsoldosok és újoncok tömege, az ezredekbe áramló, majd azt részben újra elhagyó önkéntesek rétege szinte állandóan mozgásban tartotta a kuruc haderő állományát, mindig új tízezreket vezetve táborba, a Habsburgok elleni fegyveres harcba. Ez a körülmény az 1711 után kialakult *kuruc ideológia* és hagyomány elterjedésében döntő szerepet játszott.

Miután megkíséreltük a kuruc hadsereg három alapvető katonatípusa — önkéntes, zsoldos, újonc — gazdasági-társadalmi hátterének feltárását és igyekeztünk elemezni a létszám fluktuációjának hatását, valamint az állományvesztés összevonással történő pótlását (*reductio*), meg kell vizsgálnunk, milyen lehetőségünk van a hadseregben egyidejűleg szolgáló három katonatípus *egy-más közti arányának* meghatározására.

Az önkéntesek, a *mílesek* arányát elsősorban a *jobbágyságon belül* keli lemérnünk, azaz azt megállapítanunk, hogy az adózó parasztság hány százalékánál tüntették fel a dicatorok a *míles* elnevezést, ami, mint már ismeretes, a seregben szolgáló önkéntesek megjelölése volt. Az elemzés során olyan erős regionális különbségekre bukkantunk, hogy az anyagot, jobb áttekintés végett, három körzetre bontva mutatjuk be. (L. a következő lapon!)

Gömör és Nógrád megye dicajegyzékén nem szerepel *míles*, ami feltehetően a dicatorok mulasztását jelzi. E két megye anyagát ezért kihagytuk a számszerű összegezésből, amely négy megyében és egy népes oppidumban 5144 családot ölelt fel. Az *önkéntesen* zászló alá állt jobbágyságok száma — 207 fő —

⁹⁰ Valamennyi idézet a jelzett *Instructio*-ból. (84. l.)

⁹¹ „in personali insurrectione, ha mely nemes életét veszti, per annak fia non exiuit ab obligatione insurrectionis, fiának kell mennyi helyiben, ha nemes akar lenni”. Idézet az *Instructio*-ból. (84. l.)

Terület	Családfők száma			Milesek			Egy adózó miles dica-száma
	Össze-sen	Miles	%-ban	Men-tes	Adó-zó	Dica	
Kishont megye	1164	41	3,5	24	17	19,8	1,16
Esztergom megye	1056	2	0,2	—	2	2,25	1,13
Komárom megye	1268	7	0,6	1	6	21,7	3,6
Gömör megye	2208	?	?	—	—	—	—
Abaúj (Cserehát dt.)	1062	97	9,1	90	7	13,25	1,9
Nógrád (Losonc dt.)	1345	?	?	—	—	—	—
Rimaszombat opp.	594	60*	10,1	48	12	11,2	0,9
Megyék összesen	5144	207	4,02	163	44	68,2	1,55
Besztercebánya civ.	631	1	0,1	1	—	—	—
Libetbánya civ.	157	—	—	—	—	—	—
Bártfa civ.	447	2	0,4	—	2	2,0	1,0
Szebin civ.	263	1	0,4	1	—	—	—
Városok összesen	1498	4	0,26	2	2	2,0	1,0
Megyék és városok összesen	6642	211	3,17	165	46	70,2	1,52

* Közülük öt adómentes hadiözvegy!

1707-ben a népesség 4,02%-át tette ki. A miles csoport megoszlása rendkívül egyenetlen; Abaúj megye Csereháti járásban vagy Rimaszombat oppidumban 9—10%, másutt viszont az 1%-ot is alig érte el. A felvidéki szabad királyi városokban pedig csak elvétve tűnik fel egy-egy önkéntes, s ha a falusi és a városi népességet együtt számoljuk, akkor az önkéntesek az adózó népesség mindössze 3,17%-át alkotják. Közép-Magyarország megyéiből csak kevés önkéntes szolgált Rákóczi hadseregében.

A felvétel időpontjában, 1707 nyarán, az önkéntes katonák, mint ismeretes, nagyfokú adókedvezményben részesültek, de még nem váltak teljesen adómentessé. Éppen ezért meglepő, hogy csaknem *négyötödük* teljesen *adómentesként* szerepelt a dica-listákon. Ez a „mentes” kifejezés igen eltérő okokat jelölhet, pl. a hadiözvegyek (militissa) hivatalos mentességét, egyes jobbágyok de facto vagyontalanságát, vagy azt a körülményt, hogy jószáguk a kedvezményes adóhatárt nem érte el („nihil”) s így mentesültek a dica fizetésétől. Végül az is előfordult, hogy a helyi hatóságtól az önkéntes katonák kikényszerítették maguknak a teljes mentességet.

A jáász és hajdú kerületben, a privilegizált katonaparasztság köteles volt milesnek állni, illetve a háború utolsó éveiben magát nemesek módjára zsoldos állításával megváltani.

⁹² Kishont vm. és Rimaszombat oppidum 1707. OL E 158, conscriptio portarum Tom. XVIII. — Esztergom vm. 1707. OL E 158, conscriptio portarum Tom. XL. — Komárom vm. 1707. OL E 158, conscriptio portarum. Tom. XIII. — Gömör vm. 1707. OL G 37 (szlovák lt. anyag) — Cserehát dist., Abaúj vm. 1709. OL G 37 (szlovák lt. anyag) — Losonci dist., Nógrád vm. 1707. Nógrád m. Lt. Dicalis összeírások No 37. — Besztercebánya, Libetbánya, Bártfa és Szebin civitasok, 1707. OL G 28, V 2 d, 229—270. pag., 271—284. pag., 434—465. pag. és 143—162. pag.

Terület	Családfők száma			Miles			Egy adózó miles dica-száma
	Összesen	Miles	%-ban	Mentes	Adózó	Dica	
Jászság 1706	1385	500	36,0	—	—	—	—
(Jászság 1710)	1105	424	38,4	—	—	—	—
Hajdú kerület	2236	655	29,3	89	566	3409	6,0
Tarpa hajdú opp.	183	60	32,8	19	41	54,8	1,3
Összesen 1707-ben, az 1710. évi rész-adat nélkül	3804	1215	31,9	108	607	3463,8	5,7

A jászok és hajdúk soraiban az 1707. évi helyzet szerint a parasztság kb. *egy-harmada* szolgált önkéntesként a kurucoknál külön ezredben. Arányában ez a csapat tízszer akkora volt, mint a közép-magyarországi mileseké. Gazdasági helyzete nyomán a katonaparasztság zöme jómódú volt s így az önkéntesek egyhete minősült csak adómentesnek, *hathetede* viszont, ha kedvezményesen is, de fizette a *dica-adót*. Az adózó milesek 5,7 dica átlagjövedelme (11 ökör értéke) a kedvezmények miatt kb. 25—30 dica értékű (50—60 ökör értéke), gazdag paraszti szintű hozamnak számított!

Kelet-Magyarországról Szatmár vármegye és a zempléni borvidék adókimutatásai maradtak ránk. (*L. a következő oldalon!*)

A *kelet-magyarországi* jobbágyságnak még nagyobb része állt önként a kuruc ezredbe, mint a katonaparasztságnak, arányuk a jász és hajdú kerületekben közel 32% volt, itt kereken 38%! Legmagasabb volt a milesek aránya a teljesen reformátusoktól lakott Nyíri és Fejérgyarmati járásokban (48,7% és 40,0%), míg a Krasznaközi districtusban, ahol a kálvinisták mellett román, orthodox hitű települések is voltak, arányuk már csak 25,0%-ot tett ki. A Tokaji uradalomban, amelyhez a hegyaljai mezővárosokon kívül észak-szabolcsi falvak is tartoztak, az önkéntes katonák aránya 34,3%-os volt és csoportjukból 1708-ban már minden harmadik hősi halált halt. Hasonlóképpen a felvidéki városokhoz, a szatmári civitások és oppidumok is igen kevés önkéntest adtak Rákóczi hadseregébe; a két oppidumban (Felsőbánya, Németi) és a két civitásban (Szatmár és Nagybánya) 1886 polgárra csupán 48 önkéntes esett, a familiák mindössze 2,5%-ából került ki miles! Ez egyben azt is jelenti, hogy ha a falusi körzeteket, a járásokat vesszük csak alapul, akkor 3631 családra 1376 önkéntes jut és arányuk eléri a 37,9%-ot! Összevonva a *járások* és a *városok* adatait, 5517 familiára összesen 1424 önkéntes esik, és azok aránya a népességhez, ti. a családfőkhöz, viszonyítva 25,8%.

Összegezve a *három régió* adatait, 1707 nyarán a kuruc állam nyolc *megyéjének* területén 12 579 jobbágyszámú gazdaságra 2802 önkéntes kuruc esett, azaz a familiák 22,3%-ából volt az adott pillanatban önkéntes (miles spontaneus) Rákóczi zászlói alatt. A nyolc városi településen viszont — ide számítva néhány gazdag és népes mezővárost is, mint pl. Felsőbánya és Rimaszombat —, 3384 polgárcsaládból csupán 52 kuruc miles került ki, ami a familiák mindössze

⁹³ Jász kerület 1706—1707. Szolnok m. Lt. Hiv. Tud. 2. cs. No 43., No 47. — Hajdú kerület és Tarpa oppidum 1707. OL G 28, V 2 d, 285—375. és 163—168. pag.

Terület	Családfők száma			Milesek			Egy adózó miles dica-száma
	Összesen	Miles	%-ban	Mentes	Adózó	Dica	
Szatmár megye							
Nyíri districtus (Écsedi uradalom) ^a	1224	596	48,7	333	263	—	—
Fejérgyarmati dt.	814	377 ^b	46,3	—	—	—	—
Krasznaközi dt.	910	364	40,0	181	183	428,1	2,33
Zemplén megye	1057	265 ^c	25,0	142	123	—	—
Tokaji uradalom	440	151 ^d	34,3	—	—	—	—
Megyék összesen	3631	1376	37,9	656	569	—	—
Felsőbánya opp.	444	14	3,2	14	—	—	—
Németi opp.	179	22	12,3	15	7	16,8	2,4
Szatmár civitas	546	5	0,9	5	—	—	—
Nagybánya civitas	717	7	0,9	2	5	12,0	2,4
Városok ^e összesen	1886	48	2,5	36	12	28,8	2,4
Megyék és városok összesen	5517	1424	25,8	692	581	—	—

a) A Nyíri districtus anyagában szerepel.

b) Közülük 36 újonc hajdú.

c) Közülük 19 uradalmi, illetve portális hajdú.

d) Közülük 51 hősi halott.

e) Az összegezés csak Szatmár megye városaira vonatkozik.

1,5⁰/₀-át érintette. Egy pillanatra sem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy az önkéntesek 22,3⁰/₀-os országos súlya a felvidéki és észak-alföldi megyékben csak 4⁰/₀-ot, míg Kelet-Magyarországon 40⁰/₀-ot jelentett!

Az önként hadra kelt telkes parasztság aránya még 1707-ben is — amikor az önkéntesek zászló alá állása már erősen lelassúdott és a kuruc hadsereget állományának tömeges fluktuációja gyengítette, amidőn a kormányzat már kénytelen volt a kötelező újoncozást bevezetni — igen jelentős maradt: csaknem minden *negyedik* jobbágycsaládból önkéntesként küzdött a kuruc seregben a gazda, vagy annak a fia, illetve öccse.

1707 októberében és novemberében, a téli szállásra vonulást megelőzően, a kuruc hadseregben általános mustrát tartottak. Ennél az állomány- és felszerelésellenőrzésnél egész sor ezredben különválasztották a már ismert katonatípusokat: spontanei (önkéntesek), stipendiarii (zsoldosok), illetve statuti (újoncok) néven külön rovatokba csoportosítva őket. Ez a forráscsoport világos, egyértelmű és kvantitatív képet nyújt a katonaság társadalmi hátteréről.

94 Nyíri dist. 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2. No 32. — Fejérgyarmati dist. 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2. No 33. — Krasznaközi dist. 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2. No 31. — Écsedi és tokaji uradalmi összeírás. Extractus militiae... 1708. OL G 28, V 2 c, 323—326. pag. — Felsőbánya és Németi oppidum, Szatmár és Nagybánya civitas 1707. OL G 28, V 2 d, 53—95., 219—228., 173—192. és 97—142. pag.

Ezred	Önkéntes (spontaneus)	Zsoldos (stipendiarius)	Újjonc (statutus)
Szemere László lov.	145	86	—
Bessenyei Zsigmond lov.	211	41	—
Eszterházy Dániel lov.	143	400	—
Ocskay László lov.*	149	474	483
Ebeczky István lov.	615	180	—
Barkóczy Ferenc lov.	329	—	—
Csáky Mihály lov.**	249	439	431
Bagossi Pál gyal.	429	722	—
<i>Összesen</i>	2121	2342	914
<i>Százalékosan</i>	39,4%	43,6%	17,0%

* Ocskay L. lov. ezredében: önkéntes 13,5⁰/₀, zsoldos 42,8⁰/₀, újjonc 43,6⁰/₀.

** Csáky M. lov. ezredében: önkéntes 22,3⁰/₀, zsoldos 39,3⁰/₀, újjonc 38,5⁰/₀.

A mustra időszakában kezdődött meg általában az újoncok beosztása az ezredbe, itt azonban nyolcból még csak kettőnél tüntették fel az újonnan sorozottakat. Ezért a fenti táblázat összesítésében csupán csak 17⁰/₀ újjonc áll szemben 40⁰/₀ önkéntessel és több, mint 43⁰/₀ zsoldossal. A *reális* arányokat a Csáky és Ocskay ezred létszáma tükrözi, amely már az újoncokat is magában foglalja és ahol a 17,8⁰/₀-ra rúgó önkéntesekkel szemben a zsoldos, illetve az újjonc állomány egyaránt 41,1⁰/₀-ot tett ki.

Ha az ezredeknek az újoncokkal történő kiegészítése *előtti* helyzetet vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy bár az önkéntesek (47,5⁰/₀) és a zsoldosok (52,5⁰/₀) súlya megközelítően egyensúlyi helyzetet mutatott, az egyes alakulatoknál arányuk erősen különbözött. Négy lovas regimentnél, a Szemere-, Bessenyei-, Ebeczky- és Barkóczy-ezrednél, 1300 önkéntesre csak 307 zsoldos esett, ezeknél az alakulatoknál a kuruc sereg kezdeti lendületét és hitét reprezentáló legénység még erős túlsúlyban volt, igaz, hogy alaposan megtizedelve. Egybe számítva a négy ezredet (1607 fő), állományuk a hivatalos létszám 44⁰/₀-át érte csak el. Akad köztük olyan ezred is, pl. Barkóczy Ferenc Heves megyei ezere, amelynek legénysége teljes egészében önkéntesekből állt.⁹⁶ A másik négy alakulatnál — Eszterházy, Ocskay és Csáky lovas, valamint Bagossi gyalog ezrede — már a zsoldosok voltak túlsúlyban: 2035 zsoldosra 970 önkéntes esett, azaz a milesek aránya alatta maradt a 30⁰/₀-nak! A már ismert reductiók feltöltés során ezekben az alakulatokban a legénység száma elérte a szervezetszerű létszám 75⁰/₀-át. Mint már a reductio folyamatának elemzésekor utaltunk rá, a felmorzsolts, maradék alakulatokkal való feltöltés növelte ugyan a létszámot, de aláásta az érintett ezredek stabilitását és harcértékét. A feltöltés folyamata itt is elég bonyolult volt, a szóban forgó öt ezredbe tíz megyéből származó kisebb-nagyobb zsoldos egységeket olvasztottak be 1707 folyamán: Eszterházy ezredét honti és nógrádi, Ocskayét pozsonyi és nyitrai, Csákyét borsodi és hevesi, Ebeczkyét barsi, míg Bagossiét zempléni, ungi és beregi zsoldosokkal erősítették meg.

⁹⁵ Szemere László brigadéros hajdúvárosi lovas ezrede és Bessenyei Zsigmond Szabolcs megyei lov. ezrede, OL.G 28, V 2 c. 179—180. pag. — Eszterházy Dániel generális lov. ezrede, uo. 179. pag. — Ebeczky István brigadéros mezei lov. ezrede, uo. 203. pag. — Barkóczy Ferenc Heves megyei lov. ezrede, uo. 175. pag. — Csáky Mihály lov. ezrede, uo. 232. pag. — Bagossi Pál gyalog ezrede, uo. 205. pag.

⁹⁶ „Ezek közül vadnak magukért 329, zsoldosok semmi!” Barkóczy lovas ezred (95 lj.)

Végeredményben 1707 őszén, az újoncokkal való kiegészítés küszöbén, az említett nyolc ezredben többségben voltak a zsoldosok, de az önkéntesek aránya még megközelítette a 48⁰/₀-ot. A sorozott *újoncok bevonultatása* az ezredekhez több szempontból is döntő fordulatot jelentett. Elsősorban Rákócziék regionálisan kiegyenlítették a kuruc államban a katonai szolgálat terhét, amely addig többszörös súllyal nehezedett a keleti megyékre. Másodsorban a jobbágyságból újonnan kiemelt kontingensek hangulata és szemlélete feltétlenül kedvezőbb volt, mint a más ezredekbe irányított, maradvány zsoldos csapatok fásultsága. Harmadsorban a haderő új gerincét, számszerű többségét, 1707/1708 fordulójától kezdve az újonc katonák tömege adta. Vessünk egy pillantást még egyszer a Csáky- és az Ocskay-ezred létszámának alakulására. E két regimentben, ahol ismerjük az újoncok arányát is, már csupán 17,8⁰/₀-ot tett ki az önkéntesek csoportja, a zsoldosoké 41,1⁰/₀-ot és az év második felében oda irányított újoncoké ugyancsak 41,1⁰/₀-ot! A fordulatra utal az a körülmény is, hogy a mustratiszték 1708 januárjától kezdve már nem tettek különbséget az önkéntes, a zsoldos és az újonnan bevonult katonák között, csupán a régi és az újonc legénység között.

A szabadságharc első éveiben (1703—1706) a kuruc sereg emberanyagának zömét az *önkéntesek* adták, másik jelentős részét a *zsoldosok* tették ki. 1705-től folyt már újoncozás is, de jelentőssé csak az 1707. évben vált az *újonc katonák* volumene, amikor a fluktuáció okozta óriási veszteségeket az ezredeknek pótolni kellett. Az újoncozás erősödése az utolsó évekre (1709—1711) a harcdezt katonaság csökkenésével és a morális erő elhalványulásával járt, biztosította viszont a hadsereg feltöltését és továbbra is megőrizte a katonaság társadalmi jellegét, azt tudniillik, hogy az újonc emberanyag abszolút többsége is a telkes parasztságból került ki.

Иштван Н. Киши

ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БАЗА АРМИИ КУРУЦЕВ (1703—1811 ГГ.)

Резюме

Возглавляемая князем Ракоци освободительная борьба против Габсбургов потребовала беспрецедентных до сего времени усилий наций по выплате налогов. Поступления в государственную казну, достигшие в 1707—1708 годах суммы 8,6 миллионов форинтов, были примерно *в три раза больше* того, что было выплачено страной в ходе освободительных войн против турецкого ига в конце XVIII века. Зст факт, что правительство куруцев около 60% налогов получало натурой, уменьшило воздействие опустошительной инфляции.

Основное большинство войска куруцев в 1703—1707 годах 70—75%, позднее 40—50% составляли *добровольцы* (войны-милесы). Они были крепостными, имевшими земельные наделы, которые, встав под знамя, немедленно получали полное освобождение от выплаты налога феодалу и почти полностью освобождались от государственных податей. Добровольцы таким образом де-факто стали вольными крестьянами, и Ракоци обещал им после войны также полностью узаконить их освобождение. Большинство их было выходцами из областей Восточной Венгрии, где одно время каждый второй крестьянин был солдатом-добровольцем. Меньшая часть личного состава воинства была *наемниками*, что было характерным для той эпохи, к которым с конца 1707 года примыкали новобранцы, выставляемые пропорционально экономической силе. Моральная сила куруцкого воинства снижалась по мере сокращения числа добровольцев.

Самой большой слабостью вооруженных сил куруцев была неимоверно быстрая и интенсивная флуктуация личного состава. Это может объясняться самыми различными причинами: паника, эпидемии, сельскохозяйственные работы и т. д. Хотя часть отсеявшихся солдат позднее вернулась, колебание численного состава оставалось постоянной проблемой для военного руководства. Эта весьма быстрая смена людской силы оказалась в некотором роде полезной лишь с точки зрения распространения идей куруцев.

DIE GESELLSCHAFTLICH—ÖKONOMISCHE BASE DER
KURUTZENARMEE (1703—1711)

Resümee

Im Freiheitskampf gegen die Habsburgen verlangte Rákóczi eine bis dahin ohne Beispiel stehende Anstrengung von der Nation auf dem Gebiet der Steuerzahlung. Die in den Jahren 1707 und 1708 eingekommene Staatseinnahme von 8,6 Millionen Forint war ungefähr *dreimal* so hoch, wie die Steuer, die das Land während des Befreiungskrieges gegen die Türken am Ende des XVII-teu Jahrhunderts bezahlt hat. Der Umstand, daß die Kurutzenreigerung das 60 Prozent der Steuer *in Natur* bekam, beschränkte die Auswirkung der wütenden Inflation.

Die überwiegende Mehrheit — d. h. in den Jahren zwischen 1703 und 1707 das 70—75 Prozent, später das 40—50 Prozent- der Kurutzenarmee bestand aus *Freiwilligen* (*miles*). Sie waren Untersassen, die nach dem Eintritt in die Armee sofort vollständige Befreiung von der gutsherrlichen und fast vollständige Befreiung von der staatlichen Steuerung bekamen. So wurden die Freiwilligen *de facto* Freibauern und Rákóczi hat ihnen versprochen, ihre Befreiung nach dem Krieg zu legitimieren. Die Mehrheit von ihnen stammte aus den Komitaten in Ost-Ungarn, wo einst jeder zweite Bauer Freiwilliger war. Der kleinere Teil des Soldatenstandes bestand aus den für das Zeitalter charakteristische *Söldnern*, zu denen sich ab Ende 1707 die nach dem Verhältnis der Wirtschaftslage ausgehoben *Rekruten* angeschlossen haben. Die moralische Kraft der Kurutzenarmee ist *parallel* mit dem Rückfall der Zahl der Freiwilligen gesunken.

Die größte Schwäche der Kurutzenarmee war die unglaublich schnelle und intensive *Fluktuation* des Standes, die auf verschiedene Gründe wie Panik, Seuche, Arbeit in der Landwirtschaft usw. zu deuten ist. Obwohl ein Teil der sich abgebröckelten Soldaten später zurückkehrte, blieb die Standesschwankung ein ewiges Problem der Heeresführung. Diese schnelle Abwechslung des Menschenmaterials erwies sich nur hinsichtlich der Verbreitung der Kurutzenidee als nützlich.

ÁCS TIBOR

BATTHYÁNY LAJOS KATONAI SZOLGÁLATÁNAK TÖRTÉNETE 1826. AUGUSZTUS 5 — 1831. ÁPRILIS 30.

Batthyány Lajost 1849. január 8-án este tartóztatták le Pesten és ezzel megkezdődött ellene a kilenc hónapig, mártírhaláláig tartó császári királyi haditörvényszéki eljárás. Lovag Leuzendorf Lajos hadbíró százados óriási apparátussal összegyűjtött vádanyagában, a kihallgatási jegyzőkönyvben és a büntetési előterjesztésben szükségesnek tartották, hogy külön kitérjenek Batthyány katonai szolgálatára.¹ Erről a legrészletesebb adatokat az 1849. július 3-án Bécsben a cs. kir. Udvari Hadiszámvevőség által készített hivatalos okmány tartalmazta. A szolgálati leírásban a kvietált alhadnagyról a következőket írták:

Neve: Batthyány Lajos Sándor gróf. Született: Pozsony, Magyarország, 1807. Vallása: katolikus. Családi állapota: nőtlen. Szolgálati ideje a 32. Franz Ferdinand d'Este gyalogezredben ezredkadétként 1826. augusztus 5-től 1827. április 19-ig, 8 hónap 15 nap; a 9. Miklós cár huszárezredben² alhadnagyként 1827. április 20-tól 1831. április 30-ig, ezen a napon az Udvari Haditanács 1831. április 21-i G 2144. számú rendeletével tiszti rendfokozat megtartása nélkül kilépett, 4 év 11 nap. Szolgálati ideje összesen: 4 év 8 hónap 26 nap.³

Batthyány életében ez az időszak, a 19 éves korától 24 éves koráig tartó katonai szolgálat, maradandó nyomokat hagyott és személyiségére kitörülhetetlen hatásokat gyakorolt. Ám ha átnézzük a Batthyány Lajossal foglalkozó munkákat, azt tapasztaljuk, hogy ha ki is térnek életének nagyobb felét kitöltő gyermek- és ifjúkorára, valamint katonáskodásának idejére, a források hiányában adataik pontatlanná válnak és értékeléseik is elbizonytalanodnak. Batthyányi közel öt esztendei cs. kir. hadseregbeli szolgálatát eddig még nem dolgozta fel a történetírás. Egyedül Balogh Gyula 1887-ben megjelent „Gróf Batthyány Lajos ifjúsága” című írásában közölt erről értékes adalékokat.⁴

1 Károlyi Árpád: Németújvári Gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Budapest, 1932 II. k. 393., 444., 506. o.

2 A 9. huszárezred 1806 és 1832 között ezredtulajdonosa, báró Frimont János lovassági tábornok nevét viselte.

3 Károlyi: I. m. II. k. 404—405. o.

4 Balogh dolgozta a *Vasárnapi Újság*, 1887. 36. (590—592. o.), 37. (605—608. o.) és 38. (622—623. o.) számban jelent meg. Balognak munkája elkészítésekor meg volt köve a keze, mivel figyelembe kellett vennie, hogy élt még Batthyány családja és valószínűleg ezért nem tüntette fel a felhasznált levéltári források lelőhelyét és jelzeteit. Balogh írásához az apai örökségért az anya, özvegy Batthyány grófné, született Skerlecz Borbála és fia, Batthyány Lajos gróf között folyó per iratait használta fel. A peranyagban Batthyány Lajos gyermek és ifjúkorára, valamint katonáskodására a Vas megyei Levéltár értékes okmányokat őriz a „Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1694—1828 F. 242.” fondjában. A magyar, latin és német nyelvű eredeti és hitelesített másolatú iratok között találhatók az udvari kancellária leiratai, a megyegyűlések jegyzőkönyveinek kivonatai, Batthyány és anyja folyamodványai, nyilatkozata, levelei, igazolásai, a megye és a 9. huszárezred levelezése, az ügyet vizsgáló bizottság jelentései és más dokumentumok. Az anya és a fiú közötti vagyoni vizsály békés rendezésére kiküldött megyei bizottság az 1829. november 16-i megyei közgyűlés elé terjedelmes jelentést vitt. A jelentést 14690/1829 számmal, mellékleteit — melybe az összes iratot besorolták — AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, II, KK, LL betűkkel, a mellékletek iratait számok, vagy számok és betűk kombinációjával jelölték. Ezen kívül az összes iratot, keletkezésük időpontjától és előző számuktól függetlenül a közös 14690/1829-es számmal is jelölték. Itt kívánom még megjegyezni, hogy tanulmányom megírásakor felhasználtam Balogh németből magyarra fordított anyagait, de azokat minden esetben az eredetivel is összevettem és a szükséges pontosításokat elvégeztem.

A történetírás még maig sem adott megnyugtató választ arra, hogy történelmünk olyan jelentős periódusában mint a reformkor, a polgári forradalom és szabadságharc, miért éppen Batthyány Lajos játszotta az egyik vezető szerepet? Történelmi feladatának vállalásához Batthyány bonyolult és ellentmondásos személyiségfejlődési folyamat eredményeként jutott el, amely időben átfogja a gyermek- és ifjúkort, de a meghatározó változás a katonáskodása alatt indult meg. Batthyány életének és szerepének mind teljesebb feltárásához, megítélésem szerint, hasznos támpontokat talál a történetírás gyermek- és ifjúkorából, valamint katonáskodásának idejéből. Ezért tartom fontosnak, hogy megkísérleljem, új adatok és tények segítségével, bemutatni ennek az eseményekben gazdag időszaknak (1807—1831) történetét.

Gyermek- és ifjúkora

Családi körülmények és diákévek

Batthyány Lajos Napóleon hatalmának csúcspontján, a tilsiti békekötés esztendejében, 1807. február 10-én született⁵ és „1807. február hó 11-én keresztelestett Pozsonyban, a hol a napvilágot először megpillantotta.”⁶ Apja németújvári Batthyány József Sándor gróf, Ikervár, Szalónak, Tótmorác és Dobra Vas megyei és egyéb földbirtokok gazdája, anyja lomniczai Skerlecz Borbála, régi birtokos nemesi család leánya volt. 1804-ben megkötött házasságuk azonban nem volt harmonikus az apa szenvedélyes természete és az anya pazarlásra való hajlama miatt, ezért 1807-ben közös megegyezéssel különváltak. Az anya két gyermekével, az 1805-ben született Emiliával és Lajossal, Ikervárról Bécsbe költözött.

A Batthyány házaspár válása az udvarnak is feltűnt. I. Ferenc kabinettitkára, Neuperg útján olyan megbízatást adott, hogy a gróf és a grófné ellentétéről, viszálykodásáról szerezzenek megbízható értesülést. A bécsi rendőr-főigazgatóság nyomozati adatai alapján készült jelentés 1808. február 14-én került a király elé. A jelentés szerint Batthyány grófné, Skerlecz Borbála, Punzendorfban a 288. számú házban lakik és az első emeletet a kerttel együtt évi 900 forintért bérli. A grófné életmódja egyszerű és minden idejét otthon, két kisgyermekével — 1 1/2 éves fia és 3 éves lánya — és társalkodónője körében tölti.⁷

A Magyarországon élő grófról a jelentés nem közölt semmit, de utasítást kért, hogy a vele kapcsolatos részletek feltárása céljából Erdődy grófhhoz vagy a magyar udvari kancelláriához forduljanak-e. A jelentésre I. Ferenc a következőket írta: „A jelentést tudomásul veszem. A Batthyány grófra vonatkozó körülményekről és magaviseletéről annak [Erdődy — Á. T.] útján fogok közelebbi értesülést szerezni, és a tudósítás, amint megérkezik, azonnal elem terjesztendő. Ferenc”⁸

A király utasítására az ügyet a továbbiakban a magyar udvari kancellária kezdte intézni. A kancellária Széchenyi Ferenc grófot kérte fel, hogy derítse ki a különválás körülményeit és Batthyány József Sándor gróf álláspontját. 1808. március 28-án Sopronban Széchenyi előtt Batthyány írásbeli nyilatkozatot tett, melyben kijelentette, hogy feleségétől közös megegyezéssel vált külön, miután

5 A születés időpontjául 1807. február 10-ét fogadom el, mivel maga Batthyány is ezt a napot tekintette annak. 1831. március 22-i, katonai szolgálatból való kilépési kérelmében ezt írta: „Nagykorúságommal 1831. február 10-én.... L. Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA), Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. Fol. 4.

6 *Balogh*: i. m. 590. o.

7 Vas megyei Levéltár. Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1694—1828. F. 242. (a továbbiakban: VL). I. Ferenc elé terjesztett 1808. február 14-i jelentés a Batthyány-házaspárról. Német nyelvű. Másolat. 14690/1829. GG. Nr. 9. 12. b. 2.

8 Uo.

nem tudtak harmonikusan együtt élni. Különben a grófnét becsüli, amit azzal is bizonyított, hogy a megállapított 8000 forint évi tartásdíját 10 000 forintra emelte, vele gyakran, barátságosan levelez, és „fiát, akit a megegyezés szerint magánál tarthatott volna, bizalmának jeléül nevének engedte át mindaddig, míg csak férfi által vezetett nevelésre nem szorul.” A gróf nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy házasságukat esetleg újra helyreállítják, de erre betegsége és hamarosan bekövetkező halála miatt nem került sor.⁹

Batthyány József Sándor gróf 1811. április 7-én Ikervárott kelt végrendeletében minden ősi és szerzett javait egyetlen fiára, Lajosra hagyta oly formában, hogy a vagyont nagykorúságáig Vas vármegye első alispánja, vagy árválasztmánya felügyelete alatt kezeljék és jövedelméből a fia 10 éves koráig 5000, 14 éves koráig 7000, 20 éves koráig 10 000 és 20 éves korától 24 éves koráig, nagykorúságáig, 12 000 forint évjáradékot kapjon. Özvegyének 12 000 forint évi tartásdíjat állapított meg. Meghagyta, hogy az ikervári, tótmorácsi és dobrai uradalmakat egy szeniorátussá alakítsák át. Továbbá úgy rendelkezett még, hogy ha családja teljesen kihalna, vagyonát a haza védelmében meghalt magyar katonák özvegyei, árvái és a hadirokkantak támogatására használják fel. A végrendelet végrehajtójának Vas vármegye első alispánját, Szabó Ignácot jelölte ki. Felszólította az anyát is, hogy ügyeljen a végrendelet előírásainak betartására. A végrendelet utolsó soraiban a királyt kérte fel arra, hogy intézkedjen végakaratainak teljesítésére.¹⁰

1812 júliusában a kisgyermek Lajos által alig ismert apa, Batthyányi József Sándor betegsége válságosra fordult. A gróf jogtanácsosa, Hetler József rendszeresen beszámolt a grófnének férje állapotáról és közli vele: ügyel arra, hogy a javakból semmi se vesszen el. 1812. július 10-i levelében már arról írt, hogy a gróf „halála ma vagy holnap valószínű” és a végrendelet addig „nem lesz kihirdetve, amíg ön nem lesz itt”. Skerlecz Borbálát figyelmezteti, hogy a pénztár üres és az a 3000 forint, amit neki küld, kölcsönzött pénz. Hetler jogtanácsos már a gróf halála előtt arra törekedett, hogy a végrendelet végrehajtását a feleség kezébe juttassa át.¹¹

Batthyány József Sándor gróf 1812. július 13-án Ikervárott meghalt. Szabó Ignác, Vas vármegye első alispánja, a végrendeletben kijelölt végrehajtó és a javak felügyelője, jogainak érvényesítése érdekében semmi erélyt nem fejtett ki. Ezért úgy mentegette magát, hogy Batthyányi József Sándor gróf végrendeletének az ikervári uradalom irodájában történő kihirdetésében Skerlecz Borbála és ügyvédje, Hetler József megakadályozták. Így ő megelégedett az özvegynek azzal a kijelentésével, hogy az egyetért a végrendelet előírásaival és azok végrehajtásáról majd gondoskodik.¹²

Skerlecz Borbála így elnyerte az összes javak feletti korlátlan rendelkezés jogát, de ezzel maga vetette el a fiával való későbbi éles családi viszály magját.

A kisgyermek Batthyány Lajost érzékenyen érintette a korai apátlanság és a szülői szeretet hiánya. Az utazni és szórakozni szerető anyát a vagyon feletti birtoklási vágy korán elidegenítette fiától, akit 1815-ben, 8 éves korában, évi 500 forint ellátási díjért, Vinzenz Pleban tanár bécsi nevelőintézetébe adott. Ettől kezdve a nevelőintézeti szabályok irányította tevékenység töltötte ki a fiú életét. Batthyány Lajos itt nyert oktatást az alsó fokú iskola összes tantárgyai-

⁹ VL Gróf Batthyány József Sándor 1808. március 28-i nyilatkozata. Német nyelvű. Másolat. 14690/1829. GG. Nr. 9. 12. b. 2.

¹⁰ VL Gróf Batthyány József Sándor 1811. április 7-i végrendelete. Latin nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. AA. 2.

¹¹ VL Hetler József 1812. július 10-i levele Batthyány grófné, Skerlecz Borbálához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 9. 12. b. 2.

¹² VL Szabó Ignác alispán 1812. november 6-i nyilatkozata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. F. 13. g. 1.

ból, vallástanból, szépirásból, rajzból, latin, magyar, olasz és francia nyelvből és táncból. Pleban özvegye később úgy jellemzi a gyermek Batthyányit, hogy jó növésű és alkatú, gyengéd gyermek volt. „Szellemi tehetségei kitűnőek — gyorsan fogott fel mindent —, de rendkívül izgékony, élénk és heves véralkatú. Szenvedélyessége mintegy heves szélvész tiport el útjából virágot, gyümölcsöt egyaránt. A komikus vidámság bizonyos neme volt az előjele az ilyen kitöréseknek, amely csakhamar haragba ment át és dühöngésben végződött.”¹³

Az intézetben Batthyány egy alkalommal súlyosan megbetegedett. Ekkor anyja is meglátogatta, aki ezekben az években idejének nagy részét Nápolyban töltötte, fényűző életmódban.¹⁴ Az anya életviteléhez bőséges anyagi alapot szolgáltatott: kiskorú fia birtokainak jövedelme: az 1815. esztendőben 163 493 forint 46 krajcár, az 1816. esztendőben 150 037 forint 9 krajcár, az 1817. esztendőben 135 614 forint 58 krajcár, az 1818. esztendőben 113 593 forint 29 krajcár és az 1819. esztendőben 93 603 forint 12 krajcár.¹⁵

Skerlecz Borbála nagyon költséges utazásait és rendszeres külföldi tartózkodásait 1828-ban úgy próbálta igazolni, hogy azt állította: fia születésekor egészsége úgy megromlott, hogy orvosi tanácsra, gyógykezelés céljából kellett Nápolyban tartózkodnia.¹⁶

Batthyányi Lajos 1819. április 15-ig élt és tanult a magán nevelőintézetben, az előkelő arisztokrata családok sarjai között. Az anya azt szerette volna, hogy fia továbbra is az intézet növendéke maradjon, de ez ellen Lajos makacsul tiltakozott és Pleban özvegye is azt javasolta, hogy gyermekét adja más intézetbe.¹⁷

Az anya ekkor Magyarországra küldte fiát, ahol 1819 és 1821 között nevelését és középfokú tanulmányainak vezetését egy tanárra bízta. Nem tudjuk pontosan milyen élményeket kapott két esztendei hazai — valószínű ikervári — tartózkodása alatt.

1821 márciusától 1824 májusáig Batthyány Lajos Fritz Klinkovström bécsi — Alser városrész 18. és 96. szám alatti — felső tan- és nevelőintézetében tanult évi 500 forint tandíjért és ellátásért. Itt megkezdte az angol nyelv tanulását és a 2 éves bölcsészeti tanfolyamot.¹⁸ 1823—24-ben dr. J. B. Freiburger tanár vezetésével a jogi szakképzéshez szükséges filozófiai előkészítő anyagait tanulmányozta.¹⁹ 1824 tavaszán Klinkovström felismerte, hogy a 18. életévébe lépő és a katonáskodás gondolatával is foglalkozó ifjú Batthyány kinőtte intézetét. Ezért 1824 áprilisában azt javasolta az anyának, hogy fia további nevelését és tanítását bízza Nikolaus Möllerre, a filozófia doktorára, akinél majd befejezheti felsőfokú tanulmányait. Egyben azt is tanácsolta, hogy fiát, jellemének helyes fejlődése érdekében, lássa el megfelelő összegű havi zsebpénzzel.²⁰

Dr. Möller tanár 1824. április 20-i levelében megírta az anyának, hogy elvállalja fia nevelését és tanítását.²¹ Az anya megfogadta Klinkovström tanácsát és havi 100 forint zsebpénzt adott fiának, aki 1824 májusából 1826 februárjáig

13 VL Vinzenz Pleban özvegyének 1828. november 10-én Bécsben Batthyány Lajos grófról készített bizonyítványa. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 19. 12. p. 2.

14 Uo.

15 VL Kimutatások a Batthyány-birtokok 1812 és 1827 közötti jövedelmeiről és kiadásairól. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. Nr. 10—14., HH. F. 13. g. 1.

16 VL Dr. Franciscus Vierer 1828. április 2-i Bécsben és dr. Englicher Ignác 1828. november 2-án Pozsonyban kelt orvosi igazolása. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 18. o. 2.

17 L. a 18. sz. jegyzetét.

18 VL Friedrich Klinkovström 1828. november 11-én Bécsben kelt bizonyítványa Batthyány Lajosról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 20. 12. g. 2.

19 VL Freiburger, J. B. 1829. január 23-i Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. N. 12. e. 3.

20 VL Klinkovström 1824. április 23-i levele özv. Batthyány grófnőhoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. a. 12. s. 2.

21 VL Dr. Möller 1824. április 20-i levele özv. Batthyány grófnőhoz. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. Nr. 23. 12. u. 2.

Möller házában tanult és élt, s ahol érte évi 800 forintot kellett fizetni. Az ifjú Batthyány hamar megkedvelte Möllert, de meleg barátságot kötött dr. Freiberggerrel, a filozófiatanárával, dr. Andreas Hugo Neurohr orvossal és más fiatal polgári értelmiségiekkel is.²² Velük járt társaságba és szórakozni. Ebben az időben került főúri társait, a mágnásifjakat.²³ Különösen dr. Freibergger és dr. Neurohr voltak rá nagy hatással, akik barátságukkal, önzetlen ragaszkodásukkal, nagy műveltségükkel, polgári szabadságesszméikkel és szabadelvű nézeteikkel erős vonzást gyakoroltak Batthyányira, erősítve benne a liberális és demokratikus nézeteket. Együtt olvasták a nagy német, angol és francia költők és írók remekait, melyek mély nyomokat hagytak a magárahagyott, akaratos és jobbanékonny Batthyány gondolatvilágában.²⁴

Anyja, amikor értesült fia polgári értelmiségiekkel való egyre erősödő barátságáról, élesen kikelt ez ellen és megbízta a Bécsben élő barátnőjét, Lesnovska grófnőt azzal, hogy fia cselekedeteiről szerezzen számára rendszeresen értesüléseket.

Az ifjú Batthyány jó viszonya egy év után felbomlott dr. Möllerrel, aki 1825 június 10-i levelében arról tájékoztatta az anyát, hogy fia már hosszabb idő óta nem ül le az asztalához és háza békéjének megőrzése érdekében szívesen megválna tanítványától.²⁵ 1826. február 21-i levele már tele van az ifjú gróf elleni panasszal, azért, mert az barátságot kötött két fiatal külföldi orvossal, akikkel italt fogyasztva éjjelekbe menő zajos szórakozást folytatnak. Amikor ezért figyelmeztette őt, Batthyány ajtót mutatott neki. Erre kénytelen volt más szobába költöztetni, ám azóta az ifjú gróf nem lépte át háza küszöbét.²⁶

A fiatal Batthyány Lajos 1826 eleji magatartását két évvel később Möller úgy jellemzi, hogy makacs, önfejű, szeszélyes, a házi békét megzavarta, a bölcsészeti tanfolyam befejezésével jogi tanulmányokba kezdett, de azokat elhanyagolta és haszontalan időtöltéssel foglalkozott. A mulatságoknak élt, pénzét, amit anyja ruhára adott neki, elszórta és a szabóval, cipésszel hitelre dolgoztatott. Új szállást rendezett be és évi ellátása 2000 forintnál többbe került. Möller valószínű, hogy rosszabb színben tüntette fel Batthyányi Lajost, mivel ezt a nyilatkozatát 1828 decemberében tette meg, amikor az anya és fiú közötti heves ellenségeskedés a birtokok vezetése és jövedelmének felhasználása miatt már kitört.²⁷

A 20. évébe lépő Batthyány Lajos pénzügyi szükségletei természetesen megnövekedtek, de az anya azokat nem volt hajlandó fedezni olyan mértékben, ahogy azt az apai végrendelet előírta. Az ifjút bántotta, hogy a számára megállapított évi 10 000 forint járadékból az anyja csak kis összeget, 1200 forintot, azaz havi 100 forintot utalt ki neki.

Katonai pályára lépése indítékai

1826 tavaszára az ifjú Batthyány Bécsben anyjával és tanárával konfliktusba, lelkileg válságba került, amelyből kiutat keresett. A társadalmi rangjának megfelelő kiutat a katonai pályában vélte megtalálni. Döntésében több indíték játszott szerepet. Mindenekelőtt a család katonaelődjeinek példája — nem az apjáé azonban, aki „a cs. k. hadseregben, hol számos évekig szolgált, kapitány-

²² VL Dr. Möller 1828. december 5-i Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. 12. r. 2.

²³ Uo.

²⁴ *Károlyi*: i. m. I. k. 592—593. o.

²⁵ VL Dr. Möller 1825. június 10-i levele özv. Batthyány grófnéhoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. a. 12. v. 2.

²⁶ VL Dr. Möller 1826. február 21-i levele özv. Batthyány grófnéhoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. b. 12. w. 2.

²⁷ L. dr. Möller idézett, 1828. december 5-i nyilatkozatát.

ságnál följebb vinni nem tudta.”²⁸ De közre játszhatott az a körülmény is, hogy egy évtizeddel a napóleoni háborúk után az arisztokrata körökben meg nagy volt a vonzása a tisztí egyenruhának.

Batthyány Lajos 1826. március 29-én levélben fordult anyjához beleegyezése megszerzéséért. Gondolkodásmódját és a katonai pálya választásának indítékait hűen tükrözi a levél:

„Kedves Anyám!

Bizonyos körülmények között egy közvetítő éppen nem felesleges, mint például most; bocsáss meg tehát kedves anyám, ha helyettem ez a levél szól hozzád, s fiadnak forró kérését eléd terjeszteni bátorkodik. Mivel a körülmények úgy alakultak, hogy helyzetemben a változás szükségesnek tűnik, bizonyára neked, mint édesanyámnak és nevelőmnak, van jogod ahhoz, hogy jövő környezetemet meghatározzad és kijelöld számomra azt a helyet, melyet anyai bölcseséged és óvatosságod a legalkalmasabbnak talál. Ez azonban a jelen körülmények között nagyon nehéz feladat rád nézve, éspedig azért, mert nekem olyan a kedélyem, hogy az már több helyen akadályokat gördített utamba és meggátolt abban, hogy akármely, rám nézve üdvös helyzetbe beletaláljam magam. Bizonyára tehát az volna rám nézve a legcélszerűbb, ami nemcsak kellemes és jó, de amit szeretni is tudnék és méltó is volna hozzám. Gyermeeki kötelességemnek tartom tehát kedves Anyám, hogy ebben, amennyire tőlem telik, segítségedre legyek, hogy őszintén kijelentsem mit tartok legközelebbi rendeltetésemnek, egyszóval hogy mily pályára szentelném magamat a legszívesebben.

Ez az igazi hősi pálya, amely már sokak nemességét megszerezte és gyökere minden nemesnek, nagynak, gyökere az előkelő lovagkor azon lépéseinek, melyek a legrövidebb úton vezetnek a becsülethez és dicsőséghez; melynek védelme alatt minden fejlődik, mely nélkül pedig minden elpusztul, melynek mindent köszönhetünk, amiért a történelem küzd, amit a múlt védelmez!

Te tudod Édesanyám, hogy nem hirtelen fellángolás, nem múltó képzelet az, ami kényszerít, hogy szóljak, mert már évekkkel ezelőtt kinyilvánítottam előtted ezt a kérésemet, és bízva türelmedben és jóságodban, ismételten bátorkodom azt ezúttal is eléd terjeszteni. Ámde ne hidd azt, hogy ez nem egyéb, mint törekvés arra, hogy minden kötelektől megszabaduljak, és a szellemi foglalkozást azonnal abbahagyjam.

Bizonyára nem, kedves Anyám! — Csak érjem el egyszer célomat, csak legyek a pályán, mely csábít és vonz, akkor fogok még csak minden hasznossal és jóval foglalkozni, mert az addig kellemetlen nekem, míg azt látom, hogy szép terveimnek útjába áll. Ha majd ezredemmel oly városban leszek, ahol alkalmat találok, szabad óráimat bizonyára a tanulmányaimnak szentelem. Mindenekelőtt azt ígérem meg neked, hogy a hazai jogot nem fogom elhanyagolni, hanem naponként foglalkozom vele néhány órán át, hogy egykor furfangos ügyvédek kezeibe ne kerüljek. Attól sem kell tartanod, hogy a katonaéletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket. Ő nem, mert hiszen Isten után Neked erős, egészséges testalkatot köszönhetek és meglátod majd, hogy állhatatos lelket is, amely bizonyára mindenkor, békében éppúgy, mint háborúban, a helyén lesz, hogy neked, családunknak és saját magamnak becsületére váljék. Ha azonban másként határoznál, biztosítlak, hogy beleegyezésem

²⁸ Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála. Pest, 1870. 17. o.

boldoggá tett volna, de tilalmad sem fog elkészeríteni, hanem leszek mindenkor az én jószágos Anyámnak engedelmes fia.

Bécs, 1826. március 29.

Batthyány Lajos²⁹

A katonai pálya iránti vonzalma tehát erős. Lelkesedéssel és optimizmussal beszél róla, mint életének egyetlen céljáról. Nem rettentik vissza a tiszti szolgálat nehézségei sem.

Az anyát azonban fia érvei nem győzték meg, ezért az, 1826. április 2-án, újabb levélben igyekszik eloszlatni aggodalmát. Meggyőződése — írta —, hogy szándéka a katonai pályára lépésre végleges és kérte ahhoz az anyai jóváhagyást: „Hozd meg ezt az áldozatot számomra. Én azt mondom áldozat, de belátom, számodra milyen riasztó karrieremet kockára tenni.” Kéri anyját, találjon megoldást arra, hogy régi ígéretét valóra váltva „elmenjen katonának”.³⁰

Az anya és fiú kapcsolatára jellemző, hogy noha mindketten Bécsben éltek, ezt az életbevágó kérdést nem személyes beszélgetés útján, hanem levelezéssel akarták megoldani. Ez is jelzi, hogy anya és fia viszonya megromlott, elvesztette közvetlenségét és hideggé vált. Az újabb levél sem érte el a kellő hatást, mert Skerlecz Borbála továbbra is ellenezte fia pályaválasztását. Ezért Batthyány Lajos, tervének megvalósításához, családja jó ismerősétől, Laval Nugent gróf altábornagytól, a Páduában állomásozó velencei hadosztály parancsnokától kért támogatást.

Nugent megkísérelte a fiatal Batthyányt lebeszélni törekvéséről azzal az érvel, hogy ő a család egyetlen fiúgyermeké, ezért ne legyen katona, hanem inkább fejezze be jogi tanulmányait. Batthyány azonban meggyőzte Nugentet, hogy katonaként is befejezheti a jogi tanulmányokat. Ezek után az altábornagy vállalta, hogy kérését pártfogolja és beszélni fog családjával. Batthyány Lajos katonáskodásának ügyében az összeült családi tanács, az anya, Batthyányi Vince gróf és más rokonok előtt Nugent altábornagy rábeszélésére az anya beleegyezését adta, hogy Lajos fia kadét legyen, de közben folytatnia kell jogi tanulmányait és abból le kell vizsgáznia Magyarországon. Feltételül szabta még, hogy olyan magyar ezredben legyen kadét, amely Nugent parancsnoksága alá tartozik, hogy az személyesen felügyelhessen fiára. Az altábornagy tanácsára az anya fia havi 100 forint zsebpénzét 60 forintra csökkentette, nehogy — mint Nugent mondta — egy kadét jövedelme felülmúlja egy századosét. Batthyány Lajos a feltételeket elfogadta és így megnyílt az út az olyan nagyon óhajtott tiszti pálya előtt.³¹

Az ifjú Batthyány Lajos tehát megkezdhette az anyjától majdnem teljesen független életét. Elérte, hogy az általa mérlegelt lehetőségek közül hajlamainak megfelelő pályát választhatott, ahol — úgy gondolta — sikerül majd életideáját megvalósítania. Nem ismeretes, hogy mint magyar főurat, az 1825 óta folyó országgyűlés eseményei és a hazai politikai viszonyok mennyire befolyásolták a pályaválasztásban. Valószínűnek tűnik, hogy bizonyos hatást gyakorolhattak az új iránt fogékony és lelkes fiatalemberre.

²⁹ VL Batthyány Lajos 1826. március 29-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. a. 12. p.

³⁰ VL Batthyány Lajos 1826. április 2-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. b. 12. o.

³¹ VL Gróf Laval Nugent altábornagy 1828. november 15-i nyilatkozata Batthyány Lajosról gróf Reviczky Ádám kancellárnak. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 24. 12. y. 2.

A vitában a fiú akarata győzött, aki szerint ezért vett tőle anyja hidegen búcsút, amikor ezredéhez Itáliába utazott.

A császári-királyi hadseregben

A 32. magyar sorgealoezred kadétja

Az ifjú Batthyány Lajos gróf ilyen körülmények között vonult be a Nugent altábornagy velencei hadosztálya kötelékébe tartozó 32. magyar sorgealoezredbe, ezredkadétnak. Több mint négy és fél éves katonai szolgálatának legfontosabb állomásait állománynylvántartó lapja így rögzítette:

„Törzskönyv”			
Füzet: 12. 6. 1.		Oldal: 149. 43. 4.	
Battyány Lajos gróf			
Származása:	Helység: Pozsony Uradalom: Tartomány: Pozsony Ország: Magyarország	Születési év: 1807 Vallása: katolikus Állapota: nőtlen Foglalkozása: —	
Növedék:	1826. augusztus 5-én a herceg Esterházy 32. gyalogezredbe ezredkadétként 27 ft. 23 krajcár felszerelési pénz letétele ellenében létszámba vették.		
Későbbiek			
Rendfokozat	Változás	Évben	Leírás
Alhadnagy	áthelyezés előlépett kilépett	1827. április 19-én 1827. április 20 -án 1831. április 30-án a tiszti rendfokozat megtartása nélkül.” ³²	

Batthyány Nugent altábornaggal utazott Itáliába, ahol kadéti szolgálatát a Páduában állomásozó, pesti hadkiegészítésű, 32. magyar sorgealoezredben kezdte meg, melynek névadó ezredtulajdonosa Esterházy Miklós herceg táborszer-nagy, ezredparancsnoka Stephan August von Auenfels ezredes volt.

Alig három hónapi kiképzés után már minősítik Batthyány Lajos ezredkadétot. A minősítés szerint egyénisége kissé változó. Természetes tehetsége sokoldalú. Felkészültsége a gyakorlaton jó. A nevelésben és kiképzésben nincs tapasztalata. Némi tudása van műszaki ismeretekből. Jó tudása van történelemből, földrajzból, matematikából és jogból. Szorgalmas magatartású és az ezredben tekintélye van. Jó gazda és viselkedésében nincsenek hibái. A „szolgálatban a legjobb akarat mellett még oktatásra van szüksége.” Az „előléptetést mindenképpen megérdemli”³³

A minősítés Batthyány személyiségének szinte minden lényeges jellemzőjét megrajzolta és képességeit is bemutatta.³⁴ Az ifjú ezredkadét az 1826. évi ka-

³² KA Wien. 9. Hus. Reg. Grundbuch. Abgang. 2 Classe. 1. Heft. 4. Seite. Az állománynylvántartó lapra később grafitceruzával még ezt írták rá: „1849 októberében a lázadásban való részvétel miatt a pesti Új épület kaszárnyában agyonlőtték.”

³³ KA Wien. Fürst Esterhazy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Der infant. kaiser. könig. ordinaier und Regiments cadeten. Pro Anno 1826. Fasc. 117/I.

³⁴ A minősítési jegyzék a 32. magyar sorgealoezred 26 cs. kir. rendes és ezredkadétjáról 1826. október 31-én Páduában készült. A minősítési listát az ezredparancsnok, Stephan August von Auenfels ezredes, az ezredparancsnok-helyettes Johann Kissling alezredes, a zászlóaljparancsnokok, Piszatory János és Friedrich Drever őrnagyok írták alá. A kadétek között Batthyány a 26., azaz az utolsó helyen szerepel.

[illegible]

Batthyány Lajos gróf állománynyilvántartó lapja

gálati ideje alapján szerepel, hanem azért, mert a 20 ezredkadét nevét abc sorrendben közli a sematizmus.³⁵

Batthyány kadét életét és tevékenységét katonai előjárói nagy figyelemmel kísérték, sőt — anyja megbízásából — Range hadnagy az ifjú minden lépését ellenőrizte és azokról rendszeresen beszámolt. Szabadidejében Batthyány, ígéretéhez híven, egy Jurinisch nevezetű személy felügyelete alatt folytatta jogi tanulmányait és 1826 végén sikeres vizsgát tett a királyi jogakadémián, Zágrábban. Tanulmányainak és vizsgájának költségei állítólag 1690 forintba kerültek.³⁶

Az anya elégedett a fiú katonai szolgálatban tanúsított előmenetelével és eredményes jogi vizsgájával, mert 1827. január 20-án ajándékkal lepte meg, amit Batthyány Lajos 27-én Páduából írt levelében köszönt meg. Ebben a levelében arra kérte anyját, hogy vesse latba befolyását Franz Ferdinand d'Este főhercegnél annak érdekében, hogy őt áthelyezzék egy huszárezredbe, ahol gyorsan elérheti a tiszti rendfokozatot, „amely a lovasságnál nyitva áll, a gyalogságnál azonban évekre zárva van.” Beszámolt arról is, hogy a tábornok — valószínűleg Nugent — már tudomására adta, hogy áthelyezése elé nem gördít akadályt. Azt is bizonygatja: a „te anyai szereteted a legfontosabb és örömmöt az sem rontja el, hogy Range hadnaggyal felügyeltetsz engem.” Közli még azt is, hogy a leveléhez mellékelte borítékban van ezredparancsnoka válasza a hozzá intézett levélre, és — nyilván ismerve annak tartalmát — megjegyezte: „Remélem örülni fogsz neki.” Levelét azzal fejezte be, hogy elmondja: beteg volt, amiből nehezen tudott kikászálódni: „Remélem, hogy ez az idő elmúlik és visszatér az egészségem.”³⁷

Az áthelyezésre azonban még várnia kellett, mivel ezredét 1827 februárjában beosztották az itáliai cs. kir. hadsereg hadikészültségbe helyezett csapatai közé és több századát áthelyezték a Po folyó túlsó partjára, ahonnan csak márciusban tértek vissza páduai helyőrségükbe.³⁸

A 32. magyar sorgyalozredben az ifjú Batthyány 8 hónapot és 16 napot szolgált, mint ezredkadét. Ez idő alatt elsajátította a tiszti beosztáshoz szükséges katonai alapismereteket; megismerte a gyalogsági fegyvernemet, különösen az alegység — szakasz, század — mindennapi életét, kiképzését és harcászátát; részt vett zászlóalj- és ezredgyakorlatokon és belekóstolt a szinte háborús állapotot jelentő hadikészültségbe; megszerezte a többi fegyvernemi és csapatnemi ismeretek minimumát is. Megfelelő alapokkal rendelkezett a tiszti rendfokozathoz.

Skerlecz Borbála kérésére Ferdinand d'Este főherceg elintézte hogy gróf Batthyány Lajos kadétot 1827. április 19-én a 32. sorgyalozredből áthelyezték az ugyancsak Itáliában állomásozó 9. huszárezred állományába.³⁹

A 9. huszárezred alhadnagya

Batthyány Lajos grófot 1827. április 20-án előléptették alhadnagynak a Vienna és térségében települt 9. huszárezredben, amelynek ezredtulajdonosa Frimont János báró, Antrodocco hercege, lovassági tábornok, Lombard-Velence

³⁵ Militär-Schematismus, 1827. Wien. 159. o.

³⁶ VL Elsámolás gróf Batthyány Lajos kiadásairól özv. Batthyány grófnénak. Német nyelvű. Hitelesített másolat 14690/1829. GG. Nr. 5. 12. e.

³⁷ VL Batthyány Lajos 1827. január 25-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. c. 12. r.

³⁸ Seeliger, Emil: Geschichte der kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32., für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Budapest, 1900. 220. o.

³⁹ A dualizmus és a Horthy-rendszer alatt megjelent és a 32. magyar sorgyalozred történetét tárgyaló kiadványok meg sem említik, hogy Batthyány Lajos az ezredben szolgált. L. Szabó M. Ferenc: A császári és királyi 32. sz. magy. sorgyalozred fennállása első évszázadának története (Budapest, 1886) és Varga Sándor: Budapest volt házi ezredének a cs. és kir. 32. gyalozrednek története 1741—1918 (Budapest, 1929) című munkákat.

főhadparancsnoka, ezredparancsnoka pedig báró Anton Callot ezredes volt. Az ifjú alhadnagyot az Adolph Klein őrnagy parancsnoksága alatt álló első őrnagyi osztály 2. századába osztották be, amely Trevisóban állomásozott.

1827 májusában Batthyány alhadnagyot szabadságolták, hogy felszerelje magát. Fényes huszártiszti felszerelése és lovai 7125 forintba kerültek. Fia alhadnaggyá történt kinevezése után anyja a havi 60 forintos járadékát ismét 100 forintra emelte.⁴⁰ Az anya a család egyik barátját, báró Carl Mergen vezérőrnagy kőszegi dandárparancsnokot kérte meg arra, hogy vegyen a fia számára egy, a lovassági szolgálatra alkalmas lovat. Mergen a báró Vincent könnyűlovas ezred egyik tisztjétől 75 arany dukátért akart Batthyány számára lovat vásárolni. Skerlecz Borbála meg volt elégedve Mergen választásával, de a fia ezt a lovat nem fogadta el, hanem Ferdinand Fechtig bárótól vett lovakat.⁴¹ Az anya tiltakozása ellenére Batthyány Fechtig bárótól két lovat vásárolt 700 aranyért és ezt azért tette, mert állítása szerint az el nem fogadot lovat úgy akarták a számára megvenni, hogy ő azt ne is lássa és majd ezredéhez utána küldik.

Batthyány alhadnagy, immár felszerelve, a nyarat és az őszt a századánál töltötte Itáliában, ahol részt vett a kiképzésben és a gyakorlatokon. Ebben az időben megismerte a lóval való bánásmódot, az egyes és kötelék huszárkiképzést, a lovasharcászat legfontosabb eljárásait, a lovasalakzatokat és a huszáralegységek vezetését. Szabadidejében visszahúzódva élt, önképzéssel gyarapította ismereit. Nagy befolyást gyakorolt rá Itália szépsége és kultúrája.

Az 1827. évi őszi hadgyakorlat befejezése után szabadságot kért, amelyet 1827 novemberétől 1828 márciusáig Bécsben és Pozsonyban töltött el. 1827 végén Bécsben régi polgári barátai társaságába járt. Anyja ekkor megfenyegette, ha nem szakít velük és nem a főúri körökből keres barátokat, akkor írni fog ezredparancsnokának, hogy rossz környezetbe keveredett. Batthyány későbbi állítása szerint anyja tudatosan szorgalmazta az arisztokrata ifjakkal való kapcsolatot, abban bízva, hogy a költséges szórakozások nyomán bekövetkezik a kor fiatal mánásai szokásos ballépése: az adósságcsinálás. Ha ez megtörténik, akkor könnyen bizonyíthatja fiának könnyelműségét, a birtokok kezelésére való alkalmatlanságát, az anyai gyámság szükségességét.

Batthyány, ennek ellenére, hallgatva az anyai sugalmazásra, idejét a továbbiakban az ifjú mánásokkal töltötte. Felhagyott szerény magatartásával és főúri életmódot kezdett folytatni. A nagy lábon élő társaságban azonban hamar rá kellett jönnie arra, hogy havi 100 forintja nem elég az ilyen életvitelhez és úgy érezte: ezzel az összeggel nem tud grófi és tiszti rangjához méltó életet élni. Elkieseredését növelte az a tudat, hogy az atyai végrendelet értelmében már évi 12 000 forint járadékot kellene kapnia. Az anya ugyan sugallta, hogy éljen nagyvilági életet, de annak költségeit nem volt hajlandó fedezni.

A Bécsben és Pozsonyban élő arisztokrácia társasági életét a pompa, a fényűzés jellemezte. Különösen Pozsony mutatott mozgalmas és szórakoztató képet a fiatal Batthyány számára. „Pozsony vormärzbeli farsangjai vígságtól voltak hangosak, jókedvtől gyöngyözőek, s elevevényben vetekedtek a bécsiekkel... A Redoute-ban és a Pálffy-teremben voltak étkező- és játékhelyiségek, ahol a vendégek nem takarékoskodtak, ha megéheztek vagy megszomjaztak.”⁴²

Batthyány Lajos 1828 január és február havát mánás tisztismerőseivel át-szórakozta Pozsonyban. Mivel anyja a nagyvilági élethez nem adott pénzt,

40 Lásd Nugent altábornagy idézett, 1828. november 15-i nyilatkozatát.

41 Báró Carl Mergen vezérőrnagy 1828. december 13-i nyilatkozata Batthyány Lajos lóvásárlásáról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 25. 12. z. 2.

42 *Sas Andor*: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig. 1818—1848. Bratislava, 1973. 90—93. o.

jöttek az uzsorások, akik számára a szorult anyagi helyzetben levő ifjú gróf „gazdag zsákmányt” jelentett. Először Mayer Henrik nagykanizsai kereskedő jelentkezett, aki Forgách Ferenc gróf 50 000 forintos adóslevelét és 1000 forint készpénzt kínált neki, ha több, összesen 44 000 forintról szóló adóslevelet ír alá. Az adósleveleken azonban nem Mayer, hanem a sohasem látott Tuboly József volt hitelezőül megnevezve. Az első 12 900 forintról szóló váltót 1828. január 12-én írta alá a megszorult Batthyány.⁴³

Másnap, január 13-án, a pozsonyi Redoute-ban 15 lovastiszt barátját pazarul vendégül látva elverte minden pénzét.⁴⁴ Ezek után jelent meg a színen a másik uzsorás. Stein Lipót frankfurti lakos megbízottja Festetich Albert gróf 100 000 forintos adóslevelét kínálta megvételre olyképpen, hogy még 10 000 forint készpénzt is kap. Batthyány Festetich adósleveléért két 50 000 forintos adóslevelet állított ki, és adóssága Steinnél hamarosan 200 000 forintra szaporodott.⁴⁵ De Mayernek is eszébe jutott még valami. 400 forintot ajánlott fel Batthyáynak, ha az egyik 9000 forintról szóló adóslevelét oly módon helyesbíti, hogy abban hitelezőül Tuboly helyett Inkey János legyen feltüntetve. Ezt is megtette a tapasztalatlan ifjú, akinek mindenképpen készpénzre volt szüksége, s óvatlanul lépre ment a minden hájjal megkent uzsorásoknak.⁴⁶

Ebben az időben régi barátja, dr. Neurohr, sikertelenül próbálta visszatartani a ballépésektől a meggondolatlan ifjút. Ezért elhatározta, hogy a kétségbeejtő helyzetről beszámol Lesnovska grófnőnek. 1828. február 12-i levelében leírta, hogy a fiatal gróf nagy lábon él, a pénzt meggondolatlanul szórja, pénzügyei zavarosak és uzsorásokkal áll kapcsolatban. Ezekre a jelenségekre csak későn figyelt fel, de amikor a tudomására jutottak, tanúk jelenlétében figyelmeztette Batthyányt. Szórakozásai nemcsak anyagi helyzetére, hanem egészségére is károsak mivel januárt átmulatta és sokszor italozott.⁴⁷

A helyzet azonban nem változott semmit, így dr. Neurohr 1828. február 18-án Pozsonyból újabb levelet írt Lesnovska grófnőnek, amelyben részletes helyzetképet fest Batthyány súlyos problémájáról. Tudatja, hogy Batthyány Mayer és Stein uzsorásoktól jelentős összegeket vett fel, vagyonát lekötötte, és noha kis-korú, elfogadta, ha adósságait nem fizeti vissza, az osztrák törvények alapján járjanak el vele szemben. A fiatal gróf csúszik lefelé a lejtőn és ő nem tudja megakadályozni könnyelmű cselekedeteiben.⁴⁸

Lesnovska grófnő a leveleket átadta az anyának, aki nem az általa előidézett körülményeket hibáztatta fia kilengéseiért, hanem dr. Neurohrt tartotta rossz szellemének és felelősnek. Ezt megtudva Neurohr 1828. február 28-án újabb levelet írt Lesnovska grófnőnek, amelyben kifejti, hogy nem érti, miért tűnteti fel őt rossz fényben Batthyány grófné, amikor négy esztendőn keresztül nevelte fiatal barátját, harcolva annak rossz tulajdonságai ellen. A jelenlegi válságos helyzetét éppen az anyai keménység és hidegség idézte elő. A fiatal grófban nagyon sok jó van, de mint minden ember, hajlik a könnyelműség felé is. Ő korábban és most is mindent megtett annak érdekében, hogy Batthyány Lajos viselkedésében a józanság kerekedjen felül.⁴⁹

Skerlecz Borbála véleménye dr. Neurohrról nem változott, sőt a bécsi rendőrigazgatóságnál feljelentette őt, mint fia rossz útra térítőjét. Az anya a kezében

43 VL Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h.

44 VL Dr. Neurohr 1828. február 12-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 4. 12. d.

45 VL Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. g.

46 Uo. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h.

47 Dr. Neurohr idézett, 1828. február 12-i levele.

48 VL Dr. Neurohr 1828. február 18-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. 2. 12. k.

49 VL Dr. Neurohr 1828. február 28-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 18. 12. o. 2.

levő leveleket is átadta a rendőrségnek, hogy dr. Neurohrnal és a fiával szembeni eljárás alapjául szolgáljanak. Dr. Neurohr nem értette meg, hogy jó szándéka ellenére miért kívánja Batthyány grófné bíróság elé állítani őket. Akkor még nem ismerte az atyai végrendeletet és az anyának azt a törekvését, hogy fia vagyonát megszerezze, illetve hogy a fiút örökségéből kiforgassa. Skerlecz Borbála azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem fiát, gróf Batthyány Lajos huszáralhadnagyot, a katonai hatóságoknál is feljelentette.⁵⁰

Az ezekről a lépésekről mit sem tudó Batthyány, viharos szabadsága leteltével, 1828 áprilisában bevonult Trevisóban állomásozó 1. őrnagyi osztálya 2. századához. Alig kezdte el a szolgálatát, amikor megtudta, hogy anyja panaszt emelt ellene drága lóvásárlása és adósságai miatt. A fiút az anyai vádak felháborították.

Báró Anton Collet ezredes, ezredparancsnok május első napjaiban vizsgálatot rendelt el az ügyben. Az alhadnagy először szóban, kihallgatáson jelentette a lóvásárlás történetét, de a parancsnok utasította, hogy készítsen írásos igazoló jelentést. A Batthyány által elkészített jelentés így hangzik:

„Báró Frimont 9. huszárezred

Batthyány alhadnagy az
1. őrnagyi osztály 2. századából.

Alázatos nyilatkozat
a tekintetes cs. kir. ezredparancsnoksághoz

Alulírott alázatosan jelentem a tekintetes ezredparancsnokságnak, hogy Fehrig bárótól vettem ugyan két lovat és ez az ügylet úgy történt, amint azt már egyszer az ezredparancsnoknak szóban jelentettem. A két ló neve nem Hassan és Messan, hanem Samhar és Massan, s azokat nem, mint ahogyan tévesen híresztelve volt, drága 17 000 forintért, hanem az ettől nagyon is eltérő 3150 forintért, vagyis 700 darab aranyért vettem. A két nevezett ló nem csak hogy még most is a birtokomban van, de azokat egyáltalán nincs szándékomban visszaadni, mert úgy hiszem, hogy egy tiszt adott szavát soha vissza nem vonhatja. Megengedem ugyan, hogy a két lovat kissé drágán vettem, de ez a jövőre nézve nekem zsinórmértékül fog szolgálni.

A jelentésemet a tekintetes ezredparancsnokságnak ezennel felterjesztem.

Treviso, 1828. május 9.

Gróf Batthyány Lajos alhadnagy

Vidi [láttam] Klein őrnagy”⁵¹

Az adósságok ügyében Batthyány — katonai előjáróin keresztül — gróf Réciczky Ádám udvari kancellárnak részletes emlékiratot nyújtott be. A német eredetiben megmaradt emlékirat igen értékes adatokat tartalmaz az ifjú helyzetéről, anyjával való kapcsolatáról és sokat segít abban is, hogy megértsük a későbbi Batthyányt. Ezért érdemes közölni ezt az iratot:

50 VL Dr. Neurohr 1828. október 18-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m. és 1829. január 22-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. M. 12. d. 3.

51 VL Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 9-i nyilatkozata a 9. huszárezred parancsnokságához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m.

„Nagyméltóságú Uram!

Gróf Battyhány Lajos alhadnagynak, a báró Frimont 9. huszárezredből Trevisóban, alázatos emlékirata az adósságok miatt ellene indított vizsgálat tárgyában.

Nagyméltóságú Uram!

A kitűnő bizalom, mely Nagyméltóságodat minden oldalról övezi, arra ösztönöz engem is, hogy az adósságok miatt ellenem indított vizsgálatban a következő kijelentést tegyem.

Az anyám iránt való tisztelet és kímélet visszatartott eddig azon lépéstől, melynek célja nem egyéb, minthogy megismertessem eltévedésem történetét, s megmentsem nevem becsületét, amely anyám támadásai által sérelmet szenvedett. Az a világos, szellemes szem, mellyel nagyméltóságod a földi dolgokat tekinti, teljesen meggyőz engem arról, hogy kellő és méltányos megvilágításban fogja látni helyzetét a védtelen árvának, akit vagyonából megcsonkítva, a nagy közönség előtt kegyetlen módon, rossz hírbe állítottak. Szükséges azonban, hogy a múlt némely eseményeire visszatérjek.

Atyám jó volt, noha nagyon heves, hirtelen haragú, de anyám olyan természettel bírt, hogy házaseletük boldog nem lehetett, s néhány év múlva különváltak. Különválásuk után anyám két gyermekével Bécsben élt, korlátozva és visszavonultan. Midőn azonban ezelőtt mintegy 15 évvel édesapám meghalt és végrendeletében összes vagyonát rám hagyta, számomra a megyei hatóságot gyámul rendelte, nővéremnek kiházásításul 100 000 forintot, özvegyének évi 12 000 forintot állapított meg; ekkor anyám azonnal Ikervárra, boldogult atyám halálózási helyére sietett, kieszközölte a végrendelet megsemmisítését, amihez mi gyermekek még akkor mit sem szólhattunk, a hagyatékot a felettem való gyámkodással együtt hatalmába kerítette, s oly keveset gondolt az én javammal, hogy olyan esetekben, mikor a jószágkormányzó, egy szüleim házánál megöregedett szolga, az évi jövedelmekből atyám adósságait törlesztgette, emiatt őt mindig korholta.

Noha engem csupa elővigyázatból többnyire Bécsben neveltetett, mégsem volt az megakadályozható, hogy a dolgokról egyet-mást meg ne halljak. Már akkor is félt ettől, mielőtt megtörtént volna. Attól a szerencsétlen pillanattól pedig megszűnt anya lenni. Gyanakodás és bizalmatlanság szállta meg a lelkét, a szívélyességnek nyoma sem maradt. Ő bennem már inkább csak az atyát, vagy annak örökösét látta.

Így nőttem fel otthon nélkül — mert anyám mindig távol tartott magától —, szülők nélkül, legtöbbször fizetett álbarátoktól körülvéve, kik meg voltak bízva, hogy minden szavamat drágán adják el édesanyámnak. Midőn eszmélni kezdtem, merevsége, hajthatatlansága, hidegsége annál inkább feltűnt, mivel több ízben tanúja voltam, mily bensőséges szeretettel dédelgették más szülők az intézetben velem levő gyermekeiket. Minden igyekezetem ellenére, hogy megnyerjem — mely igyekezetemben részint saját hajlamaimat, részint nevelőim és barátaim tanácsát követtem —, nem voltam képes őt megváltoztatni. Mindig úgy viselkedett velem szemben, hogy már pusztá látásával is minden vidám gondolatom elhalt.

Eközben egyre közelgett az az idő, mikor engem szerencsétlenségbe kellett taszítani. Az a következetesség, mellyel ezen dolgoztak, és a sietség, mellyel minden ballépésem felhasználtak, minden kétséget kizár arról, hogy romlásomat nem szándékosan idézték volna elő.

A műveletet azzal kezdték meg, hogy először egészen jól bántak velem; havonként 100 forint zsebpénzt kaptam csak a szórakozási célokra, mert élelem, lakás, tanítás, szolgálat stb. után házigazdáim külön fizetést kaptak. Biztattak arra, nyilvánítsam ki, hogy katona szeretnék lenni; kezemre jártak és én Itáliába mentem az Esterházy gyalogezredbe kadétnak. Ettől fogva egészen más-ként bántak velem. Mindent elkövettek, hogy elkeserítsenek. Fájó volt a hideg búcsúzás, midőn elutaztam; bántó a hír arról az örömlakomáról, melyet anyám elutazásom napján az Augarten asztalainál rendezett; fellázító az a tilalom, hogy semmiért se forduljak hozzá írásban, mert leveletem felbontatlanul küldi vissza; s végül havi járadékomnak azonnali leszállítása, mert Bécsben 100 forintot kaptam, Itáliában csak 60 forintot adtak, amiből még a rendes kiadásaimat is fedeznem kellett, holott azokat azelőtt külön fedezték. Abban a hitben voltak, hogy ez az abszurditás majd megfoszt hidegvérűségemtől és belevisz abba a kelepcébe, amelybe utóbb beleestem, s amit magamnak megbocsátani soha sem fogok.

Erkölcsei magaviseletemről Bécsben november és december hónapokban, valamint korábbi viselkedésemről az ezrednél Páduában, később Vicenzában, bizonyára mindenki csak a legkedvezőbb bizonyítványt állíthatja ki. Mégis, dacára annak, hogy mindig csendben és visszavonultan éltem, s magamat mindazoktól a mulatságoktól, melyeket a velem hasonló származású személyek felkeresni szoktak, visszatartottam, anyám velem mégis mindig elégedetlen volt. Miután semmi olyat, ami jogosan korholható lett volna, szememre vetni nem tudtak, azt rótták fel legfőbb bűnömül, hogy polgári származású ifjakkal társalkodom, kiket én tudományos képzettségük, erkölcsi tisztaságuk miatt szeretek és becsülök, s kik engemet mindig csak a jóra ösztönöztek. Mivel ezredbeli bajtársaim — kik közül a legtöbb születésre és vagyonra nézve alattam áll — három, de legalább is 2 jó lóval rendelkeznek, az én 2 lovamat előljáróim alkalmatlannak nyilvánították, ezért azt hittem, hogy jobb lovakra én is joggal számíthatok. Úgy akarták ugyan, hogy egy 700 forintos lovat küldenek utánam oly módon, hogy azt még csak meg se nézzem. Éppen olyan gúnyosan válaszolt anyám akkor is, amikor arra kértem, hogy havi díjamat emelje fel, mely, mióta tiszt vagyok, 100 forintból áll. A megtagadásnál is jobban fájt az a mód, mellyel kérésemet elutasította. Eközben nem szűnt meg, hogy az eddigi barátaimmal való társalgást úgy tüntesse fel, mint amely az én tisztességemre nézve nagyon ártalmas és nyomatékosan sürgetett, hogy hozzám hasonló születésű ifjakkal társalkodjam. Sőt annyira ment, hogy azzal fenyegetett, ha kívánságának nem teszek eleget, akkor írni fog Vicenzába ezredesemnek és kérni fogja megbüntetésem engedetlenségemért. Hogy tehát anyám akaratának végül is eleget tegyek és ezáltal kéréseim teljesítésére őt is fogékonyabbá tegyem, legutóbbi bécsi tartózkodásom alatt előkelő ifjak társaságát kerestem fel, akik szívesen is láttak maguk között. De ez is mind hiába volt. Ekkorra már türelmem, mellyel egy ideig lehetett ugyan visszaélni, teljesen elhagyott, s mivel új előkelő barátaim egyik mulatságból a másikba hívtak, keserűségemben elköltöttem azt a kevés pénzt, amely birtokomban volt, és elfogadtam az egy idő óta mindig körülöttem ögyelgő haszonleső alkuszok ajánlatát, akikkel, úgy látszik, csupán felületesen ismerkedtem meg.

Fellázított az a gondolat, hogy anyám az atyai végrendelet intézkedéseinek törvényellenes megakadályozásával jogaimban és megillető jövedelmeimből annyira megrövidít, hogy részvét és anyai szeretet nélkül, győzelemittasan, a nagyvilág veszedelmei közé lökött.

A benső felháborodásomnak ebben az állapotában ismét megjelentek a zsidók ajánlataikkal, s fáradhatatlanok voltak abban, hogy engem egy pénzügyi műve-

let veszélytelenségéről meggyőződnek. Én beleegyeztem, de alighogy megtörtént, legnagyobb fájdalomra beláttam, hogy belekerültem a hálóba, melyet anyám már évek óta kivetett ellenem és hogy most már kíméletlen hatalmába kerültem. Midőn nyugtalanságom a legnagyobb fokra emelkedett, magamhoz keríttem Freibergert és felfedtem neki mindent, ami történt és sürgősen kértem őt az általam kötött ügylet megsemmisítésére, még abban az esetben is, ha ez némi veszteséggel volna összekötve. És ez a derék férfi ismét igaz és buzgó barátnak bizonyította magát.

Anyám panaszainak jogossága a Bécsben megtartott vizsgálatból sokkal világosabban fog Nagyméltóságod előtt állni, hogysem azt itt nekem részletezni kellene. Mivel anyám volt az, aki ellenem először nyilvánosan vádlóként lépett fel, kötelességemnek tartottam, hogy magamat ez ügyben illetékes bírám előtt igazoljam.

Végül alázatosan kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen fontos és egész életemre kiható ügyben engemet elnézésére és kegyes pártfogására méltóztatni kegyeskedjék.

Legnagyobb tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak

legalázatosabb szolgálja
Gróf Batthyány Lajos
cs. kir. alhadnagy

Treviso, 1828. május 28-án.⁵²

Sokféleképpen lehetne magyarázni Batthyáynak ezt az önvallomását. A számos ok közül valószínűleg a legfontosabbak a pszichológiai indítékok és azon belül az elkeseredés mindent elsöprő nagy vihara, amely a 22. évébe lépő ifjú lelkében kitört. Az emlékiratból is kitűnik, hogy jellemének alakulására negatív hatást gyakorolt a szeretet hiánya és az anyai ridegség. Ennek következtében alakultak ki olyan tulajdonságai, amelyek alapján később úgy jellemzik, hogy visszahúzódozó, gőgös és akaratos.

Batthyány úgy gondolta, hogy emlékiratával objektívabb megvilágításba helyezi ballépését és így az udvari körök, a kancellária nem egyedül az anyai vádak alapján ítélik meg magatartását és jogát az apai örökségre. A helyzet azonban nem minden vonatkozásban alakult várakozásának megfelelően.

Megválás a hadseregtől

Per az örökségért és a szolgálat

Batthyány egyre kevesebb figyelmet tudott fordítani szolgálatára, mivel anyjával való viszonya egyre feszültebbé vált. Skerlecz Borbála, látva fia nagykorúsága közelségét — 1831. február 10. —, mindjobban a maga számára akarta kihasználni fia birtokait. 1828 júliusában Batthyány tudomást szerzett arról, hogy anyja az ősi ikervári uradalmat augusztus 15-ével 12 esztendőre évi 22 000 forintért bérbe akarja adni Franz d'Este főhercegnek.⁵³ Ez jelentette volna, hogy az uradalom nagykorúsága után 10 évvel került volna vissza, valószínűleg erősen elhasznált állapotban.

Skerlecz Borbálának ezzel a lépésével elkeseredett harc kezdődött anya és

⁵² VL Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 28-i emlékirata gróf Reviczky Ádám udvari kancellárhoz. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. HH. 12. j. I.

⁵³ VL Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála és Franz Ferdinand d'Este főherceg, modena hercege közötti szerződés szövege. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 6. 12. f.

fiú között. A vagyonért folyó küzdelemben, a maguk jogának igazában, nem kímélték egymást. Az anyai szándék megakadályozására a fiú folyamodványt intézett a legfelsőbb helyre azért, hogy javai az anyai kezelésből Vas vármegye első alispánja, vagy árvaválasztmánya kezelésébe kerüljenek. Az Udvari Kancellária 1828. szeptember 5-i átiratában a folyamodványt megküldte a vármegyének azzal a rendelkezéssel, hogy az apai végrendelet alapján rendezze az anya és fia közötti viszályt.⁵⁴

A vármegye 1828. szeptember 15-én úgy határozott, hogy egy 4 fős bizottság útján „a folyamodó ifjú Gróf Úr, és panaszlott Édesanyja között elő forduló nehézségeket kellemetes uton el intézni törekedjenek”. Ha ez nem sikerülne akkor terjesszenek a vármegye elé döntésre érett javaslatot.⁵⁵ Batthyány a határozatról értesülve 1828. október 1-i levelében kérte a vármegyét, hogy míg az ügyet ki nem vizsgálták, tiltsák el anyját attól, hogy az örökségét adóságokkal megterhelhesse. Mivel jelenleg is arra törekszik, hogy „az ikervári uradalmat, minden javaimnak fejét, 12 esztendőkre kiárrendállja, arra nevezetes summákat felvevén, sorsomat súlyosbítsa, s így engemet annak birtokából nem csak időre, de talán örökre is ki penderítsen” és így „engemet minden javaimnak birtokából kivetköztetvén, földönfutóvá tegyen”.⁵⁶ A vármegye kisgyűlése helyt adott a kérelmének és az anyát eltiltotta a „fiára néző javak sérelmére szolgáló elidegenítésektől”.⁵⁷

Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-án maga is folyamodvánnyal fordult az Udvari Kancelláriához. Bejelenti, hogy vádat kíván emelni fia megkárosítói ellen, akik belevitték a 200 000 forint adósságba, illetve több mint 80 000 forintot csaltak ki tőle. Kijelenti: ő figyelmeztette a fiát; annak adósságait nem tudja kifizetni, ne is tenheljék meg vele, mivel mint kiskorú vette fel azokat és gyámját nem lehet kötelezni a fizetésre. Kérte, hogy fia ellen rendeljenek el vagyonzárt.⁵⁸ A folyamodványt az Udvari Kancellária 1828. október 2-i átiratában szintén megküldi Vas vármegyének kivizsgálásra.⁵⁹

Az anyjával való pereskedés hátrányosan hatott Batthyány katonai előmenetelére. Ezt bizonyítják 1828 októberében az ifjú alhadnagy ismereteiről, képességeiről és tulajdonságairól készült minősítés megállapításai. E jellemzés szerint „egyénisége jó és derűs, de nagyon könnyelmű”. A gyakorlaton és nevelésben „még elég gyenge”. Lovaglása „még kissé gyenge”. Magatartása a civilekkel nyugodt, az ezredben udvarias, alárendeltjeivel „jó, de még túlságosan elnéző”. Szorgalma van. Nem jó gazda és „emiatt már figyelmeztették”. Viselkedésének hibái: nem italizik, nem játszik, nem kötekedő, de adósságot csinált és „emiatt ugyancsak figyelmeztették”. A „szolgálatban kevéssé lehet használni”. Az előléptetést nem érdemli meg. Az ezredben soha semmilyen okból nem mellőzték.⁶⁰

A jellemzést 1828. október 23-án Vicenzában készítették Batthyányról, aki a 9. huszárezred 17 alhadnagya között a minősítési listán a rangsorban a 13. helyen szerepelt. A minősítési listát báró Anton Callot ezredes, ezredparancs-

54 VL Az udvari kancellária 1828. szeptember 5-i 12286/1616. számú leirata Batthyány folyamodványa ügyében Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. 1694. 58. K. 11. f.

55 VL Vas vármegye végzése. Kivonat az 1828. szeptember 15-i közgyűlés jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. AA. 2.

56 VL Gróf Batthyány Lajos 1828. október 1-i levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. CC. 4.

57 VL Kivonat Vas vármegye 1828. október 1-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. CC. 4.

58 VL Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-i folyamodványa az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. CC. 5.

59 VL Az udvari kancellária 1828. október 2-i 13581/1807. számú leirata Skerlecz Borbála panaszáról fia ellen, Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. CC. 1856.

60 KA Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste. Der Ober-Officiere. Pro Anno 1828. Fasc. 563/1.

nok, gyurcsákfalvi Gyurcsák János Károly alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Adolph Klein őrnagy és harcvári Herbay Mikós őrnagy, osztályparancsnokok írták alá. Az 1828. évi katonai sematizmusban a 9. huszárezredből felsorolt alhadnagyságok között a 14. helyen olvasható „Batthyány, Ludw. Gr.” neve.⁶¹

Az örökség és a vádaskodások ügyének vizsgálatát Vas vármegye megkezdte és ennek keretében 1828. október 12-én kérte a 9. huszárezredet, hogy személyes meghallgatás céljából engedjék szabadságra Batthyány Lajos alhadnagyt.⁶² Ezt szeretné Batthyány is, aki 1828. november 3-i levelében két kéréssel fordult a vármegyéhez. Egyrészt bejelenti azt, hogy tudomása van arról, miszerint az anyja tékozlással vádolta meg a trón előtt és az újságokban hirdetésben közzétette mint olyan kiskorú tékozlót, akinek zavaros pénzügyeiért nem vállal felelősséget, adósságait nem fizeti ki. A becsületét sértő anyai vádakra, a királyi rendeletnek megfelelően, kész személyes meghallgatással felvilágosítást adni és tisztázni magát a megye előtt. De mivel „én pedig Olaszországban katonáskodván, az Ezred Commandójának engedelme nélkül haza nem jöhetnék; azért a Tekintetes Ns. Vármegyének könyörgök, hogy T. Bárány Frimont Lovas ezrede Commandójánál, mint az árváknak fő gyámattya, három hónapra leendő haza bocsájtásomat eszközölni kegyessen méltóztasson”.⁶³

Batthyány levele másrészt tájékoztatja a megyét, hogy noha anyjának minden eladást megtiltottak, az november elején mégis eladta 140 mázsa gyapjút és az árát felvette. Kérte a vármegyet, hogy a gyapjú árát helyezték bírói zár alá, anyját pedig tiltsák el a további eladásoktól.

A megyei kisgyűlés megbízta az ügyet vizsgáló bizottságot, hogy hallgassa meg az ifjú grófot, békés megegyezéssel rendezze az anya és fia közötti áldatlan ügyet és javaslatát terjessze elő. Mivel a királyi rendelet előírja az ifjú gróf személyes meghallgatását, kérelmének megfelelően ki kell eszközölni az illetékes főhadparancsnokságtól a szabadságát.⁶⁴ Az 1828. december 15-i megyei közgyűlésen a kancelláriai rendeletekre hivatkozva kéri az Udvari Kancelláriát, hogy segítsék elő ügyének tisztázása érdekében Batthyány Lajos alhadnagy 3 havi szabadságra engedését.⁶⁵

1828. december 23-án Batthyány újabb kérelemmel fordult Vas vármegyéhez, amelyben kifejti, hogy az atyai végrendelet szerint birtokai saját kezű irányításáért a trónhoz benyújtott folyamodványára, többszöri sürgetés ellenére, anyja csak a most folyó megyei közgyűlés utolsó napjaiban nyújtotta be második nyilatkozatát ügyvédje útján. Ezért ő még nem tud megfelelő választ adni az ügygel foglalkozó bizottságnak. Bejelenti még, hogy anyja továbbra is elad minden terményt és birtokait mindenből kiüríti, a vármegyének, mint gyámjának ezt meg kell akadályoznia. Kéri, az ügyet a kisgyűlés tárgyalja meg és javaslatát terjessze fel öfelsége elé.⁶⁶

Az új esztendő első hónapja sem hozott változást, és a várva várt szabadságot sem kapta meg Batthyány, aki 1829. február 3-án ismét levéllel fordult a vármegyéhez. Ebben bejelentette: „magam ezen engedelem adás végett folyamodásomat meg tenni akarom, és ennek megnyerésére a Tekintetes Nemes Vármegyének mint fő gyámtyámnak bizonylevele arról, hogy hazajövetelem szük-

⁶¹ Militár-Schematizmus, 1828. Wien. 315. o.

⁶² VL Vas vármegye 1828. október 12-i levele a 9. huszárezredhez. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. CC. ad. 5. b.

⁶³ VL Gróf Batthyány Lajos 1828. november 3-i levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. CC. 40. 7.

⁶⁴ VL Kivonat Vas vármegye 1828. november 3-i kisgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. BB. 41. b.

⁶⁵ VL Kivonat Vas vármegye 1828. december 15-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. DD. 42. 8.

⁶⁶ VL Gróf Batthyány Lajos 1828. december 23-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. DD. 43. 8. 1/4.

séges, szükséges volna". Ezenkívül „még azért is esedezem, hogy mivel a Conduit Listék csak hivatalos kérésekre szokták kiadatni, és édesanyám (fájdalommal kell ezen szót ki mondanom) nemcsak vagyonomnak veszedelmét, hanem utolsó, a tekintetes küldöttségnek beadott nyilatkoztatásában morális characteremnek is a világ előtt megfeketítését vette célba, méltóztasson a Nemes Ezred Commandóját Conduit Listámnak megküldése végett megkérni, hogy így Anyámnak méltatlan vádjaira megfelelhessenek, és így sorsomnak elintézését hamarítani lehessen”.⁶⁷ A vármegye úgy döntött, hogy kiadja a támogatólevelet és megkéri a Conduite Liste-t (szolgálatigazolást, minősítési listát).

A vármegye 1829. február 6-án küldte el levelét a 9. huszárezred parancsnokának, amelyben tájékoztatják, hogy „őzveggy Gróf Batthyányné született Skerlecz Borbála asszony Öfelsége előtt említett édesfiát súlyosan vádolván, minthogy ezen tények (vádak) megvizsgálása végett hozzánk lévén leküldve, a vizsgálatnak tellyesítésére kiküldött Biztosság azon véleményyt adta, hogy említett Gróf Úrnak személyes hazajövele s itt léte az elől adottak megbizonyittására, mint az anyai vádaktul való tisztázása nagyon szükséges volna, azért annak személyes meghallgatása”. Kéri, engedélyezzenek Batthyánnak három hónap szabadságot és „mivel hogy említett Gróf Urnak erkölcsi karaktere ellen vádak tétetnek, azon Gróf Urnak kívánságára annak magaviseletéről szóló Conduit Listát nékie kiadni sziveskedjenek”.⁶⁸

Vas vármegye levelére az ezredparancsnok 1829. március 2-án válaszolt. Ekkor már a 9. huszárezred megkapta az Udvari Haditanács parancsát arra, hogy Itáliából Stájerországba kell áttelepülnie. Az ezred személyi állománya és tisztikara — így Batthyány alhadnagy is — teljesen le volt kötve az áttelepülés előkészítésével és a menetre való felkészüléssel. Ezért érthető, hogy a katonai szolgálat érdekeire hivatkozva a diszlokáció végrehajtása előtt Callot ezredes nem engedélyezi a szabadságot gróf Batthyány Lajos alhadnagynak, de igen előzékeny a vármegye kéréseivel kapcsolatban. A levélből kitűnik, hogy az ezredparancsnok az anyával szemben Batthyány iránt érez nagyobb szimpátiát.⁶⁹

Az ezred tisztikara becsületének megóvása vezeti akkor, amikor Callot ezredes kész a katonai szabályok megengedte előírásain túlmenő felvilágosítást adni Batthyány alhadnagyról. De ha ez nem elég, akkor Batthyány írásban adja meg a vármegyének a szükséges magyarázatot. Azt javasolja, hogy a szabadságot az alakulat áttelepülése után az ezredparancsnokságon keresztül a stájerországi főhadparancsnokságtól kérjék. Még arra is hajlandó, hogy Batthyány alhadnagy — hadnagynak nevezik, pedig a hadseregben ekkor még ilyen rendfokozat nincs bevezetve — 1828. évi Conduite Liste-jének legfontosabb megállapításait, a magatartásában bekövetkezett pozitív változásokat is közölje. Ez a magyar nyelven készült minősítési kivonat így hangzik:

„Németujvári, a Báró Frimont 9-dik Huszár Ezredben szolgáló alhadnagy Gróf Batthyány Lajos, 22 Esztendő, holnaponként 100 f. c. pénz Zulágja van, jó és tartós egészségű, jó vig kedvű, de még kevéssé könnyelmű. Sok természeti talentuma van. A polgársággal tisztességes, az Ezredben szerény és kellemes magaviseletű. A szolgálatban szorgalmatos és jó maga alkalmaztatása. Nem igen különösen jó gazda ugyan, s azért meg is intetődött, de úgy látszik, hogy azon intések otta magát jobban hátra tartoztattya. — A mint az Ezrednek felsőbb

⁶⁷ VL Gróf Batthyány Lajos 1829. február 3-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 46. 8. 1/8.

⁶⁸ VS Vas vármegye 1829. február 3-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. DD.

⁶⁹ VL A Baron Frimont 9. huszárezred parancsnokának 1829. március 2-i levele és a Conduite Liste kivonata Batthyány Lajos grófról Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 493.

Perro Blanco
Esmeralda Kuytany

— 735 —

Ezeredben semmi adossága tudva nintsen, sem valami aféle panasz ide bé nem jelentődött.

Vicenza, Martius 2-dikán 1829.

Baró Callot
Ezeredes Kapitány⁷⁰

A 9. huszárezred parancsnokának levele és a mellékelt minősítés 1829. március 12-én érkezett meg Szombathelyre, és azt a vármegye március 16-i közgyűlésén ismertették. De akkor már egy napja, március 15-ével, a 9. huszárezred megkezdte menetét az itáliai Vicenzából a stájerországi Ehrenhausenba. Április közepére az ezred elérte a kijelölt új helyőrségek körzetét: az ezredtörzs Ehrenhausenba, az ezredesi osztály 1. százada Murekbauba, 2. százada Lichten-dorfba, az alezredesi osztály Bettauba, az 1. őrnagyi osztály Feldbachba és Fehringbe, a 2. őrnagyi osztály Luttenbergbe és Wernseebe települt.⁷¹

Batthyány századának új helyőrsége tehát a magyar határ melletti Fehring lett. Így nagyon közel került mind birtokaihoz, mind az örökségével foglalkozó Vas vármegye székhelyéhez, Szombathelyhez mind, pedig a Bécsben székelő udvari kancelláriához.

Batthyány nagyon várta már Vas vármegye újabb levelét a szabadsága ügyében. A megye 1829. április 10-én készítette el és 22-én küldte el újabb levelét a 9. huszárezred parancsnokának. Ebben megköszönik a magyar nyelvű levelet és a minősítési kivonatot és ismételten kéri a parancsnokot, hogy segítse elő: a gráci főhadparancsnokság engedélyezze Batthyány Lajos szabadságát, hogy a felsőbb helyről sürgetett, anya és fiú közötti viszályt rendezhessék. A megye mellékelte az egész ügy rövid ismertetését, az ezredparancsnok pártolólág ezt terjesztette föl a főhadparancsnokságra.⁷²

Batthyány júniusban megkapta a kért három havi szabadságot, amire nagy szüksége volt azért, hogy ne csak levelezés és jogi képviselője útján, hanem személyesen is foglalkozzon örökségével. A felek közötti feszültség nem csökkent. Skerlecz Borbála panasszal fordult az udvari kancelláriához, hogy kiskorú fia el akarja zálogosítani az őrszigeti birtokot, noha arra még nem jogosult. Az 1829. június 1-i megyei kisgyűlés megtárgyalta a kancellária leiratát és megbízta a kijelölt bizottságot az ügy kivizsgálásával.⁷³ A kancellária az ügyben július 3-án újabb leiratot küldött, amelyet a szeptember 1-i kisgyűlésben ismertettek.⁷⁴

Ebben az időben Batthyány is újabb kérelemmel fordult a megyéhez, amelyben azt panaszolja, hogy anyjának ügyvédje, Ajkai Pál, már 3 hónapja átvette azokat az iratokat tanulmányozásra, amelyek az őfelségéhez beadott kérelmére adandó válaszhoz szükségesek és még nem adta vissza azokat. Így akadályozza, hogy a megyei bizottság jelentését elkészíthesse. Ez az ügyvédi huzavona szánt szándékkal azért történik, hogy anyja továbbra is törvénytelenül kisajátíthassa a jövedelmeit. „Mesterkedései a birtokbul való tőkéletes kijátszására” irányulnak. Az anyja ügyvédje a késést azzal menti, hogy arra hivatkozik, az akták több hónapig voltak Batthyánnál, aki viszont azt kéri, vegyék figyelembe, hogy a családi archívum az anyja kezében van, és a szükséges iratokat nagyon nehe-

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Ernst, Georg: Geschichte der k.k. neunten Hussaren-Regiments Fürst Franz Lichtenstein. Wien, 1862. 170. o.
⁷² VL Vas vármegye 1829. április 10-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. DD. 492. 47. 8. 3/4.

⁷³ VL Kivonat Vas vármegye 1829. június 1-i kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tiszlázat. 14690/1829. EE. 1205. 48. 9.

⁷⁴ VL Az udvari kancellária 1829. július 1-i 7751/1029. számú leirata az anya és fiú ügyében. Latin nyelvű. Eredeti tiszlázat. 14690/1829. EE. 1713. 49. 10.

zen tudta beszerezni. Kérte a megyét, intézkedjen az iratok visszaadására, hogy a legközelebbi kisgyűlésből ügyét a felséges trón elé terjeszthessék.⁷⁵

Az 1829. szeptember 1-i megyei közgyűlés ismét részletesen tárgyalta a Batthyány-örökség ügyét és úgy határozott, hogy a megoldást sürgető királyi rendeletek végrehajtására a kijelölt bizottságnak a felek adják be nyilatkozataikat. Skerlecz Borbála számára október 15-ét, Batthyány Lajos számára október 25-ét jelölték ki a beadás napjául.⁷⁶ A nyilatkozatokat mindketten határidőre benyújtották.

Az anya eredeti és hitelesített másolatú okmányokkal tűzdelt meg nyilatkozatát, amelyben továbbra is kitart állítólagos jogai mellett.⁷⁷ A fiú is igen részletes nyilatkozatban fejt ki álláspontját a végrendelet végrehajtásáról és ajánlatát az anyjával való megegyezésre.⁷⁸

A megyei bizottság 1829. november 16-ra elkészítette jelentését, melyhez számos dokumentumot csatolt.⁷⁹ A megyei közgyűlés megtárgyalta a jelentést és megállapította, hogy az apai végrendelet végrehajtásából származó problémák megoldására és a két fél folyamodványainak kivizsgálására Ebergényi Benedek táblabíró elnökletével 4 fős bizottság küldetett ki. A bizottság hivatalos jelentését, a felek nyilatkozatait és a csatolt dokumentumokat benyújtotta, olyan javaslatlalt, hogy rendeljék el azok felterjesztését őfelsége elé. Ezt azzal indokolták, hogy az atyai végrendelet előírásainak végrehajtását „a panaszlott özvegy Gróffné hatalmasan akadályozván és atól fogva azt el titkolván” a birtokok 17 évi jövedelmét önkényesen nem a javak szaporítására és gyermekei nevelésére, hanem „magános haszontalan czéllýaira fordította”. Ezért a közgyűlés „a panaszlott özvegy Gróffné ellen a törvényes zárt elrendelni” javasolta őfelségének és hogy a végrendeletnek megfelelően gyámul Niczky János első alispánt nevezzék ki.⁸⁰ Batthyány Lajossal kapcsolatban, mivel „a pazarlásra való hajlandóságának jeleit már az által is kimutatta, hogy csekély summa pénzért, és némelly veszendő obligációkért az uzsorai zsidoknak Bécsben nevezetes summa pénzt kötelezett”, a zárt kiterjeszteni szükséges.⁸¹

A közgyűlés végül úgy döntött, hogy a határozatot az összes iratokkal jóváhagyására felterjesztetik az Udvari Kancellárián keresztül a király elé.⁸² A megye döntése — annak dacára, hogy a törvényes zár Batthyányra is kiterjedt — minden szempontból kedvező volt, mivel az anyát pazarlás és gondatlan gazdálkodás, valamint a végrendelet kijátszása címén marasztalták el. Az udvari kancellária azonban nem fogadta el a vármegye határozatát; javaslatát, a törvényes zárt, mint korait, az anya panaszára feloldotta és Batthyányt igényeivel a rendes per útjára utasította. De kíváncsúnak tartotta a felek békés megegyezését és ennek megteremtésére utasította a vármegyét. Egyben meghagyta:

75 VL Gróf Batthyány Lajos 1829. szeptember 1-i levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat 14690/1829. EE. ad. 11. a.

76 VL Kivonat Vas vármegye 1829. szeptember 1-i kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. JJ. 50. 11.

77 VL Öz. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála 1829. októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. 12. a.

78 VL Gróf Batthyány Lajos októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. HH. 12. a. 1.

79 VL Az ügyet vizsgáló megyei bizottság 1829. november 16-i jelentése. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 2133. 12. A jelentés mellékletei az AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, JJ, KK, és LL jelzetű iratok.

80 VL Kivonat Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 2133. 77. 50. 11.

81 Uo. A közgyűlés foglalkozott Poltzer Károly főhadnagy, szombathelyi hadfogadó parancsnok kérelmével is, mivel gróf Batthyány József Sándor napirenden szereplő végrendeletének előírása szerint a család „magva szakadása esetére a cs. k. szolgált katonák s jelesen némelly részben éppen ezen ezredbéliék javára igen nevezetes intézetek foglaltatnak”. Ezért ahhoz, hogy előjáróinak jelenteni tudja, mit tartalmaz a végrendeletnek a katonasággal foglalkozó része, szüksége lenne rá. A közgyűlés határozata értelmében Poltzer főhadnagy számára a végrendelet ezen részének kivonatát kiadták.

82 VL Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése határozatának alapján felterjesztés a kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. 2133. 14.

míg ez nem jön létre, az özvegynek a birtokok minden nemű megterhelését zárral való fenyegetés mellett tiltsa le.⁸³

Batthyány Lajos alhadnagy a közgyűlés határozatáról és a kancelláriai leiratról már ezredénél szerezhett tudomást, mivel novembertől ismét szolgálati helyén volt. A 9. huszárezred elhelyezési körülményei nagyon kedvezőtlenek voltak, ezért az Udvari Haditanács intézkedésére 1829. december 8-án áttelepült Rackerburgba és körzetébe, ahol nagyon rövid ideig, 4 hónapig állomásoztak. 1829 végén változások következtek be az ezred törzstiszti karában és az ezredparancsnoki beosztásban. A Batthyány Lajos alhadnagyot pártoló Callot ezredes, aki 1815-től volt az ezredparancsnok, előlépett tábornoknak, ezredparancsnokká gróf Ladislaus Wrba ezredest nevezték ki.

1829 decemberétől 1830 áprilisáig a megye több sikertelen lépést tett annak érdekében, hogy a két fél békésen megegyezzen.⁸⁴ 1830. április 26-án a vármegye közgyűlése megtárgyalta bizottságának jelentését, amely szerint az anya és fiú közötti békés egyezség érdekében 1830. április 19-én a bizottság Ikervárra ment, ahol az özvegy grófnét Ajkay Pál, a fiatal gróft Ritter József ügyvéd képviselte.⁸⁵ Skerlecz Borbála képviselője hat pontban terjesztette elő az özvegy követeléseit: a fiú vállalja el az adósságok kifizetését és az anya által vállalt terhek maradjanak érvényben; 28 000 forint hozománya fejében az anya kapjon évente 1680 forintot; kapjon továbbá az új szerzemények és javítások költségéért 150 000 forintot, illetve annak kamatait; a kiadásokon kívül fennmaradó jövedelem fele legyen az özvegyé, a másik fele a fiúé, de neki kelljen gondoskodnia nővére kielégítéséről; az ikervári kastélyt és uradalmat az anya meg kívánja tartani és annak jövedelméből a járadóságán felüli részt hajlandó átadni fia kijelölt gyámjának.

Batthyány Lajos nevében ügyvédje a következőket ajánlotta: 1. A végrendeletnek megfelelően az anya adja át az uradalmakat fiának és annak nagykorúságáig azokat a kijelölt gyám igazgassa. 2. Az özvegynek először 16 000, majd később 18 000 forint évjáradékot ajánl fel, és ha az esetleges követeléseiről lemond, a dobrai és tótmaráci uradalmak jövedelmei is őt illetik meg. 3. Ha az anya a szerzemények és javítások költségeit követeli, arról akkor a bíróság döntsön, de ebben az esetben az ifjú gróf is követelni fogja a végrendeletben végre nem hajtottakat.

A bizottság megállapította, ha az özvegy követeléseit elfogadnák, akkor a grófné évi 32 340 forintot kapna, fia csak 27 660 forintot, de ebből kellene fedeznie nővérének járandóságát és fizetnie a tetemes régi adósságokat, amelyekre az özvegy 17 év alatt szinte semmit sem fordított. Ezért a bizottságnak az volt a véleménye, hogy a fiú nagy hátrányba kerülne az anyjával szemben. A bizottság azt javasolta, hogy Batthyány Lajos ajánlatát fogadják el, de azt az özvegy jogi képviselője elutasította és így nem sikerült a két fél között békés egyezséget kötni. A megyei közgyűlés az egész ügyet ezért további intézkedés céljából ismét felterjesztette az Udvari Kancellária elé.⁸⁶

1830 áprilisában az Udvari Haditanács intézkedése alapján a 9. huszárezred ismét áttelepült. Ezúttal az ezred új helyőrségül a csehországi Pardubitzot je-

⁸³ VL Az udvari kancellária 1829. december 4-i 13965/1963. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. 3232. 54. 15.

⁸⁴ VL Vas vármegye 1829. december 12-i közgyűlése határozatának felterjesztése az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. 3232. 15. b.; Az udvari kancellária 1830. január 18-i 14690/2064. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. 55. 15. 1/2.

⁸⁵ VL „Tiszti tudósítása, Ebergényi Benedek Tábla Birónak, és a belől írt kiküldöttségnek arról, Lomniczai Skerlecz Borbála asszonyság néhai Németújvári Gróf Batthányi József Sándor Ur özvegye és édes fia Gróf Batthányi Lajos Ur közötti egyesség nem eszközölhetek.” 1830. április 26. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. 644. 16. a.

⁸⁶ VL Vas vármegye 1830. április 26-i közgyűlése határozatának felterjesztése az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. 644. 56. 16.

lőtték ki. Az alakulat 1830. április 10-én indult meg és Bécsen keresztül vonulva május 10-ére érkezett meg a kijelölt helyőrségbe. A menet alatt az ezred, de Batthyány alhadnagy számára is, két jelentős esemény történt. Bécsben II. Ferenc osztrák császár (I. Ferenc néven magyar király) megsejmelte a 9. huszárezredet és a látottak felett meglegedését fejezte ki. A csehországi Hrudinban pedig herceg Liechtenstein tábornaszernagy, főhadparancsnok ellenőrizte az ezredet, amely után az elvonult új állomáshelyére: az ezredtörzs és az ezredesi osztály 2. százada Pardubitzba, az ezredesi osztály 1. százada Darchitzba, az alezredesi osztály Josefstadba, az 1. őrnagyi osztály 1. százada Břelatschba, Batthyány alhadnagy alegysége, az 1. őrnagyi osztály 2. százada Bogdanetzbe, a 2. őrnagyi osztály Hohenmauthba, a raktár Königrätzbe.⁸⁷

Az új ezredparancsnok, Wrba ezredes, számos reformot, újítást vezetett be az ezredben, mindenekelőtt a tisztek és altisztek oktatómunkájában és a lovas-kiképzésben. Megszüntette a szétszóró elhelyezést, nagy gondot fordított az ezred életének szervezettségére, az ezred-, osztály- és századkötelékben történő kiképzésre, a lovasalakzatok és harcászati eljárások gyakorlására. Megszervezte az ezred fiatal tisztjeinek továbbképzését, amelyen részt vett Batthyány alhadnagy is.⁸⁸

1830 nyarán fordulatot vett az anya és fiú közötti örökösödési per is. Vas vármegye sikertelen kísérlete a két fél békés megegyezésére új elhatározásra készítette a király tanácsadóit: kiküldtek egy udvari kancelláriai bizottságot, amelynek 1830. augusztus 2-án sikerült az anya és fia között békés megegyezést elérnie. Az egyezés szerint az uradalmakból az ikervári, dobrai és a tótmarci a fiúé, a többi az anyáé lett. A birtok jövedelméből törlesztik az adósságokat fizetik a kamatokat, az uradalmi nyugdíjasokat és Batthyány nővérének kiházási járadékát. A jövedelem fennmaradó részét egyenlő arányban megosztják az anya és fiú között. Batthyány tehát, hogy közelgő nagykorúságakor birtokait kezébe kapja, kompromisszumot kötött, sőt az egyezséget úgy módosította, hogy a közös terhek kifizetését is magára vállalta.⁸⁹

Kilépés a katonai szolgálatból

Batthyány alhadnagy 1830 augusztusában már nyugodtan készülődhetett ezredének nyárvégi gyakorlatára, mivel véget ért az örökségéért folyó pereskedése. A 9. huszárezredet 1830. augusztus 22-én vonták össze Pardubitzba, amelynek körzetében a gyakorlat kezdődött. A gyakorlat alatt bemutatták az ezred alakai és harcászati alakzatait, végrehajtották az ezred támadását, védelmét, üldözést és menetet. Liechtenstien tábornaszernagy, csehországi főhadparancsnok és más előljárók a gyakorlat minden mozzanatát ellenőrizték. A 9. huszárezred sikeres gyakorlata nagy elismerést váltott ki és a tisztikart megdicsérték.⁹⁰

Az 1830. esztendő nemcsak a 9. huszárezred, hanem Batthyány Lajos alhadnagy számára is sikeres volt. A katonai élet minden területén előrelépett, megerősödtek pozitív emberi és parancsnoki tulajdonságai, gazdagodtak ismeretei. Ezt jól tükrözi az 1830. október 30-án Pardubitzban készített és Wrba ezredes által is aláírt katonai minősítése.

A jellemzés szerint egyénisége becsvágyó és vidám. Természetes tehetsége nagyon sok. Jártassága a gyakorlaton: szorgalmas és közepes. Felszerelése jó, kiképzésben és nevelésben törekvő. Néma műszaki ismerete és tudományos képzettsége van. Lovaglása bal oldali és némi lóismerettel rendelkezik. Magatartá-

⁸⁷ Ernst: i. m. 170—171. o.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ VI. Az udvari kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14090/1829. 268. 57. 17.

⁹⁰ Ernst: i. m. 170—171. o.

sa civilekkel udvarias és tisztességes, az ezredben kedvelt, az alárendeltjeivel szigorú, de jó és méltányos is. Szorgalma és alkalmassága jelentős. Jó gazda. Nem italozik, nem játékos, nem csinál adósságot és nem kötekedő. A szolgálatban szorgalmas és használható. Az előléptetést soron megérdemli. Mellőzve soha semmilyen okból nem volt.⁹¹

A minősítési listában a 9. huszárezred 17 alhadnagya, — közülük 10 volt magyar — rangsorban van felsorolva, Batthyány a 6. helyen, a sematizmusban az 5. helyen szerepel.⁹² Batthyáynak ez a minősítése azt bizonyítja, hogy régi és új parancsnokai jóindulatúan egyengették katonai pályafutását, elismerték a szolgálatban elért eredményeit és reálisan határozták meg személyiségének jegyeit.⁹³ Batthyány Lajos alhadnagy 3 és fél éve töltötte már be első tiszti beosztását, az első őrnagyi osztály 2. század első szárnya 4. szakaszának (kb. 35 fő parancsnokságát. Szolgálati kötelességeit lényegében feddhetetlen magaviselettel, nagy szorgalommal, jó ismeretekkel és ügyesen látta el.

Batthyány alhadnagy ismereti alapján, a Tábori Utasítás szabályai szerint, képes alegység harcát vezetni. Főhadnagyi előléptetését — ami szárnyparancsnoki beosztást jelent — soron javasolták. Nyitva állt tehát előtte a katonai karrier lehetősége, a körülmények azonban közbe szóltak.

Az Udvari Kancellária 1831. január 29-i leiratában tudtul adta Vas vármegye rendjeinek, hogy Batthyány Lajos gróf és anyja Skerlecz Borbála, özvegy Batthyány grófné ügyében a néhai Batthyány József Sándor gróf végrendeletével kapcsolatban királyi bizottság előtt barátságos megegyezés jött létre 1830. augusztus 2-án. A megegyezés Batthyány Lajos nagykorúságával, 1831. február 10-ével lép majd érvénybe, amikor az átveszi birtokait.⁹⁴ Ez a tény, valamint birtokainak súlyos helyzete bírta Batthyány Lajost arra az elhatározásra, hogy kilépjen a hadseregből és minden erejét leromlott birtokainak rendbehozására, a gazdálkodásra fordítsa. A Bécsben tartózkodó Batthyány 1831. március 22-én a 9. huszárezred parancsnokának az alábbi szövegű kilépési kérelmet nyújtotta be:

„Báró Frimont 9. huszárezred
1831

Gróf Batthyány alhadnagy
4/46

G

A magas cs. kir. báró Frimont 9. huszárezred
parancsnoksága

Pardubitz

Nagykorúságommal, 1831. február 10-én bekövetkezett birtokom átvételével arra a teljes meggyőződésre jutottam, hogy azok a 17 évig tartó gyámsági kezelés ideje alatt, nagy terjedelmük ellenére, nemcsak a legalacsonyabb szintű jövedelmezőségük alá süllyedtek, hanem az összes épületek és a gazdasághoz tar-

91 KA Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste pro Anno 1830. Der Ober-Officiere. Fasc. 563/I.

92 Militär-Schematismus, 1830. Wien. 314—315. o.

93 A minősítést gróf, Ladislaus Wrba ezredes, Mathias Kukletta alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Legedics Ignác első őrnagy és gróf Haller Ferenc, másodőrnagy írták alá. A minősítés elkészítésében valószínűleg részt vett még az akkortájt nyugállományba került Gyurgyák alezredes, Toth őrnagy, de mindenekelőtt Batthyány osztályparancsnoka, az ezredben 1814-től első őrnagy, Adolph Klein.

94 VL Az udvari kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. 268. 57. 17.

tozó használati eszközök is igen rossz állapotba kerültek; s amelyeket csak egy erős és gyorsan bekövetkező nagy befektetéssel összekötött munkával lehet talpraállítani, hogy a teljes pusztulástól megmentssem. Ehhez társul még a rá nehezedő tekintélyes adósság, amelynek csökkentéséhez idejében nem tudom az eszközöket előteremteni. Mivel mindezek a körülmények, saját érdekeimnek a figyelembe vételével, a lehető legjobb gazdálkodást igénylik, családtagjaim közül a birtokból csak személyes jelenlétemmel várhatom el a lehető legmagasabb jövedelmet. Ezen szándékom megvalósításában azonban a katonaságnál elfoglalt beosztásom lényeges akadályt jelent. Ezért engedjék meg nekem, hogy a magas ezredparancsnoktól az elbocsátásomat, az alhadnagyi rendfokozat megtartása nélkül, kérelmezzem, amely célból mellékelten csatolom az ide vonatkozó lemondási nyilatkozatot.

Bécs, 1831. március 22.

Gróf Batthyány Lajos
alhadnagy⁹⁵

Wrbna gróf, ezredes, a 9. huszárezred parancsnoka, támogatva a kilépési kérelmet, 1831. március 28-án kiállította a Consignationt, az igazoló nyilatkozatot. Ebben az elbocsátáskérés okaként ezt írta: „Mivel a mostanában átvett birtokainak saját igazgatásra van szüksége,” Batthyány „elbocsátását saját akaratából kéri”, és „semmiféle törvényes akadály nem áll fenn, amely kérelme teljesítésének útjába állna”.⁹⁶ Az ezredes még aznap a szolgálati úton továbbította az iratokat.

Az elbocsátási előterjesztést 1831. április 2-án a dandárparancsnok, másnap, április 3-án, a hadosztályparancsnok pártolólág tovább küldte, úgyhogy április 4-én már Prágában a főhadparancsnokság hivatalnoka iktathatta a kérelmet.⁹⁷ Herceg Alois Liechtenstein tábornoszernagy gróf Batthyány Lajos alhadnagy kilépési kérelmét április 7-én terjeszti fel „magas döntés hozatal végett” az Udvari Haditanácshoz, ahol április 11-én iktatják a beérkezett iratokat.⁹⁸ Az Udvari Haditanács április 21—22-i ülésén hozott G. 2144. számú rendeletével engedélyezi a kilépést a hadseregből és ennek megfelelően intézkedik 1831. április 25-én a főhadparancsnokságnál:

„1831
Cseh főhadparancsnokságnak
Bécs, 1831. április 25-én.

4/46

A Frimont 9. huszárezredben szolgáló gróf Batthyány Lajos alhadnagy családi okok miatti, a betöltött tiszti rendfokozat megtartása nélkül kért elbocsátását az Udvari Haditanács aképpen engedélyezi, hogy az, a minden tekintetben megszokott eljárással, folyó év április végén állományon és illetményen kívüliként az ezredből távozzék és az erről kiállítandó elbocsátási irat ezután készíthessék el. — Az április 7-i 978. számú felterjesztés elintézése a fent említett ezrednek, a mellékelte rendelet további intézkedésre, tudomásul vétel végett kihirdetessék.”⁹⁹

Batthyány Lajos gróf 1831. április 30-án levetette a 9. huszárezred gazdag aranyújtásos, zölddolgányos és buzérvörös nadrágos alhadnagyi egyenruháját

95 KA Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. G. 21. 144. Fol. 4.

96 Uo. Fol. 6.

97 Uo. Fol. 2.

98 Uo. Fol. 5.

99 Uo. Fol. 1.

és rendfokozatának megtartása nélkül kilépett a császári-királyi hadseregből. Itt kell megjegyezni, hogy Batthyány 1830. évi minősítése és kilépésének előtörténete egyértelműen cáfolja azt a — visszaemlékezésből származó — állítólagos történetet, mely szerint Batthyány alhadnagy és Wrba ezredes között az előbbi magyarsága miatti súlyos „incidens történt, melynek következtében a katonaságtól kilépett, s mely talán elhatározó befolyással volt egész életére”.¹⁰⁰

A közelmúltban, sajnálatos módon, ezt a teljesen alaptalan állítást vette át kritika nélkül egy megemlékezés, amely szerint a Batthyány Lajos pályamódosításában fordulatot legközvetlenebbül kiváltó okok „azok a pofonok, amelyeket nemzeti hovatartozása miatt kap a hadseregben — kivált ezredparancsnokától, a magyarfaló Wrba gróftól”.¹⁰¹

*

Batthyány Lajos életének első nagy drámája, az anyjával való éles konfliktusa akkor ért véget, amikor kilépett a katonaságtól. Édesanyjával végül is kibékült és annak 1834-ben bekövetkezett haláláig — tudtunkkal — barátságban élt.¹⁰²

Batthyány életének igen jelentős, személyiségét alakító szakasza volt katonaszkodásának ideje. Szolgálatát alatt megismerte a katonai életet, a katonai szabályzatokat, a gyalogsági és lovassági fegyvernemet, de elsajátította a tüzérségi és műszaki ismeretek minimumát is. Kialakult benne az alapvető elméleti és gyakorlati katonai ismeretek olyan rendszere, amelynek szilárd, el nem felejtethető alapjai voltak.

A katonai életben szerzett ismeretek és tapasztalatok pozitív hatással voltak politikusi pályájának alakulására. Igaz, Batthyány, kilépése után, a gazdag mágánások szokásos életmódját folytatta. Széchenyi István, a reformmozgalom vezére ezért jegyezhetette fel 1831. szeptember 18-án naplójába: „Batthyány a céljainkra nem sokat ér — ezt gyanítom.”¹⁰³ Széchenyi megállapítására rácafoltt Batthyány Lajos életútjának alakulása. Házassága után kapcsolódik be a politikai életbe.

Kortársa, Horváth Mihály, a neves történetíró, nagyon találóan így jellemzi: „Nem tartozott ő a lángész azon neméhez, mely a phantasia játékával s meglepő képeivel ragad el, az elme szikrázó ötleteivel szemet kápráztat: a genius benne különösen a sebes felfogás, beható, éles ész, mély értelem által nyilatkozik, melynek kombináló tehetsége a tárgyat mindig tövén, a kérdés lényegén ragadva meg, színtoly könnyűséggel fejté meg a bonyolódott csomót, mutatta ki a dialektika álérveit; mint a minő biztossággal állította fel a maga nézeteit s terveit, jelölte ki a célra vezető eszközöket. Elveiben ő soha sem ingadozott. Világos felfogása az elválasztó utaknál egy percig sem tétozva, s gyorsan határozta el magát a teendő lépésre, melynek megválasztásában öt ritka államférfiúi tapintat vezérlé. Mit pedig beható értelem egyszer helyesnek, igaznak ítelt, ahhoz vasjellemre rendíthetetlen szilárdsággal ragaszkodék.”¹⁰⁴

Mészáros Lázár, röviden, hasonlóan jellemzi Batthyányt, a politikust és kormányfőt: „Batthyány bilioso-nervosus véralkatánál fogva elhatározott véleményéhez ragaszkodott, s mitsem tágított; nehézkes beszédű volt ugyan, de nézeteit világosan fejté ki, s ezeknél megmaradt.”¹⁰⁵

¹⁰⁰ 100 L. Komlóssy Artúr: Batthyány Lajos gróf megváltása a katonaságtól. *Budapesti Hírlap*, 1927. április 10. (82.) szám 10. o. A szerző Komlóssy Lajos (1811—1883) korabeli kadét, 1848/49-es huszároronagy öregkori visszaemlékezése alapján írta meg cikkét, azt állítva, hogy ez az incidens az 1833. augusztus 25-től szeptember 11-ig lezajlott ezredgyakorlaton történt meg. Az időpont, de maga az állítás is téves és a cikk nem az igazságot, hanem inkább a sovínizta uszítást szolgálta.

¹⁰¹ *Spira György*: Négy magyar sors. Budapest, 1933. 33. o. L. részletesen „Batthyány Lajos” című tanulmányának bevezetőjében (33—34. o.).

¹⁰² Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála. Pest, 1870. 17—19. o.

¹⁰³ *Széchenyi István*: Napló. Budapest, 1978. 695. o.

¹⁰⁴ *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823—1848. Budapest, II. 1886. 131—132. o.

¹⁰⁵ *Mészáros Lázár* emlékiratai. Közbölcsháza Szokoly Viktor. Első kötet. Pest, 1867. 48. o.

Már a fenti jellemrajzok előtt, jóval korábban, az 1839—40-es országgyűlés idejéből, az osztrák titkosrendőri jelentések megállapították, hogy Batthyány Lajost „neve, gazdagsága, kitűnő talentuma, kitűnő jelleme és nagy modern olvasottsága, logikus és gondolatokban gazdag beszédei” magasan kiemelik a többi főrend közül és ez a fiatal mágus „demokratikus-liberális eszméknek hódol”.¹⁰⁶ Az 1840. április 22-i titkos jelentés, a főrendi tábla szólásszabadságot tárgyaló ülésén elhangzott felszólalása alapján, úgy értékeli: „Fölötte jelentős volt e vitában Batthyány Lajos gróf beszéde; ő eddigi következetességével, változatlan jellemével, valamint vagyonával és családja rangjával messze felülmúlja Széchenyi István gróft, s így mindez a hazát a legszebb reményekre jogosítja fel”.¹⁰⁷

Katonai szolgálatának hatása nyomon követhető politikusi és miniszterelnöki pályájában.¹⁰⁸ 1848-ban az önálló honvédelem megteremtésében Batthyány Lajosnak történelmi szerepe volt. Személyes érdeme a nemzetőrségre épülő, de lényegében a polgári forradalom fegyveres erejének funkcióit betöltő honvédség megszervezése, amely szilárd alapját és vázát képezte 1848 szeptemberétől az önálló magyar nemzeti hadsereg — a honvédsereg — kiépítésének. Batthyány, miniszterelnöki és ügyvezető miniszterelnöki katonai ténykedései mellett, 1848 áprilisában és májusában ellátta az ideiglenes hadügyminiszteri teendőket is.¹⁰⁹ „Mészáros Lázár helyettesítése, ezt joggal feltételezhetjük, nem azért jutott Batthyánynak, mert több mint négy esztendő óta szolgált a hadseregben. Ez sokkal inkább a helyzet bonyolultságából következett, így Batthyány közismert határozottságára volt szükség.”¹¹⁰ Ez így igaz, azonban megítélésem szerint Batthyány határozottsága, az őt segítő katonai tanácsadók, mindenekelőtt az Országos Nemzetőrségi Haditanács mellett nem kis szerepet játszottak tiszti szolgálata során elsajátított katonai és hadtudományi ismeretei is az 1848 áprilisától szeptemberéig meghozott helyes katonai döntéseiben, s a honvédelemmel kapcsolatos építő és alkotó tevékenységében.

Batthyány Lajos egykori cs. kir. alhadnagy 1848-as miniszterelnöki, politikai és katonai működésével és 1849. október 6-án bekövetkezett mártírhalálával örökre beírta nevét a magyar történelembe, de hadtörténetünkbe is.

106 *Károlyi*: i. m. I. k. 594—595. o.

107 *Takács Sándor* Kémvilág Magyarországon. Budapest, 1980. 46. o.

108 *L. a Batthyány Lajos* születésének 175. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés tanulmányait. *Századok* 1982. 6. sz. 1153—1261. o.

109 *L. Urbán Aladár*: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. *Századok*, 1982. 6. sz. 1229—1250. o.

110 *Uo.* 1230. o.

FÜGGELEK

1.

Gróf Batthyány Lajosnak, a 32. magyar Esterházy herceg sorgealozezred kadétjának 1826. évi minősítése.

„Rendfokozat: ezredkadét

Előlépett: 1826. augusztus 5.

Elő és utóneve: Németújvári gróf Batthyány Lajos

Nőtlen vagy nős: nőtlen

Születési év: 1807

Születési hely: Pozsony, Magyarország

Nemes vagy tiszti gyermek:

Alapítványt élvez:

Mikor és minek vonult be: 1826. augusztus 5-én, ezredkadétnak.

Szolgálat: Öfelsége szolgálatában:

	év	hó	nap
Ebben az ezredben ezredkadét	—	2	27

Más ezredben, karban

nem

Összesen: 2 hónap 27 nap

Megszökött-e: nem

Vásárolt rendfokozatot: nem

Egészségi állapota: jó

Jelleme: kissé változó

Természetes tehetsége: sokoldalú

Nyelveket beszél: magyarul, németül, latinul, olaszul és franciául jól, keveset angolul.

Tud-e írni és olvasni: az első öt nyelven jól.

Felkészültsége

Gyakorlaton: jó

Felszerelésben: jó

Nevelésben: nincs tapasztalata

Ismeretei

Műszaki tudományokból: némi

Más tudományokból: matematika, földrajz, egyetemes történelem és jog.

Milyen hadjáratban vett részt: egyikben sem

Magatartása

Ellenség előtt: nem szolgált

Ezredben: tekintélye van

Viselkedése

Szorgalmas és alkalmas: igen

Jó gazda: igen

Vannak hibái: nincsenek

Különben a szolgálatban: a legjobb akarat mellett még oktatásra van szüksége.

Megérdemli az előléptetést: mindenképpen.”

Kriegsarchiv, Wien. Fürst Esterhazy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Der infant. kaiser. könig. ordinaier und Regiments cadeten. Pro Anno 1826. Fasc. 117/I. Német nyelvű. Eredeti tisztázat.

2.

Gróf Batthyány Lajosnak, a 9. Báró Frimont huszárezred alhadnagyának 1828. évi minősítése.

„Rendfokozata: alhadnagy

Előlépett: 1827. április 20.

Elő és utóneve: Németújvári gróf Batthyány Lajos

Nőtlen vagy nős, gyermekkel vagy anélkül: nőtlen

Születési év: 1807

Születési hely és ország: Pozsony Magyarországon.

Szolgalat. Hol szolgált:	Ebben az ezredben	év	hó	nap
	alhadnagy	1	6	10
	Más ezredben, karban			
	32. herceg Esterházy			
	sorgyalogezredben			
	kadét	—	8	16
	Összesen: 2 év 2 hónap 26 nap.			
	Más hatalmat: nem			

Vásárolt rendfokozatot: nem
 Foglalkozása: nemes és diák
 Anyagi támogatása: megfelelő
 Egészségi állapota: jó
 Jelleme: jó, derűs, de nagyon könnyelmű.
 Nyelvismerete: német, magyar, latin jó, francia, olasz, közepes, angol némi.
 Felkészültsége
 Gyakorlaton: még elég gyenge
 Felszerelésben: jó
 Nevelésben: még nagyon gyenge

Ismeretei
 Műszaki tudományból: némi
 Más tudományokból: magyar jog, egyetemes történelem, földrajz.

Lovaglása: még kissé gyenge
 Lóismerete: nincsen
 Milyen hadjáratban vett részt: egyben sem
 Magatartása
 Ellenség előtt: nem szolgált
 Civilekkel: nyugodt
 Ezredben: udvarias
 Alárendeltjeivel: jó, de még túlságosan elnéző.

Viselkedése
 Szorgalmas és alkalmas: igen
 Jó gazda: nem és emiatt már figyelmeztették.

Hibái
 Italozik: nem
 Játékos: nem
 Adósságot csinál: igen, és emiatt ugyancsak figyelmeztették.
 Kötekedő: nem

Különben a szolgálatban: kevésbé lehet használni.
 Megérdemli az előléptetést: még nem.
 Hányszor és milyen okból mellőzték: sohasem."

Kriegsarchiv, Wien, Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste. Der Ober-Officiere. Pro Anno 1828. Fasc. 563/I. Német nyelvű. Eredeti tisztazat.

3.

Báró Anton Callot ezredesnek, a 9. Baron Frimont huszárezred parancsnokának 1828. március 2-i levele gróf Batthyány Lajos alhadnagy ügyében Vas vármegyéhez.

„Tekintetes Nemes Vass Vármegye Rendjeihez!

Amidőn a Tekintetes Nemes Vármegyének a folyó esztendő januárus 3-dikán költ, a Báro Frimont 9-dik Huszár Ezered kormányához intézett írása bizonyíttatnék — annak minden pontjaira a szükséges tudósíttás ezennel által küldetik.

A fő hadi Tanács parancsolattya következtetésében ezen Ezered Stiriában, mint jóvendőbeli békességi helyzetetésében fog masschirozni. Ezen környülállás a lovasságnál minden Tisztnek jelenlétét szükségessé teszi, annyival is inkább, hogy az Ezered száma meg neveltetődven — minden századnál számos Recruták és Remontok vannak, akiknek taníttatása és a reájok való felvigyázat nevezetesen a Marsch alatt nagyon szükséges és a szolgálatnak egy legnevezetesebb tárgya. Amidőn egy fiatal tisztnek most legjobb alkalmassága van ezt az ágat is a szolgálatnak megtanulni. Felsőbb Rendeléseknél fogva, — a legfontosabb okok nélkül, a szabadsággal való bot-

Schleimtes Nasses Waps Wärmegge
Rendgeher.

• A mór a Tettes Nomen vármegyéjénél
a jölge estendi kőműves Wölke kőlt, a hárs
fennmont gölge Husár Ekedé homálygátok
bínlelt hárs bönnyittalék - amskúmbára
fontyára a vöröszeges ludovillás csemek
áttal kőlt dik.

(6. fe. hadi Vratát pármavetlén, kint.
 - herifellő az az Erőd Moritán, mind jómó-
 - béli bekefességi helyheztesiklen fog mórak-
 - normi. Ezen könyvül illés a kőfességnél am-
 - den Tünetek felmúlhat sőt legyőz le-
 - annyival is inkább, hogy az Erőd oráma meg-
 - nekedesedjen - minden eláradtál sámas
 - Decutak és Remontak vannak, a kik-
 - tartása is a megjel való felügyelet ne-
 - vesedem a Moritán alatt nagyon sőt leg-
 - is a helyek alatt egy legmórakosabb légya
 - a mindm egy fiatal Vitézok most leg job-
 - allalmatosfőg a man sáma leg'at is a sőt-
 - laknak megfomulni, jól állt. Hendeliskis
 - joga, - a leg fontosabb okok nélkül, a
 - szabázzal adó bosszú állás Leményes meg-
 - statik, minthogy a szabázzal meg-
 - orá- sőtlen által le- - az már el múlt.

sáttás keményen megtiltatik, minthogy a szabadság ideje inkább csak télen által lévén, — az már elmúlt.

Ha mindazon által a Nemes Vármegye némely tárgyaknak felvilágosíttását ohajtaná, s más olyan kérdésekre, melyeket írásba lehetne tenni feleletet kívánna, az Ezered kormánya kész minden olyan szükséges felvilágosíttást, magyarázatot vagy más megkívántató feleletet a Hadnagy Gróf Batyáni által írásban tétetni, hogyha pedig éppen szükséges volna — mindeneket az Ezered törvényes útján felvételni s eligazítani.

A Nemes Vármegye kívánsága szerint a nevezett Hadnagy Urnak Condeute Listáját egészen ki adni ugyan nem lehet, mivel az csak a felsőbb katonai rendekhez szokott küldetni, de az iderekesztett lapon annak legnevezetesebb, s talán leginkább tudni szükséges pontjai láthatók.

A mint már fent is említettett, az Ezered a f. holnap 15-dikén innét elindulván, mintegy április közepéig Styriában fog érkezni; ha azért a Nemes Vármegye a Hadnagy Gróf Batyány szabadsággal való hazabotsáttatását elkerülhetetlen szükségesnek tartaná, netherheltesen a végett egy hiteles bizonyító levelet az Ezered kormánynak Gratzban küldeni, melynek következtetésében azután az ott lévő Styriai General Commandohoz a szabadság megnyerése végett folyamodni lehetne.

Vicenza Martius 2-dikán
1829

Baró Callot
Ezeredes Kapitány"

Vas megyei Levéltár. Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1694—1828. F. 242. 14690/1829. DD. 493. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat.

4.

Gróf Batthyány Lajosnak, a 9. Baron Frimont huszárezred alhadnagyának
1830. évi minősítése.

„Rendfokozata: alhadnagy

Elölépett: 1827. április 20.

Elő és utóneve: Németújvári gróf Batthyány Lajos

Nőtlen vagy nős, gyermekkel vagy anélkül: nőtlen

Születési év: 1807

Születési hely és ország: Pozsony Magyarországon

Szolgálat. Hol szolgált:

Ebben az ezredben	év	hó	nap
alhadnagy	3	6	10
Más ezredben, karban:			
32. herceg Esterházy			
sorgyalogezredben			
kadét		8	16
Összesen: 4 év 2 hónap 26 nap			
Más hatalmat: nem			

Vásárolt rendfokozatot: nem

Foglalkozása: diák

Anyagi támogatása: megfelelő

Egészségi állapota: jó

Jelleme: becsvágyó és vidám

Természetes tehetsége: nagyon sok

Nyelvismerete: német, magyar jó, francia, latin, olasz közepes.

Felkészültsége:

Gyakorlaton: közepes

Felszerelése: jó

Nevelésben: törekvő

Ismeretei

Műszaki tudományban: némi

Más tudományokból: tudományos képzettsége van.

Lovaglása: baloldali
Lóismerete: némi
Milyen hadjáratban vett részt: —

Magatartása

Ellenség előtt: nem szolgált
Civilekkel: udvarias és tisztességes
Ezredben: kedvelt
Alárendeltjeivel: szigorú, de jó és méltányos

Viselkedése

Szorgalmas és alkalmas: igen
Jó gazda: igen

Hibái

Italozik: nem
Játékos: nem
Adósságot csinál: nem
Kötekedő: nem

Különben a szolgálatban: szorgalmas és használható.

Megérdemli az előléptetést: igen soron.

Hányszor és milyen okból mellőzték: sohasem."

Kriegsarchiv, Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste pro Anno 1830. Der Ober-Officiere. Fasc. 563/I. Német nyelvű. Eredeti tiszttázat.

5.

A 9. Baron Frimont huszárezred parancsnokának 1831. március 28-i igazoló nyilatkozata gróf Batthyány Lajos alhadnagy kilépési kérelméhez.

„9. Baron Frimont huszárezred

Consignation

az alább megnevezett tisztről 1831 március havában beadott
elbocsátási kérelmével kapcsolatban

Rendfokozat: alhadnagy

Név: Nemetújvári gróf Batthyány Lajos

Születési hely és ország: Pozsony, Magyarországon

Hány éves: 24

Vallása: katolikus

Állapota: nőtlen

Szolgálati ideje: 4 év 7 hónap 24 nap

Milyen okból kéri elbocsátását:

A mostanában átvett birtokainak saját igazgatásra van szüksége.

Van-e valami érv, ami ellene szól: nincsen

A tiszt rangját meg kívánja-e tartani, vagy magasabb rendfokozat megállapítását kéri és milyent:

Az illető a katonai rendfokozat megtartása nélkül kíván kiválni.
A kar és ezred támogatja-e és milyen okból, és az előírt lemondási kérelem mellékelve van-e:

Miután a kérelmező mellékelte kérelme szerint átvett birtokainak saját irányításra van szüksége, ezért kérelmét az ezred támogatja. A lemondási nyilatkozat mellékelve van.

Törzsállomáshely Pardubitz, 1831. március 28-án.

Wrbna
ezredes

A fent megnevezett tiszt az elbocsátását saját akaratából kéri, semmiféle fegyelmi vizsgálat alatt nem áll és semmiféle törvényes akadály nem áll fenn, amely kérelme teljesítésének útjába állna és ezt mi sajátkezű aláírásunkkal kötelességszerűen igazoljuk.

Törzsállomáshely Pardubitz, 1831. március 28-án.

Legedics
őrnagy

Kukleta
alezredes

Wrbna
ezredes

Haller
őrnagy

Herle
hadbíró"

Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. G. 21 44. Fol. 6. Német nyelvű. Eredeti tisztázat.

Тибор Ач

ИСТОРИЯ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ ЛАЙОША БАТТЬАНИ

(5 августа 1826 г.—30 апреля 1831 г.)

Резюме

В своей работе автор рассматривает ранний и наиболее менее известный период жизни Лайоша Баттьани (1807—1831), гг. в первую очередь на основании источников, которые хранятся в архиве области Ваш и в Венском военном архиве. Исследователь обращает особое внимание на почти пятилетнюю историю службы Баттьани, с 19-ти до 24-летнего возраста в императорской и королевской армии.

В первой части статьи исследователь характеризует детство и юность Лайоша Баттьани его семейные условия, имущественное положение, его ученические годы и изучаемые им предметы. Исследователь подробно вскрывает мотивы и взаимосвязи, объясняющие поступление Баттьани на военную службу. Автор работы анализирует образ жизни Баттьани, его склонность делать долги и вытекающие из этого последствия, рассматривает жалобы-заявления матери на своего сына, а также её памятные записи от 28 мая 1828 года. В третьей части вскрываются те причины, которыми объясняется его уход из армии. Автор показывает совершенствование теоретических и практических военных знаний молодого Баттьани, дает анализ судебного процесса, возбужденного против матери за отцовское наследство, а также описывает факт достижения мирового соглашения между матерью и сыном, вступление во владение наследством и подачу по этой причине рапорта о демобилизации от 22 марта 1831 года и 30 апреля 1831 года уход из армии. Исследователь приводит факты для опровержения безосновательного утверждения, будто Баттьани ушел с военной службы из-за инцидентов, имевших место по причине его венгерской национальности. Статью дополняет приложение

Tibor Ács

DIE GESCHICHTE DES MILITÄRDIENSTES VON LAJOS BATTHYÁNY
(Vom 5-ten August, 1826 bis zum 30-ten April, 1831)

Resümee

In seiner Studie hat der Verfasser den frühen und weniger bekannten Abschnitt des Lebens von Lajos Batthyány (1807—1831), in erster Linie auf Grund der im Archiv von Komitat Vas und im Kriegsarchiv von Wien bewahrten authentischen Quellen, bearbeitet. Die Studie beschäftigt sich betont mit der Geschichte des zwischen seinem 19-ten und 24-ten Lebensjahr, fast fünf Jahren dauernden K.u.K. Militärdienstes von Lajos Batthyány.

Der erste Teil der Studie stellt die Kinder- und Jugendzeit von Lajos Batthyány, seine Familienverhältnisse, seine materielle Lage, seine Studentenzeit und seine Studien dar. Er enthüllt ausführlich die Motive zweite Teil schildert die detaillierte Geschichte des Militärdienstes von Lajos Batthyány in der kaiserlichen und königlichen Armee. Er beschäftigt sich mit seinem Lebenswandel, seinem Schuldenmachen, dessen Folgen, den Anzeigen seiner Mutter gegen ihren Sohn und mit seiner Denkschrift vom 28-ten Mai, 1828. Der dritte Teil der Studie enthüllt die Ursachen, warum er die Armee verließ. Er schildert die Entwicklung seiner theoretischen und praktischen militärischen Kenntnisse, prüft den Rechtsstreit mit seiner Mutter für das väterliche Erbe und die friedliche Einigung zwischen Mutter und Sohn am 2-ten August, 1830, die Antretung seiner Güter und sein deswegen eingereichte Abrüstungsgesuch vom 22-ten März, 1831 und seinen Austritt aus der Armee am 30-ten April 1831. Der Verfasser widerlegt durch Tatsachen die unbegründete Behauptung, daß er wegen Inzidenzen seines Ungarntums und seiner Nationalzugehörigkeit halber aus dem Militärdienst ausgetreten ist. Die Studie ist durch einen Anhang ergänzt.

MŰHELY

PAPP KÁLMÁN

A KÖKÖSI HŐS

„A középén folyt legmakacsabban a harcz, ide sietett... s a legsűrűbb golyó-zápor közepette lovára hajolva figyeli a lövést, az egyik ágyú irányzójának mondja: lennebb, s midőn a sikerült lövés felett meglegedését nyilvánítaná, jön egy végzetteljes háromfontos ágyúgolyó, mely bal karját eltörve kiszakítja nemes kebléből a hős szívet. Hiába siettek elő az orvosok, mert a drága élet menthetetlenül veszve volt”. Így ír A székelyföld leírásában Orbán Balázs a magyar szabadságharc egyik kiváló katonája, a körösi hős, Gábor Áron őrnagy haláláról. Mindez éppen 135 éve történt.

Ki volt ez a már-már legendás hírű, de igazi hús-vér székely? Orbán Balázs részletesen leírja életrajzát, sőt még magánélete jellemzőit is. Az oldalakon át tartó idézet helyett itt most csak legfontosabb életadatait emelem ki könyvből.

A régi Háromszék megyei Bereck városkában született 1814. november 27-én, Gábor István városi főjegyző és Hosszú Judith gyermekeként. Tanulmányait a csíksomlyói gimnáziumban kezdte és már gyermekkorában erős hajlamot mutatott a gépészeti és egyéb technikai tudományok iránt. Tanulmányai azonban hamarosan félbeszakadtak: mint székely határőr-hadkötelest, bevonultatták. Leendő pályafutását tekintve mégis ez a fordulat lett meghatározóvá: a korábbi gyakorlatnak megfelelően a határőr katonák közül néhányat tüzérkiképzésben is részesítettek, így került Gyulafehérvárra Gábor Áron, itt szerezte alapvető katonai ismereteit 1831-től 1839-ig. Ezután Pestre került önkéntesként az 5. tüzérezredhez, innen vezényelték a bécsi tüzérségi iskolára. Különös figyelemmel tanulmányozta az ágyúöntés, az ötvözés technikáját, melyekre vonatkozólag jegyzeteket is készített magának, sőt egy német nyelvű kézikönyvet is szerzett hozzá. Ezekből aztán autodidakta módon tanult tovább. Módszeres továbbképzésre azonban ezredparancsnoksága nem javasolta, s emiatt igen elkeseredett. Hamarosan le is szerelték, ezt követően asztalosmesterként dolgozott és kereste kenyerét, részben Moldvában is. Amikor kitört a forradalom, éppen a Havasalföldön tartózkodott, ám rögtön hazatért. A Sepsiszentgyörgyön 1848. november 16-án rendezett honvédelmi bizottmányi ülésen — felszólalása alapján — megbízást kapott 6 ágyú készítésére, két hét határidővel, az Udvarhely vármegyében levő erdőfülei, vagy ahogy akkor mondták, fülei vaskohóban. Az ágyúk határidőre elkészültek és Sepsiszentgyörgyön, próbálövessel, sikerrel bemutatta azokat. Ezek az ágyúk még vasból voltak; az öntési durvaság lecsiszolására már nem jutott idejük.

Ekkor kezdődött Gábor Áron tulajdonképpeni szerepe. Az elkészült ágyúkhöz kezelő személyzet is kellett, képzett, hozzáértő emberek. Az első önként jelentkezett tüzéreket: Semsey Tamást, Bodola Lajost, Nagy Sándort, Bora Istvánt, György Tamást és Mihályfalvit ő maga tanította be az ágyúkezelésre és néhány nap múltával, a november 30-i hídvégi csatában, meg is mutathatták tudásukat Heydte 4000 fős rendezett seregével és sok ágyújával szemben, akiket meg is szalasztottak. A győzelem híre szélesebben terjedt és a székelyföldi falvak,

városok egymás után gyűjtötték össze nélkülözhető harangjaikat, hogy Gábor Áron ágyút önthessen belőlük a székely seregek számára. Összesen 313 harangot adtak; Háromszék 125, Marosszék 93, Csík 56, Aranyosszék 25, és Udvarhelyszék 14 harangot.

Mielőtt elmondanánk, hogyan is készültek ezek a harangágyúk és miért volt olyan bravúr ilyen tűzértséget létrehozni, nézzük meg, Horváth Árpád: Az ágyú története c. munkája alapján (Budapest, 1965) hogyan is készültek akkoriban a hadiüzemekben az ágyúk?

Az ágyúöntés a harangöntés ipari tevékenységéből alakult ki önálló szakággá. Különleges és nagy gondosságot igénylő, kifejezetten munkaigényes folyamat volt. A cső terveinek megfelelően, körülményes munkával kellett elkészíteni az öntőszablont. Először a cső belvilágának megfelelő méretű vas, illetve agyagrudat formáztak, ez volt a mag, mely köré, ugyancsak agyagból, a leendő cső falának megfelelő vastagságú úgynevezett inget készítettek el és égettek ki. Megfelelő tapadásgátló anyagok rákenésével kikészítve ezután, ugyancsak agyagból, körkörösén rádolgozták a köpenyt, mely tulajdonképpen az öntőforma külső részét képezte. Ezt is kiégették, majd nagy gonddal leválasztották az ingről. Az inget összetörték, mert már nem volt többé szükség rá és a köpenyt a maggal együtt, függőleges helyzetben, erősen megpántolva öntőgödörbe állították. Az olvasztott fémot közvetlenül a formába öntötték és a fém kihűlésekor jelentkező összehúzódás pótlásáról sem feledkeztek meg. Ez volt az úgynevezett felhagyás. Meg kell még említeni: a mag központi rögzítését úgy oldották meg, hogy a köpeny oldalába (az ágyúcső falába) vastüskéket építettek be, melyeket később, a fűráskor, eltávolítottak (de egy részük a bronz csőfalban benne maradt). A csőtorkolatot a szétnyílás, rojtosodás megakadályozására vastagított fallal készítették. Az öntés művelete után következett a kaliberre fűrás. Kezdetben ezt vízszintes helyzetben végezték, majd később függőlegesen, úgy, hogy a cső lógott lefelé, az ágyúfűró pedig függőlegesen forgott. Így a cső saját súlya adta az úgynevezett előtolást a művelethez. A kifűrt ágyúcsőbe hátul oldalt befűrték a gyűjtőlyukat, rendszerint cserélhető csődarab formájában, mivel az hamar kiégett, elhasználódott.

Néhány szót a csövek anyagáról. A bronzcsövek összetétele eléggé változott, hiszen akkor mai értelemben vehető metallográfia még nem létezett. Tapasztalati úton dolgoztak. Példaként említhető, hogy az 1716-os cs. kir. előírás szerint a csőanyag összetétele 100 rész réz, 20 rész ón, 5 rész sárgarézt és 10 rész ólom volt. Mai mértékekkel mérve: 74⁰/₁₀₀ réz, 14,8⁰/₁₀₀ ón, 3,8⁰/₁₀₀ sárgarézt és 7,4⁰/₁₀₀ ólom volt az összetétel, melyben a sárgarézt ötvözetű aránya ismeretlen. Jelenlegi ismereteink szerint ez az ötvözet — mely 4 alkotós, tehát igen ritka — rugalmas és eléggé jól forgácsolható tulajdonságú öntvényanyag volt. 1847-től kezdődően azonban megjelent a Krupp-féle tégelyacél ágyúcső, mely tartósság és szilárdság tekintetében versenyképesebb és olcsóbb is volt a bronznál.

Az elkészült csövet ki is kellett próbálni. Földbe ásták és több, különböző töltetű lövést ejtettek vele. Ha nem volt hiba, ágyútalpra szerelték és hadrendbe állították. A csövek használat közben részben tágultak, részben kiégték, részben megrepedtek. Ez utóbbi, ha idejében nem vették észre, a következő lövéskor csőrobbanást okozhatott. Háborúban a tüzerek nemcsak az ellenségre, de egy kicsit önmagukra is lőttek; az utóbbi sajnos — mindig talált. A csőtágulást egy bizonyos fokig eltűrték, azon túl a csövet nagyobb kaliberre fűrták fel.

Ami a löveg falának igénybevételét illeti, tudnunk kell, hogy a lőpor elégeése és a gázok keletkezése msec, sőt μ sec időtartam alatt megy végbe. Ez lényegében a cső anyagának ütésszerű igénybevétele. Mai ismereteink szerint is ez a legveszélyesebb szilárdsági igénybevétel: gyorsítja az anyag úgynevezett kifáradását, mely a határ elérésekor azonnali töréshez vezet.

Most pedig, e technikai bevezető után, lássuk, hol és hogyan készültek a harang-ágyúk?

Amikor 1848. november 5-én Urban és Gedeon császári tábornokok serege és mintegy 12 lövege az ágyúk nélkül küzdő székely csapatokat Marosvásárhelyt megfutamította, nyilvánvalóvá lett — elsősorban Háromszék vármegye népe előtt — hogy tüzéséget kell teremteniük, mégpedig saját erőből. A viszonylag távoli magyarországi ágyúgyárak, melyek már többnyire vascsövű lövegeket gyártottak, nemcsak a távolság miatt, de az állandóan mozgásban levő ellenséges seregek miatt is bizonytalanná tették az onnan való tüzéségi ellátást. A marosvásárhelyi vereség után pedig az ellenállást egyedül folytató Háromszék teljesen elszigetelődött. Ekkor szervezte meg — korábban szerzett ismeretei révén — a helyi ágyúgyártást Gábor Áron.

A legelső ágyúkat Fülén készítették, majd 1849 tavaszán berendeztek Kézdivásárhelyen is egy öntödét, továbbá Sepsiszentgyörgyön, Kis János bádógos műhelyében is. A kézdivásárhelyi gyárat Turóczy Mózes vezette. Gábor Áron vezetőként valamennyi gyárra felügyelt és intézkedett a lőszergyártás dolgában is. Háromszék, és vele szinte egész Erdély, önálló tüzéségi felszereléssel rendelkezett. Mintegy 70 ágyút készítettek. Többnyire 3 fontosakat, de volt számos 6 fontos is. A kézdivásárhelyi műhely alaprajzán szerepel egy „ágyúfúró műhely” felirat. Ez ne tévesszen meg senkit: itt csak az ágyúk gyújtólyukát fúrták.

Az ágyúk öntése a már előzőekben leírtak szerint történt, a darabokra tört haranganyag megolvasztása után. Mivel az alapanyag fémötvözetének pontos összetételét nem ismerték, kénytelenek voltak „érzés szerint” önteni. Ez később sok bajt okozott. Az ágyúk kaliberre fúrásához gép és szerszám nem volt, így azokat mindjárt kész kaliberméretre és lehetőleg sima csőbelsővel öntötték, a magot pedig nem oldalról, hanem a fenék felől, egyetlen vascsap segítségével rögzítették az öntőforma belsejében. Kívülről a magot már könnyebb volt iránytartóan rögzíteni, mert hosszabb volt, mint a leendő cső. Ez a vascsap azután benne maradt az öntvényben, erről lehetett megismerni a székely ágyú-

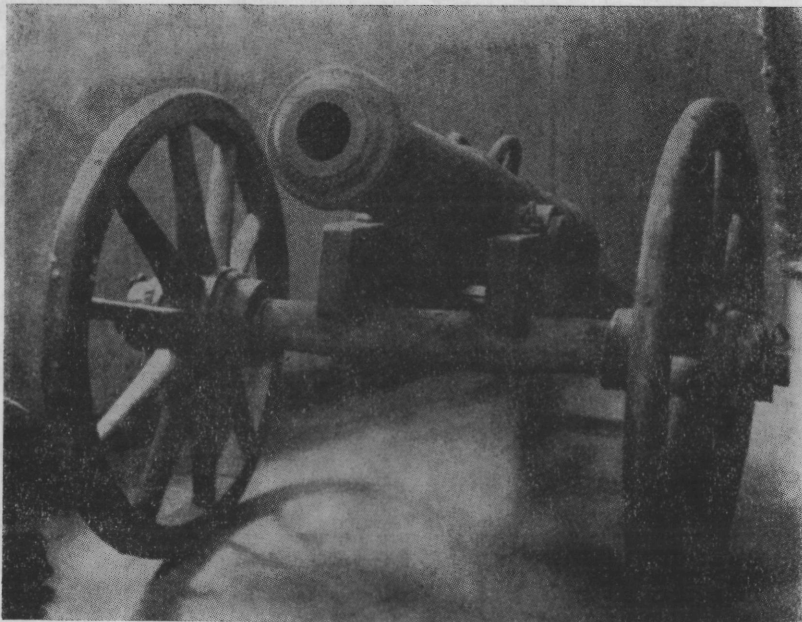
A kézdivásárhelyi ágyúgyár épületének mai képe

Handwritten labels in Hungarian:
 Balról: Károlyi Mihály (Károlyi),
 Károlyi Mihály (Károlyi),
 Károlyi Mihály (Károlyi),
 Károlyi Mihály (Károlyi),
 Károlyi Mihály (Károlyi),
 Károlyi Mihály (Károlyi),
 Károlyi Mihály (Károlyi).

Mind ez ideig úgy volt ismeretes, hogy ezekből a had- és ipartörténeti relikviákból egy sem maradt meg; mégis, 1982-ben Sepsiszentgyörgyön, a volt Székely Múzeum előcsarnokában, egy teljes, kerekeken guruló 6 fontos bronzágyút láttam. Kérdésemre azt a választ kaptam, hogy ez egy annak idején elásott és néhány évvel azelőtt véletlenül előkerült eredeti ágyú hű másolata. Az eredetit, miután restaurálták, Bukarestbe szállították. E másolat ágyúpéldány fényképe a 758. oldalon látható.

Most pedig nézzük meg, hogyan voltak használhatók ezek az ágyúk? Mert bizony hiba akadt bennük is, még hozzá súlyos. Intenzív tüzelés esetén viszonylag hamar szétrepedtek a csövek. Mi volt, vagy lehetett ennek az oka?

A sepsiszentgyörgyi volt Székely Múzeum 6 fontos lövege (másolat)

Nagy Sándor idézett munkájában, Bodola Lajos és Szabó Sámuel tüzér főhadnagykok információjaként, azt írja, hogy az ágyú magrúdja rögzítésére szolgáló és az ágyú fenekébe beleöntött és benne maradt vastüske okozta a vártnál kisebb szilárdságot. Az ugyanis feltételezhető, hogy Gábor Áron, a megtanult tapasztalati adatok alapján, elég nagy falvastagsággal méretezte a lövegcsövet. E tekintetben tehát mindaddig, amíg ilyen technológiával készült ágyúcső alapos röntgenvizsgálata és alak- valamint fémanyagvizsgálata nem áll rendelkezésünkre, sajnos, csak feltételezésekre vagyunk utalva. Így például gondolnunk kell arra, hogy mivel a bronz hőtágulási együtthatója $\alpha_b = 0,015 - 0,0175$, a vas hőtágulási együtthatója pedig $\alpha_v = 0,0115$, a beöntött helyzetben levő vastüske a meleg hatására a bronzágyban még jobban megszorult; hogy ez okozhatott-e olyan feszültségállapotot, melyhez a lőporgázok ütésszerű erőhatása hozzáadódván a vastüske helyén repedést idézett elő, vizsgálat nélkül valóban csak kérdés marad. Van azonban egy másik gyanú is. A lövegcső magját képező, agyaggal bekent farúd belső vége vajon milyen alakú volt? Ha félgömb, akkor az ideális (de sajnos, ez a legkevésbé valószínű), ha viszont hengeres végű, akkor az ágyúcső feneke is hengerhez hasonló alakú lett belül, tehát a fenék és a „furat” találkozási helyén gyakorlatilag él képződött, amíg mai szilárdságtani ismereteink szerint repedés kiindulópontja lehetett. Ilyen helyeken már régóta előírás a minél nagyobb ívű lekerekítés. Van azonban még egy, talán a legnagyobb hibaként említhető dolog: a cső öntvényanyagának ötvözeti összetétele. Dr. Verő József (Fémtan, Budapest, 1970.) c művében ezt írja: „1897. Heycock C. T. és Nevill F. H. elsőként határozzák meg egy nem könnyen olvadó ötvözet sornak, a réz—ón ötvözetnek teljes olvadási görbétjét”.

Mi mindent mond nekünk ez a mondat? Az évszám azt, hogy az ötvözet anyag- és technológiai megismerése akkor kezdődött; addig, tehát a szabadságharc idején is, csak gyakorlati-tapasztalati adatok álltak rendelkezésre; következésképpen ennek a tudományos ismeretanyagnak a hiánya miatt a harangokból csak „gondolom-formán” tudtak ágyút önteni. Ismert tény, hogy az úgynevezett harang-bronz összetétele 80% réz, 20% ón. Ez az összetétel minden hőfokon γ , δ és ϵ jelzésű, rendkívül rideg szövetelemet tartalmaz, mely-

nek nyúlása gyakorlatilag zérus, szakítószilárdsága pedig egyáltalán nem is mérhető.

Szinte bizonyos, hogy Gábor Áronék összetétel-elemző lehetőséggel nem rendelkeztek, ismeretlen ötvözetű harangokat olvasztottak be, esetleg valamennyi rezet is adtak az olvadákhöz, amit a csikszentdomokosi bányákból hoztak, de pontos összetételű ágyúcsövet, ennyire provizórikus körülmények között, képtelenek voltak önteni. Az úgynevezett ágyúbronz 8% önt tartalmaz, szakítószilárdsága $\sigma = 15 \text{ kp/mm}^2$, nyúlása pedig $\delta = 6\%$, irodalmi adatok szerint. Az 1716-os előírásban még sárgarezet, sőt elég sok ölmot is látunk az öntvényanyagban, ezt a gyakorlati tapasztalatok alapján az ötvözet ridegségének csökkentése érdekében alkalmazták. A repedékenységet ráadásul egy igen kellemtelen és veszélyes jelenség is kíséri öntés után: a lassú lehűlés során a leghidegebb felületek és rétegek ónban feldúsulnak és a morzsálódásig fajuló repedezett felületet adnak. Ezt az öntvényekről ma forgácsolással tüntetik el. Erre volt jó az ágyúcsövek felfúrása, amit viszont Gábor Áronék, mint befejező gyártási folyamatot — műszaki felszerelés hiányában —, kénytelenek voltak elhagyni. Így a cső belsejében rejtett repedések tömege maradhatott meg, melyek valósággal predesztinálták a csövet az előbb-utóbbi szétrepedésre.

A legtöbb és legveszélyesebb repedés azonban a cső külső falán keletkezhetett, mivel itt a hűlés sokkal gyorsabb volt, mint a cső belsejében. A cső anyaga a keresztmetszet közepe táján egy ideig ellenállt, majd tágulni kezdett és ekkor a repedések előidézték a csőrobbanást. Nagy Sándor írja, hogy különösen a 3 fontosak voltak erre hajlamosak, érthetően, a cső kisebb mérete miatt. Ez a jelenség többnyire még akkor is megtörtént, ha „érzés szerint” a harangolvadákhöz némi rezet is adagoltak.

Összefoglalva: a csövek szilárdságtani kialakítása és öntvényanyagának repedésre hajlamossága együttesen a csövek gyakori szétrepedéséhez, tönkremeneteléhez vezetett. Meglehet, a segesvári csata elvesztésében — a cári csapatok mintegy ötszörös túlerején kívül — a magyar tüzérség közel felének technikai okokból történt megsemmisülése is szerepet játszhatott.

Ejtsünk néhány szó a harang-ágyúk további sorsáról is. Hová lettek, mi történt velük a szabadságharc bukása után?

Dienes András Petőfi a szabadságharcban című könyve jegyzetében írja, hogy ezekből az ágyúkból egy sincs múzeumainkban, holott a magrögzítő vascsap által a jellegzetes csöveket jól fel lehetne ismerni. (Érdemes lenne ez okból megvizsgálni a jelenleg birtokunkban levő csöveket — még ha vascsövek is azok.) Ami az ágyúk további sorsát illeti: egy részüket Bodola Lajos tüzér főhadnagy átadta a törököknek. Ehhez a közléshez a következőket tehetjük hozzá: Lüders Brassó és Fogaras felől előrenyomulva 1849. július 20-án támadta meg a Vöröstoronyi szoros védő Ihász Dániel alezredes mintegy 900—1000 főnyi seregét, amely 3 és 6 fontos ágyúkkal rendelkezett. A sikeres ellenállást kilátástalannak ítélvén másnap — Bodola Lajos szerint — teljes fegyverzettel átmentek a határon, a túloldalon pedig a török katonaságnak átadták lövegeiket. Az esetet maga Bodola írja le egy beszámoló cikk keretében a Vasárnapi Újság 1889. évi 25. számában, a 403. oldalon. Egyébiránt módunkban áll pontosítani Dienes szavait; Nagy Sándor szerint Bodola elmondta, hogy 2 vas 6 fontos, 2 bronz 3 fontos Gábor Áron-féle ágyú és 2 bronz 6 fontos, 2 bronz 3 fontos osztrák gyártmányú ágyújuk volt ott, akkor. A két 3 fontos Gábor Áron-féle ágyú meg volt repedve, ezeket nem vitték át a határon, hanem előzőleg bevetették az Olt vizébe (talán még most is ott hevernek az iszapban a fenéken), a többi 6 ágyút vitték csak át a törökökhöz, aiktól Lüders az osztrákokhoz továbbította azokat.

Az ágyúk további sorsáról részben az előzőekben tettem már említést; a Sepsiszentgyörgyön kapott értesülés szerint jó néhányat el is ásott, áshatott a honvédség, vagy a lakosság, hiszen Bem, majd Kossuth, sokáig készülődött a katonai revansra. Egyébként az ágyúk elásása annál is inkább valószínű, mert

a bronzok általában igen kiváló korrózióálló anyagok; akár a föld mélyén, akár vízben évszázadokig épen maradnak. A Gábor Áron-féle ágyúk sorsával kapcsolatban megemlítendő még, hogy az erdélyi sereg maradványainak 1849. augusztus 18-án Dévánál bekövetkezett fegyverletételekor összesen mintegy 60—70 löveg került a cári csapatok birtokába, ezeket a későbbiekben átadták az osztrák katonai szerveknek. Gál Sándor székelyföldi hadosztályának maradványai pedig, amikor augusztus 5. körül Kolozsvár felé elvonultak, ágyúikat az Olt partján elrejtették. A császáriak hamarosan ezeket is megtalálták; a Gábor Áron által öntött ágyúk tehát, néhány darabot leszámítva, mind osztrák kézre kerültek. Végül pedig, minden bizonnyal, beolvasztás lett a sorsuk. (Dr. Bona Gábor hadtörténész szíves közlése.)

De történt, vagy történhetett még valami; kutatási munkám anyaggyűjtése során, egész véletlenül, egy újsághír került a szemem elé. A Szilágyi c. Zilahon megjelent hetilap 1908. március 12-i számában a hírvonatban ez áll: „A megfordított Gábor Áron. Az aradi katolikusok azt kérik, hogy a hasznavehetetlen ágyúk bronzából újból harangot öntethessenek”. Mi lehet a megfordított Gábor Áron? Nyilván a harang-ágyú. Mikor hasznavehetetlen egy ágyú? Ha a csőve javíthatatlanul hibás. Láttuk korábban, mennyire nagy veszélyt jelentettek ezek az ágyúk nemcsak az ellenségre, de saját tűzereikre is. Hogy valóban történt-e ilyen haranggal visszaöntés, azt csak a megmaradt harangok és a katolikus egyház Historia Domus-ai, azaz egyházközségi krónikái mondhatnák meg. A plébániák ezeket a krónikákat évszázadok óta vezetik.

Összegezve az elmondottakat Matskássy Antal szavaival: „Háromszék először hazudtolta meg Napóleon azon állítását, hogy a had-folytatásra első eszköznek a pénzt, második eszköznek a pénzt s harmadik eszköznek ismét a pénzt mondja; Háromszék pénz nélkül ágyút teremtett, lovat, hámot állított elő, fegyvert, puskaport, czindert (gyutacsot) készített, a közlegény zsold, kenyér, hús nélkül, téli zordon időben a határszélen kordont húzva hetekig táborozott s a Nemere szele között csatázott”.

Gábor Áron maga volt a „magyar Krupp”; azzal a lényeges különbséggel, hogy ő ebből nem meggazdagodott, hanem a végső támadáskor még az életét is odatette az ágyúi mellé.

Orbán Balázs írja, hogy frissen hantolt eresztevényi sírját a kóborló kozák lovasok bosszúból széttaposták; igen sokáig az osztrák kormányzat sem engedett emléket állítani hantjai fölé, csak elkeríteni volt szabad, egyszerű leékerítés-sel. De végre is elkészült a vésett márványlap, melyen ez áll, Nagy Sándor közlése szerint:

„Rabok voltunk,
Most szabadok.
Gábor Áron
A székely ágyúhős
Honvéd őrnagy
Született 1814. nov. 7-én
Elesett a kökösi csatátéren
1849. július 2-án.

1892-ig kellett várnia a székely népnek, hogy ez a méltó emlék végre helyére kerüljön.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ

OROSZ FORRÁS A SZABADSÁGHARC VÉGNAPJAIRÓL

Rüdiger tábornok segédtsíztjének visszaemlékezése

„Be kellett avatkoznom [a magyar ügyekbe], mert kötelezett rá az az ígérem, melyet nem sokkal halála előtt Ferenc császárnak tettem. A császár kifejezte aggodalmát és bánatát amiatt, hogy országának igazgatását gyengeelméjű fiára kénytelen hagyni, és kért engem, hogy abban az esetben, ha szerencsétlenség érné országát, legyek fiának barátja és védelmezője...” — indokolta meg utóbb I. Miklós cár 1849-es magyarországi intervencióját Lord Seymour angol követnek.¹

Az orosz cár tehát, ígéretét is teljesítve, de főként azért, mert birodalma és saját érdekében szükségesnek ítélte, megindította hadseregét V. Ferdinánd utódjának, I. Ferenc Józsefnek megsegítésére, akit a honvédsereg 1849 tavaszi győzelemsorozata igen nehéz helyzetbe hozott. Így Miklós cár azzal, hogy két-százezres hadseregét Magyarországra küldte, el is döntötte a szabadságharc sorsát.

A „magyarországi hadjáratot”, illetve annak egy-egy epizódját a cári hadsereg számos tisztje megörökítette, visszaemlékezéseik azonban nehezen hozzáférhetőek. Csak kis hányaduk jelent meg magyar nyelven, főként a múlt század utolsó harmadában, de a fordítások zöme megbízhatatlan.² A történetírás számára azonban ezek az emlékiratok értékes anyagot tartalmaznak pl. a bevonuló orosz hadsereg helyzetére, hangulatára, a lakosság által történt fogadtatására, az orosz tisztikar Magyarországról alkotott elképzeléseire, egyes hadmozdulatokra, ütközetekre stb. vonatkozóan. Kellő kritikával felhasználva őket, árnyaltabbá tehetjük a szabadságharc utolsó hónapjairól kialakult képünket.

Ebben a közleményben Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornok egyik segédtsíztjének visszaemlékezését tesszük közzé.³ E visszaemlékezés azért hívta fel magára a figyelmet, mert a szakirodalom úgy hivatkozik rá, mint magának Rüdiger grófnak az emlékiratára. Ez a téves adat került bele a tizkötetes új Magyarország története című munkának az 1848–49-es forradalomról és szabadságharcról összeállított bibliográfiájába is.⁴ Sajnos azonban, nagy a valószínűsége annak, hogy az idős Rüdiger tábornok, ki előtt Görgey letette a fegyvert, magyarországi ténykedéséről nem írt memoárt.

A most közölt visszaemlékezés német fordítása 1900-ban megjelent a *Die Grenzboten* című lipcei folyóiratban.⁵ Egy évvel korábban részletes tartalmi

1 Jánosy, Dionys: Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. (Budapest, 1931) 2–3. o.

2 Magyar Történeti Bibliográfia, 1825–1867. 1–3. k. Bp., 1950. III. k. 121–122. o.

3 Из воспоминаний о венгерской кампании 1849 года (Адютанта графа F. V. Ригйигера). *Russzkaja Sztarina* 1898. június. 491–522. o. A közlemény alatt a Fjodor Grigorov név áll.

4 Magyar Történeti Bibliográfia, III. k. 121–122. o.; *Averbuch, R. A.*: Carszkaja intervencija v borbe sz vengerszkoj revoluciej. Moszkva, 1935. 328. o.; Magyarország története, 1848–1890. 1–2. k. Bp., 1979. II. k. 1591. o.

5 Erinnerungen an den Ungarischen Feldzug im Jahre 1849. Von dem Adjutanten des Russischen Generals Grafen Rüdiger. Herausgegeben von Adolf Hess. Speyer. *Die Grenzboten*, 1900. Zweites Vierteljahr. Leipzig 33–41., 77–87. 171–182. o.

ismertetése magyar nyelven is napvilágot látott az Egyetértés című lapban.⁶ Míg a német fordítás, összehasonlítva az eredeti orosz szöveggel, néhány kisebb kihagyástól és pontatlanságtól eltekintve, elfogadható, addig a magyar nyelvű közlés alapjául nagyon felületes és félreértelmezésekkel teli fordítás szolgálhatott.

A századfordulón tehát ismerték ezt az emlékiratot Magyarországon. Az 1945 utáni kutatást valószínűleg a szovjet R. A. Averbuh adata vezette félre, aki a Russzkaja Sztarina 1898-as évfolyamában megjelent visszaemlékezésre mint F. V. Rüdiger művére hivatkozik.⁷

A szerzőről azon kívül, amit munkájában önmagáról ír, tehát, hogy a III. orosz gyalogos hadtest parancsnokának egyik fiatal segédtsíztje volt, egyelőre semmi bizonyosat nem sikerült megtudnunk. Az orosz nyelvű közlemény végén a *Fjodor Grigorov* név áll, amely lehet az illető segédtsíztje neve is, de lehet a visszaemlékezés közlőjéé is. A szöveg azonban arról tanúskodik, hogy azt valóban egy Rüdiger környezetéhez tartozó tiszt írta.

Az emlékirat adalékai elsősorban a szabadságharc utolsó napjaira vonatkoznak, hasznosak számunkra, a magyarországi események megközelítésének módja pedig általában jellemző a cári hadsereg tisztikarának egy részére. Ez a magyar „felkelők” irányában megnyilvánuló mérsékelt rokonszenvet és jóindulatot, Görgey tehetségének tiszteletét, a személye iránti elfogultságot, az oroszok előtti fegyverletételre vonatkozó elhatározásának hangsúlyozott dicséretét és méltatását, a szövetséges osztrák hadvezetés bírálatát és a kegyetlen megtorlás elítélését jelenti.

A szerző tévedései, helyenkénti pontatlanságai azzal magyarázhatóak, hogy emlékeit több évvel az események után vetette papírra. Mint a szövegből kiderül, ismerte Görgeynek a szabadságharc alatti tevékenységéről írott német nyelvű munkáját, mely 1852-ben jelent meg.⁸ (Görgey műve az orosz segédtsíztet erősen befolyásolta is.)

A visszaemlékezés két fő részből áll. A szerző az első részben röviden leírja a Rüdiger parancsnoksága alatt állt hadtest útját Krakkótól, Eperjesen át Miskolcig. Míg a főszerep Paszkevics tábornagy vezetésével a Duklai-hágón keresztül június 16—18-a között nyomult be Magyarország területére, a III. hadtest június 15-én Szepesófalunál lépte át a magyar határt és június 17-én már Lublón volt. Az orosz seregek június 23-án egyesültek Eperjesen, majd szinte akadály nélkül folytatták útjukat Kassán át Miskolc felé.

A visszaemlékezés második részében a szerző a világosi fegyverletétel közvetlen előzményeivel és a fegyverletételt követő napok történetével foglalkozik. Ezekben a sorsdöntő eseményekben némi személyes szerepe is volt, s ez az időszak, mint írja, elméjében és szívében egyaránt „nagyon mély és kitörölhetetlen nyomokat hagyott”.

A fegyverletétel előzményeinek ugyan nem ismeri minden mozzanatát, de bizonyos eseményeknek részese, bizonyos dolgokról pedig tudomása volt. Elég részletesen leírja Poeltenberg Ernő honvédtábornok és Beniczky Lajos alezredes követségét Rüdiger tábornoknál. Poeltenbergék augusztus 7-én indultak az orosz táborba, az augusztus 8-ról 9-re virradó éjszakát Rüdiger ártándi szállásán töltötték és 9-én fordultak Arad felé, ahová 11-én délután érkeztek meg. A visszaemlékezés nem említi azt a nagy fontosságú beszélgetést, melyet Rüdiger megbízásából Ilja Sztjepanovics Frolov tábornok, a III. hadtest vezérkari főnöke augusztus 8-án este, teázás ürügyén kezdeményezett a magyar követekkel. E magánbeszélgetésnek, melyről Beniczky Lajos részletesen beszámol⁹, az volt

⁶ Orosz reminiscenciák a magyar szabadságharc idejéből. *Egyetértés*, 1899. június 18. Melléklet a 166. számhoz. Ennek a közleménynek a szerzője valószínűleg felhasználta a *Neue Freie Presse* 1899. június 4-i részletes ismertetését.

⁷ Averbuch, R. A.: i. m. 328. o.

⁸ Görgei, Arthur: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*. 1—2. Bd. Leipzig, 1852.

⁹ Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. (S. a. r. *Steier Lajos*.) Bp., 1924. 346—352. o. Magyar fordításban ez a részlet megjelent: Az aradi vértanúk. 1—2. k. (S. a. r. *Katona Tamás*.) Bp., 1979. I. k. 233—240. o.

a célja, hogy Frolov rávilágítson a magyarok további fegyveres harcának kilátástalanságára és a követeket rábeszélje arra, hogy a magyar táborba visszatérve az orosz sereg előtti feltétlen megadás és az orosz cár jóindulatába és kegyelmébe vetett bizalom szószólói legyenek. Segédtisztünk szól viszont arról, hogy ő maga Poeltenberggel folytatott beszélgetései során ugyanerről igyekezett meggyőzni a magyar tábornokot. Beszélgetésre bőven adódott alkalma, mivel ő volt az a tiszt, ki a magyar követeket Nagyváradon keresztül Tenkéig visszakísérte, mégpedig azzal a feladattal, hogy Görgey tartózkodási helyéről pontos értesüléseket szerezzen.¹⁰

Röviden beszámol Görgey augusztus 11-én este útnak indított újabb követ-ségéről is, melynek tagjai Bethlen Gergely gróf, ezredes, Esterházy István gróf és Schmidegg Kálmán gróf huszárkapitányok voltak. Ők vitték az orosz táborba Görgey Aradon írt, augusztus 11-e este 9 órakor keltezett levelét, amelyben a magyar főparancsnok közli Rüdigerrel az ugyanazon napi haditanács döntését az orosz sereg előtti feltétlen fegyverletételre vonatkozóan.

Szerzőnk azonban összekeveri a hadikövetek által Rüdigernek átnyújtott iratokat. Ez utóbbi levél átadását tulajdonítja Poeltenbergéknek, holott ők azt az államiratot vitték az orosz táborba, melyben a magyar kormány felajánlotta a koronát a cári család valamelyik tagjának. Bethlen Gergelyék kezébe pedig azt az augusztus 13-i kívánságlistát adja, melyet Görgey a fegyverletétel alkalmával személyesen nyújtott át Rüdiger tábornoknak. Tévedésének az lehet az oka, hogy a Poeltenbergéék által vitt államiratot Rüdiger azonnal továbbküldte Paszkevic táborába, így csak az utóbbi két okmány maradt a főhadiszállásán. A segédtiszt csak ezeket ismerte, sőt le is másolhatta, illetve kivonatolhatta őket: az augusztus 11-i levélnek ugyanis pontos szövegét közli (és a Görgey által Damjanichhoz és Klapkához a fegyverletétel után írottakét is), az augusztus 13-án átadott, a hadsereg kívánságait tartalmazó listának pedig — bár utolsó bekezdését elhagyja — megbízhatóbb tartalmi kivonatát adja, mint Görgey István, aki Görgey Ármin feljegyzéseire és saját emlékezetére támaszkodva ismertette annak pontjait. E Rüdiger gróf biztatására átnyújtott lista, melynek pontos szövege csak Pach Zsigmond Pál 1957-es közlése óta ismeretes, szerény, kizárólag a fegyverüket letevő katonákra vonatkozó kívánságokat tartalmazott, politikai természetű óhajok viszont, mint például az orosz cár közbenjárásának kérése az 1848-as alkotmány helyreállítása érdekében, ahogy erre Görgey István emlékezett, nem szerepeltek benne.¹¹ Az orosz segédtiszt visszaemlékezésének hitelességét éppen ennek az iratnak aránylag pontos ismertetése támasztja alá.

A segédtiszt, mint írja, visszakísérve Bethlen Gergelyéket, az augusztus 12-ről 13-ára virradó éjjelen járt Görgey táborában. Ez a közlés több ellentmondásra hívja fel a figyelmet. A fegyverletételt megelőző mozgalmak két nap eseménytörténetére, főként az orosz követekre és a velük folytatott megbeszélésekre ugyanis különbözőképpen emlékeznek vissza a magyar résztvevők és szemtanúk. Vegyük először a legfontosabb személy, a főszereplő Görgey Artúr visszaemlékezését. Ő azt írja augusztus 12-e délelőttjéről: „...gróf Rüdiger tábornok, az osztrákoktól elkerítésünk végett, elégségesnek tartotta a maga szélső előcsapatjait indítani Simándról az arad—világosi országútra. S ez tényleg augusztus 12-én még délelőtt történt meg. És csakhamar rá emez előcsapatok parancsnoka, visszatérő saját hadiköveteink kíséretében meg is jelent világosi főhadiszállásunkban, hogy engem ezen hadmozdulatról értesítsen.”¹²

10 Beniczky ezt a tisztet gróf Auffenberg kapitányként nevezi meg. *Beniczky Lajos*: i. m. 352. o. A magyar követek kíséretétől kirendelt orosz tisztek között valóban szerepel egy báró Offenbergről (és nem Auffenberg) nevű mérnök-főhadnagy, de nem ekkor, hanem a Frolov tábornok vezette követség tagjai közt. *L. Drozdov, I.*: Zapiszka bűnszolgálatának adjutánta generala Frolova. *Vojennij Szbornik*, 1870. 9. sz. 134. o.

11 *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. 1—3. k. Bp., 1885—1888. III. k. 607—608. o. Ezt idézi *Steier Lajos*: Haynau és Paskievics. 1—2. k. Bp., [1926]. II. k. 227. o. — *Pach Zsigmond Pál*: Kiadatlan Görgey iratok 1849 augusztusából. *Századok*, 1957. 204—207. o.

12 *Görgey Arthur*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. 1—2. k. Bp., 1911. II. k. 373. o.; az idézett német nyelvű kiadásban: II. k. 411. o.

Ezen a találkozón kívül Görgey még egy orosz követről emlékezik meg: „Augusztus 12-éről 13-ára forduló éjjel gróf Rüdiger hadtestének vezérkari főnöke jelent meg Világoson nálam a másnapi fegyverletétel alkalmas színhelyének kölcsönös megállapítása végett.”¹³

A fenti két, az oroszokkal történt megbeszélésen kívül még megemlíti, hogy augusztus 12-én Rüdigertől kapott egy felhívást a már többször említett, a hadsereg kívánságait tartalmazó lista összeállítására vonatkozóan, melyet az orosz tábornok feljebbvalójához kívánt továbbítani.¹⁴

Beniczky Lajosnál, ki Görgey törzsében vezérkari alezredes volt, azt olvashatjuk, hogy a magyar hadikövetek 12-én délelőtt 10 óra körül érkeztek vissza a magyar táborba, mégpedig Paradovszkij tábornok társaságában, aki bejelentette Frolov vezérkari főnök érkezését. Frolov délben meg is érkezett és megbeszélte Görgeyvel a feltétel nélküli fegyverletétel menetét, majd a főhadiszálláson elköltött közös ebéd után indult vissza a orosz táborba.¹⁵

Bohusné Szögyény Antónia, a világosi földbirtokosné, Görgey vezérkarának háziasszonya, összekeveri Poeltenbergék és Bethlen Gergelyék követségét, és azt írja, hogy augusztus 12-én érkezett meg a két hírnök, Poeltenberg és Beniczky, valamint Bethlen Gergely, déli 12 órakor pedig „tarták Világosra való bevonulásukat Ausztria szövetségesei, az oroszok”, vagyis megérkezett Rüdiger vezérkari főnöke, Frolov tábornok. „Görgey szobájába vivé a tábornokot, s itt e szobában írták alá ketten, tanúk nélkül a fegyverletétel okmányát”, majd Frolov ebéd után távozott.¹⁶ Mint ismeretes, az aláírásra vonatkozó közlés téves, mert a fegyverletételnek nem volt okmánya.

Görgey István csak 12-én, az ebéd idején érkezett a világosi kastélyba, s a Bohusnéval a későbbi években folytatott beszélgetései alapján és az ő feljegyzéseit használva közli, hogy Bethlen Gergelyék 12-én dél felé érkeztek vissza Frolov tábornok és kísérete társaságában. (Megjegyezzük, hogy ez ellentmond Bohusné előbb idézett visszaemlékezésének.) Görgey Frolovval négyszemközt tárgyalta meg a fegyverletétel menetét, körülményeit, Frolov pedig közölte Rüdiger üzenetét, hogy a magyar sereg adja át méltányos óhajtásait, majd este felé visszaindult.¹⁷

Görgey István még megjegyzi, hogy „augusztus 12—13-ra virradó éjjelen újabb orosz hadi követ járt Görgeynél a világosi kastélyban — egy vezérkari ezredes, mint mondták”, s Rüdiger jóváhagyását hozta a Frolovval megbeszélésekre vonatkozóan.¹⁸

A magyar visszaemlékezéseket kiegészíti, adataikat némileg módosítja egy Drozdov nevű orosz tiszt emlékezése. Drozdov Frolov tábornok mellett személyi segédtsízként szolgált, s tagja volt annak a követségnek, melyet a III. hadtest vezérkari főnöke vezetett a magyar táborba. Drozdov a következőket írja:

„...elérvén egy Kisjenő nevű városkát, egy Rüdiger grófnak szóló levéllel ismét felkerestek bennünket Görgey segédtsíztjei. [Bethlen Gergelyékről van szó.] Görgey azt írta, hogy hadserege kész feltétel nélkül megadni magát és Ófelsége az orosz cár hadai előtt letenni fegyverét, s azt kérte a gróftól, hogy az küldjön hozzá egy megbízható személyt, kivel megállapodhat a seregek megadásának és a fegyverletételnek a körülményeiről. Rüdiger gróf azonnali parancsára Frolov tábornok, Offenbergr báró mérnök-főhadnagy, Ahbauer utászhadnagy és én Görgey segédtsíztjének kíséretében négy kocsin gyorsan az ellenséges hadsereg táborába robogtunk. Ez július 31-én (augusztus 12-én) délelőtt tízkor történt. Görgey főhadiszállása Világos városában volt, ahová déli egykor érkezünk meg.

(...)

13 Uo. 381—382., ill. 421. o.

14 Uo. 380., ill. 419. o.

15 *Beniczky Lajos*: i. m. 358. o.

16 Bohus Jánosné Szögyény Antónia visszaemlékezése. *Katona Tamás*: i. m. I. k. 243—245. o.

17 *Görgey István*: i. m. III. k. 577—580., 584. o.

18 Uo. 608. o.

Alig értünk az épület teraszához, Görgey kijött elénk. Az üdvözlések után a magyar főparancsnok tábornokunkat rögtön karon fogta és egyenesen dolgozószobájába vitte, ahol azonnal neki is láttak az előttünk álló feladatok megtárgyalásának. (...) Hamarosan minket is behívtak a dolgozószobába, ahol Frolov tábornok bemutatott bennünket Görgeynek.

(...)

Miután Görgey röviden üdvözölt bennünket, kimentünk a nagyterembe. Tábornokunk még a dolgozószobában maradt, és amint kijött, Offenberg bárót egy jelentéssel azonnal Rüdiger grófhhoz küldte.”¹⁹

Az idézett emlékiratok adatai összegezve a következők:

Görgey Artúr és Beniczky Lajos közlése alapján 12-én délelőtt a magyar hadikövetség kíséretében az orosz elővéd parancsnoka érkezett Világosra.

Beniczky Lajos, Bohusné és Görgey István szerint 12-én délben érkezett meg Frolov vezérkari főnök és Görgeyvel négyszemközt beszélt meg a fegyverletétel menetét.

Drozdov azt írja, hogy a magyar követség a Frolov vezette követséggel — melynek maga is tagja volt — érkeztek Világosra (ebben egyezik Görgey Istvánnal) déli egy órakor. (Egyébként Drozdov visszaemlékezésének értékét főleg az adja, hogy részletesen ír e Frolov-féle követség útjáról s megnevezi tagjait is.)

Görgey Artúr a Frolov tábornokkal történt négyszemközti, talán legfontosabb megbeszélésre nem tér ki, hacsak nem az általunk már idézett utalással, hogy kapott Rüdigertől egy felszólítást a kívánságlistára vonatkozólag.

Görgey István és Görgey Artúr leírja, hogy az utolsó éjjelen még egy orosz hadikövet érkezett a világosi kastélyba. Görgey Artúr szerint ez az orosz vezérkari főnök volt, akivel ekkor beszélt meg a fegyverletétel részleteit; Görgey István szerint pedig egy vezérkari ezredes — vagyis valószínűleg a mi segéd-tisztünk, kinek közlése szintén pontatlan, mert minden bizonnyal nem Frolov érkezését, hanem, ahogy Görgey István is írja, a Frolovval történt szóbeli megállapodás jóváhagyását kellett bejelentenie Görgeynek. Ezekről az utolsó tárgyalásokról azonban hivatalos dokumentumok már nem készültek, azoknak pedig, akik tudhattak a részletekről s Görgey bizalmasai voltak, mint pl. Leiningen, Poeltenberg, Csány László, már nem adatott lehetőség az emlékezésre. A fegyverletétel részleteinek további tisztázásához esetleg szovjet levéltárakban rejlő források segítségével juthatnánk közelebb.

Paszkevic cuncatorkodó, eredményeket felmutatni nem tudó, óvatos hadviselésével és a magyarországi háború elhúzódásával valószínűleg nem csak a pétervári udvari körök, hanem alárendeltjei is elégedetlenek voltak. Görgey, kitűnő taktikázásával, nemcsak hogy maga után vonszolta az ellátási nehézségekkel, kolerával küszködő orosz hadsereget, hanem még bizonyos eredményeket is ért el vele szemben. A július 15—17. közötti váci csatát például, illetve azt, hogy itt Görgeyt nem sikerült döntő ütközetre kényszeríteni, hanem elvonult az orosz sereg elől, Oreusz orosz ezredes a magyarországi hadjáratról írt történeti feldolgozásában egyértelműen az orosz hadvezetés súlyos kudarcaként könyveli el, de így ítélte meg I. Miklós cár is. A cár Paszkevic hercegnek július 13-án (25-én) kelt levelében ezt írja: „Nagy kár, hogy Vác alatt, vagy azután nem sikerült megsemmisíteni Görgey seregét”, majd július 25-én (augusztus 6-án) újból visszatér Görgey sikeres visszavonulására: „Sehogy sem tudok napirendre térni afölött, hogy Görgey Komárom elhagyása után hogyan kerülhetett meg hadseregünknek előbb a jobb, aztán a bal szárnyát, hogyan tehetett ilyen hatalmas kört, hogyan teremhetett délen, hogyan egyesülhetett az ottani erővel! S mindezt az általa vezetett 120 000 főnyi bátor és fegyelmezett hadseregünk ellenében.” Ezzel szemben a tizkötetes Magyarország története a váci összecsapást csak mint Görgey kudarcát említi.²⁰

19. Drozdov, I.: i. m. 134-135. o.

20. Oreusz, I.: *Opiszanyije vengerszkoi vojni 1849 g.* (Szanktpetyerburg, 1880.) 267—285. g. — *Scserbatov, Alekszandr Petrovics*: *Paszkevic Magyarországon*, Bp., 1984. 298., 307. o. — *Magyarország története, 1848—1890.* 1—2. k. Bp., 1979. II. k. 1492. o.

Rüdiger segédtsíztje a Világos felé vezető útról azt írja, hogy parancsnoka Paszkevics kifejezett utasításai ellenére közelítette meg Görgey hadseregét, s megjegyzi: „A két nemeslelkű férfi megértette egymást, és nyugodt lélekkel haladt egymással szembe a világosi síkság felé.” A megjegyzés nemcsak hangzatos, hanem találó is. Paszkevics valóban nem helyeselte Rüdiger előrenyomulását, óvatosságra intette a tábornokot, az pedig, éppen emiatt, hadmozdulatairól csak utólag értesítette főparancsnokát.²¹ Így Görgey gyors intézkedései mellett Rüdiger határozott lépéseinek volt döntő szerepe abban, hogy a fegyverletételre, a történetek szerint, kizárólag az oroszok előtt és már augusztus 13-án sor kerülhetett.

A világosi fegyverletétel kapcsán Rüdiger segédtsíztje röviden megemlékezik az aradi vár augusztus 17-i megadásáról is. Damjanich János várparancsnok, aki szintén az oroszoknak történő megadás mellett döntött, mindenképpen feltételekhez igyekezett kötni a vár átadását, s ezért Rüdiger táborába követeket küldött. Hogy végül egy hirtelen elhatározással Szergej Petrovics Buturlin cári tábornoknak mégis feltétel nélkül adta át a várat, az Buturlin személyes fellépésével és Görgey augusztus 14-i levelével magyarázható. Az a tény, hogy Buturlin Damjanichot félrevezette és benne indokolatlan reményeket keltett, kiderül a most közölt emlékiratból is. Baudisz József alezredes visszaemlékezése szerint — mely szintén ezt igazolja — Buturlin becsületszavát adta, hogy a várőrséget nem szolgáztatják ki az osztrákoknak.²²

*

A visszaemlékezéshez összeállított jegyzetanyag elsősorban az orosz hadsereg tsíztjeire és a korszak történetében kevésbé ismert személyekre és eseményekre vonatkozó fontosabb adatokat öleli fel. (Köztük a cári tsitztekre vonatkozóan olyan adatokat közöl, melyeket a magyar történetírás eddig nem ismert, illetve tévesen adott meg.)

Az orosz szerző az időpontokat minden alkalommal a pravoszláv naptár szerint adja meg, ezért (szögletes zárójelben) minden esetben közöljük a Gergely-naptár szerinti dátumot is.

F. V. RÜDIGER GRÓF SEGÉDTISZTJÉNEK VISSZAEMLEKEZÉSEI AZ 1849-es MAGYARORSZÁGI HADJÁRATRA*

Az 1849-es magyarországi hadjárat mind célja, mind pedig Európára gyakorolt hatása miatt mindig fontos helyet foglal majd el a hadtörténelemben.

Nem az én feladatomban annak elemzése, hogy hol és miben rejtett a magyar felkelés csirája, hogyan növekedett és hogyan fejlődött ki, de az évszázadok történetében bizonyára nincs még egy példa arra, hogy a forradalmi párt ilyen titokban és ilyen gyorsan jött volna létre, és ennyire rövid idő alatt ily nagy számú, jól szervezett és jól kiképzett hadsereget állított volna fel. A hadsereg egységeként észrevétlenül alakult és napról napra erősebb lett. Annak, hogy a népi erők ilyen gyorsan kifejlődhettek, részben a magyarok igazságosnak vélt ügyük iránti lelkesedése, részben fiatal és energiájuk teljében levő vezetőik, mint Görgey, Klapka és mások, rendkívüli tehetsége volt az oka. Néhány hónap leforgása alatt a lázadók hadserege oly-

²¹ *Oreusz*, I.: i. m. 461—462. o. és no. Prilozsenyije, 109. o.

²² Baudisz József alezredes visszaemlékezését idézi *Görgey István*: i. m. III. k. 653—660. o.

* A szövegben előforduló helységnévek mai megfelelői: *Eperjes* = Prešov, CS; — *Lubló* (Ólubló) = Stará L'ubovňa, CS; — *Héthárs* = Lipany, CS; — *Szeben* (*Kisszeben*) = Sabinov, CS; — *Palonca* = Plavnica, CS; — *Palocsa* = Plaveč, CS; — *Kassa* = Košice, CS; — *Mezőkeresztes* = Biharkeresztes; — *Nagyvárad* = Oradea, R; — *Tenke* = Tinca, R; — *Losonc* = Lučenec, CS; — *Marosvásárhely* = Tîrgu Mureș, R; — *Temesvár* = Timișoara, R; *Komárom* = Komarno, CS; — *Kisjenő* = Chișineu-Criș, R; — *Zárdánd* = Zărând, R; — *Világos* = Șiria, R; — *Radna* (*Mária-radna*) = Radna, R; — *Lippa* = Lipova, R; — *Lugos* = Lugoj, R; — *Pered* = Teședikovo, CS.

annyira megerősödött, hogy Ausztria a maga 20 000 főnyi¹ reguláris hadával nem tudott vele megbirkózni, és nemcsak veszteségei voltak, melyeket az is fokozott, hogy a katonák tömegesen álltak át a magyarokhoz, hanem sorozatosan vereséget is szenvedett. Egysszóval 1849 áprilisában Ausztria, erejét két már kirobbant felkelés között megosztva (Itáliában és Magyarországon), és egy harmadik, minden pillanatban kitöréssel fenyegető lázadás árnyékában (Csehországban), a pusztulás szélén állt. Ebben a helyzetben szükségszerűen magára vonta az egész konzervatív Európa figyelmét, különösen pedig Oroszországot, nemcsak régi szövetségeseként, hanem a nyugalom valamennyi elemének és a monarchikus állameszme iránti hűségnek képviselőjeként is. Ennek a szövetségesnek, bárki mással ellentétben, joga is volt közreműködni a felkelés elfojtásában, mivel a magyarok lázadásában, Lengyelország felszabadításának szándékával, tevékenyen részt vettek lengyelek is. Oroszország tehát, átérezvén magasztos küldetését, hadseregével készenlétben kísérte figyelemmel az események menetét. Mikor seregeink átlépték a határt, Kossuth Debrecenben összehozta, Görgey pedig kijelentette, hogy hazája számára — mindenek vége. Európában a demokratikus tábor rosszul titkolt remüléssel figyelte a Kárpátokon átkelő seregeink tömegét, és az orosz cár első szavára: „figyelmezzetek népek, és hódoljatok meg, mert Isten velünk van!”² — minden más fordulatot vett.

A magyarországi hadjárat idején F. V. Rüdiger grófnak,³ a III. hadtest parancsnokának a segédítstje voltam, és szíves figyelmének köszönhetően mindig a főhadiszálláson — vagyis minden katonai döntés és rendelkezés központjában — a forrásnál tartózkodtam.

1.

Krakkó — Az orosz csapatok viszonya az osztrákokhoz — Ebéd a Nemesi Gyűlés⁴ épületében — Átkelés a Kárpátokon

Miután csapataink a Lengyel Királyság⁵ területét elhagyták, a III. gyalogos hadtest törzskarát, Rüdiger gróf főhadsegéd parancsnoksága alatt, vasúton egyenesen Krakkóba irányították, ahová május 8-án [május 20-án] este hét óra körül érkezünk meg. Krakkó a lengyel forradalom fészke volt, és mivel még élénken emlékezünk az 1846-os esztendőre, Tyssowski⁶ Lengyelország helyreállításának céljával ki-robbantott felkelésére és diktatúrájára, körültekintő parancsnokunk rendkívül elővigyázatosan választotta ki a szálláshelyül szolgáló házat. Adam Potocki gróf⁷ és Plater grófnő⁸ pompás palotájukat készítették elő számára, de Rüdiger, kifejezve köszönetét a vendégszeretetért, az általa már régen becsületes embernek tartott Hoelzel bankár⁹ házában szállott meg. Krakkóban az orosz parancsnok fogadására nagy előkészületeket tettek. A Liechtenstein herceg nevét viselő osztrák ezred¹⁰ világoszöld hajtókás, fehér egyenruhás zenekara, jobb oldalán a városban tartózkodó egész osztrák parancsnoki karral, várta a gróf érkezését. A zenekar nemzeti himnuszunkat, az „Isten óvd a cárt” játszotta. A felsorakozott zászlóalj „Hurrá!” kiáltással tisztelgett. Hoelzel bankár háza, amelyben megszálltunk, egy nagy téren állt, ahol a késő esti órákig óriási tömeg tolongott, melyhez sötétedéskor hatalmas fáklyásmenet is csatlakozott. Egy leány virágcsokrot nyújtott át a grófnak, egy krakkói nemzeti viseletbe öltözött hivatalnok pedig magasztaló beszédet olvasott fel. Rüdiger gróf szívélyes és tartalmas feleletet adott. A lelkesedés általános volt és sokan fejezték ki úgyünk sikeres kimenetelére vetett reményüket is.

1 A 20 000 főnyi létszám bizonyára nyomdhiba 200 000 főnyi helyett.

2 Az 1848. március 14-i [március 26-i] cári manifestum utolsó mondata. A kiáltvány szövege olvasható: *Oreusz, I.*: *Opisanyije vengerszkoj vojnü* 1849. goda. Szankt-Peterburg, 1880. Prilozsenyije 3.

3 *Rüdiger, Fjodor Vasziljevics* gróf (1784—1856) balti német származású orosz lovassági tábornok, a III. hadtest parancsnoka, a Magyarországra bevonuló cári hadsereg egyik legtapasztaltabb tábornoka. Katonai szolgálatát 1799-ben kezdte, és a XIX. század első felének szinte valamennyi orosz háborújában részt vett.

4 Az 1815—1846 között fennállt Krakkói Köztársaság szemjének épületéről lehet szó.

5 Az Oroszország által a felosztások és a bécsi kongresszus során Lengyelországból bekebelezett területnek az a része volt az ún. Lengyel Királyság, melynek I. Sándor cár alkotmányos önállóságot adott.

6 *Tyssowski, Jan* (1811—1857) lengyel demokrata, az 1846-os rövid életű krakkói forradalom egyik vezetője, aki a felkelés harmadik napján diktátorrá kiáltotta ki magát.

7 *Potocki, Adam* gróf (1822—1872) konzervatív galíciai politikus, aki arra törekedett, hogy a lengyel politikai élet központjává Párizs helyett Krakkó váljék.

8 A vesztáliai eredetű *Plater von dem Broele* család egyik tagjáról van szó.

9 *Hoelzel* vagy *Helzel* (tkp. *Hoelzel von Sternstein*), *Antoni* (1780—1854), német származású krakkói bankár.

10 Liechtenstein herceg nevét 1849-ben egyetlen cs. kir. gyalogezred sem viselte. Minden valószínűség szerint a cs. kir. 54. (morvaországi) Emil hesseni herceg nevét viselő gyalogezredről van szó, melynek törzse Krakkó mellett, Wadowicén állomásozott. Az ezrednek almazöld hajtókája volt.

A III. hadtest törzskara körülbelül két hétig maradt Krakkóban, s ez idő alatt — az uralkodó meg a varsói herceg és tábornagy¹¹ megérkezéséig — a seregek Rüdiger gróf közvetlen parancsnoksága alatt állottak. Az osztrák katonák viszonya a mieinkhez kezdetben nagyon jó és barátságos volt. Az első napokban gyakran lehetett osztrákkal karonfogva sétálni orosz katonát látni, akik megvendégelték egymást, és együtt ittak mindkét uralkodó egészségére, meg a közös háború sikerére. Krakkó első szállodájába, a „Fehér Rózsá”-ba,¹² ahol az egész város, de főként a katonák szoktak összegyűlni, tisztjeink is bebetértek és ismerkedni kezdtek az osztrákokkal. A legnagyobb és legkedvesebb fogadtatásban volt részük. A két uralkodó képmását mindenfelé látni lehetett, s „Hurrá!” felkiáltások kíséretében öfelségeik neve mindig együtt hangzott el. Megérkezésünk után néhány nappal a Nemesi Gyűlés üléstermében közös megegyezéssel és közös költségre adott ebéden vettünk részt. Az ebéd, a kiszolgálás és a terem berendezése elsőrangú volt. Egyenruhánk mindenhol az osztrákok közé vegyülve tűntek fel, a terem falait pedig a két hadsereg zászlói, puskái, szabályai vegyesen díszítették. A terem egyik sarkában osztrák, a másikban pedig orosz zene szólt. Különösen a jeleci ezred¹³ énekesei tűntek ki és bővöltek el mindenkit. Előadásuk a külföldiek számára teljesen újszerű volt, ugyanakkor híven tükrözte az orosz katona bátor lelkét. Legényeinket az osztrák vendégek bőkezűen meg is jutalmazták. Az ebéd végeztével néhány asztalra széket tettek, melyre a vendégek közül hol ez, hol az lépett fel, s ezen ideiglenes szószékekről a megemelt pezsgőspoharak fölött lelkes és lángoló szónoklatok sora hangzott el. A több óra hosszat tartó vidám mulatozás után baráti ölelésekkel, az egység és egyetértés érzésével oszlottunk szét.

Sajnos azonban a barátság nem tartott sokáig, mert miután alaposabban megismertük egymást, felszínre kerültek az orosz és osztrák jellem közötti éles különbségek.

Krakkói tartózkodásunkat az ellenség helyzetére, erejére és más rá vonatkozó értesülések gyűjtésére használtuk fel. Jó kémeket, különösen kezdetben, mikor az oroszok feltűnése mindenkit rémülettel töltött el, nehéz volt találni. Megérkezésünkre a falvak mindenhol elnéptelenedtek, az emberek az erdőkbe futottak és ott rejtőztek el; közben pedig minden elővigyázatossági intézkedés és szigorú tilalom mellett is nehéz volt a rablásnak elejét venni és a fosztogatást teljesen megakadályozni. Különösen a kozákok űzték ezt a mesterséget, s olyan páni félelmet keltettek, hogy kető közülük egy egész falut szétkergetett, aztán pedig kedvére fosztogatott. A tábornagy azonban, miután megparancsolta az ezredparancsnokoknak, hogy minden ellopott holminak fizessék meg az árát, a fosztogatásnak hamarosan véget vetett.

Legjobb és legjobb kémeink a zsidók voltak, de akadt köztük olyan is, akit mindkét fél lepénzelt. Zassz¹⁴ tábornok, aki még kaukázusi szolgálata idején szokott hozzá a kémek gyakori alkalmazásához, kitűnő módszert talált ki arra vonatkozólag, hogy lehet a zsidókat rávenni a kémkedésre; jól tudta róluk, mennyire ragaszkodnak családjukhoz, ezért, mikor a férjet átküldte az ellenséghez, a feleséget nem engedte el, s csak az illető visszatérésekor, miután az megbízható értesítéseket közölt, adta át az asszonyt urának, a megszolgált jutalommal együtt.

Krakkóban élt Görgey nagybátyja,¹⁵ s miután Rüdiger gróf véletlenül megismerekedett vele, csodálkozással tudta meg tőle, hogy az unokaöccse, Görgey, és az egész magyar hadsereg monarchikus érzelmű, köztársaságra egyáltalán nem gondolnak és mélyesen elítélik a Habsburg-ház megdöntéséről szóló április 14-i határozatot. Céljuk csupán a Pragmatica Sanctio megerősítése és a benne foglalt privilégiumok védelme. Görgey nagybátyja hozzátette, hogy az április 14-i határozat okozta unokaöccse szakítását Kossuthal, kitől teljesen el is határolta magát, és Magyarország sorsának jövőbeni alakulását ez a szakítás dönti el.

Krakkóban, mint már említettem, körülbelül két hetet töltöttünk, mikor Varsóból hírt vettük, hogy I. Miklós cár a sereget látogatásával tünteti ki. Az uralkodó érkezéséről szóló hír hallatán mindenki büszkén kihúzta magát. Öfelsége a tábornagy kíséretében június 2-án [június 14-én] délben a legszebb időben méltóztatott Krakkó-

11 *Paszkevics-Erivanzkij, Ivan Fjodorovics* gróf, Varsó hercege (1782—1856) orosz tábornagy, az 1830—31-ez engyel szabadságharc egyik leverője, 1832-től haláláig a Lengyel Királyság helytartója. Ő lett a főparancsnoka a 1849-ben Magyarországra vonuló orosz hadseregnek.

12 A híres Fehér Rózsá szálloda épülete Krakkóban ma is áll a Floriariska u. 14. szám alatt. Korábbi neve I. Sándor cár 1805. évi látogatása tiszteletére Hotel de Russie volt.

13 A jeleci ezred az orosz cári 17. gyalogezred volt.

14 *Zassz, Grigorij, Hrisztovics (Georg Otto Ewald von Sass)* báró (1798—1883) lovassági tábornok valóban a Kaukázus meghódításáért, főként a cserkeszekkel vívott harcokban tűnt ki az 1830-as években. A magyarországi hadjárat idején a III. hadtest elővédjének parancsnoka volt.

15 A szóban forgó személy csak anyai ágon lehetett rokona Görgeynek. Talán Kolbenheyer Károly posztógyárossról, Görgey anyai nagynénjének férjéről van szó.

ba érkezni, és megebédelvén, Galíciába, Zmigród városába,¹⁶ a főerők tartózkodási helyére indult.

Hadtestünk azt a parancsot kapta, hogy a Kárpátokon át induljon Kassa felé. Az átkelés Galicián, ahol a legrejtettebb utakon kellett vonulnunk, nagyon nehéz volt. Menet közben a gyalogos, de még a lovas katona sem ismer legyőzhetetlen akadályt, de a szekérsornak, lőszeres kocsinak és a tűzérségnek megfelelő útra van szükségük, mi pedig csak egyenetlen, köves ösvényeken haladhattunk. A tábori kovácsműhely azonban, akinek kellett, segített, s így bámulatosan rövid idő alatt és jelentős veszteségek nélkül sikerült átkelnünk a félelmetes hegyeken és szakadékokon. Ha festő, vagy költő volnék, lefesteném, vagy leírnám azt a fenséges látványt, mely a hegyek között a szemünk elé tárult. Észak lakóját kimondhatatlan érzés keríti hatalmába, mikor a megszokott síkság és sztyepp helyett hirtelen ezeket az óriásokat látja maga előtt tornyosulni, melyek olyanok, mintha a csodálatos égbolttól megvilágítva a föld tartóoszlopai lennének. Itt a sötétkék gleccserekkel és gyémántként csillogó hóval koszorúzott magas hegyek karéjába fennsík illeszkedik, amott szakadékok mérhetetlen mélysége tátong, melynek alján patak zubog, vagy nagy zajjal, apró permetet szórva, ezerszínű szivárványként, vízesés ível a magasból. A természet e vad képeinek láttán a lélek kitárul, de a szív akaratlanul összeszorul arra a gondolatra, hogy e gyönyörű vidéknek, Magyarországnak dajkájának az a sors jutott osztályrészül, hogy a háború és a vele járó szörnyűségek és csapások színterévé, vagy legalábbis előcsarnokává váljék. Az úton mindenfelé Kossuth lázító kiáltványaival találkoztunk, melyek az oroszokat, kezükben vasvillával és tűzzel, fekete halálként, a megtestesült, koleraként ábrázolták, így aztán nem csoda, hogy arról a vidékről, ahol ezeknek a kiáltványoknak alapján alkottak rólunk fogalmat, már megérkezésünk előtt mindenki elmenekült. Miután azonban a lakosság meggyőződött a kép hamis voltáról, s mivel mindenért fizettünk, a nép szívesen és bizalommal fogadott bennünket, mi több, még utolsó falatját is megosztotta velünk.

2.

Lubló — Az ottani pap — Az első foglyok — Riadó — Héthárs

Galíciában egy Lipnik nevű városkáig jutottunk, mikor június 5-én [június 17-én] Adlerberg ezredes cári szárnysegéd¹⁷ megérkezett a tábornagy parancsával, hogy vonuljunk előre Eperjes irányába és csatlakozzunk a főerők jobbszámjához. Ezt a hadmozdulatot, mely a seregek minél gyorsabb egyesülése szempontjából volt fontos, ettől függött minden — elismerésre méltó körületekintéssel és pontossággal hajtottuk végre. Utunk Lublóra vezetett, egy Galícia határán fekvő városkába, melyet csak egy kis folyó választott el Magyarországtól.

Törzsünk június 6-át [június 18-át] Lublón, a hegyen levő régi várban töltötte. Mivel fél lábbal már majdnem az ellenség földjére léptünk, mindenekelőtt pontos értesítéseket kellett szereznünk róla, annál is inkább, mert mint hírlett, a környéken már ellenséges csapat tartózkodott. Magyarországon a legfőbb lázító és, mondhatni, a legnagyobb tekintély a papság volt, különösen a lutheránus, amely felekezethez maga Kossuth is tartozott. A papság volt minden akció lelke és a lázadó kormány fő eszköze. Minden más osztályénál nagyobb műveltsége folytán könnyen hatalmában tarthatta a lakosságot, és Kossuth, felismerve ennek a befolyásnak a fontosságát, élt is vele. A templomok felkelésre buzdító prédikációktól visszhangzottak, a papok a vallás és Kossuth nevében a debreceni országgyűlés lázító felhívásait tették közzé. Egyszóval a helyi irányítás a papság kezében összpontosult. Nem tudom milyen módon, de kiderült, hogy a lublói pap¹⁸ a forradalmi kormány egyik legbuzgóbb híve. A hadtestparancsnok megparancsolta, hogy fogják el és vezessék elé. A papot behozták a törzs szállására, s bár hosszú ideig tagadta, hogy az ellenséges csapatok helyzetéről valamit is tudna, saját szavai mégis inkább ennek az ellenkezőjét bizonyították. Rüdiger gróf Vitkovszkij vezérkari törzskapitányra bízta a fogoly kihallgatását, s meghagyta, hogy mindenki éppen szedje ki belőle az igazságot. Vélet-

¹⁶ A főerők gyülekezési helye Zmigród galíciai városka volt a Duklai-hágó közelében. (Ma Lengyelország sanokí vajdaságában van.)

¹⁷ A „cári szárnysegéd” és a visszaemlékezés szövegében többször előforduló „cári főhadsegéd” rangok az orosz hadseregben pusztán kitüntető címek voltak. Adlerberg, Alekszandr Vlagyimirovics gróf (1818—1888) orosz kapitány cári szárnysegéd, később az uralkodó házi ügyeinek minisztere volt.

¹⁸ A lublói pap katolikus volt.

lenül jelen voltam ennél a kihallgatásnál. A pap először tagadott; a világ összes kincsével kecségtettük, de ő egyre csak azt bizonygatta, hogy nem tud semmit. A foglyot egy fegyveres kozák őrizte, s hirtelen mulatságos ötletem támadt. A törzs egy fészkerben helyezkedett el, melynek sarkában nagy, vízzel teli hordó állt.

— Tudod te, mi az az inkvizíció? — kérdeztem a papot.

— Tudom.

— No, akkor mássz csak bele a hordóba, s ha nem vallasz be mindent azonnal, rögtön a vízbe fojtalak.

Nagy ceremóniával levetkőztettük, de foglyunk nem akart a hordóba mászni, így a kozák kénytelen volt erőszakkal beleültetni. Aztán megparancsoltam, hogy megtöltött pisztolyát fogja a papra és parancsomra lőjön. Mindez természetesen csak a pap megfélemlítésére szolgáló tréfa volt, de neki teljesen komoly dolognak tűnt. Amint ismét tagadni kezdett, intettem a kozáknak, aki felhúzta a ravaszt, a pap pedig ijedtében és a menekülés reményében lebukott a víz alá, de fulladozva hamarosan ismét kidugta a fejét. Ezt a jelenlevők kacagásától kisérvé még néhányszor megismételtém, míg végül az én papom kimerülve, meggyötörve, és látva, hogy nincs menekvés, mindent bevallott és elég fontos értesüléseket közölt velünk. Ezek szerint a vagy 3000 főt számláló ellenséges sereg Héthárson túl egy Szeben nevű városkánál tartózkodik. Amikor főerőink Paloncához érkeztek, felderítésünk bebizonyította, hogy az általa közölt adatok a valóságnak teljesen megfeleltek. Ezalatt a gróf a 15. számú kozákvezredet Lublóról Palocsára küldte, mert mint beszéltek, a környékbeli erdőben a lázadók egy fegyveres bandája húzódott meg; s valóban, hamarosan néhány lövés hallatszott. Estére a kozákok körülbelül húsz foglyot hoztak, akiknek majdnem mindegyike 14—15 éves fiú volt. Alig hittünk a szemünknek, mikor megláttuk ezeket a gyerekeket és megtudtuk, hogy előrsi szolgálatra válogatták ki és helyezték a falvakba őket — az volt a feladatuk, hogy őrizzék a falut és szükség esetén löjjenek is. A környéken akkora fanatizmus uralkodott, hogy a legjobb csatládok fiai is közöttük szolgáltak. Szürke mundért¹⁹ viseltek hosszú gallérral, melyen, mint az osztrákoknál, kis csillagok jelölték az altisztek és a feljebbvalók rangját. Fájdalom volt ránézni ezekre a gyermekekre, de ők az ifjú évekre olyannyira jellemző merészségtől áthatva egyáltalán nem féltek. A hadtestparancsnok intézkedett az osztrák őrségnek történő átadásukról, előzőleg azonban megparancsolta nekem, hogy gyűjtssem össze és mutassam meg őket a seregnek. A fiúkat végigvezettem a táborhelytől nem messze húzódó arcvonal előtt. Katonáink úgy bántak velük, mint gyermekekkel szokás: kétszersülttel kínálták őket s arcukat is megveregették.

Mint már említettem, a pap vallomása szerint Héthárs környékén ellenséges csapat tartózkodott. Elővédünk, Liszeckij altábornagy²⁰ parancsnoksága alatt, Lublón áthaladva, Héthárs irányában a Paloncánál lévő magaslatokon helyezkedett el. Lublón hirtelen lövések dörrentek, riadót fújtak, s egy szempillantás alatt mindenki talpra ugrott és a helyén termett. A gróf azonnal lóra ült és kíséretével az elővédhez vágatott. Íme, a történetek: az ellenséges sereg, látva az őket Héthársnál szemmel tartó kozákokat, úgy vélte, hogy rajtuk kívül nincs más a közelben, ezért 3000 emberével és két ágyújával támadásba lendült, de beleütközött a még maga Rüdiger gróf által idejekorán s mesterien elhelyezett gyalogságba és tüzésérgbe, melyek fölött a bátor Liszenko ezredes²¹ parancsnokolt. A lázadókat a váratlan tüzéségi tűz és a polocki ezred két zászlóaljának szuronyai teljesen megfutamították, sebesültekben és elesettekben körülbelül 300 fős veszteséget okoztak nekik. A lovasság és a kozákság a futó ellenség hosszas üldözésével tetőzte be fényes, a jelen hadjáratban első hőstettét.²²

Annak az indulatnak, mellyel katonáink belevetették magukat az első ütközetbe, s melyet könnyen kegyetlenségnek is lehetne tartani, az a magyarázata, hogy a nagy hőségben, a lakosaik által elhagyott pusztá falvakon keresztül megtett hosszas menetelés után, már nagyon várták az alkalmat a csatára.

Az ütközetben a tisztek közül Gujusz, a Konstantin nagyherceg öfenségének nevét viselő ulánuszred főhadnagya mellsebet kapott. Az ellenséges csapat parancsnoka

19 A szürke mundér a honvéd vadászvezredek egyenruhája volt.

20 Liszeckij altábornagy az orosz hadsereg 8. gyaloghadosztályának parancsnoka volt.

21 Liszenko ezredes a polocki vadászvezred (az orosz cári 14. vadászvezred) parancsnoka volt.

22 A héthársi összecsapás jelentőségét, az első szerény orosz győzelmet a visszaemlékező erősen eltúlozza. Az orosz beszámoló szerint a magyar fél alighanem több embert veszített, mint amennyi a csatapátlóban egyáltalán részt vett.

egy Wysocki nevű lengyel tiszt²³ volt, aki valószínűleg szerencsésének tartotta, hogy elsőként bocsátkozhatott harcba az oroszokkal, reményeiben azonban csalatkoznia kellett. Győzelmünk híre hamar elterjedt, s mély erkölcsi hatásával további sikerinkhez egyengette az utat.

3.

*Eperjes — Kassa — Forró — Kossuth és Görgey helyzete —
A sikeres ellenállásba vetett remény elvesztése*

A tábornagy valamennyi seregünk egyesülésének színhelyeként Eperjest, időpontjaként pedig június 18-át²⁴ tűzte ki. Mi szerfölött nehezen jutottunk el ideig, mert míg a főerők az országhúton haladtak, nekünk köves dűlőutakon és hegyeken kellett keresztülvergődnünk, ahol lépten-nyomon patakok és források akadályozták utunkat. Az ellenség által tönkretett utak és hidak megjavítására egy árkász zászlóaljat küldtek előre, s csupán ennek köszönhetően sikerült nekünk is idejében Eperjesre érünk. Lenyűgöző látvány volt, ahogy az előre olyannyira pontosan kiszámított útvonalakat megtéve, az előzetes megegyezésnek megfelelően, a tábornagy parancsnoksága alatt, Duklából a fősereg, s Rüdiger gróf vezényletével Paloncából a III. hadtest két utcán keresztül ugyanabban az időpontban vonult be a város főterére. Ha a gróf Nowy Targból egyenesen Kassa felé tart, egy nappal korábban is megérkezhetett volna, de éppen azért kellett Lubló felé kitérnie és egy napot a hegyekben töltenie, hogy Eperjesen erőink egyesítése egyszerre, ugyanabban az időben történhessék meg. Amint a seregeinek élén fehér sapkában lovagló tábornagy Rüdiger grófot meglátta, lovát ügetésre fogva megindult feléje, s ahogy odaért mellé, szívélyesen megölelték egymást. A seregek bevonulása Eperjesre valóban pompás volt. A héthársi ütközet híre már eljutott ideig, s tapasztalhattuk, hogy mennyire előnyösen befolyásolta az elméket. Csodálatos nap volt; valamennyi ablak kitérve, díszes öltözetű hölgyek fehér kendőt lobogtatva az ablakokból virágot szórtak a tábornagy felé, mások meg az utakat borították virággal. A házak falait szőnyegek díszítették, az utcákat ellepte a tömeg. Eperjes különösen kitűnt ünnepi fogadtatásával, mind ez alkalommal, mind visszafelé vezető utunkon, mikor még nagyszerűbb ünneplésben és fogadtatásban volt részünk. Egyébként, mint beszélték, ez a város ugyanígy fogadta az osztrákokat és a magyarokat is, s pontosan ennek köszönhette azt, hogy épségben maradt. A lakosság azokban a kisebb-nagyobb városokban, melyeken a seregek keresztülvonultak, rendszerint kitűzte az alkalomnak megfelelő zászlót: nekünk fehérét, az osztrákoknak sárgát feketével, a magyaroknak pedig zöldet pirossal; ugyanis minden háznál kéznél volt mindhárom zászló, s mindig azt vették elő, amelyre éppen szükség volt. Eperjesen ebből aztán mulatságos helyzet adódott. A magyarok éppen akkor masíroztak ki a város egyik végén, mikor mi megkezdtük a bevonulást a másikon, s a városháza tornyán, vagy feledékenységből vagy azért, mert egyszerűen nem volt már idő levenni, ott maradt a zöld-piros zászló. Amint észrevettem, hirtelen haraggal mutattam meg a város polgármesterének,²⁵ aki iszonyatosan megrémült, szélsébesen berohant a városháza épületébe, saját kezével tűzte ki a fehér zászlót, és visszafelé kegyelemért esedezett.

Eperjesen addig maradtunk, míg valamennyi seregünk össze nem gyűlt. Csapataink egy álló napon és éjszakán át csak jöttek-jöttek, a lakosság pedig elámult hadseregünk óriási létszámán, mely itt körülbelül 100 000 főt tett ki.

Eperjestől június 14-én [június 26-án] indultunk tovább Kassára, ahol megismétlődött az eperjesi fogadtatás. Az ellenség egyre hátrált, s így gyakran előfordult, hogy azokban a házakban éjszakáztunk, melyeknek ajtajáról még nem törölték le a magyar őrmesterek piroskeruzás feliratait: „Bethlennek”, „Wysockinak” stb. Június 18-án [június 30-án] elértük Forrót, ahol egy napot töltöttünk, június 23-án [július 5-én] Miskolcot, ahol már berendezték a főhadiszállást. A seregek nem vonultak be

²³ Héthársnál Wysocki személyesen nem volt jelen. A magyar elővédet Tadeusz Idzikowski alezredes, a lengyel légió második zászlóaljának parancsnoka vezette.

²⁴ Wysocki, József (1809—1873) honvédtábornok, a lengyel légió parancsnoka volt az északi határon beözönlő csaknem 110 000 főnyi cári hadsereggel szemben álló 9 600 főt számláló IX. hadtest parancsnoka. E hadtestnek a feladata lett volna a határ védelme és a cári hadsereg előrenyomulásának akadályozása. Az óriási túlerővel szemben a hiányos felszereléssel, demoralizált hadtesttel ellenállni reménytelen vállalkozás lett volna, így a hadtestparancsnoknak nem volt más választása, mint a visszavonulás. Közben két kisebb összecsapásra került sor: június 18-án Héthársnál, június 23-án pedig Somosnál.

²⁵ Az orosz seregek eperjesi egyesülésének időpontja június 23.

²⁶ Eperjes polgármestere ekkor Vida Pál, akit 1849. május 7-én nevezett ki báró Luzsénszky Pál magyar kormánybiztos. Vida elődje, Podhorányi, ugyanis a magyar csapatok érkezésének hírére Galiciába menekült.

a városba, hanem Zsolcánál, egy közeli falunál ütöttek tábor-t. Itt kaptuk azt a hírt, hogy a magyarok körében már nagy fejtelenség uralkodik, s az oroszok megjelenése Magyarországot szívében semmissé tette azt a Kossuth által hirdetett vélekedést, miszerint a magyaroknak van még reményük a sikeres ellenállásra. Azt beszélték, hogy Pestet és Budát a felkelők már elhagyták, jelentékeny fegyveres bandák vannak a Tiszánál Szolnok és Törökszentmiklós környékén, és Kossuth minisztereivel együtt Szegedre menekült. A lakosság pedig, felbátorodva nyájas viselkedésünktől, visszatért otthonába, s nagy vendégszeretettel fogadta csapatainkat. Ez különösen Miskolcon volt megfigyelhető, ebben a nagy népességű városban, ahol szép számmal éltek nemesek. A háborútól megkínzott, pénztelen emberek, soha nem tudva, hogy kinek engedelmeskedjenek, nagyon örültek a küszöbön álló változásnak, s lelkesedéssel beszéltek arról, hogy csapataink elfoglalták Debrecent. A lakosság, vagy legalábbis annak nagy része, végre fölmérve a helyzetet, már csak a harcok minél gyorsabb befejezése és a béke után áhítozott. Miskolcon küldöttség jelent meg a tábornagnál és háláját fejezte ki az orosz fegyverek iránt, s azt kérte, hogy a lehetőségek szerint minél szigorúbb rendszabályokat fogantosszon a környék lecsendesítésének érdekében. Bizalom csak az oroszok iránt nyilvánult meg, jóllehet az egész vidéken Kossuth általános népfelkelésre hívó kiáltványait terjesztették; ebben aztán ki is merült a magyar kormány összes ténykedése, létezésének és tetteinek nyomait ugyanis semmi másban nem tapasztaltuk. Az említett proklamációk szerint a magyarok senki segítségére nem számíthatnak, így hazájukat saját erejükből maguknak kell megmenteniük. A lelkesedés fokozása érdekében külön erre az alkalomra megfelelő imádság szövegét is terjesztették,²⁶ az újságok pedig az oroszoknak a lakossággal és a foglyokkal szemben tanúsított kegyetlenkedéseiről írtak. Ezek a felhívások és híresztelések azonban teljesen hatástalanok maradtak, mert maga a lakosság éppen e hírek ellenkezőjéről győződött meg. A hazafiak csillogó álmait az általános csüggedés váltotta fel, s dicsőségének oltáráról már Kossuthot is letaszították. Még élt ugyan a Görgey-féle és a déli hadseregbe vetett remény, de a további kudarcok a remény e tartóoszlopának utolsó köveit is szétzúzták és elvezettek a végső kiábránduláshoz.

4.

Görgey viszonya Kossuthhoz és a hadsereghez — A tárgyalások megkezdése — Hadikövetek — Utazásom Világosra

A háború eseményeinek részletes leírásával nem foglalkozom, hanem rögtön rá-
térek arra az időszakra, melyben személyesen is részt vettem; arra, mely az egyik fél számára olyannyira tragikus, a másik számára viszont ugyanakkor oly ragyogó volt. Bevallom, hogy egy kicsit zavarban is vagyok. Tapasztalatokban még nem túl gazdag életem során ez az időszak elmémben és szívemben egyaránt nagyon mély és kitörölhetetlen nyomokat hagyott, és talán már soha nem lesz alkalmam az életben még egyszer ehhez hasonlót átélni. Ennek a nagy és virágzó, néhány gonosztevő által félrevezetett és szerencsétlenségbe sodort országnak, s vele együtt az olyan rövid idő alatt oly nagy dicsőséget szerző férfinak a személyes sorsa szemem láttára dőlt el. Mivel ismeretes volt előttünk, hogy az ellenséges hadsereg Nagyváradnál gyülekezik, seregeink azt a parancsot kapták, hogy július 27-én [augusztus 8-án]²⁷ Debrecenből a lehető legnagyobb gyorsasággal szintén oda induljanak, és Rüdiger grófnak Görgey üldözésére néhány ütegnyi lovasüzérséggel együtt a 2. és 3. lovas-hadosztályt bocsátották rendelkezésére. Derús és felemelő látványt nyújtottak ezek a lovasezredek, melyeket olyan lovassági tábornok vezetett, mint amilyen Rüdiger gróf volt. Segédtszti minőségemben természetesen mindig mellette tartózkodtam. Mezőkeresztesnél, amint éppen egy sűrű erdőn haladtunk át, egy század huszár kíséretében néhány magyar tisztet pillantottunk meg. Ők voltak Görgey első hadikövetek. Azokat a követeket, akiket a magyarok az osztrák hadsereghez küldtek, az osztrákok, tekintet nélkül küldetésükből eredő sérthetlenségükre, rögtön letartóztatták és fogságba vetették. A hozzánk érkezők még nem ismertek bennünket és attól féltek, hogy hasonló sors vár rájuk is. A gróf azonban szívélyesen fogadta őket, az első faluban megálltunk velük, s ott is éjszakáztunk. A követek Poeltenberg tábor-

²⁶ A Kossuth-féle általános népfelkelést és imádkozást elrendelő kiáltványok alatt az 1849. május 18-án kelt minisztertanácsi előterjesztés, illetőleg Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszter ezzel kapcsolatos, az ország felkészeihez szóló felhívása értendő.

²⁷ Rüdiger július 26-án [augusztus 7-én] indult Debrecenből tovább Nagyváradra.

nok, Görgey seregének hadtestparancsnoka, Beniczky ezredes és Bethlen Gábor, a Hunyadiak királyi családjának leszármazottja voltak, kik Görgey alábbi, Rüdiger grófnak címzett levelét hozták:²⁸

Tábornok Úr!

Ön bizonyára ismeri hazám szomorú történetét. Ezért megkímélem önt mindazon végeztszerűen egybefüggő események fárasztó ismétlésétől, melyek minket egyre mélyebben belévittek a kétségbeesett küzdelembe, eleinte törvényes szabadságainkért, utóbb létünkért.

A nemzet jobb és, merem mondani, egyszersmind nagyobb része nem kereste ezt a küzdelmet könnyelműen, de igenis — számos oly derék férfiak segítségével, kik ugyan hozzá nem tartoztak, de viszonyaik által belévonattak — becsületesen, állhatatosan és győzelmesen megállta.

Ekkor Európa politikája azt kívánta, hogy öfölsége Oroszország császára Ausztriával szövetségben, hogy bennünket legyőzzön, s a további küzdelmet Magyarország alkotmánya mellett lehetetlenné tegye.

Megtörtént!

Sokan a magyar igazi hazafiak közül ezt előre látták, és óva intve meg is jöveddönték.

Napjaink történelme egykor le fogja leplezni, mi indította rá az ideiglenes kormány többségét, hogy fülét ezen óva intő szavak elöl elzárja.

Ezen ideiglenes kormány nincs többé.

A legfőbb veszély a leggyöngébbnek találta.

Ön, a tett embere, de nem a hiábavalóé, beismertem, hogy a további vérontás haszontalan, sőt vészthozó Magyarországra nézve, amint ezt már az orosz beavatkozás kezdetén előre láttam. Ma felszólítam az ideiglenes kormányt, hogy föltétlenül kösszönjön le, minthogy további fönnállása a haza jövőjét napról napra csak mind gyászosabbá teheti.

Az ideiglenes kormány átlátta ezt, és önként leköszönt, letévén az én kezembe a legfőbb hatalmat.

Ezen körülményt én legjobb meggyőződésem szerint felhasználom arra, hogy embervért kíméljek, hogy békés polgártársaimat, kiket tovább is megvédelmezni gyönge vagyok, legalább a háború iszonyaitól megszabadítsam azáltal, hogy föltétlenül leteszem a fegyvert, s ezáltal talán megadhatom az első lökést ahhoz, hogy valamennyi tölem elszakasztott magyar hadak vezérei, hasonló felismerésében annak, hogy Magyarországra nézve ez most a legjobb, rövid időn ugyanazt tegyék.

Ezen alkalommal öfölsége a cár nagylelkűségébe vetem bizodalمامat, hogy ő azon számos derék bajtársimat, kik, mint korábban osztrák tiszték, a viszonyok hatalma által ezen Ausztria elleni szerencsétlen harcba belésodortattak, nem fogja egy bizonytalan sorsnak, és egy mélyen megsumorodott nemzetet, mely az ő igazságszeretetéhez folyamodik, nem fog ellenségei szilaj bosszúvágyának védtelen kiszolgáltatni. Talán elég lesz, ha *egymagam leszek* annak áldozatja.

Ezen levelet önhöz intézem, tábornok úr, mivel ön volt az első, aki irányomban azon becsülésnek tanújelét adta, mely megnyerte bizalmamat.

Siessen, ha a hasztalan további vérontásnak elejét akarja venni, a fegyverletétel szomorú aktusát a legrövidebbi időben, de akként tenni lehetővé, hogy ez egyedül öfölsége Oroszország császára hadai előtt mehessen végbe, mert ünnepélyesen kijelentem, hogy inkább fogom egész hadtestemet egy bármekkora túlerő elleni kétségbeesett csatában megsemmisíttetni engedni, mintsem osztrák csapatok előtt tegyem le föltétlenül a fegyvert.

En holnap, augusztus 12-én Világosra indulok, holnapután, 13-án Borosjenőre, 14-én Béltre, mit is azon okból közlök önnel, hogy ön haderejével az osztrák hadak és az enyémekek közé közbehúzódhassék, körülkerítesem és azoktól való elválasztásom végett.

Ha ezen mozdulat nem talál sikerülni, és az osztrák a sarkamra lépne, akkor az ő támadásait határozottan vissza fogom utasítani, és Nagyvárad felé vonulok, hogy ezen úton az orosz császári hadseregére akadhassek, mert csapatjaim kijelentették, hogy egyedül ez előtt készek a fegyvert letenni.

28 A követek Poeltenberg Ernő honvédtábornok, Beniczky Lajos alezredes és a fedezetükre kirendelt huszárosztály parancsnoka, Bethlen József gróf voltak. Mint ismeretes, és a bevezetőben írtuk, ezt a levelet nem ők, hanem a Bethlen Gergely-féle követség vitte Rüdiger táborába. A levél orosz szövege a német nyelvű levél pontos fordítása, így nem az orosz szöveget fordítottuk vissza magyarra, hanem Görgey István fordítását használtuk. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. 1—3. k. Bp., 1885—1888. III. k. 569—570. o.

Önnök becses válaszáat a legrövidebb idő alatt elvárom. Határtalan nagyrabecsülés-
sem kifejezésével.

O-Arad, 1849. augusztus 11. este kilenc órákor

Görgey Artur

Mivel Rüdiger grófnak nem volt felhatalmazása arra, hogy az ellenséggel tárgyal-
jon, ezért nem tudott a követeknek azonnal választ adni, így várakozásra kérte
őket, maga pedig futárainak egyikével azonnal jelentést küldött a tábornagynak.
Görgey válaszként azt az ajánlatot kapta, hogy reménykedjék az orosz cár magas
közbenjárásában és az osztrák uralkodó kegyességében, s feltétel nélkül tegye le
a fegyvert. Ez a válasz éjszaka érkezett meg. A gróftól azt a parancsot kaptam,
hogy magam mellé véve egy szakasz Radetzky-huszárt,²⁹ fedezetükkel kísérem a
hadiköveteket visszafelé és igyekezzem velük olyan messzire jutni, hogy legalább
az ellenséges előőrsökre rábukkanjunk, a beszélgetés során pedig próbáljam kiderít-
teni, hol tartózkodik Görgey. Útirányként Aradot kaptam, ugyanis Görgeynek min-
den valószínűség szerint ott kellett lennie. Útközben a kapott térkép alapján tájé-
kozódhattam. Elindultunk. Menetünk a következő módon haladt: elől, hogy ne ve-
szítsem őket szem elől, a magyar huszárok, körülvéve a mieinkkel, akik azt a paran-
csot kapták, hogy szigorúan őrizték őket, beszédbe ne elegyedjenek velük, ne engedje-
nek el senkit, de azért udvariasan viselkedjenek. Utánuk következett Poeltenberg egy
batárban, kihez, hogy kényelmesen társaloghassunk, magam is beültem, mögöttünk
pedig a többiek jöttek. Megkértem Poeltenbergeret, hogy az úton foglyainak adjon ki
bennünket, mert így nem rémisztjük meg a lakosságot. Soha nem fogom elfelejteni
ezt az utazást, melynek egész ideje alatt a diplomácia művészetében versenyeztünk
Poeltenberggel. En azt igyekeztem megtudni, hogy hol van Görgey, ő pedig mind-
egyre elkanyarodott ettől a témától. Előnye neki volt, mert sokkal könnyebb valamit
elhallgatni, mint valamit megtudakolni. Menetirányunk szerint az országúton kellett
haladnunk. Poeltenberg azonban észrevette, hogy feltételezésem szerint Görgey Ara-
don van, és igyekezett efelől bizonytalanságban tartani; ezért inkább egy földutat
javasolt. Javaslatába hosszú ideig nem egyeztem bele, nem azért, mintha bárkitől
is féltém volna, hiszen tudtam, hogy helyzetemből fakadóan sérthetetlen vagyok,
ellenfelem pedig nemeslelkű néphez tartozik, hanem azért, mert a térképet figyelve
azzal gyanúsítottam, hogy félre akar vezetni. Megérkeztünk egy faluhoz, Poelten-
berg úgy nevezte meg, ahogy nálam is szerepelt; ez megismétlődött másodszor is,
harmadszor is. Az egyik helyen azonban meg kellett állnom, s mikor megkérdeztem
egy arra jövő paraszttól a falu nevét, az teljesen más nevet mondott, mint Poelten-
berg. Megnéztem a térképet, és valóban megtaláltam a falut a paraszt által most
megadott elnevezés alatt, de nem az én útvonalamon, hanem egy másik úton, mely
szintén Aradra vezetett, csak kerülővel. Lélekben diadalmaskodtam, hiszen immár
nem fért kétség hozzá, hogy Görgey valóban Aradon tartózkodik, útítársam pedig
csak meg akart tévesztetni. Eközben, mivel hajnali 4-től délután 3-ig úton voltunk,
a lovak elfáradtak, az emberek megéheztek. Azt javasoltam, hogy álljunk meg, de
Beniczky azt mondta, jobb lenne Nagyváradon megpihenni, mert ott mindent besze-
rezhetünk. Én azonban féltém a nagy városban tartott pihenőtől, s az volta kíván-
ságom, hogy a város után következő első faluig menjünk, amibe bele is egyeztek.
Ahogy Nagyváradon haladtunk át, a nép összeszaladt, hogy megnézzék az orosz „fog-
lyokat”. Hirtelen azt láttam, hogy Beniczky megáll és egy fekete fátylas hölgygel³⁰
beszélget; úgy tettem, mintha nem vettem volna észre, de amikor, megérkezve abba
a faluba, ahol pihenni szándékoztunk, ismét megjelent ugyanaz a hölgy és Beniczky-
vel suttogni kezdett, odamentem hozzájuk. A hölgyet, közele vele, hogy ezt nem
engedhetem meg, udvariasan elvezettem, s megparancsoltam egy huszárnak, hogy
azonnal vigye vissza a városba. Beniczky dühbe jött és megragadta a kardját, én
is a sajátom után nyúltam, de Poeltenberg, aki mindent látott, odajött és Beniczkyt
visszatartotta. Szabványokat mindketten hüvelybe csúsztattuk, Poeltenbergnek pedig
köszönetet mondtam, de azután Beniczkyhez, mivel túllépett követi jogain, egy szót
sem szóltam többé, s amennyire lehetett, kerülni igyekeztem. Ez volt egyébként az
egyetlen eset, amikor egy útítársam elégedetlenségre adott okot: általában mind-
egyikük udvarias volt, s megértette helyzetünket. Poeltenberggel és Bethlennel
jobbán összejöttem. Ahogy a beszélgetések egyre őszintébbekké váltak, az első meg-

²⁹ Az orosz Radetzky-huszárezred a 6. (belorusz) huszárezred volt.

³⁰ Az említett fekete fátylas hölgy valószínűleg Görgey Artúrné, akit Beniczky kísért Nagyváradra, mikor hadi-
követként útnak indult Poeltenberggel.

mutatta felesége levelét,³¹ melyben az asszony részletesen írt Bécs helyzetéről és a háború minél gyorsabb befejezésére vonatkozó általános óhajról. „Mikor térsz vissza?” — kérdezte. Poeltenberg szeméből peregtek a könnyek, mikor felolvasta nekem ezt a levelet. A közeli találkozásra kevés reménye volt, de arra természetesen nem gondolt, hogy a sors rendelése folytán a viszontlátásra már sohasem kerül sor, s hogy rá Aradon gyalázatos kivégzés vár. Én a magam részéről, amennyire tudtam, próbáltam őt vigasztalni és rávenni arra, hogy minden erejét vesse latba Görgey és a hadsereg megadása érdekében, vagyis a háború békés befejezéséért, mert ez az ország megmentésének egyetlen eszköze, s a nép áldani fogja érte őket. Őszintén bevallotta, hogy valamennyiüknek ez a kívánsága, de a lelkiismeret, becsület stb. A továbbiakban még arra mutattam rá, hogy Kossuth cserben hagyta Görgeyt, nekünk 100 000 fős kitűnő hadseregünk van, nekik mindössze 30 000 főnyi, az is kimerült és csüggedt, ennek következtében semmi esélyük nincs a sikerre, ugyanakkor pedig a további ellenállás csak törvényes kormányuk igazságos követeléseit fogja majd növelni velük szemben. Poeltenberg nem adott egyenes választ, de nem lehetett nem észrevenni, hogy mi játszódik le benne. Természetesen nem merem magamnak a legkisebb mértékű részvételt sem tulajdonítani az akkor már kibontakozófélben levő megoldás előmozdításában, annál is inkább nem, mert az elhatározás abban az időben már — felmérve a helyzetet — régen megszületett Görgey és fegyvertársai fejében; de az biztos, hogy ezeknek az embereknek a szívéhez szóltam, amely, mint a magyaroké általában, meleg és érzékeny volt.

Közben besötétedett, s mire a Tenke nevű faluhoz értünk, már éjszaka 11 óra volt. — Itt feltétlenül meg kell állnunk — mondtam —, a lovak fáradtak; éppen csak abrakolatunk és indulunk tovább.

Javaslatom nem tetszett Poeltenbergnek. Azt szerette volna, ha őt itthagynom és visszafordulok, de meggyőztem, hogy az út további részén csapatainkkal találkozhat, akik fel fogják tartóztatni. A falu papjához³² tértünk be, bőségesen megvacsoztunk, lepihentünk, s egészen megelégedtünk az idő múlásáról. Hirtelen kinyílt az ajtó, s Poeltenberg őrmestere lépett be a következő szavakkal: „Tábornok úr, nem lehet tovább menni, a híd leégett.” Akkor már tudtam, hogy egy kicsit eltévedtünk, s az éjszaka nem tudunk tovább menni, a leégett híd pedig csak kitalált akadály. Elmosolyodtam, Poeltenberg szintén, s mosolya annak a beismerését jelentette, hogy rossz irányba akart vezetni, és Görgey valóban Aradon várja.

Első diplomáciai megbízatásom sikerének örvendezve megmondtam neki, hogy már régen rájöttem titkára. Aztán szívből összenevettünk, búcsúzkodni kezdtünk, és önkéntelenül erősen megöleltük egymást. Kíséretemnek megparancsoltam, hogy kérésüljön az indulásra, s mikor, még mindig búcsúzkodva, kiléptem a tornácra, azt láttam, hogy huszáraim szintén összeölelkeztek a magyarokkal, megijedtem. Hívom az őrmestert, aki azt a szigorú parancsot kapta, hogy tilos az ismerkedés a magyarokkal.

- Mit csináltak?
- Nagyságod a hibás.
- Miről beszélgettetek egymás közt?
- Ahogy látni méltóztatik, azt javasolták, hogy álljunk át hozzájuk.
- És mit válaszoltatok?
- Hogy az önök nyelvét sajnos nem ismerjük.
- És a haza, az eskü, a cár? — kiáltottam haragra gerjedve.

Az őrmester zavarba jött és azt válaszolta:

— Hiszen azt mondták, mi olyan bátran vereksznünk, hogy ha seregeink egyesülne az övékkel, az egész világ miénk lenne...

— Öleljétek meg őket még egyszer — mondtam —, aztán indulás azonnal, és tesék mindent elfelejteni!

— Értettem!

Az éjszaka sötétjében alig tudtunk elvergődni Nagyváradig, ahová időközben Rüdiger gróf már bevonult. Beszámoltam a történetekről. A parancsnok megrótt, de meg is dicsért: nemes lelke nem felejtette el, hogy ő is volt fiatal.

Magyarazatául annak, mi készítette Görgeyt arra, hogy hazája megmentésének eszközét ne a háború folytatásában lássa, hanem békés megoldást keressen és ezzel a céllal követeket küldjön hozzánk, röviden szólnom kell Kossuthhoz és a lázadó

³¹ Poeltenberg Ernőhöz ezt a levelet május végén jutatta el a császári hadvezetőség, hátha átáll a felesége, a lengyel Pauline Kakovska szomorú sorainak hatására. L. Schlik altábornagy iratát, kelt: 1849. május 28-án. Hadtörténelmi Levéltár, 1848—1849. 30/326. sz.

³² A szövegben *György Mihály* református lelkipásztorról van szó.

kormányhoz fűződő viszonyáról, melynek határozatlan és elhibázott lépései őt igazán kétségbeejtő helyzetbe hozták.³³ Kossuth jelleme — forradalmi és republikánus vonások — és Görgey jelleme — monarchikus szellem, Magyarország önállóságának álmával összekapcsolva — nem fért össze. Az első államférfiúi szerepre vágyó politikai álmodozó volt, de költő. Az utóbbi, éppen ellenkezőleg, határozott és gyakorlati elme. A hatalomra vágyó, telhetetlen és ravasz Kossuth, hívságos céljai elérésére minden eszközt felhasznált. Görgey mindenkor és mindenütt lovagiasan, nyíltan és valóban nemeslelkűen cselekedett, mindig az iránt lelkesedve, amiről úgy gondolta, hogy hazája dicsőségére és hasznára válik. Kossuth határtalan hiúságának és hatalomvágyának oltárán mindent feláldozott, terveiről még a száműzetésben sem tudott lemondani, s népének átkaitól úzve, egész életében gyöttrődésre és szenvedésre kárhoztatott. Görgey hazájának boldogulásáért feláldozta hiúságát, s ha korábban törekedett is a legfőbb hatalom elérésére, csupán azzal a céllal tette, hogy arról, ha úgy látja, hogy a Kossuth és társai alantas szándékai által örvénybe sodort Magyarországra javára és megmentésére nincs más eszköze, ismét azonnal lemondjon. Görgey hőstette igazi önmegtagadás volt, hiszen tudta, hogy nevét gyalázattal mocskolják be, árulónak fogják tartani, de bízott ügyének igazában és az isteni, sőt az emberi igazságszolgáltatásban is, amely a későbbiekben éppen az ő tettét igazolta és értékelte. Görgey akkor lett volna áruló, ha, mint mondják, valóban eladta volna magát; akkor lett volna áruló, ha feláldozva hadseregét, saját életét igyekezett volna bármi áron megmenteni, de Rüdigerhez írt levelében, fegyvertársai megmentésének fejében, elsőként önmagát kínálta áldozatul. Végül akkor lett volna áruló, ha személyi biztonságának garanciájaként bármilyen feltételt szabott volna, ő azonban mindazt, amit felajánlottak neki, visszautasította, s tiszta, nyugodt lelkiismerettel tért vissza korábbi szerény anyagi körülményei közé, és kizárólag a tudományának szentelte magát mindaddig, amíg a folytatódó rosszindulatú gúnyolódás, a hazugság és rágalom ezt a világtól visszavonult férfit, türelmének végső határát kimerítve, arra kényszerítette, hogy gyönyörű szép visszaemlékezéseivel, a tiszta és nemes léleknek ezzel a csodálatos, igaz és fényes gyónásával álljon a közvélemény elé. A fent leírt erkölcsi indítékok mellett azonban anyagi szempontok is hozzájárultak a visszaemlékezés megírásához. A felületesek, a könnyelműek, azok, akik az eseményeket, melyeknek nem is voltak részesei, távolról ítéltek meg, azt mondják és azt fogják mondani a jövőben is, hogy a végsőig harcolnia kellett volna; de ha személyesen mindenkinek készen is kell lennie a halálra, a parancsnok akkor sem áldozhatja fel könnyelműen mások életét. Ezek a szigorú bírák mérlegelik-e azt, hogy ilyen körülmények között Görgey egyik embere sem egyezett volna bele a háború folytatásába és azt, hogy hadseregének maradéka akkor hamarabb szétfutott volna, mivel a csüggedés és reménytelenség általános volt. A hadsereggel Törökországba menekülni ostobaság lett volna, melynek következményeire még gondolni is szörnyű. Bem, csak saját menekülését tartva szem előtt, másokról nem gondoskodva, azt tette, és mi lett az eredmény? Görgey azt a parancsot kapta, hogy egyesüljön a déli hadsereggel; látuk, hogy milyen körültekintően és zseniálisan igyekezett az egyesülést megvalósítani; Vácánál elzárták az útját, de nem adta fel a reményt és végrehajtotta csodálatos visszavonulását Losoncon és Miskolcon át Tokaj felé — s mindezt egész hadseregünk szeme láttára tette. Azt mondták neki, hogy Nagyváradon várja őt Kossuth, a minisztérium, pénz és felszerelés. A nehézségeket semmibe véve, minden akadályt leküzdve elérte Nagyváradot. És nem volt ott senki! Csak a reszkető és kétségbeesett Batthyány grófot és Szemerét találta meg, akik Kossuth nevében megbízták a főparancsnoksággal. Görgey azonban tudta, hogy erre a tisztségre Kossuth titokban Bemet nevezte ki; elutasította Batthyány és Szemere megbízását, követelte, hogy Kossuth és a minisztérium, mint a haza ellenségei, a hatalomról azonnal mondjanak le, magára vállalta a teljhatalommal járó diktátori tisztelet és remekül élt vele: nem úgy, mint áruló, hanem úgy, mint aki az isteni gondviselés és a körülmények ereje folytán került ebbe a méltóságba. Kossuth tudomást szerezve Görgey fellépéséről, mindent megértett: furdalta a lelkiismeret és az irigység mardosta lelkét; lemondásáról egy manifestumot küldött szét, melyben közölte, hogy hazaszeretetével nem tudta megmenteni a hont, ezért minden hatalmat átadott Görgeynek akit Isten és saját lelkiismerete előtt tett felelőssé Magyarország jövődő sorsáért. Hangzatos szavak ezek, melyek Kossuth ajkán képmutatásba és átokba fordultak. Magához véve a nem-

³³ Az alább leírott események leírása pontatlan, politikailag tendenciózus, Kossuth-ellenes, katonailag viszont már helytállóbb. Szemere Bertalan miniszterelnök és gróf Batthyány Kázmér külügyminiszter Vámospercsen, majd Nagyváradon és Gyapján tárgyaltak Görgeyvel. E tárgyalások után indult Poeltenberg végül azzal az államirattal Rüdiger táborába, melyben a magyar kormány felajánlotta a koronát a Romanov-ház valamelyik tagjának.

zeti kincseket, sőt, mondják, hogy a királyi koronát is, Törökországba szökött, titokban bosszút forrált egész Európa ellen és pusztá, de számára valószínűleg vigasztaló vágyálmokat kergetett a minden monarchikus hatalom, különösen pedig Oroszország ellen kirobbanó általános forradalomról — olyan vágyálmot, melynek megvalósulásáról aztán Amerikában is profétált, ahol a demagógok ünneplése közepette úgy néztek rá, mint valami szélhámosra.

Íme, mit írt Görgey Klapka tábornoknak, a fegyverletétellel kapcsolatban:³⁴

„Amióta egymást nem láttuk, bár nem váratlan, de döntő dolgok történtek.

A kormány örökös féltékenysége, tagjai némelyikének aljas önzése oda juttatta ügyünket, ahol azt én már áprilisban előre láttam.

Amint az oroszokkal vívott több becsületes küzdelem után Tokajnál átléptem a Tiszát, az országgyűlés kinyilvánítá, hogy engem óhajtt fővezérnek.

Kossuth kinevezte titokban Bemet.

Az ország azt hitte, hogy én vagyok az, mert Kossuth az országgyűlés ajánlatára jezsuitás feleletet adatott.

Ez a gázság volt forrása mindannak, ami később történt!

Demiński Szőrengnél leveretett; Bem Marosvásárhelynél szétrobbantott.

Utóbbi Temesvárra sietett, melynek falai alá Demiński visszavonult.

Bem a temesvári csatában néhány órára helyre állította a küzdelmet, de azután oly mérvben visszaveretett, hogy 50 000 emberből — Kossuth számításai szerint — csak hatezren maradtak együtt. A többiek mind szétugrasztattak, amint ezt nekem Vécsey jelenté.

Eközben az osztrák Temesvár és Arad között mind előbb nyomult.

A hadügyminisztérium azt a parancsot adta Demińskinek, hogy amint természetes, a baráti Arad és ne az ellenséges Temesvár felé vonuljon.

Demiński azonban ezen parancs ellenére cselekedett.

Miért? Nem tudom, de nagyon sok adatom van, amiből gyaníthatom, hogy ez irántam való féltékenységből történt így.

Mindennek következménye az lőn, hogy én azzal, amit Komáromból magammal hoztam — leszámítva abból a Vác, Rétság, Görömböly, Zsolca, Gesztely és Debrecen mellett szenvedett jelentékeny veszteségeket — egyedül állottam, délről az osztrákok, északról az oroszok főereje által fenyegetve.

Volt ugyan még egy visszavonulási út számomra, Aradról Radnán át Erdélybe. De a hazámra való tekintet, melynek minden áron a békét akartam megadni, arra indított, hogy a fegyvereket tegyem le.

Előbb azonban fölszólítottam az ideiglenes kormányt annak belátására, hogy többé ügysem segíthet a hazán, sőt azt még mélyebben dönti a szerencsétlenségbe, tehát mondjon le.

Ezt meg is tette, és minden polgári és katonai hatalmat az én kezeimbe helyezett, mire én, minthogy az idő sürgetett, azt a gyors, de mindazáltal jól megfontolt határozatot hoztam magamban, hogy őfelsége az orosz cár serege előtt a fegyvert föltétlenül letegyük.

Legvitézebb és legderékabb csapataim beleegyezésüket adták ebbe. Arad környékéről valamennyi hadosztály önként csatlakozott hozzám, Arad vára is, Damjanich-csal élén, kijelenté, hogy hasonlólag akar cselekedni.

Eddigélő oly bánásmódban részesülünk, amelyet a derék katonának derék katonától várnia lehet!

Fontold meg, mit tehetsz, és mit kell tenned!”

Az előző oldalakon elragadtam a vágy, hogy legalábbis úgy, ahogy én látom, megmagyarázzam a történetek okaif, így megelőztem azok menetét. Most visszakanyarodom, és úgy ahogy tudom, leírom azt az eseményt, melyhez hasonló még nem fordult elő a történelem során. Mack tábornok valamikor 7000 emberrel tette le a fegyvert.³⁵ Görgey az oroszok előtt 30 000 fővel és 142 ágyúval adta meg magát.³⁶ Ez

34 Görgey 1849. augusztus 16-án Klapkához írt levelét (Országos Levéltár, R. 295. Klapka György iratai, 1. cs. 3. tétel, 1849. augusztusi iratok, 4—5. fol.) Klapka fordításában, de az eredeti német nyelvű levél bekezdésbeosztásával közöljük. Ez a levél aztán kelt, hogy Paszkevics augusztus 15-én délután Nagyváradon közölte Görgeyvel hogy csak az ő életét tudja biztosítani. *Klapka György: Emlékeimből.* Bp., 1886. 221—223. o.

35 Karl Mack osztrák tábornok Ulmnál 1805. október 20-án több, mint 25 000 emberrel adta meg magát Napóleonnak.

36 A Rüdigernek átadott lista szerint Görgey hadseregének létszáma 30 889 fő volt, az ágyúk száma pedig 144. *Oreusz, I.: i. m. 491.* — Rüdiger Haynannak küldött augusztus 13-i átirata szerint pedig a foglyok létszáma kb. 20 000 fő volt és 130 az ágyúk száma. *Katona Tamás* közli az átiratot: Az aradi vértanúk. 1—2. k. Bp., 1979. II. k. 20. o.

a megadás a vitéz öregnek (Rüdiger grófnak) új dicsőséget hozott, s mintegy betetőzése volt ötven éves, hőstettekben gazdag katonai pályafutásának.

Rüdiger gróf figyelmen kívül hagyta azokat az egymással erő utasításokat, melyek szerint nem haladhatott túlságosan előre és óvakodnia kellett Görgeytől, mint lázadótól, aki képes arra, hogy törbe csalja üldözőjét. Így a III. hadtest erőltetett menetben haladt Nagyváradról Kisjenő és Zaránd felé. A két nemes lelkű férfi megértette egymást és nyugodt lélekkel haladt egymással szembe a világsíkság felé. Görgey másodszor is elküldte hadiköveteit, mégpedig Zarándra. A küldöttség három, Magyarország legjobb családából származó ifjúból állt, kiket teljesen áthatott a törvényes uralkodójuk iránti hűség, de ugyanakkor a szenvedélyes hazaszeretet is: Bethlen ezredesből, a korábbi hadikövet fivéréből, Esterházy Pál huszár főhadnagyból, akit Rüdiger gróf régebről ismert, és gróf Schmidegg főhadnagyból. Görgey őket, mint a legmagasabb magyar arisztokrácia és a monarchikus irányzat képviselőit választotta ki. A követek könnyes szemmel nyújtották át Rüdiger grófnak Görgey utolsó, magasztos és megindító 1849. augusztus 13-án kelt levelét.³⁷

„Önként letéve a fegyvert a parancsnokságom alatt álló magyar seregekkel az oroszok előtt, és feltétel nélkül meghódolván bátor fegyvertársaimmal együtt, feladatomban tartom átnyújtani önnek, tábornok, szerény óhajtaisaikat, és a legnagyobb tisztelettel megkérni önt, hogy ne utasítsa vissza kielégítésükre szolgáló közbenjárását a tábornagy úr öfömméltóságánál és a cár öfelségénél.

Kéréseik a következők:

1. Azokat, kik letették a fegyvert, mint bűnösöket, ne adják át az osztrákoknak, mert közülük mindazok, kik előzőleg osztrák szolgálatban állottak, az osztrákok kezébe kerülve, megfosztathatnak életüktől, sőt lehetséges hogy becsületüktől is.

2. Mindazon tiszteknek, kik kívánságukat fejeznék ki, hogy orosz szolgálatba lépnek, kérését ne utasítsák vissza.

3. Minden tiszt kapjon engedélyt kard, vagy szablya viselésére a hadifogság ideje alatt is; mindegyikük kész becsületszavát adni, hogy ezzel a kegyvel nem él vissza.

4. Mindazoknak, kik önként megadják magukat, ingó vagyona, mint szekér, lovak stb. birtokukban maradjon.

5. Abban az esetben, ha az osztrák kormány önkényes rendelkezése folytán a papírpénz Magyarországon megfosztatnék értékétől, legyen lehetőségünk, hogy beválthassuk azt a forgalomban levő pénzre.

6. Mivel előttünk Magyarország jövője nem ismeretes, és mivel ha öfelsége, minden oroszok cárja, ismert nagylelkűségével és nagyhatalmú közbenjárásával nem óvja meg országunkat, lehetséges, hogy valamennyiünkre vérpad, vagy száműzetés vár. ezért mindannyian bátorkodunk nem annyira magunkért, hanem minden honfitársunkért öfelsége nagylelkű közbenjárását kérni, hogy ez a szerencsétlen ország, mely már annyit szenvedett, ne legyen újabb gyötrelmeknek kitéve.”

Mikor a követek Rüdiger grófnak átadták ezt a sorsdöntő levelet, a megindultságtól egy szót sem tudtak kimondani. A gróf, mint öreg katona, megértette érzéseiket és szívélyes viselkedésével megkönnyítette helyzetüket.

— A világ értékelni fogja az önök tettét — mondta. — S tábornokuk életének ez a legjobb napja. Legyenek nyugodtak, uralkodónk nagylelkűsége tanít bennünket, mert ő maga a megtestesült irgalom. Nincs olyan hiba, melyet ne lehetne jóvátenni, ha elkövetője megbánja tettét!

Ezután meghívta őket ebédre, nekem pedig megparancsolta, hogy mindig vendégeink mellett legyek és kényelmes elhelyezést biztosítsak számukra. Soha nem fogom elfelejteni ezt az ismeretséget; már nem voltunk többé egymás ellenségei; mindez a legfényesebb ifjúság volt. Aztán megtudtam, hogy Rüdiger gróf, Görgey segédtiszteinek érdekében közbenjárva, szót emelt értük is. Közbenjárása azonban eredménytelen maradt, mert, mint ahogy a későbbiekben az újságokból megtudtuk, Esterházy Pál³⁸ a Holsteinban állomásozó osztrák hadseregnél furmányosként látták egy kocsisorhoz tartozó szekéren.

A gróf megbeszélte a követekkel a fegyverletétel menetét, s nekem megparancsolta, hogy kísérjem őket vissza Görgeyhez, kivel közöljem, hogy a részletekről a vezérkar

37 A követtség tagjai gróf Bethlen Gergely ezredes (ő nem volt gróf Bethlen József testvére), gróf Esterházy István és gróf Schmidegg Kálmán huszárkapitányok voltak, és Görgey már közölt augusztus 11-i levelét Kisjenőn adták át Rüdigernek. Az itt közölt kívánságlistát Görgey a fegyverletétel alkalmával személyesen adta át az orosz tábornoknak.

38 Gróf Esterházy István (1822—1899) huszárkapitányt, Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok segédtisztjét (akit csakugyan Pálnak is szolgáltattak) a szabadságharc leverése után valóban besorozták közkatonának az osztrák hadseregbe.

főnöke tájékoztatja majd, és térjek vissza a válasszal. Mivel későn indultunk útnak, és Világosig, ahol Görgey táborozott, körülbelül 15 verszta³⁹ volt a távolság, csak éjjel két óra tájban érkeztünk meg. A közeli jövő ismeretében az embernek összeszorult a szíve, ha a magyarok táborára nézett. A hegyen levő Világos vára Amalfi grófnő birtoka,⁴⁰ korábban az első magyar királyok, a Hunyadiak bölcsőhelye volt, s e vár lábánál kellett beteljesülnie ama ország tragikus sorsának, melyen valaha uralkodtak.

A sereg a hegy körül táborozott, az őrszemek és az ágyúk mindenütt a helyükön álltak — jelöltek annak, hogy az őrszolgálatot ennél a hadseregnél, melyet bár halálra ítéltek, pontosan teljesítik.

Belépve az előszobába, az ügyeletes segédtsízt fogadott bennünket és bevezetett egy terembe. Balról Görgey dolgozószobájának ajtója nyílt; az ajtóknál a padlón fehér köpenybe burkolózva Görgey három hadtestparancsnoka feküdt, kik, mint legfőbb imádói és barátai, bálványukat cerberusként őrizték. Mikor felébresztették őket, úgy néztek rám ebben a percben az első orosz tisztre, mint a saját hóhérukra. Görgey alszik — mondták. — Görgey alszik! — gondoltam magamban. Holnap eldől a sorsa, mindennek vége és ő — alszik! Tiszta lelkiismeretének ez a legjobb bizonyítéka. Kossuth valószínűleg nem aludt, mikor szökni készült Törökországba. Nyíltan bevallom, hogy mikor Görgeyhez bevezettek elbátortalanodtam. Egy hatalmas, nálam majdnem kétszeres magasabb (!) fiatal, magas homlokú, szabályos arcú, okos és kedves mosolyú férfi előtt álltam. Mosolya kivillantotta hófehér fogsorát, melyhez hasonlót még soha nem láttam. Feje a Komáromnál, orosz golyótól kapott seb miatt selymekendővel volt bekötve.⁴¹ Aranyzsinóros barna atillát és nagy vadászcizmát viselt; úgy tűnt, mintha egy középkori lovagot láttam volna magam előtt. Mikor szemüvege mögül szúrós pillantását rám vetette, úgy elpirultam, mint egy leány. Szívélyesen helyet kínált, majd elővett egy térképet s megjelölte a fegyverletétel helyét, időpontját és néhány más körülményét. Németül beszélgettünk.

— Mondja — folytatta — mi a véleménye rólam az ön grófjának? — hiszen hadseregem, mely velem együtt mindig kész volt a halálra, most megadja magát?

Megnugtattam, hogy Rüdiger gróf, aki ötven éve katona, megérti helyzetét, személyét nagyra becsüli s ezt tettekkkel fogja bizonyítani. És köztudott is, hogyan fogadta őt a gróf valójában! Aztán Görgey még Vácról, Debrecenről és hadseregünkről kérdeztetett; elsoroltam neki Isten tudja mi mindent, ő pedig csak hadtestparancsnokaira pillantgatott. Végül általánosabb témák kerültek szóba, majd vacsorát szolgáltak fel, s valamennyien asztal mellé ültünk a házigazda köré. Görgey kitűnően beszélt németül, kicsit bécsi dialektusban, de folyékonyan és érthetően. A beszélgetés folyamán többek között felettebb naiv kijelentést tett, mellyel elárulta igazi érzéseit.

— Kérje meg a grófot, adjon nekem 12 órányi haladékot, hogy még egyszer az osztrákok ellen fordulhassak. Ismét elpáholnám őket egy kicsit, aztán rögtön visszavérnék Világosra és letenném a fegyvert.

Valóban meg is tette volna, mert az osztrákok úgy féltek tőle, mint a tűztől.

Már hajnali négy óra körül járt az idő, 11-re pedig vissza kellett érnem, ezért búcsúzni kezdtem. Görgey fogta a szabályját és át akarta nyújtani nekem, mintha máris fogolynak tekintené magát.

— Ez a megtiszteltetés Rüdiger grófot illeti meg — mondtam.

— Tudom, de ezt a szabályát, a mai nap emlékére, ön tegye el.

Most is őrzöm...

Görgey megszorította a kezem, elköszönt, kikisért a tornácra s utamhoz maga választott kocsit. A nap már feljött a láthatáron.

— Számomra ez nem Austerlitz napja⁴² — mondta —, mi minden történt, micsoda emlékek...

Arcáról le lehetett olvasni a magába fojtott érzéseket. Istenem — gondoltam —, hiszen tanija és résztvevője vagyok ezeknek a nagyszerű eseményeknek, s nekem, a kisembernek is jut talán egy szerény zug az emberiség történetében.

³⁹ 1 verszta = 1000 m.

⁴⁰ Világos ebben az időben a Bohus család birtoka volt.

⁴¹ Görgey súlyos fejszét nem orosz golyó okozta, hanem egy gránátrepesz sebesítette meg az 1849. július 2-i komáromi csatában.

⁴² Görgey az austerlitz csatára céloz. Napóleonnak 1805. december 2-án Austerlitznél legyőzte az egyesült orosz-osztrák főereget.

Görgey fegyverletétele

A körülbelül ötször öt versztányi mezőt, ahol a tragikus és fenséges eseményre sor került, a láthatáron hatalmas hegyek koszorúzzák, melyeknek lábainál kanyarog a világosi út. Ezen az úton közeledtek Görgey seregei. Felvonulásuk sokáig tartott, csak délután egy óra körül érkeztek meg, s ekkorra jött meg Rüdiger gróf is.

Először azt a parancsot kaptuk, hogy csupán a lovassággal jöjjünk előre, a gyalogságot pedig hagyjuk húsz versztányi távolságra hátra, de aztán azért, hogy Görgey és serege számára nyilvánvalóvá váljék, hogy nem pusztán vezérük akaratából, hanem a körülmények kényszerítő ereje folytán egy hatalmas hadsereg előtt teszik le a fegyvert, a gróf megparancsolta, hogy szekereken a gyalogságot is a lehető leggyorsabban szállítsák ide: így, élen a tüzésséggel, két lovas- és két gyalogos hadosztály sorakozott fel hadrendben.

Eljött a sorsdöntő pillanat. Rüdiger gróf kíséretével egy kissé előre lovagolt, sugallva Görgeynek és vegyes összetételű kíséretének, hogy odaléptessen hozzá, amit ők nagy rendben meg is tettek. Görgey tisztelgett, kihúzta szabályját és jelenteni akart, de nem jött ki hang a torkán.

Rüdiger gróf kezét nyújtott neki, s ekkor Görgey, mintha álmából ocsúdott volna fel, beszélni kezdett. A gróf neki és a tiszteknek meghagyta kardjukat; ekkor „éljen Rüdiger!” kiáltás hangzott fel; a süvegek a levegőbe röpültek és minden egybeolvadt; úgy, mintha nem egymás ellenségeinek, de azért nem is egymás barátainak kiáltása hangzott volna fel, hanem olyan férfiaké, akik nem feledve el a közeli múltat, együtt értékelik e nagy jelentőségű percet. E jelenet korántsem az öröm és vidámság látszatát keltette, hanem valamiféle szomorú magasztosságról tanúskodott, amelyet, állíthatom, minden katona megértett és átértett. Erőltlen tollam nélkül is könnyű elképzelni, hogy mi játszódhatott le a résztvevők szívében. Különösen az én mélyen tisztelt parancsnokom arckifejezésével nem tudtam betelni. Nem a fenyegető győztes látványát keltette, hanem, érzékelve a pillanat jelentőségét, nyugodt és fenséges volt, s mintha az a gondolat hatotta volna át, hogy az isteni gondviselés őt választotta eszközül Oroszország dicsőségének gyarapítására...

A rövid beszélgetés után Görgey az övéi felé fordult, odavágtatott hozzájuk, s a hadoszlopoknak és a közöttük elhelyezett 142 ágyúból álló tüzésségnek igazodást vezényelt és parancsot adott a fegyverletételre. Ezután a félelmet sem itt, sem a harcmezőn nem ismerő Rüdiger gróf csupán Görgey társaságában odaléptetett eléjük és üdvözölte a katonákat. Mondom és megismétlem, hogy *egyedül*, holott a tömegben nem mindenki egyforma és nem lehet tudni, hogy ki mit érez és mit forgat a fejében. A grófot „Hurrá!” kiáltás fogadta. Századaink azt a parancsot kapták, hogy egyenként fejlődjenek kettős rendbe bal és jobb oldalon. Ily módon két sort alakítottak ki, mely egy térséget fogott közre. A magyar zászlóaljok, jobbra és balra le téve fegyverüket, előrevonultak a sorok közötti térségre, s a kettős sor bezárult mögöttük. Az ember nem nézhette közönyösen ezeket a katonákat, akik arcukon halálos kétségbeeséssel rakták le számukra nemegyszer győzelmet hozó fegyverüket és megcsókolták zászlajukat, melytől örökre megváltak. A huszárok leszálltak lovukról, felakasztották szabályjukat és puskájukat a nyeregkapára, azután megölelték lovukat, zokogás közben búcsúztak el hű társuktól és adták át őket katonáinknak. Egy gyalogos sokáig habozott, hogy megváljon-e fegyverétől, és meglátva a néma Görgeyt, könnyes szemmel kérdezte tőle:

— Tehát mindenképpen meg kell válnom ettől a puskától?

Görgey csendesen azt válaszolta, hogy mindenképpen.

Akkor a katona engedelmesen felhúzta a ravaszt, a puskát tusával lefelé a földre eresztette és mellbe lőtte magát. Ennek a jelenetnek magam voltam tanúja. Mikor már az összes fegyver a földön volt, Görgey Rüdiger gróf engedélyével odament egykori seregéhez, hogy elbúcsúzzon tőle, s bár minden erejét összeszedte, mégsem tudott megszólalni. Az első percben a túlárado érzés összeszorította a torkát, de aztán erőt vett magán és bár könnyek között, mégis mondott néhány szót katonáinak. Körös-körül mindenki zokogott. Egy huszártiszt, aki akkor veszítette el karját, mikor Komáromnál megvédte Görgeyt, előrejött, úgy tűnt, azzal a szándékkal, hogy tábornokával a sereg nevében utoljára beszéljen, de az általános zokogás elnyomta hangját és csak annyit lehetett érteni, hogy „Isten veled Görgey, barátunk és testvérünk!” és a szomorú „Isten veled Görgey” visszhangzott soronként.

Nem sokkal ezután besötétedett és a magyarok gyalogsága, lováról szállt lovasságával együtt, már a Kisjenő felé vezető úton haladt. Az éjszakai órákban a foglyok

hatalmas tömegének őrzése és kísérése nagy zűrzavarral járt. De hogyan is tudta volna a lovas katonák szemmel tartani a gyalogost? Így az összes óvatossági rendszabályok ellenére az út további részén a foglyoknak legalább az egyharmada megszökött. Jövendő sorsuk bizonytalanságának tudatában elszomorodott az ember, ha ezekre a foglyokra nézett; a császári kegyhez ők is, mi is nagy reményeket fűztünk, és az uralkodó valóban nagy kegyességről tett tanúbizonyságot, de a kegyelmet nem lehetett mindenkire kiterjeszteni. Öfensége, a trónörökösünk, Bécsben tartózkodván, közbenjárt Görgey, társai és sok más érdekében.⁴³ De a világnak példát kellett statuálni; a mérges gáz gyökerestől kellett kitépni és helyébe új, jó magot kellett vetni. Ausztria nem bocsáthatott meg teljesen a magyaroknak, s ez érthető is; de vajon nem úgy kellett volna-e viselkednie, mint egy olyan nagyhatalomnak, melyet állami és politikai megfontolások vezérelnek ezekben az ügyekben, s amely nem enged teret a személyeskedésnek és a kicsinyes indulatoknak?

Miután hadserege Világosnál letette a fegyvert, Görgey, hogy dolgait véglegesen elintézhesse, Rüdiger gróftól rövid eltávozásra kért engedélyt. A gróf becsületszóra elengedte. Estefelé maga jelentkezett a hadosztályparancsnokok közül a legidősebbnél, Kaufman⁴⁴ altábornagnál, aki nem kevésbé csodálkozott megjelenésén, azt gondolván, hogy Görgey Rüdiger grófnál tartózkodik. Ezt az éjszakát Görgey az említett altábornagnál töltötte egy sátorban, másnap pedig, mikor tudatták megérkezését, hadtestparancsnokunk meghívta Kisjenőbe, ahol még két napot töltött.⁴⁵ Aztán megérkezett a tábornagy parancsa, hogy vigyék a főhadiszállásra. Zarándban, abban a kis városban, ahol hadtestünk törzse berendezkedett és ahol az összes foglyokat is összegyűjtötték, nagyon nehéz volt élelemhez jutni, ezért Rüdiger gróf erre a két napra meghívta Görgeyt társaival és három volt hadtestparancsnokával együtt a saját asztalához. Nem hagyhatom említés nélkül azt a bosszantó esetet, melyről akkoriban oly sokat beszéltek, különösen Haynau tábornok, aki a bécsi udvarnak parancsnokunk szíves vendéglátásáról úgy számolt be, mint valami egyáltalán nem helyénvaló cselekedetről. Az történt, hogy Rüdiger gróf mindig meghívta asztalához egész törzsét és az osztrák biztost, Zichy grófot is, kinek ez alkalommal a mellett a Görgey mellett kellett ülnie, aki a háború alatt kivégeztette unokabátyját. A találkozás természetesen rendkívül kellemetlen volt, de a hibát senki más, mint maga Zichy gróf követte el, aki nem gondolta át előre helyzetét és nem tért ki az ebédmeghívás elől.⁴⁶

Mikor megjött a parancs, hogy Görgeyt a főhadiszállásra kell szállítani, ennek a feladatnak a végrehajtásával Rüdiger gróf segédtisztjét, Trompovszkij alezredest bízta meg, kinek emlékül Görgey átadta katonai érdemkeresztjét — a magyar címerből átvett babérkoszorúval övezett keresztet. A tábornagy a foglyot nagyon udvariasan fogadta.

— Üdvözlöm, Görgey tábornok — köszöntötte.

— Görgey Artúr — válaszolta Görgey és tisztelettel meghajolt, ezzel kifejezve azt, hogy magát már civilnek tekinti.

Öfömlésége néhány estét végigbeszélgetett vele és úgy nyilatkozott róla, mint tehetséges hadvezérről, mikor pedig megtudta, hogy Görgey — nem lévén pénze élelemre — 28 rubelért eladta kitűnő lovát, egy angol huntert,⁴⁷ négyszáz félimperiált ajánlott fel neki, melyet, mint hallottam, Görgey később köszönettel visszafizetett.⁴⁸ Hamarosan megjelent azonban Haynau segédtisztje és Görgeyt egy orosz csendőrtiszttel együtt a stájerországi Klagenfurtba, az osztrák uralkodó által állandó tartózkodási helyül kijelölt városba kísérte.⁴⁹

Eközben a fogoly magyar hadsereget a Pest felé vezető úton Sarkadra irányították, ahol Anrep altábornagnak,⁵⁰ a 2. lovas hadosztály parancsnokának a felügyelete alá

43 I. Miklós fia, Sándor trónörökös nagyherceg vitte a cár augusztus 16-án kelt leveleit Bécsbe. I. Miklós kegyelmet ajánlott a „megtévedteknek”. L. *Katona Tamás*: i. m. II. k. 36. o.

44 Kaufman, *Pjotr Fjodorovics* (1784—1849) német eredetű családból származó orosz altábornagy a 7. gyaloghadosztály parancsnokaként vett részt a magyarországi hadjáratban.

45 Görgeyt Kisjenőből már augusztus 14-én este továbbvitték Nagyváradra.

46 Az augusztus 14-én Rüdiger gróf asztalánál elfogyasztott ebédről van szó, melyen gróf Zichy Ferenc, a kivégzett Zichy Ödön unokaféje (Zichy Ödön tehát nagybátyja volt Zichy Ferencnek, nem unokatestvére), az orosz hadsereg melletti hadsereg-főbiztos is részt vett. Zichy mellé egyetlen magyar meghívott sem volt hajlandó leülni, mindkét oldalára tehát egy-egy orosz tábornok telepedett. Rüdiger tábornok pohárköszöntőt mondott a magyar tábornokok egészségére.

47 A hunter hajtóvadászathoz használható angol telivér hátasló.

48 A teljesen pénz nélkül maradt Görgeynek és törzsének Paszkevic három részletben összesen 1100 félimperáltnál bocsátott rendelkezésére polgári öltözet vásárlására.

49 Görgeyt Andrassy Norbert őrnagy vitte hatalmas kerülővel Galicián keresztül Karintia, Klagenfurtba.

50 Anrep, *Joszif Romanovics* (1798—1860. 1853-tól *Anrep-Elmpt* gróf) balti német családból származó orosz altábornagy, főhadsegéd, aki a debreceni csata után Glazenap altábornagyot váltotta fel a 2. könnyűlovas hadosztály élén. (Paszkevic ugyanis elégedetlen volt Glazenapnak a csata és az üldözés során kifejtett tevékenységével.) Anrep felügyelete alá tartoztak a magyar hadifoglyok augusztus 22-ig, az osztrákoknak történt átadásukig.

került. De mivel neki nem volt se vezérkara, se segédtsíztje és előreláthatólag sok írásbeli ügyet kellett elintéznie, Rüdiger gróf abban a megtsízteltetésben részesített, hogy e tábornok beleegyezésével, arra az időre, míg a foglyok az ő felügyelete alatt maradnak, engem osztott be hozzá. Jövendő sorsukat illetően egyébként teljes bizonytalanságban voltunk, és amennyire tudtuk, igyekeztünk őket biztatni; ezt abban a reményben tettük, hogy legalább az életük megmarad. Ezt a reményt akkor a trónörökös bécsi útjára alapoztuk és öfelségének Görgey, társai és segédtsíztjei számára sikerült kegyelmet kieszközölnie.⁵¹ Grünne osztrák tábornok valóban meg is érkezett Aradra azzal a parancssal, mely Haynau altábornagynak megtiltotta, hogy a foglyok életével rendelkezék;⁵² de a szerencsés győztes, ahogy saját magát titulálta, sietett minél előbb bosszút állni azokon, akik oly gyakran győzedelmeskedtek felette. Szomorú szívvel gondolok vissza arra a két hétre,⁵³ amíg ezek a szerencsétlenek a mi foglyaink voltak; de meg kell jegyezmem, hogy nem lehetett volna ezt az ügyet nemesebb, jószándékúbb és viselkedésében barátságosabb emberre, mint Anrep tábornokra bízni, ki a foglyok nehéz sorsát minden rendelkezésére álló eszközzel megkönnyítette. A fogly tábornokok és tisztek becsületszóra szabadon járkálhattak és egyikük sem szegte meg a szavát. Az alacsonyabb rendfokozatúakat a városka mellett felállított táborban helyezték el, melyet katonáink kordona vett körül. A tábornokok és tisztek összlétszáma 2000 körül járt, kérésekkel igen gyakran zaklatták parancsnokunkat, s láttuk, hogy ő milyen együttérzéssel és megértéssel igyekezett megnyugtatni és meggyőzni őket arról, hogy leghelyesebb, ha beletörődnek sorsukba és türelemmel kivárik ügyükben a döntést, s hogy szókéssel pedig végképp nem érdemes próbálkoznuk, mert mindenfajta engedetlenség a büntetés szigorítását vonja maga után. Anrep tábornok, mint már említettem, mindenkinek annyi vigaszt nyújtott, amennyit együttérző szíve sugallt, s közben megőrizte a teljes igazságosságot és óvatosságot. Nyájas magatartásával, de azért a kötelező tiszteletet és esküt betartatva, nagyban hozzájárult a szigorú rend és fegyelem megőrzéséhez e mindenféle rendű-rangú emberek tarka gyülekezetében. A lázadó sereg soraiba ugyanis bárki beléphetett, mivel ebben a hadseregben minden érdem és jog egyedüli alapja a személyes bátorság volt. Anrep főhadsegéd mellett az is feladatunk volt, hogy a foglyok élelmszerellátására felügyeljünk. Ilyen hatalmas tömegnek az ellátása nagy nehézségekbe ütközött. Sarkad — egy ezer lelkes városka — az összes foglyokat és a mi katonáinkat nem tudta ellátni elegendő élelmszerrel, ezért a szomszédos falvakhoz kellett segítségért folyamodni. Anrep főhadsegéd aztán a következő nagyon bevált módszert alkalmazta: hadosztályunkból kijelölt 12 tiszte, melléjük adott egy-egy szakasz huszárt és segítségükre bocsátott 12 magyar tiszte is, kiket Bayer ezredes, Görgey volt vezérkari főnöke válogatott ki annak alapján, hogy mennyire ismerik a vidéket, mert így megmutathatták az élelemben gazdagabb helyeket. Valamennyien Forgách grófnak, az osztrák kormány megbízásából hadseregünk mellé kirendelt élelmezési biztosnak a parancsnoksága alá tartoztak.⁵⁴ A 12 tiszte mindegyike kapott Sarkad környékén egy-egy kerületet, ahová elegendő élelmszerszállító szekérrel együtt elindult. Az volt a feladatuk, hogy lovaink számára a megfelelő mennyiségű takarmányt, az embereknek pedig a nélkülözhetetlen élelmszert mindenképpen szerezzék be. A takarmány és élelem fejében szabályszerűen kiállított bizonylatokat adtak át, melyeknek beváltása a későbbiekben az osztrák kincstár kötelessége volt. A tapasztalat szerint ez a módszer, mivel nem terhelte meg túlságosan a lakosságot, és minden szükséges készletet kellő gyorsasággal előteremtett, jónak bizonyult.

Sarkadon, ahol négy napot töltöttünk, megismerkedtem a Görgey-féle sereg valamennyi parancsnokával és számos tisztjével. Rangja szerint az első Leiningen gróf az osztrák tábornok fivére volt,⁵⁵ ki ellen Komáromnál harcolt is. Görgey különösen őt emelte ki Buda bevételekor tanúsított bátor helytállásáért. A második Poeltenberg volt, ki az osztrák hadseregből lovaskapitányként lépett át a magyar seregbe, s kiről a maga helyén már beszéltem; seregükben őt tartották valamennyiük közül a legóvatosabbnak és legmegfontoltabbnak. Végül a nyugtalan természetű, korlátozást nehezen tűrő, igazi forradalmi vezér, Nagysándor volt a harmadik, ki mindig

51 Mint tudjuk, Sándor orosz trónörökös nagyhercegnek Görgey társai és segédtsíztjei számára nem sikerült kegyelmet szereznie.

52 Grünne, Karl gróf (1808—1884) cs. kir. vezérőrnagy Schwarzenberg augusztus 20-i levelét hozta Haynau-nak mely szerint az ítéletek végrehajtásával várnia kellett. *Katona Tamás*: i. m. II. k. 55—56. o.

53 A magyar hadifoglyok tíz napig voltak az oroszok fogságában.

54 Gróf Forgách Sándor (1814—1894) az orosz hadsereg mellett hadseregbiztosként működött.

55 Az említett osztrák tábornok Leiningen-Westerburg (*Alt-Leiningen*), Christian zu, gróf, vezérőrnagy (1812—1856) dandárparancsnok a temesvári osztrák várórségben, a honvédtábornoknak nem fivére, hanem unokabátyja volt.

az elővédnél parancsnokolt; rendszerint fehér ingben, felkötött szablyával és nagy tollas kalpagban járt. Görgeyben nem bízott és mert nem helyeselte terveit, titokban parancsnoka ellen tevékenykedett. A polgári hivatalviselők közül különösen Csány, Kossuth nagy híve és Szemere, a belügyminiszter emelkedett ki.⁵⁶ [Az idős Kiss, egy gazdag birtokos, ki saját ezrede fölött parancsnokolt, szintén itt volt; ő többet nyugtalankodott másoknál — mintha megérezte volna, hogy Aradon a kivégzés várja.⁵⁷ Sarkadon kapuk a hírt, hogy Arad vára Buturlin vezérőrnagynak⁵⁸ megadta magát. A vár megadása Görgey alábbi levelének, melyet Damjanichnak, a várparancsnoknak írt, volt a következménye.⁵⁹

„Kedves barátom, Damjanich! — írta neki Görgey 1849. augusztus 14-én — amire érett megfontolás után elhatároztam magam, tegnap véghezvittem.

Minden, ami az én parancsnokságom alatt állt, és egy sereg alakulat, amely csak utólag jelentkezett parancsnokságom alá, feltétel nélkül letette a fegyvert, és most olyan bánásmódot tapasztalunk, amely meglep, szinte megszegyenít; mert ha megpróbálom a fordított esetet elképzelni, nem tudom, szavatolhatnám-e feltétlenül, hogy minden tisztünk ugyanilyen kedvesen, lovagiasan viselkedjen az ellenséges hadifoglyokkal.

Azért közlöm ezt veled, mert ez egyelőre a legfontosabb számodra.

Most pedig rátérek leveled megválaszolására, melyet két hadikövetedtől kaptam, és tartalmát gróf Rüdiger tábornok úrral is közöltem.

Én is akár csak te, feltételeket akartam szabni, és a legudvariasabb, de igen határozott válasz írt szolt: az orosz csász. hadsereg nem azért jött Magyarországra, hogy tárgyaljon, hanem hogy harcoljon, és ugyanez a válasz szól neked is és minden más csapat- és várparancsnoknak.

Így tehát minden egyes parancsnok dolga, hogy mérlegelje, melyik kötelesség szentebb, személyes becsvágyát féltetni és még sokak életét és egészségét feláldozni érte, vagy pedig a hazát s szerencsétlen békés lakosait a további háborús nyomorúságtól megoltalmazni.

Nézetem és a parancsnokságom alatt álló legbátrabbak nézete szerint nincs már egyéb kötelességünk, mint szegény szorongatott hazánkat megóvni mindazoktól a szenvedésektől, amelyekért semmit sem vagyunk képesek ellenszolgáltatásként nyújtani.

Fontold meg ezt, és hidd meg, én azt a szomorú tapasztalatot szereztem, hogy éppen azok, akik a veszély pillanatában a leggyávábban viselkedtek, mihelyt már nem kell veszélytől tartaniuk, egyszerre a leghangosabbak lesznek.

Öfömlétősége harceg Paszkevicz tábornagy úr kijelentette, hogy nem fogadhat el előleges feltételeket, de azt hiszi, hogy a várórség bizalmát kiérdemelte azzal, ahogy velünk bánt.

Öfömlétősége már csak azért sem bocsátkozhatik tárgyalásokba, mert akkor nem lesz módja az osztrák körülzáró csapatot orosszal felváltania, de ha a vár őfelsége az orosz cár csapatainak feltétlenül megadja magát, könnyen megteheti és meg is teszi ezt.

Neked, mint a vár parancsnoksának, sem parancsolnom, sem tanácsot adnom nem szabad; legfeljebb kérhetlek, hogy inkább az emberiség, mint a dicsőségvágy előtt nyisd meg a szívedet.”

Damjanich, a magyar hadsereg egyik legkitűnőbb és legbátrabb tábornoka, szintén Sarkadra akart jönni, ahová az aradi várórséget is irányították, hogy Görgey seregeivel egyesítsék, de útközben sebe kiújult, megbetegedett és kénytelen volt Gyulán maradni. Anrep főhadsegéd odaküldött, és megparancsolta, hogy elővigyázatosságból állítsak mellé egy orosz tisztet. Damjanich magas, daliás, nagyon kellemes és művelt férfi volt. Állat hatalmas fekete szakáll borította, Magyarország lovagjának tartották. Ő azt állította, hogy az aradi várórségnek Buturlin néhány kedvezményt ígért, főként azt, hogy nem adják át őket az osztrákoknak. Rögtön megértettem, hogy ez így nem történhetett meg, és azonnal értesítettem Anrep tábornokot. A dolog magától tisztázódott: Damjanich közlését semmiféle írásos bizonyíték nem támasztotta alá, Buturlin pedig azt a parancsot kapta, hogy az aradi vár helyőrségétől ugyanolyan

⁵⁶ Szemere Bertalan miniszterelnök nem került orosz fogságba, hanem kimenekült.

⁵⁷ Kiss Ernő (1799—1849) honvéd altábornagy ötvenéves volt mindössze, és nem volt saját ezrede. A cs. kir. hadseregben ezredparancsnok és nem ezredtulajdonos volt.

⁵⁸ Buturlin, Szergej Petrovics (1803—1873) orosz vezérőrnagynak sikerült elérnie, hogy Arad vára gyorsan megadta magát.

⁵⁹ Az augusztus 14-én Kisjenőn kelt levelet Katona Tamás fordításában közöljük, i. m. II. k. 26—27. o.

feltételeket fogadjon el, mint amilyenek mellett Görgey seregei tették le a fegyvert. Ennek alapján Anrep tábornoknak nem állt módjában, hogy elfogadja Damjanich követelését, annál kevésbé, mert a várórség már Sarkadon volt. Amikor átadtam ezt a választ, Damjanich, tudván, hogy az osztrákok őt különösen gyűlölik, elkeseredett, nekem pedig végig kellett hallgatnom gyönyörű, fiatal feleségének erős szemrehányását; Damjanichné⁶⁰ mindenhová elkísérte férjét és akkor éppen sebesült lábát kötötte át. Ezt a szerencsétlent aztán még arra sem találták méltónak, hogy főbelőjék, hanem Haynau parancsára — felakasztották.

Foglyainkhoz visszatérve azt láttam, hogy az a terület, ahol el voltak helyezve, fokozatosan temetővé alakult át. Az eltakarítatlanul ott maradt szemét, a két napos szakadatlan eső, a hideg éjszakákkal váltakozó forró nappalok és a sovány koszt a kolera nagymértékű elterjedésének okozóivá váltak, úgyhogy naponta közel harmincan haltak meg. Ebben az időszakban különösen a nők tűntek ki önfeláldozásukkal, s a szeretet, gyengeség és könyörület példái mellett nem egyszer voltam tanúja annak, hogy a feleség zokogva és kétségbeesetten zárta le éppen meghalt férje szemét. Az a veszély fenyegetett, hogy ez a szerencsétlen helyzet lázadásra ad alkalmat, ezért a tábornagy, ahogy Anrep főhadsegéd jelentését megkapta, rögtön megparancsolta a foglyok átszállítását Gyulára Wenckheim grófnak, Radetzky vejének⁶¹ közeli, hatalmas birtokára — ez a terület tiszta és tágas volt s ott még nem jelentkezett a kolera. A foglyok között volt, mint már említettem, Bethlen ezredes és vele együtt unokatestvére, Majthényi báró is;⁶² mindketten nagyon kellemes és művelt emberek, kik különösen velem igyekeztek barátságba kerülni, s én a magam részéről, amint a kötelesség és az eskü szentsége megengedte, próbáltam is könnyíteni helyzetükön. Gyula földbirtokosnője, Wenckheim grófné, rokonuk volt és még Sarkadon engedélyt kértek Anrep tábornoktól, hogy meglátogathassák birtokán. A tábornok, ismervén a magyar mágánok lovagiasságát, beleegyezett kérésükbe, de a forma kedvéért és, úgy mond, lelkiismeretének megnyugtatása végett megparancsolta, hogy kísérem el őket. Meg kell jegyezmem, hogy Majthényi testvérhattyja osztrák biztos volt Aradon, kit felettesei hóhérként használtak. Mikor a grófné megkapta a híret annak, hogy Majthényi egy orosz tiszttel közeledik, nagyon megijedt, azt képzelve, hogy ez az aradi Majthényi — személyemben pedig egy másik hóhér látogatja meg. Megérkezésünkkel azonban a félreértés rögtön tisztázódott és a grófné megnyugodott. Helyzetem, mint orosz tiszté egyébként, annak ellenére, hogy Bethlen megbízott bennem, nem volt valami kellemes.

— Bocsássa meg grófné a jelenlétemet — mondtam — tekintettel legalább arra, hogy csak így láthatja fivérét.

— Kedvessége nagyon lekötölez — válaszolta —, s így önt szívesen látom házamban gyakrabban is. De csak önt, s nem a hadseregét.

— Az nem jön ide — feleltem.

És aztán hirtelen, az említett okok miatt, már két nap múlva, számomra is teljesen váratlanul, ismét Gyulán voltam és szavammal ellentétben, most már az egész hadsereggel együtt.

Wenckheim gróf pompás kastélya versailles-i mintára épült. A birtokot terjedelmes parkok, mesterséges tavak, vízesések stb. díszítik. A birtok ura főként kiváló mén-telepével foglalatoskodott s többször javasolta, hogy vegyek tőle lovat, de zsebem mindig üres volt. A gróf, mint okos ember, kinek viszonya, mint Radetzky gróf vejéé, mind a magyar tisztekhez, mind hozzánk kétértelmű volt, mindig nagyon jól feltalálta magát. A magyar hadseregben sok ismerőse szolgált, mint például Leiningen gróf, Esterházy, a Schmidegg grófok, Széchényi gróf és mások, kikkel korábban a bécsi társaság legmagasabb köreiben szokott találkozni. Most fogadnia kellett őket, s közben nem érezthette velük helyzetük kényelmetlenségét, különösen a mi tisztjeinkkel összehasonlítva, kik szövetségeseknek és barátoknak számítottak. Azzal kezdte, hogy meghívott magához annyi embert, amennyit csak a hatalmas termekben el tudott szállásolni, vagyis körülbelül kétszázat, és majdnem két hétig nála laktunk. Anrep főhadsegédnek, mint parancsnoknak, átengedte a saját dolgozószobáját, nekem pedig a grófné kabinetjét jelölték ki. Tábornokunk, hogy a ház úrnőjének kedvében járjon, öröket állíttatott fel, hogy a kastélyt és a kertet minden rendbontástól megóvjá. A gróf teljes ellátásunkról gondoskodott s valóban úgy éltünk

⁶⁰ Damjanich Jánosné Csernovics Emília (1819—1909) férjét ápolta, aki 1849. április 18-án Komáromban egy baleset során lábát törte.

⁶¹ Gróf Wenckheim József (1809—1869) gyulai földbirtokosról van szó. Radetzky veje azonban nem ő volt hanem öccse, gróf Wenckheim Károly (1811—1891). Wenckheim József felesége Jankovich Stefánia (1814—1878) volt.

⁶² Majthényi Kálmán (1820—1884) honvédezeredről, a 18. Attila-huszárezred parancsnokáról van szó. (Nem volt báró.)

nála, mint egy angol lord kastélyában. A múltról megfellebbeztünk és bár aggódtunk a jövő miatt, különböző reményekkel igyekeztünk megnyugtatni magunkat. Esténként kellemes társalgás alakult ki, melyben mindenki részt vett. A grófné szerette a zenét és koncertező zenészek rögtön akadtak. Néha még táncoltunk is, és itt tanultam meg a „csárdást”, ezt a gyönyörű magyar táncot, melyet a magyar hölgyek oly kecsesen járnak. Gyula az elíziumi mezőkre hasonlított, mindenki szórakozott, lakomázott, mulatott. De szívünkre ólomsúly nehezedett arra a gondolatra, hogy vajon meddig fog ez tartani? Hamarosan elérkezett a végzetes óra. Egyik este, mikor mindannyian összegyűltünk a nagyteremben, hogy valamit megünnepeljünk, kiáltás hangzott fel: „Jönnek az osztrákok!” Félelmében és kétségbeesésében mindenki szét-szaladt. A foglyok Anrep tábornokhoz siettek, aki nem tehetett mást, mint hogy rábeszélje őket, hogy törődjenek bele sorsukba. A bánatnak és szomorúságnak az volt az oka — mely miatt oly hirtelen félbeszakadt az általános jókedv —, hogy Montenuovo osztrák tábornok, Mária Lujza fia,⁶³ egy ezred kíséretében megérkezett, hogy átvegye a magyarokat. Vártuk az osztrákok érkezését, de nem ilyen hirtelen és nem minden előzetes értesítés nélkül. El lehet képzelni, hogy Anrep tábornok, ki olyan nyájasan és oly részvétellel nyugtatta és vigasztalta foglyainkat, milyen nehéz helyzetbe került. Lehetséges, hogy volt olyan perc, mikor a magyarok bennünket hibáztattak, de mint nemes lelkű férfiak már korábban megértették helyzetünket és a szemrehányásnak vagy elégedetlenségnek egyetlen szava sem hagyta el ajkukat. Ellenkezőleg, őszintén és buzgón megköszönték tábornokunknak szívélyes bánásmódját, mondván, hogy soha nem felejtik el. Másnap Montenuovo megparancsolta a tábornokok és tisztek lefegyverzését, akiknek, mint említettem, Rüdiger gróf meghagyta kardjukat, majd megkérte Anrep tábornokot, hogy bízsa meg segédtisztjét ezeknek a szabályoknak az átvételével és a foglyok listájának összeállításával. Bátorkodtam megkérni önmagyméltóságát, hogy engem mentsen fel ez alól a kötelezettség alól és osztrák tiszttel végeztesse el ezt a feladatot. Így is történt. A gyászos, mondhatni, utolsó ceremóniára egy földszinti szobát jelöltek ki: a tiszt ott foglalt helyet, de a foglyok nem mentek be a helyiségbe, hanem az ablakon keresztül hajították be neki szabályjukat és ily módon úgy megdobták őt is, hogy több sebből vérezve végül a földre esett. A foglyok közül azok, kikkel közelebbi ismeretségbe kerültem, éjszaka eljöttek, hogy elbúcsúzzanak tőlem, s én, megérezve, hogy mi vár ezekre a szerencsétlenekre, keblemre szorítottam őket.

Utószó

Nem kételkedem abban, hogy a jogos felháborodástól minden tisztességes orosznak felforrnt a vére, mikor rögtön a hadjárat befejezése után kiderült, hogy az osztrákok miként ítélik meg szerepünket a magyar ügyekben; és valóban, nem volt-e természetes, hogy fájts hallani híreszteléseiket, melyek szerint mi az ő zsoldosai voltunk, holott nekünk a hadjáratban szerzett dicsőség annyi honfivérbe és annyi milliónkba került; vagy fájts olvasni az osztrák altábornagy, Haynau 9. hadijelentését, melyben a magyarországi lázadás elfojtásának egész dicsőségét magának és az osztrák hadseregnek tulajdonítja, az orosz segítséget és a mellette működő orosz hadosztályt pedig, mely nélkül Görgey megverte volna, még csak meg sem említi.

„A győzelmes temesvári csata — olvasható a 9. hadijelentésben⁶⁴ — oly nagy vereséget ejtett a fölkelők hadseregén, hogy azóta ez nagyobb tömegekben további rendezett ellenállást kifejtetni nem képes.” A menekülés során az ellenség jelentős mennyiségű fegyvert, ágyút és csaknem ezer katonáját hagyta a csatatéren. Az aradi ütközet után a hadifoglyok létszáma eléri a 18 000 főt. A lázadó sereg maradéka a fegyvert letéve, visszatért otthonába, és ellenséges gyalogság már egyáltalán nem létezik (s ezután adta meg magát Görgey 30 000 fővel az oroszoknak!). Görgey „már-már azt hitte, hogy kimenekült a veszélyből s az egyesülés sikerült; de az osztrák dunai hadsereg már ekkor fölzsabadította Temesvárt, s a Maros bal partja felől fenyegeté Aradot, Görgey későn jött, mert augusztus 10-én délelőtt Schlik gróf altábornagy Arad közelében Görgeynek 8—10 000 emberéből álló előhadára akadván ezt nagy veszteséggel visszavetette Aradra. Görgey erre Radnának vette útját a Maros-

⁶³ Montenuovo, Wilhelm von, gróf (1821—1895 [1864-től herceg]) Mária Lujza főhercegnőnek, I. Napóleon francia császár volt feleségének, Párma uralkodó hercegnőjének főudvarmesterétől, Adam von Neipperg gróftól származó fia, a szabadságharc idején osztrák vezérőrnagy és dandárparancsnok. Ő és Sigmund von Reischach báró osztrák vezérőrnagy vette át Gyulán augusztus 23-án Anrep orosz altábornagytól a foglyokat.

⁶⁴ A 9. sz. hadijelentést Haynau augusztus 18-án adta ki Temesvárott. E hadijelentést az orosz tiszt elég pontatlanul közli. A pontosan idézett szövegrészeket idézőjelbe tettük.

hoz, hol hidat épített, hogy Lippán keresztül menekülhessen el Lugosra. De én, ezt előre látva, már ekkor egy hadoszlopot Lippára irányoztam volt, mely az ellenségnek odaérkező elejét rögtön viasszaszorítá a folyó túljartjára. Ez utolsó hadmozdulataink döntöttek, Görgey most már nem talált rést." Nagyvárad felől Rüdiger gróf hadosztálya, Erdély felől Lüders tábornok előőrsé, végül a Maros bal partjáról a dunai osztrák hadsereg fenyegette. Így minden oldalról körülvéve, Görgey egész hadseregével, melynek létszáma 20 000 főre csökkent, de még 140 ágyúval rendelkezett, letette a fegyvert. „Az osztrák hadsereg ujjong azon, hogy ő az, amely az ellen-séget hat csatában egész a megsemmisítésig legyőzte s ezáltal Görgey hadseregének a meghódolását és Arad várát is eldöntötte."

Az oroszok megvetéssel vették tudomásul ezeket a rágalmakat, de Európa, a fényes győzelmek és önzetlen segítség tanúja, megszólalt helyettük is. Engedtessek meg nekem, de csak itt és csak a magam számára, hogy röviden szóljak azokról a bizonyítékokról, melyek tanúsítják, hogy a hadjáratban szerzett dicsőség nem azt a hatalmat illeti, mely segítségünk nélkül romba dőlt volna, hanem pontosan minket, kezdem is annak felsorolásával, amit, elhagyva területét, átadtunk vagy visszaküldtünk Ausztriának; csak ez maga kitett 400 ágyút, 150 zászlót, több mint 80 000 foglyot, akik nem az osztrákoknak hanem nekünk adták meg magukat; tüzérségi felszerelés sokaságával együtt átadtuk Arad és Munkács várát és a Görgey fegyverletételek elszedett, jelentős summát kitevő fémpenzt is. Mindebből látható, hogy milyen szerepük volt az oroszoknak Magyarország lecsendesítésében. Ausztria megpróbált ugyan minden dicsőséget magának tulajdonítani, az igazság ilyen meghamisítása iránti közönyünk azonban még inkább kiemelte Oroszország erejét és dicsőségét. 1849 elején, mikor az osztrák hadsereg kiszorult Magyarország területéről és magát Bécsét is támadás fenyegette, az osztrákok annyira és annyiszor kérték segítségünket, hogy az orosz hadsereg főparancsnokának még arra sem volt ideje, hogy uralkodónktól engedélyt kérjen a segítség mikéntjére vonatkozólag, hanem elhatározta, hogy saját felelősségére Zass és Panyutyin altábornagyok parancsnoksága alatt két sereget küld az osztrák hadsereghez.⁶⁵ Ennek a két különítménynek a váratlan megjelenése kényserítette a felkelőket arra, hogy lemondjanak szándékaikról és ne nyomuljanak előre Bécs felé. Ezt a tényt támasztotta alá a tábornaggal folytatott beszélgetései során Welden tábornok és Görgey is. Az V. hadtest pedig aztán benyomult Erdélybe, megosztotta a magyarok figyelmét és erejét, s megfosztotta Bemet attól a lehetőségtől, hogy a maradék magyar hadseregnek, mely ellen megindult II., III., és IV. hadtestünk, a segítségére siessen. Amint százezres hadseregünk benyomult Magyarország szívébe, főparancsnokunk egy szempillantás alatt megtisztította az ország északi és középső részét a lázadóktól és teljesen elválasztotta Görgey hadseregét Perczel, Wysocki és Dembiński déli hadseregétől. Amíg seregeink győzelemesen tevékenykedtek Erdélyben, az osztrák sereg báró Haynau parancsnoksága alatt eredménytelenül harcolt Görgey 30 000 főnyi seregével a Duna partján és ki tudja, hogy Panyutyin altábornagy orosz hadosztálya nélkül, amely — mint ez Görgey megjegyzéseiből, sőt maguknak az ütközeteknek az elemzéséből is kiderül — mindig megmentette, milyen sorsnak lett volna kitéve. Mindenki előtt ismeretes, hogy gróf Schlik volt az egyetlen, aki megértette, hogy milyen nagy megtiszteltetés Oroszországnak köszönetet mondani. Egész vezérkarával Panyutyin táborába utazott és süvegét levéve, mindenki füle hallatára kijelentette, hogy Perednél az altábornagy mentette meg egész seregét.⁶⁶ Hogy ha Görgey Vácnál, Losoncánál, Rétságnál nem szenved az orosz csapatoktól vereséget, akkor Haynau soha nem határozta volna el magát arra, hogy átkeljen a Dunán és olyan gyors ütemben haladjon a Tisza felé. És, ahogy a szentannuk állítják, az oroszok segítése nélkül a szegedi ütközet sem így zajlott volna le. A debreceni ütközet után Rüdiger gróf Nagyvárad irányába, Arad felé indult, hogy Görgey seregével szemben biztosítsa az osztrák hadsereget. Végül a diktátor, látva azt, hogy körül van véve és nincs már lehetősége arra, hogy az oroszokkal eredményesen harcba szálljon, úgy döntött, hogy előnyben részesíti az emberiséget a dicsvággyal szemben, és letette a fegyvert, megint csak nem az osztrákok előtt, hanem öfelsége, minden oroszok cárijának serege előtt.

De íme a tények, amelyek még világosabban beszélnek.

65 Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790—1865) orosz altábornagy, a Haynau hadseregében működő 9. orosz gyaloghadosztály parancsnoka volt. Paszkevics 1849. májusi igazoló jelentését Panyutyin Bécs felé küldéséről közli *Szcsen-bator, Alekszandr Petrovics*: Paszkevics Magyarországon. Bp., 1984. 346—348. o.

66 Schliket nem a június 20—21-i peredi, hanem a július 2-i ácsi csatában mentette meg Panyutyin.

Augusztus 1-én (13-án) Haynau tábornok ezt írja Rüdiger grófnak:⁶⁷

„Görgey azzal a céllal kelt át a Maroson, hogy egyesüljön a déli hadsereggel. Így az ellenség Lugosnál körülbelül 80 000 fős hadsereggel és 200 ágyúval rendelkezik majd. Az én hadseregem Panyutyin hadosztályával együtt 38 000 főt számlál, s lovasságom is kisebb a magyarokénál. Kötelességemnek tartottam erről nagyméltóságodat értesíteni, és kérem, hogy a Lugos elleni hadművelethez lovashadosztályát — amennyire lehet, gyorsan — indítsa Lippa felé. Egyesülve közösen megtámadhatjuk az ellenséget, mivel az ön lovassága pótolja az enyém elégtelenségét.” Haynau az utóiratban még hozzáfűzte: „Görgeynek az volt a szándéka, hogy Radnánál átkel a Maroson, de szembetalálta magát velünk, ezért felégette a hidat és Lugos felé fordult.”⁶⁸ A legalázatosabban kérem nagyméltóságodat, hogy a *lehető leggyorsabban* kövesse Görgeyt.”

A peredi, héthársi, váci, debreceni, rétsági stb. ütközetek után, melyekből az orosz seregek kerültek ki győztesen, az osztrák hadvezérnek vajon szabad lett volna-e olyan hadparancsot kiadnia, mint az alábbi:

*Hadsegparancs 1849. augusztus 18.*⁶⁹

„A győzedelmes császári királyi fegyverek, a magyar forradalomnak ezerfejjű hydráját legyőzték —, Görgey a pártütők legjobb vezére vezénylete alatt levő fő haditest magát feltétlenül megadta, az aradi vár a cs. kir. katonaság által tegnapi napon elfoglaltatott. A többi lázadó szétfutott győzedelmes seregeink elől. Így a háborút befejezettnak tekinthetjük, Magyarországot seregeink ismét elfoglalták!!!”

⁶⁷ Haynau levele gépelt másolatban megvan a Hadtörténelmi Intézet levéltárában. 1848-49. 43/51. sz.

⁶⁸ Lippánál Howiger cs. kir. ezredes különítménye nem Görgey csapataival találkozott. Ez az osztrák mese „Görgey menekülésének megakadályozásáról” pusztá önigazolás.

⁶⁹ Haynau augusztus 18-i hadparancsának pontos szövegét közli *Katona Tamás*: i. m. II. k. 44—45. o. E hadparancsot az orosz emlékiró csak részben idézi hitelesen.

SZEMLE

TOLNAY—SZENTESI

AZ ERŐ MÍTOSZA A NATO 35 éve

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó. Budapest, 1984. 195 o.)

Napjaink feszült, kiélezett politikai légkörében fokozott érdeklődés mutatkozik a katonapolitika iránt. A nagyhatalmak között fennálló ellentétek jobb megértését elősegítik mindazon könyvek, kiadványok, amelyek a második világháború utáni nemzetközi viszonyokról, katonapolitikáról szólnak. A NATO megalakulásának 35. évfordulójára a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó Tolnay László és Szentesi György közreműködésével új könyvet jelentetett meg.

A szerzők célja a NATO katonai gondolkodásának bemutatása, megalakulásától napjainkig. Részletesen tárgyalják a szövetség katonapolitikájának, katonai doktrínájának és hadászatának alakulását, de kitérnek olyan fontos területekre is, mint a NATO szervezeti felépítése, technikai és fegyverzeti ellátása.

A NATO létrehozásának körülményeiről és indítékairól a nyugati és a szocialista szakirodalom eltérő magyarázattal szolgál. A nyugati kiadványok és publikációk általában a „szovjet terjeszkedés” megakadályozását illetve a szovjet „fenyegetés” ellensúlyozását említik az Észak-Atlanti Szövetség létrehozásának indokául. Szerintük a Szovjetunió a második világháború után — megnövekedett nemzetközi tekintélyére és katonai erejére támaszkodva — befolyása alá vonta Közép-Kelet-Európa országait, a nyugat-európai kommunista pártok támogatásával pedig destabilizálta a tőkés államokat. A Nyugat, védekezésüképpen a szovjet „kihívásra”, a Truman-doktrínával, a Marshall-tervvel és a NATO létrehozásával válaszolt. Ezzel szemben a szocialista országok tényekre alapozott véleménye az, hogy a NATO létrejöttének oka az Egyesült Államok má-

sodik világháború utáni politikájában keresendő. Az Egyesült Államok vezetői a második világháború időszakában, de különösen annak befejeztével, a nemzetközi erőviszonyok megváltozásából olyan következtetéseket vontak le, hogy elérkezett az amerikai világhegemonia megteremtésének az időszaka. Ez az elképzelés magában foglalta a Szovjetunióval való szövetség felmondását, sőt az erőpolitika meghirdetését a volt szövetséggel szemben. Eszközként az atommonopóliumot, a stratégiai légierőt, illetve a második világháború alatt kiépült támaszpont-rendszert használták fel. Ez a politika egyenesen vezetett a NATO megalakításához, amely a Szovjetunió és a szocialista országok elleni háborús készülődést jelezte.

A NATO katonapolitikájának, hadászati koncepcióinak kialakításában az Egyesült Államoknak mindig meghatározó szerepe volt. Ez következett abból, hogy a nyugati katonai szövetség az Egyesült Államok világhatalmi törekvéseinek az eszköze, így katonapolitikáját is annak érdekei határozták, határozzák meg. A NATO katonapolitikájának, katonai doktrínájának és hadászatának elméleti alapjait, annak változásait a könyv első részében ismerhetjük meg. A NATO katonapolitikájában az első változás a 60-as években következett be, amely már az ellentétek felszínre kerülésének a jele is volt. A hidegháborús időkkel ellentétben — amikor a nyugati államok az Egyesült Államokkal való politikai és katonai szövetségben látták az egyetlen megbízható garanciát pozícióik védelmére, és fenntartás nélkül követték az Egyesült Államok által kialakított politikai-katonai irányvonalat — a 60-as

években a NATO-államok már nagyobb beleszólási jogokat követeltek a szövetség politikájának formálásában. Az atlanti kapcsolatok megváltozására elsősorban a nemzetközi erőviszonyoknak a szocializmus javára történő módosulása hatott. Erre az időszakra tehető a francia-amerikai ellentétek elmélyülése, amely végül is Franciaországnak a NATO katonai szervezetéből való kilépéséhez vezetett (1966), de ez az az időszak, amikor az Egyesült Államok vietnami agressziójának támogatása fokozódó elutasításra talált Nyugat-Európában.

Ilyen politikai viszonyok között bontakozott ki az enyhülés folyamata. Megváltoztak a tőkés államok közötti erőviszonyok is, a nyugat-európai államok az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolataikban módosításokat szorgalmaztak. A korabbinál nagyobb mértékben akarták érvényesíteni érdekeiket, továbbra is hangsúlyozva azonban, hogy az Egyesült Államok tartsa fenn elkötelezettségét a térség védelmében, ám katonai jelenlétét ne használja fel atlanti partnereivel szemben politikai és gazdasági előnyök szerzésére. Nyilvánvaló, hogy ezek az elképzelések az Egyesült Államok számára elfogadhatatlanok voltak, hiszen elfogadásuk Nyugat-Európa szerepének újraértékelését követelte volna meg az amerikai kül- és katonapolitikában. Az amerikai politikai és katonai vezetők elképzelése az volt, hogy a Nyugat továbbra is rendelje alá magát az Egyesült Államok globális törekvéseinek, de ezt megnövekedett gazdasági és katonai potenciáljával tegye. Ez a követelés különösen felerősödött a Carter-, majd a Reagan-kormányzat hivatalba lépését követően.

A NATO katonai doktrínáiban és hadászati nézeteiben kezdettől fogva központi helyet foglalt el a katonai erő „elrettentő” funkciójának hangsúlyozása. A katonai erő „elrettentő” funkciójának nyugati értelmezése annyit jelent, mint bizonyos nem kívánt események megakadályozása katonai eszközökkel. Az „elrettentés” ezek szerint a képességek és hihetőségek szorzata, vagyis amennyiben az „elrettentéssel” célt kívának elérni, akkor annak mindkét elemét bizonyos szinten kell tartani. A hihetőség csökkenése esetén fokozni kell a potenciális ellenfél „megbűntetésének” képességét, ez utóbbi elégtelen voltát pedig az alkalmazás hihetőségének növelésével kell ellensúlyozni. Az „elrettentésnek” ez az értelmezése napjainkban is érvényes, és egyik legfőbb hivatkozási alap a NATO fejlesztési programjaihoz. A könyv a továbbiakban bemutatja az „elrettentés”

elvének alakulását, az 50-es évek elejétől a 60-as évek végéig.

A Nyugat-Európának nyújtott amerikai atomgarancia a leghatékonyabb az „elrettentés” első időszakában volt. Ezt számos katonai tényező tette lehetővé, így pl.: az amerikai stratégiai légierő nagyobb veszteség nélkül támadhatta volna a szovjet célpontokat, a Szovjetunió pedig még nem rendelkezett olyan nagy hatósugarú légierővel, amely képes lett volna nagy erejű válaszcsapásra az Egyesült Államok kontinentális területeire. A Szovjetunió az amerikai fenyegetésre csak Nyugat-Európa közvetlen fenyegetésével válaszolhatott volna, ez azonban az Egyesült Államok vonatkozásában nem volt egyenértékű a Szovjetunióra mérhető csapással.

Az 50-es évek végén, a hadászati helyzet megváltozásával az Egyesült Államok területi sérthetatlensége megszűnt. Az „elrettentés” addigi modellje összeomlott, helyette a „második csapás” képessége került előtérbe. Ezen elképzelés alapja az volt, hogy egy pusztító méretű első csapás elszenvéde után is képes legyen visszavágni ellenfelének a megtámadott. Ennek megteremtése két úton volt lehetséges: a katonai erők nagymértékű növelésével, illetve azok nagymértékű biztosításával, hogy második csapásra kijelölt erők a támadás esetében ne legyenek sebezhetők. A helyzet ismét alapjaiban változott a 60-as évek végére, amikor a Szovjetunió is megteremtette saját, az amerikaival egyenértékű pusztítókapacitását. Ez azt jelentette, hogy még egy meglepetésszerű első csapás elszenvéde után is képes megbízhatóan és tömegesen visszavágni minden támadónak.

Az Egyesült Államok e helyzet ellen-súlyozására NATO-partnereivel elfogadtatta a „rugalmas reagálás” katonai doktrínáját, amely az amerikai hadászati atomfegyverek „elrettentő” hatását Nyugat-Európára nézve erősen csökkentette. A kiutat Schlesinger amerikai hadügy-miniszter által propagált koncepció jelentette, amely a hadászati fegyverek szelektív alkalmazását előírta. E koncepció újabb veszélyek forrásává vált, hiszen azzal, hogy a hadászati atomfegyverek korlátozott felhasználását minden olyan térségre kiterjesztette, ahol az Egyesült Államok nem rendelkezik megfelelő erőkkel, megnövelte az esetleges atomkonfliktus kiterjedésének veszélyét. Másodszor, azzal, hogy kiszélesítette az atomfegyverek felhasználásának lehetőségét, elősegítette egy új fegyverkezési hullám elindítását. Ezek az elvek a Carter-, majd a Reagan-kormányzat idején

is az amerikai hadászati gondolkodás központi elemei maradtak.

A könyv további részében részletes képet kapunk a „rugalmas reagálás” katonai doktrínája és az „elrettentési” koncepció ötvöződésének problematikájáról.

A NATO-államok elfogadták ugyan az amerikai nézeteket az „elrettentésről”, de egyes kérdésekben önálló véleményüknek adtak hangot. Szerintük az „elrettentés” terén célszerűbb a politikai nyomás és a katonai eszközök alacsonyabb szinten való alkalmazása; a katonai eszközök mellett nagyobb súlyt kell fektetni a diplomáciai és gazdasági eszközökre.

A továbbiakban olyan fontos kérdéseket tárgyal a könyv, mint a NATO fegyveres erejének alakulását, a katonai erőviszonyok változásait, a NATO hadászati nézeteit a 80-as évekre vonatkozólag és külön fejezetet szentel a fegyverzetcsökkentési, illetve fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon tapasztalható NATO-magatartás jellemző vonásainak.

A könyv második része az Észak-Atlanti Szövetség hagyományos és atomfegyvereiről, fegyverkezési és fejlesztési koncepcióiról szól. Megismerjük a NATO-koalícióhoz tartozó hadseregek lö-

vészfegyver-típusait, harcjárműveit, irányított páncéltörő rakétáit, lézerirányítású tüzérségi lövedékeit. Külön fejezet foglalkozik a légierő és a haditengerészet bemutatásával. A könyv utolsó fejezete a hadászati fegyverrendszerek, a hadászati fegyverek fejlesztési irányait tárgyalja a 80-as éveket véve alapul. A jobb megértést, a könnyebb eligazodást segíti a könyvben közzétett fényképek és táblázatok.

Összegezőként megállapítható, hogy a könyvet haszonnal forgathatják nemcsak a laikus érdeklődők, hanem a hadtudomány művelői is. Mindezek hangsúlyozása mellett a recensens véleménye szerint nagyobb hangsúlyt kellett volna helyezni a 40-es évek alaposabb, differenciáltabb bemutatására. A nemzetközi kapcsolatokban ugyanis 1947-ig mindkét részről tapasztalható az együttműködésre való törekvés. Az erőpolitikára való áttérés csak a Truman-doktrínával vált hangsúlyozottabbá, s ez a nemzetközi katonapolitikára is kihatott. E folyamatok részletes feltárása, elemzése további kutatómunkát igényel a korszakkal foglalkozó hadtörténészek részéről.

Okváth Imre

MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság)

1983

A szokásos kronologikus, tematikus bontásban a német, illetve az egyetemes (had)történelmi témákat külön kezelve, első helyre kívánczik *Joachim Hermann* professzornak, az NDK Tudományos Akadémiája Koraközépkori és Régészeti Intézetének munkatársának a 983. évi szláv felkelésről írott tanulmánya. A szerző a feudális német állam elleni szláv felkelés történetét dolgozta fel munkájában, kitérve annak politikai-katonai előzményeire, lefolyására, eredményére és következményeire. Mint ismeretes a keleti szláv törzseknek ezen felkelése mintegy kétszáz évre visszavetette a feudális német állam keleti irányú terjeszkedését.

Kereken ötszáz évvel a szláv felkelés után született reformáció nagy alakja, Martin Luther. *Adolf Laube*, az NDK Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkatársa, a folyóirat 5. számában közölt tanulmányában Luthernak a háborúról és a békéről formált nézeteiről ad áttekintést. A szerző jelzi, hogy Luthert és a társadalmi haladásért vívott harcát szocializmust építő

NDK is magáénak érzi és méltón őrzi emlékét.

Hosszú évszázadokon keresztül az európai hatalmi viszonyok kulcskérdése volt a német egység kérdése. A darabjaira széthullott német birodalom egyesítésére, az egységes Németország létrehozására a XIX. században számos kísérlet indult meg. E kísérletek, egyesítő mozgalmak harcának jelentős állomása volt az 1832-es esztendő, a hambachi nyilatkozat éve és 1833, a „frankfurti őrtorony megrohanásának” időpontja. *Helmut Bock*, az NDK Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkatársa, ez utóbbi esemény történetét dolgozta fel a *Militärgeschichte* 1983. évi 2. számában megjelent tanulmányában. A szerző a frankfurti lázadást a kispolgári puccs tipikus példájának tekinti, amely szervezetlensége, kidolgozatlansága miatt igazán jelentős eredményeket nem érhet el.

A folyóirat 3. számában olvasható *Reinhard Brühl* vezérőrnagynak, az NDK Hadtörténelmi Intézete parancsnokának

„Scharnhorst és a történelem tapasztalatai” című tanulmánya, amely a *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 43. számában jelent meg korábban. A szerző e munkájában felvázolja és elemzi XVIII—XIX. századi ismert német katonai gondolkodó és katona életútját és tevékenységét.

Kevésbé ismert és kutatott területre kalauzolja el az olvasót *Helmut Otto és Rudolf Studanski* tanulmánya a *Militär-geschichte* 1983/6. számában. A szerző-páros a német katonazene történetét dolgozta fel a kezdetektől az első világháború végéig. Munkájuk áttekintést ad a német katonazene kialakulásáról, fejlődéséről, a hangszeres változásairól, szerepük esetenkénti fontosságáról.

A fasiszta Németország történetének kutatása jelentős teret kapott az NDK történetírásában. A kutatók elsősorban arra keresik a választ, miként juthatott fel a Hitler vezette náci párt a hatalom csúcsaira, milyen előzmények vezettek el odáig. *Joachim Petzold* történész „Alternatíva a fasiszta diktatúrához? Kurt von Schleicher tábornok kormánykonceptiója” címmel publikált tanulmányt a folyóirat 1. számában. A szerző hangsúlyozza, hogy az 1932—1933-as esztendő döntő jelentőséggel bírtak a weimari Németország történetében. Az egyre fejlettebb fasizmus kihívásának a hatalom csúcsaira nem tudott ellenállni. Schleicher tábornok, a „népjóléti miniszterelnök”, a hitleri uralom előtti utolsó miniszterelnök már nem tudta az események menetét megakadályozni. A tanulmány szerzője úgy véli, Schleicher kormánya és néhány napos kormányzása — ellentétben a polgári történetírás megállapításaival — nem a fasizmus hatalomra kerülésének megakadályozására irányult, hanem épp annak a hatalomra jutását segítette elő.

A fasizmus hatalomra jutásának előadásában sokkal jelentősebb szerepe volt a Németországi Kommunista Pártnak és a Szociáldemokrata Pártnak, illetve az általuk irányított és befolyásolt mozgalmaknak. *Rüdiger Wenzke* a *Militär-geschichte* 4. számában közzétett tanulmányában a németországi paraszti bizottságmozgalom 1929—1933 közti történetét dolgozta fel. A szerző kiemeli a kommunista párt és a dolgozó parasztság közös háború- és egyben fasizmusellenes harcát, kitér a paraszti bizottságmozgalom nemzetközi vonatkozásaira, eredményeire. A mozgalom, mely a fasizmus hatalomra kerülése után megszűnt, a németországi munkás-paraszt szövetség egyik fontos állomásának volt tekinthető.

Ugyancsak a fasizmus kérdésével foglalkozik a 3. számban megjelent tanulmányában *Günter Paulus* professzor, a berlini közgazdaságtudományi főiskola tanára. Írásában részletesen vizsgálja azokat az eseményeket, változásokat, amelyek az első világháború utáni évek Németországában bekövetkeztek. Elemzi mindazon háború után létrejött mozgalmaknak, szervezeteknek a tevékenységét, amelyek részben a fasizmus előfutárai, majd támaszai lettek és a későbbiek folyamán zömmel be is olvadtak a fasiszta állam terrorszervezeteibe.

A második világháború alatti Németország történetének vannak olyan epizódjai, amelyeket a szocialista NDK is büszkén vállal. Ilyen pl. az 1943 nyarán a Szovjetunióban megalakult Szabad Németország Nemzeti Bizottsága tevékenysége. E bizottság a fasizmus elleni harcot hirdette meg és lapjában, a „*Freies Deutschland*”-ban széles körű propagandát fejtett ki ennek érdekében. *Gerald Diesner*, a lipcsei Karl Marx egyetem oktatója ezen újság hadtörténelmi vonatkozású publikációit dolgozta fel és elemezte „Hadtörténelmi propaganda a „Freies Deutschland” című újságban” címmel közreadott tanulmányában. (1983/3. szám.) Ezeknek a hadtörténelmi vonatkozású cikkeknek, amelyek Napóleon hadjárataitól az első világháború eseményeiig számos területet felölleltek, jelentős szerepük volt abban, hogy a hadifoglyok közül számosan csatlakoztak a kommunista kezdeményezésre létrejött Szabad Németország Nemzeti Bizottsághoz.

Az NDK hadtörténetírásában jelentős teret foglal el a Nemzeti Néphadsereg történetének a kutatása. Ez a tendencia erőteljesen érezhető a folyóirat tartalmát vizsgálva is.

A 4. számban *Heinz Hoffmann* hadseregtábornoknak, az NDK nemzetvédelmi miniszterének tollából jelent meg a jövő kutatási irányait minden bizonnyal erőteljesen meghatározó írás, „A hadtörténelem napjaink osztályharcában” címmel. (A részletesebb ismertetéstől eltekintünk, mivel a korábban előadás formájában elhangzott anyag alapos ismertetése olvasható a Hadtörténelmi Közlemények 1983/3. számában Zachar József tollából, 500—502. o.)

Az NDK Nemzeti Néphadserege életében rendkívüli jelentősége van a Német Szocialista Egységpártnak. Erről a szerepről, a párt irányításának szükségességéről közölt írást a folyóirat 2. számában *Hansjürgen Lück* alezredes „A NSZEP Központi Bizottsága Politikai Bi-

zottsága 1958. január 14-i »A párt szerepéről a Nemzeti Néphadseregben« című határozatához» címmel.

A Nemzeti Néphadseregnek a szocialista haza védelmében betöltött fontos szerepéről, a testvéri szocialista országok fegyveres erőihez fűződő fegyverbarátságot erősítésének fontosságáról közölt írást az 1. számban *Klaus-Ulrich Keubke* és *Toni Nelles*. A Nemzeti Néphadsereg történetének két ismert kutatója különösen hangsúlyozta a kérdés időszerűségét és fontosságát a „Karl Marx harci zászlója alatt — a Nemzeti Néphadsereg a szocialista fegyverszövetségben” című munkájában.

Heinz Hoffmann hadseregtábornok az előbbieken említett írásában nagy fontosságot tulajdonított a csapattörténeteknek, a csapattörténet-írásnak. Ennek a dolognak a fontosságát hangsúlyozza „A csapattörténet, mint a hadtörténelmi kutatás és a katonai hagyományörzés területe” című írásában *Paul Heider* ezredes, a folyóirat 1. számában. Ugyanakkor kiemeli azt is, hogy az NDK hadtörténetírásában egészen más jelentősége van a csapattörténetnek, mint az NSZK-éban, amely egyfajta revansista, fasiszta hagyományok őrzőjévé is vált.

Ugyancsak a csapattörténet-témához kapcsolódik és annak példáját is adja a folyóirat 6. számában *Jürgen Eichler* fregattkapitány tollából megjelent írás: „A Nemzeti Néphadsereg tengeri hadereje egységes tisztiiskolájának megalakítása 1956-ban”. A Karl Liebknecht tengerész-tiszti főiskola tanára a tengerész-tisztképzés intézménye megalakításának körülményeit, előzményeit és az iskola fejlődését tárja az olvasó elé, amely szervesen kapcsolódott az NDK parlamentjének 1956. január 18-án hozott döntéséhez. Ez a döntés a tengeri haderő felállítására vonatkozott, s ez maga után vonta a szükséges tisztképző intézmény felállítását. Az 1956-ban létrehozott iskola ma már főiskola.

A csapattörténet témakörhöz kapcsolódik a *Günter Glaser* által közölt írás — „A csapattörténeti munkák értékéről a Nemzeti Néphadsereg egységes történetének kutatásához és alakításához” (2. szám.) —, továbbá *Klaus Froh* ugyancsak a 2. számban megjelent írása.

Az NDK Nemzeti Néphadserege szoros fegyverbarátságban él a Varsói Szerződés tagállamainak fegyveres erőivel, különösen a szovjet hadsereggel. *Klaus-Ulrich Keubke* erről fegyverbarátságról

tett közzé tanulmányt az 5. számban. „A Nemzeti Néphadsereg fegyveres erőt a GSSD csapataihoz fűző fegyverbaráti kapcsolatok fejlődése a hetvenes években” címmel. A szerző munkájában áttekinti mindazokat a területeket — közös hadgyakorlatok, kulturális és politikai kapcsolatok stb. — amelyek jelentős helyet foglalnak el a fegyveres erők közti fegyverbarátságot erősítésében.

Ismeretes, hogy az NDK-ban többpárt-rendszer létezik. A NSZEP vezető szerepét elismerő és annak programját feltétlenül támogatásáról biztosító pártok egyike a Németországi Nemzeti Demokrata Pártja nevű, a városi kispolgárság csoportjait tömörítő párt. *Günter Hartmann*, a párt elnökségének tagja, a nagyválasztmány titkára, a párt honvédelmi politikájáról, a pártnak a haza védelmében kifejtett aktivitásáról számolt be a 6. számban megjelent írásában, amely a „Németország Nemzeti Demokrata Pártjának védelmi propagandaaktivitásához, különös tekintettel az ötvenes évekre” címet viseli.

Heinz Helmut és *Rudolf Koschulla* a forradalmi munkásmozgalom katonapolitikájának elméleti megalapozásáról közölt tanulmányt a 2. számban, míg *Reinhard Brühl* az 5. számban a katonai erő szerepét vizsgálja a társadalmi változások létrejöttében.

A korábbi évek gyakorlatától eltérően kevesebb tanulmány foglalkozik a szomszédos német állam, az NSZK katonapolitikájával. *Joachim Kleine* adott közre egy tanulmányt „Kontinuitás és diszkontinuitás az NSZK katonai doktrínájában a 80-as évek kezdetén” címmel. A szerző az NSZK katonai doktrínájának alakulását vizsgálja. Jelzi azokat a problémákat, amelyekkel a szomszéd német állam katonai és politikai vezetése küzd. Ezeket három csoportra osztja: 1. személyi problémák (hadkötelesek számának csökkenése), 2. gazdasági problémák (növekvő hadikiadások stb.), 3. emberi-technikai problémák.

Wolfgang Roschlau „Az NSZK védelmi erői strukturális fejlődésének fő vonásai az elmúlt harminc évben” című munkájában alapos áttekintést ad arról a jelentős fejlődésről, amelyen a NATO európai erejének egyik legjelentősebb hadserege keresztül ment. Összehasonlító táblázatokkal szemlélteti azokat a változásokat, amelyek a Bundeswehr történetében az elmúlt három évtizedben következtek.

A nem német hadtörténelemmel foglalkozó írásokat vizsgálva elsőként *Werner Hortke* akadémikusnak a tanulmányát kell megemlíteni: „Matematikai számítások a római stratégiában a Scheldnél és a Maasnál, a Rajnánál és a Majnánál” (1983/3. szám). A szerző megtalálta azt a matematikai rendszert, amely szerint a római hadvezérek hadműveleteiket tervezték. E szisztémának az alkalmazásával sikerült meghatározni az i. sz. 9-ben hadjáratot vezetett Quintilius Varus utolsó táborának a helyét, és azt a csatamezőt ahol Arminus, római birodalom ellen fellázadt cheruszusok fejedelme legyőzte őt. Ez idáig egyetlen hely sem volt pontosan ismeretes.

A gyalogság, a gyalogos fegyvernem történetét dolgozta fel két részből álló tanulmányában *Helmut Schnitter* a *Militär-geschichte* 1., illetve 4. számában. A munka első része a kezdetektől a XIV. századig tekinti át a gyalogságnak, mint fegyvernemnek a történetét. Megismeri az olvasó a görög, a római gyalogság, illetve harcmód fejlődését. Betekintést nyerhet a falanx, a manipulus- és a cohortastika rejtjelmeibe, ugyanakkor megismerheti a XIV. századig használatos gyalogsági fegyvereket is. A második rész, amely a „Csatamezők királynője” címet viseli, a XV–XVIII. századi fejlődést vizsgálja, alaposan elemzi az egyes korszak, illetve kevésbé korszakos harc- és hadrendeket.

1983-ban emlékeztek meg az európai történelem alakulását erőteljesen befolyásoló kahlenbergi csata 300. évfordulójáról. A Bécset ostromló oszmán seregek felett Kahlenbergnél aratott jelentős diadalt a szinte az egész európai kontinenst képviselő keresztény sereg. Ez a diadal a későbbi sikeres oszmánellenes felszabadító hadjáratok kiindulópontja lett. *Helmut Schnitter*, a középkor hadtörténelmének ismert NDK-beli kutatója, a folyóirat 3. számában közölt tanulmányt a csatáról. Számos forrás és feldolgozás felhasználásával, valamint összehasonlító táblázatok közreadásával mutatja be a harcoló felek elképzeléseit, felszereltséget, hadrendjét.

Az utóbbi években egyre gyakrabban találkozni a *Militär-geschichte* hasábjain a különböző felszabadító mozgalmak történetével foglalkozó publikációkkal. *Horst Krüger*, az NDK Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének a munkatársa, a brit birodalom ékkövének tartott India függetlenségi mozgalmának történetét dolgozta fel a folyóirat 5. számában megjelent „A fegyve-

res nemzeti függetlenségi harcok hagyományai Indiában 1917 előtt” címmel megjelent munkájában. A szerző főleg a XIX. században kibontakozott, különböző indíttatású, hosszabb-rövidebb életű függetlenségi mozgalmak történetét vizsgálja fel, kitérve az egyes jelentősebb megmozdulások kérdéseinek vizsgálatára, amelyek jelentős hatást gyakoroltak a későbbi indiai nemzeti függetlenségi mozgalmakra.

Amíg Indiában még a gyarmattartók elleni harcukat vívták a néptömegek, addig Oroszországban már egy új társadalom alapjainak a lerakásához teremtették meg a lehetőséget 1917 októberének harcokai. *Leonard Gavrilov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének a munkatársa, az 5. számban megjelent tanulmányában — „Az orosz tábori hadseregek katonatömegeinek harca az Októberi Forradalom győzelméért” — a bolsevikok azon erőfeszítéseit mutatja be, amelyeket a hadsereg megnyerésére tettek.

Az Októberi Forradalom és az azt követő polgárháború, illetve az intervenciók elleni harc során tűnt fel a forradalmi Vörös Hadsereg számos ismert vezetője. Közéjük tartozott az 1883-ban született Sz. M. Bugonij is. *Nyikolaj Bugaj* a folyóirat 2. számában tartalmaz életrajzzal emlékezett a „szovjethatalom legendás lovashőse”. Bugaj megrajzolta azt az életpályát, amelyet a cári hadsereg egykori altisztje bejárt. Az Októberi Forradalom után Bugonij a Vörös Hadsereg soraiban harcolt és hamarosan a híres 1. lovashadsereg legendás parancsnoka lett. A polgárháború után a Vörös Hadsereg számos magasabb parancsnoki posztját betöltötte. Tevékenyen részt vett a Nagy Honvédő Háború harcaiban és a győzelem után abban a megtiszteltetésben volt része, hogy az 1945. november 7-i győzelmi felvonulást ő vezethette a Vörös téren.

A második világháború menetében döntő fordulatot hozó sztálingrádi csata 40. évfordulójára emlékeztek szerte a világon 1983-ban. Az 1942 novembere és 1943 februárja között lezajlott csatának a hadművészet fejlődésére gyakorolt hatását, a szovjet hadművészetnek a fasiszta német hadművészet feletti győzelmét emeli ki „A hadművészet néhány kérdése a sztálingrádi csata idején” című tanulmányában *Gerhard Förster* a folyóirat 1. számában. A szerző ismerteti a csata rövid történetét, a szemben álló felek elképzeléseit, anyagi-technikai felkészültségét és a harcoló erők létszámát.

Förster úgy értékeli, hogy a sztálingrádi szovjet győzelem nemcsak a második világháború menetében hozott jelentős változásokat, de jelentősen hozzájárult a szovjet hadművészet fejlődéséhez is.

Ugyancsak a sztálingrádi csatával, pontosabban annak egyik figyelmet érdemlő kérdésével foglalkozik a folyóirat 5. számában *Karl Stich* ezredes. „A sztálingrádi szovjet légitámadás” című tanulmányában bemutatja a Vörös Hadsereg tervszerű és pontosan megszervezett, Sztálingrád köré vont légitámadását, amely lehetetlenné tette, hogy a Luftwaffe — Göring hagyhangú ígérete ellenére — biztosítani tudja a körülzárt 6. hadsereg ellátását. A Sztálingrád körül kialakított repülőterekről felszálló vadászgépek, valamint a többszörös körben kiépített légvédelem hatásossága következtében a szükséges utánpótlásnak csak elenyésző töredéke jutott Paulus csapatai kezére.

1943-ban nem csak hadseregek, de országok is kapitulációra kényszerültek. A nyugati szövetségesek olaszországi partaszállása után a fasiszta Olaszország vezérért a király letartóztatta és Badoglio marsall vette át a miniszterelnöki posztot. Az új olasz kormány hamarosan kapitulált a szövetségesek előtt. Ennek a kapitulációnak a történetét, bel- és külpolitikai, valamint katonapolitikai előzményeit, okait dolgozta fel tanulmányában *Werner Basler* a *Militärgeschichte* 5. számában. A német és olasz munkákra épülő tanulmány a fasiszta Olaszország válságának és bukásának mélyebben gyökerező okaira is rámutat.

Szorosan kapcsolódik a második világháború eseményeihez *Margot Hegman* tanulmánya — 1983/2. szám —, amely a román fegyveres erőknél a népi demokratikus átalakulásban (1944—1947) játszott szerepét vizsgálja, egyben összehasonlítását téve más szocialista országokban lezajlott folyamatok között.

A katonai kérdés, a hadsereg szerepét vizsgálta az 1. számban nagyobb összefüggésekben *Horst Giertz*, aki tanulmányában az európai szocialista forradalmak eseményeit elemezte az 1905—1907-es oroszországi forradalomtól kezdve.

Az elmúlt húsz év a nemzeti felszabadító mozgalmak sikereinek időszaka volt. A második világháború után felerősödött mozgalmak sikerei napjainkban már a történeteket is foglalkoztatják, bár tör-

ténelmi távlatokról még nem beszélhetünk. A *Militärgeschichte* 1983. évi számaiban is több, a nemzeti függetlenségi mozgalmak katonai vonatkozásait elemző publikáció látott napvilágot. A 6. számban *Werner Pade* professzor a forradalmi Kuba fegyveres erejének megszervezéséről, illetve a forradalom győzelme utáni fejlődéséről közölt tanulmányt.

Ugyancsak közép-amerikai témát dolgozott fel munkájában *Rainer Lambrecht*. Ő az Egyesült Államok 1965—66-ban a Dominikai Köztársaság ellen végrehajtott intervenciójának a történetét dolgozta a 4. számban megjelent tanulmányában.

Napjainkban úgy tűnik, hogy egy másik közép-amerikai ország — Nicaragua — vonja magára az Egyesült Államok „haragját”. A fiatal sandinista állam létrejöttéről, pontosabban a forradalmi erők végső, döntő támadásáról olvashatunk tanulmányt a 3. számban *Malte Letz* feldolgozásában.

Miközben az USA befolyása, úgy tűnik, a közép- és dél-amerikai térségben egyre csökken, vannak olyan területek, ahol befolyását igyekszik tovább növelni. Ilyen terület a Csendes-óceán ázsiai térsége. Ebben a térségben az Egyesült Államok az utóbbi években egyre inkább igyekezett megbízható szövetségeit bevonni stratégiai elképzelései megvalósításába. *Hans Martin Geyer* egy ilyen témát választott, amelyet a *Militärgeschichte* 1. számában megjelent tanulmányban dolgozott fel. A munka — Japán növekvő szerepe az Amerikai Egyesült Államok katonai stratégiájában az ázsiai—csendes-óceáni térségben — részletes áttekintést ad az egyre szorosabbá váló amerikai—japán katonai kapcsolatokról.

A röviden ismertetett tanulmányok mellett még számos érdekes közlemény, található a *Militärgeschichte* 1983. évi tudományos információ, könyvismertetés számaiban. Befejezésül ezek közül két magyar vonatkozásút említünk meg.

A 2. számban *Windisch Eleonóra* ismerteti a Magyarországon 1977 és 1980 között megjelent hadtörténelmi publikációkat, míg a 3. számban *Klaus-Ulrich Keubke* méltatja *Mucs Sándor és Zágoni Ernő* „A Magyar Néphadsereg története” című, német nyelven megjelent munkáját.

Szakály Sándor

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1982. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű
és magyar vonatkozású irodalom

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet

Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények

A hadtudomány és a hadtörténelem elméleti kérdései

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadművészet története

A hírszerzés és kémkedés története

A haditechnika története

Vártörténet, helytörténet

Hadjog, háborús bűnök

Életrajzok, emlékezések

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókor

Középkor 1500-ig

16—17. század

18. század

19. század

1900—1918

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság had-
történelme

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

A második világháború

Magyarország a második világháborúban

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1982.

Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom

Tudósítások, riportok a Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek életéről

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSÉNEK JEGYZÉKE

Élet és Tudomány

Hadtörténelmi Közlemények

Honvédelem

Honvédségi Szemle

Igaz Szó

Magyarország

Néphadsereg

Párttörténeti Közlemények

Századok

Történelmi Szemle

ÉT

HK

HO

HSz

ISz

Mo

N

PK

Sz

TSz

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet

1. *Telek, J[oseph]: History of Hungary and Hungarians 1848—1971. A select bibliography. Vol. 1. Reprinted with additions. Toronto, Author, 1980. 395 p. (Hungarian Historical Studies. No. 1.)*
2. *Telek, J[oseph]: History of Hungary and Hungarians 1848—1977. A select bibliography. Vol. 2. Reprinted with several corrections and additions. Toronto, Author, (1981.) 963 p. (Hungarian Historical Studies. No. 2.)*
3. *Magyarországon megjelent történelmi munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) válogatott jegyzéke. (1981. január 1.—december 31.) Összeáll. Rozsnyói Ágnes, Sz. Gyivicsán Mária. — Sz, 1982. 6. sz. 1375—1477. p.*
4. *A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1981. július—1982. június. — PK, 1982. 1. sz. 225—227., 2. sz. 233—235., 3. sz. 239—240., 4. sz. 246—247. p.*
5. *Dalmi Kálmán—Takács Miklós: Vas megye irodalma. 1981. január 1.—december 31. — Vasi Szemle, 1982. 1. sz. mell. 2. sz. 301—308., 3. sz. mell. 4. sz. 617—625. p.*
6. *Az 1979. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. (Összeáll. Vinczai István, Windisch Aladár.) — HK, 1982. 1. sz. 138—152. p.*
7. *Az 1980. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1. r. (Összeáll. Vinczai István, Windisch Aladár.) — HK, 1982. 4. sz. 681—699. p.*
8. *Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertórium 1979. 1—2. r. (Összeáll. Vinczai István, Windisch Aladár.) — HK, 1982. 2. sz. 330—349., 3. sz. 502—517. p.*
9. *A katonai szakirodalom bibliográfiája. Cikkrepertórium 1979. (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár és a HM Katonai Tudományos Kézíkönyvtár munkatársai.) Bp. (Zrínyi K. — OMIKK házi soksz.) 1982. 171 p.*
10. *A katonai szakirodalom bibliográfiája. 1981. Könyvek, fordítások és folyóirat-lékhelyjegyzék. (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár, HM Katonai Tudományos Kézíkönyvtár és a ZMKA Tudományos Könyvtár munkatársai.) Bp. (Zrínyi K. — OMKDK házi soksz.) 1982. 158 p.*
11. *Honvédelem 1949—1978. (Repertórium.) 2. r. Tárgymutatók. (Összeáll. Berki Imréné, Rada Ferenc.) Bp. (Zrínyi K.) 1982. 156 p. (Magyar katonai folyóiratok repertóriumai. 1.)*
12. *Berki Imréné—Szakály Sándor: Bibliográfiák a hadtudományi kutatómunka szolgálatában. — Ho, 1982. 1. sz. 116—122. p.*
13. *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom 1939—1945. Válogatott bibliográfia. (Összeáll. Windisch Aladárné vezetésével a Hadtudományi Könyvtár munkatársai. [Kiad. a] Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége.) Bp. (Zrínyi K.) 1982. 177 p.*
14. *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. Irodalomjegyzék. [Bp. 1982.] 14 lev. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái.)*
15. *Hadjog, honvédelmi jog, katonai jog, jogpropaganda a magyar katonai folyóiratokban. 1960—1982. február. (Honvédelem, Honvédségi Szemle, Polgári Védelem cikkei.) Ajánló bibliográfia. (Összeáll. Berki Imréné.) [Bp. Soksz.] 1982. 23 p. (HM Katonai Kézíkönyvtár bibliográfiái.)*
16. *Kovács Dénes: Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság. — Népszabadság, 1982. 92. sz. 6. p.*
17. *Nyéli Károly: Az ismeretlen Farkas Gábor. (A szamarkandi I. önálló lövész dandár politikai biztosa a Szibériai Újság c. hadifogyó lap munkatársa.) — Magyar Nemzet, 1982. 138. sz. 8. p.*
18. *Sándor László: Közös hagyomány. Egy internacionalista cseh folyóirat magyar kapcsolatai (a harmincas évek második felében.) — Népszabadság, 1982. 237. sz. 13. p.*
19. *Menczel János: Az igazság fegyverével. (Beszélgetés Lévai Bélával, az Igaz Szó és a Magyar Újság egykori munkatársával.) — HSz, 1982. 9. sz. 89—92. p.*
20. *Máté György: Viharban született. Negyven éve jelent meg a Szabad Nép. 1—4. r. — Népszabadság, 1982. 22—25. sz. 6. p.*

Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények

21. *Erdélyi András: Kitüntetések külföldről. (Az Országos Hadtörténelmi Múzeum gyűjteménye.) — Magyar Hírlap, 1982. 118. melléklete 4—5. p.*
22. *Zászlónk és fogadalmunk. [A zászlóvívők esküjének története.] Írták: H. T. és Sz. G. — N, 1982. 39. sz. 8—9 p.*
23. *Györkei Jenő: Egy vörös zászlórend története. — ÉT, 1982. 45. sz. 1439. p.*
24. *Kovács László: Krónikák, pénzek, fegyverek. 1—4. r. — ÉT, 1982. 16—19. sz. 483—485., 531—532., 550—552., 586—587. p.*
25. *Temesváry Ferenc: Fegyverkincsek, díszfegyverek. (Fotók: Holics Gyula. Bp.)*

- Helikon K. — Corvina (1982). 60 p. 26 t. (A Magyar Nemzeti Múzeum Kincsei.)
26. *Temesváry* Ferenc: Kelet és Nyugat között. (Vezető a történeti kiállítás fegyveranyagához. [Kiad. a] Magyar Nemzeti Múzeum. (Fotók: Holics Gyula. Bp.) NPI, (1981.) 88 p. 40 t.
27. *Temesváry* Ferenc: Vadászfegyverek a XVI—XIX. századból. Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum vadászfegyverek c. kiállításához. (Fotók: Németh Ferenc.) [Kiad. a] Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. Soksz. 1982. 22 p. 3 t.
28. *Borsos* Béla: Magyar vadász lőportartók. (Fotók: Tanka Dezső. Rajzok: Borsos Klára. Bp.) Corvina, (1982.) 90, 40 p. illusztr.
29. Fegyverek, makettek '82. A Hadtörténeti Múzeum Fegyverbaráti köre tagjainak gyűjteményéből rendezett kiállítás katalógusa. (A kiállítást rend. és a katalógust összeáll. *Lugosi* József.) [Bp. 1982.] 26 p.
30. *A[kác] L[ászló]*: Fegyverek, makettek. (Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.) — *ÉT*, 1982. 46. sz. 146. p.
31. *Kacsó* Lajos: A haditechnika parkjai. (A várpalotai tüzérmúzeum haditechnikai parkja.) — *N*, 1982. 39. sz. 16. p.
32. *Lugosi* József: A Szovjetunió marsalljainak fegyverei. (Timosenko, Vorosilov és Malinovszkij fegyverei a Hadtörténeti Múzeum „Magyarország felszabadítása” c. kiállításán.) — *MHSZ Élet*, 1982. 9. sz. 18—19. p.
33. Garibaldi-kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — *Népszabadság*, 1982. 246. sz. 7. p.
34. *Keserű* István: Csapatmúzeumok a hazafias és honvédelmi nevelés szolgálatában. — *HSz*, 1982. 4. sz. 54—56. p.
35. *Barány* Tibor: A munkásmozgalmi emlékek őrzői. (A salgótarjáni Nógrádi Sándor Munkásmozgalmi Múzeum.) — *Népszabadság*, 1982. 102. sz. 6. p.
36. *Winkler* László: Múzeumunk repülőemlékei. (Budapesti Közlekedési Múzeum.) — *Repülés*, 1982. 2. sz. 17. p.
37. *Winkler* László: Múzeumunk repülőkinccseiből. Az utolsó eredeti Brandenburg repülőgép. — *Repülés*, 1982. 4. sz. 17. p.
38. *Tómcányi* József: Air Force Museum — USA, Dayton. — *Repülés*, 1982. 5. sz. 17. p.
39. *László* Lajos: Látogatás a brüsszeli Katonai Múzeumban. — *Repülés*, 1982. 1. sz. 17. p.
40. *Bíró* Endre: Török hadifoglyok a tatai várnál. (A Kuny Domokos Múzeum török-kori kiállításának egyik metszete.) — *Új Forrás*, 1982. 5. sz. 79—80. p.
41. *Rózsa* György: Ismeretlen festmények a Vár 1686-os ostromáról. — Budapest, 1982. 8. sz. 40—41. p.
42. *Kovács* István: Plohn József 48-as honvédpórtrei elé. (Kiállítás Komáromban és Esztergomban.) — *Új Forrás*, 1982. 5. sz. 9—10. p.
43. *Kővágó* Sarolta: Uitz Béla „Vörös katonák előre!” című plakátjának előzményeihez. — *Művészettörténeti Értesítő*, 1982. 3. sz. 231—232. p.
44. *Ember* Győző: Levéltári terminológiai lexikon. [Kiad. a] Magyar Országos Levéltár. Bp. Akad. K. 1982. 380 p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 4.)
45. *Zachar* József: A Kovács Mihály porosz szabadsapatvezér elleni bécsi eljárás iratanyaga 1761—1762-ből. — *HK*, 1982. 1. sz. 71—92. p.
46. *Józsa* György Gábor: Egy politizáló kutatóintézet. Látogatás az Osztrák Ellenállás Archívumában. — *Magyar Nemzet*, 1982. 134. sz. 9. p.
47. Katonai vonatkozású térképek a Habsburg Birodalom és az Osztrák—Magyar Monarchia korából 1700—1919. Sorozatszerk. Csendes László. (Térképeket katalógizálta: Jankó Annamária, Nemesné Ipoly Márta.) Bp. MN Térképészeti Int. soksz. 1982. 77 p. 5 t. (Földabroszok, mappák, térképek. 2.) (Hadtörténelmi Térképtár katalógusai. 2.)
48. *Nemesné* Ipoly Márta: Malmok, ipari gazdasági létesítmények az első katonai felmérés térképszelvényein 1782—1785. Sorozatszerk. Csendes László. Bp. (MN Térképészeti Int. soksz.) 1982. 220 p. (Hadtörténelmi Térképtár kiadványai.)
49. *Csendes* László: Kétszáz éve kezdődött. (Magyarország első katonai felmérése.) — *Hó*, 1982. 4. sz. 106—108. p.
50. *Csendes* László: 1782-ben vette kezdetét Magyarország részletes katonai felmérése. — *HK*, 1982. 1. sz. 93—123. p.
51. *Csendes* László: Folyó, hegy, település. Méréföldké a magyar térképezés történetéből. — *ISz*, 1982. 19. sz. 16—17. p.
52. *Csendes* László: Térkép az Escorialban. (Wolfgang Lazius 16. századból eredő mappája.) — *ISz*, 1982. 2. sz. 40—42. p.
53. *Csendes* László: Félkörben a hadrend. Napóleoni térkép hazánkról. — *Mo*, 1982. 5. sz. 22. p.
54. *Csendes* László: Egy könyvajánlás másik oldala. (Vita Hédervári: a „Haditérképek története” c. könyvről szóló ismertetésével. Megjelent a Földrajzi Közl. 1981. 2. sz.-ban.) — *Földrajzi Közlemények*, 1982. 2. sz. 196—197. p.
55. *Illés* Ilona: A magyarországi történelmi emlékhelyek nyilvántartása. — *Honismeret*, 1982. 2. sz. 47—48. p.
56. *Barcy* Zoltán—*Karch* Pál: Trombita- és dobjelek az osztrák—magyar hadseregben és a haditengerészetnél. [Kiad.] az MTA Zenetud. Intézete. Bp. Házi soksz. 1982. VIII, 312 p. illusztr.
57. *Iszlai* Zoltán: Katonazene. (Irodalmi ri-

- port a magyar katonazenekarok, katonazenészek történetéről.) — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1982. 4. sz. 60—69. p.
58. A Radetzky-marsch és a többi. — Magyar Nemzet, 1982. 56. sz. 9. p.
59. Mészöly Gábor: Katonatancok. 1—4. r. ISz, 1982. 19. sz. 14—15., 20. sz. 22—23., 21. sz. 32—33., 22. sz. 32—33. p.

A hadtudomány és történelemtudomány elméleti kérdései

60. Engels, [Friedrich] válogatott katonai írásai. (Vál. és szerk. Kocsis Bernát.) Bp. Zrínyi K. 1982. 680 p. (Hadtudomány klasszikusai.)
61. Marx, Karl—Engels, Friedrich: A magyar szabadságharcról. (Szerk. S. Nyirő József.) (Bp.) Kossuth K. 1982. 162 p.
62. Lenin, V. I.: Magyarországról. 5. bőv. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1982. 130 p. (Források.)
63. A hadtudomány és a természettudományok kapcsolatáról. — Ho, 1982. 2. sz. 23—27. p.
64. Samu Mihály: Hatalom és állam. 2. átd. kiad. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1982. 595 p. Politológia és hadtudomány 507—508. p.
65. Bán Károly: Doktrínák és hadvezérek. Van-e nálunk önálló hadtudomány? (Beszélgetés Móricz Lajos ezredessel.) — Magyar Hírlap, 1982. 110. sz. 5. p.
66. Damó László: A hadtudomány szerepe. — Magyar Tudomány, 1982. 1. sz. 31—35. p.
67. Dedák Péter: Gondolatok a hazai hadtudomány művelésének és szervezésének néhány kérdéséről. — Ho, 1982. 10. sz. 100—109. p.
68. Damó László—Móricz Lajos: A néphadseregi tudományos aktíválás. — Ho, 1982. 10. sz. 3—9. p.
69. Ács Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793—1866). Bp. Zrínyi K. 1982. 145 p. illusztr.
70. Ács Tibor: Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága 1793—1866. című kandidátusi értekezésének szerzői ismeretése. [Kiad. a] Tudományos Minősítő Biz. Hadtud. Szakbiz. (Bp.) 1982. 46 p.
71. Ács Tibor: Az elfelejtett első katona akadémikus — Kiss Károly (1793—1866). — HK, 1982. 1. sz. 26—56. p.
72. Ács Tibor: Az első katonakadémikus — Kiss Károly honvédezéses. — Ho, 1982. 1. sz. 88—93. p.
73. Ács Tibor: Az első katonatudós. (Kiss Károly.) — N, 1982. 7. sz. 3. p.
74. Történelem és közgondolkodás. Tudományos tanácskozás Eger 1982. június 16—18. (Szerk. Vass Henrik. Bp.) Kossuth K. 1982. 337 p.
75. Juhász Gyula: Magyarország második világháborús részvétele a nemzetközi köztudatban. (Történelem és közgondolkodás. Tudományos tanácskozás Eger 1982. június 16—18. Bp. Kossuth K. 1982.) 153—162. p.
76. Orbán Sándor: A felszabadulás nemzeti közgondolkodásunkban (1944—1945). (Történelem és közgondolkodás. Tudományos tanácskozás Eger 1982. június 16—18. Bp. Kossuth K. 1982.) 163—178. p.
77. Zöldi László: Történés(z)ek a sajtóban. (Részletek a Történetismeret, történelemszemlelet az írásos sajtóban című, Egerben, a Történelem és közgondolkodás című tanácskozáson elhangzott előadásból. — Élet és Irodalom, 1982. 27. sz. 5. p.
78. Rázsó Gyula: Kiúszik-e a történetész a Dunából? (Válasz Zöldi László „Történés(z)ek a sajtóban” c. Élet és Irodalom 1982. 27. sz.-ban megjelent cikkére.) — Élet és Irodalom, 1982. 30. sz. 2. p.
79. Ólmosi Zoltán: Történelem és közgondolkodás. Tudományos tanácskozás Egerben (1982. június 16—18). — PK, 1982. 4. sz. 198—214. p.
80. Bálint Éva, V.: Történelem és közgondolkodás. Tanácskozás Egerben. — Magyar Hírlap, 1982. 148. sz. 9. p.
81. Pach Zsigmond Pál: Történelem és közgondolkodás. — Népszabadság, 1982. 169. sz. 4. p.
82. Mészöly Miklós: Tudat és nemzettudat. — Valóság, 1982. 7. sz. 32—47. p.
83. Huszár Tibor: Nemzetlét — nemzettudat. 1—2. r. — Valóság, 1982. 7. sz. 48—62., 8. sz. 17—34. p.
84. Száraz György: Történelmünk birtokbavétele. (A történelmi tudat hiányosságai és annak okai.) — Társadalmi Szemle, 1982. 1. sz. 21—30. p.
85. Víköl Katalin: Nemzeti múlt és a közgondolkodás. — Magyar Nemzet, 1982. 161. sz. 7. p.
86. Víköl Katalin: Nemzeti tudat és „identitás”. — Beszélgetés Ránki György professzorral. — Magyar Nemzet, 1982. 160. sz. 9. p.
87. Sipos Péter: Történetírás és nemzeti tudat. — HSz, 1982. 8. sz. 71—74. p.
88. Glatz Ferenc: Történetírás és politika. — Népszabadság, 1982. 160. sz. 13. p.
89. Glatz Ferenc: Nemzeti célok és a történetírás. — Magyar Nemzet, 1982. 142. sz. 9. p.
90. Némethy Sándor: A tudományos történetírás problémái és ezek megoldása. — Magyar Nemzet, 1982. 174. sz. 8. p.
91. Zöldi László: A tények tanúi. Beszélgetés az emlékiratirodalomról (Ránki György akadémikussal.) — Élet és Irodalom, 1982. 3. sz. 7. p.
92. Pamlényi Ervin: Még egyszer a memoárokról. — Magyar Nemzet, 1982. 79. sz. 13. p.

93. *Ungvári Tamás*: A történelem ravaszága. (A. J. P. Taylor: Háború a mi korunkban c. írásával kapcsolatos gondolatok.) — *Élet és Irodalom*, 1982. 45. sz. 3. p.
94. *Gosztonyi Péter*: A 20. századi magyar történelemkutatás Nyugaton. H. ny. n. (1979.) 16 p.
95. *Ács Tibor*: Adalékok a katonai nyelv történetéhez. — *Ho*, 1982. 10. sz. 89—99. p.
96. *Köteles Pál*: Töprengés egy torzkép előtt. (Ion Lancranjan: Gondolatok Erdélyről.) — *Tiszatáj*, 1982. 9. sz. 51—57. p.
97. *Szárász György*: Egy különös könyvről. (Lancranjan könyvről.) — *Valóság*, 1982. 10. sz. 95—105. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

98. *Unger Mátyás*: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszaba-

dulásig. 2. kiad. Bp. Tankönyvkiad. (1979.) 340 p.

99. *Szárász György*: Író és társadalom. (Egerben, a hazafiság kérdéseiről tartott tanácskozáson elhangzott felszólalás alapján.) — *Népszabadság*, 1982. 148. sz. 15. p.
100. *Deák Mihály*: A szovjet háborús irodalom szerepe a fegyveres harc pártpolitikai munkájának tanulmányozásában. — *Ho*, 1982. 11. sz. 113—117. p.
101. *Argalász Kálmán*: A katonafiatalok szocialista nevelésének feladatai. — *Ho*, 1982. 1. sz. 59—64. p.
102. *Keleti György*: Honvédelmi nevelőmunka az úttörőgárdában. — *Ho*, 1982. 7. sz. 54—58. p.
103. *Keleti György*: Kézikönyv a honvéd úttörőgárdisták vezetőinek. Bp. Zrínyi K. 1982. 129. p. illusztr.
104. *Ágoston László*: Honvédelem — honismeret. — *Honismeret*, 1982. 2. sz. 3—5. p.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

105. *Szovjet Katonai Enciklopédia*. V. köt. 1—3. [Szovetszkaja Voennaja Enciklopedija. Tom 5. Kiad. a] MNVK Tud. o. — MNVK Szab. szerk. o. Bp. Zrínyi K. 1982. 3 db.
106. *Szemelvények a Szovjet Katonai Enciklopédia köteteiből*. 4. r. [A válogatás a Szovetszkaja Voennaja Enciklopedija, Moszkva, 1977. 3—4. kötete alapján készült. Kiad. a] MNVK Tud. o. — MNVK Szab. szerk. o. Bp. Zrínyi K. 1982. 269. p.
107. *Világtörténelmi enciklopédia*. 1—2. köt. (Kleine Enzyklopädie — Weltgeschichte. Leipzig, 1979. Ford. Máthéné Glavina Zsuzsa, Héjja Zsuzsa stb. Szerk. Sipos Attila. Bp.) Kossuth K. 1982. 2 db. Tárgy- és névmutatóval.
108. *Világtörténet évszámokban 1975-ig*. 1—3. köt. Összeáll. Engel Pál, Ormos Mária. Bp. Gondolat, 1982. 3 db. Névmutatóval.
109. *Magyarország történeti kronológiája*. 2. köt. 1526—1848. Főszerk. Benda Kálmán. (Szerk. Péter Katalin, Somogyi Éva.) Bp. Akad. K. 1982. 668 p.
110. *A Dunánál. Történelmi figyelő*. (Szerk. Hanák Péter. A rádiósorozat szerk. Kerekes István, Mihancsik Zsófia.) Bp. RTV—Minerva — (Közzgazd. és Jogi K.) 1982. 333 p.
111. *Jászay Magda*: Párhuzamok és kereszteződések. A magyar—olasz kapcsolatok történetéből. Bp. Gondolat, 1982. 429 p. 36 t. Bibliogr. 271—390. p.
112. *Szabó László* (Ladislao): Magyar múlt Dél-Amerikában (1519—1900). Tardy La-

jos: Néhány szó a könyv elé... Bp. Európa K. 1982. 281 p.

113. *Boulin, Marcel*: A la hussarde dans l'Armée Française 1743—1915. Tarbes, Chez l'auteur, 1982. 227 p. 44 t.
114. *Borsányi György—Kende János*: Magyarországi munkásmozgalom 1867—1980. (Bp.) Kossuth K. 1982. 313 p. illusztr.
115. *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880—1940. Bp. Akad. K. 1982. 638 p. 12 t.

A hadművészet története

116. *A szovjet hadművészet fölénye a burzsoá hadművészet felett*. — *Ho*, 1982. 8. sz. 18—29 p.
117. *A technikai fejlődés hatása a hadművészetre*. — *Ho*, 1982. 9. sz. 35—39. p.
118. *Szabó László*: A hadművelési-művészet kialakulása és fejlődése a második világháború kezdetéig. — *Ho*, 1982. 5. sz. 83—87. p.
119. *Komjáthy, Anthony Tihamér*: A thousand years of the Hungarian art of war. Toronto, Rákóczi Foundation, 1982. 210 p. illusztr. (Rákóczi Foundation Heritage Series.)
120. *Berki Mihály*: A magyar gyalogság történelmi útjáról. — *Ho*, 1982. 7. sz. 16—26. p.
121. *Csonkaréti Károly*: A dunai hadihajók története. — *N*, 1982. 7. sz. 16. p.
122. *Harckocsik és harckocsisapatok*. [Szerk.

- Babadzsánjan, A. H. (Ford. Kónya Béla.) Bp. Zrínyi K. 1982.) 426 p. illusztr. (Tisztek könyvtára.)
123. *Madaras Péter—Szabó Attila*: Tüzek a harcmezőn. A csapatok tűzvédelme. Bev. Sztanó Géza. Bp. Zrínyi K. 1982. 165 p. illusztr. (Tisztek könyvtára.)
124. *Léka Gyula*: Deszantok alkalmazása erőszakos folyóátkelésnél. Az erőszakos folyóátkelés módjai, eszközei. Bp. Zrínyi K. 1982. 151 p. 10 t. illusztr. (Tisztek könyvtára.)

A hírszerzés és kémkedés története

125. *Szabó László*: Kémbotrány a vezérkarban. (1913. Redl-ügy.) — Interpress Magazin, 1982. 2. sz. 4—7. p.
126. *Csonkaréti Károly*: Német kódkönyv angol kézben. [Angol titkos hírszolgálat az első világháborúban.] — Interpress Magazin, 1982. 8. sz. 56—57. p.
127. *Várkonyi Tibor*: Kémnők (az első világháborúban. Marthe Richard, Mata Hari.) — Magyar Nemzet, 1982. 44. sz. 2. p.
128. *Fucci, F.*: Állelenállók. [Olaszország Katonai Hírszerző Szolgálatára hozta létre a „Harmadik Front” elnevezésű szervezetet, melynek Luca Osteria = Ugo doktor volt a vezetője.] — Interpress Magazin, 1982. 6. sz. 56—61. p.
129. *Fortusz, M. A.*: Visszaemlékezéseim. (Zá-piski rozvednice.) (Egy felderítő naplójából.) (Az „Alba Regia” hősei. Ford. Apostol András. Különös küldetés. Ford. Öleg Logvinov. Utószó: Alexandr Volf.) Bp. Zrínyi K. 1982. 201 p.
130. *Kanyó András*: Leleplezett kémek. Történetek az NSZK titkosszolgálatáról. — Népszabadság, 1982. 211. sz. 4. p.
131. Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1982. 1. sz. 72—77., 2. sz. 83—87., 3. sz. 57—63., 4. sz. 87—92., 5. sz. 75—81., 6. sz. 78—83., 7. sz. 77—82., 8. sz. 81—86., 9. sz. 66—73., 10. sz. 88—93. p.

A haditechnika története

132. *Nagy István*: Lövészfegyverek. (Arzenál '82. [A szárazföldi harc fegyverei. Szerk. Szentesi György. Bp. Zrínyi K. 1982.]) 11—46. p. (Haditechnika fiataloknak. Haditechnika.)
133. *Lugosi József*: Kard és szurony. — HSz, 1982. 1. sz. 85—86. p.
134. *Lugosi József*: A puska. — HSz, 1982. 3. sz. 82—83. p.
135. *Lugosi József*: A pisztolyok. — HSz, 1982. 5. sz. 81—82. p.
136. *Lugosi József*: Nagy idők tanúi. (Az 1848—1849-es szabadságharc csapant-

- tyús-gyutacsos fegyverei.) — ISz, 1982. 24. sz. 30—31. p.
137. *Lugosi József*: A géppuska és golyószóró. — HSz, 1982. 7. sz. 79—80. p.
138. *Lugosi József*: A géppisztolyok és géppuskák. — HSz, 1982. 9. sz. 83—84. p.
139. *Lugosi József*: A kéziggránátok. — HSz, 1982. 11. sz. 89—90. p.
140. *B[arkóczy] I[lon]*a: Gyorstűzelő zseb-fegyver. — ET, 1982. 35. sz. 1107. p.
141. *Bátyai Jenő*: Szakáts Gáborról. Születésének 90. évfordulóján. (A lángszóró feltalálója.) — Magyar Nemzet, 1982. 64. sz. 8. p.
142. *Lugosi József*: A Nagyságos Fejedelem ágyúja. — ISz, 1982. 23. sz. 12—13. p.
143. *Lugosi József*: A háború „istene” a tüzéség. Szovjet tüzéség a második világháborúban. — MHSZ Élet, 1982. 13. sz. 26—27. p.
144. *Lugosi József*: Híres harcok. — MHSZ Élet, 1982. 15. sz. 26—27. p.
145. *Schmidt László*: Adalékok a Hadtörténeti Múzeum új szerzeményéhez. (Egy „Királytigris” harcokosi láncfeszítő kerek.) — Haditechnika, 1982. 3. sz. 34—35. p.
146. *Schmidt László*: Katonai motorkerékpárok a második világháború idején. — Haditechnika, 1982. 1. sz. 26—28. p.
147. *Budincsevi Andor*: Lokátorkutatás Magyarországon a második világháború alatt. — Haditechnika, 1982. 1. sz. 29—31. p.
148. *Sébők Elek*: A vegyi fegyverek. — Népszabadság, 1982. 75. sz. 10. p.
149. *Vass Balázs*: Repülőgépek, helikopterek, rakéták. Bp. Műszaki K. 1982. 255 p. illusztr.
150. *Bence László*: Léggömbök és háborúk. — ISz, 1982. 12. sz. 30—31. p.
151. *Nagyváradai Sándor*: Magyarok és az egyetemes repülés. (Az első magyar hadirepülőgépek.) — HSz, 1982. 12. sz. 68—71. p.
152. *Jasinszky István*: Adatok a korról, amelyben Antoine de Saint-Exupéry alkotott. — Repülés, 1982. 6. sz. 16—17. p.
153. *Lugosi József*: Dicsőséges szárnyak. (Szovjet pilóták és szovjet repülőgép-tervezők a Nagy Honvédő Háborúban.) — MHSZ Élet, 1982. 11. sz. 26—27. p.
154. *Csonkaréti Károly*: Repülők a tengeren. — ET, 1982. 29. sz. 908. p.
155. *Kádár Ferenc—Csonkaréti Károly*: A hajózás története. 1—7. r. — ET, 1982. 25. sz. 792—794., 26. sz. 808—811., 27. sz. 846—849., 28. sz. 869—871., 29. sz. 892—894., 30. sz. 939—941., 31. sz. 966—970. p.
156. *Bernáth István*: PM—3 páncélos naszád sorsa. — Haditechnika, 1982. 1. sz. 24—25. p.
157. *Bernáth István*: Folyami aknász-hajók a felszabadulás utáni években. — Haditechnika, 1982. 4. sz. 32—34. p.
158. *Nagy István György*: A szovjet úrhajózás

- úttörői. — Haditechnika, 1982. 4. sz. 2—6. p.
159. *Szentesi* György: A szovjet úrkutatás negyedszázada. — Polgári Védelem, 1982. 10. sz. 19—21. p.
160. *Kováts* Andor: Történelem és haditechnika. — ISz, 1982. 1. sz. 44., 10. sz. 33., 13. sz. 40., 14. sz. 40. p.

Vártörténet, helytörténet

161. *Csorba* Csaba: Földvárak Észak-Magyarországon. (Nógrád, Drégely, Eger, Siók, Kislána, Diósgyőr, Ónód, Regéc, Szendrő, Sárospatak, Sátoraljaújhely. Honfoglalás-kori földvárak.) — Napjaink, 1982. 1. sz. 37—38., 2. sz. 36—37., 3. sz. 35—36., 4. sz. 37—38., 5. sz. 29—30., 6. sz. 35—36., 7. sz. 35—36., 8. sz. 37—38., 9. sz. 38—39., 10. sz. 38—39., 11. sz. 38—39., 12. sz. 38—39. p.
162. *Mátyás* István: Kora Árpád-kori települések, földvárak. — Népszava, 1982. 47. sz. 6. p.
163. *Miklós* Zsuzsa: Árpás-kori földvár Mende-Lányváron. — Archaeológiai Értesítő, 1981. 2. sz. 233—250. p.
164. *Sáfrány* József: Bajmóc vára. — Új Tükör, 1982. 32. sz. 36—37. p.
165. *Nagy* László: Bajmóc vára. — Új Tükör, 1982. 37. sz. 45. p.
166. *Zolnay* László: Az elátkozott Buda. Buda aranykora. Bp. Magvető, (1982.) 605 p. illusztr. Bibliogr. 596—605. p. Összeáll. Wellisch Márta.
167. Budapest története képekben 1493—1980. Képkatalógus. 1. köt. Historia civitatis Budapestinensis in imaginibus 1493—1980. Főszerk. Berza László. Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye, Kossuth ny. 1982. 912 p.
168. Debrecen története 1693—1849. 2. köt. [Írták:] Bajkó Mátyás, Balogh István stb.; Szerk. Rácz István. (Kiad. a Debrecen Megyei Városi Tanács VB Műv. Oszt.) Debrecen, (Alföldi Ny.) 1981. 553 p. 4 t. illusztr.
169. *Kovács* György Attila: A kislánai vár. — Népszabadság, 1982. 143. sz. 5. p.
170. *Ács* Zoltán: A kiskvárdai vár XVI. századi hadi krónikája a korabeli források tükrében. — HK, 1982. 1. sz. 59—70. p.
171. *Szűts* Dénes: Titkokról beszél Koppány erődje. Ősi várak nyomában. (Somogyvár.) — Hétfői Hírek, 1982. 47. sz. 5. p.
172. *Bariska* István: Erődítési munkálatok Kőszeg városfalain a 16. században. — Vasi Szemle, 1982. 2. sz. 245—259. p.
173. *Balogh* Jolán: Varadinum — Várad vára. 1—2. köt. Bp. Akad. K. 1982. 2 db. illusztr. (Művészettörténeti füzetek. 13.)
174. Történeti emlékek Veszprém megyében.

(Kiad. a Veszprém megye Tanácsa és a Hazafias Népfront Veszprém megyei Biz.) (Szerk. Biz. vez. Bándi László.) (Veszprém, Veszprémi ny. 1980.) 200 p. illusztr.

175. *Tamás* István: Zirc 800 esztendeje. — Népszabadság, 1982. 192. sz. 6. p.

Hadijog, háborús bűnök

176. *Czank* Lajos: A nemzetközi hadijogról általában. (A hadijog kialakulása és fogalma. A hágai jog. A genfi jog.) — HSz, 1982. 4. sz. 65—67. p.
177. *Czank* Lajos: Összeütöző felek, fegyveres erők és kombattánsok. — HSz, 1982. 5. sz. 75—77. p.
178. *Czank* Lajos: A hadviselés módjairól és eszközeiről. — HSz, 1982. 6. sz. 79—81. p.
179. *Czank* Lajos: A sebesültek, betegek és hajótöröttek védelme. — HSz, 1982. 7. sz. 69—71. p.
180. *Czank* Lajos: A hadifoglyokkal való bánásmód. — HSz, 1982. 8. sz. 75—77. p.
181. *Czank* Lajos: A polgári lakosság védelme háborúban. — HSz, 1982. 9. sz. 80—82. p.
182. *Czank* Lajos: Hadviselő felek és kombattánsok a nemzetközi hadijogban. — Ho, 1982. 1. sz. 65—76. p.
183. *Albert* Géza: A repülés biztonságát szolgáló jogszabályok kialakulása a magyar közlekedési jogban. — Repülés, 1982. 2. sz. 4—5. p.
184. *Karsai* Elek: Az újvidéki „hideg napok” emlékeztető évfordulóján. — Társadalmi Szemle, 1982. 1. sz. 88—94. p.
185. *Golubovic, Z.—Kumanov, Z.*: A bácskai vérengzés. Az újvidéki razzia negyvenedik évfordulójára. 1—12. r. — Magyar Szó (Újvidék), 1982. január 20—31.-i számai.
186. *Ránki* György: Magyar Holocaust. (Graham Randolp: A népiptárs politikája c. angol nyelvű műve nyomán. — Élet és Irodalom, 1982. 25. sz. 7—8. p.)
187. *Tatár* Imre: Memento Lidice. — Magyar Nemzet, 1982. 134. sz. 3. p.
188. *Firon* András: Miért éppen Lidice? Újabb részletek a tragédiáról. (1942. június 10.) — Esti Hírlap, 1982. 134. sz. 5. p.
189. *Przybylsky, Peter*: Akasztófa és amnesztia. (Zwischen Galgen und Amnestie. Kriegerverbrecherprozesse im Spiegel von Nürnberg. Ford. Jólész László. Bp. Kossuth K. 1982.) 149 p. 4 t. (Népszerű történelem.)
190. Nürnberg 1946. Emlékek és tanulságok. Összeáll. Bokor László, Dózsa Ildikó stb. Szerk. Ligeti Rudolf. [Kiad. a] MAFILM Híradó- és Dokumentumfilm Stúdió. (Bp.) 1982. 175 p. illusztr.
191. *Bokor* László: Nürnberg, 1946. (Tizenegyszer kötél általi halál.) — Mo, 1982. 17. sz. 12. p.
192. *Vajda* Péter: A titkos Wisner-dosszié. [Náci háborús bűnösök átmentése az

Amerikai Egyesült Államokba.] — Népszabadság, 1982. 284. sz. 4. p.

Életrajzok, emlékezések

193. Takáts Sándor: Régi magyar nagyasszonyok. (Vál., sajtó alá rend. Réz Pál.) Bp Szépirod. K. (1982.) 352 p.
194. Ajtai Miklós 1914—1982. — Népszabadság, 1982. 39. sz. 5. p.
195. Szabó Ágnes: *Alpári* Gyuláról. Születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1982. 15. sz. 6. p.
196. Végh Oszkár: „Húséges voltam és az is maradok”. Száz éve született *Alpári* Gyula. — Népszava, 1982. 15. sz. 7. p.
197. Vadász Ferenc: *Antal* Jánosra emlékezve. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1982. 243. sz. 8. p.
198. Kubinyi Ferenc: Kis kék pillangók, fehér virágokkal. In memoriam *Arany* Sándor orvosvezetős, 1908—1982. — Élet és Irodalom, 1982. 38. sz. 5. p.
199. „Kihallgatás a kormányzó úrnál”. (Részlet *Bajcsy-Zsilinszky* naplójából.) Bev. és közread. Tilkovszky Lóránt. — Békési Élet, 1982. 3. sz. 346—354. p.
200. *Bajcsy-Zsilinszky* Endre vitája a vezérkari főnökkel, Szombathelyi Ferenc vezérezredessel. (Részlet *Bajcsy-Zsilinszky* Endre naplójából. Bev. és közread. Tilkovszky Lóránt. — Békési Élet, 1982. 2. sz. 228—239. p.
201. Féja Géza: *Bajcsy-Zsilinszky* Endre. 2—3. r. — Új Forrás, 1982. 1. sz. 3—20., 2. sz. 3—17. p.
202. Pethő Tibor: A *Zsilinszky*-kép. (*Bajcsy-Zsilinszky* Endre.) — Magyar Nemzet, 1982. 25. sz. 5. p.
203. *Talpassy* Tibor: *Bajcsy-Zsilinszky* és a Kisgazdapárt. — Kritika, 1982. 7. sz. 22—23. p.
204. Vigh Károly: A *Zsilinszky*-életpálya kérdései. — Népszava, 1982. 84. sz. 9. p.
205. *Zimonyi* Zoltán: Újabb legenda? Vitéz *Bajcsy-Zsilinszky* Endréről. — Alföld, 1982. 10. sz. 71—77. p.
206. Józsa Antal: *Bakon* Sándor kilencvenéves. — Politikai Tájékoztató. (Kiad. az MSZMP Zala megyei Biz.) 1982. 2. sz. 106—108. p.
207. Gergely András: *Batthyány* Lajos emléke. Születésének 175. évfordulójára. — Magyar Hírlap, 1982. 31. sz. 6. p.
208. Kosáry Domokos: Emlékezések, tanulságok. A *Batthyány*-évforduló. — Magyar Nemzet, 1982. 43. sz. 7. p.
209. *Spira* György: *Batthyány* Lajosról. Születésének 175. éves fordulóján. — Népszabadság, 1982. 37. sz. 13. p.
210. Szántó Péter: *Batthyány* Lajos emlékezete. — Népszava, 1982. 35. sz. 5. p.
211. *Urbán* Aladár: *Batthyány* Lajos emlékezete. — Honismeret, 1982. 1. sz. 3—5. p.
212. *Urbán* Aladár: Az első magyar miniszterelnök. *Batthyány* Lajos születésének 175. évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1982. 35. sz. 7. p.
213. *Vikol* Katalin: *Batthyány* Lajos portréja egy tudományos ülészak tükrében. — Magyar Nemzet, 1982. 40. sz. 8. p.
214. *Zongor* Ferenc: *Berzsenyi* Lénárd [ezredes] az olmtúzi várbörtön „rajzolója”. — Honismeret, 1982. 2. sz. 34—37. p.
215. *Bojti* János. 1912—1982. — Népszabadság, 1982. 168. sz. 4. p.
216. Meghalt *Bojti* János. 1912—1982. — Magyar Nemzet, 1982. 168. sz. 3. p.
217. *Leonid Brezsnyev* (1906—1982). — Népszabadság, 1982. 266. sz. 3. p.
218. *Molnár* László, V.: 125 éve született K. E. *Ciolkovszkij*. — Magyar Nemzet, 1982. 216. sz. 8. p.
219. *K[acsó]* L[jajos]: Az úrhajózás úttörője. (*Konsztantin Edvardovics Ciolkovszkij*) — N, 1982. 37. sz. 16. p.
220. *Turtegin* Elek: A szovjet Marat. (T. D. *Deribas*, a szovjet állambiztonsági szervek munkatársa, a NOSZF-tól 1939-ig.) — Határőr, 1982. 51. sz. 14. p.
221. *Trugly* Sándor: Aradi vértanú sírja Margo nyán. [*Desseuffy* Arisztid.] — Honismeret, 1982. 5. sz. 13—14. p.
222. *Aczél* György: *Georgi Dimitrov* születésének 100. évfordulójára. — Népszabadság, 1982. 142. sz. 7. p.
223. *Borsányi* György: G. *Dimitrov* születésének centenáriuma. — Társadalmi Szemle, 1982. 5. sz. 72—82. p.
224. *Borsányi* György: *Georgi Dimitrov* és a magyar munkásmozgalom. — Magyar Hírlap, 1982. 3. sz. 6. p.
225. *Borsi* Emil: *Georgi Dimitrov* születésének századik évfordulóján. — Pártélet, 1982. 6. sz. 34—38. p.
226. *Borsi* Emil: A lipcei per hőse. *Dimitrov*-évforduló. — Magyar Hírlap, 1982. 141. sz. 12. p.
227. *Dimitrov* és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom. (Menyhárt László beszélgetése Fodor Zoltán volt nagykövettel. — HSz, 1982. 7. sz. 88—92. p.
228. *Radev*, Sztójan: Ungarija i *Georgi Dimitrov*. Szófia, Izdat na Otecsestvenija Front, 1982. 191 p.
229. *Szokolay* Katalin: *Georgi Dimitrov* és a háború elleni harc. — PK, 1982. 2. sz. 121—144. p.
230. *Verbui* Lajos: Életét szentelte a fasiszmus elleni küzdelemnek, a felszabadító harcnak, a kommunizmusnak. 100 éve született *Georgi Dimitrov*. — Népszava, 1982. 141. sz. 5. p.
231. *Hajdú* Tibor: Hogyan lett egy arab lovászfűből magyar tábornok? (*Fadallah* el Hedad Mihály császári és királyi vezérőrnagy életútja.) — Magyar Nemzet, 1982. 73. sz. 10. p.

232. Józsa Antal: Két elhunyt zalai internacionalista harcokra emlékezünk. *Farkas András, Tóth István.* — Politikai Tájékoztató. (Kiad. az MSZMP Zala megyei Biz.) 1982. 2. sz. 101—105. p.
233. Fodor Zoltán: A Pireneusoktól a Kárpátokig. [Visszaemlékezés.] (Bp.) Kossuth K. 1982. 267 p. 6 t.
234. Luzzsa Endréné: Sepsimartonosi Gyujtó Károly, az admirális. — Magyar Nemzet, 1982. 275. sz. 8. p.
235. Petneházy Zoltán: A velencei Arzenál magyar parancsnoka. (Gyujtó Károly admirális.) — Magyar Nemzet, 1982. 263. sz. 8. p.
236. Szombathy Viktor: Gyujtó Károly, az admirális. — Magyar Nemzet, 1982. 275. sz. 8. p.
237. Burucs László: Adalék történelmi ismereteinkhez. (Zalaszegvár szülötte, Gyulai Gaál Miklós hadmérnök tábornok életútja és részvétele a szabadságharcban 1799—1854.) — Magyar Nemzet, 1982. 170. sz. 8. p.
238. Magyar Antal: Néhány adat Gyulai Gaál Miklósról. — Magyar Nemzet, 1982. 269. sz. 8. p.
239. Zákonyi Ferenc: Gyulai Gaál Miklós emlékének megörökítése. — Magyar Nemzet, 1982. 186. sz. 8. p.
240. Ács Irén: Ilku Pál, 1912—1973. — Pártélet, 1982. 10. sz. 86—88. p.
241. Havas Ervin: A kommunista néptanító. Hetven éve született Ilku Pál. — Népszabadság, 1982. 236. sz. 7. p.
242. Jahn Anna: Krónika emberközelből. (Jahn Ferenc.) Bp. Gondolat, 1982. 291 p. 8 t.
243. Jahn Anna: Jahn Ferenc, 1902—1945. — Pártélet, 1982. 2. sz. 79—81. p.
244. Köves Rózsa: Nyolcvan éve született Jahn Ferenc. — Magyar Nemzet, 1982. 29. sz. 7. p.
245. Botos János: Jancsik Ferenc (1882—1944.) [Internacionalista, 1919-ben vörösőr]. — Pártélet, 1982. 2. sz. 85—87. p.
246. Györkei Jenő: Mindig híven a forradalomért. (Jancsik Ferenc.) — N, 1982. 7. sz. 13. p.
247. Kende János: Jancsik Ferencről. Születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1982. 41. sz. 6. p.
248. S[ánta] Gy[örgy]: Mindig az elsők között... (Jancsik Ferenc.) — ISz, 1982. 4. sz. 11. p.
249. Verbai Lajos: Élete harcokban telt el. Jancsik Ferenc születésének 100. évfordulóján. — Népszava, 1982. 41. sz. 7. p.
250. Gyurkó László: Arképvázlat történelmi háttérrel. (Kádár János.) Bp. Magvető, (1982.) 385 p.
251. Józsa Antal: Két nép katonája. 100 éve született Kapitány Gyula, a szocialista parancsnokképzés úttörője. — N, 1982. 43. sz. 12. p.
252. Vida Sándor: Kaszás Ferenc, 1922—1974 — Pártélet, 1982. 12. sz. 85—86. p.
253. Godó Ágnes: A párt katonája. (Kállán György 75. születésnapjára.) — N, 1982. 11. sz. 6. p.
254. Pintér István: Kállán Györgyről, születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1982. 60. sz. 6. p.
255. Verbai Lajos: Úgy tudott lelkesedni, mint még kevesen. Hetvenöt éve született Kállán György. — Népszava, 1982. 60. sz. 7. p.
256. Pintér István: A tábornok. (Kocsis János vezérőrnagy életútja.) — Népszabadság, 1982. 89. sz. 4. p.
257. Komját Irén. 1895—1982. — Népszabadság, 1982. 95. sz. 4. p.
258. Csendes László: Lipszky János huszártiszt életútja és térképei. — HK, 1982. 3. sz. 464—481. p.
259. Boldizsár Iván: Egy bátor és derűs ember. Markos György nyolcvanadik születésnapján. — Élet és Irodalom, 1982. 51. sz. 4. p.
260. Nyéki Károly: Markovits Rodionról — a Szibériai garnizon ürügyén. — Élet és Irodalom, 1982. 2. sz. 2. p.
261. Miklós Gábor: Ismét a Mészáros Lázár-ügyről. Az elhagyott temetőkertről hazai sírba. — Népszabadság, 1982. 36. sz. 4. p.
262. Korom Mihály: Dálnoki Miklós Béla. — Társadalmi Szemle, 1982. 11. sz. 51—58. p.
263. Vörösmarty Géza: Rákóczi tábori orvosa. (Moller Károly Ottó.) — Magyar Nemzet, 1982. 295. sz. 8. p.
264. Kékesdi Gyula: Fél évszázad a mozgalomban. (Nagy Sándor életútja.) — Népszabadság, 1982. 178. sz. 4. p.
265. Havas Ervin: A kommunista agitátor példája. Hetven éve született Orbán László. — Népszabadság, 1982. 178. sz. 6. p.
266. Pintér István: „A világ azzá lesz, amivé tesszük...” Emlékezés Orbán Lászlóra. — Magyar Nemzet, 1982. 179. sz. 6. p.
267. Ember Mária: Odescalchi Margitra emlékezve. — Magyar Nemzet, 1982. 70. sz. 4. p.
268. Zákonyi Ferenc: Orzovenszky Károly, ak, a szabadságharc egykori törzsorvosának emléke Balatonfüreden. — Honvédtörvény, 1982. 4. sz. 311—315. p.
269. Pintér István: Módosítás. (Pirók János életútja.) — Népszabadság, 1982. 112. sz. 4. p.
270. Rosenstone, Robert A.: Romantikus forradalmár. John Reed élete. (Romantic revolutionary. A biography of John Reed. Ford. Borbás Mária. Versek ford. Tándori Dezső, Bp.) Kossuth K. 1982. 331 p. 4 t.
271. Köves [Rózsa:] Révész Géza emlékezete. — Magyar Nemzet, 1982. 203. sz. 7. p.
272. Példamutató, küzdelmes életút. Révész Géza születésének 80. évfordulójára.

- [Írta:] K. J. — Népszabadság, 1982. 203. sz. 6. p.
273. *Vida Sándor: Révész Géza, 1902—1977.* — Pártélet, 1982. 8. sz. 87—88. p.
274. *Fekete Gyula: A legnehezebb történelmi lecke. (Reviczky Imre ezredes.)* — Népszava, 1982. 31. sz. 10. p.
275. *Köves Rózsa: Rónai Sándor emlékezete.* — Magyar Nemzet, 1982. 236. sz. 8. p.
276. *Vadász Ferenc: Életre szóló hűséggel. Rónai Sándorról, születésének 90. évfordulóján.* — Népszabadság, 1982. 234. sz. 6. p.
277. *Kékesdi Gyula: Mind a hatan. (Sebes Sándor emlékezése öt fivérére.)* — Népszabadság, 1982. 248. sz. 6. p.
278. *Botos János: Simon Ferencről születésének 75. évfordulóján.* — Népszabadság, 1982. 21. sz. 6. p.
179. *Végh Oszkár: Megtörni nem tudták — megölték. 75 éve született Simon Ferenc.* — Népszava, 1982. 21. sz. 7. p.
280. [Raj Tamás]: *Simonyi József óbester. (Halálának 150. évfordulójára.)* — Magyar Nemzet, 1982. 202. sz. 9. p.
281. *Raj Tamás: Az igazi Simonyi óbester.* — Magyar Nemzet, 1982. 245. sz. 8. p.
282. *Sugár István: Az igazi Simonyi óbester.* — Magyar Nemzet, 1982. 245. sz. 8. p.
283. *Vadász Ferenc: Mindig másokért emelt szót. Spiesz Józsefről, születésének 90. évfordulóján.* — Népszabadság, 1982. 106. sz. 6. p.
284. *Tóth György, M.: Mindig a haladás szolgálatában. (90 éve született Szántó Rezső.)* — N, 1982. 1. sz. 13. p.
285. *Vadász Ferenc: Szántó Rezsőről. Születésének 90. évfordulóján.* — Népszabadság, 1982. 2. sz. 4. p.
286. *Vida Sándor: Szántó Rezső 1892—1970.* — Pártélet, 1982. 1. sz. 80—82. p.
287. *Bistey András: Szibéria melege. (Regény.) (Szikszai Kálmán és társai emlékének.)* Bp. Zrínyi K. 1982. 99 p.
288. *Küzdelmes életút. (Thököly János, a spányol köztársasági hadsereg harcosa, jugoszláv partizán. [Írta:] S. B.)* — N, 1982. 2. sz. 6—7. p.
289. *A legnagyobb jugoszláv. Kilencven éve született Joszip Broz Tito.* — Magyar Hírlap, 1982. 116. sz. 2. p.
290. *Szabó L. István: Kilencven éve született Tito.* — Népszabadság, 1982. 118. sz. 6. p.
291. *Várkonyi Tibor: Tito emléke. (Születésének 90. évfordulójára.)* — Magyar Nemzet, 1982. 119. sz. 3. p.
292. *Kékesdi Gyula: Viharos évek. (Udvardy Ferenc életútja.)* — Népszabadság, 1982. 154. sz. 4. p.
293. *Vas Zoltán: Akkori önmagunkról. Önéletírás. 2. Bp. Magvető, (1982.) 694 p.* (Tények és tanúk.)
294. *Zika Klára: Kossuth futára, toborzója. Emlékezés Vasvári Pálra.* — Magyar Nemzet, 1982. 60. sz. 7. p.
295. *Köves Judit: George Washington.* — Népszava, 1982. 43. sz. 6. p.
296. *Szuhay-Havas Ervin: A kormányrúdnál és az ekeszarnál. 250 éve született George Washington.* — Népszabadság, 1982. 43. sz. 13. p.
297. *Urbán Aladár: George Washington, az Amerikai Egyesült Államok első elnöke.* — Magyar Nemzet, 1982. 44. sz. 7. p.
298. *Elhunyt Zgygerka János. (1903—1982.)* — Népszabadság, 1982. 22. sz. 8. p.
299. *Elhunyt Zgygerka János.* — Népszava, 1982. 22. sz. 5. p.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókor

300. *Jankó Olga: A győzelmes quadesi csata. (I. e. 1296.)* — Népszabadság, 1982. 160. sz. 19. p.
301. *Galotta, B.: Themisztoklész és a hálátlan Athén.* — Interpress Magazin, 1982. 7. sz. 24—27. p.
302. *Gáspár Dorottya: Eskü a rómaiaknál és a sacramentum militiae.* Bp. Akad. K. 1982. 90 p. 3 t.
303. *Fűz Jenő: Pannonok évszázada. (Pannónia 193—284.) (Fotók: Kónya Kálmán. Bp.) Corvina K. (1982.) 78 p. 24 t.*
304. *Tóth Endre: Megjegyzések Pannónia provincia kialakulásának kérdéséhez.* — Archaeológiai Értesítő, 1981. 1. sz. 13—33. p.
- Középkor 1500-ig
305. *Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar törté-*
- nelem forrásai V. A 6—7. század fordulójára tájázott híradás az avarok hadművészetéről. — Archaeológiai Értesítő, 1981. 1. sz. 81—88. p.
306. *Szádeczky-Kardoss Samu—Olajos Teréz: Az avar történelem forrásai VI. 1. r.: Az 594 előttre datálható események.* — Archaeológiai Értesítő, 1981. 2. sz. 218—232. p.
307. *Szádeczky-Kardoss Samu—Olajos Teréz: Az avar történelem forrásai VI. Az avar-ellenes bizánci hadakozás megélénkülésétől a másfél esztendőös harci szünet végéig. (Kb. 592—597.) 2. rész: Az 594. és a következő évek eseményei.* — Archaeológiai Értesítő, 1982. 1. sz. 136—144. p.
308. *Erdélyi István: Az avarság és kelet a régészeti források tükrében.* Bp. Akad. K. 1982. 253 p. 50 t. Bibliogr. 215—239. p.
309. *Epperlein, Siegfried: Nagy Károly. (Karl*

- der Grosse. Ford. Pálvölgyi Endre.) Bp. Gondolat, 1982. 192 p. 8 t.
310. A magyar őstörténet múltja és jövője. Beszélgetés Vásáry Istvánnal. [Írta:] R. T. — Magyar Nemzet, 1982. 167. sz. 7. p.
311. A magyarok története. Terdzsüman, Mahmud: Tarih-i Üngürüs. 1740. évi Névtelen szerző: Madzsar Tarihi. (Ford., jegyz. és utószó Blaskovics József. Előszót írta Vass Előd.) Bp. Magvető, (1982.) 521 p. (Magyar Hírmondó.)
312. László Gyula: 50 rajz a honfoglalókról. A szerző rajzaival. (Bp.) Móra K. (1982.) 105 p. har.
313. Földes Péter: Ha az ősi krónikák igazat mondanak. A honfoglaló vezérek nyomában. (Bp.) Móra K. (1982.) 245 p. illusztr.
314. Borosy András: Közrendű és nem szabad eredetű hadakozó népelemek az Árpád-korban. — HK, 1982. 1. sz. 3—24. p.
315. Katona István: A muhi csata emlékezete. — N, 1982. 22. sz. 16. p.
316. Turtegin Elek: Útközet a jégmezőn. (Az 1242-es Csud-Pszkovi tavi csata.) — Határőr, 1982. 16. sz. 14. p.
317. Rázsó Gyula: Kard és félhold. [1260—1686.] — Interpress Magazin, 1982. 5. sz. 120—127. p.
318. Rázsó Gyula: Kard és kereszt. (Keresztesháborúk.) — Interpress Magazin, 1982. 4. sz. 78—89. p.
319. Kubinyi András: Az Anjouk Magyarországon. Nagy Lajos. — ÉT, 1982. 36. sz. 1131—1133. p.
320. Engel Pál: Nagy Lajos és a középkori magyar nagyhatalom. — Historia, 1982. 4—5. sz. 52—53. p.
321. Papp Gábor: A hódító Nagy Lajos király. — Népszabadság, 1982. 213. sz. 8. p.
322. Vikol Katalin: Nagy Lajos és kora. Beszélgetés Fügedi Erik történésszel. — Magyar Nemzet, 1982. 231. sz. 9. p.
323. Bellér Béla: Canossa eleste. (Nagy Lajos nápolyi hadjáratai, 1347, 1350.) — Népszabadság, 1982. 261. sz. 19. p.
324. Papp Gábor: „Ez volt ám az ember...” (Toldi Miklós.) — Népszabadság, 1982. 301. sz. 4. p.
325. Szarka László: Podjebrád, a kelyhes király. — Interpress Magazin, 1982. 10. sz. 140—150. p.
326. Darkó Jenő: A várnai csata. — Interpress Magazin, 1982. 3. sz. 122—127. p.
327. Rázsó Gyula: Bizánc végromlása. — Interpress Magazin, 1982. 9. sz. 28—36. p.
328. Castelot, A.: „Isten általunk győz.” (Jeanne d’Arc.) — Interpress Magazin, 1982. 8. sz. 22—23. p.
329. Kadare, Ismail: A fellegvár. (Keshtjella.) [Történelmi regény.] (Ford. Békés András.) Bp. Zrínyi K. 1982. 317 p. [Szkander bég fellegvárának, Krujának az 1449. évi ostromáról.]
330. Rázsó Gyula: The Mercenary Army of King Matthias Corvinus. (From Hunyadi to Rákóczi war and society in late medieval and early modern Hungary. New York, 1982.) 125—140. p.
- 16—17. század
331. Aus der Geschichte der Ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16—17. Jahrhundert. Vorträge der internationalen wissenschaftlichen Konferenz aus Anlass der 500. Wiederkehr der Geburt von György Dózsa. Budapest, 12—15. September 1972. Hrsg. v. Gusztáv Heckenast. (Red. Iván T. Berend, Lajos Elekes usw.) Bp. Akad. K. 1977. 535 p.
332. Kovássy Zoltán: Dózsa máramarosi követői. — Magyar Nemzet, 1982. 246. sz. 9. p.
333. Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén. 2. kiad. Bp. Gondolat, 1982. 291 p. (Magyar história.)
334. Fehér Géza: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Bp. Akad. K. 1982. 250 p. illusztr.
335. Magyar emlékirók 16—18. század. (Vál. és jegyz. ellát. Bitskey István.) Bp. Szépirod. K. (1982.) 998 p. (Magyar Remekírók.)
336. Zoffmann Zsuzsanna, K.: Az 1526-os mohácsi csata 1976-ban feltárt tömegsíriainak embertani vizsgálata. Anthropologische Untersuchung der Skelettreste aus den im Jahre 1976 freigelegten Massengräbern der Schlacht bei Mohács 1526. Bp. Akad. K. 1982. 82 p. 8 t. (Biológiai tanulmányok. 9.)
337. Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. (Vál., összeáll. és utószó Kulcsár Péter. Ford. Borzsák István.) Bp. Szépirod. K. (1982.) 382 p. (Olcso Könyvtár.)
338. Kőszeg ostromának emlékezete. Vál., szerk. bev. jegyz. Bariska István. (Bp.) Európa K. — Helikon K. 1982. 279 p. illusztr. (Bibliotheca Historica. Történelmi és művelődéstörténeti sorozat.)
339. Rázsó Gyula: Hősies kompromisszum. Emlékezés Kőszegen. — Élet és Irodalom, 1982. 38. sz. 6—7. p.
340. Degré Alajos: Tudományos ülés Kőszeg ostromának 450. évfordulóján. (Kőszeg, 1982. augusztus 28. Rázsó Gyula hozzászólásának ismertetésével.) — Vasi Szemle. 1982. 4. sz. 539—541. p.
341. Degré Alajos: Megemlékezés Kőszeg ostromáról. (Emlékezés Kőszegen, 1982. augusztus 28-án.) — Határőr, 1982. 38. sz. 13. p.

342. Jurisics narcosaira emlékezett Kőszeg. — Magyar Nemzet, 1982. 202. sz. 3. p.
343. *Bariska* István: Az 1532-es török hadjárat és Kőszeg ostroma. — Honismeret, 1982. 6. sz. 26—29. p.
344. *Dávid* Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp. Akad. K. 1982. 342 p.
345. *Sugár* István: Az egri vár hadi postája a XVI. században. — HK, 1982. 2. sz. 206—215. p.
346. *Sugár* István: Mikor írta Tinódi az egri várostrom históriás énekét? — Irodalomtörténet, 1982. 1. sz. 180—186. p.
347. A Báthoriak kora. (Vál., sajtó alá rend., utószó Sebes Katalin. Bp. Szépirod. K. (1982.) 307 p. (Olcso könyvtár.)
348. *Gömöri* György: Angol kortársak Báthori István lengyel királyról. — Magyar Nemzet, 1982. 73. sz. 9. p.
349. Lescaplier, Pierre utazása Erdélybe (1574.) Közread., [utószó, jegyz.] Benda Kálmán, Tardy Lajos. Ford. Benda Gyula, Benda Kálmán, Tardy Lajos. Bp. Európa K., Helikon, 1982. 134 p. illusztr. (Bibliotheca historica. Történelmi és művelődéstörténeti sorozat.)
350. *Baranyai Decsi* János: magyar históriája (1592—1598.) Commentarium de rebus Ungaricis libri qui exstant.) Ford., bev. Kulcsár Péter. (Jegyz. Bellus Ibolya. Bp.) Európa K. — Helikon K. 1982. 414 p. (Bibliotheca Historica. Történelmi és művelődéstörténeti sorozat.)
351. *Tóth* Sándor László: Szinán nagyvezér tervei 1593—94-ben. — HK, 1982. 2. sz. 159—173. p.
352. *Meggyesi* Rezső: Végvár a Duna partján. (Győr visszavávása 1598-ban.) — Határőr, 1982. 28. sz. 14. p.
353. *Czigány* István: Ki volt Pálffy Miklós? Egy elfeledett hadvezér. — N, 1982. 36. sz. 13. p.
354. *Nagy* László: Erdély és a tizenötéves háború. — Sz, 1982. 4. sz. 639—686. p.
355. *Nagy* László: Bocskai István a hadak élén. Bp. Gondolat, 1981. [Ism.] Rácz László. — Sz, 1982. 5. sz. 1113—1114. p.
356. *Bitskey* István: Bocskai István alakja a magyar irodalomban. — Alföld, 1982. 11. sz. 80—86. p.
357. *Benda* Kálmán: Bocskai István. — Alföld, 1982. 11. sz. 74—79. p.
358. *Benda* Kálmán: Erdélyből az önálló Magyarorszáért. 425 éve született Bocskai István. — Népszabadság, 1982. 1. sz. 4. p.
359. *Nagy* László: Bethlen Gábor életútja legendák és tények tükrében. [Kiad. a] (Magyar Nemzeti Múzeum.) Bp. 1980. 7—32. p. Klny. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Folia Historica 8. köt.-ből.
360. *Kamody* Miklós: Emlékezés a felső tiszai vidéki parasztfelkelésre. (1631. augusztus.) — Borsodi Szemle, 1982. 3. sz. 78—94. p.
361. *Németh* S. Katalin: Zrínyi Miklós ismeretlen levelei 1664-ből. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1982. 2. sz. 198—201. p.
362. *Molnár* László, V.: A lázadó atamán. [Sztepan Timofeevics Razin.] — Interpress Magazin, 1982. 88—93. p.
363. *Nagy* László: „Nem jöttünk égi hadak útján...” Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról. (Bp. Magvető K. 1982.) 494 p. (Elvek és utak.)
364. *Nagy* László: Kuruc hajdúk — labanc hajdúk a XVII. század utolsó harmadában. (Magyar Történeti Tanulmányok, XIV. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1981.) 45—92. p.
365. *Papp* Gábor: „A kuruc király”. 325 éve született Thököly Imre. — Népszabadság, 1982. 225. sz. 8. p.
366. *Benczédi* László: A „vitélzöld rend” (A 17. század függetlenségi harcai.) — História, 1982. 4—5. sz. 54—56. p.
367. *Forst de Battaglia*, Otto: Jan Sobieski. (Mit Habsburg gegen die Türken.) [2. Aufl.] (Graz—Wien—Köln.) Verl. Styria, (1982.) 320 p.
368. *McKay*, Derek: Prinz Eugen von Savoyen. Feldherr dreier Kaiser. (Prince Eugene of Savoy.) (Übertr. v. Gerald Szyszkowitz, Uta Szyszkowitz.) (Graz, Wien, Köln.) Verl. Styria, (1979.) 267 p. 4 t.

18. század

369. *Köpeczi* Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszméi útja. Bp. Akad. K. 1982. 228 p. 34 t.
370. *Köpeczi* Béla: Rákóczi követe Rómában. — TSz, 1982. 3. sz. 404—413. p.
371. *Várkonyi* Ágnes, R.: Rákóczi és a hágai békekonferencia. (Egy bankett ürügyén.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1983. 1—3. sz. 202—211. p.
372. *Zachar* József: Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális. — HK, 1982. 3. sz. 355—390. p.
373. *Kamody* Miklós: A Rákóczi-szabadságharc tábori postája. — HK, 1982. 2. sz. 216—241. p.
374. *Vikol* Katalin: A szatmári béke új megvilágításban. Könyvről beszél Bánkúti Imre. — Magyar Nemzet, 1982. 20. sz. 7. p.
375. *Zachar* József: Rákóczi apródja. (Tóth András, a francia király brigadérosának életútja. 1698—1757.) — Népszabadság, 1982. 207. sz. 19., 237. sz. 6. p.
376. *Zachar* József: Un maréchal de France hongrois (László Bercsényi.) — Revue de Hongrie, 1982. 4. sz. 41—47. p.
377. Ungarische Husaren in allen Landen. (Pálffy Judit beszélgetése Zachar József

- hadtörténezzel.) — Budapesti Rundschau, 1982. 3. sz. 6. p.
378. *Pálffy* Judit: Három huszárnemzedék. (Beszélgetés Zachar József hadtörténész-szel.) — Esti Hírlap, 1982. 96. sz. 4. p.
379. *Hasselsteiner*, Horst: Wehrverfassung und personelle Heeresergänzung in Ungarn zwischen Herrscherrecht und ständischem Konstitutionalismus. (Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Wien, 1982.) 101—120. p.
380. *Molnár* László, V.: Pugacsov háborúja. (1773—1775.) — Interpress Magazin, 1982. 1. sz. 38—43. p.
381. *Zachar* József: Az amerikai függetlenségi ünnepségek magyar vonatkozásai. — Honismeret, 1982. 4. sz. 59. p.
382. *Póka-Pivny* Aladár—*Zachar* József: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. (Kováts Mihály ezredes élete 1724—1779.) Bp. Zrínyi K. 1982. 177 p. Bibliogr. 171—[178]. p. Ism. *Ózigány* István — HK, 1982. 4. sz. 657—659. p. — Sz[akály] S[ándor] — Magyar Nemzet, 1982. 180. sz. 4. p.
383. *Zachar* József: Washington magyar ezredese. (Kováts Mihály.) — Népszabadság, 1982. 43. sz. 19. p.
384. *Pálffy* Judit: Ungarische Husaren in den Vereinigten Staaten von Amerika. — (Beszélgetés Zachar József hadtörténész-szel.) — Budapesti Rundschau, 1982. 13. sz. 6. p.
385. *Halápi* László: Egy huszárezredes életútja. (Kováts Mihály.) — N, 1982. 29. sz. 13. p.
386. *Zombori* István: Egy nemzet keresi múltját. — Bostón és a függetlenségi háború. — ÉT, 1982. 37. sz. 1175—1178. p.
- 19. század**
387. *Manfred*, A. Z.: Napóleon. Életrajz. Ford. Nyilas Vera. 2. kiad. Bp. Kossuth K. 1982. 508 p. illusztr.
388. *Turtegin* Elek: A borogyinói csata. — Határőr, 1982. 37. sz. 14. p.
389. *Martín* József: Borodino. — Magyar Nemzet, 1982. 238. sz. 2. p.
390. *Gonda* Imre: Forradalmak, nemzeti mozgalmak a [Habsburg] Birodalomban. — História, 1982. 4—5. sz. 56—57. p.
391. *Csillag* István: Magyar orvosok a bécsi 1848-as forradalomban. — Magyar Nemzet, 1982. 64. sz. 8. p.
392. *Pásztor* József, M.: Hogyan láttak minket? Engels 1848—1849. magyar hadszíntereiről. — Magyar Hírlap, 1982. 219. sz. 9. p.
393. *Dobozy* Imre: Gyönyörű vereségeink. (1848—1849.) — Élet és Irodalom, 1982. 11. sz. 3. p.
394. *Szabad* György: A szabadság, az erkölcs, az emberség forradalma. — Népszabadság, 1982. 62. sz. 4. p.
395. Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848—1849-ben. Tanulmányok a szerb-magyar kapcsolatok köréből. Szerk. Bona Gábor. Bp. Akad. K. 1983. 186 p.
396. *Tardy* Lajos: Régi feljegyzések Magyarországról. [Utószó: Benda Kálmán.] (Bp.) Móra K. (1982.) 203 p. 16 t.
397. *Ugróczy* Mihály: A keszthelyi Georgikon-hallgatók a szabadságharcban. — Magyar Nemzet, 1982. 228. sz. 9. p.
398. *Kovássy* Zoltán: Francia önkéntesek 1848-ban. — Magyar Nemzet, 1982. 265. sz. 9. p.
399. *Czaga* Viktória, N.: Akit Buda hazahívott. (Házmán Ferenc.) — Magyar Nemzet, 1982. 4. sz. 8. p.
400. *Megyeri* Katalin, J.: Jókai Mór levele Klapka tábornokhoz. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1982. 3. sz. 350—354. p.
401. *Pásztor* Emil: Kazinczy Lajos zsbói fegyverletétele 1849-ben. — Korunk, 1982. 2. sz. 141—147. p.
402. *Zika* Klára: Egy nagy család ága. Múltidézés Kossuth Klárával. — Magyar Nemzet, 1982. 128. sz. 9. p.
403. *Kapronczay* Károly—*Szemkeő* Endre: Nők a „csatamezőn”. Kossuth Zsuzsanna és az ápolónők. — ÉT, 1982. 12. sz. 365—366. p.
404. *Beregi* Tivadar: Félicien Lamennais, és az 1848—49-es magyar szabadságharc. — Magyar Nemzet, 1982. 239. sz. 8. p.
405. *Papp* Gábor: A század megmutatta. 175 éve született Lenkey János. — Népszabadság, 1982. 207. sz. 8. p.
407. *Kálmán* Gyula: A hős honvéd tábornok. (Lenkey János.) — Népszabadság, 1982. 231. sz. 19. p.
407. *Ágoston* László, T.: A csikósok ezredese. (Lenkey János.) — Népszabadság, 1982. 273. sz. 19. p.
408. *Ágoston* László, T.: Lenkey tábornok. — Hevesi Szemle, 1982. 3. sz. 39—41. p.
409. *Takács* Ferenc: Két flamingó. Madarász László (1811—1909). Madarász József (1814—1915). Bp. Magvető, (1982.) 443 p. (Nemzet és emlékezet.)
410. *Andrássy* Antal: Noszlopy Gáspár az újabb levéltári források tükrében. — Somogy, 1982. 5. sz. 81—84. p.
411. *Andrássy* Antal: Noszlopy Gáspár illegális évei (1849—1853). — Kaposvár, 1982. 103—135. p. Klny. Levéltári évkönyv 13. köt.-ből.
412. *Tamás* István: Egy arc 1848-ból. (Pados János 1820—1892. Katona, pap, orvos.) — Népszabadság, 1982. 61. sz. 4. p.
413. *Ács* Tibor: „Katonának száműzött balvégzetem...” Új adatok Petőfi katonáskodásáról. — Kortárs, 1982. 3. sz. 452—455. p.
414. *Ács* Tibor: Petőfi a közlegény. — ISz, 1982. 6. sz. 6—7. p.
415. *Vukovics* Sebő: Visszaemlékezései 1849-re. Sajtó alá rend. az utószót és jegyz. írta Katona Tamás. [Bp.] (Európa K.) — M.

- Helikon, 1982. 243 p.
(Bibliotheca Historica.)
416. *Sándor* Iván: A memoár-szindróma. (Vukovics Sebő visszaemlékezéseinek olvasása közben.) — Napjaink, 1982. 9. sz. 19—21. p.
 417. *Pozder* Miklós: A Nádor-huszárezred gyöngyösi emlékei. — Honismeret, 1982. 2. sz. 49—51. p.
 418. *Pozder* Miklós: A Nádor huszárezred emlékei Heves megyében. — Hevesi Szemle, 1982. 4. sz. 37—39. p.
 419. *Varsányi* Péter István: Nagykikinda és környéke 1848 tavaszán. — Sz, 1982. 4. sz. 718—742. p.
 420. *Urbán* Aladár: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. — Sz, 1982. 6. sz. 1229—1250. p.
 421. *Urbán* Aladár: „Honunkat dúló ellenségeinknek minden lépteit nehezítettük...” Válogatás Batthyány Lajos miniszterelnök irataiból, 1848. szeptember 13. — szeptember 26. — Sz, 1982. 6. sz. 1262—1295. p.
 422. *Kálmán* Gyula: A fehérvári népfelkelés. (1848. október 3.) — Népszabadság, 1982. 225. sz. 19. p.
 423. *Urbán* Aladár: Vasvári és a „fővárosi csapat” a Lajtánál. — HK, 1982. 4. sz. 525—545. p.
 424. *Szántó* Imre: A Délvidék feladása és Szegeled 1848—1849 telén. (Az újszegeled-szöregi csata.) — HK, 1982. 3. sz. 482—494. p.
 425. *Turn und Taxis*, Emerich: A magyarországi hadjárat. (Naplórészlet az 1849-es hadjáratról.) — Interpress Magazin, 1982. 9. sz. 102—107. p.
 426. *Nyakas* Miklós: A népfelkelés szervezése 1849 nyarán Szabolcs megyében, a Hajdú-kerületben és Debrecenben. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1980. Debrecen, 1982.) 267—281. p.
 427. *Tóth* János: Kossuth-levelek Jászberényben. [1849. augusztus.] — Jászkunság, 1982. 1. sz. 31—35. p.
 428. *Váradi Sternberg* János: Munkács kapitulációja 1849-ben. — História, 1982. 1. sz. 14. p.
 429. *Varga* József—*Takács* István: Sem csel, sem erővel. (Komárom vára az 1848—49-es szabadságharcban.) — Határőr, 1982. 40. sz. 14. p.
 430. *Kónya* József: Október hatodika. — Népszabadság, 1982. 234. sz. 4. p.
 431. Aradi szemtanúk. (1849. október 6.) — Magyar Nemzet, 1982. 234. sz. 5. p.
 432. *Szabó* László: Bécs—Pétervár 1849—1914. A nagyhatalmi játék. (1849—1867.) — ÉT, 1982. 7. sz. 195—197. p.
 433. *Varga* Domokos—*Csaba* József: Vér és arany. Magyarország 1849—1914 között. (Bp.) Móra K. (1982.) 165 p. 4 t. 1 mell. (Képes történelem.)
 434. *Fazekas* Árpád: Egy 1849-es várbörtön-rab naplójáról. (Földy János: Visszapil-
 - lantás a múltba. MTA Könyvtára, Kézírtattára.) — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1982. 3. sz., 90—98. p.
 435. *Fazoli* Sándor: Török János székely vértanú eszméi hagyatéka. — Korunk, 1981. 11. sz. 864—868. p.
 436. *Dénes* Iván Zoltán: Népitélet Haynau felett. — ÉT, 1982. 41. sz. 1294—1295. p.
 437. *Kemény* Zsigmond: Változatok a történelemre. Korteskedés és ellenszerei. Forradalom után. Még egy szó a forradalom után. (Szerk., utószó, jegyz. Tóth Gyula. Bp. Szépirod. K. (1982.) 618 p.
 438. *Nemeskürty* István: Parázs a hamu alatt Világostól Solferinóig. (2. kiad.) Bp. Magvető, (1982.) 306 p.
(Nemzet és emlékezet.)
 439. *Kun* Miklós: Garibaldi és Kelet-Európa. — Magyar Nemzet, 1982. 52. sz. 8. p.
 440. *Kosáry* Domokos: Garibaldi és Magyarország. — Magyar Nemzet, 1982. 267. sz. 9. p.
 441. *Lukács* Lajos: Frigyesy és Garibaldi 1866—67-ben. — Sz, 1982. 4. sz. 689—714. p.
 442. *Regös* László: Szabadsághősök voltak... (Teleki Sándor, Garibaldi tábornoka.) — Határőr, 1982. 11. sz. 12. p.
 443. *Böhm* Jakab: Légionisták levelei Itáliából (1861—1863). (Okmánytár.) — HK, 1982. 2. sz. 264—293. p.
 444. *Csorba* László: Indul Garibaldinál. — Interpress Magazin, 1982. 7. sz. 88—95. p.
 445. *Gerő* János: Garibaldi 175 éve született. — Népszava, 1982. 154. sz. 9. p.
 446. *Gyapay* Dénes: Garibaldi. — Esti Hírlap, 1982. 127. sz. 5. p.
 447. *Lukácsy* Sándor: Népdalok hőse. Garibaldi halálának századik évfordulójára. — Magyar Hírlap, 1982. 154. sz. 7. p.
 448. *Rónai* Mihály András: Garibaldi. — Népszabadság, 1982. 153. sz. 6. p.
 449. *Zombori* István: Egy nemzet keresi múltját. — A polgárháború emlékei Északon és Délen. — ÉT, 1982. 38. sz. 1207—1210. p.
 450. *Decsy* János: Prime minister Gyula Andrássy's influence on Habsburg foreign policy. During the Franco-German war of 1870—1871. New York, Columbia Univ. Press, 1979. XVIII, 177 p.
(Brooklyn College Studies on Society in Change. No. 8.)
(East European Monographs. No. 52.)
 451. *Szabó* László: Bécs—Pétervár 1849—1914. A három császár szövetsége. (1873—1881.) — ÉT, 1982. 8. sz. 236—238. p.
 452. *Palotás* Emil: Az Osztrák—Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878—1881. Bp. Akad. K. 1982. 280 p.
 453. *Szabó* László: Bécs—Pétervár 1849—1914. Meddig tarthat a béke? (1885—1908.) — ÉT, 1982. 9. sz. 276—278. p.

454. *Somogyi Éva*: A hadseregfejlesztés és a birodalmi egység ellentmondásai a századfordulón. (Honvédtüzérség 1904.) — HK, 1982. 4. sz. 638—643. p.
455. *Niederhauser Emil*: Az utolsó parasztháború. Az 1907-es román felkelés évfordulója. — Népszabadság, 1982. 31. sz. 8. p.
456. *Reed, John*: Viva Villa! (Insurgent Mexico.) (2. kiad.) (Ford. Sobieski Artur, a verseket ford. Dobos Éva.) Bp. Zrínyi K. 1982. 281 p.
(Sorkatonák kiskönyvtára.)
457. *Szabó László*: Bécs—Pétervár 1849—1914. Közel van már a háború. (1911—1914.) — ÉT, 1982. 10. sz. 292—294. p.
458. *Cakov, C.*: Az első bolgár repülések. (1912—1913. évi Balkán-háború.) — Repülés, 1982. 8. sz. 8. p.
459. War and society in East Central Europe. Vol. 6. Essays on World War I. Total war and peacemaking. A case study on Trianon. Ed. Béla K. Király, Peter Pastor, Ivan Sanders. New York, Columbia Univ. Press, 1982. XIV. 678 p.
(Brooklyn College Studies on Society in Change. No. 15.)
(East European Monographs. No. 105.)
460. *Paulak, Wladyslaw B.*: Sarajevo, 1914. (Merényletek könyve. Bp. Móra K. 1982.) 5—42. p.
461. *Szabó László*: A nagy temető. (Przemysł ostroma 1914—1915.) (Bp.) Kossuth K. 1982. 163 p. 4 t.
(Népszerű történelem)
462. *Farkas Márton*: Téli hadjárat a Kárpátokban (1915. január 23.—március 22.) — HK, 1982. 3. sz. 393—430. p.
463. *Farkas Márton*: A császári sas lehull. (Bp. Kossuth K. 1982.) 197 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)
Ism Rázsó Gyula. — HK. 1982. 4. sz. 659—661. p. — Gonda Imre. — Magyar Nemzet, 1982. 293. sz. 4. p. — Jemnitz János. — Népszabadság, 1982, 247. sz. 7. p.
464. *Csonkaréti Károly*: Az otrantói zár. — ÉT 1982. 30. sz. 942. p.
465. *Komornik Ferenc*: Így élt Jaroslav Hasek. 1—4. r. — Népszabadság, 1982. 89., 95., 106., 112. sz. 16. p.
(3. r. Harctér és fogság. A Cseh Légióban. A forradalmár szervező. Magyar nyelvű hadifogoly lap szerkesztője.)
466. *Buza Péter*: K.u.k. a sivatagban. (Közel-Kelet: 1916—1918.) — Interpress Magazin, 1982. 5. sz. 26—28. p.
467. *Paléologue, Maurice*: A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Franciaország nagykövetének naplójából. (La Russie des tsars pendant la grande guerre. Vál. Antal László. Ford. Szávai János. Utószó Ormos Mária.) Bp. Európa K. 1982. 471 p.

468. *Kun Miklós*: A felkelés előtt. 1917 októbere a résztvevők szemével. — Népszabadság, 1982. 261. sz. 11., 262. sz. 4. p.
469. *Krausz Tamás*: Viharos esztendő. (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom.) — Interpress Magazin, 1982. 12. sz. 4—9. p.
470. *Márkus Béla*: Szibériai garnizonok, lágerrek népe. Rőgtönzött jegyzetek — hadifogságról és az irodalmáról. — Tiszatáj, 1982. 3. sz. 38—50. p.
471. *Kun Miklós*: Polgárháború Szibériában. Az ellenforradalmárok puccsa. — ÉT, 1982. 45. sz. 1411—1412., 46. sz. 1458—1460. p.
472. [Györkei Jenő] D'erkei Ene: Mü internacionalisztü... [Mi internacionalisták...] (Red. Timár Ede, per. Szeredás Ágnes, fotó Németh Ferenc.) [Izd.] (Obscsesztyva Vengero-Szovetszkój Druzsbü — Magyar—Szovjet Baráti Társaság.) Bp. (Lapk. Váll.) 1982. 79 p. illusztr.
473. *Kiss Károly*: Magyar internacionalisták a frontokon. (A Vörös Hadsereg Szolgálati Szabályzatának facsimile kiadása magyar internacionalisták számára.) — ISz, 1982. 6. sz. 14—15. p.
474. *Zalka Miklós*: Vörösök és fehérek. Bp. Magvető K. 1982. 467 p.
475. *Trifonov, Jurij*: Máglyafény. (Otblezsk kosztra.) (Ford. V. Tóth Erzsébet.) Bp. Magvető K. (1982.) 210 p.
(Tények és tanúk.)

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság haditörténelme

476. *Nemes Dezső*: Az őszirózsás forradalom és az MSZDP. — PK, 1982. 3. sz. 3—62. p.
477. *Kovács Jenő*: Az élő 1919. — Határőr, 1982. 12. sz. 3. p.
478. *Fehér Pál, E.*: (A Tanácsköztársaság évfordulóján.) — Élet és Irodalom, 1982. 12. sz. 1. p.
479. Történelmi olvasókönyv. VIII. Forrásszemelvények az 1918—19. évi magyarországi forradalmak történetéből. (Összeáll. és jegyz. ellát. Szabolcs Ottó.) Bp. Tankönyv. (1982.) 446 p.
480. *Nagy Zsuzsa, L.*: Italian national interests and Hungary in 1918—19. (War and society in East Central Europe. Vol. 6. Essays on world war I. New York, Columbia Univ Press, 1982.) 201—226. p.
481. *Ormos Mária*: The Hungarian Soviet Republic and intervention by the Entente. (War and society in East Central Europe. Vol. 6. Essays on world war I. New York, Columbia Univ. Press, 1982.) 131—144. p.
482. *Papp Gábor*: A Tanácsköztársaság internacionalizmusa. (Nemzetközi egységek a magyar Vörös Hadseregben.) — Népszabadság, 1982. 68. sz. 4. p.
483. *Józsa Antal*: Zur Geschichte des prole-

- tarischen Internationalismus auf dem Territorium der Ungarischen Räterepublik. Berlin, Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1982. 89—104. p.
- Klmy. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas. Bd. 26/1.-bél.
484. *Péczezy László: A repülőszázad.* [Regény.] Bp. Zrínyi K. 1982. 161 p.
485. *Rónai Mihály András: Csak ő nem reszketett. Kéri Pál születésének 100. évfordulójára.* — Népszabadság, 1982. 79. sz. 15. p.
486. *Kékesdi Gyula: Köves Lajos életútja.* (A 39. dandár vádbiztosa 1919-ben.) — Népszabadság, 1982. 101. sz. 8. p.
487. *Gerencsér Miklós: A hit vértanúja.* [A fehérterror tombolása Marcaliban 1919 augusztusában. Simon József marcali káplán és társainak kivégzése.] — Népszabadság, 1982. 105. sz. 6. p.

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

488. *Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Közép- és Kelet-Európa a két világháború között.* Bp. Gondolat K. 1982. 438 p. 7 t. illusztr.
489. *Ambri, Mariano: I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919—1945.* (Roma,) Jouvence, (1980.) 293 p.
490. *Ránki György: Oszd meg és uralkodj! (Hitler és Tiso és Horthy... és Antonescu.)* — História, 1982. 3. sz. 24—27. p.
491. *Ormos Mária: A Vasgárda. (A romániai fasiszta mozgalom.)* — TSz, 1982. 3. sz. 426—442. p.
492. *A sötétség éveiből. (Dokumentumok a Horthy korszakból.)* Összeáll. és bev. Pelle János. — Kritika, 1982. 7. sz. 15—17. p.
493. *Ormos Mária: Gondolatok a Horthy-rendszerről.* — Kritika, 1982. 11. sz. 3—4. p.
494. *Gutheil Jenő: A magyar tisztképzés a felszabadulás előtt.* — HSz, 1982. 9. sz. 51—54. p.
495. *A rendőrség történetéből. Tolna vármegye rendőrségi szervezete.* — Belügyi Szemle, 1982. 2. sz. 48—56. p.
496. *A rendőrség történetéből. A magyar államrendőrség létszáma és fegyverzete.* — Belügyi Szemle, 1982. 4. sz. 55—61. p.
497. *Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. (Bp.) Gondolat, 1982. 281 p. illusztr. (Magyar história.)*
498. *Ádám Magda: A két királypuccs és a Kisantant.* — TSz, 1982. 4. sz. 665—710. p.
499. *Vigh Károly: The causes and consequences of Trianon: a re-examination. (War and society in East Central Europe. Vol. 6. Essays on world war I. New York, Columbia Univ. Press, 1982.)* 59—88. p.
500. *Ádám Magda: France and Hungary at the beginning of the 1920's. (War and society in East Central Europe. Vol. 6. Essays on world war I. New York, Columbia Univ Press, 1982.)* 143—182. p.
501. *Fogarassy László: A nyugatmagyarországi kérdés diplomáciai története. 1—3. r.* — Soproni Szemle, 1982. 1. sz. 1—18., 2. sz. 97—115., 3. sz. 193—211. p.
502. *Kerekes Lajos: Kitörve az elszigeteltségből. Hatvan éve írták alá a rapallói egyezményt. (1922. április 16.)* — Népszabadság, 1982. 88. sz. 6. p.
503. *Priz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején, 1932—1936.* Bp. Akad. K. 1982. 309 p. 12 t.
504. *Pamlényi Ervin: A Gömbös-kormány külpolitikája.* — Magyar Nemzet, 1982. 160. sz. 9. p.
505. *Vargyai Gyula: Die Rolle des Heeres in der ungarischen Innenpolitik in der ersten Hälfte der dreissiger Jahre. (Bp. 1982. Állami ny.)* 207—220. p.
- Klmy. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Tom. 22.)
506. *Szabó Miklós: A hazai légierő fejlesztésével kapcsolatos nézetek az 1930-as évek első felében.* — Ho, 1982. 4. sz. 85—90. p.
507. *Szabó Miklós: A Magyar királyi Légierő technikai és szervezeti fejlődése (1938—1944). (Kandidátusi értekezés.)* [Kiad. a] MNVK Tudományos Oszt. [Bp. Házi soksz.] 1982. 340 p. 6 t. (Hadtudományi Tanulmányok.)
508. *Szabó Miklós: A magyar katonai repülőgépgyártás fejlődése (1938—1944).* — HK, 1982. 4. sz. 548—583. p.
509. *Szabó Miklós: „Repülő koporsók” — avagy veszí, nem veszí... [Magyarország külföldi repülőgép-beszerzései az 1930-as évek végétől 1942-ig.]* — Magyar Nemzet, 1982. 99. sz. 8. p.
510. *Bodonyi György: A „repülő koporsókról.”* [A m. kir. honvédség légierőjének ellátása harci repülőgépekkel.] — Magyar Nemzet, 1982. 86. sz. 9. p.
511. *Sakmyster, Thomas L.: Hungary, the great powers, and the Danubian crisis, 1936—1939.* Athens, Univ. Georgia Press, (1980.) XI, 284 p.
512. *Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás a Felvidéken, 1938-ban.* — Ho, 1982. 1. sz. 76—87. p.

A második világháború

513. *Ránki György: A második világháború története. 3. kiad. (Az időrendi táblát készítette Boros Zsuzsa.)* Bp. Gondolat, 1982. 651 p.

514. *Berezskov, V. M.*: Teherántól Potsdamig. (Put k Potszdamu. Ford. Drágos Anna. Bp.) Kossuth K. 1982. 318 p. 4 t. (Népszerű történelem.)
515. *Papp Gábor*: A Három Nagy Teheránban. (1943. november 28.—december 1.) A merénylet terve. — Népszabadság, 1982. 262. sz. 6. p.
516. *Kürti Gábor*: Mi (nem) történt Jaltában? — Magyar Hírlap, melléklete, 1982. 32. sz. 2—3. p.
517. *Balázs József*: Jalta, Potsdam és a jelenlegi nemzetközi viszonyok. — Külpolitika, 1982. 4. sz. 3—12. p.
518. *Fehér Pál, E.*: Magyarok és finnek a háborúban. Két szovjet könyv margójára. — Népszabadság, 1982. 31. sz. 13. p.
519. *Németh Gyula*: Az ejtőernyős zászlóalj bevetése elmarad. (A második világháború végén a brit politika kapcsolata Kelet-Európával és a Balkánnal.) — Belügyi Szemle, 1982. 4. sz. 87—92. p.
520. *Fehér Pál, E.*: A háború kezdete és vége. — Kritika, 1982. 4. sz. 3. p.
521. *Lagzi István*: A szeptemberi hadjáratról a Júliusi Kiáltványig. Lengyelország második világháború alatti történetének néhány kérdése. (Küzdelem az új Lengyelországért. Szerk. Lagzi István. Szeged, Bp. Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ, 1982.) 21—104. p.
522. *Pawlak, Wladislaw P.*: Gibraltári kérdőjelek. (Merényletek könyve. Bp. Móra K. 1982.) 76—111. p.
523. *Pelle János*: Pétain marsall vagy egy karizma csődje. — Valóság, 1982. 3. sz. 29—40. p.
524. *Moszkalenko, K. Sz.*: A délnyugati irányban. 1—2. köt. (Na jugo-zapadnom napravlenii 1941—1943. Ford. Nyíró József. Bp. Zrínyi K. 1982. 2 db.)
525. *László Lajos*: Repülők és hajók északon. [Az angol és amerikai hadianyagok tengeri szállításának biztosítása a Szovjetunió részére.] — Repülés, 1982. 8. sz. 6—7. p.
526. *Kommunarov, V.*: Naszádok, amelyeket sasoknak neveztek. A Fekete-tenger határórei. — Határőr, 1982. 36. sz. 8—9. p.
527. *L[ászló] L[ajos]*: A női gárdaezred. [A Vörös Hadsereg 46. gárda éjszakai bombázóezrede a második világháborúban.] — Repülés, 1982. 3. sz. 10. p.
528. *Szabó Miklós*: A Wehrmacht első hadászati veresége. (A moszkvai csata.) — Ho, 1982. 5. sz. 88—92. p.
529. *Patrinov, F.*: A városnak áram kellett. [Leningrádi blokád.] — Interpress Magazin, 1982. 12. sz. 168—169. p.
530. Visszaverték az ellenség hétszáz rohamát. Negyven éve Sztálingrádnál. — Magyar Nemzet, 1982. 294. sz. 7. p.
531. *Ólvedi Ignác*: A gépi korszak Cannaeja. (A sztálingrádi csata.) — Ho, 1982. 11. sz. 105—112. p.
532. *Rokoszszevszkij, K.*: A nagy volgai csata. — Szputnik, 1982. 11. sz. 152—173. p.
533. *Eisenhower, D. D.*: Keresztes háború Európában. (Crusade in Europe. Ford. Auer Kálmán. Utószó Juhász Gyula.) Bp. Zrínyi K. 1982. 459 p.
534. *Bock, Ernst Ludwig*: Walkür nem mosolyog. (Walküre lächelt nicht.) (Ford. Tandori Dezső.) (Bp.) Kozmosz K. (Athaneum ny. 1982.) 430 p.
535. *Ryan, Cornelius*: Messze volt a híd. (A bridge too far. Ford. Félix Pál.) Bp. Európa K. 1982. 555 p.
536. *Peillard, L.*: A Title-akció. [A brit hadvezetés akciója a norvég ellenállók segítségével a Tirpitz csatahajó ellen.] — Interpress Magazin, 1982. 10. sz. 52—57. p.
537. *László Lajos*: A szovjet légierő Távól-Keleten. 1945. — Repülés, 1982. 5. sz. 6—7. p.
538. *Ságody János*: Hazaszeretet, hősiesség. [Az amerikai Csendes-óceáni hadtest 8. repülőszázadának hőstette.] — Repülés, 1982. 3. sz. 4. p.
539. A második világháború története 1939—1945. 11. köt. A militarista Japán szétzúzása. A második világháború befejezése. (Isztorija vtoroj mirovoj vojni.) Tom 11. [Povazsenie militariztszkoj Japonii. Okoncsanie vtoroj mirovoj vojni.] (Főszerk. V. I. Acskaszov. Ford. Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1982. 637 p. 13 térk. illusztr.
540. *Sándor László, N.*: A háború utolsó napja (1945. május 9.) — Magyar Hírlap melléklete, 1982. 106. sz. 1—3. p.
541. *Damó László*: A Győzelem Napján. — Közalkalmazott, 1982. 4. sz. 3. p.

Magyarország a második világháborúban

542. *Juhász Gyula*: „Uralkodó eszmék” a második világháborús Magyarországon. (Amikor a lavina elindult 1939—1940.) 1—2. rész. — Új Írás, 1982. 1. sz. 59—91., 2. sz. 73—100. p.
543. *Juhász Gyula*: „Uralkodó eszmék” a második világháborús Magyarországon. (A lavina sodrában. 1940—1942.) 1—2. rész. — Új Írás, 1982. 7. sz. 73—100., 8. sz. 63—88. p.
544. *Gosztonyi Péter*: Magyarország katonai szerepe a második világháborúban. 1—2. r. — Katolikus Szemle, (Róma), 1982. 1. sz. 18—35., 2. sz. 110—131. p.
545. *Deák, István*: Kollaboráció Európában. 1940—1945: a magyar példa. Együttműködési készség Magyarország német megszállása idején. — Austrian History Yearbook, 15—16. köt. 1979—1980. 157—164. p.
546. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig

- 1940—1941. Összeáll. Juhász Gyula. Sajtó alá rend. Juhász Gyula, Fejes Judit. Bp. Akad. K. 1982. 1426 p.
(Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—1945. 5. köt.)
547. *Hatos Géza*: Teleki Pál búcsúlevelei. — Kortárs, 1982. 9. sz. 1447—1450. p.
548. Ejtőernyősök a horthysta hadseregben. — História, 1982. 1. sz. 12. p.
549. *Sárhídi Gyula*: Az 1941. április 12-i ejtőernyős deszanthadművelet. — HK, 1982. 2. sz. 242—252. p.
550. *Matthaeidesz Konrád*: Az aranynak csak nyoma maradt... Lezuhan a Savoya. — Emlékeznek a túlélők. — Esti Hírlap, 1982. 87. sz. 4. p.
551. *Bárczy János*: Vádindítvány. 2. kiad. Bp. Magvető, 1982. 374 p.
552. *Ölvedi Ignác*: Kassa bombázásáról... Adatok, dokumentumerejű történetek, kérdőjelek és legendák. 1—2. r. — Repülés, 1982. 11—12. sz. 14. p.
553. *Borus József*: Kassa bombázásáról. — História, 1982. 1. sz. 7. p.
554. *Borsányi Julián*: Gábor arkangyal eltakarja a napot. (Gondolatok a kassai bombatámadás 40. évfordulóján.) — Új Látóhatár (München), 1981. 1. sz. 99—102. p.
555. *Gosztonyi Péter*: A magyar hadbalépés története. — Irodalmi Újság (Párizs), 1981. 5—6. sz. 1—3. p.
556. *Abbott, Peter—Thomas, Nigel*: Germany's Eastern front allies 1941—1945. London, Osprey Publ. (1982.) 40 p. illusztr. (Men-at-arms series 131.) Hungary. 12—20. p.
557. *Nemeskürty István*: Requiem egy hadseregért. (5. bőv. kiad.) Bp. Magvető K. (1982.) 305 p.
558. *Nemeskürty István*: Untergang einer Armee. (Requiem egy hadseregért. Übertr. v. Georg Harmat, mit einem Vorwort v. Rochus Door. 2. Aufl.) Berlin, Verl. der Nation, (1982.) 206 p.
559. *Kornis Pál*: A Voronyezsi Front támadó hadműveletének előkészítése a német „B” hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására. (1943. január.) — HK, 1982. 3. sz. 432—462. p.
560. *Kornis Pál*: A Voronyezsi Front osztrógoszszk-roszszosi támadó hadművelete a 2. magyar hadsereg IV. és VII. hadtestének megsemmisítésére. (1943. január 13—17.) — HK, 1982. 4. sz. 585—613. p.
561. *Boldizsár Iván*: Don — Buda — Párizs. Bp. Magvető, (1982.) 410 p.
(Tények és tanúk.)
562. *Boldizsár Iván*: Don, 1942—43. Napló, levelek és visszaemlékezések a frontról. — Kortárs, 1982. 1. sz. 25—50., 2. sz. 165—197. p.
563. *Takács Márta*: Kemény Simon háborús naplójából. — Kritika, 1982. 8. sz. 15—28. p.
564. *Gárdos Miklós*: Élők és holtak a Don-kanyarban. (Asszonyok, lányok évkönyve 1983. Bp. Népszava, 1982.) 22—32. p.
565. *Bednár Barnabás*: Egy munkásszázzaddal a második magyar hadseregnél. Bp. Szerző kiad. 1981. 43 p.
566. *Gallai Ervin*: A lapátos hadsereg. — Magyar Nemzet, 1982. 251. sz. 9. p.
567. *Vértessy Péter*: Egy régi (és meg nem jelent) beszélgetés Örkény Istvánnal. [A 12. könnyűhadosztályhoz beosztott munkaszolgálatos század tagjainak élete a szovjet hadifogolytáborban.] — Magyar Nemzet, 1982. 7. sz. 10. p.
568. *Preisich Gábor*: Hitler dönt a magyar hadseregről. (Lutz Graf Schwerin von Krosijk kéziratoss emlékiratainak részleteiből.) — Élet és Irodalom, 1982. 36. sz. 2. p.
569. *Bokor Péter*: Hét kazetta. Római bujóska (Magvary Gyula) [emlékezése az 1944. októberi budapesti titkos küldetésére.] — Élet és Irodalom, 1982. 2. sz. 3—4. p.
570. *Gazsi József*: Mi lehet a hét magnókazettán? [Tárgyalási kísérletek Horthy és az Egyesült Államok között a különbékéről.] — Élet és Irodalom, 1982. 5. sz. 4. p.
571. *Ölvedi Ignác*: A Náday-misszió. — Ami nem volt a hét kazettában. — Élet és Irodalom, 1982. 10. sz. 4. p.
572. *Bokor Péter*: A csendőrpuccs. Képzelt beszélgetés egy vezérkari ezredessel. (Kosztorus Ferenc.) — Élet és Irodalom, 1982. 52—53. sz. 18—19. p.
573. Magyar delegáció Moszkvában 1944. őszén. 1—2. r. Közzétesszi Karsai Elek. — História, 1982. 2. sz. 9—12., 3. sz. 12—16. p.
574. *Puskas, A. I.*: Léteztek-e a Makarov levelek? — História, 1982. 2. sz. 7—9. p.
575. *Puskas, A. I.*: Röplap vagy levél? 1944. október. Újabb adatok a magyar kormányhoz szóló szovjet felhívásról. — História, 1982. 3. sz. 11. p.
576. *Kovács Imre*: Egy kísérlet bukása. (Horthy 1944. októberi kiugrási kísérlete és annak előzményei.) — Új Látóhatár (München), 1981. 2. sz. 195—206. p.
577. *Papp Gábor*: A kiugrás legendái és valósága. (1944. október 15.) — Népszabadság, 1982. 98. sz. 6. p.
578. *Rozsnyói Ágnes*: 1944. október 15. Krónika. — História, 1982. 3. sz. 21. p.
479. *Bakay Kornél*: A koronaórség végnapjai. — História, 1982. 6. sz. 32—33. p.
580. *Csonkaréti Károly*: A m. kir. honvéd folyami erők őrnaszádezrede 1944. október 15—1945. május 9. között. — HK, 1982. 2. sz. 175—203. p.
581. *Heit Gábor*: „A Nemzetvezető megállította gépkocsiját...” (A Szálasi-uralom szombathelyi berendezkedése. Dokumentum összeállítás.) — Vasí Szemle, 1982. 4. sz. 567—577. p.

582. *Székely János*: Nyugati hadtest. [Regény.] Bp. Magvető, (1982.) 243 p.
583. *Bokor Péter*: Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz. [Századunk.] Bp. RTV Minerva — Kossuth K. 1982. 358 p. illusztr.
584. *Veress D. Csaba*: Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. Veszprém. 1980. 167—202. p. Klny. a Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 1980.
585. *Veress D. Csaba*: Zirc és a felszabadító hadműveletek. (1944. december 3.—1945. március 23.) — Horizont — Veszprém megyei közművelődési tájékoztató, 1982. 1. sz. 26—31. p.
586. *Mabire, Jean*: La Panzerdivision Wiking. La lutte finale: 1943—1945. (Paris), Fayard, (1981). 421 p. 16 t. Magyarországi harcok 371—398. p.
587. *Munzel, Oskar*: Gekämf — gesiegt — verloren. Geschichte des Panzerregiments 6. 1740—1980. Herford — Bonn, Mittler, 1980. 275 p. 12 t. illusztr. Magyarországi harcok 1944—45-ben: 173—185. p.
588. *Polgár Tamás*: Legendák és valóság — várlabirintus. A németek utolsó menedéke. (Buda felszabadulása.) — Esti Hírlap, 1982. 79. sz. 6. p.
589. *Szabó Balázs*: A Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletek néhány sajátossága. — MHSZ Élet, 1982. 6. sz. 26—27., 7. sz. 20—21. p.
590. [Kalasnyik] *Kalasnyik, M. H.*: Tűzpróba. (Izspütanie ognem. Ford. Nyirő József.) Bp. Zrínyi K. 1982. 211 p.
591. *Vámos Imre*: Battonya. [Válasz a Képes Újság 1982. 14. számában megjelent vitacikkre, mely szerint Nagytrak volt az első felszabadult magyar falu.] — Magyar Nemzet, 1982. 114. sz. 8. p.
592. A felderítőtsízt átkelt a Dunán. (A. A. Krivosapkin) [emlékezése az 1944. decemberi harcokra Érd és Budafok térségében.] — Magyar Nemzet, 1982. 110. sz. 5. p.
593. *Kőrödi József*: Neve kristályt jelent. Vendég Kazahsztánból. (Nagi Iljaszov emlékezése az 1944. decemberi harcokra Csepel-szigeten.) — Népszava, 1982. 109. sz. 5. p.
594. *Szekeressé Niszler Mária*: A gerjени hídfő. HK, 1982. 4. sz. 644—656. p.
595. *Zielbauer György*: Képek a Vas megyei nemzetiségek közelmúltjából (1945—1948.) (I. rész: Vas megye felszabadítása.) — Vasi Szemle, 1982. 3. sz. 421—423. p.
496. Magyar barátainkhoz látogattunk. Budapesti beszélgetés N. J. Platonov tábornokkal. [Visszaemlékezés a magyarországi harcokra. Írta:] R. T. J. — Népszabadság, 1982. 111. sz. 5. p.
597. *Kis Tibor—Medveczky László*: Hazánkban harcoltak. (Ivan Tkacsov, a „Buda-pest” ezred parancsnoka. Vagyim Guszev, a „nagyok” tolmácsa. Vaszilij Guszev felderítő.) — Népszabadság, 1982. 79. sz. 9. p.
598. A történelmi sorsforduló emléke. (Babella Antal, Névai Ernő, G. J. Lipcsenko és J. A. Fedoszeev emlékezése a magyarországi felszabadító harcokra.) — Népszabadság, 1982. 77. sz. 10. p.
599. A szovjet légierő a magyarországi felszabadító harcokban. — Repülés, 1982. 4. sz. 3—4. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

600. *Gazsi József*: Az antifasiszta ellenállás irodalma 1979—1981. — HK, 1982. 2. sz. 253—263. p.
601. Megalakult a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége. — Népszabadság, 1982. 8. sz. 3. p.
602. Megalakult a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége. — Magyar Nemzet, 1982. 8. sz. 3. p.
603. Megalakult a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége. — Magyar Hírlap, 1982. 8. sz. 1., 3. p.
604. *Kovács Jenő*: A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének megalakulásáról. — Pártélet 1982. 6. sz. 26—27. p.
605. *Ujlaki László*: Friss erővel gyarapodva. Beszélgetés Ajtai Miklóssal, a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetségének elnökével. — Népszabadság, 1982. 19. sz. 4. p.
606. Antifasiszta harcosok találkozója az egykori Andrassy-laktanyában. (1982. október 7.) Írta D. P. — PK, 1982. 4. sz. 215. p.
607. *Óvári Miklós*: Az ellenállási mozgalom emléke kitörölhetetlen népünk történeti tudatából. — Pártélet, 1982. 11. sz. 37—40. p.
608. *Gerelyes Ede*: Budapest munkásmozgalmá 1919—1945. (Bp. Kossuth K. 1982.) 270 p. illusztr.
609. *Bajnok József*: Egy történet se Hitlernek! (Egy telefongyári munkás emlékei.) (Bp.) Népszava, 1982. 257 p.
610. *Szita Szabolcs*: Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez. 1—4. r. — Soproni Szemle, 1982. 1. sz. 19—35., 2. sz. 116—128., 3. sz. 212—225., 4. sz. 301—313. p.
611. *Pintér István*: A Magyar Történelmi Emlékbizottság. — Magyar Nemzet, 1982. 61. sz. 7. p.
612. *Havas Gábor*: Először együtt. Fiatal munkások, parasztok és értelmiségiek tanácskozásának évfordulója. (1942. február 15—22.) — Magyar Nemzet, 1982. 44. sz. 5. p.

613. Március 15. — negyven évvel ezelőtt. Az antifasiszta, háborúellenes tömegtüntetésről, hárman, szervezői közül. (Dancs József, Koós Béla, Vida Ferenc.) — Társadalmi Szemle, 1982. 3. sz. 83—94. p.
614. *Pintér István*: Az antifasiszta erők zászlóbontása 1942 tavaszán. — Társadalmi Szemle, 1982. 2. sz. 62—71. p.
615. *Pintér István*: A „másik Magyar ország” márciusa. Emlékezés 1942. március 15-re. — Népszabadság, 1982. 61. sz. 4. p.
616. *Kovács Jenő*: A független Magyarországról Negyven éve történt. (Az 1942. március 15-i tüntetés a Petőfi szobornál.) — Határőr, 1982. 11. sz. 13. p.
617. *Óvári Miklós*: A múlt példája erőt ad és tanulsággul szolgál jelen küzdelmeinkben. Baráti találkozó a Zrínyi Akadémián. (A magyar ellenállási mozgalom hőseinek, az 1942. évi tömeges letartóztatások áldozatainak, a bebörtönözött kommunisták és antifasiszták bátorságának és helytállásának emlékére, Schönherz Zoltán mártírhálálának 40. évfordulója alkalmából.) — Népszabadság, 1982. 236. sz. 5. p.
618. *Pintér István*: A népért áldozta életét. Schönherz Zoltán halálának 40. évfordulója. 1—3. r. — Népszabadság, 1982. 235—237. sz. 6. p.
619. Volt francia hadifoglyok látogatása hazánkban. — Magyar Nemzet, 1982. 132. sz. 5. p.
620. *Kollár Mária*: Lellétől a Pireneusig. A 445—286-os volt francia hadifogoly visszaemlékezései. (1943—1946.) — Valóság, 1982. 4. sz. 61—71. p.
621. *Macskásy Pál*: Passuth László és barátja, meg a franciák. (A balatonboglári francia internálótábor parancsnokhelyettese: Ternovszky György főhadnagy életútja.) — Magyar Nemzet, 1982. 150. sz. 8. p.
622. *Macskásy Pál*: A budapesti de Gaulle Bizottság megalakulásának előzményei. — Magyar Nemzet, 1982. 98. sz. 9. p.
623. *Balláné Dániel Judit*: A budapesti de Gaulle-bizottság megalakulása. — Magyar Nemzet, 1982. 126. sz. 8. p.
624. *Lagzi István*: Militaires français réfugiés en Hongrie 1942—1945. Bp. Akad. K. (1980.) 395—429. p.
Klny. Acta Historica, 1980. 26. sz.-ból.
625. *Lagzi István*: Sárvár és a lengyelek. A sárvári lengyel katonai internálótábor történetéből. — Vasi Szemle, 1982. 1. sz. 86—98. p.
626. *Mészáros Györgyné*: Amit tehetünk, megtettük... Lengyel menekülttábor Balatonbogláron. — Somogy, 1983. t. sz. 85—90. p.
627. *Beránné Nemes Éva*: A MOKAN-komité történetéből. — HSz, 1982. 12. sz. 88—91. p.
628. *Menczel János*: A budapesti akciógárdák. (Padányi Mihály, Ajtai Miklós és Csillik Gábor emlékezése.) — HSz, 1982. 8. sz. 94—97. p.
629. *Gyémánt Mariann*: Víztorony és védői. Újpest: 1945. eleje. — Esti Hírlap, 1982. 79. sz. 6. p.
630. *Szikossy Ferenc*: Történelmet mesélő tájak. Buda 1944—1945. (A Vörös Brigád.) — MHSZ Élet, 1982. 24. sz. 22—23. p.
631. *Bollobás Béla*: A 223-as zárka. A „Pestvidékiben”. [— emlékezése az 1944. december 4.—1945. március 31. közötti eseményekre.] — Magyar Nemzet, 1982. 4. sz. 7. p.
632. *Hegedüs András*: 1944 őszén. (Szökés a Margit körúti fegyházból.) — Valóság, 1982. 8. sz. 98—101. p.
633. *Stemlerné Balog Ilona*: A „vándorló fegyház”. [Sopronköhida.] — História, 1982. 3. sz. 19. p.
634. *Nagy Zsuzsa, L.*: A liberális polgári ellenzék 1943—44-ben. — História, 1982. 3. sz. 17—20. p.
635. *Javorniczky István*: Emléknű és emlékezet. (Beszélgetés Zimányi Tiborral, a Magyar Diákok Szabadságfrontja egyik volt vezetőjével.) — Magyar Nemzet, 1982. 281. sz. 7. p.
636. A Tancsics zászlóalj. (Részlet M. Kiss Sándor és Vitányi Iván tanulmányából.) — Népszabadság, 1982. 231. sz. 17. p.
637. *Balogh Imre* története. (A Budai Önkéntes Ezred katonája.) — Magyar Nemzet, 1982. 37. sz. 3. p.
638. *Javorniczky [István]*: Kálló (Ferenc) esperes. — Magyar Nemzet, 1982. 38. sz. 5. p.
639. Ami a képek mögött van. (A televízióban 1982. február 2-án sugárzott dokumentumfilm szövege. Szerk. Sárdi Anna.) A 11. sz. helyőrségi kórház ellenállóinak történetéről. — Jászkunság, 1982. 2. sz. 20—29. p.
640. *Hajdu Yvonne*: Akik az üldözötteken segítettek. (A budapesti Mária-utcai bencés apácák.) — Magyar Nemzet, 1982. 138. sz. 8. p.
641. *Láng Judit*: Negyvennégy. [Viszaemlékezés.] (Közread. Frank Tibor.) — TSz, 1982. 2. sz. 276—319. p.
642. *Godó Ágnes*: Sztjepanov és partizánjai. (Viktor Alekszandrovics Karaszjov.) — N, 1982. 8. sz. 12. p.
643. *Pécsi Anna*: Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban 1920—1945. (Bp.) Kossuth K. 1982. 321 p.
644. *Bajomi Lázár Endre*: Párizs csillagként reszkető. [Viszaemlékezés.] Bp. Szépirod. K. (1982.) 618 p.
645. Magyar orvos a francia ellenállásban. Bal-kányi Judit. — Magyar Nemzet, 1982. 63. sz. 8. p.
646. Elhunyt Uhl Antal plébános. [Több száz üldözött megmentője Franciaországban a

második világháború folyamán.] — Magyar Nemzet, 1982. 85. sz. 5. p.

647. *Pearson, Michael*: A diadal könnyei. Az elárult Vercors. (Tears of glory. The betrayal of Vercors 1944.) (Ford. Szilágyi Tibor.) (Bp.) Kossuth K. 1982. 275 p. illusztr.
648. *Barabás Péter*: Megszólal a szemtanú. (Marek Edelman, a varsói gettófelkelés egyik vezetője.) — Népszava, 1982. 89. sz. 4. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

649. *Hárs Ernő*: A nemzetközi szervezetek világa. Bp. Gondolat, 1982. 533 [9] p. Bibliogr. 503—506, p.
- Név- és tárgymutató 507—[534.] p.
650. *Kende István*: A háború és béke kérdése a nemzetközi ideológiai harcban. (A nemzetközi ideológiai harc időszerű kérdései. 2. Országos elméleti tanácskozás, Tatabánya, 1981. Bp. Kossuth K. 1982.) 19—33. p.
651. *Pirityi Sándor*: Hadászati fegyverrendszerek és korlátozások. SALT—SALART. Szakmailag ell. Szentesi György, Tóth Tibor. Bp. Zrínyi K. 1982. 317 p. 12 t.
652. *Halász György*: A SALT tegnap és ma. Pártélet, 1982. 5. sz. 49—55. p.
653. *Pataki István*: Bemutatjuk a Varsói Szerződés Szervezetét. — HSz, 1982. 5. sz. 70—74. p.
654. *Pataki István*: A Varsói Szerződés szervezete az 1970-es évtizedben. — Ho, 1982. 7. sz. 3—15. p.
655. *Bertalan István Béla*: Edzés — katonáknak. (A Varsói Szerződés hadgyakorlatainak rövid történeti áttekintése.) — Mo, 1982. 37. sz. 9. p.
656. *Lipták, Ján—Cejka, Eduard*: A Csehszlovák Néphadsereg a népi demokratikus forradalom / szocialista forradalommal való átnövése időszakában. (1945. április—1948. február.) — HK, 1982. 4. sz. 615—635. p.
657. *Békés Rezső*: Truman árnyéka. Kontinuitás és változások a második világháború utáni amerikai globálstratégiában. Bp. Zrínyi K. 1982. 365 p. 10 t.
658. *Hajma Lajos*: Az Egyesült Államok katonai doktrínájának fejlődése. (Stratégiai célok — katonai doktrínák. Bp. Kossuth K. 1982.) 44—175. p.
659. *Kapica, M. Sz.*: Kína. Három évtized, három politika. (KNR: tri deszjatieltija — tri politiki. Ford. Polonyi Péter, Nyirő József. Bp.) Kossuth K. 1982. 299 p.
660. *Máté György*: Pol Pot. Bp. Magvető, (1982.) 302 p. 10 t. (Tények és tanúk.)
661. *Helyi háborúk. (Lokálne vojny izstorija i szovremennoszt'). Szerk. I. (E.) J.*

Savrov. (Ford. Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1982. 423 p. 6 térf. Kronológia 403—422. p.

662. *Sienkiewicz, Marian*: Az indokínai háború 1945—1975. (Wojna wyzwolencza narodow Indochin 1945—1975. Ford. Hámor Béla.) Bp. Zrínyi K. 1982. 392 p. illusztr.
663. *Ho Si Minh*: Válogatott írások (1920—1969). (Ho Chi Minh. Éerits. 1920—1969. Ford. Hegedűs Éva. Bp.) Kossuth K. 1982. 282 p.
664. *Gömöri Endre*: Indokína. Háborúk és béke. — Interpress Magazin, 1982. 12. sz. 102—107. p.
665. *Fábián Ferenc*: Korea. Háborúk és béke. — Interpress Magazin, 1982. 8. sz. 70—77. p.
666. *Lengyel István*: Algéria hármass forradalma. (Bp.) Kossuth K. 1982. 351 p. 3 t. (Nemzetközi zsebkönyvtár.)
667. *Réti Ervin*: Fényes csillag — sötét árnyékkal. (Válságócok a Közép-Keleten.) Bp. Zrínyi K. 1982. 122 p. 1 t. illusztr. (Katonapolitika fiataloknak.)
668. *Kereszty András*: A hosszú villámháború. (Bp.) Kossuth K. 1982. 143 p. 8 t.
669. *Medvedko, L. I.*: Szueztől keletre és nyugatra. (K vosztoku i zapadu ot Szueca. Ford. Szücs Miklós.) Bp. Zrínyi K. 1982. 453 p.
670. *Réti Ervin*: A közel-keleti válság az 5. háború után. — Társadalmi Szemle, 1982. 11. sz. 86—94. p.
671. *Réti Ervin*: Izrael. 1—3. r. Háborúk és béke. — Interpress Magazin, 1982. 9. sz. 70—75., 10. sz. 84—90., 11. sz. 70—73. p.
672. *Sárhidai Gyula*: Légi-tengeri hadműveletek a Dél-Atlanti-óceánon. (Falkland-háború.) 1—3. r. — Repülés, 1982. 9—11. sz. 15. p.
673. *Réti Ervin*: Háború a világ végén. (Falkland-háború.) (Bp.) Kossuth K. 1982. 111 p. 8 t.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1982

674. A szocializmus útján. A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája. 1944. szeptember—1980. április. (Szerk. Szabó Bálint. Közrem. Botos János, Vértes Róbert.) 2. jav., bőv. kiad. Bp. Akad. K. 1982. 719 p. 40 t. Hely-, tárgy-, névmutatóval.
675. *Balogh Sándor*: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945—1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig. (Bp.) Kossuth K. 1982. 348 p. Bibliogr. a jegyzetekben 281—[349]. p.
676. *Mucsi Sándor—Zágoni Ernő*: Geschichte der Ungarischen Volksarmee. (Übers.

- Ingrid Bejach. Berlin), Militärverl. (1982.) 346 p. 20 t. (Kleine Militärgeschichte. Streitkräfte.)
677. *Mucs* Sándor: A Magyar Néphadsereg megalakulásának, fejlődésének története. (Általános politikai ismeretek. Bp. Zrínyi K. 1982.) 62—74. p.
678. *Mucs* Sándor: A Szociáldemokrata Párt katonapolitikája, 1945—1947. — PK, 1982. 3. sz. 112—132. p.
679. *Háncs* Ernő: A kiskőrösi tüzérezred története 1945—1980. Bp. Zrínyi K. 1982. 75 p. illusztr. (Csapattörténet.)
680. *Sárközi* Sándor: A demokratikus hadsereg honvédnői 1945. Bp. Zrínyi K. 1982. 78 p. illusztr. (Magyar Néphadsereg története.)
681. *Szakály* Sándor: Fejezetek a Magyar Néphadsereg történetéből. Három monográfia. (Gellért Tibor: Tűzszerészek és aknakutatók, Bp. Zrínyi K. 1981. — *Mucs* Sándor: A dunai katonai flottilla története. 1945—1980. Bp. Zrínyi K. 1981. — Györkei Jenő: A Magyar Néphadsereg Gépkocsi-szín története 1945—1981. Bp. Zrínyi K. 1981.) [Könyvism.] — Magyar Nemzet, 1982. 126. sz. 4. p.
682. *Kerényi* (Faragó) Vilmos: A temesvári 1. magyar önkéntes hadosztályban. — HSz, 1982. 10. sz. 89—92. p.
683. *Kovács* Dénes, G.: Ifjúsági tevékenység a határőrségnél 1945 és 1949 között. — Határőr, 1982. 20. sz. 14. p.
684. *Takáts* László: Az új magyar hadsereg szerepe a Magyar Vöröskereszt újjászervezésében. — Honvéddorvos, 1982. 2. sz. 132—141. p.
685. *Papp* Albert: Az első tüzértisztek. — N, 1982. 28. sz. 11. p.
686. *Kazai* Barna: A szocialista tisztképzés harmincöt éve. (Emlékkülés a szocialista tisztképzés 35. és a Főiskola létrehozásának 15. évfordulója alkalmából. Kossuth Lajos Katonai Főiskola, Szentendre, 1982. szeptember. 20.) — Katonai Főiskolai Közlemények, 1982. különkiadás 8—37. p.
687. *Moroián* György: A Honvéd Kossuth Akadémia megalakulása és a szocialista tisztképzés kezdete. (Emlékkülés...) — Katonai Főiskolai Közlemények, 1982. különkiadás. 38—51. p.
688. *Zábory* Sándor: A fegyvernemi tiszti iskolák létrehozása és tevékenysége. (Emlékkülés...) — Katonai Főiskolai Közlemények, 1982. különkiadás, 52—64. p.
689. *Juhász* Sándor: Az Egyesített Tiszti Iskola megalakulása és tevékenysége. (Emlékkülés...) — Katonai Főiskolai Közlemények, 1982. különkiadás, 65—77. p.
690. *Erdei* László: A Kossuth Lajos Katonai Főiskola létrehozása és a főiskolai tisztképzés. (Emlékkülés...) — Katonai Főiskolai Közlemények, 1982. különkiadás, 78—91. p.
691. *Horváth* János: A főiskolai tisztképzés továbbfejlesztett rendszere. (Emlékkülés...) — Katonai Főiskolai Közlemények, 1982. különkiadás, 92—103. p.
692. *Paál* György: Gondolatok tisztképzésünk harmincöt évéről. — HSz, 1982. 9. sz. 1—4. p.
693. *Forrai* Péter: Hárman a főiskoláról. 35 éves a tisztképzés. (A Kossuth Lajos Katonai Főiskola jubileumán Mátrai Ferencel, Varga Tiborral és Nagy Ferencel készített interjú.) — ISz, 1982. 20. sz. 5—7. p.
694. *Kazai* Barna: Tizenöt éves az emeltszintű tisztképzés. — Katonai Főiskolai Közlemények, 1982. 2. sz. 7—15. p.
695. *Kovács* Jenő: Harmincöt éve avatták az első nevelőtiszteket. — Határőr, 1982. 25. sz. 14—15. p.
696. Az MSZMP honvédelmi politikája és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázada. 1982. április 9-én (a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum rendezésében megtartott tudományos tanácskozás anyaga. A Honvédelem különkiadása. [Bp.] (Vesprémi ny.) 1982. 53 p. Liptai Ervin elnöki megnyitója, Horváth István, Reményi Gyula, Kiss Sándor, Györgyi Béla előadásai.
697. *Bencze* László: Beszámoló a Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikája és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázada c. tudományos ülésről. — HK, 1982. 2. sz. 319—329. p.
698. *Ács* Tibor: Konferencia az MSZMP honvédelmi politikájáról és a Magyar Néphadsereg 25 éves fejlődéséről. (1982. április 9-én) — PK, 1982. 3. sz. 211—215. p.
699. *Horváth* István: Az MSZMP honvédelmi politikája és a magyar néphadsereg negyedszázados fejlődése. — Propagandista, 1982. 4. sz. 34—47. p.
700. Híven a katonai eskükhöz. (Czinege Lajos elnöki köszöntője, Kárpáti Ferenc ünnepi beszéde, Hodosán Imre stb. felszólalásai a 37. Budapesti Forradalmi Ezred 25 éves ünnepi ülésén. Összeáll. Szakály Gábor, Zsalakó István.) Bp. Zrínyi K. 1982. 82, [4] p.

*Az 1956. évi
magyarországi ellenforradalom*

701. *Hollós* Ervin—*Lajtai* Vera: Hidegháború Magyarország ellen. 1956. (Bp.) Kossuth K. 1982. 354 p. illusztr.
702. *Molnár* János: Az 1956-os magyarországi ellenforradalom a mai nemzetközi ideológiai harcban. (A nemzetközi ideológiai harc időszzerű kérdései. 2. Országos elméleti tanácskozás. Tatabánya, 1981. Bp. Kossuth K. 1982.) 147—160. p.
703. Az 1956. október—novemberi magyarországi események amerikai szemmel. Közzé-

- teszi: Karsai Elek. — *História*, 1982. 6. sz. 16—21. p.
704. *Haypál* Tibor: Volt egyszer egy parancsnok. (Várkonyi György karhatalmista, a budapesti pártház védőjeként halt hősi halált 1956-ban.) — *Munkásőr*, 1982. 10. sz. 12—13. p.
705. Helytálltak a MÖHOSZ-ban. I. Budapesten és a határon. II. Az Engels-téri események. Írta: B.F. — *MHSZ Élet*, 1982. 1. sz. 4—5., 4. sz. 9. p.
706. *Földes* László: Ahogy én láttam 1956-ot. — *História*, 1982. 1. sz. 22—23. p.
707. *Berecz* János—*Hollós* Ervin—*Szabó* Bálint: Kerekasztal beszélgetés 1956-57-ről. — *História*, 1982. 4—5. sz. 10—15. p.
708. *Berecz* János: A néphatalom megszilárdításának nemzetközi körülményeiről. — *Társadalmi Szemle*, 1982. 7. sz. 48—60. p.
- Tudósítások, riportok a Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek életéről*
709. *Szabó* László: Interjú Czinege Lajos honvédelmi miniszterrel néphadseregünk életéről. — *Népszabadság*, 1982. 172. sz. 5. p.
710. Baráti találkozó a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. Óvári Miklós beszéde. — *Magyar Nemzet*, 1982. 236. sz. 3. p.
711. Ifjúsági aktívaértekezlet a néphadsereg-nél. Korom Mihály felszólalása. — *Népszabadság*, 1982. 47. sz. 5. p.
712. Ifjúsági aktívaértekezlet a néphadsereg-nél. A vitában felszólalt Korom Mihály. — *Magyar Nemzet*, 1982. 47. sz. 5. p.
713. Sportaktíva a néphadseregben. Honvédelmi érdek a katonafiatalkor testedzésének, a hadsereg tömeg- és versenysportjának fejlesztése. — *Népsport*, 1982. 66. sz. 5. p.
714. *Szabó* László: Nem kardcsörtetés lesz. A bulgáriai hadgyakorlatra készülő katonák között. (Pajzs '82.) — *Népszabadság*, 1982. 209. sz. 6. p.
715. *Szabó* László: A harci szövetség próbája. A Pajzs '82 hadgyakorlatról. — *Népszabadság*, 1982. 228. sz. 5. p.
716. *Szabó* László: A Pajzs '82 hadgyakorlatról. — *Népszabadság*, 1982. 231. sz. 9. p.
717. *Bojtár* Károly: A Killián György Repülő Műszaki Főiskola — a magyar repülés egyik fellelvárára. — *Repülés*, 1982. 9. sz. 9. p.
718. *Menyhárt* László: Bemutatjuk a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskolát. — *HSz*, 1982. 8. sz. 22—26. p.
719. *Kónya* József: Katonás középiskolások. (Beszélgetés Trencsényi György őrnaggyal a nyíregyházi középiskolai katonai kollégium igazgatójával.) — *Népszabadság*, 1982. 79. sz. 17. p.
720. *Horváth* L. István: A tisztí pálya előiskolája. (A nyíregyházi 2. számú Középiskolai Katonai Kollégiumról.) — *Magyar Nemzet*, 1982. 94. sz. 7. p.
721. A katonák Budapestért. „Védem és épitem.” [Írta:] h. i. i. — *Magyar Nemzet*, 1982. 228. sz. 7. p.
722. *Kónya* József: Családos kiskatonák. — *Népszabadság*, 1982. 101. sz. 9. p.
723. A szakszervezeti mozgalom a Magyar Néphadseregben. (G. Németh György beszélgetése Vámos Lászlóval, a Közal-kalmazottak Szakszervezete Néphadseregi Bizottságának vezető titkárával.) — *HSz*, 1982. 11. sz. 4—8. p.
724. *Menyhárt* László: Beszélgetés könyvekről, könyvtárakról, olvasásról, az olvasópályázatról. — *HSz*, 1982. 5. sz. 54—62. p.
725. *Schmidt* Attila: Egységes gyakorlat szerint. A katonai bíróságok munkája. Beszélgetés Mátyás Miklós vezérőrnaggyal. — *Népszava*, 1982. 116. sz. 3. p.
726. *Kozma* Tóth István: Őrhelyén a Magyar Néphadsereg. 1—2. r. — *Radar*, 1982. 8. sz. 15—20., 9. sz. 3—9. p.
727. *Sebes* Tibor: Vizen és levegőben. — *N*, 1982. 34. sz. 11. p.
728. *Licsicsányi* István: Megkésve, végérvényesen. — *N*, 1982. 31. sz. 11. p.
729. *Kónya* József: Hősök, de nem hősködők. Tűzszerészek között. (Beszélgetés Láng László őrnaggyal, a budapesti tűzszerész zászlóalj parancsnokával.) — *Népszabadság*, 1982. 195. sz. 7. p.
730. *Kékesdi* Gyula: A parancsnok. „Senki sem lépett ki a sorból”. (Jelenszky Márton határőr ezredes életútja.) — *Népszabadság*, 1982. 49. sz. 4. p.
731. *Kónya* József: Koncert katonaruhában. (Beszélgetés Farkas István alezredessel, a BM Határőrség Központi Zenekarának vezetőjével.) — *Népszabadság*, 1982. 90. sz. 5. p.
732. *Tóth* Jenő: Tűzvédelem, megelőzés. Beszélgetés Varga Károly tűzoltó ezredessel, a tűzoltóság országos parancsnokával. — *Népszava*, 1982. 129. sz. 7. p.
733. *Takács* István: Harchan született gárda. (A Munkásőrség megalakulásának évfordulójára.) — *Határőr*, 1982. 6. sz. 8—9. p.
734. *Máté* György: Munkásőrök az egyetemen. (A Budapesti Műszaki Egyetem munkásőregysége.) — *Népszabadság*, 1982. 270. sz. 5. p.
735. *Keserű* Ernő: Munkásőrök. — *Magyar Nemzet*, 1982. 12. sz. 1. p.
736. *Sztankay* József: Munkásőrök. — *Népszava*, 1982. 12. sz. 1. p.
737. *Mátételki* András: Nők — acélkében. (Vas Ada és Nagy Mihályné munkásőregyenruhában.) — *Népszabadság*, 1982. 213. sz. 17. p.

A BIBLIOGRÁFIA NÉVMUTATÓJA

- Abbott, Peter 556
 Ács Irén 240
 Ács Tibor 69—73, 95, 413, 414, 698
 Ács Zoltán 170
 Acskaszov, V. I. 539
 Aczél György 222
 Ádám Magda 498, 500
 Ágoston László 104
 Ágoston László, T. 407, 408
 Ajtai Miklós 194
 Akác László 30
 Albert Géza 183
 Alpári Gyula 195, 196
 Ambri, Mariano 489
 Andrassy Antal 410, 411
 Andrassy Gyula 450
 Antal János 197
 Antonescu, Ion 490
 Aranyi Sándor 198
 Argalász Kálmán 101
- Babadzsánjan, A. H. 122
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 199—205
 Bajkó Mátyás 168
 Bajnok József 609
 Bajomi Lázár Endre 644
 Bakay Kornél 579
 Bakon Sándor 206
 Balázs József 517
 Bálint Éva, V. 80
 Balkányi Judit 645
 Balláné Dániel Judit 623
 Balogh Imre 637
 Balogh Jolán 173
 Balogh Sándor 675
 Bán Károly 65
 Bándi László 174
 Bánkuti Imre 374
 Barabás Péter 648
 Bárány Tibor 35
 Baranyai Decsi János 350
 Barcy Zoltán 56
 Bárczy János 551, 562
 Bariska István 172, 338, 343
 Barkóczi Ilona 140
 Báthori István 348
 Batthyány Lajos 207—213, 420, 421
 Bányai Jenő 141
 Bednár Barnabás 565
 Békés Rezső 657
 Bellér Béla 323
 Bencze László 150, 697
 Benczédi László 366
 Benda Kálmán 109, 349, 357, 358, 396
 Beránné Nemes Éva 627
 Bercsényi László 376
 Berecz János 707, 708
 Beregi Tivadar 404
 Berend T. Iván 331, 488
 Berezskov, V. M. 514
 Berki Imréné 11, 12, 15
 Berki Mihály 120
- Bernáth István 156, 157
 Bertalan István Béla 655
 Berza László 167
 Berzsenyi Lénárd 214
 Bethlen Gábor 359
 Bíró Endre 40
 Bistey András 287
 Bitskey István 335, 356
 Bock, Ernst Ludwig 534
 Bocskai István 355—358
 Bodonyi György 510
 Bojtár Károly 717
 Bojti János 215, 216
 Bokor László 190, 191, 569, 572, 583
 Boldizsár Iván 259, 561, 562
 Bollobás Béla 631
 Bona Gábor 395
 Borosy András 314
 Borsányi György 114, 223, 224
 Borsányi Julián 554
 Borsi Emil 225, 226
 Borsos Béla 28
 Borus József 553
 Botos János 245, 278
 Boulin, Marcel 113
 Böhm Jakab 443
 Brezsnyev, L. I. 217
 Budincsevi Andor 147
 Burucs László 237
 Buza Péter 466
- Cakov, C. 458
 Castelot, A. 328
 Cejka, Eduard 656
 Ciolkovszkij, K. E. 218, 219
- Csaba József 433
 Csendes László 47—54, 258
 Csillag István 391
 Csonkaréti Károly 121, 126, 154, 155, 464, 580
 Csorba Csaba 161
 Csorba László 444
 Czaga Viktória, N. 399
 Czank Lajos 176—182
 Czigány István 353, 382
 Czinege Lajos 700, 709
- Dalmi Kálmánné 5
 Damó László 66, 68, 541
 Dancs József 613
 Darkó Jenő 326
 Dávid Géza 344
 Deák István 545
 Deák Mihály 100
 Deák Péter 67
 Decsy János 450
 Degré Alajos 340, 341
 Dénes Iván Zoltán 436
 Deribas, T. 220
 Lessewfy Arisztid 221
 Dimitrov, Georgi 222—230

Dobozy Imre 393
Dózsa György 331

Edelmann, Marek 648
Eisenhower, Dwight David 533
Elekes Lajos 331
Ember Győző 44
Ember Mária 267
Engel Pál 108, 320
Engels, Friedrich 61, 61, 392
Epperlein, Siegfried 309
Erdei László 690
Erdélyi András 21
Erdélyi István 308

Fábián Ferenc 665
Fadlallah el Hedad Mihály 231
Farkas András 232
Farkas Gábor 17
Farkas István 731
Farkas Márton 462, 463
Fazekas Árpád 434
Fazoli Sándor 435
Fehér Géza 334
Fehér Pál, E. 478, 518, 520
Féja Géza 201
Fekete Gyula 274
Ferdinánd I. 337
Férion András 188
Fitz Jenő 303
Fodor Zoltán 227, 233
Fogarassy László 501
Forrai Péter 693
Forst de Battaglia, Otto 367
Fortusz, M. A. 129
Földes László 706
Földes Péter 313
Földy János 434
Frank Tibor 641
Frigyesy Gusztáv 441
Fucci, F. 128
Fügedi Erik 322

Gallai Ervin 566
Galotta, B. 301
Gárdos Miklós 564
Garibaldi, Giuseppe 33, 439–442,
444–448
Gáspár Dorottya 302
Gazsi József 570, 600
Gellért Tibor 681
Gerelyes Ede 608
Gerencsér Miklós 487
Gergely András 207
Gerő János 445
Glatz Ferenc 88, 89
Godó Ágnes 253, 642
Golubovic, Z. 185
Gonda Imre 390, 463
Gosztonyi Péter 94, 544, 555
Gömbös Gyula 503, 504
Gömöri Endre 664
Gömöri György 348
Guszev, Vagyim 597

Guszev, Vaszilij 597
Gutheil Jenő 494

Gyapay Dénes 446
Gyémánt Mariann 629
Gyivicsán Mária, Sz. 3
Györgyi Béla 696
Györkei Jenő 23, 246, 472, 681
Gyujtó Károly, Sepsimartonosi
234–236
Gyulai Gaál Miklós 237–239
Gyurkó László 250

Hajdú Tibor 231
Hajdú Yvonne 640
Hajma Lajos 658
Halápi László 385
Halász György 652
Hanák Péter 110
Háncs Ernő 679
Hárs Ernő 649
Hasek, Jaroslav 465
Haselsteiner, Horst 379
Hatos Géza 547
Havas Ervin 241, 265
Havas Gábor 612
Haynau, Julius Jakob 436
Haypál Tibor 704
Házmán Ferenc 399
Heckenast Gusztáv 331
Hegedűs András 632
Hegyi Klára 333
Heit Gábor 581
Hitler, Adolf 490, 568
Ho Si Minh 663
Hodosán Imre 700
Hollós Ervin 701, 707
Horthy Miklós 490, 576
Horváth István 696, 699
Horváth János 691
Horváth L. István 720
Huszár Tibor 83

Ilku Pál 240, 241
Iljaszov, Nagi 593
Illés Ilona 55
Iszlai Zoltán 57

Jahn Anna 242, 243
Jahn Ferenc 242–244
Jancsik Ferenc 245–249
Jankó Annamária 47
Jankó Olga 300
János Zsigmond 337
Jasinszky István 152
Jászay Magda 111
Javorniczky István 635, 638
Jeanne d'Arc 328
Jelenszky Márton 730
Jemnitz János 463
Jókai Mór 400
Józsa Antal 206, 232, 251, 483
Józsa György Gábor 46
József II. 379
Juhász Gyula 75, 542, 543, 546

- Juhász Sándor 689
Jurisics Miklós 342
- Kacsó Lajos 31
Kádár Ferenc 155
Kádár János 250
Kadare, Ismail 329
Kalasnik, M. H. 590
Kálló Ferenc 638
Kálmán Gyula 406, 422
Kamody Miklós 360, 373
Kanyó András 130
Kapica, M. Sz. 659
Kapitány Gyula 251
Kapronczay Károly 403
Karaszjov, V. A. 642
Karch Pál 56
Károly I. Nagy 309
Kárpáti Ferenc 700
Karsai Elek 184, 573, 703
Kaszás Ferenc 252
Katona István 315
Katona Tamás 415
Kazai Barna 686, 694
Kazinczy Lajos 401
Kékesdi Gyula 264, 277, 292, 486, 730
Keleti György 102, 103
Kemény Zsigmond 437
Kende István 650
Kende János 114, 247
Kerekes Lajos 502
Kerényi (Faragó) Vilmos 682
Kereszty András 668
Kéri Pál 485
Keserű Ernő 735
Keserű István 34
Killián György 253—255
Király Béla 459
Kiss Károly 69—73
Kiss Károly 473
Kiss Sándor 696
Kiss Sándor, M. 636
Klapka György 400
Kocsis Bernát 60
Kocsis János 256
Kollár Mária 620
Komját Irén 257
Komjáthy, Anthony Tihamér 119
Kommunarov, V. 526
Komornik Ferenc 465
Kónya József 430, 719, 722, 729, 731
Koós Béla 613
Koppány 171
Kornis Pál 559, 560
Kóródi József 593
Korom Mihály 262, 711, 712
Kosáry Domokos 208, 440
Kossuth Klára 402
Kossuth Lajos 427
Kossuth Zsuzsanna 403
Kovács Dénes 16
Kovács Dénes, G. 683
Kovács György Attila 169
Kovács Imre 576
Kovács István 42
- Kovács Jenő 477, 604, 616, 695
Kovács László 24
Kovássy Zoltán 332, 398
Kováts Andor 160
Kováts Mihály 45, 382, 383
Kozma Tóth István 726
Köpeczi Béla 369, 370
Köteles Pál 96
Kóvágó Sarolta 43
Köves Judit 295
Köves Lajos 486
Köves Rózsa 244, 271, 275
Krausz Tamás 469
Krivosapkin, A. A. 592
Kubinyi András 319
Kubinyi Ferenc 198
Kulcsár Péter 337
Kun Miklós 439, 468, 471
Kürti Gábor 516
- Lagzi István 512, 624, 625
Lajos I. Nagy 319—323
Lajtai Vera 701
Lamennais, Félicien 404
Lancranjan, Ion 96, 97
Láng Judit 641
Láng László 729
László Gyula 312
László Lajos 39, 525, 527, 537
Lazius, Wolfgang 52
Léka Gyula 124
Lengyel István 666
Lenin, V. I. 62
Lenkey János 405—408
Lescalopier, Pierre 349
Lévai Béla 19
Licsicsányi István 728
Ligeti Rudolf 190
Lipcsenko, G. J. 598
Lipszky János 258
Liptai Ervin 696
Lipták, Ján 656
Lugosi József 29, 32, 133—139, 142—144, 153
Lukács Lajos 441
Lukácsy Sándor 447
Luzsa Endréné 234
- Mabire, Jean 586
Macskásy Pál 621, 622
Madaras Péter 123
Madarász József 409
Madarász László 409
Magyar Antal 238
Malinovszkij, R. J. 32
Manfred, A. Z. 387
Mária Terézia 379
Markos György 259
Markovits Rodion 260
Márkus Béla 470
Martin József 389
Marx, Karl 61
Mata Hari 127
Máté György 20, 460, 734
Mátételki András 737

- Mátrai Ferenc 693
 Matthaidesz Konrád 550
 Mátyás I. 330
 Mátyás István 162
 Mátyás Miklós 723
 McKay, Derek 368
 Medveczky László 597
 Medvedko, L. I. 669
 Meggyesi Rezső 352
 Megyeri Katalin, J. 400
 Menczel János 19, 628
 Menyhárt László 227, 718, 724
 Mészáros Györgyné 626
 Mészáros Lázár 261
 Mészöly Gábor 59
 Mészöly Miklós 82
 Miklós Béla, Dálnoki 262
 Miklós Gábor 261
 Miklós Zsuzsa 163
 Miksa II. 337
 Moller Károly Ottó 263
 Molnár János 702
 Molnár László, V. 362, 380
 Móricz Lajos 65, 68
 Moroian György 687
 Moszkalenko, K. Sz. 524
 Mucs Sándor 676—678, 681
 Munzel, Oskar 587
- Nagy Ferenc 693
 Nagy István 132
 Nagy István György 158
 Nagy László 165, 354, 355, 359, 363, 364
 Nagy Sándor 264
 Nagy Zsuzsa, L. 480, 634
 Nagyváradai Sándor 151
 Napóleon I. 387—389
 Nemes Dezső 476
 Nemeskürty István 438, 557, 558
 Nemesné Ipoly Márta 47, 48
 Németh György G. 723
 Németh Gyula 519
 Németh S. Katalin 361
 Némethy Sándor 90
 Névai Ernő 598
 Niederhauser Emil 455
 Noszlopy Gáspár 410, 411
- Nyakas Miklós 426
 Nyéki Károly 17, 260
 Nyevszkij, Alekszandr 316
- Odescalchi Margit 267
 Olajos Teréz 306, 307
 Olmosi Zoltán 79
 Orbán László 265, 266
 Orbán Sándor 76
 Ormos Mária 108, 481, 491, 493
 Orzovenszky Károly 268
 Osteria, Luca 128
 Óvári Miklós 607, 617, 710
- Ölvedi Ignác 531, 552, 571
 Örkény István 567
- Paál György 692
 Pach Zsigmond Pál 81
 Pados János 412
 Paléologue, Maurice 467
 Pálffy Judit 377, 378, 384
 Pálffy Miklós 353
 Palotás Emil 452
 Pamlényi Ervin 92, 504
 Papp Albert 685
 Papp Gábor 321, 324, 365, 405, 482, 515, 577
 Passuth László 621
 Pásztor Emil 401
 Pásztor József 392
 Pataki István 653, 654
 Patrunov, F. 529
 Pawlak, Wladyslaw B. 460, 522
 Pearson, Michael 647
 Pécsi Anna 643
 Péczely László 484
 Peillard, L. 536
 Pelle János 492, 523
 Pétain, Henri Philippe 523
 Pethő Tibor 202
 Petneházy Zoltán 235
 Petőfi Sándor 413, 414
 Pintér István 254, 256, 266, 269, 611, 614, 615, 618
 Pirttyi Sándor 651
 Pirók János 269
 Platonov N. J. 596
 Plohn József 42
 Podjebrád György 325
 Póka-Pivny Aladár 382
 Polgár Tamás 588
 Pozder Miklós 417, 418
 Preisich Gábor 568
 Pritz Pál 503
 Przybylsky, Peter 189
 Pugacsov, Jemeljan 380
 Puskas, A. I. 574, 575
 Puskás Julianna 115
- Rác László 355
 Radev, Sztoján 228
 Raj Tamás 280, 281
 Rákóczi Ferenc II. 369—371
 Randolp, Graham 186
 Ránki György 86, 91, 186, 490, 513
 Ráttky György 372
 Rázin, Sz. T. 362
 Rázsó Gyula 78, 317, 318, 327, 330, 339, 340, 463
 Redl, Alfred 125
 Reed, John 270, 456
 Regös László 442
 Reményi Gyula 696
 Réti Ervin 667, 670, 671, 673
 Révész Géza 271—273
 Reviczky Imre 274
 Richard, Marthe 127
 Rokoszzovszkij, K. K. 532
 Romsics Ignác 497
 Rónai Mihály András 448, 485
 Rónai Sándor 275, 276

Rosenstone Robert A. 270
 Rózsa György 41
 Rozsnyói Ágnes 3, 578
 Ryan, Cornelius 535
 Sáfrány József 164
 Ságody János 538
 Saint-Exupéry, Antoine 152
 Sakmyster, Thomas L. 511
 Samu Mihály 64
 Sándor Iván 416
 Sándor László 18, 540
 Sánta György 248
 Sárdi Anna 639
 Sárhida Gyula 549, 672
 Sárközi Sándor 680
 Savoyai Jenő 368
 Savrov, I. J. 661
 Schmidt Attila 725
 Schmidt László 145, 146
 Sebes Tibor 727
 Sebes Sándor 277
 Sebők Elek 148
 Sienkiewicz, Marian 662
 Sikorski, Wladislaw 522
 Simon Ferenc 278, 279
 Simon József 487
 Simonyi József 280—282
 Sipos Péter 87
 Sobieski János 367
 Somogyi Éva 454
 Spiesz József 283
 Spira György 209
 Stemlerné Balog Ilona 633
 Sugár István 282, 345, 346
 Szabad György 394
 Szabó Ágnes 195
 Szabó Attila 123
 Szabó Balázs 589
 Szabó Bálint 674, 707
 Szabó L. István 290
 Szabó László 118, 125, 432, 451, 453, 457, 461
 Szabó László 709, 714—716
 Szabó László (Ladislao) 112
 Szabó Miklós 506—509, 528
 Szabolcs Ottó 479
 Szádeczky-Kardoss Samu 305—307
 Szakály Gábor 700
 Szakály Sándor 12, 382, 681
 Szakáts Gábor 141
 Szántó Imre 424
 Szántó Péter 210
 Szántó Rezső 284—286
 Száraz György 84, 97, 99
 Szarka László 325
 Székely János 582
 Szekeresné Niszler Mária 594
 Szemkeő Endre 403
 Szentesi György 132, 159
 Szikossy Ferenc 630
 Szikszai Kálmán 287
 Szinán pasa 351
 Szita Szabolcs 610

Szkander bég 329
 Szokolay Katalin 229
 Szombathy Viktor 236
 Sztankay József 736
 Szuhay-Havas Ervin 296
 Szűts Dénes 171
 Takács Ferenc 409
 Takács István 429, 733
 Takács Márta 563
 Takács Miklós 5
 Takáts László 684
 Takáts Sándor 193
 Talpassy Tibor 203
 Tamás István 175, 412
 Tardy Lajos 112, 349, 396
 Tatár Imre 187
 Taylor, A. J. P. 93
 Telek, Joseph 1, 2
 Teleki Pál 547
 Teleki Sándor 442
 Temesváry Ferenc 25—27
 Terdzsüman, Mahmüd 311
 Ternovszky György 62
 Themisztoklesz 301
 Thököly Imre 365
 Thököly János 288
 Tilkovszky Lóránt 199, 200
 Timosenko, Sz. K. 32
 Tinódi Lantos Sebestyén 346
 Tkacsov, Ivan 597
 Tiso, Jozef 490
 Tito, Joszip Broz 289—291
 Toldi Miklós 324
 Tomcsányi József 381
 Tóth András 375
 Tóth Endre 304
 Tóth György, M. 284
 Tóth István 232
 Tóth János 427
 Tóth Jenő 732
 Tóth Sándor László 351
 Török János 435
 Trencsényi György 719
 Trifonov, Jurij 475
 Trugly Sándor 221
 Turn und Taxis, Emerich 425
 Turtegin Elek 220, 316, 388
 Udvardy Ferenc 292
 Ugróczky Mihály 397
 Uhl Antal 646
 Uitz Béla 43
 Ujlaki László 605
 Unger Máttyás 98
 Ungvári Tamás 93
 Urbán Aladár 211, 212, 297, 420, 421, 423
 Vadász Ferenc 197, 276, 283, 285
 Vajda Péter 192
 Vámos Imre 591
 Vámos László 723
 Váradi Sternberg János 428
 Varga Domokos 433
 Varga József 429

- Varga Károly 732
 Varga Tibor 693
 Vargyai Gyula 505, 512
 Várkonyi Ágnes, R. 371
 Várkonyi György 704
 Várkonyi Tibor 127, 291
 Varsányi Péter István 419
 Vas Zoltán 293
 Vásáry István 310
 Vass Balázs 149
 Vass Henrik 74
 Vasvári Pál 294, 423
 Végh Oszkár 196, 279
 Verbai Lajos 230, 249, 255
 Veress D. Csaba 584, 585
 Vértessy Péter 567
 Vida Ferenc 613
 Vida Sándor 252, 273, 286
 Vigh Károly 204, 499
 Vikol Katalin 85, 86, 213, 322, 374
 Villa, Francisco 456
 Viniczai István 6—8
 Vitányi Iván 636
 Vorosilov, K. J. 32
 Vörösmarty Géza 263
 Vukovics Sebő 415, 416
 Washington, George 295—297, 382
 Windisch Aladárné 6—8, 13
 Winkler László 36, 37
 Zábory Sándor 688
 Zachar József 45, 372, 375—379, 381—384
 Zágoni Ernő 676
 Zákonyi Ferenc 239, 268
 Zalka Miklós 474
 Zgyerka János 298, 299
 Zielbauer György 595
 Zika Klára 294, 402
 Zimányi Tibor 635
 Zimonyi Zoltán 205
 Zoffmann Zsuzsanna, K. 336
 Zolnay László 166
 Zombory István 386, 449
 Zongor Ferenc 214
 Zöldi László 77, 78, 91
 Zrínyi Miklós 361
 Zsalakó István 700

Összeállította:
 Damó Csilla
 Viniczai István

TARTALOM

TANULMÁNYOK

GENERÁL TIBOR	Az oszmán—török haderő szervezete és vezetése a birodalom fénykorában — — — — —	617
GECSÉNYI LAJOS	Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI—XVII. században — — — — —	664
N. KISS ISTVÁN	A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági bázisa (1703—1711) — — — — —	687
ACS TIBOR	Batthyány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5—1831. április 30.) — — —	716

MŰHELY

PAPP KÁLMÁN	A kökösi hős — — — — —	753
-------------	------------------------	-----

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ	Orosz forrás a szabadságharc végnapjairól. Rüdiger tábornok segédtisztjének visszaemlékezése — — — — —	761
-----------------	--	-----

SZEMLE

TOLNAY—SZENTESI * * *	Az erő mítosza (Okváth Imre) — — — — —	788
	Militärgeschichte 1983. (Szakály Sándor) — —	790

BIBLIOGRÁFIA

* * *	Az 1982. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Damó Csilla—Viniczai István)	795
-------	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТИБОР ГЕНЕРАЛ	Организация и управление османо-турецкими вооруженными силами в период расцвета империи — — —	617
ЛАЙОШ ГЕЧЕНЬИ	Солдаты и посадский люд в Дьёрской пограничной крепости в XVI и XVII веках — — — — —	664
ИШТВАН Н. КИШШ	Общественно-экономическая база армии куруцев (1703—1711 гг.) — — — — —	687
ТИБОР АЧ	История военной службы Лайоша Баттьани (5 августа 1826 г. — 30 апреля 1831 г.) — — — — —	716

МАСТЕРСКАЯ

КАЛЬМАН ПАПП	Кёкёшский герой — — — — —	753
--------------	---------------------------	-----

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ИЛЬДИКО РОШОНЦИ	Русский источник о последних днях венгерской национально-освободительной борьбы. Воспоминания адъютанта генерала Рюдигера. — — — — —	761
-----------------	--	-----

ОБЗОР

ТОЛНАИ — СЕНТЕШИ	Миф силы (<i>Имре Окват</i>) — — — — —	788
* * *	Militärgeschichte 1983. (<i>Шандор Сакай</i>) — — — — —	790

БИБЛИОГРАФИЯ

* * *	Библиография венгерской военно-исторической литературы за 1982 год (<i>Чилла Дамо—Нитван Виницаи</i>) —	795
-------	---	-----

INHALT

STUDIEN

TIBOR GENERAL	Die Organisation und Führung des osmanisch-türkischen Heeres in der Glanzzeit des Reiches	617
LAJOS GECSÉNYI	Soldaten und die Zivilbevölkerung in der Grenzfestung von Raab im XVI. und XVII. Jahrhundert — — — — —	664
ISTVÁN N. KISS	Die gesellschaftlich-ökonomische Base der Kurutzanarmee (1703—1711) — — — — —	687
TIBOR ÁCS	Die Geschichte des Militärdienstes von Lajos Batthyány (vom 5-ten August, 1826 bis zum 30-ten April, 1831) — — — — —	716

WERKSTATT

KÁLMÁN PAPP	Der Held von Kőkös — — — — —	753
-------------	------------------------------	-----

QUELLENPUBLIKATIONEN

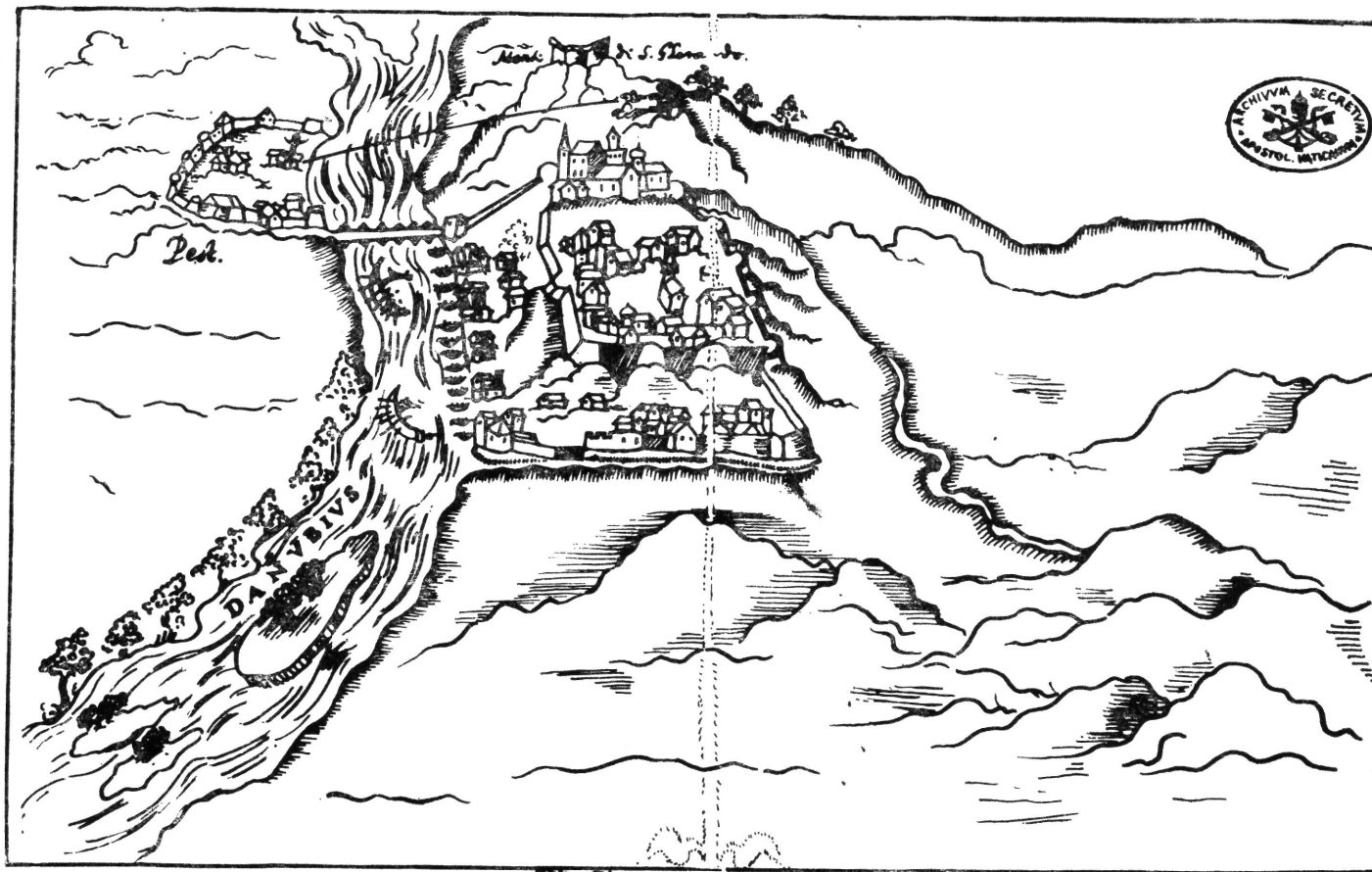
ILDIKÓ ROSONCZY	Russisches Quellenmaterial über die letzten Tage des Freiheitskampfes. Erinnerungen des Adjutanten von General Rüdiger — — — — —	761
-----------------	--	-----

RUNDSCHAU

TOLNAY—SZENTESI * * *	Die Mythe der Kraft (<i>Imre Okváth</i>) — — — Militärgeschichte 1983 (<i>Sándor Szakály</i>) — —	788 790
--------------------------	--	------------

BIBLIOGRAPHIE

* * *	Die Bibliographie der ungarischen kriegsgeschichtlichen Literatur vom Jahr 1982. <i>Csilla Damó—István Viniczai</i> — — — — —	795
-------	---	-----

A budai vár és Pest erődítményeinek távlati képe 1602-ből
(Archivum Secr. Ap. Vaticanum, Fondo Borghese, serie III., 93 B I., fol. 297 r.)

*A Zrínyi Katonai Kiadó
legújabb kiadványaiból*

Árkus István FORRÓ KONTINENS FORRÓ ÉVEI	23 Ft
V. P. Borovička IZRAELI HÍRSZERZŐK	51 Ft
Békés Rezső PAX AMERICANA	24 Ft
M. Naumov PARTIZÁNPORTYA	41 Ft
Nógrádi György BUNDESTAG ÉS BUNDESWEHR	22 Ft
Farkas—Koltai—Németh—Sebők ÁLCÁZÁS	44 Ft
Oszetzky Tamás ARAB—IZRAELI HÁBORÚK (1948—1982)	67 Ft
Veress D. Csaba A DUNANTÚL HADI KRÓNIKÁJA	55 Ft